

René Rasmussen

FRONT OG BRO

Flensborg Avis i spil mellem
Danmark og Tyskland 1930-1945
Bind I

FRONT OG BRO

Forsidebilleder:

Bind 1: Redaktør Ernst Christiansen på talerstolen under et dansk årsmøde i 1930'erne (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek)

Bind 2: Jacob Kronika under et besøg i Danzig i sommeren 1939 (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek)

Grafik:

Wolfgang Happel og René Rasmussen efter en idé af Axel Johnsen

René Rasmussen

FRONT OG BRO

Flensborg Avis i spil mellem
Danmark og Tyskland 1930-1945

Bind I

“Vi skal være helt danske slesvigere, og som gave i de to folks brydning og samspil bringer vi, hvad vi gennem en helt rodægte vækst får ud af livet i vor af sælsom spænding fyldte hjemstavn, som skal være både front og bro”.

(Ernst Christiansen, *Flensborg Avis*, 24. januar 1933)

Udgivet af
Studieafdelingen ved
DANSK CENTRALBIBLIOTEK FOR SYDLESVIG
NR. 52
FLENSBORG 2005

Studieafdelingen takker for støtte til bogens udgivelse fra

*Vicepolitimester Per Thaulows og hustru Agnete Thaulows, født Kihlstrøm, Fond
Redaktør Jens Jessens Mindelegat
Komitéen til uddeling af Christian Paulsen-prisen*

René Rasmussen:

Front og bro

Flensborg Avis i spil mellem Danmark og Tyskland 1930-1945

Udgivet af Studieafdelingen
ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig nr. 52
Flensborg 2005

Sats og tryk: Flensborg Avis

Bogbinder: J. P. Møller Bogbinderi, Haderslev

© Forfatteren og Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

I kommission hos Padborg Bog og Idé, Nørregade 16, DK 6330 Padborg
e-mail: 6982@bogpost.dk
ISBN 87-89178-50-5
ISSN 1397-4343

FORORD

Denne afhandling er et resultat af mit arbejde som stipendiat 1995-1997 på Arkivet og Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig og arkivar og videnskabelig medarbejder sammesteds 1997-2004. Jeg havde kort før min ansættelse netop udgivet to pressehistoriske afhandlinger: Mit hovedfagsspeciale om redaktør H.R. Hiort-Lorenzen og Haderslev-avisen *Dannevirke* 1868-1875, som udkom i bogform i 1993, og bogen *Flensborg Avis 1869-1906*, som udkom i forbindelse med *Flensborg Avis'* 125-års jubilæum 1. oktober 1994. Da et stipendium på Studieafdelingen blev ledigt i 1995, var det derfor en enestående chance for at fortsætte min forskning i sønderjysk pressehistorie, der bød sig – og som jeg med glæde tog imod.

Studieafdelingen har givet mig sjældent gode rammer til fordybelse og har udvist stor tålmodighed, også da det store forskningsprojekt viste sig mere tidskrævende end oprindeligt anslået. Jeg skylder både Studieafdelingen og dens tilsynsråd tak for den tillid, jeg er blevet vist.

Også mange andre skylder jeg tak: Mine chefer Johann Runge og Lars N. Henningsen og mine kolleger, stipendiaterne Martin Klatt og Axel Johnsen for god faglig sparring, og kontoristerne Kira Kobbernagel og Erika Jentzen for praktisk hjælp. Også medarbejderne på Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig skal have tak for deres aldrig svigtende hjælp i forbindelse med indlån af faglitteratur og lignende.

Mine gode venner og kolleger Niels Wium Olesen, Henrik Skov Kristensen, Markus Oddey, Henrik Lundbak, John T. Lauridsen, Kristian Kjær og Hans Hertel takker jeg for gennemlæsning af forskellige dele af manuskriptet i dets forskellige stadier og for inspirerende samtaler og diskussioner, og desuden skal der lyde en tak til en lang række yngre danske og tyske forskere – ingen nævnt, ingen glemt –, uden hvis hjælp jeg ikke havde kunnet bevare forbindelsen til et levende forskningsmiljø.

En helt særlig tak skal lyde til mine venner og kolleger Hans Schultz Hansen og Axel Johnsen, som hjalp mig med at sætte det sidste punktum. Endelig skal der lyde en tak til min kone Birgitte Herreborg Thomsen for korrekturlæsning, insisterende spørgsmål og gode diskussioner. For fejl og mangler hæfter naturligvis kun jeg selv.

Udgivelsen er muliggjort ved bidrag fra *Vicepolitimester Per Thaulows og hustru Agnete Thaulows, født Kihlstrøm, Fond*, *Redaktør Jens Jessens Mindlegat* og *Komitéen til uddeling af Christian Paulsen-prisen*, hvilket jeg hermed udtrykker min taknemmelighed for. Jeg vil også gerne takke *Flensborg Avis*, der uden betingelser indvilligede i at trykke denne ingenlunde ukritiske bog om avisens historie. Sidst, men ikke mindst, vil jeg gerne takke avisens tekniske afdeling med Kaj Clausen, Andree Hagel og Wolfgang Happel for stor fleksibilitet og tålmodighed.

Bogen vil forventeligt blive mødt med den indvending, at den er for lang. Det er en ikke urimelig indvending mod et værk på 1.000 sider. En forkortelse ville dog først og fremmest have medført en udeladelse af illustrative eksempler og citater, og det er min overbevisning, at bogen derved ville være blevet betydeligt sværere tilgængelig for det almindeligt interesserede publikum. Dertil kommer, at det har været mit ønske at skrive en så vidt muligt udtømmende bog om *Flensborg Avis'* historie i

den her omhandlede periode. Jeg har lagt mig på sinde, at bogen skulle omfatte, hvad den almindeligt interesserede læser med rimelighed vil forvente at kunne slå op i en bog om *Flensborg Avis*.

Praktiske bemærkninger

Navnene *Sønderjylland* og *Slesvig* er i afhandlingen benyttet synonymt om området mellem Kongeåen og Ejderen. *Nordslesvig* om den del, der i 1920 gik til Danmark, og *Sydslesvig* om den del, der forblev ved Tyskland. *Mellesslesvig* betegner folkeafstemningens zone to, det vil sige Flensborg og det vestlige opland syd for den nuværende landegrænse. *Grænsetyskerne* anvendes som samlet betegnelse om det tyske mindretal i Nordslesvig og deres nationale meningsfæller i Slesvig-Holsten.

De Ferslewske blade *Dagens Nyheder* og *Nationaltidende* kaldes overalt, undtagen i citater, *Nationaltidende*, selvom de to aviser først blev slået sammen under dette navn i 1936. På samme måde er avisen *Modersmaalet*, der i 1900 havde overtaget Sønderjyllands ældste dagblad *Dannevirke* og ved dette blads 100-års jubilæum i 1938 selv antog dette navn, konsekvent omtalt som *Dannevirke*.

I forbindelse med J.P. Noacks disputats førtes i *Flensborg Avis* i 1989 en diskussion om Ernst Christiansens "nationale ideologi". For at forebygge misforståelser vil jeg gerne fastslå, at når der i denne afhandling tales om for eksempel Ernst Christiansens "ideologi", så sker det på samme måde som hos J.P. Noack, nemlig i den neutrale betydning: "indbegrebet af et menneskes anskuelser" (*Politikens Nudansk ordbog*, 1990) og "et system af idéer og holdninger som ligger til grund for en bevægelses eller samfundsgruppes overbevisning" (*Politikens Store fremmedordbog*, 1996).

Retskrivningen i citater er over alt rettet til moderne praksis; tyske citater er oversat til dansk af forfatteren, med mindre stilistiske grunde har talt imod oversættelse; forkortelser i citater er så vidt muligt opløst i hele ord. I citater er fremhævelser ved understregning i originalen erstattet af kursivering.

INDHOLD

Bind I

FORORD	s. 3
1. INDLEDNING	
Indledning og problemformulering	s. 9
Litteratur og kilder	s. 17
Anvendte forkortelser	s. 30
2. ARV OG ERFARING 1869-1930	
2.1. Jens Jessen og <i>Flensborg Avis</i> 1869-1906. Nationale og politiske holdninger	s. 31
2.2. Jessens elever 1906-1918 – en generation af nationalt begejstrede unge	s. 47
2.3. Afstemningskampen 1918-1920 – dansk splittelse	s. 55
2.4. Rejse eller blive? <i>Flensborg Avis</i> til Nordslesvig?	s. 62
2.5. Reaktion på nederlaget – dansk samling	s. 65
2.6. Den tysksprogede danske presse 1919-1925 – Jacob Kronika	s. 67
2.7. <i>Flensborg Avis</i> i økonomisk krise 1924-1930	s. 72
2.8. Afspænding i grænselandet 1927-1930	s. 76
3. FRONT OG BRO	
3.1. Løsenet “front og bro” formuleres	s. 79
3.2. Afstamning og afstemning – idéen om national mission	s. 84
4. PRESSEN I SYDSLESVIG MELLEM DANSK UDENRIGS- OG TYSK INDENRIGSPOLITIK 1923-1932	
4.1. Tyskland i dansk presse – som dansk udenrigspolitisk problem indtil 1920	s. 89
4.2. Den sydslesvigske danske presse som dansk udenrigspolitisk problem indtil 1930	s. 93
4.3. Nazismens fremmarch – <i>Der Schleswiger</i> og <i>Flensborg Avis</i> under udenrigsministeriel behandling omkring 1930	s. 98
4.4. Kronika bliver korrespondent i Berlin – 1932	s. 110
5. FLENSBORG AVIS OG DENS KOLLEGER OMKRING 1933	
5.1. <i>Flensborg Avis</i> omkring 1933 – et signalement af avisen og medarbejderne	s. 117
Forsiden	s. 118
Side to og fem: Lokaltstoffet, andet nyhedsstof – og journalisterne	s. 122
Side tre – chefredaktørens ledende artikel, kulturstoffet og kronikken	s. 126
Side fire til otte – med LS-spalten	s. 132
<i>Der Schleswiger</i>	s. 134
<i>Ung Nordisk Grænsevagt</i> – den “nynordiske” tanke	s. 136
Andre tillæg	s. 140
Sætter og trykkeri	s. 141
5.2. <i>Flensborg Avis</i> ’ oplag omkring 1933	s. 143
5.3. Statsministeriets Udvalg af 17. marts 1932. Økonomisk understøttelse af <i>Flensborg Avis</i>	s. 146
5.4. “Dette vil jeg ikke være med til ...”. J.P. Nielsen og <i>Flensborg Avis</i> i dansk indenrigspolitisk	s. 152
5.5. “... men epoken er til ende”. Diskussion om støtten i udenrigstjenesten 1932-1933	s. 157
5.6. Pressen i Nordslesvig	s. 164
<i>Dannevirke</i>	s. 166
<i>Hejmdal</i>	s. 167
<i>Dybbøl Posten</i>	s. 168
<i>Sønderborg Socialdemokrat/Sønderjyden</i>	s. 169
Den konservative presse – <i>Jydske Tidende</i>	s. 170
Bladkonkurrencen i Sønderjylland 1929-1933	s. 171
Den tyske presse i Nordslesvig – <i>Nordschleswigsche Zeitung</i>	s. 173
5.7. Den tyske presse i Sydslesvig	s. 175
5.8. Ernst Schröders <i>Korrespondenzbüro Nordschleswig</i>	s. 177

6. ADOLF HITLER FÅR MAGTEN 1933	
6.1.	Sydslesvig ved indgangen til 1933 s. 183
6.2.	Optakten – januar 1933 s. 184
6.3.	Magtoverdragelsen 30. januar 1933 s. 187
6.4.	Pressen knebles – februar-marts 1933 s. 190
6.5.	Totalitarisme eller midtsamling? Ernst Christiansens nationale vision s. 193
6.6.	Stræben mod lyset – Ernst Christiansens livsfilosofi s. 199
6.7.	Hvor går Tyskland hen? Og hvordan skal Danmark reagere? s. 203
6.8.	En kommunistrede – At definere mindretallet – marts 1933 s. 207
6.9.	<i>Greuel</i> -Propaganda og jødeboykot. <i>Flensborg Avis</i> og antisemitismen s. 212
6.10.	“Und willst du nicht mein Bruder sein ...”. <i>Flensborg Avis</i> mellem dansk og tysk udenrigs- og pressepolitik – forår 1933 s. 217
6.11.	Påskeblæsten – den “slesvig-holstenske” og den “berlinske” linje – forår 1933 s. 231
6.12.	Danmark og Norden i tysk udenrigspolitik s. 236
6.13.	“Front og bro” som våben mod slesvig-holstenerne – forår 1933 s. 239
6.14.	National mobilisering i Nordslesvig forår og sommer 1933 s. 242
7. FLENSBORG AVIS OG NATIONALSOCIALISMEN – 1933-1934	
7.1.	“En tidens røst” – Kronika anbefaler en “dansk nationalsocialisme” – april 1933 s. 249
7.2.	“Revolution” – Kronikas roman om Hitlers Tyskland s. 255
7.3.	“... et vårbrud for det tyske folk ...”. Nazismen inspirerer – forår-sommer 1933 s. 259
7.4.	Idealister og nationale genrejsere – Fra Ejnar Vaaben til Arne Sørensen s. 267
7.5.	Hitler og Grundtvig. Højskolen og nationalsocialismen 1933 s. 279
7.6.	“... et hul i den demokratiske front”. <i>Flensborg Avis</i> til debat – efterår 1933 s. 289
7.7.	Odensemødet 1934 – <i>Hejmdal</i> og <i>Flensborg Avis</i> s. 306
8. DANSK AVIS I DET TREDJE RIGE 1933-1936	
8.1.	Ensretningen af den tyske presse s. 313
8.2.	Ensretningen af den sydslesvigske tyske presse 1933-1936 s. 324
8.3.	<i>Flensborg Avis</i> og ensretningen 1933-1936 s. 331
	Annonce- og oplagskontrol s. 331
	<i>Deutsche Arbeits-Front</i> s. 338
	<i>Reichsverband der deutschen Presse</i> s. 339
	<i>Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger</i> s. 340
8.4.	“... det frieste blad i Det 3. Rige” – <i>Flensborg Avis</i> ’ særstilling 1933-1936 s. 347
8.5.	Advarsler og påtaler til <i>Flensborg Avis</i> 1933-1935 s. 360
9. TILSKUD OG PÅBUD – FLENSBORG AVIS I DANSK INDENRIGS- OG UDENRIGSPOLITIK 1933-1936	
9.1.	“... alt vor fortræd er dansk”. Bladkonkurrencen åbnes i Tønder – efterår 1933 s. 369
9.2.	<i>Flensborg Avis</i> ’ fremtid – et dansk samlingsmærke med statsstøtte? s. 375
9.3.	En jøde eller en hjemmetysker – Udenrigsministeriet griber ind s. 386
9.4.	Stauning forlanger <i>Flensborg Avis</i> inspiceret s. 389
9.5.	Pengesorger og støtteplaner 1934-1935 s. 396
9.6.	Socialdemokratisk annonceboykot i Sønderborg s. 403
10. FLENSBORG AVIS’ STILLING I DEN POLITISKE UDVIKLING 1934-1936	
10.1.	Mindretalsret og ensretning i Sydslesvig 1933-1936 s. 407
	Razziaen i Tønning september 1934 s. 409
	Arbejdstjenesten 1935 s. 411
10.2.	Den storpolitiske udvikling 1934-1935 s. 415
	<i>Mein Kampf</i> på lederplads – 1934 s. 415
	Röhm-Putsch – juli 1934 s. 417
	Saar-afstemningen – en triumf for Folkeforbundet – januar 1935 s. 420
	Kritik af <i>Flensborg Avis</i> – forår 1935 s. 424
	Værnepligten indføres – marts 1935 s. 427
	Krigen i Abessinien – september 1935. <i>Flensborg Avis</i> og nationalsocialismen atter til debat s. 428
	Folketingsvalget oktober 1935 s. 444

10.3.	Jødelovgivning og nyhedenskab. Begyndende afstandtagen på kristent grundlag	s. 446
	Jødelovgivning – Nürnberg-lovene – september 1935	s. 446
	Rigspartidagen 1935 – nationalsocialisme som politisk religion	s. 448
	Kirkekampen – De ‘tyske kristne’ – 1934-1936	s. 451
	Kronika og Oxford-bevægelsen	s. 454
10.4.	Den storpolitiske udvikling 1936	s. 460
	Tysk udenrigspolitik 1936	s. 460
	Indmarchen i Rhinlandet – marts 1936	s. 464
	USA og Storbritannien som verdenspoliti? Nordisk og europæisk samarbejde – 1935-1936	s. 467
10.5.	Fornyeede trusler fra J.P. Nielsen – økonomi 1936-1937	s. 469
	Noter til kapitel 1-10	s. 475

Bind II

11. ALNOR-AFFÆREN 1936-1937

11.1.	Ernst Schrøder tilbage på banen – marts 1936	s. 507
11.2.	Alnor-affæren 1936	s. 514
11.3.	Ejder-dansk offensiv – <i>Dansk Grænselære</i>	s. 519
11.4.	En konference i Propagandaministeriet – juli 1936	s. 525
11.5.	En fælde for Ernst Christiansen? – august 1936	s. 530
11.6.	Ensretningsplaner mod <i>Flensborg Avis</i> – august 1936	s. 533
11.7.	Hitler skærper kursen nye kampagner mod <i>Flensborg Avis</i>	s. 536
11.8.	Faglig æresret mod Ernst Christiansen – november 1936	s. 541
11.9.	Dr. Munch griber ind – november-december 1936	s. 546
11.10.	Alnor igen – <i>Schleswig und Versailles</i> – en samtale med Dr. Kracht – december 1936	s. 550
11.11.	Afgørelsen i æresretssagen – januar-februar 1937	s. 555
11.12.	En julehistorie – angreb på Kronika januar-februar 1937	s. 557
11.13.	Overvejelse om modangreb i det danske udenrigsministerium – forår 1937	s. 566

12. DER SCHLESWIGER-AFFÆREN 1937-1938

12.1.	Ernst Christiansen i modoffensiv – <i>Dansk Grænselære</i> på tysk	s. 569
12.2.	Danske planer om at flytte <i>Flensborg Avis</i> nord for grænsen – økonomi 1936-1937	s. 571
12.3.	Åbent brev til Dr. Kracht – maj-juni 1937	s. 574
12.4.	“Vore børn og vor jord” – en samtale med Dr. Kracht juni-juli 1937	s. 577
12.5.	“Er det tyske folk stort nok til at begribe andre folks ret?” – juli 1937	s. 583
12.6.	<i>Der Schleswiger</i> forbydes	s. 585
12.7.	Den danske presse reagerer	s. 588
12.8.	Cecil von Renthe-Fink griber ind	s. 594
12.9.	Møde i Propagandaministeriet	s. 596
12.10.	Dansk status ved indgangen til september 1937	s. 608
12.11.	Betinget optimisme i Udenrigsministeriet – september-oktober 1937	s. 613
12.12.	Første tyske reaktioner – august 1937	s. 615
12.13.	Forsøg på at tøjle dansk presses triumf – september 1937	s. 616
12.14.	Mindretallets organisationer tager stilling – september 1937	s. 620
12.15.	Grænsetyske reaktioner – september 1937	s. 622
12.16.	<i>Flensborg Avis</i> går til modangreb – september-oktober 1937	s. 631
12.17.	Grænsetyskerne til modoffensiv – oktober-november 1937	s. 638
12.18.	Læg på den danske presse – oktober 1937	s. 647
12.19.	<i>Auswärtiges Amt</i> intervenserer – oktober 1937	s. 648
12.20.	<i>Der Schleswiger</i> udkommer som tidsskrift – 31. oktober 1937	s. 650
12.21.	Fornyet pres på Goebbels – november 1937	s. 655
12.22.	<i>Slesvig-Ligaen</i> vælter spillet over ende – november 1937	s. 664
12.23.	Danske forsøg på en feberredning – november 1937	s. 668
12.24.	Ny vending i <i>Der Schleswiger</i> -sagen – november-december 1937	s. 675
12.25.	Nederlag i <i>Der Schleswiger</i> -affæren – december 1937	s. 689
12.26.	Ernst Schrøder fralægger sig ansvaret – december 1937	s. 693

13. FRONT OG BRO PÅ KANTEN AF KRIG. FLENSBORG AVIS 1938-1939	
13.1.	"Det ender nok galt!" – Kronika i Berlin indtil 1938s. 701
13.2.	"Alle mindretalspressens stadige bedyrelser om loyalitet fremstår i et ret tvivlsomt lys". Gestapo overvåger <i>Flensborg Avis</i> 1937-1938s. 713
13.3.	Stabilisering – økonomi 1937-1939s. 723
13.4.	"... eksistens-spørgsmålet stillet". Fornyet pres på mindretallet 1938s. 729
13.5.	Opgør med front og bro-løsenet forår 1938s. 738
13.6.	" <i>Ventetid ved midnat</i> ". Den storpolitiske udvikling i 1938s. 743
	Regeringsomdannelsen februar 1938s. 743
	Østrigs <i>Anschluss</i> marts 1938s. 746
	Rigspartidagen i Nürnberg – Sudeterkrisen. September 1938s. 753
	Sudeterlandet september-oktober 1938s. 757
13.7.	Ernst Schrøder overvåger <i>Flensborg Avis</i> – september 1938s. 760
13.8.	Kronika tvinges bort fra <i>Flensborg Avis</i> – efterår 1938s. 763
13.9.	Jødespørgsmålet 1938. Kaj Munks "Smeltediglen" og Krystalnattens. 766
13.10.	" <i>En sønderjysk forårsdag</i> ". Folketingsvalget 3. april 1939s. 770
13.11.	"Fager er lien ..." Tanker på tærsklen til krigen – forår 1939s. 778
13.12.	" <i>Nordisk halvhed</i> ". Hitlers ikke-angrebspakt maj 1939s. 784
14. FRA KRIGENS BEGYNDELSE TIL DANMARKS BESÆTTELSE FLENSBORG AVIS 1939-1940	
14.1.	Ernst Christiansen forlader skansen – på sommerferie 1939s. 789
14.2.	På vej mod krigen – august 1939s. 791
14.3.	Reaktioner på krigsudbruddet – september-oktober 1939s. 794
14.4.	Ernst Christiansen vender hjems. 802
14.5.	Den redaktionelle linje fortsættess. 804
14.6.	Den finsk-russiske krigs. 806
14.7.	Problemer med grænsepassagen 1939-1945s. 810
14.8.	Advarsler og angiverier 1939-1940s. 819
15. FRA DANMARKS BESÆTTELSE TIL KRIGENS AFSLUTNING FLENSBORG AVIS 1940-1945	
15.1.	"Nej for pokker! De sejler!" Optakten – februar-marts 1940s. 825
15.2.	"Som du sår, så skal du høste ..." <i>Flensborg Avis</i> og den 9. april 1940s. 830
15.3.	Viggo Lausten-sagen – maj-juni 1940s. 840
15.4.	Ernst Christiansen fjernes fra <i>Flensborg Avis</i> – juni 1940s. 846
15.5.	Hårde forhandlinger om Ernst Christiansens efterfølger – sommer 1940 ..s. 863
15.6.	"Ernst Christiansen er død" – februar 1941s. 873
15.7.	En farefuld balancegang – advarsler og påtaler 1941-1942s. 879
15.8.	"Midt i fjendens lejr". Jacob Kronika i Berlin 1940-1945s. 892
15.9.	Rationering og luftangreb 1939-1945 – Ernst Schrøder <i>Flensborg Avis'</i> redningsmand?s. 905
15.10.	Økonomi og abonnement 1939-1945s. 918
15.11.	<i>Flensborg Avis'</i> soldaterabonnenter 1939-1945s. 921
15.12.	<i>Flensborg Avis'</i> indkaldelser og faldne 1939-1945s. 926
15.13.	Nyhedsdækningen 1940-1945s. 931
	Nyhedsdækningen i tysk og dansk presse 1940-1945s. 931
	<i>Flensborg Avis'</i> nyhedsdækning 1940-1945s. 933
	Krigsdækningen og indre tyske forholds. 935
	Indre danske forholds. 940
	Sydslesvigske forholds. 949
15.14.	Freden kommer til Sydslesvig – maj 1945s. 955
16. Konklusions. 959
Litteratur og kilders. 983
Noter til kapitel 11-15s. 1009
Navneregisters. 1040

1. INDLEDNING

Flensborg Avis – det danske mindretals dagblad i Sydslesvig – har en historie, der er helt forskellig fra alle andre danske dagblades. Avisen blev grundlagt i 1869 og delte indtil 1920 skæbne med de øvrige danske-nordslesvigske aviser. Den tilkæmpede sig under redaktør Jens Jessens kompromisløse ledelse 1882-1906 en førende position, og da Jessen i 1902 blev de danske sønderjyders repræsentant i den tyske rigsdag, stod *Flensborg Avis* på højdepunktet af sin indflydelse. *Flensborg Avis* var en uforfærdet og farlig modstander for de preussiske myndigheders forsøg på at for tyske Nordslesvig, og hverken bøder eller fængselsstraffe formåede at hæmme bladets vækst.

Jessen døde i 1906. Han blev som redaktør afløst af den 28-årige Ernst Christiansen, under hvis ledelse væksten fortsatte indtil Første Verdenskrigs udbrud. Ernst Christiansen fortsatte Jessens kompromisløse linje, men avisens politiske indflydelse i Nordslesvig daledede, da den forhandlingsvenlige H.P. Hanssen samtidig blev ny rigsdagsmand.

Verdenskrigen 1914-1918 betød et afbræk i avisens vækst. Da krigen endte med tysk nederlag, deltes de danske sønderjyder i to næsten lige store fløje: Aabenraa-retningen under H.P. Hanssens lederskab, der arbejdede for en grænsedragning nord om Flensborg, og Dannevirke/Flensborg-retningen med blandt andre Ernst Christiansen i spidsen, der på trods af sydslesvigernes overvejende tyske sindelag – og modstand både i Nordslesvig og i Kongeriget – forgæves kæmpede for en sydligere grænse.

Grænsekampen 1918-1920 og grænsedragningen i 1920 fik alvorlige konsekvenser for *Flensborg Avis*. Den slog skår i både de danske sønderjyders hidtidige enighed, og den delte Danmark i to næsten lige store lejre. Navnlig Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre og store dele af Venstre så med mistro på *Flensborg Avis*. Med grænsedragningen blev *Flensborg Avis* desuden afskåret fra sit bærende opland: Mere end to tredjedele af dens holdere befandt sig efter 1920 nord for grænsen. Den forretningsmæssigt logiske konsekvens ville have været at flytte avisen nordpå. Men drømmen om trods alt at genvinde Sydslesvig – og de muligheder, som inflationskrisen i Tyskland 1920-1923 syntes at indebære – førte til beslutningen om at blive i Flensborg og fortsætte striden. Dermed kom *Flensborg Avis* til at udgøre et udenrigspolitisk problem for Danmark i forhold til Tyskland.

Da Tyskland fra 1924 stabiliseredes politisk og økonomisk blev avisens geografiske placering et alvorligt handicap, ikke mindst som følge af bladkonkurrencen i Nordslesvig. Dens indflydelse daledede, og avisen blev kastet ud i en krise, som man forsøgte at afhjælpe ved besparelser og omlægning af virksomheden til et aktieselskab. Med grundlæggelsen af *Jydske Tidende* i 1929 skærpedes bladkonkurrencen i Nordslesvig yderligere, og *Flensborg Avis* blev trængt mere og mere ud af sit bærende opland. Da den danske krone med valutadevalueringerne i 1930-1931 tilmed blev halveret i værdi i forhold til den tyske mark, fik det ødelæggende konsekvenser for *Flensborg Avis'* økonomi.

Med Hitlers magtovertagelse i 1933 fik det dansk-tyske grænse-spørgsmål, som indtil da havde været betragtet som afklaret, fornyet aktualitet. En revision af Versailles-traktatens grænser stod centralt i nationalsocialisternes program, og Hitlers magtovertagelse gav det tyske mindretal i Nordslesvig fornyet håb. *Flensborg Avis* rykkede som dansk grænseavis herefter atter ind i begivenhedernes centrum. Den kom til at spille en rolle i den udenrigspolitiske tilpasningspolitik, som Danmark herefter måtte slå ind på.

Nationalsocialismens sejr afskaffede den tyske retsstat og medførte en ensretning af samfundet, ikke mindst af pressen. *Flensborg Avis* undgik som det eneste i Tyskland udkommende dagblad den totale ensretning. Dette krævede både smidighed og tilpasning, men avisen forsøgte samtidig at fastholde så stor en redaktionel frihed som muligt under det stigende pres fra det stadigt mere ensrettede tyske samfund. Nationalsocialisternes greb blev yderligere strammet efter krigsudbruddet i 1939. Dette fik nye konsekvenser for *Flensborg Avis*, ikke mindst i forlængelse af besættelsen af Danmark i 1940: Ernst Christiansen blev presset væk fra redaktørposten, men på trods af dette hårde slag lykkedes det *Flensborg Avis* at bevare en redaktionel kontinuitet og et vist spillerum gennem resten af krigen.

Flensborg Avis blev af embedsmænd i Propagandaministeriet i sommeren 1933 betegnet som "det frieste blad i Det tredje Rige". Denne status beholdt avisen indtil 1945, men den var ikke uden omkostninger.

Problemformulering

Afhandlingen skal forsøge at besvare følgende overordnede spørgsmål:

Hvordan var det muligt for *Flensborg Avis* at overleve 1930-1945 på trods af den kritiske økonomi, den nationalsocialistiske revolution, undertrykkelsen af oppositionen og ensretningen af pressen?

Besvarelsen af dette spørgsmål hænger nøje sammen med den danske og tyske udenrigspolitik, både bilateralt i almindelighed og med hensyn til grænsespørgsmålet i særdeleshed. De rammer, dansk og tysk indenrigs-, udenrigs-, grænse- og pressepolitik afstak, var afgørende for *Flensborg Avis'* råderum og tilpasningsmuligheder i tidsrummet 1930-1945.

Afhandlingen bliver derfor en redegørelse for og analyse af periodens dansk-tyske forhold med *Flensborg Avis* i brændpunktet, dels som selvstændig grænsepolitisk aktør, dels som genstand for dansk og tysk udenrigs- og pressepolitik.

Det overordnede spørgsmål vil blive søgt besvaret ved en analyse af følgende fire aspekter:

I. *Flensborg Avis* som bladvirksomhed

Havde *Flensborg Avis* tilstrækkeligt med egne ressourcer til at sikre bladets overlevelse i en skærpet bladkonkurrence eller var den afhængig af økonomisk støtte fra Danmark? Og i så fald: Hvilken betydning fik den økonomiske afhængighed for avisens politiske råderum og redaktionelle linje?

Der vil i denne sammenhæng blive redegjort for de *interne* faktorer: Avisens format og omfang, dens tekniske niveau (trykkeri, forsendelsesmuligheder og infrastruktur), dens journalistiske og tekniske medarbejdere og den journalistiske og redaktionelle tradition, der rakte tilbage til Jens Jessens tid. Endvidere vil udviklingen i oplagstal og den geografiske udbredelse nord og syd for grænsen blive belyst. I den forbindelse vil det blive undersøgt, hvilke økonomiske følger beslutningen om at blive i Flensborg fik for avisen. Der vil desuden blive redegjort for den tysk-sprogede danske presse, som i 1930 blev lagt ind under *Flensborg Avis*.

Der vil endvidere blive redegjort for de *eksterne* faktorer: Bladkonkurrenceforholdene nord og syd for grænsen, den strukturelle ensretning af den tyske presse – og for perioden 1939-1945 også for de krigsbetingede forhold: Rationering og følger af krigshandlinger. Dertil kommer en undersøgelse af avisens støtter i Danmark. Disse kredse lader sig inddele i tre kategorier: bladets uforbeholdne støtter, det vil sige de grænsepolitiske meningsfæller i nationale danske kredse, som sympatiserede med avisens mål om en sydligere grænse. De forbeholdne støtter, som anså opretholdelsen af *Flensborg Avis* for nødvendig for forsvaret af den eksisterende grænse. Og endelig de kritiske, som anså *Flensborg Avis* for at være til fare for det dansk-tyske forhold eller som betragtede avisen som en indenrigspolitisk modstander.

Hypotese: *Flensborg Avis* blev efter grænsedragningen i 1920 afhængig af støtte nordfra, fra 1931 under medvirken af den danske stat. Statsstøtten blev iværksat, fordi den danske regering og udenrigstjeneste anså *Flensborg Avis* for at være en stabiliserende faktor i grænselandet. Støtten var et brud på den hidtidige danske udenrigspolitik, som udelukkede støtte til politiske formål i Tyskland. Den sikrede avisens overlevelse på trods af skærpet bladkonkurrence, men betød også, at avisen blev afhængig af politisk velvilje fra alle de fire gamle partier i Danmark, der var repræsenteret i det af Statsministeriet nedsatte udvalg til støtte for *Flensborg Avis*. Der blev stillet betingelser på to områder: Avisen måtte på den ene side indordne sig under den forsigtige danske udenrigspolitik, og på den anden side indtage en neutral holdning til dansk indenrigspolitik.

II. *Flensborg Avis* i dansk udenrigspolitik

Det var dansk udenrigspolitikens målsætning at opretholde et godt forhold til den tyske nabo og at bevare den dansk-tyske grænse. Hvilken betydning havde *Flensborg Avis* i dansk udenrigspolitik? Blev avisen anset for at være en belastning eller et aktiv i dette forhold? Ændrede synet sig over tid og hvilken betydning fik nationalsocialisternes magtovertagelse i den forbindelse? Hvilken rolle spillede *Flensborg Avis* i den danske udenrigspolitiske tilpasning til Hitlers Tyskland? Hvilken betydning tillagde man *Flensborg Avis* i bestræbelserne på at bevare den dansk-tyske grænse? Og i hvilket omfang anså man *Flensborg Avis'* offensive grænsepolitiske ambitioner for at være en belastning for det dansk-tyske forhold?

Der vil blive redegjort for den danske udenrigstjenestes opfattelse af *Flensborg Avis*, dens muligheder for at påvirke avisen og dens anvendelse af avisen i dansk udenrigspolitikens tjeneste, både i forsvaret for grænsen og i bevarelsen af det fredelige dansk-tyske forhold. Det vil ske ved en analyse af vurderinger fra konsulatet i Flensborg, Udenrigsministeriets Pressebureau og Udenrigsministeriet. Det vil blive undersøgt, om der var forskelle i opfattelsen mellem disse instanser og hvilke konsekvenser dette fik for *Flensborg Avis*. Det vil blive undersøgt, hvilke følger Hitlers magtovertagelse fik, og hvordan besættelsen af Danmark indvirkede på Udenrigsministeriets muligheder for at påvirke avisen eller komme den til undsætning i tilfælde af repressalier.

Hypotese: I udgangspunktet anså det danske udenrigsministerium *Flensborg Avis* for at være et udenrigspolitisk problem på grund af bladets arbejde for en sydligere grænse og på grund af dets negative indstilling til udviklingen i Tyskland. I sidste halvdel af 1920'erne slog *Flensborg Avis* ind på en moderat kurs, dels som følge af den ændrede virkelighed i Sydslesvig, dels som følge af påvirkning fra Udenrigsministeriet. Når *Flensborg Avis* herefter gennemgående blev opfattet som et aktiv, skyldtes det flere forhold: For det første udgjorde avisens og det danske mindretals blotte eksistens en nyttig kontravægt til hjemmetyske grænse-revisionskrav. For det andet medvirkede *Flensborg Avis* i kraft af sin selvforståelse som formidler mellem Danmark og Tyskland til en udenrigspolitisk afspænding mellem de to lande. For det tredje supplerede *Flensborg Avis'* stadige appeller til den danske presse fra 1933 om at indtage en forsigtig linje over for Tyskland det danske udenrigsministeriums bestræbelser i samme retning. Omvendt kunne *Flensborg Avis* stadig udgøre en belastning af det dansk-tyske forhold, når den i overensstemmelse med sin offensive selvforståelse missionerede for danskhed i Sydslesvig, når der opstod offentlig polemik i forbindelse med repressalier, eller når diskussionen om grænsespørgsmålet mellem *Flensborg Avis* og dens slesvigholstenske modstandere tvang Berlin til at reagere.

III. *Flensborg Avis* i tysk udenrigs- og pressepolitik

Det var det nationalsocialistiske regimes mål at opnå den totale kontrol med pressen. Hvordan var *Flensburg Avis'* stilling i det ensrettede tyske samfund? I hvilket omfang foretog *Flensburg Avis* selvrensensur for at komme eventuelle indgreb i forkøbet? Hvorfor undlod regimet at forbyde, henholdsvis ensrette *Flensburg Avis* under en nazistisk redaktør? Hvad var årsagerne til, at *Flensburg Avis* blev tilstået en forholdsvis frihed, hvordan udviklede regimets pressepolitik sig over tid, og hvad førte til indskrænkninger af *Flensburg Avis'* frihed? Hvordan påvirkede den tyske besættelse af Danmark kursen over for *Flensburg Avis*?

Det var tysk udenrigspolitikens målsætning i hele den omhandlede periode at opretholde et godt forhold til den danske nabo og de nordiske lande generelt. Derfor skulle grænsespørgsmålet foreløbig hvile. Dette gik på tværs af de slesvig-holstenske og hjemmetyske ønsker om en aktiv tysk grænsepolitik. Der skal derfor redegøres for de forskellige tyske instansers forhold til *Flensburg Avis* og deres holdning til og brug af avisen. Redegørelsen vil skelne mellem to planer: På det ene plan de lokale myndigheder i grænselandet med Flensborgs overborgmestre Wilh. Sievers (1933-1936) og Ernst Kracht (1936-1945), Slesvig-Holstens overpræsident Gauleiter Hinrich Lohse, *Reichspropagandaamt* i Kiel og de traditionelle grænsepolitiske modstandere syd og nord for grænsen, herunder den tyske grænsepresses grå eminence Ernst Schröder. Og på det andet plan de centrale myndigheder i Berlin: Propagandaministeriet, *Auswärtiges Amt* og *Aussenpolitisches Amt der NSDAP*. Det vil blive undersøgt, om der var indbyrdes forskelle og uoverensstemmelser mellem disse instanser, og om dette påvirkede kursen over for *Flensburg Avis*.

Endvidere skal *Flensburg Avis'* råderum og taktiske udnyttelse af dette undersøges. Herunder vil det blive undersøgt, i hvor høj grad *Flensburg Avis'* udnyttelse af dette rum til fremme af sine egne grænsepolitiske ambitioner medførte forandringer i de centrale myndigheders generelle velvilje over for avisen. Avisens medarbejder i Berlin, Jacob Kronika, fungerede som avisens talsmand over for de centrale myndigheder og indtog desuden en dobbeltstilling som korrespondent til både *Flensburg Avis* og *Nationaltidende*. Derfor skal Jacob Kronikas betydning for avisens forhold undersøges nærmere.

Der skal desuden redegøres for den repressive tyske pressepolitik og dennes midler over for pressen: Personlig påvirkning af avisens medarbejdere, overvågning, irettesættelser, advarsler og forbud, samt disse midlers udvikling over tid – ikke mindst efter den tyske besættelse af Danmark.

Hypotese: *Flensburg Avis* var mere værd for Hitlers Tyskland i tæmnet end i lukket eller ensrettet tilstand. Årsagerne skal findes dels i det tyske udenrigspolitiske ønske om at bevare et godt forhold til Danmark og Norden og dels i den propagandaeffekt, som avisens blotte eksistens gav regimet. Med den kunne regimet dementere påstande om dets umenneske-

lighed. Desuden mente man, at *Flensburg Avis'* loyale nyhedsformidling om Tyskland nød større troværdighed i Norden end den ensrettede tyske presse, som dér blev betragtet som utroværdig. Dertil kom, at *Flensburg Avis'* forsigtige nyhedsformidling afbalancerede den stærkt kritiske danske presses Tysklandsdækning. De centrale myndigheder i Berlin afvejede til stadighed fordele og ulemper ved at tilstå avisen forholdsvis frihed. De vurderede den udenrigspolitiske nytte af avisen og sammenholdt denne med den eventuelle indenrigspolitiske skade, som avisens ikke-ensrettede nyhedsformidling kunne volde på den tyske befolkning. Myndighederne skelnede dog mellem avisens to udgaver: Den dansksprogede *Flensburg Avis*, der var udenrigspolitisk nyttig, men indenrigspolitisk mindre farlig, og det tysksprogede bilag *Der Schleswiger*, der kunne være indenrigspolitisk skadeligt. Med i afvejningen var desuden den nytte, som avisens medarbejder Jacob Kronika gjorde i kraft af sit samtidige medarbejderskab ved det store københavnske dagblad *Nationaltidende*.

De centrale myndigheder var tilbøjelige til at lade de udenrigspolitiske hensyn veje tungest. Denne vurdering deltes ikke af grænsetyskerne i Slesvig-Holsten, for hvem grænsespørgsmålet havde første prioritet. De forsøgte at påvirke de centrale myndigheder til en mere restriktiv kurs. Dette skete af to grunde: Dels fordi man anså *Flensburg Avis* for at være en forhindring for den ønskede grænserevision mod nord og dels fordi man anså avisen – og ikke mindst dens tysksprogede tillæg – for at være udtryk for en dansk separatisme i Sydslesvig. Avisen formåede på grund af det nazistiske regimes polykrati at manøvrere mellem de forskellige instanser og bevare eller tilkæmpe sig rettigheder, som den øvrige presse ikke fik. Avisens råderum blev dog stadig mere snævert, efterhånden som slesvig-holstenerne havde held til at sætte deres argumenter igennem over for Berlin.

IV. *Flensburg Avis* som holdningsavis

Den hidtidige forskning har konstateret *Flensburg Avis'* fascination af nationalsocialismen. Det skal undersøges nærmere, hvori denne fascination bestod og på hvilken måde, den kom til udtryk. Den hidtidige forskning har endvidere betegnet Ernst Christiansens ideologi, det såkaldte front og bro-løsen, som han selv udlagde som "national selvhævdelse og mellemfolkelig forståelse", som en taktisk bestemt overlevelsestrategi, som skulle dække over avisens vedvarende arbejde for en sydligere grænse. Hvilken ideologisk holdning prægede oprindeligt *Flensburg Avis* og hvilke tilpasninger foretog den, da det i slutningen af 1920'erne stod klart, at en genforening af Sydslesvig havde lange udsigter? Og hvilke tilpasninger foretog den fra januar 1933 i forhold til nationalsocialismen som ideologi og styreform? I hvilket omfang var der tale om tvungen eller frivillig tilpasning? Og i tilfælde af det sidste: Beroede tilpasningen på et ideologisk slægtsskab mellem *Flensburg Avis'* og nationalsocialismens syn på nationalitet, folkefællesskab og regeringsform?

Der skal redegøres for udviklingen i avisens nationale og politiske ideo-

logi: Jens Jessens syn på nationalitet som et ideelt folkeligt fællesskab, opfattelsen af Slesvig som dansk "folkegrund" samt opfattelsen af den politiske styreform som underordnet nationens militære og åndelige forsvar. Ernst Christiansens Dannevirkestandpunkt og vedvarende opfattelse af alle slesvigere som i grunden danske vil blive klarlagt og hans krav til det danske folk om "national genrejsning" analyseret. Centralt for denne genrejsning står en analyse af front og bro-ideologien og dens forestillinger om det dansk-tyske grænseland som formidler mellem Europa og Norden. Det skal klarlægges, om *Flensborg Avis'* fascination af den nationale vækkelse i Tyskland beroede på bladets og redaktørens tyske omgivelser eller fulgte avisens tradition. Ideologiske sammenfald mellem nationalsocialismen og *Flensborg Avis'* nationale ideologi vil derfor blive analyseret og nuanceret, og det skal forsøges at placere *Flensborg Avis'* stilling til nationalsocialismen i en dansk kontekst, idet der vil blive sammenlignet med andre dansk-nationale kredses og med den øvrige danske presses reaktion på nazismen. Endvidere vil der blive redegjort for reaktioner i Danmark på *Flensborg Avis'* fascination af nationalsocialismen. Avisens stilling til nationalsocialismen i de forskellige faser af Det tredje Riges historie vil blive analyseret: Konsolideringsfasen 1933-1934, normalitetsfasen 1935-1936 og styrets radikalisering fra 1937/1938. Dette vil ske ved en undersøgelse af avisens nyhedsformidling og ledende artikler, foruden fortrolige og private ordvekslinger mellem avisens vigtigste medarbejdere og venner. Centralt i dette spørgsmål står de elementer, der giver anledning til tiltro: Regimets tilsyneladende anerkendelse af grænsen og det danske mindretals rettigheder samt Hitlers formentlige fredsvilje, og de elementer, der pegede i modsat retning: Röhm-kuppet i juni 1934, kirkekampen og ensretningen af den tyske kirke fra 1935, samt regimets forsøg på at erstatte den kristne tro med en nationalsocialistisk, germansk tro, jødeforfølgelserne, myndighedernes fremfærd mod det danske mindretal og dets avis og endelig regimets stadigt mere aggressive udenrigspolitik.

Hypotese: *Flensborg Avis'* syn på nationalitet og politisk styreform var grundlæggende præget af redaktør Jens Jessen. I afstemningstiden radikaliseredes synet på nationalitet i Dannevirkestandpunktet, som Ernst Christiansen siden ikke fraveg. Årsagen til afstemningsnederlaget så han i svigtende dansk national vilje. Følgelig måtte den danske nationale vilje "genrejses". Da det i slutningen af 1920'erne stod klart, at kampen for at genvinde Sydslesvig måtte indrettes på længere sigt, formulerede Ernst Christiansen løsenet "front og bro". Løsenet placerede *Flensborg Avis'* i en central dobbeltrolle: Både som den yderste forpost i forsvaret for danskheden og som formidler mellem Tyskland og Norden. I begyndelsen af 1930'erne var bladet antinazistisk, men "bro"-delen førte til åbenhed over for den nationalsocialistiske ideologi, i hvilken Ernst Christiansen mente at se et slægtsskab med sin egen drøm om national genrejsning af det danske folk. Først fra 1936-1938 åbnedes avisens øjne for nationalsocialismens sande væsen i takt med Tysklands tiltagende nazificering, sta-

digt mere aggressive udenrigspolitik – og repressive fremfærd over for *Flensborg Avis* og tillægget *Der Schleswiger*. Først herefter blev “front og bro”-løsenet et taktisk bestemt led i en elementær, kortsigtet overlevelsesstrategi.

Tidsmæssig afgrænsning

De femten år fra nationalsocialismens gennembrud til dens endegyldige nederlag udgør en naturlig afgrænsning i tid: I tidsrummet 1930-1933 kunne der endnu skrives helt frit om det nye politiske fænomen nationalsocialismen. Det dansk-tyske grænseland var i perioden fra foråret 1933 til sommeren 1934 præget af slesvig-holstenske nazisters verbale frontalangreb på grænsen, og der var tvivl om den nye, tyske regerings politik over for Danmark, grænsen og mindretallet. Men samtidig så avisen med stigende interesse og fascination på den nationale vækkelse, der tilsyneladende foregik i Tyskland. Tidsrummet fra 1934 til 1937 var præget af tilid til Hitlers fredsvilje og tro på, at nationalsocialismen ville give plads til en fremtid som nationalt mindretal indenfor *Det tredje Riges* grænser, men også af perioder med tvivl og angst for fremtiden. Tvivlen blev i 1937-1938 til vished, og tiden fra 1937 til krigsudbruddet i 1939 blev præget af stigende modgang og indskrænkninger. Under krigen 1939-1945 gjaldt det blot om at overleve – som avis og som nationalt mindretal. I maj 1945 begyndte med Tysklands totale sammenbrud et helt nyt kapitel i *Flensborg Avis’* og Sydslesvigs historie. Det forekommer derfor naturligt at afslutte den kronologiske ramme om afhandlingen den 4. maj 1945 om aftenen, da den første engelske uniform viste sig i byen – netop i *Flensborg Avis’* bladhus på Nørretorv.

Afgrænsningen i den anden ende er derimod mindre håndfast sat til ca. 1930, fordi det er nødvendigt at følge de udviklingslinjer, der førte frem til *Flensborg Avis’* situation og selvopfattelse i 1930’erne. 1933, året for Hitlers magtovertagelse, udgør ikke noget skarpt skel. Der er tvært imod for visse af problemstillingerernes vedkommende tale om en betydelig grad af kontinuitet. Det har derfor været nødvendigt at trække nogle væsentlige linjer op fra avisens grundlæggelse i 1869; fra redaktør Jens Jessens nationale og politiske forestillingsverden 1882-1906; fra Ernst Christiansens overtagelse af chefredaktionen i 1906; fra afstemningskampen 1918-1920 – og navnlig fra midten af 1920’erne, da Tyskland stabiliseredes og *Flensborg Avis* begyndte at indrette sig på en langvarig tilværelse som talerør for et nationalt mindretal. Uden at gøre krav på at være udtømmende for perioden 1906-1930 kan afhandlingen læses som en fortsættelse af min bog “*Flensborg Avis 1869-1906*” fra 1994.

LITTERATUR OG KILDER

Forskning i *Flensborg Avis'* historie

Flensborg Avis' historie indtil redaktør Jens Jessens død i 1906 er ganske velbelyst og har været genstand for flere udgivelser: Vilhelm la Cours lille biografi "*Redaktør Jessen*" (1906); A. Svenssons store trebinds-biografi "*Redaktør J. Jessen*" (1955-1960); Poul Kürsteins fyldige artikel "*Flensborg Avis. De første år*" om perioden 1868-1882 i den af han selv redigerede jubilæumsbog "*Flensborg Avis 1869 – 1. oktober – 1969*" (1969); og endelig undertegnede forfatters egen bog "*Flensborg Avis 1869-1906*" (1994). Da det er et elementært spændende og dramatisk tidsrum for både Sønderjylland og *Flensborg Avis*, er det ikke mærkværdigt, at dette tidsrum har tiltrukket sig historikernes og læsernes interesse.

Tidsrummet mellem 1930 og 1945, der var domineret af chefredaktør Ernst Christiansen, er imidlertid ikke mindre dramatisk, hverken for Sønderjylland eller for *Flensborg Avis*, men her ligger det tungere med forskningen i avisens historie. Alene af den grund kan en samlet fremstilling af *Flensborg Avis'* historie i det pågældende tidsrum synes tiltrængt.

Tættest på en samlet fremstilling er Jacob Kronikas 200 sider lange "*Manden i Flensborg ... Et forsøg på at tegne en portrætskitse af redaktør Ernst Christiansen*", der er indeholdt i den af Poul Kürstein redigerede jubilæumsbog (1969). Forsøget er på mange måder problematisk af de samme grunde som Jacob Kronikas bøger er det. Jacob Kronika udgav 1946-1966 en række erindringsbøger, af ham selv kaldet *Dagbogsblade*: "*Et demokrati på dødslejet*" (1958), der baserer sig på dagbøgerne for 1932; "*Lys i vinduet*" (1957), der bygger på dagbøgerne for 1933-1939; "*Midt i fjendens lejr*" (1966), der baserer sig på dagbøgerne for 1941-1943; og "*Berlins undergang*" (1946), der bygger på dagbøgerne for 1945. Det er ikke Kronikas hensigt at give en videnskabeligt funderet analyse af *Flensborg Avis'* historie. Bøgerne blander, hvad der tilsyneladende er citater fra de ikke mere eksisterende dagbøger, med kommentarer og erindringer, og til tider findes afsnit, der er ren fiktion.¹ Dette sidste er navnlig tilfældet i *Midt i fjendens lejr*. Kronikas ærinde med sine bøger var at *formidle* en historisk stemning, snarere end eller lige så meget som at *dokumentere* eller *rede*gøre for et historisk *forløb*. Man kunne kalde bøgerne "drama-dokumentariske", selvom stilen er helt hans egen. Omtalen af *Der Schleswiger*-af-færen i bogen *Lys i vinduet* bærer endog undertitlen: "*En lille komedie med stor alvor. Bestående af tre akter og ni mellemakter*". Helt så ubrugelig som kilde, som denne undertitel antyder, er hans bøger dog ikke. Lange passager stemmer overens med samtidigt brevmateriale eller har på anden vis kunnet bekræftes.

Kronikas bøger bærer til tider præg af en stærk trang til både at forklare og at søge om tilgivelse for forfatterens pro-nazistiske holdning 1932-1937 og hans manglende mod til åbent at bekende sin antinazisme efter 1937/38. Kronikas temperament forleder ham også til at bedømme sine medmennesker efter en sort/hvid skala og glemme mellemton-

erne. Nazistiske embedsmænd, som han har stiftet personligt kendskab til, bedømmer han mildt. Det gælder for eksempel overborgmesteren i Flensborg 1933-1936, Wilhelm Sievers, med hvem han i 1937 indledte et livslangt venskab, og flere af hans officielle kontakter i Berlin: Alexander Bogs, Wilfried Bade og Alfred-Ingemar Berndt, hvis skudsmål hos Kronika er betydeligt bedre end fortjent. Andre frakendes derimod hæder og ære og tillægges motiver, der ikke står for en nærmere prøvelse.

Kronika var selv overbevist om rigtigheden af sine bedømmelser – han var jo et "tidsvidne", og han, der betegnede sig selv som "oplevelses-historiker", kunne reagere vredt, hvis hans bedømmelser blev draget i tvivl af "skrivebordshistorikere".² Det er den klassiske konflikt mellem erindringsskriveren og den professionelle historiker: Hvem er tættest på kilderne? Kronika førte mange samtaler med ledende tyske embedsmænd, og dannede sig derved et førstehåndsindtryk af begivenheder og beslutninger. Han *var* der, da det skete. Det giver et ubestrideligt fortrin i forhold til historikeren. Men han kunne ikke – som historikeren kan i dag – gå i arkiverne og dér konstatere, at den tilsyneladende så venlige tyske embedsmand traf beslutninger, der gik stik imod det, han lige havde meddelt Kronika.

Som historiske kilder betragtet må Kronikas bøger benyttes med største forsigtighed. De kan ikke benyttes alene, selvom der tydeligvis ligger samtidige dagbogsoptegnelser til grund for hans bøger. Men da dele af hans bøger kan bekræftes næsten ordret med samtidige kilder, så ville det være forkert helt at afskrive dem, og de danner da også grundlag for dele af nærværende afhandling. Når oplysninger stammer fra denne kilde, vil det dog fremgå af teksten eller af noterne.

I Poul Kürsteins føromtalt bog "*Flensborg Avis 1869 – 1. oktober – 1969*" (1969) behandles med vekslende kvalitet fragmenter af perioden af forskellige forfattere. De fleste bidrag i jubilæumsbogen fra 1969 er erindringsskitser. Væsentligst er Sven Tägils videnskabeligt baserede kapitel "*Forbudet mod Der Schleswiger. Et blad af Det tredje Rigets pressehistorie*", der på fremragende vis analyserer forløbet af forbudet med fokus på divergensen mellem Berlin og Slesvig-Holsten. Tägil kunne til sin undersøgelse benytte indtil da ukendt kildemateriale fra *Deutsche Stiftung, Nebenstelle Nords* arkiv, der indeholder afskrifter af den centrale brevveksling mellem Gauleiter Lohse og propagandaminister Goebbels. Tägils synsvinkel i det korte kapitel er anlagt temmelig snævert på selve *Der Schleswiger*-affæren, og han inddrager hverken den danske udenrigspolitiske side eller den formentlige årsag til affæren, nemlig den "Ejerdanske offensiv". Tägils resultater med hensyn til den tyske side af affæren har kunnet bekræftes i nærværende afhandling.

Carsten Mogensens primære formål med sin licentiat-afhandling *Dansk i hagekorsets skygge* (1981) er at "skildre og analysere den nazistiske politik" over for det danske mindretal 1933-1939, herunder også dets presse. Mogensens påviser, at nationalsocialisternes magtovertagelse ikke medførte

en formel ændring af mindretalspolitikken, men at mindretallets problemer i hovedsagen skyldtes den almindelige ensretningsproces. Regimet var villig til at tilstå det visse undtagelser, også på pressens område. Han påviser også, at den "ejderdanske offensiv", som han i modsætning til Axel Johnsen³ ikke i sig selv tillægger stor betydning, i 1937-1938 medførte et gennembrud for slesvig-holstenske ønsker om en fastere politik over for de dele af mindretallet, man her betragtede som "uægte". Dette stemmer overens med nærværende afhandlings resultater. De propagandamæssige og udenrigspolitiske grunde til at tilstå *Flensborg Avis* en vis frihed behandles dog ikke hos Mogensen.

Mogensens resultater overtages stort set af J.P. Noack, der koncentrerer sin disputats "*Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945*" (1989) om 1920'erne.⁴ J.P. Noacks fremstilling sigter bredt, omend *Flensborg Avis'* forhold på enkelte punkter berøres ganske udførligt. Noacks fremstilling retter fokus mod dels problemerne omkring den tysksprogede presse (s. 149-207) og dels *Flensborg Avis'* økonomiske krise 1925-1930 (s. 438-456).

Mogensen analyserer ikke Ernst Christiansens og Jacob Kronikas holdning til nationalsocialismen nærmere. Han nøjes med at slå fast, at danske socialdemokratiske kredse betragtede *Flensborg Avis* som "halvvejs nazistisk", men understreger, at dette "absolut ikke var tilfældet", selvom det ikke kunne nægtes, at bladet blev "præget af omgivelsernes nazistiske terminologi".⁵

J.P. Noack gør derimod i sin afhandling et forsøg på at analysere Ernst Christiansens "nationale ideologi" og sammenholder den med mindretallets indstilling til nationalsocialismen. Men da Noacks arbejde navnlig har sit forskningsmæssige tyngdepunkt i 1920'erne og for tiden efter 1933 hovedsageligt bygger på Mogensens resultater, bliver hans analyse ufuldstændig og til dels misvisende. Dette skal blive uddybet nærmere nedenfor.

Axel Johnsen kommer et par spadestik dybere end Noack, når han i sit upublicerede speciale "*Ernst Christiansen og Flensborg Avis under nazismen 1933-40*" (1997), s. 21ff og i sin artikel "*Front og Bro-løsenet under nazismens pres – Ernst Christiansen og Flensborg Avis 1938-1940*" (1998), forsøger at afdække de forskellige "lag" i "front og bro"-tanken og netop pointerer løsenets dobbelthed. Han har dog ikke blik for, at "front og bro"-tanken udgør et langt større ideologisk kompleks med dybe rødder i nordslesvigsk tankegang. Johnsen sætter heller ikke løsenet ind i den samtidshistoriske ramme, som tilsvarende tanker inden for navnlig den danske højskolebevægelse udgjorde. Derved kommer Ernst Christiansen til at fremstå som en temmelig ensom genrejserskikkelse i dansk politik i 1930'erne og ikke som en mand, hvis nationale visioner for Danmarks fremtid faktisk vandt stigende genklang, ikke blot i Nordslesvig. Hele Ernst Christiansens vision om "front og bro"-løsenet som et dansk-nordisk alternativ til nationalsocialismen bliver kun antydningvis anslået, og analysen af baggrunden for hans oprindelige fascination af nationalsocialismen bliver dermed kun belyst brudstykkevis.

Ifølge J.P. Noack var det i årene lige efter 1920, at Ernst Christiansens nationale ideologi fremtrådte i sin mest rendyrkede form. Før da havde han

været bundet op på "hele den givne selvbevidsthed, som ledende danske nordslesvigere lagde i deres nationale politik", og efter 1920'ernes midte "tvang den politiske udvikling i Danmark ham til at nedtone sine udtryk og tilsætte indrømmelser, der kunne gøre mindretalspolitikken acceptabel for en demokratisk opinion".⁶ Det var således ifølge Noack i Tysklands kriseår 1920-1923/1924, da en mulig genforening af Sydslesvig på trods af afstemningsnederlaget syntes inden for rækkevidde, at Ernst Christiansen viste sit sande ansigt. Det er da også i hovedsagen artikler og udtalelser fra denne periode, som Noack lægger til grund for sin analyse af "Ernst Christiansens nationale ideologi".⁷ "Den bitre krænkelse over grænseafgørelsen" fik ham nemlig ind i mellem til at "blotlægge tanker, som ellers ville være forblevet skjult", hedder det hos Noack.⁸

Men ved at analysere udtalelser og artikler fra netop den periode, da bitterheden mod navnlig radikale og socialdemokrater over afstemningsnederlaget, desperationen over mindretallets situation i Sydslesvig – men samtidig også håbet om, at en ny situation kunne opstå ved Tysklands eventuelle sammenbrud – var stærkest, så bliver resultatet, at det *atypiske*, det mest ekstreme fremstår som det normale. Ernst Christiansen fremtræder i Noacks portræt langt mere nationalistisk og politisk uforsonlig, end han egentlig var – både før og efter den af Noack undersøgte periode. Ekstreme situationer fremelsker ekstreme holdninger. I betragtning af det skred i retning af en Dannevirke- eller Ejdergrænse, som selv ellers besindige folk i Nordslesvig og Danmark tog i årene 1918-1920 – og som de siden fraveg igen, forekommer Noacks analyse denne forfatter at være for hårdt trukket op. Ved at analysere tidligere og senere artikler og udtalelser fra Ernst Christiansen mere end nuanceres indtrykket, og han fremstår på flere punkter betydeligt mere moderat. Der var faktisk tale om en betydelig grad af kontinuitet i Ernst Christiansens nationale ideologi fra tiden før 1914 til tiden efter 1925. Det ændrer ganske vist ikke på, at Ernst Christiansen vedblivende anså afgørelsen i 1920 for forkert og at hans endemål fortsat var en grænse ved Dannevirke. Men politisk-ideologisk placerer det ham i en nordslesvigsk, Jens Jessensk tradition, snarere end i den københavnsk-national-konservative tradition, hvor mange af hans støtter fra afstemningskampen befandt sig og hvor han derfor naturligt måtte søge støtte.

Noack argumenterer endvidere for, at der i Ernst Christiansens nationale forestillingsverden var "klange af den samme tilbageskuende agrarromantik, som lød kraftigt i disse års 'deutsch-völkische' propaganda i Slesvig-Holsten, og som uden tvivl ideologisk var med til at berede vejen for nazismen", og at "Ernst Christiansen balancerede på kanten til en national dæmoni, der spøjte stærkt i samtidens Tyskland". Selvom det ifølge Noack "er let at påvise et ideologisk slægtskab", så finder han det dog alligevel "ikke rimeligt at betegne ham som nazist. Hitler-bevægelsen havde flere andre, nok så vigtige særtræk, som han ikke sympatiserede med". Men Noack fremdrager dog udtrykkeligt et anti-semitisk læserbrev fra april 1920, som Ernst Christiansen optog i *Flensborg Avis* og gav nogen tilslutning, og han konkluderer, at det "på længere sigt var heldigt

for Ernst Christiansen, at der i Danmark ingen rigtig sangbund var for en sådan antisemitisk agitation".⁹ Dermed placerer Noack i praksis Ernst Christiansens nationale ideologi næsten klos op ad nationalsocialismen.

I sin analyse af mindretallets stilling til nationalsocialismen fra 1933 uddyber Noack: "Ernst Christiansen var ikke nazist, men der fandtes i hans politiske fysiognomi træk, der røber et ideologisk slægtskab".¹⁰ Endvidere fremhæver Noack, at "demokratiet lå ikke Ernst Christiansen stærkt på sinde"; at han flere gange legede med tanken om "en stærk mand"; at hans kulturelle syn var præget af "en udtalt antimodernisme" og at han kunne "begrunde det nationale fællesskab i racebiologiske udtryk". Noack konkluderer derfor, at "samlet til et hele" mindede det "stærkt om den ideologiske formation, som kendetegnede den tyske højreradikalisme, hvor nazismen havde sit udspring".¹¹

Noacks konkluderende vurdering er dog meget bredt og uforpligtende formuleret: At Ernst Christiansen opfattede det, der *forstyrrede* den nationale kraftudfoldelse som negativt, og mente, at det, der *fremmede* samme, i det mindste "måtte rumme noget positivt, hvordan det så i øvrigt var beskaffet".¹² Dette sidste er ganske vist også i overensstemmelse med denne forfatters opfattelse, men vurderingen må sættes ind i en betydeligt mere nuanceret ramme, end den, Noack ridser op. Ernst Christiansens "nationale ideologi" var langt mere i slægt med Grundtvig og Jens Jessen end med Hitler, og hans reaktioner på nationalsocialismens fremkomst i begyndelsen af 1930'erne røber da også helt klare paralleller til den danske højskolebevægelses.

Det er en svaghed ved Noacks analyse, at han alene baserer den på artikler og udtalelser fra årene 1933-1934. Derved lægges artikler til grund for analysen, der fremkom på et tidspunkt, da Ernst Christiansen endnu stod famlende overfor nationalsocialismen. Den fremstod endnu som et nyt og ukendt fænomen, og regimet havde tilsyneladende både tilstået mindretallet kulturel frihed og slået ned på slesvig-holstenske grænservisionskrav. Dette måtte stemme ham positivt. Dertil kom, at han i overensstemmelse med sin front og bro-tanke så det som en vigtig opgave for *Flensborg Avis* at fungere som kulturformidler mellem Tyskland og Danmark – og desuden på dette tidspunkt endnu selv mente at kunne se et ideologisk slægtskab i nationalsocialismen. Det gik dog efter nogen tid op for ham, at dette sidste var en misforståelse, og han lagde derefter afstand til nazismen igen – så stærkt, som det nu var muligt i en avis, der udkom inden for Det tredje Riges grænser.

Når Ernst Christiansen senere "stak piben ind", så skyldtes det ifølge Noack derimod "kritikken i den danske presse og den indre modstand" i mindretallet, men "sine synspunkter [på nationalsocialismen, forf.] fr afaldt han dog ikke".¹³ Noack begrundet denne konklusion i brevvekslingen 1933-1934 med Jacob Kronika vedrørende dennes roman "*Revolution*". Men en nærmere analyse af brevvekslingen må efter denne forfatters mening føre til det stik modsatte resultat, nemlig at Ernst Christiansen vedblivende forholdt sig *skeptisk* til nationalsocialismen.

Noacks analyse lader Ernst Christiansens holdning til nationalsocial-

ismen være en naturlig konsekvens af hans nationale ideologi. Derved overser han, at anbefalingerne 1933-1934/1935 faktisk repræsenterer en undtagelse. Ernst Christiansens holdning var langt mere nuanceret.

Noacks analyse af Jacob Kronikas forhold til nationalsocialismen indskrænker sig til udsagn om, at han endog "gik endnu længere i sin flirt med den brune bevægelse", men at "også Kronika kom dog i tredivernes anden halvdel til at stå nazismen fjernere".¹⁴ Det er efter denne forfatters mening en undervurdering af det enorme sving fra total afvisning 1930-1932, over stærk begejstring 1933-1934 – og retur til endog endnu stærkere afvisning 1937-1938, som Kronika tog. Udviklingen i Ernst Christiansens holdning til nationalsocialismen fulgte et tilsvarende mønster, men uden at gøre helt så voldsomme svingninger som Kronika.

I J.P. Noacks udlægning var "front og bro" ren taktik, der skulle sikre mindretallets overlevelse igennem de 12 års Hitler-styre. Der vil i afhandlingen blive argumenteret for en anden udlægning. Noack har ikke blik for front og bro-tankens betydning for Ernst Christiansen. Han placerer for eksempel forsonligheden over for den nationale modpart hos Tage Jessen – i direkte opposition til den uforsonlige Ernst Christiansen.¹⁵ Også Ernst Christiansen kunne, skriver Noack, ganske vist "prædike forsonlighed, men altid selvhævdende. Det prægede løsenet front og bro, som han *somme tider* brugte" [fremhævet af forf.]. Dette er efter denne forfatters mening en undervurdering af løsenets betydning for Ernst Christiansen og en misforståelse af ordparret, som faktisk optrådte nærmest dagligt i 1930'ernes *Flensborg Avis*. For det var i grunden *akkurat dette*, som "front og bro" gik ud på: National selvhævdelse og mellemfolkelig forståelse. "Front og bro" blev hele grundlaget for Ernst Christiansens virke i 1930'erne. Han så *ikke* nogen logisk modsætning mellem "national selvhævdelse" og "mellemfolkelig forståelse"; tvært imod anså han dem for at være hinandens forudsætning: En fast national forankring var forudsætningen for overhovedet at kunne fungere som brobygger til naboen; uden denne forankring i sit eget, kunne man nemlig slet ikke *kritisk tilegne sig* og fungere som *selektiv formidler* af naboens kultur og tankegods, men var derimod reduceret til helt ukritisk at viderekolportere alt muligt fremmed, der tilmed i sin uformidlede fremmedartethed slet ikke ville have nogen chancer for at slå rod i éns eget folk. Uden selvhævdelse kunne man desuden heller ikke forvente respekt hos modparten.

Når Noack har vanskeligt ved at anerkende oprigtigheden af Ernst Christiansens "front og bro"-løsen, så skyldes det formentlig dennes vedblivende ønske om at genvinde Sydslesvig. Men Ernst Christiansens vedvarende ønske om en grænserevision mod syd stred ikke mod denne logik: Danmark havde jo ifølge Ernst Christiansen *retten* til Sydslesvig. En opfyldelse af simpel *ret og retfærdighed*, således som Sydslesvigs genforening med Danmark ville være udtryk for, kunne ifølge en sådan tankegang aldrig belaste forholdet til den tyske nabo – i hvert fald ikke på længere sigt. "Front og bro" byggede nemlig på den falske forudsætning, at også tyskerne med tiden ville indse deres uret med hensyn til Slesvig. Jens Jessen havde også vedblivende hævdet, at Nordslesvigs tilbagevenden

til Danmark ikke ville belaste det dansk-tyske forhold, men tvært imod styrke det. Ja, han gik endog så vidt som til at mene, at Nordslesvigs tilbagevenden var en *forudsætning* for et dansk-tysk venskab. Helt så vidt kunne Ernst Christiansen ikke gå, for han havde ikke nogen *Paragraf 5* at støtte sig til.

Tankegangen er i øvrigt helt parallel til hjemmetyskerne Ernst Schrøders og pastor Johs. Schmidt-Vodders forestillinger om at kunne opretholde et godt venskab med Danmark, selv efter at grænsen var blevet flyttet tilbage til Kongeåen.

Litteratur i øvrigt

Troels Finks "*Båndene bandt I-II*" (1999) er benyttet som baggrund for redegørelsen for den danske og sønderjyske nationale idealisme omkring århundredeskiftet, således som den kom til udtryk i samlingen i Danmark om den sønderjyske sag og den nationale mobilisering af ungdommen i Nordslesvig. Henrik S. Nissens artikel "*Folkelighed og frihed – Grundtvigianernes reaktion på modernisering, krise og nazisme*" (1992) og Henrik Lundbaks disputats "*Staten stærk og folket frit*" (2001) om Arne Sørensens *Dansk Samling* har været de afhandlinger, der har været mest nyttige, når *Flensborg Avis'* reaktion på nationalsocialismen som udfordring og inspiration skulle sammenlignes med tilsvarende reaktioner i Danmark.

Redegørelsen for dansk udenrigspolitik baserer sig i hovedsagen på Viggo Sjöquist: "*Dansk udenrigspolitik historie 1933-1940*" (1966) og Ole Karup Pedersen: "*Udenrigsminister P. Munchs opfattelse af Danmarks stilling i international politik*" (1970). Bo Lidegaards "*Overleveren. Dansk Udenrigspolitik Historie 1914-1945*" (2003) har kun kunnet inddrages i begrænset omfang. Lidegaard tillægger dog i modsætning til Sjöquist og Karup Pedersen ikke grænsespørgsmålet og mindretallene stor betydning.

Tysk grænsepolitik er behandlet i Sven Tägil: "*Deutschland und die deutsche Minderheit in Nordschleswig*" (1970), i Henrik Becker-Christensens disputats "*Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-32 I-II*" (1990) og i J.P. Noack: "*Det tyske mindretal i Nordslesvig under besættelsen*" (1975).

For redegørelsen for dansk presses behandling af Tyskland er navnlig benyttet Svend Thorsen: "*Den danske dagspresse I-II*" (1947-1951), L. Bindsløv Frederiksen, "*Pressen under besættelsen. Hovedtræk af den danske dagspresses vilkår og virke i perioden 1940-1945*" (1960), Søren Toft: "*Jyllands-Posten mellem demokrati og diktatur*" (1995) og sammes artikel "*Mellem demokrati og diktatur. Jyllands-Posten i 1930'erne*" (1997) samt Rasmus Kreth: "*Pilestræde under pres*" (1998) om Berlingske Tidende.

Sidstnævnte er også anvendt til at belyse tysk pressepolitik. Dertil kommer for dette emnes vedkommende navnlig Kurt Koszyks "*Deutsche Presse 1914-1945*" (1972) og Norbert Frei og Johannes Schmitz: "*Journalismus im Dritten Reich*" (1999).

Kilder

Flensborg Avis' historie 1930-1945 er hidtil sparsomt udforsket. Dybtgående svar på problemformuleringens spørgsmål må derfor søges i det primære kildemateriale. En hovedkilde til *Flensborg Avis'* historie er avisen selv. Avisen er i første række anvendt som levning. Kilden analyseres for *information om ophavsmanden*. Det er altså ikke nyheden *i sig selv*, men den *måde*, hvorpå nyheden præsenteres i avisen, der analyseres. Det har ikke med afhandlingen været meningen på baggrund af *Flensborg Avis* at skrive hverken mellemkrigstidens eller mindretallets almindelige historie under nationalsocialistisk styre, men derimod at skrive historien om, hvordan mindretallets avis *forholdt sig* under nationalsocialistisk styre.

Men *Flensborg Avis* er også ind i mellem benyttet som beretning. Med ofte forbløffende åbenhjertighed udtalte redaktøren sig i spalterne om forskellige sider af avisens forhold, herunder økonomi. Dette var en tradition fra Jessens dage og i tråd med avisens selvopfattelse: *Flensborg Avis* var ikke en forretning, men derimod en vigtig del af hele Danmarks værn ved grænsen. Det var avisens ofte udtalte grundsætning, at den på tværs af økonomiske og politiske interesser gik i brechen for hele den danske befolkning, og at den som sådan havde adkomst til velvilje og støtte i form af abonnement og annoncer fra alle kredse i det danske samfund. Det samme mente man at kunne kræve på det politiske og nationale område: Stående på et nationalt grundlag, udenfor og hævet over de politiske partier, alene med Danmarks og danskhedens tarv for øje, blæste avisen til midtsamling om nationale opgaver. Det var sådan avisen præsenterede sig i de daglige ledere og i sit øvrige holdningsstof. Også i nyhedsstoffet kan avisens holdninger forfølges.

Flensborg Avis omfatter for årgangene 1930-1945 ca. 35.000 avissider, ca. 50-60 sider ugentligt i 12 år. Selv når annoncesider, føljeton'er og lignende fratrækkes og man udelukkende koncentrerer sig om det nationale og politiske stof, bliver der endda en ikke helt ringe portion læsestof til overs. Historikeren Niels Thomsen har til arbejdet med så uoverskueligt store mængder stof, som avismateriale er, udviklet den "kvantitative indholdsanalyse" med systematisk udvælgelse af stof fra flere aviser og måling af stof- og emnekategorier, placering og ordvalg – og anvendt den med held i sin doktorafhandling fra 1972 "*Dagbladskonkurrencen 1870-1970*". Metoden er meget anvendelig, når man skal analysere holdningen på aviser, der udkommer i et demokratisk samfund. Men den er mindre anvendelig på *Flensborg Avis*, hvis redaktionelle linje i 1930'erne var bestemt af, at man ikke kunne tale frit. Da er det ikke nødvendigvis et udtryk for en lav prioritering, hvis der eksempelvis tages forsigtige forbehold over for den nationalsocialistiske racepolitik på en lidet opsigtsvækkende plads i avisen – tvært imod kan det være udtryk for en temmelig dristig principfasthed.

Den mere direkte måde at analysere et dagblads holdning til nationalsocialismen, til den almindelige udvikling i Hitler-Tyskland, og til landets udenrigspolitiske triumfer op igennem 1930'erne på, nemlig at gribe til punktnedslag og analysere bladets holdning i forbindelse med særligt tilspidsede situationer i udenrigs- og indenrigspolitikken, har kastet gode

resultater af sig i undersøgelsen af andre danske aviser, senest i Rasmus Kreths bog fra 1998 om de Berlingske blade 1933-1945, "*Pilestræde under pres*". Desværre er denne fremgangsmåde heller ikke særlig anvendelig på *Flensborg Avis*. Man kan ikke nøjes med at tage stikprøver et par uger før og efter særligt vigtige begivenheder, for da er avisen nemlig ofte *ekstra* forsigtig, velvidende at det netop var i disse tilspidsede situationer, at Propagandaministeriets lektører var særligt opmærksomme. Holdninger til store begivenheder i Det tredje Rige dukker ofte først op midt i en boganmeldelse uger eller måneder efter at begivenheden har fundet sted. Årsagerne til dette er indlysende: Der er en verden til forskel på at kommentere situationen i Tyskland fra Pilestræde i København og fra Nørretorv i Flensborg. Der har ikke været nogen vej uden om en møjsommeligt gennemgang af avisen fra dag til dag. Dette har til gengæld givet interessante og uventede resultater.

Når man forsøger at analysere politiske holdninger hos en avis, må man gøre sig klart, at avisen er et flygtigt medie, skrevet af flere personer, der udmærket kan være indbyrdes uenige eller mene noget forskelligt fra den ene uge til den anden. En avis er ikke gennemarbejdet som en bog, men bliver til hver dag under medvirken af mange mennesker under stort tidspres. Man kan som regel ikke forvente at finde en fuldt færdig og gennemtænkt holdning, når man begynder at holde de mange ledende artikler op imod hinanden. Der vil optræde inkonsekvenser, udviklinger – og tilsyneladende tilbagetog til ellers forladte positioner. Det ligger i mediets natur. *Flensborg Avis* er ikke nogen undtagelse herfra – og dog. *Flensborg Avis* er også i denne forbindelse noget særligt. De ledende artikler blev næsten alle skrevet af én og samme person – chefredaktør Ernst Christiansen. Der var desuden ét og kun ét altoverskyggende tema i de ledende artikler, nemlig *det slesvigske spørgsmål og forholdet mellem Danmark og Tyskland*. Dette spørgsmål blev på den ene eller den anden måde behandlet på ledende plads flere gange ugentligt. Men også i *Flensborg Avis* har der kunnet konstateres forskelle mellem de ledende penne: Ernst Christiansen, Jacob Kronika og Tage Jessen.

Der er i afhandlingen anvendt en lang række andre danske og tyske dagblade og tidsskrifter. Disse er ikke systematisk gennemlæst, men inddraget, når de for eksempel er set refereret i *Flensborg Avis*.

En anden hovedkilde har været en lang række af privatarkiver. Flere af disse privatarkiver er endnu båndlagte. En række privatpersoner, foreninger og institutioner har venligt imødekommet mine ansøgninger om adgang. Dette vil jeg hermed gerne takke for.

Redaktørerne Ernst Christiansen, L.P. Christensen, Jacob Kronika, Tage Jessen, journalist J.N. Jensen og udgiver Marie Jessen har alle efterladt sig til dels meget omfattende privatarkiver. Dertil kommer mindre arkiver efter andre personer med tilknytning til avisen. Disse privatarkiver rummer en stor mangfoldighed af breve, dagbøger, manuskripter, udklip, optegnelser og referater. I privatarkiverne findes – ganske vist ofte spredt – en ret omfattende korrespondance med til dels meget åbenhjertige ud-

talelser om avisens økonomiske og politiske situation, men der findes også eksempler på læseres reaktioner på avisens politiske og nationale stillingtagen.

Ernst Christiansens og Jacob Kronikas store privatarkiver har været særdeles værdifulde og udgør hovedkilder for nærværende undersøgelse. **Ernst Christiansens arkiv** omfatter hovedsageligt brevveksling. Ofte foreligger ikke blot de modtagne breve, men også gennemslag, kladder eller koncepter til svarbreve og lignende. Derved kan til tider begge sider af brevvekslingen følges. Endvidere forefindes Ernst Christiansens dagbøger. Ernst Christiansen var en meget flittig dagbogsskriver, der allerede i en alder af 16 år i 1893 begyndte at notere dagens små og store begivenheder ned. Først fra begyndelsen af århundredet blev der dog tale om en tilsyneladende helt daglig rutine, og fra 1908 og indtil hans død i 1941 foreligger en næste ubrudt række af daglige optegnelser. De sidste optegnelser er gjort natten inden hans død.¹⁶

Der findes flere typer af dagbogsskrivere. Ernst Christiansen hørte så ganske afgjort *ikke* til dem, der skrev dagbog med det formål, at eftertidens historikere kunne få et materiale, der kunne kaste et fordelagtigt lys over hans liv og gerning. Bortset fra at Ernst Christiansens håndskrift, forkortelser og personlige stenografi vil afholde mange fra overhovedet at gå i gang med den såvel tid- som fantasikrævende tydning, er mange af optegnelserne af en sådan art, at de fleste ikke vil finde det umagen værd. Dagbøgerne er en skønsm blanding af huskesedler, referater af samtaler, syns- og sanseindtryk fra spadsereture, koncepter til artikler og breve, personlige regnskaber, strøtanker – og ind i mellem nedfældede overvejelser om avisens, Sydslesvigs og egen fremtid. Dagbøgerne er så ganske afgjort ikke skrevet for andre øjne end Ernst Christiansens egne, hvilket forøger deres kildeværdi betragteligt. Skade blot, at skriften er så vanskelig at tyde og forkortelserne så vanskeligt opløselige. Under arbejdet har jeg dog kunnet drage nytte af en dechiffriering, som Axel Johnsen har foretaget af dele af dagbøgerne.

Jacob Kronikas arkiv er af blandet indhold. For brevvekslingens vedkommende kan siges det samme som om Ernst Christiansens arkiv: Den er ret omfangsrig og omfatter meget ofte koncepter til eller gennemslag af Kronikas svarbreve. I Kronikas brevveksling kan ofte følges såvel forhandlingerne med de tyske myndigheder som overvejelserne og de taktiske diskussioner med hjemmefronten. Brevskriverne var ofte bevidste om, at de befandt sig i et land, hvis myndigheder ikke respekterede brevhemmeligheden. Dette betyder, at brevene ind i mellem indeholder den for en historiker så beklagelige vending: "men det må vi diskutere mundtligt, når vi ses" eller lignende. Alligevel er brevvekslingen i Kronikas arkiv en guldgrube, og det har været en hovedkilde til store dele af afhandlingen. Det er også i brevene, at mange detaljer i Kronikas erindringsbøger har kunnet bekræftes.

Også Jacob Kronika skrev dagbog. Men Kronikas dagbøger er desværre ikke bevaret i original tilstand. Under en livskrise i 1973/74 brændte han et langt livs dagbøger – efter eget udsagn ført ubrudt fra

1915 og indtil 1973. De var under krigen blevet opbevaret i et kælderrum under bladhuset på Nørretorv.¹⁷ Årsagen til denne autodafé skal blandt andet søges i Kronikas mistro til historikerstanden, som han ikke tiltroede evne eller vilje til at læse hans dagbøger på en sådan måde, som han gerne ville have det gjort. Det kan man naturligvis kun beklage. Han har forklaret, at dagbøgerne rummede optegnelser om private ting, som han ikke ønskede at udstille for eftertidens nyfigenhed, og at de desuden var ført i en slags privat kodesprog, som kun han var i stand til at tyde på den rigtige måde.¹⁸ Efter Kronikas egen opfattelse *havde* han jo desuden allerede udgivet de væsentligste ting fra dagbøgerne i sine bøger. At historikere i anmeldelser ofte beklagede, at det var vanskeligt for læseren at skelne mellem de originale optegnelser og senere kommentarer, og udtrykte irritation over, at Kronika ofte formummede navnene på de involverede personer, havde Kronika kun ringe forståelse for.

Der huserer i Sydslesvig et rygte om, at en slægtning skal have fundet nogle dagbøger i Kronikas dødsbo i 1982, men at disse siden skulle være forsvundet. Disse dagbøger er forsøgt eftersporet, men uden held. Det er sandsynligt, at det blot er de dagbøger, som den aldrende Kronika har ført fra 1973 og til sin død.

Arkiver efter **familien Jessens** medlemmer er navnlig benyttet til belysning af avisens økonomi og det ikke altid gode forhold mellem udgiver og redaktør.

Flensborg Avis' hovedmodstander **Ernst Schrøders** privatarkiv ligger henholdsvis på Landsarkivet for Sønderjylland i Aabenraa og på Flensburger Stadtarchiv. Samlingerne i *Aabenraa* bærer præg af at være ufuldstændige. Der er efter alt at dømme blevet fjernet og destrueret vigtige dele af arkivet, formentlig i forbindelse med det tyske nederlag i maj 1945. Hovedbestanddelen af arkivet vedrører det tyske mindretals avis *Nordschleswigsche Zeitung*, hvis tilsynsråd Ernst Schröder var formand for. Ernst Schrøders bestræbelser på at holde sin egen mindretalsavis med tilskud fra Tyskland præges af spredte henvisninger til modstanderen syd for grænsen. Tilsammen efterlader disse et indtryk af, at Ernst Schröder havde brug for *Flensborg Avis* at pege på som modstykke, når der skulle hales penge ud af de bevilgende tyske myndigheder. Det var med andre ord i Ernst Schrøders interesse, at *Flensborg Avis* ikke blev lukket helt. I arkivet findes endvidere en række akter vedrørende det såkaldte *Grenzgiertelarbeit*, der skulle inddæmme det danske arbejde syd for grænsen.

I *Stadtarchiv Flensburg* findes et Ernst Schröder-arkiv på fem pakker. Det består i hovedsagen af stilehæfter, som han har skrevet under sin internering i Fårhuslejren og Aabenraa arrest. Stilehæfterne, der former sig dels som dagbøger fra interneringen, dels som tilbageblik og erindringer fra 35 års arbejde for tyskheden i grænselandet, har et stærkt apologetisk præg, men Schröder var intelligent nok til også i glimt at betragte sig selv og sine gerninger udefra. I hovedsagen vedrører skriverierne nordslesvigske forhold – og navnlig tiden 1940-1945.

Det overordentligt omfattende, men temmelig uordnede **Flensborg Avis' arkiv** er en sand guldgrube om stort og småt vedrørende avisens

historie fra 1869 til ca. 1964. Økonomien belyses i abonnent-lister, regnskaber, forretningskorrespondance både med leverandører, tilsynsrådsmedlemmer, venner og fjender, besværligheder med tyske myndigheder i form af brevvekslinger og notater fra personlige og telefoniske samtaler, manuskripter og udklip og meget, meget mere.

Eftersom Danmarks største udenrigspolitiske problem mellem 1864 og 1945 var forholdet til den store nabo mod syd, og eftersom det slesvigske spørgsmål spillede en betydelig rolle i dette forhold, rummer arkiverne fra danske statslige institutioner et omfattende materiale om grænselandet. Og eftersom den danske presse syd for den nye grænse fra 1920 var en ivrig aktør i den politiske og nationale udvikling både nord og syd for grænsen, fulgte navnlig udenrigstjenesten nøje med i, hvad pressen foretog sig. Arkivet efter **Det danske konsulat** i Flensborg, **Udenrigsministeriets** arkiv og **Udenrigsministeriets Pressebureau**s arkiv, der alle befinder sig på Rigsarkivet, rummer et ganske overordentligt omfattende materiale i form af indberetninger, notater og skrivelser, referater, avisudklip og breve, alt med kyndige vurderinger og med fokus på, hvorledes *Flensborg Avis* og de forskellige tysksprogede danske aviser og tidsskrifter belastede eller forbedrede det udenrigspolitiske forhold mellem Danmark og Tyskland. Mellem *Flensborg Avis'* medarbejdere og de vekslende konsuler har der efter alt at dømme bestået en fortroligt forhold, og *Flensborg Avis* har ved afskrifter og gennemslag af korrespondance med de tyske myndigheder holdt konsulatet velunderrettet. Disse afskrifter og gennemslag findes i konsulatets henholdsvis Udenrigsministeriets arkiv, for så vidt de er blevet viderebefordret. Konsulatets arkiv er mangelfuldt ordnet, men i hovedsagen befinder det materiale, der er anvendt til denne afhandling, sig i afleveringen fra 1964.

Dansk Generalsekretariat i Flensborgs arkiv, der befinder sig på Arkivet ved Dansk Centralbibliotek, rummer for *Flensborg Avis'* vedkommende kun sjældent noget, der ikke i hovedsagen også findes i avisens eget eller dens medarbejders arkiver.

De tyske arkiver, der kunne være relevante for undersøgelsen, er desværre for størstepartens vedkommende gået til under krigen. Akter, der hidrører fra **Reichspropagandaamt** i Kiel, regnes for at være forsvundne, formentlig ødelagt ved flyverangreb. Langt hovedparten af akterne efter **Landesstelle Nordmark** i **Reichsverband der deutschen Presse** er med sikkerhed ødelagte, for i samtidige korrespondancer i 1944-1945 mellem Landesstelle og **Reichszentrale der deutschen Presse**, hvis arkiv ligeledes blev ødelagt ved bombeangreb, beklager man sig til stadighed herover.¹⁹ I akterne efter **Reichspropagandaministerium** (R 55) i Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde findes kun ganske få arkivfragmenter af den **Reichspropagandastelle**, der var ansvarlig for Slesvig-Holsten. Af en beretning fra en inspektør for *Reichspropagandaministerium* af 31. januar 1944 fremgår det, at huset samt dets indhold af akter blev beskadiget ved flyverangreb i januar 1944, og at kontorets indretninger herefter var "ret primitive".²⁰ Jeg har haft glæde og gavn af flere samtaler vedrørende arkivforholdene

med historikeren Markus Oddey, der har et indgående kendskab til pressen i Slesvig-Holsten i tiden 1933-1945.

Flensburg blev ikke i samme grad som Kiel ramt af bombeangreb. Til gengæld sørgede byforvaltningen selv for at destruere meget store dele af administrationens arkiv: I maj 1945 blev byforvaltningens akter [“**Hauptamtsakten**”] for årene 1933-1945 simpelthen brændt.²¹ Enkelte aktstykker og sager har dog overlevet og er blevet benyttet i afhandlingen.

Landratsamt Flensburg rummer materiale om *Flensburg Avis* og de tysksprogede danske aviser, men kun for tiden ca. 1918-1932, og kun forsvindende lidt efter 1933.²² Heller ikke arkivet efter **Regierungspräsident Schleswig-Holstein** rummer akter fra tiden efter april 1933, men derimod nok for perioden 1921-1933.²³ Der er formentlig også her tale om, at akterne er gået til under krigen, enten ved bombeangreb eller ved destruktion på anden vis.

Auswärtiges Amt har vist sig at rumme skuffende lidt materiale om *Flensburg Avis*. Som det vil fremgå af afhandlingen, blev det også fra slesvig-holstensk side forsøgt at holde dette ministerium uden for beslutninger vedr. *Flensburg Avis*.

På grund af de udprægede mangler på beslutningstagniveau har en anden tysk kildegruppe måttet holde for, nemlig **Gestapos** og **Sicherheits Diensts (SD's) månedlige stemningsindberetninger fra grænselandet**. I et samfund med en ensrettet presse må regimet skaffe sig oplysning om stemningen i befolkningen på anden vis. Dette skete fra 1936 ved de såkaldte *Stimmungs-* eller *Lageberichte*, i hvilket en politiembedsmand månedligt rapporterede om stort og småt. Til hans rådighed stod – for mindretallets vedkommende – *Flensburg Avis* samt en række meddelere – herunder tilsyneladende en person på selve avisen. Der er fremsat forskellige teorier om, hvem denne person kunne være, men intet tyder på, at det var én fra avisledelsens indercirkel.²⁴ Disse indberetninger, der til dels er offentliggjorte, er ganske vist ikke komplette, men de er dog forholdsvis omfattende, og de giver et ganske godt indtryk af det grundlag, på hvilket beslutningstagerne traf deres afgørelser.

Anvendte forkortelser

AA:	Auswärtiges Amt
AP:	Associated Press
ApA:	Aussenpolitisches Amt der NSDAP
BA:	Bundesarchiv
DAF:	Deutsche Arbeits-Front
DCB:	Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig
DNB:	Deutsches Nachrichten Büro
DNSAP:	Danmarks National-Socialistiske Arbejderparti
DNVP:	Deutsch-Nationale Volks-Partei
DuG:	Det unge Grænseværn
KB:	Det kgl. Bibliotek
KNS:	Korrespondenzbüro Nordschleswig
LAS:	Landesarchiv Schleswig-Holstein
LAÅ:	Landsarkivet for Sønderjylland
LDDP:	Landesverband der deutschen Presse
LRS:	Landsretssagfører
MdR:	Mitglied des Reichstages
MF:	Medlem af Folketinget
ML:	Medlem af Landstinget
NSBO:	National-Sozialistische Betriebszellen-Organisation
NSDAP:	National-Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei
NSDAP-N:	National-Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei-Nordschleswig
NSV:	Nationalsozialistische Volkswohlfart
OKW:	Ober-Kommando der Wehrmacht
ORS:	Overretssagfører
Pg.	Parteigenosse
Promi:	Ministerium für Volksaufklärung und Propaganda
RA:	Rigsarkivet
RAD:	Reichs-Arbeits-Dienst
RDDP:	Reichsverband der Deutschen Presse
RddZV:	Reichsverband der deutschen Zeitschriften-Verleger
RDZV:	Reichsverband deutscher Zeitungsverleger
RPA:	Reichspropagandaamt
RSHA:	Reichssicherheitshauptamt
SA:	Sturm-Abteilung
SHB:	Schleswig-Holsteiner Bund
SS:	Schutz-Staffel
STB:	Skandinavisk Telegram Bureau
StAE:	Stadtarchiv Eutin
StAF:	Stadtarchiv Flensburg
STB:	Skandinavisk Telegrambureau
TT	Tidningarnes Telegrambyrå
UM:	Udenrigsministeriet
UMPB:	Udenrigsministeriets Pressebureau
VDA:	Volksbund für das Deutschtum im Ausland
VDZV:	Verein deutscher Zeitungsverleger
VoMi:	Volksdeutsche Mittelstelle

2. ARV OG ERFARING 1869-1932

Som chefredaktør på *Flensborg Avis* igennem 34 år – fra 1906 til 1940 – var Ernst Christiansen den person, der mere end nogen anden tegnede *Flensborg Avis* og gav den sit eget personlige særpræg. Det er vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at skille mand og avis ad. Dette gælder ikke mindst i den her undersøgte periode. Men Ernst Christiansen, der var kommet i lære som journalist på avisen som 15-årig i 1893, var på mange måder lige så præget af sin avis, som avisen var præget af ham. Inden Ernst Christiansen nærmere skal præsenteres, skal der derfor gives et rids af *Flensborg Avis'* historie og af de synspunkter, dens navnkundige chefredaktør Jens Jessen stod for – for så vidt de fik betydning for Ernst Christiansens holdninger. Ernst Christiansens grundholdninger i tiden 1930-1940 baserede sig nemlig først og fremmest på det, han havde lært af sin mentor, redaktør Jens Jessen.

2.1. Jens Jessen og *Flensborg Avis* – nationale og politiske holdninger

Flensborg Avis, Flensborgs første dansksprogede dagblad, var blevet grundlagt i 1869.¹ Byen havde tidligere haft en dansksindet, men tysksproget avis, *Flensburger Zeitung*, der imidlertid under krigen i 1864 var gået over på tyske hænder. I februar 1868 grundlagde danske kredse i Flensborg derfor *Flensburger Anzeiger*, der – som navnet antyder – også var tysksproget. Den 1. oktober 1869 skiftede avisen sprog til dansk og navn til *Flensborg Avis*. Dermed havde Flensborg fået sin første dansksprogede avis, og dermed var sprog og sindelag for første gang koblet direkte sammen i den næsten helt tysksprogede, men endnu i årene efter 1864 overvejende dansksindede by. Byens tyske sprog var, fandt man, et udtryk for en unaturlig tilstand, som i det lange løb ville være til fordel for tyskhedens fremtrængen. Det var kredsens mål at modarbejde den sproglige fortyskning af omegnen – og på længere sigt at omvende flensborgerne til det danske sprog. Initiativtageren til sprogskiftet var kollaborator (overlærer) ved latinskolen i Flensborg, den national-liberale C.F. Monrad, der stammede fra Vejle.

Med sprogskiftet ønskede stifterne også at markere, at Flensborg by hørte med til det danske Nordslesvig. Tre år tidligere, efter den preussisk-østrigske krig i 1866, var der nemlig i Prag i fredstraktaten mellem de to tyske stormagter blevet stillet Slesvigs "nordlige distrikter" en afstemning om en genforening med Danmark i udsigt. Dette fremgik af *Pragfredens Artikel V*, eller, som den populært hed blandt de danske sønderjyder: *Paragraf 5*. Paragraf 5 blev fundamentet for de danske nordslesvigeres forhåbninger om at blive forenet med Danmark. Valget til Det Nordtyske Forbunds grundlovgivende forsamling i 1867, der havde givet et – ganske vist knebent – dansk flertal i Flensborg og omegn, viste, at byen endnu politisk og nationalt hørte sammen med sit nordlige opland. Det blev *Flensborg Avis'* opgave på sydgrænsen for det danske sprogs udbredelse at demonstrere og fastholde denne samhørighed.

Redaktør Jens Jessen (1854-1906) gjorde i løbet af 20 år Flensborg Avis til den mest udbredte og indflydelsesrige avis i Nordslesvig med et dagligt oplag på over 9.000 eksemplarer. Jessens stærke personlighed og markante nationale og politiske standpunkter påvirkede hele den generation af journalister, der kom til avisen i hans tid og som ledede avisen den følgende menneskealder. Foto omkring 1900. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

Flensborg Avis var i 1870'erne et naturligt medlem af den danske pressefamilie i Nordslesvig, men stod under skiftende redaktører – herunder det senere medlem af den tyske rigsdag Gustav Johannsen – ikke i første række som et af de mest betydningsfulde blade. Den position opnåede bladet først i 1880'erne, efter Gustav Johannsen i 1882 havde overladt først redaktionen og året efter også ejerskabet af avisen til den unge Jens Jessen.

Jens Jessen blev født 1854 i Toghale ved Møgeltønder og uddannet som lærer ved Tønder seminarium med senere rektor-eksamen fra Kassel. Han blev af de preussiske myndigheder betragtet som en farlig dansk agitator, og de forhindrede derfor, at han fik ansættelse inden for skolevæsenet. Han kastede sig i stedet over pressen. Jens Jessen viste sig at være et journalistisk naturtalent. Han moderniserede avisen og tilførte den med sin flair for god journalistik og sin kampnatur, der bød ham at påtale enhver uretfærdighed imod de danske sønderjyder og revse de ansvarlige myndigheder, en bidskhed, som i løbet af ti år gjorde *Flensborg Avis*, den sydligste af de danske aviser, til den mest udbredte danske avis i Nordslesvig. Det kostede ganske vist også redaktøren personligt sammenlagt næsten fire års fængsel. *Flensborg Avis* var under Jessens ledelse i egen selvforståelse Danmarks og de danske nordslesvigeres "vagthund".

Den kompromisløshed og den konsekvens, med hvilken Jessen under-

kastede sig personlige lidelser for sagens skyld, gjorde ham højt respekteret i den danske befolkning i Sønderjylland. Han blev efter Gustav Johannsens død i 1901 valgt til de danske nordslesvigeres repræsentant i den tyske rigsdag, men hans virke her blev kun kort. De mange hårde fængselsophold nedbrød hans i forvejen svage helbred, og han døde i 1906, kun 52 år gammel. Men da var hans avis vokset fra et dagligt oplag på 800, da han overtog redaktionen, til et dagligt oplag på over 9.000 – og *Flensborg Avis* fremstod som Slesvigs mest udbredte, indflydelsesrige og moderne dagblad.

Eftersom Jessens stærke personlighed i høj grad påvirkede den generation af journalister, der kom til avisen i hans tid, og som ledede avisen den følgende menneskealder – så sent som 1960 forlod den sidste Jessen-elev chefredaktørstolen –, er det nødvendigt at redegøre for hans vigtigste nationale og politiske synspunkter, for så vidt de kan genfindes hos hans elever i den her omhandlede periode 1930-1945.

Jessens syn på nationaliteten i Slesvig havde sine rødder i både oplysningstiden og romantikken. Det udsprang af det traditionelle danske national-liberale og grundtvigske historiesyn, men havde dog sine originale vinkler, der navnlig hang sammen med hans vestslesvigske baggrund. Jessens opfattelse var *historisk* og *folkeligt* betinget. For Jessen gik den historiske *folkegrænse* mellem dansk og tysk ved Dannevirke. Rigets *historiske* sydgrænse havde ganske vist været Ejderen, men de oprindeligt folketomme egne syd for Dannevirke – det, som han forstod ved det egentlige “Sydslesvig”, – var blevet koloniseret sydfra af tyskere. Her havde aldrig boet danskere i større omfang og området var følgelig ikke dansk “folkegrund”. Denne del af Slesvig ville han gerne lade tyskerne beholde – hvis det ikke kunne være anderledes. Den *historiske ret alene* var altså ifølge Jessen ikke tilstrækkelig til at gøre krav på et område – og hverken han eller hans efterfølgere på *Flensborg Avis* var dermed “Ejder-danskere” i traditionel forstand.²

Nordslesvig – som Jessen definerede som egnene nord for linjen Flensborg-Tønder begge byer inklusive – var derimod keredanske. I Pragfredens paragraf 5, der dog kun omhandler de ikke nærmere definerede “nordlige distrikter” af Slesvig, havde Nordslesvig oven i købet fået en traktatlig ret til en genforening med Danmark. Denne traktatlige ret annullerede preusserne ganske vist efter overenskomst med østrigerne i 1878/79, men det nægtede Jessen at anerkende ud fra den betragtning, at hvis to parter træffer en overenskomst til fordel for en tredjepart, så kan de to første parter ikke uden tredjepartens billigelse ophæve overenskomsten. Det er tvivlsomt, om argumentationen er holdbar rent juridisk, men i agitationsøjemed var den særdeles slagkraftig. Nordslesvig havde altså ifølge Jessen både en *historisk*, en *folkelig* og en *traktatlig* ret til en genforening med Danmark.

Mellemslesvig – området mellem Flensborg Fjord og Slien-Dannevirke – var både *historisk* og *folkeligt* set dansk, men altså uden en traktatlig ret. Landet var ganske vist beboet af mennesker, der – for så vidt de overho-

vedet var nationalt bevidste – overvejende havde tysk sindelag, men her var efter Jessens mening grobund for en dansk agitation. Her befandt den danske nationale bevidsthed sig efter Jessens opfattelse endnu på samme stade, som den havde befundet sig på i Haderslev amt i 1840'erne, og ligesom i Haderslev amt måtte danskheden her kunne "vækkes".³ Jessen så ganske bort fra, at også Mellemslesvig havde oplevet en "national vækkelse" i 1840'erne – og vakt syd- og mellemslesvigerne for slesvig-holstenismen.⁴ Denne tyske, "slesvig-holstenske" bevidsthed var dog ifølge Jessen ikke i overensstemmelse med mellemslesvigernes *afstamning*, hvilket havde ført til kulturel og folkelig stilstand. Dette kunne ses af den kendsgerning, at "medens den nordlige halvdel af Slesvig har fostret mange fremragende mænd, så er der i den sidste menneskealder af det sydlige Slesvig, bortset fra en novelleforfatter af tredje rang, kun fremgået to kendte navne" – juristen Henning Matzen og politikeren Gustav Johannsen –, og "begge to blev de på den danske side, begge to var de en sidste frugt af Angels hensygnende danskhed". Da nu den danske *folkeånd* var slumret ind i Angel, så havde det åndelige liv ikke længere nogen kraft til at frembringe mænd af format: "Når danskeskoven først er blevet tysk, så tier fuglesangen".⁵

Allerede i sine allerførste indsendte artikler til *Flensborg Avis* i 1875 erklærede Jessen, at slesvigerne på grund af deres historie og afstamning "aldrig rigtig" ville kunne blive tyske, ligegyldigt hvor meget regimet så end prøvede at germanisere dem. De kunne højst ophøre med at være "rigtig danske". Slesvigeren tilhørte "efter naturens love" det danske folk og havde del i den danske historie, og han ville blive en "åndelig krøbling eller vanskabning", hvis han forsøgte at lukke sin danskhed ude til fordel for tyskheden.⁶ Jessen mente altså, at det menneske, der ikke tog del i sit folks liv, førte en forkrøblet tilværelse. Uden det *folkelige* tilhørsforhold var man ikke et *helt* menneske.

Dette var tanker, som navnlig med N.F.S. Grundtvig blev stærkt udbredte i Danmark i midten af 1800-tallet.⁷ Og de havde ikke mindst taget sigte på de danske nordslesvigere, der endnu på dette tidspunkt var blevet administreret på tysk. Jessen baserede sig endvidere på det i hans samtid almindeligt udbredte og mere elitære national-liberale historiesyn, således som det kom til udtryk hos for eksempel historikeren C.F. Allen⁸ og på den klassiske konservative forbindelse af *Gud, Konge og Fædreland*. Det lader sig ikke gøre at sætte skarpe grænser mellem de forskellige opfattelser, blandt andet fordi de – med historikeren Henrik S. Nissens ord – "formuleredes af forholdsvis få opinionsdannere, der i øvrigt ikke var enige".⁹ Jessen var selv én af disse opinionsdannere med betydelig indflydelse på opfattelsen af nationalitet og danskhed, ikke blot i Sønderjylland.

Ifølge Jessen var nationalitet ikke blot et spørgsmål om det nationale *sindelag*, som et menneske på et givet tilfældigt tidspunkt i historien måtte have. Sindelaget var kun et rent subjektivt standpunkt, der kunne forandre sig med tidens omskiftelser og konjunkturer. Den danske nationalitet stak dybere og gik højere; den baserede sig på de foregående gene-

rationers tusindårige historie, på jorden, til dels på sproget, men navnlig på det åndelige fællesskab, "*folkeånden*", som besjælede medlemmerne af et folk og bandt dem sammen i et *organisk fællesskab*, der strakte sig langt bagud til *Arilds tid*. Et menneskes egen dag var kort, men slægtens lang, og det levende menneske kunne ikke uden svære konsekvenser bryde båndene til de afdøde. Jessen brugte selv – i modsætning til Ernst Christensen – sjældent det grundtvigianske udtryk "*folkeånd*", men talte i stedet om "*folkets sjæleliv*" og andre lignende vendinger, der i praksis dækkede over det samme.¹⁰ Et folk blev ifølge Jessen bundet sammen, ikke kun eller først og fremmest af blod og afstamning, men af en idé – for det danske folks vedkommende af "*danskheden*", det nationale fællesskab, der som nævnt udsprang af historie, jord, kultur, politisk fællesfølelse og politisk vilje.

Der kan måske være grund til allerede her at understrege, at dette syn på "*folkeligheden*", som blev det fremherskende i Danmark og Sønderjylland i anden halvdel af 1800-tallet, ganske vist udsprang af de samme kilder, men dog lå milevidt fra den "*völkische*" definition på folketilholdsforhold, der udviklede sig i Tyskland i samme periode og som baserede sig alene på race, blod og jord.

Men også på andre områder adskilte den sig fra traditionel nationalisme. N.F.S. Grundtvig var med historikeren Jens Christian Manniches ord "*den på langt sigt måske mest betydelige enkeltproducent af historisk bevidsthed i det danske samfund i 1800-tallet*".¹¹ Han gav i første halvdel af 1800-tallet de tyske filosoffer J.G. Herders og J.G. Fichtes tanker om nation og folk en original dansk udformning og kom stærkt til at præge den måde, man så på nationalitet i Danmark og Sønderjylland, hvad enten man var grundtvigianer eller ej.¹² I J.G. Fichtes klassiske nationale tænkning, der blev udviklet under og efter de tyske frihedskrige i begyndelsen af 1800-tallet, blev det *elitens* opgave at *hæve folket* op til sig, opdrage det og danne det, således at folket kom i overensstemmelse med det nationale ideal – nemlig eliten selv. I Danmark fik den nationale tænkning en stik modsat udformning, og det skyldtes ikke mindst forholdene i Nord-slesvig. Her var eliten jo netop *tysktalende* og ofte også *tysksindet* – og derfor uegnet som forbillede for en dansk nationalisme. Den blev til gengæld præget af den homogene *nordslesvigske danske landbokultur*. For Grundtvig skulle det sunde og naturlige: *Det folkelige*, eller – i en anden terminologi – *det nationale* – søges hos folket, hos *bonden*. Den akademiske elite var derimod fordærvet af fremmed dannelse i *den sorte skole*. I hertugdømmerne ville dette navnlig sige universitetet i Kiel, hvor – ifølge Fanden – som bekendt "*løgn også var en videnskab*".¹³ Det gav elitens fordærvelse en ekstra dimension – nemlig en tysk. I modsætning hertil gjaldt det efter grundtvigiansk opfattelse om at give det enkelte menneske – og dermed folkets – *allerede iboende kvaliteter* mulighed for frit at komme til udfoldelse.

Parallelt med Grundtvig, men uafhængigt af denne, udviklede *den første sønderjyde*, Christian Paulsen, sine egne tanker. Christian Paulsen var i modsætning til romantikeren Grundtvig rationalist – og mere elitært

indstillet. Alligevel er der betydelige ligheder. Christian Paulsen lagde navnlig vægt på sprogets betydning og kritiserede misforholdet mellem administrationsprog og folkesprog i Nordslesvig. Grundtvigs og Christian Paulsens tanker blev ført ud i livet af Christian Flor, professor i dansk ved Kiels Universitet i 1830'erne og 1840'erne. Den energiske og praktisk anlagte Flor blev, inspireret af både Grundtvig og i samarbejde med teoretikeren Christian Paulsen, den åndelige bagmand bag den danske nationale vækkelse i Nordslesvig. Han hentede en del af det ideologiske grundlag til den dansk-nationale offensiv i Nordslesvig i 1840'erne, hvor dansk folkelighed i sprog og kultur var under tryk fra tyskhed og embedsmænd, hos Grundtvigs syn på nationalitet og folkelighed. Flors ideer om et samvirke mellem *kongehånd* og *folkestemme* passede som fod i hose på forholdene i Nordslesvig, hvor bønderne traditionelt var anti-liberale, kongetro – og nærrede en indgroet mistillid til den tysktalende og tyskliberale embedsstand. I Nordslesvig fik nationalismen derfor politisk set et konservativt, kongetro præg. Dette forstærkedes kun af den traditionelle stejle hævdeelse af slesvigske særrettigheder – det såkaldte *slesvigske standpunkt*, som blandt andet var blevet hævdet i Jessens barndomshjem. Ifølge dette slesvigske standpunkt kunne hverken rigsdansk eller preussisk administration ustraffet bryde århundredegamle traditioner eller hævdvundne rettigheder. Dette synspunkt medførte blandt andet, at Jessen senere bedømte den danske administration mellem krigene 1850-1864 og navnlig sprogreskripterne hårdt.

Flor medvirkede til stiftelsen af den første folkehøjskole i 1844, Rødding Højskole, hvis første forstander han blev, og Flor var samtidig i 1838 initiativtager til udgivelsen af Haderslev-avisen *Dannevirke*, den første dansksprogede avis i Hertugdømmet, hvis redaktør, P. Chr. Koch, var tilsvarende stærkt påvirket af Grundtvigs tanker. Jens Jessen havde som barn og ganske ung med glubende interesse læst sig igennem de bunker af gamle eksemplarer af *Dannevirke* fra 1840'erne og 1850'erne, der lå i barndomshjemmets gæsteværelse.¹⁴

Jessens forhold til selve Højskolebevægelsen var dog ingenlunde ukompliceret. Jessen havde midt i 1880'erne navnlig anket over, at blandt andet Askov Højskole politiserede til fordel for Venstre. På dette punkt stod Jessen og *Højskolen* meget langt fra hinanden.

Jessen stod nærmere Rødding-traditionen, der lagde vægt på kundskabsmeddelelse og *oplysning* med henblik på national bevidstgørelse, end på den Koldske tradition, hvis mål var religiøs vækkelse. Men Jessen var ikke for ingenting skolelærer, og i modsætning til Rødding-traditionen – og Højskolebevægelsen i det hele taget – havde han helst set en form for eksaminering af eleverne.¹⁵

Dette førte i 1886 til en meningsudveksling med forstander på Askov Højskole Ludvig Schrøder, og Jessen tog siden imod en invitation til at komme og se skolen. Jessen blev positivt overrasket over undervisningen, og sendte i foråret 1897 sin unge medarbejder Ernst Christiansen på et kortere ophold på Askov. Selv blev Jessen fra 1897 og i årene fremover en velset gæst og foredragsholder på skolen. Han traf sammen med læ-

rerkollegiet, som udover Ludvig Schrøder talte folk som Poul la Cour og Jacob Appel, der betegnede Jessen som "en nær ven, der befandt sig vel iblandt os". Mellem Ludvig Schrøder og Jessen opstod et ret hjerteligt forhold, der også omfattede fruene Schrøder og Jessen. Marie Jessen følte "varmt for det arbejde, der udføres på Askov skole", skrev hun til fru Schrøder, og Jens Jessen erklærede, at han, selvom han "som regel må afslå alle anmodninger om at holde foredrag i kongeriget uden for København, så hører Askov til de få steder, hvor jeg gør en undtagelse".¹⁶

Jessens forankring i den nationalitetsopfattelse, der med folkehøjskolernes udbredelse blev den fremherskende i Danmark – og da ikke mindst i Sønderjylland – har stået i skyggen af, at det blev hans politiske modstander H.P. Hanssen, der blev folkehøjskolernes yndling i Sønderjylland. H.P. Hanssen engagerede sig også stærkt i den *politiske* side af højskolebevægelsen, der ville "demokratisere" sønderjyderne ved at indføre Venstres tanker i Sønderjylland. Netop dette modsatte Jessen sig med næb og klør, da han, som vi skal se, frygtede, at det danske *folkefællesskab* i Sønderjylland skulle splittes af partistridigheder.

Danskheden hentede ifølge Jessen sin styrke i den "folkelige kraft", der kunne være stærkere eller svagere til forskellige tider. Danmark havde ved flere lejligheder i historien stået over for sin mulige undergang, men var hver gang blevet skærmet af Gud. Men det danske folk forstod desværre ikke, at "det ikke altid over for verdens svig og vold nytter at have retten og sandheden på sin side" – dette havde ført til tabet af Slesvig i 1864. Endnu engang stod Danmark foran sin mulige opløsning, men "en nyfødt fædrelandskærlighed" og en "fast tro" *genrejste* folket, hævdede "dets kraft, dets mod, dets håb". Historien viste nemlig, at små folkeslag kunne tilkæmpe sig deres selvstændighed og endog efter århundreders og årtusinders forløb genvinde deres uafhængighed. Det var blot et spørgsmål om for det enkelte folk at bevare sin *folkelige kraft*. Det danske folk havde et godt og livskraftigt modersmål, et åndsliv som intet andet folkesamfund af samme størrelse, en borgerlig frihedsfølelse og sans for personlig uafhængighed, en samvittighedsfrihed og en tålsomhed så stor som noget andet sted. "Dette er vor danskhed: Ikke alene vort sprog, for i en stor del af Sønderjylland har man lagt modersmålet øde; ikke alene vort åndsliv, thi hvor man river tungen ud af folkets mund, river man ofte med det samme sjælen ud af folkets legeme; men også vor borgerlige friheds- og retfærdighedsfølelse og vor danske tålsomhed og sunde sans. Man skal ikke kimse ad de dansksindede sønderjyder, der som følge af tidligere tiders vanrøgt taler tysk, men har dansk følelse. Deres danskhed kan bunde i deres medfødte gode danske natur, i deres danske blod og deres danske sjæl".¹⁷

Det er værd at bemærke, at Jessen ikke lagde afgørende vægt på *sproget* som kendemærke for "folkeånden". Det tyske sprog kunne efter Jessens opfattelse dække over en dansk sjæl. Dette afspejler de faktiske sproglige forhold i Flensborg og størstedelen af Mellemslesvig. Men denne tilstand var dog også efter Jessens mening unaturlig og måtte forandres, så sprog

og sjæl kom i overensstemmelse med hinanden.

Ifølge Jens Jessen var folket ikke afgrænset om sig selv; personer af anden oprindelse, for eksempel tyskere, polakker eller jøder, kunne gennem fælles historie og skæbne optages i det danske folk. Også dette er i overensstemmelse med Grundtvigs: *Til et folk de alle høre / som sig regne selv dertil / har for modersmålet øre / har for fædrelandet ild.*¹⁸ Jessens syn på nationaliteten blev ikke først og fremmest afgrænset *biologisk*, men derimod *geografisk* og *historisk*. I Slesvig var hele den oprindelige befolkning ned til Dannevirke dog efter Jessens mening helt af dansk afstamning og præget af jorden og folkeminderne, hvad enten den ville være ved det eller ej. Danskhed var "trofasthed mod landets fortid gennem tusinde år; det er forsvaret for vort eget". Folkets, slægtens spor kunne søges og findes i fortidsminder og historien: "Alle virkelig pålidelige minder om vor oldtid peger mod nord: Alle oldsager, der findes i hele Sønderjylland er danske; alle runestene, der er fundet nede ved Dannevirke, er danske; alle gamle stednavne lige til Slien, Egernefjorde fjord og Ejderen er danske. Der er i hele Angel ikke en landsby, ikke en gård og ikke et hus, uden at det gamle navn er dansk. (...) Hvor børnene tier, skal stenene tale".¹⁹

Helt tilsvarende forestillinger dominerede de ledende danske sydslesvigeres tankegange i 1920'erne og 1930'erne,²⁰ og de fik i 1936 et teoretisk og empirisk fundament i Claus Eskildsens bog *Dansk Grænselære*.²¹ Den danske vækkelse i Sydslesvig skulle foregå på baggrund af *afstamningen* og *historien*.

Jens Jessen håbede, at det ville være muligt at *genvinde* i det mindste *dele* af Mellemslesvig for danskheden. Folkesproget var endnu dansk i en sydgående kile, der gik vest om Flensborg, vendte nede sønden om Hjøldelund og atter gik nordpå for at munde ud noget syd for Højer. Her var efter Jessens mening et udmærket grundlag for dansk agitation, og her uddeltes også i hundredevis af frieksemplarer af hans avis. Det var avisens opgave at "genopdrage" slesvigerne til danskhed; at bringe sindelaget og sproget i overensstemmelse med afstamningen. Jessen genoptog således på egen hånd det arbejde, som var påbegyndt af – og mislykkedes for – den danske stat i tiden mellem de slesvigske krige 1850-1864. Han var overbevist om virkningen på den nationale bevidsthed af den oplysning, som læsningen af en god, dansk avis kunne medføre. Som han skrev i et brev til sin kommende hustru, Marie Fibiger, i 1884:

"Et godt dansk blad er et vagtsted, et blus, et ly, et tilflugtsted for dansk sprog; det er en bærer og levendegører af dansk sindelag; det er en vejleder og frugtbargører i dansk oplysning og åndsliv. Et godt dansk blad er et hus på den øde hede, en oase i den golde ørken, en klippeø midt i det frådende hav. Ja, det er mere, thi det er som en jernbanestation på heden, der fremkalder en hel by; det er som vandfloden, der kan bringe grøde selv i en ørken; det er som en koralø med utallige revler ud i havet, hvorover der efterhånden kan lægge sig jord og tang og planter og muld, så mere og mere indvindes fra havet. Uden lignelser: Kan et dansk blad i Flensborg møde med intelligens, med åndelig myndighed, med sædelig kraft, med en ejendommelig dansk og nordisk, i modsætning til tyskheden, frisk og levendegørende oplysning og åndsdyrkning, så vil det ikke blot styrke de

svage og hjælpeløse; men som et tegn, der imodsiges, vil det vække agtsomhed, og denne kan blive til agtelse, og denne kan blive til kærlighed”.²²

Jessen eksperimenterede endvidere med en tysksproget avis i årene mellem 1889 og 1894, der skulle vedligeholde de tysktalende flensborgeres danske sindelag. Sindelaget skulle siden efterhånden “genføde og fostre kærligheden til modersmålet”, som det hedder i en ledende artikel i *Flensborg Avis* 28. juli 1893 – netop det år, da Ernst Christiansen tiltrådte i lære som journalist. Endemålet med den tysksprogede avis var altså at gøre læserne både dansksindede og dansksprogede. “Modersmålet” skal nemlig her ikke forstås alt for bogstaveligt. For mange af de tysktalende flensborgeres og mellemslesvigeres vedkommende var det danske sprog nærmere “oldmodersmålet” – hvis det endda kunne gøre det. Det var en vanskelig opgave, Jens Jessen havde sat sig, men først når sprogskiftet var fuldbyrdet, havde den tysksprogede avis udfyldt sin opgave. Tanker som disse danner da også – som vi skal se – grundlaget for Ernst Christiansens nationalitetssyn i 1920’erne og 1930’erne.

Jessen måtte i 1894 af økonomiske grunde opgive sin tysksprogede avis – et tab, han opfattede som “den bitreste dråbe i *Flensborg Avis*’ bæger”. Også Ernst Christiansen kom i sin redaktørtid til at drikke dybt af det samme bæger. Men for Jessen var Flensborg en skanse, som ikke måtte eller kunne opgives, for veg danskheden først her, ville det blotlægge resten af Nordslesvig for tysk indtrængen. Jessen nægtede at anerkende Flensborgs tiltagende tyskhed; han vedblev at insistere på, at det tyske præg skyldtes indvandrede embedsmænd og at byen lige under overfladen var kernedansk. Og han bekæmpede indædt det synspunkt, at man eventuelt ville blive nødt til at trække en kommende grænse nord om Flensborg.²³ Flensborg var en skanse, der ikke kunne opgives, uden at det ville få fatale konsekvenser for danskheden i Nordslesvig.

Efter 1920 og navnlig efter 1933 argumenterede Ernst Christiansen til dels på samme måde, idet han plæderede for, at de danske “forposter” i Sydslesvig var helt afgørende, når det genvundne danske Nordslesvig skulle værnes mod den ekspanderende tyskhed. I modsætning til Jessen vandt Ernst Christiansen bred lydhørhed for synspunktet. Det skyldtes dog formentlig først og fremmest, at det i 1930’erne af den danske offentlighed blev opfattet som led i *forsvaret* af 1920-grænsen og ikke som et led i en *offensiv* for at genvinde yderligere slesvigsk land – selvom de to ting, som vi skal se, for Ernst Christiansen i grunden var to sider af samme sag.

For Jens Jessen var de tysksindede slesvigere – “hjemmetyskerne” – vildfarne brødre. Det gjaldt både i det egentlige Nordslesvig og længere sydpå – helt indtil Dannevirke. Hjemmetyskerne var *folkeligt* set danske, men havde på grund af tidens ulykkelige tilskikkelser – ikke mindst den politiske slesvig-holstenismes skrappelløse forførelse – fået tysk *sindelag*. Der var, om man vil, smurt et mere eller mindre tykt lag tysk fernis uden på den danske kerne. Men med lidt held og under de rette betingelser kunne hjemmetyskerne omvendes igen. De danske slesvigere skulle ikke

se på hjemmetyskerne med had og foragt. Tvært imod skulle de – som Jessen poetisk udtrykte det – ligesom søsteren med broderen ude på havet sætte *lys i vinduet*, så de tysksindede landsmænd kunne finde hjem til danskheden igen.²⁴ Med tvang kom man ingen vegne. Det havde sprogrekripterne mellem krigene vist. I dette spørgsmål var Jessen i modstrid med den rigsdanske, national-liberale politik, men helt i overensstemmelse med den vestslesvigske såkaldte “kloster-politik”, der under ledelse af Cornelius Appel – far til senere højskoleforstander på Askov Højskole og undervisningsminister i Niels Neergaards Venstre-regering 1920-1924, Jacob Appel, – havde plæderet for en tolerant holdning til hjemmetyskerne og havde nydt stærk udbredelse på Jessens hjemegn i 1850'erne.²⁵ Tilsvarende holdninger til de tyske slesvigere danner grundlaget for *Flensborg Avis'* og dets tysksprogede bilags arbejde i 1920'erne og 1930'erne.²⁶

Også *Flensborg Avis'* opfattelse af *dansk indenrigspolitik* var endnu i 1930'erne stærkt præget af Jessens tanker. I det danske politiske spektrum indtog Jessen en stilling som moderat konservativ. Det var navnlig forsvarsspørgsmålet, der gjorde ham til højremand, men, som han skrev i et brev den 12. januar 1877: “Jeg er aldeles ikke kras højremand. Venstres program ville jeg måske ikke have stort imod. Det er ikke Venstres program, jeg misbilliger, men dets færd. Når det udelukkende gik ud på programmet, så var jeg måske langt snarere venstremand end højremand”.

Venstres taktik for en gennemførelse af parlamentarismen var som bekendt fra 1870'erne og indtil 1890'erne at benytte folketingsflertallet til at blokere for forsvarsbevillingerne og navnlig for bevillingerne til Københavns befæstning. Men det var mere end blot taktik. I dele af Venstrepartiet fandtes en stærk anti-militarisme og en manglende tro på, at Danmark lod sig forsvare militært, således som det kom til udtryk hos *Politikens* redaktør, folketingsmedlem Viggo Hørup, i den ofte citerede ytring om forsvaret fra hans tale i Folketinget den 29. marts 1883: “Hvad skal det nytte?” Spørgsmålet var, om det var klogest at befæste Danmark og dermed afskrække Tyskland fra et angreb, eller om man hellere skulle afruste, holde en streng neutralitet og undlade at provokere den store nabo i syd. Det er i virkeligheden en problemstilling, der har delt danskerne lige siden – og som i høj grad optog *Flensborg Avis'* endnu i 1930'erne.

Jessen fandt Venstres fremgangsmåde helt uforståelig. Som han udtrykte det i en leder den 7. september 1882: “Når man er ved sine fulde fem, så kan man i vore dage ikke ønske, at fædrelandet må bestå, og tillige fordre, at det skal bortkaste alle våben, berøve sig selv midlerne til i givet tilfælde at forsvare sig imod udenlandske fjender. Enhver, der ved, hvor meget en fuldbyrdet kendsgerning (un fait accompli) har at sige i vore dage, hvor ofte det stadfæster sig i politikken, at gjort gerning står ikke at ændre, han ved, at et lands forsvar, om det end kun kan holdes i nogle få uger, kan være afgørende for hele landets tilværelse. En dansk mand, der forlanger, at landet skal ligge åbent for fjenden, kunne vi ikke betragte som fædrelandets sande ven”. Jessen holdt derfor på Estrup og hans politik ud fra den betragtning, at landets forsvar måtte gå forud for

alt andet – også folketingsparlamentarismen.

Der var flere grunde til, at Danmark efter Jessens mening burde have et stærkt forsvar. *For det første* af frygt for det ekspansive Tyskland. Tysklands samling i 1870/71 havde sat nationalistiske kræfter fri, der overhalede den realpolitiske Bismarck indenom og fortsatte med krav om kolonier og krav om, at Tyskland skulle indtage den dominerende plads på det europæiske fastland, som man mente, det var berettiget til (“en plads i solen”). Der var i det kejserlige Tyskland – navnlig efter kejser Wilhelm II’s tiltræden i 1888 og rigskansler Otto von Bismarcks afsked i 1890 – en ejendommelig blanding af national selvovervurdering og nationalt mindreværdskompleks – og det var en sprængfarlig blanding i et land med Tysklands militære styrke. I Danmark frygtede man det ekspansive Tyskland, hvis nationale spændkraft pressede mod nord i det slesvigske område. Det var en udbredt opfattelse, at hvis danskheden i Sønderjylland bukkede under og lod sig fortyske, så ville turen komme til Jylland – og dernæst til resten af Danmark. Og hvis ikke der blev mobiliseret nationalt i Danmark, så ville det ende med, at også Norge og Sverige ville komme til at afstå grænseområder, i hvilke de ville komme til at føre en nationalitetskamp imod den ekspanderende tyskhed.²⁷ Nationalitetskampen i Sønderjylland var således et spørgsmål af nordiske dimensioner, og sønderjyderne indtog dermed den centrale frontstilling i det nationale forsvar for hele Norden.

For det andet, fordi de danske erfaringer fra 1864 var i smertelig erindring: Dannevirke-stillingen havde måttet opgives, fordi den befandt sig i en så sørgelig forfatning, at den ikke lod sig forsvare effektivt, og den lige så lidt udbyggede Dybbøl-stilling var blevet skudt sønder og sammen af preussernes overlegne våben og stormet den 18. april 1864. Jessens standpunkt var dette, at havde de danske forsvarsværker været bedre udbyggede og havde den danske hær været bedre udrustet, så kunne Danmark måske ikke ligefrem have vundet krigen, men i det mindste have holdt ud – og muligvis have forhandlet sig frem til en gunstigere fred. Tanken var, at Københavns befæstning kunne blive et nyt Dybbøl, men denne gang et væsentligt bedre befæstet Dybbøl. Med et tillempet citat var Jessens motto: “Aldrig mere en 18. april”.

For det tredje, fordi det *militære* forsvar ifølge Jessen var en forudsætning for det *åndelige* forsvar. *Forsvarsviljen* var vigtig for befolkningens nationalfølelse. Uden militær forsvarsvilje ville det åndelige forsvar ikke være meget bevendt. Nederlaget på Dybbøl gav netop kraft til national genrejsning, fordi Danmark havde *kæmpet* – så betød det mindre, at man havde tabt. Men uden forsvarsvilje ville den nationale selvopholdelsesdrift briste hos ungdommen, værnepligten miste sin mening, og den vitalitet, som blandt andet gav højskolebevægelsen dens stærke åndelige opdrift, ville tabe sin kraft.²⁸ Forsvarsbevillingerne tjente således ikke kun til Danmarks *fysiske* forsvar, men var lige så vigtig for befolkningens nationale *selvrespekt*, ja i den sidste ende for dets overlevelse som folk.²⁹ Militær afrustning var nemlig ifølge Jessens tankegang det samme som national selvopgivelse, men så længe folket opretholdt viljen til selvhævdelse,

kunne det aldrig gå til grunde.³⁰ Tankegangen er i praksis helt identisk med den, som forsvarsvenlige kræfter endnu hævdede i 1930'erne.³¹

Det så nu ifølge Jessen ikke for godt ud: Det danske folk var med tiden blevet for blødsødent og trængte derfor til *genrejsning*: "Der er noget vejt i vor folkekarakter, så vi vanskeligt kan fastholde en nok så berettiget uvilje", skrev han i en leder den 10. august 1885 med henvisning til, at man i Danmark efter hans mening nærmest havde glemt 1864. "Det lyder næsten parodisk, når der synges om 'dødeligt had, der kan hvæsse vor klinger'. Der er så megen øllebrøds-barmhjertighed, som fabler om at 'elske sine fjender', som om det ikke var hundsk at kysse den hånd, der svinger riset over en, som om det var mandigt og værdigt at stå og bavle om en mands [Otto von Bismarcks, forf.] fortræffelighed i det øjeblik, han slår os lige i øjnene".

Digteren Frederik Paludan-Müller havde i sangen om *Fremtidsmålet* – der som bekendt var *Slesvigs land genvundet* – sagt, hvad Danmark ventede af sine børn, og disse ord gjorde Jessen til sine: "*Ynglinger i plade / drenge klædt i stål / mænd med faste hjerter / det er Danmarks mål ... Ingen døgnets flaner / rendt fra bog og nål / fromme, stærke kvinder / det er Danmarks mål*". Det danske folk havde "vugget sig for stærkt i drøm og digtning ... vort rige åndsliv må underbygges af nøjsomhed og hårdførhed, legemskraft og sindsstyrke. Et kraftigt legeme må huse en fast sjæl".³² Nationaliteten fik altså næring af selvhævdelse og forsvarsvilje, og sygnede modsat hen under selvopgivelse. Da Ernst Christiansen i 1940 med den tyske besættelse af Danmark oplevede *sit* "1864", greb han sagen an helt som Jessen her udlagde den folkelige genrejsning i Danmark efter nederlaget i Den 2. slesvigske Krig. Men denne gang skete det på det betydeligt mere usikre grundlag, at Danmark netop *ikke* havde kæmpet.

Enhver *ansvarlig* regerings første opgave måtte efter Jessens mening være at forsvare landet. Det var lige akkurat derfor, Jessen var skeptisk over for folketingsparlamentarismen, for hvis et parti ikke ville forsvare landet, så var det uansvarligt – og dermed ikke modent til at danne regering. Derfor var Estrup efter Jessens mening en god mand for Danmark, fordi han skar igennem partitaktikken og sørgede for, at landet kunne blive forsvaret.³³ At Københavns befæstning også for Estrup var lige så meget partipolitik som forsvarsvilje, så Jessen ikke. Han forholdt sig i hvert fald ikke til det. Det var i disse spørgsmål, Jessen havde sine skarpeste opgør med Højskolebevægelsen.

Men Jessen opfattede i øvrigt det danske folk som stående til *venstre* for midten i de fleste politiske spørgsmål – det gjorde han faktisk også selv. Jessen var meget langt fra at være Højremand i traditionel forstand. I en leder den 15. februar 1887 skrev han om danskernes tre fælles, grundlæggende politiske standpunkter:

"*Vi er frihedsmænd; vi er liberale*", fordi alle danske var "enige om at hævde retten til at fatte og fastholde et eget selvstændigt livssyn i det store og hele såvel som selverhvervede ejendommelige anskuelser i det små", fordi "vi alle har lov til at tænke frit og til en vis grad at tale frit" og endelig fordi "vi alle til hobe gør krav på at kaldes frisindede".

“Vi er alle lighedsmænd, vi er demokrater”, fordi alle danske “holder på alle hæderlige menneskers lige åndelige værdi og lige borgerlige ret”. Danskerne anerkendte ikke, at der var uoverstigelige kløfter i samfundet, og de savnede aldeles forståelse for de lande, hvor “fornemme og fyrstelige personer, ganske bortset fra deres offentlige betydning og personlige værd, er genstand for kritikløs ærbødighed, en halv afgudisk dyrkelse”.

“Vi er imod militarismen”, således som den kom til udtryk i jubelen og festlighederne på “de store blod dage fra Tysklands sidste krige”. Den følelse, der greb danskerne ved at overvære sligt, var ...

“... nærmest gru og rædsel. Når indekserceringen bliver så strengt gennemført, at de enkelte personligheder taber deres åndelige hold, bliver ligesom rene maskiner, så gyser vi som ved tabet af en menneskesjæl, og når et ulykkeligt folk sukker under fast utålelige materielle byrder, der fortrinsvis affødes af en uslukkelig iver for at fremme militærvæsenet, når folkets hovedfester bliver de militære parader, når den lifligste musik bliver trommehvirvel, fløjtepipen, geværskalver og kanontorden, når patriotismen nærmest viser sig i en hovmodig pukken på militær overlegenhed, kort sagt når korporalstokken bliver en taktstok, der angiver gang og bevægelser i folkets hele liv, så er vi ikke i stand til at følge den tankegang, der går igennem alt dette”.

Men, som Jessen pointerede: Hævet over alle disse det danske folks liberale, demokratiske og anti-militaristiske grundholdninger stod det nationale, *det danske*. Friheden og ligheden var ikke *absolutte værdier*, men *nødvendige midler* til danskhedens vækkelse og vækst.

Her er ikke tale om stor politisk tænkning. Det er et moderat, konservativt-liberalt, faktisk nærmest grundtvigsk standpunkt; meget jordbundet og nøgternt, på det nærmeste blottet for ideologi, i hvert fald af den mere højtflyvende slags, ikke ganske uden indre selvmodsigelser – og lige akkurat derfor typisk konservativt.

Jessen var stærkt bekymret for, at de kongerigske partistridigheder skulle finde vej til Sønderjylland og slå skår i den nationale enighed. Venstre-bevægelsen, der via højskolerne vandt indpas i Sønderjylland, var en sådan fare. I en leder den 15. februar 1887 skrev han: “En ensidig påvirkning fra et eller andet bestemt kongerigsk parti er hos os end ikke ønskelig. Når en sådan indflydelse bliver stærk, må den fremkalde en indbyrdes adskillelse, en søndring. Sligt kan vi mindst af alt tåle. Vor enighed er vor styrke. Hvis derfor nogen, i den mening at gøre en god gerning ved at bringe sine sønderjyske landsmænd til at være ivrige deltagere i kongerigske stridsspørgsmål, udsår spirer til uoverensstemmelse og deling, så kan han derved volde en fortræd, som der måske ikke så let kan bødes på”.³⁴ Det var den unge H.P. Hanssen, Jessen sigtede til med disse ord. H.P. Hanssen og hans meningsfæller i Kongeriget var bekymrede for, at sønderjyderne skulle miste kontakt til den rivende politiske, kulturelle og økonomiske udvikling i Danmark efter 1864 og at fremtidens Danmark derved skulle vokse fra et Sønderjylland, der blev hængende i fortiden.

Partikampene havde Jessen kun ringe forståelse for. Da forfatningskampen i 1885 stod på sit højeste og Estrup blev udsat for et revolver-

attentat, skrev Jessen: "Højre har i grunden kun det program: Kampen imod Venstre, og Venstre har det program: Kampen mod Højre; stort mere er der ikke. (...) Når regeringen ellers føres forsvarligt, kan det være den almindelige mand temmelig ligegyldigt, om den ene eller den anden af lovgivningens eller styrelsens faktorer har lidt mere eller lidt mindre indflydelse".³⁵ Venstres synspunkt, at folketinget burde have den hovedsagelige indflydelse på regeringens sammensætning, fandt Jessen ikke urimeligt. Han "holdt meget af demokrater", skrev han til sin kommende hustru.³⁶ Men i Venstres valg af metoder i kampen for folketingsparlamentarismen udviste det en umodenhed, der stadig i 1890'erne lod ham tvivle på, om tiden endnu var kommet og folket endnu tilstrækkeligt oplyst til denne styreform.³⁷

Da systemskiftet endelig kom i 1901, hilste Jessen det dog velkomment. Det var efter hans mening uholdbart med regeringer, der "år efter år mistede mere og mere fodfæste i det folkevalgte ting og derfor trods den bedste vilje ikke formåede at udrette stort for en heldbringende udvikling", skrev han i en leder den 25. juli 1901. "For os er det københavnske ministerium, om det består af Venstremænd eller af Højremænd, det gamle fædrelands lovlydige regering, som vi vil vise al tilbørlig agtelse". Det var så blot at håbe på, at Højre ville udvikle sig til et godt, besindigt oppositionsparti, hvilket der "ikke gerne må savnes i en nutidig forfatningsstat". Hvad enten man "føler sig mest knyttet til Højre eller Venstre – man kunne måske endog tilføje: til Socialdemokratiet med – må man ønske, at Højre kan arbejde sig op til at være et i nogen måde modstandsdygtigt parti, og at Venstre, der tilsyneladende dog for en årrække må være selvskrævet som regeringsflertal, kan have held med sig i sit arbejde for landets fremgang".³⁸ Jessen stillede sig med disse ord i praksis på det parlamentariske demokratis grund. Han imødeså, hvorledes folketingets to politiske fløje ville komme til at supplere hinanden, skiftes til at besidde regeringsmagten – og hvorledes dette ville være til gavn for landet. Men nogen *principiel* tilhænger af parlamentarismen var han nu ikke; en regering, der efter Jessens mening på den ene eller den anden måde handlede uansvarligt eller skadede landets vitale interesser – hvis den for eksempel afbrød i en farlig tid –, burde vige, uanset dens parlamentariske flertal. Ernst Christiansens tanker i 1930'erne lå på linje hermed, muligvis endog forstærket af de erfaringer, den radikale regering C.Th. Zahles "svigt" under afstemningskampen 1918-1920 gav ham.

Jessen nævnte også Socialdemokratiet. Han koketterede lejlighedsvis med, at han i virkeligheden var "noget af en socialist; dog ikke i praksis", som han for eksempel skrev i et brev til sin kommende hustru så tidligt som den 2. december 1885.³⁹ Jessens "socialisme" havde nu ikke meget med socialisme i marxistisk forstand at gøre. Der var snarere tale om en konservativ social ansvarlighed for hele folkefællesskabet eller måske en grundtvigsk lighedstanke ("... og da har i rigdom vi drevet det vidt / når få har for meget og færre for lidt").⁴⁰ Selv var han som arbejdsgiver meget patriarkalsk. Han følte en faderlig ansvarlighed for sit personale og forlangte til gengæld ubetinget loyalitet.

Selvom Jessen ganske vist i sin egen valgkamp i 1901-1902 afviste Socialdemokratiet som et "klasseparti", så udtrykte han ofte velvilje over "socialdemokraternes økonomiske bestræbelser", for "ingen fortænkere vore arbejdere i, at de gør, hvad de kan, for at forbedre deres kår. Ingen vil misunde dem den fremgang i arbejdsløn og velfærd, som nutiden har bragt og som fremtiden vil bringe. Vi andre vil gerne være med til at gøre, hvad vi kan, for at støtte alle dem, der må arbejde hårdest for det daglige brød".⁴¹ Men Jessens tanker i den retning gik dog en hel del videre, end man ville have forventet af en konservativ, hvad han gav udtryk for i det føromtaltede brev til Marie Fibiger: "Det sociale spørgsmål interesserer mig meget, og jeg kan uden at affekttere nogen usand følelse påstå, at jeg ofte er gennemtrængt af følelser for de laverestillede samfundsklassers vel" og for "alle de stakler, der må døje ydmygelser, krænkelse, nærings-sorger, bekymringer, sult og kulde!" Her lå "den store tunge opgave. Her må tiden tage fat". Og Jessen var villig til at gå en hel del videre end til et patriarkalsk almisse-samfund: "Noget så forfærdeligt som arbejdsløshed burde aldrig forekomme i et civiliseret samfund. Jeg håber at have så meget pligtfølelse, at jeg tør sige: Jeg er villig til at underkaste mig de tarvelige livsvilkår, der måtte blive alles fælles lod i en lighedsstat. Det må være tidens store løsen at finde en måde til at fremme menneskenes ligestilling og ligeberettigelse". Ved siden af dette spørgsmål var det "parlamentariske humbug" ligegyldigt.⁴² Man skal ikke lægge mere i et sådant brev end rimeligt er, men grundtanken om, at en regering, der afskaffede arbejdsløsheden og i det hele taget løste vigtige samfundsopgaver, var en god regering, hvad enten den havde parlamentarisk grundlag eller ej, kan Jessen udmærket have givet videre til sine lærlinge.

Jessen opstillede som ideal for Socialdemokratiet, at det burde udvikle sig til "et nationalt arbejderparti, et demokrati med et mildt socialistisk præg", men uden nogen form for internationalisme⁴³ – altså, om man vil: En slags national socialisme. Dette skulle ske gennem en naturlig udvikling ved oplysning af arbejderstanden. Ved hjælp af *lighed* og *oplysning* skulle arbejderstanden blive en del af det danske folkefællesskab. Også dette er i slægt med grundtvigske tanker. Jessens ideal var altså et *nationalt, forsvarsvenligt* og *kongetro* dansk socialdemokrati. På hans tid var det endnu et fjernt mål, men på mange områder udviklede det danske socialdemokrati sig med tiden faktisk i retning af Jessens ideal – ikke mindst begyndte denne udvikling at tage fart i 1930'erne.

For Jessen vedblev det at være vigtigt, at arbejderklassen ikke blev udstødt af folkefællesskabet. Da danske Højreaviser i forbindelse med systemskiftet i 1901 kritiserede, at den yderligtgående Viggo Hørup, med hvem Jessen havde udkæmpet mangt en blodig pennefejde, var med i den nye regering, skrev Jessen i en leder den 21. august 1901: "Når man har udtalt fortrydelse over Hørups optagelse i regeringen, så er det ikke alene på grund af gamle synder – når kongen kan slå en streg over dem, så kan andre vel også –, men på grund af, at det yderste venstre står i ledtog med socialdemokraterne. Skulle det være en stor fejl, om der fra det styrende parti i landet går en farbar bro over til den af Socialdemokratiet

beherskede arbejderstand?"⁴⁴

Flensborg Avis' grundsyn på dansk politik forandrede sig ikke afgørende under Ernst Christiansens ledelse. Den politiske situation havde ganske vist ændret sig derhen, at Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre indtog den holdning i forsvarsspørgsmålet, som Hørup-fløjen i partiet Venstre havde gjort i Jessens tid. Det var jo også netop den fløj, der i 1905 var brudt ud og havde dannet Det Radikale Venstre. Ernst Christiansen hældte selv politisk mest imod Venstre – hvad Jessen efter eget udsagn også selv havde gjort. Men i forsvarsspørgsmålet stod Ernst Christiansen Det Konservative Folkeparti nærmere, akkurat ligesom Jessen i dette spørgsmål havde sympatiseret med Højre. Fjernmålet for både Jessen og Ernst Christiansen var et *klasseløst folkefællesskab*, omfattende hele folket, med *social ansvarlighed* for de svageste og baseret på *nationale værdier*, men på grundlag af den *bestående samfundsindretning*. Det er blandt andet med baggrund i dette ideal, man skal se Ernst Christiansens holdninger til nationalsocialismen i 1930'erne.

Dette folkefællesskab skulle for både Jens Jessen og Ernst Christiansen helst omfatte mere end blot Danmark. Jens Jessen var i sin ungdom skandinavist og tilhænger af et samlet Norden. Han var – med historikeren Vilh. la Cours ord – "glødende skandinav – den gang som alle dage senere".⁴⁵ Hans første rejse til Danmark som 22-årig gik til Århus og derfra videre over Frederikshavn til Göteborg – "i hans skandinaviske barndomsdrømme havde denne by stået for ham som det forenede Nordens fremtidige hovedstad. Først derfra kom han til København".⁴⁶ Det er sandsynligt, at han senere, under indtryk af Norges løsrivelse fra Sverige i 1905, modererede sine synspunkter i en erkendelse af, at de enkelte nordiske landes selvstændighedstrang var for stærk til, at en egentlig politisk union lod sig gennemføre med et lykkeligt resultat, men drømmene om et enigt Norden vedblev han at have.

Også synspunkter som disse levede videre i *Flensborg Avis*. De fik endog en renaissance i 1930'erne på avisens ungdomssider om torsdagen, *Ung Nordisk Grænsevagt*, der blev talerør for ny-nordiske eller ny-skandinaviske strømninger inden for *Det unge Grænseværn*. Denne form for ny-skandinavisme stod under indflydelse af højskolemanden C.P.O. Christiansens tanker om et forbund af selvstændige stater, der lagde lige så stor vægt på de nationale *forskelligheder* som på lighederne. C.P.O. Christiansen sad i 1930-1934 i *A/S Flensborg Avis'* tilsynsråd (bestyrelse).

Endnu et sidste træk ved Jessen må med, for at få baggrunden for denne bemærkelsesværdige mands indflydelse på sine disciple med: Jessen havde et meget vanskeligt sind. Han var hidsig og nærtagende og hård i sin kritik af andre. Han var nok respekteret af sine samtidige kampfæller, og i den sønderjyske befolkning nød han beundring for sin dygtighed, kompromisløshed og konsekvens. Men han blev aldrig elsket eller blot vellidt uden for en forholdsvis snæver kreds, der til gengæld forgudede ham. Jessen var selv klar over dette. Han forsøgte at ændre på sig selv; han ville så gerne forandre sig for derved at fremme sagen. Men han magtede

det ikke. I dybt fortvivlede stunder under sine lange fængselsophold kunne han, således som det fremgår af hans fængselsdagbøger, fornemme, at der inden i ham var et bedre menneske, der forsøgte at bryde ud. Han følte "sit kalds storhed" og ønskede at rense og styrke sit sind, at blive slebet af til kampen – thi "så ville en større herre, sandhedens og rettens herre, føre ham som sin klinge". I sin fængselsdagbog skrev han i slutningen af juni 1890 – efter over syv måneders ophold i fængslet i Glückstadt:

"Tænk, om jeg var i smeltediglen, om alt det smålige, ynkkelige skallede af som løse hudlapper, udsondredes som slagger, strøg af som den bristefærdige, årgamle slangeham, og tænk, om der blev tilbage – ikke ideelt godt, men noget højere, ædelere, større, inderligere, stoltere! Jeg ser ikke selv ende på denne brydning: Men der er noget, som gærer i mig, der er noget nyt og godt, som vil frem, der er kræfter, som vil vrage og udstøde det foragtelige og ynkværdige. (...) Hvorfor kan det ikke bryde frem, sejrende, jublende, stigende, omfattende det, der skal fødes og fostres, det nye liv, det ægte liv, det, der skal udtrykke den bedste af de linjer, der blev dragne, da mit livs forbillede varsledes".⁴⁷

Der ligger en Gudstro og en skæbnetro i dette, men samtidig også en erkendelse af, at vil man forandre verden, så må man begynde med sig selv. Man skulle så at sige *genfødes ved egen kraft*, men det forudsatte, at man var i stand til at erkende sine fejl og svagheder og til stadighed forsøge at *forny sig selv*, således at man med den rette ydmyghed og et ægte tjenersind kunne se bort fra gammelt nag og egennyttige hensigter – og hellige den nationale sag i Sønderjylland sin fulde kraft. Det gjaldt for det enkelte individ såvel som for hele folket om at stræbe efter dette. Og det gjaldt navnlig for de mennesker, der var valgt til at styre landet. Også dette træk og disse idealer kan i udpræget grad genfindes hos Ernst Christiansen.

Jessens stærke personlighed øvede en intens påvirkning på de unge mænd, der kom til avisen som journalistelever. Han ønskede at forme dem, at kende deres inderste tanker. Jessen, der var uddannet lærer, tog sig personligt af deres opdragelse og uddannelse. Hans væsen var af en sådan art, at "var man inden for hans troldkreds, blev man stadig ved med at være betaget af ham, eller man måtte, som det var tilfældet med mig, med en kraftanstrengelse sprænge den, så man igen kunne ånde frit", skrev magister H.V. Clausen, der i 1880'erne tilbragte nogen tid på *Flensborg Avis* som volontør.⁴⁸ Enten vristede man sig som H.V. Clausen løs – eller man blev for altid påvirket af Jessens personlighed.

2.2. Jessens elever – en generation af nationalt begejstrede unge

Kort før sin død i 1906 erklærede redaktør Jessen, at han nu ikke ønskede sig nogen anden medarbejderkreds.⁴⁹ Men han havde også håndplukket og formet dem alle. Her skal den kreds, der kom til at præge *Flensborg Avis* i den her omhandlede periode, kort præsenteres. Det drejer sig først og fremmest om Ernst Christiansen og L.P. Christensen, i anden række også om A. Svensson og Tycho Filskov, der begge ganske vist i 1930'erne

havde forladt *Flensborg Avis*, men som ikke desto mindre fortsat spillede en betydelig rolle som sønderjyske pressemand uden for avisen. Endelig må også Tage Jessen, søn af Jens Jessen, præsenteres.

Ernst Christiansen blev født i fattige kår i Vejbæk lige nord for den nuværende grænse i 1877. Han voksede op i bydelen Jørgensby på østsiden af Flensborg havn, hvortil familien flyttede i 1882. Hans far var ansat ved postvæsenet. Hjemmet var dansk, og faderen havde deltaget på dansk side i krigen i 1864 og – tvunget i tysk uniform – også på tysk side i den tysk-franske krig i 1870-1871, hvor han blev såret og delvis krigsinvalid.

Ernst Christiansen talte både rigsdansk, sønderjysk, højtysk og plat-tysk. Femten år gammel kom han i 1893 i lære på *Flensborg Avis*. Hans skrivetalent var blevet "opdaget", da han havde deltaget i en stilekonkurrence til *Illustreret Børneblad for Nordslesvig*.⁵⁰ Ernst Christiansens første læreår på *Flensborg Avis* var hårde. Stemningen på bladets redaktion var i 1890'erne knuget af de mange fængselsstraffe, der regnede ned over medarbejderne. "Jeg frøs – sjæleligt set", fortalte Ernst Christiansen senere. "Ingen på bladet syntes at bryde sig om mig. Jeg gik rundt med en knugende ensomhedsfølelse". Ernst Christiansen tog mod til sig, gik til chefredaktør Jessen og bad ham om at måtte komme i lære i sætteriet, hvor man havde det med hinanden mere "som i en familie". Men Jessen tog sig herefter særligt af drengen, sendte ham i 1897 på Askov Højskole, underviste ham selv dagligt i sprog og journalistik og lod ham efterhånden vokse ind i stillingen som redaktionssekretær. "Jessen interesserede sig siden for alt, hvad jeg foretog mig. Han lærte mig fransk; han fandt de bøger frem, som jeg efter hans mening kunne få glæde og nytte af at læse. Jeg fik en regulær privatundervisning. Jo, jeg har i Jens Jessen haft den fineste læremester ... som nogen ung dansk slesviger kunne drømme om at få".⁵¹

Da Jessen i 1902 blev opstillet til den tyske rigsdag og valgt, blev han både under valgkampene og under de lange ophold i Berlin erstattet i redaktørstolen på *Flensborg Avis* af Ernst Christiansen – hvis denne da ikke var med i Berlin som Jessens privatsekretær.

Om nogen prægede redaktør Jens Jessen Ernst Christiansens holdninger, selvom de naturligvis blev udviklet i takt med hans egne erfaringer. Men også Ernst Christiansens politiske forestillingsverden havde sine rødder i den politiske kamp i Danmark i 1880'erne og 1890'erne, således som Jens Jessen havde udlagt teksten for ham. Ernst Christiansen var, når det gjaldt politik, på mange måder holdningsmæssigt en generation ældre end sin alder. Hans senere erfaringer, den danske fremgang i Nordslesvig indtil 1914 og nederlaget i Mellemslesvig og Flensborg under afstemningskampen i 1919-1920, byggede blot videre på det fundament, Jens Jessen havde givet ham.

L.P. Christensen kom i lære på *Flensborg Avis* som 16-årig i 1898 og Tycho Filskov som 14-årig i 1899. L.P. Christensen blev født i 1882 på slægtsgården Dalsgaard i Rinkeby ved nordsiden af Flensborg fjord. Tycho Fil-

Flensborg Avis' redaktionelle medarbejdere fotograferet omkring 1905. De er (fra venstre mod højre): Journalist L.P. Christensen, redaktionssekretær Ernst Christiansen, bogholder Jørgen Vrang, kontorist Merete Nielsen, redaktør Jens Jessen, udenrigsredaktør Peter Simonsen (med avisen), journalist A. Svensson og sekretær Maren (Maja) Møller. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek)

skov blev født i Møgeltønder i 1885 i den kendte Filskov-slægt. Sammen med den lidt ældre Ernst Christiansen blev de under Jessens faderlige op-
tugtelse opdraget og uddannet til fremragende journalister. Jessen tog sig særligt af uddannelsen af hver enkelt medarbejder. På skift kom de med ham hjem til landstedet *Fjordmark* ved Kollund, hvor Jessen i lange en-
taler udviklede sine synspunkter for de unge mennesker. Efter en lang dag på redaktionen tog Jessen lejlighedsvis én eller flere af dem med på en spadseretur, hvor han ligeledes kunne tale i timevis. Jessen nærrede en faderlig kærlighed til sine unge medarbejdere og disse beundrede, ja næsten forgudede ham til gengæld. Også L.P. Christensen og Tycho Filskov var lejlighedsvis med ham i Berlin som sekretærer.

I 1903 kom den 23-årige Adolph Bernhard Svensson til. A. Svensson

blev født i 1880 på halvøen Løjt nord for Aabenraa. Hans far var indvandret arbejdsmand fra Sverige. Svenssons skrivetalent var ligesom Ernst Christiansen blevet "opdaget" gennem bidrag til *Illustreret Børneblad for Nordslesvig*. Det er karakteristisk, at Jessen havde betydeligt vanskeligere ved at forme den lidt ældre Svensson, således som han gerne ville. Men det skortede ikke på forsøgene. Svensson havde ikke som de øvrige medarbejdere været knyttet til avisen siden sin pureste ungdom, og han var allerede ved sin ansættelse en stærk personlighed med en stærk vilje. Alligevel følte Svensson, der forlod avisen i 1907 for at blive redaktør af *Dybbøl Posten*, sig resten af livet i stor gæld til Jessen, hvis politiske arvtager han – til Ernst Christiansens lejlighedsvis irritation – anså sig for at være.⁵² Også Tycho Filskov forlod avisen – i 1919, men han vendte i 1927 tilbage som lokalredaktør i Tønder, hvor han blev indtil 1933.

Fra 1902, hvor Jessen en stor del af året befandt sig i Berlin, var det denne kreds af unge medarbejdere, der redigerede *Flensborg Avis*. De var ganske vist under overopsyn af den ældre Peter Simonsen, som navnlig tog sig af udenrigsstoffet – når han da ikke var i fængsel. Simonsen var næst efter Jessen den nordslesvigske bladmand, der har været hårdest straffet. Han tilbragte flere år i fængsel i begyndelsen af århundredet.⁵³ Peter Simonsen døde i 1930 og skal derfor ikke præsenteres nærmere her.

Ved Peter Simonsens død blev udenrigsstoffet overtaget af Tage Jessen, der var søn af Jens Jessen. Tage Jessen blev født i 1898 og var altså kun knap otte år, da faderen døde. Han blev først ansat på avisen i 1927, efter at have taget juridisk kandidateksamen ved universitetet i København. På *Flensborg Avis* kom han efter 1930 navnlig til at tage sig af udenrigsstoffet og af dansk indenrigspolitik. Desuden redigerede han i perioder det tysksprogede bilag *Der Schleswiger*.

Tage Jessens grundholdninger adskilte sig på en meget iøjnefaldende måde fra de øvrige medarbejders. Det skyldtes formentlig to ting: For det første var han ikke blevet udsat for Jens Jessens massive politiske påvirkning – han var endnu kun et barn, da Jessen øvede sin stærke indflydelse på de øvrige medarbejdere. Tage Jessen havde i stedet fået sine første politiske indtryk fra moderen, Marie Jessen, født Fibiger. Marie Jessen var niece til de kendte kvindesagsforkæmpere Mathilde og Ilia Fibiger og stod væsentligt længere til venstre, end ægtemanden havde gjort.⁵⁴ For det andet og måske mest væsentlige havde Tage Jessen som den eneste af avisens ledende medarbejdere rent faktisk boet i Danmark i en længere årrække og havde dermed et indgående førstehåndskendskab til det moderne Danmarks politik og kultur. Man kan i Tage Jessens breve hjem fra København i 1920'erne følge hans politiske udvikling over tid: I sin studietids begyndelse 1920-1921 nærrede han endnu omtrent de samme politiske anskuelser som de øvrige hjemme på avisen i Flensborg. Men efter et par år i Danmark påvirkedes han politisk i retning af Det Radikale Venstre og Socialdemokratiet – til temmelig stor fortrydelse for eksempel Grænseforeningens formand 1926-1942, rektor H.P. Hansen, der i 1930 over for Ernst Christiansen erklærede, at han fandt Tage Jessen helt igennem præget af "Aabenraa-ånd".⁵⁵ Rektor H.P. Hansens efterfølger

som formand 1943-1960, den konservative landstingsmand Holger Andersen, fandt allerede i 1926 Tage Jessens kronikker i *Flensborg Avis* "meget stærkt venstrepolitisk prægede".⁵⁶ Ernst Christiansen selv delte uden tvivl dette synspunkt. Tage Jessen blev i 1930 formand for Den slesvigiske Forenings Flensborg-afdeling, valgt på arbejder-stemmer og i direkte modsætning til Ernst Christiansens kandidat, den hidtidige formand, faktor L.K. Lausten, der blev regnet for borgerlig.⁵⁷

Ved redaktør Jessens død i 1906 måtte Ernst Christiansen som 28-årig overtage ansvaret for Slesvigs mest udbredte og professionelt ledede dagblad med et dagligt oplag på over 9.000 eksemplarer. Ejerskabet forblev familien Jessens og blev varetaget af Jens Jessens enke, Marie Jessen, hvem Ernst Christiansen behandlede med den største ærbødighed og tiltalte i 3. person. Avisen udviklede sig fortsat efter de linjer, Jens Jessen havde stukket ud, både teknisk og redaktionelt, og hans efterfølgere satte en ære i at holde det, de kaldte "Jessens fane", højt. Det skete blandt andet ved at videreføre Jessens protestlinje og gennem skarpe angreb på sønderjydernes nye fører, H.P. Hanssen, hvis forhandlingslinje de fandt nationalt uværdig.⁵⁸ *Flensborg Avis* blev i årene op til Første Verdenskrig talerør for den unge, fremrykkende generation, der forholdt sig stærkt kritisk til H.P. Hanssens politik: Peter Grau, A. Svensson, Andreas Grau, Hans Jensen, N.J. Gotthardsen og Hans Jepsen Christensen.

Kort før Første Verdenskrig havde avisen nået et oplag på over 10.000 og fremstod blandt andet med anskaffelsen i 1914 af en topmoderne rotationspresse som den mest moderne avis mellem Ejder og Kongeå.⁵⁹

Ernst Christiansens sind var åbent for fornyelser, men han tilhørte holdningsmæssigt den generation af danske nordslesvigere, der var født i nedgangstiden i slutningen af 1870'erne og begyndelsen af 1880'erne, som havde besøgt de danske folkehøjskoler, og som trådte ind i en styrket danskheds rækker omkring århundredeskiftet med en begejstring, fremtidstro, arbejdsglæde og offervilje i danskhedens vækstår op til Første Verdenskrig. Sønderjylland havde da været tysk i 40 år, og intet tydede på, at det ikke ville vedblive at være tysk mange år endnu. Alligevel blev årene op til Første Verdenskrig oplevet som en fremgangstid. Dette gjaldt ikke blot i det egentlige Nordslesvig, men også i Flensborg. I Flensborg var den gamle, helstatssindede, kongetro og tysktalende danskhed næsten uddød omkring 1890, da en ny generation af unge, nationalt vakte og dansktalende nordslesvigere omkring århundredeskiftet flyttede til byen og fornyede den flensborgske danskhed på de indre linjer. Forrykke den tyske dominans i byen formåede de dog på ingen måde.⁶⁰ Jens Jessen havde i 1882 selv hørt til pionererne, men en større tilvandring nordfra fandt først sted ti-tyve år senere. Danskhedens ledende lag i Flensborg i 1930'erne, herunder de fleste af *Flensborg Avis'* ledende medarbejdere, tilhørte netop denne generation af nordslesvigere.

På trods af stærke indre brydninger følte de danske sønderjyder på det sidste årsmøde kort før Første Verdenskrigs udbrud i 1914, at man stod stærkere, mere nationalt vågen og bedre organiseret end nogen sinde før.

Det var på dette årsmøde, den sønderjyske fører H.P. Hanssen formulerede den trodsige og sejrssikre stemning i den danske befolkning ved at citere Hostrups ord "*Til Fjenden*": "Du kan vel kro dig af døgnets kår, og af sejren, de har dig skabt. Men du fører en kamp imod tusind år, og i den har du visselig tabt".⁶¹

Ernst Christiansen spillede som redaktør af landsdelens største blad en førende rolle i denne ungdommens nationale begejstring og offervilje – der i øvrigt var et fælleseuropæisk fænomen i tiden op til Første Verdenskrig. I sin mest idealistiske form havde den nationale begejstring næsten religiøse undertoner, således som det for eksempel blev udtrykt af en anden af de førende unge, grev O.D. Schack: Den nationale kamp i udlændigheden var en "nådenstid", som lod de danske nordslesvigere gennemgå en særlig udvikling, der ikke blot fik betydning for dem selv, men også kunne gavne Danmark. Den knyttede befolkningen sammen og slettede skellene mellem de forskellige samfundslag, så sønderjyderne var på vej til at blive et folk, hvis enkeltmedlemmer under tilsidesættelse af personlige særinteresser i fællesskab arbejdede hen på at øge deres danskhed og gøre dem modstandsdygtige gennem kærlighed til alt det bedste i Danmark. Det endelige mål for denne udvikling var det øjeblik, da de danske sønderjyder kunne høste genforeningens stund og bringe Danmark det inderste, bedste og stærkeste i sig selv, nemlig "sønderjydernes sjæl, ligesom et sølvspejl af det bedste i Danmark, fremkaldt ved vor kærlighed".⁶² Der fandt så at sige en national "genfødsel" sted, men forudsætningen herfor var en lidelsestid. Tankegangen var dybt kristen: Prøvelserne og lidelsen *Langfredag* var den nødvendige forudsætning for opstandelsen *Påskemorgen*. Ernst Christiansen var endnu i 1930'erne stærkt præget af helt den samme idealisme, eller – om man vil: Ideologi.

Denne særlige sønderjyske nationale idealisme eller ideologi havde også i høj grad bud til Danmark: Sønderjyderne og den danske sag i Sønderjylland skulle være et samlingsmærke for alt dansk. Der udgik fra Sønderjylland ifølge denne opfattelse en *samlende kraft* for den danske nation, der – ideelt set – fik det danske folk til at glemme alle indre stridigheder. Midt under forfatningskampen blev der fra sidste halvdel af 1880'erne stiftet den ene "*Sønderjyske Forening*" efter den anden i Danmark, og de opnåede op igennem 1890'erne og videre frem til Første Verdenskrig meget stor tilslutning fra alle politiske afskygninger. Foreningerne havde det klare formål at støtte danskheden i Nordslesvig. I de sønderjyske foreninger fandt man sammen på tværs af de dybe politiske skillelinjer, der delte Estrups Danmark, i en sag, som hverken Højre eller Venstre skulle tage patent på, men som skulle være *alle* danskes sag. Den unge, senere professor, Aage Friis udtrykte det allerede i 1890 således, at den sønderjyske sag var "den eneste sag, der endnu ikke er fuldkommen ødelagt af parti-væsenets elendige kævl og vrøvl". Det *nationale livs genrejsning* var "den eneste frelse for vort folk" og det sønderjyske spørgsmål "den eneste sag på basis af hvilken det nationale spørgsmål kan rejses for tiden".⁶³ Aage Friis, der senere blev det danske udenrigsministeriums særlige rådgiver i sønderjyske spørgsmål, stod politisk selv i Det Radikale Venstre – og

demonstrerede således netop den brede appel, som den nationale sag i Sønderjylland besad. Ikke mindst de danske folkehøjskoler medvirkede til udbredelsen af tanker som disse – og det har utvivlsomt påvirket de mange unge sønderjyder, der havde ét eller flere højskoleophold som en naturlig del af deres uddannelse. Det kan ikke andet end gøre indtryk på et ungt menneske, når det ser sig fremhævet som forbillede for sin nation og ser sin nationale kamp fremstillet i et sådant lys.

Der var da også i den generation, Ernst Christiansen tilhørte, en inderlig tro på, at den nationale sag i Sønderjylland kunne være den samlende kraft, der kunne genføde det danske folk – der altså således havde "genfødsel" behov. Hvis ikke folket *hele tiden fornyede sig*, så ville det nemlig stagnere i et fysisk og åndeligt forfald.

Denne nationale begejstringens og samlingens tid både nord og syd for Kongeåen i årene op til 1914 vedblev for Ernst Christiansen at være en idealtilstand, og det var dette ideal, han forsøgte at genkalde i 1930'erne; det var sin egen ungdoms begejstring og offervilje, han havde i tankerne, når han senere i 1930'erne forsøgte at mobilisere ungdommen syd og nord for grænsen nationalt. Ernst Christiansen ønskede at genetablere den "sønderjyske" vækkelse, der havde fundet sted i Danmark i hans ungdom, og som midt under forfatningskampen havde været i stand til at samle danskerne på tværs af partiskel, i den nye generation af danske unge.

Men én ting vedblev at skille: Unge radikale som P. Munch og C.Th. Zahle kunne i 1908 argumentere imod forsvarssagen ud fra det standpunkt, at de danske sønderjyders våbenløse kamp igennem en menneskealder havde vist, at det udmærket lod sig gøre at forsvare danskheden og dansk kultur uden militær. Heroverfor skrev Ernst Christiansen i direkte polemik med P. Munch i en leder i *Flensborg Avis* den 5. juli 1908, at forsvarssagen og den sønderjyske sag var *to sider af samme sag*: "Sønderjyderne står stadig på det standpunkt, at de vil holdes uden for indre kongerigsk politik og partistrid. Kun en sag mener de at have ret til at tale med om. Denne sag er netop forsvarssagen".⁶⁴ Ernst Christiansen frabad sig altså, at sønderjyderne blev taget til indtægt i dansk partipolitik – med undtagelse af forsvarsspørgsmålet, men da kun til fordel for det stik modsatte standpunkt af P. Munchs. Dengang delte synet på forsvaret danskerne – og dette spørgsmål var for Ernst Christiansen endnu i 1930'erne den helt afgørende skillelinje i dansk politik.

Første Verdenskrigs udbrud satte en brat stopper for den danske fremgang. Straks i krigens første dage i august 1914 blev stort set hele *Flensborg Avis'* redaktion interneret.⁶⁵ Dens medlemmer blev ganske vist ret hurtigt atter løsladt, men for flere af dem gik turen direkte til fronterne: Journalist J.N. Jensen, der var kommet til avisen som lokalredaktør i Gråsten i 1908, blev indkaldt i krigens allerførste dage.

Jens Nielsen Jensen (også kaldet: "Lille Jensen") blev født i 1879 i Østerby i Daler sogn ved Møgeltønder. Han var uddannet som mejerist i Danmark og havde fået sin journalistiske uddannelse på H.P. Hanssens avis *Hejmdal* i Aabenraa, der var *Flensborg Avis'* traditionelle konkurrent

både politisk og økonomisk. Dette synes dog ikke at have påvirket hans holdning i det sønderjyske spørgsmål nævneværdigt. I dette spørgsmål var det snarere skolelæreren i Daler, Peter Jessen, en bror til redaktør Jens Jessen, der havde gjort sin indflydelse gældende. Ophold på Testrup og Askov højskoler gjorde J.N. Jensen til den mest "grundtvigianske" af *Flensborg Avis'* medarbejdere, hvad der også påvirkede hans mundtlige udtryksform. J.N. Jensen var soliditeten selv, en omhyggelig og arbejdssom journalist, der troligt leverede de artikler, referater og meddelelser, som en avis er afhængig af, men uden at gøre større væsen af sig af den grund.

Også journalist Tycho Filskov gik i 1914 direkte fra internering til kaseren. Redaktionssekretær L.P. Christensen blev indkaldt i sommeren 1915 og Ernst Christiansen i efteråret 1916. Næsten hele trykkeripersonalet blev indkaldt, og de to unge typografer, Oskar Moltzen og Hans Matthiesen, omkom.⁶⁶ Tilbage var den ældre redaktør Peter Simonsen, der måtte forestå redaktionen sammen med journalist Andreas Grau, der af helbredsgrunde ikke var indkaldt, journalist og kontorassistent Auguste Nielsen og udgiveren, enkefru Marie Jessen.

Andreas Grau blev født i Bro ved Augustenborg på Als i 1883 og havde fået sin journalistiske uddannelse på *Dybbøl Posten* under redaktør A. Svensson. Andreas Grau havde været initiativtageren til den succesrige nationale ungdomsvækkelse på Als og var få år før krigen flyttet til Flensborg for at påbegynde et tilsvarende nationalt vækkelsesarbejde dér. Andreas Grau erstattede under krigen de indkaldte på *Flensborg Avis*, men vendte i 1918 tilbage til *Dybbøl Posten*, som han overtog efter A. Svensson. Auguste Nielsen blev født i Flensborg i 1888, og hun blev ansat på avisen i 1910.⁶⁷

Krigen mærkede *Flensborg Avis'* journalister både fysisk og psykisk. J.N. Jensen blev såret flere gange på Vestfronten. Ingen af journalisterne blev dog så alvorligt sårede, at de fik livsvarige mén, men strabadserne, kulden og den dårlige forplejning satte sit fysiske præg på de indkaldte – og de fik alle en inderlig afsky for krig. Ernst Christiansen, der tilbragte krigen 1916-1918 som armeringssoldat, nedfældede senere sine krigsoplevelser i bogen *Du kan, du må, du skal*⁶⁸ – en titel, der fuldt ud dækkede hans indstilling til krigstjenesten: Det var en tung pligt, som de danske sønderjyder måtte udføre for at bevare retten til hjemstavnen; – uden vilje til at udføre statsborgerpligterne kunne man ikke forvente at nyde statsborgerrettighederne, nemlig at leve som danske i Slesvig. I 1870'erne og 1880'erne var tusinder af unge, sønderjyske mænd udvandret for at undgå den preussiske militærtjeneste, og det havde kun ført til svækkelse af danskheden. Hvis udvandringen ikke midt i 1880'erne var ophørt, ville det på længere sigt have tømt landsdelen for danske i det hele taget. Det var derfor nødvendigt at blive og gøre sin pligt.

Tonen i bogen er dæmpet og stilfærdig, og der er "absolut ingen begejstring for krigen at spore. Der er det strenge legemlige arbejde, marcher, kulden og heden og atter kulde. Ind imellem regn og pløje, sjask. Der er lazeretophold og så tilbage igen", hedder det i en vurdering af bogen.⁶⁹

Krigen var en lidelsestid, der *skulle* gennemgås og der var ofre, der *skulle* bringes, for at landet atter kunne vende hjem til Danmark. Denne indstilling vedblev at præge *Flensborg Avis'* medarbejdere, der i overført betydning så deres egen gerning ved bladet i helt samme perspektiv.

2.3. Afstemningskampen 1918-1920 – dansk splittelse

Dette er ikke stedet til at redegøre nærmere for afstemningskampen. Heller ikke *Flensborg Avis'* og Ernst Christiansens meget betydelige rolle i striden skal der her bringes nogen indgående fremstilling af.⁷⁰ Her skal kun gives et ganske kort rids med fokus på avisen og chefredaktøren og med særligt henblik på de begivenheder, der kom til at præge *Flensborg Avis* fremover, og de erfaringer, man tog med sig fra afstemningsnederlaget.

Da krigen i november 1918 var endt med tysk nederlag, skiltes de danske sønderjyder i to omtrent lige store dele, der bittert bekæmpede hinanden på spørgsmålet om, hvor stor en del af Sønderjylland, der skulle hjem igen. Der var forenklet sagt tre forskellige fløje med hver sit ønske om, hvor den kommende grænse skulle forløbe: Den såkaldte "Aabenraa-fløj" omkring H.P. Hanssen gik ind for den grænse nord om Flensborg og syd om Tønder, der findes i dag. Dens modstandere i "Flensborg-bevægelsen" og "Dannevirke-bevægelsen" ønskede en sydligere grænsedragning; den første havde blandt andre Andreas Grau og A. Svensson som førende sønderjyske personligheder, den sidste blev i Sønderjylland ledet af Ernst Christiansen.

Aabenraa-fløjen, der havde flertallet i ledelsen af sønderjydernes politiske organisation, Den Nordslesvigske Vælgerforenings tilsynsråd, pegede på en grænse, der gik nord om Flensborg og syd om Tønder – den såkaldte "Clausen-linje", opkaldt efter magister H.V. Clausen, der havde trukket linjen første gang i 1891. Den baserede sig på flere forhold: For det første på H.V. Clausens indgående studier af befolkningens sindelag i de tyndt befolkede egne, igennem hvilke grænsen ville komme til at løbe. Clausen-linjen var samtidig omtrent grænsen for den allerede organiserede danskhed – og i øvrigt nærmest sammenfaldende med reformationstidens kirkesprogsgrænse. Aabenraa-folkene accepterede – ikke alle uden beklagelse –, at Flensborg med tiden var blevet næsten helt tysk, men besluttede at henholde sig til kendsgerningerne, sådan som de forelå i samtiden. Man bestemte at begrænse sine bestræbelser til kun at kræve, "hvad der virkelig af sprog og sindelag er dansk tilbage til Danmark".⁷¹ Dette udelukkede Flensborg fra at komme med i 1. zone, der skulle stemme under ét – *en bloc*. Det var fuldt bevidst: Analyser viste nemlig, at hvis Flensborg til folkeafstemningen mødte med lige så få danske stemmer som ved rigsdagsvalget i 1912 (456 svarende til 4,9%) og lige så mange tyske (5421 borgerlige og 5691 socialdemokratiske)⁷², så kunne byens store masse af tyskhed risikere at bringe det danske flertal i 1. zone i fare. Under alle omstændigheder ville det tvinge det procentuelle danske stemmeflertal, som man regnede med kunne opnås i 1. zone, langt ned

– måske kun lige akkurat 50-60% – hvorved det genvundne ville være en temmelig usikker gevinst, når Tyskland med tiden atter blev stærkt. Udelukkedes derimod byen fra 1. zone, så ville det efterlade et så beskedent tysk mindretal i Nordslesvig, at det – med en noget uheldig formulering af H.P. Hanssen fra 9. november 1918 – nok lod sig “opsuge”, altså assimilere, i løbet af et par menneskealdre.⁷³ Aabenraa-fløjen arbejdede nøje sammen med den danske Radikale regering – H.P. Hanssen blev endog optaget som minister – og havde opbakning ikke alene hos regeringens støtteparti, Socialdemokratiet, men i praksis også langt ind i Venstre og endda – til dels – i Det Konservative Folkeparti.

Flensborg-bevægelsen baserede sine krav på den gamle *Paragraf 5* fra 1866. Ved de første rigsdagsvalg til Det nordtyske Forbund i 1867, der fandt sted på det tidspunkt, da *Paragraf 5* *burde* være blevet ført ud i livet, havde Flensborg haft et lille dansk flertal – ved valget til den grundlovgivende forsamling i februar 1867 på 52,7% og ved det egentlige rigsdagsvalg i august på 50,7%. Flertallets beskedne beskaffenhed blev dog så godt som aldrig nævnt i agitationen. I de mellemliggende 53 år var byen blevet fortysket, en udvikling, som *Flensborg-bevægelsen* navnlig tilskrev indvandringen af landsfremmede preussiske embedsmænd. At udelukke Flensborg fra en genforening i 1920 var efter dette synspunkt at *belønne* den tyske erobrers for den hensynsløshed det var, igennem 54 år ikke at have opfyldt de danske slesvigeres berettigede og traktatlige krav på en afstemning ifølge *Paragraf 5*. *Flensborg-bevægelsen* ville så at sige skrue tiden tilbage til det tidspunkt, hvor afstemningen *burde* have været afholdt.⁷⁴ Det var for øvrigt ikke kun Flensborg, der med tiden havde fået tysk flertal, indvendte *Flensborg-folkene* – det samme kunne siges om Sønderborg og Aabenraa, uden at nogen drømte om at udelukke disse to byer fra den sikre 1. zone – og Tønder havde allerede i 1864 været stærkt tysksindet. De så dog bort fra, at de nævnte byer var ganske små og desuden – i modsætning til storbyen Flensborg – havde et stort og næsten rent dansksindet opland, der kunne majorisere byernes tyske stemmer.

Modstanderne af Aabenraa-standpunktet indvendte desuden, at der – siden H.V. Clausen næsten 30 år tidligere, efter en længere nedgangsperiode for danskheden, havde indsamlet *sit* materiale – var sket en *genvækkelse* af og en tilvækst til danskheden i Flensborg og Mellemslesvig, på samme måde som også Nordslesvig op til Første Verdenskrig havde oplevet det. H.V. Clausens tal var altså forældede. Blandt andet Andreas Grau havde i årene før krigen gennemrejst Mellemslesvig og der påbegyndt et dansk arbejde, hvis vækst kun var blevet stoppet af krigsudbruddet. Man kunne ifølge dette standpunkt ikke bare overlade en falden dansk skanse til fjenden; slet ikke, når den allerede så småt var i færd med at blive tilbageerobret. Det var desuden et springende punkt, hvordan de flensborgske *arbejdere* ville stemme i et valg mellem dansk og tysk. En del af dem nærede danske sympatier og havde endnu i begyndelsen af 1880'erne kunnet mobiliseres for den danske kandidat Gustav Johannsen, men var ved rigsdagsvalget i 1886 i stort tal blevet socialdemokrater og havde stemt på SPD. Det var de dog ikke nødvendigvis blevet tyske

Ved afstemningen i 1. zone den 10. februar 1920, der foregik en bloc, stemte 75% dansk og 25% tysk. Ved afstemningen i 2. zone den 14. marts 1920, der foregik sognevis, stemte under ét 20% dansk og 80% tysk. I Flensborg stemte 25% dansk. Alle forsøg fra nationale kredse på før afstemningen at få etableret flere afstemningszoner og på efter afstemningen at annektere eller internationalisere sydligere områder mislykkedes. (Kort over Slesvig med alle afstemningszoner fra Troels Fink: *Da Sønderjylland blev delt*, bind I, s. 212).

af. De socialdemokratiske stemmer fra rigsdagsvalget i 1912 kunne altså ikke uden videre regnes for tyske.

Dannevirke-bevægelsen havde en mere biologisk og metafysisk tilgang, idet den baserede sig på en overbevisning om den "folkelige afstammings uomstødelige værdi, der ikke ændres, med mindre der sker en rigelig og længe fortsat tilblanding af fremmed blod". Ifølge denne tankegang var Mellem- og Sydslesvigs befolkning indtil Dannevirke "trods dansk vanrøgt i mere end hundrede år, trods dansk statsfortyngning, trods plattysk

talesprog og højtysk skriftsprog, trods slesvig-holstenske drømme og oprør mod det danske folk, trods 50 års yderligere præparering med tysk skole, tysk militær og tysk moderne kultur – desuagtet i sæd og skik, i tænke- og væremåde, i hele sin levevis og sit lynne [gemyt, forf.] fremdeles ... rent dansk".⁷⁵ Det ville være at svigte Danmarks mission i historien, hvis man frivilligt gav afkald på land og folk, som man med rette kunne gøre krav på ud fra historiske og folkelige argumenter. Befolkningen syd for Dannevirke var derimod af *blandet* dansk og tysk afstamning, og derfor ville Dannevirke-bevægelsen under afstemningskampen godt afstå området mellem Dannevirke og Ejderen, omend det ikke kunne ske med glæde. Dannevirkestandpunktet baserede sig således ikke på et historisk-statsretligt, men på et historisk-folkeligt grundlag. Dermed var det i grunden også forkert, når man fra tysk side om dem benyttede skældsordet: *Ejder-danskere*. Men der var nu også *taktiske* grunde til at holde på en grænse ved Dannevirke, for denne grænse ville blive den forventede nordgrænse for den kanalstat, som man regnede med ville blive en følge af en internationalisering af Kieler-kanalen. Det blev som bekendt ikke til noget. Efter 1920 afstak den af Dannevirkefolk dominerede *Grænseforeningen* da også *hele* det gamle Slesvig helt ned til Ejderen som sin arbejds-mark, og det er kendetegnende, at der blev lagt særlig vægt på at rejse skoler langt mod syd: På Dannevirke-linjen – i Slesvig by (1930) – eller endog syd herfor – i Tønning (1935).⁷⁶

Da Ernst Christiansen kom hjem fra felten den 10. december 1918, sluttede han sig til Dannevirke-standpunktet og overtog straks ledelsen i det mellemslesvigske arbejde. Hans holdning var, at en grænse Slien-Dannevirke-Frederiksstad ville være fuldt retfærdig, også uden afstemning, fordi befolkningen her af rod og blod, omend (endnu) ikke af sindelag, dybest set var dansk. Og tanken om at de, der havde stået på den mest udsatte post gennem årene efter 1864 – Flensborg, *Flensborg Avis* og han selv, skulle lades tilbage nu, hvor de andre skulle hjem, var slet ikke til at udholde. Nu var den store chance for Danmark kommet til at generhverve det tabte – og den chance skulle ikke forspildes. Det gjaldt for et levedygtigt folk med sin *folkelige kraft* i behold om at gribe den slags chancer for derved at *hævde sin ret* til at eksistere blandt andre folkeslag. Selvhævdelsen *i sig selv* gav desuden ny styrke til folkets kraft.

Ifølge Ernst Christiansen havde Flensborg og Mellemslesvig allerede før 1914 været på nippet til at opleve en lignende vækst og vækkelse, som den der var gået gennem Nordslesvig, men krigsudbruddet havde stoppet disse allerførste spæde spirer. Nu oplevede man imidlertid i 1918 og 1919 fornyet og meget kraftig vækst i de danske sympatier i Mellemslesvig, og allerede Den Nordslesvigske Vælgerforenings erklæring om, at de mellemslesvigske områder i modsætning til Nordslesvig først skulle udtrykke *ønsket* om en afstemning, før den kunne finde sted, medførte en hidtil ukendt mobilisering af danske og dansk-venlige kredse i området. I Flensborg by, der som nævnt ved rigsdagsvalget i 1912 kun havde kunnet møde med 456 danske stemmer, kunne man i løbet af blot én måned

op til julen 1918 på trods af heftig tysk modstand samle hele 3.401 underskrifter på kravet om at få lov til at stemme.⁷⁷ Der var altså tilsyneladende dansk national grøde og vækst i de hidtil så ligegyldige mellemslesvigske distrikter. Den nationale vækkelse i Mellemslesvig, som allerede Jessen havde troet mulig, var nu – efter Ernst Christiansens optimistiske skøn at dømme – ved at tage fart.

Ernst Christiansen engagerede sig voldsomt i kampen for en grænse ved Dannevirke – gerne helt uden afstemning, da en sådan efter hans mening alligevel ikke kunne blive retfærdig i Mellemslesvig på grund af den massive tyske tilstedeværelse i form af embedsmænd og lignende og på grund af befolkningens grundlæggende ukendskab til Danmark, der var en følge af historiens ugunst. En virkelig oplysningskampagne om Danmark ville slet ikke kunne gennemføres på den korte tid, der ville være til rådighed inden en afstemning. Ernst Christiansen skubbede afstemningsprincippet helt i baggrunden og begrundede i stedet sit standpunkt på historisk-folkelige argumenter. Han støttede ihærdigt bestræbelserne på at få etableret en tredje afstemningszone, som det ved lobby-arbejde i Paris lykkedes at få indført, og da denne zone i juni 1919 efter udtrykkeligt ønske af den danske regering endeligt blev slettet, satte han alle kræfter ind for dog at få området rømmet for tysk militær. I alt dette arbejde var *Flensborg Avis* Ernst Christiansens indflydelsesrige talerør, og avisen opnåede under afstemningskampens kulmination et dagsoplag på 13.500 eksemplarer, hvilket placerede den på højde med de mest udbredte danske provinsaviser.⁷⁸

Ernst Christiansens arbejde til fordel for Dannevirkestandpunktet splittede Aabenraa-fløjens modstandere. Flensborg-fløjen var ikke utilbøjelig til at mene, at det var Ernst Christiansens stædighed, der i sidste ende førte til tabet af Flensborg. På et møde i Askov den 4.-5. januar 1919, hvor de stridende sønderjyder og deres danske støtter forsøgte at opnå et kompromis, fastholdt Ernst Christiansen vedholdende sit standpunkt – hvad der fik Hans Jepsen Christensen, en mangeårig kampfælle af Ernst Christiansen, til halvhøjt at udbryde de bevingede ord: "Da brast Flensborg af din hånd, Christiansen!"⁷⁹ Også A. Svensson forsøgte under et timelangt møde den 15. januar 1919 at få Ernst Christiansen og Marie Jessen til "at lade Dannevirke falde", men det var "umuligt".⁸⁰

I sit krav på Dannevirke-linjen uden afstemning gik Ernst Christiansen videre, end Jens Jessen havde gjort. Argumentationen for Danmarks historiske ret til hele Slesvig ned til den gamle vold byggede på det folkeligt-historiske ræsonnement, at hele den indfødte befolkning ned til denne linje *folkeligt* set var dansk og derfor hørte Danmark til, hvad enten den for tiden ville det eller ej. Synspunktet er for så vidt i overensstemmelse med Jens Jessens tanker, om end disse jo netop havde baseret sig på afstemningsprincippet for Slesvigs "nordlige distrikter" i Pragfredens Paragraf 5, og derfor – muligvis alene af den grund, at kun Nordslesvig lå inden for mulighedernes grænser – tog mindre med. Om Jessen, hvis han havde levet i 1918-1920, også ville være gået efter Dannevirke-grænsen uden afstemning, kan vi i sagens natur ikke vide. Ernst Christiansens

ønsker baserede sig i hvert fald hverken på Paragraf 5 eller på et mere generelt afstemningsprincip, men derimod på forestillinger om Sydslesvig som dansk "folkegrund".

I Mellemslesvig blev der snart udfoldet en heftig dansk agitation, men heller ikke tyskerne lå på den lade side, og det kom flere steder til sammenstød og overgreb, som omhyggeligt blev dækket af *Flensburg Avis*. For at nå de overvejende tysktalende mellemslesvigere var det nødvendigt at anvende det tyske sprog. Til brug for den danske agitation købte et konsortium i Danmark derfor en række tyske aviser: *Flensburger Norddeutsche Zeitung* og *Tondernsche Zeitung*.

Selvom der under afstemningskampen blev opnået anselige resultater i retning af at "vække" mellemslesvigernes formentlige danskhed, var det ikke tilstrækkeligt til at opnå flertallet. Fordi man i Dannevirke- og Flensburg-bevægelserne så længe havde satset på at erhverve Mellemslesvig *uden* afstemning, kom man sent i gang med den danske agitation her. Man savnede desuden lokale ledere, og meget af arbejdet skulle begyndes helt forfra på bar bund. Den fornemmelse opstod, at afstemningen i 2. zone den 14. marts 1920 faktisk kom *for tidligt*, inden den danske agitation havde nået at komme til sin fulde udfoldelse og havde gjort sin fulde virkning. Man mente at kunne konstatere, at den mellemslesvigske befolkning var nået at komme i et nationalt skred, der endnu ikke havde nået sin fulde udstrækning, da afstemningerne fandt sted. Denne opfattelse førte til, at afstemningskampen i praksis fortsatte i Mellemslesvig under inflationskrisen indtil 1923-1924.

Ernst Christiansen måtte under afstemningskampen føre krig på to fronter: Dels imod tyskerne i Mellemslesvig i arbejdet for at overbevise befolkningen om, at den burde stemme dansk; dels imod den danske regering og de kredse i Kongeriget og i Nordslesvig, der så med mistro på sydslesvigernes nye danskhed. Ifølge Ernst Christiansen var den lunkne – for ikke at sige direkte afvisende – holdning, som det officielle Danmark og en stor del af det danske folk under afstemningskampen udviste imod sydslesvigerne, stærkt hæmmende for den danske vækst og det danske arbejde. Der opstod derved blandt sydslesvigerne en modløshed og en fornemmelse af, at Danmark i grunden slet ikke ville have Sydslesvig, og at det derfor ikke nyttede noget at kæmpe. Den *selvopgivende* officielle danske holdning måtte naturnødvendigt føre til en svækkelse af den folkelige kraft i Sydslesvig. Uden støtte og opbakning fra Danmark kunne kampen i Slesvig ikke føres til sejr. Dette blev en afgørende erfaring for Ernst Christiansen.

Ernst Christiansens kompromisløse kamp og tiltagende bitterhed, som nærmest dagligt under afstemningskampen kom til udtryk i *Flensburg Avis*, skaffede ham fjendskaber på halsen, ikke alene blandt Aabenraa-folkene i Nordslesvig og blandt socialdemokrater og radikale i Kongeriget, men også blandt hans kampfæller i Flensburg-bevægelsen. Der kan ses en tiltagende desperation i *Flensburg Avis*, efterhånden som afstemningerne rykkede nærmere, og Ernst Christiansen fremmanede billedet af en tro-

fast dansk befolkning, der nu ville blive efterladt i udlændigheden, udsat for de nådesløse preussiske bødlers hævn. I en leder efter afstemningen, den 9. april 1920, brugte han ligefrem den metafor, at de danske nordslesvigere sad mageligt og sikkert i redningsbåden, mens de med årerne slog løs på de danske mellemslesvigere, der desperate forsøgte at klamre sig til rælingen for ikke at gå til bunds i et oprørt, fjendtligt hav.

Den danske regerings og Aabenraa-folkenes argumenter kunne Ernst Christiansen ikke acceptere:

De "taler om hensynet til Danmarks fremtid, og de mener dermed deres eget kære skind og deres egen kære 'politik', som de hænger ved, til trods for, at den er slået afgørende fejl, og skønt netop alt det er sket, som de regnede med ikke ville ske. De tror at kunne udlevere landsmænd og tror at kunne få ro og fred og hygge, når den prisgivne befolknings skrig er kvalt. Om de nåede deres mål, så ville de komme til at sande, at de havde taget fejl og ville bitterlig komme til at fortryde, at de ved folkelig niddingsdåd havde undergravet deres folks livskraft og i stedet for at forebygge fremtidsfarer fra syd netop har manet dem frem".⁸¹

I stedet for at kunne leve sikkert i fred med Tyskland i fremtiden, ville den således undergravede danske livskraft altså tværtimod føre til, at truslen fra det ekspanderende Tyskland ville blive endnu større. Manglende national selvhævdelse førte nemlig uundgåeligt til svækkelse af folkets indre kraft.

Ernst Christiansen så uden tvivl sig selv og sine fæller som groft svegne, idet døren til Danmark blev smækket i lige for næsen af dem. Men det er klart, at metaforer og argumentation af ovennævnte art måtte virke dybt krænkende på dem, den blev anvendt imod.⁸² Her opstod på begge sider betændte sår, der var mange år om at hele.

Efter afstemningsnederlaget den 14. marts 1920 fortsatte Ernst Christiansen arbejdet på andre fronter for dog at få Flensborg med hjem, og han spillede en ikke ubetydelig rolle i Påskekrisen, der førte til regeringen Zahles fald.⁸³ Den hårde kamp imod de danske modstandere i navnlig Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre kom til at trække lange skygger langt ind i 1930'erne.

Fra tysk side havde man overordentligt svært ved at goutere, at *Nordslesvig* ville blive afstået til Danmark. Selv de mere moderate på tysk side argumenterede for, at kun sogne med $\frac{2}{3}$ af samtlige *stemmeberettigedes* stemmer (svarende til i praksis 75% af de *afgivne* stemmer) skulle afstås til Danmark, og selv da kun under afgivelse af så betydelige garantier til Tyskland, at den tyske regering nærmest ville få *carte blanche* til at blande sig i indre danske forhold.⁸⁴ Men det var aldeles uacceptabelt, at *Flensborg* og *Mellemslesvig* også risikerede at blive afstået. Fra tysk side så man på det danske arbejde her med raseri og mistro, og man betragtede den danske tilvækst i Mellemslesvig som et resultat af uværdig sjælefangst, der ved hjælp af penge og fødevarer pakker lokkede ubefæstede tyske slesvigere til at forråde deres fædreland og blive *Speckdänen*.⁸⁵ Afstemningskampen i 2. zone blev udkæmpet med væsentligt hårdere midler end i 1. zone, og det var den almindelige tyske opfattelse, at Ernst Christiansen

som danskernes leder førte en lumpen, lav, samvittighedsløs og frastødende valgkamp.⁸⁶

I 1. zone stemte den 10. februar 1920 75,1% dansk og 24,9% tysk, men der var tyske flertal i Aabenraa, Sønderborg, Tønder, Højer samt i tre landsogne.⁸⁷ Afstemningsresultatet i 2. zone den 14. marts 1920 viste en imponerende dansk fremgang i forhold til tiden før 1914 – men den var langt fra tilstrækkelig til noget sted at erobre flertallet. Danskerne opnåede ikke flertallet i ét eneste sogn; hvor Danmark fik flest stemmer lå andelen, bortset fra de to vestligste sogne på øen Føhr, på omkring 25%, men de fleste steder faldt der langt under 10% danske stemmer. Den danske højborg Flensborg mødte med 25% af de afgivne stemmer. Regnes de tilrejsende fra, blev resultatet 28%. Stemmeprocenten var 92%, så begge nationale lejre havde mobiliseret alle reserver.⁸⁸

Natten efter afstemningen den 14. marts 1920 betroede Ernst Christiansen dagbogen sine tanker: "De første efterretninger kommer, dybt nedslående fra landet. Angel, højderyggen, vestkysten, alt reves omkuld af strømmen sydfra ... Hylene lyder udenfor, som om alle onde ånder var slupne løs ... Bittert som dansk Flensborger at opleve dette ... En ydmygelse for vort folk og en grænseløs sorg ...".⁸⁹

Ernst Christiansen forsøgte endnu i de følgende måneder at redde i det mindste Flensborg med hjem til Danmark, men uden held.⁹⁰ Da det sidste håb brast med afvisningen af at internationalisere Flensborg, hensattes Ernst Christiansen i fortvivlelse. Han befandt sig på daværende tidspunkt i Paris, og Franz von Jessen, *Nationaltidendes* korrespondent i Frankrig, oplevede, hvordan han "kastede sig på en divan, borede hovedet ned i en pude og rystede som i feber; da han atter rejste sig, sagde han med dirrende stemme: Vi må bort fra Flensborg, alle sammen, også *Flensborg Avis*".⁹¹

2.4. Rejse eller blive? – *Flensborg Avis* til Nordslesvig?

Tanken om at flytte *Flensborg Avis* til Nordslesvig, i tilfælde af at Flensborg ikke kom med hjem til Danmark, havde allerede rumsteret i november 1918. Men det var før man overhovedet for alvor havde engageret sig i kampen for 2. zone – for slet ikke at tale om Dannevirke. Dette afspejler sig tydeligt i betragtningerne om Flensborgs fremtid. Der var en verden til forskel på november 1918 og marts 1920. Ernst Christiansen havde den 4. november 1918, endnu før krigsafslutningen og endnu før han var kommet hjem, skrevet til udgiveren, Marie Jessen:

"Man tør vel nu med overvejende sandsynlighed regne med en afstemning derhjemme. Kommer vor by med i afstemningen overhovedet, tror jeg, den stemmer ja, men vi må jo regne med den for os personligt smertelige mulighed, at pælene sættes længere mod nord. Sker det, skal det ikke ødelægge os glæden over det store, altid håbede og ønskede og ventede og dog tilsyneladende så uvirkelige og umulige. Så gælder det om at lægge om og rejse nye grundvolde og rammer, og

det har jeg tænkt en del på. Tinglev har aldrig huet mig, den største avis puttet ud i en landsby! Tønder heller ikke, har også dårlige forbindelser. Mere og mere har tanken fæstet sig på Sønderborg, der jo nu har fastlandsbanen og måske får god skibsforbindelse. Men der er jo allerede en avis. Jeg har da tænkt på, at *Dybbøl Posten* burde forenes med *Flensborg Avis*, ved køb eller på anden måde. Jeg ville også have talt med P. Grau om det og vil nu nævne det i et brev. Selvfølgelig kun som en tanke. Men er tiden end ikke inde i dette øjeblik, kan den jo komme snart, og er freden først der, må vi ikke længe lade os distancere af andre aviser".⁹²

Men i Sønderborg var man ikke villig til at fusionere med *Flensborg Avis*.⁹³ Man hængede om sin egen lokale avis og havde siden 1870'erne med held afværget adskillige forsøg fra udenbys aviser på at overtage *Dybbøl Posten*.⁹⁴

I forlængelse af afstemningsnederlaget skortede det ikke på råd om at flytte forretningen nordpå til holderne, mens tid var.⁹⁵ *Flensborg Avis* ville dog næppe have kunnet klare sig i Tinglev. Tønder var den anden mulighed. Her var avisens bedste opland, men befolkningstætheden på vestegnen var betydeligt lavere end på østkysten, og *Flensborg Avis* kunne meget let komme til at placere sig i et afsides hjørne og dér føre en hensygnende tilværelse. Under alle omstændigheder ville dens placering som landsdelens hovedorgan komme i fare alene på grund af de dårlige jernbaneforbindelser.

Ernst Christiansen opsummerede grundlaget for beslutningen om at blive i Flensborg i en ledende artikel i *Flensborg Avis* den 17. juni 1920: Uden nødvendighed søgte ingen bort, heller ikke *Flensborg Avis*:

"Vilkårene under tysk styre falder ikke så tungt i vægtskålen, som bladets livsbetingelser i det hele taget. Seks syvendele af dets holdere bor nord for den nye grænse. Bladets vigtigste opland er Nordslesvig. Fortrænges det her, så er også dets stilling i Flensborg undergravet og dets styrke som grænselværn ødelagt. Uden at overvurdere bladets betydning tør det dog måske siges, at hverken Nordslesvig eller Danmark vil være tjent med, at det sker, og at det ville være en triumf for de nedbrydende kræfter i folket. Bladet vil kunne hævde sin stilling i Nordslesvig, når det byder sine læsere, hvad der kræves af en indenrigsk avis og holder dem fuldt på det løbende i alle også indrepolitiske forhold, og det er meget tvivlsomt, om dette vil være muligt for et blad, der udgår syd for grænsen. Hvilken end ordningen bliver, så vil *Flensborg Avis* for fremtiden med fuld kraft tage sigte på sine opgaver, at støtte danskheden i Mellemslesvig som talerør for den derværende danske befolkning og samtidig hævde sin stilling i Nordslesvig som stedligt blad for hele strøget fra Allsund ned langs Flensborg fjord tværs over landet og op langs vestkysten og som talsmand for de opbyggende og bevarende kræfter i det danske folk".

Også andre forhold måtte for en mand med Ernst Christiansens holdninger og nationale målsætning tale for at blive: Uden *Flensborg Avis* ville Flensborg være bombet tilbage til udgangspunktet i 1869, uden en dansksproget avis til at modvirke fortyskningen af Sydslesvig og med kun tysk-sprogede aviser til at tale de dansksindede indbyggeres sag. Tilstedeværelsen af en dansk og dansksproget avis i Flensborg var ifølge Ernst Chri-

stiansens tankegang ikke mindre nødvendig i 1920 end i 1869 – snarere tværtimod: Man havde nemlig på bladet fornemmelsen af at have været meget tæt på sejren; jordbunden var gødet og danskheden i Mellemslesvig i tilsyneladende vækst – og dette, sammenholdt med den stærke danske krone, gjorde det muligt at tænke offensivt. Spørgsmålet om *Flensborg Avis'* geografiske placering var nu i 1920, efter afstemningsnederlaget og de mislykkede forsøg på trods alt at få 2. zone knyttet til Danmark under én eller anden form, hinsides økonomiske fornuftsargumenter. *Flensborg Avis'* opgave, således som den blev defineret af Ernst Christiansen, var af et langt større perspektiv end blot og bar økonomisk fremgang for forretningen: Det gjaldt om at genoptage den 1.000-årige nationale kamp i Slesvig; det gjaldt om påny at underkaste sig et liv i udlændighed, at kæmpe for sandheden og retten. Nordslesvig var vundet, og *Flensborg Avis* havde en ikke ringe andel i denne sejr. Nu gjaldt det om at stride *resten* af landet hjem. *Flensborg Avis* måtte følgelig orientere sig på den ene side stærkere mod Mellemslesvig, men samtidig bevare sit rygstød i Nordslesvig og helst udvide det til at omfatte hele Danmark. Tanken om at gøre *Flensborg Avis* til organ for “de opbyggende og bevarende kræfter i det danske folk” tog han, som vi skal se, med sig ind i 1930'erne.

Ernst Christiansen besluttede sig for at både han og *Flensborg Avis* skulle blive – og tage kampen op påny. Han beskrev senere, hvordan styrken og indsigten kunne komme til et menneske, netop som alting så allermest fortvivlet ud. Denne indsigt havde næsten karakter af klarsyn:

“I det øjeblik – og det hænder næsten kun i modgang, på randen af håbløshed, i sviende sorg –, da du helt glemmer dig selv og dit besvær og din forfængelighed, i det øjeblik, da der røres mægtigt op i dig, så det er, som om du løftes op i en ukendt verden, i det øjeblik, da du med hele dit *Jeg* oplever som aldrig før, hvad tro og håb og kærlighed er – da har du retten og sandheden på din side, da ejer du det, som kan skabe magt over al magt. I det øjeblik, da du er rede til uden betænkning at bringe ofre, som falder dig hårdt, at yde ubetinget modstand, hvor du helst ville gå uden om, at vedkende dig, hvor du helst ville undslå dig, i det øjeblik er du på vej til sejren”.⁹⁶

Det var et spørgsmål om *vilje*: De fleste mennesker ville nok tage en dyst, hvis der blot var vished for, at de ikke kæmpede forgæves. Men i uvisheden “består måske noget af det største ved kampen, at vi ikke ved, om vi falder sejrlose, eller – det får endda være –, om den sag, som vi vier vor bedste kraft, igennem vort svigtende held, vor svigtende evne til at mestre genvordighederne skal lide alvorlig mén. Det afgørende bliver til syvende og sidst det ene, om troen i eget bryst har været stor nok, troen og viljen til at sætte sig selv ind. Er den stor nok, så lader den sig ikke kue helt, end ikke i de mest trøstesløse tider, men rejser sig igen med hver ny morgen”.⁹⁷

Hvis det var lykkedes at få *Flensborg* og nærmeste omegn med til Danmark, ville det formentlig have betydet enden på danskheden i Sydslesvig. Uden *Flensborg* ville der ikke have været flere danske tilbage i Sydslesvig, end at de billedligt talt kunne forsamles omkring et kaffebord. Nu var der med den forholdsvis stærke og velorganiserede danskhed

i Flensborg et udgangspunkt for et dansk arbejde i Sydslesvig. Det var med udgangspunkt i Flensborg, at det kommende arbejde skulle gøres, for at vække sydslesvigerne til danskhed og genrejse danskerne til den nationale opgave at tage imod dem, når tiden var inde.⁹⁸

2.5. Reaktion på nederlaget – dansk samling

Afgørelsen var truffet og grænsen draget, og selv ikke ministeriet Zahles fald i påsken 1920 kunne ændre på det. Nordslesvigs *traktatlige* ret måtte nu anses for opfyldt – ganske vist med betydelig forsinkelse. Derfor måtte Ernst Christiansen anlægge en anden strategi end Jens Jessen. Man kunne heller ikke basere sit ønske alene på Danmarks *historiske* ret til hele Slesvig, uanset befolkningens øjeblikkelige nationale sindelag, således som flere af de mere fundamentalistisk indstillede i Dannevirke-bevægelsen lagde op til. Situationen var nu en ganske anden, og sammenholdt med erkendelsen af, at strategien fra afstemningskampen i 1920 havde slået fejl, måtte den ifølge Ernst Christiansen følgelig ændres. Uden et *aktivt udtrykt ønske* fra sydslesvigerne selv gik det ikke: *Folkelivets selvhævdelse* satte i det lange løb den ydre grænse for, hvad der kunne kræves, og dette var, skrev Ernst Christiansen til Thorkild Gravlund, Dannevirkebevægelsens chef-ideolog, den 6. februar 1925 “efter min mening simpelthen ... den eneste lovlige og efter 1920 mulige måde for os at hævde genforeningshåbet på”. Følgelig måtte sydslesvigernes slumrende danskhed *vækkes*, og først når denne *var* vakt, kunne man kræve også Sydslesvigs genforening med Danmark gennemført. Man kunne heller ikke bare bringe Danmarks afvisning i 1920 ud af verden. Stillingen var ikke mere den samme som efter 1864. Ernst Christiansen troede ganske vist lige som Gravlund på – med dennes ord: “arveretten til jord og race” –, men han troede også, “at hvis ikke denne arveret er blændværk, så vil den før eller senere bryde igennem i folkeliv og folkevilje – arven må jo netop være slumrende vilje. Men så meget er i hvert fald givet, at kan vi ikke uden indre kævl tage os sammen – alle dem, der vil, både nord og syd for grænsen, så bliver der ikke nogen god tid for vor sag foreløbig”.⁹⁹ Der var altså behov for national *oplysning* i Sydslesvig og national *samling* i Danmark, og i brevet blev Gravlund da også skarpt irettesat for at forårsage splittelse i den danske front.

Afstemningskampen havde vist, at det var muligt at vække den slumrende danskhed i Mellemslesvig. Der var jordbund for dansk vækst. Det gjaldt derfor blot om at tage fat. Det endelige mål for Ernst Christiansen var fortsat at genvinde i hvert fald Mellemslesvig. Men nu kunne han ikke længere som før 1914 basere sit arbejde på det rygstød, som det solide danske flertal i Nordslesvig gav, eller på en lovet fremtidig afstemning – afstemningen havde tværtimod netop fundet sted med et nedslående resultat. Ernst Christiansen måtte derfor indstille sit arbejde på betydeligt længere sigt.

Han tog fat på at organisere både mindretallet i *Den slesvigske Forening*¹⁰⁰ og den danske befolkning i Danmark i *Grænseforeningen*.¹⁰¹ Ernst

Christiansen gik ind for en stærk centralisering af arbejdet på begge sider af grænsen. Han ville derved selv komme til at indtage en nøglestilling i dette arbejde. Og selvom organisationen både i Danmark og i Sydslesvig blev betydeligt mindre centraliseret, end Ernst Christiansen havde ønsket sig¹⁰², så blev han alligevel den helt dominerende person i organiseringen af mindretallet, og *Flensborg Avis'* redaktion blev det danske mindretals kommandocentral.

Følelsen af at være blevet luret af H.P. Hanssen og svigtet af regeringen og en stor del af det danske folk under afstemningskampen kunne meget let have lagt grunden til en dolkestødslegende i mindretallet. I de første par år efter afstemningskampen var der også ansatser i den retning.¹⁰³ Men Ernst Christiansen var realistisk nok til efter en årrække at ryste dette af sig. I stedet for at lægge skylden éntydigt på enkeltpersoner eller partier, placerede Ernst Christiansen først og fremmest ansvaret for ulykken på *hele det danske folks indstilling*: En "for os og Danmark lykkelig afgørelse, deri indbefattet helt andre tal ved folkeafstemningen, kunne være nået, hvis et enigt Danmark havde villet den".¹⁰⁴

Det nag imod radikale og socialdemokrater, der utvivlsomt plagede ham i de første år efter 1920, lagde han med tiden bag sig – og han havde tilsyneladende lettere ved at lægge det bag sig, end mange af hans kampfæller i Danmark fra afstemningskampens dage. Han forsøgte at anvende nederlaget konstruktivt: "Måske jeg trængte til de oplevelser for at lære, hvor stort det er at føle sig som *tjener* for en god sag, medens dette at optræde som fører og herske kun er selvglæde", lader han sit småfilosofierende *alter ego*, apotekereren i nøgleromanen fra 1927, *Gretes Kamp*, udtale.¹⁰⁵ Selvom der også er en god del stillen sig i positur i udsagn som dette og andre lignende fra Ernst Christiansens side, så var det utvivlsomt sådan, han i hvert fald *forsøgte* at bruge det. Det betød dog ikke, at bitterheden ikke af og til stak hovedet frem igen, men i forhold til den iltre og temperamentsfulde Jens Jessen, der aldrig tilgav nogen en tilføjet krænkelse, gjorde tidens omskiftelser tværtimod Ernst Christiansen til en sagtomodig mand. Placeringen af skylden for afstemningsnederlaget på hele folkets indstilling hang formentlig også sammen med, at hverken Venstre og heller ikke engang Det Konservative Folkeparti kunne følge Ernst Christiansen hele vejen i den genrejserpolitik, han efterlyste.¹⁰⁶

Årsagen til nederlaget skulle ifølge Ernst Christiansen findes i indre dansk splid og uforberedthed. Dette synspunkt veg han ikke siden fra. Konklusionen måtte følgelig være, at Dannevirke-bevægelsen i Danmark i den korte tid fra november 1918 til afstemningerne i foråret 1920 ikke havde haft tilstrækkelig *tid* til at oplyse og mobilisere det danske folk for opgaven. Men med stiftelsen af *Grænseforeningen* var der i 1920 gjort en ny begyndelse, og Ernst Christiansen satte sig som mål at forberede det danske folk på at være bedre rustet til, når der *næste gang* bød sig en chance for at genvinde den resterende del af Slesvig. Der måtte samling til, og socialdemokrater og radikale skulle helst med – uden dem gik det ikke. Det første ministerium Stauning i 1924 var i den henseende en øjenåbner: Det nyttede nemlig slet ikke, hvis landets regering stod direkte

afvisende over for det danske arbejde i Sydslesvig. Det viste ikke mindst diskussionen om berettigelsen af den tysksprogede danske presse – der hurtigt blev et udenrigspolitisk problembar for både Danmark og Tyskland.

2.6. Den tysksprogede danske presse 1919-1925 – Jacob Kronika

Under afstemningskampen havde et dansk konsortium i november 1919 købt *Flensburger Norddeutsche Zeitung*. Dette blad kom under redaktion af Jacob Kronika og Julius Bogensee. Jacob Kronika blev født i Broager af dansksindede forældre. Da han endnu var ganske lille, flyttede familien til Flensborg, hvor han, skønt han også færdedes i danske kredse, gennem tysk skolegang og daglig omgang blev præget i tysk retning. Omkring Første Verdenskrig følte Kronika sig så tysk, at han som syttenårig ved krigsudbruddet meldte sig frivilligt til hæren. Han blev nu i første omgang afvist på grund af sin unge alder. Senere blev han indkaldt og gjorde tjeneste 1916-1918 som ballonobservatør, en langt fra ufarlig post. I sine senere erindringer har han berettet om, hvordan han – syg og med høj feber – på et lazaret i Longuyon i Lorraine (Lothringen) blev henlagt i "dødsværelset" og i sine feberfantasier havde "været på de steder, hvor jeg i mine unge dage havde modtaget den stærkeste og bedste påvirkning – i Flensborg, i de grundtvigske bøndergårde på min mors fødeegn, Hvidding sogn syd for Ribe; i det dejlige grundtvigske lærerhjem i Gauerlund ved Børkop, hvor jeg i 12-års alderen havde været dansk feriedreng fra Flensborg...".¹⁰⁷ Det tyske nederlag i Første Verdenskrig og den begyndende grænsekamp genvakte hans danskhed, men endnu så sent som da der i december 1918 blev samlet underskrifter på kravet om afstemning i 2. zone, viste han sin tyskthed ved at nægte at skrive under.¹⁰⁸ Først senere kom hans nationale omslag, der efter eget udsagn kom til ham nærmest som en åbenbaring, som bød ham følge "samvittighedens lov". Kronika blev dermed sindbilledet på den tidligere tysksindede slesviger, der blev gennemvendt til danskheden – omend hans tyske sindelag havde været af betydeligt kortere varighed, end hos mange af de tyske slesvigere, han nu satte sig for at omvende. Kronika benyttede sig af sin egen historie til at argumentere for, at de slesvigske *nydanske*s danskhed var ægte nok og udsprang af indre overbevisning.¹⁰⁹ Ifølge denne tankegang slumrede i enhver slesviger en slesvigsk (d.v.s. dansk) bevidsthed, der blot skulle vækkes. I november 1919, små fire måneder før afstemningen i 2. zone, kastede Kronika sig sammen med Julius Bogensee med alle kræfter ind på den danske side i afstemningskampen som redaktør af *Flensburger Norddeutsche Zeitung*.¹¹⁰

Julius Bogensee blev født i 1894 i en tysktalende og tysksindet familie i Angel. Hans "vækkelse" til danskhed lignede på mange måder Kronikas, dog med den forskel, at Bogensees danskhed blev hjulpet på gled, da han giftede sig med en dansk pige.¹¹¹ Fælles for dem var, at beslutningen om at blive danske først blev truffet under afstemningskampen og at de lagde særlig vægt på den *slesvigske* afstamning. Vejen til det danske kunne ifølge deres opfattelse gå gennem en slesvigsk (i modsætning til en

slesvig-holstensk) bevidstgørelse.

Flensburger Norddeutsche Zeitung, der i april 1921 skiftede navn til *Neue Flensburger Zeitung*, fik samme år følgeskab af Johannes Oldsens *Der Schleswiger* i Nibøl. *Der Schleswiger* var oprindeligt en aflægger af *Tondernsche Zeitung*, der lige som *Flensburger Norddeutsche Zeitung* i 1919 var blevet købt af et dansk konsortium med henblik på afstemningskampen. Den var blevet overdraget den farverige Cornelius Petersen, der forresten ikke uden videre gav den fra sig igen. Johannes Oldsen, der lige som Cornelius Petersen var af frisisk afstamning, blev født i Lindholm syd for Nibøl i 1894. Han havde under og efter Første Verdenskrig gennemgået en forvandling fra erklæret og begejstret tysk til danskvenlig, national nordfriser. For Oldsens vedkommende var det hans oplevelser som tysk soldat i Belgien samt den voldsomme tyske agitation under afstemningskampen, der havde virket frastødende på ham og vækket hans bevidsthed om ikke at være tysker.¹¹²

Disse tysksprogede aviser fortsatte efter afstemningskampen deres arbejde for at "vække" danskhed (h.h.v. "slesvigskhed" og "frisiskhed") i Mellemslesvig, og de opnåede blandt andet takket være en særdeles billig pris under inflationskrisen en stor udbredelse. *Flensburger Norddeutsche Zeitungs* oplag faldt ganske vist drastisk fra ca. 7.000 ved overtagelsen til ca. 1.200 ved afstemningen fire måneder senere, fordi det hurtigt gik op for de hidtidige holdere, at bladet var "et tvetunget danskerblad i tysk forklædning", hvis ansvarshavende redaktører var "ansatte agitatorer for det dansk-chauvinistiske parti", som det hed på en samtidig tysk plakat.¹¹³

De tyskskrevne danske blade havde behov for støtte med meget betydelige midler fra private kredse i København og fra Grænseforeningen. Bladenes mål, der ganske vist ikke kunne udtales offentligt, var fortsat at bringe den slesvigske befolkning oplysning om Danmark og at vække sydslesvigernes danskhed med henblik på en ny afgørelse. Pr. 1. juli 1921 blev bladene økonomisk rekonstrueret under aktieselskabet *Der Schleswiger G.m.b.H.*, der med udgangspunkt i *Neue Flensburger Zeitung* blev ledet af Grænseforeningen, det københavnske konsortium og en gruppe danske flensborgere. Det blev samtidig Jacob Kronika, der kom til at stå med det redaktionelle ansvar. Der blev endvidere den 1. marts 1922 udvidet med en aflægger i Slesvig by, *Neue Schleswiger Zeitung*, under redaktion af den unge friser Martin Lorenzen. Martin Lorenzen blev født i 1897 i Husum. Han følte sig endnu i 1918 preussisk, men den tyske revolution gjorde ham til slesvig-holstener. Et ophold i Berlin, hvor han arbejdede ved det katolske parti Centrums partiledelse, gav ham nationale anfægtelser, og han vendte "hjem til det danske Slesvig"¹¹⁴ – som danskvenlig nordfriser. Altså en omvendelse helt lig Kronikas, Bogensees og Oldsens.

De tysksprogede danske aviser oplevede under inflationskrisen en voldsom vækst i oplaget. Kvartalsabonnementsprisen var i april 1923, takket være støtten i stærke danske kroner, kun en fjerdedel af de tyske avisers, men blev dog hævet til det halve, da der fra flere sider i Danmark lød stærk kritik af avisernes prispolitik. De tysksprogede danske

**Seht acht
auf die dänischen Wühler!**

**Unterstützt
die deutschen Zeitungen!**

Heraus aus den Häusern mit den eider-
dänischen Hezblättern, wie „Neue Schleswiger
Zeitung“, „Neue Flensburger Zeitung“ und „Der
Schleswiger“, sie verfolgen das Ziel, das deutsche
Schleswig an Dänemark zu bringen.

**Kampf
gegen das Eiderdänentum!
Hie gut deutsche Art allerwege!**

Under inflationskrisen steg de tysksprogede danske avisers oplag stærkt fra ca. 1.500 i juli 1921 til 10.315 i april 1923. Der blev ført heftige kampagner imod dem fra tysk side, og selvom bladene slog stærkt på en slesvigsk regionalisme, kunne ingen abonnent være i tvivl om, at der var tale om danske aviser. Løbesedel fra omkring 1922. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

avisers samlede oplag steg fra ca. 1.500 den 1. juli 1921 til 10.315 den 1. april 1923.¹¹⁵ Det har næppe *alene* været avisernes prisbillighed, der fik folk til at holde dem. Der blev nemlig ført heftige kampagner imod dem fra tysk side, og ingen abonnent kunne være det ringeste i tvivl om, at der her var tale om danske aviser – selvom de ganske vist slog stærkt på en slesvigsk regionalisme. Men ingen overbevist tysker ville formentlig have abonneret på bladene frivilligt. Der var således grunde nok for mændene bag aviserne til at tro på, at læserne var i skred nationalt og at de tysksprogede blade således rent faktisk fungerede som “danske koraløer, der indvandt ny muld af det tyske hav”, således som Jessen havde forestillet sig det fyrré år tidligere. Set fra Flensborg, hvor man jo lige akkurat *forventede* noget sådant, var det netop dette, der var ved at ske.¹¹⁶

Set fra en tysk synsvinkel var et abonnement på de billige danske aviser nationalt forræderi. Slesvig-holstenerne anså landsdelen for at være lige så ur-tysk, som danskerne anså den for at være ur-dansk, og de havde vanskeligt ved at forstå, at der kunne være andre grunde til at bekendesig til danskheden, end lumpent forræderi eller bestikkelse.¹¹⁷ Selvom man på tysk side anså dansk kultur for at være højtstående – omend ikke nær så højtstående som tysk – så betragtede man det alligevel som en helt naturlig ting, når en hidtil dansksindet slesviger blev tysk. En national omvendelse den modsatte vej var derimod straks sværere at forstå.

Den danske regering og det danske statsudvalg, der fordelte midlerne til det *kulturelle* arbejde i Sydslesvig, var ikke særligt begejstrede for den tysksprogede presses fremgang. Man ville nok støtte det danske mindretals kulturelle arbejde og bistå “den virkelige danskhed” i Mellemslesvig, men flertallet af danskerne ville ikke være med til missionsvirksomhed for danskheden i tyske kredse. Man var desuden langt ind i Venstre temmelig skeptisk over for denne “nydanskhed”. Eftersom en god del af finansieringen af den tysksprogede presse kom fra den danske stat i form af støtte til kulturelt arbejde i Sydslesvig, vakte bladernes arbejde for at vinde nye proselytter for den danske sag – med udtalt henblik på en fremtidig grænseændring – stærke protester i Danmark. Der var navnlig i socialdemokratiske, radikale og Aabenraa-Venstre-kredse en stærk mistro til arbejdet syd for grænsen, og i statsudvalget truede socialdemokraten J.P. Nielsen i 1922 med at trække sig ud.¹¹⁸ Standpunkterne stod skarpt over for hinanden, men det endte foreløbig i 1923 med, at kulturbevillingen til Sydslesvig blev videreført under forudsætning af, at den *udelukkende* blev anvendt til kulturelt arbejde – og dermed altså *ikke* til den tysksprogede presse. For yderligere at markere dette, overgik støtten fra Statsministeriet til Undervisningsministeriet. Samtidig bandt partiet Venstre sig endelig i januar 1924 uden forbehold af nogen art til 1920-grænsen, idet Niels Neergaard fra Folketingets talerstol erklærede, at “grænsen ligger fast”.¹¹⁹ Partiet Venstre kunne heller ikke i længden leve med splittelsen i en Aabenraa-fløj og en Flensborg-fløj. Tommelskruerne var dermed fundet frem og gjort klar til brug over for de danske sydslesvigere og deres rigsdanske støtter. Dette blev blot understreget yderligere af,

at statsbevillingen meget vel risikerede helt at falde bort, hvis socialdemokrater og radikale dannede regering – hvad alting tydede på ville ske snart. Og Stauning satte sig rent faktisk samme år til rette i statsministerstolen som leder af landets første socialdemokratiske regering. Den holdt i første omgang indtil 1926.

Denne udvikling tvang den tysksprogede danske presse i Sydslesvig til at forandre struktur. Der blev pr. 1. april 1923 dannet et aktieselskab – *Schleswigsche Presse A.G.* – af en forsamling af noget modvillige danske sydslesvigere, der herefter stod for udgivelsen af de tre aviser. Det blev – med historikeren J.P. Noacks ord: “begyndelsen til enden på det sydslesvigske presseeventyr”.¹²⁰

Alt imens løb udviklingen i Tyskland løbsk. Frankrig besatte i januar 1923 Ruhr, inflationen gik fuldstændig grassat og de tyske myndigheder satte hårdt ind imod “separatister” i alle egne af Tyskland – herunder også i Sydslesvig. Der blev foretaget resultatløse husundersøgelser mod ledende danske sydslesvigere i marts 1923¹²¹, og i forbindelse med den militære undtagelsestilstand i Tyskland i efteråret 1923 blev der den 21. november 1923 udstedt forbud imod de tysksprogede danske aviser med den begrundelse, at de søgte at fremme løsrivelsesbestræbelser.¹²²

Forbudet var tidsbestemt og kom til at vare mere end to måneder. Da var det langvarige forbud imidlertid blevet en udenrigspolitisk belastning for forholdet mellem Danmark og Tyskland, og da også Tyskland havde interesse i et godt forhold til Danmark, pressede det tyske udenrigsministerium, *Auswärtiges Amt*, på for at få forbudet ophævet. På trods af overordentligt stærke lokale indvendinger fra provinsregeringen i Slesvig lykkedes det den 28. januar 1924. I provinsregeringen i Slesvig afstedkom ophævelsen stor bitterhed over for den rigstyske udenrigstjeneste, der således lod Slesvig-Holsten i stikken, men *Auswärtiges Amt* lagde afgørende vægt på et godt forhold til naboen i nord.¹²³

Hermed er anslået yderligere to temaer, som også i 1930'erne kom til at spille en væsentlig rolle, nemlig for det første den danske presse i Sydslesvig som tysk udenrigspolitisk problem i forhold til Danmark, og for det andet divergensen mellem en tysk centralregering i Berlin, der af hensyn til det udenrigspolitiske forhold til Danmark helst fór med lempe i det dansk-tyske grænseland, og en forbitret og stridslysten slesvig-holstensk grænsetyskhed, der hellere så jernnæven taget i brug.

Forbudet lammede den tysksprogede danske presse, der havde opnået et sammenlagt oplag på ca. 10.000 i november 1923. Men det gradvise fald igennem året 1924 viser tydeligt, at det ikke var forbudet alene, der ødelagde den tysksprogede danske presse. Nødvendige prisstigninger og det tyske samfunds begyndende stabilisering førte til et endnu større frafald, end forbudet havde gjort: *Neue Flensburger Zeitung* gik fra 6.331 abonnenter i november 1923 til 5.250 i februar 1924, et fald på ca. 17% og formentlig en direkte følge af forbudet. Men først efter forbudets ophævelse tog nedgangen for alvor fart: 3.395 abonnenter i april 1924, 2.861 i juni 1924, 2.474 i december 1924 og blot 2.059 i april 1925. De to aflægge-

res fald var endnu mere dramatisk, og de udkom til sidst kun i ganske få hundrede eksemplarer.¹²⁴

På trods af bidrag fra privat side gik den tysksprogede danske presse sin ruin i møde. Den 6. juni 1925 trådte selskabet i likvidation. Herefter overtog Ernst Christiansen og Jacob Kronika ansvaret, og sammen dannede de et nyt selskab med navnet *Christiansen & Kronika G.m.b.H.*. Det skete dog ikke, før Ernst Christiansen havde sikret sig økonomisk bistand fra private kredse i Danmark.¹²⁵ Men den danske bevægelses ideologiske leder ville, med historikeren J.P. Noacks ord: "ikke give slip på selv et mere beskedent instrument til at kalde den slumrende danske bevidsthed til live i den sydslesvigske befolkning".¹²⁶

Fra 1. august 1925 udkom avisen under navnet *Der Schleswiger* med de to tidligere navne som undertitler. Bladet blev trykt på *Flensburg Avis'* trykkeri, men stod økonomisk og juridisk helt frit. Det blev Jacob Kronika, der kom til at tegne det nye dagblad. Julius Bogensee blev afskediget; han stiftede *Sydslesvigsk Korrespondancebureau* og fortsatte med at korrespondere til forskellige danske Venstreblade. *Der Schleswiger* havde ca. 1.800 abonnenter, hvoraf de 800 boede i Flensburg. Af disse betalte kun 300 fuld pris for abonnementet. Avisen døjede med en kronisk dårlig økonomi og var dybt afhængig af de midler, der kunne skrubes sammen fra privat side i Danmark. Flere gange vandrede avisen på kanten af sin ruin, men hver gang blev der fra vennerne i Kongeriget – navnlig Grænseforeningen – spyttet i bøssen.¹²⁷ Og Ernst Christiansen og Jacob Kronika nægtede bestemt at lade bladet gå ind, for uden et tysksproget organ ville de sidste forhåbninger om at nå ud til de tysktalende slesvigere med det danske budskab briste.

Enden på de tysksprogede aviser i 1925 blev en alvorlig lærestreg for Ernst Christiansen. Han blev klar over, at arbejdet for at stride landsdelen hjem igen måtte indrettes på langt sigt, og at kampen – uden bred opbakning i Danmark – var dømt til at mislykkes. Og som om det ikke var slemt nok, blev også *Flensburg Avis* i 1923-1924 kastet ud i en meget alvorlig og langvarig krise.

2.7. Flensburg Avis i økonomisk krise 1924-1930

Flensburg Avis havde ligesom den tysksprogede danske presse oplevet gode tider under den tyske inflation. Med hovedparten af udgifterne i stærkt svækkede tyske rigsmark og hovedparten af indtægterne i stærke danske kroner stod avisen umiddelbart stærkt. Der havde da også været tillid til, at *Flensburg Avis* ville kunne klare sig på sit hovedmarked i Nordslesvig, også selvom bladhuset måtte forblive syd for grænsen. Men bladkonkurrencen i Nordslesvig var i 1920'erne nådesløs, og samtidig havde en ny forretningsfører, Theofilus Larsen, foretaget økonomiske dispositioner af en sådan art, at det nær havde kostet *Flensburg Avis* eksistensen. Theofilus Larsen blev født i 1892 og var uddannet købmand med forretning i Slagelse. Han blev i 1921 ansat af bladets udgiver, Marie Jessen, som forretningsfører. Han var gift med datteren af skibsværftsdirek-

tør Th.C.S. Bredsdorff i Flensborg, "Tommy" Bredsdorff, der var en nær veninde af Marie Jessens datter Dagmar, – hvilket vist også var hans væsentligste kvalifikation. Så stor var tilliden til ham, at Marie Jessen også overlod ham administrationen af sin privatøkonomi.

Meningen var, at Theofilus Larsen skulle aflaste Ernst Christiansen, der hidtil også havde været forretningsfører – og gerne også løse hans indflydelse på avisen, så det blev lettere at køre Tage Jessen i stilling som ny leder af bladet, når hans tid engang kom. Tage Jessen havde på daværende tidspunkt netop påbegyndt sine universitetsstudier i København. Theofilus Larsen optog lån, indkøbte nye maskiner og bygninger, moderniserede og gik i det hele taget til opgaven med stor optimisme.¹²⁸

Den bagved liggende tankegang var i grunden rigtig nok: At modernisere og følge med tiden for på længere sigt at overleve forretningsmæssigt. Netop i tiden efter Første Verdenskrig begyndte det fænomen, som historikeren Niels Thomsen har betegnet som *oplagsspiralen*: Den fremsynde bladleder udvidede og moderniserede sin avis og fik derved forøget sit oplag og sine annonceindtægter, så der blev råd til yderligere udvidelser og forbedringer – og så fremdeles. For den avis, der ikke havde råd til moderniseringer, men som tvært imod måtte skære ned, var oplagsspiralen nedadgående.¹²⁹ Det var bladdødens udskilningsløb, der i disse år blev skudt i gang.

Det gik godt for *Flensborg Avis*, så længe inflationen rasede i Tyskland, også selv om det kneb med at fastholde de høje holdertal fra afstemningstiden, da avisen havde været mange kongerigske læsers hovedkilde til forholdene i Sønderjylland. Men da rigsmarken stabiliseredes, viste det sig, at der var satset for højt. I 1924 var avisens økonomi så dårlig, at der måtte foretages en gennemgribende sanering. Syg af bekymring forsøgte Ernst Christiansen i ærbødige vendinger at trænge igennem til avisens udgiver¹³⁰, men Marie Jessen holdt stædigt fast ved Theofilus Larsen – lige indtil hun i juli 1924 fik besøg af kongens foged på sin bopæl i villaen *Fjordmark* i Kollund på grund af en skatterestance og måtte se ham drage bort med sin sofa.¹³¹ Derefter blev det økonomiske ansvar igen overdraget til Ernst Christiansen. Lønninger blev skåret ned og værdifulde aktiver solgt fra eller på anden måde afhændet. Marie Jessen lod Theofilus Larsen forstå, at hans bistand ikke længere var velkommen, og han forsvandt i 1924 helt ud af *Flensborg Avis'* historie. Han skulle senere komme til at gøre karriere i Frits Clausens DNSAP.¹³² Theofilus Larsens uansvarlige økonomiske ledelse gav virksomheden dødsstødet. Ernst Christiansens støtter i København måtte træde til, og *Flensborg Avis* blev sat på partialobligationer. Avisen var herefter i praksis afhængig af denne hjælp udefra for at overleve. Dette placerede til gengæld Ernst Christiansen i en så stærk position på avisen, at Marie Jessen i 1927 måtte opgive at skubbe ham til side til fordel for sin søn. Tage Jessen blev i stedet i 1928 først ansat halvtids på avisen som journalist og overtog som tidligere nævnt i 1930 udenrigsredaktionen efter Peter Simonsens død.¹³³

Flensborg Avis' økonomi vedblev dog på trods af stor sparsommelighed at være i en elendig forfatning, og da bladkonkurrencen i Nordsles-

vig yderligere intensiveredes efter *Jydske Tidendes* start den 1. september 1929, var avisens dage i Marie Jessens privateje talte. Efter mange og lange forhandlinger, i hvilke repræsentanter fra alle partipolitiske retninger i Danmark var inddraget og velvillige, blev *Flensborg Avis* i maj 1930 et aktieselskab.¹³⁴ *Der Schleswiger* blev ved samme lejlighed lagt ind under *Flensborg Avis* og udkom fra 1. juni 1930 som et dagligt tosiders tillæg til avisens sydslesvigske abonnenter. Som en indrømmelse til vestkysten blev Johannes Oldsen i efteråret 1930 ansat som redaktør af spalten *Fra-schlönj* ("Frisland"), der så godt som hver dag – på tysk – dækkede Nordfrisland. Det var Ernst Christiansens tanke med sammenlægningen at udvide det sydslesvigske stof og dermed gøre avisen mere attraktiv syd for grænsen¹³⁵ og senere på året iværksætte en større hvervekampagne i Nordslesvig.¹³⁶ Ingen af delene førte dog til nogen synderlig fremgang.

Dette, at *Der Schleswiger* fra 1930 var hæftet uden på *Flensborg Avis* og derved – ikke uden en vis ironisk symbolik – gav et *tysk* førstehåndsindtryk af de danske sydslesvigeres avis, gav anledning til kritik i det danske bagland: "Når jeg ser *Flensborg Avis* med *Der Schleswiger* lagt uden om, eller som tilhæftet bilag – så er der noget inden i mig, som protesterer. Folk som ikke er så godt inde i forholdene som jeg, bliver rasende, jeg har selv oplevet det blandt gode danske folk, og jeg er fuldstændig overbevist om, at det skader *Flensborg Avis*", skrev for eksempel den mangeårige ven af Sønderjylland og forkæmper for de danske i Sydslesvig, Dagmar Schmiegelow, til Ernst Christiansen den 23. december 1930. De danske sydslesvigeres dagblad skulle med andre ord helst præsentere sig så *dansk* som muligt over for Danmark – det gik ikke med danskhed i *tysk klædebon* – et evigt aktuelt problem. Dagmar Schmiegelow tilføjede: "Oprigtigt talt – tror De Jessen ville have syntes om denne sammenblanding? Jeg tror det ikke – lige ret for begge sprog – men ingen sammenblanding".¹³⁷

Det er karakteristisk, at Ernst Christiansen tilsyneladende slet ikke forstod, at det skulle udgøre et problem, at der uden om avisens "danske kerne" var svøbt et par tyske sider. Han kommenterede det i hvert fald ikke i sit svarbrev. Men hentydningen til, hvad Jessen ville have gjort, var naturligvis stærkt irriterende for Ernst Christiansen, og han, der i årevis havde kæmpet for at skrabe penge sammen i Danmark til *Der Schleswiger*, skrev den 26. december 1930 tilbage, at Dagmar Schmiegelows brev "harmede ... mig stærkt i første øjeblik, da jeg læste det juleaften; men nu ser jeg roligere på det og har selvfølgelig heller ikke straks dragen den gode vilje i tvivl". Men han undrede sig "noget over, at efter at vi i en årrække forgæves har kæmpet hårdt for at bevare *Der Schleswiger* uforandret eller forbedret og anråbt alle om hjælp igennem lang tid, og efter at alle sunde var lukte og kun et tilskud på 20.000 kroner muligt at få for fremtiden og efter at *Flensborg Avis* i stedet for at lade *Der Schleswiger* standse, har muliggjort en fortsat udgivelse ved en delvis sammensmeltning, som teknisk slet ikke er nogen behagelighed, så kommer gode venner både fra den ene og den anden side og kritiserer højlydt den ordening, vi mod vor vilje er tvunget ind på, men som rigtignok efter vor bestemte overbevisning er den bedste, der kan fås for det nuværende tilskud". De danske sydsles-

vigere havde ofret mindst lige så meget som nogen nordpå, også peku- niært, for at redde bladet, men det var nu engang sådan, "at en hel del, som først skal vindes, må tages som de er, og ikke som de burde være. Det gælder også nordpå". Derfor måtte man altså ifølge Ernst Christian- sen i Danmark acceptere nødvendigheden af en tysksproget dansk pres- se. Ernst Christiansen havde, tilføjede han, selv lært dansk ved at læse *Flensborg Avis*. "Det synes mig lidt mærkeligt, at De vil mane Jessen frem for mig. Hvem kan sige 25 år efter hans død, hvad han ville have gjort, og jeg gør i al beskedenhed krav på et eget liv, en egen overbevisning og en egen samvittighed. Men for resten er der næppe nogen, Jessen har talt mere og nærmere med end mig, og når Nordslesvig var vundet og et på tysk skrevet blad i fare for at gå ind, tvivler jeg ikke et øjeblik om, at Jes- sen ville have valgt den nuværende ordning i Sydslesvig, som er ufuld- kommen, men for tiden den bedste, som er mulig".

Dagmar Schmiegelow havde foreslået at omdanne *Der Schleswiger* til et ugeblad, men "et ugeblad i stedet for *Der Schleswiger* er efter min mening et stort tilbageskridt, og De forlanger vel ikke, at jeg skal forlade min egen overbevisning, som dog er bygget på en lille smule erfaring, for at følge andres. De *har* sagt mig Deres mening, og jeg har lige så uforbehol- dent sagt Dem min. Jeg er ikke fornærmet, og De uden tvivl heller ikke. (...) At 20.000 kroner skulle være for meget eller dårligt udgivne penge til *Der Schleswigers* nuværende form, sammenlignet med, hvilke midler, der går til bogsamlinger, skolen og andet kulturelt arbejde, synes jeg ikke. Jeg har syntes, at det nationalpolitiske arbejde efter 1920 til en vis grad har været Askepot. I de år, jeg har haft med sagen at gøre, er der i hvert fald ikke ødslet, men arbejdet med sparebudget".¹³⁸

Ud over en øget selvbevidsthed, afspejler brevet også Ernst Christian- sens frustration over, at støtterne i Danmark prioriterede den økonomi- ske bistand til *Flensborg Avis* lavere end bistanden til alle mulige andre initiativer, som altså efter hans opfattelse var af mindre betydning for det danske arbejde i Sydslesvig end den danske presse. Også i synet på *pres- sens forrang* i det nationale arbejde fremfor andre tiltag af kulturel art var Ernst Christiansen på linje med Jens Jessen. Det var derfor frustrerende for ham at se, hvordan Grænseforeningen samme år, som *Der Schleswi- ger* af bitter, økonomisk nødvendighed måtte lægges ind under *Flensborg Avis*, uden videre anvendte store summer til arbejdet længere mod syd – såsom byggeriet af en skole i Slesvig. I modsætning til, hvad hans tyske modstandere troede, havde Ernst Christiansen faktisk kun såre beskeden indflydelse på det danske arbejde nede ved Dannevirke-linjen. I praksis var hans dominans begrænset til hovedbastionen i Flensborg.

2.8. Afspænding i grænselandet 1926-1930

Fra tysk side indledtes der en vis forsoning over for mindretallet, da det efter 1924-1925 ikke længere udgjorde nogen direkte trussel mod Tysklands nordgrænse. Ved de preussiske skoleforordninger i 1926 og 1928/1929 fik mindretallet opfyldt sine væsentligste krav, og det blev på alle måder lettere at tilhøre det danske mindretal, fordi man fra tysk side i slutningen af 1928 nu endelig anerkendte sindelagsprincippet.¹³⁹ Tidligere havde myndighederne foranstaltet sprogprøver forud for optagelsen i de danske skoler og afvist børn, der ikke kunne tale dansk. Men fra tysk side havde man nu råd til at være imødekommende, for med den økonomiske og politiske stabilisering i landet kom det danske mindretal i rivende tilbagegang. I sidste halvdel af 1920'erne blev de grundlæggende rettigheder for det danske mindretal knæsat i principper, der ikke skulle blive afgørende ændret efter Hitlers magtovertagelse.¹⁴⁰

Weimar-republikken anerkendte aldrig officielt den nye grænse mellem Danmark og Tyskland. Den tyske holdning var den, at selvom grænsespørgsmålet ikke var blevet løst på en for Tyskland tilfredsstillende måde i 1920, så var en grænserevision mod nord ikke et *aktuelt* tysk udenrigspolitisk ønske. Nordslesvig udgjorde i sig selv ikke noget større problem, men indgik som et lille led i den større tyske udenrigspolitik, der havde som mål at lade Tyskland blive en stormagt påny og genvinde de afståede områder i øst. Det ville derfor være udenrigspolitisk betænkeligt at begynde at anerkende enkelte af Versailles-grænserne – såsom den dansk-tyske –, for det kunne føre til krav fra polsk eller anden side om en tilsvarende anerkendelse af de øvrige grænser. Det er således også kendetegnende for den tyske mindretalspolitik med hensyn til skole, kirke o.s.v. i Sydslesvig, at de danske ønsker og krav kun tøvende blev imødekommet af frygt for, at rettigheder til danskerne i Sydslesvig skulle danne præcedens for mindretalsrettighederne i Tyskland i det hele taget – og altså også komme til at gælde det store polske mindretal. Det gik dog med tiden op for Tyskland, at det ikke kunne kræve frihed for de store tyske mindretal i nabolandene, hvis man ikke tilsvarende gav sine egne nationale mindretal frihed.¹⁴¹

Også på dansk side indtrådte der en afspænding i anden halvdel af 1920'erne. Endnu i første halvdel havde Ernst Christiansen fortsat kæmpet offensivt for at genvinde Sydslesvig på den ene eller den anden måde, og under inflationskrisen i 1920-1923, da Tyskland tilsyneladende stod foran et kollaps, havde der været fremgang at spore. Brede kredse i Danmark så dog på denne vækst i mindretallet med mistro. I 1924 stabiliseredes situationen i Tyskland, og den ikke helt ubetydelige danske bevægelse, som det var lykkedes at mobilisere, skrumpede atter ind. Ernst Christiansen måtte midt i 1920'erne erkende, at en genforening af Sydslesvig med Danmark kunne have lange udsigter. Men da havde både afstemningskampen 1918-1920 og inflationstiden 1920-1923 gravet grøfter, som ikke lod sig tildække så let, og navnlig fra radikal og socialdemokratisk

side så man med åbenlys mistro på Ernst Christiansens hensigter. Også langt ind i Venstre, der i Sønderjylland var blevet splittet i et Aabenraa-Venstre og et Flensborg-Venstre, var der skår, der skulle klinkes, for endnu sidst i 1920'erne havde *Flensborg Avis* over for dansk politik haft det standpunkt, at man støttede de kandidater, der havde befundet sig på Flensborg-fløjen under afstemningskampen. Men hen imod 1930 formulerede Ernst Christiansen en ny og mere forsonlig politik, der blandt andet kom til udtryk i forbindelse med H.P. Hanssens avis *Hejmdals* 50-års jubilæum i oktober 1929.

I Danmark blev der i 1927 indledt et samarbejde mellem på den ene side Grænseforeningen og på den anden side de øvrige store nationale foreninger, Sønderjysk Skoleforening med Hans Jepsen Christensen i spidsen og Sprogforeningen med H.P. Hanssen som formand. Disse havde hidtil stillet sig kritisk over for Grænseforeningens arbejde i Sydslesvig. Til gengæld for samlingen måtte Grænseforeningen give klart afkald på ønsket om en grænseflytning. Det er betegnende, at det var den begyndende jordkamp i Nordslesvig, der fik de danske organisationer til at rykke tættere sammen i en fælles front imod hjemmetyske grænseflytterplaner.¹⁴² Også Ernst Christiansen erklærede i 1929 udtrykkeligt, at det danske mindretal bekendte sig som "ikke-irredentister, som loyale statsborgere", der tog afstand fra ethvert krav om grænserevision.¹⁴³ En lignende erklæring var allerede blevet fremsat i *Der Schleswiger* den 27. august 1926, i hvilken det hed: "I dag anerkender vi grænsen, fordi Danmark har villet den, og fordi vi vil holde traktater". Begrundelsen for anerkendelsen var dog tilpas løs, for Danmark kunne jo med tiden ville noget andet – og traktater kunne forandres.

Landbrugskrisen i Sønderjylland midt i 1920'erne med dens "Selvstyrebevægelse" og "Lei-bevægelse", der begge talte for en økonomisk tilknytning til Tyskland, viste, at landsdelen nord for Skelbækken så langt fra var sikker for Danmark endnu. Denne erkendelse fik i 1927-1928 også socialdemokrater og radikale til at affinde sig med det danske arbejde i Sydslesvig, og de skelnede ikke længere så skarpt imellem *kulturelt* arbejde, som de hele tiden havde støttet, og *politisk* arbejde, som de havde bekæmpet stærkt. Socialdemokrater og radikale anså tilstedeværelsen af et dansk mindretal i Sydslesvig som en *modvægt* til det tyske mindretal i Nordslesvig – og dermed som et vigtigt led i *forsvaret* for den grænse, som de selv havde kæmpet så hårdt for otte-ti år tidligere.¹⁴⁴ Argumentet om mindretallet som kontravægt blev da også dygtigt grebet af Ernst Christiansen og anvendt til at skaffe forståelse og støtte i Danmark til arbejdet i Sydslesvig. Den radikale *Politiken* konstaterede på afstemningsdagen den 10. februar 1930 – med tilslutning på lederplads i *Flensborg Avis* tre dage senere: "Splidens tid er forbi. Den voldsomme konflikt i 1920 er nu noget forbigangent, skellene er slettet ud, og de gamle modstandere har fundet hinanden i samarbejde om nutidens og fremtidens opgaver". Endda den tidligere modstander H.V. Clausen kunne nu finde venlig omtale i *Flensborg Avis*¹⁴⁵ – til stor fortrydelse for flere af Ernst Christiansens gamle kampfæller.¹⁴⁶

Denne forsoning blev af meget stor betydning for det danske mindretal i Sydslesvig i 1930'erne, da regeringen Stauning-Munch sad solidt på regeringsmagten. Med forsoningen sidst i 1920'erne var der skabt noget, der lignede en dansk fællesfront. Den så ganske vist temmelig meget anderledes ud, end Ernst Christiansen havde ønsket sig det, men der var dog noget at bygge videre på. Han fastholdt sine idealer, men udviklede dem i en ny virkelighed, hvor håbet om en grænseændring var skudt ud i en meget fjern fremtid. I mellemtiden måtte han forsøge at påvirke den danske opinion i gunstig retning. Midlet blev en forsonlig, imødekommende redaktionel linje over for de gamle modstandere – uden dog af den grund at give køb på egne grundholdninger. Tankegangen var en indenrigspolitisk version af det "løsen", han på samme tid formulerede for nationalitetskampen mellem dansk og tysk i grænselandet: Front og bro.

3. FRONT OG BRO

3.1. Løsenet "front og bro" formuleres omkring 1930

Den begyndende afspænding i grænselandet medførte en afdæmpning af tonen, både hos Ernst Christiansen personligt og i *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger*. "Selv den let forståelige bitterhed, der udsprang af den langvarige beslaglæggelse i sin tid og af den omstændighed, at bladet stadig er genstand for forskellige former for boycott, blandt andet med hensyn til offentlige bekendtgørelser, sætter ikke mere direkte spor i dets artikler", konstaterede det danske udenrigsministeriums pressebureau med tilfredshed i august 1927.¹ Ernst Christiansen definerede op til rigsdagsvalget i maj 1928 slesvigerens rolle som *brobyggeren* mellem nord og syd, som ville sætte frit kappestræb i stedet for had og fremme fred og folkeforsoning. Dette ville efter Ernst Christiansens mening styrke danskheden i grænselandet.²

Det var konturerne til det, der skulle blive hans "*front og bro*"-tankegang, vi her ser formuleret, og som netop omkring 1928-1931 fandt en mere fast form.³ "*Front og bro*" blev forklaret som *national selvhævdelse og mellemfolkelig forståelse*. Front-delen indebar en hævde af dansk kulturs berettigelse og *odelsret* i Slesvig og et forsvar for grænsen og mindretallets rettigheder. Bro-delen stod for en imødekommelse og åbenhed over for Tyskland og tysk kultur. Dette var "den nye tids toner" – som man også fra forskellig hjemmetysk side spillede med på.⁴

Det var historikeren og sønderjyden, senere rigsarkivar A.D. Jørgensen, der i 1886 for første gang formulerede den tanke, at Sønderjylland var både "dige og bro" mellem Danmark og Tyskland. Ifølge A.D. Jørgensen havde Sønderjylland i mere end tusind år haft en *dobbelt funktion* for Danmark i forhold til Tyskland og Europa: Forholdet var og måtte nødvendigvis være dobbelt, tiltrækkende og frastødende, optagende og afværgende. Sønderjylland var det sted, hvor det fremmede først omsattes i en nordisk form; således gik det, mente A.D. Jørgensen, for eksempel ved kristendommens indførelse: I over hundrede år var Slesvig og Ribe udgangspunkter for kirkelærens forkyndelse, før den kunne slå rod længere nordpå, men i den tid måtte den antage nordiske former og vænne sig til den danske tunge. Det var ifølge A.D. Jørgensen også fra Sønderjylland, at Knud Lavard optog den store verdens sæder og skikke i middelalderen, og herfra trådte Valdemar Sejrs i berøring med sin samtids store brydninger. Det samme skete igen med reformationen, som først brød igennem i Haderslev, og igen med det 18. århundredes pietistiske retning med salmedigteren H.A. Brorson i Tønder.

Men dermed var alt ikke sagt om Sønderjylland. For var det ikke andet, så blev landsdelen kun en overgangsform mellem dansk og tysk – sådan, som man hævdede fra samtidig tysk side: At for eksempel det sønderjyske sprog var et "kartoffeldansk", der var lige så tysk som det var dansk. Dette var helt forkert, mente A.D. Jørgensen: Den sønderjyske trang til forståelse af det fremmede, trangen til at optage det, tilegne sig det, var

kun den ene side af forholdet – *bro*-siden. Den anden side var *fronten* – det ældgamle fjendskab, en stædig fastholden af danskheden og en sejt modstand mod de fremmedes overgreb. Dette stod at læse i hvert eneste blad af Danmarks historie – og da ikke mindst i A.D. Jørgensens egen *40 fortællinger af fædrelandets historie*. Sønderjyllands tilblivelse var knyttet til anlæggelsen af Dannevirke og forsvaret af sydgrænsen. Kampen var ofte bragt til tavshed, ja tilsyneladende døet hen og ophørt, men atter og atter var den blusset op igen, stadig med den samme oprindelige kraft, senest i A.D. Jørgensens samtid fra 1840'erne og fremefter. Sønderjylland havde ikke blot været en folke*bro* mellem nord og syd, men en mægtig *dæmning* mod “det uhyre folkehav i syd”.

Ifølge A.D. Jørgensen var Sønderjyllands særlige historiske opgave den, på én gang at være “formur” mod tyskheden, årvågen grænsevagt og organ for den mest umiddelbare påvirkning, den fyldigste forståelse af det fremmede. Snart var den ene del den fremherskende, snart den anden.⁵ Men det var ikke noget *enten-eller*; det var et *både-og*. Det var netop ikke front *eller* bro, men front og bro, en syntese af to tilsyneladende modsætninger. A.D. Jørgensen brugte ikke lige akkurat dette ordpar, men andre, der dækkede det samme.

Tanken var egentlig blevet formuleret allerede tidligere af Christian Paulsen i 1832⁶, men de mellemliggende konflikter og krige havde skubbet bro-delen i baggrunden, og den blev først fundet frem og genformuleret i 1880'erne. Det var nu indtil genforeningen i 1920 fortsat *fronten* mod tyskheden og den danske *selvhævdelse* i Sønderjylland, der stod øverst på dagsordenen. Der var af naturlige årsager ikke megen brobygning i *Flensborg Avis* i redaktør Jens Jessens tid. Jessen havde for eksempel i 1880'erne meget skarpt afvist den “europæiske” kulturpolitik, som den del af Venstre, der samlede sig om Viggo Hørups *Politiken*, havde stået for, og som blandt andet kom til udtryk i den senere nobelpristager i litteratur Karl Gjellerups værker. Gjellerup kaldte sig ligefrem for *germanernes lærling*. Disse kredses begejstring for tysk kultur (og dertil hørende skarpe kritik af dansk kultur) betegnede Jessen med foragt som “hjemmetyskeriet i København”. Thi så længe dansk kultur blev underkuet i Sønderjylland, så måtte efter Jessens mening enhver sand dansk vende ryggen til den kultur, der kom fra undertrykkerne – Tyskland. Jessen var ikke fjende af tysk kultur som sådan, men indtil Nordslesvig var blevet genforenet med Danmark, så var enhver form for venskab eller tilnærmelse, politisk og kulturelt, mellem Danmark og Tyskland umulig. Opfyldelsen af Paragraf 5 var den betingelse, der ikke kunne forhandles om.⁷ Men Jens Jessen var ikke nogen forbenet, dansk-nationalistisk tyskerhader, således som han ofte blev fremstillet, både fra tysk side og af hans politiske modstandere i Danmark.

Efter genforeningen af Nordslesvig med Danmark i 1920 var situationen forandret radikalt. Ernst Christiansen måtte, som allerede anført, indrette sin politik anderledes, end Jessen havde gjort. Men først i slutningen af 1920'erne tog Ernst Christiansen tanken om Sønderjylland som “front og bro” mellem Danmark og Tyskland til sig og gjorde den til sin

egen. Tanken placerede Sønderjylland i en helt central position som *formidler* mellem Norden og Europa: Tysklands (og verdens) kulturelle og politiske påvirkning skulle først en tur igennem Sønderjylland, hvor den takket være Sønderjyllands faste danskhed blev omformet og fik et *dansk-nordisk* præg. Heri bestod Sønderjyllands helt særlige opgave som "front og bro". De tanker, som Norden optog og prægede i nordisk retning, blev derved *forædlet og fuldkommengjort*, hvorefter de fra Norden – i ny og forbedret skikkelse – havde bud til hele verden. Det dansk-tyske grænseland indtog således en nøgleposition i hele menneskeslægtens udvikling. Det placerede samtidig *Flensborg Avis* i en helt central stilling, først og fremmest som formidler mellem dansk og tysk – og dernæst i det større perspektiv som medvirkende til en ny måde at være mellemfolkelig på.

Der var faktisk temmelig langt fra traditionel dansk, anti-tysk nationalisme til det standpunkt, som *Flensborg Avis* stod for.

Det *mellemfolkelige* element svarer helt til de tanker, som også de danske højskoler i 1920'erne som en konsekvens af Første Verdenskrig⁸ og senere af nationalsocialismens gennembrud i Tyskland tog op, ikke mindst Askov og Frederiksborg Højskoler med C.P.O. Christiansens ny-nordiske tanke. Dette menneskesyn var kristent. Det enkelte folk havde ret til frihed og selvstændighed, og frihedsideerne var grundlæggende principper i samfundet og de enkelte samfund imellem. Synspunktet bliver "grundtvigsk", når det sættes ind i en gudgivet sammenhæng og bliver opfattet som et *kald* til de enkelte af Nordens folk til at realisere sig selv ud fra hver sin egenart. På denne måde kunne Nordens folk *samlet* – med den norske højskolemand Olav Akerlies ord – blive "et lysende fyrtårn på vejen mod frihed og fred for alle mennesker og folk".⁹ Denne grundtvigske historieopfattelse er af historikeren Jens Chr. Manniche blevet karakteriseret som "en ejendommelig blanding af kristendom, folk (nationalitet) og nordiskhed, der tillægger Nordens folk (og ikke mindst det danske) en afgørende central placering i den verdenshistoriske udvikling".¹⁰ Det var faktisk lige akkurat således, Ernst Christiansen så på sagen.

"Front og bro" blev dermed knyttet til fredssagen og den internationale forståelse. Også dette var tanker, som navnlig efter Første Verdenskrig vandt stærk udbredelse i danske højskolekredse, hvor bestræbelserne for internationalt samarbejde og krigsforhindrende initiativer blev taget op – ikke mindst Folkeforbundets arbejde blev fulgt med opmærksomhed.¹¹

Det mellemfolkelige samvirke skulle også ifølge Ernst Christiansen føre til *fred mellem nationerne*. Han gik for eksempel skarpt imod NSDAP, da partiet i december 1930 foranstaltede kæmpe-demonstrationer imod visningen af filmatiseringen af Erich Maria Remarques roman *Intet nyt fra vestfronten*. I en leder i *Flensborg Avis* den 12. december 1930 spurgte han: "Hvorfor sætter nationalsocialisterne himmel og jord i bevægelse for at få Remarque-filmen slået ned? Den er krænkende for den tyske hær, siges der. Skulle det være krænkende for den tyske hær at prøve på at give de nulevende en forestilling om, hvad der er døjet i krigen? Sandheden er den, at man frygter for, at en sådan usminket mindelse om krigen skal underbygge fredsviljen og skade partiets hensynsløse ophidselse af liden-

skaberne". Da filmen blev forbudt, foranledigede det Ernst Christiansen til følgende kommentar: "... er det ikke snarere et bevis på tidens forløjethed, at der i moralens navn rejses en ophidselsesbølge mod en sådan film, som dog vil modarbejde krigen, medens der samtidig ustraffet ophidses til den næste krig".¹²

Kampen for verdensfreden smeltede for Ernst Christiansen sammen med "front og bro"-tanken: Det gjaldt om "ubarmhertigt at afsløre krigens grufulde vederstyggelighed og med flammende ildhu at prædike fredens sag uden at lægge den varsomhed til side, som er nødvendig, såfremt fredssagen ikke skal blive fantasteri. Opgaven minder om den, danske sydslesvigere har, at holde vagt og bygge bro".¹³ Selve ordparret "front og bro" begyndte først at dukke op i løbet af 1930-1931, men allerede inden da var ideologien bag næsten fuldt udviklet.

Kampen for fredssagen fik nu ikke *Flensborg Avis* til at forandre synspunkt på den danske *forsvarspolitik*. Man var normalt varsom med at kommentere for kraftigt på dansk indenrigspolitik, men m.h.t. forsvarssagen gjorde man fortsat en undtagelse. Da den socialdemokratiske forsvarsminister Laust Rasmussen, der hørte til i partiets traditionelle pacifistiske fløj, efter valget i Tyskland den 14. september 1930 udtalte, at nationalsocialisternes store valgsejr næppe havde øget fredsviljen i Europa, at han ikke troede, at den sidste krig var udkæmpet, og at det *derfor måtte være bydende nødvendigt at fremskynde afrustningen mest muligt*, kunne *Flensborg Avis* slet ikke begribe denne følgeslutning. For, skrev Ernst Christiansen i en leder i *Flensborg Avis* den 18. september 1930, "Det er ikke en tid, der frister til at lægge nabolandene mere åbne end hidtil. En ensidig afrustning er en meget tvivlsom styrkelse af fredsviljen. Et langt betydeligere fremskridt ville det være, om der på erhvervslivets område kunne forberedes en virkelig tilnærmelse mellem de europæiske lande, som kunne muliggøre en ny blomstringstid. Ifald skattebyrde og arbejdsløsheden mindskedes, så ville de farer, som truer nu, efterhånden skrumpes sammen af sig selv".¹⁴

For Ernst Christiansen var et stærkt dansk forsvar en betingelse for at kunne leve i fred. Han advarede mod ensidig dansk afrustning: "Afrustningen er det danske folk enigt om at kæmpe for. Jo mørkere det ser ud i tiden, des mere tilskyndet må vi føle os til at gøre, hvad der med virkning kan gøres. Men et fremskridt nås først, når en af de stater afruster, hvis hær kan blive en trussel for freden. Om freden, om afrustningen fremmes ved en ensidig afrustning i lande, som aldrig vil bryde freden, men bruge deres værn til at søge at bevare den, det er det spørgsmål, som der er delte meninger om i Danmark. Der skulle i en så alvorlig tid kunne findes en fælles linje, som rummer den fornødne selvhævdelse, det fornødne selvværn jævnsides med en utvetydig træden i skranken for afrustning og verdensfred, en utvetydig tilkendegivelse af redebonhed til at gå sammen med de andre lande, som vil virke herfor".¹⁵ Eller med andre ord: Det danske folk og dets politikere måtte kunne enes om at fungere som "front og bro".

Da et tilfredsstillende forlig endelig kom i stand i december 1930, glædede Ernst Christiansen sig over, at "forsvarssagen nu omsider løftes ud af partistriden, som i et sådant spørgsmål er uværdig, og ordnes på et bredt folkeligt, men virksomt grundlag. Her må intet parti afvises, her skulle helst alle danske partier være med".¹⁶ I princippet havde *Flensborg Avis'* stilling til forsvarssagen ikke forandret sig det mindste siden Jens Jessens tid. Det blev fortsat opfattet som en sag, hele folket burde kunne enes om.

Kampen for verdensfreden skulle begynde med den enkeltes kamp "mod det frastødende i dets eget indre og mod den forlorne pynt, som det skjules under", og den skulle føres ved en *samling af kræfterne i en fælles indsats*: "Det ville være utroligt, hvad vi kunne udrette, hvis vi satte denne uopslidelige livskraft ind i fredstidens kamp mod det lave og dyriske, mod krig og folkehad, mod giftig indre fejde i forenings-, parti-, og erhvervslivet, mod nid og nag og misundelse, i kampen for at frigøre den sunde menneskelighed, den uselviske stræben i os selv og vort folk og i menneskeslægten. Krigen mod krigen kan ikke føres med modvilje alene, den må føres med tro".¹⁷

Det mellemfolkelige førte endvidere til, at Ernst Christiansen forholdt sig positivt både til Folkeforbundet og til et øget europæisk samarbejde. Han stillede sig velvilligt over for den franske udenrigsminister Aristide Briands planer for et forenet Europa – hvilket ville løse det franske sikkerhedsproblem. Briand, der i 1926 fik Nobels fredspris, udarbejdede i 1928 sammen med den amerikanske udenrigsminister Frank B. Kellogg den såkaldte Briand-Kellogg-traktat, der gjorde det ulovligt at løse internationale konflikter ved hjælp af krig. Ernst Christiansen var bedrøvet over, at Briands planer afvist af de øvrige stormagter. Der var en lang vej imod endemålet: Fred og forsoning i Europa, men det var vigtigt at *få begyndt på vejen*. Briands plan var ifølge Ernst Christiansen et led i en udvikling, "som forhåbentlig vil gå videre. Vanskelighederne viser jo netop, hvor nødvendigt rydningsarbejdet [for uoverensstemmelserne mellem nationerne, forf.] er".¹⁸

Udviklingen mod fred i Europa gik ifølge Ernst Christiansen "ikke igennem en grænseflytning og nyt had imellem Tyskland og Polen. Tvært imod går den igennem den erkendelsens vækst hos det tyske folk og hos os alle, at i Polens unge frihed og den midtsamlende evne til dåd, som udløstes, da solen omsider brød frem efter den lange lidelsestid, er der skænket Europa en rigdom til glæde og eksempel for dets folkeslag".²⁰ "Lad os unde ethvert folk dets frihed på sin fædrene jord! Ethvert folks sunde vækst er en rigdom i menneskeslægten til glæde for os alle".²⁰ Også en fredens mand som Mahatma Gandhi fik megen positiv omtale i *Flensborg Avis* for sit arbejde for Indiens frigørelse, og Ernst Christiansen vurderede, at "så vidt man kan skønne på afstand vil Indiens frigørelse komme, men det vil være bedst for Indien selv, der er en hel verdensdel med store indre modsætninger, om den ikke fuldbyrdes for hurtigt".²¹ Det var tanker som disse, om *brobygning og mellemfolkelighed*, Ernst Christiansen syslede med og udviklede i årene omkring 1930.

Det er måske med henblik på *Flensborg Avis'* stilling til nazismen efter 1933 værd at citere fra en ledende artikel af Ernst Christiansen den 30. november 1930, der gjorde rede for *Flensborg Avis'* selvopfattelse i forhold til formidlingen af tysk kultur og politik: Heri hed det, at der var dem, der mente, at ...

“... nu værnes fremtiden bedst ved at holde for eksempel dansk ungdom borte fra enhver berøring med tysk kultur på tysk sprog. Nærværende blad har engang i mellem hævdet som sin mening, at det kun tror på den vagtsomhed, den selvopøvelse og dygtiggørelse, som et fuldstændigt frit kappestræb tvinger os til. Lad de unge roligt lære modpartens sprog, lad de unge følge fra første hånd, hvad der rører sig i nutidens Tyskland. Måske vi får brug for en vågen og velforberedt dansk slægt i Sønderjylland. *Flensborg Avis* mener i det hele, at kinesiske mure er af det onde, og at vi mennesker trænger til at erfare, at noget rent og godt [i.e. ungdommens danskhed, forf.], som skal holde til livets virkelighed [i.e. nationalitetskampen i Sønderjylland, forf.], i strid og møje må bjærges med igennem livets strøm”.

Tankegangen er grundlæggende sympatisk. Men den bliver problematisk, når det eneste, Tyskland havde at byde på i 1930'erne, var national-socialismen.

3.2. Afstamning og afstemning – idéen om national mission

I “front og bro”-tanken var også et *offensivt* element: Den nationale kampform i grænselandet skulle ifølge “front- og bro”-tankegangen foregå som en fredelig kulturudveksling og en ædel kappestrid. Denne kappestrid var både Jacob Kronika og Ernst Christiansen fast overbeviste om, at danskheden ville vinde i det lange løb, eftersom danskheden i deres verdensbillede var den ægte og naturlige nationalitet i landsdelen – i modsætning til den indførte eller påfærniserede tyske nationalitet.

Både Ernst Christiansen og Jacob Kronika erklærede sig ganske vist som tilhængere af sindelagsprincippet, men de mente begge to, at *sindelaget* helst skulle være i overensstemmelse med *afstamningen*.²² Hvis ikke sindelaget var i overensstemmelse med afstamningen og historien, så kunne det enkelte menneske ikke frit komme til fuld udfoldelse, fordi det var afskåret fra at tage del i *folkelivet*. Først som danske kunne slesvigerne blive hele og lykkelige mennesker – det var jo netop dette, der var for eksempel Kronikas egen erfaring.²³ Synspunktet blev fastholdt også op i 1930'erne. Ernst Christiansen udtrykte det i en leder i *Flensborg Avis* den 26. marts 1930 således: “I afstemningstiden blev historiens ret stemplet som noget forældet og betydningsløst, som hørende et forblindet fædrelanderi til. Historiens ret forældes imidlertid aldrig, den mister aldrig sin betydning. Kun gælder det om at se den rigtig, som grundvold, som grobund. *Den må forenes med livets ret, inden den bliver nutids-virkelighed*” [fremhævet af forf.]. Det var netop dette, han havde foreholdt Thorkild Gravlund. Deraf fulgte også, at den enkelte – eventuelt for tiden tysk-sindede – slesviger skulle kende sin historie og derigennem finde frem

Ernst Christiansen (1877-1941) måtte efter den tabte afstemning i 1920 indrette sin kamp for Sydslesvigs "genforening" med Danmark på længere sigt. I Sydslesvig måtte indbyggernes iboende danskhed vækkes og i Danmark måtte der gennemføres en national genrejsning, så danskerne – når tiden var inde – ville stå rede til at tage imod sydslesvigerne. Først og fremmest gjaldt det for Ernst Christiansen om ikke på forhånd at udelukke nogen fra det danske folkefællesskab. Foto omkring 1925. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

til sandheden om sin – danske – afstamning; finde "hvilket blod, hvilket folk, de tilhører, hvilke kilder, der kan bringe deres indre muligheder til fuld udfoldelse".

Dette synspunkt var helt i overensstemmelse med Jens Jessens tankegange, således som de var kommet til udtryk i hans allerførste artikler i *Flensborg Avis*: Den fortyskede slesviger var en åndelig krøbling; kun som dansk kom slesvigeren til fuld udfoldelse.

Historien viste, at slesvigerne var danske: "folkets liv, dets navne, slægtens fortid, småt og stort, som det taler ud af utallige røster, når først sindet lytter og bliver i stand til at fornemme dem", fortsatte Ernst Christiansen. Han så det som sin opgave at få folk til at lytte, og til dette formål var navnlig de tysksprogede aviser nødvendige. Når først den danske bevidsthed – eller om man vil: *folkeånd* – var vakt, så ventede lykken lige om hjørnet: "Sandhedens vej er uendelig trælsom; men for den enkelte, som søger og finder, ejer den et uimodståeligt trylleri. Jorden grønnes omkring de gamle kilder, og et tag af blomstersne er vælvet over deres levende væld. Drikken giver kraft og klare øjne, så tvivl [om man var tysk eller dansk, forf.] bliver til tryghed og mod".²⁴

Når den slumrende danske folkeånd således vågnede i slesvigeren, førte dette til et højere, åndeligt mål: Personlighedens indre frigørelse og åndelige vækst. Dette er ren grundtvigsk tænkning.²⁵ Det var også i opposition til de mere fundamentalistiske Dannevirke-folk med Thorkild Gravlund som ideologisk bagmand og med Angler-bonden Peter Lassen-Strukstrup som lokalt vidnesbyrd om sydslesvigernes "urgamle" danskhed. Disse var tilbøjelige til at se stort på det aktuelle sindelag og argumentere ud fra afstamning og historie alene.

Men afstamningen betød dog også ifølge Ernst Christiansen *mere* end "øjeblikkets tankesæt", og han troede fuldt og fast på, at "dansk afstamning nok af sig selv skal gøre sig gældende i det lange løb, såfremt der er en livskraftig kerne i det danske folk".²⁶ Tilføjjelsen er ikke uvæsentlig: Det kom nemlig ikke an på slesvigeren alene – han havde brug for støtte fra et nationalt stærkt og, på en positiv måde, selvhævdende dansk folk.

På dette som på mange andre punkter havde Tage Jessen et andet synspunkt end de to øvrige førende penne. Da Tage Jessen overtog ansvaret for *Der Schleswiger* efter Kronika i 1932, tog han i en række ledende artikler mellem den 21. og den 23. juli 1932 stilling til kulturkampen mellem dansk og tysk i grænselandet. Han kom blandt andet ind på det uheldige for den fredelige kulturudveksling, der lå i forsøget på at udbrede eller pånøde den anden part sin kultur. Denne "missionsvirksomhed" førte let til egentlige angreb på modparten, hvilket ikke var i nogen af parternes interesse, idet det ville forstyrre den fredelige udvikling og gensidige forståelse, man på dette tidspunkt omkring 1932 havde opnået. Tage Jessen bekendte sig til *sindelaget alene*. Han vendte sig fra det ønske, at "tyskeren skulle blive dansk", men tilsluttede sig ønsket, at "danskeren blev endnu mere dansk, tyskeren endnu mere tysk, uden derved at komme til at hade hinanden, men derimod således, at de fuldt og helt delte deres respektive folks glæder og sorger".

Dette var "front- og bro-"tankegang, *men uden den underliggende dagsorden om en grænseflytning mod syd engang ude i fremtiden*, som Ernst Christiansen opererede med. Tage Jessen anerkendte ganske vist, at der blandt slesvigerne fandtes mennesker, som endnu ikke havde valgt side, men "hverken danske eller tyske skal blande sig i folks private anliggender; derimod har begge lejre ret og pligt til at udbygge og befæste sin egen kulturfront. De, der endnu ikke har valgt side, har ret til at vælge frit, og denne ret bør hverken tages fra dem fra dansk eller fra tysk side". National mission var altså efter Tage Jessens mening kun tilladelig blandt de mennesker, der endnu ikke havde valgt side – de nationalt indifferente eller *blakkede*. Men, tilføjede Tage Jessen: Det sagde sig selv, at en svækkelse af den danske kulturfront ville forøge tiltrækningskraften hos modparten; derfor måtte man fra dansk side indse, at den moderne fredelige kulturkamp på ingen måde stillede ringere krav til den enkelte, end nord-slesvigernes forsvarskamp før Første Verdenskrig havde gjort.

Tage Jessens artikelserie var skrevet efter forudgående konference med den danske konsul i Flensborg, Lauritz Larsen, og dækker derfor formentlig meget godt holdningen i det danske udenrigsministerium.²⁷ Men

artikelserien stod i skarp modstrid med Jacob Kronikas artikel i *Der Schleswiger* blot en uge forinden, den 13. juli 1932, med titlen: *Sein Vater war noch Däne*. Udgangspunktet for Kronika var her, at "et eller andet sted og på ét eller andet tidspunkt i en hvilken som helst hjemmehørende slesvigsk familie støder man på det danske. *Fortyskede danskere*, sagde man typisk". Men en slesviger havde flere muligheder: "Hvorfor skulle en slesviger, hvis far havde været *tysk*, ikke i dag eller i morgen kunne bekende sig til danskheden? Selvfølgelig kunne han det!" Måske faldt den pågældende over en dansk digter eller forfatter og førtes derved over i danskheden! Kulturelt og sprogligt var den slesvigiske hjemstavn nemlig præget af *Zweistromigkeit – tvestrengethed*; dette var en berigelse, som uhindret skulle kunne herske. I national henseende var det imidlertid for den enkelte rigtigst med en klar stillingtagen: *Dansk slesviger eller tysk slesviger*. Dette valg skulle træffes fuldstændig frit efter selvbestemmelseretten. Den, der ikke accepterede *sindelagsskiftet*, havde slet ikke begrebet den *zweistromige* landsdels væsen. Her kunne der ikke være tale om renegater! Men netop *derfor* måtte dansk sprog og kultur markere sig stærkt og godt i Slesvig, thi det gjaldt – ganske vist ikke hver gang, men ofte – om slesvigerens nationale valg. "Digterstemmer, kulturstrømme, modersmål betyder utroligt meget i grænselandet; for den nationale beslutning; for den nationale udvikling og fremtid". Men, fortsatte Kronika,

"de betyder *ikke alt!* – Der findes også noget, som vi – i forbindelse med hjemstavnsjordens historie – har kaldt *den nationale grundlov*, det er *den indre lov i mennesket, der medfører, at han vil bringe sit nationale sindelag i overensstemmelse med den nationale linje, der går gennem hans hjemstavnsjords historie*. Lad os derfor sørge for, at den danske digterstemme og *den sande hjemstavns historie* kommer til orde i Slesvig! En filosof ville udtrykke det på denne måde: Vejen må beredes for såvel den æstetiske som den etiske danskhed ... to veje, der forenes. Vi ønsker et godt, venligt, ridderligt naboskab og forhold til hinanden. Vi ønsker et hjemstavnsfællesskab [Heimatgemeinschaft]. Had og lignende negative mellem menneskelige indstillinger bør blive umulige i Slesvig. Vi dansksindede slesvigerer forstår til fulde, at vore tysksindede landsmænd tror på deres nationale sags sejr i Slesvig. Og vi har samme tro på *vor sag*. Vi mener nok, at den danske digterstemme lader sig høre ved siden af den tyske, og at slesvigerens øre fra naturens hånd er bedst indstillet på danske og nordiske toner. Vi tror, at den nationale grundlov, den historiske sandhed vil vække dansk genklang i slesvigerens hjerte. *Sein Vater war noch Däne*. Vi er ligeledes overbeviste om, at mange vil vende tilbage til sine fædres tro. Men alt, der skete og tilstræbtes i Slesvig, skulle ske i frihedens, sandhedens, kærlighedens og fordragelighedens ånd!"

Jacob Kronika gjorde den 5. august 1932 Ernst Christiansen opmærksom på "de dybtgående, principielle meningsforskelligheder" mellem ham og Tage Jessen – og tilføjede: "Du er da vel *missionstilhænger*? Selvfølgelig!"²⁸

Og selvfølgelig var Ernst Christiansen det – og vedblev at være det. Ifølge både Ernst Christiansens og Jacob Kronikas opfattelse var *alle* slesvigerer potentielle danskere – ganske uanset nationalt sindelag. Sindelagsprincippet accepteredes ganske vist, men i grunden kun som demokratisk ramme for den nationale kappestrid i grænselandet. Sindelaget,

afstemningen, der både kunne være dansk og tysk, skulle helst bringes i overensstemmelse med *afstamningen*, og den var ifølge Ernst Christiansen og Jacob Kronika i Slesvig rent dansk. Derfor ville helt fri national udfoldelse i grænselandet under overordnet påkaldelse af sindelagsprincippet være en taktisk fordel for danskheden og i længden naturnødvendigt føre til dansk sejr. Holdningen er, hvad sprogbrugen også antyder, af næsten religiøs natur: Det drejede sig om at sprede det glade budskab, at frelse de vantro og vankundige, så de kunne blive sjæleglade medlemmer af det danske nationale folkefælleskab. Den konsekvente gennemførelse af front- og bro-tankegangen ville på længere sigt føre til genvindelse af Sydslesvig. Ernst Christiansens tidsperspektiv rakte 1.500 år bagud i tiden – og det rakte formentlig mindst lige så langt ind i fremtiden. For Ernst Christiansen gjaldt det mere end for de fleste, at det slet ikke har hast for den, som tror.

4. PRESSEN I SYDSLESVIG MELLEM DANSK UDENRIGS- OG TYSK INDENRIGSPOLITIK 1923-1932

Med forsoningen i den danske lejr i slutningen af 1920'erne kom der kræfter ind i arbejdet for mindretallet, som hidtil havde holdt sig tilbage, fordi de ikke ville engagere sig i et formentligt grænseflytningsarbejde – eller som simpelthen var blevet holdt ude af arbejdet på grund af nid og nag fra afstemningskampens tid. Med socialdemokraters og radikales større engagement i Sydslesvig fulgte også et ønske om at påvirke *sydslesvigerne*. Det danske udenrigsministerium begyndte sidst i 1920'erne at tage kontakt til de danske aviser syd for grænsen med henblik på at øve indflydelse på dem.

4.1. Tyskland i dansk presse – som dansk udenrigspolitisk problem indtil 1920

I Danmark havde der principielt hersket pressefrihed siden grundlovens indførelse i 1849, og hverken regering eller presse ønskede på noget tidspunkt i det her omhandlede tidsrum at ændre grundlæggende på det. Begge parter anså pressefriheden for at være en umistelig værdi og en forudsætning for et demokratisk folkestyre.¹ Men dette gjaldt først og fremmest *indadtil*, i forholdet mellem den danske presse og landets egen styrelse. *Udadtil* gjorde andre hensyn sig gældende, nemlig hensynet til landets sikkerhed.

Allerede i 1888 udtalte fyrst Otto von Bismarck de siden ofte citerede ord: *Før eller siden kommer ethvert land til at betale for de ruder, dets presse slår ind*. Ordene faldt ganske vist som en advarsel til Rusland og russisk presse, hvis indhold efter jernkanslerens mening var entydigt tysk fjendtligt, men tankegangen bag udtalelsen var tydelig: Den tillagde nabolandenes presse et udenrigspolitisk ansvar og forsøgte at påtvinge dem en vis grad af selvrensensur i omtalen af Tyskland.² Når et stort og stærkt land som Tyskland anlagde en sådan synsvinkel på sine naboers presse, så blev naboerne nødt til at forholde sig til det, og hvis den danske presse udgjorde en belastning i forholdet til Tyskland, så måtte den danske regering gøre noget ved sagen. Det var der en længere tradition for.

Siden 1864 – eller i hvert fald siden 1870 – havde dansk udenrigspolitik været dikteret af hensynet til det store og stærke Tyskland, der var det eneste land, som udgjorde nogen umiddelbar trussel imod Danmark. Det var den danske regerings intention at overbevise Tyskland om, at Danmark ikke udgjorde nogen som helst fare og at man ikke tænkte i revanchistiske baner i det slesvigske spørgsmål. Efterhånden som den storpolitiske situation spidsede til omkring århundredeskiftet, blev bestræbelserne intensiveret: Hensigten var nu at overbevise Tyskland om, at det aldrig ville finde Danmark blandt dets fjender i et opgør mellem de europæiske stormagter. Ja, bestræbelserne gik endog videre: Danmark ville i tilfælde af en krig mellem stormagterne, hvis det ikke lod sig gøre at opretholde neutraliteten, befinde sig på Tysklands side.³

Dette var den såkaldte "tyskerkurs", der reelt betød, at neutraliteten havde positiv slagside mod Tyskland. Fortalerne for denne retning skulle især findes inden for Det Radikale Venstre og Socialdemokratiet, men navnlig de første Venstre-regeringer efter 1901 under J.C. Christensen førte en udpræget udenrigspolitisk "tyskerkurs" med direkte, hemmelige forhandlinger, og i grunden var det Højre-regeringerne og ikke mindst J.B.S. Estrup, der var slået ind på kursen allerede i 1870'erne. Logikken gik ud på, at eftersom kun Tyskland udgjorde en trussel mod Danmark, så ville det eneste tilrådelige for Danmark være at befinde sig på Tysklands side. Kun således kunne Danmark undgå at blive knust – eller sagt med andre ord: *If you can't beat them, join them*. Tanker som disse var dog stærkt kontroversielle og nød kun såre ringe opbakning i befolkningen. Fæstningsbyggeriet omkring København pegede da også, som allerede tidligere anført, i en anden retning.

Men ét var den danske *regerings* politik, der hvad enten det var en Højre- eller Venstre- eller socialdemokratisk-radikal regering var nødt til at rette kursen ind efter Tyskland i større eller mindre grad. Noget ganske andet var den danske *presse*. Som der allerede er gjort rede for, voksede den folkelige støtte til de undertrykte danske nordslesvigere op til århundredeskiftet, ikke mindst fremprovokeret af den hårdhændede preussiske fremfærd i Sønderjylland og vakt af sønderjydernes seje, nationale modstand. Dette afspejlede sig også i den danske presse. Her dukkede det slesvigske spørgsmål jævnligt frem, når de storpolitiske spændinger var på dagsordenen, og der blev gisnet om sønderjydernes skæbne efter en eventuel storkrig. Det eneste, der kunne bringe Nordslesvig hjem til Danmark igen, syntes nemlig efter alt at dømme at være et tysk nederlag i en krig. Men hvis Danmark modtog Nordslesvig *imod* Tysklands vilje, så lå heri kimen til et fremtidigt fjendskab. Det var et uoverskueligt dilemma. Blandt flere danske politikere på den venstre fløj blev det næsten et dogme, at det ville være en ulykke for Danmark, hvis man fik Nordslesvig tilbage imod Tysklands vilje og som følge af et tysk krigsnederlag. Det ville være bedre, om Tyskland frivilligt gav afkald på Nordslesvig som en retfærdighedshandling over for Danmark og over for den danske flertalsbefolkning i landsdelen. Derved ville landsdelen også være sikker for Danmark i fremtiden. Dette er muligvis rigtigt, men man ville i så fald komme til at vente meget længe. Tyskland var nemlig helt utilbøjelig til overhovedet at diskutere det slesvigske spørgsmål, som man betragtede som afsluttet for længst. I forbindelse med forhandlingerne om den såkaldte optantbørnskonvention i 1907, der førte til naturalisering af de i Nordslesvig bosiddende hidtil statsløse børn af optanter – sønderjyder, der efter 1864 havde valgt dansk statsborgerskab, – forlangte man fra tysk side, at Danmark endegyldigt og én gang for alle gav afkald på at generhverve Nordslesvig. Det gjorde man så fra dansk side ud fra den betragtning, at dette blot ville konfirmere et allerede for længst afgivet afkald. Men da det slap ud, vakte det stor offentlig opmærksomhed i Danmark, og man stillede fra flere sider det spørgsmål, om lettelserne i optantbørnenes statsborgerlige stilling ikke var blevet købt for dyrt. Dette var for eksempel *Flensborg Avis'* standpunkt.

Sådanne diskussioner og meningsudvekslinger af tilsvarende art i dansk presse om mulige storpolitiske scenarier, der kunne udfri sønderjyderne af deres udlændighed, efterlod i Tyskland det meget tydelige indtryk, at man i Danmark bestemt *ikke* havde glemt Sønderjylland, at stærke kræfter i landet fortsat gjorde territoriale krav gældende over for Det tyske Rige – og at Danmark dermed var en potentiel fjende. Dette var ikke i den danske regerings interesse, og følgelig opstod der et ønske om at påvirke den offentlige opinion, både i Danmark og i udlandet. Til dette formål oprettede man i Udenrigsministeriet i 1908 en stilling som “pressekonsulent”. Leder af pressebureauet blev Aage Friis, der politisk tilhørte Det Radikale Venstre. Det er meget betegnende for den vægt, Udenrigsministeriet lagde på forholdet til den sydlige nabo, at pressebureauets første leder ikke var pressemand, men derimod historiker, ekspert i det slesvigske spørgsmål og med et meget grundigt kendskab til det moderne Tyskland. Valget afspejlede, at den vigtigste opgave i den danske regerings udenrigspolitik var at bevare et godt forhold til Tyskland.⁴ Aage Friis definerede i 1908 pressebureauets opgave som at “øve en aktiv indsats overfor såvel den danske som den udenlandske presse i arbejdet for at hævde princippet om Danmarks absolutte neutralitet og gode forhold til alle stater”.⁵

Dette kunne blandt andet ske ved at bevæge danske eller fremmede aviser til at skrive artikler i et bestemt øjemed. Blandt pressebureauets mest markante initiativer var den såkaldte “Rubin-affære”, opkaldt efter generaldirektør for skattevæsenet, historikeren Marcus Rubin, der i 1911 til *Preussische Jahrbücher* skrev en anonym artikel, i hvilken han bedyrede, at Danmark havde *opgivet* at få Nordslesvig tilbage; “kun tåber og folk uden indflydelse” troede endnu på en genforening, hed det blandt andet i artiklen, der i forvejen var blevet gennemlæst og godkendt af H.P. Hanssen – naturligvis i dybeste hemmelighed. Initiativet skulle tjene til beroligelse af Tyskland. Det fik nu snarere den stik modsatte effekt, idet Rubins synspunkt – og da ikke mindst den citerede, noget nedladende vending – virkede stærkt ophidsende i Danmark og førte til en ophedet diskussion i pressen. Derved fik man i Tyskland tvært imod det indtryk, at den danske befolkning bestemt *ikke* havde opgivet håbet om at genvinde Nordslesvig!

I Nordslesvig havde Aage Friis kun kontakt af rent privat karakter til H.P. Hanssen og dermed også avisen *Hejmdal*. Som det er fremgået, blev H.P. Hanssen faktisk lejlighedsvis taget med på råd i spørgsmål vedrørende Danmarks forhold til Tyskland, men dette skete som regel i yderste hemmelighed. De øvrige sønderjyske aviser voldte derimod Udenrigsministeriet stærke hovedbrud. De blev fulgt opmærksomt, men Udenrigsministeriet forsøgte på intet tidspunkt før Første Verdenskrig at tage kontakt til dem med henblik på at påvirke dem i mere forsonlig retning.⁶ Det ville have været at *indblande sig i indre tyske forhold*.

Aage Friis gik af som leder af pressebureauet i 1913, da han blev professor i historie på Københavns Universitet. Derved indstilledes det ganske lille pressebureauets virksomhed i praksis. Men Første Verdenskrigs

udbrud i 1914 fornyede den danske regerings behov for at vejlede den rigsdanske presse. Denne vejledning blev dog i første omgang foretaget direkte af daværende departementschef i Udenrigsministeriet Herluf Zahle, der senere blev Danmarks gesandt i Berlin.

Pressebureauet blev vakt til live igen i efteråret 1916, denne gang under ledelse af pressemanden Marinus L. Yde, der ligesom Aage Friis politisk hørte til i Det Radikale Venstre. Med stor energi omorganiserede og udbyggede han bureauet, og han fik blandt andet knyttet presseattachéer til de fire væsentligste danske gesandtskaber i udlandet: Berlin, London, Paris og Washington.⁷ I 1920 blev Marinus Yde generalkonsul i Hamborg, men vedblev, som vi skal se, at sende gode råd til Udenrigsministeriet om, hvordan den danske presse burde opføre sig over for Tyskland.

Under verdenskrigen 1914-1918 blev det pålagt den danske presse at udvise en streng, ligelig neutralitet, og der blev navnlig slået ned på meddelelser om sønderjyske forhold og ikke mindst på gisninger om Sønderjyllands eventuelle skæbne efter et tysk nederlag.⁸ Det var i sagens natur den danske regering meget om at gøre, at pressen ikke formidlede det indtryk, at Danmark sad på lur ved Kongeåen og ventede på en passende lejlighed til at generobre Slesvig, eller at pressen på anden vis provokerede Tyskland til at foretage sig skridt over for Danmark.

Denne politik havde til gengæld den omkostning, at mange sønderjyder følte sig forladt og svigtet af Danmark, hvis presse tilsyneladende ikke gad ofre mange linjer på deres skæbne og fremtid. Franz von Jessen, der under krigen var korrespondent for *Nationaltidende* i Frankrig, gav senere udtryk for stor bitterhed over, at dansk presse således var hermetisk lukket for enhver efterretning og enhver ytring om Slesvig. Det var ifølge von Jessen "en censur, udøvet af skyklappede vigtigpetere", der havde "bygget en mur omkring dansk offentlig mening og gravet kløft mellem danskerne nord og syd for grænsen". For eksempel i en artikel, der redegjorde for Frankrigs krigsmål: "Befrielsen af Alsace-Lorraine, Polen og Slesvig", blev ordet "Slesvig" simpelt hen strøget af den danske telegramcensur, inden den nåede frem til pressen. Ingen danske læsere, hverken nord og syd for Kongeåen, fik således at vide, at også Slesvig var på den europæiske dagsorden.⁹ Det ville nemlig kunne opfattes som provokerende af et stadigt mere mistroisk Tyskland, hvis Slesvigs skæbne debatteredes åbent i den danske presse. De tyske myndigheder udstedte desuden flere gange af den ene eller den anden grund indførselsforbud mod danske aviser.¹⁰ Den danske krigscensur ophørte først den 24. februar 1919.¹¹

Pressebureauets virksomhed under afstemningskampen er et kapitel for sig og skal ikke behandles indgående her. Man opererede i begyndelsen af 1919 med en plan om at oprette et særligt pressekontor i Sønderjylland under afstemningskampen. Det skulle ligge først i Aabenraa, indtil afstemningen havde fundet sted i 1. zone, og dernæst flyttes til 2. zones hovedby, Flensborg. Formålet med kontoret var at vejlede de repræsentanter for udenlandsk og indenlandsk presse, hvis tilstedeværelse i landsdelen under afstemningskampen man forventede. Det fremgår ikke af over-

vejelserne, men det har naturligvis været vigtigt for det danske udenrigsministerium, at den udenlandske presse ikke gav et forvrænget billede af Danmarks intentioner eller af afstemningens forløb. Det var regeringens opfattelse, at afstemningerne og det forventelige forløb af den kommende grænse ville være en retfærdig og storsindet afgørelse på det slesvigske problem, og denne opfattelse så man gerne afspejlet i den udenlandske presses dækning af begivenhederne.¹²

Der er måske grund til her at understrege, at retledning af den *udenlandske* presse udgjorde langt den største og vigtigste del af pressebureauets opgave. Et lille land med et begrænset sprogområde måtte selv udføre et målbevidst arbejde for at udbrede kendskab til sine forhold. På grund af det begrænsede kendskab til dansk opstod der i udlandet let misforståelser eller forkerte opfattelser af danske forhold, og det var da pressebureauets opgave at stille de korrekte oplysninger til rådighed for pressen.¹³

Det var tanken, at kontoret i Sønderjylland skulle ledes af Marinus L. Yde, hvilket siger noget om den vægt, man tillagde det.¹⁴ På grund af en indiskretion fra *Dybbøl Postens* redaktør Andreas Grau, der havde været taget med på råd og som havde været positiv over for idéen, slap historien dog ud, og Udenrigsministeriet så sig nødsaget til at demtere: Den danske regering kunne naturligvis ikke indrette noget som helst officielt kontor i Slesvig, så længe landsdelen stadig var tysk, bedyrede man.¹⁵

Den konservative danske presse var stærkt forbitret over forslaget. *Vort Land* og *Hovedstaden* mente således, at pressebureauet ville have til formål at "kneble sønderjyderne og påtrykke efterretninger af partipolitisk præg". Sådan kunne man jo også se på det, navnlig hvis man var tilhænger af en sydligere grænse. Franz von Jessen forfulgte i *Nationaltidende* sagen med stor forbitrelse i ugevis og slog navnlig på, at kontoret i givet fald ville stride imod fredstraktaten. Da nu sagen havde vakt så stor "presseståhej", opgav Udenrigsministeriet at oprette kontoret – hvad forresten *Flensborg Avis* den 15. april 1919 beklagede.¹⁶

Men Udenrigsministeriet fulgte meget opmærksomt den tyske presses behandling af afstemningerne i Slesvig, og den flittige presseattaché i Berlin, Lauritz Larsen, sendte udklip fra tyske aviser hjem i bunkevis.¹⁷

4.2. Den sydslesvigske danske presse som dansk udenrigspolitisk problem indtil 1930

Efter Genforeningen voldte de *indenlandske* danske aviser ikke længere de helt store hovedbrud i Udenrigsministeriet. Men det gjorde de danske aviser i Sydslesvig. Navnlig de tysksprogede danske avisers stærke fremgang og formentlige nationale mission med henblik på at opnå en grænseflytning mod syd blev i 1923 en belastning for det dansk-tyske forhold. Men det var et åbent spørgsmål, hvad den danske regering og det bevillende danske folketing skulle gøre ved sagen. Et forsigtigt forslag fra kontorchef i Udenrigsministeriets Pressebureau, A.J. Poulsen, i maj 1923, om at tage kontakt til redaktørerne syd for grænsen med henblik på at mane dem til forsigtighed, blev skarpt afvist af gesandten i Berlin,

Den danske konsul i Flensborg 1920-1932, Valdemar Neergaard-Møller (1881-1932), formidlede i årene 1927-1928 kontakt mellem de danske redaktører i Flensborg og det danske udenrigsministeriums pressebureau. Den danske udenrigstjeneste og det danske mindretal i Sydslesvig havde en fælles interesse i at opretholde et godt og venskabeligt dansk-tysk forhold. Flensborg Avis og Der Schleswiger blev snart ledt ind på en linje, hvor de anså det for deres formål at medvirke til afspænding mellem Danmark og Tyskland. Foto omkring 1925. (Arkivet og Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek).

kammerherre Carl Moltke, der mente, at det stred mod den traditionelle danske forsigtighed over for Tyskland at blande sig i, hvad tyske statsborgere – var de så end nok så dansksindede – foretog sig inden for Tysklands grænser. Der burde efter Moltkes mening ikke eksistere en officiel forbindelse med de politiske ledere af den danske befolkningsdel i Tyskland.¹⁸ Det gjaldt for den danske regering nu som før 1920 om at undgå ethvert indtryk af, at man havde *nogen som helst indflydelse* i den ene eller den anden retning på de danske sydslesvigeres politiske gøren og laden. Det var jo også akkurat dette, som den samtidige fratagelse af statsstøtten til de tysksprogede danske aviser var udtryk for.

Det tyske *Auswärtiges Amt* havde det helt tilsvarende principielle synspunkt, at presseforhold i grænselandet nødigt skulle belaste forholdet mellem Tyskland og Danmark. Det var således, som vi har set, *Auswärtiges Amt*, der i 1924, mod lokale kræfters vilje, pressede en ophævelse af bladforbudet mod den tysksprogede danske presse i Sydslesvig igennem.

Efter den tysksprogede danske presses sammenbrud i 1924/1925 var dens umiddelbare belastning af det dansk-tyske forhold reduceret betydeligt. Fra tysk side anså man den ikke længere for at være en akut trussel mod grænsen, men den danske presse i Sydslesvig udgjorde fortsat et irritationsmoment. Carl Moltke, der i mellemtiden var blevet udenrigsminister i den første regering Stauning, havde imidlertid næppe skiftet synspunkt m.h.t. at forsøge en påvirkning.

Det var navnlig den tysksprogede del af den danske presse – fra 1925 *Der Schleswiger* – der udgjorde hovedproblemet, hvorimod *Flensborg Avis* sjældnere var en anstødssten. Det skyldtes formentlig flere ting: For det første var *Der Schleswiger* mere tilbøjelig til at beskæftige sig med tysk indenrigspolitik og geråde i pennefejde med andre tyske aviser. For det andet var avisen på grund af sit tyske sprog under fortsat mistanke for at bedrive national mission blandt tysktalende slesvigere. For det tredje kunne *Der Schleswiger* læses af flertallet i Sydslesvig, hvad der for Tyskland gjorde den indenrigspolitisk potentielt farligere end *Flensborg Avis* – hvorved den også blev et større udenrigspolitisk problem for Danmark. Og for det fjerde var Jacob Kronikas facon en hel del mere polemisk end Ernst Christiansens.

Under Jacob Kronikas ledelse fra 1925 havde *Der Schleswiger* udviklet sig til et i forhold til tysk indenrigspolitik venstreorienteret, pacifistisk blad med en til tider næsten frelst tone, der virkede umådeligt irriterende på dens tyske konkurrenter. Og i sin lidenskabelige polemik med nationale tyske aviser førte Kronika en redaktionel linje, der ofte gav anledning til panderynken i det danske udenrigsministerium. Kontorchef i det danske Udenrigsministeriums Pressebureau, A.J. Poulsen, gik som tidligere nævnt ind for en mere aktiv politik over for de danske aviser. Faren syntes nu mindre, efterhånden som det dansk-tyske forhold havde bedret sig og de tysksprogede aviser havde mistet betydning.

På et ikke nærmere defineret tidspunkt midt i 1920'erne havde A.J. Poulsen en uformel samtale med Julius Bogensee, og han mente at have opnået "visse resultater". Da så *Der Schleswiger* i juli 1927 rodede sig ud i en lidenskabelig debat om, hvilken nation der bar ansvaret for udbruddet af Første Verdenskrig, mente A.J. Poulsen, at tiden var inde til at kontakte Kronika, hvis artikler, så vidt A.J. Poulsen kunne konstatere, virkede "ret irriterende" på den tyske presse. Også generalkonsul Marinus Yde i Hamborg havde bemærket den tyske presses irritation og havde givet udtryk for, at han fandt Kronikas artikler "mildt udtrykt ... ret uheldige". Bladets tone i forholdet til Tyskland havde "i den sidste tid ... antaget en stigende skarphed også i tilfælde, hvor det hverken er fornødent eller oportunt", mente Yde.

Dette fik A.J. Poulsen til den 9. juli 1927 at tage kontakt til konsul V. Neergaard-Møller i Flensborg og bede ham, "efter opfordring" af direktøren for Udenrigsministeriet grev Edouard Reventlow, at arrangere en samtale med Kronika, "jo før det kunne ske des bedre".¹⁹ Det var nu blevet andre tider i det danske udenrigsministerium.

Samtalen fandt sted i Udenrigsministeriet den 12. august 1927, og Poulsen fik et godt indtryk af den da 30-årige Kronika, der var "af et særdeles tiltalende, alvorligt væsen, som for øvrigt også, i forbindelse med den dygtighed, han lægger for dagen, har vundet ham en vis sympati selv i modstandernes lejr". Kronika gjorde beredvilligt rede for sit forholdsvise nyvundne danske sindelag, sit pacifistiske standpunkt, sit had til den chauvinistiske, militaristiske og revanchistiske tyske *Potsdam*-ånd og sin kærlighed til den humanistiske og kulturelle tyske *Weimar*-ånd. Kronika

gjorde "et særdeles sympatisk indtryk, omend jeg nok sporede, at der brænder i ham en glød af fanatisme, som det ikke bliver let at slukke", mente Poulsen. Han gjorde alligevel et forsøg.

Poulsen fremhævede overfor Kronika så stærkt som det nu var muligt for en mand af diplomatiet, at "for den, der står på en så udsat post" som Kronikas, "er det ofte nødvendigt, når vigtige opportunitetshensyn kræver det, at tilbageholde selv den stærkest begrundede personlige opfattelse, ja endogså til tider at bøje den lidt til fordel for de praktiske realiteters krav". Kronika burde derfor efterleve følgende retningslinjer: Han skulle i sin fremskudte forpoststilling naturligvis have fuldstændigt frie hænder i brugen af våben i de spørgsmål, der angik grænsespørgsmålet og de nationale brydninger, selvom mådehold og besindighed også var at anbefale her. Men spørgsmål om Tyskland og dets tidligere fjender burde behandles med den yderste forsigtighed, – hvis han da ikke helt kunne lade dem ligge, hvad Poulsen tydeligvis syntes at foretrække. Kunne Kronika på et enkelt punkt tage standpunkt på tyskernes side, ville han desuden vinde den fordel, at hans modstandere i grænsestriden ikke i et og alt kunne slå ham i hartkorn med Tysklands fjender; derved ville han bringe sig i en position, som han kunne udnytte taktisk over for modstanderne i sager, der angik grænsespørgsmålet.

Denne ministeriets grundholdning, at dansk presse skulle vise *fasthed i grænsespørgsmålet* og i øvrigt *velvillig neutralitet over for Tyskland* i alle andre spørgsmål, forblev uændret den samme, også efter Hitlers magtovertagelse.

Kronika erklærede sig helt enig med kontorchefen, og oplyste, at han og Ernst Christiansen ofte havde drøftet lignende tanker. Den almindelige redaktionelle linje på begge aviser bestemtes af to synspunkter: For det første *hævdelsen af den nuværende grænses urokelighed*, og for det andet ønsket om *i alle forhold at optræde som loyale statsborgere i Tyskland*. Begge disse synspunkter måtte føre dem til mådehold. I øvrigt var Kronika tiltalt af tanken om, lejlighedsvis at tage Tysklands parti i de store internationale stridsspørgsmål, hvilket heller ikke ville falde ham svært, fordi han fortsat nærrede begejstring for, hvad han kaldte "den værdifulde kerne i tysk kultur". Havde han endnu været tysk – som før 1918, ville han have set det som sin opgave at stille sig ved siden af mænd som professor F.W. Förster i kampen mod "chauvinisme og altyskeri", erklærede Kronika. Förster udgav blandt andet det pacifistiske tidsskrift *Die Menschheit*, der hyppigt blev citeret i *Der Schleswigers* spalter – og som virkede på nationalistiske tyskere som en rød klud på en olm tyr. Derfor mente Poulsen også, at Kronika måske næppe ville nå så langt i sine forsoningsforsøg med tyskerne; han var endnu "så ny i sin danskhed" og havde "nået sit nuværende standpunkt gennem et brat omslag" og var "derfor ret naturligt endnu stærkt præget af konvertittens trang til det yderligtgående".

A.J. Poulsen indskærpede Kronika stærkt det ansvar, der i særlig grad påhvilede netop ham, "for at der ikke fra dansk side i den internationale kamp indføres momenter, som kunne blive en fare for bevarelsen af den danske enhedsfront".²⁰

Det var i virkeligheden et lynkursus i diplomati, Kronika her modtog, og det var tillige et forsøg fra Udenrigsministeriets side på at pålægge den sydslesvigske danske presse diplomatiske forpligtelser i forhold til navnlig Tyskland. Og det var en fuldstændig kursændring i dansk udenrigspolitik i forhold til at blande sig direkte i indre tyske anliggender.

Det var kontorchef Poulsens indtryk, at Kronika havde været glad for samtalen og gerne ved lejlighed så den fortsat. Og det var ligeledes hans indtryk, at Kronika "i høj grad lader sig påvirke af redaktør Ernst Christiansen, hvorfor det måske kunne anbefale sig, at Udenrigsministeriet ved passende lejlighed tog lidt føling også med denne".²¹

Konsul Neergaard-Møller i Flensborg, der havde fungeret som formidler af kontakten, var glad over den vellykkede sammenkomst; ikke mindst over det tiltalende indtryk, A.J. Poulsen havde fået af Kronika, som var "langt den betydeligste og værdifuldeste af de yngre blandt danskheden hernede". For Kronika havde samtalen været "en lykkelig oplevelse. Han har udtrykt sig således til mig, at han i Dem fandt en repræsentant for det bedste og mest tiltalende i den danske folkekarakter, og han er imponeret over Deres overlegne synspunkter og Deres detailmæssige viden om personer og forhold i grænsespørgsmålet; nye perspektiver har åbnet sig for ham, og en vis – på dette sted ikke helt ualmindelig – forestilling om, at der råder en slags 'tysk orientering' i den danske udenrigstjeneste er som *bortblæst* hos ham. Han er stærkt oplivet af Københavnerrejsen, og han har af sig selv foreslået redaktør Christiansen ved lejlighed at aflægge Dem et besøg, hvad jeg også vil tilskynde Christiansen til. Ensidighed og indesluttethed må modarbejdes".²²

En mulighed bød sig i februar 1928, da Ernst Christiansen i anden forbindelse ville tilbringe nogle dage i København. Den 23. februar 1928 mødtes han med kontorchef A.J. Poulsen til en samtale i Udenrigsministeriet, hvor kontorchefen atter redegjorde for Udenrigsministeriets standpunkter. Blandt andet forsøgte han at gøre redaktøren begribeligt, at det hverken for Danmark, for grænsespørgsmålet, for mindretallet eller for dets presse var heldigt at knytte sig for tæt til polakkerne. Det danske mindretal arbejdede tæt sammen med det betydeligt større polske mindretal, hvis forhold til herbergstaten Tyskland, der selv havde et stort mindretal i Polen, til tider var overordentligt anspændt. Det gjaldt derfor om for alt i verden at undgå, at det stærkt betændte polsk-tyske grænsespørgsmål blev forbundet med det mere fredsommelige dansk-tyske grænsespørgsmål.

A.J. Poulsen foreslog endvidere det danske mindretal at slække lidt på båndene til friserne, en befolkningsdel, som af Tyskland overhovedet ikke blev anerkendt som et nationalt mindretal og som havde en fast daglig rubrik i *Der Schleswiger*. Ingen af delene var Ernst Christiansen dog – af loyalitetshensyn – tilbøjelig til. Christiansen lagde heller ikke skjul på, at han nærrede forhåbninger om, at "historiens hjul måske endnu en gang i fremtiden kan dreje sig til gunst for den del af Slesvig, som foreløbig ikke hører til Danmark", men mødet forløb i øvrigt i den allerstørste fordragelighed og endte med, at Ernst Christiansen inviterede Poulsen til at be-

søge sig privat i Flensborg. "Hvad redaktør Christiansen selv angår, gav han mig under samtalen indtryk af en lidt tør nøgternhed, der i nogen grad står i modsætning til det lyriske og følelsesbetonede præg, der ofte kendetegner hans artikler", fandt Poulsen, "men til gengæld en udpræget vederhæftig natur, der i personligt samvær har en vis angst for at blotte sine følelser, og som ikke ønsker at sige mere, end han agter at vedstå, en mand, som meget godt tåler modsigelse selv i sager, der er alvorlige for ham (...). Jeg tror at turde resumere indholdet af samtalerne derhen: At han viser forståelse for de synspunkter, der gøres gældende fra Udenrigsministeriets side, og at han også er rede til at arbejde i kontakt med disse synspunkter, så vidt og så snart det er taktisk muligt, samt endelig, at han har sat pris på den føling, han gennem disse samtaler har fået med Udenrigsministeriet". Også Neergaard-Møller mente, at samtalen, der havde gjort indtryk på Christiansen, havde været til "overordentlig gavn", og han erklærede sig helt enig i Poulsens karakteristik: "Han er en begavet og velunderrettet mand, noget indesluttet, til en vis grad mistænksom, men der er ikke så langt til hans fortrolighed; en vis livsglæde, tilbøjelighed til at hengive sig i naturbegejstring og også i 'et godt lag', en urokkelig trofasthed og hæderlighed er fremtrædende træk i hans karakter".²³

Hermed var skabt en uformel kontakt imellem de flensborgske redaktioner og det danske udenrigsministerium. Men hverken *Flensborg Avis* eller *Der Schleswiger* var endnu mønsteraviser, set fra Udenrigsministeriets synspunkt. Flere gange i de følgende år, mens den indrepolitiske situation i Tyskland tilspidsede sig, tog man i den danske udenrigstjeneste direkte kontakt til de danske aviser i Flensborg og bebrejdede dem på en til tider højst udiplomatisk måde forseelser i behandlingen af det tyske indenrigspolitiske stof.

4.3. Nazismens fremmarch. *Der Schleswiger* og *Flensborg Avis* under udenrigsministeriel behandling omkring 1930

I Jacob Kronikas tid som redaktør gik *Der Schleswiger* for at være temmeligt yderligtgående venstreorienteret-pacifistisk og stærkt kritisk over for tysk-nationale og nationalsocialister. Op til rigsdagsvalget i september 1930 greb Kronika temmelig direkte ind i valget imod nazisterne ved at aftrykke krigeriske, uforskammede eller tåbelige passager af deres skrifter og taler gennem tiderne.²⁴ Den 31. august 1930 citeredes med afsky og forargelse en nazistisk taler, der havde sammenlignet Hitler med Kristus. Dette var både uhørt og blasfemisk, fandt Kronika. M.h.t. racetanken citerede *Der Schleswiger* den 2. september 1930 fra partiavisen *Ostdeutscher Beobachter*, hvori en "racebeskytter" ville have slået børn i Rhinlandet ihjel, for så vidt de da under den allierede besættelse i 1923 var avlet på tyske kvinder af negre, orientalerne, forasiater eller hamiter – og kvinderne skulle tvangssteriliseres. Kun børn, avlet af engelske – altså "germanske" – besættelsestropper i området, måtte lades i live, mente altså indsenderen til *Ostdeutscher Beobachter*. Når *Der Schleswiger* bragte dén slags – lige op til valget – var det helt klart for at afskrække folk fra at stemme national-

De gode år først i 1920'erne satte Flensborg Avis i stand til i 1923 at erhverve den centralt beliggende ejendom på Nørretorv i Flensborg på adressen Storegade 83-85. Her havde avisen til huse indtil 1986. Forrest i huset var redaktion og ekspedition, bagtil sætteri og trykkeri. I kiosken "Bladcentralen" forhandles aviser fra hele verden. Foto omkring 1930. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

socialistisk. Man bragte sådan noget, fordi man syntes, det var sygt – og for at vise, at dette var, hvad vælgerne kunne forvente, hvis de stemte på højrefløjspartierne. Lige meget hjalp det dog, for ved valget den 14. september 1930 bragede NSDAP igennem og gik fra 12 til 107 mandater i den tyske rigsdag.

I en ledende artikel med overskriften *Weimar und Potsdam* den 25. september 1930, efter valget, redegjorde Kronika for sine principielle standpunkter: I grænselandet bestod kampen mellem dansk og tysk om de *kulturelle* og *æstetiske* værdier, men der var også en *etisk* side, nemlig i kampen mellem de to Tysklunde, som man kendte: "Potsdam og Weimar; Bis-

marck, Hohenzollern, Treitschke, Bernhardt og alle disse mennesker på den ene side – Goethe, Kant, Beethoven og beslægtede på den anden”. M.h.t. Potsdam – *Alltyskland* – fandt Kronika betegnelserne *vold* og *løgn* velanbragte; Weimartyskland, derimod, var “det *sande* Tyskland”, landet med den høje åndskultur, som Jacob Kronika på de danske slesvigeres vegne gav sin “varmeste og mest oprigtige sympati”. De broer, der skulle bygges, gik til Weimar-Tyskland. Over for Potsdam-Tyskland stod de danske slesvigerere derimod i *front*-stilling.

Som Kronika så situationen sidst i 1930, efter at nationalsocialisterne var stormet frem, havde det ikke set værre ud siden krigsafslutningen, og han frygtede, at man nu befandt sig i en *mellemkrigstid*. Meget måtte ændre sig grundlæggende, “hvis vi skal spares for anden del af verdenskrigen. Nazisterne betragter jeg ... som et *krigs- og revancheparti*. Der *Schleswiger* har ofte nok talt om deres udenrigspolitik – likvidering af den efter krigen skabte status gennem den ‘nationale bolsjevisme’. Når nu krigs- og revanchepartiet [NSDAP, forf.] fortsætter sin sejrsgang, så bliver det meget slemt. Vi håber i sandhed ikke på, at det virkelig kommer til en katastrofe. Derved ville intet være vundet, hverken for Europa eller for Tyskland”.²⁵

Flensborg Avis’ stilling var helt tilsvarende: Det var ikke ganske klart, hvad nazisterne egentlig ville, skrev Ernst Christiansen i en leder på selve valgdagen den 14. september 1930: Nationalsocialisternes program var uklart, “det mest fremtrædende ved siden af forfølgelsen mod jøderne (er) et voldsomt had mod det bestående, mod republikken, og *kampen imod en fornuftig udenrigspolitik*” [fremhævet af forf.]. Hvad det indenrigspolitiske angik, talte nazisterne åbent om en revolution. På et vælgermøde med over 20.000 deltagere havde Hitler talt, og var blevet ...

“... hilst med en begejstring, der får en tilstedeværende dansk journalist til at skrive, at hans ankomst hensatte folk i en tilstand, der kun kan karakteriseres som sygelig. Hitler hyldede magten og sagde med rene ord: Vi sætter magten foran retten. Særlig betegnende var følgende ord: Ingen magt på jorden formår at gøre de levende kræfter i folket sterile. Kampen vil komme, og vi forlanger at være beredt. I det Tyskland, der vil opstå, når revolutionen har sejret, vil ministrene kun have et mål, at være elsket i Tyskland og forhadte i Frankrig. Her står det tyske folk! Her står den tyske vilje! Og magt er vilje!”

Der var dog håb om, at Hitlerbevægelsen atter ville svinde ind, men Tyskland var under overfladen endnu 12 år efter krigen et stort spørgsmål, hvilket *Flensborg Avis* benyttede enhver lejlighed til at understrege. I en leder den 16. september 1930, efter valgsejren, skrev *Flensborg Avis*:

“... den mægtige fremgang for det lige så yderligtgående som i sin inderste kerne lidet kendte nationalsocialistiske parti kan blive en forbigående fremtoning, men kun såfremt den skarpe advarsel, som den rummer, forstås af de gamle partier. Dette valg siger i grunden kun, at der i det tyske folk er en voldsom harme over de store byrder på erhvervslivet og på den enkelte, en voldsom harme over, at der bestandigt er kørt videre, uden at der er foretaget noget indgribende, en har-

me over, at man har siddet og rodet med tingene og kun rodet dem mere sammen endnu, i stedet for at finde en farbar vej. Jo yngre vælgerne var, des lettere har de haft ved at vælge de stærke ords mænd, uden at gøre sig klart, hvor de vejvisere peger hen, der lyder på opløsning, anarki, eller den enkeltes magtstyre, diktatur”.

Kunne de tyske midterpartier ikke overvinde deres hidtidige uenighed, så var der udsigt til, at det tyske folk ville komme til at følge én af de nævnte veje – kommunistisk eller nationalsocialistisk. Det ville blive vanskeligt at regere med denne nyvalgte rigsdag; “det eneste gode ved dette valg er, at det er et memento. En hånd har skrevet en advarsel på væggen. Nu får vi se, hvad virkningen bliver”.

Ifølge Ernst Christiansen burde den trussel, som Hitlers valgsejr udgjorde, altså få de demokratiske partier i Tyskland til at opgive kævlet og særinteresserne og *midtsamles om en fælles politik imod krisen*. Det skulle ske for at forhindre nationalsocialister eller kommunister i at komme til magten. For fik Hitler først held med sig, så “nærmer faren sig både for krig og borgerkrig”. Desværre så det skralt ud med den tyske parlamentarisme: “Man øjner ikke den samling, den tilforladelige sluttede styrke, som skal standse den nye bølge. Der er fare på færde. Det gælder om, at Tysklands og Europas besindige viljesmennesker ikke taber hovedet”.²⁶

Så det end skidt ud i Tyskland, så var helhedsindtrykket af *Danmarks* politiske forhold ifølge Ernst Christiansen heldigvis bedre:

“... modsætningerne der er mere afdæmpede end i de fleste andre lande, således at forholdsvis meget kan ordnes med almindelig tilslutning. Partierne kan ikke undværes; der må være kræfter, som støder frem, og kræfter, som holder igen, der må være udtryk for erhvervslivets vilje, for befolkningens forskellige lag, men når de mange delvis modstridende ønsker kan finde en ligevægts-linje og arbejde så meget sammen som i Danmark, er det et bevis på, at jævnmålet af folkets oplysning og livsvilkår er højnet”.²⁷

Et demokrati forankret i partier var altså at foretrække, hvis befolkningen vel at mærke var *tilstrækkeligt oplyst* og derfor forstod at anvende den *til fælles bedste* – og hvis politikerne tog deres *ansvar for helheden* alvorligt. Det gjorde de – så nogenlunde – i Danmark. I Tyskland så det ganske anderledes ud.

I ugerne efter den nazistiske valgsejr den 14. september 1930 gik *Der Schleswiger* hårdt i rette med de højreradikale partiers synspunkter på krigsskylden, Versaillestraktaten, krigsskadeerstatningerne og de tyske mindretals grænseredningskrav; atter og atter blev det slået fast, at det danske mindretal ikke var tyskerhadere, tværtimod: Den danske slesviger elskede sit folk og sin hjemstav, han vedkendte sig ifølge *Kronika* endog en vis *Zweiströmigkeit* og så i *Weimar-Tyskland* store værdier, som kunne berige ham som dansk og fremelske det rette åndelige kappestræb i grænselandet. Dette var imidlertid helt umuligt med *Potsdam-Tyskland*, hvis frugter i grænselandet kun kunne blive forstemthed, ufred og bitterhed. Kun hvis Weimar sejrede i Tyskland, kunne tyskerne leve i fred og berigende kulturudveksling med sine naboer.²⁸

Det var sådan, Kronika så sin opgave: "Vort eget, som vi elsker, og for hvilket vi arbejder ("schaffen"), hedder *Slesvig og Danmark*. Det andet, som vi agter og med hvilket vi vil i kappestrid ("mit dem wir wetteifern wollen"), hedder *Weimar*. Det, som vi bekæmper og fuldstændigt afviser, hedder *Potsdam*".²⁹

Jacob Kronika mistede i forlængelse af NSDAP's valgsejr i 1930 modet med hensyn til udviklingen i Tyskland og begyndte at tvivle på, at danskheden havde en fremtid i Sydslesvig. Han traf en aften i København den 20. september 1930 beslutning om at forlade både Sydslesvig, der måtte virke som en spændetrøje på en ung mand med digter-drømme, og *Der Schleswiger*, der efter sammenlægningen med *Flensburg Avis* var blevet en blindgyde for en ambitiøs journalist. Avisens oplag var stagnerende og arbejdet kunne ikke længere tilfredsstille ham. Dertil kom personlige grunde: Hans søster, som han følte sig nært knyttet til, den livsglade Andrea Kronika, døde af tuberkulose efter mange års tapper kamp imod sygdommen. Der var også andre, personlige grunde, som han imidlertid ikke ønskede at diskutere med nogen.³⁰

Hans tanker gik i retning af at søge en gerning længere nede i Tyskland, gerne på det pacifistiske og venstre-liberale tidsskrift *Das andere Deutschland*, hvis redaktør Heinz Kraschutzki ikke ganske ville afvise, at man på tidsskriftet kunne anvende Kronika som redaktør. Under alle omstændigheder kunne man bruge ham som taler for foreningen i Pommern, Grenzmark og Niederschlesien til imødegåelse af *die Polenhetze* i disse områder. Det blev nu ikke til noget med en foredragsturné i østområderne for Kronika, men under alle omstændigheder ville man gerne på *Das andere Deutschland* hjælpe ham med arbejde.³¹ Men Kronika blev ikke knyttet til *Das andere Deutschland* – og godt det samme, for det ville i så fald have forandret hans skæbne radikalt: Heinz Kraschutzki måtte i 1933 flygte til Spanien, hvor han efter Francos magtovertagelse på tysk forlangende idømtes 30 års tugthus, og mange af hans medarbejdere endte deres dage i tyske koncentrationslejre som "folkeforrædere".

Det var ikke Kronikas hensigt at smide tøjlerne på *Der Schleswiger* øjeblikkeligt, men han forestillede sig den 1. april 1931 som sluttidspunkt. I mellemtiden fortsatte han sine skarpe angreb på nazisterne. *Der Schleswiger* var "et dansk blad, som altid lægger an på at påvise og bekæmpe de faktorer, der truer freden og fredens bevarelse", erklærede Kronika.³² *Der Schleswiger* bragte derfor næsten dagligt på forsiden artikler af Tysklands betydeligste demokratiske, liberale og pacifistiske penne.

Det var som nævnt navnlig *Der Schleswiger* og ikke så meget *Flensburg Avis*, der voldte problemer i forhold til Tyskland. I et interview til *Flensburg Avis* den 5. oktober 1930 udtalte Slesvig-Holstens overpræsident Heinrich Kürbis: "Jeg har det indtryk, at *Flensburg Avis* er et nobelt blad. Med udpræget dansk-national selvhævdelse forener det forståelse med vor tids opgave: Tilnærmelse mellem folkene. Derimod har jeg af og til – og det bedes De ikke fortænke mig i – i *Der Schleswigers* holdning savnet den elskværdighed, der ellers er blevet til et ordsprog som dansk karak-

teregenskab”.

Det samme indtryk havde man i Udenrigsministeriets Pressebureau. Kontorchef A.J. Poulsen lod under en samtale med konsul Neergaard-Møller i november 1930 et par ord falde om Kronika, og Neergaard-Møller gennemlæste dernæst systematisk de seneste måneders numre af *Der Schleswiger*. Han måtte den 14. november 1930 indrømme, at Kronikas tone “til tider kan forekomme noget provokerende, og det er forståeligt, at han ikke just er elsket på tysk side ... han erkender selv, at hans temperament kan være noget livligt, men han synes ikke, at han i realiteten er gået for hårdhændet frem imod de sidste tyske foreteelser; lige så ubegrænset hans begejstring er for, hvad han kalder Weimar-Tyskland, lige så bestemt indstillet er han imod den ny-preussiske voldspolitik (Potsdam, Wilhelm II og Bismarck-ånden); han har jo deltaget i krigen og er pacifist”. Neergaard-Møller sendte så en bunke *Der Schleswiger* fra de forløbne måneder til A.J. Poulsen, der underkastede dem en nøjere granskning.³³

A.J. Poulsen var ikke just begejstret, hvad der fremgik af hans brev til konsul Neergaard-Møller 28. november 1930: “Skønt man nu ved en sådan samlet gennemlæsning må have i erindring, at det indtryk, artiklerne derved kommer til at øve, bliver noget stærkere, end når man får dem fordelt over et længere tidsrum, må jeg dog betragte det som let forståeligt, at denne journalistik vanskeligt undgår at virke ophidsende på tyske læsers sind”. Og det ikke mindst, når “den ophedede grundtone i artiklerne sammenholdes med den langt større ro og værdige holdning, som præger for eksempel *Flensborg Avis*”. Da disse to blade var så nært forbundne, som de var, ville “denne forskel i deres tone i det lange løb let kunne give hele foretagendet et uheldigt skær af tvetungethed”. A.J. Poulsen var villig til ...

“...at give hr. Kronika alle mulige indrømmelser, hans ungdommelige varme sind, hans oplevelser som krigsdeltager, alvoren af de begivenheder navnlig i Tyskland, der stærkt optager ham, som de må optage ethvert tænkende menneske, endelig den meget udæskende karakter, som præger visse tyske kredses optræden og deres offentlige udtalelser. Endvidere erkender jeg, at hans form er afdæmpet og hans polemiske argumentation er præget af fasthed og klarhed – egenskaber, som måske kan irritere hans modstandere, men som naturligvis ikke kan lægges ham til last”.

Endelig måtte det måske også godskrives Kronika, at han blandt sine modstandere mødte lidet tiltalende personligheder.

“Men med alt dette kommer man ikke bort fra, at der i redaktør Kronikas journalistik er indstrøet elementer, som afgjort kun kan misbilliges. De vil således have bemærket, at der i *Der Schleswiger* ofte findes optaget småstykker, sat i tilsyneladende beskedent udstyr og på beskeden plads, hvori berettes om de allerhæsligste ting, man fra en eller anden side har lagt tyskerne til last; disse småstykker trykkes gerne med en vag bemærkning om, at redaktionen ikke ganske fæster lid til dem; men hvorfor så overhovedet trykke dem? Kan der gives anden grund end

den, at redaktionen dog ikke har noget imod, om andre tror historien”.

A.J. Poulsen nævnte som eksempel en notits fra 22. oktober 1930, oven i købet under overskriften: *“Das kann einfach nicht wahr sein!”*, der meddelte, at der var udbrudt jubel på en berlinsk fabrik ved meddelelsen om, at en luftskibskatastrofe havde kostet mange englændere livet. “Det vil være meget vanskeligt at undgå at betegne den slags journalistik som underfundig og perfid”, mente Poulsen. Også en omtale fra den 19. oktober 1930 af det umulige i blot at slå en streg over krigsskadeerstatningerne faldt A.J. Poulsen for brystet: “Lad være, at dette udbrud rettes imod de forvirrede nationalsocialistiske brushoveders fantasterier – den hoverende tone, hvori der sparkes til det, der for enhver tysker står som udtryk for hans folks uretfærdige lidelser, kan dog umuligt undgå at virke som en ondartet krænkelse selv på det roligste tyske sind”.

I samme artikel berørte Kronika krigsskyldsspørgsmålet ...

“...på en sådan måde, at dette mere end noget andet har bragt *Deutsche Tageszeitung* til raseri. Da enhver jo ved, at dette spørgsmål er det allerømtåleligste punkt i hele forholdet mellem Tyskland og dets tidligere krigsmodstandere, og da det tillige er en kendsgerning, at historien ikke har sagt sit sidste ord i den sag, turde man forlange det minimum af selvbeherskelse af en redaktør – når han da ikke netop *vil* drive hetzpolitik – at han ikke i kampens hede lod sig henrive til at røre ved et så smerteligt sår. For hr. Kronika havde der været så meget mere grund dertil, som jeg i den indgående samtale, jeg i august 1927 havde med ham, meget indtrængende lagde ham på sinde at omgås dette spørgsmål med den yderste forsigtighed eller helt lade det ligge, og modtog hans tilsagn om, at han ville følge denne retningslinje. Jeg ville derfor sætte pris på, om De ved lejlighed ville lade ham vide, at jeg i den nævnte artikel må se et brud på vor aftale, og at dette forhold her i Udenrigsministeriet i det hele har virket pinligt”.

Poulsen sluttede sin skrivelse med følgende salut:

“Det må derfor vistnok fastslås, at hr. Kronika med den mentalitet, hans journalistik i sin helhed er udtryk for, næppe er den ønskeligste mand til at beklæde den vanskelige fremskudte post, som han for tiden sidder inde med. Naturligvis må det være ganske udelukket fra officiel side at foretage noget skridt til indgreb i dette forhold. Men skulle de rygter bekræfte sig, der for nogen tid siden ville vide, at hans afgang fra posten er forestående, vil der næppe være grund til at beklage det eller til at gøre noget for at hindre en sådan udvikling. Man bør i så fald blot håbe, at han ikke bagefter kommer i stillinger, hvor hans temperament kan give sig lige så uheldige udslag”.³⁴

Med andre ord og uden diplomatisk sordin: A.J. Poulsen var grundigt træt af Kronika og ønskede ham hen, hvor peberet groede – eller i det mindste til et sted, hvor han ikke længere kunne belaste det dansk-tyske forhold.

Nu skulle Neergaard-Møller blot finde en passende anledning til at tage Kronika under behandling. Den kom med *Flensborg Avis'* ledende artikel den 3. december 1930, hvori Ernst Christiansen gjorde sig til talsmand

for, at Tysklands nabostater "ved en varsom holdning" burde undgå alt, der kunne kaste Tyskland ud i en krise, der muligvis kunne føre til en nazistisk magtovertagelse. "Selvfølgelig vil den danske regering vise den største forsigtighed, men dansk presse, danske foreninger, dansk offentlig mening har også deres ansvar under disse forhold", skrev Ernst Christiansen, der mente, at man måtte kræve "takt og varsomhed af alle, som indvirker på den offentlige mening". Det var som talt ud af hjertet på det danske udenrigsministeriums pressebureau – og en meget passende anledning til at tale med Kronika.

Konsul Neergaard-Møller tog en snak med Kronika den 4. december 1930, idet han dog ikke videreformidlede Poulsens *grausame Salbe* uforfattet: "Det var mig magtpåliggende at skille mig så nænsomt som muligt fra det hverv at skulle give ham en røffel, han er jo en særdeles net mand, og – som han også selv sagde – hele hans stræben går jo kun ud på at gavne Danmarks sag; han ville være ulykkelig, hvis han ved kejtethed eller ubetænksomhed slog noget itu i det dansk-tyske forhold", indberettede han til Poulsen den 18. december 1930. "Jeg sagde ham det meste af, hvad Deres brev indeholdt, dog således, at det nærmest tog sig ud som betragtninger af mig (...) Kun Deres positive bebrejdelse for den fornyede fremdraging af krigsskyldsspørgsmålet serverede jeg ham ordret efter Deres brev. Slutningen af brevet beholdt jeg for mig selv". Kronika blev "stærkt berørt", og forklarede, at hans hovedformål var at påvise de "meget truende farer, der var dukket op i forbindelse med nazi- og stålhelmbevægelsen".³⁵ *Stahlhelm* var en paramilitær, stærkt højreorienteret organisation af krigsveteraner, der var dybt engageret i tysk politik.

Denne diplomatiske røffel virkede tilsyneladende. Neergaard-Møller kunne i januar 1931 konstatere, at "mine bestræbelser for at opnå større tilbageholdenhed hos den herværende danske presse i spørgsmål som Polen, krigsskylden m.m. har haft så tydelige resultater, at det har vakt opmærksomhed hos tyskerne". Kronika havde taget irettesættelsen "på bedste måde", og kontorchef Poulsen foreslog Neergaard-Møller ved lejlighed også at fritte sig lidt frem hos Ernst Christiansen, idet det måske var "uklogt at bringe sagen på bane overfor ham ved direkte spørgsmål".³⁶

Kronika tog irettesættelserne i den grad til sig, at da *Der Schleswiger* for den 15. januar 1931 uden hans vidende havde indeholdt en skarp indsendt artikel om *Die Ostfrage*, ringede han straks den følgende dag til Neergaard-Møller og beklagede dybt artiklens fremkomst; han havde netop siden samtalen søgt at holde *Der Schleswiger* klar af den slags og søgt råd "hos den kloge og rolige L.P. Christensen", og han tog dagen efter i en signeret artikel nærmest den skarpe artikel tilbage igen, idet han rådede til besindighed og tilbageholdenhed i omtalen af politiske spørgsmål i Tyskland. Også *Der Schleswiger* opførte sig nu ofte som noget nær en mønsteravis, set fra det danske udenrigsministeriums synsvinkel.

Neergaard-Møller havde også talt om *Der Schleswiger* med borgmester Dr. Ernst Kaper i København, der på trods af at han satte stor pris på Kronika var enig med Neergaard-Møller i, at "det er uhyre farligt at fortsætte

oppudsningen af forbindelsen mellem vort mindretal og polakkerne". Kaper havde også udtalt, at han fandt Kronika mere "tysk end dansk", således at forstå, at Kronika opfattede sin stilling mere som tysk redaktør, der behandlede tyske forhold, end som en dansk redaktør, hvis opgave skulle være at skrive om danske forhold. "Denne salut har jeg straks givet Kronika, der åbenbart har skrevet sig den bag øret ... mon der ikke nu skulle være grund til at regne med, at vi i fremtiden har mere hold på *Der Schleswiger?*", konstaterede Neergaard-Møller i en indberetning til A.J. Poulsen den 17. januar 1931.³⁷ Det var der.

Det er værd at bemærke, at det danske udenrigsministerium allerede længe inden Hitlers magtovertagelse søgte at retlede den sydslesvigske danske presse i behandlingen af tyske forhold. Det er også bemærkelsesværdigt, hvor villigt navnlig Kronika søgte at rette sig ind efter pressebureauets og konsulens retningslinjer – selv om naturen dog fortsat ind imellem gik over optugtelsen hos den livlige og lidenskabelige Kronika. Konsul Neergaard-Møller forsøgte sig også over for de øvrige danske pressefolk i Sydslesvig, og den 20. januar 1931 talte han atter med Ernst Christiansen – om samme emne, tilbageholdenhed over for indretysk politik i almindelighed og over for det polsk-tyske grænsespørgsmål i særdeleshed. Til konsulens glædelige forbavselse var Christiansen "særdeles enig" med ham.³⁸ Forbavset havde Neergaard-Møller nu ikke behøvet at være, for som det er fremgået, anså også Ernst Christiansen det for en væsentlig opgave for *Flensborg Avis* – og for dansk presse i det hele taget – at undgå at behandle brisante tyske indenrigs- eller udenrigspolitiske emner på en for drastisk måde, fordi at det kunne føre til destabilisering af Tyskland og belaste det dansk-tyske forhold.

Neergaard-Møllers fredsmission i grænselandet havde nu vist sig succesrig til den ene side. Men han manglede endnu den anden: Under en sammenkomst på *Bahnhofshotel i Flensborg* den 21. marts 1931 henvendte han sig til Flensborgs overborgmester Fritz David von Hansemann, og udtalte, at han var "ked af" at overborgmesteren var så uvenligt stemt overfor *Der Schleswiger* og spurgte ham direkte, "om han stadig fandt anledning til ikke at synes om bladet". Von Hansemann svarede, at han fulgte bladet opmærksomt, "men at han ville indrømme, at der i virkeligheden ikke var grundlag for beklagelse over dets holdning".³⁹

Konsulen greb således ind og forsøgte at lede von Hansemanns holdning over for avisen ind i et mere positivt eller i det mindste neutralt spor, hvilket naturligvis skulle bringe det dansk-tyske forhold ind i en god spiral: En venligere indstilling fra magistratens side kunne så afstedkomme en venlig omtale i avisen, etcetera. Man må dog gå ud fra, at overborgmesteren ikke var dummere, end at han godt kunne gennemskue konsulens andel i den flensborgske danskerpresses forbedrede attitude over for indretyske forhold, hvilket kunne føre til den farlige tanke, at det danske udenrigsministerium via sit konsulat i Flensborg øvede indflydelse på de danske avisers redaktionelle linje i det hele taget og i alle forhold – også, når der måske var tale om en skærpelse af linjen. For eksempel blev *Der*

Schleswigers mere afdæmpede stilling til krigsskyldsspørgsmålet, indre tysk politik og tysk grænse- og mindretalspolitik i januar 1931 bemærket af *Deutsche Tageszeitung*, hvis nordiske medarbejder, Otto Timmermann, var et frafaldent medlem af det danske mindretal i Slesvig by – og nu dets erklærede dødsfjende.⁴⁰ Timmermann mente, at den pludselige tilbageholdenhed var en følge af en "Weisung von oben", hvilket sidste skarpt afvistes af både *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger*.⁴¹ Det var en farlig påstand for både aviser og udenrigsministerium.

Udenrigsministeriets påvirkning af *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger* 1927-1932 skal ses i sammenhæng med den danske presses udvikling i det hele taget. Dansk dagspresses udenrigsdækning var endnu i 1920'erne i sin vorden, og den var på mange punkter forbavsende provinsiel. Der skete dog op imod 1930'erne en stigende professionalisering, da de store dagblade fik blik for, at der her var et konkurrenceparameter, som endnu ikke var udnyttet fuldt ud. De store hovedstadsblade begyndte herefter i større omfang at ansætte egne udenrigskorrespondenter.⁴²

De danske dagblade konkurrerede imidlertid på udenrigsstoffet på helt samme måde som på kriminalstoffet: Ved store overskrifter og sensationel opsætning. Det kunne medføre udenrigspolitiske problemer, hvad den danske udenrigstjeneste var meget opmærksom på. Allerede i marts 1926 havde udenrigsministeren i en tale til Journalistforeningen redegjort for sine betænkeligheder over den danske presses behandling af udenrigske emner og havde forsøgt at lægge journalisterne på sinde, at også udlandet læste, hvad der stod i de danske aviser. Dette burde journalisten tage med i betragtning, når han skrev sine artikler.⁴³ Det var dog lettere sagt end gjort.

Det tyske gesandtskab i København forholdt sig dog endnu omkring 1930 temmelig roligt og havde i en årrække ikke klaget en eneste gang over dansk presse. Dette tilskrev A.J. Poulsen blandt andet, at han nogle år tidligere med held havde fået "afdæmpet *Nationaltidendes* rabiate tysk-fjendtlige udbrud".⁴⁴

Det betød dog ikke, at det danske udenrigsministerium billigede dansk presses fremfærd. Det var navnlig sensationelle meddelelser om udlandet, især om Tyskland, der voldte Udenrigsministeriet hovedbrud – og de blev ikke færre, efterhånden som den politiske situation spidsede til i det sydlige naboland. Et enkelt eksempel, der tilmed stammede fra Danmarks største og mest udbredte avis, vil illustrere problemet: Den 16. november 1930 indeholdt *Politiken* på forsiden i stort udstyr en artikel med overskriften "Hitlers vanvittige drøm om verdensherredømme". Ifølge artiklen, der forresten ikke ramte helt ved siden af, skulle Hitlers udenrigspolitiske fremtidsprogram gå ud på først at tilintetgøre Frankrig og dernæst England. Herefter skulle hele den polske nation sendes til Sibirien.

Artiklen foranledigede den danske gesandt i Berlin, Herluf Zahle, til i et brev til kontorchef A.J. Poulsen den 17. november 1930 at harcellere over dansk presses udenrigsdækning i det hele taget og navnlig over *Po-*

litikens dækning af denne sag: "Hvad der i dette referat lægges hr. Hitler i munden, er så hårrejsende absurd, at intet menneske med en smule fornuft kan være i tvivl om, at referatet er det rene nonsens. (...) Lad Hitler vel være politisk umoden og eksalteret – et fuldstændigt galehuslem er han ikke!"

Det viste sig, at *Politikens* korrespondent, Th. Steinthal, havde historien fra et Berlinerboulevardblad. "Nu er det jeg spørger mig selv", fortsatte Zahle, "kan virkelig et stort dansk blad af anseelse finde det i overensstemmelse med denne anseelse at bringe sådant sensationstøjeri til torvs overfor et ukritisk dansk publikum? Og hvad siger den udenlandske presse dertil? Hvordan står det til med den danske presses anseelse, hvis udenlandske blade med *Politiken* som kilde bringer dette referat videre? Og til syvende og sidst: Hvilket indtryk gør det hos tyske myndigheder, når de ser denne form for journalistik?"⁴⁵

Herluf Zahles udtalelser demonstrerer klart problemet: Den udisciplinerede danske presses udenrigsdækning var til stadig bekymring for den danske udenrigstjeneste. Men hvad skulle man stille op?

Udenrigsminister P. Munch påtalte i det nævnte tilfælde forholdet over for sin tidligere ministerkollega, redaktør Ove Rode på *Politiken*, og A.J. Poulsen reagerede selv – "så heftigt, som jeg formåede" – over for *Politikens* redaktionssekretær. Men det var som at kaste brønden til, efter at barnet var druknet. Pressebureauets "lidet misundelsesværdige opgave er som regel at træde til, når ulykken er sket", skrev A.J. Poulsen til Herluf Zahle. "Når man så gør det, får man ofte svar, at tilstandene i Tyskland jo for tiden er af en sådan art, at selv det utroligste kan tænkes muligt, og at pressen i læsernes interesse – og i sin pengekasses – ikke kan tilbageholde efterretninger". Men Pressebureauet kunne jo hverken censurere eller bede aviserne forelægge artiklerne før tryk.⁴⁶

Udenrigsminister P. Munch ønskede af *princielle grunde* ikke, at de offentlige myndigheder skulle blande sig *direkte* i pressens anliggender. Han nærrede desuden "efter sine erfaringer i krigsårene en dybt rodfæstet tvivl om, at det overhovedet kan nytte noget".⁴⁷ Udenrigsministeren valgte i stedet at gå mere indirekte til værks. I 1930 begyndte Udenrigsministeriet nemlig at afholde månedlige pressekonferencer for særligt indbudte presesfolk fra den danske bladverden, i hovedsagen fra hovedstadspressen. Det hjalp tilsyneladende en smule: "Vi har sporet heldige virkninger", mente i hvert fald A.J. Poulsen.⁴⁸ Pressekonferencernes formentlige succes skyldtes efter A.J. Poulsens mening navnlig udenrigsminister P. Munchs arbejde ved pressesammenkomsterne. Det var "i alle henseender beundringsværdigt ved den åbne og frie måde, hvorpå han lægger alle foreliggende sager frem og belyser dem". Institutionen gik forresten blandt de indviede under betegnelsen: "At være til te hos Dr. Munch". A.J. Poulsen troede på mødernes effekt i det lange løb: "Vi vil vinde tillid ved selv at vise tillid og tale åbent".⁴⁹

Der er tidsammenfald mellem indledningen af disse nye pressekonferencer og A.J. Poulsens og konsul Neergaard-Møllers fornyede og temmelig håndfaste irettesættelse af Jacob Kronika, der ellers havde fået lov

til at passe sig selv i næsten tre år. Det kunne tyde på, at man i det danske udenrigsministerium i efteråret 1930 besluttede sig for en ny og mere offensiv strategi over for den danske presse, både den indenlandske og den sydslesvigske. Årsagen var formentlig dansk presses reaktion på Hitlers store valgsejr ved rigsdagsvalget i september 1930 – der i sin helhed lå på linje med *Politikens*.

Der blev sat ind over hele linjen: P. Munch og A.J. Poulsen tog sig af redaktører og journalister i Danmark og H. Zahle og Lauritz Larsen h.h.v. Per Faber tog sig af korrespondenterne i Berlin.⁵⁰ Det var på samme tidspunkt, at man greb ind over for *Studenteforeningen*, der havde inviteret Joseph Goebbels til at komme og tale, og forhindrede hans besøg. *Flensborg Avis* støttede forresten dette udenrigsministerielle indgreb kraftigt, hvad der medførte kritik fra enkelte læsere: Næstformand i officerselevforeningen, J.R. Lund, skrev den 4. december 1930 til Ernst Christiansen og gav udtryk for "vor stærkeste forbavselse og misbilligelse" over avisens holdning i Goebbels-affæren. "Vi kan ikke – med vor bedste vilje forstå – hvorfor man ikke skulle måtte invitere en mand – lige meget hvem – til en forening og da det naturligvis også kun er sket af snævre partipolitiske hensyn og på grund af danskernes sædvanlige blødsødenhed, er det så meget sørgeligere, at *Flensborg Avis* er imod at Goebbels i det hele taget blev inviteret herop". Det var "lige med nød og næppe, at bestyrelsen fik bemyndigelse til fortsat at holde bladet, da så godt som alle var imod det. Kun de sædvanlige nationale hensyn gjorde, at der blev set igennem fingre med det skete fejlgreb".⁵¹

Ernst Christiansen, der som regel var meget sagtmodig over for kritik, tog i sit svar den 6. december 1930 bladet fra munden:

"Idet jeg siger tak for den vedtagne benådning, skal jeg tillade mig at bemærke, at *Flensborg Avis* – for ikke partipolitisk at blive taget til indtægt – har skrevet yderst mådeholdent om den pågældende sag. Men det har altså ikke været tydeligt nok. Min mening er nemlig den, at *jeg synes det er for galt*, at på en tid, da en verdensbrand når som helst kan blive antændt i Tyskland, da indbydes af ren og skær sensation en af brandstifterne, en fremtrædende tysk revanchepolitiker, som taler til København. *Flensborg Avis* burde vist nok have påtalt dette langt skarpere end sket er; *hvis den ikke havde påtalt det, ville den have svigtet sin pligt imod Danmark* [fremhævet af forf.]. Det både forbavser og bedrøver mig, at en dansk officerselevforening vil bebrejde de danske forposters blad, at det ikke lader sig afholde fra at gøre sin pligt som vagtpost helt ud. Det synes mig ønskeligt for foreningens egen skyld, at den sætter sig noget mere ind i stillingens alvor i Tyskland og Europa. Den er så stor, at man skulle have andet at tænke på, end lave Goebbels-affærer".⁵²

Det var tydeligvis et emne, som allerede i 1930 lå Ernst Christiansen meget stærkt på sinde, og avisen lå i dette spørgsmål helt på linje med Udenrigsministeriet. Det var avisens *pligt over for Danmark* at demontere sensationomeddelelser fra Tyskland og derigennem medvirke til afspænding mellem Danmark og Tyskland. Denne opfattelse skulle kun blive forstærket af den politiske udvikling.

4.4. Kronika bliver korrespondent i Berlin – 1932

Kronika blev længere på *Der Schleswiger* end først beregnet, men i efteråret 1931 bekendtgjorde han endeligt, at han agtede at forlade avisen. Årsagerne skal som nævnt navnlig findes i skuffelse over *Der Schleswigers* nedtur og i private ønsker om at springe ud og opleve noget andet end det provinsielle Flensborg.

Udsigten til at Kronika langt om længe ville forlade *Der Schleswiger* vakte lettelse, ja næsten glæde i det danske udenrigsministerium: Den letbevægelige Kronika var på trods af alle irettesættelser forblevet et smerbensbarn på grund af hans "tilbøjelighed til, til tider, at behandle emner som, når henses til bladets udbredelse og læsekreds, vel kan betegnes som ret overflødige", og som "i hvert fald hyppigt har vakt irritation i de herværende tyske kredse". Man sigtede her til det storpolitiske sprængstof i en avis, som man i det danske udenrigsministerium helst så holdt sig snævert til spørgsmål, der vedrørte mindretallet. Kronikas "fratræden som chefredaktør vil utvivlsomt vække betydelig glæde på tysk hold, og det må anses for sandsynligt, at *Der Schleswiger* i fremtiden vil slå ind på den af *Flensborg Avis* gennem de seneste tider fulgte roligere tone", indberettede Flensborg-konsulatet den 28. januar 1931. Konsulatet mente at vide, at Tage Jessen herefter skulle tegne *Der Schleswiger*. Dette var glædeligt, for Tage Jessen anerkendte, "at et snævert samarbejde mellem det danske og det polske mindretal ikke under de nuværende forhold kan være førstnævnte til gavn".⁵³

Udenrigstjenesten var på dette tidspunkt endnu ikke klar over, at Kronika agtede sig til Berlin for dér at tage en gerning op som talsmand for det danske mindretal og som korrespondent for *Flensborg Avis* og flere rigsdanske dagblade. Da det kom frem midt i december 1931, forandrede glæden sig til bekymring og irritation: "Hvorvidt det er noget heldigt valg af bladet at ansætte netop hr. Kronika i Berlin vil tiden jo vise", skrev presseattaché ved gesandtskabet i Berlin, Lauritz Larsen, til den fungerende konsul i Flensborg, P.B. Ryder, den 14. december 1931. "Hans til tider noget ubalancerede artikler kunne måske bevirke, at han hos de tyske myndigheder og måske også i adskillige andre kredse vil blive mødt med kulde. Hvis dette hos hr. Kronika skulle afføde en lignende temperatur, kunne jeg tænke mig, at resultatet måske ikke vil blive det lykkeligste".⁵⁴ P.B. Ryder svarede den 15. december 1931, at også han var blevet "mindre begejstret", da han hørte om Kronikas planer; "imidlertid er der måske ikke grund til at se alt for sort på sagen, thi i hvert fald redaktør L.P. Christensen og redaktør Tage Jessen er meget for den roligere linje – man kan vist endog sige, at de er aktive i den retning, og at redaktør Christianesen passivt accepterer denne –, og jeg kan dårligt tro, at *Flensborg Avis* nu skulle åbne spalterne for artikler, som i de senere år er holdt ude". Han var mere bekymret for, om Kronika i tilfælde af for megen lediggang i Berlin ville komme til at pleje for hyppig omgang med polakkerne; dette måtte forhindres, men Ryder var ikke uden håb: "Tvinges han derimod,

Jacob Kronika (i midten) på gaden i Berlin sammen med to venner. Jacob Kronika (1897-1982) var i årene 1919-1931 redaktør af den tysksprogede danske presse i Flensborg. Da de sørgelige rester af Der Schleswiger i 1930 blev lagt ind under Flensborg Avis, traf han beslutning om at forlade avisen og prøve lykken i Berlin. I årene 1932-1945 var han Tysklandskorrespondent for flere skandinaviske aviser og fungerede samtidig som det danske mindretals uofficielle talsmand over for de tyske myndigheder. Foto ca. 1932. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

af hensyn til korrespondancer til andre danske eller skandinaviske blade, til at måtte opnå den bedst mulige position hos de tyske myndigheder og i de øvrige af interesse værende kredse, så vil han kun med dobbelt styrke kunne gøre sin hidtil så betydningsfulde indsats for de danske i Slesvig". Ryder mente ikke selv at have autoriteten til at sige dette direkte til Kronika og var i øvrigt ikke sikker på, om dette ville være heldigt, men han mente, at presseattaché Lauritz Larsen i Berlin var den rette mand: "De ville gøre det danske mindretal her en stor tjeneste, om De, uden at han selv mærker det, kunne hjælpe hr. Kronika til at føle sig så lidt isoleret som muligt i den første tid, og måske støde lidt i den retning, at han får nogen korrespondance til et ikke-mindretalsblad".⁵⁵

Kronika fik en aftale med *Dagens Nyheder*, der af økonomiske grunde så sig nødsaget til at hente sin hidtidige korrespondent Henrik Bendz hjem. Bladet ville herefter dække sit behov for Berliner-korrespondancer ved hjælp af sin eksklusiv-aftale med *The Times*, suppleret med Kronika, når det gjaldt sådanne særligt dansk-tyske emner og mindretalsforhold, som *The Times* ikke dækkede. Det kom helt bag på Udenrigsministeriet, at Kronika blev ansat ved *Dagens Nyheder*, men det var for Kronika "naturligvis en glimrende tjans", mente Lauritz Larsen.⁵⁶

Så glimrende var tjansen nu heller ikke, og det tog Kronika flere års hårdt arbejde at opnå rimelige ansættelsesbetingelser. *Flensborg Avis* havde ikke råd til at betale ham noget videre, men betalte dog for de udgifter, som direkte vedrørte hans virke for avisen. Han fik også allerede i 1930'erne tilsendt fødevarer fra familien og vennerne i Flensborg: Smør, ost, pølse. Men det var lønnen fra *Dagens Nyheder*, der overhovedet satte Kronika i stand til at eksistere i Berlin, som korrespondent for både dette blad og *Flensborg Avis* – og med tiden også som uofficiel, "akkrediteret" mindretalstalsmand. Men *Dagens Nyheder* befandt sig som så mange andre aviser i 1930'erne, da bladkoncentrationen satte ind for alvor, i økonomisk krise. Derfor var Kronikas ansættelse langt fra sikker. Året 1932 måtte han klare sig igennem på den meget beskedne løn, *Flensborg Avis* havde haft råd til at give, foruden en række forskellige legater, som det ledende Grænseforeningsmedlem Knud Dahl formidlede. På *Dagens Nyheder* var han kun på prøve. Først fra sommeren 1933 blev Kronika fast ansat. I forbindelse med fastansættelsen tilbragte Kronika et par dage på redaktionen *Ved Stranden* i København, hvor blandt andet den udenrigspolitiske redaktør, Nic. Blædel, satte Kronika ind i bladets arbejdsgange.⁵⁷ Kronikas kontrakt blev jævnlige genforhandlet.⁵⁸

Dagens Nyheder kørte i disse år på pumperne, og Kronika, der havde tre måneders opsigelse, blev flere gange opsagt – ganske vist med forventet genantagelse. Sidst på året 1934 så det helt skidt ud; samtlige medarbejdere fik kontrakterne forlænget til 31. december 1934, men efter denne dato vidste ingen, hvad der ville ske. Flere af bladets stjernemedarbejdere blev *head-hunted* af konkurrerende aviser, deriblandt Nic. Blædel, der den 1. oktober 1934 gik til *Berlingske Tidende*. *Berlingske Tidende* havde ved flere lejligheder også krogen ude efter Kronika. I foråret 1936 måtte den en gang så stolte Ferslewske bladkoncern slå *Dagens Nyheder* sammen med *Nationaltidende*.

Kronikas økonomiske situation forværredes desuden i takt med kronens fald overfor marken. *Flensborg Avis* kunne ikke overkomme at lønne ham med mere end 150 rigsmark månedligt, og Kronika hørte med sine 500 kroner i månedlig gage (svarende til ca. 260 rigsmark) fra *Nationaltidende* til i den absolut billige ende. Men det begyndte at knibe for ham at komme så meget ud i byen, som hans kontaktnet forpligtede til. I marts 1935 tog han mod til sig og skrev til chefredaktør på *Nationaltidende* Aage Schoch. Forhandlingerne endte med, at Kronikas gage blev hævet fra 500 kroner til 400 rigsmark månedligt pr. 1. juli 1935. Det var ikke så meget, som Kronika havde håbet på, men dog en ret klækkelig forbedring. På *Nationaltidende* overvejede man kortvarigt at finde en anden løsning på Berliner-korrespondancerne, men endte dog alligevel med at beholde Kronika.⁵⁹ Der måtte imidlertid efter Kronikas skøn *mindst* 650 rigsmark månedligt til, før det overhovedet løb rundt – og det var så endda kun halvdelen af, hvad hans øvrige danske kolleger havde i gage.⁶⁰ "Livet i Berlin – således som en pressemand *må* leve det – er dyrt", forklarede han Ernst Christiansen – og fik endnu en beskeden lønforhøjelse fra *Flensborg Avis* på 50 rigsmark månedligt fra 1. oktober 1935.⁶¹

Problemet var egentlig, at *Nationaltidende* faktisk ikke havde råd til at holde sig med korrespondent i Berlin, og at man i begyndelsen formentlig kun havde sluttet kontrakt med Kronika, fordi han var så billigt til salg. I mellemtiden var han blevet et aktiv for avisen, både p.g.a. sin dygtighed og fordi Tysklandsstoffet i 1930'erne fik større nyhedsværdi og derfor blev prioriteret højere end før. Man var på redaktionen *Ved Stranden* særdeles tilfredse med hans korrespondancer.

Kronikas afgang fra *Der Schleswiger* i 1932 blev mødt med glæde i store dele af tysk presse, blandt andet i *Pressewochenschau zur Nationalitätenfrage*, der den 20. februar 1932 hilste *Der Schleswigers* "nye tone" velkommen og skarpt karakteriserede bladet som hidtil værende præget af "pseudo-pacifisme à la *Das andere Deutschland*", med et "fjendtligt og nedsættende" indhold imod Tyskland. Konsul P.B. Ryder vurderede nu, at den "nuværende tone" næppe var et resultat af en bevidst kursændring, selvom det måtte indrømmes, "at den på forskelligt temperament, opvækst, uddannelse og til en vis grad også indstilling grundende forskel mellem redaktør Kronikas og redaktør Jessens skrivemåde og emnevalg er så iøjnespringende, at redaktørskiftet måtte vække opmærksomhed på tysk hold – og af mange tyske hilses som en fjernelse af en i og for sig ringe, men netop derfor så meget mere ærgrende irritans".⁶²

Kronika tog først på studieophold i Paris og var endvidere en tid på *Europa-Højskolen* i Genève, før han den 1. juli 1932 begyndte sin nye dont i Berlin. Inden Kronika kom til Berlin, var Lauritz Larsen blevet dansk konsul i Flensborg – og han var i Berlin blevet erstattet af Per Faber. Larsen så sit snit til den 8. juni 1932 at invitere Kronika på frokost i Flensborg, inden denne tog til Berlin; en frokost, der ifølge hans indberetning til Udenrigsministeriet forløb særdeles tilfredsstillende: Larsen forklarede Kronika, at han måtte være klar over, at "han ikke ligefrem var *persona grata* i amtliche kredse i Berlin", og at der flere gange var "blevet klaget over" Kronika til Larsen, da denne var presseattaché. Kronika svarede, at han godt vidste, at han "tidligere af og til i sin umodenhed havde været lidt for langt ude, men håbede, at han nu, med større erfaringer, skulle kunne træffe de rette grænser". Larsen forberedte Kronika på, at Faber måske kunne finde på at "tage ham i kraven, hvis det endnu skulle ske, at han forløb sig, og bad ham da forstå at dette kun skete ud fra fælles dansk interesse og ingenlunde for at ville chikanere ham". Også dette sagde Kronika, at han "fuldtud indså".

Alt i alt var Larsen velfornøjet med frokosten med Kronika: "Jeg fik det indtryk, at han er en meget idealistisk indstillet ung mand, omend endnu temmelig grøn i politisk henseende, men netop derfor er det måske ikke udelukket, at han kan blive en habil støtte, hvis han kommer i de rette hænder", skrev han til Faber. Med "habil støtte" mente Lauritz Larsen en støtte for dansk udenrigspolitik. Larsen havde indskærpet over for Kronika, at han ikke skulle "mænge sig alt for meget med polakkerne", når han nu kom til Berlin, idet dette på mange måder kunne blive til skade. Kronika mente dog, at det ville blive svært i betragtning af det forhold, han hidtil havde haft til dem – det var gamle venner og kampfæller igennem mange

år. "Her er måske et forhold, vi bør holde lidt øje med", skønnede Larsen. Men kom Kronika lidt under kontrol, kunne han med tiden blive meget habil; han var "sikkert ikke uden evner og i hvert fald, synes jeg, meget modtagelig".⁶³

Hele denne "opdragelse" af Jacob Kronika viser tydeligt, at Udenrigsministeriet så det som sin helt selvfølgelige opgave at påvirke og forme en dansk journalist, endog en dansk journalist med et tysk pas. Det skete ud fra en nøje defineret national interesse, og det afstedkom ingen overvejelser, om denne massive påvirkning, der jo heller ikke omfattede hverken tvang eller forbud, stred imod pressens principielle frihed – eller imod Udenrigsministeriets egen hidtidige holdning om ikke at ville blande sig i indre tyske anliggender.

Kronika ankom til Berlin midt i juni 1932. Byen var en sydende heksesedel efter rigskansler Brüning's fald den 30. maj 1932, og Kronika var ikke upåvirkelig af det, han fik at se. Han overværede Goebbels' store tale i *Sportpalast* og beskrev i *Flensborg Avis* den 26. juni 1932 indgående mødets forløb, talerne – og sine egne indtryk af mødet:

"Et sådant møde som dette i Sportpalast gør et meget stærkt indtryk. Også på en ikke-nazist. Også på en ikke-tysker. *Det er enormt*, hvad den nationalsocialistiske bevægelse har formået at opbygge, at gennemorganisere i forholdsvis meget kort tid. Der er glød, tro, begejstring, fanatisme. Der er store tal, viljefaste mænd, magtfuld appel. Der er takt, takt, takt... Soldaterkolonnernes march-rytme. Der er de stærke toner og farver, som taler til blodet, til lidenskabene. Der er kæmpe-massernes fællesskabs-oplevelse. Når man har stået midt iblandt næsten tyve tusinde nationalsocialister, folk fra alle klasser, i enhver alder; tyve tusinde i samme holdning, med samme vilje og udtryk, med samme sang på læberne – medens militærmusikkens toner og de fremrykkende fanekolonner giver takten . . . ja, når man har oplevet dette, så tumler man endnu længe bagefter med mange slags tanker!"

Kronika sendte den 28. juni 1932 redaktør Ernst Christiansen en rapport fra hovedstaden, hvoraf det fremgik, at det danske gesandtskab straks han var ankommet, havde haft – som Larsen havde udtrykt det – "fat i kraven" på ham. Det er værd at notere sig, hvordan Kronika selv opfattede dette: "Her i rigshovedstaden har jeg aflagt en del visitter. To gange var jeg i den danske legation, først hos presse-attachéen, siden hos kammerherren [gesandt Herluf Zahle, forf.]. Naturligvis har jeg ikke på nogen måde været påtrængende! Vi førte indgående samtaler. *Flensborg Avis'* betydning er sandelig ikke ringe! Dansk presse skal være forsigtig, reserveret, moderat, undgå sensationer, ikke dømme, ikke kritisere Således lød talen. I alt væsentligt var vi enige; om vi kan vedblive at være enige, det må fremtiden vise".⁶⁴

Kronika tog tydeligvis ikke gesandtskabets interesse for hans person og gerning ilde op; han blev tværtimod smigret over den. Det er ganske tydeligt, at både Jacob Kronika og Ernst Christiansen var villige til at afstemme den danske presses redaktionelle linje efter det danske udenrigsministeriums anvisninger. Man ville indrette sin presse, så den tjen-

te Danmarks interesse, således som denne blev defineret af den danske udenrigstjeneste – i hvert fald, når det gjaldt behandlingen af tysk indenrigspolitik. Mødet med Berlin havde dog sat tanker i sving hos Kronika: "Jeg har tænkt meget over vort, over Danmarks, dansk journalistiks forhold til de store ting, som foregår i verden. Når vi ses, må vi tale sammen om dette problem", skrev han til Ernst Christiansen den 28. juni 1932. Om tysk politik kunne der "jo siges meget". Men efter Kronikas vurdering havde Første Verdenskrig "været forgæves. Havde tysk demokrati efter 1918 sagt den fulde sandhed til folket, så var den prøjsisk-altytske reaktion ikke engang kommet til magten. Det tyske folk befinder sig i den dybeste åndelige nød og vildfarelse".⁶⁵

Per Faber kunne i en indberetning til Udenrigsministeriets Pressebureau den 25. oktober 1932 konstatere: "Selv står jeg, hvad De formentlig ved, i fortrolig kontakt med redaktør Kronika, som stadig holder sin redaktion godt underrettet, og redaktionen står, som det også vil vides, i en tilpas intim forbindelse med Lauritz Larsen". Man var i det hele taget i det danske udenrigsministerium, i gesandtskabet i Berlin og i konsulatet i Flensborg svært godt tilfredse med, at de forenede anstrengelser m.h.t. at få manipuleret Kronika og hans avis i den rigtige retning havde vist sig så virkningsfulde. Og *Der Schleswiger* var stort set efter Kronikas afgang blevet lammefrom; forløb bladet sig en enkelt gang, tøvede man ikke længere med at rette direkte henvendelse til bladets ledende pen, Tage Jessen, der prompte efterkom eventuelle henstillinger.

I forbindelse med en temmelig polemisk fem-spaltet artikel af filologen Gudmund Schütte greb Lauritz Larsen endog direkte ind. Gudmund Schütte, der var en flittig bidragsyder til mindretalspressen, var gået til angreb på et tysk indlæg, der havde været trykt i forskellige aviser. Første del af Schüttes artikel var blevet bragt på ledende plads i *Der Schleswiger* den 15. juli 1932. Det var et typisk kraftfuldt indlæg fra Schüttes side i den videnskabelige debat – der i den danske-tyske grænsepresse til tider havde karakter af uendelig feuilleton – om hvorvidt det var *nordgermanere* eller *vestgermanere*, der var Slesvigs oprindelige indbyggere. Dette var et spørgsmål, som både dansk og tysk presse i grænselandet betragtede med den allerstørste interesse og diskuterede lidenskabeligt, thi det drejede sig om intet mindre end hvilket af de to folk – det danske eller det tyske – der havde "førstefødselsretten" i Slesvig og dermed retten til at missionere nationalt iblandt Slesvigs indbyggere.

Et tysk dagblad havde taget anstød af Schüttes tone, og gesandten i Berlin, Herluf Zahle, bad derfor Lauritz Larsen i Flensborg om at tage affære overfor bladets ansvarlige redaktion. Dette fandt Larsen anledning til den 20. juli 1932, og han kunne beroligende meddele, at "Tage Jessen blev selv aldeles overrasket", da han fik forevist det forvorpne Schüttecitat. Jessens forsvar antyder desuden også, hvorfor hans redaktionelle linje som regel vakte mindre anstød end Kronikas: Jessen havde såmænd blot klippet et længere polemisk indlæg fra Schüttes pen i passende stykker og fordelt dem på ledende plads i bladet, men havde altså under sin forudgående gennemlæsning ikke bemærket det kraftige ordvalg. Tage

Jessen lovede at underkaste den resterende del af Schüttes indlæg en nøje granskning.⁶⁶

Lauritz Larsen, hvis opgave jo var at fremme afspændingen i grænselandet, overtalte endda Tage Jessen til at skrive en serie ledere, hvori han tog afstand fra national mission i grænselandet. Holdningen i det danske udenrigsministerium sneg sig således helt ind på lederplads i *Der Schleswiger*.⁶⁷ Det blev nu, som det er fremgået, trods alt for meget for både Kronika og Ernst Christiansen. De ville i overensstemmelse med brotanke nok virke for afspænding mellem Danmark og Tyskland ved at behandle udenrigspolitiske emner forsigtigt og objektivt, men når det gjaldt grænsespørgsmålet, så trådte fronten i kraft. Og de ville *ikke* give afkald på håbet om Sydslesvigs forening med Danmark eller det opdyrkende arbejde for danskheden syd for grænsen.

Flensborg Avis med bilaget *Der Schleswiger* var ved udgangen af 1932 ved at være en mønsteravis, set fra det danske udenrigsministeriums synsvinkel. Den fra 1930 meget direkte henvendelse til redaktørerne og henvendelsernes til tider ret skarpe form vidnede om, at man i Udenrigsministeriet i mellemtiden følte sig sikre i forhold til den sydslesvigske mindretalspresse. Det danske udenrigsministerium gik fra i 1927 at give forsigtige gode råd, over i 1930 at øve skarp kritik med henblik på direkte påvirkning, for til slut i 1932 på det nærmeste at have dresseret *Flensborg Avis* og navnlig *Der Schleswiger* til at lystre det mindste vink i udenrigspolitisk henseende. Det er værd at bemærke, at dette forhold eksisterede endnu inden *Flensborg Avis* de følgende år blev økonomisk afhængig af bistand fra den danske stat og endnu inden Hitlers nationalsocialister kom til magten og gjorde udenrigspolitisk påpasselighed endnu mere påkrævet, navnlig for en avis, der udkom inden for det nye Tysklands grænser, hvor man tog helt andre metoder i anvendelse mod aviser, der ikke rettede ind efter partiets linje.

Den danske presse i Sydslesvig som et dansk udenrigspolitisk problem fandt grundlæggende sin løsning allerede inden 1932. Efter 1932 var det kun den *indenlandske* danske presse, der voldte Udenrigsministeriet hovedbrud, når det gjaldt omtalen af Tyskland.⁶⁸ Men *Flensborg Avis* spillede nu alligevel, som vi senere skal se, en ikke uvæsentlig rolle i det udenrigspolitiske forhold mellem Danmark og Tyskland.

5. FLENSBORG AVIS OG DENS KOLLEGER OMKRING 1933

5.1 *Flensborg Avis* omkring 1933 – et signalement af avisen og medarbejderne

Flensborg Avis udkom i 1930'erne som morgenavis (dog kun indtil 1934), seks dage om ugen, tirsdag-søndag, i et omfang af 8-12 sider i femspaltet format i størrelsen 38 x 55 cm (folio); et overskueligt og godt håndterligt format, der ikke voldte vanskeligheder ved morgenbordet. Avisen blev fremstillet efter nøje fastsatte normer, der reflekterede dens helt særlige situation syd for grænsen. Ernst Christiansen havde i 1920'erne udarbejdet en *Medarbejdernes ABC*, som disse helst skulle læse én gang om ugen. Den indeholdt i sammentrængt form retningslinjerne for det daglige arbejde: "Avisens plads er kostbar", hedder det heri. "Den er guld værd. Den må udnyttes så omhyggeligt som muligt! Alt hvad vi tager af danske blade, alt hvad vi har fælles med danske blade (*Ritzau*, pressebureauer o.s.v.) så kort og sammentrængt som muligt. Hovedsagen for *Flensborg Avis* er godt originalt stof og udnyttelse af bladets særstilling ved grænsen. Fraset det nationale stof må forbindelsen sydpå og ud i verden, telegrammer fra Berlin, udtalelser, nyheder, blandinger af den tyske presse, egne nyheder fra Flensborg og Sydslesvig præge bladet, samtidig med at det på sin knappe plads søger at fyldestgøre nordslesvigske læsers krav".

Ud over ordrette udtalelser, som nødvendigvis skulle med, måtte "hver linje i bladet være selvstændigt eller i hvert fald selvstændigt bearbejdet stof. *Flensborg Avis* må være anderledes end alle andre danske blade! Trods sine nationale pligter må den ikke være kedeligere end andre danske aviser, den skal være morsommere, mere fængslende, gå i spidsen for udviklingen".

Journalisterne måtte ikke i nogen af afdelingerne ødsle med fremmedord. Og "gode overskrifter er den halve avis! Skriv stykket først. Gør dig dets kerne klar, skriv en titel, som slår sømmet på hovedet. Også typerne har stor betydning. Et så klart og smagfuldt billede, så megen afveksling som muligt! Aldrig to dage i træk det samme billede. Alle småting, lige til døde, skibe, auktioner må være nyeste nyt. Sport er en vigtig afdeling. Er der en stor begivenhed – eller mange af en slags, genforeningsmøder osv. – så må det præge bladet, overskriften tværs over siden! Straks man tager bladet i sin hånd, må man se: Dette er dagens begivenhed!"

ABC'en afsluttede med disse manende ord: "*Flensborg Avis* søges konkurreret ihjel. Vi må alle tage os sammen. Ikke én dag må vi være trætte. Ikke én avis må være kedelig. Enhver af os må forny sig selv bestandig. Enhver af os har lov til at få gode idéer! Det er kun maskiner, der ikke får det. Vi trænges fra alle sider. Vi må slå rekorden eller dø!"¹

Det var store krav, som medarbejderne forsøgte at leve op til.

Forsiden – *Verdens Gang* – Kronikas korrespondancer – redaktionel opsætning

Forsiden rummede i yderste venstre spalte udenrigsrubrikken *Verdens Gang*, der eventuelt kunne fortsætte inde i bladet eller på bagsiden. *Flensborg Avis'* udenrigsrubrik var en institution. Den havde været under redaktion af Peter Simonsen fra 1902 og indtil dennes død i 1930, og var under hans kyndige ledelse blevet et mønster på, hvordan en ambitiøs provinsavis uden egne udenrigskorrespondenter og med begrænsede økonomiske ressourcer alligevel kunne give læserne hurtig og fyldestgørende oplysning om – *Verdens Gang*. Midlerne var abonnement på de største og vigtigste hovedstadsblade i Europa og Nordamerika samt veludviklet sans for væsentlighed og evne til kompakt, ræsonnerende fremstilling hos redaktøren. Udenrigsrubrikken byggede som regel på udtog, citat og kommentar fra danske, tyske, engelske, franske, amerikanske, russiske, italienske eller andre aviser. Tyskland blev behandlet som udenrigsstof og var i sagens natur højest prioriteret inden for dette stofområde.

Verdens Gang kunne også forme sig som en selvstændig kommentar og nærme sig karakter af en udenrigspolitisk ledende artikel. Dette sidste havde i Simonsens tid været forholdsvis sjældent forekommende, men blev noget hyppigere, da Tage Jessen i 1930 overtog redaktionen. *Verdens Gang* blev redigeret med særlig vægt på nyheder af interesse for – i prioriteret rækkefølge – sønderjyske, danske, skandinaviske og tyske læsere. Tage Jessen var ansvarlig for udenrigsrubrikken i hele den her omfattede periode.

Den almindelige udvikling i dagspressen i 1930'erne var dog ved at løbe forbi denne måde at servere udenrigsnyt på. Den var for langsom. De store hovedstadsblade begyndte i 1930'erne at sende egne korrespondenter ud i verden.² Noget sådant havde de mindre provinsaviser ikke økonomi til, men *Flensborg Avis* var så heldig at få en Berlin-korrespondent så at sige på gule plader, idet man fra sommeren 1932 delte Jacob Kronika med *Dagens Nyheder/Nationaltidende*, der betalte størsteparten af hans løn.

Jacob Kronikas korrespondancer fra Berlin hørte til *Flensborg Avis'* vigtigste stofgruppe. Dette indebar en endnu stærkere prioritering af de tyske indenrigsnyheder i forhold til tidligere. Jacob Kronika blev i 1930'erne *Flensborg Avis'* stjerne-reporter, og avisen gjorde dygtigt brug af hans korrespondancer, der lejlighedsvis kunne fylde det meste af forsiden. Jacob Kronika blev et meget vigtigt aktiv for *Flensborg Avis*, for det stof, han leverede, kunne ingen af de lokale konkurrenter – hverken syd eller nord for grænsen – levere magen til. Dette blev der peget på i avisens egenannoncer: "Hele Europas opmærksomhed er samlet omkring udviklingen i Tyskland. Den kan få betydning langt ud over dets grænser. *Flensborg Avis* vil, efter at redaktør J. Kronika nu har taget ophold i Berlin, hvor han helt vil hellige sig medarbejderskabet til den danske grænsepresse, stå i nærmeste føling med tidens spændende begivenheder", hed det allerede 28. juni 1932, og en måned senere, den 24. juli 1932, da det tyske rigsdagsvalg havde fundet sted, hed det: "Det er *Flensborg Avis*, som man

Lars Schubert (1907-1984) ved sættekassen. Lars Schubert kom i lære som typograf på Neue Flensburger Zeitung i 1923 og skiftede efter omlægningen i 1925 læreplads til Flensborg Avis. Her var han indtil 1932, hvorefter han efter en række højskoleophold blev vandrelærer. Avisens overskrifter, annoncer m.v. blev sat i hånden, mens maskinsætter og støberi tog sig af brødteksten. Foto ca. 1931. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

skal læse i Danmark, når man vil følge den verdenshistoriske omvæltning i det store naboland, ikke som sensation, men som daglig gribende virkelighed, der i højeste grad vedkommer Sønderjylland og hele Danmark. *Flensborg Avis* har en dansk slesviger som medarbejder i Berlin, *Flensborg Avis* udkommer selv under tysk styre og tysk skæbne. *Flensborg Avis* er front og bro”.

Den stigende fokusering på tysk indenrigspolitik bekom nu ikke alle nordslesvigske læsere, der fandt, at *Flensborg Avis* burde gøre mere ud af lokalstoffet. Carl Jensen, *Flensborg Avis*' meddeler i Broager, mente, at både Kronika og Ernst Christiansen gjorde for meget ud af nationalsocialisterne: Der skulle efter hans mening “et hundsk-slavisk folk som russerne og rundhovedede bulbider-prøjsere til at falde ned for en person som Hitler”. Danskerne ejede derimod som ægte germanere, *netop fordi de var frie*, “udbyttet af de mange meninger i rig samvirken, hvor prøjserne slavisk-hundeagtigt render efter en skør hjerne”.³

For danske læsere med interesse for tyske forhold var *Flensborg Avis* imidlertid den helt rigtige avis – og *Flensborg Avis* gjorde dermed klogt brug af én af de meget få fordele, den havde frem for andre danske aviser. Et blad af *Flensborg Avis*' type måtte forvente at blive holdt som avis

nr. 2. Det gjaldt derfor om at finde sin niche.

Forsiden i øvrigt var som regel helliget resterende udenrigsnyheder, større tyske indenrigsnyheder og større danske indenrigsnyheder – typisk politisk eller økonomisk stof. Endvidere vigtige politiske og kulturelle begivenheder i Nordslesvig eller inden for det danske mindretal. Forsidenyhederne kunne fortsætte på bagsiden eller inde i bladet. Kriminalstof og andet sensationspræget stof blev prioriteret lavt.

Forsiden var sat harmonisk op, gerne med et eller flere fotografier, men man leder forgæves efter sensationelle kæmpeoverskrifter, således som de var begyndt at præge dansk dagspresse i løbet af 1920'erne, efterhånden som dagbladskonkurrencen medførte en stigende amerikanisering af pressen. Dette var en meget bevidst redaktionel politik: *Flensborg Avis* var stærkt imod tidens "sensationsmageri", hvor det ene blad forsøgte at overgå det andet. "Hvem kan undre sig over, at modbydelige forbrydelser øves i en tid, som gør reklame for dem", hedder det for eksempel den 30. august 1930. "Bladene er nødt til at følge med. Kappedet bliver hidsigere og hidsigere. Den ene udråber på markedet søger at overdøve den anden".⁴ Det var på en måde læserne, som nødvendiggjorde denne udvikling, "fordi de hører efter de største skrål og går efter det mest hæsligste, det mærkeligste, det særeste". Men læserne blev derved i virkeligheden "nødt til at væge for sig. Jo mere der gøres fremstød imod deres modtagelsesevne, des mere ufølsomme bliver de. Jo federe bogstaver, jo større ulykker, des mere søges der lagt skal om de finere følelser". Folk blev sløve og ufølsomme af sligt. Men hvert enkelt menneske havde pligt til at "holde hus med sin nervekraft" og værne den mod unødigt uro. Det var nemmere at undergrave "nervekraften" end at få den karsk igen: "Vi har fået vor sum af åndelig sundhed med ind i livet, og vi skal selv passe på den". Ansvar for ødelæggelsen af befolkningens "nervekraft" lå dels hos dagbladene, der gik efter at sælge aviser, og dels hos læserne, der gik efter pirringen. De store overskrifter sled ifølge Ernst Christiansen på nerverne, så man blev sløv overfor *vigtige* begivenheder.⁵

Med hensyn til sensationelle overskrifter var *Flensborg Avis* så ganske afgjort anti-moderne og hyldede, selvom der var sket en modernisering af avisens opsætning først i 1920'erne, fortidige pressesedyer, således som Jens Jessen havde indskærpet dem. Men dette synspunkt deltes nu af ikke så få danskere, heriblandt Herluf Zahle, Danmarks gesandt i Berlin. I et hjertesuk skrev han den 17. november 1930 hjem til Udenrigsministeriet: "For den, der som jeg daglig følger den danske presses meddelelser om udenlandske forhold, er det ikke sjældent en meget blandet fornøjelse at se de fremstillinger, der bydes de danske læsere (...) Hvad stoffet angår benyttes der så godt som intet andet end det, hvorpå der kan laves rabalder, og hele fremstillingen lægges an på det laveste og ganske overdrevne sensationsmageri, hvor der bogstaveligt står et skrål ud af både overskrifter og tekst".⁶ Også i dette stykke var *Flensborg Avis* altså en mønsteravis i udenrigstjenestens øjne. Det skal måske tilføjes, at den nye presselov i Danmark i 1937 netop skulle dæmme op for sensationsjournalistikken,⁷ så det var en holdning, som Ernst Christiansen langt fra stod alene med

I anledning af Ernst Christiansens 60-års fødselsdag den 10. september 1936 blev dette foto af personalet taget i gårdhaven i Borgerforeningen i Flensborg. På fotoet ses fra venstre mod højre i forreste række: Maskinmester Otto Meyer, bogholder Marie Kronika, faktor L.K. Lausten, chefredaktør Ernst Christiansen, redaktionssekretær L.P. Christensen, korrektør og journalist Auguste Nielsen, journalist J.N. Jensen, kontorist Johanne Rasmussen. I anden række: Journalist Walther Lange, journalist Christian Ingwersen, maskinsætter Jens Matthiesen, kontorist Anette Tscherning, udenrigsredaktør Tage Jessen, pakkerske Margrethe Neuendorf, kontorist Anni Nissen, kontorist Asmus Matthiesen, kontorist Olga Danielsson, maskinsætter Christian Thode. I tredje række: Maskinsætter Christian Mosegaard, maskinsætter N.O. Jeppesen, typograf Christoffer Friis, maskinsætter Jens Paulsen, typograf Karl Termannsen, 2. maskinmester Wilhelm Weber, arbejdsmand Johannes Petersen, typograf Otto Müller. I fjerde række: Arbejdsmand Christian Jensen, arbejdsmand Asmus Christensen, maskinsætter Gerhard Hjerresen, typograf Herbert Petersen, typograf Heinrich Kienke og husmester (pedel) Christian Ludvigsen. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

og som der i Danmark var bred politisk enighed om.

Der lå efter Ernst Christiansens mening også en *politisk* fare i dette sensationsmageri. Som han skrev den 8. oktober 1930: "I Tyskland har vi nazi'erne og stålhelmsfolkene. Hver dag lyder deres ophidsning som hammerslag, der skræmmer menigmands søvn og fred ud af øjnene. Førerne

er meget store i munden og endog dygtige til at lade 'hovederne rulle', når de står på ophøjet plads over mængdens lyttende ansigter. (...) Hvor nerverne er opslidte, kan deres slagord forekomme dem, der ingen udvej øjner, som visdom og kraft". Ifølge Ernst Christiansen bar avisernes uansvarlige sensationsjagt faktisk et direkte ansvar for den politiske polarisering og mange vælgers tilslutning til de ekstremistiske partier: De store overskrifter havde simpelthen ødelagt vælgernes dømmekraft og sans for saglig og besindig argumentation.

Derfor blev traditionelt dagsnyhedsstof ikke slået op med store bogstaver på forsiden af *Flensborg Avis*. Og på netop demonstrativt ikke-iøjne-faldende vis blev mord-, brand- og voldssager gemt inde i bladet under typisk én-spaltede eller to-spaltede overskrifter. Derimod kunne for eksempel et stort nationalt møde i Tønder få *Flensborg Avis'* redaktionssekretær til at forlange de store typer og de femspaltede overskrifter fundet frem fra sættekassen. Positive nyheder fra den nationale kappesstrid blev slået stort op – til opmuntring for parthaverne og til eksempel til efterfølgelse for resten af befolkningen. Også større politiske nyheder kunne gøre krav på store overskrifter, og den storpolitiske udvikling i 1930'erne fik de store typer frem på forsiden af *Flensborg Avis*.

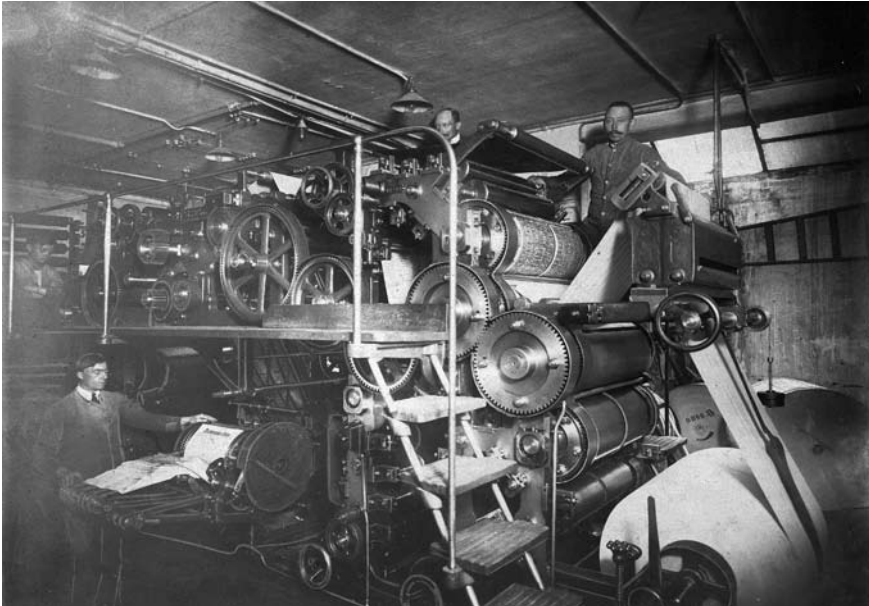
Det var L.P. Christensen, der som redaktionssekretær havde ansvaret for avisens udseende og opsætning – ikke blot på forsiden. L.P. Christensen var en flittig og stiltfærdig mand, men besad på sin egen stille måde en sejt og stædig vilje. Han var en omhyggelig og nidkær redaktionssekretær, men ikke nogen stor sproglig stilist som Ernst Christiansen. Mundtligt var han hæmmet af en læspen, der fik søskendeparret Dagmar og Tage Jessen til i deres indbyrdes korrespondance at omtale ham som "hr. Chrithtenthen".⁸ Men det var L.P. Christensen, der vogtede over, at det danske sprog i *Flensborg Avis* klang lige så rent som i Jens Jessens dage, hvor avisen havde været et mønster for hele den danske presse.⁹ *Flensborg Avis* havde sine sproglige pudsigheder, hvoraf de fleste stammede fra Jessens tid: "Nordmand" blev skrevet uden "d" ("normand") og ord som "beskæftigelse" var "tyske" – og dermed bandlyste. Det hed "sysselsættelse".¹⁰ Med Ernst Christiansens blomstrende pen blev desuden nye ord føjet til det danske sprog, eller glemte ord fundet frem igen. Det var kendetegnende, at ordene som regel var "nordiske" og erstattede låneord, for eksempel "medhu" og "modhu" i stedet for sympati h.h.v. antipati. Det gav til tider *Flensborg Avis* en sproglig tone, der ikke lå fjernt fra den bragesnak, man kunne finde i højskolekredse.

Side to og fem: Lokalstoffet, andet nyhedsstof – og journalisterne

Side to rummede *lokalstoffet*: Flensborg/Sydslesvig. Her behandlede alt lokalt nyt, og der blev lagt særlig vægt på nyheder med relation til mindretallet. Endvidere var der lokalnyt fra Nordslesvig med undtagelse af vesteregnet, der havde sin egen side – på *side fem*. Nationale begivenheder eller begivenheder af betydning for det nationale forhold i grænselandet blev prioriteret højest.

De lokale nyheder var rugbrødet i en avis af *Flensborg Avis'* type, hvad redaktør Jens Jessen havde indpodet sine lærlinge med den grundighed og ihærdighed, som var særegen for ham: En avis skulle rumme "ikke meget, men mangt"¹¹ – hellere mange små og lette artikler end én lang og tung. Jens Jessen havde hørt til dansk dagspresses pionerer på dette område, der prioriterede en tæt nyhedsdækning af det lokale liv i hele oplandet. Dags- og lokalstoffet i *Flensborg Avis* blev omkring 1933 leveret og redigeret af journalisterne J.N. Jensen, Auguste Nielsen, Christian Ingwersen, Walther Lange, Christian Hansen Damm, Georg Sønke Tscherning og Viggo Lausten, foruden skiftende journalistelever og en række løse ansatte medarbejdere og meddelere.

J.N. Jensen er allerede præsenteret. Ud over at være en solid og myreflittig journalist var J.N. Jensen også en flittig foredragsholder, han var stærkt engageret i ungdomsarbejdet og afholdssagen, og hans gæstfri hjem i Frederiksdal i Flensborg dannede ofte rammen om muntre sam-

Flensborg Avis anskaffede sig som det første dagblad i Slesvig en top-moderne rotationsmaskine i 1914, en såkaldt Albert-Frankenthal rotationspresse fra "Schnellpressenfabrik Frankenthal. Albert & Cie. Act.-Ges. Frankenthal (Rheinpfalz)". Pressen har fem trykværker, der hver kan trykke fire sider – altså maksimalt tyve sider. Den har en kapacitet på 10.000 sider i timen. Pressen vejer ca. 23 tons uden papir og er ca. 5 meter lang, 4,80 meter høj og 3 meter bred. Det sidste nummer af *Flensborg Avis* på denne presse blev trykt den 20. juni 1986. Maskinen befinder sig i dag på Danmarks Mediemuseum i Odense. På fotografiet, der er taget i forbindelse med *Flensborg Avis'* 50 års jubilæum i 1919, ses med den færdigtrykte avis daværende maskinmester Jensen. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

menkomster.¹² J.N. Jensens indsats for pressen var ikke præget af ærgerlighed, men udelukkende af "tjenersind" over for sit folk og *den danske sag*, mindedes journalist Christian Ingwersen senere; journalist Jensens hovedindsats i mellemkrigsårene for *Flensborg Avis'* vedkommende faldt efter Ingwersens mening ind under det moderne begreb *public relations*: "Hans vennesele og ukomplicerede sind satte ham i stand til at være en selvskreven receptionschef på *Flensborg Avis* for alle de 'forstyrrende gæster', der mødte op på redaktionen for at få en snak og et indblik i det sønderjyske arbejde".¹³

Også Auguste Nielsen er allerede kort præsenteret. Hun var "et myndigt og godt menneske", der "skrev med spids pen og brugte lilla blæk" og belærte sætterne om, at måneden "august" i *Flensborg Avis* skulle staves med "v", huskede sætter og typograf Lars Schubert senere.¹⁴

Christian Ingwersen blev født i 1908 i Jarlund i Sydtønder amt. Han var oprindeligt uddannet som sagfører, men blev i 1931 ansat som retsreporter på *Flensborg Avis* med den særlige opgave at dække de mange brisante politiske sager i Weimar-Tyskland. Christian Ingwersen har berettet om sit journalistliv i mellemkrigstiden:

"Skønt bladets ekspedition rådede over flere skrivemaskiner, hørte det ikke til god tone at nedskrive manuskripter på maskine. Tilsyneladende skræmte skrivemaskinernes støj de ældre medarbejdere, og sætteriets typografer var uhyre tolerante med hensyn til manuskripternes form og udseende. De ældre journalister fandt det ganske naturligt, at de med skrattende pen og lilla blæk skrev deres tekster på for eksempel en gammel konvolut, et visitkort eller lignende. Ganske vist havde redaktionen standardmanuskriptpapir, men det hørte til den yngste journalists opgaver af sparehensyn at gennemse brugte manuskripter for at finde frem til papir, der kunne anvendes endnu engang. Så gjaldt det om at sætte en tyk streg hen over det tidligere skrevne, således at den blanke bagside uden fare for genoptrykning kunne anvendes til et nyt manuskript".¹⁵

Georg Sønke Tscherning blev født i 1907. Han blev journalistelev på *Flensborg Avis* i 1920'erne, og vist nok fastansat i 1930. Han blev senere i 1930'erne *Flensborg Avis'* korrespondent i København og dansk statsborger 1938. I 1940 blev han ansat ved *Børsen* som folketingsmedarbejder, og i denne egenskab leverede han også stof til *Flensborg Avis*. Under besættelsen skrev han flere af *Flensborg Avis'* ledere om dansk indenrigspolitik.

Chr. Hansen Damm fik sin journalistiske uddannelse på *Flensborg Avis* og blev senere journalist i København. Chr. Damm har beskrevet det strenge, stramme, trykkende og tavse klima på redaktionen på Nørretorv: "Her er en rensende udluftning tiltrængt ... Man kunne engang imellem have lyst til at råbe og skribe af livsens kræfter for at få disse kontorers lammende tavshed jaget på flugt!"¹⁶ Også typografen Lars Schubert har beskrevet den mærkelige stemning på redaktionen; den kunne ikke just "kaldes glad eller opmuntrende. Der måtte ikke tales højt, thi chefredaktøren skrev sin artikel. Der blev kun hvisket. En mærkelig tavshed".¹⁷

Den strenge disciplin var et levn fra Jens Jessens dage, hvor man kun havde talt højt til redaktøren – og stående! Disciplinen gjaldt alle medar-

bejdere uden undtagelse – også udgiverens søn, hvad han måtte sande, da han i 1927 tiltrådte sin stilling på redaktionen. Lars Schubert var til stede og så Tage Jessen bagfra: "Han var ved at tømme sin dokumentmappe: Først kom der en dåse piller frem på bordet, dernæst en dåse mavepulver, så en pakke cigaretter og et askebæger. I mellemtiden var Ernst Christiansen kommet til stede, og nu skete der det uhyrlige, at han tog cigaretterne og askebægeret og lagde tingene tilbage i Tage Jessens dokumentmappe. Hvad der videre hen skete, ved jeg ikke, thi jeg gik tilbage til sætteriet".¹⁸

Mellem familien Jessen og Ernst Christiansen havde forholdet op igennem 1920'erne til tider været temmelig køligt. Men ambitionerne om, at Tage Jessen skulle overtage redaktionen af *Flensborg Avis*, når han havde nået skelsår og alder, var dog i betydeligt højere grad blevet næret af moderen end af sønnen. Tage Jessen var en begavet og kundskabsrig mand, men han ejede hverken sin fars lederevner eller stærke personlighed, og han lod ikke til at have problemer med at indordne sig under Ernst Christiansens ledelse.

Foruden medarbejderne i Flensborg havde avisen en række lokale medarbejdere i Nordslesvig. *Flensborg Avis* havde i 1920'erne af økonomiske grunde været nødt til at skære drastisk ned i antallet af meddelere fra Nordslesvig. Det var sket i flere omgange fra midten af 1920'erne, og nedskæringerne fortsatte efter 1930. *Flensborg Avis* var allerede sidst i 1920'erne ved at blive udkonkurreret på lokalstoffet alle andre steder end på Tønder-egnen, og fra begyndelsen af 1930'erne åd konkurrenterne sig også ind på avisen her.

Flensborg Avis var endnu i 1930'erne først og fremmest en nordslesvigsk avis. Her befandt langt størsteparten af dens holdere sig og herfra blev lokalstoffet prioriteret. Det gjaldt navnlig Tønder og vestereggen, hvor man siden 1885 havde haft aflæggeren *Vestslesvigs Tidende*. Efter næsten 40 års virke på hvad han kaldte "hundevagten" i den stærkt tysksindede by fratrådte lokalredaktør P. Skovrøy i 1920. Hans efterfølger var ikke nær så stabile.¹⁹ I den her omhandlede periode bestred Tycho Filskov (1927-1933), Viggo Lausten (1933-1940) og H.C. Clausen (1940-1945) posten. *Vestslesvigs Tidende* bar hovedparten af *Flensborg Avis'* oplag i Nordslesvig, men havde, bortset fra en kortvarig ambitiøs udvidelse i 1923 med eget trykkeri til lokalstoffet, været i konstant tilbagegang siden genforeningen. Navnlig siden de store besparelser i 1924, der var en følge af Theofilus Larsens uheldige forretningsmæssige dispositioner, fik *Flensborg Avis* stadigt vanskeligere ved at fastholde sine abonnenter i Nordslesvig. Nedskæringer blev nødvendige, og det kom blandt andet til at gå ud over lokalredaktionerne i Nordslesvig.

Selvom de øvrige danske aviser pålagde sig selv nogen tilbageholdenhed på Tøndereggen, åd de sig langsomt, men sikkert ind på *Flensborg Avis'* holdere på vestkysten. Nordfra trængte venstreavisen *Vestkysten* fra Esbjerg og den konservative *Ribe Stiftstidende* sig sydpå, og navnlig *Jydske Tidende* gjorde fra 1929 kraftige indhug i læserskaren.

Tycho Filskov fik, som vi skal se, i 1933 nok af at skulle underordne sig de tyske presseforhold. Han rømmede *Vestslesvigs Tidende* og begyndte med *Tønder Amts Tidende* for sig selv. Dermed var aviskrigen for alvor åbnet i Tønder, og *Flensborg Avis* tabte i løbet af 1930'erne yderligere terræn ude vestpå.

Efter 1933 var det Viggo Lausten, der bestred "hundevagten". Han blev født i 1904 som eneste søn af faktor ved *Flensborg Avis* L.K. Lausten. Som idealet på en dansk flensborg-dreng var han siden 1919 aktiv dansk spejderfører. Efter konfirmationen kom han i 1920 på Sorø Akademi og blev i 1922 journalistelev ved *Flensborg Avis*, siden journalist på *Der Schleswiger* under Ernst Christiansens og Jacob Kronikas kyndige vejledning. Viggo Lausten bestred posten som lokalredaktør med dygtighed og, af hensyn til kollegerne syd for grænsen samt egne muligheder for atter at vende hjem til Flensborg, med sans for forsigtigt ordvalg i omtalen af det nye Tyskland.

Derudover havde *Flensborg Avis* lokalredaktion i Aabenraa.²⁰ Lokalredaktør i den her omhandlede periode var Aage Mogensen (1931-1936) og Hermann Hunger (1936-1966). Sidstnævnte havde allerede været lokalredaktør i Aabenraa i årene 1928-1931. *Flensborg Avis* udkom i Aabenraa fra 1889 under navnet: *Aabenraa Avis*. I Sønderborg blev lokalredaktionen bestridt af Christian Refslund (1929-ca. 1964).²¹

Journalist Christian Ingwersen har fortalt, hvordan bladet i høj grad var opsat på at vedligeholde kontakten med det gamle udbredelsesområde i det nu genforenede Nordslesvig og hvordan man ihærdigt prøvede at slå bro hen over Skelbæk-grænsen. Det var ikke billigt. Telefonering hen over grænsen med lange referater og præmielister fra dyrskuer kostede tid og penge. *Flensborg Avis* havde imidlertid – i modsætning til mange andre mindre aviser – tre diktafon-apparater, formentlig anskaffet på initiativ af Walther Lange, der interesserede sig stærkt for lydoptagelse. Apparaterne fungerede på den måde, at medarbejderen i Tønder, Aabenraa, Sønderborg – eller København og Berlin – dikterede en sætning i telefonen. Den modtagende medarbejder på redaktionen i Flensborg gentog sætningen højt og tydeligt – hvorefter ordene nedfældedes på diktafonens voksvalse. Denne procedure gentog sig, indtil meddelelsen var færdig. Systemet indebar en rimelig sikkerhed mod misforståelser, idet den indtelefonerende medarbejder kunne følge med og føre kontrol med, hvad medarbejderen hjemme på redaktionen råbte ind i diktafonen. Til gengæld blev telefonsamtalerne dobbelt så lange, idet hver enkelt sætning skulle gentages.²²

Side tre – chefredaktørens ledende artikel, kulturstoffet og kronikken

Side tre rummede den ofte temmelig ordrige *ledende artikel*, der ikke sjældent strakte sig over 2-3 spalter – og ved flere lejligheder endog lagde beslag på samfulde fem spalter i fuld længde. Lederskribent var chefredaktør Ernst Christiansen, der på grund af sin blomstrende skrivestil er blevet kaldt "den ømmeste pen i dansk journalistik".²³ Det var ikke nød-

vendigvis venligt ment.

Ernst Christiansens meget lyriske artikler tog ofte udgangspunkt i naturbetragtninger eller filosofiske og moralske overvejelser. Hans florumvundne skrivestil var formentlig et forsøg på at tale til det irrationelle, til læsernes hjerter mere end til deres forstand. Når det er sagt, så skal det dog tilføjes, at den ledende artikel ikke savnede noget i klarhed, når det var dét, Ernst Christiansen ønskede. Ofte var den ledende artikel dog præget af de mange politiske hensyn, som Ernst Christiansen mente at måtte tage til forskellig side, navnlig når det gjaldt dansk indenrigspolitik. Formuleringerne var som regel forsigtige: "Der er nogen, der mener at ..." – hvorpå der redegøres for et standpunkt, og der blev fortsat med et forsigtigt: "Dette er et tiltalende synspunkt" eller endog så forsigtigt som "... helt uret har de vel ikke ...", hvorpå der fremføres argumenter for og imod, ofte på den måde, at Ernst Christiansens egen holdning tit tede frem bag formuleringer som "mange danske slesvigere mener ..." eller lignende. Denne forsigtige stil, der mildest talt er meget utypisk for 1930'ernes stærkt polariserede debatkultur, medførte, at lederskribenten ofte antog karakter af en lærer med en pegepind: Ernst Christiansen tog ikke selv entydigt standpunkt, men nøjedes med at håndplukke og fremhæve udtalelser fra forskellig side. Det var som regel udtalelser, der vedrørte den nationale kamp i grænselandet, det militære og åndelige forsvar eller blot stolthed og glæde over Danmark og danskheden. Det blev på denne måde muligt for ham at lade mænd af alle politiske retninger komme til orde, men vel at mærke mest om de emner, som Ernst Christiansen selv fandt væsentlige. Hellere end at kritisere en socialdemokrat, der havde udtalt sig om afrustning af Danmark, fremhævede Ernst Christiansen en socialdemokrat, der havde udtalt sig i modsat retning. Det lod sig udmærket gøre. Selv af folk på den yderste kulturradikale venstrefløj kunne der ind i mellem bringes et passende citat, som Ernst Christiansen kunne billige. Man kan diskutere, om det var en særlig loyal gengivelse af de politiske partiers standpunkter, men det var i hvert fald et forsøg på at lempe partiernes politik over i den retning, som Ernst Christiansen fandt rigtig. Han forsøgte derved samtidig at understrege *lighederne* mellem de danske partier snarere end *forskellene*. Hans projekt gik netop ud på ikke på forhånd at ekskludere nogen af det danske folkefællesskab. Også heri adskilte *Flensborg Avis* sig fundamentalt fra den danske partipresse, der i sagens natur var kendetegnet af en "os-og-dem"-holdning og stærkt opsat på at understrege forskellene mellem partierne og derved fastholde læsernes parti-loyalitet.

Inspiration til sine ledere hentede Ernst Christiansen ofte i sine lange, ensomme spadsereture i Frueskoven ved Flensborg. "Mødte han bekendte, så plejede han ikke at være videre oplagt til samtale. Han kunne være så langt borte i egne tanker, at han på sine vandreture overså selv meget nære venner".²⁴ Undervejs tog han notater og nedskrev tanker og idéer, som så dannede grundlag for den ledende artikel.²⁵ Ofte var den ledende artikel ikke tilstrækkelig for alt det, Ernst Christiansen havde på hjerte.

Spredt ud over avisen stod små sentenser eller randbemærkninger, trykt med kursiv, de såkaldte *Christiansen-epistler*,²⁶ med filosofiske betragtninger, manende appeller – eller blot små iagttagelser fra naturen eller dagligdagen, der kunne tjene til opmuntring eller eftertænsksomhed.

For Ernst Christiansen selv havde disse epistler en mentalhygiejnisk funktion. Han, der var tynget af bekymringer og sorger, hentede simpelt hen trøst i naturen. Naturen var for ham en kilde til at hente ny kraft og glæde – således som det kom til udtryk i en epistel den 3. april 1938, der kun i sin begyndelse er “typisk”, men som afsluttes med en fin – og for Ernst Christiansen ret sjælden – selvironi:

“Uden for havelågen er der en stor olie-plet på asfalten. I den fugtiggrå morgen skinner og stråler den som en påfugle-hale. Virkelig værd at standse ved et øjeblik. På den anden side gaden kimer en forsythia-busk lystigt med alle sine gule småbjælder. Og se lige ved siden af den ribs-busken, der ved første øjekast synes at skjule sin røde blomsterpragt, men bliver skønnere og skønnere for hvert sekund man ser på den. Og hør, hvor spurvene larmer morgenkåde i den store vedbend. Og se disse buske, ikke en blomst, ingen anden kulør end den spæde lysegrønne over det sortbrune net af grene, et bedårende brudeslør. Og hør nu i parken, hvorledes der stemmes op! Og se dernede på den store pil, hvor den vifter med alle sine forårssmykte kviste og bilder os ind, at solen skinner, skønt der er gråt over det hele. – Ja, hvad så? – Hvad så? Du skal være glad, menneske, din tørvetriller!”

Ernst Christiansen måtte *kæmpe* sig til glæden. “Se, dette at være glad alligevel under al modgang, det er ... noget, jeg ærligt har kæmpet mig frem til i over 30 år ...”, lader han sit *alter ego*, apotekeren i *Gretes Kamp* udtale.²⁷ Romanen var en hyldest til den ungdommelige og ukuelige livsglæde, som han beundrede og som hovedpersonen Grete, der er modelleret over Jacob Kronikas søster Andrea Kronika, naturligt havde, hvor Ernst Christiansen selv måtte stride sig til den. Det hørte ifølge journalist Christian Ingwersen til Ernst Christiansens specialiteter at opfordre de unge medarbejdere til at se glade ud, men “hos ham selv så man desværre sjældent et smil”.²⁸ Det var i hvert fald ikke et ublandet glad smil: Typografen Lars Schubert har berettet om, hvordan han ofte havde set Ernst Christiansen stå “ensom på skansen, det vil sige, når jeg kom ind i hans redaktionsværelse, mødte jeg ofte det syn at se ham stående med begge hænder i bukse-lommen og stirre ned på Neptunbrønden [på Nørretorv i Flensborg, forf.]. Rørte man ikke på sig, kunne man sikkert have fået lov til at stå der i timevis, så der var ikke andet at gøre, end at jeg unge menneske måtte tage initiativet og komme frem med mit ærinde. Hver gang sluttede samtalen med et venligt smil fra Ernst Christiansens side. Inderst inde havde jeg ondt af ham”.²⁹

Meget af dette hang sammen med en kejtethed eller generthed, som Ernst Christiansen havde vanskeligt ved at overvinde. Som om det ikke var slemt nok, plagedes Ernst Christiansen af mavesår, der gav ham søvnløse nætter. Mavesåret havde han allerede pådraget sig som soldat under Første Verdenskrig. Hvordan en sådan søvnløs nat kunne forløbe,

skinnede igennem, da han i anden sammenhæng skrev om at være i pine: "Måske har vi prøvet at ligge en nat og flere nætter, pint af smerter. I disse mørkets timer kan alt det, vi ellers lever og ånder for, det, vi glæder os over og sørger over, blive så underligt borte i mulmet. Der er kun pinen tilbage, og den store håbløshed banker og snurrer og filer, og stemmer og hvæser som autogen-svejsning, og vil bryde ind i vort sinds inderste tempel, der hvor der er forment vore egne skrøbeligheder adgang".³⁰ *Flensborg Avis'* chefredaktør var på alle områder en plaget mand, der holdt sig selv oppe ved en stærk pligtfølelse og en stærk følelse af at have et kald – og som trods alle genvordigheder vedblev at give udtryk for en ukuelig optimisme og en tro på, at retten ville sejre til sidst.

Men Ernst Christiansens "epistler" var andet end naturbetragtninger og terapi. Meget ofte rummede en epistel en slags koncentrat af den ledende artikel, og den kortere og mere koncentrerede form rådede nogen gange bod på den mangel på klarhed og præcision, der ellers godt kunne præge de temmelig florumvundne ledende artikler. Navnlig efter nationalsocialisternes magtovertagelse kunne den ledende artikel være ganske overordentligt forblommet og svær at gennemskue. Det gjaldt forresten ikke kun, når regimet eller nationalsocialismen skulle kritiseres, men også når det modsatte var tilfældet; når dele af nationalsocialismen skulle holdes op for læserne som værd at efterfølge.

Når Ernst Christiansen af den ene eller den anden grund var fraværende, blev den ledende artikel som regel forfattet af Tage Jessen, der skrev under mærket *-e-*. Det er kendetegnende, at den ledende artikel i så fald oftest handlede om udenrigspolitik eller danske indenrigspolitiske emner. De grænsepolitiske ledere var i hovedsagen forbeholdt Ernst Christiansens pen.

Under normale omstændigheder rummede side tre tillige blandede nyheder fra forskellige stofgrupper: Udenrigs- og indenrigsstof samt meget ofte også i femte spalte en artikel med kultur- eller videnskabsstof, eventuelt også med udtog af artikler fra forskellige – ofte engelske eller amerikanske – tidsskrifter, *etnografica* o.l.

Kulturstoffet prioriterede dansk og nordisk kultur højest. I modsætning til mange af sine nationale og politiske meningsfæller i Danmark stod *Flensborg Avis* ikke *principielt* afvisende over for moderne kunst. Ernst Christiansen var ikke bagstræberisk, men kunne derimod være forsigtigt-positiv over for den nye kunst – for så vidt han da fandt den opbygge- lig. I en leder den 11. februar 1933 skrev han om en udstilling i Flensborg med moderne dansk kunst:

Han var gået "nysgerrig og noget afvisende ind til den moderne kunst, som man har bildt sig ind var uforståelig og forvrænget ... man standser hist og her, stivner eller får et mumter glimt i øjet, går videre, kommer igen, begynder at blive opmærksom, at arbejde med sine egne tanker, at søge at finde ud af kunstnerens hensigt. Måske er det ofte for let ved den ældre kunst, måske dens værker er for færdige. Du vil naturligvis hellere have et skovbillede hængende på din væg af skoven, som den i virkeligheden er, end et billede af dine omgivelser, som de ser

ud for dig, når din ligevægts skal en sjælden gang er sprængt. Men du har selv oplevet, at verden kunne være helt anderledes i en stor sorg eller en knugende tilskikkelse eller en uventet glæde. Et billede kan være skønhed, det kan være hensigt, det kan i et glimt sætte tilværelsen i et nyt lys for os. En udstilling kan hjælpe os med at lære at se og skønne”.

Om denne positive indstilling skyldtes, at det var *dansk* moderne kunst, er ikke umuligt, men i de afsluttende bemærkninger afslører han et kunstsyn, der bestemt ikke er præget af bagstræb, selvom hans grundsynspunkt var konservativt. Ernst Christiansen forsøgte at *forstå* den moderne kunst.³¹

Ernst Christiansen ønskede også *mere* af kunsten, end blot reproduktion af klassikerne: “Hvad spilles der af nyere danske stykker, som tager sindene, enten folk vil eller ej?”, spurgte han for eksempel i en leder om dansk teater. Der måtte fornyelse og alvor til:

“Dansk teater spiller klassikerne, eller et stykke fra de andre nordiske lande. De danske nutidsstykker er for en stor del noget pilleri. Livets og dødens store spørgsmål behandles i udenlandske skuespil og bøger. Så vidt rækker stoffet ikke herhjemme. (...) Udefra kan en bog som *Intet nyt fra vestfronten* hamre igennem, herhjemme er det oversatte underholdningsbøger og kunstnerisk pilleri for kunstens skyld, som publikum og forlag kæler for. Der kunne godt trænges til oprør, og et sådant ville komme den virkelige skuespilkunst til gode. (...) Ikke kunsten for kunstens, men kunsten for livets skyld!”

Kunsten skulle efter Ernst Christiansens mening ruske op i de “alt for ligeglade mennesker således, som et lyn flammer i vejret en bælgmørk nat, at den store indre oplevelse ligger foran ethvert menneskes fod, og uden at tage det på os, har vi bedraget os selv for det virkelige menneskeliv”.³² Der skulle være *idé* i kunsten: “Af det danske skuespil, af det danske dramatiske forfatterskab kræver vi nulevende danske hjælp for vort folk til dets livskamp i denne tid fuld af uhygge og farer og styrkeprøver, hjælp for den enkelte til at føre et sundt liv. Der må godt erklæres hykleriet krig på kniven og ryddes op i gamle fordomme og i uforstående snæversyn, når blot ikke barnet hældes ud med badevandet”. Den danske kunst skulle medvirke til fornyelse og fortsat fremdrift i det danske folk.³³ At der skulle være idé i kunsten var i overensstemmelse med den samtidige kunstkritik i Danmark, hvad enten den kom fra højre eller venstre side.³⁴ Synspunktet førte blandt andet til, at Ernst Christiansen blev en varm beundrer af Kaj Munk, som blev hyldet som fornyeren af dansk teater og som én af de ganske få i dansk kulturliv, der satte tidens store problemer under debat. Men det gjaldt ikke kun for en national dramatik som Munk. Man kan i ledende artikler også se Ernst Christiansen tage for eksempel Soyas stærkt kontroversielle satiriske stykke *Umbabumba* i forsvar over for den sønderlemmende kritik i den danske presse.³⁵ Også en forfatter som kommunisten Hans Kirk kunne få en begejstret anmeldelse i *Flensborg Avis*.³⁶

Kulturstoffet i øvrigt blev varetaget af Walther Lange. Han blev født i Sønderborg i 1906, blev ansat ved *Der Schleswiger* i 1923 og var en over-

gang bladets lokalredaktør i Slesvig by. Han blev fast ansat på *Flensborg Avis* den 1. april 1931 som kulturmedarbejder.

På side tre i øvrigt stod *under strengen* kronikkerne *Breve fra landsmænd*, der kunne strække sig til side fire og eventuelt også til side fem. Hjemstavnsforfatteren Thorkild Gravlund³⁷ og filologen Gudmund Schütte må nok være de flittigste bidragydere i 1930'erne overhovedet, hvilket alt andet lige gjorde læsere af *Flensborg Avis* helt usædvanligt velbevandrede i forhistorie og filologi. Både Thorkild Gravlund og Gudmund Schütte gav gennem deres skriftlige produktion 1920'ernes og 1930'ernes danske nationale højrefløj et historisk fundament at stå på, og de var begge stærkt interesserede i det danske arbejde i Sydslesvig. I *Flensborg Avis* var deres bidrag som regel knyttet til diskussioner med slesvig-holstenske videnskabelige modstandere og drejede sig om Slesvigs nationale tilhørsforhold.

Men det var så langt fra kun den danske højrefløj, der skrev i *Flensborg Avis*. Tvært imod var kronikkerne meget ofte forfattet af højskolefolk: Anders Uhrskov, Niels Bukh, Even Marstrand, Jakob og Ingeborg Appel, Holger Kjær, H. Grønborg, Bo Bojesen Rud, Anders Vedel, Grønvald Nielsen, H. Balslev, C.P.O. Christiansen og Jørgine Abildgaard. Det kendteste danske navn, der skrev kronikker til *Flensborg Avis* i 1930'erne, var forfatteren Henrik Pontoppidan³⁸, men også forfatteren Cai M. Woel var flittig bidragyder, ligesom Johan Skjoldborg, Valdemar Rørdam, Kaj Munk – og senere Morten Korch – bidrog med enkelte kronikker. Lokalt var amtslæge Lausten Thomsen, landstingsmand Hans Jepsen Christensen og rektor på Duborg-skolen Andreas Hanssen de flittigste skribenter.³⁹

Idéen med *Breve fra Landsmænd*, der skulle rumme kronikker, skrevet af Danmarks førende mænd og kvinder inden for åndsliv, politik og økonomi, var blevet undfanget på Askov Højskole – under medvirken af forstander og tidligere undervisningsminister, Venstremanden Jakob Appel og hans svigersøn, lærer C.P.O. Christiansen, der også kom til at sidde i *A/S Flensborg Avis'* første tilsynsråd. Det skete omtrent samtidig med at der blev arbejdet med planer om en økonomisk rekonstruktion af avisen i 1929-1930. Jakob Appel og C.P.O. Christiansen skrev rundt til en række kendte personligheder, og der var i sommeren 1930 opnået tilsagn fra ca. 150 *landsmænd*,⁴⁰ og siden kom der flere til. Listen var domineret af præster, frimenighedspræster og højskolefolk, hvoraf Askov efter alt at dømme mødte med et nærmest fuldtalligt lærerkorps. Men også Frederiksborg, Ollerup, Vallekilde, Danebod, Rødding, Rønshoved og mange andre var repræsenterede. Kronikkerne talte indtil midt i juni 1930 så forskellige emner som: *Dostovjefski, Dansk civil Luftfart før og nu, Primitiv Gymnastik, Vor Tids Børn, Den dansk-tyske Handelsbalance, Sønderjysk Mejeribrug gennem 10 Aar, En ny Type Hjemmetyskere, En fynsk Bonde og En indisk Bog om Kristendom*. Det var hensigten, at *Breve fra Landsmænd* skulle være et forum for oplysning om alle tænkelige emner. Det skulle også være med til "at løfte vor yderste blad-forpost op over alt småligt partikævl og gøre det til en plads, hvor enhver dansk mand uden hensyn til

kulør frit kan fremsætte sine tanker”, som en højskolelærer udtrykte det i et brev til avisen.⁴¹ Dette var i nøje overensstemmelse med Ernst Christiansens egen vision for *Flensborg Avis*.

Disse kronikker begyndte at dukke op i avisen i april 1930, og kom fra maj måned samme år regelmæssigt flere gange ugentligt. Det var C.P.O. Christiansen, der i hvert fald i begyndelsen trak det tunge læs med kontakten til skribenterne, og selvom antallet p.g.a. nedskæringer senere måtte begrænses, så var *Breve fra Landsmænd* i 1930'erne en helt fast institution.⁴² Forbindelsen til Askov og ikke mindst til C.P.O. Christiansen kom i meget høj grad til at påvirke Ernst Christiansens videre udvikling af “front og bro”-tankegangen – og dermed også *Flensborg Avis'* forhold til nationalsocialismen.

En anden type kronik-lignende artikler stod Jacob Kronika for. I sine nyhedsartikler afstod han som regel fra at kommentere særligt kraftigt på dagsaktuelle begivenheder. Men i klummer under mærket *Jens*, der ofte blev bragt som en mellemting mellem en indsendt og en redaktionel artikel, kunne han mere frit kommentere på stort og småt – ofte med udgangspunkt i hans dagligdag i Berlin. Kronika holdt af at lade navne på kendte og indflydelsesrige mennesker falde med passende mellemrum i disse klummer – eller alternativt netop hentydningsvis omtale fortrolige samtaler med anonyme, men *meget* kendte personligheder. Stilen minder meget om den, han siden benyttede i sine erindringsbøger.

Side fire til otte – med LS-spalten

Side fire rummede typisk mere stof og småartikler fra Nordslesvig samt landbrugsstof i rubrikken *Landbrugstidende* med noteringen på smør, æg, mælk etc., valutakurser m.m. *Side fem* var som nævnt under navnet *Vestslesvigs Tidende* helliget *Tønder og Vestegnen*.

På side fem holdt endvidere LS-spalten til. Fænomenet *Landbrugernes Sammenslutning* (LS) var en følge af landbrugskrisen, der ramte de sønderjyske landbrug særligt hårdt og førte til en bølge af fallitter og tvangsauktioner. I årene mellem 1931 og 1935 kom mellem hver ottende og hver niende sønderjyske gård ufrivilligt under hammeren. LS, der var grundlagt i november 1930 af Knud Bach i Randers, fik særlig stor tilslutning i Sønderjylland, og det blev her i ganske særlig grad radikalt i sine udtryksformer. I de fire sønderjyske amter opnåede LS allerede for 1931-1932 et medlemstal på op imod 10.000, svarende til i gennemsnit 70% af alle landbrugere, og selvom medlemstallet siden dalede noget, vedblev LS at være en faktor, man måtte regne med i sønderjysk politik.⁴³

LS-spalten var et helt særligt fænomen i sønderjysk presse: En fast rubrik med politisk stof, der blev redigeret udefra, og hvori der undertiden blev gjort meninger gældende, der afveg fra bladets. Dette var – med pressehistorikeren Svend Thorsens ord – “hverken før eller siden set i dansk presse”.⁴⁴ LS-spalten var fælles for *Flensborg Avis*, *Dybbøl Posten*, *Dannevirke-Modersmaalet* og *Jydske Tidende*, og dukkede op med ujævne mellemrum, til tider flere gange ugentligt – og ikke sjældent direkte po-

lemiserende imod de sønderjyske aviser selv. *Flensborg Avis*, der i begyndelsen skarpt havde afvist LS og som regel hyldede frihandel af næsten Madsen-Mygdalsk art⁴⁵, plæderede for "hjælp til selvhjælp" til landbruget og tog afstand fra LS' aktionslyst, måtte flere gange lægge ryg til drøje hug. Ernst Christiansen forbeholdt sig ret til at stryge passager, som han ikke ville acceptere – og gjorde det. Dette førte til gengæld til, at der på LS-møder blev opfordret til boykot af *Flensborg Avis*. Ernst Christiansen opfordrede fra krisens begyndelse den danske landbostand i Nordslesvig til at samles og var også villig til at støtte ethvert forsvarligt arbejde i LS, "men selvfølgelig har det været vor pligt at hjælpe med til, at den kom ind på en vej, som ikke stred imod nationale tarv".⁴⁶

LS-spalten blev introduceret i marts 1932 og blev formaliseret på et møde i maj 1932 mellem repræsentanter for LS og den sønderjyske presse. LS havde truet med alternativt at oprette et eget dagblad. Spaltepladsen blev efter alt at dømme stillet gratis til rådighed og redaktøren aflønnet af aviserne i fællesskab.⁴⁷ Truslerne om egen avis var ikke grebet ud af luften. LS fik i 1930'erne en stærk periodisk presse med for eksempel *Landboværnet* (1933-1939) og *LS-Bladet* (1937-1939), og i perioder endog en egentlig dagspresse med *Landbrugernes Dagblad* i Maribo og *Nordjysk Tidende – Folket*.⁴⁸ I Sønderjylland var der oven i købet fortilfælde for slige aviser, idet Cornelius Petersens *Selvstyrebevægelse* i årene 1926-1928 havde udgivet et dagblad, *Folkets Selvstyre*.⁴⁹ De sønderjyske bladudgivere frygtede måske næppe, at et sådant LS-dagbladsprojekt på længere sigt ville kunne udgøre nogen trussel mod dem, men på kortere sigt og i den aktuelle økonomiske situation kunne et sådant dagblad såmænd volde skade nok. Det var derfor en trussel, som de sønderjyske dagblade var tvunget til at tage alvorligt.

LS-spalten blev redigeret af Frederik Vestergaard.⁵⁰ Oprindeligt lærer og Thybo var Vestergaard efter en omflakkende tilværelse i 1928 flyttet til Sønderjylland, hvor han købte gården *Solvang* ved Lydersholm i det vestlige Nordslesvig kun få kilometer nord for den nye grænse. Det var nationale motiver, der lå bag erhvervelsen af gården i ét af de mest tyske hjørner af Nordslesvig. Fr. Vestergaard tog med sin hustru og sine 14 børn til Sønderjylland for at gøre en national indsats for danskheden. Fr. Vestergaard var holder af *Flensborg Avis*, der endnu havde sit kerneområde herude vestpå. Han lod sig ikke – som naboen – friste af *Jydske Tidende*, der fra 1929 tilbød sig som morgenavis, endog af et langt større omfang end konkurrenterne. Vestergaard købte endog – i fællesskab med en anden nabo – en aktie i *Flensborg Avis*, da virksomheden i 1930 forvandlede til at aktieselskab. Han har tydeligvis følt en god del veneration for æ *Blaj*, for det har næppe været udsigten til økonomisk afkast, der bevægede Vestergaard til at blive aktionær.

Landbrugskrisen ramte ikke Fr. Vestergaard mindre hårdt end mange andre nordslesvigske bønder. Et sammenfald af uheldige omstændigheder med oversvømmelser og mund- og klovsyge hos naboen i året 1933 gjorde en ende på Vestergaards tiltro til fremtiden som landmand, men *Solvang* undgik med nød og næppe at komme under hammeren, som det

skete for hundredevis af andre gårde i Sønderjylland. Men Vestergaard blev en bitter mand. Vreden vendte han imod den socialdemokratisk-radikale regering i København. Fr. Vestergaard blev LS-mand. En telefon blev installeret, en række avisabonnemeter tegnet – og så var *Solvang* forvandlet til LS-redaktion. Arbejdet omfattede både hustruen Henriette, der betjente skrivemaskinen, på hvilken hun renskrev mandens manende artikler, og svigerfaderen, der ejede et krystalapparat, ved hjælp af hvilket han hver aften aflyttede pressens radioavis. Nyheder, der forekom ham særligt vigtige, blev noteret ned på små lapper og overdraget redaktionen ved spisebordet. Snart erhvervede man sig dog en rigtig radio – og en telefon.⁵¹

Fr. Vestergaard skrev sin LS-spalte med et ordvalg, som stod han på en sæbekasse og holdt en brandtale til et rabaldermøde.

Side seks samlede op på afbrudte artikler og rummede bekendtgørelser (familie- og offentlige bekendtgørelser), *side syv* rummede annoncer og feuilleton. *Side otte* samlede op på udenrigsstoffet og andet forsidestof og rummede oversigten *I to ord* med dagens vigtigste overskrifter. Første spalte – plus eventuelt yderligere plads – var som regel fyldt med imødegåelser og lignende over for stof i den grænsetyske presse. På ottende side yderst til venstre lå den daglige slagmark, på hvilken forpostfægtningerne og de mindre slag i grænsekampen blev udkæmpet.

Foruden de nævnte sider havde *Flensborg Avis* en række faste tillæg.

Der Schleswiger

Det vigtigste tillæg var det tysksprogede *Der Schleswiger*, der med to sider i femspaltet format dagligt var hæftet ved *Flensborg Avis'* sydslesvigske udgave. Det havde som tidligere nævnt af økonomiske grunde været nødvendigt at opgive den selvstændige udgivelse af *Der Schleswiger* og i stedet gribe til denne løsning.

Faste rubrikker var oversigterne *In aller Kürze* (forsiden) med udenrigsnyt og tysk indenrigsnyt i ultrakort form, som regel $1/2$ spalte. Tre spalter under stregen på side ét var forbeholdt underholdende nyt og kuriosa fra hele verden. *Der Schleswiger* rummede i det hele taget på sine beskedne to sider en påfaldende høj procentdel petitstof og andet stof af kulørt og underholdende karakter – et sikkert tegn på få journalistiske ressourcer.

Tilbagevendende forsidestof var stort opsatte tre-spaltede artikler med stof fra Danmark af typen *Dänische Landwirtschaft* om det moderne danske landbrug, *Die Arbeitslosigkeit in Dänemark* om den gode danske sociale forsyning og lignende – kort sagt fyldige artikler med (positivt) stof fra dansk politik, økonomi, industri, fiskeri, kultur, handel og håndværk. Praktisk taget dagligt fyldte artikler af denne art $1/4$ side. Rubrikken *Mosaik aus dem dänischen Mutterland* rummede også kortfattet nyhedsstof fra Danmark. *Der Schleswigers* vigtigste opgave var at formidle (positive) indtryk af Danmark til mennesker, der aldrig havde besøgt landet og som kun havde tågede forestillinger om, hvordan der var. Det skulle som

nævnt *missionere*.

Bladet indeholdt i Kronikas tid dagligt på forsiden en leder, der ofte forholdt sig til indre tysk politik ud fra en venstreorienteret-pacifistisk synsvinkel. Dette ændrede sig til dels efter hans afgang i 1931, selvom avisen i sine grundlæggende holdninger fortsat stod til venstre for *Flensborg Avis*. Når *Der Schleswiger* gennemgående var mere venstreorienteret, så hang det ikke kun sammen med redaktørernes forskellige temperament. Det skyldtes formentlig også, at *Der Schleswiger* navnlig beskæftigede sig med indre tyske forhold i sine ledende artikler, *Flensborg Avis* derimod mere med indre danske forhold – og i de *indre tyske* forhold krævede man radikale forandringer til det bedre for mindretallets frihed, hvorimod man i de *indre danske* forhold ønskede samling og konsensus. Det skyldtes endvidere, at *Der Schleswiger* henvendte sig til læserne *syd* for grænsen, det danske mindretal, der i hovedsagen bestod af arbejdere og småkårsfolk, hvorimod kernelæserne *nord* for grænsen var den nationalt sindede landbefolkning, bønderne i Nordslesvig, og det nationale og konservative borgerskab i de danske byer. Det gør en stor forskel.

Forandringen i 1931 hang sammen med Kronikas afgang – og endvidere med den disciplinering, som det danske udenrigsministerium udsatte redaktørerne for. Ansvar for *Der Schleswiger* blev den 1. januar 1932 overtaget af Viggo Lausten, der også skulle fungere som redaktionssekretær. Fra 1933 overtog Walther Lange ansvaret, og siden overgik det til Tage Jessen. De ledende artikler skrev Tage Jessen i hele perioden under mærket *T.J.*, ligesom også Ernst Christiansen lejlighedsvis bidrog på meningssiden.

Tage Jessens ledende artikler til *Der Schleswiger* handlede oftest om mindretalsforhold. Også Ernst Christiansens ledende artikler fra *Flensborg Avis* blev, for så vidt de befattede sig konkret med det danske mindretals forhold i Sydslesvig eller var i polemik med grænsetyske blade om dette eller historiske emner, bragt i oversættelse. Enkelte gange, hvis omfanget gjorde det nødvendigt, blev lederen fordelt over to dage. Også Tage Jessens ledende artikler var ofte delt i flere dele. De lange, flerdelte ledende artikler, der ofte kunne have et mindretalsteoretisk indhold, var formentlig i højere grad henvendt på den tyske offentlighed end på bladets egne kernelæsere. Og når Tage Jessen kunne tage et indlæg af Gudmund Schütte om forhistoriske emner, klippe det i mindre stykker og bringe det som ledende artikel over flere dage, så vidnede det om, at tysk indenrigspolitik ikke længere nød den samme prioritering som tidligere.

Bagsiden af *Der Schleswiger* rummede under stregen feuilleton'en, der ikke sjældent lagde beslag på $\frac{1}{3}$ af siden. Rubrikken fra Frisland *Fraschlönj* – under redaktion af Johs. Oldsen-Lindholm – var ikke daglig, men dog adskillige gange ugentligt; typisk over $\frac{1}{2}$ -1 spalte. Også bagsiden havde sin rubrik *In aller Kürze*, her med nyt fra Flensborg.

Side 2 var helliget lokalstof i rubrikker som: *Schleswig* og *Südschleswigland*. Tyske indenrigsnyheder blev fra 1933 stort set kun bragt fra enten Kronikas korrespondancer eller i egen redaktion fra tyske aviser.

Mindretallets egne forhold havde derimod topprioritet i *Der Schleswiger*. Henvendelser til forskellige myndigheder og disses svar vedrørende

det danske mindretals særlige rettigheder blev omhyggeligt bragt på for-siden, ofte indrammet og fremhævet med tykke, sorte bjælker: Det syntes at have til formål dels at få flertalsbefolkningen til at acceptere mindretal-lets særlige rettigheder, dels at få mindretallets medlemmer til at holde fast i dem! Dette blev navnlig kendetegnende for tiden efter 1933, da det gjaldt om at få skabt præcedens for de friheder, som trods alt blev tilstået mindretallet i det ensrettede Tyskland.

Omtrent en gang om måneden udkom *Der Schleswiger* med et særligt *mindretalsnummer*.⁵² Det beskæftigede sig med de spørgsmål, der vedrørte de mange mindretal i Europa. Hensigten var at sprede oplysning om mindretallene og derigennem sikre forståelse for deres rettigheder. I det større perspektiv skulle dette være med til at sikre freden mellem nationerne. Det første nummer den 18. december 1930 rummede blandt andet artikler om nationalsocialisternes holdning til de nationale mindretal og en rundspørge med svar til ledende tyske personer i grænselandet om mindretals ret til at deltage i kommunale anliggender. Efter nogen tid op-hørte mindretalsnummeret atter.

Der Schleswiger fortsatte som dagligt tillæg til *Flensborg Avis* indtil august 1937, da bladet blev forbudt. Herefter udkom det som selvstændigt månedsskrift indtil 1944.

Ung Nordisk Grænsevagt – den nynordiske tanke

Næst efter *Der Schleswiger* blev i 1930'erne *ungdomstillægget* om torsdagen på side to det vigtigste. Tillægget hed *Ung Nordisk Grænsevagt* – forkortet *UNG*. Tillæggets hoved viste løsenet *Front – Bro* på hver side af to sles-vigske løver. Det kom første gang i september 1933. Dette tillæg – eller snarere denne rubrik –, der snildt kunne brede sig ind over side tre, blev redigeret af generalsekretær for *Den slesvigske Forening* Fr. Petersen og – i begyndelsen – af formand P. Marcussen fra *Det unge Grænseværn* (DuG). Den var så integreret i avisen og så højt prioriteret, at torsdagens ledende artikel i *Flensborg Avis* fra 1936, da DuG fik sit eget tidsskrift *Folkung*, ind-gik som en del af *UNG*. Det var hensigten med *UNG* at kalde på den dan-ske og nordiske ungdoms medarbejderskab, at give den et forum til ud-veksling af tanker, og at kalde på dens nationale vilje og mobilisere den for den nationale kamp i grænselandet. Det var ikke meningen at organi-sere det for stramt; "der skulle kun skrives, hvor noget inde fra trænger frem, hvor vedkommende virkelig har noget på hjerte", for "bavl har vi nok af i vort folk".⁵³

I øvrigt bestod *UNG* af passende opbyggelige citater fra verdenslittera-turen og artikler om nationale og nordiske emner. *UNG*-siderne var præ-get af imponerende mange indsendte artikler og læserbreve med debat om dette og hint. Blandt favoritemnerne var sund og opbyggelig læsning, sport og idræt og national vilje til at stå grænsevagt – foruden nyskandi-navisme/nynordisme. Navnlig om sidstnævnte emne førte indsenderne lange og lidenskabelige debatter, båret frem af ungdommelig begejstring over den skandinaviske tanke. Der var ofte bidrag på svensk eller norsk,

og det blev heftigt diskuteret, om – og i givet fald hvordan – de nordiske sprog kunne tilnærmes hinanden (“nordisk målstræv”), så den gensidige forståelse kunne fremmes og det nordiske fællesskab på længere sigt blive tættere.

Denne *nynordisme* eller *nyskandinavisme* adskilte sig ikke blot fra den traditionelle, romantiske studenterskandinavisme fra forrige århundrede, hvad der kunne være væsentligt nok. Den definerede også sig selv som stående *direkte i modsætning til* den tyske-nordiske, nationalsocialistiske *Nordische Bewegung*. I en polemik med den danske nationalsocialist, Ejnar Vaaben, beskrev C.P.O. Christiansen forskellene i en kronik-serie i 1934:

Den moderne, tysk-nordiske bevægelse med sin “voldsomme forherligelse af urnordisk fortid, af blod og race og af kommende storhed” var på mange måder som en “uhyggelig genganger” af den gamle, romantiske skandinavisme. Den *traditionelle* skandinavisme havde beklaget delingen af Norden i flere stater, glædet sig over den glørværdige fælles fortid og håbet på, at der i kraft af denne fortid kunne opstå et nyt, åndeligt, statsligt fællesskab mellem de nordiske folk. Men dette afviste C.P.O. Christiansens *nynordiske* bevægelse: Medens de romantiske skandinaver og den moderne tysk-nordiske bevægelse havde en idealistisk opfattelse af *Urnorden* og den nordiske oldtid og betonedede det herlige, der var over livet dengang, og det fællesskab, der da rådede i Norden, så havde den *nynordiske* bevægelse ...

“...en yderst realistisk opfattelse af hine tider, og vi går stille med dørene, når der tales om vore urfædre. Vi forstår, at denne nordiske herlighed var af yderst primitiv art, så hårdhjertet, så usocial, så brutal, vild i sine følelsers vælde, så fremmedartet i sin kampglæde, og så blind og uselvstændig i sin troskab og i sin slægtsfølelse, at vi vel kan undres og betages af dens vælde som af næsten intet andet, men hånden på hjertet! En Brynhild og en Gudrun, en Sigurd, en Helge er os nutidsmennesker mere fremmed end *den* russiske kommunist, for hvem det sociale fællesskab er ét og alt og *den* katolske præst, for hvem de helliges fællesskab er livets egentlige grundlag”.

Moderne nordiske mennesker havde nok brug for de oldnordiske skikkelser som *råstof*; men den historiske udvikling havde *forædlet* nordisk ånd. Denne forædling betragtede den *nynordiske* bevægelse – i modsætning til nationalsocialister og romantiske skandinaver – som *positiv*. Den gamle, nordiske sjælskraft havde gennemgået en “omformningsproces under indflydelse af mægtige ånder og kulturkræfter syd- og vestfra, af den såkaldte ‘asiatiske’ kristendom, af den romerske selvtugt og statsklogskab, af den lutherske reformation, den engelske frihedsånd og den franske lighedsånd”.⁵⁴ Dette var positivt. Historien var en levende sammenhæng, hvor intet led kunne eller skulle brydes fra eller fornægtes. “Danmark og dansk kultur er ikke skabt af den nordiske race alene, men af den nordiske race i en rig og værdifuld brydning, vekselvirkning og krydsning med andre ligeberettigede racer”. Det havde aldrig været og kunne aldrig blive, således som nationalsocialisten Ejnar Vaaben havde plæderet for ...

“...den danske stats første opgave kunstigt at bevare en enkelt race gennem tilbageføring af andre racer. Netop det modsatte har fundet sted i vor historie: Det har i stigende grad været et særkende på dansk folkeudvikling, at der ikke sættes ydre skel mellem landets egne børn og ‘trælles børn’, at skel mellem ‘mereværdige’ og ‘mindreværdige’ – tyske ord, vi ikke har noget tilsvarende til hos os – ikke bliver sat efter afstamning og ydre kendetegn, men efter personlige egenskaber, og er disse af folkeskadelig art, da bekæmper vi dem på frihedens grund og ikke gennem statslige foranstaltninger”.

Ethvert forsøg på at overføre raceforskningens resultater i praktisk politik “i en ensretning af folkets åndelige udvikling vil møde en absolut afvisning i det danske folk”, mente C.P.O. Christiansen. Forsøg i denne retning ville “gå på tværs af storlinjerne i dansk folkehistorie, af den folkehistorie, der har skabt vore forestillinger om ret og uret. For danske betyder ret og billighed mere end blod og jord”. C.P.O. Christiansen takkede for, at han “ikke var et af de nordiske herremennesker i hine århundreder, blottet for sans for dansk folkeliv og for kristent fællesskab med de svage, – blottet for alt det, som vore fædre har bygget op af ydre og indre værdier, og som skal gå i arv til vore børn”.⁵⁵

Det var en moderne, anti-nationalistisk skandinavisme som denne, der havde medvind på UNG-siderne. Den var stærkt i slægt med Ernst Christiansens front- og bro-tanke og blev udviklet under gensidig inspiration mellem C.P.O. Christiansen og Ernst Christiansen. Det var *forskelligheden*, det fast forankrede nationale ståsted, der var forudsætningen for *samarbejdet*; den *nationale selvhævdelse* – “fronten”, der var grundlaget for den *mellemfolkelige forståelse* – “broen”. Det var “front og bro”, omsat til nordisk brug: De nationale forskelle *inspirerede* gensidigt de nordiske folk. De særlige svenske eller norske livsværdier kunne inspirere danskerne til at vokse, til at forstå sig selv og til at motivere deres egen selvudvikling – og omvendt, naturligvis. I stedet for som *Die nordische Bewegung* i “selvforherligende toner” at tale om det fællesnordiske, “hvad der er en uendelig svært opgave folkepsykologisk set, især når Tyskland skal med ind under begrebet”, så var det nordiske fællessind tvært imod og først og fremmest præget af “en særlig modtagelighed i sindet for de værdier”, der mødte én hos folkene i nord: “Det nordiske i os er som en fælles sangbund, der gør, at det fremmedartede, vi møder her, kommer os i møde på hjemlig vis, at det tager bund i vort sind og bliver af værdi for os”.⁵⁶

Nationalististerne hævdede, at *racefællesskab* førte til *skæbnefællesskab*, og at Nordtyskland, England og Norden således hørte naturligt sammen. Men ifølge C.P.O. Christiansen gik Nordens sydgrænse *tværs igennem Sydslesvig*. Det var nemlig ikke *race*, men *ånd*, der bestemte historiens gang. Der kunne opstå de dybeste modsætninger af åndelig art i et ensartet raceområde – som mellem Norden og Tyskland. Man skulle derfor se på *folkehistorien* og ikke på de stærkt omdiskuterede *racekort*:

“Syd for denne linje, syd for Ejderen, har *storrigstanken* tre gange sejret over alle andre viljer, tre gange har et Stortyskland rejst sig på de germanske folkestam-

mers bekostning, på de mange tyske enkeltstaters bekostning og nu i vor tid på de 18 tyske 'landes' bekostning. (...) Nord for denne linje møder vi derimod en århundredelang, sejrrikt gennemført modstand *mod* enhver storrigstanke, der har skabt en broget mangfoldighed af nordiske småstater, frie og uafhængige. Vi møder inden for de enkelte småfolk en sej modstand mod ensretning af politisk og åndelig art. Vi møder en sejrrikt vilje til eget folkeliv og eget samfundsliv og en instinktiv voksende uvilje mod enhver magtanvendelse over for anderledes tænkende".

Og dette var ifølge C.P.O. Christiansen lige akkurat hovedmodsætningen mellem *nordisk ånd* og *romersk ånd*, de to, der havde kæmpet med hinanden om herredømmet over Tyskland og formet dets historie. Den tyske historie havde betydet, at kun en stærk centralmagt med en mægtig embedsstand og en mægtig hær havde kunnet skabe tryghed for de tyske folkestammer.

"Intet ondt skal siges om den romerske ånd, der har udrettet storværker i historien. Vi skal blot se den i dens dybe forskel fra den nordiske ånd, fra vor ånd! Vi skal på samme tid lære af den og holde os den fra livet. Med sit altbesejrende krav til orden og tugt – noget, vi trænger vældigt til –, med sin ubønhørlige betoning af pligt og lydighed, med sin praktiske sans for konsekvens og sin betagende verdensomspændende styrke har den romerske ånd i Tyskland modarbejdet den nordiske personlighedsånd og den nordiske organiske samfundsånd, som var stærk i oldtidens germanere og som – trods alt – altid senere har rørt sig stærkt i det tyske folk".

Men tysk ånd var *ikke* nordisk: Da Det tyske Rige i årene 1864 til 1920 prøvede at begejstre de danske nordslesvigere for *Das grosse Vaterland*, "gik en jævn, dansk bondebefolkning, vakt af grundtvigske førere, i kamp med de talmæssigt set uendeligt overlegne modstandere og holdt dem stangen til afgørelsen i 1918. Den sønderjyske folkekamp er for os det stærkeste udtryk for den nordiske ånd, medens den tyske skole- og kirkepolitik og von Kollers politik er det stærkeste udtryk for den romerske ånd". Bismarck *tvang* først de tyske folk i knæ og *tvang* det siden til at følge sig dem begejstring; han var typen på alt det, der førte stammerne syd for Ejderen *bort* fra de nordiske veje "til en kultur af magt og storhed, af talmajestæten. Jeg har mærket denne ånd hos unge tyskere og har gang på gang hørt dem hævde fordelene ved at høre det mægtige til som et underordnet led, fremfor i lidenhed og foragtethed at kæmpe sig sin egen vej fremover". Over for Bismarck stod Grundtvig som den, der "dybest udtrykker sjælen i den nordiske folkehistorie og dermed Nordens ånd".

Grundtvig var gennem Chr. Flor med til at styrke sønderjyderne i deres næsten håbløse kamp mod giganten i syd. Og det var ifølge C.P.O. Christiansen i princippet *den samme nordiske ånd*, der samtidig havde ført til kampen i Norge for landsmålet imod det danske kultursprog, færingernes kamp for modersmålets ret i skole og kirke og islændingenes igangværende frigørelsesproces fra Danmark. Mottoet var også her: Hellere få og fattige med eget sprog og egen ånd, end store og rige med fremmed sprog og fremmed ånd. Dette var måske i manges øjne tåbeligt, ja direkte forbryderisk, men det var ifølge C.P.O. Christiansen altså netop

Nordens vej; det var netop i disse frigørelsesbevægelser, at den nordiske ånd levede, "den, der ikke for alt i verden vil ensrettes og derfor heller ikke for alt i verden vil ensrette andre". Gennem valgmenigheder og frime-nigheder, friskoler og folkehøjskoler havde Grundtvigs ånd "brudt med al ensretning inden for de nordiske folks åndsliv og peget på livsværdi-erne i en fuldkommen åndelig frihed".⁵⁷

Tanker som disse af C.P.O. Christiansen var stærkt inspireret af andre Askov-folk, nemlig Jørgen Bukdahl og Holger Kjær. Hver af de seks nordiske folk (færingers medregnet) skulle hævde sit eget særpræg som vil-kår for et øget nordisk samarbejde. Dette var en slags *inter-nordisk* "front og bro"-ideologi til brug mellem brødre-folk. Ifølge denne ny-nordiske tankegang repræsenterede *Ejderen* Nordens sydgrænse. Tanker som disse dominerede debatten på *UNG*-siderne, selvom også mere traditionel skandinavisme kom til orde.

Ernst Christiansen videreudviklede sit "front- og bro"-løsen på baggrund af disse nynordiske tanker. Grænselandets placering ved Nordens sydgrænse anbragte sønderjyderne i en nøgleposition, gav perspektiv til det nationale ungdomsarbejde og pegede på store idealer at leve op til for de unge, sønderjyske og sydslesvigske læsere: Det var dem, der i den forreste front både skulle tage de hårdeste stød i nationalitetskampen og være forbillede for de øvrige danske og nordiske unge. *Ung Nordisk Grænsevagt* var helt speciel for *Flensborg Avis* og vidnede om den meget store betydning, man tillagde den *nationale vækkelse* af den sønderjyske, danske og nordiske ungdom. Det var den, der skulle tage den nationale kappestrid op med den tyske ungdom, der begejstret fylkedes i *Hitler-Jugend* og *Bund deutscher Mädel* – og vinde!

Andre tillæg

Søndagstillægget *Sydslesvigsk Søndagsblad*, der fulgte med avisen lørdag, rummede i første spalte næsten altid en fødselsdagsomtale, en nekrolog eller biografisk stof i anledning af én-eller-andens fødsel, død, jubilæum eller anden passende anledning; femte spalte var dagens opbyggelige kirkelige ord, forfattet af de danske sydslesvigske præster på skift. Side ét rummede desuden meget ofte et længere udtog – et kapitel eller et afsnit – af én af de romaner eller andre bøger, som var blevet anmeldt i avisen i ugens løb. Udvalget blev ikke sjældent foretaget af Ernst Christiansen selv, der også gerne anmeldte bøger på ledende plads. Danske og nordiske forfattere blev foretrukket, men man kan i øvrigt på denne plads finde udtog af de fleste af 1930'ernes internationale best-sellere fra John Steinbeck til Pearl S. Buck. Sidstnævnte, der modtog Nobel-prisen i litteratur i 1938 (Steinbeck fik den først i 1962), hørte forresten til blandt Ernst Christiansens egne favoritter.

Søndagsbladet rummede desuden en børne- og ungdomsside med lege, gåder, aktiviteter af enhver art med skabeloner til konstruktion af alt, hvad en rask dreng nu kan finde på at konstruere. Dette stof blev redigeret af *Onkel Peter*. Hvem der fornummede sig bag dette pseudonym har

ikke kunnet opklares. For ungdommen var der desuden – med tidstypisk dobbelt s – *filmsstoffet* med sladder om danske og udenlandske *filmsstjerner*. Ofte var der under strengen en lille kronikagtig artikel.

Lørdag blev der desuden bragt et tosidet tillæg med den kommende uges *radioprogrammer* – danske, tyske og andre, foruden tillægget *Kvinden og Hjemmet*. *Kvinden og Hjemmet* blev redigeret af *Ellen Carlsen* fra København og rummede blandt andet mode, husholdningsråd, madopskrifter og håndgerning. I 1938 skete der i *Flensborg Avis* en kristen oprustning og en generelt forøget prioritering af det kristne stof, hvilket blandt andet betød, at lørdagstillægget kom til at hedde *Kirke og Samfund* – første gang 20. august 1938.

Sporten fulgte efter behov, dog fyldigst om tirsdagen, hvor den let kunne lægge beslag på en fuld side.

Af øvrige faste tillæg må nævnes det årlige *Juletillæg* med hilsener til Sydslesvig og det særlige *Genforeningsnummer*, som *Flensborg Avis* for første gang udsendte i 1926 og siden bragte hvert år ved genforeningsdagen den 15. juni. I jubilæumsåret 1930 var det på 64 sider, hvilket på dette tidspunkt var dansk sidetalsrekord for et enkelt avisnummer. Genforeningsnummeret rummede foruden en stor mængde annoncer, hilsener til Sydslesvigerne, historiske oversigter, erindringsstof, oversigter over udviklingen nord og syd for grænsen siden genforeningen m.v. Det var en mulighed for hvert år på Nordslesvigs festdag at sørge for, at Sydslesvig heller ikke blev glemt.

Sætteri og trykkeri

I Jens Jessens tid havde der været tæt forbindelse mellem chefredaktion og trykkeri og sætteri. Det havde ganske vist ind i mellem slået gnister, når Jessens patriarkalske opfattelse af sin arbejdsgiverrolle stødte sammen med trykkernes og sætternes krav om faglig organisering, men Jessen havde også haft evnen til at dukke op med kaffe og småkager, når der var ydet en særlig indsats, og han havde forstået at tage en ligefrem snak med de ansatte, at spørge til deres familie og i det hele taget at knytte dem til sig med stærke loyalitetsbånd. Ernst Christiansens forhold til trykkere og sættere var helt anderledes. Typograf Lars Schubert har beskrevet, hvordan det gik for sig, når Ernst Christiansen kom i den tekniske afdeling: Det skete "på den stilfærdige måde – at han pludselig stod midt imellem os med begge hænder i bukselommen. Han snakkede ikke, sagde ikke godmorgen eller goddag, kiggede bare, og når faktoren var til stede, talte de to sammen, men med det øvrige personale fik han ingen kontakt. Han var en ensom mand og absolut ikke folkelig". Der var, mente Lars Schubert, ligesom en glasvæg imellem ham og andre mennesker.⁵⁸

Manuskripterne passerede flere gange frem og tilbage mellem redaktionen og sætteri og trykkeri. Korrekturlæsningen blev prioriteret særdeles højt på *Flensborg Avis*, og den kunne principielt kun foregå ved hjælp af

en "medfølger" – d.v.s. at aftryk af den færdige korrektur blev læst højt af korrekturlæseren, medens en yngre medarbejder minutiøst fulgte med i manuskriptet. Derved undgik man, at ord eller hele passager blev glemt af sætteriet. Hvis der var for mange korrekturfejl, afkrævede man sætteriet 2. eller 3. korrektur, indtil satsen var fejlfri, huskede journalist Christian Ingwersen.⁵⁹ Dette var en tradition fra Jessens tid. Jessen havde med en til fanatisme grænsende nidkærhed arbejdet på at udrydde trykfejl fra sin avis.

I sætteri og trykkeri herskede h.h.v. faktor L.K. Lausten og maskinmester Otto Meyer. I sætteriet arbejdede desuden: Christoffer Friis, Jürgen Hagge, Gerhard Hjerresen, Marius Jensen, Niels Jeppesen, Jens Matthiesen, Peter Mosegaard, Jens Paulsen og dennes søn Otto Paulsen, Christian Thode, Karl Termannsen, Helmuth Beck, Ernst Jess, Heinrich Kienke og Lars Schubert. I trykkeriet desuden: Viggo Jensen, Willy Kock, Hans Kock, Willy Weber, Oskar Kurt og Bruno Halvas. I støberiet var det Christian Jensen og Hentschel.⁶⁰

I sætteriet var sproget og tonen dansk; faktor indtil 1939, L.K. Lausten, talte intet tysk ord, huskede Lars Schubert. I trykkeriet var man vist nok ikke helt så fundamentalistisk. Der var faktisk i 1925 fra Skoleforeningens side blevet klaget over, at der blev talt overvejende tysk i trykkeriet. Ernst Christiansen lod derfor den 27. november 1925 udforme en kontrakt, i hvilken han mindede om, at følgende regel var blevet fulgt i *Flensborg Avis'* trykkeri siden dets oprettelse:

"Sproget i den dansk-flensborgske presses trykkeri er så vidt muligt dansk. Når nogen ikke kan dansk, bør han se at lære så meget dansk, at han kan gøre sig forståelig, og de dansktalende bør hjælpe ham med det ved at tale dansk til ham. Jeg vil gerne henstille til hver enkelt i personalet af egen drift at medvirke til, at der ikke skal påstås om *Flensborg Avis'* trykkeri, at det kaster vrang på det danske sprog."⁶¹

Kontrakten – der var gengivet på både dansk og tysk – blev underskrevet af samtlige på daværende tidspunkt 28 medarbejdere i sætteri og trykkeri.

Rent teknisk stod *Flensborg Avis* endnu i 1930'erne rimeligt godt. I maj 1934 var redaktør L. Schjøtt Christensen fra *Aalborg Stiftstidende* under ledsagelse af sønnen Alf, der var bogtrykker, på besøg på *Flensborg Avis* for på statsminister Thorvald Staunings foranledning at undersøge bladets økonomi. Schjøtt Christensen noterede sig blandt andet, at bladet selv rådede over "gode og rummelige lokaliteter, gode bogtrykmaskiner til akcidentsarbejde og en rotationspresse fra 1914 med tilhørende bimaskiner samt fem gode Linotype sættemaskiner". Det var, fandt Schjøtt Christensen, "alt sammen godt nok, men hele denne kapacitet står ikke i noget rimeligt forhold til avisens nuværende ringe oplag, og akcidentsen er formentlig en hel underskudsforretning, som egentlig kun arbejder for Duborgskolen og andre nationale institutioner og foreninger syd for grænsen".⁶² Det forsprog, avisen også teknisk havde haft forud for sine

konkurrenter i Nordslesvig før Første Verdenskrig, havde disse indhentet i løbet af 1920'erne.

5.2. Flensborg Avis' oplag omkring 1933

Flensborg Avis' oplag var i 2. kvartal 1933 på i alt 7.291 eksemplarer. De fordelte sig på følgende måde: I Flensborg by: 930 stk.; i Slesvig by: 150 stk.; postabonnenter syd for grænsen: 427 stk.; i alt syd for grænsen: 1.507 stk. Det var ca. 21% af oplaget. I Sydslesvig udkom avisen med tillægget *Der Schleswiger* under navnet *Sydslesvigsk Udgaave*.

Nord for grænsen udkom med hovedet *Vestslesvigs Tidende* i Tønder by: 233 stk.; i oplandet med posten 1.400 stk.; med hovedet *Aabenraa Avis* i Aabenraa by: 148 stk.; i oplandet med posten 10 stk.; med hovedet *Flensborg Avis*: i resten af Nordslesvig syd for Kongeåen: 1.500 stk. Det vil sige i alt 3.291 eksemplarer eller 45% i Nordslesvig.

Resten, 2.500 stk. eller ca. 34%, blev solgt nord for Kongeåen.⁶³ *Flensborg Avis* var endnu tretten år efter genforeningen en overvejende nordslesvigsk og rigsdansk avis.

Tabel over Flensborg Avis' holdertal nord og syd for grænsen 1919-1945.⁶⁴

	1919	1922	1924	1926	1928	1931	1933	1936	1939	1943	1945 ⁶⁵
Samlet											
holdertal	13.500		10.000	8.700	7.600	9.200	7.300	6.700	7.000	7.000	7.500
Sydslesvig	1.500	2.000	1.400	1.100	1.000	1.800	1.500	1.500			
Nordslesvig				5.600			3.300	3.100			
Heraf											
<i>Vestslesvigs Tidende</i>		4.000 ⁶⁶	3.800			3.000		1.500			
Nord for Kongeåen				2.000			2.500	2.100			

Avisens løssalg var så forsvindende lille, at [brutto]-oplag og holdertal i praksis næsten var identiske.

Op igennem 1920'erne havde *Flensborg Avis* oplevet en stadig tilbagegang. Dens oplag var i 1933 næsten halveret i forhold til højdepunktet under afstemningskampen i 1919. Nedgangen fandt navnlig sted nord for grænsen, værst så det ud på Tønderegnet. Derimod var holdertallet i Sydslesvig mere konstant: Efter et kraftigt dyk efter Tysklands stabilisering 1924-1928 gik det atter fremad syd for grænsen, og holdertallet lå herefter temmelig konstant på ca. 1.500 indtil 1945.

Sammenholdes disse tal med antallet af medlemmer af Den slesvigske Forening, er dækningsprocenten faktisk ikke ringe: Ifølge historikeren J.P. Noacks opgørelser havde Den slesvigske Forenings Flensborg-afdeling i januar/juni 1933 i alt 3.012 medlemmer.⁶⁷ Med et holdertal i Flensborg

på ca. 930 stk. og under forudsætning af, at avisen kun havde ringe udbredelse uden for mindretallets snævre kreds, betyder det, at omkring en tredjedel af mindretallets organiserede medlemmer i 1933 holdt *Flensborg Avis*. Dækningsprocenten målt pr. mindretalshustand har formentlig været betydeligt større, eftersom der fandtes mange husstande, hvor både mand og kone var medlemmer af Den slesvigske Forening, men som rimeligvis næppe holdt mere end én *Flensborg Avis*.

Antallet af medlemmer af Den slesvigske Forenings Flensborg-afdeling faldt temmelig drastisk – til 2.570 i januar/juni 1936, til 1.920 i juni/september 1939 og til 1.674 ved årsskiftet 1944/1945.⁶⁸ *Flensborg Avis'* holdertal i Sydslesvig (hvilket i praksis vil sige Flensborg) faldt imidlertid ikke tilsvarende, hvilket betyder, at dækningsprocenten alt andet lige steg til over 50% af de organiserede medlemmer af mindretallet. Dette fænomen hænger formentlig sammen med, at op imod 75% af det danske mindretal i Flensborg bestod af arbejdere og småkårsfolk.⁶⁹ Disse var i særlig grad underlagt et konstant og massivt pres fra de nazistiske organisationer for at melde sig ud af Den slesvigske Forening – hvad mange af dem også så sig nødsaget til at gøre, og hovedparten af frafaldet må formentlig tilskrives disse sociale lag. Men i disse samfundslag havde der i forvejen næppe været råd eller tilbøjelighed til at holde avis i større omfang. Derfor medførte tilbagegangen af organiserede medlemmer ikke en tilsvarende tilbagegang i avisholdere – for de havde nemlig slet ikke holdt avisen.

Det spring i *Flensborg Avis'* holdertal i Sydslesvig på +80% (800 holdere), der kan konstateres i 1931, var en følge af sammenlægningen med *Der Schleswiger*. Det danske mindretal i Sydslesvig var for langt størstedelens vedkommende tysktalende og havde foretrukket *Der Schleswiger* fremfor *Flensborg Avis*, som de fleste ikke – eller kun med besvær – kunne læse. I Sydslesvig var *Der Schleswiger* indtil sammenlægningen i 1930 mere udbredt end *Flensborg Avis*. Dertil kom, at *Der Schleswiger* gennemgående var mere venstreorienteret end *Flensborg Avis*, hvad der formentlig har talt mere til de sociale lag, som udgjorde mindretallet. Efter 1930 fik de begge aviser til samme pris, og det gav et opsving i *Flensborg Avis'* holdertal syd for grænsen. Men *Flensborg Avis* fik kun fat i knap halvdelen af *Der Schleswigers* abonnenter – *Der Schleswiger* havde nemlig før sammenlægningen haft i alt 1.800 holdere. Men om de manglende 1.000 *Der Schleswiger*-abonnenter valgte *Flensborg Avis* fra af sproglige årsager eller om fraværet måske blot skyldtes, at de holdt *Flensborg Avis* i forvejen, har ikke kunnet opklares, men der har dog temmelig sikkert været en del dobbeltabonnenter.

I Slesvig by fordeltes i 1933 150 aviser. Den slesvigske Forenings Gottorp-afdeling, der dækkede byen og omegnen, havde samme år 264 medlemmer, så dækningsprocenten i selve byen har formentlig været tæt på de 100% og må i betragtning af medlemmernes sociale sammensætning i hovedsagen dække over frieksemplarer. Slesvig by blev i særlig grad udsat for tysk pres og medlemstallet i Gottorp-afdelingen faldt til 141 i 1935 og holdt sig herefter rimeligt stabilt.⁷⁰

En del af *Flensborg Avis'* 427 postabonnenter syd for grænsen i 1933 gik

rimeligvis til medlemmer af Den slesvigske Forenings Gottorp-afdeling. Dertil kom afdelingen for landdistrikterne og afdelingen for Ejdersted: I landdistrikterne havde Den slesvigske Forening efter historikeren Johann Runges skøn ca. 100 medlemmer og i Ejdersted 65 i 1933. Disse tal var i 1934 h.h.v. 246 og 60; i 1935 h.h.v. ca. 375 og 68, hvorefter der satte et kraftigt fald ind, så der i 1939 var h.h.v. 112 og 33 medlemmer af Den slesvigske Forening i h.h.v. landdistrikterne og Ejdersted.⁷¹ Det er på baggrund af dette talmateriale ikke muligt at give et sikkert skøn over *Flensborg Avis'* dækningsprocent uden for Slesvig og Flensborg. Dertil kommer, at en god del af holderne på landet formentlig var friabonnenter. I september kvartal 1932 fik for eksempel i Jaruplund Mark fem ud af tretten abonnenter avisen gratis, i Bilskov fire ud af ni, i Oversø en ud af to; og andre steder fik abonnenterne avisen til stærkt nedsat pris, i Langbjerg således ni ud af ti holdere.⁷²

Den trods alt beskedne fremgang for avisen i Sydslesvig kunne langt fra opveje tabet nord for grænsen. I 1933 kunne Ernst Christiansen konstatere, at avisen nu havde færre abonnenter, end da han overtog den 27 år tidligere. *Flensborg Avis* var, som der tidligere kort er redegjort for, kommet ind i oplagsspiralen i nedadgående retning. Dansk dagspresse gennemgik fra omkring Første Verdenskrig en moderniseringsproces. De fremsynede – og pengestærke – aviser foretog kraftige udvidelser af omfang og stofgrupper og tilbød det læsende publikum en stadigt større, mangfoldigere og ikke mindst hurtigere avis – til den samme pris. Det kostede udgiverne mange penge, men førte til gengæld til stærke oplagstigninger – og dermed også til forøgede annonceindtægter. De store dagblade blev større og større. De kom – med historikeren Niels Thomsens ord – ind i en opadgående *oplagsspiral*. De små aviser havde ikke midler til at følge med udvidelserne; de sakkede bagud og måtte foretage nedskæringer i takt med en tiltagende forværring af økonomien. Nedskæringerne i stoffet førte til fald i oplagstal og nedgang i annonceindtægter. For de små aviser blev forholdet mellem vare og pris ringere og ringere – og følgen blev i sidste ende bladdøden.⁷³

Flensborg Avis og dens tysksprogede bilag *Der Schleswiger* var i 1933 en avis med fremtiden bag sig. Det er muligt, at avisen ville have kunnet slå sig bedre igennem i 1920'ernes dagbladskonkurrence i Nordslesvig, hvis man umiddelbart efter afstemningsnederlaget var flyttet nordpå, således som der faktisk kortvarigt havde været planer om. Men sandsynligheden taler for, at *Flensborg Avis* ville have lidt samme triste skæbne som de øvrige sønderjyske dagblade. Når A/S *Flensborg Avis* ikke gik neden om og hjem, skyldtes det, at den fra 1931 fik understøttelse fra den danske stat. Den ud fra et forretningsmæssigt synspunkt ulykkelige placering syd for grænsen blev således paradoksalt nok avisens redning, for placeringen i Flensborg var netop årsagen til, at den danske stat så sig nødsaget til at hjælpe. Men det skete ikke uden visse betingelser.

5.3. Statsministeriets udvalg af 17. marts 1932. Økonomisk understøttelse til *Flensborg Avis*

Allerede under *Flensborg Avis'* økonomiske krise sidst i 1920'erne havde man i Udenrigsministeriet gjort sig visse overvejelser m.h.t. at støtte *Flensborg Avis* økonomisk. Næppe havde P. Munch sat sig i udenrigsministerstolen, før han – i anledning af rygter om, at en række københavnske dagblade ville slutte sig sammen for at støtte *Flensborg Avis* – den 7. maj 1929 lod forespørge hos sine embedsmænd, hvorvidt der var nogen betænkeligheder ved et sådant skridt. Det drejede sig jo ganske vist ikke om regeringens støtte, og regeringen havde i og for sig ikke nogen afgørende indflydelse på resultatet af de nævnte overvejelser, men *Politiken* og *Social-Demokraten* ville “dog formentlig rette sig efter et direktiv herfra”.

Fra Udenrigsministeriets Pressebureau lod man svare, at *Flensborg Avis* havde en “så fast rod” og var “så nøje knyttet til sønderjyske historiske begivenheder”, at det ville være “urigtigt ikke at træde hjælpende til”. Offentlighedens reaktion mod regeringen ville desuden blive “ubehagelig”, dersom “det blev bekendt, at regeringen havde modarbejdet planerne om støtteaktionen”, føjede man advarende til. “Fra tysk side klagedes der naturligvis af og til over *Flensborg Avis*, men i det store hele betragtes bladet ikke med antipati af tyskerne, måske kan man tilmed nu, dersom støtteaktionen realiseres, af og til udøve nogen indflydelse på bladet” [fremhævet af forf.]. Det ville dog være “ønskeligt, at sagen behandles med størst mulig diskretion”, men selv tyskerne havde offentligt givet udtryk for, at dansk støtte til *Flensborg Avis* ville være en naturlig ting.⁷⁴

Hverken partiblads- eller statsstøtte blev til noget i 1929, men allerede halvandet år senere, da verdenskrisen slog igennem i Europa, blev det akut nødvendigt. Understøttelsen af *Flensborg Avis* blev iværksat først i 1930'erne under erhvervskrisen i Nordslesvig, hvor mange af økonomisk nød måtte opsiges deres avisabonnementer. Den økonomiske hjælp var tænkt som en rent midlertidig foranstaltning, indtil krisen lettede igen – men det gjorde krisen ikke. Og oven i erhvervskrisen kom en drastisk devaluering af den danske krone: I september 1931 gik England fra guldet og den danske krone måtte følge med nedad, hvis man ville bevare sin konkurrencedygtighed på sit største marked. Kronen blev forsvaret på omkring 80% af guldpariteten, men kun indtil devalueringen i forbindelse med Kanslergadeforliget i januar 1933, hvorefter kronen holdt sig stabilt i forhold til tyske rigsmark på en kurs svarende til ca. halvdelen af den tidligere kurs. I penge så kurssvingningen således ud: I sommeren 1931 kunne man for 1,00 dansk krone få 1,12 rigsmark. Efter devalueringen i 1933 var kursen faldet til under det halve: For 1,00 dansk krone fik man nu kun 0,55 rigsmark.⁷⁵ For en virksomhed med størsteparten af indtægterne i kroner og størsteparten af udgifterne i rigsmark, betød det en halvering af indtægterne. Det var katastrofalt.

Spørgsmålet var hvad den danske stat, der med sin kurspolitik så at sige bar en meget stor del af ansvaret for avisens voldsomme økonomiske deroute, ville gøre. Konsul Neergaard-Møller i Flensborg luftede over

Landstingsmand for Venstre og formand for Sønderjysk Skoleforening Hans Jepsen Christensen (1880-1956) blev fra 1931-1932 en nøgleperson i statsunderstøttelsen af *Flensborg Avis*. Hans Jepsen Christensen havde siden 1920 arbejdet på at opnå enstemmige afgørelser, udlægge meningsforskelle og afkræfte mistænksomheder for at muliggøre tilslutning til løsning af de nationale opgaver i grænselandet fra alle sider og partier. Foto ca. 1930. (Institut for sønderjysk lokalhistorie).

for kontorchef A.J. Poulsen i Udenrigsministeriets Pressebureau i begyndelsen af 1931 for første gang tanken om, at den danske stat skulle gribe ind og understøtte *Flensborg Avis* økonomisk. I sin indberetning den 17. januar 1931 henviste Neergaard-Møller til en tale, den preussiske finansminister Dr. Höpker-Aschoff havde holdt i Landdagen den 19. december 1930. Heri udtalte Höpker-Aschoff, at enhver tysk regjering og enhver preussisk regering måtte se det som sin opgave at understøtte den tyske presse i de truede grænseområder. "Det er jo ganske vist ikke aldeles klart, om der hermed menes områder inden for det tyske riges grænser, eller om også områder, der ligger udenfor, er indbefattede; mon dog ikke også de sidste?", anførte Neergaard-Møller. "Om den danske regering på samme måde vil finde det i sin orden at yde den herværende danske presse bistand, af økonomisk og anden art, er vel nok meget tvivlsomt", skrev konsulen, "men under alle omstændigheder er det formentlig det rigtigste at notere sig, hvad der angående dette emne nu foreligger oplyst fra modpartens side".⁷⁶

Hermed var jorden beredt for en mulig statsunderstøttelse af *Flensborg Avis*. For hvis tyskerne gjorde noget lignende i Nordslesvig, og det gjorde de – ganske vist i hemmelighed⁷⁷ –, så kunne der ikke med nogen rimelighed tages anstød af en tilsvarende dansk understøttelse i Sydslesvig.

Men *hvis* den blev sat i værk, ville det betyde et markant brud med den hidtidige statslige danske praksis, der siden 1923 *alene* havde medført understøttelse til kulturelt arbejde.

Det er i øvrigt værd at notere sig, i hvor høj grad *gensidighedsprincippet* spiller ind i denne forbindelse. Fra både dansk og tysk side mere end skelede man til modpartens økonomiske og anden bistand til de respektive mindretal, og der opstod den praksis, at hvad den ene part tillod sig, kunne den anden part derefter også gøre. Der kunne derved let opstå et økonomisk kapløb ved grænsen, og dette var hverken den danske eller den tyske *stat* interesseret i. Den danske stat, fordi den i sagens natur ikke havde så mange ressourcer som den tyske. Den tyske stat, fordi den til gengæld havde flere mindretal ved flere grænser at understøtte og derfor hurtigt kunne komme i problemer, enten fordi ressourcerne til den enkelte grænse var afmålt – eller værre: Fordi de tyske mindretal ved de øvrige grænser i så fald *også* ville forlange tilsvarende understøttelse. Det var altså i begge *staters* interesse, at bevillingerne ikke løb løbsk.

De to *mindretal* ved den dansk-tyske grænse havde for så vidt interesser, der i dette spørgsmål var modsat deres fædrelande – og de kaldte til stadighed på stærkere økonomisk understøttelse. Det betød også, at mindretallene vogtede på hinanden – og var tilbøjelige til at overvurdere den støtte, som modparten fik fra hjemlandet. Gensidighedsprincippet førte endvidere til det paradoks, at det ikke var i nogen af parternes interesse, at støtten til modparten blev beskåret alt for kraftigt, eftersom dette kunne medføre, at éns egne tilskud herefter stagnerede eller også blev beskåret. Mindretallene havde brug for hinanden med henblik på at hale bevillinger ud af deres respektive fædrelande. Det er således betegnende, at redaktør Harboe Kardel i pastor Johs. Schmidts organ *Neue Tondernsche Zeitung* så tidligt som i november 1928 skrev, at det ville “vidne om en kortsynethed, der næppe kan overgås, om danske blades hensynsløse konkurrence-forholdsregler lammede deres eget mindretalsorgan”.⁷⁸ Dette fænomen medvirkede til, at det tyske mindretals avis, *Nordschleswigsche Zeitung*, faktisk lejlighedsvis modarbejdede tyske planer om lukning af *Flensborg Avis*.

I begyndelsen af 1930'erne var statsunderstøttelsen af *Flensborg Avis* endnu helt i sin vorden. Og det var ingen given sag, at den ville blive bevilget. Ernst Christiansen og en række medlemmer af *Flensborg Avis'* tilsynsråd – grosserer Cornelius Hansen, borgmester i København Ernst Kaper og amtsfuldmægtig Viggo Florander i Tønder – havde i februar 1932 en drøftelse med formændene for tingenes (Folke- og Landstings) finansudvalg. Man fik ved denne lejlighed det indtryk, at der var en mulighed for et støttebeløb fra “den til statsministerens frie disposition stillede bevilling”. Men en sådan bevilling eksisterede slet ikke! Til *udenrigsministerens* disposition fandtes derimod en bevilling på ca. 18.000 kroner, men “af denne bevilling kan beløbet ganske bestemt ikke tages, idet det ville ligge ganske uden for bevillingens formål”, meddelte Udenrigsministeriet. Bevillingen ville til og med “ganske sikkert blive væsentligt overskredet derved”. Dette sidste var i hvert fald hævet over enhver tvivl. Det

nævnte beløb foreslog slet ikke i den aktuelle situation. Der skulle helt andre summer til.

A.J. Poulsen lod konsulen i Flensborg forstå, at han selv nærede "den største sympati for *Flensborg Avis*, men jeg er bange for, at det som sagen ligger, vil blive meget vanskeligt at skaffe støtte fra statsmidler". Fra Udenrigsministeriets side havde man derfor ikke foretaget nogen henvendelse til statsministeren, lige så lidt som man ville opfordre Flensborgkonsulatet til at foretage sig noget.⁷⁹ Det var altså den umiddelbare holdning i Udenrigsministeriet, at *Flensborg Avis* måtte klare sig selv. Man ville *ikke* blande sig.

Det blev nu alligevel nødvendigt, thi for *Flensborg Avis* var kursfaldet nemlig ødelæggende. Kurstabet var i perioden september 1931 til juni 1932 omregnet til den daværende kurs 83 på i alt 51.571,43 danske kroner.⁸⁰ Krisen og kurstabet betød, at alle budgetter kæntruede. Man forsøgte sig med en ret omfattende reduktion af udgifterne, blandt andet ved nedsættelse af lønningerne, men lige meget hjalp det: *Flensborg Avis* kørte med underskud med kurs direkte mod afgrunden. Det blev derfor besluttet, at den danske stat alligevel skulle gribe ind. Dette skete – med den nye konsul i Flensborg, tidligere presseattaché ved gesandtskabet i Berlin, Lauritz Larsens ord: "Under hensyn til det store og ofte meget brydsomme arbejde, som bladet igennem mange år har udført for danskheden i Slesvig, og uden hvilket de danske stemmetal [ved folkeafstemningen i 1920, forf.] aldrig ville være blevet som de blev, og i betragtning af den støtte, som bladet stadig afgiver for bevarelsen af danskheden *såvel syd som nord for grænsen*"⁸¹ [fremhævet af forf.].

Argumentet fra konsulen i Flensborg var altså, at *Flensborg Avis* ikke alene *forsvarede* det danske mindretal i Sydslesvig, men også indgik i forsvaret af *Nordslesvig*. Her havde landbrugskrisen medført uroligheder og national ustabilitet. *Flensborg Avis* medvirkede altså til *stabiliteten* i grænselandet – og var der noget, det danske udenrigsministerium ønskede at støtte og fremme i det dansk-tyske grænseland, så var det stabilitet.

Flensborg Avis henvendte sig den 3. marts 1932 til statsminister Thorvald Stauning om hjælp. Statsministeren nedsatte herefter et særligt udvalg, *Statsministeriets udvalg af 17. marts 1932*, der fik til opgave at samle og formidle valutahjælp til den betrængte avis.⁸² I *Statsministeriets Udvalg af 17. marts 1932*, der var et *midlertidigt* udvalg, var de vigtigste danske grænseorganisationer deltagere. Dets formål var at understøtte *Flensborg Avis* "under de øjeblikkelige vanskelige forhold". Af dette udvalg blev der indtil juli 1932 anvist 36.000 kroner, der alle stammede fra *private* organisationer – herunder Den sønderjydske Fond, Grænseforeningen og Sprogforeningen, og yderligere var der, når dette beløb var opbrugt, stillet 16.000 kroner i udsigt fra Statsministeriet. Beløbet var stillet bladet til rådighed ved udbetaling gennem konsulen, der imidlertid over for redaktør Ernst Christiansen "stærkt og flere gange" fremhævede, at yderligere støtte fra udvalgets side *ikke* kunne forventes, at beløbet *ikke* blev ydet til dækning af løbende gæld uden sikkerhed for at bladet kunne fortsættes, men *kun* for at sanere bladet, efter at dette selv havde bidraget til at skabe

balance mellem indtægter og udgifter. Ernst Christiansen måtte overfor Konsul Larsen afgive erklæring om, at der af bladet blev truffet sådanne foranstaltninger, at det – “efter de menneskelige beregninger, der kan anstilles under de foreliggende almindelige usikre økonomiske og politiske forhold” – skulle kunne fortsættes indtil videre på et sundt grundlag.⁸³ De 52.000 kroner ville næppe kunne dække hele avisens valutatab for kalenderåret 1932, men det var dog tilstrækkeligt til at sikre bladets udgivelse året ud.⁸⁴

Det var tydeligt, at den danske regering og den danske stat slet ikke *ønskede* at blive trukket ind i nogen permanent støtteordning, der muligvis kunne få situationen i grænselandet til at eskalere, hvis tyskerne greb til lignende metoder. Tyskerne ville i så fald tilmed få en betydelig økonomisk fordel, idet kronedevalueringen med ét slag havde vendt op og ned på forholdene i grænselandet.

Konsul Lauritz Larsen talte ihærdigt avisens sag i København: “Bladet kæmper en ganske overordentlig hård kamp for at holde sig oppe”, skrev han den 13. juni 1932 til kontorchef A.J. Poulsen. Valutadifferencen havde helt forrykket bladets balance og dertil kom den voldsomme konkurrence fra *Jydske Tidendes* side. “At man fra dansk side ikke kan lade et sådant blad falde, til hvilket hele Danmark står i så stor historisk taknemmelighedsgæld, og uden hvis udholdende og ofte meget brydsomme arbejde de danske stemmetal ved afstemningen aldrig ville være blevet som de blev, betragter jeg som givet”, skrev Lauritz Larsen, der efter kun ganske få dage i embedet som konsul i Flensborg fuldstændig havde taget bladets egen argumentation til sig.⁸⁵

Ernst Christiansen mødte ikke ligefrem stor økonomisk imødekomment hos sine sædvanlige gamle støtter i København i sin desperate kamp for at skaffe penge til sin avis’ overlevelse. Disse syntes at prioritere det opdyrkende arbejde i de allersydligste egne af Sydslesvig fremfor *Flensborg Avis*. Dette efterlod nogen bitterhed hos Ernst Christiansen, og Grænseforeningens formand rektor H.P. Hansen så sig den 16. juni 1932 foranlediget til i et brev at forklare ham situationen: Grænseforeningen havde hidtil navnlig søgt at skaffe midler til *Der Schleswiger*. *Der Schleswiger* var jo også den *sydslesvigske* avis med det *offensive* potentiale. Grænseforeningen, der hidtil havde måttet støtte *Der Schleswiger* ad omveje, havde fra 1930 besluttet at yde den tysksprogede avis 20.000 kroner årligt. Men på grund af andre forpligtelser – blandt andet den nye danske skole i Slesvig – kneb det med overhovedet at yde det lovede beløb, og dette dækkede ikke engang tilnærmelsesvis, hvad avisen reelt havde behov for. Oven i alt dette kom så kronedevalueringen, der jo også halverede værdien af Grænseforeningens understøttelse. Grænseforeningen havde kort sagt ingen penge, men H.P. Hansen håbede dog optimistisk, at “noget skal vise sig”.⁸⁶

Men det gjorde noget ikke. Kronen fortsatte med at falde. Allerede i august 1932 forudså konsul Lauritz Larsen, at de 36.000 kroner, som udvalget af 17. marts 1932 havde bevilget, ikke ville slå til. Det ville blive nødvendigt at tage også de 16.000 kroner i brug, som Statsministeriet

havde stillet i udsigt. Midt i september 1932 bad han om, at pengene snarest blev gjort disponible.⁸⁷ Med udbetalingen af dette beløb ville den danske stat for første gang blive *direkte* involveret i støtten til *Flensborg Avis*.

Situationen for avisen var i efteråret 1932 ved at blive desperat. Fra september 1931, da den danske krone løstes fra guldets, og til oktober 1932 havde *Flensborg Avis* haft et samlet valutatab på 53.521,94 rigsmark. Bladets udgifter var blevet beskåret med 25%, hvad der betød, at der uden valutatabet ville have været skabt tilnærmelsesvis balance. Valutahjælpen havde altså været "særdeles betydningsfuld og nødvendig", og havde, selvom den ikke ganske dækkede valutatabet i 1932, dog "gjort det muligt at føre bladet frelst igennem dette år", skrev Ernst Christiansen til Lauritz Larsen 15. oktober 1932. Men så længe valutasituationen ikke var afklaret, var det "ikke bladets ledelse muligt at se, hvorledes *Flensborg Avis* skal kunne bevares i kalenderåret 1933, såfremt ikke ny valutahjælp af lignende størrelse som i år kan tilvejebringes". Det så altså dystert ud. *Flensborg Avis* var nødt til igen at henvende sig til Statsministeriet. Henvendelsen blev sendt via konsul Larsen, som blev bedt om give sin anbefaling.⁸⁸

Konsul Larsen skrev den 19. oktober 1932 til formanden for Statsministeriets udvalg af 17. marts 1932, professor dr. med. Edv. Ehlers, en længere redegørelse for avisens situation, og anførte, at når *Flensborg Avis* snart rettede henvendelse om understøttelse, så var det ikke et spørgsmål om understøttelse af almindelig art, der skulle tages stilling til, "men spørgsmålet om, hvorvidt *Flensborg Avis* skal bevares eller ikke".⁸⁹ Også formanden for Sønderjysk Skoleforening, landstingsmand for Venstre Hans Jepsen Christensen, blev mobiliseret.⁹⁰ Hans Jepsen Christensen skulle blive den alt afgørende nøgleperson i understøttelsen af *Flensborg Avis* i de kommende år. Han havde før Første Verdenskrig tilhørt den samme ungdomsbevægelse som Ernst Christiansen, men deres veje var skiltes under afstemningskampen, hvor Hans Jepsen Christensen havde holdt på den såkaldte afstemningslinje fra 1867 – den grænse, der gik syd om Flensborg og som formentlig var blevet resultatet, hvis Paragraf 5 var blevet ført ud i livet umiddelbart efter 1866 som forventet. For Hans Jepsen Christensen havde det dengang netop været helt afgørende, at der skulle *stemmes*.⁹¹ Efter afstemningen havde Hans Jepsen Christensen støt arbejdet på at opnå enstemmige afgørelser, udjævne meningsforskelle, afkræfte mistænksomheder og muliggøre tilslutning til løsning af de nationale opgaver i grænselandet fra alle sider og partier, længe inden Ernst Christiansen selv havde erkendt, at dette var uomgængeligt. Ernst Christiansen var da også villig til at anerkende Hans Jepsen Christensens store indsats.⁹²

5.4. "Dette vil jeg ikke være med til ...". J.P. Nielsen og *Flensborg Avis* i dansk indenrigspolitik

Også en anden central skikkelse i de kommende års understøttelse af *Flensborg Avis*, omend fra et mildest talt noget mere forbeholdent standpunkt, blev bragt på banen midt i oktober 1932. Det var folketingsmand for Socialdemokratiet J.P. Nielsen fra Dynt på Broagerland. Konsul Larsen, der i øvrigt selv var socialdemokrat, skrev den 22. oktober 1932 direkte til ham om sagen. Larsen frygtede nemlig, at de institutioner, der sidste gang var med i hjælpen, måske ikke alle denne gang ville bidrage. Det gjaldt derfor om i tide at finde andre udveje, "thi at lade bladet falde – og herpå står det i virkeligheden! –, bør der efter min mening ikke kunne blive tale om". Larsen mente, at det måske ville være muligt at få amterne rundt i landet interesserede, således at de hver bevilgede en fast sum. "Og for *Flensborg Avis'* vedkommende gælder det dog om et af de vigtigste led i hele vort kulturelle mindretalsværn. En eller anden ordning af en fastere karakter synes jeg man må tilstræbe, så længe valutakrisen består, så bladets ledelse ikke stadig skal svømme om i det uvisse".⁹³

Men J.P. Nielsen var ikke så varm på tanken. Det var navnlig politiske grunde, der gjorde ham afvisende. I mellemtiden var der nemlig blevet udskrevet folketingsvalg i Danmark – og valgkampen rasede med særlig kraft i det kriseramte Sønderjylland. Det har formentlig påvirket den i forvejen temperamentsfulde J.P. Nielsen, der allerede først i 1920'erne havde været stærkt imod at lade den danske statsstøtte til Sydslesvig omfatte også den danske presse syd for grænsen.

J.P. Nielsen ville ikke yde støtten uden at stille skrappe betingelser til *Flensborg Avis'* redaktion. Her kom det *Flensborg Avis* alvorligt til skade, at den trods alt havde en så stor udbredelse i Nordslesvig – for sønderjyderne var også vælgere, og dermed var avisen en faktor i dansk indenrigspolitik. J.P. Nielsen havde – skrev han til Lauritz Larsen den 8. november 1932 – modtaget Ernst Christiansens økonomiske redegørelse med anmodning om at stille for en ny hjælp:

"Må jeg bare sige følgende til dig: Jeg havde allerede så småt begyndt at gøre forskellige faktorer opmærksom på, at *Flensborg Avis* måtte hjælpes, men forudsætningen var naturligvis, at *Flensborg Avis* holdt sig nogenlunde neutral i politik. Man kan ikke forlange af mig, at jeg som sidste gang skal tvinge regering og de andre partiers repræsentanter til at gå med til hjælp, når bladet så ved enhver lejlighed bekæmper os. Du behøver jo blot at se på *Flensborg Avis* i disse dage under valgkampen, så vil du som gammel bladmand erkende, at *Flensborg Avis* trods sin neutralitetserklæring er sejlet med fuld musik ind i dansk valgkamp med Madsen-Mygdal og grev Holstein til tops. Og på samme tid en henvendelse til mig om at skaffe hjælp til bladet. Dette vil jeg ikke være med til. De politiske partier, *Flensborg Avis* støtter, må tage den hjælpeaktion op, jeg gør det ikke. Kan *Flensborg Avis* ikke bestå, så må den gå til grunde og så vil jeg være med til at oprette og støtte et mindretalsblad i Flensborg. Alt dette med LS-rubrikker og Grevebilleder [fotos af grev Bent Holstein, forf.], for at slå os andre ned, på samme tid der sendes mig anmodning om støtte er uærligt og på denne måde leger jeg ikke med. – Det er kun for, at du skal

Folketingsmand for Socialdemokratiet J.P. Nielsen (1873-1952) var meget kritisk over for *Flensborg Avis'* politiske og nationale linje. Noget hang sammen med noget tilbage fra afstemningstiden, men også *Flensborg Avis'* stilling til indre dansk politik og dens holdning til udviklingen i Tyskland efter 1933 kunne få temperamentet i kog hos J.P. Nielsen. Foto ca. 1925. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

forstå min stilling. Vil *Flensborg Avis* have støtte af alle partier, må det holde sig udenfor dansk politik; thi så må alle partier stå bladet lige nært”.⁹⁴

Det var – som altid når J.P. Nielsen udtalte sig – rene ord for pengene. Men spørgsmålet var, om ikke J.P. Niensens betingelser ville trække den danske stat endnu længere ind i farezonen. Ét var at understøtte sit mindretals avis økonomisk, når den var betrængt. Dette kunne selv den mest forbenede tysker formentlig forstå og til nød acceptere. Men når den danske stat stillede *redaktionelle betingelser* til avisen til gengæld for støtten, så pådrog den sig derved et medansvar for avisens indhold, som den jo i kraft af sin betingede økonomiske bistand havde indflydelse på – og det kunne blive udenrigspolitisk farligt. Men J.P. Nielsen havde næppe tænkt så langt. Hans tanker bevægede sig ad indenrigspolitiske baner: Det var en betingelse for hans støtte, at avisen holdt sig partipolitisk neutral.

Det forsøgte *Flensborg Avis* rent faktisk også, men dens grundlæggende politiske holdninger var nu engang borgerligt-liberalistiske. I 1920'erne havde bladet temmelig åbenlyst støttet Flensborg-Venstres daværende folketingskandidat, amtsforvalter C.O. Pedersen – til stor forbitrelse for alle andre politiske retninger, også Det Konservative Folkeparti, og under landbrugskrisen havde man i ledende artikler slået til lyd for liberalisti-

ske, Madsen-Mygdal'ske løsninger på den økonomiske krise. Det havde været *Flensborg Avis'* grundsynspunkt, at der kun fandtes "én vej ud af den nuværende tilstand: Udenrigspolitisk forståelse mellem kulturfolkene, internationalt samarbejde og nedbrydning af toldmurene gennem frihandel".⁹⁵ På dette punkt var *Flensborg Avis* afgørende politisk uenig med Det Konservative Folkeparti, der som talsmand for industri- og handelsinteresser gik ind for toldbeskyttelse af danske varer – det, man med en politisk eufemisme betegnede som "aktiv handelspolitik".

Men bladet havde dog siden slutningen af 1920'erne ført en redaktionelt mere liberal politik og havde åbnet sine spalter for indlæg fra alle politiske retninger, hvilket altså navnlig Venstre havde benyttet sig af. Ernst Christiansen selv betragtede *Flensborg Avis'* opgave i forhold til dansk politik som at "bringe bud om det, der midt i splid og kævl, midt i alt det, der deler i partier og retninger, samler et folk, det, der løfter op over hverdagslivets madstræb".⁹⁶ At Ernst Christiansen selv personligt stod Venstre nærmere end andre partier, lod sig dog på trods af megen god vilje naturligvis dårligt skjule.

Hvad der tilsyneladende særligt havde forbitret J.P. Nielsen var, at *Flensborg Avis* havde givet bondebevægelsen LS spalteplass. LS havde som bekendt en fåget forestilling om at omstyrte den parlamentariske danske statsform og erstatte den med et direkte kongestyre, med bønder i kongens råd og med udpræget lokalt selvstyre. LS førte også fra *Flensborg Avis'* spalter med Fr. Vestergaard en hidsig kampagne, men *Flensborg Avis* havde i praksis ingen eller kun ringe indflydelse på LS-spalten og kunne i virkeligheden ikke gøre meget, med mindre man ville tage risikoen ved at opsigte aftalen med LS – og derved potentielt pådrage sig 70% af de sønderjyske landbrugs vrede.

Men det var farligt for *Flensborg Avis* at have en mand som J.P. Nielsen som fjende. Allerede samme dags formiddag den 8. november 1932 havde *Flensborg Avis'* lokalredaktør i Sønderborg, Christian Refslund, en samtale med J.P. Nielsen, som han siden refererede for Ernst Christiansen. Refslund havde mindet J.P. Nielsen om hans tilsagn om til avisen at skrive noget om sin stilling til tidens forskellige politiske spørgsmål: kronkursen, korntolden, forholdet til tyskerne m.m. Hertil havde J.P. Nielsen svaret: "Nej, jeg vil ikke skrive noget, efter at jeg i den senere tid har set, hvorledes bladet dag efter dag er fyldt med referater fra Grevens og Madsen-Mygdals møder. Jeg blev så glad, da jeg straks efter valgets udskrivning så notitsen om, at bladet ville være neutral. Men under valgkampen har det jo vist sig, at bladet alligevel favoriserer et enkelt parti, og så vil jeg ikke være med. Jeg vil kun være med til at støtte *Flensborg Avis* som mindretalsblad".

Refslund bedyrede, at bladets redaktion så ganske afgjort var sindet at være loyal til alle sider og efter hans mening også havde været det. J.P. Nielsen erklærede hertil, at han ganske vist godt forstod bladets vanskelige stilling og at man i Flensborg bestræbte sig på at være neutral. "Men referaterne fra Vestslesvig havde efter hans mening ikke været neutrale. Hvert møde, som Greven eller Madsen Mygdal holdt, selv nok så 'pjat-

tet' et lille sted", refererede *Flensborg Avis*, medens andre partiers møder, for eksempel de socialdemokratiske og radikale, "knap blev omtalte". Refslund havde tilbagevist dette: Avisen havde jo dog bragt referater fra et enkelt af hans og Jørgen Møllers møder, men det vanskelige var at få et fyldigt referat, da *Socialdemokraten* refererede så forholdsvis kortfattet, især hans taler (sic!).

J.P. Nielsen havde – sagde han – "i grunden været godt nok tilfreds med det referat, vi havde bragt af hans valgtale. Det gale var bare, at vi favoriserede Greven og Madsen Mygdal Og det skulle vi vide, at for eksempel professor Edv. Ehlers og han var fuldkommen af samme mening, at ville *Flensborg Avis* have støtte, så måtte den være neutral". Refslund lovede at avisen ville bringe udførlige omtaler af Staunings og Friis Skottes møder i h.h.v. Sønderborg og Tønder, men forinden ville man gerne – helst til i morgen – have en udtalelse af ham. Efter nogen betænkning havde J.P. Nielsen – noget formildet – bemærket, at han så alligevel "skulle se, om han fik tid til at skrive lidt til os".⁹⁷

Refslunds samtale med J.P. Nielsen afslører *Flensborg Avis'* dilemma: Man var i sin nyhedsformidling afhængig af andre avisers referater – oven i købet i stigende grad, eftersom man på grund af den dårlige økonomi havde måttet afskedige flere meddelere fra Nordslesvig –, og mens Venstreaviserne skrev spaltelange valgmødereferater, lige til at klippe, så gengav *Sønderborg Socialdemokrat* møderne i kortere form. *Flensborg Avis* havde simpelthen ikke tilstrækkeligt med journalister at sende rundt. Og de lokale meddelere, avisen endnu havde rundt om i Sønderjylland, var temmelig sikkert mere tilbøjelige til at tage til Venstremøder end til socialdemokratiske møder; det var nu engang navnlig i landbokredse, *Flensborg Avis* havde sin traditionelle opbakning. Avisen var ganske vist borgerligt-national i sin grundindstilling, og man havde ganske vist tilbøjeligheder i retning af Venstre, men *viljen* til at referere neutralt *var* faktisk til stede. Når *Flensborg Avis* rummede flest indlæg fra Venstre-folk, så skyldtes det, at der blev *indsendt* flest indlæg fra dette partis repræsentanter. Det var ikke rimeligt at bebrejde avisen, at den ikke bragte socialdemokratiske indlæg, når ingen socialdemokrater sendte noget til avisen. Også konservative havde ved flere tidligere lejligheder rettet lignende bebrejdelser imod *Flensborg Avis*.⁹⁸

Christian Refslund mente dog, at selvom J.P. Nielsen "nok kan være lidt uberegnelig, kan han nu nok tales til hjertet og til fornuft". Dette havde Refslund for eksempel gjort samme sommer: Sammen med en række andre journalister havde han været inviteret til Skt. Hans-fest hos J.P. Nielsen og Andreas Grau (der var naboer) i Dynt på Broager. Refslund havde ved den lejlighed holdt en tale for J.P. Nielsen, idet han som slesviger og tidligere krigsdeltager takkede ham for det store arbejde, som han havde udført for børn i de krigshærgede lande. "J.P. Nielsen takkede mig rørt – tør jeg nok sige – og red. [Frede] Nielsen [*Sønderborg Socialdemokrat*] sagde mig senere, at J.P. Nielsen havde sagt til ham, at den havde glædet ham overmåde, fordi den var blevet holdt af en politisk modstander og af en sønderjyde og tilmed på en måde, der var gået ham stærkt til hjertet",

skrev Refslund den 8. november 1932 til Ernst Christiansen, og fortsatte: "Nå, De tror måske, jeg nævner dette for at stille mig selv i et gunstigt lys. Det er ikke tilfældet. Jeg holdt talen dengang, fordi jeg syntes, det var vel-fortjent at hylde J.P. Nielsen som menneske- og børneven, men det skete også, fordi jeg gerne ville være med til at skabe et stadig bedre forhold mellem ham og avisen [i.e. *Flensborg Avis*]. Jeg tror, det virkede i den retning og har måske nok i nogen måde bidraget til, at han under samtalen i dag til sidst blev mildere stemt". Refslund rådede dog alligevel Ernst Christiansen til selv at sætte sig i forbindelse med J.P. Nielsen og forsøge en tilnærmelse.⁹⁹

Lauritz Larsen orienterede den 9. november 1932 Ernst Christiansen om J.P. Nielsens holdning. Ernst Christiansen udtalte, at *Flensborg Avis* straks ved valgkampens begyndelse havde erklæret, at spalterne stod åbne for indlæg fra *alle* sider, når blot de var holdt i en sømmelig tone. Det var virkelig ikke bladets skyld, at man fra socialdemokratisk side havde gjort så lidt brug heraf. Der var ikke i nogen *ledende artikler* taget stilling for eller imod hverken det ene eller det andet parti. "At der kunne være begået fejl, turde han ikke helt benægte", hedder det i Lauritz Larsens referat fra samtalen. "Offentliggørelsen af Grev Holsteins billede var måske en sådan; men man havde nu engang haft klichéen liggende; hr. Christiansen sværmede i øvrigt ikke særlig for ham – men man havde dog også straks i begyndelsen af valgkampen haft et billede af J.P. Nielsen i bladet ligesom man samtidig havde bragt *alle* de store partiers valgopråb". Bladets mand i Sønderborg, Christian Refslund, havde endda straks bedt om et interview med J.P. Nielsen og havde gentagne gange rykket for det – dog endnu uden held. Også andre partier havde beklaget sig til Ernst Christiansen – det var nu engang vanskeligt at gøre alle tilpas! Således havde Venstre en tid følt sig forurettet over at bladet udførligt havde refereret fra konservative møder i Tønderkredsen. I Tønderkredsen kom endvidere det forhold til, at Socialdemokratiet var det eneste parti, der *ikke* ville avertere deres møder i *Flensborg Avis*.¹⁰⁰

Ernst Christiansen tog selv straks dagen efter kontakt til J.P. Nielsen. Han mindede om, at Refslund gentagne gange havde bedt om et interview og henviste i øvrigt til dagens *Flensborg Avis*, der rummede "de vigtigste af Deres artikler i går i Deres partiblad". Han gentog, at avisens spalter straks fra valgkampens begyndelse havde stået åbne for indlæg fra alle partiretninger, men "imidlertid kommer det jo i nogen grad an på, om partierne benytter dette tilbud, hvad vi dog ikke godt yderligere kan opfordre dem til. Udover dette har der været den vanskelighed, at der blev udsendt direkte indbydelser til Deres møder, og at Deres parti i Tønder amt i modsætning til alle andre nægtede at avertere hos os. Jeg har alligevel givet ordre til at referere de største møder, og en medarbejder har straks ved valgtidens begyndelse anmodet også en ledende socialdemokrat på vestereggen om en udtalelse". *Flensborg Avis* havde lige før valgtiden endvidere bragt billeder af både J.P. Nielsen, Madsen-Mygdal og Christmas Møller, der dengang ventedes opstillet i Nordslesvig, og man havde bragt alle partiers valgopråb. "At bladets valgsider nogen

dage præges mere af et enkelt parti, når dette lægger ud med mange møder, er vanskeligt at undgå, når vi særlig skal følge med i vort snævrere opland, Tønder amt og langs fjorden". Men J.P. Nielsen kunne trygt "gå ud fra, at vi herfra alvorligt bestræber os for at stå uden for partierne og virke folkeligt samlende".

J.P. Nielsens idé om at omdanne *Flensborg Avis* til et mindretalsblad uden politisk stof havde de to tidligere havde drøftet pr. brev. Ernst Christiansen erklærede, at han godt forstod det tiltalende i denne tanke, "da ingen mere end vi her mærker vanskelighederne ved bladets stilling, vanskeligheder, der er så store, at vi hverken vil kunne gøre den ene eller den anden part til måde, men det er jo ikke blot et spørgsmål om ønske, også i høj grad om penge". Et mindretalsblad ville være helt uden annoncer og økonomisk basis og være henvist til alene at holdes oppe ved tilskud. Endvidere kunne den danske folkesag og den danske grænses tryghed og forholdet til nabofolket efter Ernst Christiansens mening ikke være tjent med, at *Flensborg Avis* blev "et meget lille blad, en lap papir, som ingen har respekt for". Netop dobbeltheden i *Flensborg Avis'* vilkår i årene 1920-1932 havde "sikkert haft en national bestemmelse, idet vi efter evne har røgtet en dansk mission i Nordslesvig under kriserne og holdt på selvhjælp, dansk samvittighed og dansk vilje og bestandig peget på forholdene syd for grænsen". Tiden bar naturligvis udviklingen i retning af et rent dansk sydslesvigsk blad, medgav han, "men jeg kan ikke se, at den kan forceres frem, særligt ikke på det uheldigst mulige økonomiske tidspunkt, da indtægterne hernede er dalende til et minimum". Ernst Christiansen sluttede sin henvendelse med at erklære, at han vidste, at J.P. Nielsen havde både "hjerte og vilje for sagen, og at De, selvom De har let ved at harmes, også altid er villig til sagligt at veje grunde for og imod".¹⁰¹ Konsul Larsen, der blev holdt nøje orienteret, var enig i Ernst Christiansens betragtninger: "*Flensborg Avis* i form af et forenings-medlemsblad går jo aldrig!"¹⁰²

Men andre steder i udenrigstjeneste så man anderledes på sagen.

5.5. "... men epoken er til ende". Diskussion om støtten i udenrigstjenesten 1932-1933

Den 8. december 1932 rettede Ernst Christiansen og J.C. Paulsen som formand for *Flensborg Avis'* tilsynsråd så "en fornyet og indtrængende" henvendelse til *Statsministeriets udvalg af 17. marts 1932*, "da bladets gerning efter samstemmende udtalelser fra alle hold er uundværlig, en forudsætning for, at den danske stilling ikke forringes i Nordslesvigs mest udsatte egne samt syd for grænsen". Udgifterne var beskåret med sammenlagt 25%, og da bladet ikke var herre over nogle udgiftsposter – som for eksempel skatterne – betød det, at andre poster var nedbragt med betydeligt mere end de nævnte 25%. Det var nu ikke muligt at presse udgifterne længere ned, uden at det gik ud over konkurrenceevnen. Der var blevet udarbejdet et overslag for året 1933. Det viste et markunderskud på 139.294 rigsmark og et kroneoverskud på 126.760 kroner. Med

Den danske konsul i Flensborg 1932-1938 Lauritz Larsen (1874-1944) var som tidligere presse-attaché ved det danske gesandtskab i Berlin en mand med stor erfaring i spørgsmålet om pressens betydning for det dansk-tyske forhold. Lauritz Larsen tillagde Flensborg Avis afgørende vigtighed som modvægt til Nord-schleswigsche Zeitung og for opretholdelsen af stabiliteten i grænselandet.

Foto ved Lauritz Larsens 60-års fødselsdag den 27. august 1934. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

den normale kurs på 112 kroner for 100 rigsmark ville kroneoverskuddet svare til 141.971 rigsmark, og der ville således være omtrent balance. Men med den nuværende kurs på ca. 70 rigsmark for 100 kroner ville der opstå et valutatab på ca. 50.000 rigsmark. Dette skyldtes *alene* kronens yderligere værdiforringelse. Ved samme kronekurs som i foråret 1932 ville tabet have været *mindre* for 1933. Ernst Christiansen bad om hjælp *hurtigt* og pegede på, at kursdifferencen med den uformindskede tyske statsstøtte til tysk virke i grænselandet gav tyskheden yderligere vind i sejlene. Konsul Larsen sørgede for, at en afskrift af ansøgningen blev fremsendt til statsministeren selv.¹⁰³ Han skrev endvidere selv til formanden for udvalget professor Edv. Ehlers den 9. december 1932, idet han anbefalede hjælpen. Udover de allerede anførte grunde tilføjede Larsen i sin anbefaling, at det, hvis det ikke lykkedes at skaffe passende hjælp til bladet, ikke ville være muligt at opretholde det; det var et spørgsmål om avisens bevarelse eller ikke-bevarelse. "Ikke blot under hensyn til den historiske gæld, hvori Danmark står til bladet som danskhedens ufortrødne forkæmper gennem mange år, og dets uvurderlige betydning for øjeblik-

ket for hele den danske mindretalsbevægelse, men tillige under hensyn til den store og snarest forøgede nationalistiske aktivitet der fra tysk side øves i grænsekampen både syd og nord for grænsen, tillader jeg mig at udtale håb om, at det må lykkes Statsministeriets udvalg af 17. marts 1932 at finde udveje til, at det fornødne beløb kan skaffes til veje".¹⁰⁴ *Flensborg Avis* var efter konsulens mening et vigtigt led i det danske grænseforsvar og en *kontravægt* i forhold til hjemmetyske grænseredningskrav.

Til J.P. Nielsen skrev konsul Lauritz Larsen næsten besværgende den 12. december 1932: At "lade bladet falde, kan Danmark ikke forsvare. Det ville for hele vort mindretalsforsvar betyde et slag, som aldrig ville kunne oprettes. Du skrev i dit brev, at du også havde denne sag for øje, og jeg sætter da min tro til, at det må lykkes dig også at finde udveje og hjælp".¹⁰⁵

Konsulen i Flensborg gjorde altså alt, hvad han kunne for at hjælpe *Flensborg Avis*. Men der var delte meninger om sagen inden for det diplomatiske korps: Den danske konsul i Hamborg, Marinus L. Yde, skrev "privat og fortroligt" den 22. december 1932 til direktøren for Udenrigsministeriet, kammerherre H.A. Bernhoft: "I en stor tid havde *Flensborg Avis* en national opgave, der blev løst fyldestgørende, men epoken er til ende. Tilbage er en avis, hvis opgave syd for grænsen er begrænset, og som nord for grænsen ikke har noget ærinde. Spørgsmålet er da, om opgaven som mindretalsorgan i Flensborg ikke kunne løses lige så tilfredsstillende, selv om bladet blev lagt om på en sådan basis, at det kan gå rundt". Yde mente nok, at bladet kunne administreres billigere, men det vigtigste var, at man skulle gøre sig klart, "om man har råd til og om man tør binde sig for en uoverskuelig periode til understøttelse af bladet, som i årenes løb kan blive til mange penge og som indeholder andre risikomønter end pengene". Det forekom Yde, at ...

"...udenrigstjenesten ikke kan betragte denne sag fra et understøttelsessynspunkt, men må bedømme den i tjenestens egenskab af politisk organ. Når staten understøtter et sådant dagbladsforetagende indenfor en fremmed stormagts landegrænser, ligger det jo klart for dagen, hvilken kritik man udsætter sig for, og man må regne med, at stormagten som repressalieforanstaltning kunne begynde at understøtte blade på dansk grund. Hvis understøttelsen skal fortsættes, bør det derfor efter min mening ikke være for statens, men for private penge. I det lange løb kan det ikke skjules, hvem der dækker underskuddet. Det er også et moment, som må tages i betragtning".¹⁰⁶

Marinus Yde, der under Første Verdenskrig som leder af Udenrigsministeriets Pressebureau havde kørt den danske presse meget stramt¹⁰⁷, stod – som det skulle vise sig – ikke helt alene med dette synspunkt, som også var i fuld overensstemmelse med den traditionelle danske udenrigsministerielle forsigtighed, når det gjaldt Tyskland. På et notat i Udenrigsministeriet, dateret den 11. januar 1933, står anført, at der "utvivlsomt ikke vil blive ydet noget tilskud".¹⁰⁸ Det samme skrev chefen for Udenrigsministeriets politisk-juridiske afdeling, minister Axel Nørgaard, den 14. januar 1933 til Lauritz Larsen: Man havde "underhånden" erfaret, at det kunne

betragtes som "så godt som udelukket, at der vil blive bevilget bladet den ønskede understøttelse". Foruden valutavanskelighederne var der risikoen for "at blive gjort identiske med bladet og faren for repressalier i form af tilsvarende støtte af den tyske presse nord for grænsen. Ja, der er vist nok flere kompetente personer, der ligefrem mener, at *Flensborg Avis* ikke længere har nogen virkelig mission at opfylde". M.h.t. tysk støtte til den tyske presse i Nordslesvig nærede man dog mistanke om, at der allerede direkte eller indirekte flød subsidier over grænsen nordpå¹⁰⁹ – hvad der rent faktisk også gjorde.

Larsen svarede straks den 15. januar 1933, at denne meddelelse fyldte ham med "stor bekymring". Uden understøttelse faldt avisen, og faldt avisen, ville dette tilføje "hele vort mindretalsforsvar syd for grænsen et alvorligt sår". Man kunne ...

"...mene om *Flensborg Avis'* redaktionelle ledelse, hvad man vil, og man kan måske fremkomme med forslag om ændringer i forskellige henseender – et kan man blot ikke – hvis vi ikke i betydelig grad vil lamme hele vort kulturelle grænseværn: *Opgive* bladet kan vi ikke. På alle dansksindede her vil det blive følt som en laden-i-stikken, som en svigten, som en mangel på forståelse fra dansk side for den dansk-fædrelandske udholdenhed og de ofre der bringes af mindretallet, og ingen her vil kunne forstå, at Danmark virkelig ikke skulle være i stand til at kunne opdrive de ca. 50.000 kroner, der kræves for at bevare det danske samlingsmærke her. Blandt de danske vil det betyde en umådelig modløshed; for tyskerne en umådelig triumf, hvor meget man end vil camouflere inddragelsen. Langt den største del af de danske her er klare over, at de aldrig kan vente at komme ind under Danmark (det er allerede vor store skade i sammenligning med tyskerne nord for grænsen); men de er samtidig klare over, at den nuværende grænse, trods Versailles-traktat og folkeforbund, ikke er stærkere, end at der kan gøres angreb på den en skønne dag, hvis den danske mindretalsvagt syd for grænsen giver op. Og tager man *Flensborg Avis* fra det, vil man tage en af de vigtigste forbindelseslinjer bort".

Det var under den nuværende krise umuligt for mange danske syd for grænsen at holde bladet – i virkeligheden burde det efter Lauritz Larsens mening uddeles gratis til mange – men de fulgte dog med i, hvad der stod i det. "Det er et af de vigtigste bindeled, der har knyttet mindretallet sammen til, om jeg må sige: Et samfund i sig. Og aldrig, hvad enten man vil sætte *Hejmdal* eller *Jydske Tidende* i stedet, vil et sådant blad kunne blive det samme. Jeg er sikker på, at for en stor del af mindretallet ville dermed enhver journalistisk forbindelse til Danmark slippes. Thi *Flensborg Avis* er ikke blot en avis; men den er en *fane* – en fane, hvorunder de danske her har kæmpet i menneskealdre, og endnu ønsker at kæmpe". Hertil kom, at det var så godt som det eneste danske blad, som man "på tysk side hernede lytter til". Hos myndighederne og blandt menigmand havde man respekt for det: "Man ved, at det er de danske syd for grænsen, der taler gennem det. Og i samme øjeblik, man ville degradere bladet til en lokalaflegger af et andet blad eller noget lignende ville dets indflydelse dermed være i højeste grad svækket". Endelig måtte man efter Lauritz Larsens mening "ikke se bort fra den betydning, *Flensborg Avis* har ved

at blive læst overalt i alle egne af Danmark og derved holde – i hvert fald så vidt det er muligt – interessen for vort kulturelle forsvar ved grænsen vågen i kredse af befolkningen. Denne interesse kan såmænd, det har jeg flere beviser på, være tynd nok, og en skønne dag, måske før vi selv tænker det, kan befolkningen da stå over for overraskelser af lignende art, som vi har oplevet i Grønland”.

Lauritz Larsen sigtede her til de norske nationale aktivister, der havde plantet det norske flag på Østgrønland og gjort krav på territoriet, fordi Danmark i årevis hverken havde vist flaget eller vist en vilje til at hævde området. Det lå i antydningerne implicit, at slesvig-holstenerne kunne gøre det samme i Tønder eller Haderslev! I betragtning af begivenhederne med den såkaldte *Påskeblæst* ganske få måneder senere, var det en sammenligning af næsten profetisk rækkevidde. Ved at knytte bevarelsen af *Flensborg Avis* til forsvaret for 1920-grænsen, gjorde Lauritz Larsen det til *et spørgsmål af national interesse*, om avisen overlevede.

Lauritz Larsen anerkendte ikke valutavanskeligheder som gyldig grund til ikke at hjælpe: “Har vi råd til at give hundreder af tusinder kroner ud for et spørgsmål som det grønlandske, der dog for en del er et prestigespørgsmål, må vi dog vel også kunne få råd til at ofre et halvt hundrede tusinde for i tide at sikre det nødvendige kulturelle værn af vor grænse i syd”. Når flere kompetente personer havde erklæret, at *Flensborg Avis* ikke længere havde nogen “virkelig mission”, så ville Lauritz Larsen “kun dertil sige, at jeg mener noget andet og at jeg føler det som min pligt og mit ansvar at gøre opmærksom herpå. I hvert fald agter jeg ikke ved at tie at gøre ansvars for andre mindre”.¹¹⁰ Axel Nørgaard svarede den 16. januar 1933, at han havde været “meget glad ved at få en så udførlig og åbenhjertig udtalelse fra Dem om sagen” og han havde straks gjort “rette vedkommende bekendte med de af Dem fremførte synspunkter”.¹¹¹ Med “rette vedkommende” sigtede Nørgaard utvivlsomt til både udenrigsminister P. Munch og statsminister Thorvald Stauning.

Der var altså tydeligvis meget divergerende opfattelser af sagen inden for den danske udenrigstjeneste: En *traditionel og forsigtig* opfattelse, der af frygt for tyske reaktioner helst slet ikke ville støtte noget som helst, der smagte af politik i det danske mindretal syd for grænsen, og en mere *aktivistisk* opfattelse, der med henblik på forsvaret af 1920-grænsen ville gå betydeligt længere. Ifølge denne opfattelse var *Flensborg Avis* et uundværligt udenrigspolitisk aktiv for Danmark, som man ville gå meget langt for at bevare. Samtidig begyndte konturerne at tegne sig til, at der fra dansk side blev grebet endog særdeles kraftigt ind i *Flensborg Avis'* redaktionelle frihed, ikke alene på det udenrigspolitiske men også på det indenrigspolitiske område. På *Flensborg Avis* var man ganske vist på forhånd selv indstillet på at forholde sig forsigtigt til Tyskland og bestræbe sig på partipolitisk neutralitet i danske forhold, men man ville selv bestemme, *hvordan* det skulle gøres. Det skulle blive en vanskelig balancegang.

I mellemtiden fossede pengene ud af *Flensborg Avis'* kasse. Ernst Christensen forespurgte den 17. januar 1933 ængsteligt hos Hans Jepsen Chri-

stensen, om henvendelsen endnu ikke havde ført til en samling af udvalget. Han var indstillet på at sende en delegation af Cornelius Hansen, Florander og ham selv til København for at forhandle, "eventuelt med partiformænd og regering eller en anden repræsentation for regering og rigsdag". Da et afslag så vidt Ernst Christiansen kunne se "ville betyde avisens endeligt, så tager jeg ikke imod det uden at have gjort det yderste, med en påkaldelse af offentligheden som sidste udvej. Imidlertid er det mit håb, at mulig foreliggende vanskeligheder vil blive overvundne ved underhåndshandlinger".¹¹² Hans Jepsen Christensen svarede den 18. januar 1933, at han siden Rigsdagens sammentræden efter nytår havde henvendt sig fem gange til Statsministeriet i sagen og aldrig kunnet få fat i Stauning, der stadig var spændt for i forhandlinger. J.P. Nielsen havde overhovedet ikke ladet sig se siden nytår. Jepsen Christensen havde nu igen henvendt sig til Statsministeriet og anmodet om, at sagen straks den næste dags morgen ville blive forelagt Stauning, hvilket man havde lovet. Jepsen Christensen frarådede Ernst Christiansen at gå til offentligheden med sagen, før der havde været holdt møde i ministeriet. På grund af de intensive forhandlinger, der førtes for tiden – det var forhandlingerne til det store økonomiske kriseforlig mellem regeringen og Venstre, der skulle blive kendt som *Kanslergadeforliget*, opkaldt efter statsminister Staunings bopæl – forventede Hans Jepsen Christensen, at der kunne risikere at gå otte til fjorten dage, før disse forhandlinger havde nået det afsluttende stadium. "Jeg skal presse på efter bedste evne, selvom det er ubehageligt gang på gang at møde mangel på forståelse og virkelig medansvarfølelse over for nationale opgaver".¹¹³

Endelig, den 21. januar 1933, skrev professor Edv. Ehlers til konsul Larsen, at selvom *Statsministeriets udvalg af 17. marts 1932* "vel har sluttet sin virksomhed", så havde han, da *Flensborg Avis'* forhold åbenbart stadig var meget vanskelige, alligevel som udvalgets formand og i samråd med J.P. Nielsen ment at burde sammenkalde udvalgets medlemmer til en fortrolig drøftelse, der skulle finde sted den 26. januar 1933. Edv. Ehlers, der var Venstremand, havde endvidere anmodet nationalbankdirektør Schrøder, borgmestrene i København, den konservative Ernst Kaper og socialdemokraten Peder Hedebo samt overretssagfører Axel Bang om at komme til stede. Han bad nu også konsul Lauritz Larsen møde frem, da han med sit kendskab til forholdene ville være den bedste til at orientere mødedeltagerne om situationen. Først i et "PS" anførte Edv. Ehlers, at det "formentlig ville være rigtigst", om også Ernst Christiansen kom til stede. Dette indvilligede Larsen i, idet han dog også bad om, at tilsynsrådsmedlemmerne Cornelius Hansen og amtsfuldmægtig Florander kunne deltage i mødet.¹¹⁴ Dermed ville Ernst Christiansen i det mindste ikke blive den eneste, der talte *Flensborg Avis'* sag.

Ved mødet fremlagde Ernst Christiansen det førnævnte overslag for året 1933, der var baseret på det forgangne års regnskab. Ved normalkursen (112) viste dette sidste et lille overskud (uden afskrivninger), men ved en kurs på 80 kom der til at mangle ca. 37.000 rigsmark, og med den nuværende kurs på kun 70 pfennig for én krone manglede der henved

50.000 rigsmark. Men regnskaberne ville efter Ernst Christiansens redogørelse balancere – hvis det altså ikke lige var for valutatabet.¹¹⁵

Drøftelserne den 26. januar 1933 mellem konsul Larsen, professor Edv. Ehlers, J.P. Nielsen, Hans Jepsen Christensen og Ernst Christiansen mandede ud i, at de fornødne midler ville kunne skaffes til stede på følgende måde: *Den sønderjydske Fond* gav 20.000 kroner; *Grænseforeningen* 5.000 kroner; *Sønderjydske Skoleforening* 5.000 kroner; *Sprogforeningen* 3.000 kroner; A.P. Møller 5.000 kroner og Hans Jepsen Christensen af sine midler 2.100 kroner. Det var endvidere hensigten at rette henvendelse til Frederiksberg kommune (5.000 kroner), Gentofte kommune (5.000 kroner) foruden banker, sparekasser og bryggerierne. Resten måtte eventuelt søges dækket ved statstilskud.¹¹⁶

Det var tydeligt, at man fortsat helst ikke ville blande midler fra den danske stat ind i sagen: Den 10. februar 1933 forespurgte Statsministeriet, idet man stod for at opføre de 16.000 kroner, der var bevilget *Flensborg Avis* af statskassen (for finansåret indtil 1. april 1933) på loven om tillægsbevilling, i Udenrigsministeriet, hvad man skulle *benævne* den pågældende konto på Statsministeriets budget og foreslog selv "Hjælp til danske syd for grænsen". Det vedtoges – i samråd med flere ministerier – at henstille til Statsministeriet at søge beløbet bevilget under Undervisningsministeriets konto IX.G. *Til disposition til støtte af dansk sprog og kultur i udlandet*, idet man mente, at beløbet formentlig naturligt henhørte under denne konto og på denne måde ikke ville virke iøjnefaldende.¹¹⁷ Og sådan blev det.

Det skulle dog ikke blive nødvendigt med *statsmidler* i denne omgang, for statsminister Stauning fik taget initiativ til en større indsamling, der bragte de private bidrag op på i alt 71.000 kroner til *Flensborg Avis*.¹¹⁸ Dermed var den danske stat *foreløbig* ikke indblandet i støtten, hvad der kunne være risikabelt nok, ikke mindst fordi Adolf Hitler mindre end to uger før havde dannet ny regering i Tyskland.

Det var formentlig dette, der afspejledes på *Flensborg Avis'* årlige generalforsamling den 18. marts 1933. Her udtrykte Ernst Christiansen stor lettelse over, at det på trods af vanskelighederne – også de seneste i forbindelse med de "urolige forhold i Tyskland" – var lykkedes at komme igennem året. Bladets ledelse udtalte stor taknemmelighed over den samfølelse og tilslutning, som var vist fra dansk side i den vanskelige situation. Den finansielle hjælp fra Danmark blev ikke nævnt direkte. Den forsigtighed, med hvilken man omgikkes dette spørgsmål, fremgår også af konsul Larsens indberetning fra generalforsamlingen, i hvilken han, under hensyn til at staten ikke direkte deltog i understøttelserne, henstillede til overvejelse, "om det ikke af forskellige grunde måtte anbefale sig, at det nævnte udvalgs navn indskrænkes til blot at lyde: 'Udvalget af 17. marts 1932', eller at der indføres et helt nyt navn".¹¹⁹

Konsulens forslag vandt bifald i både Udenrigsministeriet, Statsministeriet og hos udvalget selv, der kort efter skiftede navn som foreslået af konsul Larsen.¹²⁰ Begrundelsen var, at staten ikke deltog *direkte* i aktieselskabet *Flensborg Avis'* understøttelse¹²¹, hvilket formelt set også (endnu)

var korrekt. Men *skulle* det blive nødvendigt for det danske statsministerium at understøtte en avis i det store sydlige naboland, så var det vigtigt, at det ikke skete alt for åbenlyst. Det kunne blive farligt. Det samme antydede Ernst Christiansen i sin beretning: Både 1931 og 1932 havde været mørke år, men "dog har mørket samlet sig tættere og endnu mere ildevarslende i 1933". Over for røster, der havde spurgt, om der i det hele taget var nogen mening i at holde på en danskhed syd for grænsen, at grænsen måtte være en mur, der måtte bygges højere og stærkere, og at hvad der var af danskhed uden for muren ikke kom i betragtning, svarede Ernst Christiansen: "Hvad nytter det at nøjes med at bygge muren højere, når modparten allerede er indenfor muren!" Over for de tyske krav om grænseflytning var en *levende* danskhed syd for grænsen en værdifuld modvægt. Af rent og skært selvforsvar og klogskabshensyn måtte Danmark understøtte de danske sydslesvigere.¹²²

Dette var et argument, som skulle holde *Flensborg Avis* økonomisk oven vande igennem de næste tolv år. Da slesvig-holstenske nazister i foråret 1933 iværksatte den såkaldte *påskeblæst* mod grænsen, blev det klart for alle, at Danmark ikke havde råd til at undvære nogen – heller ikke *Flensborg Avis* – i forsvaret for sin sydgrænse. Men ikke blot *Flensborg Avis* var plaget af krise. Omkring 1933 var pressebilledet i Nordslesvig ved at forandre sig dramatisk.

5.6. Pressen i Nordslesvig 1933

Nordslesvig havde efter 1920 oplevet en udmarvende bladkonkurrence, både indbyrdes mellem de "gamle" aviser og ved oprettelsen af nye aviser. I Nordslesvig udkom der i årene mellem 1919 og 1940 aviser under i alt 34 forskellige titler. Selvom mange af titlerne var aflæggere af andre blade, så antyder antallet, hvor kraftig konkurrencen var. Dette er ikke stedet til en grundig gennemgang af den nordslesvigske presses historie efter 1920¹²³, men det vil være nødvendigt af fremdrage nogle væsentlige hovedtræk for at forstå *Flensborg Avis'* stilling.

Ved Første Verdenskrigs afslutning bestod endnu de "gamle" danske, sønderjyske aviser, *Dannevirke-Modersmaalet* (fra 1938 kun: *Dannevirke*) i Haderslev, *Hejmdal* i Aabenraa, *Dybbøl Posten* i Sønderborg og *Flensborg Avis* i Flensborg med aflæggeren *Vestslesvigs Tidende* i Tønder. *Dannevirke* og *Dybbøl Posten* var i hovedsagen blade for deres lokalområder, hvori- mod *Flensborg Avis* og *Hejmdal* mere havde karakter af landsdelsaviser for hver deres politiske standpunkt. *Flensborg Avis* var dengang langt den største og mest udbredte avis i Sønderjylland.

Den allerede eksisterende konkurrence og de traditionelle politiske uoverensstemmelser, der havde bestået imellem bladene, blev forstærket kraftigt, da aviserne tog forskellige standpunkter i afstemningskampen: *Hejmdal* med H.P. Hansen for Aabenraa-standpunktet, der gik ind for en grænse nord om Flensborg, *Dybbøl Posten* med Andreas Grau stillede sig på Flensborg-standpunktet, der ville have i det mindste Flensborg med til Danmark, *Flensborg Avis* med Ernst Christiansen stod som nævnt på

Sønderjydske Piger, vi forklemmer Jer ej..!

Den nye sønderjydske Tante: Værsgo', søde Born, bliv bare siddende. I sad her først — men her er jo storartet Plads til os alle!

Den pengestærke Berlingske bladkoncern begyndte i 1929 at udgive Jydske Tidende. Der blev sat store midler af til at indarbejde avisen som landsdelsavis i Sønderjylland og en energisk abonnements- og annoncean agitation gik forud for starten den 1. september. Man underbød de øvrige sønderjyske aviser både m.h.t. annoncepriser og abonnement, hvilket voldte de gamle dagblade alvorlige problemer. "Tante Berlinger" klemte de "sønderjyske piger" i skikkelse af Dybbøl Posten og Flensborg Avis. Tegning af Herluf Jensenius i Dagens Nyheder, formentlig sommeren 1930. (Udklip i Jacob Kronikas arkiv, Studiefdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

først Dannevirke- og siden på Flensborg-standpunktet og endelig *Dannevirke*, som lod begge lejre komme til orde. Afstemningskampen, der indbyrdes mellem aviserne blev ført med den største skarphed, kom til at trække meget dybe spor i bladenes indbyrdes forhold langt op i 1920'erne, og først landbrugskrisen 1926-1927 og det forstærkede tyske tryk på grænsen udjævnede i nogen grad modsætningerne og trak aviserne ind i et fælles forsvar for den eksisterende grænse. Endvidere førte grundlæggelsen af *Jydske Tidende* i 1929 til, at de gamle aviser rykkede yderligere sammen imod den stærke fælles konkurrent fra Kolding.

Efter genforeningen var det naturligt, at pressen i Sønderjylland måtte indrette sig efter det traditionelle danske partiblad-system, hvor hvert af de fire "gamle" partier, Venstre, Socialdemokratiet, Det Konservative Folkeparti og Det Radikale Venstre, udgav egne aviser. I Sønderjylland kompliceredes forløbet imidlertid af flere ting: For det første sluttede samtlige gamle sønderjyske aviser sig mere eller mindre tæt til partiet Venstre, hvorved de øvrige partier så sig nødsaget til at oprette *nye* aviser. For det andet var Venstre i Sønderjylland delt i et Aabenraa-Venstre og et Flensborg-Venstre, der var præget af meget store indbyrdes modsætninger. For det tredje fandtes der udover de danske aviser også det tyske mindretals aviser. For det fjerde kompliceredes tingene af, at den tidligere dominerende landsdelsavis, *Flensborg Avis*, nu befandt sig syd for landegrænsen og havde hovedparten af sit salg nord for grænsen. Dette var en stor ulempe, der formindskede gennemslagskraften, og for *Flensborg Avis* medførte det et fortsat dalende oplag og en fortsat dalende indflydelse. Derved opstod et tomrum, som de øvrige blade kæmpede om at udfylde.

Venstre stod som anført i den heldige situation, at de allerede eksisterende danske aviser – med undtagelse af *Flensborg Avis* – alle sluttede sig til dette parti. Men det betød ingenlunde, at der var enighed mellem Venstre-aviserne indbyrdes.

Dannevirke

Dannevirke i Haderslev var den økonomisk bedst funderede af de gamle aviser. Politisk set var den dog i splid med sig selv. Generalforsamlingen vedtog ganske vist i 1920, at avisen skulle være en Venstreavis, men det var ikke noget éntydigt begreb i Sønderjylland. Generalforsamlingen var delt i to dele: Aabenraa-Venstre og Flensborg-Venstre, der var næsten lige store. Dertil kom en ikke ubetydelig gruppe konservative.

Chefredaktør var M. Strandskov Nøhr, der kom fra *Næstved Tidende*. Han afløste Nic. Svendsen, der blev borgmester i Haderslev, senere amtskolekonsulent i Tønder. Den rigsdanske Strandskov Nøhr ønskede og forventede en gnidningsløs overgang fra dansk oppositionsavis i Sønderjylland til Venstre-avis i Danmark. Men så let skulle det ikke gå. Hans to medredaktører, Nicolai Petersen, der havde fået sin uddannelse på *Flensborg Avis*, og Anders Lebeck, der var uddannet på *Hejmdal*, repræsenterede h.h.v. Flensborg-Venstre og Aabenraa-Venstre. De to synspunkter kunne umuligt forenes i én avis.

Den førnævnte konservative gruppe i generalforsamlingen afhænde som en konsekvens af avisens tilslutning til Venstre i 1922 sine aktier til Flensborg-Venstrefolkene, der på generalforsamlingen i 1923 med 25 stemmer mod 24 opnåede flertal i avisens tilsynsråd. Efter meget hårde ordvekslinger valgte tilsynsrådet i marts 1923 en bestyrelse bestående af udelukkende Flensborg-Venstrefolk. Redaktør Strandskov Nøhr var i mellemtiden død, og den nye bestyrelse ansatte som ny chefredaktør N.J. Nielsen, der kom fra *Vendsyssel Tidende*. Omtrent samtidig blev både redaktør N. Petersen og redaktør A. Lebeck afskediget – for at skaffe ro og starte på en helt frisk med nye folk. Med N.J. Nielsen, der fortsatte på posten indtil 1949, var der atter skabt forudsætninger for redaktionel stabilitet på *Dannevirke*. Der kom dog til at gå flere år, før de gamle modsætninger var udjævnet. Blandt andet oprettede Aabenraa-gruppen i protest i 1923 et eget blad, *Haderslev Amtstidende*, der dog ikke formåede at vinde fodfæste og snart blev overtaget af *Hejmdal*, hvorefter den udkom som aflægger.

Først efter de urolige år i sidste halvdel af 1920'erne med landbrugs-krisen, bondebevægelserne og det fornyede pres på grænsen overvandt man de gamle modsætninger, og med redaktør N.J. Nielsen kom der som nævnt stabilitet i bladets redaktionelle linje. *Dannevirke* var på trods af de indre brydninger en sund forretning; bladet havde et stort og loyalt opland, og direktør N. Th. Thomsen sørgede for, at bladet også rent teknisk fulgte med tiden med ny rotationsmaskine og nye sættemaskiner. *Dannevirke* havde lokalredaktioner i Toflund og Rødding. I 1928 var der intet, der tydede på, at *Dannevirke* ikke fortsat ville være det dominerende blad i Haderslev amt.

Dannevirkes oplagstal 1920-1943.¹²⁴

	1920	1923	1925	1928	1930	1933	1935	1938	1941	1943
Bruttooplag	8.000	6.500	7.900	7.700	7.300	6.000	6.200	6.800	7.200	8.200
Hejmdal										

Hejmdal i Aabenraa med H.P. Hanssen i spidsen havde ved genforeningen plæderet for oprettelsen af et *Sønderjysk Venstre*, der i begyndelsen skulle varetage landsdelens mange særlige problemer. Den idé blev dog hurtigt skudt i sænk, da ingen af partierne støttede den – og den blev ihærdigt modarbejdet af Flensborg-folkene, der så forslaget som et H.P. Hanssens skaktræk, der skulle fastholde hans dominerende stilling i sønderjysk politik. *Hejmdal* tog herefter sit redaktionelle standpunkt uden for partierne, men med tæt forbindelse til Venstres politik i almindelighed. Dette forstærkedes, da H.P. Hanssen i årene 1924-1926 sad i Folketinget for netop Venstre. Men *Hejmdal* var fortsat op igennem 1920'erne først og fremmest H.P. Hanssens avis, og det vedblev den at være indtil hans død i 1936. Avisens modstandere beskyldte den jævnlige for at hælde mod Det Radikale Venstre, og i mange spørgsmål var denne beskyld-

ning ikke helt urigtig. Det Radikale Venstre udgav dog med aflæggeren *Sønderjysk Dagblad* fra Kolding en egen avis i landsdelen, men den havde kun meget ringe udbredelse og dens politiske indflydelse var på trods af markante personligheder som Chr. Torpe og den senere protokolsekretær i Folketinget Svend Thorsen i redaktørstolen minimal.

Hejmdal blev redigeret af Niels Hansen, men efter H.P. Hanssens død i 1936 blev han opsagt og erstattet af H.P. Hanssens søn, Bjørn Hanssen, der havde været medarbejder ved bladet siden 1928. *Hejmdal* markerede sig meget skarpt som modstander af landbrugskrisens forskellige bevægelser. Man gik kraftigt i rette med alle anti-parlamentariske fremtoninger, både inden for og uden for landets grænser.

Teknisk set blev *Hejmdal* fornyet med ny rotation i 1919 og nye sættemaskiner i 1922. Økonomisk var avisen ikke så godt funderet som *Dannevirke*. Bladets opland var på grund af dets nære tilknytning til H.P. Hanssens standpunkter traditionelt hele Nordslesvig, hvad der forøgede udgifterne til distribution og stillede store krav til lokalnyhedsstoffet. Bladet udgav flere særudgaver: *Nordborg Avis* og *Haderslev Dagblad*, der var blevet påbegyndt før genforeningen, og havde også fra den tid en lokalredaktion i Rødding. Efter genforeningen oprettedes lokalredaktioner i Sønderborg, Gråsten, Løgumkloster, Tinglev, Toftlund og Tønder. Efter 1933 overtog man den kuldsejlede *Tønder Amtstidende* og indgik dernæst i 1936 et samarbejde med den kriseramte *Dybbøl Posten*, der reelt indebar en redaktionel overtagelse.

Hejmdals oplagstal 1920-1943.¹²⁵

	1920	1923	1925	1928	1930	1933	1935	1938	1941	1943
Brutto- oplag	7.200	8.500	8.400	7.000	5.900	4.500	5.800	7.800	6.900	7.100
Tallene er fra 1923 inklusive <i>Haderslev Amtstidende</i> , fra 1934 endvidere inklusive <i>Tønder Amtstidende</i> og fra 1936 endvidere inklusive <i>Dybbøl Posten</i> .										

Dybbøl Posten

Dybbøl Posten i Sønderborg havde under ledelse af Andreas Grau og Tycho Filskov under afstemningskampen indtaget et Flensborg-standpunkt. Straks i 1920 sluttede avisen sig til partiet Venstre, og man ansatte Kai Edvard Larsen, der kom fra *Holbæk Amts Avis*, som medarbejder. Filskov, der i 1924 overtog *Ærø Folkeblad*, blev erstattet af Aage Møller, indtil denne i 1931 gik til *Odder Dagblad*. Andreas Grau var indtil sin død i 1935 navnlig interesseret i mindretalsforhold og var fra 1930 ofte borte fra avisen på rejser. I hans fravær havde Aage Møller og siden Kai Edvard Larsen det redaktionelle ansvar.

Dybbøl Posten havde altid haft en mindre udbredelse og været mindre solidt funderet end de øvrige danske aviser, og da *Jydske Tidende* i 1929

begyndte at udkomme, slog det benene væk under den sønderborgske avis. Man indledte i 1931 et samarbejde med *Dannevirke*, men i 1936 blev *Dybbøl Posten* reelt en aflægger af *Hejmdal*, idet avisen ganske vist udgik under egen titel, men havde hele indholdet med undtagelse af lokalstof-fet til fælles med *Hejmdal*.

Dybbøl Postens oplagstal 1920-1936.¹²⁶

	1921	1924	1931	1935
Oplag	4.400	3.000	2.100	2.000

Sønderborg Socialdemokrat/Sønderjyden

Socialdemokraterne etablerede sig med aflæggere af *Kolding Socialdemokrat*, først under navnet *Sønderjyllands Socialdemokrat*, men fra 1922 under navnene *Sønderborg* h.h.v. *Aabenraa*, *Tønder* og *Haderslev Socialdemokrat* og med lokalredaktioner i de nævnte byer. I 1926 blev der oprettet et hjælpetrykkeri til det sønderjyske lokalstof i Sønderborg, og fra 1930 udkom avisen selvstændigt i Sønderjylland med hovedsæde i Sønderborg, men fortsat under købstædernes fire navne. Fra oktober 1942 udkom avisen i forstørret format under fællesnavnet *Sønderjyden*.

Redaktør blev i 1930 Frede Nielsen, der kom fra en stilling ved *Nykøbing Falster Socialdemokrat*. Han var ud af en højskolepræget slægt og havde en stærk national indstilling. Sammen med folketingsmedlem J.P. Nielsen, Dynt, tegnede han bladets politiske og nationale profil. Den oprindeligt stærkt internationalt orienterede J.P. Nielsen var Staunings opfindelse; han havde som bagersvend været på valsen og havde et indgående kendskab til tyske forhold, han havde aftjent sin værnepligt indenfor fagbevægelsen og havde desuden fra krigstiden, hvor han havde arrangeret ophold i Danmark for tusinder af sultne tyske og østrigske arbejderbørn, et godt ry i tyske kredse, hvor han gik under navnet *Der Kinder-vater*. Stauning havde tiltænkt J.P. Nielsen rollen som den mand, der både kunne slå bro mellem dansk- og tysksindede nordslesvigske arbejdere og som navnlig kunne føre de tysksindede socialdemokrater over i det danske socialdemokrati. Det lykkedes over al forventning. Socialdemokratiet afløste i 1930'erne Venstre som det største parti i Sønderjylland.

Navnlig på Sønderborg-kanten og i teglværksområderne på Broager-Egernsund-egnen, hvor *Flensborg Avis* tidligere havde stået stærkt, vandt *Sønderborg Socialdemokrat* frem. *Sønderborg Socialdemokrat* var meget kritisk over for *Flensborg Avis'* politiske og nationale linje. Noget hang sammen med naget tilbage fra afstemningstiden, og *Flensborg Avis* havde endvidere i 1920'erne knyttet sine forhåbninger til Flensborg-Venstre. Dette havde ikke blot vakt socialdemokraternes, men også de konservatives misbilligelse. I *Sønderborg Socialdemokrats* spalter blev *Flensborg Avis* lejlighedsvis kaldt *Flensborg Venstreblad*, hvilket bestemt ikke var venligt ment.

Efter 1933 var *Sønderborg Socialdemokrat* sammen med *Hejmdal* de fremmeste forsvarere i Sønderjylland for den demokratiske, parlamentariske styreform, og man reagerede hurtigt og vredt, når *Flensborg Avis* anslog kritiske toner over for parlamentarismen eller pegede på ting i Det tredje Rige, som man fandt værd at efterligne i Danmark. Det gjorde *Sønderborg Socialdemokrat* ganske vist også over for de øvrige borgerlige aviser i Sønderjylland, navnlig *Jydske Tidende*, men for *Flensborg Avis* var det så meget farligere, fordi J.P. Nielsen var socialdemokratiets repræsentant i det folketingsudvalg, der bevilgede statsstøtten til *Flensborg Avis*.

Den socialdemokratiske presses oplagstal i Sønderjylland 1920-1943.¹²⁷

	1920	1923	1925	1928	1930	1933	1935	1938	1941	1943
Brutto- oplag	2.100	2.300	2.400	2.400	2.400	3.600	4.600	6.100	4.600	5.800

Den konservative presse – *Jydske Tidende*

Det Konservative Folkeparti havde besvær med at få sig etableret i Sønderjylland. I Haderslev sluttede det af A. Svensson i 1919 grundlagte dagblad *Danskeren* sig til Det Konservative Folkeparti. A. Svensson havde under krigen opsagt sin kontrakt med *Dybbøl Posten* og havde derfor, da han kom hjem fra verdenskrigen, måttet se sig erstattet af Andreas Grau, og heller ikke på *Flensborg Avis* var der plads til ham. *Danskeren* skiftede i 1923 navn til *Haderslev Stiftstidende*, men opnåede kun ringe udbredelse. På samme måde gik det med andre konservative forsøg på at grundlægge dagblade – som *Fædrelandet* i Sønderborg, der blev grundlagt i 1922 – i øvrigt redigeret af den senere så kendte politiker Ole Bjørn Kraft med E. Finnemann Bruun som redaktionssekretær. Bladet blev allerede i 1923 overtaget af A. Svensson, der lod det udgå under navnet *Sønderborg Amts Avis*. Først da man den 1. september 1929 med *Den Berlingske Officin* i ryggen begyndte at udgive *Jydske Tidende* fik de konservative fodfæste i Sønderjylland. Men det kunne være gået meget anderledes.

A. Svenssons lille, konservative avis havde svært ved at slå sig igennem. I januar 1929 tog han kontakt til Ernst Christiansen og tilbød et samarbejde: Han spurgte, om det mon ikke kunne hjælpe *Flensborg Avis* til “noget af dets gamle position igen nord for grænsen, hvis De fik en nationalpolitisk hoved-medarbejder her oppe. Og jeg tænker da på mig selv”. Det ville betyde et farvel til parti-politikken, og Svensson var endog indstillet på at opgive sit medlemsskab af Det Konservative Folkeparti, men han mente i øvrigt, at hans position i konservative kredse fortsat ville være så god, at det ville være til fordel for *Flensborg Avis*: Med hensyn til Nord-slesvig som helhed havde “bladets holdning ved lejlighed over for de konservative” nemlig “skadet det en hel del”. Men Ernst Christiansen afslog venligt A. Svenssons tilbud.¹²⁸ Han forventede en anden løsning.

Berlingske Tidende havde nemlig gennem nogen tid på opfordring af Det Konservative Folkeparti sonderet mulighederne for at etablere sig i Sønderjylland. Man havde blandt andet i 1928 haft en delegation i Flensborg for at se på *Flensborg Avis'* regnskaber og oplag, og på *Flensborg Avis*, der befandt sig i økonomisk krise, havde man – med rette eller med urette – fået det indtryk, at *Berlingske Tidende* agtede at indgå et samarbejde med *Flensborg Avis*. Sådan kom det ikke til at gå. *Berlingske Tidende* købte i stedet den farverige og ultra-nationale redaktør Erik Hansens *Kolding Avis*, som sammen med A. Svenssons *Haderslev Stiftstidende* med aflæggeren *Sønderborg Amts Avis* omdannedes til *Jydske Tidende*. Begivenhederne i forbindelse med etableringen af *Jydske Tidende* medførte bitterhed på *Flensborg Avis*, og for eksempel Jacob Kronika afslog med direkte henvisning til dette gentagne gange tilbud fra *Berlingske Tidende* om at skifte fra *Nationaltidende*. Ved et skifte til *Berlingske Tidende* ville hans korrespondancer fra Berlin nemlig også komme til at stå på forsiden af *Jydske Tidende* og dermed fratage *Flensborg Avis* én af dens ganske få tilbageværende konkurrencefordele i Nordslesvig.

Den konservative presses / *Jydske Tidendes* oplagstal 1920-1943.¹²⁹

	1920	1925	1928	1929	1930	1933	1935	1938	1941	1943
Bruttooplag	1.600	1.200	900	3.600	10.200	14.400	16.000	15.600	15.600	19.600

1920-1928: *Danskeren* h.h.v. *Haderslev Stiftstidende*. *Sønderborg Amts Avis* opnåede før sammenlægningen næppe over 300 holdere og er her udeladt. 1929-1943: *Jydske Tidende*. Selvom avisen udkom med *Kolding* som hovedsæde, gik langt størsteparten oplaget til Sønderjylland.

Etableringen af *Jydske Tidende* medførte, at den konservative presses oplag flerdobledes og med ét slag blev landsdelens mest udbredte.

Bladkonkurrencen i Sønderjylland 1929-1933

Jydske Tidende satsede fra begyndelsen den 1. september 1929 stort. En energisk abonnements- og annonceagitation gik forud for starten. Man underbød de øvrige aviser m.h.t. annoncepriser og forlangte kun samme abonnementspris som de øvrige sønderjyske aviser. *Jydske Tidende* blev trykt om natten og udkom som morgenavis syv dage om ugen i et omfang, som de gamle sønderjyske aviser slet ikke kunne hamle op med. Avisens omfang og stofmængde var på ugebasis op til 80% større end konkurrenternes. *Berlingske Tidende* satte nogle af sine bedste folk ind med Helge Knudsen i spidsen som chefredaktør (1929-1934), og man havde med A. Svensson som særlig grænsepolitisk redaktør og Morten Kamphøener, der kom fra *Hejmdal*, som redaktionssekretær et meget stærkt hold af journalister, der producerede en avis, der m.h.t. nyhedsstoffets mængde, kvalitet og hurtighed langt oversteg, hvad de sønderjyske avislæsere var vant til.

Det var ikke billigt. Som morgenavis måtte *Jydske Tidende* holde natredaktion og sætte og trykke om natten, hvad der var en uhyre bekostelig affære. Udover *Jydske Tidende* var *Jyllandsposten* den eneste anden avis i Jylland med natredaktion. Men det gav bonus, hvis man ville overleve på længere sigt. Dertil kom store distributionsomkostninger og omkostninger i forbindelse med den intensive hvervekampagne. Under etableringsfasen i de første 4-5 år ofredes der fra København en lille million kroner på *Jydske Tidende*, en uhyre sum, der sætter statstilskuddene på omkring 50.000 kroner årligt til *Flensborg Avis* i relief, og som da også forfærdede ledelsen i Pilestræde. Men så var avisen også i 1935 etableret som landsdelsblad i Sønderjylland. Den rolle havde *Flensborg Avis* haft endnu op til midten af 1920'erne, men herefter opstod der af forskellige grunde, som der tidligere er gjort rede for, et bladmæssigt tomrum, som ingen af de øvrige sønderjyske aviser havde forstået eller haft midler til at udnytte. Men det havde *Jydske Tidende*. Fra 1931 blev der dog atter skåret, både i personale og i omfang – i 1932 måtte man således gå tilbage til kun at udkomme seks dage om ugen.

Jydske Tidendes etableringsfase faldt sammen med verdenskrisen og landbrugskrisen, der navnlig ramte hårdt i Sønderjylland. Det var næppe nogen ubetinget ulempe, for ved at åbne spalterne for de kriseramte landmænds skarpe kritik af regeringen og "systemet", vandt *Jydske Tidende* frem i den sønderjyske landbefolkning, som i 1930'ernes første år radikaliseredes under indflydelse af blandt andet *Landbrugernes Sammenslutning* (LS), der i Sønderjylland blev særligt yderligtgående. Ved at lade kritik komme til orde, der til tider havde overordentlig skarp brod mod det parlamentariske demokrati, "systemet Stauning" – og Danmark, pådrog *Jydske Tidende* sig dog de øvrige avisers – også *Flensborg Avis'* – harme. J.P. Nielsen kaldte den for eksempel på et anti-fascistisk møde i Gråsten i sommeren 1933 for "en samlebrønd til en kloak".¹³⁰ *Jydske Tidende* forsvarede sig med, at det var bedre, at der blev lukket damp ud i en demokratisk dansk avis, end at det skete i en ny avis – eller i en tysk. LS i Sønderjylland tiltvang sig som nævnt i foråret 1932 under trussel om ellers at oprette et eget dagblad en særlig spalte under egen redaktion i *Jydske Tidende*, *Dannevirke*, *Dybbøl Posten* og *Flensborg Avis*.

Dannevirke var det bedst funderede Venstreblad i Sønderjylland, og det havde en ret god føling med LS. Efter en udenrigsministeriel vurdering den 26. juli 1933 søgte denne avis "efter bedste evne at tækkes den nye organisation". Det så helt anderledes ud med *Hejmdal*, der ligefrem truedes af boykot. En LS-mand skulle ifølge samme vurdering have udtalt, at "kampen ikke skulle ende, før enten LS eller *Hejmdal* lå kold".¹³¹ *Hejmdal* var omkring 1933 meget hårdt ramt af bladkonkurrencen med et fald i oplaget fra 7.000 holdere i 1928 til 4.500 i 1933. Kun en drastisk omlægning af forretningen reddede avisen igennem.

Konkurrencen fra *Jydske Tidende* tvang de gamle blade til et tættere samarbejde. I september 1933 indgik *Hejmdal*, *Dybbøl Posten* og *Flensborg Avis* i et annoncesamarbejde, så der fandt en daglig udveksling sted af følgende annoncearter: Dødsfald, taksigelser, familienyt, småkøb og

-salg, tjeneste søges og tilbydes, husdyr, ejendomme, tabt og fundet. Hvert af bladene tog disse annoncer efter de andre vederlagsfrit to gange efter hinanden; betalingen skulle tilfalde det blad, hvor annoncen var bestilt. Derved ville annoncørerne nå ud til ca. 17.000 husstande i Nordslesvig – mod *Jydske Tidendes* 14.-15.000. Aftalen forpligtede også bladene til ikke at gå på strandhugst i hinandens annonceområder.¹³² Man kan sige, at de gamle modsætninger i nogen grad udjævnedes under indtryk af den ødelæggende konkurrence fra *Jydske Tidende*. Det er jo en gammel sandhed, at intet skaber indre sammenhold som frygt for en ydre fjende.

Den tyske presse i Nordslesvig – *Nordschleswigsche Zeitung*

Ved genforeningen i 1920 havde der været fire tyske aviser i Nordslesvig. De havde hidtil nydt godt af en betydelig statslig understøttelse og favorisering fra myndighedernes side, men måtte nu lære at klare sig uden. Det var ikke let.

Schleswigsche Grenzpost i Haderslev var før Verdenskrigen med stor fanatisme blevet redigeret af K. E. Strackerjan, og havde i 1914 opnået et oplagstal på 5.400. Heraf var en meget stor del dog gratis-eksemplarer – formentlig $\frac{2}{3}$ af oplaget.¹³³ *Schleswigsche Grenzpost* måtte i 1920, da den mere moderate Ernst Schröder stod for redaktionen, flytte til Flensborg, hvor den snart gik op i *Flensburger Nachrichten*. Herefter blev Haderslev dækket fra Aabenraa af *Apenrader Tageblatt*.

Apenrader Tageblatt var efter 1920 den stærkeste tysksindede avis i Nordslesvig. Den var siden 1906 blevet redigeret af den konservative, tysk-nationale, kejsertro – og overordentligt danskfjendtlige – Dr. Julius Kähler, der efter genforeningen ikke slækkede på nogen af delene.

Sonderburger Zeitung i Sønderborg under familien La Mottes ledelse og siden 1901 med Dr. Emil Kühler som redaktør havde altid været noget mere moderat. Umiddelbart efter genforeningen i 1920 førte La Motte forhandlinger med Det Konservative Folkeparti, der ønskede at købe avisen, men forhandlingerne strandede, da partiet ikke kunne skaffe midlerne.

I Tønder var *Tondernsche Zeitung*, der med et oplag på 2.000 dominerede på vesteregnet, under afstemningskampen 1919-1920 blevet købt af et dansk konsortium, der indsatte den farverige friser Cornelius Petersen som ejer. Avisen blev anvendt til at agitere for en tilslutning til Danmark. Efter genforeningen var dens rolle i praksis udspillet. Salget af *Tondernsche Zeitung* betød umiddelbart et hårdt slag for den tyske presse i det sydvestlige hjørne af Nordslesvig, men man fik dog hurtigt samlet sig igen om en ny avis, *Neue Tondernsche Zeitung*, som inden længe nåede det samme holdertal, som *Tondernsche Zeitung* havde haft, nemlig 2.000. *Neue Tondernsche Zeitung* var den hjemmetske folketingsmand pastor Johs. Schmidts organ; han var endog i begyndelsen en kort tid dens redaktør – sammen med Lorentz Christensen (1920-1921). Johannes Schmidt havde som ledende medlem af *Verein für deutsche Friedensarbeit in der Nordmark* allerede i den preussiske tid agiteret for en forsonlig linje over for de danske nordslesvigere – ud fra en betragtning om, at fredelige forhold

i Nordslesvig på længere sigt ville være til fordel for tyskheden og at den preussiske undertrykkelsespolitik kun gjorde danskerne endnu mere obsternasige. Pastor Schmidt havde i 1921 gerne set sin meningsfælle Ernst Schröder som redaktør af *Neue Tondernsche Zeitung*, men det blev først Jacob Bödewadt (1921-1928), der kom fra *Schleswiger Nachrichten*, og dernæst Dr. Harboe Kardel (1928-1929), der kom til at tegne avisens redaktionelle linje. *Neue Tondernsche Zeitung* var præget af en vis pragmatisme og var langt fra så uforsonlig, som Kählers *Apenrader Tageblatt*, men den stod dog lige fuldt som de øvrige tyske aviser på et udpræget grænserevisionsstandpunkt.

De tre tyske aviser var i 1920'erne i konstant tilbagegang. En sammenlutning havde været under optræk længe, men var strandet på indbyrdes modsætninger. Da økonomien for de tre aviser under landbrugskrisen i sidste halvdel af 1920'erne blev forværret, var tiden kommet til en fusion. De tre aviser var alle afhængige af bistand fra den halvofficielle, statslige tyske institution *Konkordia Litherarische Gesellschaft m.b.H.*, der var grundlagt i 1920 og blev styret af det tyske udenrigsministerium, *Auswärtiges Amt*, med den tidligere Berliner-borgmester Dr. Max Winkler som mellemmand¹³⁴, og man kunne herfra presse en fusion igennem. Situationen svarede i mangt og meget til *Flensborg Avis'* – bortset fra at man fra tysk side tilsyneladende ikke nærrede nogen som helst udenrigspolitiske skrupler ved at understøtte sine mindretal. Det var tvært imod et helt naturligt led i den aktive tyske udenrigspolitik, navnlig under udenrigsminister Gustav Stresemann.

De hjemmetyske avisers ikke ubetydelige gamle gæld blev afviklet, en brugt rotationspresse indkøbt og fra 1. februar 1929 udkom med hovedsæde i Aabenraa *Nordschleswigsche Zeitung* som det tyske mindretals fællesavis – i et format og af et omfang, der kunne måle sig med de danske aviser.

Det havde været vanskeligt at enes om en redaktør. Brudlinjerne gik mellem den gamle, tysk-nationale og stærkt anti-danske linje fra før verdenskrigen, repræsenteret ved Julius Kähler, og den nye, mere forsonlige linje, repræsenteret ved Ernst Schröder og Harboe Kardel. Efter nogen diskussion blev Julius Kähler det nye dagblads redaktør, og som en konsekvens heraf trak Kardel, hvis ansættelse i Tønder i 1928 ellers havde varslet nye tider, sig ud af bladsamarbejdet. Han kom først til at spille en hovedrolle i den tyske presse, da han i 1934 afløste Kähler som chefredaktør – og da var det ikke længere forsoning, der stod på programmet hos Kardel.

Emil Kühler fra Sønderborg knyttedes ligeledes til hovedredaktionen, Hermann Roloff blev forretningsfører og bladet fik repræsentanter i Haderslev, Sønderborg og Tønder, foruden lokalkontorer i Højer, Løgumkloster, Tinglev, Rødekro og Gråsten. I avisens tilsynsråd sad – fra 1932 som formand – den indflydelsesrige Ernst Schröder, der også fungerede som *Auswärtiges Amts* særligt sagkyndige i slesvigske spørgsmål. Ernst Schröder var kort før nationalsocialisternes magtovertagelse på højden af sin indflydelse. Formandsposten beholdt han trods alle omskiftelser

indtil 1945, blandt andet fordi han administrerede eller i hvert fald havde stor indflydelse på den finansielle støtte sydfra.

Selvom de danske og de tyske aviser i Sønderjylland ikke konkurrerede direkte med hinanden, da de jo henvendte sig til hver sin nationale lejr, blev *Jydske Tidende* en alvorlig trussel for *Nordschleswigsche Zeitung*, ikke mindst fordi den gav plads til mange kværunter, der ellers ville have søgt over i den tyske lejr.

Den nordslesvigske tyske presses oplagstal 1920-1943.¹³⁵

	1921	1925	1928	1929	1930	1932	1935	1938	1940	1943
Apenrader										
Tageblatt	2.750	2.100	1.600							
Sonderburger Zeitung	2.000	1.300	1.100							
Neue Tondernsche Zeitung	1.575	1.000	1.000							
Nord-schleswigsche Zeitung				4.650	4.345	3.561	4.600	4.500	5.900	9.400
I alt	6.325	4.400	3.700							

Hovedparten af *Nordschleswigsche Zeitungs* oplag blev solgt i Nordslesvig. Den var således væsentligt bedre forankret i sin umiddelbare målgruppe end *Flensborg Avis*.

5.7. Den tyske presse i Sydslesvig 1933

Umiddelbart før Hitlers magtovertagelse var der endnu i Flensborg og Sydslesvig en mangfoldighed af dagblade. Konsul Lauritz Larsen udarbejdede kort efter nytår 1933 en længere redegørelse om den tyske presse i Sydslesvig.¹³⁶ Den førende avis i Sydslesvig var *Flensburger Nachrichten*. Politisk var avisen tysk-national med hældning mod *Deutsche Volks-Partei* (DVP), og den havde siden sommeren 1932 støttet regeringerne Franz von Papen og Kurt von Schleicher. *Flensburger Nachrichten* havde et samlet oplag på 18-19.000, heraf ca. 9.200 i Flensborg by og godt 9.000 i landdistrikterne. Chefredaktør var Dr. Deckmann, der havde bestridt denne post siden 1929. *Flensburger Nachrichten* blev efter tyske forhold redigeret ret moderne, det havde en rolig og fornem holdning og var efter konsul Lauritz Larsens vurdering "så godt som aldrig ubehersket skarpt hverken i indhold eller tone". Som grænseblad var det en selvfølge, at det indeholdt en del artikler og meddelelser vedrørende grænsespørgsmål og specielle dansk-tyske forhold, men det var "yderst sjældent", at bladet bragte egne redaktionelle ledere om sådanne spørgsmål. At det optog artikler fra *Korrespondenzbüro Nordschleswig* (se nedenfor) eller fra tyske organisationer eller institutioner var "kun naturligt, og dog er det forekommet, at det har strøget passager i udsendte artikler, som har været unødigt skarpe, og som kritikløst har været offentliggjort andetsteds". I

det store og hele måtte bladets holdning efter konsul Larsens vurdering "i hvor vel det forfægter konservative tyske grænse-synspunkter betegnes som ikke-tendentiøst udæskende over for Danmark, således som tilfældet ofte var inden hr. Deckmanns tiltræden som redaktør".

Flensburger General-Anzeiger angav selv sit oplag i Flensborg til at være ca. 9.000, men det troede Lauritz Larsen nu ikke helt på. Redaktør var den forhenværende marineofficer Behrens. Bladet var uden særlig parti-farve og kunne kun betegnes som udpræget "borgerligt". Det lagde megen ringe vægt på at tage stilling til de større indrepolitiske spørgsmål og bestræbte sig hovedsageligt på at gøre sig gældende ved meddelelser og omtale af rent lokale forhold og begivenheder. Det behandlede så godt som aldrig selvstændigt emner vedrørende grænsespørgsmålet eller forhold nord for grænsen, men nøjedes med ukommenteret at offentliggøre, hvad der blev bladet tilsendt fra korrespondancebureauerne. Udgiveren, enkefru Rasmussen, gik for at nære danske sympatier.

Den socialdemokratiske *Flensburger Volks-Zeitung* havde tidligere haft stor udbredelse i Flensborg, men led nu under stærk tilbagegang. Dette skyldtes både arbejdsløshed blandt dets abonnenter og frafald fra partiet. I 1932 blev bladet omlagt fra at være et selvstændigt blad til at blive en aflægger – med kun en enkelt side med lokalstof – af hovedbladet i Kiel, hvor det også blev trykt. *Flensburger Volks-Zeitung* omtalte ikke sjældent danske begivenheder eller grænseforhold, og da altid "med forståelse og i en fordragelig form, undertiden endogså således, at der tages til orde for danske synspunkter".

Flensburger N.S.-Zeitung var organ for NSDAP. Bladet var først begyndt i sommeren 1932 og var oven i købet en tid forbudt på grund af sine voldsomme udfald imod regeringen von Papen. *Flensburger N.S.-Zeitung* var et ugeblad, der udkom om lørdagen. Der havde i bladet været offentliggjort meddelelse om, at der var planer om at gøre det til et dagblad, men det troede konsul Lauritz Larsen nu ikke på; bladet havde været i stærk tilbagegang, og det var "næppe udelukket, at den nævnte meddelelse kun fremkom for at camouflere denne tilbagegang". Bladet havde kun få faste abonnenter og blev i hovedsagen solgt i løssalg på gaden. Der havde i begyndelsen været stor interesse for bladet, også i kredse, der intet havde med nazismen at gøre, men denne interesse var nu – i januar 1933 – meget svækket, vurderede Larsen. Bladet, der blev trykt i Kiel, havde flere gange skiftet redaktør. For tiden var det W. Hempelmann. *Flensburger N.S.-Zeitung* havde kun i begyndelsen et par gange beskæftiget sig med det dansk-tyske grænsespørgsmål og danske forhold, men havde "i de sidste tre måneder overhovedet intet som helst ... offentliggjort desangående".

Schleswiger Nachrichten var "stærkt nationalsocialistisk præget og meget ekstrem i hele sin holdning". Den var ledet af redaktør Dr. Fritz Michel og gik straks ved nationalsocialismens gennembrud i Sydslesvig i 1930 over til NSDAP, uden dog at få officiel anerkendelse som partiorgan af partiets ledelse. Men både dets indhold og ikke mindst dets tone og form fik meget hurtigt "den for nationalsocialisterne særegne krostue-klang".

Både i den indre tyske politik og i grænsepolitikken var den "repræsentant for uforsonlighed og arrogance". Over for Danmark gav den "meget hyppigt udtryk for hadefuldhed og forbitrelse". Dette viste sig blandt andet i den ugentlige feuilleton *Grenzpolitische Wochenschau*, i hvilken der så godt som udelukkende blev behandlet dansk-tyske grænse spørgsmål og begivenheder – og altid med en stærk dansk-fjendtlig tendens. Navnlig den danske skole i Slesvig, der var blevet oprettet i 1930, var stadigt og ihærdigt blevet bekæmpet af *Schleswiger Nachrichten*, med gentagen appel til myndigheder og befolkning om at forhindre skolens beståen. Eftersom dens læserkreds for en stor dels vedkommende bestod af embedsmænd, der stod i nærmere eller fjernere forbindelse med provinsens regeringsmyndigheder, var bladet en modstander, hvis ytringer ikke ganske kunne negligeres. *Flensburger Nachrichten* havde kort før årsskiftet 1932-1933 oprettet et filialkontor i Slesvig by og havde indført en særlig Slesvig-rubrik, og Lauritz Larsen håbede på, at *Flensburger Nachrichten* med sit langt bedre journalistiske udstyr, sine langt mere omfattende meddelelseskilder og sin konservative, men dog roligere og mere fornemme holdning ville kunne blive en alvorlig konkurrent for *Schleswiger Nachrichten*. *Schleswiger Nachrichtens* oplagstal var i 1935 på 6.389 stk.¹³⁷

Schleswig-Holsteinische Landeszeitung i Rendsborg var navnlig udbredt på landet, og var også "ganske agrarisk præget". Det behandlede navnlig emner vedrørende bøndernes økonomiske forhold og landbrugsproduktionen. Det anslog "i almindelighed redaktionelt en ret moderat tone", fandt Lauritz Larsen, men de mange og ret aggressive landbo-resolutioner og bondekrav, som blev indsendt, gav det undertiden et vist udseende af kamplyst. I grænse spørgsmål havde det for det meste lagt en fordragelig ånd for dagen og stod "uden tvivl på de befolkningskredses side, der ønsker mindretalskampen i Slesvig ført uden skarphed eller hadefuldhed". Det havde endog i enkelte tilfælde "på ret markant måde og uden at lade sig afskrække af, at det måske derved ikke var i overensstemmelse med adskillige af dets abonnenter, lagt sådanne opfattelser for dagen".

5.8. Ernst Schröders *Korrespondenzbüro Nordschleswig*

Den slesvig-holstenske presses vigtigste kilde til nyheder om grænse spørgsmålet, mindretalsspørgsmålet og det dansk-tyske forhold var *Korrespondenzbüro Nordschleswig*, der havde sæde i Flensborg og blev ledet af Ernst Schröder. Han kom efter 1933 til at spille en hovedrolle som *Flensborg Avis'* værste modstander.

Ernst Schröder var ud af gammel hjemmetysk familie. Han blev født i Haderslev i 1889 og var søn af den kendte professor Nis Schröder – det var ham, der i Köllertiden omkring århundredskiftet som særlig tilkaldt sagkyndig for Landsretten i Flensborg under en retssag imod udgiverne af *Den blå Sangbog* stemplede halvandet hundrede danske sange og salmer som "ophidsende eller fornærmelige".¹³⁸ Ernst Schröder havde fået sin journalistiske uddannelse dels i Berlin, dels på Haderslev-avisen

Schleswigsche Grenzpost i redaktør Karl Eginold Strackerjans tid. Avisen blev dengang understøttet med betydelige beløb (ca. 8.000 rigsmark årligt) af den preussiske stats hemmelige fonde. Karl Strackerjan, der var indvandret fra Oldenburg, var, selv efter Wilhelmínske forhold, i helt usædvanlig grad fanatisk kejsertro, sort-hvid-rød-glødende tyskpatriotisk – og patologisk danskfjendtlig. Endog hans nationale meningsfæller fandt til tider, at han drev sin hetz imod de danske nordslesvigeres *landsforræderiske løsrivelsesbestræbelser* for vidt.¹³⁹

Med en sådan familie- og uddannelsesmæssig baggrund ville det være nærliggende at antage, at Ernst Schröder, der som 23-årig i 1912 avancerede til redaktør af *Schleswigsche Grenzpost*, ville fortsætte den outrerede danskfjendtlige linje. Det blev nu ikke helt tilfældet. Ernst Schröder tog allerede før Verdenskrigen til Berlin, men efter nogle år borte fra Nordslesvig kom han sidst på året 1918 tilbage, "hjemkaldt af den kloge og nationalt forsonlige landråd von Löw i Haderslev". Schröder overtog nu igen ledelsen af *Schleswigsche Grenzpost* og begyndte straks at føre bladet over i et andet farvand.¹⁴⁰

Ernst Schröder, der under afstemningskampen var på linje med *Deutscher Ausschuss* – de borgerlige slesvig-holsteneres udvalg – vendte sig i 1920'erne fra den gamle, danskfjendtlige, yderligtgående nationalistiske, altsky betragtningsmåde og blev tværtimod talsmand for en dansk-tysk tilnærmelse. *Schleswigsche Grenzpost* måtte i 1922 forlade Haderslev og blev fusioneret med *Flensburger Nachrichten*, men Ernst Schröder beholdt sin indflydelse på dette blad. Ernst Schröder udgav fra 1922 korrespondancer til den tyske presse via sit *Korrespondenzbüro Nordschleswig* (KNS). *Korrespondenzbüro Nordschleswig* flyttede i 1930 ind i det nybyggede *Deutsches Haus*. Ernst Schröder overtog i 1922 desuden ledelsen af det grænsepolitiske kontaktorgan *Mittelstelle Nord*. Broderen, Hans Schröder, virkede i øvrigt som hans korrespondent i København.

Ernst Schröder gjorde – med historikeren Henrik Becker-Christensens ord – disse kontaktorganer til "fremskudte poster i den tyske grænsekamp". Han arbejdede intimt sammen med den hjemmetyske leder, pastor Johs. Schmidt-Vodder, og fik som mellemmand i mange sager mellem centralmyndighederne i Berlin og det tyske mindretal i løbet af 1920'erne overordentlig stor indflydelse, også i forhold til det tyske mindretals presse i Nordslesvig.¹⁴¹ Han blev i løbet af 1920'erne en slags "grænselandspressechef" eller "grå eminence", der ledede sammenlægningen af de tyske aviser i Nordslesvig til *Nordschleswigsche Zeitung* i 1928-1929, og havde siden som medlem af bladets tilsynsråd – fra 1932 som dets formand – stor indflydelse på mindretalspressen nord for grænsen. Han var endvidere fra 1932 formand for *Wohlfahrts- und Schulverein*, hvis virke i Nordslesvig nærmest kan sammenlignes med *Grænseforeningens* i Sydslesvig. Ernst Schröder blev i 1920'erne *Auswärtiges Amts* tillidsmand ved den dansk-tyske grænse og rådgiver i det slesvigske spørgsmål.¹⁴² Han blev i 1920 dansk statsborger, og dette statsborgerskab beholdt han. Det var dels praktisk for ham, at han kunne færdes uhindret i Danmark, men det gav ham også identitet som *hjemmehørende* tysksindet

Ernst Schröder (1889-1951) var den tyske grænsepresses "grå eminence". Hans i 1922 grundlagte Korrespondenzbüro Nord-schleswig (KNS), der havde sæde i Flensborg, forsynede den tyske presse med korrespondancer fra det dansk-tyske grænseland. Ernst Schröder sad fra 1928 i Nordschleswigsche Zeitungs bestyrelse – fra 1932 som formand – og var endvidere fra 1932 formand for Wohlfahrts- und Schulverein, hvis virke i Nordslesvig nærmest kan sammenlignes med Grænseforeningens i Syd-slesvig. Foto ca. 1935. (Institut for sønderjysk lokalhistorie)

nordslesviger.

I slutningen af 1920'erne fremstod Ernst Schröder – sammen med blandt andre Harboe Kardel – som eksponent for den unge generation af tyske grænsekæmpere, der ville bort fra de gamle kampformer og talte for forsoning mellem danske og tyske og for en fredelig national kappelstrid – på mange måder som en parallel til Ernst Christiansens og Jacob Kronikas “front og bro”-tanker. Redaktør A. Svensson tegnede i 1929 et portræt af Ernst Schröder som manden, der havde æren for, at tysk presse var blevet en anden efter verdenskrigen og havde lært af begivenhedernes gang: Efter Ernst Schröders mening forstod “den gamle retning” inden for tyskheden i Nordslesvig (og Slesvig-Holsten) slet ikke, at der havde været ført en “fuldstændig forfejlet politik” i Nordslesvig efter 1864. Dette skyldtes mangel på sagkundskab, og dette var baggrunden for, at han havde oprettet sit *KNS* og derigennem forsøgte at oplyse om forholdene ved grænsen. Kampen måtte efter 1920 føres på langt sigt “for at komme ud af uføret og omsider få fast grund under fødderne”, udtalte Ernst Schröder. “Vor indstilling går ikke ud på – dette må først og fremmest siges – at tilintetgøre en farlig modstander, men at føre en åndelig kamp ud fra det særlige synspunkt, at vi i Nordslesvig ikke står overfor et fremmed folk, men overfor en befolkning, som vi selv er fremgået af, og endvidere, at vi i Skandinavien har overfor os et folkesamfund, som vi er knyttet til på mange områder, ikke alene i åndelig henseende”.

I denne som i mange andre holdninger lignede Ernst Schröder det tyske mindretals leder, pastor Johs. Schmidt-Vodder. Pastor Schmidt-Vodder havde som nævnt allerede før Verdenskrigen i sin “Fredsförening” kritiseret de preussiske myndigheders undertrykkelse af de danske nordslesvigere.

Ifølge Svensson havde Ernst Schröders “nye toner” været en væsentlig forudsætning for, at der sidst i 1920'erne havde kunnet skabes en anden atmosfære om mindretalsspørgsmålet syd for grænsen. Ernst Schröder ville søge at hidføre en afspænding af det dansk-tyske forhold, og det var i denne ånd, han skrev sine korrespondancer. Ernst Schröder var ganske vist grænserevisionist; han anerkendte selvbestemmelsesretten, men hævdede, at den ikke var kommet til uangribelig anvendelse i 1920, navnlig på grund af *en bloc*-afstemningen i 1. zone.¹⁴³ Man kan på mere end én måde sige, at han var det tyske modstykke til Ernst Christiansen, og han var – på samme måde som Ernst Christiansen, men med modsat fortegn – lige så fast overbevist om, at *hans* nationalitet ville løbe af med sejren i det lange løb i Slesvig.

Ernst Schröder var personligt kultiveret, meget musikalsk og en glimrende pianist, et behageligt og muntert selskab med et – i kontorchef i Udenrigsministeriets Pressebureau A.J. Poulsens beskrivelse fra 1929 – “strålende humør og en frodig livsglæde”; der var “langt mere dansk end tysk” i hans væsen.¹⁴⁴ Han søgte på dette tidspunkt kontakt med blandt andet Ernst Christiansen og Jacob Kronika, der selv var en kunstnernatur, og han skrev endog artikler til *Flensborg Avis* om *folkelig selvhævdelse og mellemfolkelig forståelse*.¹⁴⁵ Men på trods af Ernst Schröders vindende

personlighed, var der i hans væsen og i hans blik “noget, der tyder på, at han for sit vedkommende alligevel ikke røber alt, hvad han tænker, og at han også er intelligent nok til at gennemføre en sådan taktik”, fandt A.J. Poulsen – med rette.¹⁴⁶

Ernst Schrøders forhold til Danmark var nu mere kompliceret end som så. På tysk side betragtede man Ernst Schröder som en balancekunstner i nationalitetskampen; som en mand, der ligesom hjemmetyskernes folketingsmedlem, pastor Johs. Schmidt-Vodder, med lempelige midler ville skaffe Tyskland sin ret i grænseområdet, hvor man ellers fra tysk side traditionelt havde anvendt forhammeren.¹⁴⁷ Efter flere års intenst fjendskab med Ernst Schröder spurgte redaktør L.P. Christensen under en samtale i januar 1939 med den tyske biblioteksdirektør i Flensborg H.P. Johannsen direkte, om Ernst Schröder mon – i betragtning af faderens vidneudsagn mod *Den blå Sangbog* – kunne være “arveligt belastet”. H.P. Johannsens svar lød: “Jeg vil hævde, at han alligevel nærer kærlighed til danskheden og Danmark”.¹⁴⁸ Det er formentlig rigtigt.

Ernst Schrøders artikler og korrespondancer var dog set fra en dansk synsvinkel langt fra lutter fred og forsoning, omend de i tonen adskilte sig markant fra de gammelkendte, altyske frontalangreb. Allerede i 1931 var man på *Flensborg Avis* blevet ret sikker på, at han var en “upålidelig og illoyal person, der misbruger, hvad han snuser sig til”¹⁴⁹, og forholdet mellem ham og den danske mindretalsavis kølnedes. Når forholdet til Ernst Schröder senere blev så betændt, kan det hænge sammen med, at man engang havde betragtet ham som en ven og meningsfælle.

Lauritz Larsen, der tiltrådte som konsul i 1932, havde kun meget lidt til overs for Ernst Schröder, der “med den blanding af naivitet og sledsk snuheit”, som efter Larsens mening var “et særkende” for denne, netop i KNS havde lanceret en kampagne med det formål at udnytte den økonomiske krise i Sønderjylland til tyske formål.¹⁵⁰ Ernst Schröder, der i 1932 stod på den foreløbige højde af sin magt, forsøgte med sit korrespondancebureau og som formand for *Nordschleswigsche Zeitungs* tilsynsråd op til folketingsvalget i november 1932 at udnytte landbrugskrisen i Sønderjylland til det yderste i en kampagne for at få flyttet grænsen mod nord. For *Flensborg Avis* blev Ernst Schröder fra begyndelsen af 1930'erne hovedmodstanderen. Ernst Schröder så Ernst Christiansen på helt tilsvarende måde.

Således så presseforholdene i Nord- og Sydslesvig ud, da Hitler i 1933 kom til magten i Tyskland.

Det er Flensborg Avis,
som man skal læse i Danmark,
naar man vil følge

den verdenshistoriske Omvæltning

i det store Naboland,
ikke som Sensation,
men som daglig, gribende Virkelighed,
der i højeste Grad vedkommer Sønderjylland
og hele Danmark.

Flensborg Avis har en dansk Slesviger
som Medarbejder i Berlin,
Flensborg Avis udkommer selv
under tysk Styre og tysk Skæbne
Flensborg Avis er Front og Bro.

Jacob Kronika kom til Berlin som korrespondent for Flensborg Avis, netop som den blodige valgkamp op til rigsdagsvalget i juli 1932 gik i gang. Det slog avisen på i denne egenannonce fra 24. juli 1932. Annoncen giver samtidig udtryk for avisens selvforståelse som front og bro. (Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig).

6. ADOLF HITLER FÅR MAGTEN

6.1. Sydslesvig ved indgangen til 1933

Den nationale afspænding i grænselandet, der var påbegyndt sidst i 1920'erne, fortsatte på et overordnet plan med *Kieler-Woche* i 1929 og med Østersøåret i 1931, der på initiativ af *Nordische Gesellschaft* i Lübeck skulle knytte Tyskland og Skandinavien tættere til hinanden i venskab og forståelse. Afspændingen fik dog et tilbageslag, da virkningerne af børskrakket i 1929 i New York slog igennem i Europa i 1931-1932 og førte Weimar-republikken ind på den dødsrute, der endte med dens sammenbrud. Tonen skærpedes atter, og navnlig årene 1932-1933 medførte en stigende national spænding i det dansk-tyske grænseland. Årsagen skal findes i dels landbrugskrisen i Nordslesvig og det tyske mindretals udnyttelse af denne i sin agitation forud for folketingsvalget i 1932, og dels i det voldsomme indrepolitiske opgør i Tyskland ved landdagsvalget og de to rigsdagsvalg i 1932. Nord for grænsen agiterede tyske kredse for en flytning af toldgrænsen til Kongeåen som en løsning på landbrugets afsætningsproblemer, og syd for grænsen forsøgte dele af den tyske presse at slå grænsepolitisk mønt på den stærke nationalsocialistiske propaganda om folkefællesskab og national samling. De tyske folkefæller i det ved den forsmædelige Versailles-traktat afståede Nordslesvig skulle ikke blive glemt.

Arbejdsløsheden og nøden var stor i Flensborg og i Sydslesvig i det hele taget, og under valgkampene i 1932 kom det til voldelige sammenstød mellem kommunister og nationalsocialister i gaderne. I Slesvig-Holsten var tilslutningen til nationalsocialismen vokset eksplosivt fra 4% af stemmerne ved rigsdagsvalget i 1928, over 27% i 1930 – og ved juli-valget i 1932 opnåede man 51% mod kun 37% i Tyskland som helhed. Slesvig-Holsten var blevet en nationalsocialistisk højborg. I Sydslesvig var tilslutningen endog stærkere end i Holsten; her opnåede nationalsocialisterne ved julivalget 1932 isoleret set 61,9% af stemmerne. Det var den højeste tilslutning noget steds i Tyskland. Partiet stod stærkest på landet og allerstærkest i det tyndt befolkede midtland, *geesten*, hvor partiet i *gennemsnit* opnåede ikke mindre end 78,7% af stemmerne.¹ Her havde allerede landbrugskrisen i 1920'erne radikaliseret bønderne og gjort dem modtagelige for ekstreme politiske løsninger. I byerne var kommunismen til gengæld vokset stærkt, og i det danske mindretals kerneområde Flensborg, hvor størsteparten af medlemmerne hørte til blandt småkårsfolk, havde den vundet stærk tilslutning. I den nordlige bydel omkring Nørregade, Nystaden og i arbejderforstaden Harreslevmark, hvor danskerne som regel høstede mange stemmer, fandtes områder, der i folkemunde benævntes *Den røde Plads* og *Klein Moskau*.²

Både *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger* så på denne politiske polarisering i Tyskland og i Sydslesvig med den allerstørste bekymring. Ved udgangen af året 1932 var situationen i Tyskland – og dermed i Sydslesvig – endnu helt uafklaret. Dette prægede *Flensborg Avis* ved indgangen til skæbneåret 1933.

6.2. Optakten – januar 1933

Flensborg Avis' og *Der Schleswigers* holdning til nationalsocialismen havde, som det er fremgået, før magtovertagelsen været præget af en til tider særdeles skarp afvisning af navnlig dens voldelige metoder, dens krigsforherligelse og revanchisme, dens middelalderlige jødehad og dens ekstreme nationalisme. Man lagde ikke skjul på, at man betragtede Hitlers bevægelse som en potentiel fare for verdensfreden. Hitlers besøg i Flensborg den 22. april 1932 havde afstedkommet en leder af Ernst Christiansen den 26. april 1932, i hvilken han stillede spørgsmålet:

“Hvad siger han [Hitler, forf.], hvad kommer der ud af hans lynrejser fra kæmpemøde til kæmpemøde? Han taler ikke til forstanden, peger ikke på nogen håndgribelig vej ud af tidens genvordigheder. Hans hammerslag er slagord, og ind i mellem taler han til følelsen. I hans og hans eftersnakkeres taler dukker ordene ‘det tyske folk’, ‘det tyske folks gennembrud’, ‘frigørelse’, ‘egen kraft’ op i hver anden sætning”, men “i de taler, hvor Hitler og hans underførere siger det, kalder de på hadet i samme åndedræt som de taler om samling. Med mægtige blæsebælge søger de at blæse hadet hvidglødende mellem folkets enkelte dele og mellem folkeslagene. Det er ikke mærkeligt, at mange frygter for, at det ikke er virkelig samlingsånd, men simpelt hen en besættelse, der nu går gennem Tyskland, og at de med uhygge tænker på, hvad denne kan føre til for Tyskland og for verden, for os alle”.

De skarpe afvisninger afdæmpedes noget, efterhånden som den nationalsocialistiske bevægelse voksede; dog ikke mere, end at Tage Jessen i *Der Schleswiger* den 1. januar 1933 i en afvisning af såvel kommunisme som nationalsocialisme kunne skrive: “I praktisk politik har disse to radikale strømninger *intet* positivt udrettet”. I samme nummer i et tilbageblik på det forgangne år blev gengivet en række Goebbels-citater fra årene 1931-1932, hvori en magtovertagelse “inden årets udgang” blev profeteret. Citaterne skulle tydeligvis illustrere, at nationalsocialisterne var fulde af varm luft. Tage Jessen forventede åbenlyst ikke, at Hitlers bevægelse ville komme til at spille nogen større rolle i det kommende år. Heri tog han som bekendt fejl.

Men det var Tage Jessen ikke ene om: Ved årsskiftet 1932-1933 spåede den store, liberale avis *Frankfurter Zeitung*, at det nationalsocialistiske angreb på den demokratiske stat endegyldigt var afslået. Nu så det ud til, at Tyskland atter ville vende tilbage til at “lade fornuften råde”.³ Jacob Kronika, der i sommeren 1932 var blevet *Flensborg Avis'* korrespondent i Berlin, antydede noget lignende. Han kunne ganske vist berette om det hidtil blodigste årsskifte, præget af politiske gadekampe. Alene i Berlin var der 3 døde, 16 hårdt sårede og 300 lettere sårede, men det så nu ud til, at hagekorset var i rivende tilbagegang blandt vælgerne, og meget tydede endvidere på en splittelse af partiet i to fraktioner, idet brødrene Otto og Gregor Strasser, der regnedes til NSDAP's venstre fløj, var kommet på kant med Adolf Hitler.⁴

Situationen var imidlertid kaotisk og vanskelig at fortolke. I et brev til

Ernst Christiansen i begyndelsen af januar 1933 skrev Kronika: "Hvad vil 1933 bringe? Det er ofte svært, men egentlig altid interessant at leve i denne tid, som sikkert ikke blot er en kriseepisode, men en overgang til noget helt nyt, gennem gæring og omvæltning. *Vore* idealer vil *altid* være rigtige. Altså gælder det om at hænge i og holde ud".⁵

I *Flensborg Avis* vurderede Ernst Christiansen i sine nytårsbetragtninger den 1. januar 1933 fremtiden forsigtigt: "Mon det ikke er bedst at indrette sig som i krigen, være forberedt på det værste, men samle sin kraft om at tage sin tårn en dag ad gangen og at få det bedste ud af den uden selv under de værste forhold at give slip på humøret?"

Jacob Kronikas korrespondancer fra Berlin til *Flensborg Avis* i løbet af januar 1933 fokuserede på den almindelige usikkerhed om fremtiden og på det politiske spil i kulisserne. Han kolporterede praktisk taget alle de spekulationer, der foregik omkring mulige regeringsomdannelse – og det var ikke få. I en korrespondance den 17. januar 1933 spåede Kronika, at nazisternes opposition i rigsdagen ville føre til et rigsdagsnyvalg i februar eller marts; dette var "uundgåeligt, med mindre det fuldkomment uventede skulle ske, at man nu pludselig lod Adolf Hitler blive rigskansler. Men der er selvfølgelig ingen udsigter i så henseende".

Kronika forventede lige som alle andre politiske iagttagere udenfor NSDAP, at et rigsdagsnyvalg ville medføre tilbagegang for Hitler-partiet. Derimod frygtede han, at *regeringen* ville erklære statsnødtilstand som Weimarforfatningens § 48 åbnede mulighed for – at de *tysk-nationale* ville tiltvinge sig magten på denne måde.⁶ Man betragtede på *Flensborg Avis* den tyske nationale reaktion i *Deutsch-Nationale Volks-Partei* (DNVP) med Hugenberg i spidsen som farligere for mindretallet og grænsen end de "nordisk" indstillede nationalsocialister, der tilmed forholdt sig tavse i spørgsmålet om den dansk-tyske grænse. Hitler selv havde endda før sin magtovertagelse med baggrund i sin race-tænkning afvist fortyskning af ikke-tyske folkegrupper og dertil erklæret, at det var "vanvid" at stræbe efter at genoprette grænserne af 1914. Nationalsocialisme var ikke had til andre, men kærlighed til eget folk, bedyrede Hitler.⁷ Det lød jo besnærende – og helt i pagt med Ernst Christiansens og Jacob Kronikas tanker om "front og bro". Og da Hitler i april 1932 havde besøgt Flensborg, havde han ikke omtalt det dansk-tyske grænsespørgsmål med et ord. Under private og fortrolige samtaler i august 1932 med en "meget fremtrædende nationalsocialist"⁸ – formentlig den senere pressereferent i *Auswärtiges Amts* skandinaviske kontor, Alexander Bogs⁹ – som Kronika var blevet introduceret til af den danske nationalsocialist Ejnar Vaaben, havde denne redegjort for den nationalsocialistiske politik over for Danmark og Slesvig:

"Vi har ingen planer om at ændre den dansk-tyske grænse. Men naturligvis skal dette ikke siges offentligt på det nuværende tidspunkt, hvor vi fører afgørende forhandlinger om magten i Berlin og riget. Lad Dem imidlertid ikke vildlede af mere aggressive ytringer fra mindre orienteret og mindre ansvarlig nationalsocialistisk side. Sådanne ytringer vil ikke få praktiske konsekvenser. Vi vil en virkelig

nordisk politik. Hvis ikke dansk politik gør det absolut umuligt for os [fremhævet af forf.], så vil der fra vor side blive arbejdet på et godt tysk-nordisk¹⁰ og dermed godt tysk-dansk forhold. Det bedste, De som danske journalister kan gøre i denne sammenhæng er en indsats for sandfærdig bedømmelse af den nationalsocialistiske bevægelse. Det vil blive til gavn for Danmark, at der findes danskere som Deres landsmand [Ejnar Vaaben, forf.]. Når vi får magten, så vil der fra vor side blive lyttet til sådanne mænds ord; Deres forbindelse med os og Deres holdning over for os i kamptiden vil blive til gavn for Deres land. Vi har en god hukommelse" [fremhævet af forf.].

Bogs slog samtidig fast, at hvem der "med den rette forståelse" havde læst *Mein Kampf* ville vide, at ...

"...nationalsocialismen ikke med automatisk stædighed tilstræbte rigsgrænserne af 1914. Hvad Danmark angår, og hvad dermed tillige forholdene i Slesvig angår, da spiller det en ganske særlig rolle for os nationalsocialister, at Danmark er et nordisk land og vor landfaste, direkte nabo. Den nyordning, som vil blive frugten af vort arbejde og vor kamp, skal ikke komme til at skade Danmark som nordisk nation ..." [Fremhævet af forf.].¹¹

Der var altså tilsyneladende ingen grund til bekymring, hvad grænsen og mindretallet angik – hvis altså blot den danske regering og de danske dagblade forholdt sig venligt og imødekommende over for nationalsocialisterne.

Det virkede trods alt betryggende – og under alle omstændigheder betydeligt bedre, end de tysk-nationales fremtidsvisioner, der gik ud på at genoprette Kejserriget og skrue tiden tilbage til 1914 – eller måske snarere 1916. De såkaldte *Altyskere* med Hugenberg i spidsen havde til stadighed siden stiftelsen af *Alldeutscher Verband* i 1891 arbejdet for at udvide Tysklands grænser og havde blandt andet under Verdenskrigen kæmpet ihærdigt for meget store territoriale indlemmelser i både øst og vest.¹²

Da rigskansleren, general Kurt von Schleicher, den 28. januar 1933 meddelte sin afsked, skrev Kronika i *Flensborg Avis* den 29. januar 1933: "Den politiske højspænding er nået til et foruroligende punkt. Med frygt og bæven imødeses de afgørelser, som vil komme til at bestemme Tysklands fremtid. Hvem kommer nu til roret, Hitler eller Papen-Hugenberg? Således lyder spørgsmålet alle vegne. Sindene er i høj grad opskræmte ved tanken om, at en Papen-æra nr. to er forestående. Det ville i så tilfælde dreje sig om et regimente med statsnødtilstand, udpræget diktatur, tilsidesættelse af grundloven o.s.v.". Noget lignende forventede Kronika altså tilsyneladende *ikke* af en Hitler-regering. Men en sådan ville jo også kunne regere ud fra en stærk parlamentarisk fundering. Stillingen var dog uhyre vanskelig: "En diktaturregering Adolf Hitler eller en diktaturregering Papen-Hugenberg. Det er faktisk i dag spørgsmålet i tysk politik", hedder det afsluttende i Kronikas store reportage fra regeringskrisen.

Kronika frygtede helt klart det sidste mere end det første: Altyskerne var imperialistiske, anti-demokratiske og bekæmpede Weimar-republikken; de var anti-semitter, völkisch-nationale og imod alle de nationale

mindretal indenfor riget; de var efter Kronikas opfattelse faktisk mere ekstreme end nationalsocialisterne, selvom disse efterhånden havde overtaget en stor del af altydskernes ideologi.¹³

Efter flere ugers intriger og forhandlinger skete det uventede: Adolf Hitler blev den 30. januar 1933 udnævnt til rigskansler i spidsen for en koalitionsregering bestående af NSDAP, DNVP med Hugenberg samt en række partiløse konservative under anførsel af von Papen som vicekansler.

6.3. Magtoverdragelsen 30. januar 1933

Med vanlig sans for propaganda arrangerede Goebbels om aftenen den 30. januar 1933 et fakkeltog af 25.000 SA-mænd, der defilerede forbi Hitler, som stod på balkonen i rigskancelliet. Den næste dag hilstes magtovertagelsen i nærmest religiøse toner i Goebbels' dagblad, *Der Angriff*, der talte om, at nu var en himmelsk retfærdighed sket fyldst og om, at magtovertagelsen var et fundament for "ein neues deutsches Reich der Kraft und Herrlichkeit".¹⁴ Hitler ville føre tyskerne ind i herlige tider.

De store tyske liberale aviser var forfærdede. *Vossische Zeitung* skrev den 31. januar 1933: "Man kan ikke afskaffe fattigdommen, men man kan afskaffe friheden. Man kan ikke forbyde nøden, men man kan forbyde pressen. Man kan ikke udvise sulten, men man kan udvise jøderne". Endnu beskyttede forfatningen mod det værste magtmisbrug, men den beskyttelse var nazisterne indstillede på at nedbryde snarest muligt. Også *Berliner Tageblatt* med den berømte redaktør Theodor Wolff så særdeles dystert på fremtiden og spåede diktatur og undertrykkelse, og det samme gjorde *Frankfurter Zeitung*.¹⁵ De nævnte tre borgerligt-liberale aviser hørte alle til iblandt *Flensborg Avis'* foretrukne kilder til information om Tyskland, og de var hidtil hyppigt blevet citeret. Theodor Wolffs politiske kommentarer var endog ofte blevet citeret i meget lange passager på ledende plads – med direkte tilslutning.

Men det var i øvrigt kendetegnende, at den konservative presse i Tyskland i hovedsagen bifaldt regeringsændringen. Det kunne umuligt blive værre, end det allerede var, mente man. Hitler fortjente en chance til at vise, hvad han dueede til. Helt galt kunne det næppe gå, for de nazistiske ministre var jo trods alt i mindretal i forhold til de tysk-nationale ministre, der, som de drevne politikere de var, nok skulle vide at holde nazisterne i tømme. Samme holdning gav den katolske presse udtryk for.¹⁶ Der var i tysk presse generelt en udbredt forestilling om, at nazisterne næppe ville forsøge at få gennemført deres radikale idéer. Man mente, at regeringsansvaret ville virke modererende, som det jo plejede at være tilfældet for alle normale partier. Ét var at være i opposition, hvor idealerne skulle holdes højt og hvor der skulle agiteres overfor vælgerne; noget ganske andet var at være i regering og stå med ansvaret for den praktiske politik. Selv i liberale og socialdemokratiske aviser (*Vorwärts*) forventede man ikke den totale omkalfatring af det tyske samfund, der nu skulle til at tage sin begyndelse. Man frygtede nok, at regeringsskiftet kunne få al-

vorlige følger, men man håbede, at Hitler ikke ville komme til at sidde særligt længe.¹⁷

Flensburg Avis, der i 1932 lige til det sidste havde støttet Zentrum-regeringen Brüning¹⁸ og som med mistro havde betragtet først von Papen og siden general von Schleicher, så i første omgang Hitlers regering som et overgangsfænomen. Avisens reaktion den 31. januar 1933 på magtoverdragelsen dagen før var præget af de tre ledende medarbejders temmelig forskellige standpunkter: Under overskriften *Farligt Spil* angreb redaktør Tage Jessen på forsiden i sin udenrigsspalte *Verdens Gang* de uansvarlige personer, der bar skylden for, at Hitler nu var kommet til magten: "Der er ikke noget opmuntrende i dette, at mens folkene sukker under krisens byrde, drives der både i det ene og det andet land [også den socialistiske franske regering Paul-Boncour var netop blevet styrtet, forf.] et hemmelighedsfuldt spil bag kulisserne for at forberede de mest skæbnesvangre afgørelser". Baggrunden for den nye regeringskrise var ifølge Jessen en sammensværgelse af "alle bagstrøbets matadorer og spillere med statskup-kortet". Tage Jessen var tydeligvis alt andet end begejstret for udviklingen i Tyskland.

Chefredaktør Ernst Christiansen forholdt sig på lederplads mere positivt-afventende: "Det må håbes for Tysklands skyld og verdens skyld, at den nye regerings handlinger hurtigt må vise sig at gå i den rigtige retning, i retning af en viljestærk kamp imod krisen uden unødigt skærpelse af de indre modsætninger. Mange både i indland og udland mener, at *på grundlag af folkestyret* [fremhævet af forf.] må det største tyske parti have en chance for at vise, hvad det vil og kan. Men uhyre meget står på spil. Gid man både i det yderste venstre og det yderste højre må se sit ansvar". Ernst Christiansen var ikke blind for risikoen ved at overlade roret til Hitler, men mente altså, at forsøget måtte gøres på trods af denne risiko. Hitler var trods alt leder af parlamentets største parti, og han var kommet til magten på folkestyrets betingelser. Der lå i disse konstateringer vel også den uudtalte forventning, at Hitler – når han var kommet til magten ad parlamentarisk vej – også måtte formodes at afgive den igen, hvis og når det parlamentariske grundlag for hans regering forsvandt.

Jacob Kronikas korrespondance fra dagen, hvor Hitler blev rigskansler, var ikke fri for sine steder at tangere det overstadige i sin form: Fokus var på glæden og lettelsen blandt de almindelige Berlinere – og ikke mindst på begejstringen blandt Hitlers tilhængere. Indvendingerne fra modstanderside fik kun ganske beskeden plads. Det ligger lige for at antage, at Kronika selv delte lettelsen over, at det ikke blev en ren nationalkonservativ Papen-Hugenberg-regering.

Begivenhederne i Berlin i forbindelse med Hitlers magtovertagelse blev transmitteret i radioen. Blandt lytterne var Ernst Christiansen, og han var ikke imponeret. Han beskrev sin oplevelse i en ledende artikel den 1. februar 1933:

"De ordførende i radioen fortalte om, hvorledes de skiftede plads fra det ene vindue til det andet ... en gang i mellem lukkede de et vindue op. Man hørte tummel og 'heil'-råb og 'Deutschland über alles' og trommehvirvler og skingre dreng-

røster, dog alt sammen noget fjernt og usammenhængende. Lytterne bed mere mærke i, hvor ivrige 'fremstigerne' [radio-speakerne, forf.] var selv. De var oven ud optændt og skulle finde på nye ord i sproget, som overbød de tidligere overbud i tysk indrepolitisk kappestrid, og kunne ikke finde dem i hastighed, og så blev det nærmeste til idelig tale om hundredtusinder, og om en begejstring, som aldrig var oplevet før. Men lige efter hed det så, at dagen bedst kunne sammenlignes med frihedsbølgen i 1813, og da rigsdagspræsident Göring i en fart fik sig talt op til en lille tilkendegivelse i radioen, nøjedes han med at sammenligne med stemningen ved krigens udbrud i 1914".

Med Ernst Christiansens egne erfaringer fra Første Verdenskrig *in mente*, må denne kommentar vist anses for at være stærkt forbeholden.

Om Hitler hed det videre i radioen, at han havde stået tavs og dødsensalvorlig hele den lange tid; der var glød i hans øjne, men ikke spor af nogen hoverende sejrstemning. "Såfremt dette er rigtigt skildret, er det tiltalende og meget naturligt", mente Ernst Christiansen. Hitler havde nemlig ...

"... fået hyldest nok i de sidste år, og hans blade har strømmet over af beretninger om titusinders og hundredtusinders begejstring ved hans kæmpemøder. Han er blevet gjort til en næsten overjordisk skikkelse. – Nu kommer den egentlige prøvesten. Han har forstået at arbejde sit vældige parti i vejret, han har forstået at sige nej nogle gange til vilkår, han ikke fandt tilfredsstillende. – Og alligevel tager han ikke nu som rigskansler fat under de vilkår, han kunne ønske. Ministeriet er Harzburg-fronten, som har ligget i bitter strid indbyrdes. – Og så kommer den mægtige opgave, den endog med et rent Hitlerstyre vistnok uløselige opgave, at tilfredsstille de millioner, som af 'Det tredje Rige' venter sig alle deres – indbyrdes modstridende – ønskers opfyldelse".

Ernst Christiansen tog altså afstand fra "førerdyrkelsen", og hans tiltro til den nye regering var desuden temmelig beskeden; dog: problemerne kunne måske overvindes, "såfremt Hitler viser sig at være en virkelig skaber og fornyer, en handlingens mand, der lægger en fornuftig grundvold for en økonomisk genrejsning. Opgaven er nu givet i hans hånd. Løser han den, så vil han sætte sig et minde i det tyske folks og i verdens bevidsthed som en virkelig stor mand".

Ernst Christiansen lagde altså fordommene til side og valgte i overensstemmelse med sin egen nytårsartikel at se optimistisk på fremtiden. Han forventede *ikke* noget rædselsregimente: Der var grund til at tro, at "adskilligt så anderledes ud" for nationalsocialisterne, jo mere de nærmede sig ansvaret og egen ret og pligt til at bestemme. "Der bliver næppe tale om, at hoveder legemligt talt kommer til at rulle". Og nazisterne gjorde efter Ernst Christiansens mening klogt i at lade enhver embedsmand sidde, der havde gjort sin pligt og ville tjene folket med redelig vilje. Man burde ikke indsætte egne partifæller over en bred kam, for "et klike- og partistyre graver sin egen grav".

Ernst Christiansen regnede altså nazisternes trusler og voldsfantasier for tomme ord i valgkampens hede, og han havde tydeligvis endnu ikke gennemskuet, at nationalsocialisternes mål var at indføre et ét-parti-

system, et gennem-ensrettet samfund. Ligesom flertallet af tyskerne undervurderede Ernst Christiansen, hvor hensynsløst og brutalt nazisterne var besluttede på at opnå magten *alene* og med hvilken uhyggelig konsekvens, de agtede at gennemføre deres politiske forestillinger.

Tyskerne måtte ordne deres forhold efter deres egen vilje, mente Ernst Christiansen, der sluttede sin leder af med at udtrykke tillid til og håb om, "at vor hidtilværende linje, folkelig selvhævdelse i forbindelse med mellemfolkelig tilnærmelse, vil møde saglig forståelse. Forståelse af, at de sidste års linje i vort grænseland tjener Tysklands og det tyske folks egen tarv bedst, at en anden linje ikke er mulig uden alvorlige bagslag for dele af det tyske folk i andre lande og for det tyske folks omdømme i verden. Men med til det tyske folks genrejsning hører at forene egen folkelig selvhævdelse og indre frigørelse med mellemfolkelig tilnærmelse. Kun på den måde kan der skabes tillid indadtil og udadtil". Det nye Tyskland, som Hitler ville skabe, burde med andre ord følge *Flensborg Avis'* eksempel og blive både "front og bro".

I *Der Schleswiger* for samme dag, den 1. februar 1933, fastslog Tage Jensen, at "vi danske sydslesvigere forholder os som bekendt neutrale overfor de indretyske politiske strømninger. Det, som det kommer an på for os, er *den loyale gennemførelse af mindretalsretten*. Derudover er vi naturligvis interesserede i, at det går den herbergstat, i hvilken vi er borgere, godt". Det samme havde Kronika erklæret under et møde mellem Tysklands mindretal allerede i august 1932: Det var mindretalenes *særlige mission* at arbejde for fred og forståelse mellem folkene: "Uden hensyn til, om andre – for eksempel det tyske – mindretal optræder og tænker loyalt eller ikke loyalt, om de er revisionistiske og irredentistiske eller ej – *vor pligt* over for os selv og overfor vore moderlande må det være som nationale mindretal *at praktisere en virkelig loyalitet over for en loyal herbergstat*".¹⁹ Så længe den nye regering ikke antastede det danske mindretals hævdede rettigheder, kunne den altså forvente mindretallets – og dermed også *Flensborg Avis'* – loyalitet.

6.4. Pressen knebles – februar-marts 1933

Magtoverdragelsen den 30. januar 1933 betød øjeblikkelige forandringer for tysk presses forhold, og der udstedtes tidsbegrænsede forbud mod en række tyske aviser. Straks den 31. januar 1933 blev KPD's organ *Rote Fahne* forbudt, fordi det havde opfordret til generalstrejke. Og den 3. februar 1933 blev også det socialdemokratiske hovedorgan *Vorwärts* forbudt i fire dage, fordi avisen havde opfordret befolkningen til at værges sig imod de overgreb på borgerrettighederne, der var på vej – eller som allerede havde fundet sted. Dagen efter trådte *Verordnung zum Schutze des deutschen Volkes* af 4. februar 1933 i kraft. Den støttede sig på Weimarforfatningens § 48 – nødforordningen, som allerede rigskansler Brüning tidligere havde benyttet sig af. Herved var der skabt et formelt retligt grundlag for yderligere indskrænkninger i blandt andet pressefriheden, som nationalsocialisterne forstod at udnytte. Herefter var det muligt at

forbyde en avis på grund af "urigtige" oplysninger. Hvad der var "urigtigt", bestemte den nazistiske rigsindenrigsminister, dr. Wilhelm Frick.²⁰

Med baggrund i denne forordning blev der i de første måneder efter magtovertagelsen dagligt udstedt tidsbegrænsede forbud mod aviser og tidsskrifter i Tyskland. Navnlig ramte dette liberale, socialdemokratiske og kommunistiske aviser, men ingen ikke-nazistisk avis kunne længere vide sig sikker mod forbud. Ernst Christiansen kommenterede situationen i en epistel den 8. februar 1933:

"Hvor er tonedigterne [komponisterne, forf.] dog de foretrukne over for enhver anden kunst, især over for pennens mænd. Hvad jeg har skrevet, eller rettere fået trykt, det er trykt og kan straffes eller forbydes. Ethvert styre kan søge det trykte ord formet i sin ånd. Men tonedigteren er fri. Han kan fortolke på mange måder. Hvem kan forbyde ham at give udtryk for menneskesindets sorg og kval, dets tungsind og længsel, dets sejrige stræben, dets stolte mod og mandige styrke, dets ufattelige fryd. Alt kan han sige uden om ord og forstand, således at det umiddelbart føles af et folk".

Ernst Christiansens egen florumvundne skrivestil var formentlig, som tidligere nævnt, et forsøg på netop dette: At tale til det irrationelle, at tale "uden om ord og forstand" til læsernes følelse. Men når Ernst Christiansen efter den 30. januar 1933 i måske endnu højere grad valgte "tonedigternes" udtryksform, så skyldtes det også, at han på denne måde kunne slippe uden om regimets begrænsninger af pressefriheden; han var "fri" af regimets kontrol og kunne give udtryk for sin personlige mening, uden at risikere at blive draget til ansvar og uden at statsmagten kunne "forme det i sin ånd".

Pennens og ordets folk var efter magtoverdragelsen ganske rigtigt betydeligt ringere stillet end tonedigterne. Det viste sig med næsten symbolsk tydelighed den 20. februar 1933, da der blev udstedt forbud og politiet skred ind imod en kongres i Berlin, indkaldt af Albert Einstein, Heinrich Mann og Rudolf Olden, og med deltagelse af nogle af Tysklands største tænkere og fineste kulturpersonligheder. Kongressens tema var: *Det frie Ord*. Kronika redegjorde i *Flensborg Avis* den 21. februar 1933 omhyggeligt for den bekymring, der på kongressen var kommet til udtryk for, at alt det, som tyske demokrater havde kæmpet for i 100 år, nemlig pressefrihed, forsamlingsfrihed, tale- og undervisningsfrihed, nu i praksis var blevet ophævet som følge af de seneste ugers politiske begivenheder i Tyskland. Hvordan skulle det være muligt for fremtiden at være journalist i Tyskland? Jacob Kronika definerede i samme artikel meget klart *sin* egen rolle som korrespondent i Det tredje Rige: "Det er ikke journalistens opgave at sige sin *mening* om forholdene i Tyskland og om tysk politik. Lad ham nøjes med at referere kendsgerninger. Dem er der jo tilstrækkeligt mange af! Så må for øvrigt *enhver* med opmærksomhed skue og lytte! Og dertil *tænke* en smule".

Dette blev samtidig *Flensborg Avis'* grundlæggende linje over for tysk politik de følgende 12 år. *Flensborg Avis*, der allerede flere år før Hitlers magtovertagelse havde haft som erklæret målsætning at forholde sig

neutralt til tysk indenrigspolitik, både ud fra egen selvopfattelse og under påvirkning fra både dansk og tysk side, anlagde den taktik, ukommenteret at citere udførligt fra tyske og udenlandske aviser i en objektivt-refererende og dermed – forhåbentlig – uangribelig form.

I forlængelse af rigsdagsbranden den 28. februar 1933 blev det tyske kommunistparti, KPD, forbudt, i hundredevis af kommunister og formodede sympatisører blev arresteret og i snesevis af aviser og tidsskrifter blev forbudt. *Verordnung zum Schutz von Volk und Staat* af 28. februar 1933 blev vedtaget med begrundelse i rigsdagsbranden, der angiveligt havde været startsignalet til en kommunistisk revolution. Nu satte den i stedet fart på den nationalsocialistiske: Forordningen ophævede presse- og forsamlingsfriheden og medførte lukninger af alle oppositionsaviser af kommunistisk, socialdemokratisk og frisindet-liberal observans. I hele Tyskland blev 200 socialdemokratiske aviser og kommunistiske aviser med et samlet oplag på to millioner eksemplarer de umiddelbare ofre for denne lov. I Flensborg betød det, at *Flensburger Volkszeitung* endeligt gik ind 1. april 1933 som en konsekvens af forbudet mod moderavisen i Kiel allerede i februar. Ved lov af 14. juli 1933 om "volks- und staatsfeindliches Vermögen" blev alle værdier i de nævnte bladhuse desuden konfiskeret.²¹

Verordnung zum Schutz von Volk und Staat blev indført blot én uge før rigsdagsvalget den 5. marts 1933. Nazisterne udnyttede branden til det yderste i deres propaganda – og de udnyttede forordningen til arrestationer af formodede statsfjender blandt alle oppositionelle publicister. Den terror, som partiets SA-mænd og andre foranstaltede i ugen op til valget, var næsten lammende for oppositionen: Oppositionsblade blev stormet og deres kontorer lagt øde, presse-mænd blev hevet ud på gaderne og gennemtævet, andre blev arresteret og anbragt og mishandlet i fængsler eller interimistisk oprettede koncentrationslejre, fra hvilke en del ikke slap levende ud igen. Henved 2.000 publicister forlod Tyskland i forlængelse af nazisternes magtovertagelse. Men størsteparten af Tysklands journalister blev dog, hvor de var.

En del af de flygtede journalister skrev fra udlandet på tysk i egne aviser – den såkaldte *Emigrantpresse* – med skarpe angreb på det tyske regime. De øvede en ikke ringe påvirkning af den offentlige opinion i udlandet, og regimet gik, som vi skal se, til yderligheder for at bekæmpe deres indflydelse på den udenlandske presse. Det var regimet meget om at gøre, at emigrantpressen ikke fik adgang til tyske læsere via udenlandske aviser. Indenfor Tysklands grænser havde regeringen held til at miskreditere denne presse i befolkningens øjne. "Emigrant" og "Emigrantpresse" blev skældsord i Hitlers Tyskland.²²

I Flensborg foregik det en del mere fredsommeligt end andre steder i Tyskland. Men på *Flensborg Avis* har man formentlig i det mindste rygtesvis været orienteret om udskejelserne andetsteds i landet.

6.5. Totalitarisme eller midtsamling? Ernst Christiansens nationale vision

Spørgsmålet først i februar 1933 var, hvad magtovertagelsen ville betyde i Tyskland og ikke mindst for mindretallet, og hvilke konsekvenser, man i Danmark ville drage heraf. Navnlig det sidste blev et dagligt tilbagevendende tema i *Flensborg Avis*. Endnu i februar 1933 var regimet helt nyt og endnu kunne der i Flensborg tales og skrives forholdsvis frit. Der er derfor grund til at se lidt på de forventninger, *Flensborg Avis'* førende penne havde til den kommende tid. De skulle, på trods af perioder med tvivl, ikke forandre sig grundlæggende før 1937-1938.

Jacob Kronika anslog, at et forbud mod "det yderste venstre" lå inden for sandsynlighedens grænser, men fortsatte i øvrigt sine malende beskrivelser af den store nationale begejstring, der havde grebet tyskerne.²³ Heri lignede han forresten kollegaen fra *Berlingske Tidende*, Cai Schaffalitzky de Muckadell, hvis højstemte stil mindede ikke så lidt om Kronikas.

Også Ernst Christiansen noterede sig den almindelige begejstring for Hitler. I en leder den 2. februar 1933 bemærkede han, at navnlig ungdommen flokkedes i begejstring om Hitler. Her var måske noget, demokraterne kunne lære af? De unge i Tyskland havde vendt de gamle demokratiske partier ryggen, fordi "idéer vil elskes, værnes, erobres med brændende hjerte. Dette finder de unge hos de yderligtgående partier, og de går til dem, til trods for, at de måske finder programmerne overfladiske og barnagtige". Dette havde den demokratiske professor Otto Piper skrevet i *Frankfurter Zeitung*. Demokraterne måtte derfor søge at vinde ungdommen. De tyske republikanske partier skulle vise, at de endnu havde kraft og liv til at kæmpe for republikken, ikke med voldsmidler, men den rolige besindelses tid var også forbi. Der måtte med nye idéer vidnes for den demokratiske republik, sluttede professoren.

Ernst Christiansen sluttede sig helt til disse tanker: "En styrke og samtidig en svaghed hos det danske folk er, at alle dets partier og lag er demokrater. Her tiltrænges også en fornyelse af ideerne, noget, som kan optænde ungdommen til liv og sjæl". En hård, hjem søgelsens tid, således som Tyskland havde oplevet det i de foregående år, kunne måske fremtvinge en sådan fornyelse, men det skulle naturligvis helst ikke være nødvendigt at opleve sligt i Danmark, før fornyelsen kunne bryde igennem her. Den skulle gerne komme frivilligt.

Begejstring og idealisme var altså ifølge Ernst Christiansen *i sig selv* af det gode og værd at stræbe efter; navnlig, når det var ungdommen, der begejstredes. Det var et udtryk for *frigørelse af bundne kræfter*. Og hvis de demokratiske partier havde noget at byde på – og indre kraft i behold, hvad Ernst Christiansen åbenbart troede og håbede, så både ville og kunne de tage kampen op mod de yderligtgående partier.

Udviklingen skulle vise, at de demokratiske partier i Tyskland ikke levede op til Ernst Christiansens forventninger. I Danmark gik det på en anden måde. Her tog de demokratiske partier kampen op.

Rigspræsidentens nødforordning gav som allerede nævnt efter få dages regeringsmagt nationalsocialisterne et undertrykkelsesvåben i hænde, som de ikke undlod at benytte sig kraftigt af. Samtidig blev der, som Ernst Christiansen havde spået, udskrevet valg til rigs- og landdag. Men nye bestemmelser, rettet mod de små *Splitterparteien*, betød, at det danske mindretal var udelukket fra at stille op. Den slags diktatoriske afgørelser uden forudgående demokratisk debat lovede ikke godt for fremtiden.

I en leder ironiserede Ernst Christiansen over de kommende valg. Nu fik "masserne noget at tænke på og tage sig af, endnu et stykke arbejde, inden løfterne kan indfries. Som løsen er tilstrækkeligt slagordet om tysk fire års plan. Frelsen i fire år, mere behøves ikke". At tanken om en fireårsplan var taget fra den til døden hadede modstander, den russiske bolsjevisme, var heller ikke noget, nationalsocialisterne åbenbart opholdt sig over. Men at Hitler-regeringen kun ville blive et overgangsfænomen, troede han nu ikke længere: Det var ikke umuligt, at den nye regering ville komme til at sidde længe: "Tanken strejfer både til Italien og til Rusland". Her havde regimerne som bekendt på daværende tidspunkt siddet i h.h.v. 10 og 16 år. Det mest sandsynlige var, at det nye regime ville køre en hård kurs, og at "først i det meget lange løb den personlige frihed genfødes inden for de nye bevægelsers egne mure som tildækkede kilder, der bryder op igen".²⁴ Det var nemlig ifølge Ernst Christiansen umuligt at holde menneskets iboende indre friheds- og frigørelsestrang nede i det lange løb.

I den kommende måned drog Ernst Christiansen i flere ledende artikler direkte sammenligninger mellem nationalsocialismen, fascismen og kommunismen, som han fandt lignede hinanden meget. Han fokuserede således på regimernes *totalitære træk*, der let lod sig sammenligne – og som han ikke brød sig om. Heri lignede han på en måde socialdemokraten Hartvig Frisch, hvis bog *Pest over Europa* netop fokuserede på disse ligheder.²⁵ Men i modsætning til Frisch så Ernst Christiansen også rent *ideologisk* lighedspunkter, og hvor Frisch ikke kunne få øje på noget positivt overhovedet og proklamerede kamp imod det totalitære uhyres tre hoveder, så så Ernst Christiansen *i alle tre* bevægelser *idealisme* og en *stræben efter en bedre verden*. Han tvivlede dog på, at nogen af dem havde fat i *den rigtige vej*, men mente at de tvært imod alle var for *ensidige* og derfor måske førte ind i *blindgyder*. Men alene deres *søgen* efter vejen var ifølge Ernst Christiansen prisværdig. Ernst Christiansens grundlæggende fremskridtoptimistiske menneskesyn betød, at han forsøgte at se det *positive* i de nye bevægelser.

I en leder den 4. februar 1933 sammenlignede Ernst Christiansen det fascistiske Italien med situationen i Tyskland: Da Mussolini først var kommet til magten, gav han den ikke fra sig igen. Men han var klog nok til at gå gradvis frem med sine forandringer, "så at sige ad forfatningens vej". Men friheden, også pressefriheden, var ophævet. Al magten lå hos ledelsen – og Mussolini havde magten over den. "I bevægelsens katekisme hedder det, at den italienske nations liv er det afgørende, ikke de enkeltes eller de enkelte gruppers. Den enkeltes frihed kan kun indrømmes, så vidt den er nyttig for nationens og statens formål. I stedet for frihed,

lighed og broderskab sættes orden, myndighed og ledelse!” Mussolini havde nu været ved magten i 10 år og meget godt var nået, indrømmede Ernst Christiansen. “Der er orden i tingene. Et folk med nogen tilbøjelighed til at lade stå til og dase i solen og tage livet mageligt er sat hårdt i gang. Men personlig frihed findes der ikke meget af. For en nordbo at se til, ville det være frygteligt at gå ind under sådanne vilkår”.

Ernst Christiansen var – som Jens Jessen havde været det – grundlæggende *anti-totalitær*: Fremskridt og national genrejsning kunne købes for dyrt – som i Italien. Danskerne var en nation af *enere*, der havde svært ved at gå i geledder, og som netop havde individualismen som nationalt karaktertræk i modsætning til den tyske masse. Også Ernst Christiansen gøs, når – som Jessen havde udtrykt det: “indekserceringen bliver så strengt gennemført, at de enkelte personligheder taber deres åndelige hold, bliver ligesom rene maskiner”. Jessens vending om “korporalstokken” som den tyske nations taktstok var set i bakspejlet af næsten profetisk karakter.

Disciplinen måtte ikke gå ud over individets personlige *frihed* – i hvert fald var dette en umulighed i Norden, hvor *den individuelle frihed* blev betragtet som det kosteligste gode. Den ville nordboerne aldrig kunne finde sig i at miste, mente Ernst Christiansen. Men måske tyskerne kunne: Nu var Hitler ved den samme fascistiske førertro, ungdomsbegejstring og stramme, militære sammenslutning som Mussolini i Italien nået til magten i Tyskland, og Hitler havde erklæret, at han ville forandre grundloven. Der var forskelle, og det var endnu ikke givet, at “de sidste 10 års italienske historie gentages i Tyskland, men der er forbavsende lighedspunkter i forudsætninger”, nemlig *den splittede arbejderbefolkning og det svage, splidagtige folkestyre*. “De to folk er forskellige, men kan syditalienerne sættes til fast arbejde, så kan tyskere det betydelig nemmere”.

Lighederne mellem Tyskland, Italien og Rusland optog Ernst Christiansen så meget, at han vendte tilbage til det flere gange i løbet af februar. I en leder den 11. februar 1933 gjaldt sammenligningen sovjetkommunismen, for skønt hadet til kommunismen var “nationalsocialismens mest fremtrædende løsen, er der i dennes almene tanker noget, som minder om begge de to landes forsøg på at skabe en ny livsform med større fællesskab, hvad enten man kun samler sig om sit eget land, sin egen race, eller samtidig vil arbejde på at forme andre på samme vej”. Tilsyneladende indbyrdes dødsfjender, arbejdede *både* nazister i Tyskland og kommunister i Rusland dog “på noget af det samme og kæmper hver for sig for høje idealer. Men hver part har bidt sig fast i én side af den samme opgave, som aldrig kan løses ensidigt, men kun gennem en syntese, en sammensmeltning af fællesskabet og den enkeltes frie vækst, det nationale og det sociale, det nationale og det internationale”. Det var netop dette, hans egen – i grunden *klassisk-dialektiske* – “front- og bro”-tankegang gik ud på: *Sandheden vandt frem gennem kamp og gennem sammensmeltning af modsatte synspunkter*. Men det ene duede ikke uden det andet: Kommunisterne glemte både det nationale og den enkeltes frihed, og det var galt; nationalsocialisterne var til gengæld for ensidigt fokuserede på egen race, og heller ikke de efterlod plads til individets frihed. Det var lige så galt.

Det betød nu alt sammen ikke, at der ikke var noget at lære for Danmark. De nye bevægelser arbejdede hver især på *menneskehedens samlede fremgang*, og i Danmark kunne man derfor lære af *både* deres fejl og deres sejre. Danmark havde et højt levesæt for hele folket, med mere folkeoplysning og folkekultur og bedre muligheder for menneskelykke end de allerfleste andre lande. Den kommunistiske fare var ifølge Ernst Christiansen ikke stor i Danmark: "I verdenskrisens fodspor søger kommunismen at skaffe sig indpas, men der findes få lande med ringere classeskel. Nu gælder det, om Danmark kan stå denne tid igennem og *bevare det bedste af det vundne og forny sig i den nye tid, med det rette fællesskab i kampen mod krisen og i arbejdet på en genfødsel* [fremhævet af forf.]. I kraft af det danske folks udvikling er arbejderpartiet [Socialdemokratiet, forf.] nået frem jævnsides med de andre partier. Betydelige mænd blandt dets førere har hindret dets spaltning og muliggjort en naturlig national udvikling". I Danmark var arbejderbefolkningen altså, takket være betydelige mænd i det danske socialdemokrati, *ikke* splittet, således som den havde været i Tyskland.

Når Hitler talte om, at arbejdere, bønder og borgere skulle bygge det nye Tyskland, så var dette en rigtig tanke, fandt Ernst Christiansen: "I Danmark skulle dette løsen kunne blive virkelighed. Både by og land, bonde, arbejder, borger, skulle nu bygge i fællesskab. Ingen af de tre må holdes udenfor eller holde sig udenfor". Den sidste sætning sigtede til det netop afsluttede Kanslergadeforlig, hvor den socialdemokratisk-radikale regering og Venstre havde vedtaget et omfattende politisk forlig, der skulle danne grundlaget for at føre Danmark igennem 1930'ernes krise. *Flensborg Avis* havde hilst forliget velkommen og havde i sin opsætning af nyhederne den 1. februar 1933 prioriteret det danske kriseforlig og Hitlers magtovertagelse nøjagtig lige højt med to lige lange ledende artikler. Ernst Christiansen udtrykte navnlig glæde over, at Venstreaviserne, der hidtil havde været præget af stor bitterhed og fjendtlighed mod regeringen, var tilfredse. Dette var godt, ikke blot for partiet, men for landet. Det viste nemlig, at det danske folkestyre *ikke* var svagt og splidagtigt, således som det tyske. Det viste, at *i Danmark stod partierne sammen, når det virkelig gjaldt*.

Stauning selv havde udtrykt det således, da han næste dag gav øl på *Social-Demokratens* redaktion: "Vi har ofret nogle principper, men vi har reddet landet!"²⁶ Det var sådan, *alle* partier til *alle* tider burde handle efter Ernst Christiansens mening.

Men helt ideelt var forliget nu heller ikke: Ernst Christiansen, der med baggrund i en næsten organisk samfundsopfattelse så de politiske partier som udtryk for samfundets forskellige stænder, var ked af, at Det Konservative Folkeparti ikke var med i kriseforliget. "Det er ikke så meget det, at et politisk parti er holdt udenfor, som er beklageligt, men mere dette, at dette parti her, hvor det gælder landets erhvervsliv, er udtryk for størsteparten af arbejdsgiverne, af håndværk, handel og industri, men tillige for de ikke få landmænd, der ikke har tro på, at der nås noget godt ved at forandre vilkårligt på landets mønt".

Kanslergadeforliget ville ganske vist tage hånd om landbrugets problemer og arbejdsløsheden. Men en ustabil krone gjorde det vanskeligere at holde virksomhederne i gang, og "arbejdsløshedens frygtelige onde, hvis virkninger Tyskland i langt højere grad har fået at mærke end Danmark, vil tage overhånd i Danmark i endnu alvorligere omfang end i vinter. Tyskland har været så at sige ude i borgerkrigen, og der findes en elendighed, som man heldigvis ikke kender mage til i Danmark. Vort fædreland skal ikke styrtes ud i dette. *Her gælder det om i samlings at bekæmpe ondet ved dets rod*" [fremhævet af forf.].

Danmark måtte altså undgå at komme ud i *tyske tilstande* med de politiske risici i form af politisk ekstremisme, som dette indebar. Det ellers udmærkede Kanslergadeforlig var et stort skridt i den rigtige retning, men havde den brist, at det ikke tilgodeså *hele* det danske folks interesser. Det var et *partipolitisk* forlig snarere end et *nationalt* forlig – for først når *alle* nationens kræfter gik sammen om at løse *alle* nationens problemer, ville landets ledere leve op til Ernst Christiansens politiske idealer. Dette var tanker, som han igennem flere år havde agiteret for: En frivillig dansk *samlingsregering* af de fire store partier som et middel mod krisen. Det endte jo som regel – og heldigvis – alligevel med, at partierne indgik forlig, men *processen* derhen fandt han overmåde uskøn. Hans eget ideal for, hvordan politik burde blive til, så helt anderledes ud.

Dette havde han ved flere lejligheder givet udtryk for:

"Vi ser et øjeblik noget andet for vore øjne: Det lille, dygtige, oplyste danske folk, ikke så hårdt hjemsøgt af krisen som en række andre folkeslag, men dog med sit vigtigste erhverv truet på livet, følger sin egen vej: I stedet for at hidse sindene nær op til borgerkrig, samles alle de store partier i én front, samles hele landets kløgt og kraft til kamp mod krisen, et smukt eksempel for verden, et opmuntringens tegn for alle de nødstedte lande. Ville dette have været så rent umuligt og fantastisk?"²⁷

Den samme idé var forresten blevet fremført af Det Radikale Venstre i 1926.²⁸ Da havde partiet ganske vist været i opposition, men tanken om en samlingsregering som værn mod krisen var egentlig ikke fremmed i dansk politik i årene omkring 1930, navnlig ikke i konservative kredse.

Men parlamentarisk demokrati er en metode, ikke et ideal, og dette havde idealisten Ernst Christiansen meget svært ved at acceptere.

Midlet mod krisen var ifølge Ernst Christiansen altså *frivillig midtsamlings* og bilægning af den partitaktisk betingede kritik ("*parti-kævolet*") – således som det netop kom til udtryk i fraværet af kritik af regeringens dispositioner i Venstreaviserne i forlængelse af Kanslergadeforliget. Men det gjorde ham ikke til modstander af det parlamentariske demokrati: Danmark skulle nemlig *ikke* gå i lære de steder, hvor man "i krasse modsætninger" skabte "ensidige nye verdener" – altså i Sovjetunionen, Italien og Tyskland. Danmark skulle derimod vise verden, at man også kunne gå en *anden* vej – nemlig på grundlag af "front og bro"-tanken:

“Ligesom vi danske slesvigere trods vor ubetydelighed evner at arbejde urokkeligt hen på at gøre vor hjemstavn til et mønsterland for folkelig selvhævdelse i forening med mellemfolkelig tilnærmelse, således kan det meget godt være muligt for det danske folk – ikke at påtvinge de store folk nogen vej, men at vise dem et håndgribeligt eksempel på, at fælles plan til vilje og samarbejde med andre folkeslag kan forenes med en udformning i nyt selvstændigt liv af den særlig danske indsats, der holder på den enkeltes frihed, på fædre arv og odelsret, folkeoplysning og folkekultur. ... Vi, der står noget på afstand, ønsker inderligt – ikke at dette eller hint parti skal føre sit program sejrrikt igennem –, men at man i en så alvorlig tid må løfte sig op over programmerne, op over enkeltspørgsmålenes indbyrdes modstridende røster og først se at få klaret de store grundlæggende linjer. Meget står på spil nu for vort folks fremtid”.²⁹

Ernst Christiansen var lige som sin læremester Jens Jessen tilbøjelig til at give nationale svar på sociale spørgsmål – ja, på alle politiske spørgsmål. Det var Ernst Christiansens opfattelse, at hvis danskerne i tide frivilligt samlede kræfterne, så kunne alle problemer løses ved fælles anstrengelse. National samling ville *i sig selv* løse problemerne. Detaljerne og de konkrete politiske forslag til krisebekæmpelse overlod Ernst Christiansen gerne til politikerne – og til sagkyndige fagfolk og embedsmænd, der herefter skulle lade politikere føre forslagene ud i livet.

Politisk set var synspunktet naturligvis temmelig naivt. Det overså nemlig, at samfundsklasserne i de fleste politiske og økonomiske spørgsmål havde modstridende interesser. Men den slags så Ernst Christiansen stort på – for ham var en øre mere i timen eller en krone mere for et baconsvin små og i grunden uvæsentlige spørgsmål i forhold til det ene vigtige: Nationens overlevelse i en farlig verden. Stillet over for dette store spørgsmål burde samfundsklasserne nok kunne unde hinanden en ordentlig løn og en anstændig fortjeneste.

Ernst Christiansens politiske grundsyn var – lige som Jens Jessens – bestemt af hans egen situation som tilhørende et nationalt mindretal under stærkt ydre pres. I en sådan situation gjaldt det om at lægge uoverensstemmelserne til side og samarbejde på tværs af klasse- og interesseskel, hvis man ville overleve. Denne opfattelse overførtes på *hele* den danske nation, som både Ernst Christiansen og Jens Jessen på baggrund af deres egen nationalitetskamp i grænselandet opfattede som stærkt truet af den fremmarcherende og aggressive tyskhed.

På baggrund af udviklingen i Tyskland skete der faktisk i løbet af 1930'erne en samling, og ikke mindst Socialdemokratiet og dets leder, Th. Stauning, udviklede sig – til Ernst Christiansens tilfredshed – til et nationalt arbejderparti med en stigende vilje til at forsvare landet og med en landsfader i spidsen.

En frivillig dansk politisk samling skulle ifølge Ernst Christiansen samtidig spare Danmark for et sammenbrud af russiske eller tyske dimensioner. I disse lande havde nu ensidige bevægelser fået magten, og det risikerede at føre de pågældende nationer ind i blindgyder. Men Danmark skulle helst spares for et “helt slægtleds ørkenvandring” – således som russere – og tyskere – efter Ernst Christiansens mening risikerede det.³⁰

Før eller siden blev danskerne alligevel nødt til at indse det – ikke mindst af hensyn til Sønderjylland. Det, der skulle samle danskerne, var nemlig de nationale opgaver i grænselandet; her måtte man *dige* eller *vige*.

Det nationale forsvar skulle ikke begrænses til kun Nordslesvig: "Jeg har endnu i den allersidste tid, i samtale og brev, mødt den betragtning, at danskheden syd for grænsen ingen nytte var til, at der kun burde arbejdes på at styrke grænsemuren. Men tyskheden i Nordslesvig er jo *inden for muren*. Hvis danskheden i Sydslesvig slettedes, ville det tyske krav om grænseflytning blive dobbelt farligt, hvis Nordslesvig slettedes, ville Danmark komme til at afgive et stykke Nørrejylland til et nyt Sønderjylland. Det danske folk kan ikke slippe for denne opgave. *At være eller ikke være, det er sagen*". Derfor måtte det danske folk nu være rede til at tage fat, "se og skønne på, hvad der bryder på i tiden, bringe de ofre, som kræves af dig, vise verden, at et folk kan nå frem, kan blive herre over sine hjemsejlinger, kan genfødes uden borgerkrig og fejde udadtil, kan nå frem med lempe, uden opløsning og korrupsion, i fuld samling om det afgørende, men også under verdensstorme og jordskælv rede til at væрге sin friheds dyre skat".³¹ Og det skulle ske med begejstring: "Skal i denne urolige og tunge tid den rette danske selvhævdelse nås, så må den ildhu, som blussede i vore fædres bryst, fornyes i vore sind og fra de mange enere flamme i vejret som en mægtig begejstringens ild, der uimodståeligt samler hele den danske befolkning".³²

På denne måde kunne Danmark *gå foran* og vise de andre nationer vejen til en bedre verden. Dette var "*front og bro*" i sin yderste konsekvens: En dansk og nordisk idé, der med udgangspunkt i Sønderjylland havde bud til en hel verden. Denne idé, der havde et tydeligt slægtskab med Grundtvigianismen, ikke mindst i den nyfortolkning, som Askov og Frederiksborg Højskoler stod for, skulle Ernst Christiansen i løbet af 1930'erne perfektionere og gøre til sit bud på *et dansk-nordisk alternativ* til nationalsocialismen.

6.6. Stræben mod lyset – Ernst Christiansens livsfilosofi

Når Ernst Christiansen overhovedet kunne se noget *godt* i nationalsocialismen, hang det sammen med hans fremskridtsoptimisme og tro på det gode i mennesket. Heri adskiller han sig fundamentalt fra andre af tidens nationale genrejsere.³³ Ernst Christiansen havde ved flere tidligere lejligheder givet udtryk for en slags grundtvigiansk præg, universalhistorisk livsfilosofi, som der kort skal redegøres for her.

Ernst Christiansen troede på det *gode* i mennesket. Eftersom mennesket var skabt af Gud, rummede ethvert menneske i sin kerne, i sin sjæl, det gode – og en stræben efter det gode. Men det var ikke så lige til for et menneske at se ind i sin sjæl. Der var en mængde mindre gode egenskaber, man skulle vriste sig fri af eller skrælle til side, før man kunne opnå at få et glimt af dette gode i sit indre, der var større end én selv. For Ernst Christiansen var dette knyttet til nationalfølelsen. Det trådte mest frem i glimt og åbenbarede så det gode, for eksempel i forbindelse

Ernst Christiansens meget lyriske artikler tog ofte udgangspunkt i naturbetragtninger eller filosofiske og moralske overvejelser. Inspiration til sine ledere hentede han i sine lange, ensomme spadsereture i Frueskoven. Han kunne være så langt borte i egne tanker, at han på sine vandreture overså selv meget nære venner. Undervejs tog han notater og nedskrev tanker og idéer, som så dannede grundlag for den ledende artikel. Foto ca. 1935. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

med en mindestund for de faldne på Isted-dagen 25. juli. Den kristne tro – det *guddommelige*, og det *nationale* hang for Ernst Christiansen – på bedste grundtvigske vis – uløseligt sammen. Han måtte derfor også afvise en kristendom, der ikke medtænkte det nationale.³⁴ Og – nok så væsentligt: Han måtte også afvise en nationalisme, der ikke medtænkte kristendommen.

Men Ernst Christiansen var ikke, som Jacob Kronika, noget dybt troende menneske. Han lod i romanen *Gretes Kamp* fra 1927 sit *alter ego*, den filosoferende apoteker, formulere det således: Det var det "store ufattelige ophav for alt liv" der havde fremkaldt menneskets tilværelse. "Vi har arvet vore tilbøjeligheder, må slås med mørke magter i os selv og kræves alligevel til ansvar. Vi er kastet ind i den skæbne, ind i det liv, er sat ind på den scene, og vi *skal* spille på livet løs, enten vi vil eller ikke". Men Gud var ikke noget, mennesket kunne *tænke* sig frem til, man nåede "ikke videre end til at sige, at en magt, så stor og forunderlig, at den omfatter alt fra millioner af kloder til vor jord og dens mange forskellige lande, vor hjemstavn, vort lille kæmpende folk, dig og mig, den magt har givet os livet at leve. Og så tror jeg alligevel, vi kan finde fred i det. Dejligt at tro fuldt og fast på et

andet liv for os selv, langt dejligere om end mere fordringsfuldt end kun at tro på et fortsat liv gennem slægt, der følger slægters gang; men min overbevisning er, at troen på et andet liv aldrig må misbruges til at skulke fra vor opgave her i denne vor egen lille verden".³⁵ Denne opgave var *national*, og dermed måtte Ernst Christiansen også afvise indremissionske tanker om den kristne tro som *det ene fornødne*.

Ernst Christiansens "apoteker" havde – lige som han selv – som barn af troende forældre selv kæmpet hårdt for at bevare sin barnetro, men han *kunne* ikke, hvis han skulle være ærlig over for sig selv – og det skulle han. Men der var "jo dog en gåde i baggrunden ... den guddommelige magt, Gud, vi kan også godt danne os ham i menneskelignelse, når vi kun ikke bliver dømmesyge over for andre menneskers livssyn. Du ved, for en ydmygt og alvorligt troende kristen har jeg den største respekt. Jeg er lige ved at misunde ham". Men "jeg fortsætter med at leve på, at den evige magt, den evige Gud har givet os de største og vidunderligste muligheder i bredfuldt mål i vor menneskesjæl – ikke at tale om naturens uudtømmelige skatte – og den største lykke er at nytte dem i glæde og sorg".³⁶ For selvom det naturligvis var "rigtigt, at der ikke flyver en sjæl rundt i os som et tylslør med guldstjerner, og at vore tanker er opståede i hjerneceller, men selv om vi skulle kalde det alt sammen legeme, blev vi jo nødt til at give dettes fineste livsytringer et særligt navn, ånd, sjæl eller noget i den stil. Og bliver indretningen mindre forunderlig, mindre beundringsværdig af den grund? Er det en hindring for at knytte det samme til den som hidtil?"³⁷ Hvad var vel "hele Biblens mening" andet end at vise, "hvorledes menneskeslægtens forbandelse" – kampen for tilværelsen – "vendes til velsignelse, lænkerne strejfes af, og friheden gror. Måske er forbandelsen ikke andet end den skygge, der skal til for vore menneskeøjne, for at vi kan frydes ved lyset, for at vi kan blive ved med at stræbe hen imod det".³⁸

Det enkelte menneske – og i et større, universalhistorisk perspektiv hele menneskeheden – stræbte ifølge Ernst Christiansen efter en bedre og rigere tilværelse både åndeligt og materielt. Det samme gjaldt i sagens natur for politiske ideologier, for så vidt de da ikke udelukkende var skabt af politikere for at opnå magt eller mele deres egen kage. Deraf fulgte for Ernst Christiansen, at også nationalsocialisme ligesom fascisme og kommunisme var udtryk for *menneskehedens almindelige stræben* efter en ny og bedre verden, i alt fald så længe de var båret af ærlig stræben og idealisme. Men ligesom kommunismen, der ganske vist for Ernst Christiansen allerede i sin grundlæggende tankegang pegede i en forkert retning, fordi den så bort fra det nationale, stivnede også nationalsocialismen med tiden i magtbegær og undertrykkelse af anderledetænkende, og forfejlede derved sin mission, idet den fraveg sine oprindelige "gode tanker". Dette gik først op for Ernst Christiansen efter en årrække, og først meget sent indså han, at også nationalsocialismen *grundlæggende* pegede i helt en anden retning, end han havde forestillet sig og forventet. Ernst Christiansen tolkede sine egne idealer ind i nationalsocialismen. For ham var idealet verdensfred og fredelig og ligeværdig mellemfolkelig sameksistens mel-

lem alle verdens nationer. Adolf Hitler gav tilsyneladende igen og igen udtryk for lignende tanker i sine mange "fredstaler" op igennem 1930'erne.

Der skulle være plads til alle verdens nationer, hver på den plads på jorden, som Gud og historien havde givet dem, men i et tæt, venskabeligt og gensidigt befrugtende samarbejde. Også heri lignede Ernst Christiansens tankegang grundtvigianismen, både i klassisk forstand³⁹, således som han formentlig selv var blevet præsenteret for den i Ludvig Schrøders tid på Askov – og således som den blev nyformuleret i 1930'erne på Askov og Frederiksborg Højskoler af C.P.O. Christiansen.⁴⁰ Ligesom Grundtvig mente Ernst Christiansen, at Norden havde en særlig vigtig rolle at spille som et lysende eksempel for verdens andre nationer i denne udvikling imod verdensfred og mellemfolkelighed. Denne side var navnlig blevet videreudviklet indenfor højskolebevægelsen under påvirkning af Første Verdenskrig: Kontrasten med det krigsførende Europa, hvis ungdom forblødte i skyttegravene, satte netop Nordens fredsommelighed og neutralitet i relief⁴¹ og gav stødet til dannelsen af *Foreningen Norden* i 1919.

Det dansk-tyske grænseland indtog en helt central placering som stedet, hvor *nordisk og tysk* kultur og nationalitet mødtes og brødes og hvor mellemfolkeligheden derfor under løsenet "front og bro" havde en helt særlig opgave: "Vi skal være helt danske slesvigere, og som gave i de to folks brydning og samspil bringer vi, hvad vi igennem en helt rodægte vækst får ud af livet i vor af sælsom spænding fyldte hjemstavn, som skal være både front og bro", skrev Ernst Christiansen i en epistel den 24. januar 1933 – en uge før magtoverdragelsen.

Freden mellem folkeslagene havde desværre lange udsigter, for meget stod i vejen for idealet, først og fremmest menneskers indbyrdes uenigheder. En bedre verden kunne kun skabes, når de enkelte mennesker kunne hæve sig op over egen egoisme og frivilligt gå ind i et fællesskab, hvor alle trak i den samme retning. Dette gjaldt også i politik, og netop derfor burde de danske partier lægge "kævlet" til side og gå sammen i en fælles indsats mod krisen. Hver nation for sig skulle *på sin egen måde* fuldbyrde denne bestemmelse, og sammen ville nationerne så skabe en ny, fredelig og fælles verden. Men ville man forbedre verden, så måtte man begynde ved sig selv: "Har vi ikke mærket, hvor svært det er at gøre rede for egne tanker, at holde os alene til de rene, store bevæggrunde i en stor sag og at udskille de små som slagge?" Et menneske måtte kæmpe med sin sjæl, og kun det enkelte menneske kunne stride kampen med sin egen sjæl igennem til sejr. Ingen kunne undslå sig for denne kamp, for selv når man aller ærligst indrømmede egen skyld, var der ofte inderst inde et forbehold, et pansret rum, hvor man påstod sig skyldfri. Og hvis alle mennesker tænkte således, hvordan skulle verden så kunne blive bedre? Skulle man udrette noget for det høje mål, så skulle man ikke begynde med at forbedre andre, men begynde med en kamp imod "den ynkelighed og usselhed", som var gemt inden for den "skønneste fortræffelighedens skal" i éns eget bryst. Dette skulle være "vor part i arbejdet for at føre menneskeslægten opad. (...) Får vi virkelig sprængt skallen, ryddet op i eget

sind, så strider vi os måske frem til under de hvide hår igen at tro som barnet på det gode i os selv, i mennesker, at se undrende som barnet ind i den guddommeligt rene og klare lue, som tindrer i det tætteste mørke ved solhvervstide".⁴²

Det var sådanne tanker, som også Jens Jessen havde kæmpet med under sit fængselsophold i 1890; endda med anvendelse af de selv samme metaforer. Det var også tanker, som Arne Sørensen, stifteren af *Dansk Samling*, gav udtryk for i sit hovedværk fra 1936 *Det moderne menneske*⁴³, men som egentlig udspringer af grundtvigsk tænkning.

Det gjaldt altså om at finde sin barnetro igen i arbejdet for sine idealer. Så meget var ifølge Ernst Christiansen vist: At ikke kun *fornyede* barnet menneskeslægtens tro, håb og kærlighed, men barnet kunne *genopstå* i hvert menneskes sind. Der fandtes ikke det menneske på jorden, som ikke kunne "fornyes med barnesind, om blot det kunne finde vejen eller nogen kunne hjælpe det med det, ved en revselse eller ved en godhed, men begge udsprungne af en stor ømhed", fordi "menneskebørnene er et stykke af en ufattelig hemmelighed, som er vidunderligere, end selv det største menneskesind kan udtænke".⁴⁴ Denne "ufattelige hemmelighed" var den ånd, som Gud havde blæst ind i sit skaberværk: Mennesket.

Ernst Christiansen så i den politiske idealisme, som nationalsocialisme, fascisme og kommunisme repræsenterede, *forsøg på at forny menneskeslægten* og komme nogle skridt videre ad vejen mod en bedre verden, for hævdede de unge idealister sig ikke netop op over egen egoisme og gik frivilligt ind i et fællesskab, hvor alle trak i den samme retning? Og den "barnetro", den blindt begejstrede idealisme, som de unge politisk vakte mennesker gav udtryk for, var *måske* et tegn på en slags genfødsel; et tegn på, at de havde *set lyset*. Om de så også valgte den rette *vej* hen imod lyset, var Ernst Christiansen nu ikke sikker på; og det var heller ikke sikkert, at der kun fandtes én vej. Det var nemlig meget muligt, at hver nation skulle finde sin *egen vej*. Men folkene kunne udmærket *gensidigt inspirere hinanden*, og det var grænsegnbefolkningernes helt særlige opgave at formidle eventuelle gode idéer hos nabofolkene videre. Når Ernst Christiansen så det som de danske slesvigeres særlige opgave at tage fat på nye strømninger i Tyskland og pege på ting, der kunne være anvendelige i Danmark, så var han netop tro imod sin front og bro-tanke.

6.7. Hvor går Tyskland hen? Og hvordan skal Danmark reagere?

Selvom Ernst Christiansen forsøgte at se det positive i de nye bevægelser, slog ubehaget ved udviklingen i Tyskland endnu stærkt igennem i ledende artikler midt i februar 1933. Massemøderne, der via radio blev transmitteret til ethvert hjem, var "de gode og de slette muligheder drevne på spidsen". For tidens *åndelige* fremskridt svarede aldeles ikke til den tekniske udvikling: "Er vor tids kæmpemøder med 20.000, 50.000, 100.000 tilhørere et virkeligt fremskridt? Er de mere end en opvisning af den larvende rangle, som rummer al tidens forsøg på at døve de medtagne nerver ved stadig stigende orkaner af støj og voldsomhed?" Når han lyttede

til disse møder i radioen, til de mænd, som skulle lede landets skæbne, så undrede han sig – og tvivlede: Var dette “den rolige, myndige stræben i idealets tjeneste”, der var brug for? “Men mange er blindt begejstrede og råber med mængden. De har ikke lyttet stille, ikke vejret, hvad røsten meldte fra hjerte og hjerne, ikke med kølig forstand vejret, hvad sagligt bud, der blev bragt, om der var mening i anklagerne, om der var vished i løfterne. Kritikløsheden er trods nøden eller på grund af nøden større end nogen sinde. Det siges, at folk får det styre, de fortjener. Desværre er det sandt. Ethvert folk vil også komme til at betale ubarmhertigt for, hvis det ikke nu bruger sit sunde omdømme”.

Den blinde fanatisme, som var et plus-ord i nationalsocialistisk terminologi, var ifølge Ernst Christiansen negativ, farlig – og *unordisk* uden eftertanke. Den begejstring, som han drømte om ville gribe den nordiske ungdom, skulle ikke være *ukritisk*, men derimod bunde i kølig og saglig overvejelse. Det var en selvmodsigelse, men igen forestillede han sig en *sammensmeltning* af to tilsyneladende modsætninger.

Hvad Ernst Christiansen navnlig havde hæftet sig ved, var, at på det seneste kæmpemøde havde Hugenberg klart og tydeligt tilkendegivet, at han ville afskaffe parlamentarismen – rigsdagsstyret. Denne udtalelse havde de ungdommelige tilhørere modtaget med samme bifald som de andre slagord. Men ønskede den tyske ungdom virkelig “den mulighed afskaffet, som det tyske folk har for ved valg at forme sit eget styre? Den vej, der er anvist i Weimar-forfatningen, at dette styre skal hvile på flertallets stemmer? At vejen til at forandre tysk folkeskæbne er at vinde folkets tilslutning?”

Det havde den grundlæggende liberalt indstillede Ernst Christiansen svært ved at forstå. Han var dybt betænkelig ved disse åbenlyse krav på afskaffelsen af parlamentarismen: I hele Europa stod i disse år alt, hvad det 19. århundrede havde vundet, på spil. “Man skiller sig i en hånd vending af med, hvad slægtled under ofre har slidt sig frem til at eje. Mon nogen fortæller nutidens ungdom derom i Rusland, Italien, Tyskland?”

Den *indre frihed*, som ethvert menneske stræbte imod, krævede som sin forudsætning *ydre frihed* og selvstændighed. Vel kunne slaven have en indre hellighed, hvor ingen kunne trænge ind, men den fuldstændige modsætning mellem indre og ydre var ikke blot pinlig, men kunne skade selve det etiske liv ved at hindre de indre kræfter i at blive anvendt udadtil – lige akkurat “indre frigørelse”, som Ernst Christiansen – i tråd med grundtvigsk tænkning – anså for at være målet for ethvert menneskes liv: “Kan virkelig i vore dage massens bifald fås til at afskaffe den enkeltes frihed og massens egen medbestemmelsesret? Så vil den komme til at ligge, som den har redt, og må begynde forfra med at trille stenen op ad bjerget”, sluttede Ernst Christiansen sin leder den 14. februar 1933.

Han vendte tilbage til spørgsmålet i en epistel den 19. februar 1933, hvor han konstaterede: “En af vor oplyste tids mest overraskende og ydmygende fremtoninger er, hvor ringe selvstændig dømmekraft mange, mange mennesker viser, når de lytter til folketalere og slagord. De må vide, at også som medløbere former de folkeskæbne. Friheden, som men-

neskeslægten har kæmpet for i det 19. hundredeår, vil få ringe kår i det 20., hvis ikke de mange enkeltmennesker kan lære at skønne selvstændigt, sundt og fornuftigt uden hensyn til den påvirkning, der strømmer ind over dem”.

Ernst Christiansen troede dog ikke, at det ville gå helt så slemt, som det blev prædiket på valg møderne: Nationalsocialismen var vel ikke *kun* ubønhørlig kamp mod anderledetænkende, “bevægelsens kerne skulle være dens idealer”.⁴⁵ Alligevel var der tegn nok på, at “den nye bevægelse indretter sig på at overtage styret i stort og småt. Fra Berlin forlyder, at ledelsen af politi, radio, censur o.s.v. midtsamles på kendte national-socialisters hænder”. Udrensningen af embedsmænd var begyndt. Ernst Christiansen syntes, at udviklingen i betænkelig grad mindede om Italien og Rusland, hvor også én enkelt stor bevægelse havde overtaget styret og udelukket enhver modstand.

Meget stod på spil: “Nemlig alt, hvad det danske, de nordiske folk i selvstændig indre frigørelse og vækst har nået i de sidste halvandet hundrede år”. Det var på tide, at den nordiske offentlighed blev klar over, hvad det gjaldt.⁴⁶

Der var *Onde Varsler*, skrev Ernst Christiansen i en leder den 21. februar 1933: I Tyskland så det ud til, at et helt hundredårs fremskridt m.h.t. friheden pludselig var undergravet. “Hvad er der blevet af de frisindede partier i Tyskland? Hvor findes den vilje, der i en så alvorlig tid skulle rejse sig til at værne, hvad der er vundet?” Idealet om den rolige samfundsudvikling var skudt til side af nye idéer. Ifølge kommunistiske tænkere som Sorel og Trotskij skulle samfundet omvælttes, ikke gennem almuens masser, men *gennem et hensynsløst mindretal, der skulle tvinge de andre med magt*. Denne nye ånd var først brudt igennem i Rusland og derefter i Italien: “Magten, massernes underkastelse fremkaldte en rus hos de befalende og en lydighedsrus hos massen” [fremhævet af forf.]. Noget lignende var nu ved at ske i Tyskland. “Skønt yderste højre og yderste venstre er dødsfjender, synes den åndelige opbygning i ikke ringe grad at være den samme” [fremhævet af forf.]. Og netop fordi bevægelserne ikke blot var krisetegn, men *åndelige bevægelser*, ville de ikke gå i sig selv, selvom krisen blev mildnet.

Forfatteren Bernhard Guttman havde i *Frankfurter Zeitung* nævnt to mulige midtpunkter for modstand: Kristendommen og liberalismen. Men Ernst Christiansen var nu i slutningen af februar 1933 blevet pessimistisk: “Man mærker dog hverken hos ham [Guttman, forf.] eller i Tysklands liberale presse noget virkeligt fremgangsmod. Det kommer da an på, om frihedstanken med fast rygstød i det nordlige og vestlige Europa kan forny sig i rette tid”.

Demokrati og liberalisme skulle altså “med fast rygstød i det nordlige og vestlige Europa” – d.v.s. i de nordiske lande, England og Frankrig – *tage kampen op*, forny sig – og derved forhindre, at de totalitære ideologier, der åbenbart virkede tiltrækkende på moderne unge mennesker, vandt indpas også her. Og det kunne de gøre, hvis de ellers havde en smule af fordums kraft tilbage. Der er ingen tvivl om, at Ernst Christiansen helt klart foretrak en *fornyelse* af demokratiet og de liberale idealer, fremfor

indførelsen af nationalsocialisme, fascisme eller kommunisme, der alle ville samfundets omvæltning, iværksat af et hensynsløst mindretal, der tvang helheden med magt. Alle vegne ville man "tvinge menneskeheden til dens lykke",⁴⁷ men der kom aldrig noget godt ud af tvang; det var *ikke* den rette vej at gå, og sligt skulle ikke importeres. Danmark og Norden havde nemlig "gennem halvandet hundredår langsomt udviklet sig til at regne friheden for det højeste gode, den enkeltes frihed til at tænke, tro og tale, til at gro sin egen vækst, folkets frihed". Dette var *umistelige goder*, som ikke måtte sættes på spil.

Lige akkurat *derfor* manglede der noget, og lige akkurat *derfor* måtte folkestyret fornyes, hvis ikke det skulle løbes over ende af de "nye bevægelser": Jævnside med friheden var nemlig ikke "viljen vokset til at værgе denne frihed mod al slags vold". Der manglede følgelig *forsvarsvilje*, både i direkte og i overført betydning i form af *selvhævdelse*. Norden var heller ikke uberørt af "verdens trængsler og fødselsveer og omvæltningstanker", hvad der kunne *svække* nationen indadtil. Men *frihedstroen* og *frihedsglæden* var endnu tilbage; "vi tror også på, at ad frihedens og frivillighedens vej kan den samling nås, som tiden kræver, og at den kun vil holde, når den spirer og gror ad den vej".

Frihedslængslerne var nedarvet fra slægt til slægt, men "der er kælet for dem, tit i sygelig slaphed – thi frihed forudsætter styrke. Tro, håb og kærlighed er spiret hver folkevår, og sejt troskab har bjærget sig igennem den lange vinter. Men det har skortet på den enighed, der gør stærk, den samling, der gør de små og svage uimodståelige". Hver enkelt måtte være villig til at bringe hver sit offer, så skulle det nok gå. Men "der skal ikke være brug for nogen slags kommandoråb, trusler, uniformer".

Også dette var fuldstændig i overensstemmelse med de tanker, som Jessen havde gjort sig i 1880'erne: Danmark havde nu igen – og måske mere end nogensinde – behov for *fromme stærke kvinder og mænd med faste hjerter* og hvad dertil i øvrigt hørte – i national samling om forsvaret for landet og dets frihedsidealer. Men det skulle *ikke* ske ved militaristisk ensretning eller ved at forkaste det parlamentariske demokrati.

Nationalsocialismen ville forkaste liberalismen, demokratiet med alle de personlige frihedsrettigheder – og indføre diktaturet. Det ville Ernst Christiansen tydeligvis ikke. Selvom Ernst Christiansen, som vi skal se, snart begyndte at opdage flere positive sider ved nationalsocialismen, så adskilte hans tanker sig på væsentlige punkter *fundamentalt* fra de nationalsocialistiske: Nationalsocialismen ville kaste hele den vestlige verdens politiske og åndelige udvikling siden den franske revolution i 1789 bort: Frihed, lighed, broderskab, menneskerettigheder, kapitalisme, liberalisme og parlamentarisme; nazisterne ville vende tilbage til en middelalderlig sagnverden, hvor folket i blind troskab fulgte den fører, der var trådt frem af selve folket. For nationalsocialisterne var menneskehedens udvikling de seneste 150-200 år forfejlet, og de ville begynde helt forfra med noget nyt. Ernst Christiansen så tvært imod den samme udvikling som god og rigtig – den måtte blot ikke *gå i stå*, men hele tiden *forny sig*. Den bedste af alle verdener var endnu ikke opnået i Danmark. Det var ikke sik-

kert, at det *parlamentariske* demokrati, som man kendte det i Norden, var den *endegyldigt rigtige* styreform, selvom tanken om at regeringen skulle udgå af parlamentets flertal i grunden var rigtig. Men den havde vist sig uanvendelig i Tyskland, fordi der på grund af kiv og kævl og splid ikke havde kunnet skabes noget regeringsdygtigt flertal. Det var i grunden ikke parlamentarismen, men parlamentarikerne, der havde svigtet. Det samme måtte ikke ske i Danmark.

I Danmark var truslen i virkeligheden – måske? – den stik modsatte: Et stærkt, ensidigt flertal – Ernst Christiansen tænkte formentlig på Socialdemokratiet – kunne komme til at regere uden hensyn til et stort mindretal, der repræsenterede betydelige samfundsgrupper.

Hvilken vej udviklingen i Tyskland ville bevæge sig var sidst i februar 1933 et vanskeligt spørgsmål. Ernst Christiansen var dog fortrøstningsfuld, men "iagttagere i Tyskland og verden over lægger spændt mærke til, hvorledes det under det nye styre vil gå med idealerne" skrev han i en leder den 25. februar 1933. To dage senere brændte den tyske rigsdag – og regimet lod en bølge af vold slå ind over dets modstandere.

6.8. En kommunistrede. At definere mindretallet – marts 1933

Forsiden var ryddet på *Flensborg Avis* den 1. marts 1933 til behandlingen af rigsdagsbranden. Den officielle beretning fyldte det meste, og det var nationalsocialisternes fortolkning, der blev viderekolporteret: At brandstiftelsen var en bolsjevikkisk-jødisk terrorhandling, der havde til formål at give signal til en blodig revolution. I Kronikas beretning samme dag under overskriften *Nu vil vor næve falde hårdt og tungt på kommunisterne* gav han et stemningsbillede af den frygt for regimet, der syntes at beherske menneskene: "Berlin dirrer af nervøsitet. Hele dagen har der været en mægtig folkevandring til egnen omkring rigsdagen", men det var "ganske ejendommeligt at iagttage, at en mængde mennesker trods spændingen og nervøsiteten forholder sig påfaldende afdæmpet og stille. Frænder og venner taler oftest kun meget sagte sammen. Det ser ud, som om man ikke tør stole på den ukendte nabo. Der føres ikke, som i tidligere tider, højroastede samtaler om de forskellige politiske meninger. Folk foretrækker at tie og afvise offentlige diskussioner".

De følgende dages Kronika-telegrammer berettede udførligt om regimets hensynsløse "kamp mod kommunismen" med dens talrige arrestationer af politiske modstandere, forbud, forfølgelser, husundersøgelser, afskedigelser af socialdemokratiske og demokratiske embedsmænd o.s.v.⁴⁸ Grundlaget for forfølgelsen var den række af nødforordninger, som regimet udsendte 1. marts 1933 og som satte retsstatens bestemmelser ud af kraft.

Selvom det ikke gik så voldsomt for sig i Flensborg som i Berlin, var *Flensborg Avis* formentlig udmærket orienteret om, hvad der foregik. På *Flensborg Avis* valgte man at meddele de voldsomme begivenheder ved citater fra tyske aviser og i øvrigt afholde sig fra selv at kommentere. Det så ganske vist *farligt* ud i det nye Tyskland, men det *behøvede* ikke at gå

så galt.⁴⁹ Spørgsmålet var, hvordan det nye regime ville stille sig over for det danske mindretal. Gamle fjender i den slesvig-holstenske lejr forsøgte nemlig at kæde mindretallet sammen med de fjender, som det nye regime nu gjorde op med: Kommunisterne.

Op til rigsdagsvalget den 5. marts 1933 forsøgte *Flensburger Nachrichten* at slå det danske mindretal, eller i hvert fald en meget stor del af dets medlemmer, i hartkorn med kommunisterne – og dermed overlade dem til den skæbne, som nu engang overgik kommunister i Det tredje Rige. I et stort valgnummer i sort-hvid-røde farver den 4. marts 1933 skrev *Flensburger Nachrichten*, at den danske kommuneskole i Flensborg med sin høje procentandel af arbejdsløse forsørgere (78,68%) tydede på, at danskhedens "store grænsepolitiske succeser i Flensborg" stod i forbindelse med de gaver og den understøttelse, der uddeltes til disse børns forældre. Altså, at de var *Speck-Dänen*. Men ikke nok med det: De var *kommunistiske* *Speck-Dänen*: "Mange småkårsfolk tilhører det danske mindretal, siger den ejderdanske agitation. Den kommunistiske funktionær siger derimod: Hvorfor skulle vi ikke sende vores børn i den danske skole? Vi behøver ikke at betale skolepenge. Bøgerne til børnene får vi gratis. For det første barn får vi 20 kroner, for alle andre 10 kroner, til højtiderne får vi kontant understøttelse og gaver. Derudover kommer børnene til deres plejeforældre i ferierne". Det var i kommunisternes interesse, at deres børn mistede deres nationale rødder. "Moskva-boernes mørke ligger i øjeblikket i det politiske dagslys, og det er ikke længere nogen hemmelighed, at man næsten altid finder danske aviser ved et besøg i flensborgske kommunist-lejligheder. Og ikke bare det: Medlemskortet i Den slesvigske Forening og hammer og segl hører i reglen sammen. Det samme billede i husene som for 13 år siden i Oluf Samsons Gang og Neue Straße. Dannebrog 1920 – Sovjetfanen 1933!" *Flensburger Nachrichten* oplyste endvidere, at "langt over halvdelen" af dem, der kom for retten på grund af "politiske ugeringer, brud på landefreden o.s.v.", havde gået i dansk skole, og i kommunistforsamlingerne havde 7 ud af 10 af de unge kommunister mellem 20 og 30 år "sikkert gået i dansk skole i Flensborg". Lederen af KPD's unge pionerer i Flensborg var desuden en Duborg-elev. Det ville, sluttede *Flensburger Nachrichten*, være "ærligere at foretage en nærmere undersøgelse af kommunisters misbrug af mindretalsprincippet".⁵⁰

Alle disse påstande afviste *Flensborg Avis* skarpt på selve valgdagen den 5. marts 1933: Den lille danske befolkningsdel syd for grænsen "står værgeløs over for disse mistænkeliggørelser i en så skæbnesvanger tid. Hensigten med dem er tydelig nok. Vi venter imidlertid af vore tyske medborgere, som gennem årene af selvsyn har kunnet følge det danske folkelige arbejde, delvis har lært de danske skoler og lærere, de danske byrådsmedlemmer, organisationsledere og pressemand at kende, at de tager afstand fra et sådant angiveri, og vi venter af de tyske myndigheder, at de tager sådanne angreb for det, de er".

Flensburger Nachrichtens kampagne fortsatte de følgende uger med skarpe gensvar fra *Flensborg Avis*, men ebbede så ud. Konsul Larsen mente, at det muligvis skyldtes "et vink udefra", at man atter havde trukket i land.⁵¹ Kampagnen var dog yderst farlig, for politiet i Flensborg arreste-

rede i februar-marts et stort antal kommunister, foretog beslaglæggelser og husundersøgelser, og kastede sig den 16. marts 1933 også over socialdemokraterne. I de samme martsdage var der endvidere, som vi skal se, forsøg på at få også *Flensborg Avis* forbudt.

Ernst Christiansen fastslog den 19. marts 1933, at forsøgene på at konstruere en maskepi mellem det danske skolearbejde og kommunisterne faldt i en tid, "da den store bevægelse, der er kommen til roret i Tyskland, fører en kamp på liv og død imod kommunismen". Det var navnlig småkårsfolk, der udgjorde det danske mindretal og blandt dem var der da muligvis nogle kommunister, medgav Ernst Christiansen; men der var også nogen, der gik den anden vej og blev nationalsocialister. *Flensburger Nachrichtens* kampagne tilbagevistes, og Ernst Christiansen gik ud fra, at "vore tysksindede landsmænd og de ansvarlige myndigheder vil føle sig frastødt af en agitation, der i en så skæbnesvanger tid søger at umuliggøre et statsligt loyalt folkeligt mindretals rolige og besindige røgt af sit familieliv". Det var efter Ernst Christiansens mening slesvig-holstenske forsøg på at "skrue udviklingen tilbage ved hjælp af en forældet kampmåde, og det danske folkelige mindretal vil roligt og fast afvise forsøgene på at plette dets skjold, vil bestandig i ord og gerning vedkende sig sin statsligt loyale indstilling, vil som danske slesvigere og Nordens grænsevagt værne om deres danske og nordiske liv og vil utrætteligt fortsætte med at bygge bro til det tyske folk og ud til verden".⁵²

Flensburger Nachrichtens artikelserie adskilte sig ikke stort fra andre artikler, som den grænsetyske presse jævnligt offentliggjorde om det danske mindretal. I traditionel slesvig-holstensk optik kunne man ikke være både dansk og kommunist. Spørgsmålet var nu, om nationalsocialisterne ville anlægge en tilsvarende synsmåde. Så sent som i januar 1933 havde den nationalsocialistiske *Schleswiger Nachrichten*, der ganske vist ikke var officiel partiavis, kørt en helt tilsvarende kampagne imod den danske skole i Slesvig by, hvor danskerne beskyldtes for at gå på "sjelefangst" blandt rent tyske børn.⁵³ Taktikken gik ud på at reducere det danske mindretal til sin "kerne" – som så langsomt kunne uddø af sig selv. Synsmåden var helt identisk med tidligere tiders altsyske betragtning, således som den var kommet til udtryk før 1920. Kampagnen var i form og indhold således velkendt, men situationen var efter 30. januar 1933 radikalt anderledes: Efter nazisternes magtovertagelse blev kommunister overalt arresteret og mange myrdet eller overladt til en uvis skæbne i fængsler og koncentrationslejre; det var med andre ord direkte livsfarligt at blive kædet sammen med kommunisterne. Kampagnen fik nu i første omgang ingen direkte konsekvenser for mindretallet, ud over at man blev overordentlig påpasselig med, hvem man optog i Den slesvigske Forening. Der blev nu anlagt et *afstammingskriterium*.⁵⁴

Den kendsgerning, at der ikke fra officiel nationalsocialistisk side blev proklameret kamp mod det danske mindretal, kom til at få stor betydning for *Flensborg Avis'* holdning til det nye regime. Avisens egen målestok for national undertrykkelse var kejsertidens: I kejsertiden med dens

nationalt-konservative styre havde dansk skolegang været forbudt; brugen af det danske sprog i kirkerne var blevet stærkt begrænset – i Flensborg og Mellemslesvig var det næsten udelukket, og det havde været på retur også i Nordslesvig; danske farver og danske sange var forbudte og danske statsborgere risikerede udvisning ved den mindste danske tilkendegivelse; et forbud mod brugen af det danske sprog ved offentlige møder var i 1908 blevet vedtaget til ikrafttræden i 1928 og var kun blevet afværget af det tyske nederlag i Første Verdenskrig; der havde endda været forsøg på fra underordnede domstoles side at fratage dansksindede forældreretten over umyndige børn, fordi deres dansksindethed var til fare for børnenes "sædelige" opvækst – den forhindrede jo børnene i at blive gode tyskere. I det hele taget var der foregået en *massiv fortyskning* og *forfølgelse* af alt dansk i Nordslesvig i kejsertidens Tyskland. Weimar-Tyskland havde på trods af visse begyndervanskeligheder givet danskheden helt anderledes frie muligheder for udfoldelse, og så længe Hitler-Tyskland ikke forandrede grundlæggende på dette, så var kejser Wilhelm i Ernst Christiansens bevidsthed *betydeligt* værre for det danske mindretal end Adolf Hitler. At mindretallet efter 1933 blev lagt for had af visse kredse nord og syd for grænsen og at der på lokalt plan fandt chikane sted, var for så vidt ikke noget specielt nationalsocialistisk. Det var ikke mere, end hvad man var vant til.

Sindelagskriteriet var med tiden blevet anerkendt af Weimar-Tyskland, men i foråret 1933 kom det igen under skarp beskyldning fra slesvig-holstensk side. Det var tilsyneladende et forsøg på at rulle tiden tilbage til tidligere tiders definitioner og dermed reducere mindretallet til det færrest mulige antal – og dernæst snøre dette antal af fra tilgang fra den øvrige befolkning.

Flensborg Avis var, skrev Ernst Christiansen, "stadig af det grundsynspunkt, at afstamningen betyder mere end øjeblikkets tankesæt" (altså sindelaget), og man havde den tro, "at dansk afstamning nok af sig selv skal gøre sig gældende i det lange løb, såfremt der er en livskraftig kerne i det danske folk".⁵⁵ Det var derfor, at Ernst Christiansen gik ind for så frie forhold for national udfoldelse i Slesvig nord og syd for grænsen som muligt – fordi dette naturnødvendigt måtte føre til dansk sejr. For Ernst Christiansen var kampen *på grundlag af sindelaget* taktisk bestemt: Hvis nationalsocialisterne anerkendte – eller i det mindste ikke antastede – sindelagsprincippet, så ville dette på længere sigt være til fordel for danskheden på grund af slesvigernes danske afstamning. Og hvis de i stedet henholdt sig til *Blut und Boden* – så meget desto bedre, for i Slesvig var blod og jord dansk.

Slesvig-holstenernes definition gik ud på at reducere det danske mindretal til sin *absolutte kerne*. I Ernst Christiansens definition var *alle* slesvigere i grunden danske. Det var to definitioner, der trak i hver sin retning. For Ernst Christiansen blev det derfor vigtigt at demonstrere danskhedens styrke i Slesvig. Dette kunne ske i forbindelse med politiske valg. Ernst Christiansen kaldte til dansk samling i Sydslesvig op til landdags- og

rigsdagsvalget den 5. marts og byråds-, kommunal- og kredsvalgene den 12. marts 1933. Det gjaldt om at holde samling på tropperne og ikke miste medlemmer til de tyske partier, for når man havde stemt på et tysk parti til rigsdagsvalget, så var det let derefter også at gøre det til lokalvalgene.⁵⁶ Allerede Jens Jessen havde stædigt fastholdt, at danskheden i Slesvig var et klasse- og partiløst nationalt folkefællesskab under belejring, og at man derfor ikke kunne tillade sig intern politisk uenighed. Ethvert valg var at betragte som en prøve forud for den afstemning, der måtte komme engang, og skulle derfor demonstrere den samlede danskheds styrke.⁵⁷ Ernst Christiansen så det endnu i 1930'erne på helt tilsvarende vis.

De "store tyske bevægelser" øvede en "dragende magt på vore vælgere, særlig på vor ungdom. Det er givet at *vi vil miste mange af dem, også den 12. marts* [til lokalvalgene, forf.], *hvis vi ikke i rette tid får knyttet dem fast til vor fane*"⁵⁸ [fremhævet af forf.]. Den naturlige assimilationskraft, som Tyskland i forvejen havde og som førte til et kronisk frafald til tyskheden i mindretallets rækker, blev forstærket af nationalsocialismens gennembrud. Faren var særligt stor blandt mindretallets unge. For når næsten alle de tyske kammerater blev del af et stort og spændende fællesskab, et fællesskab, som oven i købet stod åbent og lokkende for de gode germanere, som dansksindede slesvigere var, så krævede det en overordentligt stærk dansk bevidsthed at holde stand og forblive i de stadigt tyndere danske rækker.

Det gjaldt nu, i foråret 1933, mere end nogensinde om at få fastslået, at det danske mindretal var der endnu. Det kunne blive af afgørende betydning for de kommende år.

Rigsdagsvalget den 5. marts 1933 blev en blandet triumf for nationalsocialisterne. På trods af at socialdemokrater og kommunister havde fået forbud mod at føre valgkamp, opnåede NSDAP kun 44% af stemmerne. Det var dog tilstrækkeligt til sammen med den sort-rød-hvide kampfronts 8% at besætte flertallet i rigsdagen. *Flensborg Avis* den 7. marts 1933 dækkede under den fem-spaltede overskrift *Tysklands Hitler-dag* valgresultatet fyldigt – og over for både NSDAP og dets modstandere på venstre fløj neutralt. Anderledes kritisk forholdt man sig til midterpartierne, som ved dette valg kollapsede. "Når nu Weimar-tiden tilsyneladende er fortid i Tyskland og afløses af en Potsdam-tid", så var det de demokratiske midterpartiers "vakkende holdning", der havde gjort det muligt. Demokraterne med *Deutsche Volks Partei* (DVP) i spidsen havde ikke levet op til deres ansvar.

Kommunalvalgene den 12. marts 1933 gik efter omstændighederne tilfredsstillende for det danske mindretal. I en leder den 14. marts 1933 slog Ernst Christiansen fast, at der var afgivet 4.651 danske (og frisiske) stemmer på mindretallets liste, og dermed måtte enhver tale om, at det tyske mindretal i Nordslesvig skulle være fire gange så stort som det danske i Sydslesvig høre op. Ved det seneste folketingsvalg i Danmark den 12. november 1932 havde det hjemmetyske *Slesvigsk Parti* nemlig fået 9.868 stemmer. Selvom det danske mindretal altså ikke helt kunne opveje det tyske, så viste kommunalvalgene dog, at det i nogen grad fungerede som

kontravægt imod hjemmetyske grænserevisionskrav. Det var vigtigt at få slået fast, mens man endnu kunne.

Det ville naturligvis ikke blive nemt for de danske repræsentanter i byråd og kredsuge "under de nye politiske forhold og den nye flertalsstilling", men de ville føre deres egen hidtilværende linje videre og søge at fremme befolkningens tarv på bedste måde. "Forhåbentlig vil også det nye flertal være tilgængeligt for gode tilskyndelser, som tjener befolkningens tarv", skrev Ernst Christiansen fortrøstningsfuldt. Han glædede sig navnlig over, at de unge ikke havde svigtet: "Danske mænd og kvinder, danske unge har sluttet kreds og stået fast. Gud han råder for, hvad fremtiden skal bringe for vor folkesag i Sønderjylland".⁵⁹

I Tyskland var det andre kræfter, der rådede. Fuldmagtsloven, der blev vedtaget i Rigsdagen den 24. marts 1933, afskaffede parlamentets indflydelse på lovgivningen og gav nationalsocialisterne fire år med en nærmest eksempelløs magtfuldkommenhed. Kronika forventede dog at Hitler nu ville *slække* lidt på de allerede udstedte forbud.⁶⁰ Men heri tog han fejl. Med etableringen af Det nye Tyskland blev der taget fat på en omfattende omorganisering af hele det tyske samfund. Denne fik ikke mindst stor betydning for jøderne.

6.9. Greuel-propaganda og jødeboykot Flensborg Avis og antisemitismen

Da Jens Jessen i 1902 blev valgt til den tyske rigsdag i 1. valgkreds, Haderslev-Sønderborg-kredsen, blev han ilde berørt, da han fik sæde i den tyske rigsdag ved siden af anti-semiten Friedrich Raab, der var valgt i 2. valgkreds, Flensborg-Aabenraa-kredsen. I en valgtale forud for valget sagde Jessen blandt andet om antisemitismen: "I vore oplyste tider danner der sig i forskellige lande hele partier, jødefjender, antisemitter, hvis hovedformål er at bekæmpe en håndfuld jøder, fordi man tror, at de ved deres snildhed og pengekraft kan beherske verden".⁶¹ Dette afviste Jessen som overtro og fordomme. Det samme gjorde Ernst Christiansen.

Historikeren J.P. Noack anfører ganske vist, at Ernst Christiansen i april 1920, da den "nationale frustration" var ved at kamme over, optog et anti-semitisk læserbrev vendt imod regeringen Zahle, og selv gav det nogen tilslutning, idet han skrev, at det var beklageligt, at mænd som Zahle (som i øvrigt ikke var jøde), Brandes, Rode (som heller ikke var jøde), Heilbuth m.fl. havde spillet en fremtrædende rolle i Danmarks skæbnestund, hvor "de nationale strenge burde have givet fuldtonende lyd". Men dette skulle nu, tilføjede Ernst Christiansen, ikke give anledning til angreb på danske jøder i almindelighed, "aller mindst på de jødiske kredse, som har givet vort fædreland nogle af dets mest varmtfølede mænd".

Noack betegner Ernst Christiansens indlæg som "hadsk", men den pågældende læserbrevsskribent havde faktisk bombarderet Ernst Christiansen med læserbreve, hvoraf altså ét blev optaget – endda med tyde-

Den 1. april 1933 foranstaltede NSDAP den såkaldte "jødeboykot". Nazisternes begrundelse var den, at jøderne var de formentlige ophavsmænd til den negative omtale, Tyskland havde fået i den udenlandske presse siden Hitlers magtovertagelse. Hensigten med boykotten var officielt at tvinge de "internationale jøder" til at indstille deres "Greuel-Propaganda" imod Tyskland. Også i Flensborg fandt der boykotning sted – her foran "Nord-Radio" i Nørregade. Billedet domineres af en gruppe SA-folk med skilte med teksterne: "Wer beim Juden kauft ist ein Volks-Verräter!" og "Wer beim Juden kauft ist ein Lump und versündigt sich an deutschen Arbeiter!". (Arkivet og Studiefællesskabet ved Dansk Centralbibliotek).

lige forbehold. Det er under alle omstændigheder overdrevet, når Noack erklærer, at det "på længere sigt" var "heldigt for Ernst Christiansen, at der i Danmark ingen rigtig sangbund var for en sådan antisemitisk agitation".⁶² Anti-semitisme lå og vedblev at ligge folkene på *Flensborg Avis* meget fjernt.

På *Flensborg Avis* afviste man klart, at den ene race skulle være bedre end den anden, og Ernst Christiansen betragtede det som ren og skær "indbildskhed", når tyskerne "ser ned på polakkerne og andre slaviske folk som mindre værdifulde".⁶³ Forestillingen om, at folkene skulle inddeles i rangklasser og at det tyske folk var et overklassefolk vandt slet ingen genklang: "Tyskerne ... skulle vide, hvor modbydelig en sådan tankegang er os".⁶⁴ Der var ikke noget folk eller nogen race, der var ringere end andre, men nationerne stod ganske vist på forskellige *udviklingsstrin* – og blandt dem, der stod højest, var også efter Ernst Christiansens opfattelse de nordiske folk. Det var jo også netop derfor, at de havde en særlig

mission i verdenshistorien, men denne særlige mission gik dog *ikke* ud på at *dominere* de andre nationer, således som nationalsocialisterne ønskede det, men derimod på at *gå foran med et godt eksempel*, ikke mindst når det gjaldt mellemfolkelighed og venskab mellem folkene.

Blandt de ting ved nationalsocialismen, man på *Flensborg Avis* hele tiden havde været betænkelig ved, var da helt klart dens antisemitisme: "I Tyskland er en svunden tid levet op igen, som hører til de foragteligste i verdenshistorien. Hvor store end tyskernes civilisatoriske evner er; en del af deres nation er endnu dybt hildet i barbariet", hed det for eksempel i en leder om anti-semitismen i Tyskland den 25. september 1930.⁶⁵ På *Der Schleswiger* havde man på samme tid karakteriseret anti-semitismen som "et idiotisk levn fra middelalderlige fordomme".⁶⁶ Det var ikke længere i foråret 1933 muligt at udtrykke sig i så klare ord.

I Tyskland forlød det sidst i marts 1933, at *regeringen* "ikke ville forhindre" en større aktion imod jøderne, som *partiet* – NSDAP – havde planlagt; den såkaldte *jødeboykot*. Begrundelsen var den "antityske propaganda" i udlandet, som man holdt jøderne ansvarlige for.⁶⁷ Den frie udenlandske presse havde naturligt nok reageret med forfærdelse over udviklingen i Tyskland siden magtoverdragelsen. Ikke mindst massearrestationerne og forfølgelsen af og mordene på politiske modstandere i forlængelse af rigsdagsbranden havde vakt harme i verdenspressen, og det var blevet indgående beskrevet, hvad der foregik i Tyskland. Ikke mindst havde tyske flygtninge berettet om grusomheder.

Den stærke udenlandske reaktion og afvisning truede med at isolere Tyskland udenrigspolitisk og lukke landet ude af det gode selskab. Det gjaldt altså om for den tyske regering at få stoppet skriverierne i den udenlandske presse. Men hvordan kunne det ske? Løsningen lå for en nationalsocialist lige for: Nemlig ved vold og trusler om vold. Og det blev jøderne, der kom til at holde for. Ifølge nationalsocialistisk logik måtte der stå en international, jødisk sammensværgelse bag "bagvaskelsen" af Tyskland. Ifølge samme logik var jøderne desuden forbitrede over, at nationalsocialisterne nu endelig havde sat en stopper for den nationale nedbrydning af tyskheden og Tysklands værdighed, som de i det skjulte havde arbejdet på i årevis, og denne forbitrelse lod de få frit løb i den internationale presse, som var helt under jødisk kontrol. Det var en regulær djævleteori, der gav jøderne skylden for alle ulykker. Hensigten med jødeboykotten var derfor officielt at tvinge de "internationale jøder" til at indstille deres *Greuel-Propaganda* – "rædsels-propaganda" – imod Tyskland.

Men målet gik videre endnu: Også de forskellige landes regeringer skulle, på trods af presse- og ytringsfrihed, gribe ind over for pressedækningen af begivenhederne i Tyskland. Hvis det ikke skete, ville det blive værst for jøderne i Tyskland. Den tyske regering tog en del af sin egen og aldeles sagesløse befolkning som gidsler og truede den med repressalier, hvis ikke den udenlandske presse indstillede sin kritik af landet.

Regimets logik blev uden videre accepteret af både tysk og udenlandsk

presse. *Flensburger Nachrichten*, der vel at mærke på dette tidspunkt endnu ikke var ensrettet, gav den 29. marts 1933 planerne sin fulde tilslutning. Det havde efter avisens mening været den tyske udenrigspolitikens kardinalfejl i de seneste 14 år at tro på, at et Tyskland, der var svagt indadtil og afhængigt af "internationalistiske interessegrupper", kunne *tigge* sig til frihed. Nu skulle der tages helt anderledes håndfast fat imod den internationale klerikalisme, den internationale marxisme og den jødisk-internationale kapitalisme.

I *Flensborg Avis* den 30. marts 1933 forsøgte udenrigsredaktør Tage Jessen at mane til besindighed. Men han gik uden videre ind på den logik, at de tyske jøder nødvendigvis måtte undgælde for den udenlandske presses formentlige udskejelser: "En ganske kort overgang blev der i alverdens lande udspreedt aldeles tåbelige rygter om forholdene i Tyskland. Kommuniste, socialdemokrater og jøder skulle være blevet lynchede, mishandlede o.s.v. Sandheden er jo den, at alle det kommunistiske partis ledere er arresterede, at den kommunistiske og socialdemokratiske presse indtil videre er forbudt, men *derudover* er den nationale revolution forløbet med et urværks regelmæssighed og med en sådan disciplin, at man fristes til ikke at bruge ordet 'revolution', skønt omvæltningen er mindst lige så stor som og måske endda mere gennemgribende end ved revolutionen i 1918. Men alt dette er sket næsten helt uden blodsudgydelse. De sidste års 'latente borgerkrig' med dens talrige små blodige politiske sammenstød er standset". Hverken Tyskland eller udlandet var ifølge Tage Jessen "tjent med, at der udspreedes løgnekroniker, som giver et aldeles forkert billede af forholdene". Når flygtede jøder og socialdemokrater udbredte sligt, skadede det kun jøder og socialdemokrater i Tyskland.⁶⁸

Tage Jessen var faktisk ikke langt fra at udtrykke forståelse for nødvendigheden af en boykot af jødiske forretninger som en præventiv forholdsregel imod det udenlandske rygtesmederi – og dermed faktisk acceptere, at jøderne som race hæftede solidarisk for enkeltmedlemmers eventuelle fejltrin; vel at mærke fejltrin, som det nazistiske regime definerede, for de pågældende flygtninge havde jo udelukkende anvendt deres ytringsfrihed. Standpunktet er formentlig fremtvunget af angst for, hvad nazisterne kunne finde på. Tage Jessen forsøgte dog at afbøde og moderere udfaldene mod jøderne – og at tale den tyske regering til fornuft: Tyskerne måtte under den "nationale rejsnings nye regering" være stærke nok til at træde op imod "visse klikers indbildske vildskud og afstå fra den grundlæggende diffamering, som i flere tilfælde gjorde stor uret imod tyske jøder, der også beklagede tilstrømningen af østjøder".⁶⁹ Der lå i disse bemærkninger en afvisning af tysk raceoverlegenhedsfølelse ("indbildske vildskud"), men også en forestilling om, at antisemitismen kun hørte hjemme i en lille, ekstrem fløj inden for NSDAP, og at i hvert fald Adolf Hitler ville virke modererende. Det var en alvorlig fejltagelse, som mange andre også gjorde sig skyldige i.

Boykotten af jødiske forretninger fandt sted den 1. april 1933. Tage Jessen gengav på selve dagen i *Flensborg Avis* de officielle paroler: Der ville "ikke blive krummet et hår på nogen jødes hoved. Det borger den om-

hyggelige organisation for. Alt er nøje forberedt indtil de mindste enkeltheder. Den nationalsocialistiske partiledelse og de lokale distriktsledelser vil ikke tåle, at der øves overgreb". Det var, skrev Tage Jessen, "med andre ord en organiseret nødværgeforanstaltning, der til en vis grad kan minde om kinesernes boykotning af japanske varer. Og den i Tyskland organiserede boykotning vil holde op fra og med det øjeblik, da de fra visse jødiske hold i udlandet udsprede tåbelige rygter og – hvad der er vigtigere – opfordringer til økonomisk krig mod Tyskland forstummer".

Flensborg Avis accepterede, lige som de øvrige tyske aviser og en stor del af den udenlandske presse, uden videre regimets metoder som kendsgerninger, hvis virkninger man måtte forsøge at afbøde ved at appellere til fornuften hos *begge* parter. Sammenligningen med Kina var bemærkelsesværdig, for Tyskland kunne kun ifølge en temmelig forskruet nationalsocialistisk optik anses for at være "besat" af jøder på samme måde som dele af Kina var besat af Japan.

Jacob Kronika kunne i *Flensborg Avis* den 2. april 1933 berette detaljeret om boykottens forløb i Berlin, og han afsluttede sin korrespondance om en "ret rolig" dag med at citere den – som han pointerede – "ikke-jødiske" *Deutsche Allgemeine Zeitungs* lettelse over, at boykot-aktionen nu var afsluttet. "Man forstår, at tyske kredse håber på den såkaldte 'Greuel-Propagandas' fuldkomne standsning i udlandet, at de håber på, at boykotnings-aktionens fortsættelse fra og med onsdag i den kommende uge vil vise sig at være unødvendig".⁷⁰

Også Flensborg oplevede sin jødeboykot. Ifølge *Flensborg Avis'* referat den 2. april 1933 forløb den i ro, men der blev i referatet lagt vægt på, at en stor menneskemængde havde presset sig igennem SA'ernes blokade af *Wohlwert*-forretningen og var kommet ind i forretningen for demonstrativt at handle. De mennesker var senere sluppet ud af bagindgangen.

De første jødeforfølgelser førte til de første udvandring. Den jødiske ejer af det store varehus i Flensborg, Paul Rath, forlod allerede i april 1933 Flensborg – og lod den 30. april 1933 indrykke en stor annonce i *Flensborg Avis* med tak for godt samarbejde. Det skal nu næppe ses som en særlig tak til *Flensborg Avis*, for en tilsvarende annonce blev også indtrykket i *Flensburger Nachrichten*.

Jødeboykotten førte til, at Ernst Christiansen den 2. april 1933 skrev sin første egentlige leder om det nye regime. Han havde hidtil forholdt sig meget forsigtigt og afventende, og i denne leder nøjedes han da også med at udtrykke lettelse over, at boykotten nu var overstået og at den var forløbet uden de store udskejelser. Ernst Christiansen beklagede, at der i udlandet var blevet udbredt "Greuel-efterretninger" om tilstandene i Tyskland og "løgnagtige og opdigtede meldinger om jødeforfølgelser og jødemishandlinger, som slet ikke har fundet sted". Netop i en tid som denne kunne man ikke være saglig og ædruelig nok. "Alle bør, selvfølgelig også hvad udlandet angår, holde sig strengt til kendsgerningerne". Nu havde regimet vist, hvordan den ville håndtere sligt, og der var tegn på, at rædselsberetningerne fra udlandet nu var i aftagende. "Der turde

nu være mulighed for, at den så dybt indgribende aktion i Tyskland kan være afsluttet med i går. *Det må derfor håbes, at alle de kredse og personligheder i udlandet, som er i stand til at gøre deres indflydelse gældende i god retning, vil bidrage til, at en gentagelse – og en sådan ville, som nævnt, blive virkeliggjort med forstærket kraft – ikke bliver påkrævet*” [fremhævet af forf.].

Den udenlandske presse måtte altså se at indstille sin sensationelle dækning af begivenhederne i Tyskland så hurtigt som muligt. Goebbels havde nemlig truet med, at et næste slag mod jøderne ville “blive så voldsomt, så de ramte for al fremtid vil være tvungne i knæ”.⁷¹ Også Ernst Christiansen håbede dog, at Adolf Hitler ville have en modererende indflydelse på partiets mere rabiate anti-semitter.

Jødeboykotten blev ikke nogen succes, hvis dens mål var at vække antisemitisme i den tyske befolkning. Både i Flensborg og mange andre steder tiltvang kunder sig adgang til jødiske forretninger for demonstrativt at handle. Men de fleste mennesker så til den anden side. De misbilligede aktionen, men ville ikke blandes ind i noget. De håbede på, at hvis de lod som ingenting, så ville forfølgelserne holde op af sig selv. *Flensborg Avis* hørte i virkeligheden til i denne gruppe. Men det var tydeligt, at man på avisen fandt boykotten unødvendig og ubehagelig.

I forhold til udlandets dækning af Tysklandsstoffet var aktionen nu ikke ganske resultatløs, hvis man skulle tro Joseph Goebbels. Allerede den 31. marts 1933, dagen før boykotten løb af stablen, erklærede den nyudnævnte propagandaminister på et kæmpe-møde i Berlin, at truslen mod de tyske jøder havde gjort sin virkning i den udenlandske presse: Rædselshetzen var nemlig begyndt at flove af. Man kunne dermed se, fortsatte Goebbels med uafviselig nazistisk logik, at det altså var sandt, at jøderne i Tyskland havde stået bag den udenlandske propaganda: Nu, da de blev truet på brødet, så indstillede de hetzen!

Sandheden lå nu et godt stykke fra Goebbels’ udtalelser. Gidseltagningen af de tyske jøder chokerede udlandet. Konfronteret med truslen om konsekvenser for de tyske jøder blev mange dagblade forsigtigere i omtalen af tyske forhold – og dertil kom, at mange af de mindre nabolandes regeringer begyndte at lægge pres på deres dagblade af frygt for dette nye Tyskland, som tilsyneladende var i stand til lidt af hvert.

6.10. “Und willst du nicht mein Bruder sein ...”. *Flensborg Avis* mellem dansk og tysk udenrigs- og pressepolitik – forår 1933

Flensborg Avis havde op til 1933 udviklet sig til at være dansk dagspresses duks, når det gjaldt en forsigtig udenrigspolitisk linje over for Tyskland. Men *Flensborg Avis* havde samtidig tilegnet sig visse af duksens knap så sympatiske egenskaber, nemlig den irriterende og selvretfærdige uvane med at gentage overfor de andre i klassen – altså dansk dagspresse –, hvad læreren – P. Munch – lige havde sagt. Der er næppe noget at sige til, at det til tider virkede næsten utåleligt på de øvrige aviser. Men Udenrigsministeriet har formentlig været ganske godt tilfreds. Det danske udenrigsministeriums forsøg på styring af den danske presse var nemlig

helt uden magtmidler og gik ud på ved saglig, systematisk overtalelse og ved appel til redaktørernes loyale og nationale sindelag at få pressen til frivilligt at lægge en dæmper på kritik af forhold og begivenheder i Tyskland. Det var ikke udenrigstjenestens hensigt direkte at *forhindre* kritik af Tyskland eller nazismen, men derimod at drage omsorg for, at kritikken fik en form, der ikke stødte så stærkt an. Det var navnlig store, sensationelle overskrifter og karikaturtegninger, der faldt de tyske magthavere for brystet. De danske aviser skulle efter Udenrigsministeriets mening helst redigeres på en sådan måde, at Danmarks nationale interesser aldrig tabtes af syne.⁷²

Udenrigsministeriet forsøgte som nævnt at løse opgaven ved at lade Udenrigsministeriets Pressebureau arrangere jævnlige "informationsmøder" mellem udenrigsminister P. Munch og pressen, og disse møder blev intensiveret efter 1933. Der blev mellem 1930 og 1940 holdt i alt 94 møder med den danske presse og 7 møder mellem udenrigsministeren og de københavnske chefredaktører.⁷³ Det giver i runde tal knap et møde om måneden. På møderne orienterede P. Munch selv, eventuelt bistået eller afløst af Stauning, om udenrigspolitiske forhold og Danmarks stilling. Der måtte gerne stilles spørgsmål, men ikke refereres fra møderne, der forblev ukendte af offentligheden, indtil det kommunistiske *Arbejderbladet* i 1936 afslørede dem. Hensigten med møderne var "at påvirke pressen til at anskue faktiske forhold og problemer ud fra synsvinkler, der ikke lå langt fra regeringens".⁷⁴ P. Munch forsøgte samtidig at belære pressen om, hvordan spørgsmål, der kunne vække tyskernes irritation, burde behandles. Redaktører kunne også påvirkes enkeltvis ved personlige møder. P. Munch fortsatte troligt sine orienterende møder med pressen 1930'erne igennem, så han må have haft tillid til, at de gjorde nytte.

Flensborg Avis og udenrigstjenesten reagerede næsten unison på de danske dagblades dækning af Hitlers magtovertagelse: Allerede den 7. februar 1933 pegede konsul Marinus L. Yde i Hamborg på, at dækningen meget vel kunne få udenrigspolitiske konsekvenser: Man kunne nemlig ikke "æresskænde og mistænkeliggøre konservative politikere i en stor nabostat som Tyskland, således som det næsten dagligt sker i danske blade, uden at den dag må komme, da der vil være opsamlet så megen uvilje hos disse politikere, at det vil påvirke deres politiske indstilling over for Danmark". Det ville efter konsulens opfattelse blive nødvendigt, at "den danske presse i landets egen interesse indstiller sig anderledes, thi vi må regne med, at konservative regeringer vil beholde magten i Tyskland i en årrække".⁷⁵

På helt samme måde var også *Flensborg Avis* chokeret og overrasket over den *skarphed*, med hvilken danske presserøster vendte sig imod "den nye ånd i Tyskland". Den 12. februar 1933 beklagede Ernst Christiansen, at der førtes "et overordentligt skarpt sprog" i den danske presse. Pressen burde dog *for det første* huske på, at "Tyskland er og forbliver Danmarks store nabo, nærmeste nabo, for så vidt det er landfast med en del af Danmark". Han forstod ganske vist godt, at mange "foreteelser" i landet "byder en presse imod, der anser folkelig frihed, pressefrihed, rigsdagsstyre

for selvfølgelige indretninger i et oplyst land". Men han forstod ikke, "at den politiske tilbageholdenhed udadtil, som tidligere har været sædvane i Danmark, – og hvis ønskelighed overfor Tyskland gennem åringer er fremhævet netop af de blade, som nu bruger de skarpeste ord, ikke følges fremdeles". Dette led i argumentationskæden knyttede helt an til holdningen i det danske udenrigsministerium, således som det var blevet prædikeret for avisen af både kammerherre, konsul og kontorchef.

For det andet var det parlamentarisk *rigtigt*, at det største parti, NSDAP, kom til roret. Dette parti havde ganske vist "en agitationsmåde, som er fuldkommen fremmed for vor indstilling, men også dansk offentlig mening må give det lejlighed til at vise, hvad det fører i sit skjold, overfor det tyske folk og overfor andre folkeslag. Er det folkelige idealer, ledelsen besjæles af, som den selv hævder, så må den handle anderledes, end en del af grænsetyskheden synes at håbe på".

Under alle omstændigheder kunne det *for det tredje* ikke anses for givet, "at de hovne og truende tyske røster herhjemme [i Slesvig, forf.] får ret, og det er ikke værd at lette dem arbejdet ved udtalelser, som de selvfølgelig udnytter bedst muligt" [fremhævet af forf.]. Det lød som et ekko af Alexander Bogs' advarsler til Kronika: Hvis ikke dansk presse tog sig i agt, så kunne det føre til, at det nye regimes venlige syn på Norden, Danmark og grænseespørgsmålet blev væltet over ende. Det kunne altså blive særdeles farligt, for det ville slesvig-holstenerne og det tyske mindretal vide at udnytte til at lægge yderligere pres på den dansk-tyske grænse. Dansk presse burde følgelig vente og se, hvordan situationen udviklede sig i Tyskland, og i mellemtiden måtte den – af hensyn til det gode naboforhold og ikke mindst af hensyn til grænsen – undlade at kritisere den nye regering i alt for skingre toner.

Det, der gjorde både *Flensborg Avis* og det danske udenrigsministerium bekymret, var, at navnlig *Politiken* og *Social-Demokraten* var stærkt kritiske. Det var "meget uheldigt", at danske blade, i særdeleshed dem, "der står regeringen nær", hyppigt blev udsat for påtale og tilrettevisning af den tyske grænsepresse på grund af hånlig eller nedsættende omtale af den tyske rigsregering og dens ledende mænd, skrev konsul Lauritz Larsen til Udenrigsministeriet 25. februar 1933. Dette fremkaldte en bitterhed, ikke kun imod de pågældende blade, men mod hele det danske folk. Landdagsmand for NSDAP, pastor J.L. Peperkorn, havde på et møde i Flensborg den 24. februar 1933 udtalt, at "en fortsat ridderlig kampmåde fra tysk side" var umulig, når mænd som H.P. Hanssen og blade som *Hejmdal*, *Flensborg Avis*, *Politiken* og andre på det hadefuldeste vanærede Tyskland og dets førere. Peperkorn, der få uger senere skulle give prøver på, hvad han selv anså for at være ridderlig kampmåde, opfordrede den tyske regering til at skride ind, blandt andet ved at forbyde personer adgang til Tyskland.

Larsen tilføjede, at Peperkorns beskyldninger m.h.t. *Flensborg Avis* ikke var rigtige, "idet dette blad netop gentagne gange har advaret danske blade mod at bringe nedsættende udtalelser om den tyske regering og selv har afholdt sig fuldstændig derfra".⁷⁶ Heri ligger ganske vist en aner-

kendelse af *Flensborg Avis'* gerning, men også implicit, at der m.h.t. de to andre blade nok var noget om snakken. Det blev kun værre i forlængelse af rigsdagsbranden, der slap terroren løs på regimets modstandere – og som blev dækket med forfærdelse i den udenlandske presse.

Udviklingen i Tyskland ville på godt og ondt få afgørende betydning også for dets naboer – og ikke mindst for Danmark, skrev Ernst Christiansen i en leder den 2. marts 1933. Men dette havde Danmark endnu ikke forstået:

“Danske syd for grænsen undres, når de hos en del landsmænd længere nord på møder den forestilling, at den politiske uro i verden og Tysklands kamp om en ny livsform er dem fuldstændig uvedkommende og ikke forandrer noget i deres tryghedsfølelse. Man giver sig ikke af med at drage nogen lære af historien og drage sine slutninger af meldingerne trindt omkring fra, der viser, hvorledes menneskenes verden er ude af sine fuger. Man har sin tryghed forpagtet endog i den grad, at man ikke kan se, at den danske offentlige mening må regne med kendsgerninger. Vel skal dansk menings- og ytringsfrihed hævdes som en kostelig skat, men den besindige forsigtighed, som for landets egen skyld tilrådedes i tider, der var langt mindre farlige end de nærværende, er ikke blevet overflødig ved en ny og sær tryghed, der ikke er bedre underbygget end sicilianernes på Etnas skrænter”.

Hvis man skal blive i Ernst Christiansens billede, så var nationalsocialisterne at ligne med en utilregnelig vulkan, der kunne gå i udbrud, hvornår det skulle være. Med bl.a. Alexander Bogs' advarsler *in mente* om, at nationalsocialisternes holdning til Danmark ville afhænge af den danske presses behandling af det nye Tyskland, så var der grund til at være forsigtig og ikke provokere vulkanen til at begynde at spy imod nord.

I Sydslesvig havde det danske mindretal taget *sin* konsekvens, fortsatte Ernst Christiansen: Mindretallet viste i ord og gerning dets statslige loyalitet, og ligesom sicilianerne ville de danske sydslesvigere “aldrig lade kærligheden til vor fædrene jord, den uimodståelige længsel efter at dyrke den, vil aldrig lade vor tro på menneskeslægtens bestemmelse, på betydningen af det enkelte menneske og de enkelte folks indsats, lægge i aske, selv under de største hjemsøgelse. I vor tro er selve livet gemt”. Det danske mindretal i Sydslesvig ville altså *i troskab mod hjemstavn* blive i Sydslesvig og *loyalt efterkomme dets statsborgerlige pligter*, ligegyldigt hvor galt det så gik i det ulmende Tyskland.

I Danmark burde man gøre noget tilsvarende – og forholde sig loyalt til sin store nabo mod syd. Men det nyttede heller ikke noget at søge ind i en tryk krog og trække gardinerne for vinduet. Danskerne skulle holde “øjnene åbne og uddybe den indre styrke, som er det eneste, vi kan bygge på”. Ernst Christiansen mente dog allerede den 4. marts 1933 at kunne konstatere, at der i dansk og nordisk presse nu kunne spores en “tiltagende forståelse af, at vi gennemlever en tid af så skæbnesvanger karakter som kun meget få tidsrum i verdenshistorien”. I en sådan tid hvilede der et særligt ansvar på pressen, ikke mindst den sønderjyske. “Den skal være tro imod samvittighed og overbevisning og ikke lade sig skræmme.

På den anden side bliver det en selvfølge, at ethvert blad med ansvarsfølelse viser den yderste varsomhed, for ikke ved ubetænksomheder at øge faren for sit eget land eller sin egen befolkning". Og det nye tyske regime var tilsyneladende særligt følsom over for kritik i de nordiske lande, muligvis fordi det på grundlag af deres racetro havde forventet en venligere tone, konstaterede Ernst Christiansen.

Men naturligvis hvilede ansvaret for den kommende tids udvikling i forholdet mellem Danmark og Tyskland også på den *tyske presse*, navnlig i grænselandet. Når for eksempel *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* talte om Nordslesvig som et "fallitbo", der nu i "tretten lange, bitre år" havde været plaget af elendighed, fordi Danmark ved "voldsfreden" i Versailles havde revet det ud af dets naturlige sammenhæng med Slesvig-Holsten, så måtte sligt naturligvis tilbagevises ved en "rolig og fast dansk linje", som forhåbentlig ville overbevise "hvilket som helst tysk styre om, at tysk og dansk tarv i grænselandet bedst fremmes ved gensidig respekt og ved at forene en naturlig mellemfolkelig tilnærmelse med den selvfølgelig folkelige selvhævdelse".

Der lå heri en forventning om, at den nye tyske regering ville stoppe de slesvig-holstenske brushoveder. Denne forventning blev, som vi har set, faktisk opfyldt, da *Flensburger Nachrichten* kort efter satte en kampagne i gang, der skulle stemple det danske mindretal som en kommunistrede. Det samme skete, som vi skal se, i forlængelse af Påskeblæsten.

Men selvom Ernst Christiansen mente, at pressen skulle være uafhængig af regeringen og at ytringsfriheden som sådan ikke måtte indskrænkes, så skulle det være en *frihed under ansvar*. Der måtte og skulle tages hensyn til nabolandets lovlige regering, og Ernst Christiansen fandt det forståeligt, når den tyske gesandt havde beklaget sig over dansk presse. Det var Tysklands egen sag at skabe sit styre, og dette havde krav på rimelig respekt hos et nabofolk.⁷⁷ Udenrigsminister P. Munch og kontorchef A.J. Poulsen fra Udenrigsministeriets Pressebureau kunne ikke have udtrykt det tydeligere, og der er ikke noget at sige til, at *Flensborg Avis* gennemgående blev set på med stor velvilje fra den kant.

Den tyske gesandt i København, Baron von Richthofen, var faktisk efter en længere pause atter begyndt at slide på Udenrigsministeriets trapper med klager over de danske regeringsblade, som indtog en "udtalt uvenlig og afvisende holdning" til Tyskland, og selvom kritikken ikke var nær så grel i den konservative presse, så mente gesandten, at der også i disse blade var en "uvenlig undertone" i lederne. Nyhedsdækningen hos *samtliche* blade var "uvenlig", og bladene bragte "store forsideoverskrifter, der indeholdt de mest usandsynlige og sensationelle rygter fra deres korrespondenter i Berlin". Også i Folketinget blev der både fra højre og venstre side i salen udtrykt kritik af pressens dækning af begivenhederne i Tyskland.⁷⁸ P. Munch lod midt i marts 1933 *Ritzau* meddele, at den tyske gesandt i den senere tid havde "forelagt forskellige udtalelser og billeder i den danske presse" for den danske udenrigsminister. Henvendelsen havde haft "samme karakter som lignende henvendelser, der af og til finder sted fra forskellige gesandtskaber", lød det beroligende. P. Munch

havde over for gesandten erklæret, at han "som bekendt ønskede en så neutral og objektiv fremstilling af indre begivenheder og partiforhold i andre lande som muligt, men at den danske presse jo i øvrigt var frit stillet over for regeringen".

Derved slog P. Munch fire fluer med ét smæk: Han viste den tyske gesandts klager behørig respekt, han gav den danske presse et vink med en vognstang, men fik alligevel antydning, at regeringen ikke tog større hensyn til Tyskland end til andre lande, og han fik understreget, at der fortsat herskede ytringsfrihed i Danmark.

Flensborg Avis gengav telegrammet på ledersiden den 14. marts 1933 og citerede fra flere bladets kommentarer hertil. *Børsen* havde således skrevet, at man ikke mente, at det kunne være "dansk presses opgave yderligere at vanskeliggøre det handelspolitiske mellemværende ved utidig at blande sig i politiske forhold i vort sydlige naboland", men på den anden side ville man "ikke kunne finde sig i, at man udefra blandede sig i, hvad dansk presse må skrive eller ikke skrive". *Børsen* fandt derfor P. Munchs holdning "i enhver henseende korrekt".

Politiken konstaterede, at der var en "skarp og afgørende forskel på den politiske opfattelse i hele den danske befolkning og i det tyske regeringsflertal". Og lige så vist, som tyskerne selv måtte bestemme efter hvilke politiske principper, de ville styres, lige så vidt havde pressen "i alle andre lande – hvor der er ytringsfrihed – ret til at drøfte disse principper under iagttagelse af den sædvanlige mellemfolkelige høflighed". Men, tilføjede *Politiken*, der *Führer* var dog en "så interessant personlighed", at det var umuligt at skabe tavshed om ham, og begivenhederne i Tyskland var så voldsomme, at de tvang pressen verden over til at tage standpunkt. Men naturligvis måtte der nu, da Hitler sad i regering, anvendes en "anden og mere varsom omtale af ham, end dengang, han arbejdede sig frem som opposition".

Social-Demokraten havde konstateret, at "vort lille land er svagt over for de store verdenspolitiske begivenheder", og "ethvert berettiget hensyn til vort lands interesser og beliggenhed må og bør vi alle indordnes under". Men "ytringsfrihed, som er dikteret af en verdensomspændende retfærdighedsfølelse, skal og må pressen opretholde selv i disse vanskelige tider".

Flensborg Avis gengav disse danske presserøster ukommenteret, men som det fremgår, stemte de fint overens med de udtalelser, bladet allerede selv havde fremsat gentagne gange. Forskellen var blot, at *Flensborg Avis* også levede op til dem. I en leder den 15. marts 1933 udtrykte Ernst Christiansen glæde over, at den danske presse nu selv havde taget spørgsmålet om "begivenhedernes rækkevidde også for Danmark og på den danske presses ansvar over for landets fremtid" op. Det var "Tysklands egen sag at skabe sit styre, og dette har krav på rimelig respekt hos et nabofolk". *Nationaltidende* havde bragt en leder, som havde vundet tilslutning i en række danske blade, og som også *Flensborg Avis* erklærede sig enig i:

“Vi har forstået mange og autoritative udtalelser således, at den tyske nationalsocialisme af almindelige udenrigspolitiske og også af racemæssige grunde ønsker et godt forhold til Danmark og det øvrige Skandinavien. Disse ønsker deles naturligvis her i landet, og de medfører selvfølgelig pligter for den danske presse. Men når dette er sagt, tilføjer vi, at det dansk-tyske forhold først og fremmest og over alt andet bestemmes af Tysklands stilling til grænsen. De, der i Berlin taler om fælles germansk race, vil forstå, at demonstrationer, som de, der forberedes i Slesvig-Holsten og fra regeringspartierne side, nødvendigvis må fylde Danmark med både uro og med mistillid”.

Der skulle altså to til at holde fred – og således som *Flensborg Avis* gengav den almindelige danske opfattelse, så skyldtes ufreden først og fremmest grænsetyskernes rumlerier. Vel skulle der i det gode naboskabs navn bygges bro til Tyskland, men fronten ved grænsen blev heller ikke glemt.

Udenrigsministeriets Pressebureau mente dog, at man ikke skulle forlange for meget af pressen, og heller ikke “lade sig for stærkt opskræmme af de bistre miner, som de – af forståelige grunde – meget tjenstivrige tyske gesandter rundt om i landene finder det formålstjenligt at anlægge overfor blade, hvis tone formodes at ville skurre i nazi-regeringens øren, hvis den bliver bekendt dermed”. Berlin så egentlig nogenlunde roligt på, hvad der skete i Norden. Ganske vist skældte både *Hamburger Nachrichten* og *Reichsbote* ud over, at den danske presse ikke var tilstrækkelig ærbødig over for den nye tyske regering, men “jeg tror dog, det er at stille for store krav, hvis man forventer, at vi skulle ‘frisere’ den danske presse så grundigt, at et par organer med de to nævnte organers desværre alt for velkendte indstilling slet ikke skulle kunne finde noget at hænge deres hatte på. Altså: Vi gør stadig vort bedste med frisørværktøjet, men vi arbejder altså uden alt for høje febergrader”.⁷⁹ Det skal måske her tilføjes, at frisørarbejde af den nævnte art ingenlunde kun var et dansk fænomen. Også svensk presse havde i de første måneder efter den nazistiske magtovertagelse ført et meget skarpt sprog imod den nye tyske regering, og udenrigsminister Sandler havde svært ved at gøre pressen begribeligt, at denne tone skadede landets forhold til Tyskland.⁸⁰ I Sverige greb man sagen an på en måde, der ikke var ulig den danske, og tilsvarende i Holland måtte man se sig underkastet et tysk pres, som man forholdt sig til på en sammenlignelig måde.⁸¹

Hvor stor nytte, disse udenrigsministerielle anstrengelser gjorde, når det kom til stykket, var selvfølgelig et åbent spørgsmål. Gang på gang gik journalist-naturen over den udenrigsministerielle optugtelse, og man begyndte at stille sig spørgsmålet, om der skulle andre metoder i brug. Gesandten i Berlin, Herluf Zahle, så i en indberetning den 26. august 1933 i et brev til udenrigsminister P. Munch i temmelig desillusionerede vendinger tilbage på dansk presses dækning af begivenhederne i Tyskland igennem det forgangne halve år. Han havde de sidste måneder næsten dagligt henledt opmærksomheden på “unødvendige og lidet ønskelige offentliggørelser” i den danske presse og de politiske og økonomiske følger, de kunne få. Men lige meget havde det hjulpet: *Socialdemokraten* var

nu helt forbudt i Tyskland; der havde to gange været husundersøgelser hos *Berlingske Tidendes* korrespondent; *Politiken* var to gange blevet konfiskeret, og *Dagens Nyheder* var blevet konfiskeret dagen før. Det var Danmarks største, mest udbredte og mest ansete aviser, der var tale om.

Herluf Zahle tvivlede ikke på at Th. Stauning, P. Munch, Udenrigsministeriet og Udenrigsministeriets Pressebureau gjorde alt, hvad de kunne, for at råde bod på dette forhold, "men jeg kan ikke tilbageholde den bemærkning, at det forekommer mig, at de henvendelser til pressen, der hidtil har fundet sted, ikke har båret den frugt, som jeg havde håbet".

Gesandten foreslog derfor, at man tog mere drastiske midler i brug. Han understregede, at forslaget *alene skyldtes sagens alvor*: Han var ikke påvirket af miljøet i Berlin, understregede han; han var "liberalt opdraget og efter hele mit anlæg frisindet indstillet", og han forstod "særdeles vel, at den danske presse hverken kan eller bør endossere [godkende, forf.] det nye politiske system her i landet". Det ventede den tyske regering heller ikke, og den havde da heller ikke skredet ind over for artikler, som var en "naturlig fastholden af de frisindede principper, som altid har hersket og forhåbentlig altid vil herske i Danmark". De tyske indgreb havde derimod været foranledigede "ved ukontrollerede og ukontrollable gengivelser af sensationsmeddelelser fra udenlandske kilder, sat op med det sædvanlige sensationsmæssige udstyr, som desværre i højere grad, end jeg har set det i andre lande, karakteriserer selv den højststående del af den danske presse".

Under de nuværende alvorlige forhold måtte pressen efter Zahles mening være i stand til at nægte sig sensationer af denne art. Redaktørerne måtte indskærpe over for selv det mere underordnede personale, så "de er klar over hvad der skal med og hvad ikke, og i hvilken form". Herluf Zahles egen stilling overfor den tyske regering som Danmarks repræsentant blev direkte *svækket* på grund af den danske presse: "Enten tror de, jeg billiger pressen, eller også tror de, at alt, hvad jeg indberetter, ikke har nogen indflydelse hjemme" – at man altså der ikke regnede ham. Skulle det derfor ikke "under ekstraordinære forhold være muligt at tage ekstraordinære skridt, selvom disse ikke stemmer overens med den frisindede ånd, som præger den danske offentlige mening?"

Zahle foreslog altså *direkte indskrænkninger i ytringsfriheden af hensyn til Danmarks sikkerhed*. Han var "fuldkommen klar på, at andre lande gør sig skyldig i det samme, som finder sted i den danske presse, men dette er ikke noget argument imod, hvad jeg ovenfor har tilladt mig at anføre. Vi står såvel politisk som økonomisk på en anden måde overfor Tyskland, end måske noget andet land, og må måske derfor også anlægge andre synspunkter end andetsteds".⁸²

Hvis pressen ikke ville *høre*, så måtte den altså *føle*. Det siger en hel del om, hvor stor vægt den danske gesandt i Berlin lagde på, at den danske presse ikke tirrede det nye, uberegnelige Tyskland. Danmark var både på grund af sin handel og på grund af sin grænse nødt til at opføre sig endog *mere* forsigtigt end andre lande. Det var naturligt nok navnlig de tre danske repræsentanter i Tyskland: Herluf Zahle i Berlin, Marinus L.

Yde i Hamborg og Lauritz Larsen i Flensborg, der til stadighed manede til forsigtighed. Som et fjerde blad i firkløveret kan man i nogen grad regne *Flensborg Avis*, der i egen selvforståelse og ifølge "front og bro"-tanken fungerede som formidler mellem Danmark og Tyskland.

Lejlighedsvis foreslog de tre nævnte embedsmænd, at Udenrigsministeriet ved *direkte henvendelse* til den danske presse skulle forsøge at forebygge, at begivenhederne i Tyskland og de tyske magthavere "gøres til genstand for omtale i bladene på en sådan måde, at Danmarks omdømme i Tyskland og i særdeleshed hos den tyske regering derved lider skade". Desuden burde Udenrigsministeriet "i tilfælde af sådanne artiklers fremkomst" rette påtaler direkte til synderne. De foreslog endog direkte, at Udenrigsministeriet over for det tyske gesandtskab i København skulle give udtryk for, at Pressebureauet *selv* tog affære på eget initiativ i alle påkrævede tilfælde.

I Udenrigsministeriet var man nu betænkelig ved en sådan fremgangsmåde. Over for tyske klager gentog udenrigsminister Munch nemlig til stadighed, *at den danske presse var uafhængig og at regeringen ikke kunne gøre meget*, men at den naturligvis ønskede *en så neutral og objektiv fremstilling* af indre begivenheder og partiforhold i fremmede lande som muligt. Udenrigsministeriet skulle derfor passe på med at give tyskerne et for stærkt indtryk af det arbejde, man foretog sig over for pressen. Dels stred det imod udtalelserne om pressens uafhængighed, men det kunne desuden måske tilskynde det tyske gesandtskab til at vride armen om på P. Munch for at få ham til at benytte denne sin tilsyneladende indflydelse over for bladene.⁸³ Hvis tyskerne fik det indtryk, at den danske regering rent faktisk *øvede* indflydelse på pressen, så fik regeringen derved let et medansvar for, hvad der stod i aviserne. Den danske regering var altså interesseret i, at dansk presse ikke kritiserede Tyskland i alt for kraftige vendinger, men den var *samtidig* interesseret i, at Tyskland ikke fik det indtryk, at den havde nogen større indflydelse på pressen. Set i dette lys var den rolle, som *Flensborg Avis* tog på sig, en særdeles kærkommen hjælp: Udenrigsministeren kunne én gang om måneden holde sine fortrolige møder med redaktørerne og *Flensborg Avis* kunne i den mellemliggende tid minde dem om, hvad udenrigsministeren havde sagt.

Det var faktisk nødvendigt, for det var som om situationens alvor slet ikke var gået op for pressen. På *Politiken*, der regnedes for at være et regeringsblad, opererede man således i foråret 1933 med en plan om at sende nyheder, der formodedes at være ubekvemme for det nazistiske regime, fra korrespondenten i Berlin med motorcykelkurér til Flensborg, hvor Julius Bogensee, som var avisens korrespondent i Sydslesvig, så skulle fragte dem over grænsen til indtelefonering til redaktionen i København fra en telefon i Padborg. Derved kunne regimets aflytning af det tyske telefonnet omgås. Da konsul Larsen fik nys om den idé, manede han den meget grundigt i jorden. Et sådant arrangement ville ikke kunne forblive hemmeligt ret længe, og konsulen fremmanede de allehånde rædsler, som regimet kunne tænkes at ville nedkalde over mindretallet, hvis én af dets ledende personligheder blev grebet i at smugle "Greuel-Propa-

ganda" ud af landet: Der måtte regnes med, at myndighederne ville benytte sig af en sådan lejlighed til at lukke mindretallets skoler, forbyde *Flensborg Avis* og i allerhøjeste grad skade det dansk-tyske forhold.⁸⁴ Den kendsgerning, at *Politikens* korrespondent i Berlin hed Th. Steinthal og var af jødisk herkomst, gav – i betragtning af Goebbels' trusler mod de tyske jøder i tilfælde af yderligere kolportering af "Greuel-Propaganda" om Tyskland – planen et nærmest skrækindjagende perspektiv.

Der var faktisk kræfter i sving i Slesvig-Holsten, der arbejdede på at få *Flensborg Avis* lukket. Og begrundelsen var muligvis netop rigsdansk presses opførsel. Det var redaktør Ernst Schrøder, der forresten som ikke-nazist slet ikke havde det let under den nye regering, som den 16. marts 1933 henvendte sig til konsul Lauritz Larsen og fortalte, at "der i den sidste tid to eller tre gange er sket henvendelse til regeringspræsidenten i Slesvig med anmodning om at få *Flensborg Avis* forbudt". Ernst Schrøder var selv blevet spurgt til råds i den anledning. Regeringspræsidenten, Anton Wallroth, der var en mangeårig nær ven og kampfælle af Ernst Schrøder, var også selv gerådet i farezonen efter magtovertagelsen, men klarede frisag indtil sin pensionering i 1938.

Larsen indvendte straks, at der sandelig ikke havde været den mindste grund til at skride ind over for *Flensborg Avis*, hvilket Schrøder medgav. Men "nazisterne levede imidlertid for øjeblikket i en sådan sejrstrus, at der ikke skulle meget til, før de reagerede". Schrøders bekymring har utvivlsomt været ægte, og han har formentlig rent faktisk talt imod en lukning af *Flensborg Avis*. En lukning af avisen ville nemlig om noget forpeste forholdet mellem Danmark og Tyskland. Det kunne desuden bringe hans egen avis i Nordslesvig i fare – hans sidste faste holdepunkt i grænselandet efter nazisternes magtovertagelse.

Schrøder selv angav ikke nogen grund til, at nogen skulle ønske *Flensborg Avis* forbudt, men Larsen selv mente, at sådanne planer kunne tænkes at være ment som "retorsion" – gengældelse –, fordi "visse danske blade" havde omtalt de nazistiske førere på en hadefuld måde. Tankegangen var ikke urimelig, for det var netop argumenter af denne art, som regimet anvendte som begrundelse for den såkaldte jødeboykot. Men Lauritz Larsen understregede i sin indberetning, at *Flensborg Avis* ikke selv havde givet noget som helst berettiget grundlag for en indskriden; tværtimod havde bladet fra første færd indtaget "en fuldtud loyal stilling overfor den nye tyske regering og gentagne gange opfordret også den danske presse til at afholde sig fra alle sårende eller nedsættende udtalelser". Det er nærliggende at tro, at Lauritz Larsen har drøftet sagen med Ernst Christiansen, der således har været yderligere motiveret til at lægge en dæmper på dansk presse. Larsen indskærpede i hvert fald "endnu engang", at redaktionen burde vise "den yderste forsigtighed – ikke mindst med hensyn til de korrespondancer og privattelegrammer, som bladet modtager fra Berlin".⁸⁵ Det var altså tilsyneladende navnlig Kronikas korrespondancer, der var farlige.

Kronika var presseattaché Per Fabers ansvar. Men Kronika selv var for længst taget under behandling, ikke alene af Per Faber, men også fra en

anden kant. I april 1933 havde den flere gange tidligere omtalte Alexander Bogs, der i mellemtiden var blevet referent i *Auswärtiges Amts* presseafdelings skandinaviske afdeling, en privat samtale med Jacob Kronika over et glas øl. I årene umiddelbart efter magtovertagelsen gik han blandt pressefolk for at være "Hitlers nordiske pressechef". Det var altså en mand, hvis ord havde vægt.

Samtalen skete i forlængelse af Påskeblæsten [se s. 231], i ugerne inden Bogs skulle til København og der udtale et par beroligende ord. Bogs var SS-officer, *alter Kämpfer* med talrige blodige slagsmål med kommunister bag sig. Bogs talte flydende dansk og var dansk gift, og han var en personlig ven af Hermann Göring. Kronika har beskrevet ham således: "Hans menneskelige karakter er kendetegnet ved en hel del hidsighed, uligevægtighed, et fyrigt temperament. Men der kan slet ikke være tvivl om, at Bogs – som menneske – er ærlig og anstændig". Ifølge Kronika gik han endog blandt danske pressefolk i Berlin under navnet "vennen". Det var altså tilsyneladende en mand, der ville Danmark og dets journalister det godt.

Alexander Bogs lagde ud med at forsikre Kronika om, at de slesvigholstenske grænsestormere *ikke* havde opbakning i Berlin. Men så slog Bogs pludselig over "i en helt anden melodi", beretter Kronika. "Her har vi atter engang det uligevægtige temperament; de uovervejede følelsesudbrud. I høj grad typisk for Bogs, men i øvrigt noget, der forekommer hos såre mange nazister. De buser lige ud – logisk eller ulogisk – med *alt*, hvad der foregår inden i dem. Selvbeherskelse er en kunst, som Hitlerbevægelsens *alte Kämpfer* ikke har lært!"

Overvejet eller uovervejet – det, som "Hitlers nordiske pressechef" sagde til Kronika, gjorde indtryk: Bogs skulle, fortalte han, efter aftale med både *Reichsleiter* Alfred Rosenberg og udenrigsminister von Neurath skrive "en meget skarp artikel" til partiavisen *Völkischer Beobachter*. Artiklen ville således være udtryk for både *Auswärtiges Amts* og partiets holdning. Alfred Rosenberg var jo, udover at være chefredaktør for partiavisen, også leder af NSDAP's *Aussenpolitisches Amt*; partiets eget "udenrigsministerium", og han blev desuden regnet for at være nationalsocialisternes chef-ideolog som forfatter til det temmelig tågede værk *Mythus des 20. Jahrhundert*. Artiklen skulle vende sig mod "bestemte tendenser i Danmark", mod en "bestemt dansk aktivisme af udpræget tysk-fjendtlig, anti-nazistisk art". Forhåbentlig vil denne artikel "finde den rette modtagelse og forståelse i Danmark", sagde Bogs. Artiklen ville være usigneret, for "en embedsmand i AA optræder jo ikke som journalist". Helt uden betydning kan det nu ikke have været, at udtalelsen dermed fik en mindre officiel karakter. Heller ikke Hitlers Tyskland ønskede at fremsætte nogen bestemt erklæring om den dansk-tyske grænse. Alexander Bogs erklærede dog, at det måtte være tilstrækkeligt, at den stod i *Völkischer Beobachter*!

Der skulle to til at holde ro og fred, fortsatte Bogs. "Standser man i Danmark ikke den antityske og antinazistiske aktivisme, så kan vi heller ikke standse vore grænseaktivister". *Den danske presses behandling af tyske forhold kunne altså blive farlig for den dansk-tyske grænse. "De bliver nødt til*

at regne med en sammenhæng mellem de to ting, som jeg her prøver på at forklare Dem og som i realiteten danner baggrunden for min artikel til *Völkischer Beobachter*", udtalte Bogs:

"Set på længere sigt tvinger en realistisk bedømmelse os til at sige det således: *Får vi ikke ro i Danmark, så får vi heller ikke ro om grænsen og ved grænsen*. Så går – desværre, men uundgåeligt – hele *den nordiske politik* i stykker, som både Rosenberg og Göring og jeg selv ønsker at fremme med al vor styrke, og som har Hitlers fulde og udtrykkelige godkendelse. Danmark må sandelig *også* yde noget! Får vi ikke *ro* på de omtalte og sammenhængende felter, så vil vi i Berlin ikke længere kunne bremse *vore* antidanske grænse-revisionister. Jeg håber, at denne udvikling *ikke* skal finde sted. Men hvis det hele går galt – som De godt ved i så fald *mod* vor vilje – så vil der ikke mere af nogen som helst i Berlin kunne forhindres, at det må komme til at gå *hårdt imod hårdt mellem Tyskland og Danmark*. Så ender alle *vore nordiske* ønsker og bestræbelser in einer grossen Pleite (i en stor fallit). Og det vil jo så blive værst for Danmark" [fremhævelserne er originalens egne, forf.].

Bogs havde, beretter Kronika, "talt sig op til en slags hysterisk raseri". Og nu blandede han i sin ubehersketthed rent private ting sammen med de politiske:

"*Skal* det gå galt, sejrer den anti-tyske kurs i Danmark og sejrer som følge deraf tillige den anti-danske kurs i Tyskland, så kan De bande på, at jeg lader mig skille fra min danske kone ... *Skal* vi have kamp, så bliver det den *totale* kamp; så vil ingen af os, heller ikke jeg, heller ikke *Göring* og *Rosenberg* kunne holde sig tilbage".⁸⁶

Nazisternes "nordiske" holdning svarede altså i praksis temmeligt præcist til det velkendte tyske ordsprog: "Und willst du nicht mein Bruder sein, so schlag' ich dir den Schädel ein!"

Truslen om klø skal faktisk forstås ganske bogstaveligt: Hermann Göring gik så vidt som til at anvende direkte trusler om vold over for en forsamling af skandinaviske korrespondenter på en pressekonference i marts 1933, i hvilken Kronika deltog. Göring rasede over det "ophidselses- og løgnfelttog" – beretningerne om nazisternes voldelige fremfærd efter magtovertagelsen i den udenlandske presse – som han mente var plantet af socialdemokrater, kommunister og jøder. Göring afviste skarpt alle påstande om pogromer og forfølgelser af kommunister. Når regimet havde arresteret tusindvis af kommunister, så drejede det sig kun om de folk, der gennem de forløbne 14 år havde "bestjålet og æreskændet den tyske nation". Det var "utåleligt, når en bestemt presse i bestemte lande fremstiller os fra den nationale revolutions regering som gale hunde og afsindige mennesker". Korrespondenterne skulle i stedet "søge at forstå noget af den troens, den håbets og befrielsens stemning, som i dag besjæler det tyske folk. Tyskland oplever sin politiske og nationale vår". Göring, hvis første, nu afdøde kone havde været svensk, var "i allerhøjeste grad" interesseret i et godt forhold mellem Tyskland og Skandinavien; han betragtede Sverige som sit "andet fædreland". Men "så meget mere

har det såret og oprørt mig, at jeg netop i visse skandinaviske blade har set nationalsocialismens mænd og ikke mindst mig selv angrebet på den mest utrolige måde". Göring havde *personligt* forhindret, at "disse forførelige ting, der har stået i den skandinaviske presse, har fundet vej til de tyske blade. Jeg ved ikke, hvad der kunne være sket, dersom for eksempel *Völkischer Beobachter* havde citeret de pågældende ting". Det var klokkeklar trussel, for regimet var naturligvis helt herre over, hvad der stod i partiavisen og kunne hvornår det passede det åbne en pressekampagne imod et naboland. Det gjaldt altså om at gøre, som Göring sagde, ellers ...

Göring ville dog, fortsatte han, fremdeles træde i skranken for et godt tysk-skandinavisk forhold, da det jo ikke var de skandinaviske *folk*, der stod bag disse angreb. Göring sluttede sin pressekonference med den mildt sagt opsigtsvækkende erklæring, at dersom der "blandt de tilstedeværende var én af dem, der havde gjort sig skyldig i de pågældende fornærmelser, så ville jeg strejfe ministeren af mig, smide frakken og holde afregning".⁸⁷ Göring sigtede formentlig til den svenske redaktør Torgny Segerstedt, der i *Göteborg Sjöfarts- og Handelstidning* havde draget den – som det fremgår ikke ganske urimelige – sammenligning mellem ham og en gorilla. Men således var tonen i det nye regime. Det var den preussiske indenrigsminister og den tyske rigsdags formand, der talte således og truede journalisterne korporligt, hvis de ikke makkede ret. Det kunne ikke andet end gøre sin virkning.

Alexander Bogs anvendte helt den samme metode over for Kronika. Kort før sin afrejse til København i slutningen af april 1933, hvor han formodedes at glatte ud oven på Påskeblæsten, erklærede Alexander Bogs over for Kronika, at han ikke håbede, at forfatteren Marcus Lauesen, der havde været taler ved flere lejligheder under den danske nationale oprustning i Nordslesvig i foråret 1933, ville dukke op til pressekonferencen: "... *det* vil jeg sige Dem, *det* må ikke ske. De må kunne forhindre, at jeg skal møde en så dum dreng ved min københavnske pressekonference". Marcus Lauesen var måske nok en landskendt digter, men "sådan en uvidende fyr må lære at holde sin mund, når statsmænd og politikere fører ordet".⁸⁸

Det har ikke kunnet konstateres, om Kronika rent faktisk forsøgte at efterkomme Bogs' ønske. Men det er forbløffende, at en diplomat, der formodes at være på vej på fredsmision til et nabolands hovedstad, fremsætter udtalelser af en sådan art, hvis en nærmere bestemt person møder op til en offentlig pressekonference. Kronika var tilbøjelig til at mene, at det hovedsageligt var et udslag af et fyrigt temperament. Men det kunne også være en i grunden primitiv – men, netop fordi den ikke forventedes i diplomatiets verden, faktisk temmelig udspekuleret – måde at skræmme en journalist til at makke ret. Vold og trusler om vold viste sig faktisk som særdeles effektive midler i tysk udenrigspolitik op igennem 1930'erne. Og hvis en journalist på et stort dansk dagblad fik det indtryk, at både regeringen og dens embedsmænd i det land, han var udstationeret i, var tikkende bomber, så ville det alt andet lige formå ham til at udvise større forsigtighed.

Der er på denne baggrund næppe noget at sige til, at *Flensborg Avis* forsøgte at holde en lav profil – og ansøre dansk presse til at gøre det samme. I Udenrigsministeriets Pressebureau konstaterede man den 20. april 1933, at *Flensborg Avis* "for tiden" skrev "med bomuld om penneskraftet. Frygten for et forbud står at læse mellem linjerne, men at avisen under den forhåndenværende situation udviser forsigtighed er jo i øvrigt kun rimeligt og naturligt, selvom man må beklage, at bladet er under tryk og tvang".⁸⁹ Næsten hver eneste uge løftede Ernst Christiansen pegefingeren advarende over for dansk presse, enten i form af en passende dansk – ofte ministeriel – udtalelse, der kunne bringes i citat, i form af en lille epistel – eller direkte i en ledende artikel: "Sensation om Tyskland står på dagsordenen i mange landes presse", hedder det for eksempel i en typisk epistel på forsiden den 17. maj 1933. "Med vældige overskrifter males de værste muligheder på væggen. De enkelte blade sætter dog de indløbne rygter og meddelelser op på meget forskellig måde. Under alle omstændigheder er tiden meget alvorlig også for Tysklands nabolande. Godtkøbs hoveren og forhastede domme er ikke på deres plads. Den forstandige danske presse vil tjene både det danske folks og hele menneskeslægstens tarv bedst ved så vidt muligt at behandle stillingen roligt og sagligt skelne mellem pålideligt nyt og en sensation, der bygger på rygter og gisninger".⁹⁰

Faldt end de fleste af Ernst Christiansens stadige formaninger over for dansk presse på stengrund, så høstede de dog stor påskønnelse i det danske udenrigsministerium. Lejlighedsvis diskuteredes avisens formaninger mand og mand imellem i udenrigstjenesten. Konsul Larsen sendte den 12. februar 1936 et udklip af dagens *Flensborg Avis* til Udenrigsministeriet. "Naturligvis har redaktionen ret. Vi, der bor i udlandet, føler næsten daglig, hvor lidet gavnlige de danske hovedstadsbladets rabalder-journalistik er for Danmark. Men kan der gøres noget?"⁹¹ A.J. Poulsen svarede – med en i grunden temmelig præcis analyse af årsagen til fænomenet:

"Ak ja, hvem er ikke enig med dig og *Flensborg Avis* om dette fænomens fordømmelighed! Man kunne måske også fristes til at sige: dets barnagtighed – som en flok smådreng, hvis højeste livsytring er frembringelsen af den størst mulige larm. Denne særlige form for støjplage er jo af amerikansk oprindelse, og den er vel indført i tro på, at den giver forretning, at den, der kan råbe højest, kaprer de fleste kunder. Dette synspunkt gør ikke sagen selv mere tiltalende, men hænger jo sammen med den kendsgerning at driften af et stort bladforetagende i vor tid først af alt er en forretningsvirksomhed. Men dermed er også sagt, at ondet er vanskeligt at modvirke. Kunne man endda henvise til sikre eksempler på, at en bladforretning kan trives vel uden den megen støj. I dansk presse er vel de to mest fremtrædende eksempler på en stiltfærdig journalistisk opsætningsteknik *Jyllandsposten* og *Flensborg Avis*, og af disse er vel det ene en meget fin forretning, men det andet – omend af særlig grunde – til gengæld en meget dårlig, så disse eksempler har ingen slagkraft. Selv om det med sandhed kan siges, at rabalder-journalistikken ikke blot gør skade udadtil, men også indadtil virker fordærveligt ved at oprive den hjemlige læseverdens i forvejen tilstrækkeligt belastede nerver, tror jeg ikke det ville nytte at give sig til at prædike moral. Der yntes for tiden

herhjemme lidt om, at det måske af valutahensyn blev nødvendigt at skride til indskrænkning af importen af avisepapir. Men jeg tvivler på, at selv en sådan kur ville hjælpe, thi redaktionssekretærerne er så forelskede i overskrifternes tam-tam-musik, at de, hvis spaltepladsen blev indskrænket, ville lade det gå ud over teksten fremfor over den larmende opsætning. Når du spørger: Men kan der gøres noget? har jeg derfor at måtte svare: Nej, det er håbløst!⁹²

Analysen var helt lig Ernst Christiansens. Den manglende tillid til nytten af moralprædikener forhindrede nu ikke, at man i Udenrigsministeriet var tilfredse med *Flensborg Avis'* hyppige opsange. Man fandt det uden tvivl *nyttigt*, at dansk dagspresse således jævnlige blev mindet om sit udenrigspolitiske ansvar. Men som det er fremgået, gentog *Flensborg Avis* ikke blot, hvad P. Munch lige havde sagt. Den gentog også, hvad embedsmænd som Alexander Bogs i *Auswärtiges Amt* sagde. For hvis det var rigtigt, at den nye tyske regerings syn på det dansk-tyske grænsespørgsmål var afhængigt af, hvordan den danske presse behandlede Tyskland, så gjaldt det om at holde en særdeles lav profil. Fra grænsetysk side forsøgte man nemlig i foråret 1933 at sætte grænsespørgsmålet på dagsordenen.

6.11. Påskeblæsten. Den "slesvig-holstenske" og den "berlinske" linje – forår 1933

I februar-marts 1933 begyndte der at lyde højrøstede krav om grænserevision i Slesvig-Holsten, og Ernst Christiansen tog straks skarpt til genmæle. Nationalsocialismens sejr havde "fordrejet hovedet" på visse grænsetyskere, men de greb det helt forkert an: "Vi misunder ikke nogen, som søger styrke i at præke et skånselsløst *had*, vi ved ikke, om der kan findes en styrke i sligt, der holder til en virkelig alvorlig prøve".⁹³

Det var netop dette, slesvig-holstenerne med den nye formand for *Schleswig-Holsteiner Bund*, borgmesteren i Egernførde, dr. Wilhelm Sievers i spidsen, forsøgte. Sievers, der var PG (Parteigenosse) med lavt partinummer og *Alter Kämpfer*, indledte i foråret 1933 en kampagne mod grænsen, der skulle blive kendt som *Påskeblæsten*. Han erklærede i sin tiltrædelsestale midt i marts 1933, at *Schleswig-Holsteiner Bunds* hovedopgave lå nord for den nuværende "voldsgrænse". Allerede den 24. marts 1933 satte Sievers handling bag ved ordene: Ved mindefesten i Slesvig by på årsdagen for den slesvig-holstenske rejsning i 1848 holdt han en flamme-tale.⁹⁴ Talen var "opsigtsvækkende" bemærkede *Flensborg Avis* den 26. marts 1933. Det var ikke for meget sagt: "Vi vil ikke længere tåle den uret, danskerne øvede i 1918 og 1920", erklærede Sievers. "Vi vil aldrig anerkende denne grænse. Vi vil sørge for, at grænsen revideres og det således, som vi bestemmer det, og ikke efter danskernes vilje. (...) Vi har nok af at lade os foreskrive af et lille folk, hvorledes grænsen skal se ud!" I Nordslesvig skulle stemmejernet sættes til og Versailles-traktatens lænker sønderrives: "Vort mål er skabelsen af et Stortyskland, som står under ordene i aftalen fra Ribe [fra 1460, forf.]: *Up ewig ungedeelt*⁹⁵", og videre: "Vi vil skribe dem ind i øret, at vi vil have Nordslesvig tilbage! Når

man taler om danskerne som nordisk broderfolk, hvis slægtskab med os vi skal tage hensyn til, så vil vi møde disse brødre med den bedste nordiske dyd, med kampens oprigtighed og ærlighed. Vi må og vil sige dem klart og iskoldt, hvad vi vil!”⁹⁶

Det var Sievers’ hensigt med sin tale at mobilisere det tyske mindretal i Nordslesvig for nationalsocialismen og at sammensmelte den gamle, anti-danske slesvig-holstenisme og den nye tyske nazisme.

Slesvig-holstenerne og det danske mindretal havde diametralt modsatte forventninger til det nye regime: De første ville spænde dens aggressive nationalisme for kravet om grænserevision i Nordslesvig, hvorimod det for de sidste gjaldt om at fastholde nationalsocialisterne på deres erklærede nordisk-venlige linje. I spændingsfeltet imellem de slesvig-holstenske grænserevisionskrav og den såkaldte “berlinske linje” opstod et rum, indenfor hvilket det danske mindretal kunne – og forstod at – manøvrere.

Sievers’ udtalelser “talte for sig selv”, fandt *Flensborg Avis*; “de vil utvivlsomt vække opmærksomhed langt ud over grænselandet”.⁹⁷ Reaktionen var i første omgang formuleret i forsigtige vendinger, men de efterlod ingen tvivl om, at *Flensborg Avis* ikke agtede at lade udtalelserne passere uimodsagt. Ernst Christiansen gik i en leder med titlen *To taler* den 28. marts 1933 til modangreb. Med udgangspunkt i at Görings erklæringer til de skandinaviske pressefolk om, at han “i allerhøjeste grad” var interesseret i et godt forhold til Skandinavien, så berørte de udtalelser, som den nye formand for Schleswig-Holsteiner Bund havde fremsat, “meget ejendommeligt”. Sievers tog tilsyneladende slet ikke noget hensyn til dette den nye tyske regerings ønske. Også Danmarks nordiske broderfolk stod nemlig bag ved den dansk-tyske grænse. Ernst Christiansen konstaterede her for første gang den åbenlyse uoverensstemmelse mellem *Berlin* og *Slesvig-Holsten*. Og han påkaldte sig *hele Norden* til forsvar, for Sievers’ tale gav som ventet genlyd i hele Norden.⁹⁸

Der Schleswiger slog den 29. marts 1933 Sievers’ tale stort op på forsiden: Sievers var en offentlig person, borgmester i Eckernförde, formand for Schleswig-Holsteiner Bund, gammel nationalsocialist med et fint og lavt partinummer – og hans tale faldt omtrent sammen med den nye regerings tiltræden. Sievers’ udtalelser kunne derfor ikke andet end at *så tvivl om oprigtigheden* af den nye tyske regerings udenrigspolitik over for Skandinavien, skrev Tage Jessen. De grænsetyske revisionskrav var med andre ord et alvorligt *udenrigspolitisk problem* for centralregeringen i Berlin. Det var en fortolkning, der var som skræddersyet til at give stof til eftertanke i *Auswärtiges Amt*. Det var også meningen med den.

Den 5. april 1933 var 84-årsdagen for slaget ved Eckernförde, hvor slesvig-holstenske kystbatterier havde nedkæmpet to danske orlogsskibe. Det gav anledning til festligheder, hvor borgmester Wilhelm Sievers og pastor Johan Leopold Peperkorn, medlem af den preussiske landdag for NSDAP og partiets særlige “grænselandseksper”, tog ordet. Sievers var i sin offentlige tale, formentlig efter pålæg ovenfra, betydeligt mere dæmpet end ugen forinden. Det tydede altså på, at man fra centralt hold i Ber-

Dr. Wilhelm Sievers (1896-1966) blev medlem af NS-DAP allerede i 1922 og havde partimedlemsnummer 12.007. I 1931 blev han borgmester i Eckernförde og i februar 1933 formand for grænselandsorganisationen Schleswig-Holsteiner Bund. Hans voldsomme udfald mod grænsen i foråret 1933 udløste den såkaldte Påskeblæst, men det tyske udenrigsministerium, Auswärtiges Amt, fik snart lagt en dæmper på ham. Hans udnævnelse til overborgmester i Flensborg den 24. september 1933 førte mod forventning ikke til en skærpelse af forholdene for det danske mindretal. Foto ca. 1935. (Stadtarchiv Flensborg)

lin var opmærksom på problemet i forhold til Danmark. Men på et lukket møde samme aften rullede pastor Peperkorn sig ud. *Hejmdal*, der havde en mand *under cover* på stedet, kunne den 6. april 1933 bringe et referat fra mødet, og *Flensborg Avis* fulgte den 8. april 1933 efter.

Pastor Peperkorns udtalelser var mildest talt opsigtsvækkende: Nordslesvig måtte atter blive tysk, udtalte Peperkorn, og det kunne ske på tre måder: Enten ved krig, men den vej afviste han; ved folkeafstemning, men den vej betrødte han nødig; eller ved direkte forhandlinger mellem Danmark og Tyskland. Dette var den rigtige vej: Den dag ville komme, da Nordslesvig ville tvinge København til at gå til Berlin. Nordslesvigernes oprindelige kærlighed til Danmark var nemlig, på grund af landbrugs-krisen og den danske udsugning, nu – ifølge Peperkorn – afløst af et "infernalsk had", og snart ville vejen ligge "åben og fri for de brune bataljoner". Som et lyn ville nationalsocialismen tage Nordslesvig i besiddelse, "Ti, tyve, tredive, fyrre, halvtreds, tres, halvfjerds, ja firs organisationer" ville blive oprettet overalt i Nordslesvig med det formål at tvinge landet hjem til Tyskland igen, erklærede pastor Peperkorn med en sjældent set truende anvendelse af ti-tabellen.

Talerne, der blev refereret fyldigt i *Hejmdal*, vakte betydelig opsigt i hele Skandinavien og naturligvis navnlig i Danmark, hvor aviser og politikere af alle retninger tog kraftigt til orde. De danske og skandinavi-

ske reaktioner blev flittigt citeret i *Flensborg Avis*,⁹⁹ og man påpegede, at det var *Danmark*, der nu havde grund til at klage over tyske udtalelser og ikke omvendt!

Selv reagerede Ernst Christiansen dog sagligt og behersket. I en leder den 9. april 1933 påpegede han, at det tyske mindretals parti ved det seneste folketingsvalg havde opnået 13,2% af stemmerne. Og meget var åbenbart forandret, siden berlinske regeringsblade i 1919 havde udtrykt glæde over, at Danmark med sletningen af 3. afstemningszone i Tysklands mørkeste stund "lod det vederfares retfærdighed". Men én ting var dog ikke rokket:

"At Nordslesvigs befolkning i sit overvældende flertal trods krise og nød med hjerte og sind føler sig knyttet til sit gamle moderland, og at der syd for grænsen af 1920 findes en trofast dansk befolkning, der kæmper sin stiltfærdige kamp for at bevare hjemstavnens sprog og sindelag, der som loyale tyske statsborgere med kulturens rene våben gør sit yderste for at hævde sig som dansk forpost ved Nordens grænseskel. Og hertil har den krav på enhver landsmands inderlige medhu og villige støtte, ikke mindst i tider som dem, vi lever i nu".

Ernst Christiansen benyttede altså de slesvig-holstenske angreb på grænsen til at fastslå det massive danske flertal i Nordslesvig og opfordre til forøget dansk støtte til de danske sydslesvigere. De var en vigtig kontravægt til hjemmetyskerne og måtte ikke blive glemt i forsvaret for grænsen.

Den opsigt, som de to slesvig-holstenske hedsporers taler vakte i Skandinavien, fik den tyske regerings til at slå kontra. Alfred Rosenberg erklærede, at ingen havde "mandat til" at udtale sig på en sådan måde om den dansk-tyske grænse, som Sievers og Peperkorn havde gjort. Den nationalsocialistiske bevægelse stod aldeles fremmed over for noget som helst principielt modsætningsforhold til den danske nation, erklærede Rosenberg over for *Berlinske Tidende*. Alexander Bogs udtalte sig på en fredsmision i København – som allerede antydet – på lignende måde i beroligende vendinger.¹⁰⁰ Over for såvel den tyske grænsepresse som de førende personligheder i både nationalsocialistiske og slesvig-holstenske kredse understregede Alexander Bogs, hvor vigtigt det var at vise tilbageholdenhed i propagandaen for "ikke at skade forbindelserne til Danmark".¹⁰¹

Jacob Kronika talte ikke alene med Bogs, men også direkte med Alfred Rosenberg, som han kendte udmærket allerede før magtovertagelsen. Rosenberg erklærede over for Kronika, at den slesvig-holstenske "vår-offensiv" mod Danmark var "et af de alvorligste og mest forstyrrende tilfælde af brud på disciplinen". Kronika kunne være "forvisset om, at de herrer deroppe, som har holdt den slags taler, med al tydelighed får at vide, at de har forløbet sig". Også Hitler, hvem Rosenberg angiveligt forelagde sagen midt i april 1933, var enig i, at dette stod *i direkte modstrid* med partiets nordiske politik. Både Hitler og Rosenberg var ifølge Kronika "opbragte" over slesvig-holstenernes "private udenrigspolitik".¹⁰² Det var altså tilsyneladende erklæringer fra allerbedste kilde, som *Flensborg Avis*

kunne støtte sig til.

I *Der Schleswiger* den 12. april 1933 skrev Tage Jessen i en leder, at forudsætningen for, at den tyske revolution kunne fortsætte ublodigt, var *positivt samarbejde*. I den snævrere hjemstavn Slesvig var betingelsen, at "de to lejre står over for hinanden ikke blot som front, men også som bro". Det var et indre tysk anliggende, hvordan det tyske mindretal stillede sig til nationalsocialismen, men hvis hjemmetyskerne troede at "kunne bestemme over Nordslesvigs skæbne, så lader de den afgørende faktor ude af betragtning, nemlig *de danske slesvigere*". Ernst Christiansen gav i en leder i *Flensburg Avis* den 13. april 1933 udtryk for lignende tanker. Han mindede om, at nationalsocialisternes valgsprog var "helhedens vel går forud for den enkeltes vel", og at Alfred Rosenberg havde givet udtryk for, at den tyske helhed ikke ønskede noget som helst modsætningsforhold til Danmark. Så burde "alt undgås, hvad der kan fremkalde et modsætningsforhold. Og dertil hører skurrende røster i grænsespørgsmålet". Den nuværende grænse var ikke i nogen måde afhængig af forbigående krisestemninger, men "dybt forankret i en rodfast befolknings sind. Det danske mindretal syd for grænsen har stillet sig den opgave at være front og bro. Det gælder ikke alene for de år, der svandt, men også de bevægede forhold, vi lever under nu, og det gælder ikke mindst fremtiden. (...) Dette forhold rummer et øget krav om at afdæmpe stedlige røster, så de mere kommer på linje med virkeligheden" [fremhævet af forf.].

Det stod allerede fra starten klart, hvordan *Flensburg Avis* agtede at bekæmpe de grænsetyske revisionskrav: Ved at stikke slesvig-holstenerne de nationalsocialistiske læresætninger lige i næsen og pege på det åbenlyse modsætningsforhold til den officielle tyske udenrigspolitik – og ved samtidig at lægge en dæmper på den danske presses kritik af det nye Tyskland.

Den tyske grænsepresse stak herefter piben ind. Udenrigsministeriets Pressebureau konstaterede den 20. april 1933, at "den ret ophidsede stemning, der kom til kende i den tysksindede del af grænsepressen", nu havde lagt sig. Forandringen var "så øjensynlig, at der ikke kan være tvivl om, at i hvert fald bladene syd for grænsen har fået bestemte ordrer om at holde sig i skindet". Alfred Rosenberg havde den 15. april 1933 skrevet en artikel i *Völkischer Beobachter* "Das deutsch-dänische Verhältnis" under mærket A.R. – det er Alexander Bogs' førømtalte artikel, og *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* havde den 16. april 1933 bragt den uden nogen kommentar. Også *Hamburger Fremdenblatt* havde omtalt den under overskriften: "Deutschland wünscht Freundschaft mit Dänemark". Men "gennemgående er det imidlertid meget lidt, ja ligefrem påfaldende lidt, der skrives om de begivenheder, som forud for påske satte sindene i bevægelse på begge sider af grænsen". *Nordschleswigsche Zeitung* adskilte sig dog fra sine kolleger syd for grænsen, idet den fortsatte polemikken med de danske blade; "ifølge sagens natur" kunne den ikke gå over til fuldkommen tavshed, men "tonen er dog helt igennem mere spagfærdig, og man har en stærk fornemmelse af, at bladet fra offensiven er gået over i defensiven".¹⁰³

6.12. Danmark og Norden i tysk udenrigspolitik 1933-1939

Det var en vigtig udenrigspolitisk forudsætning, at Tyskland grundlæggende var interesseret i et godt forhold til Danmark og Skandinavien. Dette ændrede sig ikke efter Hitlers magtovertagelse. Navnlig i de første år efter Hitlers magtovertagelse var Tyskland interesseret i ro udadtil, indtil den indre omorganisering, ensretning og ikke mindst oprustning af riget var fuldbyrdet. Det gjaldt om at modvirke den traditionelle anti-tyskhed i nabolandene og overbevise dem om Tysklands fredsvilje. Først når Tyskland militært set atter var stærkt, ville det være i stand til at forfølge sine udenrigspolitiske mål, nemlig for det første at blive kontinentets stærkeste militærmagt og dernæst på baggrund af sin militære styrke at gennemtvinge en revision af de grænser, som var blevet Tyskland påtvunget ved fredsslutningen i Versailles i 1919. Dette mål ville først være nået i 1938, fortalte Hitler sine ministre på et fortroligt møde allerede den 8. februar 1933. Da Hitler så rent faktisk fem år senere, i november 1938, da både Østrig og Sudeterlandet var indlemmet i Riget, kunne se tilbage på sine uhyre udenrigspolitiske triumfer, udtalte han for en forsamling af tyske journalister i München: "Omstændighederne tvang mig i årtier til næsten kun at tale om fred. Kun under fortsat betoning af den tyske fredsvilje og fredelige hensigter var det muligt for mig stykke for stykke at tilkæmpe mig det tyske folks frihed og give det de våben, som hele tiden var forudsætningen for det næste skridt". Tilføjelsen overgik endog dette udsagn i kynisme: "Det er klart, at der også er visse betænkeligheder ved en sådan årtier lang fredspropaganda; for det kan kun alt for let føre til, at der i mange menneskers hjerner sætter sig den forestilling fast, at det nuværende regime i sig selv er ensbetydende med viljen og beslutningen om under alle omstændigheder at bevare freden. Men dette ville ikke blot føre til en falsk bedømmelse af systemets målsætning, men ville fremfor alt også føre derhen, at den tyske nation, i stedet for at stå væbnet overfor begivenhederne, ville være fyldt af en ånd, der på langt sigt som defaultisme nødvendigvis vil føre til, at det nuværende regimes gevinster atter tabes".¹⁰⁴ Blandt dem, der meget længe troede på Hitlers fredsvilje, var folkene på *Flensborg Avis*.

I de første år skulle der altså herske fred ved de tyske grænser. Grænse-spørgsmålene skulle naturligvis hele tiden holdes åbne, men Tyskland skulle udadtil kun forlange *ligeberettigelse* med de øvrige stormagter og desuden erklære sin oprigtige fredsvilje så ofte, det lod sig gøre. Den tyske propaganda skulle udadtil forlange frie og retfærdige vilkår for nationale mindretal i det hele taget og for de tyske mindretal i særdeleshed – og på længere sigt derved holde de tyske mindretals håb om engang at kunne vende *heim ins Reich* ved lige.

Med en sådan politik nyttede det heller ikke noget at udtale sig aggressivt om den dansk-tyske grænse eller at gå for hårdt til værks over for det danske mindretal i Sydslesvig – eller dets presse, – for dette ville skade den tyske udenrigspolitik's troværdighed. Hverken det lille danske mindretal i Sydslesvig, der vel talte ca. 5-8.000 mennesker, og ej heller det noget større tyske mindretal i Nordslesvig, der talte ca. 25-30.000 mennesker, spillede nogen betydelig rolle i tysk udenrigspolitik set i forhold til de mange millioner tyskere i Sudeterlandet, Østrig og Polen. Det er karakteristisk, at de slesvigske forhold kun meget sjældent var på dagsordenen i *Auswärtiges Amt*. Mindretals- og grænsespørgsmålet her blev betragtet som et ubetydeligt problem, som nok skulle blive løst på den ene eller den anden måde. Den dansk-tyske grænse var ganske vist også en del af Versailles-komplekset og burde derfor *principielt* revideres, og i *Auswärtiges Amt* opererede man lejlighedsvis med tanker om en *symbolsk* grænserevision, der i så fald formentlig ville komme til at omfatte Tønder og Højer sogne i vest og Kollund skov i øst, umiddelbart nord for Flensborg. Men Tyskland ville ikke *påtvinge* Danmark en sådan løsning; Danmark skulle *frivilligt acceptere* den, fordi den ville gøre en gammel skade god igen. Dette var i hvert fald, hvad Alexander Bogs, referent i *Auswärtiges Amts* nordiske kontor, udtalte under private former over for Jacob Kronika i foråret 1933.¹⁰⁵ Heller ikke i NSDAP's eget "udenrigsministerium", *Aussenpolitisches Amt* under ledelse af Alfred Rosenberg, der var gennemsyret af nordiske drømmerier, spillede den dansk-tyske grænse nogen større rolle.

For Hitler selv var det dansk-tyske grænsespørgsmål helt igennem periferet. Da Hitler som nævnt besøgte Flensborg den 23. april 1932 forud for det preussiske landdagsvalg, altså på et tidspunkt, hvor han endnu ikke var under regeringsansvar og hvor NSDAP ellers ikke var kræsen med valget af emner i sin valgpropaganda, nævnte han i sin tale på stadion ikke den dansk-tyske grænse med et ord. Det havde ellers været en god lejlighed til at mobilisere de slesvig-holstenske vælgere.¹⁰⁶ Hitler omtalte i det hele taget meget sjældent i perioden 1933-1938 forholdet de til nordiske lande overhovedet. Og når det skete, var det altid med fremhævelse af det gode og venlige naboforhold, der herskede mellem disse lande og Tyskland. De skandinaviske lande var da også omfattet af Hitlers tilbud om ikke-angrebspagt i foråret 1939. Det var et tilbud, som Danmark ikke kunne afslå – og som det derfor som det eneste af de skandinaviske lande tog imod.

Intet tyder på, at Hitler på noget tidspunkt i løbet af 1930'erne har næret noget stærkt ønske om at revidere den dansk-tyske grænse. I hvert fald ikke, hvis det skulle ske på bekostning af et venskabeligt forhold til de nordiske lande. Selvom Tysklands stigende militære styrke og rigets voksende selvbevidsthed med tiden gjorde hensyntagen til Danmark og Norden mindre påkrævet, så forandrede Hitlers synspunkt sig ikke grundlæggende i løbet af 1930'erne, heller ikke under krig og besættelse, og i dette synspunkt samstemte *Auswärtiges Amt* fuldstændig. Også her bestræbte man sig igennem hele perioden på at opretholde et godt

udenrigspolitisk forhold til Norden. Selv efter besættelsen af landet den 9. april 1940 forsøgte Tyskland at opretholde illusionen om, at de to lande stod i venskabeligt forhold til hinanden. På grund af den særlige besættelsessituation i Danmark, "fredsbesættelsen", som var Hitlers egen opfindelse, fik *Auswärtiges Amt* endog stærkere grunde til at fastholde et godt forhold til Danmark og ikke sætte samarbejdspolitikken over styr: Det var nemlig *Auswärtiges Amt*, der i Danmark – i modsætning til alle andre besatte lande – havde det største ord at føre. Men kun så længe der fandtes en dansk regering at forhandle med.

Nordslesvig var altså for lille et spørgsmål til, at Hitler gad beskæftige sig med det. Hans planer for Norden gik i en helt anden retning, nemlig som forbundsfæller i et Storgermansk Rige, som skulle oprettes, når Tyskland engang havde vundet krigen. Set i dette perspektiv befandt Norrland og Lofoten sig faktisk lige så meget i farezonen som Nordslesvig.¹⁰⁷ Under alle omstændigheder var det *Auswärtiges Amts* klare holdning, at hverken uro om det dansk-tyske grænsespørgsmål eller alt for åbenlys undertrykkelse af det lille danske mindretal i Sydslesvig eller dets avis måtte belaste forholdet til Danmark.

Det var ikke slesvig-holstenernes *mål* – grænserevisionen – man var uenig i i Berlin. Det var de *midler*, der var taget i anvendelse, og som man mente havde virket mod hensigten. Men det blev fra foråret 1933 tydeligt, at der bestod en alvorlig divergens mellem den "berlinske" og den "slesvig-holstenske" linje. Det er her forresten værd at bemærke, at både Ernst Schröder, pastor Johs. Schmidt-Vodder og regeringspræsidenten i Slesvig, Anthon Wallroth, udenrigspolitisk ikke kunne anerkende den slesvig-holstenske linje, således som den blev forsøgt nyformuleret af Wilhelm Sievers og pastor Peperkorn. I en henvendelse til Berlin truede de angiveligt alle med at træde tilbage, med mindre der blev grebet ind over for Sievers og Peperkorn.¹⁰⁸ Ernst Schröders modsætningsforhold til Wilhelm Sievers, som vi senere skal høre mere om, synes således cementeret i forbindelse med Påskeblæsten. Det betød ikke, at Ernst Schröder stod på den "berlinske" linje, men blot, at hans "slesvig-holstenske" linje var en anden og mere diskret, end den, som Sievers og Peperkorn stod for.

NSDAP's *Aussenpolitisches Amt* og *Auswärtiges Amt* var i det dansk-tyske grænsespørgsmål helt på samme linje. Også i *Auswärtiges Amt* havde man noteret sig de skarpe reaktioner i hele Skandinavien; de tyske legationer i København, Stockholm og Helsinki meldte alle om enstemmig nordisk opbakning bag Danmark og betoning af, at Danmarks sydgrænse også var Skandinavians sydgrænse. Den tyske gesandt i København, von Richthofen, frygtede, at der kunne opstå en *enig skandinavisk front*, vendt imod Tyskland, og at denne kunne finde sammen med Frankrig og England. Denne frygt deltes i *Auswärtiges Amt*. I juni 1933 indberettede von Richthofen, at Tysklands forhold til Skandinavien nu stod ved en skillevej – nu var det enten-eller: Den slesvig-holstenske grænseagitation måtte ifølge Richthofen ophøre med det samme. De hel- og halvofficielle udtalelser af Rosenberg og Bogs i april 1933 havde ganske vist beroliget

sindene noget, men så længe den tyske grænsepresse fortsatte sin heftige agitation, drog man i Danmark den slutning, at den tyske regering enten var magtesløs over for slesvig-holstenerne eller spillede dobbeltspil. Det var netop dette, både Tage Jessen og Ernst Christiansen havde påpeget. Statssekretær von Bülow i *Auswärtiges Amt* mente, at den eneste måde at forbedre forbindelserne til Skandinavien på var at indstille den udfordrende polemik ved grænsen og forsøge at overbevise danskerne om, at Tyskland ikke havde til hensigt med voldelige midler at fremtvinge en grænseændring.¹⁰⁹ Dette medførte, som vi skal se, at Ernst Schröder atter langsomt kom ind i varmen som den rette grænse-landsekspert, efter i en periode at have været *kaltgestellt*.

Det er påfaldende, som von Richthofen og Herluf Zahle reagerede og argumenterede næsten fuldstændigt ens. Begge så det som deres opgave at medvirke til at bevare et godt forhold mellem Danmark og Tyskland, begge så med stærk misbilligelse på kræfter i offentligheden, der modarbejdede denne opgave og begge udtrykte irritation over, at det ikke var så ligetil at lægge en dæmper på hedsporerne.

6.13. "Front og bro" som våben mod slesvig-holstenerne – Hitlers fredstale 17. maj 1933

Da nu "den berlinske linje" var fastslået, tog *Flensborg Avis* fat på at fastholde slesvig-holstenerne på den formentlig nationalsocialistiske dydens smalle sti:

Den "sejrende folkebevægelse i Tyskland lægger megen vægt på racerenhed. Den ser på det danske og de nordiske folk som racebeslægtede folk. Formentlig vil ingen af de tyske ordførere i grænselandet, som har talt Danmark hårdt til, tage afstand fra denne opfattelse af det danske folk som racebeslægtet. Men når de så selv er fyldt af tro på det tyske folk, af stolthed og selvhævdelseskrav på dets vegne, hvor kan de så misforstå dansk elskværdigt væsen i den grad, at de mener, at dette racebeslægtede folk skulle være blottet for de nævnte egenskaber. Trods vanskelige geografiske og historiske kår har det danske folk hævdet sig mindst lige så længe som der har været et tysk folk til. De tyske ordførere gør sig selv og deres folk en tjeneste ved at gå ud fra, at dansk ærekærlighed, dansk tro på sit folks ret og vilje til at hævde den i indre styrke og varme er jævnbyrdig med tysk. På dette grundlag banes der bedst vej for gensidig forståelse af hinandens tankegang".¹¹⁰

"Front og bro" var her helt klart et våben, som kunne bruges imod slesvig-holstenerne, og hvis det kom an på det, indlod Ernst Christiansen sig gerne på en debat på nationalsocialistiske præmisser om race og blod. Også på en sådan slagmark var han sikker på at have ret.

Hitlers store fredstale den 17. maj 1933 syntes at bekræfte Ernst Christiansens forventninger til det nye regime. "Det unge Tyskland nærer en grænseløs kærlighed til og trofasthed mod sit eget, men netop derfor respekterer og forstår det de andre nationers fædrelandsfølelse", erklærede Føreren blandt andet. "Vi kender ikke germaniseringens begreb ... Vi be-

tragter de øvrige europæiske nationaliteter som givne kendsgerninger. Franskmand og polakker skal ikke laves om til tyskere, som man prøvede på før krigen". Det var *En fredstale fra Berlin*, fastslog *Flensborg Avis*. Ernst Christiansen hæftede sig navnlig ved Hitlers forsikring om, at...

"...Tyskland fralægger sig alle erobringstanker og kun vil benytte den i Versailles-traktaten hjemlede forhandlingsvej. I denne forbindelse nævntes kun grænsen mod øst, samtidig med at de nye staters eksistensret anerkendtes og enhver folkelig tvang afvist. Kanslerens uforbeholdne anerkendelse af nabofolkenes med det tyske folks jævnbrydige livsret og afvisning af enhver tvangsgermanisering kan fra dansk side kun opfattes som en kraftig underkendelse af den sidste tids udæskninger imod Danmark. Vil man følge Føreren, som det idelig forsikres, så må det ventes, at ophavsmændene til udæskningerne indordner sig under den kurs, rigskansleren højtideligt har fastsat i hele verdens påhør, og dermed hjælpe med til, at der skabes tillid i de andre lande til rigskanslerens ord".¹¹¹

I en stor leder den 19. maj 1933 var Ernst Christiansen ikke helt fri for at hovere over Hitlers tale og dens betydning for grænsetyskheden. Han tog *fuldstændig Hitlers tale til indtægt for sin egen "front og bro"-tankegang*, som han for sit eget og de danske sydslesvigeres vedkommende tilbagedatede til tiden umiddelbart efter 1920. I 1920'erne var der ved tilvejebringelsen af en mindretalsfrihed syd for grænsen og senere ved de "nye toner" omkring 1930 blevet skabt muligheder for en mellemfolkelig tilnærmelse, som det danske mindretal altså allerede – ifølge Ernst Christiansen – havde tilstræbt meget længe. Nationalsocialismens sejrsgang i Tyskland i forsommeren 1933 var *fuldbyrdselsen af denne udvikling*, erklærede Ernst Christiansen: Men eftersom den tyske nationalsocialistiske bevægelse var opbygget på Førermagten og Føreren i et og alt bestemte kursen og skulle lystres, så havde man fra dansk side "med stigende forundring set, at skønt det nationalsocialistiske program ud fra race-standpunktet rummede en tilnærmelse til de nordiske folk, og skønt der fra Førerens side end ikke i hans store tale på Flensborg stadion den 23. april 1932 var ytret nogen som helst uvenlighed imod det danske folk eller rettet nogen krav til det, så er i landet nord for Elben fra nogle hold den tyske omvæltning blevet benyttet til en hensynsløs skærpelse af forholdet til det danske nabofolk igennem sårende udtalelser og krav om udlevering af dansk statsområde".

Men Hitlers tale var ikke til at misforstå: Han havde talt om nationalsocialisternes forståelse for andre folkeslags nationale følelser, sindelag og berettigede livskrav, og erklæret, at "idet vi i grænseløs kærlighed og troskab hænger ved vort eget folk, respekterer vi også de andre folks rettigheder ud af dette samme sindelag og ønsker af vort inderste hjerte at leve i fred og venskab med dem".

Det var et citat, der passede på en prik med Ernst Christiansens "front og bro"-tankegang. Når Hitler desuden havde afsvoret enhver germanisering og havde erklæret, at de europæiske nationer omkring Tyskland var en given kendsgerning, som "ingen historisk tænkelig begivenhed" kunne ændre, og at Tyskland ikke krævede noget for sig selv, som det

ikke var rede til at give andre, så var der ifølge Ernst Christiansen hermed umisforståeligt fastlagt "en klar linje mellem det tyske og det danske folk".

Hvis slesvig-holstenerne og hjemmetyskerne ville handle i Hitlers ånd, "så må det billedligt talt kunne siges: Ned med våbnene! Hvem der vil regne sig til det nye Tyskland, som har den dybeste forståelse for andre folkeslags livsret, kan ikke møde det danske folks selvfølgelige hævde af sin livsret og livspligt og dets fremstrakte hånd med udæskninger. Her er et af de tilfælde, hvor den forsikring, som det nye Tysklands Fører i hele verdens påhør har givet Tysklands nabofolk *allerførst må stå sin prøve*". I en skæbnesvanger tid afhang meget af, "om Tyskland hos de andre folkeslag kan skabe tillid til sit ord, til det ord, som det nye Tysklands Fører højtideligt har givet på dets vegne. Grænsetyske udæskninger imod det danske folk skaber eller fæstner ikke nogen tillid, men kan kun undergrave en groende tillid, de kan kun undergrave den ikke alene hos det danske folk, men også hos de nordiske brødrefolk, hos det engelske folk og hos andre folkeslag".

Slesvig-holstenernes grænserumlerier havde altså ifølge Ernst Christiansen *vidtrækkende udenrigspolitiske konsekvenser* for tilliden til Tyskland, ikke alene i Danmark. "Den tyske bevægelses Fører, det nye Tysklands Fører har talt, og på det tyske folks vegne har den tyske rigsdag enstemmigt godkendt hans udtalelser. Hvem der vedkender sig hans førerskab, har den pligt at sørge for, at hans ord kommer til at stå til troende. Der er i få måneder ødelagt ikke så lidt af, hvad der i en årrække var gjort af brobygningsarbejde. Vi får se, om dette arbejde nu genoptages i den ånd, som rigskansler Hitler tydeligt har tilkendegivet".¹¹²

De følgende dage og uger fremhævede *Flensborg Avis* gang på gang uoverensstemmelsen mellem Berlin og Slesvig-Holsten og gik i rette med grænsetyske forsøg på at forklare, at Hitlertalen ikke nødvendigvis betød et tysk afkald på Nordslesvig. Med Hitlers tale havde Ernst Christiansen fået et arsenal af citater, han kunne slå sine grænsetyske modstandere i hovedet med. Det gjorde han hyppigt i den følgende tid – og disse havde intet forsvar at stille op heroverfor.

Eftersom man ikke kunne argumentere *imod* Fører-ordene, gik man fra grænsetysk side i stedet over til at slå formentlig danske "udæskninger" og uretfærdigheder over for det tyske mindretal stort op i pressen. Og hvis man ikke kunne finde nogen aktuelle uretfærdigheder, så greb man tilbage til historien – både tiden med sprogreskripterne mellem de slesvigske krige 1850-1864, den formentlige "voldførelse" ved Versaillesgrænsen af 1920 og Danmarks senere "udsugning" af landsdelen og forsøg på "opsugning" af det tyske mindretal blev flittigt omtalt. Fra grænsetysk side *ville* man ikke anerkende, at Danmark havde nogen som helst ret til Nordslesvig, og navnlig *Flensburger Nachrichten* og *Nordschleswigsche Zeitung* blev atter og atter af Ernst Christiansen belært om, hvad *virkelig* nationalsocialisme var.¹¹³

Som en høj vogtede *Flensborg Avis* over de meddelelser om Danmark og navnlig Nordslesvig, der fandt vej til tysk presse. Når det blev påstået,

at Nordslesvig havde været gældfrit i 1920, men efter tretten års dansk styre nu var en fattiggård, hvis befolkning længtes efter at komme tilbage til Tyskland, så blev disse påstande gang på gang gendrevet og stemplet som usande, og det blev gang på gang anholdt, at de tyske grænseblade lavede sensationer på småting.¹¹⁴ Ofte på ledende plads – og næsten dagligt på bagsiden i yderste venstre spalte – blev meddelelser fra *Nordschleswigsche Zeitung*, *Flensburger Nachrichten*, *Schleswiger Nachrichten*, *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, *Kieler Nachrichten* eller tidsskriftet *Der Schleswig-Holsteiner* gendrevet og imødegået. Det var i første spalte, yderst til venstre på bagsiden af *Flensborg Avis*, at de daglige forpostfægtninger med de slesvig-holstenske grænseflyttere blev udkæmpet. Utrætteligt, hver dag, uge efter uge, måned efter måned, år efter år anholdt *Flensborg Avis* udtalelser fra grænsetysk side, argumenterede imod dem og redegjorde for sit danske synspunkt på det dagsaktuelle emne. Det var en skyttegravskrig langs stivnede fronter, for ingen af parterne rykkede sig så meget som en spaltmillimeter. Men for læsere i grænselandet var det af ikke ringe værdi, at de tyske avisers udlægning ikke fik lov til at stå uimodsagt.

Det var den tyske grænsepresse, der ved sin fremfærd mod grænsen ifølge Ernst Christiansen bar hovedansvaret for den danske mistænksomhed over for Tyskland: "Man har nået at tirre sindene i Nordslesvig og i Danmark, og den danske presses holdning over for Tyskland har ikke kunnet undgå at påvirkes heraf".

Derimod indtog den officielle nationalsocialistiske presse i hertugdømmet ifølge Ernst Christiansen en "iøjnefaldende korrekt holdning over for nabolandet og nabofolket. Såfremt denne breder sig til den øvrige presse og såfremt der ud over korrektheden mærkes nogen vilje til saglig respekt og forståelse, så vil man få svar, som man har råbt i skoven".¹¹⁵ Ifølge Ernst Christiansens udlægning var det helt klart den gamle slesvig-holstenisme, der var problemet – og nationalsocialismen, der måske var løsningen på det.

6.14. National mobilisering i Nordslesvig – Ung Nordisk Grænsevagt

På det tyske mindretal i Nordslesvig virkede Sievers' og Peperkorns oplysende taler under Påskeblæsten efter hensigten. Tilslutningen til nationalsocialismen steg, navnlig blandt de unge.¹¹⁶ Men også den danske side i Nordslesvig mobiliserede: Der blev taget initiativ til flere store nationale gymnastikstævner, hvor den nordslesvigske danske ungdom skulle demonstrere, at den – sund og stærk – stod parat til at tage fædrenes forsvar for danskheden op. *Flensborg Avis* fulgte både udviklingen inden for det tyske mindretal¹¹⁷ og den nationale danske mobilisering tæt.¹¹⁸

De første store danske tilkendegivelser som reaktion på de tyske provokationer fandt sted i Haderslev den 18. april 1933 og i Tønder den 12. maj 1933.¹¹⁹ Røret om grænsen vækkede den nordslesvigske danskhed, og i en ledende artikel på Tøndersiderne den 12. maj 1933 hed det, at sønderjysk ungdom nu *endelig* havde fået "noget virkeligt at samles om og

tale om. (...) Her i Nordslesvig burde partipolitikken træde i baggrunden, og på ny burde alle danske kunne samles om dette ene: *Det nationale*; det er på *dette* område, Nordslesvigs hovedopgave ligger, det har de senere tiders tildragelser tydeligt vist". Tønderstævnet blev dækket fyldigt og begejstret i *Flensborg Avis* som en ny, dansk vækkelse.¹²⁰

Ernst Christiansen glædede sig over denne vækkelse, der gik over Nordslesvig og Danmark i foråret og forsommeren 1933. Han havde med undren måttet lytte: "Var dette virkelig det samme folk, hvis største aviser var mest fyldte med småtterier, det samme folk, som havde så meget andet at tage vare på end det nationale arbejde i sit grænseland, det samme folk, hvorom ordførere for det tyske mindretal i årenes løb havde fremhævet, at det var madkært og selvglad, at det i de afgørende spørgsmål lod stå til og ikke var historieskabende, det vil sige, at det lod andre forme sin skæbne?" Disse påstande var ikke rigtige, det så man nu. Det var tvært imod *Flensborg Avis*, der havde haft ret, "når det mange gange som en selvfølge har forudsat, at der i folkesindet i Nordslesvig under misnøje og økonomiske bevægelser hvilede en dansk reservekraft, som om fornødent ville bryde frem med magt, således at de, der havde drømt om en tysk morgenrøde nord for grænsen, ville forbavses". Dette var nu ved at ske: "Gode mænd samledes fra hele landsdelen. Fra alle partipolitiske lejre bruste røsterne sammen i en enstemmighed. Møder holdtes trindt omkring 'af den gode gamle slags'. Noget var genfødt, som glædede det ældre slægtleds sind".¹²¹

Lige som hans egen generation for 30 år siden efter en længere periode med nedgang var rykket ind på den nationale scene med begejstring, således rykkede nu en ny generation frem i det nationale grænseforsvar. Det var netop en sådan "genfødsel" i hver ny generation, som Ernst Christiansen havde lyttet og længtes efter.¹²² Men det var nødvendigt med kamp- og offervilje, skrev Ernst Christiansen i en leder på Dybbøldagen:

"... når vi for vort indre øre hører kanonernes dødstorden fra Dybbøl den 18. april 1864, så blandes den nu med jublen hin skønne juledag i 1920, da Danmark tog det danske Nordslesvig hjem til sig, og det bliver klart for alle, at uden en 18. april havde det danske folk ikke fået lov til at opleve en 11. juli. Thi der skal værnes om og kæmpes for enhver ret, selvom den er soleklar. Og strides skal der også – med åndelige våben – for Danmarks og Nordens nye grænse, selvom den kaldes den retfærdigste i Europa. Selv den tryggeste arv og den selvfølgeligste ret kræver sin indsats og sine ofre, om de skal hævdes".¹²³

Ernst Christiansen fremmanede op til det store stævne på Dybbøl den 11. juni 1933 sin vision for den danske og nordsleslesvigske ungdom og den stemning, som stævnet skulle holdes i, når tusindvis af unge samledes "for at vidne om dansk vilje til at hævde dansk ret og styrke og værgе dansk liv". Det var ganske vist ikke muligt "på forhånd at sikre sig den ånd, der skal bære tilkendegivelsen, den tone, som skal strømme igennem sindene, det u håndgribelige og det ubegribelige, som skal skælve og dirre i luften, bringe sindenes strenge til at svinge og uimodståeligt samle

dem i et mægtigt, stigende brus, der forener de mange tanker i en fælles vilje". Men der skulle komme *mere* ud af det end blot en enkelt dags samling. Den danske ungdom skulle vækkes; den skulle se og opleve det samme næsten religiøse glimt af historisk og national erkendelse, som Ernst Christiansen selv levede for:

"Skal *det* komme ud af dagen, som vi venter, så må der i ethvert ungt sind blive et øjeblik, da de midt i sommerdagen ser forsvarerne segne bag dugen den røde på de sønderskudte volde. Først i et sådant øjeblik slår den unge vilje den dybe rod i hjemstavnens og fædrelandets grund som en borgen for, at viljen bliver til dåd, til sejt udholdenhed, til offermod gennem årene, der kommer.

De unge vil forstå, at her kalder deres folks sag på dem, en sag, som gør drenge til mænd, en sag, som kræver manden helt ud, en sag, som gør alt det gode, vi ejer, dobbelt værdifuldt for os, som lukker sindet op for vort lands skønhed, for dets linjer, dets mening, for solens strålepragt og månens sølvskær, for sommervindens kærtegn og stormens vælde, en sag som kræver alt og giver alt.

Vore unge vil forstå, at verden gennemgår en brydningstid uden lige, at det store tyske nabofolk rækker og strækker sig for at frigøre nye kræfter, at tiden af det danske folk kræver hele dets kraft genfødt i den nye slægt. Denne må være rede til at tage byrden på sine skuldre, rede til at gå ind i en styrkeprøve, hvori taget aldrig må slappes, rede til at tage sin part af arbejdet og sliddet og ofrene på alle områder, også rede til at gå i spidsen, hvor det gælder om at række danske forposter en broderhånd.

Når dansk offervilje tæt og sejt stemmer sig i vejret, når den danske ungdom skulder mod skulder løfter byrden, når det danske folk med nordisk stolthed løfter sine øjne fra jorden, så vil det aftvinge de andre folkeslag den respekt, som det selvfølgelig har krav på, og så vil der banes ny vej for den mellemfolkelige tilnærmelse, som er alle danskes ønske".¹²⁴

Det var ikke alene i Nordslesvig, at danskerne var ved at vågne. Også over hele Danmark mente Ernst Christiansen at kunne spore noget i samme retning. Men det måtte ikke blive en forbigående stemning, for ganske vist stod naturligvis "det nye Tysklands rigsledelses forsikringer til troende, når de tager afstand fra angrebssignaler mod Danmarks grænse og udtaler ønske om et godt forhold til de nordiske folk". Men "den gamle Adam" havde igen vist sig "lyslevende i udbredte tyske grænselandskredsens grænsflytningsønsker". Endvidere måtte man huske, at "selv under den fredeligste tyske udenrigspolitik over for Norden vil den folkelige styrkeprøve og kappestrid i Sønderjylland blive fortsat. Og der må ikke være tvivl om, at den mægtige nationale bølge i Tyskland vil give ny styrke til den tyske indsats, der vil blive pågående lige op til Kongeåen og søge at drage nytte af det danske erhvervslivs modgang". Denne bevægede tid skulle gerne bringe det udbytte, at "videre kredse af det danske folk indser, hvor stor og påtrængende og livsvigtig den danske opgave er i Sønderjylland". Tilkendegivelser, møder og resolutioner kunne være gode nok til at sætte tingene på plads, "men deres mange ord vil henvejres, såfremt de ikke bliver indledningen til de mange hverdages, måneders og års seje vagthold og uafsladelige arbejde". Dette "danernes virke" var lige så vigtigt nu som for tusind år siden, og Nordslesvig hav-

de pligt til at "gå i spidsen og give eksemplet i erkendelse, i årvågenhed, offervilje, samling om det vigtigste" – altså om *det nationale*.

Samlingen i Nordslesvig skulle føre til den *totale nationale mobilisering i Danmark*: "Det må kunne gøres klart i en tid, da vort store nabofolk sætter arbejdet på nationen som det første og sidste, at international stræben vil komme til at hænge i luften og splittes for alle vinde, når den ikke igen den nationale selvhævdelse har rod i fædrene jord. Det folkelige og det mellemfolkelige er to sider af den samme sag, to udslag af menneskets naturlige selvudfoldelse". Altså uden front, ingen bro!

Nordslesvig var vågnet og havde...

"...tilkendegivet sin danske vilje, så den ikke er til at misforstå. Det gør sin virkning. Men nu venter vi, at Nordslesvig med ny kraft tager fat på sit danske arbejde. *Flensborg Avis* har igennem årene mange gange lyst efter det danske folks fornyelse i ung dansk kraft. Der er brug herfor nu. Den unge kraft må føjes til de ældres indsigelse. Vi trænger til en ild og begejstring, som senere bliver til seghedens stille glød. Vi trænger til et samlet dansk folk, som efter et fornyelsens vårbrud giver sin erkendelse, sin udholdenhed, sit mod og sin tro i menneskeslægtens kamp for tilværelsen".¹²⁵

Nazismens gennembrud i Tyskland førte rent faktisk til dansk samling i Nordslesvig. Den fremmede de sønderjyske socialdemokraters tendens til at slå ind på en klar dansk linje; der blev i det hele taget skabt et tværpolitisk dansk samarbejde, der gav bredde og styrke i nationalitetskampen op igennem 1930'erne. Dette nye, tværpolitiske samarbejde førte blandt andet til dannelsen af *Grænsesogneres Danske Samfund*, der varetog nationalpolitiske opgaver, ikke mindst forberedelsen af politiske valg. Og det førte til en national mobilisering af den danske ungdom i Nordslesvig, der foreløbig kulminerede i det store ungdomsstævne på Dybbøl den 11. juni 1933, hvor 40.000 unge deltog, og som mundede ud i stiftelsen af *Det unge Grænseværn* med Peter Marcussen i spidsen.¹²⁶

Flensborg Avis' slog ungdomsstævnet stort op. Det lagde beslag på hele forsiden den 13. juni 1933 og fik med over fem fulde sider en storslået dækning. Ernst Christiansen fremhævede i en leder, at de danske og nordiske unge talere med det "videste udsyn" havde peget på to opgaver: At skabe et fast bindeled mellem alle ungdomsforeninger i Sønderjylland og at "arbejde for at gøre Norden til en åndelig stormagt, bygget på de to grundpiller: Kristendom og vor fælles nordiske kultur – en fredens, en frihedens, en forsoningens højborg" [fremhævet af forf.].

Om dansk og nordisk ungdom engang ville kunne mødes med den "nordiske bevægelse", der var rejst i Tyskland, afhang af to ting: "At grænsen ligger fast, og at samvirke sker i nordisk ånd, ikke efter gammelprøjsiske metoder". Således var dansk og nordisk vilje, fastslog Ernst Christiansen, "i hele den lange række af taler ikke et udæskende ord imod det tyske nabofolk. Redebonhed til også i fremtiden at arbejde på tilnærmelse mellem Norden og Tyskland, men som en selvfølgelig forudsætning krævet: Respekt for grænsen!"

Peter Marcussen stiftede kort efter på opfordring af H.P. Hanssen *Det unge Grænseværn (DuG)*, som i *Flensborg Avis* fik en særdeles ihærdig støtte. Det hed i *DuG's* appel til ungdommen ved dets oprettelse, at den "vældige nationale begejstring til samling for Tysklands glørværdige fremtid" ville betyde et øget pres på grænsen, og derfor var "samling nødvendig for i denne vanskelige tid at vedligeholde og styrke folkets nationale og kulturelle bevidsthed". *DuG* skulle arbejde for at styrke "dansk og nordisk åndsliv ... Det gælder vort folks frihed, det gælder Nordens sag". Appellen var underskrevet af blandt mange andre H.P. Hanssen for Sprogforeningen, Hans Jepsen Christensen for Skoleforeningen og H.P. Hansen for Grænseforeningen.¹²⁷ Der var dansk samling over hele linjen.

Flensborg Avis gav fra september 1933 hver torsdag *DuG* en hel side i avisen: *Ung Nordisk Grænsevagt* med løsenet *Front og Bro* på hver sin side af de slesvigske løver. *Ung Nordisk Grænsevagt* var selve essensen af det, *Flensborg Avis* ønskede at fremme, hed det i programartiklen den 7. september 1933:

"Front mod fortyskning og grænseflytning, bro fra det danske folk og de nordiske folk til det tyske og ud i verden, bro til mellemfolkeligt samarbejde for fred og fremskridt. Den mægtige nationalsocialistiske bølge i Tyskland, som taler om nordiske racetanker, har efter vor mening bud til os. *Den vil efter vor mening blive farlig for Nordslesvigs danskhed og Danmarks og måske Nordens indre fred, hvis ikke netop dens kraft bliver en mægtig tilskyndelse for os til en folkelig genfødsel til frivillig samling om at værne, hvad Norden har vundet af frihed, om at sætte selvdisciplin i stedet for disciplin ved toang, selvkritik i stedet for kritik mod andre* [fremhævet af forf.]. Vor ungdom venter efter nye signaler, som kan levendegøre vort folkeeje i dens sind".

Ernst Christiansen fremmanede de unge idealer, han ønskede at fremme: "Vi har ikke brug for støbegods fra fremmede forme, vi skal have helt vort eget, en nordisk slægt med ny nordisk livsvilje". *Hvordan* den ville komme til at se ud, vidste Ernst Christiansen ikke:

"Efter dansk fortid venter vi ikke, at en fuldt færdig skikkelse, fuldt rustet til den nye tids dyst, skal springe ud af vort folks hoved. Det må roligt bryde på og gennem gæring må vi nå frem til en afklaring. Vi vil føre en kamp, men i sit inderste væsen skal den være vækst, skal den bæres af ydmyghed og styrke, skal den være helliget af det blod og de tårer, som kampen om Sønderjylland har kostet vor slægt og vort folk. *Hvad vi længes efter, hvad der med magt vil arbejde sig frem i vort sind, er noget ungt, noget sønderjysk, noget dansk, noget nordisk, smeltet sammen i en malm, hvis rene stærke tone kan føje sig ind i menneskeslægten hyldest til den, der skabte den mærkelige verden* [fremhævet af forf.]. Ikke i had til anden mands øje og virke, men i kærlighed til vor egen odelsret og fædrearv, ikke kun som front, men også som bro ville Nordens grænsevagt gerne gøre sit banebryder-arbejde for mandig nordisk livsviljes genfødsel. *Kampen for det daglige brød lægger beslag på mange kræfter. Den skal føres med alvor og sejhed. Men den er os ikke nok, vi kan ikke leve på den, vi vil have noget mere at leve for. På en trættende ørkenvandring vil vi have noget at se frem til og op til. Den rød-hvide dug og vore brødre-folks korsbannere skal vaje foran os. Vi vil uden hovmod og våbenklirren synge det frie, mægtige Nordens sang. Vi vil have noget at begejstres for, noget at tro på, noget at vie vort liv til med ung kraft og kærlighed*" [fremhævet af forf.].¹²⁸

Tættere kommer man næppe det ideal, som Ernst Christiansen heller ikke

selv kunne definere mere konkret, men som han længtes inderligt efter: Politisk og national *samling*, og *front og bro* som et dansk-nordisk *alternativ* til nationalsocialismen.

Fra grænsetysk side reagerede man tvært på den unge, danske mobilisering ved Dybbøl-stævnet i juni 1933. Det store stævne med 40.000 unge, der bekendte deres danskhed og erklærede sig villige til at forsvare Nordslesvig, gav de tyske aviser et forklaringsproblem. For hvordan harmonerede dette med påstandene om, at landsdelen var kernetysk og udpint, udhungret og desperat efter at komme "heim ins Reich"? *Nordschleswigsche Zeitung* satte antallet af deltagere til ca. 15.000 – langt under halvdelen af det virkelige tal, og valgte at spotte over de "rolige og mætte" rigsdanske. Man skrev, at den danske ungdoms stævner i Tønder og på Dybbøl var et udslag af "den dårlige samvittigheds angst" – danskernes "dårlige samvittighed" over "voldførelsen" af den nordslesvigske selvbestemmelsesret i 1920 gav sig altså nu, da Tyskland atter var stærkt, udslag i panik.

Det "hovmod, der her skyder til vejrs, er noget, som vi danske har ført en ihærdig kamp imod gennem mange år på vor egen mark", skrev Ernst Christiansen i en leder den 17. juni 1933. "Hvis de pågældende blade havde den mindste fornemmelse af, hvorledes en sådan tone virker på de fleste danske, ikke mindst på danske slesvigere, hvorledes den ligefrem byder os ikke alene sjæleligt, men legemligt imod, så ville den måske blive lidt mere varsom". Dog, måske var det netop denne daglige dosis, som danskerne trængte til: "Vi bliver let for rolige og tillidsfulde. Tiden kræver, at vi tager os sammen. Hvem ved, om det ville lykkes på fyldestgørende måde, hvis vi ikke fik en så kras hjælp dertil fra tysk side".¹²⁹ Ernst Christiansen mente dog midt i juni at kunne begynde at se en mere afdæmpet tysk tone, hvilket formentlig skyldtes, at "der var givet klar besked fra Berlin".¹³⁰ Det var der også.

Auswärtiges Amts indgriben viste sig allerede ved den store, slesvig-holstenske bekendtgørelse i Rendsborg den 18. juni 1933. Denne skulle ifølge Sievers have været optakten til fornyet grænsekamp, men endte med at få et mere afdæmpet forløb, for Sievers' talemanuskript var først blevet finkæmmet for provokationer af både *Auswärtiges Amt*, *Aussenpolitisches Amt* og Propagandaministeriet – og til sidst skrevet fuldstændigt om i *Auswärtiges Amt*. Også Alfred Rosenberg skrev personligt til Sievers og pålagde ham tilbageholdenhed.¹³¹ Det er dog værd at bemærke, at Berlin ikke *offentligt* desavouerede Slesvig-Holsten.

Den nye, nationalsocialistiske tyske centralregering havde i Ernst Christiansens øjne med sin indgriben i Påskeblæsten bestået sin *anden* meget vigtige prøve. Man havde *først* afvist at efterkomme *Flensburger Nachrichten*'s ønske om at slå mindretallet i hartkorn med kommunisterne, og nu havde man endda temmelig direkte sat en stopper for slesvig-holstenernes ønsker om en offensiv mod grænsen. Og den nye nationale vækkelse havde *samlet* det tyske folk, der nu i begejstring tog fat på at *genrejse* Tyskland. Dette førte til, at Ernst Christiansens lod flere af sine forbehold mod

nationalsocialismen falde, og både han – og navnlig Kronika – begyndte at se mere positivt på den nye bevægelse. Måske den tyske nationalsocialisme kunne bidrage positivt til den danske vækkelse? Måske den tyske nationalsocialisme og den begyndende danske nationale vækkelse kunne befrugte hinanden, så der i *fronten og broen* mellem dansk og tysk kunne opstå et spændingsfelt, der kunne frigøre bundne kræfter i *begge* folk?

TORS DAG DEN 7. SEPTEMBER 1933

Ung Nordisk Grænsevagt

Front

Bro

Dansk Ungdomsvirke i Sydslesvig

Dets Stilling til det nye Tyskland

Ud fra det danske Mindretals strengt loyale Holdning over for den tyske Herbergsstat — en Loyalitet, der aldrig har været og ej heller i Dag er knyttet til eller bestemt af den herskende Regeringsform — er ogsaa uden videre det danske Ungdomsvirkes Stilling over for det nye Tyskland givet!

Som tyske Statsborgere er vi unge

Overgreb. Rigs-Ungdomskontoret vil desuden indrømme de nationale Mindretals Ungdomssammenslutninger en Særstilling, idet enkelte Forordninger, der har til Formaal at »sensrette« og indordne de tyske Ungdomsorganisationer under en Helhedsledelse, ikke vil finde Anvendelse over for Mindretallets anmeldte Ungdomsforeninger. Saaledes

en Følgeskrivelse blev gjort udtrykkelig opmærksom paa, at saafremt Garantierne og Undtagelsesstillingen ikke blev opretholdt, saa maatte Anmeldelsen betragtes som ikke sket.

Dette Standpunkt indtoges dog ikke af de polske Ungdomssammenslutninger i Tyskland. De betragtede Rigs-Ungdomstøverens Forordning som en Forholdsregel over for det tyske Folks Ungdom og som dem uvedkommende, da deres Medlemmer, selv om de var tyske Statsborgere, ikke tilhørte det tyske Folk, men dannede en Folkesamfund for sig selv. De medførte Ungdoms-

Ungdomstillægget om torsdagen Ung Nordisk Grænsevagt – forkortet UNG – var med Flensburg Avis første gang den 7. september 1933. Tillægget kom som en direkte konsekvens af den nationale ungdomsvækkelse, der fandt sted i Nordslesvig i sommeren 1933 som en reaktion på Påskeblæsten. Det var Ernst Christiansens hensigt at give den sønderjyske ungdom et forum, hvor den kunne udvikle den nationale vækkelse - og hvor han til dels kunne styre den i den retning, han ønskede. (Dansk Centralbibliotek).

7. FLENSBORG AVIS OG NATIONALSOCIALISMEN – 1933-1934

7.1. En tidens røst. Kronika anbefaler en “dansk nationalsocialisme” – april 1933

Sidst i april 1933 gik den “tyske revolution” ind i sin anden fase. De konservative og tysk-nationale blev angrebet for at være “reaktionære sabotører”, og det blev erklæret, at enhver, der stillede sig imod Hitler, ville blive betragtet som en folkeforræder, ligegyldigt hvilket fortegn han så mødte med. I *Flensborg Avis* berettede Kronika – ikke helt uden skadefryd – om denne udvikling, der gjorde det af med den tyske nationale højrefløj, som han havde frygtet mere end nationalsocialisterne.¹ I løbet af april-maj kollapsede hele den tyske opposition. Socialdemokraterne (SPD) var dem, der holdt stand længst, men den 1. maj 1933 bemægtigede nationalsocialisterne sig arbejdernes internationale kampdag og gjorde den til *Tag der deutschen Arbeit*, og dagen efter stormedes alle socialdemokratiske bygninger, dets bladhuse, banker og fagforeningshuse. Partiets og fagbevægelsens formuer beslaglagdes og SPD måtte i rigsdagen den 17. maj 1933 give Hitlers politik sin tilslutning. En måned senere, den 22. juni 1933, blev partiet forbudt.

Hvor meget man i Flensborg fik med om de voldelige udskejelser, der i foråret 1933 fandt sted flere steder i Tyskland, er et åbent spørgsmål. Helt uvidende har man næppe været. Men begivenhederne blev forbigået i tavshed. *Den tyske revolution* blev tvært imod beskrevet som en temmelig ublodig proces, der tilsyneladende for størsteparten af tyskernes vedkommende skete helt frivilligt og endda under udfoldelse af stor begejstring. Der faldt i løbet af foråret og forsommeren ro over de ængstelige i Tyskland. Revolutionen var gennemført og kun få var døde. Og nu gik det efter alt at dømme atter fremad, godt hjulpet af en bred, folkelig begejstring og *national vækkelse* i det tyske folk. Den nationalsocialistiske presse benævnte dette fænomen: *Hitler-Frühling*.

Flensborg Avis blev på en måde selv en del af denne udvikling. Indtil april 1933 havde *Flensborg Avis*, ligesom mange af den borgerligt indstillede del af den tyske befolkning, stillet sig forbeholdent og afventende over for nationalsocialismen. Men i april 1933 faldt de fleste af Kronikas forbehold bort.

Det begyndte med et længere indlæg i *Flensborg Avis* den 21. april 1933 – dagen efter Hitlers fødselsdag. Indlægget blev trykt med overskriften *En tidens røst. Danmark og Tyskland og nationalsocialisme*. Dette indlæg – en redaktionel artikel var det nemlig ikke, hvad der antyder, at *Flensborg Avis* forbeholdt sig ret til at holde afstand til dens indhold – er meget væsentligt for forståelsen af Jacob Kronikas daværende syn på nationalsocialismen, hvorfor den her bringes *in extenso*. Den må samtidig ses som et selvopgør med hans egen hidtidige afvisning af nationalsocialismen:

“Heller ikke Danmark er sluppet for krise. Den økonomiske krise kender vi alle sammen. En del af os aner vel også, at der i et vist omfang findes en åndelig krise her hjemme i vort land!

‘Jeg er begyndt med at tro på Hitler’, siger en kendt landsmand; et klogt, varmhjertet menneske; en landsmand, der alle sine levedage har været stærkt interesseret i politik – specielt national og sønderjysk politik.

‘Vort folk ville kun have godt af et pust nationalsocialistisk ånd’, lyder talen et andet sted.

‘Dersom jeg var tysker, så ville jeg selvfølgelig være nationalsocialist.’ Disse ord hørtes inde i studenterforeningens bygning – af en mand, der gennem årene har talt til store kredse af danske unge [Niels Bukh, forf.].

Og så medaillens revers! –:

‘Det eneste, der duer noget i dag, det er kommunismen. Den, der virkelig vil noget, er kommunist. Vi er færdige med de gamle travere. Tider og forhold har skiftet – det nye marcherer frem.’ Dette sagde en ven i København, som hidtil ganske selvfølgelig har været marchfælle i national-konservative rækker.

En mand, der indtager en betydelig stilling i vort samfund, bekender, at hans søn, studenten, hylder de kommunistiske idéer. Faderen tager denne revolution inden for familiekredsen med den største sindsro. ‘Ungdommen gærer’, siger han. ‘De unge, der starter radikalt, bliver meget ofte de bedste borgere i landet’. Således lyder faderens trøst.

SOS-bevægelsens folk rejser landet rundt og hævder, at der for alvor er fare på færde. Gymnasie-ungdommen vælger den røde fane – *ikke* den med det hvide kors – men den med sovjet-stjernen!

Sandt er det, at vi i vort land møder kommunistiske idéer og ‘kommunistisk konversation’ hos mennesker og på steder, hvor vi af flere grunde skulle have lov til at vente en modsat livsanskuelse og samfundsopfattelse.

Inden uniformforbudet kom – det ramte de retfærdige med de uretfærdige –, da så vi omkring os danske SA-uniformer, kommunist-bluser og adskillige andre politiske ‘enhedsdragter’.

Der skældes ud herhjemme – på parlamentarisme og rigsdag; på de ‘gamle partier’; på politikerne; på pressen o.s.v., o.s.v.

Nye bevægelser – LS for eksempel – sættes i gang. Ikke altid husker man deres navne. Noget af det nyeste er vel den politiske retning, der kalder sig ‘Dansk Samling’.² Øjensynligt længes danske mænd og kvinder bort fra klasseskel og partiskel; længes efter en stor og dyb og inderlig samfunds-, folke-, fællesskabsoplevelse. – For resten har jo *Flensborg Avis* allerede gennem lang tid slået til lyd for ‘dansk samling’; samling i kampen mod al slags krise; brobygning fra stand til stand, fra parti til parti. Toner, som netop i vore dage giver genlyd!

Der er krise i Danmark. Der er også kamp og gæring i Danmark. Nyt banker på. Der ledes efter tro, som virkelig kan fylde sjælene.

Selvfølgelig kan forholdene og brydningerne i vort land slet ikke sammenlignes med udvikling og tilstande i for eksempel Tyskland. Absolut ikke! Har andre haft den voldsomme orkan, så er vi danske i vort fælles hjem hidtil vel nærmest kun blevet berørt af en sagte brise.

Og alligevel!

Vi spørger om Danmarks vej ind i den tid, som kommer. Skal også hos os de nye idéer – eller rettere sagt: gamle idéer i ny klædebon – samle vort folk til en fælles indsats af alle sunde og gode og opbyggende kræfter? Skal ‘dansk samling’, dansk genfødelse og dansk genrejsning nås gennem en ‘national revolution’?

Er dansk nationalsocialisme for alvor tænkelig?

Når attributtet *dansk* understreges, så er det ikke sikkert, at svaret på dette sidste spørgsmål skal lyde: *nej!*

For de fleste udlændinge betyder nationalsocialisme vel sagtens det samme

Jacob Kronika (1897-1982) kom til Berlin i sommeren 1932. Her fik han snart mange gode kontakter både inden for statsadministrationen og partiet. Den oprindeligt stærkt anti-nazistiske Kronika blev snart så fascineret af nationalsocialismen, at han fandt dele af den anbefalelsesværdig også i Danmark. Foto ca. 1940. (Arkivet og Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek).

som et hensynsløs-nationalistisk Tyskland. Det betyder som oftest: Potsdam-ånd; militær-begejstring; prøjsisk-altysk mentalitet. Mange ikke-tyskere nærer en dyb frygt for den tyske nationalsocialisme. De lægger mærke til dens bedømmelse af de sidste årtiers tysk og europæisk historie; de fæster sig ved vigtige begivenheder og forhold – den tyske politik forud for den sidste krig, 1914, fredstraktaterne, det nye Europa-kort –, hvor en forståelse med det nationalsocialistiske Tyskland efter alt at dømmes vil være en fuldkommen umulighed. De spørger bekymrede, om ikke den ny-tyske revisionspolitik vil ende med en ny ufred mellem landene. De taler om jøder, om marxister og kommunister under den tyske nationalsocialismes regime – og de ryster på hovedet og løfter hænderne til en skarpt afvisende gebærde.

Men dermed er endnu ikke afsagt en udtømmende dom om *nationalsocialisme som sådan* – om *nationalsocialisme som idé, som ideel bevægelse*.

Hånden på hjertet: Har de fleste dommere, der hidtil ikke kendte andet end omgående at bryde staven, hvor ordet nationalsocialisme faldt – har de egentlig vidst, hvad nationalsocialisme var og er?

Den ene sagde: Sorteste reaktion. Den anden sagde: National-bolsjevisme eller slet og ret bolsjevisme. Den tredje mente: Psykose; krise-fremtøning; beruselse. Den fjerde: Sammenblanding af uforenelige modsætninger o.s.v., o.s.v.

Hvad 'national' og nationalismen er, det ved man – som regel da. Men hvad nationalsocialismen forstår ved 'socialisme', det ved man *ikke* – som regel da! Lad nogle småbilleder fra Tyskland illustrere begrebet en smule.

I disse dage oplever man mærkelige ting i 'Det tredje Rige': Venner og bekend-

te, som indtil for nylig ligefrem hadede nationalsocialismen, de erklærer nu om stunder: Idéen er rigtig! De vil ikke lige med det samme melde sig under hagekorsbanneret – thi de ønsker ikke at blive ansete for vejrhane og ‘konjunkturpolitikere’. Men de bekender: At de selv er grebne af nationalsocialismen; tidligere har de slet ikke fattet tingene; de har i grunden aldrig læst nationalsocialistisk litteratur; deres kendskab til nationalsocialisme stammede fra angrebene mod Hitler. Nu har de set, at ‘Det tredje Rige’ ikke blev til katastrofe og kaos; de har læst Hitlers ‘Mein Kampf’; de har studeret det nationalsocialistiske grundprogram – og nu vil de sandelig ikke stå af sides. *Folkeoplevelsen, den nationale og sociale fællesskabsfølelse* er jo dog noget af det skønneste og største, som kan blive mennesker til del. Ganske vist synes de ikke om dette og hint i Hitlers program og metoder; ganske vist kan der øjnes alvorlige faremomenter i udenrigspolitisk henseende. Men *nationalsocialismen som sådan* hverken kan eller vil de afvise. –

Hver eneste dag vinder Hitler Tyskland over skarer af nye tilhængere. Det er ikke længere 48 procent af det tyske folk, som står ham imod! ‘Mon ikke Herr von Papen for længst er nationalsocialist? Og Seldte?’ [leder af Stahlhelm, forf.] Sådan taler folk sammen. I grunden er der vel kun én tysker, som man anser for ‘uhelbredelig’: Hr. Hugenberg!

Forleden sad jeg sammen med en tysk ven; et politisk hoved, en pennens mand. Han har været radikal venstre-politiker og altså nationalsocialismens fjende. Han er en personlighed med karakter og ryggrad. Og han fortalte:

‘Jeg er tilhænger af nationalsocialismen. *Det er jo et gammelt ideal.* Vor store tyske demokrat *Friedrich Naumann* har for år tilbage under parolen ‘nationalsocial’ kæmpet for det samme mål: Bort med klassekampen; bort med materialisme og egoisme; fællesnytte over egennytte; folket over stand og klasse; til kamp for det nationale og det sociale sindelag. Netop den, der har hjerte for de små i samfundet, for *arbejderklassen*, må bifalde nationalsocialismen. *Her er endelig en politisk idé, der taler til hjertet, til sjælen, til følelsen.* Her må alle være med, ikke mindst de såkaldte ‘marxister’ ...’

I private tyske kredse sporer man meget tydeligt, at *kommunismen* mere og mere smeltes bort af nationalsocialismen.

Moderne unge kunstnere – som tidligere aldeles ikke protesterede mod begrebet ‘bolsjevisme’ – begynder at stamme noget om, at Hitler har ret. Det er på tide, at kunsten får en ny stil. Ikke l’art pour l’art; ikke egensindige eksperimenter; ikke tilfældig leg med tingene; ikke international enshed og lighed over hele linjen; ikke løssluppen individualisme og liberalisme. Men: Tilbage til alvorligt arbejde, til sande værdier, til en kunst, som har forbindelse med folket og som folket forstår.

I Tyskland tales der i dag om *Gud*, om *kristendom* og *kirke* – af folk, som tidligere stod fremmede og benægtende over for alle religiøse anliggender.

Der skal tid til at fatte, hvor mægtig en begivenhed ‘den nationale revolution’ i Tyskland er. Denne revolution marcherer til stadighed fremefter, dag for dag.

I tysk nationalsocialisme er der visselig adskilligt, som udlændinge ikke forstår at billige. Men selve den nationalsocialistiske idé gør vel egentlig krav på at vinde alle ikke-bolsjevikkers bifald! Det må formodentlig blive godt, hvor et samfund lever sit fællesskabs-liv i den rette nationalsocialistiske ånd!

Og Danmark da?

Der findes jo en nationalsocialistisk bevægelse i vort land. Jeg ved ikke, hvor stort dens omfang er. Jeg har det indtryk, at det hidtil drejer sig om en lille flok, der tilmed er indbyrdes splittet. Der kendes i Danmark allerede flere retninger inden for nationalsocialismen – en omstændighed, som kunne tyde på, at der i vort folk og land ikke er grobund for nationalsocialistiske tanker!

Men krisen er der jo! Den økonomiske og den åndelig-politiske! Brydningen er der; utilfredsheden; længslen efter noget nyt og bedre, efter fængende og samlende mål og idealer!

Kan Danmark fornyes, styrkes og samles i nationalsocialismens ånd?

Dersom dette er tilfældet, så kan der naturligvis kun blive tale om *dansk* nationalsocialisme. *Frits Clausen* i Bovrup, *Ejnar Vaaben* ('Hagekors over Tyskland') og de herrer *Sommer* og *Knudsen* fra 'Kampen' og fra 'Danmarks Nationalsocialistiske Parti' har uden tvivl i alt for høj grad været ude om i et og alt at *kopiere Tyskland*.

Hagekorset (som emblem) vil næppe vinde frem i Danmark. Vil danske være nationalsocialister og leder efter et kampmærke, så behøver de så vist ikke at gå uden for de danske enemærker. Det nationalsocialistiske blad 'Kampen' viser hagekorset sammen med *Luren* fra den nordiske bronzealder. Hvorfor ikke nøjes med luren? Eller for eksempel bestemme sig for vort rigsmærke: *Løven*? Dermed ville danske nationalsocialister tillige understrege en *særlig forbindelse med Danmarks søndre grænseland* og med den vigtigste nationale opgave, som skal røgtes i det danske folk.

Uden tvivl vil også indsigtfulde tyskere forstå, at en *kopi* af tysk nationalsocialisme duer ikke for Danmark. Vor psyke er en anden. De sociale forhold er så langt fra ens i Danmark og i Tyskland. Man kunne fristes til at sige – uden at der dermed skal siges noget nedsættende om tyskere: Vi skal herhjemme i alt vort virke have både mere stilfærdighed og mindre fjendskab; mere kærlighed, mere inderlighed, mere tålmod. – Men selvfølgelig bør vel under alle omstændigheder det samme gælde for danske nationalsocialister som for de tyske: At de ved, hvad de vil. At de har troen på deres sag. At de har den ubøjelige vilje til at gå vejen til ende.

Ikke mindst må *danske slesvigere* have svært ved at forstå, at en tro kopi af tysk nationalsocialisme skulle være det rette for Danmark. I hagekorsets tegn har vi for nylig oplevet *de mest voldsomme angreb mod vor grænse*, mod Danmarks ret. Vi har ingen anledning til at udtale nogen mistanke angående det sindelag, der i Berlin, på officielt sted og inden for den tyske nationalsocialistiske centralledelse, næres med hensyn til Danmark og Danmarks stilling i Sønderjylland. Men de slesvigholstenske nationalsocialisters (tysksindede nordslesvigere iberegnet) sindelag, agt og vilje over for Danmark kender vi! Og vi ved af bitter erfaring, at de lokale slesvigholstenske signaler kan fremkalde vidtgående følger! Derfor må vi være på vagt – og vi er på vagt!

Danske nationalsocialister vil vanskeligt kunne føre en dansk grænsekamp under den tyske nationalsocialismes mærke! Ingen kopi! Er der i Danmark brug for nationalsocialisme, så må programmet, formerne og metoderne være *danske, dansk-nordiske!*

At den nationalsocialistiske idé som sådan, *den idé, der samler alle i et folk til ét folk*, er god og sund og rigtig, det er en ting. Om denne idé kan og skal føre Danmark ind i en bedre fremtid, det er en anden ting. Om Danmark skal have et nationalsocialistisk parti, eller om den nye nationale og sociale ånd kan vinde sjælene i vort folk, uden at et sådant parti dannes, det er et tredje spørgsmål. – Der er i det hele taget nok af spørgsmål. Det er allerede en del værd, om eftertanke og diskussion kan komme i gang.

Vi vil bevare og forsvare Danmark – med Guds hjælp. Vi ser, at der er brist og lyder i vort folk. Vi ser, at der er uklarhed, vildrede, utilfredshed – timelig og åndelig krise. *Vi ved, at der er længsler i vort folk*; længsler efter national og social fornyelse. Vi vil sundhed, kraft og styrke. Dansk-nationalt og dansk-socialt skal vort fædreland være. Vi skyer ikke de ofre, som skal til. Meget magelighed og nydelse

kan kastes over bord. Danmark skal besinde sig på sine bedste kræfter og evners kilde. Og som en sund og fri nation skal vort folk og vort land indtage den plads i nationernes samvirke, som tilkommer gamle Danmark!”

Klommen var underskrevet: “J.K”. – og fandt begejstret genklang i *Kampen*, ugeblad for den danske nazist Ejnar Vaabens parti *Danmarks Nationalsocialistiske Parti*.³ Artiklen var et fuldstændigt opgør med Kronikas tidligere afvisning af nazismen som redaktør af *Der Schleswiger*: Dengang havde han ikke vidst, hvad nationalsocialisme egentlig var, men nu havde han endelig forstået det. Der er grund til at antage, at nationalsocialismen kom til den let bevægelige Kronika på omtrent samme måde som danskheden havde gjort: Næsten som en åbenbaring; den var en gammel idé i ny klædebon; den var en samling af alle klasser i hele folket på nationalt grundlag; den var en idé, der talte til hjertet, sjælen, følelsen. Kronikas væsentligste indvending imod den danske nationalsocialisme, der allerede fandtes, var tilsyneladende, at den anvendte hagekorset, som han hellere så erstattet af luren eller løven. Som om det skulle betyde noget som helst!

Kronika, der nu definerede sig selv som “national-konservativ”, hvor han i 1920’erne vel strengt taget nærmest havde været dansk-national venstre-liberal, så det herefter som sin opgave at omlante nationalsocialismen til danske forhold, at omforme den, så den passede til danske og nordiske forhold. For var det måske ikke lige akkurat dette, “front og bro” gik ud på?

Kronika stillede spørgsmålet, om “den nye nationale og sociale ånd kan vinde sjælene i vort folk, uden at et sådant [nationalsocialistisk] parti dannes”. Dette var i hvert fald Ernst Christiansens håb: At de eksisterende partier ville blive besjælede af *folkefællesskabsfølelse*. Som han så det, var Socialdemokratiet i færd med at bevæge sig i national retning – og både han og Kronika gjorde, hvad de kunne for at lempe socialdemokraterne den rette vej. Den valgte metode: At pege på udviklingen i Tyskland som efterlignelsesværdig, var dog alt andet end taktisk velvalgt, for det var f.eks. denne artikel af Kronika om “nationalsocialisme i Danmark”, der mere end nogen anden vakte de danske socialdemokraters mishag og fik dem til at se med mistro på *Flensborg Avis*.

Men Kronikas artikel vandt også genklang – på steder, hvor man måske ikke umiddelbart ville have forventet det. Redaktør Andreas Grau på *Dybbøl Posten* sluttede sig i et brev den 21. april 1933 begejstret til Kronikas tanker; han – i modsætning til Kronika og Ernst Christiansen – ud fra et direkte anti-kommunistisk synspunkt:

“Hermed vil jeg gerne sige dig tak for din artikel i *Flensborg Avis* i dag. Det er af den slags, der kan løse bundne tanker, og som river ud af øjeblikkets ofte ret snævre synspunkter. Vi trænger til noget her i Danmark, som kan vende sig positivt mod den nedbrydende kommunistiske ånd. Moskva er virkelig en fare for os som for menneskeheden i det hele taget. Jeg er også imod alle kopier, alene af den grund, at vi hverken har en Hitler eller en Mussolini, og jeg tror heller næppe, at de i vort individualistiske samfund ville kunne gøre sig gældende. Men løse-

net national og social uden klassekamp, må sikkert være målsættende også i vort land. *Den gamle sammenholdets ånd, hvis vingesus vi i den senere tid under truslerne ude fra har mærket lidt til igen, er noget af det rigtige* [fremhævet af forf.]. Men vi trænger til en mere national og social festlig hverdagsdragt, som vi kun får og opnår gennem fornyelse. Der skal højere himmel over den enkeltes virke, end vi nu har, hvis vi igen skal føres opad i vort land i enhver henseende. Du har rørt ved strengene, som der skal røres ved dem, for at den længsel, der skal til, kan vågne til bevidsthed i de manges sind. Først når denne er stærk nok, er jordbunden beredt for det nye. Der er meget mere, jeg kunne have lyst til at skrive, men dette skal kun være en tak til dig, fordi du i din artikel har rørt ved noget af det, der skal kaldes på i vort folks sind. Tak du!”⁴

Venstremanden A. Grau, der bestemt ikke kunne beskyldes for at være nationalsocialist⁵, hørte som tidligere nævnt ligesom Ernst Christiansen til i samme generation af danske sønderjyder, som i begyndelsen af århundredet under stærk begejstring havde kastet sig ind i nationalitetskampen; A. Grau personligt som agitator, organisator og national vækker af den unge generation. Det var tydeligt, at toner i nationalsocialismen gav genlyd i brystet på dele af denne generation af sønderjyder. De mente i nationalsocialismens ungdommelige, nationale begejstring at genkende følelserne og samlingen (“den gamle sammenholdets ånd”) fra deres egen ungdom. De havde endnu tredive år senere bevaret deres ungdoms tro; og den erfaring, de havde bragt med sig, var jo netop, at troen havde været stærk nok til at hente Nordslesvig hjem til Danmark. Den havde ganske vist ikke rakt til også at hente Sydslesvig med hjem, men dette havde navnlig været en følge af den manglende nationale tro og begejstring i Danmark.

Siden genforeningen i 1920 var det ikke ligefrem gået fremad for nationalfølelsen i Danmark. Det danske folk var gennemgående for optaget af materielle ting. Danskerne var i national henseende en sløv forsamling – det gjaldt ikke mindst ungdommen. Samtidens unge havde ikke den nationale sejr, som genforeningen i 1920 trods alt var, med sig i bagagen. Men også mange ældre havde lullet sig i søvn og hvilede sødeligt på de vundne nordslesvigske laurbær, uden at have blik for den store nationale opgave i Sydslesvig – for slet ikke at tale om at være tilstrækkeligt vågne til at se den fare for grænsen, som den nye, tyske ånd også udgjorde. Når nu tyskerne mobiliserede nationalt, så måtte danskerne af ren og skær selvopholdelsesdrift følge med. Det var *dette*, de kunne lære af nationalsocialismen. Og det var *dette*, som ungdomsstævnerne i forsommeren 1933 viste, at de var *ved* at lære.

7.2. “Revolution” – Kronikas roman om Hitlers Tyskland

Jacob Kronika var en søgende sjæl, letbevægelig og let at begejstre. Han faldt i forsommeren 1933 med et brag for nationalsocialismen, og i sommeren 1933 begyndte han at skrive på sin siden stærkt omdiskuterede roman, *Revolution – Roman om Hitlers Tyskland*. Romanen – og Ernst Christiansens indvendinger mod manuskriptet, efterhånden som det blev skre-

vet – giver et indtryk af de to ledende personligheders afvigende synspunkter.⁶

Den temmelig kulørte roman handler om, hvordan en gruppe venstreorienterede intellektuelle og kunstnere i Berlin i året 1932 oplevede den "nationale revolution" i Tyskland – og hvordan de næsten alle gennemlevede en forvandling fra skarp afvisning af nationalsocialismen til begejstret tilslutning. De forskellige hovedpersoner personificerer de indvendinger, som Kronika selv havde mod nationalsocialismen, navnlig ud fra en kristen tankegang, således som billedhuggeren Alfred Thallberg, i hvis sind nationalsocialismen og kristentroen strides – og forsøger at forene sig. Men én for én overvindes indvendingerne og én for én går personerne over til nationalsocialismen – med mindre de da vælger at begå selvmord i det øjeblik de erkender, at de hidtil har levet på en løgn, således som det sker for en af hovedpersonerne, kommunisten Agathe Neumann. Den eneste, der bevarer en vis skepsis, er den schweiziske Berliner-korrespondent Hubert Michel.

Man kunne fristes til at antage, at denne korrespondent repræsenterer Kronika selv, men det er faktisk ikke tilfældet: I et brev til Kronika den 26. oktober 1933 skrev Ernst Christiansen direkte, efter læsning af det første udkast til romanen, at der efter hans mening burde komme *flere indvendinger* imod "det nye" frem, for eksempel gennem den schweiziske korrespondent.⁷ Den temmelig skeptiske Hubert Michel er således mere af Ernst Christiansen end af Jacob Kronika, og dennes egen vedblivende skepsis over for nationalsocialismen går igen i Hubert Michels udtalelser.

Allerede på manuskriptstadiet åbnede Kronikas roman mange døre for ham i nationalsocialistiske cirkler og officielle embedskontorer, og den skaffede ham kontakter og venskaber, som han siden fik stor gavn af. Alexander Bogs fra *Auswärtiges Amt* læste det endnu ufærdige manuskript i oktober 1933. Han var begejstret: "das aufsehererregenste Buch über Deutschland", udtalte han – "... og lignende superlativer", tilføjede Kronika i et brev til Ernst Christiansen 11. oktober 1933. Bogs ville forelægge manuskriptet for selveste Joseph Goebbels, og derefter ville Bogs forcere sagen. "Han vil lave en film!"

I Danmark havde det fremtrædende medlem af Grænseforeningen, overretssagfører Knud Dahl, der formentlig skulle finansiere en dansk udgave af bogen, godkendt, hvad han hidtil havde set af manuskriptet. Succesen var ved at stige Kronika til hovedet.⁸ Ernst Christiansen slog dog koldt vand i blodet med sine indvendinger, også m.h.t. bogens litterære kvaliteter, som ikke imponerede ham.⁹ Også den politiske udvikling – Tysklands udtræden af Folkeforbundet den 19. oktober 1933 – fik Kronika til at dæmpe begejstringen – og han begyndte at tvivle. I et brev den 20. oktober 1933 skrev han således nervøst: "Jeg føler mit arbejde som en skrækkelig byrde og sysler med alle mulige tanker. Det vil komme en ny tid for os i Sydlesvig – efter katastrofen! Men hvornår? Den ene siger, at spændingen bliver udløst, inden et år er gået; andre siger 2-3-5 år. Hele stillingen: Indadtil rigtig, udadtil forkert – er ligefrem tragisk. (Du forstår nok mine antydninger)".¹⁰

Jacob Kronikas "Revolution – Roman om Hitlers Tyskland" udkom i 1935. Den foregår i tiden fra sommeren 1932 til foråret 1933 og skildrer, hvordan en gruppe kunstnere og intellektuelle én for én bliver grebet af nationalsocialismens idé. (Arkivet og Studiafdelingen ved Dansk Centralbibliotek).

Kronika overvandt dog sin tvivl i denne omgang – formentlig fordi Tysklands udtræden ikke fik nogen umiddelbare udenrigspolitiske konsekvenser. Hans antydninger skal formentlig forstås på den måde, at nationalsocialismen var god for det tyske folk og for Tyskland indadtil – og endda efterlignelsesværdig i Danmark. Udenrigspolitisk var den derimod farlig.

Der kom ikke noget ud af Bogs' filmplaner, og godt det samme, for hvis Goebbels rent faktisk havde givet filmselskabet Ufa besked på at filmatisere romanen, så ville Kronika have været en færdig mand i dansk presse. Det var galt nok, da romanen endelig udkom i januar 1935. Dansk presses modtagelse af romanen var ikke just overstrømmende.¹¹ Der kan kun gisnes om, hvorfor filmatiseringsplanerne blev stillet i bero, men det er ikke utænkeligt, at den færdige udgave af romanen, takket være Ernst Christiansens indvendinger og de anfægtelser, Kronika trods alt vedblev at have, ikke blev helt så positiv som det første manuskriptudkast. Den mulighed, at bogen simpelthen ikke havde en tilstrækkelig høj litterær kvalitet, lader sig heller ikke ganske afvise.

Billedhuggeren Thallberg, der i mangt og meget er Kronikas *alter ego*, arbejder i bogen på en skulptur, der skal hedde *Revolution*, og Thallberg havde forestillet sig den unge, smukke, temperamentsfulde kommunist Agathe Neumann som model. Han indleder et forhold til hende og melder sig for hendes skyld ind i *Kommunistische Partei Deutschlands*, KPD. Men Thallberg er samtidig dybt fascineret af den troende katolik, den unge, rene, blide, polske kvinde Helene Schadlinska, der nægter at beskæftige sig med politik, fordi hendes fader og broder er faldet på hver sin side i tysk-polske kampe i begyndelsen af 1920'erne. Thallbergs forhold til kommunisten Agathe Neumann får dog Helene Schadlinska til at vende sig fra ham og gå i kloster, og Thallberg gennemgår herefter en dyb personlig krise, en *indre revolution*, som han kommer ud af som overbevist nationalsocialist. Kommunismen bryder sammen og Agathe Neumann begår selvmord. Symbolikken er tommetyk, og hvad skal Thallberg nu gøre, uden en model for sin *Revolution*?

Ernst Christiansen foreslog da i et brev til Kronika 3. april 1934, at lade Thallberg "arbejde med en frise af søgende og kæmpende mennesker. Jeg kunne tænke mig det påvist som et udblik, at denne frise kun ville blive et stykke af beklædningen af et fundament". Thallberg skulle "uden nu igen at omvende sig *fra* nationalsocialismen" – dette ville nemlig være utroværdigt, når nu Thallberg igennem så svære personlige kriser netop var blevet nationalsocialist – komme til at se nationalsocialismen "som et siderelief på fundamentet, som et led i menneskeheds kamp og stræben efter lyset – hvad også både socialdemokratiet og kommunisme har været. Det kunne tænkes, at det slog ned i ham, at engang, når han var blevet et nyt menneske med den store ydmyghed og den barnlige tro, så ville den største gave, der kunne gives ham, blive evnen til på soklen at rejse en levende statue af det stridende menneske, 'der ringende Mensch', hele livets problem i et enkelt, simpelt klædebon".

Ernst Christiansen foreslog altså sin egen livsfilosofi og en del af sine egne indvendinger mod nationalsocialismen overført også på Thallberg, nemlig at nationalsocialismen kun var et *siderelief* på den samlede menneskeheds arbejde på at skabe et bedre samfund; et bedre samfund, som hverken Thallberg eller Ernst Christiansen selv endnu helt vidste, hvordan skulle se ud, men et samfund, der var skabt ved mange ideologiers og menneskers ideelle stræben, indbyrdes kamp og gensidige befrugtning.¹²

Kronika valgte en anden løsning på Thallbergs problem; en løsning, der er et spejlbillede af hans egne kvaler: Thallberg, der er dybt splittet mellem den kristne tro og nationalsocialismen, ender med en stræben efter at forene de to: "Omvendelsen var endnu ikke fuldbyrdet. Men han syntes at kunne se vejen frem ligge i klart lys. (...) Han var på vej til den kristne kirke og nationalsocialismen! (...) Det var altså rigtigt, at et menneske kunne fødes påny! Sådant genfødsel var som et mirakel. Det var besindelse. Det var vækkelse. Det var nåde ...! – 'Før var jeg blind, men nu er jeg blevet seende ...'. Sådant stod der i bibelen".¹³ Den frise, som Thallberg ender med at skabe, forestiller i stedet en hel række af figurer – sym-

boliserende folket – på vej hen imod *hagekorset*. Frisen får titlen *Mod lyset*.

Bogen er fiktion og Thallberg er ikke Kronika. Kronika ønskede med sin roman desuden at vise, hvad det var, der havde grebet det tyske folk og at nationalsocialismen var langt mere end en almindelig politisk ideologi. Men han drøftede på manuskriptstadiet bogen med både M.P. Ejerslev og Ejnar Vaaben, der begge var erklærede nationalsocialister – og begejstrede for, hvad de læste. Under en samtale i Berlin skal Kronika over for Vaaben have erklæret: "Hvis jeg var tysker, var jeg nationalsocialist".¹⁴

Da bogen endelig udkom i januar 1935, var Kronika, som vi skal se, fortsat på vej. Hans betænkeligheder ved nationalsocialismen var de samme: Uden kristendommen kunne nationalismen, der i sig selv var af det gode, udvikle sig i uheldig og faretruende retning, men han troede endnu, at det ville være muligt at forene den kristne tro med nationalsocialismen. Men i 1935 kom *Oxford-bevægelsen* til Danmark, og Kronika fik en ny idé at begejstres over. Han fik samtidig gennem kontakter til folk i bekendelseskirken et andet indtryk af nationalsocialismen, og ikke mindst kirkekampene i 1935 nærrede hans tvivl, hvad han også lod Ejnar Vaaben forstå.¹⁵ Det var dog først i 1937-1938, at det, som vi skal se, endelig gik op for ham, at den kristne tro og nationalsocialismen *ikke* lod sig forene, men at de var modsætninger, og at nationalsocialismen tvært imod havde til hensigt at *erstatte* kristendommen som germanernes religion. Så meget desto større blev hans forfærdelse.

7.3. " ... et vårbrud for det tyske folk ..." Nazismen inspirerer – forår og sommer 1933

Både Ernst Christiansen og Jacob Kronika havde i årevis længtes efter en national fornyelse i Danmark; de havde op igennem 1920'erne kaldt på den, og de havde spejdet og lyttet efter tegn på en vækkelse. I foråret 1933 skete der tilsyneladende noget i nabolandet. Når man har sine ører indstillet efter og grundlæggende forholder sig positivt til national fornyelse, så hører man det, man gerne *vil* høre. Den oprindelige totale afvisning af nationalsocialismen omkring 1930 og den første temmelig dybtgående skepsis i februar 1933 forsvandt eller gled i hvert fald i baggrunden fra forsommeren 1933. En bevægelse, hvis idealer var i stand til at vække en sådan begejstring, ikke mindst hos ungdommen, *måtte* indeholde noget godt – og derfor være brugbar også i Danmark.

De store 1. maj-fester i 1933, som var nationalsocialisternes første store "folkefest" og som erstattede arbejdernes internationale kampdag, appellerede tilsyneladende til både Jacob Kronika og Ernst Christiansen. Det gamle Tyskland, som de frygtede, var som blæst væk af noget nyt, som de endnu ikke helt forstod – men som de følte sig tiltrukne af. Kronikas store forside-reportage den 3. maj 1933 under mærket "Jens" fra 1. majfestlighederne var helt overstadig i sin beskrivelse af begejstringen og glæden blandt Berlinerne. "Åh, hvor ligger dog i grunden Weimar-re-

publikken langt borte! Husker nogen endnu det sort-rød-gule flag? (...) Det tager tid at fatte denne revolution i hele dens æsterielle og ideelle udstrækning. Det tredje Rige er oprettet". Weimar var blæst bort på få uger; af Bismarcks rige var endnu en del tilbage, "men folke-begrebet, folke-formen, folke-følelsen – alt dette er nyt og nyskabt ved nationalsocialismen". "Alle gribes af denne bevægelse. Ve de få, der, som Berlinerne siger, holder fast ved deres *Versturtheit* [stædighed, forf.]. For dem, hævdes det, glipper forbindelsen med selve livet. Deres sjæl vil dø – thi de er udenfor, og deres tørst kan ikke lækkes".

Den "tyske revolution og Det tredje Rige er ... folke-begrebet, som fornyes", citerede Kronika en nationalsocialist for at udtale. Og, tilføjede han selv:

"...midt i denne tyske majdags stærke oplevelse gik en danskers tanker hjem til Danmark. Ikke mindst hjem til Sønderjylland. Ja, visselig er der mangt og meget i Tyskland, som en ikke-tysker står kritisk over for. Kritik kan vel endog i denne og hin henseende blive til bekymring, frygt. Første, andet, tredje Rige – og man trækker linjen ud i fremtiden. Men denne nationale og sociale omvæltning, denne 'revolution', som overvinder klassekamp og standsegoisme, denne sjæleligt-åndelige bevægelse, som genindfører fællesskabet, helheden, nationen, er en idé, som rummer noget stort. Kan vi undvære fornyelse? Er der ikke krise hjemme i Danmark? Åndelig og timelig krise? Er der ikke splittethed, sløvhed, utilfredshed, ugidelighed? Er der ikke hist og her nedgang og opløsning? Er der ikke længsel efter et nyt Danmark? Vi har ikke brug for kopier. Men sikkert vil der blive ledt efter veje til Danmarks genfødelse og fornyelse. Skulle vi være ringere i kærlighed, i idealisme, i tro og vilje end andre nationer? Visselig – nej! Danmarks fremtid – står på dagsordenen!"

Kronikas begejstring for nationalsocialismen fik den danske konsul i Flensborg til at gribe ind og slå kontra. Lauritz Larsen talte den 3. maj 1933 med Ernst Christiansen og gjorde ham opmærksom på det "uheldige" i, at *Flensborg Avis* offentliggjorde artikler som Kronikas om den 1. maj. Allerede tidligere havde Larsen givet udtryk for tilsvarende betragtninger over for L.P. Christensen i "anledning af hr. Kronikas artikel om forslag til en nazisme i Danmark".¹⁶ Det må dreje sig om den foran citerede artikel den 21. april 1933. *Flensborg Avis'* imødekommenhed over for Tyskland kunne også blive for meget af det gode. Den danske udenrigstjeneste forsøgte også at virke modererende i *modsat* retning. Man ville gerne holde *Flensborg Avis* inden for den *demokratiske* danske front. For den socialdemokratisk-radikale danske regering – og for flertallet af det danske folk – var forsvaret for *Danmark* knyttet tæt til forsvaret for *demokratiet*. Dette gjaldt ikke mindst for en socialdemokrat som Lauritz Larsen selv.

Men også Ernst Christiansen begyndte fra maj 1933 at se på nationalsocialismen med mere venlige øjne, omend langt fra så uforbeholdent som Jacob Kronika. "Ude fra at se til er man i Tyskland rykket så nær som kun i enkelte korte store øjeblikke til dette: Et helt folk i fest, ét sind, én vilje", skrev han i en leder den 3. maj 1933. "I hvert fald er den ydre samling

tilvebragt i en hidtil ukendt grad. Én vilje, som alt må bøje sig for, er indsat ved folkestyrets hjælp". Dens muligvis angribelige midler *alene* var ikke nok til at opretholde tvivlen på nationalsocialismen som idé: "Det vil betyde umådeligt meget for os alle, om der kan komme noget godt ud af det, der er begyndt med stor vælde. Bliver det et vårbrud for det tyske folk, en virkelig vækst, ny udfoldelse, ny rigdom, så vil det også give gaver, bringe tilskyndelser til jordens andre folkeslag".

Lidt forbløffet medgav Ernst Christiansen, at han i *Flensborg Avis* ikke kunne sige alt, bundet som han var af "meget alvorlige hensyn til forskellig side, hensyn inderst inde til landets og folkets fremtid i frihed". Og "naturligvis er det ikke let nu at hævde en selvstændig personlig og folkelig karakter inden for det tyske riges grænser. Det er ikke let, om end det sker stiltiende. Det bliver vanskeligere, når der skal tales hver dag som i et dagblad". Men *Flensborg Avis* gik ud fra, "at den dybeste mening med den tyske nationalsocialismes voldsomme kraft netop er frigørelse af, hvad den anser for folkets inderste, reneste *Jeg*. Dette har vi imidlertid bestandigt arbejdet på for vort eget folks vedkommende. Vi kan ikke andet. En længsel, en vilje i vort bryst har drevet os til det med ungdommens glød, og efterhånden som vi blev ældre, videdes vort *Jeg* i overbevisningen om, at vi ved at fylde vor post kunne tjene hele menneskeslægten".

Det var muligvis Lauritz Larsens påtale, der fik Ernst Christiansen til at trække en lille smule i land igen i en ny leder den 5. maj 1933, i hvilken han ligefrem lagde nogen afstand til Kronika:

"Det går danskere som andre ikke-tyske folk. Nogle begejstres af det, der sker i det tyske rige, og vil helst straks overføre det til deres eget land. Mange står iagttagende og synes, at det ville være meningsløst at fælde nogen dom nu, da vi kun har set opmarchen og en mægtig indgangsport, men ikke ved, hvorledes det bliver indenfor. Ikke helt få ser kun slagskyggerne og hører kun de yderligtgående og er lige ved at hade den nye ånd".

De danske slesvigere måtte kunne finde deres rette plads som "*front og bro*", fandt Ernst Christiansen; den evige freds og forsonings og tilnærmelses tid var endnu ikke oprunden, men arbejdet på at jævne tilnærmelsesvej var heller ikke forspildt. Man skulle være varsom med at dømme og fordømme, hvad der skete i Tyskland,

"selv hvor noget af det, der sker, alvorligt byder os imod. Det tyske folk er i den sidste snes år mere end det meste af vort eget folk gennemrystet af voldsomme begivenheder. Et vårbrud kan, hvor elvene skummer, medføre store ødelæggelser. Ingen kan endnu have nogen vished for, om det ikke skulle være et vårbrud. Og så meget er vist, at om end det nye tyske styre endnu ikke har bevist, at det kan skabe en virkelig fremgangstid, så har det skaffet sig en enestående magtfuldkommenhed til uforstyrret at lægge planer og udføre dem". Som danske var det "vor pligt imod os selv at lytte. Som danske slesvigere er det vor opgave at stå dobbelt årvågne på vagt, uden at afbryde den bro, vi gerne vil bygge færdig. Dette vagthold har altid været nødvendigt. Selv i de mange tilnærmelses-talers tid levede det tyske grænseflytningskrav under overfladen og vovede sig ikke sjældent frem".

Dengang som nu gjaldt det for *Flensborg Avis*, "at få Nordslesvig til at indse, at det ikke helt har røgtet sin opgave, og at det må øge sin danske styrke og slutte op omkring sin grænsevagt".

Men der var også...

"...spænding i vort sind med hensyn til, om den danske folkeånd går ind i en fornyelsens tid. I åringer har nærværende blade peget på, at vi trænger til en sådan. Der kan ikke være tale om nu at søge en efterligning af, hvad det tyske folks særlige skæbne har fremtvunget. Det, vort sind ubevidst og bevidst har savnet, har længtes imod, er netop noget selvgroet, oprindeligt dansk og nordisk, det særligt danske genfødt i en brydningstid for alle jordens folkeslag. En selvfølgelig forudsætning bliver det, at det gode, som det danske folk i en langsom, frugtbringende udvikling har kæmpet sig til, bevares som den jordbund, på hvilken den nye vår skal grønnes".

Demokrati og frihedsrettigheder skulle med andre ord altså *ikke* smides over bord. Og Danmark *var* ifølge Ernst Christiansen faktisk allerede godt *på vej* i den rigtige retning – i grunden var Danmark nået *meget længere* end Tyskland:

"Det danske folk har partier, kævl, kritik, tvivl – dog betyder det ikke mere, end at i livsvilkår, i almen oplysning, i folkekultur og folkefrihed, i de forskellige befolkningslags gensidige agtelse og samarbejde er for længst det nået, som man i Tyskland delvis har sat sig for at stræbe imod. Men dette, at så meget er vundet, har voldt en lyst til at stå stille, har fostret vel megen selvglæde, en vis tilbøjelighed til længst muligt at gå uden om det livsvigtige, der kræver ofre, kræver manden selv, og helst kun at ofre det en stemning i ny og næ. Men intet folk kan nøjes med dygtighed og et i overfladen let bevægeligt sind. Tiden skulle have det bud til det danske folk, til den sønderjyske befolkning, til enhver af os: Her kræves som indsats *hele dit Jeg!*"

Danmark skulle efter Ernst Christiansens mening nok *skele* til Tyskland for at løse også sin egen krise, men først og fremmest bruge sine *egne* erfaringer. Da Folketinget sidst i maj 1933 var ved at stemme lovforslagene igennem inden sommerferien, konstaterede Ernst Christiansen, at 118 af 155 lovforslag var trekantede forlig mellem Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre og Venstre. Han beklagede, at Det Konservative Folkeparti *igen* ikke var med:

"Ethvert parti har sin ret, og der kan ingen tvivl være om, at der er gennemført en række betydningsfulde foranstaltninger til gavn for dansk landbrug og til en bedre orden af den danske sociale forsyning samt adskillige andre ting. Men der kan ikke være tale om nogen hel samling af det danske folks kraft i kampen mod krisen, om noget gennembrud til en ny fremgangslinje, bygget på grundsætninger, der helt ud drog følgeslutningerne af det sidste tiårs erfaringer i Danmark og i verden. Det må vel altså ikke have været nødvendigt. Man mener at kunne slippe herfor. (...) Et spørgsmål som står i nogen forbindelse hermed, men som dog har sin store selvstændige betydning, er den indre fornyelse af det danske folks åndelige kraft, som det hverken kan eller skal slippe for. Der må regnes med en voldsom kraftudfoldelse fra det store nabofolks side, men forhåbentlig medfører den

det gode for os, at det danske folk med vågent sind tager sig sammen, besinder sig på sig selv og skaber sin egen linje fremad og opad".¹⁷

I en epistel den 24. juni 1933 gik Ernst Christiansen endog så vidt som til faktisk at stille spørgsmål ved det parlamentariske demokrati:

"Udviklingen i Tyskland bærer hen imod, at alle partier afskaffes, at den nationalsocialistiske bevægelse fylder hele rummet og ledes af førermagten. Om man helt vil standse den meningernes brydning, som kan virke fornyende og frugtbringende, eller om man vil søge at ordne denne side af sagen på en ny måde, som man anser for mere sikret mod misbrug, skal vise sig. Så meget er klart, at den nye tyske linje er lagt an på en midtsamling af al kraft, som bliver en prøvesten også for andre lande. Vedbliver disse at følge deres egen hidtilværende udvikling, så kan de i alt fald i tidens tegn se en stærk tilskyndelse til at underbygge den og vise dens formålstjenlighed ved at huske på, at partier må være redskaber i folkets tjeneste. Intet partiskel må have lov til at sprænge den fælles grundvold fra hinanden. Under og over meningernes brydning må bestandig som afgørende føles folkets fællesskab".

Med Ernst Christiansens opfattelse af de danske partier som udtryk for samfundets forskellige *stænder*, var springet ikke så stort til en egentlig korporativ tankegang, hvor en forsamling af repræsentanter for samfundets forskellige stænder erstattede det parlamentariske demokrati med dets partier.¹⁸ Dette var tanker, som nød ikke ringe udbredelse i konservative ungdomskredse (KU), ikke mindst i Sønderjylland.¹⁹ Men ifølge Ernst Christiansen måtte en sådan udvikling helst tage udgangspunkt *i de allerede eksisterende politiske partier*.

Ernst Christiansen havde selv svært ved at forstå, at udsagn som disse kunne vække modsigelse i Danmark.²⁰ Han opfattede ikke sig selv som og var i grunden heller ikke en *principiel* modstander af det parlamentariske demokrati. Det var en udmærket styreform, men forudsatte ansvarlighed og en grundlæggende følelse af samhørighed mellem partier og parlamentarikere.

"Dansk parlamentarisme føler sig naturligt nok tryk i sin lune havn, men man skal lige så lidt undervurdere som overvurdere de frø af nye bevægelser, som viden om bærer ind over landet. Dansk parlamentarisme vil kun kunne bestå ud i fremtiden, når dens bærere bevidst søger at styrke dens grundvold, når de bestandig holder sig for øje, at partierne er redskaber, midler, ikke formål, og at de ikke skal forhindre folkets fællesskab, men i de store afgørende spørgsmål tvært imod må gøres til at underbygge og udvide det. Om parlamentarismen vil hævde sig i Danmark, bliver afhængigt af, om befolkningens store flertal bevarer den overbevisning, at rigsdagsstyret varetager folkets samlede tarv på sund og uselvisk måde".²¹

Men skulle det parlamentariske system bevares, måtte det forny sig: Redaktør af den norske avis *Tidens Tegn*, Rolf Thommesen, havde peget på fremtidens politik i Norge som "nationalsocialisme uden diktatur". Det fandt Ernst Christiansen værd at overveje:

“Når det danske folk vil sikre, hvad det har vundet i en lang, jævn og god udvikling, og fortsætte denne uden store spring, så er det nødvendigt, at det i en ny samling fornyer sin indre kraft. Så er tiden ikke til at uddybe indre skel, til at gå op i gamle skærmydsler. Når, som rimeligt er, de danske partier opretholdes som brugelige redskaber, så bliver det i hvert fald nødvendigt at uddybe deres saglige linje i stedet for at leve på modsætningsforholdet til andre partier. Når man erkender, at det er nødvendigt for det danske folk at styrke det indre samarbejde, at få en samling om det væsentlige, at skabe en helhed af dansk åndsmagt, så må også følgeslutningerne drages”.²²

Men springet fra den *nuværende* danske styreform og til den *ideelle tilstand* var ifølge Ernst Christiansen egentlig ikke så frygteligt langt, og der var visse ting, som ikke måtte mistes undervejs. Der havde været god mening i det danske folks udvikling, og det fyldestgjorde en særlig bestemmelse i verden. Dansk politik og parlamentarisme var desuden fri for andre landes hadefulde modsætninger og trods partistriden viste den danske styreform i det lange løb en afbalancering.²³ Det var dog tydeligt, at Ernst Christiansen så parti- og klassedelingen *i sig selv* som en uheldig tilstand, der i bedste fald virkede *hæmmende* på nationens iboende kræfter – som i Danmark under forfatningskampen i slutningen af det 19. århundrede og under afstemningskampen 1918-1920, og i værste fald – som i Tyskland 1930-1932 – kunne føre til næsten borgerkrigs-lignende tilstande. Partier, kævl, kritik og tvivl skulle ideelt set afløses af ét helt folk i fest, ét sind, én vilje. Idealet var et samfund, hvor klasserne ikke trak i hver sin retning, men hvor alle folkets forskellige lag samlede kræfterne om “det væsentlige” – d.v.s. i Ernst Christiansens verdensbillede om de nationale opgaver i grænselandet.

Ernst Christiansen gav lige som Jens Jessen i 1880’erne og 1890’erne nationale svar på sociale spørgsmål, ja, på *alle* politiske spørgsmål. Han levede på mange måder i en urealistisk, apolitisk drømmeverden, der næppe er utypisk for den måde, hvorpå et nationalt mindretal, der skal favne alle samfundslag og alle politiske retninger, må indrette sig.

Hvordan Ernst Christiansen forestillede sig denne *midt-samling* gennemført i Danmark er et vanskeligt spørgsmål. Det lader til, at han forventede, at dette nærmest ville ske af sig selv, når først den danske *folkeånd* var blevet vakt til dåd og viljen til *folkefællesskab* udviklet i folket og partierne. Det ville – måske – indebære en afskaffelse af partierne, men det kunne også være tilstrækkeligt, hvis partierne optrådte mere konsensusøgende og med sigte på *helhedens vel*. Det ville også indebære, at *vælgerne* ophørte med at stemme efter egne interesser og tog sigte på helheden. Et mildt sagt optimistisk projekt, som også Arne Sørensens *Dansk Samling* senere tumlede med. Heller ikke *Dansk Samling* undsagde for alvor demokratiet – men nok “*partistyret*”.

Der var en meget betydelig grad af inkonsekvens i Ernst Christiansens tankegang, når han på én gang både kunne anbefale ensretning (“midt-samling”) og tale om individets frihed som et umisteligt gode. Det er på samme måde som med “front og bro” et forsøg på at skabe en syntese mellem tilsyneladende modsætninger. Det er dog værd at bemærke, at

han mente, at den nødvendige *midtsamling* i grunden allerede var *længere fremme* i Danmark end i Tyskland. Hvis Det Konservative Folkeparti kunne komme med i kriseforligene, så var man faktisk i Danmark efter Ernst Christiansen opfattelse nået et temmelig langt stykke i den rigtige retning. En midtsamling i Danmark kunne således tilsyneladende udmærket ske under for eksempel Thorvald Staunings ledelse. Hovedsagen var, at den regering, der kom ud af midtsamlingen, *prioriterede de nationale opgaver i grænselandet* – og naturligvis det militære forsvar. Så var det i grunden mindre væsentligt, hvilken partifarve regeringen havde. Holdningen afveg ikke stort fra Jens Jessens under forfatningskampen i 1880'erne.

Udviklingen i Danmark var altså på rette vej, men den demokratiske proces var ham gennemgående for langsom: "Et nyt kriseforlig ventes almindeligt i Danmark", hedder det i en leder den 31. august 1933 forud for det store landbrugsforlig.

"Det vil nok komme til at rumme forskellige ting, som der allerede for lang tid siden er peget på fra flere sider, men som først nu har fået de bestemmende kredses tilslutning. Man vil ikke alene med nogen spænding afvente, hvad der kommer til at stå i forliget, men også hvor bred dens grundvold bliver. Først når man kan skønne om både forligsparter og forligsindhold, kan man have nogen mening om, hvor megen vægt dette forlig vil have over for røret i tiden".

Da forliget få dage senere blev offentliggjort, høstede det faktisk stor anerkendelse: "Forliget om hjælpen til det danske landbrug bæres frem af alle de fire store partier, af den samlede folkerepræsentation. Ingen har helt kunnet få sin vilje, men den samlede indsats i kampen mod krisen vil over for tidens uro betyde overmåde meget".²⁴

Det var *den slags*, der var brug for mere af i Danmark. Og dette var statsminister Thorvald Stauning tilsyneladende i stand til at levere: Under kæmpeoverskriften *Frivillig samling i Danmark* hyldede Ernst Christiansen i en leder på forsiden af *Flensborg Avis* den 5. september 1933 den danske statsminister: "Der var engang, da statsminister Stauning kun var partimand. I de senere år har han udviklet sig til noget mere". Når Stauning talte, gjorde han det på *hele sit folks vegne*; der var noget både "ungt-kammeratligt" og noget "faderligt-myndigt" over ham. Stauning optrådte som *landsfader* på baggrund af "de fire store danske partiers fælles indstilling om hjælpen til landbruget". Det kunne ganske vist være farligt for et socialdemokrati at gøre for store indrømmelser til de borgerlige partier samtidig med at kommunismen søgte at arbejde sig i vejret – det viste det tyske eksempel. "Men i Danmark er stillingen betydeligt anderledes, fordi der er kortere afstand mellem partierne, færre kløfter mellem erhvervene, ringere modsætninger mellem befolkningens forskellige lejre. Kommer der gang i landbruget igen, vil det gavne hele erhvervslivet og hele folket".

Forliget tilgodeså også de små landbrug og de arbejdsløse, og Ernst Christiansen glædede sig over, at man efterhånden i alle lejre syntes at være nået frem til "erkendelse af, at tidens krav til dansk politik er *sam-*

ling". Forliget skulle nu gerne "have den virkning, at det danske folks forskellige lag rykker hinanden nærmere, og at det danske landbrug får nyt mod, at de skarpe og bitre og ophidsende røster tier for en ny arbejdets sang. *Arbejder og bonde har ikke noget at bebrejde hinanden eller misunde hinanden*" [fremhævet af forf.].

Forliget pegede efter Ernst Christiansens mening i den helt rigtige retning: "Europa er ikke alene økonomisk i støbeskeen, men også politisk, åndeligt og sjæleligt. *For det danske folk gælder det om at vise, at det kan fortsætte sin hidtilværende rolige udvikling, at det i en såre vanskelig tid kan møde med viljernes frivillige samling som en nordisk indsats i kappetriden om at skabe den nye tid*" [fremhævet af forf.]. Når det parlamentariske demokrati kunne frembringe sådanne forlig, så var det altså tydeligvis efter Ernst Christiansens mening ikke blot levedygtigt, men tæt på at være et ideelt styre – hvis altså blot det kunne være hurtigere, mere effektivt og båret frem af begejstring!

Men *effektivitet og begejstring* kunne måske læres sydpå. Her kunne *Flensborg Avis* spille *formidlerens* rolle: Det var nemlig en misforståelse, når mange i Danmark efter Hitlers magtovertagelse krævede forbindelsen over grænsen afbrudt:

"Er der fremdriftsværdier i de nye tyske tanker, så vil de bane sig vej ud over verden, og de vil kunne gøre gavn i Norden, uden at de nordiske folk afbryder deres egen særprægede udvikling eller giver afkald på noget, som de i langsom udvikling har kæmpet sig vej frem til. Hvad der er deres sind imod, vil de afvise, men i århundredernes løb er der flere gange kommet et røre udefra, som har frigjort noget i deres tankeliv. Et nationalsocialistisk løsen er: *Alment tarv fremfor den enkeltes tarv, folket fremfor alt*".

Både dette og *ensretningen*; at alle på livsvigtige områder "kan bringes til at trække på samme streng" var ifølge Ernst Christiansen efterlignelsesværdige.²⁵

"Front og bro" blev altså forsøgt tilpasset den nye situation, der var opstået efter nationalsocialisternes magtovertagelse. Ernst Christiansen var næppe selv helt klar over, *hvordan* hans idealsamfund egentlig skulle se ud og hvor han var på vej hen. Det afhang af udviklingen i Tyskland og udviklingen i grænselandet. Det nyttede i hvert fald ikke noget blot at vende ryggen til Tyskland:

"Tyskland er Danmarks naboland, det eneste med Danmark landfaste rige, og det er en stormagt. Enhver dansk, ligegyldigt hvorledes han er indstillet til de andre folkeslag, særlig til de store folk i Europa og deres livssyn, kan regne ud på sine fingre, at en af det danske folks mest påtrængende opgaver vil beständig være at arbejde for at forene et godt forhold til det tyske nabofolk med en fribåren dansk selvhævdelse. *Det første, vanskeligste og samtidig mest forjættende led i denne er det danske folkeliv i Sønderjylland, vor sværeste tilskikkelse, vor kraftkilde, vor rigdom, vor lykke*"²⁶ [fremhævet af forf.].

Omvæltningen i Tyskland havde "ligesom for en stund mangedoblet spændin-

gen i denne opgave. Der er kommet nye store vanskeligheder til de tidligere. En af dem er, at det nye styre i Tyskland har ført sin tilblivelseskamp imod partier og retninger, som har været med til at bygge Nordens nutid og er med i flere nordiske regeringer. En anden er den, at gammelt, ensidigt, uretfærdigt syn og danskerhad i private tyske kredse nord for Elben i ly af det nye mærke [hagekorset, forf.] har ment tiden kommet til at sprænge nye kløfter mellem dansk og tysk ved deres hensynsløse udfald mod Danmarks grænse. Det tyske riges ledelse har taget afstand".²⁷

To ting stod altså i vejen for brobygningen: Den nordisk-socialdemokratiske modvilje mod den tyske nationalsocialisme (og omvendt!) og de gamle, slesvig-holstenske grænseflytningskrav. Det måtte følgelig være *Flensborg Avis'* dobbelte opgave på den ene side at *bekæmpe slesvig-holstenerne* og på den anden side ved oplysning om det nye Tyskland at *modarbejde modviljen mod nationalsocialismen i Norden*. Altså at være *både front og bro*.

7.4. Idealister og nationale genrejsere – fra Ejnar Vaaben til Arne Sørensen

Det var ikke *Flensborg Avis'* desperate økonomiske situation, der påvirkede de to ledende medarbejderen, Ernst Christiansens og Jacob Kronikas, indstilling til nationalsocialismen. Og selvom man kan finde kritik af det parlamentariske demokrati, så er der dog temmelig langt til den parlaments-lede, som var ganske udbredt i samtiden. Ord som "pampere", "ben-gnavere", "overbudspolitik", "social-solderi" og lignende, som var faste elementer i f.eks. *Jyllandspostens* ledende artikler²⁸, men som – måske i lidt mere stuerene udgaver – også kunne findes i f.eks. *Berlingske Tidende* eller *Nationaltidende*, er fuldstændigt fraværende i *Flensborg Avis*. Regeringens politiske grundlag omtales heller ikke i *Flensborg Avis* som "radikal-socialistisk", således som det var almindeligt i oppositionspressen, men derimod altid som "socialdemokratisk-radikal" – et ord med en helt anden smag. *Flensborg Avis'* forestilling om folkefællesskabet var bredt favnende og udelukkede ikke på forhånd socialdemokrater og radikale.

Der var heller ikke hos nogen af de to en udtalt anti-kommunisme og man leder forgæves efter de ellers sædvanlige udsagn om, at nationalsocialismen havde reddet Tyskland fra bolsjevisering eller lignende. Den slags synspunkter er lette at finde i sammenlignelige borgerlige danske aviser i de første år efter Hitlers magtovertagelse.²⁹ Det er tvært imod muligt i *Flensborg Avis* at finde det nærmest stik modsatte synspunkt udtrykt, nemlig at bolsjevismen var farlig, *fordi den avlede fascisme*.³⁰ Dette er faktisk nærmest et socialdemokratisk synspunkt³¹, og i argumentationen imod kommunismen i tiden før 1933 havde man faktisk som regel benyttet socialdemokratiske aviser (navnlig *Vorwärts*) som kilde.³²

Både Jacob Kronika og Ernst Christiansen var endvidere tilbøjelige til at pege på *lighedspunkter* mellem de to totalitære ideologier og understrege både nationalsocialisters og kommunisters *idealisme* som noget i sig selv positivt.³³ Man havde på redaktionen i Flensborg en svaghed for idealister, der endog strakte sig så langt, at den også omfattede kommu-

nister. Den mest nærliggende forklaring på dette fænomen er formentlig, at både Jacob Kronika og Ernst Christiansen kendte adskillige både nationalsocialister og kommunister personligt – og det er nu engang vanskeligt at dæmonisere bevægelser, hvis medlemmer man kender ved personlig omgang.

Der er allerede flere gange henvist til, at en meget stor del af det danske mindretal bestod af småkårsfolk med til dels stærkt venstreorienterede sympatier. Det var folk, som de måske ikke just omgikkes privat, men som de dog alligevel kom sammen med i mange sammenhænge inden for det danske foreningsliv, og *Flensborg Avis* var ikke utilbøjelig til at se forholdsvis fordomsfrit på i hvert fald de flensborgske kommunister. For eksempel under kommunistiske uroligheder i Flensborg i begyndelsen af marts 1930 havde *Flensborg Avis* placeret en stor del af ansvaret hos politiet, der ved sin fremfærd havde virket provokerende på mængden.³⁴ Der har givetvis været medlemmer af det danske mindretal med i disse uroligheder, i det mindste blandt medløberne og sympatisørerne, og Ernst Christiansen har ingen grund set til at drive dem helt over i armene på kommunisterne, således som en for voldsom fremfærd fra politiets side kunne føre til. Det skal så siges, at avisens forståelse m.h.t. kommunisturoligheder i Hamborg eller Berlin var en hel del mindre. Men en *dansk* eller *flensborgsk* kommunist var – trods alt – en *landsmand*.

Der var derimod ikke mange *nationalsocialister* i det danske mindretal. Men navnlig Kronika lærte straks i 1932 adskillige tyske nationalsocialister at kende i Berlin, og han skelnede i hvert fald senere imellem på den ene side *ærligt troende, karakterfaste nationalsocialister*, til hvem han regnede Alexander Bogs³⁵ og desuden – i hvert fald *efter* 1936/1937 – den da de-troniserede overborgmester i Flensborg Wilh. Sievers³⁶, og på den anden side *supernazistiske karrieremagere* som Flensborgs nye overborgmester fra 1936, Ernst Kracht.³⁷ Forskellen ifølge Kronika på en *idealistisk nazist* og en *supernazist* var tilsyneladende *ærligheden* og *idealismen* hos førstnævnte. Det var en skelnen, som også samtiden kendte: Kronikas vurdering svarer meget godt til den politiske anekdote om englænderen, der efter et besøg i Det tredje Rige erklærede, at han holdt meget af tyskerne, fordi de var *intelligente, ærlige* og *nationalsocialistiske* – men desværre aldrig mere end to af tingene på én gang: Enten var de nemlig ærlige og nationalsocialistiske – men så var de ikke intelligente. Eller de var intelligente og ærlige – men så var de ikke nationalsocialister. Eller de var intelligente og nationalsocialister – men så var de ikke ærlige.³⁸ Den første type var, hvis vi skal følge Kronikas tankegang, Alexander Bogs, og den sidste type Ernst Kracht.

Kronika, der senere i 1930'erne så på nationalsocialismen i et – helt bogstaveligt talt – satanisk lys, var formentlig tilbøjelig til at mene, at de *idealistiske* nationalsocialister i begyndelsen – i lighed med ham selv – slet ikke havde *gennemskuet* nationalsocialismens iboende sande og djævelske ondskab. Kronika så senere Hitler som en *Anti-Krist*. Og når nationalsocialismen var selve Djævelens værk – en ond og ophøjet skabning, hvis formål det var at lokke mennesket i fordærv –, så var det ikke så underligt,

at den en tid lang havde kunnet forblænde både Kronika selv og andre brave mænd.³⁹

Ernst Christiansen kendte ganske vist ikke nogen tyske nationalsocialister personligt, men han kendte et par danske. Det ledende medlem af Grænseforeningen, overretssagfører Knud Dahl, havde over for ham blandt andet introduceret den danske nazist Ejnar Vaaben.⁴⁰ Ejnar Vaaben var muligvis den første danske nazist overhovedet. Han havde personligt overværet ølstuekuppet i München i 1923 og havde selv i 1927 stiftet et dansk nationalsocialistisk parti – eller snarere studiekreds –, DNSP, men vedblev at være en outsider i forhold til de forskellige danske nazi-partier, stærkt optaget som han var af den *teoretiske* nationalsocialisme. Også tidligere vandrelærer i Sydslesvig M.P. Ejerslev, der vedblev at være en stor ven af det danske mindretal, hørte hjemme i Ejnar Vaabens parti og korresponderede livligt med Jacob Kronika, men ikke med Ernst Christiansen. Derimod var der praktisk taget ingen forbindelse mellem *Flensborg Avis* og Frits Clausens danske nazister i DNSAP, selvom dette skulle synes mere nærliggende, alene af den grund at Jacob Kronika havde gået i skole med Frits Clausen.⁴¹

Ejnar Vaaben optrådte første gang i *Flensborg Avis* den 4. oktober 1930, da man gengav en lille notits fra *Berlingske Tidende*, hvori Vaaben citeredes for at stå i god forbindelse til tyske nationalsocialister, som ønskede at stå i et godt forhold til Danmark og Norden og som ikke ville presse nogen løsning af det nordslesvigske spørgsmål igennem. Det var rigtigt nok, for Vaaben kendte flere endog særdeles højtstående tyske nazister personligt, herunder *Reichsführer-SS* Heinrich Himmler og Alfred Rosenberg. Jacob Kronika traf som nævnt i sommeren 1932 sammen med Ejnar Vaaben i Berlin, hvor denne var behjælpelig med at skaffe ham adgang til sine højtstående kontakter – der alle udtalte sig beroligende om nationalsocialisternes syn på den dansk-tyske grænse.⁴² Ejnar Vaaben var tilsyneladende en mand, som det kunne være nyttigt at kende. Han lod endda i breve skinne igennem, at den "berlinske linje" i grænsespørgsmålet var "made in Denmark unter uns gesagt" – altså en direkte følge af hans personlige oplysningsarbejde blandt hans venner i toppen af NSDAP.⁴³ Ejnar Vaaben var glødende dansk patriot – omend noget eksalteret; han var en indædt forsvarer af den dansk-tyske grænse – og han nærede forestillinger om, at den *danske* del af et kommende *Storgermanien* ville have sin sydgrænse ved Ejderen. Han troede fuldt og fast på, at Hitler ville give Danmark Sydslesvig tilbage – dog formentlig først, når Danmark havde fået en "national" regering. Ejnar Vaaben fik trykt sin første kronik i *Flensborg Avis* den 26. oktober 1932, muligvis efter at være blevet introduceret til bladet af enten historikeren, magister Poul Læssøe-Müller, eller historikeren, professor Knud Fabricius, begge solide støtter for det danske mindretal i Sydslesvig. Kronikken handlede om "Gobineau som forløber for den Nordiske Bevægelse og Nationalsocialismen".

Ernst Christiansen lod den trykke med det forbehold, at han dermed ikke forpligtede *Flensborg Avis* på at trykke flere nationalsocialistiske kronikker. Ejnar Vaaben blev alligevel himmelhenrykt; i et brev den 2. november

1932, prydet med håndtegnede hagekors i forskellige farver, takkede han varmt Ernst Christiansen for at have givet ham spalteplads. De fleste andre dagblade med "jødeberlingeren" i spidsen "boycottede" ham nemlig. Den tanke, at de øvrige dagblade fandt hans skriblerier frastødende og at de i øvrigt ikke var forpligtede til at lade alle mulige kværlanter komme til orde, faldt ham overhovedet ikke ind. Selvom hele idéen med kronikkerne *Breve fra Landsmænd* udelukkede honorar, så forsøgte Ejnar Vaaben alligevel at bevæge Ernst Christiansen til at give et mindre beløb, idet han blandt andet henviste til, at hans fem-årige datter trængte alvorligt til et par nye sko i det våde vejr. Ejnar Vaaben, der var cand.mag. i historie, var arbejdsløs og prøvede at slå sig igennem som skribent af dansk national-socialistisk litteratur.⁴⁴ Han havde på det nærmeste monopol på det danske marked, men det stod skralt til med efterspørgslen.

Ernst Christiansen ville ikke udbetale noget *honorar*, men sendte alligevel Ejnar Vaaben 25 kr., så datteren i det mindste kunne komme tørskoet i skole. Ejnar Vaaben takkede ham den 4. januar 1933 varmt. Han kunne fortælle, at professor Knud Fabricius gjorde sig store anstrengelser for at hjælpe ham, og at også oberst Jørgensen på *Jyllandsposten* gjorde sit. Men "desværre er alle sunde lukkede og man står her med sin arbejdskraft, sine ualmindeligt gode politiske- og efterretningsforbindelser og – må spise nådsensbrød eller på gaden med kone og barn". Ejnar Vaaben tilbød *Flensborg Avis* gratis medarbejderskab, for "i sidste instans står vi på samme front".⁴⁵ Noget medarbejderskab blev der ikke tale om, men det sidste udsagn var Ernst Christiansen enig i, og heri består den vel nok væsentligste anstødssten i forhold til for eksempel *Sønderborg Socialdemokrat* og *Hejmdal*: Disse trak det afgørende skel mellem *demokrati* og *diktatur*, hvor Ernst Christiansen trak det mellem *dansk* og *tysk*. Også Ejnar Vaaben var for Ernst Christiansen først og fremmest en *landsmand*.

Det var i tråd med *Flensborg Avis'* liberale redaktionelle holdning at åbne bladet for indlæg fra anden side, og desuden sværmede Ernst Christiansen alle dage for idealister – og idealismen lyste ud af hver linje af Ejnar Vaabens artikler og til dels noget usammenhængende breve. Desuden følte Christiansen medlidenhed med den økonomisk hårdt trængte Vaaben. Men det var nu ikke kun i *Flensborg Avis*, Ejnar Vaaben fandt spalteplads i første halvdel af 1933. Han fik trykt i hvert fald tre kronikker i *Dannevirke*, der samme år blev udsendt som pjece.⁴⁶

Igen i juni 1933 støttede Ernst Christiansen, efter indtrængende opfordring fra overretssagfører Knud Dahl, redaktør Erik Hansen, *Kolding Avis*, læge Aage Lauesgaard fra gruppeudlånsbiblioteket Toftlund og historikerne Poul Læssøe-Müller og Knud Fabricius, Ejnar Vaaben med et beskedent beløb. Men han åbnede nu ikke uden videre avisens spalter for ham.⁴⁷ Ejnar Vaaben på sin side betragtede alligevel *Flensborg Avis* som "de sidste rester af fri presse, der endnu findes i Danmark", fordi det hørte til de få blade, som lejlighedsvis lånte ham spalteplads.⁴⁸

Ejnar Vaaben fortsatte med at pånøde Ernst Christiansen sit noget påtrængende venskab, og Ernst Christiansen havde sit hyr med at holde ham på en armslængdes afstand, selvom han vedblivende anerkendte Ej-

nar Vaaben som en god dansk mand og idealist. Symptomatisk er et brev fra Ernst Christiansen til Ejnar Vaaben den 2. februar 1935, i hvilket han takkede for to lange og fortrolige breve, som Ejnar Vaaben havde sendt ham: "Jeg mener at forstå Dem, da jeg tror på Deres idealisme og gode vilje, men jeg har tidligere gjort rede for bladets og min stilling, både for vor opfattelse og vore store vanskeligheder, som stadig truer bladets eksistens. Vi må derfor midtsamle os om vor hovedopgave". Ernst Christiansen havde i avisen aftrykt en passage fra ét af Ejnar Vaabens breve, i hvilket denne havde beklaget sig over den "boykotning", han var udsat for fra dansk dagspresses side og betegnet den som værre end de tyske koncentrationslejre, fordi det forhindrede ham i at forsørge sin familie ved politisk skribentvirksomhed. Men dette havde foranlediget en læser til vredt at skrive: "Det er, som om alt, som kan kaste smuds på Danmark, kan finde åbne spalter hos Dem. Og nazismen må vi ikke kritisere".

Flensborg Avis måtte altså "kæmpe mellem mange slags ild", skrev Ernst Christiansen, der sluttede af med at anbefale Ejnar Vaaben, at han skaffede sig "en økonomisk grundvold ved et neutralt arbejde og så på det grundlag dyrke Deres interesse. Det må jo for Dem, som for os, i kamp med alle slags genvordigheder være et stort aktiv at have noget at tro på, som fylder Deres sind".⁴⁹ Eller sagt med andre ord: Ejnar Vaaben burde få sig et rigtigt arbejde og nøjes med at være nationalsocialist i sin fritid. Dette ville nu næppe have været i overensstemmelse med Ejnar Vaabens naturel.

Ejnar Vaaben var alligevel tilbøjelig til at betragte Ernst Christiansen som en meningsfælle i ét og alt. I et brev den 6. september 1934 skrev han, at han godt vidste, at Ernst Christiansen "for Danmarks skyld skal være forsigtig, taktiker, ja undertiden 'tale i tunger' hvor De helst lod Skræp suse og skære igennem vort hjemlige virkelighedsfjerne ævl i farens stund. Jeg synes, at De som få danske fægter med åben pande, og at De er redelig. Men samtidig forstår jeg også, at De vil (og skal) være pædagogisk og forberedende overfor Deres landsmænd og læsere, der er født i en national forfaldstid og på mange måder er så åndeligt gasforgiftede, at de ikke kan tåle den stærke blæst fra syd".⁵⁰

Ernst Christiansen svarede den 8. september 1934:

"De må ikke tillægge mig andre synspunkter, andre bevæggrunde eller nogen anden linje end den, der fremgår af selve avisen. Derimod kan De gå ud fra, at vi respekterer enhver idealistisk stræben, og at jeg, der aldrig har givet mig af med spådomme og kan være langsom til at danne mig et skøn om en mand og et arbejde, stadig står afventende og iagttagende over for en del af det, De fremfører og arbejder med [altså: nationalsocialismen, forf.], men efterhånden har fået nogen tiltro til, at De har en redelig idealistisk indstilling. *Vor* livsopgave er imidlertid fronten og broen ved grænsen og så vidt muligt at samle hele vort folk i tilslutning hertil".⁵¹

Dermed var også på en pæn måde sagt, at Ernst Christiansen ikke kunne billige Ejnar Vaabens mange udfald mod socialdemokrater, jøder, liberale etc. Hvor Ejnar Vaaben ville *udgrænse* disse af det danske folk for at

komme ind til folkets "race-rene" kerne, så ville Ernst Christiansen modsat favne dem i et omfattende folkefællesskab. Men hans forblommede udtryksform var ofte så tilpas uforpligtende, at den lod sig misforstå.

Ejnar Vaaben undskyldte den 18. september 1934 sin "klodsede udtryk" om at tale i tunger og fastslog: "De er ikke nationalsocialist, men vort lejlighedsvis samarbejde har en selvfølgelig generalnævner, der hedder *Danmark*. For os er det partipolitiske (og "partiegoistiske") altid underordnet det nationale". Men Ernst Christiansen havde alligevel vist, at han "uden fordomme og mistænksomhed ikke er bange for at yde vort parti, hvad der tilkommer det, og at De forstår, at jo bredere den nationale rygdækning for mit arbejde er, jo bedre kan jeg hos mine venner og tyske meningsfæller trække den berlinske linje op, således at vi både moralsk og politisk binder tyskerne til denne linje".⁵²

Ejnar Vaaben vedblev dog at betragte Ernst Christiansen og *Flensborg Avis* som mere end blot kampfæller i grænsespørgsmålet. I et brev den 8. januar 1938 lod han skinne igennem, at han godt forstod, at Ernst Christiansen var nødt til at tale forblommet om sin – som Ejnar Vaaben opfattede det: positive – holdning til nationalsocialismen, hvortil Ernst Christiansen igen så sig nødsaget til at præcisere:

"Jeg synes ikke, De behøver at tale, om end kun halvvejs, om en slags sammensværgelse [mellem Ejnar Vaabens DNP og *Flensborg Avis*, forf.]. Når jeg gerne har villet være venlig imod Dem, er det, fordi jeg i Dem ser en landsmand, hvis redelige vilje og idealisme jeg har tro til, hvorfor det gør mig ondt, når han er ilde stedt. Endvidere er vi interesserede kampfæller, ikke hvor det gælder national-socialisme, men Sønderjylland og Danmarks fremtid. Jeg tror imidlertid, at De netop på grund af Deres indstilling måske i forholdet dansk-tysk kan yde et værdifuldt bidrag til, at styrkeprøven kommer ind under de former, som begge parter er bedst tjent med".⁵³

For Ernst Christiansen var også Ejnar Vaaben først og fremmest *dansk* og måtte derfor holdes inden for den danske lejr. Han var desuden en nyttig mand for Danmark og grænsen p.g.a. sin tilsyneladende indflydelse på betydende steder i Berlin. Det var først, da Ejnar Vaaben i januar 1939 med løbesejler forsøgte at mistænkeliggøre det danske Socialdemokrati og dets leder Stauning som den formentlige bagmand til tyske socialdemokraters forventelige kupforsøg mod Hitler, at Ernst Christiansen slog hånden af ham: "Jeg tror ikke på disse afsløringer. Desuden bliver en så godt som offentlig sigtelse mod det største danske regeringsparti for noget sådant en denunciation mod Danmark til en stor nabomagt. Jeg forstår ikke, at *De* kan være med til noget sådant". Ernst Christiansen tilbageviste det "på det skarpeste" og frabad sig fremtidig tilsendelse af lignende.⁵⁴ Det var ikke Ejnar Vaabens *nazisme*, men derimod hans mistænkeliggørelse af *den lovlige danske regering*, der fik Ernst Christiansen til at afbryde forbindelsen. Ved sin optræden havde Ejnar Vaaben *sat sig selv uden for det nationale fællesskab*, der i farlige tider krævede folkets opbakning bag regeringen, uanset dens partifarve.

Også Kronika begyndte fra sommeren 1936 at lægge afstand til Ejnar

Vaaben, idet han betonedede sin kristentro, men han vedblev at holde kontakten ved lige, ikke mindst fordi Ejnar Vaaben tilsyneladende vedblev at have gode forbindelser til højststående nationalsocialister i Berlin.⁵⁵ Han var altså en mand, som det var nyttigt at kende. Men Ejnar Vaaben var nu også helt usædvanligt insisterende.

Både Ernst Christiansen og Jacob Kronika havde altså tilsammen i 1933 og de følgende år ganske gode forbindelser til både danske og tyske nazister, som på den ene eller den anden måde støttede eller var behjælpelige med at fremme *Flensborg Avis'* formål. Også dette måtte medvirke til at stemme dem positivt over for nationalsocialismen som sådan.

Flensborg Avis havde traditionelt mange kontakter inden for *konservative, nationale* kredse, og disse kredses nationalfølelse var karakteriseret af den særlige forbindelse mellem folk og stat ("Gud, Konge og Fædreland"). Der er meget af en konservativ tankegang i *Flensborg Avis'* idealer: Konservatismen kræver ydmyghed overfor det, der er større end én selv, men rummer samtidig en fællesskabstankegang: Fællesskabet er noget grundlæggende, det er basis for menneskelivet, for først, når der er et fællesskab, stilles den enkelte frit. Der skal være fællesskab og enighed om et vist fælles regelsæt.

Disse grundlæggende regler medfører til gengæld stor frihed for den enkelte til at handle på basis af disse regler. Det er en *frihed under ansvar*, og den enkelte – og navnlig den svage – er stillet langt friere, end i et samfund uden regler. Fællesskabet er bundet af historie, tradition o.s.v., men kan indoptage udefrakommende, for så vidt disse er villige til at acceptere og efterleve fællesskabets historie og traditioner. Konservatismen indebærer solidaritet, i hvert fald *indenfor* det nationale fællesskab. Fællesskabet i konservativ tankegang kræver anerkendelse af, at der er forskel på folk. Det er en næsten organisk tankegang, hvor *hver* har *sin* plads. Men netop fordi der er ulighed i samfundet og fordi denne ulighed er uundgåelig, er solidaritet nødvendig. Der er *pligt* til at sørge for de svage i samfundet.

Ifølge konservativ tankegang er tilværelsen, livet, en gave og en opgave, som man må tage imod med taknemmelighed. Livet er en forpligtelse. Det stiller krav til den enkelte, man er en del af tilværelsen og fællesskabet, og erkender man det, beriges livet og man får et godt liv, hvor man er noget for andre. Der findes noget, der er større end én selv, og erkender man det, får man mening i livet. Dette *noget* vil som regel indebære en Gud. Alt dette passer glimrende til *Flensborg Avis'* grundlæggende idealer. Men det afviger heller ikke synderligt fra grundtvigsk tankegang, og *Flensborg Avis* lader sig ikke *entydigt* rubricere i den ene eller den anden lejr. "Bro"-delen i Ernst Christiansens "front og bro"-ideologi stikker dog under alle omstændigheder af fra den traditionelle konservative danske anti-tyskhed.

Selvom nationalsocialismens gennembrud i Tyskland fik mange i danske nationale og konservative kredse til af nationale grunde at tage skarpt afstand, var der i de samme kredse også flere, der mere end skelede i syd-

lig retning efter inspiration til fornyelse og genrejsning. Inden for disse kredse vandt for eksempel den korporative statsidé og førertanken nogen tilslutning.⁵⁶ Men hverken førertanke eller fagstat øvede nogen særlig tiltrækning på hverken Ernst Christiansen eller Jacob Kronika – tvært imod. Hvis *Flensborg Avis* fulgte en konservativ retning i politisk henseende, så lå den betydeligt nærmere John Christmas Møllers demokratiske end Jack Westergaards quasi-fascistiske linje eller Victor Pürschels gammel-konservative. Det, der tiltrak Ernst Christiansen og Jacob Kronika ved nationalsocialismen, var *folkefællesskabet* og *fornyelsen af folkelighedsbegrebet*. Det smager mere af Grundtvig.

Europa var i 1930'erne præget af tanker og idéer om, hvordan menneskeheden kunne fornys. Det gjaldt over hele det politiske spektrum fra kommunister, socialdemokrater og kulturradikale til kristne og konservative genrejsere på den nationale højrefløj. *Flensborg Avis* var selv en del af dette brogede billede og forsøgte at give sit eget bud på, hvordan menneskeheden kunne fornys, nemlig ved "front- og bro"-tanken. 1930'ernes Danmark svirrede med "genrejserbevægelser" – og *Flensborg Avis* forholdt sig kritisk-positivt overfor de fleste, uden dog hverken offentligt eller privat at tilslutte sig nogen af dem. Ingen af dem levede nemlig helt op til Ernst Christiansens egne forestillinger.

Den stærkeste af disse bevægelser, *Dansk Samling* med Arne Sørensen i spidsen, brød først igennem i 1936. Selvom Arne Sørensen havde et tæt forhold til *Det unge Grænseværns* leder, Peter Marcussen, så lagde *Dansk Samling* formentlig efter Ernst Christiansens opfattelse ikke tilstrækkelig vægt på grænselandet som *mobiliserende faktor* for det danske folk. Det var først under – og navnlig efter – besættelsen, at *Dansk Samling* fandt en politisk niche i kampen for Sydslesvig.⁵⁷

Men der er dog et tydeligt slægtsskab mellem Arne Sørensen og Ernst Christiansens tanker, og inspirationskilderne har formentlig været i nogen grad de samme: Arne Sørensen havde således taget et lærerkursus på Askov Højskole i 1930, havde været lærer på Frederiksborg Højskole 1930-1931⁵⁸ og havde undervist på den samme højskole i Genève 1933-1935,⁵⁹ som Kronika havde besøgt i 1932, nemlig *Den nordiske Folkehøjskole*, der i tilknytning til Folkeforbundet virkede for at styrke både det nordiske og det mellemfolkelige samarbejde. Det var altså helt de samme cirkler, der inspirerede både Arne Sørensen og Ernst Christiansen, selvom Arne Sørensen hældte mere til Aage Møllers traditionelle grundtvigianisme, hvad han åbenlyst vedkendte sig⁶⁰, end til Askovs og Frederiksborgs "ny-grundtvigianisme", som var dér, *Flensborg Avis* – som vi skal se – hentede *sin* inspiration.

Det fremgår dog af brevvekslingen mellem de to, at Arne Sørensen i hvert fald fra 1936 læste *Flensborg Avis* nogenlunde jævnligt og at Ernst Christiansen læste Arne Sørensen's tidsskrift *Det tredje Standpunkt*, og der var ikke få ligheder, ikke mindst i synet på Tyskland: Danskerne "har ikke råd til at vide så lidt om Tyskland, som de gør", udtalte Arne Sørensen for eksempel i 1936. "Når nogen af os vil fortælle herom, så vil man skræmme folk fra at lytte og os fra at fortsætte ved at udslynge, at hvem

der skriver om tyske forhold i nutiden, nødvendigvis må være nazist. Et fremtidsdanmark har imidlertid ikke nogen anden mulighed end at lære det store nutidige Tyskland at kende og så sige nej, hvor der skal siges nej, og sige ja, hvor det er rimeligt at sige ja. Vi må kende Tyskland og dog være stærke nok til at være os selv".⁶¹ Dette synspunkt "falder helt i tråd med, hvad Flensborg Avis har søgt at gøre indlysende", skrev Ernst Christiansen i en ledende artikel den 16. januar 1936.

Da Arne Sørensen's hovedværk "Det moderne menneske" udkom i 1936, gav Ernst Christiansen den 29. marts 1936 bogen en storslået anmeldelse over fire spalter på ledende plads. Det var "et ungt dansk budskab", som "fortjener at læses både af unge og af ældre". Bogen "vrimler af tanker, der ikke alle behøver at tages som et evangelium, men kan tilskynde til at uddybe egen eftertanke". Navnlig hæftede Ernst Christiansen sig ved, at den moderne tids tilbud ifølge Arne Sørensen ikke kunne tilfredsstille det *hele menneskes behov*; mennesket ville stadig "stræbe imod en ny verden, ville imod solen og himlen som i årtusinder før". Dette var tanker, der til forveksling lignede Ernst Christiansens egne. Nutidens mange "maskerede religioner", herunder nationalsocialismen, var det "moderne menneskes" forsøg på at komme til at leve som det hele menneske, men Arne Sørensen sagde "bestemt nej" til nazismen. "De maskerede religioner vil altid søge det onde hos de andre mennesker, uden for deres eget samfund", hed det i Arne Sørensen's bog.

Ernst Christiansen sporede "bag fremstillingen en sund og oprindelig kraft, som tumler med udviklede tanker og begreber uden at tabe vejen og målet af syne og uden at glemme, at der ikke kan ventes frelse ved nye systemer, ved det samme på en anden måde. Om vi kunne rydde op, om vi kunne berede jorden for sund, naturlig vækst ville meget være vundet". Man kunne "i en del enkeltheder" være uenig med forfatteren, men "til gengæld finde mange tankeglimt, som rammende siger noget, vi selv har været inde på".

Arne Sørensen takkede Ernst Christiansen i et brev den 17. april 1936 for hans forståelse, der sikkert skyldtes, at *Flensborg Avis* var "tvunget så hårdt ind under historiens perspektiv". Arne Sørensen, der jævnligt var i Kollund, så nu *Flensborg Avis* "nogenlunde regelmæssigt, og det er godt at konstatere, at De ikke blot forvalter lokale grænsemødsætninger, men at også vældige bølger sydfra og – desværre ikke altid så vældige – bølger nordfra slår sammen i Deres blad". Arne Sørensen søgte "et par gode råd" hos Ernst Christiansen, der beredvilligt stillede sig til rådighed.⁶² Det har ikke kunnet opklares, om de rent faktisk mødtes og udvekslede tanker, men op under jul 1936 skrev Arne Sørensen igen til Ernst Christiansen og udtrykte sin dybe taknemmelighed for den forståelse, der var udvist i bladet "overfor vore unge og eksperimenterende synspunkter". Det var "ikke nok forklaring, at *Flensborg Avis* lettere kan stå over og udenfor de indre danske småtterier end nogen anden dansk avis – det er desuden Dem, der har forstået mere af disse nye forsøg end de fleste andre danske pressefolk. Hjertelig tak!"

Arne Sørensen bad ved denne lejlighed om at få tilsendt hele årgang

1936 af *Flensborg Avis*. Han ville nemlig udgive en udklipsbog *Hvad siger Danmark?* med presserøster fra 1936, og *Flensborg Avis* havde ved flere lejligheder omtalt det nystiftede parti *Dansk Samling* og dets tidsskrift *Det tredje Standpunkt* venligt.⁶³ Dette ønske afslører forresten, at Arne Sørensen måske ikke så *Flensborg Avis* helt så regelmæssigt, som han påstod over for dets redaktør, for i modsat fald ville han vel løbende have klippet de relevante ting ud. Ernst Christiansen svarede den 28. december 1936, at "i min stilling må man vogte på ethvert ord, og jeg vil ikke tages til indtægt for den 'partipolitiske' side af Deres arbejde, men jeg har søgt at gøre mit til en fornyelse af det danske folks tankegang og har derfor måttet glæde mig over meget af det, De har skrevet, og over det mod, hvormed De har taget fat på Deres gerning. Vi skal også fremtidig følge denne med fuld opmærksomhed".⁶⁴ Så havde han ikke lovet for meget.

Arne Sørensens svar den 31. december 1936 vidnede om en stærk selvbevidsthed: "Der vil jo nok komme en tid engang, hvor De vil blive nødt til at beskæftige Dem med den, men jeg forstår så udmærket Deres stilling ved grænsen og drømmer ikke et øjeblik om, at *Flensborg Avis* skulle kunne indblande sig i disse ting, som forholdene ligger i Danmark nu". Arne Sørensen beklagede sig dog samtidig over "en både ondsindet og fejlagtig behandling", som avisen havde givet af ét af hans foredrag; han bedyrede, at han "ikke et øjeblik tænker på at udnytte *Flensborg Avis* for vore politiske formål, men på den anden side må vi så fordr *absolut* neutralitet, så der ikke kommer ondsindede referater som det her nævnte".⁶⁵ Forholdet mellem Arne Sørensen og *Flensborg Avis* var altså ikke lutter idyl.

Arne Sørensen korresponderede ikke med Ernst Christiansen efter 1938. Men han tog samme år kontakt til Jacob Kronika, i hvis artikler han "har fundet så meget, der var beslægtet med vore synspunkter og hævdede på en så fri og stærk måde, at man derved fik et tydeligt indtryk af, at der dog var nogen, som kunne følge med i det tyske, men samtidig stod frit og naturligt dansk". Arne Sørensen bad ved denne som ved andre lejligheder Kronika om at bidrage til *Det tredje Standpunkt*, men det var først efter krigen, at de fandt sammen i kampen om Sydslesvig.⁶⁶ Derimod førte Kronika fra 1936 en omfattende korrespondance med kontorchef Niels Erik Wilhelmsen, med hvem han havde et nært venskab, og som i 1938 sluttede sin nationale gruppe sammen med Arne Sørensens. Kronikas og Wilhelmsens interesser var dog snarere forankret i Oxford-bevægelsen end i Dansk Samling.⁶⁷

Der er mange lighedspunkter og forskelle mellem Ernst Christiansen og Arne Sørensen: Sideløbende med en principiel og ofte gentagen afstandtagen til nationalsocialismen, udtrykte Arne Sørensen lige som Ernst Christiansen beundring for *kraften* i den nationale rejsning i Tyskland og *forståelse* for nazismens reaktion mod de foregående års åndelige værdier.⁶⁸ Men selv en erklæret antinazist som *Berlingske Tidendes* udenrigsredaktør, Nicolai Blædel, kunne i artikler, vendt imod nationalsocialismen, skrive om "beundringsværdig energi og offervilje"⁶⁹, så det er der i sig selv ikke noget underligt i. Arne Sørensen gik også ligesom Ernst Christi-

ansen ud fra, at der herskede en almen europæisk krise, som de enkelte nationer skulle løse hver på sin måde. En dansk løsning måtte derfor i sagens natur være væsensforskellig fra den løsning, tyskerne havde valgt.⁷⁰ Arne Sørensen var heller ikke nogen udtalt anti-kommunist, og ligesom Ernst Christiansen medgav han, at socialismen som grundlag for arbejderne organisering havde opfyldt en nødvendig historisk mission. Den *tredje vej*, Arne Sørensen plæderede for, skulle være et dansk alternativ til liberalismen på den ene side og totalitarismen (fascisme og bolsjevisme) på den anden. I sine skrifter var Arne Sørensen i modsætning til Ernst Christiansen skeptisk over for rationalismens optimistiske menneskeideal, og selvom Ernst Christiansen på samme måde som Arne Sørensen ud fra en kristelig definition af frihed også gerne så lagt større vægt på pligt og ansvar, så vendte Ernst Christiansen sig ikke som Arne Sørensen imod det liberale frihedsbegreb. Tvært imod. Og selvom Ernst Christiansen gerne så regeringsmagten styrket ved et tværpolitisk samarbejde, og selvom også Ernst Christiansen mente, at partierne var tilbøjelige til først og fremmest at tjene erhvervs-, klasse- og egne partiinteresser fremfor at tjene hele folket, så nærrede han – i modsætning til Arne Sørensen – fortsat tillid til liberalisme og frihandel og fortsat tillid til, at partierne kunne og ville samarbejde, når det virkelig gjaldt.⁷¹

Som det er fremgået, følte også Ernst Christiansen sig tiltrukket af idealet om "et helt folk i fest, ét sind, én vilje". Men det er et åbent spørgsmål, om han kunne følge Arne Sørensens tanker i retning af, at et styre, bestående af en elite, der havde sin legitimation i "folkeviljen", som den havde opnået ved akklamatorisk tilslutning, var "demokratisk", fordi "demokrati" her blev forstået som "identiteten mellem folk og regering". I modsætning til Arne Sørensens *Dansk Samling* var Ernst Christiansen nemlig ikke *principielt* antiparlamentarisk, men nøjedes med at beklage parlamentarismens langsommelighed, dens til tider manglende effektivitet og mange politikeres manglende blik for helheden og de vigtigste nationale opgaver, nemlig forsvaret og grænsespørgsmålet. Arne Sørensens tanker om en stærk statsmagt samlet hos kongen og den valgte, men upartiske førsteminister, der lod statsmagten udfolde sig under inspiration af den folkevilje, der kom til udtryk gennem et rigsråd, men som ikke var underlagt nogen form for kontrol gennem dette, gik formentlig temmelig meget videre, end Ernst Christiansen kunne acceptere.⁷² Det smagte formentlig lidt for meget af Bismarck. Allerede Jens Jessen havde tilsluttet sig den tanke, at det var rimeligt, at regeringen udgik af parlamentets flertal – ganske vist under den forudsætning, at regeringen førte en "forsvarlig politik", forstået som prioritering af nationale opgaver og militært forsvar. Ernst Christiansen stod, når alt kom til alt, på det samme standpunkt. Jacob Kronika befandt sig derimod til tider ikke på helt så sikker parlamentarisk grund. Meget af forskellen kan dog være et spørgsmål om temperament.

Der er nogen lighed i Ernst Christiansens og Arne Sørensens temmelig traditionalistiske syn på det moderne: Begge fandt, at bykulturen med dens biografer, sportsbegivenheder, smudslitteratur og sensationspresse

var udtryk for en stræben efter sanselige oplevelser, og begge fremhævede bondens relative ufordærvethed og den mentalhygiejniske værdi af et nært forhold til jorden. Men byboen Ernst Christiansen, der nøjedes med at spadserer i parkerne og snuse til blomsterne, har nu trods alt næppe kunnet følge Dansk Samlings idé om ligefrem at opløse de store byer, for derved at genskabe menneskets nære forhold til naturen og fjerne grundlaget for moderne politiske fænomener som nazisme og kommunisme.⁷³

Men på trods af forskellene fortsatte *Flensborg Avis* sin positive omtale af Arne Sørensen og *Det tredje Standpunkt*, på samme måde som man behandlede næsten alle lignende "genrejserbevægelser" og idealister grundlæggende positivt. Ernst Christiansen har formentlig gjort det ud fra en betragtning om, at alene *forsøget* var prisværdigt, og at den rigtige bevægelse, når den dukkede op, også ville formå at samle danskerne. Men der er dog grund til at tro, at Ernst Christiansen betragtede partidannelsen *Dansk Samling* som et stort fejlgreb.⁷⁴ Ernst Christiansens ideal var *ikke* et nyt parti, men derimod en *samling af de eksisterende*. I en kommentar uden adresse i en leder den 20. september 1938, der formentlig sigter til forsøgene på at danne *Den nationale Liga* i et samarbejde mellem Arne Sørensens *Dansk Samling*, den frafaldne Frits Clausen-nazist fra Brøns pastor Anders Mallings *Dansk Folkefællesskab*, den gammel-konservative Victor Pürschel og KU'eren Jack Westergaard; et samarbejde, der til stor moro for den danske presse gik temmelig grundigt i kludder⁷⁵, skrev Ernst Christiansen, at "når hist og her en landsmand, som er ung af år eller uligevægtig af sind"⁷⁶, prøvede på at fremtvinge en national omvæltning, der kunne være nødvendig nok i en alvorlig tid, så "bliver der kun en ny splittelsesgruppe, som der findes så mange af og som de store flertal drager på smilebåndet af".

Den helt afgørende forskel på *Flensborg Avis* og de mange forskellige nationale "genrejsere" var dog, at de fleste radikal-konservative højrefløjspartiers og genrejserbevægelses metoder indbefattede indædt bekæmpelse af den "radikal-socialistiske" Stauning-regering, "systemet" Stauning-Munch og udskillelse af politiske modstandere på venstre fløj. *Flensborg Avis* vendte derimod kritikken indad, imod det enkelte menneske – sin egen redaktør indbefattet. Og nok så vigtigt udpegede *Flensborg Avis* ikke nogen syndebukke. Det var ikke Th. Stauning eller P. Munch, socialdemokraterne, de kulturradikale, bolsjevikkerne, jøderne, eller for den sags skyld nazisterne, der skulle bekæmpes. Det, der skulle bekæmpes, var *uviljen til samling* om den store nationale opgave, Danmark og Sønderjylland. Samlingen skulle udgå fra de allerede eksisterende partier. Det skulle netop være en *midtsamling*.

7.5. Hitler og Grundtvig. Højskolen og nationalsocialismen

De træk ved nationalsocialismen, som i forsommeren 1933 virkede inspirerende på Ernst Christiansen og Jacob Kronika, lignede i langt højere grad tilsvarende overvejelser inden for danske højskolekredse, der i nationalsocialismen så en mulig *fornyelse af folkelighedsbegrebet*.⁷⁷ Både Ernst Christiansen og Jacob Kronika mente i nationalsocialismens ideologiske begrebsapparat at genkende træk af 1800-tallets nationalromantiske, grundtvigianske folkelighedsbegreb, som deres egen nationale forestillingsverden udsprang af. De tillagde nazismen et grundtvigiansk-folkeligt indhold og overså, at nationalsocialismen ikke var "folkelig", men "völkisch". Dertil kom en undervurdering af nationalsocialismens vilje til total magt og ensretning indadtil og territorial ekspansion udadtil. De tolkede tvært imod træk af deres egen "front og bro"-tanke ind i nationalsocialismen, idet de mente at se både *den nationale selvhævdelse* i den tyske vækkelse og *den mellemfolkelige forståelse* i Hitlers fredstaler og i den kendsgerning, at rigsregeringen på trods af slesvig-holstensky tryk havde fastholdt mindretalsretten.

Inden for højskoleverdenen var der tale om to vidt forskellige fløje, men begge med udgangspunkt i Grundtvig: En traditionalistisk, "højregrundtvigiansk" fløj med Rønshoved Højskole og dens forstander Aage Møller i spidsen.⁷⁸ Aage Møller nøjedes dog med at slå fast, at han var Grundtvigianer, og at man måtte være "stokblind", hvis man ikke kunne se lighederne mellem Grundtvigs og Hitlers tanker. På Rønshoved Højskole stod man på det standpunkt, at "et virkeligt åndsfællesskab forudsætter altid et blodsfællesskab".⁷⁹

Ernst Christiansens tanker var mere i slægt med den *ny-grundtvigianske* fløj omkring Askov Højskole med navnlig højskolelærer C.P.O. Christiansen, der pegede på, at det var historie, sprog og kultur, der skabte åndsfællesskabet. Denne fløj nøjedes med at stille sig interesseret overfor nationalsocialismen, og – efter at have drøftet den – ganske vist vedblev at betragte den som inspirationskilde⁸⁰, men afviste den som anvendelig i Danmark. Dette sidste svarer temmelig nøje til *Flensborg Avis'* holdning.⁸¹

Ernst Christiansen havde som nævnt i sin pure ungdom i 1897 tilbragt nogen tid på Askov Højskole i Ludvig Schrøders tid som forstander, hvor Askov blev "den grundtvigske mønsterhøjskole og Schrøders fortolkning af Grundtvigs historiesyn de grundtvigske højskoleers historiesyn".⁸² Hvor stor indflydelse dette ophold havde på Ernst Christiansen får stå hen; en kendsgerning er det dog, at Højskolen – og navnlig Askov Højskole – påvirkede hele hans generation af sønderjyder. Ludvig Schrøder ønskede ved hjælp af Grundtvigs historiesyn at bidrage til den *folkelige vækkelse*, som han fandt var nødvendig oven på det nationale nederlag i 1864, både af hensyn til folkestyret og af hensyn til bondestandens udvikling. Vægten lagde han på de *nordiske myter*, som i særlig grad formodedes egnet til at vække og oplyse nordboernes efterkommere, hvis "folkeånd" i grunden var den samme til alle tider, og på *verdenshistorien*, som i Schrøders fortolkning blev menneskeslægten eller menneskeåndens fremad-

skridende historie. Dette historiesyn stemmer, som det er fremgået, helt overens med Ernst Christiansens eget historiesyn.

Nordboerne havde i Schrøders fortolkning af Grundtvig en verdenshistorisk mission. Schrøders historiesyn var ligesom Grundtvigs fremskridtoptimistisk. I Nordvesteuropa – og i ganske særlig grad i Norden – havde man nået verdenshistoriens og menneskeslægtens foreløbige højdepunkt og kunne dermed tjene som eksempel for resten af verdens folkeslag, for eksempel i forhold til lighed og frihed. Også dette var helt i overensstemmelse med redaktør Jessens syn på demokrati og liberalisme – og med Ernst Christiansens “front og bro”-tanker, i hvilke Norden spillede en særlig rolle som eksempel for og formidler mellem folkeslagene.

Men var demokrati og frihed end fortrinlige redskaber til en *menneskelig og personlig udvikling*, så kunne hverken folkeligt selvstyre eller personlig frihed *i sig selv* skabe et ægte menneskeliv hos den enkelte eller hos folket. Det hed ganske vist hos Grundtvig “menneske først, og kristen så”, men *uden* den kristne tro gik det altså ikke. Det skulle vise sig, at det afgørende vendepunkt i både Jacob Kronikas og Ernst Christiansens syn på nationalsocialismen netop fandt sted, da det gik op for dem, at nationalsocialisme og kristendom *ikke* lod sig forene.

I Grundtvigs og Schrøders udlægning var “fortidens kæmpeånd” den ånd, som herskede i Norden fra de ældste tider. Den var efter deres opfattelse endnu levende i Norden og dækkede netop over *friheden*: Ytringsfriheden (“frihed for Loke såvel som for Thor”), og den økonomiske og politiske frihed og virketrang i liberalismen. Ludvig Schrøder advarede endvidere imod proletarisering af arbejderne, der førte til socialisme; dette skulle forhindres gennem *folkelig oplysning*. Også dette stemte helt overens med tanker, Jessen havde stået for. Derimod havde Jessen stillet sig noget mere skeptisk over for *bragesnakken*. Men det gjorde man nu også snart på Askov, da Holger Begtrup påviste, at myterne var “vikingetidens litteratur, hverken mere eller mindre”. Dermed slog han benene væk under begrundelsen for overhovedet at kunne tale om én og samme nordiske folkeånd gennem tiderne, og Ludvig Schrøder undlod herefter at lade de nordiske myter indtage en så central placering i undervisningen. På Askov forsøgte man dernæst af *forny* Grundtvigstraditionen – og her kom C.P.O. Christiansen til at spille en hovedrolle. Denne fornyelse skete under gensidig inspiration mellem Askov og *Flensborg Avis*.

På Rønshoved højskole, der var grundlagt af forstander Aage Møller i 1921, gik man den modsatte vej: I stedet for at *modernisere* Grundtvig ville Aage Møller i stedet *vende tilbage til* Grundtvigs eget syn, herunder den nordiske mytologis billedsprog for at vække den uforanderlige folkeånd på ny. Grundtvigs syn på det nordiske var ifølge Aage Møller – med historikeren Ole Vinds ord – “det stadig levende, profetiske vidnesbyrd om Nordens folkeånd”.⁸³

Den slags nostalgisk grundtvigianisme havde lige så lidt appel til Ernst Christiansen, som den havde haft til Jens Jessen. Selvom Rønshoved Højskole kun lå få kilometer nord for grænsen, var forbindelsen til *Flensborg Avis* såre begrænset. Da *Grænsevagtens* redaktør, Vilh. la Cour, i forsøm-

Højskolemanden og historikeren C.P.O. Christiansen (1887-1951) var en nær ven af Flensborg Avis og medlem af tilsynsrådet 1930-1934. Han var lærer på Askov fra 1913 til 1934, da han blev forstander på Frederiksborg Højskole i Hillerød. Under gensidig inspiration udviklede Ernst Christiansen og C.P.O. Christiansen front- og bro-tanker til et dansk-nordisk alternativ til nationalsocialismen. Foto ca. 1934. (Arkivet og Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek).

meren 1933 bad Ernst Christiansen om en offentlig udtalelse, der skulle bruges til at understøtte den økonomisk trængte højskole ved Flensborg Fjord, skrev han tilbage den 20. juni 1933: "Jeg har kun fulgt forstander Møller på afstand, men med respekt for hans gerning", og hans udtalelse var venlig, men temmelig uforpligtende: "Uden personlig at have været i nær berøring med folkehøjskolen på Rønshoved, har jeg stadig glædet mig over det nye støttepunkt, som her var tilvejebragt i grænsestrøget", hed det, og endvidere: "Virkningen af en gerning som Rønshoved folkehøjskoles hører til de imponerbarier, som ikke kan opgøres nøjagtigt, men som har deres fuldgode part i, at vi har lov til at håbe på en god folkelig udvikling nord og syd for grænsen".⁸⁴ Rønshoved, der i tolv år havde ligget lige uden for Flensborg, var tydeligvis ikke nogen inspirationskilde for *Flensborg Avis*. Men det var derimod Askov.

Det var navnlig C.P.O. Christiansens tanker, der inspirerede og inspireredes af Ernst Christiansen, således som de også fra 1934 kom til udtryk på Grundtvigs Højskole på Frederiksborg i Hillerød, da C.P.O. Christiansen blev forstander der. Denne højskole blev for øvrigt grundlagt i 1895 af netop førnævnte "mytedræber"⁸⁵ Holger Begtrup.

I en hilsen til den nye forstander skrev Ernst Christiansen i *Flensborg Avis* den 9. juni 1934 på sin typiske indirekte måde, at en stor del af

dansk ungdom og de danske forposter ville være "mere end iagttagere" ved C.P.O. Christiansens overtagelse. "De anser Christiansen for en banebryder, de skylder ham tak, og de vil gerne yde ham al den virksomme støtte, som de evner". Med et enkelt forbehold, der muligvis skyldtes, at C.P.O. Christiansen havde taget Norges parti under den dansk-norske strid om Østgrønland i 1932⁸⁶, skrev Ernst Christiansen, at C.P.O. Christiansen...

"...i en dansk folkehøjskole-verden, som i 1920 langt overvejende mente, at nu var kampen om Sønderjylland afsluttet, har indtaget det særstandpunkt at forstå de sydlige danske og blive deres kammerat og talsmand og har forstået det, som vi mente at fornemme, at en tusindårig styrkeprøve ikke afsluttes ved, at der drages en ny grænselinje i marken. (...) I hvor høj grad også selve den danske folkehøjskoles fremtid er sammenknyttet med, at den helt og fuldt tager den sønderjyske sag op i genfødt liv, er dog først begyndt at dæmre for de fleste. Men [C.P.O.] Christiansen har været en af banebryderne, og det er gået, som det går i det danske forår. Længe kan vinteren synes overmægtig over for de fattige første vårtegn, men deres tal og styrke øges, og så kommer efterhånden de første overraskelser, den første anelse om, at gennembruddet er undervejs".

Det, der skulle genrejse og vække danskerne – og bringe Højskolerne ud af det øjeblikkelige dødvande –, var altså – ligesom i Folkehøjskolernes storhedstid i 1880'erne og 1890'erne – den nationale sag i Sønderjylland. Opgaven var den samme i 1930'erne – og det var løsningen også.

På Askov var det som nævnt C.P.O. Christiansen, der under medvirken af Jørgen Bukdahl, Holger Kjær – og senere Poul Engberg – forsøgte at forny Grundtvigs universalhistoriske anskuelser ud fra samtidens nye verdenshistoriske udfordringer og med respekt for tidens åndsvidenskab. Dette førte til det *nynordiske syn*, som allerede tidligere er blevet præsenteret og som stod i skarp modsætning til både den traditionelle skandinavisme og det tysk-nordiske syn. Inspirationen til denne fornyelse kom blandt andet ved læsning af Ernst Christiansens tanker i *Flensborg Avis*. C.P.O. Christiansen skrev den 6. september 1933 til Ernst Christiansen og takkede for "alt, hvad De drager frem fra Tyskland. Aldrig har jeg mødt et blad, der så stærkt har udtrykt og så godt har udtrykt hvad jeg læn- ges efter at møde. Jeg er fuld af beundring for Deres sikre hånd og takt. (...) De gør dansk og slesvigsk broarbejde om nogen gør det og har gjort det"⁸⁷.

Da C.P.O. Christiansen i 1934 overtog Grundtvigs Højskole i Hillerød og gav den tilnavnet "dansk-nordisk" højskole, så vedkendte han sig den *direkte inspiration* hertil fra Ernst Christiansen: "De ved, redaktør Christiansen, at det er Dem der har døbt vor skole dansk-nordisk – overskriften over en artikel i *Flensborg Avis* i 1934"⁸⁸. C.P.O. Christiansens vision for skolen var, at den ville "blive en skole i samme ånd som den, der råder i *Flensborg Avis* og dens ungdomssider. Jeg ville gerne, at et sådant livssyn, som mere og mere har afklaret sig for mig især i 1930'erne, skal blive rådende på en skole til" [altså *ud over* Askov, forf.], skrev han til Ernst Christiansen i maj 1934 "med tak for al den hjælp, jeg gennem *Flensborg Avis*

har fået for at klare et og andet i disse svære tider".⁸⁹ C.P.O. Christiansen sad som tidligere nævnt i *Flensborg Avis'* tilsynsråd 1930-1934 og ydede da avisen et meget nært medarbejderskab i form af arbejdet med *Breve fra Landsmænd*. Det var i samme periode, hans "ny-nordiske" livssyn havde afklaret sig for ham.

Inspirationen var gensidig, og C.P.O. Christiansen vedkendte sig den helt klart: Det var Frederiksborg Højskoles vigtigste opgave at mobilisere hele det danske og nordiske bagland bag sønderjydernes kamp imod truslen fra syd. Skolen skulle med højskolemanden Vilhelm Niensens ord være "en dansk og nordisk kampskole".⁹⁰ Også Ernst Christiansen plædede ved flere lejligheder for, at de danske folkehøjskoler alle burde "bære sig ad som Frederiksborg". De burde hele året rundt være "livskilder" i den sønderjyske sag, være "steder, hvor man ikke kun gjorde sin pligt over for den, men hvor man gik fremmest i slaget".⁹¹

C.P.O. Christiansens og Askov Højskoles første, famlende indstilling til nationalsocialismen lignede på mange måder *Flensborg Avis'*. Den nazistiske bevægelses gennembrud og magtovertagelse i Tyskland blev – med historikeren Henrik S. Nissens ord – "i forskellige kredse i Danmark opfattet, forstået eller misforstået i overensstemmelse med de politisk/kulturelle standpunkter, der fandtes i forvejen. Uanset hvad nazismen ellers stod for – og det meste forekom frastødende eller i det mindste mærkværdigt – blev den betragtet som en national bevægelse, der blev båret frem af en entusiastisk ungdom".⁹² Også grundtvigianerne var arvtagere efter en national vækkelse, og de begreber, som grundtvigianerne formulerede sig med, var i vid udstrækning overtaget fra den tyske nationale, romantiske filosofi. Begreber som *Volk* og *völkisch* betød direkte oversat *folk* og *folkeligt*, og det var let at overse, at de tyske begreber dækkede over forestillinger, der var langt mere ekstreme, anti-rationelle og anti-moderne, og som i slutningen af 1800-tallet under påvirkning af den konservative, autoritære statsmagt og vulgære fortolkninger af Darwins udviklingslære ("socialdarwinisme") udviklede sig i racistisk og anti-semitisk retning.⁹³ Dette førte til forestillingen om germanerne som "herrefolk" med ret til at dominere – og endda eliminere – formentlig mindre udviklede eller "mindreværdige" folkeslag.

Heller ikke nationalsocialisternes idealisering af bondebefolkningen, anti-intellektualismen eller *Blut- und Boden*-ideologien var ganske fremmed for grundtvigiansk tankegang.⁹⁴ Omkring 1920 var det *demokratiske sindelagskriterium* under påvirkning af navnlig H.P. Hanssen dog blevet folkehøjskolens holdning – til stor fortrydelse for Ernst Christiansen. I 1920'erne var Højskolen i nogen grad domineret af en "humanistisk" fløj, der havde bånd til Det Radikale Venstre. Mange – hvis ikke flertallet – indenfor højskolebevægelsen havde endvidere identificeret sig med H.P. Hanssens linje i grænsekampen og havde betragtet det slesvigske spørgsmål som afgjort med afstemningen i 1920. Dette betød nu ikke, at der ikke også i højskolekredse blev næret håb om, at den på sindelagskriteriet byggende *statsgrænse* en dag ville blive flyttet sydpå i overensstemmelse med *folkegrænsen*.

Også tanker om, at den *folkelige helhed* havde et uafviseligt krav på den enkelte, at personlige interesser eller stands- eller klasseinteresser måtte skydes til side for folkets sag, – i nationalsocialistisk terminologi udtrykt i slagordet *Gemeinnutz geht vor Eigennutz*, og at det i den sidste ende var den folkelige samfølelses offervilje, der holdt et folk i live, prægede tankerne i den danske højskoleverden, omend der ikke var enighed om, hvorvidt det var nødvendigt med *militær* offervilje eller om en *passiv modstand* som sønderjydernes under fremmedherredømmet 1864-1920 var tilstrækkelig. Man skelnede mellem *staten*, som kunne forsvinde ved en fjendtlig besættelse, og *folket*, som endog kunne gå styrket ud af den passive modstands offervilje.⁹⁵ Dette sidste var Ernst Christiansen formentlig ikke helt uenig i, men han fandt det i lighed med Jessen og C.P.O. Christiansen nødvendigt med en *forudgående militær kamp* – det var i *viljen til at kæmpe for at værgе sit og sine*, at den fornødne *kraft* til at gennemføre den passive modstand skulle hentes – som Ernst Christiansen havde udtrykt det: “Uden en 18. april [stormen på Dybbøl] havde det danske folk ikke fået lov til at opleve en 11. juli” [genforeningsfesten].

I modsætning til det tyske landbrug var det danske landbrug moderne og opfattede sig selv som en motor for fremskridtet; det var liberalt orienteret, både økonomisk imod frihandel efter verdensmarkedspriser og politisk som følge af deltagelsen i 30 års kamp for parlamentarismen.⁹⁶ Grundlæggende stod dansk landbrugs og dermed også højskolens tradition fast på principperne om “hjælp til selvhjælp”, akkurat således som også Ernst Christiansen havde argumenteret under krisen. Det stod centralt i dansk landbrugs selvforståelse, at det ved egen hjælp havde *moderniseret* sig ud af tidligere kriser uden statslige reguleringer og beskyttelse. Kampen for det parlamentariske demokrati havde spillet en helt igennem afgørende rolle for den danske højskole, og kampen var ført igennem til sejr med systemskiftet i 1901 – en udvikling, man så tilbage på med stolthed. Den underlegenhedsfølelse over for bykulturen, som den tyske agrar-romantik byggede på, passede dårligt til dansk landbrugs selvforståelse. Den var netop præget af landbrugets stærke betydning for Danmarks udvikling og gav derfor den danske landbokultur en høj grad af selvbevidsthed. Man nærede forestillinger om, at “det folkelige”, der i hver nation havde sine karakteristika og som i Danmark var højt udviklet, på ét eller andet tidspunkt ville blive vakt til live også i andre nationer. Nationalsocialismens gennembrud i Tyskland *kunne* være en sådan vækkelse, og derfor kunne det være, at der var noget, som herfra kunne overføres til den i 1920'erne og 1930'erne “betrængte danske landbokultur, hvis materielle grundlag var truet, og hvis åndelige liv så ud til at være på vågeblus”.⁹⁷

Udviklingen i Tyskland blev fulgt af Højskolen i Danmark på omtrent samme måde som i *Flensborg Avis*: Med på den ene side *undren* over (og *beundring* af) den nationale begejstring og eufori, der havde grebet det tyske folk, og på den anden side *afstandtagen* til terroren og de voldelige udskjelser imod anderledestænkende. Udviklingen i Tyskland var på alle måder både skræmmende og fascinerende, men da Påskeblæsten havde

lagt sig, stod det dog nogenlunde klart, at det tilsyneladende ikke var det nye regimes hensigt at flytte grænsen.

Højskolekredse havde med begejstring taget del i mobiliseringen af den danske ungdom i Nordslesvig i foråret og sommeren 1933. Fra de øvrige nordiske lande kom der udtalelser, der beskrev den dansk-tyske grænse som "Nordens sydgrænse". Også de danske socialdemokrater blev mere nationale: Finansordfører Hans Niensens udtalelser i Folketinget den 12. oktober 1933 om "Danmarks hus", som også arbejderne var rede til at værne, var et tydeligt skridt i den retning. Det øgede tyske pres på grænsen i foråret 1933 havde således den effekt, at det danske folk – om man vil – *midtsamledes* om nationale opgaver som forsvar for grænsen og værn om danske værdier.

Nu var spørgsmålet så, hvad *det særligt danske*, der skulle værnes, i grunden var.⁹⁸ Fra socialdemokratisk og radikal side var der en klar forbindelse mellem engagement i grænsespørgsmålet, i det nordiske samarbejde og *demokratiet*: De demokratiske frihedsrettigheder for borgerne og det parlamentariske politiske system med regering, rigsdag, partier og erhvervsorganisationer. I denne optik blev fjenden *både* det nazistiske Tysklands trussel mod grænsen og de hjemlige, autoritære og anti-parlamentariske kræfter på højrefløjen. Og ikke kun det: Den, der ikke sluttede op om *det danske parlamentariske demokrati* eller som stillede *spørgsmål* ved det, *svækkede* det, og var derved med til at *undergrave det åndelige danske forsvar* mod Tyskland. I sønderjysk presse var det *Hejmdal* og *Sønderborg Socialdemokrat*, der stod for dette standpunkt.

For andre, herunder for Ernst Christiansen, var *det nationale* en *overordnet værdi*, og det parlamentariske system med forskellige politiske kræfter, der brugte kræfterne til at tilgodese egne interesser i stedet for at samarbejde om de sagligt rigtige løsninger, medførte en *splittelse* af folket. I denne optik var det parlamentariske demokrati nærmest *en del af problemet*, fordi det ved sit evindelige ævl og kævl *svækkede det åndelige danske forsvar* mod Tyskland. Men Ernst Christiansen var ikke de ekstreme standpunkters mand i dette spørgsmål og var også villig til at anerkende den dynamik, de skiftende regeringer betød i samfundets fremadskridende udvikling. Der var bestemt kræfter i Danmark, der var endog betydeligt mere reaktionære end han.

Skillelinjen mellem *Hejmdals* og *Flensborg Avis'* standpunkter bestod i spørgsmålet om, *hvordan* det danske parlamentariske demokrati skulle forsvares under den trussel, som det nationalsocialistiske Tyskland udgjorde: Skulle det ske ved at *fastholde det uforandret som det var*, eller ved at *forandre det under inspiration fra nationalsocialismen*. *Hejmdals* og *Sønderborg Socialdemokrats* standpunkt var, at enhver kritik af parlamentarismen og enhver tale om forandring, da navnlig når denne var inspireret af nationalsocialismen, *svækkede* demokratiet og dermed danskheden. *Flensborg Avis'* standpunkt var det stik modsatte: At en forandring af det parlamentariske demokrati tvært imod ville *styrke* både danskheden og demokratiet over for den nationalsocialistiske trussel. I grunden kan skillelinjen drages mellem på den ene side dem, der forsøgte at se noget positivt i na-

tionalsocialismen og var villige til at betragte dens voldelige metoder som en beklagelig følge af de urolige tilstande i Tyskland – et overfladefænomen, der ville gå over, når regimet først havde konsolideret sin magt; og på den anden side dem, der med det samme gennemskuede, at de voldelige udskejelser og de ekstreme metoder var en naturlig og uadskillelig del af nationalsocialismen.

Indenfor den danske højskolebevægelse gennemgik man en diskussion helt tilsvarende *Hejmdals* og *Flensborg Avis'* – og under inddragelse i diskussionen af både H.P. Hanssen og Ernst Christiansen.

Indenfor Højskolen genkendte man nok i nationalsocialismen noget af "den folkelige og nationale grundtvigianisme i Norden", men, som Morten Bredsdorff fra Ollerup Gymnastikhøjskole skrev i *Højskolebladet* i maj 1933: "alle det sunde blods krav slår jo her ud i sygelig forventet form som brutal kampdrift, hysterisk nationalisme og tåbelig helteforgudelse".⁹⁹ Alligevel var der måske noget at lære: J.Th. Arnfred, forstander på Askov Højskole, opstillede den teori, at menneskets kultur, ligesom dyr og planter, i gode tider udfoldede muligheder for større individuel mangfoldighed, men i dårlige tider måtte gøre ét af to: Enten gå til grunde eller "skalle" de sidst vundne fremskridt af og gå tilbage til en tidligere, mere robust og modstandsdygtig form – fra *individualisme* tilbage til det *kollektive*. Det var dette, der under indtryk af verdenskrisen nu var ved at ske mange steder i Europa.¹⁰⁰

Ernst Christiansen gav ved flere lejligheder udtryk for det samme: I gode tider var danskernes individualisme en styrke, men i dårlige tider kunne vægringen ved at indordne sig blive fatal.

Men *hvilke* værdier måtte "skalles af" og *hvilke* værdier var bæredygtige, også i fremtiden? Det var *dette*, både højskolen og *Flensborg Avis* forsøgte at finde rede i, og deres spekulationer gik ad nærmest helt parallelle tankebaner.

Arnfred indkaldte til flere møder, hvor spørgsmålet blev diskuteret. Den 19. juli 1933 deltog H.P. Hanssen, den tyske pastor Johs. Tonnesen, Uffe Grosen fra Vallekilde og Anders Vedel fra Krabbesholm. Endvidere deltog formentlig Aage Møller fra Rønshoved, frimenighedspræst Anders Nørgaard fra Vejstrup og C.P.O. Christiansen.¹⁰¹ Tonnesen forklarede, at med nazismen var omsider Grundtvig kommet til det tyske folk – og Aage Møller skal efter foredraget have udbrudt, at det var første gang i sit liv, han havde "hørt den danske folkeånd tale tysk".

H.P. Hanssen var derimod afvisende og havde ingen tillid til Tonnesen. Det må være dette møde, som Kronika refererede til i et brev til Ernst Christiansen den 18. august 1933. Kronika havde talt med Ejnar Vaaben og M.P. Ejerslev. Aage Møller var – ifølge Ejnar Vaaben – "aktivt medlem af DNSP" og havde fortalt om "et hemmeligt højskolemandsmøde på Askov med drøftelse af 'det nye i tiden'". Hvorvidt påstanden om Aage Møller *medlemsskab* af Vaabens parti er korrekt får stå hen – men han har formentlig som en naturlig ting deltaget i de studiekredse om nationalsocialisme, som M.P. Ejerslev foranstaltede på Rønshoved Højskole.

Det omtalte møde i højskolekredse havde ifølge Kronika ført til forbausende resultater: "Danmark er ikke immun mod nye tanker!!!" skrev Kronika begejstret til Ernst Christiansen. I betragtning af at Kronikas hjemmelsmand var Ejnar Vaaben, der var tilbøjelig til at se meningsfæller i enhver, der behandlede ham venligt, ville det nu nok have været klogt af Kronika at tage udsagnet med et gran salt. Det lå nu ikke til Kronika, men han tilføjede dog beroligende: "Du kan naturligvis *altid* være ganske sikker på, at jeg laver *ikke* selv nogen aktiv politik. Jeg kender så nøje de pligter, som er en følge af hele min stilling. At jeg har gode forbindelser, kan jo ikke komme til at skade vor sag".¹⁰²

Ernst Christiansen skrev den 22. august 1933 noget forbeholden tilbage, at M.P. Ejerslev "ikke er fri for at være noget af en rænkespinder", og "Aage Møller har jo altid indtaget en særstilling og er en enkeltfremtoning". Men han var interesseret i, hvad der var blevet sagt på Askov.¹⁰³

Det besluttedes at indkalde til et nyt møde i september 1933. Her arbejdede C.P.O. Christiansen og Arnfred stærkt for, at Ernst Christiansen skulle deltage, "men kun under den forudsætning, at der sammen med Dem mødes en række mænd der med kraft kan repræsentere de samme standpunkter". Dansk presses dækning af begivenhederne i Tyskland havde været præget af "umådelig ensidighed", med undtagelse af nogle få "hvis støtte ikke måske er den mest velsete fra vor side". Men "for at mødet skal få betydning og ikke blive en skadelig demonstration må vi have mænd, hvis ord har vægt til at hævde den anden kurs". Det var ifølge C.P.O. Christiansen netop mænd som Ernst Christiansen.¹⁰⁴ Det er ikke helt klart, om Ernst Christiansen rent faktisk deltog i mødet på Askov. Der er dog grund til at tro, at han har holdt det indledende foredrag.

De holdninger, der kom til udtryk på september-mødet på Askov; både betænelighederne ved og tilslutningen til dele af nationalsocialismen, var meget stærkt i slægt med Ernst Christiansens egne. På Askov-mødet betegnede forstander J.Th. Arnfred indledende nationalsocialismen som "en modstander", men man måtte på den anden side have "råd til at indrømme, at nationalsocialismen hidtil har vist en folkerejsende kraft i det tyske folk". Den fare, bevægelsen rummede for dansk folkelighed, "imødegås ikke ved en naiv tro på, at vi blot kan gøre ligeså, heller ikke ved dokumentation for de iøjnefaldende brist, nazismen rummer, men alene derved, at *vi går i os selv og finder ind til det, der er vort og dermed vor styrke* [fremhævet af forf.]. Foreningen af det nationale og det sociale har for længst fundet udtryk hos os i det 'folkelige', således som vi har mødt det i Grundtvigs forkyndelse".¹⁰⁵

Johs. Novrup sammenkædede på mødet det nationale, det sociale og demokratiet. I Tyskland var de unge rodløse og søgte desperat efter nye idealer, og dem havde de fundet i nationalsocialismen. Men danskerne havde ifølge Novrup ikke noget at lære af nazismen, der kun var en smitsom psykose. "Krisen kunne derimod lære os, at land og by, bonde og arbejder hørte sammen og var et folk. Krisen kunne føre til fornyelse af de gamle idealer om samhørighed, om solidaritet, om demokrati".¹⁰⁶ Der måtte med andre ord *midtsamling* til.

Bo Bøjesen Rud talte om de to frihedslinjer i Danmark: Grundtvigs og Brandes'. Det var Brandes' linje med den personlige frihed, der var ved at lide nederlag, hvorimod der kunne bygges på Grundtvigs, hvis udgangspunkt var den åndelige frihed, hvorefter friheden i kirken, i skolen og egentlig også i erhvervslivet var konsekvenserne. "Den politiske frihed havde Grundtvig forholdt sig mere skeptisk over for og mere set den som en opgave end som en ret".¹⁰⁷

Hans Haarder, der i 1941 overtog Rønshoved Højskole, anerkendte det nye tyske regimes evne til at begejstre og samle folket, men på debetsiden regnede han hetzen mod jøderne og styrets militaristiske propaganda:

"Vi må kende vor store nabo og drage lære af hans skæbne. De folkelige værdier, som diktaturet dernede søger at beskytte gennem magten fra oven, de er også umistelige for os. *Så længe det folkelige, det nationale, det religiøse er grundlaget for vort demokrati, da er denne styreform i sig selv et umisteligt gode. Men vigtigere end systemet er den ånd, der bærer det* [fremhævet af forf.]. (...) Vi hylder friheden her mod nord, i modsætning til magthaverne i Det tredje Rige. Men det må ikke glemmes, at det er friheden under ansvar, der er vort ideal. Den, der blot opfatter friheden som et middel til at stille krav, den, der kun betragter staten som et forsørgelsesinstitutt, har mistet retten til at leve i et demokratisk samfund".¹⁰⁸

Også dette synspunkt er så tæt på Ernst Christiansens, som det nærmest lader sig gøre: Vigtigere end systemet – altså det parlamentariske demokrati – var den ånd, der bar det – nemlig viljen hos politikerne til at tænke ud over egne interesser. Dette var den tyske ledelse efter Haarders vurdering altså tilsyneladende i stand til.

C.P.O. Christiansen selv så tre "stærke positive kræfter" i nationalsocialismen: Bekæmpelsen af kommunismen, klassesamarbejdet i folkets tjeneste og forherligelsen af den nordiske race og ånd. Men netop derfor var der også grund til at understrege det, der skilte: Fornægtelsen af den åndelige frihed, krænkelsen af retsbevidstheden ved forfølgelsen af politiske modstandere samt at forherligelsen af den nordiske race skete ved at nedvurdere andre racer og lægge dem for had. Der kunne derfor ikke være tale om at efterligne den tyske nationalsocialisme i Danmark, men der var en længsel efter samling, efter "*af vore statsmænd at føres ind på en stærkere linje, der helt og fuldt kan drages på dansk grund (...) og dog i samklang med det nye, der rører sig omkring os*" [fremhævet af forf.]. Dette var som talt ud af en leder i *Flensborg Avis*. Om Ernst Christiansen også kunne følge C.P.O. Christiansens videre visioner, er et åbent spørgsmål. C.P.O. Christiansen forestillede sig en *stærkere statsmagt*, der skulle have suverænitet over arbejdets organisationer, måske suppleret med et rådgivende, korporativt landsting. Tanker som disse er forresten ikke ganske ulig Arne Sørensens om *staten stærk og folket frit*.

C.P.O. Christiansen sluttede sit oplæg med at fastslå sit standpunkt: *Et nej* til tysk nazisme på Danmarks grund; *et ja* til at også vi trænger til fornyelse, til økonomisk, social og national samling; *et håb* om, at dette må ske med et vågent blik for det værdifulde, der kæmper sig frem i andre lande".¹⁰⁹ Dette synspunkt har Ernst Christiansen kunnet underskrive uden forbehold.

Budskabet fra Askov-mødet var nu ikke *ganske* entydigt, og meget af uklarheden skyldtes højskolernes traditionelle uvilje mod de klare standpunkter – et fænomen, som mildest talt også gjorde sig bemærket i *Flensborg Avis'* ledere. Historikeren Henrik S. Nissen sammenfatter holdningen således: "Det blev sagt og gentaget, at dansk, nordisk folkelighed var uløseligt forbundet med frihed, og friheden omfattede også det politiske demokrati, der dog burde reformeres. Men den folkelige frihed blev ikke nævnt, uden at det straks blev understreget, at frihedens forudsætning var ansvar og bundethed". Ansvar blev i passager til et forbehold over for friheden, og træk i det danske demokrati kritiseredes for at være *imod* folkeligheden ved at fratage folk ansvaret – for eksempel ved begrænsning af det lokale selvstyre eller ved sociallovgivningen, der kunne friste nogen til at betragte staten som en forsørgelsesansalt. Det "myndige ord", som Arnfred talte om og efterlyste, skulle ikke tage *ansvaret* fra folk; det skulle tvært imod formane til at *påtage* sig ansvaret. "Derved stod det i modsætning til nazismens fører-myte, der fik folk til at deponere deres samvittighed hos føreren".¹¹⁰

Konklusionen på Askov-mødet blev, at nazismen muligvis var noget for det tyske folk, især når excesserne såsom krigsforherligelse og jødeforfølgelser var overstået; for tyskerne var nazismen et middel til at afværge splittelse og andre farer for tysk folkelighed. De samme farer skulle danskerne værgе sig imod på en *anden* måde, nemlig ved at *trænge ned til grundlaget i de danske sind, ved at lytte til deres egen histories tale om samhørighed med folket og dets fortid*.¹¹¹ Men at der var noget at lære, eller i det mindste inspireres af, i Tyskland, stod uimodsagt. Også dele af højskoleverdenen fandt, at der var grund til at bygge bro – nogen mere end andre.

7.6. "... et hul i den demokratiske front". *Flensborg Avis'* stilling til debat – efterår 1933

I mellemtiden havde Ernst Christiansen over for en forsamling af danske pressefolk i Sønderborg den 27. august 1933 redegjort for, hvorledes dansk presse efter hans opfattelse burde behandle nyheder fra Tyskland. Dette var et emne, som også Udenrigsministeriet i høj grad var interesseret i, og man fulgte derfor mødet nøje. Pressemødet fik ifølge den danske presseattaché i Berlin, Per Faber, der var orienteret om sagen, et "overordentligt heldigt forløb". Til stede var: H.P. Hanssen og hans medarbejdere ved *Hejmdal*, folketingsmand J.P. Nielsen, landstingsmand Hans Jepsen Christensen, et par konservative fra amtet, en nordisk medarbejder ved *The Times* og alle de mest kendte venstreblades redaktører. Ernst Christiansens indledningsforedrag, hvis modtagelse "på grund af avisens stilling til det nye Tyskland" ifølge Faber var "imødeset med nogen spænding", blev hilst "med kraftigt bifald". Hverken H.P. Hanssen eller J.P. Nielsen gik direkte imod noget af det af Christiansen fremførte. Den eneste, som tog direkte forbehold, var redaktør S.P. Quist ved *Fyns Tidende*, som – efter en i øvrigt meget rosende omtale af *Flensborg Avis* og Ernst

Christiansens gerning i denne tid – “fremsatte den anke, at der af og til i bladet havde været noget, man kunne kalde ‘glimt af begejstring’ for den nazistiske bevægelse. Det var han meget betænkelig ved”.¹¹²

S.P. Quist præciserede i et brev den 29. august 1933 til Ernst Christiansen sin stilling: “Det er selvfølgelig ikke let for os heroppe at dømme om den rigtige holdning”. *Hejmdal* kunne som dansk blad i grænselandet ikke “tie om nazismens udskejelser i en tid, da der sættes ind med kraftig agitation for bevægelsen netop i grænseområdet”. En sådan tavshed gjorde skade derved, at udlandet ikke blev gjort opmærksom på problemerne. “Jeg tror”, fortsatte Quist, at...

“...H.P. Hanssen har sine vægtige grunde til at lade *Hejmdal* optræde så afgørende, som tilfældet er. Jeg ønsker det bedst mulige forhold til Tyskland, og jeg synes, det er tåbeligt, at to lande, der kan have så meget nytte af hinanden både kulturelt og materielt, ikke evner at bevare forståelsen. Men jeg frygter meget for fremtiden; og selv om jeg for mit vedkommende altid vil vide at respektere andres ret og frihed til at indrette sig, som de vil, tror jeg også, vi kan komme til at gå for stille med dørene. Det er ganske nødvendigt, at vi danske skarpt præciserer, at det, der finder sted i Tyskland, vil vi gøre alt for ikke at få ind over vor grænse”.¹¹³

J.P. Niensens stilling på mødet betegnedes over for Per Faber af samme meddeler som værende “i grunden meget god”. J.P. Nielsen havde, erklærede han, selv “undgået enhver indblanding i Tysklands forhold”, skønt nu den sidste af hans venner var anbragt i koncentrationslejr. H.P. Hanssen udtalte, at selvom pressen ikke skulle blande sig i Tysklands selvbestemmelsesret, så måtte den dog bringe de faktiske meddelelser også fra emigranternes blade. “Var noget galt, kunne der bagefter komme en rettelse”. Hertil havde Ernst Christiansen svaret, at “forstandige blade dog altid havde for skik i nogen grad at vurdere nyhedskilderne. Når der fremkom en efterretning om, at stabschef Röhm gjorde oprør mod Hitler, så kunne enhver regne ud på sine fingre, at det var meget usandsynligt, og dette burde siges med det samme, når man fandt det nødvendigt at tage den slags ting med”.

Ernst Christiansens eksempel viser forresten tydeligt, at han ganske enkelt ikke havde fantasi til at forestille sig, hvor galt det kunne og ville gå i Tyskland. “Når et nordslesvigsk blad fyldte hele forsiden med tysk-fjendtlige sensationsnyheder under vældige overskrifter, så tjente dette ikke dansk tarv” påpegede Ernst Christiansen. Det var evident for de tilstedeværende, at han med den sidste udtalelse sigtede til *Hejmdal*, men H.P. Hanssen fandt i sit lange afslutningsforedrag ikke anledning til gensvar.¹¹⁴

Inden Askov-mødet kom det i løbet af september til et skarpt opgør om *Flensborg Avis'* forhold til nationalsocialismen, og Ernst Christiansen fik lejlighed til at præcisere sit standpunkt. Anledningen var en mindre bladfejde mellem J.P. Nielsen i *Sønderborg Socialdemokrat* og Franz von Jessen i det konservative dagblad *Dagens Nyheder*, der som bekendt også havde

Frede Nielsen (1891-1954) blev i 1930 redaktør af Sønderborg Socialdemokrat. Han var ud af en højskolepræget slægt og havde en stærk national indstilling. Sammen med folketingsmedlem J.P. Nielsen, Dynt, tegnede han bladets politiske og nationale profil. I 1930'ernes første halvdel forsvarede Sønderborg Socialdemokrat sammen med H.P. Hanssens avis Hejmdal ihærdigt det danske parlamentariske demokrati imod kritiske røster.

Foto ca. 1930. (Institut for Sønderjysk Lokalhistorie).

Jacob Kronika på lønningslisten. J.P. Nielsens stilling var her, mindre end to uger efter pressemødet i Sønderborg, *ikke længere* "i grunden meget god".

I *Sønderborg Socialdemokrat* den 9. september 1933 erklærede J.P. Nielsen, at der trængtes til "en klaring" af de danske socialdemokraters forhold til det danske mindretal i Sydslesvig og dets presse: Hvor megen interesse havde socialdemokraterne endnu "tilbage i mindretalsorganerne syd for grænsen?", spurgte J.P. Nielsen retorisk. Ikke megen, svarede han selv, og årsagen var *Flensborg Avis'* holdning til nazismen: Man havde tydeligt kunnet mærke, "at de dernede var på glidebanen, ja, så langt ude, at de var forbavset over, at vi ikke gled med".

Redaktør Franz von Jessen svarede harmdirrende i *Dagens Nyheder* den 16. september 1933, at dette var "trusler mod den danske mindretalspresse syd for grænsen", blot fordi den efter J.P. Nielsens mening svigtede "i den kamp mod nazismen, der for ham er blevet dagens eneste gerning og nattens eneste drømme". Franz von Jessen fandt truslen så meget mindre velanbragt, fordi J.P. Nielsen i kraft af sit sæde i finansudvalget havde stor indflydelse på den danske støtte til mindretallet. J.P. Nielsen tillod sig "fra sin magelige og velbeskyttede dækstilling nord for grænsen" at udstikke forskrifter for, hvordan mindretalsorganerne skulle slå "løs på

den nazistiske stats- og folkemagt, under hvis næve, de skal virke og leve”, og at diktere deres holdning “over for et af de stærkeste og mest hensynsløse diktaturer, verden nogen sinde har kendt”. At J.P. Nielsen i sin utilfredshed med mindretallets holdning truede “landsmændene dernede på pungen og vender dem ryggen som *uinteressante*”, var en “hæslig” handlemåde. Mindretalsrettighederne var nemlig “trods alle det berlinske centralstyres forsikringer og programmer for intet andet at regne end *en skueret*”. Desuden forstærkedes den tyske uvilje mod dansk sprog og art af danske kommunisters og socialisters holdning overfor det nye Tyskland:

“For os, der lever i et land med fuld yringsfrihed, falder det ikke let at måle de krav, en sådan tingenes tilstand stiller vore landsmænd syd for grænsen. Mange herhjemme kan have ondt ved at danne sig et rigtigt billede af kårene for en lille, afskåren flok, der skal værges sig mod det tryk, der lægges på den af et samfund, hvori stats- og folkemagt er samlet til en mægtig enhed, og som samtidig skal værne om sit nationale eje, sin sproglige og folkelige egenart og endelig værne om frafald, især hos ungdommen, for hvilken alle veje synes lukkede, med mindre den vil gå under åget”.

Flensborg Avis og *Der Schleswiger* havde ifølge Franz von Jessen navigeret i dette farefulde farvand med “klogskab og takt, der med rette har vakt alle iagttageres beundring”. Mindretalsaviserne havde under de voldsomme demonstrationer og offentlige udtalelser i Danmark imod nazismen holdt sig forsigtigt tilbage, “og det længste for eksempel *Flensborg Avis* på sin udsatte post har vovet sig frem, er en stilfærdig anmodning om, at Danmarks folk i alle partier tid til anden ville tænke på, at der syd for grænsen lever danske under tysk, nationalsocialistisk styre”.

Franz von Jessen bakkede *Flensborg Avis* fuldstændig op, men han var samtidig meget omhyggelig med at lægge skarp afstand til nationalsocialismen. Det, der skilte m.h.t. opfattelsen af *Flensborg Avis*’ stilling til nazismen, var ikke synet på *nazismen*, men synet på *Flensborg Avis*’ *motiver* til sin stilling.

I sit svar den 28. september 1933 tog J.P. Nielsen – med behørigt hip til Franz von Jessens angreb – stilling til *Flensborg Avis*’ linje overfor nazismen:

“Det danske folk er i hele sin indstilling og opfattelse væsensforskellig fra det tyske. Vor folkekarakter er en hel anden end den tyske folkekarakter. Det er muligt, at nationalsocialismen, d.v.s. diktatur og brutalitet, passer sig for det tyske folk, men det er vildfremmede begreber for det danske. Derfor møder vi enhver bevægelse, ethvert forsøg på at påprække det danske folk den slags ‘kulturer’ som nationalsocialismen udgives for, med skarp front”, ligegyldigt fra hvilken side det kom.

J.P. Nielsen fulgte “meget nøje” de danske aviser og begivenhederne syd for grænsen, og havde ønsket at gøre det klart, at *socialdemokraterne* ikke ville have noget som helst med mindretalsarbejdet at gøre, hvis mindretallet og dets presse arbejdede i retning af “en samling af vort folk i et nationalsocia-

listisk parti med et sådant partis metoder ... dette ville ikke alene støde an imod vort partistandpunkt, men i allerhøjeste grad såre vore almenmenneskelige følelser og begreber". Men hvis de *konservative* ville tage over, hvor socialdemokraterne af disse grunde måtte slippe, så velbekomme!

Det var en klokkeklar økonomisk trussel imod *Flensborg Avis*, for de seneste års erfaringer havde vist, at det ikke uden Stauning lod sig gøre at samle de fornødne midler til *Flensborg Avis'* overlevelse.

Direkte foranlediget af den J.P. Nielsen-von Jessenske bladfejde – og af andre lignende bemærkninger i danske aviser og mand og mand imellem – redegjorde Ernst Christiansen i *Flensborg Avis* den 29. september 1933 i en stort opsat artikel for sin principielle stilling til nationalsocialismen. Der er grund til at tro, at denne artikel – med det væsentlige forbehold, at den i denne form blev trykt offentligt inden for Tysklands grænser – er i overensstemmelse med det oplæg, Ernst Christiansen holdt (eller skulle have holdt) på Askov-mødet, og eftersom den rummer en principiel stillingtagen til nationalsocialismen, er der grund til at gengive den *in extenso*:

"I en tid som denne slår jorden revner, og gode venner kan komme op at toppes. De nye bevægelser, som rører op i verden, særlig den store omvæltning i Tyskland, fanger enhver opmærksomhed og får ham til på en eller anden måde at tage standpunkt. *Flensborg Avis*, som ikke har haft nogen helt let post, har mødt både tilslutning og angreb, hvad enhver, der vil noget, er udsat for. Når angrebene i enkelte tilfælde er satte på spidsen med en ungdommelig bemærkning om, at *Flensborg Avis* er blevet nazist-blad, så skal det ikke tages alt for højtideligt.

Der er visse ting, som det danske grænseblad mener er under dets værdighed at svare på, men det kan måske være rigtigt engang at sige noget i sammenhæng om dette forhold.

Bladet har hævdet sin stilling, mens de fasteste tårne i tysk politik faldt, mens det ene million-parti efter det andet og deres presse opgav deres særstilling. Alligevel skulle det være overflødigt at sige, at det danske grænseblad hele tiden har tolket sin egen overbevisning og efter pligt og samvittighed har arbejdet for det danske folks tarv. Selvfølgelig har bladet ikke taget standpunkt til indre tyske anliggender, men det har hele tiden været *Flensborg Avis'* opfattelse, at dansk tarv ville være bedst tjent med, om ikke det danske grænseblad alene optrådte neutralt over for omvæltningen og den nye indre ordening i Tyskland, men også den danske presse i det hele taget pålagde sig en vis tilbageholdenhed.

Imidlertid indvendes der, *ikke helt uden føje* [fremhævet af forf.], at den underretning, bladet giver sine læsere med hensyn til stillingen i Tyskland, bliver noget ensidig når kun det gode meddeles, kun kærnen fremhæves i de nye tanker og forholdsregler. *Det er en virkelighed, som bladet ikke råder for* [fremhævet af forf.], og indvendingen er heller ikke helt rigtigt formet, thi det er ikke kun det gode, der meddeles, men i korthed meddeles de udtalelser, der fremsættes, de foranstaltninger der iværksættes, og når den danske folkeoplysning, den danske offentlige menings selvstændighed er rost så mange gange, så må der vel være så megen dømmekraft hos danske læsere, at de kan danne sig en egen opfattelse uden pegepind. At ikke alle de sensationshistorier meddeles, som er fremkomne i den udenlandske presse, er ikke noget stort tab. I alt fald er så mange af dem gendrevne, at det har været en noget flov historie for de blade, som har slået dem alt for stærkt op. Og den private retsforhandling i London om rigsdagsbranden mindede om ordsproget: Megen skrig og lidt uld.

Flensborg Avis har nøjedes med saglig underretning om udviklingen i Tyskland og afholdt sig fra kritik. Derimod har bladet fulgt sin danske linje i Sønderjylland og trukket den frit og stærkt op og har talt som den danske og nordiske presses sydligste forpost. Bladet har hurtigt dannet sig sin mening om, hvad der kunne true nordpå, og hvad der ville være den eneste modvægt, som kunne forslå. Bladet har modarbejdet alt, hvad der unødvendigt kunne skærpe forholdet imellem de to lande, og samtidig søgt at underbygge den danske selvhævdelse i grænselandet. Bladet har samlet sit genforeningsnummer om dette at få arbejdet frem i den sønderjyske danskheds bevidsthed vort eget folks danske og nordiske ansigt, dets særpræg, dets styrke, dets opgave, dets bestemmelse i verden.

Mange mennesker nord for grænsen, flest vistnok nord for Kongeåen, har taget skarpt stilling til det nye Tyskland. Eller rettere, de har vel ikke villet anmasse sig nogen bestemmelsesret over for Tysklands indre udvikling, men de har meget hårdt vendt sig imod, at Danmark skulle have brug for noget af dette. Især måtte der naturligvis ikke røres ved folkestyret.

I onsdags skrev *Fyns Tidende*, at bladet ikke fandt noget attråværdigt ved de nye tilstande i Tyskland, og udtalte med hensyn til det danske folkestyre:

‘Man skal blot vide, at på dette område vil der komme til at stå kamp og blive sat skel, skarpere end noget andet skel i vort land. Vi er nogle stykker, som ikke godvilligt opgiver den folkefrihed, det danske folk har tilkæmpet sig’.

Hvem der har læst *Flensborg Avis* uden tilbøjelighed til at misforstå, må vide, at den i dette stykke er fuldt enig med *Fyns Tidende*. Bladet har ikke levnet nogen tvivl om, at det af al sin evne vil værgе både dansk liv som helhed og alt, hvad den anser for en vinding i det danske folks udvikling. Hvad der har været og er delte meninger om, er kun dette, *hvorledes vi værgе, hvad der i Danmark er vundet igennem en jævn udviking og hvad der har rod i det danske folkesind* [fremhævet af forf.].

Som ofte sagt, mener *Flensborg Avis* – i øvrigt har ledende kredse i det nye Tyskland, har særlig rigskansler Hitler gentagende understreget, at ethvert folk har ret og pligt til at følge sin særegne linje –, at dansk folkeoplysning, folkekultur, folkefrihed er et dyrekøbt eje, når det bruges på rette måde. Det er misbrug, som sætter den slags vinding over styr.

Vi tror ikke henede, at en dansk kamp for at værgе det vundne kan føres og vindes ved at bygge en åndelig mur langs grænsen, ved at vende ryggen til, hvad der sker ude i verden, ved at tage tvangsforholdsregler i brug, som vi har foragtet, dengang de vendtes imod os. Det danske folk skal hævde sin husret på dansk grund med fasthed uden at røre ved den mindretalsfrihed, hvorom der mange gange er forsikret, at *den ligesom folkestyret hører med til dansk væremåde* [fremhævet af forf.].

I vor snævrere grænsekamp har *Flensborg Avis* igennem mange år fulgt den fremgangsmåde at meddele sine læsere alt det vigtigste af, hvad modstanderne sagde om os. I fejde udadtil og indadtil har *Flensborg Avis* ikke taget i betænkning at underrette sine læsere om selv den mest hensynsløse og dobbeltbundede kritik, som rettedes imod bladet, og har dertil føjet sit selvforsvar og sit forsvar for den danske sag. Bladet mener, at vor stilling bliver meget svag, når vi ikke tør lade vore egne få at se, hvad de nye tanker går ud på, og hvormed hårdhederne forsvares. Bladet mener, at vor stilling først bliver stærk, når vi frit lader vore egne få alt at vide, så de kan dømme selv, og derefter med vor saglige viden og vort hjertes varme søge at minde dem om, hvad deres eget er værd. Bladet tror, at enhver anden fremgangsmåde vil give hårdt bagslag og måske netop vil fælde det, man vil værgе.

Redaktør A. Svensson (1880-1963) var uddannet som journalist på Flensborg Avis. Han blev i 1929 grænsepolitisk redaktør for den nygrundlagte konservative avis Jydske Tidende, der påførte de gamle aviser alvorlig konkurrence. Sammen med A. Svenssons redaktionelle åbenhed over for skarpe angreb på Danmark og dansk administration af Nordslesvig, gjorde det ham til skydeskive for kritik fra de øvrige avisers side. Foto ca. 1925. (Arkivet og Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek).

Flensborg Avis skal ikke nægte, at den er overbevist om, at vort danske folk har ikke så lidt at lære af det, der er foregået i Tyskland [fremhævet af forf.], og det, der arbejdes med. Der er i nogle ting skåret igennem også med det gode, der er ryddet op med en del kontorknirkeri. Men først og fremmest er der gået imod tidens sygdom i alle lande, at der kræves og kræves, og at ingen vil ofre, ingen vil tjene. Først og fremmest er der sket en mægtig midtsamling af vilje, af national selvhævdelse, af lydhørhed for opgaven i grænseegnene, som ikke kan være det danske folk uvedkommende. I denne midtsamling mener vi, at der må ligge en tilskyndelse til os. Vi har også brug for en midtsamling, den er nødvendig for os. Vi kan ikke hævde os, kan ikke hævde, hvad der er nået i Danmark af folkelig frihed, hvis ikke denne midtsamling kan ske, hvis der ikke i Danmark af fri vilje kan nås noget af det, det bedste af det, hvad der i Tyskland hamres ind gennem fører-tanker [fremhævet af forf.].

Vi mener, at vejen til at hævde i Danmark, hvad der er vundet, er ved fri erkendelse og frivilligt arbejde at frigøre det danske folkestyre for nogle af de brøst, som har fældet folkestyret i andre lande. Har de ikke været så iøjnefaldende i Danmark, som heller ikke har oplevet så voldsomme omskiftelser, så har der alligevel været tydelige spor af dem. Vi trænger i vort folk til selvkritik. Enhver af os danske trænger til at få det løsen sat frem i klar belysning: Du skal ikke kræve, men yde. Du skal ikke begynde med at stille krav til andre og til statskassen, du skal begynde med at sætte kravene op til dig selv.

Hvor det gælder den danske ungdom, mener Flensborg Avis, at også netop den skal have fuld og saglig besked om, hvad der foregår ude i verden. Det nytter slet

ikke at ville fortie det for den, den ved allerede nogen besked, og hårde og skarpe ord, ensidig fordømmelse, et ud fra dansk tarv forkasteligt sensationsjageri, som gang efter gang viser sig at have løbet med halv vind, gør kun vor ungdom mistænksom. Alvorlige mennesker siger ikke få steder i Nordslesvig, at der allerede er fare på færde.

Lad os være saglige og retfærdige udadtil, selv hvor vi naturligt og afgjort må gå helt andre veje, lad os tage kraftudfoldelsen i det store naboland som en tilskyndelse til at frigøre vor egen indre kraft og overbevisning. Lad os vise vor ungdom, hvad det er værd, som dens forfædre har kæmpet for og vundet. Lad os vise den, hvilket kosteligt klenodie den enkeltes frihed er, når det er en frihed, som ikke udarter sig til tøjlesløs nydelse, men en *frihed under ansvar*, som bæres af viljen til at stræbe fremad og opad, af viljen til at tjene vort folks og menneskeslægstens tarv. Lad os hjælpes ad, ældre og unge, med at arbejde frem i vort sind det sønderjyske, det danske, det nordiske, det unge mod til at kæmpe for en ædel sag.

Flensborg Avis følger sin linje i den overbevisning, at den fyldestgør sin opgave i sit folks tjeneste ved at styrke fronten og midt i tidens malstrømme ikke at aflade med at bygge bro.

Vi vil regne med virkeligheden, så hård og ubarmhjertig som den er, men vi vil fastholde en usvigelig tro på vort folk".

Ernst Christiansen fastslog her indledningsvis, at *Flensborg Avis* som følge af diktaturet ikke kunne tale ganske frit om den indre udvikling i Tyskland, men at den i spørgsmålet om nationalsocialismens *ideelle kerne* gav udtryk for sin inderste overbevisning. Avisen havde fremhævet de danske og nordiske værdier, herunder folkestyret og folkefrihed, og arbejdet for at styrke disse. Uenigheden gik på, hvorledes disse værdier skulle værnes – og hvori værdierne bestod ("hvad der har rod i det danske folkesind"). *Flensborg Avis* mente, at der var meget at lære af nationalsocialismen, nemlig oprydning i "kontorknirkeriet", "midtsamling af vilje, af national selvhævdelse, af lydhørhed for opgaven i grænseegnene" samt offervillighed. Det danske folkestyre kunne reddes, ved at frigøre det for de "brøst", der havde fældet det i andre lande. Der skulle altså – med J.Th. Arnfreds ord – måske "skalles" noget fra, nemlig individualismen og egoismen. Når det danske folkestyre således var frigjort fra sine brøst og havde genfundet sin idealisme, så var den tiltrækning, som nationalsocialismen øvede på navnlig unge mennesker, derved afbødet. At give ensidig negativ og forkert oplysning om nationalsocialismen, således som andre danske aviser gjorde, virkede stik modsat på de unge; den gjorde blot nationalsocialismen endnu mere tiltrækkende og øgede deres mistro til demokratiet.

Hvorvidt Ernst Christiansen så rigtigt på spørgsmålet om nationalsocialismens formentlige tiltrækning på de unge er forresten et åbent spørgsmål. Blandt de unge i det danske mindretal i Sydslesvig var der faktisk utilfredshed med de gamle i ledelsen, der ikke viste initiativ og fasthed nok, og med *Flensborg Avis*, hvis standpunkter og holdning man fandt for *eftergivende*.¹¹⁵ Men en kendsgerning er det, at nationalsocialismen opnåede nogen tilslutning i Nordslesvig – og under alle omstændigheder stærkere, end i resten af Danmark.

H.P. Hanssen skrev i *Hejmdal* 2. oktober 1933 ikke et egentligt svar til Ernst Christiansens leder den 29. september 1933, men sådan kunne det opfattes: "Nazismen har intet at bringe os danske!" Historikeren, rigsarkivar A.D. Jørgensen, som H.P. Hanssen havde været meget nært knyttet til, havde ganske vist betegnet det som Sønderjyllands særlige opgave at være "tiltrækkende og frastødende, optagende og afværgende overfor kulturstrømninger sydfra". Han havde betragtet Sønderjylland som både bro og bolværk – eller "front og bro". *Men overfor nazismen måtte Sønderjylland efter H.P. Hanssens mening ikke være bro, men bolværk eller front.* Nazismen med dens tvang, undertrykkelse og censur havde *intet, absolut intet ærinde til danskerne.*

Når H.P. Hanssen og Ernst Christiansen betragtede begivenhederne i Tyskland, så så de ikke det samme. H.P. Hanssen så volden og undertrykkelsen. Ernst Christiansen så idealismen og den nationale begejstring. Det var, som når to personer betragter et fikser-billede – et billede, der indeholder en figur, skjult i tegningens linjer: Den ene part kan ikke forstå, at den anden part ikke kan se, hvad der gemmer sig bag overfladen.

Konsul Lauritz Larsen i Flensborg havde i løbet af august-september 1933 en række samtaler med Ernst Christiansen om bladets holdning til nationalsocialismen og det nye Tyskland på baggrund af de anker, der var blevet rettet imod *Flensborg Avis*, navnlig fraværet af "opskræmmende meddelelser fra Tyskland", samt at den i forskellige tilfælde havde været "påvirket af ny-tyske anskuelse". I sin indberetning til Udenrigsministeriet den 30. september 1933 stod konsul Larsen – næsten – ubetinget på *Flensborg Avis'* side:

"Fra tysk side trues det til stadighed med forbud og beslaglæggelse i tilfælde af blot en enkelt uforsigtig ytring, der vil kunne medføre ikke blot indskriden overfor bladet, men muligvis fortræd for hele det danske mindretal. Og på den anden side anklages det fra dansk side, fordi det ikke deltager i de mere eller mindre alarmerende og ofte overdrevne sensationsmeddelelser, som den danske presse ikke sjældent bringer fra Tyskland, men tværtimod ved flere lejligheder har påtalt disse og understreget disses farlighed for de dansk-tyske relationer i al almindelighed og for forholdene ved grænsen i særdeleshed. Dets stilling er derfor ikke let. Men linjen for bladet er og har stadig været i og for sig klar nok. Danmarks tarv er bedst tjent med, at den danske presse afholder sig fra al hadsk indblanding i den tyske indre udvikling og i det store og hele nøjes med en saglig underretning derom. Men samtidig en stærk hævde af det danske folks *egen* selvbestemmelsesret, en fast tilbagevisning af alle tyske grænseflytningskrav og en opfordring til den danske ungdom, om samlet og uden hensyn til indre dansk partiindstilling at være sig sin fædrelandske pligt i grænseområdet bevidst. Overfor den voldsomme agitation, der drives fra tysk side på dansk grund ved oprettelse af tyske privatskoler overalt, ved økonomisk hjælp til de tysksindede, ved møder og foranstaltninger af anden art o.s.v. – hvilket alt naturligvis til trods for alle tyske officøse afdæmpede udtalelser til syvende og sidst tager sigte på en forlæggelse af grænsen lige op til Kongeåen – , vil en dansk samling overfor den truende fare være ikke blot ønskelig, men være en nødvendighed. Samtidig med at bladet har indtaget dette standpunkt, har det ment det at være gavnligt for danske inte-

resser, at man ikke på dansk side lukker sig ude fra ethvert virkeligt kendskab til den tyske udviklings mål og fra først til sidst forkaster denne på grund af de forskellige udslag, som den tyske revolution i forskellige tilfælde har bragt.

I det store og hele mener jeg, at bladets stilling er rigtig idet jeg dog må indskyde, at også jeg i enkelte tilfælde har syntes, at det måske er optrådt for tilbageholdende i sin dom overfor tyske foreteelser og navnlig i de korrespondancer, som det har bragt fra sin korrespondent i Berlin, hr. Kronika, har vist en lidt for ukritisk påvirkethed af nytysk mentalitet og en lidt for stor henrevethed af de nazistisk-agitatoriske masseudfoldelser. Men som det tyske ordsporg siger: Det er let at dømme, når man sidder i en sikker havn, og for den, der hver dag, som *Flensborg Avis* skal navigere midt i stormen, vil det ikke kunne undgås, at fejl måske begås. Og i sin grænseindstilling og i sin kamp for danskheden både syd og nord for grænsen er bladet ikke vejet en tomme. Tværtimod er det nu som før, trods de vanskeligheder som dets stilling medfører, en uforsagt og uforfærdet kæmper, der måske netop i kraft af dets ro og fasthed kan oprette noget af det, som andre blade af den danske presse ved sin nervøse opskræmthed og sine tysk fjendtlige udæskelser kan slå i stykker".¹¹⁶

Flensborg Avis havde altså fortsat næsten fuld opbakning fra konsul Larsens side, deri at han anså avisen for at være et *nyttigt korrektiv* til den nervøse danske presse og for med sin ro og fasthed at være *et dansk aktiv* i forhold til Tyskland. Men det er dog værd at notere sig, at heller ikke konsul Larsen fandt avisens indstilling overfor nazismen *ganske* udadledelig, selvom han havde meget at anføre til forsvar for *Flensborg Avis*. Hvad der ydermere er interessant, er Larsens vurdering af de ledende medarbejders ansvar for denne avisens holdning: Ernst Christiansen som den lidt for forsigtige – hvilket der dog kunne være gode grunde til, og Jacob Kronika, hvem Larsen anså for at være en letbevægelig person, en kunstnertype – som noget for ukritisk-begejstret for nazismens ydre fremtrædelsesformer.

I sin leder den 29. september 1933 havde Ernst Christiansen skrevet, at demokratiets "brøst" måtte udbedres for at *redde* det. Men hvad var det for "brøst"? Og ville der blive meget parlamentarisk demokrati tilbage, når disse var "udbedret"? Få dage senere, foranlediget af et sammenbrud i de politiske forhandlinger i Danmark, skrev Ernst Christiansen i en epistel den 3. oktober 1933:

"Findes der ikke tre mænd i Danmark med viden og vilje, fædrelandssind og samfundssind, hvem den danske regering og rigsdag kunne enes om at give fuldmagt til at skabe en kriseordning, som ikke skulle kritiseres, men gennemføres af den lovgivende og udøvende magt og støttes af hele den danske presse? Eller mener man, at man i Danmark ikke har samling behov?"

Sønderborg Socialdemokrat, der vogtede over *Flensborg Avis* som en smed, var der med det samme, og Ernst Christiansen måtte i en ledende artikel den 11. oktober 1933 præcisere: Tanken var, at *regering og rigsdag* i enighed skulle udpege tre mænd til at skabe en kriseordning, hvis gennemførelse så *regering og rigsdag skulle tage sig af*. "Der var i disse linjer,

som netop ordlyden viste, ikke tale om noget diktatur, men om at komme over det døde punkt, om at slippe uden om de vanskeligheder, som partiskellene skaber, og på et så betydningsfuldt tidspunkt at bevare både partiforskellen og samlingen om det afgørende". Naturligvis var der ringe udsigt til at få en sådan tanke gennemført, mente Ernst Christiansen, "fordi partierne vil være bange for at gøre sig selv overflødige. Men et sådant tankeglimt kunne muligvis have gjort gavn alligevel ved at sætte andre tanker i bevægelse. Det er derfor, det er meddelt".

I endnu en epistel den 13. oktober 1933 skrev Ernst Christiansen: "I grunden trænger hvert eneste af de danske partier til at nyskabes, ikke efter tysk forbillede – jordstød udefra skal dog tvinge vore egne slumrende kræfter op af jorden –, men at nyskabes ud fra deres egen af medgang og modgang, af hverdagens slid og sløjhed dækkede inderste ideelle kerne". De danske partier var altså trods alt ifølge Ernst Christiansen i grunden gode nok, men partierne var blevet gamle og trætte. De trængte til at *genfinde* og *genrejse* deres oprindelige, ungdommelige idealisme, der var blevet borte i den daglige politiske kamp, så de kunne gå foran i genrejsningen af det danske folk.

Men måske der alligevel lurede en frygt for, at en socialdemokratisk-radikal regering ikke *helt* havde ryggrad nok til at stå fast over for Tyskland, når det kom til stykket? Eller næsten lige så slemt: At Tyskland var mindre indstillet på at gøre indrømmelser over for en socialdemokratisk-radikal regering end over for en "national" regering? Det nye Tysklands indstilling til den dansk-tyske grænse var nemlig ikke *helt* entydig. Rigsleder Alfred Rosenberg, der under Påskeblæsten i foråret 1933 ganske vist havde udtalt sig i beroligende vendinger, gæstede kun et halvt år efter, den 11. oktober 1933, Flensborg. Rosenberg udtalte her sin forvisning om, at "det 'nordiske fællesskabs' lande ville nå til en forståelse" m.h.t. Slesvig. Denne forståelse ville måske føles smerteligt i både Slesvig-Holsten og Danmark.¹¹⁷ Der lå formentlig hentydninger heri om, at Danmark ville komme til at afstå *dele* af Nordslesvig, men at det kun ville komme til at dreje sig om *mindre* dele og ikke hele området op til Kongeåen. Alexander Bogs fra *Auswärtiges Amt* havde været inde på noget lignende over for Jacob Kronika: Det var *princippet* – den uretfærdige Versailles-traktat –, der skulle nedbrydes, og dette kunne ifølge Bogs ske ved en afståelse af Højer, Udbjerg og Kollund skov.¹¹⁸

Rosenberg havde i Flensborg dog gjort den interessante tilføjelse, at en sådan afgørelse "i nordisk ånd" ikke kunne nås med "socialister og pacifister", men kun med "glødende patrioter, der elsker deres eget folk og respekterer de andres nationalitet".¹¹⁹ Der lå heri mere end en antydning af, at det nationalsocialistiske Tyskland ikke ville garantere den danske grænse over for en *Stauning-Munch-regering*, men måske nok over for en "national" regering. I breve til Kronika havde Ejnar Vaaben og M.P. Ejerslev tidligere været inde på det samme synspunkt: "Vaaben påstår, at et ikke-marxistisk Danmark vil kunne opnå de mest betydningsfulde indrømmelser fra Tyskland". *Stauning* ville man derimod hverken give handelsaftaler, anerkendelse af grænsen eller Isted-løven retur!¹²⁰

Det lå lige for at antage, at det derfor ville være i Danmarks interesse at få en mere "national" regering, der i en forhandling med tyskerne ville stå stærkere alene af den grund, at tyskerne respekterede den højere. Sat på spidsen var Kronika ikke langt fra at overveje at ville ofre det parlamentariske demokrati for at få Isted-løven igen! Det siger noget om hans prioriteringer. Der er en klar parallel til situationen i sommeren 1940, hvor højre-nationale kredse arbejdede for en udskiftning af den parlamentariske regering ud fra samme logik.¹²¹ Her spillede Kronika, som vi skal se, også en rolle som den såkaldte Højgaard-kreds' kontaktmand i Berlin, og også da vurderede han, at en "national regering" havde større chancer i forhandlinger med Tyskland end en socialdemokratisk-radikal.

Hvordan *Flensborg Avis* forestillede sig en sådan hypotetisk "national" regering sammensat i efteråret 1933 er naturligvis svært at sige. Ernst Christiansen var i hvert fald en hel del mere nøgtern end Kronika. Mon ikke det trods alt ville være en regering bestående af de fire gamle partier? Den nævnte passage om "socialister og pacifister" blev slet ikke refereret i *Flensborg Avis*, der i stedet alene hæftede sig ved, at Rosenbergs "lidt hemmelighedsfulde" ytring måtte virke afkølede på alt for hidsige grænseflyttere i Slesvig-Holsten, og at Danmark formentlig kun var nævnt for balancens skyld – for at tage afstand fra de yderligtgående grænseflyttere på *begge* sider.¹²²

Hejmdal og *Sønderborg Socialdemokrat* vogtede nidkært over det parlamentariske demokrati og gik skarpt i rette med enhver kritik. Men når fokus som her er så ensidigt på *Flensborg Avis*, kan det efterlade det indtryk, at den "demokratiske front" i Nordslesvig, som udgjordes af *Sønderborg Socialdemokrat* og *Hejmdal*, navnlig opfattede *denne* avis som farlig for det parlamentariske demokrati. Det var ingenlunde tilfældet. De øvrige borgerlige aviser i Nordslesvig fik også nogle gevaldige stryg.

Socialdemokraterne indtog, ligesom H.P. Hanssens *Hejmdal*, en stærkt afvisende holdning over for enhver form for brobygning til det national-socialistiske Tyskland. Det var ellers Socialdemokratiet, der i Weimar-tiden havde samarbejdet tæt med søsterpartiet i syd, men de mange bånd, der siden genforeningen i 1920 havde knyttet socialdemokrater nord og syd for grænsen til hinanden, var med ét blevet revet over, da det tyske socialdemokrati SPD blev knust i maj 1933. Ifølge *Sønderborg Socialdemokrats* redaktør Frede Nielsen blev ændringen så radikal, at "den følelse stærkt og hurtigt slog igennem: I stedet for som hidtil at være bindeledet mellem nord og syd er vi nu placerede som det demokratiske Nordens kæmpende forpost. Syd fra truer den idé og bevægelse, som har knust vore venner og brødre, det er nu vor opgave at tage tønnen mod nazismen, både som demokrater og socialister".¹²³ Socialdemokraterne i Nordslesvig, der som nationalt blandet parti hidtil havde *bygget bro* over grænsen, gik nu i skarp *frontstilling* med mottoet: Værn om grænsen og bolværk mod nazismen.

Ud fra en sådan holdning måtte *Flensborg Avis'* vedholdende brobygning til og anbefalinger af nationalsocialismen som efterlignelsesværdig

bekæmpes med alle midler. Men det var ikke blot det danske mindretals avis, men nok så meget *landsdelens andre borgerlige aviser*, der – med redaktør Frede Niensens ord – udgjorde “et hul i demokratiets front”. Redaktør Frede Nielsen udtrykte det i et tilbageblik i 1938 således: Allerede i sommeren 1933 “mærkedes tydeligt linjen, som senere blev mere og mere udpræget for den danske oppositionspresse [i.e. den borgerlige presse, forf.]: En yderligtgående og ofte ganske ansvarsløs kritik af danske forhold blot i den hensigt at ramme regeringen”. Dette gjaldt også “helt eller delvis de nordslesvigske Venstre-blade”, som ganske vist til dels var presset af LS-bevægelsen. Men den konservative *Jydske Tidende* var ifølge Frede Nielsen “ikke blot negativ i sin politiske kritik, men leflede for de nedbrydende kræfter i en grad, som måtte forfærde”.¹²⁴ Frede Nielsen sigtede her til, at kværunter af enhver art havde næsten fri adgang til i den konservative avis’ spalter at nedrakke den danske regering. I dette synspunkt havde Frede Nielsen forresten en meningsfælle i Ernst Christensen. Redaktør A. Svensson forsvarede sine redaktionelle dispositioner med, at det var bedre, at kværunterne fik afløb og lukkede damp ud i en dansk avis, end at de vendte sig til *Nordschleswigsche Zeitung* og lod sig indfange af hjemmetyskerne

Ifølge Frede Nielsen var der “perioder, hvor foruden *Sønderjyllands Socialdemokrat* kun *Hejmdal* var at finde på den absolut demokratiske front”. De øvrige var *Nordschleswigsche Zeitung* “med dets hadske og konsekvente nedrakning af alt dansk” – og så “de upålidelige blade”. Hertil regnede Frede Nielsen også, men ikke kun, *Flensborg Avis*.¹²⁵

Men *Flensborg Avis*’ holdning var en anden end *Jydske Tidendes*, hvad Frede Nielsen faktisk anerkendte: *Flensborg Avis* lagde ikke spalteplads til direkte angreb på regeringen. Men den var til gengæld ...

“... i disse tider inde på en mærkelig journalistik; altid pegefingern skolemesterende løftet for hele Danmark, altid strøende om sig med gode råd til alle danske, betegnende nok ofte råd, der var en direkte eller indirekte fremhæven af nazismens ‘stærke mand-system’ på bekostning af demokratiet. Bladet lod sig omgående spænde for den nazistiske vogn m.h.t. en ukritisk fremhævelse af påståede strålende resultater. På en tid, da terroren rasede værst over hele Tyskland, da alle gamle partier nedkæmpedes, da beslaglæggelsen af store værdier fandt sted [foråret 1933, forf.], fandt bladet det opportunt i sit referat fra majfesten i Berlin at fremhæve ‘fællesskabet, helheden i den tyske nation’, som nazismen påstodes at have skabt *eins, zwei, drei*, og bladet fandt det på sin plads at fundere over, om der ikke i Danmark var ‘splittedhed, sløvhed og ugidelighed’, og om der ikke var ‘længsel efter et nyt Danmark’. Senere kom mange gange toner frem af samme art, altid til ugunst for demokratiet, oftest givende udtryk for ukritisk tagen for gode varer nazistiske påstande om hastigt skabte og strålende resultater”.¹²⁶

Frede Nielsen sigtede her direkte til Jacob Kronikas artikel fra 21. april 1933, men tog i det hele taget skarpt afstand fra *Flensborg Avis*’ forslag om at “forny” demokratiet efter inspiration sydfra. For Frede Nielsen og andre socialdemokrater var *tiden for farlig til at eksperimentere med styreform*; der måtte i stedet *bakkes ubetinget op bag det parlamentariske demokrati* for at redde det frelst igennem alle anslag. Men hverken *Flensborg Avis*

eller de øvrige borgerlige avisers holdning var vel strengt taget helt så udemokratisk, som Frede Nielsen ville gøre dem til, og det er under alle omstændigheder en urigtig påstand, at *Flensborg Avis* skal have argumenteret for indførelsen af et diktatur.

Ifølge den stærkt kritiske Frede Nielsen var den konservative *Jydske Tidende* dog "endnu langt værre" end *Flensborg Avis*. *Jydske Tidende* "mente åbenbart at vejre morgenluft fra Tyskland m.h.t. nedkæmpningen af Socialdemokratiet, og det kom ved majdagstide [1933, forf.] og senere på sommeren med angreb, der var som skrevne på et naziblads redaktion. Artiklerne lyste af skadefryd over, at den tyske arbejderbevægelse var brudt sammen, og af salig forventning om, at der også ville ske det danske socialdemokrati noget mere alvorligt".

Jydske Tidende havde blandt andet skrevet om "løgnehistorier om grufulde forfølgelser af marxister i Tyskland". Bladet åbnede desuden "sine spalter for hjemmetyskernes mest hadske skribenter og andre, hvis opgave var nedrakning af Danmark. Der lyste en spekulation i allehånde bevægelser ud af det". Denne linje rejste en "voldsom uvilje i ansvarsbevidste danske kredse", og Andreas Grau, *Dybbøl Posten*, gik i et åbent brev i slutningen af juli 1933 direkte til angreb på *Berlingske Tidendes* ansvarshavende redaktør for aflæggerbladets journalistik. I *Politiken* skrev overbibliotekar Carl S. Petersen den 18. juli 1933, at *Jydske Tidende* "mere end noget andet dansk blad" bidrog til at forøge uroen i landsdelen og vanskeliggøre kampen for en samlet dansk front.¹²⁷

Lige som angrebene på *Flensborg Avis* skal disse udtalelser tages med et gran salt. *Jydske Tidende* var en alvorlig konkurrent for de øvrige nordslesvigske aviser, og *Dybbøl Posten* var særligt hårdt ramt af konkurrencen. Dette farvede i høj grad Andreas Graus angreb. Men også Ernst Christiansen vurderede, at forårets og sommerens nationale fare i 1933 ville have været betydelig mindre, hvis ikke *Jydske Tidende* havde været. Dette afviste A. Svensson harmdirrende i et brev til Ernst Christiansen den 29. juli 1933: "Jeg mener nu, at hvis *Jydske Tidende* ikke havde været, så havde det set meget værre ud i Nordslesvig for tiden, end det gør. Jeg mener, at hvis *Jydske Tidende* ikke havde været, så ville det tyske blad i Aabenraa have oplevet en storhedsperiode og det tyske stemmetal ved sidste valg en forøgelse, som man fra den side aldrig havde drømt om".¹²⁸

Ernst Christiansen og A. Svensson korresponderede privat om sagen, uden at blive enige. Fejden fyldte i sommeren 1933 forsiderne på både de nordslesvigske aviser og hovedstadsbladene, der så deres snit til at overfalde *Berlingske Tidende*. Men bedømmelsen var farvet af de "gamle" avisers frustration over den konkurrence, som *Jydske Tidende* påførte dem.

Frede og J.P. Niensens mange beskyldninger mod de borgerlige aviser for "nazisme" skal også ses i lyset af den indrepolitiske debat, som i disse år var i helt usædvanlig grad polariseret. I den borgerlige presse anvendtes ofte et ganske utroligt sprog over for Stauning-Munch-regeringen, og socialdemokraterne gav igen med beskyldninger for "nazisme". Det var et led i den socialdemokratiske presses forsvær for regeringen at skyde med de store kanoner, når andre aviser kritiserede regeringen eller

udtrykte tilsyneladende velvilje over for nationalsocialismen. Det gjaldt også over for højskolefolk. *Fyns Socialdemokrat* skrev således, at de højskolefolk, der var "faldet på maven for terrorismen og Hitler-banderne mod syd", heldigvis kun var "de enkelte tilfælde, små, sygelige, men uskadelige skud fra en sund stamme".¹²⁹ Sådan var debatklimaet i 1930'ernes Danmark. Heller ikke C.P.O. Christiansen slap for gentagne beskyldninger for nazisme.¹³⁰

Ifølge Frede Niensens opfattelse var de borgerlige nordslesvigske avisers holdning farlig, fordi nordslesvigerne endnu ikke var fast forankrede i den samme demokratiske tradition som det øvrige land; "de havde ikke fundet helt og absolut den demokratiske balance, og netop derfor var en journalistik og politik som den, store dele af den nordslesvigske presse kastede sig ud i, så farlig og beklagelig".¹³¹ Der måtte ifølge Frede Nielsen bakkes 100% op bag ved det parlamentariske demokrati, for ellers risikerede navnlig de unge at glide over til nationalsocialismen.

Frede Niensens frontalangreb mod den samlede nordslesvigske presse – og forresten også *Jyllandsposten*, som kaldtes et "nazi-ificeret blad"¹³², sætter kritikken af *Flensborg Avis* i relief: *Flensborg Avis* adskilte sig i en sådan optik ikke stort fra de øvrige borgerlige aviser. Alligevel var der en væsensforskel: De øvrige borgerlige avisers stærkt kritiske holdning over for regeringen og den deraf ifølge Frede Nielsen følgende "svækkelse af den demokratiske front" var til dels en følge af positionen som *oppositionsaviser*. Når den konservative *Jydske Tidende* eller venstreavisen *Dannevirke* angreb den "radikal-socialistiske" regering, så var det for en stor dels vedkommende et led i det indenrigspolitiske partitaktiske spil. På helt samme måde som det for Frede Nielsen var et led i det partipolitiske spil at beskyldte de borgerlige aviser for nazisme.

Det var *Flensborg Avis'* målsætning så vidt muligt at holde sig uden for partipolitik. Når den fremhævede dele af nationalsocialismen som efterlignelsesværdig, så skete det i grunden ud fra helt de samme motiver som Frede Nielsen: Også for *Flensborg Avis* gjaldt det om at forhindre de unge i at glide over i nationalsocialismen – som altså formentlig øvede en stærk tiltrækning på netop de unge. Det var lige akkurat *derfor*, de demokratiske partier skulle tage ved lære af nationalsocialismen: For at holde de unge inden for – om ikke den *demokratiske*, så i hvert fald den *danske* front. For *Flensborg Avis* var det *næsten* det samme.

Det er karakteristisk, at socialdemokrater og kulturradikale på mange måder forholdt sig til *Det unge Grænseværn* som de forholdt sig til *Flensborg Avis*. Socialdemokrater, radikale m.fl. så også med mistro på *DuG*, hvis højskolegrundtvigianske udtryksmåde med hang til allitterationer og anden sagastil efter deres mening grænsede til bragesnak eller det, der var værre – nemlig nazisme.¹³³ Der var i disse kredse en instinktiv uvilje imod en organisation, der brugte "gamle fraser" om *Skræp, der skal klinge* i stedet for at sige: Kom og hjælp os imod nazismen! Det var *nøjagtig de samme indvendinger*, som man havde mod *Flensborg Avis*. *DuG* blev lejlighedsvis betragtet som *ificeret* med nazisme, dets tidsskrift *Folkung* sammenlignet med det nazistiske tidsskrift *Jung Roland*, og dets nordiskhed og

nordiske begejstring mistænkt for at være påvirket af den lignende begejstring sydpå. Kombineret med den stærke påkaldelse af de nationale følelser førte det til, at folk på den yderste kulturradikale fløj – som for eksempel Poul Henningsen – rubricerede *DuG* som “nationale tungetalere” – et temmelig uvenlig betegnelse, der passer lige så godt eller endog bedre på Ernst Christiansen.

Men kritikken skød ved siden af målet, for *DuGs* og *Flensborg Avis'* facon faldt nu engang i god jord i Sønderjylland med sin lange tradition for højskoler og nationale paroler, hvor *kulturkritikken* næppe ville have vundet særlig bred opbakning. Men sværmeriet for “det nordiske” kombineret med den “nordiske” saga-stil gav nu engang kulturradikale knopper – og det var der ikke så meget at gøre ved.

Men også almindelige læsere reagerede på *Flensborg Avis'* lidt for velvillige holdning til nationalsocialismen og på Ernst Christiansens stadige skolelimestereren. Ernst Christiansen gamle ven, næstformand i Grænseforeningen Peter Grau fra Pøl på Nordals formulerede det nænsomt i et brev den 3. august 1933: Der var for ham “ingen tvivl” om, at *Flensborg Avis* havde været “noget for bedrevidende lejlighedsvis, og at det har vakt en del modsigelse. Det er ikke fra den sidste tid, og jeg har ikke bevaret beviserne, men jeg ved, hvad talen herom lød på fra folk her”.¹³⁴

En anden nær ven, formand for Grænseforeningen, rektor H.P. Hansen, skrev den 8. januar 1935 – kort før *Kronikas Revolution* ville udkomme: “Med spænding, men også med nogen ængstelse, imødeser jeg hans bog. Jeg kan jo, når jeg skal være ærlig, ikke nægte, at jeg i dette forhold [nationalsocialisme, forf.] er mere indstillet på frontkamp end på brobyggeri; her er jeg absolut mere stemt for en vanskeligt passabel højbro end på en bred og behagelig lavbro”.¹³⁵

Ernst Christiansen svarede den 11. januar 1935, at han godt forstod H.P. Hansens “indstilling med hensyn til ‘højbroen’ og din spænding med hensyn til modtagelsen af *Kronikas* bog”. Han var heller ikke selv uden ængstelse, men “som medlem af frihedens folk mener jeg, at *Kronika* må have frihed til at udsende den bog”. Det var “vanskeligt at dømme om modtagelsen på dansk side. Vi har jo ikke alt for gode erfaringer med tålsomheden over for meninger, der ikke hyldes på bjerget, men bogens modtagelse bliver jo altså en prøvesten for, hvordan stillingen på dette punkt er nu. Hvem, der ikke vil fastholde det standpunkt, at alle nazister uden undtagelse er helvedesyngel og fuldkommen blottet for ethvert gran af idealisme, kan næppe indvende noget afgørende mod bogen, kan i det højeste sige, at forfatteren er for følsom og for let begejstret”.¹³⁶ Ernst Christiansen sørgede dog for at dæmpe brobygningen og begejstringen yderligere, inden bogen blev endeligt udgivet på tysk.¹³⁷

Andre holdere af *Flensborg Avis* tog konsekvensen af dens holdning og afbestilte abonnementet. Pastor Tage Schack gjorde det “med sorg” den 11. januar 1934. Årsagen var ikke “Deres velvillige holdning til den nye kurs i Tyskland”, for Tyskland måtte selv ordne sine forhold, som det fandt

bedst, og Ernst Christiansen måtte stille sig til dette, som han selv fandt rigtigst.

“Men når De direkte og indirekte i Deres blad anbefaler os heroppe at gå i lære hos nazismen, støder De derved kredse bort, som hidtil har fulgt *Flensborg Avis* med den største sympati ... fordi de anser alt, hvad der kommer fra den åndsretning som gift og fordærv for alt, hvad der er dansk. Selvom det bliver i moderat og ‘dansk’ form, at nazismens idéer eventuelt skulle vinde magten i Danmark, vil det dog være en ulykke og forbandelse for det, der er vort, og som vi skal være tro imod”.

Schack tvivlede ikke på, at Christiansen arbejdede ud fra de bedste motiver, “men derfor er det ikke mindre farligt. Faren er så alvorlig, at man bliver nødt til at sige fra i tide – også hvor det gør ondt at måtte gøre det”. Så måtte han på anden vis end ved at abonnere på *Flensborg Avis* yde sit bidrag til de danske syd for grænsen.

Ernst Christiansen tog brevet “til efterretning”, men fandt standpunktet “uforklarligt, idet vi ser således på det, at netop *Flensborg Avis* er et uundværligt led i den danske folkefriheds værn. Vi mener rigtignok ikke, den skal værnes ved at vende ryggen til alt, hvad der foregår ude i verden, og indbilde sig, at alt er, som det skal være i Danmark, men at også netop et Danmark med folkelig frihed trænger til at følge med i, hvad der foregår ude omkring, og drage lære selv af bevægelser, der er os imod”. *Flensborg Avis’* ungdomsside-redaktør, P. Marcussen, formand for *Det unge Grænseværn*, havde givet udtryk for den samme ængstelse som Ernst Christiansen, nemlig at “adskillige unge i Nordslesvig følte sig draget af nazisme og kommunisme, og at der var fare for, at de ville gå tabt, hvis der ikke kunne ske en indre dansk fornyelse”. Det var *denne* fornyelse, som *Flensborg Avis* havde taget sigte på som det afgørende – foruden en styrkelse af landets militære værn. “Vi har aldeles ikke gjort noget arbejde for nationalsocialistiske idéer, men har overfor dem ligesom overfor alle andre bevægelser, også overfor det nye Rusland, søgt at give den saglige sandhed æren”. Dertil kom så chokket over, at de danske aviser, som indtil 1914 fulgte “en helt anden og overdreven forsigtig politik overfor Tyskland”, nu i letsindighed havde givet...

“...fri bane for den værste sensation og personlig nedrakning af den tyske regerings medlemmer. Da Tyskland ikke er mindre farligt nu end før 1914, har vi fundet dette landsskadeligt. Når stillingen i hvert fald har været den at *Flensborg Avis* i 1933 har holdt sin post og sin danske linje, i lang tid med daglig trussel om forbud og arrestation hængende over sit hoved, når bladet hele tiden efter sin bedste overbevisning har søgt at tjene Danmark og det danske folks frihed og sunde fornyelse, og når den tyske indsats i den nationale opgave er mangedoblet, også i vort grænseland, således at det bliver en pligt for hver eneste tysker lige fra drenge til de gamle mænd at støtte tyskheden i udlandet, så synes vi rigtignok, at det er forknyttende, at en fremtrædende mand i den danske oplyste verden finder tiden inde til at melde fra som holder af det danske grænseblad. Den slags oplevelser er ikke nogen opmuntring i arbejdet for det danske folks fremtid. Vi slipper dog ikke vor tro på den”.¹³⁸

På generalforsamlingen i april 1934 måtte Ernst Christiansen "udførligt og bestemt" imødegå de sigtelser, der fra forskellig side var rejst imod *Flensborg Avis* for at være et "nazistblad". Der "rejstes da heller ikke på generalforsamlingen skygge af kritik", meddelte han *Kronika* den 9. april 1934.¹³⁹

Det skal retfærdigvis siges, at bladet også modtog rosende breve. En anden pastor, P. Gadeberg, Aarslev, skrev den 14. november 1934: "Der går en linje gennem det hele. Det er ualmindeligt velgørende at møde Danmark som helhed. Denne danske samling i stedet for det pjattede partikævlери. Dette fællesskab taler stærkt".¹⁴⁰ P. Gadeberg var i øvrigt i 1936 medstifter af *Dansk Samling*.¹⁴¹

En anden holder mente, at "... især Deres holdning og holden ligevægt imellem dansk-tysk må man beundre og billige. Hvis mange vil synes, avisen er kedelig, fordi sensationerne er få, må jeg sige, at intet synes mig så uværdigt for vort land som disse indholdsløse første sider på næsten alle hovedstadsblade",¹⁴² og én takkede for bladets linje og håbede inderligt, at det måtte lykkes for Tyskland "at samle folket til en nation". Danskerne skulle ikke gerne gå de samme kringelveje eller gentage de fejl og uretfærdigheder, der i Tyskland blev begået på overfladen. Men det gjaldt om at se "ikke på det, der sker på overfladen, men på indholdet".¹⁴³ Også digteren Valdemar Rørdam skrev den 31. december 1934, at *Flensborg Avis* havde "hævdet et rent og klart dansk standpunkt" og "behandlet tyske forhold med mønsterværdig objektivitet".¹⁴⁴

7.7. Odensemødet 1934 – *Hejmdal* og *Flensborg Avis*

Også højskolekredse var under beskyldning for formentlig nazisme i efteråret 1933. Forstander Niels Bukh, Ollerup, erklærede i et interview i *Berlingske Tidende* 20. oktober 1933 og i flere andre aviser, at hvis han var tyve år yngre, så ville han tage den opgave op i Danmark, som Hitler havde løst i Tyskland, og han udtalte sig generelt om nationalsocialismen i stærkt begejstrede vendinger. *Socialdemokraten* kaldte Niels Bukhs udtalelser for et groft tillidsbrud "af en opdrager på en statsunderstøttet anstalt".¹⁴⁵ Han burde altså stikke piben ind, hvis ikke han ville miste understøttelsen. Der var en klar parallel til J.P. Nielsens udtalelser om *Flensborg Avis*. Fra socialdemokratisk side tolererede man ikke nogen slinger i den parlamentariske vals, hvis kassen ikke skulle smækkes i.

Niels Bukhs udtalelser førte til en ny række møder i højskolekredse 1933-1934, på hvilke forskellene mellem "den grundtvigske frihedsarv" og nazismen skulle præciseres og diskuteres. Men alene planlægningen af, hvem der skulle med – og hvor anti-nazistisk, mødet i grunden skulle være, voldte bryderier.¹⁴⁶ Hele det ideologiske grundlag diskussionen foregik på, har klare træk til fælles med Ernst Christiansens holdning. Højskolen, for så vidt den overhovedet kan tages under et, endte med en afvisning af nazismen – med større eller mindre eftertryk og med forskel i begrundelserne: Først og fremmest blev nazismen og dens aggressivitet anset for at udgøre en trussel mod grænsen. Dernæst afvistes nazis-

mens undertrykkelse af den åndelige og personlige frihed som *udansk* og *unordisk*. Hvor Hitler ville ensrette, ville Grundtvig fremme det enkelte menneskes og det enkelte folks særpræg, dets egenart. Men en "blank afvisning af det nye, der bryder på, vil vi tjene os selv dårligt med", fandt f.eks. Hans Lund fra Askov Højskole. "En forståelse af styrken af det nye til lutring af vort eget ville for vort folk være det lykkeligste".¹⁴⁷

Den 3. april 1934 afholdtes et stort møde i Odense, på hvilket Højskolen skulle klargøre sin stilling. Det blev dog så som så med klarheden og enigheden, men der fremkom dog nogle markante udtalelser om *friheden som forudsætningen for åndslivet* – enten var åndslivet frit, eller også var der intet åndsliv, udtalte J.Th. Arnfred. Men han tilføjede, at det var ganske uden forskel, *om det var et diktatur eller et flertalsvælde*, der lagde åndslivet i spændetrøje. Der var afgørende modsætninger mellem det nazistiske diktatur og den danske, nordiske frihedstradition, men frihedstraditionen var ikke noget naturskabt; den skulle bevares ved at bygge ansvarsbevidsthed og hensyntagen ind i hver ny generation.¹⁴⁸ Både Hans Lunds og Arnfreds udtalelser stemte overens med, hvad Ernst Christiansen stod for.

Ernst Christiansen gav da også Odense-mødet en leder på fire spalter den 6. april 1934. Men han var nu ikke *helt* tilfreds: "At den nordiske folkelige frihed skal bevares, var man enig om og er vi enige om, men kan vi nøjes med at sige det, når vitterligt mange mennesker i vore dage taler om folkestyrets brøst? Er det så ikke nødvendigt i højere grad at tage sigte på disse og kalde til kamp imod dem, en kamp, som vi for en del må føre i vort eget sind og i vore egne handlinger". Tidens spørgsmål var, hvorledes det allerede vundne værges og fornyes.

Hejmdal havde sammenfattet mødets anskuelse med følgende sætninger, der i parentes bemærket var Arnfreds: "En kirke, der er *gleichgeschaltet*, er døende; en presse, der bøjer sig under censur, har forrådt sin opgave; en skole, der lader sig alt foreskrive, er steril. Åndslivets grundlov er frihed, og kan det ikke få lov til at gro i frihed, visner de livsfunktioner i et folk, uden hvilke det ikke kan leve. Vil man et åndsliv, må man bøje sig for de vækstbetingelser, hvorunder det alene kan gro".

Dette lød "meget stærkt og klart", fandt Ernst Christiansen, "i Norden vil mange underskrive det. Alligevel er spørgsmålet ikke så enkelt, som det ser ud til", og der skulle ikke fældes forhastede domme over de udviklingsmuligheder, som omvæltningerne i Tyskland frembød. Hellige områder som kunst, videnskab, ret og religion ville tillige med deres åndelige forudsætninger "aldrig i længden miste den vægt i Tyskland, som tidligere tiders slægtled har tilkæmpet dem". Det ville ifølge Ernst Christiansen altså ikke gå så galt, som Arnfred og *Hejmdal* prædikede. Udsagnet vidner igen om, at redaktøren af *Flensborg Avis* ikke havde fantasi til at forestille sig, hvor galt det ville gå i Tyskland.

Flensborg Avis selv mærkede ikke meget til den "meget berømmede frihed hos det danske og de nordiske folk", påpegede Ernst Christiansen. Der var ikke alt for mange landsmænd, "der vil give de danske forposters blad lov til frit at følge sin overbevisning i spørgsmålet om vort eget folks

tarv, i spørgsmålet om, hvordan dansk frihed bør være og hvorledes den værges. Når bladet fra første færd har haft den overbevisning, at friheden kun kan værges gennem stadig indre fornyelse, og har arbejdet med på denne, er det fra enkelte hold benyttet til politisk mistænkeliggørelse". Den "danske frihed" var altså ikke stor nok til at tillade Ernst Christiansen at anbefale dele af nationalsocialismen som værd at efterligne. Men...

"...et folk, der vil opretholde den enkeltes frihed, må sætte selvdisciplin i den tvungne disciplins sted, må knytte ansvaret til friheden, må kunne nå den frivillige samling om de livsvigtige opgaver. Hertil kommer for det danske folks vedkommende takt og fasthed i det genvundne land og over for nabolandet, en umiddelbar varm og omfattende styrkelse af det danske liv i Sønderjylland på begge sider af grænsen. Erkendelsen af, hvilke opgaver der her er bydende, således at alle må slutte op om dem og således at ingen dansk har lov til at falde dem i ryggen for mindre vigtige formåls skyld".

Hejmdal og *Sønderborg Socialdemokrat* burde altså ikke forhindre *Flensborg Avis* i at føre sit grænseværn på den måde, som den fandt rigtig, blot for det *mindre vigtige formål* at bevare det parlamentariske demokrati uændret.

Den utålmodighed, der kom til udtryk i *Hejmdal*, havde det stik modsatte udgangspunkt: Mødet var en "fælles-nordisk tilkendegivelse for folkestyre mod diktatur" og Højskolen selv "et barn af frihedstanken" som kun kunne leve i frihed. Derfor var alle tendenser, der i tiden gik i modsat retning – nazismen, fascismen, kommunismen – "den nordiske folkehøjskoles fødte dødsfjender". Dette måtte godt have været sagt endog *stærkere*, fandt H.P. Hanssen.¹⁴⁹

Mødet blev debatteret livligt i *Højskolebladet* indtil den 13. juli 1934, da redaktør Helge Skovmand standsede debatten.

Debatten afslørede, at den skillelinje, der gik ned igennem Højskolebevægelsen, var den samme, der gik mellem *Flensborg Avis* og *Hejmdal*: Hvor stod fjenden og hvad skulle der gøres? Skulle nazismen udpeges som fjenden og skulle Højskolen udstikke retningslinjerne i kampen imod den? Eller var det andre ting, der truede folkestyret: Den økonomiske krise, arbejdsløsheden, måske endog brøst og lyder i folkestyret selv? Det var helt de samme spørgsmål, som Ernst Christiansen tumlede med i *Flensborg Avis* – uden at kunne nå til klarhed med sig selv. Initiativtageren til Odense-mødet, Anders Vedel, ærgrede sig over, at diskussionen forplumredes af, at de danske aviser var for bundet til de politiske partier; de "så kun sagerne i lyset af modsætningen til de andre partier" – netop en indvending, som Ernst Christiansen atter og atter anførte.

Undervejs i denne debat var *Hejmdal* i *Højskolebladet* i marts 1934 af Anker Jensen blevet fremdraget som den avis, som greb sagen rigtig an og som Højskolen derfor burde understøtte i Sønderjylland. *Hejmdal* var – lige som alle de øvrige sønderjyske aviser – i økonomisk uføre i begyndelsen af 1930'erne. C.P.O. Christiansen skrev straks i samråd med Arnfred en artikel "for at sætte *Flensborg Avis* ind på rette plads i grænsekampopgaverne", men den blev kasseret af redaktør Helge Skovmand, der selv

påtog sig opgaven. C.P.O. Christiansen fik først lov til at skrive en artikel om *Flensborg Avis*, "når aktionen for *Hejmdal*" var forbi.¹⁵⁰ Ernst Christiansen var blevet "lidt trist" over Anker Jensens artikel, "især da det endnu i øjeblikket er meget uvist, hvad det bliver til med *Flensborg Avis* og der er ringe udsigter for den gennemgribende løsning, hvori jeg ville se muligheden for en ny fremgangstid".¹⁵¹

I *Højskolebladet* den 25. maj 1934 slog C.P.O. Christiansen – ny forstander på Frederiksborg Højskole i Hillerød – et slag for *Flensborg Avis*, og gjorde opmærksom på dens på alle områder vanskelige stilling:

"Som udkommende i herbergstaten Tyskland, hvor den nationalsocialistiske pres-selov har gjort alle redaktører til en art afsættelige embedsmænd, løber bladet en daglig risiko og véd sig aldrig tryk. Vi, der daglig læser det, fatter ofte ikke, at det tør udtale sig om nordisk frihed og mindretallets retskrav så stærkt, som det gang på gang vover at gøre det. I en tid, hvor de danske blade ofte fører det heftigste sprog, kan *Flensborg Avis* virke tamt og kedeligt på sensationslystne læsere, og med et *bladet har mundkurv* på sker det, at de vender sig bort derfra".

Men de vanskeligheder og farer, som avisen var udsat for, havde – i stedet for at gøre den sagtmodig – tværtimod skærpet dens kløgt og tvunget den til "så høj en flugt, at man hæver sig over partipolitisk og nationalistisk strid, og når derop, hvor kræfterne myndigt skal sættes ind for det vi alle i lige grad har kært". Noget sådant var netop lykkedes for redaktør Ernst Christiansen, der "spærret ude fra partipolitikens og antinazismens valpladser har fundet andre opgaver for sin pen". Avisen var under hans ledelse vokset frem til at blive et *organ for national samling*, hvilket i høj grad var tiltrængt i dansk presse. *Flensborg Avis* så ingen politiske venner eller fjender, men kun *landsmænd*. Alle danske burde glæde sig over et sådant "fælles dansk blad, der taler til det fælles nordiske og det fælles danske, der er i os alle".

Den samme evne til at udnytte vanskelighederne positivt og vokse med farerne mærkedes ifølge C.P.O. Christiansen også på avisens holdning til nationalsocialismen: "Det er en selvsagt sag, at direkte angreb på diktaturet er udelukket, og intet tænkende menneske vil bebrejde bladet, at det ikke har deltaget i de voldsomme antinazistiske felttog, som de københavnske blade har givet signal til". *Flensborg Avis'* holdning havde snarere været til *gavn* for Danmark som *modvægt* til andre blades ensidige skildringer. "Fuldt så klart som de andre har *Flensborg Avis* midt i det nazistiske Flensborg hævdet det nordiske frihedssyn og vor nordiske egenart. Samtidig har det som intet andet dansk dagblad søgt at forstå, hvad der rører sig for mægtige kræfter i Tyskland". De andre blade havde – blindet af vore egne historiske forudsætninger – i Tyskland kun set "rædsler og pral, massesuggestion og latterlig chauvinisme". *Flensborg Avis*, derimod, havde "søgt at lodde den tyske folkesjæl og forstå, hvad af dybe kræfter, der rører sig i den. Hvad den fandt af værdier, har den vovet at fremsætte for den danske læseverden, sikker på at vi forstod, hvorfor den måtte tie, hvor de andre talte højt, og sikker på, at det var ved at vise os alvoren og offerviljen i nationalsocialismen, at den bedst drev

os danske frem til værn om vort eget, om vor folkelige frihed og om vor grænse". Ansigt til ansigt med den tyske folkevækkelse havde *Flensborg Avis* "kaldt på kraften i det danske sind, blottet vore svagheder og ladet os forstå, hvor farefuld stunden er". Avisen havde gjort sig til organ for *Det unge Grænseværn*, og den førte fra Flensborg "en kamp mod tyskheden i en værdig og ridderlig ånd i fuld anerkendelse af fjendens moralske styrke og i kraftfuld hævden af vor egen ret".

Avisens opgave var stor, og glippede det undertiden i dagligdagens arbejde, "da må man huske de kår, hvorunder der arbejdes: En lille flok mænd på hvis nerver verdenskrigens onde år, den 14. marts 1920, økonomisk belastning, hård konkurrence nordfra og stadige chikanerier¹⁵² syd fra har slidt igennem åringer". Det danske folk burde derfor give bladet trykke kår at arbejde under, hjælpe det gennem frivilligt medarbejder-skab og gennem at tegne abonnement, og fremfor alt vise forståelse for dens opgave og vanskelige stilling.

Det nære forhold til C.P.O. Christiansen vedblev at bestå, efter at denne i 1934 overtog Frederiksborg Højskole, og den gensidige støtte fortsatte op igennem anden halvdel af 1930'erne.¹⁵³ "Det synes mig, at De har krav på en afgørende indflydelse på den danske højskoles fremtid", skrev Ernst Christiansen privat til C.P.O. Christiansen,¹⁵⁴ og i en leder den 29. marts 1938 gentog han:

"En af de højskolemænd, som selv mener og om hvem vi mener, at han er med til at berede den nye tid i dansk og nordisk ungdoms sind, har foresat sig at skabe klarhed over, at det tysk-nordiske er noget helt andet end det dansk-nordiske. Den genfødsel, som tyske ånder ønsker, og som de kalder nordisk og som de vil vise de nordiske folk vej til, er en anden end den nynordiske, som baner sig vej i selve Norden. *Han har ret helt ud, men med det forbehold, at dette medindbefatter ikke, at Norden vender ryggen til det tyske folk, lige så lidt som det vender ryggen mod frænderne hinsides Vesterhavet* [i.e. englænderne. Fremhævet af forf.]. Hvad enten der er forskellige udviklingslinjer, forskellige planer, forskellig indstilling eller ikke, så er der naboskabets ufravigelige opgaver. Der er frænder, vi må komme til rette med, og som vi altid må udveksle tilskyndelser med samtidig med, at vi står på vagt og skærper vor agtpågivenhed. Vi kan fæste opmærksomheden på forskellen som hjælp til at blive os selv bevidst, men vor vej er den at genfødes inde fra og at øge og hærde vor indre styrke uden brod til nogen side, en styrke, der giver sig udslag i offersind, i ånd og i mod".

Flensborg Avis vedblev at have stor indflydelse på C.P.O. Christiansens syn på Tyskland. Han holdt på sin *Grundtvigs Højskole* i Hillerød talrige foredrag om nationalsocialismen, og han bad ved flere lejligheder Jacob Kronika om at sende sig litteratur og andet undervisningsmateriale fra Tyskland. I oktober 1937 agtede han at tilbringe 6-8 dage i Nürnberg, München eller Berlin og bad derfor Kronika om at skaffe sig kontakt til "en nationalsocialist, som jeg kan spørge om alt, *historie* og *ideologi*", således at han kunne "få alle mine forestillinger om NS justeret, sammenlignet, ført up to date. Jeg skriver jo en del om disse sager i historisk perspektiv, men trænger meget hårdt til at se, hvad der sker, og få talt med

en virkelig højtstående – d.v.s. ikke i rang men i forståelse – repræsentant for den nationalsocialistiske verdensanskuelse”. En sådan kontakt ville være “af allerstørste værdi, også for min undervisning og foredragsvirksomhed”.¹⁵⁵

Forespørgslen til Kronika faldt netop som *Der Schleswiger* var blevet forbudt efter slesvig-holstensk pres [se s. 585]. Da aftalen kom i stand, var affæren – tilsyneladende – endt med dansk sejr, hvad der formentlig forlængede både C.P.O. Christiansens og Jacob Kronikas positive syn på nationalsocialismen. “Det er for mig nogle aldeles uforglemmelige dage og det er som hele N.S. er rykket på plads for mig på en helt anden måde end nogensinde før”, skrev C.P.O. Christiansen til Jacob Kronika den 12. november 1937. “Alt er blevet større for mig på enhver måde og jeg føler mig virkeligheden langt nærmere end før. Jeg misunder Dem på en måde at leve så nær ved et så stort, så skæbnesvangert bankende hjerte som Berlin i disse år”.¹⁵⁶

Ernst Christiansens kritiske indstilling til det parlamentariske demokrati vedblev at bestå, og han fandt også i de følgende år fortsat elementer i den måde, nationalsocialisterne havde indrettet Det tredje Rige på, værd at efterligne. Men den grundindstilling fæstnede sig i løbet af 1934, at det parlamentariske demokrati dog var at foretrække *på trods af* alle dets fejl og mangler, og at man måtte søge at udbedre disse fejl og mangler, for at bevare demokratiet. Alternativet – diktaturet – var trods alt for skræmmende. Halvanden uge efter *Röhm-Putsch*, da Hitler lod SA-ledelsen likvidere, skrev Ernst Christiansen i en epistel den 10. juli 1934 om diktaturet:

“I virkeligheden kan tingene komme til at se ikke så lidt anderledes ud end på papiret. I planerne kan systemet være i fuldkommen orden, og alligevel kan det glippe. Idealer og teorier kan være gode, men uskikkede til at gennemtrænge flere end et fåtal af mennesker. Indvendingerne imod rigsdagsstyret ligger klart for dagen, et virkeligt fører-systems fortrin under ideel ledelse og udførelse er lige så iøjnefaldende. *Men den danske opfattelse er den, at et fører-system langt lettere kommer til at glippe end et rigsdagsstyre, fordi det er så svært at gennemføre efter idealet og mangler sikkerhedsventilerne* [fremhævet af forf.]. Vi er på den anden side klare over, at der ikke, som mange er tilbøjelige til, kan siges: I det land er der fører-system og i *det* land er der intet af det. Måske der i det ene land må føres en hård kamp mod andre indflydelser end førernes, og måske der i det andet land findes udprægede førere, som også har magt, men kun magt i kraft af deres personlighed, magt i kraft af den styrke og klarhed, hvormed de kan overbevise vælgerne, folket, om deres tankers redelighed, klogskab og godhed. Under begge systemer vil det hænde, at førere kan komme til magt i kraft af egenskaber og evner, som nok kan rive folk med, men ikke stå deres prøve i årenes arbejde. *Men så gælder det om, hvilket system der giver de bedste muligheder for at rette gjorte fejltagelser* [fremhævet af forf.]. Dansk og nordisk tankesæt er den enkeltes frihed som det kosteligste eje, og førerne som de i kraft af deres personligheds fremtrædende evner frivilligt kårerede foregangsmand. Som i al menneskelig gerning vil lys og skygge komme til at skifte også under det frie nordiske system, men der vil bestandig være råd til at rette kompasset i en ny folkelig frigørelse. *Opgaven er ikke at forandre system, men at rense det for så mange brøst som muligt*” [fremhævet af forf.].

Med disse ord må Ernst Christiansen siges endegyldigt at have stillet sig på det parlamentariske demokratis grund – hvor han egentlig havde stået i hvert fald med det ene ben – hele tiden. Ganske vist ikke som begejstret tilhænger, men ud fra en erkendelse af, at det parlamentariske demokrati, når alt kom til alt, var den *mindst ringe* styreform.

Schriftleitergesetz

nebst Durchführungsverordnung, der Verfahrensordnung für die Berufungsgerichte der Presse, den Satzungen des Reichsverbandes der Deutschen Presse sowie dem Preßgesetz

**Textausgabe mit kurzen Anmerkungen
und Sachverzeichnis**

**C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung
München und Berlin**

Nationalsozialisternes magtovertagelse betød drastiske forandringer i tysk presselovgivning. Dr. Joseph Goebbels blev 13. marts 1933 minister for det nyoprettede Ministerium for Folkeoplysning og Propaganda - forkortet Propagandaministeriet. I løbet af få måneder blev oppositionspressen knust og den 1. januar 1934 trådte den såkaldte „redaktørlov“ i kraft. Loven ensrettede pressen og medførte en ekstremt stram statslig styring af avisernes indhold.

8. DANSK AVIS I DET TREDJE RIGE

8.1. Ensretningen af den tyske presse

I Adolf Hitlers verdensbillede havde pressen en uhyre indflydelse på meningsdannelsen og folkeopdragelsen. Meget store dele af *Mein Kampf* var helliget spørgsmålet om pressens betydning. Tysk presse var efter Hitlers opfattelse domineret af jøder, der – hvad enten de var kommunister, socialdemokrater eller liberale – alle indgik i den samme jødisk-bolsjevisk-kapitalistiske verdenssammensværgelse, der gik ud på at nedbryde og ødelægge den tyske nationalitet, dens stolthed, sæder og skikke med henblik på en verdensomstyrtelse. Dette gjaldt de skrivende journalister og redaktører såvel som bladudgiverne. Eftersom det tyske folk bestod af enfoldige germanere, der for størstepartens vedkommende troede på alt, hvad de læste, så havde staten pligt til at overvåge “folkeopdragelsen” og gennem kontrol af pressen sørge for, at folket fik en sund og nationalt opbyggelig tysk nyhedsformidling. Enhver tale om pressefrihed afviste Hitler med foragt som “straffrihed for løgn og forgiftning af folket”. Magten over pressen skulle rives ud af hænderne på “folkefremmede” og “folkefjender” og ensidigt stilles i statens og “folkeopdragelsens” tjeneste.¹

I praksis betød dette fra Hitlers magtovertagelse i 1933 *ensretning* af den tyske presse. Det nationalsocialistiske regime indførte ikke *censur*, således som det ellers var almindeligt i autoritære regimer. Man gik *langt mere vidtrækkende og totalt* til værks. Nationalsocialisterne erobrede simpelthen pressen. Endemålet var den totale statslige kontrol med hele den tyske presse, men ensretningen foregik i flere etaper og fandt sted som en længerevarende proces, der egentlig aldrig nåede at blive helt fuldført eller at omfatte alle aviser fuldstændigt. Dette er *Flensburg Avis*, som vi skal se, et eksempel på.

Den vægt, det nye regime lagde på *pressen*, afspejledes i, at der var ikke færre end tre “rigsledere” indenfor medieområdet:

Dr. Otto Dietrich, der var *Reichspressechef der NSDAP* – altså partiets pressechef.

Max Amann, lederen af partiets *Zentralverlag* i München og udgiver af partiavisen *Völkischer Beobachter*, der straks ved magtovertagelsen blev *Reichsleiter für die Presse*. Han kom navnlig til at tage sig af den organisatoriske ensretning.

Dr. Joseph Goebbels, Berlins *Gauleiter* og redaktør af partiavisen *Der Angriff*, som blev minister i det den 13. marts 1933 oprettede *Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*, forkortet *Propagandaministeriet* eller blot *Promi*.²

Tilstedeværelsen af tre førere indenfor medieområdet medførte også, at der straks opstod strid om hver enkelts kompetenceområde, hvilket formentlig også var meningen: Hitler yndede en vis indbyrdes konkurrence blandt sine underførere; det medførte nemlig, at hver af dem kæmpede

om hans gunst, og det sikrede som regel ham selv det sidste ord. Selvom det med tiden lykkedes Goebbels at samle store dele af den offentlige informationsstrøm under sit ministerium, var også mediepolitikken genstand for stærk rivalisering mellem partiets og statens instanser.

De første og vigtigste skridt i ensretningsprocessen blev taget i 1933-1934. Ensretningen af pressen indledtes som allerede tidligere anført med rigspræsidentens *Verordnung zum Schutze des deutschen Volkes* af 4. februar 1933, der førte til en række forbud og arrestationer. I forlængelse af rigsdagsbranden kom *Verordnung zum Schutz von Volk und Staat* af 28. februar 1933. Forordningen ophævede presse- og forsamlingsfriheden og medførte i løbet af få måneder lukning eller nationalsocialistisk overtagelse af alle oppositionsaviser.

Propagandaministeriet blev som nævnt oprettet den 13. marts 1933. Det var meningen, at Propagandaministeriet skulle samle alle de pressefunktioner under sig, der hidtil havde hørt under *Auswärtiges Amt*, de forskellige rigsministerier og preussiske ministerier. Propagandaministeriet fik ikke kun ansvaret for pressen, men omfattede også radio, film, teater o.s.v.³

Der var i alt syv afdelinger. Pressen hørte under afdeling IV og kaldtes også Rigsregeringens presseafdeling (*Presseabteilung der Reichsregierung*) og var dannet på grundlag af *Auswärtiges Amts* tidligere presseafdeling. Chef blev i marts 1933 Walther Funk. Den del af rigsregeringens presseafdeling, der beskæftigede sig med *indenrigspressen*, blev overført til Propagandaministeriet, hvorimod *udenrigspressesafdelingen* forblev i *Auswärtiges Amt*. Funk forblev den øverste leder af begge afdelinger og havde således en fod i begge ministerier, i Propagandaministeriet med titel af *Staatssekretär* og i *Auswärtiges Amt* med titel af *Pressechef der Reichsregierung*. Walther Funk afløste i 1938 rigsbankdirektør Hjalmar Schacht, og Funks efterfølger blev Dr. Otto Dietrich.

Otto Dietrich havde siden 1931 været *Reichspresseschef der NSDAP* – altså *partiets* pressechef, og han havde som sådan bl.a. haft ansvaret for Hitlers valgkampe.⁴ I 1933 fik han som ny formand for journalisternes faglige organisation, *Reichsverband der deutschen Presse (RDP)*, til opgave at koordinere den tyske presse. I 1938 blev Dietrich så *Reichspresseschef der Reichsregierung* og *Staatssekretär* i Propagandaministeriet efter Funk med den særlige opgave at præsentere den nationalsocialistiske *Weltanschauung* for offentligheden. I Dietrichs person var fra 1938 samlet en meget stor del af magten over pressen. Samme år blev Joachim von Ribbentrop dog udenrigsminister, hvilket medførte nye kompetencestridigheder mellem de to ministerier vedrørende den *udenlandske* presse.

Propagandaministeriets presseafdeling blev fra 1933 ledet af Dr. Kurt Jahncke, en karriereembedsmand. I april 1936 overtog den unge Alfred-Ingemar Berndt presseafdelingen. To år senere blev afdelingen splittet i en indlands- og en udlandsafdeling. Alfred-Ingemar Berndt vedblev at lede indlandsafdelingen indtil december 1938, da han afløstes af Hans Fritsche, der i 1942 igen blev erstattet af Erich Fischer. Udlandsafdelingen blev fra 1938 til 1942 ledet af Dr. Karl Bömer. Reelt afløstes Bömer nu al-

lerede i 1941 af Dr. Ernst Brauweiler, fordi Bömer faldt i unåde og blev sendt til østfronten.

Tysklands forhold til den *udenlandske* presse kompliceredes yderligere kort efter krigsudbruddet i september 1939, da den i 1938 tiltrådte udenrigsminister Joachim von Ribbentrop fik Hitlers tilsagn om at give *Auswärtiges Amt* kompetence til at udstikke retningslinjerne for propagandaen over for den *udenlandske* presse. Ledelsen blev lagt i hænderne på den unge, intelligente Paul Schmidt, der fik titel af *Gesandter*. Efter krigsudbruddet var det *Auswärtiges Amt*, der havde det store ord at skulle have sagt i behandlingen af den *udenlandske* presse, og dette forstærkedes yderligere efter Karl Bömers fratræden i 1941. Men rivaliseringen mellem de to ministerier fortsatte, hvad der ind i mellem kom til udtryk på nærmest grotesk vis.⁵

Flensborg Avis havde i kraft af sin stilling som *indenlandsk* avis med et stort *udenlandsk* publikum berøring med begge ministerier og begge Propagandaministeriets afdelinger, hvad der gjorde det muligt at spille de forskellige instanser ud mod hinanden og at vælge at stile eventuelle ansøgninger o.l. til den instans, der for øjeblikket formodedes at være mest velvilligt indstillet. Ikke sjældent sendtes ansøgninger via partiets eget "udenrigsministerium", *Aussenpolitisches Amt der NSDAP*, hvilket kun komplicerede tingene yderligere. Men det var ikke nødvendigvis til mindretallets ulempe.

Det var Jacob Kronika, der som bosiddende og arbejdende i Berlin varetog den daglige kontakt med Propagandaministeriet og *Auswärtiges Amt*. Han gjorde det med den pondus, hans egenskab af *udlandskorrespondent* for *Nationaltidende* gav ham, hvilket var en enorm fordel i forhold til hans *indenlandske* kolleger. Kronika havde formentlig også gavn af fra efteråret 1933 at være medlem af udenrigskorrespondenternes faglige klub, *Verein der ausländischen Presse zu Berlin*. I en årrække, fra 1937 og indtil besættelsen i 1940, var Kronika kasserer i foreningen – valgt ved demokratiske og hemmelige valg. Foreningens formand var den kendte amerikanske korrespondent Louis P. Lochner fra *Associated Press (AP)*.⁶

Jacob Kronikas forbindelser til *Auswärtiges Amt* byggede først og fremmest på lederen af dets presseafdelings nordiske kontor, den flere gange tidligere omtalte *Regierungsrat* og *Pressereferent* Alexander Bogs, hvem han havde et ret hjerteligt forhold til. Bogs fik imidlertid en stilling ved det tyske gesandtskab i Oslo i marts 1935, hvorefter Kronikas forbindelser til *Auswärtiges Amt* blev mindre hjertelige. Forholdet til efterfølgeren, Baron Hans Joachim von Neuhaus, var betydeligt mere afmålt og korrekt.⁷ Dette forstærkedes, da tysk udenrigspolitik med Tysklands tiltagende styrke blev stadig mindre hensyntagende over for Danmark. Men von Neuhaus udtrykte *Auswärtiges Amts* helt grundlæggende synspunkt på det dansk-tyske grænsespørgsmål, da han i sin første samtale med Jacob Kronika i maj 1935 erklærede: "Die Frage da oben soll schlafen, und sie schläft ja auch".⁸

Endnu midt i 1930'erne blev *Auswärtiges Amt* som nævnt udsat for no-

gen konkurrence på det udenrigspolitiske område fra *Aussenpolitisches Amt der NSDAP*. I forholdet til de nordiske lande herskede der imidlertid ikke nogen afgørende uenighed mellem *Aussenpolitisches Amt* og *Auswärtiges Amt*. *Aussenpolitisches Amt* blev dog med tiden helt betydningsløst, navnlig efter at nationalsocialisten Joachim von Ribbentrop i 1938 overtog *Auswärtiges Amt* efter den konservative Konstantin von Neurath, der først så sent som i 1937 var blevet medlem af NSDAP.

Kronika havde efter Bogs' afgang fra *Auswärtiges Amt* i 1935 navnlig sine forbindelser i *Aussenpolitisches Amt*, hvilket i nogen grad vanskeliggjorde hans muligheder for at manøvrere mellem de forskellige instanser i Berlin. Indtil 1938 kunne *Aussenpolitisches Amt* dog endnu med held bringes i spil, når dispensationer skulle lempes igennem systemet. Kronika mødtes flere gange med *Reichsleiter* Alfred Rosenberg personligt, men hans bedste kontakt i *Aussenpolitisches Amt* i øvrigt var Thilo von Trotha, Alfreds Rosenbergs sekretær og chef for *Aussenpolitisches Amts* nordiske afdeling. Thilo von Trotha, der var en drømmende kunstnerstype og gik fint i spænd med Kronika, døde imidlertid ved en bilulykke i 1938, kun 29 år gammel. Endvidere havde Kronika et godt forhold til Dr. Karl Bömer; et forhold, der vedblev at bestå, efter at denne i 1938 avancerede til en toppost i Propagandaministeriet. Fra 1938 var Kronikas bedste kontakter entydigt placeret i Propagandaministeriet, men også her skete der som nævnt personelle forandringer, der var til ulempe for hans manøvre muligheder.

Propagandaministeriets presseafdeling var ansvarlig for *formidlingen af information* til pressen og for kontrollen med avisernes *indhold*. Den *organisatoriske ensretning* af pressen hørte derimod under *Reichspressekammer*.

Reichspressekammer var en afdeling af *Reichskulturkammer*. *Reichskulturkammer* blev oprettet den 22. september 1933 med "rigskulturkammerloven", en særlig lovgivning for presse og litteratur. Ifølge denne lov bemyndigedes propagandaministeren til at sammenfatte hele sit område i "offentlig-retlige korporationer". Der oprettedes et "litteraturkammer" (*Reichsschrifttumskammer*), et pressekammer (*Reichspressekammer*), og endvidere kamre for radio, teater, musik og for de øvrige kunstgrene. Alle disse kamre blev forenet til et rigskulturkammer med sæde i Berlin og stod under propagandaminister Goebbels' tilsyn.⁹

Præsidenten for *Reichspressekammer* blev Max Amann, der under Første Verdenskrig havde været Hitlers *Feldwebel* (svarende til sergent). Han havde siden 1922 været direktør for *Zentralverlag der NSDAP Franz Eher Nachf.* i München (forkortet *Eher-Verlag*), og som *Reichsleiter* for NSDAP's presse udgiver af partiavisen *Völkischer Beobachter*. Det var Amann, der som forlægger forandrede titlen på Adolf Hitlers politiske kampskrift fra førerens oprindelige forslag *Fire-et-halvt års kamp imod løgn, dumhed og fejhed* til det mere mundrette *Min Kamp* (*Mein Kampf*). Det blev Max Amann, der kom til at stå for partiets gradvise overtagelse af den tyske presse. Han var ikke kræsen i valget af midler og overtog systematisk andre avisforlag – og berigede derved sig selv enormt.¹⁰ Selvom en god del

af de borgerligt-konservative aviser, nemlig dem, der tilhørte den enorme Hugenberg-koncern, allerede inden magtovertagelsen var stillet i DNVP's og NSDAP's tjeneste, blev Hugenbergs aviser praktisk taget alle overtaget af NSDAP (Amann og parti-forlagene) i løbet af blot to år efter magtovertagelsen 1933.¹¹

Henved en fjerdedel af Tysklands 3.400 aviser gik ind mellem 1933 og 1935; mange af dem som ofre for de lokale, nationalsocialistiske *NS-Gau*-forlags ekspansionspolitik, der ofte simpelthen overtog bladene. Fra 1935 forceredes nedlæggelsen af blade yderligere som følge af Amanns anordninger imod "skandalepressen" eller imod "usunde konkurrenceforhold" eller endog til "varetagelse af avisforlagenes uafhængighed". Der skete med andre ord en koncentration af dagblade. Noget lignende skete ganske vist også i andre lande, herunder Danmark, hvor i 1920'erne og 1930'erne mange mindre aviser blev udkonkurreret eller opkøbt af større, men i Tyskland skete det *efter statslig anordning* og ofte med økonomiske motiver fra Amanns side, idet hans partiorganer trængte sig ind i og overtog eller udkonkurrerede privatejede blade. *Flensborg Avis* konstaterede i en leder den 8. maj 1935, at "de nye forordninger fra præsidenten for rigspressekammeret er meget gennemgribende og levner, så vidt det kan ses, kun muligheder for en nationalsocialistisk presse". Ernst Christiansen var dog alligevel fortrøstningsfuld, fordi "den myndighed, der har udstedt disse forordninger, hidtil [har] anerkendt for eksempel nærværende blads særstilling som talerør for en ikke-tysk nationalitet på tysk statsområde, og der må gås ud fra, at bladet uden videre falder ind under de nye forordningers undtagelsesparagraf" [fremhævet af forf.]. *Flensborg Avis* satte sin lid til dispensationer – som avisen, som vi skal se, også fik. Men lovgivningen havde rystet Ernst Christiansen så meget, at han kaldte det et "slag så hårdt som tænkes kunne", og han pegede på, at en tilsvarende lovgivning før 1914 kunne have forandret Nordtysklands skæbne.¹²

De katolske aviser blev alle som én lige så stille overtaget som følge af Amanns forordninger i 1935. Man lod dog bevidst de katolske aviser anvende en anden sproglig udtryksform end partibladene, så abonnenterne ikke skulle have nogen umiddelbar grund til at afbestille aviserne. Overfor katolikkerne i Tyskland var "en særlig form" anvendelig.¹³ De protestantiske aviser havde stort set alle modtaget Hitlers magtovertagelse med begejstring som et våbrud i Tyskland, hvor den tyske protestantisme og den tyske nationalisme endelig atter kunne forenes.¹⁴ Men heller ikke disse blade gik ram forbi.

I løbet af få måneder i 1935 forsvandt omtrent 500 dagblade, og i 1939 kontrollerede NSDAP's *Zentralverlag* (*Eher-Verlag*) omkring 150 forlag med 30.000 medarbejdere. Krigen medførte yderligere indskrænkninger i antallet af aviser, og ved krigsslutningen stod 350 partiejede aviser med en markedsandel på 82,5% overfor 625 privatejede aviser med en markedsandel på kun 17,5%. NSDAP rådede hermed over verdens største pressekoncern.¹⁵

Ensretningsprocessen skete ad lovgivningens vej. Det blev den 1. novem-

ber 1933 påbudt, at enhver, der medvirkede ved frembringelse, gengivelse, åndelig eller teknisk forarbejdelse, udbredelse, bevarelse, direkte eller indirekte afsætning af *kultureje*, skulle være medlem af et af de i alt tretten enkeltkamre under *Reichskulturkammer*, for ansatte ved *Flensborg Avis* altså "pressekammeret". Medlemskab var obligatorisk, hvis man ønskede at udøve journalistisk virksomhed.

Den 4. oktober 1933 udstedte den tyske regjering en redaktørlov ("*Schriftleitergesetz*"), som trådte i kraft fra 1. januar 1934. Heri erklæredes redaktionelt arbejde for en offentlig opgave, hvis pligter og rettigheder skulle ordnes af staten. Ingen måtte udføre redaktionelt (journalistisk) arbejde eller kalde sig redaktør (journalist), som ikke havde adkomst til det efter denne lov. Hertil krævedes tysk statsborgerret, besiddelse af de borgerlige æresrettigheder, arisk afstamning, også for hustruen, faglig uddannelse og "de fornødne egenskaber til åndelig indvirkning på offentligheden" – eller i klartekst: *Villighed til at propagandere for national-socialismen*. Enhver journalist og redaktør skulle – efter at hans forhold var undersøgt af politiet – opføres på en såkaldt "fagliste" ("*Berufsliste*"), fra hvilken man kunne slettes efter afgørelse i Propagandaministeriet eller ved en særlig faglig domstol. Optagelse på listen kunne nægtes, hvis man ikke opfyldte de krævede forudsætninger – eller blot hvis ministeren nedlagde indsigelse. Enhver form for avisudgivelse var herefter en af staten reguleret virksomhed, hvor ingen måtte virke som redaktør eller journalist uden at opfylde lovens betingelser. Omkring 1.300 "jødiske eller marxistiske" journalister blev i løbet af 1934 udskilt af journaliststanden, hvilket svarer til ca. 10 % af det samlede antal journalister i Tyskland.¹⁶

Opførelse på listen gav ret til at udføre journalistisk arbejde ved tyske foretagender. De således godkendte redaktører fik til opgave at fremstille de emner, de behandlede, "sandfærdigt og skønne om dem efter bedste vidende". De var i særdeleshed "forpligtede til at holde borte fra bladene":

- 1) Hvad der "sammenblandede selviske formål med almennyttige på en måde, som vildledte offentligheden".

"Almennyttige formål" ville i praksis sige det, som var til fordel for nationalsocialismen og Tyskland og "selviske formål" det, der ikke var det. Det var en nationalsocialistisk læresætning, at helhedens vel gik forud for den enkeltes vel – og hvad der var helhedens vel, bestemte Propagandaministeriet.

Endvidere skulle holdes borte fra bladene:

- 2) Hvad der var skikket til at svække det tyske riges kraft udadtil eller indadtil, det tyske folks fællesvilje, tysk forsvarsevne, kultur eller erhvervsliv eller at krænke andres religiøse følelser.
- 3) Hvad der krænker en tyskers ære og værdighed.
- 4) Hvad der retsstridigt krænker en andens ære eller vel, skader hans ry, gør ham latterlig eller foragtelig.
- 5) Hvad der af andre grunde strider imod de gode sæder.

Redaktører var desuden forpligtede til at "udøve deres hverv samvittighedsfuldt og til i deres færd inden for og uden for deres gerning at vise sig værdige til den agtelse, som den havde krav på".

Disse punkter var så tilpas løst formulerede, at de gav Propagandaministeren den totale magt over pressen, thi selv den allermest forsigtigt formulerede kritik af regimet kunne meget let fortolkes som "skikket til at svække det tyske folks fællesvilje".¹⁷

Ved optagelse på faglisten blev man automatisk medlem af den tyske presses rigsforbund (*Reichsverband der Deutschen Presse – RDP*). Lederen af dette udnævntes af ministeren – det blev som nævnt Otto Dietrich, og forbundet inddeltes i landsforbund. *Flensburg Avis'* journalistiske medarbejdere blev medlemmer af *Landesverband Nordmark*.

Der blev oprettet fagdomstole som første instans og en pressedomstol i Berlin som anden instans, som kunne tage bestemmelse om optagelse eller slettelse i faglisten og – i den såkaldte "æresret" – dømme i sager om fagforseelser. I tilfælde af fagforseelse kunne fagdomstolen give den pågældende en advarsel, ikende ham en ordensstraf på indtil en månedsløn, eller anordne hans slettelse af faglisten, hvorefter han ikke mere kunne udøve sit erhverv eller kalde sig redaktør. Propagandaministeren kunne endvidere *helt uafhængigt af retsforfølgelse* anordne en slettelse af faglisten, når han mente det fornødent "af påtrængende grunde vedrørende det offentlige vel". Det åbnede en ladeport for vilkårlighed og gav Goebbels et næsten enevældigt magtmiddel i hænde.

Redaktørloven var en lov, der gjorde redaktører og journalister til afsættelige statsembedsmænd og forpligtede dem til at bidrage til "folkeoplysning" – d.v.s. nationalsocialistisk propaganda – og til at udføre deres arbejde i overensstemmelse med den nationalsocialistiske stats retningslinjer. Det var et ideal, der var stik modsat den kritiske journalistik, som journalisterne i den vestlige verden stræbte efter. Men de tyske journalister, der ikke flygtede ud af landet, – og det var trods alt langt de fleste – gjorde en dyd af nødvendigheden. Mange kastede sig med energi og entusiasme ud i arbejdet for det tyske folks "genrejsning" og reagerede vredt og uforstående, hvis udenlandske journalister udtrykte deres medfølelse.¹⁸

Rent materielt var der heller ikke grund til at ynke de tyske journalister. De havde tvært imod ofte betydeligt højere indtægter end deres kolleger i de demokratiske lande – foruden den tilsyneladende betryggende position, som deres status som funktionærer med pensionsordninger gav dem.¹⁹ Det blev for så vidt lettere at være journalist. Man behøvede ikke længere at tænke selv. Goebbels selv var i den forbindelse kynisk nok til i sin dagbog at skrive, at "enhver person med blot et gran af ære i behold" burde afholde sig fra at blive journalist.²⁰

Den 20. juni 1933 indstilledes de hidtidige, såkaldte "rigspressekonferencer" ud fra den begundelse, at det ikke var i overensstemmelse med førertanken, at regeringen hver dag overfor pressen skulle stå til ansvar for sine handlinger. Det omvendte blev i stedet tilfældet. I praksis var det

nemlig staten i skikkelse af Propagandaministeriet, der ned i de mindste detaljer bestemte, hvad der skulle stå i de tyske aviser. Systemet blev perfektioneret i løbet af de første år efter magtovertagelsen. Det indebar groft sagt to stadier: En vejledning (*Presselenkung*) forud for trykningen og en grundig gennemlæsning med tilhørende irettesættelser og repressalier efter trykningen.²¹

Det nationalsocialistiske system baserede sig ikke på forensur – censur er jo kun nødvendig eller ønskelig, hvis man tillod anderledessindede at komme til orde i pressen, og det gjorde regimet ikke. Det blev journalistens opgave at modtage instrukser og udføre dem efter de retningslinier, der dagligt blev fremlagt på en særlig pressekonference i Propagandaministeriet. Her blev dagens paroler udstukket og desuden blev ros – og navnlig dadel – fordelt. Ofte gik kritikken ned i ganske små detaljer. Goebbels lod på sin allerførste pressekonference som nybagt propagandaminister de tilstedeværende journalister og redaktører forstå, hvad han forventede: “Naturligvis vil De modtage informationer her, men også instruktioner. De skal ikke blot vide, hvad der sker, men også, hvad regeringen mener herom, og hvordan De mest hensigtsmæssigt kan oplyse befolkningen herom”, udtalte han. Det var kun tilladt at deltage i pressekonferencerne imod fremvisning af et særligt *Ausweis*. Informationerne, der var ganske overordentligt detaljerede, var naturligvis fortrolige.²² Det måtte ikke slippe ud til befolkningen, i hvor høj grad de blev fodret med gennemyggede nyheder og kommentarer.

Propagandaministeriets daglige pressekonferencer blev snart rutine under ledelse af lederen af Propagandaministeriets presseafdeling og rigsregeringens stedfortrædende pressechef dr. Kurt Jahncke og senere Alfred-Ingemar Berndt.

Det var naturligvis kun de aviser, der havde egen korrespondent eller redaktion i Berlin, der kunne deltage i disse konferencer. Dette havde *Flensburg Avis* i Jacob Kronika indtil 1938, da han blev tvunget til at opgive sine korrespondancer til det danske mindretalsblad. De mindre aviser var henvist til de større blade – og til *Deutsches Nachrichten-Büro (DNB)*, det statslige nyhedsbureau, der i slutningen af 1933 opstod på ruinerne af det gamle, hæderkronede *Wolffs Telegraphen-Büro* og det Hugenberg-ske *Telegraphen-Union*. *DNB's* telegrammer måtte kun bringes i uforandret form. Forkortelsen *DNB* kom i folkemunde meget snart til at stå for “**Darf Nichts Bringen**”.²³

Dertil kom så med tiden – under strafansvar fortroligt udsendt *alene til chefredaktørens personlige brug* – minutløse retningslinjer for, hvorledes dagens nyheder burde vægtes, hvilken synsvinkel, redaktøren burde anlægge i sin ledende artikel, hvilke eksempler, han passende kunne anvende til at underbygge sin argumentation *etcetera*. Hvis chefredaktøren ikke holdt oplysningerne for sig selv, risikerede han at blive anklaget for landsforræderi. End ikke redaktørens stedfortræder måtte indvies i retningslinjerne. I 1936 var der, som vi skal se, tale om at inddrage *Flensburg Avis* i dette system, men det skete foreløbig ikke – muligvis fordi det da blev betragtet som for risikabelt og kunne føre til, at systemet blev almin-

deligt kendt. Det vedblev at være prioriteret meget højt for Propagandaministeriet, at den tyske befolkning ikke fik kendskab til, i hvilken grad den blev trukket rundt ved næsen. Den såkaldte *Zeitschriften-Dienst* (med det tilknyttede *Deutsche Wochendienst*) blev grundlagt 1939. Den indeholdt detaljerede anvisninger på *hvad* der skulle skrives, *hvordan* det skulle skrives og *hvordan* det formodedes at virke på læserne.²⁴ Systemet blev udbygget yderligere under krigen, og *Flensburg Avis* blev endelig omfattet af det i 1941-1942.²⁵

Over hele riget blev desuden i hver af de 41 *Gaue*, som NSDAP havde opdelt Tyskland i, oprettet et *Reichspropagandaamt*, i hvilket særlige lektører var ansat. Disse havde til opgave kritisk at gennemlæse dagbladene og sørge for, at fejltrin blev påpeget, irettesættelser givet og eventuel sletning af redaktørlisten indledt. *Reichspropagandaamt Schleswig-Holstein* befandt sig i Kiel, og den ansvarlige for *Flensburg Avis* hed lektor Petersen.

Den tyske presse var herefter at betragte som et instrument i den nationalsocialistiske bevægelses tjeneste, og propagandaminister Goebbels udtalte ved flere lejligheder, at han kunne "spille på den tyske presse som på et klaviatur".²⁶ Men *Flensburg Avis* blev aldrig blot en tangent på dette klaviatur. Den beholdt sine egne toner, der ikke altid harmonerede med den melodi, som regimet ønskede spillet. *Flensburg Avis* bevarede sin borgerligt-liberale og kristelige verdensanskuelse og blev aldrig blot et talerør for Propagandaministeriet, således som det skete for langt de fleste andre dagblade i Tyskland.

Men der var også andre undtagelser, og der er grund til at redegøre lidt nærmere for regimets bevæggrunde til at tilstå enkelte aviser *lidt* større spillerum. Meget taler nemlig for, at det i nogen grad var tilsvarende begrundelser, der lå bag *Flensburg Avis'* særstilling. Hele dette mægtige propagandaapparats intensive ensretningsarbejde medførte nemlig, at den tyske presse blev temmelig *ensformig*.

Det fik den utilsigtede bivirkning, at den almene interesse for at læse aviser dalede. Beregninger, foretaget af eksil-socialdemokrater midt i 1930'erne, taler om næsten en halvering af det samlede oplag fra 1932 til 1934, da der dagligt blev solgt 18,7 millioner aviser i Tyskland. Selv om man må formode, at interessen for nyhedsstof under de politisk tilspidsede forhold i 1932 har været større end i 1934, og selvom radioens stigende udbredelse havde sin del af ansvaret for det faldende antal avislæsere, var faldet dog så kraftigt, at det var påfaldende. Og dermed unddrog store dele af befolkningen sig den påvirkning, som regimet ønskede at øve på dem. Bekymringen steg hos både Goebbels, der måtte frygte for et fald i udbredelsen af budskabet, og hos Amann, der som forlægger endvidere måtte konstatere et fald i sin indtjening. Dette førte til, at regimet iværksatte massive kampagner for at få folk til igen at læse aviser; der blev endda sat SA-mænd ind i hvervningen af nye abonnenter – en formentlig temmelig effektiv metode, men alligevel begyndte oplaget først at stige igen efter krigsudbruddet, da der opstod et stærkt behov for at følge med i krigsudviklingen.²⁷

Goebbels var ondskabsfuld nok til offentligt at klage over de tyske avisers kedsommelighed og ensformighed og skose de redaktører og journalister, der ikke havde mod nok til at øve kritik mod regimet – men da f.eks. ugebladet *Grüne Post* i april 1934 tog propagandaministeren på ordet, så blev det straks ramt af et tre-måneders forbud og redaktøren sendt i kz-lejr.²⁸ *Berliner Tageblatt* skrev forsigtigt den 4. maj 1934 – gengivet på forsiden af *Flensburg Avis* dagen efter –, at pressekrisen med det faldende oplag havde “offentlige årsager”, og at “myndighederne bør bidrage til at løse krisen”. Så kunne kritikken vist ikke udtrykkes mere forsigtigt.

Goebbels var dog ikke dummere, end at han tillod enkelte aviser et *lidt* større spillerum end andre, netop for at dæmme op for ensformigheden og nå ud til folkefæller, der ikke kunne drømme om at læse et nationalsocialistisk dagblad som *Völkischer Beobachter* eller *Der Angriff*. Den officielle partipresse – og med tiden stort set alle regulerede aviser – blev kendetegnet ved “dæmagogiske overskrifter, sidelange gengivelser af Førertaler, officielle bekendtgørelser, meddelelser om parti-arrangementer, anti-semitiske kommentarer”.²⁹ Partipressen, hvis journalistiske styrke før 1933 havde været frontalangrebet på regeringen, magtede kun sjældent omstillingen til regeringsavis. Der krævedes simpelthen en anden type af medarbejdere, end de revolverjournalister, der sad på partiavisernes redaktioner, og hvis styrke lå i kampen og propagandaen.³⁰ NSDAP’s hovedorgan *Völkischer Beobachter* nåede aldrig et dagsoplag på mere end 400.000 eksemplarer – et latterligt lille oplag for partiavisen i en ét-parti-stat med 80 millioner indbyggere.

For regimet var det ønskeligt, at *alle* borgerne fik adgang til at læse regimets paroler. Men man var udmærket klar over, at ikke alle landets borgere kunne nås ved hjælp af den nationalsocialistiske presse. Disse måtte så nås ad anden vej. Man vurderede, at det derfor var bedre, at de officielle nyheder nåede så bredt ud i befolkningen som muligt, end at der var befolkningsgrupper, som de slet ikke nåede – også selvom det skulle ske i aviser, som ikke i ét og alt fulgte parolerne. Dette gjaldt for flere borgerlige aviser i Tyskland – og det gjaldt efter alt at dømme også for *Flensburg Avis*. Regimets grundige efterkritik og truslen om slettelse af *die Berufsliste* medførte, at selv de ikke-nazistiske journalister var overordentligt forsigtige og pålagde sig selv en streng selvcensur. Derfor fik selv en avis som *Frankfurter Zeitung* med dens kritiske Berliner-redaktør Rudolf Kircher lov til at fortsætte, også selvom der mellem linjerne her jævnlige kunne læses forsigtig kritik af regimet.³¹ Også andre aviser, som f.eks. aristokratiets *Deutsche Allgemeine Zeitung*, *Berliner Börsenzeitung*, der opfattedes som *Auswärtiges Amts* talerør, og *Essener National Zeitung*, der regnedes for Görings særlige organ, kunne tillade sig mere end andre dagblade. Den skade, disse *lidt* friere aviser gjorde *indadtil*, kunne holdes inden for ret begrænsede rammer. Hitler selv havde dog ikke altid den helt store forståelse for denne differentiering og kunne geråde i raseri, hvis en artikel, der var særligt kritisk eller som ikke gav udtryk for det rette nationalsocialistiske sindelag, landede på hans skrivebord. Og Goebbels selv veg heller ikke tilbage for at iværksætte rasende kampag-

ner imod de borgerlige aviser i *Der Angriff* og *Völkischer Beobachter* for at skræmme dem til at makke ret.³²

Der er grund til at komme lidt nærmere ind på *Frankfurter Zeitungs* særlige stilling, for den har mange klare paralleller til *Flensborg Avis*'. Når *Frankfurter Zeitung* kunne fortsætte, så skyldtes det navnlig, at den blev betragtet som *udhængsskilt overfor udlandet*. Det var også derfor, den fik lov til at skrive betydeligt mere differentieret end andre aviser. *Frankfurter Zeitung* havde – med historikerne Norbert Frei og Johannes Schmitz' ord – "en helt enestående status i Det tredje Rige". *Frankfurter Zeitung* blev ganske vist ejet af partiet (gennem ét af de uigennemskuelige skuffeselskaber, som Max Amann bestyrede), men i modsætning til alle andre parti-blade var *Frankfurter Zeitungs* hovedopgave ikke vendt *indad*, til oplysning – eller rettere formørkelse – af det tyske folk. *Frankfurter Zeitung* havde sin hovedopgave *udadtil*. *Frankfurter Zeitung* blev, hvad der var en offentlig hemmelighed, *partiets talerør overfor udlandet*. *Frankfurter Zeitung* var meget læst i udlandet, og alene dens eksistens havde en ikke ringe propagandavirkning. Men fordi den havde denne store udenlandske læserskare, måtte det også tillades den at behandle andre emner og tale frimodigere end andre tyske aviser. *Frankfurter Zeitung* forsøgte at holde sig fri af nazistisk sprogbrug, hvad der i nogen måde lykkedes. Gentagne gange var Goebbels på nippet til at forbyde den, men hver gang vejede hensynet til udlandet tungere. *Frankfurter Zeitung* klarede sig uden om skærene indtil 1943, men dens råderum blev dog fra 1938-1939 stadig mere begrænset.

Alene fraværet af nazistiske tirader gjorde *Frankfurter Zeitung* til et fritested for ikke-nazister. *Frankfurter Zeitungs* taktik efter Hitlers magtovertagelse var gennem selvcensur at forsøge at forlænge avisens beståen længst muligt. Det betød, at der ikke skulle tages chancer. Men ved om muligt at bringe så mange *lokale* meddelelser som muligt, ikke fra *DNB*, men fra provinsaviser rundt om i landet, kunne avisen i et vist omfang holde sig fri af propagandaministeriets snærende bånd. Dette skete dog ikke uden, at det blev bemærket. *Frankfurter Zeitung* forsøgte også rent sprogligt at servere *DNB*-telegrammer, så der ikke var nogen tvivl om, hvor meddelelsen kom fra, ligesom man også demonstrativt bragte særligt ubehagelige telegrammer i citat. Men også denne mulighed indskrænkedes fra 1938-1939, så det på det nærmeste kun blev muligt at bringe ikke-konformt stof i kronikken – hvad så skete. *Frankfurter Zeitung* blev lukket i sommeren 1943 i forbindelse med proklamationen af den totale krig og udkom sidste gang den 31. august 1943.³³

Flensborg Avis gebærdede sig på helt sammenlignelig vis, og i Propagandaministeriet må man have gjort sig overvejelser af helt tilsvarende art med hensyn til den danske grænseavis, der også – omend i noget mindre målestok – måtte betragtes som en *udhængsskilt over for udlandet*. Under alle omstændigheder var hensynet til udlandet, d.v.s. Skandinavien, et argument, som avisen *selv* anvendte, når den søgte om at undgå ensretning eller andre indskrænkninger i sin frihed. Lige akkurat *Frankfurter Zeitung* var *Flensborg Avis*' foretrukne kilde til nyhedsformidling

om Tyskland, og dens ledere blev ofte citeret med tilslutning på ledende sted.³⁴ Dette antyder, at rammerne for *Flensborg Avis* i praksis i hvert fald ikke var *snævrere* end for *Frankfurter Zeitung*. Andre dagblade kunne ikke tillade sig at gå helt så vidt.

8.2. Ensretningen af den sydslesvigske tyske presse 1933-1936

De første SA-aktioner mod pressen i foråret 1933 gik navnlig ud over kommunister og socialdemokrater, men heller ikke borgerlige pressefolk, der på den ene eller den anden måde havde pådraget sig national-socialisternes vrede, kunne føle sig sikre. Det gjaldt også i Flensborg. I den første "vilde" tid efter den nazistiske magtovertagelse fik f.eks. redaktør Ernst Schröder det vanskeligt. Han var tilsyneladende endda nær ved personligt at blive *ausgeschaltet*: En flok SS-mænd havde i marts 1933 angiveligt sat sig for at drukne ham i havnen.³⁵ Som dansk statsborger måtte han søge tilflugt på det danske konsulat. Hans *Korrespondenzbüro Nordschleswig*, der tidligere havde domineret dækningen af grænsepolitiske emner i den slesvig-holstenske presse blev – dog uden held – forsøgt undertrykt, men måtte de følgende år langsomt tilkæmpe sig sin gamle stilling. Her gav hans post som bestyrelsesformand for *Nordschleswigsche Zeitung* ham dog en sikker platform, som han ikke uden videre lod sig fjerne fra. Men først da overborgmester Wilh. Sievers i februar 1936 blev afskediget, trådte Ernst Schröder og *KNS* ud af den skyggetilværelse, den indtil da havde befundet sig i.

De lokale slesvig-holstenske nazister, som Ernst Schröder før 1933 havde polemiseret imod, fandt både ham og *KNS* alt for eftergivende og spage i grænsekampen; de mente, at der måtte tages ganske anderledes hårdhændet og håndfast fat og satte *Korrespondenzbüro Nordschleswig* under pres. Ernst Schröder måtte i foråret 1933 se sig udkonkurreret af NSDAP's egen lokale grænsepolitiksekspert, pastor J.L. Peperkorn, der lagde ud med helt ubeherskede angreb på grænsen, Danmark og danske personligheder, og den officielle partiavis, *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, agiterede direkte for, at Tyskland burde tage "det forarmede Nordslesvig" tilbage, da Danmark helt åbenbart ikke magtede at administrere det.³⁶

I en samtale med konsul Lauritz Larsen i Flensborg den 28. februar 1933 bad Ernst Schröder om hjælp. Og selvom Ernst Schröder havde al mulig grund til at smøre tykt på, så ramte hans karakteristik af den nationalsocialist, der med ét gav tonen an i tysk grænsepolitik, næppe helt ved siden af. Han betegnede pastor Peperkorn som en *Dummkopf* og en *Teaterfigur*, hvis forestillinger om udenrigspolitik var ganske "vilde og fantastiske". Nazisternes formentlig sagkyndige i grænsepolitik vidste absolut "intet derom". Han havde angiveligt blandt andet sagt til Ernst Schröder, at det danske mindretal burde "smides ud af landet". Pastor Peperkorns udtryksform var helt igennem præget af den sædvanlige nazi-knytnæve-facon og hans opfattelse typisk nationalsocialistisk på den måde, at den mest radikale løsning på et problem også betragtedes som den bedste.

Harboe Kardel (1893-1982) var født og opvokset i Tønder. I slutningen af 1920'erne forsøgte han sammen med Ernst Schrøder at gøre op med den gamle, altydske tradition og forny hjemmetskheden i mere forsonlig retning. Han var den hjemmetyske fører pastor Schmidt-Vodders kandidat til redaktørposten på den i 1928 grundlagte *Nordschleswigsche Zeitung*, men blev fravalgt til fordel for den konservative Julius Kähler. Først i 1934 blev Harboe Kardel redaktør af den hjemmetyske avis – og da stod ensretningen på dagsordenen. Foto ca. 1925. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

Man risikerede efter Schrøders mening, at alt "hvad der var bygget op af gensidig forståelse og anstændighed i kampførelsen ved den danske grænse i de sidste ti år", kunne blive slået omkuld i løbet af kort tid.

Lauritz Larsen mente nok, at Ernst Schrøder måske overdrev en smule, men usandsynligt var det nu heller ikke, for "nazisterne lever for øjeblikket i en rus af fanatisme, hvorunder de mener at kunne kommandere alt, og hvorunder enhver, hvis anskuelser divergerer fra deres, bliver fejlet til side". Således blev *Schleswig-Holsteiner-Bund* erobret af nazisterne og Wilh. Sievers indsat som formand den 12. februar 1933.

Ernst Schrøder foreslog, at Lauritz Larsen skulle slå "koldt vand i blodet" på Peperkorn og konsorter, eventuelt ved hjælp af udtalelser af danske hovedstadsblade imod den førte tone – et forslag, som Larsen dog ikke gik ind på.³⁷ Peperkorns temmelig uheldige optræden i Påskeblæsten få uger senere medvirkede dog til, at man fra tysk side indså, at man ikke kunne bygge sin grænsepolitik på dennes sagkundskab alene. Det blev Ernst Schrøders chance for et come-back.

Flensburger Nachrichten blev i lighed med alle andre borgerlige aviser i Tyskland bragt helt under regimets kontrol. I løbet af 1933 blev der fore-

taget omfattende personudskiftninger ved flere tyske aviser, enten under tvang eller som forebyggelse mod forventede indgreb. Jøder, jødisk-gifte, liberale og erklærede anti-nazister måtte efterhånden vige pladserne, men under ét fortsatte de fleste borgerlige journalister i første omgang i deres stillinger. Dette skete for det første, fordi nazisterne endnu ikke havde styrke til at tage et opgør med deres konservative støtter, og for det andet, fordi det i praksis ville være umuligt at erstatte det store antal skribenter, det drejede sig om. I månederne efter martsvalget 1933 faldt ganske vist en række tidsbestemte (2-14 dage) forbud mod aviser, der havde bragt misliebige nyheder eller kommentarer, men med tiden blev der udstedt færre og færre forbud, og efter 1935 kun ganske få³⁸ – hvoraf ét, som vi skal se, ramte *Der Schleswiger*. Årsagerne til det faldende antal forbud var flere, men først og fremmest, at journalisterne med tiden *tilpassede* sig regimets ønsker, og desuden regimets *Presselenkung* – styringen af pressens indhold, der blev stadig mere effektiv. Den liberale *Vossische Zeitung* gik ind i sommeren 1934, de øvrige liberale aviser måtte tilpasse sig forholdene og forsøge ikke at skrive regimet imod, hvilket var særdeles vanskeligt. På trods af den yderste påpasselighed modtog *Berliner Tageblatt* mere end 100 påtaler indtil udgangen af 1937, *Frankfurter Zeitung* og *Deutsche Allgemeine Zeitung* hver ca. 50. Efter 1937 blev *Deutsche Allgemeine Zeitung* førende "synder", men mest p.g.a. artikler fra egne korrespondenter i udlandet, hvis meddelelser ikke altid var 100% afstemt med regimets paroler. *Berliner Tageblatt* forsøgte en tid lang med selvstændig journalistik, men måtte i efteråret 1936 give op.³⁹

Selvom regimet gennemgående gik mere forsigtigt til værks overfor den borgerlige presse end overfor venstre-pressen, blev resultatet det samme: Trin for trin blev de borgerlige tyske aviser nazificeret. Allerede den 1. juli 1933 konstaterede konsul Larsen, at pressebilledet i Slesvig-Holsten havde forandret sig drastisk: Nu var alle dagblade i provinsen blevet mere eller mindre nazistiske. Den lille og ubetydelige *Flensburger N.S.-Zeitung* var i forsommeren gået ind – den var ikke mere nødvendig, efter at regimet havde fået de store aviser under kontrol. Herefter var der ganske vist kun to *officielle* nazistiske partiorganer i provinsen Slesvig-Holsten, nemlig *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, der udkom i Itzehoe, og *Nordische Rundschau*, der udkom i Kiel. Men "nogen større betydning vil denne ordning ikke få, idet alle dagbladene i provinsen er nazistiske. Nogle af bladene, f.eks. *Flensburger Nachrichten*, redigeres endogså under dagligt tilsyn og medvirken af kontrollører fra det nazistiske parti".⁴⁰

Men selv dette var ikke tilstrækkeligt: Chefredaktør på *Flensburger Nachrichten*, Dr. Deckmann, der ellers havde forsøgt at tilpasse sig den nye tid og som efter en dansk udenrigsministeriel vurdering i første halvår af 1933 optrådte "mere kongeligsindet end kongen selv"⁴¹, blev den 22. juli 1933 fjernet og erstattet med den unge nazist Dr. Walther Fröbe.

Walther Fröbe blev født i Itzehoe i 1903. Han havde studeret national-økonomi og var derefter beskæftiget inden for landbrugs- og håndværkerorganisationer i Flensborg og Meldorf i Süderditmarschen, hvor han bl.a. knyttede kontakt til *Gauleiter* Hinrich Lohse. I 1931 blev han parti-

medlem og skrev flittigt til forskellige håndværks- og landbrugsblade og til *Itzehoer Nachrichten*. Det blev starten på en lynkarriere: I efteråret 1931 efterfulgte han Bodo Uhse som chefredaktør for den nationalsocialistiske *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* i Itzehoe, han var i årene 1932-1933 leder af NSDAPs *Gaupresseamt* i Schleswig-Holstein, før han altså 30 år gammel på Lohses anbefaling i juli 1933 kunne sætte sig i chefredaktørstolen på én af provinsens største aviser.⁴² Walther Fröbes ledende tiltrædelsesartikel den 22. juli 1933 afsluttedes betegnende nok med at fastslå, at alle sande tyskere var nationalsocialister og at Føreren altid havde ret. Så var den redaktionelle linje lagt.

Samtidig med Fröbes tiltræden på *Flensburger Nachrichten* blev den ungdommelige nazist Ernst Grunow fast ansat som *grænselandsredaktør* – et stofområde, som Ernst Schröder hidtil havde haft nærmest monopol på – og endvidere redaktør for spørgsmål vedr. den nazistiske bevægelse og ungdomsbevægelsen. Fra dansk side mente man ikke, at man kunne vente sig “for meget af ham i retning af godsind eller forståelse over for Danmark”.⁴³ Det var en diplomatisk underdrivelse. Ernst Grunow havde tidligere været den nazistiske *Schleswig-Holsteinische Tageszeitungs* korrespondent i København. I den egenskab havde han i februar og marts 1933 udslynget trusler mod både den af “jødedømme og frimureri” dominerede danske presse og opfordret den “demokratiske” – et alvorligt skældsord – tyske gesandt i København, *Freiherr* von Richthofen, til at skride ind. Navnlig “jødebladet *Politiken*” lagde ifølge Grunow spalteplass til “pervers gemenhed”.

Flensborg Avis havde dengang påpeget, at dette sprog ikke var “den rette vej at påvirke dansk presse i tyskvenlig retning”, men tilføjede med adresse til dansk presse dog, at det under alle omstændigheder næppe var det rette tidspunkt til “at forandre dansk presses sædvane i mange år over for Tyskland, særlig ikke for danske regeringsbladets vedkommende. En rolig og saglig vurdering må være på sin plads. I øvrigt vil kendsgerningerne tale”.⁴⁴

Grunows tiltræden førte efter Lauritz Larsens vurdering til en anden tone på *Flensburger Nachrichten*, nemlig “grovmundede, pøbelagtige ukvemsord og overfald på alt, hvad der var dansk”.⁴⁵ I Grunows beskrivelse var Danmark et land, i hvilket marxismen herskede, og hvor “vore SA- og SS-mænd” i størstedelen af den derværende presse bagtaltes som “blodtørstige røvere og arbejdermordere. Desværre findes også tyske folkefæller nord for grænsen, der tror på den slags”. Det drejede sig efter Ernst Grunows mening derfor om at “tromme, tromme, og tromme igen, indtil den sidste folkefælle deroppe har fundet vej til det nye Tyskland”.⁴⁶ Og det gjorde han så.

Når regimet direkte kunne overtage *Flensburger Nachrichten*, skyldtes det, at majoriteten i selskabet *Flensburger Nachrichten* allerede i 1922 var blevet overtaget af selskabet *Konkordia*, der hemmeligt var ejet halvt af den preussiske stat, halvt af Det tyske Rige, og drevet i kulissen af *Auswärtiges Amt*. Det var dengang sket med det udtrykkelige formål at forhindre, at avisen gik ind og dermed blotlagde det nordligste Sydsles-

vig for de dengang stærkt ekspanderende tysksprogede danske aviser, med de konsekvenser dette måtte få for befolkningens sindelag og landsdelens fremtid. Ejerforholdet havde siden gennemgået flere omstruktureringer, men hovedsagen var, at staten allerede havde mere end en fod indenfor i ejerskabet af den største og vigtigste tyske avis nord for Ejderen. På trods af lokal modstand gennemtvang staten overtagelsen den 11. juli 1933.⁴⁷ Nationalsocialisterne havde herefter en sådan magt over bladet, at ingen andre kunne komme til orde. Det kneb endog for Ernst Schröder.

Ernst Schröder forsøgte til en begyndelse at fortsætte sin hidtidige linje med den for ham så særegne blanding af forurettet aggressivitet over grænsedragningen og forsonlig tale. Hans egen artikel på årsdagen for afstemningen den 14. marts 1933 var dog – bortset fra de sædvanlige indvendinger mod en bloc-afstemningen og krav om revision af grænsen – i det store og hele roligt anlagt. Dette kan dog skyldes, at krudtet i så meget desto højere grad blev brugt imod de formodede "kommunister" i mindretallet. (se s. 207). Formentlig henvendt særligt til nationalsocialisterne fremdrog Ernst Schröder dog skarpt det dansk-tyske slægtsskab og nødvendigheden af at vise selvbeherskelse. Styrkeprøven måtte foregå under "værdige former" og de politiske lidenskaber måtte dæmpes. "Disse ord, der tydeligt var rettede til nationalsocialisterne og på anerkendelsesværdig måde havde til hensigt at slå visse ophedede gemytter koldt vand i blodet, turde måske tillige indeholde en rettesnor, som også visse danske blade med udbytte kunne tage ved lære af", mente konsul Lauritz Larsen. "Mere end nogensinde før, – så længe den nazistiske hovedledelse endnu ikke har lagt sig fast i grænsespørgsmålet, og nu da den har det ubetingede herredømme over sindene, er det ikke blot af vigtighed, men det er en nødvendighed, at ikke danske blade ved uoverlagte artikler forgifter en situation".⁴⁸ *Flensborg Avis* kunne ikke have sagt det tydeligere.

For Ernst Schröder handlede det om at genvinde sin tidligere position som den tyske grænsepresses "grå eminence", og det skete bedst ved at pege på konkurrenternes uformåenhed og henvise til egne fortjenester. Ernst Schröder var dog ikke ganske uden grund under fødderne, for han havde endnu støtte i både *Auswärtiges Amt*, der fortsat anvendte ham som grænselandssagkyndig, og hos regeringspræsident Anton Wallroth i Slesvig, der ganske vist også selv hang i en tynd tråd. Som mangeårig kampfælle til og ven af den hjemmetyske leder, pastor Johs. Schmidt-Vodder, der endnu sad på magten i mindretallet i Nordslesvig, og som formand for *Nordschleswigsche Zeitungs* bestyrelse og formand for *Wohlfahrts- und Schulverein* var Ernst Schröder desuden en mand, som det ikke var helt ligetil at fælde. Han bevarede sin indflydelse i Nordslesvig, selv om han også her var under hårdt pres – bl.a. fra hjemmetyske nationalsocialistiske føreransøgerer som f.eks. Jep Nissen. Jep Nissen blev dirigeret af Dr. Wilh. Sievers, der i september 1933 blev udnævnt til overborgmester i Flensborg.⁴⁹ Wilh. Sievers' tiltræden forværrede Ernst Schrøders situation, for Sievers betragtede fra første færd Ernst Schröder som en fjende. Det var gensidigt.⁵⁰

Ernst Schröder arbejdede ellers ihærdigt på at blive accepteret blandt

nationalsocialisterne: Den 1. juli 1933 kunne Lauritz Larsen meddele, at Ernst Schrøder nu ikke længere havde kunnet "holde stand overfor nazismen", men var gået over til denne og til den politik, som *Schleswig-Holsteiner-Bunds* nye formand, Wilh. Sievers, havde formuleret. Alle Ernst Schrøders "tidligere udtalelser om forståelse i grænsespørgsmålet er dermed kastet over bord", mente Lauritz Larsen.

"Og som det i almindelighed går med overløbere synes han nu kun bestræbt på at indynde sig hos sine nye kammerater og vise sig mindst lige så aggressiv som disse. Set med danske øjne er der ikke lidt noget stort tab ved denne forandring. Altid har han været en mand, der har båret en maske, og hvis meninger lå på samme vægtskål som hans forretning. For ikke mere end nogle få måneder siden, da han under nazismens fremtrængen frygtede for sit bureaus beståen, kom han endogså til mig og påkaldte min hjælp under fremhævelsen af at vi jo dog nu måtte holde sammen, for at ikke nazismen skulle slå hele grænsepolitikken i stykker".

Nu var han imidlertid slået om og havde f.eks. i *Flensburger Nachrichten* 30. juni 1933 skarpt angrebet ikke blot *Hejmdal*, men hele Danmark, ud fra den betragtning, at først når den nazistiske ånd var trængt igennem også i Skandinavien og der således var skabt en rodægte skandinavisk enhedsfront, ville der ikke længere være nogen modsætninger mellem Tyskland og Norden. Dette var stort set identisk med pastor Peperkorns af Ernst Schrøder få måneder tidligere så stærkt kritiserede standpunkt. "Man har svært ved i en artikel som denne at finde blot spor af de fredstoner, som den tyske pressesekretær Herr Bogs blev udkommanderet til at blæse i København eller Herr Sievers ved mødet i Rendsborg", mente Larsen. "Trods alle forsikringer i modsat retning tiltager, i hvert fald i Flensborg, den tyske uforsonlighed og fjendtlige ophidselsespropaganda fra dag til dag".⁵¹

Det var ikke for meget sagt: I de følgende måneder gik Ernst Schrøder nærmest bersærk i sine angreb på grænsen af 1920, dansk "voldførelse" og "udsugning" af Nordslesvig og mere af samme skuffe. På en efter konsul Larsens mening "nærmest enestående perfid" måde udnyttede han antinazistiske udtalelser i dansk presse til at føre mistænkeliggørelseskampagner overfor danske myndigheder og imod dansk styre i Sønderjylland. Under påberåbelse af egen forsonlighed brugte han danske presseudtalelser til at ophidse de grænsetyske gemytter, der kun alt for villigt lod sig oprøre, idet han til stadighed bragte sig selv og sine fortjenester på overvurderende måde i erindring hos de tyske myndigheder. Kom han i bekneb for aktuelle danske "overgreb" mod hjemmetyskheden, gravede han gerne episoder fra sprogreskripterens tid i 1850'erne frem, hele tiden under påberåbelse af, at Slesvig var "urtysk" land.

Ernst Schrøder forsøgte altså ihærdigt "med den ham medfødte smidighed" at lægge nationalsocialistiske anskuelse for dagen og tillægge sig et nationalsocialistisk vokabular, mente Lauritz Larsen. Eller med andre ord at *tilpasse sig* den nye situation, som tusinder af andre journalister i Tyskland. Alle ledende nationalsocialister vidste dog, at han ikke var na-

tional-socialist; "hvor meget han end forsøgte at gebærde sig som sådan", så blev han ikke taget til nåde af overborgmester Sievers, Ernst Grunow eller flere af de andre ledende nazister i Flensborg på denne tid.⁵² Først i august 1934 blev Ernst Schröder selv medlem af partiet, uden dog at blive nogen flittig deltager i partimøderne.⁵³

I overborgmester Wilh. Sievers havde Ernst Schröder en modstander, som det ikke var let at bide skeer med. Men Sievers og de øvrige national-socialister havde dummet sig gevaldigt under Påskeblæsten i april 1933, og selvom de hurtigt havde stukket piben ind, så forstod Ernst Schröder at udnytte denne dumhed til sin egen fordel. Han blev i hvert fald i *Auswärtiges Amt* fortsat regnet for at være den rette kender af det dansk-tyske grænsespørgsmål.

Ensretningsprocessen placerede nogle temmelig ubehøvede personer i redaktørstolene på *Flensburger Nachrichten*: Ernst Fröbe som chefredaktør og Ernst Grunow som grænsopolitisk redaktør. Ingen af disse to var ligefrem overbebyrdede med taktisk sans. De befandt sig bedst ved frontalangreb. Ernst Schröders linje var derimod gennemgående mere taktisk. Den bestod i til stadighed at betone, at Tyskland ønskede ro og samarbejde ved grænsen, men samtidig hele tiden at fastholde, at det dansk-tyske grænsespørgsmål endnu var uafgjort og at grænsen nødvendigvis måtte revideres med tiden, før det dansk-tyske forhold kunne blive, som det burde.⁵⁴ Ernst Schröder var således i nogen grad på linje med Berlin – bortset fra at Berlin allerhelst så det dansk-tyske grænsellemværende helt uomtalt. Men i grænseregionen ville man fra tysk side under ingen omstændigheder give afkald på at udtale håbet om en grænserevision. Det var det hedeste ønske og helt uundværligt som samlende og mobiliserende faktor i agitationen for tyskheden.

Også *Nordschleswigsche Zeitung* skiftede politisk redaktør, da den unge Harboe Kardel den 1. januar 1934 afløste veteranen Dr. Julius Kähler. Julius Kähler var "en mand af den gamle preussiske skole fra Køllerstyrets dage, en kende forandret i overfladen, men i sit indre den gamle", skrev Ernst Christiansen i en leder i *Flensborg Avis* den 4. januar 1934. Den nye leder Dr. Harboe Kardel havde tidligere hørt til de forsonlige unge, der var med til at forme løsenet "front og bro", men havde i de sidste år rigtignok røbet en ny ånd. Da Kardel tilsyneladende fik den opgave at indføre bladet i det nye Tysklands ånd, lå det ifølge Ernst Christiansen lige for at vente, "at han ville følge den udenrigspolitiske og mellemfolkelige linje, som rigskansler Hitler gentagende så tydeligt og bestemt har afstukket", men det var ikke sket. Kardel satte sig ud over dette og gik om muligt videre end Dr. Kähler, når han i sin tiltrædelsesartikel skrev: "Vi kræver en ny afgørelse, vi vil tilbage til Tyskland". Dette krav stod ifølge Kardel i nøje overensstemmelse med det mål, som Hitler havde forkyndt, nemlig freden i Europa. "Man tror knap sine egne øjne", skrev Ernst Christiansen. Men den var god nok. Nazificeringen af *Nordschleswigsche Zeitung* førte ikke til en venligere indstilling over for det nordiske Dan-

mark eller et afkald på en grænserevision. Tvært imod.

8.3. *Flensborg Avis* og ensretningen 1933-1936

En betragtelig del af *Flensborg Avis'* problemer under nationalsocialistisk styre var en følge af den almindelige ensretningsproces i samfundet som helhed. Heri ligner avisens stilling det danske mindretals situation som sådan. Det kunne ikke være anderledes, når regimets mål var at opnå den fulde kontrol med landets presse. Der var dog flere steder en udstrakt vilje til at tilstå *Flensborg Avis* særlige rettigheder og indgå kompromiser, der tillod avisen at fortsætte. Det gjaldt i den helt konkrete nyhedsformidling, men det gjaldt også i den lange række af andre bestemmelser af mere strukturel karakter, som sigtede på at ensrette den tyske presse.

Der blev tilsyneladende hverken centralt eller lokalt direkte formuleret nogen retningslinjer med henblik på *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger*. Men de dispensationer, som avisen søgte og fik – og forløbet omkring forhandlingerne om dem – tegner alligevel et mønster.

De tyske avisforlæggerses forening, *Verein deutscher Zeitungsverleger* (VDZV), bakkede i foråret og forsommeren 1933 op bag den nye regerings forholdsregler overfor den venstreorienterede presse og stillede sig ligeledes bag regeringen overfor kritiske røster fra udlandet. Den 28. juni 1933 overtog Max Amann formandsposten i VDZV og organisationen nazificeredes under det nye navn *Reichsverband deutscher Zeitungsverleger* (RDZV).⁵⁵ Det førte til udstedelsen af en række forordninger, blandt andet forordningen af 4. januar 1934, ifølge hvilken alle *forlæggere* af periodiske skrifter skulle være medlemmer af enten *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger* eller *Reichsverband der deutschen Zeitschriften-Verleger*.

Endvidere blev der skabt en særlig lovgivning for bladenes annonce-væsen, hvoraf den vigtigste var den tredje kundgørelse fra "hververådet for det tyske erhvervsliv" (*Werberat der deutschen Wirtschaft*) af 21. november 1933, hvori der fandtes bestemmelser om spaltebredde, prislister, provisioner og rabatter, og hvori det pålagdes alle blade at offentliggøre deres oplag.⁵⁶

Annonce- og oplagskontrol

I maj 1934 lykkedes det *Flensborg Avis* foreløbig at undgå den særlige lovgivning for kontrol med bladenes oplag og annoncevæsen. Det var Kronika, der var i aktion. Han gik direkte til Alexander Bogs i *Auswärtiges Amts* presseafdeling. Kronika spurgte, om det var meningen, at bestemmelserne også skulle omfatte *Flensborg Avis*. Det var det ikke, lød svaret. Med en anbefaling fra *Auswärtiges Amt* i baghånden var det en smal sag at få tilladelsen igennem resten af systemet. I det danske gesandtskab i Berlin, hvor man nøje fulgte med i denne sag, mente Herluf Zahle i hvert fald, at "det tør betragtes som givet, at regeringsråd Bogs har en vis andel

i, at Propagandaministeriet har vist det danske mindretals organ denne begunstiggelse".⁵⁷

De første erfaringer viste altså, at der var udsigt til succes, *hvis man kunne spille de forskellige instanser ud imod hinanden*. Det gav navnlig vægt, hvis *Auswärtiges Amt* kunne overbevises om rigtigheden af en sag. Tysklands udenrigspolitiske forhold til Skandinavien var et trumfkort, som *Flensburg Avis* ofte trak ud af ærmet over for det tyske udenrigsministerium, og *Auswärtiges Amt* havde den nødvendige styrke til at sikre avisen en række særrettigheder.

Disse særrettigheder var dog ind i mellem under lokal beskyldning. I Flensburg by var der ganske vist under overborgmester Wilh. Sievers velvilje over for *Flensburg Avis* m.h.t. annoncer. I begyndelsen af 1935 fandt der en vis indskrænkning af de offentlige bekendtgørelser sted. Byen var ifølge lovgivningen kun forpligtet til at annoncere i én avis, men *Flensburg Avis* modtog fortsat byens bekendtgørelser. Det er værd at notere sig hvilke argumenter, Ernst Christiansen slog på i en længere skrivelse til overborgmesteren den 14. januar 1935: Det ville falde fint i tråd både med overborgmesterens ved flere andre lejligheder udviste agtelse for mindretallet, og det ville *svare fint til tilstandene i Nordslesvig*, hvor *Nordschleswigsche Zeitung* modtog stribevis af godt betalte offentlige bekendtgørelser. I sin takkeskrivelse til Sievers den 31. januar 1935 understregede Ernst Christiansen endnu engang *gensidighedsprincippet*, som han erklærede sin glæde over, at overborgmesteren havde levet op til.⁵⁸

Her var endnu en formel, der kunne trækkes på over for måske navnlig de lokale myndigheder, der arbejdede på at udbrede tyskheden i Nordslesvig med henblik på en grænseflytning: Indskrænkninger i *Flensburg Avis'* handlefrihed kunne få konsekvenser for det tyske mindretals avis *Nordschleswigsche Zeitung*.

Der blev dog lokalt vogtet nøje på *Flensburg Avis*, og der blev forsøgt skredet ind, hvis avisens privilegier blev for åbenlyse. Men det er kendetegnende, at klagerne m.h.t. annonceområdet var temmelig småtskårne: Den 19. marts 1935 kom der en meget vred skrivelse fra præsidenten for *Werberat der deutschen Wirtschaft*. Man havde noteret sig, at *Flensburg Avis* den 19. december 1934 – altså ikke mindre end *tre måneder* tidligere – havde indeholdt en annonce med teksten: "Dansk frugt smager nu bedst!" Der manglede ved denne annonce en angivelse af, hvilket firma, der annoncerede – og det var derfor en såkaldt fællesannonce ["*Gemeinschaftswerbung*"], en type annonce, der gavne en hel branche snarere end et enkelt firma. Der skulle imidlertid indhentes tilladelse, førend sådanne annoncer måtte bringes, og dette var ikke sket. Annoncen stred endvidere imod de retningslinjer, der var udstukket for annoncering. Ifølge disse måtte annoncering ikke ske på markhedsudråbervis ["*in marktschreierischer Weise*"] eller ved at lokke med overdrivelser, men skulle ved saglig bevisførelse fremhæve fordele ved egne ydelser. Konkurrenterne måtte heller ikke nedvurderes – man må vel formode, at de frugter, som de danske formentlig var overlegne i smag, var tyske. Af de nævnte grunde forbød ["*untersage*"] *Werberat* den omtalte annonce, og man for-

langte at få at vide, hvem der havde foranlediget fællesannonceringen.⁵⁹ Der var tilsyneladende nogen i *Werberat*, der var avisen meget uvenligt stemt.

Ernst Christiansen svarede den 23. marts 1935 med et forsøg på opklaring af denne "misforståelse". Det var nemlig slet ikke tale om en annonce, men derimod en tekst til et foto. Fotoet havde forestillet en lille pige med et æble i hver hånd, og dette foto havde været forsynet med den muntre tekst: "Dansk frugt smager nu bedst" – dette formodedes pigen at mene. Hverken billede eller tekst var foranlediget eller betalt fra nogen som helst side. Billedet og teksten var endvidere trykt på *Tønder-lokalsiderne* og indgik altså i en dansk sammenhæng. Og eftersom man overhovedet slet ikke kunne købe dansk frugt i Flensborg, så kunne der alene af den grund ikke være tale om annoncering.⁶⁰

Der blev ikke gjort mere ud af denne sag, men den viser, at der i visse kredse herskede en stor uvilje imod *Flensborg Avis* og at der lokalt sad personer, der ønskede at volde avisen besværligheder. Det kan kun dreje sig om et angiveri, for *Werberat* har næppe siddet og gransket de nord-slesvigske lokalsider af gamle numre af *Flensborg Avis*. Alene ekspeditionstiden på tre måneder antyder, at det er en privatmand, der har sendt et udklip afsted, og det er så blevet ekspederet, efterhånden som embedsmanden nåede ned i bunken.

En anden sag af lignende beskaffenhed fandt sted året efter. Da avisen i juli 1936 modtog en annonceserie fra *Preussisch-Süddeutscher Staatslotterie*, fik man i september besked om, at serien atter var inddraget. Ernst Christiansen formodede, at der fra "en os ikke-venligt sindet side" var gjort gældende, at der ikke burde reklameres i *Flensborg Avis*. På trods af skrivelser frem og tilbage helt indtil februar 1937 fik *Flensborg Avis* ikke annonceserien tilbage i spalterne.⁶¹

Disse eksempler antyder, at der åbenbart lokalt i grænselandet sad personer, der sørgede for at angive *Flensborg Avis*, hvis den overtrådte bestemmelser af forskellig art eller fik mere, end den kunne tilkomme.

Ifølge den nye annoncelovgivning af 21. november 1933 skulle der i avisens kolofon stå opført samtlige ansvarshavende for de forskellige dele af avisen med navn og adresse, det gennemsnitlige oplag for den foregående måned samt en prisliste over annoncer. Endvidere måtte der ikke forekomme flerspaltede annoncer på tekstsiderne. Dette passede såre dårligt til det danske annoncemarked, og *Flensborg Avis* risikerede at miste annonceindtægter, hvis man ikke kunne tilbyde annoncørerne samme gode placering som de øvrige nordslesvigske aviser. Der måtte heller ikke bringes annoncer på flere sprog. Men det gjorde *Flensborg Avis* ikke desto mindre, konstaterede *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger* i et brev til *Flensborg Avis* den 11. december 1935. Hvis *Flensborg Avis* imidlertid skulle være i besiddelse af en *Sondergenehmigung* fra *Werberat* til bl.a. annoncering på flere sprog, så ville man gerne se denne snarest muligt. Dette ønske blev gentaget den 22. januar 1936.⁶²

Kravet om opgivelse af gennemsnitligt oplagstal havde til hensigt at

komme det udbredte fænomen med overdrevne tal til livs. Det formodedes nemlig, at dette ville styrke de mindre, rent nationalsocialistiske aviser i forhold til de store, gamle borgerlige blade, der endnu eksisterede i 1935. I Danmark var der i øvrigt på privat initiativ allerede i 1930 blevet indført oplagskontrol, så annoncørerne lettere kunne sammenligne bladenes oplag og dermed vurdere, hvilke blade, det bedst betalte sig at annoncere i. Dette var "ærlig reklame", hed det. USA havde været først med oplagskontrol, Danmark var nummer to⁶³ – og i 1934 kom altså Hitler-Tyskland med. Så vidt vides var sidstnævnte land dog det eneste, der ligefrem pålagde aviserne at opføre netto-oplaget i kolofonen! Det betød nemlig, at kunder til de meget profitable små rubrikannoncer, der ikke drømte om at rekvirere oplagstal fra oplagskontrollen, også umiddelbart kunne se avisens oplagstal. Det ville for *Flensborg Avis'* vedkommende sige: De i hovedsagen *nordslesvigske* annoncører ville hver dag kunne se *Flensborg Avis'* oplagstal i kolofonen, hvorimod de for de øvrige *nordslesvigske* avisers vedkommende måtte nøjes med de mere eller mindre nøjagtige angivelser i bladenes egenannoncer, med mindre de da ville kontakte oplagskontrollen. Det var konkurrencemæssigt en stor ulempe.

Oplagskontrol var altså en tendens i tiden, og måske derfor spillede dette punkt *en helt underordnet rolle* i den dispensationsansøgning, som *Flensborg Avis* sendte til *Werberat*. Det var straks værre med de øvrige punkter. Ernst Christiansen pålagde *Kronika* at tage affære overfor sine kontakter, og med hjælp fra dr. Karl Bömer, presseafdelingen i *Aussenpolitisches Amt der NSDAP*, fik *Flensborg Avis*, under henvisning til en kommende ansøgning om en generel dispensation, foranlediget en *foreløbig dispensation*.

I sin dispensationsansøgning slog Ernst Christiansen på flere punkter: At skulle forlænge den allerede temmelig store ansvarsrubrik med overflødige gadenavne og husnumre var irriterende, men ikke så vigtigt, mente han. Derimod ville *forbudet mod flerspaltede annoncer* i teksten forringe avisens konkurrenceevne i ødelæggende grad i forhold til sine danske kolleger. Det havde allerede i årevis været skik i dansk presse at anbringe én- og flerspaltede annoncer på tekstsiderne så afvekslende som muligt; det var simpelthen langt mere effektivt end at anbringe samtlige annoncer på samme side, som man havde gjort i forrige århundrede. Det var *ikke* nogen løsning, understregede Ernst Christiansen, at pålægge avisen at udkomme i to udgaver, én til hver side af grænsen, for det ville p.g.a. de øgede trykkeomkostninger være lige så ødelæggende for avisens konkurrenceevne. Det ville desuden fjerne bladets præg af sydslesvigsk grænseblad, i kraft af hvilket det skulle øve sin indflydelse. *Reichsverbands* tilsyneladende temmeligt uskyldige påbud ville i det større perspektiv, som Ernst Christiansen fremmanede, have *store konsekvenser for det dansk-tyske forhold*, som *Kronika*, som det vil fremgå, villigt gav videre.⁶⁴

Problemet var, at *Flensborg Avis* ikke *udtrykkeligt* havde disse tilladelser. Man havde kun en mere *generelt udtrykt velvilje* til at give avisen særlige rettigheder, og der var tilsyneladende i de ansvarlige tyske instanser en vis uvilje mod at nedfælde særrettighederne på skrift. Man foretrak

ad hoc-løsninger – som jo også lettere lod sig afskaffe igen. Derfor var det ofte nødvendigt hver gang at oprulle hele det arsenal af argumenter, der erfaringsmæssigt gav resultater. Hvis man antager, at det var disse argumenter, der medførte, at de bestemmende instanser rent faktisk gav dispensationerne, så kan man ad denne bagvej formulere de overvejelser og grunde, der bestemte den tyske politik over for *Flensburg Avis*. Det betalte sig desuden ofte at gå en omvej over de højtplacerede kontakter, man nu engang rådede over (og som gik ind på tankegangen), så *de* kunne gøre deres indflydelse gældende. Det var derfor meget nyttigt, at Kronika igennem en årrække havde skaffet sig en fast stok af støtter i *Auswärtiges Amt*, *Aussenpolitisches Amt* og Propagandaministeriet.

Den 2. januar 1936 satte Kronika som nævnt Karl Bömer, der på dette tidspunkt var leder af Alfred Rosenbergs *Aussenpolitisches Amts* presseafdeling, på sagen. Det var en imponerende række af tungtvejende argumenter, Kronika anførte, og de er gode at få forstand af:

Kronika påpegede, at præsidenten for rigspressekammeret, Max Amann, tidligere skriftligt havde givet tilsagn om at lade *Flensburg Avis* indtage en særstilling (se s. 341): "Alene dette tilsagn fra så fremtrædende plads turde dog være fuldt tilstrækkeligt til at udvirke en dispensation ["Sondergenehmigung"]", mente Kronika. Eller med andre ord: Hvis det var fører-princippet, der gjaldt i Tyskland, så måtte det vel også være den øverste ansvarliges ord, der var lov, uanset om det var nedfældet på papir eller ej.

Og *Flensburg Avis* indtog rent faktisk en særlig stilling blandt de tyske aviser, understregede Kronika: Bladet var "stærkt udbredt uden for Tyskland og nyder som informationsorgan en fremtrædende plads på førende skandinaviske avisredaktioner. *Flensburg Avis* udkommer i en grænseby, dens løsen lyder: 'front og bro'. Den repræsenterer ikke blot sit eget danske *Volkstum*, men går også kraftfuldt i brechen for den rette forståelse mellem Tyskland og Danmark h.h.v. Norden. Atter og atter har *Flensburg Avis* åbent og energisk bekæmpet sensationer, der var egnede til at skade det gode forhold til Tyskland. Avisen offentliggør næsten dagligt positive fremstillinger om det nationalsocialistiske Tyskland".

Flensburg Avis var altså nyttig p.g.a. den positive propaganda, den gjorde for nationalsocialismen og Tyskland i Skandinavien og p.g.a. den indsats den gjorde for at bekæmpe negativ omtale af Tyskland sammesteds.

Det gjaldt, fortsatte Kronika, "for både *Flensburg Avis*' fortsatte eksistens som forretning og for opretholdelsen af dens indflydelse i Norden om at pleje sine forretningsforbindelser". I den forbindelse påpegede Kronika endvidere, at bladet "år efter år afleverede ganske betydelige deviser til den tyske rigsbank".

I et land, der p.g.a. sin oprustning var i kronisk bekneb for udenlandsk valuta var dette et argument, der formodedes at gøre indtryk.

Men hvis *Flensburg Avis* ikke kunne konkurrere på lige fod med sine danske konkurrenter, så ville "andre aviser med en anden indstilling over for Tyskland indtage den plads, som *Flensburg Avis* ville blive fortrængt fra p.g.a. en 'mekanisk ensretning'". Eller sagt med andre ord: Det posi-

tive Tysklandsbillede, som *Flensborg Avis* tegnede i den danske offentlighed, risikerede at blive erstattet af *Hejmdals*, *Social-Demokratens* og *Ekstra Bladets* "Greuel"-propaganda!

Flensborg Avis måtte kunne tilbyde de annoncerende i Danmark de samme betingelser som sine konkurrenter, fortsatte Kronika, og i Danmark var det praksis at bringe store annoncer på tekstsiderne i så afvekslende udstyr som muligt. Og det blev heller ikke forlangt, at bladene skulle opgive deres nøjagtige oplagstal. Denne danske praksis var *Flensborg Avis* "nødt til at følge som hidtil, hvis avisen overhovedet skal eksistere". Kronika bemærkede afslutningsvis, at *Flensborg Avis* med hensyn til de tyske annoncer fuldt ud fulgte de forskrifter, som *Werberat der deutschen Wirtschaft* havde opstillet.⁶⁵

Det var altså et veritabelt udenrigspolitisk skræk-scenarie, som Kronika rullede op: Hvis *Flensborg Avis* ikke fik lov til at bringe to-spaltede annoncer, så risikerede hele det gode udenrigspolitiske forhold mellem Norden og Tyskland at forværres – stik imod alle intentioner i både *Auswärtiges Amt*, *Aussenpolitisches Amt* og *Promi*.

Karl Bömer rettede henvendelse til *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger*, der den 23. januar 1936 hos *Flensborg Avis* udbad sig nærmere oplysninger om, hvilke konkrete undtagelser, man egentlig ønskede, før sagen blev forelagt præsidenten – altså Max Amann. *Flensborg Avis* svarede den 25. januar 1936 henholdende, at sagen nu blev behandlet i *Aussenpolitisches Amt*. Den 28. januar 1936 opstillede Jacob Kronika nemlig en ansøgning til *Aussenpolitisches Amt*, ifølge hvilken man bad om fritagelse for fire punkter, herunder fritagelse for forbudet mod flerspaltede annoncer i tekstdelen.⁶⁶ De øvrige punkter drejede sig om pligt til at opgive gennemsnitsoplæg og angive prislister for annoncer samt fritagelse for at skulle forandre aktieselskabet bag *Flensborg Avis*. Sidstnævnte punkt er behandlet i et særligt afsnit nedenfor.

Reichsverband var meget lidt begejstret over, at *Aussenpolitisches Amt* nu var blevet indblandet. Det var "formålsløst, når De i dette spørgsmål har henvendt Dem til NSDAP's *Aussenpolitisches Amt*", skrev *Reichsverband*. Man tolkede *Flensborg Avis'* svar af 25. januar 1936 derhen, at der ikke forelå nogen dispensation fra *Werberat* – hvad der heller ikke gjorde –, og man opfordrede indtrængende til at få denne dispensation fremskaffet snarest muligt.⁶⁷

Ernst Christiansen sendte straks den 3. februar 1936 en ansøgning afsted til *Werberat*, i hvilken han redegjorde for de konkurrenceforhold nord for grænsen, der nødvendiggjorde en dispensation for forbudet mod flerspaltede annoncer. Avisen ville ikke kunne klare sig i den benhårde konkurrence, hvis den ikke kunne konkurrere med de øvrige nordslesvigske aviser på lige vilkår.⁶⁸ Han svarede øvrigt høfligt *Reichsverband* samme dag, at man bestemt var bestræbt på at løse de foreliggende problemer på en måde, der var tilfredsstillende for alle parter. Men han påpegede, at udenrigspolitiske og mellemfolkelige momenter spillede en rolle for bedømmelsen af *Flensborg Avis'* virke, som ikke burde undervurderes, og at *Aussenpolitisches Amt* derfor fulgte sagen nøje. Dette var grunden til, at

Flensborg Avis havde benyttet denne vej for at opnå en afklaring og lette reguleringen af enkelthederne på en formålstjenlig måde. Når der nu ved avisens optagelse i *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger* udtrykkeligt var blevet givet udtryk for forståelse for avisens nødvendige særstilling, "som ved siden af værnet for vort eget folkeliv altid ivrigt har været bestræbt på at rydde hindringer for udadledige livsbetingelser på begge sider af grænsen og for et udadledigt forhold mellem det tyske og de nordiske folk [fremhævet af forf.], og når avisens politiske holdning i de forløbne tre år siden den tyske revolution ved de toneangivende tyske myndigheder har fundet anerkendelse, så er vi gået ud fra, at de tekniske betingelser for den tyske indenrigspresse ville blive anvendt med et med hensyn til tingenes tilstand nødvendigt hensyn over for vor grænseavis".

Man bad derfor om at måtte anvende flerspaltede annoncer, når det drejede sig om *nordslesvigske* annoncer, der henvendte sig til *nordslesvigske* læsere.

Gesandten i Berlin, Herluf Zahle, hvem Kronika holdt orienteret om sagens udvikling, var forresten noget forbløffet over sagens udvikling, ikke mindst *Reichsverbands* råd om at blande *Aussenpolitisches Amt* uden om sagen, som han fandt var holdt "i en truende tone".⁶⁹

Kronika gjorde da også det stik modsatte: Han skrev den 4. februar 1936 til Karl Bömer og satte ham ind i sagen.⁷⁰ Her svarede man den 21. februar 1936, at man nu havde talt med *Reichsverband*, og at der intet var at indvende imod dispensationerne og at det anbefaledes at rette en ny ansøgning til de vedkommende myndigheder, nemlig *Werberat* og *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger*.⁷¹ Denne udtrykkelige og skriftlige anbefaling fra *Aussenpolitisches Amt* ville formentlig betyde, at sagen lettere ville opnå et heldigt resultat.⁷² Kronika mente, at det var "mærkværdigt, at vi nu på ny skal i gang med ansøgninger" og havde helst været dette foruden. "Men vi vil have lov til at betragte denne del af spillet som rene formaliteter". Bömers indledende sætninger var i hvert fald "så klare, at vi ikke kan og vil finde os i andet end at sagen bliver bragt endeligt i orden".⁷³

Allerede den 22. februar 1936 modtog Ernst Christiansen svar fra *Werberat der deutschen Wirtschaft* på sin ansøgning af 3. februar 1936: Man gav dispensation for bestemmelsen om, at der kun måtte trykkes énspaltede annoncer i tekstdelen, men dog på den måde, at undtagelsen kun gjaldt for danske annoncører og for annoncer affattet på dansk – og at disse ikke offentliggjordes i den tyske del af avisen, *Der Schleswiger*.⁷⁴ En ansøgning til *Werberat* om de øvrige to punkter, nemlig fritagelse for angivelse af gennemsnitsoplæg for anførelse af annoncepriser afgik den 25. februar 1936 efter nøje instruks fra Kronika og under anførelse af mange Bömercitater. Også denne ansøgning var begrundet i, at *Flensborg Avis* ellers ville have vanskeligt ved at hævde sig i konkurrencen på annoncemarkedet nord for grænsen – med de konsekvenser, dette ville have for avisens muligheder for at agere som formidler mellem Tyskland og Norden.⁷⁵

Også her må Karl Bömers skrivelse have åbnet døre, for også her opnåede *Flensborg Avis* undtagelser.⁷⁶ Kronika sendte ham i hvert fald den

24. februar 1936 en hjertelig tak for hans "virkningsfulde og fremragende understøttelse".⁷⁷

Denne sag viser, hvordan systemet fungerede: Det gjaldt om at have de rette kontakter – og det havde Kronika. Ganske vist var *Aussenpolitisches Amts* indflydelse i løbet af 1930'erne konstant dalende i forhold til *Auswärtiges Amt* og Propagandaministeriet, men heldigvis for Kronika og mindretallet blev Karl Bömer som nævnt i 1938 leder af Propagandaministeriets udlandsafdeling – og i et system som det nationalsocialistiske var *personen* ofte vigtigere end den stats- eller partiinstans, i hvilket han havde embede. Da Bömer i 1941 faldt i unåde, fik Kronika straks vanskeligere ved at trænge igennem med sine argumenter.

Det er også værd at notere sig hvilke argumenter, der bed på de centrale myndigheder. Disse argumenter skulle føre *Flensburg Avis* igennem mere end én vanskelig situation. Endelig er det værd at notere sig, at man centralt i Berlin skelnede mellem *Flensburg Avis* og *Der Schleswiger* – det tyder på, at man købte de udenrigspolitiske argumenter og var villig til at lade dem komme den avis til gode, der rent faktisk blev læst i udlandet. Men indadtil var man mere karrig med dispensationerne. Det var naturligvis en følge af ensretningens indenrigspolitiske sigte, men skyldtes formentlig også det hensyn, man var nødt til at tage til de lokale konkurrenter i Sydslesvig, der i forvejen havde svært ved at leve med *Flensburg Avis'* særstilling – og som med garanti ville protestere højt og inderligt, hvis *Der Schleswiger* skulle komme til at nyde de samme særrettigheder.

Deutsche Arbeits-Front

Flensburg Avis måtte lige som alle andre virksomheder underkaste sig bestemmelserne under *Deutsche Arbeits-Front* (DAF). Det betød, at virksomheden skulle have et "Vertrauensrat" med en såkaldt "Obmann", der skulle være medlem af *National-Sozialistische Betriebszellen-Organisation* (NSBO), hvis opgave det var at skaffe nationalsocialismen indpas på arbejdspladsen og vinde de ansatte for den. Arbejdsfronten anerkendte dog i maj 1934, at der for avisens vedkommende måtte gælde en undtagelse, og det blev tilladt at udpege en "Obmann", der *ikke* var medlem af NSBO. Obmann blev skriftsætter Christian Fries, der bestemt ikke kunne beskyldes for at være partimedlem.⁷⁸ Alligevel rettede *Deutsche Arbeits-Front* igen den 22. marts 1935 henvendelse til *Flensburg Avis*. Man fastslog, at i virksomheder, i hvilke der fandtes en "Betriebszellenobmann", skulle Arbejdsfronten medvirke til opstillingen af en liste til valg af et tillidsråd ["Vertrauensrat"]. Det er forresten ejendommeligt, at den nationalsocialistiske Arbejdsfront opererede med "valg", der jo ellers var en afskyelig demokratisk foreteelse. I hvert fald havde Arbejdsfronten udpeget "den Volksgenossen", maskinmester Otto Meyer, til "*Betriebswalter*", og i denne egenskab skulle han som Arbejdsfrontens tillidsmand forestå valgene til tillidsrådet.⁷⁹

Ernst Christiansen meddelte den 23. marts 1935, at der måtte foreligge en misforståelse. *Flensburg Avis* havde skam en *Betriebszellenobmann*, nem-

lig Christian Fries. Dette var for længst aftalt med Dr. Wilhelm Sievers, der var *Treuhänder der Arbeit für das Wirtschaftsgebiet Nordmark*. Sammen med Fries havde man nu på *Flensburg Avis* forberedt tillidsrådsvalg. Eftersom virksomheden var en mindretalsvirksomhed, forventede man fortsat at kunne have en Obmann, der ikke var medlem af NSBO. DAF svarede den 28. marts 1935, at selvom indsættelsen af en *Betriebswalter* udelukkende tilkom DAF, så var man villig til at vise imødekommenhed og anerkende Christian Fries som *Betriebswalter*.⁸⁰

Og således blev Christian Fries for anden gang valgt til Obmann. Hvorfor DAF netop udpegede Otto Meyer til denne post, er et åbent spørgsmål. Intet tyder på, at han skulle have gjort sig særligt fortjent til denne tillid fra *Deutsche Arbeitsfronts* side!⁸¹

Reichsverband der deutschen Presse

Journalistforbundet, *Reichsverband der deutschen Presse* (RDDP) kom den 30. april 1933 under nazistisk kontrol under formandsskab af dr. Otto Dietrich. Det vedtoges, at jøder og marxister (d.v.s. socialdemokrater) ikke længere kunne erhverve medlemskab af forbundet. Enhver journalist blev ved optagelsen på *Berufsliste* automatisk medlem af RDDP.

Flensburg Avis' medarbejdere forsøgte fra første færd at blive fri for indmeldelse i *Reichsverband der deutschen Presse*. Der blev forhandlet gennem det meste af 1934, men midt i september 1934 måtte samtlige redaktionsmedlemmer melde sig ind.⁸² De flensborgske medarbejdere blev medlemmer af *Landesverband Schleswig-Holstein*. Jacob Kronika, derimod, skulle p.g.a. sin stilling som korrespondent i Berlin, indmeldes i *Landesverband Berlin*. Det skulle komme til at give anledning til visse problemer.

Optagelsesansøgningen blev afleveret gennem *Flensburg Avis*, intet stod tilsyneladende i vejen for Kronikas optagelse, alle formaliteter var i orden – undtagen én: Lederen af *Landesverband Berlin* forlangte udsagn fra to Berlinske garanter eller "faddere" ["Bürger"] om Jacob Kronika – og det skulle være to kendte personligheder. Hensigten var at dokumentere, at Kronikas politiske og journalistiske holdning var forenelig med et medlemskab af *Landesverband*. I september 1934 henvendte Kronika sig til sin på dette tidspunkt bedste kontakt, Alexander Bogs i *Auswärtiges Amt*, og bad om hjælp. M.h.t. garant nummer to havde Kronika Herr Funkenberg fra *Nordische Gesellschaft* eller eventuelt én fra *Aussenpolitisches Amt der NSDAP*, Karl Bömer eller Thilo von Trotha, i tankerne.

Bogs svarede telefonisk Kronika den 15. september 1934, at skriftlige garantier for ham var *helt overflødige!* Bogs havde allerede talt med Hans Schmidt-Leonhardt i *Propagandaministeriet* og professor Hermann i *Reichsverband*. Kronika skulle blot henvise til professor Hermann, så skulle sagen nok gå i orden.⁸³ Og det gjorde den. Atter viser dette forløb, hvordan systemet fungerede. Og det demonstrerer værdien af de kontakter, som Kronika besad.

Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger

Allerede den 5. juli 1933 modtog *Flensburg Avis* den første opfordring fra *Verein Schleswig-Holsteinischer Zeitungsverleger*, der netop på dette tidspunkt havde fået ny, nationalsocialistisk ledelse, til at træde ind i organisationen. *Flensburg Avis* svarede den 10. juli 1933, at de efter udtalelser fra rigskansleren den 17. og 28. maj 1933 og af udtalelser af vicekansler von Papen samt pressechef Alfred Rosenberg mente, at der var tilstået de nationale mindretal en særstilling. Der var ganske vist endnu ikke blevet formuleret særlige regler for denne særstilling, men udtalelserne havde været tydelige nok: De nationale mindretal ville få særlige rettigheder i Det tredje Rige. Man bad derfor om udsættelse, hvilket blev tilstået den 15. juli 1933.

I begyndelsen af 1934 blev der så fra polsk side indledt forhandlinger med propagandaminister Goebbels om at opnå en almen særstilling for *hele* mindretalspressen. Dette blev imidlertid afslået.⁸⁴ Det var altså overladt til hver enkelt avis selv at forhandle sig frem til dispensationer og særlige rettigheder. Nu måtte man så vente og se, hvad der forlangtes.

Først den 21. september 1934 modtog *Flensburg Avis* fra præsidenten for *Reichspressekammer*, Max Amann, meddelelse om ufortøvet at melde sig ind i *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger*. Avisen faldt efter *Reichspressekammer* klart ind under bestemmelserne i forordning til gennemførelse af Kulturkammerloven af 1. november 1933.⁸⁵

Dermed var der ikke noget at gøre: *Flensburg Avis* indsendte sin ansøgning om optagelse den 25. september 1934, men vedføjede dog en række forbehold: Det fremgik tydeligt af flere taler af de højeste tyske førere og endvidere af den måde, det danske mindretal i øvrigt blev behandlet på af det nye Tyskland og de lokale myndigheder, at ...

“... man ikke ønsker at inddrage vor folkegruppe af anden nationalitet i den nationalsocialistiske ensretning, for derved i fuld overensstemmelse med den bærende idé i nationalsocialismen og dens program over for udlandstyskheden at tilsikre os en selvstændig folkelig udvikling. Efter vor mening kan det derfor kun være et overgangsfænomen, når det forlanges, at vor presse skal indlemmes i organisationer, der er opbygget rent tysk-nationalsocialistisk og som i deres vedtægter ikke indeholder nogen formelle undtagelsesbestemmelser, som rent faktisk vil blive nødvendige og som i praksis også er blevet gjort. Da vor avis fra første færd ikke blot har varetaget den danske folkegruppes naturlige interesser, men også ved loyalt arbejde for større forståelse mellem nabofolkene har tjent den tyske statsinteresse og ikke er bevidst om at have vist nogen form for illoyalitet, tror vi at være berettigede til at nære det håb, at der snarligst vil blive klarlagt en særstilling for vor presse også i organisatorisk henseende”.⁸⁶

Præsidenten for Rigspresssekammeret, Max Amann, svarede den 8. oktober 1934. Han bedyrede, “at det for Dem ikke betyder nogen belastning, men omvendt endog en fordel, når De over *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger* går ind i Rigspresssekammeret. Når De står uden for Rigspresssekammeret og de af dette omsluttede avisforlæggere, kan denne standsorganisations værn ikke blive Dem til del i det omfang, som også De nærer ønske om”. *Reichspressekammer* forsikrede endvidere om, at

der selvfølgelig ville blive taget hensyn til "den særstilling, De indtager som forlægger for et mindretal af anden nationalitet" [fremhævet af forf.]. Der blev jo allerede taget hensyn, erklærede præsidenten; det var altså "udelukkende i Deres egen interesse, når De efterkommer indmeldelsespligten".⁸⁷

Der var altså ikke noget at gøre: Fra den 1. december 1934 var *Flensborg Avis* medlem af *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger, Landesverband Nordmark*.⁸⁸ Men man noterede sig, at der trods alt var stillet avisen en særstilling i udsigt, og der var lovet særlig hensyntagen.⁸⁹ Dette udsagn blev, som vi allerede har set, med held anvendt som løftestang også i andre sammenhænge, hvor det gjaldt om at opnå dispensationer.

Det viste sig hurtigt, at *Flensborg Avis'* skepsis over optagelsen havde været velbegrundet. I december 1934 fik avisen nemlig tilsendt et spørgeskema, ifølge hvilket de skulle opgive navnene på *samtlig*e avisens aktionærer samt de aktiebeløb, hver enkelt aktionær ejede. Endvidere forlangtes attester på, at *både* aktionærerne og tilsynsrådsmedlemmerne var af den rette ariske afstamning. Alt dette var en følge af den almindelige ensrettingsproces, nemlig et led i regimets strategi for overtagelsen af den tilbageværende ikke-nazistiske tyske presse, og var altså som sådan ikke rettet specielt imod *Flensborg Avis*.

Spørgeskemaet skulle være udfyldt "på det nøjagtigste", hed det, og der henvistes til provstierne for slægtsoplysninger fra før 1874. Sagen skulle behandles "yderst påtrængende" og man forventede et *omgående* svar. Svaret skulle helst foreligge endnu før jul, så det burde altså sendes med posten senest den 19. december.⁹⁰

Ernst Christiansen modtog brevet den 18. december 1934 – og havde således én dag til at svare i. Han skrev straks til *Landesverband Nordmark* og forklarede, at han umuligt kunne nå at udfylde skemaet. "Rent bortset fra, at det forekommer os tvivlsomt, om vi for vort vedkommende overhovedet vil være i stand til at besvare enkelte spørgsmål, kræver besvarelsen et så stort forarbejde, at dette ikke er muligt med den korte tidsfrist". Avisens arbejdskraft var i forvejen spændt hårdt for p.g.a. dens vanskelige situation, og man bad derfor om hensyntagen *under henvisning til den særstilling, som præsidenten for rigspressekammeret havde tilsikret mindretallet* [fremhævet af forf.]. Ernst Christiansen bad om, at *Flensborg Avis* helt måtte blive *fritaget* for udfyldelsen af spørgeskemaet.⁹¹

Den samme bøn rettede han samme dag direkte til *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger*. Alle bestyrelses- og tilsynsrådsmedlemmer og – så vidt han vidste – også *samtlig*e 280 aktionærer var efter Ernst Christiansens mening af "ren nordisk, og dermed også arisk afstamning". Men derudover var sagen denne, at de alle uden undtagelse enten tilhørte den danske folkegruppe i Tyskland eller det danske folk i Danmark, og dette måtte efter Ernst Christiansens mening være det eneste krav, man med rette kunne stille til dem. "Yderligere betingelser ville ikke være forenelige med Føreren for Det tredje Riges gentagne og energisk understregede forsikringer, og vi ville være ude af stand til at opfylde dem. Det giver sig selv, at der ikke stilles lignende krav til den tyske folkegruppes avis i

Danmark”, understregede Ernst Christiansen, der altså således både påkaldte sig Fører-ord og gensidighedsprincip. Man ville være “meget taknemmelig”, sluttede Ernst Christiansen sit brev, “hvis *Reichsverband* ville instruere *Landesverband Nordmark* derhen, at den danske folkegruppes presse må indtage en passende [“sinnegemäss”] særstilling”.⁹²

Der skete nu ikke noget før i slutningen af februar 1935. Da fik Ernst Christiansen tilstillet endnu et spørgeskema. Denne gang var det kun ham selv og hans hustru, der skulle give oplysninger om deres nordiske afstamning. Der forlangtes oplysning om slægtens ariske afstamning begyndende med de i alt otte par tipoldeforældre og fremefter. Også denne gang var udfyldelsen “dringend”. Ernst Christiansen svarede den 1. marts 1935, at han, selvom han netop for tiden var hårdt spændt for arbejdsmæssigt, ville være meget interesseret i at levere de ønskede oplysninger. Men det ville blive meget svært og kræve længere tids undersøgelser, og han foreslog derfor – da det nu drejede sig om en mindretalsavis, som disse betingelser i grunden slet ikke kunne omfatte – om det ikke var tiltrækkeligt, at han som medlem af *Reichsverband der deutschen Presse* havde påvist både sin egen og sin hustrus afstamning indtil *bedsteforældrene*. *Reichsverband* svarede allerede den 9. marts 1935 og undskyldte: Ernst Christiansen skulle betragte henvendelsen som beroende på en fejl. Det var “helt rigtigt [“es trifft zu”], at deres arierattest *skal behandles på en særlig måde*” [fremhævet af forf.].⁹³ Udsagnet er interessant, for det viser, at regimet ikke havde til hensigt at ensrette *Flensborg Avis*, men tvært imod var villig til at tage visse hensyn.

Men allerede den 1. april 1935 var den gal igen. Nu ønskede man at kende størrelsen på selskabets stamkapital samt navne på de enkelte aktionærer. Ernst Christiansen spurgte den 3. april 1935, om man virkelig forlangte en fortegnelse over samtlige 280 aktionærer, eller om ikke den gentagne gange af *Reichsverband* anerkendte særstilling for *Flensborg Avis*, som man var meget taknemmelig for, også kunne omfatte dette ønske.⁹⁴ Dette gik man tilsyneladende ind på.

Men freden varede ikke længe. Straks efter indførelsen af redaktørloven 1. januar 1934 var regimet begyndt at likvidere de store tyske avisforlag. Den 24. april 1935 udstedte præsidenten for *Reichspressekammer*, altså Max Amann, en ny grundlæggende forordning til “sikring af avisforlagsvæsenets uafhængighed”; “til afskaffelse af skandalepressen” og “til lukning af avisforlag for at modvirke usunde konkurrenceforhold”.⁹⁵ Den satte yderligere skub i en proces, der endte med at berøve ca. 1.500 forlæggere over hele Tyskland deres forlagsrettigheder, da de ikke opfyldte de nye krav, der blev stillet til forlagsvirksomhed.

Forordningen indeholdt bl.a. bestemmelser om, at ingen selskaber og institutioner mere kunne eje nogen avis – altså et forbud imod aktieselskaber. Alle ejere og interessenter, parthavere og forpagtere skulle melde sig til *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger* med nærmere oplysning om andelssum, rettigheder og så videre, og forlæggere og deres ægtefæller skulle påvise arisk afstamning tilbage til år 1800. Dette gjaldt ligeledes

for medlemmer af et eventuelt tilsynsråd (bestyrelse). Der skulle endvidere gøres rede for og indhentes tilladelse til modtagelse af midler, som blev stillet til rådighed til levering af bladet til andre. Aviser måtte i deres indhold ikke mere være beregnet på en konfessionel, faglig eller interesse-mæssigt afgrænset personkreds. Til undtagelser krævedes samtykke fra Præsidenten for *Reichspressekammer*, Max Amann.⁹⁶ Det var "fører-princippet", der blev indført også i avisverdenen – og derved ville *én person stå med hele ansvaret*, hvis noget gik galt.

Forbudet mod aktieselskaber ville træde i kraft den 1. april 1936 – og det ville ramme *Flensburg Avis* meget hårdt, med mindre der kunne opnås undtagelser. Den 10. august 1935 skrev præsidenten for *Reichspressekammer*, Max Amann, til *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger* og indskærpede, at ikke-nazistiske aviser, der var ejet af aktieselskaber, senest den 1. april 1936 enten skulle være omdannet til selskaber, ejet af én person – eller være overdraget til et sådant selskab eller en person. Men denne person skulle leve op til *alle* de krav, som blev stillet til en avisudgiver i den nationalsocialistiske stat, og derfor skulle han først godkendes af præsidenten for *Reichspressekammer*. Det betød i praksis, at Max Amann – og over ham præsidenten for *Reichskulturkammer*, Dr. Goebbels, egenhændigt afgjorde, hvem der skulle have lov til at udgive en avis – og hvem der *ikke* skulle.

Præsidenten opfordrede til at gå i gang øjeblikkeligt. Når der var udstedt en tidsfrist på ét år, så skulle dette være tilstrækkeligt; selskaber, der først gik i gang med forandringen kort tid inden fristens udløb, kunne ikke forvente at få fristen forlænget, hed det. Amann bad derfor *Reichsverband* om at meddele ham navnene på de selskaber, der *ikke* inden den 15. september 1935 havde henvendt sig til *Reichsverband* med henblik på at indlede forandringen.⁹⁷

Det var altså alvorligt ment, og *Reichsverband* sendte den 13. august 1935 skrivelsen videre i kopi til – *Der Schleswiger!* Man har muligvis ment at kunne undtage *Flensburg Avis*, men altså *ikke* dens tysksprogede bilag.

Flensburg Avis svarede den 21. august 1935 venligt, at der ikke længere eksisterede et forlag *Der Schleswiger* og at der ikke havde gjort det siden 1930. *Der Schleswiger* var udelukkende et bilag, der udkom på *Flensburg Avis'* forlag. Man mindede endnu engang om den særstilling, der i 1934 skriftligt var tilstået mindretallets avis.

Det forstod *Reichsverband* ikke! Det fremgik da tydeligt, at *Der Schleswiger* fortsat udkom, og at *Flensburg Avis* derfor udgav to aviser, omend de ganske vist var klæbet sammen. Ernst Christiansen svarede den 20. september 1935, at han sandelig heller ikke havde påstået, at *Der Schleswiger* ikke længere udkom, men kun at *forlaget Der Schleswiger* ikke eksisterede mere.⁹⁸ Det lod til at opklare sagen.

For *Flensburg Avis* bestod problemet dog fortsat. I forbindelse med diskussionen om de flerspaltede annoncer (se ovenfor) blev også aktieselskabssagen lagt i hænderne på Kronikas gode kontakt, Karl Bömer fra *Aussenpolitisches Amt der NSDAP*, og så kom der skred i tingene. A/S *Flensburg Avis* var ikke "et kapitalistisk, men et nationalt foretagende",

skrev Kronika den 28. januar 1936 til Bömer. Aktierne lød på kun 250 mark og var fordelt bredt i læserkredsen. For at kunne imødekomme de mindrebemidlede mulighed for at deltage, var enkelte aktier endog fordelt på flere andele.⁹⁹ Også i forbindelse med aktieselskabsloven anvendte Kronika det udenrigspolitiske trumfkort: At *Flensburg Avis* var nyttig for Tyskland p.g.a. sin *brobygning*, sin *tilbagevisning af sensationer* og sine *positive artikler om det nye Tyskland*.¹⁰⁰

I løbet af februar blev der forhandlet, idet Karl Bömer tog direkte kontakt til lederen af *Reichspressekammer*, *Reichsleiter* Max Amann.¹⁰¹

Det må her erindres, at fristen for omdannelsen ville udløbe til 1. april 1936 og at der udtrykkeligt var blevet advaret imod at overskride tidsfristen, så tiden begyndte at blive knap. Men den 5. marts 1936 lykkedes det endelig at opnå en foreløbig tre-årig dispensation fra ikke alene bestemmelserne om aktieselskaber, men også de bestemmelser i samme lov, der gik ud på, at bladene skulle *angive ethvert økonomisk tilskud*, de modtog – og fra hvilken side, det kom.¹⁰² Dette ville formentlig have ført til, at den danske stat ville have set sig nødsaget til at indstille støtten.

Dispensationen betød, at *Flensburg Avis* foreløbig indtil den 1. april 1939 kunne bibeholde sin juridiske status som aktieselskab. Det var formentlig hovedsagelig en følge af Karl Bömers intervention – og igen var det de udenrigspolitiske argumenter, der tilsyneladende gjorde deres virkning.

Den 18. januar 1939 ansøgte *Flensburg Avis Reichspressekammer* om forlængelse af dispensationen: De allerede velkendte argumenter blev endnu engang kørt i stilling i den fire sider lange ansøgning, der blev indledt med en længere takketale over den hidtidige dispensation og den tillid til avisen, dette var udtryk for. "Vi håber, at vi har vist os værdige til denne tillid. Vi underkender ["verkennen"] ikke, at der – bortset fra NSDAP's presse – i vort tilfælde er gjort en særlig undtagelse".

Men den undtagelsesstilling, som *Flensburg Avis* nød, var utvivlsomt også i tysk interesse, anførte man. Det blev igen påpeget, at avisen ikke alene læstes i stort tal nord for grænsen, men at den blev fulgt opmærksomt af "de fleste danske avisredaktioner", og at det navnlig var nationale kredse, der holdt avisen. Selve aktieselskabet blev også båret af en national kreds og havde rent nationale formål; der var således aldrig udbetalt udbytte.

Men Ernst Christiansen gik videre endnu: Han argumenterede meget detaljeret for, at *Flensburg Avis'* virke var *til gavn for Tyskland og national-socialismen*, idet den spredte *forståelse for begge dele i Skandinavien*. Han uddybede avisens løsen "front og bro" som ...

"... forsvar og dygtiggørelse af vort *Volkstum* og folk samtidig med vor folkegruppes fulde loyalitet over for herbergstaten; dernæst arbejde for større forståelse og for bedre naboforhold mellem det danske og det tyske folk. Dette løsen grunder ikke på opportunistiske hensyn eller taktiske overvejelser, men handler om grænselandsmenneskers dybeste overbevisning om fra sine fædre at have arvet kampen for sit folk som en selvfølgelig pligt, men også deres vægring mod, at denne

selvhævdelseskamp skulle filtreres sammen med folkehed mellem beslægtede folk, men at den tvært imod skulle føre til gensidig agtelse, til voksende gensidig kulturel og handelsmæssig udveksling og derved til gensidig berigelse.

Efter omvæltningen i Tyskland i 1933 er avisen som talerør for den danske folkegruppe i Tyskland trådt op imod letfærdige domme og sensationer i den danske presse om begivenheder og udviklinger i Tyskland; den har fremført [“dargelegt”], at også selvom Danmark fortsætter sin særlige udvikling, så er der forskelligt at lære af det nye Tyskland, og den har understreget, at naboskabet er en uforanderlig skæbne, og at det derfor udgør et livsvigtigt problem at erkende og befordre grænselandets dobbelte opgave. På trods af al mistro, navnlig i de første år, har vor avis’ saglige skildringer sat sig mere og mere igennem [i dansk presse, forf.], og der er næppe nogen i grænselandet, der tvivler på, at avisen til alle sider repræsenterer sin inderste overbevisning og fører kampen efter ideelle linjer. Dette er også efterhånden [“nach und nach”] blevet bekræftet af den københavnske og den samlede danske presse. Dette er også blevet anerkendt af forskellige instanser og institutioner [“Stellen”] på tysk side. Lad os nøjes med at anføre, hvad *Nordmark-Jugend*, der udgives i Kiel som *Kampfblatt der Hitler-Jugend im Gebiet Nordmark*, skriver i sin nyeste udgave fra 15. januar:

‘At *Flensborg Avis* i mange ting er mere retfærdig og tilbageholdende end andre danske aviser vil vi ikke lægge skjul på. Ja, den samlede danske presse gjorde i denne henseende vel i at gå i lære hos *Flensborg Avis*. Den gensidige forståelse mellem de to folk ville derved blive i høj grad bestyrket på en måde, der sikkert også ville være til fordel for Danmark”’.

Når Ernst Christiansen valgte at “nøjes med” at citere fra *Nordmark-Jugend* så hænger det sammen med, at der *endnu ikke i 1939* fandtes én eneste *officiel* skrivelse fra nogen som helst stats- eller partiinstans, der *udtrykkeligt gav udtryk for en sådan holdning*. Man købte tilsyneladende argumenterne fra gang til gang, og der blev også lejlighedsvis mundtligt over for *Kronika* givet udtryk for anerkendelse i denne retning, men noget *officielt dokument* havde man endnu *seks år efter magtovertagelsen* ikke at referere til. Det var utvivlsomt fuldt bevidst. De tyske instanser ønskede ikke at *forpligte* sig til at lade *Flensborg Avis* beholde sin særstatus til evig tid. Man så formentlig også helst, at der vedblev at eksistere en vis usikkerhed på avisen. Det kunne virke motiverende.

Blandt Ernst Christiansens argumenter var også det røre, en lukning af avisen ville medføre i Danmark – og her kunne han henvise til Alnor- og *Schleswiger*-affærerne 1936-1937 (se kap. 11 og 12):

“Hvis en forlængelse af den ønskede dispensation ikke gives, kan det næppe undgås, at offentligheden får kendskab hertil, fordi det selskab, der danner basis for vor virksomhed, har flere hundrede parthavere i befolkningen, for en stor dels vedkommende også i Nordslesvig, og at kravet om opløsning af selskabet og forandring af ejerforholdene ville blive opfattet på den måde, at vor grænseavis, som ellers omtaler indre tyske forhold og tysk udenrigspolitik på en saglig måde, som har afholdt sig fra kritisk indblanding og som har koncentreret sig om sin særlige opgave og i denne har hævdet sin selvstændighed, nu havde mistet denne selvstændighed og var blevet helt ensrettet”.

Det ville med andre ord gå ud over avisens troværdighed i Danmark. Og ...

“... derved ville avisen i høj grad miste sin vægt og indflydelse navnlig i henhold til arbejdet for større forståelse mellem nabofolkene i de kredse i Danmark og de nordiske lande, som i de forløbne år har vist en stadigt stigende anerkendelse for avisens linje, og hvor man samtidig direkte eller indirekte har erkendt, at Det tredje Rigets instanser har haft tilstrækkeligt vidsyn og har vist sig tilstrækkeligt ubureaukratiske til at muliggøre, at det danske grænseblad kunne arbejde på sin egen måde. Man ville i ophævelsen af avisens nuværende undtagelsesstilling se en desavouering af netop de kræfter, der arbejder positivt for at afgifte atmosfæren ved den tyske nordgrænse, og man ville forstå dette så meget mindre, fordi der over for det tyske mindretals avis i Danmark, som i modsætning til vor avis ikke er underkastet nogen form for begrænsning, ikke er blevet lagt nogen som helst hindringer i vejen, således at den uforstyrret [“unbehelligt”] kan arbejde på den måde, som den selv ønsker”.

Ansøgningen blev afsluttet med at Ernst Christiansen udtrykte tillid til, at præsidenten for *Reichspressekammer* sagligt ville overveje de anførte grunde og i henhold hertil forlænge dispensationen til gavn for det arbejde, “som svarer helt til den linje, som den tyske Fører gentagne gange har bekendtgjort i de forløbne år”.

Også det danske mindretals “folkeråd” sendte samme dag en lignende bøn til præsidenten for *Reichspressekammer*, idet man henviste til, at Dr. Springorum fra *Volksdeutsche Mittelstelle* (VoMi), en SS-organisation med stigende indflydelse på mindretalspolitikken, under forhandlinger på Flensborg rådhus den 8. november 1938 “i rigsregeringens navn” havde udtrykt anerkendelse for avisens holdning.¹⁰³

Det var altså alle argumenter og alle gode kræfter, der blev mobiliseret for sagen. Også Kronika gik naturligvis forud for afsendelse af ansøgningen i aktion for at trykke på de rigtige knapper. Han fik selve *Rigsregeringens Presseafdeling* – altså den instans, der havde kompetence over både indenrigspressen under Propagandaministeriet og udenrigspressen under *Auswärtiges Amt* og som på dette tidspunkt blev ledet af Dr. Otto Dietrich – til at påtage sig at formidle ansøgningen, og ministerialråd Werner Stephan meddelte på Propagandaministeriets vegne *Reichspressekammer*, at ministeriet var interesseret i en positiv afgørelse. “Afslag skulle efter det foreliggende være en umulighed”, skrev Kronika den 27. januar 1939 til Ernst Christiansen, og dispensationen [“Sondergenehmigung”] til *Flensborg Avis* blev da også den 10. marts 1939 uden videre forlænget til den 1. april 1942 – med ansøgningsfrist inden 1. februar 1942, “såfremt en yderligere forlængelse måtte være nødvendig”.

Kronika var velfornøjet: “Gang på gang viser det sig – jeg har erfaret det under hele mit ophold i Berlin –, at de personlige forbindelser er det største aktiv, som tænkes kan. Stillingen som *Nationaltidendes* korrespondent har været mig en uhyre hjælp”.¹⁰⁴ Den 21. januar 1942 søgte *Flensborg Avis* om forlængelse af dispensationen – “indtil krigens afslutning”, eftersom det på grund af omstændighederne ville være overordentligt vanskeligt at få sammenkaldt aktionærer til at gennemføre ændringen. Den 28. marts 1942 – 3 dage før dispensationen udløb – blev den atter

forlænget, denne gang "auf Kriegsdauer".¹⁰⁵ Kronika havde da atter haft en finger med i spillet, idet han fik ministerialrat Werner Stephan fra Propagandaministeriet til at lægge et godt ord ind for avisen.¹⁰⁶

Flensburg Avis nød derved en temmelig enestående status inden for Det tredje Rige. Det var ganske vist ikke den eneste avis, der vedblev at være ejet af et aktieselskab, men det var en overordentlig eksklusiv kreds, hvis fortsatte eksistens krævede helt speciel dispensation fra allerhøjeste sted.

8.4. "... det frieste blad i Det 3. Rige". *Flensburg Avis'* særstilling 1933-1936 – hvorfor?

Det nationalsocialistiske propagandaapparats kontrol med pressen stræbte efter at blive total. Kontrollen omfattede ikke alene pressen i Tyskland selv. Man havde også ambitioner om at påvirke *udlandets* pressedækning af Tyskland. Her måtte man imidlertid benytte sig af andre metoder end indenfor rigets grænser. Det er her, *Flensburg Avis* kommer ind i billedet. Uden for Tyskland gjaldt det om så vidt som muligt at modarbejde kritik. Det nationalsocialistiske Tyskland ønskede over for omverdenen at fremstå som et mønstersamfund med fredelige hensigter. Regimet var næsten hysterisk interesseret i sit image udadtil, og man gjorde sig meget store anstrengelser og greb til hidtil usete metoder for at påvirke den udenlandske presse til at skrive positivt om Tyskland – eller i det mindste at indstille kritikken. Rosende artikler fra udenlandske blade blev endvidere brugt i propagandaen *indadtil* som citater i den tyske presse.

Flensburg Avis befandt sig på kanten mellem at være en indenlandsk og en udenlandsk avis. Avisen blev ganske vist udgivet inden for Tysklands grænser, hvad der gjorde en ikke-ensretning indenrigspolitisk potentielt farlig for regimet. *Flensburg Avis* kunne nemlig tænkes at indeholde nyheder og holdninger, der stred imod regimets opfattelse og som dermed kunne påvirke den tyske befolkning i uønsket retning. Faren ved *Flensburg Avis* var nu næppe særlig stor i betragtning af dens danske sprog, som kun blev forstået af ganske få uden for mindretallets egen snævre kreds. Det var straks værre med det tysksprogede bilag *Der Schleswiger*, der umiddelbart kunne forstås af alle. Men *Flensburg Avis* og *Der Schleswiger* blev trods alt kun distribueret i et så beskedent oplag som ca. 1.500 eksemplarer syd for grænsen, og dens udbredelse var i hovedsagen begrænset til mindretallet selv. Det lod sig desuden gennem postvæsenet kontrollere, om der tegnedes abonnemeter på de danske aviser andre steder i Tyskland end i Sydslesvig – og hvem disse abonnenter var. Regimet kunne således holde nøje øje med, om den potentielle trussel mod den almindelige ensretning, som *Flensburg Avis* og *Der Schleswiger* udgjorde indadtil, var stigende eller stagnerende. *Flensburg Avis* udgjorde altså ikke nogen stor fare som ikke-konform nyhedsformidler i Det tredje Rige. Avisen kunne tilmed tvinges til at udøve selvcensur ved hjælp af irettesættelser og trusler og derved holdes i tømme. Det satte stærke grænser for, hvor kritisk *Flensburg Avis* overhovedet kunne skrive. Den linje, som

Flensborg Avis anlagde, syntes heller ikke faretruende: Den indebar en underliggende positiv indstilling over for regimet, ikke-indblanding i indre tyske forhold og i øvrigt ukommenterede gengivelser af officielle nyheder og paroler.

Hovedparten af *Flensborg Avis'* oplag, ca. 5.500 eksemplarer, blev distribueret uden for Tyskland, oven i købet i Skandinavien, som regimet lagde særlig stor vægt på at påvirke i tyskvenlig retning. Det betød, at *Flensborg Avis'* stilling i forhold til ensretningen måtte medføre en række overvejelser på tysk side. For det første ville et direkte forbud mod eller en hårdhændet ensretning af *Flensborg Avis* være helt ødelæggende for det image, som Tyskland ønskede at pleje i Skandinavien. Det rummede endvidere en risiko for, at en sådan fremgangsmåde kunne fremkalde danske modforholdsregler mod det tyske mindretals presse. Dette var et forhold, som man fra tysk side var meget bevidst om, både centralt i Berlin og regionalt i Slesvig-Holsten – og da ikke mindst i Nordslesvig. Det lod sig altså ikke gøre at lukke avisen uden store udenrigspolitiske omkostninger. Det var, som vi har set, hensyn af denne art, som avisen selv slog på i sine mange ansøgninger om dispensation fra de forskellige ensretningsforanstaltninger, der blev indført af regimet.

Men et forbud mod *Flensborg Avis* ville også være mindre velovervejeth af andre grunde: Den forholdsvis større udbredelse i udlandet – det vil navnlig sige Danmark – placerede nemlig *Flensborg Avis* i en helt særlig position i tysk propagandapolitik, der var langt mere sofistikeret, end man sædvanligvis tror. *Flensborg Avis* kunne nemlig under de rette betingelser indtage en rolle som en slags indirekte talerør for Det tredje Rige; et dagblad, som man i Skandinavien ville opfatte som mere troværdigt end den ensrettede tyske presse og – i visse kredse – måske endog som mere troværdigt end den skandinaviske presse selv, fordi *Flensborg Avis* i modsætning til disse udkom i selve Tyskland og derfor formodedes at have førstehåndskendskab til forholdene dernede. *Flensborg Avis* kunne med andre ord blive særdeles nyttig for det nationalsocialistiske regime. Den linje, avisen anlagde, var jo netop bevidst indrettet efter at afbalancere den kritiske linje, som mange danske aviser anlagde. *Flensborg Avis* gav altså læserne nordpå et andet og mere positivt billede af Hitler-Tyskland, end de øvrige danske aviser, og dette var regimet særdeles interesseret i.

Dertil kom, at *Flensborg Avis* påtog sig at irttesætte dansk presse p.g.a. dens holdning til Tyskland. Uge ud og uge ind indeholdt *Flensborg Avis* artikler med berigtigelser eller udtalelser om dansk presses uforsigtige, sensationelt opsatte og urigtige Tysklandsdækning, spaltelange ledere, i hvilke Ernst Christiansen advarende løftede pegepinden, og små kursiverede epistler, der manede dansk presse til at dæmpe sig. *Flensborg Avis* supplerede hermed på bedste måde det tyske gesandtskabs arbejde i samme retning. Avisens gentagne og meget indtrængende advarsler var måske endda mere effektive over for dansk presse end gesandt-klager eller ophidsede pressekampagner i Tyskland, fordi de så tydeligt var båret af en dybt oprigtig bekymring for Danmarks fremtid. Måske dansk presse var mere tilbøjelig til at lytte til ængstelige landsmænd end til vrede ty-

skere. Under alle omstændigheder var *Flensburg Avis'* kampagner til gavn for Tyskland.

Over for kritik fra både dansk og grænsetysk side anførte *Flensburg Avis*, at den p.g.a. fraværet af pressefrihed i Tyskland ganske vist "ikke har skrevet alt, hvad et dagblad, der følger med i hvad der sker af betydning verden over, under andre forhold kunne have lyst til at sige, *men har intet skrevet, som ikke helt ud svarede til dens overbevisning ...*"¹⁰⁷ [Fremhævet af forf.]. Dette vedblev avisen at fastslå. Det er formentlig sandt – andet var forresten heller ikke muligt. Men midt alle i sine gentagne advarsler og irettesættelser til dansk presse om at skrive varsommere om Tyskland, vedblev Ernst Christiansen stædigt at fastholde, at det nye regime ikke blot skulle afvises: De danske sydslesvigere boede ...

"... på tysk rigsområde og er på mange områder underkastet de tyske forholdsregler. Vi tillader os ikke et skøn af den nævnte art [at male udviklingen i Tyskland sort i sort, således som de danske aviser, forf.], ikke kun fordi det ville være uvelkomment i Tyskland, men fordi det for sandhedskærlige mennesker ikke er muligt at fælde nogen dom endnu. Der er altid spredte enkeltheder, som kan fortolkes på alle måder, og der er rygter nok, der er stof nok til at lade gå fra mund til mund: Har De hørt, hvad den og den mand har sagt? Har De set, hvad der har stået i det og det blad? – Men er der noget land i verden, hvor der ikke kan fremskaffes masser af den slags ting over for det nuværende styre, og er der forresten noget land i verden, som har løst de store spørgsmål, som det nye Tyskland arbejder med? Måske kan man endogså på et sagligt grundlag gå så vidt at spørge, om der under den alvorlige og sammenfildrede krise i verden kunne være nået mere for eksempel i kampen mod arbejdsløsheden – tilsvarende forhold forudsat – end der er nået i Tyskland?

Herom skal der ikke afgives noget skøn i modsat retning end den, sensationen vil ud på, men der skal kun peges på, at man må være varsom, når man vil give sandheden æren, og der skal peges på, at den slags sensation i danske blade er lige så lidet ønskelig af hensyn til Danmarks tarv nu som for et halvt år siden".

Når den danske kritik af *Flensburg Avis* blev for skarp, mindede man om, at *Flensburg Avis* trods alt fortsat bestod – hvad der var mere, end man kunne sige om *Vossische Zeitung* eller *Hamburgischer Correspondent*, der efter at have bestået i h.h.v. 230 og 203 år gik ind i foråret 1934.¹⁰⁸

Hvis man kan gå ud fra, at de argumenter, som avisen anvendte i sine dispensationsansøgninger til diverse tyske myndigheder, faktisk blev accepteret, så betragtedes avisen dér som et tysk *aktiv* i forhold til Danmark og Skandinavien. Den nytte, *Flensburg Avis* gjorde udadtil, er allerede anslået af avisen selv i sine dispensationsansøgninger: Den modvirkede *Greuel*-propaganda og forsøgte at lægge en dæmper på dansk presse og den tegnede et positivt billede af det nationalsocialistiske Tyskland over for Norden. Dette var ganske nøje i overensstemmelse med, hvad både *Auswärtiges Amt* og Propagandaministeriet ønskede. Begge ministerier gjorde sig under anvendelse af både stok og gulerod ganske betydelige anstrengelser for at påvirke den udenlandske presses behandling af Tysk-

I Danmark mærkede man hurtigt, at det nye Tyskland lagde overordentlig stor vægt på, hvordan den danske presse behandlede tyske forhold. Den normale fremgangsmåde mellem to uafhængige stater var at lade eventuelle klager gå over udenrigsministerierne. Det tyske gesandtskab i København, der i flere år ikke havde klaget over dansk presse, begyndte fra foråret 1933 pludselig at overrække et stigende antal officielle klager.¹¹⁰ Selv om man i begyndelsen fra dansk side tilskrev fænomenet, at det var det nye tyske regime, der stimulerede en vis grad af overivrighed hos de tyske gesandter, hvad man fandt såre naturligt, så blev man snart vidne til, at *Auswärtiges Amt* tog hidtil uhørte metoder i brug for at påvirke dansk presse. Hermann Görings og Alexander Bogs' stokkemetoder over for korrespondenterne i Berlin er tidligere omtalt, og i efteråret 1933 måtte det danske gesandtskab i Berlin til sin forbløffelse konstatere, at Alexander Bogs i flere tilfælde havde forsøgt at rette *direkte telefonisk henvendelse* til flere danske redaktører. Det drejede sig om redaktør Hasager på *Politiken*, som Bogs havde talt med, og redaktør Gulmann på *Berlingske Tidende*, som Bogs dog ikke havde kunnet træffe hjemme.

I det danske gesandtskab fandt man "denne direkte indgriben fra Wilhelmstrasse over for den frie danske presse utålelig" og foreslog, at man henstillede til samtlige ledende bladmænd i København, at de enten fulgte Gulmanns eksempel og ikke var "hjemme", når der blev ringet op, eller "i fald de skulle komme til at tale med hr. Bogs, at de afviser ham med en bemærkning om, at den danske presse er fri, at den ikke lader sig kommandere af den danske regering og derfor naturligvis endnu mindre fra Wilhelmstrasse". Gesandtskabet i Berlin foreslog ligefrem, at man eventuelt skulle tilføje, at "det naturligvis vil vække stor interesse i den danske offentlighed at erfare, at hr. Bogs mener, at han kan tillade sig sligt".¹¹¹ Det hjalp tilsyneladende. *Auswärtiges Amt* fulgte herefter den normale fremgangsmåde. Men episoden demonstrerer, hvor stor vægt det tyske udenrigsministerium lagde på den danske presses holdning.

Regimet forsøgte også at *bruge* den skandinaviske og måske ikke mindst den danske presse i sine bestræbelser på at give verden positiv oplysning om Det tredje Rige.¹¹² Det skete ikke alene ved trusler, men også ved begunstigelser af forskellig art. For eksempel *Berlingske Tidendes* korrespondent, Cai Schaffalitzky de Muckadell, fik et i alle måder godt forhold til myndighederne; han fik eksklusive interviews – endda med Hitler personligt – og nød i det hele taget en række privilegier.¹¹³ Til *Kronikas* utvivlsomme ærgrelse var *Berlingske Tidende* betydeligt større end *Dagens Nyheder* og var dermed også en hel del mere interessant for de tyske magthavere.

I Danmark var det ikke kun regeringen og Udenrigsministeriet, der arbejdede ihærdigt på at mane dansk presse til forsigtighed. Også oppositionen var ivrig i så henseende, og det skete ikke sjældent, at Venstres formand, Dr. Krag, eller Det Konservative Folkepartis formand, Christmas Møller, i Folketinget stillede forespørgsler til Stauning eller P. Munch,

hvis de mente, at den socialdemokratiske eller radikale presse havde forløbet sig. Det var skadeligt for den danske samhandel med Tyskland, argumenterede de.¹¹⁴

Det var oplagt, at *Auswärtiges Amt* så med milde øjne på *Flensburg Avis*, når den nu havde gjort det til sin mening med tilværelsen at irettesætte dansk presse. Den "front og bro"-linje, som *Flensburg Avis* anlagde, passede fint med *Auswärtiges Amts* linje over for Danmark i det hele taget.

Flensburg Avis høstede faktisk nogen anerkendelse for sin indsats også fra grænsetysk side, f.eks. af *Schleswig-Holsteinische Landeszeitung* den 14. februar 1933. Selv den ellers næsten fanatisk anti-danske *Schleswiger Nachrichten*, der i årevis havde været nazistisk præget, anerkendte den 22. februar 1933 *Flensburg Avis'* holdning: "*Flensburg Avis* søgte et par gange at bremse stærkt, når rigsdanske blade ... anslog en tone overfor Tyskland, som man ... ikke kan betegne som andet end *pressefrækhed*".

Flensburger Nachrichten forsøgte dog at tegne et andet billede af *Flensburg Avis*. I en leder den 4. juli 1933 anerkendte man ganske vist, at *Flensburg Avis* ikke selv bragte "ophidsnings- og rædselsartikler om Tyskland", men det var ikke tilstrækkeligt for *Flensburger Nachrichten*. *Flensburg Avis* burde "energisk og fuld af harme" tilbagevise "løgnekronikerne" om Tyskland i de danske blade, navnlig i den "dansk-marxistiske presse" og *Hejmdal*.

Flensburg Avis mente den 5. juli 1933 nok at kunne finde sin opgave uden *Flensburger Nachrichten*'s pegepind og understregede, at den "fra første færd" havde "påtalte sensationer i den danske presse og atter og atter understreget, at de to folk bestandig vil vedblive at være naboer, og at de derfor bedst tjener egen tarv ved at arbejde på et godt indbyrdes forhold". Det var desuden ofte ikke engang muligt at imødegå den slags i enkeltheder, da flere danske blade var forbudte i Tyskland og derfor ikke nåede til Flensburg.¹¹⁵

Den mest direkte repressalie, som regimet tog i anvendelse over for rigsdanske aviser, var simpelt hen at forbyde indførslen af dem til Tyskland. Det, som de tyske myndigheder ville forhindre kom ind i landet, var danske aviser med store, sensationelle overskrifter om Tyskland og aviser med karikaturtegninger. Det var budskaber, der umiddelbart kunne forstås af den almindelige tysker – og dermed var de farlige for regimets kontrol med befolkningen. Over for mere stilfærdig kritik var man i grunden betydeligt mere *large* – så længe det altså ikke var en korrespondent i Berlin, der førte pennen.

Flensburg Avis var et særtilfælde, og behandlingen af den afhang af, om man betragtede avisen som indenrigs- eller udenrigsavis. Avisen udkom ganske vist *indenfor* det tyske riges grænser og var dermed en *indenrigs* avis. Den var derved en potentiel fare for det tyske folks ensretning, med mindre den blev underkastet den samme ensretning som den øvrige tyske presse. Men det var som nævnt kun en meget beskeden del af avisens oplag, nemlig ca. 1.500 eksemplarer, der blev fordelt *inden* for rigets

grænser, og den var tilmed skrevet på et sprog, som kun få i Tyskland forstod. Den skade, som *Flensborg Avis* og dens ganske vist tysksprogede bilag *Der Schleswiger* gjorde indadtil, skulle vejes op imod den *gavn*, som Tyskland eventuelt måtte have af de 5.500 eksemplarer, der blev fordelt i Danmark og Skandinavien.

Der er ikke bevaret skriftlige tyske overvejelser om den eventuelle skade, man vurderede at *Flensborg Avis* forvoldte indadtil i Tyskland. Men der er grund til at tro, at overvejelserne har ligget på omtrent samme linje som over for indførsel af rigsdanske aviser til Tyskland. Flere gange blev der udstedt kortere eller længerevarende forbud mod indførsel af danske aviser til Tyskland. Både *Aabenraa Socialdemokrat*, *Sønderborg Socialdemokrat* og hovedorganet *Social-Demokraten* blev forbudt "indtil videre" i april 1933, *Ekstra Bladet* i september 1933, også "indtil videre", i samme måned *Tønder Socialdemokrat* "indtil videre", og både *Arbejderbladet*, *Bornholms Socialdemokrat* og *Fyns Socialdemokrat* i oktober 1933 "indtil videre".¹¹⁶

Dertil kom kortvarige beslaglæggelser af dagsnumre. *Politiken* oplevede mellem 1933 og 1937 mindst 111 sådanne beslaglæggelser, *Berlingske Tidende* i samme tidsrum mindst 73 og *Dagens Nyheder/Nationaltidende* mindst 71.¹¹⁷ Beslaglæggelser af denne type skete som regel på grundlag af store, sensationelle overskrifter på forsiden eller karikaturtegninger – ting, som umiddelbart let kunne forstås, også af ikke-dansktalende. Ofte var forbudet helt lokalt betinget. F.eks. blev *Berlingske Aften* for den 3. november 1934 forbudt i Hamborg, fordi censuren dér havde taget anstød af en lille meddelelse om en nyopdukket type skrubber i Ringkøbing Fjord. De lokale fiskere kaldte dem "Hitler-Skrubber", fordi de var brune på begge sider.¹¹⁸

Lokalt i Slesvig-Holsten gjorde man sig i april 1933 nogle overvejelser om, hvordan man skulle reagere på den danske presses "hetzartikler" imod den nationalsocialistiske regerings politik. Aviserne *Berlingske Tidende*, *Politiken* og *Hejmdal* indgik udtrykkeligt i disse overvejelser. Regeringspræsidenten i Slesvig, Anton Wallroth, anbefalede i en skrivelse til det preussiske indenrigsministerium den 28. april 1933, at der udstedtes et forbud af en varighed på én til to måneder mod de pågældende aviser.¹¹⁹ Der var altså lokalt i *Slesvig-Holsten* et udtalt ønske om at skride ind over for rigsdanske avisers formentlige påvirkning af den lokale opinion.

Fra det preussiske indenrigsministerium blev der imidlertid den 26. juni 1933 svaret, at *Auswärtiges Amt* gjorde indsigelse imod en sådan indskriden. De dansksprogede aviser havde *kun en ringe udbredelse og udgjorde ikke nogen propagandistisk fare*. Derfor skulle der foreløbig ses bort fra anvendelsen af forbud. Et forbud mod de nævnte aviser ville desuden på grund af deres ringe udbredelse syd for grænsen ikke ramme aviserne særligt hårdt, men derimod muligvis give dem en velkommen reklame i Nordslesvig – og dermed gavne deres udbredelse der, hvor de ellers ikke blev meget læst. Desuden, tilføjede det preussiske indenrigsministerium i en skrivelse den 12. juli 1933, ville ved et forbud imod aviserne *Hejmdal*, *Berlingske Tidende* og *Politiken* "næsten hele den danske hovedstadspresse være forbudt i Tyskland". Det kunne let få den danske regering til øje-

blikkelig at forbyde indførslen af tyske aviser til Danmark, og dette ville navnlig ramme *Völkischer Beobachter*, som havde et voksende salg i Nord-slesvig, hårdt.¹²⁰

Argumenterne fra *Auswärtiges Amt* og det preussiske indenrigsministerium rettede sig altså både *indadtil* og *udadtil*: For det første gjorde de rigsdanske aviser kun ringe skade *i Tyskland* og for det andet kunne der eventuelt ventes repressalier mod tyske aviser *i Danmark*, hvorved deres indflydelse, navnlig i Nordslesvig, ville forsvinde. Der er grund til at tro, at helt lignende overvejelser har gjort sig gældende med hensyn til *Flensborg Avis*, her endog med den mulighed, at en indskriden kunne få konsekvenser for *Nordschleswigsche Zeitung*.

Der kunne som nævnt fra tysk side skrives ind over for danske aviser både ved en beslaglæggelse af et dagsnummer, der blev vurderet "foruroligende" for den tyske befolkning, eller ved at udstede et indførselsforbud af kortere eller længere varighed. Som regel nøjedes man med beslaglæggelser af dagsnumre. Overpræsident Lohse noterede sig således den 19. maj 1934, at der var sket beslaglæggelser af *Politiken*, *Hejmdal*, *Jydske Tidende* og *Jyllandsposten* p.g.a. beretninger om uroligheder og utilfredshed blandt bønderne i Angel. Men der var ikke skredet til videre forholdsregler, hedder det i Lohses notat.¹²¹ Lohse syntes således også i praksis at tage *udenrigspolitiske hensyn* med i betragtning.

Den skade, som en rigsdansk avis kunne forvolde indadtil i Tyskland, var afhængig af flere forhold. Der var naturligvis befolkningens kendskab til det danske sprog. Det var i hovedsagen stærkt begrænset, og alene af den grund behøvede man kun at gribe ind over for danske aviser i særlige tilfælde. Meget tyder på, at man som regel kun greb ind, når det drejede sig om karikaturtegninger, som i sagens natur kunne forstås af alle. I februar 1934 blev der af den stedlige politikommissær i Eutin i det sydlige Holsten således indledt en undersøgelse mod en lokal landmand, da en af hans ansatte holdt *Berlingske Tidende*. Denne avis skulle efter politikommissærens oplysninger have indeholdt en karikatur af Føreren. Dette kunne føre til "foruroligelse" af befolkningen, og var derfor strengt forbudt. Undersøgelser på gården bragte dog ikke karikaturtegningen for en dag, og sagen blev indstillet, da det lod sig konstatere, at ingen af de øvrige ansatte forstod dansk.¹²² Den pågældende dansklæsende landarbejders avis udgjorde således ikke nogen umiddelbar fare for de øvrige.

Det er i det hele taget kendetegnende, at *mængden* indgik som en faktor, når det skulle afgøres, om der skulle udstedes forbud eller ej. Det var de lokale myndigheders opgave at følge med i, om de udenlandske blades oplag steg. Der forelå i hvert fald fra foråret 1934 tilsyneladende en forholdsordre om kun at skride ind lokalt, hvis eller når et udenlandsk dagblad oplevede en *påfaldende stærk stigning* i udbredelsen. Men man var dog villig til at acceptere nogen udbredelse. I april 1935 kan politiet i Eutin således meddele, at der i Eutin by i årets første kvartal dagligt blev uddelt forskellige danske aviser, bl.a. 30 eksemplarer af *Berlingske Tidende* og 30 eksemplarer af *Modersmaalet* [*Dannevirke*, forf.], og at dette antal holdt sig stabilt.¹²³

Eutin var indtil 1937 en Oldenburgsk enklave i Slesvig-Holsten og lå således noget i periferien. Men der foreligger også en enkelt opgørelse over antallet af udenlandske aviser for provinsens Slesvig-Holstens vedkommende, og den er særligt interessant i denne forbindelse, fordi *Flensborg Avis* her nævnes i sammenhæng med de rigsdanske aviser. Det lader formode, at man anlagde tilnærmelsesvis samme kriterier over for *Flensborg Avis* som over for de rigsdanske aviser, når det gjaldt om at vurdere, hvilken skade de gjorde indadtil – og om, hvorvidt de burde forbydes. *Staatspolizeistelle Altona* sendte i januar 1935 til *Geheimes Staatspolizeiamt* – altså Gestapo – i Berlin en oversigt over oplagstal og udvikling for udenlandske aviser i Slesvig-Holsten pr. 14. januar 1935. Det fremgik heraf, at der i *Staatspolizeistelle Altonas* område kun udgik 62 eksemplarer af *Berlingske Tidende*, 78 eksemplarer af *Politiken* og 29 eksemplarer af *Dagens Nyheder/Nationaltidende*. Syd for grænsen blev der desuden kun udbredt maksimalt ca. 1.500 eksemplarer af *Flensborg Avis*, hedder det. Der var ikke konstateret nogen organiseret distribution af de rigsdanske aviser og man vurderede, at det "ikke var nødvendigt at skride ind".¹²⁴ I de ganske få og fragmentariske indberetninger, der er bevaret fra Flensborgs politichef Hans "Gestapo"-Hermannsens stemningsindberetninger fra Flensborg før 1936, optræder der skarpt fordømmende vurderinger af *Hejmdal* – hvorimod *Flensborg Avis* yderst sjældent nævnes. Den har tilsyneladende ikke givet anledning til anstød.¹²⁵

Den danske presses behandling af tyske forhold afstedkom mange kommentarer i diverse politiindberetninger. I årene mellem 1935 og 1938 skrev Gestapos *Grenzpolizeikommissariat Flensburg* hver måned om *Die Lage nördlich und südlich der Grenze*.¹²⁶ Troligt sad lederen af Gestapo i Flensborg, Hans Hermannsen, eller hans medarbejder Dr. Geschke, måned efter måned og skrev indberetninger, hvori berettedes om de danske hovedstadsblades sensationsmeddelelser fra Tyskland, f.eks. i august 1935:

"Den danske presse har ... igen udbredt forskellige sensationsnyheder om Tyskland. Det drejer sig om beretninger om angivelige jødeforfølgelser i Tyskland og om tildragelserne i forbindelse med katolicismen. I flere tilfælde måtte jeg beslaglægge og inddrage de københavnske aviser *Politiken*, *Berlingske Tidende* og *Dagens Nyheder*. Disse avisers sensationsnyheder overtages af de fleste provinsaviser, således at hele Danmark får en fordrejet opfattelse af de virkelige forhold i Tyskland. Dertil kommer, at den danske socialdemokratiske og kommunistiske presse permanent rakker ned på Tyskland på en gemen og hadefuld måde."

Hermannsen nævnte dog også, at statsminister Stauning i en tale havde forsøgt at dæmpe pressen ned.¹²⁷ Måned efter måned indberettedes og kommenteredes den danske presses formentlige udskejelser. Det har ikke været uden virkning på de bestemmende myndigheder.

Mindretallets indre liv fulgtes også opmærksomt – ikke sjældent med *Flensborg Avis* som kilde. Men – hvad der er meget bemærkelsesværdigt – *Flensborg Avis* selv eller dens nyhedsformidling var forholdsvis sjældent genstand for kritiske kommentarer. I september 1935 var der i forbindelse

med Paludan-Müller-affæren (se s. 428) en kommentar, der tvært imod tog *Flensborg Avis* i forsvar: *Flensborg Avis* havde i den seneste tid været genstand for gentagne angreb fra dansk, navnlig socialdemokratisk, side. "Hovedårsagen er formentlig, at *Flensborg Avis* gentagne gange har kritiseret den hetzende og forløjede skrivemåde, hvorpå visse danske aviser skriver om Tyskland". Der var endog fremkommet opfordringer til at boykotte avisen i socialdemokratiske aviser, skrev Geschke.¹²⁸ I december 1935 hedder det bl.a. – efter nye kommentarer om dansk presses hetz mod Tyskland: "... *Flensborg Avis* har i december påny taget stilling imod den måde, hvorpå den danske presse beretter om Tyskland. Bladet fremhæver, at det meget vel er muligt at bringe saglige meningsudvekslinger om ting, som er væsensfremmed for dansk livsopfattelse, uden at man derved træder det sædvanlige udenrigspolitiske hensyn, som man må vise et andet lands regering og førende personligheder, for nær".¹²⁹ I januar 1936 konstaterede Gestapo igen, at den danske presse har bragt "sensationsmeddelelser" om Tyskland, men "udprægede *Greuelnachrichten* bliver dog kun bragt af de kommunistiske og socialdemokratiske aviser og i enkelte udpræget tysk fjendtlige blade, såsom *Hejmdal* i Aabenraa". Sensationsmeddelelserne i dansk presse havde igen ført til, at *Flensborg Avis* "på utvetydig måde" havde taget stilling herimod. Også enkelte rigsdanske blade havde dog taget til orde imod det ondsindede sensationsmageri, konstaterede Gestapo.¹³⁰ Det udtaltes ikke direkte, men i sagsfremstillingsforløbet kan det tolkes, at Gestapo ikke vil afvise, at det måske var *Flensborg Avis'* stadige irettesættelser af den danske presse, der begyndte at bære frugt.

Der er en lakune i Gestapos indberetninger fra marts 1936 til juli 1937. Den meget væsentlige Alnor-affære (se kap. 11) er altså ikke omfattet. Men selv med dette forbehold kan det konstateres, at Gestapo i Flensborg i hvert fald på intet tidspunkt mellem juni 1935 og februar 1936 kritiserede *Flensborg Avis*. Tvært imod hændte det, at avisens nyhedsformidling fra Tyskland blev fremhævet på positiv måde. I december 1935 havde SS-organisationens blad *Das schwarze Korps* bragt en artikel om Danmark. Denne artikel blev kort refereret og betegnet som sympatisk, noterede Gestapo i december 1935 i sin indberetning.¹³¹ I januar 1936 hedder det bl.a. "Det danske mindretalsblad *Flensborg Avis* bragte i sit nr. 22 for den 26. januar 1936 et udtog af *Völkischer Beobachters* artikel om Gestapo. Gengivelsen var upåklagelig".¹³²

Gestapo i Flensborg beklagede i december 1935, at Tønning skole havde været udsat for rudeknusninger, fordi det gav danskerne agitationsstof. "Overhovedet kan det atter og atter fastslås, at alle forekomster i Tyskland, selv hvis det drejer sig om enkeltpersoners fejlgreb, altid [i pressen] betegnes som 'nazi-metoder'.¹³³ Og i januar 1936 hed det i en indberetning: "I den danske presse er offentliggjort yderligere beretninger om overgreb mod det danske mindretal i Tønning. Beretningerne bliver overtaget af næsten alle rigsdanske aviser og som regel benyttet til angreb på Tyskland".¹³⁴ Gestapo kommenterede ikke sagen, men det lå mellem linjerne, at man hellere ville imødegå den slags ved at *undgå over-*

grebene end ved at irettesætte eller censurere *Flensborg Avis*. Helt indtil slutningen af 1937 var Gestapo-indberetningerne præget af velvilje over for *Flensborg Avis* – men herefter skiftede holdningen ganske vist også.

Indadtil gjorde *Flensborg Avis* således på grund af det danske sprog og det ringe oplag kun ringe skade. Den kunne endog også indadtil lejlighedsvis være nyttig: Den opfattelse af omverdenen, Propagandaministeriet ønskede, at den tyske befolkning skulle have, var tvetydigt:

På den ene side skulle Tyskland fremstilles som omgivet af fjender, der ikke havde godt i sinde og som smædede det nye Tyskland, hvor de kunne slippe afsted med det. Det var ifølge Propagandaministeriet navnlig jøder og "emigranter", d.v.s. flygtninge, der havde forladt Tyskland, der således spredte deres gift i den udenlandske presse. Der var i den tyske presse daglige smagsprøver fra udenlandske avisers *Greuel-Propaganda* med harmdirrende afvisninger af disse "fantastiske løgne". Men regimet ville helst samtidig bringe en afvisning af "løgnene" fra også udenlandske aviser, fordi dette styrkede befolkningens tiltro til regimets propaganda: At det var "undergravende jødiske kræfter", der var på spil, og ikke befolkningerne i de omkringliggende lande.

På den anden side var befolkningen i udlandet ifølge Propagandaministeriet nemlig fuld af beundring for de fantastiske resultater, nationalsocialismen opnåede i Tyskland. Også her var der behov for udenlandske aviser at citere fra. Både i først- og sidstnævnte tilfælde kunne *Flensborg Avis* ganske bekvemt komme ind og agere "en dansk avis".

Indadtil havde Propagandaministeriet altså brug for beundrende artikler i den udenlandske presse, som de kunne lade tyske aviser citere vidt og bredt fra. I december 1933 noterede Laurits Bolt-Jørgensen i Udenrigsministeriet, at den tyske presse var "indstillet på at opnotere enhver venlighed, der kommer til orde i danske blade". Det gjaldt alt fra boganmeldelser til privatpersoners positive indtryk fra rejser i Tyskland m.m.¹³⁵ Kronika interviewede til *Dagens Nyheder/Nationaltidende* i marts 1933 den nye nationalsocialistiske politipræsident i Berlin. Interviewet blev nærmest slugt råt af den nazistiske presse, f.eks. af *Schleswiger Nachrichten*, der den 6. marts 1933 gengav hele interviewet. Konsul Lauritz Larsen fremhævede sådanne artiklers "særdeles gavnlige betydning" for grænseområdet og for tysk presses – og dermed den tyske befolknings – indstilling overfor Danmark. Blev der bragt noget *positivt* om Tyskland i dansk presse, gengav tysk presse det øjeblikkeligt, og Larsen anså det "for hævet over al tvivl, at de jævne læsere derved uvilkårligt påvirkes i gunstig retning". Kunne der bringes interviews med og udtalelser af førende nazistiske personer, hvori Danmark omtaltes med sympati, kunne det desuden være af betydning "inden nazismens øverste ledelse endnu rigtig har lagt sin kurs fast i grænsekampen". De menige nazister lyttede nemlig langt mere til deres egne førere, end til nok så venligtsindede ledende artikler i danske blade, og Lauritz Larsen foreslog i denne forbindelse et interview med Gøring, der jo som bekendt havde skandinaviske forbindelser.

Udenrigsministeret noterede sig omhyggeligt de gange, *Flensborg Avis* (og andre danske aviser) fik positiv omtale i tyske aviser. Det blev med rette opfattet som en indikator for Tysklands opfattelse af Danmark, hvordan landet og dets presse blev omtalt i den tyske presse. Med tilfredshed blev det således i december 1933 konstateret i Udenrigsministeriet, at det var blevet sjældnere, at tyske blade beskæftigede sig med "forekommende meningstilkendegivelser" i dansk presse om det nationalsocialistiske Tyskland – "hvis man ser bort fra *Socialdemokratens* artikler".¹³⁶

Det er i dette lys, man skal se de positive udtalelser, *Flensborg Avis* var genstand for fra både officiel tysk og dansk side i sommeren 1933: *Flensborg Avis* var "det frieste blad i Det 3. Rige", udtalte "førende nazister" i august 1933 over for Jacob Kronika: "Dét blad kan sige mere end noget andet blad, der udkommer på tysk grund! I samme åndedræt yder man *Flensborg Avis'* holdning anerkendelse; ikke nazistisk, men klart forstående". Det kunne Kronika glædestrålende meddele Ernst Christiansen den 18. august 1933. "Også inde i gesandtskabet vurderes *Flensborg Avis* højt. 'Bladet er en betydningsfuld aktivpost, således som Tyskland forholder sig overfor det', sagde presse-attachéen forleden. 'Det må under alle omstændigheder bevares'" [fremhævet af forf.]. I det danske gesandtskab var man altså også tilbøjelig til at betragte *Flensborg Avis* som nyttig for det dansk-tyske forhold. Det er desuden værd at notere sig, at Jacob Kronika tillagde *Flensborg Avis* en anden og vigtigere betydning i den danske offentlighed og i det dansk-tyske forhold, end *Dagens Nyheder/Nationaltidende*: Arbejdet for *Dagens Nyheder* var nemlig "ikke lutter fornøjelse. Deres interesser er jo ikke de samme som vore. Sensationen først! Kedeligt! Men jeg betragter dét arbejde som udført for *Flensborg Avis* – det er jo en forudsætning for, at jeg overhovedet kan være her".¹³⁷ Ernst Christiansen kvitterede den 22. august 1933: "Midt i al travlhed har jeg selv haft den fornemmelse og også nævnt det her, at vi må skønne på, at vi har en mærkelig undtagelsesstilling – vor danskhed og bladet –, som der må komme noget godt ud af, blot vi kan bevare den som nu".¹³⁸

Dette kunne kun ske, så længe avisen fortsat var nyttig – så længe den gavn, den gjorde udadtil, var større, end den skade, den gjorde indadtil – og så længe Tyskland ikke var villig til at betale prisen i form af at forværret udenrigspolitisk forhold til Danmark ved en lukning af avisen.

Andre aviser, der nød lidt friere forhold, såsom *Deutsche Allgemeine Zeitung* og *Frankfurter Zeitung*, var ikke stillet meget anderledes. Goebbels var ganske kynisk i så henseende. I 1934 lod han både redaktør Kircher på *Frankfurter Zeitung* og redaktør Silex på *Deutsche Allgemeine Zeitung* forstå, at så længe regimet fandt bladene *nyttige*, så længe kunne de få lov til at bestå – men ikke en dag længere.¹³⁹ *Frankfurter Zeitung* gik som nævnt ind i 1943, men *Deutsche Allgemeine Zeitung* udkom til den bitre ende.

På *Flensborg Avis* var man nok klar over vigtigheden af at gøre sig nyttig og pege på sine fortjenester. Den 23. august 1935 sendte Kronika således sin kronik om *Arbejderen i Det tredje Rige* til Goebbels' avis *Der Angriff*, der også var organ for *Deutsche Arbeitsfront* og som derfor måtte have interesse for artiklen. Den havde været trykt i både *Flensborg Avis* og *Da-*

gens *Nyheder*, meddelte Kronika.¹⁴⁰ Til andre tider var det de tyske myndigheder, der rekvirerede Kronikas artikler. Således i forlængelse af partidagene i Nürnberg i september 1936, da *Auslandspressestelle der NSDAP* i oktober 1936 bad om – “til arkivbrug” – at få tilsendt udklip af, hvad Kronika havde publiceret fra partidagene – som *Auslandspressestelle* jo gav ham et pressekort til. Det ville med andre ord se, hvad de havde fået for deres imødekommenhed. Kronika svarede den 26. oktober 1936, at “Nürnberg også denne gang var en storslået oplevelse” og sendte en bunke klip – bl.a. fra *Aalborg Amtstidende*, der i Kronikas udlægning var “die grösste Bauernzeitung in Nordjütland”. I et tilsvarende brev fra den 27. september 1938 meddelte Kronika, at hans reportager og artikler havde været trykt i *Nationaltidende*, *Göteborg Morgonposten* og *Flensborg Avis*, og at han havde bedt alle tre blade sende de relevante klip til *Auslandspressestelle*. For egen regning tilføjede han, at det forhåbentlig ville lykkedes de udenlandske blade at passere censuren. “Det er desværre ofte meget vanskeligt, selv for en så positivt indstillet avis som *Nationaltidende*, fra hvilket blad mine beretninger fra Nürnberg er blevet citeret i den tyske presse”.¹⁴¹

Selvom tvivlen ind i mellem nagede, troede Ernst Christiansen og Jacob Kronika meget længe på, at Hitler havde fredelige hensigter. Og de betragtede det under alle omstændigheder som en væsentlig opgave at medvirke til udenrigspolitisk afspænding mellem Danmark og Tyskland. Men “skal der udrettes noget til forbedring af forholdet mellem de to naboer, så har kun et frit blads ord vægt”, skrev Ernst Christiansen i en leder den 16. marts 1934. Han hævdede vedblivende, at *Flensborg Avis* “trods den begrænsning, der giver sig af sig selv”, gav “et fuldt så pålideligt billede som en meget stor del af pressen uden for Tyskland”.¹⁴² Ernst Christiansen mente, at det først og fremmest var *Hitler-Tysklands fredsvilje og vilje til at bevare et godt forhold til Norden*, der var årsagen til, at *Flensborg Avis* fortsat eksisterede – og kunne skrive nogenlunde uantastet, så længe den da holdt sig fra tyske indenrigspolitiske emner. Betragtningen er kun delvis rigtig, for den hvilede på den falske forudsætning, at regimet *også i fremtiden* agtede at holde fred med sine naboer. Det gjorde det ikke. Men propagandamæssigt var det en stor fordel for Tyskland, at *Flensborg Avis* meget længe selv troede på, hvad den skrev.

Da tvivlen med tiden blev til en snigende vished om, at Hitlers hensigter aldeles ikke var fredelige, var det for sent at forandre indstilling. Heri lignede *Flensborg Avis'* dilemma de øvrige ikke-nazistiske tyske blade: Den tyske borgerlige presses grundproblem var, at man – med historikerne Norbert Frei og Johannes Schmitz' ord – ville “weitermachen ohne mitzumachen”, hvilket imidlertid ikke lod sig gøre i praksis: Et dagblad, der ikke fulgte partiparolerne i ét og alt, men som heller ikke var i egentlig opposition, medvirkede *i praksis* til at gøre regimet og partiet *salon-fähigt* overfor ikke-nazister og overfor udlandet. Det var akkurat dette dilemma, der plagede Kronika, da regimets sande karakter gik op for ham. Enhver redaktør eller journalist, der arbejdede på en avis, som

udkom indenfor Tysklands grænser, tjente nemlig regimet i ét eller andet omfang. Ellers kunne han slet ikke være journalist. Denne kendsgerning er en vigtig forudsætning for at forstå *Flensburg Avis'* særstilling i Det tredje Rige. Det var et dilemma, som alle skrivende modstandere af regimet stod overfor. Den principfaste løsning var at pakke skrivemaskinen væk og vente på bedre tider. På denne måde tjente man ganske vist ikke regimet, men man bidrog heller ikke til modarbejdelsen af det. For *Flensburg Avis'* vedkommende kom den omstændighed til, at uden avisen til at tale det danske mindretals sag og sørge for offentlighed om overgreb og undertrykkelse, så ville de lokale modstandere få frit spil. I den sidste ende kunne en redaktionel linje, der førte til at avisen blev lukket, medføre en svækkelse af det danske forsvar af grænsen – og måske akkurat slå det afgørende hul i brechen, der medførte en grænserevision mod nord. I et større perspektiv tillod det ansvar, som *Flensburg Avis* i egen selvopfattelse havde for både grænsen og det dansk-tyske forhold i det hele taget, ikke, at avisen begik fejltrin, der ville blive betalt dyrt af hele det danske folk.

For alle ikke-nazistiske journalister i Tyskland var det en banal, grundlæggende kendsgerning, at man jo skulle leve af ét eller andet. Det var nødvendigt at spise. Dette almenmenneskelige dilemma, som ikke blot ikke-nazistiske tyskere, men efter krigsudbruddet også befolkninger og regimer alle i de besatte lande blev stillet overfor, var vanskeligt overvindeligt, for det var nu engang kun et fåtal beskåret at udvise ligefrem heroisme i bekæmpelsen af uretten. Ulempen ved en sådan åben bekæmpelse af regimet var jo også, at den kunne forventes at blive af meget kort varighed.¹⁴³ F.eks. Jacob Kronika tumlede – da regimets sande natur var gået op for han – med problemet: At den, der ikke åbent bekæmpede det, der er erkendt som det onde, gør sig til medskyldig. Spørgsmålet var, om det var muligt, *både* at tjene regimet og bekæmpe det? Var det tilstrækkeligt at retfærdiggøre sit fortsatte virke med, at så længe man *selv* skrev i sin *egen* avis, så blev det læsende publikum i det mindste ikke overladt til nazistiske journalisters skriverier i partibladerne?

De tyske oppositionelle journalister, der fortsatte indenfor pressen – og til denne kategori må man henregne *Flensburg Avis'* medarbejdere – tilpassede sig for størstepartens vedkommende forholdene med en vis grad af resignation eller fatalisme.¹⁴⁴ Eller som Jacob Kronika udtrykte det i et brev til Ernst Christiansen i marts 1939: "Man lærer at tænke og tie!"¹⁴⁵

Det danske mindretals presse fik efter den første indledende usikkerhed efter den nationalsocialistiske magtovertagelse i 1933 stort set lov til at passe sig selv i årene 1934-1936. Det var som om, nationalsocialisterne havde rigeligt at se til med opbygningen af Det tredje Rige og med at gøre op med de sidste rester af opposition. Men selvom *Flensburg Avis* var "det frieste blad i Det tredje Rige", slap den dog ikke ganske uden advarsler. Det er dog kendetegnende, at de blev tildelt fra lokalt hold. Det er dog også påfaldende, at de i alle tilfælde drejede sig om *tyske indenrigsforhold* og ikke havde nogen forbindelse til grænsekampen.

8.5. Advarsler og påtaler 1934-1936

De første påtaler kom i januar 1934. Det drejede sig om nogle korrespondancer fra Jacob Kronika om h.h.v. monarkisternes fremfærd i anledning af kejser Wilhelm II's 75-års fødselsdag og om kirkekampen. Den 27. januar 1934 indeholdt *Flensburg Avis* en artikel om den landflygtige kejser, der opholdt sig i Doorn i Holland. Den gengav en fødselsdagsartikel fra den Hugenbergiske *Berliner Nachtausgabe*, i hvilken eks-kejseren blev lovprist som monarken, hvis eneste mål var afværgelse af krig og alle tyskeres udsoning. Første Verdenskrigs udbrud skyldtes en sammensværgelse af "verdens onde magter". Kejseren var en mand, der var kaldet til at gøre en hel verden lykkelig, og ingen ledsagede efter forfatterens mening Hitlers værk med varmere følelser end netop Wilhelm II. Artiklens forfatter, generaloberst von Einem, var tidligere preussisk krigsminister, og Kronika sluttede sin gengivelse med følgende konstatering: "Den 27. januar 1934 præsenterer den gamle tyske hær i ånden gevær for sin øverste krigsherre".

I en artikel i *Flensburg Avis* dagen efter, den 28. januar 1934, kommenterede Kronika den spænding, der var blevet fremkaldt af, at "de monarkistiske kredse er større og stærkere, end man i almindelighed ville have været tilbøjelig til at antage". Dette havde fået SA til at se meget skævt til krigsveteranorganisationen *Stahlhelm*, og SA agtede nu helt at opsluge denne organisation. Flere steder i Berlin var det kommet til episoder, når det gamle sort-rød-hvide flag var blevet hejst. Kronika kunne berette om yderligere uroligheder og om "kejserfester", som officersforeningerne havde foranstaltet og som havde givet anledning til uro og moddemonstrationer. Hvor de gamle, borgerlige tyske aviser indeholdt lange fødselsdagsartikler, så tav den nationalsocialistiske presse eller gik skarpt til angreb på monarkisterne. Det var et spørgsmål, om ikke reaktionen var blevet behandlet med for stor mildhed, efter at marxismen var blevet tilintetgjort, mente således landbrugsminister Walther Darrés avis *Der Deutsche*, og det blev erklæret, at blot ét ord fra Hitlers side var tilstrækkeligt til at "fejle de monarkistiske rumlerier til side". Det ord faldt blot fem dage senere, da samtlige monarkistiske foreninger og forbund blev forbudt.

Den 28. januar 1934 indeholdt *Flensburg Avis* endvidere en korrespondance om den tyske kirkekamp. Rigsbiskop Ludwig Müller forventedes at ville indlede en skarpere kurs imod den "stadig voksende opposition" inden for den evangeliske kirke. Enhver kritik og modstand fra præsternes side ville blive "holdt nede eller straffet med vidtgående konsekvenser", men oppositionen inden for præsternes nødforbund (*Pfarrernotbund*) var dog ifølge Kronika fortrøstningsfuld og forventede ikke, at rigsbiskoppen ville kunne vinde den endelige sejr. *Pfarrernotbund* var blevet stiftet af pastor Martin Niemöller i september 1933 som reaktion på regimets indtrængen i kirken og blev udgangspunktet for den "bekendende kirke", som den stærkt troende Kronika i 1934 knyttede sig til.

Nordfriseren Johannes Oldsen (1894-1958) havde oprindeligt været redaktør af *Der Schleswiger*. Efter sammenlægningen i 1925 blev han avisens korrespondent fra Nordfrisland. Det nationalsocialistiske regime anerkendte ikke friserne som nationalt mindretal, og i august 1935 truede Propagandaministeriet med at skride ind med de "der-til egnede midler", hvis *Der Schleswiger* fortsatte med at modarbejde friseres tyskhed. Anledningen var en artikel, i hvilken Oldsen havde betegnet tyskerne som "modstanderen". Foto ca. 1928. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

Ernst Christiansen manede til forsigtighed: "Med hensyn til de kirkelige brydninger og andre ting må du endelig være meget varsom," skrev han til Kronika den 31. januar 1934. "Jeg har været tvivlende et par gange, men ment at kunne gå ud fra, at du havde den nærmeste føling med det tyske styre og vidste, hvad vi kunne tillade os. Ernst Schröder passer på os".¹⁴⁶ Det var med god grund, at Ernst Christiansen var betænkelig: Fælles for disse artikler var, at de omhandlede *tilsyneladende stærke oppositionelle kræfter* inden for monarkister og kirke imod det nationalsocialistiske regime. Der blev med andre ord *sået tvivl om styrken af det nationalsocialistiske folkefællesskab*. Dette var formentlig også baggrunden for, at de nævnte artikler afstedkom advarsler.

Den 26. februar 1934 blev Tage Jessen kaldt op til overborgmester Sievers, der meddelte ham, at han "fra højere sted" var blevet anmodet om at udtale over for *Flensborg Avis*, at man havde "mærket sig disse artikler, som man fandt helst burde være undgåede". Tage Jessen svarede, at han ikke fandt, at artiklerne indeholdt andet, end hvad der måtte anses for tilladeligt. Hitler og flere andre nazistiske førere havde jo selv på omtrent samme tidspunkt stærkt angrebet de monarkistiske rørelser i Tyskland. M.h.t. artiklen om rigsbiskop Müller, så havde *Flensborg Avis* straks da-

gen efter på grundlag af offentliggørelser i den tyske presse bragt en berigtigende meddelelse.

Overborgmester Sievers svarede hertil, at det ikke så meget var spørgsmålet om, hvorvidt meddelelserne var *rigtige* eller ej, som han måtte påtale, men derimod "*bladets ukontrollerede offentliggørelser i det hele taget angående indre tyske forhold*" [fremhævet af forf.].

Tage Jessen spurgte, om ordren til at irettesætte avisen var kommet fra Berlin, men Sievers kunne meddele, at han havde fået den fra overpræsidentiet i Kiel – altså fra Gauleiter Lohse. Til slut spurgte Tage Jessen, hvorfor Sievers havde kaldt ham og ikke bladets chefredaktør Ernst Christiansen til sig, hvortil Sievers svarede: "Er De da ikke chefredaktøren?"

Dette var, mente konsul Lauritz Larsen, da han hørte om optrinnet, "karakteristisk for overborgmesterens manglende kendskab til de danske mindretalsforhold".¹⁴⁷ Men hvis overborgmester Sievers' sidste bemærkning skal stå til troende, så må problemet *Flensburg Avis* i hvert fald fra Sievers' tiltræden i september 1933 og indtil januar 1934 have spillet en såre beskedne rolle på det flensborgske borgmesterkontor.

Lauritz Larsen mente i øvrigt, at sagen var et "vidnesbyrd om de vanskeligheder, *Flensburg Avis* har at kæmpe med for under den i Tyskland stærkt begrænsede ytrings-'frihed' at gøre egne opfattelser gældende".¹⁴⁸ Konsul Larsen lod sjældent en lejlighed gå fra sig for at tale *Flensburg Avis'* sag over for det danske udenrigsministerium. Den næste sag, der kom i sommeren 1934, blev da også troligt indberettet af konsul Larsen "som vidnesbyrd om den herværende danske presses vanskelige stilling".¹⁴⁹

Flensburg Avis' gengivelser af de monarkistiske rygter har efter alt at dømme givet anledning til forskellige overvejelser på Gauleiter- og overpræsident-niveau. Da den næste anledning kom i juni 1934, blev der i hvert fald henvist til drøftelser fra marts 1934.¹⁵⁰ Det var Gestapo i Flensburg, der den 12. juni 1934 skrev til *Reichspropagandaamt* i Kiel og meddelte, at *Flensburg Avis* for samme dag havde indeholdt meddelelser, der stred imod Propagandaministeriets anvisninger (som *Flensburg Avis* ikke fik). Selvom *Flensburg Avis* kun blev læst af en meget lille del af den flensborgske befolkning, så gav avisen alligevel anledning til *rygtedannelser*, anførte *Stapostelle Flensburg*.¹⁵¹ Det drejede sig formentlig om en artikel af Kronika om Tysklands mangel på deviser – altså fremmed valuta.

Overpræsident Lohse anbefalede, at man søgte at påvirke redaktøren ved personlig samtale, "ligesom i marts", så *Flensburg Avis* "herefter afstår fra at publicere den slags". *Reichspropagandaamt* begrundede den 13. juni 1934 denne fremgangsmåde: *Flensburg Avis* læstes kun af en ganske lille del af Flensborgs befolkning. Erfaringen viste, at enhver officiel indskriden over for mindretallets presse blot førte til en skærpelse af grænsekampen, og det var derfor bedre ikke at skride til en formel irettesættelse, som *Flensburg Avis* og fremfor alt andre danske aviser ville vide at udnytte ["ausschlachten"]. Det var bedre at gribe til uofficielle forholdsregler, således som overpræsident Lohse foreslog.¹⁵²

Som sagt, så gjort: Den 11. juli 1934 blev Ernst Christiansen kaldt til overborgmesterens kontor. Sievers måtte altså i mellemtiden have fået

bedre oplysning om avisens redaktionelle hieraki. På kontoret blev Ernst Christiansen tilstillet en fra overpræsident Hinrich Lohse i Kiel udstedt advarsel i anledning af den nævnte artikel.¹⁵³

Ernst Christiansen tog advarslen til efterretning¹⁵⁴ – og gik så hjem og forfattede en længere skrivelse til overpræsident Lohse. Det skulle blive en skrivelse af ikke ringe betydning.

Ernst Christiansen redegjorde i sin skrivelse den 12. juli 1934 for *Flensborg Avis'* rolle, således som han opfattede den: Avisen var i udgangspunktet til det yderste bestræbt på at indtage en udadledig indstilling. Berliner-medarbejderen Kronika, der havde givet anledning til advarslen, understøttede avisen i dette, og det var gentagne gange, så sent som i de seneste dage, over for ham af regeringsmyndigheder blevet bekræftet, at man alt i alt ["im ganzen"] havde grund til at anerkende hans loyale linje.

Kronika havde netop i sine meddelelser efter den 30. juni 1934 [det såkaldte *Röhm-Putsch*, i hvilket Hitler likviderede SA som politisk faktor, forf.] betonet, at Førerens stilling var overordentligt stærk, og denne konstatering, som også var blevet offentliggjort i en københavnsk avis [*Dagens Nyheder*, forf.], var blevet meddelt i *Deutsches Nachrichten-Büros* udtog af de udenlandske presserøster. Her er forresten et af eksemplerne på, hvordan positive nyheder eller udsagn i udenlandske aviser om Tyskland, dets Fører eller nationalsocialismen blev citeret vidt og bredt i tysk presse til indvortes propagandabrug.

"Vor avis" fortsatte Ernst Christiansen, "som i flere år har arbejdet under løsenet: Folkelig selvhævdelse og mellemfolkelig forståelse; 'front og bro', har efter omvæltningen i Tyskland gentagne gange trådt op imod sensationelle meddelelser i nordiske aviser og er under klar opretholdelse af vor folkelige ["volkklichen", NB: ikke "völkische", forf.] linje trådt i skranken for saglig bedømmelse ["Würdigung"] og kulturel tilnærmelse mellem de to nabofolk. Flere gange er vor avis på trods af dens nationale karakter blevet mistænkeliggjort i danske kredse p.g.a. dens holdning til det nye Tyskland, men har tilbagevist indvendingerne, idet den har hævdet, at den ud fra sin inderste overbevisning handlede i overenstemmelse med begge folks interesser".

Ernst Christiansen benyttede altså her de danske presseangreb på *Flensborg Avis* til forsvar for avisens interesser over for tyske myndigheder. Men forsvaret gik begge veje: "*Avisen kan imidlertid over for danske kredse kun opretholde troen på dens uafhængighed, som er en forudsætning for at den bliver hørt, hvis den ikke hindres ud over den allerede givne tilbageholdenhed og forsigtighed, således at ingen dansk læser kan være i tvivl om, at avisen repræsenterer sin egen holdning*" [fremhævet af forf.].

Ernst Christiansen sluttede sit brev med håbet om, at overborgmesteren ville finde hans udredninger berettigede, og at han ville konstatere, at fraværet af advarsler i de seneste halvandet år var et bevis for, at der kunne næres tillid til avisens vilje til loyalitet. Han forsikrede i hvert fald om, at den netop tilstillede påtale ville medføre, at man ville skærpe den hidtil udøvede forsigtighed i den ønskede retning.¹⁵⁵

Fra overpræsidenten og Gauleiteren blev der svaret den 20. juli 1934

“med særlig tak” og der blev udtrykt tilslutning og tilfredshed [“Befrielse”] over de retningslinjer, Ernst Christiansen havde tilkendegivet for sin avis. I marginen på ansøgningen har overpræsident Lohse anført, at han slet ikke har haft til hensigt ikke at anerkende *Flensburg Avis*’ “særlige publicistiske stilling” [fremhævet af forf.].¹⁵⁶

Det tydede på, at *Flensburg Avis* kunne få lov til at fortsætte sin virksomhed som hidtil, fordi man også i det slesvig-holstenske overpræsidium anså *Flensburg Avis* for at være *nyttig*, og fordi en indskriden over for avisen ville vække røre i grænselandet.

Det tysksprogede bilag *Der Schleswiger* havde allerede i efteråret 1933 givet anledning til en lokal skandale i Slesvig by. Ved det offentlige byrådsmøde i oktober 1933 var der blevet stillet forslag om at opkalde én af pladserne i byen efter Hans Bernsau, en af de mest kendte nazistiske forkæmpere i Slesvig, som kort før magtovertagelsen var blevet dræbt af en kommunist. I den anledning holdt byrådets formand en mindetale over den afdøde, og alle de tilstedeværende rejste sig – undtagen referenten for *Der Schleswiger*, lærer ved den danske privatskole i Slesvig Arne Pedersen. Dette fremkaldte så stærk forbitrelse, at den danske referent blev udvist af salen. *Der Schleswiger* rykkede straks ud med en beklagelse af de skete, idet man henviste til, at det var referenten ubekendt, at også journalisterne skulle rejse sig, idet dette ikke skete ved lignende lejligheder i Danmark. Arne Pedersen havde kun været i landsdelen i ganske få år og var endnu ubekendt med de lokale skikke. Han havde imidlertid nu fået pålæg om fremtidig at følge, hvad der var skik på stedet. Det er vel overflødigt at tilføje, at “affæren” havde givet anledning til ikke ringe omtale i den lokale nazistiske dagspresse.¹⁵⁷ Den viser, at man måtte være villig til at tilpasse sig de nye forhold.

Første gang der faldt en direkte skriftlig advarsel til *Der Schleswiger* var den 28. august 1935. Den faldt på baggrund af en artikel af Johannes Oldsen. To måneder tidligere, den 27. juli 1935, havde han i friser-rubriken *Fraschlönj* skrevet en artikel med overskriften “So arbeitet der Gegner”. Den handlede om organisation og opbygning af *NS-Kulturgemeinde*, der ifølge Oldsen var en trussel mod Nordfrislands oprindelige kultur.

Advarslen var underskrevet på højeste niveau af den stedfortrædende pressechef, ministerialråd Dr. Kurt Jahncke. Han var leder af *Abteilung deutsche Presse* i Propagandaministeriet og blev den 1. april 1936 afløst af Alfred-Ingemar Bernd, som vi siden skal stifte nærmere bekendtskab med. Det var ikke så meget artiklens *indhold*, der var faldet Jahncke for brystet, som betegnelsen “Gegner” [“modstander”] om den tyske befolkning og navnlig om *NS-Kulturgemeinde*. Denne betegnelse var *egnet til at vække uro* i befolkningen. Det stred derfor imod pressens fornemste opgave i en nationalsocialistisk stat, nemlig at sørge for beroligelse [“Befriedung”] i befolkningen og at vække gensidig forståelse. Jahncke tilføjede, at han i nogen tid havde fundet det “påfaldende”, at *Der Schleswiger* “på mere eller mindre fordækt måde” modarbejdede frisernes tyskhed i Sles-

vig-Holsten. Han advarede derfor redaktionen eftertrykkeligt og sluttede med følgende trussel: "Jeg vil vide at forhindre yderligere angreb med de dertil egnende midler".¹⁵⁸

Advarslen tog udgangspunkt i de tyske myndigheders grundlæggende opfattelse, at der slet ikke fandtes noget frisisk mindretal. Friserne var ifølge tysk opfattelse en rent tysk stamme. Det kunne altså umiddelbart se ud til, at det var Propagandaministeriets hensigt med advarslen at få *Der Schleswiger* til at indstille sin frisiske rubrik og i det hele taget frigøre sig fra de "nationale frisere", med hvem mindretallet havde samarbejdet siden begyndelsen af 1920'erne.

Ernst Christiansen skrev straks til Oldsen og satte ham ind i sagen: Skrivelsen så ud "som den sidste (og første) advarsel før et forbud". Det var altså tilsyneladende alvorligt, og "da bladet ikke kan udsætte sig for et sådant, må jeg henstille til Dem at være yderst varsom. En anden sag er, hvad der kan gøres over for advarslen". Oldsen lovede at komme til Flensborg for at tage en personlig drøftelse om sagen.¹⁵⁹

I mellemtiden havde Ernst Christiansen den 29. august 1935 mobiliseret Kronika. Det var "en kedelig historie", mente Ernst Christiansen. "Vi vil nødig have et forbud mod en betydelig del af vort sydslesvigske oplag for frisernes skyld, mens vi heller ikke har lyst til at svigte dem lige så lidt nu som før. I grunden opkastes jo i skrivelsen spørgsmålet, om et frisisk mindretals eksistens skal tillades eller ikke", mente Ernst Christiansen. Han var i tvivl om, hvordan sagen burde gribes an, og anmodede Kronika om at tale med Jahncke og "høre, hvad der stikker bagved. Der foreligger jo nok en denunciation. Manden kunne vist godt trænge til at få noget at vide om hele avisens forhold i Det tredje Rige. Men jeg vil overlade til dit eget skøn, om henvendelsen skal ske netop til Dr. Jahncke", sluttede Ernst Christiansen.¹⁶⁰

Propagandaministeriet agtede nu langt fra at sætte det frisiske mindretals eksistens på dagsordenen. Det viste sig, da Kronika rettede henvendelse til ministeriet for at få opklaret sagen. Her traf han ministerialråd Jahncke, der – erklærede han – personligt *ikke havde den mindste anelse om sagen* og altså blot havde forsynet advarslen med sin underskrift. Kronika tog nu kontakt til den embedsmand, der havde udfærdiget advarslen, som han kendte i forvejen og som var Kronikas virksomhed "meget venligsindet". Han indrømmede, at advarselsskrivelsen var foranlediget af "denuncierende breve fra *Nordmarken*". Men han ville ikke oplyse, hvem der stod bag. Der faldt i øvrigt på mødet anerkendende ord om både *Flensborg Avis* og Jacob Kronikas personlige virksomhed.

Skønt sagen således måtte betragtes som afgjort, så lod Kronika sin redaktion hjemme i Flensborg vide, at *Der Schleswiger* nøje måtte overveje hvert et ord.¹⁶¹

Både Ernst Christiansen og Johannes Oldsen var lettede over, at det ikke havde været hensigten at sætte friserne på dagsordenen. De mente i øvrigt begge, at det også måtte være en sag for forbundet af nationale mindretal og ikke for *Der Schleswiger*. Ernst Christiansen advarede dog om at rejse spørgsmålet, når det nu ikke var aktuelt. "Du er jo dygtig!"

roste han Kronika. "I grunden burde du jo have et gagetilskud fra anden side, som ekstraordinær befuldmægtiget minister".¹⁶² Til Oldsen skrev Ernst Christiansen den 5. september 1935, at sagen nu var at betragte som ude af verden. Jahncke havde taget Kronikas oplysninger til efterretning, havde udtrykt anerkendelse af avisens holdning i øvrigt, men forudsat, at ordene herefter omhyggeligt blev vejret og at i hvert fald betegnelsen "Gegner" ikke blev brugt. Dette var "efter omstændighederne den mest tilfredsstillende løsning", der kunne ventes.¹⁶³ Sagen førte til, at omtalen af de nationale frisere rent faktisk blev dæmpet ned – så meget, at Johs. Oldsen i september 1935 så sig foranlediget til at beklage sig til Ernst Christiansen over, at *Flensborg Avis* ikke "siden NSDAP's magtovertagelse" havde nævnt den frisiske folkegruppe med et ord. Ernst Christiansen svarede beroligende, at der ikke lå nogen tendens imod det frisiske arbejde fra hans side bag, men at *Flensborg Avis* havde så meget andet at slås med. "Når vi ikke har nævnt frisere oftere, så er forklaringen nærmest den, at vi regner med, at De selv varetager de frisiske interesser".¹⁶⁴

Advarslen til *Der Schleswiger* var dog mere end en enlig svale, og nye tiltag tydede på, at det rent faktisk var hensigten at sætte mindretallet på dagsordenen. I oktober 1935 modtog *Kulturwehr*, tidsskrift for de fem nationale mindretal i Tyskland, fra Propagandaministeriet den "første alvorlige advarsel" om at erindre sig sine af presseloven pålagte forpligtelser til at varetage tyske interesser. *Kulturwehr* havde skarpt angrebet forskellige nationalsocialistiske overgreb mod sorbere i Sachsen og Schlesien.¹⁶⁵ Det var et meget alvorligt skridt, hvis Propagandaministeriet nu havde tænkt sig at pålægge tidsskifter for de nationale mindretal i Tyskland at varetage ikke deres egne, men tyske interesser! Det vidnede om "den mangel på forståelse, mindretalsanliggender møder i hvert fald hos Propagandaministeriet", fandt den danske gesandt i Berlin, Herluf Zahle. *Kulturwehrs* redaktør, Jan Skala, skrev til Propagandaministeriet, idet han henviste til nationalsocialisternes påståede respekt for mindretallenes nationale ejendommeligheder og dermed hans egen pligt til i det givne tilfælde at forsvare denne ejendommelighed. Han forlangte derfor advarslen taget tilbage.¹⁶⁶ Det lykkedes dog ikke. Og Jan Skala selv blev uden nogen begrundelse slettet fra faglisten i marts 1936.¹⁶⁷

Midt i oktober 1935 førte en delegation fra det danske mindretal med Tage Jessen som talsmand i rigsindenrigsministeriet forhandlinger om danske unges fritagelse fra *Reichsarbeitsdienst* (RAD). Den halvårige arbejdstjeneste, der hidtil havde været frivillig, blev i juni 1935 ved lov gjort obligatorisk for alle unge i Tyskland. Hensigten med arbejdstjenesten var at opdrage ungdommen i nationalsocialistisk, tysk ånd – og forberede dem på værnepligten. Det danske mindretal forsøgte at opnå fritagelse med henvisning til, at det krænkede dets nationale rettigheder, men uden held. Under mødet blev også den danske presse diskuteret. Det var nemlig blevet forbudt at sende frieksemplarer af *Flensborg Avis* til de danske unge, der aftjente arbejdstjeneste. Forbudet var egentlig ikke rettet imod *Flensborg Avis* i sig selv; de unge måtte i det hele taget slet ikke modtage hverken danske bøger eller blade. *Oberregierungsrat* Tietjen, med hvem

man forhandlede, erklærede dog, at han ikke fandt nogen grund til at beklage sig over den danske mindretalspresse, og han havde heller ikke kendskab til den advarsel, *Der Schleswiger* netop havde fået for at bruge ordet "Gegner" om tyskerne. Tietjen meddelte, at de tjenestegørende kun måtte læse de "faglige lejrblade", men det var ikke muligt at få nærmere besked om disses karakter.¹⁶⁸ Forbudet lod formode, at man inden for RAD betragtede *Flensborg Avis* som i nogen grad farlig, eller i det mindste generende for dens formål. Arbejdstjenesten havde som nævnt til opgave at opdrage de unge i helt igennem tysk og nationalsocialistisk ånd. Det gik bedst, hvis de under tjenesten ikke blev udsat for nogen som helst anden påvirkning end den nationalsocialistiske. I lejrene fremelskedes et nationalt kammeratskab på tværs af sociale klasser, og det var meningen, at de unge skulle dele alt med hinanden. Dette kunne også omfatte læsestof – og selvom det formentlig kun var sprogligt særdeles godt begavede tyskere, der kunne stave sig igennem *Flensborg Avis*, så havde den jo i *Der Schleswiger* et umiddelbart tilgængeligt ikke-nazistisk tillæg. Og derfor måtte selv en nok så tam *Flensborg Avis* forbydes adgang til arbejdslejrene. Den var ikke tjenlig i den nationalsocialistiske folkeopdragelse.

Kronika henvendte sig efterfølgende til både *Auswärtiges Amt* og *Außenpolitisches Amt*, og begge steder beklagede man, at det ikke havde været muligt at undtage det danske mindretal fra arbejdstjenesten.¹⁶⁹ Selvom det var et gratis standpunkt at indtage, er der alligevel grund til at tro, at de nævnte myndigheder helst havde set en anden løsning på problemet. Som det var nu, kunne det ikke andet end belaste det dansk-tyske forhold. Endnu i marts 1936 blev forbudet mod at dansksindede arbejdstjenestegørende kunne modtage *Flensborg Avis* opretholdt.¹⁷⁰ Her gik altså tilsyneladende en grænse for regimets tolerance over for *Flensborg Avis*. Først i maj 1936 blev forbudet ophævet.¹⁷¹

Ernst Schröder undlod ikke at rådgive *Auswärtiges Amt* i denne sag. *Flensborg Avis* havde den 19. oktober 1935 i et stort opsat artikel klaget over *Et nej fra Berlin* angående fritagelse for de danske unge fra arbejdstjenesten. Ernst Schröder mente, at man tydeligt kunne se "på den måde, hvorpå *Flensborg Avis* kommenterer problemet og forhandlingerne i Berlin, at artiklen er beregnet på at skabe en bestemt stemning i Danmark, hvor de fleste af avisens læsere befinder sig". Det gjaldt "som i de foregående årtier" for *Flensborg Avis* om at "holde den dansksindede ungdom borte fra indflydelse, forstået som en *weltanschaulich* indflydelse". Særlige lejre eller overhovedet særordninger ville ifølge Ernst Schröder åbne alle døre for "det proselytemageri, som foregår blandt økonomisk svagtstillede syd for grænsen", og deri bestod mindretallets *egentlige* ønske. Det var altså rent og skært dække for Ejderdanske aspirationer. "Betegnende er den passus, i hvilken *Flensborg Avis* kort meddeler, at delegationen i grunden slet ikke skulle have været modtaget, men at der alligevel havde fundet en forhandling sted af en varighed på over en time. Betegnende er endvidere meddelelsen, der berører problemets kerne, om at en af de tyske herrer privat udtalte: 'De må da være en sølle nation, der er bange for, hvad der skal ske med dens ungdom, bare fordi den skal gennemgå

et kursus i en tysk arbejdstjenestelejr.' Dette er lige akkurat sagens kerne; thi mindretallet nærer rent faktisk, p.g.a. dets sammensætning og dets hang til at hverve proselytter, en ikke ubegrundet frygt for, at ungdommen næppe vil lade sig misbruge til den smålige oppositionspolitik over for Det tredje Rige".

Så kan det vist ikke udtrykkes meget mere perfidt! I øvrigt var efter Ernst Schrøders mening spørgsmålet om det ganske lille danske mindretal syd for grænsen grundlæggende ordnet med et sådant storsind, at der alene af den grund måtte ses bort fra særregler. Også dette vidste man ifølge Ernst Schrøder ganske nøje på dansk side, og det var derfor, at dansk presse "for at forstærke de tyske mindretalsproblemer" i den senere tid hele tiden havde inddraget det polske mindretal i Tyskland. "Artiklen i *Flensborg Avis* er som nævnt skrevet ud fra en beregning om, hvordan den vil virke i Danmark. Nu må det afventes, i hvilken form ekkot genlyder i Danmark og om muligt de sidste dage før folketingsvalget udnyttes til at tage stilling imod Det tredje Rige. *I givet fald måtte det, hvad jeg ved lejlighed har foreslået til overvejelse, på egnet måde lægges Flensborg Avis på sinde, at tage én gang trufne afgørelser til efterretning og undlade videre kritik*"¹⁷² [fremhævet af forf.].

Ernst Schrøders indflydelse på *Flensborg Avis'* stilling i Det tredje Rige var dog endnu beskeden. Først i løbet af de kommende år skulle han få afgørende indflydelse på den danske mindretalsavis' forhold. I de første par år efter 1933 befandt *Flensborg Avis'* farligste modstandere sig faktisk nord for grænsen.

9. BLADKONKURRENCE, TILSKUD OG PÅBUD.

FLENSBORG AVIS I DANSK INDENRIGSPOLITIK 1933-1936

9.1. "... det meste af vort fortræd har været dansk".

Bladkonkurrencen åbnes i Tønder – efterår 1933

Socialdemokraten J.P. Nielsen havde under valgkampen op til folketingsvalget i 1932 anket stærkt over, at *Flensborg Avis'* valgdækning, ikke mindst på Tønderegnet, havde været for Venstre-venlig – og truet avisen med økonomiske konsekvenser. Heller ikke de konservative havde været tilfredse med *Flensborg Avis*. Den formentlig uneutrale politiske linje havde ikke mindst været lokalredaktør i Tønder Tycho Filskovs ansvar. Ernst Christiansen foreholdt tilsyneladende sagen for Tycho Filskov, og Filskov forsøgte derefter at frigøre sig fra *Flensborg Avis* på den ene eller den anden måde.¹ Og Filskov var ikke alene. Fra Tønder kom der i forsommeren 1933 flere henvendelser til Ernst Christiansen med forslag om at udskille *Vestslesvigs Tidende* fra *Flensborg Avis*, mens aflæggeren endnu stod forholdsvis stærkt. De to vigtige nationale opgaver, som aviserne stod for, kunne "ikke vedblivende ... løses af samme bladforetagende", skrev f.eks. A. Torp i et brev til Ernst Christiansen den 9. juni 1933. *Flensborg Avis* burde efter Torps mening kun varetage mindretallets interesser og koncentrere sig om at dække Sydslesvig lokalt. Nord for grænsen kunne *Vestslesvigs Tidende* så optage konkurrencen med de øvrige nordslesvigske blade ved at styrke lokalstoffet.² Det ville samtidig betyde, at *Vestslesvigs Tidende* ville tone rent flag og blive partiavis.

Amtsfuldmægtig Viggo Florander, der sad i *Flensborg Avis'* tilsynsråd, havde flere gange været inde på lignende tanker: *Vestslesvigs Tidende* kunne som bilag ikke i længden konkurrere med de øvrige nordslesvigske aviser. Bladet var endnu det stærkeste på de kanter – men Tønder led ikke just af avismangel: Det var den by i Danmark, der havde det største antal aviser i forhold til indbyggertallet, nemlig otte, selvom ingen af dem ganske vist blev trykt i byen.

Den politiske udvikling i Tyskland, der lagde snærende bånd på *Flensborg Avis*, var heller ikke til at leve med i længden for Tycho Filskov. Han forsøgte tilsyneladende at opnå en forpagtningsaftale med ledelsen af *Flensborg Avis* med henblik på at udgive det som selvstændigt blad med eget trykkeri, men uden held. Det kan ikke undre, at hovedsædet i Flensborg strittede imod, eftersom netop filialen i Tønder var én af de få enheder i selskabet, der faktisk kunne svare sig. Af de ca. 3.200 eksemplarer, der blev distribueret i Nordslesvig, blev ca. halvdelen solgt under navnet *Vestslesvigs Tidende*. *Vestslesvigs Tidende* udgjorde ca. 22 % af avisens samlede oplag, og uden den ville *Flensborg Avis'* økonomi se endog endnu værre ud. Det var galt nok i forvejen.

Bladet ville blive et Venstre-blad, og Tycho Filskov henvendte sig derfor til den lokale Venstre-høvding, landstingsmand Hans Jepsen Christensen – der erklærede sig imod at påføre *Flensborg Avis* forøget konkurrence i bladets kerneområde. For ganske vist var Hans Jepsen Christensen Ven-

Tycho Filskov (1885-1950) var kommet i lære på Flensborg Avis i 1899 og havde været journalist her indtil 1918, da han sammen med Andreas Grau overtog Dybbøl Posten efter A. Svønsson. I 1924 blev Filskov udgiver og redaktør af Ærø Folkeblad, som han beholdt, også efter at han i 1927 påny knyttedes til Flensborg Avis, denne gang som lokalredaktør af Vestslesvigs Tidende i Tønder. Filskov havde ambitioner om at overtage Vestslesvigs Tidende og havde desuden svært ved at tilpasse sig de nye snævre rammer for journalistikken, som avisen efter 1933 måtte underkaste sig. Foto ca. 1940. (Lokalthistorisk Forening og Arkiv for Tønder kommune).

stremand, men han var dog først og fremmest *dansk* og *national*. Tycho Filskov fastholdt imidlertid i et brev den 27. juni 1933, at han agtede at udgive et helt nyt dagblad i Tønder fra 1. oktober 1933. Bladet skulle hedde *Tønder Amts Tidende*.

Filskov anførte som begrundelse og til sit forsvar, at der med hensyn til *Flensborg Avis'* stilling som egneblad siden januar var sket det, at avisen "fuldstændigt har måttet underkaste sig nazistcensuren, således at det ikke i mindste måde har kunnet tage afstand fra de uhyrligheder, der er forekommet nede syd for grænsen, men tvært imod har måttet synge Hitler-styrets pris, har måttet te sig som et lydigt redskab i magthavernes hånd fuldstændig på samme måde som alle de andre blade dernede, der får lov til at udkomme". Og Filskov satte trumf på med følgende argument: "For mig og mange andre står det som et meningsløst og uretfærdigt forhold, at en hel egn her i det frie Danmark skal føle sig forpligtet til at lade sig inficere af tyske nazisttendenser alene for at holde *Flensborg Avis* oven vande". Dertil kom så den ejendommelige stilling, Tønder by indtog, som den eneste amtsby i Danmark uden eget, selvstændigt dansk politisk blad.

Filskov håbede på og regnede med støtte fra Venstres side. Han havde blandt andet skrevet direkte til tidligere statsminister Madsen-Mygdal, og han udbad sig endvidere Hans Jepsen Christensens understøttelse til sit nye forehavende. Den fik han nu ikke. Hans Jepsen Christensen skrev

nemlig den 1. juli 1933 til Madsen-Mygdal og frarådede meget bestemt et nyt blad i Tønder – i hvert fald, hvis det skulle ledes af Tycho Filskov: “Vi må se om vi kan få *Flensborg Avis* omlagt på et rent mindretalsgrundlag og så tage chancen i Tønder, men ikke med Filskov som redaktør”.³

At Filskov ville forlade skuden og påbegynde sin egen lokale avis var slem nok i sig selv. Men det indebar potentielt betydeligt værre ulykker, for derved ville bladkonkurrencen for alvor åbnes i Tønder, hvor de øvrige blade hidtil – med større eller mindre iver – havde forsøgt at indrette et reservat, inden for hvilket *Flensborg Avis* kunne beholde en smule opland nord for grænsen. Men når Filskovs avis blev en Venstre-avis, så ville det betyde, at den konservative *Jydske Tidende*, der hidtil ikke havde haft noget kontor i Tønder, ville blive nødt til at foretage et modtræk.

I en privat diskussion i begyndelsen af august 1933 fremhævede det konservative folketingsmedlem, redaktør A. Svensson, netop *Jydske Tidendes* hidtidige hensyn til *Flensborg Avis*. Det var nu ikke et hensyn, som Ernst Christiansen syntes at værdsætte i større omfang: *Jydske Tidende* havde nemlig vundet meget stærkt terræn mange andre steder i *Flensborg Avis'* opland, skrev han til Svensson den 1. august 1933: På Flensborg fjords nordkyst, i det sydlige Sundevad og på Broagerland. Desuden havde *Jydske Tidende* “ved hjælp af hvervning, korrespondenter o.s.v. søgt at arbejde sig ind i Tønder amt både øst fra og nord fra”. *Flensborg Avis* havde “krav på meget hensyn, meget mere end der er vist det, eftersom i tiden fra 1920 det meste af vort fortræd har været dansk. Grænsen droges således, at vort fortidsarbejde udnyttedes og vort fremtidsarbejde i allerhøjeste grad blev vanskeliggjort”. Alle havde i 1920 opfordret *Flensborg Avis* til at blive i Flensborg, “hvad der for resten var en selvfølge for mig, når det overhovedet var gørligt”, men derefter ...

“... søgte så godt som hele den nordslesvigske presse og i særlig grad først *Vestkysten*, så *Jydske Tidende* at komplimentere og konkurrere os ud af vort bærende nordslesvigske opland, vel at mærke ikke kun på grundlag af større dygtighed, men henholdsvis ved underbud og overbud, baseret på kapitalmagt. Dertil er kommet krise og en valuta-omvæltning, som alene rammer *Flensborg Avis* og den danske befolkning syd for grænsen. Jo, jeg synes virkelig der er grund til at vise *Flensborg Avis* meget hensyn, men ikke en almisse-barmhjertighed, som man vil have påskønnelse for. Fra Nordslesvigs og Danmarks side burde man have så meget overblik, at man kunne indse, at man for sin egen skyld ganske anderledes skulle slutte kreds om *Flensborg Avis* end hidtil. Dette være sagt helt uden selvovervurdering, kun med henblik på bladets opgave, der røgtes så godt, som vi nu har evne til, og i hvert fald med en hel del ansvarsfølelse”.⁴

Svensson mente, at Ernst Christiansen var forudindtaget mod *Jydske Tidende* og ikke forstod, hvilke kræfter, der var i spil:

“De siger, at vi har godt nok ved hjælp af hvervning, korrespondenter o.s.v. søgt at arbejde os ind i Tønder amt. Nå, hvis De vidste hvor mange anmodninger, hvor mange *angreb* rent ud sagt, bladet og jeg har været udsat for, fordi vi ikke har lavet filial i Tønder amt, så ville De måske dog komme til den overbevisning, at vi har gjort det mindst mulige. Imidlertid, sådan som De har taget på vort afkald,

kan det vel være ret ligegyldigt, om vi tager hensyn eller vi ikke gør det. Vi bliver angrebet alligevel, stillet i gabestokken alligevel”.

Svenssons udfald og underliggende trussel var nu sikkert i nogen grad påvirket af de meget hårde angreb for unfair konkurrence, som hans gamle kollega på *Dybbøl Posten*, Andreas Grau, på samme tid udsatte ham for, og han følte sig svigtet af Ernst Christiansen, der ikke tog ham i forsvar. De tre gamle kolleger fra *Flensborg Avis* og *Dybbøl Posten* var ikke ligefrem slyngveninder i sommeren 1933.

A. Svensson havde allerede hørt rygter om, at “Deres egen tidligere medarbejder” Filskov, ville oprette et nyt Venstreblad i Tønder til efteråret. “Det påstås derovre fra, og man har allerede fra konservative kredse begyndt at bearbejde os igen i den anledning. Der kan De se, siger vore meningsfæller, hvis konservatismen ikke griber ind bladmæssigt, så gør Venstre det. Jeg har dertil svaret, at det må vi indtil videre finde os i. Og jeg har derudover forberedt mig selv på, at når hr. Filskovs blad er en kendsgerning, vil skylden, så sikkert som to og to er fire, blive tillagt *Jydske Tidende*”. I sine epistler sendte Ernst Christiansen “det ene nødsignal nord på efter det andet. Men De allierer Dem alligevel med dem, som arbejder Dem imod, og som skader det forhold, vi er enige om er af den største betydning for fremtiden, forholdet mellem Danmark, det pacifistiske, forsvarsnihilistiske Danmark og det krigerisk indstillede, det ekspansionsstruttende Tyskland”.⁵

Svensson var stærkt fortørnet over beskyldninger mod *Jydske Tidende* for at “skære knæhaserne over” på *Flensborg Avis*, men han var navnlig brøsthølden over, at Ernst Christiansen slet ikke havde taget afstand fra angreb på ham personligt for at føre en *unational linje* i sin avis, fordi *Jydske Tidende* optog indlæg vendt imod Danmark, indrykket af desperate, tvangsauktionstruede bønder og hjemmetyskere, der fiskede i rørte vand og plæderede for en flytning af toldgrænsen op til Kongeåen: “Jeg kan sige Dem, at jeg følte mig såret i mit inderste over denne mistænkeliggørelse, som jeg har haft grund til det over for så meget andet af samme slags”. Andreas Grau havde forkyndt, at A. Svensson var “dømt af den danske offentlighed for uforsvarlig national gerning”, – “netop hr. Andreas Grau”. Og alle “venstres, radikalismens og socialismens organer hujer henrykte med i koret. Ja, selv *Dagens Nyheder*, den pæne mand under den pæne mands maske må med i dansen”.⁶

Det var tydeligvis ved at blive aldeles umuligt for *Flensborg Avis* at forholde sig til dansk partipolitik. Selv når man tav, var det galt. Socialdemokraten J.P. Nielsen vogtede over avisens indenrigspolitiske dækning som en høg; den konservative A. Svensson beklagede sig over *Flensborg Avis*’ formentlige partiskhed, og selv medlemmer af det parti, som *Flensborg Avis* formodedes at favorisere, nemlig Venstre, var så utilfredse, at de omgikkes med planer om at oprette en Venstreavis i Tønder. Det var sandelig ikke let!

Sidst i august 1933 begyndte Tycho Filskov at hverve for sin nye avis, der ville begynde 1. oktober 1933. I forhåndsreklamerne for bladet blev

det fremhævet, at det ikke alene skulle *redigeres*, men også *trykkes* i Tønder, og derved råde bod på det "mærkelige og utilfredsstillende forhold", at der ikke udkommer et selvstændigt dagblad i amtsbyen eller i amtet, "et forhold, hvortil der ikke findes sidestykke noget andet sted i Danmark".

Der var "fri næring", skrev Ernst Christiansen i en kommentar i *Flensborg Avis* den 30. august 1933. Det stod derfor enhver frit for at grundlægge et dagblad. Det var ganske rigtigt også usædvanligt, at en amtsby ikke havde sit eget dagblad. Forlangendet var således rimeligt nok. Alligevel måtte *Flensborg Avis* pege på, "at hvor der jævnsides med et rimeligt ønske står en endnu langt større og vægtigere nødvendighed, da må denne sidste gå først og man må nøjes med den tilnærmelsesvis bedste løsning, som tager noget hensyn til begge sider". Også i dette tilfælde måtte *helhedens vel* – nemlig udgivelsen af *Flensborg Avis* – gå forud for den *enkeltes vel* – nemlig Tønder-borgernes berettigede krav på en egen avis! Sådan så i hvert fald Ernst Christiansen på det.

Ernst Christiansen rullede hele arsenalet af argumenter ud til fordel for *Flensborg Avis*, der siden 1885 havde "gjort betydelig mere gavn, end et lille dansk dagblad i Tønder kunne have gjort". Der blev "voldt national fortræd ved det arbejde, som er udfoldet fra flere sider for at undergrave de danske forposters blad og trænge det ud", for et partiblade kunne umuligt bedre have kaldt til *samling* om de nationale opgaver i det vanskelige Tønder amt end *Flensborg Avis*. Bladet *havde* i en årrække haft eget trykkeri i Tønder til lokalsiderne, men "skønt holdertallet gik i vejret, var udgifterne så store, at det blev uforsvarligt at fortsætte".

Lejlighedsvis var der blevet talt om, at *Flensborg Avis* burde være et rent mindretalsblad, men det var økonomisk uladssiggørligt. Desuden var det at være et talerør og et vigtigt arbejdsredskab for den danske befolkning syd for grænsen kun en *del* af bladets opgave. Den anden del var nordpå, netop ...

"... i første række overfor Nordslesvig, men også overfor Danmark og Norden, som er af allerstørste betydning, og som kun kan løses, når bladet har tilstrækkeligt vægt i sig selv. Der er ikke for mange kræfter i Nordslesvig og Danmark, som virker samlende. Det danske grænseblad har fra 1920 i en fast linje søgt at stride sig frem mod det mål at samle den danske vilje i styrkeprøven mod syd under løsenet *front og bro*. Der er for tiden stor fare for, at den mellemfolkelige tilnærmelse kan blive slået i stykker på det for Danmark mest skæbnsvangre område. Det er for tiden nødvendiggere end nogen sinde at søge at bevare, hvad der kan bevares, og samtidig at øge den indre danske styrke".

I en anbefaling for Filskovs nye dagblad i Tønder var det blevet anført, at det ville være "*upåvirket af fremmed indflydelse*".

"For så vidt der skulle ligge en sigtelse heri, er det under det danske grænseblads værdighed at svare herpå. Vi vedkender os at stå på det standpunkt, at der skal vises ethvert folk retfærdighed, at vi skal anerkende ethvert folks ret til at bygge sit eget hus, at vi særlig i denne gæringstid skal være varsomme med at dømme

forhastet, at vi ikke skal fæste hele vor opmærksomhed på de sorte skygger, men også spejde efter, om der ikke er en lysside. Men dag efter dag har det danske grænseblad peget på, at tildragelserne ude i verden må være en stærk tilskyndelse til det danske Nordslesvig og det danske folk om at tage sig sammen, at arbejde sin egen danske kerne, sit danske væsen, sit danske og nordiske særpræg frem i ny styrke, således at det virksomste værn kan skabes i en åndskraft, der kan hævde sig over enhver fremmed indflydelse".

Filskovs nye avis, *Tønder Amtstidende*, udkom første gang 2. oktober 1933. *Jydske Tidende* skrev den 3. oktober 1933, at Filskov havde oplyst, at ved udgivelsen gik en "ungdomsdrøm i opfyldelse for ham". Svensson tilføjede giftigt, at "vi kan nøjes med at sige, at hr. Filskov i hvert fald har drømt beskedent i sin ungdom. Den konkurrence bør *Flensborg Avis* hurtig kunne gøre kål på".

Filskovs bladprojekt kunne ganske rigtigt ikke svare sig. Efter kun fire måneder blev *Tønder Amtstidende* den 1. februar 1934 aflægges af Aabenraa-avisen *Hejmdal* (hvad den var indtil 1952). Om Filskov, allerede inden han begyndte sin *Amtstidende*, havde en underhåndsaftale med *Hejmdal* om at være sikkerhedsnet, står ikke helt klart. Men at han derved påførte *Flensborg Avis* en endnu mere følelig – og, fandt den danske generalkonsul i Flensborg Lauritz Larsen, "ilde anbragt"⁷ – konkurrence, der forøgede avisens i forvejen store vanskeligheder, er klart. *Flensborg Avis* nægtede til en begyndelse pure at tro på de første rygter om samarbejdet. Men den var god nok. *Hejmdal* forsvarede den 25. januar 1934 sin disposition med, at redaktør Filskov, støttet af "en kreds af ansete mænd på vesteregnet" havde henvendt sig "for at få tilvejebragt en ordening, således at *Tønder Amtstidendes* abonnenter fra 1. februar 1934 får leveret *Tønder Amtstidende* som særudgave af *Hejmdal*". Når Filskov netop havde søgt samarbejde med *Hejmdal*, var det fordi det blad "mere end noget andet giver udtryk for, hvad vi mener". *Hejmdal* var nemlig det blad, der var mest "årvågent" her i grænseegnen.⁸ Helt uden betydning har det vel næppe heller været, at *partiet* Venstre ikke havde ønsket at engagere sig i Filskovs avis. Så var der kun *Hejmdal* tilbage.

Flensborg Avis kommenterede udviklingen i Tønder den 26. januar 1934. Man beklagede, at *Hejmdal* således skaffede sig en ny vesteregnsudgave med særlig lokalredaktør. Og når det blev påstået, at aftalen med *Hejmdal* blev støttet af en "kreds af ansete mænd", så var forholdet blot dette, at Filskov havde samlet underskrifter blandt sine holdere på en udtalelse om, at holderne ikke havde noget imod at få *Hejmdal* i stedet for *Tønder Amtstidende*. "En del danske landet over, som har fulgt med i det skarpe ordskifte i pressen for kort tid siden om konkurrencen nord fra imod de gamle sønderjyske blade og særlig de danske forposters blad, *Flensborg Avis*, hvis vigtigste nordslesvigske opland igennem dens særudgave *Vestslesvigs Tidende* i over en menneskealder har været i Tønder amt, vil måske dog stå noget uforstående overfor, at det nyeste konkurrencefremstød nordfra nu, da det ellers måtte opgive ævred, optages af *Hejmdal*. En anden sag er, hvor meget det kommer til at betyde".

I sig selv blev betydningen ikke stor. Men det var herefter kun et spørgsmål om tid, før de øvrige blade også åbnede redaktioner i Tønder. *Jydske Tidende* fik lokalredaktion allerede senere samme år, og både *Jydske Tidende*, *Hejmdal* og *Vestkysten* udvidede fra 1. oktober 1936 omfanget og gik ind i efterårskvartalet med nye maskiner.⁹

Ernst Christiansen indsatte som ny redaktør af *Vestslesvigs Tidende* Viggo Lausten. Viggo Lausten var som tidligere nævnt søn af *Flensborg Avis'* faktor L.K. Lausten. Han var arbejdsom, pligttro og idealistisk, og han var loyal til det yderste overfor *Flensborg Avis*. Men det var en yderst vanskelig balancegang, han havde givet sig i kast med.

9.2. *Flensborg Avis'* fremtid – et dansk samlingsmærke med statsstøtte?

I efteråret 1933 stod det klart, at valutasituationen ikke ville ændre sig til det bedre foreløbig, og at *Flensborg Avis* derfor fortsat befandt sig på økonomisk katastrofekurs, med mindre der kom fornyet økonomisk hjælp fra Danmark. Hidtil var valutahjælpen blevet givet fra gang til gang: Regeringen havde måttet ansøges, et diskret udvalg nedsættes, gode venner mobiliseres, indsamlinger foretages – og dage og uger tilbringes i nervøs venten på den beslutning, der ville afgøre, om avisen ville overleve i endnu et år. Da situationen nu ikke så ud til at skulle forandre sig foreløbig, opstod der behov for at opnå en mere permanent løsning.

Ernst Christiansen greb nu muligheden for at gøre en dyd af nødvendigheden: At forandre en kronisk støttekrævende nordslesvigsk landsdelsavis i ulige konkurrence med pengestærke modstandere til et kombineret dansk nationalt samlingsmærke og lokalblad for det danske mindretal i Sydslesvig. Dette ville indebære den fordel, at den nødvendige statsstøtte ikke virkede konkurrenceforvridende i forhold til de øvrige aviser i Nordslesvig – og desuden ville risikoen for at rode sig ind i fejder med partiaviserne måske blive mindre. I praksis ville det blot være at gå videre ad den vej, ad hvilken *Flensborg Avis* allerede længe havde bevæget sig. Det var tanker, han allerede havde luftet over for Stauning i marts 1932.¹⁰

I november 1933 deltog Ernst Christiansen i et møde i Aabenraa med formanden for regeringens særlige støtteudvalg for *Flensborg Avis*, *Udvalget af 17. marts 1932*, professor Edv. Ehlers, generalkonsul Lauritz Larsen, kontorchef ved *Den sønderjyske Fond* A. Ch. Louw og folketingsmand J.P. Nielsen. Da forholdene fremdeles var ganske ekstraordinære og der foreløbig ikke kunne øjnes nogen anden udvej, lovede professor Ehlers for det kommende år at søge gennemført en valutaudligning i lighed med den, der var blevet gennemført for 1933. Altså en støtte af endnu ét års varighed. Ehlers anså det dog kun for muligt, hvis statsminister Stauning igen ville tage sig af sagen over for bidragyderne.¹¹ Det var, som det er fremgået, navnlig Staunings personlige indsats, der havde medført, at der fra privat side havde kunnet samles så meget ind, at egentlig statsstøtte ikke blev nødvendig.

Flensborg Avis' årsregnskab for 1933 sluttede med et underskud på 25.000 rigsmark. Derved var avisens samlede underskud bragt op på 104.000 rigsmark, og Ernst Christiansen måtte overveje en nedskæring af aktiekapitalen for at få denne post bort og få fast bund i balancen. Men det hjalp jo stadig ikke på *driftsunderskuddet*. Avisen havde i 1933 fået et tilskud på 80.000 kroner (=50.000 rigsmark) og året før (1932) et tilskud på 50.000 kroner (=40.000 rigsmark). Dette havde ikke engang dækket valutatabet på avisens egne overskydende kroneindtægter, der tilmed var stadigt faldende. Der var blevet skåret dramatisk i udgifterne: I rigsmark var der skåret ca. 33% og i kroner ca. 25%. Det var ganske betydelige nedskæringer i en i forvejen skrøbelig økonomi. Og alligevel ville der, alene for at undgå et nyt underskud i 1934, kræves tilskud på mindst 50.000 kroner og 25.000 mark.

Det var "en utryk tilværelse med årlig tiggergang og dog stadig fortsættelse af vor fortrængelse fra Nordslesvig", skrev Ernst Christiansen den 31. januar 1934 til Hans Jepsen Christensen. Det bar langsomt men sikkert hen imod at *Flensborg Avis* helt trængtes ud af Nordslesvig som lokalblad – og der var intet at gøre ved det. Og dog: Ernst Christiansen forestillede sig en total omlægning af avisen fra at være et lokalt *nyhedsorgan* til at blive et *nationalt samlingsmærke*: J.P. Nielsen havde flere gange foreslået at opgive Nordslesvig som lokalbladsopland. Derved ville risikoen for at blive blandet ind i partifejder dale, og J.P. Nielsen ville måske være mindre tilbøjelig til i tide og utide at true med at smække pengeskassen i. Hvis *Flensborg Avis* kunne begrænse sin *lokalbladsopgave* til Sydslesvig og i øvrigt følge med i det vigtigste, særlig det nationalpolitiske, i Nordslesvig, og så til gengæld sætte al sin kraft ind på at være "et grænseblad for hele landet, der gerne skulle beholde en forholdsvis større udbredelse i Nordslesvig og søge at øge den over hele Danmark", så kunne der ifølge Ernst Christiansen – uden at skære i omfanget – skabes et "journalistisk mere mangfoldigt og tiltalende blad", og der kunne spares en del udgifter i Nordslesvig. En sådan ordning ville ganske vist kræve endog *større økonomiske tilskud*, end det der blev givet nu, fordi der måtte regnes med tab af abonnenter og annoncer i Nordslesvig. Men det ville en forbliven ved den hidtidige ordning på den anden side også.¹²

Når nu omstændighederne således tvang Ernst Christiansen til at trække sig ud af dagbladskonkurrencen i Nordslesvig, så harmonerede tanken om at gøre *Flensborg Avis* til den avis, som alle nationalt bevidste danske i hele Danmark holdt, godt med hans egne tanker om bladets *egentlige opgave* som *nationalt genrejser* af det danske folk. Det ville komme til at ske med udgangspunkt i de eksisterende demokratiske partier, men dette harmonerede meget godt med den *midtsamling*, Ernst Christiansen havde i tankerne. Genrejsningen skulle jo netop tage udgangspunkt i det danske parlamentariske demokrati.

Ernst Christiansen havde allerede i maj 1933 givet udtryk for sin vision for *Flensborg Avis*. Den skulle være ...

"... et stort grænseblad med respekt til begge sider, et blad, som påkalder Nordslesvigs og det danske folks opmærksomhed, et blad, som følger med i Europas

og Tysklands rørelser – et eneste dansk blad i hele Danmarks presse af denne særlige karakter er så sandt ikke for meget, et blad, som søger at være forstående ikke alene over for sit eget folk og at opdyrke og værgе dansk folkeliv, men også at vise mest mulig forståelse for det tyske folk og at fortsætte brobygningsarbejdet. Et sådant blad tjener i virkeligheden også det tyske folks tarv. Men at det måtte skabes i det danske folks tjeneste, om det ikke fandtes, skulle synes klart for tænkende mennesker”.¹³

Tankerne om et sådant blad blev drøftet på et møde tirsdag den 30. januar 1934 med deltagelse af Ernst Christiansen, professor Ehlers, kontorchef Louw, konsul Lauritz Larsen, J.C. Møller, statsminister Stauning og tidligere statsminister Niels Neergaard. Stemningen var ikke uvillig: Både Stauning og Neergaard erklærede, at det til et sådant blad ville være betydeligt lettere at skaffe den fornødne støtte – og at sikre det for en længere årrække, hvilket måtte være den absolutte forudsætning for en omlægning.¹⁴ Det var i hvert fald sådan, Ernst Christiansen selv opfattede mødets forløb. Han regnede med, at et beløb svarende til ca. 115.000 rigsmark ville blive nødvendigt i første omgang.¹⁵ Neergaard spurgte om, hvor mange år, Ernst Christiansen mente, der i første omgang måtte tages sigte på, hvortil han svarede: “Mindst fem!” – “Nå ja, en femårsplan hører jo tiden til!” blev der sagt fra forskellige sider. Det blev aftalt at gøre et forsøg på at samle partierne og få dem med til en fortrolig bevilling; statsministeren var ikke afvisende heroverfor, men han ønskede, at de sønderjyske foreninger fremdeles skulle danne et udvalg herom og være bidragydere hertil. Det stod dog klart for både Neergaard og Ernst Christiansen, at det ikke nyttede noget at gå i aktion uden Stauning. Da Stauning tidligere havde vist aktiv interesse for sagen, ville han næppe nu synes om at høre om en aktion uden ham, og dette kunne især virke uheldigt, hvis en sådan aktion ikke førte til målet og der så alligevel måtte appelleres til statsministeren.¹⁶

Forslaget måtte drøftes i *Flensborg Avis'* tilsynsråd, og Ernst Christiansen tog straks fat på at udarbejde et overslag. Det ville nemlig være “en sand velsignelse, om vi i stedet for at fortsætte på pumperne kunne få et fast grundlag, som efter al rimelig beregning ville standse tabene en gang for alle og muliggøre både et mere fyldestgørende nationalt arbejde fra bladets side og rumme udsigt til efterhånden at vinde fremad påny”, skrev Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen, i hvem han regnede med at finde en støtte. Han foregreb de eventuelle betænkeligheder m.h.t. vesteregnet, som Hans Jepsen Christensen måtte have. Vesteregnet ville nemlig i givet fald formentlig blive overladt til den konservative *Jydske Tidende*, der ikke nødvendigvis var venstremanden Jepsen Christensen venligt stemt, “men vi har jo desværre allerede lidt så hårde tab også der, at det må give en yderligere tilskyndelse i samme retning”.¹⁷

Erfaringerne for indsamling af midler havde i det forgangne år egentlig været gode: Fra februar 1933 til februar 1934 blev der indsamlet i alt 106.200 kroner. Bidragene til bladet havde for den nævnte periode fordelt sig således (beløb i kroner): *Sønderjysk Skoleforening* (5.000), *Grænseforeningen* (3.000), *Sprogforeningen* (3.000), *Sønderjysk Fond* (20.000), *Tuborg*

(7.500), Carlsberg (7.500), A.P. Møller (7.500), Handelsbanken (5.000), Landmandsbanken (5.000), Bikuben (5.000), Sparekassen for København og Omegn (5.000), Højgaard og Schultz (2.000), Cikoriefabrikkerne (2.000), Fisker og Nielsen (1.000), Spritfabrikkerne (5.000), Dansk Gærindustri (1.200), Forsikrings-selskabet Danmark (3.000), Christiani og Nielsen (2.000), Kastrup Glasværk (1.000), Dansk Folkeforsikring (2.000), Forsikringsselskabet Hafnia (2.000), Fonnesbech (1.000), Telefonselskabet (5.000), Det kgl. Skydeselskab (1.000). I alt 101.700 kroner. Endvidere bidrog *Papirfabrikkerne* med 2.000 kroner og *Nationalbanken* med 5.000 kroner. Disse beløb blev ikke indbetalt direkte til *Flensborg Avis*, men gik gennem de sønderjyske foreninger. Beløbet kom altså i realiteten bladet til gode. Endelig tegnede firma *Glud og Marstrand* annoncer for 1.200 kroner.¹⁸

Også H.P. Hanssen var i sin egenskab af formand for *Sprogforeningen* engageret i hjælpearbejdet. H.P. Hanssen var således på én og samme tid med til at påkalde hjælp til *Flensborg Avis* i København og konkurrere den ud af dens bedste opland. Dette foreholdt Hans Jepsen Christensen H.P. Hanssen, der tog synspunktet til efterretning. H.P. Hanssen gik rent faktisk på et bestyrelsesmøde i *A/S Hejmdal* sidst i januar eller først i februar 1934 imod sammenlægningsplanerne med *Tønder Amtstidende* – men kom i mindretal.¹⁹

I mellemtiden arbejdede Hans Jepsen Christensen ihærdigt for *Flensborg Avis*. Han tog den 2. februar 1934 i Landstinget til orde for en udvidelse af *Klasselotteriets* sedler, og fik faktisk draget omsorg for, at 150.000 kroner af seddelmassens provenu skulle henlægges til kulturelle formål og underlægges administration af det udvalg, som han selv var formand for vedrørende forholdene syd for grænsen: Udvalget til Kulturbevillingen. Hans Jepsen Christensen havde før lovens vedtagelse udtrykkeligt sikret sig statsministerens og partiformændenes tilslutning til denne ordning, og han havde over for de pågældende ikke lagt skjul på, at han i særlig grad havde haft *Flensborg Avis* i tankerne.²⁰ Det var tanken ud af de 150.000 kroner at anvende de 80.000 kroner til avisen.²¹

Men det var en vanskelig balancegang mellem at understøtte *Flensborg Avis* – hvad alle de gamle partier kunne blive enige om – og at mele egne partipolitiske kager. Det viste Filskov-problemet. Hans Jepsen Christensen kunne nemlig meddele Ernst Christiansen, at den konservative leder John Christmas Møller havde ladet en bemærkning falde om, at der jo måtte ske en "omlægning" af *Flensborg Avis'* forhold: "Efter at *Hejmdal* havde lagt ud med vesteregneren, kunne de konservative ikke holde sig tilbage længere". Alt tydede altså på, at *Flensborg Avis* måtte belave sig på en omlægning i den retning, som Ernst Christiansen allerede havde skitseret.²² Men når statsstøtten til denne omlægning først var sikret for mindst en fem-årig periode, kunne man derefter med større sindsro lade sig udkonkurrere i Tønder og på vesteregneren.

Det var næppe så meget *Hejmdals* overtagelse af Filskovs fallerede *Tønder Amtstidende*, der måtte give Ernst Christiansen grå hår i hovedet. Det var naturligvis generende, men der stod næppe mange holdere på spil. Men når *Hejmdals* dispositioner i Tønder medførte, at de konservative

med bedre samvittighed kunne genoptage deres planer om at lade *Jydske Tidende* oprette en lokalredaktion i Tønder, så var det en trussel af en hel anden kaliber. Det faktum, at *Jydske Tidende* hidtil ikke havde haft lokalredaktion i Tønder, havde været det figenblad, som man fra konservativ side havde kunnet dække sig ind under, når *Jydske Tidende* blev beskyldt for forsøg på at udkonkurrere *Flensborg Avis*. Men *Hejmdals* overtagelse af *Tønder Amtstidende* kunne sætte en lavine i gang i *Flensborg Avis'* sidste gode nordslesvigske opland, for når først *Jydske Tidende* fik redaktion i Tønder, så ville *Vestkysten* og andre Venstre-blade heller ikke holde sig tilbage.

Alt dette betød nu måske mindre, hvis *Flensborg Avis* alligevel skulle lægges om til lokalblad for Sydslesvig og nationalt opbyggelig og samlende landsavis for hele Danmark. Selvom Ernst Christensen ganske vist ikke helt ville lade *Vestslesvigs Tidende* ophøre, stillede han sig dog ikke afvisende overfor eventuelt at afhænde navnet, hvis der på vesteregns eget initiativ kom et tilbud herom. Dette ville i givet fald medføre, at *Vestslesvigs Tidende* blev forvandlet helt til en lokal Venstreavis. Omlægningen af *Flensborg Avis* ville nok under alle omstændigheder bringe fornyede tab på vesteregns, men der havde allerede været så betydelige tab fra år til år, at man efter Ernst Christiansens overbevisning i løbet af to til tre år alligevel ville blive tunget ud til trods for alle anstrengelser.²³

Med udsigten til forøget konkurrence vestpå var der ikke mere at raffle om for Ernst Christiansen. På et tilsynsrådsmøde den 17. februar 1934 gjorde han rede for stillingen: Aktierne ville blive skåret ned på 60% – en sådan nedskæring måtte efter den tyske lovgivning under alle omstændigheder ske indenfor det næste år eller to. Nedskæringen skulle bruges til afskrivning af underskuddet, på ejendomme og maskiner i Flensborg, på et par mindre tilgodehavender og til dannelse af den lovbefalede reservefond på 10% af den nye aktiekapital. En anden anvendelse var ikke mulig efter tysk lovgivning. Ernst Christiansen orienterede i et brev forud for mødet den største aktionær A.P. Møller om nedskæringen.²⁴ Ud over A.P. Møller var kredsen af indviede i Danmark kun lille, men til gengæld var den eksklusiv: Professor Ehlers, statsminister Stauning, tidligere statsminister Niels Neergaard, formand for Det Konservative Folkeparti Christmas Møller, folketingsmand J.P. Nielsen og landstingsmand Hans Jepsen Christensen.²⁵

Ernst Christiansen var lykkelig over udsigten til, at der endelig kunne skabes betryggende forhold for *Flensborg Avis*, ikke mindst ved udsigten til at få del i lotto-midlerne.²⁶ Han bad samtidig både Neergaard og Christmas Møller om at "interessere et par fremtrædende mænd i den danske presse", som kunne hjælpe med at få forøget avisens indtægter af annoncer og abonnement.²⁷

Ernst Christiansen skrev samtidig til J.P. Nielsen, der var den eneste, der ikke havde stillet sig positivt over for Ernst Christiansens planer. Der måtte altså argumenteres for idéen. Spørgsmålet er dog, om han greb det særligt klogt an.

Ernst Christiansen indledte med at forklare, at det var den for *bladets*

hovedopgave bedste og redaktionelt set mest tilfredsstillende løsning, at det ikke længere ville være henvist til Nordslesvig som egnblad. Bladet ville herefter mere afgørende end hidtil kunne komme til *at stå uden for de partipolitiske og økonomiske brydninger, kun med det samlede danske folks tarv for øje* [fremhævet af forf.]. Ernst Christiansen mindede om, at han uden modsigelse på det omtalte møde den 30. januar 1934 havde fremhævet, at det "ikke kunne være meningen at nedskære *Flensborg Avis* til et lille mindretalsblad, da dansk interesse af flere vigtige grunde må kræve, at det danske grænseblad ikke i ydre fremtræden bliver alt for uanseligt i forhold til den tyske grænselandspresse". Det var ganske vist "et meget betydeligt tilskud", der foreløbig måtte regnes med, "omend der er håb om snart at nedbringe det", men budgettet var opstillet "meget ædrueligt", og der var ikke tale om ødselhed på noget punkt, understregede Ernst Christiansen. Han sluttede sin henvendelse til J.P. Nielsen med at udtrykke det håb, at denne ville træde i skranken for "den sikring for nogle år, uden hvilken det ikke vil være bladet muligt at gå til en så indgribende omstilling".²⁸ Også Christmas Møller lovede at tage "nogle samtaler" med J.P. Nielsen, således at man kunne "få det hele i orden på en god måde".²⁹ Men om det var klogt at slå på, at *Flensborg Avis* med en sådan omlægning ville tale endog yderligere for *dansk national samling*, er ikke umiddelbart indlysende. Just dette formål, som Ernst Christiansen opfattede som *aldeles upolitisk*, opfattede J.P. Nielsen stik modsat som *i høj grad politisk*, grænsende til nationalsocialisme: Nemlig som et forsøg på at underminere de politiske partier og på længere sigt at afskaffe det parlamentariske demokrati.³⁰

Den 19. februar 1934 rettede Ernst Christiansen så officielt henvendelse til formanden for udvalget, professor Ehlers, og satte ham ind i sin plan: *Flensborg Avis* skulle *ophøre med at være egnblad for Nordslesvig* og lægge sit indhold og sin virksomhed således, at den foruden at være *egnblad for danskheden i Sydslesvig* og mindretalsblad, tillige var *dansk grænseblad og talerør for midtsamling i hele Danmark* omkring det folkelige arbejde i Sønderjylland. I forbindelse hermed skulle det *følge foreteelserne i Europa* og søge *nær tilknytning til Norden*. I praksis ville det sige, at *Flensborg Avis'* redaktionelle linje ville fortsætte ad den vej, Ernst Christiansen allerede for længst var slået ind på. Ernst Christiansen henviste i øvrigt til, at *Flensborg Avis* "gennem de skiftende tider" – og ikke mindst i de sidste vanskelige år – "formentlig har evnet at sætte sig i respekt på tysk side, hvor bladet meget nøje følges af alle toneangivende steder". Det var desuden "fra kyndig dansk sted" [Udenrigsministeriet, forf.] blevet kaldt et "værdifuldt aktiv i forholdet mellem Danmark og Tyskland". Efter Ernst Christiansens skøn krævede "ikke alene Sønderjyllands men også Danmarks tarv, at det danske grænseblad ikke er et lille mindretalsblad, men et blad, hvis anseelse og omfang så vidt muligt svarer til dets betydningsfulde opgave". Ifølge Ernst Christiansens beregninger ville et sådant blad "formentlig i værste tilfælde" kræve et årligt tilskud på henved 110.000 rigsmark. Men dette grundlag skulle "efter meget ædruelige beregninger" kunne holde – og rumme gode fremtidsmuligheder. Men skulle om-

stillingen iværksættes, så måtte der foreligge "en vished for, at det fornødne tilskud kan ydes foreløbig for fem år". Under alle omstændigheder måtte der handles hurtigt, for hvis ikke "helhedsløsningen" kunne tilvejebringes, så var det et livsspørgsmål for avisen hurtigst muligt at imødegå den nye konkurrence, særlig i Tønder amt. "Helhedsløsningen" ville derimod helt tage avisen ud af de partipolitiske og økonomiske brydninger i Nordslesvig, og Ernst Christiansen fandt den "så indlysende rigtig, at den formentlig må kunne finde tilslutning fra alle hold, således at den store opgave, der sættes Udvalget af 17. marts 1932, bliver gennemførelig".³¹

I begyndelsen af marts 1934 var de 80.000 kroner fra lottomidlerne – tilsyneladende – sikret. Men der var endnu ikke iværksat nogen konkrete planer om at skaffe de yderligere summer, der ville være nødvendige, hvis planen om en total omlægning af avisen skulle kunne gennemføres. Grænseforeningens formand, rektor H.P. Hansen var ret pessimistisk m.h.t. hvad der ville blive foretaget af Ehlers og Stauning, og han foreslog, at man "mobiliserede" konsul Lauritz Larsen og Niels Neergaard. Han var navnlig bekymret over det misforhold, der var mellem det beløb, der var afsat til bladet af lotteripengene, og det beløb, som krævedes til omlægning af avisen.³² Ernst Christiansen var nu, i begyndelsen af marts 1934, ikke utilbøjelig til at dele denne pessimisme.³³ Han havde nemlig *intet* hørt fra Edv. Ehlers siden sin henvendelse den 19. februar 1934, og han begyndte at blive "noget ængstelig både med hensyn til forhaling og halv løsning, der ikke ville tillade en omlægning af bladet". Dette skrev han den 5. marts 1934 til Niels Neergaard, hvem han ærbødigt bad om "klart og bestemt" at understrege ønskeligheden af den skitserede ordning for avisen, og "om at lægge Deres betydningsfulde indflydelse i vægtskålen for en god fremskyndelse af sagen, om fornødent også en fornyelse af statsministerens initiativ".³⁴

Efter næsten en måneds nervøs venten, skrev Ernst Christiansen den 5. marts 1934 til Christmas Møller, der imidlertid den 11. marts 1934 blot kunne meddele, at han arbejdede på sagen, men at det "er så forfærdelig svært at komme ind på de mennesker, således som min stilling er for tiden".³⁵

Nu begyndte det at blive uudholdeligt, og den 12. marts 1934 skrev Ernst Christiansen endelig direkte til statsminister Stauning personligt: "De bedes, højstærede hr. Statsminister, undskylde, at jeg henvender mig direkte til Dem i spørgsmålet vedrørende det danske grænseblad. Jeg nærer stor taknemmelighed til Dem, fordi De, der har så mange alvorlige spørgsmål at tage vare på, i de sidste par år så virksomt har taget Dem af bladets sag, og jeg er overbevist om, at De har et ønske om, at der nu ikke laves noget halvt eller mindre end halvt, som tvinger bladet til så at sige at fortsætte på pumperne, men at der om muligt skabes et bærende grundlag, hvoraf der kan gro ny fremgang".

Ernst Christiansens overslag regnede med et tilskud på henved 110.000 rigsmark – et "meget stort kronebeløb", måtte Ernst Christiansen medgive, og han forstod godt de store betænkkeligheder, der under den ak-

tuelle økonomiske situation måtte næres ved at ofre så meget på denne ene opgave. "På den anden side er der regnet ædrueligt, uden nogen slags ødselhed, og jeg kan ikke sige andet end at vi mener, at over for den mægtige tyske indsats er det afgørende i det samlede Danmarks interesse – både med hensyn til den indre danske styrke i Sønderjylland og med hensyn til forholdet til nabofolket –, at denne opgave løses fyldestgørende. Det er jo den hensynsløse konkurrence fra alle sider over hele Nordslesvig ned til grænsen og den danske kronas devaluering i forbindelse med erhvervskrisen, som har tilvejebragt den nuværende stilling for bladet".

Udvalget til Kulturbevillingen kunne imidlertid af lotterimidlerne tilsyneladende ikke afse mere end 80.000 kroner til bladets opgave – og det forslog ikke. Sagen stod for øjeblikket i stampe, og i Nordslesvig verserede allerede rygter om, at *Flensborg Avis* var "færdig" om nogle måneder. Der måtte findes en afgørelse inden *Flensborg Avis'* generalforsamling den 7. april 1934, for aktiekapitalen ville blive foreslået nedskåret med 60% for at fjerne underskuddet fra de sidste år, men skulle et nyt underskud undgås, krævedes – alene for at fortsætte som hidtil – et beløb på ca. 75.000 rigsmark. Dette beløb ville dog *ikke* give avisen noget holdbart grundlag, fordi bladet alligevel blev udkonkurreret mere og mere som egnstidning i Nordslesvig, tilføjede Ernst Christiansen; et "grundlag med bund i og fremtid i" kunne kun fås ved "den omstilling, der foreløbig nødvendiggør det store beløb, en omstilling, der dog som fremhævet kun kan foretages, når der foreligger en sikring for et åremål". Ernst Christiansen bad derfor Stauning om at fremkalde en afgørelse – både han selv og flere bestyrelsesmedlemmer var villige til at tage til København med kort varsel, såfremt afgørelsen skulle fremkaldes ved et forhandlingsmøde af de interesserede.³⁶ Nu var terningerne kastet. Ernst Christiansen skrev til Hans Jepsen Christensen samme dag og bad ham lægge sin indflydelse i vægtskålen. Det psykologisk rigtige tidspunkt var efter Ernst Christiansens mening nu inde til at få en virkelig og tilfredsstillende løsning, og øjeblikket måtte ikke forspildes. En halv løsning ville efter Ernst Christiansens mening være "både forknyttende og ødelæggende".³⁷

Endelig, den 15. marts 1934, hørte Ernst Christiansen fra professor Ehlers – indirekte i form af en udbetaling gennem konsul Larsen på 26.000 kroner. Det fremgik, at dette beløb udgjorde støtten for første kvartal 1934. Det kunne tyde på, at løsningen gik ud på *alene* at sende *Flensborg Avis* valutaudligning på 104.000 kroner – altså omtrent det samme beløb som året før. Ernst Christiansen sendte straks Edv. Ehlers sin hjerteligste tak, men han kunne dog ikke skjule sin skuffelse over, at der ikke var noget nyt m.h.t. bladplanerne. Hvis vejen alligevel ikke skulle vise sig farbar, så ville han "se sort på stillingen, om end vi naturligvis ville gøre vort bedste også med midlertidig hjælp fremdeles". Ernst Christiansen rettede derfor en indtrængende bøn om, at også professor Ehlers ville gøre sin indflydelse gældende i retning af en "helhedsløsning" – altså i retning af Ernst Christiansens planer for *Flensborg Avis* som organ for dansk na-

tional samling om Sønderjylland, således som de var blevet fremlagt og havde mødt tilslutning på mødet den 30. januar 1934.³⁸

Blev der truffet beslutning om *ikke* at gennemføre Ernst Christiansens planer, så var man nødt til i stedet så hurtigt som muligt at forsøge at imødegå den forøgede konkurrence og forsøge at tilbageerobre markedsandele i Nordslesvig. Ellers fik *Hejmdal* og de øvrige aviser et forspring, som det kunne blive vanskeligt eller umuligt at indhente. Forud for generalforsamlingen forsøgte Ernst Christiansen at styrke *Flensborg Avis* ved at få placeret A.P. Møllers håndgangne mand Anker Jørgensen i tilsynsrådet til erstatning for borgmester Ernst Kaper, der ønskede at trække sig. Det ville give tilsynsrådet mere tyngde. Men det fandt A.P. Møller ikke nødvendigt.³⁹

Endelig midt i marts 1934 kom der skred i sagen: Med meget kort varsel blev *Flensborg Avis*-folkene kaldt til møde i København den 24. marts 1934. Ernst Christiansen havde fem dage forinden en samtale med amtsfuldmægtig Viggo Florander og Hans Jepsen Christensen i Tønder for at afstemme holdningerne, inden man drog til mødet i København.⁴⁰ Det viste sig at være sværere end som så, for nu begyndte Florander at gøre knuder. Han var betænkelig ved, at planen ville nedprioritere vesteregningen. Han så hellere en redaktionel *oprustning*, så *Flensborg Avis* fortsat lagde mest mulig vægt på vestegnen – altså *planer, der gik stik imod Ernst Christiansens*. Den idé skød Ernst Christiansen da også noget så eftertrykkeligt i sænk ved at henvise til, at da Theofilus Larsen i 1921 havde ladet anskaffe maskiner og indrette eget trykkeri i Tønder, så lokalstoffet kunne trykkes på stedet og klæbes ind i hovedbladet, når det ankom med toget tidligt om morgenen, så forlængede det ganske vist sluttidspunktet for redaktionen af lokalstoffet med mange timer og styrkede dermed avisens aktualitet og konkurrenceevne, men beklageligvis medvirkede dette til at svække bladhusets økonomi så drastisk, at hverken Theofilus Larsen eller trykningen i Tønder overlevede længe. Det gjorde derimod gælden, der lige indtil oprettelsen af aktieselskabet i 1930 havde tynget avisen meget. For selvom avisens vilkår dengang i 1920'erne var andre og langt bedre end nu, midt i 1930'erne, og skønt *Vestslesvigs Tidende* dengang stod langt stærkere m.h.t. abonnement og annoncer, og skønt bladkonkurrencen dengang var betydeligt mindre, så kunne ekstraudgiften i forbindelse med trykningen på ingen måde bæres af den beskedne fremgang på nogle få hundrede flere holdere, som kunne forventes. Under sneringen efter den Theofilus Larsenske periode måtte trykningen i Tønder opgives som en "fuldkommen mislykket spekulation". Derfor ville Ernst Christiansen nu "efter så lang tids forløb, da avisen står uendeligt langt svagere og problemet er hele bladets eksistens – eller rettere, dette er for mig hovedsagen, muligheden for videreførelsen af dets vigtige nationale opgave – under ingen omstændigheder være med til at styrte bladet ud i en meget risikabel fornyelse af forsøget fra dengang. Det ansvar kan og vil jeg ikke bære". Der stod betydeligt mere på spil nu. Det var nu eller aldrig, hvis *Flensborg Avis* skulle bringes videre ind i fremtiden. Intet tydede på, at der om et par år ville blive bedre vilkår for "en virke-

lig løsning" end nu, for til den tid ville nemlig "virkningen i den danske bevidsthed af den tyske revolution og det dermed forbundne fremstød" have fortaget sig. Og til den tid havde man desuden nok vænnet sig til, at bladkonkurrencen nordfra i enhver henseende var ført ud til den yderste grænse.

Redaktør Thomsen fra *Vestkysten* havde allerede overfor lokalredaktør Viggo Lausten i Tønder bebudet en "overraskelse" fra *Vestkystens* side til april 1934, som "skulle bringe hele bladverdenen til at forbavses". Den forbavelse ville næppe være til *Flensborg Avis'* fordel. Og *Hejmdal* kunne nu udkomme med 10, 12 og 16 sider hver dag, hvor *Flensborg Avis* måtte nøjes med 8. "Vi må bestandig trænge det almene stof til side og kan alligevel ikke engang få egnsstoffet med fra Nordslesvig i det fornødne omfang". Om nogle år ville *Flensborg Avis* antagelig være trængt så langt tilbage, at man ikke havde noget valg. Og "alt imens står vi i en forknyttende stilling, hvor knap de nødvendige reparationer kan afholdes, og der ikke er råd til nogen virkelig fornyelse".

Ernst Christiansen selv var ikke i tvivl: "Jo mere jeg tænker på sagen, des klarere synes det mig at være, at opgaven nu er, som jeg også har bestræbt mig på at tage den i alle mine henvendelser: *At sætte det videst gående alternativ frem som det eneste, der er bund og fremtid i'*". Der ville ikke være noget vundet ved, men tvært imod blive gjort fortræd, hvis den flensborgske delegation tog til København "uden enigt at forstærke de hidtilværende henvendelser".⁴¹ Dermed var der gjort klar til at kappe broerne til vesteregnet. Argumentationen viser også med al ønskelig tydelighed, at Ernst Christiansen ikke betragtede *Flensborg Avis* som en forretning. Dens formål var højt hævet over det forretningsmæssige.

Med meget kort varsel tog Ernst Christiansen lørdag den 24. marts 1934 til København til en ny forhandling om avisens fremtid. Han tog afsted med forventninger om, at hans bladplaner nu *endelig* lod sig realisere. Men mødet blev "en anden, dårligere udgave af den 30. januar", skrev Ernst Christiansen til Christmas Møller den 26. marts 1934. Alle Ernst Christiansens højtflyvende planer om at gøre *Flensborg Avis* til et dansk samlingsmærke blev skudt grundigt i sænk af J.P. Nielsen.⁴²

Til stede ved mødet den 24. marts 1934 var statsminister Stauning, Niels Neergaard, professor Edv. Ehlers, kontorchef Louw, Hans Jepsen Christensen, Viggo Florander samt rektor H.P. Hansen og general Birke fra Grænseforeningen. Også J.P. Nielsen skulle have været med, men var bortrejst. Hans Jepsen Christensen lod dog deltagerne forstå, at J.P. Nielsen var vred over, at lotteribeløbet skulle bestyres af rigsdagsudvalget for de kulturelle grænsebevillinger, og at han havde været hos Stauning for dér at give sin uvilje luft. Og det var åbenbart ikke kun den *økonomiske* bistand til avisen, J.P. Nielsen havde udtalt sig om. Af Staunings udtalelser på mødet fremgik det, at J.P. Nielsen, der dog ikke nævntes ved navn, havde udtalt sig meget uvilligt om *Flensborg Avis* og bl.a. kaldt den "nazistisk".⁴³

Statsministeren syntes nu nærmest tilbøjelig til kun at lade avisen tilgå *halvdelen* af de afsatte lotterimidler, altså ca. 40.000 kroner, og det forsløg

slet ingen steder. Det "videstgående og eneste tilfredsstillende alternativ" var dermed skudt i sænk. Nu ville der formentlig kun blive tale om at køre videre et år, før avisen bukkede under – "og ikke engang hertil er pengene hidtil nogenlunde sikrede", skrev Ernst Christiansen klagende til Christmas Møller den 26. marts 1934. Han var "meget skuffet" over udviklingen og ville ikke nægte, at han havde håbet, "at især også De kunne have gjort noget for at bringe gang i tingene". Ernst Christiansen håbede på, at Christmas Møller endnu kunne øve indflydelse på J.P. Nielsen og socialdemokraterne.

På trods af Floranders modstand var det lykkedes Ernst Christiansen at samle *Flensborg Avis'* bestyrelse om sin plan, men nu måtte løsningen altså skydes ud i en uvis fremtid, skønt tidspunktet efter Ernst Christiansens mening netop nu var psykologisk rigtigt. Christmas Møller lovede at tage sig af J.P. Nielsen. Stauning tog Ernst Christiansen sig selv af.⁴⁴

Sit brev til statsministeren den 26. marts 1934 indledte Ernst Christiansen efter alle kunstens regler:

"Skønt jeg er bange for, at De, højtærede hr. Statsminister, vil finde det påtrængende, at jeg skriver til Dem, er det fra min side et fuldt redeligt bevis på tillid, at jeg gør det. Mit indtryk af forhandlingen i lørdags om bladets stilling ville have været yderst mistrøstigt, hvis jeg ikke havde haft den overbevisning, at De, hr. Statsminister, svarende til den tilbageholdenhed, Deres stilling naturligt pålægger Dem, men på den anden side svarende til hele Deres personlighed, uden al tvivl vil holde mere, end De lover, når De erkender, at en sag er af virkelig betydning for folket og landet".

Det må vist kaldes højtformulerede besværgelser! Det var rigtigt, fortsatte Ernst Christiansen, at det mest vidtgående løsningsforslag for bladets fremtid og gerning var meget dyrt, men det var ...

"... uretfærdigt, når nogen vil lægge os det til last. Fra alle sider styrter man sig over vort lokale opland nord for grænsen, og valutaforholdet er forringet på en måde, som intet foretagende ville kunne stå for. Den mest vidtgående løsning må derfor ædrueligt regne med en stor nedgang af indtægterne og må for en stor del baseres på tilskud, men rummer en fremgangsmulighed på længere sigt, så tilskuddet efterhånden kan bringes ned. Det er uretfærdigt at tvinge det danske grænseblad til atter og atter at henvende sig nordpå for at kunne fortsætte sin opgave under de umulige vilkår og så, som det nyligt er sket i det socialdemokratiske blad i Nordslesvig, at håne os med, at vi 'går med Klingbeutlen'. Der er ingen her ved bladet, der beriger sig, vi har altid arbejdet under ringere kår end presse-mændene i Danmark".

Ernst Christiansen havde, da han læste om lotto-udvidelsen, håbet på, at der igennem denne netop var taget sigte på at lægge et hovedbidrag fast til den langsigtede løsning, der var blevet drøftet på mødet den 30. januar 1934. "Det synes mig en umulig stilling for et så udsat og så landsvigtigt foretagende, at vi skal fortsætte i den hidtilværende utryghed og i den nedværdigende stilling at blive ved med det påtrængende tiggeri. Bladets

gerning så at sige undergraves og diskvalificeres ved det". Men Ernst Christiansen tvivlede ikke på, at Stauning i kraft af sin "myndighed" og sit "fædrelandssind" kunne skabe den rette løsning, og at han "vistnok er den eneste, der kan det".⁴⁵

Beskyldningerne mod bladet for "nazisme" kom Ernst Christiansen ikke ind på – og det var vel i virkeligheden dér, snarere end i økonomien, den socialdemokratiske hund lå begravet.

9.3. En jøde eller en hjemmetysker – Udenrigsministeriet griber ind

Der er ikke noget, der er så galt, at det ikke kan blive meget værre. I et forsøg på at komme ud over valutavanskelighederne, var der blevet søgt om at måtte udbetale *Flensborg Avis* såkaldte "turistmark". Sidst i marts 1934 kom der afslag.⁴⁶ Ernst Christiansen gav dog ikke op, og henvendte sig den 3. april 1934 til direktøren for den flensborgske rigsbankfilial – med det for en mand i en sådan stilling særdeles passende navn Setzepfandt. Setzepfandt foreslog, at den, der ville sende avisen kroner, på egen hånd kunne erhverve sig såkaldte *registermark*. På Ernst Christiansens spørgsmål om, hvorvidt dette var muligt, svarede han ja – uden dog at indlade sig på at give nærmere oplysning. Dette ville dog formentlig komme til at betyde, at man fra tysk side ville få fuldt indblik i de økonomiske transaktioner til *Flensborg Avis*. De nævnte valutaer var et led i det tyske regimes forsøg på at kontrollere ud- og indførsel af egen og fremmed valuta. Turistmark kunne veksles mod fremmed valuta og kun bruges indenfor Tysklands grænser, mens registermark skulle mindske valutatab ved eksport ud af landet.

Ernst Christiansen bad straks professor Edv. Ehlers om ved næste udbetaling at forsøge sig med denne løsning: Gennem udvalgets københavnske bankforbindelse at erhverve registermark for beløbet. Dette skulle gerne – "i overensstemmelse med den hidtilværende postering i vore bøger" – betegnes som betaling af abonnement.⁴⁷ Det begyndte desuden at haste med en løsning vedrørende støtteaktionen, "da vi ikke vil kunne klare os denne måned til ende".⁴⁸

Noget skred var der dog i tingene, omend det gik langsomt og velviljen ikke var stor. Det lykkedes i begyndelsen af april 1934 Hans Jepsen Christensen at overtale J.P. Nielsen til at lade 60.000 kroner af lottomidlerne tilgå avisen. Det var mindre end de oprindeligt tænkte 80.000 kroner, men dog alligevel mere, end de 40.000 kroner, som J.P. Nielsen havde tænkt sig. Der blev syslet med tanken om at lave et særligt udvalg med Hans Jepsen Christensen som formand og formentlig J.P. Nielsen som deltager, der skulle tage sig af støtten til *Flensborg Avis*. Ernst Christiansen forsøgte også at få Christmas Møller med, hvad denne stillede sig positivt over for. Christmas Møller lovede at gøre, hvad han kunne for at få sagen ind i den rette gænge. "Tag den nu blot med ro, og sådan som sligt går i Danmark, må man nu engang tage den med ro". Det var lettere sagt end gjort.

Også Hans Jepsen Christensen arbejdede ihærdigt på sagen, men

endnu den 18. april 1934 var det end ikke lykkedes for ham at få samlet d'herrer J.P. Nielsen og Stauning til et møde. Situationen begyndte naturligt nok at slide på Ernst Christiansens nerver, og den 20. april 1934 tiltrådte han en mindre rekreatjonsrejse.⁴⁹

I sagen om registermarkene blev der i mellemtiden forhandlet ved *Landesfinanzamt Nordmark* i Kiel og i *Reichsbank-Direktorium* i Berlin. Under forhandlingerne i Kiel var det blevet betydet bladet, "at et par anbefalende ord fra d'herrer Ernst Schröder og Schmidt-Vodder ville kunne fremme sagen". Hvordan det skulle lade sig gøre at opnå dette var ikke let at se. Og i det danske gesandtskab i Berlin, der var orienteret om forhandlingerne, slog man også syv kors for sig: "Bladet kan naturligvis under ingen omstændigheder indlade sig på noget, der blot ligner politiske koncessioner", mente den danske gesandt, Herluf Zahle. Men Zahle havde også funderet over sagen og fået en idé, som han i et brev den 18. april 1934 meddelte direktøren for det danske udenrigsministerium, H.A. Bernhoft: "Det er faldet mig ind, at fhv. Landmandsbankdirektør Emil Hertz måske kunne bruges. Han er vist i besiddelse af en fætterskabsnøgle til rigsbankpræsident [Hjalmar, forf.] Schacht [der var født i Tinglev i Sønderjylland, forf.], og kontorchef [i Udenrigsministeriets Pressebureau, forf.] A.J. Poulsen står vist på en sådan fod med Hertz, at de ville kunne tale sammen om sagen. Dette blot til overvejelse, fordi vi føler vor afmagt så meget mere, som vi i denne sag endog meget gerne ville hjælpe".⁵⁰ Det var tydeligt, at gesandtskabet i Berlin nødigt så *Flensborg Avis* gå konkurs.

Hvorvidt det var klogere at mobilisere en jøde end en hjemmetysker til fordel for *Flensborg Avis* er nu nok et åbent spørgsmål. Men idéen blev grebet af Bernhoft, der kunne bekræfte, at "de to herrer er kødelige fætere og står i et fortroligt dus-forhold til hinanden". Kontorchef Poulsen tog straks en samtale med Emil Hertz, der imidlertid nærede afgørende betænkelighed ved at fremsætte en direkte anmodning over for rigsbankdirektøren. Men han var meget villig til i sit eget navn på givne foranledning at fremsætte en forespørgsel om, hvorvidt der i henhold til de gældende tyske regler var nogen afgørende hindring for, om et eventuelt andragende af den omhandlede art fra bladet kunne nyde fremme. Hertz anmodede Udenrigsministeriet om at lade udarbejde et koncept til et sådant brev, som han så i eget navn kunne sende til fætter Hjalmar.

Dette var en rimelig anmodning, fandt Bernhoft, og han bad den 25. april 1934 Herluf Zahle om at overveje affattelsen af konceptet, da denne bedst ville være i stand til at give et sådant brev "den rette tone". Brevet burde efter Bernhofts mening understrege, at hovedproblemet var, at bladet havde sine hovedindtægter i kroner og sine hovedudgifter i mark. Forespørgslen, der "bør være så tonløs som muligt", kunne desuden "måske hentyde til, at bladet med god vilje har bestræbt sig for, under varetagelse af sine pligter som det danske mindretals eneste organ, at føre en overfor det nye Tyskland loyal politik, samt til den imødekommende og forstående holdning, der har præget den nuværende rigsregerings mindretalspolitik".

Det danske udenrigsministerium var *betydeligt* venligere indstillet over for *Flensborg Avis* end J.P. Nielsen; man anså den for at være nyttig for det dansk-tyske forhold – og man var endda villig til at gribe til utraditionelle metoder for at komme avisen til undsætning – endog, som vi skal se, i direkte samarbejde med avisens egne medarbejdere. Udenrigsminister P. Munch havde dog ytret visse betænkeligheder ved Hertz-planen og fremhævet, at der kunne være en vis fare for, at *Flensborg Avis* – i tilfælde af, at anmodningen blev imødekommet – kunne bringes “i et vist afhængighedsforhold til Tyskland”, og derefter en vis fare for, “at bladet ikke vil være i stand til at hævde rent danske synspunkter”. Endvidere burde *Flensborg Avis* selv tages i ed, før man gik videre med planen. Bernhoft foreslog Zahle at informere Jacob Kronika og gennem ham få avisens tilsagn.⁵¹

Zahle tog straks kontakt til Kronika, der oplyste, at *Flensborg Avis* havde forhandlet om spørgsmålet med myndigheder i både Flensborg og Kiel og “overfor disse indtaget en holdning, som ikke lader nogen tvivl tilbage om, at bladet overhovedet ikke ville indlade sig på politiske koncessioner”. Involvering af Ernst Schröder eller Schmidt-Vodder var altså udelukket. Kronika – “hvem vi erfaringsmæssigt kan vise enhver fortrolighed” – havde derefter påbegyndt forhandlinger med rigsbanken i Berlin, men havde indtil videre ikke kunnet få oplyst hvilke regler, der gjaldt for tildelingen af registermarkbevillinger. Men der kunne hverken efter Zahles eller Kronikas mening være noget til hinder for, at Hertz henvendte sig *privat* til Schacht. Zahle lod derfor Kronika udarbejde det ønskede koncept.⁵²

Konceptet, som Hertz modtog den 4. maj 1934, blev indledt med en – mere eller mindre – plausibel begrundelse for den familiære henvendelse: Forleden havde samtalen ved “en selskabelig sammenkomst” drejet sig om *Flensborg Avis*’ “særlige valutariske stilling”, som – naturligvis “rent privat” – interesserede Hertz, hvorfor han altså nu henvendte sig til fætter Hjalmar. Indledende blev problemet ridset op, og i konceptet pegedes der på, at *Flensborg Avis* jo i virkeligheden var at betragte som en ret betydelig *eksportvirksomhed* i Tyskland, der alene i 1933 havde indtægter for 200.000 kroner. *Flensborg Avis* hørte med andre ord til de virksomheder i Tyskland, der i betydeligt omfang afleverede fremmed valuta til den tyske rigsbank. Og virksomheden beskæftigede endvidere en betydelig mængde tyske rigsborgere. Hvis det derfor var hensigten med registermarkene, at de tjente til at mindske valutatab ved eksport *fra* Tyskland til udlandet, så måtte *eksportvirksomheden Flensborg Avis* vel falde ind under disse bestemmelser? Dette var i hvert fald essensen af Hertz’ spørgsmål.

Det var klart, at *andre* synspunkter end de *rent forretningsmæssige* måtte udelades her, anførte Hertz (altså Kronika), men han ville dog ikke lade det være uomtalt, at *Flensborg Avis* *samtidig* med at træde i skranken for det danske mindretal *også* altid havde været bestræbt på en fast og klar loyalitetslinje overfor det nye Tyskland og i lige så høj grad på en fast og klar linje til forståelse og tilnærmelse mellem Tyskland og Norden. “I Danmark har rigsregeringens imødekommande politik overfor de dan-

ske sydslesvigere vundet stærk påskønnelse og anerkendelse, og selvom den af mig her omtalte valuta-politik ikke har det ringeste med politik at skaffe, så vil jeg alligevel mene, at ombytningen af de af *Flensborg Avis* afleverede kroner til registermark kunne være egnet til påny og forstærket at influere positivt på indstillingen til Tyskland i Danmark".⁵³

En imødekommende behandling af *Flensborg Avis* ville med andre ord blive opfattet som en *venlig handling* over for Danmark. Mon ikke rigsbankdirektør Hjalmar Schacht har kunnet gennemskue, hvem der havde taget initiativ til fætterens henvendelse? Men argumentationen er interessant, for den viser, at udenrigstjenesten havde taget *Flensborg Avis'* egen tankegang til sig, og at der næppe her ville være modvilje mod en "helhedsløsning" som den af Ernst Christiansen skitserede.

Hertz sendte den 7. maj 1934 brevet til Schacht i Rigsbankdirektoriet, der først den 25. maj 1934 overfor Hertz bekræftede modtagelsen.⁵⁴ Alle de gode kræfters fælles anstrengelser i denne retning skulle dog vise sig at være forgæves: Den 4. juni 1934 meddelte Rigsbankdirektoriet *Flensborg Avis*, at man beklagede ikke at kunne imødekomme avisens ønske.⁵⁵

Forespørgslen og proceduren omkring den er imidlertid ikke uinteressant: Den viser, at ligegyldigt hvad Thorvald Stauning og J.P. Nielsen så måtte mene, så anså Udenrigsministeriet bevarelsen af *Flensborg Avis* som særdeles vigtig. Man opererede i Udenrigsministeriet omtrent på samme tid med den tanke at lade *Der Schleswiger* runddele til andre europæiske landes gesandtskaber, hvor man jo som regel ikke forstod dansk, til imødegåelse af tyske skrøner – f.eks. kolporteret i *Der Schleswig-Holsteiner* – om Nordslesvig og grænsen. Idéen strandede dog på *Der Schleswigers* manglende spalteplass. Hvis Udenrigsministeriet desuden overfor *Flensborg Avis* foreslog *Der Schleswiger* anvendt til sligt, så ville dette p.g.a. avisens dårlige økonomi formentlig blive mødt med krav om støtte – og så var det danske engagement i avisen – økonomisk og ikke mindst politisk – blevet betydeligt større, end udenrigsministeriet var helt tryk ved.⁵⁶

9.4. Stauning forlanger *Flensborg Avis* inspiceret

I mellemtiden var der sket en udvikling i sagen i København. Udvalget af 17. Marts 1932 var trådt sammen i Statsministeriet den 26. april 1934. Samme dag skrev Stauning til Ernst Christiansen og meddelte ham resultatet af forhandlingerne: Man havde vedtaget at søge udvirket, "at der af den såkaldte kulturbevilling snarest bliver stillet et beløb af 20.000 kroner til rådighed for bladet som støtte til dette indeværende år". Men det var en forudsætning for støtten og for udvalgets fremtidige hjælpevirksomhed, at *Flensborg Avis* lod to af udvalget udpegede kyndige provinsbladfolk foretage en undersøgelse af bladets drift og økonomi "med henblik på tilvejebringelsen af en sådan omlægning af bladets hele økonomi og drift, at der i fremtiden vil kunne opnås balance". Der herskede nemlig indenfor udvalget "den absolutte formening, at det er ugørligt i fremtiden at tilvejebringe tilskud af en sådan størrelse som sket i de sidste to år".

L.P. Christensen (1882-1960) var Flensborg Avis' redaktionssekretær og havde bl.a. ansvaret for avisens udseende og opsætning. L.P. Christensen var en flittig og stilfærdig mand, men besad på sin egen stille måde en sejt og stædig vilje. Ud over sit arbejde på avisen var han medlem af Flensborg byråd fra 1924 – og han fortsatte efter den tyske ensretning i 1933 som den ene af to danske Ratsherren. Han var derudover navnlig engageret i det danske kulturliv i Sydslesvig, især teateret, og desuden næstformand i Skoleforeningen. Foto ca. 1925. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

Det lovede ikke godt. I stedet for en *forøget* bevilling til en vidtgående omlægning af avisen så det nu ud til, at bevillingen ville blive *sænket* og avisen muligvis tvunget til yderligere nedskæringer.

De to udsendinge skulle, understregede Stauning, have "uhindret adgang til bladets bøger og regnskaber, samt til i øvrigt at skaffe sig alle oplysninger, som de måtte anse for at være fornødne til løsning af den heromhandlede opgave". Han tilføjede, at man fra udvalgets side ville søge i indeværende år at tilvejebringe det tilskud, som bladet havde bedt om i sin henvendelse til udvalget [d.v.s. et beløb svarende til 75.000 rigsmark, forf.], "uden at man dog på nuværende tidspunkt er i stand til med sikkerhed at kunne udtale sig om, hvorvidt dette kan lykkes i det omfang, som der fra bladets side er sket henstilling om". Stauning udbad sig et svar "snavest belejligt".⁵⁷

Det var en kold douche. Selvom *Flensborg Avis* rent faktisk *havde* beskåret udgifterne særdeles drastisk og gentagne gange havde forsikret om, at det nu ikke lod sig gøre at beskære yderligere, så følte udvalget sig ikke overbevist og ville selv undersøge sagen. Men Staunings tilsagn betød trods alt hjælp – ganske vist under ydmygende omstændigheder. Enhver tanke om at omlægge *Flensborg Avis* efter Ernst Christiansens ønsker måtte dog nu på forhånd opgives, og der var end ikke taget hensyn

til bladets ønsker om et varsel inden kvartalsskiftet til april.

L.P. Christensen, der vikarierede under Ernst Christiansens rekreati-
onsfravær, bekræftede straks den 30. april 1934 modtagelsen af Staunings
skrivelse. Et fyldestgørende svar kunne jo imidlertid kun afgives af Ernst
Christiansen, der helst skulle holde sig i ro i endnu to-en-halv uge. Der-
for, og fordi "postbesørgelsen i Tyskland for tiden ikke byder tilstræk-
kelig garanti for hemmeligholdelse", bad han, om svaret kunne vente til
Ernst Christiansens tilbagekomst.⁵⁸ Det kunne det ikke.

Da den ene af de udpegede sagkyndige, bladudgiver Schiøttz Chri-
stensen, *Aalborg Stiftstidende*, kun havde tid indtil 10. maj 1934, hastede
sagen. Allerede den 30. april 1934 bad Hans Jepsen Christensen på udval-
gets vegne om at få bladets bøger sendt til Aalborg med henblik på en
gennemgang inden besøget.⁵⁹ L.P. Christensen drøftede sagen med for-
manden for tilsynsrådet, J.C. Paulsen, der mente, at en gennemgang af
hele regnskabskomplekset *uden kyndig vejledning* af Ernst Christiansen
var "formålsløs og måske skadelig". Derfor var det nødvendigt at forstyr-
re Ernst Christiansen under den hårdt tiltrængte rekreation, for, som L.P.
Christensen skrev den 2. maj 1934: Intet måtte forsømmes "nu, da man
derovre vil handle!"⁶⁰ Og Stauning var *ikke* velvilligt indstillet, hvad han
meddelte L.P. Christensen den 3. maj 1934: Forudsætningen for hjælp var,
at bladets regnskaber blev *nøje gransket* af de dertil udpegede sagkyndige,
og Schiøttz Christensen havde kun tid indtil 10. maj 1934. Det var *Flens-
borg Avis*, der forsinkede sagen nu, skrev Stauning!⁶¹

Der blev med Schiøttz Christensen truffet aftale om, at han kom til
Flensborg tirsdag den 8. maj og onsdag den 9. maj 1934.⁶² Og Ernst Chri-
stiansen skrev den 5. maj 1934 til Stauning, at han straks ved meddelelsen
om det forventede besøg havde afbrudt sin rekreation og var rejst hjem.

"Jeg påskønner meget, at statsministeren personligt har grebet ind, og giver med
den største redbonhed mit samtykke til, at to af udvalget udpegede kyndige
provins-bladfolk får lejlighed til på stedet at foretage en undersøgelse af bladets
drift og økonomi. (...) Ingen kan mere end bladets ledelse ønske, at der må blive
tilvejebragt mulighed for en ordning på længere sigt, og at den bliver så rationel
som muligt. Jeg skal ikke skjule, at omend kyndige folk måske kan finde nogle
enkeltheder, der kan ordnes mere praktisk, så anser jeg det på forhånd for ugør-
ligt at foretage nogen omlægning af bladets økonomi og drift, der tilvejebringer
fremtidig balance uden tilskud – med mindre de årsager skulle blive fjernede,
som har bragt balancen i ulave, nemlig halveringen af den danske krone i forhold
til den tyske mark og den måde, på hvilken bladet, i hvert fald i direkte modstrid
med nationale hensyn, i betydelig grad er konkurreret ud af Nordslesvig".

Flensborg Avis' akilleshæl, men også dens store fortrin, var ifølge Ernst
Christiansen "dens nationale livsopgave, som giver den en undtagelses-
stilling i den danske presse og delvis tvinger den til at kæmpe sin kamp
på trods af de almindelige økonomiske forretningshensyn".

Avisen havde nu hidtil ikke haft stort held med at overbevise social-
demokrater om denne nationale livsopgaves nødvendighed, og da slet
ikke J.P. Nielsen, som nærmest betragtede denne livsopgave som rendyr-

ket nazisme. Men Ernst Christiansen forsøgte alligevel efter bedste evne: "Kyndige danske politikere – og De selv, hr. Statsminister, står i første række – kan ikke være i tvivl om, at nu i den tyske kraft-koncentrations tid er det i dansk folkelig og statslig interesse umuligt at henvise det danske grænseblad til at klare sig ved egen økonomi under en valutasisituation som den foreliggende. En større nedskæring ville bringe de indtægter, som findes endnu, til at svigte og ville helt eller delvis gøre det umuligt for bladet at fylde sin post som hidindtil". Målet måtte dog være at arbejde hen imod at bladet som tidligere kunne klare sig selv, men den virksomste hjælp ville være, om avisen kunne opnå større udbredelse i Danmark. "Det synes mig ikke fantasteri, at der måtte kunne blive ca. 15.000 holdere i Danmark af det eneste danske grænseproblems blad, og der synes mig at måtte være noget i vejen med det danske folkelige værn, så længe dette ikke er nået".⁶³

Ernst Christiansen orienterede samme dag Christmas Møller og Hans Jepsen Christensen.⁶⁴ Han regnede fortsat med de to som allierede i sin plan om at omdanne *Flensborg Avis* fra egnsnyhedsorgan til nationalt samlings- og vækkelsesblad – en idé, han endnu ikke havde opgivet. Hans Jepsen Christensen delte Ernst Christiansens bekymring for, at en gennemgang af provinsavis-sagkyndige alene ville koncentrere sig om økonomiske synspunkter og ignorere de nationale. Men han lovede at holde sig orienteret og "påvirke stemningen i den af Dem antydede retning".⁶⁵

Den 8. og 9. maj 1934 var redaktør L. Schiøtt Christensen fra *Aalborg Stiftstidende* så – under ledsagelse af sønnen Alf, der var bogtrykker – på besøg i Flensborg. Ernst Christiansen skrev i sin rapport om besøget til Hans Jepsen Christensen: "Jeg kan ikke tænke mig andet, end at han vil indberette, at driften i hovedsagen er forsvarlig ordnet, delvis betydeligt mere beskedent end danske pressemand er vant til, og at det ikke er muligt at foreslå væsentlige besparelser". Indtil resultatet forelå, måtte man svæve i uvished. Før der var vished, kunne man ikke lægge nogen planer for fremtiden.⁶⁶

Ernst Christiansens forventninger til L. Schiøtt Christensens redegørelse kom til at stemme, og i passager var redegørelsen som talt direkte ud af Ernst Christiansens hjerte.⁶⁷ Schiøtt Christensen skrev den 15. maj 1934 til Stauning, at "nogen revolutionerende besparelse i driften kan her ikke regnes med". Enkelte steder kunne der dog spares: Avisens ejendom på Nørretorv var erhvervet under gunstige valutaforhold, men regnskabsposteringen gav ikke tilstrækkeligt overblik over ejendommens rentabilitet eller over dens særlige status. Dette burde ændres. Men al overflødig plads var udlejet. Bladet rådede selv over gode og rummelige lokaliteter, gode bogtrykmaskiner til akcidensarbejde og en brugelig rotationspresse med tilhørende bimaskiner samt fem gode Linotype sættemaskiner. Kapaciteten stod dog ikke i noget rimeligt forhold til avisens nuværende oplag, og akcidensen arbejdede kun for Duborgskolen og andre nationale institutioner og foreninger syd for grænsen. Der burde efter Schiøtt Christensens mening føres særskilt minutøst regnskab for denne afdeling, så alle enkeltheder kunne kontrolleres, men der ville dog

formentlig ikke kunne opnå besparelser ved salg af overflødig materiel: "Nu står det der, og det er velholdt. Dels er maskinerne dyre ved anskaffelsen, dels er de usælgelige i disse år, da så mange tyske avistrykkerier bliver nedlagt, og endelig er der måske mulighed for opgang i bedriften".

Redaktionens lønninger ville Schiøttz Christensen betegne som "rørende beskedne". Det tekniske personale var naturligvis lønnet efter den gældende tarif, men personalet blev muligvis ikke udnyttet tilstrækkeligt, og der kunne måske undværes et par svende. Og så skulle bladet omlægges fra morgen til eftermiddagsudgave (Aftenudgave). Det ville give en betydeligt billigere drift ved samlet arbejdstid og uden aftenarbejde med dets 25-35% tillæg til timelønnen, og telefonen ville i de fleste tilfælde kunne erstattes af et brev.

"Og her er jeg ved sagens kerne", skrev Schiøttz Christensen i sin redegørelse: "*Flensborg Avis* har vistnok mistet sin betydning som *egnsblad* – kalder de det i Sønderjylland. *Flensborg Avis* bør formentlig leve af og på avisens individuelle livslinje som den fortøner sig for os helt fra svundne dage. Denne vor vagtpost mod syd må i højere grad opgive sognenes 'brækkede ben' og sølvbryllupsreferater og i egentlig forstand blive et *landsblad*. Det er og bliver dog fra 'kongeriget', det skal have sit supplerende underhold, finde sine betalende læsere. Om *Flensborg Avis'* eksistensberettigelse tilkommer det ikke mig at tale, men jeg er dog blevet klar over, at *bladets eventuelle dødelige afgang på mere end en måde vil betyde en slags grænseflytning op til Aabenraa*" [fremhævet af forf.].

Det var rene ord for pengene – og stof til eftertanke for Stauning. Det var tilsyneladende lykkedes for Ernst Christiansen at overbevise Aalborg-redaktøren, og det var noget af en præstation, al den stund at man må formode, at han var kommet til Flensborg med en skeptisk forhåndsindstilling og mandat fra Stauning om at foretage drastiske nedskæringer.

Hvis *Flensborg Avis* kunne unddrage sig den pågående konkurrence fra de mange sønderjyske egnblade og fra de store "kongerigske" dagblade og blive en rent objektiv iagttagelse og meddeler med dertil knyttede "ledere" og andre personlige "trosartikler" om de naturlige nationale emner og om tysk politik og påvirkning, forbundet med telegramstof og nyheder som enhver anden avis, så ville filialkontorerne i Tønder og Sønderborg kunne nedlægges med ikke uvæsentlige besparelser til følge, mente Schiøttz Christensen. Og der ville nok i enhver sønderjysk by og i hvert sogn kunne findes en ven af bladet, der mod en beskedent linjebetaling ville sende omgående underretning om hændelser og nyheder, der havde offentlig interesse. "Dette behøver jo ikke at betyde 'opgivelse uden sværdslag' af abonnenter i øst eller vest, kun opgivelse af mindre nationalt indstillede læsere forbindelser med særinteresser, som det er for kostbart at dyrke".

Schiøttz Christensen foreslog endvidere at forhøje abonnementsprisen fra fem til seks kroner nord for Kongeåen. "Med de små priser, vi får for danske aviser (i almindelighed seks øre pr. avis bragt ind ad døren) kan et dagblad ikke bestå, langt mindre betjene læserne tilfredsstillende, uden at indtægterne øges betydeligt ved salg af annoncer. Og hvor skal et

dansk blad fra Flensborg få dem fra?"

Annonceindtægten var den afgørende faktor i ethvert dagblads økonomi, men efter Schiøttz Christensens mening var Ernst Christiansens budget for 1934 "mærket af den panikstemning, som vel enhver af os ville være underlagt under lignende omstændigheder". Der måtte kunne tjenes mere på annoncer.

Men det allerstørste problem var og blev dog den kendsgerning, at avisen havde alle sine indtægter i kroner og sine udgifter i rigsmark. Dette øjeblikkelige misforhold i økonomien kunne høre op eller dog bedres – "men hvornår?" spurgte Schiøttz Christensen. Tillægget *Der Schleswiger* var "en nødvendig, men ikke billig" foranstaltning. Endelig var der skatten, som avisen ingen indflydelse havde på, og som var højere i Tyskland end i Danmark.

Schiøttz Christensen sluttede sin redegørelse med at opstille en række konstruktive forslag til forbedringer af *Flensborg Avis'* økonomi: *Flensborg Avis* skulle gøres til et eftermiddagsblad (aftenavis); avisen skulle i højere grad have karakter af et landsblad; abonnementsprisen nord for Kongeåen måtte forhøjes og annonce-tariffen omlægges på linje med de kongerigske blade; det tariflønnede tekniske arbejde skulle koncentreres og tidskontrolleres; akcidensens økonomi skulle køres særskilt og hele bogholderiet moderniseres.

Der ville fortsat være udgifter til korrespondenter, men "den linjebetalning, hvormed bladet honorerer sine landkorrespondenter, 3 øre linjen, er yderst beskedene". Medarbejdernes samlede gage – man regnede ved omlægningen med kun én medarbejder i Nordslesvig, formentlig i Tønder, og Københavnsredaktøren var sat til 7.500,- kroner, "hvad der intet kan indvendes imod". Posten "almindelige omkostninger" var sammenlignet med omkostningskontoen på andre bladregnskaber "beskeden og uangribelig". Annonceindtægterne var dog budgetteret med et beløb, der med Schiøttz Christensens ord var "fabelagtigt lille", og det var "utænkeligt, at det ikke skulle kunne bringes højere op". *Flensborg Avis* udgik i dagligt 8-10-sidet format. Heraf burde bladet som minimum have to sider annoncer, hvilket burde give en årlig indtægt på 150.000 kroner brutto – eller ikke mindre end 120.000 kroner mere end kalkuleret!

Men bladet "svigtes totalt af de store landsannoncører, skønt *Flensborg Avis* nord for grænsen har et oplag på omtrent 6.000 eksemplarer". Bladet afvistest bestandigt med den motivering, at "det udkommer i Tyskland og derfor må henvende sig til annoncebureau'erne i Berlin om annoncer!"

Under korrespondenter faldt på rigsmark-budgettet også udgifter til *Deutsches Nachrichtenbüro* (DNB), hvis tjeneste avisen ikke kunne unddrage sig. Korrespondenterne Johs. Oldsen og Jacob Kronika var billige i drift, og redaktionens syv medlemmer fik tilsammen i månedsløn 2.331 rigsmark, "hvilket er yderst lidt", medens de tre damer i ekspeditionen tilsammen fik det "rørende lille" beløb af 465 rigsmark. Lønningerne i trykkeriet var i overensstemmelse med tariffen, men avisens trykning fordyredes af aftentillæg. Det ville måske desuden være muligt at spare en mand i trykkeriet, mente Schiøttz Christensen, men begge disse bespa-

relser var dog "lidet følelige" på hele budgettet.

Både trykkeriets omkostninger og de "almindelige" omkostninger var efter Schiøttz Christensens mening "uangribelige". De anvendte summer til bladhold og clichéer var "meget beskedne – for beskedne". Dog kunne der nok spares på telefonkontoen. M.h.t. annonceindtægter forventede man en nedgang på 25%, hvad der syntes berettiget "i betragtning af de dårlige tider", hvorimod abonnementsindtægten forventedes at være uforandret.

Schiøttz Christensens beretning viser, at Ernst Christiansen vitterligt havde skåret ind til benet med sparekniven, og hans analyse antyder, at han har ladet sig overbevise om levedygtigheden af Ernst Christiansens plan. Ernst Christiansen selv fik først Schiøttz Christensens redegørelse at se sidst i juli 1934, og den afstedkom enkelte kommentarer i et brev til Stauning 30. juli 1934. *Flensborg Avis* var det eneste danske bladforetagende på tysk statsområde, og "vi har ikke kunnet lade rent økonomiske og rationelle grunde råde, som et blad kan gøre nord for grænsen". Det var nemlig tvivlsomt, om bladet ville kunne få lov til at udfylde eventuelle huller i det tekniske personale nord fra, ligesom der vil opstå store vanskeligheder for de enkelte hernede, hvis man afskedigede nogen. Spørgsmålet om sprogkundskaber greb også ind her: "Der har kunnet indtræde tilfælde med ældre typografer, hvor jeg ud fra en rent rationel synsmåde helst ville have dem erstattet med unge kræfter, som kunne præstere mere, men når det har drejet sig om ellers pålidelige og gode folk, som har været sysselsat hos os i adskillige år og trofast taget deres part af det danske mindretals nationale arbejde, så har det ikke syntes mig forsvarligt her på denne udpost at tage det skrappe rationelle hensyn".

M.h.t. annoncetegningen havde *Flensborg Avis* siden 1920 gjort omfattende forsøg på at møde den pågående konkurrence og erhvervskrisens tryk med frivillig og gratis abonnementshvervning – men der var kommet meget lidt ud af det. En professionel abonnementshvervning gennem en forbindelse i København havde skuffet stærkt, og kontrakten var ophævet.

Hovedsagen var dog, hvilken vej *Flensborg Avis* skulle søge ud af sin øjeblikkelige krise og ind i en fremtid med fremgang i. Der måtte derfor i Schiøttz Christensens redegørelse skelnes mellem de to muligheder: "At bladet enten fortsætter som hidtil med efter evne at værgе sig sit lokale opland i Nordslesvig, eller at det under opgivelse heraf lægger vægten på foruden at være de danske forposters blad at blive *landsblad* på det sønderjyske og det dansk-tyske spørgsmål". Det budget, som indgik i undersøgelsen, tog sigte på sidstnævnte mulighed. Løsningen var ganske vist samtidig den bekosteligste, idet budgettet så opererede med øjeblikkeligt tab af abonnenterne og annoncørerne i Nordslesvig. I tilfælde af førstnævnte løsningsmodel, ville indtægterne fra Nordslesvig dale langsomere. Men den sidste og mest vidtgående løsning var den, Ernst Christiansen ventede sig mest af, for den ville "formentlig med ét slag ... standse tilbagegangen og skabe begyndelsen til en opgang".

Idéerne med eftermiddagsudgave, forhøjelse af abonnementsprisen og

nedskæring af telefoneringen ville "under normale forhold være meget indlysende". Men der var dog "næppe i tilstrækkelig grad regnet med den voldsomme og ganske ekstraordinære bladkonkurrence i Nordslesvig", som tvang alle blade til større udgifter end tilfældet var i andre egne af landet, samtidig med at forskellige blade konkurrerede annonceanprisen ned. "Et blad, der ikke udstrakt ville tage telefonen i brug og byde sine korrespondenter nogenlunde samme vilkår som de andre blade, ville blive slået ud". Desuden lå Flensborg "så uheldigt for et eftermiddagsblad, at forholdet efter overgangen til dette ville blive, at kun en del af Nordslesvig ville få bladet om aftenen, medens bladet først ville kunne nå ud til det meste af Danmark med det nattog, hvormed det også nu afsendes, således at en stor del af oplaget efter at være trykt kunne komme til at ligge i adskillige timer inden afsendelsen. Jeg kan ikke skønne andet, end at det dog vil betyde ikke så lidt for bladets udbredelse landet over, at det kan komme lige så tidligt med mange af de vigtigste ting som de andre morgenblade".

Ernst Christiansen sluttede sit brev til Stauning med at opsummere sine kommentarer: Han kunne ikke anbefale en omlægning af avisen til eftermiddagsblad; han bifaldt, at bladet blev gjort til et landsblad, hvis økonomien kunne sikres i nogle år; en abonnementsforhøjelse kunne kun komme på tale, hvis avisen blev et landsblad, men han var dog betænkelig; annoncetariffen ville blive omlagt efter kongerigske retningslinjer; man ville på avisen "efter bedste evne" koncentrere og kontrollere det tariflønnede tekniske arbejde; og han bifaldt såvel særskilt økonomi for accidensen som modernisering af bogholderiet.⁶⁸

9.5. Pengesorger og støtteplaner 1934-1935

Inden Schiøttz Christensens redegørelse nåede Ernst Christiansens øjne var gået to nervepirrende måneder. Christmas Møller var mobiliseret, og han førte den 27. maj 1934 samtaler med J.P. Nielsen i et forsøg på at påvirke ham til fordel for *Flensborg Avis*, og skrev endog selv den 31. maj 1934 til Stauning. Christmas Møller havde en idé om, at staten over kulturbevillingen skulle yde et beløb på 350.000 kroner om året til støtte for arbejdet syd og nord for grænsen (herunder *Flensborg Avis*), og at samtlige landets kommuner sammen skulle yde et beløb svarende til 10 øre pr. indbygger til samme formål. Dette ville give yderligere 350.000 kroner, og det samlede beløb ville så nå op på 700.000 kroner. Dette, mente Christmas Møller, måtte vel for tiden være passende til at løse både *Flensborg Avis* og de øvrige opgaver dernede ved grænsen. "Nationalpolitisk tror jeg, at tanken ville have meget stor værdi, idet man ofte både i Sydslesvig og i Flensborg møder den betragtning, at det tyske folk gør meget mere end det danske, og på en række områder har man jo virkelig praktiseret en metode som denne". Christmas Møller var overbevist om, at tanken nemt lod sig realisere, hvis altså Stauning gik ind for den.⁶⁹ Det gjorde han ikke.

Også *Grænseforeningen* tog nu fat, idet formanden, rektor H.P. Han-

sen, på et sendemandsmøde i Sønderborg den 2. juni 1934 erklærede, at den danske stat burde træde til og støtte *Flensborg Avis*, så længe valuta-situationen så ud, som den gjorde. Christmas Møller udtalte til *Berlingske Tidende* i den anledning, at "det danske folk burde stilles over for en nøgtern opgørelse over, hvad der ydes fra tysk side, og hvad der ydes fra dansk side i grænsekampen". Der var da håb om, at man ville vågne op ved at se det kolossale misforhold, der var til stede. Christmas Møller slog til lyd for, at det danske folk på en effektiv måde og ganske anderledes officielt støttede *Flensborg Avis*, end det hidtil var sket – Tyskland lod sine kommuner og byer påtage sig bestemte opgaver eller bestemte distrikter i Nordslesvig – "og vi må gøre noget lignende". Det skulle nok lykkes at få denne sag i orden: "Socialdemokratiets særlige kyndige på det sønderjyske område hr. J.P. Nielsen vil være en god støtte her", sluttede Christmas Møller.⁷⁰ Nu var opfordringen offentlig, og der blev hermed lagt yderligere pres på J.P. Nielsen.

I mellemtiden var det føromtalt afslag på at anvende registermark dukket op. Det skete som nævnt den 4. juni 1934. Det betød, at yderligere supplerende understøttelse på et beløb af 26.000 kroner straks blev nødvendig – hvad Ernst Christiansen straks sendte bøn til professor Edv. Ehlers om, "da bladet ... næppe af egne midler vil kunne klare sig måneden ud".⁷¹

Den ukendte faktor var fortsat J.P. Nielsen – og dermed Stauning. Christmas Møller foreslog den 9. juni 1934 Ernst Christiansen atter at henvende sig til J.P. Nielsen, hvad Ernst Christiansen dog "grumme nødtigt" ville, da han tvivlede på, at det førte til noget. Derimod var konsul Lauritz Larsen blevet mobiliseret, og han ville midt i juni tale med Stauning. Christmas Møller tilbød også selv at tage fat på spørgsmålet, næste gang han traf sammen med Stauning.⁷²

Men Lauritz Larsen fik ikke talt med Stauning, der slet ikke reagerede på Larsens forespørgsel. Han talte i stedet med J.P. Nielsen, der imidlertid var "yderst uvenlig stemt over for bladet". Ernst Christiansen var nu tilbøjelig til at mene, at det var bedst at holde en lav profil og "se tiden an foreløbig", skrev han til Christmas Møller den 13. juli 1934. Christmas Møller bedyrede, at han gjorde, hvad han kunne over for J.P. Nielsen, selvom han hverken var "persona grata" for Socialdemokratiet og selvom stemningen mellem ham og J.P. Nielsen ikke var god.⁷³

Socialdemokraterne var helt åbenbart ikke særligt ivrige efter at understøtte *Flensborg Avis*. De anså avisen for at være en politisk modstander og gik stærkt imod dens tanker om et nationalt folkefællesskab. Socialdemokraterne havde deres egen vision for fremtidens Danmark, og den så ganske anderledes ud. Men noget måtte der altså gøres. Ernst Christiansen ville, skrev han til Hans Jepsen Christensen den 13. juli 1934, "til det yderste" værgе sig imod "forsøg fra hvilken som helst side på med magt at tvinge avisen bort fra den linje, som den følger efter sin bedste overbevisning om, hvad der tjener dansk tarv". Men han ville dog "til enhver tid være taknemmelig for at blive underrettet om saglige indvendinger, der findes mod et eller andet væsentligt i bladets holdning, og skal tage

dem under alvorlig overvejelse”.

Økonomisk strammede det atter til midt i juli 1934. Man havde modtaget 10.000 kroner for juni, men det blev nødvendigt med yderligere 20.000 kroner til resten af kvartalet. “Det er jo et noget upraktisk forhold med de to udvalg, vi skal regne med, især da professor Ehlers i regelen ikke svarer på henvendelser fra bladet”, klagede Ernst Christiansen.⁷⁴ Hans Jepsen Christensen lovede at forsøge at få udvalgets tilslutning til at udbetale 10.000 kroner til august. Han lovede endvidere at forsøge at formå *Sønderjydske Fond* til at sende 10.000 kroner til september. M.h.t. Ehlers ville Hans Jepsen Christensen på ingen måde lade professor Ehlers eller kontorchef Louw have noget med lotteripengene at gøre, “da alt drukner i kontorknirkeri på det sted”.⁷⁵

Sidst i juli 1934 kom så Schiøttz Christensens redegørelse for avisens økonomi og fremtid, som Ernst Christiansen straks sendte rundt med sine kommentarer til alle implicerede.

Ernst Christiansen og Hans Jepsen Christensen mødtes til en samtale om avisens fremtid på Tønderhus i Tønder den 27. juli 1934.⁷⁶ Samtalen var ikke opmuntrende. Hans Jepsen Christensen var “alt andet end optimistisk”. Han mente, at statsministeren ud over lottomidlerne på de 60.000 kroner “uden tvivl var meget lidet tilbøjelig til noget initiativ”. Hvis der på Staunings tilskyndelse blev nedsat et udvalg, ville dette snarest have en *nedsøgning* til formål! Hans Jepsen Christensen havde fundet det rigtigst at tage sigte på om muligt at foregribe uheldige beslutninger ved hos omtrent de samme foreninger og institutioner, som havde ydet tilskud det foregående år, at søge tegnet et beløb, som sammen med lottomidlerne ville være tilstrækkeligt til at føre bladet videre. Det ville dog næppe kunne finansiere “den gennemgribende løsning”. Ernst Christiansen var “hverken særlig glad for denne fremgangsmåde eller disse udsigter”, skrev han til Christmas Møller den 28. juli 1934, men han turde heller ikke rejse afgørende indvendinger, “når sagen ikke kommer videre på anden måde”. Men han ville føle det som en “stor lettelse”, hvis positive kræfter kunne finde sammen i et enigt initiativ. Christmas Møller lovede at gøre, hvad han kunne.⁷⁷

Alt imens der således forhandlede, måtte Ernst Christiansen hele tiden tigge om nye støtteudbetalinger, blot for at holde *Flensborg Avis* kørende. Ernst Christiansen bad den 4. august 1934 h.h.v. professor Ehlers i Statsministeriets udvalg af 17. marts 1932 og Hans Jepsen Christensens udvalg til Kulturbestillingen om at yde hver sin halvdel af det ønskede beløb.⁷⁸ Hans Jepsen Christensen reagerede omgående, mens professor Ehlers var noget mere sendrægtig. Den 14. august 1934 rykkede Ernst Christiansen for beløbet i en smådesperat tone: “Da vi i øjeblikket har betydelige udgifter i denne måned, viser det sig, at vi i øjeblikket står helt blank”. Det var “meget svært at disponere i en dog ret betydelig bedrift, når jeg ikke har nogen nøjagtig viden om, hvad der kan ventes og hvornår det tør påregnes”, og han bad derfor Edv. Ehlers overveje, om ikke beløbet kunne anvises til konsul Larsen for et kvartal ad gangen – og forud! “Det ville være en stor lettelse for os”.⁷⁹ Ehlers reagerede tilsyneladende

dende ikke, og Hans Jepsen Christensen måtte derfor selv tage affære og sørge for, at pengene fra Statsministeriet blev sendt til Flensborg. Hans Jepsen Christensen lovede endvidere, at der kom 15.000 kroner 1. oktober og 15.000 kroner 1. januar 1935. Det var en meget stor lettelse for Ernst Christiansen, at han kunne regne med dette beløb, og kun behøvede at minde om udbetalingen, når kvartalet nærmede sig.⁸⁰ Men fremtiden var stadig meget usikker.

I november 1934 meldte A.P. Møller sig på banen som mulig redningsmand. I et brev til Ernst Christiansen den 3. november 1934 bad man ham sende "et rummeligt budget", en liste over de gager, der for tiden udbetaltes, samt en afskrift af Schiøttz Christensens beretning. Navnlig fandt man, at passagen om, at der "ikke kunne indføres besparelser" af betydning. Det var – fandt A.P. Møllers håndgangne mand Anker Jørgensen – "vigtigt ved de kommende forhandlinger at kunne dokumentere dette".⁸¹ Ernst Christiansen sendte straks det ønskede. Af budgettet fremgik bl.a. – hvad Ernst Christiansen pointerede –, at der med den gamle kronekurs ville have været dækning for underskuddet og for afskrivningerne – og endda have været et lille overskud.⁸² A.P. Møller og Anker Jørgensen mente, at hovedbankerne måtte kunne formås til at bidrage, såfremt statsministeren eller A.P. Møller selv efter henstilling fra statsministeren indbød dem – og hvis de bidragsydere, der i 1933 var trådt til, igen måtte kunne formås til at bidrage.

Også Niels Neergaard erklærede sig i begyndelsen af november 1934 "meget interesseret i sagen". Neergaard havde hævdet, at en ordning – "helst for en årrække" – burde gennemføres i dette efterår, og desuden tænkt sig, at Stauning burde sammenkalde til et møde snarest. Også Christmas Møller var villig til at støtte og foretage henvendelser; han havde bl.a. nævnt, at partifællen Halfdan Henriksen havde gode forbindelser til bryggerierne. Christmas Møller havde endvidere omkring 1. november 1934 haft en samtale med J.P. Nielsen, og da ikke fået det indtryk, at han "i realiteten var uvillig". Ernst Christiansen bad Hans Jepsen Christensen om at tage en snak med A.P. Møller på bladets vegne. Det var hans indtryk, at "et afgørende resultat bedst vil kunne nås i løbet af den nærmeste fremtid".

Den 6. november 1934 talte Ernst Christiansen med konsul Lauritz Larsen, der ligeledes var meget interesseret i en løsning af bladsagen. Larsen var dog betænkelig ved, om Stauning og J.P. Nielsen – og navnlig førstnævnte – ville kunne blive irriterede over først at høre om aktionen *bagefter*. "Når denne så var lykkedes og når der var skabt tryghed for et åremål, gjorde det måske ikke noget, men når den kun var lykkedes delvis, ville statsministeren næppe bagefter kunne bringes til at tage affære".⁸³ Ernst Christiansen orienterede Hans Jepsen Christensen og Niels Neergaard om konsulens betæneligheder, idet han bad Niels Neergaard tage en samtale med Stauning om sagen. "Det kunne jo så stå denne frit, hvorvidt han igen selv ville tage affære eller sanktionere en foreløbig aktion fra anden side". Det mandat, som A.P. Møller ønskede at få fra statsministeren,

måtte kunne forenes hermed, mente Ernst Christiansen.⁸⁴

Hans Jepsen Christensen var ikke helt så optimistisk. Der var dog håb forude: "For hver måned der går, lægger lidenskaberne sig mere og mere i forholdet til begivenhederne i Tyskland og bedømmelsen af *Flensborg Avis'* indstilling i forholdet til disse begivenheder vil mildnes i samme grad som større tryghed breder sig i visse kredse", mente Hans Jepsen Christensen. Han mente dog, at tidspunktet for en aktion var ugunstig: Den risikerede at skade mere end gavne og måske munde ud i krav til bladet, som det ikke kunne underkaste sig. Han måtte tilråde, at "vi går stille med dørene på denne side nytår for så, under nødvendighedens lov, at lade bladet fortsætte som hidtil i året, der kommer. Under de nuværende uklare og vanskelige økonomiske og politiske forhold er der ikke andet at gøre, end at krydse alle vanskeligheder op imod vinden til den løjer af og roligere forhold indtræder". Kunne man samle de fornødne beløb på en stilfærdig måde, så udvalget, der administrerede lotteripengene kun behøvede at sige ja til det samme beløb for 1935, som det havde givet i 1934, var der "såmænd ingen statsminister, der ærgrer sig af den grund, tvært imod. Han behøver i så tilfælde slet ikke at blande sig i sagen".⁸⁵

I sit svar til Hans Jepsen Christensen den 9. november 1934 erklærede Ernst Christiansen sig enig. Der måtte arbejdes "på én linje" – underforstået: Hans Jepsen Christensens! Også Ernst Christiansen mente, at "en beroligelse med hensyn til begivenhederne i Tyskland er indtrådt, og at dette med tiden kan virke gavnlig i denne sag. På den anden side er den misnøje med *Flensborg Avis'* holdning, som er blevet ytret, efter mit skøn blevet opvejet af den betydning for forholdet mellem Danmark og Tyskland, som bladet har haft i en meget farlig tid og som formentlig er blevet vurderet fra dansk statspolitisk side. Aktualiteten mindskes jo nu efterhånden". Ernst Christiansen var – erklærede han til slut – Hans Jepsen Christensen "meget taknemmelig for, hvad De trods Deres store optagethed og de nye bekymringer, som valutaen volder også Deres kulturelle arbejde, gør for bladets sag, og jeg tvivler ikke om, at De energisk vil arbejde ikke alene for en midlertidig ordning, men også for en ordning på længere sigt, så såre De mener, det kan lade sig gøre".⁸⁶

Heller ikke konsul Lauritz Larsen mente, at der nu var andet at gøre, end at lægge sagen i hænderne på Hans Jepsen Christensen. "Når han skriver, som han gør, kan man jo se, at hans opfattelse er bygget på de erfaringer, han har fra rigsdagen". Det skulle nok være rigtigt, mente Larsen, at "hverken socialdemokraterne eller de radikale og måske ikke engang alle indenfor hans eget parti vil være tilhængere af en ordning for flere år på det nuværende grundlag. Under disse omstændigheder synes jeg, vi skal være Hans Jepsen Christensen taknemmelig for, at han vil påtage sig arbejdet med at skaffe de nødvendige midler, indtil det rette øjeblik foreligger til at tage sagen op på videre sigt".⁸⁷

Og således blev sagen lagt i hænderne på Jepsen Christensen, der midt i november 1934 drøftede problemet *Flensborg Avis* med Niels Neergaard. M.h.t. Stauning mente han stadig, at det var bedst at "fare med lempe en tid endnu". For det, han nødigst ville se, var en *Flensborg Avis* "beklip-

pet og tilskåret efter 'velyndernes' ønsker".⁸⁸ Endelig, sidst i december 1934, var tiden kommet til en samtale med statsministeren. I et brev til Ernst Christiansen den 23. december 1934 kunne Hans Jepsen Christensen meddele, at Stauning havde givet ham tilslutning til, at vi "inden for femmandsudvalget måtte søge at råde bod på valutavanskelighederne syd for grænsen som vi mente det bedst, også vedrørende *Flensborg Avis*". Selv ville Stauning nødig indkalde til flere møder om denne sag. Hans Jepsen Christensen havde nogle dage forinden talt med J.P. Nielsen, der havde taget "meget heftigt til orde imod *Flensborg Avis*". Hans Jepsen Christensen havde da erklæret, at han "ikke ville tale med ham om sagen, før han var i stand til at tale roligt om hele stillingen". En sådan tilstand var indtruffet nogle dage senere, og de havde haft en samtale, der var forløbet meget fredeligt. J.P. Nielsen "kunne nok forstå de vanskeligheder, *Flensborg Avis* havde. Jeg forelagde ham en plan for midlernes fordeling, der indeholdt 60.000 kroner til *Flensborg Avis* for det kommende år. Han tog et vist forbehold, men ikke afgørende afstand. Jeg håber nok, det går, særlig da statsministeren tog så uforbeholdent velvilligt på sagen". Endelig så det ud til, at Tuborg ville yde nogen støtte til avisen, ligesom Skoleforeningen, Sprogforeningen og Grænseforeningen allerede havde givet tilsagn om støtte det kommende år.⁸⁹

I en egenannonce den 15. december 1934 kan man endog spore en smule optimisme for det kommende år: "Fra måned til måned har der i hele det sidste år været en langsomt opadgående linje i *Flensborg Avis'* holdertal, særlig i Sønderjylland på begge sider af grænsen. Har du ikke lyst til at give en håndsrækning til at denne linje kan fortsættes og trækkes kraftigere op – for eksempel nu til jul, som en julegave til slægt og venner, til dig selv? Og hvad mener vore unge?" Optimismen blev bemærket i det danske udenrigsministerium, hvor en medarbejder klippede annoncen og i marginen tilføjede: "*Flensborg Avis* kæmper en hård kamp for tilværelsen. Så meget des glædeligere er det, at bladet i omstående annonce meddeler, at der i det snart forløbne år har været en opadgående linje i holdertallet. Når bladet offentliggør denne meddelelse, er den utvivlsomt rigtig; det plejer altid at tale lige ud om sine forhold, til tider med næsten overraskende åbenhjertighed".⁹⁰

Op imod jul 1934 var det lykkedes at sikre *Flensborg Avis* økonomisk endnu et år. Men J.P. Nielsen havde skudt alle Ernst Christiansens idéer om at lade *Flensborg Avis* være et statsstøttet talerør for dansk national genrejsning noget så eftertrykkeligt i sæk.⁹¹ Han havde ikke helt opgivet idéerne, men foreløbig gjaldt det om at holde avisen gående.

I januar 1935 kunne Jepsen Christensen meddele, at de 60.000 lotto-kroner lå så godt som fast, og han havde desuden kunnet sikre 40.500 kroner fra bl.a. *Sønderjysk Skoleforening* (5.000), *Sprogforeningen* (3.000), *Grænseforeningen* (5.000), *Carlsberg* (2.000), *Tuborg* (2.000), *A.P. Møller* (7.500) og et par flere, og dertil kom bidrag fra *Sønderjysk Fond* (5.000). Det gav i alt 40.500 kroner, der skulle lægges oven i de 60.000 kroner fra lotto-midlerne – altså alt i alt et beløb på 100.500 kroner. Dertil ville – hvis det var nødvendigt – komme bankerne, som A.P. Møller og Hans Jepsen

Christensen selv ville bearbejde i fællesskab "ved første gunstige lejlighed". Ernst Christiansen var "overordentlig glad og beroliget" over, hvad der foreløbig var opnået.⁹² Hans Jepsen Christensen ville dog helst have de 60.000 kroner fra lotterimidlerne nedbragt til 50.000, da det efter hans mening ville "gavne sammenholdet om sagen også i fremtiden". Ernst Christiansen bad derfor Christmas Møller om at hjælpe med de sidste 10-20.000 kroner, der ville være nødvendige, hvis ellers overslaget for 1935 holdt. Det så det nu ud til at gøre.⁹³ Christmas Møller tog atter fat. Han havde fortsat "den mest gennemgribende løsning" i tankerne, hvad Ernst Christiansen vidste at påskønne, thi "selv om et træ ikke falder ved det første hug, vil der måske kunne nås frem ved at møde med tanken gang efter gang". Men det var dog i første omgang sikringen af *Flensborg Avis'* drift i 1935 det gjaldt, mindede Ernst Christiansen om – og bad Christmas Møller om at holde Hans Jepsen Christensen orienteret om sagernes udvikling.⁹⁴

På generalforsamlingen den 30. marts 1935 gjorde Ernst Christiansen status. Han ridsede problemerne vedrørende bladets økonomi og årsagerne hertil op, og erklærede, at det havde været "noget trist", eftersom "en frivillig tilslutning til det danske grænseblad Danmark over af meget rimeligt omfang kunne have sikret bladet uafhængige fremgangsvilkår". Nu havde man i stedet måttet skære ned, hvad der for et dagblad i hård konkurrence med andre dagblade virkede som et tveægget sværd. Dog havde der i 1934 været nogen fremgang at spore, kunne han meddele.⁹⁵ Den yderligere forringelse af kronens værdi havde imidlertid i høj grad påvirket bladets stilling og gjort en delvis udligning af valutatabet nødvendig. Ernst Christiansen udtalte i sin årsberetning forventning om, at en sådan udligning kunne blive forlænget, så længe den ekstraordinære tilstand varede.⁹⁶

Tilskuddet ville med de gamle valutaforhold have kunnet undværes. Men ikke kun valutaforholdene var bekymrende. Der var nye presseforordninger på vej, der forbød at selskaber ejede aviser og som indførte "et fuldstændigt diktatur fra rigspressekammeret". Det drejer sig om de tidligere omtalte Amannforordninger. Ernst Christiansen forventede dog, at *Flensborg Avis* kunne opnå undtagelser, men de usikre forhold tilskyndede ikke netop til gennemgribende forandringer. Over for Hans Jepsen Christensen pegede han igen på tankerne om at omdanne *Flensborg Avis* til "et grænse-landsblad, uden egntjeneste for Nordslesvig". Men efter Hans Jepsen Christensens hidtidige udtalelser at dømme, var dette formentlig uigennemførligt indtil videre. Det eksisterende tilskud forslø dog kun til "at holde bladet gående med så megen sparsommelighed som muligt, så der ikke bliver albuenum til fornyelse og nye fremstød, heller knap til efterhånden at forbedre de laveste lønninger". Overfor J.P. Nielsen, der atter havde haft riven ude efter *Flensborg Avis*, ville Ernst Christiansen minde om, at *Flensborg Avis* kun betalte korrespondenten i Berlin 150 mark om måneden, resten kom fra *Dagens Nyheder*, og "når vi ansatte en i øvrigt beskedent lønnet medarbejder i København, skyldtes det særligt de gentagne indtrængende ønsker fra vesteregnet".⁹⁷

Men heller ikke i 1935 blev *Flensborg Avis* omdannet. I 1935 modtog *Flensborg Avis* via Hans Jepsen Christensen hvert kvartal punktligt 15.000 kroner fra den ene kasse og 11.000 kroner fra den anden – begge kasser nu administreret af Hans Jepsen Christensen, altså i alt 104.000 kroner.⁹⁸ Eller tilstrækkeligt til endnu et år. De følgende års tilskud var alle i samme størrelsesorden, og “med denne krykke kunne *Flensborg Avis* akkurat overleve”.⁹⁹ I det mindste behøvede man ikke længere at frygte for økonomisk ruin, og alene dette var en stor lettelse.

9.6. Socialdemokratisk annonceboykot i Sønderborg 1934-1937

De tyske myndigheder havde – efter en boykotningsperiode, der navnlig havde ramt *Der Schleswiger* – siden midten af 1920'erne været flinke til at give *Flensborg Avis* offentlige annoncer.¹⁰⁰ Det så faktisk værre ud nord for grænsen. I marts 1935 drøftede Sønderborg byråd, om *Hejmdal* og *Flensborg Avis* også burde have tilsendt byens kommunale kundgørelser. Det var borgmester Nielsen, der foreslog det, idet han gjorde gældende, at der i begge tilfælde var tale om gamle egnblade, der altid var med til at varetage byens og egnens interesser. En socialdemokratisk rådmand med det i den pågældende situation knap så heldige navn Preuss udtalte sig imod idéen, idet han bl.a. bemærkede, at *Flensborg Avis* ikke var “hjemmehørende” i Sønderborg. Der blev stemt om sagen, der endte med 5 stemmer for, 8 imod og 7 undlod at stemme. *Flensborg Avis* kommenterede sagen i en temmelig spids tone den 22. marts 1935: “Det må i høj grad undre, at den langt sydfra indvandrede tyske socialdemokrat Preuss har dristighed nok til at tale om, at *Flensborg Avis* ikke har hjemstavnsret” på Sønderborgkanten, hvor det havde været holdt i henved 70 år. Avisen forstod heller ikke, at det tyske byrådsmedlem, grosserer Otto Petersen, havde udtalt sig imod, for *Nordschleswigsche Zeitung* fik kommunale og officielle annoncer også i byer og sogne, hvor det så godt som ingen udbredelse havde. “Man skulle synes, det ville være rimeligt, om man fremtidig fra dansk side tager sit bestik herefter”. Den tyske gruppe gavnede ikke sin sag ved at nedstemme de to danske blades andragende, mente *Flensborg Avis*, og “ved nærmere overvejelser må det være uholdbart, at den tyske gruppe og medlemmer af den socialdemokratiske gruppe finder hinanden i denne sag”.

Ernst Christiansen stillede uforknyttet et nyt andragende til Sønderborg byråd det følgende år, men det blev på et byrådsmøde i Sønderborg den 7. februar 1936 atter afvist – med socialdemokraternes stemmer. *Flensborg Avis* kommenterede sagen med stor bitterhed den 8. februar 1936, idet man fremhævede, at *Nordschleswigsche Zeitung* uden videre fik alle byens bekendtgørelser. Det fik konsul Lauritz Larsen til at tage affære. Den 8. februar 1936 skrev han til afdelingschef Bent Falkenstjerne i Udenrigsministeriet og erklærede, at han var tilbøjelig til at tro, at byrådets afvisning af *Flensborg Avis'* andragende “kunne øve en vis indflydelse på hele mindretallet hernede, som deri rimeligvis vil se en vis mangel på forståelse fra dansk side”. Mindretallet, og ikke mindst de unge indenfor mindre-

tallet, havde det "sandelig svært nok under de her herskende forhold og udsætter sig for mange vanskeligheder ved at bekende deres danskhed". De ville ikke kunne forstå, at et sønderjysk byråd med dansk flertal ved hjælp af tyske mindretalsstemmer begunstigede det tyske blad, medens man tilsidesatte det danske blad. "Det er sådanne tildragelser, som man måske i Danmark anser for småting og ikke tænker meget ved, der her hos de dansksindede syd for grænsen let kan skabe eller øge et mismod, som efter min mening helst skulle undgås".¹⁰¹

Også Bent Falkenstjerne mente, at det var "beskæmmende, at noget sådant kan vedtages i en sønderjysk by med dansk flertal". Han mente, at den eneste forklaring på byrådets fire socialdemokraters holdning var, at det var en slags "tak for sidst". Der havde igen i 1935 været ført voldsomme diskussioner om *Flensborg Avis'* formentlige nazisme. "Hvor meget der end i visse tilfælde har kunnet siges om *Flensborg Avis'* kommentarer til forskellige foreteelser nord og syd for grænsen, må det forekomme småligt, at man i Sønderborg afslår at lade bladet få de offentlige bekendtgørelser", mente Falkenstjerne. Han tvivlede dog på, om der kunne opnås noget ved at gå til Indenrigsministeriet, men mente dog, at ministeriet skulle gøres bekendt med sagen – hvad han gjorde den 18. februar 1936. Udenrigsministeriet burde imidlertid – hvis man anså det som sin opgave at gøre noget til støtte for *Flensborg Avis* – tage sagen op til drøftelse mellem udenrigsminister P. Munch, statsminister Stauning og J.P. Nielsen.¹⁰² Amtmand Kresten Refslund Thomsen i Aabenraa mente imidlertid, at tidspunktet for en henvendelse fra ministeriets side til byrådet i Sønderborg ikke var heldigt, "idet der i socialdemokratiske kredse af flere grunde skal være nogen misstemning imod bladet".¹⁰³ Heller ikke udenrigsminister P. Munch, hvem sagen var blevet forelagt, var stemt for at tage noget skridt i sagen ad indrepolitisk vej.¹⁰⁴

Næste år kom sagen op igen. Ernst Christiansen tog i januar 1937 kontakt til konsul Larsen og bad denne om, hvis det var muligt, at fremme avisens fornyede andragende til Sønderborg byråd om at modtage de kommunale bekendtgørelser. Larsen tog den 16. januar 1937 kontakt til J.P. Nielsen om sagen: "Uden naturligvis i øvrigt at ville blande mig i sagen, hvis grunde jeg ikke kender og derfor heller ikke er tilstrækkeligt inde i, må jeg dog lægge dig sagen på sinde, hvis du kan gøre noget for at få det nuværende forhold ændret, idet det på forhånd synes noget unaturligt, at alle de andre blade – også det *tyske blad!* – får bekendtgørelserne, medens disse nægtes til det ældste danske blad i landsdelen. Men, som sagt, måske er der særlige grunde", skrev Larsen til J.P. Nielsen.¹⁰⁵

Noget umiddelbart resultat gav denne henvendelse ikke, og i april 1937 skrev Lauritz Larsen direkte til redaktør Frede Nielsen på *Sønderborg Socialdemokrat*, at han af redaktør Ernst Christiansen var blevet anmodet om at henvende sig til ham, for at opnå hans støtte til sagen. "Da jeg ikke har tilstrækkeligt kendskab til de særlige grunde, der måtte gøre sig gældende for Sønderborgs vedkommende, tør jeg ikke personlig tage stilling til sagen, men har dog ikke ment at ville afslå den således til mig rettede anmodning", skrev Lauritz Larsen.¹⁰⁶ Frede Nielsen svarede den 11. april

Husk, at det er Nyt fra Fronten

der bringes hver Dag. Mest Handling, mest Spænding, men ogsaa den dybeste Menneskelighed.

Mange gode Navne

er igennem »Breve fra Landsmænd« frivillige Medarbejdere ved »Flensborg Avis«.

Ung Nordisk Grænsevagt

er Titlen paa »Flensborg Avis's« Ungdomsside, som kommer hver Uge, og ved hvilken »Det unge Grænseværns« Formand medvirker. Gør de unge opmærksom paa den.

To Gange om Aaret

udsender Bladet Særmære med vægtige Bidrag i Tekst og Billeder til vore vigtigste Spørgsmaal.

Egne Medarbejdere

i København og Berlin gør deres til at hævde Bladets Ry som hurtigt og paalideligt Nyhedsblad. Ingen Sensation, men mest muligt Sædthed og Sagens Kærne.

Gennem sine særlige Kilder

følger »Flensborg Avis« mere end de fleste danske Blade med i, hvad der drøttes ude i Verden.

Endog Tyskere

som vil være fuldt underrettet om Styrkeproven i Sønderjylland, anser det for nødvendigt at følge med ogsaa i »Flensborg Avis«.

Og Du?

Ingen Jeremiader

men angt Sind og et Ja til Livet er Bladets Løsen; Danskhed i Liv og Vækst ved Danmarks og Nordens Grænse, Fornyelse af det danske Folks indre Styrke, mellemfolkelig Tilnærmelse paa forsvarligt Grundlag og derigennem paa vor egen Grund en Indsats for Fred og Frihed, for Menneskeslægten Sag.

I 1936 udsendte Flensborg Avis en hvervebrochure. Flensborg Avis slog på, at Nordslesvig herefter ville blive om muligt endnu mere oversømmet med hovedstadsaviser, og mindede om, at læserne burde holde Flensborg Avis for Danmarks og Nordslesvigs skyld, fordi Flensborg Avis stod forrest i fronten: „Uden grænseværn i længden intet dansk Nordslesvig“, hedder det andetsteds i brochuren. (Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig).

Læs disse Røster!

En nordslesvigsk Kvinde:

Jeg har altid saadan en Tillid til »Flensborg Avis«, og Tillid, siger Kloppenborg-Skrumsager i »Landeværn«, det er noget helligt.

En ung Præst:

Det er den bedste Avis, jeg kender. Det samme siger min Kone, som ikke er Sønderjyde og ikke tidligere har kendt ret meget til »Flensborg Avis«. — — Jeg har afbestilt en sensationel Københavnerværn, som jeg havde vænnet mig til i Studentertiden. Jeg troede ikke, at jeg kunde undvære den, men det gaar udmærket. Nu er Fl. Av. vor Hovedavis.

En anset dansk Journalist

uden for Bladets gamle Vennekreds: Jeg begriber ikke, at »Flensborg Avis«, der gør en saa stor Løse i Indsats, skal have Vanskeligheder at kæmpe med. Natur-

ligvis forstaar jeg de reelle Grunde, som lejlighedsvis anføres i Bladet, men jeg begriber ikke, at Bladets Stillings inden for dansk Presse i Forbindelse med den Maade, hvorpaa Opgaverne rægtes, ikke kan fritage for Nød og Betryk. Vi har mange udmærkede Presserøster i Danmark, men de har dog alle den Afdrift, som Partitjenesten giver. Kun i »Flensborg Avis« møder jeg den danske Røst i rendyrket Tilstand.

En Landsbylærer:

Kære »Flensborg Avis«! Tak for det sunde Aar! Tak for den Trofasthed, hvormed du tjener Folk og Land! Tak for det varme Fædrelandssind, der lysør fra hver af dine Spalter, for din Ægthed, for din Gerning som Front og Bro, for den ydre og indre Virkelighed, hvorefter din Tale altid er præget. Ja, jeg har meget endnu at takke dig for: Dit Ungdomssind — din Ungdomsgerning, dit sunde Syn paa vort Samfund og den aldrig svigtende Ærlighed, hvormed du taler til os om os selv.

Tre Københavner:

København, 21. Dec. 1934. Til Redaktionen af »Flensborg Avis«. I min nærmeste Omgangskreds er vi tre Mand, der abonnerer paa nærværende Blad, en Gros-

1937, at det næppe var let for ham at øve indflydelse på denne sag, da han jo ikke selv var medlem af byrådet. "Så vidt jeg ved, har man for lang tid siden gjort gældende, at man måtte holde sig til de mest udprægede lokale blade". Der var ikke færre end seks aviser i byen, så der var mange om annoncerne, og *Flensborg Avis* havde "praktisk taget ingen abonnenter" i Sønderborg. Det tyske blad havde betydeligt flere – mindretallet talte i Sønderborg ca. 20%. Anden forklaring kunne Frede Nielsen ikke give, "men jeg tror også, den dækker forholdet. Privat kan jeg heller ikke tilbageholde den bemærkning, at det eksisterende forhold med *Flensborg Avis* som konkurrerende dagblad i Nordslesvig samtidig med, at det er et helt- og halvofficielt understøttet mindretalsblad syd for grænsen, næppe er holdbart i det lange løb. Jeg siger det ikke, fordi det generer mit blad – jeg kan være ligeglad – men principielt er forholdet uheldigt. Det er det for øvrigt også på anden måde".¹⁰⁷

Selvom Frede Nielsen ikke efterlod meget håb om en forandring, skete der alligevel noget: På et byrådsmøde i Sønderborg i april 1937, hvor *Flensborg Avis'* andragende blev behandlet, undlod de fire socialdemokrater at stemme. Dermed var avisens andragende bevilget.¹⁰⁸ Den socialdemokratiske kursændring har ikke kunnet opklares, men mon dog ikke, at henvendelsen fra Udenrigsministeriet har haft en vis effekt? Dertil kom formentlig en voksende erkendelse af, at *Flensborg Avis* faktisk befandt sig under massivt pres fra tysk side.

10. FLENSBORG AVIS OG DEN POLITISKE UDVIKLING 1934-1936

10.1. Mindretalsret og ensretning i Sydslesvig 1933-1936

De første erfaringer med nationalsocialisternes fortolkning af mindretalsretten var for så vidt positive: Da f.eks. det lokale kirkeforstanderskab i Flensborg-bydelen Adelby i begyndelsen af 1933 nægtede det danske mindretal at anvende den lokale kirke til danske gudstjenester med den begrundelse, at mindretallet der ikke var "ægte", så førte mindretallet med held klage over for de nationalsocialistiske myndigheder, over for hvem man argumenterede ud fra sindelagsprincippet.¹ Mindretallets grundlæggende rettigheder på en lang række andre områder blev heller ikke antastet – foreløbig. I sin årsmødetale den 20. juni 1933 fastslog Ernst Christiansen da også, at det danske mindretal havde bedre forhold nu end før 1914, da dansk sprog slet ikke havde måttet lyde ved offentlige møder. "Vi påskønner, at *mindretalsfriheden* i hovedsagen er bevaret. Der har været enkelte ting at anke over, men myndighedernes holdning er alt i alt upåvirket af personskifter og af de mange ophidsende blad-røster, som nåede toppunktet i *Flensburger Nachrichtens* denunciation efter rigsdagsbranden".

Men der var ifølge Ernst Christiansen dog også grund til at nære betænkelighed: Den nye bevægelse havde erklæret, at den ikke ville "nøjes med at afkræve befolkningen skatter og lydighed over for øvrighedens anordninger, men helt og holdent kræve dens tankeliv, dens indre, *dens sjæl*". Hvordan skulle dette nu kunne samstemmes med hensynet til mindretalsretten? Dette måtte der findes en løsning på, men Ernst Christiansen forventede dog, at Tyskland p.g.a. de store tyske mindretal udenfor rigets grænser måtte være interesseret i frie mindretalsforhold, og der var da også blevet afgivet betryggende erklæringer af forskellige myndigheds personer helt op til Føreren selv: "Efter det nye Tysklands grundsætninger må det være udelukket, at der gøres forsøg på at stemple en loyldig, statsligt loyal befolkning med odelsret på sin hjemstavns jord som anden eller tredjeklasses borgere", fastslog han.²

Forsøg fra forskellige, lokale partiinstansers side på at presse medlemmer af mindretallet eller at indføre forholdsregler, vendt imod mindretallet, blev prompte slået stort op på forsiden af *Flensborg Avis* som forsøg på at afskaffe mindretalsfriheden³ – eller i hvert fald som utilsigtede følger af ensretningen: "Der foreligger ikke fra den tyske rigsledelses side indgreb i mindretalsfriheden, men det siger sig selv under den nuværende store omformning af Tyskland, at når de underordnede myndigheder og førere skal udbygge alle de nye indretninger i enkeltheder, uden at der foreligger særlige retningslinier med hensyn til de folkelige mindretal, så kan der blive mulighed for alvorlige indgreb i mindretalsfriheden". Eksempelvis lagde *Deutsche Arbeits-Front (DAF)* op til, at der kun kunne gives arbejdsløse eller unge mennesker arbejde, når de var medlemmer af de nationalsocialistiske sammenslutninger og gik "helt op i den tyske folkesjæl", og at man ville udelukke mindretalsbefolkningen fra stillinger som

tjenestemænd og embedsmænd. Men dermed ville "i virkeligheden mindretalsfriheden være ophævet". Det måtte selvfølgelig være "et uundværligt led i gennemførelsen af den tyske nationalsocialismes folke- og racetanker at ordne denne sag. Det vil i høj grad tjene det tyske folks tarv at gøre ordningen så højsindet og rummelig, at de folkelige mindretal bliver tilfredse". Og det ville de kun blive, hvis der sås bort fra tvungne offentlige lister over mindretalsmedlemmer, de såkaldte *katastre*, der rummede en trussel for økonomisk afhængige. Forældre måtte kunne sende deres børn i en mindretalsskole uden skade for dem eller for børnene.⁴

Når Ernst Christiansen så stærkt advarede imod en *kataster*-løsning, så hang det også sammen med, at dette ville fiksure mindretallet på en én gang fastsat størrelse. Det ville herefter ikke længere være muligt at "missionere" blandt tysksindede slesvigere og overbevise dem om deres egentlige danskhed. Erfaringerne viste desuden, at der var et konstant jævnt frafald fra mindretallets rækker, og hvis ikke dette kunne suppleres med en tilvækst fra flertalsbefolkningen, så ville danskheden i Sydslesvig være dømt til at sygne hen inden for en meget overskuelig årrække.

Der opstod problemer i vinteren 1933-1934 med tildelingen af den såkaldte "vinterhjælp", som partiet NSDAP stod for. Flere partifunktionærer benyttede lejligheden til at lægge pres på medlemmer af mindretallet for at få dem til at afsvære deres danskhed og gå op i det nye, tyske folkefællesskab. Men igen blev dette slået stort op på forsiden af avisen, og selvom *Flensburger Nachrichten* truende mindede om, at *Flensborg Avis* nu, efter den 1. januar 1934, var undergivet en ny presselovgivning, så slog Ernst Christiansen i en leder den 4. februar 1934 fast, at *Flensborg Avis* agtede "at påtale, så længe der er noget at påtale, og ikke at slå os til ro, før sagen er i orden".

Det virkede tilsyneladende: Overborgmester Wilhelm Sievers understregede i et interview med Tage Jessen i *Flensborg Avis* den 5. april 1934, at der ikke måtte gøres forskel på mindretal og flertal m.h.t. tildeling af vinterhjælp. Dette blev indskærpet, da det samtidig fra underordnede partifunktionærers side blev forsøgt lagt pres på mindretalsmedlemmer for at få dem til at tage deres børn ud af de danske skoler.⁵ Selvom forholdene langt fra var ideelle, så kunne det dog være meget værre, og Wilhelm Sievers høstede anerkendende ord på ledende plads i *Flensborg Avis*.

På trods af ydre pres var mindretallet det første år efter Hitlers magtovertagelse præget af vækst og klagemålene få. Op til Grænseforeningens indsamling på Dybbøl-dagen i 1934 skrev hovedbestyrelsesmedlemmet C. Manthay Wagner til Ernst Christiansen 6. april 1934 direkte: "Vi savner i år før 'dagen' peberet fra i fjor. Der må da være nogle overgreb fra nazistisk side. Kan vi ikke få noget frem i *Flensborg Avis* og dernæst i hele den danske presse? Hvorfor ikke brænde krudtet af, når det er tørt og kan gavne?"⁶ Det gjaldt altså ifølge Manthay Wagner om at få slået nogen nazistiske overgreb op, så de kunne udnyttes i propagandistisk øjemed til at forøge støtten til mindretallet. Men forholdene for det danske mindretal var endnu i 1934 forholdsvis fredelige – lige indtil *Gestapo* den 31. august 1934 foretog en razzia i Tønning.

Razziaen i Tønning – september 1934

Razziaen blev slået stort op i *Flensburger Nachrichten* som en sensationel afsløring: "Sådan ser det danske mindretal i Ejdersted ud". Mindretallet i Tønning bestod ifølge *Flensburger Nachrichten* af statsfjender – kommunister, marxister (d.v.s. socialdemokrater) og Jehovas Vidner (såkaldte "bibelforskere"), hvilket Gestapos razzia havde afsløret. Flere var blevet anholdt, herunder formanden for Den slesvigske Forening, Jens Christian Nielsen, der tidligere havde været "ivrig marxist" og indtil 1933 "ikke vidste af sit 'danske' sindelag at sige". *Flensburger Nachrichten*'s kilde var Ernst Schrøders *Korrespondenzbüro Nordschleswig*, og nyheden stod også at læse i andre tyske aviser syd for grænsen. I praksis var det en genoptagelse af Ernst Schrøders kommunist-kampagne fra foråret 1933, denne gang dog rettet mod mindretallets yderste forpost mod syd. Her havde de danske foreninger oplevet en kraftig vækst siden Hitlers magtovertagelse, og det var grænsetyskernes faste overbevisning, at det var ikke-danske statsfjender, der søgte ly i dækning af de nationale mindretalsrettigheder, som Det tredje Rige trods alt tilstod danskerne.

Flensborg Avis dementerede harmfuldt beskyldningerne den 2. september 1934: Der var næsten ikke "én rigtig sætning i den tyske beretning", hed det i en stort opsat artikel på forsiden. Det var ganske vist rigtigt, at Gestapo havde foretaget en række husundersøgelser i Tønning mod formodede statsfjender, beslaglagt forskellige ting og foretaget en mængde anholdelser – herunder altså formanden for Den slesvigske Forening, Jens Christian Nielsen. Han var nu med en far fra Varde og en mor fra Horsens så dansk, som man kunne ønske sig, og var kommet til Tønning i 1898. Det var rigtigt, at han var – eller havde været – Jehovas Vidne, og det var også rigtigt, at han var blevet anholdt. Men han var straks blevet løsladt igen. De øvrige anholdelser havde intet med mindretallet at gøre og aktionen som sådan havde slet ikke været rettet imod danskerne.

Flensburger Nachrichten kunne også meddele, at der var afsat 100.000 kroner til bygningen af en stor dansk skole i Tønning og at flere vandleerere arbejdede på at forberede lokale børn på dansk skolegang. Også dette afviste Ernst Christiansen som "det rene vrøvl". Den "lille danske forening og den ventede lille danske skole har været den grænsetyske presse en torn i øjet, og denne presse har nu villet benytte lejligheden med politiundersøgelserne i Tønning, der skyldes helt andre grunde, til et tilintetgørende fremstød mod forening og skole". Der var samtidig lokalt udspremt rygter om, at det var meget farligt at tilhøre den danske forening. "Der skal nedlægges den bestemteste indsigelse mod denne håndhævelse af mindretalsfriheden fra grænsetysk side. De selvbeskikkede anklagere har ikke opnået at afsløre danskheden, men sig selv. Et godt forhold mellem dansk og tysk kan kun fremmes, når der fra begge sider gives afkald på den slags sensationer".

Flensborg Avis fulgte sagen op de følgende dage, og konstaterede den 4. september 1934, at stort set hele den tyske presse i Sydslesvig foruden *Nordschleswigsche Zeitung* havde aftrykt *Flensburger Nachrichten*'s påstande

om mindretallet i Tønning, men ikke én eneste af dem *Flensborg Avis'* dementi.⁷ Det blev det forresten aldrig.

Mistænkeliggørelser af denne art var noget, der måtte "høre op", skrev Ernst Christiansen i en leder samme dag. Han gik til modangreb – og rettede skytset direkte mod Ernst Schrøder, som førte en politik, der stod "i dybeste modstrid" til det nye Tysklands udenrigspolitiske linje: "Den berlinske udenrigspolitiske og mellemfolkelige linje er klar nok, og der er i den mellemliggende tid [siden 1933, forf.] sket ikke så lidt for at indarbejde den hos de underordnede politiske ledere og embedsmænd i vort grænseland".

Men alt dette var tilsyneladende prelet af på Ernst Schrøder, *Korrespondenzbüro Nordschleswig* og *Nordschleswigsche Zeitung*. *Nordschleswigsche Zeitung* kvitterede næsten dagligt for "dansk vidtgående mindretalsfrihed" i Nordslesvig ved at bringe de mest krænkende udtalelser mod Danmark og de mest pågående grænseflytningskrav. Men "det tyske riges fører, hvem det tyske mindretalsblad foregiver at hylde med liv og sjæl, stempler kravet om at få grænserne fra 1914 tilbage som politisk vanvid, ja, en forbrydelse". Ernst Schrøders skrivelser var dermed "i allerhøjeste grad" skikkede til "at modvirke den tyske førers linje". Dertil kom så hans beskyldninger mod det danske mindretal i Tønning, som såede tvivl om mindretalsfriheden i Tyskland.

Man kunne heller ikke kræve at få anerkendt "dansktalende nordslesvigere af dansk blod og race" som renlivede tyskere og oprette den ene tyske skole efter den anden i Nordslesvig og samtidig "stemple den trofaste danske befolkning syd for grænsen, men nord for Danevirke med et mindreværdspræg, som folk, der drev forkastelig sjælefangst", og spænde ben for dansk skolebyggeri. Der måtte ifølge Ernst Christiansen være *lige ret* for begge nationaliteter i grænselandet.⁸

Ernst Schrøders Tønning-kampagne førte til, at der i Danmark blev meget stærkere vilje til at understøtte mindretallet i Ejdersted, og *Flensborg Avis*, der hidtil ikke havde beskæftiget sig synderligt med det danske arbejde så langt mod syd, gik herefter kraftigt i brechen for det.

Ernst Christiansens taktik over for grænsetyskerne forblev den samme: Ernst Schrøder blev fremstillet som en farlig mand for Tyskland, fordi han medvirkede til at skabe mistro mod landets hensigter, både m.h.t. mindretalspolitikken og m.h.t. udenrigspolitikken. Igen og igen blev der i ledende artikler og andetsteds i den daglige polemik med den tyske grænsepresse peget direkte på Ernst Schrøder som synderen.⁹

Det begyndte fra efteråret 1934 at blive almindeligt, at Ernst Christiansens ledende artikler imod Ernst Schrøder også blev trykt på forsiden af *Der Schleswiger*. Det skete dels som en konsekvens af, at de tyske blade nægtede at citere *Flensborg Avis'* imødegåelser, men kun benyttede dem til fornyede angreb – og formentlig også for at sætte yderligere trumf på beskyldningerne mod Schrøder for at sabotere det dansk-tyske forhold.¹⁰ Ernst Schrøder blev på sin side blot bestyrket i sin mistanke om, at det var Ernst Christiansen, der trak i trådene og i ly af mindretalsretten tilrettelagde en ny, Ejderdansk offensiv.

Arbejdstjenesten 1935

Tage Jessen konstaterede i en ledende artikel i *Der Schleswiger* den 30. april 1935, at "hvad den mindretalsretlige behandling af ikke-tyskerne indenfor rigsgrænserne angår" var der i det store og hele ikke "sket nogen forringelse, siden Adolf Hitlers overtagelse af magten". Der var endog sket visse fremskridt. Men "når stillingen for de nationale mindretal i Tyskland alligevel er ret vanskelig, når der har måttet føres forhandlinger om en række enkeltspørgsmål, så skyldes dette dels savnet af en almindelig 'generel' mindretalsret, dels den omstændighed, at den totalitære stat på utallige områder berører og griber ind i de enkelte menneskes liv fra vuggen indtil graven". Tage Jessen nærede dog tro på, at det ved god vilje fra alle sider kunne lade sig gøre at leve som mindretal i Tyskland. "Det siger sig selv, at de nationale mindretal i Tyskland, hvis loyalitet der som bekendt ikke tiltrænges beviser for, samvittighedsfuldt vil opfylde deres statsborgerlige forpligtelser. Der er kun én ting, de aldrig vil kunne gøre, nemlig at aflægge bekendelse som tyskere".

Men i takt med skabelsen af Det tredje Rige kom mindretallet igen og igen i klemme. "Inden for mindretallenes rækker råder der en ikke ringe bekymring", konstaterede Kronika i en korrespondance den 7. maj 1935. "Ikke således at forstå, at mindretallene i de bestemmende tyske kredse har fastslået et sindelag eller hensigter, som er bevidst mindretalsfjendtlig indstillede. Derimod er der nogen grund til at formode, at der ved udarbejdelsen af Det tredje Rigets forfatning ikke tages tilstrækkeligt sigte på den nationale og kulturelle særstilling, som de nationale mindretal fremdeles må indtage, samtidig med, at de bevarer deres rettigheder som loyale, pligtopfyldende statsborgere".

Det var bestemmelserne vedrørende statsborgerskab, ifølge hvilke kun mennesker af tysk nationalitet kunne være tyske statsborgere, det drejede sig om. Hvilken stilling ville det danske mindretal i Sydslesvig komme til at indtage? Dette var "et spørgsmål, som der ikke vil blive tavshed om, inden det er klart besvaret". Ernst Christiansen tog det op i en leder den 8. maj 1935. Han afviste dog den kritik fra flere sydslesvigere, der havde udtalt, at mindretallet for længst burde have forsøgt at få forhandlet en særstilling igennem, thi "hvem der spørger meget, kan få mere svar, end han tykkes om". Men nu var spørgsmålet altså rejst – og det kunne mindretallet gøre "med fuld ro og bestemthed. Vor frie og stolte hjemstavnsfølelse, vor nordiske bevidsthed om odelsretten til hjemstavnsens jord, vor danske fædrenearv i landet nord for danernes virke, kan ingen og intet nogen sinde tage fra os, og denne førstefødselsret ... kan ikke mistes, når vi ikke selv slipper den". Det var efter Ernst Christiansens mening "utænkeligt", at myndighederne – hvis de blev ordentligt oplyst – ville nægte mindretallet dets ret. Dette borgede Adolf Hitlers store fredstale den 17. maj 1933 for. Og desuden ville det blive skæbnesvangert for tyske mindretal i andre lande, hvis man ville gøre landets egne mindretal til andenklassens borgere. "Netop på dette område kan det være allersværest at forene den tyske ensretning med anerkendelsen af

de andre nationaliteters særstilling, fordi den midlertidige ordning, den 'modus vivendi', som foreligger på andre områder, ikke vil forslå her, når en grundlæggende lovgivning skabes". Ernst Christiansen advarede imod en *kataster*-løsning, ifølge hvilken alle landets borgere blev registreret efter nationalitet én gang for alle. Derved ville mindretallet jo også afskæres fra tilgang. Han udtrykte dog tillid til, at den tyske ledelse ville finde en løsning; dette ville gavne de tyske mindretal og naboforholdet til andre lande, dæmme op for udenlandsk mistillid og vise "at ord og dåd fra det nye nationale Tyskland" svarede til hinanden. Men ensretningsprocessen og den nye lovgivning m.h.t. statsborgerskab, arvegårde og presse varslede ikke godt: Man kunne nu "ikke alene sætte en mand fra hans gård, man kan også frakende ham hans statsborgerret, ja, man kan gøre ham det umuligt at friste livet". Det tredje Riges lovgivning kunne ikke bedømmes med kejserrigets målestok: "Tryghed af den gamle slags findes ikke mere, men vi, der har oplevet verdenskrigen og meget andet, er ikke rystet så dybt ved de sidste års oplevelser [siden 30. januar 1933, forf.], som vi ville være blevet, hvis de var kommet før krigen. Vi har set at livet kan leves uden ydre tryghed og vi må søge trygheden inde i os selv". Og muligheden for undtagelsesbestemmelser for det danske mindretal forelå jo trods alt: Det nye Tysklands indstilling over for de andre folkeslags livsret, især "den tyske førers verdenskendte taler og tilsagn i denne forbindelse" lovede godt, og desuden tjente det i høj grad tysk tarv at vise respekt for de andre nationaliteters livsret inden for Det tyske Rige. Det kunne blive skæbnesvangert for de store tyske mindretal *uden for riget*, hvis man ikke gjorde. "Dette er den sikring, vi har nu. Hvor stor den er vil der være forskellige meninger om. Vi har dog haft adskillige ting at påskønne" – men det gjaldt om at vise vilje til at hævde sin egen nationalitet. Så ville den også blive respekteret.¹¹

I Hitlers nye, store fredstale den 21. maj 1935 afviste han atter germanisering af nationale mindretal, og Ernst Christiansen så den som en bekræftelse på hans tale to år tidligere: "Hitler har som fører og befuldmægtiget for den tyske nation over for verden og sit folk i en højtidelig erklæring afgivet den forsikring, at der ikke vil blive gjort noget for at tage vort folkeliv, sprog og kultur fra os og i stedet for påtvinge os et fremmed tysk folkeliv. Han har i de skarpeste ord fordømt enhver national tvang. Vi danske sydslesvigere har lov og pligt til at fastslå denne erklæring som en grundlov for os, svarende til en grundlovshjemlet ret. Vi stoler fuldt og helt på, at den vil blive gennemført i gerning, og at der på alle lovgivningens områder vil blive fundet veje til at gennemføre den. Under iagttagelse af fuld statslig loyalitet er det tillige vor pligt at være på vor post og yde vor hjælp til en ulastelig gennemførelse".¹²

Det er værd at bemærke, at Ernst Christiansens sammenligning mellem kejsertidens og Hitler-tidens Tyskland nu, godt to år efter magtovertagelsen, ikke længere helt entydigt faldt ud til Hitler-Tysklands fordel. Men af mangel på grundlovssikrede rettigheder måtte Førerordene træde i stedet, og det gjaldt nu for mindretallet om at henholde sig til dem så ofte det lod sig gøre og derved forsøge at holde myndighederne – og Fø-

rerer! – fast på hans ord. Dette skete ved næsten dagligt at henvise til et passende Hitler-citat.

Det betød også, at mindretallet til det yderste måtte optræde som loyale statsborgere. Deraf fulgte, at mindretallet måtte aftjene værnepligten, da denne blev indført i marts 1935. Det stod overhovedet ikke til diskussion. M.h.t. arbejdstjenesten var det imidlertid en anden sag.

Man troede længe, at de nationale mindretal ville blive fritaget for arbejdstjenesten. Denne gik jo netop ud på at opdrage Tysklands unge til tyskhed og nationalsocialisme. Da det blev klart, at arbejdstjenesten var at betragte som forskole for værnepligten og dermed ikke ville kunne undgås, måtte man i stedet forsøge at få særlige arbejdstjenestelejre for de nationale mindretal, så de kunne blive *fysisk* dygtiggjorte på samme måde som de tyske unge, men uden den nationale og politiske indoktrinering. Men heller ikke det lykkedes. Den 1. oktober 1935 måtte de første unge melde sig, og midt i oktober 1935 stod det klart, at der *ikke* ville blive undtagelser for det danske mindretals unge.

Ernst Christiansen havde flere gange henvist til, at hans egen generation havde gået i tysk skole, hvor de dagligt var blevet ydmyget for deres danske sindelags skyld, og at de havde aftjent tre års værnepligt, uden af den grund at vakle i deres dankhed. Så måtte nutidens unge også kunne klare et halvt års arbejdstjeneste. Men det var med beklagelse, at man tog imod meddelelsen. Det ville end ikke blive tilladt for de unge at modtage og læse *Flensborg Avis* under opholdet i arbejdslejrene.¹³ [se s. 367]

Ernst Christiansen prøvede at påkalde sig *gensidighedsprincippet*. Det skete ikke mindst, fordi *Nordschleswigsche Zeitung* aldrig blev træt af at fremhæve, hvor helt enestående frit de danske sydslesvigere havde det i forhold til de tyske nordslesvigere, der måtte trælle under det danske åg. Men det tyske mindretal glemte, at “det nye Tysklands særkende netop er *ensretning af hele befolkningen*. Det vil ikke lade sig nøje med visse grundlæggende pligter, det vil med hensyn til den tyske befolkning have tag i den på legeme og sjæl, fra vugge til grav”. Når dette gjaldt for alle statsborgere, så betød det, at enhver folkelig mindretalsfrihed var afskaffet. Men Ernst Christiansen satte fortsat sin lid til Hitler, der fra første færd udtrykkeligt havde understreget, at dette ikke var meningen. Følgelig måtte det være klart, at “en tysk nationalsocialistisk ensretning af de folkelige mindretals statsborgere skal være udelukket, og at der må findes en grænse for ensretningen”.

Vanskeligheden lå i “selve ensretningens begreb”. Det lå i, at “statsapparatet og partiapparatet i Tyskland arbejder jævnsides og i uløselig forbindelse med hinanden”. Værnepligten var mindretallet selvfølgelig gået med til, og “hvis arbejdstjenesten simpelthen havde været et led i denne, ville det samme have været tilfældet med den”. Men i arbejdstjenesten, der gjaldt for både drenge og piger, lå hovedvægten på den nationalsocialistiske opdragelse – “som vi efter andre nationalsocialistiske udtalelser skulle være fri for”. Hvad ville det tyske mindretal mon sige, hvis man i Danmark indførte en særlig dansk-national opdragelse? “Det dan-

ske mindretal har anerkendt og anerkender stadig de indrømmelser til mindretalsfriheden, der er gjort fra tysk side. Mange ensretningsforholdsregler er lempet. Der er i de enkelte ting fundet en udvej, en *modus vivendi*, men nogen grundlæggende sikring er ikke tilvejebragt, og det nye Tysklands ledelse burde overveje – og i denne forbindelse tage de tyske mindretals stilling i udlandet i betragtning –, om det ikke ville tjene Tysklands egen tarv, en gang for alle at klare de vanskelige spørgsmål og at sætte en tydelig, lovhjemlet grænse for ensretningen i forholdet til de folkelige mindretal. Så ville det blive overflødigt at skifte ord om denne sag i ethvert lille og stort spørgsmål”.¹⁴

Det var et godt forslag. Men det var lige akkurat dette, som det nationalsocialistiske regime ikke ønskede. Overborgmester Wilh. Sievers var dog trods alt en praktisk mand, som det var muligt at samarbejde med. I december 1935 fik han i en leder dette skudsmål: “Han er en ret djærv og pågående mand med humør og arbejdsmod, vist så optaget af tyskhedens fremgangsmuligheder, som tænkes kan, og dog i hovedsagen optrædende ulasteligt over for den danske folkegruppe”.¹⁵ Men netop som der var opnået et godt forhold til den flensborgske overborgmester, blev han den 1. februar 1936 uden varsel skiftet ud med en anden: Dr. Ernst Kracht. Og det var en mand af en anden støbning.

Det stod efterhånden klart, at ensretningen omfattede flere og flere dele af samfundslivet og at mindretallet fik stadig vanskeligere ved at opnå dispensationer. Spørgsmålet var, hvorledes *Flensborg Avis* skulle gribe sagen an. Med prisværdig åbenhed lagde Ernst Christiansen i en leder den 5. april 1936 kortene på bordet:

“Et dagligt talerør er lige så nødvendigt for den danske befolkning syd for grænsen som det altid har været. Ja, vi har gang efter gang fået bekræftet i disse sidste år, hvor værdifuldt det er at have denne mulighed for at få hele offentligheden i tale, og hvor nødvendigt det er, at bladet uvægerligt følger sin linje med fuld statslig loyalitet, så at det med så megen større virkning kan understrege de danske anker og krav. Under de nuværende forhold er der mere at strides med, end offentligheden kan følge med i. Alt i Tyskland er ensrettet og jævnsides med anerkendelsen af de folkelige mindretals livsret gennemføres ensretningen på de enkelte områder, hvis ikke der rejser sig en tilstrækkelig afgørende modstand”.

Det gjaldt altså om for *Flensborg Avis* om *at undlade at kritisere i det store, for at bevare muligheden for at kunne kritisere lokalt*. Det prægede avisens dækning af den storpolitiske udvikling.

10.2. Den storpolitiske udvikling 1934-1935

Mein Kampf på lederplads 1934

Et år efter Hitlers magtovertagelse gjorde Ernst Christiansen i en leder i *Flensborg Avis* den 1. februar 1934 status. Han var ikke utilfreds med udviklingen i Tyskland indtil da: Der var "vist både klogskab og besindighed ved siden af den pågæenhed, vi kender. Der er handlet både klogt og virksomt indadtil og udadtil". Dog var det endnu *for tidligt* at fælde nogen endelig dom over det nye styre. Men det var altså efter Ernst Christiansens mening på rette vej. Og han vedblev stædigt at fremhæve det, han opfattede som de "positive" sider ved nationalsocialismen og udviklingen i Tyskland og gjorde meget ud af at dementere formentlig "Greuel-Propaganda". Han fastslog ganske vist, at *Flensborg Avis* på grund af dens placering inden for Tysklands grænser ikke havde adgang til den udenlandske presse og dens meddelelser om udviklingen i riget. Men han var tilbøjelig til at slå det hen som mindre vigtigt – de udenlandske blades meddelelser var nemlig efter hans mening overdrevne, sensationsprægede og uvederhæftige.¹⁶ De udenlandske aviser, som Ernst Christiansen så og citerede fra, var dem, der havde passeret den tyske censur. Det gav ham et fortegnet og forskønnet billede af udviklingen i Tyskland. Derved kom han ofte til at gå regimets ærinde og gøre direkte propaganda for Tyskland, når forholdene i de tyske koncentrationslejre blev beskrevet som gode og der ukritisk blev bragt "interviews" med kz-fanger, der udtalte sig positivt om regimet.¹⁷

I årene 1934-1937 holdt Hitler den ene fredstale efter den anden. Han kunne knap åbne munden i offentlige sammenhænge uden at tale om fred. Denne tilsyneladende fredsvilje satte *Flensborg Avis* sin lid til. Når danske aviser rejste tvivl om Hitlers fredsvilje, gik *Flensborg Avis* jævnlig i rette: En dansk avis havde i januar 1934 atter og atter fremdraget en udtalelse fra *Mein Kampf*, i hvilken Hitler erklærede, at "man somme tider må fortælle folk det, de ønsker". Man måtte altså med andre ord regne med, at alt, hvad Hitler udtalte, kunne være løgn. "*Flensborg Avis* har tidligere tilbagevist påstande i den retning som skadelige og uforsvarlige", skrev Ernst Christiansen i en epistel den 7. januar 1934. "Hvis man skulle give disse blade medhold, ville alle sunde være lukte for en fredelig udvikling. Hvor mørkt vi end kan fristes til at se på fremtiden, så er der ingen, der tror, at alt håb er ude. (...) Hvis enhver politiker hele sit liv skulle nagles fast på den værste udlægning af en enkelt udtalelse, så ville det se galt ud for adskillige af vore egne". *Flensborg Avis* anså det derfor for "sin pligt at advare imod at male Fanden på væggen. Det er jo hændt før, at mennesker, som absolut skulle gøres onde, sagde: Godt, lad mig så være det! I hvert fald sætter det ondt blod".

Det danske standpunkt måtte være at regne med de værste muligheder og arbejde for de bedste – hvilket i Ernst Christiansens udlægning var at "bringe det ydre og indre værn i forsvarlig orden", men man fremmede blot grænsetyskernes bestræbelser, hvis man skærpede de dansk-tyske

modsatninger, hvis man drog "et stort nabolands regerings atter og atter tilkendegivne hensigter i tvivl. Hvis man i Danmark som en selvfølge fæstede lid til dem og nøjedes med i roligt og bestemt enstemmighed at anholde de ord og henvisninger fra grænselandet, som synes at stå i modstrid med dem, så ville dette formentlig tjene sagen bedst". Det var sådan, han selv greb sagen an.

Så stærk var Ernst Christiansens tillid til Hitlers fredsvilje, at han i februar måned 1934 ofrede tre ledende artikler på en gennemgang af *Mein Kampf*, som netop var kommet på dansk på Hagerups forlag.¹⁸ I juni 1934 kom endnu en serie på fem flere spalter lange ledende artikler, da andet bind af *Mein Kampf* udkom på dansk.¹⁹ Det er værd at notere sig, hvilke argumenter, Ernst Christiansen anvendte for at bringe artiklerne: "Netop når vi vil væрге og udvikle dansk og nordisk frihedsånd og når vi vil erkende tidens ubarmhjertige alvor, må vi vide, hvad en historisk person som Hitler har nedskrevet som grundloven for alt virke, og vi må helst læse på første, ikke på anden eller tredje hånd", hedder det den 27. juni 1934.

Men det er *også* værd at notere sig, at Ernst Christiansen navnlig hæftede sig ved to ting: Dels Hitlers *afvisning* af germanisering af nationale mindretal på baggrund af racetanken – selvom samme racetanke førte ham til at betragte det tyske folk som et herskerfolk, der var skabt til at regere verden. Og dels Hitlers *afvisning* af at genoprette grænserne af 1914: De områder, Tyskland måtte afstå 1918-1920, kunne ifølge Hitler nemlig ikke genvindes ved protester, men alene med våbenmagt. Men forudsætningen for dette var et stærkt Tyskland med vilje til at sætte magt bag ved ordene. Indtil dette var opnået, måtte de afståede områders krav på genforening hensynsløst tilsidesættes til fordel for en styrkelse af staten. Kravet om en genindførelse af grænserne fra 1914 betegnede Hitler som "politisk vanvid". De grænser omfattede nemlig ikke alle tyskere, og de var hverken logiske eller militært set fornuftige, men en følge af historiske tilfældigheder. Kravet var endvidere vanvittigt, fordi det jog enhver mulig partner bort; fordi Tyskland manglede magtmidlerne til at opnå dem; og fordi, "selv om resultatet kunne nås, det alligevel ville blive så usselt, at det sandelig ikke ville lønne sig at ofre folkets blod derfor". Det gjaldt derimod om at sikre det tyske folk den jord, der tilkom det – og at gå løs på den stærkeste modstander.

Man skulle tro, at dette var ord, som kunne få Ernst Christiansens øjne op for realiteterne, men i stedet så han dem som "en kraftig tilrettevisning til grænseflytterne ved Tysklands nordgrænse, vel at mærke ikke alene til dem, der drømmer om at bruge magt, men også til dem, der som pastor Schmidt jævnligt taler om grænseflytning ad andre veje".²⁰

Afsluttende knyttede Ernst Christiansen en række bemærkninger til Hitlers *Mein Kampf*: "Om end der er løbet meget vand i stranden siden 1924, så tjener Hitlers bog sammen med adskilligt andet i tiden til at klargøre for os dens forfærdende alvor. Man kunne som dansk fristes til at blive håbløs, men det har intet menneske og ingen mand lov til". For ganske vist erklærede Hitler, at Frankrig var Tysklands evige fjende,

men han medgav, at han ikke selv ville have handlet anderledes, hvis han havde været i den franske premierminister Georges Clemenceaus sted i 1918. Dette tolkede Ernst Christiansen som *forståelse* for Clemenceaus handlemåde fra Hitlers side (!), og det måtte følgelig være muligt at opnå fred. I virkeligheden var det klar tale af Hitler: Således som Clemenceau havde påtvunget Tyskland en ydmygende fred i 1918, således agtede han at påtvinge Frankrig – og alle andre fjender – en ydmygende fred, hvis og når han fik mulighed for det. Men det så Ernst Christiansen ikke – endnu.

Samme dag, som den sidste leder om *Mein Kampf* blev trykt, var forsiden ryddet som følge af det såkaldte *Röhm-Putsch*.

“Röhm-Putsch” juli 1934

Kronikas store korrespondance den 1. juli 1934 bar overskriften: *Meget alvorlige begivenheder i Tyskland. Hitler og Göring renser ud – Röhm og en del SA-førere anholdt, tidligere rigskansler Schleicher og hustru skudte, idet han modsatte sig anholdelsen. Den “anden revolutions” mænd slået ned.* Kronika indledte med spændingen og ængstelsen i Berlin, hvor “angstfyldte spørgsmål stod at læse i de fleste menneskers øjne, men ingen vovede at tale højt. Der hviskedes sagte mellem folk, der kendte hinanden tilstrækkeligt godt”. De udenlandske korrespondenter gættede på et opgør med alle andre end stabschef Röhm. Ifølge den officielle af Göring ledede pressekonference havde Röhm og SA-ledelsen haft i sinde at iværksætte en “anden revolution” og selv tiltvinge sig magten, men dette havde Hitler nu slået hårdt ned for at vise, “at enhver, der laver revolte, mister sit hoved”. Der var samtidig med hård hånd blevet slået ned på “reaktionens mænd”. Tidligere rigskansler Schleicher var sammen med sin hustru, “der kastede sig ind mellem de skydende parter”, blevet skudt, da han modsatte sig anholdelse. I mindre meddelelser længere inde i bladet blev der antydnet slibrige detaljer om Röhm og andre SA-føreres homoseksuelle eskapader med unge *Lustknaben* [“glædes-drenge”], og meddelt, at Röhm nu var blevet skudt.

Lederen den dag handlede som nævnt om Hitlers bog *Mein Kampf*. Heller ikke de følgende dage blev begivenhederne omtalt på ledende plads eller kommenteret redaktionelt i øvrigt. Kronika konstaterede i en korrespondance, at “alle de implicerede er døde”, og i en anden meddeltes det, at enhver kritik af Hitlers handlemåde ville blive straffet på det strengeste.²¹ Det var altså ikke så sært, at *Flensborg Avis* forholdt sig tavs. Men der var mange måder at være tavs på: I en leder den 3. juli 1934 skrev Ernst Christiansen, der havde lyttet til de store begivenheder i radioen, om sproget: At ord ikke kun kunne bruges til at meddele og røbe, men også til at skjule. “Tavshed kan somme tider være mere talende end mange ord, og midt i vor store fremskridts tid, hvor et budskab i ét nu kan blive verdens øje, oplever vi, at hele verden står overrasket og måbende ved en vending, som den i grunden skulle have forudset”.

I en epistel i samme nummer revsede han den danske presse for sin sensationslyst: Det var “en stor og påtrængende nødvendig opgave at

nægte at være med til at gøre ondt værre”, og der måtte fortsat bygges bro. “Vi skal ikke bygge bro til eller slutte pagt med noget, som hårdt byder os imod, men vi skal rense ud i vort eget således, at dansk folkesind står rede til åbent og redeligt at møde de goder kræfter, som findes i ethvert folk og som bestandig påny vil søge at kæmpe sig igennem til frigørelse. Det er fristende at nøjes med at dømme andre, hvis brøst er mere påfaldende. Men vi står os ved at dømme os selv”.

Röhm-Putsch rystede Ernst Christiansen – i hvert fald kortvarigt. I den tidligere omtalte epistel den 10. juli 1934 (se s. 311) funderede han som nævnt over, at diktaturet, der på papiret så mest effektivt ud og muligvis også var det, havde den alvorlige hage, at det ikke så let lod sig udskifte som en parlamentarisk regering. Og i en leder den 11. juli 1934 pegede han på, at begivenhederne i Tyskland var en *tilskyndelse* til danskerne: “Mange mennesker, som havde glemt det, er komne i tanker om, hvilke skatte vi ejer, hvor meget – hvad enten tiden er mindre fornøjelig som nu, eller den tegner lyst – dansk og nordisk frihed for den enkeltes udfoldelse er værd, hvor omhyggeligt den må vogtes og hvorledes vore dages røre kræver dybere erkendelse og renere vilje af os, den erkendelse, at friheden kun beholder sit værd, når den leves under ansvar, og når enhver af dens forsvarere holder på med at udrense slagterne, således at den rene malm bliver tilbage”.

Men selvom begivenhederne havde forfærdet ham, betød det ikke, at der ikke fortsat var gode tilskyndelser at hente i Tyskland. Og Ernst Christiansen gjorde sig store anstrengelser for både på forsiden og på ledende plads at dementere rygter og revse de danske avisers sensationslyst, der havde nået nye højder i forlængelse af Röhm-kuppet: “Uhæmmet sladder, tøjlesløst rygtesmeridi” virkede oftest modsat og kunne let fremme, hvad der ønskedes hæmmet, fordi man tilslørede sagens kerne og “når krønikerne uvægerligt afsløres ved egne selvmodsigelser og blottelser, endnu mere bortleder opmærksomheden fra det, som det kommer an på”. Man måtte give Dr. Goebbels “medhold i, at den tyske rigsledelse igennem sine meddelelser til pressen den 30. juni havde givet offentligheden oplysninger af den alvorligste karakter. De kunne ønskes udfyldt [uddybet, kommenteret, forf.] bagefter, og man kunne have nøjedes med sagligt at have krævet dette, så ville verdenspressen have stået stærkt”, skrev Ernst Christiansen i en leder den 12. juli 1934. De mange opdigtede historier virkede tilslørende og skabte en “harme i Tyskland over for udlandet, som øger den spænding, som allerede findes”. *Den “fejlagtige fremgangsmåde kan ophæve virkningen af selve begivenhederne. Mænd danner sig deres egen mening om dem, der optræder på verdensscenen, men for sladderkællinger, mandlige og kvindelige, nærer de kun foragt. Og det er vore unges vilje at blive til mænd”* [fremhævet af forf.]. Ernst Christiansen mente altså, at overdrivelserne og usandhederne fik de unge til at tro, *at der tvært imod slet ikke var sket noget alvorligt* i Tyskland! Skulle de unge vækkes nationalt for de store opgaver i grænselandet, så “er det renheden og sandheden, der skal sættes i højsædet. Alvoren skal frem så klart som muligt, men den skal mødes med blanke våben og med brændende tro”.

J.P. Nielsen gik i *Sønderborg Socialdemokrat* skarpt i rette med *Flensborg Avis'* dækning af begivenhederne i Tyskland, og Ernst Christiansen forsøgte at forklare sig den 15. juli 1934: *Flensborg Avis* havde aldeles ikke "taget det standpunkt at forklare og forsvare begivenhederne i Tyskland". Dens holdning til disse begivenheder var ikke forskellig fra de øvrige danske aviser. De danske aviser skulle ikke afholde sig fra kritik af Tyskland, men "Europa er som et ildsprudende bjerg, fra hvilket et voldsomt udbrud længe har truet og på hvilket Danmark ligger meget udsat". Den danske offentlighed burde for sin egen skyld pålægge sig "en vis begrænsning, en vis tilbageholdenhed, uden at denne behøver hindre den i sagligt at tilkendegive sin mening. Det danske tankesæt, dansk folkefrihed, dansk folkelig udvikling vil ikke komme i større fare ved en sådan tilbageholdenhed, man fristes til at sige tvært imod. I et folk, som er så stolt af sin oplysning, skulle den enkelte kunne tænke selv".

Ordsnittet med J.P. Nielsen fortsatte endnu nogle dage, men de talte forbi hinanden, når J.P. Nielsen stædigt spurgte, hvad det var, *Flensborg Avis* mente, Danmark kunne lære af det nazistiske system, og når Ernst Christiansen svarede, at det var "tilskyndelse til frivilligt arbejde på sig selv, til udskillelse af bryst, til frivillig samling om de afgørende opgaver".²²

Advarslerne til dansk presse – og verdenspressen i det hele taget – blev intensiveret, da østrigske nationalsocialister den 25. juli 1934 forsøgte at begå statskup og myrdede kansler Engelbert Dollfuß. Spændingen i Europa var nu, tyve år efter udbruddet af Første Verdenskrig, på birstepunktet, og Ernst Christiansen understregede med stigende styrke, at pressen måtte være sig sit ansvar bevidst og ikke ved ansvarsløs sensationshunger puste til ilden, men tvært imod ved besindighed søge at modarbejde en forøgelse af spændingen ved at indskærpe "den yderste varsomhed og ansvarsfølelse. Lad os være klar over, hvilken ulykke en krig ville være for hele menneskeheden os lad os i vor færd vise, at vi ved det".²³

Situationen i Tyskland blev for så vidt kun farligere, da rigspræsident Paul von Hindenburg døde i begyndelsen af august 1934 og Hitler lod udfærdige en lov, der forenede rigskansler og rigspræsidentembedet i hans person – og lod hæren sværge sig personlig troskab.

Alligevel så Ernst Christiansen den 27. januar 1935 tilbage på det forgangne år med tilfredshed: "Man forstår det knap, hvor hurtigt den dag [30. juni 1934, forf.] er gledet i baggrunden, hvor lidet den, skønt dens budskab i første øjeblik syntes at vælte alt omkuld, har kunnet afbryde en udvikling med voksende respekt i verden, særlig for det nye Tysklands fører og skaber".

Den tvivl og ængstelse, som Röhm-kuppet havde givet anledning til, var et halvt år senere drevet over igen.

Saar-afstemningen – en triumf for Folkeforbundet – januar 1935

Den 13. januar 1935 var der folkeafstemning i Saar, som siden fredsslutningen efter Første Verdenskrig var blevet administreret af Frankrig på Folkeforbundets vegne. Befolkningen afgjorde med 90% flertal, at landsdelen atter skulle indlemmes i Tyskland.

Flensborg Avis hilste afstemningsresultatet i Saar med glæde. Herved var nemlig fjernet en anstødssten mellem Tyskland og Frankrig, og de tyske ledere havde erklæret, at de herefter ikke havde territoriale krav over for Frankrig. Dette var godt for verdensfreden. Afstemningen i Saar var efter Ernst Christiansens mening en triumf for Folkeforbundet. Dette havde i alle sine år siden sin oprettelse "haft sin umiskendelige betydning", selvom stormagterne kun havde taget hensyn til dets afgørelser, når de ikke stred imod egne interesser. Men ...

"... Genève har alligevel været en slags verdens-ting, hvor små og store landes sendemænd kunne komme til orde og lægge deres indsigelser og henstillinger i vægtskålen, og hvor ordførerne for de modstridende lejre kunne mødes i forligs-omgivelser. Også de lande, som har meldt sig fra, har i nogen grad regnet med Genève's tilknytning til verdens offentlige mening. Det har betydet meget, at dette redskab er tilvejebragt, og hvem ved, om der ikke kan oprinde en ny tid for det med øgede virke-muligheder. (...) Der er uhyre meget at gøre for folkenes forbund. Vigtigere end alt andet er, at det brænder i Europa. Alle gode kræfter må samles om at styrke bestræbelserne for at skabe et godt mellemfolkeligt samarbejde, og samtidig må der regnes med virkeligheden, som den er, fuld af de uhyggeligste farer og dog med gode muligheder".²⁴

Men når dette var sagt, så måtte Danmark og dansk presse stadig passe på med sine "vilde rygter" om det nye Tyskland:

"Man har ikke tænkt på, at alle de mange overdrivelser og krænkende udtalelser, som herhjemme glemmes med det samme, godt andetsteds kan være skrevet i en bog som en åben skyldkonto, man måske ikke rører ved i øjeblikket, men lader vente, til der bliver brug for den, hvad enten det bliver på økonomisk eller politisk område. Man har heller ikke tænkt på, at hvert land styrer sin egen kurs, og at de store vestlige lande, når de ser deres fordel ved det, simpelthen slutter vidtgående forlig med Mitteleuropa og lader de små lande selv om, hvorledes de vil klare sig. Så kunne det pludselig vise sig, at man havde holdt på den gale hest og at man selvfølgelig skulle havde ladet være med at blande sig i spillet".²⁵

Med den skæbne, der senere overgik Abessinien og Tjekkosllovakiet, kunne dette se ud som en udtalelse af næsten profetisk rækkevidde. Helt så profetisk var den måske ikke alligevel, for i de samme dage havde Jacob Kronika været til endnu en samtale med Alexander Bogs fra *Auswärtiges Amt*, der mere end en gang understregede, at han talte til Kronika som *embedsmand*. Bogs havde bl.a. sagt:

"Der skal være ro om det dansk-tyske forhold. Dette ønsker den officielle tyske politik. Vi står ikke bag ved de forskellige udæskninger mod Danmark, som på

Tage Jessen (1898-1975) var søn af Jens Jessen. Han blev uddannet som jurist ved Københavns Universitet og fast ansat som redaktør af udenrigsrubrikken *Verdens Gang* i 1930. Arbejdet som udenrigsredaktør var en stadig balancegang mellem de krav, den nationalsocialistiske stat stillede til den tyske presse, og en dansk offentlighed, der forventede kritik og afstandtagen fra de totalitære staters fremfærd. Foto 1946. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

tysk side er fremkomne i disse dage. (...) *Men*: De må en gang for alle vide, at det efter Tysklands opfattelse selvfølgelig en gang med tiden må komme til en ny afstemning i Slesvig. Danmark har ved afgørelsen i 1920, ved zone-inddeling og *en bloc* afstemning især, sikret sig for meget. Vort revisionskrav m.h.t. Slesvig må vi ubetinget fastholde. Dog ved ingen, hvornår det kan være aktuelt. Ingen ved, om det bliver børn eller børnebørn, der kommer til at opleve den nye afgørelse. Tyskland må først blive stærkt.

Hvad det tyske mindretal i Nordslesvig laver i dag, det er ikke *vort* anliggende. Den slags møder med revisionspolitik, som de tyske nordslesvigere har afholdt for nylig, kan jo finde sted når som helst. Det er mindretallets gode ret at afholde sådanne møder og de ting blander vi os ikke i".

Kronika orienterede straks samme dag, den 22. januar 1935, Ernst Christiansen: "Så mange var ordene! Ikke private, men officielle udtalelser", skrev han og tilføjede:

"Vi har jo altid vidst, at det er dybeste alvor for *Danmark i Slesvig*. Det står altså bombefast, at grænsen *ikke* er garanteret. Kravet til Danmark *kommer* – om en ny afstemning –, kommer, dersom Tyskland bliver stærkt!! Jeg er sikker på, at du gør dig de samme tanker som jeg. Om 1918-1920 o.s.v. o.s.v.

Danmark *skal* sikre sig Nordslesvig ved med alle gode midler at udbygge og fæstne danskheden. Er du klar over, at denne *nødvendige* politik (som skal være

langt kraftigere end hidtil) *kan* blive af alvorlige konsekvenser for danskheden i Sydslesvig?

Jeg vender – foreløbig privatissime – tilbage til den tanke, at en 10-års pagt mellem Danmark og Tyskland (*uden* mindretalsbestemmelser og indblandingsmuligheder) vil være klog politik”.

Kronika måtte herefter se det som en væsentlig opgave at få tyskerne til på én eller anden måde at anerkende grænsen officielt.

Ernst Christiansen svarede Kronika den 24. januar 1935: Han bevarer det “foreløbig meget fortroligt, ud over at jeg har underrettet Larsen”. Denne fortolkning af begrebet “meget fortroligt”, at det omfattede prompte underretning af den danske udenrigstjeneste, understreger det nære samarbejde mellem *Flensborg Avis* og Flensborg-konsulatet om disse spørgsmål. Ernst Christiansen undrede sig over Bogs’ åbenmundethed. “Er det regeringens mening, at vi og følgelig også Danmark skal vide besked herom? Eller skulle det være en slags fortrolig udredning?” Selv havde Ernst Christiansen “ikke fidus til nogen tiårspagt, det er jo ikke så længe siden, at vi har fået at vide, at en højtideligt besvoret pagt kan behandles som en lap papir” – det er den tyske rigskansler Bethmann-Hollwegs ord fra 1914 om Belgiens neutralitet, der spøjte her. “Heller ikke mener jeg, at den meget alvorlige virkelighed, vi må regne med, kan komme danskheden i Sydslesvig til skade. Tvært imod må alt gøres for at udnytte det modsat, at vise Danmark og alle de vrangvillige, hvor vigtigt det er, at danskheden syd for grænsen får mulighed for at vokse”.

I stedet for at resignere syd for grænsen og samle kræfterne om Nord-slesvig, burde der altså efter Ernst Christiansens mening tvært imod gås mere *offensivt* til værks med henblik på at styrke danskheden i Sydslesvig.

Kronika understregede den 28. januar 1935, at Bogs’ udtalelser havde været fortrolige, men at Ernst Christiansen måtte have lov til “at gøre en pålidelig kreds af de i det nationale arbejde førende mænd bekendt med mit brev om Bogs. Du behøver jo ikke at nævne eller blot antyde Bogs’ navn. – Men: *pålidelige folk*, som kun benytter oplysningerne på den *rigtige* måde”. Afslutningsvis skrev Kronika: “*Kun bestemt for dig* (ikke heller L[arsen] må vide noget om dette) vil jeg fortroligt tilføje: B.’s udtalelser til mig var antagelig en afskedssalut. Han forlader nemlig sit embede. Desværre – thi hvem ved, om et så godt samarbejde med hans efterfølger bliver muligt! B. forfremmes. Han går til Oslo”.²⁶ Som tidligere nævnt var Kronikas forhold til Bogs’ efterfølger, Baron Hans Joachim von Neuhaus, ikke nær så hjerteligt.

Blandt de “pålidelige mænd” var udenrigsredaktør Tage Jessen og *Grænsevagtens* udgiver Vilhelm la Cour. Tage Jessen indskærpede i et brev til la Cour den 9. april 1935, at det gjaldt om at holde en lav profil – for grænsen var i fare: Efter Tage Jessens mening var der kun én grund til, at Berlin ikke kommanderede slesvig-holstenerne og hjemmetyskerne til at makke ret i grænsespørgsmålet, og det var “fordi Berlin engang *vil* re-

videre grænsen", enten gennem fredelig forhandling "i 'nordisk ånd' med det lille Danmark", eller ved en ny folkeafstemning i Nordslesvig.

Spørgsmålet var så blot, hvor meget, man ville kræve. Alexander Bogs havde allerede i juli 1933 overfor Tage Jessen nævnt Højer, Tønder og Kollund Skov som det absolutte minimum, for "ellers kan vi ikke lukke munden på slesvig-holstenerne". De to nationalsocialistiske teoretikere Hans Günther og Alfred Rosenberg havde begge direkte talt *imod* en genoprettelse af Kongeå-grænsen. Spørgsmålene var derfor ifølge Tage Jessen: *Hvorfor* tyskerne ville revidere grænsen, *hvor langt* de ville gå, *hvornår* de ville gøre det og *hvad* der kunne gøres imod det.

Det første spørgsmål besvarede han magtpolitisk: Det drejede sig om prestige, om at skaffe Flensborg noget mere opland – og om at sikre begge bredder af inderfjorden til den "kæmpemæssigt voksende marinestation i Mørvig". Berlin ville formentlig kræve noget i nærheden af Tiedje-linjen, hvorimod slesvig-holstenerne, der var blevet kommanderet til at opgive Kongeåen, nu drømte om en linje ved Genner bugt nord for Aabenraa. Haderslev amt var under alle omstændigheder opgivet.

Det var vanskeligt at sige, *hvornår* kravet ville blive rejst. Det polske mindretals generalsekretær, dr. Jan Kaczmarek, mente om ca. 30 år og en nazist i Berlin [Bogs, forf.] havde sagt: "i vore børns eller børnebørns tid". Samme Jan Kaczmarek havde udtalt, at en eventuel 10-års pagt ville være "farlig for det lille Danmark".

Tage Jessen regnede selv med "en 10 år. Begivenhederne *kan* jo eventuelt tage fart". Der var derfor ikke andet at gøre, end at sige nej til enhver forhandling, men dog sørge for at være i en situation, hvor "vi eventuelt kan gå med til en ny folkeafstemning". Dette kunne man ikke i dag, og derfor var løsningen dels at søge gennem indvandring til byerne at afskaffe de tyske majoriteter i det sydlige Nordslesvig og dels gennem opmagasinering af jord til senere brug at afskaffe de tyske majoriteter også i de sydlige landdistrikter. Problemet var, at "Hejmdal, H.P. Hanssen, J.P. Nielsen og de andre gode patrioter" i stedet for at handle "snakker og skriver offentligt om alle de ting, vi bedst skulle tie om", hvorimod "tyskerne tier, men handler efter en systematisk plan på lang sigt. Resultatet er det ene lille *fait accompli* efter det andet".

M.h.t. tyskerne "nordiske indstilling" var Tage Jessen enig med la Cour i, at den "faktisk er ægte ment – d.v.s. til en vis grad!" Men sympatier betød ikke meget i udenrigspolitik, og Berlins "nordiske" indstilling var vist også mest båret oppe af drømme om herredømmet over Østersøen. Hovedsagen i øjeblikket var imidlertid ifølge Tage Jessen, at et i militær henseende isoleret Tyskland ikke kunne undvære "det lille Danmark som spisekammer og Sveriges stål etc. Stod det til det tyske militær alene, kan De stole på, at vor landbrugseksport ville blive stærkt forøget! Men der er jo det tyske landbrug at tage hensyn til".²⁷

Dette meget konkrete trussels-scenario, der deltes af alle tre førende penne på *Flensborg Avis*, sætter bladets forsigtige linje og stadige irettesættelser af dansk presse i perspektiv. Men det var samtidig en linje, som gang på gang kaldte på dansk kritik.

Kritik af *Flensborg Avis* – forår 1935

Den, man elsker, tugter man. De stadige irettesættelser af Danmark og danskerne skete “netop fordi vi elsker Danmark”, hævdede Ernst Christiansen i en epistel den 19. januar 1935 – efter i lederen samme dag over to-en-halv spalte at have tugtet Danmark, danskerne og navnlig dansk presse.

Det blev for meget for rektor på Duborg-skolen, Andreas Hanssen, der samme dag skrev til Ernst Christiansen og kritiserede hans linje:

“Jeg tvivler selvfølgelig ikke om din kærlighed til Danmark og det danske folk. Men hvis man næsten daglig – uge efter uge – tugter sit folk – eller i hvert fald skænder på det, så fører dette efter min mening ikke til det tilsigtede mål – og det medfører tillige noget andet: nemlig at visse bånd svækkes – at øret døves for advarselne. Det svarer til, at man ville behandle børn og unge mennesker på samme måde – og sandheden er jo, at største delen af et folk – i denne henseende – er børn – at de taber lysten til at have med en at gøre – tillidsforholdet hører op, og de vender sig fra en”.

De fænomener, som Ernst Christiansen ankede over: De sensationelle overskrifter; bladene m.m. var efter Andreas Hanssens mening kun “overfladebevægelser”. Det var ...

“... selvfølgelig bedst, om de forsvandt – og navnlig når de angår forbrydelser. Men jeg kan nu ikke se, at det specielt er *Flensborg Avis*’ opgave at påtale dette næsten hver dag – og under en så almindelig form, som om hele folket var en samling forbrydere. At man i Danmark føler aversion mod nazismen, det er efter min mening *naturligt* og *rigtigt*, når man ved, hvad den dybest set fører i sit skjold. Det er aldeles ikke beroligende, at visse ‘opgaver’ [det dansk-tyske grænsespørgsmål, forf.] ikke for tiden er *aktuelle*. Og med hensyn til, hvad Danmark kunne lære af denne bevægelse, da synes jeg, at man i stærkere grad bør henvise til dansk gymnastik og idræt, grundtvigsk ånd, folkesang og folkesagn, forbindelse med Norden – end at henvise danske til at blive ‘germanernes lærlinge’. Det har vi netop haft alt for meget af. Og du nævner selv, at denne dårlige tendens kan komme igen. Du behøver ikke tage imod råd fra mig – og du kan endogså sige: Pas dig selv! Men du kan ikke sige: Det vedkommer jo ikke dig! Tværtimod vedkommer det mig i høj grad. Og det har i den sidste måneds tid spillet en ikke uvæsentlig rolle i mine overvejelser om at forlade Flensborg, fordi *Flensborg Avis*’ stilling bogstavelig talt har pint mig”.²⁸

Ernst Christiansen svarede samme dag, at brevet fra Andreas Hanssen havde glædet ham, men “de spørgsmål, du rører ved, kan næsten kun drøftes udtømmende mundtligt”. Ernst Christiansen påpegede dog, at han med hensyn til den danske presses stilling var på linje med P. Munch og Th. Stauning, hvad han vidste af fortrolige beretninger – formentlig fra Lauritz Larsen. Både Munch og Stauning havde “udtalt sig betydeligt skarpere end *Flensborg Avis*, som hele tiden har søgt at advare og dæmme op med fornuftsgrunde”. Stauning havde talt om “landsskadelig journalistik”, og også Christmas Møller havde udtalt sig i samme retning. Ernst

Christiansen mente derfor, at *Flensborg Avis* "udenrigspolitisk set har gjort Danmark en tjeneste".²⁹

Ernst Christiansen kom ind på kritikken på generalforsamlingen i marts 1935: Fra dansk side havde bladet "mødt både kritik og tilslutning", erklærede han i sin beretning: "Bladets linje i de sidste to år er kendt. *Flensborg Avis* har arbejdet på at øge styrken indadtil og mindske faren udadtil, har imødegået ansvarsløs sensation" samt krav om repressalier over for det tyske mindretal i Nordslesvig. "Netop ved at bevare denne frihed tvinger det danske folk sig selv til at tage sig sammen og igennem dansk folkeliv og folkevilje at skabe den eneste modvægt i den folkelige styrkeprøve, som der vil være hold i". Ligegyldigt hvorledes udviklingen i Europa blev, ville Danmark ...

"... beholde et stort tysk folk som nabo og beholde den livsvigtige opgave at arbejde for et ulasteligt naboforhold. Enhver unødigt ophidsning skader Danmarks sag. Skønt det danske grænseblad selvfølgelig har arbejdet helt på egen hånd, efter sin inderste overbevisning, har vi set, at tilsvarende synspunkter er gjort gældende af den danske udenrigsminister og den danske statsminister. De er i øvrigt så selvfølgelig, at den landsskadelige sensation, der efterhånden er begrænset mere og mere, forhåbentlig helt hører op".

Om forholdene i Tyskland mente *Flensborg Avis* ...

"... trods den begrænsning, der giver sig af sig selv, at have givet et fuldt så pålideligt billede som en meget stor del af pressen uden for Tyskland. Som talerør for den danske befolkning mellem Flensborg fjord og Danevirke har bladet indtaget en rolig og saglig holdning, påskønnet de indrømmelser, der er gjort, og fremsat en bestemt påtale, hvor den var nødvendig, en påtale, der har gjort sin virkning. (...) Endvidere har bladet flere gange påvist forskellen mellem mindretallenes stilling på begge sider af grænsen og gjort rede for vilkårene henede, der i nogle henseender er tilfredsstillende, medens den danske folkegruppe endnu ikke har opnået nogen grundlæggende skreven ret. (...) Under alle vanskeligheder har der bestandig været fuld oprejsning at hente i den store sag, bladet kæmper for. Bebrejdelser for mangel på mod har et blad med en sådan historie kunnet afvise med et smil. Når det har indtaget en fast og dog varsom holdning, har det netop først og fremmest gjort det i det danske folks tjeneste og handlet under følelsen af et stort og tungt ansvar. De, der lægger deres arbejde i bladet, er de tåber, der aldrig kan lade være med at håbe, og de håber også nu på, at denne skæbnsvangre tid vil medføre et gennembrud med langt større forståelse for opgaven i grænselandet og for det danske grænseblads gerning".³⁰

På generalforsamlingen udspandt der sig en længere diskussion om *Flensborg Avis'* stilling i og til det nye Tyskland. I diskussionen deltog bl.a. grænseforeningens formand, rektor H.P. Hansen, højskoleforstander Aage Møller, lærer Niels Kjems, amtsfuldmægtig Florander, lærer Reinholdt Hansen, Gråsten, lærer Knud Sand, Iller, grosserer J.C. Møller, Cornelius Hansen m.fl. Fra de fleste sider var der dog – ifølge konsul Lauritz Larsens referat – "tilslutning til bladets holdning og fuld forståelse af de

vanskeligheder, det havde at kæmpe med som mindretalsblad indenfor tysk rigsområde under de forandrede forhold under det nye tyske styre". Lærer Niels Kjems fra Harreslev havde dog rejst "en ret stærk kritik overfor bladet, fordi dette i visse tilfælde ikke var optrådt skrap nok overfor de tyske myndigheder". Han var blevet imødegået af såvel Ernst Christiansen selv som af Cornelius Hansen, Tage Jessen m.fl.³¹

Kritikken af avisens linje tvang endnu engang Ernst Christiansen til en offentlig stillingtagen. Det skete i en fire fulde spalter lang ledende artikel den 3. april 1935 med titlen: *I den yderste front*. "Det har uden modsigelse kunnet fastslås", hævdede Ernst Christiansen, "at *Flensborg Avis* lige fra omvæltningen i Tyskland har fulgt en linje, som senere hen den danske udenrigspolitik ledelse gang efter gang har fremhævet som den eneste mulige for selve det danske folk og dets presse". *Flensborg Avis* havde ikke – "som letsindig omgang med sandheden har kunnet give det skyld for" – villet "skaffe det nye Tysklands verdensanskuelse indpas i danske kredse, men har tvært imod søgt at finde den virksomste måde til at underbygge den danske selvstændighed og har i et og alt taget standpunkt efter, hvad bladet ud fra sin erfaring, sin viden, sin overbevisning har ment under disse forhold måtte tjene danskheden bedst". Derfor var bladet for sit vedkommende gået imod "overlegne domme, imod den tro, at vort folk havde nået fremskridtets tinde, imod den tro, at fremgangen kunne trykkes i Sønderjylland og ungdommen fastholdes ved kun at male nazismen sort i sort og lade myndighederne tage forholdsregler. Hvad *Flensborg Avis* har lyst efter hele tiden og vil blive ved med at kalde på, er en fornyelse af vort folks egen kraft i grænselandets styrkeprøve".

Ernst Christiansen fandt det i øvrigt "helt oplivende at se, at unge mennesker og ældre, der særlig betragter sig som de unges ordførere, har krævet skarpere signaler hejst blandt andet i det danske grænseblad. Det ville have været trist, hvis forholdet var omvendt, hvis det var de unge, der ville have tonerne dæmpet". Men i en sådan gæringens og omvæltningens tid, måtte de ansvarlige bruge omtanke. Der måtte på trods af uenighed eller utålmodighed kræves opslutning i rækkerne. Det var nu engang ikke let at opnå hurtig klarhed over det danske mindretals rettigheder under det nye styre. "Under de meget alvorlige og truende udenrigspolitiske forviklinger i Europa har selv de førende statsmænd i de mest betydende lande måttet give afkald på hurtigt at få tilvejebragt nogen klarhed og har måttet nøjes med i langsomt sejgpineri at søge at arbejde sig frem skridt for skridt". Man måtte desuden nok kunne forstå, at hvis *Flensborg Avis* midt under de danske organisationers forhandlinger med de tyske myndigheder begyndte at bringe skarpe påtaler af dette og hint, så ville man let kunne opnå det modsatte af det tilsigtede. Men "medens offentlig kritik er meget begrænset i det nye Tyskland og dets presse, har det danske grænseblad i vore danske ting uforbeholdent fremsat kritik, hvor denne var den virksomste vej". Men "en sådan kritik vil kun udrette noget, når vi ikke øver den i tide og utide kun for at kritisere, uden hensyn til det ansvarlige arbejde på at rydde mislighederne af vejen, men når målet med kritikken netop er at fremkalde en saglig behandling og afhjælp".

Værnepligten indføres – marts 1935

Det kom som en overraskelse, da værnepligten blev genindført i Tyskland den 16. marts 1935. De tyske begrundelser blev loyalt gengivet i *Flensborg Avis*: At Tyskland forgæves havde forsøgt at få de øvrige europæiske nationer til at nedruste, og at indførelsen af værnepligten var nødvendig for at kunne forsvare freden.³² Ernst Christiansen kommenterede det i en epistel den 17. marts 1935: "Det er et meget alvorligt budskab, at der indføres almindelig værnepligt i Tyskland (...). Men udviklingen har længe peget i den retning, og den fuldbyrdede kendsgerning vil forhåbentlig vise Europa med grel klarhed, hvor bydende nødvendig en afrustning på lige fod er".

Der var ingen diskussion om, hvorvidt det danske mindretal skulle forsøge at unddrage sig værnepligten: Erfaringerne fra før 1920 havde vist, at ville de danske slesvigere bevare retten til deres hjemstavn, så "måtte også denne bitre kalk tømmes. Den hårde, bitre følgeslutning blev draget i verdenskrigens tunge år. Kun gennem disse ofre blev Nordslesvigs genforening mulig". Det danske mindretal kunne ikke nøjes med at rejse krav; det måtte også fyldestgøre pligter, når de var en "ufravigelig forudsætning for at bevare vor førstefødselsret". Mindretallets løsen måtte være at hævde retten til sin hjemstavn og bringe de ofre, der krævedes hertil.³³

Nyhedens nedslag i dansk presse afstedkom denne kommentar: "Sensationsoverskrifter for eksempel om tyske rustninger begynder igen at få indpas i nogle danske blade. Det er hartad utroligt, at man ikke kan indse, at Danmarks tarv bydende kræver mere tilbageholdenhed i det skæbnesvangre europæiske spil".³⁴

Men Ernst Christiansen nærrede fortsat tiltro til Hitlers fredsvilje, og nægtede at tro på de "sensationer", som blev bragt til torvs om hans fremtidsmål. I marts 1935 var en engelsk delegation i Berlin for at føre forhandlinger med Hitler, og disse forhandlinger blev også behandlet i dansk presse: "Med vældige overskrifter fortæller nogle blade – med et enkelt engelsk blad som kilde, hvis holdning står i modstrid med den øvrige engelske presses besindighed –, at Hitler i samtalerne med de engelske sendemænd krævede korridoren, Øvreslesien, en del af Böhmen, Østrig o.s.v. Enhver skulle kunne regne ud på sine fingre, at det tyske riges fører ikke for eksempel sprænger pagten med Polen ved sådanne krav. Meddelelsen er ren og skær sensation og ophidsning".³⁵

Flensborg Avis troede endnu på Hitler. Og den tyske fører holdt den 21. maj 1935 atter en stor tale, der syntes at bekræfte hans fredsvilje i ét og alt.³⁶ Sådant blev den i hvert fald fremstillet i *Flensborg Avis*.

Det var hensigten med Hitlers store fredstale at få indførelsen af værnepligten til at glide ned i den europæiske offentlighed. Det lykkedes.

Krigen i Abessinien – september 1935 – *Flensborg Avis* og national-socialismen atter til debat³⁷

Italien fremsatte i løbet af 1935 gentagne gange trusler mod Abessinien – en af de sidste selvstændige nationer i et gennemkoloniseret Afrika. Abessinien klagede sin nød til Folkeforbundet, der imidlertid ikke kunne stille meget op. Da konflikten i løbet af sommeren 1935 spidsede til, var vestmagterne nervøse for at føre en fast politik overfor Italien og derved støde landet over i armene på Tyskland. Situationen *kunne* udvikle sig til krig imellem Italien og England, der havde vitale interesser på Afrikas Horn. Freden i Europa var truet af konflikten i Afrika. Det var først og fremmest dette, der var *Flensborg Avis'* bekymring.

Flensborg Avis fulgte ligesom den øvrige danske og europæiske presse Abessinien-krisen med stor opmærksomhed og bekymring. Allerede da krisen begyndte i februar 1935 skrev Ernst Christiansen i en epistel:

“Det er en nedslående efterretning for enhver, der håber, at det skulle lysne for afrustnings- og fredsspørgsmålet, at Italien mobiliserer imod det gamle hemmelighedsfulde kejserrige Abessinien i Østafrika, der er et af de ældste kristne lande, selvom kristendommen der måske har fået former, som synes europæerne mærkelige. Er det virkelig således, at mens de europæiske nationer slider med at få en gensidig sikring i stand, som skulle bane vej for mellemfolkelig tilnærmelse, så giver man Italien frie hænder til at føre en stor erobrerkrig imod et gammelt land i Afrika, der har krav på sin selvstændige tilværelse?”³⁸

Det var det åbenbart. I en leder den 16. juli 1935 konstaterede Ernst Christiansen, at England både over for Italien og over for Japan førte en “virkelighedspolitik” – d.v.s. en realistisk og nøgtern politik, der først og fremmest havde til formål at sikre britiske interesser. “Sådan ser britisk virkelighedspolitik ud og sådan er altså virkeligheden i verdenspolitikken. De svage har ikke megen hjælp at vente”.

Det blev snart åbenbart, at Italien *ville* i krig og blot ventede på, at regntiden skulle høre op, så krigen kunne begynde. “Det er en mærkelig sag med felttoget i Abessinien, der nu er bebudet og forberedt i måneder og drøftet i hele verden og stadig menes at skulle blive til virkelighed på trods af folkeforbund og højtideligt underskrevne fredspagter, på trods af en offentlig mening, som har haft gode stunder til at rejse sig”, skrev Ernst Christiansen i en leder den 9. august 1935. “For denne rene og skære erobrerkrig imod et ældgammelt kristent folkefærd begejstres et stort europæisk lands indbyggere. Adskillige mennesker turde have en klar formodning om, at ved et sådant felttog vil man bringe en sten til at rulle, hvis ødelæggelser kan få uoverskuelige følger”.

Der burde altså for så vidt ikke være nogen tvivl om, hvordan *Flensborg Avis* stillede sig til dette spørgsmål. Men det blev der alligevel.

Tag Jessen fulgte i sin udenrigsspalte *Verdens Gang* udviklingen opmærksomt – og mere og mere desillusioneret: Fredens bevarelse afhang af det næsten helt afmægtige Folkeforbund, og Abessinien ville næppe få mere ud af at appellere til det, end tidligere Kina – der værgeløst havde

måttet se til, mens Japan erobrede Manchuriet. Folkeforbundet var magtesløst, og krigen var tilsyneladende uundgåelig. Nu gjaldt det blot om at få isoleret krigshandlingerne til Østafrika, så man kunne undgå, at stormagterne kom i krig med hinanden.³⁹ Vestmagternes undskyldninger for ikke at ville blande sig blev efterhånden overtaget af Tage Jessen: Under krisens tilspidsning i sensommeren 1935 skrev Tage Jessen den 31. august 1935, at krisen først og fremmest var et kolonispørgsmål; Italien var kommet senere i gang med koloniseringen end England og Frankrig, der begge havde vældige koloniområder i Afrika og Asien med både plads til udvidelse og masser af råstoffer. Det overbefolkede Italien trængte til begge dele, "og i Abessinien, hvis område er over dobbelt så stort som Italiens, hvis jord dels er frugtbar, dels bugner af naturrigdomme, er der plads til en betydelig overskudsbefolkning, der kan opdyrke jorden, udnytte råstofferne og civilisere landet". Rubrikken blev afsluttet med nogle betragtninger om, hvorvidt kristendommen, kristelig tankegang og humane metoder i øvrigt bundede videre dybt i det abessinske kejserriges "virvar af mere eller mindre farvede stammer" – og at landet under alle omstændigheder bevisligt drev slaveri og slavehandel. Tage Jessen sluttede sin artikel med at foreslå følgende løsningsmodel: "Venner af fred mellem de europæiske stormagter kunne næsten føle sig fristede til at ønske et britisk mandat over Nord-Abessinien og en hurtig italiensk sejr over det øvrige Abessinien som den mest 'smertefrie' afgørelse". Men en sådan hurtig afgørelse var der desværre ikke nogen udsigt til, så vidt Tage Jessen kunne se.

Det var *freden mellem de europæiske stormagter*, der var i Tage Jessen fokus: Abessinien måtte ofres på den europæiske freds alter. Tankegangen var for så vidt nært beslægtet med "appeasement-politikken", som Storbritannien slog ind på overfor Tyskland i disse år, nemlig indenfor visse grænser at forsøge at imødekomme Hitlers krav, indtil han var tilfreds – og derved undgå krigen. I praksis var Jessens tankeeksperiment heller ikke så fjernt fra det forslag, som udenrigsministrene for Storbritannien og Frankrig, Samuel Hoare og Pierre Laval, faktisk forsøgte at fremsætte i december 1935, da krigen *var* brudt ud, og som ville have tvunget Abessinien til store landafståelser.⁴⁰

Ernst Christiansen lagde mundtligt straks overfor Tage Jessen afstand til hans betragtninger, men da var det imidlertid allerede for sent.

Grænsegendarmeriets chef, oberstløjtnant S.B. Paludan-Müller, havde også fulgt udviklingen i Abessinien med bekymring. Den italienske fremfærd bød ham inderligt imod, og da han læste *Flensborg Avis'* formentlige forsvar for Mussolini, løb temperamentet af med ham. Samme dag, den 31. august 1935, opsagde han skriftligt grænsegendarmeriets abonnement på *Flensborg Avis*, da, som han skrev til Ernst Christiansen: "grænsegendarmeriet herefter betragter *Flensborg Avis* som et blad, man ikke kan være bekendt at holde. Bladet ønskes ikke for den resterende del af juli kvartal".⁴¹

Ernst Christiansen blev hårdt ramt af oberstløjtnantens brev.⁴² Han

skrev samme dag i et brev til Paludan-Müller, at avisens linje som modstander af enhver erobringskrig naturligvis var urokkelig, og han foreslog en personlig samtale – til opklaring af den opståede misforståelse – mellem Paludan-Müller og Tage Jessen. Jessen var ganske vist i mellemtiden taget på ferie, men et møde lod sig arrangere efter hans tilbagekomst. "Imidlertid mindes jeg ikke fra de 30 år, jeg har ledet *Flensborg Avis*, at bladet har været genstand for en sådan krænkelse i noget brev fra et tysk endsige da et dansk embedskontors side. Det er min pligt som dansk i forpostlinjen at give det svar, et blad med æresfølelse må give over for et sådant angreb, men jeg vil forinden dog indstille, at sagen bringes ud af verden ved, at det utilbørlige brev betragtes om uskrevet".⁴³ Ernst Christiansen lod med andre ord Paludan-Müller forstå, at han forventede en undskyldning. Da var sagen imidlertid allerede brudt ud i offentligheden.

Paludan-Müllers harme over udviklingen i Abessinien og over *Flensborg Avis'* stilling hertil havde efter alt at dømme ikke fået tilstrækkelig luft med opsigelsen af abonnementet. Han havde også sendt *Hejmdal* en længere redegørelse for sin opfattelse og sine bevæggrunde til at foretage et sådant skridt. Redegørelsen, der fyldte to spalter, blev trykt i *Hejmdal* den 3. september 1935. Stykket i *Flensborg Avis* havde – skrev Paludan-Müller i sit indlæg – i sin italiensk-venlighed været så utiltalende, at han straks havde opsagt abonnementet på bladet. "Harmen mod Italien er gennemgående alt for ringe i Danmark, men aldrig har jeg dog set retsbegreberne vendt således på hovedet som i den nævnte artikel i *Flensborg Avis*".

Mussolinis Italien var efter Paludan-Müllers mening en ren slyngelstat, og han gav talrige eksempler til underbyggelse af sin påstand. "Mon ikke italienernes og abessiniernes mentalitet karakteriseres af deres førere, ved Mussolinis pralende trusler og foragt for højtidelige løfter og international moral, og ved kejser Haile Selassies rolige og værdige appel til folkeforbundets samvittighed, en appel, som indtil nu er ubesvaret". *Flensborg Avis* havde sluttet sin "ædle vejledning i folkeret" med at udtrykke det håb, at "Italien og England kunne blive enige om at dele Abessinien, og at Italien derefter i en fart kunne få held til at udrydde 'sine' abessiniere med maskingevær og giftgas, idet der ikke skulle være grund til at være rørt over de værgeløse abessiniere eller harmfuld på det krigslystne Italien", skrev Paludan-Müller med ætsende ironi, og fortsatte: "Disse betragtninger kalder jeg lave, rå og hjerteløse. Nej, *Flensborg Avis*, der er andre forhåbninger, som mennesker med retfærdighedsfølelse og æresbegreberne i orden må hengive sig til: At Folkeforbundet med alle lovlige midler vil lægge pres på voldsmanden og ikke som hidtil på offeret, og at Danmark herunder vil regne det for en ære at bære de byrder, der følger med at være medlem af folkenes forbund, og hvis krigen dog kommer, at da febersygdomme, sværd, spyd og de svigtede abessiniere alt for få riffelkugler må tilintetgøre den grådige græshoppesværme, der vælter ind over Abessiniens grænser".

Denne – må man vel nok sige – *grausame Salbe* var undertegnet: S. B.

Paludan-Müller – med tilføjelsen: Chef for Grænsegendarmeriet. Dette sidste skulle vise sig at blive fatalt for ham selv, for derved havde en dansk statsembedsmand offentligt fremsat fornærmelige ytringer mod et fremmed lands statsoverhoved.

Allerede samme dag, den 3. september 1935 – før han havde fået kendskab til artiklen i *Hejmdal*, havde redaktør Ernst Christiansen forsøgt at minimere skaderne af Tage Jessens udenrigsoversigt ved at tage spørgsmålet om “overbefolkning og krig” op i en ledende artikel. Her slog han til en begyndelse fast, at et blad, der tog sin gerning alvorligt, måtte søge at belyse aktuelle spørgsmål fra *alle* sider. Det havde i Abessinien-spørgsmålet vist sig, at ingen af parterne var engle, hverken de to umiddelbare modstandere eller de øvrige stormagter, mente Ernst Christiansen. Men det *danske* standpunkt måtte naturligvis altid være bandlysning af enhver erobringskrig. En erobringskrig blev ikke forsvarlig, blot fordi den blev bygget på, at det ene land var overbefolket og det andet tyndt befolkede, eller at det ene land var nået videre i almindelig oplysning end det andet. Et modsat standpunkt ville efter Ernst Christiansens mening også have frygtelige konsekvenser. F.eks. hvis Tysklands befolkning – som det var dens regerings udtrykte plan – skulle vokse stærkt.

Ernst Christiansens fokus flyttede sig fra en – set fra Sydslesvig – forholdsvist inferior stat i Afrika til princippet overførsel til Europa: Her ville det samme princip have skræmmende perspektiver overfor de tyndt befolkede nordiske lande, og Ernst Christiansen afviste da også princippet blankt – og hermed betragtede han formentlig Tage Jessens uheldige bemærkninger i udenrigsoversigten som værende kaldt tilbage. Men dermed var sagen dog langt fra afsluttet.

Samme dag, den 3. september 1935, blev Paludan-Müllers udførlige artikel om *Flensborg Avis*, Italien og Abessinien trykt i *Hejmdal*, der sidst på dagen nåede til Flensborg. I sin dagbog noterede Ernst Christiansen sig: “Aften. *Hejmdal* med Paludan-Müllers artikel mod os, vred, dog rolig”.⁴⁴ Han så sig nu forpligtet til at svare oberstløjtnanten offentligt.

Den følgende dags ledende artikel i *Flensborg Avis* beskæftigede sig med emnet: Krigstruslen i verden. Ernst Christiansen udtrykte her det standpunkt, at det måske i virkeligheden var *godt*, at Folkeforbundets magtesløshed nu blev afsløret, thi Folkeforbundet fik nemlig næppe nogen sinde reel magt, før dets magtesløshed og den skæbnesvangre betydning heraf blev erkendt – og stormagterne handlede derefter ved at styrke Folkeforbundet. Folkeforbundets svaghed skyldtes efter Ernst Christiansens mening, at der udover elskværdige forsikringer og betænkninger ikke var rejst nogen “hensynsløs fælles vilje til at trykke fredens sag”. Intet af de store lande havde villet tilsidesætte sine egne tarv så meget for den fælles freds skyld, at man kunne tale om, at der var gjort et *virkeligt offer*, der kunne tjene som eksempel til efterfølgelse.⁴⁵

Både Paludan-Müllers abonnementsøpsigelse og *Hejmdal*-artiklen blev behandlet udførligt på bagsiden af samme nummer under den ironisk-bitre overskrift: *En vennetjeneste over grænsen*. Ernst Christiansen nedlagde kraftig indsigelse imod Paludan-Müllers udtalelser om, at “de danske for-

posters blad, som i to menneskealdre under de sværeste vilkår har holdt grænsevagt for Danmark”, skulle betragtes som et blad, man ikke kunne være bekendt at holde. Paludan-Müller havde “i beklagelig grad ladet det skorte på den takt, som i særlig grad kræves af ham”, og han havde “ved sin utilbørlige bandlysning af *Flensborg Avis*” først og fremmest stemplet sig selv. Dermed mente Ernst Christiansen formentlig at have givet Paludan-Müller et passende svar. Han var tydeligvis både rystet og bitter over reaktionen fra grænsegendarmeriets side – og han *forstod* den formentlig slet ikke. For ham var det en indlysende national opgave for *alle* danske at bistå *Flensborg Avis* med forsvaret for danskheden i grænselandet – og at overlade det til avisen selv at vælge den kampform, den fandt mest anvendelig. Men dette var navnlig de danske socialdemokrater ikke indstillet på.

Redaktør Frede Nielsen gengav i *Sønderborg Socialdemokrat* den 4. september 1935 med overskriften *En salve til Flensborg Avis* Paludan-Müllers abonnementsopsigelse – og tilføjede: Det er ...

“... jo uægtelig en voldsom opsang, og måske kan det siges at være lidt pågående, at chefen i spørgsmålet om abonnement taler i korpsets navn. Kan han det? Men noget andet er, at oberstløjtnanten i mangt og meget har ret i sin anklage mod *Flensborg Avis*. Den pågældende artikel var yderst uheldig, og det er jo ikke sjældent, dette blad træder i spinaten. At det har hjulpet stærkt til at få den danske nazisme udbredt i Sønderjylland, er en kendt sag. Bladet søger at forsvare sig mod oberstløjtnantens anklage og gør det under udfoldelse af den kvalmende selvgodhed, der altid præger bladets vurdering af dets eget arbejde; men det indrømmer dog at have trådt fejl. Bare det noget oftere kunne få øje på egne fejl, så ville megen skade kunne afbødes”.

Redaktionen af *Flensborg Avis* modtog de følgende dage en lang række breve, nogenlunde ligeligt fordelt mellem afstandtagen og opbakning til avisen; enkelte forlangte offentlig bodsgang fra Tage Jessens side, hvilket Ernst Christiansen dog afviste med den uomgængelige motivering, at hverken avisen eller Den slesvigske Forening – hvis største afdeling, Flensborg-afdelingen, Tage Jessen var formand for – var tjent med at få sin stilling svækket offentligt.⁴⁶ Bladets læsere måtte desuden udmærket være klar over, at det “aldeles ikke er bladets standpunkt, der er kommet frem i nogle vendinger i den udenrigspolitiske rubrik”, skrev Ernst Christiansen f.eks. til en læser.

“Det pågældende stykke har jeg først fået læst, da det var trykt, jeg har tydeligt taget afstand fra det, og på ledende sted har bladet hundreder og tusinder gange tolket en anden opfattelse. Når sligt hænder i et andet blad, er der ikke en hund, der gør af det. Når en ungdommelig medarbejder laver et fejlgreb ved *Flensborg Avis*, så forfølges det som en kapitalforbrydelse med opfordringer til boykotning af det danske grænseblad, der i forvejen ved valuta-nedskæringen er bragt på afgrundens rand og må friste livet under tysk diktatur. Hvis nogen her skal rejse anklager, så synes det mig at være os på grund af manglende solidaritet ved

grænsen. Man kan blive mørkseer, når man ser, hvad tyskerne koncentrerer her og hvad man på den anden side mener at kunne tillade sig på dansk side".⁴⁷

Ernst Christiansens betragtninger om avisens linje var rigtige – men han forholdt sig ikke til det temmeligt alvorlige problem, at en stor del af den danske offentlighed tilsyneladende havde en anden opfattelse af *Flensborg Avis'* linje.

Formanden for *Flensborg Avis'* tilsynsråd, grosserer J.C. Møller, og en række andre gode danske flensborgere satte sig i bevægelse for at få forsonet redaktøren og oberstløjtnanten. Der blev om eftermiddagen den 4. september 1934 telefoneret mellem Flensborg og Gråsten, og samme aften mødtes de to kombattanter – på neutral grund i *Borgerforeningen* i Flensborg og sekunderet af J.C. Møller og en række andre flensborgere – til en drøftelse af deres uenigheder.⁴⁸ Samtalen rensede luften og endte i fordragelighed, og oberstløjtnanten genbestilte abonnementet. Til Ernst Christiansen skrev Paludan-Müller dagen efter mødet, den 5. september 1935: "Modtag, hr. redaktør, forsikringen om min mest udprægede højagtelse. – Således skriver diplomaterne, de mener det ikke; jeg mener det. De vil sikkert også have bemærket, at jeg ikke er diplomat".⁴⁹

Dermed *kunne* sagen være endt – men det gjorde den ikke. Den danske dagspresse havde meget at sige for og imod Paludan-Müllers drastiske abonnementsopsigelse, og sagen truede med at antage større udenrigspolitiske dimensioner, da den italienske gesandt den 5. september dukkede op og gjorde indsigelse overfor det danske udenrigsministerium. For Paludan-Müller fik sagen et længere efterspil med en tjenestemandssag, der førte til, at han fik en misbilligelse, en bøde på en halv månedsløn og blev sendt på tvungen orlov på ubestemt tid. Den kom til at vare i to måneder.

Dansk dagspresse delte sig i to på spørgsmålet: De borgerlige aviser skrev om et "afskyeligt overfald på *Flensborg Avis*"⁵⁰ og enkelte lod harmen få frit løb over for Paludan-Müllers "usømmelige" og "uretfærdige" handling. Det blev fremhævet, at hans angreb på *Flensborg Avis* ville vanskeliggøre bladets i forvejen vanskelige situation, og enkelte blade krævede oberstløjtnantens afgang. Også de borgerlige sønderjyske aviser sluttede sig i et vist omfang til kritikken af Paludan-Müllers adfærd: Haderslev-avisen *Modersmaalet* fandt Paludan-Müllers opførsel i denne sag "utilbørlig", "usømmelig" og "taktløs" – uanset at man, hvad man understregede, i øvrigt ikke var enig i de betragtninger, *Flensborg Avis* havde fremsat om den italiensk-abessinske konflikt.⁵¹

Hejmdal fulgte sagen på afstand, refererede loyalt – og meget kortfattet – om sagens udvikling, men tog ikke selv stilling i sagen. *Hejmdals* tavshed er så påfaldende, at den må tages som et udtryk for, at redaktionen ikke var ret stolt over den rolle, avisen havde spillet i denne sag. *Jydske Tidende* forholdt sig afventende. Avisen kunne den 6. september 1935 bringe et interview med Paludan-Müller, hvori han meddelte, at der *var* sluttet venskabeligt forlig mellem ham og *Flensborg Avis* – og at han *havde* gentegnet abonnementet.

Da det blev kendt, at Paludan-Müller havde fået tildelt misbilligelse og

tvungen orlov på ubestemt tid, blev dette hilst med *nogen* tilfredshed i dele af den borgerlige presse, enkelte anstillede betragtninger over, hvorvidt han overhovedet atter burde genindtræde, mens andre hæftede sig ved, at han nu var blevet forsonet med *Flensborg Avis*, og at sagen var bedst tjent ved at der faldt ro over den. Som dagene gik, blev det mere og mere en "beklagelig affære"⁵² Man erkendte, at Paludan-Müller havde forløbet sig, men anførte, at han dog kun udtrykt samme holdning, som dansk presse i månedsvis havde indtaget.⁵³ Der var udbredt enighed om at beklage affæren. *Men stort set samtlige dagblade var meget omhyggelige med at lægge afstand til stridens årsag: Flensborg Avis' betragtninger over konflikten i Afrika.*

Sønderborg Socialdemokrat gav i en ledende artikel den 8. september 1935 *Flensborg Avis'* "ubegribeligt dumme artikel om det abessinske spørgsmål" ansvaret for den opståede situation. Det havde ganske vist været en fejltagelse af oberstløjtnanten at tale i korpsets navn i en sag af denne art, men ...

"... ser man bort fra denne utilgivelige fejl, vil man give hr. Paludan-Müller ret i hans skarpe angreb på *Flensborg Avis*. Artiklen, han angreb, var til det yderste udfordrende og dum, og bladet fortjente en yderst kraftig lære om, at nu skal det ikke øse mere op af den tønde. Der er andre sider af bladets journalistik, der også fortjener en kraftig visker. Det er snart ikke andre end bladet selv, der er imponeret over dets præstationer. Alle andre kan ikke andet end fæste opmærksomheden ved dets mange svagheder. I en spidsartikel i forgårs beskæftigede bladet sig med vor påvisning forleden af dets osende selvgodhed. Det søger igen i denne artikel at stille sig i relief, men opnår kun atter at bekræfte rigtigheden af vor påstand om dets selvforbudelse og selvforblindelse. Ja, bladet kunne være værdifuldt, hvis der skete en radikal ændring i dets forhold, og det så fik den stærkt tiltrængte blodfornyelse".

Dette var jo unægteligt talt lige ud af posen fra redaktør Frede Nielsens side. Der var ved at falde ro over sagen, da gendarm J. Petersen fra Padborg den 10. september 1935 indrykkede et læserbrev i *Sønderborg Socialdemokrat*: Det var "den almindelige mening", at *Flensborg Avis* var skyld i Paludan-Müllers suspension, hvilket havde "vakt en stærk harme blandt personalet, og det må håbes, at denne harme må resultere i, at man i alle gendarmhjem, hvor *Flensborg Avis* hidtil har holdt sit indtog, hurtigst muligt lukker for bladet". Hertil føjede redaktionen af *Sønderborg Socialdemokrat* dog, at "striden med *Flensborg Avis* har næppe spillet nogen som helst rolle m.h.t. ministerens afgørelse". J.P. Nielsen tilføjede på et offentligt møde den 8. september 1935:

"Men så kommer jeg til ophavet til affæren, nemlig en artikel i *Flensborg Avis*, der faktisk forsøgte at gøre Italiens overfald på Abessinien forsvarlig. *Flensborg Avis* støttes i høj grad af den danske stat, men en sådan opfattelse er fuldkommen i strid med den danske stats interesser. Danmark som lille stat har kun at håbe på, at retten sejrer, således at man gensidig respekterer hinanden. Sættes retten i spydstagen eller i maskingeværer og bombeflyvere, så vil det snart være ude

med de små staters selvstændighed. Jeg tror nu ikke, at *Flensborg Avis* vil høste fordel af den historie. (...) Sagen er den, at alle med undtagelse af *Flensborg Avis* er enige med Paludan-Müller i hans fordømmelse af Italiens overfald på Abessinien. Kun var man uenig med ham om formen og måden, hvorpå han fremsatte sine anskuelser. Jeg tror, at det ville være heldigt for *Flensborg Avis*, hvis det kunne finde sine egne ben og blive talerør for det danske mindretal syd for grænsen og lade både storpolitikken i *Verdens Gang* og venstrepolitikken fare. Se på det tyske mindretalsblad i Nordslesvig; det er altid på tærne for at varetage mindretallets interesse og stille krav til den danske herbergsstat. *Flensborg Avis* er efterhånden blevet en defensor for Det tredje Rige og altid parat til at falde dansk administration i ryggen. Og det kan da ikke være varetagelse af danske opgaver, slet ikke af den danske stats interesser”.

Så rullede lavinen igen men nye skarpe sammenstød mellem navnlig *Nationaltidende* og *Sønderborg Socialdemokrat*.⁵⁴

Gendarm J. Petersens læserbrev og fejden mellem de danske dagblade fik atter *Flensborg Avis* til at rykke ud: Det var en “trist foreteelse”, at et indlæg som J. Petersens var muligt ved den danske grænse, “hvor der burde være enighed om med fuld kraft at slutte op om de danske forposter og deres presse, der har værget disse egne i menneskealdre”, skrev Ernst Christiansen den 11. september 1935. “Uden tvivl er det dog kun enkeltmand, der står bag ved dette indlæg, og det kan ikke tænkes at få nogen virkning. Hvem der angriber *Flensborg Avis* nu, har aldrig hørt til bladets venner og har næppe læst, hvad bladet har skrevet. De hjem, der med kærlighed har fulgt bladet og dets virke, vil snarest slutte tættere op omkring det. I øvrigt har bladet grund til at antage, at grænsegendarmetriets chef bestemt misbilliger ethvert boykotningsforsøg”.

Dette var mere end blot en antagelse. I mellemtiden havde Ernst Christiansen og Paludan-Müller nemlig påny vekslet breve. Paludan-Müllers brev er ikke bevaret, men er formentlig dateret den 10. september 1935 og er kommet Ernst Christiansen i hænde samme dag eller dagen efter. Det har formentlig indeholdt en afstandtagen overfor J. Petersens læserbrev og en lykønskning i anledning af Ernst Christiansens fødselsdag den 10. september 1935. Ernst Christiansen svarede den 11. september 1935: “Kære hr. oberstløjtnant! Det har glædet mig meget at læse Deres brev og deri få indtrykket fra vort samvær fuldt ud bekræftet. Jeg må tilføje, at det har gjort mig ondt, at regeringen, formentlig efter italiensk pression, har taget så skarpt på sagens udenrigspolitiske side. Tak for Deres lykønskning. Jeg nærer et varmt ønske om en god fremtid for Dem. Deres hengivne Ernst Christiansen”.

Der er ikke nogen umiddelbar grund til betvivle, at Ernst Christiansen mente sine ord. Han havde ganske vist været både vred og såret over Paludan-Müllers artikel, men tidens omskiftelser havde gjort Ernst Christiansen til en sagtmodig mand, der om nogen i grænselandet var vant til – og *nødt* til – at bide fornærmelser i sig.

Paludan-Müller gjorde på sin side sit for at dæmpe gemytterne, både m.h.t. “gendarm Petersens utroligt klodsede bjørnetjeneste” og m.h.t. J.P. Nielsen, hvem han bad “indtrængende” om endelig at holde sig i ro.

Desuden havde han via en bekendt af redaktør Aage Schoch bedt *Dagens Nyheder/Nationaltidende* om at indstille "veltalenheden".⁵⁵ Gendarm J. Petersen lod da også den 11. september 1935 indrykke et indlæg i *Sønderborg Socialdemokrat*, ifølge hvilket han ikke længere "opretholder tvivlen om bladets værdi i den nationale kamp, og at jeg naturligvis ikke derefter vil søge modarbejdet, at bladet finder den fornødne støtte". Dette indlæg var uden tvivl en direkte følge af Paludan-Müllers intervention. Men dermed var sagen ikke endt endnu. Og debatten blev ivrigt fulgt i den øvrige danske presse med indlæg for og imod *Flensborg Avis*.⁵⁶

Debatten udviklede sig nu til et opgør om *Flensborg Avis'* stilling til nazismen. Ernst Christiansen følte sig, p.g.a. af angrebene i *Sønderborg Socialdemokrat* og beskyldningerne for at fremme nazismen, tvunget til den 11. september 1935 atter at tage ordet i en to fulde spalter lang ledende artikel. Heri kom han endnu engang ind på *Flensborg Avis'* principielle stillingtagen til den tyske nazisme – et spørgsmål, som avisen gentagne gange igennem de seneste to et halvt år var blevet afæsket en klar stillingtagen til, men som man – på trods af megen anvendt spalteplass – aldrig havde besvaret til kritikernes fulde tilfredshed. Det blev det næppe heller denne gang.

Argumenterne fra Ernst Christiansens side var de velkendte: Det kommunistiske *Arbejderbladet* og *Sønderborg Socialdemokrat* havde bebrejdet *Flensborg Avis* dens linje overfor Tyskland, og Ernst Christiansen stillede sig ikke *ganske* uforstående heroverfor. Ernst Christiansen anførte dog, at *Flensborg Avis* i sine bestræbelser på at dømme upartisk havde fremhævet, at *det bedste* i alle "de nye bevægelser" – herunder altså også *kommunismen* – ville komme til at sætte sit (positive) præg på menneskeslægtens nærmeste fremtid. Man havde altså ikke kun forholdt sig velvilligt neutralt overfor *nationalsocialismen*, men også overfor *kommunismen*.

Et sådant forsvar var naturligvis dømt til at prelle af på enhver kommunist, der meget gerne ville have sig frabedt at blive ligestillet med nazisterne som sammenlignelige "nye bevægelser". Og for en socialdemokrat var kommunisme og nazisme to alen ud af samme udemokratiske stykke.

Socialdemokraternes kritik af *Flensborg Avis'* linje overfor nationalsocialismen var efter Ernst Christiansens mening nok forklarlig på baggrund af dets søsterpartis skæbne i Tyskland, men han forstod den dybest set ikke. Såfremt *Flensborg Avis* havde fulgt en anden linje end den, den havde ført de seneste år, "så ville det næppe mere have været blandt de levendes tal" anførte Ernst Christiansen, men tilføjede: Den valgte linje skyldtes *ikke* udelukkende dette hensyn; man havde handlet "ud af sin egen inderligste overbevisning om, hvad der fremmer vort folks tarv". Der var nemlig ikke blot brug for årvågenhed og tilbagevisning af folkelige overgreb og usandheder om Danmark, men der var også brug for "et utrætteligt, målbevidst arbejde for et godt naboforhold" mellem Danmark og Tyskland. "Netop i en farlig tid, da der truer et tilbagefald til skarpe og hadefulde modsætninger, må et dansk grænseblad huske sin dobbelte opgave som vagt og bro og må gøre sit til at bygge en fremtidsvej". Der måtte

vises *saglighed* og *tro* overfor det nye Tyskland:

“Et dansk grænseblad har ikke lov til at lade sig blinde af partipolitiske kredses yderligtgående fordømmelse af en bevægelse, der er slået igennem i det store naboland, som noget, der kun er fyldt af livsens ondskab. Der må fastslås, hvad der i øvrigt på tilsvarende måde gentagende er tilkendegivet både af den danske statsminister og den danske udenrigsminister, at det tyske folk må ordne sine ting efter sit eget hoved, og det er mellemfolkeligt set ikke af vejen at indrømme, at der ved siden af de ting, som dansk livssyn umiddelbart afviser, også er gode tanker med i spillet. Det er oven i købet den saglige sandhed, som det danske folk for sin egen skyld står sig ved at erkende”.

Man skulle ikke i en vanskelig tid gøre ondt værre mellem de to folk, men vise både besindighed og fasthed.

Ernst Christiansen forsøgte her at stille sig i ly af statsminister Staunings brede skikkelse og udenrigsminister Munchs tørre saglighed. Men at han endnu i efteråret 1935 kunne finde “gode tanker” i nazismen, spillede tydeligvis også ind. Der *var* åbenbart noget at lære af Hitler, selv om dette skulle tilpasses danske forhold. Ernst Christiansen udtrykte håb om støtte, om medhu, – og om “at det danske frihedssind ikke vil nægte os retten til en egen personlighed, retten til at føre vor kamp efter vor egen bedste overbevisning”.

Den slags bed imidlertid ikke på socialdemokrater, tvært imod: Det virkede stærkt ophidsende på gemytter som folketingsmand J.P. Nielsen og redaktør Frede Nielsen. Forskellen i opfattelsen af Tyskland var afgrundsdyb: For Ernst Christiansen var Tyskland først og fremmest Tyskland, Danmarks stærke nabo – uanset hvem, der regerede det, og Danmarks politik måtte forblive nogenlunde den samme. Det afgørende var hensynet til Danmarks interesser, som under de givne forhold krævede forståelse for sider af den herskende ideologi i Tyskland. For Frede Nielsen var der derimod tale om to helt forskellige Tysklande, der intet havde med hinanden at gøre – og som man følgelig også måtte forholde sig forskelligt til: Et demokratisk Tyskland kunne man opretholde venskabelige forbindelser til, hvorimod et totalitært Tyskland skulle vendes ryggen med foragt. Man var naturligvis fra socialdemokratisk side klar over, at *Flensborg Avis* – som udkommende indenfor Det tredje Riges grænser – ikke ville slippe godt fra ligefrem at udslynge bandbullen imod nazismen, men man mente dog nok at kunne forlange en nogenlunde klar afstandtagen.

Flensborg Avis havde den 11. september 1935 kun nået at *konstatere*, at grænsegendarm Petersen i *Sønderborg Socialdemokrat* havde opfordret til boykotte bladet. Det var imidlertid en sag, der havde rystet Ernst Christiansen så meget, at han dagen efter, den 12. september 1935, vendte tilbage til spørgsmålet i en ledende artikel, som han gav titlen: *I skal ikke blive glemt!* Boykotningsforsøg ville stå i skærende modstrid med statsminister Neergaards ord, sagt på hele det danske folks vegne på Dybbøl i 1920. Enhver nationalt vågen dansk, der var ærekær på sit folks vegne,

ville føle en boykot af *Flensborg Avis* som en dyb ydmygelse, erklærede Ernst Christiansen. Man ville tværtimod bedre kunne forstå det, hvis hver eneste grænsegendarm holdt – eller i det mindste læste – *Flensborg Avis*: “det er jo dog befolkningens blad, det gælder om, det blad, som har været banebrydende her, det blad, hvis gerning i betydende grad har været en forudsætning for, at disse egne [hvor grænsegendarmerne patruljerede, forf.] på grundlag af en afstemning kunne komme med til Danmark, det blad, som på udsat post stadig kaster sig i brechen for disse egne”. Det var et simpelt regnestykke: Selvom de folk, der byggede havdiget, havde en anden mening og ligesom andre mennesker kunne gribe fejl, ville man vel ikke standse tilførslen af jord og sten til diget og dermed lægge sin egen grund åben for stormfloden, mente Ernst Christiansen. *Flensborg Avis* var efter hans inderste overbevisning et sådant dige. Ethvert barn burde vide, hvad kampen i Sønderjylland betød for Danmarks beståen, og de kæmpende havde krav på selvfølgelig folkelig solidaritet ved en udsat grænse.

Der stod nemlig meget på spil her, fortsatte Ernst Christiansen, nemlig den danske friheds gode navn og rygte:

“Man har villet bebrejde *Flensborg Avis*, at den ikke yderligere har skærpet modsætningerne ved grænsen, ved at slutte sig til de domme, der kun fandt noget frastødende og nedsættende i den nye tyske bevægelse og det nye Tyskland. Bag de stærke domme om det nye tyske livssyn har man hævdet, at der lå kærlighed til og stolthed over det danske folks udvikling til frihed, til den enkeltes umistelige ret til udfoldelse af sin egen personlighed. Det danske grænseblad har det samme ideal. Også vi har gennem menneskealdre ført en kamp for frihed og prist den som det kosteligste gode. Vi har særlig i de sidste år arbejdet på, at den danske og nordiske frihed igennem indre fornyelse, igennem frigørelse for brøst skulle trykkes imod den skæbne, som er overgået folkestyret i andre lande. Vi elsker den danske frihed af hele vort hjerte, men som danske gør vi så sandt også krav på at få part i den fra vort eget folks side”.

Men *Sønderborg Socialdemokrat* var nu som før ikke indstillet på at lade *Flensborg Avis* forholde sig til nazismen som det passede den. Frede Nielsen tog atter ordet den 12. september 1935:

“Vi har ikke været blinde for de vanskeligheder, bladet kom ind i efter nazi-sejren. Vi har været klar over, at bladet måtte være meget varsomt; men der er dog en grænse for alting. Og der er dog næppe nogen, som har dikteret bladet at prædike nazisme og anden tåbelighed for danske læsere. Bladet har jo imidlertid – det ved alle, som følger det – den ene gang efter den anden skullet optræde med pegepinden, og det har elsket at stille sig i positur som det, der var i besiddelse af alverdens visdom og livserfaring. Dets nazikampagne var af en sådan art, at selv udpræget danske mænd vendte sig fra det. *Flensborg Avis* glemte nemlig én ting. Det taler om, at vi og andre skal tage hensyn til dets vanskelige kamp. Det skulle også tænke på, at vi og andre, som kæmpede netop for dansk og nordisk frihed og folkestyre, måtte føle os forrådt af *Flensborg Avis* netop i den periode, da stormen sydfra var allervoldsomst”.

Sønderborg Socialdemokrat havde fulgt en velovervejede forsoningsholdning

overfor det *demokratiske* Weimar-Tyskland med et socialdemokrati, der sammen med det danske ubetinget gik ind for grænsens bevarelse, men lige så selvfølgelig havde man vendt sig imod det *nazistiske* Tyskland, "hvis hele lære måtte være alle nordiske mennesker så inderligt imod, og som betød en til tider ligefrem eksplosiv fare for grænsen". Det var efter Frede Niensens mening direkte usmageligt, at avisen klamrede sig til sin fortid og endnu mere usmageligt, at det "krøb ind under kongeordet til sydslesvigerne: I skal ikke blive glemte. Tror bladet, at det er ensbetydende med syndsforladelse til alle tider?" *Flensborg Avis'* selvgodhed trængte *virkelig* til kritik. Det var naturligvis trist, hvis Frede Nielsen havde "såret mimosen", men det var der jo ikke noget at gøre ved; *Sønderborg Socialdemokrat* lagde *ikke* linjen om og havde i sinde også i fremtiden af følge *Flensborg Avis'* journalistik og påtale udfordrende fejlgreb. "Så længe bladet kæmper for den fortvivlede orden, at det med hel – og halvofficiel støtte skal udgå som almindeligt dagblad nord for grænsen og ofre de fleste af sine kræfter her, mens kampen syd på dog ellers skulle være mere end nok, så længe må det tage de skrammer, der følger med, og som det selv så stærkt er ude om".

Der var ikke megen *medhu* at finde i *Sønderborg Socialdemokrat*. For Frede Nielsen var det *nazismen*, der truede grænsen, og derfor skulle den bekæmpes med alle til rådighed stående midler. Ernst Christiansen tog – lidt mere spids i tonen, men dog på trods af de prygl, Frede Nielsen delte ud, fortsat spagfærdig – til genmæle i *Flensborg Avis* den 13. september 1935: *Flensborg Avis* havde *ikke* "svigtet den danske frihedslinje, men den har gjort sit til at forebygge, at der på en tid, da der – efter det socialdemokratiske blads egne ord – var ligefrem eksplosiv fare for grænsen, hobedes endnu mere sprængstof sammen og så at sige blev gjort forsøg på at slynge tændte fakler ind i det". Socialdemokraterne havde ganske rigtigt søgt at fremme fred og forsoning og samarbejde med det *tidligere* demokratiske Tyskland, men arbejdet for fred og forsoning med det *nye* Tyskland kunne ikke opgives på en tid, da det var aller mest tiltrængt. I virkeligheden havde den linje, som *Flensborg Avis* havde fulgt i forholdet mellem de to lande, været den, som statsministeren og udenrigsministeren gang efter gang havde understreget overfor vildskud i den danske presse, påpegede Ernst Christiansen. Hvad *Flensborg Avis* havde tilladt sig *ud over* dette, var en påpegelse af, at en "ensidig forkastelse af alt i det nye Tyskland både er i modstrid med kendsgerningerne og i modstrid med Danmarks tarv. Faren for dansk frihedssyn og folkestyre ville have været forsvindende, hvis det nye Tyskland var så sort, som man har malet det. En sandfærdig fremstilling vil snarere have den virkning, at det danske folk tager sig sammen for at værges sit folkestyre ved stadig mere fornyelse og udskillelse af brøst".

Flensborg Avis havde altså *ikke* prædikeret nazisme, men derimod oplyst sagligt om det nye Tyskland – hvilket var noget ganske andet.

At *Flensborg Avis* m.h.t. indtagelsen af en forsigtig holdning overfor Hitler-Tyskland var i større overensstemmelse med socialdemokraten Stauning end *Sønderborg Socialdemokrat* er utvivlsomt; dog byggede den

danske regerings argumentation udelukkende på faren ved at tirre den store nabo – og *ikke* på forståelse for naboens samfundssystem.

Også J.P. Nielsen havde endnu en del på hjerte. På trods af Paludan-Müllers bøn om at forholde sig i ro, rykkede han den 14. september 1935 ud med et indlæg på ledende plads i *Sønderborg Socialdemokrat*. Han ville gerne klarlægge sit forhold til *Flensborg Avis*. Det var tydeligvis et spørgsmål, der lå ham meget stærkt på sinde: *Flensborg Avis* havde forleden talt om sine "sande venner", der blev hos det i tykt og tyndt. Dem havde J.P. Nielsen aldrig gjort fordring på at tilhøre, og det kunne bladet heller ikke ønske, thi det havde jo alle dage "skyet socialdemokrater som pesten". Men hvor var bladets venner for tre år siden, da bladet var i økonomisk nød og bad om håndsækning? Da glimrede *Dagens Nyheder* og mange flere ved deres fravær, hvorimod det var professor Ehlers og J.P. Nielsen selv, der pressede den "lede og forhadte socialist" Stauning til at tage sagen op og føre den igennem. Der var kun en eneste ven, der meldte sig, nemlig landstingsmand Hans Jepsen Christensen, "og han er jo som bekendt ikke helt ægte". Hans Jepsen Christensen havde som tidligere anført været Flensborg-mand.

J.P. Nielsen fandt det "ganske ubegribeligt, at *Flensborg Avis* som organ for et lille land kunne give blot skin af et forsvar for Italiens handling; thi Danmark har kun for sin selvstændigheds skyld at håbe på rettens sejr". For bladets egen skyld ville det være godt, om det snart fandt sine egne ben og lod storpolitikken og angrebene på dansk administration fare. Der kunne være mange grunde til, at det gik bladet økonomisk dårligt; *Flensborg Avis* bebrejdede selv højlydt Danmark, at det ikke gav trygge og solide forhold at arbejde under. Men "det må dog være indlysende for enhver, at et blad kan ikke forlange støtte fra alle politiske retninger her i landet, når det stadig vil holde vejen åben som politisk organ. *Flensborg Avis* vil stadig være *Flensborg Venstreblad* med forbindelse til det noble organ *Dagens Nyheder* i København. Det må *Flensborg Avis* naturligvis gerne, men derved har bladet også frigjort os andre for medvirkning; thi vi vil naturligvis ikke være med til at bevilge penge for at få vore anskuelser bekæmpet".

Dette var en trussel, der ville noget, for uden økonomisk støtte fra et bredt flertal blandt de danske partier ville det snart være nat med *Flensborg Avis*: "Vi fra vor side vil arbejde for og støtte et mindretalsblad, der er talerør for det danske mindretal og dets krav syd for grænsen, men ser bort fra indblanding i vore politiske forhold. Vi ønsker ikke på nogen måde at fortrædige *Flensborg Avis*, heller ikke på nogen måde at beskære dets frihed. Det må for os være det, som det er: *Flensborg Venstreblad*; men så er det eneste naturlige, at det søger støtte hos venstrepartiet. Sådan ville vi gøre hos vort parti, hvis vort blad trængte til støtte, eller også kan bladet henvende sig til sine sande venner ved *Dagens Nyheder*".

J.P. Niensens uforsonlighed overfor *Flensborg Avis* var meget påfaldende og faktisk temmeligt urimelig. Men der var tydeligvis tale om noget i retning af en "sidste advarsel" til avisen. Ernst Christiansen konstaterede kort den 17. september 1935, at "de ydmygelser vi møder fra modpartens

side i den nationale kamp, synes os for intet at regne mod dem, der bydes os af vor egne”.

Der er ingen tvivl om, at Ernst Christiansen blev dybt berørt over J.P. Nielsens angreb. Han har formentlig drøftet sagen med Kaj Munk, der i de samme dage gæstede Flensborg for at læse sit nyeste stykke *Kærlighed* op på Duborgskolen.⁵⁷ Også Kaj Munk kendte til at føle sig miskendt, og han skrev trøstende til Ernst Christiansen den 20. september 1935: “Det er undertiden godt at huske sig på, at man skal gøre sit arbejde ikke for danskerne, men for Danmark”.⁵⁸ Dette synspunkt har Ernst Christiansen, der selv nærrede idealiserede forestillinger om Danmark, med sikkerhed kunnet tilslutte sig. For en socialdemokrat ville en sådan udtalelse formentlig være vanskeligt forståelig; her hyldede man ikke folket for Danmark, men derimod *Danmark for folket*.

Sagen begyndte nu at gå Ernst Christiansen på nerverne.⁵⁹ Truslen om at smække statens pengekasse i var meget alvorlig, for dette ville medføre den visse død for *Flensborg Avis*, der umuligt kunne klare sig uden de statslige tilskud.⁶⁰ Ernst Christiansen så ingen anden udvej end at henvende sig direkte til Stauning for at afbøde eventuelle økonomiske konsekvenser af J.P. Nielsens anklager. Lige som det havde været tilfældet med Paludan-Müller, stod den ulyksalige abessinske sags anden parthaver nu også i en situation, hvor han var nødt til at forklare sig for regeringen.

Den 16. september 1935 sendte Ernst Christiansen Stauning et eksemplar af *Sønderborg Socialdemokrat* med J.P. Nielsens artikel og tilføjede, at han ville bortse fra en egentlig imødegåelse og kun nævne to ting, nemlig at det i sagen mod grænsegendarmeriets chef havde drejet sig om en betragtning i bladets udenrigspolitiske rubrik, som han ikke havde set før bladets offentliggørelse, som han straks har påtalt og som bladet flere gange offentligt havde taget afstand fra, og “med hensyn til hr. J.P. Nielsens forsøg på at stemple *Flensborg Avis* som *Flensborg Venstreblad* tør jeg påstå, at J.P. Nielsen ved, at det er fuldkommen uholdbar påstand, fordi bladet på det alvorligste bestræber sig for at holde sig uden for partierne og ved valgene har givet ordet frit uden selv at tage standpunkt”. J.P. Nielsen havde igennem årene mange gange “fremsat stærke udfald imod *Flensborg Avis*”, fortsatte Ernst Christiansen. “Vi har altid søgt at svare roligt og sagligt og om muligt at overbevise ham. Og det er tilsyneladende hver gang i nogen måde lykkedes for en tid. I det sidste år har det harmet os meget, når han og hans blad, skønt de ved, at det udelukkende er den danske krone-nedskæring, der har voldt vore vanskeligheder, har hånet os i offentligheden med, at vi gik med klingpungen”, klagede Ernst Christiansen, og fortsatte: “Når J.P. Nielsen, som i sin tale forleden i Brunsnæs og nu i den sidste artikel, bredt diskuterer i offentligheden ikke alene *Flensborg Avis*’ påståede fejl, hvad ingen vil hindre ham i, men også bladets tilskud og statens forhold hertil, så, synes det mig i den grad skadeligt, ikke kun for bladet, der står her på en meget udsat post, men også for de danske interesser i grænselandet og for de danske statsinteresser i forhold til Tyskland, at det ikke bør fortsættes”. Ernst Christiansen sluttede sit brev med at forsikre, at det ikke var “meningen, at dette skal være

et klagebrev, det tager kun sigte på fremtiden, og jeg vil gerne henstille til den højtærede statsminister, om det ikke er ønskeligt og muligt at få folketingsmand J.P. Nielsen til at tage det bydende nødvendige folkepolitiske og statspolitiske hensyn ikke at behandle disse ting offentligt".⁶¹

Dette sidste blev i de samme dage understreget af *Nordschleswigsche Zeitung*, der fandt mange passager i debatten værd at citere – og navnlig noterede sig, at det var Stauning og socialdemokraterne, der tre år tidligere havde reddet *Flensborg Avis*.⁶² Det var jo rart at vide, for derved kunne man i sin polemik imod *Flensborg Avis* indirekte gøre den danske regering ansvarlig for udtalelser, fremsat af *Flensborg Avis* om f.eks. Tyskland eller det tyske mindretal. Eller man kunne beskyldte *Flensborg Avis* for at være i lommen på socialdemokraterne – eller "marxisterne" som de jo hed i nationalsocialistisk terminologi, hvilket heller ikke var at foragte. Den slags var – som *Flensborg Avis* den 19. september 1935 udtrykte det: "Mad for Mons".

Ernst Christiansen fik nu alligevel det sidste ord i denne omgang. Den 25. september 1935 skrev han i en 3¹/₂ spalter lang leder bl.a., at der naturligt nok kunne være uenighed om, hvordan man skulle optræde overfor nabofolket, "særlig efter at han har fået en ny, hidtil ukendt indstilling. Når vi siger at denne er mere fremmed end nogen sinde, er det dog en forslidit talemåde. Kunne den blive mere fremmed end dengang, da 'Blod og Jern', da tvangstægt og fratagelse af forældreretten var løsnet over os?"

Ernst Christiansen gav her meget tydeligt udtryk for, at han *endnu ikke* i efteråret 1935 helt havde forstået den afgrundsdybe forskel, der bestod imellem det Wilhelmiske og det nationalsocialistiske Tyskland.

I synet på Tyskland gjaldt efter Ernst Christiansens mening ikke noget *enten-eller* men derimod et *både-og*:

"Vi må være klar over, hvad det er, vi vil. Ønsker vi størst muligt fjendskab? En stadig voldsommere gensidig ophidsning, oprustningen lige før en krig? Er det ikke vort mål at hævde vort eget i sund vækst og samtidig om muligt trykke det danske lands og folks grænse ved at formindske den spænding, de ophobninger og sprængstof, som findes? Skal dette sidste ikke være vort vigtigste bidrag til fremme af verdensfreden, til at forebygge nye krigsulykker?"

Opgaven var både ...

"... utrætteligt at modvirke mistænksomheden og føre bevis for, hvor tillidvækkende vore hensigter er. Vort mål må være mere og mere at få alle vore egne på post og i arbejde uden at skærpe modsætningerne udadtil.

Ja, og hindre vore unge i at blive nationalsocialister! indvendes der. Ja, naturligvis, vi ønsker, at vore unge skal fortsætte dansk og nordisk, ikke tysk udvikling. Men ville vi opnå det, såfremt vi overfor de unge ikke ville lade kendsgerningerne tale deres dog ret tydelige sprog, men maledes sort alt, hvad der fandtes hos den anden part? Ville de unge ikke hurtigt selv opdage, hvor det ikke stemte og så blive mistænksomme? Må vejen ikke være den at få vort eget frihedssyn levende og stærkt frem i den unge slægts bevidsthed og søge at få den til at fatte

til liv og sjæl, hvad frihed vil sige, og at gå foran i et arbejde for at fjerne de brøst, der også findes i vort eget folks hævvelse af friheden?" Det skulle være en "frihed til egen vækst og udfoldelse, til vort folks vækst og udfoldelse, frihed ikke kun i ord, men i dåd, frihed ikke til tøjlesløshed, frihed under ansvar, forankret fast i frivilligt offer".

Tyskland havde efter Ernst Christiansens mening lige siden 1933 arbejdet på at tilvejebringe et godt naboforhold til Danmark og Norden.

"Men samtidig har det nye Tyskland i højeste grad sat hele det tyske folks nationale midtsamling i spidsen og mere end nogen sinde tidligere søgt at opnå, at ethvert barn og enhver voksen i landet føler sig forpligtet til at stå last og brast med tyskerne uden for grænserne. Og dette er ikke alt. Rigtignok er alt for ivrige ordføreres lyst til at tale om grænseflytning blevet dæmpet, rigtignok har det nye Tysklands ledelse selv forbeholdt sig enhver bestemmelse om denne side af sagen, har Hitler i sin bog stemplet kravene om at få grænserne fra 1914 tilbage som politisk vanvid og har hans stedfortræder Hess direkte i en offentlig erklæring nævnt Danmark blandt de små nabolande, overfor hvem Tyskland ingen tanke har om erobring og vold, men der er samtidig ikke fra tysk side langt skjul på, at det nye Tyskland lige så lidt som det gamle anser afgørelsen fra 1920 for endelig".

Dette fremgik også af den tyske indsats ved grænsen; der var endog ligefrem blevet udtalt, at man forventede en ny afstemning med efterfølgende grænseflytning, således at "hverken Danmark eller det gamle Slesvig-Holsten bliver tilfreds".

Dette måtte tages til efterretning, men var dog stadig et fremskridt i forhold til dengang, da mange tyskere kun drømte om den næste krig. Men den tyske kraftanspændelse ved grænsen måtte imødegås af en tilsvarende dansk, og "hvor det gælder indre danske modsætninger, indre dansk kritik, må der i grænselandet tages et vist hensyn både til fælles ære og til fælles tarv, således at vi vogter os for, omend kun ufrivilligt, at gå den nationale modparts ærinde".

Hvis Danmark mistede Nordslesvig igen ...

"... ville det være vor egen skyld. Vi ønsker ikke, det skal ske. Velan, drager vi følgeslutningerne af vor erkendelse og vor vilje, så sker det ikke. Men den første og sidste følgeslutning er en lysvågen og offervillig danskhed, en ungdom, der kan begejstres. Nordslesvigs ungdom, det danske folks ungdom må mere og mere komme til at indse, som noget, der svier ind i dens inderste sjæl, at det gælder liv og død i Sønderjylland for vort folk. Ud af denne verden vil ikke gro forsagthed og fejghed, men den nordiske ildhu, der med et kvad på læben springer igennem bålet. En sådan ildhu vil også til sidst tiltvinge sig respekt for dansk ret i Sønderjylland i det tyske folks sind".

Ernst Christiansen havde ikke flyttet sig mange centimeter i sin opfattelse af Tyskland, men *Sønderborg Socialdemokrat* undlod at kommentere sagen yderligere. Muligvis har man fået et vink fra Stauning om, at den

affære var bedst tjent med at ebbe ud, men snarere har det tilstundende folketingsvalg lagt beslag på alle bladets kræfter. Da september 1935 gik til ende, var ordskiftet forbi.

Beskyldingerne mod *Flensborg Avis* for at være en Venstre-avis dementerede Ernst Christiansen i gerning selv de følgende uger.

Folketingsvalget oktober 1935

Den 1. oktober 1935 udskrev Stauning folketingsvalg. Der "havde ophobet sig så megen spænding, at en udløsning ved et valg blev uundgåelig", skrev Ernst Christiansen den 2. oktober 1935:

"Det må håbes, at denne udløsning kommer på en måde, så det bliver til gavn for dansk erhvervsliv og for vort danske fædreland i det hele taget. En endelig afgørelse for lang tid kan dårligt tænkes at komme nu. Det er kursen for det næste stykke sejlads, der skal fastsættes. Det bliver en meget kort valgtid, tre uger, og det er det gode herved, at der ikke spildes megen kostbar arbejdstid, og at de stærke krav om national samling hurtigt igen kan komme i forgrunden, som de urolige forhold i verden og de meget alvorlige opgaver i grænselandet stiller til hele det danske folk".

Flensborg Avis "vil og må være et samlingsmærke". Avisen ville ikke blande sig i de danske partiers indbyrdes kamp, men stille sine spalter til rådighed for saglige indlæg fra forskellige lejre, der tager rimeligt hensyn til bladets plads. "Med erfaringerne fra de sidste valgkampe for øje vil bladets nordslesvigske læsere vide, at de vil få mere alsidig besked, end partibladene kan og vil give, uden at læserne går glip af nogen af de afgørende undtalelser, som de enkelte partier lægger vægt på".

Og sådan kom det også til at gå: *Flensborg Avis* opfordrede *alle* til at stemme – og til at stemme på et *dansk* parti, for i Nordslesvig var alle valg først og fremmest en national styrkeprøve.

Ernst Christiansen sluttede sin valg-leder med denne appel: "De danske syd for grænsen har vist nok et endnu stærkere indtryk af tidens alvor i Europa end landsmændene nord for grænsen. Vi nærer et inderligt og stærkt ønske om, at valgkampen må bringe en god udløsning, der frigør kræfter til at finde en tryk fremtidslinje for vort folk".

Som "veteran fra den nationale kamp" kunne man ganske vist ...

"... føle et vist ubehag ved partipolitik, men det ville være tåbeligt at overse, at netop i Nordslesvig har enhver valgkamp og enhver valgdag et tydeligt nationalt præg og en betydningsfuld national opgave. Det ville ingen skade være til, om alle de mere fremtrædende valgkandidater fra hele landet, som kommer til Nordslesvig, her fik en fornemmelse af, hvilken alvorlig gerning der her gøres for hele landet, fik et bad i national vilje og i nationalt tjenersind. Vigtigst er dog selve valgdagens opgave. Er det urigtigt nord for Kongeåen at skulke, så bliver det i grænselandet en svigten, der stempler sin mand. Valgret er *valgpligt*. Intet politisk kævl, ingen politisk lede skal få lov til at forvirre billedet af Sønderjylland i

verdens offentlige mening. I det genvundne land skal der på hver valgdag hejse dansk flag”.⁶³

Socialdemokraterne førte valgkamp under sloganet: *Stauning eller kaos!* Det blev Stauning. Socialdemokratiet fik 46% af stemmerne og gik frem med seks mandater. Det Radikale Venstres mandattal var uforandret, og dermed stod regeringen Stauning-Munch stærkere end nogensinde.

I en leder på forsiden af *Flensborg Avis* den 24. oktober 1935 gjorde Ernst Christiansen status, og gjorde nærmest *Social-Demokratens* hyldelse til Stauning til sin egen: Stauning var ...

“... en dansk arbejder, løftet op til statens førende stilling, et fuldgyldigt udtryk for det danske folk med dets bedste egenskaber. Det er eneren, løftet op af de mange og med evnen til at holde sammen på de mange, der har ført og præget det danske arbejderparti, med fremgang fra valg til valg. Modstanderne hævder, at fremgangen for en stor del skyldes understøttelsespolitikken. Imidlertid har man ikke kunnet undgå at lægge mærke til, hvor klogt tilrettelagt det socialdemokratiske opråd og Staunings radiotale har været. Her var udtryk for en tankegang, man til andre tider ville have kaldt ‘borgerlig’, og her understregedes pligten til national selvhævdelse på en måde, som måtte gøre indtryk”.

Socialdemokratiet havde påny afslået kommunisternes forsøg på at drive en kile ind i dets rækker og var gået frem med 100.000 stemmer. Dette skyldtes både en behændig udnyttelse af tidens vilkår, men det skyldtes “ikke mindst tiltro til Stauning personlig”, og der var “ingen tvivl om, at udfaldet må ses som en understregning af den fra Tysklands udvikling væsensforskellige danske og nordiske linje”.

Det var ikke blot arbejderne, der havde stemt på Staunings parti; stemmerne kom fra mange andre erhverv og lag, og de øvrige partier havde haft svært ved at klare sig. Men “naturligvis har de trods valgslaget skuffelser stadig deres bestemmelse ved fastlæggelsen af Danmarks kurs og bevidstheden herom må hindre dem i at blive modfaldne, når de har kæmpet tappert, uden tilsyneladende at få stort ud af det”.

Også i Nordslesvig havde Socialdemokratiet haft fremgang, og denne “tillidserklæring” skyldtes efter Ernst Christiansens mening ikke mindst ...

“... arbejderpartiets tydelige understregning af den nationale linje. Det helt overvejende flertal af de øvrige danske stemmer i Nordslesvig står på et udpræget dansk-nationalt standpunkt. Der må da kunne ventes en rolig og fast dansk linje, som tager sigte på at øge den indre danske styrke på begge sider af grænsen og som viser den samfølelse, den solidaritet over for alt dansk arbejde og ikke mindst for den del af det danske folk, der står i meget udsat stilling, som er bydende nødvendig i grænselandet. Det sønderjyske spørgsmål er ikke en tredje-rangs udkant-og-gave. Skal Danmark kunne være tjent med udviklingen her, så må det rykkes frem i første række, og løses i samling af hele folket”.

Det var nu synd at sige, at *Flensborg Avis'* holdning blev påskønnet i *Sønderborg Socialdemokrat*, der bl.a. gav avisen skyld for at have “drevet en mængde landsmænd over i den tyske lejr”, fordi dens journalistik var

så "himmelråbende naiv og misforstået". Det tog Ernst Christiansen nu i stiv arm, for "det er før hændt i dette grænseland, at de, der på kortere sigt optrådte som de kloge hoveder, på langt sigt måtte trække det korteste strå, mens de enfoldige, de enfoldigt troende og de enfoldigt arbejdende fik medhold af folkeskæbnens underlige spil. (...) Så længe vi holder vore idealer rene og ægte, vort skjold og sværd blanke, vor tro ren og lutret, kan ingen ydre tilskikkelser hindre vort folks sag i at sejre fremdeles i Sønderjylland. Men bliver vi kun kolde og kloge og saglige og lader os lede af beregning på kort sigt, så vil vi trods det overvældende flertal, vi har i Nordslesvig, i det lange løb trække det korteste strå".⁶⁴

Over for den slags var det naturligvis umuligt at argumentere. Socialdemokrater havde deres egen vision om, hvordan folket skulle samles. Og den så nu engang en del anderledes ud end Ernst Christiansens. Men spørgsmålet var fortsat, hvordan der kunne dæmmes op for nationalsocialismen: Ved opbakning bag *danskheden* eller ved samling om det *parlamentariske demokrati*. For folketingsvalget demonstrerede også, at der var fare på færde: De danske nationalsocialister i DNSAP opnåede flere steder i Sønderjylland op imod en fjerdedel af stemmerne: Løgumkloster landsogn 26%, Bovrup 24%, Vodder 23,5% og Ullerup 19,4%.⁶⁵ Dertil skal lægges de stemmer, der faldt på det tyske mindretals parti.

10.3. Jødelovgivning og nyhedenskab. Begyndende afstandtagen på kristent grundlag

Jødelovgivningen – Nürnberglovene. September 1935

Kronikas korrespondancer blev i løbet af 1934-1935 mere afdæmpede i tonen, og der blev længere mellem de begejstrede artikler. 1. maj-demonstrationerne i 1934 blev i hvert fald dækket en hel del mere neutralt end året før. Og den indre tyske udvikling med oprettelsen af folkedomstole, hvis domme ikke kunne ankes, og jødelove, vendt imod dele af befolkningen alene på grund af dens race, blev meddelt kortfattet og fuldstændig tonløst. Men for den tænkende læser var der noget uhyggeligt ved disse korte meddelelser om, at f.eks. den, der fra udlandet indførte statsfjendtlige skrifter eller udbredte *Greuel-Propaganda*, kunne straffes med døden – og blev det. Eller om folk – jøder eller ikke-jøder, der blev sendt i kz-lejr for kritiske udtalelser.⁶⁶

M.h.t. jødespørgsmålet var det ikke sjældent den jødiske synsvinkel, der blev anlagt. Da en bog om "jødiske ritualmord" udkom i juni 1934, så valgte *Flensborg Avis* at bringe det jødiske samfunds kraftige afvisninger og understregninger af, at det drejede sig om frit opdigtede historier, "som allerede for flere århundreder siden utallige gange er blevet lagt til grund for jødeforfølgelser".⁶⁷

I løbet af 1935 blev *Flensborg Avis* fyldt med små notitser – som regel på forsiden – om antisemitiske overgreb og lovgivning mod jøder; om jøder, der blev kastet i kz-lejr p.g.a. "raceskændsel" – samvær med ariere; om tyske borgere, hvis navne blev offentliggjort og sat i "gabestok", fordi de

“Tyskland har fået sin folkehøjskole. Dens navn er arbejdstjenesten”. Således beskrev Kronika det, han havde set på Rigspartidagen i Nürnberg i 1935: 54.000 mænd fra Reichsarbeitsdienst (RAD) havde i kor aflagt en nationalsocialistisk “trobekendelse” – en begivenhed, der gjorde et vældigt indtryk og gav anledning til begyndende bekymring hos den kristent troende Kronika. Foto 1935 fra Sammelwerk Nr. 15. Adolf Hitler. Bild Nr. 135. Gruppe 66. Reichsparteitag 1935: Die Arbeitssoldaten. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

handlede hos jøder o.s.v. Dette blev som regel meddelt helt nøgternt og ukommenteret – dog skinnede lejlighedsvis en vis bekymring igennem.⁶⁸

Det var ikke muligt for *Flensborg Avis* at tage direkte stilling til disse spørgsmål. Men på en egen, indirekte måde skete det alligevel: I omtaler af *danske jøder* lagdes der særlig vægt på deres *danskhed*: Axel Henriques kaldtes i nekrologen over ham den 13. juli 1935 en *dansk* humorist. Og da den fra “Dreyfus-affæren” 1894-1904 kendte franske jøde Alfred Dreyfus døde den 12. juli 1935, blev han blev beskrevet som “det uskyldige offer for svindel og korrupsion” og kaldt “jøden, der ikke havde forrådt sit franske fædreland”. Antisemitterne i Frankrig havde, *alene* fordi Dreyfus var jøde, været “overbeviste om, at han var en skummel forræder”, hed det.⁶⁹

Den tyske rigsbankpræsident, Hjalmar Schacht, advarede i en tale den 18. august 1935 om, at jødeforfølgelser i Tyskland påvirkede udlandets lyst til at købe tyske varer. Der måtte derfor skrives ind imod den lovløse antisemitisme. Jacob Kronika regnede med, at Schacht havde “den tyske politiks ansvarlige ledelse på sin side”, og at hans tale ville komme til at virke som en “bremse over for de yderligtgående”.⁷⁰ Heri tog Kronika nu alvorligt fejl.

Jødelovgivningen – Nürnberg-lovene – som blev bekendtgjort den 15.

september 1935 og under trussel om tugthusstraf forbød ægteskab og "kønsligt samkvem" mellem jøder og "tyske statsborgere af tysk eller beslægtet blod", blev meddelt helt uden kommentarer. Men i mange smånotiser blev gengivet udtalelser af Julius Streicher, *Gauleiter* i Nürnberg og udgiver af det ekstremt antisemitiske og halv-pornografiske tidsskrift *Der Stürmer* – og tilsammen efterlod de et indtryk af Streicher som fuldstændig rablende vanvittig. I en forsigtig kommentar i *Flensborg Avis* den 18. september 1935 skrev Kronika: "Ve jøderne i Tyskland! Vil de have andet valg end at udvandre til andre lande? Næppe!"

Den store tyske forfatter Thomas Mann blev ekspatrieret i februar 1936. *Flensborg Avis* gengav den 15. februar 1936 hans mening om jødeforfølgelserne i Tyskland: "Det tyske jødehad, eller rettere sagt de tyske magthaveres jødehad er åndeligt set slet ikke rettet imod jøderne, i hvert fald ikke imod jøderne alene; men det drejer sig om et had imod Europa, et had imod enhver højere stående tysker, det drejer sig om et had mod den vesterlandske kulturs kristelig-antikke fundament. Dette had er et forsøg på at afryste alle civilisatoriske bånd, et forsøg, som vil fremkalde en frygtelig skæbnsvanger afstand mellem Goethes Tyskland og den øvrige verden".

På *Flensborg Avis* begyndte en lignende erkendelse langsomt at gøre sig gældende fra 1935-1936.

Rigspartidagen 1935 – nationalsocialisme som politisk religion

Nürnberg-lovene blev bekendtgjort på rigspartidagen i Nürnberg i 1935. Jacob Kronika deltog som korrespondent. I hans korrespondance hjem den 11. september 1935 var det alene partiets synsvinkel, der blev meddelt: Rigspartidagen var "en fortsættelse af fortidens rigsdage i Nürnberg"; "et synligt udtryk for det, som nationalsocialismen kalder for det moderne germanske demokrati". Rigspartidagen var "Tysklands folketing. Det er Tysklands nationale forum, hvor hele nationens politiske, sociale og kulturelle villen og stræben får anvist program og retning. (...) Taget som repræsentation for folkets politiske linje har rigspartistævnet alene set i tal næppe noget sidestykke i verden. En SS-fører ytrede i dag: Hvad er er parlament på nogle hundrede mænd ved siden af Nürnbergtinget på nærved en million mænd og kvinder!"

At denne million hverken havde ret til eller mulighed for at give en selvstændig mening til kende lod SS-manden – og Kronika – åbenbart helt ude af betragtning. Rigspartidagen var: "En nation i fest", og den begejstring, som blev Hitler til del, blev indgående beskrevet. Men en lille uge senere, den 17. september 1935, beskrev Kronika i mere bekymrede og advarende toner, hvad han havde set i Nürnberg:

"Tyskland har fået sin folkehøjskole. Dens navn er *arbejdstjenesten*". Den tyske arbejdstjeneste var en "dennesidig Oxford-bevægelse". Således indledte Kronika sin klumme under mærket *Jens*. "Arbejdstjenestens hovedopgave består i at give de unge det *livssyn*, som skal være fælles

Adolf Hitler (1889-1945) – i Jacob Kronikas beskrivelse fra Rigspartidagen i Nürnberg i 1935 “højt oppe på på ‘prædikestolen’, som midtpunkt i den store tribune af lyse kvadersten ... Bag ved ham en mægtig ørn. Foran ‘prædikestolen’ et hagekorsbanner – det hele bygget op som et kolossalt ‘alter’. ‘Tingstedet’ behersket af de tre farver, der går igen ved alle nationalsocialistiske ‘kult’-foranstaltninger: rødt – guld – hvidt”. Det var nationalsocialismens selviscenesættelse som “politisk religion”, der mere end noget andet førte til Jacob Kronikas og Ernst Christiansens begyndende afstandtagen. Foto 1935 fra Sammelwerk Nr. 15. Adolf Hitler. Bild Nr. 112. Gruppe 63. Rednertribüne in der Luitpold-Arena auf dem Reichsparteitagsgelände in Nürnberg. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

for alle tyskere. Arbejdstjeneste er efter tysk opfattelse en skole i *verdensanskuelse*". Dens mål var:

"En nationalsocialistisk sjæl i et sundt legeme! *Alle* unge tyskere går igennem dens skole. *Alle* lærer de samme kår at kende. *Alle* bærer den samme grå-grønne eller grå-brune uniform. *Alle* slider med den samme spade. *Alle* synger de samme sange. *Alle* får den samme undervisning om blod, jord, race, folk og fædreland. *Alle* får deres blik og følelser indstillet på den samme fører.

Grundtonen i Tysklands arbejdstjeneste hedder *folkefællesskab*. Den enkelte er kun til, kan kun eksistere som et led i helheden. Enhver ung tysker skal *opleve* en ny lykke ved at indordne sig, ved at overholde disciplin, ved at opøve offerviljen. Klasseånd fordømmes. Klassekamp udelukkes. Den nationale socialisme vil skabe et *fællesskab* af folkefæller, af arbejdskammerater. Lighedstanken forkastes. Uligheden er villet af Gud; denne ulighed betinges af den enkeltes evner og indsats til fællesskabets fremme.

Den, der vil søge at forstå det nye Tyskland, må nøje iagttage arbejdstjenesten. Den er allerede i dag *kernen i praktisk nationalsocialisme*".

Der blev dyrket sport, arbejdet og opdraget til hårdførhed. Og der blev undervist: "Den sjælelige undervisning" omfattede bl.a. talekor:

"Ja, disse talekor er noget af det nye i Tyskland, der udøver den stærkeste virkning. Tusinder, titusinder af unge forenes i den samme 'deklamation', eller rettere sagt '*bekendelse*'. Thi den tyske sjæl skal '*opleve*', den skal fyldes med '*grebthed*' – og dernæst skal den '*bekende*'

Man kan sige, at nationalsocialismen er en *verdslig, en dennesidig Oxford-bevægelse!*

Mytologi, historie, digtning, musik og sang er med til at forme de unges livs-syn og livsførelse. Gamle folkeskikke graves frem, gammel håndværkskunst dyrkes i arbejdslejrenes opholdsrum.

De unge fra storbyerne lærer, at deres *blod* skal suge næring af fædrenes jord. Alle gribes de af fællesskabets berusende lykke.

Nationalsocialismen opleves – i arbejdslejrene såvel som andre steder – som en '*politisk religion*' med en egen dyrkelse, hvis skabere har lært af kirken. Det er denne kultus, der meget væsentligt har bidraget til, at millioner af tyskere har bøjet sig for denne nationalsocialistiske tro.

Hvert større nationalsocialistisk møde er en slags '*politisk andagt*'. *Kult- und Weihstätten* kaldes de mest fremtrædende tyske forsamlingssteder. En *Feierstunde* i en tysk arbejdslejr føles næsten som en time i et kirkerum. Et møde under rigspartidagen skal virke som en mægtig festgudstjeneste. Der synges sange, hvis melodier skal minde om salmer. Førerne møder i optog. Øjnene samles omkring den nationalsocialistiske tros symboler: Faner og standarter, der føres ind i en højtidelig march. 'Det levende ord' spiller den centrale rolle. Blodfanen vender tankerne mod '*ofret*', aldrig glemmes '*andagten*' for dem, der faldt for fællesskabet. Orglets toner griber sikkert ikke stærkere om en tyskers sjæl end sangen om den faldne kammerat: *Ich hatt' einen Kameraden ...*

Ved hjælp af traditionerne fra det gamle Athen vil nationalsocialismen i de kommende år skabe den nye arkitektur for Tysklands politiske kultus-steder. Man skal tage til Nürnberg for at erfare, hvordan nationalsocialismens *templer og tingsteder* er tænkte. De er kolossale. De skaber mulighederne for, at mægtige

masser kan være med i ceremonierne. Amfiteatre, der beherskes af fanesymbo-
lerne og af 'førerens prædikestol' – *det er nationalsocialismens 'kultsteder'*".

54.000 mand havde været opmarcheret i Nürnberg:

"Højt oppe på på 'prædikestolen', som midtpunkt i den store tribune af lyse kva-
dersten sås 'føreren'. Bag ved ham en mægtig ørn. Foran 'prædikestolen' et ha-
gekorsbanner – det hele bygget op som et kolossalt 'alter'. 'Tingstedet' behersket
af de tre farver, der går igen ved alle nationalsocialistiske 'kult'-foranstaltninger:
rødt – guld – hvidt.

Gennem højtalerne lød et kommandoråb. 54.000 'arbejds mænd' skuldrede
spaden. Ingen hær af soldater kunne have udført denne øvelse med større fart og
nøjagtighed. De 54.000 tusinde var *ét* legeme! 54.000 arbejdere. 54.000 soldater.

Titusinder af tilskuere var betaget af dette udtryk for fællesskab, orden og di-
sciplin. Titusinder af mennesker råbte '*heil!*' og tilkendegav deres begejstring i
bragende klapsalver.

Så *talte* de 54.000 'arbejds mænd'! På én gang! 54.000 stemmer forenedes i én
røst. Deres 'trobekendelse'.

De forskellige mandskaber fra Tysklands forskellige egne meldte sig. Huerne
blev taget af. 54.000 samledes i bøn. En sang blev sunget, som gang på gang bad
Gud om velsignelse. En sang for katolikker såvel som for protestanter og for 'tysk-
troende'; en sang uden andet 'dogme' end dette ene: *Gud!*

På en høj podest anbragtes til tonerne af 'Ich hatt' einen Kameraden' fire min-
dekranse, 'høj messen i kulttimen!' Der var tavst som i en kirke! Så fulgte arbejds-
tjenestemandskabets hyldest til Tysklands fører. Og til sidst rev føreren den mæg-
tige forsamling med i en af sine glødende 'prædikener'".

I *Werksoldaten-Lied* hed det til slut, at "når det tyske folk / er vågnet fra nød og
sorg / så slipper vi vor spade / så griber vi vort gevær / så står vi som storm-
soldater / i Tysklands frihedshær.

Dersom ikke vi *med alvor* iagttager den '*politiske religion*', der har grebet det ty-
ske folk, som er i færd med at omforme, at nyforme det tyske folk, er der fare for,
at vi griber fejl i adskillige af de ting, der tangerer en udenrigspolitisk sfære".

Det var en klokkeklar advarsel om, at der var noget galt i Tyskland. Det,
der efter Jacob Kronikas og Ernst Christiansens mening var galt, var først
og fremmest nationalsocialismens forhold til kristendommen.

Kirkekampen – De 'tyske kristne' – 1934-1936

Nationalsocialismens forhold til de kristne kirker i Tyskland var fra be-
gyndelsen anspændt. Vatikanet indgik ganske vist i juli 1933 et konkordat
– en fredsaftale – med det nye styre, og de fleste katolikker indrettede sig
som flertallet af befolkningen under Hitler-styret. Alligevel blev den ka-
tolske kirke i Tyskland fra sommeren 1933 og de følgende år frem udsat
for arrestationer og udrensninger, falske anklager og domme for valuta-
smugling eller "umoralitet", forbud mod publikationer, ja, selv skrifte-
stolene blev misbrugt af Gestapo-agenter. Alt dette kunne ikke undgå at
påvirke Kronika, der på mange måder følte sig tiltrukket af katolicismen
og på et tidspunkt endog overvejede at gå i kloster.

Mange protestanter sluttede sig til nationalsocialismen med liv og sjæl. Den tidligere østpreussiske feltpræst Ludwig Müller oprettede i 1932 den såkaldte *Tyske kristnes Trobevægelse* og blev i 1933 udpeget af Hitler til *rigsbiskop*. De "tyske kristne" støttede fanatisk de nazistiske racedoktriner og førerprincippet, som de ønskede anvendt i Tyskland i en "Rigskirke", der skulle samle alle protestanter i én organisation – med Müller som "Rigsbiskop." De "tyske kristne" omfattede allerede i 1933 3.000 af i alt 17.000 protestantiske præster i Tyskland. I november 1933 blev det på et massemøde i *Sportpalast* tydeligt, at de "tyske kristnes" mål var at erstatte *Christentum* med *Volkstum* – kristendommen med "folket". Det gamle testamente skulle forkastes som "jødisk" og det nye testamente tilpasses nazismen – *ein Volk, ein Reich, ein Glaube*, som det hed i resolutionen.⁷¹

Nationalsocialisternes forsøg på at ensrette den tyske kirke blev fulgt meget opmærksomt af Jacob Kronika. Men Kronika var tilbøjelig til i sine korrespondancer at lade kritikken gå ud over navnlig den nazistiske rigsbiskop Ludwig Müller og understrege, at denne ikke nød Hitlers opbakning.⁷² Det sidste var ikke rigtigt. Müller havde tvært imod af Hitler netop fået til opgave at ensrette kirken i Tyskland.

Over for de "tyske kristnes" samlingsbestræbelser under hagekorset stod bl.a. *Den bekendende kirke*, der ved stiftelsen i 1934 også havde omtrent 3.000 præster. Blandt dets ledere stod mænd som Martin Niemöller, Dietrich Bonhoeffer og Otto Dibelius, der bl.a. prædikede i *Kejser Wilhelm Gedächtniskirche*, hvor Kronika flere gange overværede gudstjenesten. Kronika fik i løbet af 1935 tætte kontakter til disse kredse. Det er kendetegnende, at både Niemöller og Dibelius i begyndelsen – ligesom Kronika – havde stillet sig sympatisk over for nationalsocialismen. Over for arieparagraffer, jødeforfølgelse og ensretning af kirken sagde de dog fra. I 1935 blev over 700 præster tilhørende bekendelseskirken arresteret, og selvom den ubehændige biskop Müller blev afsat samme år, stilnede kirkestriden kun lidt af. I 1936 rettede Niemöller en offentlig henvendelse direkte til Hitler, i hvilken han protesterede imod regimets antikristelige tendenser og fordømte anti-semitismen. Det førte til arrestationen af endnu hundredevis af bekendelseskirkepræster, konfiskation af bekendelseskirkens formue og forbud mod kollekt. Martin Niemöller blev selv i juli 1937 arresteret og hensat i det berlinske Moabit-fængsel. Den 2. marts 1938 blev han af en *Sondergericht* idømt syv måneders fængsel. Denne straf ansås som afsonet ned varetægtsfængslingen – men han blev straks han forlod retssalen arresteret af Gestapo og hensat i kz-lejr.

Kronika lod i sine korrespondancer kritikerne af regimet komme til orde. Den af nationalsocialisterne afsatte biskop Fritz von Bodelschwingh advarede mod "den nye germanske religions fremtrængen". Den krævede "folkets sjæl" og "folkets ungdom" og stod i radikal modsætning til kristendommens evangelium: "Den nye germanske religion har ikke plads til den korsfæstede og genopstandne Jesus som centrum. Dersom denne religion får den afgørende magt over det tyske folks tanker og handlinger, er Luthers arv forspildt", hedder det på forsiden af *Flensburg Avis* den 20.

marts 1934. Den sande frihed kunne ifølge Bodelschwingh – og Kronika – kun leve, hvor mennesket tjente gud.

Detaljer omkring pastor Niemöllers arrestation, der var en følge af telefonaflytninger, blev slået stort op på forsiden – ganske vist bragt efter Görings avis *Essener Nationalzeitung*, og oprettelsen af *Den bekendende kirke* i april 1934 blev fulgt meget opmærksomt.⁷³ I en pinseleder den 19. maj 1934 – på et tidspunkt, da regimet satte mange kræfter ind på at ensrette kirken – skrev Ernst Christiansen i én af sine blomstrende ledere, at det ikke var naturens mening, at alting skulle ensrettes, og at dette heller ikke ville lykkes, “thi de kræfter, der arbejder på det, regner ikke med den usynlige livskraft, hvis hemmelighed de ikke kender”. Forskellighed og mangfoldighed var netop et udtryk for naturens rigdom – for *Guds vilje*. “Som det er tilfældet blandt planter og dyr, er det meningen, at der skal findes forskellige familier og arter blandt menneskene, det er ligesom livets fylde kun kan udfolde sig i hele sin overdådighed, når det finder en forskellig udtryksform i de forskellige folkeslag”.

Men den evangeliske kirke i Tyskland undgik ikke ensretningen. Enhver kristelig opposition blev slået ned med de mest brutale midler, og begge trosretninger var fra foråret 1938 i praksis helt under regimets kontrol.

Også den katolske kirkes stilling til nationalsocialismen blev fulgt nøje i *Flensborg Avis*, og kritiske udtalelser gengivet. Således den 27. september 1934, da biskoppen i Münster, Clemens August grev von Galen, blev citeret for, at den katolske kirke ikke ville finde sig i “propaganda for den tyske trosbevægelses hedenskab”. Det var “uholdbart, at visse kredse i Tyskland ville bekæmpe den kristne gud som et ikke-tysk væsen”. De “nyhedenske vranglærdomme” betød “en alvorlig fare og skade for den nationalsocialistiske stat”, for de tyske katolikker kunne ikke finde sig i, at netop denne trosbevægelse optrådte som repræsentant for den nationalsocialistiske verdensanskuelse.

Navnlig Kronika fulgte udviklingen i Tyskland på det kirkelige område med den mest levende interesse. Han lagde åbent de forskellige synspunkter frem, ofte i sine klummer under mærket *Jens*. Selv mente han endnu i 1934, at *Hitler* var kristen, men den tyske ungdom var “religiøse uden at være kristne” – deres tro hed “nationalsocialisme”. Selv nøjedes han med at konstatere, at det tyske folk var “søgende”.⁷⁴ Men han så med bekymring på den tyske nyhedenskab, der så ud til at have fået tag i de unge. Kronika overværede et kæmpemøde i *Berliner Sportpalast* i slutningen af april 1935, hvor “20.000 mennesker var forsamlede for i den tyske tros navn at erklære kristendommen krig. Der var især en masse unge til stede. Det var en ejendommelig oplevelse at se deres øjne glitre af fanatisme, en fanatisme, som krævede: Bort med kristus-korset!” For de “tyske kristne” var *Tyskland* det “hellige land”, og de erklærede, at “vort rige er af *denne* verden!”. Er par teologiske studenter, der vovede at komme med enkelte tilråb, blev grebet: “Det var frygteligt, som de blev gennempryglede”. Sportspaladset havde igennem årene “været et af de åndelige

og propagandistiske hovedværksteder for den nationalsocialistiske, altså den politiske revolution i Tyskland. Er nu den *religiøse* revolution forestående? Mødet i aftes kunne i og for sig være motiveringen for et bekræftende svar på dette spørgsmål”, konstaterede Kronika den 28. april 1935.

Kronika fulgte sagen op i en række kronikker under mærket *Jens*. Adskilligt tydede på, at “den kristne kirke i Tyskland befinder sig i alvorlig fare. En ny folkebevægelse løber storm mod kristus-korset. En bevægelse, der er lagt an og er bygget op på samme måde som i sin tid den kæmpende nationalsocialisme. En bevægelse, som har en mægtig ungdomskare med sig. En revolutionær gudstro – ‘den tyske tro’ – vil udrydde kristi evangelium. Bort med kirken! Bort med præster og sakramenter! Bort med synd og nåde! Bort med salmer! Bort med biblen! Således lyder en fanatisk millionhærs kampløsen”.

Den tyske trosbevægelse ville ikke *afskaffe* al religion; den ville *erstatte* den kristne gud med en *tysk* gud. Kristendommen var fremmed for tyske mænd og kvinder. Med den tyske tro ville den tyske trosbevægelse “fælde Kristus! Tysklands gudstjenester skal afholdes i form af nationale fællesskabsfester! Kirkerne er en ydmygelse for den racebevidste tyske sjæl!”

Dette var ikke kun fantasterier, og man gjorde ifølge Kronika vel i at tage den alvorligt. Sandheden var den, at ...

“... den tyske trosbevægelse er en meget farlig modstander og angriber for kristendommen i Tyskland. Her står *tro imod tro!* Det er *ikke* materialisme og ateisme, der har hejst krigssignaler mod kristus-korset! Det er *en revolutionær religiøsitet*, der vil løbe kristendommens gamle budskab og former over ende. I idealismens navn, med appel til sjæl, blod, hjerte kaldes Tysklands ungdom til kamp *for* den *tyske tro mod* den ‘fremmede’, ‘reaktionære’ kristentro!”

Man skal have været til stede ved et af den tyske trosbevægelses møder. Man skal have set ind i ‘de tyske troendes’ glødende ansigter og tindrende øjne. Man skal have hørt bifaldsorkanerne bryde løs ved angrebene på den kristne tro og kirke. Så *ved* man, at kristendommen så hurtigt som muligt må vække den samme idealisme, glød og fanatisme i *sine* troende, om den vil hævde sig!”⁷⁵

Kronika anbefalede altså, at den kristne kirke skulle tage ved lære af *de tyske kristnes* tro og begejstring for selv at overleve. Det var en anbefaling helt parallel med den, Ernst Christiansen gav danskerne på det *nationale* område.

Den kristendommens begejstring, som Kronika efterlyste, fandt han i Oxford-bevægelsen.

Kronika og Oxford-bevægelsen

Kronika var en søgende sjæl, der havde let ved at begejstres. Hans kristne livsopfattelse var helt hans egen, præget fra mange forskellige sider: Grundtvig og den danske folkekirke dannede basis, men dertil kom indtryk fra bl.a. katolicismen, den schweiziske teolog Karl Barth og den svenske Sigtuna-stiftelse. Kronika så kirken som en *folkekirke*, der meget bredt, næsten økumenisk, havde bud til *alle*, uanset nationalitet og klassetilhørsforhold. Kristendommen udjævnede klasse modsætninger og

bidrog til skabelsen af et *folkefællesskab*. Hvert folk skulle være bærer af et ejendommeligt åndsliv og skulle i sit liv skabe en side af kristuslivet. Derfor var et folk, som ikke kæmpede for at blive sig sin gudstanke bevidst, et dødsdømt folk, der lige så godt kunne forsvinde – det havde ingen opgave. Men hvis et folk kæmpede for at virkeliggøre sin gudstanke, da blev det et skabende folk; det udførte som folk sin gerning i historien. Her var et tydeligt slægtskab til Grundtvigianismen og front og bro-tankegangen med dens nordiske dimension, således som den blev prædikeret i *Flensborg Avis* i 1930'erne.

I 1934 kom den amerikanske, kristne vækkelsesbevægelse, Oxford-bevægelsen, til Danmark i forbindelse med en større europæisk tourné. Oxford-bevægelsen blev stiftet i 1921 af tysk-amerikaneren Frank Buchman, og blev senere – i 1938 – omdøbt til “Moralsk Oprustning”, eller MRA (Moral Re-armament). Målet var at forny verden gennem fornyelsen af en levende kristendom i det enkelte menneske. Oxford-tankerne ligner på en prik Ernst Christiansens stadige omkvæd om, at mennesket og samfundet skulle “forny” sig ved udskillelsen af indre brøst. En ny og bedre verden måtte begyndes i de enkelte menneske selv.

Den personlige sjælesorg blev af Oxford-bevægelsen anset for at være den bedst egnede måde, hvorpå det moderne menneske kunne aflægge missionerende vidnesbyrd. Buchman ønskede ved venskabelige sammenkomster – såkaldte “houseparties” – at vinde de enkelte mennesker for “et liv under Guds diktatur.” Bemærk det tidstypiske ordvalg.

Bevægelsen blev snart verdensomspændende. Buchmann krævede en ændring og forvandling af hjertet og sindelaget i lyset af de “fire absoluter”: Absolut sandhed, absolut renhed, absolut uselvished og absolut kærlighed. Disse fire absolutte moralske krav, som Jesus havde åbenbaret i bjergprædikenen, måtte overholdes i alle livets anliggender. Dette ville – ifølge Buchman – føre til bedre menneskelige relationer, et uselvsk samarbejde, et renere forretningsliv, en renere politik, og det vil føre til afskaffelse af politiske, samfundsmæssige og racemæssige modsætninger. Som hjælp til at leve sit liv under Guds diktatur anbefalede Buchmann den daglige “stille tid”, i hvilken hver enkelt lyttede til Gud, søgte Herrens vilje og bud og lydigt underlagde sit liv den himmelske føring. Endvidere anbefaledes skriftet i form af samtalen med “broderen”, der gav den skriftende tilgivelse, og fællesskabet inden for Oxford-bevægelsen.

Oxford-bevægelsen havde sans for reklame og propaganda, og dens store, bombastiske massemøder blev iscenesat med et vist militaristisk anstrøg med flag, opmarcher, men først og fremmest med offentlige bekendelser, hvor tidligere “syndere” fortalte om deres omvendelser. Gudløse digtere, kommunister, ågerkarle, svindlere og fordrukne politikere “omvendte” sig, udsonede sig med tidligere modstandere og levede nu efter moralens forskrifter, lykkelige i hjem og arbejde. Oxford overvandt klassekampen mellem arbejdere og arbejdsgiver – og øgede derved produktiviteten! For det hørte med i Oxford-bevægelsen: Bekendte man sine synder og overgav sig i Guds hånd, så ville det også give sig udtryk i materiel fremgang. Oxford-bevægelsen yndede at tale om “revolution”, helst

“verdensrevolution”, og man lod tilhørerne forstå, at en ny tid var lige på nippet til at begynde.⁷⁶

Kritikere af bevægelsen så dens lighedspunkter med nazismen; “Oxford smagte for meget af nazi”, fandt *Socialdemokraten*, men forskellene var nu lige så iøjnefaldende: Dens mål var et liv i fællesskab mellem mennesker af alle konfessioner og religioner, alle politiske retninger, alle folkeslag og racer. I Tyskland betragtede man Oxford-bevægelsen med stor mistro og forfulgte den som oppositionel og formentlig engelsk-inspiret.

Oxford-bevægelsen blev første gang omtalt i *Flensborg Avis* den 17. november 1934 som en temmelig kuriøs foreteelse. Men snart blev den omtalt mere positivt. Det skete som regel ved citater fra kirkelige kredse.⁷⁷ I marts 1935 blev det første Oxford-møde holdt i København og i maj 1935 i den danske kirkesal *Ansgar* i Flensborg. Begge møder fik fyldig og positiv dækning i *Flensborg Avis*.⁷⁸ I Flensborg var én af hovedtalerne Margrethe Gudme, som også havde en ledende plads i *Det unge Grænseværn* og som hyppigt bidrog til *Ung Nordisk Grænsevagt*. Møderne blev gentaget, og den 1. oktober 1935 talte Margrethe Gudme igen i *Ansgar* – bl.a. om “afgudsdyrkelse”, som i nutiden kunne udmønte sig i, at “ens land og nation kan blive afgud”.⁷⁹ Det var et tydeligt vink til udviklingen i Tyskland.

Ernst Christiansen redegjorde i en længere leder den 19. maj 1935 for Oxford-bevægelsen og ønskede den held og lykke. Det var rigtigt, at den enkelte måtte begynde med sig selv, hvis han ville forandre verden; kun på et gennembrud her kunne “bygges en fremtid for næstekærlighed og mellemfolkelig forståelse”. Ernst Christiansen var nu noget mere forbeholden over for bevægelsen end Kronika, men mente dog, at den havde “sin utvivlsomme sendelse også blandt de mennesker, som ikke mener at kunne slutte sig til dens former. Det grundlæggende krav til det enkelte jeg vil foreligge nu og bestandig, og jo mere uhyggeligt truende det ser ud i verden, des mere uigendriveligt bliver dette krav. Der kræves en virkelig forvandling fra grunden af, af os alle uden undtagelse”. Han vedblev dog at være skeptisk, og mente, at Oxfordbevægelsens tiltrækningskraft “måske kan blive en fare, når tallet på deltagerne gror med en fart, der svarer til nutidens overfladebølger, dens sensationer”.⁸⁰

Jacob Kronika åbnede sit hjem i Berlin for Oxford-møder fra 2. februar 1936.⁸¹ Disse “house-parties” førte til et vendepunkt i hans religiøse søgen. I et brev til Ernst Christiansen halvandet år senere, den 2. oktober 1937, skrev Jacob Kronika: “I lang tid har det været således med mig, at jeg har ‘ventet’. Jeg ‘venter’ til stadighed. Det kan også godt udtrykkes således: Jeg er i støbeskeen. Med min religiøse oplevelse i februar 1936 er jeg kommet ind i en vældig proces. Der foregår bl.a. en ‘forårsrensning’, som nødvendigvis må tage lang tid. – Hvis nu den dag kommer, da jeg i det, som jeg skriver, *ikke kan og ikke må fortie min tro*, vil så mon min pen passe for vore blade? – Svaret vil, føler jeg, komme til at lyde positivt.” Ernst Christiansen svarede, at “dette at din pen ikke fortav din tro, selv-

følgelig aldrig kunne gøre den ikke skikket for *Flensborg Avis*. Jeg vil kun helt på egne vegne give dig at overveje, om ikke større virkning end ved en øjeblikkelig fremtrædende trosbekendelse nås ved, at troen inde fra præger din gerning og de udtryk, du vælger”.⁸²

I Oxford-bevægelsen fandt Kronika et kristent ståsted, som han fastholdt de følgende mange år. Han deltog i det store Oxford-påskestævne i Ollerup i april 1936 og skrev begejstret om stævnet i *Flensborg Avis*. Oxford var “en fornyelse”, der var “ved at bryde frem i Danmark” og som ville marchere frem igennem Sønderjylland. “Hver stand, hver alder er med i påskestævnet. Der holdes møder for børn, for unge, for ældre og for gamle. I korsets tegn ryddes alle skel til side. Tusinder af mennesker føler sig som hørende til én stor familie”.

Det var oplagt, at Kronika i sin søgen nu havde kastet den begejstring, han i 1933 havde følt for nationalsocialismen, på Oxford-bevægelsen. Det var *de selv samme ting*, han fremhævede som positive, og han medgav, at der i Oxford-bevægelsen var “adskilligt, der minder om nationalsocialismens kamp og metoder” – i hvert fald var der “visse ydre lighedspunkter. Også i Oxford drejer det sig om et ‘autoritært’ styre, om ‘totalitet’ og om et ‘fører-princip’. Også i Oxford drejer det sig om at erobre enkelte sjæle og om at skabe fællesskabet, om at nedbryde, om at overvinde alt det skilende og i steden for at samle”. Oxford var en “revolution, som begynder i det enkelte menneske, som så uopholdelig breder sig fra sjæl til sjæl”.

Hver dansker skulle “ind under Guds ledelse” i fredens tjeneste. Oxford ville “mobilisere en ‘hær af nye korsriddere’, der vil kæmpe aktivt, offervilligt og begejstret for at få deres nation og fædreland ind under det bedste, der findes for mennesker. Oxford vil lære os klart og skarpt, at den bedste patriotisme er den, der gør Kristus til nationens fører i alle ting”.

Selvom Oxford-bevægelsen næppe ville kunne begynde en kampagne i Tyskland, mente Kronika dog, at det nationalsocialistiske Tyskland kunne blive “en ualmindelig frodig ager for Oxford-sæden”.

Sønderjyske Oxford-tilhængere citeredes for at udtale, at også Sønderjylland ville have gavn af Oxford; “den nationale kamp i vort grænseland skal fyldes med en ny ånd: ‘Med Kristus for vort eget, det danske’. Dette ville føre til, at hadet til den nationale modpart blev umuligt, og det ville føre til, at tyskerne opgav deres grænserevisionskrav, hvad der ville medvirke yderligere til afspændingen.

Det var Oxford-bevægelsens mål i Danmark, at danskerne “er sig deres nationalitet og dermed deres ansvar over for land og folk bevidst!”⁸³

Det er temmelig iøjnefaldende, hvorledes Kronika tolkede front og bro-tankegangen ind i Oxford-bevægelsen på helt samme måde som han havde tolket den ind i nationalsocialismen tre år tidligere – og hvordan han med helt den samme begejstring nu sluttede op bag denne nye bevægelse. Men også Kronikas særlige religiøsitet blev tiltalt stærkt af Oxford-bevægelsen: Danmark skulle ifølge Frank Buchmanns udtalelser “vise alle de andre lande i verden vejen til en ny fremtid. Vort land skal være

voksested og udgangspunkt for en ny revolution, som vil omforme alle stater og nationer på denne jord”.

Bortset fra revolutionsretorikken adskiller dette sig ikke principielt fra grundtvigianske tanker – med den ikke uvæsentlige forskel, at hos Grundtvig var man menneske (og national) først og dernæst kristen. Hos Buchmann var det omvendt.

Ifølge Oxford skulle det danske folk “nyfødes i et nationalt og socialt *fællesskab*, hvis øverste og absolutte fører hedder Kristus”. Gud havde en plan med hvert menneske og med hvert land – også med Danmark. “I Kristus-oplevelsen smelter egoismen. Jeg’et indordner sig under loven, under Gud, under fællesskabet. Klassekamp forsvinder. Alle kræfter, alle idealer, al stræben inden for nationen midtsamles i ét fælles midtpunkt” – dette var “ensrettethed i Kristus”.

I Ollerup blev også præsenteret en politisk side – *dansk-kristelig socialisme*; “socialisme opfattet som fællesskabs- og kammeratskabs-idealisme, opfattet som solidaritet. Denne revolution føres frem af ‘soldater’ som står under Guds ufejlbarlige kommando. Alt efter Guds plan med de enkelte har disse revolutionære soldater deres plads og opgaver i samfundet – som menig, som løjtnant, som kaptajn, som generalfeltmarskal. Dette billede er blevet brugt af selve Frank Buchmann. Kristi lydige hjælpere bliver nationens førere”.

Oplevelsen i Ollerup fik Kronika til at stille spørgsmålet: “*Kan Gud, kan Kristus forvandle Danmark? Den hele verden? Kan Gud, kan Kristus forvandle den enkelte dansker, det enkelte menneske? Skal dette sidste spørgsmål besvares med et ja, så er dermed også det foregående spørgsmål besvaret på bekræftende måde*”.

Danmark var “miraklet blandt nationerne!” og “mirakelmageren blandt nationerne!” hævdede Buchmann. I parentes bemærket havde han hævdet helt det tilsvarende under kampagnen i Norge, dengang blot med dette land i mirakelmagerens rolle. Men Kronika åd det råt. Det svarede præcis til hans egne forestillinger: “Som patriot skal du vælge for dit land: Kaos eller Kristus? Den sande patriot er villig til at sætte sit liv ind på nationens fornyelse og genfødsel. Den nationale genopstandelse med Kristus er en ny verdensanskuelse af pureste guld. Den sande patriot ser sit lands fjender i *de mennesker, der modsætter sig den revolutionære kamp for at bringe hele nationen ind under Guds førerskab*”.

Oxford-bevægelsen lignede med sine optrin, sine faner, sin retorik og sin propaganda nationalsocialismen. Men “*ånden i Oxford* er en anden end i alle andre revolutioner. Thi *Kristus* er Oxford-revolutionens evige fører. Oxford-masserne holder ‘*stilhed*’ for at lytte til Gud. Når der således er absolut stille, meddeles *Guds førelser*, som er ens for alle. Oxford-revolutionens kraft, vej og mål udspringer af den levende forbindelse mellem den *hinsidige* og den *dennesidige* verden. Oxford arbejder for Kristus, for kirken og for fædrelandet!”

Oxford byggede “*Folkebroer ... ud til jordens ender*”; Oxford forbandt “i lyset af Kristi førerskab det nationale med det internationale (...) Oxford er – sådan lyder forkyndelsen i den nye revolutions hær – simpelthen løs-

ningen – den *eneste* løsning – på *alle* problemer. Den *er* det, fordi den gør *Kristus* til hvert enkelt menneskes og dermed til hele nationens og til hele verdens herre.

Skal virkelig *Danmark* være *det* land, hvor den nye revolution vinder den første store, den ‘totale’ sejr?” sluttede Kronika.⁸⁴

Det er indlysende, at Oxford-bevægelsen nu havde indtaget den plads i Kronikas verdensopfattelse, som nationalsocialismen havde haft tre år tidligere. Han anpriste i april 1936 Oxford-bevægelsen med de selvsamme argumenter og det selvsamme ordvalg, som han i april 1933 havde anvendt om nationalsocialismen.

Kronikas voksende engagement i kristendommen førte ham fra 1935-1936 over i kredse i Tyskland, der stod afvisende over for nationalsocialismen. Dette medvirkede til, at han efterhånden fik øjnene op for, hvad den i virkeligheden bar i sit skjold, men det tog sin tid. Ved rigspartidagen i Nürnberg i 1936 påpegede Kronika atter “den nationalsocialistiske trang til at skabe en egen religiøs kultus”,⁸⁵ og i en kronik under mærket *Jens* stillede han den 13. september 1936 spørgsmålet: “Vil nationalsocialismen træde i kristendommens sted? Dette er et af vore dages største og vigtigste spørgsmål”. En del af Det tredje Riges førende mænd mente for alvor, at kristendommen var overflødig og at der overhovedet ikke var plads til kristendommen, hvor nationalsocialismen fyldte hjerterne, men “dette er sikkert ikke den tyske førers mening”, mente Kronika. Ifølge Kronika var det snarere Hitlers opfattelse, at en kristendom, der sagde ja til nationalsocialismen ville sikre sig et stærkt og blomstrende liv; men hvor den sagde nej, ville nationalsocialismen give folket en ny religion. “Endnu er spørgsmålet ikke afgjort, om kristendom og nationalsocialisme skal leve sammen i Tyskland. Man må håbe, at afgørelsen bliver positiv”. Men Tyskland *trængte* efter Kronikas opfattelse til kristendommen, der skulle blive “den enkelte sjæls store, personlige og revolutionerende oplevelse” – altså med andre ord: Oxford-bevægelsen. “Det *haster* med den kristne renaissance”.

Ernst Christiansen var – som sædvanlig – sværere at begejstre. I en leder den 17. april 1936 omtalte han både Oxford-bevægelsen og holsteneren Gustav Frenssens netop udgivne *Glaube der Nordmark*, i hvilken Frenssen erklærede, at kristendommen var færdig i hans hjemstavn *Nordmarken* og i Norden, og at en ny, germansk tro ville føre linjen fra før kristendommen videre. Frenssens tanker var i slægt med de “tyske kristne”.

Frenssen kasserede den kristne kirke og ville “bygge et nyt friere og skønnere Guds hus”, skrev Ernst Christiansen. “Men hvis dette sidste var muligt, så skulle der også friere og skønnere mennesker til dette stykke arbejde. Det nytter ikke at begynde på at bygge et Babelstårn ved hjælp af trælle, som i lange rækker slæber på hver sin kurvfuld sten”. Det var muligt, at Frenssens tanker passede på *Holsten*, men de passede ifølge Ernst Christiansen *ikke* på Norden, hvor for 100 år siden Grundtvigs gennembrud netop “rummede den forening, Frenssen selv forgæves har tumlet med af selvfølgelig vækst ud af naturen, af vor nordiske æt og folkearv

og Gudlængsel, genfødt i friske strømme fra kristendommen, fra frelsens indsats”.

I Norden mente man, at “friheden er uundværlig til ny vækst. Fra tysk side begynder man med ensretningen og tror inden for den ramme at kunne skabe vækst for den enkeltes sind, fra dansk og nordisk side anser man friheden for det grundlæggende”. Frenssens tro kunne blive et “langt farligere våben i folkeforførrernes og hensynsløse magthaveres hænder”, end den kristne tro nogen sinde havde været.

Norden stod ikke, hvor Frenssen mente, det stod. “Nordisk kristendom har mange boliger. En del af dem giver sig overfladiske strømninger i vold, men intet menneske er mand for at fastslå, at tidens store alvor ikke skulle kunne fremtvinge et våbrud netop igennem en redelig kristendoms afsløring af hykleriet i verden”. At Ernst Christiansen med “overfladiske strømninger” mente Oxford fremgik af de følgende sætninger: “Oxford har i hvert fald fat i den rigtige ende, når den kræver forvandling, kræver fornyelse indefra af det enkelte sind. Massebevægelser glemmer dog let for ydre løsener det indre krav. Det må enhver af os, hvad enten vi er med til store møder eller holder på vort eget lønkammer, stille til sig selv og blive ved med at genoptage efter ethvert nederlag. Vi kan arbejde på vor egen byggesten til en redeligere verden”.

Oxford-bevægelsen var tydeligvis for meget for den blufærdige Ernst Christiansen, der foretrak at holde sin kristne tro for sig selv.

10.4. Den storpolitiske udvikling 1936

Tysk udenrigspolitik 1936

Tysklands voksende udenrigspolitiske selvbevidsthed begyndte også at bekymre Ernst Christiansen. Det var dog et emne, som det var svært at udtale sig om offentligt. De stadige advarsler til dansk presse havde ganske vist allerede fra 1933 været begrundet i faren ved at provokere Tyskland, men fra 1935-1936 blev advarslerne mere konkrete. I nytårslederen *Det tordner i syd* den 4. januar 1936 skrev Ernst Christiansen: “Med hensyn til Danmarks nærmeste store nabo kan endnu ingen i enkeltheder sige, hvilke krav et stærkt oprustet Tyskland vil stille i de spørgsmål, som hidtil er blevet betegnet som ikke stående på dagsordenen, ‘ikke aktuelle’” – herunder bl.a. kravet om kolonier. Ernst Christiansen tænkte nok så meget på Nordslesvig, selvom han formulerede sig overordentligt forsigtigt:

“Mens stillingen er sådan i Europa, rummer den for de enkelte lande en påmindelse om at vise varsomhed udadtil, en påmindelse, der får et endnu mere indtrængende tonefald, når det drejer sig om et lille land. I det udenrigspolitiske forhold skulle en vis endrægtig linje følge af sig selv for hele offentligheden med pressen i spidsen. Allerede af økonomiske grunde, fordi grænsespærringerne hindrer en ny blomstring for verdenshandelen og derved igen for de enkelte landes erhvervsliv, må der lægges vægt på at forhindre, at ny spænding føjes til den,

som allerede forefindes. Det skulle være overflødig at sige, at i grænselandet op til et stort naboland ville det, ihukommende eftervirkningerne af et for ikke ret lang tid siden afsluttet statspolitisk mellemværende samt et betydningsfuldt samhandelsspørgsmål i nutiden, være meget letsindigt, medens enhver kan høre tordenens buldren at foretage sig noget, der kunne give det udseende af, at vi ikke skulle have noget imod et forøget tryk her på et endnu meget ømt sted. Den danske regering har understreget dette synspunkt”.

De danske modforholdsregler måtte ifølge Ernst Christiansen være de allerede velkendte: National mobilisering og samling i hele Danmark omkring opgaverne i grænselandet i mindst samme omfang, som det skete i Tyskland. Men lige så vigtigt var det ifølge Ernst Christiansen at vise *tillid* til Tyskland: De samme kredse, som havde tillagt enhver nok så ensom og ubetydelig røst i Weimar-Tyskland, der udtrykte anerkendelse af den dansk-tyske grænse, overdreven betydning, var nu vendt på en tallerken og var nu “længst ude i vantro over for, ikke enlige tyske røster, men selve den tyske regerings højtidelige erklæringer, og er mest alarmerede ved enhver udtalelse fra mere underordnet hold, som står i modstrid hermed”, skrev han i en leder den 11. januar 1936.

Det betød heller ikke, at der skulle vises *overdreven* tillid, fortsatte han, men “vi ved, hvad der står på spil i verden, vi har oplevet verdenskrigen, vi ved, hvorledes der rustes nu. Det ville være forbryderisk letsindigt i en tid som denne at puste til ilden ved, unødvendigt og kun med virkning til egen skade at tirre det store naboland og hånligt at drage dets mest højtidelige forsikringer på regeringens og folkets vegne i tvivl”.

Danmark var nemlig “truet på livet ved vor grænse”, og dette gjaldt også, selvom man lagde “alle sigtelser imod nabolandet for skjulte hensigter og planer til side”. Det måtte efter Ernst Christiansens mening være muligt at mobilisere nationalt uden at hidse stemningen op imod Tyskland:

“Det danske folk må lære begyndelsesgrundene i sin nationale katekismus, må lære, at det lever op ad et stort folk med en vældig spænding, en mægtig ekspansionskraft, og at det danske folks frihed og uafhængighed, dets liv er afhængigt af, at det vågent og stærkt i Sønderjylland skaber den modvægt, som kan holde den tyske spænding stangen, således at der i stedet for en trussel på livet bliver mulighed for sund ligevægt og udveksling. Arbejdet med at hamre disse begyndelsesgrunde ind skal gøres uden tåbelige alarmkrig og ubevislige sigtelser. Det er netop opgaven, med hensyn til hvis løsning man i Danmark kun står ved den første begyndelse, at hamre disse begyndelsesgrunde ind, uden at det skal være nødvendigt at presse en sensationsbølge i vejret. Det danske folk kan ikke klare sig ved at blive vågent en kort stund, når sensationen slår på stortromme. Det er et livsspørgsmål, at vort folk bliver helt vågent, klogt og viljestærkt”.

Det var “uklogt i et lille lands presse at rette ensidige sigtelser mod store naboer for deres rustninger. Der er det at gøre at drage følgeslutningen af kendsgerningerne, at holde sit eget i orden, at være årvågen og samtidig gøre sit til at mindske spændingen ved sine egne grænser”, hedder det

i en leder den 17. januar 1936. Danmark gjorde altså klogt i at få sit eget forsvar i orden i stedet for at rette beskyldninger imod Tyskland. Men, tilføjede Ernst Christiansen: "Danmark skulle have grund til at være vis på, at ingen del af rustningerne [Tysklands, forf.] særlig kan være rettet imod det. Hvem der vil hævde, at når oprustningen er gennemført, er det meningen at tvinge krav igennem med rustningen som baggrund, sætter sig ud over, at både folkeforbundets lande og det udtrådte Tyskland på den højtideligste måde har tilkendegivet en linje, som må gøre sligt utænkeligt".

Ernst Christiansen havde altså fortsat tillid til Hitlers fredsvilje – i hvert fald over for Danmark og Norden. Men hans tilføjelser var interessante:

"Den nulevende slægt har været med til en verdensbrand og set, at dens hjemstavn holdt til den, ja delvis genfødtes. Det er vor urokkelige overbevisning, at i det lange løb bliver ikke de ydre magtmidler afgørende for Sønderjyllands fremtid, heller ikke engang for de ydre skillelinjer, men nationaliteternes indre styrke. Alligevel bliver det naturligvis ikke ligegyldigt, hvad der skal døjes af ydre tilskikkelser. Der er nogle opgaver, vi bestandig må holde os for øje, værn og dygtiggørelse på den ene side og på den anden side nationalitetskampens lutring for nødvendigt had og et utrætteligt arbejde for at mindske truslerne og ved eget eksempel at søge et fredeligt kappestræb sat i stedet for".

Danskheden i Sønderjylland ville altså også overleve selv endnu en verdenskrig, ja, endog en grænserrevision, og muligvis endda komme styrket ud af en sådan, når blot danskheden *bevarede og udbyggede sin indre styrke*. Men det gjaldt selvfølgelig om at undgå noget sådant, og det kunne ske ved at styrke det militære og det nationale forsvar, samt medvirke til dansk-tysk afspænding og fri national udfoldelse i grænselandet.

Tyske krav om *Lebensraum* blev fulgt nøje – og med afvisning. I en leder den 31. januar 1936 – dagen efter, at DAF-fører Dr. Robert Ley havde talt om tyskerne som et *Volk ohne Raum* – citerede Ernst Christiansen i en leder en amerikansk skribent for en udtalelse om, at "argumentet om erobring [af kolonier, forf.] på grund af overbefolkning simpelt hen er et påskud for at bringe de patriotiske lidenskaber i glød". Kendsgerningerne viste nemlig, at udvandringen fra de europæiske kolonimagter til kolonierne var forsvindende lille. Heller ikke af økonomiske grunde betalte erobringen sig. Det var langt mere givtigt at åbne for fri handel med råstoffer og færdigvarer. "Stræben efter magt og udvidelse kan i vore dage kun føre til død og ødelæggelse", mente altså den amerikanske skribent – og Ernst Christiansen erklærede sig enig.

Få uger senere fastslog han over to dage i en otte spalter lang og temmelig omstændelig redegørelse for Hans Grimms bog *Volk ohne Raum*, at "den nuværende tyske indstilling" indebar "ønsket om en ny fordeling af folkeslagenes råderum" – altså stræben efter magt og udvidelse. Hvad Ernst Christiansen ikke kunne kritisere nationalsocialisterne for, lod han gå ud over Grimm: Hans Grimm tænkte navnlig i udvidelser i Afrika og

Asien. "Han vil have en slags selvbestemmelsesret [hvor folkerige nationer kan tildeles jord, forf.], men den skal ikke gælde de indfødte i andre verdensdele. Tror han, at i længden japanerne og kineserne og inderne og araberne med deres hundreder af millioner vil finde sig i sligt? Snarere vil med den stigende udvikling alle folkeslag på jorden finde sig selv og hævde sig selv stærkere end før". Grimm forestillede sig jorden fordelt efter folketal og dygtighed, men "hvem skal forresten bestemme dygtigheden? Og skal et folk af al magt kunne sætte sit folketal i vejret og ved enhver tænkelig opmuntring, ja, forpligtelse tvinge folketallet i vejret og så på det grundlag kræve jord af naboerne?"

Hans Grimm tilsidesatte også "hensynet til fædrenejorden", hvilket stod i modstrid med den vægt, som det nye Tyskland tillagde blod og jord. For man kunne vel "ikke tænke på retten til den nedarvede jord som en tysk ret alene, og en forfatter som Grimm, der atter og atter kommer ind på, hvad han kalder engelsk anmasselse, og fremhæver, at værst bliver den dog, når den pynter sig med forlorne idealer, burde også tænke på, hvilke hellige idealer hos andre folkeslag et sådant krav om stadig nyfordeling ville krænke. Selvfølgelig ville de øge den krigsspænding, der i forvejen findes."

Ernst Christiansen havde dog tillid til, at "det nye Tysklands fører" fortsat ville "føre sin ansvarlige udenrigspolitik på en måde, der ikke simpelthen søger at virkeliggøre enkelthederne i *Mein Kampf*". Ernst Christiansens egen vej til vækst og verdensfred gik over frihandel:

"Tyskland såvel som de andre lande kan gøre en stor indsats for, at told og devisespærringer, at en overdreven selvforsyning falder, at der igen bliver mere frit kappestræb og fri samhandel over jordkloden. Når der frem ad den vej, så vil tysk dygtighed sikre det tyske folk en fremragende plads og store muligheder, medens de krav, som Grimm fører frem om ejendomsret til svagere befolkede landes jord, må føre til stadig fornyet krigsspænding, stadig fornyede indkredsningforsøg og stadig voldsommere oprustning".

På denne meget *indirekte* måde var det muligt for Ernst Christiansen at løfte en advarende finger mod Tyskland og kritisere nationalsocialisternes program: Der var en grænse for Tysklands udvidelseskrav; en grænse, som – hvis den blev overskredet – ville føre til død og ødelæggelse.

Danmarks andel blev at medvirke til at mindske spændingerne:

"Det ville være den utroligste sorgløshed, om den danske offentlighed simpelthen nu ville sprænge kløfterne mellem det danske og det tyske folk endnu bredere og dybere, stolende på en indkredsning, som den i verdenskrigen, der dog ikke kunne hindre det belgiske folks lidelser igennem fire år. Vort folk må værge og uddybe sit eget, dets presse har frihed under ansvar til sagligt at melde, hvad der foregår, til sagligt at tage afstand, men de ruder, der unødvendigt slås ind, kan vi alle sammen komme til at betale. Vi skal ikke stole på, at sensationerne simpelthen glemmes som den sne, der faldt i fjor. Man har set antydet i et stort tysk blad, at de lægges i bunke. En gældspost hobes op, der måske kunne blive indkrævet på det allermost ubejlelige tidspunkt.

For resten melder der sig en ret nærliggende tanke. Hvis der kom et nyt ragnarok, og det gik Tyskland på samme måde som sidst eller værre end sidst, så ville dermed ikke være sagt, at man havde fået bugt med nazismen. Det ville ikke være utænkeligt, når andre folkeslag døjede hårdt under følgerne af de nye verdensulykker, at den tyske bevægelse midt i sit statslige nederlag arbejdede sig ind over sejrherrenes grænser. Under alle omstændigheder kræver tiden en øget agtpågivenhed og ansvarsfølelse.⁸⁶

Advarende toner som disse blev mere almindelige i *Flensborg Avis* fra 1936. Det var for så vidt en genoptagelse af advarslerne fra februar-marts 1933, og selvom der fortsat blev peget på, at Danmark ikke burde vende ryggen til Tyskland eller nationalsocialismen, så var det nu igen *advarslerne* mere end *anbefalingerne*, der var trukket i forgrunden. De nordiske lande havde nemlig "forlængst fundet deres egen linje for en indre frigørelse", og afviste derfor "nye systemer" som nationalsocialisme og kommunisme.⁸⁷

Indmarchen i Rhinlandet – marts 1936

Den 7. marts 1936 genbesatte det tyske militær uden varsel Rhinlandet, der ifølge Versailles-traktaten skulle være demilitariseret zone. Det blev anvendt som påskud, at Frankrigs netop havde sluttet en bistandspagt med Sovjetunionen. Hitler ledsagede indmarchen i Rhinlandet med endnu en stor fredstale, i hvilken han udmalede de truende konsekvenser for hele Europa af Frankrigs letsindige samarbejde med Sovjetrusland, fremmanede billedet af et stort europæisk fællesskab, tilbød en 25-kilometers afvæbnet zone på *begge* sider af den fransk-tyske grænse (hvad der meget belejligt ville føre til nedlæggelsen af det franske forsvarsværk *Maginot*-linjen), samt erklærede, at han "ingen territoriale fordringer" havde at stille i Europa.

"Europa har nået et kritisk vendepunkt", skrev Ernst Christiansen i en forside-leder den 8. marts 1936. "Hvis ikke der snart kommer fransk-tyske forhandlinger i gang, som fører til udløsning af spændingen, er der den alvorligste fare for, at den bærer hen imod en ny verdensbrand. Om end Rusland vel nok i øjeblikket holdes tilbage af tanken på Japan, må der regnes med, at det bestandig vil puste til den ulmende ild. På den anden side tør der gøres regning på, at England, Norden og de andre småstater af yderste evne vil søge at styrke viljen til fred".

Selv mente Ernst Christiansen at gøre sit hertil, når han i en leder den 12. marts 1936 ikke tog parti for hverken den ene eller den anden part, men for *freden*:

"Når vi bortser fra ting i selve Tyskland, som det er det tyske folks egen sag at dømme om, når vi tager det nye Tysklands forhold til de andre folk og her igen udskiller det ikke helt ordnede mellemværende om det nationalsocialistiske arbejde blandt tyskere på andre staters grund, så må det indrømmes, at de tyske gerninger for så vidt ikke har krænket fredstanken, som de ikke har krænket andre staters grund og livsret, men kun har frigjort Tyskland for pligter, som var

påtvunget det, for hæftelser, for servitutter, der var lagt på tysk statsområde og tysk handlefrihed med egne ting. (...)

Den franske harme er naturlig og bygget på gode grunde. Den tyske holdning er ligeledes forklarlig og har stærke bevæggrunde. Hvis Frankrig havde været i Tysklands sted, ville det da have handlet anderledes? Lænker i en fredstraktat holder ikke. Tvang holder aldrig over for et menneske eller et folk, som inderst inde har sin vilje til selvhævdelse i behold. Der går ingen vej frem til tryk fred gennem tvang, og det bliver ingen farbar vej at forlange af tyskerne, at deres tropper igen skal rømme den tidligere afvæbnede zone. De har besat deres eget land og rømmer det ikke med det gode. Det franske folk, hvis harme gror ud af dets ærekærlighed, kommer forhåbentlig til at forstå, at det er den samme egenskab hos det tyske folk, der forklarer det skete".

Der var derfor ifølge Ernst Christiansen ingen anden vej ud af krisen, end en fransk-tysk aftale til opbygning af gensidig tillid – og at Frankrigs sikkerhed blev garanteret af dets venner, d.v.s. Storbritannien. Ernst Christiansens analyse byggede på den fejlagtige antagelse, at også *Tyskland* ønskede at bevare freden i Europa.

"Kan man tro på den tyske førers tilbud?", lød spørgsmålet – og Ernst Christiansen svarede: "Kan man lade være? Hvad skulle det føre til? Kan man komme nogen vegne, kan man komme bort fra det skråplan, der fører ned i en ny krig, uden at man i det mindste gør en begyndelse med at tro eller med at give tid til, at troen kan gro? Man har jo sikret sig på adskillig måde i mellemtiden".⁸⁸

Hitler lod ved det såkaldte "rigsdagsvalg" den 29. marts 1936 det tyske folk godkende sin politik – og fik (ved tvivlsomme midler) 99% af de stemmeberettigedes opbakning. Ernst Christiansen understregede, at dette måtte dementere alle udenlandske rygter om utilfredshed i den tyske befolkning:

"Hvad udenlandske kritikere end vil sige om indretningen og sammenhængen med den tyske stemmeafgivning, om mistro og frygt som bevæggrunde, en sådan samling er, så vidt vides, ikke tidligere nået i noget andet land. Hvad enten man taler om det tyske folks særlige forudsætninger for at lade sig ensrette, eller siger, at det er hypnose, et tidens tegn til det onde såvel som til det gode, der gør store folkeslag til voks i enkelte menneskers hånd, så må man indrømme, at det ikke drejer sig om en øjeblikforeteelse. Igennem flere år, ja igennem en halv snes år har der været rivende vækst i den tyske tilslutning til, hvad nationalsocialisterne iværksatte, og ingen indflydelse udefra vil forandre noget af dette, så længe freden i Europa bevarer".⁸⁹

Kronika understregede, at afstemningen havde været en *bekendelse*: "Nationalsocialisme er tro. Derfor er det nationalsocialistiske Tyskland et stærkt Tyskland; derfor kan Hitler få dette folk med til næsten hvad som helst. Den tyske tro er så glødende, at ingen trusler om indkredsning og isolering formår at fremkalde frygt". Det tredje riges tyskere var "besatte" af "politisk og patriotisk tro".⁹⁰

Verdensfreden var "truet på det alvorligste, og uhyre meget afhænger af Tysklands holdning", påpegede Ernst Christiansen:

“Vil man som ikke-tysker være retfærdig, så kan man måske sige, at man finder det næsten utænkeligt, at et enkelt menneske skulle egne at holde sig ved jorden i sit eget omdømme under en massehyldest, som den, der er tale om i Tyskland, men samtidig må man indrømme, at den lange række af endeløst tiljublede taler, som den tyske fører har holdt efter sin overtagelse af magten, og som han har holdt under dette valg-felttog, er præget af en linje, som ikke røber nogen uheldig udvikling. Tvært imod! Der er gået fredstøner igennem dem, de er kommet bestandig klarere frem. Han har sagt mange fornuftige ord.

Der vil blive påstået, at det kun er talemåder, overflade, taktik. Dette siges kun, så længe man ser sin fordel ved det, og indtil man føler sig tilstrækkeligt stærk. Handlingerne har talt et noget andet sprog og har i alt fald øget den truende spænding i Europa.

Imidlertid må det indrømmes, at handlingerne har holdt sig til Tysklands egen grund, og at der, når bortses spørgsmålet, om det ene land har været mere traktat-tro end det andet, i og for sig ikke kan indvendes noget imod det tyske standpunkt om fuld ligeberettigelse som grundlag for uforbeholden fredsvilje og for erklæringen om ikke at ville rokke ved Tysklands grænser eller stille krav om landafståelser i Europa.”

Ernst Christiansens egen konklusion var klar: “Hvis ikke Europa vil styre lige ind i et ragnarok, som sandsynligvis ville bringe ulykke over alle parter uden undtagelse, er der ikke andet at gøre end at tage den tyske førers forsikringer til efterretning og prøve på om der kan gøres en begyndelse med at bygge en ny tillids-grundvold” [fremhævet af forf.].

Der måtte “regnes med den kendsgerning, at det nuværende tyske styre står med så at sige 100 procent af det store tyske folk i sin magt, og at dets fører tilbyder at være med til at sikre freden på et for alle parter tilfredsstillende grundlag. Dette må benyttes som udgangspunkt, medens intet hindrer de andre parter i at sikre sig, mens man prøver på at få tilliden til at gro”.

I det danske folk mødte man ganske vist “afsmag for et valgfeltog som det tyske og for den grænseløse hyldest til enkeltmand. Man er imod, at uniformerne gennemsyrrer hele folke-billedet og imod, at ved al slags massevirkning de enkelte viljer skyldes med. Det danske ideal er den enkeltes frie vilje, men vi danske må huske, at denne også hos os i ikke ringe grad endnu kun er et ideal. Den rette forening af frihed og ansvar opnås kun ved en bestandig uddybelse af evnen til selvstændigt omdømme”.

Det danske folk måtte opgive uenighederne og samles om forsvarsspørgsmålet. “Er det forfængeligt at tro, at der også opnås en mere gennemført samling end hidtil om den danske indsats i Sønderjylland, hvor vigtige opgaver hidtil har måttet stå i skygge for indre trætte om mindre væsentlige ting og for mangel på erkendelse af, at i de afgørende spørgsmål har ikke ethvert menneske og enhver sammenslutning lov til at ride sin egen kæphest?”

Det så ikke lyst ud. “Vi små enere i et lille folk mellem nordiske brødre må gå vor fremtid fast imod, mens hver enkelt af os med roligt overlæg gør den smule, han evner, for at mindske spændingen og styrke troen –

samtidig med, at vort sind er beredt".⁹¹

Det er bemærkelsesværdigt, at *bro*-delen i front og *bro*-tanken i 1936 ikke længere handlede om at formidle "gode tanker", men mere og mere gik i retning af at "mindske spændingen" ved at undlade at kritisere Tyskland og nationalsocialismen for stærkt.

USA og Storbritannien som verdenspoliti? – Nordisk og europæisk samarbejde – 1935-1936

Truslen mod verdensfreden fik Ernst Christiansen til at se sig om efter mulige måder at bevare den på. Den amerikanske kommentator Eugene J. Young havde i foråret 1936 fremsat den tanke, at USA og Storbritannien med tilhørende dominions – med tilslutning fra stormagten Frankrig samt en række mindre nationer – i fællesskab skulle agere verdens "politimand" og sørge for at holde fredsforstyrrelserne i ave. I fællesskab skulle de to alle vegne værgе grundlæggningerne om frihed og folkestyre. "Hvis Amerika og Storbritannien var rede til at handle i fællesskab over for fredsforstyrrelserne, at slå ned på angriberne og nægte at anerkende erobringer, så ville der ikke være noget at tjene ved en krig. Uden at der afyredes et skud, kunne der tages så alvorlige økonomiske forholdsregler, at fredsforstyrrelserne ville stå over for en håbløs opgave. En amerikansk-britisk sammenslutning vil – det kan siges med fuldkommen bestemthed – ingen nation eller sammenslutning af nationer i overskuelig tid vove at udæske". Ernst Christiansen medgav, at der ikke var store chancer i den retning, men han anvendte dog fire spalter på ledende plads på at præsentere idéen, som han tydeligvis fandt god.⁹²

Til gengæld mistede han troen på Folkeforbundet. I juni 1936 besluttede England – efter at Italien havde sejret over Abessinien – at indstille sanktionerne. Dette var ifølge Ernst Christiansen ikke overraskende: "Man vender om på en vej, som, når ikke større kraft sættes ind, må forblive en blindgyde". Men beslutningen betød ...

"... et historisk vendepunkt eller rettere en forfærdende afsløring af, hvor magtesløst Folkeforbundet er, når om kun ét større land vil tvinge sin krig igennem. Det italienske eksempel kan finde efterlignere både uden for og i selve Europa. Der er ikke større virkelig tryghed nu, end før Folkeforbundets oprettelse. (...) Hvad der er opnået ved Englands skridt, er en uhyggelig, men nødvendig klarhed for små og store lande over, at de er henvist til at værgе og hævde sig selv. Spørgsmålet om de nordiske landes tilbagevenden til en uvægerlig neutralitet under alle europæiske konflikter, underbygget ved et stærkt værn, er sat på dagsordenen igen".⁹³

Når nu hverken et britisk-amerikansk demokratisk verdenspoliti eller et handlekraftigt Folkeforbund kunne garantere freden, så betød det, at de små lande igen var overladt til sig selv. I det perspektiv begyndte Ernst Christiansen at slå stærkere på alternativet: En styrkelse af det danske militære forsvar og et nordisk forsvarsforbund.

Det var tanker, som hele tiden havde været en del af Ernst Christiansens forestillingsverden: En nordisk samling som modvægt til Tyskland. Man burde begynde med et nordisk fællesmarked: Et samlet Norden, et nordisk toldforbund ville stå med langt større muligheder i forhandlinger med andre lande, argumenterede han allerede i 1933-1934.⁹⁴ Ethvert nok så uforpligtende møde mellem nordiske ministre blev slået stort op i *Flensborg Avis* og fik mange gode ønsker med på vejen, og ethvert forslag om tættere nordisk samvirke på det økonomiske, politiske eller forsvarsmæssige område grebet og slået stort op med de varmeste anbefalinger.⁹⁵ Da den danske kronprins Frederik i marts 1935 blev forlovet med prinsesse Ingrid af Sverige, mente Ernst Christiansen, at dette budskab rummede "noget, der bekræfter og forjætter". De nordiske riger og folk havde "krav på at danne en nordisk blok, der jævnbyrdig med de midt- og vesteuropæiske stor-riger kunne hævde nordisk livssyn og nordisk livsvilje. Er Europas samling en livsnødvendighed, så er nordisk samvirke det ikke mindre. Nordens samling er et skridt på vejen til at hindre, at Europa slider sig selv sønder".⁹⁶

Tanken om, at *Europas* stater måtte gå sammen optog Ernst Christiansen stærkt. Men det skulle være et forbund, baseret på nationalstaterne og på front og bro-tanken om folkelig selvhævdelse og mellemfolkelig forståelse. Nordboerne burde gå i spidsen for denne udvikling: "Et nordisk samvirke er for os det nærmestliggende stykke af den europæiske opgave, og dets heldige udvikling bliver i det lange løb forudsætningen både for det rette forhold til Mellemeuropas fastland og for arbejdet på et nyt Europa".⁹⁷ Kun ud fra et stærkt, nationalt udgangspunkt var et frugtbart samarbejde muligt efter hans mening. I dette spørgsmål var Ernst Christiansen stærkt inspireret af den tysk-schweiziske tænker Eugen Diesel, "som i store og grundlæggende spørgsmål giver udtryk for netop, hvad vi tænker og vil".⁹⁸

Ved kongebrylluppet den 24. maj 1935 skrev Ernst Christiansen:

"Det er en festdag i Norden. Der blev nævnt forleden, at de sidste hundrede år kan lignedes ved et år i vort folks liv. For hundrede år siden hård kamp mellem vinter og vår. Vi har hørt frasagn om en tid, da tanken om et enigt Norden som et yndigt, lysegrønt drømmeslør lagde sig over den nordiske ungdoms sind. Drømmen svandt og er alligevel aldrig forsvunden. Mens Europa på ny oplever en voldsom gæringstid, en tid med uhyggelige uvejrvarsler, kendes det, at drømmen ligger dybt i de nordiske folks sind, og drømmen er en længsel, en begyndende tro. Men fuld virkelighed er viljen til at bandlyse krig indbyrdes, fuld virkelighed er viljen til at holde godt kammeratskab i ufredstider og til at stå sammen, mens stormene går derude. Majbrylluppet i Stockholm er en enkelt strålende dag i vore lande med den lange vinter, men det er udtryk for, hvad der lever i de nordiske folks sind".

Ernst Christiansen sendte på de danske sydslesvigeres vegne en særlig hilsen "fra den lille befolkning, der har døjet den skæbne at komme uden for Nordens statslige grænser. Vi kæmper under store omskiftelser med den opgave at forene ydmyghed med stolthed; og vi sender hilsen til kongeslottet i Stockholm fra Danevirke, fra de grave, der rummer de faldne

nordiske frivillige fra de slesvigske krige, men også fra de børnehaver, hvor efter tusind års kamp mod overmagt og efter den største skuffelse, nogen befolkning kan have lidt, hundreder af små rollinger frejdigt synger nordens sange”.

Når mindretallet følte sig allermest alene, så hjalp og opmuntrede det at føle sig som et led i det større Norden og påkalde sig dets støtte. Det var indlysende, at et samlet Norden også med langt større vægt ville kunne modstå tyske grænseflytningskrav i Sønderjylland – og understøtte det danske mindretal i Sydslesvig. Fra 1936-1937 kom ønsket om et egentligt nordisk forsvarsforbund med ind.

Efterhånden som spændingen i Europa steg, steg også opfordringerne i *Flensborg Avis* til Danmark om at få sit forsvar i orden og til den danske ungdom om at være villig til at ofre sig for fædrelandet: “Arbejdet for mellemfolkelig tilnærmelse og for verdensfred må fortsættes, også i de tider, da det synes udsigtsløst, men den stolte nordiske hævdeelse af den enkeltes personlige frihed vil komme til at stå i et mærkeligt historisk lys, hvis den ikke forbindes med et krav om stærkt voksende ansvarsfølelse over for fædrelandet, over for Norden, over for verdensdelen, og hvis ikke vor ungdom opøves til at se, at modviljen imod at ofre liv og blod for den frihed og selvstændighed, vi er stolte af, er blødagtighed, er et afmandings-tegn, som kan komme hele vort samfund dyrt at stå.”⁹⁹ Navnlig fandt Ernst Christiansen det ubegribeligt, at netop de selv samme kredse, som nærrede den dybeste mistro til Tysklands hensigter og som ikke lagde skjul på dem i pressen, ingen “følgeslutninger” drog med hensyn til at styrke Danmarks militære og åndelige værn.¹⁰⁰

Blandt de følgeslutninger, man måtte tage i Danmark, var ifølge Ernst Christiansen ikke mindst den at understøtte *Flensborg Avis* økonomisk. Det kneb det fortsat med. I 1936 blev det helt galt med avisens økonomi – og dens forhold til de sønderborgske socialdemokrater.

10.5. Fornyede trusler fra J.P. Nielsen – økonomi 1936-1937

Årsregnskabet for *Flensborg Avis* for 1935 viste efter en oversigt i januar 1936 et underskud på 106.019 kroner. Det betød, at underskuddet i det væsentligste var blevet dækket af valutatilskuddet fra Danmark på 104.000 kroner. Oversigten viste også, at underskuddet udelukkende var en følge af den dårlige valutakurs. Hvis kronen havde haft sin oprindelige værdi (kurs 112), ville der på regnskabet for 1935 have været et overskud på 8.273 rigsmark. “Disse tal bekræfter, at det er ren valutahjælp, bladet får” understregede konsul Lauritz Larsen i sin indberetning den 7. februar 1936, “uden valuta-forandringen ville det have kunnet klare sig selv”.¹⁰¹

Men dystre skyer trak op. Hans Jepsen Christensen kunne i februar 1936 end ikke sende det sædvanlige tilskud, og hvordan det kommende år så ud, kunne han heller ikke sige; han havde tilsagn fra forskellige sider,

men "hovedspørgsmålet er jo J.P. Nielsens stilling i kulturudvalget", der rådede over lotterimidlerne, og det havde endnu ikke haft møde.¹⁰² Det var en streg i regningen, for bladet havde hårdt brug for pengene. Ernst Christiansen mobiliserede straks Christmas Møller og bad indtrængende Hans Jepsen Christensen om at sende, hvad han havde. Pengene fik han prompte.¹⁰³ Midt i marts 1936 var Ernst Christiansen i København, hvor han bl.a. talte med Stauning om J.P. Nielsens modstand imod at yde avisen tilskud. Han talte også med Christmas Møller, der lovede at hjælpe.¹⁰⁴ Men endnu sidst i marts 1936 var der ikke noget nyt, og han spurgte den 28. marts 1936 ængsteligt Hans Jepsen Christensen, hvordan det gik: "Nu er der kvartalsskifte, som vi kun kan komme over ved rent midlertidigt lån, og vi trænger i høj grad til det sædvanlige beløb. Jeg skal ikke nægte, at jeg finder det fortvivlende, at i en så alvorlig tid, da dog alle parter synes at erkende et forstærket forsvars nødvendighed, det danske blad skal klare sin økonomi under sådanne vilkår".¹⁰⁵ I sin fortvivlelse henvendte han sig den 28. marts 1936 til A.P. Møller om et kortvarigt lån på 15-20.000 kroner, "som straks dækkes, når tilskuddet kommer i orden".¹⁰⁶ Situationen var nu – igen – ved at blive aldeles desperat.

Endelig, den 1. april 1936, kunne Hans Jepsen Christensen meddele Ernst Christiansen, at "det rette øjeblik" for en samtale med J.P. Nielsen nu var indtruffet. J.P. Nielsen havde henvendt sig til Hans Jepsen Christensen med ønske om hans hjælp til andre formål, og Hans Jepsen Christensen havde da til gengæld forlangt imødekommenhed i *Flensborg Avis*-sagen. J.P. Nielsen var da gået ind på at *Flensborg Avis* kunne få udbetalt 7.500 kroner, der var til rest fra sidste finansår (der som bekendt går indtil 1. april). Hans Jepsen Christensen lod forstå, at *Udvalget til Støtte for dansk Sprog og Kultur i Udlandet* på et senere tidspunkt ville tage stilling til helårsunderstøttelse af avisen.

Der skulle snarest holdes et møde i København om *Flensborg Avis* under eventuel deltagelse af statsministeren og undervisningsministeren samt kulturudvalgets medlemmer og med deltagelse af Ernst Christiansen med ledsagere fra avisen. Hans Jepsen Christensen regnede med, at J.P. Nielsen formentlig ville insistere på endnu en gennemgang af budgettet for at finde eventuelle besparelser vedrørende korrespondenterne i København og Berlin. "Det vil ikke være klogt at tage venner med herovre fra", rådede Hans Jepsen Christensen, "særlig ikke fra Grænseforeningen; dem er J.P. Nielsen tilbøjelig til at skælde hæder og ære fra, fordi de bygger skole i Tønning, medens de lader *Flensborg Avis* i stikken o.s.v.". ¹⁰⁷

J.P. Nielsens indvending var egentlig ikke urimelig, for medens Grænseforeningen postede tusindvis af kroner i et fremstød helt nede i Ejdersted, så var *Flensborg Avis* ved at forbløde i et uhyggeligt tempo. Hans Jepsen Christensen havde dog foranlediget, at Ernst Christiansen ved en henvendelse til Grænseforeningen kunne få 5.000 kroner á conto i april måned ud over det sædvanlige tilskud til *Der Schleswiger* på 20.000 kroner, "hvis bladet trænger til disse penge". Det gjorde det.

Af andre midler havde Hans Jepsen Christensen sikret bidrag fra A.P.

Møller (7.500), Carlsberg (2.000), Tuborg (2.000), Sprogforeningen (3.000), Skoleforeningen (5.000), Zeuthens legat (5.000) og fra Sønderjysk Fond (2.000). Fra Lotterimidlerne kunne *Flensborg Avis* desuden regne med 60.000 kroner inklusive de 7.500 kroner, der nu afsendtes. Der ville for indeværende finansår dog blive et minus på 15.000 kroner, hvis det ikke lykkedes at skaffe dem på anden måde. "Men så må jeg jo se om det er muligt at finde andre kilder; bare vi kan nå til at få de 60.000 kroner sikret", sluttede Hans Jepsen Christensen.¹⁰⁸ Ernst Christiansen, der var en uforbederlig optimist, tydede hans udsagn som tegn på, at det begyndte at lysne: "Hvis den bebudede forhandling i udvalget kunne føre til, at der ikke behøvede at være de samme vanskeligheder næste år, ville meget jo være vundet", mente han.¹⁰⁹

Der var altså optimisme at spore, da *Flensborg Avis* den 4. april 1936 holdt sin årlige generalforsamling. Ernst Christiansen kunne meddele, at der i det forløbne år havde været en bedring i indtægterne, og abonnementtallet havde været i stigning på begge sider af grænsen. Generalforsamlingen sluttede med en enstemmig vedtagelse af en resolution, der var foreslået af J.C. Paulsen:

"I en med ængstelse og spænding ladet tid og under utrygge vilkår tjener de danske forposters blad Sønderjyllands og Danmarks sag. *Flensborg Avis* søger at være bavnens, der kalder til hel dansk indsats i de dynamiske folkekræfters styrkeprøve, og søger tillige at huske på, at netop i grænselandets spændingsfyldte jord skal pælene rammes ned til brobygning mellem de stridende folk, et arbejde, som skal gå jævnsides med en kraftig hævvelse af vor egen nordiske frihedsvilje. De andelshavere, der i sin tid på befolkningens vegne har sluttet kreds om *Flensborg Avis*, retter fra bladets årsmøde en varm og indtrængende opfordring til det danske folk om ved kraftigt stigende tilslutning at give det danske grænseblad den opmuntring, som dets gerning har krav på".¹¹⁰

Samme dag som generalforsamlingen holdt avisens tilsynsråd møde, på hvilket det blev besluttet at give sin principielle tilslutning til, at Grænseforeningens tilskud til pressen syd for grænsen blev ydet under ét – med Hans Jepsen Christensen som formidler.¹¹¹ Derved var disse penge ikke længere øremærkede til *Der Schleswiger*, men kunne om nødvendigt også anvendes på *Flensborg Avis*.

Endelig, den 15. april 1936, blev der indkaldt til møde i Statsministeriet med statsministeren og kulturudvalget. Det var på høje tid, for "bladet lever foreløbig på lån". Mødet skulle finde sted den 20. april 1936. Ernst Christiansen tog derover sammen med Cornelius Hansen.¹¹² Det blev et dramatisk møde.

I Ernst Christiansens referat til Christmas Møller den 22. april 1936 hedder det: "Folketingsmand J.P. Nielsen lagde ud med alle sine anklager imod *Flensborg Avis*, at der i fremtiden ønskedes regnskabsrevision og (fra J.P. Nielsens side) politisk overtilsyn". Forhandlingen endte dog med, at lotterimidlerne udbetaltes indtil videre i den hidtilværende højde – altså 60.000 kroner. Det blev J.P. Nielsens og Fog Petersens sag at ud-

pege en revisor og helst også selv se på tingene dernede. "Mere var der vel ikke at nå", vurderede Ernst Christiansen.

Der manglede imidlertid fortsat 15.000 kroner i det nye finansår, idet 7.500 kroner af lotterimidlerne på forhånd var anvendt til at stoppe hullet i januarkvartalet. Der ville således mangle 2 x 7.500 kroner i 1936, og så vidt Ernst Christiansen kunne se, kunne bladet "aldeles ikke undvære dem", hvorfor han bad Christmas Møller hjælpe til med at tilvejebringe dem.¹¹³ Til Hans Jepsen Christensen skrev Ernst Christiansen samme dag et varmt takkebrev "for det læs, De drager i denne sag" – og bad samtidig om de supplerende 11.000 kroner snarest.¹¹⁴

J.P. Nielsens kritik havde trods alt gjort indtryk. Til Kronika skrev Ernst Christiansen den 22. marts 1936:

"Jeg ved ikke, om du har fået noget at vide om, under hvor fortvivlede økonomiske forhold vi har kørt i de sidste par måneder, idet midlerne til valutaudligning dels slap op og der dels intet var bevilget for det nye finansår. J.P. Nielsen gik fuldkommen imod. I mandags var jeg så til et møde i kulturudvalget. J.P. Nielsen rykkede frem imod avisen og afviste al støtte. Han talte om, at bladet var nazistisk og at det skadede Nordslesvig og Danmark, han var i særlig grad ude efter din nazist-begejstring, som han endog fandt udpræget i dine Oxford-beretninger. Naturligvis blev han imødegået, og det endte med, at udbetalingerne foreløbig går videre, men at der er bebudet både økonomisk revision og truet med politisk overtilsyn. Dette er i korthed et billede af, hvor vanskelig avisens stilling er. Du har nok denne *in mente* og viser den fornødne varsomhed til begge sider. Kommer du i sommer til Iller [Kronika holdt ofte sommerferie i Broager, hvorfra han stammede, forf.], så burde du måske opsøge J.P. Nielsen ved Dynt Strand. Hvem ved, om du ved dit elskværdige væsen ikke kunne udløse en hel del spænding".¹¹⁵

Jacob Kronika sørgede for, at afskrifter af dette brev via gesandtskabet i Berlin nåede til det danske udenrigsministeriums kundskab.¹¹⁶ Her forventede han formentlig opbakning. Over for nazisten Ejnar Vaaben brugte Kronika J.P. Nielsens trusler som undskyldning for at optræde "reserveret" og som årsag til, at han ikke kunne fremme dennes skrivelser eller selv bidrage til Vaabens tidsskrifter.¹¹⁷

Dybest set forstod hverken Jacob Kronika eller Ernst Christiansen, at deres evindelige skrivelser om et "klasseløst folkefællesskab", hvor arbejderne – glade og kristne – udfyldte deres plads, måtte være en socialdemokrat som J.P. Nielsen inderligt imod. Socialdemokraterne havde deres *egen* vision for det danske fællesskab. Den så ganske anderledes ud – og med 46% af stemmerne ved det seneste folketingsvalg var den rykket snublende nær. Samtidig var J.P. Nielsen inderligt imod enhver tale om eller arbejde på grænserevision fra dansk side. Han betragtede det som landsskadelig chauvinisme, når der taltes om Sydslesvig som "dansk fremtidsland" og når der byggedes skoler i Ejdersted til et efter hans mening "kunstigt opdyrket" dansk mindretal. Man burde koncentrere det danske arbejde om forsvaret af Nordslesvig – og støtte det danske mindretal i Flensborg og egnene umiddelbart syd for grænsen. Her var et sammenhængende dansk mindretal, der kunne fungere som modvægt. Længere mod syd var det ikke andet en "snurrepiberier".¹¹⁸

Det var altså på helt fundamentale områder, de to – Ernst Christiansen og J.P. Nielsen – stod over for hinanden. Det forstod Ernst Christiansen imidlertid ikke. I hans snævre verdensbillede måtte det i hovedsagen være nag over de tyske socialdemokraters skæbne efter Hitlers magtovertagelse, der plagede J.P. Nielsen. Men han *prøvede* dog at være imødekomende. Den 22. april 1936 skrev Ernst Christiansen til J.P. Nielsen:

“Uden at jeg behøver at dvæle ved hvad der har været os imellem, vil jeg dog sige Dem tak for det afsluttende resultat af forhandlingen i mandags. Når man må sidde hernede og under diktatur og uendelige hindringer klare en skude som *Flensborg Avis* gennem skærene, kan man nok blive noget bitter over at møde så mange vanskeligheder og misforståelser hjemme fra, men jeg har hele tiden forstået Deres forklarlige indstilling over for nazismen, og det skulle glæde mig, om der i fremtiden kunne blive en mere direkte drøftelse, når der foreligger noget. Det ville glæde mig, hvis De ville skælde mig ud direkte, når De mener at have grund til det, og det så kunne drøftes i brev eller ved et personligt besøg”.

Ernst Christiansen sluttede med – som i alle de forgangne år – at bede J.P. Nielsen bidrage med en artikel til *Flensborg Avis*' traditionelle genforeningsnummer, “så der ikke bliver nogen ensidighed i sagens belysning. At vi om styret i Tyskland ikke kan føre det frisprog, som er muligt nord for grænsen, behøver jeg ikke at sige”.¹¹⁹ I juni 1936 besøgte i øvrigt også Tage Jessen J.P. Nielsen på en cykeltur med henblik på en bearbejdning.¹²⁰ Som det vil erindres, havde også de to et udestående af østafrikansk oprindelse.

Den af J.P. Nielsen og Fog Petersen ønskede revision blev foretaget allerede midt i maj 1936 – uanmeldt og i Ernst Christiansens fravær.¹²¹ Det var ikke særligt venligt, men han var nødt til at finde sig i det. Han måtte oven i købet finde sig i, at der skulle *betales* for den ham påbudte revision. Men i det mindste kunne han glæde sig over, at tilskuddene i 1936 kom. De kom ganske vist sent og til dels i mindre portioner end ønsket, og avisen var konstant i bekneb. Flere gange måtte man overtrække kontoen.¹²²

Hans Jepsen Christensen kunne den 1. oktober 1936 skrive til Ernst Christiansen, at han havde indstillet en bevilling på 150.000 kroner for det følgende år. Desværre var det ikke muligt at få flere penge fra *Sønderjysk Fond*. Der var “uigenkaldeligt lukket af”. Han havde måttet “gøre sig grov” for at få de sidste penge vristet ud. “Hvis De kendte den mentalitet, man har at kæmpe med alle vegne i denne på nationalfølelse så fattige tid i vort land”, så ville hverken Ernst Christiansen eller andre sydslesvigere mene, at det måtte være en selvfølge at skaffe de fornødne midler. “Så længe *jeg* har de danskes ubetingede tillid fra syd for grænsen til, at der fra min side bliver gjort, hvad der kan gøres for at skaffe det fornødne, kan jeg fortsætte arbejdet og finde mig i hele den banale dumhed og mangel på forståelse, som man må kæmpe imod i mange kredse, og til at være syndebug for uden mindste skyld, men svigter denne tillid, da kan man også køre mig træt, der er grænser for, hvad en mands arbejdsevne og nerver kan holde til”.¹²³ Selv Hans Jepsen Christensen var med andre ord ved at være slidt ned i sine stadige forsøg på at skaffe midler til *Flens-*

borg Avis. Men det lykkedes dog avisen at komme økonomisk igennem også 1936.

Det var ikke kun J.P. Nielsen, der stillede politiske krav over for *Flensborg Avis* som betingelse for fortsat økonomisk bistand. Selv Hans Jepsen Christensen kunne lejlighedsvis lade skinne igennem, at avisens omtale af indre danske politiske forhold voldte kvaler. *Flensborg Avis*, der langt ind i 1930'erne – til LS's meget store vrede – vedblev at være fortaler for frihandel, lod sidst i 1936 en bemærkning falde om "aktiv handelspolitik" – altså told. Det var en konservativ mærkesag og blev formentlig nævnt i avisen som en venlighed over for de konservative. Men det var stærkt i modstrid med Venstres politik. Det lod Hans Jepsen Christensen ikke Ernst Christiansen være i tvivl om: Han ville "ikke undlade at gøre opmærksom på, at bladets mere eller mindre klare tale om aktiv handelspolitik" var "af højst skadelig art for vort lands udførselsmuligheder om den linje blev fulgt". Det "ødelægger os fuldstændig på kreaturksporens område", og han måtte ...

"... klart og bestemt tage afstand fra *Flensborg Avis'* skrivemåde om disse spørgsmål. Jeg skriver dette åbent som det er, samtidig med at jeg daglig må søge at dæmpe venstremænds lyst til at smide avisen ud af deres hjem, hvor det i adskillige år har været holdt af national interesse i det gamle land. Vort sidste forsøg på importforbud og aktiv handelspolitik med slag i bordet, har lukket et marked for dansk landbrug, så det aldrig er lukket op mere. (...) Dansk landbrug tager skade af enhver sådan foranstaltning og ingen nyder godt af den. Intet af de lande, der griber til sådanne midler har nået noget som helst andet end at skærpe vanskelighederne både indadtil og udadtil. Det er selvsagt ikke min hensigt at lægge an på at få bladet til at tie, hvis det skriver ud af en overbevisning om spørgsmålene, men jeg må så blot til gengæld gøre opmærksom på, at jeg ikke i længden af hensyn til bladet vil lægge bånd på min overbevisning. Jeg ved fra det udenrigspolitiske nævn, hvor ømfindtlig stemningen er i hvert af vore samhandelslande og hvilke teoretiske tåbeligheder, man kan præstere på disse områder, men jeg ved tillige, at udbud og efterspørgsel har sine egne love i den økonomiske verden, som ingen rigsdag i et enkelt land ja ikke engang nogen slags international forsamling er i stand til at regulere. Det er i alles interesse at give samhandlen fri, ikke mindst i forbrugernes. Enhver form for økonomisk krig er en ulykke og for et lille og stærkt eksporterende land som Danmark undergangens vej".¹²⁴

Så var det sagt. Der var grænser for, hvad Hans Jepsen Christensen ville finde sig i at læse i avisen – og uden Hans Jepsen Christensen gik *Flensborg Avis* konkurs.

Men også fra andre sider blev *Flensborg Avis* truet på livet. I 1936 kom Ernst Schrøder tilbage på banen. Og med ham som drivende kraft blev der iværksat kampanjer, der sigtede direkte imod at få fjernet Ernst Christiansen fra *Flensborg Avis*.

Noter til kapitel 1 s. 9-30

1. Sml. Vilhelm la Cours anmeldelser i Grænsevagten 1966/6 og 1968/9 og Bjørn Svensons anmeldelser i Sdj.Mån. 1966/5 og 1968/9, i hvilke kildeværdien af Kronikas bøger analyseres og diskuteres.
2. Debatten i Flensborg Avis 1975 ...
3. Johnsen, 2005.
4. Noack I, 1989, s. 11.
5. Mogensen, 1981, s. 213.
6. Noack, 1989, I, s. 89.
7. I noterne henviser Noack til artikler fra Flensborg Avis 1921-1923 og Grænsevagten 1921-1925.
8. Noack, 1989, I, s. 89.
9. Noack, 1989, I, s. 93.
10. Noack, 1989, II, s. 459.
11. Noack, 1989, II, s. 464.
12. Noack, 1989, II, s. 462.
13. Noack, 1989, II, s. 468f.
14. Noack, 1989, II, s. 460 og 469.
15. Noack, 1989, II, s. 437ff.
16. "Natte-tanker". Gengivet hos Kronika, 1969, s. 302-305.
17. Kronika, 1966, s. 22.
18. DCB, P29-23/9. Udklip af avisdebat Carsten Mogensen i 1976 samt brevveksling mellem Kronika, Carsten Mogensen og Johann Runge.
19. Oplyst af historikeren Markus Oddey.
20. Bundesarchiv, R 55/ 821. Venligst oplyst af historikeren Markus Oddey.
21. Oplyst af lederen af Stadtarchiv Flensburg, Dr. Broder Schwensen.
22. LAS, Abt. 320-6.
23. LAS, abt. 309.
24. René Rasmussens privatarkiv, brevveksling med Jens Peter Hansen, Aabenraa. Ifølge Jens Peter Hansen var Gestapos meddelere ingen ringere end Jacob Kronika, Flensborg Avis, og generalsekretær for Den slesvigske Forening, Frederik Petersen. Han har dog ikke formået at fremlægge overbevisende dokumentation for sin teori. Se også Flensborg Avis 23.12. 1996, 3.1. 1998, 21.12. 1998, 28.12. 1998, 8.1.1999, 21.1. 1999 og 13.12. 2002.

Noter til kapitel 2 s. 31-78

1. Hvor intet andet er angivet bygger nedenstående på Rasmussen, Flensborg, 1994.
- 475 2. Dette gælder i hvert fald for den her omhandlede periode. Det nationale oprud efter 1945, kombineret med frugterne af det nationalt opdyrkende arbejde syd for Dannevirke i 1930'erne, førte til, at de ledende danske i Sydslesvig udstrakte ambitionerne længere mod syd. Se Noack, 1991, og Johnsen, 2005.
- 475 3. Jessen, 1921, s. 10ff.
- 475 4. Rerup, 1982, s. 85ff.
- 475 5. Jessen, 1921, s. 10.
- 475 6. Rasmussen, 1994, s. 44-47. Redaktøren, Gustav Johannsen, der var født i Gundeby ved Slien og altså indfødt sydslesviger, ændrede konsekvent nordslesvigeren Jessens betegnelse "sonderjyderne", hvormed Jessen mente befolkningen i *hele* Slesvig, til "nordslesvigerne". Det er en tankevækkende redaktion, der antyder, at Gustav Johannsen lagde større vægt på sindelaget end Jessen.
- 475 7. Skovmand, 1985, s. 400.
- 475 8. Allen, 1840; og samme 1857-58. Sml. Noack, 1989, I, s. 89-97 og II, s. 387ff.
- 475 9. Nissen, 1992, s. 588.
- 475 10. Jessen, 1921, s. 10.
- 475 11. Manniche, 1992, s. 255.

- 476 12. Det følgende baserer sig på: Runge, 1969, s. 129ff. Runge, 1981, navnlig s. 23ff, s. 120ff og s. 193ff; Rerup, 1990, s. 69-78 og Rerup, 1982, s. 50ff, samt Chr. Paulsen, 1832.
- 476 13. Ingemann, 1852, 3,1.
- 476 14. Bjørn, 1992, 10, s. 280. Svensson, 1955-1960, I, s. 25.
- 476 15. Svensson, 1955-1960, III, s. 12ff.
- 476 16. Svensson, 1955-1960, III, s. 7-22. Citater s. 15, s. 20 og s. 21.
- 476 17. Jessen, 1921, s. 68-76.
- 476 18. Grundtvig: "Folkeligt skal alt nu være" (1848). Grundtvig taler dog også om, at "Blod og Byrd er Folke-Grunde".
- 476 19. Jessen, 1921, s. 51.
- 476 20. Se f.eks. Peter Lassens: Südschleswigsche Flugschriften 1927-1937.
- 476 21. Eskildsen, 1936. Ernst Christiansen var så begejstret for bogen, at han insisterede på at få en tysk udgave til brug i nationalitetskampen.
- 476 22. Rasmussen, 1994, s. 118.
- 476 23. Rasmussen, 1994, s. 209.
- 476 24. Rasmussen, 1994, s. 207-211. Vendingen blev brugt i en valgtale den 6. december 1901. Se Jessen, 1921, s. 8-15.
- 476 25. Fabricius, 1930-1943, s. 471f.
- 476 26. Formuleringen "Lys i vinduet" er også anvendt af Jacob Kronika som titel til hans erindringsbog fra 1957 om tiden 1933-1939.
- 476 27. Fink, 1999, I, s. 168. Rasmussen, 1994, s. 197-204. Fra tysk side fandt man en sådan betragtningsmåde forskruet; man gjorde jo udelukkende krav på det "urtyske" landområde Slesvig og kunne ikke drømme om at kræve noget, der ikke var tysk!
- 476 28. Hvidt, 1992, s. 291.
- 476 29. Sml. Nissen, 1992, s. 597: I højskolekredse var der sine steder "en manifest tro på, at overlevelsen som folk var afhængig af, at de unge mænd var villige til at ofre livet i kamp for fædrelandet."
- 476 30. Digteren Valdemar Rørdam, der var en nær ven af familien Jessen, udtrykte det i 1906/07 således: *Vi ved, at fjeld kan sprænges / og tvinges kan en elv / men aldrig kan et folk forgå / der ikke vil det selv.* Det var Valdemar Rørdam, der ved Jessens død i 1906 satte ham et mindesmærke i digtet *Der er styrtet en eg i den stormslagne lund.*
- 476 31. Se f.eks. Lidegaard, 2003, s. 304ff. I 1930'erne var "tomrums-argumentet" kommet til – det gik ud på, at hvis Danmark henlå som et militært tomrum, der kunne friste Tysklands fjender til i tilfælde af krig at anvende dets territorium som udgangspunkt for angreb på Tyskland, så ville Tyskland af præventive grunde være nødt til at besætte landet.
- 476 32. Jessen, 1921, s. 68-76.
- 476 33. Rasmussen, 1994, s. 119-128.
- 476 34. Flensborg Avis 15.2. 1887.
- 476 35. Flensborg Avis 29.6. og 28.10. 1885.
- 476 36. Rasmussen, Festskrift, 2003, s. 250f.
- 476 37. Rasmussen, 1994, s. 124.
- 476 38. Rasmussen, 1994, s. 313ff.
39476. Rasmussen, Festskrift, 2003, s. 250f.
- 476 40. Grundtvig: "Langt højere bjerge" (1820).
- 476 41. Jessen, 1921, s. 13f.
- 476 42. Rasmussen, Festskrift, 2003, s. 250f.
- 476 43. Flensborg Avis 15.4. 1886. Rasmussen, 1994, s. 180-184.
- 476 44. Citeret efter Svensson, 1955-1960, III, s. 204.
- 476 45. La Cour, 1906, s. 15.
- 476 46. H.L. Møller, 1907, s. 147.

- 477 47. Rasmussen, 1994, s. 229.
- 477 48. Fink, 1999, I, s. 186ff.
- 477 49. Rasmussen, 1994, s. 327.
- 477 50. Fink, 1970, s. 109-135.
- 477 51. Kronika, 1969, s. 209f.
- 477477 52. Fink, 1999, II, s. 73ff.
- 477 53. Rasmussen, 1994, s. 286-90, s. 325f. Kürstein, 1969, s. 179-96.
- 477 54. Rasmussen, 2003, s. 233-89.
- 477 55. LAÅ, P106-18. H.P. Hansen til Ernst Christiansen 10.9. 1930.
- 477 56. LAÅ, P106-11. Holger Andersen til Ernst Christiansen 24.11.1926.
- 477 57. Noack, 1989, s. 420ff, Runge, 1993, s. 144f
- 477 58. Fink, 1999, II, s. 68-119. Rasmussen, GF, 1/2004
- 477 59. Rasmussen, 1994, s. 286ff og 317ff.
- 477 60. Schultz Hansen, 1989, s. 344ff. Runge, 1993, s. 93ff.
- 477 61. Hanssen, 1942, s. 160.
- 477 62. Schack, 1970, s. 33f. Fink, 1999, II, s. 279ff.
- 477 63. Fink, 1999, II, s. 46.
- 477 64. Fink, 1999, II s. 124f og 193ff.
- 477 65. Filskov, 17-48.
- 477 66. Flensborg Avis 1.10. 1919.
- 477 67. DCB, E1-10. Liste over valgberettigede til tillidsmandsvalget (Vertrauensrat).
- 477 68. Christiansen, 1923.
- 477 69. Palle Nielsen, 1948, s. 33.
- 477 70. Fink, 1979. Svensson, 1978, 1980. Kaarsted, 1968. L. P. Christensen, 1922.
- 477 71. Hanssen, 1924, s. 340, s. 345ff. Hans Lund, s. 273.
- 477 72. Quellen/Kilder III, s. 471.
- 477 73. Quellen/Kilder III, s. 120ff.
- 477 74. La Cour, 1923, s. 159-76. Rerup, 1982 s. 323f.
- 477 75. Harsløf, 1923, s. 177.
- 477 76. Johnsen, 2005.
- 477 77. Noack, 1989, I, s. 47.
78. Vestkysten havde i 1920 dagligt netto-oplag på 8.600, Fyns Tidende på 16.400 og Jyllandsposten på 20.000. Thomsen og Søllinge, 1987-1991.
- 477 79. Fink, 1979, I, s. 139ff.
- 477 80. La Cour, 1954, s. 174.
- 477 81. Se også Fink, 1979, III, s. 129f.
- 477 82. Fink, 1979, III, s. 226ff.
- 477 83. Kaarsted, 1968.
- 477 84. Kilder/Quellen, IV, s. 157-165.
- 477 85. Noack, 1989, I s. 64.
- 477 86. Dette synspunkt kom i særlig grad til udtryk i Alnor, 1927-1944.
- 477 87. Quellen/Kilder, IV, s. 217.
- 477 88. Noack, 1989, I, s. 54-64.
- 477 89. Christensen, 1923, s. 292. Ernst Christiansens dagbogsoptegnelser 14.3. 1920.
- 477 90. Kaarsted, 1968.
- 477 91. Noack, 1989, I, s. 78.
- 477 92. LAÅ, P355, Ernst Christiansen til Marie Jessen 4.11. 1918.
- 477 93. LAÅ, P355, Peter Grau til Marie Jessen 3.12. 1918.

- 478 94. Rasmussen, 1993, s. 36f. Rasmussen, 1994, s. 134f.
- 478 95. Noack, 1989, I, s. 78f.
- 478 96. Flensborg Avis 5.2. 1938.
- 478 97. Flensborg Avis 2.4. 1930.
- 478 98. Dette synspunkt afveg fra stærke kræfter i Grænseforeningen, der helst så arbejdet lagt så langt mod syd som muligt for derved geografisk at afstikke hele det gamle Slesvig som danskhedens arbejdsmark. Dette arbejde blev styret fra København og gik helt uden om Flensborg. Se Johnsen, 2005.
- 478 99. LAÅ, P106-15. Ernst Christiansen til Thorkild Gravlund 6.2.1925.
478100. Noack, 1989, I, s. 74-88.
478101. Noack, 1989, I, s. 97-108.
478102. Noack, 1989, I, s. 139-148.
478103. Fink, 1979, III, s. 226ff.
478104. Christensen, 1923, s. 237. Ernst Christiansens dagbogsblade.
478105. Christiansen, 1927, s. 105.
106. Noack, 1989, I, s. 109.
478107. Kronika, "I dødsværelset", særtryk af Flensborg Avis u.å. (1977).
478108. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15A. Referat 17.8. 1927 af A.J. Poulsen samtale med Kronika 12.8. 1927.
478109. Quellen/Kilder IV, s. 409ff.
478110. Grau, 1923, s. 116f.
111478. Nationaltidende 29.7. 1922.
478112. Hansen og Knudsen, 1928.
478113. Noack, 1989, I, s. 153.
478114. Hansen og Knudsen, s. 26f. Johnsen, 2003, s. 339.
478115. Noack, 1989, I, s. 160.
478116. Noack, 1989, I, s. 162f. Noack argumenterer for, at bladenes billige pris opdyrkede helt nyt land hos folk, der ikke tidligere havde holdt avis. Han peger på prisen som den helt afgørende faktor.
478117. Noack, 1989, II, s. 326.
478118. Noack, 1989, I, s. 164.
478119. Noack, 1989, I, s. 171f.
478120. Noack, 1989, I, s. 173.
478121. Noack, 1989, I, s. 188f.
478122. Noack, 1989, I, s. 196ff.
478123. Noack, 1989, I, s. 202.
478124. Noack, 1989, I, tabel 8, s. 203.
478125. Noack, 1989, I, s. 205f.
478126. Noack, 1989, I, s. 191f.
127. Noack, 1989, I, s. 205f og II, s. 396f.
478128. LAÅ, P106-33. Dagbøger 1921-1924.
478129. Thomsen, 1970, s. 511-522; s. 569f.
478130. LAÅ, P106-33. Dagbøger 1924.
478131. LAÅ, P355-2. Dagbøger, juli 1924.
478132. Lauridsen, 2002, s. 516. Theofilus Larsen blev "stabsleder" i DNSAP og endte efter Frits Clausens afgang som fører i 1944 som den ene i DNSAP's tremands "Fører-råd".
478133. Noack, 1989, II, s. 438-443.
478134. Noack, 1989, II, s. 444-49. Sagen er grundigt belyst af Noack og skal ikke gøres

til genstand for længere udredninger her.

- 479135. LAÅ, P106-23, Ernst Christiansen til A.P. Møller 21.8.1930.
- 479136. LAÅ, P106-29. Ernst Christiansen til J.N. Voigt 23.8.1930.
- 479137. LAÅ, P106-26. Dagmar Schmiegelow til Ernst Christiansen 23.12.1930.
- 479138. LAÅ, P106-26. Ernst Christiansen til Dagmar Schmiegelow 27.12.1930.
- 479479139. Kilder/Quellen IV, s. 312f. Runge, 1993, s. 108.
- 479140. Kilder/Quellen IV, s. 273-79.
- 479141. Sjøqvist, 1966, s. 44ff. Mogensen, 1981, s. 42ff. Tägil, 1970, s. 13-42.
- 479142. Noack, 1989, II, s. 398ff.
- 479143. Noack, 1989, II, s. 420.
- 479144. Noack, 1989, II, s. 401f.
- 479145. F.eks. Flensborg Avis 23.1. 1930. Se også LAÅ, P106-14. H.V. Clausen til Ernst Christiansen 7.1.1931, hvori han takker for venlig omtale, og dennes svar 13.1.1931, i hvilket Ernst Christiansen skriver, at selvom de aldrig bliver enige, vil han alligevel takke for "det i Deres gerning, jeg beundrer".
- 479146. LAÅ, P106-14. Ionas Collin til Ernst Christiansen 16.2.1930 og dennes svar 17.2.1930, i hvilket Ernst Christiansen erklærer, at det er godt, der findes folk som Ionas Collin, men at Ernst Christiansen selv må holde anden linje.

479Noter til kapitel 3 s. 79-88

- 479 1. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15A. Referat 17.8. 1927 af A.J. Poulsens samtale med Kronika 12.8. 1927.
- 479 2. Noack, 1989, II, s. 426f.
- 479 3. I sit speciale fra 1998 redegør Axel Johnsen for "front og bro"-tanken, uden dog helt at have blik for, at også bro-delen havde rødder i forrige århundrede, og at tankegangen er stærkt i slægt med strømninger inden for den danske Folkehøjskole, ikke mindst i spørgsmålet om forholdet til nationalsocialismen. Bro-delen drejede sig ikke blot om mellemfolkelig forståelse og deraf følgende positive indstilling til nabolandet og dets styreform. Det var bro-delens direkte formål at omplante "gode tanker" ude fra til danske former.
- 479 4. Kilder/Quellen IV, s. 463ff og 467ff.
- 479 5. Rerup, 1965, s. 126ff.; Lauritsen, 1947, s. 190ff
6479. Runge, 1981, s. 29.
- 479 7. Rasmussen, 1994, s. 197ff.
- 479 8. Nissen, 1992, s. 594.
- 479 9. Akerlie, 1995, s. 93.
- 479 10. Manniche, 1992, s. 258. Vind, 1999, s. 37.
- 479 11. Nissen, 1994, s. 596.
- 479 12. Flensborg Avis 13.12. 1930.
- 479 13. Flensborg Avis 25.2. 1930.
- 479 14. Flensborg Avis 18.9. 1930.
- 479479 15. Flensborg Avis 1.11. 1930.
- 479 16. Flensborg Avis 9.12. 1930.
- 479 17. Flensborg Avis 4.4. 1930.
- 479 18. Flensborg Avis 21.5. 1930.
- 479 19. Flensborg Avis 1.7. 1930.
- 479 20. Der Schleswiger 6.7. 1930.
- 479 21. Flensborg Avis 2.4. 1930. Også dette træk kan genfindes i den danske højskoleverden. Nissen, 1992, s. 597.

- 480 22. Noack, 1989, II, s. 387ff.
- 480 23. Kilder/Quellen IV, s. 409ff.
- 480 24. Flensborg Avis 26.3. 1930.
- 480 25. Vind, 1995, s. 20.
- 480 26. Flensborg Avis 14.3. 1933.
- 480 27. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. L. Larsen til UM 26.7.1932.
- 480 28. LAÅ, P106-21. Kronika til Christiansen 5.8.1932.

Noter til kapitel 4 s. 89-116

- 1. Thorsen, 1947-1951, II, s. 107ff.
- 480 2. Rasmussen og Kreth, 2000.
- 480 3. Fink 1961 og Fink 1970. Se også Due Nielsen, 2003 og Svensson, 1983.
- 480 4. Sjöquist m.fl., 1970, I, s. 374. Hos Thorsen, 1947-1951, II, s. 8 ansættes Friis i 1907 som rådgiver i nordslesvigske anliggender og først i 1910 som pressekonsulent.
- 480 5. Sjöquist m.fl., 1970, I, s. 371ff.
- 480 6. Se f.eks. RA, UMPB, 110-372, 110.J.113. Andreas Grau fulgtes opmærksomt fra ca. 1910, men først i december 1918 tog UM kontakt til ham.
- 480 7. Sjöquist m.fl., 1970, I, s. 375ff. Mange steder angives grundlæggelsen af UM's Pressebureau til 1919. Dette skyldes formentlig, at Yde først fik fast tjenestemandsansættelse dette år. Han havde indtil da været lønnet af ØK, Store Nordiske Telegrafsel-skab, Landmandsbanken og Industrirådet – en konsekvens af, at han navnlig tog sig af handelspolitiske spørgsmål. Udenrigsministeriets Pressebureau havde nemlig ikke først og fremmest til opgave at holde den danske presse på dydens smalle sti i forhold til udlandet. Under normale forhold var dets opgaver navnlig at holde Udenrigsmini-steriet orienteret om, hvad der stod i indenrigs- og udenrigspressen, samt vejlede og oplyse den udenlandske presse om danske forhold. Se Sjöquist m.fl., 1970, II, s. 20f.
- 480 8. Thorsen, 1947-1951, I, s. 218-29.
- 480 9. Von Jessen, 1946, V, s. 202. Se også Thorsen, 1947-1951, II, s. 10f
- 480 10. Thorsen, 1947-1951, II, s. 10.
- 480 11. Sjöquist m.fl., 1970, I, s. 379.
- 480 12. RA, UMPB, H110-98, 110.D.46. UM-referat 13.3. 1919; UM-referat 24.3. 1919.
- 480 13. Thorsen, 1947-1951, II, s. 11.
- 480 14. RA, UMPB, H110-98, 110.D.46. UM-referat 13.3. 1919; UM-referat 24.3. 1919.
- 480 15. RA, UMPB, H110-98, 110.D.46. Dybbøl Posten 1.4. 1919. Ekstra Bladet 7.4. 1919.
- 480 16. RA, UMPB, H110-98, 110.D.46. UM-referat 12.4. 1919. Ideen blev forsøgt genop-livet i september 1919, denne gang med Lauritz Larsen som "pressekonsulent" i Søn-derjylland, men den blev atter opgivet, igen med begrundelse i mulige indenrigspoli-tiske problemer. UMPB konstaterer, at man "før eller siden" bliver nødt til at ansætte en repræsentant for den konservative presse. Se herom: UMPB, H110-101, 110.D.55. Notater 2.9.; 3.9., 4.9. 1919. Man ender med i oktober 1919 at oprette et "Sønderjysk oplysningskontor" under det Sønderjyske Ministerium, men det kom ikke til at spille nogen rolle. Se herom: RA, UMPB, H110-240, 110.Æ.25.
- 480 17. UMPB, H110-72 til 93. 110.D.39 (B). Indberetninger fra pressekonsulenten i Ber-lin. Alene årene 1919-1921 fylder over 20 pakker.
 - 18480. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204b. C. Moltke til A.J. Poulsen 11.5.1923.
 - 19480. RA, UMPB, H111-164, 111.N.235b. Poulsen til Neergaard-Møller 9.7. 1927.
- 480 20. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15A. A.J. Poulsen til Neergaard-Møller 17.8.1927.
- 480 21. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15A. A.J. Poulsen til Neergaard-Møller 17.8.1927.
- 480 22. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15A. Neergaard-Møller til A.J. Poulsen 26.8.1927.

- 481 23. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15A. Neergaard-Møller til afdelingschef Engell i UM 15.2.1928; dennes svar 18.2.1928; afskrift af brev fra Neergaard-Møller til Ernst Christiansen u.d.; A.J. Poulsen til Neergaard-Møller 5.3.1928 og dennes svar 16.3.1928. RA, UMPB, 110.J.2496. Referat af samtale mellem A.J. Poulsen og Ernst Christiansen 23.2.1928.
- 481 24. F.eks. *Der Schleswiger* 27.8. 1930.
- 481 25. *Der Schleswiger* 25.9. 1930.
- 481 26. *Flensborg Avis* 1.10. 1930.
- 481 27. *Flensborg Avis* 13.4. 1930.
- 481 28. *Der Schleswiger* 25.9. 1930.
- 481 29. *Der Schleswiger* 27.9. 1930.
- 481 30. LAÅ, P106-21, To udaterede breve fra Kronika til Ernst Christiansen, men efter indholdet tydeligvis medio september 1930, hvilket bekræftes af P106-32. Dagbog 25.9.1930, der refererer samtale med Kronika med næsten enslydende ordvalg. I Kronika, 1969, s. 243f har sagen et helt andet forløb: I året 1931 meddeler Kronika Ernst Christiansen, at han pr. 1.1.1932 vil forlade *Der Schleswiger* og tage til Berlin og prøve lykken som korrespondent. Ernst Christiansen tager beslutningen til efterretning og støtter ham med planen, og i Ernst Christiansens hjem får de brikkerne til at falde på plads. Denne fremstilling kan ikke passe. Men Ernst Christiansen kan jo udmærket have hjulpet Kronika alligevel. Det er en offentlig hemmelighed indenfor mindretallet, at Kronika, der forblev ungkarl hele sit liv, formentlig havde homoerotiske tilbøjeligheder. Det er muligvis rigtigt. Beskrivelser af unge mænd i en del af hans litterære produktion kan godt tolkes derhen. Hans stærke religiøse syndsbevidsthed taler dog imod, at han praktiserede sine eventuelle tilbøjeligheder, men hovedpointen er, at det i en lille by som Flensborg, hvor han var en offentligt kendt person, ville være meget vanskeligere at skjule sin homoseksualitet end i en storby som Berlin.
31481. DCB, P29-7. Kraschutzki til Kronika 8.10. og 22.12. 1930, Kronika til Kraschutzki 21.10. 1930.
- 481 32. Interview med Kronika i *Berlingske Tidende* den 20.11. 1930.
- 481 33. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15B3. Konsul Neergaard-Møller til A.J. Poulsen, UM, 14.11. 1930.
34481. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15B3. A.J. Poulsen til konsul Neergaard-Møller 28.11. 1930.
- 481 35. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15B3. Neergaard-Møller til A.J. Poulsen 18.12.1930.
36481. *Deutsche Tageszeitung* 17.1.1931 og 20.1.1931; *Flensborg Avis* 18.1.1931; *Der Schleswiger* 22.1.1931 og 10.3.1931. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15A. Lauritz Larsen, Gesandtskab Berlin, til Neergaard-Møller 26.1.1931 og dennes svar 27.1.1931; Neergaard-Møller til A.J. Poulsen, 30.1.1931 og dennes svar 12.2.1931.
- 481 37. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15B3. Neergaard-Møller til A.J. Poulsen 17.1.1931.
- 481 38. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15B3. Neergaard-Møller til Ernst Kaper 20.1.1931. Neergaard-Møller-notat 21.1.1931.
- 481 39. RA, UMPB H111-164, 111.N.235b. Neergaard-Møller til UM 23.3.1931.
- 481 40. Johnsen, festskrift 2003, s. 336ff og 357ff.
41481. *Deutsche Tageszeitung* 17.1.1931 og 20.1.1931; *Flensborg Avis* 18.1.1931; *Der Schleswiger* 22.1.1931 og 10.3.1931. RA: Generalkonsulat 1964, 7Y15A. Lauritz Larsen til Neergaard-Møller 26.1.1931 og dennes svar 27.1.1931; Neergaard-Møller til A.J. Poulsen 30.1.1931 og dennes svar 12.2.1931.
- 481 42. Thorsen, 1947-1951, II, s. 37-45.
- 481 43. RA, UMPB, H111-59. 111.A.13. Talen er ikke mindre end 54 A5-sider lang og kommer omkring de fleste emner, som en udenrigspolitisk ansvarlig journalist bør have i tankerne, også når han skriver om indenrigsstof: Alle mulige indre opgør skete nemlig for åbent tæppe "uden tanke for udenlandske jagttagere", og dette, parret med sensationslyst, var skadeligt for Danmarks anseelse i udlandet.
- 481 44. RA, UMPB, H111-60, 111.A.17. A.J. Poulsen til Lauritz Larsen 16.12. 1930.
- 481 45. RA, UMPB, H111-60, 111.A.17. H. Zahle til UM 17.11. 1930.

- 482 46. RA, UMPB, H111-60, 111.A.17. A.J. Poulsen til H. Zahle 16.12. 1930.
- 482 47. RA, UMPB, H111-60, 111.A.17. A.J. Poulsen til Lauritz Larsen 16.12. 1930.
48. RA, UMPB, H111-60, 111.A.17. A.J. Poulsen til H. Zahle 16.12. 1930.
49. RA, UMPB, H111-60, 111.A.17. A.J. Poulsen til Lauritz Larsen 16.12. 1930.
- 482 50. RA, UMPB, H111-60, 111.A.17. F.eks. H. Zahle til P. Munch 2.3. 1931.
48251. LAÅ, P106-22. J.R. Lund til Ernst Christiansen 4.12.1930.
52482. LAÅ, P106-22. Ernst Christiansen til J.R. Lund 6.12.1930.
- 482 53. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15A. Flensborg-konsulatet til A.J. Poulsen 28.11.1931. Se også Schumacher, 2002.
- 482 54. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204a. Lauritz Larsen til P.B. Ryder 14.12.1931.
- 482 55. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. Ryder til Lauritz Larsen 15.12.1931; Per Faber til A.J. Poulsen 18.5.1932; A.J. Poulsen til Larsen 24.5.1932; Larsen til A.J. Poulsen 24.5.1932 og til Faber 24.5.1932.
- 482 56. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. Lauritz Larsen til P. Faber 16.6.1932 og dennes svar 13.7.1932.
- 482 57. DCB, P29-9. Dagens Nyheder (redaktør Helweg-Larsen) til Kronika 22.6.1933.
- 482 58. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 31.1.1934.
- 482 59. DCB, P29-9. Kronika til Aa. Schoch 12.3.1935, 16.3.1935 og 29.3.1935; dennes svar 12.3.1935 og 4.4.1935.
- 482 60. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 17.3.1935.
- 482 61. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 17.3.1935. Kronika til Marie Kronika 24.10.1935.
- 482 62. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. P.B. Ryder til UM 24.2.1932, 29.2.1932 og 7.3.1932.
- 482 63. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. Lauritz Larsen til A.J. Poulsen 9.6.1932 og til Faber 9.6.1932. Sml. Kronika, 1958, s. 20f.
- 482 64. LA, P106-21. Kronika til Ernst Christiansen 28.6.1932. Se også Kronika, 1958, s. 26.
- 482 65. LA, P106-21. Kronika til Ernst Christiansen 28.6.1932.
- 482 66. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. Herluf Zahle til Lauritz Larsen 18.7.1932; Lauritz Larsen til UM 20.7.1932; Larsen til UM 26.7.1932. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204b. Faber til H. Bernild, 25.10.1932.
- 482 67. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. Lauritz Larsen til UM 26.7.1932.
68482. Se Kreth, 1998, s. 37ff.

Noter til kapitel 5 s. 117-182

1. DCB, E1-10. Medarbejdernes ABC. U.d.
- 482482 2. Om denne udvikling se Thorsen, 1947-1951, II, 7-53.
- 482482482 3. LAÅ, P106-20. Carl Jensen til Ernst Christiansen 21.8. 1932.
4482. Flensborg Avis 8.8. 1930.
- 482 5. Flensborg Avis 7.12. 1930.
- 482 6. RA, UMPB, H111-60, 111.A.17. Gesandtskabet i Berlin til UM 17.11.1930.
- 482 7. Thorsen, 1947-1951, II, s. 144-82.
- 482 8. LAÅ, P347-2. Tage Jessen til Dagmar Jessen u.d.
9. Hansen, 1969, s. 408.
- 482 10. Ingwersen, 1969, s. 437.
- 482 11. Kürstein, 1969, s. 94.
- 482 12. Schubert og Runge, 1977, s. 103-146.

- 483 13. Ingwersen, 1969, s. 440.
- 483 14. Schubert og Runge, 1977, s. 80.
- 483 15. Ingwersen, 1969, s. 432-41.
- 483483 16. Kronika, 1969, s. 209.
- 483 17. Schubert, 1969, s. 446.
- 483 18. Schubert, 1969, s. 446f.
- 483 19. Tønder-redaktør var efter Skovrøy: Christian Refslund (1920-1922), E. Faurholdt (1921-1923) i samarbejde med N.J. Gotthardsen (1922-1924), og Poul Hansen (1923-1927).
- 483 20. Aabenraa-redaktører i 1920'erne var Jens Frost (1920-1924), Hans Thomsen (1924-1928), og Hermann Hunger (1928-1931).
- 483 21. Lokalredaktører i Sønderborg efter genforeningen var Poul Hansen (1920-1923), der senere kom til Nationaltidende, A. Söchting (1923-1925), hvis kone arbejde på kontoret i Flensborg, og Lind (1925-1929).
- 483 22. Ingwersen, 1969, s. 431ff.
- 483 23. Thorsen, 1947-1951, II, s. 85.
- 483 24. Kürstein, 1969, s. 202.
- 483 25. Ernst Christiansens notesbøger findes i hans privatarkiv P106 på Landsarkivet i Aabenraa. De er meget vanskeligt tilgængelige, skrevet med næsten ulæselig håndskrift og med masser af private forkortelser. Ernst Christiansen skrev for at huske sig selv på tanker og formuleringer – og ikke for eftertiden. Som de blomstrende ledende artikler antyder, var det navnlig forskellige naturfænomener, der inspirerede ham, og det er da også påfaldende, at hans notesbøger er fyldt med pressede, tørrede blomster.
- 483 26. Kronika, 1969, s. 232.
- 483483 27. Christiansen, 1927, s. 143.
- 483 28. Ingwersen, 1969, s. 436.
- 483 29. Schubert, 1969, s. 442-53.
- 483 30. Flensborg Avis 23.2. 1933.
- 483 31. Sml. Noack, 1989, II, s. 464. Noack placerer Ernst Christiansens "anti-modernisme" tæt på "den ideologiske formation, som kendetegnede den tyske højreradikalisme, hvor nazismen havde sit udspring". Det er alt for snævert defineret. Den var snarere i overensstemmelse med tidsånden – og endda en hel del mere åben, end mange almindelige danske konservatives.
- 483 32. Flensborg Avis 16.2. 1930.
- 483 33. Flensborg Avis 14.8. 1934. Se også f.eks. anmeldelsen af Marcus Lauesens *Kæfteren fra Eisleben* i Flensborg Avis 1.11. 1934.
- 483 34. Hertel, 1967, I, s. 22ff.
- 483 35. Flensborg Avis 15.12. 1935.
- 483 36. Flensborg Avis 20.12. 1936.
- 483 37. Buhl, 1997. Her opregnes ca. 160 kronikker til Flensborg Avis af Thorkild Gravlund indtil dennes død i 1939.
48338. Om Henrik Pontoppidans mange bidrag se: Skjerbæk, 1969, s. 330-404.
- 483 39. DCB, E1-15. Fortegnelse over forfattere og deres artikler april 1930 – september 1936.
- 483 40. Flensborg Avis 14.6. 1930. Tilsagnene var indtil da kommet fra følgende: Landsarkivar Svend Aakjær, biskop V. Ammundsen, gdr. Hans Andersen-Kongsbjerg, pastor K. Hee Andersen, professor Vilh. Andersen, redaktør N. Andreassen, Erik Appel, Ingeborg Appel, Jakob Appel, U. Balslev, Dr. Fridtjof Bang, professor J.P. Bang, Johs. Bjerre, C.N. Bock, A.P. Botved, forstander N. Bredkjær, lektor Viggo Bredsdorff, fhv. seminarieforstander Stig Bredstrup, Jørgen Bukdahl, forstander Niels Bukh, forstander Lars Bækhøj, bankdirektør P.A. Callø, dr. Vilh. la Cour, dr. Ionas Collin, seminarieforstander Georg Christensen, redaktør J.V. Christensen, forfatter Karl Christensen, lektor Anders M. Diemer, bibliotekar Carl Dumreicher, lærer M.P. Ejerslev, pastor Gun-

ner Engberg, arkivar H. Ellekilde, pastor J. Eriksen, højskoleforstander Lars Eskesen, seminarielærer Claus Eskildsen, skolebestyrer H.F. Feilberg, forfatter Leck Fischer, biskop Fønnesbech-Wulf, Henni Forchhammer, dr. A. Fraenkel, H. Fuglsang-Damgaard, forfatter Thorkild Gravlund, direktør Gunnar Gregersen, forstander Uffe Grosen, lærer Harald Grønberg, lærer Bernhard Hansen, kommandørkaptajn Godfred Hansen, kreditforeningsdirektør H. Hansen, rektor H.P. Hansen, forstander H.P. Hansen-Herning, sognepræst Martin Hansen, forstander Povl Hansen, provst Simon Hansen, rektor Andreas Hanssen, dr. Vald. Harsløf, kaptajn F. Hasseriis, professor Gudmund Hatt, overlæge Otto Helms, stiftprovst C.C. Hjortkjær, sognepræst Jens Holdt, pastor Halfdan Høgsbro, forstander A.Th. Høy, korpssekretær Gunnar Ipsen, statskonsulent A.P. Jacobsen, forstander I.M. Jensen, statskonsulent J. Jensen, sognepræst N.A. Jensen, forstander Jens Møller Jensen, forstander Randløv Jensen, dr. Knud Jessen, forstander Tormød Jørgensen, borgmester E. Kaper, forstander H. Kildeby, museumsinspektør Hans Kjær, højskolelærer Holger Kjær, grd. H.D. Kloppenborg-Skrumsager, lektor Regnar Knudsen, Morten Korch, dr. F.C. Krarup, professor Arnold Krog, professor Fr. Vinding Kruse, landbrugslærer L. Lauridsen, forstander Hans Lund, pastor C. Ludvigsen, Kathrine Lycke, Thomas Olesen-Løkken, ORS C. Manthey-Wagner, valgmenighedspræst E. Marstrand, ingeniør Vilh. Marstrand, dr. Therkel Mathiassen, dr. V. Meisen, kaptajn Ejner Mikkelsen, rektor Karl Mortensen, dr. H. Mosbech, forstander E. Munk, lektor Th.A. Møller, Esther Møllerstedt, forstander Grønvald Nielsen, sognepræst N.P. Nielsen, valgmenighedspræst Valdemar Nielsen, professor Kr. Nyrop, valgmenighedspræst Anders Nørgaard, forstander Kr. Nørgaard, professor J. Nørregaard, dr. F. Ohrt, adjunkt Andr. Otterstrøm, overlæge Carl Ottosen, lektor M. Ottosen, forstander J.C. Overgaard, forstander J.K. Overgaard, underbibliotekar H.A. Paludan, lektor F. Paludan-Müller, forstander Chr. la Cour Pedersen, højskolelærer Arne Brandt Petersen, forstander Arthur Petersen, bibliotekar Jacob Petersen, skolebestyrer I.K. Petersen, højskolelærer Kaastrup Petersen, missionær Kaj Petersen, pastor G. Sparring Petersen, lektor Sophie Petersen, frimenighedspræst Thade Petersen, klitinspektør Vilh. Pinholt, generalauditor V. Pürschel, dr. Knud Rasmussen, forfatter Johs. Reiff, forfatter P.A. Rosenberg, forstander Jens Rosenkjær, biskop A.J. Rud, højskolelærer Bo Rud, forstanderinde Lis Rømer, professor Kr. Sandfeld, professor V. Schaldemose, sognepræst C.I. Scharling, MF Inger Gautier Schmidt, provst C.W. Schultz-Lorentzen, dr. Gudmund Schütte, forfatter Johan Skjoldborg, grd. Niels Skrumsager, kaptajn Chr. H. Speerschneider, forstanderinde Martha Steinthal, redaktionssekretær M.C. Svendsen, forfatter Harry Søiberg, pastor Busk Sørensen, forstander Frede Terkelsen, klosterpræst Thordur Tomasson, forfatter Anders Uhrskov, forstander Anders Vedel, pastor Eilif Wagner, dr. Fritz Wartenweiler, professor C. Weesenberg-Lund, rektor A.L. West, ingeniør Aage Westenholz, lærer Chr. Winther, forfatter Cai M. Woel, arkitekt H. Zangenberg. De nævnte personer var dem, der havde givet tilsagn indtil juni 1930. Nogen faldt siden fra, men der kom også mange flere til. Der findes i *Flensborg Avis'* juletillæg 1930 en komplet liste over årets bidragydere.

41. Flensborg Avis 14.6. 1930.
42. DCB, E1-10. Ernst Christiansen til P.E. Stemann 15.11. 1938.
- 484 43. Schultz Hansen, 1994, s. 279ff.
- 484484 44. Thorsen, 1947-1951, II, s. 83f.
- 484 45. F.eks. Flensborg Avis 29.8. 1930, 8.10. 1930.
- 484484 46. LAÅ, P106-27. Ernst Christiansen til A. Svensson 1.8.1933.
- 484 47. RA, UMPB, H111-162, 111.N.215a. Referat ved Holger Bernild 11.5.1932.
- 484 48. Quaade og Ravn, 1979, s. 42.
- 484 49. Thomsen og Søllinge, 1991, III, s. 640.
- 484 50. DCB, P215-1. Erik Vestergaards erindringer. Erik Vestergaard, født 1919, var søn af Frederik Vestergaard.
- 484484 51. DCB, P215-1. Erik Vestergaards erindringer s. 24-38.
- 484 52. Det skete første gang 18.12. 1930. Efter nogen tid indstilledes denne praksis dog igen.
53. DCB, E1-10. Ernst Christiansen til P.E. Stemann 15.11. 1938.
- 484 54. Flensborg Avis 5.7. 1934.
- 484 55. Flensborg Avis 19.7. 1934.

- 485 56. Flensborg Avis 24.7. 1934.
- 485 57. Flensborg Avis 2.8. 1934.
58. Schubert, 1969, s. 442-53.
- 485 59. Ingwersen, 1969, s. 437.
60485. Schubert, 1969, s. 448f.
61. DCB, E1-10. Kontrakt om brugen af dansk i trykkeriet 27.11. 1925.
- 485 62. DCB, E1-6. L. Schiøtt Christensen til Stauning 15.5. 1934.
- 485 63. DCB, E1-6. L. Schiøtt Christensen til Stauning 15.5. 1934.
- 485 64. Udarbejdet på grundlag af Thomsen og Søllinge, 1991, III, s. 678ff.
- 485 65. April 1945.
- 485 66. Tallet er for 1920.
- 485 67. Noack, 1989, II, s. 307. Samtidige opgørelser har tallet 3.493.
- 485 68. Noack, 1989, II, s. 307. De samtidige opgørelser har 1936: 3.016; 1939: 2.419; 1944/45: 1.882.
- 485 69. Noack, 1989, II, s. 315f.
- 485 70. Runge, 1993, s. 127.
- 485 71. Runge, 1993, s. 103 og 127. Tallene er skønnede.
- 485 72. E1-15. Liste og sager vedr. abonnenter 1932-1936.
- 485 73. Thomsen, 1972, s. 511-522; s. 569f.
74485. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204a. UMPB-notat 8.5. 1929.
- 485 75. Noack, 1989, II, s. 451f.
- 485 76. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15A. Neergaard-Møller til A.J. Poulsen 17.1. 1931.
- 485 77. RA, UMPB, H111-163, 111.N.232. Talrige klip og notater vedr. formentlig tysk pengehjælp til tyske grænseblade 1923-1928. Se også Mogensen, 1983, s. 171-195.
- 485 78. Citeret efter Flensborg Avis 27.11. 1928.
- 485 79. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. UMPB til P. Ryder 23.2. 1932.
- 485 80. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Aufstellung Devisenvekselkonto von September 1931 bis Juni 1932 ved Dr. Jacobs.
- 485 81. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204a. Lauritz Larsen til UM 12.7. 1932.
82. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Flensborg Avis til Statsministeriets udvalg af 17. marts 1932 8.12. 1932.
- 485 83. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204a. Lauritz Larsen til UM 12.7. 1932.
- 485 84. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. J.C. Paulsen til Lauritz Larsen 8.7. 1932.
85. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204a. Lauritz Larsen til A.J. Poulsen 13.6. 1932.
- 485 86. RA, Grænseforeningen, pk. 39. H.P. Hansen til Ernst Christiansen 16.6. 1932.
- 485 87. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Lauritz Larsen til UM 18.8. 1932 og 15.9. 1932. Deviseregnskab af 11.8. 1932 ved Dr. Jacobs.
- 485 88. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Ernst Christiansens redegørelse til konsul Larsen 15.10. 1932. Deviseregnskab af 14.10. 1932 ved Dr. Jacobs.
- 485 89. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Konsul Larsen til professor Ehlers 19.10. 1932.
- 485 90. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. H.J. Christensen til Ernst Christiansen 19.10. 1932.
- 485 91. Noack, 1989, I, s. 53.
- 485 92. Flensborg Avis 12.3. 1933.
- 485 93. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Lauritz Larsen til J.P. Nielsen 22.10. 1932.
- 485 94. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Ernst Christiansen til J.P. Nielsen 15.10. 1932. J.P. Nielsen til Lauritz Larsen 8.11. 1932.
- 485 95. Der Schleswiger 23.2. 1932.
- 485 96. Flensborg Avis 12.2. 1930.
- 485 97. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Chr. Refslund til Ernst Christiansen 8.11.

- 1932.
- 486 98. F.eks LAÅ, P106-11. Holger Andersen til Ernst Christiansen 9.11.1926 og dennes svar 10.11.1926.
99. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Chr. Refslund til Ernst Christiansen 8.11. 1932.
486100. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Lauritz Larsen-notat 9.11. 1932.
486101. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Ernst Christiansen til J.P. Nielsen 10.11. 1932.
486102. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Lauritz Larsen til Ernst Christiansen 14.11. 1932.
486103. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Ernst Christiansen og J.C. Paulsen til Prof. Ehlers 8.12. 1932. Overslag for året 1933. Konsul Larsen til UM 9.12. 1932.
486104. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Konsul Larsen til professor Ehlers 9.12. 1932.
486105. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Lauritz Larsen til J.P. Nielsen 14.12. 1932.
486106. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Konsul Yde til Kammerherre Bernhoft 22.12. 1932.
486107. Se Thorsen, 1947-1951, I, s. 218-29.
486108. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Notat med påtegninger 11.1. og 12.1. 1933.
486109. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Fortroligt notat med påtegninger 13.1. og 14.1. 1933. Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Axel Nørgaard, UM, til Lauritz Larsen 14.1. 1933.
486486110. RA, UM, H7-283, 7Y15a. og Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Lauritz Larsen til Axel Nørgaard 15.1. 1933.
111. RA, UM, H7-283, 7Y15a. og Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Axel Nørgaard, UM, til Lauritz Larsen 16.1. 1933.
486112. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 17.1. 1933.
486113. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 18.1. 1933.
486114. RA, UM, H7-283, 7Y15a. og Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Ehlers til Lauritz Larsen 21.1. 1933. Lauritz Larsen til Ehlers 23.1. 1933 og 24.1. 1933.
486115. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Ernst Christiansen til Lauritz Larsen 29.1. 1933 med bilag: regnskab for 1932.
486116. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Notits i UM v/ B-L 27.1. 1933.
486117. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204a. Referat af 10.2. 1933 v/B-L.
486118. RA, UM, H7-283, 7Y15a. B-L-notits af 24.3. 1933.
486119. RA, UM, H7-283, 7Y15a og Generalkonsulat 1964, 7Y15D. Konsul Larsen til UM 24.3. 1933. Flensborg Avis 19.3. 1933.
486120. RA, UM, H7-283, 7Y15a. UM-notat ved Axel Nørgaard 30.3. 1933. Skrivelse fra Statsministeriet til Udenrigsministeriet 6.9. 1933, af hvilket det fremgår, at Statsministeriet den 18.4. 1933 udbad sig Udvalgets formands mening om et evt. navneskifte. Udvalgsformanden havde den 26.8. 1933 svaret Statsministeriet, at man allerede "for nogen tid siden" havde aftalt med statsminister Stauning, at udvalget "fremtidig under hensyn til de fremsatte betænkeligheder" betegnede sig som "Udvalget af 17. marts 1932."
486121. RA, UM, H7-283, 7Y15a. UM til Konsul Larsen 8.9. 1933.
486122. Flensborg Avis 19.3. 1933.
486123. For en fyldigere redegørelse se: Niels Hansen, 1943, s. 173-207. Thorsen, 1947-1951, II, s. 82-90. Thomsen, 1972, s. 780-803. Thomsen og Søllinge, 1991, III, s. 630-91. Se også J. Smiths kronikserie "Nordslesvigske Presse-Forhold" i Berlingske Tiden- de 15.9. 1933, 16.9. 1933 og 20.9. 1933.
486124. Udarbejdet efter Thomsen og Søllinge, 1991, III.
486125. Udarbejdet efter Thomsen og Søllinge, 1991, III.
486126. Udarbejdet efter Thomsen og Søllinge, 1991, III.
486127. Udarbejdet efter Thomsen og Søllinge, 1991, III.
486486128. LAÅ, P106-27. A. Svensson til Ernst Christiansen 1.1. 1929 og 4.1.

1929. Ernst Christiansen til A. Svensson 3.1. 1929.
487129. Udarbejdet efter Thomsen og Søllinge, 1991, III.
487130. Andersen, 1968, s. 190.
487131. RA, UMPB, H111-161, 111.N.215. UM-notat ved HBJ den 26.7. 1933.
487132. DCB, E1-6. Flere udkast til kontrakt vedr. annoncesamarbejde; N.Th. Thomsen til Ernst Christiansen 25.8. 1933, 21.9. 1933; Ernst Christiansen til Søren Ratzer 18.9. 1933; Bjørn Hanssen til Ernst Christiansen 8.9. 1933.
487133. Japsen, 1983, s. 73f.
134. Becker-Christensen, 1990, I, s. 151-74. Om Konkordia s. 169ff.
487135. Udarbejdet efter Thomsen og Søllinge, 1991, III.
487136. Signalementerne af dagbladene i Sydslesvig baserer sig navnlig på Lauritz Larsens redegørelse af 4.1. 1933. RA, UMPB, H111-161, 111.N. 215.
487137. Ritter, 2001. Oplagstallet s. 127.
487138. H.P. Hanssen, 1907 s. 353. Blandt de ophidsende sange pegede Nis Schrøder på H.A. Brorsons salme "Her vil ties, her vil bies" og Oehlenschlägers begravelsessalme "Lær mig o Skov at visne glad". Der faldt ved Landsretten i Flensborg dom i overensstemmelse med Schrøders sagkyndige skøn, men dommen blev dog ophævet ved appel til Kammerretten i Berlin. Nis Schrøder var i slægt med Askov-forstanderen Ludvig Schrøder, og skal ifølge sønnen Ernst have båret på et indre modsætningsforhold til den sydfra indvandrede tyskhed. Han var en ægte hjemmetysker, men han var "den præjssiske stat en tro tjener", der stak sine nordslesvigske særanskuelser i lommen. Interview med Ernst Schrøder i Berlingske Aftenavis 22.11. 1928 og 23.11. 1928.
487139. Japsen, 1983, s. 73f.
487140. Berlingske Aftenavis 22.11 og 23.11.1928 v/ A. Svensson.
487141. Becker-Christensen, 1990, I, s. 274.
487142. Quellen/Kilder, II, s. 253.
487143. Berlingske Aftenavis 22.11 og 23.11.1928 v/ A. Svensson.
487144. RA, UMPB, 110.J.323. A.J. Poulsen-referat 11.5. 1929.
487145. Flensborg Avis 14.6. 1930 (Genforeningsnummer). Gengivet i uddrag i Kilder/Quellen IV, s. 462ff.
487146. RA, UMPB, 110.J.323. A.J. Poulsen-referat 11.5. 1929.
487147. Hansen, 1955, s. 13-24.
487148. DCB, P166-5. L.P. Christensens optegnelser fra en samtale med H.P. Johannsen 20.1.1939.
487149. RA, UMPB, 110.J.323. V. Neergaard-Møller til A.J. Poulsen 7.5. 1931.
150487. RA, UMPB, 110.J.323. Lauritz Larsen til UM 17.8. 1932. Se også Kronika, 1958, s. 20f.

Noter til kapitel 6 s. 183-248

1. Fink, 1955, s. 81ff.
- 487 2. Schartl, 1999, s. 104.
- 487487 3. Frei/Schmitz, 1999, s. 9.
- 487 4. Flensborg Avis 4.1. 1933.
5487. LA, P106-26. Kronika til Ernst Christiansen ca. 8-9. januar 1933.
- 487487 6. Flensborg Avis 25.1. 1933 og 26.1. 1933.
- 487 7. Se også Kronika, 1958, s. 34f , 44, 54.
- 487 8. Kronika, 1958, s. 33ff.
- 487 9. Kronika, 1957, s. 8f.
- 487 10. I Kronika, 1957, s. 8 står der "tysk-nordisk" og i Kronika, 1958, s. 34 "dansk-nor-

- disk". Det er det første, der giver mening og må være det rigtige.
- 488 11. Kronika, 1958, s. 34f.
- 488 12. Fischer, 1967.
- 488 13. Kronika, 1958, s 28f, 44, 46, 52f, 54 og 63.
- 488 14. Frei/Schmitz, 1999, s. 9.
- 488 15. Frei/Schmitz, 1999, s. 10-11.
- 488 16. Frei/Schmitz, 1999, s. 12f.
- 488 17. Frei/Schmitz, 1999, s. 13f.
- 488 18. Flensborg Avis 5.6. 1932.
- 488 19. Kronika, 1958, s. 33.
- 488 20. Frei/Schmitz, 1999, s. 14.
- 488 21. Frei/Schmitz, 1999, s. 22. Mogensen, 1981, s. 213 og 1983, s. 172.
22. Frei/Schmitz, 1999, s. 17ff.
23. Flensborg Avis 1.2. 1933 og 3.2. 1933.
- 488 24. Flensborg Avis 3.2. 1933.
25488. Lidegaard, 2003, s. 281f.
- 488 26. Rasmussen, 1984, s. 169.
- 488 27. Flensborg Avis 8.6. 1932.
- 488 28. Rasmussen, 1984, s. 366.
- 488 29. Flensborg Avis 11.2. 1933.
- 488 30. Flensborg Avis 18.1. 1933.
- 488 31. Flensborg Avis 11.2. 1933.
- 488 32. Flensborg Avis 18.2. 1933.
- 488 33. F.eks. Dansk Samlings Arne Sørensen ville rubricere dette som en fejlopfattelse stammende fra Rousseau og den franske revolution.
- 488488488 34. Ernst Christiansen, 1927, s. 89f.
- 488 35. Ernst Christiansen, 1927, s. 115f.
- 488 36. Ernst Christiansen, 1927, s. 114f.
- 488 37. Ernst Christiansen, 1927, s. 117.
- 488 38. Ernst Christiansen, 1927, s. 121f.
- 488 39. I modsætning til ortodoks luthersk tankegang, der betragter mennesket som absolut syndigt og fordærvet, mente Grundtvig, at der var en rest af guddommelighed i mennesket, der jo som bekendt er skabt i Guds billede (N.F.S. Grundtvig: Værker i udvalg VIII s. 432f). Denne rest af guddommelighed, "menneske-ånden", fandt Grundtvig i sproget. Mennesket var i kraft af Guds skabelse en forening af "ånd og støv", en skabning i hvem guddommelige kræfter skulle kundgøre, udvikle og klare sig igennem tusinde slægter. Dette førte til den universalhistoriske betragtning, at mennesket var et "guddommeligt eksperiment", at historien var en fortløbende udvikling i retning af en "forklaring" af menneskelivet. Der lå indbygget i menneskeslægten en stræben efter at hæve sig "på åndestigen op til skaberen" (N.F.S. Grundtvig, Udvalgte Skrifter V s. 408f). Denne universalhistoriske anskuelse kaldes af Grundtvig "mosaisk-kristelig", og eftersom tilhørsforholdet til et folk er en basal og uadskillelig del af det at være menneske, så følger deraf, at også ethvert folk ad sin egen vej stræber mod det guddommelige (N.F.S. Grundtvig, Haandbog i N.F.S. Grundtvigs skrifter, II, s. 224).
- 488 40. Vind, 1999, s. 515ff.
- 488 41. Nissen, 1992, s. 593f.
- 488 42. Flensborg Avis 23.12. 1930.
43. Lundbak, 2001, s. 23-46.
- 488 44. Flensborg Avis 24.12. 1930.
- 488488 45. Flensborg Avis 15.2. 1933.
- 488 46. Flensborg Avis 19.2. 1933.

- 489 47. Flensborg Avis 23.2. 1933.
- 489 48. Flensborg Avis 3.3. 1933.
- 489 49. Flensborg Avis 2.3. 1933. Henningsen, 1996, s. 89ff.
- 489 50. Her gengivet efter Klatt, 2001.
- 489489 51. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Lauritz Larsen til UM 17.3.1933.
- 489489 52. Flensborg Avis 21.3. 1933.
- 489 53. Schleswiger Nachrichten 14.1. 1933.
- 489 54. Klatt, 2001, s. 102-120.
- 489489489 55. Flensborg Avis 12.3. 1933.
- 489 56. Flensborg Avis 24.2. 1933.
- 489 57. Rasmussen, 1994, s. 180ff. Schultz Hansen, 1989, s. 257ff.
- 489 58. Flensborg Avis 24.2. 1933.
- 489489489 59. Flensborg Avis 14.3. 1933.
- 489489 60. Flensborg Avis 23.3. 1933.
- 489 61. Jessen, 1921, s. 71. Hanssen, 1928-1931, II, s. 304.
- 489 62. M.h.t. antisemitisme: Noack, 1989, I, s. 93. Læserbrevsskribenten var overretssagfører Oluf Heise, der i en række breve til Ernst Christiansen i marts 1920 forsøgte at formå Flensborg Avis til at optage sine indlæg. LAÅ, P106-19a. Se i øvrigt også breve fra Ionas Collin med lignende indhold P106-14.
- 489 63. Flensborg Avis 11.2. 1930.
- 489 64. Flensborg Avis 26.4. 1930.
65. Se også f.eks. Flensborg Avis 19.9. 1930 og 23.9. 1930.
- 489 66. Der Schleswiger 5.10. 1930.
- 489 67. Flensborg Avis 28.3. 1933.
- 489 68. Flensborg Avis 30.3. 1933 og 1.4. 1933.
- 489 69. Der Schleswiger 24.3. 1933.
- 489489 70. Flensborg Avis 2.4., 4.4., 7.4. 1933.
- 489489489 71. Flensborg Avis 4.4. 1933.
- 489 72. Thorsen, 1947-1951, II, s. 110-116.
- 489 73. Kreth, 1998, s. 40.
- 489 74. Thorsen, 1947-1951, II, s. 16. Kreth, 1998, s. 40 og s 145f.
- 489 75. RA, UMPB, H111-58, 111.A.a. Marinus L. Yde til UM 7.2. 1933.
76. RA, UM , H7-283, 7Y15a. Lauritz Larsen til UM 25.2.1933.
- 489 77. Flensborg Avis 14.3. og 15.3. 1933.
78489. Kreth, 1998, s. 41ff.
79. RA, UMPB, H111-58, 111.A.a. A.J. Poulsen til gesandten i Stockholm, Reventlow 11.4. 1933. Sml. Kreth, 1998, s. 44.
- 489 80. RA, UMPB, H111-58, 111.A.a. Reventlow til UM 29.3. 1933; 8.4. 1933; 26.7. 1933.
- 489 81. Også i Holland måtte regeringen gribe til lignende tiltag. Se Stoop, 1987.
82489. RA, UMPB, H111-58, 111.A.a. Herluf Zahle til P. Munch 26.8. 1933.
- 489 83. RA, UMPB, H111-58, 111.A.a. UM til Zahle 28.3. 1933.
- 489 84. RA, Generalkonsulat 1964, 7.C.33. Larsen til UM 3.3. 1933.
85. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Lauritz Larsen til UM 17.3.1933.
- 489 86. Kronika, 1957, s. 14ff.
- 489 87489. Flensborg Avis 26.3.1933
- 489 88. Kronika, 1957, s. 18.
- 489 89. RA, UMPB, H111-161, 111.N. 215. Referat fra pressebureauet 20.4. 1933.
- 489 90. Flensborg Avis 28.5. 1933. Også på Grænseforeningens sendemandsmøde den

27. maj 1933 gentog Ernst Christiansen i en tale dette standpunkt.
- 490 91. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Lauritz Larsen til A.J. Poulsen 12.3. 1936.
- 490 92. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. A.J. Poulsen til Lauritz Larsen 14.2. 1936.
- 490 93. Flensborg Avis 17.3. 1933.
- 490 94. Quellen/Kilder, II, 1983.
- 490 95. Flensborg Avis 26.3. 1933.
- 490 96. Flensborg Avis 28.3. 1933.
97. Flensborg Avis 26.3. 1933.
- 490 98. Flensborg Avis 29.3. 1933.
- 490 99. F.eks. Flensborg Avis 9.4. og 11.4. 1933.
490100. Flensborg Avis 12.4., 16.4., 19.4., 3.5. 1933. Quellen/Kilder, II, 1983, s. 127-149.
490101. Tägil, 1970, s. 33ff.
490102. Kronika, 1957, s. 13f.
490490103. RA, UMPB, H111-161, 111.N. 215. Referat fra pressebureauet 20.4. 1933.
490490104. Koszyk, 1972, s. 350ff.
490105. Kronika, 1957, s. 15ff.
106. Sjøqvist, 1966, s. 48f.
490107. Sjøqvist, 1966. s. 50.
490108. Tägil, 1970, s. 36ff.
490490109. Tägil, 1970, s. 38f.
490110. Flensborg Avis 13.4. 1933.
490490111. Flensborg Avis 18.5. 1933.
490112. Flensborg Avis 19.5. 1933 og 21.5. 1933.
490490113. F.eks. Flensborg Avis 12.7. 1933.
490114. F.eks. Flensborg Avis 9.6. 1933 og 10.6. 1933.
115. Flensborg Avis 14.7. 1933.
490116. Flensborg Avis 12.4. 1933.
490117. Der Schleswiger 23.4., 25.4. 1933; Flensborg Avis 26.4., 27.4. 1933.
490118. Flensborg Avis 13.4., 16.4. 1933.
490119. Flensborg Avis 19.4. 1933; 12.5. 1933.
490120. Flensborg Avis 13.5. 1933.
490121. Flensborg Avis 13.5. 1933.
490122. F.eks. Flensborg Avis 10.3. og 16.3. 1933.
490123. Flensborg Avis 18.4. 1933.
490124. Flensborg Avis 10.6. 1933
490125. Flensborg Avis 13.5. 1933.
126. Fink, 1955, s. 89ff.
490127490. Nissen, 1992, s. 614f.
490128. Flensborg Avis, 7.9. 1933.
490129. Flensborg Avis 18.6. 1933.
490130. Flensborg Avis 20.6. 1933. Se også 21.6. 1933
490131. Tägil, 1970, s. 39.

Noter til kapitel 7 s. 249-312.

- 490 1. Flensborg Avis 30.4. 1933.

- 491 2. En politisk retning under ledelse af kreditforeningsdirektør Poul Rasmussen. Ikke at forveksle med Arne Sørensens Dansk Samling, der først stiftedes i 1936.
- 491 3. Flensborg Avis 9.5. 1933.
- 491 4. DCB, P29-3. A. Grau til Kronika 21.4. 1933.
- 491 5. Andreas Grau havde i en række artikler taget skarpt afstand fra nationalsocialismen. Se f.eks. Dybbøl Posten 7.3. 1932, 8.3.1932 og 6.10.1933 og Dannevirke 30.4.1932, 13.10. 1933 og 14.10.1933.
- 491491 6. Sml. Noack, 1989, II, s. 469f
- 491 7. LAÅ, P106-21. Ernst Christiansen til Kronika 26.10. 1933.
- 491 8. LAÅ, P106-21. Kronika til Ernst Christiansen 11.10. 1933.
- 491 9. LAÅ, P106-21. Kronika til Ernst Christiansen 26.10. 1933.
10491. LAÅ, P106-21. Kronika til Ernst Christiansen den 20.10. 1933.
- 491 11. DCB, P29-38. Anmeldelser af romanen var ikke just venlige. Forlæggeren, Paul H. Hagerup, skrev den 10.1. 1937 til Kronika, at salget af *Revolution* lå helt stille, "men jeg tror nu, det er pressens uvilje og den antinazisme, der i udpræget grad var til stede, da Deres bog udkom. Først i de senere måneder er det gået op for folk herhjemme, at Hitler er en personlighed og ikke en eventyrer". DCB, P29-5.
- 491 12. LAÅ, P106-21. Ernst Christiansen til Kronika 3.4. 1934.
- 491 13. Kronika, 1935, s. 198ff.
- 491 14. DCB, P29-13. Ejnar Vaaben til Kronika 16.2. 1936.
15. DCB, P29-13. Ejnar Vaaben til Kronika 15.4. og 28.4. 1936.
- 491 16. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15B3. Lauritz Larsen-notat 3.5.1933.
- 491491 17. Flensborg Avis 24.5. 1933.
- 491491 18. Poulsen, 1974, s. 320f.
- 491 19. Mørup, 2000, s 63ff.
- 491 20. Flensborg Avis 24.6. 1933.
- 491 21. Flensborg Avis 25.6. 1933.
- 491 22. Flensborg Avis 30.6. 1933.
- 491 23. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Lausten Thomsen 6.5. 1933, samme til J.P. Nielsen 9.5. 1933, til Christmas Møller 9.5. 1933 og til dommer Poul Nordlien 18.5. 1933. Flensborg Avis' Genforeningsnummer 15.6. 1933.
- 491 24. Flensborg Avis 3.9. 1933.
- 491 25. Flensborg Avis 20.6. 1933.
- 491 26. Flensborg Avis 6.5., 7.5., 9.5. og 10.5. 1933.
- 491 27. Flensborg Avis 10.5. 1933.
- 491 28. Toft, 1995, s. 61-73 og 81-91.
- 491 29. Andersen, 1968, s. 204-242.
- 491 30. Flensborg Avis 14.1. 1937.
- 491 31. Lidegaard, 2003, s. 302.
- 491 32. Se f.eks. Flensborg Avis 15.2. 1930.
- 491 33. Også heri lignede Ernst Christiansen C.P.O. Christiansen, der i et brev til Sune Andresen i 1944 skrev: "Du ved, jeg er begejstret for alt, blot det er idealistisk." Vind, 1995, s. 239.
- 491 34. Flensborg Avis 8.3. og 9.3. 1930.
- 491 35. Kronika, 1957, s. 14ff.
- 491 36. Kronika, 1957, s. 130ff. Se også Rasmussen, GF 4/2000.
- 491 37. Kronika, 1969, s. 229f.
- 491 38. Gamm, 1979, s. 12.
- 491 39. Kronika, 1979.
- 491 40. Monrad Pedersen, 1998, s. 117-134. Omfattende brevveksling mellem Ejnar Vaaben og Ernst Christiansen i LAÅ, P106-29 og DCB, E1-10.

- 492492 41. Kronika, 1957, s. 59ff. Den eneste korrespondance mellem Kronika og Frits Clausen stammer fra 1939, da Frits Clausen indbød til genforeningsfest for den gamle klasse. DCB P29-2.
- 492 42. Kronika, 1958, s. 33ff.
- 492 43. DCB, E1-10. Ejnar Vaaben til Ernst Christiansen 29.8. 1935.
- 492 44. DCB, E1-10. Ejnar Vaaben til Ernst Christiansen 2.11. 1932.
- 492 45. DCB, E1-10. Ejnar Vaaben til Ernst Christiansen 4.1. 1933.
- 492 46. Ejnar Vaaben: Hitler og Danmark, Haderslev 1933. Kronikkernes titler var: 1) Alfred Rosenberg. Det nye Tyskland og det nationale Danmark. 2) Det ny Tysklands landbrugsminister og Danmark. Walther Darré og den tyske bondes stilling indenfor den nationale revolution i Tyskland. 3) Adolf Hitler og hans historiske betydning. I fremtiden får det asiatiske Rusland sit modeksempel i det nordisk-germanske Tyskland.
- 492 47. DCB, E1-10. Anbefalingskrivelse til støtte for Ejnar Vaaben juni 1933. Skrivelsen er affattet af Aage Lauesgaard, Toftlund, der havde grundlagt et gruppeudlånsbibliotek i Toftlund. Den er påført tilslutning fra Erik Hansen og Knud Fabricius. Ernst Christiansen har påtegnet skrivelsen: "13.6. 33. Sendt 30 kr."
- 492 48. DCB, E1-10. Ejnar Vaaben til Ernst Christiansen 15.8. 1934.
- 492 49. DCB, E1-10. Ernst Christiansen til Ejnar Vaaben 2.2. 1935.
- 492 50. DCB, E1-10. Ejnar Vaaben til Ernst Christiansen 6.9. 1934.
- 492 51. DCB, E1-10. Ernst Christiansen til Ejnar Vaaben 8.9. 1934.
- 492 52. DCB, E1-10. Ejnar Vaaben til Ernst Christiansen 18.9. 1934.
- 492 53. LAÅ, P106-29. Ejnar Vaaben til Ernst Christiansen 8.1. 1938 og dennes svar 17.1.1938.
- 492 54. LAÅ, P106-29. Ernst Christiansen til Ejnar Vaaben 22.1.1939.
- 492 55. DCB, P29-13. Ejnar Vaaben til Kronika 13.7. og 18.8. 1936.
- 492 56. Quaade og Ravn, 1979, s. 53.
57. Lundbak, 2001, s. 553ff.
58492. Vind, 1995, s. 45.
- 492 59. Lundbak, 2001, s. 24ff.
60492. Lundbak, 2001, s. 82.
- 492 61. Se Flensborg Avis 20.2. 1936 og 26.3. 1936.
- 492 62. LAÅ, P106-27. Arne Sørensen til Ernst Christiansen 17.4.1936 og dennes svar 18.4. 1936.
- 492 63. LAÅ, P106-27. Arne Sørensen til Ernst Christiansen 23.12.1936. Venlig omtale f.eks. på UNG-siderne næsten hver torsdag i december 1936.
- 492 64. LAÅ, P106-27. Ernst Christiansen til Arne Sørensen 28.12.1936.
- 492 65. LAÅ, P106-27. Arne Sørensen til Ernst Christiansen 31.12.1936.
- 492 66. DCB, P29-12. Arne Sørensen til Kronika 18.5. 1938. Flere breve 1946-1948.
- 492 67. DCB, P29-13. Talrige breve mellem Niels Erik Wilhelmsen og Kronika 1936-1942. 68492. Lundbak, 2001, s. 213.
- 492 69. Blædel, 1935, s 13. Blædels bog fik i øvrigt en blandet modtagelse i Flensborg Avis, formentlig fordi han pegede på, at det var *nationalsocialismen*, der truede Danmarks sydgrænse. Det var stik imod Flensborg Avis' opfattelse på daværende tidspunkt.
- 492492 70. Lundbak, 2001, s. 214.
- 492492 71. Lundbak, 2001, s. 218.
- 492 72. Lundbak, 2001, s. 220.
- 492 73492. Lundbak, 2001, s. 226f.
- 492 74. Partiet Dansk Samling så i grunden også sig selv som et overgangsfænomen. Partiets rolle skulle først og fremmest være at vække det mentale beredskab over for de nødvendige samfundsforandringer og organisere de mennesker, der var vundet for

- det nye samfund. Den statsmagt, som man opererede med, tog udgangspunkt i den eksisterende, der tænkte korrigeret i tilbageskuende og autoritær retning. Lundbak, 2001, s. 222f.
- 493 75. Lundbak, 2001, s. 133-163.
- 493 76. Der sigtes formentlig til Dansk Samlings Niels Erik Wilhelmsen, der stod i ganske tæt kontakt med Jacob Kronika.
- 493493 77. Nissen, 1992, s. 587ff.
78. Om Aage Møllers forhold til demokratiet se Nissen, 1992, s. 644ff.
79. M.P. Ejerslev påvirkede et helt vinterhold på Rønshoved i nationalsocialistisk retning, herunder den unge Hans Ronald Jørgensen (se: Bolund Nielsen, 2002), men forstan-der Aage Møller måtte efter voldsom offentlig kritik i navnlig avisen Hejmdal afskedige Ejerslev i 1934, eftersom kritikken havde medført, at ikke én eneste elev havde meldt sig til det kommende vinterhold. Rønshoved Højskoles Årsskrift 1934 s. 51ff. Ejnar Vaaben gav i et brev til Ernst Christiansen den 29.1. 1935 udtryk for stor harme i den anledning, for "Aage Møller har afskediget Ejerslev ... og har som nationalsocialist stået i vort parti. Kommentarer er overflødige". (DCB, E1-10. Ejnar Vaaben til Ernst Christiansen 29.1. 1935). Hvorvidt Aage Møller alene har deltaget som medlem af Ejerslevs *studiekreds* eller rent faktisk har figureret som medlem af partiet får stå hen. Det første er en hel del mere sandsynligt end det sidste.
- 493 80. I C.P.O. Christiansens eget eksemplar af "Mein Kampf" fra 1938, der befinder sig i Frederiksborg Højskoles arkiv, er der talrige egne notater i marginen, hvori påpeges ligheder med Grundtvig. Venligst oplyst af dr.phil. Ole Vind, Frederiksborg Højskole.
- 493 81. Aage Møller selv betragtede dog C.P.O. Christiansen som "sin mand" og spurgte i efteråret 1933, om denne ville overtage Rønshoved – hvad han dog afviste. Vind, 1995, s. 240.
- 493 82. Dette og det følgende bygger, hvor intet andet er angivet, på Vind, 1999, s. 493-505.
- 493 83. Vind, 1999, s. 517.
- 493 84. LAÅ, P106-14. Ernst Christiansen til Vilh. la Cour 20.6. 1933 samt udtalelse.
85. Vind, 1995, s. 18f.
- 493 86. Flensborg Avis havde dog givet C.P.O. Christiansen masser af spalteplads til at argumentere for en afståelse af Østgrønland til Norge.
- 493 87. LAÅ, P106-14. C.P.O. Christiansen til Ernst Christiansen 6.9. 1933.
88493. LAÅ, P106-14. C.P.O. Christiansen til Ernst Christiansen 31.3. 1937.
- 493 89. LAÅ, P106-14. C.P.O. Christiansen til Ernst Christiansen maj 1934.
90493. Vind, 1995, s. 109.
- 493 91. Flensborg Avis 12.2. 1936.
- 493 92. Nissen, 1992, s. 588.
- 493 93. Nissen, 1992, s. 589.
- 493 94. Nissen, 1992, s. 590 og 592.
- 493 95. Nissen, 1992, s. 599.
- 493 96. Nissen, 1992, s. 603ff.
- 493 97. Nissen, 1992, s. 607.
- 493 98. Nissen, 1992, s. 615ff. Det følgende bygger, hvor intet andet er angivet, på Nissen.
- 493 99. Nissen, 1992, s. 617-19.
493100. Nissen, 1992, s. 619ff. Dansk Udsyn, marts 1933, s. 144-149. Det følgende bygger på Nissen.
493493493101. Nissen, 1992, s. 621f.
493102. LAÅ, P-106-21. Kronika til Ernst Christiansen 18.8. 1933. Sml. Nissen, 1992, s. 623 om "rygter i samtiden om, at der blev holdt nazi-møder på Askov".
103493. LAÅ, P-106-21. Ernst Christiansen til Kronika 22.8. 1933.
493104. LAÅ, P-106-14. C.P.O. Christiansen til Ernst Christiansen 6.9. 1933.

494105. Nissen, 1992, s. 623f.
494106. Nissen, 1992, s. 624.
494107. Nissen, 1992, s. 624.
494108. Nissen, 1992, s. 624.
494109. Nissen, 1992, s. 626.
494110. Nissen, 1992, s. 627f.
494111. Nissen, 1992, s. 628.
494112. RA, UMPB, H111-58, 111.A.a. Per Faber-referat 31.8.1933.
494113. LAÅ, P106-24. S.P. Quist til Ernst Christiansen 29.8.1933.
494114. RA, UMPB, H111-58, 111.A.a. Per Faber-referat 31.8.1933. Zahle til UM 31.8. 1933.
494115. RA, Generalkonsulat 1964, 7.C.33 pk. 5. Konsulatet til UM 20.11. 1933.
494116. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d, konsul Larsen til UM 30.9.1933. Larsens indberetning og Flensborg Avis 29.9.1933 med sin principielle stillingtagen til nazismen blev forelagt allerhøjeste sted. Foruden statsministeren og udenrigsministeren står på det eksemplar, der befinder sig i UM H7-283, 7Y15a anført: "Har været forelagt Kongen".
117494. Flensborg Avis 12.10. 1933. Frede Nielsen, 1938, s. 220.
494118. Kronika, 1957, s. 15.
494119. Nielsen, 1938, s. 220f.
120. LAÅ, P106-21. Kronika til Ernst Christiansen 18.8.1933.
494121. Tjørnehøj, 1990, s. 29ff.
494122. Flensborg Avis 13.10. 1933.
494123. Nielsen, 1938, s. 193. Quellen/Kilder, IV, s. 417ff.
124494. Nielsen, 1938, s. 208ff.
494494494494125. Nielsen, 1938, s. 209.
494126. Nielsen, 1938, s. 209.
127494. Nielsen, 1938, s. 210.
128. LAÅ, P106-27. A. Svensson til Ernst Christiansen 29.7.1933 og dennes svar 1.8. 1933.
494129. Nissen, 1992, s. 660-68.
130494. LAÅ, P106-14. C.P.O. Christiansen til Ernst Christiansen u.d. (maj) 1934.
131494. Nielsen, 1938, s. 210.
132494. Nielsen, 1938, s. 201.
133494. Fanø, 1983, s. 136
134494. LAÅ, P106-16. Peter Grau til Ernst Christiansen 3.8.1933.
494135. LAÅ, P106-18. H.P. Hansen til Ernst Christiansen 8.1.1935.
494136. LAÅ, P106-18. Ernst Christiansen til H.P. Hansen 11.1.1935.
494137. LAÅ, P106-21. Ernst Christiansen til Kronika 29.1.1935.
494138. LAÅ, P106-26. Tage Schack til Ernst Christiansen 11.1.1934 og dennes svar 13.1.1934.
139494. LAÅ, P106-21. Ernst Christiansen til Kronika 9.4. 1933.
494140. LAÅ, P106-15. P. Gadeberg til Ernst Christiansen 14.11.1934.
141494. Lundbak, 2001, s. 58.
494142. LAÅ, P106-22. H. Lorenzen til Ernst Christiansen 28.11.1934.
143494. LAÅ, P106-19. Th. Hansen til Ernst Christiansen 15.8. 1933.
494144. LAÅ, P106-25. Valdemar Rørdam til Ernst Christiansen 31.12.1934.
494145. Nissen, 1992, s. 629.
494146. Nissen, 1992, s. 635-39 og 648-53.

495147. Nissen, 1992, s. 640ff.
 495495148. Nissen, 1992, s. 652-58.
 495149. Nissen, 1992, s. 661.
 150. LAÅ, P106-14. C.P.O. Christiansen til Ernst Christiansen 21.3.1934.
 495151. LAÅ, P106-14. Ernst Christiansen til C.P.O. Christiansen 22.3.1934.
 495152. Flensborg Avis gav den 26.5.1934 et kort referat af artiklen, hvor de mest tysk-kritiske punkter var fjernet. Ordet "chikanerier" i dette afsnit var fjernet og erstattet med "-_".
 495153. LAÅ, P106-14. C.P.O. Christiansen til Ernst Christiansen 6.6. og 12.6.1934.
 495154. LAÅ, P106-14. Ernst Christiansen til C.P.O. Christiansen 2.6.1934.
 495155. DCB, P29-2. C.P.O. Christiansen til Kronika 25.8. 1937.
 495156. DCB, P29-2. C.P.O. Christiansen til Kronika 12.11. 1937.

Noter til kapitel 8 s. 313-368

1. Hitler, s. 262ff. Koszyk, 1972, III s. 347ff.
2. Frei/Schmitz, 1999, s. 20-38. Hvor intet andet er angivet, bygger redegørelsen for pressens ensretning på disse sider.
3. Koszyk, 1972, s. 363ff. Hvor intet andet er angivet, bygger det følgende på Koszyk.
4. Beskrevet i Dietrich, 1933.
5. Kreth, 1998, s. 28ff.
6. Flensborg Avis 17.1. 1937. Svahnström, 1944.
7. Kronika, 1957, s. 14-18 og 31ff.
8. RA, UM, H7-148, 7.F.52. Gesandtskabet i Berlin til UM (Bernhoff) 24.5.1935. Indberetningen fortsætter efter citatet: "Der kunne visselig have været repliceret noget ganske morsomt, men hr. Kronika resignerede."
9. Ernst Christiansens redegørelse i von Jessen, 1937, III, s. 574-78.
10. Frei/Schmitz, 1999, s. 213. Grünberger, 1971, s. 495.
11. Frei/Schmitz, 1999, s. 54ff.
12. Flensborg Avis 11.5. 1935.
13. Frei/Schmitz, 1999, s. 64ff.
14. Frei/Schmitz, 1999, s. 67f.
15. Frei/Schmitz, 1999, s.36ff.
16. Frei/Schmitz, 1999, s. 28.
17. Ernst Christiansens redegørelse i von Jessen, 1937, III, s. 574-78.
18. Thorsen, 1947-1951, I, s. 207ff.
19. Thorsen, 1947-1951, II, s. 109.
20. Fröhlich, 1987. Goebbels, Dagbøger, indførsel 14.4. 1943.
21. Det følgende bygger på Koszyk, 1972, s. 370-79.
22. Frei/Schmitz, 1999, s.30. En stor del af dette materiale er samlet i: Bohrmann, 1984-2000.
23. Frei/Schmitz, 1999, s. 33.
24. Frei/Schmitz, 1999, s. 79.
25. DCB, E1-8, Presseabteilung der Reichsregierung, Abteilung Zeitschriftenpresse, til Flensborg Avis 29.10. 1941.
26. Kreth, 1998, s. 28.
27. Frei/Schmitz, 1999, s. 36 og s. 208-214, Grünberger, 1971, s. 492-511. Flensborg Avis benyttede sig selvfølgelig af kampagnen til at hverve blandt sine egne folkefæller. Se f.eks. Flensborg Avis 21.1. 1936.

28. Flensborg Avis 1.5.; 3.5. 1934.
29. Frei/Schmitz, 1999, s. 58.
30. Frei/Schmitz, 1999, s. 98f.
31. Frei/Schmitz, 1999, s. 19.
32. F.eks. Flensborg Avis 4.12.; 19.12. 1934. Frankfurter Zeitung beskyldes bl.a. for at varetage jødiske interesser og for systematisk at sætte splid mellem den tyske stat og NSDAP.
33. Frei/Schmitz, 1999, s. 34-35 og 48-51.
34. F.eks. Flensborg Avis 13.6. 1934.
35. RA, UM, H7-165, 7.G.58. Lauritz Larsen til UM 5.12.1936.
36. Flensborg Avis 4.3. 1933.
37. RA, UMPB, 110.J.323. Lauritz Larsen til UM 1.3. 1933.
38. Frei/Schmitz, 1999, s.29.
39. Frei/Schmitz, 1999, s. 43ff.
40. RA, UMPB, H111-160, 111.N.215. Larsen til UM 5.7. 1933.
41. RA, UM, H111-161, 111.N.212. Larsen til UM 24.7. 1933; Referat fra Pressebureauet ved Holger Bernild 25.7. 1933.
42. LAS, Abt. 460.14. Upublicerede erindringer af Walther Fröbe, nedfældet i 1980'erne. Tak til Markus Oddey for henvisningen.
43. RA, UM, H111-161, 111.N.212. Larsen til UM 24.7. 1933; Referat fra Pressebureauet ved H.Bd. 25.7. 1933.
44. Schleswig-Holsteinische Tageszeitung 17.2.1933; Flensborg Avis 18.2. 1933.
45. RA, UMPB, 110.J.323. Lauritz Larsen til UM 19.11. 1934 og 3.3. 1936.
46. Flensburger Nachrichten 22.7. 1933.
47. Mogensen, 1983, s. 171-195.
48. RA, UM, H7-165, 7.G.58. Konsulat Flensborg til UM 16.3.1933.
49. RA, UMPB, 110.J.323. Lauritz Larsen til UM 19.11. 1934 og 3.3. 1936.
50. RA, UMPB, H110-401, 110.J.323. Skrivelse af 3.3.1936 fra konsulatet i Flensborg.
51. RA, UM, H7-165, 7.G.58. Konsulat Flensborg til UM 1.7.1933.
52. RA, UMPB, 110.J.323. Lauritz Larsen til UM 19.11. 1934 og 3.3. 1936.
53. LAÅ, Acc. 1413-XI. Ernst Schrøders korrespondance med NSDAP-Flensborg.
54. Tägil, 1970, s. 41.
55. Frei/Schmitz, 1999, s. 26.
56. Ernst Christiansens redegørelse i von Jessen, 1937, III, s. 574-78.
57. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204a. Herluf Zahle til UM 7.5. 1934.
58. DCB, E1-7. Overborgmesteren til Flensborg Avis 10.1. 1935 og 28.1. 1935; Ernst Christiansen til overborgmesteren 14.1. 1935 og 31.1. 1935.
59. DCB, E1-7. Præsidenten for Werberat til Flensborg Avis 19.3. 1935.
60. DCB, E1-7. Ernst Christiansen til Præsidenten for Werberat. 23.3. 1935.
61. DCB, E1-6. Længere brevvæksling med Preussisch-Süddeutsche Staatslotterie og Anzeigen-Aktiengesellschaft juli 1936 til februar 1937.
62. DCB, E1-7. RddZV til Flensborg Avis 11.12. 1935 og 22.1. 1936.
63. Thorsen, 1947-1951, II, s. 59f.
64. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika u.d.
65. DCB, P29-27,9. Kronika til Bömer 2.1. 1936.
66. DCB, E1-7. Flensborg Avis til RddZV 25.2. 1936.
67. DCB, E1-7. RddZV til Flensborg Avis 23.1. 1936 og 30.1. 1936; Flensborg Avis' svar 25.1. 1936.
68. DCB, E1-7. Werberat til Ernst Christiansen 22.2. 1936.
69. RA, UM H7-283, 7Y15a. Herluf Zahle til UM 5.2. 1936.

70. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Kronika til K. Bömer 4.2. 1936.
71. DCB, E1-7. ApA til Kronika 21.2. 1936.
72. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204b. Herluf Zahle til UM 25.2. 1936.
73. DCB, P29-27,11. Kronika til Ernst Christiansen 24.2. 1936.
74. DCB, E1-7. Werberat til Flensborg Avis 22.2. 1936.
75. DCB, E1-7. Flensborg Avis til Werberat 25.2. 1936.
76. Der foreligger ikke nogen akter til dokumentation, men det fremgår af Ernst Christiansens redegørelse i von Jessen, 1937, III, s. 574-78.
77. DCB, P29-29,11. Kronika til Bömer 24.2. 1936.
78. DCB, E1-7. Der Treuhänder der Arbeit für das Wirtschaftsgebiet Nordmark. Der Sonderbeauftragte für das Gebiet Stadt Flensborg til Flensborg Avis 31.5. 1934.
79. DCB, E1-7. DAF til Flensborg Avis 22.3. 1935 og dennes svar 23.3. 1935.
80. DCB, E1-7. DAF til Flensborg Avis 28.3. 1935.
81. Meyer, 2003, s. 19ff.
82. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204a. H.P. Hoffmeyer, Berlin, til UM 17.9. 1934.
83. DCB, P29-1. Kronika til Alexander Bogs, 10.9. 1934.
84. DCB, E1-7. Flensborg Avis til Reichspressekammer Berlin 25.9. 1934.
85. DCB, E1-7. Reichspressekammer til Flensborg Avis 21.9. 1933.
86. DCB, E1-7. Flensborg Avis til Reichspressekammer 25.9. 1934.
87. DCB, E1-7. Reichspressekammer til Flensborg Avis 8.10. 1934.
88. DCB, E1-7. RddZ, Landesverband Nordmark, til Flensborg Avis 10.12. 1934, vedtægter m.m.
89. Flensborg Avis 27.11. 1934.
90. DCB, E1-7. RddZV til Flensborg Avis 13.12. 1934.
91. DCB, E1-7. Ernst Christiansen til RddZV, Landesverband Nordmark, 18.12. 1934.
92. DCB, E1-7. Ernst Christiansen til RddZV 18.12. 1934.
93. DCB, E1-7. RddZV til Ernst Christiansens u.d. og 9.3. 1935 og dennes svar 1.4. 1935.
94. DCB, E1-7. RddZV til Flensborg Avis 1.4. 1935 og dennes svar 3.4. 1935.
95. Koszyk, 1972, s. 367f.
96. DCB, E1-7. Lov om bevarelse af avisforlagsvirksomheders uafhængighed af 24.4. 1935. Se også von Jessen, 1937, III, s. 574-78.
97. DCB, E1-7. Præsidenten for Reichspressekammer til Reichsverband 10.8. 1935.
98. DCB, E1-7. RddZV til Der Schleswiger 13.8. 1935 og til Flensborg Avis 18.9. 1935. Flensborg Avis' svar h.h.v. 21.8. 1935 og 20.9. 1935.
99. DCB, P29-4. Kronika til Karl Bömer 28.1.1936.
100. DCB, E1-7. ApA til Kronika 28.1. 1936; P-29-27,9. Kronika til Bömer 2.1. 1936.
101. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204b. Herluf Zahle til UM 7.2. 1936.
102. DCB, P29-4. Reichspressekammer til Flensborg Avis 5.3.1936. RA, Generalkonsulat 1964. Lauritz Larsen til UM 24.3. 1936.
103. DCB, P29-27,9. Ernst Christiansen til Reichspressekammer; Det danske "Folkeråd" (Cornelius Hansen, Hans Meng, Tage Jessen, J.C. Møller og Ernst Christiansen) til samme 18.1. 1939.
104. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 27.1.1939 og 8.3.1939, Ernst Christiansen til Kronika 15.3.1939. P29-27,11. Kronika til Hr. Willner, RddZV, 24.2. 1939. DCB, E1-8. Reichspressekammer til forlaget Flensborg Avis den 10.3.1939.
105. DCB, E1-8. Flensborg Avis til Reichspressekammer 21.1.1942 og dennes svar 28.3.1942.
106. DCB, P29-27,11. Kronika til Stephan 26.2. 1942.
107. Flensborg Avis 13.1. 1934.
108. Flensborg Avis 8.4. 1934.

109. Kreth, 1998.
110. Kreth, 1998, s. 406. Kreth opregner ti klager i 1933, to i 1934, fem i 1935, tre i 1936, tre i 1937, ti i 1938, elleve i 1939 og seks i 1940. Det må her udelukkende dreje sig om *officielle* klager, fremsat af det tyske gesandtskab over for det danske udenrigsministerium. Socialdemokraten blev ramt tyve gange, Berlingske Tidende 11 gange, Ekstra Bladet fem gange, Dagens Nyheder / Nationaltidende fire gange, Arbejderbladet fire gange, Politiken tre gange, BT én gang, Jyllandsposten én gang og Hejmdal én gang. Dertil skal formentlig lægges en række mindre alvorlige beklagelser.
111. RA, H111-58, 111.A.a. Per Faber til UM 1.10. 1933. UM til Per Faber u.d. A.J. Poulsen-notater u.d. og 17.10. 1933.
112. Flensborg Avis 29.3. 1933.
113. Kreth, 1998, s. 54ff.
114. F.eks. Flensborg Avis 6.12. 1935.
115. Flensborg Avis 5.7. 1933.
116. Kreth, 1998, s. 404. Ekstra Bladet blev forbudt igen i juli 1934 for et tidsrum af seks måneder; Politiken i november 1934 i otte dage; Berlingske Tidende & Aftenavis i februar 1935 i otte dage; Ekstra Bladet i maj 1935 i ca. to år. Også Hejmdal rammes i november 1935 og igen i august 1938 af tidsbestemte forbud.
117. Kreth, 1998, s. 405.
118. RA, UMPB, H111-58, 111.A.a. Udklip: Berlingske Aften 12.11.1934.
119. LAS, Abt. 309, Aktennummer 22777. Regeringspræsidenten til det preussiske indenrigsministerium 28.4. 1933.
120. LAS, Abt. 309, Aktennummer 22777. Det preussiske Indenrigsministerium til Regeringspræsidenten i Slesvig 26.6. og 12.7. 1933.
121. LAS, Abt. 301, Aktennummer 5822. Aktenvermerk ved overpræsident Lohse 19.5. 1934.
122. StaE, Aktennummer 3284.
123. StaE, Aktennummer 3284. Der politische Polizei-Kommandeur -Zentralbüro- Berlin til Indenrigsministeren i Oldenburg [Eutin hørte indtil reformen i 1937 til Oldenburg, derefter til Slesvig-Holsten] 10.9. 1934; Indberetning fra politiet i Eutin 9.4. 1935.
124. LAS, Abt. 309, Aktennummer 22777. Indberetning fra Staatspolizeistelle Altona til Geheime Staatspolizeiamt i Berlin 14.1. 1935.
125. StaF, C30, Übersicht über besondere Vorkommnisse nördlich und südlich der Grenze im Monat Juni 1934.
126. GStA B-D, Rep. 90 P Nr. 12 H.2. Her gengivet efter fotokopier i DCB, De 30. Paul, 1997. Beretningerne hører op i 1938 og indgår derefter som et led i SD's almindelige *Volkstumsberichte* i årene 1938-1945. Boberath, 1984.
127. Citeret efter DCB, De 30. Bericht des Greko. Flensburg betr. "Besondere Vorkommnisse nördlich und südlich der Grenze" als Bestandteil des Lageberichts der Stapo-Stelle Kiel für Monat august 1935. (GstA B-D, Rep. 90 P Nr. 12 H.2).
128. GStA B-D, Rep. 90 P Nr. 12 H.2. Fotokopier i DCB, De 30. September 1935.
129. GStA B-D, Rep. 90 P Nr. 12 H.2. Fotokopier i DCB, De 30. December 1935.
130. GStA B-D, Rep. 90 P Nr. 12 H.2. Fotokopier i DCB, De 30. Januar 1936.
131. GStA B-D, Rep. 90 P Nr. 12 H.2. Fotokopier i DCB, De 30. December 1935.
132. GStA B-D, Rep. 90 P Nr. 12 H.2. Fotokopier i DCB, De 30. Januar 1936.
133. GStA B-D, Rep. 90 P Nr. 12 H.2. Fotokopier i DCB, De 30. December 1935.
134. GStA B-D, Rep. 90 P Nr. 12 H.2. Fotokopier i DCB, De 30. Januar 1936.
135. RA, UMPB, H111-59, 111.A.11. Bolt-Jørgensen til UM 6.12. 1933.
136. RA, UMPB, H111-59, 111.A.11. Bolt-Jørgensen til UM 6.12. 1933.
137. LAÄ, P106-21. Kronika til Ernst Christiansen 18.8. 1933.
138. LAÄ, P106-21. Ernst Christiansen til Kronika 22.8.1933.
139. Frei/Schmitz, 1999, s. 62.
140. DCB, P29-1. Kronika til Der Angriff 23.8. 1935.

141. DCB, P29-1. Auslandspressestelle der NSDAP, "Haus der Presse", abtl. Auslands-
presse, München, til Kronika 7.10. 1936 og dennes svar 26.10. 1936 – og 27.9. 1938
på en lignende henvendelse.
142. Flensborg Avis 31.3. 1935.
143. Frei/Schmitz, 1999, s. 124.
144. Frei/Schmitz, 1999, s. 122f.
145. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 9.4. 1939.
146. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 31.1.1934.
147. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Larsen til UM 28.2. 1934.
148. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Larsen til UM 28.2. 1934.
149. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Larsen til UM 12.7. 1934.
150. Det har formentlig drejet sig om Kronikas artikel den 28.3. 1934: "Dr. Schacht om
Tysklands valuta".
151. LAS, Abt. 301, Nr. 5822. Stapostelle Flensborg til Reichspropagandaamt 12.6. 1934.
152. LAS, Abt. 301, Nr. 5822. Reichspropagandaamt til Stapostelle Flensborg 13.6. 1934;
Lohse til Stapostelle Flensborg 28.6. 1934.
153. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Larsen til UM 12.7. 1934.
154. LAS, Abt. 301, nr. 5822. Sievers til Lohse 12.6. 1934.
155. DCB, E1-7. Ernst Christiansen til Lohse 12.7. 1934. Kopi til Sievers.
156. DCB, E1-7. Overpræsidenten til Ernst Christiansen 20.7. 1934. LAS, Abt. 301, Nr.
5822. Ansøgning fra Flensborg Avis 13.7. 1934 med OP's påtegning.
157. RA, UM, Generalkonsulat, 1964, 7.C.33. Lauritz Larsen til UM 9.10. 1933. Ritter,
2001, s. 128.
158. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Propagandaministeriet til Der Schleswiger 28.8. 1935. Zahle
til UM 9.9. 1935.
159. DCB, E1-7. Ernst Christiansen til J. Oldsen 29.8. 1935 og dennes svar 31.8. 1935.
160. DCB, E1-7. Ernst Christiansen til Kronika 29.8. 1935.
161. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Zahle til UM 9.9. 1935. DCB, E1-7. Telefon-notat u.d. med
referat af Kronikas samtale.
162. DCB, E1-7. Ernst Christiansen til Kronika 5.9. 1935.
163. DCB, E1-7. Ernst Christiansen til J. Oldsen 5.9. 1935.
164. LAÅ, P106-24. J. Oldsen til Ernst Christiansen 12.9.1935 og dennes svar 16.9. 1935.
165. RA, UM H7-283, 7Y15a. Propagandaministeriet til Kulturwehr 28.9. 1935. Zahle til UM
8.10. 1935.
166. RA, UM, H7 7Y15a. Jan Skala til Propagandaministeriet 12.10. 1935. Herluf Zahle til
UM 18.10. 1935.
167. Flensborg Avis 6.3. 1936.
168. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Herluf Zahle til UM 19.10. 1935. Se også Kronika, 1957, s.
39-44. Kronika anfører, at indenrigsministeriet egentlig havde været indstillet på slet
ikke at modtage den danske delegation. Når man alligevel lod den finde sted, skyldtes
det, at aftalen var truffet med Kronika, hvem man ikke ønskede at ignorere. (s. 42).
169. Kronika, 1957, s. 44. Mogensen, 1981, s. 226ff.
170. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Larsen til UM 24.3. 1936.
171. Flensborg Avis 9.5. 1936.
172. DCB, P271-6. Afskrift: AA pk. 121. D650925-26. Ernst Schrøder til Auswärtiges Amt,
Abteilung Norden, 19.10. 1935.

Noter til kapitel 9 s. 369-406

1. Berlingske Tidende 26.8. 1933.

2. LAÅ, P106-28. A. Torp til Ernst Christiansen 9.6. 1933.
3. LAÅ, P98-16. Tycho Filskov til Hans Jepsen Christensen 27.6. 1933 og dennes svar 1.7. 1933. Hans Jepsen Christensen til Madsen-Mygdal 1.7. 1933.
4. LAÅ, P106-27. Ernst Christiansen til A. Svensson 1.8. 1933.
5. LAÅ, P106-27. A. Svensson til Ernst Christiansen 7.8.1933 og dennes svar 8.8. 1933.
6. LAÅ, P106-27. A. Svensson til Ernst Christiansen 9.8.1933.
7. RA, Generalkonsulat, afl. 1964, 7Y15d. Larsen til UM 30.9.1933.
8. Tønder Amtstidende 25.1. 1934.
9. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 18.8.1936.
10. Noack, 1989, II, s. 453ff.
11. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 20.11. 1933; Ernst Christiansen til Christmas Møller 20.11. 1933.
12. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 31.1.1934.
13. Flensborg Avis 10.5. 1933.
14. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 31.1.1934.
15. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Christmas Møller 2.2. 1934.
16. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til A.P. Møller 31.1. 1934. Ernst Christiansen til Neergaard 31.1. 1934; Neergaard til Ernst Christiansen 12.3. 1934, Ernst Christiansen til Neergaard u.d.
17. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 31.1.1934.
18. DCB, E1-6. Notat, hvori opregnes bidragyderne for året 1933.
19. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 3.2. 1934.
20. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 3.2. 1934.
21. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Christmas Møller 5.3. 1934.
22. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 3.2. 1934.
23. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 20.2. 1934.
24. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til A.P. Møller 14.2. 1934; A.P. Møller (Anker Jørgensen)'s svar 17.2. 1934.
25. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Christmas Møller 20.2. 1934.
26. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 20.2. 1934.
27. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Christmas Møller 20.2. 1934.
28. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til J.P. Nielsen 20.2. 1934.
29. DCB, E1-6. Christmas Møller til Ernst Christiansen 21.2. 1934.
30. Sml. Noack, 1989, II, s. 456.
31. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til professor Ehlers 19.2. 1934.
32. DCB, E1-6. H.P. Hansen til Ernst Christiansen 4.3. 1934.
33. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Christmas Møller 5.3. 1934 og til Neergaard s.d.; Ernst Christiansen til A.P. Møller 6.3. 1934.
34. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Neergaard 5.3. 1934.
35. DCB, E1-6. Christmas Møller til Ernst Christiansen 11.3. 1934.
36. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Stauning 12.3. 1934.
37. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 12.3. 1934 og 14.3. 1934.
38. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Ehlers 15.3. 1934.
39. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til A.P. Møller 15.3. 1934; Anker Jørgensen til Ernst Christiansen 17.3. 1934.
40. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 14.3. 1934.
41. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Florander 20.3. 1934.
42. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Christmas Møller 26.3.1934.
43. På samme tid angreb Sønderborg Socialdemokrat i en leder skarpt Flensborg Avis for at være "nazistisk". Se Flensborg Avis 5.4. 1934.

44. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Christmas Møller 26.3. 1934 og 31.3. 1934. Christmas Møller til Ernst Christiansen 29.3. 1934 og 30.3. 1934.
45. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Stauning 26.3. 1934.
46. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Christmas Møller, Stauning, Ehlers og A.P. Møller 28.3. 1934.
47. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Ehlers 3.4. 1934.
48. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Ehlers 3.4. 1934.
49. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Christmas Møller 9.4. 1934 og 18.4. 1934. Christmas Møller til Ernst Christiansen 29.4. 1934. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 18.4. 1934.
50. RA, UMPB H111-160, 111.N.204a. Zahle til Bernhoft 18.4. 1934.
51. RA, UMPB H111-160, 111.N.204a. Bernhoft til Zahle 25.4. 1934. (+ flere udaterede koncepter med P. Munchs og Bernhofts rettelser og tilføjelser).
52. RA, UMPB H111-160, 111.N.204a. Zahle til Bernhoft 28.4. 1934.
53. RA, UMPB H111-160, 111.N.204a. A.J. Poulsen til Emil Hertz 4.5. 1934. Koncept – brev fra Emil Hertz til Hjalmar Schacht u.d. (april-maj 1934).
54. RA, UMPB H111-160, 111.N.204a. Reichsbank-Direktorium til Hertz 25.5. 1934 og Hertz til A.J. Poulsen 31.5. 1934.
55. RA, UMPB H111-160, 111.N.204a. Reichsbankdirektorium til Flensborg Avis h.h.v. Emil Hertz 4.6. 1934. Emil Hertz til A.J. Poulsen 6.6. 1934, A.J. Poulsen til Emil Hertz 8.6. 1934, A.J. Poulsen til Zahle 8.6. 1934.
56. RA, H7-141, 7.F.23/8. Hele lægget omhandler forskellige udenrigsministerielle overvejelser desangående mellem 1934 og 1937. Også Grænsevagten inddrages i overvejelserne.
57. DCB, E1-6. Stauning til Ernst Christiansen 26.4. 1934.
58. DCB, E1-6. L.P. Christensen til Stauning 30.4. 1934.
59. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 30.4. 1934.
60. DCB, E1-6. L.P. Christensen til Ernst Christiansen 2.5. 1934.
61. DCB, E1-6. Stauning til L.P. Christensen 3.5. 1934.
62. DCB, E1-6. L. Schiøttz Christensen til Ernst Christiansen 5.5. 1934.
63. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Stauning 5.5. 1934.
64. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 2.5. 1934, Ernst Christiansen til Christmas Møller 5.5. 1934; Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 5.5. 1934. Pengene ankom den 11.5. 1934 og blev straks anvist til avisen.
65. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 9.5. 1934.
66. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 11.5. 1934.
67. DCB, E1-6. L. Schiøttz Christensen til Stauning 15.5. 1934. Hvor intet andet er angivet, bygger det nedenstående på denne redegørelse.
68. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Stauning 30.7. 1934.
69. DCB, E1-6. Christmas Møller til Ernst Christiansen 28.5. 1934, 1.6. 1934 og 6.6. 1934; Christmas Møller til Stauning 31.5. 1934. Ernst Christiansen til Christmas Møller 2.6. 1934.
70. Berlingske Tidende 2.6. 1934. I det klip af den pågældende artikel, der ligger i udenrigsministeriets pressebureaus arkiv (H111-160, 111.N.204a) er sat et stort “?” ved ordet “staten” i artiklens overskrift: “Staten bør støtte Flensborg Avis”. Sagen har tilsyneladende mystificeret udklipperen.
71. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Ehlers 8.6. 1934 med kopi til Stauning samme dag.
72. DCB, E1-6. Christmas Møller til Ernst Christiansen 9.6. og 16.6. 1934. Ernst Christiansen til Christmas Møller 13.6. 1934.
73. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Christmas Møller 13.7. 1934; Christmas Møller til Ernst Christiansen 14.7. 1934 og 27.7. 1934.
74. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 13.7. 1934.
75. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 16.7. 1934 og 20.7. 1934;

- Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 18.7. 1934.
76. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 23.7. og 26.7.1934.
 77. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Christmas Møller 28.7. 1934. Christmas Møller til Ernst Christiansen 2.8. 1934.
 78. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til h.h.v. Ehlers og Hans Jepsen Christensen 4.8. 1934.
 79. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Ehlers 14.8. 1934.
 80. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 15.8. 1934 og dennes svar 20.8. 1934. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 3.10. 1934 og dennes svar 6.10. 1934.
 81. DCB, E1-6. A.P. Møller (Anker Jørgensen) til Ernst Christiansen 3.11. 1934.
 82. DCB, E1-6 Ernst Christiansen til A.P. Møller 7.11. 1934.
 83. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 5.11. og 6.11. 1934.
 84. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Neergaard 6.11. 1934.
 85. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 8.11. 1934.
 86. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 9.11. 1934.
 87. DCB, E1-6. Lauritz Larsen til Ernst Christiansen 10.11. 1934.
 88. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 12.11. 1934.
 89. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 23.12. 1934.
 90. RA, UMPB H111-160, 111.N.204a. Notat på Flensborg Avis-udklip 15.12. 1934.
 91. DCB, E1-6. Christmas Møller til Ernst Christiansen 3.2. 1935.
 92. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 4.2. 1935; Ernst Christiansen til kontorchef A. Ch. Louw 4.2. 1935; Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 5.2. 1935 og dennes svar 6.2. 1935.
 93. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Christmas Møller 6.2. 1935.
 94. DCB, E1-6. Christmas Møller til Ernst Christiansen 8.2. 1935 og 26.2. 1935. Ernst Christiansen til Christmas Møller 26.2. 1935.
 95. Flensborg Avis 31.3. 1935.
 96. RA, UMPB H111-160, 111.N.204a. Konsul Larsen til UM af 4.4. 1935. RA, UMBP H111-160, 111.N.204a. Flensborg Avis – Beretning og regnskab for 1934.
 97. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 23.4. 1935 og dennes svar 7.5. 1935.
 98. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 26.3. 1935, 7.5. 1935, 21.9. 1935, 7.11. 1935; Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 21.12. 1935.
 99. Noack, 1989, II, s. 455.
 100. DCB, E1-6. Flensborg Avis til politipræsidiets i Flensborg 29.1. 1936 og dennes svar 12.2. 1936. Flensborg Avis til politipræsidenten 2.11. 1936.
 101. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Lauritz Larsen til Falkenstjerne 8.2. 1936.
 102. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Lauritz Larsen til Falkenstjerne 8.2. 1936. Falkenstjernes notat på brevet. Falkenstjerne til departementschef Ulrich i Indenrigsministeriet 18.2. 1936.
 103. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Departementschef Ulrich til Falkenstjerne 13.3. 1936.
 104. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Falkenstjerne til Larsen 14.3. 1936.
 105. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Lauritz Larsen til J.P. Nielsen 16.1. 1937.
 106. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Lauritz Larsen til Frede Nielsen 8.4. 1937.
 107. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Frede Nielsen til Lauritz Larsen 11.4. 1937.
 108. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Lauritz Larsen til Frede Nielsen 24.4. 1937.

Noter til kapitel 10 s. 407-474

1. Kilder/Quellen, IV, s. 315ff. Flensborg Avis 30.4. 1933.

2. Ernst Christiansens årsmødetale 1933. Flensborg Avis 20.6. 1933.
3. F.eks. Flensborg Avis 28.6. 1933.
4. Flensborg Avis 29.6. 1933.
5. Flensborg Avis 13.4.; 14.4.; 20.4. 1934.
6. LAÅ, P106-23. C. Manthay Wagner til Ernst Christiansen 6.4.1934.
7. Flensborg Avis 8.9. 1934.
8. Flensborg Avis 9.9.; 28.9. 1934.
9. F.eks. Flensborg Avis 16.11. 1934.
10. F.eks. Der Schleswiger 16.11. 1934.
11. Flensborg Avis 11.5. 1935.
12. Flensborg Avis 23.5. 1935.
13. Flensborg Avis 19.10. 1935.
14. Flensborg Avis 31.12. 1935. Gengivet i oversættelse i Der Schleswiger samme dag.
15. Flensborg Avis 14.12. 1935.
16. Flensborg Avis 13.6. 1934.
17. Flensborg Avis 11.4. 1934.
18. Flensborg Avis 18.2.; 20.2.; 21.2.; 1934.
19. Flensborg Avis 27.6.; 28.6.; 29.6.; 30.6.; 1.7. 1934.
20. Flensborg Avis 30.6. 1934.
21. Flensborg Avis 1.7. 1934.
22. Flensborg Avis 20.7. 1934.
23. Flensborg Avis 31.7. 1934.
24. Flensborg Avis 16.1. 1935.
25. Flensborg Avis 19.1. 1935.
26. LAÅ, P106-21. Kronika til Ernst Christiansen 22.1.1935 og 28.1. 1935. Svar 24.1.1935.
27. RA, P-6813. T. Jessen til Vilh. La Cour 9.4.1935.
28. LAÅ, P106-19. Andreas Hanssen til Ernst Christiansen 19.1.1935.
29. LAÅ, P106-19. Ernst Christiansens til Andreas Hanssen 19.1.1935.
30. Flensborg Avis 31.3. 1935.
31. RA, UMPB H111-160, 111.N.204a. Konsul Larsen til UM af 4.4. 1935.
32. Flensborg Avis 17.3. 1935.
33. Flensborg Avis 3.4. 1935.
34. Flensborg Avis 23.3. 1935.
35. Flensborg Avis 29.3. 1935.
36. Flensborg Avis 22.5. 1935.
37. Hele denne sag er behandlet mere udførligt i Rasmussen, Sdj.Årb. 2000.
38. Flensborg Avis 14.2. 1935.
39. Flensborg Avis 21.8. 1935.
40. Planen fik da også i Flensborg Avis 14.12. 1935 et meget dårligt skudsmål af Ernst Christiansen, der blev "pinligt overrasket" over forslaget. Tilliden til England var herefter "svækket", og "hvad værre er, når det italienske eksempel skal belønnes, er porten lukket op for de betænkeligste efterligninger i fremtiden".
41. DCB, E1-6. Paludan-Müller til Flensborg Avis 31.8. 1935; Ernst Christiansen-notat.
42. LAÅ, P106-32. Ernst Christiansen's dagbøger 2.9. 1935.
43. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Paludan-Müller 2.9. 1935. LAÅ, Grænsegendammeriets arkiv-267, diverse A-sager 1935-1937: Samme.
44. LAÅ, P106-32. Ernst Christiansens dagbøger 3.9. 1935.
45. Holdningen præciseres i Flensborg Avis den 15.9. 1935.

46. DCB, E1-6. P. Grau til Paludan-Müller 4.9. 1935 (afskrift), E. Møren til Flensborg Avis 4.9. 1935, Chr. Refslund; Ida Schrøder til Flensborg Avis 5.9. 1935, M. Schiødte til Ernst Christiansen 6.9. 1935 og dennes svar 7.9. 1935 og førstnævntes gensvar 10.9. 1935.
47. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til E. Jensen 12.9. 1935 og dennes svar 22.9. 1935.
48. LAÅ, P106-32. Ernst Christiansens dagbøger 4.9. – 6.9. 1935.
49. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Paludan-Müller 5.9. og 11.9. 1935; dennes svar 5.9., 9.9. og 11.9. 1935 samt genbestilling af abonnementet 5.9. 1935.
50. F.eks. Aalborg Stiftstidende 5.9. 1935.
51. Modersmaalet 5.9. og 6.9. 1935.
52. Nationaltidende/Dagens Nyheder 6.9. 1935, 7.9. 1935. Kolding Folkeblad 7.9. 1935.
53. F.eks. Lollands-Falsters Folkeblad 9.9. 1935 og Kolding Folkeblad 7.9. 1935.
54. Socialdemokraten 12.9. 1935. Sønderborg Socialdemokrat 12.9. og 16.9. 1935. Nationaltidende/Dagens Nyheder 13.9. 1935.
55. RA, Finansministeriet, 38 nr. C 1416. Paludan-Müller til Finansministeriet 11.6. 1935 med bilag: Ernst Christiansen til Paludan-Müller 11.9. 1935.
56. Se f.eks. Vejle Amts Folkeblad 13.9. 1935 og Aalborg Stiftstidende 14.9. 1935.
57. Rasmussen, 1998.
58. LAÅ, P106-23. Kaj Munk til Ernst Christiansen 20.9. 1935.
59. LAÅ, P106-18. Ernst Christiansen til H.P. Hansen 27.9. 1935.
60. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 21.9. 1935.
61. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Th. Stauning 16.9. 1935.
62. F.eks. Nordschleswigsche Zeitung 13.9. 1935 og 17.9. 1935.
63. Flensborg Avis 19.9. 1935.
64. Flensborg Avis 25.10.; 26.10. 1935.
65. Rasmussen, 2003, s. 79.
66. Flensborg Avis 3.5.; 16.5. 1934.
67. Flensborg Avis 6.6.; 9.6. 1934.
68. F.eks. Flensborg Avis 28.6.; 30.6.; 16.7.; 17.8. 1935.
69. Flensborg Avis 14.7. 1935.
70. Flensborg Avis 20.8. 1935.
71. Shirer, 1961, I, s. 288-296 .
72. Flensborg Avis 18.1. ; 30.1. 1934.
73. Flensborg Avis 7.4. ; 13.4.; 15.4. 1934.
74. Flensborg Avis 20.12. 1934.
75. Flensborg Avis 30.4.; 1.5. 1935.
76. Andersen, 1968, s. 303.
77. Flensborg Avis 17.1. 1935.
78. Flensborg Avis 29.3.; 5.5. 1935.
79. Flensborg Avis 3.10. 1935.
80. Flensborg Avis 23.8. 1935.
81. Kronika, 1968, s. 144.
82. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 2.10. 1937 og dennes svar 5.10. 1937.
83. Flensborg Avis 12.4. 1936.
84. Flensborg Avis 15.4. 1936.
85. Flensborg Avis 10.9. 1936.
86. Flensborg Avis 18.2.; 19.2. 1936.
87. Flensborg Avis 26.6. 1936.
88. Flensborg Avis 19.3. 1936.

89. Flensborg Avis 31.3. 1936.
90. Flensborg Avis 29.3. 1936.
91. Flensborg Avis 31.3. 1936.
92. Flensborg Avis 2.4. 1936.
93. Flensborg Avis 21.6. 1936.
94. Flensborg Avis 6.1. 1934.
95. Flensborg Avis 9.9.; 1.12. 1934; 6.7. 1935.
96. Flensborg Avis 16.3. 1935.
97. Flensborg Avis 22.3. 1935.
98. Eugen Dielsels bog "Går Europa under?" fra 1934 blev indgående præsenteret og drøftet i en hel serie ledende artikler 13.3.; 17.3.; 19.3.; 20.3.; 21.3.; 22.3. 1935 og bogen "Ringene om Europa" den 3.12.; 4.12.; 5.12. 1935.
99. Flensborg Avis 2.7. 1935.
100. Flensborg Avis 3.7. 1935.
101. RA, UMPB H111-160, 111.N.204a. Lauritz Larsen til UM 7.2. 1936.
102. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 16.1. 1936, 27.2. 1936. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 14.2. 1936.
103. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Christmas Møller 28.2. 1936 og dennes svar 29.2. 1936; Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 28.2. 1936 og 6.3. 1936.
104. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til A.P. Møller 28.3. 1936.
105. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 28.3. 1936.
106. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til A.P. Møller 28.3. 1936.
107. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 1.4. 1936 og 3.4. 1936.
108. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 3.4. 1936.
109. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 4.4. 1936.
110. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Lauritz Larsen til UM 7.4. 1936. Flensborg Avis' beretning og regnskab for året 1935 sst. Flensborg Avis 5.4. og 6.4. 1936.
111. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 6.4. 1936.
112. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 15.4. 1936; citat: Ernst Christiansen til H.P. Hansen 16.4. 1936.
113. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Christmas Møller 22.4. 1936.
114. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 22.4. 1936.
115. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Kronika 22.4. 1936.
116. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Herluf Zahle til UM 23.4. 1936 med afskrift af Ernst Christiansens brev.
117. DCB, P29-13. Kronika til Ejnar Vaaben 12.5. 1936.
118. F.eks. Flensborg Avis 3.7.; 7.7.; 30.7.; 31.7. 1936.
119. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til J.P. Nielsen 22.4. 1936.
120. RA, Generalkonsulat, afl. 1964. Tage Jessen til Lauritz Larsen 19.6. 1936.
121. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 26.5. 1936.
122. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 22.4.; 26.5.; 23.6.; 14.7.; 17.7.; 11.9.; 19.9.; 29.9.; 19.11.; 14.12. 1936 og 8.2. 1937 Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 24.4.; 2.6.; 14.7.; 26.9. og 16.12. 1936.
123. LA, P106-13. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 1.10.1936, dennes svar 2.10. 1936 og HJC's gensvar 13.10. 1936.
124. DCB, E1-10. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 3.12. 1936.

FRONT OG BRO

Forsidebilleder:

Bind 1: Redaktør Ernst Christiansen på talerstolen under et dansk årsmøde i 1930'erne (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek)

Bind 2: Jacob Kronika under et besøg i Danzig i sommeren 1939 (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek)

Grafik:

Wolfgang Happel og René Rasmussen efter en idé af Axel Johnsen

René Rasmussen

FRONT OG BRO

Flensborg Avis i spil mellem
Danmark og Tyskland 1930-1945

Bind II

“Vi skal være helt danske slesvigere, og som gave i de to folks brydning og samspil bringer vi, hvad vi gennem en helt rodægte vækst får ud af livet i vor af sælsom spænding fyldte hjemstavn, som skal være både front og bro”.

(Ernst Christiansen, *Flensborg Avis*, 24. januar 1933)

Udgivet af
Studieafdelingen ved
DANSK CENTRALBIBLIOTEK FOR SYDLESVIG
NR. 52
FLENSBORG 2005

Studieafdelingen takker for støtte til bogens udgivelse fra

*Vicepolitimester Per Thaulows og hustru Agnete Thaulows, født Kihlstrøm, Fond
Redaktør Jens Jessens Mindelegat
Komitéen til uddeling af Christian Paulsen-prisen*

René Rasmussen:

Front og bro

Flensborg Avis i spil mellem Danmark og Tyskland 1930-1945

Udgivet af Studieafdelingen
ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig nr. 52
Flensborg 2005

Sats og tryk: Flensborg Avis

Bogbinder: J. P. Møller Bogbinderi, Haderslev

© Forfatteren og Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

I kommission hos Padborg Bog og Idé, Nørregade 16, DK 6330 Padborg
e-mail: 6982@bogpost.dk
ISBN 87-89178-50-5
ISSN 1397-4343

INDHOLD

Bind I

Forord	s. 3
1. INDLEDNING	
Indledning og problemformulering	s. 9
Litteratur og kilder	s. 17
Anvendte forkortelser	s. 30
2. ARV OG ERFARING 1869-1930	
2.1. Jens Jessen og <i>Flensborg Avis</i> 1869-1906. Nationale og politiske holdninger	s. 31
2.2. Jessens elever 1906-1918 – en generation af nationalt begejstrede unge	s. 47
2.3. Afstemningskampen 1918-1920 – dansk splittelse	s. 55
2.4. Rejse eller blive? <i>Flensborg Avis</i> til Nordslesvig?	s. 62
2.5. Reaktion på nederlaget – dansk samling	s. 65
2.6. Den tysksprogede danske presse 1919-1925 – Jacob Kronika	s. 67
2.7. <i>Flensborg Avis</i> i økonomisk krise 1924-1930	s. 72
2.8. Afspænding i grænselandet 1927-1930	s. 76
3. FRONT OG BRO	
3.1. Løsenet “front og bro” formuleres	s. 79
3.2. Afstamning og afstemning – idéen om national mission	s. 84
4. PRESEN I SYDSLESVIG MELLEM DANSK UDENRIGS- OG TYSK INDENRIGSPOLITIK 1923-1932	
4.1. Tyskland i dansk presse – som dansk udenrigspolitisk problem indtil 1920	s. 89
4.2. Den sydslesvigske danske presse som dansk udenrigspolitisk problem indtil 1930	s. 93
4.3. Nazismens fremmarch – <i>Der Schleswiger</i> og <i>Flensborg Avis</i> under udenrigsministeriel behandling omkring 1930	s. 98
4.4. Kronika bliver korrespondent i Berlin – 1932	s. 110
5. FLENSBORG AVIS OG DENS KOLLEGER OMKRING 1933	
5.1. <i>Flensborg Avis</i> omkring 1933 – et signalement af avisen og medarbejderne	s. 117
Forsiden	s. 118
Side to og fem: Lokalstoffet, andet nyhedsstof – og journalisterne	s. 122
Side tre – chefredaktørens ledende artikel, kulturstoffet og kronikken	s. 126
Side fire til otte – med LS-spalten	s. 132
<i>Der Schleswiger</i>	s. 134
<i>Ung Nordisk Grænsevagt</i> – den “nynordiske” tanke	s. 136
Andre tillæg	s. 140
Sætteri og trykkeri	s. 141
5.2. <i>Flensborg Avis</i> ' oplag omkring 1933	s. 143
5.3. <i>Statsministeriets Udvalg af 17. marts 1932</i> . Økonomisk understøttelse af <i>Flensborg Avis</i>	s. 146
5.4. “Dette vil jeg ikke være med til ...”. J.P. Nielsen og <i>Flensborg Avis</i> i dansk indenrigspolitisk	s. 152
5.5. “... men epoken er til ende”. Diskussion om støtten i udenrigstjenesten 1932-1933	s. 157
5.6. Pressen i Nordslesvig	s. 164
<i>Dannevirke</i>	s. 166
<i>Hejmdal</i>	s. 167
<i>Dybbøl Posten</i>	s. 168
<i>Sønderborg Socialdemokrat/Sønderjyden</i>	s. 169
Den konservative presse – <i>Jydske Tidende</i>	s. 170
Bladkonkurrencen i Sønderjylland 1929-1933	s. 171
Den tyske presse i Nordslesvig – <i>Nordschleswigsche Zeitung</i>	s. 173
5.7. Den tyske presse i Sydslesvig	s. 175
5.8. Ernst Schrøders <i>Korrespondenzbüro Nordschleswig</i>	s. 177

6. ADOLF HITLER FÅR MAGTEN 1933	
6.1.	Sydslesvig ved indgangen til 1933 s. 183
6.2.	Optakten – januar 1933 s. 184
6.3.	Magtoverdragelsen 30. januar 1933 s. 187
6.4.	Pressen knebles – februar-marts 1933 s. 190
6.5.	Totalitarisme eller midtsamling? Ernst Christiansens nationale vision s. 193
6.6.	Stræben mod lyset – Ernst Christiansens livsfilosofi s. 199
6.7.	Hvor går Tyskland hen? Og hvordan skal Danmark reagere? s. 203
6.8.	En kommunistrede – At definere mindretallet – marts 1933 s. 207
6.9.	<i>Greuel</i> -Propaganda og jødeboykot <i>Flensborg Avis</i> og antisemitismen s. 212
6.10.	“Und willst du nicht mein Bruder sein ...”. <i>Flensborg Avis</i> mellem dansk og tysk udenrigs- og pressepolitik – forår 1933 s. 217
6.11.	Påskeblæsten – den “slesvig-holstenske” og den “berlinske” linje – forår 1933 s. 231
6.12.	Danmark og Norden i tysk udenrigspolitik s. 236
6.13.	“Front og bro” som våben mod slesvig-holstenerne – forår 1933 s. 239
6.14.	National mobilisering i Nordslesvig forår og sommer 1933 s. 242
7. FLENSBORG AVIS OG NATIONALSOCIALISMEN – 1933-1934	
7.1.	“En tidens røst” – Kronika anbefaler en “dansk nationalsocialisme” – april 1933 s. 249
7.2.	“Revolution” – Kronikas roman om Hitlers Tyskland s. 255
7.3.	“... et vårbrud for det tyske folk ...”. Nazismen inspirerer – forår-sommer 1933 s. 259
7.4.	Idealister og nationale genrejsere – Fra Ejnar Vaaben til Arne Sørensen s. 267
7.5.	Hitler og Grundtvig. – Højskolen og nationalsocialismen 1933 s. 279
7.6.	“... et hul i den demokratiske front”. <i>Flensborg Avis</i> til debat – efterår 1933 s. 289
7.7.	Odensemødet 1934 – <i>Hejmdal</i> og <i>Flensborg Avis</i> s. 306
8. DANSK AVIS I DET TREDJE RIGE 1933-1936	
8.1.	Ensretningen af den tyske presse s. 313
8.2.	Ensretningen af den sydslesvigiske tyske presse 1933-1936 s. 324
8.3.	<i>Flensborg Avis</i> og ensretningen 1933-1936 s. 331
	Annonce- og oplagskontrol s. 331
	<i>Deutsche Arbeits-Front</i> s. 338
	<i>Reichsverband der deutschen Presse</i> s. 339
	<i>Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger</i> s. 340
8.4.	“... det frieste blad i Det 3. Rige” – <i>Flensborg Avis</i> ’ særstilling 1933-1936 s. 347
8.5.	Advarsler og påtaler til <i>Flensborg Avis</i> 1933-1935 s. 360
9. TILSKUD OG PÅBUD – FLENSBORG AVIS I DANSK INDENRIGS- OG UDENRIGSPOLITIK 1933-1936	
9.1.	“... alt vor fortræd er dansk”. Bladkonkurrencen åbnes i Tønder – efterår 1933 s. 369
9.2.	<i>Flensborg Avis</i> ’ fremtid – et dansk samlingsmærke med statsstøtte? s. 375
9.3.	En jøde eller en hjemmetysker – Udenrigsministeriet griber ind s. 386
9.4.	Stauning forlanger <i>Flensborg Avis</i> inspiceret s. 389
9.5.	Pengesorger og støtteplaner 1934-1935 s. 396
9.6.	Socialdemokratisk annonceboykot i Sønderborg s. 403
10. FLENSBORG AVIS’ STILLING I DEN POLITISKE UDVIKLING 1934-1936	
10.1.	Mindretalsret og ensretning i Sydslesvig 1933-1936 s. 407
	Razziaen i Tønning september 1934 s. 409
	Arbejdstjenesten 1935 s. 411
10.2.	Den storpolitiske udvikling 1934-1935 s. 415
	<i>Mein Kampf</i> på lederplads – 1934 s. 415
	Röhm-Putsch – juli 1934 s. 417
	Saar-afstemningen – en triumf for folkeforbundet – januar 1935 s. 420
	Kritik af <i>Flensborg Avis</i> – forår 1935 s. 424
	Værnepligten indføres – marts 1935 s. 427
	Krigen i Abessinien – september 1935. <i>Flensborg Avis</i> og nationalsocialismen atter til debat s. 428
	Folketingsvalget oktober 1935 s. 444

10.3.	Jødelovgivning og nyhedenskab. Begyndende afstandtagen på kristent grundlag	s. 446
	Jødelovgivning – Nürnberg-lovene – september 1935	s. 446
	Rigspartidagen 1935 – nationalsocialisme som politiske religion	s. 448
	Kirkekampen – De ‘tyske kristne’ – 1934-1936	s. 451
	Kronika og Oxford-bevægelsen	s. 454
10.4.	Den storpolitiske udvikling 1936	s. 460
	Tysk udenrigspolitik 1936	s. 460
	Indmarchen i Rhinlandet – marts 1936	s. 464
	USA og Storbritannien som verdenspoliti? Nordisk og europæisk samarbejde – 1935-1936	s. 467
10.5.	Fornyeede trusler fra J.P. Nielsen – økonomi 1936-1937	s. 469
	Noter til kapitel 1-10	s. 475

Bind II

11. ALNOR-AFFÆREN 1936-1937

11.1.	Ernst Schrøder tilbage på banen – marts 1936	s. 507
11.2.	Alnor-affæren 1936	s. 514
11.3.	Ejder-dansk offensiv – <i>Dansk Grænselære</i>	s. 519
11.4.	En konference i Propagandaministeriet – juli 1936	s. 525
11.5.	En fælde for Ernst Christiansen? – august 1936	s. 530
11.6.	Ensretningsplaner mod <i>Flensborg Avis</i> – august 1936	s. 533
11.7.	Hitler skærper kursen nye kampagner mod <i>Flensborg Avis</i>	s. 536
11.8.	Faglig æresret mod Ernst Christiansen – november 1936	s. 541
11.9.	Dr. Munch griber ind – november-december 1936	s. 546
11.10.	Alnor igen – <i>Schleswig und Versailles</i> – en samtale med Dr. Kracht – december 1936	s. 550
11.11.	Afgørelsen i æresretssagen – januar-februar 1937	s. 555
11.12.	En julehistorie – angreb på Kronika januar-februar 1937	s. 557
11.13.	Overvejelse om modangreb i det danske udenrigsministerium – forår 1937	s. 566

12. DER SCHLESWIGER-AFFÆREN 1937-1938

12.1.	Ernst Christiansen i modoffensiv – <i>Dansk Grænselære</i> på tysk	s. 569
12.2.	Danske planer om at flytte <i>Flensborg Avis</i> nord for grænsen – økonomi 1936-1937	s. 571
12.3.	Åbent brev til Dr. Kracht – maj-juni 1937	s. 574
12.4.	“Vore børn og vor jord” – en samtale med Dr. Kracht juni-juli 1937	s. 577
12.5.	“Er det tyske folk stort nok til at begribe andre folks ret?” – juli 1937	s. 583
12.6.	<i>Der Schleswiger</i> forbydes	s. 585
12.7.	Den danske presse reagerer	s. 588
12.8.	Cecil von Renthe-Fink griber ind	s. 594
12.9.	Møde i Propagandaministeriet	s. 596
12.10.	Dansk status ved indgangen til september 1937	s. 608
12.11.	Betinget optimisme i Udenrigsministeriet – september-oktober 1937	s. 613
12.12.	Første tyske reaktioner – august 1937	s. 615
12.13.	Forsøg på at tøjle dansk presses triumf – september 1937	s. 616
12.14.	Mindretallets organisationer tager stilling – september 1937	s. 620
12.15.	Grænsetyske reaktioner – september 1937	s. 622
12.16.	<i>Flensborg Avis</i> går til modangreb – september-oktober 1937	s. 631
12.17.	Grænsetyskerne til modoffensiv – oktober-november 1937	s. 638
12.18.	Læg på den danske presse – oktober 1937	s. 647
12.19.	<i>Auswärtiges Amt</i> intervenserer – oktober 1937	s. 648
12.20.	<i>Der Schleswiger</i> udkommer som tidsskrift – 31. oktober 1937	s. 650
12.21.	Fornyet pres på Goebbels – november 1937	s. 655
12.22.	<i>Slesvig-Ligaen</i> vælter spillet over ende – november 1937	s. 664
12.23.	Danske forsøg på en feberredning – november 1937	s. 668
12.24.	Ny vending i <i>Der Schleswiger</i> -sagen – november-december 1937	s. 675
12.25.	Nederlag i <i>Der Schleswiger</i> -affæren – december 1937	s. 689
12.26.	Ernst Schrøder fralægger sig ansvaret – december 1937	s. 693

13. FRONT OG BRO PÅ KANTEN AF KRIG. FLENSBORG AVIS 1938-1939	
13.1.	"Det ender nok galt!" – Kronika i Berlin indtil 1938s. 701
13.2.	"Alle mindretalspressens stadige bedrydelser om loyalitet fremstår i et ret tvivlsomt lys". Gestapo overvåger <i>Flensborg Avis</i> 1937-1938s. 713
13.3.	Stabilisering – økonomi 1937-1939s. 723
13.4.	"... eksistens-spørgsmålet stillet". Fornyet pres på mindretallet 1938s. 729
13.5.	Opgør med front og bro-løsenet forår 1938s. 738
13.6.	" <i>Ventetid ved midnat</i> ". Den storpolitiske udvikling i 1938s. 743
	Regeringsomdannelsen februar 1938s. 743
	Østrigs <i>Anschluss</i> marts 1938s. 746
	Rigspartidagen i Nürnberg – Sudeterkrisen. September 1938s. 753
	Sudeterlandet september-oktober 1938s. 757
13.7.	Ernst Schrøder overvåger <i>Flensborg Avis</i> – september 1938s. 760
13.8.	Kronika tvinges bort fra <i>Flensborg Avis</i> – efterår 1938s. 763
13.9.	Jødespørgsmålet 1938. Kaj Munks "Smeltediglen" og Krystalnattens. 766
13.10.	" <i>En sønderjysk forårsdag</i> ". Folketingsvalget 3. april 1939s. 770
13.11.	"Fager er lien ..." Tanker på tærsklen til krigen – forår 1939s. 778
13.12.	" <i>Nordisk halvhed</i> ". Hitlers ikke-angrebspakt maj 1939s. 784
14. FRA KRIGENS BEGYNDELSE TIL DANMARKS BESÆTTELSE FLENSBORG AVIS 1939-1940	
14.1.	Ernst Christiansen forlader skansen – på sommerferie 1939s. 789
14.2.	På vej mod krigen – august 1939s. 791
14.3.	Reaktioner på krigsudbruddet – september-oktober 1939s. 794
14.4.	Ernst Christiansen vender hjems. 802
14.5.	Den redaktionelle linje fortsættess. 804
14.6.	Den finsk-russiske krigs. 806
14.7.	Problemer med grænsepassagen 1939-1945s. 810
14.8.	Advarsler og angiverier 1939-1940s. 819
15. FRA DANMARKS BESÆTTELSE TIL KRIGENS AFSLUTNING FLENSBORG AVIS 1940-1945	
15.1.	"Nej for pokker! De sejler!" Optakten – februar-marts 1940s. 825
15.2.	"Som du sår, så skal du høste ..." <i>Flensborg Avis</i> og den 9. april 1940s. 830
15.3.	Viggo Lausten-sagen – maj 1940s. 840
15.4.	Ernst Christiansen fjernes fra <i>Flensborg Avis</i> – juni 1940s. 846
15.5.	Hårde forhandlinger om Ernst Christiansens efterfølger – sommer 1940 ..s. 863
15.6.	"Ernst Christiansen er død" – februar 1941s. 873
15.7.	En farefuld balancegang – advarsler og påtaler 1941-1942s. 879
15.8.	"Midt i fjendens lejr". Jacob Kronika i Berlin 1940-1945s. 892
15.9.	Rationering og luftangreb 1939-1945 – Ernst Schrøder <i>Flensborg Avis'</i> redningsmand?s. 905
15.10.	Økonomi og abonnement 1939-1945s. 918
15.11.	<i>Flensborg Avis'</i> soldaterabonnenter 1939-1945s. 921
15.12.	<i>Flensborg Avis'</i> indkaldelser og faldne 1939-1945s. 926
15.13.	Nyhedsdækningen 1940-1945s. 931
	Nyhedsdækningen i tysk og dansk presse 1940-1945s. 931
	<i>Flensborg Avis'</i> nyhedsdækning 1940-1945s. 933
	Krigsdækningen og indre tyske forholds. 935
	Indre danske forholds. 940
	Sydslesvigske forholds. 949
15.14.	Freden kommer til Sydslesvig – maj 1945s. 955
16. Konklusion	s. 959
Litteratur og kilder	s. 983
Noter til kapitel 11-15	s. 1009
Navneregister	s. 1040

11. ALNOR-AFFÆREN 1936

11.1 Ernst Schröder tilbage på banen – marts 1936

Selvom Ernst Schröder efter 1933 fortsat sad på indflydelsesrige poster i det grænsetyske arbejde, så var hans stilling i grænseområdet blevet betydeligt forringet med nationalsocialisternes magtovertagelse (se s. 324). Navnlig forholdet til overborgmester Dr. Wilhelm Sievers var særdeles dårligt og præget af gensidig afsky. Så længe Wilhelm Sievers var overborgmester i Flensborg – fra 24. september 1933 til 27. januar 1936 –, blev Ernst Schröder forsøgt holdt uden for indflydelse på den førte grænsepolitik – han var "kaltgestellt". Overborgmester Wilhelm Sievers var "alter Kämpfer" og så på Schröder med mistro og foragt. Fra begyndelsen betragtede han Ernst Schröder som en fjende. Schröder havde i tiden før magtovertagelsen ofte ligget i åben krig med nazisterne, hvis plumpe retorik og grove metoder bød den personligt kultiverede Ernst Schröder imod. Han havde endog åbenlyst spottet dem.

Ernst Schröder mente desuden, at nazisternes højtråbende facon virkede stik imod hensigten, hvad forløbet af Påskeblæsten i 1933 kun havde bekræftet ham i. Tyskhedens vækst i Slesvig var efter Ernst Schrøders mening bedre tjent med en mere rolig udvikling i grænselandet. Hans "Grenzgürtelarbeit" var, som vi skal se, netop et forsøg på at indføre nye og ikke så opsigtsvækkende metoder i grænsekampen. Derved kunne opnås betydelige resultater for tyskheden, uden at danskerne fik anledning til at udnytte tabene propagandistisk til forstærket national mobilisering. Som tysk nordslesviger – hjemmetysker – havde Ernst Schröder desuden langt bedre føling med de tyske – og danske – slesvigeres mere besindige mentalitet, end mange af de temmelig upolerede slesvig-holstenske partifolk, der kom længere sydfra. Dermed er dog ikke sagt, at Ernst Schröder ikke kunne finde den tunge retoriske hammer frem, når han fandt, at dette fremmede sagen.

Ernst Schröder arbejdede sig fra 1933 lige så stille på sin egen facon atter ind på de indflydelsesrige organisationer og personer. I begyndelsen af 1936 lykkedes det ham – med generalkonsul Lauritz Larsens ord – "i kraft af sin noksom bekendte behændige og samvittighedsløse omstillingsevne" at "bore sig ind" hos overpræsident og Gauleiter Hinrich Lohse, der oprindeligt havde stået køligt over for ikke-nazisten Schröder, samt at vinde indflydelse hos lederne af den nazistiske presseorganisation i Slesvig-Holsten. Schrøders hjælper havde efter alt at dømme været den mangeårige ven, regeringspræsidenten i Slesvig, Anton Wallroth, der ligesom Ernst Schröder egentlig stod nationalsocialismen fjernt og – modsat denne – end ikke blev partimedlem.¹

Overfor Larsen havde Schröder ofte nok betonet, at han ikke var nazist. Men det blev han bestemt ikke mindre farlig af. Det var nemlig lykkedes Ernst Schröder "at give myndighederne indtryk af, at han er den rigtige sagkyndige i grænseproblemer" og at få "trængt alle konkurrenter bort, så snart han vejrede en fare for, at disse kunne gøre ham rangen stridig".²

Den traditionelle slesvig-holstenisme var langt uvenligere stemt over for Danmark og langt mere opsat på at få flyttet den dansk-tyske grænse, end nationalsocialismen nogen sinde havde været. Men hvis det lykkedes slesvig-holstenerne at parre den slesvig-holstenske grænsedagsorden med den nationalsocialistiske styrke og indre dynamik, så ville Nordslesvig for alvor komme i farezonen. Det var lige akkurat dette, Ernst Schröder og hans kampfællers planer gik ud på.

Den 1. februar 1936 meddelte Flensborg Rådhus kortfattet, at overborgmester Wilhelm Sievers efter anordning af 27. januar 1936 fra rigsindrigsministeriet og det preussiske indenrigsministerium var afskediget med øjeblikkelig virkning. Rigsdanske iagttagere i pressen mente i afskedigelsen at se et tysk udenrigspolitisk ønske om *afspænding* ved grænsen – Sievers var i Danmark mest kendt for sin aggressive rolle i Påskeblæsten – men det havde nu intet på sig. Sievers havde tvært imod ikke siden foråret 1933 gjort sig bemærket med offentlige verbale udfald mod grænsen. I Sydslesvig bredte sig senere det rygte, at afskedigelsen skyldtes, at han havde været for *venlig* over for det danske mindretal. Heller ikke det var rigtigt – men måske forståeligt i betragtning af det forøgede pres, som blev indledt, da efterfølgeren Ernst Kracht tiltrådte i maj 1936.

Flensborg Avis var den eneste avis i Slesvig-Holsten, der overhovedet kommenterede afskedigelsen. På grundlag af "autentisk fortrolig information" tolkede man den 2. februar 1936 årsagen til afskedigelsen som "meningsforskelligheder" mellem Sievers og Gauleiter Lohse. Det var rigtigt set. Sievers havde til Lohses ærgrelse ikke haft stort held i sine forsøg på at bringe det tyske mindretal i Nordslesvig ind under ensretningen, men den direkte årsag skal dog formentlig findes i nogle ufordelagtige bemærkninger om Gauleiteren, som Sievers i oktober 1935 havde ladet falde over for Regierungsrat Dr. Laux.

Selv var Sievers fuldt og fast overbevist om, at det var Ernst Schröder, denne "schleimige Qualle" ["slimede goplepolyp"], som han over for L.P. Christensen benævnte sin modstander, der ene og alene bar ansvaret. Ernst Schröder skulle systematisk have bagtalt ham over for Lohse og andre indflydelsesrige mænd i den slesvig-holstenske administration.³ Denne teori blev almindeligt accepteret som en kendsgerning i mindretallet og på det danske generalkonsulat i Flensborg. Ernst Schröders rolle i denne affære er ganske vist aldrig blevet fuldt klarlagt, men han havde i hvert fald det mest oplagte motiv og var den, der politisk profiterede mest af Sievers' fald: Det er en kendsgerning, at fjernelsen af Sievers var den sidste forhindring på hans vej tilbage mod magt og indflydelse i grænselandet.

Hvad enten Ernst Schröder stod bag eller ej, var han i hvert fald ikke sen til at udnytte situationen: Allerede en måned efter Sievers' afskedigelse var Ernst Schröder og hans *Korrespondenzbüro Nordschleswig* (KNS) ved at generhverve sig en dominerende rolle i pressen syd for grænsen. Det skete "ved hjælp af den udholdenhed, der er ham egen, ved intriger og ved snakken efter munden", vurderede konsul Lauritz Larsen den 3. marts 1936. Meget vigtigt i så henseende var det, at det lykkedes Ernst

Schröder at vinde Gauleiter Hinrich Lohses tillid. Ernst Schröder fik et meget stort ord at sige vedrørende tilrettelæggelsen af den tyske grænse-landspolitik, ikke blot på det rent pressemæssige område.

Til gengæld trådte *Flensburger Nachrichten*'s grænsepolitiske redaktør, den "alter Kämpfer" Ernst Grunow, fuldstændig i baggrunden. Ernst Schröder forstod at udnytte den "fuldstændigt ubeherskede optræden", som Ernst Grunow ofte havde udvist. Dette bidrog til opfattelsen af Ernst Schröder som uundværlig i grænsekampen. Grunow var nu efter Lauritz Larsens mening "næsten ganske sat ud af spillet". *Flensburger Nachrichten* havde ganske vist allerede tidligere på påfaldende måde forandret signaler, siden Grunows voldsomme angreb i 1933-1934. Dette gjaldt både form og indhold. Om forandringen nødvendigvis var til det bedre, var et åbent spørgsmål: Ernst Schrøders stil var grundlæggende en ganske anden end Ernst Grunows; han yndede at forsikre om den gode tyske vilje; han talte altid varmt for et godt tysk-dansk forhold og lovpriste de misundelsesværdige forhold, hvorunder det ganske lille danske mindretal i Sydslesvig levede. Han beklagede ofte den helt uforståelige danske mistro til Tysklands hensigter, som han tilskrev dårlig dansk samvittighed over den uretfærdige grænsedragning i 1920 og den danske undertrykkelse af det store tyske mindretal i Nordslesvig. Artikler af denne type var efter konsul Larsens mening "typiske for hr. Schröder og i det hele taget næsten hele den stab af tyske grænsepropagandister, der nu er i forgrunden i grænsekampen både syd og nord for grænsen"; artiklerne formentlig "drev af et rent ud ækelt hykleri".⁴

Ernst Grunow stod fortsat angivet som den ansvarlige grænsepolitiske redaktør på *Flensburger Nachrichten*, men det var fra 1936 Ernst Schröder og hans bureau, der havde den egentlige grænsepolitiske ledelse på *Flensburger Nachrichten*. Ernst Grunow havde herefter yderst sjældent en artikel i bladet. Han flyttede senere samme år til Kiel, hvor han blev redaktør af tidsskriftet *Nordmark-Jugend*, der var organ for *Hitler-Jugend* i Slesvig-Holsten.⁵ Senere opnåede Ernst Schröder også kontrol med Rendsborg-avisen *Schleswig-Holsteinische Landeszeitung*, hvis grænsepolitiske redaktør Herbert Puhmann agerede i nærmeste kontakt med Schröder.⁶ Denne udvikling var forresten ikke velset inden for kredsen af "alte Kämpfer" i Slesvig-Holsten, der vedblev at betragte Ernst Schröder med mistro. I december 1936 kom Ernst Schröder igen på kant med SA, og Lauritz Larsen fik opsnapet, at et par SA-mænd havde udtalt, at "det var kedeligt, at SS-mændene ikke fik druknet ham [Ernst Schröder] i havnen, således som de havde i sinde i foråret 1933". Men, tilføjede Lauritz Larsen, "kender jeg hr. Schröder ret, klarer han sig dog nok op af bølgerne også denne gang".⁷ Og det gjorde han. For selvom Ernst Schröder også havde fjender i den tyske lejr og der indenfor visse partikredse var stor uvilje mod ham, var Ernst Schröder sine modstandere langt overlegen i intelligens.

Ernst Schröder arbejdede de følgende år på at genvinde kontrollen helt over *Flensburger Nachrichten*. Forholdet til chefredaktør Walther Fröbe var dårligt. I 1940 var uoverensstemmelserne mellem Fröbe på den ene side og forlagsleder Jensen og Ernst Schröder på den anden blevet for store.

Formanden for den slesvig-holstenske afdeling af *Reichsverband der deutschen Presse*, Willy Ehlers fra Itzehoe, tilbød Fröbe ansættelse på partia-visen *Nordische Rundschau* i Kiel, men Fröbe nægtede i første omgang at vige sædet. I 1941 blev han dog efter Lohses ønske afskediget på *Flensburger Nachrichten* – og efterfulgt af Ernst Schröder. Lohse tilbød ved denne lejlighed påny Fröbe stillingen som chefredaktør for *Nordische Rundschau* i Kiel med tiltrædelse 1. oktober 1941, da den hidtidige chefredaktør, Fritz Michels (tidl. *Schleswiger Nachrichten*) skulle ledsage Lohse til *Reichskommissariat Ostland*. Fröbe var nødt til at acceptere – og holdt Ernst Schröder ansvarlig for sin afskedigelse. Da *Kieler Neuesten Nachrichten* og *Nordische Rundschau* blev lagt sammen i 1943 og Willy Ehlers blev ny chefredaktør, overtog Fröbe til gengæld Ehlers' stilling ved *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* i Itzehoe.⁸

Selvom forholdet til Fröbe altså endnu var uafklaret, kunne konsul Lauritz Larsen allerede i slutningen af marts 1936 konstatere, at Ernst Schröder atter fuldt og helt havde genvundet sin fordums position. Schröder, der som bekendt var formand for *Wohlfahrts- und Schulverein* og formand for *Nordschleswigsche Zeitungs* tilsynsråd, var efter Larsens vurdering den "måske mest betydende mand for hjemmetyskheden i Nordslesvig og en ivrigt virkende mellemmand mellem tyskerne syd og nord for grænsen", der desuden øvede "afgørende indflydelse på afgørende tyske steder".⁹ Han var grænsetyskhedens "grå eminence". Gauleiter og overpræsident Hinrich Lohse blev således orienteret om grænseforholdene gennem Ernst Schröder, og alt tydede i foråret 1936 på, at Ernst Schröder også ville komme til at stå den kommende overborgmester i Flensborg og landsleder af den slesvig-holstenske afdeling af *V.D.A.*, Dr. Ernst Kracht, meget nær. Dette var mere end blot en formodning, for da *Flensborg Avis* i slutningen af marts 1936 telefonisk henvendte sig til Ernst Kracht for at få en udtalelse fra den nyudnævnte overborgmester om hans forhold til Flensborg og det danske mindretal, så havde han sagt, at de "bare kunne henvende sig til Ernst Schröder".¹⁰ Det var ilde varsler.

I foråret 1936 var Ernst Schröder altså klar til en ny offensiv imod de danske sydslesvigere – og han lagde mod sin sædvane temmelig aggressivt ud. Hans *Korrespondenzbüro Nordschleswig* begyndte straks i februar 1936 at spytte den ene artikel om Danmark efter den anden ud; alle var de aggressive og understregede kraftigt forskellene mellem det sunde tyske og det degenererede danske – og alle påpegede den danske regeringspresses fjendtlige holdning til Tyskland.¹¹ Ernst Schröder var tilbage på banen i nazistisk antræk. Det var ikke godt at vide, hvad grænsetyskerne havde tænkt sig, men det lå i kortene, at en ny påskeblæst måske kunne være under opsejling. Angrebene var navnlig rettet imod Ernst Christianesen og dennes rolle under afstemningskampen 1919-1920.

Det vakte særlig opmærksomhed, da Ernst Schröder i *Flensburger Nachrichten* den 16. marts 1936 så tilbage på afstemningen i Mellemslesvig (2. afstemningszone) 16 år tidligere. I artiklen fremdrog Ernst Schröder, som Lauritz Larsen indberettede dagen efter på "absolut ophidsende måde",

alle de dengang i kampens hede benyttede tyske argumenter for *ikke* at anerkende afstemningen og dennes resultat. Hensigten var efter Larsens vurdering tydeligvis "at holde den tyske ungdom fast ved kravet om en grænserevision". Og dette skete oven i købet samtidig med, at Ernst Schrøder og en stor del af den tyske presse faldt over den rigsdanske presse, fordi den ikke var venligt nok stemt overfor Tyskland. "Hvordan tænker hr. Schrøder sig mon egentlig en sådan venlighed, efter det sprog *han* fører, og de krav *han* gør sig til talsmand for?" spurgte Lauritz Larsen retorisk. Ernst Schrøders artikel fremkom tilmed "lige efter at selve den tyske *Fører* offentligt søger at afdæmpe alle tyske revisionskrav!" Dette var, mente Lauritz Larsen, nok værd at stikke den tyske presseattaché i København i næsen, næste gang han skulle finde på at føle sig fornærmet over den danske presse.¹²

Selv generalkonsul Marinus L. Yde i Hamborg, der ellers som regel ikke havde meget godt at sige om den danske presses omtale af Tyskland, var rystet: "Det forekommer mig, at et dansk blad burde påpege det besynderlige i, at Hitler officielt proklamerer, at Tyskland ikke har noget grænsespørgsmål, og at Tyskland kun vil fred og forståelse, samtidig med at *Flensburger Nachrichten* og andre blade benytter afstemningsdagen til proklamationer, der kun kan forstås således, at Tyskland *har* grænsespørgsmål og er sindet at søge dem ordnet. Hvis et ledende dansk blad bringer en ganske kort artikel efter den ovenstående recept, tror jeg med sikkerhed at kunne sige, at både hr. Schrøder og *Flensburger Nachrichten* vil blive advaret og anmodet om at tie stille".¹³

Marinus Yde foreslog med andre ord, at den danske presse – og formentlig helst et regeringsblad som *Social-Demokraten* eller *Politiken* – skulle påpege den tilsyneladende uoverensstemmelse mellem *Fører*-ordene og de grænsetyske udtalelser, mellem *Berlin* og *Slesvig-Holsten*, hvorefter han forventede at se grænsetyskerne blive kaldt på plads. Det var netop den taktik, *Flensborg Avis* havde anvendt de seneste år, og som man de følgende år skulle udvide og raffinere brugen af. Man var på *Flensborg Avis* aldeles overbevist om, at man selv og ikke slesvig-holstenerne var i overensstemmelse med *Føreren* og centralmyndighederne i det slesvigske grænsespørgsmål, og derfor konstaterede man i avisen så ofte det lod sig gøre denne forskel mellem den såkaldte "berlinske linje" og den "slesvig-holstenske linje". Kontakter inden for dansk nationalsocialisme med tilsyneladende gode forbindelser til top-nazister lod forstå det samme: At *ægte* nationalsocialister lagde større vægt på det "germanske skæbnefællesskab med Danmark" end på national fremgang i Slesvig – og at det med det nationalsocialistiske tyske regime måske endog ville være muligt at få lagt grænsen i Slesvig længere mod *syd*.¹⁴

At der rent faktisk *var* forskel mellem Berlin og Slesvig-Holsten i det slesvigske grænsespørgsmål var åbenbart. Men forskellen stak ikke så dybt, som mindretallets ledelse håbede: Nemlig at Berlin i grunden anerkendte grænsen, hvorimod slesvig-holstenerne for enhver pris ville have den revideret. Den bestod snarere i, at Berlin *foreløbig* ønskede ro om grænsen med henblik på en *senere* grænserevision. Det blev navnlig om

dette spørgsmål, kampen de følgende år kom til at stå.

På slesvig-holstenerne virkede *Flensburg Avis'* til tider næsten daglige konstatering af forskellen mellem Berlin og Slesvig-Holsten omtrent som en rød klud sædvanligvis virker på en olm tyr. Slesvig-holstenerne kunne umuligt leve med eksistensen af en sådan uoverensstemmelse, og det var endog værre, hvis den nationale modstander kunne udnytte den propagandistisk. Den var aldeles undergravende for hele det tysk-nationale arbejde både nord og syd for grænsen, uanset hvor meget man end fra tysk side forsøgte at fortie den. Hele det tyske arbejde i Nordslesvig hvilede på grænserevisionskravet. Uden et håb om, at Tysklands Fører en dag nok skulle hente mindretallet *heim ins Reich*, ville det tyske arbejde i Nordslesvig miste sin stærkeste drivkraft. Dertil kom, at formentlig kun en håndfast, stærk og uantastet betoning af grænserevisionskravet fra tysk side – d.v.s. både slesvig-holstensk og rigstysk – kunne samle de noget uregerlige hjemmetyskere, der endnu i 1936 var splittede i flere indbyrdes stridende fraktioner. Men det skulle være en samling, der vel at mærke skulle være under slesvig-holstensk kontrol. Det var denne samling, der var slået fejl for Sievers i forlængelse af Påskeblæsten. Nu var tiden kommet til et nyt forsøg.

Slesvig-holstenerne satte med Ernst Schröder i spidsen i årene 1936-1937 store kræfter ind på at bringe Berlin ind på linje med Slesvig-Holsten i det dansk-tyske grænsespørgsmål. Der udspandt sig i disse to år en veritabel tvekamp mellem på den ene side det slesvig-holstenske firkløver Ernst Schröder, Karl Alnor, Ernst Kracht og Hinrich Lohse, og på den anden side Ernst Christiansen, støttet – i hvert fald fra sommeren 1937 – entusiastisk af den rigsdanske presse og desuden – forsigtigt og velovervejet – af den danske udenrigstjeneste.

De såkaldte Alnor- og Schleswiger-affærer i 1936-1937 lader os i detaljer følge udviklingen i spillet om *Flensburg Avis'* eksistens – og i spillet om grænsespørgsmålet – på flere planer. På det overordnede – statslige – plan kan man følge de forskellige centrale tyske myndigheders, navnlig Propagandaministeriets og *Auswärtiges Amts*, noget famlende, nærmest klodsede, forsøg på at håndtere problemet *Flensburg Avis*. Forsøgene vidner i deres uforberedthed om, at der fra centralt hold endnu i 1936-1937 næppe var formuleret nogen færdig politik, hverken med hensyn til det ene eller det andet spørgsmål. *Flensburg Avis* havde ganske vist i årene 1933-1935 opnået en række undtagelser fra den almindelige ensretning, og avisen blev gennemgående betragtet som nyttig for Tyskland. Men nogen principiel fritagelse havde *Flensburg Avis* ikke. Derfor stod de centrale myndigheder i Berlin temmelig uforberedte, da det slesvig-holstenske firkløver tog fat på at få fjernet Ernst Christiansen og indskrænket *Flensburg Avis'* råderum. Slesvig-holstenernes begrænsede succes vidner dog om, at problemet *Flensburg Avis* også fra tysk side blev betragtet som et spørgsmål af udenrigspolitisk betydning: Når det kom til stykket, så vejede det udenrigspolitiske hensyn til Danmark tungere end alle andre argumen-

ter.

Affæernes forløb viser også, hvordan slesvig-holstenerne efter Ernst Schrøders genindtræden på scenen i foråret 1936 gik i offensiven for at vinde Berlin for deres synspunkter og for at stække *Flensburg Avis'* indflydelse i grænselandet. Metoden var at koble det dansk-tyske grænse-spørgsmål til *Versailles-traktaten*, der i disse år var under konstant nedbrydning, og ved hjælp af en historisk argumentation at udgrænse den sydslesvig-danske ledelse, eller i det mindste Ernst Christiansen og hans nærmeste medarbejdere, som *rigsfjender*.

Affæernes forløb viser også, at *Flensburg Avis* og Ernst Christiansen var villige til at spille højt spil. Da man efter knap halvandet års dårligt samliv med den nye overborgmester i sommeren 1937 måtte konstatere, at han stillede sig grundlæggende anderledes over for det danske mindretal end sin forgænger, at han var fuldstændig afvisende over for mindretallets ønsker og krav, og at han tilmed var en belastning for et godt dansk-tysk forhold og for brobygningsarbejdet i det hele taget, så satte man på *Flensburg Avis* hårdt imod hårdt – i den sidste ende med det formål at få ham fjernet. Det skete ud fra en betragtning om, at hvis Tyskland grundlæggende var interesseret i et godt dansk-tysk forhold og Ernst Kracht var en belastning for dette, så måtte det være i Tysklands interesse at skaffe sig af med ham. Det var højt spil – og det mislykkedes da også.

Affæerne viser endvidere både væsentlige sider af *Flensburg Avis'* selvforståelse og avisens dygtige taktiske udnyttelse af det manøvrerum, man rent faktisk havde i spændingsfeltet mellem Berlin og Slesvig-Holsten. Resultatet af affæerne endte dog med at blive en betydelig indsnævring af dette manøvrerum.

Første etape – Alnor-affæren – endte, som vi skal se, nærmest uafgjort. I *Der Schleswiger*-affæren lignede *Flensburg Avis* til gengæld længe en vinder, men man endte med på dansk side at overspille sine kort og tabe sejren på gulvet.

Affæerne lader os tillige følge en dansk udenrigstjeneste, der – først tøvende, men dernæst ganske aktivt – forsøgte at gribe ind i et indre tysk anliggende, nemlig til fordel for *Flensburg Avis*. Og de viser, at i dette spørgsmål stod såvel den danske som den tyske udenrigstjeneste i sidste ende på samme side: Målet var for begge parter: Ro ved den dansk-tyske grænse.

I spørgsmålet om fredsforstyrrelsen Ernst Schröder gik konsul Lauritz Larsen til en begyndelse temmelig direkte til værks. Den 17. marts 1936 tog Larsen initiativ til en samtale med Ernst Schröder og spurgte ham lige ud, hvad der lå til grund for påstande i hans artikler i *Flensburger Nachrichten* om, at det danske mindretal i Sydslesvig agiterede med "uværdige midler". På mindretallets side hævdede man jo nemlig stadig, at der ikke fandt nogen egentlig propaganda sted, og at alle medlemmer i de danske foreninger havde meldt sig ind af egen fri vilje; det ville derfor til Larsens "egen orientering" interessere ham at vide, hvad der i så henseende fremførtes fra tysk side. "Hr. Schröder var da ganske ude af sig selv. Og uden

at give mig noget som helst svar på mit spørgsmål ud over, at 'det var en almindeligt kendt sag, hvorledes danskerne optrådte', faldt han i største ophidselse over *Flensborg Avis* og bladets redaktører, Ernst Christiansen og Tage Jessen. Dette blad havde på den nederdrægtigste måde forfulgt ham personlig, havde bagtalt ham og nedrasket ham – og dette forhold kendes også på højere steder –, lige til Berlin. Jeg svarede, at jeg ikke havde bemærket noget til en sådan personlig forfølgelse i bladet, hvortil han svarede, at han kunne forelægge 'hundreder af beviser derfor' fra de senere år. Under hans meget eksalterede optræden var det ikke muligt at få en samtale i gang om det saglige spørgsmål, som han stadig – med forsæt – skød til side for at vende tilbage til *Flensborg Avis* og sin egen person. Jeg fik nærmest det indtryk, at han har en aktion mod dette blad til hensigt, eller at den måske allerede er indledt på højere sted".¹⁵

Noget kunne tyde på, at slesvig-holstenerne var ved at kridte en *historisk* slagmark op: Kunne slesvig-holstenerne ikke opnå overtaget i den *samtidige* debat – p.g.a. førerens uimodsigelige og højst ubelejlige stadige omkvæd om tysk fredsvilje og fraværende grænserevisionskrav i nord –, så var der måske bedre muligheder, når det drejede sig om debatten om den umiddelbare *fortid*. Ernst Schrøders jubilæumsartikler i marts 1936 om afstemningskampen 1918-1920 syntes at antyde noget sådant. Og samme forår udkom bind III, hæfte 5 af historikeren Karl Alnors *Handbuch zur schleswigschen Frage*.

11.2. Alnor-affæren 1936

Dr. Karl Alnor var professor ved seminariet (lærer-akademiet) i Kiel. Han blev født i 1891. Hans far, P.C. Alnor, havde været lærer – og dansksindet. Faderen havde gået på seminariet i Tønder, hvor han havde været formand for de danske elevs forening *Enigheden*. Han var lærer i Halk 1880-1881 og i Egersund 1881-1883, men valgte derefter at udvandre til Kiel for at undgå, at hans danske sindelag skulle komme i konflikt med gerningen som lærer i den preussiske skole. Her virkede han som lærer indtil 1921. I Kiel blev han medlem af pastor Johannes Schmidts fredsforening, der gik ind for en mere human behandling af de danske nordslesvigere. Så stærk var P.C. Alnors danskhed, at han græd af rørelse, da han efter 1920 så sin nordslesvigske hjemstavns smykket med rød-hvide flag. Men han stemte ikke ved afstemningen i 1920, fordi han ikke kunne stemme imod det Tyskland, som hans fire sønner havde kæmpet for – og for hvilket én var faldet. Sønerne blev alle tysksindede – og Karl Alnor blev – med historikeren Troels Finks ord – én af 1930'ernes helt store "danskerædere".¹⁶

Karl Alnors *Handbuch* rejste en voldsom debat i den slesvigske dagspresse, og førte til, at slesvig-holstenerne fik ført stød ind på Ernst Christiansen, som han havde vanskeligt ved at afparere, og som i sidste ende skulle få alvorlige konsekvenser for det danske bladhus i Flensborg. *Handbuch zur schleswigschen Frage*, der var blevet påbegyndt allerede i 1926, havde i sine hidtidige udkomne bind ikke ligefrem udmærket sig

ved sin upartiskhed. Men det bind, der forelå i foråret 1936 og som behandlede afstemningstiden 1918-1920, overgik alle tidligere bind i voldsom sprogbrug og direkte personlige angreb. Det kunne Ernst Christiansen ikke lade forblive upåtalte. Den 24. april 1936 tog han håndbogen under behandling i en ledende artikel med overskriften *En mand, der taler om samvittighedsløshed. En krønikeskrivers bedrifter*. Karl Alnor slog "alle rekorder i retning af partisk uvederhæftighed, småtskåren forvrængning og ondsindet opspind", mente Ernst Christiansen. Han måtte for "den tyske historiske granskings skyld" håbe, at den tyske videnskab snart utvetydigt "tog afstand fra dette makværk".

Alnor havde navnlig Ernst Christiansen selv i kikkerten og ødslede "så megen gift og galde" på ham, at det kunne "se ud, som om han ventede et eller andet udbytte heraf". Denne iagttagelse skulle vise sig at være mere præcis, end Ernst Christiansen måske selv havde regnet med.

Ernst Christiansen fremdrog adskillige eksempler fra håndbogen, bl.a. at det skulle være danskerne selv, der havde lagt en snedig plan for at få slesvig-holstenerne til at lave ballade på et afstemningsmøde den 12. januar 1919 i landsbyen Ellund lidt vest for Flensborg. Hensigten skulle ifølge Alnor have været at få ententen – England og Frankrig – til at gribe ind militært. De stadige danske klager over tyske overgreb under afstemningskampen i zone to betegnede Alnor som Ernst Christiansens samvittighedsløse "opfundne eventyr om tysk terror og undertrykt danskhed". Overfor Ernst Christiansens "krøniker" havde den tyske befolkning udvist stor selvbeherskelse, som kun kunne miskendes af den, der havde gjort "det tyske folks værgeløshed og æreløshed til grundlag for sin politik. Netop arbejdet for at gøre det tyske folk æreløst spillede fra første færd en stor rolle, ved hvilken ledelsen igen tilkom redaktionen af *Flensborg Avis* i de danske anneksionisters propaganda", hed det bl.a. i Alnors håndbog.¹⁷ Det var, som det turde fremgå, ikke just tør, akademisk saglighed, der prægede Alnors værk.

Hvad var hensigten med et sådant "sammensurium af sandhedsstridige ondskabsfuldheder" på et tidspunkt, da det nye Tyskland ellers var præget af tilnærmelse over for Norden og forsøg på forståelse, spurgte Ernst Christiansen? Denne bog ville nemlig utvivlsomt vække den allerstørste forbavselse i Danmark og Norden. Den var "et lidenskabeligt og fanatisk udfald, tilsyneladende fremsat i bestemt hensigt og måske efter aftale med ligesindede, der ikke selv i offentligheden vover sig så langt ud", hedder det med adresse til formentlig Ernst Schrøder. Ernst Christiansen forventede, at den tyske videnskab ville afsværgе "de Alnor'ske frembringelser", og han forventede også, "at det nye Tyskland fralægger sig enhver forbindelse med hadefulde forvrængninger i skildringen af den tid, der må virke som et slag i ansigtet på arbejdet for bedre forståelse mellem det tyske og de nordiske folk. Med hele sin ånd står bogen i den mest skrigende modstrid med den tyske Førers udenrigspolitiske linje".

Her er tale om en meget klar fremhævelse af divergensen mellem den såkaldte "berlinske linje", repræsenteret ved Føreren i egen person, og den "slesvig-holstenske linje", repræsenteret ved Karl Alnor. Selvom

Karl Alnor (1891-1940) var historiker og professor ved seminariet (lærer-akademiet) i Kiel. Hans far havde været dansksindet, men selv blev han – med historikeren Troels Finks ord – én af 1930'ernes helt store "dansker-ædere". Alnors hovedværk "Handbuch zur schleswigschen Frage" blev påbegyndt i 1926 og udkom de følgende år hæftevis med ujævne mellemrum. Den havde en udpræget anti-dansk tendens og beskæftigede sig indgående og stærkt kritisk med redaktør Ernst Christiansens handlinger under afstemningskampen 1918-1920. Karl Alnor døde under felttoget i Frankrig i 1940. Foto ca. 1935. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

Ernst Christiansen som regel ikke lagde fingrene imellem, når han diskuterede med grænsetyskerne, så var hans ordvalg i denne artikel dog betydeligt hårdere end sædvanligt.

Ernst Christiansens anmeldelse afstedkom nogen diskussion i den lokale presse med meget skarpe angreb på den danske redaktør, og Ernst Christiansens allerede temmelig direkte karakteristik af værkets manglende videnskabelighed blev suppleret med yderligere erklæringer om Alnors absolutte uegnetted til at skrive historie.¹⁸ Et frådende modangreb i *Nord-schleswigsche Zeitung* under mærket "K.K." afviste Tage Jessen i *Flensborg Avis* den 12. maj 1936 i en artikel, der konstaterede, at det tilsyneladende var meget ubejligt for angriberne, at *Flensborg Avis* indtog en uangribelig holdning overfor det *nuværende* Tyskland – hvad de selv midt i angrebene havde været nødt til at indrømme. De måtte derfor i stedet "søge tilflugt i en fortid, da bølgerne gik højt på begge sider". Men de glemte meget bejligt, at der skulle to til at slås, og i polemikken fra dengang

ville der på den *slesvig-holstenske* side med lethed kunne præsenteres "en bunke, der i sandhed lugter ilde". I stedet for at kalde de danske sydslesvigeres fortvivlede kamp for at bjerge en stump gammelt dansk land, der i over 1.000 år inden den preussiske erobring i 1864 aldrig havde hørt til hverken Tyskland eller Preussen, for et "mørkt kapitel", skulle de hellere tie stille; der var nemlig efter 1918 en kreds af slesvig-holstenere, der arbejdede med en plan om at føre Slesvig-Holsten ind under *engelsk* herredømme! Det var måske en sag, der kunne undersøges af historiegranskerne i Kiel, fandt Tage Jessen.¹⁹ Det var nu ikke en opfordring, som blev fulgt, men det er interessant, at Tage Jessen truede med, at også *slesvig-holstenerne* havde historiske skeletter i afstemningsskabet; skeletter, som risikerede at rasle ud, hvis der blev lindet på døren. Mindretallet havde også noget på slesvig-holstenerne.

Midt i debatten genudsendte *Slesvig-Ligaen* – også kaldet *Ligaen D.D.D.* for *Danmark – Dannebrog – Dannevirke* – i april 1936 en hvervepjece, der ikke lagde skjul på foreningens mål.²⁰ "Af vort i 1864 røvede, ældgamle kronland Slesvig (Sønderjylland) genforenedes i 1920 kun lidt over halvdelen med Danmark. Resten sveg vi og efterlod fremdeles under fremmedherredømme. For den trofaste, urdanske befolkning mellem Flensborg fjord og Ejderen blev afgørelsen en bitter skuffelse. Men, den skal ikke blive glemt!", hedder det i pjecen. *Slesvig-Ligaen* ville "opretholde og styrke bevidstheden hos vore landsmænd i Kongeriget om, at Slesvig er et ældgammelt dansk land" og "støtte vore udelukkede landsmænd i Sydslesvig ved åndeligt og kulturelt arbejde for deres danskheds bevarelse og vækst, så de ad fredelig og folkeretlig vej kan nå engang at genforenes med moderlandet Danmark". Ligaen var "den eneste sønderjyske forening, som udelukkende tog arbejdet op i Sydslesvig for danskhedens bevarelse. Som modvægt for Tysklands voldsomme fremstød i Sønderjylland ... for sit ringe mindretal af hjemmetyskere her ... er nu også *Grænseforeningen* med sine talrige sønderjyske foreninger gået over til et aggressivt arbejde i Sydslesvig, hvori tillige deltager *Sprogforeningen* og *Skoleforeningen*, ved oprettelse af danske skoler dernede".

Til støtte for danskheden i Sydslesvig stod en række skoler, til hvilke tilstrømningen var voksende: "Skolen i Slesvig er blevet udvidet, og det kan forventes, at *Angel* og *Kappel* følger efter. (...) Efter 15 år ser Ligaen resultater af sit aggressive kulturelle arbejde i Sydslesvig ved en voksende tilgang til de danske skoler og krav hos de ældre om orientering mod nord, om dansk undervisning, danske skoler, danske bogsamlinger og dansk kirkegang". Dette skyldtes særlig det oplysningsarbejde, som blev foretaget gennem *Südschleswigsche Flugschriften* – i Liga-pjecen fordansket til: *Sydslesvigske Flyveskrifter*, – redigeret af *P. Lassen*, Strukttrup. "Disse skrifter betaler Ligaen. De udsendes i 6-8000 eksemplarer i et bredt bælte nord for Ejderen til lige så mange slesvigske familier i den urgamle danske befolkning, der ved disse nationalt finder ind til sig selv og erkender deres afstamning som danske med hjemstavn i Danmark. Så følger børnenes tilgang til dansk skole og de voksnes danskundervisning.

Dette arbejde er lagt taktisk rigtigt an fra syd, voksende sig tilbage til ren danskhed mod nord. Og i dag står en dansk forpostkæde syd for Slesvig by til Husum-Tønning som bolværk for en voksende danskhed i forårsgroede bagved. Ligesom efter 1864 i Nordslesvig vil sydslesvigerne, når de lærer deres styrke at kende, føle sig som danske uovervindelige, fordi de har førstefødselsretten gennem afstamning og hjemstavn i over tusind år".²¹

Pjecen var *gefundendes Fressen* for slesvig-holstenerne – for indrømmede Slesvig-Ligaen måske ikke her, at *alle* de danske foreninger samarbejdede – oven i købet på en "aggressiv" måde – for at genvinde Sydslesvig? Dokumenterede pjecen måske ikke, at der – helt åbenlyst og stik imod både rigsdanske og mindretallets egne forsikringer – foregik en "Ejderdansk offensiv" i det urtyske Sydslesvig?

Ernst Schrøders KNS sendte en korrespondance om sagen til den tyske presse, der den 29. april 1936 slog den stort op med store overskrifter: "Was 'Schleswigsk Liga' in Kopenhagen will: Schleswig soll Dänemark angegliedert werden" (*Schleswig-Holsteinische Landeszeitung*); "Dänische Grenzverschieber" (*Nordschleswigsche Zeitung*); "In Kopenhagen bläst man zum Angriff" (*Hamburger Nachrichten*) og "Das ganze Schleswig soll Dänemark angegliedert werden" (*Flensburger Nachrichten*).

I korrespondancen hedder det bl.a.: "Man har her altså med en uforblommet dansk *grænserevisionspropaganda* at gøre. Mens man i Flensborg optræder sagte og i forsigtigt valgte ord anerkender grænsen som liggende fast, støder man så meget stærkere i hornet i København. Der ved man jo ikke noget om det danske mindretals talmæssige svaghed. Hvem mon har foregøglet københavnerne billedet om 'den sluttede skare af danskere mellem Slesvig og Husum?'" "Det ville være interessant at erfare, hvorledes førerne for det danske mindretal syd for grænsen tænker om "Slesvigsk Ligas planer". Slesvig-Ligaens hvervepjecce underbyggede altså på bedste vis, at der i det skjulte foregik en dansk national offensiv i Sydslesvig, hvis mål var at genvinde landet indtil Ejderen.

Flensborg Avis tilbageviste kort den 30. april 1936 påstandene. Og Lauritz Larsen skrev samme dag til Udenrigsministeriet, at han personlig turde ...

"... udtale som min formening, at et flyveskrift som det ovennævnte – forudsat, at det tyske referat af indholdet måtte være rigtigt – her *syd* for grænsen kun kan gøre skade, dels ved at fremkalde forestillinger om, at der også i Danmark er en del af befolkningen, der ikke anerkender den nuværende grænse, og dels ved at ægge og samle tyskerne til modstand. – Hvis der i flyveskriftet virkelig tales om 'en *sluttet* skare' af danske fra Slesvig til Husum-Tønning, er dette en betydelig overdrivelse og kan kun give et urigtigt billede af de virkelige forhold. Vel findes der i den nævnte del af Sydslesvig *dansksindede*; men disse er for det første få i tal og bor for det meste yderst spredte. Efter mine erfaringer kan der ikke være nogensomhelst tvivl om, at befolkningen som helhed i det nævnte område i øjeblikket – ganske bortset fra hvorledes forholdene har været tidligere – er i en aldeles overvældende grad tysk, – hvilket jo da også allerede afstemningen i 2. zone i 1920 viste. Hvis man vil gøre de dansksindede i dette vanskelige område virkelig gavn, kan det, så vidt jeg kan skønne, kun ske ved, at man holder sig til

de foreliggende *realiteter*, hvor sørgelige de, historisk set, end måtte være, og ikke ved at fremføre fantasibilleder af en art, som i nærværende tilfælde synes at være oprullet".²²

Larsen kunne nu dårligt tro, at en dansk støtteforening kunne udtale sig så grænserevisionistisk som gengivet, og han mente, at "såfremt bureauets fremstilling måtte være 'farvet' i påfaldende grad, kunne der måske være grund til at tale et par alvorlige ord med hr. Ernst Schrøder".²³ Men den var god nok – *Slesvig-Ligaens* pjece var meget tydelig og ikke til at misforstå. Og med udsagn af *denne* art var det en smal sag for Ernst Schrøder at knytte forbindelsen mellem Ernst Christiansens tidligere "grænserevisionisme" under afstemningskampen 1918-1920, således som den var dokumenteret af Karl Alnor, og den tilsyneladende igangværende "Ejderdanske offensiv" i 1936.

Ernst Schrøder havde ikke ganske uret – og dog. For ganske vist foregik der et dansk arbejde langt mod syd og ganske vist var Ernst Christiansens fjernmål Sydslesvigs genforening med Danmark, men selv spillede han i dette arbejde en såre beskedne rolle, meget langt fra at være den bagmand, som Ernst Schrøder mistænkte ham for at være.

11.3. "Ejder-dansk offensiv" – Dansk Grænselære

Ernst Christiansens verden udgik endnu i 1930'erne fra nationalitetskampens Sønderjylland. Alle hans holdninger i øvrigt skal ses med udgangspunkt i dette snævre perspektiv: I det gamle danske land Sønderjylland udkæmpedes en nationalitetskamp på liv og død mellem dansk og tysk, og den kunne kun vindes, hvis det danske folk satte alle kræfter ind i den opgave at fastholde Nordslesvig for Danmark – og på længere sigt, men dette blev ikke udtalt åbent – at genvinde Sydslesvig. Samtidig var netop den nationale kamp i Sønderjylland den opgave, som kunne genrejse det danske folk og give det styrke til sejren. I selve kampen lå kilden til sejr. Ernst Christiansens fundamentale synspunkter og tankegange havde ikke forandret sig grundlæggende siden 1920. Udgangspunktet var fortsat troen på, at Slesvig ned til linjen Dannevirke-Ejder var urgammel dansk folkegrund og at befolkningen, helt uafhængigt af nutidigt sindelag, i grunden var dansk af rod og blod. Nationaliteten førte sit eget liv og nedarvedes igennem slægtledene, "folkets kraft" var rodfæstet "dybt i jorden, i utalte slægtleds liv og blod".²⁴ Landet havde ganske vist under skiftende fyrster fra middelalderen og igennem 500 år oplevet en *tvangsfortyskning* og var så i 1864 af overmægtige fjender blevet frataget Danmark ved hjælp af krig. Herefter var der påbegyndt en endnu mere systematisk fortyskning af landet og befolkningen, og der havde endvidere fundet en kraftig tysk indvandring sted. Alt dette havde gjort store dele af befolkningen fremmed for sin egen nationalitet. Men på trods af alt dette var hele landsdelen ned til Dannevirke endnu *kernedansk*; dansk liv havde sin egen "sejge udødelighed", selv i udsatte egne, og det havde evne til "fornyelse efter århundreders vinter", til at skyde "igennem vin-

terfrostens ispanser med de spirer, som vil udfolde sig, når våren er inde. Sådan er Guds lov".²⁵ Denne metafor anvendtes atter og atter: Danskheden i Slesvig ses som frø, der har overvintret igennem en gold vinter, men som små, spæde spirer vil bryde igennem, når vårens tid er inde. Det ligger implicit i denne metafor, at den konkret konstaterbare tyskhed hos befolkningen repræsenterer den golde, ufrugtbare vinter.

Ernst Christiansen måtte kæmpe for sit synspunkt på to fronter: Mod tvivlerne i Danmark og mod de nationale modstandere i Slesvig-Holsten. Det var tvivlerne i Danmark, der havde sejret i 1920. Ernst Christiansen var efter egen mening en "absolut tilhænger af folkenes selvbestemmelse", men fuldt og fast overbevist om, at denne ikke var kommet til udfoldelse i 1920. Det var et "vrængebillede af folkenes selvbestemmelsesret at prisgive en befolkning til undertrykkelse og afnationalisering gennem mange slægtled og så pludselig at sige til den, at nu skulle den vælge, samtidig med at presse og skole og hele det gamle magthaver- og flertalsapparat stemplede ethvert forsøg på at oplyse om egen afstamning som 'forræderi', 'anneksion' og 'rov'". Pragfredens *Paragraf 5* havde efter Ernst Christiansens mening været en hjemmel til trods preusserstyret at "kræve genforeningen med det gamle fædreland", men derimod *ikke* "kravet om en folkeafstemning som den, der blev lavet i 1920".

Ernst Christiansen så her behændigt bort fra, at der i *Paragraf 5* havde været tale om Slesvigs "nordlige distrikter" og ikke om *hele* Slesvig. Ernst Christiansen havde så, mente han selv, for fredens skyld givet afkald på, hvad der med rette havde kunnet forlanges, for ikke at sætte splid i den danske befolkning og for dog at bjærge "så mange trofaste med hjem som muligt".²⁶

Dengang i 1920 havde tilhængerne af Aabenraa-standpunktet – dette gjaldt både H.P. Hanssen, H.V. Clausen og J.P. Nielsen – bygget deres afkald på Sydslesvig på, at med deres grænsedragning ville der én gang for alle være slået en streg over det dansk-tyske mellemværende, og den nationale strid ville i hovedsagen være afsluttet. Ved at vise storsind over for Tyskland ville man i større tryghed kunne beholde den del af landet, som man trods alt fik igen. De "danske forposter skulle ofre sig for fædrelandets skyld. Deres slægter, som under de yderste trængsler havde bevaret deres genforeningstro, skulle i den afgørende stund give afkald på den". Der kunne, mente Ernst Christiansen, "være noget stort og smukt i dette", hvis det altså virkelig havde tjent helhedens tarv. "Men alt, hvad der levede i os af livsmod og livspligt, sagde til os, at det aldrig kunne gavne vort folk at vise en koldsindig klogskab, som var den inderste livsandhed imod, at det aldrig kunne gavne et folk at gå uden om en stor og vanskelig, men selvfølgelig opgave, i hvis løsning netop styrken til nyt liv ville fødes". Desuden havde det nu, efter en god halv snes år, vist sig, at den danske resignation i 1920 aldeles *ikke* havde medført, at de tyske krav på Slesvig var forstummet – tvært imod. Men "de sydlige danske har i og for sig hele tiden troet og hævdet, at den almindelige tyske indstilling bedre kunne forstå et folk, som simpelthen krævede hele sin ret og tog den, når den kunne få den, end en modpart, som lod sig nøje med

sin halve ret eller mindre. Dette sidste ville fremkalde tysk mistro, man ville deri se en tilkendegivelse af, at vedkommende ikke selv stoledede på sin ret". I 1920 "turde eller ville" H.P. Hanssen ikke tage imod en folkeafstemning i *hele* Sønderjylland, "så at sige gå ud på arenaen og tage en kamp på liv og død, en kamp med fuld indsats, en kamp som efter vort skøn netop ville have bevirket, at det danske folk havde taget sig sammen i langt højere grad, end tilfældet blev, at vi havde undgået de triste fremtoninger med bitter indre strid, at vort folks kraft havde midtsamlet sig om i dette livtag at bjærge så meget som muligt af det på grund af danske brøst og tysk erobring omstridte land".²⁷

Denne redegørelse, der er skrevet i 1934, viser, at Ernst Christiansen fortsat tænkte i offensive baner, men den viser også hans manglende realitetssans: I 1934 havde de ca. 25.000 hjemmetyskere i Nordslesvig igennem de seneste år gjort helvede hedt for Danmark, og efter fjorten år under Europas frieste mindretalsforhold var de aldeles ikke – på trods af deres formentlige danske afstamning – blevet danske. Ernst Christiansen syntes slet ikke at skænke det en tanke, hvorledes et tysk mindretal på ca. 300.000 mennesker ville have påvirket forholdene i et dansk Slesvig, eller blot hvor megen mere uro de allerede rigeligt urolige hjemmetyskere ville kunne lave med et rygstød på de ca. 60.000 flere tyskere, som bare en indlemmelse af Flensborg ville have givet. Det er samtidig temmelig inkonsekvent, når han samtidig anfører, at *han* da ikke, således som H.P. Hanssen og andre, havde forventet, at tyskheden ville forsvinde fra Nordslesvig let og smertefrit. Det er som om, Ernst Christiansens realitetssans opererede på et helt andet niveau.

Ernst Christiansen vedblev at forfægte det synspunkt, at Slesvig var urdansk land – og at Danmarks ret til landet derfor gik forud for enhver ret, som tyskheden kunne tænkes at have. Han forfægtede det endog med stigende styrke efter 1933. Når han fandt grund til at forstærke synspunktet, hang det først og fremmest sammen med slesvig-holstenernes og det tyske mindretals forstærkede påstande om det modsatte: At landet og befolkningen var urtysk, at det var blevet revet ud af det tyske folkelegeme med magt og list i 1920 og at det nu inderligt længtes efter at komme tilbage til Tyskland. Til dette formål fik Ernst Christiansen i 1936 i Claus Eskildsens *Dansk Grænselære* er formidabelt våben.

For mindretalsorganisationerne var årene 1934-1937 medlemsmæssigt set en fremgangstid, og børnetallet steg i de danske børnehaver og skoler.²⁸ For Flensborgs og Mellemslesvigs vedkommende hang dette formentlig sammen med, at politisk set hjemløse socialdemokrater og andre med danske sympatier nu sluttede sig til mindretallet.²⁹ For de allersydligste egne hang det derimod sammen med et målrettet opdyrkningsarbejde, som var påbegyndt på initiativ af Grænseforeningen i sidste halvdel af 1920'erne. Det gjaldt for de tidligere Dannevirke-folk i Grænseforeningen om at få slettet 2. afstemningszones sydgrænse og afstikke *hele* det gamle hertugdømme som arbejdsmark.³⁰ Dette arbejde blev styret suverænt fra Danmark og gik helt uden om mindretalsledelsen i Flensborg, der dog

blev holdt orienteret. I princippet var dette arbejde helt i overensstemmelse med Ernst Christiansens nationale ideologi, omend han dog lejlighedsvis – som vi har set – gav udtryk for, at det sydligste arbejde, der kun omfattede ganske få mennesker, helst ikke måtte ske på bekostning af det danske mindretals kerne i Flensborg – og da slet ikke af dets avis.

I 1935 kunne Grænseforeningen efter mange års intensivt arbejde åbne en ny skole i Tønning ved Ejderens udmunding og i 1936 endnu en i Ladelund længere mod nord. Ved indvielsen af skolen i Tønning den 20. oktober 1935 gav formanden for Grænseforeningen, rektor H.P. Hansen, bl.a. udtryk for den sikre forvisning, at danskheden fortsat ville vokse, og at der ville være en dansk fremtid i Slesvig. Selvom tyskerne byggede flere skoler i Nordslesvig end danskerne byggede i Sydslesvig, så stod de danske skoler i modsætning til de tyske på et solidt, tusindårigt fundament, hvorfra der kunne ekspanderes yderligere.³¹

Den danske aktivitet så langt mod syd foruroligede tyskerne, der længe havde betragtet danskheden i Sydslesvig som et uddøende fænomen og derfor havde koncentreret kampen om Nordslesvig. Man var på tysk side tilbøjelig til at betragte tilvæksten til det danske mindretal som konjunkturryttere, der var foragtelsesværdige individer, eller statsfjender, der søgte i ly indenfor mindretallet og derfor skulle ryges ud. At der skulle være tale om *urdanskhed*, der brød igennem bevidstheden hos slesvigerne, afvistes med bestemthed. Ifølge tysk tankegang var slesvigerne slet ikke danske, men derimod tyske af rod og blod.³² Herom havde der siden 1817 været ført offentlig diskussion, men det var først, da Claus Eskildsen med sin *Dansk Grænse-lære* i 1936 satte påstandene om slesvigernes danske afstamning i system og på meget pædagogisk og overbevisende måde syntes at dokumentere dette i sin bog, at man fra tysk side blev nervøse.

Seminarlærer Claus Eskildsen fra Tønder havde igennem en årrække ved foredragsvirksomhed beskæftiget sig med Sønderjyllands historie og befolkningens afstamning. I 1936 samlede han i bogen *Dansk Grænse-lære* sine undersøgelser i en 200 siders let læselig, pædagogisk og meget overbevisende fremstilling. Bogen anvendte til dels den nazistiske *Blut und Boden*-tankegang på forholdene i Slesvig. Den var egentlig først og fremmest tænkt som et dansk *forsvarsskrift*, der skulle tilbagevise slesvigholstenernes påstande om, at hele Slesvig op til Kongeåen ud fra en nationalsocialistisk *Blut und Boden*-tankegang var urtysk folke- og kulturgrund. Den skulle slå tyskerne med deres egne våben. Men *Dansk Grænse-lære* havde samtidig et klart *offensivt* potentiale, idet den tilsyneladende dokumenterede, at *hele* Slesvig ned til Dannevirke tvært imod var *urdansk* folkegrund.

Dansk Grænse-lære blev hilst med stor begejstring i *Flensborg Avis*. Den 7. juni 1936 ofrede Ernst Christiansen en ledende artikel på bogen:

”Jordens røst får mæle igennem stednavnene. Der afbildes kortudsnit fra Flandern, fra Frankrig, Polen, Italien, Tyskland, Danmark, der meddeles en hel række stednavnekort fra Sønderjylland og fastslås, at de viser Ejderen som grænse for dansk folkegrund. På dette som på en række andre afgørende områder stræk-

ker det nordiske sig fra Nordkap til Ejder, og syd for Ejderen begynder det rent tyske. Der findes nord for Danevirke-linjen ikke et eneste, gammelt, oprindeligt tysk stednavn. På den anden side har Kongeåen aldrig været nogen grænse i alt det, der efter de nyeste grundsætninger [altså de nationalsocialistiske, forf.] bestemmer et folk. – Der fortælles udførligt om raceundersøgelser, om personnavne, der er væsensforskellige, når man tager den første telefoncentral nord for Danevirke og den første syd for Ejderen, vel at mærke i landdistrikterne. Blodsgrænsen kommer til at ligge på linjen Sli-Danevirke. Navnene viser, at Grumtofte sogn i Angel er nøjagtig lige så dansk af rod som Bedsted sogn i Nordslesvig. I Nordslesvigs mest tyske by, Tønder, er kun en femtedel af indbyggerne af tysk rod. – Endnu mere fængslende er det at læse om de forskellige byggesæt, 'de to gård-racer', med mange billeder. Den danske gård lægges efter verdenshjørnerne, den saksiske med gavlen ud til gaden. Selv bygningerne og deres indretning er væsensforskellige. Nordfra ned til Sli-Danevirke har vi den danske gård, sydfra op til Ejderen saksergården, i ingenmands-landet den største stilblending. Den danske gård har i den senere tid vundet frem. Hele Angels byggemåde er stilen dansk. Der findes kun én saksergård nord for Danevirke, men mindst tusind danske gårde syd for det. Heller ikke her er Kongeåen noget skel. Hvorfor kan de i Holsten ikke bygge en bondegård som vi? *Hvorfor kan en stær ikke bygge sin rede som en svale!*"

Eskildsen dokumenterede samme "blodsgrænse" med fotos af markled, arbejdsvogne, træsko, tøfler og livretter, sæd og skik; han påviste, at tingene og dyrene endnu "talte" dansk og kun forstod dansk i hele Angel. "Når en plovkarl fra Angel kommer til Holsten, må han lade hestene stå og først gå ind og spørge, hvorledes han skal tiltale dem for at få dem til at gå til højre, venstre, frem, tilbage, thi hestene forstår ham ikke. Men kommer han til Nørrejylland, forstår hestene ham uden videre, thi han taler dansk til dem, han ved det kun ikke selv. De Angelboer høns kommer kun løbende, når man bruger det danske tilråb, og kalve og grise har ligeledes været mere trofaste end menneskene mod sproget".

I Nordslesvig kunne flertallet øse de stærkeste kræfter af forbindelsen med alt det, der dannede et folk, af en overlegen nordisk kultur, støttet af hele nordens sympati, hvorimod flertallet i Sydslesvig "svækkes af spliden mellem jord, blod og folkelig underbevidsthed på den ene, sprog og sindelag på den anden side, en artsfremmed og underlegen kultur, men som til gengæld har det større og mægtigere folk bag sig". Men "det er ikke ydre magt, men de i folket selv slumrende kræfter, der i det lange løb giver udslaget".

Eskildsens bog var som talt direkte ud af hjertet på Ernst Christiansen. Den dokumenterede klokkeklart alt det, han havde lært af Jens Jessen og alt det, han siden afstemningskampen inderst inde havde troet på og kæmpet for: Man måtte ønske, "at en fængslende og livfuld håndbog som denne med dens rige arsenal af gode iagttagelser, af gode våben blev læst og gennemarbejdet med de danske børn, den danske ungdom i hele landet", sluttede Ernst Christiansen. "Vi trænger alle sammen til at se og undres over, at vi har langt mere ret, end vi troede, større styrke, bedre udsigter. En bog som denne styrker troen på retten og på rettens sejrende kraft".

Dansk Grænselære var altså mere end et forsvar for den danske grænse

af 1920. Den dokumenterede, at indbyggerne i landet mellem Dannevirke og Kongeå var danske af rod og blod, at tyskheden overhovedet ikke havde nogen ret i Slesvig, ja, at den i Slesvig tilsyneladende hvilede på selvbedrag og løgn. Den var eminent som *både* et forsvars- og angrebsvåben i Sydslesvig.

Allerede tidligt var der planer om at oversætte *Dansk Grænselære* til tysk. Overretssagfører Knud Dahl, fremtrædende medlem af Grænseforeningens hovedstyrelse, udbad sig den 7. december 1936 Kronikas mening m.h.t. udsendelsen af en tysk udgave af *Dansk Grænselære*. Han var selv i tvivl. Det var Kronika ikke. Han "anbefaler stærkt" udsendelsen af Eskildsens bog på tysk. Men bogen måtte ikke sendes til sydslesvigere i flæng. Den tyske udgave skulle være et *åndeligt våben* for de danske sydslesvigere: De skulle have muligheden for at lægge bogen i hænderne på en tysksindet landsmand som de kender og omgås; "Godt, om Grænse-læren i den tyske udgave kunne gøre den enkelte danske sydslesviger til aktiv missionær! *Altså kun individuel og kontrolleret udsendelse!*"³³ De enkelte sydslesvigere skulle altså med *Dansk Grænselære* i hånden i det stille påvirke deres slesvigske landsmænd i dansk retning. Tanken om at lade *Dansk Grænselære* indgå i en offensiv var altså ikke Kronika fremmed. Det var den, som vi skal se, bestemt heller ikke for Ernst Christiansen. Det gjaldt nu som før om at overbevise de tysksindede sydslesvigere om, at de i virkeligheden var danske, så de kunne blive lykkeligere og helstøbte mennesker – og så på længere sigt grænsen kunne blive flyttet mod syd.

Dansk Grænselære udkom i juni 1936. Den gamle, sønderjyske fører, H.P. Hanssen var død i maj 1936. For Ernst Schrøder var der en indlysende sammenhæng mellem H.P. Hanssens død og dette nye tiltag i den "Ejderdanske offensiv": H.P. Hanssen, der hele sit liv havde virket modererende på den offensive nationale danske aktivisme og som, da grænsen i 1920 skulle drages, havde gjort holdt ved Flensborgs porte, var nu ikke mere. Derved slappedes tøjlerne, og den latente danske aggression fik atter frit spil. Var det måske ikke just det, man så med Slesvig Ligaens opråb, med Eskildsens grænselære og med skolebyggeriet i Tønning? Det var et gammelt, slesvig-holstensk dogme, at *der Däne lauert an der Grenze!*

I juni 1936 tog Ernst Schrøder på denne baggrund de første skridt til at rulle denne formentlige danske offensiv tilbage. Den påståede danske "aggressivitet" blev i første omgang udnyttet til at opnå større bevillinger og en stærkere centralisering – eller "ensretning" – af det tyske grænsearbejde, som Ernst Schrøder nu fik afgørende indflydelse på. Det gjaldt både nord og syd for grænsen. Syd for grænsen gav Ernst Schrøder sin "afværge-offensiv" betegnelsen: *Grenzgürtelarbeit*, altså "Grænsebæltearbejde". Det havde først og fremmest til formål at forhindre yderligere danske fremskridt i Sydslesvig – og desuden om muligt at undergrave de allerede eksisterende danske institutioner. Dette skete ved at udnytte partiets – NSDAP's – net af tillidsmænd, der i det stille skulle påvirke medlemmer af mindretallet til at melde sig ud. Da først pengene var bevilget, blev arbejdet anlagt, så det vakte så lidt offentlig opsigt som muligt. Ernst

Schröder havde fuld opbakning til sin politik fra både overborgmester Ernst Kracht og Gauleiter Hinrich Lohse. Det er i øvrigt pudsigt at iagttage, hvorledes både den danske og den tyske side lagde vægt på den diskrete, personlige indflydelse; det såkaldte *Kleinarbeit*, og lejlighedsvis udtryktes der fra tysk side en lidt modvillig beundring over for de danske evner i denne retning. Her som på mange andre områder var de to mindretal hinandens spejlbillede.

Ernst Schröders frygt for øget tilslutning til det danske mindretal var sikkert ægte nok. Men først og fremmest betød en styrkelse af det danske mindretal i Sydslesvig, at de tyske grænsekæmpere – med historikeren Carsten Mogensens ord – havde vanskeligere ved at fastholde, “at skuepladsen for den egentlige nationale kamp var Nordslesvig, hvis genvinding også var Schröders endelige mål”.³⁴ Før det danske mindretal i Sydslesvig var udraderet, havde tyskerne ikke ryggen fri til at føre nationalitetskamp i Nordslesvig. Det danske mindretals blotte eksistens var en ubehagelig flankestilling, som helst skulle nedkæmpes, før alle kræfter kunne sættes ind på hovedfronten. Det danske udenrigsministeriums analyse af situationen var fuldkommen identisk, men naturligvis med modsat fortegn. Det gjaldt derfor for den danske side om at styrke det danske mindretal – men kun så meget, at det udgjorde en kontravægt til det tyske mindretal. Ikke så meget, at det kunne belaste det dansk-tyske forhold.

Ernst Schröder betragtede Ernst Christiansen som edderkoppen, der sad midt i det Ejderdanske spind og spandt sine tråde ud over Sydslesvig for at indfange dets intetanende indbyggere med henblik på at rive hele landsdelen bort fra Tyskland – altså omtrent som Ernst Christiansen så på Ernst Schröder, blot med modsat fortegn. Selvom Ernst Schröders forestillinger om Ernst Christiansens centrale placering, styrke og formentlige farlighed var stærkt overdrevne, så udgjorde Ernst Christiansen og *Flensborg Avis* dog alligevel en alvorlig hindring for Ernst Schröders planer for grænseregionen. Ikke mindst den offentlige påtale af ethvert overgreb mod mindretallet virkede stærkt generende for hans *Grenzgürtelarbeit*. Men kunne Ernst Christiansen på én eller anden måde fjernes fra *Flensborg Avis* og mindretallets ledelse, så ville man derved – således mente Ernst Schröder – kunne inddæmme danskhedens offensive kraft – og så ville man få frit slag i Nordslesvig.³⁵

Stødet skulle med andre ord rettes mod det danske mindretals formentlige hjerne. Det var det, der skete, da de direkte angreb på Ernst Christiansen blev sat ind i sommeren 1936.

11.4. En konference i Propagandaministeriet – juli 1936

I begyndelsen af juli 1936 blev der i Propagandaministeriet i Berlin holdt en længere fortrolig konference, der havde det danske mindretal i Sydslesvig og *Flensborg Avis* på dagsordenen. Blandt deltagerne var presseattaché ved det tyske gesandtskab i København, Karl Frielitz. Det er svært at forestille sig en sådan konference uden deltagelse fra Slesvig-Holsten.

Hvem deltagerne eller deltageren herfra var, har ikke kunnet opklares, men mon dog ikke Ernst Schröder er et godt bud.

Karl Frielitz var en mand, der ifølge kammerherre Herluf Zahle yndede "at mene sig særlig apprecieret [værdsat] af den danske presse, 'fordi' (!) han er født i Aabenraa".³⁶ Han tilhørte altså med andre ord ligesom Ernst Schröder det tyske mindretal. Karl Frielitz, der havde været ansat ved gesandtskabet siden 1934, var tilknyttet Propagandaministeriet. Han havde afløst den traditionelle, udenrigsministerielle presseattaché, Pressebeirat Dietrich.³⁷ Frielitz var *alter Kämpfer* og bærer af det gyldne partiemblem³⁸ – som blev overrakt af føreren personligt og kun til særligt fortjente mænd.

Det er muligt, at Frielitz benyttede sig af et interregnum på det tyske gesandtskab i København til at blæse til angreb, for netop i juli 1936 blev den hidtidige gesandt, Herbert von Richthofen, erstattet af Cecil von Renthe-Fink. *Auswärtiges Amt* og ikke mindst dets gesandt i København havde hidtil modarbejdet ensretningsplaner imod *Flensborg Avis*, men Frielitz har muligvis set sit snit til at præsentere den nye gesandt for et *fait accompli*. Frielitz deltog i hvert fald i forhandlingerne med megen iver, og lederen af forhandlingerne, regeringsråd i Propagandaministeriet Wilfried Bade, "fandt lejlighed til at fremsætte stærkt grænserevisionistiske udtalelser, medens hr. Frielitz sekunderede med oplysninger om forskellige danske journalister, hvis fortsatte virksomhed efter hans mening ville føre til, at Danmark mistede hele Nordslesvig!"³⁹

Udtalelsen, om at rigsdansk presses negative omtale af Tyskland ville få dramatiske konsekvenser for landets grænser, var meget typisk for den nazistiske tankegang og for den tyske pressepolitik i forhold til de omkringliggende småstater.⁴⁰ Det var ikke for ingenting, at Otto von Bismarcks tidligere anførte bemærkning om de knuste ruder hørte til blandt Propagandaministeriets yndlingscitater. Frielitz var i øvrigt på samme tid i færd med at gennemstøve danske skolebøger for stof, som man fra tysk side "ikke ville finde sig i".⁴¹ Der var altså lagt op til en tysk aktion imod Danmark.

Det ville være nærliggende at tro, at det var den danske presses dækning af indmarchen i Rhin-landet få uger tidligere, der var årsagen til Frielitz' vrede, men dækningen havde efter indstilling fra Udenrigsministeriet faktisk været særdeles tilbageholdende og havde ikke afstedkommet én eneste tysk klage.⁴² Anledningen skal derfor efter alt at dømme findes i grænselandet selv: *Flensborg Avis* havde nemlig i løbet af foråret 1936 fået et par advarsler.

Flensborg Avis havde den 26. februar 1936 påtalt en hændelse i Tønning: Et medlem af Den slesvigske Forening var blevet nægtet arbejde ved bygningen af en flyveplads. Da han henvendte sig til det kontor, der havde arbejdet under sig, fik han den besked, at kontoret måtte sysselsætte hvem det ville, "også marxister, blot ikke danske", hed det i *Flensborg Avis*.

“Det lyder utroligt, men er jo ikke det første tilfælde af, at danske arbejdere udelukkes dernede. Det må ventes af de tyske myndigheder, at de griber igennem og gør alle parter klart, at de danske arbejdere er ligeberettigede til sysselsættelse. Ethvert indgreb heri bringer den tyske nationale mindretalsfrihed i miskredit. Når man nægter medlemmer af et folkeligt mindretal brødet på grund af, at de slutter sig til det folkelige mindretal, så findes der for dem i det hele taget ikke nogen folkelig frihed. Den danske befolkning har til fulde anerkendt de indrømmelser, der hidtil er gjort. Den har ret til at vente, at så ødelæggende indgreb som dem i Tønning standses én gang for alle”.

Artiklen var i sig selv ikke anderledes end så mange andre artikler i *Flensborg Avis*, når ting som disse forefaldt. Ethvert tilløb til diskrimination blev pr. automatik hævet op på det principielle plan, hvor det var muligt at klage med held. I denne sag skete der nu ikke meget – før der to måneder senere indløb en skrivelse fra Propagandaministeriet. Den var undertegnet af ministerialråd Alfred Ingemar Berndt, der skulle komme til at spille en hovedrolle senere i denne affære. Berndt skrev den 28. maj 1936, at det var “blevet ham meddelt” [“es wird mir berichtet”], at påstanden i den førnævnte artikel ikke var rigtig. Der var hverken blevet talt om danskere eller om marxister; det var derimod blevet meddelt den pågældende, at “kun ordentlige mennesker måtte ansættes”.

Det kan så diskuteres, hvorvidt en overbevist nationalsocialist mon dog ikke ville mene, at hverken “marxister”, d.v.s. socialdemokrater, eller mindretallet selv faldt ind under den ønskede kategori. De hidtidige erfaringer, navnlig fra Tønning, tydede i denne retning.

Endnu kendtes – ifølge Alfred Ingemar Berndt – intet tilfælde, hvor medlemmer af de danske foreninger ikke var blevet formidlet arbejde “p.g.a. deres medlemskab” af de danske foreninger. *Flensborg Avis*’ artikel var dermed “egnet til at virke hetzende” [“verhetzend”], og Berndt forlangte en øjeblikkelig berigtigelse – samt et eksemplar af avisen som dokumentation for, at berigtigelsen også var blevet bragt. Han forventede i øvrigt, at “De for fremtiden ikke offentliggør beretninger, der ikke kan stå for en nærmere efterprøvelse”.⁴³

I betragtning af afsenderen virker den afsluttende bemærkning næsten komisk, men den var alvorlig nok: For hvis *Flensborg Avis* blev forpligtet til nøje at føre dokumentation for hver eneste notits om overgreb eller uretfærdigheder mod mindretalsmedlemmer, så ville det føre til et meget betydeligt fald i den type af notitser – hvad der muligvis også var hensigten – alene af den grund, at mange mindretalsmedlemmer af frygt for yderligere repressalier ikke ønskede at stå frem. *Flensborg Avis* indskrænkede da heller ikke meddelelser af denne art. Tvært imod.

Påtalen var for så vidt også typisk derved, at Berndt understregede, at intet mindretalsmedlem var blevet diskrimineret p.g.a. *sin tilknytning til mindretallet*. Det var et synspunkt, som man fra slesvig-holstensk side stædigt holdt fast i: Når mindretalsmedlemmer, som det skete hundredevis af gange, blev forfordelt eller på anden måde klemte i systemet, så skyldtes det ikke deres *nuværende* medlemskab af mindretallet, men derimod *tidligere* medlemskab af KPD eller SPD, tilhørsforhold til Jehovas

Vidner eller andet, arbejdsskyhed eller asocial adfærd, kort sagt *politisk upålidelighed*.

For det enkelte menneske kunne det naturligtvis komme ud på ét af hvilken grund, man blev diskrimineret. Men problemet var, at man som tidligere *tysk* socialdemokrat eller kommunist kunne opnå politisk pålidelighed ved f.eks. at melde sig ind i NSDAP og opføre sig som en god, tysk nationalsocialist. Men det kunne tidligere *danske* socialdemokrater eller kommunister i sagens natur ikke gøre, uden at give afkald på deres nationale tilhørsforhold. De *vedblev* med andre ord at være "politisk upålidelige" – og var dermed frit bytte for enhver form for forskelsbehandling og påvirkning. Den eneste måde at komme ud af klemmen på, var at lade sig ensrette og opluge i det nationalsocialistiske tyske folkefællesskab med de goder og pligter, dette medførte. Antallet af politisk upålidelige inden for mindretallets rækker var meget betydeligt, eftersom langt hovedparten af mindretallets medlemmer, navnlig i Flensborg, var arbejdere og havde næret sympati for arbejderpartierne.

Det er nærliggende at tro, at den lille notits om Tønning-episoden har fundet vej til Propagandaministeriet via en mellemmand i Slesvig-Holsten, jfr. Berndts vending: "es wird mir berichtet". Herluf Zahle, der bemærkede, at skrivelsen illustrerede, hvor vanskelig en situation, *Flensborg Avis* befandt sig i, skrev dog i en indberetning, at Berndts brev kom, efter at Dansk Generalsekretariat den 18. maj 1936 havde henvendt sig til overregeringsråd Tiedje i rigsindenrigsministeriet vedr. afskedigelsen af danske mindretalsmedlemmer.⁴⁴ Sagen befandt sig altså på regeringsplan.

Der kan opstilles mange gisninger, men det ligner en tanke, at Propagandaministeriet – muligvis efter slesvig-holstensk ønske – gjorde forsøg på at få *Flensborg Avis* til at indskrænke sine artikler om netop *disse* områder: Kritik af forholdene i Sydslesvig og klager over myndighederne. Det er formentlig i dette lys, Berndts irettesættelse skal ses. Det havde Berndt som nævnt ikke meget held med: Den 5. juli 1936 bragte *Flensborg Avis* endnu en opsigtsvækkende artikel om endnu to tilfælde, hvor tyske myndigheder havde afskediget eller truet med at afskedige dansksindede arbejdere, både i Slesvig og på Sild. Og denne gang kunne der ikke klages på dokumentationen: I Slesvig drejede det sig om to arbejdere, der begge var ansat i staldene på kasernen på Gottorp Slot. De fik meddelelse om, at de ville blive afskediget, hvis de ikke tog deres børn ud af den danske skole. Én af skolens lærere havde straks henvendt sig på Gottorp, hvor man indrømmede, at man rent faktisk *havde* fremsat sådanne udtalelser. Kommandanten udtalte dog, at afskedigelsen intet havde med mændenes nationale sindelag at gøre; de ville være blevet afskediget alligevel – hvad de også blev.

Denne sag endte dog i mindelighed, idet man ved fornyet henvendelse fra dansk side fik anvist dem andet arbejde – forresten også ved et militært foretagende. Borgmesteren i Slesvig gav i øvrigt ved denne lejlighed udtryk for håbet om "et frugtbart samarbejde med det danske mindretal i Slesvig by, båret af gensidig agtelse og forståelse", og at "danske arbejdere ikke i fremtiden vil blive afskediget på grund af deres nationale tilhørsforhold til det danske mindretal". Det var jo pænt af ham.

Men næppe var denne sag endt i mindelighed, før den næste opstod – omtalt i selvsamme førnævnte artikel. Denne sag drejede sig om blikkenslager Karl Oluf Hansen, der – selvom han i øvrigt fik det allerbedste skudsmål af sin arbejdsgiver, *Fliegerhorstkommandantur* i List på Sild, var blevet afskediget den 27. juni 1936, da han som medlem af det danske mindretal ikke kunne arbejde ved nogen *Wehrmachtsbetrieb*. “En arbejder, hvis dygtighed anerkendes, afskediges på grund af sit danske sindelag”, skrev *Flensborg Avis* den 5. juli 1936, “og der siges, at dansksindede ikke kan sysselsættes i militære foretagender”. Blikkenslager Hansen havde aldrig lagt skjul på sit sindelag, og Dansk Generalsekretariat havde straks gjort kraftig indsigelse.

Protesten førte senere til, at Hansen fik anvist andet arbejde på Sild, og det blev understreget, at afskedigelsen ikke måtte betragtes som et angreb på det danske mindretals rettigheder.⁴⁵

Sådanne sager var vanskelige: Kunne en stat tillade sig at løbe den risiko at lade medlemmer af et nationalt mindretal arbejde på militære arbejdspladser? I betragtning af den rolle de tyske mindretal i nabolandene spillede i krigsforberedelserne er det ikke underligt, at man fra tysk side var betænkelig ved de nationale mindretal, man havde inden for sine egne grænser. Over for medlemmer af det danske mindretal viste man i hvert fald i disse tilfælde smidighed, idet man ganske vist ikke tillod dem at arbejde på militære installationer, men dog anviste dem andet arbejde. Men om dette skete som følge af *Flensborg Avis'* ihærdige påpegning af uretfærdighederne er vanskeligt at afgøre.

Flensborg Avis fortsatte altså med at offentliggøre sager af denne art; det skete med stor ihærdighed, og man trak gerne sagerne op på det principielle plan, hvor det var muligt at føre dem igennem til sejr. Men det irriterede de slesvig-holstenske myndigheder enormt, at sådanne sager nåede ud i offentligheden – hvad enten disse sager nu var følger af en erklæret politik imod mindretallet, var bivirkninger af den almindelige ensretningsproces eller simpelthen skyldtes uheld eller enkelte individers over-ivrighed. *Flensborg Avis* var set fra en slesvig-holstensk synsvinkel kort sagt *irriterende*. Det er nærliggende at tro, at også disse emner er blevet drøftet på mødet i Propagandaministeriet i juli 1936.

Herluf Zahles kilde til udtalelserne på mødet i Propagandaministeriet lader sig ikke identificere. Det er næppe Jacob Kronika, hvis kontakter i Propagandaministeriet ellers lejlighedsvis orienterede ham om sligt. Ud-sagnet om den grænserevisionistiske regeringsråd Wilfried Bades rolle i denne sag taler imod denne formodning. Kronika betragtede nemlig samme Bade som én af sine gode venner. Hvis kilden *ikke* er Kronika, demonstrerer sagen, at Kronikas kontakter ikke altid fortalte ham alt. Det var han selv ikke altid tilbøjelig til at indse.

Det, der foregik i Propagandaministeriet i juli 1936, kan dårligt betegnes som andet end udenrigspolitisk kandestøberi. Det lignede et forsøg på at grave materiale frem fra gemmerne: Danske skolebøger – det må dreje sig om historiebøger – og altså efter alt at dømme også det danske min-

dretals optræden under grænsekampen 1918-1920. Hensigten var – efter Zahles oplysninger at dømme – at berede vejen for en grænserevision i tysk favør. Hvis grænserevision ved nordgrænsen skulle sættes på den stortyske dagsorden, så var det vigtigt at fremstille 1920-grænsen som et resultat ikke alene af den forhadte Versailles-traktat, men også af forræderisk og ondsindet dansk optræden. Det var lige akkurat dette, Karl Alnors *Handbuch* gjorde.

Hvem der har fået idéen til at gå direkte efter Ernst Christiansen, er ikke godt at vide. Men presseattaché Karl Frielitz stod bestemt ikke fremmed over for tanken om at gå direkte efter at få fjernet én mand, som var til gene for Tyskland, fra en avis. I begyndelsen af 1937 indledte Frielitz i fuld forståelse med den tyske gesandt i København Renthe-Fink en diskret, men meget ihærdig og opfindsom kampagne for at få fjernet Nicolai Blædel fra *Berlingske Tidende* og *Statsradiofonien*. Kampagnen kronedes dog først med held i 1938.⁴⁶ Idéen til en kampagne imod Ernst Christiansen kan således meget vel være kommet fra Frielitz. Omvendt kan Frielitz lige så vel have fået idéen til sin Blædel-kampagne fra den eller de slesvig-holstenske repræsentanter, der må have deltaget i mødet i Propagandaministeriet. Personangrebene mod Ernst Christiansen var som nævnt allerede begyndt i marts 1936.

11.5. En fælde for Ernst Christiansen? – august 1936

Debatten om Alnors *Handbuch* var foreløbig endt i maj 1936, men man har på mødet i Berlin næppe undladt at diskutere *Flensburg Avis'* modtagelse af *Handbuch*. Her var nemlig tydeligvis et emne, som kunne få Ernst Christiansen til at forløbe sig. Hvis man kunne få fyret yderligere op under den danske redaktør, var det måske ikke umuligt, at han blev så rødglødende, at han mistede selvbeherskelsen. Forårets anmeldelser i *Flensburg Avis* havde i så henseende været lovende.

På mødet i juli 1936 mellem Frielitz, Bade og formentlig én eller flere slesvig-holstenere, må indholdet af det kommende nummer af tidsskriftet *Der Schleswig-Holsteiner*, hvis grænsepolitiske redaktør såmænd var Ernst Schrøder, utvivlsomt have været kendt og diskuteret – hvis det da ikke ligefrem blev vedtaget. Indholdet af det kommende nummer af *Der Schleswig-Holsteiner* var nemlig så hårrejsende, at det næsten lignede madding, der skulle få Ernst Christiansen til at eksplodere og fare i blækket – og om muligt forløbe sig. Og Ernst Christiansen bed da også på.

Augusthæftet af *Der Schleswig-Holsteiner*, årgang 1936, rummede en række artikler af Karl Alnor. Disse artikler var – skrev Ernst Christiansen i en større artikel i *Flensburg Avis* 11. august 1936 – “så ondsindede og dobbeltbundede over for os danske som noget grænsetysk indlæg i tvangsforstyskningens tid før krigen”. H.P. Hanssen blev erklæret for “landsforræder” og en af de “bevidste medgerningsmænd” i det “eksempelløse udslag af vanvid og forbrydelse”, der under 1. Verdenskrig havde forsøgt af skaffe et kritisk skrift om krigsårsagerne af fyrst Lichnowsky, den tidligere tyske ambassadør i London, over grænsen til Tyskland. H.P.

Hanssen havde desuden i 1920 "ladet hånt om den nationale selvbestemmelsesret", men "hvad Hanssen har tilføjet det tyske folk af indre lidelse, er gudskelov allerede slettet af det nye riges Fører". Dog, "hvad han udvortes set har frataget det under krænkelse af folkeret og national selvbestemmelsesret, må også en dag finde sin ærlige udjævning". Altså, som Ernst Christiansens konstaterede, "en grænseflytning mod befolkningens vilje".

Men ikke blot den netop afdøde H.P. Hanssen, arkitekten bag den dansk-tyske grænse af 1920, fik sin bekomst. Det var igen navnlig Ernst Christiansen selv, der fik Alnors giftige pen at føle. Det skete i samme nummer af *Der Schleswig-Holsteiner* i en artikel, der formede sig som en samtale mellem Karl Alnor og tidsskriftets redaktør, Ernst Schröder. Samtalen var en slags "svar" på Ernst Christiansens anmeldelse af *Handbuch* den 24. april 1936. Alnor mente, at det jo var "menneskeligt forståeligt, at politikere med dårlig samvittighed aldrig vil have, at videnskaben syssel-sætter sig med spørgsmålene fra den nyeste fortid, som de selv har været part i. (...) Vi kan i dag lyse ind i enhver krog, hvori der dengang blev lavet politik. Hvor forklarligt, at modstanderen skriger op, når han pludselig ser sig fastholdt i historieskrivningens lyskegle! (...) Således måtte det og er det jo også gået med Christiansen, der jo i dag har mere at skjule for det tyske folk end nogen anden dansker".

Det lød jo spændende, konstaterede Ernst Christiansen tørt.

Men hvad var det så for skumle forbrydelser, Ernst Christiansen havde på samvittigheden? "Som bekendt har Christiansen været den mest hæmningsløse forkæmper for en annekstion uden afstemning af hele Slesvig til Sli og Ejder ved et magtbud fra de sejrende magter og for en sikring af et sådant rov ved oprettelsen af en international kanalstat af sydslesvigsk og holstensk område", udtalte Alnor bl.a. til *Der Schleswig-Holsteiner*.

Ernst Christiansens opfattelse af begivenhederne afveg som venteligt ikke så lidt fra Alnors fremstilling. Han mente selv, at han havde stillet sig på afstemningsgrundlaget og lagt sit arbejde an på dette grundlag; og kanalstatsplanerne, for så vidt de overhovedet var andet end løse rygter, afviste Christiansen at have haft noget som helst at gøre med. Alnors påstande, der oven i købet var fremhævet typografisk i teksten, var "ondsindet politisk agitation og slår den historiske sandhed i ansigtet". Det samme kunne siges om hele artiklen: Ernst Christiansen fremhævede bl.a. de førømtalte tyske optøjer og tumulter ved mødet i Ellund i 1919, der i Alnors fremstilling var blevet iscenesat af danskerne for at styrke kravene om en allieret besættelse af Sydslesvig. "Vi kan kun sige Dr. Alnor, at når han ikke frafalder denne frit opdigtede påstand, vil den herefter kun kunne stemples som ren og skær løgn". Alnors *Handbuch* var fyldt med "godtkøbsudflugter"; denne "dilettantiske og politisk-partiske tyske" – i anførselstegn – "historiker" forherligede Bismarcks rene og skære erobringspolitik, "og H.P. Hanssen, som i overensstemmelse med den tyske regering søgte at få en afgørelse, der var så retfærdig imod tyskerne, at den på forhånd anerkendte tvangsfortyskningens erobringer, vil han have stemplet som landsforræder, og han vil oven i købet have, at

H.P. Hanssen (1862-1936) og avisen *Hejmdal* i Aabenraa var *Flensborg Avis'* traditionelle politiske modstander og konkurrent siden Jens Jessens dage. Dette havde ikke mindst manifesteret sig under afstemningskampen 1918-1920, da H.P. Hanssen og Ernst Christiansen stod som førere for hver sit standpunkt. Også i synet på den tyske nationalsocialisme indtog H.P. Hanssen og Ernst Christiansen stik modsatte synspunkter. I Ernst Schrøders fortolkning førte den moderate H.P. Hanssens død i 1936 til, at *Ejderdanskerne* med Ernst Christiansen i spidsen igen vejrede morgenluft. Foto ca. 1935. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

vi skal indrømme dette, og at Christiansen skal gøre afbigt for sin kamp i afstemningstiden", inden der kunne blive tale om at anerkende en hæderlig modstander i en fredelig kappestrid. "Man spørger sig selv, hvad der ligger bagved de ubeherskede Alnor'ske udfald. Jo, det får man også lidt at vide om. Dr. Alnor skriver, hvad der forresten er meget rigtigt, at 'Christiansen fra 1936 er i kernen endnu forblevet helt den samme som fra 1919', men så fortsættes der: 'Han har jo kun afsløret sig selv, og vi tør derfor omvendt på ny fastslå, at Christiansens optræden i den tyske nøds år klart har vist os, hvad vi skal tro om hans omstillingstaktik efter den tyske genfødsels år'".

Øvelsen gik med andre ord ud på at få erklæret Ernst Christiansen for en uforbederlig og farlig *Ejderdansker* og *Rigsfjende* og dermed få ham likvideret som leder af mindretallet og redaktør af *Flensborg Avis*. Dermed ville en vigtig stopklods for grænsetyskernes frie stormløb mod grænsen være væk, og dermed ville man også have fjernet den mand, som man på slesvig-holstensk side betragtede som arkitekten bag den såkaldte "ejderdanske offensiv". Og uden Ernst Christiansen ville *Flensborg Avis* des-

uden måske være lettere at leve med.

Intervieweren i *Der Schleswig-Holsteiner*, redaktør Ernst Schrøder, stillede Alnor spørgsmålet, om det ikke ville være "fortjenstfuldt og ønskeligt til fordel for en udrensning af det dansk-tyske forhold [fremhævet af forf.] at gøre Christiansens så overmåde tysk fjendtlige politik i og efter afstemningen til genstand for en særlig undersøgelse og fremstilling?" Hertil svarede Karl Alnor: "Det ville til visse ikke være svært. Stof skorter det jo ikke på: *Flensborg Avis'* spalter i årene 1919-1920 strutter i den grad af angreb på det tyske folks liv og ære i Slesvig-Holsten, at en sådan fremstilling, der jo så gerne skulle være udtømmende, måtte blive temmelig omfattende. Om det ville lønne sig, turde formentlig afhænge af Christiansens egen fremtidige optræden" [fremhævet af forf.].

Det var en klokkeklar trussel: "Se, se, man har et tysk ord: *das lässt tief blicken* – man røber sin hensigt", konstaterede Ernst Christiansen da også. Han ville ikke have noget imod en saglig fremstilling af, hvordan *Flensborg Avis* havde ført den danske sag dengang, men Dr. Alnor var "i sin indstilling en tysk grænsepolitiker af den gamle skole, men hører til den mindst tiltalende fløj, som man må overvinde sig selv for at skifte ord med, fordi man ikke kan få fat i mandens øjne. Han har ikke begrebet noget af det hele. Han har heller ikke forstået, at er der noget, vi ikke fortryder, så er det dette, at vi efter tilbagemarchen fra krigen med brændende hjerte og fyldt af overbevisningen om dansk ret og dansk pligt i Sønderjylland kastede os i brechen for vort folks sag og førte kampen til ende til den sidste bitre stund, efter til tider at have måttet kæmpe imod dobbelt front. Aldrig har vort sind flammet mere for sandhed og ret end dengang, og aldrig har vi kæmpet med blankere våben imod overmagten".

De forsøg på tilsøling, som nu bagefter blev gjort under såkaldt historisk videnskabs maske, var ikke alene de danske sydslesvigere "fuldkommen modbydelige i deres uvederhæftighed"; de stod også "i direkte modstrid med det tyske arbejde for et godt forhold til de nordiske folk". Hverken den tyske front eller den tyske videnskab kunne "være bekendt, at der udsendes en tysk *håndbog i det slesvigske spørgsmåls historie*, hvoraf store partier må stemples som et makværk", sluttede Ernst Christiansen.

Det var ganske skarp lud, men Alnors og Schrøders hoveder hørte så visselig heller ikke til de mindst skurvede. *Nordschleswigsche Zeitung* tog den 18. august 1936 til genmæle, hvad der foranledigede Ernst Christiansen til den 21. august 1936 endnu engang at svinge krabasken over Alnors *Handbuch*.

11.6. Ensretningsplaner mod *Flensborg Avis* – august 1936

I mellemtiden var man i det danske gesandtskab i Berlin blevet opmærksom på, at der foregik spegede ting i byen – og at det havde med *Flensborg Avis* at gøre. Midt i august 1936 var presseattaché Karl Frielitz nemlig igen i Berlin, og årsagen syntes atter at være *Flensborg Avis*, som Propagandaministeriet længe havde "haft et godt øje til". Det mente kammerherre Herluf Zahle i hvert fald at vide. Årsagen var, mente Herluf

Zahle, at den seneste irettesættelse, som Bade havde tildelt *Flensborg Avis* – vedrørende omtalen af mindretalsmedlemmers afskedigelse fra deres arbejdspladser – kun havde haft et såre pauvert resultat. *Flensborg Avis* havde, som det er fremgået, *ikke* indstillet sine påtaler af sådanne tilfælde.

Propagandaministeriet arbejdede efter alt at dømme i sommeren 1936 endvidere med forskellige planer for at få *Flensborg Avis* "gleichgeschaltet", og det lod efter Herluf Zahles kilder at dømme til, at "man vil blive stående ved et forsøg, som lader sig camouflere som velvilje, men i virkeligheden må befrygtes at være det afgørende attentat på den smule bevægelsesfrihed, redaktionen endnu har tilbage" og som var en livsbetingelse for avisen. "Man påtænker nemlig at tilstille bladet alle de fra Propagandaministeriet udgående 'hjemmelige meddelelser', som formentlig betyder lige så mange forholdsordrer". Til at føre den til forsøgets iværksættelse nødvendige forhandling med redaktør Ernst Christiansen, havde Karl Frielitz tilbudt sig "under påberåbelse af sine i Udenrigsministeriet i København i øvrigt meget kritiserede besøg hos danske provinsredaktioner". Under forhandlingen i Flensborg ville Frielitz naturligvis "fremstille tanken som gående ud på at vise bladet en enestående favør", som tilmed kun blev ydet på visse bestemte betingelser. F.eks. skulle *Flensborg Avis* forpligte sig på at påvise, at meddelelserne ikke kom "over grænsen", og de måtte ikke anvendes som "sensationsgrundlag". Hvordan *Flensborg Avis* skulle kunne bære sig ad med at garantere dette, var ikke let at se.

Frielitz havde pålagt det danske gesandtskabs kilde ikke at nævne sagen for den danske presseattaché, Per Faber, over for hvem han ønskede sit besøg i Berlin hemmeligholdt.⁴⁷

Det kan ikke udelukkes, at Frielitz' understregning af, at Per Faber helst ikke måtte få noget at vide, var tiltænkt den stik modsatte effekt. Det vides desværre ikke, hvem det danske gesandtskabs kilde var. Et bud kunne være Jacob Kronika, der på samme tidspunkt var kommet under vejr med, at der var noget i gære. Dette havde han underrettet Ernst Christiansen om, og den foromtalte artikel i *Flensborg Avis* den 21. august 1936 skal ses som en slags svar på de udenrigspolitiske kandestøberier i Propagandaministeriet.⁴⁸

Forsvarstaktikken fra mindretallets side gik atter ud på at sætte den forældede *slesvig-holstenske* linje op over for det nye Tysklands *berlinske* linje: Alnors *Handbuch* brugte, hedder det i den nævnte artikel, "under videnskabs maske" en fremgangsmåde og et sprog, "som vi mødte i tvangsfortyskningens tid før krigen, men senere helst har villet glemme". Nu var hestefoden altså tydeligt blevet stukket frem igen. "Formålet er fra de pågældende grænsetyskeres side øjensynlig ikke kun at lange ud i øjeblikket, men at sværte den danske modpart, i særdeleshed *Flensborg Avis*. Man synes ikke, den kuling er hård nok, som bladet er ude i, skønt det er vanskeligt stillet både imod nord og imod syd. Helst ville man tage livet af det, men i hvert fald have det fuldkommen bastet og bundet".

Det var meget rigtigt opfattet. Men at hele kampagnen imod Ernst Christiansen måske havde til formål at lokke ham til at forløbe sig, synes

slet ikke at være gået op for ham.

Ernst Christiansen modstillede i sit forsvar den *gamle grænsetyskhed* fra tiden før 1914 mod Hitlers *nye tyskhed*, der ville noget andet; og han modstillede *slesvig-holstenerne* mod *centralmyndighederne* i Berlin: Forstandige mennesker i begge folkelige lejre måtte indse, hvor kortsynet den slesvig-holstenske politik var; hvis meningen var at "udså mest mulig mistillid til den linje, som er tilkendegivet af det nye Tysklands ledelse", og hvis "meningen var at skærpe forholdet mellem de to nationaliteter i grænselandet så meget som muligt", så var slesvig-holstenernes fremfærd den rette. Men det ville efter Ernst Christiansens mening hverken tjene den ene eller den anden parts tarv, for "opgaven, problemet, er i virkeligheden det samme for dem begge, at sikre sin egen folkelige vækst, sin egen selvhævdelse, og at vise modparten den agtelse, man kræver for sig selv". Eller sagt med andre ord: At virke som front og bro. "Har det stor betydning for Danmark at udskille skadelig spænding af forholdet til det mægtige naboland, så har det ikke ringere betydning for Tyskland at skabe et tillidens og tryghedens eksempel ved den grænse, hvor det lettest er muligt, og derigennem at bane vej for et ulasteligt forhold til de nordiske folk og lande. Der kan gøres meget for mellemfolkelig afspænding, netop i vort grænseland, ved vor grænsefjord, som tyske orlogsmænd stævner ind ad og ved hvilken det danske kronprinsepar nu har taget bolig, Danmarks tronfølger, Norges konges brodersøn, gift med den svenske tronfølgers datter. Der vil viden om blive lagt mærke til, hvad der sker ved grænsefjorden, i grænsebyen, i grænselandet. Her er brug for takt og varsomhed fra begge sider, og her er først og fremmest brug for fuld redelighed".

Flensborg Avis fulgte sin "inderste overbevisning", når det uden hensyn til danske eller tyske angreb klart værgede dansk folkearv på dansk folkegrund og lige så klart arbejdede på et godt og tilforladeligt naboforhold mellem de to nationaliteter og de to folk, "men vi lader os hverken tvinge eller true, og enhver krænkelse agter vi at tilbagevise med den fornødne kraft", sluttede Ernst Christiansen.

Det var lige akkurat dette sidste, han havde gjort i tilfældet Alnor. Og dén slags havde udmærket kunnet lade sig gøre i den demokratiske Weimar-republik. Men i det ensrettede Hitler-Tyskland så tingene anderledes ud. Ernst Christiansen synes ikke selv helt at have forstået, hvad det var, der foregik. Allerede da han i april 1936 tog Alnors bog under behandling første gang, noterede han i sin dagbog, at bevisførelsen måtte være absolut skudsikker, hvis man ville undgå en pressesag, som man kendte dem fra "gamle dage" før 1914.⁴⁹ At mulighederne for en polemik af den klassiske slags måske ikke længere var til stede, synes slet ikke at være gået op for ham.

Over for Kronika gav han den 22. august 1936 udtryk for en vis fortrøstning: "Jeg har summet mig lidt på det og kan ikke sige stort andet end: *Abwarten und Tee trinken!* Vi lever jo i en stadig krig og må regne med, at man fra grænsetysk side søger at sværte os efter bedste evne under hånden og offentligt. Kan det til tider se noget mistrøstigt ud, så har

vi dog klaret os hidtil, det er allerede et resultat”.

Kronika havde tilsyneladende (igen) givet udtryk for et ønske om at erhverve dansk statsborgerskab, men det syntes Ernst Christiansen var en dårlig idé: “Jeg tror ikke på, at dansk statsborgerskab ville forbedre din stilling i Berlin, i hvert fald jo ikke fra det synspunkt set at holde stillingen der og gøre gavn *der*. Vist nok ville du komme til at fortryde, om du opgav din statsborgerret. – At du har perioder, da du er utilfreds med din egen stilling forstår jeg, det er ikke nogen isoleret fremtoning hos dig. Herhjemme er det jo – i hvert fald for bladets vedkommende – heller ikke tilfredsstillende, og stadig nye trusler fra alle sider pisker os stadig frem på ny. Men livet er kamp”, lød det manende fra Ernst Christiansen. “En meget vigtig ting er ikke at tabe humøret – og så at drage lære af modpartens krigskunst og søge at blive endnu klogere”.⁵⁰

Kronika var tydeligvis ved at være træt af Berlin. Medvirkende hertil var dog nok navnlig travlhed og problemer i forbindelse med Olympiaden. Ernst Christiansen sendte ham igen den 24. august 1936 yderligere et par opmuntrende ord: Kronika burde ikke “undervurdere, hvad det betyder for dine landsmænd og for bladet, at vi har dig i Berlin, og hvor meget ringere det ville være, om vi helt var prisgivet til officielt stof og ingen personlig føling dernede”. Kronika gjorde “en historisk indsats, der jo ikke bliver mindre, men større ved de trusler, som opstemmer sig en gang i mellem. Det er naturligvis ikke let at bevare koldsindigheden, men husk på den gamle revyvis: *Es ist immer noch gut gegangen*”.⁵¹

Kronikas *Weltschmerz* drev atter over – og godt det samme, for der blev rigeligt brug for hans evner som forhandler i den række af sager, der nu var under opsejling.

11.7. Hitler skærper kursen. Nye kampagner mod *Flensburg Avis*

Den skarpe ordveksling om Alnor – og om andre ting – fortsatte, og *Flensburger Nachrichten* truede den 17. september 1936 med, at hvis *Flensburg Avis* ikke tillagde sig en større tilbageholdenhed i tonen, så ville den tyske presse se sig nødsaget til at offentliggøre *Flensburg Avis'* overskrifter og *Ausführungen* – “også fra de forgangne tider”.⁵² Det lå altså i kortene, at der skulle sættes et slag ind imod Ernst Christiansen og *Flensburg Avis* – og at våbnene på tysk side ville være historiske. Anslaget havde været under opsejling siden foråret 1936 – men først i efteråret var tiden moden til at sætte slaget ind. Om man fra slesvig-holstensk side havde afventet det rette tidspunkt er svært at sige, men i efteråret 1936 opstod der i hvert fald en særlig “krise” i Hitlers forhold til de få tyske aviser, der endnu havde været levnet et lille rum til en vis selvstændighed. I oktober-november 1936 trak skyerne sig sammen om *Berliner Tageblatt*, *Frankfurter Zeitung* og *Deutsche Allgemeine Zeitung*. Hitler kritiserede over for Goebbels næsten dagligt de tre aviser, som han var svært utilfreds med, og han forlangte, at de skulle være “mere nationalsocialistiske”. Det førte bl.a. til, at *Berliner Tageblatts* chefredaktør i december 1936 blev erstattet af en SS-Sturmführer, og avisen blev derefter fyldt med hetz-artikler imod jøderne, hvad den hidtil

havde været foruden. I løbet af ganske kort tid afmeldte 6.000 abonnenter bladet.⁵³ Det har utvivlsomt ærgret Goebbels. Men stemningen hos Føreren i Berlin var altså i efteråret 1936 ugunstig for ikke-konform nyhedsformidling – og dermed var tiden gunstig for slesvig-holstenernes muligheder for at komme igennem med deres angreb på *Flensborg Avis*, hvis man ellers kunne finde noget – ud over Alnor-affæren – at klage over.

Det var ikke vanskeligt, for *Flensborg Avis* forsøgte fortsat at holde tungen lige i munden med så vidt mulig objektiv nyhedsdækning. Herved adskilte den sig markant fra den øvrige tyske – ensrettede og fanatisk-nazistiske – presse. Det gjaldt f.eks. i dækningen af den spanske borgerkrig. Tysk presse fortiede f.eks. fuldstændig deltagelsen af tyske krigsflyvere i den spanske borgerkrig.⁵⁴ Her holdt *Flensborg Avis* sig ganske vist også tilbage, men det var ikke tilstrækkeligt til at slippe for denunciationer. *Flensborg Avis* bragte den 24. oktober 1936 et billede, efter det danske *Pressens Illustrations-Bureau*, der forestillede spanske regeringstilhængere på march. *Schleswiger Nachrichten* faldt over bladet med det samme: Under en tospaltet overskrift beskyldte *Schleswiger Nachrichten* den 28. oktober 1936 *Flensborg Avis* for at "sympatisere" med "kommunisterne", de spanske "mordbrænder-bander" og "disciplinløse hobe". Meningen var tydelig nok: At forsøge at påvirke de tyske myndigheder til en påtale overfor *Flensborg Avis*. *Flensborg Avis* svarede på angrebet den 29. oktober 1936.

Flensborg Avis var virkelig kommet i skudlinjen, og, som Lauritz Larsen indberettede den 29. oktober 1936: "Når samtidig tages i betragtning, at *Flensborg Avis* ved forskellige lejligheder fra dansk side er blevet stemplet som "nazistvenligt", vil det forstås, hvor vanskelig bladets stilling er".⁵⁵

Men det skulle blive værre endnu, da *Flensborg Avis* en måned senere bragte et interview med kz-fangen og nobelpristageren Carl von Ossietzky.

Den tidligere redaktør for det pacifistiske tidsskrift *Die Weltbühne*, Carl von Ossietzky, som i Kronikas tid som redaktør af *Der Schleswiger* var blevet flittigt citeret, havde i 1929 afsløret, at *Reichswehr* var i færd med at genopruste – og havde dengang derfor fået en dom på 18 måneders fængsel. Han fik en ny dom i 1931, denne gang for forræderi, igen for sin kritik af de tyske væbnede styrker. Han blev imidlertid benådet og atter frigivet – blot for at blive arresteret efter Hitlers magtovertagelse i 1933 og sat i koncentrationslejr som "statsfjende". I 1936 fik han Nobels Fredspris for året 1935, men han fik ikke lov af regimet til at modtage den.⁵⁶ P.g.a. tuberkulose, som han havde pådraget sig i kz-lejren, befandt Ossietzky sig i november 1936 på et hospital i Berlin, men stadig som KZ-Häftling og under skarp bevogtning af Gestapo. Den 25. november 1936 bekræftede den norske Nobel-komité på trods af skarpe tyske trusler tildelingen af prisen. Reaktionen i Berlin var meget voldsom; der blev talt om en "kritisk tilspidsning" af det tysk-norske forhold, om en "bevidst og fornærmende udæskning" fra den norske regering imod den tyske, og Goebbels' eget organ, *Der Angriff*, skrev om "internationale smoking-pacifister" som gjorde Oslo til en "kulturel Moskva-filial".⁵⁷ *Flensborg Avis*

og *Der Schleswiger* kommenterede hele sagen forholdsvis distanceret: Man beskrev, hvad der foregik, og hvordan de tyske reaktioner så ud. Nogen egen stillingtagen til sagen var der ikke tale om.

Men den 28. november 1936 bragte *Flensborg Avis* et veritabelt *scoop*: Dagen forinden havde Jacob Kronika haft en samtale med den nybagte Nobelpristager, der som nævnt indtil da var blevet holdt i streng isolation på et sygehus i Berlin – fjernt fra verdenspressen. Denne samtale var “den første og [eneste] direkte personlige samtale, som siden 1934 har fundet sted mellem Ossietzky og en bladmand”, hedder det med stolthed på forsiden af *Flensborg Avis*. At Kronika var i selskab med yderligere fire journalister fra andre skandinaviske dagblade blev behændigt udeladt.

Ossietzky blev i *Flensborg Avis* bl.a. citeret for følgende passus: “Jeg var pacifist, jeg er pacifist og jeg vedbliver at være pacifist. Det mærkelige er blot, at i vore dage kalder alle mennesker sig for pacifister, også de mennesker, der ikke bestiller stort andet end at støbe eller lade støbe kanoner. Når man læser vore dages aviser, så skulle man tro, at der kun fandtes fredsvener i verden. Det forekommer mig at denne verden er blevet forrykt. Efter min mening står verden i dag omtrent der, hvor den stod i 1910”.

Den opmærksomme læser kan næsten ikke undgå i denne forbindelse at tænke på Hitler, der i disse år ikke kunne åbne munden offentligt uden at proklamere sin fredsvilje.

Ossietzky fordømte oprustningen i *alle* lande, erklærede han, og det var hans overbevisning, “at jeg repræsenterer Tysklands *sande* interesser. Det har jeg alle dage gjort, også i de tilfælde, hvor jeg kom i konflikt med autoriteterne”. Ossietzky fortalte “at han var blevet godt behandlet under hele sit sygehus-ophold. Om opholdet i koncentrationslejren udtalte han sig ikke”, hedder det i Kronikas gengivelse.

Flere skandinaviske dagblade bragte interviewet med Ossietzky, og Kronikas version blev trykt i *Nationaltidende*, i den norske *Aftenposten* – og altså i *Flensborg Avis*. Dermed var *Flensborg Avis* antagelig det eneste dagblad *indenfor Tysklands grænser*, der bragte dette interview.

Reaktionen fra *Flensburger Nachrichten*, der i sin form var ganske typisk for den tyske presses fuldkommen ensidige omtale af sagen, kom prompte: Den 30. november 1936 skrev bladet, at *Flensborg Avis* bedrev et “mærkeligt dobbeltspil. Som bekendt modtog landsforræderen von Ossietzky for få dage siden af en marxistisk komité Nobels fredspris. Denne ‘heltedåd’ blev derpå ikke kun i Tyskland, men af alle verdens fornuftigt og anstændigt tænkende mennesker, for hvem fredssagen ikke blot er en frase, opfattet som en uforskammethed af marxisterne og en udæskning af Det tyske Rige. Den tyske regerings officielle stillingtagen blev af den tyske gesandt i Oslo overbragt til den norske regering”.

– “Man skulle mene”, fortsatte *Flensburger Nachrichten*, “at dette skridt var tydeligt nok. Men *Flensborg Avis* er af en anden mening. Denne avis, der udkommer i Det tyske Rige indenfor de tyske statsgrænser, tillader sig forleden lørdag at bringe et interview med landsforræderen, ja den skammer sig ikke engang over at prale af, at det her drejer sig om det *første* interview med Ossietzky. En sådan

udæskning kan *Flensborg Avis* kun tillade sig, fordi man der udmærket ved, at man kan regne med meget stor mildhed og hensyntagen. Man kunne måske slå dette interview hen som en stor taktløshed, hvis ikke det var fordi, det tydeligt viser avisens dobbelte ansigt. For få dage siden (24. november) fandt *Flensborg Avis* nemlig særligt store ord om 'brobygning'[frem], ord, der endog gik igen i den tysksprogede del *Der Schleswiger*, for at lade Gud og hvermand vide, i hvor høj grad man da er indstillet på forståelse og kulturel udveksling. Ordret siger redaktør Christiansen i denne artikel, der er en gengivelse af en tale, han holdt ved indvielsen af et nyt dansk forsamlingshus, bl.a. følgende: 'Over for begivenheder og anskuelser i de nye bevægelses lande kan der tages afstand, når sensationer, hvis uholdbarhed enhver kan regne ud, og personlig nedrakning af de ledende mænd undgås.' Meget smukke ord, men hvordan forliges de med den kendsgerning, at pludselig hr. von Ossietzky, der som landsforræder og pacifist skadede Tyskland stærkt ved sit virke, får ordet i det samme blad, som pludselig synes at fornægte alle af den ledende redaktør ytrede grundsætninger. Vi vil ikke give os af med interviewets enkeltheder. Den kendsgerning, at det i det hele taget kunne fremkomme, siger nok. Der skal kun bemærkes, at von Ossietzky blandt andet nævner, at han repræsenterer Tysklands 'sande interesser.' *Flensborg Avis* synes at holde *denne* 'repræsentants' ord for mere bestemmende end den tyske regerings [ord] i Oslo; ellers ville den næppe have bragt dem med fremhævet tryk".

Flensborg Avis erklærede den 1. december 1936, at *Flensburger Nachrichtens* forundring var "ganske hen i vejret", eftersom der under hele samtalen mellem de fem journalister og von Ossietzky havde været to repræsentanter fra Propagandaministeriet og en officer fra Gestapo til stede. Kronika havde dagen før, den 30. november 1936, haft forskellige samtaler med flere officielle instanser, og det ene sted – det må dreje sig om Propagandaministeriet – blev der spurgt, "hvorfor han havde undladt at fremsætte enhver bemærkning om Ossietzkys svar". Hertil havde Kronika svaret, at han "ikke betragtede dette som sin opgave. Han følte sig som kronist og intet andet".

Dette synspunkt må i øvrigt siges at stå nøje i overensstemmelse med de retningslinjer, Kronika selv havde udstukket for sit virke i februar 1933. Men det var naturligvis ikke et svar, der kunne tilfredsstille Propagandaministeriet.

Artiklen i *Flensborg Avis* var i ét og alt i nøje overensstemmelse med de øvrige journalisters gengivelser i en række store skandinaviske blade, og for *Nationaltidendes* og *Aftenpostens* vedkommende var de identiske, anførte *Flensborg Avis*. Der var vel ingen, der ville mistænke de to nationale højreblade for at være Ossietzkys meningsfæller og af den grund lægge spalteplads til hans holdninger, spurgte avisen.

Dette var i og for sig rigtigt. Men der var i forhold til tysk pressepolitik en væsensforskell mellem det, man kunne acceptere i den *udenlandske*, og det, man kunne acceptere i den *indenlandske* presse. Intet udenlandsk blad kunne ucensureret passere de tyske grænser, og derfor gjorde slige artikler ingen skade *indadtil* i Tyskland. Men *Flensborg Avis* udkom *indenfor* de tyske grænser. Det viser uholdbarheden i Jacob Kronikas dobbeltstilling som korresponderende til både *Nationaltidende* og *Flensborg Avis*. Den kendsgerning, at Ossietzky-interviewet *ikke* blev bragt i *Der Schleswi-*

ger og at der i det hele taget i *Der Schleswiger* først fandt omtale af sagen sted, da *Flensburger Nachrichten* havde bragt sin denuncierende artikel, tyder på, at man selv har haft nogen grad af bevidsthed om dette problem. Spørgsmålet er, om man egentlig ikke havde fraveget sit princip om ikke at kommentere tysk indenrigspolitik. Naturen må for en gangs skyld være gået over optugtelsen, da dette *scoop* blev tilgængeligt.

Flensburger Nachrichtens artikel var "et nyt vidnesbyrd om, under hvor vanskelige forhold *Flensborg Avis* må arbejde, og hvorledes der fra slesvig-holstensk side ved enhver lejlighed arbejdes for at påvirke myndighederne og befolkningen imod det. Alene det, at bladet hævder sig udenfor 'ensretningen', giver en stadig forbitrelse, og skulle der komme blot den mindste forløbelse fra bladets side, er jeg ikke i tvivl om, at den vil blive udnyttet", skrev Lauritz Larsen den 1. december 1936 til udenrigsministeriet. *Flensborg Avis* havde ganske vist taget til genmæle, "men hvad nytter dette – ? I hele den tyske offentlighed, som ikke ser bladets svar, vil det dog påny være stemplet".⁵⁸

Flensborg Avis bragte forresten – måske som en slags modvægt – samme dag, den 1. december 1936 en kort artikel med citater fra den norske *Tidens Tegn*, hvis redaktør, W. Brøgger, beskrev Ossietzky i temmelig negative vendinger. Dette viste, fandt Lauritz Larsen, at "bladet, trods alt, dog ikke føler sig helt sikker på, at de stadige tyske angiverier (professor Alnor-sagen!) ikke influerer på de tyske myndigheder".⁵⁹ Ossietzky-sagen kunne meget vel udvikle sig i meget farlig retning, hvis den kom Føreren for øre. Han var så rasende over at Ossietzky havde fået Nobels fredspris, at han herefter forbød nogen rigstysker at modtage nogen Nobel-pris overhovedet.

Flensburger Nachrichtens artikel fik yderligere ord med på vejen på både dansk og tysk i *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger* den 2. december 1936. Her gengav man hele *Flensburger Nachrichtens* artikel, som man stemplede som "en ren og skær denunciation; en ny i en lang række, som fremkommer i forskellige blade og korrespondancer". Enhver kunne jo regne ud, at interviewet var foregået efter aftale med de tyske myndigheder, eftersom Ossietzky stadig sad indespærret, og "efter vort skøn har offentliggørelsen også været i Tysklands interesse, fordi den i sig selv modsiger en hel del rygter i den udenlandske presse om Ossietzkys befindende og behandling". Dette var således helt i overensstemmelse med *Flensborg Avis'* sædvanlige linje. Og *Flensborg Avis* havde udførligt meddelt sine læsere, hvordan man i Tyskland så på tildelingen af Nobelprisen til ham. "Denunciationen i det grænsetyske blad vidner derfor om mangel på begreb, men meningen er tydelig nok. Over for den slags forsøg i offentligheden og underhånden på at få bugt med det danske grænseblad, agter dette ikke at lægge skjul på sin modvilje. Det agter lige så lidt at lade sig påvirke i sit redelige arbejde under løsenet *front og bro*. Om den sidste del af dette løsen gælder det lige så fuldt som det første, at den kun kan varetages af et blad, som følger sin egen overbevisning. Der findes imidlertid åbenbart kredse ved grænsen, som i modsætning til den så ofte fra ledende side tilkendegivne opfattelse ikke ønsker større mellemfolkelig forståelse, men

oplevelse af gammelt had". Den bemærkning havde vist tydelig adresse til Ernst Schröder.

Den 3. december 1936 kunne *Flensburg Avis* konstatere, at *Flensburger Nachrichten* havde udtrykt forundring og forargelse over, at man overhovedet havde taget til genmæle. *Flensburg Avis* havde gengivet hele *Flensburger Nachrichten*'s angreb sammen med sit svar, men *Flensburger Nachrichten*'s læsere måtte åbenbart ikke få at vide, hvad *Flensburg Avis* havde svaret.

11.8. "Faglig æresret" mod Ernst Christiansen – november 1936

Foruden de allerede nævnte eksempler, tog *Flensburger Nachrichten* også fat på den tilsyneladende "Ejerdanske offensiv" i Sydslesvig.⁶⁰ *Flensburg Avis* blev med andre ord angrebet over en bred front. Konsul Lauritz Larsen opsummerede udviklingen således: Under Ernst Schrøders førerskab var der i løbet af det sidste års tid blevet "sat det ene angreb efter det andet" ind på *Flensburg Avis*, der ikke blot var lagt for had hos tyske læsere, men "gang efter gang er blevet denuncieret overfor tyske myndigheder" for at være gået ud over den tyske nazistiske ensretnings snævre rammer. Ernst Schröder, der som formand for det tyske mindretalsblad i Sønderjylland i dette blad havde tilladt "de voldsomste udfald ... imod danske myndigheder", havde "systematisk – og stærkere og stærkere efterhånden som hans indflydelse hos de nazistiske magthavere voksede – søgt at opnå en indskriden mod det danske mindretalsblad syd for grænsen, fordi han heri ser en af grundpillerne for det danske mindretals opretholdelse".⁶¹ Nu ventede man blot på, hvornår slaget faldt.

Det afgørende stød blev forsøgt sat ind den 6. november 1936, og det gik ud på at få slettet Ernst Christiansen fra redaktørlisten – hvilket ville være ensbetydende med et skriveforbud. Denne dag skrev *Landesverbandleiter* for *Reichsverband der deutschen Presse, Landesverband Schleswig-Holstein*, redaktør Willy Ehlers fra Itzehoe, et anbefalet brev til Ernst Christiansen, der modtog det dagen efter.⁶² Ehlers var chefredaktør for *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, der igennem flere år havde været NSDAP's officielle organ i Slesvig-Holsten.⁶³ Dermed blev det også tydeligt, at slaget blev ført fra *Slesvig-Holsten*. De føromtalt møder i Berlin havde tilsyneladende ført til, at man i Propagandaministeriet havde givet grønt lys for aktionen – men betinget sig, at slagsmålet blev udkæmpet *lokalt*.

I skrivelsen fra Ehlers blev det gjort Ernst Christiansen klart, at han kunne imødesee en pressesag. Ernst Christiansen havde i sine artikler angrebet professor Dr. Alnor på en måde, "som gik langt ud over de tilladte grænser for acceptabel kritik". I skrivelsen var anført en række eksempler, til dels helt tilbage fra april måned.⁶⁴ Disse udtalelser stod ifølge Ehlers i modstrid med redaktørloven; artiklerne om Karl Alnors *Handbuch* ville derfor ikke kunne undgå at komme for en faglig æresret. Ifølge *Schriftleitergesetz* skulle en redaktør bl.a. undlade at trykke noget, der "støder en tyskers ære og værdighed", der "på retsstridig måde sårer en andens ære eller vel, skader hans omdømme, latterliggør eller foragtelig-

gør ham”, samt hvad der “af andre grunde strider imod den almindelige moral”. Blev redaktøren kendt skyldig, kunne han enten advares, ikendes en *Ordnungsstrafe* på en måneds løn eller simpelthen slettes af *die Berufsliste*, hvorved hans fortsatte journalistiske virksomhed blev umuliggjort.⁶⁵

Herluf Zahle mente at vide, at initiativet til anklageskriftet var udgået fra Kiel, og at det antages, “at hr. Ernst Schröder ikke er ubekendt med dets tilblivelse”. Redaktør Willy Ehlers, som i kammerherre Zahles beskrivelse “personligt har ord for at være et honnet og elskværdigt menneske” ville dog, forinden videre blev foretaget, give Ernst Christiansen lejlighed til at udtale sig om sagen. Men sagen kunne blive alvorlig nok, “idet Kielerinitiativet uden tvivl tager sigte på chefredaktørens fjernelse og erstatning med et lydligere redskab, hvilket den nordfra kommende kritik mod bladet og dets ledelse måske dog turde betænke”.⁶⁶ Også Lauritz Larsen mente, at hensigten var tydelig: “Formålet er rimeligvis, gennem en særlig pressedomstol, at få redaktør Christiansen stemplet som en ‘vanartet’ [i.e. “entartet”, forf.] folkefælle og om muligt få ham udelukket fra forbundet, hvorved hans virksomhed som journalist i Tyskland vil være umuliggjort”. Men der var ifølge Larsen endnu et formål: “Naturligvis skal sagen, hvis den udvikler sig som af klageren og hans *Hintermänner* ønsket, tillige benyttes til at skabe opmærksomhed om hr. Alnors bog, som redaktør Ernst Schröder straks selv ved store artikler i den tyske presse både syd og nord for grænsen søgte at fremkalde (...), men som dog ikke tilstrækkelig lykkedes”.

Under alle omstændigheder forelå der ved den angivne tyske aktion et nyt og ingenlunde ufarligt fremstød mod det danske mindretal og dets eneste presseorgan. Ernst Christiansen havde overfor Larsen erklæret, at han agtede at besvare skrivelsen med en redegørelse, hvori han hævdede sin ret til offentligt at forsvare sig imod beskyldninger, der blev fremsat både imod hans person og imod den sag, han tjente. Om fornødent ville han selv påkalde presseforbundets beskyttelse mod sådanne beskyldninger – fremsat offentligt, endda i et værk, der angives at være videnskabeligt.⁶⁷ Ernst Christiansen agtede med andre ord at gå til modangreb.

I sit syv sider lange gensvar til redaktør Ehlers den 11. november 1936 erklærede Ernst Christiansen, at *han* i Alnor-sagen ikke var *angriberen*, men derimod *den angrebne* og svært krænkedes part. Dette turde i øvrigt også, anførte Ernst Christiansen, fremgå af de udførlige artikler, fra hvilke de udsagn var taget, der nu blev anvendt i anklageskriftet imod ham: I de pågældende artikler var ikke blot Dr. Alnors påstande citeret; deres uholdbarhed var også dokumenteret. Dr. Alnor havde “utallige steder i sin *Handbuch* beskæftiget sig med min person”, forklarede Ernst Christiansen, “men i stedet for at forsøge at være sagligt retfærdig også over for sin nationale modstander, er fremstillingen helt igennem tendentiøs og søger at skyde mig de sletteste motiver og kampmetoder i skoene”. Som eksempler anførte Ernst Christiansen bl.a. den ovenfor omtalte Ellund-affære, krydret med en række af de værste Alnor’ske fornærmelser. Ernst Christiansen havde, forklarede han, i 43 år været medarbejder ved *Flensborg Avis*, heraf i 30 år chefredaktør; hans *Sippe* [slægt] var så langt den

lod sig følge tilbage i historien dansk; hans far havde kæmpet på dansk side på Dybbøl i 1864 og på tysk side i krigen mod Frankrig i 1870/71, hvor han under kampene ved Orleans var blevet såret; Ernst Christiansen havde selv gjort den 1. Verdenskrig med i årene 1916-1918. Da han var kommet hjem fra krigen i december 1918, havde det slesvigske spørgsmål *for længst* været på dagsordenen. Det var endvidere løgn, når Alnor beskyldte ham for at have været tilhænger af en annekstion uden afstemning; han havde kun, da der var opstået rygter om, at der ikke skulle stemmes, erklæret, at han også kunne acceptere en sådan løsning. "Jeg tør for mit vedkommende hævde, at jeg har ført min livskamp for mit folk ud fra ideelle motiver og at jeg altid har forsøgt at være retfærdig over for modstanderen og at kæmpe med blanke våben". I de 30 år, han havde stået med ansvaret for *Flensborg Avis*, var han kun én gang blevet straffet for en presseforseelse, nemlig i den strenge preussiske tid i året 1912, da han havde fået en bøde på 30 mark, og det på trods af at han som førende dansk forkæmper konstant var blevet angrebet i den tyske presse. Og "fordi avisen ved siden af sin kamp for sit *Volkstum* også havde forfægtet grænselandets opgave som front og bro, er den i den seneste tid også blevet angrebet af enkelte danske aviser og politikere".

Hvis Dr. Alnor havde angrebet ham i *dagspressen*, ville det ikke have rørt ham noget videre, erklærede Ernst Christiansen; men nu var angrebet sket på den allermest fornærmende måde i en bog, der gjorde krav på at være videnskabelig og sand og som ville bestå også i fremtiden som *kildebaseret historisk arbejde*. "Efter at jeg i hele mit liv ærligt har bestræbt mig på at føre en *Volkstumskampf*, der – når den føres fra tysk side sættes allerhøjest – så samvittighedsfuldt og ideelt som overhovedet muligt – i denne forbindelse har jeg intet at skjule, hverken for det danske eller det tyske folk – har jeg følt beskyldningerne i det Alnor'ske værk som den største ærekrænkelse. Jeg har aldrig tidligere søgt domstolens bistand i nationalitetskampen. Men hvis denne sag skulle komme for en faglig æresdomstol, så forventer jeg, at *Reichsverband der deutschen Presse* h.h.v. *Landesverband* tager min ære i forsvar over for de Alnor'ske krænkelse".⁶⁸

Konsul Larsen i Flensborg fandt det "besynderligt", at klagen over Ernst Christiansen var fremsat anonymt. Og han imødeså – som det synes, med bekymring – at det, i tilfælde af at det skulle komme til en æresret, "næppe kunne undgås, at en række forhold vedrørende omstændigheder ved afstemningen og grænsedragningen vil komme frem til en drøftelse".⁶⁹ En retssag kunne med andre ord risikere at sætte grænsespørgsmålet på dagsordenen, hvad der ville være stik imod danske interesser.

Larsen konstaterede endvidere, at *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* i Itzehoe den 12. november 1936 havde aftrykt Ernst Schrøders grænsepolitiske artikel i *Der Schleswig-Holsteiners* novembernummer – en artikel, som *Flensborg Avis* 12. og 13. november 1936 havde imødegået stærkt. *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* var officielt organ for NSDAP og blev redigeret af selvsamme Willy Ehlers, der som leder af landsgruppen indenfor *Reichsverband der deutschen Presse* havde "den planlagte forfølg-

ning af *Flensborg Avis* i sin hånd”.⁷⁰ Det så med andre ord ud til, at der var *en samlet tysk front* med både anmelder, anklager og dommer vendt imod Ernst Christiansen. Det tegnede ikke godt.

Ernst Christiansen selv tog dog i første omgang sagen forholdsvis roligt, og også skoleleder i Slesvig Svend Johannsen, der i de samme dage havde fået en kraftig irettesættelse, mente i et brev til Ernst Christiansen den 11. november 1936 tvært imod, at “artiklen i dag fra Ernst Schröder synes mig at tyde på, at det virkelig efterhånden er lykkedes at tvinge tyskerne til defensive toner. Det er jo gevaldigt som han jamrer”. I sit svar den 12. november 1936 til Svend Johannsen forklarede Ernst Christiansen sit synspunkt: “Der er noget i gære i denne tid, og vi får se, hvad der kommer ud af det”; Kronika havde længe varslet vanskeligere tider, og hvordan det skulle ende med hans egen sag var et godt spørgsmål: “En af de straffe, den pågældende domstol kan idømme, er fratagelsen af retten til at gøre journalistisk gerning i Tyskland, en straf, som ikke kunne ikendes før verdenskrigen”. Men det kunne blive alvorligere endnu: “De vil ikke have noget imod at komme i koncentrationslejr, tror jeg, De har sagt. Nej, De vil ikke have noget imod et martyrium – det synes jeg forresten også ville være en pæn afslutning for mig – men sådan har man efter min mening ikke lov at regne”. Slet ikke, hvis martyriet førte til en ødelæggelse eller blot en halvering af det danske arbejde i Sydslesvig, “så ville et martyrium efter min mening være en uforsvarlig borttødsling af kraft, som vi har hårdt brug for. (...) En krigsmand har også den opgave at tøjle sit sind og sætte sin kraft ind der, hvor den har størst virkning. Men for resten må De ikke tro, jeg er i dårligt humør, tvært imod har jeg mærket lidt af det, der fortælles om den gamle dragonhest, da den igen hørte kampsignalerne”.⁷¹

Også Kronika havde straks taget fat i sagen. Han havde den 16. november 1936 talt med redaktør Møller fra *Schleswig-Holsteinische Landeszeitung* i Rendsborg. Denne var kommet til Kronika for bl.a. at tale om „den nye uro i Slesvig“, og havde prøvet på at give nogle artikler af Thorkild Gravlund i *Flensborg Avis* den væsentligste del af skylden. Dette tilbageviste Kronika: “Jeg sagde dernæst hr. Møller min uforblommede mening om den danske statsborger Ernst Schröder”, skrev Kronika til Ernst Christiansen den 16. november 1936: “Så længe som jeg har kendt Ernst Schröder, har han kæmpet på en enestående perfid måde. Hver gang Ernst Schröder vil starte aktion mod Danmark og danskheden, lyver han en historie sammen om ‘ny dansk aggressivitet’, nye danske fremstød, signaler o.s.v. o.s.v. De danske imødegåelser af hans løgne benyttes ligeledes som beviser for dansk tyskfjendtlighed. Derefter forkynder Ernst Schröder, den hykler, at de danske fremstød (som er hans opfindelse) nødvendigvis gør nye tyske modforholdsregler. – Jeg *hader* ikke; men respekt kan denne mand ikke gøre krav på. Tænk om en tysk statsborger af dansk nationalitet tillod sig at indtage en holdning svarende til Ernst Schröder! Du ved vel, at der eksisterer en tysk paragraf, der siger: Den rigsborger, der på en eller anden måde svækker udlandstyskernes modstandskraft og virke,

er en folkeforræder. Den danske 'rigsborger' Ernst Schrøder både søger at svække udlandsdanskernes modstandskraft og virke og søger at skade Danmark, det danske folk og den danske stat. Han angriber fortsat sin herbergsstats territoriale integritet. ... Å ja, der er forskel på Kong Salomo og Jørgen Hattemager! Var du eller jeg eller en anden dansk sydslesviger blot 1/10 af Ernst Schrøder, vi havde for længst fået 'folkeforrædernes' skæbne", skrev Kronika harmdirrende.

Kronika havde i Alnor-sagen rådført sig med sine "gode venner" i Berlin. "Du ved, at jeg vil gøre alt, hvad gøres kan i gavnlig retning. Men det frarådes mig på det bestemteste at gribe ind i en løbende sag". Dette råd kunne i parentes bemærket *både* være givet med den bagtanke at *forhindre* Kronika i at mobilisere sine berlinske kontakter med henblik på at gribe ind; men det kunne naturligvis også være givet ud fra venlighed, for at Kronika ikke skulle blive blandet ind i en tabt sag og trukket med ned af den. Kronika reflekterede selv ikke nærmere over dette, for han havde nemlig slet ikke tænkt sig at rette sig efter rådet: "Det manglede bare (som du jo selv plejer at sige), at de herrer Alnor og Schrøder skulle få medhold! Hr. Ehlers anser jeg, som jeg vel gentagne gange har sagt, for at være en gentleman; han er *bedre* end Rendsborgerne, i hvert fald *bedre* end Puhlmann. Møller-Rendsborg mente dog – dette naturligvis, som alt andet, fortroligt – at Lohse støtter en skarpere kurs. Desuden var det hans opfattelse, at Ernst Schrøder og konsorter mener ved hjælp af skarpe kampsignaler mod de danske at kunne samle de splidagtige hjemmetykere i Nordslesvig". Det *lignede* med andre ord en ny påskeblæst.

Kronika var selv ved at miste sine sidste illusioner om muligheden for et liv som nationalt mindretal i Det tredje Rige. Det trak, som han skrev til Ernst Christiansen den 16. november 1936, efter hans mening også op til hårdt vejr for polakkerne: Det polske mindretal blev nægtet skoler, "polske førere får rask væk *Verwarnungen*, deres bladfolk har fået at vide, at tre *Verwarnungen* medfører slettelse af redaktørlisten. Endogså pastor D., den fine og tilbageholdende formand for den polske mindretalsorganisation, har fået en *Verwarnung*", og den polske fører Jan Kaczmarek overvejede for tiden, "hvad det polske mindretal skal gøre, dersom alle dets kulturelle institutioner (skoler især) slås ihjel af 'totalitet' og 'ensretning'. Han regner med det værste. Totalitet betyder det samme som: Magt frem for ret! – dette er dr. Jan Kaczmareks opfattelse, – under vor sidste drøftelse kom vi ind på dette: Hvor et mindretal skaber sig sine egne kulturinstitutioner i et totalitært og ensrettet land, der kræves det af de enkelte i mindretallet et meget stort moralsk og personligt mod; thi de få isolerer sig som små øer i det store, grådige hav. Dette er jo rigtigt. Gud give os alle det mod, der skal til!"⁷² Analysen af et nationalt mindretals skæbne i Hitlers Tyskland var meget præcis. Fremtiden så dystert ud.

11.9. Dr. Munch griber ind – november-december 1936

I den danske udenrigstjeneste gjorde man sig en række overvejelser om, hvordan denne sag bedst kunne håndteres. Det var ikke så lige til. Kammerherre Zahle i Berlin erklærede i et brev til udenrigsminister P. Munch den 19. november 1936, at spørgsmålet burde rejses om, "hvorvidt det ikke ville være rigtigt at søge den opdukkende sag standset allerede nu. (...) Så vidt jeg kan se, vil redaktør Christiansen, om sagen rejses, i sit defensorat være henvist til en saglig historisk og politisk gennemgang af professor Alnors sidste arbejde, som måske derved vil kunne opnå den aktualitet, som man ved dens fremkomst forgæves søgte at bibringe det uden for grænsegebetet. Jeg spørger mig selv, om noget sådant ville være ønskeligt, og jeg spørger mig selv med så meget større bekymring, som jeg må indrømme, at efter klagens form og lovens ordlyd ... må det forekomme yderst tvivlsomt, hvorvidt en proces for æresretten ville kunne ende med andet end en domfældelse af Christiansen. Hvilket presserøre en sådan domfældelse ville medføre, behøver man så vist ikke at være spåmand for at forudsige".

Det var et veritabelt mareridts-scenario, Zahle her på sin egen diplomatiske måde fremmanede: Sagen kunne ikke alene sætte det dansk-tyske grænsemellemværende på den storpolitiske dagsorden; den kunne også føre til danske presseangreb på Tyskland, hvilket i betragtning af Tysklands sædvanlige reaktioner på dén slags var i allerhøjeste grad skadeligt for det dansk-tyske forhold. Sagen var med andre ord stærkt brændbar.

Allerede Christiansens defensorat kunne forventes at medføre en diskussion, "som let vil kunne føre videre end vi ønsker". Efter Zahles mening burde der derfor gøres forsøg på at få sagen standset, inden de kræfter, der havde rejst den, fik tid til at "drive den frem til æresretten". Der var nu allerede gået otte dage siden Ernst Christiansens svar på klagen, og man måtte – selv om man måske turde gå ud fra, at hverken lederen af landsgruppen eller provinsmyndighederne i Kiel vovede at handle på egen hånd i en sag af denne beskaffenhed – "vist lige så sikkert regne med, at d'herrer Ernst Schröder og Alnor ikke ligger på den lade side".

Men hvad kunne man fra dansk side gøre? Direkte indgriben fra udenrigstjenestens side var formentlig udelukket. Zahle havde, skrev han, i den korte tid, han selv havde haft lejlighed til at beskæftige sig med sagen, "spejdet horisonten rundt" efter en mulighed, der ville kunne anvendes for at opnå sagens henlæggelse. Han var "standset ved den islandske forfatter Gunnar Gunnarsson", som var velkendt med forholdene i grænseespørgsmålet og nød stor anseelse i Tyskland. Gunnarsson måtte på én eller anden måde kunne aktiveres til fordel for Ernst Christiansen, fandt Herluf Zahle.

Selvom Gunnarsson som islænding strengt taget hørte med til det danske monarkis undersåtter, så blev han ikke opfattet således i Tyskland – og han var under alle omstændigheder en privatmand, der geografisk befandt sig så langt fra Slotsholmen i København, som det næsten lod sig gøre.

Et spørgsmål for sig selv blev det så, ad hvilken vej man skulle sætte sig i forbindelse med Ernst Christiansen, inden noget skridt blev foretaget. "Men jeg tillader mig at tilføje, at hvad der måske lader sig gøre i dag, vil det kunne være for sent at tænke på i morgen".⁷³ Zahle supplerede sit brev til Munch med endnu et brev dagen efter, da det foregående var skrevet "i stor skynding, i følelse af sagens vigtighed og hast", og han derfor ikke havde fået alle momenter med. For det første ville Zahle fremhæve, at "spørgsmålet om muligheden for at skaffe de til opretholdelsen af *Flensborg Avis* nødvendige midler efter min mening ikke bør influere på de overvejelser, for hvilke jeg har tilladt mig at påkalde Deres opmærksomhed. Det spørgsmål, som i øjeblikket ligger for, bør, forekommer det mig, afgøres alene under hensyn til vurderingen af de muligheder, som procedure for æresretten og – sandsynlig – domfældelse, der ville gøre en ende på redaktør Christiansens løbebane som journalist syd for grænsen, frembyder. Allerede en under proceduren tilladt suspension af Christiansen ville formentlig vække et presseuvejr til live, som det ikke ville være let at besværges. At heller ikke mulige antipatier imod redaktør Christiansens person i almindelighed eller mod hans i det foreliggende tilfælde anvendte journalistiske form efter min mening bør spille nogen rolle, fremgår af, hvad jeg har sagt. Det eneste i dette øjeblik afgørende er, finder jeg, bedømmelsen af de grænsepolitiske uromomenter, sagen indebærer, og vor interesse i deres afledning".

Herluf Zahle turde altså ikke anbefale, at udenrigsministeriet greb *direkte* ind. Omvejen om Gunnar Gunnarsson var stadig Zahles bedste bud på en formidler til at få sagen standset i opløbet, og Zahle talte godt for sin mand, der både havde sin gang blandt slesvig-holstenske forfattere og stod på venskabelig fod med den indflydelsesrige tyske digter og nationalsocialist Hans Friedrich Blunck. Gunnarsson havde endda for en uges tid siden i et brev til Zahle om stemningen i Slesvig-Holsten skrevet: "Mit indtryk er, at holdningen langsomt trækker sig den rigtige vej, også hos de mest yderligtgående" – "hvor meget der nu er om det", tilføjede Zahle for egen regning.⁷⁴ Alnor-sagen tydede i hvert fald på, at Gunnarsson var for optimistisk.

Ideen med at mobilisere islændingen blev drøftet af udenrigsminister P. Munch og hans ministerkolleger, men stemningen i udenrigsministeriet var "skeptisk", meddelte Bent Falkenstjerne til Herluf Zahle i et brev den 21. november 1936. Gunnarsson skulle i hvert fald ikke have et *officielt mandat*, men kunne måske bevæges til at foretage sig noget, hvis man lod landstingsmand Hans Jepsen Christensen tage en privat snak med ham.⁷⁵ I det danske udenrigsministerium ville man altså i første omgang meget nødtigt blande sig i sagen, og man ville i hvert fald slet ikke risikere at komme til at fremstå som *initiativtageren* til en indblanding i indre tyske forhold. Kontakten skulle nødvendigvis gå omvejen via en sønderjysk landstingsmand for et ikke-regeringsparti (Venstre) og en islandsk forfatter.

Herluf Zahle præciserede senere, at han ikke havde tænkt sig Gunnarsson udstyret med et *officielt* mandat. Tværtimod var et af de momen-

ter, der – sammen med hans anseelse i Tyskland – kunne tale for hans anvendelighed, efter Zahles mening at søge i den omstændighed, at han ikke var og i Tyskland ikke blev betragtet som dansk. Desuden var han et menneske, som man “særdeles vel kan tale uofficielt og fortroligt med”. Det var endvidere vigtigt i denne sag ikke at glemme at holde hovedpersonen – Ernst Christiansen – orienteret.⁷⁶ Sagen blev også vendt med professor Aage Friis, som havde været udenrigsministeriets særlige konsulent i sønderjyske spørgsmål siden tiden før 1. Verdenskrig.⁷⁷ Alnor-affæren var helt oplagt en varm, udenrigspolitisk kartoffel, som blev omgået med varsomhed.

Udenrigsminister Munch var slet ikke varm på den islandske idé. Han valgte i stedet at tage tyren ved hornene og tog allerede den 16. november 1936 en snak med den tyske gesandt i København, Cecil von Renthe-Fink. Han nævnte over for Renthe-Fink den grænsetyske aktion mod Ernst Christiansen og “gjorde opmærksom på den opsigts resultatet af en slig aktion eventuelt måtte kunne vække i Danmark og i Norden til skade for den rolige udvikling i forholdet mellem Danmark og Tyskland”. Minister Renthe-Fink erklærede ikke at kende noget til den omtalte sag.⁷⁸ Denne metode var, skrev Zahle i en randbemærkning, “den helt rigtige”.⁷⁹

Den ellers så forsigtige P. Munch foretog altså her – på trods af sine embedsmænds betænkeligheder – *et direkte indgreb* til fordel for *Flensborg Avis*. Det var jo ganske vist også til fordel for Danmarks udenrigspolitiske forhold til Tyskland. Renthe-Finks påståede uvidenhed om affæren er meget vanskelig at tro på. Men det er ikke helt utænkeligt, at Frielitz har kørt denne sag på egen hånd og uden om gesandtskabet. Under alle omstændigheder måtte det mane til eftertanke i det tyske gesandtskab, at P. Munch personligt interessererede sig for sagen.

Udenrigsministeriet var svært interesseret i, om P. Munchs direkte metode nu også viste sig at være fremkommelig. *Hvis* den var, betød det, at Tyskland lige som Danmark *fortsat* var interesseret i ro ved grænsen. Det ville være rart at vide. Og reagerede tyskerne positivt på Munchs henvendelse, var der åbnet mulighed for en mere direkte indgriben fra det danske udenrigsministeriums side.

Udenrigsministeriet henstillede den 25. november 1936 til kammerherre Herluf Zahle i Berlin, om han eventuelt “på egnet måde” – muligvis gennem statssekretæren i *Auswärtiges Amt*, baron Ernst von Weiszäcker – lod sondere, “hvorvidt Dr. Munchs omtale af sagen til minister Renthe-Fink måtte have sat spor hos rette vedkommende”.⁸⁰ Weiszäcker havde været legationssekretær ved det tyske gesandtskab i København 1925-1926 og var i 1936 tiltrådt den ledende stilling ved *Auswärtiges Amt* i Berlin. Han gik for at være en fornuftig mand.⁸¹

Der ville måske også, mente man i Udenrigsministeriet, kunne findes “en naturlig lejlighed til ved den pågældende samtale at betone den opsigts, en gennemført aktion mod Christiansen ville vække her og i Norden, således at udenrigsministerens udtalelser til Renthe-Fink dermed understreges”. Der var altså nærmest tale om et kursskifte i Udenrigsministeriet i mere *aktivistisk* retning. Zahle var dog “af formelle grunde” betænkelig

ved at røre ved denne sag over for *Auswärtiges Amt*.⁸² Han kunne endnu ikke vide, at *Auswärtiges Amt* i dette spørgsmål var helt på linje med det danske udenrigsministerium.

Det var ikke let at vide, hvordan sagen nu ville udvikle sig. I begyndelsen af december udbad Willy Ehlers sig hos Ernst Christiansen et yderligere antal eksemplarer af det forsvar, han havde afsendt på den indgivne klage.⁸³ I mellemtiden havde det danske udenrigsministerium også overfor Ernst Christiansen luftet ideen om at anvende Gunnar Gunnarsson som mægler. Man havde brugt ikke Hans Jepsen Christensen, men derimod amtmanden i Aabenraa, Kresten Refslund Thomsen, som mellemmand. Ernst Christiansen anså dog ikke islændingen for at være egnet til hvervet. I det hele taget syntes Ernst Christiansen ikke "at skænke sagen alt for stor betydning", men mente, "at den snarest vil munde ud i en mildere misbilligelse".⁸⁴

Ernst Christiansen tog sig altså sagen let, men han skulle inden længe komme på andre tanker. Og i den danske udenrigstjeneste var man slet ikke så sikker på en lykkelig afslutning på sagen. Man så her med stigende bekymring på, hvordan man fra tysk side reagerede på dansk presses omtale af Tyskland. F.eks. generalkonsul Marinus Yde i Hamborg skrev den 14. december 1936 til udenrigsministeriet i anledning af, at det danske mindretal i forbindelse med tysk ungdoms tvangsmæssige indrullering i Hitler-Jugend ville henvende sig direkte til Hitler med bøn om fritagelse: Hvad ville Hitler mon svare til en sådan henvendelse, spurgte Yde? Hitler havde tidligere været velvilligt indstillet overfor Danmark og Norden, men var han det også nu, hvor hans "skrivebord dagligt tør antages at blive fyldt med oversættelser fra danske blade, der æresskænder ham på det groveste". Hvordan ville mon danske statsmænd reagere i en lignende situation? Yde savnede ganske vist ikke forståelse for, at danske socialdemokrater havde svært ved at tilgive, at dets tyske søsterparti var blevet knust, men var der ikke snart "flydt galde nok?" For Yde var det også "naturligt", at den danske radikale presse ikke kunne "hylde et nazistisk tvangsregime", men var tiden ikke inde til at forstå, at al dansk kritik og ingen danske skældsord, "ej heller de voldsomste", havde "ringeste indflydelse på stemningen i Tyskland", for ingen andre end rigets ledere læste jo de artikler. Den tyske censur forhindrede, at *folket* fik dem at se. Artiklerne skadede altså *ikke* det nazistiske regime, men derimod *Danmark*, ved at "hidse sindene op imod os i ledende kredse" og ved at give "vore modstandere i Nordslesvig våben imod os". Det kunne ikke undskyldes med, at man i Danmark havde pressefrihed. "Under krigen øvede den danske statsledelse med held en mægtig, daglig indflydelse på hele den danske presse, og det kan gøres igen, omend måske under andre former. Jeg har så megen personlig erfaring på det her omhandlede område, at jeg føler mig forpligtet til hernelde fra at påpege, at efter mit skøn er opgaven ikke mindre vigtig end under krigen. Dengang gjaldt det forsvaret for vor neutralitet og vor samhandel med de krigsførende. I dag har vi foruden vore handelsinteresser tillige spørgsmålet om grænsen at

tænke på. I stedet for at gøre fortræd bør vor presse gøre gavn ved at tjene vore interesser og understøtte vore forhandlere”.⁸⁵ Efter Ydes mening var tidspunktet nu kommet, hvor den danske regering *af hensyn til rigets sikkerhed* skulle gribe til strammere styring af den danske presse – og han tilbød nærmest sig selv som leder af et sådant arbejde. Det blev der nu ikke noget af, men P. Munch lagde sig personligt endnu mere i selen for at indskærpe den danske presse større ansvarlighed.⁸⁶ *Flensborg Avis* var sandelig ikke den eneste danske avis, der var under “tysk” pres.

11.10. Alnor igen. Schleswig und Versailles – en samtale med Kracht – december 1936

I mellemtiden blev der fra slesvig-holstensk side kastet yderligere benzin på bålet. *Schleswig-Holsteiner Bund*, som overborgmester Ernst Kracht var formand for, udsendte midt i december 1936 en pjeces med titlen *Schleswig und Versailles*. Det fremgik ikke, hvem der havde skrevet pjecen, men det kunne efter ordvalget at dømme næppe være andre end Karl Alnor. Om dens indhold noterede Ernst Christiansen i sin dagbog: “Gemen nedrakning”.⁸⁷ Om Ernst Christiansen hed det bl.a. i pjecen:

“Christiansen har aldrig lagt skjul på, at han helst havde modtaget hele Slesvig indtil Sli og Ejder fra Ententens hænder uden afstemning. Flere af hans nærmeste meningsfæller og tillidsmænd havde sågar hilst det velkommen, hvis Ententen op til den således vundne danske sydgrænse havde oprettet en international kanalstat som værn [“Schutzwall”] for det danske rov.

Hele hans politik var en stor spekulation i den tyske væрге- og æreløshed [“Wehr- und Ehrlosigkeit”], i at Frankrig fremover varigt ville holde Tyskland nede, i virkningerne af spækpropagandaen, børneforsendelserne og bestikkelserne. Hvis der ikke blev stemt, betonedede han, så kunne heller ingen sige, at der var sket en voldførelse mod flertallet ved tilslutningen til Danmark! Et bedre grundlag for tilslutningen til Danmark end erkendelsen af de økonomiske fordele kunne ikke tænkes, forsikrede han, alt imens han bar en mine til skue, der mest mindede om et uskyldigt, ja sågar et forurettet lam.

(...) Han gjorde – støttet i København frem for alt af rektor H.P. Hansen, den nuværende formand for Grænseforeningen – hvad der var menneskeligt muligt for at udnytte det tyske sammenbrud til det yderste. Han greb ind i hvert eneste tysk sår for derved at ødelægge tysk liv, og intet middel til påvirkning skyede han for at forføre tyske mennesker til forræderi imod folk og rige”.⁸⁸

Ernst Christiansens karakteristik af pjecen kan næppe siges at være overdreven. Det *var* gemen nedrakning. Han reagerede prompte og henvendte sig direkte til udgiveren. Den 22. december 1936 telefonerede Ernst Christiansen til rådhuset og traf aftale om en samtale angående pjecen med overborgmesteren dagen efter. Samtalen var fortrolig og meget åbenhjertig, hvad der fremgår af Ernst Christiansens dagbogsoptegnelser.

Ernst Christiansen indledte med at spørge til Ernst Krachts stilling i grænsespørgsmålet; Christiansen havde nemlig af overborgmesterens tiltrædelsestale tidligere på året forstået, at denne, ligesom han selv, gik ind

Dr. Ernst Kracht (1890-1983) blev overborgmester i Flensborg 1. maj 1936, efter at den hidtidige overborgmester, Dr. Wilhelm Sievers, var faldet i unåde hos Gauleiter Hinrich Lohse. Ernst Kracht havde siddet i den tyske grænseorganisation Schleswig-Holsteiner Bunds ledelse siden 1920 og blev organisationens formand i 1936. Han var indtrådt i NSDAP i 1933 og havde indtil 1936 været landråd i Ditmarsken. Med Ernst Krachts tiltræden fik redaktør Ernst Schröder igen indflydelse på den tyske grænsepolitik, og der blev indledt en offensiv vendt imod redaktør Ernst Christiansen. Foto ca. 1936. (Arkivet og Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek).

for en form for *front og bro*. Han kunne derfor ikke forstå, at *Schleswig-Holsteiner Bund* (SHB) kunne udsende en så stærkt grænserevisionistisk pjeces. Kracht indrømmede, at pjecen ikke ville have kunnet offentliggøres inden for rigsorganisationen *Volksbund für das Deutschtum im Ausland* (VDA), og derfor var det også sket i SHB-regi (!). Han havde naturligvis som formand det fulde ansvar for pjecens udsendelse. Ernst Kracht lagde med andre ord op til en konfrontation. Kracht havde nemlig også selv en del at beklage sig over.

Ernst Kracht var først og fremmest vred over, at Ernst Christiansen i *Flensborg Avis* gang på gang understregede den tilsyneladende modsætning mellem slesvig-holstenernes og Hitlers linje i grænsespørgsmålet. Ernst Christiansen svarede, at Alnors pjeces jo helt igennem var anlagt på at underbygge krav om grænserevision, og at det derfor var hans ret og pligt at gøre opmærksom på, at dette stred imod Førerens linje. Han nærede desuden mistanke om, at grunden til, at SHB netop nu havde udsendt pjecen, skyldtes forbundets frygt for, at nordgrænsen ville blive forbigået i Berlin, når de tyske grænsespørgsmål ét efter ét blev rejst.

Den analyse var næppe helt hen i vejret.

Kracht på sin side forstod ikke, at Ernst Christiansen kunne tage sig pjecen så nær; den havde udelukkende *historisk* karakter, og hvad angik mindretallet som sådan, så var *han* personligt tilhænger af reel frihed – også under de nye politiske forhold i Tyskland.

Ernst Christiansen anførte, at “ånden” fra afstemningskampen stadig levede – og at han ikke fandt sig i at blive ærekrænket; heller ikke med metoder som dengang. I den tidlige afstemningstid havde mindretallet måttet finde sig i *Speck*-tilråb, fordi man hjalp underernærede tyske børn; da hjælpen dernæst blev begrænset til udelukkende danske børn, måtte man finde sig i endnu flere *Speck*-tilråb. Ernst Christiansen forstod udmærket, at tysk forfængelighed og æresfølelse var blevet krænket ved Versailles-traktaten, men mindretallet var heller ikke gået fri for krænkelser; f.eks. havde *Flensburger Nachrichten* i sin tid opfordret til at *overfalde* ham, når han talte i landdistrikterne, og i sin skoletid havde han måttet høre på, at Preussen havde “befriet” hans hjemstavn i 1864 – da hans egen far havde kæmpet på dansk side på Dybbøl. På det seneste havde nu Karl Alnor og *SHB* genoptaget krænkelserne fra dengang.

Kracht mente, at Ernst Christiansen *selv havde givet anledning* til angrebet; og Claus Eskildsens *Dansk Grænselære* var efter Krachts mening ikke bedre end *Schleswig und Versailles*, hvis det kom an på det. Heroverfor anførte Ernst Christiansen, at det i betragtning af, hvad der blev udgivet *på tysk* om Slesvigs historie, vel kun var rimeligt, at det danske folk og den danske ungdom gennem danske udgivelser fik en grundvold og en tro på fremtiden.

Samtalen mellem de to havde på dette tidspunkt været fem kvarter; da Ernst Christiansen rejste sig for at gå, tog Kracht igen fat på spørgsmålet om slesvig-holstenerne, hvortil Ernst Christiansen smilende svarede: “Det er den gamle historie, de er vort værste mareridt og skulle stå os nærmest”.⁸⁹

Som Ernst Christiansen så det, tydede meget, deriblandt den sidste pjece om grænsen, udgivet af *Schleswig-Holsteiner Bund*, på “en celle med Ernst Schröder, Alnor, redaktør Michel i Slesvig, som med mere eller mindre held søger at smede den gamle slesvig-holstenisme og nationalsocialismen nord for Elben, Wallroth, dr. Kracht, Lohse og stedfortræder Ehlers, sammen til en slesvig-holstensk grænseflytningsfront. *Flensborg Avis* anses for en af de vigtigste hindringer og skal om muligt af vejen”. Dette var i hvert fald Ernst Christiansens vurdering, men “hvad d’herrer kan udrette, ved jeg ikke”.⁹⁰

Ernst Christiansens analyse var meget præcis. Men nu var han i modsætning til tidligere ved at blive bekymret – og mere forsigtig. Allerede i oktober 1936 havde han afvist en kronik af Thorkild Gravlund, der gik skarpt i rette med den danske nazisme, som efter Gravlunds mening var ved at udvikle sig til en “radikal tyskerkurs” med “forsoning for enhver pris”. Gravlund tog det pænt, og var enig med Ernst Christiansen i, at avisen ikke måtte “udsættes for nogen som helst fare”.⁹¹ Og midt i januar 1937 måtte Ernst Christiansen med beklagelse afvise et indlæg fra Gudmund Schüttes hånd; han var “blevet betænkelig ved at offentliggøre De-

res artikel i *Flensborg Avis* nu for tiden”, for han havde “både ved personlige samtaler og ved offentlige udtalelser” tydeligt mærket, at tyskerne nord for Elben “er rasende over” at se fremhævet forskellen mellem Nordmark-tyskerne og Berlin. “I lang tid forfølges *Flensborg Avis* med denunciationer under hånden og i offentligheden. Det er for tiden meningen, at man vil den til livs, og da al betryggelse i grundlov og presselov er ophævet, har vi ikke andet at bygge på end de imponderabilier, der står i forbindelse med den udenrigspolitiske stilling, og dette hensyn kan afgørende svækkes ved den danske presses sensationer om Tyskland. Når vi således må lægge mærke til, hvorledes den gamle slesvig-holstenske lejr i de sidste måneder mere og mere har fået forbindelse med ledende embedsmænd og med den officielle nationalsocialistiske presse nord for Elben, så må stillingen siges at være kritisk, og den danske presse, som i en sådan situation skulle vise sin solidaritet, har knap haft tid til et øjeblik at standse ved det, der foregår, for sensationerne ude fra”. Der var ganske vist “udmærket materiale” i Schüttes artikel, fandt Ernst Christiansen, “men en hel del af det og ikke mindst indledningen ville vække ny voldsom forbitrelse, hvis det kom i *Flensborg Avis*, og det synes mig at være af afgørende betydning for den danske sag, at bladet bevares. Vi må derfor overlade til Dem, at foretage en eventuel offentliggørelse nord for grænsen”.⁹²

Ernst Christiansen bad m.a.o. Schütte om at lade være. Han var tydeligvis nu selv ved at være nervøs for udfaldet af Alnor-affæren. Han havde omtrent på samme tid sendt henvendelser rundt til 16 førende danske aviser og gjort opmærksom på sagens alvor og det øjensynlige komplot imod grænsen og *Flensborg Avis* – dog uden at der var kommet noget videre ud af det.⁹³

Det var nu ikke så underligt, for udenrigsminister P. Munch havde tilsyneladende holdt et fortroligt møde med en række pressefolk – herunder Bjørn Hanssen fra *Hejmdal* – på hvilket han “med styrke” havde slået på, at det ikke længere kunne gå an at fremhæve modsætningen mellem Berlin og Slesvig-Holsten så stærkt.⁹⁴

Skuffet var Ernst Christiansen i hvert fald. Og han var ved at miste modet. I to ledende artikler i *Flensborg Avis* den 20. og 21. januar 1937 redegjorde han for sagen: Der havde i den senere tid “lydt kampsignaler imod den sydslesvigske danskhed, imod grænsen og Danmark, som har gjort gamle minder levende og fornyet gammel kamplyst, uden at grænse-landets dobbelte opgave nogen gang er tabt af syne. Hvad der er sket i offentligheden og underhånden, har tydeligt nok røbet et brændende ønske om at komme det danske grænseblad og dets ledelse til livs. Dermed ville ikke alene en formentlig hindring for tysk folkelig fremrykning i Nord-slesvig, men især en hindring for grænseflytningstankens vækst være ryddet af vejen”. Situationen var efter Ernst Christiansens vurdering alvorligere end under *Påskeblæsten* i 1933, for angrebet var denne gang ført på et “bredere grundlag og delvis med mere personlig brod”. *Flensborg Avis*, der ene af alle danske blade udkom under “disse særlige vilkår”, havde været “temmelig ene” om at tilbagevise de krænkelser, der var budt bla-

det. Kun ét blad nord for grænsen havde sagt det, som hele den danske presse under hensyn til fælles dansk tarv *burde* have sagt.

“I det nye Tyskland skal pressen først og fremmest stå i bevægelsens, folkets og statens tjeneste”, hed det i lederen den 20. januar 1937. “Her er det udelukket, at det som i Danmark er overladt hvert enkelt blad, om det har noget til overs for grænselandet, for de vigtige opgaver der, for landsmændene uden for grænsen, om de gider følge med i disse spørgsmål, som i reglen ikke har så meget med dagens overflade-sensation at gøre. I de sidste uger har nogle af os, trods lange tiders erfaringer, fået et nedslående indtryk af, hvilken uopmærksomhed der kan vises over for fremtoninger hernede, som kan få meget alvorlig betydning for Danmark, og hvor ringe solidaritet, der kan vises landsmænd, der jages efter alle kunstens regler. Sligt er ikke alene ikke god tone, men også ligefrem forbudt i Tyskland”. Her blev det tvært imod indprentet, at det var en uafviselig opgave for den tyske bladmand at “vække og bevare hos alle rigstyskere bevidstheden om pligten over for de tyske folkefæller uden for rigsgrænserne, der på en helt anden måde end dem inden for grænserne må sætte noget ind på for at bevare deres tyskhed”. Således tog tyskerne fat. “Den danske presse vil og skal gå sine egne veje, men det ville kun tjene til ære for dens omtanke, hvis det ikke overlodes den lille del af pressen at følge rigtig med i de betydningsfulde foreteelser ved grænsen og at vise forstående og virksomt landsmandskab over for de folkefæller, som på vagten for Danmark er ude i uvejret”.

For Ernst Christiansen var den manglende opbakning i dansk presse nedslående. I lederen den 21. januar 1937 konstaterede han endvidere, at der heller ikke var kommet nogen opbakning i form af fornyet abonnement – dette ville ellers have været “det virksomste svar på det grænsetyske stormløb”. Men dermed var summen af elendighed endnu ikke optalt: Et par sogneråd og en enkelt købstad nord for grænsen, nemlig Sønderborg, annoncerede ikke i *Flensborg Avis*, men nok i *Nordschleswigsche Zeitung*. “Når alt sligt somme tider midt i kamplinjen kan fremkalde en følelse af ensomhed, så skal denne dog straks afvises som ensidig og uretfærdig”.

Dette Ernst Christiansenske hjertesuk var *endnu* større, end de plejede at være, hvad der ikke siger så lidt.⁹⁵

Hvad Ernst Christiansen næppe kunne vide var, at udenrigsminister P. Munch havde gjort sig visse anstrengelser for netop at *undgå* dansk presses indgriben. Ganske få dage før Ernst Christiansens hjertesuk havde Munch holdt et møde med hovedstadspressen, hvor han udtrykkeligt havde indskærpet den *ikke* at gå til angreb på Alnors pjece: “Tag ikke mere parti end strengt nødvendigt. Stillingen i verden er ikke uden risiko. En rum periode slæber sig vel hen, men måske kan man ikke undgå en sprængning, og hvis en sådan situation indtræffer, vil sikkerheden for os bl.a. bero på, om man tror på en virkelig dybtgående stemning for bevarelsen af en streng neutralitet. Det kommer måske ikke igen på samme måde som i 1914, men nogen lighed bliver der vel nok”. Munch opfordrede den danske presse til at huske på, at “det her drejer sig om det, man kalder Nordens sydgrænse,

men at vi ikke selv alt for stærkt skal understrege dette. Lad hellere nordmændene og svenskerne sige det, for når vi selv gør det, kommer der jo af og til en norsk kontraudtalelse, som så er sikker på at blive udnyttet fra tysk side". Alnor-affæren havde tilsyneladende gjort indtryk på P. Munch: Til forskel fra tidligere pressemøder talte Munch i 1936 og 1937 ikke længere "i al vaghed om forholdet til Tyskland, men udtrykte sig i vendinger, der lod forstå, at Danmarks selvstændighed reelt kunne blive truet".⁹⁶ Men P. Munch havde dog med sin direkte henvendelse til det tyske gesandtskab på diskret vis sat en redningsaktion for Ernst Christiansen i gang. Det var derfor vigtigt for ham, at den danske presse ikke ved nok så velmente kampagner til fordel for den flensborgske redaktør væltede hele aktionen over ende. For endnu var intet afgjort – og fra slesvig-holstensk side blev der fortsat arbejdet ihærdigt i modsat retning.

11.11. Afgørelsen i æres-retssagen – januar-februar 1937

I mellemtiden var også Jacob Kronika blevet genstand for personlige angreb. Redaktør Herbert Puhlmann, *Schleswig-Holsteinische Landeszeitung*, havde midt i januar 1937 forklaret Kronika, at der ganske vist var megen uenighed i den slesvig-holstenske lejr, men i synet på Kronika var der åbenbart enighed; slesvig-holstenerne gjorde i hvert fald "alt muligt for at sværte" ham i Berlin – kaldte ham bl.a. „der zweite H.P. Hanssen – aber noch gerissener!!“ Endnu havde Kronika dog efter alt at dømme sine forbindelsers tillid, skrev han til Ernst Christiansen den 25. januar 1937. Kronika havde bl.a. forsøgt at gøre sin indflydelse gældende ved overfor Rosenbergs „Nordiske referent“ at holde et længere foredrag om Sønderjylland, "specielt *Flensborg Avis* og 'Front og Bro'-løsenet".⁹⁷

Ernst Christiansen var i sagens natur meget interesseret i at blive holdt grundigt orienteret om, hvad Kronika måtte opsnappe om den slesvig-holstenske front nord for Elben – og navnlig om Berlins stilling dertil. Han gik ud fra, at slesvig-holstenerne ikke ville vove sig for langt frem, "uden i hvert fald at regne med stiltiende accept i Berlin. (...) Det er en oplevelse mere, at jeg skal æreskændes i et skrift som *Schleswig und Versailles* og ikke engang tør tillade mig frit at sige min mening herom. Men i en så alvorlig tid må det ene bæres med det andet. Løsenet *Front og Bro* er for mit vedkommende ikke spilfægterier, heller ikke opportunisme, men en orientering, der i årenes løb stadig er blevet klarere og fastere. Det skal fastholdes, ligegyldigt hvad grænsetyske kredse finder på", skrev Ernst Christiansen til Jacob Kronika den 27. januar 1937.⁹⁸

Herbert Puhlmann havde også været på det danske gesandtskab i Berlin, hvor man den 18. januar 1937 sendte en rapport hjem: Der var slesvig-holstenske kræfter i gang for at få Kronika fjernet som korrespondent, indberettede Herluf Zahle. Det drejede sig "formentlig atter om et Ernst Schrødersk initiativ, som dog ikke har fundet tilstrækkelig tilslutning". Bl.a. skulle presseattaché Karl Frielitz i København have lagt sig i vejen.⁹⁹

Dette tyder på, at Karl Frielitz helst *ikke* så Kronikas korrespondancer til *Nationaltidende* standset; at han betragtede dem som *nyttige* for Tysk-

land – eller i det mindste foretrak dem, fremfor hvad en eventuel anden korrespondent kunne finde på at sende hjem.

Kronika var desuden netop blevet valgt til bestyrelsen for *Verein der Ausländischen Presse* i Berlin, hvad der gjorde ham vanskeligere at fjerne uden at vække ubehagelig international opsigt. Kronikas valg til bestyrelsen havde "givet de pågældende et nyttigt varsko", mente Zahle. Ellers havde Puhlmann, der var mere tavs og tilbageholdende end han plejede at være, tilsyneladende ikke haft noget videre på hjerte. Presseattaché Faber havde forsøgt at udfritte ham om den "Alnor-Schröder'ske aktion imod redaktør Ernst Christiansen", og Puhlmann havde ladet forstå, at han ikke troede, at der kom noget videre ud af denne sag. "Personligt syntes han ikke stort bedre om Alnor end om Ernst Schröder. (...) Såvel hr. Kronika som hr. Faber havde i højere grad end tidligere indtrykket af, at hr. Puhlmann snarere var kommet for at høre end for at tale, og påfaldende forekom det, at det lidt han sagde egentlig først blev sagt, da han efter hr. Kronikas bortgang var blevet alene med presseattachéen".¹⁰⁰

Her sidst i januar 1937 var den endelige beslutning, således som Puhlmann også antydede, allerede truffet fra tysk side. Via det tyske indenrigsministerium modtog overpræsidiets i Kiel den 25. januar 1937 en kopi af Renthe-Finks indberetning til *Auswärtiges Amt* vedr. udenrigsminister Munchs henvendelse den 17. december 1936, samt en skrivelse fra vicepræsident dr. Schouw i Berlin, om at den lokale pressedomstol havde besluttet at tildele Ernst Christiansen en advarsel. Til gengæld ville Karl Alnor se bort fra en injuriersag. Schouw mente, at dette skulle kunne bilægge sagen, uden at der blev skabt udenrigspolitiske vanskeligheder.¹⁰¹

Der skulle dog gå endnu to uger, før dette blev meddelt hovedpersonen – Ernst Christiansen. Propagandaministeriets skrivelse er dateret den 8. februar 1937 og den indtraf hos modtageren den 10. februar 1937. Ernst Christiansen havde, hed det i skrivelsen, i en række numre af sit blad med overordentlig skarphed polemiseret imod Dr. Alnor i Kiel; "denne form for pennefejde ["*Zeitungskampf*"] kan ikke tillades i dagens Tyskland", hvorfor der altså var blevet indledt en æresretssag imod ham. "Offentliggørelsen af Deres angreb misbilliger jeg, uden at kunne efterprøve det saglige grundlag for uoverensstemmelsen, på grund af de utålelige verbalinjurier og den grove tone i Deres angreb. Jeg tildeler Dem en advarsel ["*Verweis*"]. Jeg forventer, at De i fremtiden betjener Dem af en tone, der er i overensstemmelse med redaktørlovens bestemmelser. Samtidig har jeg under den forudsætning, at De ikke fremover giver anledning til lignende klager, anordnet, at påstanden om indledning af en æresretssag imod Dem trækkes tilbage".¹⁰²

Hvis man skal tro Kronikas tidligere udredninger vedrørende betydningen af sådanne advarsler, så var Ernst Christiansen nu kun to advarsler fra et skriveforbud.

Ernst Christiansen mente ikke, at man *ensidigt* kunne binde munden på danskhedens blad i Sydslesvig, og agtede derfor at meddele Propagandaministeriet, at *han* forventede, at en lignende advarsel *også* blev tilstillet Dr. Karl Alnor p.g.a. de ærerørige beskyldninger, der var fremsat imod

ham i dennes skrifter.¹⁰³

Som sagt, så gjort. Den 13. februar 1937 meddelte Ernst Christiansen rigsminister Goebbels, at han havde taget dennes advarsel til efterretning:

“Jeg tør gå ud fra, at det er det høje ministerium bekendt, at vor avis i årevis har gjort grænselandets dobbelte opgave, således som det er udtrykt i løsenet front og bro, til sin egen, og efter omvæltningen i Tyskland i endnu højere grad har været bestræbt på at omsætte begge dele af dette løsen i praksis på en så virksom og udadledig måde som muligt. Vi er i overensstemmelse med vor pligt trådt i skranken for vor folkegruppens selvstændige liv [“Eigenleben”] og har til stadighed forsøgt at fordybe forbindelsen med vort folk, idet vi på den anden side har forsøgt at fremme forståelsen mellem de to nabofolk, vi har ofte advaret [Danmark] mod letfærdige sensationer [om Tyskland], vi har understreget, at vort folk på enkelte områder kan lære af det tyske nabofolk, og at en økonomisk og kulturel udveksling må tjene begge folk, selvom det danske folk dog naturligvis må hævde sin egen udvikling og holdning. I polemikken (...) er det undertegnede, der er den angrebne og efter sammes klippefaste overbevisning grundløst krænkede part. Jeg går derfor ud fra, at der ikke ensidigt er tildelt mig en advarsel [“Verweis”], men at det samme også er sket over for angriberen, hr. professor Dr. Alnor i Kiel, og ville være taknemmelig for en bekræftelse af denne antagelse”.¹⁰⁴

En sådan bekræftelse fik han nu ikke. Og næppe var denne sag endt, før den næste brød løs. Denne gang gjaldt det Jacob Kronika. Kampagnen var allerede sat i sving inden afgørelsen på Ernst Christiansens sag og skulle formentlig tjene til at svække Kronikas muligheder for at komme Ernst Christiansen – og i det hele taget mindretallet – til undsætning.

11.12. En julehistorie – angreb på Kronika januar-februar 1937

Ved juletid 1936 havde *Flensborg Avis* offentliggjort en lille julefortælling af Jacob Kronika: *Da alle Lysene sluktes. En lille Flensborgsk Julehistorie*.¹⁰⁵ Historien var illustreret af den kendte tegner Valdemar Møller, der bl.a. var fast bidragsyder til *Blæksprutten* og *Politikens* daglige satiriske spalte *At tænke sig*. Julefortællingen handlede om drengen Alfred, en lille spinkel og svagelig fyr, men ægte og trofast – et sindbillede på det danske mindretal i Sydslesvig. Alfred kommer i historien i klammeri med én af sin stærke tyske fætters venner – han bliver bl.a. presset til at afstå en sum penge, som han havde fået af sin mor og som skulle have været anvendt til en buket blomster til krigergravene på Flensborg kirkegård. Det kommer til slagsmål med den tyske dreng, som Alfred dog under indsats af alle sine kræfter besejrer – og således aftvinger han sin fætter respekt. Hele historien er bundet sammen af Alfreds samvittighedsnag over ikke at have anvendt pengene til det rette formål – men konflikten forløses, da han tilstår sit svigt over for sin mor, der tilgiver ham.

Valdemar Møller tegnede bl.a. et billede af optakten til slagsmålet – med den store, truende tyske dreng og hans grinende venner i baggrunden overfor den ranke lille Alfred. Teksten under billedet lød: “Blir du

fræk, lille dansker?”

Den forsigtige Kronika, der anede, at sidstnævnte tegning kunne give anledning til indsigelse fra tysk side, bad midt i december, kort før offentliggørelsen, om at få fjernet tegningen med de truende tyske drenge, men det lod sig af tekniske grunde ikke længere gøre; dead-line var for længst overskredet.¹⁰⁶

Det skulle vise sig, at Kronikas bange anelser holdt stik: Ikke kun tegningen, men også – til Kronikas forbavselse – selve fortællingen blev anledning til meget skarpe tyske angreb på Kronika og *Flensborg Avis*. Angrebet blev sat ind i februar 1937, altså halvanden måned efter offentliggørelsen af julefortællingen og netop som Alnor-sagen var endt med et såre beskedent resultat for slesvig-holstenerne. Det var *Nordmark-Jugend*, organ for Hitler-Jugend i Slesvig-Holsten, og *Flensburger Nachrichten*, der satte angrebet ind. *Nordmark-Jugend* gav i sit februarnummer 1937 med passende bemærkninger et fyldigt uddrag af Kronikas fortælling. Indledningsvis blev det anført, at det danske mindretal og dets ”Ejerdanske” avis yndede at tale om ”Front og Bro”; om mellemfolkelig forståelse og altid betonedede sin gode vilje til at samarbejde med den tyske modpart. Man plejede imidlertid også at beskyldte tyskerne og navnlig den tyske presse for at stille sig i vejen for denne forståelse, og mangfoldige gange havde *Flensborg Avis* beskyldt tysk presse for manglende objektivitet, ikke mindst i grænsespørgsmålet. Men hvad præsterede *Flensborg Avis* selv? ”Tror man virkelig at tjene til fremme af forståelsen mellem de to beslægtede folk med den slags historier? Er dette det danske mindretals så ofte betonedede vilje til ikke blot at være front, men også bro? Det tror vi næppe”. Det var ”et stift stykke” at præsentere tyskerne for noget sådant: ”Hvor ædel og tapper fremstilles ikke den lille dansker, og hvor voldelige og frække ikke de tyske? (...) Og hvor virkningsfuldt udvikler ikke den lille dansker sig til en ægte helt, der ved sejr sejrsvilje triumferer over rå legemsstyrke, hvor vækkes der ikke med ulykken” – den hårdt plagede Alfred kommer i historien også ud for en bilulykke – ”læsernes medlidenhed med den danske dreng og deres harme overfor de fejge karle, der bærer ansvaret for ulykken”. *Nordmark-Jugend* var tydeligvis forarget over denne plumpe danske propaganda: ”Således tegnes i en skønlitterær form typer, der skal stå tilbage i sindet som faste billeder, som typiske udtryk for dansk og tysk væsen og væremåde. Det er den gamle metode til at hetze imod et folk; man gengiver i karikeret form naboens nationale karakter, man benytter ondsindede fornærmelser og moralsk foragtelig-gørelse overfor modstanderen”. *Nordmark-Jugend* var nok i stand til at genkende propaganda, når den så den.

Men ikke alene fortællingen vakte anstød; der var også den ”direkte udfordrende” illustration: ”Den, der betragter de tyske drenges ansigter – eller lad os tydeligere kalde dem fjæs [”Visagen”] – denne blanding af gemenhed, dumhed og brutalitet, og deroverfor ser den lille danskers ædle, nordiske åsyn [”Anlitz”], aner, hvor man vil hen: Man vil bevidst forhåne vor racetanke, idet man griber til den yndede fremstilling af tyskerne som rå bastarder [”bastardierte Rohlinge”]”. *Nordmark-Jugend* slut-

Flensborg Avis' juletillæg indeholdt i 1936 Jacob Kronikas lille julehistorie "Da alle lysene sluktes". Historien var illustreret af den kendte tegner Valdemar Møller (1885-1947). Julefortællingen handlede om den danske dreng Alfred, der kom i klammeri med én af sin stærke tyske fætters venner – og bl.a. blev presset til at afstå en sum penge, som han havde fået af sin mor og som skulle have været anvendt til en buket blomster til krigergravene på Flensborg kirkegård. Tegningen forestiller det øjeblik, hvor slagsmålet mellem Alfred og den tyske dreng begynder. Både historie og tegning vakte stærk harme i slesvig-holstenske kredse. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

tede sit indlæg med følgende salut: "Skal vi finde os i en sådan smædelse fra en avis, der udkommer på tysk grund?" *Flensburger Nachrichten* sluttede sig den 18. februar 1937 helt til *Nordmark-Jugends* betragtninger, idet den gav sit korte referat af Kronikas historie ekstra antitysk drejning. Den danske mindretalsavis måtte snart formanes om, at det ikke sømmede sig at forhåne og foragteliggøre værtsfolket på en måde, som ellers kun forekommer i *emigrantpressen*, mente *Flensburger Nachrichten*: "I den ovenfor omtalte fortælling viser sig ikke blot en manglende taktfølelse, men derimod den klare vilje til at forpurre ethvert forsøg på forståelse mellem folkene, navnlig blandt ungdommen. Man stiller sig selv spørgsmålet, om sådanne fortællinger egentlig ikke er rettet imod den tyske ungdomslovgivning, og kun skal tjene det formål at indpode i den danske ungdom en passende afsky overfor tysk ungdom". Også *Nordschleswigsche Zeitung*

sluttede sig til angrebet.

Dermed var Kronikas lille julefortælling pludselig blevet til storpolitik. Og med sidstnævnte åbne spørgsmål fra *Flensburger Nachrichtens* side var et farligt emne bragt på banen. Den 1. december 1936 var den nazistiske ungdomslov nemlig blevet offentliggjort. Ifølge denne skulle hele den tyske ungdom sammenslutes i *Hitler-Jugend*, så den kunne blive opdraget i den rette nazistiske ånd. Der var i loven ikke gjort nogen undtagelser, heller ikke overfor unge medlemmer af et nationalt mindretal. Kronika og generalsekretariatet havde straks indledt forhandlinger for at opnå undtagelse for det danske mindretal. Forhandlingerne havde haft forholdsvis gode udsigter, idet Kronika havde kunnet meddele, at man i Berlin havde udtalt, at det ikke på nogen måde var hensigten at stille mindretallet ringere end hidtil. Sådan kom det også til at gå. Forhandlingerne endte med, at der i praksis blev taget hensyn til det danske mindretals unge m.h.t. medlemskab af *Hitler-Jugend* og *Bund deutscher Mädel*, men først i 1939 blev der udsendt egentlige undtagelsesbestemmelser for nationale mindretal.¹⁰⁷

Når *Nordmark-Jugend* og *Flensburger Nachrichten* midt i februar 1937 tog fat med angreb på Kronika, så må det hænge sammen med både forhandlingerne i Alnor-sagen og de derved forbundne forsøg på at stække *Flensborg Avis*, og med forhandlingerne om rigsungdomsloven. Hvis man kunne fremstille Kronika som en forhærdet tyskerhader, der i sin lave propaganda benyttede sig af litterære børnefortællinger til at ophidse mindretallets børn og unge imod den nazistiske stat, ville der være stukket en kæp i hjulet på Kronikas indflydelse. De lokale slesvig-holstenske nazister opfattede med rette Kronikas tilstedeværelse i Berlin som en stopklods, der til stadighed forhindrede dem i at give de centrale myndigheder den rette forståelse af, hvordan grænselandsarbejdet burde føres. Et hævn-motiv kan heller ikke udelukkes; der gik nemlig omtrent to uger fra Kiel blev orienteret om udfaldet af Alnor-affæren og indtil *Nordmark-Jugend* udkom – tid nok til at grave julehistorien frem og forsøge at anvende den til at sværte Kronika.

Når dette er sagt, er det dog bemærkelsesværdigt, at man ikke gik længere tilbage i Kronikas journalistiske produktion, således som man jo havde gjort det med Ernst Christiansen. Det ville med den allerstørste letthed have kunnet lade sig gøre at finde talrige citater fra Jacob Kronikas tid som redaktør af den tyskskrevne presse, både fra afstemningskampen og senere; citater, der ikke stod tilbage for dem, man havde anvendt imod Ernst Christiansen. Det ville endog være muligt at finde meget stærkt anti-nazistiske citater fra *Der Schleswiger*, navnlig fra årene 1930-1932. I denne periode havde Hitler og alle de andre førende nationalsocialister dagligt fået læst teksten; den tyske krigsskyld i 1914 var blevet understreget og ethvert forsøg på genoprustning nøje overvåget, pacifister, venstreorienterede og jøder flittigt citeret og i det hele taget alt det bekæmpet, som nationalsocialismen stod for. Et par velvalgte citater – og Kronika ville have været en færdig mand i Berlin. Det er ikke godt at vide, hvorfor det ikke skete. Det kan muligvis skyldes, at Ernst Schröder i de samme år

havde skrevet mange artikler, hvis kritiske indstilling til nazismen ikke adskilte sig væsentligt fra Kronikas. Det kunne altså være farligt. I Berlin var man desuden godt tilfreds med Kronikas virke som korrespondent og slet ikke interesseret i at undvære ham. Det er ikke utænkeligt, at man i Propagandaministeriet har frabedt sig angreb af den karakter på Kronika. Men når Kronika, som vi skal se, reagerede så kraftigt, kan det skyldes urolighed over, hvad slesvig-holstenerne kunne finde på at grave frem fra af *hans* fortidige skrivelser.

Flensborg Avis afviste den 14. februar 1937 *Nordmark-Jugends* beskyldninger: "Bladets angreb er en forvanskning. Det fremgår i øvrigt af dets egen forkortede genfortælling. Dansk og tysk er repræsenteret af to fætre, der plejer at færdes sammen. Hvis alt, hvad der blev skrevet fra tysk side om os danske, hvis alt, hvad der stod i *Nordmark-Jugend* om danskheden og blandt andet om *Flensborg Avis* rummede så megen retfærdighedsfølelse overfor den nationale modpart som den pågældende fortælling, så ville vi være vel fornøjet. Vi danske kan ikke lade være med at spørge: Hvad er meningen med de stadig fornyede truende udfald imod det danske grænseblad, oven i købet i et organ for Hitler-Ungdommen, som fremkommer samtidig med, at danske drenge og piger af Hitler-Ungdommen stævnes til mønstring?"

Kronika mindede, forfærdet over angrebet, i et brev til chefredaktør Ernst Christiansen den 16. februar 1937 om, at han allerede inden offentliggørelsen havde frygtet et tysk angreb, ikke p.g.a. teksten, men p.g.a. "det i sandhed rædselsfulde billede", dette "frygtelige makværk". Han havde faktisk i et brev til L.P. Christensen i december bedt om, at netop dette billede af de truende tyske drenge måtte blive fjernet, anførte han, men uden held: "Jeg kan kun endnu engang udtale min beklagelse over, at jeg imod min vilje har skullet optræde i forbindelse med uskønhed". Billedet havde endog vakt forargelse i danske kredse, føjede han til. Når han reagerede så stærkt, skyldtes det hans i forvejen så vanskelige stilling i Berlin: "Dette er det første offentlige angreb på mig i løbet af en årrække. Jeg kan da heller ikke godt tåle den slags angreb, så længe jeg skal gøre det indviklede arbejde her på stedet. Det er æggedans dag efter dag!" Kronika bad derfor indtrængende om mulighed for et forsvar i *Flensborg Avis*.

L.P. Christensen, der stod med kontakten til tegneren, mente, at Kronikas sene aflevering af manuskriptet kombineret med tegnerens store travlhed med deraf følgende sene aflevering havde umuliggjort en ændring af satsen og klichéerne – og så var skaden sket. At tegningerne var så frygtelige, rent kunstnerisk, som Kronika havde givet udtryk for, mente L.P. Christensen i øvrigt nok kunne diskuteres. Og han fandt det under alle omstændigheder ilde anbragt offentligt at rette angreb mod Valdemar Møller, da den travle og højt lønnede tegner havde ment at vise *Flensborg Avis* en smuk venlighed, og han mente i øvrigt nok, at der var overensstemmelse mellem tekst og tegning; han var derfor ikke sikker på, at angrebet ikke var kommet alligevel – også uden det omtalte billede.¹⁰⁸

Den 17. februar 1937 skrev Kronika så sin forsvarsartikel, der blev of-

fentliggjort i *Flensborg Avis* den 19. februar 1937: "Der findes i den lille fortælling *intet*, som kan fornærme en tysker. Den eneste, som begår en handling, som hans samvittighed siden straffer ham for, er den danske dreng i historien", skrev Kronika, og tilføjede, at han udmærket vidste, at drenge var så omtrent ens uanset nationalitet. *Nordmark-Jugend* forvanskede sandheden, når den påstod, at danskeren var skildret som tapper og ædel, tyskerne derimod som nogle frække voldsbrødre; "hvis denne historie er *Völkerverhetzung* ... så står verden ikke de næste tre dage!" Teksten fejlede ikke noget, dog skildrede *illustrationen* de tyske drenge på en sådan måde, at der kunne rejses indvendinger: "Denne tegning svarer ikke til historiens ånd og tekst", mente Kronika, og han beklagede, at tegningen var blevet offentliggjort; dette var han og ledelsen af avisen blevet enige om allerede før udgivelsen, men det havde p.g.a. tekniske vanskeligheder og en stærkt fremskredne dead-line ikke været muligt at fjerne tegningen fra satsen. Kronika fastholdt, at *Nordmark-Jugend* havde "misbrugt et billede til at forvanske en tekst".

På det danske konsulat i Nørregravene i Flensborg sad konsul Lauritz Larsen og ærgrede sig over historien, som de tyske blade havde gravet frem for at benytte den til et angreb på *Flensborg Avis*. Det gavnede ikke hans bestræbelser på at undgå kontroverser i grænselandet: "Fortællingen, i hvilken den danske dreng unægtelig fremstilles som helt overfor en tysk dreng, der forfølger ham og vil fratvinge ham penge, var blandt andet ledsaget af et billede af tegneren Valdemar Møller, på hvilket de tyske drenge tydeligt fremstilledes som brutale overfor den svage, men modige danske dreng", indberettede han den 19. februar 1937 til Udenrigsministeriet. Kronika påstod nu, at der i selve teksten *intet* fandtes, der kunne fornærme en tysker, men det var Larsen nu ikke helt enig med ham i. Kronika lagde desuden ansvaret over på bladets ledelse og på tekniske vanskeligheder, og underbyggede sin påstand med, at da den samme historie noget senere var blevet genoptrykt, var billedet selvfølgelig "gledet ud". "Heldigst havde det formodentlig været, om hele fortællingen, der i sig selv ikke er noget kunstværk og nu kun giver anledning til nye tyske angreb og nyt presse-mundhuggeri, også var *gledet ud*", tilføjede konsulen – ikke uden malice. Det var i hvert fald mere end tvivlsomt, om de tyske blade ville tage "tekniske vanskeligheder" som en plausibel undskyldning for offentliggørelse af et billede, "som åbent erkendes at være fornærmende". Også den danske konsul i Hamborg, Marinus Yde, følte sig foranlediget til at give sin mening til kende: "Jeg synes, at et statsunderstøttet blad skulle have tilhold om ikke at forstyrre med den slags ting".¹⁰⁹

Kronika sporede hurtigt i Berlin en "kedelig virkning af de tyske artikler"; han agtede imidlertid at gå til modangreb, for "det går ikke an, at jeg sluger deres bagvaskelser", skrev han til *Flensborg Avis'* redaktionssekretær Walter Lange den 23. februar 1937.¹¹⁰ Det var ikke blot hans egen person selv, men avisens eksistens, der stod på spil: "Jeg er bange for, at man meget alvorligt vil *Flensborg Avis* til livs", skrev Kronika den 6. marts 1937 til sin ven og kollega Willi Petersen på *Nationaltidende*.¹¹¹ Denne be-

kymring skulle vise sig at holde stik.

Kronika klagede til Propagandaministeriet over *Nordmark-Jugends* og *Flensburger Nachrichtens* angreb på ham og avisen og over deres, hvad han sikkert med rette opfattede som, undermineringsforsøg imod hans stilling i Berlin, og sendte breve, hvori han forklarede situationen, til flere andre tyske officielle instanser.¹¹²

I sin fire sider lange forsvarsskrivelse, affattet den 24. februar 1937 og sendt til flere officielle tyske myndigheder, pointerede Kronika, at hvis de grænsetyske blades beskyldninger imod ham – der tilmed var vandret helt eller delvist over i partiofficiøse aviser – stemte, så ville han være en så samvittighedsløs og almenfarlig *Journaille*, at “jeg med sikkerhed ikke længere kunne være medlem af *Reichsverband der deutschen Presse*, at de danske aviser, jeg i årevis har forsynet med korrespondancer fra Berlin (*Nationaltidende*, *Aftenbladet*, *Aalborg Amtstidende*, *Flensborg Avis* og den norske *Aftenposten-Oslo*) måtte give afkald på mit videre arbejde som Berliner-korrespondent, at jeg måtte udelukkes fra *Journalistforbundet* i København, at jeg ikke længere ville blive tålt som bestyrelsesmedlem i *Verein der Ausländischen Presse* i Berlin”. Men beskyldningerne stemte naturligvis ikke; her var tværtimod tale om grov bagvaskelse: “Det drejer sig om et angreb på min faglige ære som journalist, der næppe kan tænkes værre”. Kronika havde tværtimod i årevis bestræbt sig på “gennem journalistisk og forfattermæssigt arbejde (*Revolution*, Roman om Hitlers Tyskland, Hagerups Forlag, København) at fremme mine landsmænds forståelse for Tysklands skæbne og Det tredje Rigets udvikling og ånd” [“das Werden und Wesen des Dritten Reiches”].

Kronika satte med andre ord sin stilling ind på sagen: Hvis *Nordmark-Jugend* og *Flensburger Nachrichten* havde ret i deres påstande, så måtte konsekvensen blive, at han ikke kunne accepteres som korrespondent i Berlin. Han trak meget store vekslers på sine positive artikler overfor nazismen og sin roman som dokumentation for sin venlighed overfor regimet. Men hans opgave i Berlin var nu engang at redde det danske mindretal frelst gennem Hitlertysklands udvikling, hvor den så end måtte bære hen.

Kronika kunne altså, anførte han, ikke af hensyn til sin stilling i Tyskland og Danmark og sit forhold til sine udenlandske kolleger lade en sådan bagvaskelse sidde på sig. Kronika tilbød at stille et særtryk af sin fortælling til rådighed for Propagandaministeriets bedømmelse af sagen. M.h.t. den famøse tegning henviste Kronika til sin redegørelse i *Flensborg Avis* den 19. februar 1937, idet han endnu engang understregede, at det *var* blevet forsøgt at få den fjernet fra satsen, men at dette p.g.a. tidspresset ikke havde kunnet lade sig gøre. Afslutningsvis anførte han, at *Nordmark-Jugend* ikke havde gengivet hans novelle loyalt, hvad enhver, der læste den i sin helhed, uden videre måtte medgive. På grundlag af sit “kendskab til det nationalsocialistiske Tyskland” kunne Kronika følgelig ikke tro, at en kampagne som *Nordmark-Jugends* og *Flensburger Nachrichtens* imod *Flensborg Avis* og ham personligt, kunne billiges af Propagandaministeriet. Skrivelsen til Propagandaministeriet var bilagt forsvars-

artiklen fra den 19. februar 1937 samt en ganske overordentligt rosende skrivelse fra den danske litteraturkritiker, Hakon Stangerup, Kronikas personlige ven og kollega ved *Nationaltidende*.¹¹³

Kronika skrev endvidere personligt til en række tyske aviser, heriblandt *Nordmark-Jugend* og *Flensburger Nachrichten*, og meddelte, at han i anledning af angrebene havde henvendt sig til ledende stats- og partimyndigheder i Berlin med bøn om at ville foretage en undersøgelse og afgøre, om karakteriseringen af hans novelle og hans journalistiske indstilling med rette kunne opretholdes eller ej.

Sandsynligheden taler for, at man i den nationalsocialistiske tyske centraladministration har betragtet Kronikas skrivelse med en vis undren. Der er næppe grund til at antage, at man rent faktisk i Propagandaministeriet eller *Aussenpolitisches Amt der NSDAP* har givet sig selv stunder til fordybelse eller sat sig i julestemning ved at stave sig igennem Kronikas lille, på dansk skrevne flensborgske julefortælling. Man har sikkert haft andre og vigtigere ting at tage sig til. Men Kronika var en velset gæst i centraladministrationen og en nyttig og respekteret udenrigskorrespondent, som man opfattede som venligssindet, selvom man var klar over, at han ikke var nationalsocialist. Man har derfor taget ham alvorligt, og faktisk taler flere ting for, at der fra centralt hold blev sendt en irettesættelse til den grænsetyske presse.

Kronikas allierede i denne sag var navnlig *Aussenpolitisches Amt der NSDAP*, repræsenteret ved Dr. Karl Bömer, der så ofte tidligere havde gjort sin indflydelse gældende. Over for denne understregede Kronika i et brev den 6. marts 1937, at viljen til gensidig forståelse ikke kun gjaldt det danske mindretal, men også dets støtter i Danmark. Det gjaldt Grænseforeningens formand, rektor H.P. Hansen, hvis seneste tale ifølge Kronika havde programmatisk betydning: "Det er i sandhed et udtryk for nationaltsindede danske mænds vilje til at elske deres eget fædreland, at træde i skranken for deres eget folk som *Front* – og samtidige at være *Bro* til forståelse og samvirke med det beslægtede tyske nabofolk".¹¹⁴ Dette sidste var nu at bøje sandheden, for H.P. Hansens vilje til "brobygning" var, som tidligere omtalt, mildest talt ikke nær så udtalt som Ernst Christiansens.

Men Kronikas energiske forsvarskampagne virkede: "Mit mellemværende med de tyske blade ved grænsen vandt jeg jo. Med 100%", kunne en glad Kronika den 19. marts 1937 meddele Ernst Christiansen. Dagen før havde en repræsentant for Alfred Rosenbergs *Aussenpolitisches Amt* – det har nok været Dr. Bömer – under en frokost meddelt ham, at "man i Berlin selvfølgelig på det dybeste beklagede de uberettigede og ufornuftige angreb, og at der var gået en ordentlig epistel afsted til de tyske blade".

Også i Propagandaministeriet, hvor Kronika den 17. marts 1937 havde ført en to timer lang samtale om hele stillingen i Slesvig, beklagede man de tyske presseangreb. Hvem Kronika har talt med i denne forbindelse er vanskeligt at sige med sikkerhed, men det har formentlig været hans sædvanlige kontaktmand, Werner Stephan, der så vidt det har kunnet

konstateres ikke havde været involveret i tilrettelæggelsen af Alnor-affæren. Samtalen og Kronikas referat af denne til Ernst Christiansen antyder, at han ikke har været fuldt oplyst om ministeriets rolle i denne sag. Men den antyder også, at Propagandaministeriet, når det kom til stykket, ikke var villig til at medvirke til Ernst Christiansens fjernelse, hvis det samtidig betød et farvel til Jacob Kronika. Han var fortsat for nyttig som venneligsindet udenrigskorrespondent.

Man fortalte i Propagandaministeriet Kronika, at man dér interesseret fulgte med i, hvordan de grænsetyske aviser reagerede på hans erklæring. "Når jeg således 'slås' for min egen sag og min egen stilling, så tænker jeg på helheden. Dette er sandhed", understregede Kronika over for Ernst Christiansen. "Jeg føler mig her som repræsentant for Danmark og specielt for danskheden i Sønderjylland. Ud fra denne følelse gør jeg mit arbejde; søger ærligt kammeratskab med tyskere o.s.v. Jeg tror, at det har sin betydning, når den danske sag forsvares i Berlin. Det er mig ofte en glæde, at det er faldet i min lod at stå på denne post". Mange gange, når han syntes, at det journalistiske arbejde ikke lykkedes, så "trøster jeg mig med, at jeg har lov til i mange vigtige anliggender at være talsmand for *Flensborg Avis*, for den danske folkegruppe, for Danmark, for Danmarks ret. Det er en stor gave, jeg dermed har fået".¹¹⁵

I et åbent brev til *Nordmark-Jugend*, som blev offentliggjort i *Flensborg Avis* den 4. april 1937, meddelte Kronika, at han havde henvendt sig "til ledende stats- og partimyndigheder i Berlin med bøn om at ville foretage en undersøgelse" og afgøre, om de tyske blades angreb på ham havde været berettiget eller ej. "Jeg har sat mig i forbindelse med officielle tyske myndigheder, der i årevis har kendt mig og min virksomhed, og hvis indstilling kendetegnes derved, at de til enhver tid står en journalist bi mod ugrundede angreb, også når han ikke er en tysker. Denne bistand er heller ikke blevet nægtet mig i dette tilfælde. Der er fra officiel side blevet taget afstand fra angrebene på mig". Dermed var sagen for Kronikas vedkommende bragt ud af verden: "Det fortsatte gode samarbejde med stats- og partimyndigheder i Berlin ligger mig overmåde meget på sinde, og, som det udtrykkelig er blevet forsikret mig, står der nu som før ikke det mindste i vejen herfor". Han anmodede derfor om, at angrebene mod ham p.g.a. hans flensborgske novelle måtte være døde og begravede, idet han tilføjede: "Det er vel uundgåeligt, at vi slesvigere i vor nationale kamp engang slår ved siden af. Jeg selv har, hvad jeg åbent indrømmer, i de forløbne tider mangen gang båret mig fejl ad som dansker overfor tyskerne". *Nordmark-Jugend*s angreb måtte være forårsaget af, at deres oversætter simpelthen havde *misforstået* Kronikas novelle, der netop havde haft til hensigt at vise, at "der mellem børn af den fælles hjemstavn Slesvig trods forskellen i nationalt sindelag kan bestå fællesskab og kammeratskab". Heller ikke *Nordmark-Jugend* kunne være interesseret i at modvirke forståelsen mellem de to folk. "Jeg tror fuldt og fast på *Flensborg Avis*' løsen, som lyder *Front og Bro*", sluttede Kronika. "Så længe jeg har med politiske ting at gøre, skal det være min bestræbelse efter evne at bidrage til, at kampen mellem tysk og dansk i Slesvig virkelig føres som en åndelig kul-

turel kappestrid. Lad os aldrig glemme de store og dybe værdier, der for os – tyskere og danskere – er fælles. Lad os kæmpe for, at vor kærlighed til hjemstavn, til folk og fædreland stadig må blive større. Så tjener hver sit eget samfund og sammen bygger vi åndelige broer, fra folk til folk”.

Hverken *Nordmark-Jugend* eller andre af de tyske blade, der havde modtaget Kronikas brev, valgte at offentliggøre det. Det var efter konsul Larsens mening “både forståeligt og heldigt, da sagen utvivlsomt vinder ved hurtigst muligt at blive glemt”.¹¹⁶ Men *Flensborg Avis’* offentliggørelse af Kronikas brev med dets fremhævelse af hans gode forhold til myndighederne i Berlin og af uoverensstemmelserne mellem Berlin og Slesvig-Holsten var fuldt bevidst – og har sandsynligvis fremkaldt frustration på *Nordmark-Jugend*s redaktion, der efter alt at dømme er blevet banket på plads. I betragtning af den tilbageholdenhed, Ernst Christiansen havde givet udtryk for over for Gudmund Schütte m.h.t. dette spørgsmål blot få uger inden, tyder denne fornyede kraftige fremhævelse af modsætningsforholdet på, at man på *Flensborg Avis* betragtede Alnor-krisen som overstået – og *vundet*. Det blev hermed tydeligt demonstreret, at det var *Flensborg Avis* og mindretallet – og *ikke* den grænsetyske presse, der havde rygdækning i Berlin. Det måtte *Nordmark-Jugend* og den øvrige tyske grænsepresse bide i sig – i denne omgang: *Flensborg Avis* mente i løbet af april 1937 at kunne spore en ny og blidere tone i *Nordmark-Jugend*, hvad man ikke undlod at gøre sine læsere opmærksom på.

11.13. Overvejelser om modangreb i det danske udenrigsministerium – forår 1937

Mindretallet havde ikke været uden venner i denne sag. Også den danske udenrigstjeneste så med bekymring på, hvordan de tyske grænsekæmpere med Ernst Schröder i spidsen tilsyneladende arbejdede ihærdigt for at forværre forholdet mellem Danmark og Tyskland. Man betragtede i det danske udenrigsministerium *Flensborg Avis* som en så vigtig faktor i forsvaret for grænsen, at da generalkonsul Marinus Yde i Hamborg bad om forøget og forbedret bladhold, så han bedre var i stand til at imødegå virkningerne af den tyske grænsepropaganda, bevilgede Udenrigsministeriet Yde et abonnement på *Flensborg Avis* – dog “således at Deres abonnement på *Dansk Argus* – hvilket i al fald ikke vil kunne fornyes for statskassens regning – samtidig afsiges”. Udenrigsministeriet ruttede ikke med pengene! Når Yde holdt *Flensborg Avis* og samtidig i genpart modtog så godt som al korrespondance af politisk betydning mellem konsulatet i Flensborg og Udenrigsministeriet, så ville Yde “herefter i fremtiden ... være tilstrækkelig forsynet med herhenhørende stof, til at De kan stå veludrustet med hensyn til at oplyse kolleger og andre vedrørende omdebatterede sønderjyske problemer”.¹¹⁷ Det tør vel kaldes en blåstempling af *Flensborg Avis’* linje. Og en begmand til Yde i betragtning af hans tidligere anbefalinger om at lade bladet falde.

Den danske udenrigstjeneste overvejede i den spændte situation at gå endog offensivt til værks. Generalkonsul Lauritz Larsen skrev i en indbe-

retning til Udenrigsministeriet den 3. februar 1937:

“Jeg synes det for alle – også for tyskere – må synes påfaldende, at en *dansk* statsborger (!) som hr. Ernst Schröder i nær forbindelse med *tyske* myndigheder, og rimeligvis også med direkte *støtte* fra tysk side, i hvert fald med utvivlsom støtte fra den tyske presse, stadig kan skrives og benyttes til i tyske blade at skrive om og imod Danmark som han gør! Hvis det samme var tilfældet med en *tysk* statsborger, der ville blive benyttet i udlandet på samme måde og skrive på samme måde, ville han uden tvivl for længe siden være blevet ekspatrieret! Skulle det dog ikke være muligt at få denne tilstand ophævet? Det *kan* dog ikke andet end virke direkte fornærmende på alle danske, og ikke mindst på dansk presse, alene dette at man på tysk side stadig opretholder et sådant forhold. Og jeg tror at handle i god forståelses ånd mellem Danmark og Tyskland – også for bedre at kunne virke afdæmpende på *dansk grænsepresse* – når jeg nu henstiller til Dem at overveje, om det ikke gennem passende mellemænd og på dertil egnet måde skulle kunne være muligt at bringe hele dette forhold på bane med tilstrækkelig vægt over for f.eks. folketingsmand Schmidt-Vodder eller måske bedre overfor den tyske presse-attaché i København. Skulle det være muligt at bibringe tyskerne forståelse af det som synes det mig – næsten kompromitterende forhold, der her består, tror jeg adskilligt ville være vundet også for de almindelige grænsepolitiske og grænsekulturelle forbindelser her og for banen af vej for en større fordragelighed på begge sider”.¹¹⁸

En sådan henvendelse ville nu næppe føre til noget; Schmidt-Vodder og Ernst Schröder var gamle kampfæller og havde arbejdet meget nært sammen, navnlig i 1920'erne. Og presseattaché Karl Frielitz havde selv været blandt bagmændene bag Alnor-kampagnen. Men det kunne under alle omstændigheder være formålstjenligt at gøre den tyske udenrigstjeneste opmærksom på, hvordan man fra den danske regerings side betragtede Ernst Schröders virke i grænselandet. Det kunne muligvis føre til, at der fra *Auswärtiges Amt* blev lagt en dæmper på ham.

I det danske udenrigsministerium drøftede man sagen, og man ville meget gerne overveje en direkte aktion mod Ernst Schröder. Ernst Schröder og Karl Alnor var “vel for øjeblikket de to grænsepolitiske skribenter på tysk side, der gør mest fortræd og skaber uro ved grænsen”.

I betragtning af, at d'herrer navnlig havde vendt deres skrivelser mod *Flensborg Avis*, understreger dette udsagn hvor stor vægt den danske udenrigstjeneste lagde på det danske grænseblad.

Der var, mente man i Udenrigsministeriet, måske grund til at henlede det tyske udenrigsministeriums opmærksomhed på Ernst Schröder og på, at hans virksomhed efter den danske regerings opfattelse ikke var egnet til fremme af et godt forhold i grænseegnene. Man bad konsul Larsen om at samle endnu mere egnet materiale fra Ernst Schröders pen. Endvidere ville man sikre sig, at Ernst Schröder nu også *var* dansk statsborger, inden man skred ind imod ham. Dette bekræftede Lauritz Larsen sidst i februar 1937: Både Ernst Schröder og hans hustru havde danske pas.¹¹⁹

Man tog i Udenrigsministeriet endvidere fat på at drøfte sagen med det tyske gesandtskab i København. Under et besøg hos legationsråd A. Duckwitz bragte man fra dansk side emnet Ernst Schröder på tale. “Dette

var åbenbart ikke hr. Duckwitz særligt behageligt, og han anførte bl.a., at Ernst Schröder kun replicerede overfor sønderjyske provokationer”, hedder det i en orientering, som blev sendt til Lauritz Larsen den 23. februar 1937. A. Duckwitz ville dog gerne have forelagt materiale om Ernst Schröder og overveje, hvad der skulle foretages.¹²⁰

Midt i april bød der sig en tilsyneladende mulighed for det danske udenrigsministerium til at få skovlen under Schröder. Ernst Schröder havde netop afløst Dr. Fritz Michel som ansvarshavende chefredaktør for tidsskriftet *Der Schleswig-Holsteiner* – Michel, der også havde været redaktør af *Schleswiger Nachrichten*, var blevet redaktør af *Nordische Rundschau* i Kiel. Ifølge den tyske redaktørlov af 4. oktober 1933, Reichsgesetzblatt Teil I Pag 713, stod der udtrykkelig i 2. Afsnit §5 punkt 1, at “chefredaktør kan kun være den, som er i besiddelse af tysk statsborgerret”. Ernst Schröder var dansk statsborger – med et pas, der snart udløb! Spørgsmålet var nu, hvordan man skulle forholde sig i denne situation.¹²¹ Det første nummer af *Der Schleswig-Holsteiner* under Ernst Schröders ledelse rummede imidlertid ifølge *Jydske Tidende* 16. april 1937 nye og bedre signaler, og konsul Marinus Yde i Hamborg var også betænkelig ved at skride til indsats: “Ernst Schröder er en slubbert. Alligevel: Jeg ville ikke rykke bom for hans pas”.¹²²

Den 8. maj 1937 kom Ernst Schröder til det danske generalkonsulat i Flensborg for at få sit pas fornyet. Lauritz Larsen spurgte, om det nu også kunne passe, at han var dansk statsborger, eftersom han jo var redaktør af et tysk tidsskrift; han måtte da bestemt være tysk statsborger? Ernst Schröder var “dansk i kraft af Versailles”, erklærede han. Den tyske redaktørlov tog kun sigte på opnåelse af *medlemskab* i det tyske *Schriftleiterverband* – hvad Lauritz Larsen dog ikke mente kunne passe. Men Ernst Schröder fik sit pas og Lauritz Larsen udtalte over for ham, at det jo lå uden for hans område at blande sig i den tyske regerings bestemmelser m.h.t. danske statsborgeres fritagelse for lovene. Ernst Schröder var “som sædvanlig affabel” og talte om dansk-tysk forståelse. Han fortalte, at legationsråd A. Duckwitz havde ladet ham vide, at han næste gang han kom til København ville blive ført sammen med danske personligheder, bl.a. kontorchef i udenrigsministeriets pressebureau, A.J. Poulsen.¹²³

Men næppe havde Ernst Schröder fået sit pas fornyet, før han igen tog fat, hvor han havde sluppet. Lauritz Larsen kunne blot en måned senere indberette, at Ernst Schröder igen var gået til angreb i sine aviser på den danske administration i Sønderjylland. Kunne Udenrigsministeriet ikke meddele det tyske gesandtskab i København at man fandt det påfaldende, at en dansk statsborger i den nærmeste tyske grænseby gik således til værks? “Hvad skal dog denne stadige, næsten daglige, sprøjte gift til?”, spurgte konsul Larsen; Schröder havde jo endog fået en særlig begunstiget stilling, idet han var fritaget for den tyske redaktørlov!¹²⁴

Flere gange opstod der rygter om, at Ernst Schröder ville blive forflyttet eller forfremmet til en post uden for grænseområdet. Det var rygter, der hilstes med glæde i den danske udenrigstjeneste – men det viste sig hver gang, at rygterne intet havde på sig.¹²⁵

12. DER SCHLESWIGER-AFFÆREN 1937-1938

12.1. Ernst Christiansen i modoffensiv – Dansk Grænselære på tysk

Berlin var udadtil tilsyneladende helt upåvirket af den slesvig-holstenske kampagne for at få den dansk-tyske grænse på dagsordenen. I april 1937 kom rigsleder Alfred Rosenberg til Flensborg – og han sagde ikke ét eneste ord om grænsen, hvad man ellers ville have kunnet forvente. I den danske presse blev dette tolket, som at der ikke forelå nogen foranledning til at komme ind på spørgsmålet, og *Flensborg Avis* skrev direkte den 7. april 1937, at rigslederens tavshed "må anses som en bekræftelse på, at der her *ikke* består modsætninger, og at den tyske førers ord om agtelsen over for fremmede folks ret og om livsbetingelserne for de nationale mindretal overflødiggør særlige udtalelser i et grænseland, hvor der er sikret et godt naboforhold".

Heroverfor skrev *Flensburger Nachrichten* den 10. april 1937: "Lige så ubetinget vi tiltræder Førers ord om agtelse for fremmed ret, og lige så meget vi giver *Flensborg Avis* ret i, at den nationalsocialistiske indstilling over for de nationale mindretal overflødiggør særlige udtalelser, lige så meget må vi nedlægge indsigelse imod, at der i nationalsocialistiske leders taler formodes stiltiende grænsepolitiske indrømmelser, som slet ikke er blevet gjort. Den slags formodninger – hvad enten de fremsættes åbent eller skjult – har efterhånden tabt al tiltrækning til at kunne virke".

Nederlaget i både Alnor-affæren og den følgende kampagne imod Kronika havde så langt fra fået slesvig-holstenerne til at resignere – tvært imod. Man bekæmpede fortsat ihærdigt enhver antydning af, at Tyskland skulle have anerkendt grænsen i nord og forsøgte fortsat at holde grænse-spørgsmålet åbent. Uden håbet om en snarlig grænserrevision som stadig omkvæd var der nemlig risiko for, at den tyske agitation i Nordslesvig ville tabe pusten. Men det var helt åbenlyst også ekstremt irriterende for slesvig-holstenerne gang på gang i *Flensborg Avis* at se fremhævet, at Berlin tilsyneladende ikke interesserede sig stort for den dansk-tyske grænse og måske ligefrem havde anerkendt den. Det var de slesvig-holstenske grænseaktivisters egen største frygt – og det var direkte ødelæggende for deres propaganda på begge sider af grænsen. Det var altså fortsat et stort slesvig-holstensk ønske at få lukket munden på *Flensborg Avis*. Midlet var tilsyneladende fortsat direkte angreb på bladets ledende redaktør.

I april 1937 udkom næste bind af Karl Alnors *Handbuch zur Schleswischen Frage* – og da Ernst Christiansen den 12. april 1937 havde læst det igennem, noterede han i sin dagbog, at det om muligt var *endnu værre* end det foregående; han var så ophidset, at han dårligt kunne falde til ro om aftenen.¹ Alligevel tog han ikke til genmæle i sin avis. Medvirkende hertil har formentlig været forskrækkelsen over, hvor alvorligt den foregående kontrovers havde udviklet sig – det var tilsyneladende på et hængende hår, han var sluppet med en advarsel. Det spillede formentlig også en rolle, at konsul Larsen, der under hele affæren havde gjort, hvad han overhovedet kunne for at hjælpe Ernst Christiansen, efterfølgende næppe

har lagt skjul på, at han nødigt så en gentagelse, hvis det kunne undgås.

Ernst Christiansens tanker om, hvordan han kunne give Karl Alnor igen, gik i andre baner end et offentligt angreb på ham i *Flensborg Avis*. I foråret 1937 arbejdede han på at få Claus Eskildsens *Dansk Grænselære* oversat til tysk og distribueret syd for grænsen. Eskildsen havde som nævnt undersøgt Slesvig med udgangspunkt i nationalsocialisternes *Blut-und-Boden*-tankegang, og havde konkluderet, at *hele* Slesvig ned til Dannevirke ud fra de nævnte teorier var *dansk* folkegrund – i modsætning til, hvad tyskerne til stadighed hævdede. *Dansk Grænselære* havde vakt ganske overordentlig stærk forbitrelse i den slesvig-holstenske lejr, hvor man – dog uden at gå ind på detaljer i Eskildsens argumentation – havde reageret med skældsord og forsøg på latterliggørelse.

Kronika var fyr og flamme over planerne. Til Knud Dahl, der var *Grænseforeningens* kontaktmand i denne sag, skrev han den 19. marts 1937: "Det er storartet, at Grænselæren nu udkommer på tysk. Til lykke! Den *har* allerede virket kolossalt. Givet er det, at den vil få *stærk* modvind. Men det skader ikke. (...) Intet står så klart for mig som dette: *Ingen* tysk forlægger og boghandler vil vove at lægge navn til grænselæren. Han ville blive udsat for det allerværste – *netop*, fordi grænselæren er så virksomt et åndsvåben! Altså, vi må se at klare os *uden* tysk hjælp. Her må de enkelte danske slesvigere optræde som missionærer over for deres germaniserede folkefæller. (...) Jeg glæder mig selv til at kunne åbne trommeilden!"²

Det blev der nu ikke noget af. Da konsul Lauritz Larsen fik nys om Ernst Christiansens planer, blev denne kaldt til en samtale på konsulatet den 14. maj 1937. Larsen erklærede, at hverken han selv eller det danske udenrigsministerium billigede den idé. Men Ernst Christiansen stillede sig fuldstændigt uforstående over for de officielle betænkeligheder. Ifølge Larsens indberetning om mødet – der dog aldrig blev afsendt til København – og Ernst Christiansens egne optegnelser, udviklede diskussionen sig til et regelret skænderi. "Da svarene fik en skarpere og skarpere karakter sagde jeg, om vi ikke hellere skulle gå over til andre emner, da samtalen ellers let kunne føre til harmfulde udtalelser", hedder det i konsulens notat. Men diskussionen fortsatte – med netop dette resultat: Ernst Christiansen erklærede, at Danmark vist helst så danskheden i Syd-slesvig død, hvortil konsul Larsen indvendte, at den danske stat jo hvert eneste år gav hundrede tusindvis af kroner til danskheden. Dette var – erklærede Ernst Christiansen ifølge Larsens optegnelser – jo for intet at regne i forhold til, hvad danskerne hvert år gav ud til opfyldelse af deres "kødelige krav" (!). Ifølge Ernst Christiansens egne optegnelser skal han dog her have sagt: "alle mulige mindre vigtige formål".

Hvad han end har sagt, var det for stift for konsulen, der erklærede, at han ikke kunne tåle sådan tale på sit kontor og bad Christiansen om at gå. I døren sagde Larsen – ifølge egne optegnelser – til Ernst Christiansen, at han blev nødt til at indberette det passerede til Udenrigsministeriet, hvortil Ernst Christiansen svarede: "De må gerne desavouere mig!"³

Dette sidste skete nu ikke, og Larsen undlod også at indsende sin indberetning. Men det passerede havde alligevel gjort indtryk på Ernst

Christiansen. Uden den danske udenrigstjeneste i ryggen var Alnor-af-færen næppe endt så heldigt, og Ernst Christiansen måtte sande, at der var grænser for, hvor langt den danske regering ville gå i sin støtte. Men *Dansk Grænselære* udkom faktisk senere på tysk – dog først i 1939.⁴

12.2. Danske planer om at flytte *Flensborg Avis* nord for grænsen – økonomi 1936-1937

Slesvig-holstenernes kamp mod Ernst Christiansen og *Flensborg Avis* havde foreløbig ikke ført til avisens lukning. Men de kunne måske spare sig ulejligheden, for *Flensborg Avis'* økonomi blev stadig ringere – og der var ikke stor vilje til at komme avisen til undsætning. De foreløbige regnskabstal for 1936 så i januar 1937 ganske vist forholdsvis gode ud, og bladet ville med den gamle kurs have kunnet klare sig uden tilskud. Men "hvorledes står det til med bevillingen for det kommende finansår?", spurgte Ernst Christiansen den 29. januar 1937 Hans Jepsen Christensen. "Situationen hernede er jo ret alvorlig, idet den gamle slesvig-holstenske lejr har fået indpas i de ledende nationalsocialistiske blade nord for Elben og både *Flensborg Avis* (og jeg personlig) og de danske skoler over hele linjen lægges for had på den mest krænkende måde som en hindring for kravet om grænseflytning. Under disse forhold skulle det synes, at enkelte holds irritation over for avisen måtte træde til side".⁵

Situationen så ikke god ud. Hans Jepsen Christensen rådede kun over 8.500 kroner, som han straks sendte, men derefter var kassen også tom – og der var ingen udsigt til bevillinger foreløbig.⁶ Og det skulle vise sig, at Ernst Christiansens forhåbning om større tolerance overfor avisen *ikke* holdt stik: "Desværre ligger det lidt tungt med hensyn til fremtiden", måtte Hans Jepsen Christensen den 3. februar 1937 med beklagelse meddele, "J.P. Nielsen synes at have lagt sig voldsomt fast på at forholdet til *Flensborg Avis* må afvikles fra statens side. Vi havde møde om det i sidste uge og skal have det igen så snart det måtte passe [indenrigsminister, Christen Nielsen] Hauge, der også synes at være meget uvillig stemt over for bladet". Hans Jepsen Christensen lovede at sætte den private indsamling i gang og håbede så at kunne "tage det første stød derigennem ligesom i fjor – og kommer tid kommer råd", trøstede han. "Der er fremsat en tanke om muligheden af at flytte trykkeriet og det hele manuelle arbejde med bladet nord for grænsen, men bibeholde redaktionen i Flensborg for om muligt ad denne vej at opnå betydelige besparelser. En sådan tanke lader sig vel ikke realisere?", spurgte Hans Jepsen Christensen, der i et PS tilføjede: "Hvis en udvej kunne findes, der gjorde bladet fri af partipolitiske trakasserier, så bladet kunne nøjes med en årlig støtte, der gik ned under det nu privat fremskaffede, var det en lykke".⁷

Ernst Christiansen var – ikke uventet – modstander af idéen om at flytte avisen – eller i hvert fald dets sætteri og trykkeri – nord for grænsen. Han tilbageviste de forskellige spareforslag: "Det spørgsmål opkastes atter og atter, om bladets udgifter kan nedskæres, så der ikke blev brug for så stort et tilskud". Men det var jo bladets *valutatab*, der skulle dæk-

kes; under normale valutaforhold ville bladet snildt have kunnet klare sine udgifter selv. Fagmænd nord for grænsen havde gennemgået avisens regnskaber og fastslået, at der ingen overflødige udgifter var og at lønningerne var rørende beskedne; faktisk var de yngste medarbejders lønninger så små, at de burde hæves. Over for tanken om at flytte trykkeriet og hele det manuelle arbejde nord for grænsen, for ad denne vej at opnå betydelige besparelser, bemærkede Ernst Christiansen, at han anså en flytning for ...

“... ugørlig og farlig. Det er formentlig udelukket, at vi ville få lov til at flytte og altså eksportere vore maskiner og andre formueede. Det ville være umuligt at arbejde med en redaktion i Flensborg og et trykkeri nord for grænsen, således at bladet ville blive konkurrencedygtigt. Hvis man, for at komme uden om dette, ville nøjes med en lokalredaktion syd for grænsen, ville jorden kun yderligere blive taget bort under fødderne på bladet i Danmark. Det ville næppe vinde terræn i Nordslesvig, som er overfyldt med aviser. Det ville miste sin baggrund som bladet i den forreste front. Men desuden ville flytningen højst sandsynligt føre til en katastrofe for bladet og danskheden syd for grænsen. De tyske myndigheder kunne foranledige dette uden at udstede noget officielt forbud imod bladet, som de dog under de nuværende forhold øjensynligt har været betænkelige ved. Man kunne simpelthen, som man meget ofte, til tider dagligt har gjort med de københavnske blade, hver dag eller hver anden forbyde bladet at komme over grænsen henholdsvis beslaglægge det på grænsestationen. For mig at skønne har det aldrig været så klart, hvad *Flensborg Avis*, udkommende i Flensborg, betyder som aktiv, som det er netop nu i denne tid.

Stillingen er den, at bladet og jeg personligt i de sidste måneder er blevet lagt for had på en eksempelløs måde i den tyske presse nord for Elben. Under de nuværende presseforhold i Tyskland, hvor et blad kan forbydes når som helst og det kan forbydes en redaktør herefter at gøre journalistisk gerning, er det ligefrem påfaldende, at der ikke er udstedt noget forbud eller givet nogen tilrettevisning. Med nogen spænding har forholdsregler måttet ventes hver dag. Når de ikke er taget hidtil, bekræfter det min formodning om, at det foreløbig drejer sig om en tysk front nord for Elben, som vil have grænsespørgsmålet opfrisket, men endnu ikke er helt i kontakt med Berlin eller måske endog nærer frygt for, at Berlin skulle glemme dette grænsespørgsmål eller have i sinde at forbigå det. Den gammel-slesvig-holstenske front, som i pjecer og bladartikler søger at diskreditere afgørelsen fra 1920, og som efterhånden har fået adgang til det ene store blad efter det andet i Sydslesvig og Holsten, også de officielle nationalsocialistiske blade – pjecen *‘Schleswig und Versailles’* er udgivet af den tyske grænseforening med overborgmester Kracht som formand – anser åbenbart *Flensborg Avis* for en af de værste hindringer, fordi bladet uforfærdet gør opmærksom på, hvad der foregår, og samtidig redeligt fastholder løsenet *front og bro* og arbejder for et ulasteligt forhold mellem de to lande. Man frygter for, at bladet vil være en kedelig modvægt i Berlin.

Men fraset dette er naturligvis mindretallet i det hele, fordi det afbalancerer det tyske mindretal nord for grænsen, den vægtigste hindring for det tyske grænsekraav. Man kunne ikke gøre de tyske grænseflyttere nogen større tjeneste end ved at svække eller ødelægge *Flensborg Avis*. Ordførere for det danske kulturelle arbejde hernede har for længst udtalt, at bladets bevarelse er livsnødvendig også for det kulturelle arbejde. Det synes mig derfor også i Nordslesvigs og Danmarks

interesse bydende nødvendigt at holde bladet skadesløs for det tab, som det uden egen skyld lider".⁸

Alligevel måtte Ernst Christiansen den 19. februar 1937 rykke ud med regnskaber og oplysninger om annonce-, abonnementsindtægter samt udgifter til redaktion, ekspedition, papir, holdertal syd og nord for grænsen (fordelt på hvert sønderjysk amt) samt nord for Kongeåen.⁹ Tallene bekræfter Ernst Christiansens redegørelse fuldstændig, og heller ingen af de nævnte planer blev da ført ud i livet. Oplaget var ca. 7.500 eksemplarer¹⁰, hvoraf 25-33% faldt syd for grænsen og 20-25% nord for Kongeåen, resten, d.v.s. knap halvdelen, i de sønderjyske landsdele – altså Nordslesvig. Heraf gik ca. 60% til Tønder amt. Ernst Christiansen pålagde Hans Jepsen Christensen af konkurrencehensyn at anvende tallene med fortrolighed. Avisen havde altid hidtil afvist at give holdertal for de enkelte egne, "fordi de averterende vil have et så stort oplag nord for grænsen som muligt og de nationalt interesserede omvendt et så stort oplag syd for grænsen som muligt".¹¹ Dette var meget præcist ét af avisens mange dilemmaer sat på en kort formel!

Af beretningen til avisens generalforsamling den 20. marts 1937 fremgik det, at bladet, skønt det forløbne år havde stillet store krav til det, havde hævdet sig godt. Det samlede regnskab for 1936 viste et lille fremskridt i forhold til 1935. Det blev understreget, at avisen under normale valutaforhold ville have haft overskud, men på trods af hjælpen sluttede året med et lille underskud. Ernst Christiansen sluttede sin beretning med at udtale bladets tak "for de mange beviser på medhu, som det i sin vanskelige kamp har modtaget, ikke mindst fra ungdommens side", og han udtalte det håb, at "dette sindelag i stigende grad vil give sig udslag i gerning". Efter direkte ønske fra Hans Jepsen Christensen rettede han ikke en særlig tak til ham, men fremhævede dog, at det var ham, der havde trukket det store læs i avisens sag.¹²

Det gjorde Hans Jepsen Christensen fortsat: "Jeg gør det gerne og ville føle det som et stort nederlag på nationens vegne, om det ikke skulle lykkes at komme igennem disse vanskelige år".¹³ Men det gik desværre "meget trægt" med Hans Jepsen Christensens private indsamling til avisen, og J.P. Nielsen stillede sig fortsat "meget kontrær med hensyn til støtte gennem udvalget. Det var dog den 2. april 1937 lykkedes at få ham med til at det måtte ydes 40.000 kroner i det finansår, der netop var begyndt den 1. april 1937. De andre udvalgsmedlemmer var på forhånd gået med, "J.F. Petersen dog med et vist forbehold". Det var altså muligt med det samme at sende 10.000 kroner for det første kvartal.¹⁴ Det var ganske vist 5.000 kroner mindre pr. kvartal end de foregående år, men – som Hans Jepsen Christensen optimistisk mente – "kommer tid, kommer råd!"¹⁵

I de følgende kvartaler april og juni ydede Hans Jepsen Christensen i april 10.000 fra kulturbevillingen og 11.000 kroner fra anden side, men i juni kun 9.400 kroner fra kulturbevillingen.¹⁶ Det var en bekymrende nedgang, og Hans Jepsen Christensen lod den 10. juli 1937 Ernst Christiansen forstå, at der ikke var udsigt til penge igen før omkring den 1. oktober

1937. Han forsøgte nu at mobilisere *Grænseforeningens* formand H.P. Hansen og Holger Andersen for at formå dem at bidrage til, at beløbet kunne komme op på de nødvendige ca. 105.000 kroner for året 1937. Og den 23. juli 1937 pålagde han Ernst Christiansen at "tale meget alvorligt med rektor H.P. Hansen om *Grænseforeningens* forhold til *Flensborg Avis*. Det forekommer mig, at denne forening ifølge hele dens karakter måtte være den, der først og fremmest så det som sin hovedopgave at støtte *Flensborg Avis*, da den offentlige støtte er langt vanskeligere at fremskaffe i vort land til dette formål. Det ville være langt lettere at skaffe midler til afløsning af visse af *Grænseforeningens* kulturelle formål, hvis denne forening tog sig af bladet i langt højere grad, end det sker". Hans Jepsen Christensen så dystert på tingene, og imødeså, at han ville komme til at mangle 25-30.000 kroner i at kunne støtte *Flensborg Avis* så meget som nødvendigt, hvilket han havde meddelt H.P. Hansen og Holger Andersen.¹⁷

Ernst Christiansen talte med Holger Andersen og Christmas Møller og lovede også at tale med H.P. Hansen snarest.

Et enkelt lyspunkt var der dog: Den 1. oktober 1937 forhøjede alle syd- og sønderjyske blade deres abonnementspris med 1 krone i kvartalet p.g.a. de stigende papirpriser i Danmark. Dette berørte ikke *Flensborg Avis*, der måtte købe sit papir i Tyskland, hvor det hidtil havde været dyrere end i Danmark. Nu nærmede de danske priser sig de tyske, og *Flensborg Avis* benyttede sig af lejligheden til at følge prisforhøjelsen. "Det ville have været rart at undgå den, da vi i så mange tilfælde holdes ved siden af andre blade og nogle holdere derfor kan falde på at indvinde forhøjelsen i deres bladhold ved at slette os, men under vanskelighederne med at skaffe tilskuddet til veje mener jeg, at vi må gå med". Han regnede dog ikke med en merindtægt på mere end 10.000 kroner årligt på dén konto.¹⁸ I august modtog *Flensborg Avis* 5.000 kroner via Hans Jepsen Christensen.¹⁹ Det var en yderligere nedgang i tilskuddet.

Og som om det ikke var nok, blev *Der Schleswiger* forbudt.

12.3. Åbent brev til Dr. Kracht – maj-juni 1937

Ernst Christiansen havde i december 1936 karakteriseret *Schleswig-Holsteiner Bunds* pjeces *Schleswig und Versailles* som "gemen nedrakning" af ham selv. Han havde drøftet sagen i en privat samtale på rådhuset med overborgmester Kracht, men havde i øvrigt undladt at tage offentligt til genmæle. Men da Ernst Kracht i en forsamling af "Buten-Schleswig-Holsteiner", en hjemstavnsforening af slesvig-holstenere, der boede udenfor landsdelen, den 29. maj 1937 erklærede, at de historiske udredninger i pjecen *Schleswig und Versailles* var den "krystalklare sandhed", blev det Ernst Christiansen for meget. Dette kunne være startskuddet til en ny offensiv fra slesvig-holstens side imod ham personligt, men det kunne naturligvis også bare "være en overgang, som ræven sagde, da den blev flået" – som han skrev til Kronika den 1. juni 1937.²⁰

Spørgsmålet var nu, hvorledes man skulle reagere. I forbindelse med Påskeblæsten i 1933 havde den samlede danske presse reageret meget

skarpt, og Slesvig-Holsten var dernæst blevet kaldt til orden af Berlin. Det samme var tilsyneladende sket tidligere på året i forbindelse med angrebet på Kronika. Og selvom den danske presses støtte i Alnor-affæren havde været beskeden, så havde affærens forløb alligevel vist, at slesvig-holstenerne ikke kunne forvente opbakning i rigshovedstaden. Det var derfor måske værd igen at sætte hårdt imod hårdt og én gang for alle få slesvig-holstenerne sat på plads – og måske helst, mens overborgmesteren endnu var nogenlunde ny i faget.

Under alle omstændigheder var Krachts erklæring at opfatte som et personligt angreb på Ernst Christiansen, og Ernst Christiansen skrev derfor, efter at have drøftet sagen med L.P. Christensen og Tage Jessen, en ledende artikel, der den 8. juni 1937 blev gengivet i både *Der Schleswiger* og *Flensborg Avis*: "Åbent brev til hr. overborgmester, Dr. Kracht". Det har krævet mod at gøre det – for det åbne brev *kunne* tolkes som en direkte udfordring til Ernst Kracht – nemlig som et ønske om hans afskedigelse. Ernst Christiansen skrev:

"De har, hr. overborgmester, i den tale, som De den 29. maj [1937] holdt ved „Buten“-Slesvig-Holstenernes stævne, bekendt Dem til løsenet *Front og Bro*, men afvist stadig at blive mindet derom. De har nægtet at have deltaget i et arbejde for grænserevision, og har spurgt: 'Hvor har vi i de sidste år på nogen som helst måde talt eller skrevet om en flytning af statsgrænsen?' og har udtrykkeligt sagt, at grænserevisions-spørgsmål 'virkelig står Slesvig-Holstener Forbundets arbejde helt fjernet'. På dansk side har vi taget dette til efterretning, om end det var os uforklarligt, hvorledes Slesvig-Holstener Forbundet og De, hr. overborgmester, som formand, så kunne overtage ansvaret ved at stå som udgiver af pjecen *Slesvig og Versailles*, oven i købet et skrift uden forfatternavn. I *Nordschleswigsche Zeitung* for 5. juni [1937] gengives slutningen af Deres tale i ordlyd, og derefter har De forklaret udgivelsen med, at De måtte se tingene efter verdenskrigen, som de virkelig var gået til, og at alle slesvig-holstenerne har følt tildragelserne således som skildret i skriftet: 'Ikke enhver kunne udtrykke det således, ikke enhver udrede den historiske sandhed med så krystalklar skarphed'.

De påstår altså, hr. overborgmester, uden noget som helst forbehold, at skriftet *Slesvig og Versailles* indeholder 'den historiske sandhed'. Er det Dem ikke bekendt, hr. overborgmester, at dette skrift til slut sammenfatter sin fremstilling i den påstand, at Danmark har draget grænsen på grundlag af et tredobbelt brud på folkeretten og på grundlag af forudsætninger, som i mellemtiden er slået fejl? Er det Dem ikke bekendt, at hele det danske folk, den danske statsmagt og den danske videnskab anser denne fremstilling ikke alene for partisk, men usandfærdig og betragter den som en alvorlig og ufortjent krænkelse? Er det Dem ikke bekendt, at dokumentariske danske fremstillinger i modsat retning allerede er offentliggjort for 16-17 år siden? Er det Dem ikke bekendt, at det danske folk har tænkt grænsespørgsmålets løsning i 1920 som en udstrakt hånd til det tyske nabofolk og som et smerteligt afkald på en del af sin historiske og moralske ret, givet for at bygge bro til det tyske nabofolk? Finder De, hr. overborgmester, der for ikke ret lang tid siden har tiltrådt posten som overhoved for Flensborg by og dermed for et grænseamt, det om end kun svarende til et korrekt forhold til det danske nabofolk, til nabolandet og dets regering, at udgive under Deres ansvar et så graverende angreb på nabolandets statsgrænse?

I pjecen *Slesvig og Versailles* er der desuden rettet fornærmelige angreb på en

række af mine landsmænd, hvoraf flere er afgået ved døden og afskåret fra at forsvare sig. Imidlertid står der om mig personlig (side 28-29): 'Hans hele politik var en eneste spekulation i den tyske forsvars- og æreløshed, i at Tyskland varigt skulle holdes nede af Frankrig, i virkningen af flæskepropaganda, børneforsendelse og bestikkelser. – Han har grebet ind i ethvert tysk sår for at ødelægge tysk liv og ikke skyet noget middel til påvirkning for at forføre tyske mennesker til forræderi mod folk og rige'.

De har i Deres tale af 29. maj [1937] udtalt en beklagelse af, at man fra dansk side ikke sagligt er gået ind på det af Dem udgivne skrift. Husker De ikke, at jeg allerede lige efter skriftets fremkomst for over fem måneder siden på den samme indvending til Dem personlig erklærede, at på et sagligt angreb kan der svares sagligt, men når jeg æreskændes, så kender jeg kun en simpel tilbagevisning. Nu kalder De uden begrænsning skriftets indhold 'den historiske sandhed'. Jeg går ud fra, at De, hr. overborgmester, selv vil frabede Dem at forhandle med nogen, som sætter plet på Deres personlige ære, og at De ubetinget kræver den respektet. Mener De ikke, at Deres nationale modstanders ære har krav på samme respekt? Har De overvejet, at en sådan ærekrænkelse imod en mand, der har været den sydligste danske befolknings talsmand ved tidehvervet i 1920, rammer hele denne befolkning? Er det Dem klart, at når De som overhoved for grænsebyen stempler disse påstande, som efter vor faste overbevisning sprogets skarpeste ord er for svage til at kendetegne, som 'den historiske sandhed', så må det skabe en ny, for alle venner af et godt naboforhold meget ukærkommen spænding imellem de to folk? Som eneste virkelige grund til udgivelsen af det omtalte skrift, der i vore øjne aldeles ikke er den historiske sandhed, men et stridsskrift mod grænsen, anfører De, hr. overborgmester, danske offentliggørelser om vort grænselands fortid. Findes der i nogen af disse offentliggørelser om historiske forhold ærekrænkende påstande om det tyske folk, der kan jævnføres med dem i *Slesvig og Versailles*? Findes der i de danske offentliggørelser andet end fremhævelsen af den simple sandhed, at grænselandet var dansk, en del af Danmarks rige, inden der kom nogen tyskhed hertil ved indvandring og kulturpåvirkning?

De kan ikke sige andet, hr. overborgmester, end at den danske befolkning og dens presse har taget imod Dem med fuld saglig respekt. Er det Deres mening, at noget af de to folk er tjent med en skærpelse af modsætningerne ved denne grænse? Eller betyder dette, at De afviser et arbejde for grænserevision og vedkender Dem løsenet *Front og Bro*, at fremtidig konsekvenserne skal drages heraf?

Flensborg, den 8. juni 1937. E. Christiansen.

Artiklen blev samtidig trykt på tysk i *Der Schleswiger*.

Nu var terningerne kastet og indledningen gjort til det afgørende opgør med de grænsetykske grænserevisionskrav.

Jacob Kronika gav i et brev den 25. juni 1937 Ernst Christiansen grund til at nære håb om, at sagen kunne få en heldig udgang for mindretallet og ende med et totalt nederlag for slesvig-holstenerne. Kronika havde netop været til *Nordische Gesellschafts* stævne i Lübeck: "Alt i alt er den tyske indstilling overfor Danmark for tiden så venskabelig og så opsat på forståelse, fred og samvirke som næppe nogensinde før", skrev han til Ernst Christiansen. Det mærkedes alle vegne i Berlin, og det tyske udenrigsministeriums skandinaviske referent havde i Lübeck bramfrit udtalt: "Wenn die Meckerei an der Grenze in Schleswig nicht aufgehört, schicken

wir unsere Leute ins Konzentrationslager". Det tydede jo ikke just på, at slesvig-holstenernes grænseplaner nød ret megen fremme på højeste sted. Den tyske presseattaché i København, Karl Frielitz, der havde været dybt involveret i Alnor-affæren, havde til Kronika desuden sagt: "Den dag kommer, da Tyskland erklærer: Det dansk-tyske forhold er så godt, at et tysk grænservisionskrav ikke eksisterer". Det var jo sød musik i danske øren. Frielitz havde dog – som det var blevet hans vane – tilføjet, at "folk som redaktør Blædel kan ødelægge det hele".²¹

Dette synspunkt, som her udtrykkes af embedsmænd fra både det magtfulde *Auswärtiges Amt* og Propagandaministeriet, som Frielitz jo var tilknyttet, lovede godt for det fremtidige dansk-tyske forhold. Det var altså ikke så mærkeligt, at Ernst Christiansen betragtede tidspunktet som godt for et opgør med Ernst Kracht og de tyske grænserevisionister.

Kronika havde også talt med redaktør Willi Ehlers fra Itzehoe – og over for ham forsvaret Ernst Christiansens åbne brev til overborgmester Kracht. Ehlers og Kronika var tilsyneladende kommet godt ud af det med hinanden; han havde vist interesse for den af Kronika så højt elskede, men i nazisternes øjne dybt suspekterede, Oxford-bevægelse – og ytret ønske om at besøge Kronika i Berlin.

I Lübeck havde det nordslesvigske tyske mindretals repræsentanter desuden ført en yderst tilbagetrukket tilværelse – "ingen gjorde sig så lidt gældende som de", mente Kronika. Dette var på alle måder et godt tegn. Kronika mente nok, at det var en idé at opfordre *Nordische Gesellschaft* til næste år at invitere medlemmer af også det danske mindretal i Sydslesvig.

Fra Alfred Rosenbergs skandinaviske referent havde Kronika hørt, at man agtede at lade en skandinavisk journalist arrangere et interview med selveste Hitler. Man havde blot endnu ikke fundet den rette mand, havde han forklaret. Kronika syntes at håbe, det blev ham – og ud over det *scoop*, det ville have været, ville det også have placeret Kronika i en næsten urørlig position i forhold til grænsetyskerne.²² Det blev nu ikke Kronika, der fik interviewet.

Kronika så altså i sommeren 1937 særdeles lyst på tilværelsen. I samme brev fortalte han om flere forhandlinger, han havde ført om mindretallets forhold, bl.a. om ungdomssagen, og han sporede over alt i Berlin, hvor han førte forhandlinger med de forskellige myndigheder, en meget stor velvilje.²³

I Sydslesvig var velviljen mod mindretallet dog stærkt begrænset.

12.4. "Vore børn og vor jord" – en samtale med Dr. Kracht juni-juli 1937

I mellemtiden var presset imod mindretallets småkårsfolk tiltagende hjemme i Flensborg. I påskeferien 1937 var 35 elever blevet ommeldt til tyske skoler. Det kunne næppe være gået helt naturligt til, mente rektor på Duborg-skolen, Andreas Hanssen, men det var ikke muligt at bevise noget. Det var formentlig Ernst Schrøders diskrete *Grenzgürtelarbeit*, der begyndte at bære frugt.²⁴ For Ernst Schrøder var det imidlertid af afgø-

rende betydning, at hans *Grenzgiertelarbeit* ikke vakte offentlig opsigt. Det var derfor vigtigt at tvinge eller true det danske mindretals presse til at undlade at behandle det tryk, der rent faktisk fandt sted mod navnlig småkårsfolk inden for mindretallet.

Mindretallet reagerede i første omgang forsigtigt. Men den 23. juni 1937 gik *Flensborg Avis* i rette med de kommunale embedsmænds og funktionærers tryk på mindretallets medlemmer. Det skete i artiklen "Vore børn og vor jord – en alvorlig henvendelse fra det danske mindretal". Artiklen blev gengivet samme dag på tysk i *Der Schleswiger*. Der blev bragt flere eksempler på, at der var lagt pres på småkårsfolk for at få dem til at tage deres børn ud af dansk skole, hvis de ville opnå at få skøde på deres kolonihaver. Der var derfor nu brug for at indskærpe den anordning om at respektere det nationale mindretals rettigheder, som den tidligere overborgmester Wilh. Sievers i efteråret 1934 havde udsendt til embedsmænd og funktionærer, hed det i artiklen.

Som om det ikke var galt nok, afbrændte det flensborgske SA den 21. juni 1937 et kæmpebål, et "grænseblus", der skulle minde folkefællerne hinsides grænsen om, at de ikke var glemte. Som bålplads anvendte de det danske mindretals privatejede årsmødeplads. Det var en bevidst og villet provokation på mindretallets egen jord, som for den danske befolkning var "en national helligdom, fordi dens årstævne holdes der under Dannebrog". Sammen med udmeldelserne af skolerne fremkaldte det "det uden tvivl fejlagtige indtryk, at der tilsigtes en ny kurs her ved den dansk-tyske grænse, en skærpelse af forholdet mellem dansk og tysk, en slettelse fra tysk side af den sidste halvdel af løsenet front og bro", skrev Ernst Christiansen i en leder den 26. juni 1937. Det forefaldne var "så meget mere uforståeligt, som der fra højeste sted i Det tredje Rige gennem alle årene er tilkendegivet, at nabofolkenes livsret skal respekteres, og som dette i den allersidste tid er bekræftet særlig over for det danske og de nordiske folk ved det tysk-nordiske stævne i Lybæk". Det danske mindretal forandrede naturligvis ikke sit løsen front og bro på grund af disse tildragelser. "Det skyldes ikke taktik, det bunder i en fast overbevisning. Men vi nærer den bestemte forventning, at de pågældende grænsetyske kredse får indskærpet den respekt over for dansk folkeliv og den danske nation, som det tyske riges fører har fastslået som rettesnor". Også denne leder blev gengivet på tysk samme dag i *Der Schleswiger*.

Det var lige akkurat den slags offentlighed, som Ernst Schröder ville undgå, men det var svært, så længe *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger* ikke ville tie. Gang på gang gik mindretallets aviser i offentligheden med forskellige klagemaal over uretfærdigheder over for mindretallet. Det havde kun taget det nazistiske embedsapparat ganske kort tid at vænne sig til aldrig nogen sinde at blive kritiseret i dagspressen, ligegyldigt hvad man foretog sig – men *Flensborg Avis* var en irriterende undtagelse fra denne regel. Det var ifølge slesvig-holstensk og nazistisk tankegang en helt naturlig proces, at de "Speck-Dänen", der var blevet indfanget af danskerne under afstemningskampen eller senere, atter vendte tilbage til tyskheden; også selvom nogen af dem måtte hjælpes lidt på vej – med det gode el-

ler med det onde. Nationalsocialisternes ensretning tilstræbte, at enhver tysk folkefælle tilmeldte sig diverse partiorganisationer – der til gengæld tilbød folkefællen forskellige fordele. Dette medførte, at også de danske hjem blev opsøgt af partitillidsmænd, der udsatte dem for et stærkt pres. Allerede i foråret 1934 var omkring 80 børn blevet ommeldt til tysk skole som følge af pres på forældrene. Den nazistiske politik over for danskerne var at tilstå dem *tilsyneladende* kulturel frihed, samtidig med at der diskret blev arbejdet på at decimere mindretallet, der – mente man – dybest set hørte hjemme i tyskheden.

Det var navnlig på skoleområdet, at mindretallets enkelte medlemmer blev udsat for pres. Både for mindretallet selv og dets modstandere var antallet af børn i de danske skoler et direkte måleligt parameter for det daglige arbejdes succes: Jo flere – h.h.v. færre – danske skolebørn, jo bedre. Det var især partiorganisationerne, der gjorde sig skyldige heri, men parti og stat var så tæt sammenvævede, at det kun vanskeligt lod sig gøre at holde myndighederne ansvarlige for ting, embedsmænd foretog sig i deres egenskab af partitillidsmænd.²⁵

Mindretallet klagede via sit generalsekretariat til myndigheder og partiorganisationer, men uden stort held. Det var ofte først, når der opstod *offentlighed* om en sag, at mindretallet havde en chance for at opnå lettelser, forbedringer – eller blot, at truende udsigter kunne afværges. Men var der noget, som det slesvig-holstenske nazistiske embedsapparat var overfølsom over for, så var det offentlighed. Thi så blev sagen gjort til genstand for behandling i danske medier; derved belastedes det udenrigspolitiske forhold mellem Danmark og Tyskland, hvorefter *Auswärtiges Amt* uvægerligt greb ind og irettesatte slesvig-holstenerne i ét eller andet omfang. *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger* fremlagde, når der forelå en klagesag, helt rutinemæssigt hele sagsforløbet, aftrykte akter og skrivelser fra forskellige myndigheder, forsøgte at opnå afgørelser, der kunne bruges principielt – og pegede på uoverensstemmelsen med førerens ord om mindretalsfrihed. Det irriterede grænsetyskerne enormt.

Artiklen om "vore børn" førte til, at redaktør L.P. Christensen den 10. juli 1937 blev kaldt op på dr. Krachts kontor til en samtale desangående. Kracht ville tale med L.P. Christensen, som han kendte "som rådsherre", om "den sidste tids hændelser og omtalen af dem i den danske presse. (...) Jeg kunne have bragt sagen på tale i et lukket rådsmøde, men jeg har alligevel syntes, at vi to kunne drøfte den alene", udtalte Kracht ifølge L.P. Christensens samtidige optegnelser.²⁶ Kracht lagde altså op til en fortrolig samtale med den person på *Flensborg Avis*, han kendte bedst – og kendte som en besindig mand.

Samtalen mellem de to er interessant af flere grunde; i denne sammenhæng navnlig fordi den meget tydeligt viser, hvordan Ernst Kracht så på offentlig kritik, der kom frem i *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger*, af den tyske fremfærd imod mindretallets forhold i almindelighed – og imod ham i særdeleshed. Også Kracht var klar til konfrontationen, og han gjorde det i hvert fald klart, at han ikke ville finde sig i offentlig kritik i min-

dretallets aviser – og da slet ikke i den tysksprogede del. Det var, fremgik det af samtalen, *Der Schleswiger*, der var i søgelyset.

Kracht erklærede i samtalen den 10. juli 1937 over for L.P. Christensen, at han ikke kunne lade offentlige anklager imod sine embedsmænd gå upåtalet hen; han måtte "værne sine undergivne". Det var ganske vist muligt, at *partiets* tillidsmænd eller *private* personer havde forsøgt at påvirke mindretallets medlemmer i den ene eller den anden retning, det ville Kracht ikke afvise, men *hans* embedsmænd gjorde det ikke – i hvert fald ikke i deres egenskab af embedsmænd.

Men i et samfund som det tyske under nationalsocialismen var det umuligt at skille stat og parti ad, indvendte L.P. Christensen. "Ja, Gud ske lov er parti og stat knyttede så nær sammen", lød Krachts svar, "men i avisen er de kommunale embedsmænd bragt i forbindelse med de omtalte hændelser. Og det er sket i den tyske udgave *Der Schleswiger*. Når det så endda var sket i *Flensborg Avis*", sagde overborgmesteren [fremhævet af forf.].

L.P. Christensen protesterede: "Denne Deres ytring kunne synes at rumme den antagelse, at vi kan tale *med to tunger*. Det må jeg på det bestemteste protestere imod. *Hvad der skrives på dansk, kan og vil vi også vedstå på tysk*" [fremhævet af forf.].

Det var meget vigtigt for L.P. Christensen at mane den forestilling i jorden, at *Der Schleswiger* og *Flensborg Avis* blev redigeret efter forskellige retningslinjer. Det var en påstand, som havde været fremsat talrige gange fra tysk side i 1920'erne; dengang havde *Flensborg Avis'* ledelse afvist dette kraftigt – med en hel del mindre ret end nu. Men siden Kronikas afgang i 1932 havde der næppe været forskel på de to avisers redaktionelle linje – *Der Schleswiger* var snarere forsigtigere end *Flensborg Avis*, alene af den grund, at den ikke havde nær så megen plads til kritiske eller polemiske artikler.

L.P. Christensen fortalte Kracht, at da hans mangeårige forgænger i embedet, dr. Todsens, trådte tilbage, blev han interviewet til *Flensborg Avis*. "Dr. Todsens sad da i den stol, hvori De nu sidder. Og da vi var færdige, spurgte jeg: 'De ønsker vel at se mit manuskript før trykningen?' Men overborgmester Todsens sagde: 'Det behøves ikke; jeg ved, De altid er *anstændig*'. Den karakteristik ønsker jeg anvendt på bladets *hele* redaktion", erklærede L.P. Christensen.

Kracht svarede i en mildere tone: "Ja, jeg mener kun, *det på tysk kan læses af alle her i byen*, også af de kommunale embedsmænd, der i alle tilfælde kan føle sig krænket, og dem skal jeg værne. De kan vist ikke nævne nogen af de mig undergivne embedsmænd, der har forset sig i den nævnte retning" [fremhævet af forf.].

L.P. Christensen rørte her ved noget ganske centralt – men d'herrerr talte – som Kracht også meget rigtigt anførte – om to forskellige ting: L.P. Christensen fastholdt, at de to dansksindede aviser *ikke* adskilte sig fra hinanden i redaktionel linje. Dette medgav Kracht, men det var ikke hans ærinde: Hvad der blev skrevet i *Der Schleswiger* var tilgængeligt *ud over mindretallets snævre kreds* – og brød derfor med princippet om den ensret-

tede presse i Tyskland. Hvad der derimod blev skrevet i *Flensburg Avis*, kunne højst læses af en forsvindende brøkdæl af befolkningen, og det var derfor mindre farligt for det nationalsocialistiske regime.

Dr. Kracht erklærede, at han helst ikke ville have mere skriveri om denne sag. "Jeg ville tale med Dem for at skabe klarhed. For resten er der et svar undervejs, der viser Gauleder Lohses standpunkt: *Enten* bør man henvende sig til myndighederne med sine klager og så afvente deres undersøgelse og svar – er man utilfreds med dette, kan der kritiseres i pressen – *eller* man kan – hvis man anser *det* for bedre – ty til pressen og lade myndighederne i ro".

Det var naturligvis et temmelig arrogant svar, som det ville være umuligt at leve med. L.P. Christensen spurgte: "Og hvis man så henvender sig til myndighederne, og der forløber måned efter måned, uden at man får svar, hvad så?"

Hertil svarede Dr. Kracht: "Ja, så kan man jo omtale sagen i avisen og sige, at der på en henvendelse ikke er indløbet svar. Men gå *samtidig* til avisen og til myndighederne – *det* vil Gaulederen ikke have". Det danske Generalsekretariat kunne jo henvende sig til myndighederne, lige så tit det ville, erklærede Kracht; det var deres gode ret.²⁷

Hverken Lohse eller Kracht ville altså længere finde sig i offentlig kritik. Der var også fra slesvig-holstensk side lagt op til konfrontation i sommeren 1937.

I samme samtale kom L.P. Christensen og Kracht også ind på Ernst Christiansens "åbne brev". Kracht var vred over, at artiklen var blevet trykt, netop som han var taget på ferie – hvad Ernst Christiansen vel egentlig ikke kunne vide. Emnet gav alligevel anledning til et "skarpt og hurtigt" replikskifte mellem L.P. Christensen og Ernst Kracht:

– "Må jeg spørge Dem, Dr. Kracht, har vi fra mindretallets side ikke taget loyalt og pænt imod Dem her i Flensburg", spurgte L.P. Christensen.

– "Havde jeg givet anledning til andet?", lød svaret.

– "De anker over det åbne brev, som redaktør Christiansen har rettet til Dem, også over tidspunktet for dets fremkomst. Må jeg spørge Dem: Hvad skulle han da gøre? Christiansen går op til Dem og gennemdrøfter udførligt og i ro det hele stof, det drejer sig om – og dette er en omstændighed, som *jeg* i denne sag lægger vægt på –, og derefter holder De Deres tale til en stor forsamling, hvori De sanktionerer et skrift som *Schleswig und Versailles* med alle dets urigtigheder og personlige krænkelser og bagvaskelser – som "*historisk sandhed*", fremstillet med "*krystalklar skarphed*". Og denne tale går ud i den tyske presse. Må jeg spørge: Hvad skulle Christiansen gøre, skulle han måske vente med sit svar i 3-4 uger, indtil De kom hjem igen, og sagen var lagt ad acta?"

– "Men nu, da vi taler om disse ting", fortsatte L.P. Christensen, "– om begivenhederne i 1919-1920 – vil jeg sige Dem noget. Denne sag gælder ikke redaktør Christiansen alene. *Det er min overbevisning*, at hvis vi danske efter verdenskrigen, da grænsen skulle nyordnes, ikke havde sat alt ind på at skaffe Flensburg – en by, der flere år efter erobringen i 1864 bekendte sig til sit danske moderland, en by, der endnu i firserne var re-

præsenteret med en dansk mand i den tyske rigsdag –, hvis ikke vi havde skaffet Flensborg lejlighed til at tilkendegive sin nationale vilje, så ville De, Dr. Kracht, i Deres inderste foragte os”.

Kracht sad tavs, og L.P. Christensen fortsatte: “Til de sigtelser og krænkelse, der fra tysk side er rettet imod den danske ledelse i afstemningstiden, hører den vedrørende *Ellund* til de mest udprægede, jeg har der kun ordet gemenhed”.

– “Jeg kender ikke *Ellund*”, svarede Kracht. Han måtte åbenbart have glemmt, at han *var* blevet belært om begivenhederne i landsbyen i 1919 allerede under mødet med Ernst Christiansen i november 1936.

– “Nej, De har ikke levet med begivenhederne heroppe”, svarede L.P. Christensen, “men De har i Deres tale sanktioneret et skrift, der indeholder den slags ting. – Fra dansk side indvarsles et møde, så trænger tyskerne ind og laver spektakler og slagsmål. Men det hele skal nu bagefter være iscenesat fra dansk side. Og disse fornærmelser betegner De som *historisk sandhed*”.

– “Hr. Christiansen er jo ikke kommen med en saglig imødegåelse”, indvendte Kracht.

L.P. Christensen svarede: – “Må jeg spørge: Når *De* udsættes for fornærmelser, krænkelse og bagvaskelse, sætter De Dem så ganske roligt hen og imødegår enkeltheder? Jeg vil på ny minde om, at hr. Christiansen er kommet til Dem og har talt roligt med Dem om tingene. Forresten vil jeg – foranlediget af denne samtale – sige Dem: *Jeg kender ingen personlighed her i grænselandet, der i hele sin tankegang er mere anstændig overfor den nationale modpart end redaktør Christiansen*”.

Kracht svarede: – “Vi har dog den *officielle håndbog*, den kan man da ikke komme uden om ...”.

L.P. Christensen afbrød ham: – “Nå, De mener professor Alnors håndbog, ja, den betegnes jo *desværre* som officiel! De er nede fra Holsten, hr. overborgmester, De har ikke levet med i de ting der her er tale om. Hvis De ville danne Dem et *sagligt* skøn, så måtte De i hvert fald gøre Dem bekendt med også den *anden* parts fremstilling. De har en udførlig fremstilling af de omtalte begivenheder f.eks. i redaktør Christiansens dagbogsoptegnelser i det af mig redigerede afstemningsværk *Slesvig Delt* Først når man kender *begge* parters stilling, har man lov til at danne sig et skøn og sige sin mening”.

Kracht indvendte, at f.eks. Claus Eskildsens *Grænselære* og professor Vilh. Andersens udtalelser om hjemmetyskerne nok også kunne “vække uro i tyske kredse”, men heroverfor anførte L.P. Christensen, at dette næppe var begrundet, sammenlignet med, hvad der blev sagt og skrevet fra tysk side.

Afslutningsvis vendte de herrer tilbage til det oprindelige spørgsmål, og L.P. Christensen konstaterede, at det var Dr. Krachts ønske, at den danske presse *skelnede skarpt imellem embedsmænd og nationalsocialistiske tilidsmænd*. Han indskærpede atter, at det var hans og mindretallets opfattelse, at der skulle vises hensyn over for dets medlemmer, navnlig over for de mindrebedmlede, og at de ikke burde udsættes for pres; “så måtte

der dog efterhånden komme ordentlige forhold i stand". Mødet sluttede i fordragelighed med konstateringen af, at "det er altid bedst, at der tales ud om en sag".²⁸

Men dermed var sagen langt fra uddebatteret.

12.5. *Er det tyske folk stort nok til at begribe andre folks ret? – juli 1937*

Ernst Christiansen tog Alnor-pjecen op igen i både *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger* 20. juli 1937 i den ledende artikel *Er det tyske folk stort nok til at begribe andre folks ret?* Artiklen gjorde status over mindretallets og grænselandets situation i sommeren 1937, og den viste, at efter Ernst Christiansens mening stod Tyskland nu ved en skillevej: Nu skulle landet ved sine gerninger til at vise, at det havde *fortjent* sin hidtidige store fremgang.

Lederen tog udgangspunkt i en boganmeldelse af den prisbelønnede bog *Mellem grænser og tider* af forfatteren H. Zillich, der foregik blandt "folketykere" i Rumænien.²⁹ Lederen blev indledt med et citat fra bogen, der stod som motto for artiklen: "Derved gik det op for ham, at et tysk folk er stort nok til at begribe alle folks væsen og ret; til derigennem at vokse, at give og bevare og fyldestgøre sin egen bestemmelse". Det mindede i udgangspunktet svært om Ernst Christiansens egen front og brotankegang:

"Her i vor hjemstavn findes både folkegrænsen og statsgrænsen mellem Norden og Tyskland. Her er både de største hindringer og de bedste muligheder. De danske sydslesvigere er for længst gået ind i et arbejde for at jævne vejen, så vidt de kan forene det i deres eget folks tjeneste. [...] Vi fødtes under fremmedherredømme og måtte gå i fremmede skoler med fremmed sprog og høre om, at erobrerne havde 'befriet vor hjemstavn for det danske åg'. Det sved i barnesindet, og dog kom vi i den tyske skole til at holde af tyske folkeviser og beundre tyske digtere og meget andet af tysk folkeeje. Måske har vi trods den kampstilling, vi var tvunget ind i, været mere fintmærkende over for det tyske folks inderste værdier og mere taknemlige end mange grænsetyskere.

Men naturligvis har vi søgt at forny vort danske folkesind og har med ungdommelig tro sunget vor store danske og nordiske seer Grundtvigs sange [...].

Under det hensynsløse tvangsstyre før verdenskrigen fastholdt vi på grundlag af Pragfreden fra 1866, artikel 5, vort krav på at komme tilbage til Danmark, men opfyldte alle statsborgerlige pligter, og vi drog med ud i verdenskrigen i titusindvis. Mange blev derude, slægtninge og venner, fædre og sønner, kammerater og kampfæller, hvis triste endeligt for fremmed sag var et gribende sørgespil. Har vi ikke ret til at spørge, om det tyske folk kan komme uden om disse danske slesvigeres blod?

Efter krigen skulle Europa omordnes. I alle stater, hvor der boede tyskere, kæmpede de for at nå mest muligt af, hvad de anså for deres ret. Skulle vi, med vor fædrearnv, ikke have kæmpet med alt, hvad der var i os af varme og vilje? Hvis vi ikke havde gjort det, ville man have haft grund til at foragte os. Og da vi danske sydslesvigere i 1920, mens alle kirkeklokker ringede vort håb til graven, løftede hovedet igen og gik ind i den nye tilværelse, anerkendte vi den afgørelse, der udelukkede os fra hjemkomsten – som det offer, vort folk havde villet bringe for grænsefreden –, vi rejste et nyt værn for vort folkeliv og begyndte samtidig

med stigende forståelse et brobygningsarbejde fra folk til folk – en frontsoldaternes revolution – og fik en begyndende udveksling i stand mellem dansk og tysk kultur. Når senere store omvæltninger skabte mistro og modvilje nordpå, søgte vi at råde til rolig og retfærdig vurdering. Selv under det uundgåelige hårde pres fra den tyske ensretning, i ængstelse for den stormflod, som truede med at skylle vor smule liv bort, har vi arbejdet for større nordisk forståelse over for, hvad der brød på i det tyske folk.

Grænsetyske kredse forlanger af os danske, at vi i den 'slesvig-holstenske' rejsning mod Danmark fra 1848, skønt den gik imod den lovlige konge og regering, ikke må se noget oprør, men skal se en ideelt præget bevægelse i den. Også i det spørgsmål har vi, skønt vore forfædre stod på den danske side, søgt at frigøre os mere og mere fra fortidens skarpe dom. Men skal nu vi danske slesvigere, der før den nye afgørelse i 1920 af inderste overbevisning satte hele vor kraft, vi havde taget i arv, ærekrænkes, som det er sket i grænsetyske stridsskrifter fra den nyeste tid, fordi vi dengang gjorde, hvad ethvert ærekært, fædrelandssindet menneske måtte gøre, og fordi vi i nederlaget stund fornyede vor tro og vort mod inden for de muligheder, der var levnet i os? Skal vi foragteliggøres, fordi vi har haft de samme tanker og den samme vilje, der berømmes i prisbelønnede udlandstyske bøger?

Vi har større tillid til det tyske folk end de af vores modstandere, der søger at sætte plet på vort skjold. Vi ved, at et folk i modgang skal meget holdes til gode, men nu, da Tyskland igen er stort og mægtigt, stærkt og groende, nu skal det vise sig, om det fortjener sin fremgang. Ellers vil det efter sine egne forfatteres ord komme til at betale igen.

Vi danske slesvigere, som er forblevet under Tyskland, har den tro, at det netop her i vort grænseland er muligt at skabe en mønsterløsning af forholdet mellem to nationaliteter og to folk. Er nogle grænsetyskere endnu for snævre til at kunne frigøre sig for gammel uvilje, så er det vort håb, at der i den tyske folkesjæl må fødes en ny erkendelse med større udsyn, at det tyske folk må vise sig stort nok til at begribe et nabofolks væsen og ret og derved selv vokse til at fyldestgøre sin egen bestemmelse".

Ernst Christiansen lagde med andre ord op til, at de slesvig-holstenske og hjemmetyske nazister – og det tyske folk og dets ledelse i det hele taget – skulle underkaste sig selvkritik, både med hensyn til det dansk-tyske grænsespørgsmål og med hensyn til hvilken plads, Tyskland med rimelighed kunne forvente at skulle indtage blandt sine naboer i Europa. Men det var at forlange mere, end nazisterne kunne leve op til. At Ernst Christiansen overhovedet stillede spørgsmålet, viste, at Hitlers Tyskland efter hans mening *nu stod ved en afgørende skillevej*: Hvis regimet og folket viste mådehold og hensyntagen, kunne det endnu nå at finde sin plads i fred med sine naboer. Men det var *Tyskland*, der holdt Europas skæbne i sine hænder.

Ernst Christiansen forventede formentlig som et minimum, at de evindelige slesvig-holstenske angreb på ham, på *Flensborg Avis* og på grænsen, endelig kunne blive gjort til genstand for en alvorlig behandling i Berlin – hvor han regnede med opbakning til *sine* synspunkter.

12.6. *Der Schleswiger forbydes*³⁰

Det havde nok været klogere at lade være, for nu greb Gauleiter Hinrich Lohse nemlig personligt ind i sagen. Han henvendte sig til propagandaminister Goebbels, efter alt at dømme midt i august 1937, med et krav om at få *Der Schleswiger* forbudt. Kravet var begrundet i, at et forbud ville lette Hinrich Lohses *Volkstumsarbeit* i Slesvig-Holsten.³¹ Hvis Lohse med *Volkstumsarbeit* forstod decimering af det danske mindretal og grænserevision, så var hans ønske velbegrundet. Om Goebbels personligt har taget sig af affæren allerede på dette tidlige tidspunkt har ikke kunnet fastslås. Senere landede sagen i hvert fald på hans skrivebord. Derimod havde Hermann Göring, der var preussisk indenrigsminister, allerede været taget med på råd.

Det har ikke været muligt at fastslå, om Lohse rådførte sig med Ernst Schröder, før han rettede henvendelse til Propagandaministeriet, eller om han simpelthen bare havde fået nok af Ernst Christiansen og hans avis, der på trods af adskillige advarsler og samtaler var fortsat med offentligt at påtale overgreb på mindretallet, og derfor nu forlangte dens tyske tillæg forbudt. Den mulighed foreligger, at henvendelsen er sket *helt uden om* Ernst Schröder. Dette hævdede Schröder i hvert fald, som vi skal se, selv senere over for *Auswärtiges Amt*. Umiddelbart virker et så kontant middel som et forbud ikke i overensstemmelse med den sædvanlige Ernst Schrøderske taktik. Et forbud ville vække opsigt og få udenrigspolitiske konsekvenser – hvad forbudet mod *Der Schleswiger* da også i høj grad fik, som vi skal se. Noget sådant ville Ernst Schröder netop helst undgå. Desuden havde han brug for et dansk modstykke i Sydslesvig af hensyn til motiveringen for at modtage rigstysk finansiering af *Nordschleswigsche Zeitung* og for at modvirke eventuelle danske lyster til indgreb imod hans avis i Nordslesvig. Ernst Schrøders taktik gik snarere ud på at lade *Flensborg Avis* leve, men dog at gøre den danske presse i Sydslesvig fuldstændigt harmløs – helst ved fjernelse af Ernst Christiansen, som Ernst Schröder betragtede som en urofaktor og som den danske edderkop, der sad og trak i alle de Ejderdanske tråde. *Der Schleswiger* var dog formentlig en anden sag, også for Ernst Schröder. Det var *Der Schleswiger*, der kunne nå ud i tysktalende kredse i Sydslesvig med sin danske propaganda; det var jo netop derfor, Ernst Christiansen og Jacob Kronika lagde så stor vægt på at holde avisen ved lige. *Der Schleswiger* var ud fra en sådan betragtning altså indenrigspolitisk *betydeligt* farligere end *Flensborg Avis*. Kunne *Der Schleswiger* derfor forbydes, så ville den Ejderdanske offensiv være berøvet et vigtigt våben. Et forbud mod *Der Schleswiger* var således nok i Ernst Schrøders interesse – det skulle blot helst ske *diskret*. Ernst Schröder var ganske klar over, at *Der Schleswiger* ikke var populær i Danmark ud over en lille, grænseaktivistisk kreds. Det er altså ikke utænkeligt, at han har fundet et forbud risikoen værd. Presseattachéen i København, Karl Frielitz, der var Goebbels' mand, skød i hvert fald *efter* affærens forløb skylden på Ernst Schröder og Ernst Kracht. Dog taler det helt igennem klodsede forløb, forbuds-affæren fik, imod, at den normalt temmelig snedige Ernst Schröder stod bag.

Det er formentlig mest sandsynligt, at Gauleiter Lohse er blevet så ra-

sende over, at *Flensburg Avis* og *Der Schleswiger* så kort efter Ernst Krachts belæring af L.P. Christensen offentligt har kritiseret den slesvig-holstenske mindretalspolitik og påny fremhævet forskellen på Slesvig-Holsten og Berlin, oven i købet på tysk i *Der Schleswiger*, at han muligvis på eget initiativ har henvendt sig til Goebbels og forlangt et forbud. Lohse var ikke den, der brugte fleuretten, hvis han kunne hugge til med en økse.

Propagandaministeriet imødekom Lohses ønske om at forbyde *Der Schleswiger*: Den 21. august 1937 indløb på redaktionen på Nørretorv et brev fra Propagandaministeriet, dateret den 19. august 1937: *Der Schleswiger* havde "gentagende rettet angreb mod stat, myndigheds- og partisteder, hvorved der var opstået uro i befolkningen" – igen var det den velprøvede lov om beskyttelse af folk og stat, der måtte holde for –, således i det åbne brev, der angreb overborgmester Kracht, samt i artiklen *Er det tyske folk stort nok til at begribe andre folks ret?*, der angreb *das Reich*. Rent bortset fra, at det gik ud over et mindretalsblads rammer at beskæftige sig med sådanne sager, så stod det i modstrid med mindretallets væsen at henvende sig til mindretallet på herbergstatens sprog. Propagandaministeren forbød derfor *med øjeblikkelig virkning* udsendelsen af *Der Schleswiger* på tysk. I et brev til Ernst Christiansen personligt, dateret samme dag, blev denne ordlyd gentaget – med en advarsel til ham personligt: "Jeg har foreløbig afstået fra at gribe til yderligere forholdsregler, såsom Deres slettelse fra *der Berufsliste*, idet jeg forventer, at De fremtidig vil afholde Dem fra angreb på staten og dens indretninger", sluttede brevet, der var underskrevet af Alfred Ingemar Berndt.³²

Der var altså fra Propagandaministeriets side lagt op til en lukning af *Der Schleswiger* og en advarsel til Ernst Christiansen – der hermed havde fået to advarsler inden for godt et halvt år. Næste gang ville en advarsel medføre skriveforbud, hvis man ellers kunne regne med Kronikas tidligere redegørelse for, hvordan systemet fungerede. I øvrigt var der ikke lagt op til videre forholdsregler imod mindretalsavisernes ledelse eller medarbejdere. Det er bemærkelsesværdigt, at *Flensburg Avis* ikke også rantes af forbud – for både det åbne brev og "Er det tyske folk ..." havde også stået i *Flensburg Avis*. Angrebet sigtede altså udelukkende på det organ, der kunne nå tyske læsere.

Man tog på *Flensburg Avis* straks skridt til en henvendelse til ministeriet, idet Ernst Christiansen telegrafisk bekræftede modtagelsen af forbudet og i telegrammet bebudede et brev. Derefter telegraferede han til *Ritzaus* bureau, således at hele den danske presse kunne bringe nyheden den følgende dag. Og så tog han sammen med generalsekretær for Den slesvigske Forening Frederik Petersen over grænsen til Danmark, hvor de to telefonerede direkte til en hel stribe jyske aviser.³³ I Ritzau-meddelelsen blev der kortfattet redegjort for sagen – og den tyskskrevne danske presses historie blev, lettere tillempet til formålet, præsenteret for de danske redaktioner på følgende måde:

"Et på tysk skrevet dansksindet dagblad begyndte i Flensburg at udkomme i 1840, og med nogle afbrydelser er dette arbejde fortsat til nu, idet den sproglige fortyskning ikke er faldet sammen med forskydninger-

Hinrich Lohse (1896-1964) blev NSDAPs Gauleiter i Slesvig-Holsten i 1925 og efter magtovertagelsen i 1933 overpræsident. Trekløveret Hinrich Lohse, overborgmester Ernst Kracht og redaktør Ernst Schröder forsøgte fra 1936 at forene den traditionelle, anti-danske slesvig-holstenisme med nationalsocialismen. Det var Hinrich Lohse, der personligt forlangte Der Schleswiger forbudt med den begrundelse, at det ville lette hans "tysk-følelige arbejde" i grænselandet. Hinrich Lohse blev i 1941 Rigskommisær i "Ostland" (Baltikum) og i 1948 idømt 10 års fængsel, men i 1951 løsladt af helbredsgrunde. Hinrich Lohse (med kasket i midten af bilen) ses her under et besøg i Flensborg 3. juli 1934 sammen med føreren for Rigsarbejdstjenesten (RAD) Robert Ley (1890-1945) og (bag Lohse) Hitlers stedfortræder, Rudolf Hess (1894-1987). (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig).

ne i sindelaget".

De nævnte afbrydelser varede i parentes bemærket i alt ikke mindre end 50 år, nemlig fra 1864-68, 1869-1889 og 1894-1919. Men det behøvede den danske offentlighed jo ikke at vide.

"Fra tysk side udsendtes før krigen i Nordslesvig et tysksindet blad på dansk. Når det ikke er sket efter krigen, er baggrunden den, at hele det ældre tyske slægtled har lært tysk i skolen, medens det ældre slægtled syd for grænsen ikke har lært et ord dansk i skolen. Imidlertid har det tyske mindretal både udsendt valgopråb og agitationsskrifter på dansk".³⁴ På mindretallet virkede forbudet – ifølge Gestapo-indberetninger fra august og september 1937 – som "en bombe". Man havde ikke regnet

med en sådan forholdsregel. Umiddelbart efter magtovertagelsen i 1933 havde man ganske vist frygtet for mindretallets og navnlig for mindretalspressens fremtid, men da der ikke var sket noget dengang, havde man i førende danske kredse været af den mening, at magthaverne fortsat stiltiende ville tolerere *Der Schleswiger*. Forbudet var blevet ivrigt diskuteret inden for mindretallet, og Gestapo-medarbejderen mente at kunne konstatere, at man i mindretallet havde været enige om, at man ikke ville kunne forvente nogen støtte hos den danske regering m.h.t. en ophævelse af forbudet. Det var blevet sagt, at den danske regering alene af hensyn til de tysk-danske handelsforbindelser ikke kunne gøre noget. Dertil kom, at der også i Danmark fandtes talrige personligheder, der intet havde til overs for det tyskskrevne blad. Man mente i disse kredse, at de sydslesvigske danskere nu tyve år efter afstemningen måtte kunne læse og forstå dansk, hedder det i Gestapo-indberetningen.³⁵

Den danske udenrigstjeneste nøjedes da også i første omgang med at *konstatere* forbudet, som man fik kendskab til samtidig fra Kronika i Berlin og Ernst Christiansen i Flensborg – og med at fastslå, at *Der Schleswiger* "ikke kan siges at være stærkt agitatorisk, ej heller tysk fjendtligt".³⁶ Men man havde i udenrigstjenesten egentlig ikke tænkt sig at gøre noget videre ved sagen. Det meddelte man i hvert fald redaktør Helge Bangsted fra *BT*, der på foranledning af *Reuters* telegrambureau i London, som han også korresponderede for, forespurgte, hvad man på dansk side havde gjort eller agtede at gøre i anledning af forbudet mod *Der Schleswiger*. Kontorchef A.J. Poulsen i Udenrigsministeriets Pressebureau lod forespørge i Udenrigsministeriet, og svarede derefter, at man fra dansk side betragtede sagen som "et indre tysk anliggende, som den danske regering som sådan ikke kan blande sig i, da vi jo ikke har nogen mindretalsaftale med Tyskland". Sagen var i øvrigt kun Udenrigsministeriet bekendt gennem dagspressen, erklærede A.J. Poulsen, der henstillede til *BT*, at sagen ikke blev slået for stærkt op i en eventuel meddelelse til det internationale telegrambureau *Reuter*.³⁷ Det var helt tydeligt, at det danske udenrigsministeriums rygmarvsreaktion var at holde lav profil i dette spørgsmål og om muligt få den danske – og altså helst også den engelske – presse til at gøre det samme. Men sådan skulle det ikke komme til at gå.

12.7. Den danske presse reagerer

Resultatet af Ernst Christiansens skriftlige og telefoniske anstrengelser udeblev nemlig ikke: I dagene efter havde praktisk taget samtlige danske aviser taget sagen op til fyldig behandling:

Berlingske Tidende bragte den 22. august 1937 – ud over meddelelsen – også et interview med Ernst Christiansen, der udtalte, at han betragtede forbudet som "et svar på mit åbne brev til hr. Kracht". Avisen bragte desuden fyldige udtog af det "åbne brev".

Børsen skrev samme dag stort sat op om "Nazis nordiske kærlighed i praksis – Nazi må gerne selv agitere på dansk; men danskerne i Sydslesvig må ikke gøre det på tysk. (...) Forholdet er jo det, at det danske mindretals-

blads påståede angreb mod statsmyndigheder og partisteder bestod i en protest mod nogle udtalelser af Flensborgs overborgmester, Dr. Kracht, der i en offentlig tale havde æreskændet det danske mindretal og redaktør Christiansen personligt. I det åbne brev spurgte redaktør Christianen, om han fandt en sådan fremfærd forenelig med principperne for ridderlig grænsekamp. Noget direkte svar herpå foreligger først nu. Det har form af et brutalt forbud". Et forbud ville over for dansk mentalitet virke modsat sin hensigt, og "trods al fortyskning er den rodfaste befolkning i Flensborg og Sydslesvig vel ikke så fjernt fra sit danske udspring, at den i så henseende reagerer anderledes end sine ikke-afnationaliserede medborgere". Der var grund til at beklage den skærpede tone i grænsekampen, men der kunne naturligvis ikke blive tale om repressalier over for det tyske mindretal i Nordslesvig og "dets mere end frimodige presseorganer (...) Vi danske tror ikke på tvang som overtalelsesmiddel i national eller politisk henseende".

Kristeligt Dagblad mente den 22. august 1937, at man fra tysk side havde benyttet "det øjeblik, da der i Tyskland foretages et fremstød mod de udenlandske blade og deres korrespondenter, til at forbyde *Flensborg Avis'* tillægsblad – muligvis for stedse".

Også *Nationaltidende* tolkede først og fremmest forbudet som et svar på det "åbne brev" og oprullede sagen om den famøse pjece. "Overborgmesteren har aldrig svaret på det åbne brev. Det viser sig imidlertid, at han har henvendt sig i Berlin – med det resultat, der nu kendes", hedder det den 22. august 1937. I en leder i samme nummer hedder det, at man i Danmark ville finde det vanskeligt at forene en sådan foranstaltning på baggrund af to helt uangribelige artikler med de "af Føreren og rigskansleren så klart formulerede udtalelser om det nye Tysklands respekt for andre folks nationalfølelse og med det af ham og så mange blandt hans fremragende medarbejdere fremsatte ønske om opretholdelsen af et tillidsfuldt forhold mellem Tyskland og Norden. At straffeforanstaltningen mod det danske mindretals organer skyldes stedlige myndigheder i Flensborg, ligger åbent i dagen. Historien fra Wilhelm II's og Weimarerrepublikkens tid gentager sig. Men at det har kunnet ske også i det nye Tyskland, volder alvorlig bekymring".

Nationaltidende fortsatte i dagene efter sin kampagne: "Goebbels' bladforbud en udfordring til Danmark", hed det den 23. august 1937 i en artikel, der gjorde bladforbudet til en prøvesten for Tysklands ærlighed og udenrigspolitiske linje over for Norden. Man citerede den konservative Christmas Møller for at udtale, at forbudet "på uhyggelig måde minder om den behandling, der blev det danske mindretal til del før 1914". Vejen til Danmark og Norden gik over Slesvig. Det skete "understreger det fuldkomne latterlige i den tale, der har været om Danmarks afhængighed af Tyskland, og dette tyske skridt vil over alt i Danmark blive følt som en udfordring og en udæskning, og mange steder vil der blive spurgt, om sandheden altså alligevel er den, at der intet er sket, at det tyske rigsoverhoveds ord kun har været – ord? Én virkning burde denne aggressivitet have, nemlig, at man fra alle sider herhjemme forstår at slut-

te endnu stærkere og kraftigere op omkring det arbejde, der her i landet gøres til støtte og hjælp for landsmænd syd for grænsen". Bladforbudet var "et slag mod dansk-tysk brobygning", fastslog *Nationaltidende* den 24. august 1937.

Niels Hansen tolkede i *Fyns Tidende* den 27. august 1937 ligefrem forbudet som en *ændring* i den tyske mindretalspolitik i retning af en *skærpeelse*; en ændring, der stod i den allerskarpeste modstrid med en række udtalelser, som ledende mænd i det nye Tyskland var fremkommet med siden magtovertagelsen. Var angrebene inden for det seneste år på de danske skoler i Slesvig og Tønning og de "påfaldende voldsomme" angreb på *Flensborg Avis*, "hvis holdning over for nationalsocialismen så sandelig ikke har kunnet give anledning til påtale", tegn på, at det nationalsocialistiske regime, nu hvor det havde konsolideret sig, ville til at føre magtpolitik over for mindretal og naboer? spurgte Niels Hansen, der spåede, at sagen ville vække uro i de nordiske lande.

Ifølge den samlede danske presse rev forbudet imod *Der Schleswiger* så at sige masken af den fredstalende Hitler og fremviste en grinende og krigslysten Wilhelm II. Forbudet mod *Der Schleswiger* havde dermed tilsyneladende ødelagt hele Skandinaviens hidtidige tillidsfulde tro på både Tyskland og dets fører. Tonelejet kunne dårligt blive mere skingert – og det gjorde da også sin virkning i det tyske gesandtskab – og i Berlin.

Også britisk presse beskæftigede sig, formentlig takket være Bangsteds korrespondance, med sagen. Hvis man kan tage artiklen i tidsskriftet *The Week* den 25. august 1937 som et eksempel på britisk presses dækning, må den siges at være både farverig og fantasifuld. *The Week* betragtede nemlig forbudet mod *Der Schleswiger* som "det første skud" i en dansk-tysk journalistisk krig, der egentlig slet ikke vedrørte *Der Schleswiger*. Forbudet var at betragte som *gengæld* for danske repressalier imod visse tyske journalister i Danmark. Dansk *Secret Service* havde nemlig et par uger før opsnappet et cirkulære, udsendt af ritmester Ernst Schäfer, der var formand for den tyske koloni i København og tillige formand for den tyske journalistforening sammesteds. Cirkulæret var adresseret til de ledende medlemmer af det tyske nazi-parti i Danmark, og stillede dem 37 spørgsmål: De skulle bl.a. give oplysninger om alle de danske fyrtårne, de kendte, deres bemanning m.m., og de blev endvidere spurgt om detaljer vedrørende de motorkøretøjer, de måtte eje. I slutningen af listen kom to spørgsmål: "Kan De stenografere ["can you write shorthand?"] og besidder De en skrivemaskine?"

En dansk agent, der optrådte *under cover* som nazist, havde i sin besvarelse skrevet ja til begge sidstnævnte spørgsmål. Svaret medførte et øjeblikkeligt nyt spørgsmål fra Schäfer: "Hvad er skrivemaskinens fabrikat og type? Hvor lang er dens effektive skudvidde? Har De lært at stenografere i 1914-1918?" Denne fortolkning af "stenografi" forklarede, hvorfor netop kaptajn Pflugk-Hartung, den "velkendte *Fehme*-morder", var Schäfers assistent! København var for tiden fyldt med "akkrediterede tyske avisfolk", og dansk politi havde afsløret, at ikke en eneste af dem havde tidligere ansættelser ved aviser. – Ligesom Pflugk-Hartung havde al de-

res energi hidtil været helliget "stenografi" og "maskinskrift", sluttede *The Week*. Det har nu ikke kunnet bekræftes, at denne historie, der – selv om den lyder temmelig fantastisk – rent faktisk refererer til virkelige begivenheder, har nogen som helst forbindelse til *Der Schleswiger*-affæren.³⁸

Man kan vist roligt sige, at Ernst Christiansens telegrammer og telefonsamtaler gjorde deres virkning. Den 24. august 1937 samlede han i *Flensborg Avis* op på reaktionerne med velvalgte citater fra *Dannevirke*, *Hejmdal*, *Jydske Tidende*, *Social-Demokraten for Nordslesvig*, *Nationaltidende*, *Børsen*, *Aalborg Amtstidende*, *Kolding Folkeblad* og *Fyns Tidende*. Mange af citaterne fremhævede *Flensborg Avis'* arbejde for at vække større forståelse i Danmark for det nye Tyskland; at *Flensborg Avis* til tider havde været endog så moderat over for det nye Tyskland, at det havde ægget til angreb fra adskillige danske lejre, fremhævede f.eks. *Social-Demokraten for Nordslesvig*. De skarpeste udmeldinger friserede Ernst Christiansen dog for en sikkerheds skyld fra og erstattede med "...".

På tysk side var man tilsyneladende overrasket over den stærke danske reaktion. Gestapo, der i sin indberetning i september 1937 fremhævede, at mange i Danmark stod afvisende over for *Der Schleswiger*, konstaterede, at til trods herfor "har den samlede rigsdanske presse, til dels på skarpeste måde, udtalt sig imod forbudet og betonet, at denne forholdsregel var egnet til at skade det gode forhold mellem de to lande". Man konstaterede også, at *Flensborg Avis* havde opfordret stærkt til "nun erst recht" med troskab at slutte op om den danske avis. "Med lidt god vilje og med hjælp fra naboer og venner ville det være muligt for enhver at tilegne sig danske sprogkundskaber", havde *Flensborg Avis* erklæret. Gestapo indberettede endvidere, uden at tage stilling til rigtigheden heraf, at man fra dansk side nu regnede med forøget tilmelding til danskurser.³⁹ Forbudet havde med andre ord ikke alene vakt uro nord for grænsen og dermed belastet det dansk-tyske forhold; det ville formentlig også føre til en forøget udbredelse af det danske sprog syd for grænsen. Set fra et tysk synspunkt var det et på alle måder kontraproduktivt resultat.

De tyske aviser gjorde foreløbig ikke meget ud af sagen: *Flensburger Nachrichten* kaldte forbudet "et led i den nye ordning for mindretalsretten", og i en længere artikel af Ernst Schröder om "hvad den danske side har glemt", greb man til at citere vidt og bredt fra forskellige danske udtalelser med ønske om grænserevision – til dels med udtalelser helt tilbage fra 1890'erne,⁴⁰ altså længe inden Nordslesvig var blevet genforenet! Den danske konsul i Hamborg, Marinus L. Yde, mente, at man fra dansk side heroverfor kunne indskrænke sig til at konstatere, at de af Ernst Schröder citerede personer enten var afgået ved døden eller slet ingen indflydelse havde på dansk politik.⁴¹

Nordschleswigsche Zeitung erklærede, at *Flensborg Avis* "naturligvis" forsøgte at drage det tyske mindretal ind i drøftelsen, men at dette var helt grundløst, "thi et sidestykke til *Der Schleswiger* findes ikke hos os". Den berlinske skrivelse tydede ifølge *Nordschleswigsche Zeitung* på, at "der

skal gælde klare rene linjer i folkelivskampen, hvad også vi bestandig har krævet".⁴²

Denne konstatering var ganske vist rigtig, men dog ikke uden hykleri. Det tyske mindretal anvendte nemlig ofte dansksprogede tryksager i sit politiske virke, og så sent som i 1935 havde man fra *Nordschleswigsche Zeitungs* side over for de myndigheder i Berlin, der havde med mindretalspressen at gøre, ytret ønske om at få midler til at udgive et dansksproget bilag. Dette var ganske vist dengang blevet afvist med netop den samme begrundelse, som man nu anvendte over for *Der Schleswiger*: Nemlig at det var "unaturligt", at et mindretal udgav en avis på herbergstatens sprog.⁴³

De følgende dage gengav *Flensborg Avis* yderligere "et udpluk af røsterne under udeladelse af de skarpeste ytringer"; den 25. august 1937 bl.a. A. Svensson og P. Grau til *Den konservative Generalkorrespondance*, den islandske forfatter Gunnar Gunnarsson udtalte sig såmænd også, og der blev citeret fra *Berlingske Aftenavis*, *Holbæk Amtstidende*, *Næstved Tidende*, *Fyns Tidende*, *Fyns Stiftstidende*, *Aalborg Stiftstidende*, *Morsø Folkeblad*, *Aarhus Amtstidende*, *Horsens Folkeblad*, *Vejle Amts Folkeblad*, *Jydske Tidende*, *Social-Demokraten*, *Kristeligt Dagblad* og *Hejmdal*; adskillige af de nævnte blade – navnlig de socialdemokratiske og radikale blade, altså i tyske øjne *regeringspressen* – fandt det helt uforståeligt, når man nu lukkede tillægget *Der Schleswiger*, for *Flensborg Avis* havde lige siden nationalsocialismen kom til magten gjort sig stor umage for at forstå den nye bevægelse; det havde vågent og upartisk fulgt den rejsning, der fandt sted i det tyske rige, og havde endda gjort, hvad der stod i dets magt for også at få de rigsdanske aviser til at dømme uhildet om forholdene i Tyskland. Alt det, som *Flensborg Avis* igennem mere end fire år var blevet skarpt kritiseret for, blev nu fremhævet som fortjenstfuldt.

Den 26. august 1937 indeholdt *Flensborg Avis* *Den slesvigske Forenings* beklagelse af forbudet, og der blev bragt udtog af *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (hvis redaktør Torgny Segerstedt, Hermann Göring som tidligere nævnt engang havde truet med bank), *Kolding Folkeblad*, *Frederiksborg Amts Avis*, *Odder Dagblad* – og *Politiken*, der var citeret for følgende: "En eneste uvenlig handling kan virke stærkere end mange tusinde venlige ord, og hvis det – hvad man hidtil har haft grund til at tro – er alvor med de mange smukke udtalelser på tysk side, der giver udtryk for ønsket om et godt forhold til Norden, fatter man ikke forbudet mod *Der Schleswiger*". Forbudet imod bladet viste ifølge *Politiken* "en så fuldkommen mangel på forståelse af nordisk sind, at det vil virke meget nedslående på Norden". Det tyske mindretal kunne gøre lige akkurat hvad det ville, om det var på dansk eller på tysk, erklærede *Politiken*; "dette forbud rammer et bladforetagende, der af yderste evne har bestræbt sig på at bygge bro og skabe netop den forståelse over grænsen, som fra tysk side gang på gang er blevet påkaldt". Med denne handling var der "rettet et kraftigt slag mod de mange oprigtigt mente tilnærmelser fra tysk side til Norden. Disse bestræbelser kommer nu ud for de skuldertræk, der er farligere end åben modstand: Nå, så er de altså alligevel således! Det er det *spor*, handlingen sætter sig".

Det måtte være ord, der gav anledning til tysk eftertanke, for *Politiken* blev ligesom – eller måske endda mere end – *Social-Demokraten* af tyske iagttagere opfattet som talerør for den danske regering. Om denne artikel ligefrem var *inspireret* af udenrigstjenesten er dog tvivlsomt. Det var først senere i affæren, at Udenrigsministeriet greb til sådanne midler.

Også *Nationaltidende* blev fyldigt citeret og landstingsmand Hans Jepsen Christensen udtalte til *Venstres Pressebureau*, at tyskerne i praksis var gået bort fra at anerkende sindelagsprincippet, når man erklærede det i modstrid med mindretallets væsen at henvende sig på gæstelandets sprog; dette, fandt Hans Jepsen Christensen, måtte give hovedparten af det tyske mindretal i Nordslesvig noget at tænke over, da de jo havde dansk som modersmål, men tysk sindelag, "som vi fra dansk side respekterer, fordi en sådan sindelagets tilstand er en kendsgerning i et grænseland". De principper, ifølge hvilke forbudet var udstedt, var altså alvorligt i modstrid med det tyske mindretals egne interesser. Også den konservative folketingsmand Victor Pürschel udtalte sig, idet han fremhævede, at forbudet ikke mindst havde "ramt de kredse her i landet, der så med størst sympati og beundring på de bestræbelser, der har været øvet for genrejsningsarbejdet i det nye Tyskland".

Der var altså kraftig fordømmelse af forbudet over hele det danske politiske spektrum fra venstre til højre. Kun DNSAP's ugeblad havde til dels taget forbudet i forsvar, idet man fandt det forklarligt, når socialdemokraten J.P. Nielsen gentagne gange offentligt havde forlangt, at *Flensborg Avis* skulle indtage et standpunkt, der var i overensstemmelse med den danske regering.⁴⁴ J.P. Niensens udtalelser i denne retning kunne, som allerede tidligere anført, lige netop give bagslag af en sådan art. Til gengæld gav den danske nazist Ejnar Vaaben, der stod uden for DNSAP, i et brev til Ernst Christiansen den 25. august 1937 udtryk for sin afsky for "Dr. Goebbels' unordiske og forkastelige handling", der heldigvis ikke var det sidste ord i denne sag. Det var "først i disse dage rigtigt gået op for os, hvor meget vi holder af *Flensborg Avis* og hvor afgørende vigtig Deres kamp er for Slesvig og Danmark. Næsten hver dag gør De ved Deres på en gang stærke og fine indsats en god gerning i éns sind, og mon ikke tusind andre end jeg står i samme taknemmelighedsgæld til *Flensborg Avis*? Ledere og leder?" Navnlig dagens leder havde rørt Vaaben: "Vi vidste pludselig, hvor svært De har det, og hvor tapper og stærk De er".⁴⁵

Mindretallet selv protesterede naturligvis også, idet *Fællesbestyrelsen for Den slesvigske Forening* den 25. august 1937 telegrafisk tilstillede Propagandaministeriet en beklagelse af forbudet og en indtrængende anmodning om at "modtage en sendefærd i ministeriet med forbudets ophævelse for øje". Igen blev der argumenteret med, at mindretallet gennem slægtled ikke havde lært at læse andet end tysk, og at *Der Schleswiger* derfor var nødvendig. Telegrammet var underskrevet August Pedersen, Chr. Jepsen, Peter Lassen og Jens Chr. Nielsen for h.h.v. Flensborg by, landdistrikterne, Slesvig amt og Ejdersted.⁴⁶

12.8. Den tyske gesandt Cecil von Renthe-Fink griber ind

Det tyske gesandtskab i København blev orienteret om sagen den 23. august 1937, idet Alfred Ingemar Berndt i sin orientering tilføjede, at forholdsreglerne var truffet i overensstemmelse med hr. *Reichs- und Preussischen Minister des Innern*, Hermann Göring.⁴⁷ Renthe-Fink lod sig dog ikke spise af med den besked. Han sendte presseattaché Karl Frielitz til Berlin, hvor han om formiddagen den 26. august 1937 opsøgte Aschmann, leder af *Auswärtiges Amts* pressedepartement.⁴⁸ Selv sendte Renthe-Fink den 25. august 1937 en længere redegørelse for Schleswiger-affærens nedslag i Danmark: "*Der Schleswiger*, som vel kun de færreste danskere nord for grænsen kendte eksistensen af, er p.g.a. det udstedte forbud, som den danske presse har slået stort op, *über Nacht* blevet til en slags symbol på det danske mindretal", skrev han til *Auswärtiges Amt*. Forbudet havde ramt et ømfindeligt sted i den danske nationalbevidsthed, og ud fra en sådan synsvinkel måtte den dybtgående harme, som hele den herværende offentlighed viste, tages alvorligt. Ingen i Danmark troede, at forbudet var en følge af, at *Der Schleswiger* på det indrepolitiske område havde indtaget en statsfarlig holdning; alle var tvært imod overbeviste om, at tillægget var blevet forbudt, fordi det i de grænsepolitiske kontroverser plejede at forfægte det danske standpunkt energisk, og fordi man vil lukke munden på mindretallet, eftersom mindretallets dansksprogede presse ikke kunne læses af befolkningen i Tyskland, og dens klager således ikke kunne nå ud til den brede offentlighed. Grundtonen i de danske pressekommentarer var den, at den hidtidige opfattelse i vide danske kredse, at den nationalsocialistiske tyske regering i modsætning til førkrigsregimet tilstræbte en betydeligt mere storsindet mindretalspolitik, nu ville være ødelagt i lang tid fremover som følge af forbudet. "Overalt bliver der udtrykt den opfattelse, at vi forsøger at undertrykke det danske mindretal, hvorimod Danmark optræder storsindet over for det tyske mindretal".

Det så altså ifølge den tyske gesandt ikke for godt ud, og han frygtede, at den danske regering som følge af det offentlige pres ville blive nødt til at lægge større afstand til Tyskland. *Schleswiger*-affæren kunne således meget vel gå hen og få storpolitiske konsekvenser: "For regeringen Stauning, hvis bestræbelser netop går ud på at opretholde venskabelige, nabovenlige og tillidsfulde forbindelser til Tyskland, må dette omsving i den offentlige mening være så meget mere alvorligt, fordi det netop finder sted på et tidspunkt, da den danske regering angribes heftigt af såvel oppositionen som af de øvrige skandinaviske lande for at indtage en for eftergivende holdning over for Tyskland. Den danske udenrigsminister, som i går i vor samtale kom ind på forbudet, lod da også forstå, at han ud fra en dansk-tysk interesse i allerhøjeste grad beklagede denne tildragelse, og han lod forstå, at det efter hans opfattelse ville være meget velkomment, hvis det skulle være muligt atter at ophæve forbudet".

P. Munch har altså atter taget den succesrige metode fra Alnor-affæren året før i anvendelse – og med held, må det konstateres. "Selvom jeg sagde til hr. Munch, at jeg, skønt jeg indtil nu ikke var blevet underrettet om forbudet og dets grunde, fandt ophidselsen i den danske presse over-

drevet og var overbevist om, at forbudet var begrundet i, at hr. Christiansen gentagne gange i *Der Schleswiger* havde overskredet de rammer, der kunne tilstås et tysksproget blad syd for grænsen, så var jeg i betragtning af den herværende reaktion alligevel af den opfattelse, at denne forholdsregel, set i bakspejlet, helst burde have været undgået”.

Det er værd at notere sig, at Renthe-Finks præcisering af, at det var rammerne for “et tysksproget blad”, der var overtrådt, viste, at der blev sonderet mellem *Der Schleswiger* og *Flensborg Avis* alene af sproglige grunde. Indholdet havde, som det er fremgået, været fuldstændig identisk i de to aviser.

Renthe-Finks vurdering af situationens langtrækkende konsekvenser var forholdsvis dystre, hvad der viser, at de danske reaktioner havde påvirket ham:

“Den nuværende ophidselse vil naturligvis med tiden løje af, men tilliden til en loyal grænse- og mindretalspolitik vil efter alt at dømme i lang tid fremover være rystet, og dette forekommer mig at være det afgørende politisk set. Det er i den sidste tid lykkedes os ved en forsigtig og afbalanceret politik fra alle implicerede steder, at reducere til et minimum de gamle gnidninger, der tidligere fandtes mellem Danmark og Tyskland m.h.t. grænse- og mindretalspørgsmål, således at det har været muligt at opnå ganske betydelige fremskridt i de almenpolitiske forbindelser til Danmark. Forbudet mod *Der Schleswiger* og de reaktioner, dette har udløst i Danmark, kan ikke bringe andet end uønskede tilbageslag. Udenrigspolitisk var det derfor at hilse velkommen, hvis der under fuld opretholdelse af vor prestige ville kunne findes en *Modus*, så forbudet på én eller anden måde atter kan ophæves”.⁴⁹

Det var en meget klar melding fra Renthe-Finks side. Den officielle tyske meddelelse, der blev udsendt den 25. august 1937, lød – i *Nationaltidendes*, d.v.s. Jacob Kronikas, gengivelse den 26. august 1937 – således: “En del af den danske presse omtaler forbudet mod et på tysk skrevet dansk mindretalsblad *Der Schleswiger* i Flensborg med en ophidselse og med argumenter, der – efter hvad man betoner i herværende politiske kredse – ikke svarer til sagen”. Et mindretalsblad havde efter den officielle tyske erklæring fremfor alt den opgave at støtte det mindretal, for hvem det er bestemt, i bevarelsen af sit nationale kulturgode. Det var fra tysk side ikke hensigten at berede det danske mindretal i Sydslesvig vanskeligheder, og “et på dansk skrevet mindretalsblad kan til enhver tid frit virke dér”. Thi “når et sådant mindretalsblad ikke udkommer i mindretallets sprog, men i flertalsfolkets sprog, og derved søger en udbredelse, der går videre end mindretallet, så ligger den mulighed nær, at det ikke længere er i overensstemmelse med sin oprindelige opgave, og at der derved opstår ulemper, som det af hensyn til det gode forhold mellem nabolande er bedre at undgå”. Det tyske mindretal i Danmark udgav jo heller ikke noget dagblad på dansk, blev det anført.

Det var altså – hvis man skal tolke denne lidt forblommede tale – hensigten dels at stoppe *Der Schleswigers* muligheder for at agitere for danskheden i Sydslesvig på tysk; altså et led i Ernst Schrøders inddæmning af

den såkaldte "Ejderdanske offensiv", dels at forhindre den tysksprogede danske presse i at beskæftige sig med *noget som helst andet* end mindretalsforhold. I sig selv to modsatrettede hensigter. Det fremgik i hvert fald tydeligt, at begrundelsen for forbudet netop havde været *Der Schleswigers* kritik af grænsetyskernes fremfærd og myndighedernes fremfærd over for det danske mindretal.

Propagandaministeriets argumentation – at det stred imod et mindretals væsen at skrive på herbergstatens sprog – havde afstedkommet nogen diskussion i dansk presse; man havde bl.a. henvist til, at det *polske* mindretal udsendte tidsskrifter på tysk. Det blev dog fastslået, at de eksisterende fem polske mindretalsblade *alle* var skrevet på polsk, og *Berliner Börsen Zeitung*, der blev betragtet som organ for *Auswärtiges Amt*, fastslog i en kommentar til forbudet, at *Der Schleswiger* havde været det eneste på tysk skrevne mindretalsblad. Før og under verdenskrigen havde polakkerne ganske vist udgivet bladet *Der weisse Adler*, men den var gået ind i 1920'erne. Dog udgav *Verband der nationalen Minderheiten in Deutschland* fortsat det fælles, tysksprogede tidsskrift *Kulturwehr*.⁵⁰

Spørgsmålet om mindretallets ret til at anvende flertallets sprog i sine udgivelser var dog formentlig kun den ene side af sagen – set med lokale slesvig-holstenske øjne. I Propagandaministeriets større tyske perspektiv måtte det også volde mishag, at et blad, der unddrog sig den totale ensretning, skrev på flertalsbefolkningens sprog. Derved blev nyheder og holdninger, som var uden for Propagandaministeriets umiddelbare kontrol, gjort tilgængelige for den *tyske* befolkning. Og det var lige akkurat dette, som det var Propagandaministeriets hele formål at forhindre. Grænsetyskerne og Propagandaministeriet kunne altså hurtigt blive enige om, at *Der Schleswiger* burde elimineres.

12.9. Møde i Propagandaministeriet

Allerede straks da Ernst Christiansen den 21. august 1937 havde modtaget forbudet, havde han taget initiativ til et møde med propagandaminister Goebbels eller én af hans embedsmænd i ministeriet i Berlin, og Kronika havde af Propagandaministeriet fået bemyndigelse til i den danske presse at meddele, at en konference om forbudet ville blive tilstedt. Gang på gang rettede Kronika de følgende dage henvendelse til ministeriet om en snarlig mundtlig forhandling, og svaret var imødekommende, men henholdende: At der *principielt* ikke ville være noget i vejen for en forhandling med ministeren eller statssekretæren, "men muligvis disse to herrer ville være fraværende i den kommende tid". Den dansk-sydsllesvigske delegation ville derfor antagelig måtte nøjes med at forhandle med forbudsbrevets underskriver, Alfred Ingemar Berndt.⁵¹

Den unge Berndt havde det virkelig ikke let. Sagen havde – ikke mindst takket være Ernst Christiansens hurtige mobilisering af den danske presse – som nævnt vakt meget stor opsigt i Danmark og Skandinavien. Det betød bl.a., at Kronika formelig blev bestormet af sine nordiske kolleger i Berlin, der ønskede oplysninger og kommentarer. Kronika var

ondskabsfuld nok til at henvise dem alle til Berndt, der således kom til at stege i sit eget fedt over de helt utilsigtede og dramatiske udenrigspolitiske konsekvenser, forbudet tilsyneladende havde afstedkommet.⁵²

Berliner Börsen-Zeitungs chefredaktør, dr. Richard Jügler, udtrykte den 26. august 1937 hvad der måtte opfattes som en officiel tysk stillingtagen til forbudet; denne avis betragtedes nemlig sædvanligvis som *Auswärtiges Amts* særlige talerør. Det er uklart, om man inden da havde nået at indhente gesandt Renthe-Finks mening om sagen. Men det blev fastslået, at det var unaturligt, når et nationalt mindretal udgav aviser i gæstelands sproget. Der stod i parentes bemærket forresten også udtrykkeligt i NS-DAP's første og "uforanderlige" program fra 1920, at "ikke-tyske aviser skal have statens udtrykkelige tilladelse til at udkomme; de må ikke trykkes på tysk sprog".⁵³ Denne "unaturlige tilstand", at mindretalsavisen *Der Schleswiger* udkom på tysk, kunne, skrev Jügler, medføre en fristelse til ved hjælp af det tyske sprog i Tyskland at drive en politik, hvis tendens ikke blot var møntet på det danske mindretal. *Der Schleswiger* var "bukket under for denne fristelse", idet bladet havde tilladt sig udfald imod Tyskland, som havde karakter af indrepolitisk opposition [fremhævet af forf.]. Denne kendsgerning retfærdiggjorde efter Jüglers mening fuldt ud den tyske indskriden, "thi så stor frihed end Tyskland tilstår de i landet boende mindretal, er det dog nødvendigt at forhindre misbrug af den ydede gæsteret". Tysklands eksemplariske behandling af det danske mindretal havde altid været det solide grundlag for det gode dansk-tyske forhold, og det ændrede forbudet mod *Der Schleswiger* ikke på; det var blot det "logisk uafviselige resultat af en unaturlig tilstand", fandt Jügler. Denne meddelelse blev rundsendt til alle tyske aviser med DNB.⁵⁴

Det danske gesandtskab i Berlin havde forventet, at berettigelsen af forbudet fra tysk side ville blive indrepolitisk begrundet; at man ville fastslå, at det nationalsocialistiske Tyskland ikke ville lægge de folkelige mindretals kulturarbejde hindringer i vejen, men ikke havde kunnet tillade, at et mindretalsblad på tysk behandlede tyske indrepolitiske anliggender,⁵⁵ "og under de nuværende presseforhold her i landet, hvor enhver kritik af regering eller parti er bandlyst fra landets egen presse, kan det næppe tænkes, at den bebudede protest imod forbudet over for Propagandaministeriet vil føre til et positivt resultat", vurderede Herluf Zahle.⁵⁶

I Flensborg havde man større tiltro til virkningen af en protest. Man havde tænkt sig, at redaktør Ernst Christiansen, ledsaget af rådsherre, grosserer J.C. Møller, skulle drage til Berlin og forelægge sagen for propagandaministeren personligt. Men sådan skulle det ikke gå. Torsdag den 26. august 1937 om formiddagen ringede overregeringsråd Wilfried Bade fra Propagandaministeriet til Kronika og bad ham indfinde sig i ministeriet om eftermiddagen kl. 17.00.⁵⁷ Bade var, erindrede Kronika senere, "temmelig nervøs". Hele denne *üble Affäre* var "stik imod vor vilje blevet til storpolitik. (...) *Die Hölle ist los ...* Vi, det vil sige Herr Berndt og jeg, må tale med Dem. (...) Det haster. De må hjælpe os med at få klinket noget af det udenrigspolitiske porcelæn, som er gået i skår".⁵⁸ Om eftermiddagen

den 26. august 1937 mødte Kronika så op på Bades kontor i Propagandaministeriet.⁵⁹

Fra tysk side deltog i mødet ministerialråd Berndt og overregeringsråd Bade. Alfred Ingemar Berndt var – i Jacob Kronikas beskrivelse “en ung mand i en høj stilling”. Han bar titlen ministerialråd, men havde ikke nogen egentlig faglig uddannelse. Han var “en naivt troende nazist”, der havde gået den slagne gang fra Hitler-Jugend over i SS. “Han elsker den fine, sorte uniform og ses knapt nok i andet tøj. Berndt ser godt ud. Man vil sikkert kunne betegne ham som en iøjnefaldende køn yngling; vel-skabt, høj, kraftig, ‘sportslig’. Og alligevel er der i hans smukke ansigt et træk af vemod, af usikkerhed, af veghed”. Berndt kendte Hitler personligt og havde endog tilbragt en ferie sammen med ham i Obersalzberg. En vigtig ung mand, med andre ord. Ifølge Kronikas senere vurdering handlede Berndt “efter en slags forførelse fra Flensburg og Kiel” – han var altså udelukkende et højtplaceret redskab for Gauleiter Lohse, Ernst Kracht og Ernst Schröder, og Kronika undrede sig over, at Berndt “ikke med så meget som en antydning” havde indviet ham i det tilstundende forbud.⁶⁰

Helt så uskyldig var Berndt nu ikke, og den amerikanske journalist Louis P. Lochner beskriver Berndt væsentligt mindre elskværdigt som “en temmelig stupid ung avisreporter, som gjorde en usædvanlig karriere under Goebbels, idet han var en typisk ja-mand. Han blev under krigen knyttet til Rommels hær som en slags personlig spion for Goebbels og var én af hans mest betroede hjælpere. På grund af hans påståede homoseksuelle tilbøjeligheder fik han blandt udenrigskorrespondenterne øgenavnet *Rös’chen*”.⁶¹

Overregeringsråd Wilfried Bade var chef for Propagandaministeriets tidsskriftsafdeling. I den amerikanske journalist William Shirers beskrivelse fra februar 1936, da Bade endnu var leder af Propagandaministeriets afdeling for udlandspressen, var han “en fanatisk nazi-karrieremager”.⁶² Heller ikke her er Kronika enig med sin amerikanske kollega: “Jeg har kendt Bade betydeligt længere end Berndt. Han har gennem årene vist mig en del fortrolighed, og han har også gjort mig en og anden tjeneste. Wilfried Bade er digter; han har nu og da givet mig et novelle- eller essay-manuskript for at høre min bedømmelse. Vi har ofte faktisk med stor åbenhed på begge sider talt sammen om tidens problemer og om vort arbejde”.

I betragtning af Bades formentlig førende rolle i den forudgående Alnor-affære må fortroligheden dog siges at have haft sine begrænsninger. Her som andre steder bedømte Kronika sine medmennesker efter en sort/hvid skala uden at have blik for mellemtonerne.

Heller ikke Bade havde indviet Kronika i *Der Schleswiger*-forbudet på forhånd.⁶³ Det var – som Kronika i sin gengivelse ikke lægger skjul på – dumt, for nu havde d’herrer tilsyneladende gjort noget så eftertrykkeligt i de udenrigspolitiske nælder, og efter Kronikas egen beskrivelse af situationen at dømme, har han nydt at kunne være behjælpelig.

Ifølge Kronikas referat af mødet den 26. august 1937, dateret den 4. sep-

Alfred-Ingemar Berndt (1905-1945) var som ministerialråd i Propagandaministeriets presseafdeling ansvarlig for forbudet mod *Der Schleswiger* den 21. august 1937. Under forhandlingerne med Jacob Kronika den 26. august 1937 forsøgte han at gøre skaden god igen ved at erklære, at der "slet ikke fandtes nogen irredanta i Slesvig, hverken syd eller nord for grænsen". Udtalelsen repræsenterede et brud med det hidtidige officielle tyske syn på den dansk-tyske grænse, og gav *Flensborg Avis* et frygtindgydende våben i hænde i grænsekampen – og den var helt umulig at leve med for slesvig-holstenerne. Alfred-Ingemar Berndt (i lyst jakkesæt) ses her bag Adolf Hitler i 1937. (Arkivet og Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig).

tember 1937 og denne dag overdraget til det danske gesandtskab i Berlin til orientering⁶⁴, var hverken Berndt eller Bade glade for situationen: "Vi er forfærdede over de virkninger, som bladforbudet har fået", udtalte de; "dette har ikke været tilsigtet, og vi har ikke tænkt os muligheden af, at dette forbud kunne have fået en sådan virkning i hele Danmark. Vi vil gerne her i dag med Dem ganske åbent drøfte hele stillingen, og vi beder Dem om at yde os Deres hjælp til i så stort omfang som muligt at genoprette, hvad der er blevet ødelagt i det dansk-tyske forhold".

Kronika havde gennem lang tid kendt de to herrer, forklarede han i sit referat, så "jeg havde ingen grund til fra min side at afvise en indgående og åbenhjertig samtale".

De tre blev enige om at søge at realisere to mål: For det første at fastslå over for offentligheden, at der i fremtiden skulle bestå det bedst mulige forhold mellem den tyske stat og det danske mindretal i Slesvig. For det andet over for den danske offentlighed at tilkendegive, at det nye Tysklands regime ønskede at bevare og uddybe det bedst mulige forhold mellem de to nabolande Danmark og Tyskland. "Min samtale med de to herrer den 26. august blev meget omfattende", fortsætter Kronika, "vi var inde på hele den historiske udvikling af sprog og sindelag i Sønderjylland. Jeg forklarede de to herrer, hvorfor vi i Slesvig lige fra ca. året 1840 havde haft en tyskskreven dansk presse. Vi beskæftigede os med den nye

grænsedragnings forhistorie. Hele vor meningsudveksling forløb i den mest saglige og behagelige form”.

Da ministerialråd Berndt gennem Kronikas redegørelse for den tyskskrevne danske presses historie nødvendigvis måtte erfare, at Kronika selv fra 1919-1931 havde været knyttet til denne, udtalte Bade, at han også på grund af Kronikas “personlige forbindelse med det tyskskrevne danske blad i Flensborg beklagede flere af de omstændigheder, der var sammenknyttede med forbudet”. Der blev ikke sparet på artighederne fra Bades side, og Kronika labbede dem i sig med velbehag. For en gangs skyld var det Propagandaministeriets embedsmænd, der havde brug for ham.

Samtalen endte med, at Kronika på Berndt og Bades anmodning tog blyant og notesblok op af lommen og noterede de punkter, som skulle offentliggøres i den danske presse med henblik på at genoprette det gode dansk-tyske forhold. Det blev til i alt ni punkter, som den næste dag, den 27. august 1937, blev offentliggjort i *Nationaltidende* og *Flensborg Avis* [med bladenes egne fremhævninger]:

“1). På tysk side må det findes dybt beklageligt, at det flensborgske bladforbud efter den danske presses og danske politikeres udtalelser at dømme i hele Danmark er blevet opfattet som et tysk slag mod selve det danske mindretal syd for grænsen, mod den danske nation og mod den dansk-tyske forståelse og tilnærmelse. En sådan virkning af bladforbudet ligger fuldstændigt udenfor de motiver og synspunkter, der har været bestemmende for de tyske autoriteter, som er besjælet af ønsket om et godt nabovenligt forhold mellem Danmark og Tyskland.

2). Bladforbudet må ses som en *principiel* afgørelse. *Der Schleswiger* var det eneste mindretalsdagblad i Tyskland, der anvendte det tyske sprog. *Vi har intet at indvende mod, at Der Schleswiger fortsætter sit virke på dansk.*

3). *Der Schleswiger* har på grund af det sproglige forhold gennem lang tid voldt vanskeligheder. I Berlin har vi flere gange tilbagevist forestillinger udefra om, at den måde, hvorpå dette tyskskrevne blad kunne blive misbrugt af visse tyske klikker, nødvendigjorde en standsning. *Sikkert har Der Schleswigers ledelse hverken tilsigtet et sådant indrepolitisk misbrug eller vidst noget derom. Men en kendsgerning er det, at dette misbrug har fundet sted.*

Forði Der Schleswiger ikke var et tysk blad, beskæftigede det sig naturligt nok gang på gang med emner, som den tyske presse ikke kunne skrive om, uden at disse emner var egentlige mindretalspolitiske emner, og da disse emner af Der Schleswiger blev behandlet på det tyske folks sprog, fandt mindretalsbladet Der Schleswiger indpas i tyske kredse, som ikke havde den ringeste forbindelse med det danske mindretal, og som kun misbrugte bladet på en for det tyske regime utålelig måde. Dette forhold så vi os nødsaget til at gøre en ende på, som sagt af principielle grunde. (...)

4). Der vil fra tysk side intet blive foretaget overfor *Flensborg Avis*. Dette blad skal uhindret kunne fortsætte sit virke for den danske folkegruppe i Tyskland. Vi har intet at indvende imod, at det danske mindretal udgiver så mange blade udover *Flensborg Avis*, som man har lyst og råd til. Men vi må principielt fastholde, at mindretalspressen i Tyskland skal udkomme på mindretallets eget sprog.

5). Der skal og vil ikke ske indgreb i den danske folkegruppes frihed til at leve sit eget nationale og kulturelle liv. Tyskland ønsker, at det danske mindretal syd for den dansk-tyske grænse skal kunne leve under frie kår.

6). Det såkaldte åbne brev, som redaktør *Christiansen* har rettet til overborg-

mesteren i Flensborg, er ikke noget egentlig led i de *afgørende principielle* grunde for forbudet af *Der Schleswiger*. Pjecen *Schleswig und Versailles* med alle de diskussioner, som denne pjece har fremkaldt, har aldrig foreligget hos de centrale autoriteter i Berlin. Hele denne affære er for disse autoriteter indtil nu forblevet indenfor det rent lokale grænseområde. *Når Redaktør Christiansens åbne brev er nævnt i forbudsbegrundelsen, så skyldes dette den uheldige omstændighed, at en referent uden at forelægge en nærmere redegørelse har draget denne afhandling med ind i sagen. Bestemmelsen fra det afgørende sted var, at der af de sidste måneders mange anker mod Der Schleswiger skulle udtages nogle enkelte af de mest tungt vejende argumenter, som skulle komplettere det principielle forbudssynspunkt. Derved er det desværre sket, at det åbne brev er blevet rykket ind i en sammenhæng, som ikke har været tilsigtet*".

Det er nok et spørgsmål, om denne forklaring holder stik. Sandsynligheden taler snarere for, at de to Christiansen-artikler har været direkte anledninger til, at man *begyndte at se sig om* efter principielle grunde, der kunne anvendes til at forbyde bladet. Da begrundelsen med "det åbne brev" så med ét blev udenrigspolitisk sprængstof, *fordi* den indicerede mundkurv til mindretallet, måtte den skyndsomst fjernes igen.

Punkterne fortsatte:

"7). Det er ikke til at indse, at en diskussion som den, der er indledt med pjecen *Schleswig und Versailles*, overhovedet endnu skulle kunne være af nogen aktuel gavn og interesse.

8). Der eksisterer for Tyskland i hele det slesvigske område ikke et eneste irre-
denta-spørgsmål hverken til den ene eller den anden side.

9). Propagandaministeriet står åbent for en samtale med redaktør Christiansen, *Flensborg Avis*".

Kronika kunne meddele, at samtalen ville finde sted allerede dagen efter, den 27. august 1937: "Redaktør Christiansen er i aften afrejst fra Flensborg til Berlin. Han vil i morgen under samtalen i Propagandaministeriet være ledsaget af undertegnede som den danske folkegruppens og *Flensborg Avis'* repræsentant i Berlin", sluttede Kronika sin artikel.

Der skulle snart vise sig at være grænsepolitisk sprængstof i de udenrigspolitiske kandestøberier, der var foregået på Bades kontor. Der var nemlig flere punkter, som Kronika måtte anse for at være "i politisk henseende endog meget betydningsfulde", og han spurgte derfor *to gange* både Berndt og Bade, "om det nu også var deres faste beslutning, at disse punkter skulle offentliggøres". Kronika understregede udtrykkeligt, at flere af disse punkter; "deres afstandtagen fra hele diskussionen *Schleswig und Versailles* og deres afstandtagen fra al irredenta i Sønderjylland på begge sider af grænsen, ville være af den allerstærkeste virkning både i tysk og dansk offentlighed" – hvilket var meget mildt udtrykt: De var nemlig et radikalt brud med officiel tysk politik siden afstemningerne i 1920, eftersom de indeholdt en tilsyneladende *officiel tysk anerkendelse af grænsen*. Men ministerialråd Berndt og overregeringsråd Bade "fastholdt, at disse punkter selvfølgelig skulle med i mit referat om samtalen. De til-

føjede, at jeg i mit referat skulle nævne deres navne og den kendsgerning, at samtalen havde fundet sted i ministerialråd Berndts kontor".⁶⁵

Alfred-Ingemar Berndt og Wilfried Bade var så ivrige efter at gøre skaden god igen, at de kom til at gøre den meget værre.

Kronika havde for så vidt ingen grund til at tro, at d'herrer Berndt og Bade ikke udtalte sig med officielt mandat. Deres udtalelser var ikke grundlæggende anderledes, end de udtalelser, Kronika havde hørt i Lübeck fra embedsmænd i *Auswärtiges Amt* to måneder før. Da havde man ligefrem truet de slesvig-holstenske grænseaktivister med kz-lejr! At Kronika i sit referat til det danske gesandtskab i Berlin understregede dette så tydeligt, antyder, at man på gesandtskabet formentlig har undret sig over udtalelserne og har bedt Kronika om at uddybe dem. Referatet var i sig selv fremkommet efter henstilling fra gesandtskabet, idet man fandt det vigtigt, at der "i en så betydningsfuld sag foreligger en samlet fremstilling". Men "under hensyn til, at det må anses for noget ekstraordinært, at et sådant referat afgives af en tysk undersåt til brug for en fremmed regering, og til, at der som følge af redaktør Kronikas hele stilling fra tysk side utvivlsomt holdes øje med ham, må gesandtskabet indtrængende henstille, at referatet behandles med den yderste varsomhed og diskretion", skrev Zahle, da han den 4. september 1937 sendte det hjem til Udenrigsministeriet.⁶⁶

Berndt skulle den 27. august 1937 kl. 13.00 rejse til Paris. Han mente efter samtalen med Kronika, at en samtale med Ernst Christiansen var overflødig, og at Kronika alene udmærket kunne tage hele forhandlingen på det danske mindretals vegne. Dette afviste Kronika, der insisterede på, at Berndt den følgende formiddag skulle mødes med Ernst Christiansen. Han begrundede sin anmodning med en henvisning til, at Ernst Christiansen som chefredaktør for *Flensburg Avis* nu *to gange* i offentlige skrivelser fra ministeriet var blevet meget stærkt angrebet, at forbudet mod *Der Schleswiger* desuden var blevet begrundet med anker mod to artikler, som *begge* var skrevet af Ernst Christiansen. Det måtte derfor være rigtigt, om Ernst Christiansen selv i Propagandaministeriet kunne gøre rede for sin holdning.

Det var helt åbenbart Kronika meget om at gøre at smede, medens jernet var varmt: Kunne Ernst Christiansen én gang for alle blive blåstemplet og anerkendt i Propagandaministeriet, så ville han herefter stå i en langt stærkere position over for slesvig-holstenerne hjemme i grænselandet. Det var det, der var hans egen erfaring.

Kronikas synspunkter blev godkendt, og han telefonerede omgående til Flensburg. Her stod Ernst Christiansen med pakkede kufferter og parat til at rejse med det samme. Berndt ville godt have Kronika med til samtalen, men frabad sig en hel sydslesvigsk delegation. Da det drejede sig om en pressesag, anså han det for det mest nærliggende, at det kun blev sydslesvigiske pressefolk, der skulle tage del i forhandlingen. Berndt ville altså holde sig til presseforhold, og formentlig derigennem sikre sig imod at skulle tage stilling til alle mulige andre mindretals spørgsmål. Men så-

dan kom det langt fra til at gå.

Dagen efter, den 27. august 1937 klokken 11.30, blev så Ernst Christiansen og Kronika modtaget i ministerialråd Berndts embedskontor. Til stede på tysk side var desuden ikke alene overregeringsråd Bade, men også Kronikas særlige forbindelse i Propagandaministeriet, overregeringsråd Werner Stephan.

Under samtalen den 27. august 1937 blev indholdet af den redegørelse (de 9 punkter), som Kronika havde offentliggjort den foregående dag i *Nationaltidende*, "helt igennem bekræftet" af de tre tyske embedsmænd; "i denne forbindelse vil jeg gerne henvise til den sætning i redaktør Christiansens og min redegørelse af 27. august i *Nationaltidende*, hvor der står: 'efter en indgående forhandling, hvori alle sagens momenter blev belyst, og hvori de i går meddelte tyske synspunkter blev bekræftede' ...".

Også i privat samtale med Kronika godkendte overregeringsråd Bade formen for hele hans redegørelse i pressen – dog med et lille forbehold. Han udtalte, at indledningen til punkt 1 efter hans og ministerialråd Berndts mening skulle have været formuleret lidt anderledes. Kronika forstod på Bade, at han mente, der skulle have stået omtrent følgende: "På tysk side kan man ikke indse berettigelsen af, at det flensborgske bladforbud af den danske presse og af danske politikere er blevet opfattet som et tysk slag imod ...". Bade antydede overfor Kronika, at punkt 1 "skulle have haft en lidt skarpere form overfor den danske presse". Dette var ifølge Kronikas redegørelse af 4. september 1937 den *eneste* indvending, som oven i købet først kom til orde, da han "udtrykkeligt spurgte om d'herrers mening vedrørende de 9 punkters formulering". I øvrigt havde Propagandaministeriet både overfor Kronika og overfor *Flensborg Avis* på forskellige måder ladet forstå, at behandlingen af bladforbudet "på vor side er blevet grebet an på en måde, der fuldt ud er blevet billiget på tysk side".⁶⁷ – Men Berndt og Bade kunne jo heller ikke vide, at den skandinaviske pressestorm var blevet pustet i gang af Ernst Christiansens øjeblikkelige telegrammer og telefonopkald.

Det var efter alt at dømme Propagandaministeriets officielle synspunkt oven på affæren og efter samtalerne, man så fremsat i en større artikel i partibladet *Völkischer Beobachter* den 28. august 1937 med overskriften *Ingen forandring i den tyske mindretalspolitik*: Der havde i den rigstyske presse lige siden 1933 ikke stået meget om grænsekampen i Slesvig, hed det heri. Dette var ifølge *Völkischer Beobachter* et godt tegn: Der var ikke længere plads til modsætninger. Det nationalsocialistiske Tyskland fyldte de tyske folkefæller i grænseegnen med rolig sikkerhed og en national kraftfølelse, som de længe havde måttet undvære. Og dette gav også i forvejen garanti for, at Tyskland anerkendte andre folks rettigheder, hed det – formentlig med adresse til Ernst Christiansens artikel, der jo netop havde draget dette i tvivl. Som eksempel på det nationalsocialistiske Tysklands venlige behandling af det danske mindretal nævntes de tre mindretalsskoler i Slesvig, Tønning og Ladelund, der alle var bygget under nationalsocialistisk styre. Regimet bød heller "ingen vanskeligheder for *Flensborg Avis*, selvom chefredaktøren i mange år havde forfulgt en linje, der på ingen

måde tjente til forståelse mellem danske og tyske”.

Man fornemmer Ernst Schrøders pen i disse passager, der gik stik imod *Flensborg Avis'* egen selvopfattelse.

En ting forstyrrede dog ifølge *Völkischer Beobachter* det eksemplariske forhold mellem dansk og tysk i grænselandet: *Der Schleswiger*, der skulle betjene de mennesker indenfor mindretallet, der ikke i tilstrækkelig grad var det danske sprog mægtig. “Det kan sikkert anerkendes, at sprog og sindelag ikke altid og ikke alle steder falder sammen – igennem århundreder, før folkenes nationale vækkelse, vidste man mellem Elben og Kongeåen også kun, at man var slesvig-holstener”, hedder det – med en temmelig alvorlig historisk tilsnigelse, der ikke blev mindre i de følgende udredninger: “Først den danske chauvinisme med dens stræben efter Ejdergrænsen fremkaldte det tyske folks vækkelse, og det er ubestrideligt, at i kampårene 1848-1850 også tusinder af dansktalende nordslesvigere kæmpede mod den fremtrængende rigsdanskhed”. Men m.h.t. *Der Schleswiger* var problemstillingen en helt anden. Det tyske bilag til den danske avis var nemlig mere og mere kommet “over i hænderne på folk, som det slet ikke var bestemt for, nemlig i små klikker og cirkler af tyskere, der stod inderligt afvisende overfor den indre udvikling i Tyskland siden 1933”.

Det var mindretallet i Tønning, som efter tysk opfattelse aldeles ikke var dansk, men derimod et sammenrend af marxister, kommunister og Jehovas vidner, der spøjte her.

Hvis *Der Schleswiger* havde indskrænket sig til alene at behandle danskernes kulturelle anliggender, så havde netop disse kredse fundet bladet inderligt uinteressant, fortsatte *Völkischer Beobachter*. Men *Flensborg Avis'* tyske aflægger bukkede under for fristelsen til at indblande sig i Rigets indrepolitiske anliggender. Og her blev det punkt nået, hvor det national-socialistiske Tyskland ikke længere roligt kunne lade stå til. “Et folkeligt mindretals blad kan ikke på det tyske sprog diskutere tyske problemer overfor tyske læsere”. Derved blev forbudet mod *Der Schleswiger* uafvendeligt. Den danske presses heftige reaktion på forbudet var “uforståelig”. De påstande, som enkelte københavnske aviser – langt fra begivenhedernes centrum – fremsatte, var desuden helt forfejlede, skrev den i München udkommende *Völkischer Beobachter*. Hvis danskerne havde indtaget en helt igennem rigtig og upåklagelig holdning, så havde en indgriben i Flensborg været unødvendig.

I øvrigt mente *Völkischer Beobachter*, at man i Danmark undervurdere de slesvigske folkefællers kulturelle niveau: Det danske kulturarbejde havde nemlig i flere årtier været meget omfattende, og i de sidste to årtier havde enhver, der ønskede det, haft mulighed for at lære dansk. Det nationalsocialistiske Tyskland ville sandelig ikke indskrænke de nationale mindretals kulturarbejde, men man ville *ikke* tolerere, at man – som *Der Schleswiger* havde gjort – “på det tyske sprog og ud fra fremmed sindelag behandler Rigets indrepolitiske anliggender, og derved skaber foruroligelse”. Hvis der rent faktisk *skulle* findes små dansksindede kredse, der trods dansk skole- og videreuddannelsesarbejde var henvist til tysk skriftsprog, så kunne det vel være tilstrækkeligt at henvende sig til dem i

et kulturelt *tidsskrift*. De betænkeligheder, man måtte have overfor et dagblad, fordi det tjente dagspolitikken og polemikken, forstummede overfor et månedsskrift, der rent faktisk ville kunne bidrage til den ønskede brobygning. "Det nationalsocialistiske Tyskland – vi gentager det – er stor-sindet. Det ved, at såvel tysk *Volkstum* hinsides de tyske grænsepæle som dansk *Volkstum* indenfor vort riges grænser kan være formidlere mellem Riget og dens nordiske nabostat. Således betyder indstillingen af udgivelsen af et tyskskrevet dansk dagblad ikke nogen ændring i mindretalspolitikken; den var tvært imod af Føreren uforanderligt og for evigt rettet mod anerkendelse af ethvert ægte særegent *Volkstum*".

Dermed var forbudet hævet op på et principielt plan. Det var klar tale og i fuld overensstemmelse med NSDAP's "uforanderlige" program og med Propagandaministeriets pressepolitik i øvrigt – men milevidt fra den oprindelige begrundelse for forbudet. Argumentationen lod da også forstå, at der ikke under nogen omstændigheder kunne være tale om at lade *Der Schleswiger* genopstå som dagblad. Man ville ganske enkelt ikke tillade, at indre tyske forhold blev drøftet i et ikke-ensrettet dagblad på det tyske sprog. *Der Schleswiger* havde ganske vist i dette spørgsmål efter det danske udenrigsministeriums bedømmelse været et rent dydsmønster, men det havde altså ikke været tilstrækkeligt.

I *Flensburg Avis'* analyse af situationen den 31. august 1937 hed det bl.a., at den "hemmelige kerne" i den grænsetyske modvilje imod *Der Schleswiger* bestod af to forhold: Dels var det "frygten for en dansk opvågningen i Sydslesvig", og dels var det "visse grænsetyske kredses ubehag ved omtale i et sprog, der muliggør læsning i Tyskland og på ledende steder". Det er sikkert rigtigt. Derimod så Ernst Christiansen de officielle rigstyske udtalelser, herunder artiklen i *Völkischer Beobachter* den 28. august 1937, som nøje afstemte til at *bekræfte* de danske meddelelser om sagen.

Foruden de i pressen offentliggjorte enkeltheder – Kronikas redegørelse af 26. august 1937 og Ernst Christiansens og Kronikas fælles redegørelse af 27. august 1937, samt Kronikas interview i *Nationaltidende* 28. august 1937 og endelig Propagandaministeriets brev til *Flensburg Avis* af 30. august 1937 – indeholdt Kronikas referat til det danske gesandtskab af 4. september 1937 en række notater om forskellige udsagn, som var blevet fremsat på mødet den 27. august 1937, og som der er grund til at gengive.

Ernst Christiansen erklærede, at hvis det så også blot var hundrede mennesker, som man nu ikke længere kunne nå med den dansk-slesvigske dagspresse, så var denne lille kreds dog stor nok til at gøre forbudet imod det tyskskrevne danske dagblad til en smertelig kendsgerning for sydslesvigerne.

Berndt udtalte bl.a., at et tidsskrift *Der Schleswiger* ikke ville blive forhindret i sit virke på nogen som helst måde. *Der Schleswiger* var af visse kredse blevet opfattet som et "Organ der Bekenntnisfront". *Der Schleswiger* cirkulerede endvidere i statsfjendtligt sindede havnearbejderkredse i Hamborg, og bladet var af boghandlere i hele riget blevet solgt "an gewisse Cliquen".⁶⁸ Dette afviste Ernst Christiansen dog: "Bladets holder-

kreds og dets i modstrid med de nævnte påstande forsvindende løssalg levner ingen tvivl".⁶⁹

Bade afslørede – som Kronika og Ernst Christiansen havde anet –, at initiativet til forbudet var kommet fra Slesvig-Holsten: "Allerede for et halvt år siden [d.v.s. i februar 1937 i forbindelse med Alnor-affæren og julehistorien, forf.] blev vi bombarderet på det heftigste fra Kiel. Vi skulle gøre noget imod den danske presse i Flensborg; men vi reagerede ikke på det". Berndt erklærede, at han intet kunne huske om den første advarsel til Ernst Christiansen; end ikke navnet Karl Alnor sagde ham umiddelbart noget: "Sie sehen, diese ganzen grenzpolitischen Polemiken sind bisher an uns in Berlin vorübergegangen".

De politiske kandestøberier, der ét år tidligere havde fundet sted i Berlin under deltagelse af bl.a. Wilfried Bade, måtte han åbenbart have glemte.

Bade slog fast, at "folkene deroppe i Slesvig skal holde fred. Der er ingen anledning til deroppe at holde gamle stridigheder i live. (...) Det ser jo i disse dage efter den danske presse at dømme nærmest ud til, at det gode dansk-tyske forhold var blevet ødelagt for de næste ti år".

Den danske presses reaktioner fik dog et par ekstra ord med på vejen: Man fandt det "ganz besonders unerhört", at Nic. Blædel fra *Berlingske Tidende* havde "disket op med" historien om de tre tyskskrevne polske mindretalsaviser. Blædel var nu engang det tyske Propagandaministeriums yndlingsaversion, og havde været det lige siden sine artikler om afstemningen i Saar i 1935.⁷⁰ Heldigvis for Kronika var Blædel ikke længere udenrigsredaktør på *Nationaltidende*, men var blevet kapret af *Berlingske Tidende*. Det kunne ellers have vanskeliggjort hans stilling overordentligt.

Bade forklarede, at da selv *Politiken*, der fra tysk side blev betragtet som den danske regerings – og måske navnlig det danske udenrigsministeriums – særlige organ, sluttede op i rækkerne i kampagnen om *Der Schleswiger*, "da war es uns klar, dass eine ganz tolle ["vanvittig"] Situation entstanden war". Han bad Kronika om at hjælpe dem med, gennem deres forbindelser til den danske presse, at få klarlagt, hvordan tingene i virkeligheden forholdt sig.

Berndt mente, at de forbitrede angreb på grænsen "dort oben in Schleswig" helt måtte kunne høre op, og Bade havde efter den første samtale den 26. august 1937, da han og Kronika var fulgtes ad over Wilhelmplatz, erklæret, at alle diskussionerne om afstemningtidens historie deroppe i Slesvig var "ein grosser Quatsch", der kun anrettede skade; "Brochurer som *Schleswig und Versailles* er ikke det papir værd, de er trykt på", understregede Berndt. Om Ernst Christiansens sag kunne Berndt ikke sige noget videre, erklærede han; "vi har hidtil ikke haft nogen anelse om hele forløbet ("*Schleswig und Versailles*", "*Offener Brief*")"; jeg lover Dem, at sagen vil blive undersøgt med det samme. Vi ved, at De hr. Christiansen, er en dansk idealist, der har bestræbt sig på at træde i skranken for sin danske overbevisning med anstændige våben. Det er De i Deres gode ret til. Denne erklæring om Deres personlige anliggende [advarslen, forf.] afgiver jeg hermed venligst over for Dem". Dette sidste blev sagt to gange

af Berndt.⁷¹ Der var tilsyneladende tale om en *total desavouering* af de slesvig-holstenske grænseflytningsbestræbelser. Oven på Berndts og Bades artigheder kunne hverken Kronika eller Ernst Christiansen være i tvivl om, at det var *dem*, der havde den tyske centraladministration i ryggen – i hvert fald i grænsespørgsmålet.

Den 28. august 1937 sendte Kronika et anbefalet brev til Berndt, i hvilket han redegjorde for de opnåede resultater og henviste til det offentliggjorte referat i *Nationaltidende*.⁷² Han kom i brevet *ikke* eksplicit ind på det famøse punkt 8, men han måtte dog som en selvfølge gå ud fra, at Berndt var blevet forelagt artiklerne og interviewet i *Nationaltidende* og derfor herefter måtte kunne betragtes som havende bekræftet samtlige resultater af samtalerne. Men Kronika forelagde ikke personligt Berndt en tysk version af referaterne fra samtalerne til godkendelse.⁷³ Dette skulle vise sig at få stor betydning.

Der var ikke noget at sige til, at man i *Auswärtiges Amt* kunne meddele det tyske gesandtskab i København, at "danskerne skal være meget tilfredse" med forhandlingerne. I meddelelsen den 27. august 1937 omtaltes ganske vist ikke Berndts kontroversielle udtalelser om grænsen.⁷⁴

Men det betød ikke, at det tyske gesandtskab i København også var tilfreds. Selvom gesandt Renthe-Fink ikke mente, at man skulle overvurdere betydningen af denne sag, så ville han dog – skrev han diplomatisk i en indberetning hjem til *Auswärtiges Amt* den 27. august 1937 – gerne give udtryk for, at "den hidtidige behandling set i det tysk-danske forholds interesse ikke forekommer at være vellykket". Renthe-Finks kendskab til, hvad der foregik i Berlin, indskrænkede sig ganske vist til, hvad han havde læst i den danske presse, men han hilste det i sig selv velkommen, "at Promi har indset, at den hidtidige holdning havde brug for et korrektiv". Men Propagandaministeriets forsøg på forandre den begrundelse, der hidtil havde stået i forgrunden, nemlig de grænsepolitiske kontroverser imellem overborgmester Kracht og redaktør Ernst Christiansen, idet man forklarede dem med at der var tale om en fejl begået af én af Propagandaministeriets pressereferenter, og erklærede at det i virkeligheden var indrepolitiske grunde, der havde ført til forbudet, virkede efter Renthe-Finks mening ikke særligt overbevisende. Han delte ganske vist den opfattelse, at elimineringen af *Der Schleswiger* for så vidt var en fordel, fordi der hermed var fjernet en kilde til fremtidige gnidninger, men "dette havde efter min mening måttet ske på en måde, så danskerne ikke havde fået agitationsstof til bred anvendelse i offentligheden". Renthe-Fink foreslog forud for de kommende forhandlinger mellem Propagandaministeriet og Ernst Christiansen, at man måske skulle undlade helt at afvise, at *Der Schleswiger* atter kunne udkomme; men man kunne f.eks. gøre den fremtidige udgivelse af tillægget afhængig af "håndfaste garantier og betingelser". Hvis Ernst Christiansen ikke ville gå ind på disse betingelser, "der jo, hvis det skulle være nødvendigt, kunne blive meget snævre", så lå ansvaret for indstillingen af *Der Schleswiger* på ham. Og hvis han antog dem, men senere ikke overholdt dem, "så kunne vi med så meget større

ret forbyde bladet".⁷⁵

Auswärtiges Amt så naturligt nok først og fremmest på det udenrigspolitiske forhold mellem Danmark og Tyskland, som man ikke ønskede skulle belastes mere end højst nødvendigt. Den voldsomme danske presreaktion havde kun forstærket denne opfattelse. Der er næppe tvivl om, at det tyske udenrigsministerium lagde et ikke ubetydeligt pres på Propagandaministeriet. I en samtale, som den tyske presseattaché ved gesandtskabet i København, Karl Frielitz, havde med en dansk journalist i september 1937, skal han have udtalt, at han straks efter udstedelsen af forbudet mod *Der Schleswiger* var rejst til Berlin for at tale med Propagandaministeriet for at gøre det klart, at der i hvert fald måtte ske visse lempelser i forbudet. Frielitz skal efter eget udsagn have sat sin stilling ind herpå.⁷⁶ Hvor meget der skal lægges i denne udtalelse, får stå hen. Men at *Auswärtiges Amt* har været irriteret over affæren, er der næppe tvivl om. Den har næppe bedret det i forvejen anspændte forhold mellem de to ministerier.

12.10. Dansk status ved indgangen til september 1937

Over for det danske gesandtskab opsummerede Kronika den 4. september 1937 sin opfattelse: "Så beklageligt som selve bladforbudet er, så har dog hele forbudsaffæren med største tydelighed vist, at man på tysk side lægger vægt på et godt forhold mellem Tyskland og det danske mindretal og et godt forhold mellem Tyskland og Danmark. Man har på tysk side taget afstand fra hele den tone og tendens, der går igennem pjecen *Schleswig und Versailles*, og fra de diskussioner, der står i forbindelse med denne pjece. Man har på tysk side tilkendegivet, at der ikke mere skal være tale om nogen grænsestrid mellem Tyskland og Danmark. Man har tilkendegivet, at der for Tyskland i hele det slesvigske område ikke eksisterer et eneste irredentaspørgsmål, hverken til den ene eller til den anden side. Forbudsaffæren har dermed klarlagt en række gode og glædelige momenter af den allerstørste betydning".⁷⁷ Det samme mente Ernst Christiansen. Han og Kronika talte om sagen den 27. august 1937 om aftenen og den 28. august 1937 om formiddagen, indtil Ernst Christiansen atter drog til Flensborg. "Jeg har lov til at sige, at også redaktør Christiansen har fået et meget stærkt indtryk af de tyske herrers ønske om at bidrage til genoprettelsen af fred og forståelse ved den dansk-tyske grænse".⁷⁸

I deres indbyrdes samtaler var de, ifølge Kronikas senere gengivelser (1957), inde på, hvor udviklingen i Tyskland ville føre hen. Ernst Christiansen skal ifølge Kronika efter en tavs pause i samtalen med ét have sagt: "Det vil være frygteligt, om det nye Tyskland ikke bliver andet end en forværret udgave af det gamle, det altydske og preussiske Tyskland".

Hertil skal Kronika have svaret: "Jeg er bange for, at netop således forholder det sig". Ernst Christiansen fortsatte: "Hvis Hitlers bevægelse inderst inde slet ikke er andet end magtsyge i en *ny* form, gammel militarisme og nationalisme i nye klæder, så må der regnes med en forfærdelig udvikling". De to diskuterede Ernst Christiansens artikler i *Flensborg Avis* i 1934

om *Mein Kampf*, i hvilke han bl.a. havde fremhævet Hitlers ord om, at det var vanvid at stræbe efter at genoprette grænserne fra 1914. De havde begge tolket denne udtalelse som "glædeligt for Tyskland selv og for alle andre lande, at her kommer – med Hitler – endelig engang en tysk politiker, oven i købet en national og dynamisk politiker, der som noget af det nye vil lære det tyske folk at begrænse sig, at nøjes med sit eget, med *tysk* territorium og *tyske* mennesker, at leve og lade andre leve". Men dette var en fejltagelse, erklærede Kronika: "Hitler, Rudolf Hess, Alfred Rosenberg o.s.v. *har* ment og *mener* noget ganske andet. Man vil *ikke* genoprette de gamle rigsgrænser fra 1914. Men kun af *den* grund, at de er alt for *snævre*. Nazisterne vil oprette et rige, hvis grænser når langt ud over de grænser, der bestod i 1914. De vil *magt* langt ud over, hvad der nogen sinde før har bestået i et af historiens tyske riger". De havde altså taget fejl; der kunne ikke blive tale om nogen *modus vivendi*, "jo mere jeg her i Berlin er kommet i kontakt med jøder, med folk fra bekendelseskirken og med katolikker, des mere er det blevet klart for mig, at nazismen drives frem af rystende dæmoner. Det drejer sig om sataniske kræfter, der er sluppet løs". Ernst Christiansen mente, at der ikke var andet at gøre end at tage en dag ad gangen og fortsætte med at "leve og stride for det, der er vort eget". Samvittighedskvaler over at spille et sådant skjult spil var der ikke noget at gøre ved: "Har vi taget fejl, så må vi korrigere kursen og sige, som tyskerne siger, *nun erst recht!*"⁷⁹

Dette er *for så vidt* de samme tanker, som Ernst Christiansen havde udtrykt i lederen: Er det tyske folk stort nok til at begribe andre folks ret: *Quo vadis, Germania?* Men spørgsmålet er, om ikke denne samtales konklusioner i Kronikas gengivelse fra 1957 alligevel bærer stærkt præg af efterrationalisering. I de *samtidige* udtalelser er der i hvert fald intet, hverken i offentlige eller private udtalelser, der tyder på, at man ikke fortsat nærrede *håb* om at opnå en *modus vivendi* med dette nye Tyskland; det var altså endnu ikke i august 1937 afskrevet som *Satans værk*, således som Kronika gav udtryk for i 1957. Bl.a. skrev Ernst Christiansen i den første ledende artikel efter samtalen, den 29. august 1937, direkte, at der "med nogen god vilje" hos danske og tyske i grænselandet kunne "nås et tilfredsstillende indbyrdes forhold, en *modus vivendi* under gensidig respekt, som engang kan føre til, at begge folk synes, de har gjort så gode erfaringer hermed, at denne tilstand må gøres varig, idet de årsager til utryghed, der endnu måtte være tilbage, fjernes".

Og Kronika fremhævede i et interview med *Nationaltidende*, bragt den 28. august 1937, tvært imod, at Berlin ønskede fred ved grænsen. "Jeg har gang på gang hørt betydende officielle personligheder i Berlin udtale det ønske, at kampen mellem danske og tyske i Slesvig mere og mere måtte blive befriet for bitterhed og skarphed". Berlin havde nu godkendt løse-*net front og bro*. De grænsetyske kredse, der hidtil havde holdt fast ved grænserevision, hvilket jo "kun kan begrundes med angreb på den danske nations soleklare ret", måtte efterhånden komme til fornuft. "*Vi danske slesvigere må være optimister* [fremhævet af forf.] og håbe på, at en rigtig indstilling fra vor side efterhånden vil fremme det rette syn og den rette forståelse hos de nationale modstandere, der hidtil ikke har forsonet

sig med kendsgerningerne i Sønderjylland. I øvrigt må vi vel kunne nære den forventning, at den såkaldte berlinske linje mere og mere vil trænge igennem i den grænsetyske lejr". Forskellen mellem Berlin og Slesvig-Holsten var der endnu, men i Propagandaministeriet havde man erklæret det for "unødvendigt, at danske og tyske i Slesvig skulle blive ved med at kæmpe mod hverandre med skarpe angreb". Fremtiden ville forhåbentlig bringe voksende fremgang for front og bro-tanken i begge nationale lejre; "dette vil for os sige kærlighed til vort eget, forenet med den dybe forståelse af, at den anden part elsker sine nationale og kulturelle værdier lige så højt, som vi elsker vore værdier. Endvidere: En åndernes fredelige kappestrid i Slesvig. Ægte og ærlig fred om selve grænsespørgsmålet, som ikke mere skal skabe fjendskab mellem tyske og danske. Vågen nationalbevidsthed i hele vort folk og en levende dansk offervillighed i hævdelser af vore nationale og kulturelle værdier. (...) Måtte det elskede omstridte land Slesvig, efter at der er blevet sat punktum for, skal vi sige, forældede og forkerte kampformers anvendelse, virkeligt en gang blive til en velsignelsesernes bro for tysksindede som for dansksindede".

Begge disse udtalelser var ganske vist rettet til offentligheden og kunne dermed hverken indeholde skarp kritik af det nazistiske Tyskland eller så tvivl om dets hensigter. Men samtidige private udtalelser og notater giver udtryk for det samme. Endnu i august 1937 havde Ernst Christiansen og Jacob Kronika ikke *endegyldigt* mistet troen på, at Hitler havde fredelige hensigter og at det var muligt at leve som dansk mindretal i et nazistisk Tyskland, når blot slesvig-holstenerne blev holdt i ave. De havde ganske vist vaklet i troen og håbet flere gange i løbet af de forgangne år, men den endelige og endegyldige afvisning af nazismen kom først senere. De umiddelbare reaktioner efter samtalen i Propagandaministeriet var i hvert fald oven ud positive.

Samtalen i Propagandaministeriet den 27. august 1937 havde fastslået, at den tyske regerings ikke med forbudet havde haft til hensigt at sanktionere de angreb på danske og Danmarks grænse, som var blevet rettet i pjecen *Schleswig und Versailles* og i den omtale, der havde været af den. Det var vigtigt at få dette fastslået, erklærede Ernst Christiansen i en ledende artikel den 29. august 1937; ellers ville der nemlig have været skabt en meget beklagelig utryghed i forholdet mellem de to nabofolk. Denne kendsgerning blev endog yderligere fastslået "ved udtalelsen om, at den tyske regering ikke kender noget til en irredenta ved nordgrænsen. Hvilke følgeslutninger man fra grænsetysk side vil drage i det fremtidige ordskifte vil fremtiden vise".

Også Kronika havde givet udtryk for, at der med samtalen i Propagandaministeriet måtte være slået en streg over tyske grænserevisionskrav. I et brev til Herluf Zahle den 4. september 1937 gav han – "nu, da *Der Schleswiger*-affæren vel må kunne betragtes som værende afsluttet" – udtryk for taknemmelighed og glæde over "at det lykkedes at gennemføre de dansk-tyske forhandlinger angående bladforbudet m.m. efter den linje som danske i Berlin i så mange samtaler med Dem og Deres medarbej-

dere i gesandtskabet er blevne enige om at ville følge: Fred og forståelse mellem dansk og tysk, mellem Danmark og Tyskland". Kronika var glad for, at hans stilling som korrespondent havde kunnet bidrage til at fremme "forbindelse og tankeudveksling" med Zahle og Per Faber, hvilket havde været af den allerstørste betydning for ham. "Hvis det virkelig er lykkedes for mig gennem min virksomhed i Berlin at være med i arbejdet for at afslutte gammel dansk-tysk bitterhed og forældet nationalitets- og grænsekamp, så har den kontakt, som jeg gennem de sidste 4-5 år har haft til [gesandtskabet i] Alsenstraße 4, en meget betydelig andel heri".⁸⁰

Kronika, der i begyndelsen af september 1937 var på vej til Nürnberg for at dække partidagen, havde netop den 5. september 1937 modtaget en ekstra-indbydelse; "jeg skal tage kjole med (Hitler-festaften i operaen); jeg tror, denne indbydelse har forbindelse med *Der Schleswiger*-affæren".⁸¹ Kronika var med andre ord ret sikker på at have bidraget til *en endelig tysk anerkendelse af grænsen*, og måske – hvem kunne vide det – ville Hitler selv bekræfte dette i personlig samtale.

Også i rigsdansk presse havde man taget ministerialråd Berndts udtalelser om grænsen særdeles alvorligt. F.eks. havde *Kristeligt Dagblad* den 29. august 1937 kaldt samtalerne "enestående i den tyske stats historie", og det var "en fuldstændig miskendelse af, hvorledes et stormagtsapparat som det nuværende tyske virker" at tro, at udtalelserne blot var "et ministerielt eksperiment uden større konsekvenser". Nu gjaldt det fra dansk side om at tage imod den fremstrakte hånd, og *Kristeligt Dagblad* gik skarpt i rette med *Nationaltidende*, der ikke just havde udtrykt tillid til de tyske udtalelsers oprigtighed.

Også læsere af *Flensborg Avis* udtrykte deres store glæde over denne tilsyneladende tyske anerkendelse af grænsen. Avisens gamle ven og fælle, næstformand i *Grænseforeningen* Peter Grau fra Pøl, gratulerede den 31. august 1937 Ernst Christiansen hjerteligt: "... et tysk overgreb formåede, som bevidst at vække hver eneste fuglerøst i den danske bladskov til protest og fordømmelse. Som fordum, er det tysk anmasselse og overgreb, der kraftigst fremmer vor agtpågivenhed og vort sammenhold og borgmester dr. Kracht lader ikke d'herrer Sievers og Peperkorn beholde teten i herostratisk berømmelse. Når mon han får sit belønnende fald op ad trappen", spurgte Grau med en hentydning til både Peperkorns og Sievers' skæbner. "Hvor er han sikkert blevet [for]bandet og fordømt i Berlin i den sidste uge". Ernst Christiansen havde nu i Berlin "vundet en meget velfortjent og betydningsfuld sejr. Langt større end ved modtagelsen af et omsvøbsfuldt og udglattende svar på det 'åbne brev.' *Der Schleswiger* forbudt som dagblad, javel! – det blev *ikke* ændret tilbage. Men har alle husstande i Sydslesvig, der nu i snart mangeårevis har fået *Der Schleswiger* indlagt i *Flensborg Avis* ind ad døren, ikke opnået fuld færdighed i at læse og forstå dansk? Det er min tro, at skaden der kan ske ved forbudet er meget ringe. Og selvom det da må håbes, at *Der Schleswigers* hidtidige medarbejdere kan få erstatning ved et muligt erstatningsskrift eller på anden vis, så formoder jeg, at den økonomiske avis-konto for A/S Flensborg Avis bliver ikke uvæsentligt lettet i fremtiden. 'Ilde gik det, og

vel var det! *Din* og bladets stilling har vundet i styrke og urokkelighed overfor Slesvig-Holstenerne og deres fornemste bannerfører, dr. Kracht. Derfor siger jeg: Hil og tillykke!”⁸²

Også en anden gammel ven gav udtryk for sin glæde. Advokat Johannes Andersen skrev den 2. september 1937 til Ernst Christiansens hustru, Julie: “De kan tænke Dem, at vi selvfølgelig har fulgt hele denne sags udvikling med levende interesse. Principielt må afslutningen jo betragtes som utilfredsstillende – et ganske naturligt resultat, når den anden part holder på det modsatte princip og helt og holdent råder over magten”, fandt Johannes Andersen, idet forbudet imod *Der Schleswiger* som dagblad jo var blevet opretholdt. “På den anden side er vi meget overraskede, men også meget begejstrede for sagens endelige udfald, som jeg personligt er mest tilbøjelig til at karakterisere som et eklatant nederlag for dr. Kracht og fæller. De os indrømmede undtagelser fra ‘princippet’ er af en sådan art, at man har lov til at spørge, om ikke de afgørende instanser selv helst havde opgivet også princippet. Den faldne udtalelse om irredentisme er jo af en så vidtrækkende art, at den under normale forhold burde være opnået af vor udenrigsminister, eventuelt vor gesandt i Berlin, men på Aastrupvej 31 [i Haderslev] er vi naturligvis ikke kede af, at det blev Ernst Christiansen, der opnåede den. I hans hånd vil den jo kunne blive et mægtigt våben imod visse tyske kredse både syd og nord for grænsen og et betydeligt aktiv overfor visse kredse herhjemme”. Hele afgørelsen forekom Johannes Andersen at være “en triumf for avisen og en anledning til overvejelse på adskillige steder her hjemme ikke mindst indenfor de nuværende regeringskredse. Samtalen i Propagandaministeriet og den senere efterfulgte officielle stadfæstelse viser for mig påny klart og tydeligt, at man på ledende sted i det nuværende Tyskland både stærkt og redeligt er optaget af at komme i et godt forhold til Danmark. Selvfølgelig kan dette ikke opnås efter recepten: ‘Und willst nu nicht mein Bruder sein, so schlag’ ich dir den Schädel ein.’ Men dette gælder ikke mindst for visse kredse herhjemme. Udfaldet har vist, at en oprejt holdning altid kan skaffe respekt også hos anderledes tænkende, og dette burde overvejes ikke mindst her hjemme. Kræver vi respekt, må vi også vise den overfor andre; frabeder vi os indblanding i indre forhold, må vi også afholde os fra sådan overfor andre. Mener vi, at andre kan lære noget af os, kræver simpel klogskab, at vi nøgternt overvejer, hvad vi kan lære af andre”. Avisen og Ernst Christiansen havde været igennem mange vanskeligheder og svære situationer, men “både sliddet og knubsene har været det opnåede resultat værd”, sluttede Johannes Andersen.⁸³ Også *Grænseforeningens* formand H.P. Hansen mente, at Ernst Christiansen “ret beset, trods alt har vundet en stor sejr og – både personlig og saglig – fejret en stor triumf gennem de sidste begivenheder”. H.P. Hansen mente, at det varslede godt for fremtiden.⁸⁴

Der var dog også nogen skepsis over rækkevidden af de fremsatte udtalelser i andre dele af den danske lejr.⁸⁵

12.11. Betinget optimisme i Udenrigsministeriet – september-oktober 1937

Det danske udenrigsministerium havde naturligvis lagt mærke til Propagandaministeriets udtalelser om *Schleswig und Versailles* og om, at der for Tyskland i hele det slesvigske område ikke eksisterede nogen irredenta, hverken til den ene eller den anden side – udtalelser, som også største-parten af den danske presse naturligt nok navnlig havde hæftet sig ved. Udenrigsministeriet bad den 1. september 1937 den danske gesandt i Berlin, Herluf Zahle, om at undersøge sagen nærmere: "I betragtning af den betydelige interesse, der knytter sig til det pågældende referat, skal Udenrigsministeriet henstille, hvorvidt gesandtskabet ved henvendelse til redaktør Kronika måtte kunne fremskaffe en genpart af referatet forsynet med hans underskrift, hvorhos man skal anmode gesandtskabet om hos hr. Kronika at ville søge oplyst, om referatet er godkendt af de nævnte tyske embedsmænd og i bekræftende fald på hvilken måde det er sket".⁸⁶ Dette skete også, således som det er fremgået.

I det danske udenrigsministerium var der delte meninger om rækkevidden af Berndts og Bades udtalelser. I et notat den 14. september 1937 skrev kontorchef Hans Jakob Hansen: "Efter nøje at have overvejet sagen om forbudet mod *Der Schleswiger*, mener jeg at måtte fraråde, at den omtales i udberetningen". Han fandt endvidere, at Kronikas referat kun burde sendes videre til ganske enkelte repræsentationer i udlandet – med en forklarende følgeskrivelse. De udtalelser, som de tyske embedsmænd havde fremsat, var efter Hans Jakob Hansen mening "kun udtryk for en tendens, som vi ganske vist kun kan hilse med glæde, men uklarheden og usikkerheden m.h.t det officielle Tysklands stilling til grænsen består fremdeles lige fuldt. Ja, man kan vel endog sige, at den tyske regerings formodede planer om en grænserevision før eller senere er kommet tydeligt til udtryk i udtalelsen om, at det ikke er i stand til at indse, at en diskussion, som den, der er indledt med pjecen *Schleswig und Versailles* overhovedet *endnu* skulle kunne være af nogen aktuel gavn og interesse".

Her har en anden embedsmand dog tilføjet, at "endnu" næppe skulle forstås som at det ville det engang, men tvært imod "så længe efter" ["überhaupt noch"]. Dette blev understøttet af øvrige udtalelser i referatet.⁸⁷

Hans Jakob Hansen mente, at der i Kronikas referat ganske vist blev gengivet flere andre "både vidtgående og absolutte udtalelser af de tyske embedsmænd, som man fra dansk side har al mulig grund til at notere med tilfredshed", men når Kronika i slutningen af sit referat bl.a. fastslog, at man fra tysk side havde tilkendegivet, at der ikke mere skulle være tale om nogen grænsestrid mellem Tyskland og Danmark, "synes jeg, at Kronika, der jo er kendt for at være en meget stor optimist, har draget alt for vidtgående konklusioner. Endelig synes jeg, at man ikke kan se bort fra, at udtalelserne og erklæringerne er blevet fremsat af ikke særligt højtstående embedsmænd. Havde udtalelserne været fremsat af dr. Goebbels, eller en anden højtstående embedsmand, ville de selvsagt have været af større betydning. Jeg mener derfor, at der i hvert fald indtil videre bør gøres mindst muligt ud af hr. Kronikas referat, og at det vil anbefale sig

at se tiden an og afvente, hvorledes de grænsepolitiske forhold udvikler sig. I så henseende vil måske allerede resultatet af den af ministerialråd Berndt lovede undersøgelse af sagen vedrørende redaktør Ernst Christensen personlig kunne give sagen et fingerpeg”.

Her er på notatet med samme hånd som før tilføjet, at “det er højst påfaldende og mærkeligt, at nogle forholdsvis underordnede embedsmænd i propagandaen afgiver en udtalelse, hvorved der slås en streg over det officielle Tysklands hidtidige standpunkt i det dansk-tyske grænsespørgsmål” og således anerkender den nuværende grænse. “Hvorfor har Hitler ikke nævnt den dansk-tyske grænse i sine udtalelser – han har jo f.eks nævnt den hollandske, og mig bekendt har der ikke hidtil eksisteret et tysk-hollandsk grænsespørgsmål; hvorfor har man ikke i Berlin stoppet de rabiate tyske eller slesvig-holstenske grænserevisionister o.s.v. o.s.v. Den dansk-tyske grænse var jo den, der for en uhildet iagttagelse først og fremmest kunne ventes godkendt af nazisterne”, ikke mindst p.g.a. race-slægtskabet. “Jeg vægrer mig ved at tro, at man fra ansvarlig tysk side har akkviesceret [affundet sig] ved grænsen af 1920”. Skulle dette ikke desto mindre være tilfældet, så måtte der efter Hans Jakob Hansens mening stikke noget under – det måtte i hvert fald ses i lyset af den udenrigspolitiske situation i Europa, og alle de muligheder den indebar.⁸⁸

Dette var den traditionelle holdning i det danske udenrigsministerium, som også deltes af regeringen: Tyskland havde aldrig officielt anerkendt grænsen, men havde på den anden side heller aldrig officielt erklæret, at den burde ændres. Berndts og Bades udtalelser havde medført en diskussion i pressen, og dette kunne let føre til, at grænsespørgsmålet pludselig kom på dagsordenen. Det var ikke i dansk interesse. Det var bedst, om det dansk-tyske grænsespørgsmål *overhovedet slet ikke blev diskuteret*. Både statsminister Stauning og udenrigsminister P. Munch fastslog i det danske folketing midt i oktober 1937 under en diskussion, hvorunder *Der Schleswiger*-affæren flere gange blev nævnt, at “der er intet at diskutere vedrørende grænsen” (Stauning) og “regeringen betragter grænsespørgsmålet som afgørende løst ved folkeafstemningerne i 1920” (Munch). Munchs taktik gik – med historikeren Ole Karup Pedersens ord – ud på at “... se bort fra et i og for sig erkendt problem, ‘stikke hovedet i busken’, og derved håbe på, at det blev overset eller aldrig rejst på betydningsfuld måde” – men samtidig også ved en konsekvent og til tider næsten brysk holdning afskrække andre fra at rejse det.⁸⁹

Kontorchef i Udenrigsministeriet Bent Falkenstjerne var mere optimistisk end kollegaen Hans Jakob Hansen. Falkenstjerne noterede den 17. september 1937, at udtalelserne trods alt var “særdeles bemærkelsesværdige, afgivne som de er af embedsmænd af nogen betydning i den tyske centraladministration. Jeg mindes overhovedet ikke tidligere at have set tyske embedsmænd – dokumenteret – udtale, at der fra Tyskland ikke foreligger noget irredentaspørgsmål i det slesvigske område”. Derfor burde de “vigtigste af vore agenter i udlandet, der jo i øvrigt informeres om tykt og tyndt” underrettes detaljeret. M.h.t. punkt 7 i redegørelsen var der ganske vist en vis uklarhed, som måtte forsøges opklaret, “men

denne uklarhed synes mig af meget underordnet betydning, når henses til den langt betydningsfuldere, og punkt 7 helt overskyggende erklæring om punkt 8 om irredentaspørgsmålet. Overhovedet vil den foreliggende sag i mine øjne være egnet til at påberåbes, når der foreligger særlig tale eller pressemæssige udskejelser fra tysk side angående de sønderjyske spørgsmål”.

Der var altså dog i det danske udenrigsministerium en vis optimisme at spore i denne sag. Og det blev Falkenstjernes linje, der sejrede, idet en fyldig meddelelse om sagen blev meddelt til de danske legationer i Stockholm, Oslo, Helsingfors, Paris, Washington, London, Flensborg, Hamborg og Genève, omend det blev påpeget, at “selvom der ikke ved de pågældende udtalelser er skabt større klarhed m.h.t. det officielle Tysklands stilling til grænsen af 1920, er udtalelserne, der hidrører fra embedsmænd af nogen betydning i det tyske Propagandaministerium, hvilke på forhånd må formodes at være nogenlunde fortrolige med det foreliggende emne, særdeles bemærkelsesværdige – og formentlig enestående i de dansk-tyske relationer – og bør fra dansk side registreres med tilfredshed”.⁹⁰

12.12. Første tyske reaktioner – august 1937

Det tyske gesandtskab i København vurderede den 31. august 1937 den danske presses reaktioner på forhandlingerne: Bølgerne var gået højt i alle danske aviser, og der havde været udtrykt stor mistro til den tyske vilje til at opretholde et godt forhold til Norden. Der var dog efter samtalerne i Berlin indtruffet en bedring. “Den beroligelse af den offentlige mening, der nu er indtrådt som følge af de tydelige anstrengelser, som de officielle tyske steder havde gjort sig for at udtrykke vilje til forståelse, må imidlertid ikke dække over, at den ganske vist af dele af pressen kunstigt oppiskede stemning overfor Tyskland har været udsat for en ikke helt ufarlig belastningsprøve”. Men de berlinske myndigheders hurtige og imødekommende behandling af denne sag, hvor man i åbenhjertig samtale med Kronika og Ernst Christiansen havde opklaret de misforståelser, der var opstået i Danmark som følge af det overraskende forbud, havde haft en god virkning på den offentlige mening hos de fornuftige og besindige kredse i Danmark, således også på officielt sted. “Men hændelsen viser endnu engang tydeligt, hvor det ømfindeligste sted i den tysk-danske problemkreds befinder sig, og den viser, at vi også ved interne forholdsregler, hvis virkning og omfang griber over i det grænse- og mindretalspolitiske område, skal være opmærksomme på ikke at bringe den fastlagte udenrigspolitiske linje m.h.t. vort forhold til den danske nabo og dermed med Norden unødigt i fare”.

Sådan så den tyske grænsepresse ikke på det. Både *Hamburger Tageblatt* og *Hamburger Nachrichten* havde allerede den 26. august 1937 givet udtryk for den opfattelse, at udelukkende tysktalende personer umuligt kunne være ægte danske og som følge deraf heller ikke kunne gøre krav på at blive regnet til det danske mindretal.⁹² Samme dag rummede *Süüd-*

tondernsche Zeitung og *Schleswig-Holsteinische Landeszeitung* fra Berlin, udsendt af DNB, en kort, rent refererende meddelelse om at samtalen havde fundet sted. Men de to hovedmodstandere, *Flensburger Nachrichten* og *Schleswiger Nachrichten* tav. Først den 27. august 1937 indeholdt *Flensburger Nachrichten* det førnævnte indlæg, sakset fra *Hamburger Tageblatt* dagen før.⁹³ *Flensborg Avis* skrev den 28. august 1937 spottende, at *Flensburger Nachrichten* åbenbart var glad for dette indlæg, der var forfattet af Johannes Matthiesen; men hvad mon lederne af det tyske mindretal syntes om Matthiesens udredninger? Hjemmetyskerne talte for 90%'s vedkommende dansk, skønt de altid havde haft mulighed for at lære tysk i skolen. Og "for øvrigt bragte det tyske mindretalsblad endnu i onsdags [25. august 1937, forf.] et længere indlæg på dansk".

Nordschleswigsche Zeitung gjorde ikke meget ud af samtalerne i Berlin; til gengæld gjorde man så meget desto mere ud af en beslaglæggelse i Nordslesvig af et tysk, danskskrevet flyveskrift, der indeholdt overordentligt skarpe udfald mod dansk politi og domstole i anledning af anholdelserne i den såkaldte Stollig-affære. Denne beslaglæggelse var, skrev *Nordschleswigsche Zeitung* den 30. august 1937, en dansk "repressalie" over for det tyske forbud mod *Der Schleswiger*. M.h.t. tidligere tiders tyskskrevne danske aviser fremhævede *Nordschleswigsche Zeitung* den 30. august 1937, at den danske *Flensburger Zeitung* omkring 1890 var blevet redigeret af "en hamborger, efter sit ydre utvivlsomt af jødisk afstamning" – hvad *Flensborg Avis* den 31. august 1937 naturligvis skarpt afviste.

12.13. Forsøg på at tøjle dansk presses triumf – september 1937

Den danske presse havde været skarp i sin dækning af *Schleswiger*-affæren, og enkelte danske aviser måske for skarpe, skrev Ernst Christianen i en ledende artikel den 31. august 1937. Han sigtede formentlig til *Nationaltidende*. *Nationaltidendes* lederskribent, Franz von Jessen, havde nemlig fortsat med at slå med den store hammer, også efter samtalerne i Propagandaministeriet, som von Jessen ikke havde tillagt nogen videre betydning og som han havde forholdt sig temmelig ironisk til – hvilket er paradoksalt, i betragtning af Kronikas ansættelsesforhold. *Flensborg Avis* havde forsøgt at modvirke artikler af denne art. Kronika var gået så vidt som til at skrive både til Franz von Jessen selv og til chefredaktør Aage Schoch den 30. august 1937: "Det gør mig ondt at måtte meddele Dem, at jeg af hensyn til den nationale og sønderjyske sag på det allerdybeste beklager den tone, som går igennem *Nationaltidendes* leder af 28. august ('Sagens Kerne')". Denne tone formåede ikke at "fremme vor fælles stræben efter at sikre Danmarks ret til i fred og forståelse med vor sydlige nabo at eje den del af Slesvig, der er bevaret for danskheden".

Ved nærmere eftersyn beroede Kronikas fortørnelse måske nok så meget på, at Franz von Jessen havde omtalt forhandlingerne som foretaget af "et antal danske privatpersoner", der herefter havde givet nogle danske korrespondenter bemyndigelse til i deres blade at offentliggøre resultatet: "Rigtigt er, at fra dansk side deltog jeg alene (...) jeg var der ikke som

privatperson, men som den legitimerede og hos de tyske autoriteter akkrediterede repræsentant for den danske folkegruppe i Sydslesvig samt for den danske folkegruppes presse. – Jeg vil gerne tilføje: Heller ikke som journalist, der virker i offentligheden, føler jeg mig som privatperson. Mener mon *Nationaltidende*, at min virksomhed som bladets korrespondent er en *privat* virksomhed?” Kronika havde dernæst informeret de andre korrespondenter, “fordi der forelå en sag af national betydning. – Jeg fastholder, at i *tonen* – og *tonen* er jo nu engang af stor betydning – har *Nationaltidende* til min store sorg taget fuldkommen galt fat på de dansk-tyske samtaler, der i de sidste dage har fundet sted i Berlin”.⁹⁴ Kronika opfattede tydeligvis de førte samtaler som en stor tysk indrømmelse til Danmark i mindretals- og grænsespørgsmålet; som en fremstrakt hånd, som man fra dansk side burde tage imod. Aage Schoch svarede den 1. september 1937, at han ikke forstod Kronikas synspunkt og troede det var bedst, hvis lederskribenten, Franz von Jessen, personligt svarede ham.⁹⁵

Efter Ernst Christiansens mening *havde* Franz von Jessen rent faktisk taget hensyn til det udklangs-signal, *Flensborg Avis* havde hejst sidst i august efter samtalerne i Berlin og givet videre til *Ritzau*; “Jessen burde have skrevet sine artikler om *Sagens Kerne* sidste vinter, da *Schleswig und Versailles* var kommet og hele den grænsetyske presse svælgede i dens groveste fornærmelser”. Dengang havde reaktionen været beskeden, selvom Ernst Christiansen havde gjort opmærksom på sagens alvor og “det øjensynlige komplot mod grænsen og *Flensborg Avis*, udklækket af Ernst Schrøder og båret frem af hans nye slesvig-holstensk-nationalsocialistiske konstellation nord for Elben”. Dengang havde det ikke ført til noget, men havde kun tjent som en slags forberedelse, “men da så forbudet kom, kom også en hidtil ukendt reaktion, og heldigvis var det ikke *Flensborg Avis*, forbudet ramte”, skrev han til Kronika den 5. oktober 1937.⁹⁶

Det var for både Jacob Kronika og Ernst Christiansen af afgørende betydning, at den danske presse nu ikke slog de vundne indrømmelser i stykker ved at fortsætte angrebene på Tyskland og tysk politik. Efter Ernst Christiansens mening havde de udtalelser, som embedsmændene i Propagandaministeriet var fremkommet med, nemlig stor betydning for det dansk-tyske forhold, navnlig set i forhold til de grænsetyske “udæskninger”, der særlig i det sidste år var fremkommet “imod Danmarks ret til grænsen”. Man kunne naturligvis håbe på tyske offentlige erklæringer, der tog direkte sigte på grænsen, men sådanne var ikke opnået i de forløbne 17 år. “Vi har hele tiden måttet regne med kun tid efter anden at få gnidningsmuligheder ryddet til side og jævnet et stykke af vejen frem til den endelige tryghed”. I *Schleswiger*-forhandlingerne var der efter Ernst Christiansens mening gjort et betydningsfuldt skridt, og det var ikke enhver regering, hverken i et lille eller et stort land, der i en forhandling som den netop afsluttede ville have gjort “så betydelige indrømmelser, som tilfældet her har været”. Tyskland *ønskede* et godt forhold til Danmark og Norden. Dette måtte Danmark – både regeringen og pressen – påskønne. “I de danske kredse, hvor man på forhånd er tilbøjelig til at tvivle eller vejre bagtanker, vil man dog ikke overse, at det her ikke kun

gælder den såkaldte *nordiske tanke* i Tyskland og baltiske planer, at det så at sige gælder Tysklands gode navn". Hvis der ikke netop på grænsen mellem Danmark og Tyskland skulle kunne arbejdes på voksende tillid og respekt for nabofolkernes ret, hvor skulle det så være muligt henne? "Netop her må og skal der gøres en begyndelse, og Europa følger med i udviklingen her". Dette var, som Ernst Christiansen så og ønskede det, *front og bro* i praksis.

De danske syd for grænsen havde haft en god oplevelse, mente Ernst Christiansen. Ganske vist var forbudet opretholdt, hvad der var slemt nok, "men når der huskes på den indkredsning, der i det sidste års tid fra grænsetysk side er søgt foretaget netop over for det danske grænseblad og dets leder, og de midler, der er brugt, så må der i afslutningen ses en tydelig oprejsning". Det gjaldt ikke blot for ham selv personligt, men for hele det danske arbejde i Sydslesvig så langt som til Slesvig og Tønning, fandt Ernst Christiansen. Når selveste *Völkischer Beobachter* anerkendte mindretallets ret, så tegnede fremtiden ikke slet så dystert som hidtil; det blev i slutningen af artiklen i *Völkischer Beobachter* slået fast, at selveste Føreren "ufravigeligt og bestandigt" havde fastlagt den tyske mindretalspolitik ved nordgrænsen i retning af anerkendelse af ethvert ægte folkeliv. "Vi må med føje gå ud fra, at hermed er indledt et nyt kapitel i ordskiftet ved grænsen", skrev Ernst Christiansen. Der var herefter grund til at forvente, at dette ville kunne mærkes på de grænsetyske røster. Men Ernst Christiansen overså, at Føreren havde talt om "ethvert ægte folkeliv" – og det var netop dette, der var sagens kerne, for slesvig-holstenerne betragtede ikke danskheden i Sydslesvig som et udtryk for ægte folkeliv. I hvert fald ikke så langt mod syd som Slesvig og Tønning.

Under alle omstændigheder gjaldt det for dansk presse efter Ernst Christiansens mening om nu at stikke piben ind, for ikke at provokere en revision af Førerens mindretalspolitik.

Den danske udenrigstjeneste var – ikke så underligt – af helt samme mening. Herluf Zahle kunne, skrev han den 1. september 1937 til udenrigsministeriets direktør O.C. Mohr, vanskeligt "tilbageholde min forbauselse over den danske presses uforandrede stilling m.h.t. *Der Schleswiger*. Når *Flensburg Avis* skriver så fornuftigt, som den gør, og på en måde anerkender den behandling, som spørgsmålet har fået her, forekommer det mig, at den danske presse også med nogenlunde ro kunne behandle sagen. Hr. Blædels pen er ikke til fordel for den rolige udvikling i det forhold, der interesserer os begge så meget". Zahles brev blev påført adskillige billigende påtegninger, og det blev den 7. september 1937 på et chefmøde i Udenrigsministeriet tilsyneladende vedtaget, at man "ved slige affærer *straks* får sammenkaldt et pressemøde".⁹⁷

Ernst Christiansen sluttede sin leder den 31. august 1937 med en tak til den danske presse af alle retninger. Det havde været en styrkelse og oprejsning at opleve, at den danske presse – hvor meget den end til tider havde ment at skulle indvende – havde anerkendt grundlinjen i de danske sydslesvigeres og det danske grænseblads holdning, nemlig *front og*

bro-tankegangen. "Det har vist sig, hvor man tilsyneladende slet ikke ændrede os, har man alligevel gjort sine iagttagelser og summet mange enkeltheder op til et samlet indtryk. Det er fastslået, at der findes en dansk solidaritet, som omfatter hele vort folk". Og netop dette var, hvad Ernst Christiansen havde søgt at kalde på i årevis. At dette netop kom til at ske ganske få dage før hans 60-års fødselsdag den 10. september 1937 var kun så meget desto mere glædeligt for ham.⁹⁸

I et brev til Ernst Christiansen den 15. september 1937 gav Kronika udtryk for lignende tanker: "Jeg synes, at du i de sidste uger har fået lov til at opleve adskilligt, som må kunne glæde dig. Nær havde jeg sagt: *Endelig engang ...!*" Kronika havde i Nürnberg, hvor han havde deltaget i partidagen, talt med flere om *Der Schleswiger*-affæren. "Ehlers lod til ikke at være helt veltilpas, hvad jeg finder forklarligt; selvfølgelig hører han til dem, der får på hovedet her fra Berlin. Presseattaché Frielitz sagde uden forbehold, at det var Ernst Schröder, der lægger alle miner ud mod det danske mindretal. Han spurgte mig: 'De har vel over for Berndt ordentlig givet Ernst Schröder kartouche?' Hvortil jeg jo ikke kunne svare andet, end at dette ikke var *min* sag. Frielitz lod endvidere forstå, at Dr. Kracht har været aktiv imod os; hverken Ernst Schröder eller Dr. Kracht ejer Frielitz' sympatier". Én af de referenter i Propagandaministeriet, der talte dansk og var godt inde i alle nordiske anliggende, Züchtner, fortalte Kronika – ligeledes i Nürnberg – at hele affæren "af uforklarlige grunde er blevet behandlet af en 'forkert' referent. 'Havde jeg fået sagen til behandling, så skulle jeg nok have sparet vor ministerium for et stort nederlag', sagde Züchtner" – ifølge Jacob Kronika. Züchtners bemærkning lader formode, at der i kølvandet på affæren allerede var skarpslebne knive klar i ærmerne i medarbejdernes interne konkurrence i Promi.⁹⁹

Karl Frielitz' udsagn om Ernst Schröders og Ernst Krachts rolle i denne sag er tankevækkende, hvis man altså kan fæste lid til det. Han pegede entydigt på Ernst Schröder og Ernst Kracht som de egentlige initiativtagere – og nævnte slet ikke Lohse, der bevisligt var den, der satte sagen i gang – med eller uden råd fra Flensborg. I betragtning af Propagandaministeriets egen lidet smigrende optræden kunne Frielitz', også af hensyn til sin egen position som Propagandaministeriets mand i København, nok have grund til at lægge afstand til sagen. Den højst uprofessionelle håndtering tydede heller ikke ligefrem på, at masterplanen var lagt i Propagandaministeriet. Den pegede mere i retning af, at man i ministeriet havde efterkommet et lokalt ønske, som med sikkerhed kan placeres hos Gauleiter Lohse. Men helt så uskyldig som Frielitz gav udtryk for var Propagandaministeriet nu ikke. Under Alnor-affærens tilblivelse havde Frielitz under alle omstændigheder spillet en vigtig rolle.

Ernst Christiansen skrev tilbage, at Kronika havde "lov til at være stolt af den sidste tids oplevelser. Du har jo gjort vor sag og vort fædreland – og vor herbergstat med – tjenester af historisk betydning. Hjertelig tillykke med det".¹⁰⁰ Udgangen af hele *Schleswiger*-affæren var også "en betydelig personlig sejr for dig", skrev Ernst Christiansen den 5. oktober 1937 til Jacob Kronika; navnlig fordi "Propagandaministeriet i sin kvide over

den danske offentlige menings reaktion på bladforbudet og på trods af hele den slesvig-holstenske og grænsetyske nazistiske lejr har henvendt sig til dig og i sine vidtgående indrømmelser taget betydeligt hensyn til dine tilskyndelser, indrømmelser, der ud over selve forbudet har berørt forholdet mellem de to lande". Og Ernst Christiansen betragtede det som "en værdifuld oprejsning til *Flensborg Avis* og mig, at den danske offentlige mening har reageret, som den gjorde, og omtalt *Flensborg Avis* som tilfældet blev i alle retningers blade".¹⁰¹

Her kunne *Der Schleswiger*-affæren være endt – lykkeligt for det danske mindretal og for det dansk-tyske forholds fremtid. Men det gjorde den naturligvis ikke.

12.14. Mindretallets organisationer tager stilling – september 1937

Den slesvigske Forening havde sidst i august holdt et fortroligt møde om forbudet, i hvilket kun bestyrelsen samt distriktsformændene og deres stedfortrædere deltog. Ifølge formanden, Tage Jessens, beretning, blev det enstemmigt besluttet at holde et stort protestmøde mod forbudet den 11. september 1937, i hvilket også var indbudt repræsentanter fra Slesvig og Tønning. Flest mulige talere fra flest mulige egne af Slesvig og flest mulige samfundslag skulle tale, for derved at give indtrykket af en samlet og enig protest. Formålet med mødet var "i første række propagandistisk", hedder det i Gestapo-indberetninger fra september 1937: *Der Schleswiger* var nemlig ikke helt uomtvistet i Danmark, men i visse kredse indså man nu, at der ved forbudet var sket stor skade. Det gjaldt nu for Den slesvigske Forening om at "servere en stor og enig protestudtalelse", så man i Danmark kunne se, at mindretallet i dette spørgsmål stod samlet. Man var i færd med at sende skriftlige invitationer ud, for at de tyske myndigheder ikke skulle få nys om sagen og lægge forhindringer i vejen, sluttede Gestapo-medarbejderen – der altså havde fået nys om den alligevel.¹⁰²

Mødet blev afholdt lørdag den 11. september 1937 og samlede ca. 500 deltagere. Ifølge generalkonsul Lauritz Larsens indberetning af 14. september 1937 forløb mødet i god ro og orden; man tog afstand fra forbudet, men tonen på mødet var fra først til sidst rolig og uden voldsomme udfald. Formanden, Tage Jessen, fremhævede i sin tale meget stærkt, at det danske mindretal *ikke* drev nogen grænseflytningsbestræbelser, men tvært imod var besjælet af ubetinget statsborgerlig loyalitet; at der *ikke* hos det eksisterede noget irredenta-spørgsmål, og at det lagde vægt på et godt forhold til de tyske rigsmyndigheder, hvis forstående holdning man påskønnede.¹⁰³

I Tage Jessens redegørelse for sagen lagde han ikke skjul på, at han betragtede hele sagen som et grænsetysk komplot imod den danske presse, lagt til rette af Ernst Schröder. Og han fremhævede, at man i Berlin havde erklæret, at initiativet til forbudet var kommet udefra – fra formentlig grænsetysk side. Den erklæring, som forhandlingerne var mundet ud i, var kun blevet sporadisk gengivet i den grænsetyske presse – ikke mindst

punktet om den fraværende irredenta på begge sider af grænsen var hidtil ikke af den tyske presse i grænselandet blevet omtalt med et ord.

De unge sydslesvigere, repræsenteret ved P. Køster, erklærede på mødet, at nok var de unge ikke altid enige "hverken med lederne af de forskellige organisationer eller med den danske presse" – de kunne "til tider i højere grad ønske kampens toner" – men de sluttede alligevel op om den danske sag og ønskede at udtrykke deres "solidaritet med pressen".¹⁰⁴

Der blev på mødet vedtaget en enstemmig resolution, i hvilken der blev udtalt påskønnelse af Propagandaministeriets lempelser af forbudet, men dog blev henstillet til forbudets totale ophævelse. Mindretallets bestræbelser for et loyalt samarbejde med de tyske myndigheder blev fremhævet, og man udtalte en varm tak til det danske folk og den danske presse for den solidaritet, der var blevet vist mindretallet.

Generalkonsul Larsen kunne endvidere berette, at der fra forskellige sider var blevet sagt ham – formentlig i et hviskende toneleje –, at mindretallets beklagelse over bladforbudet ikke var *helt* så stor, som det offentligt blev tilkendegivet, "idet bladet *Der Schleswigers* betydning for mindretallets *medlemmer* i det store og hele var temmelig ringe; betydningen lå snarest deri, at man gennem dette havde et middel til at bringe danske synspunkter og danske imødegåelser over for tyske bladartikler ud også til *tyske* kredse, dels som angreb og dels som forsvar". Dette havde efter Larsens mening formentlig også været en meget vigtig medvirkende grund til, at forbudet mod bladet fra tysk side overhovedet kom i stand. "Nogle inden for mindretallet har endogså betragtet *Der Schleswiger* som en skade, fordi bladet bidrog til, at visse mindretalsmedlemmer viste ligegyldighed og forsømmelighed i plejen af dansk sprog, idet de nøjedes med at læse de på tysk skrevne artikler og i øvrigt ikke bekymrede sig om at vedligeholde deres danske kundskaber". Dette havde både rektor Andreas Hanssen fra Duborg-skolen og pastor H.F. Petersen påtalt, idet de havde indskærpet, at mindretallet i endnu højere grad burde pleje det danske sprog i hjemmene, i skolerne og ved gudstjenesterne; det burde være en *æressag*, at alle dansksindede syd for grænsen kunne tale dansk. Ved forbudet ville der rimeligvis være indtrådt en ændring i dette forhold, vurderede konsul Larsen, og "der vil nu utvivlsomt fra mindretalsledelsens side blive iværksat en meget aktiv agitation, for at bevæge mindretallets medlemmer – også af den ældre generation – til i højere grad end hidtil at lære og læse dansk og pleje det danske sprog i hjemmene".¹⁰⁵ Det var et klassisk problem i Sydslesvig, og det er typisk, at det var den rigsdanske rektor og den rigsdanske pastor, der fremhævede betydningen af, at det danske mindretal også *talte* dansk. Indvendingerne mod *Der Schleswiger* som en i sproglig henseende *sovepude* for mindretallet stemte godt overens med de betænkeligheder, der altid havde været ved den tysksprogede danske presse. Det var netop dette, der havde ført til grundlæggelsen af *Flensborg Avis* tilbage i 1869, dengang på initiativ af den rigsdanske kollaborator C.F. Monrad. Selv i stærkt sydslesvig-aktivistiske kredse havde man svært ved ikke at betragte *Der Schleswiger* som

en gøgeunge.

Det danske mindretal var altså efter konsul Lauritz Larsens vurdering ikke helt utilfreds med udgangen af denne affære. Men det var til gengæld slesvig-holstenerne.

12.15. Grænsetyske reaktioner – september 1937

I *Nordschleswigsche Zeitungs* referat den 13. september 1937, der utvivlsomt var stærkt inspireret af Ernst Schröder, blev det nævnte danske møde i Flensborg pustet op og fremstillet som en frækhed og et nyt, urimeligt krav på særrettigheder fra det danske mindretals side. Hvis det tyske mindretal i Nordslesvig ville stille tilsvarende krav, så ville det med sikkerhed blive bekæmpet som "uforskammet, utåleligt og uopfyldeligt", hed det. "Nu giver de danske trommeslageres ["Schrittmacher"] protestskrig atter genlyd i den danske presseskov, selvom den tyske rigsregering over for de danske ønsker har vist en imødekommenhed, der havde fortjent påskønnelse". Utaf var så sandelig, hvad man kunne forvente af danskerne!

Over for propagandaminister Joseph Goebbels kom grænsetyskernes argumenter imidlertid til kort: Goebbels skrev den 8. september 1937 til Gauleiter Hinrich Lohse, at han i sin tid – for at komme Lohse imøde og lette hans *Volkstumsarbeit* i Slesvig-Holsten – havde tilsluttet sig hans andragende om at forbyde *Der Schleswiger*, selvom andre implicerede *Dienststellen* ikke havde været hundrede procent enige heri. "Virkningerne af forbudet i den danske presse vil De have bemærket", skrev Goebbels lakonisk.

Danmark var ifølge Goebbels det skandinaviske land, der *hidtil* havde stået mest objektivt over for Tyskland, men det var også det land, med hvis godvillighed Tyskland måtte regne med m.h.t. sin indre ernærings-situation og m.h.t. devisespørgsmålet – d.v.s. indtægten af fremmed valuta. Det var derfor meningsløst at gøre spørgsmålet om det tysksprogede bilag til en udenrigs- og ernæringspolitisk anstødssten, og det gjaldt ikke mindst, fordi Tysklands øvrige mindretal blev gjort urolige som følge af denne *Schleswiger Frage*.

Det var i overensstemmelse med et udtrykkeligt ønske, fremsat af *Auswärtiges Amt*, der jo – bemærkede Goebbels ironisk – "i den sidste ende også er ansvarlig for den tyske udenrigspolitik", og foruden i samklang med Rigsindenrigsministerens stillingtagen såvel som med de handelspolitiske myndigheder, at finde en vej, der både kunne tilgodese de tyske interesser og berolige danskerne. I forståelse med alle de nævnte myndigheder havde man valgt den vej, "ubetinget at lade forbudet imod *Der Schleswiger* bestå, fordi *Der Schleswiger* bedrev tysk *Tagespolitik*, men dog at tillade danskerne et månedsskrift, hvis indhold udtrykkeligt er indskrænket til at beskæftige sig med *Volkstumsfragen*". Et månedsskrift lod sig også langt lettere end et dagblad overvåge, og man kunne også gennem en beslaglæggelse med langt større virkning gøre et månedsblad *mundtot*. Og skulle det nye månedsskrift stride imod den aftale, der ud-

trykkeligt var indgået, så vil det være langt lettere at gribe ind end i tilfældet *Flensborg Avis*. "Jeg beklager derfor, at jeg ikke kan forandre noget ved den trufne afgørelse. Jeg beklager endvidere, at der ikke er blevet taget mere hensyn til Deres mening som overpræsident ved bilæggelsen af hele dette spørgsmål". Men det var nu heller ikke *Propagandaministeriets* ansvar at indhente overpræsident Lohses mening i denne sag, men derimod *Rigsindenrigsministeriets*. Goebbels meldte altså hus forbi: "Mine medarbejdere måtte naturligvis være af den mening, at Rigsindenrigsministeriet ikke gav udtryk for sin opfattelse, uden at have indhentet overpræsidentens billigelse". Så var aben sendt videre til rigsindenrigsminister Frick. Sluttelig ville Goebbels ikke undlade at påpege, at "danskerne som repressalie var begyndt at forvolde den talmæssigt langt større tyske folkegruppe i Nordslesvig vanskeligheder, og allerede havde gennemført beslaglæggelser af tryksager".¹⁰⁶ Der var tale om den førnævnte tryksag i forbindelse med Stollig-affæren.

Hos Goebbels var der åbenlyst ikke megen forståelse at hente for de slesvig-holstenske synspunkter. Han interesserede sig for *Der Schleswigers* indflydelse på tyske læsere m.h.t. *dagspolitikken*, og den var der nu sat bom for. At den herefter som månedsskrift fortsat beskæftigede sig med *mindretalsspørgsmål* måtte slesvig-holstenerne lære at leve med. Men det var nemmere sagt end gjort.

Gauleiter Lohse gav nemlig ikke op så let. Den 21. september 1937 skrev han igen til Goebbels: Han fandt den tyske imødekommen over for danskerne "uanbragt", fordi danskerne slet ikke forstod at tage imod venligheden på rette måde. Det flensborgske danske mindretals svar på *Parteigenosse* Berndts ønske om at opnå et loyalt samarbejde med Danmark havde nemlig været at indkalde til et protestmøde, på hvilket man i de "skarpeste toner" havde taget stilling til forbudet og til andre indskrænkninger. Utaknemmelige var de, danskerne! "Det store skrigeri i dansk og nordisk presse burde ikke have afholdt os fra i første omgang at opretholde forbudet uindskrænket. Der er ingen tvivl om, at d'herrer hurtigt var faldet til ro igen, og at der ikke var opstået udenrigs- eller ernæringspolitiske problemer, idet Danmark er og forbliver glad for, at det kan afsætte sine landbrugsprodukter til Tyskland".

Og ikke nok med at mindretalsdanskerne var utaknemmelige; de var også politisk upålidelige og dybest set slet ikke danske: Det var nemlig, fortsatte Gauleiter Lohse sit brev til Goebbels, et "mærkeligt sammenbræk", at syv personer, der netop tilsammen var blevet idømt i alt 46 års tugthus for højforræderi p.g.a. kommunistisk *Umtriebe*, alle tilhørte det danske mindretal. Og Lohse undlod da heller ikke at gøre Goebbels opmærksom på, at Gestapo havde meddelt ham, at man ved de fleste husundersøgelser, der blev foretaget hos folk, der var mistænkte for landsforræderisk virksomhed, fandt dagbladet *Der Schleswiger*. Lederen af Gestapo i Flensborg skønnede, at mindretallet for langt over 50 procents vedkommende bestod af mennesker med sådanne sympatier, anførte Lohse; der var overhovedet ingen tvivl om, at den danske politik i Sydslesvig blev drevet ved hjælp af sådanne kredse, og at det var de ansvarlige i det

danske mindretal fuldstændigt ligegyldigt, hvilket statsfjendtligt materiale, de betjente sig af i deres grænsepolitik. "Disse kredse vil også i fremtiden læse og benytte det nye månedsskrift til at sprøjte deres gift imod Tyskland. Jeg anser det for at være dybt beklageligt, at De i Deres beslutning har indladt Dem på give det danske mindretal denne mulighed".

Det var netop derfor, at slesvig-holstenerne ikke følte sig bundne af Førerens garantier for nationale mindretals dyrkelse af eget ægte folkeliv – det danske mindretal var jo efter deres opfattelse netop *ikke* ægte!

Lohse vedlagde sit brev en afskrift fra *Flensborg Avis*, der skulle illustrere, hvor "udfordrende danskerne syd for grænsen fremsætter deres krav". Også den danske historiker Vilh. la Cour havde ifølge Lohse "på den allermest uforskammede måde" givet udtryk for, at man først kunne anerkende slesvig-holstenerne som brobyggerne til Norden, når de ville indrømme, at Versailles-grænsen mellem Danmark og Tyskland set fra et dansk synspunkt var en *Verzichtsgrenze* – at Danmark med billighed kunne have gjort krav på endog *mere* af Slesvig. "Når vi vil have succes i vor grænsepolitik over for danskernes stadige fremtrængen mod syd, så er det naturligvis nødvendigt, at vi har rygdækning fra Berlin. Vi kan kun handle i tale og på tryk, når Berlin viser den rigtige forståelse for vore sorger og behov, og jeg ville være Dem taknemmelig for, hvis De ville tage initiativ til, at såvel Deres eget ministerium som også de øvrige steder i hvert enkelte tilfælde først sætter sig i forbindelse med os, når der skal træffes beslutninger af vidtgående betydning i grænsepolitikken".¹⁰⁷ Lohse sendte kopier af sin skrivelse til regeringspræsident Wallroth i Slesvig, overborgmester Kracht i Flensborg, redaktør Ernst Schröder sammesteds samt endelig *Landstellenleiter* Schierholz i Kiel.¹⁰⁸

Gauleiter Lohse var tydeligvis skuffet og bitter over den manglende opbakning fra Berlin, og hans brev til Goebbels bekræfter fuldt ud det danske mindretals opfattelse, at der mellem den berlinske og den slesvig-holstenske linje var et ganske stort rum, inden for hvilket der kunne manøvreres, hvor katastrofer kunne afværges og hvor der kunne opnås fordele. Kopierne til Kracht og Schröder synes at antyde, at de to formentlig, således som presseattaché Frielitz havde sagt til Kronika, havde været med i komplottet mod *Der Schleswiger* fra begyndelsen.

Gauleiter Lohses skuffelse var for intet at regne imod følelserne hos det tyske mindretal i Nordslesvig, der med ministerialråd Berndts ord måtte se hele deres politiske grundlag affærdiget som uaktuel *Quatsch*. Nogen reagerede med galgenhumor: Under en privat samtale, som *Jydske Tidendes* redaktør i Aabenraa, Morten Kamphøener, havde med sin nabo – den førende hjemmetyske nazist, Dr. Lorenz Christensen, kom dette klart til udtryk. Lorenz Christensen og Morten Kamphøener talte ofte i al fordragelighed – også rent ud af posen – om grænselandsemner. I et brev til Jacob Kronika den 27. september 1937 skrev Kamphøener: "Sidst fik jeg lejlighed til at ramle ham følgende onskabsfuldhed ud: De er vel klar over, at ham dernede i Flensborg (Ernst Schröder) er en spiller, og at han har spillet sine kort skidt i den senere tid. – Jo han ville nok indrømme, at det ikke var helt godt, men, tilføjede han så: Ham Kronika nede i Berlin

har sandelig fået sine kort godt spillet, det er knagende godt gjort, han har endog fået noget med ind i det, som slet ikke kommer sagen ved".¹⁰⁹ Udtalelsen morede Kamphøveners, der selv havde været skeptisk over for rækkevidden af Berndts udtalelser, men den tilsyneladende anerkendelse af grænsen, som udtalelserne indebar, var helt åbenlyst et hårdt slag for det tyske mindretal.

Hjemmetyskernes fører, Dr. Jens Møller, klagede i et otte sider langt brev den 25. september 1937 sin nød til Gauleiter Lohse. Jens Møller fremhævede navnlig to klagepunkter. For det første udtalelserne om pjecen *Schleswig und Versailles*: De tyske forhandlingsdeltagere havde, hvis man skulle tro referaterne i dansk presse, tilsyneladende udtalt, at såvel pjecen som de tyske presseudtalelser, der var fremkommet i forbindelse med dens udgivelse, "aldrig havde været forelagt de centrale myndigheder"; det havde alt sammen været et helt "lokalt anliggende i grænseområdet". Der skulle ifølge danske pressereferater endvidere udtrykkeligt være blevet erklæret, at "en diskussion som den, der var indledt ved pjecen *Schleswig und Versailles*, overhovedet ikke skulle være til nogen aktuel nytte eller have nogen som helst aktuel interesse". Jacob Kronika havde endda i *Nationaltidende* i et interview udtalt, at de tyske forhandlingsdeltagere *slet ikke havde været orienterede* om årsagerne til, at Ernst Christiansen forfattede sit "åbne brev", og at Propagandaministeriet opfattede Ernst Christiansen som en "dansk idealist", der havde forsøgt at "kæmpe for sin overbevisning med anstændige midler".

Dette var ganske overordentlig stærk tobak for det tyske mindretal, og som om det ikke var slemt nok, havde den danske presse offentliggjort de ni punkter fra forhandlingerne, som man tilmed erklærede var godkendt af Propagandaministeriet. Men, spurgte Jens Møller skarpsindigt: Hvordan kunne man fra dansk side *på den ene side* påstå, at Berlin ikke kendte noget til sagens enkeltheder og *i samme åndedrag* påstå, at Berlin fældede en værdidom ("Werturteil") over ting, nemlig Alnors pjece, som de altså slet ikke var orienterede om! På denne baggrund måtte Jens Møller antage, at "de ovennævnte konstateringer, der står i allerskarpeste modstrid med vor retsopfattelse, ikke på korrekt måde gengiver ånden i det, der rent faktisk blev sagt af de tyske forhandlere i Propagandaministeriet ved forhandlingerne den 26. august dette år". Det var helt elementært for Dr. Møller.

Jens Møller fastslog, at det tyske mindretal fuldstændigt kunne tiltræde den opfattelse, som Ernst Kracht havde givet udtryk for i sin tale den 29. maj 1937: At afstemningstidens begivenheder i pjecen var beskrevet med krystalklar skarphed. Det var helt uforståeligt for det tyske mindretal, at man ...

"... på ansvarligt sted distancerer sig fra den omtalte pjece, og erklærer, at en diskussion om begivenhederne i afstemningstiden ikke mere kan være af nogen som helst aktuel nytte eller interesse. *Tysk historieskrivning kan efter vor mening kun gå ud fra de forudsætninger, der tilfredsstiller de tyske livsinteresser i det slesvigske grænse-land* [fremhævet af forf.]; at der ud fra denne grundsætning måtte fremsættes en

skarp kritik af Ernst Christiansens hæmningsløse annekсионisme i Tysklands sværeste stund, er klart. Vi er af den mening, at *Schleswig-Holsteiner Bunds* ofte omtalte skrift rent faktisk fremstiller den historiske sandhed med krystalklar skarphed, og vi forstår ikke, hvorfor man ikke fra ansvarlig side uden forbehold samtykker heri. Men når man nu engang har afvist denne fremstilling, mener vi at måtte forlange, at Ernst Christiansen skal dokumentere, at pjecen ikke taler sandt, når den fastslår et tredobbelt retsbrud fra danske instansers side, og at det omtalte skrift indeholder fornærmelser imod førende danske mænd og imod den danske stat. Vi fraviger ikke det synspunkt, at overborgmester Dr. Ernst Kracht på træffende måde har karakteriseret skriftet i sin tale, før redaktør Ernst Christiansen, der hidtil har indskrænket sig til at bruge skældsord [sic!], har bevist uholdbarheden af den historiske fremstilling i *Schleswig und Versailles*.¹¹⁰

Når Jens Møller insisterede på, at pjecens historiske fremstilling var korrekt, havde det formentlig flere grunde: For det første var det fundamentalt for det tyske mindretals politik og eksistens, at afstemningen i 1920 havde været uretfærdig og at der fra dansk side var blevet kæmpet med uværdige midler. For det andet havde man formentlig troet, at man efter mange års kamp endelig havde fået puttet Ernst Christiansen ned i sækken og blot manglede at snøre til – da så folkefællerne i Berlin slap ham ud igen. Det var næsten ikke til at bære.

Dr. Møllers andet klagepunkt drejede sig netop om Propagandaministeriets udtalelser om grænserevisionsspørgsmålet: Ifølge danske aviser stod der i Propagandaministeriets nipunktserklæring under punkt 8, at der for Tyskland i hele det slesvigske område ikke var ét eneste irredentaspørgsmål, hverken til den ene eller til den anden side. "Vi finder, at denne formulering kan give anledning til forskellige misvisende fortolkninger, og fastslår, at den danske presse i hvert fald har udnyttet den imod os på det eftertrykkeligste", hedder det i Jens Møllers skrivelse til Gauleiteren.

Bl.a. havde ærkefejden Vilh. la Cour i kronikker i *Jyllandsposten* den 29. og 30. august 1937 fastslået, at de centrale tyske rigsmyndigheder hermed for første gang lagde afstand til den hjemmetyske løsrivelsespolitik; at det officielle Tyskland og det officielle Danmark altså i grænsespørgsmålet stod på samme linje, at det danske folk gjorde det samme, og at la Cour antog, at det tyske folk, taget under ét, stod sammesteds. Der var ifølge la Cour tilbage blot syd og nord for grænsen en skare af slesvigholstenske og hjemmetyske hetzere, som *ikke* anerkendte det officielle dansk-tyske standpunkt, men som tvært imod ved dobbeltbundede ord om grænserevision forsøgte at ophidse folkene imod hinanden. Hvorfor udgav SHB med Dr. Kracht i spidsen ellers "Dr. Alnors anonyme smædeskrift"? Hvorfor lagde han og Lohse ellers ikke en dæmper på grænserevisionisterne Ernst Schröder, Lorenz Christensen, Harboe Kardel, P. Larsen, Wilhelm Deichgräber, Jens Møller og konsorter? Og hvorfor strøg *Slesvigsk Parti* ikke den grænserevisionsparagraf, der vidnede om statsborgerlig illoyalitet, fra sit politiske program? Et mandigt ord fra Flensborg eller Kiel ville efter la Cours mening helt kunne stoppe balladen ved grænsen, men desværre tog hverken Kracht eller Lohse ordet: "Vi forven-

Jens Nicolaisen Møller (1894-1951) blev national-socialist efter at have oplevet 1. maj-festen i Berlin i 1933. I juli 1935 blev Jens Møller som kompromis-kandidat udpeget som fører for det hjemmetyske nazi-parti, NSDAP-N med den opgave at forlige de stridende fløje og førere indenfor tysk nationalsocialisme i Nordslesvig. Kampen for en revision af 1920-grænsen var selv omdrejningspunktet for det tyske mindretals politik, og Jens Møller kunne umuligt leve med den anerkendelse af grænsen, der lå i Alfred-Ingemar Berndts 9-punkts erklæring. Jens Møller på talerstolen under et hjemmetysk nazistisk møde 29. januar 1939. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

ter, at de i handling vil følge Berlins linje, for nazismen er da vel ikke politisk passivitet? Den er dog vel aktiv handling – ikke sandt? Den skubber dog energisk fordomme og forældede standpunkter til side? Nazismen er vel i alle tilfælde at ofre egennytten til fordel for fællesnyttens?”

Vilh. la Cours følgeslutninger var naturligvis utålelige for Jens Møller: “Man kan fra dansk side slet ikke få nok af at understrege, at der her består en modsætning mellem den opfattelse, der forfægtes i Berlin, og den opfattelse, der indtages i vor hjemprovins Slesvig-Holsten og i det afståede Nordslesvig”. I interviewet med Kronika blev endog én af Propagandaministeriets embedsmænd citeret for at have udtalt, at det var “helt unødvendigt, at danske og tyske fortsat bekæmpede hinanden med skarpe angreb”. Det var altså, fortsatte Jens Møller, helt tydeligt, at danskerne forudsatte en modsætning mellem Berlin og Slesvig-Holsten i grænsespørgsmålet. Derfor “holder vi det for uomgængeligt, der bliver fremsat en nærmere erklæring fra ansvarlig side vedrørende oven for nævnte punkt 8”.

Jens Møller stillede sine spørgsmål ud fra en “dyb bekymring”, og han fremmanede en dyster politisk stilling ...

“... i vor hjemstavn syd og nord for grænsen. Vi ser på den ene side et stærkt fremstød fra danskhedens side, hvilket f.eks. viser sig i grundlæggelsen af de danske skoler i Slesvig og Tønning og i udgivelsen af seminarielærer Claus Eskildsens såkaldte ‘Grænselære’. På den anden side må vi fastslå en stigende modløshed i tyske kredse i Nordslesvig, efter at Propagandaministeriets embedsmænd har erklæret, at der ikke skulle være nogen irredenta hverken syd eller nord for grænsen. Siden afstemningen i 1920 har vi holdt fast i det håb, at Versailles-traktatens bestemmelser ville falde bort, og at det dermed ville være muligt for vor hjemstavn at vende tilbage til riget. Nu erklærer man så, at grænserevisionstanken ikke findes for os, og træffer dermed simpelthen beslutning om vor politiske skæbne. Dette må naturligvis på det stærkeste vække foruroligelse og i uoverskuelig fremtid true og vanskeliggøre vort politiske arbejde”.

Jens Møller bad derfor Overpræsident og Gauleiter Lohse om at videreformidle mindretallets spørgsmål til rette vedkommende og bidrage til deres opklaring.¹¹¹ Det var det tyske mindretals håb, at Berlin for fremtiden ikke traf nogen beslutninger, uden først at have hørt, hvad de steder, der var ansvarlige for *die Nordmark*, havde at sige.¹¹²

Det var et direkte *nødråb* fra hjemmetyskernes Fører: Uden håb om en grænserevision – og virksom støtte i Berlin til dette håb –, ville det tyske mindretal sygne hen. Derved ville kamppladsen i Slesvig blive helt overladt til den aggressive Ejerdanskhed, der allerede gjorde fremstød dybt inde i tysk land. Det var altså et spørgsmål af vital betydning, ikke blot for det tyske mindretal i Nordslesvig, men for hele Det tyske Rige. Nødråbet bar mindelser om den facon, Den tyske Forening for det nordlige Slesvig havde påkaldt sig Rigets støtte mod den “overmægtige danskhed” i Nordslesvig i tiden før Første Verdenskrig.

Offentligt tog redaktør Ernst Schröder til orde i en fem spalter lang artikel i *Flensburger Nachrichten* den 25. september 1937: *Wie wir es sehen*. Artiklen var helt typisk for Ernst Schröders facon: Indledningsvis beklagede han, at den danske presse ikke forstod at diskutere et anliggende på et *sagligt* grundlag, men altid blev *personlig* (!); dette havde bl.a. vist sig i de danske reaktioner på *Schleswig und Versailles* (!). Han erklærede, at man i grænselandet anså den danske pressekampagne for at være en indblanding i indre tyske forhold. Tyskland var interesseret i et loyalt samarbejde med det danske mindretal, hvad tilladelsen til at udgive *Der Schleswiger* som månedsskrift viste. Ernst Schröder nævnte naturligvis ikke udtalelserne i Propagandaministeriet om fraværet af irredenta både nord og syd for grænsen med et ord.

Hvorfor havde *Flensborg Avis* skærpet tonen i det sidste halvandet års tid, spurgte Ernst Schröder, og hvorfor havde også dansk presse generelt ført et skarpere sprog i grænsespørgsmål? Ifølge Ernst Schröder hang dette sammen med de politiske bestræbelser, der så tydeligt kom til udtryk i “Eskildsens bog, i Gudmund Schüttes og la Cours arbejder, i Lassen-Strukstrups flyveskrifter og i hr. Bücherts synspunkter”, og som udnyttedes propagandistisk i tale og skrift, i forsamlinger og små sam-

menkomster, der "udbredes og holdes i de små kredse, som man af forskellige grunde finder modne til sligt". Altså: Den Ejderdanske offensiv, der betjente sig af ord som "førstefødselsret" og "historisk ret". Selv den sidste tyske slesviger vidste nu, hvad danskerne havde i sinde; derfor burde de ikke være overraskede over, at "en levende tysk slægt, at tysk, hjemmehørende *Volkstum*, værger sig mod sådanne metoder – ved hjælp af oplysning om kendsgerninger, sådan som vi ser dem". Danskerne agiterede ud fra førstefødselsretten, men hertil kunne den tyske folkegruppe ikke tie; thi "derved åbnedes alle døre for en uoverskuelig ny-ejderdansk hvervning", der tilmed fandt sted på et tvivlsomt grundlag og med tvivlsomme midler, og ud fra den stiltiende forudsætning, at det m.h.t. det befolkningslag, i hvilket man hvervede, drejede sig om idealister – underforstået: At det var det altså ikke! De tyske slesvigere var villige til diskussioner med den danske folkegruppe, men det måtte ske "under anstændige former og på sandhedens og kendsgerningernes grundlag". De tyske slesvigere havde aldrig bestridt, at danskheden syd for grænsen havde sin eksistensberettigelse. Og de forstod udmærket, at "man fra dansk side er vrede og ærgrer sig over, at den danske ønsketækningspropaganda ["Wunschbildpropaganda"] indtil Ejderen støder på modstand hos en sund og tænkende tysk befolkning" – men intet var vel "mere naturligt". Og fremfor alt: "Hvorfor bliver man – som en sidste udvej – personlig og hadsk og strør om sig med mistæneliggørelser"? At den rigsdanske presse hoppede med på denne tone var forståeligt og "bestilt arbejde", selvom "vi af klogskabsgrunde havde ventet en større tilbageholdenhed". Men den danske ophidselse var blevet vist tilbage med ro og selvsikkerhed – Ernst Schrøder var her beskeden nok til at henvise til sin egen artikel om *Volkstumsarbeit* i *Der Schleswig-Holsteiners* augusthæfte, i hvilken han havde skrevet, at grænsekampen foregik på en rolig måde – bortset fra enkelte ophidsede episoder, der var undtagelser, som bekræftede reglen – i overensstemmelse med befolkningens væsen, og ikke "således, som de danske [grænse-]politikere ønskede det".

Således var altså forholdene i det fredelige *Sydslesvig* efter Ernst Schrøders mening: Det var kun Ejderdanskernes propaganda, der gav anledning til uro; det danske mindretal som sådan havde sandelig ikke noget at klage over.

I *Nordslesvig*, hvor også nationalitetskampens *virkelige* brændpunkt var, så det ifølge Ernst Schrøder ganske anderledes ud. Her mærkedes dagligt følgerne af Versaillestraktatens bestemmelser; den traktat, som man i Tyskland havde lagt *ad acta*, og som man i de danske grænsepolitiske førende kredse klanrede sig til. "For øvrigt en sælsom situation og en verdenshistoriens ironi", fandt Ernst Schrøder. Når *Hejmdal* endnu fandt det nødvendigt at minde om, at Nordslesvig som følge af egen flertalsvilje kom til Danmark, og oven i besyldte det tyske mindretal for at være årsag til uroen, var det ifølge Ernst Schrøder egentlig at betragte som en kompliment til det tyske *Volkstumsarbejde* og forresten en indrømmelse af, at de danske resultater af sytten års arbejde ikke var noget at prale af. "Jeg ved vel, at man ikke vil høre noget om det, der skete i 1918 og 1920, og

som i grunden forårsagede de dybe sår i det tyske mindretals tanker og følelser, ej heller om at Tyskland dengang ikke deltog i begivenhederne, ej heller om opslugningsparolen". Men man måtte ikke undre sig over, at den tyske folkegruppe ønskede at klare sig i denne kamp. "Det ville da være en slaphed uden grænser, en karakterløshed uden ende", hvis den tyske folkegruppe stiltiende fandt sig i den danske presses angreb på dens *Lebensrecht*. Ernst Schröder fremhævede det tyske Propagandaministeriums *venlige* tone over for det danske mindretal, i modsætning til, hvad det tyske mindretal blev udsat for fra dansk presses side. Han understregede meget kraftigt den tyske vilje til et gensidigt godt og forståelsesfuldt forhold også mellem de to befolkningsdele både syd og nord for grænsen.

"Her i det slesvigske grænseområde burde der ikke gives noget dødsfjendskab. Det tåler forholdene ikke (...) Hvor lejlighedsvis dybere differencer måtte opstå, gjorde man bedre i at sætte sig sammen for at blive herrer over disse differencer end sætte tingene på spidsen. Vi ved, at dette hidtil også i vid udstrækning er sket i Sønderjylland og i København; vi ønsker virkelig, at tråden ikke rykkes over, men at den atter bliver knyttet sammen på de steder, hvor den er brudt, eller hvor den truer med at brydes. (...) Vi kan her i grænseområdet med god vilje og nogen saglighed skabe fuldt ud tålelige forhold, således som vi da også i høj grad har oplevet det. Men dertil hører ganske vist en dosis af den nødvendige gensidige tillid, hvilken forbigående synes at være gået tabt. Netop den vanskelighed, at Slesvig-spørgsmålet for Danmark er det eneste grænsepolitiske problem men for Tyskland kun er *et* og tilmed et underordnet problem, burde finde den hensyntagen, som den fortjener. Tyskland ønsker – med al understregning af viljen til opretholdelse af dens folkedels liv – et sundt forhold til Danmark. Danmark ønsker det samme, det er ofte nok sagt. Hvorfor skulle det da ikke være muligt ved en gensidig god vilje i stor udtrækning at nå dette mål? *Flensborg Avis* udviklede for nylig, at der endnu var 'spørgsmål, der ikke var klarede'. Naturligvis! Uafklarede forhold er der. Men de lader sig drøfte endogså med udsigt til et godt resultat".

Det var en på alle måder typisk Ernst Schröder-artikel – når han altså var i defensiven. Han redegjorde endvidere fyldigt og på omtrent tilsvarende vis for sagen i *Der Schleswig-Holsteiners* septemhernummer, der udkom den 15. september 1937. Gesandt Herluf Zahle mente, at det heraf tydeligt fremgik, at det var Ernst Schröder, der havde taget initiativ til forbudet. I Udenrigsministeriet konstaterede man tørt, at *det* sandelig ikke var nogen nyhed! Man mente her at vide, at Ernst Schröder havde "benyttet sig af en i overregeringsråd Bades afdeling i Propagandaministeriet tjenstgørende yngre embedsmand, dr. Maurach, som er identisk med den senere af ministerialråd Berndt i samtalen med mindretallets repræsentanter desavouerede referent".¹¹³

Konsul Lauritz Larsen gjorde i sin indberetning den 28. september 1937 meget ud af artiklen i *Der Schleswig-Holsteiner*, som indeholdt "meget vigtige udtalelser fra tysk slesvigske side", selvom de var indsvøbt i forskellige bebrejdelser med hensyn til behandlingen af det tyske mindretal. Larsen mente, at man på dansk side først og fremmest burde hæfte sig ved artiklens "træden ind for en rolig og gensidig forståelsesfuld udvikling i

grænseområderne ... *Dette* turde være artiklens kernepunkt”.

Lauritz Larsen, der ellers ikke just var nogen ven af Ernst Schröder, *troede* tilsyneladende på hans ærlige vilje i denne sag. Ernst Schröders artikel trak ganske vist nogle linjer op, der efter Larsens mening “ikke helt falder sammen med de udtalelser, der i et – måske for heftigt – anfald af velvilje blev fremsat af de tyske myndigheder under forhandlingerne i Berlin med det danske mindretals repræsentanter”. Dette gjaldt navnlig de i Berlin faldne udtalelser om, at Tyskland ikke ville nogen irredenta hverken syd eller nord for grænsen. Disse udtalelser, “som med rette er blevet fremhævet i den danske presse som værende af den største betydning, har selvsagt virket noget nedstemmende i tyske grænsekredse, og de er da indtil nu heller *ikke* blevet gengivne i noget tysk blad i Slesvig” – og altså heller ikke i Schröders artikel. Tonen i Schröders artikel var en noget anden end den, der lød i Berlin, bemærkede Larsen. “Men måske er artiklen, der – under hensyn til den rolle, som hr. Schröder utvivlsomt har spillet forud for iværksættelsen af *Der Schleswiger*-forbuddet – vel næppe offentliggjort uden billigelse af højere myndigheder, mere beregnet på over for mindretallet i Sønderjylland at tilsløre og udviske irredenta-udtalelserne end egentlig at benægte eller tage direkte afstand fra disse”. Udtrykkene i Schröders artikel var i hvert fald “uden tvivl valgt med omhu, og ordenes skarphed skal muligvis dække over indholdets vaghed”.

“Hvor stor eller hvor liden vægt, der skal tillægges de af hr. Schröder anførte udtalelser i sammenligning med udtalelserne i Berlin må vel foreløbig stå hen: *Om* de er en retræte fra Berlins side, *eller* om de måske netop er en forsigtig forberedelse til en ændring af de hidtil gængse opfattelser her i grænseområdet”. For det sidste talte efter Lauritz Larsens mening hele artiklens forsonlige slutning, som “i høj grad slutter sig til udtalelserne i Berlin. Hele den sidste halvdel af artiklen understreger med en styrke, som ikke tidligere har været kendt i den tyske sydslesvigske presse, *viljen* til et gensidigt godt og forståelsesfuldt forhold også mellem de to befolkningsdele både nord og syd for grænsen”.¹¹⁴

For Lauritz Larsen at se kunne denne affære altså indvarsle en ny og mere forsonlig tid ved den dansk-tyske grænse.¹¹⁵ Det er egentlig forbløffende, at han med sit øvrige kendskab til Ernst Schröder tog dennes artikel for gode varer og ikke gennemskuede, at det gode og venskabelige dansk-tyske forhold, som ganske rigtigt *var* Ernst Schröders ideal, først forventedes at blive en realitet, når grænsen atter var flyttet mod nord.

12.16. *Flensborg Avis* går til modangreb – september-oktober 1937

Ernst Christiansen så da også anderledes på det. Han havde været bortrejst i anledning af sin 60-års fødselsdag, men greb straks ved sin hjemkomst pennen. I en ledende artikel den 29. september 1937 – den første overhovedet, der blev bragt *både* på dansk og på tysk, hvad der viser, at han tillagde den stor betydning – konstaterede han, at debatten ved grænsen i den seneste måned var stilnet noget af. Men “hvem der havde troet, at vi allerede havde begyndt på den evige freds dage, er dog hurtigt

blevet belært om sin fejltagelse". For Ernst Schrøders artikel i *Flensburger Nachrichten* var efter Ernst Christiansens mening typisk for den gamle modstander: På den kendte måde indsvøbtes en del spydigheder i et "tilsyneladende elskværdigt tilbud om at formindske grnidningerne, om at bygge på gensidig tillid". En enkelt avis nord for grænsen var hoppet på limpinden, men Ernst Christiansen vidste bedre: Det var Ernst Schrøder, der havde været drivkraften i det grænsetyske arbejde i årevis, navnlig siden overborgmester Sievers' afgang, og som havde stået bag ved forbudet imod *Der Schleswiger*. Schrøders ord om, at den danske side altid blev personlig, måtte bero på "en lille fejlhuskning". Der var jo tvært imod en række af Ernst Schrøders grænsetyske talerør, der i det seneste halvandet år "indtil Propagandaministeriet skar igennem, med den kendte voldsomhed havde ført et felttog med personlige angreb til dansk side". Den slags havde skabt en grundfæstet mistillid på dansk side, men det var dog klart, at der måtte og skulle opbygges gensidig tillid i grænselandet.

Ud over Ernst Schrøders artikel i *Flensburger Nachrichten* havde Ernst Christiansen også et par bemærkninger til det ledende nationalsocialistiske blad nord for Elben, *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* i Itzehoe, der bl.a. den 24. september 1937 havde beklaget sig over, at danskerne betegnede grænsen som en "resignationsgrænse".

"Vi forstår ikke den indsigelse", skrev Ernst Christiansen. "Dette, at man fra dansk side med grænsen mener at have givet afkald og at have gjort indrømmelser for et godt naboskabs skyld, kan dog ikke krænke nogen tysker". Og ingen tysker kunne sagligt skønne om stillingen ved grænsen, når han lukkede øjnene for den simple kendsgerning, at hele det danske folk og hele Norden så på grænsen på denne måde. "Det er jo overflødigt at anføre alle grunde og tilstrækkeligt at nævne, at Slesvig indtil 1864 hørte til Danmark og at den indfødte befolkning, også den kulturelt fortyskede, er af dansk afstamning. Ved ordet resignationsgrænse tilkendegives netop viljen til at bygge bro".

Nordmark-Jugend havde den 15. september 1937 skarpt kritiseret *Flensborg Avis* for ikke at efterleve sit motto "front og bro". Det var nu en misforståelse, for "det kielske blad må huske på, at løsenet front og bro også rummer *fronten*, og når man retter ugrundede, måske endog sårende sigtelser imod os, så agter vi at værge os og agter ikke at lægge fingrene imellem". *Nordmark-Jugend* havde endda selv i det sidste halvandet år ført an i person-kampagnerne, og bladet skrev nu spottende, at den tyske side ikke havde ønsket at knytte afgørelsen om Slesvig sammen med skændelsedikttet fra Versailles og heller ikke havde gennemført en blocafstemningen; det havde danskerne derimod gjort dengang i 1918-1920. Dette udsagn forbavsede Ernst Christiansen. Det var "åbenbart ikke gået op for det kielske blad, at Propagandaministeriet i Berlin netop afgørende har taget afstand fra *Schleswig und Versailles*-kampagnen, der førte til, at hele den danske offentlighed i sluttet front nedlagde indsigelse imod denne ærekrænkelse. Det må være en misforståelse af bladet, at der skal fortsættes med denne kæphest. Så ville der straks blive slået i stykker, hvad den højeste tyske pressemyndighed ved sin fortrinlige udtalelse har

bygget op igen”.

Lederens slutning kan ses som en *programerklæring* for *Flensburg Avis*, således som bladet agtede at forholde sig fremover, efter den berlinske afgørelse: Løsenet *Front og bro* var ikke taktik eller et skalkeskjul, således som flere tyske blade havde påstået:

“*Flensburg Avis* har i menneskealdre hejst dansk flag over dansk ladning. Vi har aldrig af taktiske grunde slået af på kernepunkter i vor overbevisning og aldrig af taktiske grunde tillagt os et standpunkt eller en vilje, som i virkeligheden ikke var vor. Vi har fra de unge dage ment og mener det endnu, at den bedste taktik i det lange løb altid er redeligt at kæmpe for sin overbevisning.

Så vist som vi agter at kæmpe med al den ildhu og saglige kraft, som vi evner at sætte ind, for dansk folkelig ret og pligt i Sønderjylland, så vist er vi, der nødtvungent atter og atter har måttet fordybe os i vor hjemstavns historie, der selv har måttet marchere med i verdenskrigen og nu påny ser spændingen øges i verden, gennemtrængt af et inderligt håb om og en urokkelig vilje til at arbejde på, at vort grænseland kan blive et mønster for det fremtidige forhold mellem folkene, et mønster, som netop forener fronten og broen. Muligheden for den rette jævnbyrdige forening må findes. Anden vej er der efter vort skøn ikke til at underbygge freden i verden.

Ja, vi har den faste tro, at skønt der i overskuelig tid atter og atter må regnes med stadig nye skuffelser, så vil vort grænseland egne sig særligt til at gøre en virksom begyndelse. Lykkes det ikke her, så lykkes det ingen andre steder”.

Ernst Christiansen sluttede sin leder med at understrege, at det førende nationalsocialistiske dagblad *Schleswig-Holsteinische Landeszeitung* den 3. september 1937 havde udtalt sig på lignende vis, og betonedede endnu engang, at Propagandaministeriets fremhævelse af, hvor stor vægt det lagde på et loyalt samarbejde med det danske mindretal, ville få “afgørende virkning ud i fremtiden”. Programerklæringen var fremsat på det grundlag, at Propagandaministeriets udtalelser om grænsen blev stående. Det blev de ikke.

Konsul Lauritz Larsen var også betænkelig ved Ernst Christiansens fremgangsmåde: “Personlig er jeg af den mening, at *Flensburg Avis* havde gjort rigtigere i at nøjes med at tie stille med det i Berlin opnåede så gunstige resultat i stedet for nu påny at kaste sig ind i det sædvanlige klammeri og slagsmål”. Men Ernst Christiansen havde over for Lauritz Larsen udtalt, at “han syntes det nødvendigt straks at tage de nævnte blade i kraven for at stille deres skriverier til skue i Berlin. – Ja, ja!” sluttede Larsen resigneret sin indberetning den 30. september 1937.¹¹⁶

Flensburg Avis var altså nærmest tilbøjelig til at følge sagen offensivt op for én gang for alle at få gjort op med den grænsetyske presse, og konsulen i Flensburg blev faktisk også snart vundet for denne linje. Lauritz Larsen kunne således den 7. oktober 1937 meddele Udenrigsministeriet, at det efter tilendebringelsen og offentliggørelsen af Kronikas og Ernst Christiansens forhandlinger i Berlin havde været påfaldende, at der havde været en tydelig tilbageholdenhed og tavshed i den sydslesvigske presse

om det dansk-tyske grænseforhold. Især tyske blade havde indskrænket sig til at bringe rent objektive meddelelser og havde afholdt sig fra tidligere hadefulde og ophidsende udfald mod Danmark og danske personligheder. Larsen vurderede, at navnlig Ernst Schröder i artikler havde stræbt efter at komme på linje med udtalelserne af de tyske myndigheder i Berlin, med understregning af tendensen til at komme ind i roligere forhold i den almindelige grænsedebate. Kun *Hitler Jugends* kampblad i Slesvig-Holsten, *Nordmark-Jugend*, havde lige til sidste nummer fortsat den aggressive indstilling og den hadske polemik.

“Foranlediget heraf mente jeg, at den gunstige stemning, der havde vist sig i Berlin, og som øjensynligt havde sat sig spor i den øvrige, tyske, sydslesvigske presse, burde udnyttes, medens jernet var varmt”, og han havde mundtligt henstillet til L.P. Christensen, der midlertidigt fungerede som chefredaktør, om det ikke var en god idé at lade Kronika gøre Propagandaministeriet opmærksom på *Nordmark-Jugends* uforandrede udfordrende artikler, som *Flensborg Avis* og muligvis også blade i Danmark naturligvis ikke i længden kunne lade gå upåagtede hen eller undlade at tage til genmæle imod, hvor gerne man end ønskede at slutte sig til Propagandaministeriets opfattelse af at tilstræbe ro i grænseområdet og ikke mindst i grænsepressen. *Nordmark-Jugend* var ifølge Larsen ubetinget et “arnested for had og ufordragelighed”.¹¹⁷

Også Lauritz Larsen var altså nu indstillet på at medvirke til at få *ensrettet* den grænsetyske presse i forsonlig retning – således som det tilsyneladende var Berlins vilje.

I mindretallet var der som nævnt også stemning for at gå *offensivt* til værks. Måske det var muligt én gang for alle at få de grænsetyske *Wühlerer* ned med nakken. L.P. Christensen fortalte, at mindretallet havde fundet Larsens henstilling opportunt, og man havde bedt Kronika bringe sagen på bane i Propagandaministeriet.

Det tyder på en vis sejrssikkerhed. Den 2. oktober 1937 indledte Kronika “en større aktion” imod *Nordmark-Jugend*. Han skrev til Propagandaministeriet, *Aussenpolitisches Amt der NSDAP* og Karl Frielitz på det tyske gesandtskab i København. I brevet til Propagandaministeriet anmodede Kronika om, at sagen måtte blive forelagt – Alfred-Ingemar Berndt. “I øvrigt stiler jeg efter ved hjælp af *Aussenpolitisches Amt* at komme i forbindelse med presseafdelingen i *Reichsjugendführung*; det er min erfaring, at personlig kontakt med *de steder*, der direkte afgør en sag, gavner mest”, meddelte han Ernst Christiansen.¹¹⁸ Kronika konfererede med de forskellige myndigheder og forelagde dem materiale til belysning af *Nordmark-Jugends* kampmetoder – slesvig-holstenerne fik med andre ord lov til at smage deres egen medicin: Klager over modparten til de centrale myndigheder i Berlin.

Men nu var der til gengæld så meget større grund til tilbageholdenhed fra *rigsdansk* presses side, mente Lauritz Larsen.

“Under hensyn til den velvillige stemning overfor Danmark og specielt det

dansk-tyske grænseanliggende, der mødte mindretallets repræsentant hos de ministerielle myndigheder i Berlin, pålægges der selvsagt nu den *danske* presse et *større ansvar* og større tilbageholdenhed både i behandlingen af tyske forhold og omtale og karikering af tyske personligheder, hvis ikke den viste forståelse fra tysk side skal udviskes og mulig slå over i sin modsætning. Skulle der efter de tyske udtalelser og den derefter fulgte reservation i den slesvig-holstenske presse til trods herfor stadig i den danske presse fremkomme nedsættende omtale af tyske fremtrædende personligheder og tendentiøse, mere eller mindre overdrevne og fejlagtige beskyldende fremstillinger af tyske forhold eller Tysklands optræden, vil Tyskland med nogen ret kunne skyde *hele ansvaret* over på Danmark, hvis misstemninger i det gensidige forhold skulle indtræde; det var Danmarks skyld, at der ikke blev ro!"

Lauritz Larsen havde ud fra disse betragtninger den 5. oktober 1937 taget kontakt til redaktøren af *Sønderborg Socialdemokrat*, Frede Nielsen, der var ham "personligt og gunstig bekendt fra tidligere drøftelser". *Sønderborg Socialdemokrat* havde bragt en karikatur af Hitler og Mussolini med underskriften *Verdens største skuespillere*, og det kunne jo ikke gå. Frede Nielsen erklærede, at Larsen havde haft ret i sin påtale af det forefaldne, at underskriften på billedet var kommet ind i bladet mod hans vilje, og at han overfor sine medarbejdere havde givet skarp påtale af det skete. "Jeg ønsker at tilføje", sluttede Lauritz Larsen, "at jeg hos Frede Nielsen også tidligere har fundet fuld forståelse – en forståelse, som hyppigt er svær at finde, når noget påtales overfor redaktioner – for vigtigheden af, at man på dansk side – naturligvis med bevarelsen af sine egne statspolitiske opfattelser – i pressen bevarer en korrekt og objektiv holdning overfor Tyskland og behandler de særlige begivenheder og forhold i grænseområdet med behørig objektivitet og uden udfordring overfor tyskerne".¹¹⁹

Flensburg Avis forsøgte at fastholde initiativet: Da *Nordschleswigsche Zeitung* bragte en større artikel af Rudolf Stehr, "hvori der blev talt op ad vægge og ned ad stolper om den dansk-tyske grænse og Versailles", imødegik *Flensburg Avis* det prompte som stående i direkte modsætning til "den fra Berlin tydeligt nok tilkendegivne linje", og da *Flensburger Nachrichten* den 8. oktober 1937 gentog Stehrs artikel, idet man m.h.t. *Flensburg Avis'* indsigelse tilføjede, at det danske blad undlod at bringe beviset for sin påstand, satte *Flensburg Avis* den 9. oktober 1937 trumf på: "Som nærværende blad tit nok har gjort opmærksom på, findes beviset i *Flensburg Avis* for den 27. august [1937], i beretningen om det tyske Propagandaministeriums udtalelser til nærværende blads berlinske medarbejder, en beretning, som trods dens betydning hidtil er blevet fortiet i den grænsetyske presse". Det måtte ventes, at *Flensburger Nachrichten* nu bragte den, "først og fremmest de følgende to punkter: 7) Det er ikke til at indse, at en diskussion som den, der er indledt med pjecen *Slesvig og Versailles* overhovedet endnu skulle være af nogen aktuel gavn og interesse. 8) Der eksisterer for Tyskland i hele det slesvigske område ikke et eneste irredentaspørgsmål, hverken til den ene eller til den anden side".

Med Berndts udtalelse havde *Flensburg Avis* fået et frygtindgydende og dødbringende våben i hænde, der fuldstændig kunne tage pippet fra

slesvig-holstenerne. Men det var måske uklogt at bruge det for ofte.

I anledning af *Tag des deutschen Volkstums* [“tyskhedens dag”] fremsatte Ernst Kracht i sin egenskab af formand for SHB og landsleder for VDA på et stort møde i *Det tyske Hus* i Flensborg, gengivet i *Der Schleswig-Holsteiners* oktobernummer og i *Flensburger Nachrichten* 16. oktober 1937, en række udtalelser, der blev offentliggjort under overskriften: *Klar linje og åbent visir*. Udtalelsen kunne ses som et tilbagetog og et forsøg på et rette ind efter den berlinske linje, men rummede dog samtidig et forsvar for den hidtil førte politik fra slesvig-holstensk side.

Kracht afviste, at der overhovedet bestod nogen divergens i grænse-spørgsmålet mellem Berlin og Slesvig-Holsten, ligesom han bestemt afviste, at pjecen *Schleswig und Versailles* havde noget som helst grænse-revisionistisk formål. Slesvig-holstenerne kæmpede tvært imod efter en klar linje og med åbent visir for det tyske *Volkstum* i grænselandet og imod en Ejerdansk offensiv, der bl.a. manifesterede sig med udgivelsen af Eskildsens grænselære.

Flensborg Avis satte den 17. oktober 1937 sagen stort op med ledende artikler på både dansk og tysk. Man kaldte Krachts tale et “tilbagetog til det af den tyske regering fastsatte standpunkt, et tilbagetog, der søges dækket ved skarpe fremstød til dansk side”. Ernst Christiansen fulgte op den 19. oktober 1937 ved i en epistel at erklære, at når Ernst Kracht kunne sige, at *Schleswig und Versailles* drejede sig om “kendsgerninger og intet andet”, så formåede han heri af klare linjer kun at se “en udpræget danskjendtlighed. Vi kan kun tyde den slags udtalelser således, at den mellemfolkelige side af grænselandets dobbelte opgave må fremmes uden hans hjælp og mod hans indstilling, der er blottet for forståelse for modpartens ret” [fremhævet af forf.].

Flensborg Avis lagde her nærmest op til, at personen Ernst Kracht, overborgmesteren i Flensborg, formanden for *Schleswig-Holsteiner Bund* og landsformand for *Volksbund für das Deutschtum im Ausland*, var en forhindring for et bedre forhold i grænselandet og dermed en forhindring for et godt dansk-tysk forhold – og at både grænselandet, Danmark og Tyskland underforstået derfor var bedst tjent med, at han blev fjernet. Det tyder på, at man på *Flensborg Avis* midt i oktober 1937 var fuldt og fast overbeviste om at have autoriteterne i Berlin i ryggen. Det blev ganske vist ikke skrevet i en ledende artikel, men dog i én af de mange små “Christiansen-epistler”, der var så typiske for *Flensborg Avis*. Det havde måske været klogere at tie stille.

Nationaltidende skrev i en leder samme dag den 19. oktober 1937 direkte, hvad *Flensborg Avis* trods alt kun indirekte havde antydnet, nemlig at overborgmester Ernst Kracht nu var “moden til plukning”, d.v.s. stod umiddelbart foran en fyring – eller eventuelt en forfremmelse opad i systemet og væk fra grænselandet. Krachts seneste udtalelser i *Der Schleswig-Holsteiner* var tegn på et “offensivt tilbagetog”. *Nationaltidendes* lederskribent – efter alt at dømme Franz von Jessen – gjorde status over Ernst Krachts

handlinger i denne sag: Først udgav *Schleswig-Holsteiner Bund*, som Kracht var formand for, pjecen *Schleswig und Versailles*, som foruden ærekrænkende angreb på førende danske personer indeholdt den påstand, at Danmark havde erhvervet Nordslesvig ved hjælp af et "tredobbelt brud på folkeretten". Havde nu overborgmesteren i Flensborg, denne højststående embedsmand i grænselandet, denne fremragende nationalsocialistiske dignitar, været "offer for et hændeligt uheld", spurgte *Nationaltidende*? "Var skriftet med den grove sigtelse mod en fredsommelig nabo uforvarende sluppet gennem maskerne i hans net? På ingen måde!" Fra dansk side blev der ikke rejst indsigelse mod pjecen – "vel fordi polemik på niveau med den, *Schleswig und Versailles* førte i pennen, ikke ret kunne friste nogen heroppe". Men det animerede kun Kracht yderligere; han tog "triumferende ordet på et offentligt møde i sit *Bund*, svingede pamfletten over sit hoved og erklærede, at ved sin krystalklare skildring af den historiske sandhed havde det lammet Danmark. Således var det så langt fra, at Flensborgs overborgmester fornægtede sit barn, at han tvært imod for al folkets øjne faderstolt krystede det til sit bryst og gav det sin velsignelse". Da så Ernst Christiansen i et åbent brev, "præget af national værdighed", krævede Ernst Kracht til regnskab for disse gentagne, udfordrende krænkelse, så sørgede overborgmesteren i Flensborg for, at Berlin forbød *Der Schleswiger*. Visse lempelser i dette forbud, "der oprindeligt havde en straffeforanstaltningens karakter", blev senere opnået – men det var ikke sket med Krachts gode vilje. Og nu tilbageviste Dr. Kracht så i *Der Schleswig-Holsteiner*, at han eller *Schleswig-Holsteiner Bund* med udgivelsen af pjecen overhovedet havde villet indlede en grænsflytningsdrøftelse eller bedrive udenrigspolitik. Det havde *Nationaltidende* dog svært ved at se, når nu Ernst Kracht stod med eneansvaret for en pjece, der "rent ud hævder, at Danmark som stat og folk har sat sig i besiddelse af slesvigsk jord ved anvendelse af et endog tredobbelt retsbrud – så bliver det vanskeligt at indrømme, at skriftet og dets ansvarlige udgiver ikke skulle have drevet udenrigspolitik. Tvært imod vil vi på vor side mene, at den samlede Kracht'ske aktion – skrift, taler, klager i Berlin og slutmanøvre – danner et stykke udenrigspolitik af den slags, hvis virkemidler er bagtalelse af nabofolk og forgiftning af indlandets offentlige mening". Og selvom Kracht nu hævdede, at slesvig-holstenerne kæmpede for en klar linje med åbent visir, så evnede selv de "ordrigeste banaliteter" ikke at "udslette vitterligt foreliggende kendsgerningers spor". Dette kunne tvært imod kun ske ved handling: "Til syvende og sidst hænger Dr. Kracht vel heller ikke højere end hans nærmeste forgængere i Flensborg, som hver til sin tid blev nået af Berlins lange frugtplukker".

Nationaltidende skrev for så vidt ikke noget, som ikke også *Flensborg Avis* havde givet udtryk for. Men hermed havde dansk presse begået netop det fejltrin, som slesvig-holstenerne skulle vide at udnytte.

12.17. Grænsetyskerne til modoffensiv – oktober-november 1937

Propagandaministeriet blev nu, navnlig efter *Nationaltidendes* ledende artikel, bestormet med henvendelser fra slesvig-holstenske kredse, der

beklagede sig over en påstået fortsat "systematisk fremhævelse af modsætningsforholdet mellem Berlin og grænsetyskerne, personificeret i Flensborgs overborgmester, Dr. Ernst Kracht". Dette havde Herluf Zahle opsnappet. "Disse henvendelser skal være meget pågående og udsætter Promi for direkte forespørgsel om, hvorvidt man fra tysk side skal finde sig i en fortsat kampagne som den påståede, eller i gensvar ville kunne vente en officiel erklæring til supplerung af den, Promi nylig afgav under de forhandlinger, der fulgte efter forbudet mod *Der Schleswiger*, og hvorved der ganske uformodet opnåedes et resultat af en sådan beskaffenhed, at kun den mest forblindede mangel på taktisk sans kunne forlede nogen på dansk side til unødvendig fredsforstyrrelse".

Zahles hjemmelsmand var formentlig Jacob Kronika. Propagandaministeriet havde nemlig den 22. oktober 1937 indkaldt Kronika til et møde om eftermiddagen og gjort ham bekendt med den vanskelige stilling, hvori man følte sig bragt. Hvis de danske presseangreb og dermed de slesvig-holstenske henvendelser blev fortsat, ville Propagandaministeriet "ikke kunne undgå at afgive en erklæring til den tyske front, hvilket formentlig ville være den nævnte tyske autoritet lige så ubehageligt som os ukærkomment", noterede Zahle.

Jacob Kronika havde ikke undladt at give såvel Ernst Christiansen som *Nationaltidendes* chefredaktør behørig meddelelse herom og skrevet personligt til både Franz von Jessen og Aage Schoch. "Det synes således, som det, der lykkeligt blev vundet ved afslutningen af sagen vedrørende *Der Schleswiger*, i høj grad er udsat for atter at gå tabt p.g.a den daglige tilbagevenden i pressen – og på andre steder – til dette spørgsmål. Man må derfor spørge, om det ikke var muligt på passende måde at gøre forskellige interesserede personligheder klar over denne nærliggende og naturlige mulighed, inden større skade sker".¹²⁰

Men nu havde slesvig-holstenerne genvundet initiativet. Den 21. oktober 1937 gik Ernst Schröder i en *KNS*-korrespondance til *Schleswiger Nachrichten* til modangreb på Ernst Christiansen p.g.a. en tale, denne havde holdt i København¹²¹, og *Flensburger Nachrichten* bragte den 23. oktober 1937 – med konsul Lauritz Larsens ord: "på demonstrativ måde" – øverst på forsiden og stort sat op "Et nødvendigt ord. Tilbagevisning af danske anmasselser – Efterklange til *Schleswiger*-sagen". Det var, fandt Larsen, en "meget bemærkelsesværdig tilbagevisning af den måde, hvorpå de i anledning af forbudet mod *Der Schleswiger* førte forhandlinger og den fra tysk side viste tydelige bestræbelse for at opretholde et godt forhold over for Danmark også i grænseanliggender, er blevet udnyttet og, efter bladets mening *misbrugt* i visse dele af den danske presse". I særdeleshed vendte artiklen sig imod den danske presses forsøg på at ville "konstruere" et modsætningsforhold mellem centralregeringen i Berlin og de førende kredse i Slesvig-Holsten. *Flensburger Nachrichten* anførte som eksempel en artikel i *Grænsevagtens* septemhernummer som "toppunktet af fornærmelser" mod Propagandaministeriet og angreb på Gauleiter Lohse, overborgmester Kracht m.fl. Hertil kom yderligere, at *Nationaltidende*, det

blad, som – påpegede *Flensburger Nachrichten* – i Berlin blev repræsenteret af Jacob Kronika, den 19. oktober 1937 “i fuldstændig misforståelse af situationen” havde krævet, at Berlin skulle afsætte overborgmesteren i Flensborg, hvilket viste, at dansk nervøsitet og anmasselse endog var parat til at indblande sig i indre tyske forhold på en måde, som man måtte have sig frabedt. “Det ville være let på lignende måde at pege på indre nordslesvigske forhold og personligheder, som i virkeligheden alvorligt søger at forstyrre det tysk-danske forhold, men”, fortsatte *Flensburger Nachrichten* dydigt: “vi undlader dette, fordi det ikke er vor hensigt at forplumre det tysk-danske forhold”.

Dette danske presseekko, var “en slags svar på de i en fredelig tone førte samtaler i Berlin”. Derfor havde man fra slesvig-holstensk side henvendt sig “til det kompetente sted med anmodning om en udtalelse om spørgsmålene – tilmed da forhandlingerne også stadig bliver citeret i *Flensborg Avis* og bliver udnyttet mod det tyske arbejde i grænseområdet – for at der i det tysk-danske forholds og i grænsebefolkningens velforståede interesse kan blive skabt den nødvendige klarhed”.

Det berlinske svar på henvendelsen kunne læses mellem følgende linjer: “De nævnte samtaler havde til formål, efter forbudet mod *Der Schleswiger* som dagblad, at opnå en afspænding. Naturligvis – og dette har vi bemyndigelse til at erklære [fremhævet af forf.] – kunne det ikke være meningen med disse drøftelser, at den danske grænsepresse tendentiøst skulle udnytte enkeltheder i samtalen imod de på saglig måde virkende grænsepolitisk førende tyske kredse i grænseområdet. Denne udvikling er så meget mere beklagelig som der fra tysk side – også ved tilsagnet om, at grænsespørgsmålet på forhånd som fuldstændig uaktuelt skulle lades uden for diskussionen – blev vist en alvorlig bestræbelse for ikke at undlade noget, der kunne tjene til gavn for det tysk-danske forhold og den naturlige kappestrid mellem nationaliteterne i grænseområdet”.

Endnu den 23. oktober 1937 indrømmede Propagandaministeriet altså, at der var blevet ført forhandlinger, der rent faktisk havde omfattet grænsespørgsmålet, og man tog ikke afstand fra de udtalelser, som Berndt havde fremsat over for Kronika. Dette er værd at notere sig i betragtning af, hvad der siden skete.

Artiklen var forfattet af Ernst Schröder. Det var sket efter aftale med Ernst Kracht og vicepræsident Dr. Schouw fra overpræsidiets i Kiel. Schouw og Schröder var dernæst taget til Berlin, hvor de den 20. oktober 1937 havde holdt møde med overregeringsråd Stephan. På Stephans opfordring affattede Schröder en passende, halvofficiel erklæring, der skulle lette på situationen. Schröder skrev et udkast, som han drøftede med såvel von Grundherr og Geheimrat von Tardowski i *Auswärtiges Amt*, med hr. Bourwieg i Indenrigsministeriet, og dernæst den 22. oktober 1937 diskuterede indgående og gentagende med overregeringsråd Stephan, hvis godkendelse han havde fået til at offentliggøre den. Det var altså en artikel, der havde mange, usynlige officielle stempler.

Flensburger Nachrichten understregede endvidere, at man også i Berlin var særdeles klar over, hvad det var, “enkelte danske grænsepolitiske

kredse af ny-Ejderdansk støbning”, som ingenlunde talte for hele det danske folk, tilsigtede. Den kile, som man fra denne side søgte at drive ind i det tyske arbejde, forfejlede sin virkning, fordi Berlin og Slesvig-Holsten også fremdeles var fuldstændig klar over, at grænsekampen, der måtte føres med ridderlige våben, kun kunne gennemføres under anstændige former, når *begge* parter alvorligt bestræbte sig på at gå den anførte vej, “der for øvrigt svarer til begge nationers kulturstilling”.

Dette var akkurat, hvad man efter Lauritz Larsens mening havde måttet befrygte, straks efter at resultatet af forhandlingerne om *Der Schleswiger* sidst i august var blevet kendt. Det syntes nu “som om visse danske blades fornærmende og selvovervurderende angreb i nogen grad kan have slået i stykker, hvad der under forhandlingerne tydeligvis blev vist af tysk imødekommenhed. Der turde næppe være tvivl om, at den nys skete *tyske* slesvig-holstenske henvendelse til de samme centralmyndigheder i Berlin, der forhandlede med det *danske* mindretals repræsentanter, vil bevirke, at disse nu fremtidig vil stille sig mere reserverede ud fra den betragtning, at man i stedet for på dansk side at påskønne tyske tegn på venlighed, hvor meget der end vises, kun benytter sådanne til anmasselser og til angreb”.¹²²

Også *Schleswiger Nachrichten* gik samme dag i artiklen *På den høje hest* kraftigt i rette med *Flensborg Avis*’ og *Nationaltidendes* antydninger af, at Kracht stod foran en fyring. Dette var “et typisk bevis på ... at modsætningen mellem den officielle og den grænsetyske opfattelse med næsten samvittighedsløs frækhed konstrueres for den danske offentlighed med let gennemskuelige formål”. Lauritz Larsen mente, at det efter den seneste udvikling at dømme ikke længere var muligt for dansk presse at opretholde påstanden – “som allerede p.g.a. de i Tyskland for øjeblikket herskende presse- og organisationsforhold måtte forekomme usandsynlig” – om en modsætning mellem de øverste regeringsmyndigheder og pressen i Slesvig-Holsten. “Når det under forhandlinger om *Der Schleswiger* i Berlin overfor de danske repræsentanter blev udtalt, at man i Berlin var ganske ukendt med de tidligere grænsepolitiske diskussioner, turde der formentlig efter det senere forefaldne være nogen grund til at opfatte dette som en “forlegenhedserklæring”.¹²³ Larsen begyndte med andre ord at tvivle på, at Berndts og Bades udtalelser havde helt så stor en rækkevidde som hidtil antaget.

Flensborg Avis mente den 24. oktober 1937, at *Flensburger Nachrichten* og *Schleswiger Nachrichten* – uden hensyn til, hvordan man i den danske presse som helhed havde taget roligt på hele affæren – ved “at udnytte et par skarpe røster” søgte at opnå, at Berlin “måtte gribe de grænsetyske kredse under armen ved en særlig erklæring”. Fra dansk side drev man ikke kiler ind nogen steder, men havde blot værget sig imod, at den linje i grænsespørgsmålet, som var lagt fra Berlin, skulle tilsløres og bortfortolkes i Slesvig-Holsten. “Vi følger med nogen opmærksomhed de grænsetyske bestræbelser for at udnytte enkeltrøster til at skaffe sig en fjer til sin hat, som kan dulme nogen smerte. Vi tror, at Berlin vil yde den stærkeste

støtte til det tyske folkelige arbejde, men over for den danske befolkning i Sydslesvig og over for det danske naboland vil fastholde og uddybe den nu tilkendegivne linje, der tjener begge parter tarv”.

Selvom man netop i de samme dage kunne glæde sig over, at den endelige tilladelse til månedsskriftet *Der Schleswiger* blev givet (se nedenfor), så var man helt åbenlyst ved at blive en smule nervøse på *Flensburg Avis*.

Foreløbig var der ikke meget, der tydede på, at grænsetyskerne ville nå igennem med deres klager. *Nordschleswigsche Zeitung* hævdede ganske vist den 25. oktober 1937, at det danske mindretal var blevet ”kaldt til orden”, men tonen i øvrigt var resignerende: Når der ved forhandlingerne i Propagandaministeriet var blevet sagt, at grænsespørgsmålet var fuldstændigt uaktuelt, så måtte de tyske nordslesvigere tage imod denne konstatering med ”al den alvor, der ligger i udtalelsen”, hed det.

Nordschleswigsche Zeitung tillagde altså Berndts udtalelser nogen vægt, og de senere førte samtaler i Berlin havde åbenbart hidtil ikke givet anledning til fornyet håb om en aktualisering af det dansk-tyske grænsespørgsmål. Dette, fortsatte *Nordschleswigsche Zeitung*, ændrede dog intet ved, at det var Danmarks skyld, at grænsespørgsmålet fortsat udgjorde et problem: Danmark havde i 1920 ordnet grænsen ad ”omvejen over Versailles”, havde gennemgribende socialiseret landsdelen og var hensynsløst gået frem imod den nordslesvigske bondestand, ”der igennem slægtled har boet på stedet”, ærerørigt angrebet førende tyske mænd o.s.v. Dette kunne det tyske mindretal lige så lidt lade ligge som de overgreb, som de danske nordslesvigere i tiden før 1920 havde anvendt i deres nationalitetskamp, ligegyldigt hvor ”uaktuelle” de var – såsom f.eks. Paragraf 5. ”Vore brødre og søstre i riget forstår vel også, at vi ikke vil lade vor livsret sygne hen og at vi trods alt til stadighed besinder os på visse problemers aktualitet, så længe den nationale modstander i herbergstaten Danmark ikke udviser den selvbeherskelse, der i den sidste ende er det, der mest af alt fremmer et godt tysk-dansk forhold”.

Lauritz Larsen mente, at især slutningen af *Nordschleswigsche Zeitungs* artikel gav tegn på, ”at man – i hvert fald for de tyske nordslesvigeres vedkommende – ikke tør fæste alt for megen lid til, at de i den nærmeste fremtid vil lægge kursen om og holde sig udenfor den af rigsregeringen opgivne irredenta” – hvilket i parentes bemærket, efter at Berndts udtalelse om irredenta’en først ganske var fortiet i de tyske blade, nu endelig i de tyske slesvigske blade var omskrevet til, at: ”Grænsespørgsmålet er uaktuelt”¹²⁴

Flensburg Avis talte i sin kommentar hertil den 26. oktober 1937 om ”forfjamskelse” og hæftede sig navnlig ved, at *Nordschleswigsche Zeitung* havde skrevet, at danskerne var blevet ”kaldt til orden”, og at der omsider havde måttet ”sættes bom for den flom af fornærmelige angreb”, som fra dansk side var blevet rettet mod førende mænd i tyskhedsarbejdet nord og syd for grænsen. ”Det er efterhånden blevet en utålelig tilstand”, skrev *Nordschleswigsche Zeitung*, ”at man blandt andet føler sig fornærmet fra dansk side, fordi i en pjece, som det af *Schleswig-Holsteiner Bund* ud-

givne skrift *Schleswig und Versailles*, den historiske sandhed om begivenhederne i afstemningstiden behandles på en efter tysk opfattelse ulastelig måde, og at man samtidig misagter tyske menneskers ære, ja endog vover sig så langt ud at ville frakende tyske nordslesvigere de borgerlige æresrettigheder ved en retslig dom, fordi de ud af dybtfølt nød er trådt i skranken for en af systemet trængt folkefælles hjemstavnsret”.

Nordschleswigsche Zeitung forsøgte her at sammenkæde den såkaldte Stollig-affære med forbudet mod *Der Schleswiger*. I landsbyen Stollig i Nordslesvig havde den danske landmand Jørgen Warming overtaget en hjemmetysk gård efter en tvangsauktion. Det tyske mindretal havde i *Nordschleswigsche Zeitung* og i flyveblade agiteret ganske overordentligt voldsomt i sagen, og den tidligere ejer, Th. Pörksen, havde begået hærværk og bl.a. forgiftet brønden ved gården med petroleum – helt oplagt kriminelle handlinger. Pörksen var i maj 1937 blevet dømt i denne sag.

Herefter havde man fra hjemmetysk side udsendt en række flyveblade om *Sandheden om Stollig-affæren*. Flyvebladene havde indeholdt meget grove beskyldninger imod navngivne personer og danske domstole og myndigheder. Redaktør Harboe Kardel, *Nordschleswigsche Zeitung*, og *Fører* Jens Møller stod i oktober 1937 anklaget for at have anstiftet Pörksen til sine handlinger, og det er til denne sag, *Nordschleswigsche Zeitung* sigtede. *Nordmark-Jugend* havde ved samme lejlighed erklæret, at beslaglæggelsen og retssagen viste danskernes smålighed og forfølgelse over for det store tyske mindretal i Nordslesvig i forhold til tyskernes storsindethed over for det ganske lille danske mindretal i Sydslesvig i *Der Schleswiger*-affæren (!).

Nordschleswigsche Zeitung omskrev Propagandaministeriets “utvetydige afstandtagen” til grænserevision og afsvækkede det til “grænsespørgsmålet er uaktuelt”, fastslog *Flensborg Avis* den 26. oktober 1937 – og sammenfattede avisens trusler mod Danmark således: Så længe man i Danmark ikke undlod at kritisere Tyskland, så længe Danmark ikke ustraffet lod hjemmetyskerne begå ulovligheder i dansk land, lige så længe ville det tyske mindretal arbejde for en grænserevision. I virkeligheden en ganske præcis analyse af forholdet. “Man tror knap sine egne øjne”, bemærkede *Flensborg Avis*, “vil *Nordschleswigsche Zeitung* offentligt proklamere, at de agter at stille sig i modsætning til den tyske rigsregering?”

Den 26. oktober 1937, samme dag som *Flensborg Avis* imødegik artiklen i det tyske mindretals avis, talte Ernst Schröder, Hinrich Lohse og Ernst Kracht med propagandaminister Goebbels. Nyheden om samtalen nåede det danske gesandtskab i Berlin samme aften. Det skete via Jacob Kronika. Han kunne fortælle, at der både til den tyske presse og til *Ritzaus Bureau* netop var udsendt en kort meddelelse om, at Rigspropagandaminister Goebbels havde modtaget overpræsident Lohse, overborgmester Kracht og redaktør Ernst Schröder, der havde givet ham “en indgående beretning om stillingen i grænseområdet”. Kronika havde kort derefter haft en fortrolig samtale herom med sin særlige kilde i Propagandaministeriet, overregeringsråd Stephan, der havde slægtsforbindelser til Tønder-egnen og ifølge Kronika var “forstående indstillet over for den sles-

vigske danskhed”.¹²⁵ Stephan havde fortalt Kronika, at Goebbels havde været alene med de tre slesvig-holstenere, og at disse havde forsøgt at sætte ministeren under yderligere pres. Bl.a. havde Ernst Schröder, der – som Herluf Zahle påpegede – var dansk statsborger, krævet en forhandling om de ofte omtalte 9 punkter i Berndt og Bades erklæring. Dette krav havde Goebbels imidlertid afvist under henvisning til, at de to nævnte embedsmænd ikke var til stede.

Den korte pressemeddelelse om de tre grænsetyskeres modtagelse hos Dr. Goebbels blev senere på aftenen suppleret med følgende linjer: “Herunder blev også den danske presses personlige angreb, især også mod de førnævnte herrer, diskuteret. Rigsminister Dr. Goebbels tog med beklagelse til efterretning, at sagen angående *Der Schleswiger*, som han troede at have løst på en for begge parter tilfredsstillende måde, havde trukket et så lidet glædeligt efterspil efter sig. Efter den således påny indtrådte beklagelige forstyrrelse af det dansk-tyske forhold, i særdeleshed under hensyn til de personlige angreb på ledende mænd indenfor grænsepolitikken, måtte han forbeholde sig til en given tid atter at undersøge det hidtil indtagne standpunkt”.

Det således fremkomne communiqué afgik pr. post til Kiel og ville altså formentlig i løbet af onsdagen fremkomme i de grænsetyske blade, meddelte gesandt Herluf Zahle.

Werner Stephan, der gav Kronika tilladelse til at *omtale* indholdet, men ikke til at *gengive ordlyden*, betegnede communiquéet som et “varselsskud”. Stephan fremhævede, at Goebbels, til trods for den pression, *Schleswig-Holsteiner Bunds* udsendinge havde udsat ham for, havde *afvist* Ernst Schröders krav om diskussion af august-erklæringen. Der var heller ikke taget nogen som helst bestemmelse om de *yderligere skridt*, som blev antydet i communiquéets slutning. “Under indtryk heraf og i tillid til, at en ny tysk standpunktformulering endnu vil kunne undgås, har Jacob Kronika skrevet sit telegram til *Nationaltidendes* dagsnummer”. Kronika havde endvidere en personlig samtale med redaktør Aage Schoch, hvis tilsagn han fik, om at telegrammet skulle offentliggøres uden kommentarer; det var Berlins ønske, at der hermed måtte være “sat en slutstreg for den triumferende omtale af erklæringerne den 26.-27. august”.

Jacob Kronika satte sig dernæst i forbindelse med sine korrespondentkolleger i Berlin, overfor hvem han forklarede stillingen. Presseattaché Per Faber orienterede fuldmægtig Bodenhoff i Udenrigsministeriet pr. telefon. Formentlig p.g.a tekniske vanskeligheder blev telefonsamtalen dog stærkt forsinket. Efter Herluf Zahles udtrykkelige ordre blev telefonsamtalen afsluttet med en henstilling om, at udenrigsministeren eller direktøren blev gjort bekendt med indholdet af ovenstående “for eventuelt endnu i aften at kunne vejlede pressens bedømmelse af den foreliggende situation”.¹²⁶

Den danske udenrigstjeneste forberedte sig med andre ord på en *feberredning*, og man tog i Udenrigsministeriet den 28. oktober 1937 en række samtaler med redaktørerne for de ledende hovedstadsblade.¹²⁷

Kronikas artikel om sagen blev offentliggjort i *Flensborg Avis* 27. okto-

ber 1937. *Der Schleswiger*-affæren, "som man i Berlin har anset for at være definitivt afsluttet med de erklæringer, som i sin tid i Propagandaministeriet blev afgivet til de herrer redaktør Christiansen og Kronika", havde i dag fået et efterspil, "som vil vække den allerstørste opmærksomhed i det slesvigske grænseområde, især i de tyske blade på begge sider af grænsen. Men derudover vil dette efterspil også give en del af den udenlandske presse fornyet anledning til at beskæftige sig med det slesvigske emne. Dette sidste har Deres korrespondent i aftenens løb modtaget beviser for i form af en række telefoniske forespørgsler fra udenlandske bladredaktioner".

Kronika lod her på slet skjult måde eventuelle interesserede tyskere forstå, at hvis man påny begyndte at rode op i denne affære, så ville det også kaste fornyet international presseomtale af sig.

Gauleiter Lohse, overborgmester Kracht og redaktør Ernst Schröder, "der som dansk statsborger må regnes for hørende til det tyske mindretal i Danmark, men i øvrigt som bekendt øver en nærmest dominerende indflydelse på hele det grænsetyske arbejde såvel norden som sønden den dansk-tyske grænse", havde aflagt Goebbels et besøg, fortsatte Kronika – der dermed nærmest løftede sagen op på et mellemstatsligt niveau.

Årsagen til henvendelsen var klager over dansk presses omtale af *Der Schleswiger*-affæren efter dens afslutning. Kronika kunne dog berolige læserne med, at der *ikke* havde fundet nogen forhandling sted om de enkelte punkter i de tyske erklæringer af 26.8. og 27.8. 1937. "Disse tyske erklæringer står fremdeles ved magt. Hverken på dansk eller på tysk side kan det benægtes, at de er af den allerstørste betydning for forholdenes udvikling på begge sider af den dansk-tyske grænse", fastholdt Kronika. "I Berlin består der ikke noget ønske i at fravige de omtalte erklæringer. Dr. Goebbels' udtalelse i dag, om han muligvis vil se sig foranlediget til at revidere den tyske regerings standpunkt af 26. og 27. august, skal opfattes som en slags skræmmeskud eller lignende. Man går i Berlin ingenlunde ud på at skabe nye momenter i sagen. Det vil være rigtigere at sige tværtimod. Her mener man, at nu skulle det lade sig gøre, efter at hovedlinjerne i den tyske holdning og politik er tilstrækkeligt bekendt både på dansk og på tysk side, at trække en slutstreg under hele diskussionen angående *Der Schleswiger*-affæren".

Ernst Christiansen føjede hertil den redaktionelle bemærkning, at udviklingen i denne sag mindede om tidligere begivenheder i grænselandets historie. "Dog er forskellen formentlig den, at den nuværende tyske rigsregering i kernespørgsmålet har dannet sig sin selvstændige mening og ikke agter at fravige den". Der var fra dansk side grund til at være både fast og varsom: "Enkelte meget skarpe ytringer har været vand på grænsetyskernes mølle. Somme tider skal der bygges gyldne broer. En afspænding kan dog uden vanskelighed fås, hvis man ikke ønsker at forhindre det fra grænsetysk side". Selv agtede *Flensborg Avis* at fastholde sit løsen *front og bro*: "Det tjener vort folks tarv, men tager tillige bevidst sigte på at gavne forholdet mellem de to nabolande".

Lauritz Larsen kommenterede samme dag, den 27. oktober 1937, Kro-

nikas korrespondance. Larsen havde næret en vis frygt for, at de danske blades artikler i forlængelse af forhandlingerne i Berlin kunne give bagslag og muligvis slå det opnåede i stykker. Og dette syntes efter hvad Kronika kunne meddele "også i nogen grad at være blevet tilfældet, ihvorvel den mulighed vel ikke helt kan lades ude af betragtning, at det tyske Propagandaministerium kan have fået visse betænkeligheder ved, at de på dets vegne forhandlende embedsmænd er gået for langt under de med de danske mindretalsrepræsentanter førte forhandlinger".

Goebbels havde beklaget sig over den danske presse og endog udtalt, at han eventuelt måtte overveje en revision af regeringens standpunkt i sagen, som det var blevet bestemt i slutningen af august måned. Men Kronika skrev dog beroligende at man i berlinske regeringskredse mente, at det nu skulle kunne lade sig gøre at trække en slutstreg, efter at hovedlinjerne i den tyske holdning og politik var tilstrækkeligt bekendt både på dansk og på tysk side – "hvorved selvsagt ikke er sagt mere end netop dette!", tilføjede Larsen – for udtalelserne omfattede jo netop en tysk anerkendelse af grænsen. "Meget uheldigt synes det mig at være, at Danmark – efter det gunstige resultat, der var opnået efter *Der Schleswiger*-forbudet – nu atter er kommet over i *defensiven*, skal stå som *anklaget*, p.g.a nogle danske blades uforsigtige og uovervejede udtalelser. Og dette så meget mere, som det af Jacob Kronikas redegørelse ses, at de udenlandske presserepræsentanter straks overfor ham har vist den største interesse for sagen, der nu let hos disse kan få udseende af at være et dansk misbrug af en fra tysk side vist imødekommenhed".¹²⁸ Grænsen lå altså måske ikke slet så fast endnu.

I den grænsetyske presse var der den 27. oktober 1937 foreløbig ikke meget andet at se end *Korrespondenzbüro Nordschleswigs* korte meddelelse, gengivet i *Südtondernsche Zeitung*, *Schleswig-Holsteinische Landeszeitung* og *Schleswiger Nachrichten*. Kun *Flensburger Nachrichten* havde en redaktionel kommentar. *Flensburger Nachrichten* skrev, at man på tysk side havde beflittet sig på at indtage en rent saglig holdning, og at det indtrufne efterspil udelukkende skyldtes "visse ganske usaglige og personligt sårende udtalelser i den danske presse". Det måtte afventes, "hvorledes den danske presse i fremtiden vil stille sig til forholdet i almindelighed. På den mest loyale måde har Berlin behandlet tilfældet *Der Schleswiger*, med det resultat, at en vis dansk presse har tydet denne loyale holdning på en fuldstændig falsk måde. Man vil, som sagt, nu forholde sig afventende på tysk side m.h.t., hvilken holdning den danske presse vil indtage til udviklingen af tilfældet i fremtiden".

Det lød jo ikke så dramatisk, og konsul Larsen mente ligefrem, at overskriften: *Gauleiter Lohse berichtet über die Lage im Grenzgebiet* kunne tydes derhen, at forhandlingerne i Berlin ikke *alene* havde drejet sig om *Der Schleswiger*-affæren, men havde omfattet en større, *almindeligere* drøftelse af grænsepolitiske problemer. Herluf Zahle havde endvidere i den officielle *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* den 27. oktober 1937 set en af Dr. Sinnbeck-Hansen signeret kommentar til kommunikéet, i hvilken

det hævdedes, at der intet modsætningsforhold findes mellem Berlin og grænseområdet. Dr. Sinnbeck-Hansen fremhævede Franz von Jessens leder "Moden til plukning" i *Nationaltidende* som et "særligt grelt eksempel på den danske presses forgåelser [i.e. "forseelser – "Vergehen", forf.] i den overflødige diskussion om *Der Schleswiger-sagen*".¹²⁹

Flensborg Avis bragte den 28. oktober 1937 en kommentar – igen både på dansk og på tysk – til forhandlingerne i Berlin. Det var helt åbenlyst en sag, som man betragtede som værende af afgørende betydning. Det hed heri, at overborgmester Kracht vel havde sluttet sig til den berlinske erklæring, men at han *ikke* havde mildnet noget af de under hans ansvar fremkomne angreb på Danmark og danske. Ernst Christiansen *ville* pinedød have oprejsning for denne sag, og udviste her en stædighed, som måske er særdeles forståelig, men næppe særligt klog.

I en *Ritzau*-meddelelse, som Ernst Christiansen udsendte den 27. oktober 1937, *skærpede* han endda udsagnene om Kracht, "der jævnlige færdes på dansk statsområde og yder det derværende tyske mindretal den kraftigste støtte". Kracht havde ikke "mildnet noget af de under halvandet års skærpelse af ordskiftet ved grænsen, men fremdeles talt om 'kendsgerninger fra fortiden.' Vi har på dansk side taget denne holdning til efterretning og trænger ikke til mere oprejsning end den, vi har fået. Dr. Kracht må i fremtiden, ligesom enhver anden grænsetysk embedsmand, regne med, at når han optræder korrekt over for nabofolket, så vil han også møde en korrekt omtale i det danske nabolands presse, samtidig med, at det danske folk viser sine folkefæller den samme støtte i ord og dåd, man fra tysk side omvendt betegner som en selvfølge".¹³⁰

Men *Nordschleswigsche Zeitung* kunne ikke uden en vis triumf den 28. oktober 1937 meddele sine læsere, at de danske *Scharfmacher* nok ikke havde regnet med, at de aggressive toner, de havde anslået i den seneste tid, ville føre til, at Dr. Goebbels gjorde forholdene i grænselandet til genstand for en orienterende samtale. "Når sagen nu har taget en ny vending, så kan en la Cour og en Franz von Jessen tilskrive det deres hæmningsløse udfald". Fra dansk side forsøgte man ganske vist at afsvække berlinersamtalernes betydning ved at kalde Goebbels' stillingtagen et "varselsskud", men "vi skulle mene, at den danske side gjorde klogt i at se situationens alvor i øjnene". Den tyske side ville i de kommende uger vogte meget nøje på, hvordan danskerne syd og nord for grænsen stillede sig over for tyskheden, om man i syd fulgte en udadlig mindretalslinje og om man i nord respekterede de tyskes livsret. "Den fremtidige udvikling afhænger af de næste skridt", hed det advarende. I stedet for give den tyske holdning karakter og med en "guvernanteagtig anmasselse forsøge at klassificere de tyske grænsepolitikere som tilhørende forskellige linjer", skulle den danske side hellere bestræbe sig på at finde den rigtige linje i forhold til Det tredje Rige, "den store nabo i syd", og til det tyske mindretal i Nordslesvig. Men det var der ikke meget, der tydede på: Ernst Schrøders telegrambureau meddelte i samme nummer, at Grænseforeningen på trods af den tyske imødekommenhed ville "gøre propaganda med *Schleswiger-forbudet*" på et kommende møde i Haderslev.

Det var en klokkeklar advarsel, så at sige fra hestens egen mund, og fra officiel dansk side var man da også for længst i gang med at lægge låg, luger og dæksler på pressen.

12.18. Låg på den danske presse – oktober 1937

I mellemtiden var *Der Schleswiger*-affæren den 27. oktober 1937 blevet gjort til genstand for forhandlinger i *Udenrigspolitisk Nævn*. Udenrigsminister P. Munch udtalte her, at "den rolige måde, denne sag i sin tid blev taget på fra dansk side, havde vist sig heldig, og at den danske mindretalspresse givne tilladelse til udgivelse af *Der Schleswiger* som tidsskrift på tysk, omend dette ikke gav Danmark fuld tilfredshed, dog måtte føles som en indrømmelse fra tysk side". Men P. Munch nævnte også, at dansk presse efterfølgende havde fremhævet, at der bestod et modsætningsforhold mellem myndighederne i Berlin og grænsetyskerne, og han betonede vigtigheden af, at "dette ikke uddybes videre fra dansk side, idet resultatet af en sådan linje før eller senere ville føre til et dementi fra Berlin af tilstedeværelsen af et sådant modsætningsforhold". P. Munch bemærkede samtidig, at ordene i redegørelsen for redaktør Jacob Kronikas samtaler i Berlin med vedkommende embedsmænd i det tyske Propagandaministerium den 26. august 1937, om at: "Der eksisterer for Tyskland i hele det slesvigske område ikke noget irredenta-spørgsmål", nu i pressen i Slesvig-Holsten var omskrevet til "grænsespørgsmålet er ikke aktuelt i øjeblikket".

Den konservative Holger Andersen var enig i, at man fra dansk side ikke burde gøre mere ud af at fremhæve en modsætning mellem Berlin og den tyske grænsepresse. "Berlin vil selvfølgelig aldrig desavouere grænsetyskerne". Venstremanden Hans Jepsen-Christensen mente også, at "akademiske drøftelser af grænsespørgsmålet" burde undgås; han ville straks skrive til *Flensborg Avis* og bede den holde igen, og også Holger Andersen lovede at gøre sin indflydelse gældende.¹³¹

Udenrigsministeren tog i de samme dage en fornyet samtale med hovedstadsbladernes redaktører samt med *Jyllandspostens* københavnske repræsentant.¹³²

Også andetsteds i den danske udenrigstjeneste blev der arbejdet hektisk på at få inddæmmet de sidste danske hedspor. Konsul Lauritz Larsen var blevet opmærksom på en række nært forestående danske møder, der på "betænkelig måde nærmer sig til dansk-tyske grænseemner, der muligvis kan give anledning til uoverlagte udtalelser". Han henstillede derfor i en indberetning til Udenrigsministeriet den 29. oktober 1937, at det "på passende diskret måde søges at modvirke – i betragtning af de i øjeblikket foreliggende forhold –, at uforsigtige danske udtalelser skal give anledning til nye tysk-danske pressesammenstød".

Det af Ernst Schrøder omtalte møde i Haderslev blev arrangeret af *Grænseforeningen*. Her mente Larsen, at en henvendelse til formanden, rektor H.P. Hansen, eller til forretningsføreren, general Birke, ville møde forståelse. Larsen havde samme dag selv skrevet til general Birke, idet

han bemærkede, at han havde set, at der på mødet i Haderslev skulle "nedlægges en kraftig protest mod bladforbudet mod *Der Schleswiger*". Larsen håbede, skrev han til Birke, at han ikke ville tage ham det ilde op, når han henstillede, "at der gøres, hvad der kan gøres, for at ikke den omtalte protest får en for tyskerne alt for krænkende karakter. Ellers kan det let gå, som det i eventyret gik med bjørnens lab". Værre var det med det andet møde, på hvilket Gudmund Schütte skulle tale. Schütte var "jo noget af en landsknægttype", og forstod måske ikke altid "at bedømme rækkevidden af, hvad han siger", frygtede Larsen.¹³³ Det gjaldt altså om at få bjørnene i den danske skov til at holde igen med tjenesterne.

12.19. *Auswärtiges Amt* intervenserer – oktober 1937

Også i den tyske udenrigstjeneste var man interesseret i fred og fordragelighed. Men den tyske gesandt i København, Renthe-Fink, var tilsyneladende ikke blevet holdt orienteret om sagens videre forløb. Den 29. oktober 1937 skrev han til von Grundherr i *Auswärtiges Amt*, at han gennem dansk presse samt et DNB-telegram i *Völkischer Beobachter* havde set, at Hinrich Lohse og Ernst Schröder for nylig havde opsøgt rigsminister Joseph Goebbels i Berlin for at tale med ham om den danske mindretalspresse i Tyskland. Efter hvad de danske korrespondenter i Berlin havde meddelt, havde Propagandaministeriet holdt fast i den hidtidige linje, og Renthe-Fink troede derfor ikke, at gesandtskabet atter behøvede at tage stilling til spørgsmålet – men han ville gerne holdes orienteret om sagens forløb og afstemme synspunkterne med *Auswärtiges Amt*. "De ved, at vi her står på det standpunkt, at man i det dansk-tyske grænsespørgsmål må føre en fremsynet ("weitschauend") og forsigtig politik, og ikke bør lade sig vildlede af udfald i den danske presse. Under alle omstændigheder bør vi ikke ved vor behandling af det danske mindretal i Tyskland give danskerne et påskud til at gøre livet mere surt end det er for det tyske mindretal i Danmark, idet danskerne derved får et skin af ret på deres side". Skulle der mod forventning være opstået en anden indstilling i Berlin, så forventede Renthe-Fink at være blevet orienteret; selv meddelte Renthe-Fink, at han igennem nogen tid havde holdt det for rigtigt overfor kompetente danske myndigheder at antyde, at de bestemmende danske instanser i Nordslesvig efter hans mening var begyndt at udvise mindre god vilje og forståelse. Han havde gjort opmærksom på, at en sådan politik næppe kunne gavne den fra begge sider tilstræbte almindelige forbedring af det indbyrdes forhold, og at det heller ikke turde være i dansk interesse, hvis nationalitetsskampen i grænseområdet påny blev skærpet.¹³⁴

Von Grundherr svarede den 3. november 1937, at han, så vidt han så på sagen og var orienteret, kunne fortælle følgende om Gauleiter Lohses og Ernst Schröders besøg hos Goebbels, omend han dog ikke var helt sikker på alle enkeltheder: Forbudet imod *Der Schleswiger* var naturligvis, især også p.g.a. måden og begrundelserne, "højst inopportun". Hvem der var *spiritus rector* til forbudet, var von Grundherr "selv i dag ikke helt klar over. Måske har overborgmester Kracht haft en finger med i spillet, må-

ske var det kun Gestapo eller Indenrigsministeriet eller Promi; sikkert ikke Schröder-Flensburg, med hvem jeg har talt indgående om sagen og som for øvrigt slet ikke var i Flensburg, da det skete. Hvis den politiske afdeling var blevet spurgt først, ville jeg naturligvis skarpt have udtalt mig imod forbudet", erklærede von Grundherr.

Von Grundherrs kategoriske afvisning af at Ernst Schröder skulle have haft noget som helst med denne sag at gøre er interessant, navnlig fordi han havde oplysningen fra Schröder selv. Vi ved positivt, at forbudet fremkom på foranledning af Gauleiter Lohse, hvilket Goebbels' svarbrev til ham dokumenterer. Men det er nærmest utænkeligt, at Lohse skulle have handlet på egen hånd i denne sag. Hvorfor skulle han gå uden om sin egen grænselands- og presseekspert? Det kan næppe have været første gang, slesvig-holstenerne diskuterede en lukning af *Der Schleswiger*, og Lohse kan umuligt have været uvidende om Ernst Schrøders synspunkt herpå. Lohse må ganske enkelt have afstemt sagen med Ernst Schröder, og i det videre forløb spillede denne jo også en betydelig rolle. På den anden side bar initiativet præg af at være dårligt forberedt og klodset udført, hvad der ikke lignede Ernst Schröder. Sandsynligheden taler dog for, at Ernst Schröder først lagde afstand til forbudet, da det viste sig at være blevet forkludret af Berndt og Bade i Propagandaministeriet. Og han kunne kun gøre det over for *Auswärtiges Amt*, fordi *Auswärtiges Amt* hele tiden havde været holdt uden for forløbet. Det er nemlig påfaldende, at der ikke optræder Ernst Schrøderske røfler til Kracht eller Lohse i noget af den øvrige tyske korrespondance. Det ville ligne ham dårligt, ikke at benytte sig af denne lejlighed til at fremhæve sin egen overlegne indsigt i grænselandsforhold på bekostning af alle andres klodsethed.

Von Grundherr fortsatte: "Den anden fejltagelse var efter min mening dernæst den måde, hvorpå man ved forhandlingerne hos hr. ministerialråd Berndt i Promi veg tilbage ..."; navnlig overenskomstens punkt 8 [om fraværet af irredenta på begge sider af grænsen, forf.] var "højst inopportun". Ernst Schröder havde forklaret von Grundherr, at man "i danske grænselandskredse havde opfattet denne overenskomst, som om der bestod et modsætningsforhold mellem Berlin og de tyske kredse i Flensburg og Kiel, og at man derfor roligt kunne gå skarpere til værks over for Flensburg, Kiel, Schröder, Lohse o.s.v.". Lohse og Schröder havde talt med Goebbels om, hvorledes dette indtryk bedst kunne fordrives, og de havde opnået den notits i den tyske presse, som Renthe-Fink havde bemærket. Ernst Schröder havde sagt til von Grundherr, at han forventede, at notitsen ville have den virkning på danskerne, at de, "når de ser, at han og hans kampfæller får rygdækning fra Berlin, atter bliver mere forsigtige og tamme, og de danske presseudsagn fra den seneste tid tyder jo på, at han har ret". Men i øvrigt understregede von Grundherr, at man skulle forblive på den gamle linje, at "forholdet Flensburg-Aabenraa, der nødvendigvis altid vil være af en vis skarphed, så vidt det er muligt ikke må belaste forholdet Berlin-København". *Auswärtiges Amt* var altså helt indforstået med Renthe-Finks udgangspunkt; "vi tænker overhovedet ikke på at drive en skarpere politik over for det danske mindretal i Tyskland",

sluttede von Grundherr sit brev til den tyske gesandt i København.¹³⁵

12.20. *Der Schleswiger* udkommer som tidsskrift – 31. oktober 1937

I mellemtiden udkom første nummer af månedsskriftet *Der Schleswiger*. Alfred-Ingemar Berndt havde ved samtalen den 27. august 1937 givet grønt lys for udgivelsen af et tidsskrift, men forudsat en formel ansøgning. Den blev afsendt allerede dagen efter.¹³⁶ Overregeringsråd Stephan bekræftede modtagelsen i en telefonsamtale med Kronika den 30. august 1937. I samme telefonsamtale fortalte Stephan, at Berndt havde sendt et brev til *Flensburg Avis*.¹³⁷ Brevet blev offentliggjort i *Flensburg Avis* og *Nationaltidende* 1. september 1937. Berndt erklærede, at han ingen betænkeligheder havde ved, at *Der Schleswiger* fra 1. oktober 1937 udkom som månedsskrift, der varetog mindretallets interesser over for staten: "Jeg vil derved give Dem lejlighed til i alle de spørgsmål, der vedrører det danske mindretal, at henvende Dem til den tyske offentlighed og over for den at træde i skranken for det danske standpunkt". Dertil behøvedes efter Berndts skøn ikke et dagblad, "som helt af sig selv drages ind i Tysklands dagspolitik og derved får en betydning, som måske slet ikke er påtænkt af dets udgivere". Med et månedsskrift ville der efter Berndts mening være tilstrækkelig mulighed for hos de få forhåndenværende indbyggere i Slesvig, som trods manglende sprogkundskaber måtte regne sig til danskheden, at hverve for mindretallets standpunkt. "De vil deraf se, at min forholdsregel ikke er dikteret af viljen til at lukke munden på det danske mindretal eller at vanskeliggøre dets propaganda, at tvært imod andre principielle synspunkter måtte føre til min forholdsregel. I øvrigt er De indtil i dag aldrig blevet indsnævret [beeinträchtigt] i hele Deres propaganda", anførte Berndt. "Jeg rejser endvidere ikke nogen indsigelse imod, at *Flensburg Avis* i undtagelsestilfælde også giver sine læsere kendskab til vigtigere artikler i tysk sprog. Jeg forudsætter herved, at De lader Dem nøje med principielt vigtige artikler og sådanne erklæringer, for hvis vedkommende det synes Dem af særlig betydning, at de hurtigt bliver kendt i hele Deres mindretalsgruppe". Berndt sluttede sit brev med at erklære, at han ved denne imødekommen gerne ville give udtryk for, hvor meget han lagde vægt på et loyalt samarbejde med den danske folkegruppe i Slesvig.¹³⁸ Berndt havde allerede under samtalen den 27. august 1937 givet udtryk for, at anvendelse af det tyske sprog i *Flensburg Avis* ikke måtte blive en daglig praksis.¹³⁹

Kronika fik desuden i telefonsamtalen med Stephan den 30. august 1937 at vide, at det af formelle grunde alligevel ville være nødvendigt, at Forlaget for *Flensburg Avis* indsendte en skriftlig ansøgning til *Präsident der Reichspressekammer* i Berlin om udgivelsen af *Der Schleswiger* som tidsskrift. Denne ansøgning fra *Flensburg Avis* skulle være ledsaget af en kopi af ministerialråd Berndts brev af 30. august 1937. Ansøgningens godkendelse ville ministeriet selv drage omsorg for.¹⁴⁰

Ernst Christiansen sendte sin ansøgning allerede den 31. august 1937 med bøn om at måtte udgive sit tidsskrift fra 1. oktober 1937. Tidsskriftet

ville være henvendt til "både vore danske folkefæller og, da det vil udkomme under løsenet *front og bro*, tyske iagttagere, der er interesserede i en for begge folk positiv ["gedeihlich"] udvikling i grænselandet". Oplaget ville næppe blive stort, erklærede man. P.g.a. langsomt arbejdende bureaukrati blev tilladelsen først givet den 28. oktober 1937 og først meddelt *Flensborg Avis* den 8. november 1937. Det skulle vare helt til 22. marts 1938, før de sidste brikker faldt på plads m.h.t. tilladelsen.¹⁴¹ Der er nu ikke umiddelbart noget, der tyder på, at forsinkelsen skyldtes andre grunde, som hidrørte fra grænsetyske kredse.

Tage Jessen funderede i øvrigt i et brev til Jacob Kronika den 17. november 1937 over, om *Der Schleswiger* eventuelt engang kunne forvandles til et ugeblad. "I Propagandaministeriet fastholdt de jo princippet: Ikke dagblad, men tidsskrift. Men et ugeblad er jo også et 'tidsskrift'".¹⁴² Kronika svarede den 30. november 1937, at det foreløbig ikke ville være muligt. "Bombardementet mod hele august-ordningen har været af en formidabel styrke! Forandringer i presseafdelingen [i Propagandaministeriet, forf.] er forestående; Dr. Dietrich får *meget* at sige – jeg har lært ham at kende i et mindre selskab forleden; kommer tid, kommer råd".¹⁴³ Berndts udtrykkelige tilladelse til på tysk i *Flensborg Avis* at forsvare sig mod angreb så ofte, det var nødvendigt – men dog ikke dagligt –, gjorde måske også behovet for et ugeblad mindre.

Månedsskriftet *Der Schleswiger* udkom første gang den 31. oktober 1937. Det første nummer blev udsendt gratis som bilag til *Flensborg Avis*, men det var meningen, at fremtidige numre i abonnement skulle koste 1 kr. h.h.v. 75 pf. i kvartalet.¹⁴⁴

Det nye tidsskrift fik gode ønsker med på vejen om at "løfte sin part af grænselandets dobbelte opgave, vort folks sag og folkenes sag", af bl.a. repræsentanter for højskoleverdenen, herunder: Aage Møller, Rønshoved; Aage Jensen, Hadsten; Poul Engberg, Ingeborg Appel, J. Arnfred, Frede Hasseriis, Johannes Novrup, Bo Bojesen Rud, Hans Haarder, Georg Wulff og en række andre lærere fra Askov; Fred. Nørgaard, Antvorskov; Anna Krogh og Jørgine Abildgaard, Snoghøj; Vagn Møller, Rødkilde; Kr. Killemosé, Vallekilde; Laus Bækhøj, Ollerup; Hans Lund, Rødding; Kristen Nørgaard, Aarsbjerg; Arne Brandt Pedersen, Vraa; J.P. Jacobsen, L. Lauridsen og Hans Hansen fra Gråsten Landbrugsskole.¹⁴⁵

I sine egenreklamer for det nye tidsskrift, rettet direkte imod skribenter, hedder det bl.a.: "Vi beder Dem kigge lidt på det og i forbindelse med det, som de vel i de sidste måneder har set om bladforbudet og den danske grænsepresses opgave, tænke på, at dette tidsskrift kunne blive et plus af virkelig historisk betydning til større tryghed for det danske folk, både ved en styrkelse af det danske liv i grænselandet og ved at klare dansk vilje til at hævde sin egen selvstændige udvikling og ved at arbejde på at rydde gammelt folkehad til side og langsomt skabe stigende forståelse mellem dansk og tysk som led i arbejdet for almindelig mellemfolkelig forståelse". Bidragene behøvede ikke i ethvert emne at behandle forholdet til Tyskland, men kunne indadtil "gøre rede for dansk erhvervs-liv, dansk åndsliv, dansk folkekultur, dansk historie, dansk ret" – altså i

nogen grad det samme, som dagbladet *Der Schleswiger* havde indeholdt. Noget honorar kunne man ikke tilbyde; "den danske grænsepresse har næsten altid måttet arbejde under de mest beskedne vilkår, men vi tror, at dette arbejde bærer en løn i sig selv".¹⁴⁶

Bidragyderne til de første numre var f.eks. kreditforeningsdirektør P.A. Callø, der fortalte om "Die Wahrheit über die Wirtschaftspolitik in Nordschleswig", biskop C.W. Noack om "Unser Grenzland", Gunnar Gunnarsson om "Die geschichtlichen Lehrbücher des Nordens – und Deutschland", A. Svensson om "Dänisch und deutsch in Nordschleswig" og Vinding Kruse om A.S. Ørstedes lovgivning om stænderforsamlingerne. Gudmund Schütte bidrog flittigt med polemiske indlæg imod tyske historikere og *Der Schleswigers* ledende artikler diskuterede ivrigt med den tyske grænsepresse. Det blev nu meget hurtigt *Flensburg Avis'* egne medarbejdere og nære venner af bladhuset, der kom til at fylde tidsskriftet. Redaktionen kom hurtigt i stadigt bekneb for stof, og i et brev til Jacob Kronika den 23. februar 1939 skrev Ernst Christiansen: Der er "ikke tale om noget medarbejderskab, som ikke så at sige hver måned skal stampes ud af jorden".¹⁴⁷

Efter den første årgang konstaterede *Jydske Tidende* den 22. september 1938, at det var "et smukt stykke arbejde, der her er udført. Indholdet har været helt igennem lodigt, og løsenet 'grænseland som front og bro' er fuldt ud blevet efterfulgt. Danske synspunkter vedrørende det sønderjyske spørgsmål er på velgørende rolig og objektiv måde blevet forelagt den tyske offentlighed, og der har desuden været offentliggjort adskillige indlæg om indre danske forhold og de dansk-tyske kulturelle forbindelser op igennem tiden". *Der Schleswiger* blev fortsat benyttet til at give udtryk for mindretallets synspunkter og pege på forskellige problemer vedrørende mindretallets rettigheder og pligter. Men det skete nu kun en gang om måneden – og i en mere afdæmpet form.

Konsul Lauritz Larsen fandt, at artiklerne i det første nummer var holdt i en "reserveret og forsonlig tone, omend der forekommer enkelte hip og udfald til modstanderne". Alle artiklerne var af rent grænsepolitisk, næsten grænsevidenskabeligt indhold, uden anførelse af aktuelle begivenheder eller forhold i Danmark i den tid, der var gået siden forbudet.

Efter Larsens mening var dette en fejl: "Thi for den kreds, for hvilken tidsskriftet er bestemt – for de dansksindede syd for grænsen, der ikke er i stand til at læse dansk eller kun med besvær kan stave sig igennem en dansk avisartikel – netop for *denne* kreds vil det være af vigtighed at holde den *aktuelle* kontakt til Danmark ved lige ved – naturligvis foruden et særligt grænsepolitisk stof – at fange denne befolknings interesse ved at holde den *a jour* med begivenheder i Danmark og give den et indblik i alle mere vigtige forhold, som til syvende og sidst er dem, der tegner tidens billede. Jeg betvivler meget, at der indenfor mindretallet, som jo består af en overvejende fattig befolkning, er mange, der vil give 75 pf. ud hvert kvartal alene for teoretiske eller polemiske udviklinger af mindretalsforhold, som de kun har en overfladisk forståelse af. Hovedparten af abonnenter vil, såfremt den anlagte linje holdes, formentlig komme

DER SCHLESWIGER

GRENZLAND ALS FRONT UND BRÜCKE

Nr. 1 Flensburg, Oktober 1937 Jahrg. 1

Månedsskriftet *Der Schleswiger* udkom første gang den 31. oktober 1937. Det første nummer indeholdt en meget fyldig omtale af hele affærens forløb, der således for første gang blev tilgængeligt for et tysklæsende publikum. *Der Schleswiger* bar som undertitel mottoet: "Grænselandet som Front og Bro", og Ernst Christiansen udviklede i hæftet endnu engang sin ideologi: I grænselandet måtte danske og tyske gå foran med national selvhævdelse og mellemfolkelig forståelse, så der kunne skabes mønsterværdige tilstande til gavn for forholdet mellem Tyskland og Norden og til inspiration og eksempel til efterfølgelse for resten af verdens folkeslag. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

fra Danmark eller fra de yngre kredse, som er udgået fra de herværende danske mindretalsskoler. Men hvorfor da skrive på *tysk*, vil man kunne spørge?"¹⁴⁹ Lauritz Larsens analyse var formentlig meget præcis. Alligevel – eller måske netop derfor – tog også det danske udenrigsministerium pænt imod *Der Schleswiger*. Man godkendte bl.a. den 3. august 1938, at Holger Andersens bidrag "Le Danemark et la Minorité Allemande du Slesvig du Nord" blev trykt i tidsskriftet – og påtog sig endog oversættelsen til tysk.¹⁵⁰

Ønsket om at *Der Schleswiger* også kunne beskæftige sig med mindretalspolitik på et mere overordnet plan løb da også hurtigt ind i problemer. Da f.eks. friseren Martin Lorenzen, der var tidligere medarbejder ved den tysksprogede danske presse, i november 1938 sendte Ernst Christiansen en artikel, svarede denne den 12. november 1938: "... vi har taget det med en vis risiko, og det gentagende og sidst i netop disse dage til Kronika er udtalt [altså fra centralmyndighedernes side, forf.], at vi kun må tale på egne vegne henholdsvis om de officielt anerkendte mindretal i Tyskland, men ikke om friserne og lausitz-serberne. Det kan blive nødvendigt at tage hensyn hertil, hvis vi ikke skal sætte *Der Schleswigers* eksistens på spil. Under alle omstændigheder vil det være rigtigt at se tiden an en stund".¹⁵¹

Der Schleswiger kom med tiden som tidsskrift til at føre en temmelig ubemærket tilværelse. Men dets begyndelse blev nu dramatisk nok.

Gestapo i Flensburg konstaterede i sin november-indberetning 1937, at det første nummer af månedsskriftet *Der Schleswiger* nu var udkommet og at det havde fået omtale i talrige rigsdanske aviser, "gennemgående med en henvisning til, at det var enhver danskers pligt at understøtte tidsskrif-

tet”.¹⁵² Det lå næsten mellem linjerne, at man i stedet for et aldeles ukendt tysksproget bilag til *Flensburg Avis* takket være forbudet nu havde fået et særdeles velkendt grænsedansk tidsskrift.

Det første nummer af *Der Schleswiger* indeholdt en meget fyldig omtale af hele affærens forløb, der nu var endt med “vor frifindelse”: “Ud af et forbud var vokset et frit ord”, som det hedder indledningsvis. Og dette frie ord ville blive anvendt i brobygningens tjeneste, forsikrede man. *Der Schleswiger* bar som undertitel mottoet: “Grænselandet som *Front og Bro*”, og Ernst Christiansen udviklede endnu engang sin ideologi, at i grænselandet måtte danske og tyske gå foran med national selvhævdelse og mellemfolkelig forståelse, så der kunne skabes mønsterværdige tilstande til gavn for forholdet mellem Tyskland og Norden og til inspiration og eksempel til efterfølgelse for resten af verdens folkeslag. *Der Schleswiger* redegjorde for årsagerne til, at der i næsten 100 år havde eksisteret en tyskskrevet dansk presse, man tog påny afstemningstiden 1918-1920 op, idet man atter afviste de Alnor’ske beskyldninger og redegjorde for sagen fra et dansk synspunkt – og understregede, at dette kun skete i berettiget forsvar over for angreb, der i øvrigt intet positivt ville bringe. Det var på tide at holde op med at gribe til våben fra pulterkammeret i opgøret med den nationale modstander; i stedet skulle det gamle ragelse smides ud, for “æreskændelse af modstanderen fører i det lange løb ikke til sejr for nogen af parterne”. Det havde derfor også glædet mindretallets repræsentanter ved forhandlingerne i Propagandaministeriet, at ministeriets embedsmænd i erklæringer havde taget afstand fra både *Schleswig und Versailles*-fejden og fra irredenta i det hele taget. Men “vi beklager, at disse erklæringer først sent og ufuldkomment er blevet nævnt i den grænsetyske presse, ja, at man i begyndelsen endda havde forsøgt at fortsætte *Schleswig und Versailles*-agitationen, hvad det danske grænseblad energisk tilbageviste”.

Fornyede forsøg på at æreskænde det danske mindretal var ikke blot et angreb på mindretallet, men på selve Propagandaministeriets afgørelse: Ministeriet havde nemlig “over for den danske ordfører udtrykt sin fulde agtelse for hans idealistiske sindelag” og det ville endvidere næppe lægge så stor vægt på et loyalt samarbejde med den danske folkegruppe, hvis den ikke fortjente agtelse. Både Propagandaministeriet og *Völkischer Beobachter* havde sagligt anerkendt løsenet “front og bro”, og det samme var sket i det *gauamtliche* dagblad *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*. Slutte­lig offentliggjorde *Der Schleswiger* i sit første nummer – for første gang på det tyske sprog – samtlige ni punkter fra forhandlingerne i Berlin den 26. august 1937, ministerialråd Berndts bekræftelse af samtalerne med Kronika og Ernst Christiansen 27. august 1937, *Korrespondenzbüro Nordschleswigs* meddelelse af 27. oktober 1937 om Goebbels’ samtale med Kracht, Lohse og Schröder samt *Flensburg Avis’* reaktion herpå af 28. oktober 1937 med konstateringen af, at Kracht ikke havde trukket sine ord tilbage.

Selv den mest tungnemme læser kunne ud af disse gengivelser tydeligt se, at udgangen af *Der Schleswiger*-affæren var endt med en strålende sejr for *Flensburg Avis* og et eklatant nederlag for de grænsetyske *Wühlere* med

Ernst Kracht i spidsen. Man forstår den triumf, Ernst Christiansen måtte føle ved oprejsningen oven på de ærerørige beskyldninger, som han igennem halvandet år havde været udsat for. Men tidspunktet for at luften var ikke særligt velvalgt, her få dage efter grænsetyskernes møde hos Goebbels. Og med offentliggørelsen af det famøse punkt 8 på tysk var Propagandaministeriets formentlige desavouering af de slesvig-holstenske grænservisionskrav og hjemmetysk irredenta for første gang tilgængeligt for et tysk publikum.

12.21. Fornyet pres på Goebbels – november 1937

De slesvig-holstenske kredse, "som stadig går i det Ernst Schröder'ske ledebånd", havde på ingen måde indstillet virksomheden efter audiensen hos Goebbels. Dette var Jacob Kronika kommet under vejr med, meddelte Herluf Zahle til Udenrigsministeriet den 5. november 1937. "Åbenbart inderligt utilfreds" med Goebbels' svar havde man nu taget spørgsmålet *Flensborg Avis* op til behandling og indledt en ny pressionskampagne imod ministeriet. Det havde Kronika erfaret, da han havde aflagt et besøg i et af de pågældende embedskontorer. Man havde haft en "yderst venkabelig samtale" og vist ham den fortrolighed at gøre ham bekendt med formen for det nye pressionsforsøg. "Den Ernst Schröder'ske hensigt er at bevise, at alt for mange tyske sydslesvigere skaffer sig lejlighed til at læse *Flensborg Avis*, fordi de i dette organ får besked om mangt og meget, som ikke omtales i de tyske blade". Propagandaministeriet nærrede efter Zahles vurdering sandsynligvis "efter det nys passerede" for tiden slet ikke noget ønske om "påny at komme ud i en mindretalskonflikt". Men der var grund til bekymring, "fordi det sagtens vil kunne ende med, at det forbydes *Flensborg Avis* at beskæftige sig med rigstyske anliggender, som den tyske presse ikke tør beskæftige sig med". Man lagde i Propagandaministeriet over for Kronika ikke skjul på, at man "kun nødigt greb til en sådan foranstaltning, som i øvrigt endnu slet ikke var overvejet, men at luften kunne tænkes at blive så tyk, at man ligefrem blev tvunget til at iværksætte den".¹⁵³

Den fortrolighed, man i Propagandaministeriet viste Kronika, kan naturligvis sagtens være ganske reel. Men den mulighed foreligger også, at det var en særdeles udspekuleret måde at lægge pres på Kronika på. Resultatet: At *Flensborg Avis* ville blive nødt til at pålægge sig selv yderligere bånd m.h.t. tysk indenrigsstof ville blive det samme. Under alle omstændigheder tyder samtalen på, at Propagandaministeriet endnu i begyndelsen af november 1937 holdt stand i *Der Schleswiger*-affæren.

Herluf Zahle selv fandt ingen anledning til at kommentere meddelelsen, "om hvis for *Flensborg Avis* meget alvorlige indhold der unægteligt lader sig adskilligt sige". Han ville "nøjes med at rapportere kendsgerningen og med at tilføje, at der formentlig fremdeles ikke er nogen fornuftigt dansk interesse forbundet med at levere den Ernst Schröder'ske kreds stof til underbygning af kravene til Propagandaministeriet".¹⁵⁴

Zahle indskærpede altså behovet for skærpet forsigtighed i dansk

presse, og Lauritz Larsen kunne da også den 12. november 1937 meddele Udenrigsministeriet, at man på *Flensburg Avis* gjorde sit: L.P. Christensen havde skrevet til Vilhelm la Cour og anmodet ham om at behandle sagen med forsigtighed, og også Franz von Jessen var der taget hånd om. Sagen var nemlig den, skrev Larsen, at man "på tysk side, med urette, antager, at det er *Flensburg Avis*, der står bag ved og foranlediger de voldsomme danske presseudfald".

J.C. Møller, formand for *Flensburg Avis'* tilsynsråd, havde f.eks. den 8. november 1937 talt med overborgmester Kracht. Kracht havde ladet Møller forstå, at han var af den mening, at det var *Flensburg Avis* – altså Ernst Christiansen – eller evt. Jacob Kronika, der havde skrevet artiklen "moden til plukning" i *Nationaltidende* – og altså direkte opfordret den tyske regering til at afskedige ham. "Dette skader utvivlsomt *Flensburg Avis* meget", mente Larsen – med en diplomatisk underdrivelse: For hvis Flensburgs overborgmester havde det indtryk, at det danske mindretals leder i det skjulte og i sit dagblad arbejdede ihærdigt for at få ham afskediget, så måtte det mildest talt forgifte hans indstilling.

Larsen kunne også meddele, at Kronika igen var blevet kaldt op til en samtale i Propagandaministeriet. Man havde bl.a. – formentlig p.g.a. artiklen i *Nationaltidende* – opfordret ham til at opgive sit medarbejderskab ved enten *Nationaltidende* eller *Flensburg Avis*. Opfordringen var dog, så vidt Larsen vidste, blevet taget tilbage. "Men hvorom alting er, er *Flensburg Avis'* redaktion af den mening, at det lider adskilligt under visse danske blades fjendske udtalelser over for Tyskland og tyske myndigheder, fordi man tror, at disse inspireres sydfra".¹⁵⁵ Novembernummeret af *Der Schleswig-Holsteiner*, der blev redigeret af Ernst Schröder, og *Flensburger Nachrichten* den 16. november 1937 forsøgte da også at konstruere en linje: "Grænseforeningen – Grænsevagten – la Cour – *Flensburg Avis* – *Der Schleswiger* – Ernst Christiansen", der således skulle stå bag hele den danske presseoffensiv.

Zahle mente dog, at det så ud til, at "faren for et af den slesvig-holstenske pression mod Propagandaministeriet fremtvunget påbud til *Flensburg Avis* om ikke at beskæftige sig med emner, der lades uomtalte i den tyske presse, virkelig er drevet over, i hvert fald for denne gang". Under indgående forhandlinger skulle Propagandaministeriet have gjort "forskellige af de tyske grænsepolitikere og embedsmænd, deriblandt overpræsident Lohse, Kiel, bekendt med 'Berliner-linjen'" – betegnelsen skulle udtrykkeligt være blevet brugt under konferencerne – "som udtryk for regeringens absolutte vilje". Jacob Kronika var under et besøg i ministeriet blevet informeret i fortrolighed, skrev Zahle til Udenrigsministeriet den 12. november 1937.¹⁵⁶ Også Tage Jessen var stadig sejrssikker: "Det af Ernst Schröder bevirkede forbud mod *Der Schleswiger* var hans første Pyrrhussejr. Hans fundament har fået en revne, og det kan let få flere ...", skrev han den 17. November 1937 til Kronika.¹⁵⁷

Sådan så Ernst Schröder ikke selv på sagen. Den 11. november 1937 sendte han von Grundherr i *Auswärtiges Amt* en fem sider lang og meget ud-

førlig redegørelse for de samtaler, som Kracht, Lohse og han selv havde ført med Goebbels den 26. oktober 1937. Når han ventede så længe med at sende von Grundherr referatet, kan det hænge sammen med, at Ernst Schröder også *efter* samtalerne havde arbejdet ihærdigt på at opnå mere, end det var lykkedes den 26. oktober 1937 – og helst ikke ville have *Auswärtiges Amt* til at blande sig i hans arbejde, inden der var kommet et tilfredsstillende resultat – og det var der den 11. november 1937, som det fremgår af Schröders redegørelse.

Ifølge Ernst Schröder var det slet ikke Berndts udtalelser om fraværet af irredenta både nord og syd for grænsen, der havde fået grænsetyskerne til at opsoge Propagandaministeren, men den danske presses "overordentligt skarpe" angreb på Lohse, Kracht og ham selv, således f.eks. *Nationaltidendes* leder om Kracht. "Hele denne rigeligt højrøstede stemning i den danske presse foranledigede os til at gøre et forsøg på at komme i føling med Propagandaministeren vedrørende denne *Schleswiger-sag*, thi situationen var blevet den, at Berlins virkelig store imødekommenhed over for det danske mindretal havde medført, at de grænsetyske kredse aldeles grundløst blev fremstillet som de slemme fredsforyrere" ["böse Störenfriede"]. Argumentationen var tydeligvis tilpasset efter, hvad *Auswärtiges Amt* kunne lide at høre. Ernst Schröder indrømmede dog, at sagen udsprang af Alnors *Schleswig und Versailles*-pjece samt Ernst Krachts tale den 29. maj 1937. "Dr. Kracht, vicepræsident Dr. Schouw fra overpræsidentiet i Kiel og jeg drøftede situationen og enedes om, at Dr. Schouw og jeg skulle gøre en visit ["Vorsprechen"] i Propagandaministeriet". Dette skete den 20. oktober 1937, hvor Ernst Schröder og Dr. Schouw havde en samtale med overregeringsråd Stephan. Stephan bad ved denne lejlighed Ernst Schröder om at affatte en passende, halvofficiel erklæring, der kunne lette på situationen. "Jeg løste denne opgave, idet jeg drøftede udkastet med såvel von Grundherr og Geheimrat von Tardowski i *Auswärtiges Amt*, og med hr. Bourwieg i Indenrigsministeriet, og dernæst fredag den 22. oktober 1937 indgående og gentagende diskuterede den med hr. overregeringsråd Stephan og fik hans godkendelse til at offentliggøre den". Det var blevet en "meget forsigtig" artikel, der dog berørte tingenes kerne, der så blev offentliggjort i *Flensburger Nachrichten* den 23. oktober 1937 på fremragende plads, med det resultat, "at *Flensborg Avis* såvel som den øvrige grænsedanske presse meget hurtigt mærkede, at der *ikke* fandtes og heller ikke kan findes nogen divergens mellem det tyske grænseområde og Berlin". Både *Nationaltidende* og *Jydske Tidende* havde herefter straks talt om en afspænding, forklarede Ernst Schröder, og også regeringspressen havde den 25. oktober 1937 erklæret, at "situationen var forbedret, ja endog beroliget". Så vidt, så godt – ifølge Ernst Schröder. "Alligevel besluttede overpræsident og Gauleiter Lohse ... på råd af vicepræsident Dr. Schouw at drøfte sagen med hr. rigsminister Dr. Goebbels ... Jeg var endnu i Berlin, da jeg fik meddelelsen", fortsatte Schröder, og således tog Gauleiter Lohse og overborgmester Dr. Kracht til Berlin for sammen med Schröder at tale med propagandaminister Dr. Goebbels.

Man skal lægge mærke til, at Ernst Schröder ifølge sit referat til von

Grundherr alene spiller *rådgiverens* rolle og ikke træffer beslutningerne.

Samtalen med Goebbels fandt sted den 26. oktober 1937. Forinden havde Ernst Schröder, Ernst Kracht og Hinrich Lohse en "indgående drøftelse om materien og om, hvad der skulle forelægges ministeren. Vi skrev udkastet til den beretning, som senere tilgik pressen, og tog det med ind til samtalen". Goebbels modtog sammen med ministerialdirektør Hanke de tre slesvig-holstenere. Lohse tog først ordet, idet han skildrede, hvordan den danske presse greb situationen an:

"Vor bøn til ministeren gik ud på, at følgende punkter kunne afgøres positivt:

For det første bad vi om at måtte offentliggøre kommunikéet, der skulle give udtryk for, at de mænd, der er grænsepolitisk aktive, ikke skal være fredløse ["vogelfrei"] og udleverede til den danske presses spot og hån; den danske presse havde skudt langt over målet. Dette punkt gik rigsminister Dr. Goebbels straks ind på, idet han også mente, at kendsgerningerne skulle meddeles den store tyske presse. Hele kommunikéets ordlyd blev udbredt i den slesvig-holstenske presse.

For det andet burde det – i betragtning af, hvordan tingene var gået –, forsøges at opnå, at beslutninger som forbudet mod *Der Schleswiger* så vidt muligt for fremtiden foretages i tætteste mulige føling med provinsen. Hr. rigsminister Dr. Goebbels gik straks ind herpå, og gav anvisning om, at de slesvigske grænsesager ["Grenzdinge"] for fremtiden skulle forelægges ham personligt".

Dermed ville Ernst Schröder også selv rykke helt ind i centrum af begivenhederne og kunne følge kampagner helt til dørs.

"For det tredje bad vi om, at vi ikke – som det hidtil er sket – i tavshed skal lade os udsætte for de danske angreb, men derimod i det egentlige grænseområde måtte svare på en sådan måde, der ganske vist kunne være meget tydelig, men naturligvis ikke måtte forstyrre det tysk-danske forhold. Undertegnede [Ernst Schröder, forf.] henviste til, at en mangeårig erfaring i så henseende frembød garanti for, at pressede-batten ville foregå under værdige former".

Ernst Schröder ville med andre ord blive den ubestridt helt dominerende skikkelse i den grænsetyske presse.

"For det fjerde berørte undertegnede [Ernst Schröder, forf.] det punkt, at danskerne syd for grænsen ved løsningen af *Der Schleswiger*-spørgsmålet som forventeligt ["naturgemäss"] havde fået et opsving, hvad der jo også var tydeligt at se af det første nummer af *Der Schleswiger*. Derfor måtte de tyske grænseorganisationer syd for grænsen for at styrke grænselandsmenneskenes holdning udstyres med flere midler til publicistisk og andet arbejde".

Ernst Schröder benyttede sig naturligvis af lejligheden til at skrabe penge sammen til sit *Grenzgürtelarbeit*. Midlerne ville dog, bedyrede Ernst Schröder, "ikke blive anvendt til at bekæmpe den danske modstander, men ville blive brugt til positivt arbejde på det tyske menneske". Også dette punkt gik Goebbels ind på, og Ernst Schröder ville straks gå i sving med pengeansøgninger til sit *Grenzgürtelarbeit*, meddelte han von Grundherr.

Offentliggørelsen af kommunikéet havde virket som en lettelse ["erleichternd"] i hele den danske presse, erklærede Ernst Schröder, bl.a. hav-

de en lille kommentar, som han selv havde tilføjet beretningen i *Flensburger Nachrichten*, fundet behørig opmærksomhed i hele den del af dansk presse, der interesserede sig for sagen – og den del var stor. "Afspændingen, som her er opnået, indskrænker sig ikke kun til den danske presse, men gælder også den slesvig-holstenske, og den slesvig-holstenske grænsbefolkning åndede ikke mindst lettet op, fordi rigsminister Dr. Goebels nu også havde modtaget de førende kredse fra Slesvig-Holsten – efter modtagelsen i Berlin af herrerne fra det danske mindretal, J. Kronika og redaktør Ernst Christiansen. Den lakoniske kortfattedhed, behersketheden og på den anden side kommunikéets værdige formulering har haft en overordentlig positiv effekt i grænseområdet og i den danske bladskov", vurderede Ernst Schröder sin egen artikel og dens betydning, "en virkning, som også vil komme den snarlige flyveblads-proces imod Dr. Møller, Dr. Kardel og Dr. Christensen til gode". Efter Ernst Schrøders ønske havde *Auswärtiges Amt* i øvrigt taget skridt over for Danmark m.h.t. at dommen i denne sag ikke ville komme til at medføre tab af de anklagedes borgerlige æresrettigheder, hvad der var mulighed for. "I hele den preussiske tid mellem 1866 og 1918, hvor mangt en dansk redaktør og politiker er vandret i fængsel, fordi de i overdreven irredentistisk form var trådt i skranken for det danske *Volkstum*, har der aldrig nogen sinde i nationalitetskampen ["Volkstumringen"] været tale om at inddrage de borgerlige æresrettigheder. Tanken har ikke engang været tænkt. Det er et novum i dansk retspleje straks ved anklagerejsningen at forlange inddragelse af de borgerlige æresrettigheder", erklærede Ernst Schröder – der i parentes bemærket dog næppe kunne være uvidende om, at man i preussertiden faktisk havde forsøgt at frakende danske sønderjyder forældremyndigheden over deres umyndige børn, hvis de sendte børnenes ældre søskende på højskole i Danmark, eller at de danske redaktører havde måtte henslæbe måneder og år på vand og brød i usle, små fængselsceller, for ytringer, som ingen dansk anklager ville så meget som hæve et øjenbryn over og som på ingen måde talte sammenligning med de frådende personangreb, som de hjemmetyske tryksager i Stollig-affæren havde indeholdt. Ernst Schröder mente dog på de senere begivenheder i Nordslesvig at kunne konstatere, at *Auswärtiges Amts* henvendelse havde båret frugt, hvilket han var "lykkelig over af hensyn til det tysk-danske forhold". Kun i amtmand og politiadjutant Refslund Thomsens nærmeste kreds sporedes endnu en stærkt ophidset stemning, "men jeg håber, at den rolige overvejelse vil vinde overhånd også der".

Ernst Schröder håbede således, at "den sidste fase i behandlingen af problemet *Der Schleswiger* efter en så omfattende og ophidset debat i den danske presse og som følge af den meget rolige stillingtagen i den tyske presse vil bære positiv frugt".

Det var et fromt ønske. Men det ville – som det vil fremgå – være synd at sige, at han selv bidrog noget videre hertil.

Ernst Schröder sluttede sit brev med at konstatere, at lektor Reincke i *Jydske Tidende* havde opfordret til, at den danske presse nu endelig holdt fingrene fra grænsespørgsmålet og *Der Schleswiger*, fordi enhver over-

dreven debat i den sidste ende var en boomerang, der vendte sig imod grænsens bevarelse. Dette var, erklærede Ernst Schröder, en opfattelse, han selv delte, thi der var flere gange fra dansk side i grænselandet givet udtryk for, at den danske presse, "som i *Der Schleswiger*-sagen var blevet hidset op fra Flensborg, havde udført et forbitret og grundigt stykke arbejde; et så grundigt arbejde, at statsminister Stauning havde været nødt til at udtale beroligende ord i Folketinget, og i det hele taget har det måttet fastslås, at det er tvivlsomt, om *Grænseforeningens* og dens tidsskrift *Grænsevagtens* virksomhed, ikke på meget afgørende måde afviger fra den danske regerings hensigter". Ernst Schröder havde foranlediget, at *Flensburger Nachrichten* havde bragt en buket citater fra danske udtalelser i forbindelse med det tidligere forbud imod *Der Schleswiger* i 1923. Dengang havde stemningen i Danmark over for dansk propaganda på tysk syd for grænsen været en helt anden, og bl.a. P. Munch havde udtalt sig negativt herom. Offentliggørelsen var ikke sket for at forvirre begreberne, bedyrede Ernst Schröder, men udelukkende for at sætte den nuværende diskussion i perspektiv.¹⁵⁸

Ernst Schröder gjorde altså – efter eget udsagn –, hvad han kunne for at berolige gemytterne i grænselandet. Det var i hvert fald sådan, han gerne så *Auswärtiges Amt* opfatte sagen.

Samtalen den 26. oktober 1937 førte til, at Goebbels herefter *personligt* tog sig af de slesvigske sager. Han var tilsyneladende blevet overbevist af den grænsetyske delegation: "Den skildring, De gav mig af tilstanden i det slesvigske grænseområde i forrige uge, har givet mig anledning til at forbyde *alle* ansatte i mit ministerium at føre nogen forhandlinger om det slesvigske spørgsmål, uden først at have fået anvisninger ["Marschroute"] af mig", skrev Goebbels den 3. november 1937 til Gauleiter Lohse. "Jeg har i denne sammenhæng forpligtet afdelingslederne og sagsbehandlerne ["Referenten"] i mit ministerium til særlig forsigtighed i disse spørgsmål, under henvisning til den misbrug, som visse danske kredse har gjort af den imødekommethed, der var blevet vist dem. Jeg er af den overbevisning, at danskerne efter udsendelsen af pressemeddelelsen meget hurtigt vil forstå situationens alvor og indrette sig derefter. Hvis der skulle opstå nye besværligheder, beder jeg Dem om at meddele det".¹⁵⁹

Dette sidste gjorde Gauleiter Lohse såmænd gerne: Allerede den 13. november 1937 skrev Gauleiter Hinrich Lohse et brev til sin "Lieber Parteigenosse Dr. Goebbels" og klagede igen sin nød over *Flensborg Avis*: "Den 26. oktober førte vi samtaler om det nordslesvigske anliggende. Nu bliver der atter forelagt mig oversættelser af to udklip fra *Flensborg Avis* fra 29. og 31. oktober. I den første artikel bliver det udførligt meddelt læserne, at [rigsøkonomiminister] Dr. Schacht er trådt tilbage. Den 31. oktober bliver læserne meddelt, at Dr. Schacht forbliver i sine embeder, og hertil knyttes en omfangsrig forklaring om, hvilke betingelser Dr. Schacht skal have stillet, for at lade sig bevæge til at blive". Dr. Goebbels måtte sikkert medgive, fortsatte Lohse, "at sådanne meddelelser i den danske presse, som ikke må gengives i den tyske presse, nødvendigvis må gøre et meget lidt glædeligt indtryk på befolkningen. Når hele den tyske pres-

se ikke kan bringe et ord om denne sag, så er det efter min mening helt umuligt, at den danske presse indtager en særstilling, som dens tyske kolleger naturligvis må lide under". *Flensborg Avis* blev holdt underrettet af "den heller ikke Dem ubekendte hr. Kronika. Man må efter min mening gribe langt mere energisk ind, for at opnå, at den danske presse i denne forbindelse ikke kan opnå meget mere end den øvrige tyske presse".

Men ikke nok med det:

"Nu foreligger også det første eksemplar af den tysksprogede *Der Schleswiger*, der nu udkommer som månedsskrift. De har allerede modtaget et par eksemplarer fra *Reichspropagandaamt Schleswig-Holstein*. På side 11-13 berettes der stort set op ["in grosser Aufmachung"] om en forhandling i Propagandaministeriet, som danskerne havde med Ministerialrat Berndt og Oberregierungsrat Bade. Som punkt 8 i denne beretning bliver følgende tyske erklæring bragt: 'Der eksisterer for Tyskland i hele det slesvigske område ikke et eneste irredenta-spørgsmål hverken til den ene eller den anden side'. Dette er en erklæring, som danskerne naturligvis tager imod med glæde, og som de for fremtiden vil vide at udnytte til det yderste ["ausschlachten"]. Og så er denne erklæring utvivlsomt forkert ["unzutreffend"]. Hinsides grænsen findes en stor tysk folkegruppe, som ønsker, at deres hjemstavn skal blive tysk. I den sidste ende kan spørgsmålet om, hvorvidt der eksisterer en irredenta eller ej, vel heller ikke afgøres i ministerierne, men må ene og alene afgøres af folkegruppen selv. Jeg betragter denne erklæring som overordentligt klodset ["ungeschickt"] og dertil overflødig. Vor grænsekamp bliver kun unødigt besværet af sådanne erklæringer. Jeg beder Dem om at foranledige, at sådanne vidtrækkende erklæringer for fremtiden kun bliver fremsat efter forudgående føling med alle de myndigheder og steder, der kan komme i betragtning, i særdeleshed dem, der umiddelbart er involverede".¹⁶⁰

Det var naturligvis først og fremmest det sidst anførte, der var utåleligt for Lohse. Hvorvidt Lohse havde rådført sig med Ernst Schröder før denne henvendelse til Goebbels er usikkert. Selv benægtede Ernst Schröder, som vi skal se, ethvert kendskab.

Lohses bemærkninger om Kronikas Schacht-korrespondancer var efter alt at dømme årsagen til, at Werner Stephan i Propagandaministeriet i november 1937 forberedte Kronika på, at der snart måtte komme en afgørelse i spørgsmålet om, hvorvidt han fortsat kunne korrespondere både til udenlandske og til en indenlandsk avis. Kronika havde som korrespondent til udenlandske blade langt større bevægelsesfrihed og var bundet langt mindre af Propagandaministeriets retningslinjer, end hans indenlandske kolleger. I *Flensborg Avis* ville man ikke længere finde sig i, at *Flensborg Avis* var hurtigere og fyldigere underrettet fra Berlin end den stedlige tyske presse, fortalte Stephan.

Forhandlingerne endte dog "over al forventning godt", kunne Kronika den 17. november 1937 meddele Ernst Christiansen. "Man har til fulde indset, at det af alle de grunde, som jeg kunne fremføre, var det eneste rigtige, at *Flensborg Avis* beholdt sin frihed. Jeg er blevet anmodet om i de tilfælde, hvor det formentlig drejer sig om reportage angående vanskelige og ikke ufarlige emner, forinden at konferere med overregeringsråd

Stephan. Denne ordning kan jeg kun være tilfreds med", mente Kronika. Det var Schacht-artiklerne, der havde spøgt her. Dem slap Kronika altså let fra – foreløbig. Få måneder senere var den, som vi skal se, gal igen – og igen var det rygter om Schacht, der var anstødsstenen.¹⁶¹

Også med *Auswärtiges Amt* forsøgte Kronika at stå sig godt: *Auswärtiges Amt* havde inviteret ham med på en tur til Memel og Kronika havde sagt ja. "Det er jo kun rimeligt, at jeg viser tyskerne min interesse for et tysk anliggende. Noget for noget ..." Det forventedes naturligvis, at Kronika ville skrive om turen til sine aviser.

"En gang i mellem bliver jeg utålmodig og lidt nervøs (...). Glem ikke, at I for så vidt har det lettere, som I *altid* er flere sammen, der kan udveksle tanker og meninger. Jeg må i reglen klare mig alene. Dertil kommer, at det sandelig ikke altid er helt let på samme tid at svare til de mange forskellige bestillinger, som jeg skal passe. Af politiske, journalistiske og økonomiske grunde *skal* jeg jo nu engang skrive til et blad *indenfor* Tyskland og et blad *udenfor* Tyskland; være dansk journalist og tysk statsborger; gå på jagt efter nyheder og deltage i fortrolige forhandlinger; være bestyrelsesmedlem i den udenlandske presseforening og stå mig godt med de tyske autoriteter; repræsentere et stykke Danmark og repræsentere en dansk befolkning af tyske statsborgere; jeg skal holde forbindelsen med de andre mindretal ved lige; jeg skal helst hver dag give *Flensborg Avis* interessante nyheder og skal samtidig passe på, at der ikke opstår anledning til tyske klager over misbrug af vor specielle pressefrihed I grunden taget er det hele, som jeg for har sagt til dig, en umulighed, og det er simpelthen et mirakel, at det er gået. Men jeg *må* også vide, at I står sammen med mig. Denne følelse har jeg desværre ikke altid. Dog kan fejlen naturligvis være min".¹⁶²

I forbindelse med forhandlingerne om *Flensborg Avis* kom man påny ind på hele det dansk-tyske spørgsmål i grænselandet. "Du forstår nok", fortsatte Kronika sit brev til Ernst Christiansen, "at det er mig en glæde på officielle tyske steder at kunne virke for den rette fred mellem de to lande. Skal så det journalistiske arbejde en gang i mellem komme lidt til kort, så er det ingen ulykke i betragtning af hvad der *vindes* politisk. For første gang 'i min praksis' har jeg hørt de herrer i ministeriet anvende udtrykket 'vor berlinske linje'".

Kronika kunne endvidere fortælle, at man havde vist ham "den fortrolighed – og den skal ikke blive misbrugt! – at fortælle mig, at der i den senere tid angående de nationale forhold i Slesvig var blevet talt med Propagandastedet i Kiel og med Gauleiter Lohse. Propagandalederen i Kiel er fuldkommen indstillet på vor berlinske linje; han vil alle vegne virke for, at denne linje mere og mere trænger igennem. Selvfølgelig får de herrer i Flensborg ikke lov til at føre en mere eller mindre vild kamp efter deres eget hoved". Også Gauleiter Lohse var enig med Propagandaministeriet, – erklærede man i Propagandaministeriet! Men Kronika måtte jo være klar over, at Lohse var "udsat for allehånde bombardementer ...".

Propagandaministeriet løj ved denne som ved andre lejligheder tykt for Kronika – hvilket dog aldrig gik helt op for ham. Men det er interessant, at man i Propagandaministeriet tog Lohse i forsvar på bekostning af

“de herrer i Flensborg”. Der blev endog peget temmelig direkte på Ernst Schröder – der jo også formodedes at være *Auswärtiges Amts* mand. I Propagandaministeriet erklærede man nemlig endvidere, at Kronika jo ikke kunne være i tvivl om, at man nærrede “en vis sympati for den danske befolkning i Slesvig”, men “*die miese Konkurrenz* melder sig naturligvis med klager, når det ses, at det *danske* blad i Flensborg har større frihed”. Kronika måtte da indrømme, udtalte embedsmændene i Propagandaministeriet, at “Gauleiter Lohse er en meget rolig mand”.

Man havde i øvrigt glædet sig over, at den sidste meddelelse om de tre førende grænsetyskeres konference med Propagandaminister Goebbels havde “fået en så god virkning. Vi anerkender, at den danske presse har reageret omgående ... vi er kun interesserede i ro og fred. Det er vort indtryk, at der nu er roligt i Slesvig”. Om det første nummer af *Der Schleswiger*, der jo havde indeholdt hele redegørelsen for affærens forløb, havde Kronika kun fået anerkendelse at høre. Under samtalen kom man også kort ind på møderne i august 1937. Werner Stephan sagde bl.a. til Kronika: “Herr Christiansen hat mich sehr stark an meinen eigenen Grossvater erinnert. Es ist ein kerniger, ehrlicher Menschenschlag da oben – aber fanatisch”. Sidstnævnte var jo forresten et plus-ord i nationalsocialistisk terminologi.

Kronika havde udsendt en lang række “propagandanumre” af *Der Schleswiger* til journalistiske kolleger og tyske og udenlandske instanser, hvad han agtede at blive ved med. En del af de udenlandske korrespondenter havde skrevet om det første nummer. “Men også på officielle steder – tyske og ikke-tyske – har man vist det nye tidsskrift interesse”. Görings pressechef, som Kronika kendte fra sit “stambord”, havde bl.a. fået tilsendt artiklen “*Entrümpelung*” [oprydning i pulterkammeret], der gik i rette med nogle udtalelser om “*Speckdänen*”, som Hermann Göring havde fremsat på et møde i Stuttgart den 2. september 1937.¹⁶³ Kronika kunne i november meddele Ernst Christiansen, at det første nummer af månedsskriftet *Der Schleswiger* var blevet meget omtalt, også med anerkendelse, både af udenlandske og tyske journalister i Berlin, “der ville referere til deres lande og blade; foruden at ministerielle embedsmænd interesseret har læst i bladet”.¹⁶⁴ Han mente, at eftersom den seneste tids dansk-tyske diskussioner havde vakt betydelig interesse rundt omkring, måtte *Der Schleswiger* “udsendes i et større antal – til mine forbindelser her altså. I det hele taget skal vi vel *altid* betænke den udenlandske presses repræsentanter”.¹⁶⁵

Alt tydede altså ifølge de udtalelser, der blev fremsat over for Kronika, på, at det *fortsat* var *Flensborg Avis*, der havde opbakningen fra Berlin. Det er vanskeligt at forestille sig, at Werner Stephan, som Kronika betragtede som sin ven, på dette tidspunkt *ikke* har kendt til Lohses fortsatte klager og indvendinger. Men han gav i sine udtalelser Kronika det *stik modsatte* indtryk.

Kronika var dog selv helt på det rene med, at situationen hurtigt kunne skifte: “Det sidste overraskende tyske overfald mod Polen (*Völkischer Beobachter* for i går) har på ny vist os, at vi aldrig må føle os sikre og trygge. Kun egen styrke og egen indsats med alle gode kræfter bygger vor frem-

tid. Foruden at sige *front og bro* må vi sige til os selv: Arbejde for det bedste, men regne med det værste!"¹⁶⁶ Alligevel var han optimist.

Det samme var Ernst Christiansen, også selvom *Nordmark-Jugend* og Ernst Schröder jo "ikke netop er omvendt", skrev han til Kronika den 19. november 1937. "Men det, der siges det pågældende sted, skal vel også forstås *cum grano salis*". Ernst Christiansen var dog glad for, at sagen med hensyn til Kronikas stilling var blevet ordnet. "Om end det altid har været min retningslinje, at vi skal regne med det værste og arbejde på det bedste, så tror jeg, at vi efter alle erfaringer kan tillade os nogen rolig fasthed med tryghed i vor gode sag".¹⁶⁷

Rolig fasthed skulle der til; det var så sandt, som det var sagt. Det gjaldt endvidere om at undgå uoverlagte ytringer. Et tegn på, at situationen hurtigt kunne ændre sig til det værre, var Gestapos beslaglæggelse af *Südschleswigsche Flugschriftens* nyeste nummer få dage før, den 16. november 1937. Flyveskrifterne, som Peter Lassen-Strukstrup med økonomisk bistand fra Slesvig-Ligaen med ujævne mellemrum havde udsendt siden 1927, og som i hovedsagen argumenterede for at hele Slesvig var urdansk ud fra samme bevisførelse – men langt fra så elegant og overbevisende – som Eskildsens *Dansk Grænse lære*, lå færdigtrykte i 6000 eksemplarer, da de blev beslaglagt på *Flensborg Avis'* trykkeri. Gestapo angav ikke nogen grund.¹⁶⁸ Men det er nærliggende at kæde beslaglæggelsen sammen med den kampagne, som Ernst Schröder næsten samtidig lancerede imod Slesvig-Ligaen.

12.22. Slesvig-Ligaen vælter spillet over ende – november 1937

Der var i de forløbne uger i oktober 1937 fra dansk side blevet arbejdet hektisk for at inddæmme alle udtalelser, der kunne fortolkes i provokerende retning af tyskerne; pressen var taget i ed og det samme var *Grænseforeningen*. Der var kort sagt blevet lagt låg på næsten alle de kredse, der kunne tænke sig at kommentere sagen. Men man havde glemt at tage højde for *Slesvig-Ligaen*, der med en *timing*, der næsten krævede et talent ud over det sædvanlige, væltede hele spillet om *Der Schleswiger* og den dansk-tyske grænseafspænding over ende.

Den 23. oktober 1937 havde *Slesvig-Ligaen* – eller "*Ligaen D.D.D.*" for "Danmark – Dannebrog – Dannevirke" – nemlig holdt et stort møde i Grundtvigshus i København. Mødet var efter alt at dømme optakten til en større hvervekampagne. På mødet var der blevet taget skarpt afstand fra de mere forsonlige toner over for tyskerne, der lød fra yngre danskers side; en sådan tale skyldtes udelukkende, at de yngre ikke *kendte* tyskerne, der stadig uforsonligt talte om "stjålent land" i Nordslesvig. Formanden for Ligaen, kaptajn og kammerjunker Hector Boeck, besvarede på mødet forskellige angreb på foreningen, idet han erklærede, at *Slesvig-Ligaen* stadig ville vise flaget og ikke – sådan som *Grænseforeningen* – nøjes med at støtte det *nuværende* danske mindretal; man ville derimod bidrage til at gøre det *større!* Sydslesvigerne var fra Arilds tid danske og ville – med Guds hjælp – blive det igen. Nu gjaldt det om at opdyrke jord

for den gamle danske folkeånd.¹⁶⁹ Det var bragesnak af en art, der måtte falde i god jord i netop Grundtvigshus. Dybest set afveg fremtidsvisionerne ikke stærkt fra *Grænseforeningens* eller Ernst Christiansens – med den afgørende forskel, at disse ikke formulerede dem så drastisk.

Ligaen D.D.D. blæste altså til offensiv i den Ejderdanske trompet, netop som alle andre i Danmark havde stukket piben ind. Og som om det ikke var slemt nok, blev en ny hvervekampagne søsat først i november 1937 under anvendelse af den tidligere nævnte hvervepjece, der på lignende vis gik særdeles offensivt til værks, og som allerede i april og maj 1936 havde vakt betydelig opsigt og uro p.g.a. dens tale om en *samlet dansk front*, der gjorde *aggressive fremstød* i Sydslesvig med skolerejsninger over hele landsdelen til følge. Det var dog for intet at regne imod den storm, der nu rejste sig.

Selvom *Slesvig-Ligaens* pjece så at sige var genopvarmet fra halvandet år tidligere, så var den ikke desto mindre *gefundenes Fressen*, og den kom med en næsten overmenneskelig præcision på lige akkurat det forkerte tidspunkt. Den bekræftede i ét og alt Ernst Schrøders ofte gentagne påstand om, at en Ejderdansk offensiv var i gang.

Ernst Schröder lod *Nordschleswigsche Zeitung* omtale sagen fyldigt den 20. november 1937 og fulgte sagen op de følgende dage: "Ernst Christianen ... vil vel ikke kunne påstå, at han først gennem den foreliggende skrivelse erfarer noget om den aggressive tendens, som præger det danske kulturarbejde i Mellem- og Sydslesvig. Vi kender hans taktik fra afstemningstiden og må antage, at han i snævert samarbejde med *Slesvig-Ligaen* og de 'talrige sønderjyske foreninger', som i Sydslesvig er gået over til 'aggressivt arbejde', endnu i dag benytter sig af disse arbejdsmetoder, som svarer til hans væsensart. Man spørger så kun sig selv, om han har nogen ret til at føre det så ofte påkaldte løsen front og bro i marken over for Tyskland". *Flensborg Avis* deltog jo åbenbart ligesom *Slesvig-Ligaen*, *Grænseforeningen*, *Sprogforeningen* og *Skoleforeningen* i "danskhedens aggressive fremstød i Mellem- og Sydslesvig". Men gjorde mindretallet dette, så måtte det også bruge ærlige paroler. "Det er ikke klogt at besvære sig over tysk irredenta, når man driver dansk irredenta. Men allermindst er en sådan taktik skikket til at fremme freden og tilliden mellem folkene eller endog at tjene tanken front og bro".

Med *Slesvig-Ligaens* pjece i hånden kunne Ernst Schröder tilsyneladende dokumentere, at Ernst Christiansens grænsepolitiske arbejde både i fortiden og nutiden var blevet karakteriseret helt i overensstemmelse med fakta i *Schleswig und Versailles* – at den Alnor'ske tryksag altså rent faktisk indeholdt den *krystalklare sandhed*.

Også *Flensburger Nachrichten* skrev, efter alt at dømme ved Ernst Schröder selv, den 22. november 1937 om: *Åbne indrømmelser. Målet for det danske arbejde syd for grænsen:*

"Så mange åbne indrømmelser, så mange blikke bag kulisserne i det danske arbejde og dets mål har vi sjældent fået. En mere glimrende bekræftelse af alle de tyske iagttagelser og konstateringer kunne ingen vente. Og da man for mange måneder siden pegede på denne sammenhæng, som nu næsten bekræftes ordret, skrev *Flensborg Avis*, at alt dette var fantasterier. Og der fandtes desværre også

blandt vore folkefæller nogle, som troede på de danske svækkelsesforsøg! Altså: Det danske arbejde ydes, for at landet mellem Flensborg og Ejder kan indlemmes i Danmark ad 'fredelig vej'! De danske skoler er borge! Også *Grænseforeningen* er, hvad den altid har bestridt, gået over til *aggressivt* arbejde".

Der var rigeligt med materiale i Ligaens pjeces til mange spalter i *Flensburger Nachrichten*, der fastslog: "Er *det* ingen irredenta? Nej, er det 'front og bro'?! Der er på ny revet et slør bort. Man ser igen det uforsonlige danske ansigt fra 1848, 1890, 1914 og 1918". Og "i *dette* tilfælde vil det være vanskeligt for *Flensborg Avis* og hr. Kronika i Berlin at gøre en kendsgerning til en bagatel. Og hvad siger den danske regering til disse rumlerier?" Var dette, hvad Danmark forstod ved et nabovenligt forhold til Tyskland, spurgte *Flensburger Nachrichten* hoverende, og sluttede: "Også på den sidste tyske folkefælle vil der falde skæl fra øjnene, når han læser dette *Ejderdanske* program, der sikkert ikke billiges af *hele* det danske folk. Og også alle officielle tyske steder vil med interesse og med undren tage dette dokument til efterretning, som står i en så ejendommelig modstrid med de toner, som man gerne vil høre hos os, i det tysk-danske forholds interesse".

Slesvig-Ligaens pjeces havde med ét slag kompromitteret hele det danske arbejde i Sydslesvig; den havde givet tyskerne en hel håndfuld trumfer og ladet dem genvinde offensiven i grænsekampen i pressen. Det var en blottelse, som Ernst Schröder forstod at udnytte, og de tyske aviser nord og syd for grænsen var de følgende dage fyldt til randen med artikler om sagen.¹⁷⁰ Det var en smal sag for Ernst Schröder at kæde både Ernst Christiansen og den danske regering sammen med *Slesvig-Ligaen* som dens egentlige bagmænd. Også Gestapos indberetninger, der ellers sædvanligvis var ret fredsommelige over for *Flensborg Avis* og Ernst Christiansen, overtog stort set den Ernst Schröder'ske argumentation.¹⁷¹

Konsul Lauritz Larsen var intet mindre end oprørt dybt ind i sin diplomatiske sjæl. Han skrev – i hånden, formentlig fordi sekretærerne havde fri –, til Udenrigsministeriet den 22. november 1937:

"I betragtning af at konsulatskontoret er lukket, og at jeg finder, at sagen er af en sådan vigtighed, at det må anses for heldigt at det kongelige ministerium straks underrettes, tillader jeg mig på denne uformelle måde at fremsende en i *Flensburger Nachrichten* for i aften offentliggjort gengivelse (med kommentarer) af den af *Ligaen D.D.D.* udsendte rundskrivelse, indeholdende efter min mening ganske fantastiske bestræbelser for et dansk *grænsefremstød* og dansk *grænseforlæggelse* mod syd. Bortset fra at sådanne bestræbelser, der utvivlsomt ikke deles af nogen større del af den danske befolkning, er i højeste grad til skade for opretholdelsen af danskheden syd for grænsen, er sådanne krav, som fremsættes i skrivelsen, på forhånd komplet uden noget hold i de faktisk foreliggende forhold, og begrundelsen er i adskillige henseender ganske urigtig (f.eks. er der *tilbagegang* og ikke, som angivet, fremgang såvel i danske skoler som i dansk kirke). Befolkningen i Danmark bliver derfor i ikke ringe grad vildledt, de foregivne udsigter til 'fremstød' i Angel og i Kappeln (!!) er rent uholdbare, og – hvad det værste er – der bliver ved skrivelsen hos de *tyske myndigheder* og den *tyske grænsebefolkning* vakt en – som det synes ikke ganske uberettiget – mistillid til visse danske organisationers ar-

Kaptajn og kammerjunker Johann Friedrich Hector Emanuel Boeck (1874-1964) blev i 1927 medlem af styrelsen for Slesvig-Ligaen, næstformand i 1931 og formand i 1935. Slesvig-Ligaen – også kaldet: Ligaen D.D.D (Danmark – Dannebrog – Dannevirke) – stod uden for den paraply-organisation, som Grænseforeningen udgjorde, primært fordi medlemmerne af Slesvig-Ligaen havde vanskeligt ved at underordne sig de taktiske og politiske hensyn, som Grænseforeningen måtte tage. I Slesvig-Ligaen forbeholdt man sig retten til at sige lige ud, at man ville have Sydslesvig igen – og man gjorde det, hvad enten det nu var taktisk klogt eller ej. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

bejde og formål i Sydslesvig”.

Larsen bebudede, at han senere ville vende tilbage til “denne for hele det dansk-tyske forhold i grænselandet efter min mening overordentlig skadelige skrivelse, idet jeg dog allerede nu tør henstille til det kongelige ministerium, at det ved en hurtig, klar og stærk afstandtagen – ikke mindst fra de organisationers side, som gives udseende af til en vis grad at handle i kontakt med de af D.D.D. tilstræbte formål – og i øvrigt på passende måde, gøres den tyske regering forståeligt, at man i Danmark bestemt må forkaste og fordømme en virksomhed og formål, som de der anføres i rundskrivelsen”.¹⁷²

En medarbejder i Udenrigsministeriet noterede på Larsens indberetning, at D.D.D.’s pjece var ca. to år gammel, og tilføjede: “De folk, der står bag D.D.D., kan vist nærmest betegnes som gale, og i hvert fald er de ganske uimodtagelige for fornuft. Overfor tyskerne er der vel – i givet fald – intet andet at sige, end at ingen i dette land regner med disse folk, som er ganske uden betydning, hvorfor heller ingen [hidtil] har anset det for ulejligheden værd at beskæftige sig med den pågældende rundskrivelse”.¹⁷³

Men det var det nu.

12.23. Danske forsøg på feberredning – november 1937

Fra dansk side reagerede man hurtigt og yderst brutalt på *Slesvig-Ligaens* opråb. Opråbet skulle ikke have lov til at ødelægge den spinkle fred, der endnu herskede ved grænsen, og det skulle i hvert fald slet ikke have lov til at spolere den trods alt positive udgang på *Schleswiger*-affæren. Derfor blev damphamrene fundet frem – og der blev sandelig ikke langt fingre imellem: *Flensborg Avis* skrev den 23. november 1937 – på både dansk og tysk om *En rundskrivelse og en mistænkeliggørelse*. Ernst Christiansen lagde straks afstand til *Ligaen D.D.D.*, der som den eneste sønderjyske forening ikke ville “gå med i den fra dansk side syd for grænsen anbefalede store sammenslutning, da *Grænseforeningen* dannedes”. Ligaen havde “så vidt vides” et par tusind medlemmer over hele Danmark; dens bidrag var i hovedsagen gået til finansiering af Peter Lassens *Südschleswigsche Flug-schriften*.

“Det er ufatteligt, at Ligaen mener at kunne udsprede den slags rundskrivelser, uden at de udnyttes af tyske modstandere netop mod de danske landsmænd, som man vil hjælpe. Det er uforvarligt at udstede andre paroler om de danske sydslesvigeres sag, end de selv lige fra 1920 til nu atter og atter har tilkendegivet. Det er både uklogt og urimeligt og vand på de tyske anklageres mølle at kalde det uhyre begrænsede danske kulturelle arbejde på den sydlige danske folkegrund aggressivt. Man opnår derved en eneste ting, at hjælpe de grænsetyske modstandere, i særdeleshed den del af dem, som gennem årene har ført et mistænkeliggørelsesfelttog imod de danske forposter. Netop den slags stof er mad for Mons. Man gnider sig i hænderne: Her kan I se!”

Spillet var allerede i gang: Netop som man regnede med, at de sidste halvandet års felttog mod *Flensborg Avis* og Ernst Christiansen nu, efter forbudet mod *Der Schleswiger*, var bragt til ende, tog grænsetyskerne fat igen – i *Der Schleswig-Holsteiner* og i *Flensburger Nachrichten* – med skarpe personlige angreb på Ernst Christiansen, hvem man beskyldte for at stå bag de danske bladløst, der også efter forhandlingerne i Berlin havde fortsat den skarpe kritik. “*Flensborg Avis* skulle altså i sine egne spalter have beroliget og under hånden opfordret andre til at skyde med skarpt. Muligvis en sådan fremgangsmåde kendes andre steder, *Flensborg Avis* har altid holdt sig for god til at bruge den”.

Men dermed var beskyldningerne ikke udtømt: “Nu skal endog *Flensborg Avis* og dens leder og alt, hvad der findes i Danmark af nationale foreninger, gøres ansvarlige for, hvad en lille yderliggående sammenslutning i Danmark, som altid har gået sine egne veje, finder på at gøre”. Enhver, der havde fulgt en smule med ville vide, at netop *Flensborg Avis* umuligt kunne tages til indtægt for *D.D.D.*'s særlige holdning; *D.D.D.*, hvis 2.000 medlemmer, “hvoraf de fleste næppe kender noget til de pågældende forhold”, var forsvindende i forhold til *Grænseforeningens* over 60.000 eller de øvrige fire store nationale foreningers tilsammen over 100.000 medlemmer. “Alle disse foreningers tilkendegivelser er uangrube-

lige, indeholder intet om grænseflytning, falder ikke på at kalde et lille, stiltfærdigt arbejde aggressivt, et arbejde, der ikke på langt nær har forholdsvis det samme omfang som det tyske i Nordslesvig". I Sydslesvig havde der i modsætning til i Nordslesvig kun foreligget tilkendegivelser, som "på baggrund af den fuldeste statslige loyalitet hævder vor selvfølgeligelige ret til at dyrke dansk folkeliv".

Flensborg Avis havde tvært imod altid søgt at "gøre en indsats for grænselandets opgave både som front og som bro. Den utrættelighed, hvormed man søger at mistænkeliggøre bladet og underskyde det falske bevæggrunde, tyder på, at de pågældende kredse har deres særlige formål, som i hvert fald ikke har noget med brobygning at gøre".

Det blev skoleleder Svend Johannsen, Slesvig, der kom til at fungere som mindretallets skarpretter. I et brev til Ernst Christiansen den 23. november 1937 skrev han, at *Slesvig-Ligaens* opråb "forekommer mig at være det værste, jeg i min korte virksomhedstid har været ude for af dumheder fra dansk side. Det kunne selv tyskerne ikke have gjort meget bedre". Han tog det nu tilsyneladende ikke så tungt: "Nu har de [slesvigholstenerne, forf.] jo stof nok igen foreløbig; og det kan jo ikke nægtes, at de trængte til en lille opmuntring efter *Schleswiger*-affæren. Man skal også unde sine medmennesker lidt". Men Svend Johannsen skrev samme dag også et brev til *Slesvig-Ligaens* nye formand, kammerherre, kaptajn Hector Boeck. Brevet var "skarpt, men forhåbentlig ikke for skarpt".¹⁷⁴

At kalde det skarpt, var ingen underdrivelse:

"Efterfølgende vil næppe fornøje Dem; men jeg ser ingen vej udenom. – D.D.D. har fornylig (?) udsendt et opråb, et agitationsskrift med det formål at hverve medlemmer. Fremgangsmåden er der selvfølgelig intet at sige til; men selve skriftet vil komme til at gøre alvorlig skade.

For første gang propaganderes der i fuld offentlighed fra dansk side for en grænseflytning, *hvorved den danske, sydslesvigske befolknings loyalitetserklæringer stempler som usandhed*, som taktik, hvad vi da også nu får at vide fra tysk side.

Endvidere skrives, at m.h.t. rejsning af nye skoler vil Angel og Kappel snart følge efter Slesvig og Tønning. Må jeg gøre Dem opmærksom på, at dette er ganske hen i vejret. Hvis der havde været en sådan mulighed, så ville D.D.D. kun have opnået at få udskudt muligheden. Efter dette skal tyskerne nok være på deres post, og dersom vi ikke går *ganske overordentlig* forsigtige og diplomatiske frem, vil man fra tysk side med lethed kunne tage livet af vore spæde spirer, der foreløbig vil være bedst tjent med en absolut diskret tilværelse. End ikke jeg, der dog skulle være nogenlunde orienteret, har nogensinde dristet mig til at tale om en skole i Kappel. Hvad jeg har *tænkt*, er en anden sag".

Svend Johannsen henviste her til det diskrete, opdyrkende arbejde, som f.eks. vandre lærer Jørgen Jørgensen foretog i de sydligste egne af Sydslesvig og som bl.a. havde kastet skolerne i både Slesvig og Tønning af sig. Så megen sandhed var der nemlig i *Ligaens* pjece, at både *Grænseforeningen* og Svend Johannsen – og Ernst Christiansen med – drømte om at vække sydslesvigerne til danskhed og derigennem engang ude i fremtiden at få flyttet grænsen. Det kunne de fortælle hinanden bag lukkede døre. Men de sagde det nødtigt offentligt – i hvert fald ikke under anvendelse af et så

aggressivt ordvalg og slet ikke i 1937.¹⁷⁵

Svend Johannsen fortsatte:

“Endvidere nævnes, at arbejdet ‘taktisk er lagt an syd fra’ ... Hvis man benytter taktik, så er det dog vistnok ikke almindeligt, at man – til orientering for modstanderen – offentliggør den! Og når man har i sinde at gå ‘aggressivt’ frem – et ord, der forekommer flere gange – så plejer man vistnok at lade modstanderen om selv at opdage dette ... I øvrigt kan jeg forsikre Dem om, at den danske befolkning i Sydslesvig ikke har til hensigt at gå aggressivt frem, og vi skal nok vide at forhindre rigsdanske organisationer i at pådutte os sådanne hensigter.

Når det efter en skildring af det danske mindretals virksomheder og institutioner erklæres, at dette væsentlig ... er et resultat af *Südschleswigsche Flugschriften*, så er dette med et mildt udtryk en overdrivelse. Jeg er ikke den eneste, der anser de dog ret ubetydelige pengemidler, der er anvendt til dette formål, for at være væsentlig spildt. Forbudet mod flyveskrifterne, der for jævne folk i det store og hele var ganske ulæselige, betyder – bortset fra det principielle – næppe noget større tab for vort arbejde. Jeg kender ikke *een*, der har sluttet sig til danskheden gennem læsning af omtalte flyveskrifter, derimod har vi adskillige eksempler på, at folk er blevet sig deres danskhed bevidst ved læsning af illustrerede danske ugeblade. Jeg henstiller derfor, at man herefter stiller midlerne til rådighed for vor centralorganisation til større udbredelse af illustrerede ugeblade, eller til *Flensborg Avis* til støtte for *Der Schleswiger*, det eneste tyskskrevne, vi i fremtiden vil kunne udsende.

Når jeg ikke tidligere har udtalt mig imod flyveskrifterne, skyldes det hensyn til gamle Lassen, hvis kæphest disse skrifter jo var. Nu, da deres udsendelse er standset – ikke fordi de frygtes fra tysk side, men utvivlsomt som et led i bestræbelserne for på forhånd at umuliggøre udgivelsen af Claus Eskildsens grænselære på tysk – så mener jeg, at sandheden om skrifternes betydning bør [komme] frem.

Jeg skal ikke opholde mig videre ved enkeltheder, blot erklære, at jeg anser offentliggørelsen af dette – tilgiv mig – *naivt aggressive* opråb for et hårdere slag for vort arbejde end forbudet mod *Der Schleswiger*. De fordele, vi opnåede ved *Der Schleswiger*-affæren, vil *D.D.D.*'s opråb nu muligvis opnå at slå os af hænde. Man har – på trods af den utvivlsomt gode vilje – opnået at gøre de danske i Sydslesvig en usædvanlig bjørnetjeneste”.¹⁷⁶

Det var efter Ernst Christiansens mening “en udmærket salut”, Svend Johannsen hermed havde givet Ligaens formand.¹⁷⁷ Ligaens formand selv var ikke uventet af en anden mening.

Kaptajn og kammerjunker Hector Boeck erklærede, at han ikke kunne se, at pjecen skulle kunne anvendes til angreb på det danske mindretal; vendinger i pjecen stammede helt tilbage fra Ligaens vedtægter, som de var blevet formuleret i 1920, og med ordet “aggressivt”, havde man såmænd kun ment “energisk”. Dette var allerede blevet rettet i næste oplag af pjecen, erklærede Hector Boeck over for *Kristeligt Dagblad* den 23. november 1937, hvortil Ernst Christiansen lakonisk i *Flensborg Avis* den 24. november 1937 konstaterede: “Der tiltrængtes i opråbet en række yderligere ændringer”.

Ernst Christiansen skrev i en leder i *Flensborg Avis* den 24. november 1937, at Ligaen *D.D.D.* altid havde indtaget et særstandpunkt, ikke ville gå ind i *Grænseforeningen* og intet selvstændigt arbejde gjorde syd for

grænsen. Det eneste, den havde gjort, var at finansiere P. Lassens *Südschleswigsche Flugschriften* – uden dog at kunne bestemme over deres indhold, der i øvrigt aldrig havde agiteret for en grænseflytning. For at forklare, at man ikke var med i den store sammenslutning, som løste de grundlæggende opgaver syd for grænsen, brugte man “sit særlige sprog, som muligvis kunne tiltale dem, der holder af skarpe standpunkter”, men man “glemmer, hvad virkning dette vil få, når det, som man må være forberedt på, falder i tyske hænder; glemmer, at man derved tilføjer hele det danske arbejde syd for grænsen en fortræd, som man ikke selv er i stand til at bøde på”. Ernst Schröder, som havde slået denne sag stort op, kendte udmærket *Slesvig-Ligaens* betydningsløshed, og vidste, at den gik sine egne veje. I øvrigt var Ligaens pjece ikke værre, end meget af det, der kom fra tysk side, fandt Ernst Christiansen – og tænkte formentlig her ikke mindst på Stollig-flyvebladene.

De fleste danske aviser tog skarpt afstand fra opråbet fra *Ligaen D.D.D.*, som flere steder kaldtes “fantasterier”.¹⁷⁸ Fra tysk side hilstes disse udtalelser med tilfredshed. Det skete bl.a. i *Nordschleswigsche Zeitung*, der den 26. november 1937 udtrykte sin glæde over, at de øvrige danske foreninger så tydeligt rykkede bort fra *Ligaen D.D.D.* Dette medførte nemlig en afklaring af forholdene i grænselandet, og dermed var der kommet noget godt ud af bladets afsløring af Ligaens opråb; blot forstod man ikke, hvorfor man ikke på dansk side *noget før* havde taget afstand ...

Dette var, mente *Flensborg Avis* den 28. november 1937, en “forloren overlegenhed”. Alle og enhver vidste, at *Ligaen D.D.D.* var en lille sammenslutning med et særstandpunkt, medens de tre store foreninger ofte nok havde givet udtryk for *deres* standpunkt. Var grænseflytningsparagrafferne måske slettet i den tysk-nordslesvigske vælgerforenings eller *Slesvig-Holstener Forbundets* vedtægter? Her drejede det sig endda ikke om “en lille særstræbs-forening, men om de tyske førende sammenslutninger i grænselandet”.

Flere Liga-medlemmer over hele landet reagerede skarpt på Ernst Christiansens verbale tæsk. Et medlem fra Hellerup skrev således den 29. november 1937 til Ernst Christiansen, at han “efter bladets usømmelige artikler om dansk sønderjysk arbejde” frabad sig videre tilsendelse af bladet. “Jeg ønsker ikke papiret inden for mine døre”.¹⁷⁹ Men det skulle blive værre endnu at være Liga-medlem.

Hans Jepsen Christensen udsendte nemlig den 25. november 1937 en pressemeddelelse, ifølge hvilken han på både *Skoleforeningens* og *Sprogforeningens* vegne frarådede folk at melde sig ind i *Slesvig-Ligaen*.¹⁸⁰ Han fremsatte desuden en længere erklæring, hvis ordvalg i skarphed ikke stod tilbage for det, man sædvanligvis anvendte i ordvekslingerne med de hjemmetyske nazister:

“I og for sig er der vel ikke nogen grund til at spille mange ord på *Ligaen D.D.D.* og dennes for nyligt udsendte tåbelige opråb, hvis da ordenes antal skulle stå i et nogenlunde rimeligt forhold til ligaens omfang og dens betydning i Danmark. Eller rettere sagt komplette betydningsløshed – således som det da også selv i tyske

blade er blevet forstået og indrømmet. Men når Ligaen, hvis eksistens hidtil har været så godt som ukendt herhjemme, begynder at bygge fantasislotte inde på fremmed, tysk territorium, er det måske dog – alene for at undgå at denne lille kreds' eksalterede planer og formål skal give anledning til misforståelser – på sin plads, at det endnu en gang bliver sagt, klart og utvetydigt: Med sådanne formål vil det danske folk intet have at gøre! Vi vil være fri for sådanne rumlerier inde på fremmed lands grund. Lige så vel som vi selv fordømmer sådant, hvis de forekommer indenfor vort eget område fra tysk side. I stedet for nationalistisk spektakel vil vi ro. Og når danske ukaldede politiske dilettanter, eller tyske krigskarle i Sønderjylland, løber grassat, da må de sættes på plads, for at ikke for meget skal blive slået i stykker. Skulle vi derfor give et godt råd, ville det blive dette: Hvis *Ligaen D.D.D.* virkelig vil tjene danske tarv i stedet for, som det nu desværre er sket, at kompromittere oprigtigt dansk, udelukkende loyalt kulturelt arbejde i grænseområdet – da ville Ligaen efter vor mening intet bedre kunne gøre end snarest muligt at opløse sig selv og træde tilbage i forglemmelsen. Så havde den da i hvert fald gjort én fornuftig handling, den sidste – og måske den eneste.

Både fra den danske regerings side, fra det danske folks side, uanset politisk indstilling, og fra hele det danske mindretals side syd for grænsen er det ikke blot én gang, men *stadigt* blevet fremhævet, at der ikke består nogen statslige ekspansionstanker, og hvad dertil hører. Og vi må på dansk side kræve, at der vises uanstastelig tillid hertil og respekt for vort således afgivne ord. Vi forlanger, at man i Tyskland skal tro os, når vi siger, at vi på vor side ikke har nogen som helst bagtanker; og vi vil til enhver tid være villige til at gentage dette og handle derefter. Vort ord står ved magt. Hele det folkelige og kulturelle danske arbejde i Sydslesvig skal og må udføres på den absolutte loyalitets grund. Der findes da – heller ikke dér – den fjerneste antydning af grænseflytningstendenser. Både det danske folk og mindretallet syd for grænsen ønsker blot at kunne leve i det bedst mulige forhold til vor sydlige nabo. Og ved en grænse som denne ville det da så sandelig være tåbeligt at ville føre nogen grænsekamp. Et møde mellem to kulturer, en kappestrid til fælles forståelse; om man vil under løsenet: *Front* – og ikke mindre bro – ja vel! Men her hvor det drejer sig om to folk, der er så nær beslægtede både i afstamning, kultur og sprog, ville det jo være helt hen i vejret at opretholde en grænsepolitisk spænding. Enhver der – hvad enten det måtte ske på den ene eller den anden side – måtte gøre forsøg på at gå udenfor denne ramme, ville derved kun bidrage til at fremkalde forstyrrelse af det bestående og stadig tilstræbte gode naboforhold og ville kun gøre sit land en meget dårlig tjeneste. Derfor vender vi os også så absolut mod *Ligaen D.D.D.* Og når man i den tyske presse, efter først at have konstateret Ligaens opråb, har taget sagen med forholdsvis ro i forståelse af Ligaens betydningsløshed, når det drejer sig om at give udtryk for det danske folks anskuelser, og når man nu synes at have lagt sagen ad acta, tager vi ikke i betænkning at udtale vor anerkendelse heraf. Ligesom vi også finder, at de samtaler, der fandt sted i forbindelse med forbudet mod *Der Schleswiger* på officielt sted i Tysklands hovedstad, og de da afgivne erklæringer viste en naturlig åben tysk naboventlig forståelse. Og lige så vel som vi den gang rejste os til værn for danske folkefæller, når disse optræder i fuld loyalitet overfor det land, de tilhører – og vi vil til enhver tid gøre dette – lige så vel forstod vi, da disse samtaler og erklæringer havde ført til en, som det synes os, lykkelig klarhed også fuldt ud at værdsætte dette. Der er ikke tvivl om, at disse samtaler i høj grad har fundet en stærk og gunstig genklang overalt i Danmark og vil være til stor gavn for begge landes interesser. Netop fordi de byggede på den samme tankegang, som er rådende i Danmark og på de samme principper. Stillingen er klar, og den bør ikke forplum-

res. Og hermed håber vi da at kunne likvidere såvel denne tåbelige D.D.D.-episode som *Der Schleswiger*-sagen, således at den gensidige tillid og agtelse ikke lider noget skår”.

Det var virkelig lud af allerskarpeste aftapning, som Hans Jepsen Christensen her skrubbete Liga-hoveder i, men der skulle også slås hårdt kontra, hvis ikke de tilsyneladende indrømmelser, man havde vundet ved samtalerne sidst i august 1937, nu atter skulle tabes på gulvet. Flere Liga-medlemmer tog som nævnt skideballen temmelig unådigt op – hvad man egentlig dårligt kan fortænke dem i. For egentlig havde de ikke sagt noget, som *Grænseforeningen* eller *Flensborg Avis* ikke ville have skrevet under på blot to år tidligere.

Den tyske presse citerede den 27. november 1937 flittigt og fyldigt fra Hans Jepsen Christensens erklæring; det gjaldt både *Flensburger Nachrichten*, *Schleswiger Nachrichten* og *Südtondernsche Zeitung*.¹⁸¹ I *Flensburger Nachrichten* skrev Ernst Schröder bl.a., at den slesvig-holstenske presse havde omtalt *Slesvig-Ligaens* propagandavirksomhed meget besindigt og kun fastslået, hvad der var nødvendigt at fastslå: “At man på dansk side er løbet løbsk”. Også *Grænseforeningen* benyttede sig lejlighedsvis af “storkalibrede udtryk”, og det var derfor rimeligt, når den tyske presse gav udtryk for, at sligt kunne “give anledning til misforståelser”.

“Det var mildt sagt”, noterede konsul Lauritz Larsen i en indberetning den 27. november 1937, og bemærkede endvidere, at *Flensburger Nachrichten* udtrykte ønske om, at den danske presse også greb i egen barm, og ikke blot altid pr. automatik kritiserede formentlige tyske grænseflytningsbestrebelse. Det ville være til gavn for den “fremtidige positive udformning af det dansk-tyske forhold”.¹⁸²

Gestapo kunne i begyndelsen af december 1937 meddele, at den danske mindretalsledelse befandt sig i en ret vanskelig situation. De seneste forholdsregler fra myndighedenes side – forbudet mod *Der Schleswiger*, beslaglæggelsen af bogen “*Seit Menschengedenken: Henrik Lassens Gedenkblätter*” og beslaglæggelsen af den netop trykfærdige *Südschleswigsche Flugschriften nr. 21* samt den tyske presses afsløringer om *Slesvig-Ligaen* havde “tilført mindretallets og navnlig mindretallets presses indbildskhed [“Überheblichkeit”] og selvtillid et svært slag”. Mindretallet var uroligt, ikke mindst fordi der ikke var angivet nogen grund til beslaglæggelsen af bogen. Så vidt Gestapo kunne erfare, var man i ledende danske kredse af den mening, at det i fremtiden kun ville blive tilladt mindretallet at udgive én tryksag på tysk, nemlig *Der Schleswiger*. Nogle satte også sagen i forbindelse med beslaglæggelsen af de hjemmetyske Stollig-pjecer – altså som en form for gengæld.¹⁸³ Med kilde i “kredse omkring *Flensborg Avis*” kunne Gestapo meddele, at i mindretalsledelsen var der navnlig stor uvished om *grundene* til beslaglæggelsen af *Südschleswigsche Flugschriften nr. 21*. Man troede, at det eventuelt var sket af rent formelle grunde og at det ved forhandling kunne lykkes atter at få flyveskrifterne frigivet. “Men foreløbig famler man i blinde”, hedder det i Gestapos indberetning for

november 1937, og mindretallet mente, at der om muligt indtil afgørelsen burde gøres så lidt som muligt ud af sagen i offentligheden. Derfor havde den rigsdanske presse også kun gjort ganske lidt ud af sagen. "De herværende ansvarlige [danske] pressefolk har forstået, at alt for megen larm i den danske presse kun anretter skade". Man forventede i mindretallet ingen hjælp fra det officielle Danmark, fordi man regnede med, at Danmark var bekymret for handelsforbindelserne med Tyskland. Men, pointerede Gestapomanden sluttelig: At den danske mindretalspresse tav, betød ikke, at de mange sydslesvigske talere i Danmark gjorde det samme.¹⁸⁴

Flensborg Avis kunne den 1. december 1937 meddele, at *Slesvig-Ligaen* havde ændret "nogle uheldige udtryk" i sin hvervekampagne. Men Ernst Schrøder fortsatte sine forsøg på at kæde Ernst Christiansen og *Slesvig-Ligaen* sammen. Han satte dagen efter trumf på i en længere artikel i *Flensburger Nachrichten*, hvori han fastslog, at Ligaens vedtægter fortsat var de samme, nemlig at målet var et *Danmark til Ejderen*; han henviste til udtalelser i de seneste numre af medlemsbladet *Thyras Vold*, i hvilke bl.a. Dr. phil. V. von Holstein-Rathlou med prisværdig tydelighed gjorde rede for, at "*Slesvigs land genvundet, det er kampens mål*", og han fastslog, at disse toner var *nøjagtig de samme*, som Ernst Christiansen og en stor del af det danske folk havde anslået under afstemningskampen. Det var derfor svært at tro på Ernst Christiansens og *Flensborg Avis'* og den danske presses forsikringer nu, sytten år senere. Ernst Christiansen havde ifølge Ernst Schrøder *ikke* forandret sig – det var netop dette, Karl Alnor havde fastslået – anonymt i *Schleswig und Versailles* og under navn i sin *Handbuch*. Ernst Christiansen *var* med andre ord en farlig statsfjende og en del af hele Versailles-komplekset. Ernst Schrøder sluttede sin ganske effektfulde artikel med det tyske ordsprog: "*Kräht der Hahn im November auf dem Mist, dann ändert sich das Wetter oder es bleibt, wie es ist*". – Det har gjort ondt på Ernst Christiansen, der nøjedes med et kort svar den 3. december 1937.

Ydmygelsen af *Slesvig-Ligaen* blev total, da man den 4. december 1937 på et styrelsesmøde så sig nødsaget til fjerne kravet om en grænserevision fra sine vedtægter og nøjes med at støtte danskhedens "opretholdelse og vækst" i Sydslesvig. Vedtægtsændringen blev offentliggjort i *Flensborg Avis* 16. december 1937.

12.24. Ny vending i *Der Schleswiger*-sagen – november-december 1937

Som om denne Liga-historie ikke var nok til at holde *Flensburg Avis* beskæftiget, havde slesvig-holstenerne i mellemtiden påny forsøgt at omvende Propagandaministeriet til det rette sindelag. Gauleiter Lohse havde nemlig langt fra givet op, hverken m.h.t. *Flensburg Avis'* fremtid eller m.h.t. spørgsmålet om, hvorvidt nordgrænsen lå fast eller ej. Lohse havde som nævnt den 13. december 1937 sendt endnu et klagebrev til propagandaminister Goebbels, i hvilket han fulgte op på sine anker fra de mundtlige forhandlinger, beklagede sig over *Flensburg Avis'* indenrigsdækning – og over punkt 8 i ministerialråd Berndts erklæring.

Goebbels svarede Lohse den 23. november 1937: "Som svar på Deres skrivelse af 13. november 1937 meddeler jeg Dem hermed, at det allerede flere gange er blevet *Flensburg Avis* forbudt at beskæftige sig med rygter om indretyske anliggender. Da det imidlertid ikke er muligt at lade de daglige, fortrolige anvisninger til pressen tilgå også *Flensburg Avis*, vil det ofte forekomme, at der af og til fremkommer en meddelelse, der ikke ville blive offentliggjort i den tyske presse. De samme problemer har vi med mindretalsaviserne på andre sprog. I almindelighed vil man kunne gå let hen over dette, hvis det ikke netop drejer sig om offentliggørelser, der må påtales som statskadelige og almenfarlige. Jeg har i anledning af Deres skrivelse påny taget initiativ til, at *Flensburg Avis* atter advares om at beskæftige sig med indretyske anliggender".¹⁸⁵

Om Goebbels her sigtede til de samtaler, der allerede *var* ført med *Kronika* få dage før, eller om han – som det hed – i anledning af Lohses skrivelse tog initiativ til *fornyede* samtaler med *Kronika*, er ikke helt sikkert. Under alle omstændigheder havde *Kronika* så sent som den 17. november 1937 fået det helt klare indtryk, at Propagandaministeriet *fortsat* støttede *Flensburg Avis* i denne sag, hvad Goebbels' brev til Lohse da også klart underbygger. Man havde ganske vist i Propagandaministeriet fortalt *Kronika*, at Gauleiter Lohse var enig i denne linje. Men dette var, som det tydeligvis fremgår, ikke i overensstemmelse med sandheden.

M.h.t. *Flensburg Avis'* fremtid kom Lohse altså ingen vegne. Det er muligvis i denne forbindelse, vi skal se lanceringen af *Slesvig-Ligaens* opråb i tysk presse, der jo tilsyneladende bekræftede, at der fandtes *en dansk irredenta i Sydslesvig!* Når dette hermed *var* konstateret, kunne man på tysk side vel ikke *ensidigt* afsværge al irredenta i *Nordslesvig!* Lohse påpegede som nævnt, at Berndts udsagn i høj grad skadede det tyske arbejde ved grænsen – og m.h.t. *grænsespørgsmålet* var Goebbels en del mere fremkommelig end m.h.t. lukning af *Flensburg Avis*.

Goebbels *havde* bemærket, at *Der Schleswiger* havde offentliggjort de ni punkter fra forhandlingerne den 26. august 1937, skrev han til Lohse. – Det var som nævnt sket den 31. oktober 1937. Dette havde Goebbels "taget til efterretning". Han havde forelagt punkterne for Berndt, der havde reageret med at fralægge sig ansvaret. Det havde han aldrig sagt! Som Goebbels skrev til Lohse i det førnævnte brev: Offentliggørelsen af de ni punkter var "først nu kommet lederen af min presseafdeling, ministerial-

råd Berndt, for øje”, eftersom han i sin tid umiddelbart efter samtalen tog til Frankrig og derefter ledsagede Goebbels til Stuttgart og til Rigspartidagen. Derpå kom forberedelserne til Mussolini-besøget og endelig skulle Berndt holde ferie. “*Parteigenosse* Berndt og regeringsråd Bade erklærer udtrykkeligt, at de aldrig har afgivet nogen erklæringer om Nordslesvig. Det er udelukkende over for hr. Kronika i forbindelse med bemærkninger om *Flensburg Avis*’ ringe oplagsmæssige betydning blevet sagt, at der praktisk taget ikke findes nogen irredenta i Slesvig, d.v.s i den tyske del af Slesvig”. Der var blevet tilstillet *Der Schleswiger* en berigtigelse, meddelte Goebbels Lohse.¹⁸⁶

Det er direkte i modstrid med Kronikas samtidige og meget omhyggelige referater, i hvilke det udtrykkeligt præciseres, at Berndt og Bade netop havde udtalt sig om grænsetyskernes irredenta. Nu løb de fra deres udsagn – og dermed havde slesvig-holstenerne vundet i hvert fald en halv sejr.

Berigtigelsen var dateret den 23. november 1937, og den skabte, da den indløb den 24. november 1937, hektisk aktivitet i den danske lejr. Den kom netop samtidig med de tyske blades stort opsatte “afsløringer” af Liga-opråbet.

Berndt skrev til Ernst Christiansen, at *Der Schleswigers* gengivelse af samtalerne i Berlin i form af ni punkter ikke var ganske korrekt. Han havde forstået, at de samme punkter havde stået i dansk presse i slutningen af august, men han havde desværre været bortrejst i længere tid og altså først nu set dem i *Der Schleswiger*. Fremstillingen var “i det væsentlige korrekt”, men måtte m.h.t punkt 8 betegnes som “meget let at misforstå [“stark missverständlich”]. På intet tidspunkt af forhandlingerne beskæftigede jeg mig med Nordslesvig, og har følgelig ikke afgivet nogen erklæringer om Nordslesvig. Jeg har udelukkende i forbindelse med udredninger om den ringe oplagsmæssige betydning af *Flensburg Avis* og dens daværende bilag *Der Schleswiger* erklæret, at en irredenta i Slesvig, d.v.s. i den del af Slesvig, der hører til Tyskland, efter min mening slet ikke er til stede”. Berndt bad om at få berigtigelsen offentliggjort i næste nummer af *Der Schleswiger*.¹⁸⁷

Det var ikke noget at sige til, at Ernst Schröder var vel fornøjet med udfaldet. Berigtigelsen var, erklærede han den 29. november 1937 i et brev til gesandt Cecil von Renthe-Fink, “en meget stor lettelse, thi derved bekræftes vor allerførste formodning, at man i Propagandaministeriet ikke har afgivet en formulering, således som de blev offentliggjort i de ni punkter”. Dette synes Schröder, at Renthe-Fink burde vide, og han tilføjede: “Det har været meget ubehageligt, at vi fra august og indtil begyndelsen af december var udleveret til de danske angreb, uden at kunne forsvare os, og berigtigelsen vil jo også først blive offentliggjort i næste nummer af *Der Schleswiger*, der udkommer i december.”¹⁸⁸

Men endnu var berigtigelsen ikke offentliggjort. Dermed var der endnu ikke sket nogen skade. Og endnu blev der fra dansk side arbejdet hektisk på at afværge, at det skete.

Joseph Goebbels (1897-1945) blev Propagandaminister 13. marts 1933 – og fik med tiden en næsten uindskrænket magt over den tyske medieverden. Goebbels var af hensyn til det udenrigspolitiske forhold til Norden imod indskrænkninger i den danske mindretalspresses særrettigheder, men bøjede sig efter gentagne personlige henvendelser fra Gauleiter Hinrich Lohse for dennes krav om repressalier imod *Der Schleswiger*. Lohses henvendelser – og det uheldige forløb af hele affæren – ærgrede Goebbels, der i sin dagbog for den 26. september 1937 noterede, at Hinrich Lohse var "ein ewiger Stänkerfritze" ["ufredsstifter"]. Joseph Goebbels ses her under et besøg i Flensborg den 3. juli 1934. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

Ernst Christiansen skrev den 25. november 1937 til Jacob Kronika: "Det vil være i sagens interesse, hvis offentliggørelsen kunne undgås. Kunne du ikke prøve at tale med Berndt og forklare ham, at denne rettelse ville sætte hele spørgsmålet på dagsordenen igen. Propagandaministeriets udtalelse dengang er blevet meget alvorligt påskønnet i danske kredse, og dette vil efterhånden gøre sig gældende over hele linjen, også på en måde, som man vil blive glad for i Berlin. Trækkes nu det vigtigste punkt officielt tilbage, så bliver det en triumf for grænseflytterne, som [har] hindret alt arbejde for større forståelse, og det må i Danmark anses for noget i retning af en trussel mod grænsen. Det vil gøre et meget pinligt indtryk. La Cour har foretaget sit tilbagetog, Franz von Jessen tier stille. D.D.D.-historien er en kapitaldumhed af naive mennesker, hvis holdning hele landet tager afstand fra. Ordsiftet kan sluttes med lidt god vilje eller føres ind i ønskede former. Denne rettelse vil gøre et meget dårligt indtryk i hele Norden".¹⁸⁹ Det næste nummer af *Der Schleswiger* ville først udkomme den 14. december 1937, så der var god tid til at afværge kalamiteten.

Ernst Christiansen gik straks ved modtagelsen af Berndts berigtigelse den 24. november 1937 til konsul Lauritz Larsen, der som nævnt indberettede sagen samme dag. Sagen var alvorlig, for dementiet havde vidtrækkende konsekvenser – for det fastslog jo implicit, at der for Tyskland *rent faktisk eksisterede* et grænsespørgsmål i Nordslesvig. Ernst Christiansen forsøgte også straks at tage kontakt til Berndt for at drøfte sagen.¹⁹⁰ Det havde han imidlertid ikke held med – og i mellemtiden blev der ud tænkt en plan, der gjorde en for tidlig henvendelse til Berndt inopportun.

Også den danske udenrigstjeneste mobiliserede nemlig alle gode kræfter. Herluf Zahle traf den 30. november 1937 aftale med direktør i Udenrigsministeriet O.C. Mohr om at mødes med både Mohr og udenrigsminister P. Munch i Udenrigsministeriet i København fredag 3. december 1937 “i anledning af den yderst vigtige og vanskelige sag”. P.g.a. sagens betydning ville han gerne tale med Mohr og Munch *samtidig*, og Zahle gjorde opmærksom på, at redaktør Ernst Christiansen ville være i København torsdag den 2. december 1937 og fredag den 3. december 1937 og ville kunne træffes på turisthotellet, “hvis man ønsker at tale med ham”.¹⁹¹

Planen var at *mobilisere hele den danske presse*. Kronika havde over for Udenrigsministeriet redegjort for *sin* bedømmelse af situationen, hvad der fremgår af flere notater: Berndt *havde* rent faktisk den 26. august 1937 udtalt, at der hverken nord eller syd for grænsen eksisterede nogen irredenta; dette havde han bekræftet under samtaler dagen efter og igen i et brev den 30. august 1937; da d’herrer Ernst Schröder, Ernst Kracht og Hinrich Lohse under deres foretræde for dr. Goebbels bad om tilladelse til at drøfte “de 9 punkter”, blev dette ifølge fortrolig meddelelse af overregeringsråd Stephan afvist; under samtaler, som Kronika senere havde haft med Stephan fra Promi, geheimeråd von Grundherr fra *Auswärtiges Amt* og legationssekretær Schleemann fra *Auswärtiges Amts* Presseafdeling, var der *aldrig fremsat nogensomhelst indvending*, men kun anerkendelse af erklæringens nytte. Det turde derfor betragtes som givet, at *motivering* til Berndts dementi nu var et *påskud*, og at den virkelige grund var “den mod Propagandaministeriet af tyske grænseflytterkredse udøvede pression, som sandsynligvis ikke er blevet afsvækket ved D.D.D.-ligaens aktion”.

Kronika havde besluttet foreløbig at forholde sig i ro og indtil videre at undgå samtaler med Propagandaministeriet. P. Lassen-Strukstrup, som i anledning af beslaglæggelserne af hans *Flugschriften* havde forlangt, at Kronika skulle skaffe ham foretræde i Propagandaministeriet, havde Kronika nægtet enhver bistand og opfordret til offentligt at tage afstand fra D.D.D.¹⁹² Det lod sig nu nok temmelig dårligt gøre, eftersom det var Li-gaen, der finansierede Lassens flyveblade.

Kronika mente, at offentliggørelsen af Berndts erklæring “for enhver pris” måtte søges undgået. Hvis Berndts erklæring blev publiceret i næste nummer af *Der Schleswiger*, der var planlagt til at udkomme den 14. december 1937, men som kunne udskydes, havde “grænseflytteriet vun-

det en sejr, som på skæbnesvanger måde vil kunne komme til at influere på hele atmosfæren i grænselandet samt på hele det dansk-tyske og tysk-nordiske forhold”.

Berndts nye erklæring gik ifølge Kronika “nøgternt udtrykt, ud på at fastslå dette: “Dansk irredentisme i Tyskland er *forbudt* – selvfølgelig! – ; men tysk irredentisme i Danmark er *tilladt!*” Erklæringen ville “slå uhyre meget itu. Den vil vække større opsigt – langt ud over Slesvig og Danmark –, end i sin tid forbudet mod *Der Schleswiger*. Der vil opstå en alt andet end ‘tyskvenlig’ diskussion om værdien af tyske loyalitetserklæringer (tilføjet i marginen: “Ja, og de danske!”). Berlin vil – selvfølgelig! – få at høre (i *alle* de lande, hvor der findes tyske mindretal), at den tyske regering kræver loyalitet *indenfor* Tyskland, men propagerer illoyalitet *udenfor* Tyskland. (...) Lidt af disse sandheder mener jeg, hr. Berndt snarest muligt skulle have at vide gennem den danske presse – især *Politiken*, han skal kunne se, inden det er for sent, hvad han risikerer, dersom han opretholder kravet om den nye erklærings offentliggørelse. Får han dette at vide på en virkningsfuld måde, så vil jeg tro, at han skyndsomst frafalder sit krav”. Den danske presse skulle derfor på en sådan måde, at det ses og høres – i ledende artikler – fremsætte den fællesdanske bedømmelse af *D.D.D.*-affæren.¹⁹³

“Forhåbentlig lykkes vort forehavende!”, skrev Jacob Kronika til Ernst Christiansen 1. december 1937. Han ville *foreløbig* ikke opsøge Berndt i Propagandaministeriet; “Jeg mener, at vi *forinden* skal have noget vægtigt frem i den danske presse, især i *Politiken*; Berndt skal se, *hvad* han risikerer, dersom *D.D.D.*-affæren skal sønderrive resultaterne af august-samtalerne. De forventede danske artikler vil være godt materiale for mig i min forestående forhandling med Berndt”. Analysen var kun rigtig, hvis beslutningen om dementiet var truffet af Berndt *alene*. Men det var den ikke. Og Berndt ville næppe vove at gå direkte imod en beslutning truffet af Goebbels.

Presse-aktionen skulle opnås ved et samvirke mellem det danske gesandtskab i Berlin og Udenrigsministeriet i København. “Zahle afrejser i morgen, fredag formiddag. Kl. 11.00 taler han med dr. P. Munch. Jeg har sat en lang redegørelse op og skitseret de tanker, som jeg mener skal frem i pressen”. Kronika regnede med, at Ernst Christiansen ville komme til at tale med Munch selv. “Hold dig ikke tilbage! Du kender jo alle enkeltheder og ved, at Berndt både den 27. august i samtalen med os to og gennem sit brev til *Flensborg Avis* har bekræftet alle punkter – *også* 8. Desuden har jo dr. Göbbels langt senere overfor de tre tyskere afvist en revision. Altså: Argumenterne i Berndt’s nye skrivelse vedrørende punkt 8 er åbenlyst påskud, *skal* naturligvis *også* være det. Man (Ernst Schröder) har bombarderet Berlin med *D.D.D.*-kugler! Sikken et misbrug!”, mente Kronika. “Vi skal jo rense ud i *D.D.D.*-affæren, så godt vi kan. Thi *store* ting står på spil. Lykkes vore planer ikke, ja, så må vi jo begynde forfra”. Kronika havde selv skrevet til Hector Boeck, at han “af patriotiske grunde bør opløse *D.D.D.*”. Til P. Lassen havde Kronika skrevet, at opråbet måtte give ham – en ledende mand indenfor mindretallet – anledning til at tage afstand.¹⁹⁴

Ernst Christiansen tog til København, hvor han opholdt sig den 2. og 3. december 1937. Han førte her forhandlinger med – eller blev i det mindste orienteret af – det danske Udenrigsministerium.¹⁹⁵

I det danske Udenrigsministerium fattede man blyanten og konciperede en ledende artikel til *Politiken*. Det var sværere, end det så ud til. I en kladde hedder det bl.a.:

“Ligaen D.D.D. betyder intet i Danmark. Den er et lille samfund af nationalistiske outsiders. Det sidste ukloge og uforsvarlige opråb fra denne ligas side tager den danske offentlighed afstand fra. Dette er i øvrigt allerede sket. (...) Hele det folkelige og kulturelle danske arbejde i Sydslesvig udføres på den absolutte loyalitets grund. Hverken indenfor det danske mindretal i Sydslesvig eller indenfor de større sønderjyske organisationer i Danmark (*Grænseforeningen, Sprogforeningen, Skoleforeningen, Det unge Grænseværn*) findes der antydning af grænseflytningstendenser. *Alle* danske, der kan gøre krav på at tale om Danmarks holdning, er indstillede på det af de danske sydslesvigere skabte løsen *Front og Bro*. (...) Danmark ønsker at leve i det bedst mulige forhold til den sydlige nabo. Det er Danmarks ønske, at den national-kulturelle strid (“Åndernes kamp”, har [borgmester] Kasper sagt), der finder sted på begge sider af grænsen i Slesvig, altid må foregå på en sådan måde, at forholdet mellem de to nabolande og nabonationer aldrig kommer til at lide skade derved. Disse hovedlinjer i *den* politik, der vedrører forholdene i grænselandet og det dansk-tyske forhold, ligger så faste, at de ikke kan forstyrres gennem det omtalte opråb fra *Ligaen D.D.D.* Dette ved alle forstandige mennesker. Dette burde vist nok *også* de grænsetyske kredse vide, som har pustet liga-opråbet op til en stor affære”.

Her er tilføjet en blyantsnotits: “Ingen polemik!!!”. Konceptet fortsætter – polemisk:

“Hr. Ernst Schröder, der som nordslesviger og dansk statsborger sikkert følger *meget* godt med i danske forhold, burde vel nok vide, at *Ligaen D.D.D.* *ikke* har spor af adkomst til at tale på Danmarks vegne. De store sønderjyske interesserede organisationer i Danmark har intet med *outsider-ligaen D.D.D.* at bestille. Det er derfor et beklageligt angreb mod selve det gode dansk-tyske [tilføjet: og tysk-nordiske] forhold, når et opråb fra ligaen *misbruges* til mistænkeliggørelse af den danske indstilling overfor Slesvig, overfor grænsen af 1920 og overfor vor sydlige nabo. Denne indstilling hviler – såvel indenfor det danske mindretal i Tyskland, som indenfor hele det danske folk – på de allerede nævnte synspunkter. (...) Antagelig må Liga-intermezzoet kunne lægges ad acta! Stillingen er klar, og den bør ikke forplumres. I Danmark [tilføjet: og i Norden] mindes vi de samtaler, der i forbindelse med forbudet af dagbladet *Der Schleswiger* fandt sted i Berlin. Disse samtaler og de udtalelser, der dengang faldt på officielt sted i Tysklands hovedstad [ulæseligt], er i fuld overensstemmelse med den danske [tilføjet: og den nordiske] indstilling. De tyske erklæringer fra Berlin, der bl.a. fastslog ønskeligheden af et godt tysk-dansk forhold, ønskeligheden for det bedst mulige kår for det nationale mindretal og loyalitet [tilføjet: m.h.t. statsgrænsen], måtte naturligvis finde stærk og god genklang i Danmark [tilføjet: og Norden], da dansk [tilføjet: og nordisk] tankegang bygger på netop de samme principper”.

Konceptet har voldt hovedbrud, og den sidste del er oversået med blyantsstregger, overstregninger, rettelser og tilføjelser:

“Det er bedst, hurtigst muligt at slå en streg over *D.D.D.*-affæren. Denne Liga betyder intet, og den har ingen fremtid i Danmark, hvem der hævder noget andet og tilstræber noget andet, vil kun bidrage til at ødelægge, hvad der er bygget op i forholdet mellem Danmark og Tyskland [tilføjet: og Tyskland og Norden]”.¹⁹⁶

Det var helt i overensstemmelse med den linje, som *Flensborg Avis* havde anlagt – endda også i den stadige påkaldelse af de nordiske broderlande.

Politiken-lederen, der blev offentliggjort med overskriften *Danmark og Tyskland* den 8. december 1937, kom dog til at lyde noget anderledes. Man tog udgangspunkt i den da netop faldne dom over de tre førende hjemmetske nazister, Jens Møller, Harboe Kardel og Lorenz Christensen, der netop ved byretten i Aabenraa var blevet idømt henholdsvis 60 dages hæfte og bøder på 150,- og 500,- kr. for injurier i Stollig-affæren,¹⁹⁷ hvilket den tyske grænsepresse havde slået stort op. Det var der ingen grund til at tage alt for alvorligt, fandt *Politiken*:

“De tre mænd har, efter rettens skøn, overskredet de meget liberale grænser for ytringsfriheden, som er sat her i landet. (...) Hvis det danske mindretal syd for grænsen havde fremsat tilsvarende ærekrænkende udtalelser om tyske institutioner, ville det tyske retsvæsen næppe have været blidere. I dette forhold skulle vi regne med det nationalsocialistiske Tysklands forståelse”. Den tyske grænsepresse syntes at gøre gældende, at “dommene ikke er rettet mod de enkelte dømte, men mod ‘den tyske folkegruppe i dennes kamp for vor folkelighed og folkegrund’. Intet kan være mere urigtigt, men der ligger i denne betragtning en appel til folkefællerne i Tyskland om at komme de forurettede folkefæller i Nordslesvig til hjælp. Hvis denne appel bliver besvaret uden videre, vil der kunne opstå ny uro omkring mindretalsspørgsmålet i Sønderjylland – det mindste mindretalsproblem i Europa og det, der er ordnet med den størst mulige hensyntagen. I den atmosfære, der hersker i Europa, er det den letteste sag af verden at puste en modsætning op, når den møder med national etiket.

– Hvad der er meget vanskeligere, men til gengæld meget værdifuldere, er at underbygge og fremme det gode forhold og den gensidige tillid mellem de to nabo-stater og hindre, at i sig selv ubetydelige episoder i grænseområdet får lejlighed til at forgifte det gode forhold og den gensidige tillid. Vi har hidtil haft indtrykket af, at der i ledende kredse i Tyskland var tillid til, at man fra dansk side bestræber sig for i yderligste grad at vise retsindighed og rimelighed over for mindretallet og tilvejebringe ligevægtige forhold i grænseområdet. Sådanne fantasier, som blev fremsat af den – næsten ukendte – *D.D.D.-Liga*, blev øjeblikkelig tilbagekaldt af de store grænseforeninger og har ingen baggrund i det danske folk. – Midt i den uro, der gør Europa utryk, har forståelsen mellem Tyskland og landene mod nord været i stadig vækst. Det er ikke uden betydning. Der har i Berlin og København været fulgt en fælles linje i spørgsmålet om grænseområderne, man har – efter alt at dømme – på begge sider næret et oprigtigt ønske om at akutte lokale spændinger, som let kan manifestere sig i nationalitetsblandede grænseegne, ikke skulle virke forstyrrende ind på helheden, og at de overdrivelser, som en midlertidig ophidselse let kan foranledige, ikke skulle have magt til at bryde den rolige linje. Med stor tilfredshed noterede vi i Danmark den afgørelse, man i Propagandaministeriet i Berlin for tre måneder siden traf i spørgsmålet om *Der Schleswiger* og de udtalelser, som ved denne lejlighed blev fremsat. Dette gjorde et stærkere indtryk i Danmark, end man måske ved i Berlin – rykkede mange danskere ud af

en vaneforestilling og gjorde dem modtagelige for en ny opfattelse af Tysklands holdning over for vort land.

– Der er i Danmark en vilje til og et ønske om en god forståelse med det tyske folk, og der er ofte fra tysk side givet udtryk for den samme vilje og det samme ønske over for det danske folk. Det er en naturlig udvikling for begge de to nationer og skulle ikke kunne påvirkes af episoder af underordnet betydning”.

Man forventede sig fra dansk side, at lederen ville lægge et stort pres på den unge Alfred Ingemar Berndt. Jacob Kronika havde gjort, hvad han kunne for at trække tiden ud så længe, at *Politiken* kunne nå at lande på Berndts skrivebord – nu var tiden inde til en samtale. Med lidt held kunne katastrofen stadig afvendes.

Men netop som alt var *timet* og tilrettelagt, kom Berndt den danske plan i forkøbet. Den 7. december 1937 skrev han til Ernst Christiansen: “Efter hvad jeg erfarer” [“wie ich höre”] havde *Flensburg Avis* på dansk offentliggjort den erklæring fra mødet i Berlin, som også havde været i første nummer af *Der Schleswiger*. Under disse omstændigheder måtte Berndt nu anmode Ernst Christiansen om også at offentliggøre berigtigelsen i det “førstkommende, endnu ikke afsluttede nummer af *Flensburg Avis*”.¹⁹⁸

Brevet nåede Flensburg om morgenen den 8. december 1937 og medførte en hektisk aktivitet. Man kontaktede sporenstregs Kronika, der orienterede gesandtskabet i Berlin. Gesandtskabet i Berlin meddelte straks den 8. december 1937, at *Flensburg Avis* “dags morgen” havde fået ordre fra Propagandaministeriet til at offentliggøre ministerialråd Berndts dementi på dansk i sit eget først udkommende nummer – og altså ikke som oprindeligt forlangt i først udkommende nummer af *Der Schleswiger*. “Mindretallets herværende repræsentant, redaktør Jacob Kronika, der finder lederen i *Politikens* dagsnummer velegnet til formålet, har flere gange i dagens forløb forsøgt at få hr. Berndt i tale, men hidtil forgæves. Forsøgene vil blive fortsat indtil bladet går i trykken”.¹⁹⁹

Men lige meget hjalp det. Sent på eftermiddagen den 8. december 1937 lykkedes det, efter flere forgæves forsøg, for Jacob Kronika, at få ministerialråd Berndt i tale, men det lykkedes ikke at vinde hans forståelse for ønsket om erklæringens tilbagekaldelse. Han var hverken til at hugge eller stikke i. Dementiet *skulle* offentliggøres. Berndt skulle ikke risikere at komme til at dumme sig igen. Det kunne være skadeligt for karrieren – hvad forresten kollegaen, regeringsråd Bade, fik at mærke: Han blev nemlig fravalgt, da der i Propagandaministeriet skulle vælges ny udlandspressescheff i februar 1938, skønt han ellers ville have været det naturlige valg. Men man foretrak prof. Karl Bömer for Bade, fordi sidstnævnte ifølge kammerherre Zahles indberetning “havde lidt for mange uheld”.²⁰⁰ Et af dem var formentlig *Der Schleswiger*-affæren.

Offentliggørelse af Berndts dementi, som man på dansk side, bl.a. ved advarslen i *Politikens* leder samme dag, havde søgt undgået, var dermed en kendsgerning – eller ville i hvert fald blive det næste morgen. Derfor

fandt der i de tidlige aftentimer den 8. december 1937 en række konferencer sted for at sikre en roligt afventende holdning i den danske presse. Fra gesandtskabet blev der om aftenen kl. 21.30 telefoneret til Udenrigsministeriet, at Berndts erklæring "på Propagandaministeriets i dag fremsatte begæring" ville blive trykt i morgenummeret af *Flensborg Avis*, "efter et forsøg på afværgelse under anvendelse af *Politikens* artikel har været resultatløst". Erklæringen ville i *Flensborg Avis* blive gengivet "uden anden kommentar end en objektiv dokumentation af august-samtalernes 9 punkter, de udvekslede breve og det tyske kommuniké om de tre [tyske] sydslesvigeres besøg i Propagandaministeriet, så at eventuelt polemisk udspil overlades til den anden side". Fra gesandtskabet i Berlin anbefalede man, at "københavnerpresse instrueres tilsvarende".

Under en senere telefonsamtale samme aften med chefen for Udenrigsministeriets Pressebureau, A.J. Poulsen, kunne gesandtskabet i Berlin oplyse, at Kronika havde fundet det rigtigst at overlade det til Flensborg at underrette den danske presse gennem Ritzau-meddelelse og at han personligt havde kontakttet både *Nationaltidendes* redaktion og *Politikens* og *Berlingske Tidendes* berlinske korrespondenter og formået dem til at indtage "den samme afventende holdning som *Flensborg Avis*".

Ved 23.00-tiden forelå der tilsagn fra redaktørerne Aage Schoch fra *Nationaltidende* og Nic. Blædel fra *Berlingske Tidende*. De var endvidere tidligere samme dag blevet "orienteret" i samme sag på et møde med P. Munch i Udenrigsministeriet. Da kontorchef A.J. Poulsen desuden havde været i forbindelse med redaktør Einard Skov fra *Politiken*, kunne det danske gesandtskab sent om aftenen den 8. december 1937 betragte sin øjeblikkelige opgave i sagen som løst.

Gesandtskabet mente at kunne redegøre for hele *Schleswiger*-affærens forløb i ni "hoved-etapper": 1. *Der Schleswiger* forbydes. 2. Den danske presse reagerer, navnlig *Politikens* reaktion vækker opsigt. 3. Kronika og Ernst Christiansen fører samtaler i Propagandaministeriet og de ni punkter samt korrespondancen mellem Propagandaministeriet og *Flensborg Avis* offentliggøres. 4. Slesvig-holstenerne lægger pres på Propagandaministeriet og de tre tyske slesvigere mødes med Goebbels. 5. Der udsendes et tysk kommuniké om dette besøg. 6. *D.D.D.*-ligaens opråb fremdrages. 7. Ministerialråd Berndt stiller krav om offentliggørelse i *Der Schleswiger* af en dementerende erklæring angående "irredentaen". 8. Der falder dom i flyveskriftssagen mod Jens Møller, Lorenz Christensen og Harboe Kardel. 9. Ministerialråd Berndt forlanger omgående offentliggørelse i *Flensborg Avis* af sit dementi.²⁰¹

Berndts dementi stod at læse i *Flensborg Avis* den 9. december 1937. Der var ikke nogen egentlig redaktionel kommentar. Der blev bragt en objektiv dokumentation af augustsamtalernes ni punkter, de udvekslede breve og det tyske kommuniké om de tre slesvig-holsteneres besøg i Propagandaministeriet. Og så bragte man – som en stum kommentar til denne affæres sørgelige afslutning – på forsiden ved siden af Berndts dementi *Politikens* leder for dagen før.

Også dansk presse fulgte udenrigstjenestens råd om at være tilbageholdende. Kontorchef i Udenrigsministeriets Pressebureau, A.J. Poulsen, havde som nævnt den 8. december 1937 om aftenen, efter forudgående konference med udenrigsministeren, rettet en henstilling til samtlige Københavnske bladredaktioner om i morgendagens numre for 9. december at undlade at fremsætte "subjektive kommentarer" til en af *Flensborg Avis* gennem *Ritzaus* bureau udsendt meddelelse om sagen. Denne henstilling blev af samtlige redaktioner taget til følge.

Man overvejede om formiddagen i Udenrigsministeriet at afholde et møde om *Der Schleswiger*-affærens seneste udvikling i løbet af dagen den 9. december 1937 med de københavnske chefredaktører og de udenrigspolitiske redaktører, men opgav senere tanken. Kontorchef A.J. Poulsen, udenrigsminister P. Munch og direktør for Udenrigsministeriet O.C. Mohr holdt et møde ved middagstid, og man enedes om at lade A.J. Poulsen tale med de pressemænd, "som kunne antages at skulle beskæftige sig med sagen, for at forsøge at formå dem til at anlægge en forstandig linje".

I et notat, som A.J. Poulsen skrev herom, hedder det:

"Mine samtaler med de pågældende pressemænd førtes omtrent efter de følgende linjer: Det kunne måske være fristende under de foreliggende og forudgående omstændigheder at fortolke ministerialråd Berndts udtalelser derhen: At medens han afviser ethvert irredentistisk krav syd for grænsen, giver han fri bane for irredentistiske bestræbelser nord for grænsen. Dette ligger dog ikke i hans erklæring efter dens ordlyd, og det vil ikke være formålstjenligt fra dansk side at hamre en sådan opfattelse fast, thi det næste skridt fra tysk side kan da let blive en rejsning af selve grænsespørgsmålet, og dette kan jo ikke ønskes fra dansk side.

Ligesom det er en lidet anbefalelsesværdig taktik fra dansk side i tide og utide at lokke for fremkomsten af tyske erklæringer vedrørende grænsespørgsmålet, har man sikkert fra visse sider her i landet i misforstået optimisme ladet sig friste til at lægge alt for meget ind i de erklæringer, der fremkom fra de to tyske embedsmænd efter forbudet mod *Der Schleswiger*. Man burde sikkert have gjort sig klart, at hvis der fra tysk side skulle fremkomme en erklæring, som klart satte en stopper for det tyske mindretals grænseflytningsbestræbelser, så måtte den i hvert fald komme fra et langt højere sted og under helt andre former.

Situationen nødvendiggør da, at de alt for vidt drevne forventninger, man i visse danske kredse har knyttet til den tyske udtalelse om irredenta-problemet, må likvideres. Dermed ligger hele sagen da for dette punkts vedkommende, hvor den lå, før hr. Kronika i august førte sine forhandlinger med embedsmænd i det tyske propagandaministerium. Stillingen må da være den: At Danmark nu som før betragter grænsespørgsmålet som endegyldigt afgjort og afviser alle diskussioner desangående, og at vi nu som før agter at styre landsdelen efter de principper, vi selv har fastlagt, og som er tilstrækkeligt kendte, idet vi derefter også agter at vende os imod urimelige irredentistiske bestræbelser, om sådanne måtte fremkomme.

Vedrørende den rent journalistiske behandling af sagen advarede jeg bestemt imod at komme ind på alle (de) kombinationer og gisninger til efterforskning af de mere eller mindre skjulte motiver, der kan antages at ligge til grund for det ene eller det andet skridt fra tysk side under det forløb, sagen har haft, siden hr. Kronika i august måned rejste den".

Kai Schou fra *Ekstra Bladet* accepterede straks A.J. Poulsens synspunkter og udtalte, at "*Ekstra Bladet* ikke følte nogen stærk trang til at kommentere begivenheden". Nic. Blædel fra *Berlingske Tidende* "gik også meget beredvillig ind på de fremsatte betragtninger og lod forstå, at denne sag ikke hører til de emner, der særlig frister hans pen". Franz von Jessen fra *Nationaltidende* "rejste heller ikke nogen afgørende modstand imod den antydede linje, men kunne dog ikke følge min henstilling om ikke alt for udførligt at opfriske det standpunkt, han allerede i august indtog til sagen". Læssøe-Müller ved *Kristeligt Dagblad*, som jo på sagens første stadium havde vendt sig skarpt imod Blædels og von Jessens skarpe linje, "hvorefter de reducerede den Kronika'ske aktion in absurdum", gik også ind på nu "at acceptere ministerialråd Berndts udtalelse efter dens ordlyd, skønt det, som han udtrykte sig, undertiden kan være vanskeligt at anstille sig selv mere enfoldig end man er". *Børsen* havde foreløbigt ikke tænkt sig at kommentere sagen, men tog A.J. Poulsens betragtninger til efterretning. Det samme gjaldt *Social-Demokraten*. A.J. Poulsen henviste – efter aftale med P. Munch – Ejnard Skov fra *Politiken* til at søge samtale med ministeren.²⁰² Ingen af de to regeringsblade, *Politiken* og *Socialdemokraten*, bragte den 10. december 1937 nogen kommentarer.

Der var den 9. december 1937 ikke blot blevet holdt møder på top-plan i Udenrigsministeriet og med de københavnske chefredaktører. Også *Udenrigspolitisk Nævn* mødtes om eftermiddagen klokken 16.30 med *Der Schleswiger*-affæren som vigtigste dagsordenspunkt. Til stede var udenrigsminister P. Munch samt følgende nævnsmedlemmer eller suppleanter: Hauge, Hans Hedtoft-Hansen, Hartvig Frisch, J.P. Nielsen, Hans Rasmussen, A. Johansen, Jørgen Møller, A.M. Hansen, Fog-Petersen, Jepsen Christensen, Oluf Krag, Elgaard, Lange og Ole Bjørn Kraft. Til stede var endvidere O.C. Mohr, legationsråd Bent Falkenstjerne, kontorchef A.J. Poulsen og fuldmægtig P.B. Ryder.

P. Munch indledte mødet med at minde om, at man for nylig i nævnet havde drøftet et tilsvarende spørgsmål og havde været enige i "det uheldige i fra dansk side at understrege en stærk forskel mellem opfattelsen af grænsespørgsmålet i Berlin og i hertugdømmerne". Således havde man for nylig drøftet opråbet fra *Ligaen D.D.D.*, som yderligere havde "banket opfattelserne i Berlin og hertugdømmerne sammen", og nævnet havde dengang tilsluttet sig de udtalelser, som i den anledning blev fremsat om Ligaen af forskellige sønderjyske foreninger. Munch fastslog, at punkt 8 (om fraværet af irredenta til begge sider i det slesvigske grænseområde) i den erklæring, som Kronika havde offentliggjort efter sit møde med Berndt og Bade i august 1937, havde vakt "stor opmærksomhed og til dels megen tilfredshed i Danmark". Man måtte regne med, fortsatte Munch, at der fra de ledende tyskere i Sønderjylland og Slesvig var lagt et ret stærkt pres på Propagandaministeriet, og at den nu fremkomne rettelse var en følge af dette pres. Det havde altså nu resulteret i, at *Der Schleswiger* havde fået pålæg om i sit først udkomne nummer at optage en meddelelse om, at den førnævnte udtalelse i punkt 8 alene gjaldt Sydslesvig, og at embedsmændene i Propagandaministeriet overhovedet ikke havde udtalt

sig om eller tænkt på Sønderjylland [i.e. Nordslesvig, forf.]. Både gesandt Herluf Zahle og generalkonsul Lauritz Larsen havde i Udenrigsministeret udtalt deres synspunkter om situationen, og generalkonsulen havde "stærkt understreget, hvorledes stillingen for det danske mindretal syd for grænsen vanskeliggøres ved polemikken i de danske aviser om sønderjyske spørgsmål", meddelte Munch. "Såvel kammerherre Zahle som generalkonsul Larsen var af den opfattelse, at en erklæring som den af Propagandaministeriet ønskede ville være meget uheldig, og denne opfattelse måtte alle her i landet dele, idet mange af en sådan erklæring ville slutte, at der eksisterer et grænsespørgsmål. Det ville derfor have været heldigt, om man f.eks gennem redaktør Kronika havde kunnet standse erklæringens udsendelse". Udenrigsministeriet havde foranlediget *Politikens* ledende artikel 8. december 1937 *Danmark og Tyskland*, men "dels kom denne meget sent, hvilket bladet imidlertid ikke var skyld i, og dels omhandlede den dommene i injuriesagen i forbindelse med Stollig-sagen". Som situationen havde udviklet sig, var kammerherre Zahle af den opfattelse, at "alle bestræbelser for at standse Propagandaministeriets retelse ville være formålsløse – så meget mere, som Propagandaministeriet mente, at sagen var af en så hastende karakter, at erklæringen ikke kunne afvente udsendelse af det første nummer af *Der Schleswiger*, men at den omgående skulle optages i *Flensborg Avis* under henvisning til, at redaktør Jakob Kronikas referat i sin tid var blevet offentliggjort der".

Munch fastslog, at *Flensborg Avis* havde indskrænket sig til en gengivelse af erklæringen, og at kontorchef A.J. Poulsen havde henstillet til den danske presse at gøre det samme.

Propagandaministeriets rettelse var blevet hilst med stor glæde af det tyske mindretal i Sønderjylland, og man måtte regne med, at den ville blive opfattet som "en slags tilkendegivelse af, at den tyske regering stiller sig bag mindretalsførerne, også for så vidt grænseflytningsønskerne angår".

Spørgsmålet var nu, hvorledes situationen burde tages fra dansk side. Udenrigsminister P. Munch udtalte det hensigtsmæssige i, at der vises den størst mulige ro, "idet uro om spørgsmålet ikke alene forårsager omtale i hele den tyske presse, men tillige skærper indstillingen hos det tyske mindretal i Sønderjylland. Imidlertid må man være forberedt på, at sagen i hvert fald finder nogen omtale i den tyske presse selv om den danske presse viser stærk tilbageholdenhed i sin omtale af den".

Konklusionen måtte følgelig blive den forventelige, at Munch havde haft ret, således som han plejede at have det.

Udenrigsminister P. Munch udtalte i forbindelse med spørgsmålet om de tyske grænseflytningsønsker, at man fra dansk side kun ved én lejlighed havde forsøgt at få en tysk anerkendelse af grænsen, "nemlig under forhandlingerne om den dansk-tyske voldgiftsaftale, idet man dér havde søgt at få et par sætninger ind, der indeholdt en anerkendelse af grænsen, et forsøg, som imidlertid var blevet afvist fra tysk side. Den eneste praktiske mulighed for en sådan anerkendelse fra tysk side ville være en ændring af voldgiftsaftalen, således at denne fik et mere konkret indhold,

men som helhed kan det siges, at en tysk anerkendelse vil kræve danske ofre, som man ikke vil kunne gå ind på".

P. Munch fortsatte: "Det bør stå klart, at den danske sikkerhed vedrørende grænsespørgsmålet ikke øges ved tyske erklæringer, og man bør derfor ikke spejde efter sådanne og heller ikke udtrykke for stor glæde, såfremt sådanne afgives". Hele sagen burde derfor ikke slås stort op, og Munch henstillede til nævnets medlemmer, at de, hvis de ønskede at udtale sig om spørgsmålet udenfor nævnet, henviste til statsministerens og udenrigsministerens udtalelser i rigsdagen om, at der "ikke foreligger noget dansk-tysk grænsespørgsmål. Såfremt medlemmerne måtte ønske det, vil de også i eget navn kunne udtale sig på samme linje".

Munch kom herefter ind på dommen i Stollig-sagen og udtalte, at højesteretsdommen, ligegyldigt hvilket resultat den bragte, ville medføre fornyet uro, "idet tyske kredse vil anse en stadfæstelse for lige så uretfærdig som den nu afsagte dom, og en underkendelse af den appellerede dom vil bringe en stærk sejrsglæde i det tyske mindretal". Han sluttede sin redegørelse med at udtale, at der ikke forelå nogen sandsynlighed for, at Tyskland ville opfordre Danmark til en diskussion om grænsespørgsmålet.

Også Hans Jepsen Christensen erklærede, at man ikke fra dansk side burde give anledning til grænsediskussion, og at man ikke skulle tillægge tyske erklæringer vedrørende grænsespørgsmålet og det sønderjyske spørgsmål overdreven betydning. "Som grænsen ligger nu, kan den give anledning til ændringer som følge af stemningssvingninger". Hans Jepsen Christensen havde glædet sig over, "at de sønderjyske foreningers udtalelser vedrørende *D.D.D.'s* opråb havde fundet omtale i den ledende tyske presse". M.h.t. Stollig-sagen udtalte Hans Jepsen Christensen, at politiet havde *sin* betydelige skyld i, at den havde antaget karakter af en politisk sag. "Det drejede sig om rene bøllestreger, og politiet burde straks fra begyndelsen have taget hårdt fat, idet der så aldrig var skabt noget skær af en politisk sag. (...) Stollig-sagens realitet er, at den tidligere ejer var ganske uduelig, og at det derfor var på sin plads, at han mistede ejendommen. Brøndforgiftningen og injurierne er kun udløbere af denne sags realitet".

Hans Jepsen Christensen var helt enig i Udenrigsministeriets ønske om, at sønderjyske spørgsmål blev behandlet med den størst mulige ro i den danske presse, men det ville efter hans mening gavne, hvis man i en enkelt redegørelse slog fast, at Stollig-sagen intet havde med et nationalpolitisk spørgsmål at gøre. I øvrigt måtte den linje fastholdes, "at Danmark intet har at tale med Tyskland om vedrørende grænsespørgsmålet".

J.P. Nielsen erklærede, at den socialdemokratiske partipresse altid havde vist stærk tilbageholdenhed ved omtalen af grænsespørgsmålet og sønderjyske spørgsmål i det hele taget. Men "dette kunne imidlertid ikke siges om den danske presse i almindelighed, og der forefaldt ofte ting, som måtte have diskussion til følge. Således [generalsekretær for Den slesvigske Forening] Fr. Petersens udtalelse om, at Danmarks fremtid lå syd for grænsen. *Flensborg Avis'* artikler i anledning af H.V. Clausens død, talerne ved indvielsen af skolen i Slesvig by og Lassen-Strukstrups

småpjecer, som var blevet beslaglagt". Efter J.P. Nielsens mening var det "uforsvarligt af disse kredse at føre en sådan politik, idet resultatet må blive en reageren på tysk side som f.eks. nu rettelsen til Kronikas redegørelse". Efter J.P. Nielsens mening kunne man ikke slå ned på f.eks. *Nord-schleswigsche Zeitungs* artikler om at betragte Slesvig som et hele med krav om "frit spil" med henblik på en senere afstemning, når sådanne skrivi-er i virkeligheden var startet fra dansk side. J.P. Nielsen nævnte eksplicit Svend Johannsens navn i denne forbindelse.

M.h.t. Propagandaministeriets rettelse "bør man ikke se bort fra, at nævnte ministerium gerne skal have en sensation hver dag", mente J.P. Nielsen. "For nylig var det det tyske mindretal i Czekoslovakiet og det tyske mindretal i Litauen, det gjaldt – derimod taler man ikke om Tyrol, heller ikke om Polen". Men det skulle i og for sig ikke undre J.P. Nielsen, "hvis det nu er det tyske mindretal i Danmark, som skal slås op".

Han var enig med Munch i, at der burde herske ro i pressen om disse spørgsmål; "men visse artikler bør der gives svar på, således den for nylig i *Völkischer Beobachter* fremkomne vedrørende sønderjydernes uhyre valutatab. Tier man fra dansk side til sådanne artikler, skabes der såvel modvilje som dårlig stemning".

Den konservative Ole Bjørn Kraft ville gerne vide, om Propagandaministeriets nu udsendte erklæring måtte betragtes som et nyt standpunkt eller alene måtte opfattes som en reaktion, fremkaldt af de tyske ledere i Sønderjylland. "Ligegyldigt hvordan forholdene er, kan rettelsen ikke opfattes som andet end, at man fra tysk side mener, at der eksisterer et grænsespørgsmål", og Ole Bjørn Kraft spurgte i den forbindelse udenrigsministeren, om der for ham forelå udtalelser eller andet, som tydede på ny tysk aktivitet i grænsespørgsmålet. Han mente i øvrigt, at det "ville være uheldigt, om den danske presse ganske fortiede den udsendte rettelse, idet den oprindelige erklæring var blevet behandlet så indgående".

Munch mente nok at kunne fastslå, at Berndt var "blevet provokeret til at fremkomme med sin rettelse til redaktør Kronikas fremstilling af den oprindelige samtale". Hvordan det danske udenrigsministerium og den danske presse skulle forholde sig til Stollig-affæren var endnu genstand for nogen debat. Venstres Oluf Krag udtalte, at Udenrigsministeriet burde give en rent saglig fremstilling af Stollig-sagen, og m.h.t. hovedspørgsmålet – rettelseserklæringen – kunne "det slås fast, at man deraf bør lære: 1) At grænsen ikke kan og bør diskuteres fra dansk side, og 2) At Kronikas første redegørelse ikke skulle være slået op i det omfang, det skete".

Ole Bjørn Kraft gav Krag ret i, at Kronikas referat af samtalen den 26. august 1937 ikke burde være blevet slået op, som det skete; men man kan ikke se bort fra baggrunden for referatet, nemlig forbudet mod *Der Schleswiger*, hvilket "gjorde skridt, som de af redaktør Kronika foretagne, naturlige". Kun var det efter Ole Bjørn Krafts mening en "meget stor fejl, at redaktør Kronika ikke havde fået sit referat godkendt i Propagandaministeriet, inden han offentliggjorde det" [hvad han faktisk havde, forf.]. J.P. Nielsen mente ligefrem, at det var uheldigt, at "redaktør Kronika optrådte og blev betragtet som en slags gesandt".

Der var altså stærke røster fra alle politiske partier fremme om, at den danske regering burde trække sig væk fra mindretallet og Kronika – og at man i hvert fald havde vovet sig for langt frem. Af de udtalelser, der blev fremsat, må den lære af *Der Schleswiger*-affæren, som blev draget fra dansk politisk side, blive, at P. Munchs forsigtige linje var den rigtige. Under alle omstændigheder tydede de faldne udtalelser på, at *Flensborg Avis* i fremtiden ikke længere kunne regne med en så massiv støtte i den danske presse, som den kortvarigt havde oplevet omkring forbudet mod *Der Schleswiger*.

Munch rundede mødet af med at fastslå, at der "jo ikke forelå noget ønske om en erklæring fra den nævnte side". Det måtte slås fast, at det var umuligt at undgå, at der blev skrevet om grænsespørgsmålet, men den danske presse burde hævde det hovedsynspunkt, at "vi betragter spørgsmålet som afgjort". Propagandaministeriets rettelse var givet udslaget af et pres, og man burde "ikke lukke øjnene for, at man overhovedet ikke vil kunne lægge vægt på erklæringer af den art som den i august overfor redaktør Kronika afgivne, når de fremsættes af underordnede embedsmænd". Rettelsen var nu kommet, og "det uheldige er, at den slags skaber interesse for grænsespørgsmålet i Sydtykland, en interesse, som i øvrigt også opflammes gennem historieundervisningen i skolerne, hvorved der skabes en indstilling, som ikke vil kunne standses fra dansk side, men i videst mulig udstrækning bør mildnes, bl.a. ved, at man ikke vover sig ud i diskussioner om grænsen".²⁰³

For mindretallet og *Flensborg Avis* betød det, at de ville kunne forvente mindre offentlig støtte fra Danmark i fremtiden.

12.25. Nederlag i *Der Schleswiger*-affæren – december 1937

Nederlaget var altså en kendsgerning. Og Ernst Christiansen var i *Flensborg Avis* ikke sen til at pege på synderen: Den 10. december 1937 citerede han fra en artikel i *Flensburger Nachrichten* den 9. december 1937, som man anså Ernst Schröder for at være hel eller delvis forfatter til. Tilsvarende eller lignende artikler blev i de samme dage offentliggjort i *Südtondernerische Zeitung*, *Schleswig-Holsteinische Landeszeitung* og *Schleswiger Nachrichten*.

Det var "interessant", fandt Ernst Christiansen, at den med fed tryk i *Flensburger Nachrichtens* artikel fremhævede rettelse stemte overens med Berndts skrivelse; forfatteren til artiklen havde altså haft *en kopi af originalbrevet*, thi en *tilbageoversættelse* fra *Flensborg Avis*, hvor det var blevet offentliggjort, kunne aldrig blive så ordret. Også dette bekræftede efter *Flensborg Avis'* mening, at forfatteren var Ernst Schröder, "der jo i slutningen af oktober modtoges af Gøbbels".

I *Flensburger Nachrichtens* artikel hed det, at der med Propagandaministeriets rettelse var draget slutstreg under *Der Schleswiger*-sagen. "For den danske side en noget blamabel slutstreg, for det har nu vist sig, at alle de sidste måneders skolemesteragtige og spotske ["hämische"] kommentarer i *Flensborg Avis*, der byggede på den urigtige gengivelse af hin samtale, gik ud fra falske forudsætninger". Hertil bemærkede *Flensborg Avis*, at man på intet tidspunkt havde anslået en hoverende tone, men kun fremhævet

det mærkelige i den tyske grænsepresses fortielse af samtalen i Propagandaministeriet. Dette indrømmede den tyske artikels forfatter faktisk også, idet han skrev, at erklæringens ordlyd tydede på fejltagtheder og falsk gengivelse; det var naturligvis *derfor*, at samtalen mellem Kronika og Berndt og Bade hidtil ikke var blevet offentliggjort i den tyske presse!

Dette fandt *Flensburg Avis* "meget interessant", og "meget sigende er følgende linjer: 'Altså, der er intet om en særlig anerkendelse af grænsen af 1920, hvilket man ikke blot læste ud af Kronikas 9 punkter, men jublende forkyndte som sejr i Danmark.' Artiklens forfatter taler i denne forbindelse om 'unaturlige ønskebilleder', 'falske fortolkninger' og 'journalistiske unøjagtigheder', ja, han skriver endog: 'Det drejer sig jo også kun om mere eller mindre ensidige danske ønskebilleder.'" – Der var altså mange ganske skarpe angreb på Jacob Kronika.

Når artiklens forfatter tillagde det så stor betydning, at ministerialråd Berndt i sin rettelse erklærede ikke at have talt om Nordslesvig, så turde dette røbe, at han selv ønskede statsgrænsen flyttet nordpå, fortsatte Ernst Christiansen; artiklen rettede et indirekte angreb på Danmark, der under verdenskrigen indtog en neutral holdning og som eneste ikke-kombattant kunne bogføre gevinsten af et landområde, i hvilket der endnu ikke var blevet roligt. Dette viste den sidste retssag mod tyske nordslesvigere, der med rette har vakt den største opsigt i Tyskland, hed det i *Flensburger Nachrichten*. "Man fristes til at spørge", erklærede Ernst Christiansen: "Hvad har alt dette med det tyske Propagandaministeriums berigtigelse at gøre? Mon artiklens forfatter ikke har haft en finger med i spillet ved Stollig-processens næsten ord til andet ensartede omtale i de rigstyske blade?" *Flensburger Nachrichten* havde påstået, at når der ikke fandtes dansk irredenta i Sydslesvig, så skyldtes det "den tyske grænsebefolkningens årvågenhed". Men dette var ifølge *Flensburg Avis* en afgørende fejltagelse: Når der herskede ro, så skyldtes det, at danske førere og *Flensburg Avis'* ledelse efter 1920 "loyalt bøjede sig for den trufne afgørelse". Det nyttede ikke, at "artiklens forfatter" klamrede sig til D.D.D.-opråbet; det var sagt tit nok, at den danske folkegruppe i Sydslesvig var bunduenig heri. Og dog sysselsatte forfatteren sig med hverveskriftet, som hele den danske offentlighed havde taget afstand fra. Og hvad havde alt dette med Propagandaministeriet at gøre, spurgte Ernst Christiansen. "Denne måde at strejfe en hel mængde uvedkommende emner på er et særkende for redaktør Ernst Schrøders form for polemik".

Der var dog én vitterlig urigtig kendsgerning, fastslog Ernst Christiansen: *Flensburger Nachrichten* forsøgte at konstruere en sammenhæng mellem *Der Schleswiger* og P. Lassens flyveskrifter, som Gestapo netop havde beslaglagt. Men den eneste sammenhæng var, at de mod betaling var trykt på *Flensburg Avis'* trykkeri. Når Ernst Schrøder endvidere skrev, at *Der Schleswiger* udsendtes i 7.500 eksemplarer syd for grænsen, så var dette urigtigt. Det nye tidsskrifts *prøvenummer* udsendtes til alle bladets abonnenter *nord og syd* for grænsen. De følgende numre af månedsskriftet ville herefter kun blive tilsendt holderne syd for grænsen, og de måtte i øvrigt tegne selvstændigt abonnement. Tallet var altså alt for højt, men

Ernst Schröder "klamrer sig" til de 7.500 eksemplarer for derved at konstruere en sammenhæng med de Lassenske flyveskrifters 6-8.000 eksemplarer. Det var derfor urigtigt, når Ernst Schröder hævdede, at man med *Der Schleswiger* genoprettede modvægten mod de beslaglagte flyveskrifter. De to ting havde intet med hinanden at gøre, fastslog Ernst Christiansen. Det var ligeledes forkert, når Ernst Schröder forsøgte at slå Claus Eskildsen og *Grænselæren* i hartkorn med *Ligaen D.D.D.* For det første havde Claus Eskildsen været ubetinget Aabenraa-mand i 1920, og for det andet hævdede han i indledningen til sin bog sindelagsprincippet – og Sydslesvig var i henhold hertil overvejende tysk, ligesom Nordslesvig langt overvejende var dansk. Endelig havde Claus Eskildsen for nylig i en radio-tale så tydeligt som overhovedet muligt betonet, at han var tilhænger af 1920-grænsen og følgelig modstander af grænserevision. Men dette kunne man ikke beskyldte forfatteren af *Flensburger Nachrichtens* artikel for at være: Han skrev, at de "bekymrende" danske pressekommentarer oven på de 9 punkter, der hvilede på "falske forudsætninger", nu er bragt ud af verden, og vejen gjort "fri for en fremme af tysk-danske forhold på grundlag af kendsgerninger". *Nordschleswigsche Zeitung* skrev under en trespaltet overskrift, at Propagandaministeriet korrigerede Kronikas "opsigtsvækkende meddelelse". Punkt 8, "der blev udnyttet på alle måder i danske presse", var det vigtigste, hed det i *Nordschleswigsche Zeitung*. Det var "pudsigt", fandt *Flensborg Avis*, eftersom der ikke havde "stået et muk i *Nordschleswigsche Zeitung* om det nu så berømte punkt 8" – redaktionen måtte altså gå ud fra, at dets læsere også læste danske aviser! Sådan "ville Ernst Schröder ikke have skrevet", mente Ernst Christiansen. *Nordschleswigsche Zeitung* skrev, at denne passus var "refereret fuldstændig falsk" af Kronika, og artiklen mandede ud i et "jubelråb": "I hele Nordslesvig vil klarlæggelsen af dette anliggende og den af ministerialråd Berndt foranledigede berigtigelse blive taget til efterretning med oprigtig tilfredsstillelse". – Tydeligere kunne man vist ikke afsløre sig selv som grænseflytter, mente *Flensborg Avis*.

I *Flensburger Nachrichten* hed det endvidere, at det var glædeligt i den sidste tid at have konstateret en forandret toneart i *Flensborg Avis*, men "først når de sidste skjulte personlige fornærmelser er forsvundet fra *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger*, vil man i grænseområdet kunne genvinde troen på ærligheden og oprigtigheden i det danske løsen 'front og bro'".

Der var her fra Ernst Schrøders side nærmest tale om hykleri på et helt nyt og hidtil ukendt plan.

Også den danske konsul Lauritz Larsens indberetning til Udenrigsministeriet den 13. december 1937 udpegede Ernst Schröder som forfatteren; han noterede sig, at Ernst Schröder måtte have kendt Berndts dementi uafhængigt af dets offentliggørelse på dansk i *Flensborg Avis*. Ernst Schrøders erklæring var endda "betegnende nok" udsendt med *udeladelse* af erklæringens indledningsord, at fremstillingen "i det væsentlige var rigtig", mente Larsen. Dette sidste var nu faktisk ikke sandt, men det viser,

at Larsen tiltroede Schrøder hvad som helst. Bladene udenfor Flensborg kommenterede ikke erklæringen ud over en udtalelse om, at grunden til, at de af Kronika gengivne bemærkninger om "irredentaen" ikke var blevet omtalt i den tyske presse, var den, at "det måtte dreje sig om en oversættelsesfejl, eller en forkert udlægning af en misforstået udtalelse". I *Flensburger Nachrichten* kommenteredes erklæringen derimod "temmeligt vidtløftigt og med betydelige digressioner ind på helt andre områder". Efter den tyske berigtigelse var der "intet tilbage af en særlig anerkendelse af grænsen af 1920, således som man ikke blot kunne læse det ud af Kronikas 9 punkter, men også forkyndte jublende i Danmark som en sejr", fremhævede Larsen. I *Flensburger Nachrichten* blev det endvidere "temmelig påfaldende" fremhævet, at Slesvig i 1918-1920 var udsat for en svær belastningsprøve, "så meget mere som Danmark havde indtaget en neutral holdning under verdenskrigen og som den eneste ikke-kombattant kunne notere en landudvidelse, hvor der endnu stadig ikke er blevet ro, som den sidste proces mod tyske nordslesvigere viser".

Efter nye udfald mod *Ligaen D.D.D.*, der, "hvad enten den har nogen betydning eller ikke, dog viser, at der endnu i Danmark er kræfter, som fører en uforsvarlig og derfor ikke helt ubetænkelig udenrigspolitik", fremhævedes i artiklen nødvendigheden af at gennemføre et intensivt tysk oplysningsarbejde indtil Ejderen, "thi kun ved dettes konsekvente indsats og resultat vil en forstyrrelse af det tysk-danske forhold kunne formindskes og forhindres. Desuden lettes kun på denne måde opgaven for den tyske folkegruppe i Nordslesvig i den ulige kamp mod dansk nationalitet, dansk jordpolitik og til syvende og sidst mod den danske stat, således som Stollig-processen har vist".

Ifølge Ernst Schrøder *forstyrrede det danske arbejde i Sydslesvig det gode tysk-danske forhold, og det måtte derfor modarbejdes*. Derved styrkedes det tyske mindretals arbejde i Nordslesvig. Det var da ærlig snak: For det var netop det, den slesvig-holstenske strategi gik ud på.

Ernst Schrøder antydede også, at der måtte være "en særlig grund" til at aftrykke *Politikens* artikel den 9. december 1937. Men artiklen havde nu intet forandret m.h.t. det tyske blads opfattelse af dommen i Aabenraa: "Overfor *Politiken* tør vi genkalde i erindringen, at Eskildsens bog er udkommet med støtte af alle mulige danske grænseforeninger og institutioner, og selv om man på tysk side ikke tager den overordentligt tragisk, må den dog ud fra et udenrigspolitisk synspunkt og under hensyn til de tysk-danske forhold føles som en affront imod os. Vi har endnu ikke hørt en eneste dansk myndighed, der har taget afstand fra dette skrift, tværtimod forsøger man at indføre den flere steder i Danmark som skolebog". Ernst Schrøders artikel sluttede med en udtalelse om, at også det tyske blad ønskede, at "episoder af underordnet betydning" ikke måtte forstyrre det tysk-danske forhold; derfor besvarede han *Politikens* artikel positivt og "håber, at der ved den sidste åbenhjertige drøftelse er indledt en fremme af det tysk-danske forhold i fremtiden".²⁰⁴

Ernst Schrøder antydede, at han anså *Politikens* artikel for at være inspireret af en officiel dansk myndighed – hvad den jo også var. Han

kunne nu trods sine gode forbindelser i København næppe have vidst det med sikkerhed. Hans bemærkninger om *Grænse-læren* viser, hvor stor vægt grænsetyskerne lagde på at få denne trussel mod deres arbejde ind-dæmnet.

I en ny artikel den 10. december 1937 fortsatte *Flensburger Nachrichten* med sine angreb på *Flensburg Avis*, med tydelig adresse til de tyske myndigheder om at gribe ind. Det blev bl.a. fremhævet, at *Flensburg Avis* havde gengivet en passus af *Hejmdals* kommentar til Propagandaministeriets berigtigelse, nemlig den, at "det ikke kan bestrides, at denne berigtigelse, der kommer fra et embedskontor, ikke kan tjene til at styrke tillidsforholdet". *Flensburger Nachrichten* fremhævede, at *Hejmdal* var forbudt i Tyskland, og det hed endvidere: "Vi slår endnu engang fast, at *Flensburg Avis* aftrykker denne opfattelse i *Hejmdal*, og med gengivelsen deraf skal vel bringes til udtryk, at man slutter sig til *Hejmdals* anskuelse".²⁰⁵ Det var nu Ernst Schröder, der havde fat i den lange ende, og han forsøgte nu at få indskrænket også *Flensburg Avis'* muligheder for at forsvare sig.

Størsteparten af den danske presse nøjedes med at meddele berigtigelsen. Nic. Blædel på *Berlingske Tidende* kunne den 10. december 1937 dog ikke undlade at bemærke, at man på *Berlingske* aldrig havde tillagt samtalen af 26. august 1937 nogen betydning, at man i dens tilblivelse kun havde "kunnet se udtryk for et dilettanteri og en naivitet, der burde være undgået". Det var hårde ord, og selvom de var rettede mod konkurrentens Berliner-korrespondent, og derfor kunne være udtryk for et æselspark til en modstander, så var der dog så megen sandhed i dem, at Kronika med sin offentliggørelse af punkterne havde sat grænsespørgsmålet på den dansk-tyske dagsorden på allerhøjeste niveau. Og det var nu engang dansk politik at lade grænsespørgsmålet ligge.

12.26. Ernst Schröder fralægger sig ansvaret – og følger angrebet op december 1937

Både fra dansk presses og dansk udenrigstjenestes side blev Ernst Schröder entydigt udpeget som fredsforstyrren. Måske derfor anså han det for at være nødvendigt at korrigere denne opfattelse over for *Auswärtiges Amt*. Den 14. december 1937 skrev han til Geheimrat von Grundherr: "Efter vor samtale i dag har jeg endnu en gang set efter, hvordan den seneste berigtigelse fra hr. Berndt er blevet til". Schröder kunne sende von Grundherr afskrifter af Lohses breve til Goebbels og dennes svar. "Således er sagen opstået, og berigtigelsen blev sendt til os den 4. december 1937. Men vi sagde intet til denne sag og havde heller intet at sige, thi berigtigelsen var rettet til *Flensburg Avis* og *Der Schleswiger*". Ernst Schröder havde nu skrevet til Ernst Kracht og Hinrich Lohse, at "der bør herske ro, hvilket også er i overensstemmelse med mit inderste ønske. Det går ikke an, at grænsespørgsmålet hele tiden gøres til en sag, om hvilken der dagligt føres ophidsede diskussioner frem og tilbage. Men alt dette var jo slet ikke sket, hvis ikke man havde forbudt *Der Schleswiger*".

Ernst Schröder var altså fræk nok til over for *Auswärtiges Amt* at påstå, at han *intet* har med forbudet at gøre – at det var Lohse og Kracht, der var synderne! Ernst Schröder var personligt, bedyrede han, “mindretalsretligt og i grænseområdet imod ethvert forbud og imod ethvert indgreb fra politiets side hos os heroppe, fordi tingene som regel får en forkert virkning og forstyrrer forholdet mellem naboerne”. Der skulle efter Ernst Schröders mening i stedet føres en “stille, oplysende kamp imod de danske overgreb”, vel at mærke mere ved at henvise til vor styrke og størrelse og ved at betone den tyske *Volkstums* kraft, end ved at “indlade os på det evige florett-fægteri med den danske modstander”. Ernst Schröder ville også bede *Flensburger Nachrichten* om at tie fuldstændig og kun at sige noget, “wo es gar nicht anders geht”, og da også kun efter at have rådført sig med ham.

Ernst Schröder sluttede sit brev til von Grundherr i *Auswärtiges Amt* med at oplyse, at Gauleiter Lohse havde forlangt, at der skulle skrives endog *endnu hårdere* ind over for *Flensburg Avis*, men at dette heldigvis var blevet afværget.²⁰⁶

Det lød jo såre smukt og fredsommeligt. Men Ernst Schröder efterlevede langt fra dette i praksis. Han fastholdt tvært imod initiativet – på en næsten naivt-plump måde. Og han rettede ikke alene sine angreb direkte mod Ernst Christiansen, men inddrog også den danske regering: Den 17. december 1937 påstod han i *Flensburger Nachrichten*, at *Ligaen D.D.D.* kun havde sagt, hvad flere andre danske grænsepolitikere tænkte – en påstand, som ret beset ikke var grebet ud af luften. *Ligaen* var ganske vist blevet vred over at være blevet kaldt til orden af *Flensburg Avis*, men der bestod ifølge Ernst Schröder tydelige tegn på forbindelser de to imellem: I augustnummeret 1935 af *Thyras Vold* var f.eks. gengivet Ernst Christiansens årsmødetale – “formentlig ikke mod hans vilje”, skrev Ernst Schröder.

Pressemanden og journalisten Ernst Schröder mente altså at kunne føre bevis for sin påstand ved at henvise til et *to-et-halvt år gammelt referat* af en begivenhed, som *Thyras Vold* nødvendigvis måtte bringe.

Men ikke nok med det: I samme nummer af *Thyras Vold*, i hvilket det blev fastslået, at udbredelsen af flyveskrifterne syd for grænsen var *Ligaens* vigtigste opgave, takkede man statsminister Stauning for at have fritaget et legat til *Ligaen* på 5.000 kr. til brug for disse flyveblade for arveafgift. Også den danske *regering* billigede med andre ord *Ligaens* virke! Og Gudmund Schütte, der flittigt skrev i *Flensburg Avis*, var næstformand i *Ligaens* bestyrelse. Mon Schütte nu også ville vende sig mod *Ligaen*, spurgte Ernst Schröder? *Flensburg Avis* fortsatte under alle omstændigheder med at anse Gudmund Schütte for at være “en overordentlig fagmand på Sydslesvig”, og Schütte vedblev således med at være foreningens bindeled til *Flensburg Avis*. Bruddet mellem *Flensburg Avis* og *Ligaen D.D.D.* var derfor næppe alvorligt ment, anførte Ernst Schröder. Det var muligt, at *Ligaen* nu havde ændret sine vedtægter – “typisk *Flensburg Avis*! Når vedtægterne ændres, er alt i orden!” – men, dette var rent kulissspil: “Ikke et menneske i grænseregionen tror på ændringen af *ånden* i

D.D.D"., og det var det, som det kom an på.

Det sidste kunne måske være rigtigt nok, men Ernst Schrøders bevisførelse var hårtrukken. Ganske vist dokumenterede den en forbindelse mellem Ernst Christiansen, *Slesvig-Ligaen* og Stauning, men med de metoder lod der sig konstruere forbindelser mellem hvem som helst. *Ligaens* blad havde selvfølgelig refereret de danske sydslesvigeres leders vigtigste årlige tale, og det var helt almindeligt, at testamentariske gaver til almennyttige foreninger blev fritaget for arveafgift.

Lauritz Larsen skrev den 18. december 1937 til Udenrigsministeriet, at artiklen ikke alene forsøgte at kompromittere *Ernst Christiansen* ved at sætte ham i forbindelse med Ligaen, hvad der var slemt nok; den forsøgte også om muligt at kompromittere *den danske stat* og statsminister Stauning, der havde støttet Ligaen med nedsættelsen af arveafgiften! Pengene, hedder det i Ernst Schrøders artikel, var blevet brugt til at udgive *Südschleswigsche Flugschriften*. "(...) Det drejede sig om et legat, altså et flyveskriftslegat, på 5.000 kroner. Efter dette har den danske stat altså i dette tilfælde stillet sig meget positivt overfor D.D.D.'s arbejde, hvilket vi konstaterer i forbigående".

Artiklen havde, skrev Lauritz Larsen, et "mistænkeliggørende indhold – fra først til sidst". Det blev i artiklen i *Flensburger Nachrichten* hævdet, at når årets regnskab over den største beredvillighed til afspænding i grænseområdet for året 1937 skulle gøres op, så kom man på dansk side til kort. "En udtalelse som denne er typisk for den Schrøderske polemik – især når man betænker, hvilken andel han selv har haft i tilrettelæggelsen og udførelse af ophidselseskampagnen i anledning af Stollig-sagen! Men herover tænker ikke den tyske læsekreds. En følgende bemærkning om, at 'vi i øvrigt finder, at det, som man på dansk side siger og gør, ikke bør tages alt for overmægtigt tragisk; vi kan se på spillet i ro' synes mig også at have en betegnende falsk biklang – i sammenhæng med Stollig og hele det tyske ophidselsesfelttog både nord og syd for grænsen".²⁰⁷

Flensborg Avis rykkede den 18. december 1937 ud med et stærkt ironisk modangreb. I artiklen *Tre stærke mænd* kædede man på Schrødersk vis Jep Nissen – der var Ernst Schrøders svorne dødsfjende – sammen med Karl Alnor og Ernst Schrøder.

Ved udgangen af året 1937 begyndte der endelig at falde ro over hele denne affære. Kun hos *Slesvig-Ligaens* folk var der endnu nogen fornærmelse at spore. Formanden for *Slesvig-Ligaen*, Hector Boeck, meddelte således ved nytårstid *Flensborg Avis*, at han ønskede oplyst, at han udtaler sin "misbilligelse af bladets forhold over for *Slesvig-Ligaen*". Hertil svarede Ernst Christiansen – i *Flensborg Avis* den 8. januar 1938 –, at han ikke ville lægge sten i vejen for en "fornuftig fremtidig udvikling i ligaen på linje med de store nationale foreninger" eller unødigt rippe op i ting, man er kommet bort fra, "men med fare for at blive 'misbilliget' må det danske grænseblad også fremtidig forbeholde sig ret til fyndigt at tilbagevise enhver usandfærdig tysk sigtelse m.h.t. vor nationalpolitiske holdning". Hvad der var begyndt så godt som en stor sejr for mindretallet, var nu endt i den rene elendighed og splittelse. Men skylden var næppe *Slesvig-*

Ligaens alene. Heller ikke Ernst Christiansen selv havde stukket piben rettidigt ind, og selvom *Liga*-opråbet fungerede som Ernst Schrøders trumfkort, der åbnede døren til Goebbels, så ville slutresultatet på ét eller andet tidspunkt formentlig være blevet det samme. Den fremgang og optimisme, der havde præget mindretallet siden 1933, og den tiltro til centralregeringen i Berlin, dets ledelse havde næret, var dømt til at bryde. Den ville på ét eller andet tidspunkt støde imod realiteterne, nemlig at nationalsocialismen *ikke* indebar fred og national fordragelighed – hverken ved den dansk-tyske grænse eller ved nogen anden grænse.

Den - ganske vist beskedne - "ejderdanske" offensiv, som rent faktisk havde fundet sted fra bygningen af skolen i Tønning i 1935 og udgivelsen af Eskildsens *Grænselære* i 1936, blev stoppet i slutningen af 1937. Herefter gik det takket være Ernst Schrøders *Grenzgiirtelarbeit* atter tilbage for mindretallet. Men indtil da havde mindretallet en tro på, at centralregeringen i Berlin var på dets side. Efterhånden som man havde held med sit nationale arbejde og sine henvendelser i Berlin, steg modet på dansk side. Der steg måske næsten til overmod, ikke blot på *Nationaltidende*, men også på *Flensborg Avis*, der temmelig åbenlyst forsøgte at anvende *Schleswiger*-affæren som en løftestang til at slippe af med Ernst Kracht og få ham erstattet af en mere danskvenlig mand – eller i det mindste én gang for alle at få fastslået, at den *berlinske* linje måtte sejre også i grænselandet. Men det slog i dén grad fejl – og man var nødt til at tage til efterretning, at i en situation, hvor Berlin havde valget mellem at støtte det danske mindretals krav og at støtte slesvig-holstenerne, så valgte Berlin de sidste. At mindretallet faktisk troede på, at det selv havde den berlinske opbakning, viser, hvor stor tiltroen til det nazistiske regime var, endnu i 1937.

Den danske udenrigstjeneste reagerede pr. rygmarvsrefleks med ikke at ville blande sig i dette interne tyske anliggende. Men man gik hurtigt mere aktivt ind i sagen, om ikke for andet, så fordi den belastede det dansk-tyske forhold. Men det diskuteredes virkelig grundigt, på hvilken måde, man skulle gribe ind. Det måtte helst ikke ske for direkte. Men at man var villig til at gribe ind og endda temmelig håndfast, når det gjaldt, er en kendsgerning. Det fik dog ikke nogen varig indflydelse på Udenrigsministeriets forsigtige linje.

Men selvom den aktivistiske linje, som det danske udenrigsministerium kortvarigt var slået ind på, atter blev fraveget, og selvom det herefter påny blev pålagt den danske presse at forholde sig tilbageholdende også i spørgsmål vedrørende *Flensborg Avis*, så fik *Der Schleswiger*-affæren alligevel på længere en positiv virkning for *Flensborg Avis* og Ernst Christiansen. Dansk presses holdning ændrede sig generelt til det bedre, og man behøvede ikke længere at vente så længe på opbakning. F.eks. *Sønderborg Socialdemokrat*, der bestemt ikke havde været nogen ven af *Flensborg Avis* og dens redaktør, skrev den 9. september 1937 om Ernst Christiansen: "Han kom nu umiddelbart forud for sin 60-års dag til at stå med hele den danske presse bag sig i sin kamp mod de nazistiske magthavere, og det har sikkert glædet ham overordentligt stærkt". Og i sin nytårsleder den 1. januar 1938 konstaterede Ernst Christiansen, at dette havde gjort indtryk

i Tyskland. "Den danske offentligheds stærke samling på en forstandig linje vil efter vort skøn altid i nogen grad kunne holde grænsetysk iver for at skærpe modsætningerne mellem de to folk stangen, hvis den kan bevares og uddybes under indtrykket af stillingens alvor".

Slesvig-holstenerne betragtede den "ejderdanske" offensiv som væsentligt farligere, end den var. Men Ernst Schröder betragtede sit virke som et *mod-angreb*. Alnor- og *Schleswiger*-affærerne var et resultat af Ernst Schrøders *Grenzgiürtelarbeit*. De gik ud på at dokumentere, at Ernst Christiansen ikke havde forandret sig en tøddel siden afstemningstiden og fortsat arbejdede med uværdige metoder. Øvelsen gik ud på *med kirurgisk præcision* at ramme Ernst Christiansen *personligt* – hvad der ikke lykkedes. Set fra Ernst Schrøders vinkel var der ingen modsætning imellem hans stadige angreb på og mistænkeliggørelser af Ernst Christiansen på den ene side og hans egne påstande om, at hans mål var at arbejde for fred i grænselandet. Ernst Schröder betragtede Ernst Christiansen som en *fredsforstyrrer*, som måtte fjernes. Når han var fjernet, så kunne *Flensborg Avis* gerne få lov til at fortsætte – så mundlam som muligt. Men det lykkedes ikke at fjerne Ernst Christiansen – i denne omgang. Det skulle man først få held med i sommeren 1940.

For Ernst Schröder personligt betød *Der Schleswiger*-affæren et gennembrud. Han fremstod herefter i tysk optik som den saglige og sagkyndige, og hans *Korrespondenzbüro Nordschleswig* vandt fra 1936-1937 stadig større udbredelse i dele af den store rigstyske presse. Det var nu helt entydigt Ernst Schrøders bureau, der tegnede det billede af forholdene i det dansk-tyske grænseland, som de rigstyske læsere fik at se.²⁰⁸ Det var bl.a. en *KNS*-korrespondance, der fik *Völkischer Beobachter* til rasende at skrive om "justitsmord" i forbindelse med den i virkeligheden meget milde dom i Stollig-affæren. Fører Jens Møller, der ved byretten i Aabenraa blev idømt 60 dages hæfte for injurier, fik den 9. februar 1938 ved landsretten i Sønderborg nedsat straffen til en bøde på 2000 kr. De øvrige domme over redaktør Harboe Kardel og Dr. Lorenz Christensen stadfæstedes. I selve hærværkssagen blev Thomas Pørksen frifundet i Højesteret den 18. februar 1938, og Jep Schmidt, der allerede var blevet frifundet ved landsretten i Viborg, fik dommen stadfæstet.²⁰⁹

Der Schleswiger-affæren blev et nederlag for Ernst Christiansen. Men den blev kun en begrænset sejr for hans modstandere. *Auswärtiges Amt* drog også *sine* konsekvenser af det røre, affæren havde skabt. Renthe Fink skrev i en indberetning den 11. december 1937, at affæren havde medvirket til at *forøge uroen* i grænseområdet og opfordrede rent ud til, at man i Berlin skulle udøve bedre kontrol over Kiel, Slesvig og Flensborg, og at man gjorde det klart for "hedsporerne" i Nordslesvig, at man ikke i enhver situation kunne regne med rygdekning fra Tyskland.²¹⁰

Midt i januar 1938 havde von Grundherr fra *Auswärtiges Amt* et møde i Kiel med Gauleiter Lohse og vicepræsident Schouw. von Grundherr orienterede om de dansk-tyske relationer og om den betydning, mindretalsspørgsmålet i grænseområdet havde i den forbindelse. von Grundherr fastslog, at grænsekampen skulle "føres på en sådan måde, at de

udenrigspolitiske forbindelser ikke blev belastede". Behandlingen af det danske mindretal i Sydslesvig måtte følgelig tage hensyn til, hvilke eftervirkninger der kunne følge på det udenrigspolitiske og handelspolitiske plan, samt hvilke konsekvenser, den kunne have for det tyske mindretal i Nordslesvig.

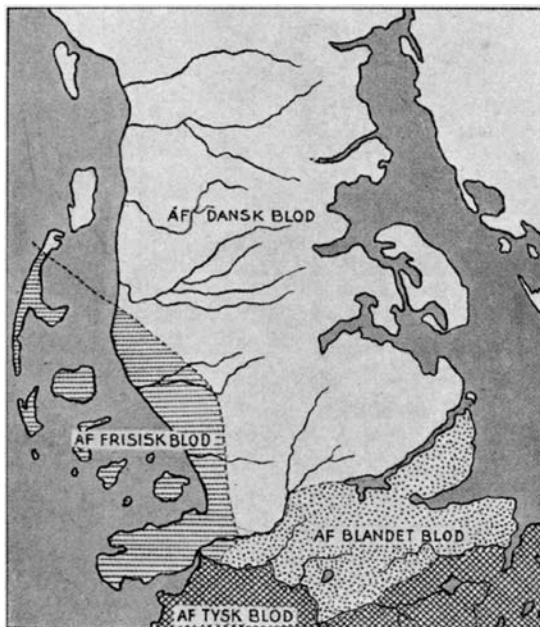
Gauleiter Lohse indrømmede ved denne lejlighed, at initiativet til forbudet mod *Der Schleswiger* var taget af ham, og at årsagen var, at *Der Schleswiger* havde gengivet nyheder fra danske aviser, som ellers ikke måtte gengives i den tyske presse – en begrundelse, der var skræddersyet til anvendelse over for *Auswärtiges Amt*, hvis legation i København næsten dagligt havde noget at udsætte på dansk presse. Lohses oprindelige begrundelse blev ikke nævnt – eller i hvert fald ikke ført til referat af von Grundherr. Både Lohse og Schouw erklærede, at de godt indså, at forbudet mod *Der Schleswiger* og dets følger havde skadet tyske interesser, og de lovede for fremtiden ikke at tage den slags skridt, uden i forvejen at have rådført sig med *Auswärtiges Amt*.²¹¹

Det er værd at notere sig, at *Auswärtiges Amt* ikke pegede på Ernst Schröder som kontaktperson for en sådan rådgivning. Det tyder på, at man ikke har følt sig ganske overbevist om hans uskyld i affæren. Ernst Schröders indflydelse begyndte at dale igen fra 1938; bl.a. blev han herefter ikke mere anvendt af *Auswärtiges Amt* som sagkyndig. Nogen direkte forbindelse med affæren kan ikke konstateres, og forholdet kan lige så godt skyldes de forandringer i ministeriet, der var en følge af von Ribbentrops tiltræden som ny tysk udenrigsminister. Regeringspræsidenten i Slesvig-Holsten, Anton Wallroth, der havde været Schröders livline til indflydelsen i de første svære år efter 1933 og som havde været ham en vigtig støtte i årene 1936-1938, da Schröders indflydelse var på sit højeste, gik på pension den 1. marts 1938. Dette kan være en medvirkende årsag til Schröders dalende indflydelse. Men væsentligst var måske von Grundherrs indskærping af udenrigspolitikens primat i det dansk-tyske grænsespørgsmål. Det måtte i sig selv lægge en dæmper på grænseaktiviteterne.

Der Schleswiger-affæren dokumenterer, at der var grænser for, hvor langt Flensborg Avis kunne gå i sin kritik af mindretallets forhold, og at disse grænser blev mere snævre. Affæren dokumenterer tydeligt den nazistiske pressepolitik, således som den havde indrettet sig i forhold til den danske presse: Hvis man har noget at klage over, så må man klage på en ikke-offentlig måde. Hverken Gauleiter Lohse eller overborgmester Kracht ville tolerere offentlig kritik af politikken over for mindretallet.

Men affæren dokumenterer tydeligt eksistensen af de to linjer: Den berlinske og den slesvig-holstenske. Den *berlinske*, der havde udenrigspolitikken og forholdet til Danmark som sit hovedfokus og som derfor ønskede ro ved grænsen. Og den *slesvig-holstenske*, der ønskede frie hænder i grænselandet. Men Kracht, Lohse og Schröder kunne simpelthen ikke leve med den stadige pukken på eksistensen af denne forskel, fordi den var undergravende for hele deres politik, der tilstræbte en grænseredisi-

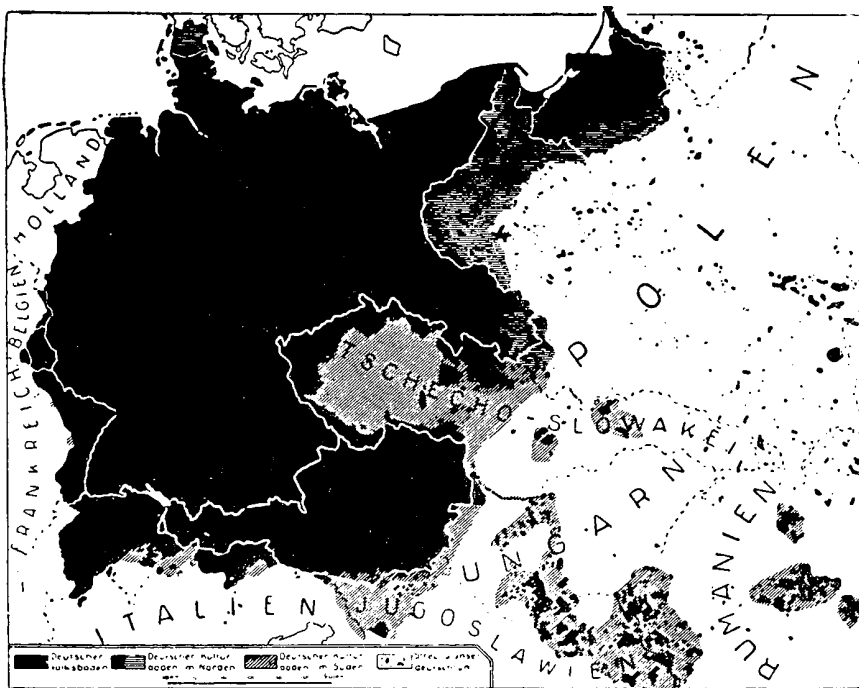
Ernst Christiansen var begejstret over Claus Eskildsens „Dansk Grænselære“ fra 1936. Han tog initiativ til at få bogen udsendt i tysk oversættelse, hvilket skete i 1939. Den yderst pædagogisk opbyggede bog var et frygtindgydende våben, der både kunne bruges til forsvar mod tyske grænserevisionskrav og til at missionere nationalt blandt tysksindede sydslesvigere. Kort fra „Dansk Grænselære“, 1936. s. 13.

on og som skulle holde det tyske mindretal nord for grænsen mobiliseret på dette spørgsmål. Konstateringen af, at grænsespørgsmålet ikke havde Berlins store interesse, og at man måske ligefrem i Berlin agtede at affinde sig med den dansk-tyske grænse (eller i de mindste med betydeligt mindre end en genetablering af Kongeågrænsen), var simpelthen utålelig. Men Lohse måtte virkelig insistere meget kraftigt over for Goebbels for at få et dementi klemt ud af Berndt. I Berlin betragtede man sagen som mindre vigtig.

Spørgsmålet er dog, om der var en vis divergens mellem Kracht og Schrøder i spørgsmålet *Flensburg Avis*? Hvor Kracht nok gerne ville have *Flensburg Avis* helt nedlagt – også fordi han fandt dens kritik af ham personligt utålelig og måske ligefrem farlig –, så var Ernst Schrøder mere tilbøjelig til at sigte direkte på Ernst Christiansen, men lade avisen leve videre i en lam udgave uden sin hidtidige chefredaktør. Ernst Schrøder havde nemlig brug for *Flensburg Avis* som modstykke til sin egen *Nord-schleswigsche Zeitung*.

Efter forbudet mod *Der Schleswiger* fortsatte *Flensburg Avis* med at trykke særligt vigtige grænsepolitiske ledere på tysk. Set i forhold til indre tysk politik betød forbudet kun ganske lidt. Den for Ernst Christiansen livsvigtige polemik, forsvar og modangreb mod den grænsetyske presse kunne fortsat aftrykkes på tysk og dermed være tilgængelig for flertalsbefolkningen. Muligheden for dagligt på tysk at missionere nationalt for danskheden i Sydslesvig var imidlertid gået tabt.

Titelblad til det grænsepolitiske Skolelæsehæfte „Das Auslandsdeutschtum“. Med Sort er angivet „deutscher Volksboden“, der udgør det egentlige Stortyskland. Ved „deutscher Kulturboden“, der er angivet med graa Skravering, forstås de Egne i Europa, hvor Tyskere har nedsat sig. „Selv der, hvor de tal-mæssigt er i Mindretal, er de dog aandeligt og økonomisk de højerestaende. De har sat deres Præg paa den Jord, de bebor og bearbejder. De har gjort den til „deutscher Kulturboden“.

Efter nationalsocialistisk opfattelse var Nordslesvig „tysk folkegrund“, befolket af mennesker af tysk afstamning, således som det fremgår af denne skolebog. Dette var direkte i modstrid med Ernst Christiansens faste overbevisning om alle slesvigeres danske afstemning. Claus Eskildsens „Dansk Grænse-lære“ var vendt imod tyske fremstillinger som disse - men havde naturligvis også selv et offensivt potentiale. Illustration med original billedtekst fra: Nicolai Blædel: „Er vor syd-grænse truet?“, København 1935, s. 63.

13. FRONT OG BRO PÅ KANTEN AF KRIG FLENSBORG AVIS 1938-1939

13.1 "Det ender nok galt!" – Kronika i Berlin indtil 1938

Jacob Kronika havde længe en temmelig enestående position i Berlin – i betragtning af, at han var journalist på en indenlandsk avis og tysk statsborger. Denne position skyldtes først og fremmest hans dobbeltrolle, idet han også var udenrigskorrespondent til *Nationaltidende*. Det var strengt taget slet ikke tilladt ifølge tysk lovgivning, og hans virksomhed var ingenlunde let. Som vi allerede har set, var der hensyn at tage til alle sider. Det kunne ikke blive ved med at gå godt. I løbet af 1937-1938 blev der da også gjort flere attentatforsøg på Kronikas privilegerede stilling.

Rammerne for Jacob Kronikas virke som *indenlandsk* journalist er tidligere beskrevet (se s. 347). Her skal indledningsvis kort redegøres for hans forhold som udenrigskorrespondent.

Jacob Kronika skulle som tidligere nævnt *supplere* det Tysklands-stof, *Nationaltidende* fik fra *The Times* (senere *Daily Telegraph*), som bladet havde en eksklusiv-aftale med. På *Nationaltidende* var man udmærket tilfreds med Kronikas arbejde, hvilket man lod ham vide, når han af og til selv kom i tvivl. Selv lod Kronika i sommeren 1933 avisen forstå, at blandt andet Alexander Bogs i *Auswärtiges Amt* til gengæld ind i mellem var højst *utilfreds*. Den slags prellede dog fuldstændig af på redaktionen *Ved Stranden*: "Når han [Bogs] betragter os som *en aflægger af Times* forekommer det mig, at han kunne finde det, der var værre at sammenstille os med". *The Times* var dog "verdens fornemste blad", mente således redaktør Gunnar Helweg-Larsen. Men han beklagede naturligvis, hvis avisens "forbindelse dér [i London, forf.] skulle skade Dem i Deres arbejde i Berlin".¹

Alexander Bogs havde tydeligvis haft Kronika under behandling, og som vi tidligere har set, var hans metoder ikke ligefrem kendetegnede ved diplomatisk takt. Men redaktionen i København var – foreløbig – temmelig ligeglad med, hvad den tyske centraladministration eller nazipartiet mente om dets Tysklands-dækning. I oktober 1933 kunne Kronika meddele udenrigsredaktør Nic. Blædel, at Alexander Bogs "flere gange i en meget vred tone" havde truet Kronika med "*særlige forholdsregler* – hvori de skulle bestå, vides ikke. Den slags må man jo tage med ro. De må ikke tro, at jeg selv er tilfreds med det arbejde, som jeg udfører for *Dagens Nyheder*. For et år siden var jeg en meget produktiv Berliner-korrespondent. Nu er det meget svært at være produktiv og individuel".²

Meget tydede på, at man fra centralt hold i Berlin lagde an til at lægge *Nationaltidende* på is. Det blev vanskeligere at skaffe de gode historier, og Kronika fik besvær med at få adgang til centrale kilder. Kronika forsøgte således i december 1933 uden held at få *Reichsleiter* Alfred Rosenberg i tale til et interview. Rosenbergs håndgangne mand på *Aussenpolitisches Amt der NSDAP*, Thilo von Trotha, hvem Kronika forhandlede med om sagen, holdt kort før jul et længere foredrag om dansk presse for ham: Af

Socialdemokraten kunne man "ikke vente andet end de allermest forfærdelige ting", og *Politiken* var "et skrækkeligt blad". Derimod blev *Berlingske Tidende* rost. Thilo von Trotha tilføjede endog, at eftersom nationalsocialisterne havde sans for humor, så havde man heller intet at udsætte på *Berlingske Tidendes* lejlighedsvis karikaturer. Påstanden var helt hen i vejret, for nazisterne var aldeles blottede for humoristisk sans, i hvert fald når genstanden for latteren var dem selv.

Under den timelange samtale sad Kronika som på nåle og ventede på et ord om *hans* avis – men den blev slet ikke omtalt. "Selvom *Dagens Nyheder* således ikke direkte blev nævnt, bibragte man mig dog også ved denne lejlighed tilstrækkelig tydelig fornemmelse af, at de tyske nazister er meget utilfredse med bladet. Det har vi jo vidst i lang tid. Bogs har sagt det masser af gange. Jeg *ved* det ikke, men jeg anser det for meget muligt, at Rosenbergs *nej* i dette tilfælde skulle være en slags demonstration!"³

Afvisningen var altså et vink med en vognstang: Hvis Jacob Kronika skrev positivt om regimet – og redaktionen satte det pænt op, så kunne han også forvente at få det stof, han og hans avis skulle leve af. Men hvis ikke ...

Det var en udbredt taktik overfor udenlandske pressefolk: De tyske presseansvarlige myndigheder gjorde korrespondenternes arbejde surt, hvis de ikke skrev tilfredsstillende – og gav dem til gengæld masser af gode historier og eksklusiv-interviews, hvis de gjorde. Bladets linje hjemme i Danmark havde også stor betydning. Det var dette, Kronika forsøgte at forklare Nic. Blædel – men det havde han nu ikke meget held med.

For de store danske dagblade var det et dilemma, når der skulle korresponderes fra Berlin: Det gav bladmæssigt set *prestige* at have en korrespondent i Berlin – og det solgte aviser. Bladene ville på den ene side gerne behandle Tyskland *kritisk*, hvad der *også* var godt i konkurrencen med de øvrige aviser. På den anden side risikerede man at få sin korrespondents arbejdsbetingelser umuliggjort eller endog at få ham udvist, hvis han skrev *for* kritisk eller hvis bladene satte hans korrespondancer op på en for Tyskland stødende måde. Og det var *skidt* for konkurrencen. I løbet af 1930'erne trak flere blade sine korrespondenter hjem fra Berlin, nogle på grund af misbilligelse med nationalsocialismen, andre af økonomiske grunde og atter andre fordi regimets stramme styring af pressen gjorde det vanskeligt eller umuligt for en korrespondent at skaffe sig informationer. Endelig var der de korrespondenter, som simpelthen blev udvist.⁴ De journalister, der blev, måtte alle i ét eller andet omfang tilpasse sig regimets betingelser. Nogen tilpassede sig mere end andre.

Udlandskorrespondenterne var ligesom de indenlandske journalister *ikke* underlagt forensur, hvilket var et propagandanummer i sig selv. Men korrespondenterne fik indprentet visse retningslinier, hvis overholdelse de ved en grundig eftercensur blev holdt ansvarlige for. Dette tvang korrespondenten til at tilpasse sig propagandaen; i praksis til at gengive den for sit hjemmepublikum med egne ord. Forløb en korrespondent sig i forhold til retningslinierne, blev et større maskineri sat i gang for at straffe den formastelige: "Straffen" spændte fra en telefonisk irettesæt-

telse, skoleret overfor referenten eller endog overfor lederen af presseafdelingen. I sidstnævnte tilfælde tildeltes en passende sanktion, afhængigt af forseelsens alvor og forbryderens synderegister, spændende fra skriftlig advarsel over spærring af telefonen for kortere eller længere tid (en meget alvorlig sanktion for en korrespondent), opfordring til at forlade landet og udvisning inden 48 á 72 timer, til arrestation og anklage for højforræderi, spionage eller lignende, hvilket kunne resultere i dødsstraf eller kz-lejr. Kronika, som var tysk statsborger, var i en langt mere udsat position end sine udenlandske kolleger, der som regel i det højeste risikerede udvisning.

Kronikas forhold til sin foresatte på *Nationaltidende (Dagens Nyheder)* 1932-1934, udenrigsredaktør Nic. Blædel, var ikke det allerbedste. Kronika, der endnu i første halvdel af 1930'erne havde meget godt at sige om nationalsocialismen, havde kun ringe forståelse for Nic. Blædels antinazisme, som han fandt skadelig for avisens og Danmarks interesser. Men selvom man skulle formode, at Blædel så med unådige øjne på Kronikas positive korrespondancer fra det nazistiske Tyskland, lod han ham det ikke vide. I hvert fald har det ikke efterladt sig spor i Kronikas korrespondance med redaktionen i København. Nic. Blædel sad ganske vist også som udenrigsredaktør i en position, hvor han blot kunne lade Kronikas artikler gå i papirkurven, hvis han fandt dem for positive.

Kronikas dækning af det såkaldte *Röhm-Putsch* i dagene omkring 1. juli 1934 afstedkom tilmed ros fra Blædel: "De har gjort et stort, meget dygtigt og meget samvittighedsfuldt arbejde, som vi her har været glade over". Det forårsagede endog et ekstrahonorar på 100 kroner. Det siger ikke så lidt på en avis, hvis økonomi var alt andet end god.⁵

Redaktionssekretærens papirkurv vedblev at være et problem, også efter Blædels afgang i 1934. For Kronika, hvis vægt også som mindretalsrepræsentant i forhandlinger med de tyske myndigheder var temmelig direkte proportional med den nytte, hans artikler gjorde i Danmark, var dette alvorligt. Den 6. august 1937 skrev Kronika således til redaktør Aage Schoch:

"Mine artikler om Tyskland får ikke nogen god behandling fra *Nationaltidendes* side. I reglen forsvinder de sporløst. Jeg er absolut ikke fornærmet af den grund; for det meste får jeg jo i udstrakt grad ordet i danske provinsblade. *Men jeg beder Dem forstå dette:* Når mine artikler som oftest glider i *Nationaltidendes* papirkurv, så kan jeg vanskeligt blive ved med ved alle mulige lejligheder af særlig art at optræde som repræsentant for *Nationaltidende*. Det er en given ting, at De ville støtte min position i Tyskland – som er blevet tilvejebragt med store anstrengelser – dersom De lidt oftere kunne sætte en af mine artikler på".⁶

De *positive* artikler om regimet, som skulle gavne ham og give ham *goodwill* i Berlin, blev i perioder kun trykt i ringe omfang, og de *kritiske* artikler, der faktisk blev trykt, var *skadelige* for hans arbejdsbetingelser – navnlig, hvis de tilmed fik en sensationel redaktionel opsætning. Kronikas dilemma blev med årene stadig tydeligere, og det hjalp ikke, at Blædel i efteråret 1934 blev ansat på *Berlingske Tidende*. I forbindelse med kirkestri-

den i Tyskland skrev Kronika til *Nationaltidende (Dagens Nyheder)* i oktober-december 1934 en række artikler om bruddet mellem den tysk-evangeliske rigskirke og de tyske kristne på den ene side og de oppositionelle centreret omkring den bekendende kirke på den anden. Sagligt, men med stor sympati, refererede han de oppositionelle præsters ofte yderst skarpt formulerede synspunkter, deres modvilje mod ensretningen og nazificeringen af kirken, deres folkelige opbakning – og regeringens modforholdsregler i form af politiovervågning m.m. Enkelte eksemplarer af *Dagens Nyheder* blev på grund af Kronikas korrespondancer beslaglagt ved grænsen og i lufthavnene og kunne altså ikke uddeles i Tyskland.

“Du ser igen, hvor umulig min stilling er”, betroede Kronika Ernst Christiansen i et brev den 18. oktober 1934:

“Mit arbejde må enten ende med *Schizophrenie* eller med et radikalt brud til en af siderne!!! *Dagens Nyheders* redaktør [Aage] Schoch lader mig vide, at jeg er *den rette mand på det rette sted*, fordi jeg efter bladets ordre leverer stof, som fører til bladets beslaglæggelse!! Samtidig skal jeg dyrke mine tyske forbindelser, virke for et godt dansk-tysk forhold, repræsentere den danske folkegruppe! Samtidig skal jeg slås med økonomiske sorger. – Det ender nok galt!”

“Jeg forstår godt din utilfredsstillende stilling”, svarede Christiansen, “men den svarer jo fuldkommen til avisens, der heller ikke er særlig morsom. Vi står med front mod syd, men savner samtidig tilstrækkeligt ryg-stød og må endog i højeste grad være på post overfor mistænkeliggørelser og forsøg på snigløb nordfra. Der er ikke andet at gøre end at holde ud med frejdigt mod”.⁷

Kronika var en dygtig korrespondent, der forstod at begå sig i national-socialismens Berlin. Andre aviser havde også blik for Kronikas kvaliteter: Til Ernst Christiansen skrev Kronika den 17. marts 1935: “I disse dage har jeg for tredje gang fået tilbud fra *Berlingske Tidende* om at overtage stillingen som korrespondent i Berlin. Jeg har sagt nej, og *véd* selvfølgelig *hvorfor* jeg har givet dette svar. Det er et offer, som det er *min pligt* at påtage mig”.⁸

Berlingske Tidende kunne tilbyde en langt højere gage og en langt sikrere ansættelse end *Nationaltidende*. Men *Berlingske Tidendes* udenrigspolitiske redaktør hed siden 1. oktober 1934 Nicolai Blædel – og han var i mellemtiden blevet mildest talt meget lidt vellidt i Tyskland. Efter sin dækning af folkeafstemningen i Saar i januar 1935, hvor han som udsendt korrespondent – fejlagtigt – havde spået, at Saar-lænderne næppe ville stemme for en tilslutning til det nazistiske Tyskland, var han blevet direkte forhadet af regimet og nærmest synonym med “uvenligsindet dansk bladmand”. Men talte både i Tyskland og i danske nazistiske kredse om “*Blædel*”, når man mente “anti-nazistiske, danske journalister”. Med en sådan chef ville Kronikas arbejde for mindretallet blive endog uhyre meget vanskeligere. Dertil kom naturligvis, at hans korrespondancer til *Berlingske Tidende* også ville komme til at stå på forsiden af *Jydske Tidende*, som siden 1929 havde påført *Flensborg Avis* en meget følelig konkurrence. Det ville altså fratage *Flensborg Avis* én af dens ganske få konkurrencefordele i Nordslesvig. Det er vanskeligt at forestille sig, at *Berlingske Tidende* ikke har taget

Jacob Kronika (1897-1982) fotograferet ca. 1940 på Wilhelmstrasse i Berlin. Her færdedes han hjemmevant i gaden og kvarterets mange vigtige ministerier og regeringskontorer. Men selvom han nød megen goodwill som formentlig venligsindet korrespondent, undgik han ikke i 1938 at blive tvunget bort som Flensborg Avis' korrespondent. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

Wilhelmstrasse

sin nye udenrigsredaktør, Nic. Blædel, med på råd, når det skulle ansættes en udenrigskorrespondent i den vigtige hovedstad Berlin. Så når *Berlingske Tidende* i marts 1935 havde krogen ude efter Kronika, så må hans dygtighed som journalist – og hans popularitet hos læserne – have vejet tungere end hans diskutabile holdning til nationalsocialismen. På den anden side var den korrespondent, som han i givet fald ville skulle afløse, nemlig Cai Schaffalitzky de Muckadell, ikke stort mindre velvilligt indstillet over for regimet.⁹

Også *Aarhus Stiftstidende* rettede i marts 1935 henvendelse til Kronika om en fast, daglig opringning fra Berlin. Hvad *Aarhus Stiftstidende* var særligt interesseret i, var dels selvstændige nyheder og dels kulør på de officielle meddelelser, de fik gennem *Ritzau*. "Med hensyn til vor stilling til tyske forhold ønsker vi en saglig behandling og ærlig objektivitet – for øvrigt fremgår vor stilling jo af, at det er til Dem, vi henvender os", skrev *Aarhus Stiftstidende* til Kronika den 18. marts 1935. Navnet *Jacob Kronika* var med andre ord i 1935 synonymt med en Tysklands-journalistik, der ikke var så kritisk, at den stødte regimet.¹⁰ Redaktør Niels J. Mürer fra norske *Aftenposten-Oslo* udtrykte det i et brev til Kronika 15. juli 1935 på denne måde: "... hvor brilliant De manøvrerer Deres vanskelige mellemposition som grænsedansker og ven af det nye Tyskland".¹¹ For Kronika var det lige akkurat *dette*, front og bro-tanken i det hele taget gik ud på.

Selvom Kronika var tysk statsborger, var hans arbejdsbetingelser meget lig hans udenlandske kollegers – når man altså ser bort fra den meget væsentlige undtagelse, at eventuelle fejltrin fra hans side kunne resultere i repressalier langt værre end udvisning og lignende. Han var akkrediteret *Presseabteilung der Reichsregierung* i Propagandaministeriet og herfra

udstyret med legitimation, der blandt andet gav tilladelse til at aflytte udenlandsk radio, at holde udenlandske aviser og – vigtigst af alt: Tilladelse til at telefonere til udlandet. Dertil kom særlige rationer af mad, tøj og tobak, hvad der kunne være behageligt nok i det delvist planøkonomisk drevne Tyskland, der – med chefen for fireårs-planen Hermann Görings ord – prioriterede “kanoner for smør”.

Hovedkilderne til information var Propagandaministeriet og *Auswärtiges Amt*.¹² Den udenlandske presseafdeling i Propagandaministeriet bestod af et antal sektioner, kaldet *Referater* for de forskellige lande eller regioner, hver ledet af en *Referent*, der fungerede som *Betreuer* (nærmest “tutor”) for korrespondenter for det pågældende land eller den pågældende region, f.eks. Skandinavien. Referenten sørgede for at være korrespondenten behjælpelig med oplysninger, billeder, passende interviewofre, adgangskort til særlige begivenheder, rejser og så videre. Særlige *Lektorer* under Referatet fulgte landets presse og modtog via Tysklands diplomatiske repræsentation eller *DNB* frugterne af korrespondentens arbejde i Berlin. Som nævnt kunne korrespondenten komme ud for ubehageligheder af forskellig art, hvis hans telegrammer (eller avisens opsætning af dem) ikke faldt tilfredsstillende ud.

Propagandaministeriets Udlandspresseafdeling, der som tidligere nævnt blev udspaltet af presseafdelingen i april 1938, var fra samme år og indtil foråret 1941 ledet af den særdeles kompetente og af korrespondenterne vellidte Dr. Karl Bömer, der havde en fortid i *Aussenpolitisches Amt der NSDAP*, i hvilken egenskab han, som vi har set, flere gange havde været *Kronika* behjælpelig med at opnå dispensationer fra ensretningen for *Flensburg Avis*.

Auswärtiges Amts presseafdeling var, ligesom Propagandaministeriets, opdelt efter lande eller regioner. Lederen fra 1938 var den unge, nonchalante – og ekstremt kyniske – *Gesandter* Dr. Paul Schmidt, en temmelig opblæst person, hvis karriere havde været tæt knyttet til den ikke mindre opblæste Joachim von Ribbentrops *Dienststelle Ribbentrop* som dennes højre hånd. Da Ribbentrop i 1938 blev udenrigsminister, fik *Auswärtiges Amt* Paul Schmidt med i købet. Han ledede de daglige pressekonferencer og udlagde teksten, som den til enhver tid passede bedst i Ribbentrops og egne planer – og fuldstændigt uden hensyn til, hvordan han havde udlagt den dagen før. Hans stedfortræder var den lidt vege sydtyske aristokrat, *Minister* Gustav Braun von Stumm; et levn fra tiden før nazismen, der var adskilligt mere stum end brun, og som ikke gjorde noget større væsen af sig.¹³

Disse forhold, som *Kronika* måtte arbejde under som udenrigskorrespondent til *Nationaltidende*, gjaldt i nogen grad også, når han skrev for *Flensburg Avis*, for det var stort set de samme artikler, han sendte til begge dagblade – selvom *Flensburg Avis* ganske vist som regel gav korrespondancerne et betydeligt mere afdæmpet redaktionelt udstyr. I praksis betød det, at *Kronika* på trods af disse mange begrænsninger var stillet endog betydeligt friere end sine indenlandske kolleger. Det siger sig selv,

at dette måtte sætte ondt blod hos konkurrenterne hjemme i grænselandet, når *Flensburg Avis* således fik en fortrinsstilling fremfor de officielle aviser i Slesvig-Holsten. Kronikas korrespondancer gav ofte anledning til protester fra blandt andet *Flensburger Nachrichten*, der gang på gang måtte se sig slået med hensyn til nyhedshastighed – og som ikke kunne levere solohistorier af samme kaliber som *Flensburg Avis*. Det er indlysende, at det i hovedsagen var artikler fra Kronikas pen, der gjorde *Flensburg Avis* til potentielt interessant læsestof for flertalsbefolkningen i lokalområdet. Derved var det også Kronikas artikler, som udgjorde den største *indenrigspolitiske* fare, idet læserne herved unddrog sig det totalt ensrettede verdensbillede og den statsstyrede nyhedsformidling, som landsdelens øvrige aviser serverede. *Flensburg Avis* blev derved en kilde til alternativ information, og altså en – på grund af det danske sprog ganske vist kun lille – sprække i det nationalsocialistiske propagandaapparat.

I kulisserne blev der derfor arbejdet hektisk for at få manøvreret *Kronika* bort fra *Flensburg Avis*. Kunne grænsetyskerne desuden på én eller anden måde få bugt med *Kronika*, ville en vigtig stopklods for deres ønske om en vilkårlig undertrykkelse af det danske mindretal og dets presse – uden utidig indblanding fra Berlin – forsvinde. Flere forgæves attentatforsøg på *Kronikas* stilling er allerede omtalt, men forsøgene tog til i årene 1937-1938.

Det ville egentlig have været temmelig uproblematisk for regimet at gøre Jacob *Kronika* til en færdig mand i tysk presse efter 1933 – hvis man altså havde villet. Som der tidligere er gjort rede for, var *Kronika* flere gange op igennem 1920'erne som redaktør af *Der Schleswiger* blevet beskyldt for at arbejde for Sydslesvigs løsrivelse fra Tyskland – altså højforræderi. Under den militære undtagelsestilstand i 1923 var de tysksprogede aviser endog blevet forbudt med akkurat denne begrundelse, uden at det dog havde ført til retssag og domfældelse. *Kronika* havde endvidere i 1920'erne markeret sig meget skarpt som pacifist og fortaler for tysk afrustning; han havde i sin avis flittigt citeret fra pacifistiske, venstreorienterede og jødiske skribenters dagblade og tidsskrifter, og han havde, som vi har set, navnlig i årene 1930-1931 skrevet endog særdeles kraftigt imod den tyske nationalisme og nationalsocialismen. Det skulle være mere end mærkeligt, om ikke *Auswärtiges Amt* havde en fyldig udklipsmappe med *Kronika*-artikler fra *Der Schleswiger*, og det skulle være lige så underligt, hvis ikke udklip af *Kronikas* tidligere skrivelser har fundet vej til Propagandaministeriet og andre ministerier – om ikke fra andre, så fra ildesindede personer i Slesvig-Holsten. Men det har altså tilsyneladende ikke skadet ham. I hvert fald ikke så længe, regimet anså ham for at være *nyttig*.

Medvirkende hertil var muligvis, at ministerialråd i Propagandaministeriet Werner Stephan selv havde en – set med nationalsocialistiske øjne – lyssky fortid i det tyske demokratiske parti, *Deutsche Volks-Partei (DVP)* 1922-1929. Stephan skal ifølge flere senere udtalelser have beholdt sine "stille sympatier" over for de liberale.¹⁴ *Kronika* havde desuden vundet megen *good-will* med romanen *Revolution*, som han endnu flere år efter

dens udgivelse kunne tære på. Dr. Schlemann, embedsmand i *Auswärtiges Amt*, fortalte i 1937 Kronika: "Hver gang en eller anden vil Dem til livs, fremfører kritik eller anker mod Dem, så svares der: 'Herr Kronika har skrevet bogen *Revolution*' – og dermed er så angrebene på Dem slået til jorden".¹⁵

Men det, der først og fremmest satte Kronika i en særlig position, var hans vilje til at udvise loyalitet over for regimet. I et brev til Ernst Christensen den 20. december 1935 udtrykte han det på følgende måde: "Samtalen med den opponerende tysker blev *ikke* til noget! Han blev afhentet i sit hjem i mandags. (...) Jeg har vist autoriteterne, at jeg kan lade være med at udnytte en sensation (for det *er* en sensation!); derfor har jeg gode kort på hånden".¹⁶ Som citatet også antyder, var denne loyalitet ikke uden omkostninger.

Mange af de artikler, Kronika leverede til både *Nationaltidende* og *Flensborg Avis*, var i sagens natur ren propaganda for regimet. Når der indkaldtes til pressemøde og en sag fremlagdes, så formodedes journalisterne at gengive indholdet ukritisk. At dette rent faktisk også skete, er der talrige eksempler på i både *Nationaltidende* og *Flensborg Avis*. Og når *Flensborg Avis* for eksempel indeholdt påfaldende mange artikler om lynchninger af negre i USA og om den britiske undertrykkelse af selvstændighedsbevægelsen i Indien, så er det forfejlet heri at se en skjult kritik af jødernes forhold i Tyskland. Det var tvært imod ofte stof, der blev leveret direkte fra Propagandaministeriet. Hensigten med dette var at relativisere Tysklands jødelovgivning: Når USA behandlede sine sorte og England sine indere på den måde, så lod det de to vestlige demokratiers kritik af tyskernes jødepolitik fremstå som hykleri. Den indiske frihedshelt Mahatma Gandhi var en kendt mand i Det tredje Rige. Dette gav sig i øvrigt udtryk i ét af Goebbels' mange øgenavne: *Mahatma Propagandhi* – heri lå også en maliciøs hentydning til ministerens ikke specielt nordiske fremtoning.¹⁷

Også i Kronikas små klummer under mærket *Jens* kan man finde særdeles positive artikler om forskellige emner inden for *Det tredje Rigets* udvikling, for eksempel om arvegårdene, de "nordiske" stævner i Lübeck eller om *Arbejderen i Det tredje Rige*.¹⁸ Kronika lod sammen med andre (udenlandske) journalister sig forevise forskellige sider af livet i det nationalsocialistiske Tyskland, således som Propagandaministeriet gerne så det fremstillet – og han skrev om det i overensstemmelse med, hvad han så – d.v.s. hvad han fik forevist.

I marts 1937 var attentat-forsøget mod Kronika – på grund af den førnævnte lille julefortælling om den tapre Alfreds kvaler med sin store tyske fætter og hans venner – mislykkedes. Men det betød ikke, at forsøgene blev indstillet. Tvært imod. I foråret 1937 blev Kronikas afstamning og statsborgerforhold gjort til genstand for en nærmere granskning.¹⁹ Berlins Politipræsidium, afdeling II, bad ham i april 1937 om at dokumentere, at han ikke var af jødisk afstamning. Kronika, der i første omgang troede, at det drejede sig om en misforståelse, kontaktede politipræsidiets telefonisk. Men han fik at vide, at der forelå en del materiale, der lod stærk tvivl om

hans ariske afstamning "fremtræde som velbegrunder og berettiget". Kronika forsøgte at forklare, at han, hvis han altså havde været jøde, slet ikke kunne være hverken pressemand, medlem af presseforbundet eller stå opført på *Schriftleiter*-listen. Det var for længst dokumenteret, at han ikke var jøde; han var tvært imod en mand med forbindelse op i de højeste stats- og partikredse, indvendte Kronika. Men alt dette prellede af på politiembedsmanden i den anden ende af røret. Han ville se beviser. Kronika var "stærkt mistænkt", erklærede han.

Kronika måtte altså finde fødselsattester frem fra sine forældre, bedsteforældre, søskende og andre nære slægtninge. De blev sendt til politiet, der herefter ikke mere lod høre fra sig i den anledning. Kronika, der var forfærdet over perspektivet i den beskyldning, der var rettet imod ham, bad sine kontakter i Propagandaministeriets presseafdeling opklare, hvem der havde sat undersøgelsen i gang. Han fik senere meddelelse om, at denne "mærkelige sag" måtte bero på en eller anden *bureaukratisk fejltagelse*. Nogen nærmere forklaring kunne man ikke give, og man bad Kronika glemme affæren.

Men allerede i maj 1937 var den gal igen. Denne gang gjaldt det Kronikas *statsborgerskab*. Politipræsidiets afdeling II udbad sig i en skrivelse udførlig dokumentation. Kronika måtte udlevere fødsels-, dåbs-, skole-, universitets-, militær-, og krigsdekorationspapirer, men ingen af delene syntes dog at dokumentere hans tyske statsborgerskab på fuldt tilfredsstillende vis. Den 13. maj 1937 indfandt en *Gestapo*-mand sig på Kronikas privatadresse og forlangte yderligere papirer forelagt – uden dog at have heldet med sig. Kronika nøjedes med at henvise til de allerede forelagte papirer og attester.

Anslaget var alvorligt, for uden tysk statsborgerskab kunne Kronika meget let udvises. Han ville miste alle sine statsborgerlige rettigheder, han kunne ikke længere være *Schriftleiter*, ja formelt set ikke engang medlem af det danske mindretal. Om han ville kunne fortsætte med at korrespondere til *Flensborg Avis* på det grundlag ville desuden være temmelig tvivlsomt.

Selvom der på samme tid også blev foretaget lignende aktioner overfor andre nationale mindretals repræsentanter, så var Kronika ifølge Herluf Zahle alligevel tilbøjelig til at se "et Ernst Schrødersk forsøg på at skille ham ud fra det danske mindretal, hvis repræsentant han naturligvis ikke vedblivende kan være, dersom den tyske statsborgerret frakendes ham".²⁰ Men man kan som bekendt også gøre skarn uret, og om Ernst Schrøder rent faktisk havde noget med denne sag at gøre, er ikke sikkert. Fremgangsmåden kunne meget let virke som en *boomerang* mod det tyske mindretal i Nordslesvig, hvad han altid var meget opmærksom på. Ja, han, der var dansk statsborger, kunne selv komme i en temmelig uheldig stilling, hvis det i grænselandet blev almindelig praksis at ekspatriere og eventuelt udvise mindretalsrepræsentanter. Der havde jo, som vi har set, faktisk på samme tid været overvejelser i den retning i den danske udenrigstjeneste. Men så stor var altså mistilliden til Ernst Schrøder og tiltroen til hans evner som rænkespinder, at mindretallet anså ham for at være

bagmanden bag næsten alle anslag.

Ernst Christiansen var både forbavset og harmfuld over attentatet på Kronikas tyske statsborgerret, og anbefalede ham "at nedlægge den allerkraftigste indsigelse". Fik man held med denne taktik overfor Kronika, kunne det gå ud over mange andre. "Det ville ligefrem blive optantlavet om igen, som vi regnede for Køllertidens modbydeligste og farligste tvangsmiddel".

Omkring 1900, da Ernst Matthias von Köller var Slesvig-Holstens overpræsident, var flere hundrede dansksindede sønderjyder med preussisk statsborgerskab blevet stemplet som "optanter" – danske statsborgere – og derefter udvist. Metoderne havde ofte været endog meget tvivlsomme og blandt andet omfattet bestikkelse af vidner.²¹

Der måtte altså gribes kraftigt ind – og hurtigt, for det var altid lettere at forebygge end at få en allerede vedtaget bestemmelse ændret, mente Ernst Christiansen. Eftersom Kronikas far var tysk statsborger og Kronika selv havde gjort tysk krigstjeneste, måtte bevisbyrden ligge hos de tyske myndigheder. "Efter min mening må du køre op med det sværeste skyts og kan roligt sige herfra, at den sag vil vække den voldsomste harme og opsigt, også i Danmark, og kunne få skæbnesvanger betydning også for det tyske mindretal".²²

Kronika svarede slet ikke politipræsidiets, men gik i stedet direkte til sine kontakter i Propagandaministeriet. Det blev aftalt med lederen af den berlinske *Landesverband der deutschen Presse*, hr. Kampmann, at Kronika skulle komme forbi hans kontor med sit medlemskort, sit pas og sin øvrige legitimation. Kronika blev bedt om at vente, medens Kampmann telefonerede til politipræsidiets. Efter nogle minutters forløb blev Kronika budt ind på kontoret, bedt om at sidde ned, hvorefter Kampmann med et bredt smil erklærede, at sagen var *ausgebügelt* – "glattet ud".

Den følgende korte ordveksling, som Kronika nedfældede i sine dagbøger og senere offentliggjorde, pegede på *Slesvig-Holsten* som arnestedet for rænkerne:

– "Da ist aber gegen Sie scharf geschossen worden!" udtalte Kampmann.

– "Af hvem? – Hvorfra?" spurgte Kronika.

– "Amtsgeheimnis!" lød svaret spøgefuldt fra Kampmann. Men idet de to tog afsked, tilføjede han jovialt: "Die Kanonen stehen jedenfalls *nicht* in Berlin".²³

Mange forskellige myndigheder nærrede i 1937 interesse for Kronikas person. *Wehrmeldeamt Berlin-Tiergarten* kontaktede i juli 1937 den da 40-årige Kronika med henblik på at indrullere ham i det almindelige beredskab af tyske mænd. Kronika besvarede venligt henvendelsen, idet han pointerede, at han ganske vist var tysk statsborger, men altså også dansk *Volksbürger*.

Det forstod man ikke hos *Wehrmeldeamt*, og udbad sig derfor en samtale. Samtalen fandt sted den 25. august 1937 om morgenen. I samtalen gav man over for Kronika udtryk for, at han, hvis han skulle få et *Wehrpass*,

forinden måtte have en officiel dansk attest på, at han ikke plejede nogen militære forbindelser til Danmark, at han ikke havde ydet militærtjeneste i Danmark og at han ingen militære forpligtelser havde over for Danmark. Man foreslog Kronika, at han eventuelt kunne få en sådan udstedt på det danske gesandtskab i Berlin. Kronika skulle med andre ord bede det danske gesandtskab om officielt at attestere, at han ikke var *spion* eller lignende. Det forslag kan næppe have været særligt gennemtænkt.

Kronika grublede over sagen – det var for øvrigt i de samme dage, som han førte de komplicerede *Schleswiger*-forhandlinger, så han havde rigeligt at se til.

Den 30. august 1937 skrev han tilbage til *Wehrmeldeamt Berlin-Tiergarten*: “Efter at jeg har funderet over sagen et par dage, er det gået op for mig, at De – helt sikkert ikke bevidst og med vilje – har foreslået en fremgangsmåde, som helt umuligt lader sig gennemføre”. Ikke for sin egen skyld, men derimod “for om muligt at forebygge vidtgående politiske konsekvenser”, foreslog Kronika, at man skulle *glemme*, at samtalen havde fundet sted. For hvad ville der for eksempel ske, hvis de *tjekkiske* militære myndigheder forlangte af en loyal tjekkisk statsborger, der også var tysk *Volksbürger* – altså en *Sudetertysker* – at han skulle lade en officiel tysk *Stelle* bekræfte, at han ikke plejede militære forbindelser af nogen art til Tyskland?

“Hvis De ville fastholde det krav, De stillede mig, så ville der foreligge et tilfælde, der ville udgøre noget ganske nyt i det store kompleks af europæiske mindretals-spørgsmål. Jeg er officiel repræsentant for et europæisk mindretal. Jeg er kendt i denne egenskab hos de tyske myndigheder i Berlin. Jeg står som mindretalsmand og journalist midt i det offentlige liv. Når jeg derfor over for Dem så udføreligt redegør for denne sag og foreslår Dem at genoverveje den af Dem foreslåede fremgangsmåde, så sker det i store befolkningsdeles interesse, der står i samme situation som jeg.

Jeg har aldrig været andet end en loyal tysk statsborger. Nationale mindretals rettigheder er udtrykkeligt og officielt anerkendt i Tyskland. Hvis det hører til en tysk statsborgers rettigheder at få udleveret et *Wehrpass*, så må denne rettighed naturligvis også tilkomme medlemmer af de nationale mindretal i Tyskland, uden at der over for denne personkreds stilles særlige krav, der ikke kan opfyldes. Thi – og dermed kommer jeg til yderligere et punkt af allerstørste vigtighed – det er slet ikke passende [“angängig”], at en statsborger i det ene land skal gå til de officielle myndigheder i et andet land for at lade sig udfærdige officielle attester (oven i købet af negativt indhold).

Naturligvis har jeg, eftersom jeg altid har bestræbt mig på i enhver henseende at være en loyal borger i det tyske rige, på intet tidspunkt i mit liv haft nogen som helst forbindelser til den danske værnemagt. Jeg er naturligvis heller ikke værnepligtig i Danmark. Jeg har kun ydet militærtjeneste i det land, i hvilket jeg er borger (Tyskland)”.

Kronika bad afslutningsvis om, at brevet måtte blive forstået i samme ånd, som det var skrevet.²⁴

Kronika fik aldrig noget skriftligt svar på sit brev. Men en ordonnans

opsøgte ham hjemme og indbød ham til en ny samtale – med den samme officer. Officeren erklærede i samtalen over for Kronika, at han var *beauftragt* til at sige, at hverken brevveksling eller mundtlig udveksling af synspunkter *nogen sinde havde fundet sted*.

Kronika anså selv dette intermezzo som det *tredje* led i kæden af anslag imod sig. Spørgsmålet er dog, om han egentlig ikke selv havde afstedkommet sagen ved i sin skrivelse at pointere, at han tilhørte det danske mindretal. Det har formentlig forvirret de militære myndigheder, hvis kendskab til mindretalsforhold i det dansk-tyske grænseland næppe har været overvældende stort.

Kronikas mobilisering af *Aussenpolitisches Amt* og *Propagandaministeriet* i disse sager var dog muligvis medvirkende til, at han, da krigen i 1939 brød ud, blev *UK-gestellt* – altså erklæret for *Unabkömmlich* (uundværlig) og derved slap for at stille til krigstjeneste. Dette skete ifølge Kronikas erindringer på selveste Dr. Goebbels' eget initiativ. Dette meddelte han i hvert fald Kronika under en samtale i 1943 med ordene: "De er sikkert langt mere duelig til pressen end til krigsfronten".²⁵ Hvis Goebbels' bemærkning skal ses som mere end blot en venlighed, så dokumenterer den, at regimet endnu i 1943 betragtede Kronika som nyttig.

Kronika slap altså fra at blive stemplet som udlænding – og dermed udsat for at risikere udvisning; eller værre: stemplet som jøde, med hvad dette indebar af konsekvenser i Hitlers Tyskland. Derimod blev han tilsyneladende *ikke* udsat for beskyldninger om homoseksualitet. En sådan beskyldning ville have haft lige så fatale konsekvenser, og den havde faktisk været betydeligt mere nærliggende. Kronika var inkarneret ungkarl, hans omgangskreds i Berlins kunstmiljø talte ikke få homoseksuelle, og som der tidligere antydningvist er redegjort for, havde Kronika til dels haft personlige motiver, som han ikke ønskede at afsløre, til i 1931-1932 at fraflytte Flensborg. Hvad enten disse motiver var begrundede i et ønske om at skjule eller om at udleve en formentlig homoseksualitet, så var det under alle omstændigheder betydeligt lettere i Berlin end i Flensborg.

Kronika undgik altså beskyldninger i denne retning. En anden medarbejder ved *Flensborg Avis* var ikke så heldig. Det var kontoristen Asmus Matthiesen.

Den 28. oktober 1937 foranstaltede Gestapo en razzia imod det homoseksuelle miljø i Flensborg.²⁶ Blandt de arresterede var Asmus Matthiesen.²⁷ Marie Kronika, der var bogholder på *Flensborg Avis*, fortalte i et brev til sin bror den 1. november 1937, hvad der var sket:

"Tænk dig, i torsdags mødte her [på redaktionen, forf.] kriminalpolitiet op og hentede Asmus Matthiesen. Vi har ikke set ham siden, men i dag fik vi meddelelse om, at han var overført til fængslet for foreløbig at blive der. Sammen med ham tog de 25 unge mænd. (...). At A. Matthiesen havde nogle fæle vaner, vidste vi jo nok, men jeg troede ikke, det var så slemt. Han får en hård straf. Det er så utroligt, hvor politiet rydder op her

i Flensborg med hensyn til sexual forbrydelse ...".²⁸

Også Kronikas far, P.C. Kronika, udbredte sig i et brev den 22. oktober 1937 i stærke vendinger om "degenerationen" blandt de unge mænd og de forfærdelige forhold i Flensborg.²⁹ Ordvalget i begge breve tyder på, at hverken søster eller far havde kendskab til Jacob Kronikas egen orientering.

Arrestationen af Asmus Matthiesen har utvivlsomt gjort indtryk på *Flensborg Avis*, hvor også hans bror, maskinsætter Jens Matthiesen, var ansat. Det var ikke ualmindeligt, at dømte homoseksuelle efter endt afsoning blev sendt direkte i kz-lejr, hvor mange gik til grunde. Denne skæbne undgik Asmus Matthiesen, for da krigen brød ud, blev han indkaldt som soldat. Han gjorde det meste af krigen med, før han mod slutningen kom i russisk krigsfangenskab.³⁰

Hvordan Jacob Kronika har reageret på begivenhederne hjemme i Flensborg og sin nærmeste families referater af dem, er ikke godt at vide. Som ungkarl kunne han som nævnt let selv blive offer for beskyldninger af denne art, og i betragtning af, at ildesindede personer hidtil uden held havde forsøgt at få ham stemplet som jøde og udlænding, så var det ikke udelukket, at den næste beskyldning kunne komme til at gå på hans seksualitet. Sådant kom det altså ikke til at gå. Det blev i stedet hans nyhedsformidling, der kom til at fælde ham. Dette skete til dels som følge af en intensiveret overvågning af *Flensborg Avis*.

13.2. "Alle mindretalspressens stadige bedryrelser om loyalitet fremstår i et ret tvivlsomt lys". Gestapo overvåger *Flensborg Avis* 1937-1938

Regimets kontrol med pressen var i slutningen af 1937 tæt ved at være total. Der kunne i princippet ikke stå noget i en avis, der udkom i Tyskland, uden at det i ét eller andet omfang var sanktioneret i Propagandaministeriet. Det var for så vidt ligegyldigt, om det var oppositionelt eller ej. For eksempel påtalte Flensborgs Gestapo-chef, Hans Hermannsen, i sin indberetning for december 1937, at *Flensborg Avis* den 13. november 1937 havde bragt fotos af årets Nobelpristagere med korte levnedsbeskrivelser.³¹ Dette var der ikke *i sig selv* noget i vejen med. Det var endda efter alle normale journalistiske kriterier en væsentlig nyhed. Men efter at Nobels fredspris i 1936 var blevet givet til Carl von Ossietzky (se s. 537), havde Hitler forbudt enhver tysker at modtage nogen Nobelpris overhovedet, og det var blevet pålagt tysk presse at ignorere den. Nobelprisen skulle betragtes som ikke-eksisterende. Derfor var en *i sig selv* ganske uskyldig gengivelse af årets pristagere dadelværdig: Fordi den mindede den tyske befolkning om eksistensen af en verden uden for.

Men det er interessant, at det nærmest kun var den slags ting, der påtaltes i Gestapos indberetninger. Derudover havde Gestapo kun ganske sjældent noget at udsætte på *Flensborg Avis*. Det er også ganske betegnende, at indvendingerne som regel drejede sig om *artikler med fotos*. Kriteriet for en indvending syntes at være dette: Den dansksprogede *tekst* kunne kun ganske få af Flensborgs indbyggere forstå, hvorimod *billedet* var til-

gængeligt for alle læsere og dermed indrepolitisk potentielt farligere.

Men også andre ting blev noteret af Gestapo: I indberetningen for december 1937 beklagede Hermannsen sig over, at *Flensborg Avis'* julenummer navnlig havde rummet artikler om den preussiske undertrykkelse af de danske sønderjyder før 1920. Denne "opvarmning" af for længst overståede historier kunne kun være sket med det formål at "opægge danskernes nationale følelser", mente Hermannsen. Hermannsen havde desuden bemærket, at *Flensborg Avis* benyttede Propagandaministeriets udtalelser i *Der Schleswiger*-affæren om *Flensborg Avis'* og *Der Schleswigers* "ubetydelighed" til at hverve flere abonnenter.³² For hvis det var sandt, at den danske mindretalspresse var ubetydelig, så måtte det være en æres-sag for det danske folk at forøge dens betydning ved at tegne abonnement, have avisen argumenteret.

En anden af Hermannsens indvendinger i samme indberetning var betydeligt mere alvorlig. Den havde sin baggrund i, at ungdomssiderne *Ung Nordisk Grænsevagt* (UNG), der som tidligere nævnt fungerede som talerør for *Det unge Grænseværn* (DuG). DuG repræsenterede alt det, som Ernst Christiansen satte sin lid tid til: Det var en ungdom, der "vedkendte sig at være dansk, et led i det frie, mægtige Norden, med selvfølgerigt landsmandskab over for forposterne. Denne ungdom kræver dansk eller tysk flag vist rent af enhver politisk lejr i grænselandet, men afviser had til den nationale modpart. Her føres den linje videre, som *Flensborg Avis* igennem årene har søgt at arbejde frem, og der er en stor forstrøtning i, at disse tanker løftes på skjold af det slægtled, som nu er gået ind under ansvaret" [fremhævet af forf.].³³

Ung Nordisk Grænsevagt hilste den 6. januar 1938 "med glæde og undren", at *Landsforeningen Frisindet Kulturkamp* netop havde udsendt et *Sønderjyllandshæfte*. I UNG-lederen hedder det blandt andet:

"Hvor godt, at man i denne lejr på yderste venstre fløj er kommet i tanker om den sønderjyske opgave! Men hvilken misforståelse, når man vil indordne den under en partipolitisk eller en 'verdensanskuelig' indstilling og et tilsvarende modsætningsforhold, når man i steden for en styrkeprøve i Sønderjylland mellem de to nationaliteter i forbindelse med et arbejde for et godt naboforhold fra dansk side som eneste løsen vil have sat: Kamp mod nazismen!"

Lederskribenten – det var muligvis Ernst Christiansen selv – mindede dernæst om, at kommunisternes fremfærd i Rusland under revolutionen 1917 havde fremkaldt hungersnød og elendighed. Men "hvorvidt danske landsmænd skal gøre front imod udenlandske bevægelser, er det svært for os at sige noget om, men vi mener i hvert fald, at de ikke ensidigt kan gøre front imod en tysk verdensanskuelse, uden at tage afstand fra den russiske, der i sin praktiske udformning forekommer os at være den mest yderligtgående fjende af den dansk-nordiske indstilling".

Bladet *Kulturkampen* havde for nylig beskyldt *Det unge Grænseværn* for at flirte med nazismen, men formand Peter Marcussen havde understreget: "Ikke under hagekorset, ikke under sovjet-stjernen, men under Nordens gamle korsbannere vil vi bygge vor fremtid". Dette synspunkt til-

Flensborgs Gestapo-chef Hans Hermannsen (1891-1952) havde allerede i Weimar-tiden siden sin ansættelse ved politiet i 1923 haft som sin væsentlige opgave at overvåge de ekstreme politiske miljøer i Flensborg, herunder „die Dänenbewegung“. Hermannsen, der egentlig gik for at nære socialdemokratiske sympatier, fortsatte uden større problemer sit politiarbejde efter Hitlers magtovertagelse. Til Hans Hermannsens opgaver hørte affattelsen af månedlige „Stimmungsberichte“ fra det dansk-tyske grænseland og overvågning af Flensborg Avis. (Foto i Flensburger Stadtarchiv).

sluttede *Flensborg Avis* sig:

“Det forekommer både unge og ældre danske syd for grænsen, at dette er det eneste mulige danske løsen for landsmænd fra den ene yderfløj til den anden. Når løsenet front og bro fastholdes hernede, skyldes det ikke, som mistænksomme sjæle har formodet, kærlighed til nazismen. Løsenet er ældre end denne, men det er fastholdt under alle omskiftelser og skal fastholdes under alle omskiftelser, fordi der er fremtidstro i det, medens ethvert andet løsen her i grænselandet rummer håbløshed, en bestandig omskiftelse mellem frihed og vold”.³⁴

Det blev nu alligevel for stærkt for Hans Hermannsen, der havde en lang karriere bag sig som kommunistjæger allerede i Weimarrepublikken. Han brugte en hel side af sin indberetning for december 1937 på sagen. Han var navnlig fortørnet over, at *Flensborg Avis* hilste disse folk *velkommen i den nationale kamps rækker*, og at avisen slet ikke tog afstand fra disse *salonbolsjevikkers* erklærede kamp imod nationalsocialismen. “At de danske salonbolsjevikkers pludselige indtræden i grænsekampen udelukkende udspringer af hadet til nationalsocialismen fortier *Avis* klogeligt”, skrev Hans Hermannsen.³⁵ Det var faktisk, som det er fremgået, ikke helt rigtigt.

Men når Ernst Christiansen kunne hilse også “salonbolsjevikker” velkommen i den nationale lejr, så var det helt i overensstemmelse med hans

stærke ønske om at vække *alle* danske for den nationale sag i Sønderjylland. Det gjaldt for ham, som flere gange fremhævet, om at *samle* dansk ungdom, og selvom han personligt nød den største opbakning i unkonervative kredse,³⁶ så var han ikke bleg for at irettesætte også *Konservativ Ungdom (KU)*, når han fandt det nødvendigt. De unge burde nemlig efter Ernst Christiansen mening kalde til *samling*, men både *KU* og *Dansk socialdemokratisk Ungdom (DsU)* – de to store ungdomsforbund nævntes dog ikke direkte ved navn – greb dette an på en selvmodsigende måde:

“Der findes ungdomsbevægelser i Danmark, som mener, at de har løst spørgsmålet om at skabe det rette, muntre og respektfulde kammeratskab mellem arbejder og kontorist, ‘burgøjer’ og landmand [*KU*, forf.], men så hejser de også kampsignaler imod andre lejre, fordi disse i deres arbejde for at afskaffe nogle lags fortrinsstilling har skrevet klassekampen på deres fane [*DsU*, forf.]. Således vil på enhver måde enhver bevægelse skabe helheden, skabe det samfund, som rummer alle, og gøre det ikke ved at drage og samle, men i kamp og angreb, som sætter skel. Vi, der fører ordet for det sønderjyske arbejde, mener jo at være på den sikre side med hensyn til at samle, og så sidder vel også vi i glashuse. Men vi søger dog bestandig at finde tilbage, at lægge vor sag, vort folks sag frem for alle lejre og glæde os over det gode, hvor som helst vi finder det i vort folk”.

De unge kunne “herse med det, der ligger lige for, kan gå ind under partipolitisk mærke og slås for et partis sag, men må aldrig glemme, at målet er større, at øjet og sindet må have frit udblik til stjernene deroppe, til det evige lys”. For ...

“... værges ikke Sønderjylland, kan et uafhængigt Danmark ikke bevares med et Dannebrog, der vajer højt og frit. (...). Der findes mange slags ungdom i Danmark eller rettere mange slags lejre og retninger, mange afskygninger. Nogle mener, at der skal faner til og fodslag, at noget ydre er nødvendigt, nogle nøjes med foredragsmøder i grundtvigsk stil og idræt, nogle vil forny partierne og arbejde igennem dem. Danske, der taler ivrigt om dansk frihed, kritiserer somme tider skarpest andre danske og glemmer, at vi ikke skal have dansk ensretning. Måske kan de danske ungdomsforbund ikke undvære kampsignaler indbyrdes, men den nationale opgave må være fælles for dem alle. De kan kappes om at erobre en så stor part af byrden og æren for sig selv som muligt. Vi danske sønden skel vil gerne have bud fra dem alle og bringe bud til dem alle. Vi vil gerne have *dem* i tale, der aldrig har haft bud efter os. Fortæller stillingen i verden dem ikke, at Danmark har brug for al de danske livskraft i Sønderjylland, som kan hævde sig under søndenstormen?”³⁷

UNG-lederen om Kulturkampens Sønderjyllandshæfte var altså helt i tråd med *Flensborg Avis'* sædvanlige redaktionelle linje. Men det var tydeligvis ikke velset af *Gestapo*, når *Flensborg Avis* lod sine bestræbelser på at opnå *dansk samling* omfatte også kommunister og kulturradikale. Det var i virkeligheden farligere, end man formentlig var klar over på redaktionen. Hermannsen forfulgte nemlig sagen også i den følgende indberetning for januar 1938. *Flensborg Avis* havde nemlig både bragt annoncer for et møde i *Frisindet Kulturkamp* i Tønder og efterfølgende bragt et referat

fra mødet, der ...

“... var så tamt, at den uoplyste læser slet ikke kom på den tanke, at det kunne være tale om et kommunistisk arrangement. I beretningen var der tvært imod mere tale om demokratiets velsignelser. Men taleren rettede rent faktisk skarpe angreb på Tyskland og nationalsocialismen. Sandsynligvis har *Flensborg Avis'* medarbejder, journalist Viggo Lausten, Tønder, forsætligt overhørt dette eller måske har redaktionen i Flensborg studset hans beretning til, så den blev harmløs. Alle mindretalspressens stadige bedyrelser om loyalitet fremstår i et ret tvivlsomt lys, så længe denne overenskomst (“Paktieren”) med det nationalsocialistiske Tysklands dødsfjende ikke afvises entydigt”.³⁸

Hermannsens indberetning viser, at han selv havde haft en meddeler på mødet i Tønder – eller at han i det mindste har sammenholdt *Flensborg Avis'* formentlig “friserede” referat med andre avisers. Men det var ikke de lokale nyheder, der gjorde den største skade indadtil og som derfor måtte forsøges indskrænket. Det var artiklerne om tysk indenrigspolitik.

Det var som nævnt Kronikas tilstedeværelse i Berlin, der satte *Flensborg Avis* i stand til at bringe nyheder, som de lokale tyske konkurrenter hverken kunne eller måtte bringe. Og det blev en sådan sag, der endelig fældede Kronika og tvang ham bort fra *Flensborg Avis*. Det trak op til den igennem hele januar 1938.

Kronika havde med levende interesse fulgt sagen mod den oppositionelle præst fra *den bekendende kirke*, pastor Martin Niemöller, der havde været fængslet siden juni 1937. Den 19. januar 1938 blev der endelig berammet et retsmøde i sagen, der skulle begynde i februar. Kronika vurderede i *Flensborg Avis* samme dag, at dommen ville ende med en fængselsstraf, som ville være afsonet med varetægtsarresten. “Niemöller-sagen vil blive en af de helt store retsforhandlinger, hvis forløb vil blive fulgt af en verdens øjne og ører”, skrev Kronika. En tilsvarende sag imod biskop Otto Dibelius i Berlin, som Kronika kendte personligt, var endt med frifindelse. Og “den 7. februar klokken 9 morgen vil millioner af mennesker i og uden for Tyskland lytte efter tonerne fra Moabits store straffekammer”.

En sådan selvstændig vurdering og kommentar om et indrepolitisk tysk emne var uhørt og skulle – som vi skal se – føje sig til bunken af klagepunkter imod Kronika. Niemöller blev den 3. marts 1938 idømt syv måneders fængselsarrest og en større pengebøde – og skulle således egentlig løslades, hvad Kronika også forventede.³⁹ Men på Hitlers udtrykkelige ordre blev han aldrig løsladt, men tvært imod sendt direkte i kz-lejr uden lov og dom. Der er næppe nogen tvivl om, at Martin Niemöllers skæbne har bidraget til at fjerne de rester af Kronikas tiltro til regimet, der endnu måtte være tilbage.

Det andet store politiske spørgsmål i Tyskland i begyndelsen af 1938 drejede sig om Rigsøkonomiminister og Rigsbankdirektør Hjalmar Schacht. Han stammede fra en oprindeligt dansksindet familie i Tinglev i Nordslesvig. Schacht havde ved moderne økonomiske metoder gjort det muligt for Hitler at finansiere den kraftige oprustning. Men i 1936 be-

gyndte han at gøre knuder. Nu var grænsen for den tyske økonomi efter Schachts mening nået, og man måtte holde igen med oprustningerne. Et sådant synspunkt fandt ingen genklang hos Hitler, der tvært imod i september 1936 udnævnte Hermann Göring til befuldmægtiget for fire-årsplanen. Planen skulle gøre Tyskland selvforsynende på kun fire år, og den gjorde i praksis Göring, hvis kendskab til nationaløkonomi var stærkt begrænset, til Tysklands økonomiske diktator. Schacht, der foragtede Göring, protesterede forgæves, og bad i foråret 1937 Hitler om sin afsked. Den fik han ikke.

Dette var ikke almindeligt kendt i Tyskland, og da Kronika i nogle artikler i forbindelse med Schachts fødselsdag i januar 1937 lod nogle bemærkninger falde herom, blev der i marts 1937 sat et angreb ind fra slesvig-holstensk side. Det løb dog foreløbig ud i sandet.⁴⁰ Schacht, der nu helt havde opgivet at få ørenlyd for sine synspunkter, bad atter i sommeren 1937 Hitler om sin afsked, men Føreren var utilbøjelig til at give efter. Reaktionen i Tyskland og i udlandet ville nemlig uden tvivl være ugunstige, hvis det blev kendt, at Rigsøkonomiministeren og Rigsbankdirektøren havde forlangt sin afsked. Schacht, der kunne være overordentligt stædig, stod imidlertid fast, og den 8. december 1937 blev hans afskedsbegæring endelig imødekommet. Hitler forlangte dog, at Schacht skulle blive i kabinettet som minister uden portefølje og som Rigsbankpræsident. Derved kunne udenlandske og indenlandske reaktioner eventuelt mildnes.

Schachts ønske om afsked var altså *statshemmeligheder*. Det var derfor så meget mere ubelejligt for regimet, at Kronika vedblivende skrev om sagen. Da han igen tog fat på Schachts mulige afsked i november 1937, afstedkom det én af de sjældne indvendinger imod *Flensborg Avis'* nyhedsdækning eller imod *Flensborg Avis'* artikler i det hele taget i Gestapos månedlige indberetninger. Dette tilfælde skulle også på længere sigt medføre konsekvenser. Det drejede sig om en meddelelse fra Kronika den 29. oktober 1937, i hvilken Dr. Schachts tilbagetræden meddeles som en kendsgerning. To dage senere, den 31. oktober 1937, måtte meddelelsen dementeres. I dementiet hedder det imidlertid, at Dr. Schacht havde *sejret ved hjælp af Førerens personlige indgriben*; Hitler havde altså – ifølge Kronikas vurdering – stillet sig på *fagkundskabens* side. Sandheden var som nævnt en ganske anden.

Som om det ikke var slemt nok, at det stod i *Flensborg Avis*, havde også den *rigsdanske presse* beskæftiget sig indgående med Dr. Schachts formentlige tilbagetræden. Det kommunistiske *Arbejderbladet* bragte endog som en sensation, at Schacht var blevet på sin post efter ordre fra Føreren, men at han imidlertid nægtede ethvert videre ansvar for arbejdet og at hans navn kun *pro forma* stod angivet på de officielle dokumenter.⁴¹ *Arbejderbladet* var altså forbløffende godt orienteret. Men det væsentlige i denne forbindelse var, at Gestapo *for første gang i flere år* udtrykte *direkte misbilligelse* med *Flensborg Avis'* indrepolitiske nyhedsformidling.

Hermann Göring havde kun *midlertidigt* overtaget stillingen som Rigsøkonomiminister, men en aften i midten af januar 1938 traf Hitler i ope-

raen i Berlin Walther Funk og meddelte ham i samtalens løb, at *han* skulle efterfølge Schacht. Den officielle udnævnelse blev dog forsinket af Blomberg-affæren – da det blev afsløret, at den nygifte forsvarsminister Feltmarskal von Blombergs unge og smukke kones hidtidigeandel var alt andet end pletfri.

Rygterne om udskiftningerne i kabinettet var *igen* genstand for flere Kronika-artikler i *Flensburg Avis* i slutningen af januar 1938. Han kunne som siddende midt i rygtekedlen informere både “fra velunderrettet side i Wilhelmstrasse” om ministerrokader – og fra “ubekræftede rygter” om udskiftning af Hjalmar Schacht.⁴²

Her var i høj grad tale om *kolportering af rygter om indre tysk politik*, som regimet *under ingen omstændigheder ville tolerere*. Da der samtidig fra Propagandaministeriets side blev lanceret en kampagne imod de udenlandske bladets “sensationsprægede” stof om Tyskland – siden regeringsomdannelsen og udskiftningerne i den militære ledelse den 4. februar 1938 havde det ikke skortet på spekulationer⁴³ – befandt Kronika sig på tynd is. Man talte i Berlin ligefrem om, at den udenlandske presse *truede verdensfreden*.

Også Gestapo-Hermannsen hjemme i Flensburg noterede i sin indberetning for januar 1938, at *Flensburg Avis* havde bragt en række artikler af Kronika, “som ikke har været gengivet i den tyske presse og som det endog blev forbudt den tyske presse af aftrykke” [fremhævet af forf.]. Hermannsen henviste i øvrigt til en særlig indberetning, i hvilken han havde redegjort for *Flensburg Avis’* gengivelser af artikler fra forbudte aviser.⁴⁴

Propagandaministeriet slog ned på Kronika med det samme. Det skete i skikkelse af den fra *Der Schleswiger*-affæren velkendte Alfred Ingemar Berndt, leder af indlandspresseafdelingen. Den 24. februar 1938 skrev han til redaktionen, at der i den senere tid var blevet offentliggjort forskellige “urigtige meddelelser”, hvorved til dels var fremkaldt “betydelige utåligheder” [“erhebliche Unerträglichkeiten”]. *Flensburg Avis* havde således den 27. januar 1938 viderebragt rygter vedrørende et formodet nært forestående skifte i Rigsbankpræsidiets og havde påstået, at rigsbankpræsident Schacht skulle erstattes af bankier von Schröder. Desuden havde man meddelt, at Rigskabinettet den 30. januar 1938 ville blive udvidet ved udnævnelse af tre nye medlemmer; og den 19. januar 1938 havde man meddelt, at en ny folkeafstemning var nært forestående. “I alle tilfælde har Deres korrespondent været påfaldende dårligt underrettet”, erklærede Berndt.

Berndt ville ikke acceptere, “at der gennem tomme [“müssige”] rygtesmederier forårsages uro i befolkningen”, og han indskærpede “eftertrykkeligt og indtrængende”, at redaktøren i fremtiden ikke måtte medvirke til at “kolportere ubekræftede rygter, men derimod skrive med væsentligt større tilbageholdenhed end hidtil”. Det var endvidere med “betydelig forundring” [“ausserordentlichem Befremden”], Berndt havde taget bladets meddelelse den 19. januar 1938 om den forestående Niemöller-proces til efterretning. Påstanden om, at “Millionen Menschen innerhalb Deutschlands den Tönen aus der grossen Strafkam-

mer in Moabit lauschen würden" var aldeles uhørt ["völlig abwegig"]. Berndt formanede derfor redaktøren om ikke at offentliggøre den slags meddelelser i fremtiden, da han ellers "ville være tvunget til at skride ind overfor Dem på grund af rygtesmedier og falsk nyhedsformidling".⁴⁵

Det var bedst at søge at forklare, undskylde og beklage den slags, så bladets gode vilje ikke kunne drages i tvivl. Redaktør L.P. Christensen bad derfor Kronika om at udfærdige et passende svar.

Kronika skrev den 28. februar 1938 direkte til Berndt. Da det drejede sig om meddelelser, der stammede fra *hans* pen, påtog Kronika sig *det fulde ansvar* for de meddelelser, der havde vist sig at være urigtige. Han understregede, at redaktionen ikke havde nogen mulighed for at efterprøve rigtigheden af hans korrespondancer. Ansvarret var derfor *hans* og ikke redaktionens. Men Kronika mente nu nok at kunne anføre et og andet til sin undskyldning: Igennem 6 års arbejde i Berlin havde han sendt tusindvis af meddelelser til *Flensburg Avis* og andre aviser, heriblandt et meget stort antal om nationalsocialismen og det nationalsocialistiske Tyskland. Artiklerne havde vundet stærk udbredelse i flere udenlandske aviser, anførte han. Førende partiaviser i Tyskland havde givet hans artikler sin tilslutning og havde citeret lange passager, og en kendt dansk redaktør havde overfor en kreds af tyskere givet udtryk for, at netop Kronikas korrespondancer til *Flensburg Avis*, der blev holdt på mange skandinaviske redaktioner, havde øget *kendskabet til og forståelsen for* det nye Tyskland.

Berndts udtalelser om Kronikas manglende velunderrettethed m.m. var derfor, mente Kronika selv, ikke *dækkende* for den "virkelige kerne og væsen" i hans journalistik. Det var ganske vist *rigtigt*, at han i nogle tilfælde havde taget *fejl*, men i betragtning af det store antal meddelelser, han gennem tiden havde sendt, mente Kronika ikke at underdrive, når han udtalte, at fejlprocenten var *langt under 1%*. Han beklagede derfor meget det skete, men understregede, at det *ikke* var sket i ond vilje. "Selvfølgelig burde mit arbejde være endnu bedre, end det hidtil er lykkedes mig at opnå. Jeg vedgår, at det ikke i alle tilfælde er lykkedes mig at mestre alle sider af journalistikkens vanskelige kunst. Alligevel vover jeg at være af den mening, at jeg ikke behøver at frygte for en dom over mit journalistiske arbejde i Berlin".

I brevet lagde Kronika desuden stor vægt på at redegøre for *Flensburg Avis'* situation som mindretalsorgan: Det var ikke altid let at være et nationalt mindretal, og det var heller ikke let at redigere en mindretalsavis. Men skulle *Flensburg Avis* lide skade, ville det i høj grad ramme *mindretallet*. Det lå derfor Kronika meget stærkt på sinde at forhindre, at *Flensburg Avis* og det danske mindretal skulle lide skade på grund af fejl, *han* havde begået. Kronika appellerede med andre ord med et bredt spektrum af argumenter, spændende fra det politiske og til det personlige.

Men Berndt skar igennem al Kronikas udenomssnak: Efter tysk lov bar *redaktionen* det fulde ansvar for avisens indhold. Den *alene* skulle bedømme, om den optog et bidrag eller ej. Den havde også *pligt* til at efterprøve rigtigheden af sine korrespondenters meddelelser. "Denne pligt kan vi ikke fritage nogen i Tyskland udkommende avis. Vi kan ikke skaffe *Flens-*

borg Avis særrettigheder. Der er altså ingen mulighed for, at De overtager hr. Christiansens ansvar for Deres artiklers vedkommende; den må hr. Christiansen bære nu og i fremtiden”.

Berndt anerkendte ganske vist, at Kronika i tidens løb havde skrevet mangt en positiv artikel, men, fortsatte han med uigendrivelig nazistisk logik: “Det gør imidlertid også hele den øvrige tyske presse, uden deraf at tiltage sig ret til at trykke og udbrede et hvilket som helst rygte”. Kronika kunne derfor ikke sige sig fri for skylden for at have udbredt falske rygter; så meget mindre, fordi en telefonopringning til Berndt havde kunnet skaffe ham klarhed over, om de var sande eller falske. “De må ubetinget skelne mellem Deres opgave som korrespondent for udenlandske blade og Deres opgave som korrespondent for et i Tyskland udkommende – og dermed et overfor tysk lov ansvarligt – blad. Jeg ville under disse omstændigheder finde det rigtigst, hvis De indskrænker Deres medarbejderskab ved *Flensborg Avis* til udelukkende at omfatte spørgsmål vedrørende det danske mindretal; og at overlade *Flensborg Avis*’ repræsentation i Berlin til en tysk journalist, for så vidt en sådan repræsentation med hensyn til dækningen af rigstyske begivenheder måtte være nødvendig”.

Så var katten sluppet ud af sækken. Kronika var klar over, hvor svaret ville kunne bære hen: “Jeg beklager mig ikke over min skæbne”, skrev han den 28. februar 1938 til Ernst Christiansen ...

“... men vil blot sige, at jeg ville slippe for en masse vanskeligheder og bryderier, hvis jeg kun havde blade i udlandet og ikke tillige *Flensborg Avis*. Men min stilling her har netop hele tiden været været den selvfølgelig helt og fuldt at gå ind for *Flensborg Avis* og danskheden i Sydslesvig. Jeg tror, at netop dette har været min mission i Berlin. Det har føjet sig således, at jeg har kunnet opnå en position og forbindelser, der gang på gang blev til gavn og hjælp for den danske sag syd for grænsen. Hvor længe kan dette holde? Det ved vi ikke og det skal vi sikkert ikke spørge om. Gøre vor pligt og kæmpe videre!”

Ernst Christiansens takkede den 9. marts 1938 for “nyt og gammelt krigskammeratskab og arbejdsfællesskab og mange års oplevelser ... Jeg er glad for de dage, og du har din store part deri”.⁴⁶

Bryderierne fik Kronika til at genoverveje tidligere planer om at søge bort fra Berlin. Han var flyttet fra Flensborg i 1931, da han var kørt sur i *Der Schleswiger*, og havde derefter tilbragt seks gode år i Berlin. Nu lakkede det tilsyneladende også mod enden her. “Jeg kan næppe blive ved med at arbejde for *Flensborg Avis*; grundene (de ligger på tysk side!) egner sig ikke for et brev. Det bedste ville være, at jeg flyttede mine teltpæle. Men derom senere mundtligt”, skrev han til Aage Schoch den 6. juli 1938.⁴⁷

Han begyndte at lægge planer for at flytte til Stockholm som korrespondent. Dette ville også bringe ham tættere på den økumeniske kristne bevægelse *Sigtuna-stiftelsen*, som han i disse år fattede stigende interesse for. Muligheden bød sig, da *Berlingske Tidendes* Stockholms-korrespondent, Helge Knudsen, stod for at skulle flytte til Berlin. Her var en mulighed for at bytte gårde.⁴⁸

Ernst Christiansen forstod godt Kronika. Også han havde haft længsler om at prøve noget nyt gennem tiderne, men var på den anden side "groet fast på min post, og har, når jeg efter et længere tidsrums forløb skulle se tilbage, i mit eget sind næsten følt mest oprejsning ved dette, at jeg havde været groet fast også gennem de tider, da det blev mig særlig trangt, og da noget i mig ville lave revolution". Kronikas hidtidige virke havde i alle afsnit gjort ham ære, mente Ernst Christiansen: "Din virksomhed i Berlin har været noget helt nyt i historien, en slags fortsættelse af vore parlamentarikeres gerning før krigen, men tillige foruden journalistens noget af en gesandts indsats". Det var der grund til at være stolt af, og Ernst Christiansen tilføjede, at der "på trods af forklarlig modvilje og triste udsigter" ikke var nogen egentlig grund til "at forlade en for vor folkesag og vort folk så værdifuld opgave, som du selv har skabt og som det bliver svært, om ikke umuligt at skaffe en arvtager til". Hvad Kronika skrev om tidens tegn, overraskede ikke Ernst Christiansen, men "imidlertid giver Sønderjyllands historie en vis fortrøstning". Han håbede, at Kronika trods alt ville blive, men "du ved, at jeg altid har ønsket din egen skæbne bestemt af din egen inderste tarv, og jeg har været ked af, at jeg med vor sparsommelighedsskude har kunne være dig til så ringe gavn og ikke har turdet sige noget om en fremtid på længere sigt".⁴⁹

Kronika blev i Berlin, og han fortsatte som korrespondent også til *Flensborg Avis* endnu nogle måneder, før han – som vi senere skal se – blev tvunget bort. Men det var karakteristisk, at den letbevægelige Kronika, under indtrykket af et stadigt svindende håb om at kunne gøre en forskel, atter gik i tanker om at søge væk. Men Ernst Christiansens både faderlige og kammeratlige indvendinger gav ham atter mod på at tage en ny tørn.⁵⁰

Også *Der Schleswiger* afstedkom i 1938 for første gang en irettesættelse. Det drejede sig om en artikel af *Berlingske Tidendes* chefredaktør Anders Vigen med titlen *Blutende Grenzen?* i juni-nummeret 1938. Heri stillede blandt andet spørgsmålet, hvad det skulle ende med i Tyskland, der blev betegnet som "et skæbnesvangert kaos i spændetrøje". Dette var ifølge Propagandaministeriet "en utilstedeligt nedsættende kritik af indretyske forhold, der ikke kan tillades", og artiklen var tilmed egnet til at "fremkalde ærgrelse". Som følge heraf måtte Ernst Christiansen tildeles en påtale ("Verweis"), og man forventede herefter, at fremtidige indlæg i tidskriftet ville blive prøvet med større omhyggelighed.⁵¹

Ernst Christiansen forsøgte i sit svar den 30. juni 1938 at redegøre for sit syn på sagen. Artiklen var skrevet af den ansete københavnske chefredaktør Anders Vigen. Den sætning, som der ankedes over, var revet ud af sin sammenhæng i en artikel, der i øvrigt var en "betydningsfuld tilkendegivelse for større forståelse mellem det tyske og det danske folk, en tilkendegivelse, der har vakt den største opsigt. Ingen, der opmærksomt læser hele artiklen, kan overse, at forfatteren netop ivrer imod en snæver ensidig og fjendtlig dansk opfattelse og fremhæver den tyske udviklings berettigelse". Artiklen sluttede med at se fremad mod et nabo-skab mellem danske og tyske i grænselandet, der kunne fremstå som et

eksempel på ridderlighed og nordisk kultur, på sportsånd og ligeværdig kappestrid. I det hele taget mente Ernst Christiansen med artiklen at have fremmet forståelsen mellem folkene. Var den påklagede sætning blevet strøget, ville den have mistet sin virkning på et dansk publikum, for så havde den fremstået som ensidigt i tysk interesse; nu fremstod den, så forfatteren gav udtryk for, at det var i det danske folks interesse at arbejde for en større forståelse mellem folkene. Det var disse betragtninger, der havde fået Ernst Christiansen til at beholde den pågældende sætning, skrev han; og han henstillede Propagandaministeriet til i dette lys endnu engang at overveje, om indvendingerne var berettigede.⁵²

Men lige meget hjalp det. Rammerne for tilladelig kritik blev stadigt mere snævre.

13.3. Stabilisering – økonomi 1937-1939

Næppe var *Der Schleswiger* blevet forbudt i august 1937, før tanken om at udnytte forbudet til en forøget indsats til at skaffe midler til avisen dukkede op. Forbudet og det stigende pres på mindretallet øgede desuden forståelsen i Danmark for de danske sydslesvigeres situation; det styrkede viljen til at hjælpe og fik med tiden de hjemlige kritiske røster til at forstumme. Men det skete ikke af sig selv.

Indtil sommeren 1937 havde alle Hans Jepsen Christensens forsøg på at finde endnu uopdagede pengekloder været forgæves. Han havde uden held forsøgt at mobilisere Christmas Møller og Holger Andersen, men endnu den 26. august 1937 intet hørt. Og der kunne jo ikke godt sættes en offentlig indsamling i gang i denne sag, mente han.⁵³ Det kunne let give udenrigspolitisk bagslag.

I september 1937 tog Hans Jepsen Christensen selv fat i Christmas Møller og *Grænseforeningens* formand, rektor H.P. Hansen, som han – med sine egne ord – “tvang” til at forsøge ad privat vej at skaffe 25.000 kroner. Christmas Møller foreslog ved den lejlighed at gå til finansministeren, hvad Hans Jepsen Christensen afviste, “da der ikke findes nogen minister, der har et beløb på sit budget til dette formål, hvortil der kun findes penge i bevillingen til støtte for dansk sprog og kultur i udlandet og i de såkaldte lotterimidler”. Hans Jepsen Christensen havde taget skolemesterminen på og “spøgende, men dog i dyb alvor” bemærket, at de to “elever” – Christmas Møller og H.P. Hansen – “ikke slap ud af stuen, før de havde lovet mig at søge skaffet de manglende beløb ad privat vej. Enden blev, at dette løfte blev givet”.

Endnu den 19. oktober 1937 havde han imidlertid intet hørt fra de to. Dog havde Christmas Møller sendt en henvendelse til *Arbejdsgiverforeningen*, der ifølge Hans Jepsen Christensen “svømmer i penge, medens Stauning forbyder enhver arbejdskamp, så reserverne yderligere hober sig op”.

Men situationen forud for kvartalsskiftet 1. oktober 1937 var alvorlig, og bladet sad meget hårdt i det. Ernst Christiansen bad derfor den 27. september 1937 indtrængende om at få kulturudvalgets beløb overvist.

Der ville være "god brug også for det andet beløb", tilføjede han. Men Hans Jepsen Christensen kunne ikke stille meget i udsigt: *Sprogforeningen* ville snart komme med 3.000 kroner og muligvis yderligere 5.000 kroner fra det *Zeuthenske* legat til november, men derudover havde han ikke udsigt til penge før til januar 1938. "Måske kan det lykkes at få hul på et restbeløb på 9.000 kroner i lotterimidlerne med tilslutning af udvalget, men jeg ved det ikke".⁵⁴

Det lykkedes den 12. november 1937 Hans Jepsen Christensen at få *Udvalget til Støtte for dansk Sprog og Kultur i Udlandet* til at bemyndige ham til at bede ministeriet udbetale restbeløbet på de 9.000 kroner som et tilskud, der gik op *over* de 40.000 kroner, der i forvejen var påregnet og hvoraf bladet allerede havde fået de 30.000 kroner. Avisen ville således få i alt 49.000 kroner af lottomidlerne. Det "littede en sten fra mit hjerte", takkede Ernst Christiansen hjerteligt, da "vi stadig må leve på bankforskud".⁵⁵ *Sprogforeningens* 3.000 kroner ankom få dage senere, og 2.500 kroner fra *Zeuthens* legat kom den 11. december 1937.

Christmas Møller henvendte sig omkring den 20. november 1937 alligevel til finansministeren, men "han har ingen penge uden offentlig bevilling, og det går jo ikke, desuden sætter J.P. Nielsen sig imod", meddelte Hans Jepsen Christensen.⁵⁶

De sidste 10.000 kroner fra kulturudvalget for finansåret 1937 kom til udbetaling i begyndelsen af januar 1938.⁵⁷ Og i slutningen af samme måned kom endelig de første resultater af Holger Andersen og H.P. Hansens arbejde. Det var over al forventning – og det skyldtes formentlig ikke mindst den opsig, som forbudet mod *Der Schleswiger* havde vakt.

Carlsberg havde givet 3.000; *De forenede Bryggerier* 3.000; *N.E.S.A.* 2.500 (ganske vist for både 1938 og 1939); *Dampskibsselskabet "Torm"* 2.000 og formanden for *Grossererersocietetets Komité*, Holger Laage-Petersen 1.000 kr. – i alt 11.500 kr. Holger Laage-Petersen var indstillet på at yde dette beløb, som han gav af egen lomme, hvert år i foreløbig tre år. Til gengæld forlangte grosserereren, at en annonce på – så vidt Holger Andersen huskede – 100-200 kroner årligt, skulle *bortfalde!* Det var et meget klart indicium på, at i hvert fald en del af annoncørerne i *Flensborg Avis* ikke betragtede annoncering i avisen som egentlig avertering for varer eller tjenesteydelser, der gerne skulle betale sig ind igen ved forøget omsætning og fortjeneste, men derimod som en national handling til støtte for det danske mindretals avis i Sydslesvig. Det samme gjaldt i nogen grad abonnement, hvad *N.E.S.A.'s* ønske om at blive fritaget for *deres* abonnement på 10 frieksemplarer syd for grænsen til gengæld for den *direkte* økonomiske støtte vidner om.

Til februar 1938 forventede Holger Andersen desuden *med sikkerhed* yderligere 2.500 kroner fra *Københavns Telefonselskab A/S*, "idet både direktør Mikkelsen og Slebsager er meget virksomme for sagen", meddelte han Ernst Christiansen i et brev den 31. januar 1938. Derudover var der *sandsynlighed* for at få 5.000 kroner gennem *Købstedernes alm. Brandforsikring*, hvis "udmærkede direktør Torp-Petersen er min gode ven fra den tid, han var fuldmægtig i lønningsrådet". Endelig *håbede* Holger Ander-

sen at kunne regne med 5.000 kroner fra *Arbejdsgiverforeningen*, hvis næstformand, Oldermænd Jesper Ejsing, havde stillet sig "overmåde forstående". Kom alle disse beløb i hus, betød det yderligere 12.500 kroner og altså i alt 24.000 kroner. Dertil kom så en bevilling fra Holger Petersens *Sønderjyske Fond*, som ville kunne gives over et længere åremål. Der regnedes med ca. 1.000 kroner herfra.

Holger Andersen havde endvidere aftalt med formanden for Repræsentantskabet i *Østifternes Kreditforening*, landstingsmand Axel B. Lange, om at henvende sig til kreditforeningen, og "muligvis går jeg også til *Østifternes Landkreditkasse*, hvis ene direktør, Axel Jensen, jeg kender særdeles godt fra den tid, han var medlem af Folketinget".

Også direktør Torp-Petersen fra *Købstædernes alm. Brandforsikring* havde i øvrigt omtalt annonceringen i *Flensborg Avis* som et problem. Et selskab som hans annoncerede nemlig "i og for sig slet ikke", havde han sagt til Holger Andersen. Men han ville dog "absolut lade Brandforsikringens annonce stå i *Flensborg Avis'* genforeningsnummer. Disse numre var ham til stor glæde", erklærede direktøren, og han mente, at de "udfyldte en særlig mission".

Også med hensyn til ekstra abonnemeter havde Holger Andersen været aktiv. Gentofte kommune havde hidtil haft 50 abonnemeter på *Flensborg Avis*. På forslag af borgmester Aage Jørgensen havde kommunalbestyrelsen netop besluttet at forhøje antallet af abonnemeter til 100. 50 eksemplarer skulle som hidtil sendes til kommunen, hvorimod *Flensborg Avis* frit kunne disponere over de ekstra 50 og fordele dem efter eget skøn.⁵⁸

Det var, som det fremgår, en ganske lille kreds, der ved deres indsats holdt liv i *Flensborg Avis*. Men kredsen bestod af indflydelsesrige politikere med statsminister Thorvald Stauning, tidligere statsminister Niels Nergaard og formand for Det konservative Folkeparti John Christmas Møller i spidsen, og den fik tilført private midler takket være personlige bekendtskaber indenfor forenings- og erhvervsliv, som navnlig landstingsmændene Hans Jepsen Christensen fra Venstre og den konservative Holger Andersen havde.

Holger Andersen kunne den 1. februar 1938 meddele, at Arbejdsgiverforeningen nu *havde* vedtaget for foreløbig tre år at bevilge et årligt bidrag til *Flensborg Avis* på 5.000 kroner. Han lagde i øvrigt ved samme lejlighed Ernst Christiansen stærkt på sinde at sende *håndskrevne* takkebreve rundt til velynderne. Ernst Christiansen var rørt og glad over Holger Andersens store indsats: Han holdt "ikke af de stærke ord", men kunne oprigtigt sige, at han var ham "dybt taknemmelig".⁵⁹

Det så nemlig ikke for godt ud først på året 1938. Årsregnskabet for 1937 udviste et tab på 6.437 rigsmark mod kun 2.799 året før. Selve driftsregnskabet i mark og kroner viste ganske vist en bedring i forhold til 1936, og tabet i 1937 skyldtes dels det lidt mindre tilskud og dels den *endnu* dårligere vekselkurs, der var en følge af en ny deviseforordning, der var trådt i kraft pr. 1. januar 1937. Regnskabet viste dog igen, at med den gamle kurs 112, ville forretningen have givet overskud *uden* valuta-

tilskud. Nu var og blev tilskuddet bydende nødvendigt, og Ernst Christiansen bad den 1. februar 1938 Hans Jepsen Christensen, der var holdt nøje orienteret om Holger Andersens pengeindsamlingsinitiativ, om at få udbetalt, "hvad du mener, vi kan tilkomme i dette fjerdingår". Hans Jepsen Christensen kunne faktisk midt i februar 1938 til Ernst Christiansens store glæde sende 16.000 kroner, af de midler, som han havde skaffet fra anden side. Den sidste rest af Kulturudvalgets bevilling på 10.000 kroner for finansåret 1937-38 var allerede gået ind i januar 1938. Med hensyn til de Holger Andersenske summer måtte Hans Jepsen Christensen dog den 2. februar 1938 meddele, at både bryggeriernes og KTAS' bidrag ville blive modregnet det årlige beløb, han hidtil havde fået årligt til videresendelse til avisen.⁶⁰

Ernst Christiansen forsøgte også at mobilisere *Grænseforeningen*. Grænseforeningen havde – hvad J.P. Nielsen under anvendelse af hele sit ramsaltede vokabular stærkt havde kritiseret den for – hidtil faktisk intet ydet til *Flensborg Avis*, men derimod anvendt sine midler *alene* til at understøtte *Der Schleswiger* med 20.000 kroner om året. *Der Schleswiger* havde jo det *offensive* potentiale og blev desuden næsten udelukkende fordelt i Sydslesvig, hvor foreningen helst ville lægge sit opdyrkende arbejde. Dette beløb bortfaldt nu, da *Der Schleswiger* ikke længere udkom som dagblad. Men Ernst Christiansen ønskede i sagens natur at bevare så meget af tilskuddet, "som Grænseforeningen finder forsvarligt", skrev han til H.P. Hansen den 16. februar 1938.⁶¹ H.P. Hansen mente, at en henvendelse til Grænseforeningen fra *Flensborg Avis'* tilsynsråd ville møde velvilje, og kunne det gøres således, "at Grænseforeningens bidrag til *Flensborg Avis* gives under ét, omfattende altså både avis og månedsskrift, ville det vist ikke være umuligt at opretholde samme beløb som hidtil. Ofte rider vi mennesker jo kæpheste. Det er stædige gangere; man kommer længst med dem ved hjælp af et stykke sukker".⁶²

H.P. Hansen sigtede her til det stærke ønske i Grænseforeningen om at virke offensivt i *Sydslesvig*. Det var vanskeligere at samle den samme begejstring om at støtte et dagblad nord for grænsen. Men Grænseforeningens medlemstal var i stærk vækst i løbet af 1930'erne – i 1938 talte foreningen 75.000 medlemmer, en fordobling i forhold til 1933. Dette styrkede foreningens økonomi. Hjemmetyskernes stigende pres på 1920-grænsen førte desuden til, at der også var vilje til at afsættet midler til det *defensive* arbejde, som *Flensborg Avis* i egen selvopfattelse var en uundværlig del af.

Den 21. februar 1938 rettede Ernst Christiansen på tilsynsrådets vegne så en henvendelse til Grænseforeningen om at opretholde en så stor del af tilskuddet til *Der Schleswiger* som muligt, "ja, helst at bevare det uforkortet". Der kunne måske indvendes, at et månedsskrift langt fra kostede det samme som et dagblad, men man havde bevaret *Der Schleswigers* medarbejdere og meddelere, "hvoraf alene hr. Oldsen får 1.300 rigsmark om året – et for ham meget vigtigt tilskud", og desuden havde man efter forbudet udvidet *Flensborg Avis* med gennemgående fire sider om ugen og havde lagt vægt på at udvide egnsnytafdelingen for Sydslesvig.⁶³

På Grænseforeningens sendemandsmøde i Horsens den 20. og 21. maj 1938 kom formand, rektor H.P. Hansen, i sin radio-transmitterede tale ind på *Flensborg Avis'* forhold, og han lagde ikke fingrene imellem:

“Og mindretallets presse! Længe har vi set, at det ikke syntes muligt for den totalitære stat at skabe kår for mindretallets presse, der blot nogenlunde svarer til dem, den frie stats mindretal nyder godt af. Og dog er det ikke det, jeg i denne forbindelse i første række tænker på. Det er end ikke på forbudet mod *Der Schleswiger* som dagblad, skønt det var hårdt nok. Med fuld ret vakte det harme overalt herhjemme. Noget mildnedes det dog siden ved, at *Der Schleswiger* fik lov til at komme som månedsskrift; og vi var ikke karrige med at udtale vor påskønnelse heraf. Nej, det uhyggeligste er de anslag, som visse kredse har kunnet rette mod det danske mindretals blad og mod dets ledende redaktør. Har noget blad, har nogen redaktør virket smukkere, virket kraftigere for i vort land at stemme sindene til forståelse af det, der sker i Tyskland, end netop *Flensborg Avis* og dets redaktør? Er det da mindretallets ret til overhovedet at udtale sig gennem en presse, man vil til livs? I sandhed, vor tillid til tyske venskabsforsikringer og til tyske udtalelser om respekt for mindretal er stillet på hård prøve, når vi ser slige angreb ganske upåtalet trives side om side med dem!”⁶⁴

Talen blev den 21. maj 1938 gengivet på forsiden af *Flensborg Avis*, og Ernst Christiansen så sig nødsaget til i en epistel sammesteds at fremhæve, at de skarpe ord forhåbentlig ville blive modtaget i samme ånd, som de var udtalt.

Da kvartalsskiftet 1. april 1938 nærmede sig, skrev Ernst Christiansen atter til Hans Jepsen Christensen: “Ja, nu har du plageånden igen. Så vidt jeg kan forstå, er der endnu ikke truffet nogen endelig bestemmelse for det nye finansår [der begyndte 1. april, forf.], men jeg håber, at det meget snart sker, og at det går i den retning, som du bebudede”. Ernst Christiansen så med taknemmelighed frem til at få anvist beløbet. “Der er jo i en god mening til os fra grænsetysk side. De offentlige denunciationer er tydelige nok, og underhånden bruges der forstærker. For et par uger siden kom der igen en slags irettesættelse fra Propagandaministeriet. Hidtil har vi klaret os, og jeg håber, det lykkes fremdeles, men vi er åbenbart svært i vejen for de tyske grænseflyttere”.⁶⁵

Den irettesættelse, der var tale om, vedrørte de tidligere omtalte Kronika-korrespondancer om rigsbankdirektør Hjalmar Schacht.

Fjorten dage senere var pengene bevilget, og Ernst Christiansen modtog fra Hans Jepsen Christensen 12.500 kroner af Kulturudvalgets bevilgning til valutaudligning og 4.000 kroner af de midler, der var fremskaffet fra anden side.⁶⁶ Pengene begyndte at flyde lettere.

Regnskabsåret 1937 viste regnskabsmæssigt en bedring i forhold til 1936. Forbudet mod *Der Schleswiger* havde ganske vist påvirket abonnementstallet. *Der Schleswiger* var ophørt som dagblad og *Flensborg Avis – Sydslesvigs Ud-gave*, der var beregnet til også at indeholde *Der Schleswiger*-siderne, var standset fra 1. januar 1938. Sammenlignet med bestillingerne ved oktober-kvartalets begyndelse på de forskellige udgaver af bladet tilsammen, var der pr. 5. maj 1938 et minus på 69 abonnenter nord for

grænsen, heraf 67 i Nordslesvig. Dette tal rettede sig dog noget. Syd for grænsen var tallet fra oktober 1937 til januar 1938 omtrent uforandret. Månedsskriftet *Der Schleswiger*, der fulgte med *Flensborg Avis'* holdere syd for grænsen, havde samlet sig et lille antal særlige holdere, der i januar 1938 passerede de 200.⁶⁷

Endnu i begyndelsen af 1938 måtte Ernst Christiansen gå tiggergang hos Hans Jepsen Christensen, der havde sine problemer med at fremskaffe pengene.⁶⁸ Men endelig begyndte det som nævnt at se lysere ud. Ernst Christiansens opstilling over de forventede tilskud for regnskabsåret 1938 så således ud: Staten ydede 12.500 kroner i kvartalet = 50.000 kroner (fra *Undervisningsministeriets Bevilling til Støtte for dansk Kultur i Udlandet*). Hans Jepsen Christensen fremskaffede i alt 55.000 kroner og Grænseforeningen 20.000 kroner.⁶⁹ Af Grænseforeningens beløb blev 5.000 kroner sendt til avisen direkte til støtte for *Der Schleswiger*, 15.000 kroner blev sendt via Hans Jepsen Christensen.⁷⁰ Om disse 15.000 kroner er medregnet i Hans Jepsen Christensens 55.000 kroner er noget usikkert. Dertil kom muligvis yderligere 7.500 kroner fra A.P. Møller, som Hans Jepsen Christensen midt i september 1938 mente at kunne stille i udsigt.⁷¹ Resten af året kom pengene omtrent til tiden.⁷²

De to gamle venner og kampfæller kom tættere på hinanden under den stadige kamp for at skaffe avisen tilstrækkelige midler. Som Hans Jepsen Christensen udtrykte det i et brev den 3. december 1938: "Vi er jo et par åndeligt blufærdige herrer, der ikke helt giver vore personlige følelser og venskab luft over for hinanden, når vi er sammen, men vi forstår og har ubetinget tillid til hinanden både i personligt venskab og i fælles arbejde, og så er trygheden i samværet der med det samme".⁷³ Efter at have kendt hinanden i tæt ved 40 år blev Ernst Christiansen og Hans Jepsen Christensen hen imod slutningen af 1930'erne endelig "dus".

Ved indgangen til 1939 var tilskuddene endelig blevet både nogenlunde konstante – og tilstrækkelige. Og i 1939 viste der sig endda tegn på fremgang: På generalforsamlingen den 25. marts 1939 kunne en ligefrem fornøjet Ernst Christiansen meddele, at avisen i det forløbne år havde haft en tilgang på ikke færre end 450 holdere. Også annoncesiden så bedre ud, og for første gang i mange, mange år var *Flensborg Avis'* indtægter steget så meget, at man kunne præstere et overskud: Nemlig 2.997 rigsmark. De blev ganske vist straks afskrevet på tabet for de fire foregående år, hvis samlede beløb derved blev bragt ned fra ca. 13.550 rigsmark til ca. 10.550 rigsmark.⁷⁴ Tilgangen på de 450 nye holdere var udelukkende kommet nord for grænsen. Syd for grænsen var abonnenttallet derimod kommet ind i en stadig nedgang på 7-8 frafald om måneden – altså 80-100 abonnenter om året. De fratrædende abonnenter angav jævnlige som grund til opsigelsen, at de følte sig intimiderede fra at holde et dansk blad.⁷⁵ Det omgivende samfunds vedvarende pres klemte ganske simpelt medlemmer ud af mindretallet lige så stille – og der var absolut intet at gøre ved det. Men hvad indad tabes må udad vindes – og tilgangen af abonnenter nordfra begyndte endelig i 1938-1939 at opveje tabet syd for grænsen.

13.4. "... eksistens-spørgsmålet stillet".

Fornyset pres på mindretallet 1938

Det var i løbet af 1936-1937 lykkedes at få stemplet Ernst Christiansen som en hårdnakket og uforbederlig *Ejderdansker* – i hvert fald i Slesvig-Holsten. Hjernen bag dette arbejde var redaktør Ernst Schröder. Det var gennem Ernst Schröder, at overborgmester Ernst Kracht og overpræsident Hinrich Lohse blev orienteret om nationalitetskampens udvikling, og det var Ernst Schröder, der fra 1936 tilrettelagde den slesvig-holstenske strategi – i det mindste i hovedtræk.

Karakteristikken af Ernst Christiansen blev fastholdt og gentaget, så at sige hver gang der udkom et nyt hæfte af Karl Alnors *Handbuch*. I det hæfte, der udkom den 1. marts 1938, beskyldtes Ernst Christiansen igen i vanlig og efterhånden velkendt stil for at have benyttet lave og modbydelige metoder under afstemningskampen. Ernst Christiansen, der fik det ligefrem fysisk dårligt over at se sin nationale idealisme forvrænget til ukendelighed⁷⁶, ofrede den 3. marts 1938 en fem-spalters leder på Alnor, der mundede ud i spørgsmålet, om tysk historievitenskaber virkelig ville tage et medansvar for sligt?

Ernst Christiansen gentog spørgsmålet på både dansk og tysk på ledende plads den 4. marts 1938. Han indledte med et Hitler-citat:

*“Idet vi med grænseløs kærlighed og troskab hænger ved vort eget folkeliv, agter vi ud fra dette samme sindelag også de andre folks nationale rettigheder og ville gerne af dybeste hjerte leve i fred og venskab med dem”.*⁷⁷

Hvordan harmonerede nu de Alnor'ske fremstillinger med Førerens ord, spurgte han? For hvad havde Ernst Christiansen i 1918-1920 dog gjort andet, end enhver tysker ville have gjort i den samme situation – og fået ros for! Og sidst, men ikke mindst: Ville Universitetet i Kiel tage et medansvar for Alnors smæderier?

Ernst Christiansen har næppe forventet noget svar, men det kom nu alligevel: Den 14. marts 1938 bragte *Flensburger Nachrichten* en længere artikel, i hvilken udgiverne, Dr. Volquart Pauls og Dr. Carl Petersen, sagde god for håndbogens videnskabelighed og erklærede, at *hensigten med håndbogen ikke var at ramme det danske folk, men udelukkende redaktør Ernst Christiansen*.⁷⁸ Det var da i det mindste klar tale. Men det var kendetegnende, at artiklen ikke med ét ord nævnte én eneste af Ernst Christiansens mange saglige indvendinger eller korrekturer. Man *ville* simpelthen ikke lade modstanderen komme til orde.

Ernst Christiansen tog nu sagen humoristisk, idet han i en leder den 17. marts 1938 konstaterede, at Alnor åbenbart havde følt behov for afstivning – men at støtteudtalelsen jo sådan set kun var af udgiverne og ham selv – og *ikke* var fremsat på vegne af Kiels Universitet.

Debatten om 1920-grænsens påståede uretfærdighed og Ernst Christiansens formentlige anneksionisme fortsatte igennem hele 1938 som en uendelig *feuilleton*: Uge efter uge, måned efter måned førte Ernst Christiansen en indædt og sej kamp på den historiske krigsskueplads, der hed

afstemningskampen 1918-1920. Det var i 1938 efterhånden det eneste rum, hvor der endnu var plads til at udkæmpe de slag, der ikke kunne udkæmpes om nutidige spørgsmål.

Dette viste forløbet om mindretallets klager over det fornyede pres, der i vinteren 1938 blev lagt på dets økonomisk dårligt stillede medlemmer: Overborgmester Ernst Kracht viste sig meget lidt imødekommende.

Der *Schleswiger*-affæren havde ikke ligefrem forbedret forholdet mellem *Flensborg Avis* og Flensborgs overborgmester, Dr. Ernst Kracht. Redaktør L.P. Christensen og grosserer J.C. Møller, der begge som *Ratsherren* kendte Ernst Kracht fra det ganske vist helt betydningsløse byrådsarbejde, opsøgte overborgmesteren den 8. januar 1938 til en fornyet drøftelse af mindretallets problemer. Der var adskillige ting at klage over, for i løbet af vinteren var der i talrige tilfælde blevet lagt stærkt pres på navnlig de økonomisk svagt stillede medlemmer af det danske mindretal.

“Berlin vil have et godt og roligt forhold, det vil *vi* også og det burde også ligge i *Deres* interesse”, erklærede L.P. Christensen. Det var ifølge L.P. Christensen næsten altid *partiets* organer, der lavede ulykkerne, og derfor burde Ernst Kracht føre tilsyn med partiledelsen – og *allerhelst udstede en instruks om, hvorledes man havde at forholde sig overfor mindretallets medlemmer*. Dette havde forgængeren Wilhelm Sievers gjort i 1934, og dengang havde det hjulpet. Nu var tiden efter L.P. Christensens mening kommet til en fornyet instruks.

Det mente overborgmester Ernst Kracht ikke. Men han lovede dog at lade klagerne undersøge. De to danske *Ratsherren* stillede også forslag om at få en mindretalstilforordnet ved byens magistrat. Det ville kunne tage mange problemer i opløbet, hvis mindretallet selv var med til at vurdere, hvorvidt dets egne medlemmer var berettigede til at modtage socialhjælp eller ej, mente de. Det var formentlig fuldstændigt korrekt, men det ville stride direkte imod magistratens udtalte ønske om at decimere mindretallet mest muligt.

Kracht indvendte, at en sådan gestus ville “se mærkelig ud”, når han nu selv personligt var blevet angrebet i det sidste halve års *Auseinandersetzung*. Kracht nævnte direkte, at *Nationaltidende* havde forlangt ham afsat. Dét havde åbenbart gjort indtryk.

Men dette var dog kun “en enkelt dansk journalists forløbelse, som *Flensborg Avis* gentagne gange tog afstand fra”, indvendte L.P. Christensen, der også fortalte Kracht om Kronikas skarpe skrivelse til *Nationaltidendes* redaktion i den anledning. L.P. Christensen påpegede til gengæld, at det var “et stift stykke”, at den store og ansete institution *Auslandsinstitut* i Stuttgart havde omtalt den milde dom i den tidligere omtalte Stollig-affære som et “*Justitsmord in Nordschleswig*”.

Kracht svarede: “Jeg kan meddele Dem, at jeg har sørget for, at sligt ikke gentages”.

L.P. Christensen fortsatte: “Artiklen i *Nationaltidende* var enkeltmands forløbelse ...” Her indskød Kracht skarpt: “... men det klinger efter i *Hejmdal* og lignende blade!”

Den joviale J.C. Møller afvæbnede dog diskussionen med en munter

bemærkning: "Ja, de aviser!"

På trods af den forholdsvis urbane omgangsform var det tydeligt, at *Der Schleswiger*-affæren – og offentlig kritik i det hele taget – ikke bekom Ernst Kracht vel.

Spørgsmålet om en mindretalstilforordnet førte til en – ganske vist helt teoretisk – diskussion om, hvor stor en *andel* af byens styrelse, mindretallet i givet fald skulle have. Emnet afstedkom et ikke ganske uinteressant ordskifte:

Ernst Kracht stillede spørgsmålet: "Hvor stærkt mon mindretallet [i Flensborg, forf.] kan siges at være (med et glimt i øjet) – 6 procent?"

L.P. Christensen protesterede straks: "Det passer ikke. Det er selvfølgelig vanskeligt at have et bestemt skøn. Ved et af de kommunale valg havde vi 4.560 danske stemmer i Flensborg [1924, forf.], det var over 10% af de valgberettigede, og vi fik valgt 7 borgerrepræsentanter og en rådmænd".

Ernst Kracht svarede: "Nu ville De næppe få 10%" – hvortil J.C. Møller smilende bemærkede: "Hvis der *nu* var *hemmelige valg*, ville vi formodentlig få *mange flere ...*".⁷⁹

Bemærkningen vakte almindelig munterhed, men den slog i grunden hovedet på sømmet: Det var mindretalsledelsens klippefaste overbevisning – og slesvig-holstenernes største bekymring – at danskheden ville vokse stærkt syd for grænsen, hvis altså blot den fik mulighed for det. Det var jo netop derfor, det gjaldt om at rulle den formentlige "Ejder-danske offensiv" tilbage.

Der kom ikke noget ud af Ernst Krachts undersøgelse. Det levnede ikke mindretallet andre muligheder end at gå ud i offentligheden med sine klager. Det skete en lille måneds tid senere.

Den 1. februar 1938 meddelte *Flensborg Avis* i en stort opsat artikel på både dansk og tysk, at mere end 50 elever i Flensborg var blevet ommeldt fra dansk til tysk skole. I 1934 skete det samme, konstaterede man:

"De mange udmeldelser henleder tanken på den opsigtsvækkende hændelse ved skoleårets begyndelse 1934, da over 80 elever udeblev fra den danske kommuneskole. Det skete på et tidspunkt, da det nye nationalsocialistiske styre med velfærds-organisation o.s.v. var i fuld udvikling. En forhandling på rådhuset førte til en undersøgelse ved en af danske og tyske bestående kommission og til at overborgmester Sievers underskrev en erklæring til forældrene, hvori han understregede, at ingen, der hørte til det danske mindretal, skulle lide økonomisk skade ved at sende sine børn i den danske skole. Af de omtalte elever vendte 15 tilbage til skolen".

Nu var der *igen* sket et stort antal udmeldelser, og det var nærliggende at spørge om grunden:

"Det er en kendt sag, at de danske skoler har fortsat deres undervisning støt, so-

lidt og dygtigt som hidtil og har taget sig af børnene på enhver måde. I den henseende har der ikke været grund til klage fra forældrenes side. Det nævnte forhold skyldes derfor *andre* grunde, og man standser da straks ved en række foreteelser, der har vakt nogen uro i danske mindretalskredse. Her skal ikke gås ind på alle de tilfælde, der er meldt til *Dansk Generalsekretariat* eller er kommet andre danske tillidsmænd for øre; der skal kun nævnes *nogle eksempler, som tydeligt viser linjen i, hvad der er hændt*:

En dame fra *NS-Frauenschaft* møder frem hos en arbejderfamilie på Duborg og forklarer, hvor dårligt det ser ud for de børn, der går i dansk skole. De får senere ikke arbejde. Melder de børnene ud af dansk skole, så vil der blive sørget for arbejde til dem.

En herre fra *N S-Folkevelværdens [NS-Volkswohlfahrt (NSV), forf.]* nordlige gruppe udtaler til en kone, ligeledes på Duborg, at hun ikke får understøttelse for barnet, fordi det skal i dansk skole.

En mand, der forestiller sig som *Ortsgruppenleiter der NSV*, søger at bevæge en kone, der er syg og ligger til sengs, til at melde sine børn fra dansk i tysk skole. Han spørger gentagne gange, om der ikke er noget, konen kunne ønske sig; det ligger helt i hans hånd at yde alt.

På et af kontorerne for *NSV* siges til en kone fra den nordlige bydel, at det ville være bedst, om hun meldte sine børn ud af dansk skole; ellers kunne *NSV* ikke hjælpe. Næste dag møder den pågældende i hjemmet og gentager, at han nok vil hjælpe (en 9 års dreng har tuberkulose i knæet), men kun når børnene tages ud af dansk skole.

En kone i Nørregade, der vil stille andragende om løbende børnehjælp, får til svar, at dette er unyttigt, så længe hendes børn går i dansk skole.

En herre fra en stedlig gruppe af *NSV* skildrer for en kone, hvilken skade der vil være forbundet med, at konen lader sine børn gå i dansk skole; han følger hende på rådhuset, hvor ommeldingen til tysk skole finder sted. (Senere har konen imidlertid slettet ommeldelsen).

På Jørgensby-siden meddeler en dame fra den stedlige gruppe en arbejderkone, at hun i fremtiden ikke længere vil få hjælp, hvis hun ikke melder sig ud af mindretallet. – Samme påvirkning udøver vedkommende dame i et andet arbejderhjem.

En datter af en værftsarbejder, der søger ægteskabslån, får til svar, at hun først må bringe en skriftlig meddelelse om, at hun har udmeldt sig af alle danske foreninger.

Andre hævder, at det på selve kredsledelsen er betydet dem, at de, når de ønskede hjælp, først måtte udmelde deres børn af dansk skole.

(...)

I flere tilfælde peges der på, at de pågældende fik afslag på deres andragende om børnehjælp, da deres børn gik i dansk skole, medens de senere – efter at have udmeldt sig af mindretallet – har fået den.

(...)

Dette nævnes som forskelligartede eksempler på, hvad der er kommet den danske mindretalsledelse, de danske skoler og de danske tillidsmænd for øre. I adskillige tilfælde er det ikke muligt at gå ind på enkeltheder, hvis man ikke ville udsætte de pågældende for særlige vanskeligheder".

De mange klager havde ført til, at mindretallet nu havde rettet henvendelse til en række tyske myndigheder, hed det videre i artiklen. Men det var der indtil videre ikke kommet meget ud af. Overborgmester Dr.

Kracht havde ganske vist beredvilligt lovet at undersøge sagen. Han havde også foretaget en vidtspændende undersøgelse – og på baggrund af denne erklæret, at “selve tilhørsforholdet til det danske mindretal selvfølgelig ikke spillede nogen rolle ved afgørelsen (på de officielle steder) i understøttelsessagerne”. Det var naturligvis et svar, som ikke kunne tilfredsstille mindretallet.

Da det bevisligt var organer under *partiet*, der havde søgt at påvirke de danske forældre og få dem til at tage deres børn ud af dansk skole eller udmelde sig af *Den slesvigske Forening*, havde mindretallet dernæst henvendt sig til byens *NSDAP-Kreisleiter*, der imidlertid henviste til den overordnede *Gau*-ledelse i Kiel. Her var et møde kommet i stand sidst i januar 1938, og en delegation fra det danske mindretal bestående af blandt andet Ernst Christiansen og Tage Jessen havde drøftet sagen med *Gauleiter* og overpræsident Lohses stedfortræder, vicepræsident Schouw. Ernst Christiansen havde understreget, at “vi ikke ville skabe konflikt, men fjerne konfliktspunkter”, og at man ønskede en forhandling med *partiet*, der spillede en afgørende rolle i sagen. Desuden ønskede man en “klaring, en afstandtagen fra og forbud mod enhver udnyttelse af arbejdet med den sociale hjælp til at lægge et tryk på danske småkårsfolk, og endvidere ønskede vi det overladt til det danske mindretal selv at skønne over danske sydslesvigeres nationale eller politiske tilforladelighed”.

Vicepræsident Schouw havde lovet at foredrage sagen for overpræsident og *Gauleiter* Lohse. Men foreløbig var der ikke sket noget.

“Tabet af over halvtreds danske skolebørn i Flensborg er det hårdeste slag for den sydslesvigske danskhed i lang tid, og er anledningen til, at dette fremkommer. Offentligheden her og i hele Danmark vil kræve en forklaring. Af 700 ialt betyder det en stor procentdel. Et sådant tab fortsat ville for os betyde eksistens-spørgsmålet stillet”.

Man “ønsker enkeltheder, beviser. De forelægges naturligvis så vidt muligt. Men af de familier, som har ladet sig skræmme og har frasagt sig forbindelse med danskheden for ikke at miste en månedlig indtægt, de ikke kan undvære, vil de fleste vægre sig ved at give oplysninger. Det vil være meget svært i en sådan atmosfære af ængstelse at fremskaffe juridisk gyldige beviser. Men de børn, som nu skal omflyttes fra dansk til tysk skole, er for enhver dansk bevis nok, og forhåbentlig vil man på pågældende sted være af samme mening”.

Den “stedlige nationalsocialistiske partiledelse har ikke ønsket at forhandle med danske sendemænd. Vi beklager det og håber, at det nu forandres, da det netop er vor bestræbelse at skabe ren luft og gensidig respekt og meget kan forebygges ved forhandling på stedet.

Der er udtalt, at partiledelsen ikke har givet nogen tillidsmand besked om at lægge økonomisk pres på folk. Nej, naturligvis. Men hvorledes er forholdet: *Som hele det tyske rige er også Sydslesvig gennemorganiseret. Også i Flensborg er der beskikket en 'Blockwart' for et bestemt, mindre antal familier. Man har rede på hvert eneste hjem og hvert eneste barn. Den sociale hjælp forvaltes gennem disse tillidsmænd. De er*

brændende i ånden og opfordres ved enhver lejlighed til at være det. Man gør på tysk side krav på ret til at hverve nationalt. Godt, vi nægter dem ikke retten hertil – vi kræver den også selv, – men man må også forstå, når vi retter en indtrængende henstilling til det eneste store, med al magtfuldkommenhed udrustede tyske partis ledelse om at indskærpe sine tillidsmænd, at den økonomiske side, at den sociale hjælp må holdes strengt adskilt fra hvervningen for tysk sindelag og nationalsocialisme, at det, som overborgmester Sievers i sin tid indskærpede sine embedsmænd, er forbudt at bruge disse ting til at lægge pres på folk [fremhævet i originalen, forf.]

Den danske befolkning, som uden sensation udadtil har rettet henvendelse til de pågældende steder, håber, at partiledelsen såvel som forvaltningsmyndighederne vil trække linjen klart og skarpt op her.

Som der blev nævnt ved en forhandling, er det små, for de vældige tyske sammenslutninger ligegyldige tal, man kan tage fra os, men for os betyder disse tal måske alt. Hvis ikke den atmosfære af ængstelse, som i virkeligheden er opstået, eftertrykkeligt fjernes, ville det heller ikke gavne indstillingen nord for grænsen over for det tyske mindretal, og det ville skade det arbejde for mere mellemfolkelig forståelse, som fra dansk side gøres ved denne grænse.

Det skete har fyldt danske sydslesvigere med sorg. Vi har alligevel loyalt gjort vort for at forebygge, at modsætningerne skærpes. Vi gør regning på, at parti og stat, der står jævnyrdigt på tysk side, vil hjælpe os med at få det vanskelige forhold klaret og fastlagt, så at gentagelser umuliggøres. Det vil være i begge parter interesse. Det vil svare til de retningslinjer, Tyskland og Polen har fastlagt i mindretals-spørgsmålet. Det vil svare til det tyske mindretals kår i Danmark. Det vil svare til den respekt for vor livsret, som den tyske Fører atter og atter har understreget som sin vilje”.

Den offentlige påkaldelse var *i direkte modstrid* med de retningslinjer, som både *Gauleiter* Lohse og overborgmester Ernst Kracht havde indskærpet året før: *Enten* klagede mindretallet til myndighederne, som så ville behandle sagen. *Eller* det bragte sagen frem i offentligheden og lod myndighederne i fred med dets klager. Artiklen kunne opfattes som en udfordring til Hinrich Lohse, men den var nu snarere et udtryk for, at mindretallet nu var bragt i en så fortvivlet situation, at det ikke så andre muligheder end at påkalde sig offentlighedens hjælp.

Dette skete endnu i begyndelsen af 1938 under påkaldelse af den tyske Fører. Hitler holdt på netop samme tid en stor fredstale til Rigsdagen. *Flensborg Avis* hæftede sig den 20. februar 1938 navnlig ved følgende passager om de tyske mindretal uden for rigets grænser:

“Vi ved nøje, at der næppe kan tænkes nogen grænsedragning i Europa, som tilfredsstillere alle. Men så meget vigtigere måtte det være at undgå unødige plagerier af nationale mindretal for ikke til sorgen over den politiske adskillelse oven i købet at føje lidelsen ved at blive forfulgte på grund af sit tilhørsforhold til et bestemt folkeliv. At det er muligt ved god vilje her at finde vejen til udjævning henholdsvis afspænding, er bevist”.

Dette princip for behandling af nationale mindretal måtte naturligvis og-

så gælde for tyskerne selv, hedder det i lederen den 22. februar 1938, og man forventede, at "der vil blive tilstået det danske folkelige mindretal ved denne grænse vilkår, som udelukker plagerier og udelukker foretelser som dem, vi netop har måttet kæmpe med i de sidste måneder. Den tyske part skulle lige så fuldt som den danske være interesseret i at fremhæve udviklingen i vort grænseland som et eksempel for Europa og for verden på, hvorledes der kan arbejdes for en folkelig afspænding".

Den offentlige henvendelse fik bred omtale i den rigsdanske presse, konstaterede *Gestapo* i en indberetning for januar 1938.⁸⁰ Men det fik nu ikke Hinrich Lohse, der i sin egenskab af *Gauleiter* var partiets øverste embedsmand i Slesvig-Holsten, til at ryste på hånden. Han svarede den 5. februar 1938, at han ikke havde fundet foranledning til nærmere at undersøge de mange enkelttilfælde, som klageskrivelsen havde indeholdt. Disse enkelttilfælde lå for det første helt på linje "med mange mig bekendte tilfælde, i hvilke der i hele det tysk-danske grænseområde af medlemmer af den danske nationalitet er blevet forsøgt at øve indflydelse i modsat ånd på forældre, der utvivlsomt tilhører det tyske folk", og for det andet var det "for alle stats- og partikontorer en selvfølge, at konstateringer af stats- og partiofficiel art skal gøre holdt foran spørgsmålet om det folkelige tilhørsforhold. Tilhørsforholdet til det danske mindretal er derfor heller ikke nogen anledning til at nægte børnetilskud eller lignende sociale begunstigelser, der ydes til tyske rigsborgere. Derfor må jeg tage afstand fra at gøre denne selvfølgelighed til genstand for en særlig anordning".

Det var desuden efter Lohses mening *helt naturligt*, at flertal og mindretal talte sammen, også om nationalitetsspørgsmål, og "det turde være forfejlet straks at drage den slutning af sådanne samtaler, at det derunder drejer sig om forsøget på at påvirke eller endog en villet trussel. Det ligger i sagens natur, at jeg ikke kan forhindre den slags samtaler ved øvrigheds- eller partiofficielle anordninger. Jeg er imidlertid slet ikke til sinds at gøre det".⁸¹

Det var klar tale fra Lohses side: Han ville *ikke* gribe ind over for det rent faktisk konstaterede økonomiske pres, og han kunne *ikke* se, at de anførte eksempler var værre, end de metoder som mindretallet selv anvendte i sin egen nationale hvervning eller som blev anvendt imod det tyske mindretal i Nordslesvig. Danskerne havde altså intet at lade slesvig-holstenerne høre.

Heroverfor var der ikke meget, mindretallet kunne stille op. Der blev ganske vist i løbet af 1938 holdt en række møder, herunder også med højtstående centrale embedsmænd i stats- og partiapparatet, men lige meget hjalp det. I en stor leder den 1. juli 1938 påpegede Ernst Christiansen, at mindretallet faktisk *havde* rettet sig efter retningslinjerne: "I steden for at føre offentlige klager er der gjort ihærdige forsøg på ved direkte henvendelse til myndighedene og bestemmende partiledelser at opnå værn imod, at mindretalsfriheden tages bort ved økonomisk tryk". Men hjulpet havde det ganske vist ikke.⁸²

I 1938 blev alle spørgsmål vedrørende tysk *Volkstums*-arbejde ført over

i den nyoprettede SS-organisation *Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi)*, der kategorisk afviste, at der overhovedet havde fundet overgreb sted. *VoMi* kunne støtte sin afvisning til autoritative udtalelser af organisationens særligt sagkyndige i det dansk-tyske grænseland. Den særligt sagkyndige var overborgmester Ernst Kracht.

I efteråret 1938 blev yderligere 60 børn ommeldt fra dansk til tysk skole, og mindretallet klagede igen sin nød. En større delegation fra mindretallet, herunder flere repræsentanter for *Flensborg Avis*, deltog i et møde den 8. november 1938 på overborgmesterens kontor under deltagelse af Dr. Springorum, det tyske indenrigsministeriums særligt sagkyndige i mindretalsspørgsmål. Også redaktør Ernst Schröder, der tilsyneladende havde taget initiativ til mødet, deltog. Mødet havde til hensigt at mindske den nationale spænding i grænselandet.⁸³ Men selvom mødet foregik i fordragelighed, fik mindretallet intet konkret ud af det. Tvært imod måtte det love at undlade at føre klagerne ud i offentligheden til gengæld for en *smidigere* administrativ behandling af enkelttilfældene. Det var et temmelig tvivlsomt udbytte.

På mødet hos Kracht beklagede dr. Springorum sig over den danske grænsepresse. Han hævdede, "at *Flensborg Avis* og derefter hele den danske presse, uden at afvente en sags opklaring, plejede at give udtryk for stor forargelse". Han læste selv til stadighed *Der Schleswiger* og anerkendte den delvis, men havde dog "savnet påskønnelse af det arbejde, der blev gjort i det nye Tyskland også med hensyn til landvinding, udstykning o.s.v. i Sydslesvig og Holsten".

Heroverfor protesterede Ernst Christiansen: "Det danske grænseblad (har) båret sig omvendt ad", udtalte han, "det var ikke faret ud ved enhver lejlighed, det danske mindretal havde altid søgt at nå frem ved henvendelser til de pågældende instanser, men når sagen ikke syntes at komme nogen vegne, og den danske befolkning med rette blev utålmodig, var det bladets pligt at tale dens sag og gøre det med mest mulig virkning". *Der Schleswiger* var et tidsskrift med specielle afhandlinger, og han ville intet have imod, "om dr. Springorum eller en anden fra tysk side tog ordet heri og om der lejlighedsvis kom et ordskifte i stand".

Senere udtalte Springorum, at der ganske vist var tilstedt den danske mindretalspresse "større berettigelse til at udøve kritik end den tyske", men han fremhævede, at *tonen* i den danske presse var vel skarp. Ernst Christiansen fremførte – ikke ganske uden en ironisk undertone –, at "den eneste, men også en meget virksom, vej til at blive fri for denne, var at fjerne ængstelsen og utrygheden fra den danske befolknings sind, så der efterhånden kunne opstå et tillidsforhold. Det danske mindretal kunne aldrig blive nogen fare for det tyske rige"; han syntes tværtimod, at det kunne "blive et aktiv, når mindretallet under tilfredsstillende forhold kunne virke for mere forståelse".

Det ville under alle omstændigheder have gjort det muligt for ham atter at vende tilbage til en *uforbearde* front og bro-linje, der ideelt set netop indebar arbejdet på at vække forståelse i Danmark for udviklingen

i Tyskland. Dette nævnte han i sagens natur ikke på mødet.

Springorum beklagede sig også over Den slesvigske Forenings *neutrale* holdning i spørgsmålet om Østrigs indlemmelse i riget tidligere på året, men heroverfor indvendte Tage Jessen, at man som nationalt *mindretal* netop ikke havde ønsket at blande sig i dette *rent nationale anliggende* mellem rigstyskerne og tysk-østrigerne, og derfor havde opfordret folk til at blive hjemme ved afstemningen eller stemme blankt. Springorum fastholdt imidlertid, at mindretallets medlemmer som rigsborgere burde have taget stilling dertil – “ellers kunne det let se ud til, at vi i statsspørgsmål var af en anden mening end regeringen og partiet” [fremhævet af forf.].⁸⁴ Det kunne i sagens natur ikke gå an i et ensrettet Tyskland.

Det blev i efteråret 1938 tydeligt, at *selv en neutral holdning* ikke længere var tilstrækkelig til at tilfredsstille de tyske myndigheder, uanset hvor meget dr. Springorum så end tilstod den danske mindretalspresse større råderum end den øvrige tyske presse.

Alligevel stemte mødets resultater Kronika mere optimistisk, også hvad angik front og bro-tanker: “Det bliver meget, meget lettere for mig, ovenpå forhandlingerne i går, at trykke tyskernes hånd”, skrev han til Ernst Christiansen den 9. november 1938.

“Det er virkelig således, at jeg lider sjæleligt under stridigheder mellem dansk og tysk! Det forstår du nok, hvordan dette er ment. Mit arbejde for det danske mindretal, mine egne landsmænd og nationale skæbnefæller, opfatter jeg mere og mere som et arbejde for fred mellem de to nabolande. Jeg har jo engang skrevet i *Der Schleswiger*, at jeg, som tilhørende et nationalt mindretal, ser det som min mission fra Gud, at kunne elske to nationer. Dette sagde jeg til to unge tyske førere fra Polen, som var på statsjagten i Danzig. De så forbavsede på mig og svarede, at noget sådant ville være helt utænkeligt for dem. Det bedrøvede mig. Jeg har det håb, at alle mindretalsfolk, trods mangt og meget, må kunne lære at gøre fred og kærlighed til det store, blivende mål. At være borger i Guds-riget er mere og vigtigere end at være statsborger og folkeborger”.⁸⁵

Godt et døgn senere knuste den hidtil værste pogrom i Tyskland – *kry-stalnatten* – atter Kronikas spirende optimisme.

Redaktør Ernst Schröder orienterede den 10. november 1938 *Geheimrat* von Grundherr i *Auswärtiges Amt* om mødet. Han var særdeles tilfreds. Man havde fra tysk side været venlig, men stået fast. Ernst Schröders forslag om, at en mand fra Berlin skulle komme til Flensborg og dér lede en *Ventilbesprechung* mellem parterne havde altså – når han nu selv skulle sige det – været rigtig, “*Naturligvis kommer der ikke meget rent praktisk ud af det, men udenrigspolitisk er det vigtigt, thi fra dansk side kan man herefter ikke længere på samme måde smøre sådan rundt i aviserne og derved forstyrre udenrigspolitikken, idet engelske og franske aviser skriver om selv de mest mikroskopiske bagateller syd for grænsen*” [fremhævet af forf.].

Hele øvelsen gik med andre ord ud på at få lukket munden på *Flensborg Avis*, så den herefter ikke mere – eller kun vanskeligt, og først når alle andre klagemuligheder var udtømte – kunne bringe klager over un-

dertrykkelse og chikane mod mindretallet frem i offentligheden. Og det så faktisk ud til at være lykkedes. Ernst Schröder mente derfor, at man skulle *fortsætte* med den slags samtaler. Navnlig var han glad for, at der fra tysk side *var lagt meget stærk vægt på, at alle ting skulle behandles loyalt i pressen*. Ved samtaler af denne art blev misforståelser ryddet af vejen, og man opnåede, at "danskerne ikke hele tiden tager til Berlin, hvad der er *Unsinn* og står i misforhold med proportionerne, og vi opnår endvidere, at atmosfæren i pressen afgiftes".⁸⁶

Dette var ifølge Ernst Schröder mødets vigtigste resultat: *Flensborg Avis* blev herefter nødt til at forholde sig mindre kritisk og mindretallet blev afholdt fra at sende delegationer til Berlin. Med erfaringerne fra de uheldige berlinske embedsmænds udtalelser om grænsen i *Der Schleswiger*-affæren i bagagen er der forresten ikke noget at sige til, at Ernst Schröder helst så den slags undgået. Herefter skulle alle kampe udkæmpes på slesvig-holstenernes hjemmebane, og det var blevet meget vanskeligt for mindretallet at påkalde sig hjælpe udefra.

Ernst Schröders analyse af mødets udfald er meget præcis. Og hele forløbet overbeviste da også – med historikeren J.P. Noacks ord – "mindretalsledelsen om, at den var kørt fast".⁸⁷ Klager til myndighederne blev ignoreret og der kunne ikke længere appelleres til offentligheden. Der var herefter ingen anden mulighed end at gå direkte til Føreren. Mindretallet søgte rent faktisk i efteråret 1938 om audiens hos Hitler – men fik den ikke.

13.5. Opgør med front og bro-løsenet – forår 1938

I begyndelsen af 1938 var turen kommet til et opgør med Ernst Christiansens "front og bro"-løsen, der hidtil havde skaffet ham nogen *good-will* i national-socialistiske kredse, og som han også med held havde påkaldt sig gentagne gange under forhandlinger med myndighederne. For Ernst Christiansens modstandere var det i 1936-1937 som nævnt i nogen grad lykkedes at få ham stemplet som en Ejderdansk muldvarp, der lurede ved grænsen på den næste chance. Det var i hvert fald sådan, de tolkede "front"-delen af hans front og bro-løsen. Helt uret havde de vel ikke, i betragtning af at Ernst Christiansens fjernmål fortsat var sydslesvigerens nationale vækkelse og landsdelens genforening med Danmark. Ernst Schröders analyse var også ganske skarpsindig i al sin ensidighed. Men det var nu alligevel en groft forenklet udlægning af front og bro-løsenet – og den overså, at slesvig-holstenerne i det stykke ikke havde meget at lade Ernst Christiansen høre. Tvært imod.

Men også "bro"-delen af løsenet – den del, der vel navnlig havde skaffet Ernst Christiansen velvilje hos myndighederne i Berlin, kunne udlægges ensidigt som et taktisk bestemt røgslør og dække over skjult irredentisme.

Den fra 1938 vigtigste tyske grænselandsorganisation *Volksdeutsche Mittelstellen*s særligt sagkyndige i det dansk-tyske grænseland var som nævnt overborgmester Ernst Kracht. Og det var Ernst Schröder, der holdt

Ernst Kracht orienteret om nationalitetsspørgsmålene i grænselandet. Den 10. marts 1938 sendte Ernst Schrøder en længere redegørelse til Ernst Kracht, i hvilken han udlagde "front og bro"-ideologien.⁸⁸ "Front og bro" var ifølge Ernst Schrøder en "elastisk trylleformular", udført med hele den "dialektiske kunst", som de danske journalister på *Flensborg Avis* rådede over:

"Så snart for eksempel mindretallet af den ene eller den anden grund føler sine udfoldelsesmuligheder indskrænket, så går det i 'frontstilling'. Når der derimod er roligt i grænselandet, så taler man om brobygning. I nordlig retning, i retning af København, hvor den danske Grænseforening holder til, ledsages mottoet 'front og bro' med en indforstået blinken med øjet, for vendingen 'front og bro' kan altid bruges.

Når 'det tyske tryk', fremkaldt af danske provokationer i Flensborg eller i grænselandet i det hele taget, bliver mærkbart; d.v.s. når det faktiske styrkeforhold mellem det store tyske folk, der befinder sig i dynamisk fremgang, og det lille danske folk for en gangs skyld bliver synligt, – når, kort sagt, danskerne hen sættes i pessimistisk tungsind og når de plages af den dårlige samvittighed over begivenhederne i forbindelse med grænsedragningen i 1920, og når de som følge af den dynamiske tyske overmagt rammes af angst for fremtiden, så tales der i tragiske toner om, at også det danske mindretal syd for grænsen stræber efter at bygge bro, at de føler sig som *brobyggere* mellem det store tyske og det lille danske folk.

Er der derimod opstået en ny situation (som følge af de kaleidoskopisk afvekslende tilstande i grænselandet), d.v.s. hvis det danske folkelige arbejde [Volkstumsarbeit] befinder sig i en – i det mindste tilsyneladende – fremgang ved Eskildsens og Gudmund Schüttes skriftlige arbejder eller de tysksprogede danske flyveskrifter, så tales der om *frontarbejde*, så taler man om en udvidelse af det danske mindretal og arbejder med historiske argumenter: At Slesvig indtil Ejderen er 'gammelt dansk kronland' med 'dansk folkepræg' [Volkstum], og retten til *frontarbejde* understreges – d.v.s. retten til at udføre nationalt opdyrkende arbejde, og der henvises til de danske skoler i Slesvig og Tønning som de yderste forposter på 'gammel dansk grund'".

Ifølge Ernst Schrøder var den danske presse og de danske grænsepolitikere "sande mestre" i at udnytte de dagligt skiftende forhold i grænselandet, og kunne også trække på erfaringer fra før Verdenskrigen – hvad de oven i købet brystede sig af.

"Den modtagelige og fintmærkende måde, som det publicistiske arbejde syd for grænsen udføres på, understøttes klogt nord for den nuværende grænse på det grænsepolitiske, d.v.s. udenrigspolitiske, område af alle politiske afskygninger inden for den danske presse, fra marxistiske blade, altså *regeringspressen*, over de radikale (demokratiske) aviser til de konservative aviser.

I sagens natur er den politiske målsætning forskellig for aviserne nord for og syd for grænsen. Nord for grænsen handler det om hele tiden at påvise, at 'Nordslesvig er gammelt dansk land', at den tyske folkegruppe så godt som ingen rolle spiller, at den i hvert fald ikke udgør nogen fare

for Danmarks beståen, hvorimod syd for grænsen *Flensborg Avis* med sit tysksprogede månedsskrift *Der Schleswiger* føler sig som stående i en udpræget *forpoststilling* med hensyn til en opgave, som omfatter Danmarks eneste udenrigspolitiske problem, for så vidt det angår en nationalitetskamp [“ein Volkstumsringen”].

Med mottoet ‘front og bro’ kan alle grænsepolitiske tildragelser håndteres, tildækkes og forklares. Dermed kan desuden meget undskyldes. Enhver folkegruppe, hvor end i Europa den så måtte befinde sig, opfylder, når alt kommer til alt, hvis den da vil føre en ærlig kamp, en sådan dobbelt opgave, som kan udtrykkes i begrebet ‘front og bro’. Men når *Flensborg Avis*, det danske mindretals avis syd for grænsen, anvender begrebet ‘front og bro’, så er det *førsteklasses hykleri* [“*Heuchelei erster Ordnung*”].

Den, der har fulgt pressen og grænsekampen i årtier, altså længe før Verdenskrigen [læs: altså Ernst Schröder selv, forf.], ved, at de Flensborg-danske eller Ejder-danske kredse fører en udpræget dobbeltbundet politik. [Det må stå klart for enhver,] at det danske mindretal til syvende og sidst drømmer om en stor europæisk konflikt som ‘målet’ eller som det held, der falder ned i skødet. I en sådan konflikt vil man præcis som i 1920 begynde at fiske i rørte vande for at levere beviset på, at landet i grunden er dansk, selvom det i løbet af det forløbne århundrede har fået ‘en tysk karakter’. Man vil i den forbindelse for eksempel henvise til skolerne i Tønning og Slesvig ved sydgrænsen af ‘det omstridte land’.

Derfor var ifølge Ernst Schröder mindretallet også lykkeligt for blot et par elever mere i skolerne, fordi dette viste, at danskheden i Sydslesvig ikke kæmpede på en fortabt post, men derimod havde kraft til at udvide sig. I virkeligheden var der dog efter Ernst Schrøders mening som regel slet ikke tale om ægte danskhed, men om nationalt indifferent vraggoods, der drev rundt mellem danskheden og tyskheden. Men den danske presse benyttede sig af enhver mulighed for at slå ethvert tab, selv af sådanne folk, stort op, hvorved der opstod forstyrrelse i det dansk-tyske udenrigspolitiske forhold. Det var altså i grunden *Flensborg Avis*, der ved sin sensationsprægede omtale og opsætning af den slags ubetydeligheder, belastede det dansk-tyske udenrigspolitiske forhold. *Den logiske konsekvens af dette måtte være at indskrænke avisens muligheder for at behandle den slags klagesager offentligt* – og dette var, som vi har set, lige netop det, der skete i løbet af 1938.

Det tyske mindretal nord for grænsen kæmpede – ifølge Ernst Schröder – *betydeligt* mere anstændigt og mandigt. Det danske mindretal bestod for en stor dels vedkommende af statsfjendtlige elementer, nationalt indifferente og tidligere straffede. Det var derfor ikke så mærkeligt, at man så med mistro på det fra tysk side. Ifølge Ernst Schröder var det som regel *alene* disse elementer, som *i grunden slet ikke hørte med til det danske mindretal*, der var skyld i gnidningerne mellem mindretallet og de tyske myndigheder.

Det gjaldt derfor om at gøre Berlin begribeligt, at fredsforstyrrelserne i

den dansk-tyske nationalitetskamp *alene* skulle findes i kredsen af *Ejderdanske førere*. Det samme burde København oplyses om. Det var *nøjagtigt de samme metoder*, som disse havde anvendt under afstemningskampen 1918-1920: *Nemlig med alle midler at samle et muligt stort antal mennesker, ligegyldigt om de var danske eller ej, for at gøre krav på Sydslesvig*. I dag blev dette blot forsøgt besmykket og tildækket med begrebet "front og bro", men i bund og grund var det det samme lyssky arbejde som lige efter Verdenskrigen.

Ifølge Ernst Schrøder var det danske mindretal 6-7 gange mindre end det tyske mindretal i Nordslesvig, hvor – på grund af den uretfærdige *en bloc*-afstemning – "over 40 byer, landsbyer og mindre bymæssige bebyggelser ["Ortschaften"] med tysk flertal ganske simpelt blev indlemmet i dansk statsområde som følge af Versailles-diktatet".

Ernst Schrøder smurte rigeligt tykt på, for det tyske mindretal i Nordslesvig var nu næppe meget mere end tre-fire gange større end det danske i Sydslesvig, og når han kunne opregne over "40 byer, landsbyer og mindre bymæssige bebyggelser" med tysk flertal i 1920, så var vist selv de steder talt med, der populært sagt bestod af tre huse og et fælles aftræde. Under alle omstændigheder var dette tal i 1938, atten år efter afstemningen, ikke længere i overensstemmelse med kendsgerningerne. Selv i den mest tyske af de sønderjyske købstæder, Tønder, der ved folkeafstemningen i 1920 havde haft et massivt tysk flertal på 81%, var tyskerne på dette tidspunkt ved at komme i mindretal.

Ernst Schrøder sluttede sin "sagkyndige" orientering til Flensborgs overborgmester med tilføjelsen, at det danske arbejde syd og nord for grænsen var præget af en stigende nervøsitet. Denne nervøsitet var en følge af danskernes dårlige samvittighed over begivenhederne i 1918-1920. "Så lille og talmæssigt ubetydeligt det danske mindretal syd for grænsen end er, lige så stor er den danske behændighed til ved beklagelser til embedskontorer og publicistisk understøttelse af disse, at slå en lille sag meget stort op".

Det gjaldt følgelig om at *ignorere* enhver klage, som mindretallet måtte komme med, fordi den pr. definition var uberettiget. Det var et råd, som alle tre niveauer – Ernst Kracht, Hinrich Lohse og dr. Springorum – lyttede til – og, som vi har set, også fulgte.

I Ernst Schrøders udlægning var front og bro-løsenet ikke andet end taktik. Det var, som der tidligere er gjort rede for, faktisk ikke i overensstemmelse med sandheden. Der lå i bro-delen en sand interesse for og kærlighed til tysk kultur, et oprigtigt ønske om at formidle den videre til Norden og en ægte vilje til venskab med Tyskland. Det behøvede ikke at stride imod Ernst Christiansens tro på, at Sydslesvig var gammel dansk folkegrund, eller imod forestillingen om, at slesvigerne først som danske kunne blive lykkelige mennesker. Tankegangen havde nemlig sin egen indre logik: Opgaven som brobyggere mellem dansk og tysk ville være der ligefuldt, også den dag, da Sydslesvig atter var blevet dansk. Også tyskerne ville en dag komme til at indse, at sydslesvigerne inderst inde

var danske og Sydslesvig i grunden urdansk land. Det var følgelig også logisk, at en afståelse af Sydslesvig til Danmark ikke ville eller kunne belaste venskabet mellem de to nationer. Det ville tvært imod føre til afspænding og forstærke venskabet, idet det gjorde en gammel uret god igen.

I praksis svarede denne tankegang fuldstændig til Ernst Schrøders egne forestillinger, omend med omvendt fortegn. Men det er indlysende, at denne særlige logik måtte så tvivl om bro-tankens oprigtighed hos grænsetyskerne, således som Ernst Schrøder gav udtryk for.

Ernst Christiansen gentog stædigt over for danske kritikere, at kampen kun var den *ene* side, og at kampen var værdiløs eller skadelig uden en samtidig brobygning.⁸⁹ Han gjorde det ikke kun offentligt, i ledende artikler i *Flensborg Avis*. Ernst Christiansen drøftede, som vi tidligere har set, også spørgsmålet med sin gode ven og fortrolige, *Grænseforeningens* formand, rektor H.P. Hansen. H.P. Hansen var væsentligt mere indstillet på *front* end på *bro*: Under en diskussion i begyndelsen af 1936, da *Kronika* havde stillet i udsigt, at *Isted-løven* kunne blive givet tilbage til Danmark som et tegn på god, tysk vilje, skrev H.P. Hansen den 16. januar 1936 til Ernst Christiansen: "Men 'brobyggeri' holder jeg, som ofte tilstået, ikke meget af, og kommer det til stykket, ser jeg vel nok hellere løven som frontkæmper i fangenskab end som brobygger hjemme." Også Ernst Christiansen så ganske vist helst *Isted-løven* tilbage på sin "gamle" plads på Flensborg Kirkegård⁹⁰, men pointen i brevvekslingen er en anden: H.P. Hansens brev dokumenterer, at han og Ernst Christiansen ofte diskuterede spørgsmålet *front og bro*, og at H.P. Hansen var skeptisk – eller ligefrem *imod* brobygningen. Det havde næppe været nødvendigt at diskutere sagen eller pointere sin uenighed over for Ernst Christiansen, hvis heller ikke *han* betragtede *front og bro*-tanken som andet end et taktik.

Så sent som i en ledende artikel den 2. april 1939 betegnede Ernst Christiansen *front og bro-løsenet* som en "ufortjent gave", der var kommet til ham efter afstemningsnederlaget i 1920, "en gave fra vor hjemstav, fra dens historie, dens hjemsøgelse, dens trængsel, dens strid og stræben, dens evige livsmod". Eller sagt med andre ord: Uden udlændighedstiden, uden nederlaget i 1920, uden nedgangen og modgangen de følgende år, ville løsenet ikke være kommet til Ernst Christiansen. Det var denne *modgang*, der havde forlenet den danske nationale kamp i grænselandet med den rette ydmyghed, uden hvilken en national kamp alt for let udviklede sig til hovmod.

Front og bro var altså i sit udgangspunkt ærligt ment og ikke kun et taktisk skjold, man kunne dække sig bag. Men det blev det mere og mere, efterhånden som den storpolitiske udvikling i 1938 gjorde det klart, at enhver brobygning til Tyskland af det nationalsocialistiske regime blot blev misbrugt som en bekvem indfaldsport for dominans eller angreb. Brobygning til Hitlers Tyskland svarede bogstaveligt talt til at række Fanden en lillefinger; det førte uvægerligt til, at han tog hele armen. Dette gik først meget langsomt op for Ernst Christiansen og Jacob Kronika, men i løbet

af 1937-1938 stod det efterhånden lysende klart. Når det varede så længe, så hænger det formentlig først og fremmest sammen med en almenmenneskelig psykologisk forsvarsmekanisme: Et menneske vil længst muligt undgå at se kendsgerningerne i øjnene, hvis kendsgerningerne indebærer, at ethvert håb er udelukket. Efter 1938 var der kun tilbage at vente på katastrofen – og på den nye tid, der ville bryde frem efter Ragnarok.

Flensborg Avis' henvendelser og klagemål til offentligheden skiftede i løbet af 1938 karakter. *Flensborg Avis* havde ganske vist lige siden 1933 påkaldt sig "Fører-ord", men påkaldelserne blev nu ikke længere blot holdt frem for *slesvig-holstenerne* som Det tyske Riges formentlige grundlov, som de værsgo' havde at rette sig efter. De blev nu snarere rettet mod højere magter, i den sidste ende med slet skjult adresse til Hitler selv, idet man påkaldte sig *en højere retfærdighed*, som også Tyskland gjorde klogt i at underordne sig, hvis da ikke landet ville rammes af en form for *nemesis*.

Det spørgsmål, som Ernst Christiansen med oprigtig bekymring havde stillet i sommeren 1937: – *Er det tyske folk stort nok til at begribe andre folks ret?* – besvarede Hitler-Tyskland i 1938 med et entydigt: *Nej!*

13.6. "Ventetid ved midnat" – Den storpolitiske udvikling i 1938

Regeringsomdannelsen februar 1938

Ved regeringsomdannelsen den 4. februar 1938 blev de sidste rester af konservative kræfter udskilt af den tyske regering – blandt andet overtog nationalsocialisten Joachim von Ribbentrop udenrigsministeriet efter den konservative Konstantin von Neurath. De "reaktionære levninger" havde nu kun at "tie og dø ud", hedder det i Kronikas store reportage i *Flensborg Avis* den 6. februar 1938.

Endvidere skete der en omfattende udskiftning i værnemagtens ledelse. Hitler skilte sig af med de ængstelige generaler, der ikke tilsluttede sig hans aggressive udenrigspolitik – eller som i det mindste, med baggrund i den endnu uafsluttede tyske oprustning, endnu ikke ville følge Hitler i hans storpolitiske hasardspil.

Regeringsomdannelsen var, hedder det hos Kronika, ensbetydende med en forøgelse af nationalsocialismens og partiets og førerens magtstilling; parti og værnemagt var nu "fuldkommen ensrettet". Det tyske folk beundrede Hitler for dette, og en kommende folkeafstemning om de seneste fem års styre kunne forventes at "give Hitlerstyret et strålende resultat", vurderede Kronika. "Det kraftige fremstød, som nationalsocialismen har foretaget i går, har øjensynligt fornyet noget af den gamle begejstring, hvormed den nationalsocialistiske revolution fra første færd blev båret frem".

Ernst Christiansens ledende artikel samme dag – med den symbolmættede titel *Ventetid ved Midnat* – var gennemsyret af ængstelse for fremtiden, men også af den ukuelige fortrøstning, der var hans egen: Nok så det mørkt ud netop nu, men engang ville lyset atter bryde frem.

Ernst Christiansen gengav i lederen med stor inderlighed sin sindsstemning og skildrede livagtigt den uendelige ventetid ved radioen – en *Sondermeldung* om den kommende tyske regeringsomdannelse var bekendtgjort, men endnu ikke udsendt: “Det er sildig aften og lampen skinner, og hvad brygges der sammen derude i den fjerne nat?”

Imens gjorde han sig sine tanker om mindretallets fremtid: Der var dem, der mente, at skæbnens hjul var ubønhørligt i sine omdrejninger og at alt gik efter udviklingens lov.

“Ja, men hvad så med vor lille flok? Med de danske forposter? Har de ikke alle virkeligheder imod sig, alle tal, alle håndgribelige kendsgerninger, al såkaldt dynamisk kraft, en midtsamling af kræfter uden lige, en planlægning i stort og småt, en årsagssammenhobning, som må udløse tilintetgørende virkninger?”

Jo, det er den ene side af regnestykket. Det ville hævne sig at tage let på den. Den kan for os betyde mørketid på afgrundens rand. Den kan aldrig betyde vor tilintetgørelse, når vi ikke selv hjælper til. Det er her, den største fare lurer”.

Men også Hitler, der nu stod på magtens tinde, havde engang kæmpet sig vej imod den største overmagt – og sejret. Det kunne altså lade sig gøre.

I Sønderjylland ...

“... fortæller vor overmægtige modpart i folkelivskampen os, at hvad han har vundet, står fast for alle tider og må uvægerligt øges endnu mere efter livets lov, men *vort* lille vinbjerg, *vort* eneste lam er bestemt til at gå tabt. Det er en forbrydelse, når vi nærer et håb om vækst og fremgang, det er en forbrydelse, noget kunstigt, noget upålideligt og forkasteligt, når vi opfylder anmodningerne fra forældrekredse i Slesvig og Tønning om at oprette danske skoler, forældrekredse, som igennem årtier har hævdet deres lille skanse mod den utroligste mistænkeliggørelse og foragteliggørelse”.

En tilsvarende troskab hos *tyske* mindretal udenfor riget blev derimod *lovprist*.

Alt imens de dystre tanker fyldte Ernst Christiansens sind, kværnede radioen løs:

“Det må være over midnat. Klokkeren er over halv et. Det bliver snart trættende med al den musik. Det er, som om musikken selv mærker, trods sine smeltende lystige klange, at den kun er bestemt til at udfylde en ventetid.

– *Giv agt! Giv agt! Nu kan den bebudede særmelding ventes om få minutter!*

Der kan tænkes meget i få minutter. Hvorledes er det så i grunden med vor lille flok? Den tæller jo dog nogle tusinde. Den har allerede gennem slægtled levet på, at den havde *retten* og *sandheden* på sin side. Er ret og sandhed et vigtigt stykke af de gode sæder – et uforanderligt begreb? Der må svares både ja og nej. I det øjeblik vi bliver vigtige af vor ejendom og kræver støtte og belønning, uden at vi selv har gjort os fortjent dertil, bliver vor kostelige skat kraftesløs.

Vor ret og sandhed er en fast kendsgerning, for så vidt som der er tale om folkearv, en tavs kraft i Sønderjyllands jord, stærkere end alt virkeligheds-hov-

mod og al opblæst selvopgivelse, en kraft, som gennem femten hundrede år i modgangstid har drevet ny dansk vilje og evne frem ...”.

Dette gjaldt såvel i forrige århundrede som under afstemningskampen, hvor denne historiske kraft ...

“... om en lille kerne samlede hundreder af tillidsmænd og tillidskvinder i den forreste linje og fejede kævl og forfængelighed til side og skabte den vilje, der sætter sig selv ind uden tanke på sig selv, og en kraft, der, da nederlaget var lidt og porten stænget og håbløs bitterhed bankede på hjerterne, tvang alle disse mennesker, som var lukket ude af Danmark, til enstemmigt at sige: Vi kæmper videre for vort fædreland!”

Det er værd at bemærke, at den danske historie forlængedes betragteligt bagud i løbet af 1930'erne: I begyndelsen taltes der om 1.000 års dansk historie, senere blev det til 1.200 års danskhed – og her i 1938 var det blevet til 1.500 års dansk historie i Sønderjylland. Det var, som om der måtte trækkes kraft fra stadigt dybere rødder i Danmarkshistorien, for at kunne overleve en dansk, sydslesvigsk dagligdag med fortsat tilbagegang. Det var endda ikke alene 1.500 års dansk historie, men 1.500 års *modgangstid*, som danskheden i grænselandet havde oplevet! Selvom det turde være mere end rigeligt til at tynde på selv det mest optimistiske sind, er der dog alligevel den psykologiske faktor i det, at havde man overlevet 1.500 års national modgang, så overlevede man såmænd nok også et par år mere. Én gang måtte det jo dages påny.

Men det gjaldt om at tage sig sammen. Ernst Christiansen fortsatte: Det havde været drøje tider siden afstemningsnederlaget i 1920, og ...

“... det er meget drøje og mørke og spændingsfyldte tider nu. Alligevel er vor ret og sandhed ikke for bestandig hugget i sten. De vil fortjenes. Den lov gælder for os, den gælder for al menneskehed, for de mægtigste og mest sejrige i verden og for det enkelte lille menneske, for dig og mig. Se, i det øjeblik – og det hænder næsten kun i modgang, på randen af håbløshed, i sviende sorg –, da du helt glemmer dig selv og dit besvær og din forfængelighed, i det øjeblik, da der røres mægtigt op i dig, så det er, som om du løftes op i en ukendt verden, i det øjeblik, da du med hele dit *Jeg* oplever som aldrig før, hvad tro og håb og kærlighed er – da har du retten og sandheden på din side, da ejer du det, som kan skabe magt over al magt. I det øjeblik, da du er rede til uden betænkning at bringe ofre, som falder dig hårdt, at yde ubetinget modstand, hvor du helst ville gå uden om, at vedkende dig, hvor du helst ville undslå dig, i det øjeblik er du på vej til sejren.

Men opdager du i det samme dig selv, vider dine mundvige sig i glæde over, at du oplever dette, at du er blevet et så udmærket menneske, så er du allerede på afveje og din sag med dig, og du må ydmygt tage fat forfra.

Klokken nærmer sig et.

– *Giv agt! Giv agt! Vi bringer den bebudede særmelding!*”

Oven på denne næsten religiøse bekendelse til den danske sag i Sønderjylland, blev regeringsomdannelsen meget nøgternt behandlet – uden at nævne ét eneste navn: “Så kommer enkelthederne om nye navne med hensyn til det militære værn og udenrigspolitikken i Tyskland. Verden

lytter. Det må vel kaldes et historisk øjeblik. *Ingen ved, hvor den vej fører hen, ved hvilken dette er en milepæl*" [fremhævet af forf.].

Men Ernst Christiansen kunne ikke opgive sin danske livsspire:

"Der findes en frihed inde i brystet, som ikke kan nås af nogen tvang, der findes en lykke, som ikke kan dødes af nogen sorg. Den udfolder sig vidunderligst i den modgangstid, der sætter os på prøve og gør os til hele mennesker. Og kun hele mennesker mærker, hvad der end sker, i øjeblikke, der føles som evigheder, livets mening. Hvem der som voksen, som moden dansk oplevede natten efter den 14. marts 1920, ville ikke miste ydmygelserne i sit liv.

Nu tav radioen. Det er nat, det bliver på tide at sove sig frem, til en ny dag gryr".

Ernst Christiansens sammenlignede – bevidst eller ubevidst – situationen i februar 1938 med tiden umiddelbart efter afstemningsnederlaget i 1920: Forud var gået en tid fuld af tro på fremtiden, håb for danskheden og et umenneskeligt hårdt arbejde – men al tro, håb og arbejde var endt i et bittert nederlag. Det samme var nu ved at ske i 1938, efter at mindretallet havde oplevet nogle års fremgang. Det var klart, at Ernst Christiansen nu var ved at have mistet troen på det danske mindretals fremgangsmuligheder under nationalsocialismen. Det gjaldt nu blot om at overvinde og afvente bedre tider. Front og bro blev i dette perspektiv reduceret til en ren strategi for overlevelse. Men det havde det ikke været indtil da.

Østrigs *Anschluss* – marts 1938

Østrig kom i begyndelsen af 1938 under voldsomt pres fra tysk side. Den østrigske kansler Kurt von Schuschnigg blev kaldt til Berchtesgaden, hvor Hitler forlangte forbudet mod det østrigske nazist-parti ophævet – det var blevet forbudt efter det kupforsøg, der i 1934 havde kostet den daværende kansler Engelbert Dollfuss livet. Hitler krævede også amnesti til fængslede østrigske nationalsocialister. Schuschnigg bøjede sig for Hitlers krav og gik med til at udnævne nazisten Arthur Seyss-Inquart til indenrigsminister. Hensigten fra Hitlers side var at gennemtvinge en sammenlægning af Østrig med Tyskland.

Kurt von Schuschnigg forsøgte at afværge katastrofen ved med meget kort varsel at kalde befolkningen til en folkeafstemning om Østrigs fremtid. Folkeafstemningen skulle finde sted den 13. marts 1938, og ville – formentlig – have givet flertal for Schuschniggs program om et "frit og tysk, uafhængigt og socialt, kristeligt og enigt Østrig".

Men Hitler kom folkeafstemningen i forkøbet. Den 11. marts 1938 måtte Schuschnigg give op for det massive tyske pres og træde tilbage. Han blev afløst af nazisten Seyss-Inquart. Dagen efter marcherede tyske tropper ind i Østrig uden at møde modstand – tiljublet af store menneskemængder. Den 15. marts 1938 blev Hitler hyldet i Wien. En folkeafstemning den 10. april 1938 gav 99,73% stemmer for en tilslutning til Tyskland. *Anschluss* var en realitet.

Den 13. marts 1938 lød den fem-spalters overskrift i *Flensborg Avis: Hagekorset over Østerrig*. Kronika beskrev i sin korrespondance den 13. marts 1938 navnlig feststemningen og begejstringen i Berlin og omstændighederne omkring Hitlers afrejse fra Berlin – og senere ankomst til Wien. Det var forsidestof, Kronika kunne levere.

Men Ernst Christiansens leder samme dag – med titlen *Slet intet er vor egen magt* – handlede om forsvarsspørgsmålet i Danmark: Under en debat i Folketinget et par dage før havde en taler advaret imod “forsøg på at skabe panik-stemning”. Men “nogle danske uden for Danmarks grænse har rystet på hovedet over denne og lignende udtalelser. Efter deres skøn var virkeligheden så alvorlig med hensyn til spændingen i verden, at der dårligt kunne findes på noget, som var mere skræmmende end den”.

Det må vist kaldes klar tale. Der måtte altså et *forstærket dansk forsvar* til. At truslen først og fremmest kom fra Tyskland, kunne ganske vist ikke siges direkte. Men Ernst Christiansen følte truslen meget massivt: Mens han skrev lederen, var nedenfor kontorvinduene på Nørretorv forsamlet en større folkemængde, der fejrede Østrigs indlemmelse. Det gjorde den blandt andet ved afsyngelse af sangen:

*Wir sehen uns wieder, mein Land NS
wir sehen uns wieder, wir halten fest!*

“NS” stod for – “Nordschleswig”.⁹¹

Ernst Christiansen advarede igen indtrængende de danske aviser imod at bringe sensationshistorier: “Der kan tænkes tider, da ansvarsløse sladderhistorier bliver en forbrydelse mod eget land. De tider har vi nærmet os forlængst”. Men mange danskere opførte sig stadig, som om der var fred og ingen fare: “På visse hold har man båret sig ad, som om der kunne gøres regning på en lang årrække til at fuldbyrde en påkrævet udvikling” – det var Ernst Christiansensk mummiesprog for ‘*styrkelse af det danske militære forsvar*’ – “De sidste døgn har vi fået bekræftet, hvad vi i og for sig måtte vide, at i løbet af nogle timer kan opsigtsvækkende begivenheder være en kendsgerning”.

Eller sagt mere direkte: Der måtte ske noget med det danske forsvar *meget hurtigt*, for tyskerne kunne komme som en tyv om natten og tage Nordslesvig i et snuptag, hvis ikke man passede på. Et tema, som siden midten af 1930’erne havde fyldt stadig mere i *Flensborg Avis*, var: Dansk forsvarspolitik og nordisk forsvarssamarbejde. Det var som et ekko fra Jens Jessens dage i 1880’erne: Der blev sparet for meget på forsvaret, og der var end ikke “råd til så meget, at det viser, at landet vil sætte sig selv ind på at værgе sin uafhængighed. Det er under de nuværende forhold i verden for udenforstående svært at få andet ud af dette end løsenet: Lad landet gå til grunde, blot teorierne bjærges!”⁹²

Med sætninger, som de følgende måneder skulle blive gentaget og varieret i det uendelige, skrev Ernst Christiansen i en leder den 22. marts

1938:

“I et lille, lykkeligt land som Danmark er det sværest at komme ud af sin tryghed. Under disse omgivelser bliver alvoren derude ligefrem kun til nogle overskrifter i aviserne, der nu engang er blevet et krydderi til maden. (...) Og dog er det således, at når der ikke tages ved lære i en sådan tid, når ikke engang den tvinger til dåd, så byder fremtiden indtil videre kun på vinter. Den trøst, der bliver tilbage, er besk nok. Vi har set en stat udslettes på nogle få timer, og efter få dages forløb er det, som om den ikke har været til. Rigtignok vil det samme aldrig kunne gælde et selvstændigt folk [østrigerne var folkeligt set tyskere, forf.], om end vi er nogle danske, der er overbevist om, at intet folk kan gøre regning på sit held til bestandig at slippe uden om det værste – tvært imod må i det lange løb ethvert folk betale, hvad det skylder, og få udbetalt, hvad det fortjener –, så viser vort folks historie, at det har kunnet tage ved lære i modgangens skole og at det rummer en udtømmelig beholdning af ubrugt kraft i sit sind”.

Østrigs *Anschluss* var nu en fuldbyrdet kendsgerning, og de øvrige europæiske magter havde efter Ernst Christiansens mening, som den kom til udtryk den 13. marts 1938, i dette spørgsmål handlet yderst kortsynet. Selv havde *Flensborg Avis* for år tilbage erklæret, at det ikke i længden ville være muligt at holde tyskerne i Østrig og i Tyskland skilt fra hinanden, “netop fordi det rummede en folkelig uretfærdighed i sig selv”. Men det fornuftigste havde været at få sagen ordnet, før det kom til en så stor international spænding, som det var sket nu. Men både *stater* og *mennesker* udskød gang efter gang nødvendige skridt i håb om, at de skulle vise sig overflødige – men det var de ikke: “I virkeligheden er vi alle alt for meget lys-seere. Selv de af os, som opregner sig selv den ene alvorlige omstændighed efter den anden, står endnu midt i de hidtilværende hverdage og tror knap rigtig på, hvad de selv regner ud”.

I grænselandet kunne man allerede høre tyske røster om, at nu kom turen snart til Nordslesvig. Den grænsetyske iver var måske forståelig, noterede Ernst Christiansen sig i en leder på afstemningsdagen for 2. zone den 14. marts 1938. Men den var nu næppe gennemtænkt. I Hitlers brev til Mussolini i anledning af *Anschluss* havde han jo netop understreget, at Tysklands grænse mod Frankrig lå fast ved *Rhinen* og grænsen til Italien ved *Brenner*:

“Det vil sige, at der slås en streg over enhver tanke om at få Elsass-Lothringen igen, og der slås en streg over det tyske Sydtyrol, der fra Brenner når med langt sønden for Bozen og Meran. Her findes en tysk folkegruppe, som er lige så stor som Nordslesvigs hele befolkning, og som har vilkår, som ikke kan sammenlignes med den nordslesvigske tyskheds. En flytning af Danmarks grænser imod nord er kun mulig ved ligefrem at øve vold, vold imod 85 procent af befolkningen i Nordslesvig. Vold imod det danske folks og hele Nordens retsfølelse. Det ville være tåbeligt at tillægge den tyske Fører, som i de nævnte forhold viser en så klog begrænsning, en sådan uklogskab”.

De slesvig-holstenske og hjemmetyske fordringer stod følgelig *fortsat* i skrigende kontrast til Førerens ord og udtalte vilje; og atter blev Førerordet fra 17. maj 1933 om den “grænseløse kærlighed og troskab til eget folkeligiv” trukket frem:

“Den tyske Førers ord måtte for alle tyskere stå til troende. Vi danskere tror på det. I alt, hvad Tyskland hidtil har foretaget sig, drejer det sig om gammelt tysk land med tysk befolkning. I Nordslesvig drejer det sig om gammelt dansk land med dansk befolkning. Ingen grænse skulle være tryggere end den”.

Den 15. marts 1938 var Kronika nået til Wien, og han berettede i *Flensborg Avis* den 16. marts 1938 meget fyldigt om stemningen i byen, paraderne og festen. Men alt var ikke idel lykke: Han konstaterede, at der i Wien fandtes 300.000 jøder – “Det vil blive et alvorligt spørgsmål at tage fat på”. Et andet stort spørgsmål ville ifølge Kronika blive forholdet mellem nationalsocialismen og katolicismen: “Hadet mod præsterne synes meget dybtgående”. Et enkelt sted havde en hel by i sluttet trop meldt sig ud af kirken. For en troende kristen som Kronika var det et slemt tegn.

Også pressen var forandret:

“Wienerpressen har fuldstændigt skiftet udseende. Nogle blade eksisterer ikke mere, andre blade er udkommet under 100 procents nationalsocialistisk ledelse. ... Der er i går og i dag i Østrig sket et stort antal anholdelser både i politiske og katolske kredse. Der tales om ‘Volksverrat’, og de pågældende er foreløbig taget i varetægsarrest. En del af dem er kendte journalister, arbejderførere, nogle højstående officerer, legitimister og førende mænd fra den katolske aktion. Det polske konsulat er for tiden overrendt af jøder, der ønsker at få visum til Polen. De store jødiske foretagender her i byen er foreløbig lukket. De vil først blive åbnet, når de har fået en ny ledelse, der kan drive forretningerne i nationalsocialistisk ånd. Alle jødiske dommere og statsadvokater har i dag måttet nedlægge deres embede. Jøder får ikke længere adgang til at studere jura”.

Byen var nu fyldt med Hitler-billeder og hagekors-flag. “Wien, der jo er en by med mange kirker, har det i disse dage således, at der er liv på gaderne, men dødt i kirkerne. I et af de store kirkerum, hvor jeg kiggede ind ved middagstid, talte jeg fire mennesker”.

Kronikas reportage var altså ingenlunde ukritisk. Og hans udgangsreplik sagde forholdsvis tydeligt, at den kristne tro var *glemt og fortrængt* af det nazistiske indtog. For Kronika var dette en meget alvorlig sag.

De følgende dage skildredes yderligere arrestationer, konfiskationer af jødisk ejendom og overmaling af jødiske butiksruder. Kronika havde også bemærket, at et stort, farvelagt kort over Tyskland viste “tysk folkegrund” også i det bøhmiske grænsebælte, i det vestlige Polen, i Memel, Sydtirol, Elsass og det sydlige Nordslesvig. “Men da Tysklands Fører jo netop i disse dage har erklæret, at statsgrænsen over for Italien og Frankrig ligger fast, skal dette stortyske landkort i Wien selvfølgelig ikke opfattes som et udtryk for grænserevisionistiske fremtids-drømme”, beroligede Kronika.⁹³ Den videre udvikling i Østrig blev fulgt meget opmærksomt de følgende måneder, og der blev navnlig lagt vægt på ensretningsprocessen og undertrykkelsen af kirken og de østrigske jøder.⁹⁴

De mange artikler fra Wien og Berlin afstedkom ros fra *Nationaltidende*. Redaktør Aage Schoch komplementerede ham i hvert fald den 28. marts

1938 for de "fortræffelige korrespondancer fra Berlin, som vi har megen glæde af".⁹⁵

Selvom der som tidligere nævnt var stærk tysk utilfredshed med *Flensborg Avis'* dækning af *Anschluss*, så var det meget langt fra kritik det hele. Det havde også været en umulighed. I hovedsagen blev i forsidehistorierne beskrevet de begejstrede scener i Wien og Berlin, og Kronika kunne konkludere, at "den, der har fået lov til i disse revolutionsdage at færdes iblandt østrigerne, må indrømme, at Hitlers sejr er blevet vundet med det østrigske folkeflertals vilje. En tysk sejr, en indre tysk sejr, som den ikke-tyske verden ude omkring savner den egentlige moralske og folkelige ret til at gøre Hitler og Tyskland stridig".⁹⁶

I et privat brev omtrent samtidig skrev Kronika om sin situation: "Det er ikke let at fortsætte som Berliner-korrespondent. Thi også nyhederne og stoffet er jo ensrettet, kontrolleret, kanaliseret. Med længere eller kortere mellemrum, hvor der ikke sker andet, end hvad DNB omtaler, bluser snart hist snart her i Tyskland (eller ved Tysklands grænser) sensationelle begivenheder op. Men det er forbavsende, så hurtigt som hverdagen hver gang vender tilbage. Efter min mening varer det kun nogle få måneder, så gør Tyskland, Polen og Ungarn fælles sag over for Masaryks land!"⁹⁷

Det ville med andre ord blive *Tjekkoslavakiets* tur næste gang.

Også Ernst Christiansen frygtede, at Tjekkoslavakiet nu stod for tur. Han løftede i en epistel den 26. marts 1938 en manende pegefinger:

"... tysk glæde over tysk samling forstår vi, og vi mener, at denne samling nu skal stå sin prøve. Det skal vise sig, om den i sin nye styrke vil gøre ordene til dåd med hensyn til at agte andre folks ret som sin egen. På den måde ville Stortyskland vinde den hæder at blive banebrydende for en ny fredstid i verden".

Hitlers Tyskland måtte altså se at holde inde i tide. Ernst Christiansen var faktisk temmelig direkte i sine advarsler til Tyskland. Den 1. april 1938 skrev han i en ledende artikel:

"Der synes at være det mærkelige ved menneskeværk og menneskeskæbner ... at knap er højdepunktet nået i stærk fremdrift, så er allerede de kræfter i gang, som fører til nedgang og forfald ... nedgang er en større fare for den menneskelige karakter end modgang. (...). Dengang nationalsocialismen kom til magten i Tyskland, spåede mange den ilde. (...) Spådommen har slået fejl. Det nye Tyskland har fortsat sin vej, opnået det ene resultat efter det andet og i hvert fald forstået at sætte sig i respekt".

Så havde han ikke sagt for meget. Med Østrigs indlemmelse havde Tyskland ...

"... oplevet en historisk begivenhed uden sidestykke i lange tider, som man forstår må gøre indtryk på det tyske folk og yderligere må underbygge selvfølelse og selvhævdelse. Efterhånden kommer så den tid, da det skal vise sig, om den styrke, der er udfoldet udadtil, også fortsat vil blive taget i brug til selvbeherskel-

se og selvbegrænsning. Det er nødvendigt, såfremt andre folkeslags ret som lovet skal respekteres, og det er nødvendigt for det tyske folks egen skyld, blandt andet fordi spiren til nedgang ville være der, hvis udviklingen gik en anden vej”.

I grænselandet så Ernst Christiansen hos hjemmetyskerne tegn på en udvikling i netop en sådan uheldig, overmodig retning. Men de store ord, som de anvendte, passede sig slet ikke på den sindige sønderjyske indstilling og var egentlig blot til at smile af. Og ”hvem der på grænsetysk side vover sig for langt ud, gør også det nye Tyskland en bjørnetjeneste ved at modvirke arbejde for at skabe tillid til den linje, som den tyske Fører har tilkendegivet så mange gange”.

Men Tyskland stod altså nu ved en korsvej, og Ernst Christiansen håbede på, at ”det nye Tyskland til sin hidtilværende opgangstid vil føje en sejr, som på en vis måde endnu ingen har vundet, ved midt i sin egen voksende styrke at beholde roligt overlæg og til den vældige indsats for tysk livsret at føje en verdenshistorisk indsats for gensidig folkelig respekt og fredeligt kappestræb”.

Hvis Tyskland derimod tog en *anden* vej, kunne det hævne sig. Dette blev ikke sagt direkte, men lå implicit i hele tankegangen bag denne og flere andre ledende artikler i 1938.

I løbet af foråret 1938 dukkede der i rigstyske aviser og tidsskrifter flere og flere omtaler op af det tyske mindretals forhold i Nordslesvig. Der blev for eksempel i de såkaldte *Schulungsbriefe*, der blev udgivet af NSDAP, talt om et tysk mindretal i Nordslesvig på 60.000 mennesker – mere end dobbelt så mange, som i virkeligheden –, til dels med flertal i store områder af Nordslesvig; der blev talt om ”danske voldsmetoder”, der tvang tyskere bort fra den fædrene jord, og der blev talt om den danske mindretalslovgivning, som måske så pæn ud på papiret, men i praksis ikke fandt anvendelse til andet en undertrykkelse af den tyske befolkningsdel.⁹⁸ Tallene svarer meget godt til Ernst Schrøders tidligere omtalte ”sagkyndige” orientering om forholdene i grænselandet.

På *Flensborg Avis* opstod en erkendelse af, at der *når som helst* kunne blive åbnet en tysk pressekampagne imod Danmark i stil med dem, der på samme tidspunkt ramte Tjekkoslovakiet. Men igen var det muligt at manøvrere i spændingsfeltet mellem Berlin og Slesvig-Holsten, hvor Berlin trods alt gang på gang viste sig at være den stærkeste. Kronika tog nemlig energisk fat på at tilbagevise de overdrivelser, fejlagtige tal og oplysninger om det dansk-tyske grænseland – og han opnåede i juli 1938 den triumf, at det pågældende nummer af *Schulungsbriefe* blev beslaglagt af myndighederne, fordi dets indhold var ”en i Tyskland ikke ønsket belastning af forholdet mellem de to nabolande Tyskland og Danmark”. Restoplaget af det i alt 3.000.000 store oplag blev beslaglagt og redaktøren arresteret! Det kunne altså fortsat nytte at gøre modstand – og der var stadig en smule rum til overs for Kronika at manøvrere i.

”Denne fremgangsmåde [beslaglæggelse og arrestation, forf.], som mange vil finde hård, begrundes med den specielle tyske betragtning, at

betroede partifællers forsyndelser mod den nationalsocialistiske partidisciplin er meget skæbnsvangre handlinger, som må straffes strengt", hedder det i en sigende kommentar i *Flensborg Avis*.

Det var – så vidt vides – første gang, der var foretaget en beslaglæggelse af NSDAP's officielle *Schulungsbriefe*. "På dansk side vil der sikkert blive lagt mærke til, at ansvarlige politiske myndigheder i Berlin ved en nærmest enestående forholdsregel har ryddet ting af vejen, som har måttet vække anstød og fremkalde tvivl i Danmark".⁹⁹

Det var naturligt nok forsidestof i *Flensborg Avis* – og mon ikke, grænsetykkerne har fået noget at tænke over? Materialet til NSDAP's *Schulungsbriefe* er temmelig sikkert kommet nordfra. Det meddeltes senere, at redaktør Harboe Kardel fra *Nordschleswigsche Zeitung* herefter havde afløst en "noget for uligevægtig" meddeler af nordslesvigsk stof til Stuttgarter-instituttet *V.D.A.'s månedsskrift Deutschtum im Ausland*.¹⁰⁰

Det var den kendsgerning, at han endnu kunne gøre en forskel, der fik Kronika til at blive i Berlin. Hans tale til afstemningsdagen den 14. marts 1938 – som han på grund af *Anschluss* blev forhindret i at holde – blev i stedet trykt i *Flensborg Avis* den 15. marts 1938. Den er ganske interessant.

Kronika gik – som det var blevet hans natur – til *bekendelse*: Han havde næret meget stærke tvivl. "Der har virkelig ... været timer og tider, hvor Sydslesvig og den danske sag i Sydslesvig forekom mig for snæver, for småtskåren, for usikker – kort sagt: for ubetydelig og ringe". Disse tvivl og disse tanker "om at opgive Sydslesvig for at gå ind i noget større, noget mere løfterigt og mere spændende – det er *min* personlige forsyndelse mod 'de nærmeste krav' i *min* tilværelse. Jeg ved af erfaring og oplevelse, som ikke er letkøbte, at *den* indre røst og *den* højere magt ... *er* til, som forlanger, at vi skal være trofaste *her*; at vi skal holde ud *her*; i liv og virke *for Sydslesvig*". Man skulle endog være villig til at gå under "sammen med vor lille, danske skude – om *det* skulle være".

De danske sydslesvigere var ...

"... en lille flok på nogle tusind mennesker, som lever i yderkanten af et mægtigt folk på 70 eller flere millioner. Rundt om os ensretning, alle kræfters midtsamling, en national renæssance uden lige. Vi ser 70 millioner mennesker besjælet af en verdensanskuelse, som er politisk lidenskab, en politik, som er intet mindre end religion; 70 millioner mennesker, som er besatte af tro; anførte af en mand med næsten ufattelige evner og kræfter; 70 millioner mennesker, som er beslutsomme, offervillige og handlekraftige i en grad, som kun få andre nationer; 70 millioner ensrettede mennesker, der jager efter en ny menneskelig og politisk idealismes mål".

Kunne de danske i Sydslesvig holde stand heroverfor, spurgte Kronika? "Ja, *det tror vi*. Vi *ved* det ikke, men vi *tror* det – og tro er *mere* end viden. Tro gør mirakler. Tro flytter bjerge".

Kronikas svar på den tyske nationalsocialisme var religiøst, kristent: Den *tyske tro* måtte mødes med en dansk, sydslesvigsk *kristen* tro: "Der findes for os, tror jeg, ingen bedre og fastere grund til at stå på end den kristne tro på Gud". Og de kristne danske sydslesvigere måtte kunne

kæmpe uden at hade. Kronika tog her – temmelig modigt! – den første tjekiske præsident, nu afdøde Tomáš Masaryk til ideal. Nationalitetskampen i det dansk-tyske grænseland skulle ikke føres med had og bitterhed, fjendskab og fanatisme; et grænseland kunne være *“en skole i kærlighed*. Her kan vi, mere end mange andre steder, i det praktiske liv møde budet: *Elsk din fjende! Her kan vi, mere end mange andre steder, lære at erkende egen synd og forstå og tilgive i synd”*.

Men det kristne var for Kronika blandet sammen med det nationale. Som et eksempel på *danske* synder nævnte Kronika den tidligere danske administration af hertugdømmerne. Dette havde nemlig fremmet slesvig-holstenismen: *“Vi danske bærer utvivlsomt selv vor part af ansvaret for, at så mange, mange slesvigere er blevet fremmede for Danmark og dansk folkeånd, fremmede for Slesvigs fortid og folkelige arv”*. Der skulle ikke fældes hårde domme over disse folk. De havde det sikkert hårdt nok i forvejen. Mon ikke for eksempel mænd som Karl Alnor kæmpede *“en kamp for at holde en dansk arv i deres blod nede, en arv som hele tiden vil forstyrre freden i deres sjæl ...?”* Sådanne folk havde tvært imod brug for medlidenhed og kærlighed ...

Og så skulle tyskerne i grænselandet lære at se sig selv som en del af det *store* Tyskland over for det *lille* Danmark – i stedet for som de *små* slesvig-holstenere over for det *store* Danmark. De *danske* sydslesvigere havde ifølge Kronika for længst indset *deres* del af ansvaret for forholdet mellem de to lande og for afspænding ved grænsen, og de gav dagligt udtryk for det i løsenet front og bro. Tyskland stod i dag så stærkt, at det havde *magten* til at flytte grænsen over for en svagere nabostat. Men Kronika troede *“absolut ikke på, at det nye Tyskland går ud på at sætte magten over retten”*.

Det sidste var mere en besværgelse end en oprigtig tro. Det viste den videre udenrigspolitiske udvikling i 1938.

Rigspartidagen i Nürnberg – Sudeterkrisen. September 1938

Helt fra foråret 1938 var Sudeter-spørgsmålet næsten dagligt forsidestof. Det var klart, at de sudetertyske førere styrede direkte imod en konflikt med den Tjekkoslovakiske stat. *Flensborg Avis* citererede og refererede røster fra alle sider og syntes i sin opsætning at foretage en redaktionel *af-dæmpning* af både de tyske og de udenlandske udtalelser – muligvis som led i et forsøg på at gyde et par dråber olie på de oprørte vande.

I en leder den 30. august 1938 udtrykte Ernst Christiansen nærmest fortvivlelse over, at der næppe kunne gøres noget for at dæmpe spændingen i verden; at den i stedet måtte komme til udløsning på den ene eller den anden måde:

“Tænk, endnu har vi fred og har vore småsorger at kæle for. Endnu har vi den skønneste solsdag i vor hjemstavn. Endnu er der vort hjem og vore kære. Og hvor vi ikke er sammen i øjeblikket, regner vi dog, at alle er i behold og kan mødes igen. Ingen har gjort sig den ulejlighed at udmale sig, hvorledes det var under

trommeild og flyverangreb for tyve år siden, og ingen har gjort sig den ulejlighed for alvor at udmale sig, hvad de tekniske fremskridt vil afstedkomme. Når ulykken er inde, så må kraften samles om at tvinge tankerne ned og stå imod, og så er der kun at lystre den statsborgerlige pligts bud. Mens ulykken endnu kun truer, er tiden til at stå dens vej imod. Efter krige kommer der fredsbevægelser, og så ældes og splittes de, og når der rigtig skulle være brug for dem, ligger de øde”.

Hvad kunne der ifølge Ernst Christiansen gøres?

“Hvor mange fredstaler er der holdt af alle staters ansvarlige! Nu skal de tages på ordet af børnene i vuggen og af de mange mødre, af ungdommen, der kræver ind alt, hvad den hævder at have til gode i livet, af manden og kvinden i deres fulde kraft, af ‘frontsoldater’ og dem, der kun har læst om krig, af de aldrende og gamle, som i modgang og medgang og mest i lidelse har kørt deres fattige høst af livsvisdom i lade. Nu skulle der rejse sig et råb verden over, at det, der er folkene imellem, skal ordnes efter ret og billighed, et råb om, at intet af det, der strides om, er den verdenskrigs ulykker værd. Der skulle rejse sig en indsigelse og et krav med en sådan væld, at der omsider engang blev forebygget i tide. Det ville være den største sejr, menneskeslægten har vundet. Mange sind sukker, måske mere i smerte end i frygt. Kravet: Ned med våbnene! er dukket frem mange gange og faldet igen. Det er ørkesløst at gentage det nu. Hele den menneskehed, der for sig hævder den evne at kunne tænke skulle samle et uimodståeligt krav i det ene ord: *Fred!* og samle sig om at gøre det til dåd”.

Situationen var spidset til sidst i august 1938. Meddelelserne i tysk presse om tjekkiske overgreb på sudetertyskere blev hyppigere. *Flensborg Avis* gengav dem – med tydelig henvisning til, at det var *tyske* meddelelser.¹⁰¹ Udviklingen fulgtes tæt, og de forskellige mæglingsforslag blev fyldigt præsenteret. Men der blev i beretningerne lagt vægt på sudetertyskernes stejle afvisning af alle mæglingsforslag og deres manglende vilje til kompromis.¹⁰² Hvad Ernst Christiansen ikke kunne vide var, at sudetertyskerne under hånden blev dirigeret fra Berlin, der blot gav dem besked på at fremsætte nye krav, i samme øjeblik tjekkerne var gået med til de første.

Men *Flensborg Avis* spejdede også efter selv de mindste tegn på en løsning af konflikten. De forskellige *engelske* mæglingsforsøg blev fulgt meget tæt.

Da Hitler i sin *første* tale på rigspartidagen i Nürnberg ikke nævnte sudetertyskerne eller Tjekkioslovkiet med ét ord, åndede mange udenlandske iagttagere og journalister lettet op, konstaterede Kronika i *Flensborg Avis* den 7. september 1938. Han selv var utvivlsomt én af dem. Men da sudetertyskernes fører Konrad Henlein ankom til Nürnberg den 7. september 1938, rykkede spørgsmålet atter ind i centrum. Midt under partidagen brød de igangværende forhandlinger mellem den tjekkiske regering og sudetertyske repræsentanter sammen. Det kom tilsyneladende til korporlige sammenstød flere steder, og stemningen var dermed atter højspændt.

Kronikas reportager fra rigspartidagen var præget af stærk bekymring: “På alle tænkelige måder hamres det ind i folkemassernes sind, at dette års rigspartidag skal være *Stortysklands* nationale og politiske generalap-

pel". Havde dette "germanske rige af tysk nation", som *Völkischer Beobachter* kaldte det, fundet sin *endelige* form, spurgte Kronika? "Dette er for de fleste udenlandske gæster og iagttagere i Nürnberg dagens og tidens store og skæbnetunge spørgsmål. Svaret er endnu ikke givet". Men tilsyneladende afhang det hele *alene* af Adolf Hitler: "Hidtil ved ingen, hvad den tyske Fører fra Nürnbergs talerstol vil sige til riget og til verden. Der håbes trods højspændingen i Europa på *fredelige* rigspartidage".

NSDAP's pressechef Dr. Dietrich havde udtalt, at rigspartidagen over for verden skulle dokumentere, at "Tyskland er stærkt – ikke blot i militær, men også i politisk og åndelig henseende".

"Javel, Tyskland er stærkt. Dette skal verden vide", bemærkede Kronika i sin første store reportage i *Flensburg Avis* den 6. september 1938.

Om Nürnberg i øvrigt bemærkede Kronika blandt andet, at der af synagogen kun var en ruinhob tilbage. For at føje spot til skade reklameredes der på det indhegnende plankeværk for *Gauleiter* i Franken Julius Streichers vulgært antisemitiske blad *Der Stürmer*. Kronika bemærkede også, at de få tilbageværende jødiske forretninger var markerede på den mest iøjnefaldende måde med store søjler, der med pile pegede på forretningerne og på gule plakater advarede de købelystne: *Jüdisches Geschäft!*

Alt dette blev berettet ganske nøgternt. Der var intet spor af tidligere tiders begejstring eller medleven i Kronikas korrespondancer, og hans valg af emner var tydeligt nok: Nationalsocialismen som "politisk religion" – og jødeforfølgelsen. Det var de to emner, der nu, i 1938, optog ham mest. Han fremhævede gentagne gange, at der i Nürnberg blev talt om, at Hitler var blevet sendt af "forsynet" for at "frelse Tyskland".¹⁰³ En nationalsocialistisk *messias*, sendt af en germansk Gud.

Kronikas nu temmelig tydelige afsmag for nationalsocialismen kom til udtryk i følgende passus i *Flensburg Avis* 6. september 1938: "Et af de tyske blade siger i en leder om optakten til rigspartidagen 1938: 'Vi venter på af Førerens mund at høre vor tids evangelium'. Dermed er der så at sige peget på Nürnbergstævnets kultiske, ja næsten religiøse betydning. De kommende otte dage vil vise en masse ting, der vel skal være udtryk for verdenskanskelse, men i virkeligheden vil blive oplevet som en slags ny religion". Kronika fremhævede blandt andet, at alle byens kirkeklokker havde ringet, da Føreren i bil var ankommet til Nürnberg.

Den 7. september 1938 skrev Kronika:

"For år tilbage har jeg betegnet arbejdstjeneste-appellen [i Nürnberg] som en højmesse og Gudstjeneste [se s. 450]. Det religiøse præg i hele denne storslåede foranstaltning er fra år til år blevet mere og mere fremtrædende. I dag sagde selve rigsarbejdsføreren Konrad Hierl i sin tale på Zeppelin-Wiese, at arbejdstjenestens tilkendegivelse ('Feierstunde') af dens aktive deltagere blev opfattet som en indledende Gudstjeneste forud for de andre store Nürnberg-appeller. Han talte endvidere om den tyske ungdoms opdragelse til en dyb, ægte og positiv religiøsitet, hvormed han sigtede til ånden i de nationalsocialistiske arbejdslejre. Partidagen i Nürnberg har forlængst skabt sig et fast ritual og arbejdstjenestens højmesse forløb i de overleverede former. Men et nyt led var føjet ind i sange, liturgi og taler, nemlig *den stortyske trosbekendelse*" [fremhævet af Kronika].

Det overdimensionale i hele tilkendegivelsen "virkede berusende på tilskuermasserne", skrev Kronika. Det var påfaldende, så meget der i Nürnberg taltes om Gud, religion og tro:

"I går gav Rosenberg paven et langt svar og forsvarede racelæren over for kristendommen. Han var inde på det emne, der er centrum i Kaj Munks nye drama om Tyskland [*Han sidder ved smeltediglen*, forf.], nemlig menneskers billede af Kristus. Og Hitler talte i går aftes ved kulturmødet om religion og kultur.

(...)

Den religiøse diskussion i og om det nationalsocialistiske Tyskland vil sikkert gå videre, ja, den vil utvivlsomt tage til i de kommende år, thi det lader sig jo slet ikke overse, at nationalsocialismen er mere end politik, at den netop er religion. Derfor vil atter og atter Kristus-spørgsmålet blive rejst med magt både inden for Tyskland og uden for Tyskland, og dette er ingen skade til, hverken for Tyskland eller for andre nationer".

Kronika påpegede også i mindre notitser fra det kirkelige liv i Tyskland, at det, der prædikedes dér, var mere *nationalsocialisme end kristendom*.¹⁰⁴ Blot fem år tidligere havde *Flensborg Avis* peget på udviklingen i Tyskland som efterlignelsesværdig også i Danmark. I september 1938 var der intet tilbage af den slags. Det var helt andre idealer, som passede sig for danskerne: I en *UNG*-leder den 8. september 1938 hedder det, at i Nürnberg følte tyskeren i ensretningen *fællesskabet*. "På tænkende danske" virkede Nürnberg *modsat*. Danskeren trak sig nemlig ...

"... tilbage i sig selv, hver ene med sig selv. Vi har vor egen stolthed. Vi bygger naturligt nok ikke på styrken gennem massen, men på styrken gennem *éneren*, og ikke *én eneste* ener i folket [som i Tyskland Hitler, forf.], men *hvert* eneste selvstændigt *Jeg*, dybere tænkende *Jeg*, hans ydmyghed, hans tro, hans ansvarsfølelse, hans offermod, dygtighed og vilje. (...)

Vi ved, at vi hver for sig har fuldt op af bryst og skrøbelighed, og det samme må da gælde enernes sum. Men vi tror på, at den stadige fornyelse må fremgå af netop denne erkendelse, som vanskeligt kan fås i de store forsamlinger, men snarere i lønkammeret".

Denne fornyelse var foregået i Danmark gennem 1.000 år, og også i *nutidens* Danmark fandtes som i et rustkammer sjælelige og legemlige egenskaber, hvoraf der kunne smedes en fremtid; ...

"... en fremtid uden farlig spænding for menneskeslægten, men en fremtid med tjenersind til at bygge på menneskeslægten's lykke. (...) *Eneren* som selvstændigt *Jeg* med en egen sjæl og egne længsler, en frivillig arbejder i sit folk, folket en frivillig arbejder i menneskeslægten, alt levende i Skaberens hånd – det er vor forestilling fra de unge år, vort ideal, som kan forslå til et helt liv og som netop rejser sig stærkt og ungt og sundt midt i alt det forvirrende og jættestore og skæbnesvangre, der foregår i vore dage. Vore unge skal vide, at en stolt og ydmyg dansk tro ikke kan rokkes af noget i verden og kun vokser i modgang og ængstelse, og at den sejrer netop gennem dette, at hver gang den synes slået til jorden, rejser

den sig i uimodståelig ny kraft”.

Sudeterlandet september-oktober 1938

Sudeterspørgsmålet blev akut, da Hitler gjorde det til det centrale tema i sin afsluttende tale på partidagen i Nürnberg den 12. september 1938:

“I denne ved freds-diktaterne skabte stat er nationaliteterne blevet undertrykt i demokratiets navn. Folkene blev aldrig spurgt. Denne statsdannelse blev ikke oprettet af demokratiske, men af militære grunde, nemlig for at danne basis for flyverangreb på Tyskland. Man fandt en konstruktion, der gav det tjekkiske folk overvægten. Enhver, der opponerede derimod, kaldtes ‘statens fjende’ og blev slået ned med vold. Blandt det undertrykte flertal i denne stat befinder der sig tre-en-halv million tyskere, altså omtrent lige så mange som for eksempel Danmarks indbyggertal. Økonomisk bliver disse mennesker planmæssigt ruineret. Sudeter-tyskernes elendighed er usigelig. Denne kendsgerning kan ikke skaffes ud af verden ved fraser”.

Til massernes stormende jubel erklærede Hitler, at det nu var slut med tålmodigheden. Tyskland havde for at gavne freden givet afkald på Elsass og Lothringen, og også ved andre grænser havde Tyskland “indtaget samme holdning og bragt ofre for fredens skyld”. Men dette skulle ikke tages som et tegn på svaghed! Tyskland var stærkt, udtalte Hitler truende.¹⁰⁵

Spændingen i Sudeterlandet steg i midten af september 1938 yderligere. Der blev fra tysk side stillet krav om fuldkomment selvstyre for Sudeterlandet. Den 14. september 1938 erklærede man fra tysk side, at ethvert grundlag for forhandlinger nu var faldet bort, og at man nu krævede folkeafstemning om Sudeterlandets fremtidige statslige tilhørsforhold. Den britiske premierminister, Neville Chamberlain, måtte den 15. september 1938 – for første gang i sit liv – entre en flyvemaskine og rejse til Tyskland for at mødes med Hitler og forsøge at nå en løsning.

Flensborg Avis sparede normalt af princip på de store overskrifter. Men Sudeterkrisen var så alvorlig, at den næsten dagligt i september 1938 kunne gøre krav på fem-spaltede overskrifter. Dækningen af begivenhederne var intens og vaklede mellem håb og fortvivlelse.

De tyske beretninger om “myrdende og plyndrende horder af tjekkiske demokrater” tog til. Der blev nu ikke peget på nogen éntydig skurk i *Flensborg Avis’* dækning af begivenhederne. Men hvis der fandtes en *helt* i *Flensborg Avis*, så var det helt klart Neville Chamberlain.¹⁰⁶

De tyske krav truede med at medføre Tjekkoslavakiets opløsning. Ikke alene tyskerne, men også andre mindretal: Ungarere, polakker og slovakker, rørte på sig. Kronika forventede den 17. september 1938, at Chamberlain ville gå ind på de tyske krav om en folkeafstemning, og han regnede med en løsning af problemet inden for en uge.

I en epistel på forsiden samme dag skrev Ernst Christiansen:

“Mange tanker går igennem vort hoved og vort hjerte, medhu og modvilje, harme

og glad undren. Det ville vel næppe gøre fra eller til, om vi kunne løfte vor røst i det store kor. Skønt det nye Tyskland er skredet hastigt frem ad vejen og har fået eller skaffet sig opfyldt det ene ønske, det ene krav efter det andet, og skønt der i andre store lande tales om, hvilke følger mere vækst i tysk styrelse kan udløse, vil det være svært netop for de folkestyrede stormagter at gå imod kravet om folkenes selvbestemmelsesret”.

Spændingen steg yderligere, mens der blev forhandlet i Bad Godesberg. Overskrifterne i *Flensborg Avis* lød: *Et pusterum i en pinefuld spænding* (25. september 1938); *Er der et sidste håb endnu?* (27. september 1938); *Der kom ingen lysning i går* (28. september 1938); *Et møde i sidste øjeblik* (29. september 1938); *Viseren svinger frem og tilbage* (30. september 1938); og endelig: *Den bedste nyhed i verden – Forliget i München* (1. oktober 1938).

Flensborg Avis' hovedkilder var – ud over Kronika og den tyske presse – navnlig den engelske presse, der citeredes flittigt. Der ligger heri vel den opfattelse, at den engelske presse var den, der formodedes at give den mest objektive oplysning.

Frygten for en eventuel kommende krig var i *Flensborg Avis'* ledende artikler under Sudeterkrisen næsten håndgribelig. Ernst Christiansens udmaledede, hvor forfærdeligt ødelæggende og dræbende, en kommende krig ville være, og erklærede, at “ledende statsmænd kan indlægge sig større fortjeneste end ved den stolteste militære sejr, når de murer en ny grundvold til verdensfred, til virkelig gensidig respekt for folkenes livsret”.¹⁰⁷ Tilliden til stormagtslederne var gennemgående temmelig stor. Der syntes dog at komme nogen tvivl på Hitlers fredsvilje frem: “Hvor har disse sommerlige uger mindet os om 1914. (...) Der er så meget, som går igennem vort hoved i disse uger. For eksempel tænker vi på, hvad den tyske Fører, selv frontsoldat, har udtalt om krigen, som ikke lønnede sig for nogen af parterne, heller ikke for de sejrende, og som ikke måtte blive afgørelsen i de nationale spørgsmål og grænsespørgsmålene. Disse ord burde opslås i alle kommuner i Europa. *Men langsomt og næsten umærkeligt er vi kommet ind i virkelighedens alvor. Den er endnu langt fra nået helt til bunds i vort sind*”¹⁰⁸ [fremhævet af forf.]. Dette “men” er meget sigende – langsomt og umærkeligt var sandheden om Hitlers “fredsvilje” ved at gå op for Ernst Christiansen.

På den anden side var Førerens ord om, at Sudeterlandet var hans “sidste territoriale krav i Europa” næsten for godt til ikke at tro på. Over for dansk presse advarede Ernst Christiansen: “Vore personlige sympatier er vor egen sag, men som *nation* har vi bare en vej at følge, nemlig den neutrale linje, vi har bekendt os til over for Europa og hele verden”.

Da Hitler, Chamberlain, Daladier og Mussolini på kanten af krigen besluttede at mødes i München den 29. september 1938, faldt en tung bekymring af Ernst Christiansens skuldre:

“Mens mørket sortnede mere og mere, brød en blændende lysstråle igennem. Endnu kan intet siges og intet vides – hele spændingen truer fremdeles –, men så meget skulle vides, at i dag kræver hele den tænkende og følende, den bedende,

troende og stræbende menneskehed af de statsmænd, der mødes, at de *skal* blive enige om at give os *freden* og lægge grunden til en ny forståelse mellem folkene, bygget på ret og sandhed”.¹⁰⁹

Det var ifølge Ernst Christiansen i det mindste et fremskridt i forhold til 1914, at verdens statsmænd faktisk forsøgte at forhandle en fredelig løsning igennem. Verdens folk *ville* freden. Men det kunne ikke nytte at ordne det Sudetertyske spørgsmål alene i et forlig; “folkene måtte *oprustningen* og *ophidsningen* til livs. Dernæst måtte *kolonispørgsmålet* klares og de folkelige *mindretals* naturlige liv trykkes, ikke kun i ord, men i gerning. Før alt dette sker, nås ingen virkelig fred”.

Ernst Christiansen pegede *eksplicit på ophidselseskampagnerne i den tyske presse*: “En af de forudsætninger, der må skabes, er at arbejde for størst mulig sandhed folkene imellem. Søgende sind har i disse uger og måneder krympet sig ved, hvor langt vi var ude, og syntes, at de aldrig havde oplevet noget, der bød dem så hårdt imod”. Dette må helt klart henvise til den tyske propaganda – i samme nummer gengives tyske beretninger om tjekkisk militær og “røde horder”, der overfaldt tyske grænsestationer inde på tysk rigsområde med maskingeværer og håndgranater; der ødelagde landbrugsredskaber, slog kvæg ned og kastede det i brøndene; der med bajonetter tilbageholdt tyske kvinder og tvang dem til at sætte ild på deres egne huse. Ikke så sært, at slig propaganda bød Ernst Christiansen imod. Han fortsatte: “Sandhed blandt mennesker er altid menneskelig, og idealet nås næppe nogen sinde. Vi har enkeltmenneskets sandhed, folkets sandhed og mellemfolkelig sandhed. Menneskene må finde en måde at smelte det værdifuldeste af de tre sammen på til et malm, som kan bruges til klokker, der kan ringe freden ind”.¹¹⁰

Da München-forliget var en kendsgerning, hilstes det den 1. oktober 1938 med glæde, at krigen nu var undgået. Men glæden var ikke uden mislyde. I en ganske lille epistel hedder det: “London jubede i går, Rom jubede. Paris. New York, hele verden. Enkelte steder [i.e. Prag, forf.] var der sorg og dybeste tavshed”. Den ledende artikel samme dag var en blanding af taknemmelighed over freden og medfølelse med tjekkerne: “En tak er vel det første, enhver af os tænker på, det første og det sidste, og går vi vor vej ud i dagen og møder et frisk og smilende barneansigt, så bliver takken dybere endnu. Det er ikke til at udtænke, *hvor* meget der er at sige tak for”. Men tankerne gik også andetsteds hen: “Allerførst til dem, der i disse tider har døjet hårdest – ligegyldigt i hvilken lejr, de har hjemme – men også til dem, der skal betale, til dem, der måtte regne med næsten håbløst at sætte alt ind for deres fædreland og hvis glæde over freden i dag er fuld af smerte. Ingen kan formene os menneskelig medfølelse og den tro, at der vil gro oprejsning af en sådan ydmygelse, ikke ydre hævn, men indre styrke”.

Ernst Christiansens tanker gik også til de statsmænd, der havde overvundet forhindringerne. “Enkelte navne er vokset i disse dage. Vi hylder dem, og vi ønsker menneskeslægten til lykke. Og som et dansk blad med rette siger: *Det er ikke således, at folkestyrets mænd ved denne lejlighed har stået tilbage*” [fremhævet af forf.].

Det var selvfølgelig også en måde at sige på, at det var de *demokratiske* lande snarere end diktaturstaterne, der havde sikret freden. Og sandt var det, for selvom Hitler havde fået det med Sudeterlandet, som han ville, var han alligevel rasende over ikke at have fået sin krig.

Ernst Christiansen fortsatte: Det kunne heldigvis ikke siges, at de store lande havde "prisgivet den lille broder, da det kneb, om end det er ham, skæbnen rammer tungt. Vi håber endnu, at man ikke standser ved forebyggelsen af det værste, ved ordningen af det nærmest foreliggende spørgsmål". Ernst Christiansen tænkte formentlig her på garantier for *resten* af det nu helt blotlagte Tjekkoslovakiets sikkerhed og på de tjekkiske mindretals skæbne i et afstået Sudeterland.

Tankerne gik også til det stortyske rige – *men med meget tydelige forbehold*: "Vi ønsker de tyskere til lykke, som helt og fuldt er overbevist om, at det er et folkeligt retskrav, der sker fyldest, at det er folkenes selvbestemmelsesret, der har fremgang".

Lykønskingen gik med andre ord ikke til *alle* tyskere. Hvem, der måtte undvære den, er ikke så svært at gætte.

"Vi håber for det tyske folk, at det vil vise indre storhed i sin holdning over for den modpart, som har gennemlevet en frygtelig tid, som nu er dømt og må betale sagens omkostninger. Vi venter, at det tyske folk energisk vil træde i skranken for, at der hele verden over findes udveje til med fast hånd at dæmme op for ophidsning og oprustning. Ellers er der kun vundet et pusterum".¹¹¹

13.7. Ernst Schröder overvåger *Flensburg Avis* – september 1938

Midt under Sudeterkrisen blev overvågningen af *Flensburg Avis* intensivere. Redaktør Ernst Schröder havde hidtil i sine *KNS*-meddelelser to gange månedligt bragt uddrag af dansk presse og sendt dem til *Auswärtiges Amt*. Fra anden halvdel af september 1938 begyndte han at supplere disse meddelelser med udtog specifikt fra *Flensburg Avis*, og, som han skrev til von Grundherr i *Auswärtiges Amt* den 21. september 1938, "om nødvendigt også den danske grænsepresse i det hele taget", afhængigt af vigtigheden af de foreliggende artikler. "Det drejer sig for mig kun om løbende at berette om holdningen i den danske grænsepresse", erklærede han.

Sidst i september 1938, hvor situationen omkring Sudeterlandet spidsede til for alvor, sendte Ernst Schröder så den første beretning specifikt om *Flensburg Avis* til *Auswärtiges Amt*. Det er værd at notere, hvad Ernst Schröder navnlig fremhævede som betænkeligt: "Betegnende nok offentliggjorde avisen på forsiden et billede af præsident Benesch og hans hustru i andægtig stemning ved afdøde præsident Masaryks grav i anledning af årsdagen for dennes død", hedder det om *Flensburg Avis'* nummer den 20. september 1938. "Billedet har vakt stor opsigt i grænseområdet og kan ikke tydes på anden måde, end at her kommer *Flensburg Avis'* virkelige følelser til udtryk. Der må her navnlig lægges mærke til, at nummeret med dette billede udkom dagen efter den store sudetertyske demonstration i Dresden."

Det så altså mildest talt meget slemt ud med loyaliteten på *Flensburg Avis*, når man kunne gøre sig skyldig i den slags landsforræderiske kardinalforbrydelser! Men igen er det bemærkelsesværdigt, at det navnlig er *illustrerede* artikler, der vækker anstød. Tekst alene – og på dansk – var helt åbenlyst ikke nær så anstødeligt. Ikke med mindre det altså drejede sig om nationalitetsspørgsmålet i grænselandet, og det kunne anvendes som dokumentation for avisens formentlige grænserevisionisme.

Dagen efter, den 21. september 1938, havde *Flensburg Avis* så ved siden af en redegørelse for hele situationen bragt en ledende artikel under overskriften: *Skæbnesvangre dage* – som “velkomst til de nordiske pressefolk, der i disse dage rejser rundt i Nordslesvig og på søndag den 23. september 1938 skal komme til Flensburg, hvor Tage Jessen skal fortælle dem om det danske mindretals situation.” Det drejede sig om i alt 90 nordiske pressefolk.

“Den ledende artikel, der skal hilse disse pressefolk velkommen, indeholder i ulden [“gewunden”] form en fremstilling af det danske standpunkt, som vi dog sjældent har set så klar og utvetydig. På grundlag af den ledende artikel i *Der Schleswig-Holsteiner* skriver *Flensburg Avis*, hvad der er rigtigt nok, at den tyske presse opfører sig høfligt og sagligt over for Danmark. Bladet kritiserer så *Nord-schleswigsche Zeitung* og dens holdning, uden dog at gå ind på, at bladet blot forsvarer sig. Som hilsen til journalisterne gives så en historisk fremstilling af grænselandets udvikling, i hvilken det blandt andet hedder – idet man tager udgangspunkt i, at Ejderen er den historiske danske grænse –, at der i de sidste 1.100 år er gået syv mil, d.v.s. 50 kilometer, tabt for den danske sag; men ikke helt tabt, thi ‘vi er her endnu’. Videre hedder det i artiklen, at, hvis ikke Danmark var der, så skulle Norge og Sverige udgøre den store modvægt mod den tyske nabo og dens ekspansionskraft [“Spannkraft”]. Dernæst fortaber man sig i temaet ‘Front og Bro’ [“wird das Thema ‘Front und Brücke’ verliert”].”

Endelig blev i samme nummer offentliggjort en artikel af Martin Lorenzen om åbningen af det frisiske akademi, fortsatte Ernst Schröder. Lorenzen havde selv bragt en hilsen på nordfrisisk og sluttet med kampråbet: “Fremad Friesland!”. Beretningen var efter Ernst Schröder mening “tendentøs” og fortolkede blandt andet et foredrag om friserne og det germanske Norden i dansk retning.

Ernst Schröder havde også læst Kronikas avis, *Nationaltidende*, og bemærkede blandt andet, at den var tydeligt antitysk i Sudeterspørgsmålet og blandt andet havde berettet om tyske troppebevægelser.¹¹² Dette var rygter, som Tyskland lagde megen stor vægt på at dementere.

Men hvordan end Ernst Schröder vendte og drejede *Flensburg Avis*, var det kun småtterier, han kunne diske op med. Det er egentlig ganske tankevækkende i betragtning af, at *Flensburg Avis*, som vi har set, faktisk ikke var blottet for kritik af Hitlers aggressive udenrigspolitik eller af antisemitismen i Tyskland. Ernst Schröder ville forholdsvis let have kunnet indberette betydeligt værre forseelser. Hvorfor gjorde han da ikke det? Der kan formentlig ses bort fra den mulighed, at Ernst Schröder ikke var begavet nok til at gennemskue kritikken – for det var han. Men det *kan*

være en form for "anvendt psykologi" – og et udtryk for Ernst Schrøder'sk balancekunst: Ved at fremhæve rene bagateller i sine indberetninger fremstod *han selv* i Berlin som en overordentlig nøjeregnende kritiker af *Flensborg Avis* – men de indberettede forseelser fremstod samtidig *ikke* som så graverende, at myndighederne måtte se sig nødsaget til ligefrem at lukke avisen. De forseelser, som han rent faktisk fremhævede, var i regelen sådanne, som *Korrespondenzbüro Nordschleswig* og *Nordschleswigsche Zeitung* selv nidkært påtalte og – set fra en Ernst Schrøders synsvinkel – således på bedste vis opvejede skadevirkningerne af. Den logiske konklusion på Ernst Schrøders indberetninger var følgelig, at overvågningen af *Flensborg Avis* var i de bedste hænder; at dens chefredaktør Ernst Christiansen var en farlig mand, der helst burde fjernes; at rammerne for avisens nyhedsformidling burde indskrænkes, men at en decideret lukning af avisen ikke var nødvendig. Som der tidligere er redegjort for, kunne en lukning af *Flensborg Avis* medføre konsekvenser for hans egen *Nordschleswigsche Zeitung*.

Endelig må det ikke overses, at det stillede *Flensburger Nachrichten* i et mindre heldigt lys, når flensborgske avislæsere i *Flensborg Avis* kunne læse tyske indenrigsnyheder, som de ikke kunne læse i *Flensburger Nachrichten*. Det måtte så mistillid til byens førende avis. Altså måtte Ernst Schrøder også af denne grund ønske *Flensborg Avis'* nyhedsformidling indskrænket.

Men *Flensborg Avis* var vitterligt blevet tammere i slutningen af 1938. Selv den gamle ærke-fjende *Nordmark-Jugend* måtte i januar 1939 indrømme, at "hvis den danske presse gik i lære hos *Flensborg Avis* med hensyn til retfærdighed og tilbageholdenhed, så ville den gensidige forståelse fremmes i betydelig og uden tvivl i Danmark fordelagtig grad".¹¹³

En anden gammel modstander, *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, forsøgte den 9. oktober 1938 at så tvivl på front og bro-løsenet: *Flensborg Avis* havde ikke været *begeistret* nok over de tyske sejre, man havde udtrykt skepsis over for nationalsocialismen og man havde ikke i tilstrækkelig grad taget ordet imod udskejelser i dansk presse.

"Hver dag beråber *Flensborg Avis* sig på Fører-ord, hver dag taler den om den store agtelse for Førerens ord og mener at burde give den tyske folkegruppe belæring om, hvordan den skal indrette sit folketyrke arbejde. Stadig påny går forsikringerne igen om en ærlig grænsekamp på grundlag af 'front og bro' – men hvor bliver brobygningen af, når det danske blad opkaster sig som forsvarer for demokratiet mod 'stortyske tankestrømninger'?"

Meget havde forandret sig, siden *Flensborg Avis* i 1933 af danske dagblade var blevet beskyldt for at forsvare *nazismen!*

13.8. Kronika tvinges bort fra *Flensborg Avis* – efterår 1938

Selvom de forseelser, som Ernst Schrøder kunne opregne, vitterligt hørte til i småtingsafdelingen, var de tilsyneladende tilstrækkeligt alvorlige

til at tvinge Kronika bort fra *Flensborg Avis*. Det havde ganske vist også trukket op til det igennem længere tid. Kun fem uger efter Ernst Schröders første indberetning, blev Kronika stillet over for et ultimatum: Han kunne ikke længere være medarbejder ved *både* en udenlandsk og en indenlandsk avis, men måtte vælge én af delene. I betragtning af *Flensborg Avis'* miserable økonomi og hans begrænsede muligheder for at skrive frit til dette blad, var der ikke meget at betænke sig på.

Ifølge det danske gesandtskab i Berlins vurdering havde Propagandaministeriet "åbenbart nu ikke ment længere at kunne sidde overhørig fortsatte henvendelser" fra grænsetyske kredse. Følgelig måtte Kronika den 30. oktober 1938 med den "dybeste beklagelse" meddele *Reichsverband der deutschen Presse*, at hans medarbejderskab ved *Flensborg Avis* og i det hele taget enhver forretningsmæssig forbindelse med dette blad hermed var ophørt. Han forstod, skrev han, at det efter *Reichsverbands* opfattelse var umuligt, på samme tid at skrive til udenlandske aviser og til den i indlandet udkommende *Flensborg Avis*, ligesom det ikke lod sig gøre at forbinde et medlemskab af *Reichsverband* med et tilhørsforhold til ikke-tyske presseorganisationer. Det måtte han følgelig tage til efterretning.

Kronika ville dog i al ubeskedenhed anføre, at han i mere end 6 år gennem *Flensborg Avis* havde holdt en stor del af den skandinaviske offentlighed underrettet om udviklingen i Tyskland, og han ville gerne udtrykkeligt fastslå, at man gentagne gange fra både tysk og skandinavisk side havde betonet og anerkendt den positive værdi for en saglig bedømmelse af Tyskland og nationalsocialismen og for en forståelse mellem Tyskland og Norden, hans medarbejderskab ved *Flensborg Avis* havde medført. Kronika understregede, at han *fortsat* tilhørte den danske folkegruppe i Tyskland, ligesom hans inderlige forbindelse med *Flensborg Avis* ikke berørtes af det skete. Han forbeholdt sig endvidere ret til som *almindeligt medlem af mindretallet* at kunne tage ordet i *Flensborg Avis*, ligesom han forventede atter at kunne indtræde i *Reichsverband* og atter skrive i avisen, hvis han i fremtiden skulle ophøre med at skrive til udenlandske blade.

Embedsmænd i *Auswärtiges Amts* presseafdeling og i Propagandaministeriet gav over for Kronika udtryk for beklagelse over, "at det skulle være nødvendigt med en sådan principfasthed", og det var det danske gesandtskabs vurdering, at "aktionen mod Kronika skyldes Ernst Schröders konkurrencehensyn".

Dette er sikkert rigtigt. Men det har formentlig også haft betydning, at Kronika nu var ved at have udspillet sin rolle – i hvert fald i første akt. Han havde som venligsindet korrespondent i sin naivitet medvirket til at stikke omverdenen blår i øjnene om Hitlers fredsvilje, indtil Østrig og Sudeterlandet var vundet og Tyskland militært var stærkt nok til at lade de fleste udenrigspolitiske hensyn fare. Det svarede fuldstændig til udviklingen i Tyskland i øvrigt: I slutningen af 1938 blev en række hidtil tålte ikke-nationalsocialistiske aviser og tidsskrifter lukket. De havde tjent deres formål i fredspagandaen over for udlandet – men efter indlemmelsen af Sudeterlandet var deres rolle udspillet.¹¹⁴

Kronika kunne ganske vist fortsat gøre nytte *udadtil*, men ikke længere

på bekostning af den skade, hans korrespondancer i *Flensborg Avis* voldte *indadtil*. Forløbet omkring ultimatummet tyder på, at myndighederne i Berlin lagde Kronika meget stærkt på sinde, at han burde vælge hovedstadsavisen *Nationaltidende* fremfor den langt mindre indflydelsesrige *Flensborg Avis*. Det var efter alt at dømme for Propagandaministeriet et banalt spørgsmål om *cost-benefit*: Hvad man havde måttet finde sig i, indtil Stortyskland i efteråret 1938 endelig var en sværtbevæbnet realitet, var nu ikke længere nødvendigt.

Selv pegede Kronika entydigt på Ernst Schröder som skurken: Den 30. oktober 1938 skrev Kronika til Ernst Christiansen, at han hermed havde "tabt et slag, som har stået på gennem lang tid. Det er grænsetyskerne, der har vundet". Berlin havde hele tiden været elskværdig imod ham, men det var alligevel endt med, at han måtte opgive sit medarbejderskab ved *Flensborg Avis*: "Man holder sig til lovene i det autoritært styrede land", skrev han ikke uden bitterhed. Han havde ganske vist *tænkt på* at opgive *Nationaltidende*, men det var overfor ham atter og atter blevet gentaget, at der i *Flensborg Avis* ikke måtte stå andet om Tyskland, end det den rigstyske presse havde tilladelse til at offentliggøre. Dermed var hans journalistiske virksomhed for avisen gjort umulig, thi han sad "jo ikke i Berlin for at repetere DNB's stof".

Det blev understreget, at de samtaler, Kronika havde haft med regeringens presseafdeling om forskellige telegrammer til *Flensborg Avis*, var at betragte som *Verwarnungen* – advarsler. Man anerkendte hans virksomhed, "men man vil 'straffe' mig for, at jeg har leveret *Flensborg Avis*' læsere stof, som *Flensburger Nachrichten* ikke har kunnet præstere" – således udlagde Kronika samtalerne. Han havde dernæst forsøgt at lade sit stof fremkomme i *Flensborg Avis* som meddelelser fra København, men dén gik ikke: Både redaktøren og Kronika ville i så fald få *Verwarnungen*, der i den sidste ende kunne resultere i slettelsen af deres navne på "listen" – og det betød udelukkelsen fra enhver journalistisk virksomhed.

Kronika havde derpå – vel vidende om underhåndsarbejdet imod ham – forsøgt at skære antallet af korrespondancer til *Flensborg Avis* ned for at forebygge den nu trufne afgørelse, men uden held. "Sikke mindretalskår! Der er så meget, som jeg føler trang til at sige; jeg kan ikke i dag. Jeg har haft mange søvnløse nætter, inden jeg tog min beslutning. Måske en og anden ville sige, at jeg skulle have *tvunget* tyskerne til at slette mig fra *Schriftleiter-Liste*. Denne vej har jeg selv naturligvis overvejet meget alvorligt". Men han ville ikke på forhånd afskære sig fra når som helst at kunne genoptage sit arbejde for den sydslesvigske danske presse. Endnu i november 1938 nærrede Kronika håb om, at *Auswärtiges Amt*, der havde beklaget beslutningen, kunne kaste sit lod i vægtskålen for en løsning, men håbet gik ikke i opfyldelse.¹¹⁵

I Kronikas meddelelse til *Nationaltidendes* redaktør Aage Schoch den 30. oktober 1938 var der flere detaljer om baggrunden:

"Man tåler ikke, at der i det danske mindretalsblad skal stå mere om tyske forhold, end de tyske blade har lov til at skrive. For mig er der ikke tvivl om, at det

atter er grænsetyskerne, der har sat deres vilje igennem i Berlin. *Flensburger Nachrichten* har, dette har tyske embedsmænd fortalt mig, flere gange klaget over, at *Flensborg Avis* gang på gang fik stof fra Berlin, som de tyske læsere måtte undvære. Jeg har holdt kampen gående så længe som muligt. I betragtning af alle forhold er der ikke andet at gøre, end at jeg indtil videre standser mine daglige korrespondancer til *Flensborg Avis*. Det er mit håb, at jeg engang ad åre skal få mit egentlige arbejde ved dette blad. (...) Jeg vil ikke gerne have omtalt i bladet, at jeg har måttet trække mig tilbage fra *Flensborg Avis*. Muligt, at *Flensborg Avis* vil aftrykke den hoslagte tyske skrivelse. Hvis dette sker, kan *Nationaltidende* naturligvis gøre det samme. Helst ikke offentliggøre andet, end der kommer til at stå i *Flensborg Avis*. Jeg selv skal ikke så gerne angående denne sag i klammeri med grænsetyskerne”.

Selvom *Flensborg Avis* ikke ligefrem havde lønnet Kronika fyrsteligt, så betød opgivelsen af korrespondancerne alligevel noget. Han kom ned på 440 rigsmark månedligt, og det løb simpelthen ikke rundt. Aage Schoch lovede at forsøge at skaffe Kronika en gageforhøjelse, “idet jeg overhovedet ikke kan se, hvordan vi skulle kunne undvære Dem”. Det lykkedes. *Nationaltidendes* bestyrelse gik uden videre med til at forhøje hans månedsløn med 200 rigsmark.¹¹⁶

Ernst Christiansen tog Kronikas beslutning om at opgive korrespondancerne til *Flensborg Avis* til efterretning. Men han håbede dog, at det ville være muligt for ham lejlighedsvis at skrive lidt om, hvad der rørte sig i kultur- og selskabslivet i Berlin, uden at man kom ind på egentligt nyhedsstof. Kronika fortsatte da også med at levere sine klummer under mærket *Jens*, og Ernst Christiansen gjorde, hvad han kunne, for at honorere dem med 20-25 mark pr. kronik.¹¹⁷

Der var også kræfter i gang i Flensborg (navnlig Tage Jessen) for at få Kronika tilbage til Generalsekretariatet, som han i 1920'erne havde været tilknyttet som generalsekretær. Selvom han personligt ville være glad for at have Kronika tilbage i Flensborg igen, ville Ernst Christiansen ikke råde i det stykke, men lade kendsgerningerne, “som er hårde krabater”, blive afgørende.

Andre sydslesvigere udtalte sig *imod* forslaget. Hjemme i Flensborg gik Kronika endnu for at være – eller i det mindste for at *have været* – *for* venlig over for nationalsocialismen. Blandt dem, der havde udtalt sig imod hans tilbagevenden, var den tidligere kollega Julius Bogensee, arbejdsmand Boysen, der anførte Kronikas artikler fra Nürnberg som anstød, og lærer Niels Kjems, der var kommet med “en spydig bemærkning”. Men den 20. januar 1939 blev der rent faktisk i det nyoprettede “folkeråds” navn rettet henvendelse til Kronika om at overtage posten som generalsekretær; et tilbud en rørt Kronika afslog med henvisning til, at han ikke anså sig for at være den rette mand.¹¹⁸

Andre sydslesvigere beklagede hans afgang: “Det er absolut et tab for avisen, rent stofmæssigt set”, skrev senere generalsekretær Hans Ronald Jørgensen til Kronika 22. november 1938.¹¹⁹ Men det var også netop det, der var meningen. *Flensborg Avis'* potentielle indrepolitiske farlighed var med Kronikas ophør reduceret meget betragteligt.

Også blandt *Flensborg Avis'* danske læsere var reaktionerne blandede. Kronikas afgang synes paradoksalt nok at have været en lettelse for den ikke ualmindelige type af holdere, der udelukkende holdt avisen for at "støtte danske sydslesvigeres eneste lille åndehul", men som i øvrigt op igennem 1930'erne havde haft svært ved at goutere avisens dækning af udviklingen i Tyskland. Navnlig Kronikas begejstrede artikler fra 1933-1934 var endnu i 1938-1939 ikke glemt. Disse læsere tvivlede ikke på, at de ved at støtte avisen støttede mindretallet i Sydslesvig. Men de tvivlede på, at avisen støttede danskheden i *Nordslesvig* med sin forstående holdning overfor nazismen, og "med sin mangel på det ubestemmelige, der karakteriserer dansk demokratisk lynne, må den nord for Kongeåen synes udansk", skrev en læser til Ernst Christiansen den 16. september 1939.¹²⁰

Kronika fortsatte som korrespondent for *Nationaltidende* og flere andre aviser og som akkrediteret talsmand for det danske mindretal. Og han opnåede, som vi skal se, i den egenskab endnu adskilligt til lettelse af avisens og mindretallets vilkår. Men med Kronikas afgang fra *Flensborg Avis* i oktober 1938 var bladet gjort indrepolitisk temmelig ufarligt.

Set i et videre perspektiv var det måske ikke så galt, at det ikke var godt for noget. Det har utvivlsomt hjulpet avisen til at tie til den jødeforfølgelse, der brød ud over Tyskland få uger senere.

13.9. Jødespørgsmålet 1938:

Kaj Munks "Smeltediglen" og Krystalnatten

Nationalsocialisternes anti-semitisme havde altid været en kilde til bekymring, ja, afsky for både Jacob Kronika og Ernst Christiansen. Men Kronika havde aldrig helt opgivet håbet om, at tyskerne, hvis kulturelle stade han satte meget højt, trods alt ville komme til besindelse. Han kunne i *Flensborg Avis* den 21. januar 1938 således meddele, at Julius Streichers *Der Stürmer* var blevet forbudt "indtil videre" på grund af et nummer, der krævede dødsstraf for "race-skam". I Kronikas korrespondance skinnede det igennem, at han håbede, at forbudet ville få permanent karakter. Det fik det ikke.¹²¹

Flensborg Avis kunne ikke kritisere nationalsocialisternes anti-semitisme direkte. Men man tøvede ikke med at tage danske kritikere af den tyske anti-semitisme kraftigt i forsvar, hvis de blev angrebet fra tysk side. Da *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* den 9. oktober 1938 skarpt kritiserede Kaj Munks nyeste stykke *Han sidder ved smeltediglen* og ankede over, at *Flensborg Avis* ikke fulgte sit eget løsen "front og bro" og forsvarede tyskerne imod Kaj Munks "angreb", tog Tage Jessen den 12. oktober 1938 den danske dramatikere i forsvar: Kaj Munk var aldeles ikke anti-tysk; nogle danske blade havde endog ment, at han i den grad søgte at gøre ret og skel, at han til tider ligefrem blev nazistisk. Det danske mindretal kunne heller ikke stå til ansvar for en teaterforestilling, som blev givet i Danmark og som man slet ikke kendte ved selvsyn. "For øvrigt er det af ledende nationalsocialister gang på gang fremhævet, at den tyske national-

socialisme – og dermed også den tyske racepolitik – var et tysk særeje, som ikke uden videre kunne overføres på udlandet. I de nordiske lande har man *sin* mening; her holder man således på folkestyre”.

Han sidder ved smeltediglen skulle have været opført også i Sønderjylland, hvad der imidlertid ikke skete.¹²² Man frygtede at provokere tyskerne, og de grænsetyske aviser havde da også larmet tilstrækkeligt op. Men Ernst Christiansen fastslog i en epistel den 14. oktober 1938, at Munks stykke *aldeles ikke* var nogen nedrakning af det nye Tyskland eller dets ledende mænd: “Fremhæver det ikke idealismen i den tyske omvæltning? Er det ikke, under hævde af en selvstændig dansk opfattelse over for ting, som den ikke kan være med til [antisemitisme, forf.], et forsøg på at tvinge til eftertanke over tidens spørgsmål, som man på tysk side er bedre tjent med end en kritikløs lovprisning?”¹²³

Kaj Munks stykke var ifølge Ernst Christiansen således netop front og bro-tankegang i praksis: En konsekvent fastholdelse af den danske holdning, parret med et ønske om at gøre ret og skel over for Tyskland. Betragtninger om det nyttige i selvkritik var dog fuldstændigt spildt på nationalsocialisterne, der ikke led nævneværdigt under den slags. Men Ernst Christiansen vedblev over for fortsat tysk kritik af Kaj Munk stædigt i de følgende år at fastholde, at det meget godt var muligt “at forene respekt for Danmarks betydeligste dramatiske forfatter med redelig vilje til at bygge bro mellem nabofolkene”.¹²⁴

Men det skulle blive endnu vanskeligere at slå bro mellem dansk og tysk opfattelse. Den 17-årige polske jøde Herschel Grynszpan skød den 7. november 1938 legationssekretær ved den tyske ambassade i Paris, Ernst von Rath. Motivet var, som det hedder i artiklen på forsiden af *Flensborg Avis* den 8. november 1938, at “hævne sine jødiske racefæller”. Attentatet var med andre ord en desperat ung mands reaktion på jødernes forhold i Tyskland.

Flensborg Avis' opsætning af nyheden var forholdsvis beskeden. Den 10. november 1938 berettedes det – også på forsiden –, at von Rath var død, og man kunne i en ganske lille notits berette om “tilkendegivelser mod jøderne i Dessau”. Politiet havde dog formået at beskytte jøderne mod den vrede mængde, hedder det i notitsen. Den 11. november 1938 berettede man med *DNB – Deutsches Nachrichten Büro* – som kilde om “spontane jødefjendtlige tilkendegivelser” over hele Tyskland, men igen sat temmelig beskeden op, omend det dog var forsidestof. På lokalsiderne berettede man kort om rudeknusninger hos *Wohlwert-Kleinpreis* på Holmen i Flensborg.

De omfattende ødelæggelser af jødisk ejendom over hele Tyskland under krystalnatten omtales først nogenlunde fyldigt 13. november 1938, men helt uden egne kommentarer. Og dog. Den 12. november 1938 fandtes på forsiden en typisk *Christiansen-epistel*, hvori det hedder:

“Året 1938 har bragt os en række dage, da det var svært at tie og svært at tale. Vor tavshed har dog ikke kunnet misforstås, og den blev lettere for os, fordi der

i det mindste ikke kunne bebrejdes os et misforhold mellem ord og dåd. Det kan alligevel være svært at tie, når vi er dybest grebne”.

I dagene efter den 11. november 1938 blev der fra nazi-spidserne ikke lagt fingre i mellem over for jøderne, “denne forbryderrace”, som blev pålagt en enorm, kollektiv pengebod på én milliard rigsmark for mordet i Paris, uagtet at de tyske jøder absolut intet havde haft med Grynzspan at gøre. Tusindvis af jøder blev sat i kz-lejre, og der blev udstedt love og forordninger, der havde til hensigt at “udskille jøderne fra Tysklands økonomiske liv”. Dertil kom forbud mod adgang til teatre, biografer, koncerter og kulturelle arrangementer i det hele taget. Målet var, hedder det, de tyske jøders totale udvandring.¹²⁵

Flensborg Avis kunne dårligt bringe udenlandske avisers meddelelser på anden måde end i form af Goebbels’ dementier. Det gjorde man så. På ledende plads blev der tiet over for begivenhederne i Tyskland.

Det blev der ikke i Danmark. Mange steder tog man kraftigt afstand fra jødeforfølgelserne. Det skete også lokalt i Sønderjylland – til tyskerens stærke forargelse. *Flensburger Nachrichten* gik den 8. december 1938 i en stort opsat artikel skarpt til angreb på provst Frode Beyer i Rinkenæs, fordi han fra prædikestolen og i sit menighedsblad, der – som *Flensburger Nachrichten* forarget gjorde opmærksom på – også blev rundsendt til tysksindede hjem, havde udtalt sig om jødeforfølgelsen i Tyskland og opfordret til forbøn for jøderne. Dette var ifølge *Flensburger Nachrichten* at “prædike had” til Tyskland og intet mindre end “højdepunktet” af “jødevenlig propaganda”.

Det blev dog Ernst Christiansen for meget. Han erklærede i den obligatoriske venstre spalte på bagsiden af *Flensborg Avis*, der var reserveret den slags opgør, at provst Beyer “uden tvivl hele tiden har opfordret til forbøn for dem, der led ilde, hvad enten det var uforskyldt eller ikke”. En opfordring til forbøn kunne efter Ernst Christiansens begreber *umuligt* krænke nogen. “Den grænsetyske presse må affinde sig med den kendsgerning, at det danske folk har sin egen opfattelse af jødespørgsmålet. Der kan ikke forlanges mere af den danske offentlighed, end at den ikke bliver uretfærdig til nogen side”.

Da der i Rinkenæs i det danske forsamlingshus *Rinkenæshus* den 1. februar 1939 blev holdt en diskussionsaften med temaet: *Jødespørgsmålet i religiøs belysning* og med provst Beyer som oplægsholder, var *Flensborg Avis’* dækning fuldstændig utvetydig. Der var mødt et større antal “af vore tysksindede landsmænd med dyrlæge J. Møller i spidsen”, hed det i referatet. Jens Møller, siden 1938 den ubestridte “fører” for det hjemmetske naziparti NSDAP-N, havde straks taget ordet og udlagt teksten ud fra en nationalsocialistisk opfattelse, og hans meningsfælle Asmus Nielsen fra Gråsten “fortsatte i samme skure”, som det hedder med tydelig afstandtagen i referatet, der fortsatte:

“Selv om jødespørgsmålet er et af de mest brændende spørgsmål i vore dage, må det siges til forsamlingens ros, at diskussionen forløb i enhver henseende roligt

Provst Frode Beyer (1894-1976) fra Rinckenæs var stærkt frastødt af udviklingen i Tyskland, og han opfordrede både fra prædikestolen og i menighedsbladet til forbøn for de tyske jøder. Heri blev han støttet af Flensborg Avis, men han påkaldte sig derved den hjemmetyske politiske ledelses vrede. (foto i privateje).

og fredeligt og provst Beyer kunne slutte aftenen med en tak til deltagerne; han så i tyskerne tilstedeværelse et glædeligt tegn på lyst til saglig diskussion. Mødets tysksindede deltagere, hvis tilstedekomst – selvom indbydelsen til disse møder er rummelig – man ikke havde ventet i et dansk forsamlingshus, vil ikke kunne beklage sig over dansk mødekultur; deres udtalelser påhørtes i ro, og de kan af dette møde have lært, at det meget vel lader sig gøre under frie og utvungne former at diskutere emner, om hvilke anskuelserne afviger endog meget stærkt fra hinanden; thi mødet var – som andre møder her i landet –, præget af den gamle nordiske frimandsret: Frit at tænke, tro og tale. (...) Mødet sluttede med Inge-manns smukke aftensang *Fred hviler over land og by*, hvis magtfulde strofer 'Fred med hver sjæl på jord, til samme himmel går vor gang, adskilles end vort spor' – sunget af den store forsamling, manende lød ud i den stille, måneklare vinteraften".

Med hentydningen til det almindelige danske synspunkt, at danske og tyske, kristne og jøder alle endte i den samme himmel, understregede referenten afvisningen af den nationalsocialistiske antisemitisme. Det var så klart, som det kunne blive i *Flensborg Avis* i 1939. I hele forsommeren 1939 var desuden *Georg Brandes*, hvis brevsamling netop da blev udgivet, genstand for en hel række af ledende artikler fra Ernst Christiansens pen. Og selvom Brandes både mødtes med tilslutning og kritik, kom Ernst Christiansen ikke med ét ord ind på Brandes' jødiske afstamning. Georg

Brandes behandledes i de ledende artikler med den allerstørste selvføl-
lighed som *en betydelig dansk mand*.

13.10. "En sønderjysk forårsdag". Folketingsvalget 3. april 1939

Hele første kvartal af året 1939 stod i det kommende folketingsvalgs tegn. Valget skulle afholdes den 3. april 1939. *Slesvigske Parti*, det tyske mindretals parti, havde ét mandat i Folketinget, nemlig pastor Johs. Schmidt-Vodder. Han var imidlertid blevet skubbet til side af den nye spidskandidat, dyrlæge og "Fører" Jens Møller, og der var god mulighed for, at partiet kunne opnå endnu et mandat. Der skulle ikke megen fantasi til at forestille sig, hvorledes dette i så fald ville blive udlagt af den tyske presse som en "fordobling" af tilslutningen til tyskheden i Nordslesvig.

Unge danske i grænselandet med tilknytning til *Det unge Grænseværn* opfordrede allerede i begyndelsen af januar 1939 "de nye partidannelser" i Danmark til *ikke* at stille op i Nordslesvig, fordi de derved kunne give anledning til et dansk stemmespild. I opråbet hedder det blandt andet: "Hr. Pürschel, hr. pastor Malling [begge *Nationalt Samvirke*, forf.], hr. Arne Sørensen ! [*Dansk Samling*, forf.]. Dansk ungdom i grænselandet kræver, at De lader nationale hensyn overveje de partipolitiske". Det ville være "et snigløb mod danskheden at føre valgkampen her".¹²⁶

I en leder – *Klaring norden Skel* – den 24. januar 1939 diskuterede Ernst Christiansen på sin typiske forsigtige måde denne tanke: Det var et almindeligt dansk krav, et udtryk for en *vilje* og et *ønske* i *hele* den danske befolkning, at det næste valg endnu mere end tidligere måtte blive *en national tilkendegivelse*, ikke mindst fordi det tyske mindretal var "meget højt oppe og langt ude i sit sprog".

Der var ganske vist dem, der mente, at dannelsen af et dansk *enhedsparti* i Nordslesvig omfattende 85% procent af vælgerne ville være at spille det tyske mindretals spil, thi derved ville Kongeågrænsen så at sige blive genoprettet, idet det almindelige partiliv herefter kun kunne udfolde sig *nord* for den gamle grænse. Der var "noget i denne betragtning", medgav Ernst Christiansen – der i parentes bemærket selv havde været med til at skyde H.P. Hanssens enhedsparti, *Sønderjysk Venstre*, noget så eftertrykkeligt i sæk i 1920 med de selv samme argumenter.

Men faren bestod i, fortsatte Ernst Christiansen, at det tyske mindretals parti uden nogen i øvrigt nævneværdig procentuel stemmefremgang kunne *slumpe* sig til et ekstramandat takket være valgloven med kredsmandater, "altså sætte sit medlemstal op i den danske rigsdag med 100 procent, en begivenhed, der på baggrund af tiden ville blive udnyttet som en mageløs sejr, medbestemmende for landsdelens fremtid".

Drøftelserne nord for grænsen ville nu næppe føre til, at der skabtes et helt nyt valggrundlag – altså et enhedsparti, mente Ernst Christiansen. De tre store partier, Socialdemokratiet, Venstre og Konservative, der nu besad seks af de syv nordslesvigske folketingsmandater, ville næppe give afkald på egen valgkamp, men ville snarere pege på, at de små, såkaldte "splittelsespartier" skulle give afkald på opstilling for *danskhedens* skyld.

På den anden side var det næppe klogt under en spænding simpelthen at "tilstoppe ventilerne. Hvad de små partier skal gøre, må de gøre frivilligt, i erkendelse af et ansvar, som kunne blive meget tungt". Hvert eneste parti havde i Nordslesvig et særligt ansvar og måtte derfor endnu mere end andre steder holde sig for øje, "hvad der skal tjene landets samlede tarv".

Tanken om et egentligt *enhedsparti* afviste Ernst Christiansen dog: "Kongeå-grænsen er udslettet og skal ikke genoplives". Nordslesvig skulle gå helt ind i den danske udvikling. Men det forblev naturligvis grænseland for hele landet. Denne kendsgerning måtte og skulle til gengæld medføre visse grundlæggende hensyn – som ideelt set burde råde over hele landet:

"Den danske folkelige stilling i Nordslesvig er stærk, men dette må også komme frem i partikampen. Her må det kunne mærkes, hvad der i øvrigt er sporet i stigende grad i de senere år, at hvert eneste parti erkender den nationale opgave. Det må kunne fornemmes også på den indbyrdes tone i valgkampen, således at vel forskellene ridses op og der bliver plads til livligt ordskifte om de enkelte partiers særlige tanker, om den bedste vej til at fremme landets tarv, men således, at det fælles danske og den danske folkevilje mærkes helt og fuldt som den bærende understrøm".

Også i deres indbyrdes brevveksling diskuterede Jacob Kronika og Ernst Christiansen, om de danske partier i Nordslesvig skulle opstille en *fællesliste*, for eksempel med navnet *De danske Nordslesvigere*. Der måtte kunne realiseres en slags dansk fællesfront, men "uden den ensretning, som er uanvendelig hjemme". Kronika var skuffet over, at "partiegoismen" gik forud for helheden, men mente dog, at når det virkelig kneb, så skulle de nok finde sammen: "Danske plejer jo at komme sent, men de kommer!"¹²⁷

Ernst Christiansen mente, at kunne partierne blot enes om at dæmpe modsætningerne og fremhæve det nationale *fællesskab*, så var meget vundet. *Midtsamling* – forstået som et *enhedsparti* – var tydeligvis nu ikke længere helt så tillokkende som tidligere. Men tanken om en *samlingsregering* af de fire store partier (som også Stauning et år tidligere havde været inde på) rumsterede fortsat hos Ernst Christiansen, der fandt tanken særdeles tiltalende. Den danske samling skulle dernæst følges op af et tættere *nordisk* samarbejde.¹²⁸

Den danske optakt til valgkampen blev afstemningsdagen den 10. februar 1939; en dag, der ifølge *Flensborg Avis* ikke blot var en mindedag, men hver gang havde "sin sendelse, sin mission, i år så fuldt som nogensinde". Afstemningsdagen skulle som det kommende folketingsvalg være en *dansk* tilkendegivelse, "så fuldtallig og så fuldtone, at det kan ses, at det er folket, der taler. Ikke med nogen slags udæskning udadtil, men med den naturlige styrke, som en sund sjæl og et sundt legeme har". Den nødvendige *danske samling* ville dog være "begrænset til i nogen grad at præge valgkampens tone og på valgdagen at drage mand af huse, således at det bliver en virkelig skam at holde sig hjemme, ikke at opfylde den

valgpligt, som valgretten i grænselandet er”.

Netop på dagen, hvor Nordslesvig stemte sig hjem, måtte mangan dansk nordslesvigers tanke gå til Sydslesvig, der nu var helt ensrettet, men “foruden tanken på landsmændene dernede er der tanken på et minde, som ikke er værd at glemme for hastigt. Mindet om nogle septembere dage i 1938”.

Her udtalte Ernst Christiansen faktisk så tydeligt, som han nu kunne, at de danske nordslesvigere skulle påskønne, at de ikke delte kår med de danske sydslesvigere – men at Tjekkoslovakiets skæbne året før viste, at de meget hurtigt kunne komme til det, hvis de altså ikke var på vagt!

“Hvor må det danske Nordslesvig kunne føle det som en lykke at holde afstemningsdag under Dannebrog. Hvor må det, der skiller indbyrdes, selvfølgelig kunne lægges til side i dyb tak for dette ene, at måtte få lov til at leve i et fredlyst land, vor slægts land fra Arilds tid, side om side med de nordiske brødrefolks lande og her bygge på fremtiden, på det høje nord som frihedens hjem”.

Eller sagt med andre ord: De danske nordslesvigere burde ikke være indbyrdes politisk uenige, men skulle hellere tage at skønne på, at de boede i et *frit og dansk* land.

Flensborg Avis afviste eller argumenterede i løbet af valgkampen løbende imod de velkendte tyske påstande og udtalelser, der som valgdagen nærmede sig blev stadig mere skingre. Det var påstande om Slesvigs “urtyskhed” eller udtalelser om den “endnu fraskilte” Nordmark; det var påstande om Nordslesvig som en af dansk misregimente “udpint fattiggård” og påstande om diskrimination og undertrykkelse af det tyske mindretal.¹²⁹ Denne konstante *Kleinkrieg* hørte som tidligere nævnt hjemme på bagsiden i venstre spalte. Men når påstandene fra tysk side blev for uhyrlige, så rykkede de om på forsiden: Den hjemmetyske kredsleder og leder af *Schleswigsche Kameradschaft (SK)*, mindretallets pendant til SA, Haderslev-advokaten Dr. Lauritz Clausen, holdt den 10. februar 1939 i Rendsborg for den derværende VDA-afdeling en tale om forholdene i Nordslesvig. Talen blev refereret i *Schleswig-Holsteinische Landeszeitung* dagen efter.

I Nordslesvig fandtes – ifølge kredslederens udredninger – 50.000 bevidste tyskere, 50.000 bevidste danskere, 50.000 nationalt set ligegyldige – og dertil kom 30.000 indvandrede rigsdanskere. De nationalt set ligegyldige hørte ifølge Clausen “efter hele deres væsen og indstilling” tyskheden til, og det var om *dem*, kampen stod. Afstemningen i 1920 var gennemført, da Tyskland lå afmægtigt på jorden, og “vi vil aldrig hvile (...) førend det bliver ugyldigt”, råbte Dr. Clausen ifølge referatet. Nordslesvig, der tidligere havde været et blomstrende land, var nu under dansk styre fuldstændigt udpint og forgældet. Men nu, hvor nationalsocialismen havde sejret også i Nordslesvig, var det et spørgsmål om tid, før de 50.000 bevidste tyskere havde fået de 50.000 ligegyldige vækket.

Med lidt fingerregning skulle det følgelig ende med 100.000 tysksindede nordslesvigere imod 50.000 dansksindede – foruden altså de 30.000

landsfremmede danske "indvandrere", der passende kunne rejse hjem til Danmark igen ... *keine Hexerei!* Således blev forholdene i Nordslesvig fremstillet af hjemmetyske talere ved offentlige møder i Tyskland.

Clausens tale var "en utrolig udæskning" hed det i *Flensborg Avis* den 14. februar 1939 på forsiden. Clausens tal dementeredes nemlig ikke blot af afstemningen i 1920, men også af de kun 14-15%, af stemmerne som *Slesvigsk Parti* havde fået ved hvert eneste folketingsvalg i Nordslesvig lige siden.

Nordschleswigsche Zeitung foretog i løbet af valgkampen det ene ubeher-skede angreb på Danmark og den danske administration af Nordslesvig efter det andet. Forbilledet var temmelig tydeligt NSDAP's valgkampagner i 1932. Den samme tone kunne genfindes i de fleste øvrige tyske dagblade og tidsskrifter i grænseregionen. Det blev gentaget igen og igen, at grænsen fra 1920 var en *Versailles-grænse*, dybt uretfærdig, en "forbrydelse mod hjemstavnen"; de gamle slagord om det *udelte* Slesvig-Holsten blev gentaget i det uendelige, og det blev i temmelig uforblommede vendinger stillet i udsigt, at et godt tysk valgresultat naturnødvendigt ville medføre en grænserevision. En dansksproget valgavis, *Hjemstavnnens Røst*, blev runddelt i tusinder af eksemplarer. Det var, som om den nye, hjemmetyske ledelse satsede alt på en grænserevision – *nu eller aldrig!*

Det blev aldrig. For, som *Flensborg Avis* tørt konstaterede: "Hvis det er meningen at få alle danske nordslesvigere purret ud på valgdagen, er denne utrolige tone i det tyske mindretalsblad uden tvivl udmærket".¹³⁰ Hjemmetyskerne havde nemlig *glemt*, at der i de sønderjyske sind fandtes en kraft og en vilje, som det tyske mindretal havde gjort klogt i at vogte sig for at røre ved, påpegede Ernst Christiansen. Denne nationale kraft havde stået sin prøve i årene mellem 1864 og 1920, og den var nu vågnet i valgkampen: "Der er ikke kun holdt partimøder. De *Danske Samfund* har rørt på sig, *Det unge Grænseværn*, i det hele de nationale foreninger, men partiernes talere har kappedes med de nationale foreningers mænd om at trænge deres selvished på partiets vegne tilbage i anden række".

De sønderjyske Danske Samfund, der oprindeligt havde været begrænset til den såkaldt "truede firkant" mellem Aabenraa og Tønder i det sønderjyske midtland, blev i 1939 udbygget til at omfatte hele Sønderjylland. Medlemstallet voksede fra begyndelsen eksplosivt, og i 1943-1944 omfattede samfundet 79.000 medlemmer – svarende til i praksis meget tæt ved 100% af alle voksne dansksindede sønderjyder.¹³¹

Den danske nationale mobilisering i Nordslesvig op til folketingsvalget i 1939 var med andre ord ved at fremelske *lige akkurat den tilstand af dansk national vækkelse og folkeligt fællesskab, som Ernst Christiansen havde kaldt på siden afstemningstiden.*

Det tyske mindretals valgkampagne blev stadigt mere skinger. Da Jens Møller afsluttede sin valgtale i Tønder den 26. marts 1939 med at erklære, at den kommende tyske valgsejr ville være "ét eneste råb: Fører, gør os fri!" spurgte *Flensborg Avis* den 28. marts 1939: *Hvad er meningen? Hvordan stod sligt i overensstemmelse med en statsborgers pligter over for sit land? Hvordan stod sligt i overensstemmelse med Førerens ord om den*

fredlagte nordgrænse? Men "med hensyn til valgstemningen må man være taknemmelig for en ubehersket optræden, der vil få et dansk svar på valgdagen, som den grænsetyske kandidat trods sin egen danske afstemning nok vil blive noget overrasket over".

Flensborg Avis åbnede sine spalter for de store partiers opråb: Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, Det Konservative Folkeparti og Venstre. Opråb og udtalelser fra de nævnte fire partier lagde beslag på hele og halve sider i *Flensborg Avis* op til valget.¹³² Derimod fik de *mindre* partier kun beskednen plads. Om dette skyldtes, at de pågældende partier ikke indsendte valgopråb til avisen eller om det skyldtes et bevidst fravalg fra avisens side i overensstemmelse med den holdning, at de små partier medførte dansk stemmespild og derfor helst burde have undladt at stille op, har ikke kunnet opklares.

Lørdag den 1. april 1939 var forsiden af *Flensborg Avis* prydet af en stor illustration med de fem nordiske korsbannere og de manende ord: "Nordslesviger. Den 3. april vil den nordiske verdens blik være rettet mod din hjemstavn". Også lederen var helliget valget – og ledersiden i øvrigt prydet af en tegning af et Dannebrog, der vajede over to våbenskjolde: De tre danske løver ved siden af de to slesvigske. Men dagsnummeret var nok så meget præget af en påkaldelse af *hele Norden*.

Lederen var skrevet af Tage Jessen, der altid tog sig af dansk indenrigspolitik, når det blev mere konkret: Den 3. april 1939 kunne blive en historisk dag, skrev Jessen. For *resten* af Danmark var valget en styrkeprøve mellem regering og opposition. Men for *Nordslesvig* var rigsdagsvalget "nu som før – og denne gang mere end nogensinde – af national betydning. Det siger sig selv, at enhver stemme, der falder på et af regeringspartierne eller på et stort eller lille oppositionsparti, er i virkeligheden en *dansk stemme*. Den eneste undtagelse er det parti, der *kalder* sig det 'slesvigske', men som i virkeligheden er tysk".

Hele Norden ville have tankerne rettet mod Nordslesvig den 3. april 1939, hedder det: "Sønderjylland er af svenske, norske, finske og islandske venner blevet kaldt 'Nordens grænseland'". Men betegnelsen *Nordens grænse* var "et klenodie, som *stadig skal erhverves på ny*, for at vor hjemstavn også i fremtiden skal fortjene dette hædersnavn". For selvom Dannebrog var verdens smukkeste flag, så var "det skønneste og mest festlige syn ... at se *alle nordiske korsbannere* side om side".

Nordisk ånd kunne ifølge Tage Jessen til dels udtrykkes med ordene: "Fred, frihed og fordragelighed" – modsætningen: Det krigeriske, ufrie og ufordragelige, – og følgelig *unordiske* Tyskland læses mellem linjerne. Og Nordslesvig *trængte* til fred og fordragelighed. "Den, der ikke tager hensyn dertil, forsynder sig imod grænselandet". Når *Flensborg Avis* gang på gang havde brugt løsenet front og bro, så mentes dermed "ikke blot ønsket om et godt naboforhold mellem de neutrale nordiske lande og Tyskland, men tillige dette, at selve *grænselandets befolkning*, hvor den nationalpolitiske skal tit gennemskærer en slægt, ja selv en familie, trænger til fred og fordragelighed. Dette betyder ikke, at danske slesvigerere skal

I 1938 var den nazistiske ensretning af det tyske mindretal fuldbyrdet, og Føreren for NSDAP-N, dyrlæge Dr. Jens Møller, fremstod som hjemmetyskhedens politiske leder. Op til Folketingsvalget 3. april 1939 forsøgte man at drage nytte af Hitlers store udenrigspolitiske triumfer, således som det fremgår af denne valgplakat fra marts 1939. (Landsarkivet for Sønderjylland).

12. März 1938

Oesterreich kehrt heim ins Reich!

September 1938

Sudetenland kehrt heim ins Reich!

März 1939

Böhmen und Mähren werden deutsches Protektorat!

März 1939

M e m e l kehrt heim ins Reich!

3. April 1939

Nordschleswig

stimm für

Slesvigsk Parti!

være mindre danske eller tyske slesvigere mindre tyske". Tvært imod. Men det betød, at man skulle respektere hinandens sindelag.

"Netop derfor gør vi front imod enkelte tyske yderligtgående agitatorers misforståede iver og forsøg på at påtvinge Nordslesvig *unordiske og uslesvigske* metoder [fremhævet af forf.]. Vi ønsker ikke genopvækkelse af svundne tiders nationalhad. Nordslesvig, der måske er det fredeligste og frieste grænseland i Europa, vil vi simpelthen ikke have gjort til en skueplads for *revolutionære rumlerier* [fremhævet af forf.]. Den slags gør vi sluttet *front* imod. Og det sker ikke i form af store ord og højlydte protester, men ved *værdig og virkningsfuld handling*. Det sker på den måde, at Nordslesvigs mænd og kvinder i overmorgen møder fuldtalligt frem og *stemmer dansk* for at vise, at de vil have ro og orden i deres egen hjemstavn. (...) Vi ved, at det tysksindede parti denne gang vil mobilisere sine sidste reserver, og at man desuden udfolder krampagtige anstrengelser for at lokke og true ubefæstede sjæle. Derfor gælder det om at få den samlede valgdeltagelse op på mindst ni tiendedele".

Dagen før valgdagen, den 2. april 1939, prydedes *Flensborg Avis'* forside af de manende ord: *I morgen møder enhver dansk nordslesviger*. Ernst Christiansens leder *Sværdtid* hylkede den nationale opgaven i Nordslesvig, som han genkendte fra hans egen ungdoms kamptid:

“Hvor er det festligt, som et sejrende vår-gennembrud, at høre de danske røster fra det genvundne land. (...) I modgangstid, i en stor hjemløsens tid udløses først de egentlige kræfter i menneskesindet. I disse dage synes vi, vi kender Nordslesvig igen. Vel er den klædt i en vårfrisk dragt, som dansk omsorg og fremdrift, dansk smag, dansk dygtighed og skønhedssans har formet til det genvundne land, men i øjnene luer den gamle sønderjyske vilje fra den hårde tid med ung styrke”.

Da de første valgresultater dagen efter, den 4. april 1939, blev kendt, hilstes de med den firespaltede overskrift: *En sønderjysk forårsdag*. Dækningen af valget hæftede sig ved den store tilstrømning, den gode stemning og de mange Dannebrogflag.

I lederen den 4. april 1939 skrev Ernst Christiansen, at det havde vist sig, at Nordslesvig ikke blot, således som mange havde troet, af *egen* kraft ville vokse sammen med Danmark. Der skulle *mere* til, og der var kræfter, der trak i *modsat* retning. Men da “truslerne steg og himlen blev sort (...) så oplevede vi noget af, hvad det vil sige, at *Holger Danske* vågner. Noget rejste hovedet, som vi knap vidste var der endnu, noget brød frem og brød igennem, som om midt i mørketiden våren meldte sig med magt. – En hjemløselse kan blive den største gave til egen fornyelse”.

Men dagen måtte ikke blive “en forbigående kraftanstrengelse”. Nu, da valget var overstået, stod næste opgave lige for: Dybbøl-indsamlingen den 18. april 1939. “Det er grænselandsskæbne og grænselandsvelsignelse, at her kræves vor kraft bestandig, og grænselandets skæbne er Danmarks skæbne”.

Valget i Nordslesvig den 3. april 1939 var “den 10. februar 1920 om igen” hed det i Tage Jessens ledende artikel den 5. april 1939. Valgdeltagelsen var på 92,4% og det danske flertal på 79.422 stemmer, svarende til 83,7% af de afgivne stemmer, mod *Slesvigsk Partis* 15.016 stemmer, svarende til 15,8%. De danske nazister i Frits Clausens *DNSAP* havde fået 4.474 stemmer eller 4,7%. Det betød, at de demokratiske partier sammenlagt havde fået 78,4%.¹³³ Valget var således en sejr for såvel danskheden som for demokratiet.

Valget havde bekræftet, at Nordslesvig var og blev dansk af sindelag. Fra grænsetysk side var man ...

“... ikke blevet træt af at gentage, at Tyskland var afmægtigt i 1920. Og hvordan nu? Baggrunden for det Nordslesvig, der stemte dansk med godt 84 procent, er et nyt vældigt tysk rige, der er væbnet til tænderne, hvis indbyggertal og område aldrig i historien har været så mægtigt som nu. Set på denne storpolitiske baggrund har vi danske syd for grænsen samt vore folkefæller i Nørrejylland og på øerne grund til at sige Nordslesvigs danske flertal tak”.

På *Flensborg Avis* øjnedes man konturerne til en *folkelig dansk samling på tværs af alle partiskel om den sønderjyske sag*: Grænseforeningen kunne melde om stor fremgang i medlemstallet, og da også indsamlingen på Dybbøl-dagen den 18. april 1939 faldt heldigt ud, gjorde Ernst Christiansen

en slags status over de danske partiers stilling til den sønderjyske sag i lederen *Hjerne og Hjerte* den 15. april 1939. Taleren fra Det Radikale Venstre, der – ligegyldigt hvor meget Ernst Christiansen så end anstrengte sig på *brobygning* – var og blev det parti, der stod ham fjernest, havde denne gang som flere gange tidligere været den, der “holdt mest igen, hvor der kunne være fristelse til at lade følelse blive mørtelen mellem de saglige grundens byggestene”. Men “det gør ikke noget, at der er forskel, og en lidt mere tør eller kølig tone udhæver andre mere uforbeholdne udtalelser. I øvrigt kender vi adskillige mænd og kvinder i Det Radikale Venstre, som i denne sag ikke står tilbage med hensyn til sindets varme, og vi tvivler ikke om, at ringen er i færd med at blive sluttet, ikke alene for forstandens, men også for hjertets vedkommende”.

Der var naturligvis *også* mange venlige ord til venstremanden og den konservative taler, men “på en måde var den største oplevelse den socialdemokratiske tale. (...) Her var både saglighed og naturligt kammeratskab, her var en uforbeholden tilslutning til [Dybbøl-]dagen og til det danske grænseblads løsen om front og bro”, foruden en opfordring til alle arbejdere om at slutte op om det sønderjyske arbejde. Det var lige vand på Ernst Christiansens mølle, og det var “stort, at udviklingen er nået så langt”. Alle gode kræfter i Danmark stod nu bag det nationale arbejde i grænselandet, og ...

“... det er et mål, vel værd at stride os frem imod: At stryge alle forbehold, at nytte tidens alvor til i et enigt folkeligt kammeratskab at vie os helt til en sag, der er langt større end vort eget jeg. Om vi blot kunne nå noget af dette, så ville det være som forårsgrøde i vinterstormens tid, som tryghed midt i skælvende uro. Og hvor kan vi dristigt og frimodigt gøre det, thi både vort folks og vor egen skæbne ligger i Guds hånd”.

Resultatet af folketingsvalget i Danmark som helhed kommenterede Tage Jessen den 5. april 1939. Budskabet var, at det kunne være gået meget værre. De “yderliggående partier” havde ganske vist haft nogen fremgang”, men det havde måttet forventes på baggrund af arbejdsløsheden. Det var dog kun en fremgang på fire mandater – ét til kommunisterne, der således nu havde tre, og tre til nationalsocialisterne, der kom ind i Folketinget for første gang. Det var efter Tage Jessens mening til at leve med:

“Når vi ser på det danske valg som helhed på baggrund af udviklingen i verden, så rummer det en ikke ringe tryghed i de store gamle partiers forbausende modstandskraft. Trods deres indbyrdes modsætninger, som i ikke ringe grad er knyttet til erhvervsspørgsmål, så danner de tilsammen en midterblok, som med et overvældende vælger- og mandatflertal sikrer en forstandig linje og udadtil en neutralitetsvilje, som forhåbentlig i stigende grad vil bygge på selvhævdelse og bringe de fornødne ofre herfor” [fremhævet af forf.].

Flensborg Avis var med andre ord godt tilfreds med valgresultatet – hvis altså blot der ville blive ofret noget mere på det *militære forsvor*.

13.11. “Fager er lien ...” Tanker på tærsklen til krigen – forår 1939

Den 9. februar 1939 skrev Jacob Kronika i et brev til Ernst Christiansen, hvad det polske mindretals leder i Tyskland, Dr. Jan Kaczmarek, havde

sagt til ham: "Polen er som bekendt nr. 2; der begyndtes i Czekoslovakiet".¹³⁴

Ernst Christiansens egen største bekymring gik navnlig ud på, hvilket nummer i rækken *Danmark* ville få. Og ikke mindst var han bekymret over, hvordan Danmark i givet fald ville *reagere*: "Man har mødt den saglige opfattelse, at vort lille fædreland aldrig har været mere ene, henvist til sig selv, end det er nu", skrev han i en ledende artikel den 1. februar 1939. De øvrige nordiske lande var ganske vist fulde af *samhu*, men "skulle det blive til en alvorsfuld handlingens tid, så ville Danmark stå ene, uden støtte i handling, hvor det gælder livet, fra noget stort eller lille land i verden" – det var Ernst Christiansensk mummiesprog for: Skulle Danmark blive angrebet militært af Tyskland, så kunne man ikke forvente at få anden hjælp end moralsk støtte fra de nordiske lande eller fra noget andet land.

Men hvordan burde Danmark da reagere ifølge Ernst Christiansen? Det gav han *også* et bud på i den ledende artikel, idet han greb tilbage til erfaringerne fra 1864. Lederen formede sig nemlig som et tilbageblik på denne krig i anledning af 75-året for slaget ved Mysunde. Begivenhederne dengang "satte mærke i det danske folks udvikling". Det var nemlig ikke kun en sort modgangstid med beske skuffelser; "det var en tid, som blev en kilde til lutring, et kildespring til ny kraft".

Efter sejren ved Mysunde kom ganske vist ...

"... de mørke dage og nætter (...) med tilbagetoget fra Danevirke. Man er endnu ikke færdig med fordelingen af skylden på regering, rigsdag, krigsminister, overgeneral, krigsrådets medlemmer (...). Ledelsen gav sin ordre, uden at der var ud-kæmpet noget egentligt slag. Man mente at handle klogt og at forebygge større ulykker".

Dette sidste synspunkt var Ernst Christiansen tydeligvis *ikke* enig i. I en sådan situation gjaldt det efter hans mening ikke så meget om at handle *klogt* som om at handle *ærefuldt*. Efter tilbagetoget fra Dannevirke fulgte nemlig til alt held slagene ved Sankelmark og Dybbøl: "To stormagter var rykket imod Danmark, der bukkede under med ære". Dette var ifølge Ernst Christiansen den rette måde at handle på, når man blev angrebet militært. For *det ærefulde nederlag* var nemlig blevet en kilde til ny, folkelig kraft: I det ganske vist ved fredsslutningen i Wien i oktober 1864 læstede Danmark "tog folkets vilje en dyst med sin skæbne" og blev et foregangsland; og i det fraskilte Sønderjylland "tog dansk folkesind en dyst imod en overvældende overmagt", hævdede sig trods alt "og brød igennem til et folkeligt forår", inden Første Verdenskrig kom og medførte genforeningen af det halve land. De danske sydslesvigeres fortsatte kamp viste, at dansk folkesind *endnu* stod sin prøve og at der *endnu* var liv. Historien viste med andre ord, at et militært nederlag kunne medføre folkelig vækkelse og national genrejsning – *når der vel at mærke var blevet kæmpet med ære!*

Forsvarsviljen lutrede og nærrede så at sige folkesindet, hvorimod op-

givelse uden kamp – såsom ved Dannevirke i februar 1864 – havde den modsatte effekt. Det var klar tale, og der går, som vi skal se, en lige linje til Ernst Christiansens ledende artikler efter den 9. april 1940.

Synspunkt blev skærpet i en leder den 4. juli 1939, da Ernst Christiansen stillede spørgsmålet: *Hvad er det, der skaber et folk?* Var det folkestyrets idé eller var det *viljen til at forsvare fædrelandet?* For Ernst Christiansen var der ingen tvivl: Fædrelandets militære forsvar kom *forud for* folkestyrets idé – der til gengæld var nummer to. I dette spørgsmål lignede han forgængeren, redaktør Jens Jessen, på en prik.

Anledningen til disse betragtninger var en tale, som seminariefors­tander Morten Bredsdorff havde holdt på et møde i Bolderslev. Bredsdorff havde heri gjort sig til talsmand for betragtninger tæt på udenrigsminister P. Munchs grundforestilling, nemlig at det danske *landområde* ikke lod sig forsvare militært mod et tysk angreb. Det gjaldt følgelig om i stedet at forsvare *de danske kulturelle værdier*, og først og fremmest om at forankre det danske folk i *det parlamentariske demokrati*, så folket derved blev i stand til at overleve selv en generationslang besættelse. P. Munchs forbillede var de danske sønderjyders folkelige kamp 1864-1920.

For Ernst Christiansen var dette synspunkt ensbetydende med national selvopgivelse – nøjagtig som det havde været det for Jens Jessen. Ernst Christiansen var ganske vist ikke uenig i, at folkestyret var en meget væsentlig del af dansk kultur, men det var værdiløst, hvis der ikke var vilje i folket til at forsvare fædreland og folkestyre med sit liv. De danske sønderjyders kamp havde netop hentet sin kraft i den kendsgerning, at der var blevet *kæmpet* i 1864. Uden den militære kamp i 1864 ville sønderjyderne ikke have haft folkelig kraft nok til at opleve genforeningen i 1920.

Folkestyrets idé var ifølge Ernst Christiansen “noget, hvori [ungdommen] i en tid som vor nok om fornødent kunne dygtiggøres bagefter, når det ved det selvfølgelige offer var afværget, at folkestyret gik over bord sammen med alt andet, hvad dansk er”. Det nyttede med andre ord ikke noget, at ungdommen var blevet opdraget til gode demokrater, når deres fædreland først var løbet militært over ende.

Det var tydeligt, at Ernst Christiansen nu anså verdenssituationen for at være så alvorlig, at forsvaret, værneviljen og handlekraften måtte gå forud for alt andet, også det parlamentariske demokrati.

Dette blev indskærpet yderligere i en UNG-leder den 6. juli 1939: *Hvad er et folk og hvad er folkestyre?* Denne leder er vigtig for forståelsen af Ernst Christiansens indstilling til det parlamentariske demokrati få uger inden krigsudbruddet. Bredsdorffs tale havde sat tanker i sving: Det var nemlig ikke lige til at fastslå, hvad det var, der kendetegnede et folk. “Vor viden og vore forestillinger er stykværk, og tit ved vi ikke, om vi har fået fat på et stykke sandhed eller kun på en splint af et troldspejl”. At hæfte det danske folk op på *folkestyret*, således som Bredsdorff gjorde, var *måske* en sådan fejl.

“Når der sker store omvæltninger i et nabofolk, der ikke svarer til vort folks ud-

vikling og vor indstilling, så kan vi give os til at bygge dige, eller måske hellere søge til de kilder, som kan give ny styrke indefra. Så ligger det også nær, at der falder et ord om, at race, afstamning, blod og jord og alle disse ting efter dansk skøn langt fra betyder så meget i et folks tilblivelse og liv som skæbnefællesskabet. Vi tænker over det. Er det nu også rigtigt?"

Ernst Christiansen medgav, at hvis man så på Schweiz, så kunne det måske nok passe, at de tre folk var svejset sammen til ét af folkestyrets idé. Men schweizerne var dog fælles om *mere* end det: Om jorden, ...

"... et helt særligt stykke jord, fælles om de højeste og stolteste bjerge i vor verdensdel, skilt ved svimlende, tågefyldte kløfter, knejsende med skinnende hvide tinder over skyerne. Er det folkestyrets idé først og fremmest, som har støbt et folk sammen af tre eller fire forskellige folk? Var her ikke simpelthen tale om bjergboer, der rejste sig imod de fremmede undertrykkere, gennemstrømmet af kærligheden til deres bjerge, vant til at klare sig i fare, henvist til egen snarrådighed og udholdenhed? Af alt dette måtte efterhånden viljen gro frem til at råde for deres egne kår. Var det dette, at de selv ville råde, som var den største værdi i deres folkeliv, var det ikke snarere den skjulte vilje, den tavse redbonhed til at give liv og blod for hjemstavns-fædrelandet?"

Altså var det værneviljen, *skæbnefællesskabet*, der havde givet schweizerne et ubrydeligt kammeratskab; og kammeratskabet skaffede Schweiz respekt som et eksempel for hele Europa.

"Vi herhjemme har vor egen lille drøm om, at vor hjemstavn kunne blive et eksempel til efterligning, et eksempel på, at to meget forskellige folk kan mødes til djærv styrkeprøve på kammeratlig vis, til livtag på en sådan måde, at der bygges bro, på en sådan måde, at det kan skønnes ud over verden, at således skal grundvolden lægges til fredens hus. Hvorfor klage over mangel på idealer til de unge, når vi har det første og største lige for vor dør?"

Men var et *skæbnefællesskab* tilstrækkeligt til at skabe et folk? Hvad med det *polske* folk, der igennem en lang lidelsestid havde været delt i tre dele [russisk, tysk og østrigsk, forf.] med meget forskellige vilkår? Polakkerne blev altså bundet sammen af noget *andet* end et skæbnefællesskab. Og hvad med *Holsten*, der havde haft skæbnefællesskab med Danmark i 350 år ...

"... langt mere end vi plejer at gøre os klart. Holstens fremtrædende personlighed tjente Danmark, den jævne befolkning befandt sig mere og mere vel, og et uløseligt skæbnefællesskab syntes grundlagt ved begyndelsen af forrige hundredår. (...) Her var ikke noget med race og afstamning. Her var skæbnefællesskab, men så såre folkefølelsen, folkebevidstheden blev genfødt og skilte sig ud fra statstanken, kom holstenerne i tanke om deres tyske blod, og mere og mere stræbte man bort, og søgte at tvinge slesvigerne med, fordi det under fællesskabet var lykkedes at fortyske så mange af dem".

Sønderjyderne (slesvigerne) måtte desuden formodes at have haft *mere* skæbnefællesskab *indbyrdes* end med danskerne og holstenerne, og *alligevel* havde man oplevet den "folkelige sprængning" i danske og tyske slesvigerne, "om end denne efter vor overbevisning kun har søndret den

ydre skal og aldrig vil adskille til bunds, netop fordi et folks rod er noget, mennesker ikke magter selv at lave om på". Og selvom danskerne i Sydslesvig kun havde et såre beskedent skæbnefællesskab med sit eget folk, så ville de dog bestandig regne sig til det "med hele vor kærlighed og vilje".

Men selvom ...

"... folkestyrets tanke synes os så værdifuld og forjættende, at den kan levendegøres i sindene uden at skygge over andre værdier", så var der "noget i os, som nedlægger bestemt indsigelse, når det hævdes, at danske unge først klart må fatte folkestyrets idé, inden de kan tage sig af fædrelandets forsvar med ydre våben, når der siges, at det er ørkesløst at arbejde på det ydre værn, inden forudsætningen er skabt i viljen til at bruge det. Hvorfor overhovedet tale om de ydre våben? Hvorfor ikke simpelthen tale om det, der selvfølgelig lever i det schweiziske folk, viljen til at ofre liv og blod for fædrelandets selvstændighed, for fædrenejorden og folkearven? Mon dette, at styreformens er mere eller mindre værdifuld, skulle være forudsætningen for at værges fædrelandet? Mon ikke fædrelandet skulle forsvares helt uden hensyn til, hvorledes det var stedt, hvordan kårene var? Mon ikke ungdom, der ledes ved madstræb og småtskårne partipolitiske stridigheder, først og fremmest trænger til at få lukket op for de allersimpleste kilder, der springer i ethvert sundt folkesind? *Folkestyret er et levesæt, ikke livet, ikke folket, ikke landet. Det er et plus, men vort folk har levet fra Arilds tid, og det ville ikke under noget styre kunne lade være med at stride sig frem til frihed* [fremhævet af forf.].

(...) Samtidig med, at vi erklærer folkefrihed og folkestyre vor kærlighed, lad os roligt indrømme, at det ikke er noget, som allerede tilfulde er nået, men et mål for dansk stræben. Det er et ideal, som vi skal vie vore kræfter til. Kan ungdommen pege på mangler og brøst ved den nuværende tilstand, så skal dette netop være en spore til at arbejde videre for mere sandhed og uselvskhed, for fastere folkelig samling, for det djærve kammeratskab, som gerne mere og mere skulle komme til at præge vort folk, et kammeratskab, som tavst indebærer viljen til uden selvynk og kujoneri at drage de yderste følgeslutninger i liv og død. Af en sådan indstilling kan det ægte folkestyre gro. Det er ikke vor agt hernede ved grænsen at forringe et sådant ideal. Tvært imod ville vejen for dansk ungdom til helt at fatte dets værdi måske være at bytte med os".

Lederen var som et ekko fra Jens Jessens dage i Estrup-tidens Danmark i 1880'erne: Også dengang havde det været *Flensborg Avis'* grundholdning, at fædrelandets forsvar måtte gå forud for alt andet, også det parlamentariske demokrati. Og som det var blevet drøftet i højskolekredse i 1933-1934, så var det muligt, at dele af den folkelige og politiske udvikling måtte "skalles af", så man gik tilbage til en mere primitiv form; en primitiv form, hvor det var indlysende naturligt, at når man blev angrebet, *så forsvarede man sig!*

Da Hitler den 15. marts 1939 gjorde Böhmen-Mähren til tysk protektorat, indlemmede han for første gang et område med et klart ikke-tysk flertal. Derved brød han med både München-forliget fra året før, og med sin egen hidtidige linje, kun at annektere områder med klart tysk flertal. *Flensborg Avis* kommenterede situationen de følgende dage med citater fra engelske aviser. Også Jacob Kronika, der nu optrådte som *National-*

tidendes korrespondent, vurdererede begivenhederne. Vurderingen var holdt i en meget nøgtern form, og det blev understreget, at det ikke var Hitlers tanke at "fortynde" tjekkerne.¹³⁵ Det lød nærmest beroligende. Privat skrev Jacob Kronika dog til Ernst Christiansen den 15. marts 1939: "Sikke alvorstider! Man må kæmpe med lysten til at 'flygte!'"¹³⁶

Det var nu – midt i marts 1939 – så godt som sikkert, at der meget snart ville bryde en stor krig ud i Europa. I en ledende artikel den 22 marts 1939 tog Ernst Christiansen udgangspunkt i en engelsk sang med det omtrentlige indhold: *Udsæt ikke til i morgen, hvad du kan gøre i dag*. Lederen formede sig som Ernst Christiansens *sidste ord* før krigsudbruddet – og endte med at gøre en slags status på hans liv: "Hvis vi nu vidste, at vi havde et sidste ord at sige til dem, der stod os nær, til dem, vi ellers plejede at tale til, et sidste ord, før den store stilhed – hvad skulle det så lyde på?" Det var *for sent* for advarsler, men måske et modigt farvel eller en antydning af bundløs sorg?

"Mon ikke tanken kunne gå til Gunnar på *Hlidarende*, som på vejen ud i landflygtigheden og ud i trygheden for sit liv vendte sig om på hesten og så tilbage på sin hjembygd: *Fager er lien!* Han vendte tilbage og tog mandigt døden derhjemme". Dette var ord af næsten profetisk rækkevidde, for omtrent således kom hans egen skæbne til at forme sig.

"Andre kan tvinges til at drage ud eller blive i udlændigheden og tage skæbnen, som kommer der". Eller sagt med andre ord: Aftjene sin værnepligt i den tyske hær og gøre sin pligt under den kommende krig, således som de danske sydslesvigere ville blive nødt til.

"Men i et nu kan rummes tanker, der favner hele verdensaltet. Den menneskesjæl, der er blevet til på et skaberord, er en uendelighed i sig selv". Mon ikke tanken ved visheden om, at det ville blive det sidste ord, ville ...

"... favne vor hjemstavn, vort folk og land, de mennesker, der har vore varmeste tanker, vort kammeratskab, vor kærlighed, brørefolkene, de unge nordiske røster, der for os har været som et jublende vårbrud, men ud over al denne vor egen særlige rigdom hele den ulykkeligt stridende menneskeslægt, både dem, der lider trængsel, og dem, der volder den i deres begrænsning".

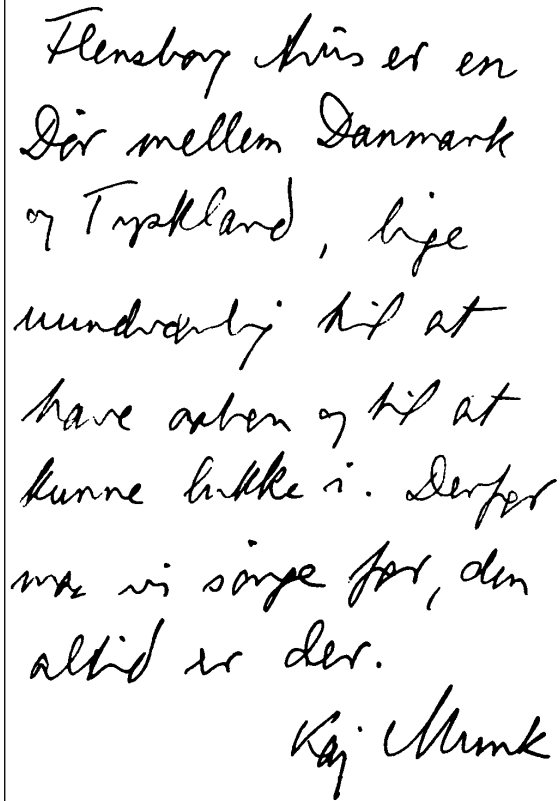
Alt det tunge ville samle sig i knugende alvor som en klippemur, der spærrede for fremfærd, men ...

"... mon ikke menneskeånden ville rejse sig i oprør og minde om sin egen tro på, at i længden kunne ingen mur spærre for dens stormløb, dens evne til at sprænge vej? Mon ikke det lille fattige løsen 'front og bro' ville dukke op, med alle dets nederlag, med al den håd, som det har høstet, men med et sædekorn, som indeslutter en mægtig fremtidsvirkelighed, den eneste vej, hvis ikke verden atter og atter skal gå op i luer?

Mon ikke tanken ville strejfe vor barndoms bøn eller frelserordene på korset? Mon ikke i den stridende strøm af tanker hele vort livs længsel og stræben ville dukke op med al dens ufuldkommenhed og brist og barnlige håb og tusind skuffelser og nye grønne spirer efter hagelstormen?

"Flensborg Avis er en dør mellem Danmark og Tyskland, lige uundværlig til at have åben og til at lukke i. Derfor må vi sørge for, at den altid er der", skrev Kaj Munk til avisen i 1938. Op i mod krigen var døren ved at lukke i.

(Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

Flensborg Avis er en dør mellem Danmark og Tyskland, lige uundværlig til at have åben og til at kunne lukke i. Derfor må vi sørge for, den altid er der.

Kaj Munk

Alt for mange tanker, som tog hele det øjeblik, der var levnet, og drog slutstregen med en dyb tavshed.

Ørkesløst at sætte nogen lid til et sidste ord. Hvad ville det forslå, om ikke hele vort hidtilværende liv trods sine brist havde rummet en mening, et forsøg på en mening, en rød håbets og livets tråd gennem utalte nederlag".

Ernst Christiansen var i færd med at gøre status på sit liv. Men inden det kom så vidt, stoppede han:

"Bedst at kalde vore tanker hjem. Ingen af os ved, hvad vi stilles over for, om der kommer et sådant sidste øjeblik. Men truer alle tidens varsler, så er der kun det at gøre, at følge den engelske sangs ord og nytte hver eneste dag og time, men helst på ægte nordisk vis, med løftet hoved, med frejdigt sejrende tro på de veje, der er højere end vore egne".

Litauen måtte den 22. marts 1939 afstå Memel-området til Tyskland efter tysk pres.¹³⁷ I en UNG-leder den 23. marts 1939 redegjorde man for sagen, således som den så ud, set fra *Flensborg Avis'* synspunkt: Afståelsen af Memel kom ikke uventet, men fraset de indvandrede tyskere i købstæderne var Memel-områdets befolkning i hovedsagen "fortyskede litauere, som stadig talte litauisk folkesprog, men var tysksindede". Altså en situa-

tion ikke ulig den slesvigske.

Lederen kædede Memel sammen med *Böhmen-Mähren*, idet man fremhævede, at den tyske presse i sin omtale navnlig havde beskæftiget sig med de *geografisk-militære* argumenter for at annektere området: De tyske forsvarslinjer var nu blevet betydeligt kortere, argumenterede de tyske aviser. Det blev ikke i lederen sagt *direkte*, men det var tydeligt, at der her blev peget på, at Tyskland havde ladet *militære hensyn* gå forud for *folkeligt-nationale*, idet man overtog et område hovedsageligt beboet af tjekker.

Lederens hovedsigte var dog som altid lokalt: Det tyske mindretal vejrede i denne tid morgenluft, men det havde de ingen grund til: Føreren havde udtrykkeligt i sin seneste tale nævnt den fredlagte dansk-tyske grænse. *Desuden ville en forrykkelse af den dansk-tyske grænse ikke kunne begrundes med militære hensyn.*

Dette sidste var et helt nyt argument, men åbenbart nødvendigt, efter at Hitler havde begrundet indmarchen i Böhmen-Mähren militært-strategisk og – underforstået – altså tilsyneladende nu også ændrede grænser af andre grunde end de folkeligt-nationale. Det blev stadigt vanskeligere at pukke på Førerens formentlige fredsvilje og stadigt mere vanskeligt at kommentere den storpolitiske udvikling.

13.12. "Nordisk halvhed". Hitlers ikke-angrebspagt maj 1939

Tanken om en *nordisk samling* og et *nordisk forsvarsforbund* havde op igennem 1930'erne været et ofte tilbagevendende tema, som *Flensborg Avis* havde tilsluttet sig med stor inderlighed. Det var med sorg, at Ernst Christiansen havde set, hvordan de nordiske forsvarsforhandlinger var løbet ud i sandet. Men han havde aldrig opgivet håbet, og i en leder den 25. marts 1939 gentog han endnu engang: *Det er tid til nordisk dåd.*

På kort sigt sejrede ganske vist altid *magt*, konstaterede Ernst Christiansen, men "på langt sigt trækker den det korteste strå, hvor den har krænket en levende *ret*. Store statsmænd og feltherrer har bygget på magt alene og deres rige er sunket i grus". Men det betød ikke, at de små lande og folk kunne ...

"...stå med hænderne i skødet, måske endog tillade sig at agere tilskuere, der morede sig og uddelte skudsmål, spot og ros i flæng. For små såvel som store folk gælder, at de kommer til at betale for enhver uret, og at enhver ret bliver holdt dem til gode, at de kommer til at betale også for fejghed og ugidelighed, for valenhed og ubeslutsomhed. Den straf kan blive en hård skole til fornyelse. Men et lille folk, der styrer tappert gennem alle genvordigheder, kan aldrig forgå, det kan gøre det umulige muligt og blive verden et eksempel. Vort eget folk har valgt bestandig. Det har handlet stort og dygtigt i mange ting og forsyndet sig på nogle områder. Nu skulle der gå en opvågning igennem det. Det er sent, men ikke for sent til at gennemføre en frivillig mandstugt og en frivillig tjeneste for folkets sag, som ikke en eneste må undslå sig for".

Men forsvarsvilje i Danmark alene var ikke tilstrækkeligt. I en epistel i samme nummer manede Ernst Christiansen til *nordisk samling*:

"Stormende floder vokser, et nyt verdenshistorisk grundlag lægges. Grænser

ændres. Aftaler mellem store og små lande gennemføres, fra dag til dag handles der i stort format, og verden over dannes nye fronter. Hvad gør Danmark, hvad gør Norden? Snakkes der kun? Mener man ikke tiden kommen til at handle for at trykke sin fremtid? Regner man at have menneskealdre til langsom udvikling, hvor hver dag kan bringe nye afgørelser? Tidens ansvar er tungt, men tidens muligheder er også store. *Skal der ikke nu dannes et nordisk neutralitets- og forsvarsforbund*, som hævder og værger sin uafhængighed af alle magtgrupper i verden, værger sin frihed og fred, bringer de største ofre for at styrke sin *front* og i ord og dåd viser sin redbonhed til at bygge *bro* over kløfterne mellem folkene? Aldrig har der været større muligheder for et flammende opråb til den nordiske ungdom, større muligheder for at få de nordiske folk i tale for ansvarsbevidst dåd til fælles tarv. Lad de styrende se til, at der handles i rette tid!"¹³⁸

I en leder den 7. april 1939 hedder det uddybende:

"Et stærkt Norden, som kan værges sig selv, synes os en nødvendighed. Enhver forsømmelse i den retning kan betyde en indbydelse til fremmede voldsmænd, kan betyde en opmuntring af de instinkter, man i Norden netop ivrer imod. Men Norden skal og vil ikke levne tvivl om, at det ikke ønsker nogen magtudvidelse på andre folks bekostning. De nordiske folk ønsker uden for deres enemærker ikke anden magt end den, som de i fredeligt kappestræb kan skaffe sig i verden i kraft af deres ånd og dygtighed, og al den indre og ydre kraft, som de kan udfolde, vil de sætte ind for fredens sag.

På den måde synes vi, at der ikke er tale om opgivende at slå sig til ro, hvor andre folkeslag løber på banen, men der er tale om en erobrerfærd i det højeste ideals tjeneste, om en undsigelse af krig og vold, om fremgang for løsenet front og bro".

Den 3. maj 1939 tilbød Hitler flere nabolande, herunder de nordiske lande, en ikke-angrebspagt. Der blev påbegyndt forhandlinger de nordiske lande indbyrdes, men de førte ikke til enighed. Den 12. maj 1939 skrev Ernst Christiansen ængsteligt i en epistel, at flere danske og nordiske aviser havde erklæret, at hvert af de nordiske lande måtte handle i overensstemmelse med sin *egen* interesse:

"Naturligvis, men de enkelte nordiske landes egen interesse skulle bydende kræve, at de handler samlet, i sluttet front. Mange danske er kede af disse dages antydninger og håber og kræver, at ikke den nordiske samling brydes, første gang den skal stå sin prøve. Det er samlingen, der skal gøre hvert enkelt land stærkere, og netop samlingen vil understrege viljen til fred og økonomisk og kulturel brobygning".

Men der blev ikke opnået en enig nordisk holdning til spørgsmålet. Norge og Sverige mente ikke, at en ikke-angrebspagt med Tyskland harmonerede med en ligelig neutralitet i forhold til England. Ernst Christiansen beklagede i en *UNG*-leder den 18. maj 1939 den *Nordiske halvhed*: Det forefaldne havde virket "dybt nedslående i vide danske kredse, ikke alene i de mest nordisk indstillede, men i de danske kredse, der tynges af tanken på Danmarks fremtid".

Ernst Christiansen var skuffet: "Har vi været for højt oppe i vore nordi-

ske forhåbninger, skønt vi mente at holde os ved jorden, så er den utilslørede sandhed en nødvendig nedskæring". I Danmark var der ikke nogen uenighed om at arbejde på et godt forhold til alle sider, og forholdet til det store Tyskland, som Danmark var landfast med, måtte blive ...

"... et af de allerførste spørgsmål, som bestandig må være i vore tanker. Bestandig må vi indrette vor holdning, vort arbejde efter her at fremme udløsning af spænding, bedre forståelse, mere udveksling. Men i en tid, da politisk set hele jordskorpen synes at skælve, har tidligere tiders nordiske vilje til at stå sammen om at værne Nordens fred naturligt meldt sig som en ny styrkekilde for alle Nordens enkelte led. Her var nu et spørgsmål, lille eller stort, hvori så at sige den første praktiske prøve skulle bestås. Der nåedes ikke fodslag".

Hvad kunne der nu gøres med hensyn til fremtiden? Den *aktuelle* halvhed var et symptom på, at der havde været halvhed *hele tiden*, både i stort og småt: "Vi er nogle, som længe har ment, at hel nordisk samling ikke ville nås, med mindre hvert enkelt nordisk land samlede deres værnekraft i et forsvarsforbund. Vi syntes at se visse tegn på fremgang for denne erkendelse, forstod, at den skulle have tid til at modnes".

Ernst Christiansen var navnlig skuffet over, at Norge og Sverige tilsyneladende ikke forsøgte at sætte sig i Danmarks sted.

Der blev altså ikke tale om et fælles nordisk svar på den tyske henvendelse om en ikke-angrebspagt. Den 19. maj 1939 offentliggjorde den danske regering *sit* svar: At man ikke følte sig truet af Tyskland, men gerne ville indgå i nærmere forhandlinger om pagten. Sverige og Norge erklærede begge, at eftersom ingen af de to lande følte sig truet af Tyskland, og eftersom begge lande ønskede at stå neutralt til alle sider, så ønskede de ikke at indgå en sådan pagt, hverken med Tyskland eller med noget andet land. *Flensborg Avis* henholdt sig til fyldige udtog af tyske kommentarer til det danske ja: At det var et bevis på, at der også ved den tyske nordgrænse herskede en gensidig tillid, der garanterede freden mellem de to lande.¹³⁹

Men skuffelsen over, at de nordiske lande ikke havde afgivet et fælles svar var dog tydelig nok: Selvom den nordiske uenighed ikke gjaldt selve *kernen* i de nordiske landes holdning udadtil, så var den ikke uden betydning, hed det i en leder den 25. maj 1939:

"De danske, der uden for Danmarks grænse beder for deres fædrelands trygge fremtid og selv igennem deres holdning og deres arbejde vil hjælpe med til at udløse spænding og fjerne folkehad, har den tro, at et helt og ubrydeligt nordisk fællesskab indadtil og udadtil under udelukkelse af nordisk indblanding i europæiske opgør og under afvisning af forsøg udefra på at tage Norden til indtægt for en af parterne i et sådant opgør vil give hvert enkelt nordisk land den bedste tryghed. Men vi er blevet mindet om, at Rom ikke blev bygget på én dag. Dog opgavens rækkevidde, dens værdi er ikke formindsket".

Den dansk-tyske ikke-angrebspagt blev underskrevet i Berlin den 31. maj

Gustav Johannsen

Gustav Johannsen, Jens Jessen og Ernst Christiansen, Mænd, hvis Navne staar med lysende Skrift i den sønderjydske Danskheds Historie, gjorde Flensborg Avis til en kampduelig Vaabendrager til Værn for Modersmaalet, dansk Aand og dansk Kultur.

Jens Jessen

Flensborg Avis er i Dag under Redaktør L. P. Christensens Ledelse først og fremmest Budbringer til danske Sydslesvigere i By og paa Land og ved Krigens fjerne Fronter. Men ogsaa Nord for Grænsen er Bladet en kærkommen, ja uundværlig Gæst i mange Hjem, hvor Slægt efter Slægt holder Flensborg Avis.

Dette er det danske Grænseblads store og vigtige Opgave. Jo flere Holdere Flensborg Avis faar, desto bedre kan Gerningen øves. Derfor maa ogsaa De slutte op om Bladet. Tegn Dem straks paa vedlagte Kort som Jubilæums-Abonnent paa Flensborg Avis!

Ernst Christiansen

(Se næste Side)

Flensborg Avis kunne den 1. oktober 1939 fejre 75-års jubilæum. Da var Anden Verdenskrig netop en måned gammel - og chefredaktør Ernst Christiansen var bortrejst på langfart til Sydamerika. Alligevel var den stedfortrædende redaktør L.P. Christensen fortrøstningsfuld. Hvervebroschure fra jubilæet 1939. (Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig).

FLENSBORG AVIS

Den 1. Oktober 1869 udkom Flensborg Avis første Gang som dansk Dagblad. En ny dansk Fane var blevet hejst i Flensborg. I 75 Aar har den nu vajet, sjældent i Solskin eller Magsvejr, oftest i Storm og Slud, men altid visende de rød-hvide Farver paa den fremskudte Skanse.

Flensborg Avis' selvforståelse kommer klart til udtryk i denne hvervebrochure fra 1939.

1939. Fra tysk side blev der gjort et stort propagandanummer ud af sagen. I en ledende artikel den 2. juni 1939 understregede Ernst Christiansen igen, at han ville have foretrukket, at de nordiske lande havde svaret enslydende. "Vi må nu nøjes med, at Finland har en ikke-angrebspakt med sit naboland Rusland, Danmark med sit naboland Tyskland, og at Norge og Sverige i deres svar på den tyske henstilling har understreget den fællesnordiske linje".

Men at Norden stod nærmest forsvarsløs, nu, da Europa befandt sig på tærskelen til en ny, stor krig, gjorde Ernst Christiansen modløs. I en leder den 21. juli 1939 gjorde han status over udviklingen: Til at begynde med satte krigsspændingen "fart i den nordiske samlingsvilje, og mange skønne ord blev talt af ledende statsmænd såvel som af menigmand. Men da der blev tale om håndgribelig virkelighed, da der kom stormagtsforespørgsler eller -henstillinger, så det straks noget anderledes ud".

Der var nu "ingen som helst grund til lyssyn med hensyn til, hvad den nordiske samlingsvilje i forsvars- og statspolitisk henseende har opnået", og det var *godt*, at dette blev afsløret, for det var bedst at se sandheden lige i øjnene, således at "lyssynet med hensyn til sagens storhed og idealets udødelighed på ny kan tage fat på at sprænge sig vej". Muligvis skulle der "en stor håndgribelig prøvelse til, også for alle de nordiske folk, inden de kan finde vejen".

At det var de eventuelle følger af en krig, Ernst Christiansen havde i tankerne, er indlysende. Alting tydede på, at den kommende krig ville komme til et helt uforberedt Norden.

14. FLENSBORG AVIS FRA KRIGENS BEGYNDELSE TIL DANMARKS BESÆTTELSE 1939-1940

14.1. Ernst Christiansen forlader skansen – på sommerferie 1939

Flensborg Avis måtte i den meget vanskelige situation omkring verdenskrigens udbrud undvære sin chefredaktør Ernst Christiansen, der var taget på en længere sørejse. Han havde tidligere oven på en ekstraordinær arbejdsindsats, først i 1920'erne efter den tabte afstemningskamp, været på en længere sørejse, dengang med et af ØK's fragtskibe til Fjernøsten, og han havde erfaret, at intet var så afstressende som at lægge de hjemlige strande og sorger bag sig og sejle bort på et fragtskib uden nogen pligter overhovedet.

Ernst Christiansen traf i begyndelsen af juli 1939 aftale med reder J. Lauritzen om at komme med en af rederiets fragtdampere til Rio de Janeiro, gøre et kortere ophold her, og så vende hjem igen, enten med samme skib eller med et andet.¹ Det danske konsulat i Hamborg hjalp ham – selvom han var tysk statsborger – med at få indrejsevisum til Brasilien.²

I mellemtiden var krigstruslen begyndt at hænge som en tung skygge over Europa, og Ernst Christiansen bad i begyndelsen af juli 1939 det danske konsulat i Flensborg om at udstede en eller anden form for dokumentation for, at han tilhørte det danske mindretal. Det kunne i betragtning af de urolige forhold i verden og hans tyske statsborgerskab og pas vise sig at være et anvendeligt dokument. Hvis der skulle udbrude en krig, medens han befandt sig på rejse uden for Tyskland, og skibet blev opbragt, ville han som tysk statsborger løbe den risiko at blive interneret – med ringe mulighed for at sætte sig i forbindelse med nogen, der blot nogenlunde hurtigt kunne hjælpe ham ud igen.

Konsulatet i Flensborg ville gerne imødekomme hans ønske, for også her var man klar over, at Ernst Christiansen nok kunne trænge til ferie. Den konstituerede konsul, Birger Dons-Møller, havde en tosproget engelsk-fransk skrivelse i tankerne, stilet "To the Royal Danish Diplomatic and Consular Officers abroad" med en introduktion for Ernst Christiansen og en udtalelse om, at han tilhørte det danske mindretal i Det tyske Rige. "Man kan roligt regne med, at hr. Christiansen vil behandle et sådant dokument med al ønskelig forsigtighed, og han kunne eventuelt anmodes om at tilbagelevere det, når rejsen er tilendebragt", skrev han til det danske udenrigsministerium den 11. juli 1939.

Udenrigsministeriet var dog mere end betænkelig ved at udstede en sådan attest til en tysk statsborger. Man foreslog i stedet, at Dons-Møller kunne skrive en *personlig* introduktion for Ernst Christiansen til gesandterne eller konsulerne i de havnebyer, som skibet ville anløbe; eventuelt suppleret med et kort notat på bagsiden af ét af Dons-Møllers visitkort. Man kunne aldrig vide, hvad tyskerne kunne finde på, hvis Danmark begyndte at udstede forskellige officielle garantier for tyske statsborgere. Det kunne være en farlig sti at betræde.

Dons-Møller mente dog, at Ernst Christiansen næppe ville være fuldt tilfreds med kun at få et *visitkort* med til danske konsuler; Christiansen frygtede jo ikke, at der skulle ske noget i *land*, men derimod på *søen*, hvis skibet skulle blive opbragt eller lignende. Det danske udenrigsministerium måtte kunne strække sig lidt længere, mente Dons-Møller; han foreslog derfor, at Ernst Christiansen fik en rent *personlig*, uofficiel skrivelse fra ham selv til konsul Reventlow i Pernambuco med på rejsen til personlig overrækkelse. En sådan skrivelse kunne jo i nødstilfælde også forevises for *andre* end konsulen i Pernambuco. Denne model accepterede Udenrigsministeriet, og Dons-Møller udfærdigede følgende særprægede dokument:

“Dear Mr. Reventlow. I beg to introduce to you the bearer of this letter, mr. Ernst Christiansen, who undertakes a voyage of recreation to Brazil. Mr. Christiansen is a prominent member of the danish minority in that part of Slesvig, which belongs to the German Reich and editor of the newspaper of that minority, *Flensborg Avis*, which is printed in the danish language and undoubtedly well-known to you. In view of my personal relations to you and to mr. Christiansen I shall esteem a personal favour any kindness or assistance that you may be good enough to render mr. Christiansen in case his ship should call at Pernambuco. I may add that mr. Christiansen, who is a german subject, is the holder of a german passport nr. C.30 issued by the chief of the police at Flensburg. With kind regards in remain. Yours sincerely” – underskrevet B. Dons Møller.

Ernst Christiansen var vel fornøjet: “Det er en fortrinlig skrivelse, De har affattet, som jeg er Dem overordentlig taknemmelig for”, skrev han til Dons-Møller 29. juli 1939, “hjertelig tak for al den ulejlighed, De har ofret på mig”.³

Den 3. august 1939 afrejste Ernst Christiansen med Lauritzen-skibet *African Reefer* fra havnen i Esbjerg med destinationen Rio de Janeiro, via Rotterdam, Dakar og Buenos Aires.

Ernst Christiansen nød sejladserne i fulde drag. Næppe havde han lagt Esbjerg bag sig, før freden sænkede sig over ham: “Her er herligt at ånde, og ved tanken på den kommende langfart spændes sindet og giver læberne sig til at nynne”, hedder det i et rejsebrev fra 4. august 1939, offentliggjort i *Flensborg Avis* den 8. august 1939, “den dybeste fred, fraset maskinens stempelslag ... her er ingen aviser og ingen spænding, og alt, hvad der foregår i verden, er en fjern drøm”. Ernst Christiansen, der i land plagedes af dårlig nattesøvn, mavesår og tunge bekymringer, havde en evne til at smygte sorgerne af sig på søen: “En søvn som i Abrahams skød og glad overraskelse ved det klare morgenlys, da øjenlågene løfter sig efter den første nat i køjen”.

Men selv ud på søen nåede meldingerne om udviklingen i den storpolitiske spænding via radioen, som passager og besætningsmedlemmer lyttede til i fællesskab, og i et rejsebrev, dateret den 22. august 1939, hedder det: “Der bliver tavshed mellem mennesker og inde i eget sind. Skal vi ikke forskånes for den beske alvor? Stævner vi lige ind i den nye verdensbrand? Der er tid nok til at tænke i den store ensomhed mellem him-

mel og hav og et par hundrede sømil øst for Brasilien. Tanken samler sig i en bøn om indre styrke og en bøn for hele den blindt stridende menneskeslægt”.

Den 24. august 1939, dagen for underskrivelsen af den tysk-sovjetiske ikke-angrebepagt, der gav Hitler frie hænder til indmarchen i Polen, hedder det i et rejsebrev: “I aftes og i morges flere alarmerende nyheder. Svinder ethvert håb? Ved firetiden i morges vuggede skibet sagtelig af sted under en stjernehimmel så pragtfuld, at det kunne gøre ondt i sindet under disse døgnmodstridende tanker ... en verden skønnere end i noget eventyr, og alt imens et bankende menneskehjerte, som håber og frygter og tvivler og tror. Et barnesind, som finder sig selv igen i de gamle ord: Fadervor, du som er i himlen”.

Disse sidste rejsebrev blev trykt i *Flensborg Avis* den 25. september 1939 og 26. september 1939 – og da var verdenskrigen for længst brudt ud.

14.2. På vej mod krigen – august 1939

Efterhånden som august 1939 skred frem blev det tydeligt, at det faldt *Flensborg Avis* mere end vanskeligt at tro på de tyske meddelelser om polakernes behandling af det tyske mindretal. Man var efterhånden blevet fortrolig med den tyske propagandamaskines funktion. Desuden var polakkerne de danske slesvigeres gamle venner og kampfæller. Der havde eksisteret et samarbejde mellem de danske og polske mindretal siden Wilhelm I.'s regeringstid, et samarbejde, der var blevet fortsat på trods af alle omskiftelser; der eksisterede nære venskaber mellem danskere og polakker, og der var tætte forbindelser imellem de to grænseegne – også informationsmæssigt. Man var på redaktionen på Nørretorv ikke ganske ubekendt med, hvordan forholdene i virkeligheden var ved den polsk-tyske grænse.

Flensborg Avis kunne ganske vist ikke komme uden om at bringe de tyske rædselsberetninger, men avisens egne kommentarer – så forsigtige de end var – lod dog tydelige forbehold skinne igennem. Følgende kommentar om Danzig-spørgsmålet fra udenrigsrubrikken *Verdens Gang* den 13. august 1939, forfattet af Tage Jessen, var ikke utypisk i sin tvetydighed: “Man lægger mærke til, at den tyske presse i den sidste tid bringer mange meddelelser om polske forfølgelser mod medlemmer af det tyske mindretal i Polen. Dette kunne tyde på, at stemningen er ophidset”.

Hvad var det rent faktisk, Tage Jessen her kommenterede? Var det ikke stemningen i *Tyskland* snarere end stemningen i *Polen*? Den stemning, der var et resultat af *meddelelserne* i den tyske presse snarere end af de påståede *forfølgelser* på polsk område? Kommentaren stod under alle omstændigheder åben for fortolkning.

Der synes desuden at blive taget større forbehold over for de tyske meddelelser end vanligt. Disse blev ikke alene *indledt* med et “efter hvad det tyske telegrambureau meddeler ..”. eller lignende, hvor et “*DNB, mandag*” måske kunne have gjort det; der blev også løbende i artiklerne

indskudt tilsvarende små pointeringer af, fra hvilken kilde stoffet stammede. Her var tale om en balancegang på den hårfine grænse mellem almindelig god presseskik, der altid lod læseren kende kilden til en nyhed, og en bevidst eller ubevidst afstandtagen til et stof, man var nødsaget til at bringe, men selv kun nødigt ville kendes ved. Følgende eksempel – fra udenrigsrubrikken *Verdens Gang* 20. august 1939 – er mere tydelig end flertallet af kommentarer:

“De tyske blade meddeler om massearrestationer af det tyske mindretals førere og underførere. Disse bliver ‘pint og martret på det frygteligste’ i fængslerne, hedder det. ‘Undersøgelsesmetoderne og behandlingen i fængslerne er så frygtelig, at den simpelthen må betegnes som **dyrisk**. — Dag og nat kan man i nærheden af fængslerne høre de plagede og de pinte tyskeres **smertefyldte skrig**.’ Der meldes også om andre mishandlinger, om tvangstransporter af grænsetyskere til det indre af Polen, hvor de lider nød, og om masseflugt til Tyskland” [Fremhævelserne er avisens – eller snarere DNB’s, forf.].

Man skal lægge mærke til både de mange små forbeholdne indskud – “de tyske blade meddeler”, “der meldes” og “hedder det”, etc. – og man skal bemærke, at *Flensborg Avis* med citationstegnene omkring *Greuel*-passagerne lagde yderligere afstand til de tyske meddelelser.

Udenrigsredaktør Tage Jessens egen *kommentar* til disse meddelelser lød således: “Ved at læse de sidste ugers og særlig de sidste dages røster i den tyske presse får man indtryk af, at det tysk-polske forhold nu er tilspidset på lignende måde som forholdet mellem Tyskland og Tjekkoslovakiet for et år siden”.

Det var altså ifølge Tage Jessen ikke *mishandlingerne*, men derimod *den tyske presses holdning*, der var tegnet på, at forholdet var tilspidset. I slutkommentaren sammenlignede Jessen med situationen omkring Tjekkoslovakiet i september-oktober 1938 – en situation, som i eftersommeren 1939 af de fleste ikke-nazister *var* blevet gennemskuet som et aggressivt stormagtsovergreb imod en fredelig nabo – ikke mindst indmarchen i Böhmen-Mähren i april tidligere på året havde fået skæl til at falde fra mange øjne.

Forsiden af samme nummer – 20. august 1939 – blev endvidere prydet af følgende overskrift over et DNB-telegram, fyldt med grufuldheder: “Stadig nye grupvækkende meddelelser om Polen”. Man skal her lægge mærke til, at det var *meddelelserne om Polen* og ikke *begivenhederne i Polen*, der var grupvækkende.

Det kan være vanskeligt at afgøre, om der her er tale om en bevidst eller ubevidst politik fra redaktionens side, og det er mere end vanskeligt at vurdere, hvordan disse sætninger er blevet opfattet af den almindelige læser – mange læsere har givetvis ikke haft blik for de finere nuancer i nyhedsformidlingen. Hvis der lå en hensigt bag den redaktionelle linje på dette punkt, kunne man i sagens natur ikke udtrykke sig med så stor tydelighed, at alle og enhver – herunder også de avisen ildesindede – uden videre kunne gennemskue og dokumentere hensigten. Der måtte tværtimod skrives med en vis underfundighed. Dette var imidlertid en kunst,

som dansk-slesvigske journalister havde generationers øvelse i: At skrive mellem linjerne og til ved et sammenspil mellem brat tavshed og flygtige antydninger at frembringe virkninger, som – med Franz von Jessens ord – “et dansk øre opfattede eller – hvad der var tilstrækkeligt – anede, mens et tysk øre intet hørte, som kunne være værd at lytte efter”.⁴

Typerne voksede på forsiden af *Flensborg Avis* efterhånden som situationen spidsede til sidst i august. Men på ledende plads forholdt man sig stærkt tilbageholdende. Da den tysk-sovjetiske ikke-angrebspagt blev kendt, afstedkom det dog en kommentar: Den 26. august 1939 skrev L.P. Christensen lederen *I en alvorlig stund*: “Nye verdensanskuelser og linjer, nye aftaler og forbindelser, nye venskaber og sammensmeltninger, men også nye tekniske fremskridt, der kan danne grundlag for store overraskelser under en krig, har skabt en helt forandret stilling i vor verdensdel og ganske uberegnelige vilkår for det, der i går lå som en knugende trussel over landene”.

Her var ikke spor af tale om, at det var umenneskelige polske overgreb på sagesløse folketykere, der nu risikerede at fremkalde krig, sådan som de tyske aviser fremstillede det. Her var vel snarere tale om, at de *nye verdensanskuelser* og de *nye aftaler og forbindelser* ikke alene skabte *uberegnelige vilkår* for krigen – men nærmest *krigen selv*.

Den sidste del af lederen var næsten en besværgelse for det tilfælde, at morgendagen ville bringe krigen. Den var samtidig en klar definition af, hvordan mindretallet havde tænkt sig at forholde sig til sin statsborgerlige loyalitet under krigen: Man ville give staten, hvad statens var, og til gengæld herfor forventede man, at mindretallet kunne leve sit eget indre liv, uden utidig indblanding fra den tyske stats side. Loyaliteten over for staten strakte sig til, hvad enhver anden stat end Hitlers Tyskland med rimelighed kunne forventes at ville forlange af sine borgere. Det var i praksis en fortsættelse af den statsborgerligt-loyale indstilling, man havde defineret i første halvdel af 1920'erne, men det havde vist sig vanskeligt at udvise en sådan holdning i et nazistisk Tyskland, hvis totalitære principper slørede skellet mellem den private og den offentlige sfære, og gjorde det svært at fastholde en sondring mellem, hvad mindretallet som tyske statsborgere havde *pligt* til at gøre, og hvad de i kraft af deres nationale tilhørsforhold kunne *unddrage* sig.⁵ L.P. Christensen skrev i lederen den 26. august 1939:

“Vi ved, at vort fædreland har en oprigtig vilje til at leve i bedste forståelse med det stortyske naborige. Et nyt håndgribeligt bevis herpå var den ikke-angrebspagt, der for nylig [31. maj 1939, forf.] afsluttedes mellem Berlin og København. Vi ved også, at der ved den dansk-tyske statsgrænse, der fra højeste sted er blevet anerkendt som ‘fredlagt’ (‘befriedet’), finder et kulturelt kappestræb sted under former, der burde kunne danne de allerbedste forudsætninger for et varigt godt forhold. Det danske mindretal syd for grænsen har med fuld tilslutning fra det danske folk og under klar statslig loyalitet arbejdet på at berede jorden for et godt nabor forhold, præget af tillid og tryghed. Hvis den trussel, der i disse dage ligger over Europa, skulle komme til udfoldelse, kan der blive stillet særlig tunge krav

til sydslesvigere af dansk sind. Men der er ingen tvivl om, at de vil være sig deres pligt og ansvar som tyske statsborgere fuldt bevidste. De regner til gengæld med værn af den stat, der har lovet og ydet dem mindretalsret, og de er sikre på varm medhu og kærlighed hos det folk, de tilhører med sind og hjerte”.

Med disse ord gik *Flensborg Avis* ind i krigen.

Stemningen var lidt anderledes hos Kronikas arbejdsgiver på *Nationaltidendes* redaktion i København: “Min oprigtige lykønskning, fordi *De* og dermed *vi* (hvad jeg i øvrigt aldrig har tvivlet på) atter ligger foran med reportagen og de reelle nyheder”, skrev *Nationaltidendes* udenrigsredaktør Eigil Steinmetz til Jacob Kronika den 25. august 1939, og tilføjede: “Mange venlige hilsener og i øvrigt *good luck* i denne krig og den næste”.⁶ Krig er godt stof, når man ikke selv skal deltage.

14.3. Reaktioner på krigsudbruddet – september-oktober 1939

Flensborg Avis reagerede forsigtigt på krigsudbruddet den 1. september 1939. Man beklagede, at det var kommet til krig, men tog ikke redaktionelt stilling til krigsudbruddet og dets årsager. Vel blev tyske meddelelser og udtalelser om polske angreb og polske grusomheder gengivet, men der knyttedes ikke én eneste kommentar hertil. Andre aviser i Tyskland formelig spruttede over af indignation og forargelse over det fejge polske angreb, den gemene og bestialske behandling af “folketykerne”, og der blev lovet hævn og hundredefoldig gengældelse. Men *Flensborg Avis* tav. Den konstituerede chefredaktør L.P. Christensen behandlede den opståede situation med den yderste delikatesse; blev der skrevet en leder, var den udformet som et tilbageblik på den seneste store krig. Den 3. september 1939 mindede L.P. Christensen i en ledende artikel om verdenskrigens udbrud i august 1914; hvordan den ene begivenhed tog den anden, indtil krigen var verdensomspændende. Han dvælede navnlig ved den grundige planlægning, der var gået forud for krigen, og som var forudsætningen for den organisation og præcision, hvormed millionhærene rykkede frem. Det kunne man så lægge i, hvad man ville, alt imens Hitlers velsmurte krigsmaskine pløjede sig planmæssigt gennem de polske forsvarslinjer. Den 16. september 1939 blev der plads til en kort meddelelse, gengivet efter en italiensk avis, om en lille polsk garnisons heroiske og tapre modstand mod fuldstændigt overlegne tyske styrker, men i øvrigt domineredes *Flensborg Avis’* forsider aldeles af værnemagtens beretninger og officielle tyske meddelelser og udtalelser. Allerede den 26. august 1939 var der blevet indført militærcensur i Tyskland, men stof, der kom direkte fra *Deutsches Nachrichten-Büro* (DNB) eller på anden vis allerede var censureret, kunne uden videre trykkes.⁷ På *Flensborg Avis* valgte man den fremgangsmåde at aftrykke det officielle stof uændret. Hverken på ledende plads eller i andre redaktionelle rubrikker blev der taget stilling til krigsbegivenhederne. Redaktør L.P. Christensen syntes at have sat sig for ved indtagelsen af den lavest mulige profil at føre avisen frelst igennem, indtil chefredaktør Ernst Christiansen atter kom tilbage fra sin ferie

i Sydamerika. Indsigtsfulde folk nord for grænsen, som f.eks. landstingsmand Hans Jepsen Christensen, fandt denne indstilling og holdning "klog og værdig".⁸

Men *Flensborg Avis'* dækning af krigsbegivenhederne vakte også anstød, navnlig blandt læsere nord for grænsen. En del abonnementsopsigelser fulgte, enkelte af dem begrundede. Pastor N. Kragh i Hundslund opsagde den 9. september 1939 sit abonnement på *Flensborg Avis*, efter at have været holder i 15 år: "Allerede bladets holdning over for Bøhmen sidste år og udtalelser om dets skæbne virkede på danske læsere så hjerteløse og overlegne, at jeg fristedes til at tage til genmæle", skrev han til redaktionen. "Nu gentager det samme sig med polakkerne, de danske sønderjyders lidelsesfæller og venner gennem mange år. (...) Jeg havde ikke ventet, at *Flensborg Avis*, der tidligere var et ridderligt blad, ville have deltaget i en rædselspropaganda mod det ulykkelige folk". Pastor Kragh vedlagde to udklip fra *Flensborg Avis*, bl.a. fra den 7. september 1939, hvori man havde gengivet tyske meddelelser fra Polen om grusomme mishandlinger af "folketyiskere". Beretningerne indeholdt bl.a. meddelelser om tyske børn og voksne, der havde fået diverse legemsdele stukket ud, skåret af, sømmet fast – eller var blevet lemlæstede og aflivede på andre gyselige måder.

L.P. Christensen kunne kun svare, at "det berører os smerteligt, når en mangeårig trofast holder ikke forstår de kår", hvorunder det danske grænseblad måtte røgte sin opgave.⁹

Vilkårene var vitterligt ikke nemme. Også redaktør Ernst Schrøder havde fra sin udkigspost i *Deutsches Haus* i Flensborg bemærket *Flensborg Avis'* dækning af begivenhederne i Polen. Hans holdning var naturligvis den stik modsatte: "Desværre opfører *Flensborg Avis* sig i stigende omfang uhøfligt", skrev han til Geheimrat von Grundherr i *Auswärtiges Amt* den 23. september 1939. "Bladet har ikke med ét eneste ord nævnt de lidelser, som folketyiskerne i Polen har måttet gennemgå. Derimod kan vi meget nøje ["auf Schritt und Tritt"] fastslå en helt anderledes indstilling".¹⁰ Dette havde flere danske læsere dog – som allerede anført – meget vanskeligt ved at få øje på.

For enkelte holdere var dækningen af krigsførelsen dråben, der fik bægeret til at flyde over: "Jeg har i de sidste år mange gange set mig gal på *Flensborg Avis'* – som jeg synes – maskerede beundring for nazismen", skrev læge E. Dahl, Tønder, til redaktionen den 16. september 1939, idet han med adresse til Kronikas artikler op igennem 1930'erne tilføjede, at Berliner-korrespondenten end ikke havde maskeret sin beundring. "Bladets journalistik i den sidste måned har nærmest forfærdet mig", fortsatte Dahl. Det var de små notitser, navnlig om de påståede polske grusomheder, der havde vakt hans vrede: "Det er en direkte agitation for tyskheden og nazismen at anbringe små tyske meddelelser mellem troværdigt dansk og fremmed stof, medens selv stortype artikler på første side mellem andet Gøbbels-dikteret stof af læseren opfattes som det, det er: Censurerede Berlinermeddelelser, som skal være der". Dahl forlangte derfor af avisen, at alle tyske meddelelser blev bragt for sig selv, "så læserne

ikke fristes til at forveksle dem med det ikke – eller mindre – censurerede stof andet steds fra". Alt andet måtte han betragte som forsøg på at "forgifte" læserne.¹¹

Læseren, der jo i øvrigt ikke stillede sig ganske uforstående over for bladets vanskelige vilkår og var helt klar over, at visse artikler *skulle* trykkes, begreb helt åbenlyst ikke, at en fremgangsmåde som den af ham foreslåede var den direkte vej til lukning af avisen. Propagandaministeriets folk var ikke dummere end folk er flest; de var – som vi senere skal se – udmærket i stand til at gennemskue, hvornår et blad lagde afstand til de officielle meddelelser – og til at slå ned herpå med hård hånd.

Noget forbløffet kom *Flensborg Avis* dagen efter ind på dette spørgsmål: I en ledende artikel den 17. september 1939 anførte L.P. Christensen, at de *neutrale* stater havde indført indskrænkninger i det private og offentlige liv, og at statens tarv i disse tider sattes før alt andet. Dette var så meget mere tilfældet i et *krigsførende* land. Han mindede om forrige verdenskrig, hvor alle sønderjyder samt deres aviser "gjorde deres skyldighed mod det rige, indenfor hvilket deres hjemstavn lå". Nu måtte *Flensborg Avis* atter "arbejde under krigsforhold, opfylde forpligtelserne mod staten", og avisen måtte "holde vort mindretal underrettet om alt, hvad det *skal* vide, og tillige om alt væsentligt, hvad der sker i moderlandet, og samtidig være det levende bindeled mellem landsmænd syd for som over grænsen".

"Enhver tænkende landsmand vil forstå", fortsatte L.P. Christensen, "at man ikke mindst i et krigsførende land er inde under indskrænkningernes lov, både hvad efterretningstjeneste, forbindelser og andre forhold angår. (...) Men netop fordi det i øjeblikket er således, turde den som en selvfølge have krav på større forståelse, varm medhu og vidtgående støtte hos hver den, for hvem grænselandets sag er en hjertesag".

Tydligere kunne det næppe uden at løbe nogen alvorlig risiko siges, at *Flensborg Avis* var underkastet restriktioner, og at læserne derfor måtte bære over med, hvad der til tider stod i bladet.

Men helt ufarligt var det nu ikke, for også artikler som *denne* bemærkede redaktør Ernst Schröder. Han skrev den 23. september 1939 harmfuldt til von Grundherr i *Auswärtiges Amt*, at *Flensborg Avis* nu meddelte, at der var grænser for dens nyhedsformidling, og at dette ikke kunne være anderledes. "Og så har endda ikke et eneste menneske trukket nogen som helst grænser op for bladet", anførte Ernst Schröder!¹² Ernst Schröder var helt åbenlyst direkte *forbløffet* over, at *Flensborg Avis* tilsyneladende slet ikke påskønnede de enestående frie vilkår, bladet nød i Hitlers Tredje Rige – og som han selv mente at have en stor del af æren for!

Man havde på *Flensborg Avis* allerede for år tilbage gjort den erfaring, at ethvert fejltrin blev noteret, og at der når som helst kunne foreligge påtaler, advarsler og trusler, over for hvilke det næsten var umuligt at forsvarer sig. For L.P. Christensen handlede disse første krigsmåneder om at holde *Flensborg Avis* i live. Nogen nervøsitet over holdertallet synes dog at kunne spores i egenannoncerne op imod kvartalsskiftet til oktober 1939:

De var næsten alle skåret over temaet, at man ikke burde svigte *Flensborg Avis* i de vanskelige tider, at tidens tyngsel lagde visse begrænsninger på avisen, og at netop dette burde kalde på forståelse og troskab. Dette tema ses også anslået i flere offentliggjorte indsendte breve og i udtog af forskellige danske avisers hilsener i forbindelse med avisens 70-års jubilæum den 1. oktober 1939. Selv den gamle modstander *Sønderborg Socialdemokrat* sluttede sig til gratulanterne med en smuk fødselsdagsartikel.

Midt i de officielle tyske meddelelser og de strengt saglige referater i avisen finder man, hvis man leder efter dem, artikler, der *kan* fortolkes som kommentarer til det tyske felttog mod Polen, men som ikke nødvendigvis er det. F.eks. i Gudmund Schüttes kronik 19. september 1939, der gengiver og fortolker Brorsons vise om *David og Goliath*. I det ydre er der intet, der forbinder den med tidens begivenheder. Det er alene op til læseren at tænke sit – eller lade være. Den mulighed foreligger naturligvis også, at kronikken *tilfældigvis* blev trykt i felttogets tredje uge, men det sete afhænger som bekendt af øjnene, der ser, og der er grund til at tro, at bladets venner har spejdet efter og slugt enhver nok så lille notits, der kunne tolkes som et udtryk for sympati med Polen og vestmagterne eller antipati imod Tyskland. I mange tilfælde må det dog formodes, at en antitysk læsning af notitser og de ganske vist sparsomme kommentarer har været et udtryk for ønsketænkning.¹³

Den, der overvågede *Flensborg Avis* mest intensivt, var som nævnt Ernst Schröder. Han var oprørt over avisens formentlige *illoyalitet*, hvad han meddelte Geheimrat von Grundherr i *Auswärtiges Amt* den 23. september 1939. De eksempler, Ernst Schröder kunne fremvise, var nu af en temmelig tynd beskaffenhed, men til gengæld var hans harme så meget desto stærkere: *Flensborg Avis* havde den 22. september 1939 – i modsætning til tysk presse – påstået, at mordet på den rumænske ministerpræsident ikke ville få nogen udenrigspolitisk eller international betydning. Endvidere bragte avisen et foto af bemeldte ministerpræsident, hvor han hævede hånden til hilsen – dette fandt Ernst Schröder “uanbragt”. At det muligvis kunne være avisens eneste foto af rumæneren, faldt åbenbart ikke pressemanden Schröder ind. Men hvad værre var: De fleste af *Flensborg Avis'* billeder stammede fra *Aktuel Kliché-Service (AKS)* i København. “Vi nærer den stille mistanke, at denne tjeneste medfinansieres fra England. (...) Det ville vel være at gå rigeligt vidt, hvis en dansk mindretalsavis fik tilladelse til at drive engelsk propaganda i Tyskland”, anførte Ernst Schröder! Det måtte gesandtskabet i København se at få kontrolleret.

Flensborg Avis' formentlige illoyalitet bestod altså i en fra officiel tysk opfattelse afvigende vurdering af en udenrigspolitisk situation i Rumænien, samt i at bringe billeder fra et i Danmark almindeligt anvendt billedbureau, som man i Tyskland *nærede mistanke* om fik støtte fra England. Om *Flensborg Avis* selv havde grund til at nære den ringeste anelse om den tyske mistanke, undlod Ernst Schröder at vurdere. Men han huskede at stille sig selv i positur som den besindige pressemand med det store udenrigspolitiske overblik: Ernst Schröder ville dog sige, skrev han nem-

lig til von Grundherr, at han "på ingen måde var irriteret eller ophidset over det hele. Vi vil foreløbig ikke tage nogen som helst stilling til det, mindst af alt offentligt. Men det er vigtigt, at vi holder øje med disse ting. Men vi griber ikke ind, fordi her ikke skal opstå nogen, slet ikke nogen, uro. Folk ringer hyppigt til mig, at man dog endelig en gang skal sætte en stopper for *Flensburg Avis' Treiben*" [rumlerier]. Men Ernst Schröder havde kun taget dette "til efterretning" og forsøgt "at berolige disse mennesker", og i øvrigt "henvist til vort grundforhold, frem for alt på det, som vi disciplineret må tåle og af saglige grunde udholde over for en neutral nabostat". Både det tyske mindretal i Nordslesvig og dets presse opførte sig – i modsætning til danskerne i Sydslesvig – aldeles loyalt, bedyrede Ernst Schröder; således lagde *Nordschleswigsche Zeitung* efter indstilling fra udenrigsminister Munch og statsminister Stauning bånd på sin engelskfjendtlighed. Var det måske muligt, foreslog Schröder, at den tyske gesandt i København – eller *Auswärtiges Amt* i Berlin over for den danske gesandt – lod falde et par ord, om *Flensburg Avis* dog ikke ville opføre sig lidt mere tilbageholdende, thi man var fra tysk side på ingen måde indstillet på at bringe spørgsmålet frem offentligt. "Jeg tror, at en sådan samtale ville have en god virkning".

Ernst Schröder mente i denne tid at kunne fastslå, at *Flensburg Avis* gav udtryk for "en lignende ophidselse som under løsningen af det Sudeter-tyske spørgsmål". Men vi vil gøre alt for, at tingene her holder sig i rolige former, sluttede han.¹⁴

Selv holdt han sig nu ikke tilbage. Den 5. oktober 1939 sendte han til Geheimrat von Grundherr i *Auswärtiges Amt* et eksemplar af *Flensburg Avis* for den 3. oktober 1939 – "den eneste mindretalsavis, som endnu udkommer i Tyskland", som han pointerede. De polske var blevet lukket som følge af krigshandlingerne. En artikel om torpederingen af *Vendia*¹⁵ var faldet Schröder for brystet: "Jeg gentager, at jeg ikke ønsker at der skal foretages noget [imod *Flensburg Avis*], som ikke er nøje overvejet. Men her [i Flensburg] bliver jeg bestormet og kan kun med besvær forhindre, at der fremkommer raseriudbrud imod *Flensburg Avis*, der endda ikke engang viser det mindste tegn på at ville efterkomme retningslinjerne for papirbesparelser".¹⁶

Schröder underbyggede sin klage med en indberetning fra *Gestapo* i Flensburg fra den 2. oktober 1939. *Gestapo*-chefen Hans Hermannsen redegjorde for *Flensburg Avis'* ekstravagante omfang i forhold til *Flensburger Nachrichten*; det var en urimelig fordel, som den flensborgske befolkning ingen forståelse havde for. "Den tyske presse er næsten helt fyldt op p.g.a. nyhedsdækningen fra krigsbegivenhederne og gengivelsen af stemningsbilleder og frontoplevelser. Den herværende tyske avis har p.g.a. sit ringe omfang næsten ikke mere mulighed for at beskæftige sig med grænsepolitiske opgaver. *Flensburg Avis* derimod affatter sine krigsnyheder langt mere kortfattet. Den indskrænker sig til i hovedsagen en gengivelse af OKW's [Oberkommando der Wehrmacht, forf.] beretning og en del af nyhederne fra *DNB*. De stemningsberetninger, der trykkes i den tyske presse, bringer *Flensburg Avis* slet ikke".¹⁷

Mobiliseringen af den tyske presse i krigsførelsen førte altså til, at den måtte *slække på grænsekampen*, at den så at sige måtte overlade den grænsepolitiske arena til *Flensborg Avis*. Det gik ikke an. Men kunne man tvinge *Flensborg Avis* til at bringe noget mere krigsstof, så ville dens fordel på den grænsepolitiske arena være udlignet. Dette synes i hvert fald at være Hermannsens tanke.

Hermannsen bemærkede, at der næppe havde været nogen *alvorlige* ting at indvende imod *Flensborg Avis*, men han havde dog noteret sig en række tilfælde fra den forgangne måned. Det er værd at bemærke, hvad han *især* var faldet over:

“Det har været påfaldende, at der nu og da bringes ting, som ikke kan anses for at være helt loyale. Således beretter avisen i sit nr. 220 fra den 20. september 1939 fra London følgende: ‘I velunderrettede kredse er man af den mening, at den russiske indmarch i Polen ikke automatisk vil blive fulgt af en engelsk krigserklæring, og det ville være for tidligt at antage, at Ruslands skridt udelukkende er til tysk fordel.’ I nr. 226 fra 26. september 1939 skriver *Avis* om den jødiske emigrant Sigmund Freuds død følgende: ‘Sigmund Freud blev først og fremmest verdensberømt som grundlæggeren af psyko-analysen. Han tog sin lægeeksamen i sit fædreland Østrig og blev hurtigt specialist i nervelidelser.’ På siden *Kirke og Samfund* i nr. 223 fra 22. september 1939 bliver en artikel af pastor Gustav Tange: ‘Med krigen for øje’ offentliggjort. Den begynder med følgende sætninger: ‘Krig er vanvid, betyder oceaner af lidelser og rædsler. Den menneskehed, som vi tilhører, er så fjært fra Gud og hans bud, at den nu stiller alle tekniske fremskridt i mordets og ødelæggelsens tjeneste. Krig udspringer ikke af Gud. Den må føres tilbage til menneskehedens arvesynd. Bag den står Djævelen og hans sataniske kræfter.’”

Det var ikke ligefrem graverende sager, Hermannsen havde fået destilleret ud af en hel måneds *Flensborg Avis*'er, men det kunne blive alvorligt nok alligevel. Desuden havde *Flensborg Avis* i den forgangne måned bragt en del billeder fra den fjendtlige lejr, som Hermannsens vedlagde sin indberetning. “Selvom avisen i væsentligt større omfang har bragt det tyske billedmateriale, så må gengivelsen af modstanderens billeder i en i Tyskland udkommende avis i det mindste betegnes som taktløst. Denne opfattelse deles også af de herværende grænsepolitiske steder”, sluttede Hermannsen.¹⁸ Den sidste bemærkning synes at bekræfte, at Hermannsen havde udvekslet synspunkter om *Flensborg Avis* med Ernst Schröder. Men det er betegnende, at de to nidkære *Flensborg Avis*-læsere skulle helt ud i hjørnerne for at finde noget dadelværdigt.

På *Flensborg Avis*' redaktion mente man selv at indtage en helt uadælelig indstilling. Man havde næppe nogen anelse om, at man således gav anledning til mistænksomhed og vrede i tyske kredse. Men selv når redaktionen tilnærmelsesvis fyldte avisen med Hitler-taler, var det stadig ikke helt nok: Den 7. oktober 1939 bemærkede Hermannsen således i en indberetning, at *Flensborg Avis* den 6. oktober 1939 havde bragt et “uddrag” af Førerenes tale. Talen var bragt på forsiden og den fortsatte på side 6. Men “dette uddrag må, set i forhold til avisens omfang som helhed, betragtes som yderst knapt” [“dürftig”]. Hermannsen havde set væsentligt fyldigere udtog i rigsdanske aviser.

Hermannsens påstand om en stedmoderlig behandling af førertalen var intet mindre end dybt urimelig; *hele* forsiden var viet til førertalen, der kronedes af en fem spalters overskrift! Men det var altså ikke nok for Gestapo-Hermannsen, der gav den som overredaktør: "I det foreliggende 8 sider stærke nummer af *Flensborg Avis* er der flere helt betydningsløse artikler og en hel side med *Kirke og Samfund*. Dette helt uvæsentlige og helt igennem uaktuelle stof får betydeligt mere plads end førertalen, som er ventet i hele verden med den allerstørste spænding. Avisens optræden i denne sag kan efter herværende mening kun betragtes som en stor taktløshed".¹⁹ Altså: *Resten* af avisens stof fyldte *mere* end gengivelsen af Fører-talen. Deri bestod taktløsheden! Udbruddet af krigen havde tydeligvis sat nye standarder for, hvad *Flensborg Avis* kunne tillade sig.

Mon dog ikke, at det snarere var *Flensborg Avis'* fremhævelse af, at Hitler i sin tale havde erklæret, at Tyskland nu ikke havde flere revisionskrav undtagen kolonispørgsmålet, der var faldet de lokale for brystet? Men det kunne man naturligvis ikke skrive! Det er vel overflødigt at tilføje, at Ernst Schröder fluks ekspederede Hermannsens indberetning videre til *Auswärtiges Amt*.²⁰

Og sådan fortsatte det, måned efter måned: Hans Hermannsen sendte sine indberetninger om formentlige taktløsheder i *Flensborg Avis* og Ernst Schröder ekspederede dem videre til *Auswärtiges Amt*.²¹ Om han også har sendt dem til *Propagandaministeriet* har ikke kunnet fastslås, men det er nærliggende at antage. Som et sidste eksempel skal nævnes Hermannsens indberetning af 11. oktober 1939. Denne gang var to artikler i *Flensborg Avis* den 10. oktober 1939 faldet i øjnene: Den ene om Englands stilling på havet og den anden om situationen efter den tysk-russiske deling af Polen. I den første hed det bl.a., at England under Første Verdenskrig havde kunnet blokere centralmagterne fra adgang til det åbne hav, og at England også i denne krig ville kunne gøre dette. "Til sidst hedder det", indberettede Hermannsen, "at øriget udgør porten til Central- og Østeuropa, thi også skibsfarten til Østersøen bliver ført gennem Nordsøen. Det er et andet spørgsmål, i hvilken grad de siden 1914 så stærkt udviklede luft- og undervandsvåben er i stand til at svække Englands stærke stilling på havet".

I den anden artikel blev det sagt, at de russiske olieklæder havde "afgørende betydning for Tyskland. Endvidere bliver der henvist til, at den russiske olieproduktion ikke er så omfattende, at det tillader en stor eksport. Den russiske olieeksport er i løbet af få år faldet fra 6 millioner ton til 1 million ton, hedder det".²²

Det var jo alvorlige sager, som kunne svække befolkningens tiltro til den endelige tyske sejr – og måske endog til Førerens dømmekraft. Ernst Schröder sendte indberetningen til *Auswärtiges Amt* "til orientering". Han var "stadig af den mening, at der ikke skal gøres noget" imod *Flensborg Avis*. Dog undlod han ikke at bemærke – hvad der forresten var usandt –, at *Flensborg Avis* m.h.t. papir "slet ikke er underlagt nogen begrænsninger". Ernst Schröder havde dog nu opnået, at *Flensburger Nachrichten* et par dage om ugen kunne udkomme i et lidt større omfang, hvilket ville betyde nogen "modvægt til *Flensborg Avis'* virksomhed".²³

DISSE ORD

vedkommer Dem personlig!

Sønderjysk Skoleforenings

Formand

Hold Flensborg Avis som Tegn paa, at De forstaa, at dette Blads Opretholdelse og Fremgang er Udtryk for, om den danske Nation ejer Selvhævdelsesevne, der hvor en stor fremmed Nations aandelige Ekspansionskraft mødes med dansk Selvstændighedsvilje og egen stilfærdige Livskraft.

Høgsbro pr. Hviding, den 15. Aug. 1938.

H. Jepsen Christensen.

Arkivar, Dr. phil.

Holger Hjelholt

Professor Chr. Paulsen lignede i et Brev fra 1838 Danmark med Asken Ygdrasil, hvis Rod gnaves af den »slesvig-holstenske« Slange Nidhugg. Ud fra dette mytologiske Billede vil jeg betegne »Flensborg Avis« som Urd's Brønd, hvis daglige, klare Kildevæld faar det danske Folketræ til stadig paa ny at grønnes, et Kildevæld, som man maa ønske trænger ud til alle Træets Grene og Kviste.

Holger Hjelholt

Forstanderinde Johanne

Hansen, Vollerup

I en Tid, hvor golde Partimodsætninger præger saa mange af vore Blade, er det velgørende at læse *Flensborg Avis*, fordi den tager Parti for *det danske* som en Helhed, der vedkommer og binder os alle.

*Johanne Hansen,
Als Husholdningsskole.*

Nobelpristageren,

Professor Dr. A. Krogh

Hold Flensborg Avis for Deres egen Skyld, det er et udmærket Blad, for Bladets Skyld, som trænger til Støtte, men først og sidst for vore fraskilte Landsmænds Skyld, hvis haarde Kaar vi til enhver Tid bør følge.

August Krogh.

Folketingets Formand

Et dansksproget Blad syd for Grænsen er en Nødvendighed for det nationale Mindretal. Dette maa alle Danske indse, og vi bør i vid Udstrækning være med til at støtte Bladet. Vi ønsker vel ogsaa alle nord for Grænsen at kunne følge med i, hvad der foregaar hos Landsmænd uden for Rigets Dør. Her er Bladet os en daglig Hjælper, som maa paaskønnes. Rigsdagen, 19. Avgust 1938.

*Hans Rasmussen,
Folketingets Formand.*

En aabenraask Arbejder

Som Socialdemokrat anbefaler jeg først »Social-Demokraten«. Men derudover, naar man har Raad dertil, holder man det danske Grænseblad. Saa faar man god Besked om Forholdene baade syd og nord for Grænsen.

Raadmand, Arbejder *Frederik Jørgensen,*
Aabenraa.

I en hvervebrochure fra 1938 gav en række kendte og ukendte danskere Flensborg Avis deres anbefaling. (Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig).

Netop hensynet til den tyske grænsepresse har formentlig været én af Ernst Schrøders væsentligste grunde til så vedholdende at fremhæve *Flensborg Avis'* særstilling over for de betydende instanser i Berlin. Det drejede sig for Ernst Schrøder ganske vist om at gøre *Flensborg Avis* ufarlig – men han ønskede ikke at forbyde eller lukke avisen.

14.4. Ernst Christiansen vender hjem

Flensborg Avis måtte som nævnt i denne meget vanskelige situation omkring verdenskrigens udbrud undvære sin chefredaktør Ernst Christiansen p.g.a. hans sørejse til Sydamerika.

Hvordan skulle Ernst Christiansen nu komme hjem til Flensborg fra Rio de Janeiro? Hans hjemrejse som tysk statsborger over det engelsk dominerede Atlanterhav kunne meget vel risikere at ende med netop det, han havde frygtet: Internering i en eller anden engelsk fangelejr indtil krigen var forbi – hvis det da ikke endte langt værre i en torpedering eller en minesprængning.²⁴ Christiansen trøstede sig dog med, at det ikke kunne stå helt slemt til hjemme; han hørte tilfældigt Kronikas navn nævnt i radioen i forbindelse med en nyhedsmeddelelse og sagde til sig selv: “Nu ved jeg da, at Kronika er i Berlin endnu og er i god behold”.²⁵

Også skibsreder J. Lauritzen var bekymret. Den 15. september 1939 skrev han til det danske udenrigsministerium, at eftersom Ernst Christiansen ikke havde dansk pas og ikke medbragte nogen *officiel* skrivelse, risikerede han at blive interneret. DFDS, som efter planen skulle stå for hjemtransporten, havde pligt til at anløbe britiske inspektionshavne, i dette tilfælde formentlig Kirkwall, og briterne kunne meget vel betragte ham som tysker og spion. Lauritzen ville nok transportere Ernst Christiansen hjem på ét af sine skibe, men han satte som forudsætning herfor, at Udenrigsministeriet, eventuelt via den britiske legation i København eller den britiske ambassade i Rio de Janeiro, kunne få udstedt et “frit lejde”-bevis.

Dette var det danske udenrigsministerium lidt betænkelig ved, men – som det hedder i et internt notat den 18. september 1939: “Ret beset burde tyskerne ikke kunne tage anstød deraf, da vi jo – formelt set – gennem vor eventuelle aktion søger at hjælpe en tysk borger tilbage til Tyskland”. Over for englænderne kunne det være af betydning at anføre, at Ernst Christiansen var 62 år gammel – og altså ikke i den “våbenføre” alder.

Udenrigsministeriet opererede dog også med alternative og knap så kontroversielle løsningsmodeller. Der var grund til at tro, at englænderne – på trods af eventuelle udenrigsministerielle skrivelser – alligevel kunne finde på at betragte Ernst Christiansen som tysker og spion; det sidste så meget desto mere, fordi det fremgik af hans pas, at han var pressemand. Tyske pressemand nød ikke høj anseelse i Storbritannien i 1939. En officiel *dansk* skrivelse kunne måske i denne forbindelse være uheldig for landet. Man lod derfor forespørge, om det eventuelt ville være en løsning at transportere Ernst Christiansen fra Rio de Janeiro til New York, og derfra videre med den *svenske* eller den *norske* amerikalinje til Skandinavien.

Man henvendte sig til *Svensk Amerika-Linje*, men dér medtog man kun meget nødtigt tyske statsborgere med tysk pas fra USA til Europa.

Udenrigsministeriet foreslog da, at Ernst Christiansen alternativt skulle forsøge at komme med en *italiensk* Sydamerika-linje til Italien – og derfra videre til Flensborg. Det var denne model, Udenrigsministeriet den 22. september 1939 endte med at foreslå.

Flensborg-konsulen B. Dons-Møller var dog betænkelig: Skibet skulle jo i så fald passere Gibraltar, hvor englænderne så let som ingenting kunne visitere passerende skibe og internere tyske statsborgere. Han havde et andet forslag, som han den 26. september 1939 luftede overfor Udenrigsministeriet:

“Jeg ser ikke rettere end, at den simpleste, omend uortodokse løsning ville være at give hr. Christiansen et dansk hjælpepas, lade ham deponere sit tyske pas og alle papirer, der viser tilknytning til Tyskland, på gesandtskabet i Rio de Janeiro, og derpå lade ham rejse til Danmark, hvor han enten kunne afvente ankomsten af sit tyske pas eller få et nyt udstedt på det tyske gesandtskab under (en ikke alt for detaljeret) angivelse af, at han havde mistet det tidligere. Selv de bedste introduktioner ville dog vist næppe spare hr. Christiansen for et ubehageligt interneret, hvis han, der jo ikke kan fragås at have deltaget i verdenskrigen på tysk side (omend med aldrig så tungt hjerte), bliver opsnapet af en engelsk marineofficer, hvis kendskab til det slesvigske spørgsmål man vist dog ikke bør anslå alt for højt”.

Dons-Møller kunne ikke tænke sig, at man fra tysk side kunne have noget at indvende imod den foreslåede udvej, og foreslog ligefrem en drøftelse med den tyske gesandt desangående.

Dons-Møller var klar over planens dristighed, og Udenrigsministeriet ville da heller ikke høre tale om dén slags. Man holdt fast ved Italiensplanen. Skulle det italienske skib alligevel blive opbragt og Christiansen interneret, ville man tage stilling til det og finde på en løsning. Ernst Christiansen blev dog udstyret med en rekommendationsskrivelse fra gesandt Monrad-Hansen i Buenos Aires for alle tilfældes skyld.

Det viste sig dog, at den alternative rejserute via Genua heller ikke kom til udførelse. DFDS endte med at indvillige i at tage Ernst Christiansen og hans rekommendationsskrivelse med fra Rio til København og håbe på det bedste. Ernst Christiansen afgang fra Rio de Janeiro med DFDS-skibet *Algier* den 5. oktober 1939. Den 30. oktober 1939 anløb *Algier* planmæssigt Kirkwall i Wales til inspektion. Her lå det i 15 dage, men Udenrigsministeriets skrivelse syntes at have gjort sin virkning: Ernst Christiansen blev *ikke* interneret, og han syntes siden selv at være af den overbevisning, at dette først og fremmest skyldtes det danske udenrigsministeriums hjælp.

Hjemme i Danmark svævede man i uvished om Ernst Christiansens skæbne, indtil *Algiers* kaptajn i et telegram til rederiet den 16. november 1939 kunne meddele, at han forventede at ankomme til København samme aften, og at “det fulde antal passagerer følger med”. Denne besked gik straks videre til Udenrigsministeriet, hvor man drog et lettelsens suk.²⁶

Endelig den 18. november 1939, efter næsten 3¹/₂ måneders fravær, kom Ernst Christiansen tilbage til Flensborg. Ferien var blevet længere og ikke

helt så afslappende, som han havde ventet, men hans koldblodighed og evne til at tage tingene i den rækkefølge, de kom, fornægtede sig ikke: I et brev til Jacob Kronika, fire dage efter hjemkomsten, skrev han: "Det var jo en noget spændende tilbagerejse, til tider ikke helt hyggelig, og jeg fik et ufrivilligt 15 dages ophold, men alt i alt var rejsen naturligvis en stor oplevelse og sørejsen trods alt en nervekur. Det kan jo tiltrænges alt til at stå den kommende tid igennem. Vi må vel indrette os på langt sigt".²⁷

Ernst Christiansen havde været væk fra 3. august 1939 til 20. november 1939. Da han omsider kom hjem igen, hilstes han med en følelse af lettelse: Der var en udbredt fornemmelse af, at med Ernst Christiansen ved roret på avisen og i mindretallet, skulle man nok redde sig frelst igennem.²⁸

14.5. Den redaktionelle linje fortsættes

For mindretallet gjaldt det om i disse første krigsmåneder at holde modet oppe og at erklære styret sin uforbeholdne loyalitet, hvilket sidste man gjorde så stærkt og så ofte som muligt. Man fæstede sig også på *Flensborg Avis* ved, at krigen denne gang på trods af indkaldelserne tegnede bedre end sidste krig for de dansksindede tyske statsborgere: "Dengang var forenings- og mødeliv med ét slag ophørt, ethvert nationalt ord slettet af den danske presse, danske børnehaver og skoler og menighedsplejer og ungdomsforeninger fandtes ikke. (...) Nu skulle der kunne blive en langt, langt større dybde og styrke i det, som vi er fælles om [danskheden, forf.], end hidtil. Måske flokken under tidens tilskikkelser kan udtyndes, men øjnene skulle lyse som ingensinde før".²⁹

Det gjaldt også for selve avisen: "I 1933 kom det ensrettede nationalsozialistiske styre syd for grænsen, der medførte en hidtil ukendt tysk-national udfoldelse og følelige indhug i danskhedens rækker og dermed også kom til at slå muld væk under det danske grænseblad. Og nu står Europa i en ny stor krig". Men *Flensborg Avis'* opgave forblev den samme: "selv om vanskelighederne er øgedes, de ydre midler i nogen henseende blevet ringere og mulighederne mere begrænsede, vil man altid finde *Flensborg Avis* rede til af et varmt sind og af al evne at røgte sin gerning: at værne, væрге og opmuntre alt, hvad der er af danske tanker og dansk virke i grænselandet; at danne et levende led mellem alle danske syd for skellet, mellem sønderjyske landsmænd på begge sider af grænsen, mellem *alle* de danske, for hvem grænselandets sag er en hjertesag, som mere og mere må spænde sine tråde ind i alt, hvad der hører vort fædreland til. Samtidig med at den til gensidig gavn går forståelsens veje, søger at bygge bro, overfor den nationale modpart", hedder det i avisens jubilæumsnummer den 30. september 1939.

Krigsudbruddet førte nemlig ikke – som man måske skulle tro – til nogen forandring i *Flensborg Avis'* ideologiske linje. Både front og bro-løse- net med tilhørende freds- og dansk-nordisk linje blev fortsat næsten uforandret eller endog styrket – og alle tre dele indgik næsten symbiotisk i en slags verdensanskuelse, der ganske vist var i slægt med flere forskellige

genrejser-bevægelser i Danmark, men som alligevel var helt sin egen.

Front og bro-løsenet blev udvidet til at omfatte Danmarks rolle i det krigsførende Europa: Som neutral havde Danmark den opgave med alle midler at bevare sin neutralitet og at holde sit sind åbent for menneskelig medliden på tværs af landegrænser og fronter, og dertil at vise selvhævdelse samt at virke for en så god folkeret som muligt.³⁰ Danmarks neutralitet under krigen og grænselandets rolle som front og bro smeltede i Ernst Christiansens verdensbillede i praksis sammen til at udgøre to sider af samme sag: "Lige så givet det er, at Danmark ikke kan og ikke vil tage parti for nogen part i det store opgør, lige så givet er det, at det danske folk i grænselandet fremdeles må arbejde på både selvhævdelse og mellemfolkelig forståelse", skrev han i en ledende artikel den 30. december 1939.

Også den *dansk-nordiske* tanke levede videre – og den indgik sammen med Danmarks neutralitet og idéen om grænselandet som front og bro i den større, mere omfattende *front og bro*-idé. Nordens betydning som forbillede for resten af verden blev blot forstærket efter krigsudbruddet: De nordiske folk var gået foran med et godt eksempel ved først af alle at have gravet stridsøksen ned efter blodige indbyrdes kampe, og de havde nu igennem menneskealdre fortsat med at uddybe fællesskabet mellem folkene. Dette var freds- og bro-delen. Men dette var sket uden at give køb på egen selvstændighed og uden at blive blødgjorte over for udenværts fjender – hvad bl.a. Finlands eksempel viste. Dette var front-delen.³¹ For Ernst Christiansen var front og bro-tanken blevet så tæt sammenvævet med den dansk-nordiske tanke – som han opfattede den – og det almindelige arbejde for fred mellem folkeslagene, at de ikke lod sig skille ad.

Fredstanken – der i Ernst Christiansens verden blev specielt nordisk og som han bl.a. fandt udtrykt i de nordiske landes neutralitet – led ikke skibbrud ved krigens udbrud. Over for tyske beskyldninger imod Danmark for at udvise unneutral holdning, fremhævede Ernst Christiansen flere gange, at det danske folk holdt af såvel brødre- som nabofolk. Den danske offentlige mening havde længe anerkendt andre folkeslags ret, men denne saglighed havde kun været en af forudsætningerne for den "kærlighed og vilje, der tændtes i dansk folkesind for fredens og forståelsens sag. For den banker hjerterne og tindrer øjnene, og hvor dybe end kløfterne sprænges, så må der engang på ny bygges bro". Derfor gjorde tyskerne efter Ernst Christiansens mening klogt i at tænke på, at Danmark kunne vise sig nyttig, når sårene efter krigen atter skulle læges.³²

I Ernst Christiansens verdensbillede, der blev stadig mere præget af ønsketænkning, var Danmark og Norden blevet nærmest ideelle størrelser med en historisk mission i fredens og den mellemfolkelige forståelses tjeneste.

Denne opfattelse blev – kun tilsyneladende paradoksalt – snarere styrket end svækket af den finsk-russiske vinterkrig, der brød ud den 30. november 1939. Ernst Christiansens holdning havde nemlig en egen indre logik: Set fra hans synsvinkel var det Finland, der – rede til selvhævdelse – med våbenmagt forsvarede *freden*.

14.6. Den finsk-russiske krig

Flensborg Avis havde pålagt sig selv en betydelig selvcensur, når det gjaldt felttoget i Polen og krigen mellem Tyskland og vestmagterne. Dette viste sig at være en umulighed, når det gjaldt Finlands kamp imod Sovjetunionen. Reportagerne og nyhederne fra krigen lod ingen tvivl stå tilbage om, på hvilken side *Flensborg Avis'* sympati var at finde. Finske sejre og finsk heltemod og udholdenhed blev hilst med glæde, optimisme og beundring, nederlagene med bedrøvelse og fortvivlelse. Russerne blev omtalt i særdeles negative vendinger, og man lagde vægt på både det uprovokerede angreb af en stormagt imod et nordisk broderland, på de slet forberedte russeres velfortjente nederlag, på den umenneskelige kommunistiske ideologi og på russernes formentlige *asiatiskhed*. Også beretninger om, at agenter fra det hemmelige russiske politi, GPU, skulle have drevet de russiske styrker fremad ved hjælp af maskingeværer og at de russiske officerer levede i konstant frygt for de politiske kommissærer, blev bragt. Kilderne til *Flensborg Avis'* krigsdækning var alt overvejende skandinaviske aviser, og navnlig Peter de Hemmer Gudmes reportager til *Nationaltidende* og Jørgen Basts til *Berlingske Tidende* blev hyppigt og fyldigt benyttet. Dertil blev bragt enkelte supplerende tyske og russiske notitser.

Det har givetvis spillet en rolle for den svigtende evne til at beherske sine følelser, at det i Finlands tilfælde drejede sig om et nordisk broderland. Men i betragtning af de varme følelser, de danske sønderjyder siden preussertiden havde næret for deres polske lidelsesfæller, taler sandsynligheden for, at man blandt grundene til de stærke sympatitilkendegivelser over for Finland og de forholdsvis stærke fordømmelser af Sovjetunionen vil finde, at der her var en mulighed for nogenlunde risikofrit at fordømme krigsaggressoren og ytre sin medfølelse og beundring for den overfaldne part *an sich* – og nogenlunde åbent. Sovjetunionen var jo dog kun forbundet med Tyskland med en meget ny ikke-angrebspagt, sluttet den 23. august 1939, og kunne dårligt henregnes blandt dets allierede. Hertil kom så bladets almindelige forbeholdne indstilling over for sovjet-kommunismen. Endelig må det tilføjes, at heller ikke de tyske aviser just var overdrevent pro-sovjetiske i deres krigsdækning. Sympatien med Finland var også stor i Tyskland, og selvom aviserne i ledende artikler måtte forsvare og forklare den russiske krigsførelse, så var det dog tilladt at bringe begge parter krigskommuniqué'er sideordnet.

Alligevel blev avisens holdning over for Finland og Sovjetunionen fulgt nøje og med stor misbilligelse fra tysk side. Man fandt i *Sicherheits-Dienst (Gestapo)* interessen og støtten til den finske frihedskamp, i såvel avisen som i mindretallet som sådan, *overdrevet* og højst påfaldende.³³

Det er ellers vanskeligt at finde nogen direkte kritik af *Tyskland* i den massive dækning af krigen i Finland. Tættest på kritik kom Tage Jessen i en ledende artikel den 13. oktober 1939, hvori han antydede, at truslen mod Finland var en følge af den tysk-russiske ikke-angrebspagt, der havde forrykket magtbalancen ved Østersøen. Og Jessen beklagede i en an-

den ledende artikel den 11. december 1939, at Finland – sammen med de tre baltiske randstater – lå “hinsides den aftalte tysk-russiske interessegrænse”. Her var antydninger af, at Tyskland ved sin Østeuropa-politik havde overladt Finland til Sovjetunionens forgodtbefindende. Men vurderinger af dén type hørte dog til sjældenhederne. Tage Jessens analyse af situationen var i øvrigt meget præcis, selvom hverken han eller nogen anden udenforstående iagttager kunne kende de hemmelige tillægsprotokoller i den tysk-sovjetiske ikke-angrebspagt, der henregnede Finland til sidstnævntes interessesfære.³⁴

For *Flensborg Avis* var kampene i Finland mere end blot en krig imod et broderfolk – hvilket i sig selv var alvorligt nok. Krigen antog i *Flensborg Avis'* ledere skikkelse af et større opgør af *moralsk* og *etisk* karakter, et opgør mellem *selvhævdelsen* og *selvopgivelsen*. Heri indflettedes desuden krigens betydning for de nordiske folks sammenhold: Det havde været “som en strålende lysning at høre om det uforfædede finske kampmod”, skrev Ernst Christiansen den 16. december 1939. Men samtidig satte det finske kampmod den sløje indstilling i resten af Norden i relief. Mange mennesker i de andre nordiske lande brugte det finske kampmod “som dulmende balsam” på deres ikke helt rolige samvittighed. “Alle de, der efter deres egen indre røst ufortøvet skulle have tilbudt deres liv, men havde ment at kunne slippe med nogle af deres penge, smilede lettet. Det syntes jo at gå mod al forventning. Vi ranker ryg, når vi læser om, at komponisten Ebbe Hamerik er rejst til Finland for at melde sig frivillig”, lød det bidende ironisk fra Ernst Christiansen.

Problemet var danskernes manglende forsvarsvilje og selvhævdelse: Det var “forfærdende, hvad der har samlet sig sammen af halvhed, sløjhed, magelighed, påståelighed, af strudsepolitik”. Engang ville danskerne komme til at betale, hvad der igennem tiden havde hobet sig op af dén slags. Alt håb var dog ikke ladet ude: “Er der i folket en ånd og et liv, så består det af et indre, et åndeligt Danmark, hvordan det så ellers kan gå med det ydre Stats-Danmark”.

Danskheden fik næring af selvhævdelse, men sygnede hen under selvopgivelse. Ånden var danskens dyreste eje. Men, fortsatte Ernst Christiansen, den var ikke ...

“... et veldækket bord, som kun kræver, at vi skal tage for os af retterne. Af ånden vil altid fødes drøm, men er den af rette støbning, så udløser den død. Uden vilje til det største offer, viger åndens kildespring for en overgroet dam. Norden har haft travlt med mangfoldige ting og udrettet meget. Nu ser det vel, at der er en stor post i dets regnskab, som ikke er betalt. Selve livet ville det ikke sætte ind. Norden venter med ængstelse, og det meste, der tør håbes på, er, at det slipper med at betale, hvad der kan gro igen. Vi må ruste os og hærde os imod, hvad der kan komme af modgang, af ulykker, vi ikke har oplevet mage til. (...) De nordiske folk har prøvet mangt og meget, men aldrig har de som én mand rejst sig mod den store skæbne”.

Dette var beklageligt – men hvordan det så end måtte gå, så ville den danske ånd overleve alle omskiftelser – men der skulle vilje til *selvhævdelse* til: “De selvopgivende ventede, at de skulle få ret endnu engang: Der

kan I se, nu bekræfter også Finlands skæbne, at det for et lille folk aldeles ikke kan nytte at forsvare sig over for overmagten i en indsats på liv og død. Den finske indsats har på strålende måde gjort de selvopgivende røster til skamme. Enden er ikke endnu. – Nej, det er sandt, men det finske folks saga vil, ihvor det end går, genfødes af dets tapre dåd”, hedder det i en epistel den 3. januar 1940; og tanken blev udviklet videre i en anden epistel i samme nummer:

“Om det så skulle blive i underkuelse! – kan vi høre en god ven og landsmand sige – den danske folkeånd, det danske budskab vil få sin gerning. Det danske folk kan ikke tænke på at forsvare sig med våben, udvikler en anden, men det forskaanes forhåbentlig for det værste.³⁵ Noget i os krymper sig ved at læse sligt. Ikke at vi har store drømme om, hvad danske våben kan udrette i vore dage. Men vi ved, at i underkuelse bliver der nye, langt mere pinagtige byrder at bære end i offervilje for egen uafhængighed, og våbentjeneste for en erobrer er et uendeligt hårdere krav end våbentjeneste for fædrelandets frihed. Lykken hjælper ikke den, der undslår sig. Lykken står den kække bi, siger ordet”.

Selvopgivelse var smitte til indre opløsning, hvorimod “offervilje for fædrearen er som en ungdomsbrønd”.

Efterhånden som offervilligheden steg og der meldte sig flere og flere frivillige, steg også Ernst Christiansens håb for fremtiden: Nu var der virkelig grøde og vækst i den nordiske tanke, som han så den, og nu var der endelig noget, der kunne begejstre og vække ungdommen til dåd. Dette ville blive vejen til den sande lykke: Mandig kærlighed til et ideal og et uselvsk offersind, som i et øjeblik trængte al småtskåren egenkærlighed til side og derved udrettede en stordåd. Hans håb var, at denne offervilje, dette tjenersind og mands mod ville være vejen til, at et “nyt dansk folk, et nyt Norden, en ny menneskeslægt” ville rejse sig.³⁶ Det må her bemærkes, at det – i modsætning til nationalsocialisterne eller tyske højrefløjsfilosoffer som eksempelvis Ernst Jünger – ikke først og fremmest er *krigen* og *offerviljen på slagmarken*, Ernst Christiansen hyldede. Det var den nordiske *folkefællesskabsfølelse* og *viljen til forsvar og selvhævdelse*, der talte. Ernst Christiansens idealer havde ikke behov for en krig for at komme til fuld udfoldelse; krigen var tvært imod noget, der skulle undgås ved i tide at mobilisere og opruste moralsk, nationalt – og militært.

Først og sidst gjaldt det *viljen* til selvhævdelse og forsvar. Det var derfor logisk, at Ernst Christiansen måtte hilse det danske folketings udtalelse af 19. januar 1940 med glæde, fordi det heri hed, at man fra alle sider i det danske folk var enige om, at landets neutralitet skulle opretholdes, og at de midler, der rådedes over, om fornødent skulle anvendes til at værne rigets fred og uafhængighed. “Den danske rigsdag har i fordringsløse, men tungt vejende ord tilkendegivet det danske folks endrægtige vilje til at sætte livet ind for at leve sit eget liv”, skrev Ernst Christiansen den 20. januar 1940.

Men dette var ikke fuldt tilstrækkeligt efter Ernst Christiansens mening. De nordiske lande måtte på den ene eller den anden måde indgå i en form for fælles forsvar. Dette burde allerede være sket for længe siden:

“Når det nordiske fællesskab i denne skæbnestund må holde sig uden for det egentlige afgørende, uden for det, der forslår noget, hvor det gælder liv og død [nemlig at sende tropper til Finland, forf.], så er grunden dog ikke alene den nuværende storpolitiske stilling, men først og mest det, der er forsømt hidindtil. Netop dette volder den store tyngde i sindene. Mange mennesker i Norden er overbevist om, at hvis man i stedet for den megen snak og de tusind standpunkter havde samlet sig om at skabe et enigt, stærkt Norden som den nordiske fredsvogter, så var freden aldrig bleven brudt ved den finske havbugt”.³⁷

Ernst Christiansen hørte naturligvis selv til de “mange mennesker”, hvis mening han påkaldte sig med en ofte benyttet retorisk figur.

Flensborg Avis fulgte finnernes kampe, deres sejre og nederlag, med dybtfølt og ægte medfølelse. Men man gjorde sig som månederne skred frem ingen illusioner om, hvordan udfaldet ville blive. Den 13. marts 1940 var det forbi. I en forsidedejer samme dag drog Ernst Christiansen sin lære af vinterkrigen: Finland havde kæmpet, men var til sidst blevet tvunget til forhandlingsbordet. Dette skulle ingen i Norden kritisere dem for. Intet af de nordiske lande havde villet “bryde overtvært og sætte livet ind sammen med den finske kammerat. Så har de også kun at tie stille”. De nordiske lande havde været nødt til at indtage en sådan holdning, hvis de ville undgå at blive draget ind i krigen, men “en anden sag er, at de til en vis grad selv er skyld i deres afhængighed, fordi de hellere har villet dyrke søndring end samling på liv og død, forberedt og gennemført i fredens dage”. De frivilliges indsats og den indsamlede hjælp havde været et kærkomment tilskud til Finland, men havde dog aldrig kunnet blive af afgørende betydning. Fredsvilkårene var hårde, og “nogle kloge hoveder” ville sikkert hævde, at *de* vilkår kunne Finland have fået også uden at gå i krig. Men Finland ville da efter Ernst Christiansens mening alligevel have stået helt anderledes, end hvis de havde givet efter første gang, kravene blev fremsat: Denne gang var de russiske krav nemlig udtryk for *respekt* for finnerne. Finland havde desuden i mellemtiden “vist en undrende verden et lille folks livsvilje, dets evne og hensynsløse mod”. I 3¹/₂ måned havde det uforfærdet trodset det russiske kæmperiges overmagt.

Til tapperheden på Finlands slagmarker var nu kommet fredsslutningens ydmygelse, men tilsammen blev dette “den rette styrkedrik. Her er der ikke spirer til overmod, men fri bane for tro og mod. Gid de nordiske folk vil drage den rette følgeslutning, ikke den, at det skulle være ørkesløst at sætte alt ind på at hævde sin frie tilværelse, men at Norden denne gang er sluppet for større ydmygelser, fordi én af brødrene kastede sig i brechen, og at det nu må vide at samle og styrke sit værn”.

De svære russiske tab i Finland rummede desuden en advarsel til selv det største og stærkeste rige imod at vove sig for langt ud i sine krav til fredelige naboer. Nu var freden atter kommet til Norden, og det var der grund til at glæde sig over: “Nu må det måske få lov til i højere grad at passe sine egne sager, og verden er i hvert fald blevet mindet om, at godtkøbssejre vindes ikke under erobningskrige mod et nordisk folk”.³⁸

Men her tog Ernst Christiansen som bekendt fejl.

Inden *Flensborg Avis'* stilling i forbindelse med den tyske besættelse af Danmark og Norge i april 1940 behandles, vil det imidlertid være på sin plads at kaste et blik på situationen i bladhuset på Nørretorv.

14.7. Problemer med grænsepassagen 1939-1945

Straks ved krigsudbruddet i september 1939 var grænsen blevet lukket, og igennem hele krigen voldte passagen over grænsen – både for aviser, breve og personer – store, til tider livstruende problemer for bladet. Eftersom problemerne i mange tilfælde strakte sig over hele krigsperioden, er de her beskrevet og behandlet under ét.

Distributionen af *Flensborg Avis* hæmmedes af grænsespærringen og af de store begrænsninger i togtrafikken, der indtrådte pr. 20. september 1939. Dette sidste var der dog råd for: Ved at forandre udgivelsestidspunkt fra morgen til sen eftermiddag, kunne abonnenterne i Flensborg by og i flere af købstæderne og stationsbyerne nord for grænsen have avisen om aftenen, og resten af holderne den næste dags morgen.³⁹ Da togtrafikken blev yderligere indskrænket, blev aviserne til holderne nord for grænsen befordret fra trykkeriet i Flensborg til banegården i Padborg af en dansk vognmand.⁴⁰

Forandringen i udgivelsestidspunktet medførte umiddelbart en kraftig forsinkelse af nyhedsformidlingen for mange holdere, eftersom redaktionen måtte lukke ved middagstid mod tidligere sent på aftenen. De fleste nordslesvigske aviser var p.g.a. konkurrencen fra *Jydske Tidende* blevet morgenaviser. Denne omlægning af distributionstidspunktet betød, at *Flensborg Avis'* konkurrenter over for navnlig abonnenterne på landet havde ca. 12 timer længere redaktionsåbent til at få nyheder med. I købstæder og stationsbyer kunne en aftenavis til gengæld bringe nattens og formiddagens nyheder tidligere end næste dags morgenaviser. Men tiden var i nogen grad løbet fra aftenaviser, i hvert fald uden for hovedstaden; dels p.g.a. radioen og dels p.g.a. læsevanerne. For *Flensborg Avis'* vedkommende var skaden dog næppe så stor som den ville være for en hvilken som helst anden avis: For mange holdere var et abonnement på *Flensborg Avis* ikke primært en kilde til nyheder, men derimod en national handling til støtte for danskheden i grænselandet. Derfor gjorde det ingen forskel, om avisen kom tolv timer før eller senere. Nogen abonnementsstilbagegang med begrundelse i udgivelsestidspunktet ses ikke. Skete der opsigelser af abonnementet, havde det andre årsager, men som *nyhedsorgan* betragtet var *Flensborg Avis* herefter ikke konkurrencedygtig med dens umiddelbare kolleger nord for grænsen. Spørgsmålet er dog, om dette ikke i virkeligheden havde været tilfældet i årevis; i hvert fald senest siden Kronika havde måttet indstille sine korrespondancer fra Berlin i 1938. Sidstnævnte havde været *Flensborg Avis'* eneste tilbageværende

konkurrencefordel over for de øvrige danske grænselandsaviser, i hvert fald på nyhedsområdet.

Senere voldte andre ting problemer i forbindelse med distributionen: *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger* meddelte den 19. maj 1941 *Flensburg Avis*, at Propagandaministeriet i samråd med *Oberkommando der Wehrmacht* havde besluttet at forbyde udførsel af tyske aviser til udlandet. Der kunne kun gøres ganske få undtagelser fra dette forbud. Hvis *Flensburg Avis* som mindretalsorgan lagde vægt på at opretholde distributionen til Danmark, anbefalede *Reichsverband* derfor, at man omgående tilstillede det en ansøgning, bilagt nøjagtige angivelser af distributionens omfang.

Det må formodes, at dette forbud skal ses som et led i papirbesparelsen, efter al sandsynlighed som et forsøg på at holde genbrugspapiret indenfor landets grænser. Men et sådant udførselsforbud ville være intet mindre end katastrofalt for *Flensburg Avis*, ud af hvis oplag på 6-7.000 de 4.500 gik til Danmark – og i øvrigt også for månedsskriftet *Der Schleswiger*, hvoraf der gik 200 nordpå. Bl.a. under henvisning til, at det tyske mindretalsorgan *Nordschleswigsche Zeitung* udbredtes syd for grænsen, afsendte *Flensburg Avis* den 27. maj 1941 en dispensationsansøgning, og Kronika skrev til ministerialråd Werner Stephan i Propagandaministeriet for at bede ham lade et ord falde, så denne "bagatel" kunne ryddes af vejen. Noget gik imidlertid galt mellem Flensburg og Berlin, og først efter en fornyet ansøgning kunne *Reichsverband*, der forsynede ansøgningen med en anbefaling, den 15. juli 1941 meddele, at Propagandaministeriet havde imødekommet ansøgningen, og at *Flensburg Avis* derfor med øjeblikkelig virkning kunne genoptage distributionen til Danmark. I Propagandaministeriet havde sagen nydt velvillig behandling af en herre med det i øvrigt for en embedsmand i det nazistiske administrationsapparat meget passende navn von Schimpf – der enten direkte eller via ministerialråd Stephan var blevet grundigt besnasket af Kronika.⁴¹

Distributionen hæmmedes yderligere, efterhånden som krigen skred frem til ugunst for Tyskland og i forlængelse af det begyndende sammenbrud i infrastrukturen. Med den svigtende krigslykke svandt også velviljen: *Postamt Flensburg* meddelte, at *Flensburg Avis* fra 1. oktober 1944 ifølge anordning kun måtte distribueres indenfor en radius af 100 kilometer fra sit udgivelsessted. *Flensburg Avis* telegraferede straks til *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger*, *Landesverband Nordmark*, og bad dem bekræfte, at dette ikke kunne være tilfældet for dem. Dette blev imidlertid den 4. oktober 1944 telefonisk skarpt afvist.⁴²

Den lokale distribution blev vanskeliggjort ved mangelen på avisbude. Man forsøgte at få postvæsenet til at distribuere lokalt i Flensburg, men det havde man ikke held med. I stedet blev der fundet en løsning, så større danske skolebørn stillede sig til rådighed for udbringelse af avisen i Flensburg.⁴³

Med hensyn til *brevvekslingen* over grænsen viste *Gestapo/Grenzpolizeikommissariat* i Flensburg et forbløffende frisind: *Flensburg Avis* havde igennem 1930'erne haft en stående tilladelse (iflg. §2 des Gesetzes von Briefen

und Zeitungen) til med *privat bud* at sende breve, annoncer m.v. mellem Flensborg og Padborg. Krigssituationen medførte dog som nævnt en lukning af grænserne – og dermed pr. 8. september 1939 en midlertidig indstilling af denne trafik. Den 9. september 1939 søgte *Flensborg Avis* derfor hos *Gestapo* i Flensborg en dispensation, der ville gøre det muligt at genoptage den private postbefordring: "Den øjeblikkelige situation" ved grænsen og ved postvæsenet ville besværliggøre avisens forretningskorrespondance, annoncesalg og nyhedsformidling – "og dette turde ingenlunde have været statspolitiets hensigt", anførte man fra *Flensborg Avis'* side. En imødekommelse på dette punkt fra *Gestapos* side ville desuden være i smuk samklang med den tyske ambassadør von Hassels ord af 2. september 1939, at "handelsforbindelserne mellem Tyskland og Danmark i videst muligt omfang skulle opretholdes på det hidtidige grundlag". *Flensborg Avis* foreslog i sin henvendelse forskellige retningslinjer for en genoptagelse af budbefordringen.

Disse retningslinjer blev den 13. september 1939 antaget: Det blev tilladt *Flensborg Avis* at hente og bringe post og danske aviser pr. eget bud under følgende betingelser: Det måtte ske én gang dagligt over grænsestationen på Flensborg banegård; det måtte kun dreje sig om forretningskorrespondance og ikke om private breve; og budet, "husmester", d.v.s. pedel, Chr. Ludvigsen, skulle – på forlangende – fremlægge samtlige breve og aviser til stedlig kontrol. Tilladelsen kunne til enhver tid tilbagekaldes.⁴⁴

Dette var en uhyre lettelse for *Flensborg Avis*, der hermed undgik visse af de hæmninger i forbindelse med forsendelse og distribution, der som regel følger med udbruddet af en krig. Forretningskorrespondance fra Danmark, afsendt til Padborg, kunne på den nævnte måde afhentes og kontrolleres ved indførslen til Tyskland, hvorimod den øvrige post fra Danmark først måtte en tur over *Auslandsbriefprüfstelle* i Hamborg. Dette gav naturligvis forsinkelser, og da store dele af Hamborg i sommeren 1943 blev jævnet med jorden af britiske bombeangreb, medførte det svære forsinkelser og udebleven post fra både Tyskland og Danmark. Først langsomt kom postforbindelsen i gang igen, til dels med ugers forsinkelse.⁴⁵

Flensborg Avis' annoncører, abonnenter og øvrige forretningsforbindelser befandt sig som nævnt for størstepartens vedkommende nord for grænsen, og selvom den private postbefordring den 30. oktober 1939 i princippet blev forbudt, fortsatte "husmester" Ludvigsen uanfægtet og uantastet sine daglige ture til Padborg⁴⁶, efter alt at dømme efter velvilje fra det lokale flensborgske *Gestapo*, der vel forventede, at en dispensation til avisen under alle omstændigheder var snarligt forestående. Hans Hermannsen var en praktisk anlagt mand, der i fællesskab med L.P. Christensen søgte at løse problemerne. En ordveksling mellem de to den 15. november 1939 illustrerer dette. L.P. Christensen nævnte her en idé, der faldt ham ind under samtalen: "Hvis jeg nu tog til Padborg hver dag og skrev annoncerne af; så var det ikke længere breve, men manuskript til trykkeriet ??!"

– “Ja, De kunne jo købe en ny lommebog hver dag⁴⁷ – det må kunne gå”, svarede Hermannsen; “De må jo ud af klemmen”.

– “Og så må vi henvende os i Berlin”, pressede L.P. Christensen på.

– “Ja, men *Oberkommando der Wehrmacht* er sikkert hverken til at hugge eller stikke i! Men De har da en repræsentant dernede; han bør forsøge at finde vej, måske helst gennem Propagandaministeriet”, foreslog Hermannsen med en hentydning til Jacob Kronika, hvis effektivitet i den slags sager han åbenbart havde stor tiltro til.

Hermannsen kunne i øvrigt fortælle, at ærke-rivalen Ernst Schröder, hvis aviser havde samme problem med postbesørgelsen over grænsen, forleden dag også havde været forbi Gestapo i samme ærinde – og i den forbindelse “lavede en skandale”. Men det havde han efter alt at dømme fået væsentligt mindre ud af, end L.P. Christensens lempeligere fremgangsmåde.

L.P. Christensen ringede straks samme dag til Kronika og satte ham i sving.⁴⁸

Den 30. oktober 1939 blev også ekspedition af telegrammer og telefonsamtaler til udlandet fra private personer, firmaer og institutioner i Tyskland standset. En dispensation for firmaer og institutioner blev dog stillet i udsigt, hvis der forelå anbefaling fra Industri- og Handelskammeret. *Flensborg Avis*, der både økonomisk og redaktionelt var dybt afhængig af telefonforbindelsen til Danmark, indgav straks den 31. oktober 1939 ansøgning om dispensation til Industri- og Handelskammeret. Flere Flensborg-firmaer opnåede hurtigt dispensation, andre søgte og fik dispensation fra sag til sag til at føre telefonsamtaler med Danmark fra Handelskammerets kontor, men for *Flensborg Avis'* vedkommende trak behandlingen af ansøgningen ud på trods af anbefalinger fra det stedlige Gestapos side.

Først sidst i oktober 1940 – altså *et helt år* efter ansøgningen – fik *Flensborg Avis* en stående tilladelse til at telegrafere til Danmark, og efter yderligere et år blev der givet tilladelse til én daglig telefonsamtale – til hvilken der ofte skulle ventes 4-6 timer på forbindelsen. I mellemtiden måtte man klare sig, som man bedst kunne. Lederen af Gestapo i Flensborg tillod som nævnt, at Chr. Ludvigsen dagligt kunne passere grænsen for på Padborg postkontor at afskrive de annoncer, der ønskedes optaget i bladet.⁴⁹ Om denne accept også omfattede aviser og breve er ikke helt klart, men alting tyder på, at Ludvigsen i praksis fortsatte sin virksomhed indtil besættelsen af Danmark, ganske uanfægtet af det forbud, der var blevet udstedt den 30. oktober 1939.

Der blev desuden allerede den 2. september 1939 truffet mundtlig aftale med Gestapo-chefen, Hans Hermannsen, der gav redaktionen tilladelse til at aflytte *Københavns Radio* – og bringe dansk landsnyt efter denne kilde. Som bekendt var det i Tyskland under trussel om tugthus forbudt at aflytte udenlandske radiostationer – og under dødsstraf forbudt at udbrede, hvad man havde hørt. Tilladelsen kom efter alt at dømme til at fungere krigen ud.

Selvom der faldt enkelte påtaler, ikke kun i denne forbindelse, blev sagerne ordnet nogenlunde tilfredsstillende ved mundtlig forhandling med det stedlige *Gestapo*. Det blev værre med det tilsyn, der fandtes højere oppe i systemet. Der viste sig dog næsten altid en vej, der var nogenlunde gangbar – og de fleste praktiske problemer af denne type var i hovedsagen klaret, da Ernst Christiansen vendte tilbage fra Amerika.⁵⁰

Mens der for postbesørgelsen og telefonforbindelsen over grænsen med tiden blev skabt nogenlunde permanente løsninger, kneb det med udstedelsen af grænsepassersedler, de såkaldte *Durchlass-Scheine*, til chefredaktør og bogholder, Ernst Christiansen h.h.v. L.P. Christensen og bogholderen Marie Kronika. Det var livsnødvendigt både for forretningen og nyhedsformidleren *Flensborg Avis* at have passage over grænsen for sin chefredaktør og for sin bogholder. Spærringen af grænsen den 1. september 1939 og den skærpede spærring i forbindelse med besættelsen af Danmark den 9. april 1940 medførte meget store problemer for *Flensborg Avis*; så store, at de i sig selv kunne true avisens eksistens. *Flensborg Avis* havde store forretningsinteresser i Danmark: Der var lokalredaktioner i Tønder, Aabenraa og Sønderborg, en redaktion i København og i det hele taget en lang række mere eller mindre faste ansatte (meddelere og annonceagenter) nord for grænsen. Indtægterne nordfra beløb sig til hundrede tusindvis af kroner årligt og var af helt afgørende betydning for *Flensborg Avis'* økonomi. I forretningens interesse måtte der føres tilsyn med lokalredaktionerne og løbende afregnes m.h.t. annonceindtægter. Dette sidste var et argument, der til stadighed blev benyttet over for *Auswärtiges Amt*: deviseoverførslerne til *Reichsbank* ville ikke fortsat være mulige, såfremt redaktøren og bogholderen ikke havde indsigt i de ansattes arbejde og filialernes bogholderi. For annonceforretningens trivsel var regelmæssige besøg fra chefredaktøren hos annonceagenterne nødvendige.⁵¹ Dertil kom naturligvis indhentning af nyheder nordfra – og distribution af avisen til de mange holdere nord for grænsen. Det siger sig selv, at også for mindretallet som sådan og dets forhold var det af afgørende betydning, at enkelte af dets medlemmer havde mulighed for at passere grænsen.

Det blev Kronikas opgave at sørge for passersedler til redaktør og bogholder – og at sørge for, at de til stadighed blev fornyet. Straks i september 1939 tog Kronika fat og opnåede efter to forhandlinger i *Auswärtiges Amt*, at der *principielt* ikke var noget i vejen for at genetablere forbindelsen over grænsen. Det lå lidt tungere med den praktiske løsning, som hørte hjemme i Kiel. Kronika forventede dog en snarlig løsning af problemet, ikke mindst fordi man både i Berlin og i Kiel havde udtalt sig anerkendende om *Flensborg Avis'* holdning i de første krigsmåneder. Det var som tidligere nævnt allerede den 13. september 1939 lykkedes at opnå tilladelse til at lade "husmesteren" Chr. Ludvigsen passere grænsen med bladets post, og selvom det skulle trække ud med den *formelle* tilladelse, var der dog bevægelse i tingene. M.h.t. anskaffelsen af udenlandske aviser stod det ikke bedre til i Berlin, hvor selv ikke de udenlandske journalister kunne modtage nogen, forklarede Kronika en utålmodig L.P. Chri-

stensen. Kronika håbede dog, at dette ville ændre sig til 1. januar 1940.

Det trak ud med den formelle tilladelse, men Ludvigsen fortsatte indtil den 9. april 1940 med dagligt at passere grænsen med post og med *danske aviser*, og man fik det indtryk, at de tyske myndigheder ganske vist ikke ønskede at afgive nogen *formel* tilladelse, men alligevel stiltiende ville *tolerere* den fungerende ordning. I februar 1940 bad *Gestapo* i Flensborg imidlertid Ernst Christiansen, om han ikke kunne få Kronika til at udvirke, at *Flensborg Avis* kunne få en formel og skriftlig tilladelse til at bringe danske aviser over grænsen (!). *Gestapo* var altså alligevel blevet betænkelig ved ordningen, og indtil en tilladelse forelå, måtte man efter Gestapos skøn nøjes med *Jyllands Posten* og *Fyns Tidende*. Ernst Christiansen lod den 21. februar 1940 spørgsmålet gå videre til Kronika: "Det er hyppigt, vi må stole på din formående hjælp, og vi har fået en voldsom respekt for, hvad du kan udrette, hvilket man øjensynlig også har fået andre steder", skrev Ernst Christiansen. *Gestapo* i Flensborg var tydeligvis ikke helt trygge ved arrangementet, og en formel tilladelse til at modtage danske aviser ville "tjene til beroligelse af *Gestapo* her".⁵²

Inden der kom nogen afgørelse på dette spørgsmål, medførte besættelsen af Danmark en total militær grænsespærring,⁵³ der også indebar, at Ludvigsen foreløbig måtte indstille sine daglige ture. Alle breve gik herefter ad en lang omvej gennem tysk militærcensur, læst i Berlin-Charlottenburg, hvor 2.000 censorer var beskæftiget med at kontrollere dem; senere rykkede censuren til Hamborg, men brevene var til tider mellem ti og fjorten dage undervejs.⁵⁴

Den totale militære grænsespærring, der indførtes med Danmarks besættelse den 9. april 1940, blev et stort problem for *Flensborg Avis*. Den var med L.P. Christensens ord "ganske lammende". Efter næsten en måneds forløb havde L.P. Christensen den 6. maj 1940 en samtale med overborgmester Kracht, der medgav, at det var slemt. "Jeg kan heller ikke komme over", sagde overborgmesteren. – "De har sikkert heller ingen nødvendige ærinder i Danmark", indvendte L.P. Christensen, hvortil Kracht smilende bemærkede: "Jeg har dog Kollund Skov!" – Kollund Skov hørte som bekendt på trods af dens beliggenhed nord for grænsen med til Flensborg by. Hertil replicerede L.P. Christensen lakonisk: "Den vokser videre uden Deres medvirkning!"⁵⁵

Kracht lovede dog at sætte sving i en løsning, og han kunne allerede få dage senere melde tilbage, at der blev arbejdet på sagen. Mindretallets folkeråd forsøgte – under påkaldelse af mange *Führer*-citater om nationale mindretals krav på forbindelse til moderlandet, udtalelser, der ganske vist var møntet på *tyske* mindretal – at fremme sagen hos *Oberkommando der Wehrmacht*; i denne forbindelse er kun argumenterne i forbindelse med *Flensborg Avis* interessante: Kun med store forsinkelser nåede meddelelserne fra *Flensborg Avis'* danske udbredelsesområde avisen, f.eks. nåede dødsannoncer først frem længe efter bisættelsen havde fundet sted, hvorved meddelelsen blev værdiløs, blev der klaget. Det satte avisens eksistens på spil. Over for de "nordisk" indstillede påpegede man, at ak-

kurat *Flensborg Avis* i lange tider havde arbejdet for en "større forståelse" mellem nabofolkene. Det ville derfor også være til skade for Tyskland, hvis den måtte lukke. Til brug for de mere prosaiske sjæle undlod man ikke at anføre, at *Flensborg Avis* alene i året 1939 havde afleveret deviser til *Reichsbank* for 243.000 kroner – og at denne trafik truedes af indstilling, såfremt muligheden for en passage af grænsen ikke genindførtes.⁵⁶

Den private postbefordring ved "husmester" Ludvigsen kom først i gang igen i efteråret 1940, efter gentagne henvendelser til OKW.⁵⁷ Dermed havde *Flensborg Avis* atter en livslinje – omend ganske spinkel – til Danmark. Men spørgsmålet om passersedler til L.P. Christensen og Marie Kronika var der åbenbart intet skred i. Overborgmester Kracht var i eftersommeren 1940 i Berlin, hvor han ved en personlig henvendelse i *Auswärtiges Amt* forsøgte at fremskynde sagen. Det påstod han i hvert fald. Men det er nu ikke helt umuligt, at denne sendrægtighed hang tæt sammen med de øvrige attentatforsøg mod avisen hen over sommeren 1940. Kracht meddelte skriftligt Ernst Christiansen, at selvom afgørelsen endnu ikke var truffet, kunne den ventes i nær fremtid. Men endnu i oktober 1940 var der ikke faldet nogen afgørelse, og L.P. Christensen gik til Kracht, over for hvem han udtalte, at han følte det som en "personlig krænkelse", at sagen blev forhalet på denne måde. Kracht dikterede på stedet en rykkerskrivelse til *Auswärtiges Amt*.⁵⁸ På trods af anbefalinger fra snart sagt alle vedkommende myndigheder og kontorer var der intet sket i mere end et år. Det var næsten umuligt at drive en avis under sådanne betingelser.

I sommeren 1940 redegjorde L.P. Christensen over for tilsynsrådet for situationen: "Der må ikke komme en eneste dansk avis over grænsen. Alt skal gå over Berlin og bliver 7-9-10-12 dage forsinket; ingen breve må komme direkte over grænsen; alt skal den nævnte vej. Der kan ikke telefoneres – hertil udkræves særlig tilladelse og den foreligger endnu ikke. Man må ikke lytte til udenlandsk radio⁵⁹ o.s.v. Men alligevel udkommer *Flensborg Avis* dag for dag, og har alt væsentligt fra Nordslesvig og fra hele Danmark med. Og der handles ikke imod *Gestapo* i Flensborg".⁶⁰

Kronika havde under hele forløbet været i sving med at bearbejde *Auswärtiges Amt* og i øvrigt mobilisere alle de kontakter, han nu kunne mobilisere. Den 15. november 1940 gjorde han "det sidste forsøg. Den står nu på *enten-eller* også for mit vedkommende", skrev han til L.P. Christensen. Kronika havde samme dag sendt Dr. Lehmann i *Auswärtiges Amts* pasafdeling en meget udførlig ansøgning samt været i Propagandaministeriet og "fået ministerialråd Stephans løfte om at give sagen et sidste skub". I sin henvendelse understregede Kronika, at de betænkeligheder, der måtte have gjort sig gældende m.h.t. passersedler for *Flensborg Avis'* medarbejdere Ernst Christiansen, L.P. Christensen, Marie Kronika og Christian Ludvigsen, udelukkende kunne dreje sig om førstnævnte (se s. 846). Denne havde dog allerede for længst nedlagt både sit hverv som chefredaktør og forretningsfører og havde "i månedsvis ikke haft nogen som helst forbindelse med *Flensborg Avis*". Nu var det L.P. Christensen, der ledede avisen, og ham var der aldrig blevet udtrykt betænkeligheder

ved. Kronika understregede, at der forelå anbefalinger fra såvel Flensborgs Industri- og Handelskammer som byens overborgmester om at udstede passérsedler til de tre øvrige. De tre nævntes pas var i begyndelsen af september 1940 befordret videre til *Auswärtiges Amt* for endelig påtegning, men siden var der intet sket. Kronika opregnede en lang række argumenter for, hvorfor passérsedlerne burde udstedes; argumenter, der senere blev udbygget og perfektioneret, og som både nu og senere skulle vise sig at besidde stor overbevisningskraft.⁶¹

Efter langvarige forhandlinger, ført af Kronika med navnlig *Auswärtiges Amt*, modtog L.P. Christensen endelig den 9. december 1940 "den så længe så længselsfuldt ventede konvolut" med passérsedlerne – der tilmed havde den forholdsvis lange gyldighed fra 7. december 1940 til 31. maj 1941. "Du kan tro, det er en lettelse for os", skrev han til Kronika. "Nu kan vi dog få orden i en hel del af de ting, der har ligget og flydt". Det var helt tydeligt, at en tung bekymring hermed løftedes af L.P. Christensens skuldre, og hans taknemmelighed over for Kronika var næsten overstrømmende. Kronika svarede, "at det kun er mig en glæde at kunne udrette et og andet til gavn for *Flensborg Avis*", men at "jeg i en ualmindelig høj grad har følt mig lettet i det øjeblik, da det tyske udenrigsministerium ringede og meddelte, at passene til *Flensborg Avis* kunne afhentes. I de år, der er gået, har der jo været en hel del vanskelige problemer at slås med, og der vil selvfølgelig dukke nye problemer op i den tid, der forestår, så meget desto mere er det nødvendigt, at alle vi, der hører sammen, også holder sammen".⁶²

Passérsedlerne havde som regel en gyldighed på 3 måneder ad gangen og skulle derfor jævnlgt fornyes. Det hændte, at der af den ene eller den anden grund opstod problemer med forlængelsen – som regel p.g.a. en vis ekspeditionstid; de gamle pas skulle indleveres, før de nye kunne udleveres, – og at kontakten over grænsen derfor var afbrudt i dage eller uger, men Kronika formåede gang på gang at få sat skub i bevillingerne. Efterhånden lod L.P. Christensen rutinemæssigt Kronika sørge for forlængelsen – det havde vist sig at være den mest effektive fremgangsmåde. Når ansøgningerne om passérsedler blev overladt til Kronika, sikrede det endvidere, at de blev udstedt af *Auswärtiges Amt* i Berlin, hvilket var en taktisk fordel over for de lokale tyske myndigheder. Det var ofte sådan, at en ansøgning til en lokal instans alligevel blev sendt til Berlin til bekræftelse – og man kunne ikke vide, om en lokal myndighed kunne finde på at forsyne ansøgningen med anbefaling om afslag eller bare forsinke hele sagen. Gik ansøgningen derimod over Kronika, kunne han på passende vis præparere den ansvarlige embedsmand.

Ansøgningsproceduren blev efterhånden perfektioneret. Ikke utypisk er følgende eksempel fra 1942: L.P. Christensen sendte en ansøgning til *Auswärtiges Amt* om forlængelse af passérsedler til ham selv og bogholder Marie Kronika, vedlagt en længere følgeskrivelse, der for det første understregede vigtigheden af, at avisens redaktør og bogholder havde passage over grænsen, for det andet anførte den økonomiske gevinst for Tyskland i form af de kronedeviser for abonnement og annoncer, som

en grænsepassage medførte, og for det tredje påpegede den good-will, Tyskland vandt i Norden – både gennem avisens journalistik og gennem det blotte faktum, at den eksisterede. Forinden havde Kronika forberedt den ansvarlige embedsmand på ansøgningen. Passene blev indleveret personligt til stempeling af Kronika, der ved samme lejlighed foreviste et brev fra *Flensborg Avis*, der bad ham – som medudgiver af avisen, hvad han jo formelt set også var – tage sig af sagen, der præsenteredes som en ren formalitet, så den kunne bringes i orden så hurtigt som muligt.⁶³ Kronika tøvede ikke med at bruge sine højest placerede kontakter til at fremme sagen – f.eks. blev i 1943 selveste *Gesandter* Paul Schmidt, lederen af *Auswärtiges Amts* presseafdeling, mobiliseret.⁶⁴ På denne måde kunne *Flensborg Avis* opretholde sin livslinje nordpå fra november 1940 igennem resten af krigen. Vigtige spørgsmål af betydning for avisen kunne f.eks. drøftes med de rigsdanske tilsynsrådsmedlemmer – for hvem en passage over grænsen var fuldkommen udelukket – på møder i Tinglev. Tinglev kunne nås med toget af de flensborgske mødedeltagere på ganske kort tid. Avisens årlige generalforsamlinger i marts-april måned i Flensborg blev for øvrigt udelukkende besøgt af de sydslesvigske aktionærer.

Det var virkelig af afgørende betydning for *Flensborg Avis'* eksistens, at man havde kontakt over grænsen, og L.P. Christensen gav hver gang i taknemmelige breve tydeligt udtryk for sin lettelse over de opnåede passersedler.⁶⁵ Selv om der var periodevise afbrydelser i grænsepassagen igennem hele året 1940 og derefter navnlig i forbindelse med fornyelsen af passersedlerne, opretholdt *Flensborg Avis* kontakten med sine danske forbindelser igennem verdenskrigen. Uden kontakt til abonnenter, annoncører, lokalredaktioner og tilsynsråd er det tvivlsomt, om *Flensborg Avis* havde klaret sig uskadt igennem krigen.

Ingen danske myndigheder blandede sig i, hvordan *Flensborg Avis* indrettede sig m.h.t. passage over grænsen, og man ville helst slet ikke have noget med sagen at gøre. Da det danske justitsministerium den 20. juni 1941 udsendte en bekendtgørelse om forbud mod ind- og udførsel af breve o.l. uden om postvæsenet, gav det anledning til nogen irritation. Sagen var den, at vognmand Egertsen fra Kruså den 25. juni 1941 havde rettet en højst ubelejlig henvendelse til politiet i Gråsten. Egertsen havde igennem længere tid samlet "stof" til *Flensborg Avis*, som han fik tilsendt fra bladets lokale meddelere i Gråsten, Sønderborg, Aabenraa, Tønder o.s.v. Det drejede sig om annoncer, forskellige smånyheder, sport etc. Egertsen sørgede for den videre befordring til bladets redaktion i Flensborg. Han havde en aftale med lederen af den tyske kontrolstation i Kruså, så denne altid læste de forskellige notitser, og han havde i øvrigt erklæret, at han intet havde imod, at arrangementet fortsatte. Egertsen ville nu gerne vide, om dette mon ikke stred imod justitsministeriets nye bekendtgørelse. På politigården i Gråsten var man tilbøjelig til at mene, at dette rent faktisk var tilfældet. Man tog straks kontakt til *Flensborg Avis'* redaktør i Sønderborg, Chr. Refslund, og lod ham forstå, at en dispensationsansøgning ville være en god idé. Refslund holdt sin ansøgning i forsigtige vendinger og nævnte bl.a. ikke den tyske embedsmand ved navn, da "vedkommen-

de formentlig har taget ansvaret for censuren på egen kappe og jo helst ikke må udsættes for eventuelle ubehageligheder".⁶⁶

Politimester A. Bjerre i Gråsten sendte straks ansøgningen videre med anbefaling til Justitsministeriet. Et forbud ville være "ganske katastrofalt" for avisen, skrev Bjerre, og han havde givet besked om, at der foreløbig *ikke* skulle skrives ind fra dansk side imod arrangementet. Bjerre havde personligt opsøgt lederen af den tyske paskontrol, kriminalsekretær Ruhnau, der var "meget forstående over for avisens vanskeligheder, og han var villig til – som hidtil – at gennemlæse brevene, ligesom han intet havde at erindre imod, at trafikken fortsatte som hidtil".⁶⁷

Justitsministeriet sendte sagen videre til Udenrigsministeriet med bøn om en udtalelse. Her mente man, at det utvivlsomt var af "allerstørste betydning for *Flensborg Avis*, at førnævnte fremgangsmåde fortsættes, og således set har Udenrigsministeriet al grund til at støtte andragendet. På den anden side vil det formentlig være hverken principielt rigtigt eller nødvendigt, at Udenrigsministeriet i sin besvarelse til Justitsministeriet anbefaler andragendet imødekommen, idet det formentlig vil være tilstrækkeligt at anføre, at Udenrigsministeriet for sit eget vedkommende ingen bemærkninger har at fremsætte i sagen".⁶⁸

Og således lagde heller ikke danske myndigheder hindringer i vejen for denne noget uortodokse grænsepassage.

På trods af megen træghed i systemet var der dog i alle led en udpræget vilje til at afhjælpe problemerne for *Flensborg Avis*: Propagandaministeriet, *Reichsverband der deutschen Presse*, *Gestapo*, Overborgmesteren og *Auswärtiges Amt* på tysk side, Justitsministeriet, Udenrigsministeriet og politiet på dansk side – alle var på den ene eller den anden måde implicerede i det komplicerede spil med at få lempet *Flensborg Avis* igennem de farer, der på den ene eller den anden måde truede dens eksistens. De instanser, der voldte alvorlige problemer, var de lokale: Postamt Flensburg og Flensburg Industri- og Handelskammer. Det må formodes, at årsagen til dette var en lokalt bestemt, slesvig-holstensk modvilje mod *Flensborg Avis*.

14.8. Advarsler og angiverier 1939-1940

Krigen var ikke mange dage gammel, da *Flensborg Avis* fik sin første påtale. Den 5. september 1939 bragte man en meddelelse om, at en flyvemaskine havde kastet to bomber over Esbjerg, hvorved der var anrettet betydelig materiel skade og gået mindst to menneskeliv tabt. "Bomberne stammer fra en flyvemaskine, hvis nationalitet ikke er fastslået. Maskinen er hørt, men ikke set", hed det afslutningsvis i meddelelsen.⁶⁹

Gestapo var i telefonen få timer efter offentliggørelsen. Chefens stedfortræder, hr. Johannes Johannsen, tildelte L.P. Christensen en påtale ("Be-*anstandung*"), fordi avisen ikke havde meddelt den berlinske kommentar til episoden aftenen i forvejen – i hvilken man havde fastslået, at det drejede sig om engelske fly – og fordi meddelelsens sidste passus tillod den mulighed, at det kunne være en *tysk* flyver, der havde kastet bomben.

L.P. Christensen forsvarede sig med, at redaktionen med omhu havde aflyttet samtlige tyske radioudsendelser indtil redaktionens afslutning, uden at have hørt den ønskede kommentar; desuden var det højst usandsynligt, at avisens læsere skulle tro, at en tysk flyvemaskine "skulle flyve over den danske grænse og kaste bomber på Esbjerg".

– Johannsen blev ved sit: "Jeg har pålæg om at give Dem en påtale!"

L.P. Christensen undersøgte sagen, og det viste sig, at den ønskede berlingske kommentar var blevet sendt i radioen klokken 22.30, efter den sædvanlige radioudsendelse, der sluttede klokken 22.15. L.P. Christensen begav sig derfor ned til *Gestapo* i Flensborg, hvor han traf Johannsen. L.P. Christensen udtalte, at han fandt påtalen "ugrundet", fordi redaktionen af avisen var sluttet et kvarter før meddelelsen var blevet sendt (dette fandt sted før omlægningen af udgivelsestidspunktet). Johannsen indrømmede, at det forholdt sig som L.P. Christensen sagde, og tilføjede: "jeg fortalte ikke min kone om Esbjerg for ikke at forurolige hende".

– "Ingen med omtanke kunne desuden mene, at bomberne over Esbjerg skulle være kastet af et tysk fly", fortsatte L.P. Christensen.

– "Ja, De har også mindre intelligente mennesker i Deres rækker", sagde Johannsen, "og sådanne, der er mindre venligt indstillet over for den tyske stat. Den slags har kunnet lægge noget ind i det!"

L.P. Christensen var stædig. Han vidste af erfaring – både fra preussertiden og fra den seneste tid, at det gjaldt om at undgå den første påtale. Han fastholdt, at der ikke havde været grund til officiel påtale, og Johannsen var ikke urimelig: "Så siger vi: Vi har gjort Dem opmærksom på forholdet".

Herved blev det så. De to herrer skiltes i største fordragelighed: L.P. Christensen lovede, at redaktionen ville gøre det mest mulige for at undgå grund til anker – og Johannsen udtalte, at L.P. Christensen eller andre fra redaktionen altid var velkomne til at drøfte eventuelle opdukkende spørgsmål med *Gestapo*.⁷⁰

Bombenedkastningen over Esbjerg fulgtes i de følgende dage opmærksomt i *Flensborg Avis*; der blev gengivet tyske, danske og engelske erklæringer, uden at avisen selv tog stilling. Den engelske erklæring om, at en beskadiget maskine muligvis kunne have kastet sine bomber undervejs hjem i den tro, at den befandt sig over åbent vand, og det britiske gesandtskabs beklagelse af det skete, blev bragt uden nogen kommentarer. Faktisk bragte man den 7. september 1939 et nydeligt billede af tre engelske bombefly i smuk formation, men det *behøver* man nu ikke at lægge noget i. I løbet af hele krigen blev der bragt mange billeder af tyske og allierede militære motiver. I Flensborg betragtede man dog som nævnt gengivelsen af sådanne billeder som en "taktløshed".

Med Johannsen ordnede L.P. Christensen som regel tingene i mindelighed. F.eks. den 28. december 1939, da *Gestapo* atter var i telefonen: Man havde "på højere sted" bemærket, at *Flensborg Avis* havde bragt navne på soldater i forbindelse med sammes feltpostnummer. Det kunne ikke gå an, fandt man.

- "Det er kun sket én gang", udtalte L.P. Christensen, "og efter vedkommendes udtrykkelige ønske".
- "Ja, det er vist også – så vidt jeg har lagt mærke til det – længere tid siden", medgav Johannsen.
- "og sagen forekommer mig ikke meget væsentlig", fortsatte L.P. Christensen, "Det skal vi nok undlade for fremtiden".
- "Så er den i orden. Tak!"⁷¹

Det var straks værre, når påtalerne kom fra et højere sted i systemet – *Reichspropagandaamt* i Kiel eller *Reichspropagandaministerium* i Berlin – og hvordan påtaleværdige forhold nåede derop, er et godt spørgsmål. Under sine forhandlinger i Propagandaministeriet den 4. november 1939 i telefon-spørgsmålet (se s. 813), fik Kronika forevist flere eksempler på "at en ven i Flensborg stadig er på nakken af os, søger at mistænkeliggøre os, idet han påstår, vi handler i modstrid med tyske interesser. Har bl.a. vist et kort over Litauen, vi har bragt", hedder det i L.P. Christensens notater efter en telefonsamtale, han førte med Kronika samme dag. Kronika havde heroverfor erklæret, at dette tilfælde var ganske harmløst, og han havde henvist til, at den ansvarlige, redaktør L.P. Christensen, ikke var en hvilket som helst tilfældig mindretalsdansker, men en højt respekteret mand, der tilmed beklædte en post som rådsherre i byens magistrat. Kronika havde ligefrem anbefalet embedsmændene i Propagandaministeriet at indhente oplysninger om redaktør L.P. Christensen på det flensborgske rådhus hos overborgmester Kracht.⁷²

L.P. Christensen orienterede konsul Dons-Møller, der den 18. november 1939 indberettede, at Kronika i Propagandaministeriet var kommet under vejrs med, at der til stadighed tilgik "det nævnte ministerium henvendelser fra en i Flensborg bosat person, der henleder opmærksomheden på, eventuelt opfordrer til indskriden mod udtalelser i *Flensborg Avis*. *Flensborg Avis* nærer mistanke om, at en herboende bekendt pressemænd står bagved de nævnte henvendelser. Konsulatet ville imidlertid være tilbøjelig til at formode, at den pågældende ikke selv direkte befatter sig med fremsendelsen af sådanne henvendelser, men at disse snarere fremsendes af en eller to andre herboende personer".⁷³ Med andre ord: Ernst Schröder, den tyske grænsepresses grå eminence og *Flensborg Avis'* onde ånd. Det er klart dokumenteret, at han i efteråret 1939 sendte den ene henvendelse til *Auswärtiges Amt* efter den anden. Han har formentlig heller ikke undladt at gøre Propagandaministeriet bekendt med klagerne. Flere af de følgende eksempler hører vitterligt til i småtingsafdelingen – og det er ofte bemærkelsesværdigt, hvor lang tid der gik fra en artikels offentliggørelse til påtalen faldt. Der synes i flere tilfælde at være en vis "ekspeditionstid". Efter al sandsynlighed var denne stadige denunciation et forsøg på at mistænkeliggøre *Flensborg Avis* med henblik på at opnå en udskiftning af redaktionen.

Men at der var grund til bekymring i den anledning blev understreget af den skæbne, der efter krigens udbrud var blevet det danske mindretals gamle polske venner og kampfæller til del. Kronika og L.P. Christensen

drøftede i de samme dage deres skæbne: Den tidligere generalsekretær for Forbundet af de nationale Mindretal i Tyskland, Dr. Jan Kaczmarek og andre gamle venner og bekendte var "helt forsvundne", hedder det i et notat, "Fru K[aczmarek] rejst til sin hjemstavn med børnene. Alle de andre fra centralerne i Berlin til 'koncert' i Sachsenhausen. De p[olske] mindretalsvirksomheder i B[erlin], således banken, i likvidation. På banken har man mødt Kr[onika] med hilsenen H[eil] H[itler]".⁷⁴

Det kom derfor ikke som nogen overraskelse, at *Lektor Petersen, Reichspropagandaamt Schleswig-Holstein* i Kiel, den 6. november 1939 efter anvisning fra Propagandaministeriet udtrykte "misbilligelse" af *Flensburg Avis'* gengivelse af det førnævnte kort over Litauen den 11. oktober 1939. Dette var som nævnt blevet diskuteret af *Kronika* allerede to dage før. Men Propagandaministeriet havde altså på trods af samtalen fastholdt sin misbilligelse, for ganske vist var de tidligere polske områder, der var tilbagegivet Litauen, indtegnet, men "mærkeligt nok hører Memel-området endnu til Litauen". Her var tale om en "svær skødesløshed", og Lektor Petersen bad derfor avisen om i ét af sine kommende numre at offentliggøre det korrekte kort. L.P. Christensen tog skrivelsen til efterretning, idet han dog indvendte, at kortet udelukkende havde til formål at illustrere Litauens omfang efter indlemmelsen af Wilna-områderne. Avisen havde tidligere fyldestgørende informeret læserne om Memellandets størrelse og status. De tegninger, der var brugt i den anledning, ville snarest muligt atter blive genoptrykt – hvilket skete få dage senere. Det kort – eller rettere: den kortskitse – der havde givet anledning til påtalen, var kommet fra kliché-bureauet *Aktuel Kliché-Service (AKS)* i Danmark, netop det bureau, som Ernst Schrøder mente var infiltreret fra England.⁷⁵ Sagen kan synes som en bagatel, men ud fra tysk-nazistisk tankegang var forseelsen ganske alvorlig: Den kunne tolkes som om avisen kolporterede den opfattelse, at det fra Litauen aftvungne område kun med *urette* tilhørte Tyskland. Endvidere er der den vigtige pointe, at selv ikke-danskskyndige kunne læse og forstå et kort. Kort eller billeder i den dansksprogede avis var tilgængelige for flertalsbefolkningen og dermed potentielt væsentligt farligere for regimet end selv nok så kritiske artikler, der kun kunne læses af mindretallets snævre kreds.

Den 4. december 1939 var Lektor Petersen, *Reichspropagandaamt* i Kiel, atter på færde: Denne gang udtrykte han sin betænkelighed ved, at *Flensburg Avis* "i stort udstyr" ("in grosser Aufmachung") offentliggjorde de danske radioprogrammer, på trods af at det var forbudt at aflytte udenlandske radiostationer i hele rigsområdet. Han henstillede, at man for fremtiden undlod at offentliggøre radioprogrammet i den del af oplaget, der blev rundsendt syd for grænsen. Ernst Christiansen efterkom prompte henstillingen, idet han dog gav udtryk for det håb, at der måtte blive givet mindretallet, "der bestræber sig på til det yderste at opfylde sine statsborgerlige pligter", tilladelse til at aflytte statsradiofoniens kulturelle udsendelser. Det blev der nu ikke noget af. Det var naturligvis utillade-

ligt, at tyske statsborgere fik adgang til nyheder, der gik uden om propagandaen og som måske stred imod den nationalsocialistiske verdensanskuelse.

Af tekniske grunde blev satsen med de danske radioprogrammer fjernet, før oplaget til Sydslesvig gik i trykken. Derved fremstod en "bar" plet på den pågældende side, og det gik heller ikke an, skrev Lektor Petersen den 9. januar 1940. Med lidt god vilje lod det sig vel gøre at trykke noget andet, mente Petersen, og han "ville være taknemmelig", om den tomme plads kunne forsvinde.⁷⁶ Et "hul" i satsen ville i sagens natur fremstå som en daglig påmindelse om pressens ufrihed – og derved svække læserens tillid til andre meddelelser i avisen. På denne måde ville propagandaens effekt svækkes dramatisk, og det kunne ikke tillades!

Ernst Schröder holdt fortsat et vågent øje med *Flensborg Avis*. Den 12. februar 1940 kunne han meddele von Grundherr i *Auswärtiges Amt* en ny, stor taktløshed, denne gang i *Der Schleswiger*: "For at De kan se, hvorledes danskerne arbejder og hvad man på redaktionen på *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger* mener om forståelsen med Tyskland, sender jeg Dem hermed det seneste nummer af *Der Schleswiger*, i hvilket der er det billede, som Dr. Kracht fortæller mig, at han allerede har orienteret Dem om – om Ejderen som grænse".

Det drejede sig om et foto af Ejderstenen, der indtil 1806 stod i Rendsborg og meddelte, at Ejderen var grænsen for Det hellige romerske Rige af tysk Nation (*Eidora romani terminus imperii*), og som nu befandt sig på Tøjhusmuseet i København.

"Dette byder man os i året 1940!" skrev Ernst Schröder, dirrende af harme:

"Det drejer sig her om den mest elegante og durkdrevne propaganda, som findes. Det er meget svært at overbevise den tyske befolkning om, at man skal tie over for sådanne metoder. Men vi vil tie. Men først og fremmest handler det om, at den tyske grænsebefolkning jo ved, at de mænd, som endnu i dag bedriver ny-ejderdansk politik, er de samme, som i 1920 ikke lod noget middel være uprøvet, for at gøre Flensborg dansk, og satte al kraft ind på at internationalisere Flensborg på samme måde som Danzig, selvom byen stemte tysk. Og nu skal vi tro på, at de samme mennesker, idet de mumler noget om 'front og bro', at de mener det ærligt med os og med det tysk-danske forhold. Det er de samme mennesker, der ikke kunne finde ét eneste medlidende ord om de forfærdelige mord på folketykkerne i Polen. Det er sådan noget, man i ny-ejderdanske kredse syd for grænsen forstår ved fremme af den tysk-danske forståelse. Jeg ville ikke undlade at meddele Dem dette."⁷⁷

Ernst Schröder lagde helt klart op til, at der måtte ske forandringer i mindretallets og i *Flensborg Avis'* ledelse – når tidspunktet var opportunt. Det tidspunkt kom i forlængelse af besættelsen. Ernst Schrøders tone var i februar 1940 blevet temmelig meget mere skinger. Det kunne tyde på, at han lagde an til en aktion imod avisen. Sammenkædningen mellem Slesvig og Danzig, kombineret med den stadige pukken på *Flensborg Avis'*

formentlige "Ejderdanskhed" kunne meget let – og meget snart – udvikle sig i særdeles farlig retning.

Også *Sicherheits-Dienst (Gestapo)* fortsatte med nøje at følge *Flensborg Avis'* dækning af krigsbegivenhederne – og man var ikke i tvivl om avisens sym- og antipatier: På trods af Rigets imødekommende indstilling til mindretallet var "mindretalsledelsens arbejde orienteret i retning af vestmagterne", hed det i en indberetning den 1. april 1940. Dette begrundede SD bl.a. med, at *Flensborg Avis* den 15. marts 1940 havde konstateret, at den danske landbrugseksport til England var fortsat uforandret på trods af krigen.⁷⁸ Man kan måske diskutere, om dette var specielt pro-britisk; landbrugseksporten til England var jo af afgørende betydning for *Danmark*, og den var oven i købet udtrykkeligt tilladt ifølge den dansk-tyske ikke-angrebspagt, der var indgået i maj 1939.⁷⁹ Men det er naturligvis givet, at artikler af denne art ikke just kunne kaldes anti-britiske.

Som det er fremgået var de egentlige påtaler og advarsler i krigens første seks måneder få, objektivt set ikke særligt graverende og for langt de flestes vedkommende fremkaldt af denunciationer fra lokale modstandere, herunder Ernst Schröder og Ernst Kracht. Dette tydede også f.eks. en SD-indberetning af 1. april 1940 på. Heri hedder det bl.a., at den tyske befolkning i Sydslesvig med stadigt større styrke fremsatte det ønske, at frem for alt mindretalsavisen *Flensborg Avis* "endlich einmal ernstlich verwart wird".⁸⁰ Men påtalerne havde hidtil været af en mindre alvorlig karakter, og intet tydede på, at *Flensborg Avis* med den hidtil indtagne forsigtige redaktionelle linje og prompte efterkommelse af påtaler og pålæg ikke skulle kunne fortsætte uanfægtet til krigens afslutning. Det ændrede den tyske besættelse af Danmark grundigt på.

15. FLENSBORG AVIS FRA DANMARKS BESÆTTELSE 1940 TIL KRIGSAFSLUTNINGEN 1945

15.1. "Nej for pokker! De sejler!" Optakten – februar-marts 1940

Det trak i begyndelsen af 1940 op til, at krigen ville finde vej til Norden. Finland blev trængt mere og mere i defensiven – og i den norske Jøssingfjord kaprede den britiske jager Cossack den 16. februar 1940 det tyske transportskib Altmark, der var undervejs til Tyskland med tilfangetagne britiske søfolk. Altmark-affæren blev dækket fyldigt, men først den 26. februar 1940 blev spørgsmålet taget op i en ledende artikel: Norden var med ét blevet forsidestof i verdenspressen, men *Flensborg Avis* tog indtil videre de opsigtsvækkende nyheder med forbehold:

"Der arbejder i Europas forskellige egne nogle krigskorrespondenter til dagblade og private telegram-bureauer, som har store udgifter under krigen og helst skulle have godt med sensationer. Den ene dag kan en opsigtsvækkende nyhed slynges ud i verden og dagen efter en nyhed om, at nyheden ikke har været rigtig, så har man haft to nyheder".

Man søgte altså på *Flensborg Avis* at berolige gemytterne. Dog var de britiske yndlingsteorier om flankekrig ikke ubekendte for Ernst Christianesen, og han advarede England imod at krænke den nordiske neutralitet: "Når retten voldføres, giver det altid bagslag", mente han.

For Jacob Kronika blev optakten til den tyske besættelse af Danmark hans stjernestund.¹ Første gang Kronika fik, hvad han – i hvert fald senere – selv betragtede som et bevis på Tysklands hensigter over for Danmark, var så tidligt som 30. marts 1939: Under en *Bierabend* på *Hotel Adlon* – i øvrigt ved samme lejlighed, som indenrigsminister Dr. Frick benyttede det siden så ofte citerede udtryk om det danske mindretal som "hochqualifiziert" – talte Kronika med SA-føreren Dietrich von Jagow, der udtalte, at hvis Tyskland kom i krig med England – hvad ingen håbede – måtte Tyskland besætte Danmark før englænderne. "Det *har* vi allerede planlagt", sagde von Jagow.

Kronika informerede den danske legationsråd i Berlin – og sin avis, *Nationaltidende*. Dette sidste skete på en ret særpræget facon. Kronika var nemlig ikke den eneste "Flensborg-dreng" på *Nationaltidende*. På telegramredaktionen sad også Willy Petersen – *Willi P.* – og når Kronika havde noget hemmeligt at meddele sin avis, talte han et hjemmekonstrueret "volapyk-sprog" med Willi P. – en blanding af i hovedsagen Flensborg-plattysk og sønderjysk, fyldt med underforståetheder og på anden vis kodede ord. Willi P. informerede *Nationaltidendes* chefredaktør Aage Schoch, redaktør Franz von Jessen eller redaktør Peter de Hemmer Gudme. De informerede så det danske udenrigsministerium eller en anden dansk myndighed.

I tilfældet von Jagow var det nu Willy Petersen selv, der underrettede ministeren, hvilket skete den 8. april 1939.²

Nogle uger efter, huskede Kronika senere, kom han selv til København, hvor han blev kaldt til en samtale med udenrigsminister Peter Munch, der venligt og pædagogisk rådede Kronika til "aldrig at forstyrre den fredelige tilværelse og udvikling med alarmerende journalistik" – en holdning, der pudsigt nok faldt godt sammen med den, Ernst Christiansen senere udtrykte i sin føromtaltede leder af 26. februar 1940.

Kronika opfattede Munchs udtalelse på den måde, at Munch ikke troede på hans oplysninger; at han slog dem hen. Alting tyder dog på, at man i det danske udenrigsministerium var klar over faren, men at regeringen havde indtaget det standpunkt, at det ikke nyttede noget at forsvare landet imod et massivt militært angreb fra tysk side. Det danske forsvar var kun indrettet til at afværge mindre neutralitetskrænkelser. Det, P. Munch formentlig var nervøs for, var en offentlig debat om dette spørgsmål – dels fordi en god del af befolkningen *troede*, at landet i givet fald ville forsvare sig, men sikkert først og fremmest fordi en offentlig debat om dette spørgsmål udenrigspolitisk set kunne være livsfarlig: Hvis det kom offentligt frem, at Danmark ikke havde tænkt sig at modsætte sig et militært angreb, kunne det i en tilspidset situation indbyde en stormagt til at "overtage" beskyttelsen af landet. Det gjaldt derfor om over for den danske offentlighed og over for de omkringliggende stormagter at opretholde det indtryk, at Danmark ville forsvare sig med alle midler imod et militært angreb, ligegyldigt fra hvilken side det kom. P. Munch vidste desuden som tidligere forsvarsminister udmærket, at ét var, hvad generalstabene gik og planlagde – noget ganske andet det, der kom ud af planerne i en krigssituation. Det ville faktisk være mere bemærkelsesværdigt, hvis der i den tyske generalstab *ikke* fandtes nogen som helst planer for krigshandlinger i eller mod Danmark – om ikke andet så fra Første Verdenskrigs tid. I *princippet* adskilte von Jagows udtalelser sig ikke fra tysk politik allerede i den Første Verdenskrig – og dengang var det jo lykkedes at holde Danmark udenfor. I betragtning af, at den egentlige invasionsplanlægning først tog fart i februar 1940, må von Jagows udtalelser sigte til den almindelige tyske usikkerhed over for, om Danmark havde evne og vilje til at afværge en britisk neutralitetskrænkelser – og interne, generelle diskussioner om, hvad man i så fald skulle stille op.³ Men det kunne Kronika naturligvis ikke vide.

I januar 1940 begyndte der at opstå rygter om en forestående tysk krigsudvidelse mod Norden: Norge, Sverige, Danmark og Holland nævntes i forskellige kombinationer som det næste mål for den tyske værnemagt. I begyndelsen af marts 1940 tog Kronika hjem til Danmark via Flensborg. På *Bahnhofshotel* flød det med militært kommunikationsudstyr, og det vrimlede med officerer og ordonnanser – det tydede på, at noget var i gære. Den 12. marts 1940 var Kronika igen hos udenrigsminister Munch, der forsøgte at berolige den stærkt bekymrede Kronika, idet han erklærede, at det forhåbentlig ville komme til en forståelse mellem stormagterne. Munch kritiserede den form, som *Nationaltidende* gav mange af Kronikas krigstelegrammer, og henstillede til Kronika, om han ikke kunne forsøge at påvirke bladets ledelse til at lade krigstelegram-

Willy Petersen (1902-19??) var telegram-redaktør på *Nationaltidende* i København. Det var ham, der sad i den anden ende af røret, når Jacob Kronikas telefonerede sine korrespondancer ind fra Berlin. Willy Petersen (kaldet „Willi P“) talte ligesom Kronika landsdelens fire sprog: Sønderjysk, plattysk, rigsdansk og højtysk. Det satte dem i stand til at konstruere et volapyksprog, på hvilket de kunne kommunikere indbyrdes om emner, der helst ikke måtte komme andre for øre. Foto 1922. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

merne opsætte i et mindre alarmerende udstyr. Folk kunne let blive gjort bange alene ved de overskrifter, som *Nationaltidende* forsynede Kronikas telegrammer med.⁴ I dette spørgsmål stødte Munch dog imod almindelig sund avis-logik, der gik ud på, at den avis, der kunne servere de mest interessante nyheder på den mest opsigtsvækkende måde også solgte de fleste aviser og nød de fleste læsers gunst. Det kunne *Nationaltidende* takket være Kronika lejlighedsvis gøre. Som udenrigsredaktør Eigil Steinmetz et par måneder inde i krigen havde skrevet til Kronika: “Det glæder mig at høre, at De får flere direkte beviser på den glæde og anerkendelse Deres enestående telegrammer møder i Danmark. Så behøver jeg ikke at forsikre Dem, at vi bogstavelig talt daglig får beviser på, at offentligheden ved, hvem der er den *danske Berliner-korrespondent*”.⁵

Kronika lod sig altså ikke berolige af P. Munchs udredninger, og han bad for første gang om et dansk pas. I det danske udenrigsministerium havde man dog ikke stor tro på, at Kronika ville kunne blive løst fra sit tyske statsborgerforhold, da han som mand på 43 år endnu var i den krigsduelige alder. I forbindelse med krigsudbruddet havde Tyskland

endog skærpet betingelserne desangående.⁶ Sagen blev derfor stillet i bero foreløbig, og Kronika tog tilbage til Berlin midt i marts – fyldt med bange anelser.

Den 5. april 1940 ringede marine-attaché ved det danske gesandtskab i Berlin, kommandør-kaptajn F.H. Kjølser, til *Berlingske Tidendes* korrespondent Helge Knudsen, og bad ham om sammen med Jacob Kronika at komme til gesandtskabet. Her traf de ud over kaptajn Kjølser legationsråd Steensen-Leth. De to journalister blev udspurgt om deres vurdering af situationen – som de erklærede, at de fandt "foruroligende". Kjølser og Steensen-Leth bad herefter de to journalister – til deres store forbløffelse – om at slå alarm overfor offentligheden for derigennem at påvirke den danske regering.⁷ Det er muligvis sket i et forsøg på at modvirke andre, samtidige indberetninger fra gesandtskabet, der ellers syntes at pege i mere beroligende retning.

Den 5. og 6. april 1940 skrev Kronika i *Nationaltidende* om Tysklands vurdering af situationen i Norge: "Engelske voldshandlinger er umiddelbart forestående, siges der i aften i Berlin". Den 7. april 1940 lød overskrifterne: *Berlin mener Norden i overhængende fare – Tyskland frygter, at Norden på få dage kan blive omdannet til en krigsskueplads*. Tyskland var forundret over de nordiske landes blindhed over for faren fra vest, men Tyskland var på vagt og "også parat til handling. 'Der vil ikke hengå ret lang tid mellem engelsk aktion og tysk reaktion, hvad angår krigens udvidelse til Skandinavien'. Således lyder de tyske forsikringer, som man ikke har grund til at møde med ringeste tvivl". Tyskland ville ikke ud med, på hvilken måde man ville imødegå en engelsk indtrængen, men man lagde ikke skjul på, at man var meget utilfreds med Nordens holdning til vestmagterne; Tyskland var alvorligt i tvivl om, om Norden ville forsvare sig i tilfælde af en engelsk neutralitetskrænkelse, hedder det i Kronikas telegram. "Hvad kan følgen blive? Dette spørgsmål rummer skæbnetunge muligheder".

Samme dag, den 7. april 1940, blev Kronikas berømte telegram: "Truslen mod Nordens fred – Foruroligende udvikling gennem det sidste døgn" indtelefoneret, og den 8. april var *Nationaltidendes* forside fyldt med Kronika-artikler om muligheden for et kommende overfald på Norden. Telegrammerne var holdt i passende hypotetiske sætninger:

"Påny har mørke skyer trukket sig sammen over Norden. En fuldkommen nøgtern vurdering af øjeblikkets storpolitiske fakta tillige med iagttagelsen af bestemte fremtoninger tvinger til den konstatering, at freden i Norden atter en gang er i yderste fare. Skæbnens hjul er øjensynligt allerede sat i gang. Om et døgn eller mindre *kan* der være skabt en helt ny situation i Skandinavien. Faren er nu overhængende. Disse ord er ingenlunde udtryk for en panikstemning eller lignende. Alvoren over Norden er så tung, faren synes så overhængende, at vi nordboer har brug for al vor sindsstyrke, al vor tankeklarhed, al vor beslutsomhed. Der er måske allerede sket mere, end det er muligt at tale offentligt om. I hvert fald er det både godt og nødvendigt at være forberedt på alle muligheder og at regne med meget korte frister".

Vestmagterne var klar til aktion, sagde Berlin, men "det ser ikke ud til, at Tyskland vil sidde stille, indtil det, som i Berlin kaldes vestmagternes vold imod de nordiske lande, er fuldbyrdet. Efter alt at dømme er Tyskland klar til at handle både hurtigt og på en overraskende måde. Foreløbig er Norge i forgrunden. Dernæst omtales Sverige. *Danmarks navn er overhovedet ikke fremme*". I Berlin talte man om, at krigen nu stod over for en ny fase, og Kronika citerede slutpassagen i dagsudgaven af *Völkischer Beobachters* ledende artikel: "Tyskland er parat. Vore hjerner er kolde og klare. Vore muskler er spændte. Vore beslutninger er jernfaste. 80 millioner øjenpar er rettede mod Føreren".

Telegrammerne lader sig let tolke som en "advarsel" om et kommende tysk overfald på Danmark og Norge. Men de kan dog også ses som en kraftig påmindelse om, at tyskerne var indstillede på at "overtage" den militære "beskyttelse" af Danmark-Norge, med mindre landene tog sig alvorligt sammen og mobiliserede imod forventede neutralitetskrænkelser fra vestmagternes side. Telegrammerne viderekolportererede således de tyske advarsler om et kommende britisk overfald og lod skinne igennem, at tyskernes modforholdsregler vil komme hurtigt og overraskende. Mange af *Nationaltidendes* læsere blev i øvrigt så fortørnede over denne "alarmerende journalistik", at de prompte afbestilte bladet.⁸

Den 8. april 1940 om middagen blev Kronika opsøgt af den svenske journalist Christer Jäderlund fra *Stockholms Tidningen*. Jäderlund sagde: "En højtstående tysk embedsmand, der kender dig godt og mener dig det godt, har bedt mig om at tage en samtale med dig for at sige dig følgende: Du skal passe på med dine telefoniske meddelelser til København. Vi er alle sammen skarpt overvåget".⁹ Denne advarsel afspejler sig måske i det Kronika-telegram, der kom til at stå i *Nationaltidende* den 9. april 1940: Efter at have konstateret, at Tyskland foreløbig forholdt sig tavst, hedder det:

"Den i Berlin så ofte omtalte engelsk-franske aktion mod Nordens fred og neutralitet er nu fuldbyrdet [englænderne havde 8. april 1940 udlagt miner i norsk territorialfarvand, forf.]. Hvorledes vil den lige så omtalte og bebudede tyske reaktion komme til at se ud? Spørgsmål, der tangerer militære anliggender, tillades som oftere nævnt ikke i Berlin. Således må det vel være i alle krigsførende lande, men derved er der jo så sat en grænse for diskussionen om muligvis kommende ting, ting, som kan indtræde meget snart. Mange, mange gange er det i tilfælde, hvor der forelå aktioner fra vestmagternes side, fra autoritativt hold i Berlin blevet sagt: *Tyskland lader sig ikke provokere*. Gælder denne thesis i samme form mon også over for de nyeste beghenheder i Norden? Selve dette spørgsmål afvises i dag ganske kategorisk i Berlin. Der skal nu engang ikke – ej heller i de svageste antydninger – tales om de handlinger, som fra tysk side måtte forestå".

Den 8. april 1940 klokken 18.00 ringede Kronika som sædvanlig hjem til Willy Petersen og talte volapyk. Kronika sagde: "I får meget snart helt usædvanlige oplevelser i selve København". Willy Petersen svarede – på volapyk: "Er der tale om march hertil – eller hvorledes?" – Så slog Kronika over i rent rigsdansk og udbrød: "Nej for pokker! De sejler!"¹⁰

Inden telegrammet var helt færdigtelefoneret, blev telefonen afbrudt. Tidligt om morgenen kimede telefonen hos samtlige danske og norske journalister, der blev bedt om at komme til *Hotel Kaiserhof*, hvor de blev holdt interneret, medens *Auswärtiges Amt* holdt pressekonference for Berlins øvrige udlandskorrespondenter. Eftersom Danmark hurtigt kapitule-rede, slap de danske korrespondenter dog hurtigt ud igen.

Også Ernst Christiansen så med den allerstørste bekymring på udviklin-gen i begyndelsen af april 1940: "Norden står igen i brændpunktet for verdens opmærksomhed", hedder det den 8. april 1940 i én af hans små epistler, "de sidste noter og handlinger fra vestmagternes side over for Norge og Sverige synes udsprunget af den uforklarlige tro, at hvad man ikke tør give sig i lag med ved Vestvolden, det kan nås ved at gøre nogle små neutrale lande til krigsskueplads imod deres vilje. Hvis det nåedes, kunne det hævne sig dyrt på ophavsmændene", skrev Ernst Christiansen ikke uden bitterhed mod vestmagterne. Med direkte adresse til forsvars-politikken op igennem 1930'erne sluttede Christiansen: "Men i Norden har folket måttet opgive deres gamle tro på, at det er nok selv at holde fred, ikke at true nogen samt at være værnet af sin afsides beliggenhed. Viljen til at forblive uden for stormagternes krige respekteres kun, for så vidt som der står magt bag den. Livet er alvorligere og kræver større of-fersind, end man hidtil har ment at kunne nøjes med. Hele manden kræ-ves og hele folket". Ernst Christiansen var tydeligvis forberedt på det værste.

15.2. "Som du sår, så skal du høste ..." *Flensborg Avis* og den 9. april 1940

I Flensborg frygtede man i dagene op til den 9. april 1940, hvad det til-syneladende trak op til: Byen havde i dagevis summet af militær, men, som L.P. Christensen huskede et år efter befrielsen: "Vi nærrede *bange anelser*, men man søgte længst muligt at afværge den tanke, at vort gamle fædreland nu skulle udleveres til fremmed vold".¹¹ Om aftenen den 8. april 1940 var Ernst Christiansen til møde i biblioteksforeningen, hvor et bestyrelsesmedlem fortalte ham, at han på kasernen var blevet skældt voldsomt ud, da han var mødt op for at udbede sig en kvittering for et rekvireret seletøj. Man havde der "andet at tænke på", havde man sagt; der skulle ryddes op på havnen, for der ventedes "17 sydfra kommende ekstratog" i løbet af natten. Natten igennem genlød Flensborg af støjen fra tog, heste, vogne, køretøjer og soldater, og Ernst Christiansen, der i forvejen havde et dårligt sovehjerte, lukkede ikke et øje; dels på grund af støjen, men vel sagtens endnu mere af frygt og bekymring for, hvad morgendagen ville bringe. På vej til redaktionen i de tidlige morgentimer blev han standset af endeløse konvojer af grå lastbiler på vej til Danmark og hørte kommandoråbene flænge luften: "*Richtung Pattburg Mühle!*"¹² Forstenet stod han ved vinduet i sit kontor; sin sindsstemning sammen-fattede han i ordene: "I dag er de døde lykkelige!"¹³

Den danske presse var i de allerførste dage efter den 9. april med få undtagelser lammet af chok over besættelsen og hæmmet i sin talefrihed, både af ansvarsfølelse over for samlingsregeringen og af udenrigsministerielle formaninger – og så naturligvis af besættelsesmagten. Konturerne til en debat om ansvaret for, at krigen nu havde udviklet sig til også direkte at omfatte Danmark, begyndte tidligt at vise sig, navnlig i provinspressen, men først sent i april syntes linjerne imellem bladene at stå skarpt, omend debatten hele tiden efter overenskomst med Udenrigsministeriets Pressebureau og mellem bladene indbyrdes blev forsøgt holdt under låg: Nu gjaldt det om at holde fred indbyrdes; ansvaret skulle nok blive placeret til rette tid. I mellemtiden lød det stadige omkvæd i pressen, at befolkningen skulle udvise ro og værdig optræden.¹⁴

Kun få og spredte nyheder nåede i de første dage efter besættelsen med enkelte danske aviser ned over den lukkede grænse. På *Flensborg Avis* havde man ikke kendskab til hverken overenskomst eller pålæg, og de ledende artikler i *Flensborg Avis* adskiller sig derfor ganske markant fra lederne i den øvrige danske presse, hvor emnet *den niende april* ikke blev berørt tilnærmelsesvis så frimodigt, som det skete i Flensborg.

For Ernst Christiansen blev den 9. april 1940 anledningen til stærkere end nogensinde at kalde til national selvransagelse og samling. I hans ledende artikler i dagene efter besættelsen oprulles i koncentreret form hele den nationale forestillingsverden, der havde domineret hans ledende artikler i den foregående snes år. I den tyske besættelse af Danmark så han bekræftelsen på, at han havde haft ret: Besættelsen ville næppe have fundet sted – i hvert fald ikke så let, – dersom Danmark og danskerne havde fulgt den af ham udstukne nationale linje. Men nu måtte alle skæl være faldet fra det danske folks øjne og tiden langt om længe være moden til selvransagelse og folkelig samling om forsvarsvilje og national selvhævdelse. Set i det rette perspektiv kunne besættelsen ligefrem betragtes som en *gave* til Danmark og danskerne, der så ganske åbenbart havde haft behov for en kraftig medicin for at tage fat på den indre fornyelse til at blive et bedre folk med større forståelse for de nationale opgaver. Grænsekampen 1918-1920 havde været en sådan medicin, men tydeligvis ikke kraftig nok: Dengang havde danskerne ikke som helhed levet op til opgaven, men Ernst Christiansen håbede, at det denne gang skulle gå anderledes. Det var derfor også fuldstændig logisk, at *Flensborg Avis* måtte hilse samlingsregeringen af de fire gamle partier med glæde. Det var jo netop den "midtsamling", Ernst Christiansen hele tiden havde kaldt på.

Dagens *Flensborg Avis* den 9. april 1940, der bragte de første meldinger om krigshandlingerne mod Danmark og Norge, indeholdt én af hans mange små epistler, der antydede, at hans frygt igennem mange år nu var blevet til virkelighed, men at dette nu måtte give anledning til en fornyet national indsats: "Lange timers, dages og ugers uvished tager mest på skrøbelige hjerter og nerver. En vished kan være hårdere end nogen oplevelse hidtil, men den giver en grundvold, på hvilken menneskesindet tager fat på en ny gerning. Vor indre styrke må kaldes frem og fornyes,

vor tro, vor kærlighed, men ord bliver fattige nu, hvor det drejer sig om mandigt at bære menneske- og folkeskæbne med ydmygelser og skæbneslag uden at give op". Dagen efter hed det:

"Al den varme, som stiger i vort bryst og blusser i vore kinder, al den kærlighed, som strømmer i vort blod, al længsel, al higen efter dåd samler sig i ydmyg selvbekendelse om vort gamle fædreland, med bøn om, at vi må værdises at kaldes dets børn. Og al den hengivenhed, den ildhu, som vort sind magter, bøjer sig i ærbødig sorg ved de landsmænds bære, der efter den sang, som vi i mindestunder sang ved gamle grave, stred og faldt for Danmarks ære. Nu ved vi for vist, at bedre død ville ingen af os ønske sig. Til os blev der kun den opgave at leve for vort folk efter vort løsen som front og bro mellem folkene, begge led smedet på smertens esse til viljens stål".

Besættelsen måtte medføre, at de sløve og magelige danskere blev rusket vågne; den skulle kalde det bedste frem i danskerne, så de lutrede på sjæl og legeme kunne gå en uvis fremtid i møde med fortrøstning. Det er værd at bemærke, at heller ikke den tyske besættelse af Danmark fik Ernst Christiansen til at frasige sig "front og bro"-løsenet. Der var ellers flere læsere, der gav udtryk for tvivl overfor dette løsen.¹⁵ Men han havde næppe heller noget alternativ, hvis han skulle gøre sig håb om at bugsere sin avis – og i sidste ende sit fædreland – frelst igennem den kommende tid.

I torsdagens *Ung nordisk Grænsevagt* den 11. april 1940 stod en kommentar, der ikke lagde fingrene imellem:

"Som du sår, så skal du høste, det er en lære, som vort folk i denne tid er kommet til at sande, og først når det nemmer den i hel ubarmhertighed og helt krav, er der udsigt til sundhed og til en fremtid. For hvert skridt vil det danske folk blive mindet om den forandring, der er indtrådt og dens rækkevidde vil først efterhånden vise sig. Der er imidlertid ingen trøst at finde i anklager mod nogen, der må rettes anklage indad, og ikke en eneste af os må frikende sig selv.

Har vi ikke alle vidst, at neutralitetsværnnet var meget overfladisk, at det kun var bestemt til at 'konstatere' et neutralitetsbrud, har ikke selv de, der mente at se det farlige i denne halvhed, slået sig til ro med halv indsigelse, har ikke den ene haft travlt med sine partiformål, den anden med sin forretning, den tredje med 'kulturen', den fjerde med højskoletanker, den femte med sin folkesag og har lukket øjnene for hånden, der skrev sin advarsel på væggen. Har vi ikke alle medvirket til at afstedkomme bavl i stedet for dåd?

Ikke en eneste har handlet efter dette, at kun den, der sætter livet ind, skal bjærge det [Matth. 16,25, forf.].

Selvanklagen går videre fra Danmark til Norge, til Sverige, ingen i hele Norden slipper fri. Mange kloge folk påviste det unyttige i et forsvarsforbund. Men et nordisk forsvarsforbund, skabt i rette tid, bygget på et dansk, et islandsk, et norsk, et svensk, et finsk folk, som hver for sig bragte de største ofre, ville have tilvejebragt respekt for Nordens neutralitet til alle sider, have sikret Nordens fred og uafhængighed og have sparet det for at stå ydmyget.

Nu gælder det om ikke at spare sig selv, om ikke at lukke sine øjne. Skal ikke vor slægt stemples som den ynkeligste i vort folks historie, så må den afvise tilsløring og hårdt tage sig selv i skole, de indre skel må falde, og hele folket må love

sig selv at bære sin skæbne med værdighed, mens den murer en grundvold for en dansk fremtid”.

I en epistel i samme avis strøede Ernst Christiansen salt i såret: “Ufortjen-te ydmygelser er sjældne. Vort folk har ikke i tide bragt ofre til et værn så stærkt, at dets svaghed ikke kunne fremdrages som grund til udefra at overtage værnet på dets vegne. For så vidt er prøvelsen selvforskyldt. Så er det om, hvorledes den bæres. Om den bæres med mandig selverkendelse og værdighed. Det er vor inderlige bøn, at i det mindste det må ske”.

Den første egentlige *ledende* artikel efter besættelsen var *Verdensmagt*, bragt i *Flensborg Avis* den 11. april 1940. Ernst Christiansen redegjorde for det historiske forløb, der havde ført den preussiske hær frem til at blive verdens stærkeste:

“Nu har også Danmark fået syn for sagn. (...) Hvem der som dansk syd eller nord for grænsen et øjeblik stod ved vore dages Hærvej gennem Sønderjylland, måtte, samtidig med at hjertet krympede sig på eget folks og lands vegne, indrømme, at dette vældige apparat kunne ikke være mere fuldkomment. (...) Tysk teknik, tysk opfinder-ånd, tysk ordenssans, tysk militær opøvelse forener sig i en frygtindgydende krigsmaskine, der i sin art uden tvivl er den første i verden. Man forstår, at tyskerne er stolte af den”.

Ernst Christiansen synes dog at mene, at denne kraftudfoldelse også kunne være blevet brugt på mindre destruktive ting.

“Bro”-tanken kom til udtryk i påskønnelsen over for de mange tyskere, der i disse dage forsøgte at sætte sig ind i dansk tankegang, “føjte ærbødighed for dansk sorg og i stilhed viste den deres respekt. Det hændte, at et dansk hjem modtog en hilsen fra tyske venner, som i sin fåmælt-hed greb om hjertet”. Mellem sorg og fortvivlelse kom – mellem linjerne – indvendinger til udtryk:

“Vi har aldrig ønsket, at det tyske folk ikke skulle få ret til at udnytte de muligheder i verden, som dets evner giver det krav på”, hed det den 11. april 1940. “Vi har måske til tider været noget for ensidige i at stirre på vor egen ilde medtagne folkelige ret, og vi frikendes ikke ved, at nogle på modpartens side var langt længere ude end vi. Men fra barns ben har vi lært at holde af mange ting i tysk land og tysk menneskesind. Vort oprigtige ønske for det tyske folk er, at det på magtens tinde må erkende sin besøgelses stund og frimodigt sige til sig selv, at vejen til at blive holdt af og stolet på er at indrømme de andre folk den livsret, man kræver for sig selv” [fremhævet af forf.].

Tydeligere kunne det dårligt siges, at en besættelse af Danmark – og vel krigsbegyndelsen i det hele taget – havde været forkert og unødvendig. Tyskland kunne nok have fået opfyldt sine *berettigede* krav på en anden måde. Problemet var så blot, at Hitlers Tyskland stræbte langt ud over, hvad der på nogen måde kunne synes rimeligt. Men igen fremhævedes det, at selv den tyske armés besættelse af Danmark ikke måtte medføre, at løsenet “front og bro” blev glemt.

Men besættelsen måtte give det danske folk anledning til selvransagelse og indre fornyelse. I en række ledende artikler satte Ernst Christiansen ord på sine tanker: Kongen og statsministeren havde forlangt "ro og orden og loyal optræden". Dette var nu alle danskes lov, ikke kun af nødvendighed, men af det "selvfølgelige hensyn til fædrelandets tarv". Dette måtte gælde *udadtil*, over for besættelsesmagten. Men der var også en anden side: Den, der vendte *indad*, "dette, at livet skal leves, og at det derfor er nødvendigt at have mod til livet. Uden dette vil det blive en ynkværdig tilværelse, medens et uforfærdet mod til livet vil gro og fæstnes netop under modgang". Ernst Christiansen fremhævede – i bedste J.P. Junggreen-tradition – den tyske historie i frihedskrigens år i Napoleonstiden. Dengang gik et folkeligt røre gennem Preussen og det tyske folk, "båret af den ånd, der lyste ud af tænkeren Fichtes *Taler til den tyske Nation*".¹⁶

Det danske folk havde på forhånd afstået fra de *ydre* våbens indsats, hvad Ernst Christiansen synes at finde beklageligt. Men hvad det drejede sig om nu, var "at bære denne tid således, at folket ikke tager skade på sin sjæl, men lægger grunden til en indre vækst, at det trods alt underbygger både andres agtelse og egen selvagtelse", hed det i lederen *Mod til Liv* den 12. april 1940. Danmarks historie viste, at modet altid var at finde i nødens stund; Ernst Christiansen mindede her om *Ingjalds-kvadet*, og advarede med citatet: "Dog ej skjold skærmer den, der skræmmes af død" mod frygt, bitterhed og ynkelighed: "Flammer noget i vort sind, så lad det hærde viljen og evnen til indefra at arbejde på vort folks lutring og frimodige styrke". Men tidens farer "hindrer ikke, at vi forbliver tro i brobygningen og dermed i fredsidealets tjeneste. Men for den danske nation må dette at bjærge livet aldrig blive det første, så vil livet netop mistes". Tværtimod: "Livet vil leves med mod til at sætte livet ind, med mod til at vise mandighed, værdighed, med mod til at tie og arbejde, med mod til i brystet at skabe en hellighed for alt, hvad der er en nordisk mands kærlighed værd. Vi har i denne tid mødt landsmænd, som ellers kunne være smittet af betænkelighedernes nådegave, men nu var de vokset til større mål under sorgen. Vi venter hos hele vort folk at møde deres rolige smil, faste blik og djærve håndslag".

Det samme tema blev anslået i lederen *I Skole* for den 13. april 1940: Danmark var kommet til at betale alt, "hvad det havde forsømt af offermod og selvhævdelsesvilje". Ernst Christiansen sigtede her direkte til nedrustningspolitikken igennem 1930'erne – ja, vel til tyskerfrygten og pacifismen siden 1864. "Hver gang har vi, der frygtede, bedt om, at denne kalk måtte gå forbi, at der uden ydre voldsomme tilskikkelser måtte banes vej for en ny erkendelse i dette ellers så dygtige, gavmilde og venesæle folk. Men nu kalken med den beske drik for enhver ærekær landsmand skal tømmes, så skal øjet også se virkeligheden lige ind i ansigtet". Men "efter denne skolegang vil der blive en fremtid, såfremt der tages ved lære". Det skulle vise sig ...

"... om det danske folk nu kan holde mandstugt i egne rækker, så intet uværdigt tales, om det kan slutte af med blødsødenhed og forkælelse, om det vil stille de

hårde krav til sig selv, som de store omvæltninger tvinger frem, om det forstås, at der kan blive en genfødsel til sundhed, såfremt smittekilderne skæres bort, såfremt fraserne og bavlet sættes på plads og sejt og kæk handling bliver forbillede for drenge og mænd.

En dansk, der elsker sit fædreland, vil ikke spørge, ikke tøve, men skælver han i ængstelse for dets fremtid, så vil han omsætte det i et tjenersind, der af yderste evne forsøger at forene styrke og ydmyghed.

Det er styrke, der kræves, foruden styrke til tålmod, styrke til *dåd*, en styrke, som sættes ind dag efter dag og år efter år, og som fornyer sig, netop når den slides hårdt”.

Det værste var ikke overstået med den 9. april – det ville komme, når hverdagen satte ind, og her slog ingen “øjebliksheltefagter” til:

“Om det, der er sket, der har ramt fædrelandssindede danske ind til deres dybeste hjertegrund, skal blive en vending til bestandig hjem søgelse, eller om det i steden for en ulykke engang vil skønnes at have været den første bølgebrøder gennem mørke og utryghed ind i en lykkeligere, tryggere tid – det vil komme til at afhænge af, hvilke følgeslutninger vort folk drager af sin egen indsats.

Vi vil tro, at nogle letfærdige mennesker altid vil findes, som ikke kender til national værdighed. De foragtes også af dem, som de slesker for. Men det danske folks store flertal vil uden tvivl lukke sinde op for dette tidehvervs uhyre alvor og krav om mands vilje og offermod”.

Det var denne leder, der fik Kaj Munk til den 15. april 1940 at skrive: “Kære *Flensborg Avis*. Jeg føler trang til at sige dig, at når jeg holder ud i disse dage, skyldes det ikke mindst dig. Selv prøvet, forstår du at tale som hele Danmarks sjælesørger. Gid hele Danmark læste dig. Din Kaj Munk”.¹⁷ Kaj Munk gav i artikler i *Nationaltidende* udtryk for tanker, meget lig Ernst Christiansens,¹⁸ men med den væsentlige forskel, at Ernst Christiansen *ikke* rettede anklager imod navngivne mennesker, men imod *mentaliteter*, og at han lod formaningerne, der i formen var langt fra så hadefulde som Munks, omfatte også sig selv.

Ernst Christiansen skrev i dagene efter den 9. april 1940 nogle af sine aller mest dybt følte, nationale, næsten *religiøse* ledere, og hos mange vakte de en genklang, som han igennem de mange foregående år kun havde kunnet håbe på. *Flensborg Avis*’ håndtering af besættelsen vakte beundring: P. Grau skrev den 14. april 1940: “Tak skal du have for din opbyggelige og kloge og tapre tale i *Flensborg Avis*. Så mange stortalere mister i denne tid mål og mæle, og det er intet savn eller tab. Det er fra *Flensborg Avis* vi nu skal have oplysning og opmuntring og Gud give jer kræfter til fortsat helbred og held for eders gode bestræbelser”, og til Chr. Refslund, der havde bedt Grau skrive nogle opmuntrende ord, sagde Grau: “Nej, det må du ikke bede mig om, ingen kan gøre det med større skønhed og myndighed og alvor, mere opmuntrende end Ernst Christiansen har gjort det i disse dage, vi beundrer ham derfor, vi taler mange gange hver dag derom, hils ham, tak ham, hils alle dernede”. På *Nationaltidende* havde Refslund hørt sætningen: “Vi skal alle gå i lære hos *Flensborg Avis*; det blad har så længe vist vejen”.¹⁹ Man mente i avisens linje at se lige netop

det, Danmark nu havde brug for: Flere generationers erfaring i inderlig dansk fædrelandskærlighed, national selvhævdelse og dansk arbejde og kamp under tysk herredømme. "Nu er vi alle sønderjyder", hed det i et mundheld fra det første besættelsesår, og man forventede at kunne øse af sønderjydernes erfaringer under fremmedherredømmet. *Nationaltidende* var for øvrigt sammen med *Kristeligt Dagblad* blandt de få andre danske aviser, der lige så hurtigt som *Flensborg Avis* genvandt mælet oven på chokket den 9. april – men dette førte ganske vist også straks til Franz von Jessens tvungne afskedigelse fra *Nationaltidende* den 11. april 1940 – en begivenhed, han modtog med ordene: "Det var vel at vente. Oprigtigt talt synes jeg selv, at tyskerne skyldte mig denne udmærkelse!" *Nationaltidende* blev i øvrigt kort tid efter afkrævet dagligt at indlevere sit stof til forensur på det tyske gesandtskab på grund af dets fjendtlige holdning til Tyskland. Det lykkedes A.J. Poulsens efterfølger i *Udenrigsministeriets Pressebureau*, Karl I. Eskelund, via forhandlinger med tyskerne at få foranlediget, at pressebureauet overtog forensuren fra gesandtskabet. Denne særlige kontrol med *Nationaltidende* blev først ophævet i september 1940.²⁰ *Flensborg Avis* stod med hensyn til holdninger i øvrigt helt på linje med størsteparten af dansk presse: Den nationale samling, den "korrekte og værdige" optræden over for besættelsesmagten, der i flere aviser fik karakter af "kold skulder", samt til en vis grad om at undlade at lægge ansvaret for besættelsen *alene* på regeringen Stauning-Munch; det havde været *det danske folks* indstilling, det havde været galt med. Under alle omstændigheder var en diskussion om dette ørkesløst i den øjeblikkelige situation, fandt Ernst Christiansen – nu gjaldt det om at samles, ikke om at strides.

Ernst Christiansen fandt som altid styrke til lyssyn i naturen på sine mange ensomme vandringer, og i hans ledere kom forskellige naturbetragtninger atter og atter frem. For nogle talte disse ord til sjælen med poetisk skønhed. Dette var for eksempel tilfældet for den gamle, danske fører, P. Grau fra Pøl, der takkede for en leder med ordene: "mere positivt opbyggeligt og smukt kan det ikke skrives".²¹ Det var i en situation som denne, Ernst Christiansens højstemte og vidtløftige skrivestil kom til sin ret og talte til hjerterne. Som en læser udtrykte det: "Der går gennem *Flensborg Avis* en tone, som vore andre blade ikke har og ikke kan have. Den tone, som to generationers liv, arbejde og kamp på den anden side af Danmarks grænse har bragt til at klinge. Nu er det os nord for grænsen, som er i nød, og vi trænger til den trøst og formaning, som myndigt og broderligt lyder fra *Flensborg Avis* ... *Flensborg Avis'* mission er for tiden ikke mindst nord for grænsen".²²

Det var forresten ikke kun i den ikke-nazistiske lejr, *Flensborg Avis'* nationale linje vandt genklang. Hans Wolf-Jürgensen, den nazistiske redaktør for tysk radios dansksprogede radioudsendelser, havde "nu i to uger i træk læst op af *Flensborg Avis* og han bliver ved", skrev Jacob Kronika den 27. april 1940 til Ernst Christiansen. Kronika havde selv, erklærede han,

med stor ihærdighed gjort både tyske og danske officielle steder "kraftigt opmærksom på bladet. Med held! *Kristeligt Dagblad* og *Flensborg Avis* er i dag Danmarks bedste blade", mente Kronika.²³ Både Kronika og Wolf-Jürgensen anså altså tilsyneladende de ledende artikler i *Flensborg Avis* i forlængelse af den 9. april 1940 for at være til *gavn* for det dansk-tyske forhold. Propagandaministeriet har formentlig ment noget tilsvarende, da Wolf-Jürgensen ellers næppe havde fået lov til – eller eventuelt endda påbud om – at udsende lange passager af Ernst Christiansens artikler. I Slesvig-Holsten så man imidlertid – som vi skal se – anderledes på sagen.

Flere gange vendte Ernst Christiansen tilbage til spørgsmålet: Hvordan kunne det ske, besættelsen? Svaret skulle søges ikke kun i ydre omstændigheder – dem havde Danmark ingen indflydelse på –, men snarere i indre: Danskerne havde i årevis levet "ved siden af virkeligheden", hed det den 19. april 1940. Der var blevet sunget: "Jeg er Danmark, jeg er fred!" Der var holdt ...

"... tusinder af foredrag om den danske kulturs værnende magt, om folkeoplysning og folkelykke. Ja, det var store værdier, der var nået i Danmark, men det stolte træ havde kun en svag rod. Den rette forankring savnedes. Intet af, hvad et folk ellers har nået, er trykget, når offermodet sygner. Alt, hvad ellers der ofres af penge og godhed, forslår ikke, når et folk ikke vil betale prisen for et selvstændigt liv – at sætte livet ind. Her hjælper det ikke at opkaste spørgsmålet: Hvad kan det nytte! Kan det nytte at leve? Bliver vi spurgt om det? Men for at leve, må man værge livet. Vilkaerne er ikke andre. Det fås ikke billigere. Alt må om fornødent vige for dette".

Det var heller ikke *kun* af "fredskærlighed og idealisme, at mange danske har holdt på afrustning på trods af tidens tegn". Der var også "en god del selvskuffelse med heri, et forsøg på at slippe for livets hårdeste virkelighed, for det største offer". Men selv de, der havde talt imod dette, havde været smittede: "Hvad blev der af deres sejghed og ildhu? Var de ikke begyndt at sløje af i det, de kaldte en livssag? Håbede de ikke, håbede vi ikke alle, at vort folk skulle slippe for sine gode øjnes skyld?" Kortsynede mennesker "uden egentlige æresfølelser" troede muligvis, at Danmark måske alligevel nu kunne slippe nemt gennem krigen, men "hvad det kommer til at betale, viser sig dog først i tidens løb".

Det danske folks idealer skulle så langt fra *afskaffes* eller *svækkes*, "men nogle ufravigelige forudsætninger må genindsættes. Hvad der fra ældgamle dage gjaldt for sødt og en hæder, ja for en forbandet pligt og skyldighed, må genindsættes i folkets bevidsthed lige fra barnsben. Det kan ikke undværes. Den evige freds tid er ikke oprunden. Hvem ved, om der ikke skal tjenes for den i tusind år endnu".

Den 29. april 1940 blev Ernst Christiansen mere konkret: *Folkeånden* trængte til *genrejsning*. Der måtte drages en *lære* af det skete. Et dansk dagblad havde konstateret, at "modstanden mod forsvarsudgifterne har været rigtig", for nu var Finlands krigsregnskab gjort op for, hvad det alt havde måttet betale "i blod og land og formuetab". Danmark havde væ-

ret klogere, hed det, og var sluppet "uhyre meget billigere".

Men hvis *dette* var læren af den 9. april, "ville nogle danske gå til bunds i et fortvivlet mørksyn". Regnskabet kunne slet ikke stilles op på den måde; der manglede et mellemregnskab: "Der er det finske folks stilling i verdens bevidsthed og egen bevidsthed, det væld af styrke, der øses heraf, og som nu giver sig udslag i samling om at bygge op. Efter den første sorg og skuffelse har det finske folk løftet sit hovede, med æren, troen og evnen, med livsmodet i fuld behold".

Regnskabets anden side duede heller ikke: Den finske opgørelse var afsluttet, men "den danske står åben". Tydeligere kunne det næppe siges, at den tyske hærs tilstedeværelse i Danmark kunne tænkes at blive en bekestelig affære, måske bekesteligere, end det havde været at værges sig selv.

Dertil kom, at en nation, der også i fremtiden ville overlade det til andre nationer at værges sit land, stemplede sig selv som en andenklassens nation, "der ikke betroede sig selv og ikke fik betroet våben til at værges sin jord og sin uafhængighed og i det højeste kunne ende med at nødsages til at forrette den tjeneste for et andet land, som det ikke ville vie sin egen arne". Det var erfaringerne fra Sønderjylland 1914-1918, hvor 30.000 unge mænd havde måttet gøre tysk krigstjeneste, der trængte sig på. Regnskabet med hensyn til *menneskeliv* var altså muligvis heller ikke opgjort endeligt for Danmarks vedkommende.

Den rette lære af det skete måtte derimod være denne, at "indstille sig selv og sin ungdomsopdragelse anderledes end hidtil", og "indstille sig selv på at give liv for liv, at bjærges livet ved at sætte det ind. Hvad nytter os et sølle liv, der bjærges en tid på bekostning af det, der gør livet værd at leve – bjærges en tid, thi end ikke trælle vil få nogen forret på at slippe for livsfare".

Dette var ikke ment som en bebrejdelse mod nogen, heller ikke mod de politiske partier, thi der kunne ikke være tale om nogen politisk afgørelse, nu da afgørelsen af den 9. april var falden. Der var tværtimod tale om "de danske skoler, de danske folkehøjskoler, alt ungdomsvirke, alt, hvad der har med arbejdet på at underbygge og udforme, at hærde og stålsætte den danske nations ånd at gøre". Der var ikke tale om nogen ...

"... omvendelse til militaristisk sindelag. De gamle idealer er gode nok, men indsatsen har ikke været det. Der skal spares mere på ordene. Der skal holdes mere i gerning, end der loves i ord, ikke omvendt. Ønsker det unge Danmark en uafhængig nation i fremtiden som gennem 1.200 år, vil det have mulighed for i økonomisk, politisk og åndelig selvhjulpenhed at kæmpe for fredens og frihedens sag, så må offermodet sættes i højsædet, og alt, først og sidst livet, må være til dets rådighed. Kun et sådant sindelag vil skabe agtelse, hos den tyske nation som andre steder i verden. Kun et sådant sindelag kan lægge grunden til tillid og trykthed".

En mulig konsekvens af den holdning, Ernst Christiansen udtrykte i dagene efter den 9. april, *kunne* føre direkte over i en væbnet modstandskamp imod den tyske besættelsesmagt. Men Ernst Christiansen havde

efter al sandsynlighed snarere sønderjydernes protestholdning i tidsrummet 1864-1920 i tankerne. Den militære, fysiske magtanvendelse skulle – *burde* – have været sat ind den 9. april 1940; Ernst Christiansen talte tydeligt nok for, at Danmark ud fra et stærkt militær og en indædt forsvarsvilje burde have sat sig voldsomt til modværge over for den tyske invasion – som finnerne havde gjort det over for russerne. I den efterfølgende givne situation var en samlingsregering, ro, orden og værdig optræden ganske vist det rigtige, men det skete måtte danne grundlag for en grundig selvansagelse og en i hvert fald *åndelig* genrejsning. Ernst Christiansen advarede ganske vist mod “øjebliksheltefagter”, men det kan være et vanskeligt definitionsspørgsmål, hvornår noget er “øjebliksheltefagter” og hvornår noget er en “sejg og kæk og mandig handling”. Han havde næppe selv tænkt dette igennem til bunds. Men det ligner *næsten* en tanke, at Ernst Christiansen den 12. april 1940 valgte at citere netop fra *Ingjalds-kvadet*; det kvad, som Stærkodder kvædede for den sløve og dorske og vellystige kong Ingjald i Lejre, der på det nærmeste havde ladet de syv tyske Svertingssønner – hvis fader havde dræbt Ingjalds fader, kong Frode – overtage kongsgården; Ingjald, som selv – nydende den forfinede tyske levevis – passivt så til, medens saksere var godt i færd med at bemægtige sig tronen i Danmark; det kvad, som vakte Ingjald til dåd af sin dvaskhed, så han sprang op af højsædet, drog sit sværd og hævnede sin fader ved at dræbe de syv saksere, og derefter som et nyt og bedre menneske atter overtog den danske trone.²⁴ Kunne kongens søn og ægte arving sidde bænket til bords med faderens bane? Bluedes han ej ved så fejt en fred med fjenden at slutte? Næh, sværd skulle stinge den svigefulde saksere – kvad Stærkodder! Disse passager var af indlysende grunde ikke citeret i Ernst Christiansens ledende artikel få dage efter den tyske besættelse af Danmark. Men Ernst Christiansen kendte dem udmærket, og selvom en senere generation næppe kender sin Saxo, var *Danernes Bedrifter* i 1930'erne børnelærdom for enhver nationalt interesseret mand i Danmark. I 1940 har mange læsere efter al sandsynlighed draget deres egne konklusioner ved Christiansens ord. Det er næppe helt utænkeligt, at Christiansen i lidt overført betydning så sig selv i Stærkodders rolle; Stærkodder, der med sine stærke og manende ord indgød den vege og valne ungersvend – danskerne – en ny manddomsånd og kaldte modet til live; og som alene ved ordets kraft og sin sikre personligheds eksempel forplantede fortidens fædrelandssind videre til de kommende slægter og derigennem var med til at føre folket frelst igennem vanskelige tider. Det var hvert fald en tanke, han havde været inde på tidligere.²⁵

Under alle omstændigheder stod det krystalklart, at for *Flensborg Avis* var den tyske besættelse af Danmark en stor ulykke og hjemsøgelse – og ikke, som tyskerne hævdede, en beskyttelse imod engelske og franske invasionsplaner. Selvom tyskerne næppe med nogen rimelighed ville have kunnet forlange, at man skulle have udtrykt begejstring og lettelse over det indtrufne, var avisens holdning dog så markant, at det gav anledning til rynkede bryn i både Propagandaministeriet og i *Sicherheits-Dienst*.²⁶ I mellemtiden førte begivenheder i Nordtyskland til, at *Flensborg Avis'* lo-

kalredaktør i Tønder, Viggo Lausten, drog sin egen konsekvens af Ernst Christiansens ord.

15.3. Viggo Lausten-sagen – maj-juni 1940²⁷

Den 20. april 1940 blev redaktøren af *Flensborg Avis'* lokaludgave i Tønder, *Vestslesvigs Tidende*, Viggo Lausten – søn af *Flensborg Avis'* netop pensionerede faktor L.K. Lausten – tidligt om morgenen anholdt i Tønder på tysk forlangende af dansk politi, sigtet for spionage til fordel for de vestallierede, og indsat i Aabenraa arrest. Han blev den 30. april 1940 overgivet til de tyske militære myndigheder, der flyttede ham til arresten i Københavns Kastel, hvor han den 2. maj 1940 klokken 8.50 blev fundet død, hængende fra sengegærdet i sit slips og med begge håndledspulsårer overskåret. Der var ifølge den medicolegale (retsmedicinske) dødsattest ikke tegn på yderligere vold.²⁸ Viggo Laustens død skulle få alvorlige konsekvenser for *Flensborg Avis*.

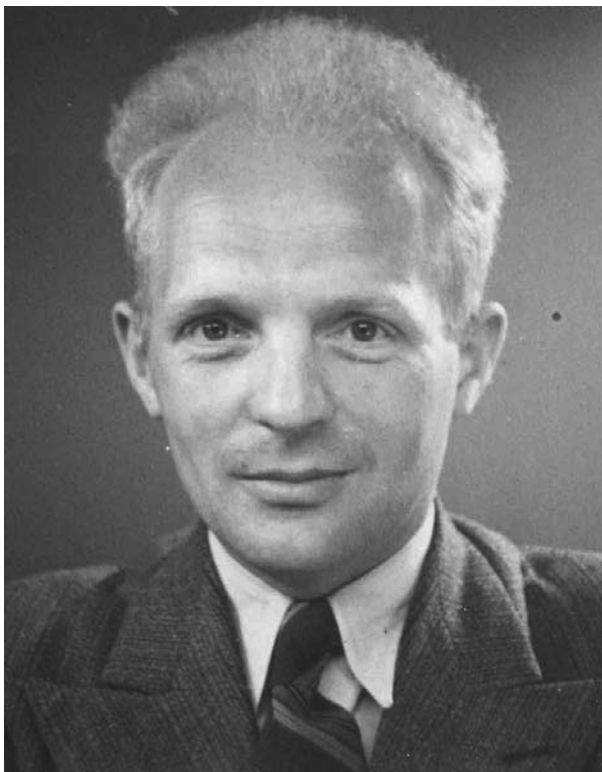
Den 3. maj 1940 bragte aviserne på tysk initiativ en kort meddelelse om, at den 35-årige tyske statsborger, redaktør Viggo Lausten, dagen før "under indtrykket af det tungtvejende bevismateriale" havde begået selvmord i tysk fængsel i Københavns Kastel efter et retsligt forhør den 1. maj 1940 om spionage og landsforræderi.

Den 8. maj 1940 blev Viggo Laustens kiste med et følge på op imod 350 mennesker båret til graven i Tønder af hans kammerater fra Sct. Georgs Gildet. Følget talte ikke hans forældre: De havde ikke kunnet få passersedler til at overvære begravelsen, enten som følge af den almindelige grænsespærring, eller – som Kronika anfører – fordi myndighederne ikke ville udstede passersedler til folk, der ville overvære begravelsen af en landsforræder.²⁹

Pastor Hans Magle talte ved jordfæstelsen. Han dvælede navnlig ved Viggo Laustens danskhed, troskab – og ved hans loyalitet mod herbergstaten; altså en klar afvisning af spionageanklagerne: Lausten var "den smukke type på en dansk frimand fra grænselandet, der – om det var blevet krævet af ham – uden betænkning ville have lagt pennen og grebet sværdet for sin herbergstat i en til døden aldrig svigtende troskab, men som desuden med hele sit hjerte, med hele sit væsens inderste rod hørte hjemme hos os på denne side". Magle tilføjede i sin prædiken: "Frygt ikke dem, som slår legemet ihjel, men som ikke kan slå sjælen ihjel! Men frygt hellere for Gud, som kan fordærve både sjæl og legeme (*Matth. 10,28*) ... Derfor vil vi ikke frygte mere – og da slet ikke for mennesker. Lad menneskene – dersom de vil det – fremdeles sidde til doms over hverandre! Lad anklager og modanklager fremdeles svirre frem og tilbage mellem menneskene indbyrdes. Vi har andet at tage os til".³⁰

De sønderjyske dagblades nekrologer dvælede navnlig ved Laustens "redelige karakter, venlige væsen og usvigelige loyalitet", som var "blevet værdsat i vide kredse. Alle, der kom i berøring med Viggo Lausten,

Viggo Lausten (1904-1940) kom i 1922 i lære som journalist på Flensborg Avis og blev i 1933 redaktør for lokaludgaven for Tønder, *Vestslesvigs Tidende*. Han var søn af Flensborg Avis' faktor siden 1889, L.K. Lausten. Den 20. april 1940 blev han efter tysk forlangende anholdt i en spionagesag, og under sin arrestation begik han den 2. maj 1940 selvmord i arresten i Københavns Kastel. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

vil mindes ham som en fuldgod repræsentant for sydslesvigsk dansk ungdom, en god mand, en dansk mand, i hvis hjerte der ikke fandtes svig", skrev H.C. Clausen i *Hejmdal*. Det blev i øvrigt H.C. Clausen, der måtte overtage redaktionen af *Vestslesvigs Tidende* efter Laustens død, en stilling, han bestred indtil 1945.³¹

Flensborg Avis' lokalredaktør i Sønderborg, Chr. Refslund, skrev til Kaj Munk om begravelsen og om begivenhederne, der havde ført til Laustens død, og fremhævede den unge enke, Caroline Laustens, ranke og værdige optræden. Det glædede Munk; han havde "læst i *Flensborg Avis* om denne sag og gættet og gjort mig mine tanker", at "Danmarks Margrethe-sind lever nu. Så må hun vel også kunne vække sin husbond Holger Danske, hvor tungt han end sover. Mod, mod, mod! Sørgmod og kampmod og tålmod!" Til Caroline Lausten skrev Munk: "Vi lykønsker Dem med det navn, De bærer, der nu er adlet. Vi er nogen, der begynder at længes efter at opnå den død, der blev Deres mands. Døden for ære, ret, frihed, for Danmark og kristendom. Gud vil give jer at mødes, hvor døden er kronet med sejr".³² Munks længsel efter selv at lide en martyrdød gik som bekendt i opfyldelse natten til den 5. januar 1944.

Familien var helt uforstående over for det skete. I et brev til Ernst Christiansen den 22. april 1940 havde Caroline Lausten meddelt, hvad der var sket; hun fortalte, at hun dagen før havde været i Aabenraa, hvor hun

havde lejlighed til at tale med Viggo Lausten: "Vi håber at få ham tilbage i løbet af 6-7 dage, indtil da skal vi nok klare os på kontoret", skrev hun beroligende.³³ Hverken hun eller Lausten selv forventede, at anholdelsen skulle ende med mandens død.

"Ja, hvordan er det gået til?", besvarede L.K. Lausten den 24. juli 1940 et brev fra Jacob Kronika,

"Vi ved intet! Om der nogensinde kommer klarhed, er vel tvivlsomt. Vi har ikke kunnet komme til Tønder og har ikke talt med hans kone, der imidlertid efter brevene er en meget tapper kvinde. Han har fået en for en ung mand aldeles enestående smuk begravelse (hundreder af mennesker med overførelse fra banegården i Tønder og ca. 500 ved selve jordfæstelsen). Mange smukke taler holdtes. Spejdere og journalister skiftedes til at bære. Spejderne spillede og holdt vagt med Dannebrog, hvilket flag – hans kære flag – vajede på halv stang i byen som på hel på de store nationale dage. Men, kære Kronika, savnet er stærkt. Dog er minderne lyse og stolte. *Han var en god søn.* Og en til det yderste trofast dansk flensborger, ja, tro i al sin færd".³⁴

Men hvordan gik det til?

Viggo Lausten-affæren begyndte af anholdelsen af den 67-årige danske statsborger, forsikringsagent Jens Andersen Dons, Mjolden ved Skærbæk i det vestlige Nordslesvig. Kort efter besættelsen af Danmark anholdt den tyske militære efterretningstjeneste, *Abwehr*, adskillige personer i Nordslesvig og Esbjerg for spionage mod Tyskland, heriblandt den 12. april 1940 Jens Andersen Dons.³⁵

Dons var i 1925 kommet i kontakt med den franske efterretningstjeneste og nogle år senere tillige med den britiske *Secret Service*. At briterne – SIS eller som det også hed: MI6 – havde spioner i Nordslesvig, er der ingen grund til at betvivle. Fra 1927 leverede Dons oplysninger af svingende karakter til briterne, men da disse i 1933 forlangte flere og bedre oplysninger, tog Dons initiativ dels til et fupnummer med opdigtede agenter med lige så opdigtede oplysninger, og dels til en mere systematisk udspørgen af folk, der havde rejst i Tyskland eller kom sydfra, uden at skele til, om disse kunne bringes i personlig fare ved hans udfritten – eller om de eventuelt som overbeviste nazister kunne bringe hans egen person i fare. Herved kom han i den militære tyske efterretningstjeneste *Abwehrs* søgelys, og de satte ham under lejlighedsvis overvågning.

Dons var i 1930'erne heller ikke ukendt på de nordslesvigske bladredaktioner, hvor han imidlertid blev anset for at være småskør. Han var ifølge *Hejmdals* redaktør, C.J. Bech "en mand med en lusket optræden, som man altid tog et vist forbehold over for". Der har efter alt at dømme været en vis grad af "skæg-og-blå-briller" i Dons' optræden, og det indtryk han efterlod, var mentalt uligevægtigt. Blandt de redaktioner Dons besøgte, var også *Vestslesvigs Tidendes*, hvor han blev modtaget "høfligt og pænt", som man skyldte det over for en af bladets gæster. Udtalelser over for venner i 1930'erne tyder dog på, at heller ikke Lausten satte videre pris på Dons' besøg.³⁶

Midt i 1930'erne begyndte der at opstå spionrygter på Dons' hjemegn,

det ellers så nøgterne Vestslesvig, og i september 1939, umiddelbart efter krigsudbruddet, var også det nyoprettede danske sikkerhedspoliti blevet opmærksom på Dons, som man holdt under observation – uden dog tilsyneladende at nære overdrevne forestillinger om mandens farlighed og effektivitet.

Dons var en mand, som tyskerne nødvendigvis måtte interessere sig for, da de efter den 9. april 1940 stod i landet. Den 12. april 1940 blev han arresteret og de følgende uger afhørt af *Gestapo* i Flensborg. Forhøret baserede sig til dels på papirer, fundet på hans bopæl. Den rædselsslagne Dons, der på trods af at der under forhøret tilsyneladende ikke blev anvendt vold, men hvis latente sindssygdom nu slog ud i paranoia, lod munden løbe med oplysninger af forskellig karakter, til dels opdigtede. Han opgav en lang række navne på nord- og sydslesvigere, flest danske statsborgere, men også to tyske statsborgere, bosat i Nordslesvig. Den ene var Viggo Lausten. Selvom forhørslederne hurtigt blev klar over, at man foran sig havde en i bedste fald særdeles uligevægtig person, hvis oplysninger man ved nærmere efterprøvelse kunne konstatere var usande, førte Dons' forklaringer til en lang række anholdelser syd og nord for grænsen.

Dons' udsagn om Viggo Lausten gik ud på, at den engelske kaptajn Cyrus Smith ved paskontoret i København i 1934 havde bedt ham om at skaffe en fast agent på vestkysten – og selv foreslået Viggo Lausten. Lausten skulle have mødt Smith i Esbjerg og have indvilliget i at levere oplysninger formedelst 200 kroner om måneden. Lausten skulle efterfølgende have fremskaffet skitser over militære installationer på Helgoland og ved List på Sild. På denne baggrund anmodede *Abwehrstelle beim Höheren Kommando* i København den 19. april 1940 de danske myndigheder om at anholde fem personer i Sønderjylland, heriblandt en redaktør "Vegoel Austen" (udtalt "Fegoel") i Tønder, hvilket skete den 20. april 1940. Den 24. april 1940 blev yderligere fire anholdt og den 28. april 1940 endnu tre. De blev alle 12 under officiel dansk protest den 30. april 1940 udleveret til *Gericht des Höheren Kommandos* i København, der indsatte de anholdte i den tyske arrest i Københavns Kastel.

Blandt de anholdte var redaktør C.J. Bech, *Hejmdal*, og Jens Andersen Dons' egen bror, kriminalassistent Peter Andersen Dons, Haderslev. P. Dons havde efter alt at dømme ligesom broderen arbejdet for den britiske efterretningstjeneste, i hvert fald indtil marts 1940. Peter Andersen Dons, der havde et svagt hjerte, døde imidlertid af et hjertetilfælde i Kastellet den 4. maj 1940.

Forhørene fandt sted den 1. maj 1940 og førte på grund af oplysningernes utroværdighed til C.J. Bechs løsladelse, ligesom flere af de øvrige blev løsladt i den følgende tid. Forhøret af Viggo Lausten fandt sted sidst på dagen. Han nægtede at have spioneret mod Tyskland, også efter at være blevet konfronteret med de "tungtvejende beviser". Afslutningsvis blev det meddelt ham, at man agtede at konfrontere ham med Jens Andersen Dons den følgende dag.

Tyskerne var navnlig interesserede i, om de anholdte havde spioneret

mod Tyskland *efter* den 9. april 1940, da de i så fald kunne dømmes direkte af den tyske krigsret. Dette viste sig ikke at være tilfældet, og de belastede blev siden overgivet til de danske myndigheder til retsforfølgelse efter dansk lovgivning. Dette førte til domfældelser på fem års fængsel til skræddermester Hans Peter Lühtje, Aabenraa, blandt andet for at have modtaget 7.000 kr. af Dons til gengæld for i tidsrummet 1937-1940 at have skaffet oplysninger om tyske militære forhold, og fem års fængsel til gårdejer Alfred Sophus Ebbe Petersen, Tønder. Jens Andersen Dons blev ved Københavns byret den 11. december 1940 fundet skyldig i betalt spionage på dansk område mod Tyskland til fordel for fransk og britisk efterretningstvæsen siden 1927 og idømt fem års fængsel efter straffelovens §105. I dommen konstateredes det ved lægelige erklæringer som en formildende omstændighed, at Dons i årevis periodisk havde vist tydelige tegn på sindssygdом. Han døde i Horsens Statsfængsel den 18. juli 1942.

Af alle tænkelige myndigheder var det naturligvis skattevæsenet, der længst beskæftigede sig med sagen: de kæmpede indædt i årevis for at beslaglægge de 37.000 kroner, der stod på Dons' konto i England!

Hvordan Viggo Lausten passer ind i denne fantastiske historie er svært at fastslå. Det står fast, at Jens Andersen Dons m.fl. på dansk grund rent faktisk spionerede til fordel for England imod Tyskland i tidsrummet før 9. april 1940, hvorfor de blev dømt efter dansk lov. Det står også fast, at Jens Andersen Dons kendte Viggo Lausten og jævnligt kom på Tønderredaktionen – men det gør ikke nødvendigvis Viggo Lausten til britisk spion. Det er af historikeren H.E. Sørensen blevet foreslået,³⁷ at Lausten skulle have modtaget forskellige beløb af Dons, der gerne spenderede penge for at have en klemme på folk, og anført, at den unge og ikke særligt velhavende redaktør var i besiddelse af et dyrt fotografiapparat, som enken efter hans død solgte for 1.000 kroner. Det er H.E. Sørensen teser, at Lausten, der i lighed med *Flensborg Avis'* øvrige ansatte blev lønnet såre beskedent, måske "i et svagt øjeblik" har taget imod penge fra Dons og dermed "lidt efter lidt var blevet spundet ind i Dons' net", at Dons efterfølgende skulle have forlangt noget til gengæld – måske fotos fra det dyre apparat? Dette lyder ikke ganske usandsynligt. H.E. Sørensen afviser dog, at Lausten, der var sig sin stilling som tysk statsborger og medarbejder ved den i Tyskland udkommende *Flensborg Avis* yderst bevidst, direkte har drevet spionage. Men at den idealistiske Lausten kan have givet oplysninger til skade for Tyskland videre til Dons, vil H.E. Sørensen ikke helt afvise; dog kan Lausten næppe have vidst noget af betydning. Sandsynligheden taler for, som H.E. Sørensen også anfører, at den lidt naive Lausten over for Dons har ladet munden løbe om stort og småt, uden at ane, hvad Dons ville bruge oplysningerne til. Britiske arkiver – der omkring sådanne spørgsmål ganske vist er nærmest hermetisk lukkede – har ikke afsløret nogen forbindelse til Viggo Lausten, og intet i Laustens optegnelser fra arresten i Aabenraa,³⁸ fra hans samtaler med besøgende, eller fra hans breve til hustruen og andre tyder på, at han ikke skulle have den bedste samvittighed i verden. Intet i hans egne optegnel-

ser lader formode, at han var indblandet i lyssky foretagender. Men det kan heller ikke med klippefast sikkerhed *afvises*, at han kan have været en del af den britiske spionring i Nordslesvig.

Der har tillige været mange teorier omkring Laustens død: At tyskerne skulle have myrdet ham, eller "ladet ham forsvinde" i en kz-lejr. Det gav næring til disse rygter, at Laustens kiste ankom til Tønder i tilloddet tilstand, hvilket tydedes i den retning, at Laustens afsjælede legeme enten kunne bære præg af tortur, eller at kisten simpelthen var tom: kisten var påfaldende let, udtalte kammeraterne fra Sct. Georgs Gildet, der bar ham. Hans kollega, *Flensborg Avis'* korrespondent i København, Georg Sønke Tscherning, meldte sig i 1940 ind i DNSAP, efter eget – og senere – udsagn fordi han havde begrundet mistanke om, at "herværende tyskere" stod bag "mordet" på Lausten, og at personer, der stod de danske nazister nær, havde oplysninger desangående. Han fandt dog ikke ud af noget, og meldte sig derfor atter ud.³⁹

Som det fremgår af dødsattesten blev Lausten fundet død, hængende fra sengegærdet i sit slips og med begge håndledspulsårer overskåret. Han var blevet fundet ca. en halv time efter at have bedt om at komme på toilettet og på et tidspunkt, hvor han når som helst kunne forvente at få morgenmad. Dette er, som også anført af H.E. Sørensen,⁴⁰ måske det bedste indicium for, at tyskerne intet direkte havde med hans død at gøre, for de kunne jo have ladet ham "dø for egen hånd" i løbet af natten og nøjedes med at finde ham. At muligheden for et selvmord *kan* have været i overensstemmelse med tyskernes ønske, indiceres af, at Lausten tilsyneladende har været i besiddelse af en skarp genstand – og sit slips. Dette taler til gengæld for, at han ikke vidste, eller i hvert fald ikke havde røbet, noget som helst – i modsat fald ville tyskerne vel have passet bedre på ham. Det eneste, der taler imod selvmord, er mandens karakter. Blandt andre Jacob Kronika havde svært ved at tro, at den kristent troende Viggo Lausten kunne have taget sit eget liv.⁴¹

Tilbage står spørgsmålet: Hvorfor tog Viggo Lausten sit eget liv, når han efter alt at dømme næppe havde spioneret direkte imod Tyskland? H.E. Sørensens gisninger⁴² virker overbevisende: Der er gået panik i Lausten, da det under forhøret gik op for ham, hvad hans tilfældige samtaler med Dons om dette og hint, måske også fæstningsanlæg på Sild, kunne føre til. Det har ikke været svært for afhøringslederen at smøre tykt på over for Lausten, der som tysk statsborger risikerede dødsstraf. Lausten har i panik nægtet alt, måske endog kendskabet til Dons. Og næste dag vil forhørslederen gennemføre en konfrontation.

Sandsynligheden taler for selvmord, begået ikke "under indtrykket af det tungtvejende bevismateriale"; muligvis under indtryk af trusler om tortur og deportation til kz-lejr, men efter overvejende sandsynlighed snarere i desperation over de konsekvenser for ham selv, for det danske mindretal og for *Flensborg Avis*, en straffesag mod ham kunne få: Som tysk statsborger havde han pligt til at anmelde ethvert anslag mod staten eller partiet, og eftersom det *var* konstateret, at brødrene Dons rent faktisk

spionerede til fordel for England – og at Viggo Lausten havde haft grund til at nære mistanke om dette, ville der kunne rejses tiltale mod ham alene på dette grundlag. Straffen for ikke at meddele sin eventuelle viden eller mistanke om spionage imod Tyskland var døden. Det er tænkeligt, at Lausten har foretrukket døden for egen hånd fremfor henrettelse. Det er også tænkeligt, at Viggo Lausten, som det idealistiske menneske han var, kan have valgt døden, at *bringe det største offer*, fremfor at forvolde mindretallet problemer. Dette er dog rene gisninger.

Men det er skæbnens grumme ironi, at netop *hans* død fik alvorlige konsekvenser for *Flensborg Avis*.

15.4. Ernst Christiansen fjernes fra *Flensborg Avis* – juni 1940

Da det tyske gesandtskab i København den 2. maj 1940 meddelte dødsfaldet til det danske udenrigsministerium, gjorde man sig her mange tanker om, hvordan sensationens nedslagskraft i pressen kunne begrænses. Alene det forhold, at der var tale om en spionagesag, måtte jo mane til forsigtighed, men en dødsnotits til forebyggelse af rygtedannelser kunne næppe undgås. Den 3. maj 1940 udsendte *Udenrigsministeriets Pressebureau* derfor følgende meddelelse fortroligt til de danske avisredaktioner:

“Det tyske gesandtskab har fredag meddelt Udenrigsministeriet: Tysk statsborger, Viggo Lausten, Tønder, er, på grund af stærk mistanke om, at han havde gjort sig skyldig i spionage og landsforræderi mod Tyskland, blevet anholdt i henhold til domsmæssig kendelse. Han blev den 1. maj forhørt under retslige former. Under indtrykket af det tungtvejende bevismateriale, der forelå mod den anklagede, begik han dagen efter forhøret selvmord i fængselscellen. Dødsårsagen blev fastslået under retslige former, efter at det danske kriminalpoliti var tilkaldt”.

Det blev pålagt redaktionerne, at hvis de ønskede at give meddelelse om hændelsen, da kun at lade det ske ved en ordret gengivelse af Udenrigsministeriets meddelelse.⁴³ Dette pålæg afgik efter alt at dømme aldrig til *Flensborg Avis*.⁴⁴

Nyheden om Viggo Laustens død ramte de danske i Flensborg som en bombe. Man var nok klar over, at Lausten var blevet arresteret, flere fra Nordslesvig havde endog haft mulighed for at besøge ham, mens han sad arresteret i Aabenraa, men grænsen havde været lukket siden den 9. april 1940, hvorved al officiel kommunikation over grænsen var afbrudt – og al uofficiel kommunikation ulovlig. Et brev med meddelelsen om Laustens død kunne på grund af militærcensuren tidligst nå Flensborg efter en uge.

Den 4. maj 1940 så L.P. Christensen den korte meddelelse fra *Udenrigsministeriets Pressebureau* i *Politiken* for samme dag, og ved *Dansk Skoleforenings* årsfest på Duborgskolen samme aften trak han Ernst Christiansen til side og viste ham meddelelsen.

Det var en lamslået chefredaktør, der om aftenen skrev en mindeartikel om sin unge medarbejder.⁴⁵

Den 6. maj 1940 gengav *Flensborg Avis* på lokalsiderne telegrammet fra *Politiken* under overskriften "Kaldet bort" og med indledningen "Gennem *Politiken* for lørdag, som i går kunne købes i Flensborg, erfarede redaktionen følgende meddelelse, som den ikke havde fået underretning om på anden måde". Efter telegrammet var der en henvisning til "artiklen øverst på bagsiden". Denne artikel var en nekrolog, skrevet af Ernst Christiansen, men usigneret, uden anden overskrift end et lille kors. Der nævnes ingen navne i nekrologen, og alene denne kendsgerning taler for, at selvom Ernst Christiansen ikke kendte forbudet mod anden omtale af Laustens død end som en uændret gengivelse af Udenrigsministeriets meddelelse, så var han dog klar over, at han her betrådte en farlig sti. Men tanken om ikke at mindes sin unge lokalredaktør siden 1933 – søn af faktoren, der siden læretiden i 1889 og indtil sin pensionering i 1939 havde arbejdet i avisens trykkeri – har formentlig forekommet Ernst Christiansen umulig. I nekrologen hedder det:

"Sindet må være stærkt for at stå denne tid igennem. Er det stærkt nok til at give sin egen skæbne helt i forsynets ånd, så slides der i det af folkets skæbne, af menneskeslægtens skæbne, og ind i mellem kommer måske helt uventet og lammende budskab om en kammerat – som du så vokse op fra lille pøg til mands gerning – uden at du kunne få noget nærmere at vide, nogen forklaring. (...) Meget skal bæres i denne tid og bæres tavst, hvor det ikke er vort embede at fælde nogen dom. Men ét må siges i en sådan afskedsstund, at det menneskeliv, som her brat er afsluttet, fra vuggen til graven var fyldt af en ildfuld sønderjysk kærlighed til fædrelandet, folk og flag, af den inderste vilje til at tjene dem som en god søn, der gerne vil gøre dem ære. For denne kærligheds skyld fortjener han, at den rødhvide dug, som for ham var indbegrebet af alt stort og skønt hernede, sænkes i et sorgfuldt farvel til én, vi kun har kendt som en god kammerat, til én, der længtes såre, men ikke nåede hjem. Så går flaget til tops igen, thi livet skal leves. Og du, der lever, må kæmpe videre for det, der var din bestemmelse at få kær, da du kom til verden".

I nekrologen tages der ikke stilling til spionanklagen, men det skinner dog tydeligt igennem, at forfatteren har mere end vanskeligt ved at tro den. Laustens fædrelandskærlighed hyldes, og en forudindtaget læser kunne få det indtryk, at uanset hvad Lausten end havde gjort, så havde han kun gjort det, hans samvittighed bød ham at gøre for Danmark!⁴⁶ Redaktør Christian Refslund beskrev i et brev til Ernst Christiansen 7. maj 1940 reaktionerne i Tønder:

"Tak, tak for mindeordene i dag! De har varmet mange sind, givet udløsning for meget. Jeg selv har i går og i dag stærkere, meget stærkere end før erfaret, at det er i de store sorgens stunder, at det bedste gror frodigst, at hjertet slår varmest og ædlest. Der bølger en sympati gennem gaderne derude, der vokser noget stort og smukt frem i manges, sikkert især unges sind. Og den tapreste, den mest sjælsstore er hende, der allermest er knuget derude. Hun er simpelthen beundringsværdig i hendes bomsikre tro og kærlighed. Meget, meget stort og smukt kunne siges til alt det andet".⁴⁷

Den 7. maj 1940 ringede politiet til redaktionen og meddelte, at gårsdagens nummer var lagt under beslag. Man ville vide, hvor mange eksem-

plarer ekspeditionen endnu rådede over – det var 10 stk. – og meddelte, at man ville hente dem snarest. Politiets opringning blev straks meddelt Ernst Christiansen, som derpå telefonerede til *Gestapo* for at få en nærmere forklaring. *Gestapo* meddelte, at det drejede sig om telegrammet om Laustens død – og om nekrologen på bagsiden. Dette stillede konsul Dons-Møller, der straks var blevet orienteret, sig dog uforstående over for: Telegrammet havde været gengivet i mange aviser, og i nekrologen blev der ikke givet “udtryk for nogensomhelst kritik af tyske myndigheder, men alene for sorg over dette dødsfald under omstændigheder, hvoroverfor herværende danske kredse måtte stå aldeles uforstående eller uforberedte, idet den unge redaktør var almindeligt kendt som en mand af de bedste karakteregenskaber”.⁴⁸ Ernst Christiansen selv tog straks en række forholdsregler; blandt andet afviste han at trykke skoleleder Svend Johannsens mindeord over Lausten, da han fandt det for farligt.⁴⁹

Tre uger henrandt, tilsyneladende uden der skete noget, men lørdag eftermiddag den 1. juni 1940, dagen før det danske årsmøde, tog begivenhederne fart: *Flensborg Avis* fik af to *Gestapo*-folk overrakt en skriftlig meddelelse om, at avisen med øjeblikkelig virkning var forbudt for et tidsrum af 14 dage. De to *Gestapo*-folk overvågede nøje, at trykpladerne til dagens avis blev taget ud af pressen.

Meddelelsen var stemplet af *Gestapo* i Kiel og Grenzpolizeikommissariat i Flensborg, og forbudet havde hjemmel i §1 i *Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat vom 28.2. 1933* – den lov, der dette år havde ført til lukning af hele den tyske oppositionspresse. Sagen havde været forelagt Propagandaministeriet og formentlig også de militære myndigheder, og det var begrundet i meddelelsen om Laustens død (“Kaldet bort”), idet denne artikel var egnet til “at forstyrre den offentlige ro og orden”. Selve *nekrologen* var derimod ikke omtalt i meddelelsen. Redaktionen måtte ikke give holderne meddelelse om forbudet, men politiet ville dog underrette postkontorerne af hensyn til postabonnenterne. Ved modtagelsen af forbudet måtte Ernst Christiansen underskrive en erklæring, hvorefter “ethvert yderligere fejtrin [“Verstoss”] ved redaktionen af avisen vil have til følge, at der udstedes et permanent forbud”. [“Dauerverbot”].⁵⁰ Nærmere detaljer og begrundelser kunne de to *Gestapo*-folk ikke give, og Ernst Christiansen telefonerede straks til politiet for at indhente yderligere oplysninger om forbudet – blandt andet om dette også omfattede månedsbladet *Der Schleswiger* – men fik i første omgang det indtryk, at det lokale politi udelukkende havde handlet efter ordre og i øvrigt ikke var videre godt informeret. Da *Gestapo* var kørt, sammenkaldte Ernst Christiansen medarbejderne til et kort møde, og sendte dem derpå hjem på ferie. Han selv var frustreret, men typisk for ham lod han sig ikke slå ud selv af den hårdeste modgang: “Mærkelig følelse, som altid, når ramt af hårdt slag”, noterede han i sin dagbog, “både tom eller lammet og alligevel på en underlig måde let og levende. Om aftenen noget trist og trætt, omend den første tanke begynder at dukke op om, at noget må der være at foretage”.⁵¹

Jacob Kronika var rystet: "Mine følelser over for det, der er sket med bladet, skal ikke gengives på papiret. Jeg er ikke vred og jeg hader ikke – men jeg er dybt bedrøvet over, at sådanne misforståelser og sådan hårdhed er mulige", skrev han til Ernst Christiansen den 4. juni 1940. Der havde også været bud efter Kronika i de samme dage – "det er første gang" – foranlediget af en henvendelse fra Kiel, men han havde det indtryk, at affæren var blæst af. "Mere og mere føler jeg lede ved at have med politik at bestille. Men så længe jeg *skal*, bliver jeg naturligvis ved med at hænge i af livsens kræfter".⁵² Kronika må sigte til, at der den 29. maj 1940 var blevet foretaget en husundersøgelse. Dens leder, *SS-Sturmführer* Lorenz, havde venligt forklaret den bestyrte Kronika, at der forelå en sigtelse for militær-spionage! Kronika blev taget med til hovedkvarteret i Prinz-Albrecht-Straße. Hans husbestyrerinde alarmerede kollegaen Helge Knudsen, der straks satte sig i forbindelse med Propagandaministeriet. Propagandaministeriet ringede dernæst til *Gestapo* og garanterede for, at der forelå en "kæmpe-misforståelse". Den venlige *Sturmführer* Lorenz lod Kronika gå med ordene: "De har jo mægtige beskyttere" – og tilføjede til afsked: "Det må være et yderst farligt job, som De har – tysk rigsborger og korrespondent fra Berlin til udenlandske blade, som ikke er pro-nazistiske – jeg ville kun nødtigt ...".⁵³

Det er vist det, man kalder et vink med en vognstang. Det er ikke helt umuligt, at dette forløb i virkeligheden var iscenesat af Propagandaministeriet *selv* for at minde Kronika om hans forpligtelser over for Tyskland. Det kunne måske være nødvendigt oven på den 9. april 1940. Arrestationen kan dog også, således som han selv mente, være sket efter ønske fra de lokale modstandere i Slesvig-Holsten, der måske på denne måde mente at kunne sætte ham ud af spillet i de kommende forhandlinger om *Flensborg Avis'* fremtid. Hvis man kan stole på Kronikas egen senere gengivelse, så hentydede *Sturmführer* Lorenz under forhøret faktisk til Laustens-sagen. Hans arrestation kan således også være en udløber af denne affære, uden forbindelse til de hjemlige modstandere. Men den påfaldende venlighed, som arrestationen blev foretaget med, lugter nu af "advarsel" – af den ene eller den anden slags. Under alle omstændigheder varslende det ilde for mulighederne for at komme igennem med forhandlinger på *Flensborg Avis'* og Ernst Christiansens vegne. For nu var det Kronika, der skyldte Propagandaministeriet.

Det kan være en tilfældighed, der gjorde, at man fra de tyske myndigheders side slog ned på den rent saglige *meddelelse* om Laustens død og ikke på den *vrderende* og dermed umiddelbart mere kontroversielle nekrolog. Men det kan også hænge sammen med, at nekrologen var vanskeligere at forholde sig til; den krævede, at myndighederne begyndte at fortolke på vendinger og tyde kritik ind i Ernst Christiansens prosa. Noget sådant havde man hidtil faktisk på intet tidspunkt gjort et seriøst forsøg på, i hvert fald ikke fra centralt hold. Det, de tyske propaganda-myndigheder var fokuseret på, var uønskede *fakta*. Nekrologen indeholdt ikke nogen fakta, end ikke noget navn. Antallet af læsere, der forstod nekrologens indhold, var formentlig forsvindende lille og begrænset til

mindretallets egen snævre kreds. Den var derfor helt ufarlig indadtil for Tyskland. Den *faktuelle* meddelelse derimod kunne umiddelbart læses og forstås af en langt større kreds – og dermed var den også potentielt farligere for opretholdelsen af den ønskede fiktion i den tyske befolkning om, at den tyske besættelse af Danmark var sket i forståelse med den danske regering og at den i øvrigt forløb på bedste måde.

Ernst Christiansen troede, at der ved forhandlinger måtte kunne opnås en mildnelse af forbudet, og i betragtning af, at den omtalte “ophidsende” meddelelse hidrørte fra det tyske gesandtskab i København og at den var læst af en tysk censor – hvis bestilling det jo var at blive ophidset før nogen anden – tilmed af to af slagsen, idet den også – i hvert fald i *Politikens* gengivelse – havde passeret grænsen til Flensborg, stod *Flensborg Avis* umiddelbart objektivt set stærkt, eftersom man kunne påberåbe sig god tro. Forbudet fra Gestapo henviste desuden overhovedet ikke til nekrologen på bagsiden, der måske nok *kunne* give anledning til betænkeligheder.

Ernst Christiansen mobiliserede straks Kronika, og telegraferede selv den 2. juni 1940 til propagandaminister Goebbels med bøn om en mildnelse af forbudet, så det ikke omfattede en trussel om et permanent forbud, og en afkortelse af forbudets omfang. Telegrammet blev dagen efter fulgt op af en længere redegørelse. Tonen i begge henvendelser var, med historikeren Axel Johnsens ord: “uhørt krybende, men som tingene stod, var der ingen anden udvej”.⁵⁴ *Flensborg Avis* havde, hed det i skrivelsen, igennem mange år ud fra sin dybeste overbevisning bygget bro mellem de nordiske folk og det tyske; den danske folkegruppes sønner kæmpede for tiden på de tyske fronter, og både de og deres familier fandt det særligt smerteligt at måtte undvære deres hjemstavnsavis, hvorigennem de fik bud om folkefæller og folk. Den artikel, der havde givet anledning til forbudet, var et isoleret særtilfælde, foranlediget af en nyhed, der havde truffet avisen overraskende og lammende.

Ernst Christiansen argumenterede taktisk klogt for sin sag: Avisens linje havde været uforandret gennem årene: Den varetog folkegruppens interesser og “virkede for en indre åndelig fornyelse af det danske folk, hvad netop det nye Tyskland burde finde sympatisk”. Avisen havde til stadighed arbejdet for at klargøre for det danske folk – og dermed for de nordiske folk – at der bestod en livsopgave i gennem kultur- og handelsudveksling at komme i det rette gode naboforhold til store tyske folk. *Flensborg Avis* havde imødegået enhver indvending om, at forståelsen mellem Danmark og Tyskland måtte vente på bedre tider, men tværtimod hævdede, at jo større vanskelighederne syntes at være, jo mere energisk måtte der sættes ind på at bedre forståelsen; netop i dette tilfælde var en indsats af største betydning. Det var Ernst Christiansens opfattelse, at et sådant arbejde var i begge folks interesse, og at selv de mest afgørende sejre i den store krig ikke kunne gøre arbejdet mindre ønskværdigt. En avis, der som *Flensborg Avis* tog denne opgave på sig, måtte imidlertid nyde sit folks tillid, ikke mindst i national henseende, og Ernst Christiansen mente at kunne konstatere, at avisens linje ikke havde været uden virkning på det danske folk, ligesom man i Danmark hidtil havde

værdsat Propagandaministeriets holdning over for avisen. Et forbud mod *Flensborg Avis* ville virke forvirrende i disse kredse; man vil ikke kunne forstå, at denne nationale avis, der – kunne man vist sige uden at overdri- ve, anførte Ernst Christiansen – mest konsekvent af alle nordiske aviser havde arbejdet for et udadledigt naboskab, blev truffet af et forbud.

Ernst Christiansen sluttede sin anmodning med høfligst at bede om, at advarslen indskrænkede sig til dette ene tilfælde – og altså ikke omfat- tede en trussel om et "Dauerverbot" i gentagelsestilfælde – samt om for- kortelse af forbudet, idet han forsikrede om, at redaktionen hidtil alvor- ligt havde bestræbt sig på at udvise fuld loyalitet og at den i fremtiden ville være endnu mere påpasselig og omhyggelig, så avisen fremover i rolig fortrøstning kunne fortsætte sit arbejde.⁵⁵

I argumentationen gav Ernst Christiansen en groft forenklet udlægning af bladets linje, "der sandsynligvis af taktiske hensyn har fået denne smag af slægtskab med nazismen".⁵⁶ Det var første gang, Ernst Christiansen så kraftigt antydede et sådant slægtskab, hvorimod *Kronika* havde gjort det uden skrupler ved tidligere lejligheder – i førstningen vel fordi han selv troede på, at nazismen var beslægtet med hans egne idealer. Med hensyn til arbejdet for en udsoning mellem Danmark og Tyskland og en mere nu- anceret holdning til Tyskland fra dansk presses side, kunne Ernst Christi- ansen imidlertid tale med god samvittighed.

I mellemtiden var *Kronika* gået i aktion, men stemningen i Berlin hav- de i ugerne op til forbudet ikke været god mod *Flensborg Avis*: Den 20. maj 1940 havde *Kronika* talt med "Nord-eksperten" i SS-mindretalsorga- nisationen *Volksdeutsche Mittelstelle* (VoMi), assessor W. Riemann, med hvem han tidligere havde ført åbenhjertige samtaler om mindretallene i det dansk-tyske grænseland. Riemann havde deltaget i det store møde mellem danske mindretalsrepræsentanter og tyske myndighedspersoner på overborgmester Krachts kontor i november 1938, og han havde dengang vist en vis imødekommenhed over for mindretallet. Denne gang var Riemann hård som flint. Han rettede "de heftigste angreb mod Ernst Christiansen: Wir hätten diesen Mann schon längst absagen sollen! Jetzt aber wird es Ernst", udtalte han til *Kronika*. *Flensborg Avis* – og resterne af *Der Schleswiger* – bekæmpede ifølge Riemann under Ernst Christian- sens ledelse "systematisk og hadefuldt hele nazismens ideologi og pro- gram", og *Flensborg Avis* havde – midt under krigen! – udviklet sig til at være "det værste antityske hetzorgan", der modarbejdede enhver for- ståelse mellem Tyskland og Danmark. Derfor kunne en mand som Ernst Christiansen, "der har vovet i en nekrolog at hylde en spion og landsfor- ræder" slet ikke under nogen omstændigheder længere tolereres som re- daktør. Det var i øvrigt VoMIs ønske, at de to mindretal ved den dansk- tyske grænse med tiden ville *forsvinde* som følge af det gode forhold og den nære forbindelse mellem Tyskland og Danmark. Denne naturlige proces ville vel gøre lidt ondt på begge sider, men var både uundgåelig og ønskelig af hensyn til langt større mål, udtalte Riemann.⁵⁷

I SS-organisationen VoMi tænkte man i storgermanske baner, og i den forbindelse spillede mindretallene i det dansk-tyske grænseland en helt

inferiør rolle. Ud fra en *sådan* tankegang måtte fjernelsen af en mand som Ernst Christiansen være en naturlig nødvendighed i denne proces. Men at *Flensborg Avis* "systematisk og hadefuldt" skulle have bekæmpet Tyskland var mere end en tilsnigelse; ingen kunne vel med rette forvente, at avisen skulle have hilst den tyske besættelse af Danmark med begejstring. At Ernst Christiansens kamp for at bevare og styrke mindretallet stred mod "langt større planer", der indebar mindretallets forsvinden ved grænserne, kunne vel næppe heller med nogen billighed lægges ham til last.

Heller ikke legationsråd Brunhoff i *Auswärtiges Amts* afdeling Norden (Presse), med hvem Kronika havde talt den 25. maj 1940, var venligt stemt over for *Flensborg Avis*. Ernst Christiansens "bladmæssige behandling af denne sag" havde skabt "den allerstørste modvilje" over for avisen og specielt dens chefredaktør. Christiansen måtte erstattes af en anden; han var for stedse "færdig som *Schriftleiter* og mindretalspolitiker".⁵⁸

Som det vil forstås af disse udtalelser, var der mildest talt en karg jordbund for opnåelsen af et frugtbart forhandlingsresultat. Man havde tilsyneladende i Berlin lagt sig fast på det standpunkt, at Ernst Christiansen måtte fjernes fra chefredaktørstolen. Det er ikke svært at tænke sig til, fra hvilken side en sådan holdning var blevet indpodet: Grænsetysk-heden havde lige siden afstemningen i 1920 stået på det standpunkt, at Ernst Christiansen var en farlig Ejder-dansker og at hans indædte forsvar af grænsen og mindretallets rettigheder var en kilde til stadig uro og til et spændt dansk-tysk forhold. Blev først grænsen flyttet nordpå og fik slesvig-holstenerne først frie hænder over for det danske mindretal, ville der snart blive ro ved grænsen! Det var som at høre et ekko fra tvangsfortyskningens tid omkring århundredeskiftet under overpræsident von Köller. Nekrologen over Viggo Lausten – og Ernst Christiansens behandling af besættelsen af Danmark – havde givet grænsetyskerne fornyet materiale i deres stadige forsøg på at få Ernst Christiansen væltet. Situationen tegnede dyster, ja mere end det: Den var livsfarlig. Det var netop i de samme dage, at skoleleder Svend Johannsen, Slesvig, den 28. maj 1940 blev arresteret og siden indsat i KZ-Sachsenhausen på grund af nogle bemærkninger om den tyske besættelse i et brev til sin kone i Danmark.⁵⁹ Myndighederne var altså tydeligvis villige til at tage skarpe forholdsregler i anvendelse selv over for mindretallets ledende lag. Den ellers ret afdæmpede og ængstelige Dr. Kuhlmann i Propagandaministeriet erklærede ganske vist den 3. juni 1940, at der ikke bestod nogen planer om en generelt skærpet kurs imod det danske mindretal, men "man skal passe på i Flensborg".⁶⁰

På trods af de dystre udsigter tog Kronika straks fat: Han kontaktede den 3. juni 1940 ministerialråd i Propagandaministeriet Werner Stephan, der imidlertid intet anede om det udstedte forbud. Han havde ellers hidtil været at betragte som "zuständig" for *Flensborg Avis*. Sagen lå på en Herr Dürrs skrivebord, en mand Kronika ikke kendte. Kronika anmodede den 4. juni 1940 om en samtale med Dürr, men fik allerede i telefonen det indtryk, at forbudet ikke kunne ændres. Man erklærede, at bladet ved

sin holdning havde givet "anledning til misstemning i tyske kredse". Der henvistes til, at det "navnlig oven på begivenheden den 9. april fortsat er strømmet ind med klager over de tyskfiendtlige stemninger i det danske grænseblad. De tyske autoriteter nærrede til at begynde med håb om, at forholdene atter ville komme i lave uden at det skulle blive nødvendigt at gribe ind. Men klagerne over *Flensborg Avis* ville ikke forstumme". Da så Lausten-artiklen fremkom, blev et befristet forbud en "uundgåelig forholdsregel".⁶¹

Det begyndte at lugte af et komplot, lagt til rette i Kiel og Flensborg, der havde afventet den rette begivenhed til at slå ned på *Flensborg Avis* – og til at udnytte et forspring til at præparere de rette steder og at få afgørelsen lagt hos en person uden for Kronikas indflydelse. De kommende dage skulle vise, at denne formodning holdt stik.

Men endnu var ikke alt tabt: Man havde tidligere med held mobiliseret den offentlige mening i Danmark og det danske udenrigsministerium. Onsdag den 5. juni 1940 nåede nyheden ud i de danske aviser, efter at den tyske presseattaché, den tyske nordslesviger Gustav Meissner, aftenen før havde givet meddelelsen fri. Meddelelserne i dansk presse var i sagens natur kortfattede, men i Kronikas redegørelse i *Nationaltidende* den 5. juni 1940 skimtedes et håb: Forbudet var begrundet i en artikel i bladet for en måned siden, men efter forbudsperiodens udløb kunne bladet atter udkomme uantastet, og der regnedes "i Berlin ikke med tyske krav om personelle forandringer inden for bladets redaktion". Også Helge Knudsens redegørelser i *Berlingske Tidende* 5. juni 1940 lagde vægt på, at forbudet intet principielt ændrede i de vilkår, hvorunder det danske mindretal i Sydslesvig levede, eller i den personelle sammensætning af *Flensborg Avis'* redaktion.

Skulle det alligevel ende med et permanent forbud eller en fjernelse af Ernst Christiansen, ville jordbunden hermed under normale omstændigheder være gødet for kraftige danske protester. Problemet var blot, at omstændighederne så langt fra var normale. Besættelsen af Danmark havde ændret situationen radikalt; den danske presse var kneblet, den danske regering kæmpede for ikke at blive erstattet af et mere eller mindre nazistisk diktatur, der gik kraftige rygter om en grænseflytning og begivenhederne på vestfronten gjorde tyskerne sejrberuste. Der var ikke længere rum for en dansk aktion til fordel for *Flensborg Avis*, og de lokale slesvigholstenske nazister havde tilsyneladende frit spil. Hen imod efteråret 1940 ændrede stillingen sig imidlertid atter, og der udkrystalliseredes i det tysk-danske besættelsesarrangement en *modus vivendi*, der medførte, at det også fra central tysk side – og da i ganske særlig grad i *Auswärtiges Amt*, igennem hvilket besættelsen af Danmark blev administreret – blev opfattet som ønskværdigt og nødvendigt at forsøge at undgå ethvert unødvendigt tiltag, der kunne medføre en dårlig stemning i Danmark og dermed lidt ringere udsigter til et gnidningsfrit besættelsesarrangement. I den øjeblikkelige situation turde hensynet til forhandlingerne om mønt- og toldunionen have spillet en rolle.⁶² Blandt de tiltag, man så grund til at undgå, var formentlig også ubehageligheder over for *Flensborg Avis*.

Det er efter al sandsynlighed i dette forhold, man skal finde årsagen til, at *Flensborg Avis* på trods af alle omskiftelser overlevede krigen ud.

Om Kronika gennem sine telefoniske samtaler med Propagandaministeriet den 3. juni og 4. juni 1940 havde fået anledning til at nære håb om, at Ernst Christiansen kunne forblive chefredaktør, lader sig ikke opklare, men intet tyder på det. Hvis det alligevel var tilfældet, sadlede man i hvert fald hurtigt om.

Den 5. juni 1940 havde Kronika en længere samtale med ministerialråd Stephan i Propagandaministeriet. Det fremgik af Stephans udtalelser, at forbudet – lige som så mange andre sager – havde sit udspring hos Gauleiter Lohse i Kiel. Lohse havde *personligt* opsøgt Goebbels og bedt ham foranledige et forbud udstedt. Lohse var altså gået *uden om* Propagandaministeriets presseafdeling, hvilken han senere måtte give en undskyldning – et forbud måtte nemlig ikke udstedes bag om ryggen på Dr. Dietrich og hans folk i Promi, hvilket altså var sket i dette tilfælde. Stephan gjorde det dog klart, at også presseafdelingen ville have godkendt forbudet, dersom Lohse havde henvendt sig der – hvilket han vel også var nødt til at sige, hvis Propagandaministeriet ikke skulle tabe ansigt. Stephan fandt desuden, at et 14-dages forbud var “en meget mild forholdsregel”, og udelukkede på forhånd ethvert forsøg på forkortelse. Det tidsbestemte forbud havde været almindeligt anvendt i Tyskland i de første par år efter magtovertagelsen som “advarsler” til borgerlige, ikke-nazistiske aviser, men efter den totale ensretning af den tyske presse havde det af indlysende grunde kun sjældent været nødvendigt at tage det i anvendelse. Men det var altså et velprøvet middel, der således blev taget i anvendelse imod en af de sidste tilbageværende ikke-ensrettede aviser, og fra tysk side regnedes et tidsbestemt forbud ikke for nogen virkelig alvorlig straf.

Det var ikke hensigten at gennemtvinge en *lukning* af *Flensborg Avis*. Den nytte, avisen kunne gøre Tyskland, var endnu ikke opbrugt. Der var først og fremmest tale om (endnu) et direkte forsøg på at få Ernst Christiansen fjernet fra *Flensborg Avis*. Det stod efterhånden klart: “Det er Christiansen, som hele kampagnen er rettet imod”, udtalte Stephan over for Kronika den 5. juni 1940. Man ville ganske vist ikke direkte *tvinge* bladet til at gennemføre personelle forandringer i redaktionen, “men det er alligevel netop sådanne forandringer, det kommer an på”, var Kronikas indtryk. Der ville “aldrig blive fred, så længe Ernst Christiansen har ledelsen”, udtalte Stephan; man ønskede et “generationsskifte” i redaktionen. Over for Kronikas indvendinger svarede han: “Det er ikke *menne-sket* Christiansen, vi har noget imod; vi indrømmer, at han er en national idealist; men vi vender os mod politikerens – han klæber for stærkt ved en gammel tid, det Ejerdanske stikker for dybt i ham, han forstår sig ikke på de nye tider; afstemningskampen har afsat for dybe spor i Christiansen”, hedder det i Kronikas notater fra samtalen. Der ville ikke være nogen betænkeligheder ved, at Ernst Christiansen lejlighedsvis skrev i *Flensborg Avis*, for “ansvaret bliver altid chefredaktørens, som dagligt har at afgøre, hvad der skal stå i bladet. Det er som leder af det danske blad i

Flensborg, at Christiansen ikke er *tragbar* for os”.

At Ernst Christiansen var “Ejderdanske”, var en påstand, som igen og igen var blevet fremsat fra grænsetysk side. Når Werner Stephan fremhævede netop denne indvending, så pegede det temmelig entydigt på, at det var blandt grænsetyskerne, man skulle finde initiativtagerne til forbudet.

Werner Stephan forhørte sig indgående om L.P. Christensen, og Kronika fik det indtryk, at man gerne så ham som Christiansens efterfølger.

Ernst Christiansen var i vildrede med, hvad han skulle gøre: “Min holdning vil ene og alene være bestemt af bladets tarv, men jeg kan sige straks, at jeg er meget bange for, bladet ikke ville blive sikret, men ilde stedt i fremtiden, hvis det skulle foretage indgribende forandringer i sin ledelse, på grundlag af, hvad der måske kan kaldes *inoffizielle Besprechungen* med en repræsentant, som ikke var blevet underrettet om forholdet før bagefter”. Måske det var bedre at stå fast, for “det kunne tænkes, at min ledelse af bladet var en skanse, hvis opgivelse lagde en breche fri” – måske for yderligere forandringer i bladets medarbejderstab? “Naturligvis tvinger på den anden side truslen om et varigt forbud til stor alvor og varsomhed”. Bemærkningerne om “det Ejderdanske” og at han “ikke forstod sig på den nye tid” lød ikke overbevisende i Christiansens øren; han havde jo netop imod megen dansk kritik hejst og trods alle omskiftelser fastholdt nye signaler og i øvrigt kun ytret sig for et arbejde på mindretalletenes grund.⁶³ Det var vel snarere de slesvig-holstenske grænsetyskere, der fortsatte ad det gamle nationalistiske spor fra 1920’erne – og fra før 1914.

I mellemtiden havde Dr. Dürr svaret på Ernst Christiansens indvendinger: Dürr fandt ikke, at de af Ernst Christiansen anførte grunde gav anledning til at ophæve forbudet: “Deres avis har i længere tid til stadighed udvist en illoyal holdning”, skrev han den 7. juni 1940 til Ernst Christiansen, der først modtog brevet den 13. juni 1940. Skulle han ikke selv være klar over dette, kunne han henvende sig til *Reichspropagandaamt* i Kiel for nærmere oplysning. At Dürr ikke selv anførte nogen eksempler på denne “illoyale holdning” synes at indicere, at Dürr blot fungerede som et magtfuldt og højtplaceret redskab for de antidanske kræfter i Kiel og Flensborg; formentlig har han ikke engang selv kendt dem. “En tilbagetagelse af truslen om et “Dauerverbot” ville kun være muligt, hvis der i chefredaktionen blev foretaget et personskifte, der garanterede, at avisen i fremtiden indtog en ubetinget loyal holdning”, sluttede Dürr.⁶⁴

Det blev hermed officielt, at det var Ernst Christiansen personligt, det gjaldt, og rygterne ville vide, at det denne gang var tyske kredse i Nordslesvig, der stod bag⁶⁵ – måske med henblik på at lette en eventuel grænserevision? Netop i juni 1940 opstod der stærke og vedholdende rygter i det tyske mindstetal om, at Føreren agtede snart at tage Nordslesvig *Heim ins Reich*. Det var ikke alene i egen selvforståelse, men også i modstandernes tankeverden, at *Flensburg Avis* under Ernst Christiansens ledelse fremstod som et dansk værn for grænsen. I en samtidig “Lagebericht” fra overborgmester Kracht til regeringspræsidenten i Slesvig hedder det:

“De drivende politiske kræfter inden for det danske mindretal er i mindre grad bofaste elementer fra det frie erhvervsliv, men derimod ansatte i organisationerne. I midtpunktet står *Flensborg Avis* med sin chefredaktør Ernst Christiansen. Bladet har atter og atter bragt skarphed ind i nationalitetskampen [“den Volkstumskampf”]. Den tyske befolkning har gentagne gange måttet tage anstød af *Flensborg Avis*’ holdning, især fordi vigtige meddelelser tidligere blev trykt på tysk og fordi *Der Schleswiger* med samme redaktion endnu den dag i dag udkommer på det tyske sprog”.⁶⁶

Taktikken over for Ernst Christiansen var tydelig nok – og ret så udspekuleret: Man ville ikke direkte *tvinge* Christiansen bort, men lægge afgørelsen over i hans hænder: Blev han på posten, ville truslen om et *Dauerverbot* hænge over hovedet på avisen og ved den næste forseelse medføre en lukning. Ernst Christiansen ville i givet fald stå med et “medansvar” for en sådan forholdsregel. Trak han sig derimod tilbage i god ro og orden, ville denne trussel blive ophævet – og med L.P. Christensen, som tyskerne jo efter alt at dømme ville acceptere, ved roret, kunne *Flensborg Avis* måske manøvrere sig igennem krigen. På den anden side: Gik Ernst Christiansen frivilligt, kunne det medføre lignende forholdsregler over for andre ledere i mindretallet. Efter Ernst Christiansens bedste overbevisning var beskyldningerne imod ham jo aldeles urimelige og grebet ud af luften – og hvis en sådan taktik i *hans* tilfælde ville vise sig farbar, hvem kunne så forhindre, at en lignende fremgangsmåde ville blive benyttet over for andre? Og ville det så ikke være bedre at stå fast? Det var “et uoverskueligt dilemma”.⁶⁷

Straks efter modtagelsen af brevet fra Dr. Dürr arrangerede Ernst Christiansen telefonisk et møde med *Reichspropagandaamt* i Kiel til dagen efter. Den 14. juni 1940 tog han så til Kiel, hvor han talte med Lektor Petersen for at få opklaret, hvilke forseelser Dürr sigtede til. Ud over de gamle sager fra 1936-1937 (Alnor-sagen og *Der Schleswiger*-forbudet) nævnte han naturligvis Lausten-artiklen. Derudover var det mest enkelte småting, der havde samlet sig sammen; men hverken enkeltvis eller sammenlagt dokumenterede eksemplerne særligt overbevisende *Flensborg Avis*’ påståede gennem længere tid udviste “illoyale holdning”: Avisen havde gentagne gange bragt citater fra de forbudte aviser *Hejmdal* og *Socialdemokraten*; den 20. maj 1940 havde man om grænsedistriktet Eupén-Malmédy skrevet, at det i 1920 kom til Belgien som følge af en folkeafstemning (som Tyskland ikke anerkendte); i nogle linjer om det tyske mindretals propagandachef Rudolf Stehr, der skulle tale i Kiel, havde avisen udtrykt håb om, at også det danske mindretal ville få lempelser i grænsespærringen; *Der Schleswiger* havde bragt et billede af Ejder-stenen; og endelig var man utilfreds med bladets holdning efter den 9. april 1940. Et par artikler havde vakt anstød, særligt en Tage Jessen-artikel om Norden, hvori der var en udtalelse om, at ligesom efter 1864 alle danske tanker gik til Sønderjylland, så gik nu alle nordiske tanker til Sverige [der menes formentlig Norge – på grund af de igangværende kampe, forf.]. Det lignede et lidet overbevisende *skrabsammen*, der kun med meget ond vilje kunne fortolkes som

“gentagen illoyalitet”, men det afslørede også, at regimets krav på loyalitet var større og mere altomfattende, end mindretallet magtede at udvise, så længe det fortsat insisterede på at fastholde tilnærmelsesvis egne holdninger.

Meddelelsen den 20. maj 1940 om grænserevisionen over for Belgien, foretaget efter Tysklands sejrige felttog mod vest, havde dog medført skarpe tyske pressereaktioner: Den havde båret overskriften “Ny indlemelse i Tyskland” og omhandlede Eupén-Malmédy og Moresnet, der omtaltes som “østbelgiske områder”, og man havde erindret om, at de i sin tid var blevet adskilt fra det tyske rige i henhold til en folkeafstemning. Dette havde fået chefredaktør Otto Pautz til i *Schleswiger Nachrichten* den 22. maj 1940 at fare i blækhuset med et heftigt angreb på *Flensburg Avis*: Folkeafstemningen i de nævnte områder havde været “en lige så latterlig som oprørende farce”, o.s.v., og *Flensburg Avis*’ indstilling var hverken “klog eller taktfuld eller blot objektiv”. Avisen “tjente næppe danske interesser” ved denne sin indstilling, ikke mindst på baggrund af de herskende politiske konstellationer, “særligt i det nordiske rum”.⁶⁸ Denne hentydning til det tysk-besatte Danmark var en utilsløret trussel mod grænsen, som også – og navnlig – i den slesvig-holstenske grænsepresse i de første måneder efter besættelsen flere gange var i skudlinjen.

Over for de af Lektor Petersen anførte punkter indvendte Ernst Christiansen, at han straks havde påtalt stykket om Eupén-Malmédy, som han først havde set, da det var trykt, og at han med hensyn til citaterne fra forbudte blade som *Socialdemokraten* i telefonsamtaler med *Reichspropagandaamt* ikke havde fået indtryk af, at dette var forbudt, så længe det skete om uangribelige emner. Det var jo desuden “kedeligt blandt røster om vigtige spørgsmål for hele folket at skulle udelade det største parti”. Dette sidste argument viser vist tydeligt, hvor svært Ernst Christiansen, selv efter at have levet syv år i Hitlers Tyskland, havde ved at begribe den totalitære stats principper.

Lektor Petersen havde ikke nogen fuldmagt til at foretage sig noget som helst med hensyn til en lempelse af forbudet, og Ernst Christiansen ringede derfor straks fra Petersens kontor til Lohses sekretariat og bad om en samtale med *Gauleiteren* om bladet. Efter en lille ventetid blev der svaret, at dette ikke kunne lade sig gøre – Lohse havde ikke tid – men Ernst Christiansen kunne henvende sig skriftligt. Lige før Christiansen forlod kontoret, spurgte Lektor Petersen ham om, hvad han nu agtede at foretage sig. Han svarede, at hvis han var overbevist om, at hans afgang ville sikre bladet, spillede hans person ingen rolle.⁶⁹

Den 15. juni 1940 sendte Ernst Christiansen en længere redegørelse til *Gauleiter* Lohse, idet han udtrykte håb om en senere mundtlig drøftelse. Ligesom i skrivelserne til Propagandaministeriet tidligere på måneden, var tonen i denne henvendelse næsten krybende: I lyset af tidens store verdenshistoriske begivenheder kunne arbejdet for at fremme forståelsen mellem Danmark og Tyskland måske nok synes at være en lille ting, skrev Ernst Christiansen, men han var overbevist om, at heller ikke *Gauleiter* Lohse – som grænseprovinsens overhovede og som formand for

Nordische Gesellschaft – undervurderede den blivende værdi af et sådant arbejde. For Danmark var det et livsspørgsmål, men det var også i Stortysklands interesse at udløse andre følelser i det nordiske nabofolk end frygt, således at et godt naboskab, en udveksling, en gensidig berigelse og et venskab kunne opstå. Dette arbejde lod sig udmærket forene med pleje af sit *Volkstum*, og det var netop det, *Flensborg Avis* i årevis havde haft på sit program som "front og bro"-løsenet – et program, som Lohse i en skrivelse af 12. juli 1934 havde givet sin fulde tilslutning, mindede Ernst Christiansen ham om.

Da den senere tids begivenheder kunne give anledning til at tro, at avisen – og navnlig Ernst Christiansen selv – havde fraveget denne linje og således skuffet Lohses forventninger, havde han henvendt sig til *Reichspropagandaamt* for at få oplysning om de ting, der havde givet anledning til anker. Uden at ville bagatellisere de påklagede ting, mente Ernst Christiansen dog, at de hverken tilsammen eller hver for sig stred imod avisens idealer. Især i den første tid efter den tyske fornyelse havde avisen og ikke mindst han selv personligt været udsat for angreb i danske aviser, der forsøgte at forklare hans holdning med, at han nærede et national-socialistisk sindelag. Derimod havde man fra tysk side – f.eks. *Nordmark-Jugend* den 15. januar 1939 – skrevet, at *Flensborg Avis* i mange ting var retfærdigere og mere tilbageholdende end andre danske aviser, og at den samlede danske presse burde tage ved lære af *Flensborg Avis*. "Den gensidige forståelse mellem de to folk ville derved til også Danmarks fordel blive fremmet betydeligt", mente *Nordmark-Jugend* ved den lejlighed.

De fleste danske avisredaktioner holdt *Flensborg Avis*, og dens linje havde i stigende grad vundet genklang i seriøse danske kredse; dette kunne på trods af tidens begivenheder være af blivende værdi, fortsatte Ernst Christiansen. Skulle det lykkes at opnå den rette virkning i det danske folk, måtte folket imidlertid have tillid til, at avisen var i bedste forstand national, og at den arbejdede for at fremme sundheden i sit eget folk ["auf die Gesundung des eigenen Volkes bedacht"]; dette, var Ernst Christiansen overbevist om, måtte overpræsidenten som *alter nationaler Kämpfer* have den fulde forståelse for. Men det var vanskeligt at arbejde for en syntese eller en *Gleichschaltung* af tilsyneladende helt modsatrettede målsætninger ("front og bro") i et gammelt grænse- og kampland, og det skete let, at den ene parts arbejde ikke blev helt værdsat af den anden. Den danske folkegruppes avis anerkendte dog – ligesom indsigtfulde kredse i Danmark, – at de tyske myndigheder hidtil havde gjort det muligt for *Flensborg Avis* – med naturlig selvbeholdning over for tyske spørgsmål – at udfolde sig frit. Derved blev avisens ansvar blot så meget større, og Ernst Christiansen pointerede, at man ikke havde taget let på dette ansvar. At én og anden fejl var sket – og kun i enkelttilfælde i ganske få numre igennem syv år – var næppe til at undgå, i betragtning af sagens vanskelige stilling og spændingerne på begge sider af grænsen. Men på trods af vanskelighederne, forekom det dog Ernst Christiansen at være en opgave af forbilledlig betydning at arbejde for både et levende *Volkstum* og for en venskabelig kappestrid og udveksling på grænsen

mellem to folk. Som tilhørende det danske folk var det naturligt, at Ernst Christiansen ønskede, at hans folk fortsat arbejdede på en indre fornyelse og dygtiggørelse.

Når han nu henvendte sig til Lohse, fortsatte Ernst Christiansen, skyldtes det, at denne uden tvivl betragtede ethvert spørgsmål på folkegrænsen med den største interesse, ligesom hans bedømmelse måtte blive afgørende. *Flensborg Avis* var, efter spørgsmålet om et *Dauerverbot* var bragt på tale, i en meget vanskelig situation. Han behøvede ikke at komme nærmere ind på virkningen i det danske folk – navnlig med hensyn til den tidligere omtalte gensidige forståelse, – hvis et sådant blev bragt til udførelse, men Ernst Christiansen ville gerne spare avisen og den opgave, til hvilken han igennem et halvt århundrede havde viet sit liv, for et sådant indgreb. Hans egen person var i forhold til denne store opgave af mindre betydning [“Nebensache”], hvis det skulle vise sig, at han, der havde ment at arbejde for en ærlig forståelse på folkegrænsen og på trods af modstand fra mange sider stædigt [“beharrlich”] havde fortsat arbejdet, skulle være en hindring for et fortsat arbejde i denne retning.

Afslutningsvis bad Ernst Christiansen om, at *Gauleiteren* ville anbefale en foreløbig løsningsmodel, efter hvilken avisens *grundlinje* billigedes og efter hvilken man kunne give avisen underretning, hvis en bemærkning eller en meddelelse forekom uanbragt. Skulle dette ikke være en tilfredsstillende løsning, foreslog Ernst Christiansen at lade en danskkyndig flensborger fungere som censor, til hvem man i tvivlstilfælde kunne henvende sig. Han bad om undskyldning for, at han så direkte henvendte sig personligt til Overpræsidenten og *Gauleiteren*, “men det er et livsspørgsmål for mig, og jeg mener, at det her drejer sig om et livsspørgsmål for begge folk, i hvis tjeneste vi begge står af vor fulde overbevisning”.⁷⁰

Men Lohse ønskede ikke “for tiden” at tale med Ernst Christiansen om disse ting; hverken det foreløbige forbud eller et eventuelt *Dauerverbot* var hans kompetenceområde, skrev han kort den 17. juni 1940 til Ernst Christiansen. En samtale imellem dem var overflødig, eftersom Ernst Christiansen i kraft af sin mangeårige erfaring udmærket måtte vide, hvor langt han kunne tillade sig at gå i polemik med *Das Reich* og dets interesser. Han beklagede derfor at måtte indtage det standpunkt, at “De må tilskrive Dem selv det tidsbegrænsede forbud eller endog et *Dauerverbot*”.⁷¹

Hos Hinrich Lohse, der jo efter alt at dømme også var den egentlige ophavsmand til forbudet, var der altså ingen forståelse at hente, men Ernst Christiansen pointerede dog i sin svarskrivelse den 19. juni 1940, at han i årenes løb efter bedste evne stedse havde bestræbt sig på “helt at undgå en polemik med *das Reich* og dets interesser og at anbefale den samlede danske presse at indtage en lignende holdning”. Atter fremhævede han det af begge parter anerkendte løsen “front og bro;” det ville vanskeliggøres, “hvis *Volkstum*’et følte sig truet af visse symptomer” [“Erscheinungen”] og bragte dette på tale med bøn om afhjælpning. En sådan bøn måtte i den sidste ende også være i Rigets interesser.⁷²

Til Propagandaministeriet, henvendt til Dr. Dürr, skrev Ernst Christiansen samme dag, den 19. juni 1940, at han i mellemtiden hos *Reich-*

spropagandaamt i Kiel havde fået oplysning om de anker, der havde været imod avisen. At det til dels drejede sig om ting, han personligt ikke havde kontrolleret før de gik i trykken, fratog ham ikke ansvaret, og han ville naturligvis hverken forsøge at ændre Propagandaministeriets beslutning eller bagatellisere de anførte indvendinger. Han ville dog tillade sig at påpege, at indvendingerne *ikke* havde sat spørgsmål ved avisens grundlinje: at træde i skranken for eget *Volkstum* og at bygge "broer til forståelse" mellem nabofolkene.

Avisen ville fortsætte denne linje og med pinlig omsorg bestræbe sig på at indtage en udadledig holdning, forsikrede Ernst Christiansen, og bad også her om at få tilstillet en danskkyndig censor, til hvem man kunne henvende sig i tvivlstilfælde.⁷³

Det danske udenrigsministerium kunne ikke gøre meget. I København, Berlin, Flensborg og Hamborg fulgte man opmærksomt situationen. Generalkonsul Marinus Yde i Hamborg erklærede den 27. juni 1940, at der næppe var meget mere at gøre for Ernst Christiansen. "Jeg synes næsten, at man burde skaffe ham en understøttelse, medens det endnu kan gøres, og lade ham tilflytte Danmark for at bosætte sig der".⁷⁴

Indtil et endegyldigt svar fra Propagandaministeriet forelå, ville Ernst Christiansen ikke vige sædet. Det blev en nervepirrende ventetid, for netop i de samme dage svirrede grænselandet med rygter om, at den danske tyske grænse på Versailles-dagen den 28. juni 1940 atter ville blive rykket mod nord til Kongeåen. Den 27. juni 1940 gjorde Ernst Christiansen status over historiens udvikling indtil nu. Det blev hans sidste store politiske leder.

Det var ifølge Ernst Christiansen vigtigt med sin forstand at forstå det "tyske eventyr" på vej mod magtens tinde, der havde udspillet sig for øjnene af danskerne – "det kan komme til at gælde livet for os". Eventyret var ikke fortalt ved at hæfte sig ved alle de ydre ting, der viste, at en ny verdensmagt var blevet til. Nej, "eventyrets eventyr er fortællingen om, hvorledes dette er nået. Alt er groet ud af et enkelt Jeg [Hitler, forf.] som dit eget, der blev midtpunkt for en kreds af nogle få andre Jeg'er. En hjerne, et hjerte er tilstrækkeligt. I et Jeg flammede under hans folks hjemløshed forargelse, had, kærlighed, længsel, vilje, og så undfangedes den skabende dåd". Der havde været meget at være oppe imod, først i eget land og siden under krigen. "Hvor kunne en ny lille flok gå op imod alt dette, kalde sammen, påtvinge dem sin vilje og vinde flere og flere i indre, modstræbende tro, fortsættende hermed ind i den største medbørs tid? Nogle få mennesker har skabt denne verden ud af deres vrede og ild. Mange har taget afstand fra deres veje og fremgangsmåder, og ingen kan sige sig fri for, ud fra denne indstilling at have underkendt den afgørende kraft".

Hvad kunne man så lære af Hitlers og Tysklands vej?

"Det kan aldrig gøres om igen til andre tider, under andre vilkår, på andre steder på nøjagtig samme vis. Det ønskes måske ikke engang gjort om igen. Og alligevel

må hvert menneske og hvert folk drage sin lære, når de vil leve.

Af vrede og ildhu, længsel og vilje fødtes gnisten, som tændte bålet.

Men også kulden toges i brug, en kølig virkelighedssans, en, om man så må sige, hensynsløs menneskekundskab både over for eget folk og andre folkeslag. En påvirkning uden lige sattes i plan og ord og overraskende dåd. Mange fremmedord blev afløst, dog ikke ordet propaganda. Det blev omsat i et på alle områder gennemført arbejde, som der ikke var set mage til. Det var kendt i lange tider, det var brugt af alle partier. Alligevel blev det helt nyt, ikke kun ved at tage tidens opfindelser i brug, men ved en elektrisering af masserne dag efter dag i hurtig og voldsom stigning. Arbejdet hviler ikke et øjeblik. Det drager næring af hver ny begivenhed. Dets påvirkning lader hverken modstander eller ven uberørt. Stadigt dryp huler den hårdeste sten”.

Det “nye røre” – i.e. Hitlers nationalsocialisme – havde altså kæmpet sig frem til magten. Ville det lide skibbrud, fordi det ikke evnede at styre eller at holde sine løfter eller at få bugt med sine svagheder? Ville det med stadigt nye sejre både indadtil og udadtil øge modtrykket mere og mere og til sidst sejre sig ihjel, ville det blive blødgjort af medgang, smuldre indefra? Det var ikke til at sige, men det havde i hvert fald indtil nu evnet at rejse bestandigt nye opgaver, bestandigt større opgaver og rive de modstræbende med, enten de ville eller ikke.

Hvad var vel det danske eventyr i forhold til dette?

“Aldrig kan der tænkes og vil der blive tænkt på at efterligne en sådan oprustning, at slå ind på lignende veje imod lignende mål. Der er meget at lære alligevel. Først og fremmest dette at slå selvynk, fejghed, håbløshed ned.

Har vi ikke hver for sig en hjerne, et hjerte, et menneskeligt Jeg, har vi ikke et slumrende folkeligt Jeg? Har vi ingen harme over vor egen skrøbelighed og splid, ingen kærlighed til de evige værdier, til den hellige arv, ingen ild til vort eget folks sag, ingen tro, der brænder i vort sind?

Danske mennesker med alvorlige tanker, alvorlig længsel går og venter, at skæbnen, at modgangen skal skabe en ny ånd, at partier endelig skal finde sammen til gavn, at arbejdere og bønder skal få deres berettigede krav anerkendt og derefter blive ét. Og er det ikke nået, må der mere modgang, mere hård skole til, siger de. Den vil komme, og engang vil samlingen blive nået. Ved vi ikke, at modgang også kan føre til endnu større splid og til selvopgivelse og udmærkning? Ved vi ikke, at et folk kan ikke vente en fuldstændig samling med ét slag? Samlingsånden fødes i det enkelte Jeg, i de få sind, men når eventyret er kommet til verden og jorden er beredt, så gror det som sennepskornet”.

Der blev anført tusind modgrunde: “I det danske folk skal sligt være håbløst. De tusind modgrunde, undfanget af lunkenhed, fejghed, snæverhed, selvklogskab, er altid mødt frem, når noget stort blev til i verden. De har alle dage været skyld i vort folks ulykker.” Nej, det danske folk skulle leve sit eget eventyr efter sit eget sind, med sin egen livsgnist, men med skærpet virkelighedssans: Det danske folk havde nu levet i mere end 1.500 år, til alle tider draget læren af egne fejl og genfødt “tro på egne vuggegaver og egen sendelse fra det høje. Vort folk har digtet sit eventyr gennem stormende tider. Det står ved begyndelsen til et nyt kapitel med sin drøm om folkelykke i behold, men det har savnet offermod og hel

samling om det største". Drømmen om et genfødt folk levede hos de danske sømænd, der havde sat livet til, hos de faldne danske sydslesvigere "under opfyldelsen af deres dobbelte pligt, som var blevet ét i deres kærlighed til Danmark, i deres drøm om et lille fædreland med det store mål at dygtiggøre sig til at frembære sin gave til verdens folkeslag. Deres offermod er en levende arv, som må gro og fylde dansk ungdom med livets spænding, hvert enkelt jeg i en ubrydelig samling hele vort folk – intet andet folk til mén, men dansk livsmod til kraftfuld nordisk oprejsning".

Der var i disse tanker et meget nært slægtskab med Kaj Munks herostratisk berømte Ollerup-tale: En – mere eller mindre modstræbende – beundring for Hitler som den stærke mand, der med sin vilje udrettede store ting. Dog nærrede Ernst Christiansen ikke den samme foragt for parlamentarismen, for Thorvald Stauning og P. Munch, som Kaj Munk gav udtryk for ved samme lejlighed.⁷⁵ Der synes underliggende i denne tankegang at være den idé, at der måtte en vilje som Hitlers til, for at besejre ham. Modstandere af denne tankegang, demokrater i moderne forstand, ville formentlig kalde dette et forsøg på at fordrive Fanden med Djævelen, men tankegangen var helt i tråd med de tanker, Ernst Christiansen havde forfægtet op igennem 1930'erne: At viljesanspændelsen, samlingen, idealismen og offerviljen i Hitlers Tyskland var efterlignelsesværdig, ja livsnødvendig for det danske folk.

Fra Dr. Dürr kom der svar, dateret den 29. juni 1940, men formentlig først ankommet til Flensborg den 6. juli 1940: Han betragtede Ernst Christiansens skrivelse af 19. juni 1940 som en "bekræftelse" på, at samtlige de artikler, der havde givet *Flensborg Avis* dens udpræget over for Riget illoyale præg, var blevet bragt udelukkende under chefredaktørens ansvar. "Deres person kan derfor ikke frembyde nogen sikkerhed for en fremtidig loyal holdning fra Deres blads side. Censur var ikke "i overensstemmelse med de nationalsocialistiske pressegrundsætninger", skrev Dürr, og det var ikke usandt: Den ledende redaktør måtte naturligvis selv vide – og stå til ansvar for – hvad der kunne offentliggøres – og hvad ikke. Det lå i hele den nationalsocialistiske idé, at en redaktør eller en journalist som statsansat og afsættelig embedsmand naturligvis på ingen måde kunne tænkes at kritisere noget som helst, før han fik besked på det, end-sige repræsentere en anden holdning end den nationalsocialistiske.

"Truslen om et *Dauerverbot* ved næste forseelse vil derfor blive opretholdt, så længe der endnu ikke var indtrådt sådant et skifte i chefredaktionen, der kunne garantere en fremtidig loyal holdning på Deres avis", sluttede Dürr.⁷⁶

Dermed var der ikke andet at gøre end at gå. Og det gjorde han så. Den 8. juli 1940 blev der holdt tilsynsrådsmøde, hvori Ernst Christiansen gjorde rede for brevvekslingen med de tyske myndigheder, ifølge hvilken det fremgik, at han var blevet pålagt at nedlægge sin stilling som chefredaktør, og han udtalte, at han "mente, for ikke at bringe avisens viderebestaan i fare, at det var nødvendigt at følge denne henstilling". Tilsynsrådet beklagede denne beslutning meget, "men mente dog på grund af den

for tiden vanskelige stilling for avisen at måtte modtage Christiansens afskedsbegæring". Man var enige om at han skulle fortsætte som direktør for aktieselskabet, og "hans gage bliver selvfølgelig indtil videre uforandret". "Disse forandringer er dog kun midlertidige", hedder det noget optimistisk i referatet. Men det troede Ernst Christiansen nu ikke på.

Samme dag meddelte J.C. Paulsen i sin egenskab af formand for avisens tilsynsråd Propagandaministeriet beslutningen, og anførte, at rådsherre L.P. Christensen med øjeblikkelig virkning havde overtaget chefredaktionen.

Ernst Christiansen lod Propagandaministeriets brev cirkulere blandt medarbejderne og kaldte dem dernæst sammen. Han manede til yderligere forsigtighed og udtalte, at han ikke nærede tvivl om, at angrebet på avisen skulle ses som et led i grænsetyskernes arbejde for at få gennemført en grænseflytning.⁷⁷

Ordningen med L.P. Christensen i chefredaktørstolen ville under alle omstændigheder blive midlertidig, al den stund, at den først skulle godkendes i Berlin. Der skulle gå næsten tre nervepirrende måneder, før man opnåede en permanent og nogenlunde tilfredsstillende løsning.

15.5. Hårde forhandlinger om Ernst Christiansens efterfølger – sommer 1940

Fra den 9. juli 1940 stod Ernst Christiansen ikke længere anført som ansvarshavende for *Flensburg Avis*. Hans navn figurerede ikke længere i kolofonen – og han skrev i hvert fald foreløbig ikke artikler til avisen. L.P. Christensen stod som ny ansvarshavende redaktør med Tage Jessen som stedfortræder. Ernst Christiansens afgang blev ikke omtalt med ét ord i avisens spalter.

Telefonisk var Ernst Christiansen fra Gauleledelsen blevet underrettet om, at et brev fra Propagandaministeriets Dr. Dürr var undervejs; et brev indeholdende "det hidtil skarpeste angreb på mig", fortalte han den 8. juli 1940 telefonisk Kronika. Hensynet til avisens fortsatte eksistens nødvendiggjorde, at han gik. Desuden var andre ting under optræk: Der ville blive ydet modstand imod at acceptere L.P. Christensen som ny redaktør; *Flensburg Avis* ville ikke få forlænget sin dispensation fra bestemmelsen om, at dagblade ikke måtte ejes af aktieselskaber, men at én mand skulle stå som ansvarlig udgiver; der måtte ikke længere ydes finansiel støtte nordfra; *Der Schleswiger* måtte ikke længere udkomme på tysk, og der ville blive skåret kraftigt i papirtildelingen til *Flensburg Avis*. Ernst Christiansen pålagde derfor Kronika at blive på sin post og gøre sit yderste for at afværge de kommende vanskeligheder. Der er grund til at tro, at Kronika ved denne lejlighed over for Ernst Christiansen har tilbudt at overtage chefredaktørstolen, men at denne under henvisning til de andre problemer, der truede avisens eksistens og mindretallets tilværelse, lagde ham på sinde at blive i Berlin; Kronikas tid som chefredaktør "skulle nok komme", når tiden var inde til det.

Kronika lovede at blive på sin post. Den 9. juli 1940 talte han med den velunderrettede Alfred Rosenberg, som havde fastslået, at hvis man ikke fandt *en helt ny* ledelse af mindretalsavisen, "så løber Deres presse i Flensborg risikoen for et permanent totalforbud – et krav herom foreligger forlængst fra Kiel". Den 10. juli 1940 og 17. juli 1940 førte Kronika forhandlinger med sin gamle støtte, ministerialråd Stephan i Propagandaministeriet. Stephan udtalte, at en ny ordning ved *Flensborg Avis* – uden Ernst Christiansen – "sikkert vil få gode virkninger". I Berlin ville det blive hilst med tilfredshed, om Kronika selv gav afkald på chefredaktørstillingen og fortsatte som mindretallets repræsentant. Kiel og Flensborg havde "ingen rigtig sympati" for en nyordning med L.P. Christensen og Tage Jessen, men "Berlin vil altid i en kraftprøve være stærkere end Kiel og Flensborg tilsammen". Han lod dog forstå, at modstanden hos navnlig Lektor Petersen i Kiel imod både L.P. Christensen, Tage Jessen og Kronika selv var stor, og at både denne og *Gauleiter* Lohse ønskede redaktørstolen besat med en rigsdanser. Petersen havde sendt lange redegørelser til Propagandaministeriet med uddrag af L.P. Christensens bog fra 1923, *Slesvig Delt*, der skulle godtgøre, at han var en "uacceptabel Ejderdanser". Stephan nævnte også, at han havde hørt, at pastor H.F. Petersen skulle være flensborgernes kandidat som ny chefredaktør, hvis man ikke accepterede L.P. Christensen. – "Jeg har aldrig hørt mage til vās", sagde Kronika!⁷⁸

Til Ernst Christiansen skrev Kronika den 10. juli 1940 i en dybtfølt tak for hans mangeårige arbejde: "... vi lever i en tid, da vi lærer at tie og gemme følelser og tanker for os selv. Du ved, hvor du har mig. Der vil sikkert komme flere lidelser; en hård tid og verden ligger foran os. Vi skal holde sammen. Trods alt har du noget af det bedste i behold: Dit skjold er pletfrit!"

Ernst Christiansen indrettede sig efter forholdene: "Det er jo en ny tilværelse nu, og da jeg trods alt mest har været et arbejdsmenneske og mit bedste har været skaberglæde, skal jeg ikke nægte, at det er en drøj overgang. Men jeg hænger ikke med hovedet", skrev han den 15. juli 1940 til Kronika.⁷⁹

Endnu var der dog tid for Ernst Christiansen at slå et sidste slag for sin avis: Kronika havde i mellemtiden fået arrangeret et møde i Berlin den 1. august 1940 mellem Christiansen og *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger*, der havde ønsket at se ham til en samtale i anledning af flere forskellige spørgsmål. Både Lausten-affæren, *Der Schleswigers* videre udgivelse og *Flensborg Avis'* særstilling med hensyn til aktieselskabsloven var på dagsordenen.

Ernst Christiansen lagde på mødet – med Herr Dr. von Oettinger – og i et senere uddybende brev – vægt på, at meddelelsen om Viggo Laustens død, "Kaldet bort", var en ordret gengivelse fra *Politiken* af det tyske gesandtskab i Københavns meddelelse til det danske udenrigsministeriums pressebureau. Bagsideartiklen var en nekrolog uden navns nævnelse, "skrevet under indtryk af den helt uventede meddelelse om vor unge og nygifte kollegas død – efter hans anholdelse var alle hans kolleger over-

beviste om, at mistanken snart ville vise sig grundløs – i et forsøg på at vise vor påskønnelse for hans arbejde for sit *Volkstum*, og uden at berøre de ovenfor nævnte hændelser”. Han beklagede dybt, “hvis den tragiske hændelse har medført misforståelser. Avisen vil fortsætte sit brobygningsarbejde og ser heri sin hovedopgave”.

På mødet den 1. august 1940 kom også *Der Schleswiger* på tale; von Oettinger rejste det spørgsmål, om ikke dens tyske sprog “kunne virke vildledende på tyske læsere, der ikke måtte være klare over, at det drejede sig om et dansk mindretalsorgan”. Ernst Christiansen erklærede, at det ved *Der Schleswigers* omdannelse til månedsskrift i 1937 havde været ønsket, at organet kunne være forum for en saglig drøftelse om mindretals-spørgsmål med indlæg fra begge parter, omend det hidtil havde knebet med deltagelsen fra tysk side. At læsere kunne blive vildledt af sproget anså han for udelukket, men erklærede sig villig til, om det ønskedes, udtrykkeligt at lade bladet betegne som “organ for den danske folkegruppe”. Et halvt år senere, den 3. februar 1941, blev dette ønske udtrykt, og fra april 1941 føjedes til bladhovedet *Der Schleswiger. Grenzland als Front und Brücke* undertitlen *Organ der dänischen Volksgruppe in Deutschland*. At *Der Schleswiger* udkom på tysk skyldtes, at mange i mindretallet, der var vokset op uden danskundervisning, havde vanskeligt ved at læse dansk, forklarede Ernst Christiansen tålmodigt. Dertil kom, at tidsskriftet kunne bringe tyske bidrag om de dansk-tyske modsætninger på originalsproget og tillade tyske iagttagere at følge begge siders fremstillinger. Man kunne ligefrem sige, at tidsskriftet i kraft af sit sprog og sit indhold fremmede kendskabet til det tyske sprog i Danmark, udtalte Christiansen – tydeligvis villig til på det nærmeste at ydmyge sig for at redde sit lille tidsskrift! Tidsskriftet havde ligesom *Flensborg Avis* oparbejdet den udvikling, som “nu på mange måder fremmes gennem intensiveringen af en dansk-tysk kulturel og økonomisk udveksling og gennem uddybning af den gensidige forståelse” – det må have kostet Ernst Christiansen overvindelse at beskrive Tysklands besættelse af Danmark på denne måde! *Flensborg Avis* måtte i kraft af sine medarbejdere og sin læsekreds udkomme på dansk, men dette havde ikke forhindret, at den siden 1920 havde ydet et betydningsfuldt arbejde for brobygningen, og siden omvæltningen i Tyskland havde tilbagevist ensidige anti-nationalsocialistiske fremstillinger i den danske offentlighed og påvist, at der i Danmarks egen interesse måtte forlanges saglighed og retfærdig bedømmelse. Som dokumentation citerede han – igen – *Nordmark-Jugend* for den 15. januar 1939, og sluttede: “begge organers arbejde tjener ikke kun det danske folk, men er uden tvivl også i tysk interesse”. Som yderligere dokumentation vedlagde han ministeriråd i Propagandaministeriet Alfred Ingemar Berndts skrivelse fra *Der Schleswiger*-affæren den 30. august 1937.

Flensborg Avis' “Sondergenehmigung”, der i april 1939 var blevet forlænget indtil udgangen af marts 1942, hvorved aktieselskabet var blevet fritaget for opfyldelsen af forskellige af den tyske lovgivnings krav med hensyn til selskabets sammensætning og med hensyn til angivelse af modtagne tilskud, blev drøftet, og Ernst Christiansen fik det indtryk, at

Reichsverband påtænkte at tilbagekalde særtilladelsen. Dette blev der som tidligere nævnt ikke noget af, men det er dog påfaldende, at der på snart sagt alle områder blev lagt et voldsomt pres på *Flensborg Avis* hen over sommeren 1940.

Også krigens krav om papirrationering blev drøftet på mødet, med særlig vægt på avisens omfang, annonceserier m.m. Avisens ledelse havde den 27. juli 1940 fået anvisning om, at bladets omfang ikke måtte overstige 42 sider ugentligt (se s. 906) – en restriktion, *Flensborg Avis* hidtil havde været fritaget for. I forhold til tyske aviser og tidsskrifter havde *Flensborg Avis* dog næppe noget at klage over i denne forbindelse. Under forhandlingerne fik Ernst Christiansen det indtryk, at *Reichsverband* og andre myndigheder og organisationer i Berlin til stadighed blev holdt nøje underrettet om alt, hvad der i mindste måde kunne tænkes at vække mishag, herunder ikke kun bladets redaktionelle indhold, men også omfanget af særlige numre og annonceserier.⁸⁰

I det danske Udenrigsministerium havde man den 11. juli 1940 udsendt meddelelse om, at der ikke måtte godkendes avismeddelelser om Ernst Christiansens afgang "indtil fornyet ordre".⁸¹ Derfor nåede meddelelsen om Ernst Christiansens fratræden og L.P. Christensens tiltræden først ud i dansk presse den 17. juli 1940.

Fra alle sider fik han det smukkeste eftermæle, men dagbladene kommenterede i øvrigt ikke omstændighederne ved redaktionsskiftet – og dog: *Nationaltidende* afsluttede sin levnedsbeskrivelse, der var forfattet af Kronika, den 17. juli 1940 med ordene: "Når han nu har ombyttet den redaktionelle ledelse af *Flensborg Avis* med anden virksomhed, så er det sikkert sket ud fra ønsket om, at det danske grænseland fortsat må kunne virke under det af Christiansen opstillede motto: Front og bro". I visse tyske kredse i Flensborg var der beklagelse over udviklingen ved *Flensborg Avis*. "Der dänische Chefredakteur kommt wahrscheinlich ins KZ", hed det – oprigtigt bekymret – mand og mand imellem i Flensborg.⁸²

Flensborg Avis selv holdt tavshed om sagen. En læser i Hellerup skrev lidt småfortørnet den 24. juli 1940 til L.P. Christensen: "Vi er mange, der har undret os over, at det lederskifte, der har fundet sted, ikke har været kommenteret i bladet. Grunden til forandringen kender vi jo ikke, men vi ved, at redaktør Ernst Christiansen har øvet sit værk ved bladet i mere end 47 år og er stærkt savnet og efterlyser en tilkendegivelse fra bladets side".⁸³ Det var sandelig ikke alle, der havde forståelse for avisens vanskeligheder!

L.P. Christensen fungerede som konstitueret chefredaktør i en måned, men den 9. august 1940 dukkede der nye vanskeligheder op: Dr. Dürr meddelte formanden for *Flensborg Avis'* tilsynsråd, J.C. Paulsen, at L.P. Christensen "efter de her foreliggende oplysninger" ikke garanterede en fremtidig loyal holdning ved avisen, fordi han og alle andre chefredaktøremner ved avisen var opdraget under Ernst Christiansens "*Fuchtel*" (svøbe). Endvidere mente Dürr at kunne spore en fortsat indflydelse på

avisens ledelse fra Ernst Christiansens side. Dürr slog fast, at truslen om et permanent forbud kun kunne tages tilbage, såfremt der i forståelse og samarbejde med *Reichspropagandaamt Schleswig-Holstein* blev ansat en sådan redaktør, der hævet over enhver tvivl ville borge for en ulastelig redaktion af avisen i fremtiden.⁸⁴

Det gav anledning til spekulationer om, at der fra Dürrs, Petersens og Lohses side arbejdedes med planer om at sætte *en dansk nazist ind* som chefredaktør på *Flensburg Avis*. Slesvig-holstenerne havde som følge af den nye situation efter Danmarks besættelse og deres succes med hensyn til at påvirke Propagandaministeriet fået "blod på tanden", og selvom man her fortsat stillede sig mere velvilligt over for avisen end i Flensburg og Kiel, ville ministeriet efter alt at dømme ikke åbenlyst desavouere Gauleledelsen.⁸⁵

L.P. Christensen kontaktede straks Kronika: "Det hele er jo en fortvivlet stilling", skrev han efter at have afvist Dürrs bemærkninger om hans person, "er Herr Dürr utilgængelig for dig?"

Til Dr. Dürr selv skruede Ernst Christiansen og L.P. Christensen i fællesskab en skrivelse sammen, som de lod formanden for avisens tilsynsråd, J.C. Paulsen, afsende. Man fremhævede, at L.P. Christensen siden 1924 uden afbrydelse havde medvirket i byforvaltningen, indtil 31. december 1933 som *Stadtverordneter* og derefter som *Ratsherr* – efter nøje personlig efterprøvelse fra Rigsindenrigsministeriets side; man fremhævede L.P. Christensens arbejde for et godt dansk-tysk forhold, blandt andet i forbindelse med *Ostsee-Jahr* 1931, og i forbindelse med indtil nu i alt 63 danske teaterforestillinger i Flensburg og andre kulturelle arrangementer, såsom kunstudstilling og gymnastikopvisning, der havde nydt byens overborgmestres bevågenhed. Man fremhævede, at han forstod at leve op til en chefredaktørs forpligtelser under tidens betingelser, idet han blandt andet i krigens første tre måneder under Ernst Christiansens fravær havde ledet redaktionen, uden at dette på nogen måde havde givet anledning til indvendinger fra myndighedernes side. Skrivelsen var bilagt forskellige anerkendende skrivelser fra tidligere overborgmester Sievers og *Bauinspektor* Beckmann.⁸⁶

I et brev til Kronika den 12. august 1940 attesterede Ernst Christiansen, at han ikke på nogen måde havde blandet sig i redaktionen siden sin tilbagetræden. Men en vis håbløshed begyndte at gøre sig gældende hos den hidtil så ukuelige Ernst Christiansen, der så sine bange anelser bekræftet: Der var ikke nogen grund til lyssyn – ikke kun med hensyn til den ene eller den anden person, men med hensyn til selve bladet. "Har du et råd, ville jeg være glad for at få det snarest muligt".⁸⁷ Men selv Kronika var ved at løbe tør for idéer.

Hjemme i Slesvig skortede det ikke på angiverier: *Südtondernsche Zeitung* meddelte den 16. juli 1940, at *Der Schleswiger* på trods af Ernst Christiansens afgang, tilsyneladende *fortsat* blev redigeret af denne. Og efterfølgende opdagede man endvidere på *Reichspropagandaamt* i Kiel, at en kronik om Bretagne, bragt i *Flensburg Avis* den 24. juli 1940, var forfat-

tet af Ernst Christiansen. Den 13. august 1940 modtog L.P. Christensen en skarp skrivelse fra Kiel: Artiklen "En ny europæisk stat" omhandlede Bretagnes historie og indeholdt sætningen: "Bretagne har en afvekslende og urolig historie, ikke uden paralleller til Sønderjylland". Hvori det inkriminerende i denne konstatering bestod fremgik ikke klart. "Jeg nærer den antagelse, at artiklen er skrevet af den tidligere chefredaktør Ernst Christiansen", skrev Lektor Petersen. Petersen havde "pflichtgemäss" underrettet sit ministerium om dette nye "Vorfall", og tilføjede, at såfremt man ikke øjeblikkeligt tog forbindelse til *Reichspropagandaamt* med henblik på den krævede omdannelse af redaktionen, "ist ein alsobaldiges Verbot zu erwarten". Skrivelsen blev meget passende afsluttet med et: "Heil Hitler!"⁸⁸

Der havde hidtil kun været tale om krav om et skifte i redaktionen – nu tydede alt på, at man var fast opsat på at forbyde Ernst Christiansen overhovedet at ytre sig – selv om de alleruskyldigste ting – i avisen.

Tilsynsrådsmedlemmerne J.C. Paulsen, J.C. Møller og Cornelius Hansen tog selv til møde i Kiel den 15. august 1940, hvor Lektor Petersen i *Reichspropagandaamt* fastslog, at Ernst Christiansen ikke måtte virke som bladets forretningsfører, ikke mere måtte beskæftige sig med *Der Schleswiger* og overhovedet ikke skrive noget som helst i avisen. Senere slettedes han på medlemslisten i *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger*, hvorefter han var udelukket fra al journalistisk virksomhed i Tyskland, ligesom han efter alt at dømme blev forment adgang til bladhuset på Nørretorv. Også kravet om en rigsdansk chefredaktør fastholdt Petersen så kategorisk, at de tre forhandlere fik det indtryk, at han var under strenge instrukser ovenfra.⁸⁹ Heroverfor udtalte J.C. Møller, at der, hvis man fortsat nægtede at anerkende L.P. Christensen, kun kunne blive tale om Kronika. Men Kronika var "for impulsiv" og havde desuden et stort job som udlandskorrespondent; han kunne vel ikke tænke sig at ombytte dette med en langt mindre stilling i Flensborg, spurgte Petersen. Den mulighed havde man åbenbart ikke haft under overvejelse i Kiel. Men Petersen forsikrede – direkte adspurgt – ganske bestemt, at det *ikke* var hensigten at umuliggøre bladets fremtidige udgivelse. Man så tværtimod gerne, at mindretallet vedblivende havde et blad, der kunne være dets organ og tillige danne bindeled mellem dansk og tysk. Man ville heller intet have imod, at der valgtes en mand nord for grænsen, og man ønskede ikke at stille krav om, at denne mand skulle tilhøre "en bestemt politisk retning" eller lignende. Men man ønskede, at bladet "fik en ny ånd". Foreløbig ville Petersen dog nok acceptere, at L.P. Christensen *midlertidigt* overtog ledelsen.⁹⁰

Den 20. august 1940 talte Kronika atter med ministerialråd Werner Stephan. Stephan havde forhandlet med Dr. Dürr, dog uden at de var nået til fuld enighed. Kapitlet Ernst Christiansen var afsluttet, det var naturligvis klart; i Propagandaministeriet anerkendte man Christiansen som national idealist, men hverken de *militære instanser i Danmark* eller de *politiske instanser i grænselandet* og i Kiel var parate til at holde fred, når Ernst Christiansen fortsat kunne virke offentligt. Lohse og Dürr vendte sig nu

med tiltagende styrke imod L.P. Christensen og stod fast på kravet om en rigsdansk redaktør.⁹¹ De påstod endvidere, at L.P. Christensen fortsat lod Ernst Christiansen skrive i *Flensborg Avis*. Dette afviste Kronika bestemt: Der havde kun været tale om den kronik af 24. juli 1940, der var skrevet længe før hans afsættelse og som havde henligget som "kronik-reserve".

Stephan forsikrede Kronika om, at man i hvert fald ikke i Berlin havde ønsket om at kvæle *Flensborg Avis*, og Berlin havde dog noget mere at sige end Kiel og Flensborg. Han afviste, at Kronika kunne komme på tale som ny chefredaktør; man ville i Berlin ikke af med Kronika som korrespondent til danske aviser. Der blev også vekslet ord om muligheden for at importere en chefredaktør fra Danmark, men Stephan medgav, at idéen, der var undfanget i Kiel, sikkert ikke var særlig god. Kronika gav atter under anførelsen af mange argumenter udtryk for, at han fandt det uforståeligt, at man ikke kunne acceptere L.P. Christensen, men nogen endelig løsning kom der ikke ud af dette møde.⁹² Der blev fra *Flensborg Avis'* tilsynsråds side taget kontakt til Niels Hansen, redaktør af *Hejmdal* og formand for den danske provinsjournalistforening. L.P. Christensen spurgte den 16. august 1940, om Niels Hansen kunne komme i tanke om "én eller anden kvalificeret kaldsfælle, der kunne komme i betragtning og ville være rede til at påtage sig opgaven; det skulle være en yngre, veludrustet og dygtig mand, og vedkommende måtte naturligvis sprogligt kunne klare sig på tysk". Han skulle endvidere være villig til for en megen beskednen gage at udføre et meget omfangsrigt arbejde under særdeles vanskelige forhold.⁹³ Det ville ikke blive nogen let opgave at finde en mand med *de* kvalifikationer!

I mellemtiden forsøgte man på avisen i Flensborg at finde en udvej: J.C. Paulsen og Cornelius Hansen meddelte den 7. september 1940 *Reichspropagandaamt* i Kiel, at de ikke syd for grænsen havde kunnet finde et egnet redaktøremne, men at de nu havde rettet henvendelse til den danske provinsjournalistforenings bestyrelse, der havde indvilliget i at være behjælpelig med at finde den rette mand. Der var endog blevet aftalt et møde desangående i Aabenraa. De to formænd for tilsynsrådet understregede dog, at L.P. Christensen i de forløbne måneder havde gjort sig den største umage for at lede bladet på en saglig og uangribelig måde. L.P. Christensen satte sin lid til Kronika, men han var rystet over situationens alvor: "Gennem de 70 år, avisen har bestået, har myndighederne ingen sinde gjort forsøg på at øve indflydelse på, hvem der skal være bladets ansvarlige leder", skrev han den 8. september 1940 til Kronika og tilføjede: "Det vil sikkert gøre et uheldigt indtryk i Danmark".⁹⁴

Den 18. september 1940 mødtes Kronika atter med Stephan, der denne gang kunne meddele, at der i Propagandaministeriet var enighed om at afvise en rigsdansker som ny redaktør af *Flensborg Avis*. Denne afgørelse var "faldet på højeste sted". Både mindretallets avis og mindretallets talsmand skulle fortsætte, og dette ville på et snarligt møde blive gjort de herrer i Gauledelsen i Kiel klart. Når forhandlingen havde fundet sted, ville Kronika øjeblikkeligt blive orienteret om dens resultat, lovede Stephan.⁹⁵ I en telefonsamtale den 20. september 1940 betroede Kronika L.P. Chri-

stensen, at aktionen var "udgået fra Lektor Petersen i Kiel. Han må være ualmindelig godt inde i alle mulige forhold vedr. det danske mindretal", mente Kronika; "muligt også, at *en bestemt mand i Flensborg* [fremhævet af forf.] står bag ved ham med materiale, med kugler o.s.v.". Lektor Petersen havde her i krigstiden fået overdraget det arbejde, som normaltvis ville blive udført af en referent, der var indkaldt til militærtjeneste. "Petersen har sat sig for, at *Flensborg Avis* skal rammes. Han har som svar på mine bemærkninger ang. dig indsendt et langt memorandum hertil [Propagandaministeriet i Berlin], hvori han går ud på at bevise, at du er Ejderdanske. Og beviserne består i uddrag af *Slesvig Delt!*" – L.P. Christensen havde i 1923 redigeret bogen om Slesvigs deling. I bogen var der bidrag fra folk, der havde tilhørt Flensborg- og Dannevirke-bevægelserne. – "Petersen forfægter det standpunkt, at det danske mindretal ikke må ledes af mænd, som nogensinde har vist Ejderdanske tendenser". Det lugtede langt væk af Ernst Schrøder. Men midt i Alvoren kunne de to mænd mere sig med at diskutere, hvem af dem, der var mest "Ejderdansk", når det kom til stykket!

Til Kronika var der i Propagandaministeriet blevet sagt: "Det er en kendsgerning, at Berlin i bladets sag går imod Kiel. Man vil ikke have en redaktør importeret fra Danmark". Og Kronika kunne berolige L.P. Christensen med, at det var hans "absolutte indtryk, at du vil kunne fortsætte", hvilket Kronika også havde holdt stærkt på, selvom han også havde udtalt, at han ville betragte det som sin pligt at overtage ledelsen af *Flensborg Avis*, hvis man ikke fandt en anden egnet sydslesviger. Men det var mere end én gang blevet sagt til ham, at *Flensborg Avis* "absolut skal blive ved med at bestå".⁹⁶ Der var desuden blevet antydnet overfor Kronika, at man i Berlin mente, at man "i Kiel var gået noget for hårdt frem imod *Flensborg Avis*".⁹⁷

Det gjaldt dog ikke for *Sicherheits-Dienst*, hvor man på samme tidspunkt tvært imod var stemt for at gå hårdt frem imod mindretallet og dets avis. I en skrivelse fra 25. september 1940 bad *SS-Oberführer* Müller om Indenrigsministeriets og *Auswärtiges Amtes* stillingtagen til udstedelsen af et *forsamlingsforbud* for mindretallet – i det mindste så længe krigen varede. Man begrundede fra *SD's* side sit ønske med *Flensborg Avis'* holdning: "Siden krigens begyndelse har jeg fået forelagt talrige meddelelser om, hvordan mindretalsavisen *Flensborg Avis* forholder sig", hedder det i skrivelserne. "Det drejer sig i disse meddelelser hovedsageligt om offentliggørelser af nyheder, der enten må betegnes som uønskede eller endda som taktløse og for Tyskland skadelige ["abträglich"]". Men først offentliggørelsen af nekrologen over medarbejderen Viggo Lausten, der var blevet anklaget for landsforræderi, havde ført til et 14 dages forbud. Denne "svære afsporing" ["Entgleisung"] fra mindretalsavisens side var særligt bemærkelsesværdig, fordi det drejede sig om en medarbejder, der stod redaktionen særligt nær. Lausten havde "tidligere været ansat i redaktionen og fik kun posten som lokalredaktør i Tønder på grund af sine personlige og familiære forbindelser til avisens førende mænd. At en mand, der således fuldt og helt er knyttet til mindretalsarbejdet og fremfor alt til mindretalspressen har indladt sig på landsforræderi mod Tyskland, ka-

ster et betegnende lys på hele indstillingen hos de ansvarlige mænd i den danske mindretalspresse". Det danske mindretal og i særlig grad dets organ *Flensburg Avis* havde hidtil indtaget en holdning, der på ingen måde kunne betegnes som loyal over for riget, fandt SS-Oberführer Müller: "Mindretallets førende personligheder har til dels udtrykt deres modvillige og fjendtlige indstilling helt åbent".⁹⁸

Selvom *Auswärtiges Amt* og til dels Propagandaministeriet i nogen grad var på avisens side, så var der fortsat på meget indflydelsesrige steder en udtalt modvilje mod mindretallet og *Flensburg Avis*. At disse skulle findes i Slesvig-Holsten, understreges af det stadige beskyldninger for "Ejderdanskhed".

Det blev dog efter alt at dømme *Auswärtiges Amt*, der fik det sidste ord at skulle have sagt i denne sag.

Den 30. september 1940 fandt så drøftelsen med slesvig-holstenerne sted i Rigspropagandaministeriet, under deltagelse af Lektor Petersen fra *Reichspropagandaamt* i Kiel og under tilsyn af *Volksdeutsche Mittelstelle*, repræsenteret ved assessor Riemann. Resultatet af drøftelserne meddeltes den samme eftermiddag til Kronika: L.P. Christensen var accepteret som chefredaktør på *Flensburg Avis* og Tage Jessen som hans stedfortræder, men det blev understreget, at bladet måtte udvise den største forsigtighed og navnlig afholde sig fra på nogen måde "at give udtryk for Ejderdanske tendenser" – og sigtede her til *Uffe-skolen* i Tønning, der var slesvig-holstenerne en så stor torn i øjet, at det næsten ikke var til at bære.⁹⁹ Der skulle ikke søges nogen redaktør i Danmark, og forhandlingerne med danske presseorganisationer skulle afbrydes med det samme. Der ville ikke blive afgivet formelle eller offentlige erklæringer – "Kiel er betænkt på sin prestige; dette tager vi hensyn til, idet vi ikke forlanger nogen udtrykkelig tilbagekaldelse af tidligere udtalelser fra Kiel vedr. bladet", hedder det i et brev fra Kronika til L.P. Christensen den 30. september 1940. Propagandaministeriet havde sagt til "d'herrer fra Kiel og fra *VoMi*, at jeg ville tage til Flensburg, dersom man fastholdt afvisningen af L.P. Alle var enige om, at et sådant resultat måtte undgås".¹⁰⁰

Ifølge Kronikas optegnelser udtalte Stephan efter mødet: "Det er jo ingen hemmelighed, hverken for ham eller for Dem, at man i Flensburg og i Kiel uafbrudt er på vagt over for det danske mindretals presse og dets virke i det hele taget", ikke mindst med henblik på dansk aktivitet så langt mod syd som Ejdersted. Det blev samtidig meddelt Kronika, at der ikke ville tilgå avisen en officiel meddelelse om den trufne afgørelse, ligesom man gav udtryk for, at sagen ikke måtte omtales offentligt.¹⁰¹

L.P. Christensen var svært overrasket over at blive anset for at være *Ejderdanser*: "Skal jeg være Ejderdanser, findes der næppe nogen inden for mindretallet, der ikke er det", skrev han til Kronika den 23. september 1940. Havde man ikke dengang i 1920 kæmpet for Flensburg, ville også tyskerne have foragtet os, havde L.P. Christensen engang sagt til Kracht – og Kracht havde ikke modsagt ham. Hans bog *Slesvig Delt* rummede også tekster af Dannevirkefolk, javel, men "ellers ville værket ikke have været

sandt". I forordet havde han selv fastslået, "at tiden er inde til ad fredelig vej at genvinde dyrt eje o.s.v.". Han var selv én af dem, der først havde holdt på "den strengt loyale linje", og "det lyder næsten latterligt – og taler for resten *ikke* til min ros, – at jeg, der mistænkes for Ejderdanske tendenser, skønt næstformand for *Dansk Skoleforening*, aldrig har været for eksempel i Ejderskolen i Tønning". Også Skoleforeningen havde igennem årene handlet strengt loyalt og kun beskæftiget sig med afstemningsområdet og med de strengt kulturelle ting. "Men det er jo ganske overflødigt at uddybe disse ting over for dig, kære J[acob]. Det afgørende er jo det, du straks har peget på: At vort arbejde i dag ikke *kan* bedømmes ud fra fortids-forhold. Ellers ville det jo blive galt med alt, hvad der nu skabes under navn af det nye Europa".

Forhandlingerne med *Dansk Provins-Journalistforening* havde han stillet i bero, "men en mand nordfra ville unægtelig heller ikke have set godt ud", og "også i Danmark ville et nyt tvangsskifte gøre et alt andet end heldigt indtryk". Over for muligheden af at Kronika skulle ende som chefredaktør, tilføjede L.P. Christensen: "I mig ville *du*, kære J[acob], finde en glad og loyal medarbejder; men jeg tror ikke, gerningen under de nuværende forhold ville tilfredsstille dig. Den er alt andet end misundelsesværdig".

Da meddelelsen endelig kom om, at man ville anerkende L.P. Christensen som ny chefredaktør, var glæden og lettelsen i Flensborg stor. Man var indstillet på at gå stille med sagen, og L.P. Christensen lovede at vise "stor forsigtighed. Ja, det skal jeg nok gøre; det er vel også sket i den sidste tid". Med hensyn til Ejderdanske synspunkter, "er det vel ikke meningen, at vi skal fortie, hvad der sker omkring den af myndighederne godkendte skole dernede, eller at vi for eksempel ikke må nævne en skovbrand i Ejdersted, som det sker fra Holsten?"¹⁰²

Kronika svarede den 11. oktober 1940: "Ikke med den svageste antydning har man kritiseret din redaktørvirksomhed. Jeg spurgte om konkrete anker – der var ingen. Bliv bare ved med at behandle det lokale stof fra Slesvig og Tønning som hidtil. Bliv i det hele taget ved som hidtil; større loyalitet end den, der finder udtryk i *Flensborg Avis*, kan slet ikke tænkes". Kronika mente i øvrigt, at der var håb om, at der "intet mere bliver at tumle med i den sag!" Men "en stor glæde ville det være, om en dag Ernst Christiansen atter kunne få sin ret! Håbet herom bør ikke opgives". Men bladaffæren skulle nu "glide ned i glemsel", for overborgmester Kracht måtte "fritages for prestigetab!"¹⁰³

Også i det danske konsulat og i det danske udenrigsministerium, der var nøje underrettede under hele forløbet, var lettelsen stor. En lettet Herluf Zahle kunne den 3. oktober 1940 meddele udenrigsminister Erik Scavenius, at Lektor Petersen havde været kaldt til Berlin, hvor alle de Kielske indvendinger imod både Kronika og L.P. Christensen var blevet underkendt som "fuldkommen uholdbare (...). Faren for bladets fortsatte beståen er således endnu engang drevet over, takket være momentet Kronika og den omstændighed, at autoriteterne i Berlin ikke deler de slesvig-

holstenske ønsker om at berøve det danske mindretal dets organ. Men at hr. L.P. Christensen og hans medarbejdere efter det passerede vil blive dobbelt strengt overvåget af de Ernst Schrøderske kredse, tør betragtes som givet".¹⁰⁴ Man havde ikke fra Danmark kunnet blande sig i sagen, men der er dog grund til at formode, at den tyske interesse i at opretholde samarbejdspolitikken i Danmark har spillet en vis rolle i de berlinske overvejelser med hensyn til *Flensburg Avis'* skæbne. For hvordan man end vendte og drejede det, hang *Flensburg Avis* sammen med det dansk-tyske besættelsesarrangement. Tysklands – og da ikke mindst *Auswärtiges Amts* – interesse i et godt forhold til Danmark forøgedes efter besættelsen, og da tyskerne i slutningen af 1940 besluttede sig for at holde fast i den danske samlingsregering foreløbig, gjaldt det om ikke at belaste samarbejdspolitikken unødigt. Et forbud mod *Flensburg Avis* eller påtvingelsen af en nazistisk redaktør ville udgøre en sådan belastning.

Der er næppe tvivl om, at Kronikas utrættelige arbejde og stadige bearbejdelse af sine kontakter i Berlin har været afgørende for *Flensburg Avis'* fortsatte eksistens. Han var atter og atter i stand til at korrigere og nuancere de beskyldninger og fremstillinger, der efter alt at dømme er strømmet til Berlin fra Flensburg og Kiel. Talrige taknemmelige breve fra avisens medarbejdere vidner om betydningen af hans indsats. Men der er også grund til at tro, at Kronika fik det indtryk, at L.P. Christensen skulle være en overgangsfigur; at chefredaktørstillingen hjemme i Flensburg ville blive hans, når krigen var bragt til ende.¹⁰⁵

15.6. "Ernst Christiansen er død" – februar 1941

I den første tid efter sin ufrivillige pensionering fandt Ernst Christiansen nogen adspredelse i sine daglige spadsereture, og han benyttede sig af sin påtvungne lediggang til at aflægge besøg hos danske familier og navnlig ældre mindretalsmedlemmer. Tilsyneladende var han også en flittig foredragsholder i mindre sluttede selskaber. Men der blev holdt øje med ham: I en tilbageskuende *Lagebericht* fra overborgmesteren i Flensburg til regeringspræsidenten i Slesvig den 23. april 1941, få måneder efter Ernst Christiansens død, hedder det, at den tidligere chefredaktør Ernst Christiansen "efter god dansk grænseskik" havde gjort det til sin opgave personligt at besøge de spredt og enkeltvis i Sydslesvig boende danske familier og "at befæste dem nationalt. Han har derved, som jeg erfarer, udført et omsigtsfuldt stykke arbejde, som ikke kan forfølges af os i enkeltheder, idet det er foretaget under udelukkelse af enhver offentlighed. De danske tillidsmænd, hvis netværk han altså tilsluttede sig, udfører jo set fra en dansk synsvinkel et forbilledligt arbejde".¹⁰⁶

Men forment adgang til bladhuset og med *Gestapo* som diskret ledsager på sine spadsereture¹⁰⁷ blev Ernst Christiansen trist og bitter. Vandringerne i naturen, som hidtil havde kunnet styrke ham og give ham mod og kraft til at bære alle livets hårde tilskikkelser, rakte ikke længere. Ensom og desillusioneret følte han sig gemt og glemt: "Jeg er ikke glad for, at der

så at sige skal gro græs over min egen affære”, skrev han til Kronika den 9. december 1940. “Jeg synes, at der fra steder i Danmark, om ikke fra officielle steder, så for eksempel fra presseorganisationer kunne tales energisk over for rette vedkommende, at man, hvad der sikkert er tilfældet, står helt uforstående over for bandlysningen af den danske pressemand, der først og mest konsekvent har holdt på et dansk-tysk brobygningsarbejde og et dansk ulasteligt forhold over for det nye Tyskland”. Han tilføjede: “Du har vel ikke hørt noget i kronik-spørgsmålet?” Det er tydeligt, at det faldt ham svært, ja ulideligt, at lade pennen ligge.

Kronika, der altid havde set op til og beundret Ernst Christiansen, forstod hans tanker og følelser, og han håbede, at L.P. Christensen måske gennem en samtale med redaktør Niels Hansen, *Hejmdal*, kunne sætte noget i sving. Selv havde han givet alle officielle steder i Danmark oplysning om Ernst Christiansens stilling. Med hensyn til kronik-spørgsmålet havde han bragt det på bane, men havde endnu ikke fået noget svar.¹⁰⁸ Det fik han heller aldrig.

Enkelte ting fra Christiansens pen, temmelig sikkert ældre epistler, fandt dog vej til *Flensborg Avis'* spalter, hvilket ikke undgik Kronikas opmærksomhed: “Hvis jeg ikke tager fejl, så har Christiansen vel været på i bladet uden mærke, navn o.s.v.”, skrev han den 3. januar 1941 til L.P. Christensen. “Dette er måske vejen. Dersom Christiansen vil nøjes med at skrive fuldkomment anonymt, og du overtager ansvaret, så kan jo problemet dermed i hvert fald i nogen grad være løst, uden at en officiel afgørelse skal afventes”.¹⁰⁹ Men risikoen var stor, og selvom der lejlighedsvis dukkede en umiskendelig Ernst Christiansen-epistel op i avisen, ofte under overskriften *Af en Skatkiste*, hørte dette – i det mindste før hans død – til sjældenhederne.

Ernst Christiansen overlevede ikke sin afsked i mange måneder. Oven i trængslerne med avisen ramtes han også af en personlig tragedie: Til hans store sorg blev hustruen, Julie, der længe havde lidt af svær sygdom, midt i august indlagt på *Skt. Franciskus Hospitalet*, hvor hun døde den 30. august 1940. Ernst Christiansen sad ved “sin livskammerats” side indtil det sidste.¹¹⁰ Seks måneder senere, den 26. februar 1941, døde også Ernst Christiansen efter en kræftoperation. “Hans ellers så stærke og sejge livsvilje” var brudt, sagde lægen, hans personlige ven Dr. Otto Frank.¹¹¹ Hans helbred havde aldrig været stærkt, og hans livs kampe og skuffelser havde tæret yderligere på det. Han holdt sig formentlig oppe med arbejdet og sagen – og da først arbejdet blev taget fra ham og siden hustruen, havde han intet mere at leve for.

Talrige hilsener fyldte efter hans død *Flensborg Avis*: Højskoleforstander C.P.O. Christiansen fra den dansk-nordiske *Grundtvigs Højskole Frederiksborg* fremhævede, at Ernst Christiansen “vist nok” var den første, der brugte udtrykket “dansk-nordisk”: At vi var danske og ville vedblive at være danske, og det kunne vi kun, når vi blev vor nordiskhed bevidst.¹¹² Også Johs. Johansen fra Skovlund, flittig bidragsyder til *Ung Nordisk Grænsevagt* og den første, der på avisens ungdomssider formulerede visionen

om et samlet Norden, fremhævede i sine mindeord, at redaktør Christiansen tilføjede den tredje vinkel i trekanten Sønderjylland-Danmark, nemlig den fælles-nordiske tanke. "Selv om redaktør Christiansen geografisk set var længst borte fra de nordiske broderlande, så afholdt dette ham ikke fra at give *Flensborg Avis* en endnu stærkere nordisk tone end mange danske blade nordpå". Ligesom A.D. Jørgensen fremhævede han den større nordiske baggrund, og selv om Ernst Christiansen "hørte med til det ældre slægtled, så var han med hensyn til den nordiske tanke ikke så konservativ og tvivlende overfor denne idé som så mange af hans jævnaldrende. Tværtimod, redaktør Christiansen har set, at den nordiske tanke er fremtidens sag, og at den sønderjyske, den danske og den nordiske sag hører sammen".¹¹³

Gunnar Haagensen skrev, at Ernst Christiansen "lærte mig at man ikke skulle hade og foragte andre nationer; han lærte mig værdierne i min egen, gav mig tro på mit folk og dets fremtid, hvoraf stærkere følelser sprang frem. I hans artikler, der så ofte handlede om vind og vejr og om naturen, lå der ligesom en fortrøstningsfuld glæde over noget kommende, en lys og usvigelig tro på noget, der skulle følge efter, og man anede, at de var skrevet med tanken hos en lille forknytt flok dernede, som en maning til dem om ikke at tabe modet. For modløse og svage var der altid trøst at hente i redaktør Ernst Christiansens artikler". Haagensen beundrede også, at Ernst Christiansen ikke var partirytter: "Han faldt aldrig over en mand, fordi han tilhørte en anden politisk retning, han kunne rose og fremhæve enhver og for enhver handling, når blot den var udsprunget af et ægte dansk sind. Men som forpost tog han naturligvis til orde mod enhver, der svigtede den danske linje".¹¹⁴

Generalsekretær for *Den slesvigske Forening*, Frederik Petersen kom ind på Ernst Christiansens tilknappe natur og hans personlige fremtræden: "Af mange, især måske af mange unge, var redaktør Christiansen miskendt og ikke rigtig forstået. Mange kendte ham kun som avisens flittige redaktør, hvis tid altid var travlt optaget og som man kun vanskeligt kunne få i tale. For disse landsmænd var han den tavse, tilknappe redaktør, der lukkede sig inde på sit kontor og ikke fandt vej ud i fællesskabet med de mange". Men Ernst Christiansen var, fremhævede Frederik Petersen, tværtimod stærkt interesseret i alle dele af folkeligt arbejde og på tomandshånd god passiar. "For andre var redaktør Christiansen nærmest den drømmende natur-elsker, hvem man kunne møde på den daglige spadseretur langt borte fra byen, i skoven, ved stranden, på stien over markerne. Hans poetiske naturstemninger i de ledende artikler var for disse mennesker så godt som ufordøjelige. Og dog var disse artikler små mesterværker, der gav beåndet udtryk for en følsom digtersjæls rige iagttagelser. Denne mand var ingen drømmer og ingen fantast!" Han besad tværtimod en stor viden og havde et modtageligt sind. "Jeg ved, at i mange unges øjne var redaktør Christiansen den ordknappe, den utilnærmelige, den, som tilsyneladende ikke ønskede de letteste kår for Sydslesvigs danske unge, og som nok skulle sørge for, at deres træ ikke groede ind i himlen". Alligevel var han en stor ven af ungdommen og få gjorde

Ernst Christiansen er død

*Nu sørger vor moder atter, nu sørger hun dybt i løn,
for atter har døden berøvet hende en dyrebar søn.*

*Vi føler en tomhedens isnen ved dette hans nye rov
Christiansen! Christiansen! Vi havde dig stadig så fuldt behov.*

*Midt i en tumlende verden af bragen og brøl af sin kværk
stod du i din rolige tysthed fast og forunderlig stærk.*

*Af alle de mange jeg mødte, rundt om på min slyngede vej,
mon nogensinde jeg mødte en mand mere ægte end dig?*

*Den brændte jo trofast under dit væsens fornemme ro,
den levende kærligheds flamme, der næres af håb og tro.*

*Du vidste éngang for alle, dit liv havde mening og med;
kun Danmark var i dit hjertes kamp og i dit hjertes fred.*

*Og dengang vort rige på tidens malstrømme ilde fór,
da havde af alle landsmænd kun du de rigtige ord.*

*Den danske ånd, som er evig - de dage var du hans tolk,
du stod som en sjælesørger for hele vort knuste folk.*

*Gud signe dig nu, Christiansen, han slutte dig fast i sin favn!
Hans engle skal synge for dig dit fædrelands elskede navn,*

*skal synge om folket, der atter vokser sig værdigt og frit,
om Danmark, der gror, ukuelig gror af livsværk som dit.*

*Den 26. 2. 1941 døde Ernst Christiansen, og Kaj Munk skrev sit sørgedigt over
vennen og meningsfællen.*

mere for de unge sydslesvigere end han. Frederik Petersen fremhævede her navnlig, at Ernst Christiansen i krigstiden – vel navnlig efter 9. juli 1940 – førte lange samtaler med soldater på orlov. Dette bekræftede Chr. Nielsen jr. fra Kobbermølle, tidligere spejderfører og på dette tidspunkt indkaldt til den tyske hær:

“Vi, den unge krigs- og efterkrigs-generation, den unge inflations- og revolutions-

Ernst Christiansen er død.

Nu siger vel Modet ikke, nu siger kun dybt; Sin,
for ikke har Døden været kendt en dyrebare Sin.

Vi følte en Tankeløst Toven ved dette hans nye Ros,
Christiansen, Christiansen! vi havde dig stadig stå færdigt
behar.

Udtil i en dumlekte Verden af Bortgen og Brod af sin Kærlig
stod du i din rolige, ydmyk ~~med~~ fast og forundtlig stand.

Uf alle de mange, jeg mødte, mindst om på min altyngede Vej,
men rogenfint i mødte en Mand mere dybt end dig?

den brendte jo brofast ~~skænk~~ under dit Værensforrenne Ros
den berinde Karlsheds Flammes, der ræds af Hæder og Tro.

den indte engang for alle, dit Liv havde Mening og Med:
kun Danmark var i dit Hjertes Kamp og dit Hjertes Fred.

Op, dengang var Rige på Tidens Melstrømme ildte for,
de havde af alle Landsmænd kun du de rigtige Ord.

den kære, Mand, som er lig - de Dage var du hans Tolk,
du stod som en Sjælsørge for hele vort kære Folk.

Sind sige dig nu, Christiansen, kan slutte dig fast i sin Tavn,
hans Engle skal sørge for dig dit Fædrelands elskede Vavn,

skal sørge om Folket, der ikke vore sig verdigt og frid,
om Danmark, der grov, ukuelig grov af Livsvæst som dit.

Kaj Munk.

ungdom, har været uenige med Christiansen i mange ting, vi har kritiseret ham og hans arbejde, som vel ungdommen altid vil gøre det. Vi gjorde det ikke, fordi vi ville ham noget ondt, vi gjorde det, fordi vi ville det samme som han, vi gjorde det af kærlighed til hans og vort folk, til hans og vort fædreland og livssag. Mest uenige var vi vel med ham lige efter omvæltningen. Vi ønskede en anden, en skrapere kurs; vi syntes, hans avis var for veg overfor mange spørgsmål. Vi kritiserede, vi ville gå mere aggressivt til værks. Vi var unge, vi følte kraften svulme i os, vi næsten strømmede over af arbejdsmod og begejstring. E. Christiansen

tog os det ikke ilde op, han glædede sig over os. Støt og roligt førte han sit blad mod de store, rene nationale linjer videre uden at lade sig påvirke fra nogen side. Han havde erfaringerne; han havde de store nationale linjer, det klare, rolige blik. Ting, som ungdommen altid mangler, og som netop vi manglede, opvoksede, som vi er under social uro og fattigdom, blandet med national kamp. Vi har lært meget siden. Vi er blevet ældre og mere afklarede. Vi har set, at E. Christiansens linje var den rigtige. Han har lært os at se hen over sociale skel, han har som ingen anden vist os de samlende og bærende kræfter i et folk, hans linje og hans sag var for høje og fine til klasse- og partistrid, han havde et ædlere mål, Sønderjyllands og Danmarks lykke, for det kæmpede han og for det vandt han os. Christiansen krævede idealisme og uselvskhed af os. Han gjorde det, fordi han havde troen på os. Vi vil ikke gøre hans tro til skamme”.¹¹⁵

Pastor Jordt Jørgensen sagde i sin lignende tale: “Han havde disse lyse øjne, der så let kunne skifte udtryk fra det opmærksomme til det drømmende. Snart så de skarpt og bestemt på den, der talte til ham. Men lige så ofte kunne han passere forbi sin bedste ven på gaden uden at se ham”.¹¹⁶

Dansk presse var i dagene efter hans død præget af anerkendende, men også forsigtige nekrologer. Praktisk taget alle danske blade – lige fra *Social-Demokraten* til DNSAP's *Fædrelandet* – gav Ernst Christiansen det smukkeste eftermæle med fuld anerkendelse for hans nationale arbejde, hans betydning for mindretallet og ikke mindst for avisen. De tyske aviser bragte enslydende nekrologer, formentlig forfattet af Ernst Schröder.

Da forgængereren, den berømte redaktør Jens Jessen, døde den 22. juli 1906, skrev den nationale digter Valdemar Rørdam mindediget “*Der er styrtet en eg i den stormslagne lund*”. Rørdam, der i 1940 var blandt de aller mest populære danske digtere (“*Danmark i tusind år*”) – endnu ikke kompromitteret af sit hyldestdigt til Hitler “*Så kom den dag*” i juni 1941 – kunne i princippet også godt have skrevet et digt til efterfølgerens død, men Ernst Christiansens mindediget blev nu skrevet af hans personlige ven, den nye, store nationale digter, Kaj Munk:

Nu sørger vor moder atter, nu sørger hun dybt i løn
for atter har døden berøvet hende en dyrebar søn
Vi føler en tomhedens isen ved dette hans nye rov
Christiansen! Christiansen! Vi havde dig stadig så fuldt behov.¹¹⁷

Digtet blev trykt i Flensborg Avis den 10. marts 1941, dog formentlig af forsigtighedsgrunde kun 8 af dets i alt 10 vers.

Ernst Christiansen blev bisat den 29. februar 1941 på Flensborg Kirkegård under stor deltagelse.¹¹⁸ Kronika selv deltog ikke, midlertidigt slået ud af en ondartet *Grippe* (influenza), men til L.P. Christensen skrev han den 8. marts 1941:

“At Christiansens bortgang har gjort det allerdybeste indtryk på mig, kan du tænke dig. Jeg tror, at det først nu efter hans død går op for mig, hvor betydelig en personlighed Ernst Christiansen var. Om mig selv gælder, at jeg hidtil på min vej ikke har mødt nogen finere karakter og renere idealist end Ernst Christiansen. Nu sidder du jo med det store ansvar. Selv om du allerede har gjort det i en tid, så betyder det dog alligevel en vis forøgelse af byrderne, at Ernst Christiansen ikke

er der mere. Måtte du sammen med alle kammerater på bladet få kraft til at løse alle opgaverne".¹¹⁹

Blandt dem, der viste Ernst Christiansen den sidste ære, var Danmarks første nationalsocialist, Ejnar Vaaben i det nazistiske ugeblad *Danebroge* den 5. marts 1941.¹²⁰ Vaaben skyldte Ernst Christiansen "tak og troskab" for hans indsats for danskheden, for hans faders eftermæle, og for det "nordiske storsind", Ernst Christiansen havde vist ved at "yde mig, en politisk modstander, national æresoprejsning på et tidspunkt, hvor det i alle henseender kostede dyrt at nære sympati for Det tredje Rige og at arbejde for en tysk-dansk forståelse". Vaaben fremhævede, at *Flensborg Avis'* spalter havde stået åbne for hans kronikker siden 1932 "trods de grove ubehageligheder og smålige nålestik, som redaktør Christiansen udsatte sig for i den anledning", og at avisen "ene af alle danske dagblade" under redaktørens løsen "front og bro" havde arbejdet for en sand forståelse mellem det danske og tyske folk, samt at *Flensborg Avis* "til systempressens grænseløse forbitrelse" havde fremhævet "den tyske folke-rejsnings uafviselige ret". Vaaben svor samtidig "ved en personlig samtale med Tysklands bedste mænd" at skaffe Ernst Christiansen æresoprejsning for de tydeligvis efter Vaabens mening uberettigede begivenheder, der førte til hans afgang fra avisen.

Kronika sendte en oversættelse af Vaabens artikel til flere "interesserede officielle" i Berlin. "Det kan være risikabelt, men det *skal* gøres", hedder det i en randbemærkning på det pågældende nummer af tidsskriftet.¹²¹

Også Kronika var opsat på at give Ernst Christiansen "æresoprejsning" over for de centrale myndigheder i Berlin – og det måtte under alle omstændigheder miskreditere slesvig-holstenerne, at en glødende dansk nazist som Ejnar Vaaben, der havde personlige forbindelser til blandt andre Heinrich Himmler og Alfred Rosenberg, udtalte sig på en sådan måde om den af dem afsatte chefredaktør.

15.7. En farefuld balancegang – advarsler og påtaler 1941-1942

Det blev altså L.P. Christensen, der kom til at overtage posten som chefredaktør efter Ernst Christiansen afgang. L.P. Christensen havde været tilknyttet *Flensborg Avis* næsten lige så længe som Ernst Christiansen selv, nemlig siden 1898, men havde altid stået i skyggen af avisens mere markante penne.¹²²

L.P. Christensen havde mange af de egenskaber, der gjorde ham velegnet til at beklæde posten i den vanskelige situation: Korrekthed, takt og besindighed, parret med 42 års erfaring som journalist og redaktionssekretær. Han var desuden i besiddelse af en god portion stædighed og uforfærdethed, der ved flere lejligheder op igennem 1930'erne havde medført, at han havde sat sin vilje igennem over for myndighederne i forskellige spørgsmål. Men L.P. Christensen var ikke en egentlig kæmpernatur, og han fandt det formentlig lettere at bøje af over for overmagten,

end Ernst Christiansen havde gjort.

På et tilsynsrådsmøde den 12. marts 1941 valgtes L.P. Christensen *formelt* til chefredaktør og forretningsfører for *Flensborg Avis*.¹²³

L.P. Christensen begav sig ud på en farefuld balancegang: At skrive en "uafhængig" avis i Hitlertyskland var vanskeligt nok, men at skrive en uafhængig avis i et Hitlertyskland i krig var at begive sig ud i et minefelt: Overalt lurede farerne, og når som helst kunne man uforvarende komme til at træde forkert. Og fik Propagandaministeriet eller andre officielle instanser ikke umiddelbart øje på et fejltrin, var der tilstrækkeligt med angivere til at gøre opmærksom på sådanne. Navnlig Ernst Schröder holdt et vågent øje med *Flensborg Avis*.

Ernst Christiansen var endnu ikke jordfæstet, førend den første påtale ankom: Den 27. februar 1941 udtrykte Propagandaministeriet – i skikkelse af Dr. Dürr – sit mishag over, at *Flensborg Avis* den 19. februar 1941 havde indeholdt en anbefaling af svenske og norske radioudsendelser. "Aflytning af udenlandske radiostationer i Tyskland er som bekendt strengt forbudt". Selvom artiklen skulle have været rettet til læserne nord for grænsen, så kunne det under ingen omstændigheder tillades et inden for Tysklands grænser udkommende blad at propagandere for forbudt aflytning af udenlandske radiosendere.

L.P. Christensen lovede for fremtiden at undlade lignende artikler, men påpegede dog, at det af artiklen tydeligt fremgik, at den udelukkende var rettet mod læsere nord for grænsen, ligesom det af sammenhængen fremgik, at der først og fremmest var tænkt på kulturelle udsendelser.

Også Kronika havde studset over meddelelsen og frygtet problemer: "Dr. Dürr er den specielle forbindelse, som hr. Petersen i Kiel samarbejder med. Der skal altså passes på". Selv havde Kronika aldrig mødt Dürr, men håbede dog, at han ville få lejlighed til en dag "at berolige ham lidt".¹²⁴ Nord for grænsen kunne folk jo i øvrigt lytte til så mange radiostationer de lystede. Selv aflytning af *BBC's* udsendelser var ikke på noget tidspunkt under besættelsen strafbart – omend der dog næppe ligefrem blev advokeret for aflytning i dagspressen.

Den 6. maj 1941 var den gal igen: Dr. Dürr havde bemærket – sandsynligvis hjulpet på gled fra en i Flensborg bosiddende person – at *Flensborg Avis* i sin meddelelse den 2. april 1941 om mishandlinger af folketyskere i Jugoslavien "udtrykkeligt havde *distanceret sig*" fra meddelelsen. Både indledningsvis og i teksten havde man nemlig anført: "Det tyske efterretningsbureau meddeler"; "... ifølge de tyske meldinger ..."; og "... ifølge det tyske efterretningsbureau". Dermed fremstod meddelelserne ikke som *kendsgerninger*, men som *påstande* fra *Deutsches Nachrichten Büros* (*DNB's*) side. "Det er fuldstændig udelukket ["völlig unmöglich"], at en i Tyskland udkommende avis ikke gør sådanne meddelelser til sine egne, men derimod betegner dem alene som tyske påstande". I genta-

gelsestilfælde ville der blive skredet ind med "schärferen Maßnahmen". *Flensburg Avis* havde til Dürrs fortørnelse oven i købet tilladt sig at omtale *Bromberg-massakren* med ordene: "I den tidligere polske by Bromberg foranstaltede polakkerne ifølge det tyske efterretningsbureau i efteråret 1939 et blodbad på folketytterne i den daværende republik Polen, den såkaldte blod-søndag i Bromberg", hvilket efter Dürrs mening var at lægge afstand til kendsgerninger, der var "kendte og anerkendte i hele verden!"

L.P. Christensen beklagede, at artiklen havde fået en form, der gav anledning til påtale, men bemærkede høfligt, at *Flensburg Avis* altid havde bestræbt sig på tydeligt at angive kilden til de vigtige nyheder. Han bad om en afgørelse af, hvorvidt avisen for fremtiden ved nyheder fra DNB – i lighed med de tyske aviser – måtte anføre "Berlin, ...dag, DNB" eller eventuelt "Det tyske nyhedsbureau meddeler", eller om de skulle bringes helt uden kildeangivelse – kun dateret med "Berlin ...dag". I svarskrivelsen den 22. maj 1941 anførte Dürr, at der selvfølgelig ikke var betænkeligheder ved at anføre forbogstaverne DNB ved meddelelserne fra nyhedsbureauet, men han fastholdt, at den pågældende artikel havde ladet "over hele verden kendte kendsgerninger" fremstå som påstande fra DNB's side.

Til Kronika skrev L.P. Christensen den 16. maj 1941, at han var ked af denne skrivelse. "Jeg synes ikke rigtig, jeg kan forstå tonen".¹²⁵

Den var også svær at forstå; her er tale om et næsten klassisk eksempel på, hvordan en totalitær stats syn på og krav til pressen og nyhedsformidlingen karambolerer principielt med de demokratiske idealer for god presseskik. Og for Kronika var det frustrerende at opleve, at han tilsyneladende ikke kunne trænge igennem over for Dürr med sine udglatninger. Den såkaldte "blodsøndag" i Bromberg fandt sted den 3. september 1939. En polsk folkebevæbning skød i byen Bromberg under indtryk af de tyske hæres fremmarch henved 5.500 folketyttere, der mistænkte for 5. kolonnevirksomhed. Da tyske hære få dage senere rykkede ind i byen, blev begivenheden udnyttet til det yderste i propagandaen; blandt andet blev antallet af døde mere end ti-doblet: 58.000 folketyttere skulle nu være blevet myrdet under grusomme omstændigheder. Med tiden blev massakren i Bromberg i den tyske propaganda ligefrem et hovedargument for overhovedet at have angrebet Polen, uagtet at massakren faktisk fandt sted på invasionens tredjedag. Det var normal praksis i Propagandaministeriet at forvrænge kendsgerninger, og man reagerede skarpt, når man så dem trykt i modificeret tilstand.

Maj 1941 var i det hele taget en farlig måned for *Flensburg Avis*. Den 20. maj 1941 påtalte Lektor Petersen, Reichspropagandaamt Schleswig-Holstein, for det første, at *Flensburg Avis* udelukkende omtalte Hitler som "rigskansler". Det var sagligt urigtigt ikke at omtale Hitler som "Fører og Rigskansler", og i pressen var det desuden blevet skik kun at bruge den mest omfattende betegnelse "Fører". Dette havde *Flensburg Avis* også at gøre herefterdags! For det andet havde *Flensburg Avis* i flere tilfælde bragt meddelelser om fjendtlige luftangreb på Kiel og Rendsborg. Den slags

måtte normalt kun offentliggøres i den lokale presse. Men det var ikke det hele: *Flensborg Avis* havde oven i købet "ændret" på meddelelserne, idet man havde indledt dem med sætningen: "Rigspropagandaamt Schleswig-Holstein meddeler ..." Petersen forventede herefter, at *Flensborg Avis* bragte meddelelserne "uden vilkårlige ændringer" og kun for så vidt de havde lokal interesse. *Flensborg Avis* tog skrivelsen til efterretning, og lovede at handle i overensstemmelse med de anførte retningslinjer.¹²⁶

Det begyndte at lugte af et hårdhændet forsøg på helt at ensrette *Flensborg Avis*. Rigtig farligt blev det dog først, som vi senere skal se, i oktober 1941.

Foruden de her nævnte ting, kom forskellige småsager: Den 23. maj 1941 påtalte Luftwaffes censur-officer, *Hauptmann* Dr. Schlüter, ved *Reichspropagandaamt* i Kiel, at *Flensborg Avis* dagligt bragte notitsen "barometre i Flensborg", hvorved fjenden havde et støttepunkt til bedømmelsen af den samlede vejr-situation. Dette havde allerede længe været utilladeligt, og Schlüter bad derfor avisen om omgående at lade denne daglige notits bortfalde. Dette skete så. Senere, den 23. oktober 1941, påtaltes forholdsvis høfligt en enkelt vejrspådom. Schlüter underskrev sig i øvrigt kun med navn, i modsætning til Lektor Petersens evindelige "Heil Hitler!" Og L.P. Christensen svarede altid – ligesom Ernst Christiansen havde gjort det – med et "mit vorzüglicher Hochachtung".

Det er faktisk bemærkelsesværdigt, at den første påtale først skete 1½ år efter krigens begyndelse, thi vejrudsigter er som regel noget af det allerførste, der forbydes i tilfælde af krig. Man må på den anden side sige, at britiske luftangreb først på dette tidspunkt så småt begyndte at blive nogenlunde effektive.

På tilsvarende vis påtalte Lektor Petersen den 25. august 1941 en meddelelse om høstudsigterne, givet i et interview med en landbrugskonsulent, og den 14. oktober 1941 indskærpede man, at talangivelser af kvæg o.a. ved markedsstof ikke var tilladt.¹²⁷ Den slags giver som bekendt fjenden grundlag for at vurdere forsyningssituationen og der ud fra at foretage mange interessante beregninger om landets evne til at udholde en længere krig.

I det hele taget må man sige, at Lektor Petersen nærlæste *Flensborg Avis*: Den 3. oktober 1941 påtalte *Reichspropagandaamt Schleswig-Holstein*, at *Flensborg Avis* i en overskrift havde skrevet om "undtagelsestilstanden i Tjekkiet". Petersen bad avisen om i fremtiden at benytte den korrekte betegnelse "Protektoratet Böhmen og Mähren" – eller kort: "Protektoratet".

En lignende påtale faldt den 30. oktober 1941 på grund af overskriften "Nordamerikansk torpedojager beskadiget af torpedo" over en DNB-meddelelse fra Washington, bragt i *Flensborg Avis* den 18. oktober 1941, eftersom der netop i meddelelsen blev lagt vægt på, at der formentlig var tale om et Roosevelt-propagandanummer, der endog havde haft svært ved at overbevise amerikanske journalister. Petersen pålagde *Flensborg Avis* at være påpasseligere med redigeringen i fremtiden, eftersom en overfladisk læser kunne få det indtryk, at der rent faktisk var blevet af-

fyret tyske torpedoer mod en neutral, amerikansk torpedojager.¹²⁸ Man sporer i Petersens skrivelse en vis ærgrelse over, at den formentlig i Propagandaministeriet forfattede artikel til mistænkeliggørelse af Roosevelts og amerikansk presses hensigter var blevet spoleret af den ubetænksomt anbragte overskrift. L.P. Christensen anførte, at overskriften skulle have været afsluttet med et spørgsmålstegn, men at dette ved en beklagelig fejl var faldet bort.

Den 4. november 1941 faldt næste påtale fra *Reichspropagandaamt*: *Flensburg Avis* havde den 1. november 1941 bragt meddelelse om anlæggelsen af en branddam på øen Føhr. Sådanne meddelelser om lokale luftbeskyttelsestiltag måtte ikke bringes, og Petersen bad avisen om fremover at undlade dette. L.P. Christensen anførte, at meddelelsen havde været bragt i tyske aviser, blandt andre *Südtöndernsche Zeitung* 22. september 1941 og 13. oktober 1941, hvorved man havde fået den antagelse, at der ikke var tale om en militær foranstaltning. Men man ville i fremtiden undlade at bringe denne type meddelelser.¹²⁹

Alt dette kan synes som mindre vigtige indvendinger, men sammenlagt var de temmelig sikkert en kilde til irritation hos de instanser, der havde ansvaret for Rigets presse. Måske netop derfor blev der gjort et nyt forsøg på at få bedre snor i *Flensburg Avis*.

Flensburg Avis havde op igennem 1930'erne været stillet friere end den øvrige presse i Tyskland, der modtog en lind strøm af artikler fra Propagandaministeriet og andre pressemyndigheder – og som ikke kunne undslå sig for at trykke dem. I efteråret 1941 blev også *Flensburg Avis* omfattet af denne ordning: Fra 29. oktober 1941 fremsendte *Presseabteilung der Reichsregierung* ugentligt den såkaldte *Zeitschriften-Dienst*, hvis officielt ædle formål det var at "lette" redaktionsarbejdet. I praksis var det naturligvis en foranstaltning, der sikrede en ensrettet presse i Tyskland. *Zeitschriften-Dienst* blev grundlagt i 1939 og indeholdt detaljerede anvisninger på *hvad* der skulle skrives, *hvordan* det skulle skrives og *hvilken hensigt* man forventede at opnå hos læserne. Foruden egentlige nyhedsartikler omfattede *Zeitschriften-Dienst* og den tilknyttede *Deutsche Wochendienst* stofgrupper som "Gedenktage"; "Aussprache unter uns"; "Themen der Zeit" og så videre – alt sammen trykkeklart (!). Dertil kom "fortrolig information", der "tjente til indretning af avisarbejdet".¹³⁰ Alt dette materiale var naturligvis strengt fortroligt – det måtte ikke slippe ud til befolkningen, at den blev fodret med gennemtygget stof fra Propagandaministeriet. Det var så fortroligt, at chefredaktøren end ikke måtte vise det til sin stedfortræder. Retningslinjerne bestod af minutiøse anvisninger på, hvilke emner, der skulle behandles på hvilken måde, hvad man burde lægge vægt på og hvad man burde undgå, passende kilder at henvise til og passende citater og andre data at underbygge artiklernes tendens med.

Tilsendelsen af dette stof betød umiddelbart en drastisk indskrænkning af *Flensburg Avis'* relative frihed, thi det sagde jo sig selv, at man ikke kunne trykke egne artikler, der afveg fra de tilsendte retningslinjer og artikler. I takt med det indskrænkede format under krigen, optog den slags

pligtstof en stadig større procentdel af avisens indhold – på bekostning af de selvstændige artikler.

Ernst Schröder var nu *nogenlunde* tilfreds med *Flensborg Avis*, selvom han ikke var i tvivl om, hvor dens sympatier lå. I en skrivelse til regeringspræsidenten i Slesvig skrev han således den 16. oktober 1941, at mindretallets ønsker og håb gik i retning af, at Tyskland til sidst ville blive besejret af England: "Idet man fuldstændig miskender situationen, håber man ud fra en alvorlig uvilje ["Abneigung"] imod det tyske folk, at Rusland og Tyskland om muligt forbløder østpå". Men intet af sligt lod sig dog ifølge Ernst Schröder direkte læse ud af *Flensborg Avis*, der "under forholdenes tryk" havde udviklet sig til et rent meddelelses- og nyhedsblad. Ernst Schröder mente dog nok, at avisen indenfor de seneste 4-6 uger atter var begyndt at tage en smule stilling, i det mindste grænsepolitisk og at man i valget af kronikker og i den ledende artikel atter var begyndt at hæve hovedet. "Der foreligger dog endnu ingen anledning til at gøre sig nogen overvejelser. Den videre udvikling bliver skarpt iagttaget".¹³¹ Ernst Schröder var tilsyneladende endnu midt i oktober 1941 vel fornøjet med at have fået fjernet Ernst Christiansen. Men det var man ikke i Propagandaministeriet. På samme tid som Ernst Schröder erklærede sig stort set tilfreds med avisens nyhedsformidling, brød en orkan af vrede ud i Propagandaministeriet.

Flensborg Avis havde en idé om altid at søge at "gøre ret og skel". Dette kunne være selvmorderisk under et regime som det nazistiske. Ganske vist gengav avisen troligt og loyalt den nazistiske propagandas udtalelser om dette og hint, men når lejlighed gaves, søgte man at rette lidt op på propagandaens skæve billede. Det var en tilstræbt ligevægtig omtale af den russiske soldat, der gav anledning til den farligste trussel mod avisens eksistens siden afsættelsen af Ernst Christiansen i sommeren 1940. Den 4. oktober 1941 havde *Flensborg Avis* pligtskyldigst refereret Føreren, der blandt andet havde udtalt: "Vi kæmper imod øst med en modstander, der ikke består af mennesker, men af dyr, ja af bestier. Mod denne *bestialske modstander* har vore tropper vundet disse store sejre".

Men to dage senere, den 6. oktober 1941, skrev L.P. Christensen en ledende artikel om "Den russiske bolsjevisme og dens soldater", der på en afbalanceret måde ved hjælp af citater fra forskellige tyske kilder forsøgte at belyse emnet fra alle sider. Denne artikel fik Dr. Dürr fra Propagandaministeriet til at geråde i et sandt raseri, da han midt i november blev præsenteret for en oversættelse. Men som det synes at fremgå, havde han næppe fået den via Ernst Schröder.

Den 17. november 1941 skrev Dürr til L.P. Christensen: *Flensborg Avis* havde den 6. oktober 1941 – "netop 3 dage efter at Føreren i en tale havde karakteriseret sovjetsoldaten" – skrevet: "Der er i tyske blade blevet talt om *Sovjet-soldatens gåde*. Man tænker herved på de krigere (!) [Dürres anmærkning], der kæmper hårdnakket til sidste mand, går døden i møde uden mindste forsøg på at fly". – Hvad Føreren derimod havde sagt var:

“Det er det grusomste, som menneskehjerner kan forestille sig, en modstander, der dels kæmper af dyrisk blodtørst og dels af fejghed og angst for sin politiske kommissær (...) og over denne grusomme, bestialske, dyriske modstander og hans mægtige arsenal har vore soldater tilkæmpet sig deres mægtige sejr”.

Man må umiddelbart give Dürr ret i, at der forelå en iøjnefaldende afvigelse fra Føreren ord, men *Flensburg Avis* havde dog to dage tidligere udførligt citeret Føreren tale, og lederen var afbalanceret med et citat fra *National-Zeitung*, netop om de politiske kommissærers rolle.

Dürr påtalte endvidere, at *Flensburg Avis* med *Jyllandspostens* Berlin-korrespondent som kilde drog de tyske meddelelser om de kvindelige sovjet-soldater i tvivl, de såkaldte *Flinten-Weiber*; der havde været tale om sygeplejersker og medicinstuderende i almindelig uniform, meddelte *Flensburg Avis*, stik imod de officielle tyske konstateringer.

“I kras modsætning” til Føreren udtalelser om *Das Paradies der Arbeiter und Bauern* bragte *Flensburg Avis* endvidere i sin leder et uddrag af en afhandling af Dr. Gertrud Bäumer fra månedsskriftet *Die Frau*, der ifølge Dürr var “revet ganske ud af sammenhængen”. Heri hed det blandt andet: “Blandt [bolsjevik-]førerne fandtes der sikkert mange idealister. (...) Ingen kan overse, at der i kampen om virkeliggørelsen af den kommunistiske samfunds- og statsorden ikke alene har stillet sig et uoverskueligt antal af rene idealister til rådighed, men at der også på mange enkelte områder er ydet noget sagligt fremragende: af ingeniører og videnskabsmænd, af lærere og socialarbejdere, af erhvervsorganisationer og arbejderførere. Der hersker lige så lidt tvivl om, at endnu den dag i dag er mange bolsjevikker ligesom den første dag rede til at ofre sig for sagen”.

Det var nok ikke særligt velovervejet at bringe den slags om Sovjetrusland i efteråret 1941, men nøje i overensstemmelse med avisens princip om “ret og skel” – modigt var det sådan set også, ikke kun over for de nazistiske myndigheder, men også over for avisens mange stokkonservative læsere. Men *Flensburg Avis* sværmede nu engang for idealister.

Dr. Dürr fortsatte: Dette var at betragte som den uigenkaldeligt “sidste advarsel” til *Flensburg Avis*, “eftersom alle tidligere forholdsregler over for Deres blad har vist sig frugtesløse”. Skulle avisen igen give anledning til påtaler, ville den blive underlagt forensur, enten i Berlin eller i *Reichspropagandaamt* i Kiel – og dette ville medføre en forsinkelse på mindst 48 h.h.v. 24 timer, truede han. “Men disse svære ulemper kunne avisen tilskrive sig selv!”¹³²

Her er det i øvrigt værd at bemærke, at det denne gang tilsyneladende ikke stred mod NS-pressepolitik at indføre censur – sådan som Dürr havde hævdet i 1940. Men det er også bemærkelsesværdigt, at der ikke blev truet med at *forbyde* avisen, således som man gjorde med andre aviser, der i tidens løb var faldet til besvær. Også i dette tilfælde var man altså villig til at gøre en undtagelse for *Flensburg Avis*’ vedkommende. At forbyde avisen var tydeligvis et skridt, som man i Propagandaministeriet veg tilbage for: Det gjaldt tvært imod om at bevare avisen, men i en politisk uskadelig skikkelse.

L.P. Christensen konfererede kort med tilsynsrådets formand og næstformand, og drog dernæst den 21. november 1941 til Kiel, hvor han havde en længere samtale med lederen af *Reichspropagandaamt*, Lektor Petersen, som L.P. Christensen fornemmede var med i aktionen. Petersen "billigede til at begynde med fuldt ud ministeriets skridt – noget andet kan han jo heller ikke – men syntes i løbet af tre kvarters drøftelse noget mere tilgængelig". L.P. Christensen hævdede under hensyn til den række af klager helt fra Ernst Christiansens tid, der anførtes imod ham, at "man ikke kunne lægge en mand til last, hvad der muligvis har kunnet bebrejdes hans forgænger", og privat tilføjede han – formentlig med tanke på Röhm, Hess og flere andre affærer – i et brev til Kronika 25. november 1941: "Det stemmer vist allermindst med nationalsocialistiske grundsætninger!"

Sammen gennemgik L.P. Christensen og Lektor Petersen de skrivelser, der hidtil var blevet tilsendt avisen. L.P. Christensen kaldte dem "korrektiver", Petersen endog "ubetydelige sager" ("geringfügige Sachen"). Desuden påstod L.P. Christensen "gentagende og bestemt", at man lagde en helt anden mening ind i artiklen, end det var tilsigtet, og erklærede sig rede til i fremtiden at komme til Kiel, når der var noget at tale om, så forholdene kunne gøres lettere og mere tålelige. Petersen bad L.P. Christensen udfærdige en skriftlig redegørelse og lovede at lede den videre til Berlin, men han lovede ikke at give hans anmodning om mildnelse sin anbefaling. "Samtalen begyndte ret skarpt, men fik efterhånden en mildere karakter. Jeg har fornemmelsen af, den var til gavn", skrev L.P. Christensen den 25. november 1941 til Kronika, idet han bad ham om at gøre sin indflydelse gældende: "Gid din vanlige, udmærkede indgriben må kunne udrette noget. Den trussel er jo frygtelig og ganske lammende".

Til brug for Kronikas bearbejdelse af de rette kontakter sendte L.P. Christensen flere bilag, herunder en lang række små hilsener fra soldaterabonnenter, Ernst Christiansens artikelrække om *Mein Kampf* fra 1934, skåret ud af de originale, indbundne aviser fra den pågældende årgang, samt oplysninger om mindretallets faldne: På dette tidspunkt var ca. 300 i krigstjeneste, 17 tidligere elever på danske skoler var faldet og et endnu større antal sårede, enkelte invaliderede for livstid.¹³³

L.P. Christensen måtte i sin skriftlige redegørelse virkelig belægge sine ord for at fjerne truslen om forensur eller endog direkte forbud. I redegørelsen til *Reichspropagandaamt*, dateret den 25. november 1941, forsøgte han at redde, hvad reddes kunne: Han fremhævede, at artiklen var forfattet og sat før Førerens tale, og at man ved gennemlæsningen før offentliggørelsen efter talen ikke havde fundet, "at den på noget punkt stred imod Førerens redegørelser". Artiklen var bygget på tyske kilder og havde til hensigt over for *danske læsere* og på grundlag af forskellige kilder at belyse den i værnemagtsberetninger ofte gentagne kendsgerning, at sovjetsoldaten kæmpede sejt og udholdende. Artiklen var rent sagligt refererende og indeholdt ikke nogen egen vurdering. I det foregående nummer havde *Flensborg Avis* desuden på fremtrædende plads bragt Førerens klare udredninger om sovjet-soldaterne. Med den efterfølgende artikel havde

man villet supplere Førerens ord og bidrage til belysning af den hårdnakkede sovjetiske modstand. Derved fremhævedes de store sejre og triumfer i øst endog stærkere. Det var L.P. Christensens faste overbevisning, at artiklen – i sin helhed og ikke kun i de påklagede uddrag – var blevet opfattet, som det var hensigten af danske læsere, “over for hvilke en særlig form som bekendt er formålstjenlig”. Dette var et argument, der i hvert fald tidligere havde givet bonus.

L.P. Christensen havde, fortsatte han, været højst overrasket over advarslens skarphed: Siden udskiftningen ved chefredaktionen i sommeren 1940 havde *Flensborg Avis* kun modtaget enkelte korrektioner, der hverken i form eller i indhold kunne anses for at være tungtvejende – og det kunne vel i øvrigt ikke være meningen, at den nye chefredaktion arvede den gamles synderegister. Korrektiverne havde drejet sig om uønskede vejr-, handels- og høstudsigter, om den rette betegnelse af landsdele og lignende. *Reichspropagandaamt* ville kunne bekræfte, at *Flensborg Avis* altid øjeblikkeligt og omhyggeligt havde efterkommet dets henstillinger. Fra Propagandaministeriet var kommet to påtaler, nemlig om aflytning af svensk radio i sprogundervisningsøjemed og om den rette måde at angive kilden til en artikel. I begge tilfælde havde *Flensborg Avis* på det alleromhyggeligste efterkommet påtalerne. Med hensyn til L.P. Christensens og avisens loyale grundtone og loyale indstilling i det hele taget kunne der ikke herske den mindste tvivl: “I mere end 20 år har jeg deltaget i forhandlinger indtil ministerieniveau om mindretallets kulturelle forhold, og aldrig er der ytret den slags betænkelighed om min person”, skrev han. L.P. Christensen anførte desuden sit arbejde i byforvaltning, kulturliv og dansk-tysk kulturudveksling og andre tiltag og arrangementer til dansk-tysk tilnærmelse og forståelse, samt den anerkendelse, han havde høstet derfor fra både dansk og tysk side. Dette skete for yderligere at understrege den forventning, “at min loyale indstilling ikke betvivles”. L.P. Christensen bad derfor *Reichspropagandaamt* om at viderebefordre redegørelsen til Propagandaministeriet med velvillig anbefaling og med indtrængende bøn om, om muligt at ophæve eller i det mindste mildne den tungtvejende *Verwarnung*.

Men som tidligere anført var der en afgrund mellem den statsborgerlige loyalitet, L.P. Christensen og mindretallet var villig til at udvise – og udviste, og den totale magt over sjælene, som det national-socialistiske regime forlangte. For regimet var alt andet end blind lydighed og en fanatisk nazistisk indstilling allerede på kant med det tilladelige. L.P. Christensen besluttede sig for “indtil videre ganske at undlade at kommentere begivenheder i forbindelse med krigen”, kunne Dons-Møller den 3. december 1941 meddele Udenrigsministeriet.

I mellemtiden var *Kronika* i sving i Berlin med at trykke på de rette knapper. Ved et pressemøde i Propagandaministeriet omkring den 1. december 1941 med deltagelse af en række udenlandske journalister, lod *Kronika* en bemærkning falde om, at der var én avis, nemlig *Flensborg Avis*, der indtog en særstilling i Tyskland. Dertil bemærkede overregeringsråd Werner Stephan, at “der jo havde været visse vanskeligheder,

men de lod til i det store og hele at være overvundet". Stephan bemærkede i øvrigt også, at alle sager vedrørende *Flensburg Avis* passerede ham. Ministerialråd Fritzsche stillede sig ved samme lejlighed også ret forstående over for avisen.¹³⁴

Der var altså håb forude, og Kronika gav overfor L.P. Christensen flere gange anledning til lyse udsigter, blandt andet kunne han tidligt i december meddele, at man i Propagandaministeriet hos Dr. Dürr og overregeringsråd Stephan efter modtagelsen af L.P. Christensens indlæg ville bedømme sagen "principielt mildere", men at redaktøren måtte være rede til selv at møde op i Propagandaministeriet.

Tilstanden var næsten utålelig for L.P. Christensen, der mindeligt bad Kronika gøre sin indflydelse gældende: "Det er så lammende at gå med denne svøbe hængende over hovedet, og en svøbe, man ikke på nogen måde har fortjent. Det virker også krænkende på ens retsfølelse. Og jeg tror, der ikke findes mange, for hvem det rigtig bliver klart, hvad udførelsen af en sådan trussel ville betyde for hele vort kære lille – og så loyale – mindretal. (...) Og hvad bliver der af Førerens så stærkt og ofte fremhævede respekt for anden nationalitet, hvis sligt skal praktiseres", skrev L.P. Christensen til Kronika den 20. december 1941. I *Der Schleswigers* decembernummer benyttede han desuden lejligheden til at minde om rigssindenrigsminister Fricks udtalelse fra 1939 om den "hochqualifizierte nicht-deutsche Volksgruppe" i grænselandet.¹³⁵

Kronika kunne ikke gøre meget: "Situationen her er øjensynligt *principielt* en noget anden, end du forestiller dig. Jeg *har* haft de vigtigste samtaler om sagen og har – som ofte før – opnået en venligere og roligere bedømmelse. Et sådant resultat er allerede en hel del", skrev han i et koncept til et brev til L.P. Christensen den 27. december 1941, og tilføjede: "Jeg har gennem alle de tilbageliggende år set min vigtigste opgave i at afværge det værste. Ja, dette kan se negativt ud. Men sådan har forholdene været. Min mission i Berlin har bestået i atter og atter at minde centralstederne om vor eksistens og i at forhindre, at vi blev maset. Desuden er der i mange tilfælde – ved at fare lempeligt – skridt for skridt blevet opnået positive indrømmelser, lettelser o.s.v. *Vi har faktisk måttet kæmpe for selve livet*. Måske er mange danske ikke vidende herom. Det er imidlertid sandheden. Resultat: Den danske folkegruppe er det eneste ikke-ensrettede samfund i det Stortyske Rige". Kronika forstod L.P. Christensens utålmodighed; han havde imidlertid andre problemer at slås med i Berlin end de sydslesvigske alene. Men "sagen hviler heller ikke; en beslutning om at gøre det af med *Flensburg Avis* er afværget". Kronika gik med planer om et møde mellem L.P. Christensen, ham selv, Dürr og Stephan, men "desværre kan jeg ikke bestemme terminen. Men de herrer slipper ikke". Kronika mødtes i løbet af december med flere embedsmænd i et forsøg på at mildne luften.¹³⁶

Der var dog ikke meget at gøre: Den 22. januar 1942 kom den endelige afgørelse fra Dr. Dürr: Man fandt ingen grund til at ændre på den tilstillede *Verweis*, idet de *Beanstandungen*, det også under L.P. Christensens ledelse havde været nødvendigt at foretage, til dels var af så "schwerwie-

gender Natur, daß die dadurch gekennzeichnete Haltung der Zeitung in Zukunft nicht mehr hingenommen werden kann".¹³⁷

Hermed var *Flensborg Avis* i en næsten lignende situation som den, der havde tvunget Ernst Christiansen bort: En trussel om en for et nyhedsorgan dødbringende forsinkelse – eller endog et permanent forbud – ventede ved næste alvorlige advarsel. L.P. Christensen drøftede skrivelser med formand og næstformand: "Der var enighed om at vise *en endnu yderligere skærpet varsomhed*, og at moderere udtryk og vendinger, også hvad rent dansk-nationale anliggender angik". Også Kronika, der den 5. februar 1942 var hjemme i Flensborg, havde vanskeligt ved at begribe skarpheden. Få dage før den 22. januar 1942 havde han skrevet hjem, at man nu i Berlin "stod principielt velvillig over for *Flensborg Avis*".¹³⁸

Som et led i Kronikas og L.P. Christensens strategi for at redde avisen, fyldtes *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger* i begyndelsen af 1942 med "soldaterstof", artikler om dansksindede, pligttopfyldende værnemagtssoldater, og masser af soldaterbreve, der alle gav udtryk for glæde og taknemmelighed over at modtage avisen og som understregede dens betydning for moralen. Der blev sendt eksemplarer af *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger* med indhold af feltpostbreve og artikler afsted til tyske embedskontorer, idet man henviste til særligt velegnede artikler.¹³⁹ Man udarbejdede en liste med specielt velegnede citater fra soldaterbrevene, ganske givet med henblik på at overdrage den til "rette vedkommende" på et passende tidspunkt. Kronika indskærpede desuden L.P. Christensen ikke at glemme emnet "Vore faldne". L.P. Christensen havde dog hidtil udnyttet det meget – "somme tider, synes jeg, næsten rigeligt", mente den taktfulde L.P. Christensen.¹⁴⁰

Der var ro omkring *Flensborg Avis* i nogen tid, indtil man den 29. oktober 1942 refererede rektor Bernhard Hansens mindeord om den bombedræbte tidligere Duborg-elev Anna Bothilla Petersen, der i øvrigt havde været i lære i bladets ekspedition. De "danske i Flensborg kunne naturligvis ikke vente at blive skånet under de nuværende forhold, hvad tilfældene jo tydeligt nok har vist", udtalte Bernhard Hansen, idet han henviste til bombeskader på bygninger og nu dette tab af et menneskeliv. Han tilføjede, at disse vilkår måtte man som loyale borgere bære sammen med alle andre i det tyske rige.

Det var ikke lovligt at skrive om bombeangrebene resultater, og *Reichspropagandaamt* i Kiel påtalte artiklen, idet man forlangte, at artikler om bombeangreb skulle sendes til godkendelse i Kiel, hvilket ville medføre 2-3 dages forsinkelse. L.P. Christensen tog straks til Kiel, hvor han under en samtale med Lektor Petersen blandt andet henviste til, at der i officielle tyske meddelelser var givet oplysning om, at der var foretaget materiel skade i Flensborg – den lokale partiledelse havde endog ladet indrykke en stort opsat annonce i *Flensburger Nachrichten* med navnene på de dræbte ved den lejlighed. Petersen indvilligede herefter i at betragte sagen som afsluttet, og der blev truffet den ordning, at der måtte refereres fra mindehøjtideligheder over mindretallets bombedræbte, når blot

de faktiske bombeskader ikke nævntes.¹⁴¹

På trods af den yderste forsigtighed vandrede *Flensborg Avis* alligevel på kanten af sin ødelæggelse. Det havde vist sig praktisk umuligt at drive en avis på selvstændig vis. På et møde i marts 1942 så L.P. Christensen under anvendelsen af mange maritime og meteorologiske sprog billeder tilbage på det forgangne år: "Prøvelser har det ikke skortet på i det år, der svandt. Men samtidig blev *Flensborg Avis* spinklere af skikkelse og mattere i mælet, og adskilligt i dens gamle, hærdede træk – de, der prægede dens gamle ansigt – synes udvisket. (...) Vi sejler med den stærkeste modvind, der skyldes Kiel. Og denne modvind er ingen jævn skrap kuling med høj søgang fra luvart, som vi kan indrette os efter med rebede sejl og et fast og omhyggeligt tag i roret. Her er det ofte uberegnelige kastevinde, der søger at tvinge vor skude. Ikke mindst derved bliver sejladsen farlig".

Dette var netop det vanskelige ved den nationalsocialistiske politik: Den var fuldstændig uberegnelig, hvad L.P. Christensens søstykke så malende gjorde rede for. Men L.P. Christensen udtrykte samtidig det håb at bevare avisen, "indtil det igen lysner og kårerne bliver lettere for det danske grænseblad som for os *alle*. Vejen kan blive lang og trang, men det skal ikke gøre skår i vor forvisning om, at den tid vil komme, da *Flensborg Avis* atter kan vise sit gamle *kampglade* og samtidig *forsonlige* ansigt".¹⁴²

Dette håb havde dog lange udsigter. Og avisen kunne blive endog mattere i mælet.

Den 2. februar 1942 fik *Flensborg Avis* telefonisk pålæg fra Reichspropagandaamt i Kiel om, herefter kun at benytte DNB's meddelelser i det politiske nyhedsstof. Man havde bemærket, at avisen bragte meddelelser fra norske og franske – vel at mærke *tyskkontrollerede* nyhedsbureauer – dette kunne ikke længere tillades! For dansk *indenrigsstofs* vedkommende måtte man fortsat benytte danske kilder, for eksempel meddelelserne fra *Ritzaus Bureau*. Herefter var *Flensborg Avis'* eneste tilladte kilde til nyheder – udover det danske indenrigsstof – DNB! Dette blev i øvrigt nøje kontrolleret, og gav anledning til forespørgsler, for eksempel da *Flensborg Avis* den 4. marts 1942 og 5. marts 1942 havde bragt DNB-telegrammer efter det noget hurtigere Ritzau. I Hitlers Tyskland blev der imidlertid udsendt to slags DNB-telegrammer: én bestemt for *indlandet* og én, noget rummeligere, bestemt for *udlandet*. Det var den, *Ritzau* brugte – men eftersom *Flensborg Avis* var en indenlandsk avis, kunne det kun tillades avisen at bringe den *indenlandske* version. Om dette påbud kan hænge sammen med lokale bladkonkurrenters irritation over at være bagefter med nyhedsstoffet, er en mulighed.

Også med hensyn til gengivelser af billeder, forlangte *Reichspropagandaamt* nøje angivelse af deres herkomst. Det var ikke tilstrækkeligt, at herkomsten fremgik af teksten, hvad *Flensborg Avis* måtte sande, da den fik en påtale i forbindelse med gengivelsen af et særligt frimærke i anledning af Førerens fødselsdag. Selv teater-, bog- og filmmeldelser måtte fra maj 1942 ikke længere offentliggøres under mærke; forfatterens fulde navn *skulle* anføres.¹⁴³

Den 5. marts 1942 pålagde Reichspropagandaamt *Flensborg Avis* for fremtiden kun at bringe meddelelse om luftangreb på dansk område, for så vidt de havde fundet sted i avisens udbredelsesområde. Men dette var vanskeligere at definere end som så, eftersom *Flensborg Avis* ud over sine kerneudbredelsesområder i Tønder, Sønderborg og Aabenraa amter havde en ikke ubetydelig udbredelse, spredt over hele Danmark. Man udbad sig derfor nærmere anvisninger på, hvad man skulle betragte som sit særlige udbredelsesområde. Telefonisk blev det den 19. marts 1942 meddelt, at man kunne betragte Nordslesvig som avisens udbredelsesområde.¹⁴⁴ Dette var vel mere, end man havde turdet håbe på.

På et møde, formentlig i Folkerådet (mindretallets "forretningsudvalg") i juni 1943, redegjorde L.P. Christensen for avisens stadigt vanskeligere stilling. Men han konstaterede dog, at "de hilsener, jeg siden 1940 har haft mange af fra Berlin og fra Kiel, [er] blevet færre og tillige mildere i formen", og han tilføjede: "Jeg banker under bordet", for den sidste advarsel fra 17. november 1941 stod stadig ved magt. L.P. Christensen mente dog, at de forholdsvis mildt formede påtaler i 1942 kunne tages "som et i nogen grad beroligende tegn".¹⁴⁵

Efter indskrænkningerne i nyhedsformidlingen i 1942 var *Flensborg Avis* så tæt på at være ensrettet, at der ikke fandtes anledning til yderligere påtaler, og med det stadigt skrumpende format (se s. 906) blev der desuden så meget mindre plads til fra de officielle meddelelser eventuelt afvigende stof, at chancerne for at støde nogen i sagens natur formindskedes proportionalt hermed. Efter 1942 var indvendinger og påbud mest af praktisk karakter.¹⁴⁶

På trods af alle de her nævnte påtaler og problemer, fremhævede L.P. Christensen i flere af sine taler i snævre kredse i løbet af krigen, at sammenlignet med Første Verdenskrig var der under denne krig en stor forskel som avisen havde grund til at være taknemmelig for: "I 1914-1918 indeholdt de sønderjyske blade så at sige kun oversættelser af tyske meddelelser og tyske udtalelser; denne gang er *Flensborg Avis* vel i høj grad underkastet begrænsningens lov, men den har dog kunnet bevare en dansk tone, der klinger sammen med vort folks, hvor det gælder dansk-nationale anliggender". Dertil kom forholdene for mindretallet som sådan: Dengang fandtes ikke danske skoler; danske møder – også de kirkelige – var lammede, og "enhver offentlig national livsytring forstummet". Alt dette så – på trods af vanskelighederne – bedre ud under denne krig.¹⁴⁷ Der var heller ikke sket arrestationer af ledende danske ved krigsudbruddet eller udstedt forbud mod danske aviser. For de indkaldte krigsdeltagere var forholdene naturligvis lige så frygtelige som under sidste krig.

I en tale til Grænseforeningens sendemænd i 1942 citerede L.P. Christensen et brev, han i december 1915 – mens han var ved fronten i Rusland – havde modtaget fra Ernst Christiansen: "Der er jo stadig nogen nedgang i abonnenttal og kundgørelser i forhold til sidste vinter, men

endda *kunne* det jo være *meget værre*". Disse ord "kunne også siges om de første år af denne krig", udtalte L.P. Christensen.¹⁴⁸ L.P. Christensen var med andre ord fortrøstningsfuld.¹⁴⁹ Det gjaldt om at klare sig igennem krigen ved indtagelsen af den lavest mulige profil, så man var rede til at tage fat på genopbygningen efter krigen – som man blev stadig mere overbevist om, ville ende med tysk nederlag.

15.8. "Midt i fjendens lejr". Jacob Kronika i Berlin 1940-1945

Jacob Kronikas umiddelbare journalistiske tilknytning til *Flensborg Avis* var blevet løst med Propagandaministeriets ultimatum til ham i efteråret 1938. Herefter var hans virksomhed som korrespondent i hovedsagen kommet *Nationaltidende*, fra december 1940 også *Svenska Dagbladet* til gode. Han havde nu som hovedmål for sin politiske gerning i Berlin at hjælpe mindretallet og dets avis, Danmark og grænsen mellem Danmark og Tyskland frelste igennem krigen. Som det er fremgået, var Kronikas tilstedeværelse i Berlin en faktor, der ikke bør negligeres, når man skal bedømme årsagerne til, at *Flensborg Avis* og mindretallet slap forholdsvis helskindet igennem krigen.

Dette kunne naturligvis ikke ske uden en vis velvilje i den tyske centraladministration, og en sådan velvilje havde Kronika fået opbygget hos adskillige embedsmænd i de forløbne år. Werner Stephan fra Propagandaministeriet er flere gange nævnt; en anden var dennes kollega, Hans Fritzsche, der indtog en ledende stilling som *Ministerialdirigent* og leder af indlandspresseafdelingen siden 1938. Han sagde direkte til Kronika under en samtale den 26. marts 1942, at *Flensborg Avis*, der sammenlignet med andre dagblade var så forholdsvis uensrettet, "i virkeligheden er et unikum i Tyskland!" Han forsikrede ved samme lejlighed, at han fremdeles ville gøre sit til, at "dette unikum kan bevares". I særligt vanskelige sager vedrørende mindretalspressen kunne Kronika til enhver tid henvende sig til ham personligt, udtalte Fritzsche, så skulle han nok tage affære!¹⁵⁰ Der blev ved flere andre lejligheder fra mere eller mindre officiel tysk side over for Kronika givet udtryk for, at det var *ham* personligt, mindretallet kunne takke for dets stilling. I et brev til L.P. Christensen den 24. august 1943 redegjorde Kronika for en sådan lejlighed. Det hedder heri:

"På Hotel Adlon blev der forleden dag givet en middag, hvor STB's [Skandinavisk Telegram-Bureaus, forf.] ledende medarbejder, Willy Johannsen (Flensborger)¹⁵¹ og undertegnede var til stede som gæster. Talen faldt på den danske folkegruppe i Tyskland, og i denne forbindelse sagde aftenens vært, direktøren for det største tyske nyhedsbureau, en mand med forbindelser i de allerhøjeste kredse, følgende til Johannsen: *Det skyldes Kronikas indsats i Berlin og hans forbindelser, at den danske folkegruppe, dens presse og dens øvrige institutioner har det således, som de har det i dag. Uden Kronikas virke i Berlin ville sikkert meget have formet sig anderledes, og en stor del af den undtagelsesstilling, som vi har ladet danskerne i Sydslesvig beholde, ville næppe være blevet bevaret. Dette blev sagt meget stærkt*".¹⁵²

Der er næppe nogen grund til at tvivle på, at ordene er faldet omtrent, som Kronika citerede dem, og at de er udtryk for den velvilje, han nød i flere kredse i Berlin. Som det er fremgået, var det heller ikke den rene smiger – men det er klart, at man fra centralt hold i Berlin lagde et voldsomt pres på Kronika personligt ved udtalelser af denne karakter: Et fejltrin fra hans side ville – hvis hans rolle var så helt afgørende, som det her blev givet udtryk for – have fuldstændigt uoverskuelige konsekvenser for mindretallet. De centrale myndigheder i Berlin kunne, ved over for Kronika at overspille hans *personlige* betydning for mindretallet, nagle ham fast på dydens smalle sti i forhold til hans korrespondancer til sine dagblade – og i forhold til hans opførsel i Berlin i det hele taget.

Til gengæld for den velvilje, som Kronika utvivlsomt nød i Berlin, måtte han være villig til at yde visse gentjenester. Et eksempel på en sådan gentjeneste var det interview, Kronika i juni 1942 gav til det nazistiske, dansksprogede 14-dages-tidsskrift *Den tyske Ugerevy*, der udkom i Berlin og blev distribueret i Danmark. Men som med de fleste gentjenester havde dette interview også betydning for mindretallets position i Tyskland og *Flensborg Avis'* fortsatte eksistens. I interviewet understregede Kronika stærkt avisens betydning for de indkaldne sydslesvigere og søgte at tydeliggøre, at mindretallet som sådan var ubetinget loyalt og gjorde sin pligt til det yderste. Interviewet blev efterfølgende af Kronika sendt rundt i hektograferede oversættelser til praktisk taget alle de officielle tyske steder og personer, han kunne komme i tanke om.¹⁵³

Interviewet med Kronika blev også udnyttet til det yderste i *Flensborg Avis*. På ledende plads gav *Flensborg Avis* den 1. juli 1942 et fyldigt uddrag (3¹/₂ spalte) af det nævnte interview i *Den tyske Ugerevy*, og artiklen blev tillige gengivet i juli-nummeret af *Der Schleswiger*.

Interviewet og lederen må ses som en udpræget *nødværgeartikel*: Her nævnes som et af de ganske få steder i *Flensborg Avis* igennem hele krigen *Frikorps Danmark*, og i et andet citat blev mindretallets krigstjenestegørende for første og eneste gang i krigens løb kaldt for “en dansk indsats i kampen mod bolsjevismen” – i *Der Schleswigers* julinummer blev denne vending endog brugt direkte i en deloverskrift. Det er dog værd at bemærke, at de pågældende vendinger bringes som citat fra *Ugerevyen* og ikke som redaktionel tekst.

Artiklen var forfattet af redaktør Hans Wolf-Jürgensen, og det er naturligvis vanskeligt at afgøre, hvad Kronika rent faktisk har sagt – i forhold til, hvad Wolf-Jürgensen har skrevet. Situationen har efterfølgende næppe indbudt til berigtigelser.

Interviewet formede sig i øvrigt som en samtale om mindretallet som “et stille, men trofast dansk samfund i den tyske herbergstat”. Kronika udtalte, at han altid havde haft “glæde af de mange forhandlinger, han har ført på det danske mindretals vegne med officielle tyske myndigheder. Det er så godt som altid lykkedes at nå til fuld forståelse, og han har mødt en officiel tysk indstilling, der vil det bedste forhold mellem dansk og tysk i grænselandet”, hedder det i Wolf-Jürgensens gengivelse. Kronika udtalte sig “med varme og glød” om mindretallet som “den eneste

organiserede og anerkendte nationale folkegruppe indenfor Tysklands grænser”, der gentagne gange havde nydt anerkendelse fra højere sted, for eksempel havde indenrigsminister Dr. Frick kaldt det “en højt kvalificeret germansk folkegruppe”. Mindretallet var glad og taknemmelig over, “at det den dag i dag, trods de store krigsbegivenheder, er muligt for gruppen at fortsætte sin særprægede, dansk kulturelle tilværelse. Vi skylder Tyskland tak for den forståelse og imødekommenhed, der muliggør, at vore danske institutioner på tysk rigsgrund kan arbejde ubeskåret videre”. Folkedanskerne var en *biologisk* størrelse, tyske rigsborgere af dansk nationalitet. “Disse folkedanskere, fortsætter Kronika med eftertryk, er for det første konsekvent og fuldt ud loyale, positivt indstillede statsborgere i deres herbergstat For det andet er de folkeligt set med deres hjerter knyttet til moderlandet Danmark”. Mindretallet var på de fleste punkter sammenligneligt med det tilsvarende tyske mindretal i Nordslesvig. Mindretallets unge havde været parate til at ofre det yderste, nemlig livet, i pligten over for herbergstaten. “Hidtil er der faldet 29 [nu 35, red. af *Flensborg Avis*] unge medlemmer af den danske folkegruppe, næsten alle på østfronten i kampen mod bolsjevismen. (...) Jeg tror, at jeg ved denne lejlighed er berettiget til at sige, at også disse unge er en *dansk indsats* i kampen mod bolsjevismen”.

Interviewet gik over i en række tyske blade, og ifølge Kronikas dagbogsoptegnelser lod både Propagandaministeriet og *Auswärtiges Amt* ham vide, at dette interview i høj grad ville gavne mindretallet.¹⁵⁴

Det har det formentlig også gjort. Men det betød ikke, at man ikke fra tysk side var i stand til at gennemskue mindretallets taktik. I en *SD*-indberetning den 14. december 1942 konstateres det, at den tysk fjendtlige stemning i Danmark kan genfindes hos det danske mindretal:

“Ganske vist betoner den danske mindretalsledelse hele tiden med særlig iver den loyale indstilling over for riget og anvender som bevis herfor, de af mindretallets medlemmer, der i den tyske værnemagt efterkommer deres soldaterpligt og de, som er faldet i denne krig. Men samtidig kommer det til udtryk, at folkedanskerne takket være denne loyale indstilling og dette blodoffer skabte forudsætningerne for, at de ikke kunne blive frataget nogen af deres rettigheder i fremtiden. Herved virker det påfaldende, at heller ikke den rigsdanske presse nogen sinde skriver om, at folkedanskerne er faldet i kamp imod bolsjevismen. Det bliver tvært imod også her hele tiden betonet, at de faldne ved at give deres liv har tilkæmpet sig mindretalsgruppens eksistensberettigelse”.¹⁵⁵

Der var med andre ord ikke tale om, at det danske mindretal ved taktisk dygtighed førte de tyske myndigheder bag lyset – eller om man vil: “narrede” dem til at give indrømmelser af den ene eller den anden art. Det danske mindretal havde i dette – som Kronika senere kaldte det – *spil midt i fjendens lejr* – en modspiller, der kendte alle reglerne og alle knebene og sad med alle trumferne –, men som også var villig til at lade det danske mindretal spille med, så længe det var til gavn for tyske interesser. Og indtil man havde vundet krigen. Men hvis man i mindretallet troede, at man ved at spille med, ved at udvise den yderste loyalitet kunne

erhverve sig retten til at leve et liv som dansk i sin sydslesvigske hjemstavn efter en tysk sejr i verdenskrigen, så tog man alvorligt fejl. Det var ikke et spil, i hvilket man kunne vinde retten til sit liv. Spillet ville i tilfælde af tysk sejr i krigen også ende med et dansk nederlag i Sydslesvig. Der ville ikke være plads til nationale mindretal, selv ikke de germanske, i Hitlers tusindårsrige. Men at nægte at spille med var ikke nogen mulighed. Så længe mindretallet spillede med, overlevede det.

At *spillet midt i fjendens lejr* gav anledning til kritik fra navnlig mindretallets unge og i sig selv indebar et stort moralsk dilemma, var Kronika helt klar over, og det var et problem, han tumlede med resten af sit liv. I sine drama-dokumentariske optegnelser beskrev han senere – i en fiktiv dialog med en ung sydslesviger, sat til året 1943 – sine følelser således: “Det er en pinefuld sandhed, at vi ikke står – ikke *kan* stå i den aktive og åbne modstandskamp. Vi har sikkert ikke meget at prale af. (...) Jeg spiller spillet – midt i fjendens lejr – så godt som jeg formår”.¹⁵⁶

Der var dog grænser for, hvad Kronika lod sig bruge til, og han formåede at holde sin sti nogenlunde ren. Da han i februar 1940 under hånden af chefen for OKW, Wilhelm Keitel, via Propagandaministeriet blev indbudt til at rejse gennem Polen “for at overbevise sig om befolkningens behandling”, med henblik på udgivelsen af en pjece på dansk, afslog han.¹⁵⁷ Det samme gjaldt deltagelsen ved åbningen af et *Institut zur Judenfrage* med efterfølgende tredages *Arbeitstagung* i marts 1941.¹⁵⁸

Også da det tyskdominerede STB (*Skandinavisk Telegram-Bureau*) forsøgte at kapre Kronika i maj 1942 med både gyldne løfter og snak om, at *Nationaltidende*, der havde været i økonomiske vanskeligheder siden midten af 1930'erne, snart ville gå ind, afslog han blankt.¹⁵⁹ Og på *Nationaltidende* drømte man ikke om at slippe Kronika godvilligt.

Der var nemlig også fra anden side bud efter Kronika. Kronika var fra krigens begyndelse “godt stof landet over”.¹⁶⁰ Og det blev han ved med at være: “Deres navn er fortsat én af de ting, vort blad lever på og endog lever i den sidste tid fint på”, skrev *Nationaltidendes* redaktionssekretær Eigil Steinmetz til Kronika den 24. maj 1940. Steinmetz havde hørt, at *Berlingske Tidende* igen havde haft en føler ude efter Kronika, og dette var naturligvis “et nyt kompliment til Deres indsats for os – og vi herhjemme er jo naturligvis som sædvanlig overbevist om, at De også kun optager det som sådant”.¹⁶¹ Lønnen fulgte dog ikke med påskønnelsen, hvad venen og kollegaen fra *Jydske Tidende*, Morten Kamphøveners, der var bladets politiske redaktør i Aabenraa, ikke undlod at påtale: “Lad dog *Nationaltidende* betale dig for at være en af bladets mest læste medarbejdere!”¹⁶² Her må det dog tilføjes, at Kamphøveners *Jydske Tidende* hørte til i den *Berlingske* koncern.

Kronika skrev til dén danske avis, der allerede midt i 1930'erne havde en privat anti-nazistisk journalist-klub, hvis medlemmer siden kom til at fostre en lang række modstandsfolk – Franz von Jessen, Aage Schoch, Børge Outze, Peter de Hemmer-Gudme, Ole Küllerich, Kate Fleron m.fl. Flere af de nævnte blev fjernet fra avisen af tyskerne – som Franz von Jessen, Peter de Hemmer Gudme og Aage Schoch – og måtte senere gå

under jorden – som Aage Schoch, Børge Outze, Ole Kiilerich, Kate Fleron og Peter de Hemmer Gudme. De kom alle til at indtage ledende positioner i den danske modstandsbevægelse. Både Fleron, Schoch og de Hemmer Gudme blev under besættelsen taget af Gestapo. Fleron endte krigen i Frøslev-lejren, Schoch undslap under dramatiske omstændigheder fra Gestapo-hovedkvareret i Shell-huset i København under RAF-bombardementet 21. marts 1945, mens de Hemmer Gudme begik selvmord sammesteds 30. september 1944 efter at være blevet tortureret under forhør.¹⁶³ Hvor meget Kronika blev indviet i sine kollegers illegale aktiviteter, er ikke let at vide; han var kendt som en mand, der havde svært ved at holde på en hemmelighed. Men det er værd at bemærke, at Kronika på intet tidspunkt af sine kolleger blev anset for at være kompromitteret på grund af sine "gentjenester" til nazisterne. På *Nationaltidende* var man fortsat ovenud tilfredse med hans korrespondancer fra Berlin, der i bladet af og til fik en sådan opsætning, at den tyske presseattaché Gustav Meissner betegnede avisens holdning som "Schweinerei"¹⁶⁴ – hvad man imidlertid *Ved Stranden* betragtede som en hædersbetegnelse.

De danske dagblade sendte i sommeren 1940 hærskarer af journalister til Berlin. Det var i Berlin, det skete, hvis man på et dansk dagblad ville være med, hvor nyhederne blev skabt. Dette forøgede Kronikas arbejdsbyrde, idet også de danske provinsblade – som for eksempel *Aarhuus Stiftstidende*, som Kronika repræsenterede indtil sommeren 1943, forlangte mere og fyldigere stof. Dertil kom, at han fra 1. december 1940 også overtog korrespondancer til *Svenska Dagbladet*. Det styrkede Kronikas position i Tyskland, at han nu også korresponderede til et af det neutrale Sveriges største aviser.¹⁶⁵ Men den forøgede arbejdsbyrde medførte, at Kronika i foråret 1941 måtte engagere den unge Vagn Skytte-Rasmussen som medhjælper. Skytte-Rasmussen arbejdede desuden for den svenske *Nya Dagligt Allahanda*. I juli 1941 fik Kronika derfor en ny, svensk medarbejder, nemlig Arvid Fredborg.¹⁶⁶

At fungere som udlandskorrespondent i Berlin under 2. verdenskrig udviklede sig til en nærmest surrealistisk – og dødsensfarlig – oplevelse.¹⁶⁷ Korrespondenten måtte ikke alene gå balancegang med hensyn til Hitlers Tyskland som sådan, men også mellem de konkurrerende instanser indenfor Det tredje Rige. For udlandskorrespondenterne var det navnlig den groteske rivalisering imellem *Auswärtiges Amt*, der ved krigsudbruddet i september 1939 til Goebbels' store fortrydelse havde overtaget udlandspropagandaen, og Propagandaministeriet, der var vanskelig, hvad følgende lille eksempel til fulde viser: Propagandaministeriet havde indrettet en presseklub på *Leipziger Platz* i et palæ, der havde tilhørt den jødiske bankierfamilie Bleichröder – i kejsertiden nære venner af Bismarck og dennes bankier. I dette palæ kunne udenlandske journalister spise billigt og rimeligt godt, hvorfor der var god søgning til stedet.

Auswärtiges Amts presseafdeling ville ikke stå tilbage, og indrettede en klub i engelsk stil – *Auslands Presse Club* – i *Fasanenstrasse*. Her var tiltrækningen foruden maden også den, at man kunne læse engelske og andre

Jacob Kronika (1897-1982) blev i Berlin til den bitre ende. Selv oplevede han at blive udbombet flere gange, og hans smukke hjem i Händelallee blev fuldstændigt tilintetgjort ved et britisk bombeangreb i 1943. Kronika ses her i maj eller juni 1945 foran det hårdt medtagne danske konsulat i Alsenstrasse. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

udenlandske aviser. Dette tiltrak også diplomater og *Auswärtiges Amts* egne embedsmænd, så Fasanenstrasse blev et meget velbesøgt sted.

Propagandaministeriet var rasende, og lod midt under krigen sit palæ ombygge for 500.000 rigsmark, så palæet nærmest blev et palads, og der til indkøbtes godset *Julianehof*, hvor trætte udlandsjournalister kunne rekreere sig. Dertil blev truffet aftale med en nærliggende restauration om billig mad til journalister.

Auswärtiges Amt lod så bygge en swimmingpool i *Fasanenstrasse*, tillige med en bar og en biograf, og man satte trumf på ved at ombygge kælderen til et kombineret luftbeskyttelsesrum og keglebane!

Man skulle synes, at korrespondenterne under sådanne omstændigheder kunne leve som grever og baroner, men det var i så fald ikke et sorgløst liv: så stærkt var niddet mellem de to ministerier, at en journalist meget vel risikerede at blive *persona non grata*, hvis han ikke millimeterdemokratisk fordelte sin tid ligeligt på de to klubber. Det var heller ikke let at få et godt forhold til begge parter, for var man vellidt det ene sted, var dette grund nok til at være ilde lidt det andet.

Rivaliseringen mellem de to ministerier endte i 1941 med *Auswärtiges Amts* endelige sejr, da Propagandaministeriets leder af udlandspresseaf-

delingen, den af korrespondenterne veldidte Dr. Karl Bömer, begik den indiskretion i svært beruset tilstand at røbe tyske angrebsplaner mod Rusland under en animeret sammenkomst på den bulgarske ambassade. *Gestapo* drog kort efter af med Bömer, der blev erstattet af ministerialråd Brauweiler. Brauweiler var i modsætning til Bömer et inderligt uinteressant bekendtskab, hvad hans øgenavn også bar vidnesbyrd om: Han gik blandt korrespondenterne under navnet *Langweiler* [“Tørvetriller”, forf.].

De tyske myndigheder var smarte nok til ikke – i modsætning til snart sagt alle andre krigsførende lande – at indføre forensur ved krigsudbruddet, hvad de ved enhver lejlighed yndede at fremhæve. De indførte i stedet en meget grundig efterensur. Allerede samme dag blev korrespondenternes artikler gennemlæst af lektorer, og faldt noget ikke i god jord, blev der slået ned prompte. Udvisning af journalister blev ofte ledsaget af drakoniske trusler: *Neue Züricher Zeitung*s korrespondent blev således udvist i foråret 1941 med meddelelse om, at hans journalistik satte hans lands eksistens på spil!

Da det gik op for tyskerne, at en del korrespondenter ikke betragtede det som nogen stor katastrofe at blive udvist, blev der i stedet truet med spionageparagraffer, og i Tyskland var det muligt for udlændinge at blive straffet for landsforræderi mod Tyskland. Spionage var jo ikke kun militær spionage, men også politisk eller økonomisk – og hvilken avisartikel kunne ikke stemples som spionage, hvis man virkelig ville?¹⁶⁸

Flere af Kronikas kolleger oplevede at blive arresteret og udvist – heriblandt medhjælperen Vagn Skytte-Rasmussen, der den 13. maj 1942 blev arresteret i otte dage og derefter udvist på grund af nogle artikler til *Nya Dagligt Allahanda* om den mulige anvendelse af nervegas på tysk side i krigen på østfronten. Det var vist navnlig bladets opsætning af hans meddelelser, der var faldet for brystet. Han vendte dog tilbage til Berlin igen i sommeren 1943.¹⁶⁹

Den 10. april 1940 blev Kronika opsøgt af en medarbejder i Propagandaministeriet, der udtalte, at det var godt, at invasionen i Danmark dagen før var forløbet som den gjorde: “Hvis det var kommet til alvorlige kampe, ville vi have været nødsaget til at skride til handling over for nogle af de danske her i Berlin, der har fortalt for meget forud for den 9. april ...”.¹⁷⁰ Kronika oplevede også flere gange at blive forhørt af *Gestapo*, men klarede hver gang frisag. Den 29. maj 1940 blev han som tidligere nævnt hentet til det berygtede *Reichs-Sicherheits-Haupt-Amt (RSHA)* i *Prinz Albrecht-Straße* i Berlin, mistænkt for spionage til fordel for Danmark.¹⁷¹ Under hans fravær ringede *Nationaltidende* til Kronikas lejlighed, hvor man fik forbindelse til en tysktalende herre. Da man spurgte efter Kronika, blev der svaret: “Der Mann kommt nicht wieder!” – Bladet spurgte tilbage: “Hvad er det, De siger?”, hvorpå svaret lød: “Der Mann kommt nie wieder ...”.¹⁷² Men takket være sine kontakter slap Kronikas med skrækken.

At Kronika var klar over, at han skulle være på vagt, vidner følgende passus i et brev til redaktør A.P. Hansen på *Nationaltidende* den 9. oktober 1941 om: “kedeligt, at det er umuligt at bruge telefonen til blot de aller-

mindste og mest uskyldige bemærkninger!"¹⁷³ Selv de allermest uskyldige *skriftlige* bemærkninger kunne medføre ubehageligheder. Da Kronika i et brev den 8. oktober 1941 til *Mejeriselskabet Danmark*, der leverede ham – og mange andre korrespondenter i Berlin – danske fødevarer, bad om, at tilsendte skinker helst ikke måtte veje over fem kilo, blev han indkaldt til forhør hos Gestapo i Berlin. Man havde opfattet hans begrundelse – at vejede skinken over fem kilo, så voldte det vanskeligheder at få den udleveret – som kritik af de tyske myndigheder. Forhøret, der fandt sted den 10. februar 1942, opklarede dog misforståelsen.¹⁷⁴ Men meget skulle der altså ikke til!

Derfor formentlig også Kronika lidt spidse tone, da *Aarhuus Stiftstidende* den 30. marts 1942 beklagede sig over hans "omstændelige og ordrige" telegrammer, der indeholdt "for få faktiske oplysninger". Kronika måtte gøre opmærksom på, at "det, som De kalder 'ordrigdom' i mine telegrammer, er i reglen det eneste middel for at få sagt ad indirekte vej, hvad der overhovedet ikke kan røres ad direkte".¹⁷⁵ *Aarhuus Stiftstidendes* udenrigspolitiske medarbejder, Georg Andrésen, berettede efter befrielse i 1945 om, hvordan Jacob Kronikas korrespondancer fra Berlin under besættelsen "gang på gang fremkaldte protester fra læserne, der ikke kunne gennemskue hans unægtelig tyskprægede, men alligevel for den forstandige læser fine ironi i skildringerne fra datidens Berlin. Mange troede virkelig for alvor, at denne udmærkede danske mand var tyskvenlig". Andrésen giver et eksempel på en Kronika-korrespondance fra slutningen af september 1943: "... at den mest virkelige værdi indenfor et kampafsnit først gør sig fuldt gældende, når der, således som i øjeblikket på østfronten, ikke mere er tale om fremadgående bevægelser, men tvært imod om operative forholdsregler i modsat retning". Som Andrésen skriver: "Den tyske strategi gengivet på en prik".¹⁷⁶ Som det er fremgået, var det dog ikke blot de århusianske læsere, men også lejlighedsvis redaktionen, der havde vanskeligt ved at læse mellem linjerne.

Den tyske besættelse af Danmark fik umiddelbare følger for Kronika, der kunne reagere principfast indtil det teatralske. Han nedlagde den 30. april 1940 sin post som kasserer for Berlins udenlandske presseforening – som en personlig konsekvens af, at Danmark ikke længere kunne regnes som et frit land. Dette ville forhåbentlig ikke "influere negativt" på hans forhandlingsmuligheder over for Propagandaministeriet og *Auswärtiges Amt*, noterede han i sin dagbog den 14. maj 1940. Sandsynligheden herfor var dog meget stor, så nedlæggelsen af posten kan næppe have været særlig velovervejet. Beslutningen har formentlig skyldtes moralske anfægtelser. Muligvis kan handlingen ses som indledningen til at brænde broer bag sig, for han begyndte efter alt at dømme atter at spekulere på at emigrere til Stockholm.¹⁷⁷

Kronika, der var født i Broager, havde igennem længere tid desuden syslet med tanken om at blive dansk statsborger. Det forekom jævnligt, at embedsmænd i de tyske stats- og partiinstitutioner i samtaler med Kronika betonedede, at han var "rigstysker", hvad der pålagde ham særlige plig-

ter. Man indskærpede altså lejlighedsvis Kronika, at hans rigsborgerskab pålagde ham begrænsninger, som en ikke-rigsborger ikke havde. Dette var Kronika sig også yderst bevidst, som han skrev til Dr. Staudacher i *Auswärtiges Amts* presseafdeling den 12. januar 1941. Han var tysk rigsborger. Men dermed var hans politiske standpunkt ikke udtømmende beskrevet: "Jeg beder Dem om at tage til efterretning, at det giver mig et særligt livsindhold og en særlig livsværdi at være dansk – i mit tilfælde folkedanser ("Volksdäne"). De ved som tysk og nationalsocialist, hvad det betyder at føle sig dybt forbundet med sit folk. De kender også Deres egne folkefællers stilling i de lande, hvor de er statsborgere. En folketysker i Ungarn eller Rumænien er ungarsk henholdsvis rumænsk statsborger; men han er også tysker og har pligt og ret til at hævde sig som tysk. Det samme gælder for folkedanskerne i Tyskland". Kronika redegjorde omhyggeligt for "front og bro"-ideologien, og erklærede, at nationale mindretal kunne være en velsignelse ["Segen"], når ellers den rigtige erkendelse var til stede: Folkeborgerskab og statsborgerskab var for disse mennesker ikke overlappende, men skulle der være harmoni mellem disse to poler – og det skulle der – så kunne folkegrupperne og deres medlemmer kun være bærere af kærlighed og fred.¹⁷⁸ Hvad Dr. Staudacher har sagt til dén redegørelse, er et godt spørgsmål! Sandsynligvis har han fastholdt Kronikas særlige forpligtelser. Men kunne Kronika skifte statsborgerskab, så ville han kunne smyge disse forpligtelser af sig. Hele tiden måtte han dog afveje, hvad konsekvensen ville være over for det danske mindretal af et statsborgerskabsskifte eller endog en bortrejse fra Berlin.

Det blev dog indtil 1941 ved tanken og et par halvhjertede forsøg, men i august 1941 tog han over for chefredaktør Aage Schoch på *Nationaltidende* spørgsmålet op igen, og i et brev den 1. september 1941 bad han direkte Schoch om at være behjælpelig med at ansøge om dansk indfødsret. Flere grunde talte for et statsborgerskabsskifte. Intet tydede på, at han ville komme til at genoptage en stilling ved den danske presse syd for grænsen, og dette havde hidtil været begrundelsen for at fastholde det tyske statsborgerskab, thi "det volder ofte vanskeligheder, når en journalist ikke er borger i *det* land, hvis presse han repræsenterer". Det var de tyske myndigheders principielle standpunkt, at den udenlandske presses repræsentanter i Tyskland burde være ikke-tyskere, også i statsretslig henseende. Man ville ikke i Tyskland modsætte sig hans overgang fra tysk til dansk statsborgerskab, mente Kronika, og han var sikker på fortsat at kunne repræsentere den dansk-sydslesvigske folkegruppes interesse.¹⁷⁹ På grund af forskellige omstændigheder kom der til at gå næsten 4 år, før Kronikas ønske om dansk statsborgerskab blev opfyldt – nemlig få uger før russernes indrykning i Berlin i foråret 1945.¹⁸⁰

Kunne Kronika af flere grunde ikke flygte fra nazismen eller fra Berlin rent *fysisk*, så søgte han i stedet tilflugt i religionen. Kronikas tanker gik i retning af at vende verden ryggen og gå i kloster. I den svenske korrespondent Gunnar Müllerns beskrivelse fra 1942 tog Kronika sig således ud: "Personligt højt kultiveret med et forfinet udseende er Kronika dybt religiøs, og det er hans drøm, engang i verden at kunne slå sig til ro i

Sigtuna for at glemme verdens strid og give sig hen til åndelige sysler”.¹⁸¹

Dette lod sig imidlertid ikke gøre. Kronika søgte i stedet tilflugt i *Bekennntnis-Kirche* og i *Oxfordbevægelsen*. Hans religiøsitet, der i forvejen havde været stærk, blev forstærket af de dybe moralske anfægtelser, det daglige samkvem og samarbejde med det nazistiske embedsapparat efterhånden gav ham. Ansvaret for at medvirke til at bringe mindretallet frelst igennem krigen – og den dermed manglende reelle mulighed for at sige fra, at bekende sin antinazisme offentligt, pinte ham, men han fik lindring, trøst og tilgivelse gennem sine skriftemål med “skriftevenner” i *Oxfordbevægelsen* og *Bekennntnis-Kirche*.¹⁸² På møderne, hvoraf flere blev holdt i Kronikas hjem, drøftedes det “religiøse” i nazismen, det “andet” Tyskland, jødeforfølgelserne og krigens gang. Blandt deltagerne var også folk med kendskab til jødeudryddelser og andre forbrydelser mod menneskeheden.

Både Bekendelseskirken og Oxford-bevægelsen blev forfulgt i Tyskland. Ifølge tysk opfattelse var Oxfordbevægelsens proselytter på det nærmeste *Secret Service*-agenter. Kronika havde selv af og til problemer med *Gestapo* “af kirkelige og religiøse grunde” med hensyn til at få f.eks. visum til Danmark, men han havde i Amtsrat Giese i Propagandaministeriet en god hjælper.¹⁸³

Adskillige venner og bekendte inden for eller i tilknytning til Bekendelseskirken så sig af den ene eller den anden grund nødsaget til at begå selvmord. Man talte i Kronikas religiøse omgangskreds om selvmordet som “den 3. emigration” – efter den ydre og den indre emigration. Inden for Kronikas omgangskreds begik den 1. november 1942 komponisten Hugo Distler og 12. december 1942 digteren Jochen Klepper med familie selvmord; begivenheder, der prægede Kronika dybt.¹⁸⁴ Samme år skaffede vennen, den gamle tyske bladmand Dr. Schaffer, Kronika cyanidkapsler til anvendelse i nødstilfælde.¹⁸⁵

Kunne Kronika ikke offentligt bekende sin antinazisme, så kunne han dog offentligt bekende sin stærke kristentro. I betragtning af, at han var nået til den erkendelse, at nazismen var Satans værk og at Hitler var en antikrist, blev en stærk offentlig bekendelse af sin kristentro i praksis det samme som en fordømmelse af nazismen. Selv i *Flensborg Avis’* forsigtige referater af Kronikas taler i det danske menighedshus Ansgar i Flensborg den 5. februar 1942 og 23. september 1942 skinnede dette tydeligt igennem.

Den 5. februar 1942 holdt Kronika i et næsten overfyldt Ansgar en dybt personlig kristen tale (trykt som kronik i *Flensborg Avis* 7. februar 1942), der ifølge referatet gjorde et “stærkt indtryk” på tilhørerne. Han talte om sin glæde ved “skriftevenner” at dele sine synder med, og om de usonede synder, der var som en sten i støvlen, så man forhindredes i at gå videre i livet. “Alt, hvad der har med Gud at gøre, kan kun bygges på frihed og frivillighed”, udtalte Kronika. Satan var en realitet: “I kampen mod Satan gives der ingen neutralitet, ikke noget midt i mellem. Enten føres vi kærligt af Gud eller vi piskes frem af dæmonerne i Satans følge. Satans frugter er selvmord, sindssygdomme, fængsler, tugthuse”. Der er næppe

tvivl om, at tilhørerne har forstået, hvad han sigtede til. Kronika anbefalede Oxfordbevægelsen med dens krav om samdeling og skriftemål: Dens skriftemål, stille stunder og samdeling kunne anspore til vækkelse, og vækkelsen skulle føre til mere end syndsbevidsthed og syndserkendelse; ved skriftemål opnåedes fred i sjælen, så man fik kraft fra oven til at vandre endnu et stykke af vejen. Syndserkendelse var det første, helliggørelsen det andet, men dette var en dennesidig etik. Det vigtigste var troen på livet og livet i Guds fuldkomne rige. Kristendommens kerne var dels menneskets forhold til det hinsidige, men også forholdet til medmennesker i dette liv: "Denne verden i sin helhed er Satans domæne. Vi er generelt skyldige. Det er ikke nok at tale om mange enkelte synder, men om en almindelig syndstilstand. Derfor er sjælesorg en pligt for alle".

Vækkelsens begyndelse var syndens erkendelse, og bekendelse i personlig og konkret form var skriftemålet til Gud med et troende menneske som vidne. Hjemkomsten til glæde, fred og fuldkommenhed afhang ikke af menneskets gerninger, men ene og alene af dets forhold til Kristus. "Vi er medansvarlige for vore medmennesker. Er vi ikke alle i en båd? Er vi ikke glade, når andre mennesker bliver frelst? Vi vil gerne give dem, vi holder af, det bedste, vi kender. Dette bør gælde overalt. Vi danske sydslesvigere er positive i vor nationalfølelse. Vi er nationale med taknemmelighed. For os er da spørgsmålet dette: I hvilken form er nationalismen bedst? Hvorledes praktiseres den på bedste måde? Ved at vi gør, hvad vi formår, for at give vore landsmænd det bedste, vi ved, nemlig troen på Kristus. For danske sydslesvigere betyder vækkelse da at vågne op til en levende tro. Vi har så ofte sunget: Det har slet ingen hast for den, som tror. Hvis troen fylder os, så vil den brænde i os. Ellers er troen kun en tom talemåde".¹⁸⁶

Kronikas foredrag optog sindene meget. "Endda enkelte tyskere, der har læst referatet, har været interesseret", skrev Marie Kronika den 12. februar 1942 til sin bror.¹⁸⁷ Interesserede tyskere var nu ikke just noget at stræbe efter i de dage: En rapport fra Kronikas Ansgar-tale gik fra Flensborg til *Reichs-Sicherheits-Hauptamt* i Berlin, der på grund af denne midt i april gjorde knuder over at udstede et udrejse-visum til Kronika, der ville en tur til København.¹⁸⁸

Den 23. september 1942 talte Kronika atter i Ansgar, denne gang om det store spørgsmål "enten-eller": "Enten et evigt liv hos Gud, eller en evig tilværelse hos Satan". Vejen til Guds rige hed Kristus, og forud for et evigt liv i fred, lykke og salighed gik bekendelse og bod. Også i jordelivet måtte der vælges mellem det gode og det onde, og "ingen kan vælge det onde med god samvittighed. Men angsten er en fremtrædende egenskab; vi tør ikke afsløre os selv, vi færdes med maske på. Derfor trænger vi til skriftemålet, til at tale ærligt ud under fire øjne. Skriftemålet fører til syndsforladelse, hvor alt bliver udslettet, uden dette er der ingen plads for det gode. Ens eget Jeg vil dominere og skabe egne Guder som penge, magt, karriere eller livsnydelse. Kraften, der skal bære ud over alt dette, hedder Gud, og vejen til ham er Kristus. (...) Ser vi på vor egen hjemstavn og den kamp, her har måttet kæmpes så gælder det, at det var kristen-

dommen, der var kraften i den. *Uden Kristus kan det nationale blive en afgud, der spærrer for kristendommen, og da bliver det gode det bedstes fjende*¹⁸⁹ [fremhævet af forf.]. Det var sådan, Kronika så nazismen.

Kronika sagde ja til kristendommen, nazisterne derimod nej. Dette kom tydeligt til udtryk i Kronikas anmeldelse i *Flensborg Avis* den 19. april 1945 af Friedrich Murawskis bog *Das Gott* [sic!] om den germanske verdensanskuelse. En ven stak ham den med ordene: "Denne bog må du læse for at forstå de åndelige brydninger, der foregår i vor tid". Af bogen fremgik det ifølge Kronikas saglige redegørelse, at kristendom, jødedom og islam var *semitiske* religioner, der skulle erstattes af den germanske *Weltanschauung*, nationalsocialismen. Denne germanske verdensanskuelse var bestemt af racen og blodet; kirkerne havde derimod pånødet tyskerne en *jødisk* præget verdensanskuelse. Kirketro og germansk *Weltanschauung* var uforenelige; kristendommen var jødedom for ikke-jøder, og det var ganske uberettiget at betegne det nye testamente som Guds ord. For germaneren var *folket* det centrale, folkefællesskabet var kraftkilden. Den germanske *Weltanschauung* kunne sammenfattes i ordet "Soldatentum", der udtrykte den betingelsesløse beredvillighed til indsats for folket.

Tydeligere end i denne redegørelse kunne nazismen ikke stemples som antikristelig – og dermed som den absolutte modsætning til alt det, Kronika fandt godt og rigtigt.

Kronikas *offentlige* bekendelser var tydelige nok, men det er ganske givet, at han under *private* former tog stærkere ord i brug: Da den unge Arild Hvidtfeldt i september 1943 kom til Berlin som korrespondent for *Social-Demokraten*, traf han Kronika, og "ikke ret mange dage efter min ankomst trak han mig til side oppe i klubben på *Leipziger Platz* og aflagde et langt, dybtfølt skriftemål om sine tidligere vildfarelser", huskede Hvidtfeldt. "Det handlede til dels om hans bog i romanform, *Revolution*, fra 1934 eller 1935, som han engang overrakte mig med dedikation og med en fornyet, kategorisk afstandtagen fra sine fortidige anskuelser. Nu var han overbevist, utvetydig, modstander af nazismen, hvis umenneskelige ondskab han så i et bibelsk lys". Hvidtfeldt tilføjede dog: "Han var ubetinget dansksindet, men alligevel var der så meget tyskeri tilbage i ham, at han aldrig selv ville blive klar over det. Noget af det hang måske sammen med de øvrige sider af hans natur".¹⁹⁰

Det var Kronika meget om at gøre at bekende sin kristentro. Det gjaldt også over for gamle venner som M.P. Ejerslev, med hvem Kronika tidligere havde diskuteret nationalsocialismen. Ejerslev var op igennem 1930'erne blevet mere og mere engageret i dansk nazisme i den Ejnar Vaaben'ske version – d.v.s. af temmelig teoretisk karakter og stående uden for Frits Clausens DNSAP. Kontakten mellem dem var blevet vedligeholdt, men politisk var de to gledet længere og længere fra hinanden. Da Ejerslev i november 1941 bad Kronika om medarbejderskab ved det dansk-nazistiske tidsskrift *Nationen*, afslog han; han havde dårligt tid, men det vigtigste var, at "kristendommen mere og mere bliver det absolut centrale for mig".¹⁹¹ Når Kronika ikke simpelthen vendte ryggen til

de nazister, som han rent faktisk havde *mulighed* for at vende ryggen til, skyldes det formentlig også overvejelser af kristen art: Man skal som bekendt hade synden, men elske synderen, og der er som ligeledes bekendt større glæde i himlen over én omvendt synder end over ti retfærdige. En forudsætning for omvendelsen var jo imidlertid syndens erkendelse hos synderen – og et passende kvantum anger. Her gik Kronika selv foran med et godt eksempel, men han måtte dog ofte til sin beklagelse konstatere, at eksemplets magt ikke altid var uindskrænket.

I sin dramadokumentariske bog *Midt i fjendens lejr* fra 1966 blev Kronika udspurgt af den kritiske, fiktive unge sydslesviger, "Peter", om sin stilling til nazismen og sin rolle i Berlin 1932-1945, og han besvarede faderligt og udførligt, tænksomt og selvkritisk, næsten higende efter tilgivelse og forståelse, den unge mands spørgsmål. Hvor ville verden have været sparet for megen ulykke, dersom Kronika havde ofret sit liv i et attentat på Hitler, udtalte Kronika; han, der flere gange var inden for en armlængde af Føreren. Kronika omtaler som eksempler nordmanden John Salvesen, der i 1941 blev skudt ned over Tyskland i et britisk fly, og polakken Warminski, der faldt ved Warszawa i 1939. Begge havde de i begyndelsen troet på en ærlig idealisme i nazismen, men var siden forfærdedes over dens antikristelighed og gået i åben kamp. Det var formentlig sådan, Kronika *ønskede*, at han selv var blevet.

En anden mulighed var at emigrere, fortsatte Kronika, bort fra Tyskland, bort fra medansvaret for nazismens forbrydelser. Men pligten over for hjemstavnen bandt. Dette måtte også gælde de unge sydslesvigere: Efter 1939-1940 kunne unge sydslesvigske desertører volde Danmark store problemer. For slet ikke at tale om de repressalier, der kunne ramme egne landsmænd syd for grænsen – det danske mindretal var ikke større, end at det bogstaveligt talt ville kunne forsvinde op gennem skorstenen på et krematorium i en kz-lejr på en eftermiddag. Men kunne man åbent vedkende sig modstanden imod nazismen, så ville straffen ramme ikke blot én selv, men familie, slægt og venner, anførte Kronika, idet han henviste til nazisternes brug af den såkaldte "Sippenhaft". Den unge "Peter" anklagede Kronikas generation og ældre for at forlange statsborgerlig loyalitet i stedet for loyalitet over for sin samvittighed. Dette spørgsmål blev ved med at hvile som en skygge over forholdet mellem Kronikas generation og den generation af unge sydslesvigere, der havde deltaget ved fronterne.

Der er grund til at tro, at Kronika enkelte gange overvejede flugten fra nazismens ondskab og ind i selvmordet; han var i hvert fald svært fascineret af de mennesker, der valgte denne udvej (for eksempel kunstneren Jochen Klepper, der i 1942 sammen med hele sin familie begik selvmord, og hvem Kronika senere flere gange har beskæftiget sig med i sine værker, artikler og foredrag). Kronika ville da sikkert også have vidst at finde en passende dramatisk udgang på dette liv. Under alle omstændigheder holdt han meget stærkt på, at selvmord ud fra et sådant motiv ikke kunne betragtes som en synd, men som den eneste mulighed for at emigrere, bort fra ondskaben i Tyskland. Men Kronika valgte livet – ud fra den

samme betragtning, der gjaldt den fysiske emigration ud fra Tyskland: Som dansk sydslesviger havde man både pligt til at *blive* i landet og pligt til at *overleve*, så man kunne yde sin indsats for mindretallet og hjemstavnen. Åben modstand ville føre til, at mindretallet blev underkuet, måske udryddet, og derved sveg man sine pligter over for sin hjemstavns fremtid: Uden danskhed, ingen dansk fremtid for Sydslesvig.

Men at denne erkendelse pinte Kronika dybt ind i sjælen, kan der næppe herske tvivl om, for ved at overleve påtog man sig samtidig et medansvar, en skyld: Thi den, som ikke åbent og aktivt bekæmper det, der er erkendt som det onde, gør sig skyldig. Som han i sin fiktive samtale den 15. januar 1943 med "Peter" erkendte: "Jeg løber ikke fra min *egen* skyld og medskyld, der i første omgang bestod i, at jeg ikke fra selve starten gennemskuede ondskaben i Hitler og nazismen. Jeg *ved* også, at det slet ikke lader sig gøre, at 'spille spillet – midt i fjendens lejr' *uden* at blive skyldig".

Ved at overleve, påtog man sig – sådan som Kronika så det – samtidig et medansvar, en skyld. Denne skyld kunne kun soves med bod – og bodsgang gik Kronika, over for snart sagt hvem som helst, han kunne stole på under krigen – og endnu flere efter den. Det tragiske er, at han aldrig helt blev tilgivet og aldrig helt tilgav sig selv.¹⁹²

15.9. Rationering og luftangreb 1939-1945 – Ernst Schrøder *Flensborg Avis'* redningsmand?

Igennem perioden 1939-1945 måtte *Flensborg Avis* gentagne gange nedskære formatet: Fra stolte 60 sider ugentligt i 1939 endte man med sølle 8 sider ugentligt kort før krigen afslutning. Formindskelsen af formatet forløb trinvis og var en følge af stadigt skrappere rationering og stadigt stigende distributionsvanskeligheder – og til sidst af det totale sammenbrud i den tyske infrastruktur. Helt til det sidste lykkedes det dog *Flensborg Avis* at opretholde en særstilling i Det tredje Rige, hvilket i sig selv er interessant: Mens tusinder af tyske aviser og tidsskrifter måtte lade livet på den totale krigsmobiliserings alter, fortsatte *Flensborg Avis* – stadigt mindre og stadigt "mattere i mælet", men den udkom. Forløbet viser, at man formåede at manøvrere i minefeltet af modstridende kompetencer i Hitlers Tyskland – og at man i hvert fald i visse ressortområder var villig til at tilstå *Flensborg Avis* særrettigheder i forhold til andre tyske aviser. Det var efter alt at dømme de særlige rettigheder, Danmark på grund af besættelsesarrangementet nød i forhold til Tyskland, der smittede af på mindretallet og avisen.

Krigens udbrud medførte en øjeblikkelig begrænsning af avisens omfang. I en indberetning til *Gestapo*, Staatspolizeistelle Kiel, den 2. oktober 1939 meddelte *Gestapo*-chefen i Flensborg, Hans Hermannsen, dog, at *Flensborg Avis* "på trods af krigsudbruddet udkommer i uforandret omfang. Den tyske presse er underlagt betydelige indskrænkninger i papirforbruget, hvorimod sådanne indskrænkninger ikke gør sig bemærkede i mindretalsavisen". Hermannsen anførte, at *Flensburger Nachrichten*, der udkom

i 20.000 eksemplarer, dagligt indeholdt seks sider, hvorimod *Flensborg Avis*, der med et dagsoplag på godt 7.000 eksemplarer dagligt indeholdt 8 sider og om søndagen endog udkom "i et endnu større format". Dette sidste var nu ikke rigtigt; *Flensborg Avis* udkom ugentligt i et omfang af omkring 46-48 sider (altså max. 8 sider dagligt) – og man var forresten straks ved krigsudbruddet gået fra søndags- til mandagsudgaver. Det store søndagsformat hørte fredstiden til.

Hermannsen fortsatte: "Af oplaget bliver desuden kun ca. 15% læst i Tyskland, hvorimod størstedelen går til Danmark. Den 30. september udkom avisen i anledning af dens 70-års jubilæum endda i en 16 sider stærk udgave". Det var dog for galt, fandt Hermannsen: "Mindretalsavisen har derved i forhold til den tyske presse en fordel, som den herværende befolkning ikke kan forstå". *Flensborg Avis* bragte ugentligt en side *Kirke og Samfund* og *Ung nordisk Grænsevagt*, foruden en sidestærk søndagsudgave. Den daglige ungdomsside havde dog måttet ofres, men "den danske avis har væsentligt mere plads til nationalpolitisk arbejde end de tyske. Den har forresten i den seneste tid haft rigeligt plads til overs til egenpropaganda [i.e. egenreklamer – det var jo lige op til et kvartalsskifte, forf.], hvad der under de nuværende forhold jo er helt overflødigt. Efter herværende opfattelse måtte der fra ansvarligt sted sørges for, at den danske mindretalsavis med hensyn til papirtildeling i det mindste ligestilles med den tyske presse".¹⁹³

I december 1939 fik *Flensborg Avis* – i lighed med alle andre tyske aviser – uden varsel fra *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger* påbud om at nedskære papirforbruget med 1/3 – og at udkomme med maksimalt 42 sider ugentligt. *Flensborg Avis* gjorde høfligt opmærksom på, at dette ville medføre et drastisk fald i avisens danske annoncer og et tilsvarende drastisk fald i de valutadeviser, der skulle afleveres til *Reichsbank* af kroneindtægten. Det var et argument, man kunne forstå, og påbudet blev straks ophævet for *Flensborg Avis'* vedkommende.¹⁹⁴ *Flensborg Avis* fortsatte følgelig med at udkomme som hidtil, men den 27. juli 1940 fik man endeligt påbud om, at omfanget herefter ikke måtte overstige 42 sider ugentligt. Dette blev drøftet på det tidligere omtalte møde mellem Ernst Christiansen og *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger* få dage senere, den 1. august 1940, og Ernst Christiansen fik da det indtryk, at *Reichsverband* fra Kiel og *Flensborg* blev holdt nøje underrettet om alle sider af *Flensborg Avis'* virke.¹⁹⁵ Sandsynligheden taler for, at repræsentanter for tysk presse i grænselandet har følt sig brøstholdne over *Flensborg Avis'* særstilling på dette område – at *Flensborg Avis* udkom i et format større end det, der var dem tilladt. Dette var allerede blevet bemærket i en indberetning fra *Sicherheits-Dienst* den 26. februar 1940, hvor man besværede sig over, at *Flensborg Avis* "midt i ugen" var udkommet med et otte-siders nummer, hvorimod *Flensburger Nachrichten* som regel måtte nøjes med 4-5 sider dagligt. Man tilføjede fra SD's side: "Dabei wirke erschwerend, daß die *Flensborg Avis* keineswegs einen betont deutschfreundlichen Kurs einhalte".¹⁹⁶

Efterhånden som krigen skred frem, blev der pålagt *Flensborg Avis* sta-

digt større begrænsninger med hensyn til omfang; selv udnyttelsen af spalteplassen blev der fastlagt regler for: Den 19. august 1940 blev det forbudt at bringe særtillæg af næsten enhver art, ligesom det blev påbudt, at spalteplassen ved annoncer skulle udnyttes mest muligt; udsmykninger og illustrationer i forbindelse med f.eks. annoncer måtte ikke overstige 15% af spalteplassen. Dette påbud synes dog ikke at være håndhævet særlig strengt, for langt ind i 1943 og 1944 kunne *Flensborg Avis* bringe helsidesannoncer og ved særlige lejligheder også flersidede tillæg.

Det skulle dog blive meget værre med rationeringen: Pr. 1. november 1941 blev omfanget yderligere begrænset – denne gang yderst drastisk til kun 28 sider (med 4 sider 4 gange ugentligt og 6 sider 2 gange ugentligt). Kronika skrev senere, at en venligsindet embedsmand i Propagandaministeriet med en vis tilknytning til Nordslesvig den 28. oktober 1941 havde ladet ham forstå, at det var stærke kræfter i Kiel, Flensborg og Berlin, der arbejdede for en stærk nedskæring af papirleverancerne til *Flensborg Avis*. Det har muligvis været Werner Stephan, hvis bedstefar kom fra Tønderegnen.

En velovervejede argumentation og en sideløbende mobilisering af Kronika medførte i første omgang, at man allerede ugen efter – fra 18. november 1941 og “indtil i første omgang udgangen af året” fik tildelt yderligere 2 sider, altså 30 sider i alt (fordelt enten som 4x4 sider, 1x6 og 1x8 eller 3x4 og 3x6 sider) i seksspaltet format mod tidligere femspaltet. *Flensborg Avis* forsøgte ved udgangen af året at få hævet det tilladte sidetal til 32 sider – (1x8, 2x6 og 3x4 sider) – med gyldighed “indtil videre” af hensyn til de problemer, begrænsningen forvoldte med hensyn til annoncørerne, der betalte annoncerne *forud*, men de ekstra to sider var et forbigående fænomen: Den 21. januar 1942 blev avisen pålagt endeligt at begrænse formatet til 28 sider ugentligt (4x4 og 2x6 sider), og dette lod sig trods ihærdige anstrengelser og forhandlinger ikke ændre; selv ikke da Kronika efter samtaler i december 1941 med redaktør Lund og direktør Andresen på *Berlingske Tidende* fik foranlediget, at en sammenslutning af københavnske dagblade tilbød at stille papir til *Flensborg Avis*' rådgighed som en gave – de danske dagblade var langt bedre stillet på grund af import fra Sverige og Finland –, men dette papir måtte kun bruges til at fylde reservebeholdningen; avisens omfang måtte under ingen omstændigheder udvides. Sandsynligheden taler for, at det var hensynet til de tyske konkurrenter, der ikke tillod *Flensborg Avis* at udvide formatet. Nedskæringen ville næppe betyde ret meget for holdertallet *syd* for grænsen, hvor man jo delte skæbne med sine tyske kolleger. Derimod var der grund til at frygte for annoncører og holdertal *nord* for grænsen, hvor *Flensborg Avis* herefter fremstod i “så langt ringere udstyr end danske blade”. Konsul Dons-Møller beklagede i en indberetning den 11. november 1941 dette stærkt, ikke mindst fordi bladet i de foregående kvartaler havde sporet nogen fremgang i både holdertal og annoncer. “Avisen, der ikke så let som større blade ved ændring af satstyper er i stand til at indstille sig på begrænsningen, har som følge af indskrænkningen allerede nu set sig nødsaget til at foretage afskedigelser i sit trykkeri”. Man hav-

de forsøgt at opnå tilladelse til at indføre papir fra Danmark, men "varerforsyningsdirektoratet skal, uanset sin sympati for tanken, have ment at måtte modsætte sig en udførselstilladelse for papir". Der var, erkendte man, ikke tale om, at *Flensborg Avis* var ringere stillet end sine tyske kolleger, men "under henvisning til de særlige forhold, der gør sig gældende for *Flensborg Avis*", havde man alligevel henvendt sig til vedkommende tyske organisation for at opnå lempelser. I det danske udenrigsministerium drøftede man i mellemtiden muligheden for at hjælpe *Flensborg Avis* med papir fra Danmark.

I begyndelsen af januar 1942 var L.P. Christensen i Hamborg til forhandlinger med *Landesverband der deutschen Zeitungsverleger*, hvor han under 45 minutters forhandlinger forsøgte at skabe forståelse for, at *Flensborg Avis'* format atter måtte kunne øges; han slog "på alle strenge, lige fra det rent forretningsmæssige til det nationale og prestigemæssige (for tyskerne)". Kronika var den 17. marts 1942 i stand til at bebude et svar, ifølge hvilket selveste propagandaministeren garanterede for, at *Flensborg Avis* fremdeles skulle indtage en særstilling med visse "privilegier" inden for Rigets presse, både med hensyn til redaktion og med hensyn til papirtildeling.

De pludselige nedskæringer i papirtildelingen kunne volde vanskeligheder over for ikke altid lige forstående annoncører, der havde bestilt og måske betalt annoncer, som der uventet ikke længere kunne findes plads til. Lejlighedsvis måtte Kronika mobiliseres med argumenter som at "det også måtte være i tysk interesse, at vort danske grænselandsdagblad ikke udkom i forkrøblet tilstand", fordi den på begge sider af grænsen udbredte avis dels altid havde kæmpet for et godt dansk-tysk naboskab, dels blev holdt på mange nordiske avisredaktioner, hvor man tog avisens indhold og format "som udtryk for, hvordan stemningen og forholdene i Tyskland formede sig", hed det i et brev fra L.P. Christensen til Jacob Kronika den 25. oktober 1941, der tydeligvis var bestemt til viderebefordring til "rette vedkommende". Argumentet over for de tyske myndigheder var dette, at hvis *Flensborg Avis* i størst muligt omfang kunne gå uforandret gennem krigen, så ville det på de skandinaviske avisredaktioner formidle indtrykket af, at det ikke stod helt så skidt til i Tyskland, som dets modstandere gerne ville give det indtryk af. Dette var en argumentation, der formodedes at mane i hvert fald Propagandaministeriet til eftertanke. Der til kom de rent praktiske pladsproblemer, der måtte ramme en avis, der dels skulle dække nyheder på begge sider af grænsen og dels fik annoncer og bekendtgørelser fra både Danmark og Tyskland – og de danske annoncører skaffede desuden fremmed valuta til landet (124.000 kroner i regnskabsåret 1941); et argument, man formodede interesserede de økonomisk ansvarlige i Tyskland. Der blev i øvrigt også draget sammenligninger med det tyske mindretals *Nordschleswigsche Zeitung* der navnlig under besættelsen af Danmark levede højt og flot på de mange tyske soldaterabonnenter – i 1940 med 70 sider ugentligt.¹⁹⁷

I begyndelsen af året 1943 blev situationen kritisk: Kronika var kommet under vejrs med en tilstundende massesammenlægning og -nedlægning af

aviser i forbindelse med proklamationen af "den totale krig", og i samtaler med kompetente folk var også *Flensborg Avis'* skæbne blevet berørt. Kronika opfordrede den 8. februar 1943 indtrængende L.P. Christensen om at fylde bladet med soldater-stof (feltbreve) og andet indsendt materiale, navnlig med vægt på avisens betydning for de indkaldtes moral og i det hele taget på avisens "levende forbindelse både med vore soldater og med vor folkegruppe". De måtte alle "til det yderste slås for at redde vor avis – det gør jeg her, og I gør det samme hjemme. Mine samtaler udelukker heller ikke håb".

Det var redaktør Willy Ehlers i Kiel, der havde et stort ord at sige i denne forbindelse, og ham havde Kronika et godt forhold til, så "hans skøn skulle man vel egentlig ikke være bange for. Men var det tænkeligt, at andre mennesker i grænseegnen, som mener os det slet, vil misbruge situationen til at ramme os dødeligt?"

L.P. Christensen opregnede argumenterne imod en lukning af avisen: Avisen havde hele tiden stillet *sin* part til krigstjenesten. En standsning af avisen *nu* ville desuden slet ikke frigøre folk til krigstjeneste, fordi det i hovedsagen var ældre mennesker, kvinder, nogle danske statsborgere og et par lærlinge, der drev avisen: I redaktionen han selv med 61 år, 45-årige Tage Jessen, der var erklæret uduelig til krigstjeneste såvel som til arbejdstjeneste, den 63-årige J.N. Jensen og den 55-årige frk. Auguste Nielsen. Ingwersen, Lange og Karl "Kulle" Christiansen var alle indkaldt. I ekspeditionen arbejdede udelukkende kvinder, nemlig Marie Kronika, der ikke længere var meldepligtig til civiltjeneste, frk. Nissen, den danske statsborger frk. Sørensen samt en lærling. Husmester Chr. Ludvigsen var 66 år, og i sætteriet var ikke færre end 8 mand indkaldt, deraf én falden og én krigsinvalid. Af de øvrige var flere mænd midt i 60'erne, én var *ausgemustert*, én var udlænding, dertil kom én lærling samt den 47-årige faktor Marius Jensen, der havde deltaget i Første Verdenskrig og var blevet hjemsendt efter Polensfelttoget i 1939. I trykkeriet sad den 47-årige maskinmester Otto Meyer, også veteran fra 1. verdenskrig, samt arbejder Chr. Jensen, der var indkaldt til hjælpetjeneste, og den krigsinvalid Henschel, der for tiden var indlagt på sygehus. Der var kort sagt ikke nogen frontduelige soldater tilbage på *Flensborg Avis!*

Desuden ville rigsbanken "for resten også nok være lidt ked af at miste ca. 220.000 kroner om året", anførte L.P. Christensen – noget i overkan-ten af det sandfærdige. En nedlæggelse af avisen ville desuden medføre en næsten fuldstændig ødelæggelse af mindretallets tilværelse, mødeli- vet ville blive umuligt, og "det kunne dog ikke være hensigten". – "Vi håber, håber, håber, at alt må forløbe lempeligt", sluttede han sit brev til Kronika. Med hensyn til soldaterbrevene gjorde man sit yderste, men øst- frontens bevægelser medførte store uregelmæssigheder i feltpostforsen- delserne.¹⁹⁸

Hver for sig og sammenlagt gjorde argumenterne tilsyneladende ind- tryk, selvom den tyske velvilje skal ses på baggrund af det helt specielle dansk-tyske forhold, og *Flensborg Avis* blev også i denne omgang sparet for nedlæggelse. Hermed var Flensborg faktisk *den eneste by i Det tredje*

Rige med under 100.000 indbyggere, hvor der efter 1943 udkom mere end én avis.¹⁹⁹

Nedskæringerne i papirtildelingen fortsatte: Det tilladte ugentlige sidetal blev pr. 1. oktober 1944 sat yderligere ned, denne gang til 24 sider ugentligt, men avisen var fortsat "taknemmelig for, at den også nu har lov til at varetage sin tjenergerning for danskheden og for Danmark".²⁰⁰

Det skulle blive værre endnu. Ét var nemlig at få *tilladelse* til at udkomme med et bestemt antal sider ugentligt – noget ganske andet at få det nødvendige papir fra fabrikkerne – og at få det transporteret til Nørretorv i Flensborg.

Flensborg Avis' papirforbrug skulle af Reichspressekammer anvises til *Verband deutscher Druckpapier-Fabriken*, derefter blev papiret ekspederet fra Stettin med skib. Svingtede skibstrafikken, blev toget over Hamborg benyttet – men det forøgede og fordyrede transporten. I juli 1941 blev transportvanskelighederne på grund af krigsforholdene – *Operation Barbarossa* var på sit højeste – så store, at *Flensborg Avis* ligefrem måtte gå til *Flensburger Nachrichten* og låne nogle ruller for overhovedet at få bladet ud. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at man bed hovedet af al skam og lånte papir hos den gamle modstander, hvor tilmed Ernst Schröder samme år havde sat sig i chefredaktørstolen – og at man fik det.

Flensborg Avis plejede at bestille 15.000 kilo papir ad gangen, men i efteråret 1941 blev de enkelte leverancer nedsat til 5.000 kilo – og derved steg fragtomkostningerne for avisen betragteligt. L.P. Christensen beklagede sig til *Reichspressekammer*, der den 3. november 1941 tog hans klage til følge, hvorefter det atter var muligt at få 15.000 kilo ad gangen. "Det var imidlertid en utålelig følelse i en given situation at skulle være anvist til et nådigt lån fra *Flensburger Nachrichten*", fandt L.P. Christensen. Han henvendte sig derfor til *Reichspressekammer* med bøn om en nødreserve. Dette blev bevilget den 26. november 1941.²⁰¹

Flere gange i løbet af krigen var papirtildelingen givet, bestillingen afgivet og accepteret, men leverancerne trak ud; enkelte gange så længe, at kun ganske få dage skilte avisen fra at indstille udgivelsen. Dette var tilfældet først på året 1942: Den 29. januar 1942 konstaterede *Flensborg Avis*, at der kun var tilstrækkeligt med papir til at fortsætte udgivelsen endnu én uge – indtil den 6. februar 1942 – og så var det slut, "og tigge til Ernst Schröder ville vi dog nødig", mente L.P. Christensen. Flere skrivelser og telefoniske samtaler med Berlin og Hamborg mandede ud i, at avisen fik 10 ruller til låns fra *Hamburger Anzeiger* – men det kostede 176 RM alene i fragt. Det var den strenge vinter, der havde vanskeliggjort transport på floderne, og krigsførelsen lagde – foruden andre transporter – beslag på jernbaner og lastvogne. Over for papirfabrikken rejste *Flensborg Avis* erstatningskrav – og fik faktisk bevilget 1/3 af transportomkostningerne. Men først den 24. februar 1942 kom den regulære sending – og den i november 1941 bevilgede reserve var endnu den 28. marts 1942 ikke indtruffet. Adskillige gange i løbet af 1942 måtte *Flensborg Avis* med hatten i hånden låne et par ruller hos *Flensburger Nachrichten*, fordi det bestilte

papir ikke nåede frem i tide.²⁰²

Flensburger Nachrichten har næppe udlånt papir til *Flensborg Avis* uden Ernst Schrøders udtrykkelige billigelse. Og ikke blot med hensyn til afhjælpningen af et helt akut behov for papir gik Ernst Schrøder – stik imod, hvad man skulle forvente – tilsyneladende i brechen for *Flensborg Avis*: I et brev om grænselandspressen den 29. juli 1943 til Rudolf Stehr, det tyske mindretals nyindsatte talsmand ved Rigsdagen i København (mindretallet stillede ikke op til folketingsvalget i 1943 og mistede derved deres mandat), skrev Ernst Schrøder, at man gentagne gange i Berlin havde overvejet at forbyde *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger* af papir-rationeringsgrunde.

“Med hensyn til *Flensborg Avis* forholder det sig således, at avisen har færre abonnenter end vi [d.v.s. *Nordschleswigsche Zeitung*] og at ni tiendedele af disse abonnenter bor i Danmark; henved en tiendedel af læserne befinder sig i Riget, og også under disse er der naturligvis, som De nok kan tænke, mange frieksemplarer. Avisens kroneindtægter nord for grænsen vejer slet ikke til, når de bringes ind i Riget ad regulær vej, sammenlignet med det markregnskab, avisen jo må føre; thi alle lønninger og honorarer, papiret, alt vedrørende maskinerne, må betales i mark. Ved siden af udkommer tillige månedligt *Der Schleswiger* i flere tusind eksemplarer, der så godt som slet ikke betales, men udsendes gratis. Jeg havde tidligere ret nøje indblik i tingene på *Flensborg Avis*. Ernst Christiansen talte også med mig meget tydeligt om de indre genvordigheder, som forresten enhver kender til”.

Rudolf Stehr ville have bemærket, fortsatte Ernst Schrøder, at *Grænseforeningens* nye formand, folketingsmand Holger Andersen, nu sad i avisens tilsynsråd ved siden af sin bror, advokat Johannes Andersen fra Haderslev. “Der tales også, ved jeg, lejlighedsvis i den danske rigsdag ret tydeligt om *Flensborg Avis*’ situation. De midler, der til dels via *Grænseforeningen* og dels ad andre veje tilflyder *Flensborg Avis*, er ganske overordentligt store. I København kender man naturligvis til det nøjagtige beløb, og det er beløb i mark, der tilflyder avisen”. Ernst Schrøder ville ikke gå i enkeltheder med, hvad han vidste om, “hvordan det ofte gik meget uhyggeligt for sig inden for murene på *Flensborg Avis*, thi Ernst Christiansen er død. Men der var meget ofte særdeles uhyggelige kampe i gang om penge”.

Dermed havde Ernst Schrøder fastslået, at *Flensborg Avis* fik massiv støtte fra Danmark.

Endnu udkom *Der Schleswiger*, og Ernst Schrøder vidste, “at man i Berlin atter overvejer spørgsmålet, om man af papirgrunde o.s.v. ikke burde forbyde avisen. Jeg førte sidste tirsdag samtaler herom med en kompetent [“massgeblich”] herre fra Berlin, og jeg bad ham om ikke at foretage sig noget for øjeblikket, og han ville også imødekomme mit ønske”, skrev Ernst Schrøder til Stehr og fortsatte: “Det er jo en ejendommelig sag, at jeg her syd for grænsen i fredens interesse og af hensyn til afbalanceringen af visse ting, har lagt mig i selen, for at *Der Schleswiger* fortsat kunne udkomme; således som jeg i det hele taget meget ofte har måttet gå i brechen for *Flensborg Avis* af mindretalsretlige grunde, langt oftere, end

d'herrer på Nørretorv er klar over". *Flensburg Avis* var på trods af besættelsen af Danmark i en lang række tilfælde blevet imødekommet; hver gang var Ernst Schrøder blevet spurgt, og hver gang havde han anbefalet denne imødekommenhed – skrev han altså til Rudolf Stehr.²⁰³

Der er ikke nogen umiddelbar grund til at Ernst Schrøder skulle lyve over for Rudolf Stehr. Alligevel er udsagnet formentlig kun rigtigt, hvis vi ser bort fra besættelsens første år, da Ernst Christiansen blev fjernet og da truslerne hang over *Flensburg Avis'* fremtid som en tordensky. Og dog synes udsagnet selv i sommeren 1943 paradoksalt: For hvilke grunde skulle Ernst Schrøder dog have til at holde *Flensburg Avis* og *Der Schleswiger* i live? En væsentlig grund er formentlig den, at den danske presse i Sydslesvig i 1943 ikke længere udgjorde nogen trussel for de tyske planer i grænselandet. Som han havde konstateret i den tidligere omtalte *Lagebericht* i 1941: *Flensburg Avis* havde udviklet sig til et rent meddelelses- og nyhedsblad. Den var i 1943 for længst skræmt til tavshed om praktisk taget alle de spørgsmål, som man fra tysk side kunne formodes at finde kontroversielle. Derimod udgjorde dens fortsatte eksistens fortsat et tysk aktiv i de dansk-tyske forhandlinger: Dels kunne man henvise til den, når man skulle demonstrere sin gode vilje over for Danmark og mindretallet, dels kunne man jo altid true med at lukke den, hvis det skulle blive nødvendigt. Men en trussel virker kun overfor den truede så længe den endnu ikke er effektueret. Det fungerede på omtrent samme måde som med besættelsespolitikken i Danmark, og var da også koblet tæt sammen hermed: Et forbud mod *Flensburg Avis* af den ene eller den anden grund ville belaste det dansk-tyske besættelsesarrangement, hvilket ingen af parterne havde nogen interesse i – endnu. Navnlig i sommeren 1943 blev der af forskellige grunde fra den tyske mindretalsledelses side lagt vægt på at lade de dansk-tyske forhold i grænselandet fremstå som harmoniske.²⁰⁴ Så kunne det jo ikke nytte noget at lukke det danske mindretals avis. Endnu en grund til at medvirke til at bevare *Flensburg Avis* var muligvis den flere gange omtalte ejendommelige gensidige afhængighed, der eksisterede mellem det tyske mindretal i Nordslesvig og det danske mindretal i Sydslesvig: De havde hver for sig brug for hinanden for at opretholde understøttelsen fra deres respektive landsmænd. Uden en erobryngslysten, potentielt farlig og tilsyneladende velfinansieret national modpart at pege på lige på den anden side af grænsen, var det ikke helt så let at hente penge hjem til egne formål. Ernst Schrøders veje til målet var sjældent direkte; han har tilsyneladende ment, at det var i *Nordschleswigsche Zeitungs* interesse at have et modstykke syd for grænsen at pege på, hvis den rigstyske sparekniv kom for tæt på bladhuset i Aabenraa. Dette fremgik også tydeligt af samme brev afslutning: Ernst Schrøder bad nemlig Rudolf Stehr om hjælp til at fremme indførslen af papir til sin egen avis, *Nordschleswigsche Zeitung*. Når han henvendte sig via København, skete det af "praktiske grunde", erklærede han;

"... men frem for alt også for at stabilisere avisen, der ikke lever af tilskud. Her er den store forskel på *Flensburg Avis* og *Nordschleswigsche Zeitung*, at *Flensburg Avis*

på grund af tingenes tilstand, som bladet ikke selv er ansvarlig for, behøver meget store tilskud, hvorimod vi – som De ved – er omgædedes vore lønninger med beskedenhed, har sparet på meget og i det hele taget har opført os forretningsmæssigt forsvarligt. Jeg vil også bede om at vi opnår tilladelse til at indføre papiret, fordi der meget let syd for grænsen kan opstå en vis nervøsitet over for *Flensborg Avis*, der slet ikke kender til sådanne besværligheder. Hvor stor imødekommeheden er over for *Flensborg Avis*, kender De til fra interviewet med Kronika. [Ernst Schrøder sigter formentlig her til interviewet i juli 1942 til *Den tyske Ugerevy*, forf.]. De vil også have bemærket, at *Flensborg Avis* på trods af besættelsen af Danmark på en lang række områder har opnået en meget betydelig imødekommehed; jeg er i hvert tilfælde blevet spurgt og jeg har altid anbefalet det. Jeg ville derfor være taknemmelig, hvis De ville have den venlighed, at lægge Dem i selen for fremskaffelsen af papiret, så vi gnidningsløst kan bringe denne sag bag os”.²⁰⁵

Som det fremgår, var det ikke ren altruisme, der drev Ernst Schrøder. Men det *var* en ejendommelig særstilling, som de danske sydslesvigere befandt sig i. L.P. Christensen udtrykte det på et lukket møde i juni 1943 således: “I ti år har vi levet som en lille folkedel indenfor en nation, der med særlige midler tilstræber den højeste udfoldelse, og nu har vi tilmed i næsten fire år været undergivet et krigsførende lands hårde vilkår”. Det gav ikke mindretallet naturlige livs- endsige vækstbetingelser, men mindretallet havde trods alt en særstilling “på enkelte områder – når der gås ud fra, at alt i det rige, vi lever i, skal være underkastet ensretningens lov”. I byer med under 100.000 indbyggere måtte der således kun findes ét dagblad – alligevel eksisterede *Flensborg Avis* side om side med partibladet *Flensburger Nachrichten*, hvad der – efter L.P. Christensens notat at dømme – skyldtes en Kronika-aktion. Der måtte heller ikke holdes kirkelige møder uden for kirkerummene – også her nød mindretallet en særstilling. I forhold til forrige verdenskrig, “da enhver dansk livsytring i Sønderjylland var forbudt”, var der også her tale om en “særrettighed”. Alligevel var de tider, hvor man talte om gensidighed i mindretalsbehandlingen, forbi.²⁰⁶

Men intet tyder på, at *Flensborg Avis* blev forfordelt med hensyn til papirtildeling, tværtimod. I marts måned 1943 meddelte *Reichsverband der deutschen Zeitungsverlegers* Hamborg-afdeling – af egen drift – *Flensborg Avis*, at 62 tons papir af det format avisen brugte, kunne overdrages fra *Norddeutsche Nachrichten* i Blankenese vest for Hamborg, der i overensstemmelse med den seneste bølge af avisnedlæggelser – kaldet “rationaliseringer” – var blevet nedlagt. De 62 tons var tilstrækkeligt til at dække *Flensborg Avis’* forbrug (med det daværende format) i ikke mindre end et år. Oven på det foregående års vanskeligheder med papirtildeling, var der ikke noget at betænke sig på: *Flensborg Avis* købte papiret omgående.²⁰⁷

En del af dette papir, nærmere bestemt 20 tons, gik i øvrigt retur til Blankenese mindre end et halvt år efter: En meget bestemt og kortfattet og i øvrigt redaktionen fuldstændig ubekendt Herr Böhle meddelte den 1. september 1943, at han havde udtrykkelig “ordre fra OKW” til omgående at lade det omtalte kvantum af *Flensborg Avis’* papir afgå fra Flensborg til

Hamborg. Men L.P. Christensen havde is i maven og lod sig ikke kyse: Han gjorde opmærksom på, at dette var en ordre til *Böhle*, men ikke til *ham*, hvorfor han afventede nærmere forklaring. Forklaringen kom hurtigt: papiret skulle "udlånes" til marinens avis – der bar det meget passende navn: "... *gegen Engeland*", hvis trykkeri netop var blevet udbombet, og som derfor skulle trykkes på et andet trykkeri, der brugte *Flensburg Avis'* format. Det har formentlig drejet sig om det førnævnte nedlagte trykkeri til *Norddeutsche Nachrichten*. Det bestemtes dog, at af marinens førstkommande papirbestilling ville de 20 tons straks tilgå *Flensburg Avis*.²⁰⁸ Dette skete også, og i næsten resten af krigen var papirforsyningen sikret.

Først i slutningen af januar 1945 kom *Flensburg Avis* atter i en kritisk situation med hensyn til brændsels- og papirtildeling. Den tildeling, avisen havde fået i februar 1944, blev på grund af den herskende vareknaphed først frigivet ved årsskiftet 1944-45, da man allerede længe havde tæret på den stadig svindende og på dette tidspunkt næsten opbrugte reservebeholdning. Der blev straks afgivet ordre til en papirfabrik, der accepterede ordren – men Tyskland var ved at bryde sammen, og det trafikale kaos, der herskede i landet, gjorde det mere end usandsynligt, at det bestilte papir nogen sinde ville blive leveret. Papiret skulle udskibes fra en Østersø-havn, og det lod sig af gode grunde ikke længere gøre, og heller ikke jernbanetransport havde kunnet komme på tale.

Samtidig blev avisens tilladte omfang den 24. januar 1945 yderligere skåret ned: Herefter måtte den kun udkomme 3 gange ugentligt i 4-sidet format, de resterende 3 dage i 2-sidet – altså 18 sider ugentligt. Det nyttede dog ikke stort, eftersom papirmangelen tvang avisen til at indskrænke formatet til 2 sider 6 gange ugentligt, altså 12 sider ugentligt – i øvrigt det samme som *Flensburger Nachrichten* allerede i et stykke tid havde måttet nøjes med.²⁰⁹

L.P. Christensen henvendte sig den 27. januar 1945 til direktør N.Th. Thomsen, *Dannevirke*, med bøn om hjælp: Kunne jyske og fynske aviser tænkes at ville låne *Flensburg Avis* papir, indtil den fik sin bestilte leverance fra den tyske leverandør, så en standsning kunne undgås? Svaret kom prompte: Allerede den 2. februar 1945 meddelte Thomsen, at 5 tons avispapir – tilstrækkeligt til 5-6 ugers forbrug – inklusive de nødvendige udførselstilladelser var undervejs fra Århus som gave fra *Den danske PresSES Fællesindkøbsforening*. Skulle der atter opstå problemer, bad Thomsen om at få det at vide i god tid, "så prøver vi igen. De nærmere omstændigheder ved ordningen af sagen må vi hellere tale om senere. Der må jo ikke gerne tales om det af hensyn til andre". Papiret blev leveret midt i februar 1945, og avisen kunne nu se den nærmeste fremtid i møde med fortrøstning – i hvert fald hvad papiret angik. Papirrationeringen medførte, at *Flensburg Avis* fra midt i februar 1945 kun fik tilladelse til én gang ugentligt at udkomme i 4-sidet format, resten af ugen i 2-sidet – altså 14 sider ugentligt. Denne foranstaltning gjaldt fra 15. februar 1945 *alle* dagblade i Tyskland.²¹⁰ I praksis havde det dog mindre betydning: Det var allerede flere måneder siden, *Flensburg Avis* var udkommet med 4 sider, og

fra sidste halvdel af april 1945 gik man over til at udgive en 4-siders avis hver tredje dag: de to første sider bragte nyt fra de to foregående dage og de resterende sider nyheder fra udgivelsesdagen.

Flensborg Avis var ved krigsafslutningen ophørt med at være et dagblad.

Også tidsskriftet *Der Schleswiger* var flere gange i søgelyset i forbindelse med "rationaliseringer". I april 1941 indførtes af krigsøkonomiske årsager nye regler, hvorefter der krævedes særlig tilladelse til at udgive periodiske tidsskrifter, og udgivelsen af *Der Schleswiger* blev indstillet fra og med maj, indtil der kom svar på den dispensationsansøgning, man straks havde indsendt. Fra august udkom *Der Schleswiger* igen; de tre foregående og manglende måneder blev indarbejdet i ét, udvidet hæfte, og man håbede herefter på atter at kunne udgive tidsskriftet regelmæssigt.

Det lykkedes at holde *Der Schleswiger* gående, indtil den endelig pr. 1. oktober 1944, som følge af forordningen om den totale krigsindsats af 25. juli 1944, i lighed med tidsskrifter over hele Tyskland, ophørte med at udkomme.²¹¹ Forordningen var "midlertidig", og ophøret skulle tages under fornyet overvejelse til marts 1945 – men da var Tyskland gået i opløsning.²¹² Lukningen af *Der Schleswiger* skete, selvom Ernst Schröder den 13. september 1944 gik i forbøn for tidsskriftet hos SS-Obersturmbannführer Riemann i *Volksdeutsche Mittelstelle*. Ernst Schröder selv glædede sig over, at hans *Korrespondenzbüro Nordschleswig* kunne fortsætte; han konstaterede, at *Der Schleswig-Holsteiner* gik ind, men at *Der Schleswiger*, "det tynde månedsskrift, der ikke vejer noget videre ["die papiermässige nicht ins Gewicht fällt"], fortsat er vedlagt *Flensborg Avis*". Han tilføjede: "Jeg står endig af udenrigspolitiske grunde på det standpunkt, at man for tiden ["in diesem Augenblick"] ikke bør røre ved *Der Schleswiger*".²¹³

Den stadige nedskæring af omfanget nødvendiggjorde en tilsvarende beskæring af stoffet: i krigens sidste måneder udkom *Flensborg Avis* i en skikkelse på 20-25% af sit format i 1930'erne (14 sider mod tidligere ca. 60 sider om ugen). Faste tillæg og rubrikker forsvandt eller udkom kun med uregelmæssige mellemrum: Den ugentlige kirkeside *Kirke og Samfund* med kirkelige og kulturelle artikler, prædikener m.v. forsvandt allerede i december 1939,²¹⁴ men *Flensborg Avis* var dog fortsat præget af meget kirkeligt stof. Børne- og Ungdomssiden med fortællinger, oplysning, lege, gåder, tegninger, filmsomtaler og billeder af stjernerne fulgte efter, hvorimod den ugentlige ungdomsside *Ung Nordisk Grænsevagt* igennem hele krigen havde høj prioritet. Rubrikken *Kvinden og Hjemmet* dukkede fra slutningen af 1941 kun op med uregelmæssige mellemrum, men var dog én af de rubrikker, man nødigt ville undvære.²¹⁵ Som krigen skred frem forsvandt eller indskrænkedes kronikker, billeder, underholdningsstof, "og alt, hvad der ellers kan live lidt op i et krigspræget blad", som L.P. Christensen udtrykte det på et møde den 29. november 1941.²¹⁶

En del plads kunne hentes i annonceafdelingen; som det er fremgået blev det ligefrem pålagt avisen at spare plads her, og rubrik-annoncerne

blev da også presset sammen, men langt ind i 1943-1944 kunne man stadig bringe helsidesannoncer; for eksempel var *Bang & Olufsen* en flittig annoncør med store, Dannebrogspydede helsidesannoncer.

Snart blev det også nødvendigt at indskrænke det redaktionelle stof. Den 19. november 1941 gik man fra 5-spaltet til 6-spaltet format og fra 1941-1942 blev én spalte på hver side trykt med mindre typer, ligesom overskrifterne indskrænkedes drastisk. Derved kunne man presse mere tekst ind på siderne og således undgå drastiske nedskæringer.

Det var ikke kun papirrationeringen, der voldte udgivelsen vanskeligheder: også "metal-situationen" fremtvang spareforanstaltninger og indsamlinger, hed det i en hemmeligstemplet skrivelse fra *Reichsminister für Bewaffnung und Munition* den 11. september 1941. Både sværdets og pennens folk – i.e. ammunitionsfabrikkerne og trykkerierne – havde jo brug for bly. Det blev pålagt redaktøren at udnævne en ansvarlig blandt sit personale – *Gefolgschaft* i den nazistiske terminologi – og denne ville så blive udstyret med de nødvendige fuldmagter og skulle rapportere til en særligt udpeget *Sparstoffkommissar*, første gang pr. 31. oktober 1941. Det var et ingeniørlunde ufarligt job, thi Føreren udstedte den 21. marts 1942 et dekret der truede den, der svigtede tilliden, med tugthus, ubegrænset bødestraf eller endog dødsstraf, eftersom denne ved sin handling "selv havde sat sig uden for folkefællesskabet".²¹⁷

I sommeren 1942 blev det "strengt fortroligt" pålagt *Flensborg Avis* at aflevere 10% af dens skriftmetal. Avisen rådede på daværende tidspunkt over 2.750 kilo bly og 100 kilo messing – "det allernødvendigste". Det blev avisen pålagt at klare forsendelsen, men metallet ville blive godtgjort med 450 mark.²¹⁸ På grund af det stadigt mindre avisformat blev metalsituationen dog ikke kritisk.

Også med hensyn til brændsel og benzin medførte rationeringer større og mindre problemer: Benzin-rationeringen medførte et mere urent tryk af avisen, eftersom valser og støbeforme ikke kunne vaskes så grundigt som tidligere. Man fik ganske vist tildelt et "Ersatzmittel", men fuldt tilfredsstillende var det ikke.²¹⁹

Allerede i vinteren 1939-1940 var den gal med brændslet. L.P. Christensen henvendte sig den 6. februar 1940 til præsidenten for Industri- og Handelskammeret, direktør Herbert Jensen. "Vi fryser med anstand på redaktionen ved 11-12 grader", udtalte L.P. Christensen, men tankerne gik nu mere på rotationsmaskinen, der krævede sine normale 18 grader. Jensen rådede L.P. Christensen til at henvende sig til *Landesverband Nordmark* af *Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger* i Hamborg, men kunne dog selv allerede dagen efter meddele, at han efter aftale med *Wehrverband* kunne tildele avisen "lidt ekstra". Men Herbert Jensen kunne også fortælle, at *Flensburger Nachrichten* kun havde papir til 10 dage og at brændselsforbruget her var indskrænket til et minimum. Jensen vidste "intet råd mere. En hel del aviser bliver sikkert nødt til at standse", fortalte han L.P. Christensen, der straks reagerede: "Ja, men her i grænselandet findes kun to blade, *Flensborg Avis* og *Flensburger Nachrichten*. De

bør i hvert fald holdes gående. Ellers ville det gøre et uheldigt indtryk", erklærede L.P. Christensen.²²⁰

Om det har været dette hensyn, der spillede ind, er vanskeligt at svare på. I hvert fald blev begge aviser "holdt gående" indtil 1945. Men brændsel og gas til opvarmning og drift af maskiner svandt yderligere ind, efterhånden som krigslykken gik Tyskland mere og mere imod. I januar 1945 måtte man se i øjnene, at hvis ikke der meget snart fandt en yderligere brændstoftildeling sted, måtte rotationsmaskinen indstille driften. Der ville ikke være tilstrækkeligt koks til at opvarme maskinen. Midt i februar 1945 fik man endnu en beskeden tildeling af koks, tilstrækkeligt til månederne februar og marts.²²¹ At det lakkede mod enden var dog tydeligt: i januar-februar 1945 kunne L.P. Christensen i en situationsrapport konstatere: "Der arbejdes i trykkeri og sætteri i 8 graders varme, folkene fryser, og maskinerne går i stå, når de har trykt de to fattige sider".²²² Maskinmester Meyer måtte i krigens sidste uger svinge øksen over gamle borde og bænke for at kunne fyre op i smelteovnen, og rotationsmaskinen, der krævede en vis minimumstemperatur for at ville løbe rundt, truede hvert øjeblik med at standse. En dag gik L.P. Christensen til overborgmester Kracht og sagde: "Hvis der ikke kan skaffes udveje til brændsel, må bladet standse. Og det vil jo også være et spørgsmål om de officielle kundgørelser, som befolkningen skal læse". Kracht, hvem krigens gang havde gjort stadig mere imødekommende, fik fremskaffet endnu en beskeden mængde brændsel, men kulden i trykkeriet førte – kombineret med den dårlige ernæring – til sygdom og fravær blandt personalet.²²³

Dertil kom de tilfælde, hvor Flensborg blev ramt direkte af krigen: Den 2. juli 1942 ramte et luftangreb byens gasværk, og gasforsyningen var afbrudt indtil mandag middag 6. juli 1942. *Flensborg Avis'* gasdrevne sættemaskiner stoppede øjeblikkeligt. Men der blev fundet på råd, så byens aviser fortsat kunne udkomme: Mens *Flensburger Nachrichten* kunne sætte i Flensborg, men måtte trykke i Læk, kunne *Flensborg Avis* trykke i Flensborg – men måtte leje en elektrisk sættemaskine, der "murrede hele døgnet rundt". Satsen blev så transporteret til trykkeriet. Udlejeren – Gebr. Schmidts Trykkeri i Nørregade – krævede i øvrigt en leje på RM 166,60 for ulejligheden. L.P. Christensen forsøgte at få beløbet refunderet fra *Kriegsschadenstelle* i Flensborg, men overborgmester Kracht, under hvem sådant sorterede, fastslog, at den slags skade som en afbrudt gasforsyning medførte, ligegyldigt af hvilken grund den var opstået, hørte med til forretningsrisikoen²²⁴ – og det var vel egentlig ikke en urimelig betragtning.

Det næste luftbombeangreb på Flensborg – den 19. maj 1943 – medførte, udover de rent personlige tragiske omkostninger (se s. 930), at *Flensborg Avis* for første gang siden forbudet i juni 1940 måtte indstille udgivelsen. Den 20. maj 1943 og 21. maj 1943 udkom *Flensborg Avis* ikke, fordi gas- og elektricitetsforsyningen var blevet afbrudt. Sættemaskinerne, der fortsat var indrettet til støbning af satserne med gas, og den elektricitetsdrevne rotationspresse, gik ganske enkelt i stå. Men den 22. maj 1943 var avisen atter på gaden.

Efter nogle dage kom elektricitetsforsyningen atter i gang, hvorimod gasværket først blev leveringsdygtigt senere. Uden gas til støbning af satsen måtte det tekniske personale improvisere sig frem: Man lejede igen en sættemaskine hos Schmidts Trykkeri, men satsen måtte bæres frem og tilbage, og maskinen gik jævnligt i stå. Bladets venner handlede imidlertid hurtigt, og *Berlingske Tidende* sendte efter få dage – som lån – tre *elektriske* smeltegryder til sættemaskiner med tilbehør, tilpasset de 380 volt, man brugte i Flensborg, så avisen atter kunne udkomme på normal vis.²²⁵

15.10. Økonomi og abonnement 1939-1945

Der var som tidligere anført en del nervøsitet at spore i *Flensborg Avis'* egenannoncer op til kvartalsskiftet 1. oktober 1939. Kvartalsskiftet var desuden sammenfaldende med avisens 70-års jubilæum. I ugerne op til den 1. oktober 1939 blev avisen præget af mange indsendte indlæg og opfordringer til at støtte *Flensborg Avis*. Der blev mindet om, at *Flensborg Avis* navnlig efter krigsudbruddet "arbejder under særligt vanskelige forhold", at man burde huske på, at bladet "udfører en gerning, som nationalt og folkeligt slet ikke kan undværes", og at man derfor straks burde tegne et abonnement.²²⁶ De første kvartalsskifter medførte nogen nedgang, og igen op til kvartalsskiftet april 1940 var der nervøsitet at spore. Ernst Christiansen ofrede den 29. marts 1940 endda en ledende artikel på sagen, hvori han opregnede alle avisens besværligheder siden 1920 – og de var ikke få. Krigsudbruddet i september 1939 havde endvidere betydet nye vanskeligheder i form af visumtvang og vanskelig grænsepassage, end ikke avisens tilsynsråd kunne komme til Flensborg; indskrænkninger med hensyn til telefon, post m.m. og ikke mindst de vanskeligheder, distributionen af avisen betød. Pressen måtte endvidere kæmpe med "tidens begrænsninger og økonomiske hæmninger", som han noget forblømt skrev. Under den sidste krig havde *Flensborg Avis* lidt svære holdertab, men denne gang så det dog bedre ud, erklærede Ernst Christiansen. Et tab var lidt, "hvor det mindst skulle være ventet", nemlig i Nordslesvig, men til gengæld var der vækst syd for grænsen og nord for Kongeåen. Naturligvis måtte der spares i denne tid; det havde Ernst Christiansen stor forståelse for, men "i denne prøvelsens tid skal der ikke kun skæres ned, da skal vi forny os selv, vi skal ikke kun søge at slippe, men gå ind under de byrder, som må løftes, og udfolde en hidtil ukendt kraft. Hvad der skal skæres bort, er den overflod, som nærmest var en trussel for vor egen sundhed. Det gør ikke noget, at vi skal undvære et og andet. Men netop i denne tid kan der gro ny styrke". Man skulle "sætte en ære i under krigen ikke at svinge de danske, der uden for Danmarks grænse går ind under endnu sværere pligter". Netop nu skulle disse have kærlighed og kammeratskab mere levende og uforbeholdent end hidtil, og derfor skulle man slutte op omkring sydslesvigernes blad, "det eneste danske dagblad, der går bud ud til de danske ved krigsfronten, som drager den yderste følgeslutning af deres danske troskab". Det var altså ifølge Ernst Christiansen en national *pligt* at abonnere på *Flensborg Avis*! Avisen bad

om i det danske folk at finde "tilstrækkeligt kammeratskab til at gøre en prøvelsens tid til en vårbrudstid".

Der *var* rent faktisk sket et fald i avisens holdertal i forlængelse af krigsudbruddet. Generalkonsulen mente, at dette kunne skyldes, "at abonnenter nord for grænsen ikke synes ganske at have forstået de vilkår, hvorunder bladet må virke".²²⁷ Holdertallet fortsatte med at falde indtil 1942, hvorefter der skete en stabilisering. Fra 1943-1944 gik det fremad igen.

Forløbet så således ud: I 1939-1940 var der ved hvert kvartalsskifte et minus i postabonnenter på ca. 100 eller noget derover. I første kvartal 1941 opnåedes ved en aktion i Nordslesvig "den standsning, vi så længe har higet efter", som L.P. Christensen udtrykte det. Der var endog tale om en lille fremgang i Nordslesvig.²²⁸ For de fire kvartaler i kalenderåret 1941 skete tilsammen en fremgang på i alt 58. Dermed lykkedes det at standse tilbagegangen. Det samlede oplag i oktober 1941 var på ca. 7.000 eksemplarer.²²⁹ Stillingen blev holdt ved juli kvartal 1942; der skete endda en tilvækst på 100 holdere nord for grænsen. Året 1943 bragte på trods af endnu en drastisk nedskæring af avisens sidetal en fremgang i holdertallet på 174, og i 1944 fortsatte væksten med yderligere 124 alene i første halvår. Antallet af feltabonnenter blev desuden forøget med ca. 80.²³⁰ Ved krigens slutning havde avisen ca. 7.-7.500 holdere. Derefter voksede avisens oplagstal eksplosivt: I oktober 1945 var man nået op på et oplag på 22.000, heraf de 16-17.000 syd for grænsen.²³¹ Den eksplosive vækst i 1945 forandrede endegyldigt *Flensborg Avis* fra at være en nordslesvigsk til at være en sydslesvigsk avis. Men det er en anden historie.

Papirrationeringen skabte dårlige forhold for annonceringen. Alligevel blev der fortsat annonceret i *Flensborg Avis*. Men ikke alle annoncer var lige velkomne: Da *Waffen-SS* den 10. maj 1941 ytrede ønske om at indrykke hverveannoncer i *Flensborg Avis*, svarede L.P. Christensen den 15. maj 1941, at "*Flensborg Avis* som organ for den danske folkegruppe i Tyskland næppe var velegnet til hvervning af frivillige til *Waffen-SS*. De unge danske sydslesvigere opfylder ("genügen") alle deres værnepligt i *Wehrmacht*, men i den os tilsendte bekendtgørelse handler det om en foranstaltning, der henvender sig til bestemte kredse i befolkningen. Hvis man under disse omstændigheder vil afstå fra at indrykke annoncen, beder vi høfligst om meddelelse herom". Den 17. maj 1941 kl. 10.15 var *Waffen-SS* i telefonen. Efter en længere samtale "bad man bestemt om at offentliggøre annoncen", hedder det i L.P. Christensens notat fra samtalen.²³² Dette skete så.

Avisens økonomi havde som tidligere anført rettet sig så meget, at regnskabet for året 1938 endog viste et overskud. Men året 1939 gav et underskud på 1.882 rigsmark, hvilket betød, at *Flensborg Avis* gik ind i krigen med et underskud på i alt 12.437 rigsmark. Året 1940 gav yderligere underskud og nedturen fortsatte i 1941. Også 1942 endte med tab, men det årlige tab blev stadig mindre; 1942 endte faktisk kun med underskud på grund af en ekstraskat på danske annoncer,²³³ og året 1943 sluttede endda med et lille overskud på 294 rigsmark. Dette skyldtes dog først og frem-

mest nedskæringer i udgifterne.²³⁴ Tabet var nu nedbragt til 10.501 rigsmark. Også det følgende år, 1944, sluttede med et overskud, hvorved det fra de foregående år overførte tab blev nedbragt yderligere. Den svagt positive tendens fortsattes indtil krigsafslutningen, for derefter at eksplodere efter krigsafslutningen.²³⁵

Den økonomiske støtte fra Danmark fortsatte – efterhånden rutinemæssigt – ind i krigen. Beløbet var efter alt at dømme uforandret 12.500,- kroner i kvartalet fra Kulturbevillingen og ca. 10.000,- kroner i kvartalet af de midler, Hans Jepsen Christensen fremskaffede fra anden side.²³⁶ Dertil kom et supplerende tilskud fra *Grænseforeningen*. *Grænseforeningen*, der i 1930'erne længe havde været noget tilbageholdende med at understøtte avisen, sadlede under krigen helt om: På *Grænseforeningens* hovedstyrelsesmøde den 8. maj 1943 blev der stillet forslag om at forhøje bevillingen til pressen fra 20.000 kr. årligt til 30.000 kr. årligt. Næstformand P. Michaelsen fandt dette ganske overflødigt: "I det tilfælde, at *Flensborg Avis* trængte til særlig hjælp ... ville alle stå sammen om at yde det fornødne. Alle sluttede sig hertil ved at rejse sig". Men så stor var viljen til at hjælpe, at tilskuddet blev forhøjet til 30.000 kr. uden forespørgsel fra avisens side!²³⁷ Det hører selvfølgelig med til historien, at *Grænseforeningens* medlemstal var svulmet kraftigt op i løbet af 1930'erne og det danske mindretal skrumpet stærkt ind. Der var derfor flere penge til fordeling mellem færre mennesker.

I det hele taget steg forståelsen for avisens problemer og viljen til at hjælpe voldsomt under krigen. Antallet af "breve fra landsmænd" havde i nogle år været stagnerende, men fra 1943-1944 blev der sendt langt flere end tidligere. Der var tale om en *markant* forøgelse af endog mange nye navne. Dette afspejlede formentlig den voksende modstandslinje i den danske befolkning – og var temmelig sikkert tillige en konsekvens af bombeangrebet den 19. maj 1943. Viljen til at hjælpe sydslesvigerne blev større, og antallet af hilsener til avisen nordfra øgedes fra 1943.

Flere kendte danske forfattere opfordredes til – eller tilbød selv uopfordret – gratis at stille deres pen til rådighed for avisen. Journalist Haakon Mielcke var så tidligt som maj 1940 gået foran med et godt eksempel, da han gav *Flensborg Avis*, "der i netop i disse dage virker som et fyrtårn for os, der er beskæftiget i pressens tjeneste", lov til at aftrykke et foredrag, idet han tilføjede: "Enhver tale om honorar fra *Flensborg Avis* vil jeg ganske naturligt betragte som en blodig fornærmelse!"²³⁸ *Gyldendal* stillede så tidligt som fra 1941-1942 en række danske fortællinger gratis til *Flensborg Avis'* rådighed. På grund af pladsmangelen som følge af papirrationeringen kunne man dog ikke bringe føljeton hver dag.²³⁹

Christian Refslund skrev den 17. september 1943 rundt til foreløbig 30 fremtrædende danske personligheder med bøn om "godt og opmuntrende stof" til avisen, hvis stilling i dag var "vanskeligere end nogensinde før".²⁴⁰ Der var mange, der fulgte opfordringen. Herunder tidens største danske succes-forfatter, Morten Korch, der den 10. januar 1944 – ugen efter mordet på Kaj Munk – tilbød at stille en føljeton eller et par tidligere trykte noveller til bladets rådighed.²⁴¹

Læserne var altså tilsyneladende opsat på at støtte *Flensborg Avis*, var den end nok så lille. Set i forhold til de rigsdanske aviser, der ganske vist også måtte underkaste sig papirrationering, tog *Flensborg Avis* sig med tiden ganske overordentlig beskeden ud. Men en holder, pastor N.P. Nielsen, var mand for et trøstens ord: I sin nytårshilsen ved årsskiftet 1944-1945 skrev han: *Flensborg Avis* var "det blad, hvori der står mindst, men dog står mest, fordi det bringer bud om det mest værdifulde i dansk folkeliv i øjeblikket".²⁴²

En særlig gruppe af abonnenter var de indkaldte danske sydslesvigske, sydslesvigske soldater.

15.11. *Flensborg Avis'* soldaterabonnenter 1939-1945

Flensborg Avis blev sendt til de indkaldte sydslesvigere, som ofte kvitterede med feltpostbreve til avisen. Distributionen af avisen til de indkaldte var imidlertid ikke altid problemløs. Under hele krigen opstod der lejlighedsvis problemer med forsendelsen af *Flensborg Avis* til mindretallets indkaldte. Nogle gange var problemerne opstået lokalt og lod sig forholdsvis let løse; andre gange stod der mere magtfulde institutioner bag.

I november 1939 meddelte to indkaldte, at deres *Feldwebler* havde forbudt dem at modtage *Flensborg Avis*. Chefredaktør Ernst Christiansen bad Kronika tage affære: "Det ville være meget trist, hvis et sådant forbud skulle blive opretholdt. Endnu i disse dage skriver en af vore unge fra vestfronten om sit *kære blad*, at han glæder sig hver dag, når det kommer. Nede fra Schlesien skriver en anden ung dansk sydslesviger om bladet: *I ved ikke, hvilken glæde det er at være så langt fra hjemmet og alligevel kunne følge med i, hvad der sker derhjemme*. Modtagerne er uden tvivl alle meget glade for at få bladet, og det kan jo kun tjene til at styrke deres evne til at gøre deres pligt, så det også må være i tysk interesse at give dem den mulighed". For en sikkerheds skyld stoppede *Flensborg Avis* dog *alle* forsendelser af bladet til soldaterne.

Kronika gav over for *Ober-Kommando der Wehrmacht (OKW)* udtryk for, at det måtte dreje sig om en "lokal Irrtum", og fik den 2. december 1939 udvirket, at forsendelsen foreløbig kunne genoptages, i hvert fald til de soldater, der ikke udtrykkeligt havde fået forbud mod at modtage avisen. Skulle det gå helt galt, måtte man kunne få private sydslesvigere til at sende avisen til de indkaldte i lukkede kuverter, mente Kronika.

Heller ikke *Gestapo* i Flensborg mente i første omgang, at der var noget i vejen for, at de indkaldte sydslesvigere kunne modtage avisen, når blot der ikke blev sendt anden dansk lektüre, og Kronika forhandlede videre med *OKW*, der indtog "en meget velvillig indstilling". Foreløbig mente Kronika, at man skulle fortsætte udsendelsen af aviser, for tilsyneladende lod man – som i øvrigt også med hensyn til forbindelsen over grænsen – tingene glide videre uden at en officiel afgørelse blev fastsat.²⁴³

Således fungerede distributionen indtil midt i januar 1940, da *Gestapo* i Flensborg meddelte, at *OKW* i forening med statspolitiets rigsledelse

(RSHA) uden nogen begrundelse havde forbudt udsendelsen af *Flensburg Avis* til de indkaldte soldater.²⁴⁴ Det var Hr. Johannsen fra Gestapo, der den 13. januar 1940 telefonisk meddelte L.P. Christensen forbudet.

– “Jeg kan ikke forstå, hvorledes man begrunder det”, udtalte L.P. Christensen. “Avisens indhold må da være uangribeligt”.

Dette medgav Johannsen. “Men måske mener man, at det kan gå ud over kammeratskabet, når enkelte soldater læser en avis i et sprog, de andre ikke forstår”.

Det forstod L.P. Christensen nu ikke: “I verdenskrigen [i.e. Første Verdenskrig, forf.] fik vi da altid avisen; dengang var der intet i vejen”.

– “Ja, dengang lå forholdene noget anderledes”, mente Johannsen.

Hvem kunne man henvende sig til, ville L.P. Christensen vide, men Johannsen mente ikke, at det ville nytte noget: “Det er jo de højeste steder, der har udstedt forbudet”.

– “Det må vi så afvente”, svarede L.P. Christensen.²⁴⁵

I første omgang blev Kronika mobiliseret. Forbudet mod at levere avisen til mindretallets sønner i felten var “en overordentlig hård forholdsregel, der ikke stemte overens med grundrettighederne for den loyale *Volkstumspflege*” skrev han den 26. januar 1940 til ministerialråd Stephan i Propagandaministeriet, for “hvorfor skulle tyske rigsborgere, der til det yderste som soldater er villige til at opfylde deres pligt over for staten ved fronten og i hjemstavnen, ikke have ret til at læse den i Tyskland udkommende avis, der skrev deres modersmål og som plejede deres *Volkstum*?” Mon ikke Gestapo i Flensburg forvekslede *Flensburg Avis* med en udenlandsk avis?, foreslog Kronika – lidt usandsynligt, – thi hvis *Flensburg Avis* havde haft et for tyske rigsborgeres øren og øjne farligt indhold, så var den vel blevet forbudt for længe siden. De par hundrede medlemmer af mindretallet, der tjente i den tyske hær, ønskede ved hjælp af den i Tyskland tilladte og anerkendte avis at opretholde båndene til hjemstavnen. “Med rette ville man i Tyskland beklage, hvis man i Danmark ville skride til at forbyde de værnepligtige medlemmer af det tyske mindretal at holde *Nordschleswigsche Zeitung*”, anførte Kronika til sammenligning. Kronika bebudede, at mindretallets “folkeråd” ville indsende et andragende om ophævelse af forbudet til OKW, og Kronika bad venligst ministerialråd Stephan om at anbefale en ophævelse af forbudet, når han modtog henvendelse fra OKW om *Flensburg Avis*. Dagen efter rettede også Ernst Christiansen en henvendelse med tilsvarende indhold til Stephan.

Folkerådets andragende, stilet til oberstløjtnant von Wedel, *Abteilung Wehrmacht-Propaganda*, OKW, blev afsendt den 27. januar 1940. Det var underskrevet af formanden Cornelius Hansen og chefredaktør Ernst Christiansen, der hermed bad om tilladelse til atter at kunne sende *Flensburg Avis* til mindretallets værnepligtige. Man pointerede, at *Flensburg Avis* var en i Tyskland kendt og anerkendt lovligt udkommende avis, hvis redaktører og journalister alle var tyske statsborgere og medlemmer af *Reichsverband der deutschen Presse*, *Landersverband Nordmark*. *Flensburg Avis* var det loyale danske mindretals hjemstavnsavis, og havde man ikke netop

i hele Tyskland kørt kampagner om, hvor vigtig hjemstavnsavisen var for forbindelsen mellem hjemmet og fronten og for opretholdelsen af den rette soldaterånd? Det ville derfor efterlade et overmåde deprimerende indtryk på mindretallets værnepligtige, hvis de – ene af alle – blev nægtet deres hjemstavnsavis; den avis, som tilmed ikke alene i enhver henseende havde optrådt loyalt, men som også i år og dag havde ydet en særlig indsats for et godt naboforhold mellem Danmark og Tyskland. Skulle forbudet været foranlediget af en misforståelse på grund af avisens danske sprog, måtte denne let kunne opklares med et par ord om den danske folkegruppe og karakteren af dens avis. Henvendelsen sluttede med at understrege, at mindretallets medlemmer nu som førhen under verdenskrigen fuldt og helt gjorde deres pligt, og at det ville gøre et udmærket (“ausgezeichneten”) indtryk, såfremt der gennem en ophævelse af dette forbud blev medgivet dem, at deres hjemstavnsavis blev stillet lige med de andre tusinder af hjemstavnsaviser.

Også til ministerialråd Stephan afgik der samme dag en skriftlig henvendelse om anbefaling af andragendet. Det blev anført, at *Flensburg Avis* på ingen måde kunne henregnes til de udenlandske aviser, men snarere kunne sammenlignes med den plattyske hjemstavnsavis fra Mecklenburg, fordi dansk var de dansksindede tyske soldaters modersmål.

Den danske konsul i Flensburg, Dons-Møller, var dog svært betænkelig ved idéen om at sende avisen til soldaterne i lukkede kuverter, så længe der var nedlagt forbud. Redaktionen erklærede sig enig heri; man ville ikke fra *redaktionen* sende aviserne ud til soldaterne. Men hvad *private* danske sydslesvigere foretog sig var naturligvis en anden sag. Inden der blev sat et omfattende distributionsnet i system kom der dog den 10. februar 1940 svar fra OKW: Forbudet mod at tilstille *Flensburg Avis* til tjenestegørende medlemmer af den tyske værnemagt var efter samråd med Propagandaministeriet hermed uden betænkeligheder ophævet. Begge myndigheder viste i øvrigt fuld forståelse for mindretallets standpunkt. Få dage senere meddelte Flensburgs “Gestapo-Hermannsen”, at forbudet med øjeblikkelig virkning var ophævet.²⁴⁶ De indkaldte danske sydslesvigere kunne atter se frem til at modtage *Flensburg Avis* – hvad blandt andre generalsekretær Frederik Petersen glædede sig meget til. Han var navnlig glad for, at Propagandaministeriet havde anbefalet og medvirket ved den trufne afgørelse. “Så har Ernst Schrøders denunciationer dog endnu ikke ført til det af ham ønskede resultat. Og de tidligere ‘tilrettevisninger’ har altså heller ikke skadet Deres og avisens anseelse i Propagandaministeriet. At have fået dette stadfæstet, er mig en stor glæde”, skrev han den 20. februar 1940 til Ernst Christiansen. Forsendelserne til soldaterne blev efter alt at dømme – i hvert fald til dels – organiseret ad privat vej, så de enkelte distrikter i Slesvigsk Forening sørgede for at sende avisen til sine “egne” indkaldte unge.²⁴⁷

Efter afgørelsen i februar var der kun lejlighedsvis og i enkelttilfælde problemer i forbindelse med soldaterabonnenter. Det hændte, at der trods OKW's beslutning blev forsøgt at hindre de indkaldte i at modtage og læse *Flensburg Avis*. En ung flensborger skrev i 1942 til L.P. Christen-

sen: "Avisen har altid været mig en trøst både i gode og onde tider. Når man først er ude af alt det, som man før mente var en selvfølgelighed, mærker man rigtig, hvad en hjemstavns avis er værd". Senere skrev han: "Fra min Hauptfeldwebel får jeg hver dag parolen at høre, at jeg skal afbestille den danske avis. Jeg ved ikke, om han kan forbyde mig at læse den. Men før jeg afbestiller den, skal uret gå tilbage. Sådan noget kan ikke gøre os svagere, tværtimod; det styrker min danskhed i alle måder, og det er hovedsagen". Senere skrev han: "Lad dem spærre mig inde; jeg giver ikke efter". Men eftersom OKW i februar 1940 skriftligt havde erklæret, at man ikke havde noget imod at soldaterne læste *Flensborg Avis*, kom Feldwebelen til kort.²⁴⁸

Det var på mange måder et spørgsmål om den enkelte soldats egen indre styrke: Generalsekretær Frederik Petersen var mand for, da han i 1940 lå i lejr i nærheden af Münster i Westfalen, at hævde sin bekendelse til mindretallet. Han modtog dagligt sin *Flensborg Avis* i korsbånd, hvad der pådrog sig hans overordnedes opmærksomhed. I et brev hjem til familien har han fortalt om en episode:

"I dag ved parolen spurgte Hauptwachtmeisteren, hvad det var for en avis, jeg fik.

– En dansk! svarede jeg.

– Hvad skal vi med danske aviser? Vi er dog tyskere!

– Det er en dansk avis, der udkommer i Tyskland!

– De er da tysker, Petersen.

– Nej, jeg er medlem af den danske folkegruppe.

– Vi er dog alle stolte af at være tyskere!

– Jeg er stolt af at være dansker!

– Snak med ritmesteren derom.

– Javel, *Herr Hauptwachtmeister!*"

Frederik Petersen tog en snak med ritmesteren, der viste sig at være en forstandig mand, der fuldt ud respekterede Frederik Petersens standpunkt.²⁴⁹

I en anden version af formentlig den samme begivenhed blev Frederik Petersen, stående i geledet, af en officer spurgt direkte, hvorfor han dog fastholdt sit tilhørsforhold til et så lille og ubetydeligt land, hvortil Frederik Petersen med værdighed svarede: "Selv det mindste land er den største kærlighed værd". Den åbne bekendelse til danskheden for Frederik Petersens vedkommende afstedkom fuld respekt fra hans foresatte og kammerater, men, som generalkonsul Dons-Møller den 10. februar 1940 skrev til direktør i Udenrigsministeriet, Niels Svenningsen: "Nu er Hr. Fr. Petersen både en relativt ældre og kraftig mand og en mand, der ved, hvad han vil. For en ganske ung og mindre kraftig soldat kan det måske nok være svært at hævde sig som dansk mindretalsmedlem blandt kammeraterne. Forsåvidt disse ikke stammer fra grænseegnen her, ville jeg dog tro, at deres interesse for og kendskab til grænsespørgsmålet er ringe, og at de i det hele nærmest ville se med ret velvillige øjne på danske".²⁵⁰

Udover de her nævnte tilfælde har der ikke kunnet konstateres for-

søg på at nægte enkelte soldater at modtage *Flensborg Avis*, selvom dette utvivlsomt er forekommet.²⁵¹ Men der var efter februar 1940 ikke tale om nogen centrale eller koordinerede forsøg i den retning. Der blev endog fra militær side direkte tegnet abonnement på *Flensborg Avis*: I august 1943 meldte *Waffen-SS* sig som holder af *Flensborg Avis* – 5 eksemplarer til 10 *Dienststellen*, i alt 50 stk.²⁵² Det må her efter al sandsynlighed dreje sig om aviser til rigsdanske østfrontfrivillige. En mærkværdighed var i øvrigt, at *Flensborg Avis* fra sommeren 1942 modtog et stigende antal bestillinger som feltpostavis fra værnemagts- eller *Waffen SS*-soldater, der tilhørte det tyske mindretal i Nordslesvig.²⁵³ På dette tidspunkt stod vel ca. 800 unge fra det tyske mindretal i tysk militærtjeneste, men hvad der kan have bevæget mange af dem til at bestille *Flensborg Avis* er et vanskeligt spørgsmål. Man skulle mene, at nyheder fra den nære hjemstavn blev fyldigt dækket af *Nordschleswigsche Zeitung*. Andre og ukendte bevæggrunde har formentlig spillet ind.

Der var stor glæde i mindretallet og blandt dets indkaldte med den i februar 1940 trufne afgørelse. For de unge mænd i militæret og marinen – og navnlig for dem ved fronterne – var *Flensborg Avis* budbringeren fra hjemstavnen, som de med længsel greb efter, når posten ankom – selv, når den var uger forsinket.²⁵⁴ Feltbreve med påskønnelser af *Flensborg Avis* blev flittigt trykt i bladets spalter – det var nødvendigt, når rationeringer og andet truede med at medføre en lukning af avisen.²⁵⁵ Indtil udgangen af 1944 havde *Flensborg Avis* offentliggjort mere end 200 feltbreve samt et utal af mindre hilsener fra soldaterne. Disse breve og hilsener holdt også modet oppe på hjemmefronten: “Det bevæger sindet, når en såret skriver fra lazarettet: ‘Også dig har jeg savnet meget, mit kære hjemstavnsblad, min trofaste følgesvend. Atter bliver du af os herude læst med samme opmærksomhed, fordi du med dit rene danske sprog fører os sammen med vor hjemstavn og med moderlandet’”, som L.P. Christensen udtalte på et møde i 1943.²⁵⁶

Feltbrevenes mange tilkendegivelser om hjemstavnsavisens betydning kunne bruges i truende tider på ledende plads. Den 9. januar 1943 hedder det f.eks. i lederen: “Soldaten i felten. Bud fra hjemstavnen. Det viser sig i denne som i forrige verdenskrig, at budskaberne fra hjemstavnen betyder overordentlig meget for soldaten i felten, også hvor han ofte er med i hårde kampe, under hvilke hans liv jævnligt udsættes for fare. Han tænker på alt og alle derhjemme og længes uafbrudt efter at høre nyt fra de egne, der udgør hans særlige verden”. Fra tidsskriftet *Deutsche Presse* citeres dernæst fra et feltpostbrev: “Straks når jeg river korsbåndet med mit feltpostnummer af, ved jeg hver gang, at mennesker fra min snævrere hjemstavn har trykt disse linjer, foldet bladet sammen og gjort det færdigt til postbesørgelse. Derved spiller så allerede på en måde en sjælelig telegraf der skaber forbindelse mellem hjemstavn og front. I Frankrig med dets gamle kultur, der snarere er vor jævnbyrdig, følte man det ikke så stærkt, men her, hvor vi har rodet os ned i den sorte jord og i vore grave kun har vore våben og intet andet af Tyskland end os selv, her hilser man de trykte hvide blade som et sendebud fra en skønnere verden”. Samme

blad havde fastslået, at det var *egnsnyt*, som soldaterne først greb efter og læste med størst opmærksomhed: "Han føler trang til at fordybe sig i, hvad der foregår *derhjemme*; derved bliver alt levende for ham og han rykker sine kære og pårørende nær. Hjemstavnsens blad kan give soldaten overordentlig meget, der igen bidrager til at styrke hans sjælelige kraft under den hårde hverdag. For frontsoldaten mod øst er hjemstavnensavisen ligefrem en god kammerat". Dette gjaldt også for danske sydslesvigere: "Hvad danske sydslesvigere gang på gang har tilkendegivet i breve til deres hjemstavnensblad falder fuldt ud i tråd hermed. Der er brugt vendinger som *den trofaste følgesvend, den uundværlige budbringer fra de kære landsmænd, den, der kommer til os med sorg og med glæde, i mørke som i lyse dage*, men som man ikke vil savne. De fremdragne udtalelser burde for indkaldtes pårørende være en spore til at virke for, at de soldater, som derude endnu ikke har haft lejlighed til ad den nævnte vej at stå i stadig forbindelse med deres hjemstavn, snarest muligt opnår denne opmuntning".

Et udvalg af Christian Niensens feltbreve blev udgivet på O. Lohses forlag i 1941 – trods svære betænkeligheder fra Sydslesvigsk side.²⁵⁷ Senere, i 1944, udkom på *Folkung-Forlaget* et udvalg af feltbreve fra mere end 30 forskellige sydslesvigske soldater, udvalgt af Kristen Nørgaard og med et forord af L.P. Christensen.

I sommeren 1944 udstedtes et generelt forbud imod fremsendelse af aviser til frontsoldaterne. Dette forbud omfattede naturligvis også *Flensborg Avis*. Man fandt da på den løsning at genoptrykke de vigtigste nyheder i en ugentlig to-sidet *Udpluk af Flensborg Avis* og sendte den pr. post til soldaterne.²⁵⁸

15.12. Flensborg Avis' indkaldte og faldne 1939-1945

Også *Flensborg Avis* blev ramt af mobiliseringen og måtte efterhånden som krigen skred frem klare sig med et stadigt svindende personale. I februar 1945 var 16 ud af en samlet stab på 30 ansatte indkaldt til krigstjeneste, heraf tre journalister.²⁵⁹ Helt så hårdt ramt som under 1. verdenskrig, hvor stort set hele personalet havde været indkaldt, blev avisen dog ikke, og det havde den simple biologiske årsag, at personalet stort set var det samme som i 1914 – det var blot i mellemtiden blevet 25 år ældre: I redaktionen var Ernst Christiansen (f. 1877), L.P. Christensen (f. 1882) og J.N. Jensen (f. 1880) alle faldet for aldersgrænsen og Tage Jessen (f. 1898) var erklæret uegnet til krigstjeneste såvel som til arbejdstjeneste. De nævnte havde alle gjort militærtjeneste i større eller mindre udstrækning i 1914-1918.

I trykkeri og sætteri var mange veteraner i 60-års alderen eller ældre. L.K. Lausten og N.O. Jeppesen var allerede fratrukket på pension kort før krigens begyndelse i 1939 efter karrierer, der var blevet påbegyndt med læretiden i henholdsvis 1889 og 1890; andre havde for længst fejret både 25- og 40-års jubilæer: Chr. Thode (ansat som lærling 1895), Jens Paulsen (ansat som lærling 1897), Chr. Friis (ansat som lærling 1898), P. Mosegaard (ansat 1899).

Også Chr. Jensen (f. 1881) og maskinmester Otto Meyer (f. 1891), der var kommet til avisen før 1914, var oppe i årene i forhold til at gøre krigstjeneste, sidstnævnte var veteran fra 1. verdenskrig med ét år på lazaret efter et gasangreb; ligesom G. Hjerresen kunne de se tilbage på en årelang ansættelse. Maskinsætter (fra 1941 faktor) Marius Jensen (f. 1896) havde gjort 1. verdenskrig med (1915-1917); han måtte atter trække i trøjen og deltog i felttoget i Polen i september 1939, før han den 22. oktober 1940 blev hjemsendt på grund af alder.

Indkaldelserne ramte i begyndelsen de yngste, men efterhånden som krigen skred frem måtte også de ældre gøre krigstjeneste i forskelligt omfang. Hvor der var mulighed, forsøgte først Ernst Christiansen og siden L.P. Christensen at få folkene reklameret fri, ofte med bistand fra *Kronika*.²⁶⁰

I forbindelse med proklameringen af den totale krigsindsats i februar 1943 stod store dele af tysk presse over for sammen- og nedlæggelser i et forsøg på at frigøre folk til arbejds- og krigstjeneste, og *Flensborg Avis* blev nævnt i denne sammenhæng. Under mobiliseringen af et væld af argumenter, blandt andet avisens allerede mange indkaldte og de resterendes alder, lykkedes det at afværge en lukning, men kort efter pålagde *Wirtschaftsgruppe Druck Flensborg Avis* at frigøre 20% af sit personale til krigsvigtig indsats. I begge tilfælde anmodede L.P. Christensen, bistået af *Kronika*, indtrængende om at undgå indkaldelserne, da flere af medarbejderne i redaktion og trykkeri allerede stod i militærforhold og kunne ventes indkaldt og eftersom "alle var anspændte til det yderste".²⁶¹ Kun kvinderne og de danske statsborgere kunne uden sværdslag blive fritaget for krigstjeneste eller krigsvigtig indsats.

Indkaldelserne ramte *Flensborg Avis* slag i slag: Maskinsætter Marius Jensen blev som nævnt indkaldt allerede i august 1939, deltog i Polensfelttoget, men blev atter hjemsendt i efteråret 1940. Den 17. juli 1943 blev han atter indkaldt til aktiv tjeneste, men det lykkedes L.P. Christensen at få ham erklæret "unabkömmlich" ["uundværlig"]. Fra maj 1943 og krigen ud måtte han dog til stadighed gøre tjeneste ét døgn hver 6. dag ved flakbatteriet i Blasberg, hvilket nedskar hans arbejdstid på avisen drastisk. L.P. Christensen forsøgte at få ham reklameret fri, men uden held: Kommandanten for *Flakgruppe Flensburg* undlod ikke at bebrejde L.P. Christensen hans manglende forståelse for den *totale krigsindsats*.²⁶²

Journalist Chr. Ingwersen gjorde krigen med fra den første dag og tilbragte en stor del af krigen på østfronten. Da han i august 1942 var hjemme på orlov kunne L.P. Christensen lettet konstatere, at han endnu var "helt godt ved det".²⁶³ Ingwersen nåede at kæmpe på både øst-, vest- og sydfronten. Ved krigens slutning befandt han sig i Sydtyrol, hvor han endte krigen som amerikansk krigsfange.²⁶⁴

Redaktionssekretær Walter Lange (f. 1906) og siden 1923 knyttet til den danske presse i Sydslesvig blev indkaldt i marts eller april 1940²⁶⁵ og gennemgik soldateruddannelsen i Polen. Det lykkedes længe at reklamere ham fri, men den 12. januar 1942 blev han atter indkaldt. På grund af følgerne af en brækket arm blev han dog efter en særlig undersøgelse fore-

løbig fritaget for krigstjeneste i et halvt år.²⁶⁶

Også maskinsætter Jens Matthiesen blev indkaldt i foråret 1940 trods L.P. Christensens reklamationer, og nu fulgte indkaldelserne i hurtig rækkefølge: I marts 1942 var ikke færre end 8 typografer og sættere enten i felten eller på lazaret: Den førnævnte Jens Matthiesen, Heinrich Kienke, J. Møller, Herbert Petersen, Jürgen Hagge, Ernst Jess, Otto Müller og faktor Karl Termannsen.

Karl Termannsen var den første, der døde. Han faldt under et angreb på østfronten ved Lipowik den 18. maj 1942. Han blev født i Haderslev 20. april 1910 og kom som 14-årig den 1. februar 1925 i sætterlære på *Flensborg Avis*. Han blev i en alder af kun 29 år faktor, da L.K. Lausten gik på pension i efteråret 1939. Det var igennem et par år lykkedes at reklamere Termannsen fri, blandt andet ved Kronikas mellemkomst, men i januar 1942 blev han indkaldt, og maskinsætter Marius Jensen overtog ledelsen af sætteriet. Karl Termannsen blev 32 år.

Ved budskabet om Termannsens død samlede L.P. Christensen hele personalet til en mindstund over den faldne. Til Kronika skrev han den 16. juni 1942: "Ja, Termannsens død berørte os stærkt. (...) Men han sagde altid: Hvorfor skal jeg ikke gennemgå det samme som mine kammerater?"²⁶⁷

Typograf Herbert Petersen var den næste. Han var blevet indkaldt allerede ved krigens udbrud, og blev i vinteren 1942-1943 meldt savnet ved Stalingrad.

Fle af de indkaldte blev såret. Heinrich Kienke blev såret med forfrysninger i fødderne i vinteren 1941-1942. Også typograf Otto Müller fik forfrysninger samme vinter. Efter et halvt år på lazaret, hvor han fik en del af den ene fod amputeret, blev han i efteråret 1942 hjemsendt. Fra lazaretet skrev han galgenhumoristisk hjem til *Flensborg Avis*, at han var glad for at være sluppet ud af Rusland, for "uden fod kan man nok leve, men uden hoved går det ikke".

I vinteren 1942-1943 blev yderligere to medarbejdere indkaldt, og nu gjaldt det de yngste og de ældste: sætter Christian Jensen indkaldtes den 2. oktober 1942, men dog kun til *ständigen Hilfsdienst*, ugen efter sin 61-års fødselsdag, og journalistelev Karl "Kulle" Christiansen (f. 1925), der lige akkurat nåede at færdiggøre sin journalistuddannelse, blev som kun 17-årig indkaldt den 17. januar 1943, først til arbejdstjeneste, siden til hæren, og udstationeret i Frankrig. Her faldt han i 1944 i amerikansk krigsfangenskab.²⁶⁸

En stor del af arbejdsbyrden på avisen måtte varetages af kvinderne og de danske statsborgere på avisen. Fru Jordt, der siden 1. april 1927 havde arbejdet i ekspeditionen, ledede igennem længere tid hele annonceafdelingen.²⁶⁹ En stadigt større byrde måtte bæres af den i forvejen svært arbejdsplagede Marie Kronika i bogholderi og ekspedition og frk. Auguste Nielsen på redaktionen.

De få tilbageværende blev pålagt krigs- og arbejdstjeneste i forskelligt

Vi har modtaget det Sorgens Budskab, at vor
kære Søn og Broder

Karl Termansen
er falden den 18. Maj paa Østfronten.

Flensborg, den 8. Juni 1942.

I dyb Sorg:
Valborg Sareyka
hans Broder **Valdemar** og **Hustru**
samt hans Familie i Danmark

Karl Termansen (1910-1942) blev indkaldt i januar 1942. Han faldt under et angreb på østfronten ved Lipowik den 18. maj 1942. Han var født i Haderslev i 1910 og kom som 14-årig i 1925 i sætterlære på Flensborg Avis. Han blev i en alder af kun 29 år faktor, da L.K. Lausten gik på pension i efteråret 1939.

Den 18. Maj faldt ved et Angreb mod Øst min forlovede,
Faktor

Karl Termansen
Skytte i et Infanteriregiment, i den blomstrende Alder af 32 Aar.

I mange Aar var han min kære, trofaste Kammerat, Uærlvisk og trofast har han opfyldt sin tunge Pligt og givet sit unge Liv.

I dybeste Smerte
Emma Severin.
Flensborg, Nørregaardens 17.

omfang, navnlig i forbindelse med poster i det stedlige hjælpe- og luftværn: Ikke engang chefredaktøren gik fri; L.P. Christensen måtte fra sommeren 1943 fungere som forstærkning af brandværnet ved luftalarmer, og maskinmester Otto Meyer måtte, på trods af gentagne forsøg på fritagelse, fra september 1943 stille til tjeneste ved *Luftschutzdienst*.²⁷⁰

Næsten overmenneskelige byrder blev pålagt de tilbageblivende: Maskinmester Otto Meyer var fra Christian Jensens indkaldelse i oktober 1942 nærmest ene i maskinstuen, kun hjulpet af den sygdomsplagede krigsinvalid Henschel. På et tidspunkt i 1943, da maskinerne igen svigtede, udtalte han til L.P. Christensen: "Nu kan De snart besøge mig på Adelby kirkegård!" Men Otto Meyer holdt ud. Selvom han ikke længere hørte til de yngste, udførte han i en periode nærmest tre mands arbejde.

Flensburger Nachrichten, der havde fået deres maskinmester indkaldt, havde i øvrigt følere ude efter Meyer.²⁷¹

Mangelen på personale blev efterhånden kritisk, men også her trådte bladets venner og kolleger til: I januar 1945 "udlånte" *Dannevirke* en ung typograf, Jørgensen, til afhjælpning af den akutte personalemangel.²⁷²

Man må også her kort nævne de civile tab og deres følger for de efterladte. Særligt hårdt ramt blev redaktør Tage Jessen, der ved bombeangrebet på Flensborg den 19. maj 1943 mistede sin hustru, Eli, og sit hjem, der blev totalt udslettet. Blot fire måneder senere, den 28. september 1943, døde efter nogen tids sygdom, kun 51 år gammel, hans søster Dagmar, hvem han havde været nært knyttet til. Indenfor mindre end et halvt år havde Tage Jessen mistet alt: Sin hustru, sin søster og sit hjem. Det var et tab, han aldrig forvandt.

Også journalist J.N. Jensen blev udbombet – i 1942, og han kunne først flytte ind igen i oktober 1943 – næsten samtidig med meddelelsen om, at hans svigersøn, Hans Harck, var faldet på østfronten. J.N. Jensen var i øvrigt via kunsthändler Peter Hattesens "Anna-gruppe" involveret i illegal grænsetrafik, og lagde af og til hus til eller skaffede falsk legitimation, når mennesker eller våben skulle smugles over grænsen til Danmark. Han var involveret i den unge Karl Otto Meyers, søn af maskinmester Otto Meyer, flugt til Danmark i januar 1945. J.N. Jensen havde forsigtigt søgt at indvie redaktør L.P. Christensen i sagen, men denne havde givet J.N. Jensen en alvorlig påtale og på det skarpeste advaret imod at fravige den pligtens linje, som mindretallets ledelse havde lagt.

Det forhindrede nu forresten ikke J.N. Jensen i at fortsætte sit illegale arbejde. Hans egen datter, Anne-Kjestine ("Dinne"), der havde været udkommanderet til at betjene lyskastere i Hamborg, slap ved hjælp af kvindelister og et par flasker snaps til et par tyske grænsevagter over grænsen til Danmark ved nytårstid 1945. *Gestapo* aflagde familien Jensen et besøg, men Dinne Jensens uniform, der var blevet skjult bag et skab på *Flensborg Avis*, fandt de ikke. Spørgsmålet er, hvad L.P. Christensen havde sagt, hvis han havde kendt til sagen. Aktiviteter af den art var efter hans mening at spille hasard med hele mindretallets eksistens. Også en anden *Flensborg Avis*-medarbejder, journalist Kaj Bruun, var engageret i en gruppe med rod i spejderkorpset, kaldet "BP" (for "Baden-Powell"), der beskæftigede sig med lignende opgaver.²⁷³

Alle avisens medarbejdere mistede slægtninge eller venner ved fronterne eller på anden vis i løbet af krigen. Døden var hyppigt tæt på *Flensborg Avis'* medarbejdere under 2. verdenskrig.

På trods af alle tekniske og praktiske besværligheder kom avisen altså ud. Og den formåede fortsat at holde sig nogenlunde klar af den ideologiske ensretning.

15.13. Nyhedsdækningen 1940-1945

J.N. Jensen (1879-1962) var under krigen involveret i illegal grænsetrafik og lagde af og til hus til eller skaffede falsk legitimation, når mennesker eller våben skulle smugles over grænsen til Danmark. J.N. Jensen forsøgte at indvie redaktør L.P. Christensen i sagen, men denne gav ham en alvorlig påtale og advarede på det skarpeste imod at fravige den pligtens linje, som mindretallets ledelse havde lagt. J.N. Jensens aktiviteter kunne få frygtelige konsekvenser ikke blot for ham selv, men for hele mindretallet. Foto ca. 1945. (Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek).

Nyhedsdækningen i tysk og dansk presse 1940-1945

Den tyske presse var under Goebbels' ledelse i løbet af 1930'erne blevet rettet ind på at være et led i tysk politisk og militær krigsførelse.²⁷⁴ I forbindelse med enhver større udenrigspolitisk begivenhed fandt en massiv propagandaoffensiv sted i tysk presse. Denne propaganda havde flere adresser, en udadtil og en indadtil: Den skulle skræmme det land, den person eller institution, der var i søgelyset, til at makke ret – og det havde man forbavsende succes med op igennem 1930'erne. Den skulle endvidere overbevise den tyske befolkning om rigtigheden af den af Tyskland førte politik. Også det fungerede yderst effektivt: Langt ind i krigen var størsteparten af den tyske befolkning fuldt og fast overbeviste om, at det var Polen, der i september 1939 havde angrebet Tyskland, og selv stærkt kritiske, antinazistiske udenlandske iagttagere i Berlin lod sig af og til bluffe af dele af den tyske krigspropaganda.²⁷⁵ Det var *Reichspressechef* Otto Dietrich, der efter krigsudbruddet udsendte regimets *Tagesparolen* til dagbladene om, hvordan de militære begivenheder skulle udlægges, så

der hver dag kunne præsenteres en sejr. De trykte stridskræfter blev af Goebbels' propagandaapparat mobiliseret til angreb med samme præcision og hurtighed som OKW indsatte de militære.

De tilbageværende ikke-nazister inden for journaliststanden havde det ikke nemt. Enten skrev man som regimet ønskede, eller også tav man. Ned i mindste detalje var journalistens arbejde reguleret. Mulighederne for at unddrage sig denne spændetrøje var stærkt begrænsede. Besluttede journalisten sig for at skrive, var enhver direkte formuleret kritik eller harme udelukket; den ville nemlig aldrig nå i trykken. Det var kun muligt at flygte ind i det, som Ernst Jünger omtrent på samme tid kaldte "slavesprog". Dette – mente Jünger – kunne man gøre uden moralske anfægtelser, fordi man ligesom den intelligente læser var sig *bevidst* om at være slave.²⁷⁶ Alene den omstændighed, at han skrev og oplyste på en *anden måde* end partipressen, og at dette blev afkodet af en – større eller mindre – del af læserne, retfærdiggjorde ifølge denne tankegang i ét eller andet omfang, at den ikke-nazistiske journalist underkastede sig regimets betingelser for at skrive. For mange journalisters – også for *Flensborg Avis'* – vedkommende måtte formen blive et helt uangribeligt sagligt sprog, grænsende til det ferske og kønsløse. Journalisten måtte ikke *afdække* begivenheder og synspunkter, men derimod *tildække* dem, hvis han ville have dem trykt. Han kunne så håbe på, at læseren var i stand til at gennemskue teksten. Alternativet var som anført slet ikke at skrive.

Den danske presse var ved krigsudbruddet i september 1939 af den danske regering blevet pålagt retningslinjer, der i praksis var identiske med dem, pressen var underlagt under Første Verdenskrig: Forbud mod omtale af militærets og marinens bevægelser, mineudlægninger m.m.²⁷⁷ Derudover lagdes det pressen på sinde, at behandle de krigsførende parter neutralt og ligeligt. Med besættelsen den 9. april 1940 forværredes situationen drastisk; enkelte pressefolk blev straks forlangt fjernet, og besættelsesmagts tilstedeværelse i landet indebar umiddelbart en konstant trussel om yderligere fjernelser af journalister og redaktører eller lukninger af aviser i tilfælde af fejltrin. Dansk dagspresses situation begyndte – selvom der var afgørende forskelle – at minde en smule om den, som *Flensborg Avis* havde befundet sig i siden 1933. Det særlige dansk-tyske besættelsesarrangement, hvor begge parter havde interesse i at lade som om Danmark fortsat var en suveræn stat, medførte nemlig, at tyskerne i vid udstrækning overlod ordningen af pressen til danskerne selv – dog "under hensyntagen til tingenes nye tilstand". Kort efter besættelsen indgik repræsentanter for pressen en særlig presseordning med det danske udenrigsministerium, der som bekendt varetog forhandlingerne med den tyske besættelsesmagt. Et særligt pressenævn blev etableret til bedømmelse af eventuelle overtrædelser af de udstukne retningslinjer og til anvendelse af restriktioner – det vil i praksis sige bøder – over for eventuelle misdædere. Tyske klager over pressen skulle gå igennem *Udenrigsministeriets Pressebureau*, der med Karl I. Eskelund i spidsen fungerede som en slags stødpude mellem pressen og besættelsesmagten; en funktion, der

blev vanskeligere som besættelsen skred frem og de tyske krav til pressen skærpedes. Både samlingsregering og besættelsesmagt påbød pressen en positiv holdning eller i det mindste loyalitet over for det dansk-tyske besættelsesarrangement. Dette krav fulgtes i store træk – med enkelte undtagelser – af den samlede danske presse, der bakkede op om samlingsregeringen og dens dispositioner. En klar grænse gik dog, hvor besættelsesmagten forlangte positiv stillingtagen til politiske og militære begivenheder, der var fordelagtige for Tyskland, eller sympati for den tyske krigsførelse eller de tyske krigsmål; det blev overladt til DNSAP's dagblad *Fædrelandet*, hvorfor folkeviddet definerede en dansk nazist som "én, der sælger *Fædrelandet*". Over for forbud mod omtale af diverse politiske og nationale emner, såsom den begyndende sabotage, genforeningsdagen eller omtale af særlige bøger eller teaterstykker, var der derimod ikke meget at gøre. Der udviklede sig dog snart en evne til at skrive – og læse – mellem linjerne.

Tysk tryk og tyske krav til pressen forøgedes løbende, og efter regeringens afgang den 29. august 1943 indførtes tysk censur med påbud og forbud, fra årsskiftet 1943-1944 og krigen ud med tvang og terror i form af henrettelser og mord på journalister og redaktører, og sprængstofattentater mod bladhuse og trykkerier: Natten til den 9. oktober 1944 kulminerede Schalburgtagene mod den danske presse i sprængningerne af *Jydske Tidende* i Kolding, *Dannevirke* i Haderslev og på Fyn *Svendborg Avis* og *Svendborg Amtstidende*. Lidt spidst formuleret blev det faktisk, som terroren eskalerede i løbet af 1944, farligere – eller i hvert fald mere uberegneligt – at skrive avis i Danmark end i Flensborg.

***Flensborg Avis'* nyhedsdækning 1940-1945**

En analyse af *Flensborg Avis'* dækning af krigsbegivenheder og nyheder fra Tyskland, Danmark og Sydslesvig er i sagens natur ikke så meget et spørgsmål om, *hvad* avisen skrev, som det er et spørgsmål om, *hvordan* den skrev og hvad den *ikke skrev*. Det siger sig selv, at størsteparten af avisen indeholdt stof, som den ikke kunne undlade at bringe: Overkommandoens krigsberetninger, regeringens officielle udtalelser, Førerens og andres taler og artikler m.v. Ydermere blev en betragtelig del af det øvrige nyhedsstof avisen påtvunget, f.eks. med tilsendelsen af *Zeitschriften-Dienst* i 1941. Det tilsendte stof kunne avisen ikke uden særdeles gode begrundelser undlade at trykke, med mindre dens medarbejdere ville udsætte sig selv og avisen for de repressalier, man nu anvendte over for dén slags i Hitlers Tyskland.

Det siger også sig selv, at avisen ikke kunne tage stilling *imod* dette påtvungne stof – men den kunne indtil en vis grænse undlade at tage stilling *for* og lejlighedsvis forsøge at afbalancere stoffet med artikler, bearbejdet fra tyske kilder. Det var dette, artiklen om "den russiske bolsjevisme og dens soldater" (s. ..) var et udtryk for. Som vi har set, var dette ingenlunde ufarligt.

Tilbage bliver desuden *måden*, hvorpå stoffet blev præsenteret for læ-

serne, *redaktionen*. Medarbejderne ved *Flensborg Avis* havde årelang erfaring i avisdrift under ufrie forhold, men som vi har set kunne selv den tilstræbte, fuldstændigt ukommenterede objektive gengivelse (referater og citater) af tyske meddelelser give anledning til påtaler og advarsler. Alene det, at man i overensstemmelse med almindelig god presseskik meddelte sin kilde til en nyhed, havde foranlediget Dr. Dürr til at gøre skarp indsigelse, idet han som sandt var fremhævede, at det var "fuldstændig umuligt", at en avis i Det tredje Rige ikke gjorde de officielt meddelte nyheder og meddelelser *til sine egne*. Det var Hitler-Tysklands pressepolitik i en nøddeskal: Rammerne for *Flensborg Avis* var under krigen blevet så snævre, at der kun blev ladet det ganske lille bitte rum for selvstændighed tilbage *ikke* at tage stilling *for*.

Avisens i forvejen stærkt begrænsede nyhedskilder skrumpede i løbet af krigen ind til kun at omfatte stof, der i forvejen var godkendt af Propagandaministeriet. Udenlandske aviser og pressebureauer blev kun citeret i det omfang, de var godkendt: Meddelelser om strejker i Amerika, uro i Indien eller Mellemøsten eller andre "negative" nyheder fra krigsmodstanderne, allierede udtalelser om tysk udholdenhed og krigskunst, om at engelsk sejr endnu havde "lange udsigter", eller om tyske bombeangrebs ødelæggende virkninger på bygninger og moral i England. Dog kunne der i visse tilfælde udvælges passende citater til afbalancering af den tyske propaganda.

For hele redaktionens vedkommende måtte der udvises stor forsigtighed, og følgen var, at en betragtelig del af den ganske vist stadig mindre avis blev fyldt med boganmeldelser, jubilæums- og fødselsdagsartikler, prædikener, historiske udredninger, artikler om handel og industri samt meget andet "neutralt" stof. Dette – som det synes – "fyld" skal formentlig ses som et forsøg på at undgå endog *endnu mere* tysk propaganda. En god del af disse artikler blev desuden betragtet som nationalt og religiøst set opbyggelige, og de tjente dermed et formål i sig selv.

Den åndelige føde var nemlig god og rigelig i *Flensborg Avis* under verdenskrigen. Flere gange ugentligt blev der bragt et kirkeligt ord til opbyggelse og opmuntring, oftest skrevet af de danske præster Jordt Jørgensen, Martin Nørgaard og H.F. Petersen, men også andre kom til orde. Mindretallet satte i meget høj grad sin lid til Gud, og fandt i religiøsitetens fred og trøst i en vanskelig tid.

Meget tyder på, at den stærke betoning af kristentroen tillige skulle fungere som "vaccine" imod nazismen. Det havde også de hemmelige tyske tjenester en mistanke om. I en SD-indberetning den 13. april 1942 hedder det:

"Ved siden af den nationale propaganda præges indholdet i Flensborg Avis af en udpræget religiøs tendens. Kirkelige artikler, der bringes hver lørdag, formidler over for læseren et religiøst tankegods, der står i modsætning til den tyske livsopfattelse. At der er forbundet en politisk hensigt med disse artikler af religiøst indhold, fremgår af den snedige og forsigtige offentliggørelse af mange taler og artikler af kendte danske politikere og hetz-agitatorer, som f.eks. den bekendte danske pastor og forfatter Kaj Munk, i hvilke der tales for en konservativ-kristen holdning i afværgekampen mod oversvømmelsen ["Überfremdung"] fra syd".²⁷⁸

Heri så Sicherheits-Dienst igen rigtigt: Flere af de opbyggelige ord og vendinger kunne, læst på den rette måde, tolkes som kras afvisning af nazismen. Men den type tekster er i sagens natur meget vanskelige at fortolke i forhold til den samtidige politiske og militære situation. Der er dog næppe tvivl om, at en antinazist har følt sig styrket og opbygget af tekster af den karakter; har læst og tolket dem på en bestemt måde, der – muligvis og muligvis ikke – var tilsigtet.²⁷⁹

Krigsdækningen og indre tyske forhold

Flensborg Avis' forside blev efter krigsudbruddet naturligt nok præget af den tyske værnemagts meldinger i fuld gengivelse eller i loyalt og ukommenteret referat. Engelske, franske, russiske og italienske meddelelser blev refereret og citeret – som regel efter tysk kilde – i uddrag, også ukommenteret. Der blev altid indledt med: "Den tyske hærs overkommando meddeler: ".", "*Essener National-Zeitung* skrev i går ..", o.s.v. Den allerhyppigst citerede tyske avis var uden tvivl *Frankfurter Zeitung*, fulgt af *Deutsche Allgemeine Zeitung*, der begge, indtil 1943, havde en særstilling i Hitlertyskland som lidt friere end de øvrige tyske aviser. Egentlig opposition eller kritik af nationalsocialismen var der ganske vist ikke tale om, men i krigstid betød det jo dog noget, når der lejlighedsvis blev informeret detaljeret, når artikler var solidt researchede, affattede i en rolig tone og det sædvanlige larmende staccato fra partiorganerne udeladt.²⁸⁰

Efterhånden dominerede de tyske DNB-meddelelser og meddelelser fra OKW (*Oberkommando der Wehrmacht*), OKH (*Oberkommando des Heeres*) og Førerhovedkvarteret fuldstændig, nærmest kun afbrudt af danske *Ritzau* og svenske *TT*-meddelelser (*Tidningarnes Telegrambyrå*). Taler af Hitlertysklands topfolk blev flittigt og fyldigt gengivet, men deres fanatiske udgydelser om "de plutokratiske krigsophidser" og "verdensjødedommens bolsjevikisk-kapitalistiske sammensværgelse" og andet af samme tønne²⁸¹ stod i skærende kontrast til den strengt sagligt-objektivt-refererende stil, som avisen i endog endnu strengere grad var slået ind på, efter Ernst Christiansen var blevet fjernet. Førerens, Goebbels' og andres hårrejsende udtalelser virkede så meget desto stærkere som *fremmedlegemer* i bladet.

Flere gange lagde *Flensborg Avis* indirekte og ikke kun gennem sit eget saglige eksempel afstand til udtalelser af denne karakter, f.eks. den 13. maj 1942 i forbindelse med én af Winston Churchills taler: *Flensborg Avis'* egen overskrift lød: "En tale af Churchill", hvorimod DNB's overskrift – som det vil fremgå – havde været påfaldende anderledes. Den ganske korte artikel lyder i sin helhed:

"**En tale af Churchill.** Under overskriften 'Fordrukken forvirring og djævelsk ryggesløshed', omtaler det tyske efterretningsbureau en tale, hvori den britiske statsminister Churchill 'i sit raseri over alle sine nederlag sætter kronen på alle sine løgne og falsknerier i form af en ny fræk løgn, idet han sagde, at der af de tyske tropper på østfronten blev bragt giftgas i anvendelse'. I *Hamburger Fremden-*

blatt skriver A.H. om den 'forbavsende optimistiske tone', Churchill anslog i sin sidste tale. England var nu ikke længere dårligt, men godt bevæbnet. Det stod ikke længere ene. Det havde oven i købet fået en voksende overlegenhed i luften' – 'Vi behøver kun at holde ud for at vinde', sagde Churchill. 'Der kan kun gives en afslutning. Hvornår og hvordan den vil komme, kan jeg ikke sige. Men vi tør med voksende tillid marchere fremad ind i det ubekendte'. I artiklen hedder det, at selv nordamerikanerne ifølge deres presse undrer sig over den 'usædvanlig forhåbningsfulde' tone i Churchills tale og er blevet 'overrasket' over hans påstand om Englands 'voksende overlegenhed i luften'.

Både før og siden blev der plads til afbalancerende ord om den britiske premierminister, den amerikanske præsident eller andre af Hitlers modstandere. Den 10. maj 1940 gengav man efter *New York Times* og med *DNB* som kilde følgende: "Churchill besidder de karakteristiske egenskaber at kunne gøre nederlag til sejre", og også dette skal formentlig ses som en afbalancering af Førerens stadige betegnelser om Churchill som "fordrukken", "en blodig dilettant", "en vanvittig" o.s.v. Den tyske propaganda yndede at fremstille det engelske folk som ført bag lyset af "plutokraterne", der dels for at tjene penge og dels af ren og skær ondskabsfuldhed var interesserede i krigens fortsættelse – og Churchill blev fremstillet som en moderne Nero, hvis livsmål det var at ryge en mavebæltecigar på ruinerne af et sønderbombet og nedbrændt London.

Et andet eksempel på nuanceringer er fra *Flensborg Avis* 8. maj 1942, hvis overskrift lyder: "En britisk bombeflyver skudt ned". I teksten hedder det derimod: "Kiel, fredag middag. Rigspropagandakontoret for Slesvig-Holsten meddeler: En fjendtlig bombemaskine er i nat blevet skudt ned af marine-artilleriet i området omkring Kiel". Et så grelt misforhold mellem overskrift (som redaktionen i princippet selv var ansvarlig for) og tekst var ganske vist sjældent, men forekom dog. I redaktionelle artikler taltes næsten udelukkende om "britiske" bomber, også når de faldt over Danmark, ja selv når de faldt over Flensborg.

Også dette står i stærk kontrast til tyske udtalelser om "natpirater" og "natlige mordere", "højdepunktet af barbari", "britisk luftterror"²⁸² – eller Goebbels' talrige udtalelser fra 1943-1944 om den "anglo-amerikanske bombeterror", der havde til hensigt at udrydde det tyske folk og dets kulturskatte. For *Flensborg Avis* var luftbombardementerne et kors, der måtte bæres og udholdes; et offer, der måtte bringes, førend freden kunne komme og åbne vejen for en bedre fremtid.

Angrebet på Sovjetunionen i juni 1941, der hos nogle nationalt-konservative danske – endog fra Folketingets talerstol – hilstes med tilfredshed, fremkaldte ingen begejstring på *Flensborg Avis*, tværtimod. En gammel ven af bladet, digteren Valdemar Rørdam, fik den 15. august 1941 lejlighed til ganske kort at forsvare sig for sit hyldestdigt til Hitler *Så kom den dag*, som han havde offentliggjort kort efter angrebet på Sovjetunionen, men selve digtet af den forfatter, der tidligere så ofte havde glædet og opmuntret avisens læsere, blev ikke citeret eller omtalt. Digtet blev ganske vist også trykt i *Fædrelandet*, hvorfra *Flensborg Avis* kun citerede med den

største ulyst.

Den eneste redaktionelle kommentar til angrebet på Sovjetunionen – ud over omtalen af mindretallets soldater – kom den 23. juni 1941:

“En søndag morgen på årets hidtil skønneste sommerdag, da der hvilede en eventyrlig fred over naturen, indløb budskabet om en mægtig udvidelse af storkrigen. Stortysklands Fører bebudede – til imødegåelse af en alvorlig fare – ‘en opmarch af et omfang, som verden hidtil ikke har set.’ Samtidig rejste der sig nye, svære spørgsmål i enkeltmands tanker.

Meldingen skar som en hård ubønhørlig tone gennem morgens stilhed. En umiskendelig alvor lagde sig over alle sind. Nu vidste man, at igen millionhære var trådt an til kamp imod hinanden. Og blandt disse fandtes der også mange af vore egne.

Det gælder nu som før, at en streng tid fordrer øget anspændelse og pligtoplevelse; under varetagelsen af dagens gerning vokser atter den ro og ligevægt frem i bevidstheden, der herhjemme er et hovedkrav til hver enkelt af os, mens de mægtige begivenheder går hen over vor verdensdel og forbereder en ny tid.

Ad usynlige veje vil der samtidig blive sendt varme hilsener og ønsker til dem derude”.

I Danmark fremkaldte *Operation Barbarossa* en bølge af antibolsjevisme i befolkningen, og pressen skrev med få undtagelser – med historikeren Hans Kirchhoffs ord: “blomstrende ledere om det antikommunistiske felttog”.²⁸³ Det gjorde *Flensborg Avis* ikke. Ikke én eneste gang blev der på lederplads taget stilling til krigen i øst eller imod Rusland og bolsjevismen – med én meget iøjnefaldende undtagelse, nemlig når det gjaldt Finland: Den 7. juli 1941 skrev Tage Jessen f.eks. i en ledende artikel:

“For tredje gang i løbet af ikke engang 25 år befinder Nordens østlige grænseland sig i krigstilstand med Sovjetunionen – uden at Finland selv har givet anledning dertil. Det er en i sandhed hård prøvelse for vort tapre broderfolk. Men denne gang er der grundet håb om, at den imperialistiske bolsjevismes skjulte og åbenlyse trusler kan blive brudt.

Vi nordboer – i første række finnerne selv – ønsker intet ondt over Rusland som sådant. Vi har intet udestående med dets befolkning eller rettere sagt med rigets forskellige nationer. Om der hersker folkestyre eller diktatur indenfor det vældige, halvasiatiske riges grænser vedkommer ikke os. Dersom man fra sovjetrussisk (Kominterns) side havde undladt at blande sig i de nordiske landes indre politik, havde der ikke været noget i vejen for et både korrekt og venskeligt naboforhold, selvom det gjaldt en stat med et imod nordisk tankegang stridende politisk system. Fra nordisk side har et sådant naboforhold været til stede”.

Om Finland fremhæves det desuden den 21. august 1941, at landet ikke var ude på en erobringskrig, men udelukkende på “endelig engang at få ro” og være fri for de evige russiske angreb – dette i kras modsætning til tyske røster, der ikke lagde skjul på, at det handlede om at få fingre i den fede ukrainske muld, i tysk *Lebensraum*. Finnernes krigsførelse var m.a.o. en *forsvarskrig* – og dermed i modsætning til den tyske *erobringskrig*.

I sin stærke fokusering på Finlands krig lignede *Flensborg Avis* den øv-

rige danske presse.

I betragtning af ønsket om at støtte Finland, er det i øvrigt iøjnefaldende, at *Frikorps Danmark* under hele krigen faktisk kun – bortset fra det før-omtalte Kronika-interview – blev nævnt i forbindelse med urolighederne under deres orlov hjemme i Danmark i efteråret 1942. Dette danske bidrag til den tyske krigsførelse blev på det nærmeste tiet ihjel.

Omtalen af russerne var generelt mådeholden i de redaktionelle artikler – igen undtagen når det gjaldt Finland. Tage Jessen svang sig den 2. juni 1942 op til at kalde Sovjetunionen en "halvasiatisk stormagt", der havde angrebet broderlandet, og den 6. juni 1942 i en hyldest til marskal Man-nerheim på hans 75-års dag skrev Tage Jessen om "den bolsjevikiske vranglære" og om "faren fra øst", der truede hele Norden. Men det er bemærkelsesværdigt, at den slags i redaktionelle artikler kun ses i forbindelse med *Finlands* krig mod russerne – derimod aldrig i forbindelse med Tysklands. Det var som om Tysklands felttog i øst – bortset fra mindretallets egne krigsdeltagere – var *Flensborg Avis* inderligt uvedkommende; som om de officielle værnemagtsberetninger og de officielle udtalelser var redaktionen rigeligt nok til, at man ikke fandt det nødvendigt at ofre sagen yderligere omtale.

Hærmeldingerne skiftede naturligvis karakter, efterhånden som krigen skred frem. Sejrsmeldingerne om tabet af millioner af russiske soldater, titusindvis af kampvogne og fly endte med at svide til tyskerne selv: På trods af disse tab rykkede sovjettropperne jo fra 1943 frem og frem, og de mange proklamationer om "uindtagelige fæstninger" og et snarligt russisk nederlag lød med tiden mere og mere hule.

Den egentlige propaganda, navnlig Goebbels' talrige udtalelser fra 1943-1944, tiltvang sig god plads i spalterne: om plutokratiernes og den internationale jødedoms krigsophidselse og krigsprofitter – og måske navnlig om, at anglo-amerikanerne ved deres angreb beredte vejen for den europæiske civilisations undergang og en bolsjevisering af Europa²⁸⁴ – det lød jo skræmmende, men kunne jo først finde sted efter Tysklands nederlag. For den, der håbede på et sådant, havde propaganda af denne karakter den modsatte virkning. Ifølge Ernst Schrøders iagttagelser havde stemningen i det danske mindretal allerede været euforisk, da Tyskland i juni 1941 gik imod Sovjetunionen, idet man forventede, at Hitler nu endelig ville "knække halsen",²⁸⁵ og man søgte indenfor mindretallet efter Schrøders opfattelse endnu i efteråret 1943 forgæves efter spor af selv den mindste europæiske *ansvarsfølelse*. Man håbede i stedet på, at Tyskland ville tabe og anså den bolsjevikiske fare for at være mindre, end det i Tyskland blev givet udtryk for.²⁸⁶

Nazi-førernes afsindige had-tirader fik generelt god plads i avisen – det var påbudt. Spørgsmålet er, hvordan de har virket på læserne. På de fleste læsere af *Flensborg Avis* har de næppe virket, sådan som Goebbels ønskede sig. Ernst Schröder skrev således i en indberetning til regeringspræsidenten i Slesvig den 8. oktober 1943, at jøde-aktionen i Danmark

havde givet ret stærk genlyd i det danske mindretal, der aldrig havde kunnet vindes for hverken racelovgivning eller for den tyske racetanke. Nu gik en bølge af uvilje igennem de danske kredse, og det fortaltes fra mund til mund, at de "stakkels, uskyldige jøder i Danmark" var blevet anholdt. I betragtning af præsternes rolle i det danske arbejde, og i betragtning af, at der i kirkerne nord for grænsen blev bedt bønner for jøderne, mente Ernst Schrøder, at det kunne være "interessant at erfare, om dette også er tilfældet syd for grænsen".²⁸⁷

Den kendsgerning, at der – siden ugerne efter 9. april 1940 – var så forsvindende få *ledende artikler* om krigsbegivenhederne, er meget sigende. Når der i dagene efter vigtige krigsbegivenheder – sejre eller nederlag, invasioner eller endog attentatet på Føreren – på ledende plads blev bragt boganmeldelser, betragtninger over landbrugseksperten, pengerigeligheden, højskoletanken, markeringen af et jubilæum, en rund fødselsdag eller lignende, kunne det næppe siges tydeligere, at redaktøren hermed holdt sin eventuelle mening om de dagsaktuelle begivenheder for sig selv. Når der en sjælden gang på ledende plads blev bragt krigsaktuelt stof, skete det som regel under overskriften "Tyske røster" om dette og hint i form af referater og citater fra tyske aviser eller fra ledende politiske eller militære personers udtalelser, der forsøgtes gengivet så sagligt og afbalanceret, som det nu var muligt. Det hændte dog også, at der på ledende sted fremkom et par venlige ord til Tyskland.

På lederplads blev det danske mindretals forhold, tanker og følelser ved lejlighed behandlet. Her blev der givet udtryk for fredshåb, her blev der opmuntret til udholdenhed, og her blev de indkaldtes loyalitet og kærlighed til hjemstavn og moderland fremhævet som eksempler til efterfølgelse. Andre steder i avisen gengav man, navnlig efter 1943, tyske udtalelser om at holde ud til *sejren er vundet*; men på lederplads blev der blot givet udtryk for, at mindretallet måtte holde ud, indtil *freden kommer*. Og det er jo en anden snak. Også tvetydigheder kan findes i avisen: I en overskrift den 5. januar 1944 blev Førerens ord citeret: "Forsynet vil give det folk sejren, der har gjort sig mest fortjent til den". Man kunne måske have valgt en anden overskrift? Den slags kan være tilsigtet eller utilsigtet – det er på afstand og uden supplerende kilder umuligt at sige.

Det var klart, at kritik og håb eller anskuelser, der stred imod det officielle Tyskland, måtte dølges; det var som bekendt under dødsstraf forbudt at sprede tvivl om Tysklands endelige sejr. Det kan gøre det vanskeligt at vurdere, hvorvidt en udtalelse er dulgt oppositionel – eller blot fremkommet ved en tilfældighed. Hvem kan sige, om fromme forårs- og fredsonsøker i en mørk krigsvinter rummede skjulte ønsker om Det tredje Riges undergang? Kombineres de med den kendsgerning, at der ikke fra *redaktionel* side blev ytret håb på, ønske om eller tro på de tyske våbens sejr, lå det vel implicit, at freden måtte komme gennem de tyske våbens *nederlag* – eller i det mindste i form af en fredsslutning uden sejrherre. Denne fortolkning er dog måske for hårtrukken, men er næppe usandsynlig.

Der var i øvrigt til tider en næsten påfaldende stor mængde historiske kronikker om *Danevirke*, kong Godfred og andre forhistoriske danske konger og deres felttog ned i Holsten – kunne man ikke selv kæmpe imod tyskerne, så kunne det da muligvis ske i tankerne! Og den 28. august 1944 – to måneder efter D-dag – mindedes i en ledende artikel endog om den danske invasion i Normandiet i 800-årene.

I årsoversigten den 30. december 1942 hedder det:

“Verden lever nu på fjerde år under storkrigens voldsomme tryk. Og ingen tør længere spå om, hvornår det omsider vil vige. Forudsigelser i den ene eller den anden retning er gjort grundigt til skamme. Vi ved nu i hvert fald, at det vældige opgør, vi har været inde i lige siden 1939, vil vare længe og kræve nye, store ofre, inden vi tør håbe på den lysning, som alle higer efter. Det gælder fremdeles om mest muligt at bevare rolige nerver og et klart omdømme og forme dagens gerning efter de hårde krav, som den almindelige politiske stilling fører alle og enhver ind under”.

Dette var essensen af *Flensborg Avis'* indstilling til krigen.

Indre danske forhold 1940-1945

Politiske ledende artikler var få. Lederne holdt sig til neutrale emner: Boganmeldelser af de talrige Danmarksværker og Danmarkshistorier, der udkom i krigens år, om sproglige og historiske spørgsmål, om økonomiske, landbrugsfaglige, handelsmæssige eller industrielle forhold, statistiske oversigter eller fødselsdags- og jubilæumsomtaler samt nekrologer over kendte danske – for så vidt det ikke som i tilfældet Kaj Munk simpelthen var for farligt.

En overordentlig stor del af disse ledere var skrevet af “G.T”. eller “T-g”. – i begge tilfælde dækker mærket over G.S. Tscherning, *Flensborg Avis'* københavnske medarbejder, der i kraft af sin tilknytning til *Børsen* også måtte anses for kompetent i økonomiske spørgsmål. Hans lettere – og hurtigere – adgang til danske aviser og tidsskrifter i forhold til Flensborgredaktionen må ligeledes have spillet en rolle i denne forbindelse.

Med hensyn til de indre politiske danske forhold blev linjen fra Ernst Christiansens ledere fra april dagene 1940 i princippet fortsat. Der blev udtrykt glæde over samarbejdet mellem partierne og samlingsregeringen: Man var kommet over kævlet, og der blev indgået sunde kompromiser til gavn for Danmark, der blev *bestilt* noget, og der blev ikke *diskuteret* så meget som tidligere.²⁸⁸

Den stærke idealisme, som prægede Ernst Christiansens ledere, blev også fortsat – i et vist omfang: Hele folket skulle fyldes med længsel efter og vilje til uselvsk at vie sig selv til højere mål. Skete dette først, ville der være en lysende fremtid for Danmark, hvordan det end gik. Det, der efter *Flensborg Avis'* mening var brug for, var, at meningerne i en stor hjem-søgelsens tid skulle “ile hinanden i møde i frivillig ensretning, i mandig samling under ansvar for nationens fremtid”.²⁸⁹ Den nationale vækkelse, der gik over Danmark i sommeren 1940, blev da også fulgt med interesse og tilslutning.

Denne frivillige "ensretning", som *Flensborg Avis* anbefalede under brugen af netop den negative betegnelse "ensretning", ses dog ikke at have nogen direkte forbindelse til Højgaard- og Danmarks-kredsene, der som bekendt i året 1940 ud fra omtrent samme tankegange som Ernst Christiansen, nemlig at besættelsen havde været en følge af en svag regering og en lav moral og selvopholdelsesdrift hos det danske folk, syslede med tanken om at danne en "uparlamentarisk" regering. Dog spillede *Flensborg Avis* på anden måde en vigtig rolle i Højgaard-kredsens planer: Jacob Kronika fungerede nemlig som Højgaard-kredsens kontaktperson i Berlin i oktober-november 1940 ved det afgørende møde med prins Axel hos direktør i *Dansk Industri-Syndikat*, Percy Ipsen, den 2. november 1940. Kronikas oplysninger om stemningen i Berlin havde efter alt at dømme afgørende indflydelse på kredsens handlinger.²⁹⁰ Kronika skrev den 7. februar 1946 en længere redegørelse til Holger Andersen, forud for dennes afhøring for *Den parlamentariske Kommission* angående Højgaardkredsen. Ifølge Kronikas egen redegørelse havde han i efteråret 1940 tegnet et særdeles dystert billede af muligheden for at bevare en parlamentarisk funderet regering. *Auswärtiges Amt*, *Nordische Verbindungsstelle* samt SS skulle alle have været stærke tilhængere af en regering ledet af Frits Clausen, hvorimod Propagandaministeriet og *Nordische Gesellschaft* havde forholdt sig mere afdæmpet. "Det blev fra alle mulige sider sagt gang på gang, at Tyskland ikke ville affinde sig med en fortsættelse af det parlamentariske system i Danmark", hedder det i Kronikas redegørelse. "Hvis vi ikke ønskede Frits Clausen sat igennem ved anvendelse af tysk magt, så måtte vi skynde os at sætte noget andet i parlamentarismens sted. Kun en af parlamentet uafhængig regering, sammensat af såkaldte *nationale personligheder*, ville kunne forhindre et Clausen-diktatur. I så fald ville Tyskland i hvert fald kunne sige, at Danmark havde gjort et alvorligt forsøg på at tilpasse sig nyordningen". Denne model skulle – ifølge Kronika – navnlig Propagandaministeriet være gået ind for. Udenrigsminister Ribbentrop skulle have sat alt ind på at få et ministerium Clausen i Danmark, i modsætning til Propagandaministeriet, der kendte lidt mere til Clausen end Ribbentrop. I sin erklæring til Holger Andersen skrev Kronika:

"Der bestod dengang for mig ingen tvivl om, at faren for et Clausen-diktatur var absolut truende. Vel regnede mine danske venner og jeg selv med Tysklands nederlag; men vi måtte jo også regne med en lang krig. Det kunne blive frygteligt, dersom den Berlinske trussel om et Clausen-diktatur blev realiseret. Og Berlin var på dette tidspunkt afgjort indstillet på at gå til det yderste i Danmark. I denne situation opstod den tanke, om ikke det kunne være muligt forbigående at ofre noget af det parlamentariske demokratis former, for at redde selve demokratiet" [fremhævet af forf.].²⁹¹

Tanker som disse havde, som det er fremgået, i 1933-1934 været en næsten fast bestanddel af Ernst Christiansens ledende artikler, og det var i høj grad blevet delt af Jacob Kronika. Men de fandt på dette tidspunkt – i sommeren og efteråret 1940 – ingen offentlig støtte i mindretallets egen avis – heller ikke før Ernst Christiansens tvungne afgang i juni 1940. Her støttede man den *parlamentariske* samlingsregering i tykt og tyndt. Opta-

gelsen af de seks (parlamentariske) kontrolministre fra Venstre og Konservative den 10. april 1940 var "et vigtigt skridt i retning af den nationale samling, som tiden kræver, og som svarer til en dyb indre trang i vort folk", som det udtrykkes i en leder af Tage Jessen den 6. juli 1940. Der måtte dog mere til, nemlig en enhedsfront mellem de store partier for at lade "under de nuværende vanskelige forhold uvæsentlige og forældede partipolitiske modsætninger træde i baggrunden". Tage Jessen fortsatte, formentlig med sigte på røster i dansk-konservativ presse i retning af en "upolitisk" regering, at der også havde været tale om "et mere forenklet og virksomt regeringsapparat", men for det store flertal af den danske nation – og i særdeleshed for dem, der levede uden for landets grænser – var håbet, "at der før eller siden ville kunne skabes en virkelig samlingsregering, støttet af en national enhedsfront, der omfattede *de flest mulige af rigsdagens medlemmer*" [fremhævelset af forf.]. For Tage Jessen, der efter Ernst Christiansens afgang tegnede avisens linje over for indre dansk politik, var en udenomsparlamentarisk regering tydeligvis udelukket – det skulle være *en regering med rød i Folketinget*. At noget sådant lod sig gøre, "viste sig i to af vore nordiske broderlande" – skrev Tage Jessen – og sigtede her til Finland og Sverige. Norge, hvor Vidkun Quislings forsøg på at blive regeringschef i første omgang var mislykkedes, blev derimod ikke nævnt med et ord.

Den nye ministerliste, der blev præsenteret den 5. juli 1940, mindede slående om den efter Tage Jessens mening så efterlignelsesværdige politiske udvikling i Finland og Sverige. Thorvald Staunings fortsættelse som statsminister betød "en *stabilitet*, som ikke bør undervurderes"; Staunings embedsførelse var udtryk for en ukuelig ro, og han havde ofte vist evnen til på nationens vegne at sige "netop de ord, der skulle siges".

Munchs udenrigspolitiske linje, der var præget af "fredsvenlighed, neutralitetsvilje og ønsket om det bedst mulige forhold mellem Danmark og nabolandene" svarede helt til det danske folks tankegang, og Munchs navn betød også et værdifuldt element af stabilitet under de ændrede forhold.

Oluf Krag, Wilhelm Buhl, Kr. Bording, Jørgen Jørgensen, Johs. Kjærboel, Christmas Møller og Kr. Fibiger fik alle overordentligt venlige ord med på vejen. "Den nationale samlingsregering i Danmark kan i højere grad end folketings-parlamentarismens indførelse i 1901 betegnes som et systemskifte. Man kan næsten sige, at de usædvanlige, alvorlige og skæbnesvangre forhold som en selvfølge har fremtvunget en af disse fredelige revolutioner, som vort lands historie har frembudt adskillige eksempler på i en omtrent 400-årig revolutionsfri udvikling. Ingen kan mere brændende end vi danske i udlandet ønske, at den politiske samling vil muliggøre løsningen af øjeblikkets vanskelige opgaver og bane vejen for en bedre fremtid", sluttede Tage Jessen.

Dermed var *Flensborg Avis* så langt fra brokkerierne i flere andre danske konservative aviser over den "samme gamle regering" som tænkes kunne. Kaj Munks bitre bemærkninger i Ollerup om, at det for Danmark var gået værst tænkeligt, fordi vi havde "fået Hitler og beholdt Stauning"

blev ikke delt af *Flensborg Avis* – tvært imod. Dette skyldtes næppe *alene*, at det nu var Tage Jessen og ikke Ernst Christiansen, der tegnede avisens linje, for også Ernst Christiansen havde kaldt på en samlingsregering på *parlamentarisk grundlag*.

De følgende regeringsændringer – blandt andet at P. Munch erstattedes af Scavenius – ændrede ikke på avisens positive grundholdning til den nye regering.²⁹² Ja, Tage Jessen beklagede ligefrem, at Munch måtte gå. Danmarks "nationale samlingsregering" fik de allervarmeste ønsker med på vejen.

Flensborg Avis bevarede således over for socialdemokrater og radikale den loyalitet, man havde vist dem, siden bitterheden over afstemningskampen var dampet af sidst i 1920'erne.

Det opgør med "Systemet Stauning", der efter besættelsen blev sat i værk fra forskellig side, fik altså ikke nogen støtte i *Flensborg Avis*. Da A.P. Møller i februar 1942 udtalte sig om fagbevægelsens skadelighed for landets økonomi og for arbejdsløsheden, blev udtalelserne ganske vist gengivet, men på det nærmeste gendrevet ved hjælp af citater; endog en leder af G.S. Tscherning blev ofret på 8-timers dagens fortræffelighed.²⁹³

Da rigsdagssamlingen 1941-1942 åbnede i oktober 1941 gjorde G.S. Tscherning sig i en ledende artikel den 14. oktober 1941 nogle tanker: Tidligere imødeså man med spænding statsministerens programerklæring; "regeringstilhængerne roste dette program, medens modparten kritiserede det sønder og sammen". Sådan var det ikke mere; alle de gamle partier var samlede i regeringen, programmet var kendt i forvejen, og det blev modtaget uden kommentarer af kritisk art. Ved rigsdagsgudstjenesten var færingen Poul Niclasen mødt op i nationaldragt. "Rigsdagens medlemmer så på denne tilkendegivelse med ærbødighed, og man blev vemodig ved tanken om, at forbindelsen mellem Danmark og Færøerne er afbrudt. Også på dette område har tiderne skiftet. De tider er ikke mere, hvor man så nedværdigende på nationaldragter, gudstjenester og nationale tilkendegivelser. De fleste har været klar over, at når det gjaldt, så skulle det nok vise sig, at der fandtes nationalbevidsthed hos hver eneste dansker. Krigsårene har vist, at man ikke tog fejl". Meget var altså blevet anderledes, så der var "ting, man kan glæde sig over, medens de alvorlige tider på deres vis kaster skygge over tilværelsen".

Samlingen om kongen og kongehuset blev hilst med inderlig glæde i *Flensborg Avis*, og enhver blot nogenlunde passende lejlighed blev grebet til at bringe billeder af monarken, kronprinsen og kronprinsessen – og de små prinsesser, ikke at forglemme. Meget ofte blev der bragt billeder og omtaler af Christian X's morgenridetur – og ikke mindst af den folkelige hyldest, der blev ham til del; og på kongens fødselsdage og jubilæer blev kongen hyldet i mange spaltmeter. Når man selv havde bragt monarken sin hyldest, tog man så fat på at citere lange uddrag fra andre blades hyldest. I dét stykke adskilte *Flensborg Avis* sig ikke fra den øvrige danske presse. Også for *Flensborg Avis* blev kongehuset en kilde til opmuntring og sammenhold i en vanskelig tid.

I noget mindre grad blev også statsminister Stauning hyldet som ar-

bejderføreren, der blev landsfader, og ved hans død i 1942 skrev Tage Jessen den 4. maj 1942 en omfattende nekrolog med en yderst rosende omtale; Stauning blev sammenlignet med den gamle venstrehøvding J.C. Christensen, og ret megen større ros kunne en politiker ikke få i *Flensborg Avis*.

Man blev hjemme i Flensborg i nogen grad holdt orienteret om det tyske syn på udviklingen i Danmark. Kronika kommenterede lejlighedsvis i sine breve hjem udviklingen i det dansk-tyske forhold. I forbindelse med telegram-krisen i efteråret 1942, som endte med, at Erik Scavenius efter tysk ønske påtog sig regeringsledelsen, skrev Kronika til rektor på Duborgskolen Bernhard Hansen: "Jeg nærer, trods de kritiske forhold, der i øjeblikket sætter deres meget alvorlige præg på alle dansk-tyske anliggender, et lille håb. Men chancerne har naturligvis været meget små! – Du bedes ikke omtale mine bemærkninger i nærværende brev. Vi skal være til det yderste forsigtige i denne tid",²⁹⁴ og da afgørelsen var truffet, fulgte han op i et brev med ordene: "I de allersidste dage er yderst vigtige afgørelser faldet om forholdene i Danmark. Når du om kort tid hører navnet Best, så ved du, at en ny æra er indledt. Det er dybeste alvor. Enkeltheder kan naturligvis kun omtales mundtligt. Vi skal have ensretning nu".²⁹⁵

Dansk demokrati og parlamentarisme var ved enkelte lejligheder genstand for redaktionel omtale i *Flensborg Avis*, både i forbindelse med rigsdagsvalget i 1943 og ved 50-års jubilæet for det store forlig mellem dele af Højre og dele af Venstre i 1894. I begge tilfælde afstedkom dette ledende artikler fra Tage Jessens pen, og disse artikler må ses som en hyldest til folkestyret og den danske konsensus – og et opgør – hvis man altså havde et sådant behov – med de mislyde, der havde præget *Flensborg Avis* i første halvdel af 1930'erne. Artiklerne blev tillige den kraftigste afvisning af nazismen som styreform, som *Flensborg Avis* på nogen måde kunne bringe under krigen.

Rigsdagsvalget den 23. marts og 6. april 1943 blev fulgt opmærksomt med fyldige uddrag af danske bladrøster og politiske udtalelser. Vægten lå på bevarelsen af det nationale sammenhold og opretholdelsen af demokratiet ved at stemme på ét af de fem samarbejdende partier. Men også Dansk Samling fik forholdsvis megen – og ganske positiv omtale.²⁹⁶ Arne Sørensens parti, der nød opbakning af blandt andet Vilhelm la Cour og Kaj Munk, var ellers ugleset af de øvrige på grund af sine skarpe angreb på samlingsregeringen med Scavenius i spidsen og sin insisteren på, at valget ikke blot var et for eller imod *parlamentarisme*, men også gjaldt et for eller imod regeringen og *samarbejdspolitikken*.

Dén opfattelse blev dog ikke formidlet videre i *Flensborg Avis*, der – næsten – uden slinger fulgte den officielle linje, at valgets parole lød "For folkestyret og for Danmarks fremtid".²⁹⁷

Valgresultatet hilstes den 24. marts 1943 med stor tilfredshed, og den 26. marts 1943 var der i en ledende artikel af Tage Jessen stikpiller til *Jyllands Posten*, der havde hævdet, at vælgerne stod famlende og tvivlrådige – *Jyllands Posten* havde som tidligere nævnt et anstrengt forhold til den parlamentariske styreform. Men dette blads synspunkt havde ikke holdt

stik, fastslog Tage Jessen, thi 90% havde stemt – og af dem 95% på de demokratiske partier:

“Dette hidtil enestående fremmøde samt valgets karakter af en *national tilkendegivelse* virkede så opløftende og gjorde den 23. marts 1943 til en mærkedag i vort folks historie. (...) Det spørgsmål som forelagdes vælgerne, var da kort sagt dette: Er I tilhængere af *nationalt sammenhold* og af *frit folkestyre*? Som svar herpå lød der et til enstemmighed grænsende ja”.

De næsten 95% af de afgivne stemmer på de samarbejdende partier gav dem ret til at tale og handle på nationens vegne, fandt Tage Jessen. Afslutningsvis hed det: “Efter kun få dages forløb er valget den 23. marts 1943 med dets stiltfærdige og frejdige nationale bekendelse gået over i historien, hvor det vil bevare sin glans som mindededag”.

Tage Jessen fortsatte den 25. juni 1943 i lederen “Det danske folk og folkestyret”: Rigsdagsvalget var en “sejr for *det nationale sammenhold* og desuden for vilje til at hævde det *dansk nordiske folkestyre*”. Vælgerne vidste udmærket, at det ikke gjaldt “godkendelse eller misbilligelse af denne eller hin minister”, end ikke med samlingsregeringen som sådan, da den under alle omstændigheder ville fortsætte. “Spørgsmålet var kun dette: Skal partiernes nationale samarbejde fortsættes? Skal det nationale sammenhold med kong Christian som midtpunkt bevares i så stort et omfang, som indre og ydre omstændigheder måtte gøre det muligt?” Dette havde vælgerne svaret ja til – men Tage Jessen tilføjede dog: “Hvad folkestyret angår, så betød vælgernes klare dom ikke en kritikløs anerkendelse af parlamentarismen – især ikke af partistrid. Indre brydninger har gavnet dansk fremskridtsvilje i fortiden. *Positiv, afdæmpet, saglig* kritik mellem landsmænd kan heller ikke undværes nu. Brydninger kan muligvis blive til gavn i en fremtid, om hvilken vi intet ved”. Men martsvalget betød ikke en godkendelse af et princip, “hvorefter 51 procent eller 66 2/3 procent skal regere *uden hensyn* til et betydeligt mindretal, hvis krav på sin vis kan være lige så berettigede som flertallets. Nej, valget betød, at folkets overvældende flertal stiltfærdigt, besindigt og med en styrke som aldrig før sagde: Vi vil bevare *grundloven* og *folkets ret*. Vi vil bevare *kongen* og *rigsdagen*. Tage Jessen sluttede: “Det danske folk har i den nye verdenskrigs fjerde år givet sin konge, sin rigsdag og sit folkestyre en næsten enstemmig tilslutning. Denne kendsgerning viser den støthed, der præger dansk indenrigspolitik”.

To måneder senere var samarbejdspolitikken brudt sammen.

Urolighederne i Danmark i august 1943, hvor et folkeligt oprør med strejker tvang regeringen til tilbagetræden den 29. august 1943, blev der ikke taget *direkte* stilling til i *Flensborg Avis*. Dog fandtes den 2. september 1943 en ganske overordentligt floromvunden ledende artikel om høststorme, der pisker hen over marken og truer et helt års arbejde, og om hvordan solen atter engang vil bryde frem, og kan hænde den sæd, der blev mest udsat, til sin tid giver gode og trygge fold *og-så-videre-i-den-dur*. At der sigtes direkte til begivenhederne i Danmark få dage før, er oplagt. Siden

ytres lejlighedsvis beklagelse over sammenbruddet; at den danske skude drev for vinden uden rorgænger, men at der dog var grund til at glæde sig over embedsmændenes pligtopfyldende loyalitet og fortsatte arbejde.

Umiddelbart efter den 29. august 1943 fyldtes nyhederne fra Danmark så i øvrigt med tyske bekendtgørelser om hårde straffe til sabotører og deres hjælpere – samt af et stigende antal meddelelser om sabotager.

Der blev dog året efter atter lejlighed til at hylde folkestyre som noget særegent og værdifuldt *dansk* – i modsætning til andre, udenlandske styreformers, nemlig ved 50-året for det store politiske forlig i 1894: “Den politiske udvikling i Danmark har i umindelige tider stået i den *rolige udviklings* tegn. I fire hundrede år har borgerkrige været ukendte. Modstandere har *forhandlet* med i stedet for at kæmpe imod hinanden. Sådan har det været hidtil, og sådan vil det forhåbentlig også være i fremtiden”, hedder det i en leder af Tage Jessen den 5. april 1944. “Folk fra andre lande, hvor revolutioner ikke er nogen sjældenhed, har svært ved at forstå denne væsensejendommelighed ved dansk indenrigspolitik. Mange har misundt os den. Nogle har kritiseret den som *tam* og *uheroisk*. Men at denne særlige danske form for udvikling rummer *indre styrke*, er hævet over enhver tvivl. Og vi danske har ingen grund til at misunde andre lande”. Når politiske, sociale eller økonomiske modsætninger opstod, uddybedes og situationen tilspidsedes, så “kommer krisen, som udløses i et forlig. Hvem har sejret ved et sådant kompromis? Det kan undertiden være vanskeligt at afgøre. Men ingen kan klage over, at der ikke sker noget. Ad forhandlingsvejen er det danske samfund blevet fuldstændig forvandlet i løbet af de sidste 50 år – ikke revolutioneret, men reformeret, og det grundigt”.

Yderfløjene havde dengang i 1894 været utilfredse, men tiden var løbet fra Estrups politik, og forliget satte en god udvikling i gang hen imod systemskiftet i 1901. Tage Jessen mindede også om “septemberforliget” på arbejdsmarkedet i 1899. Dette dannede grundlaget for ordningen af fremtidige arbejdsstridigheder og førte til en udvikling, der kom arbejderklassen til gode. Umiddelbart så den slags forlig tamme ud, men deres betydning var stor. *Uden 1894, intet 1901!*

Der er en iøjnefaldende forskel på dette og det tidligere slagord: Uden en 18. april ingen 15. juni. Men det ene behøvede naturligvis ikke at udelukke det andet.

Denne konsensus var “et *udslag af dansk mentalitet*”, fortsatte Tage Jessen. Forligene “*øgede det nationale sammenhold*”, og “for at måle dettes styrke behøver vi ikke gå 50 år tilbage i tiden. Vi behøver blot at mindes en nationalhistorisk begivenhed for godt et år siden, nemlig folketingsvalget den 23. marts 1943”.

Artikler til lovprisning af parlamentarisme og demokrati kunne i sagens natur ses som en skjult kritik af totalitære styreformers; noget sjældnere blev nazismen som ideologi direkte modsagt, men det forekom dog – men kun i indsendte artikler og kronikker.²⁹⁸

Artiklerne om folketingsvalget i 1943 blev bemærket i *Sicherheits-Dienst*. I en indberetning den 17. juni 1943 hedder det:

“Chefredaktør er redaktør H.P. [der menes L.P., forf.] Christensen, ifølge hele sin indstilling ganske vist chauvinistisk Ejder- og Flensborg-dansker, men som redaktør dog bestræbt på at give sin avis et udadtil strengt loyalt udseende. Heller ikke i den seneste tid har der kunnet fastslås noget, der strider herimod. Men det er dog betegnende for redaktionens politiske indstilling, at den har bragt artikler og meddelelser fra Danmark, som i tendens ligger tæt op ad de i Danmark bestående demokratiske flertalspartiers holdning, der åbent stiller sig afvisende over for nationalsocialismen som verdensanskuelse, på særlig fremtrædende plads. Således har avisen meget betegnende bragt resultaterne af de danske rigsdagsvalg, der betød et nederlag for de danske nationalsocialister, i en sådan opsætning og med sådanne kommentarer, at dens liberal-demokratiske holdning tydeligt skinner igennem. Hertil skal bemærkes, at avisen grundlæggende ikke bringer egne politiske kommentarer, men derimod altid kommenterer indirekte ved hjælp af gengivelse af rigsdanske kommentarer. Endvidere bliver spørgsmålet om et nordisk statsforbund, der skal dannes efter krigen og som der i øjeblikket propaganderes heftigt for i Danmark, fyldigt omtalt. Disse planer er i sidste ende udsprunget af rigsfjendtlige motiver. Sammenfattende kan det altså slås fast, at *Flensborg Avis* læner sig tæt op ad den mere eller mindre åbne rigsfjendtlige pressepolitik, som de demokratiske aviser i Danmark følger. Hvor vidt dette har haft indflydelse på den danske folkegruppe, er imidlertid vanskeligt at fastslå. Men det må dog antages, at pressen er årsag til en langt dyberegående negativ indflydelse end den danske radio, som der jo endnu er forbud imod at aflytte”.²⁹⁹

Sicherheits-Dienst var, som allerede tidligere anført, fuldstændig klar over, hvad *Flensborg Avis* foretog sig.

Man kan vel sige, at det tilsyneladende danske sammenhold, samlingsregeringen, kongetroskaben, dyrkelsen af det nationale o.s.v., som kendetegnede Danmark i besættelsens første år, var den *idealtilstand*, *Flensborg Avis* siden 1920'erne, ja vel siden Jens Jessens tiltræden som redaktør i 1880'erne, havde kaldt på. Det var så beklageligt, at der måtte en tysk besættelse af landet til for at fremkalde den.

“Nynordisk” stof havde siden 1930'erne domineret i *Flensborg Avis'* spalter, navnlig på *Ung Nordisk Grænsevagts* sider. Der blev ofte bragt artikler på svensk og norsk, eventuelt vedføjet en lille ordliste med de fra dansk mest afvigende ord. Det “nynordiske” stof fik endog forholdsmeæssigt endnu bedre plads under krigen. Der var uendeligt meget “nordisk” stof – om det nordiske fællesskab mellem broderlandene, om fremtidigt nordisk samarbejde, kulturelle ligheder – og, ikke at forglemme: en lidenskabelig og langvarig debat om den rette måde at tilnærme sprogene og retskrivningen til hinanden for at fremme forståelsen og broderskabet, igangsat af forfatteren Sven Clausen, der plæderede for, at dansk skulle tilnærmes det mere “ægte” nordiske og ikke nær så fortysskede svenske sprog. Sven Clausen skrev selv på et noget ejendommeligt “fællesnordisk”.

Diskussioner af denne type blev også fulgt nøje af de tyske myndigheder: I en lident fejde desangående mellem universitetslektor Henningsen, Hamborg, og amtslæge H. Lausten-Thomsen, Tønder, i *Flensborg Avis* i

marts 1942, anbefalede Henningsen en tysk lærebog i svensk, hvilket fik Lausten-Thomsen til at afvise, at *vejen over Øresund skulle lægges over Tyskland*. Selv en så lille ting – oven i købet i et læserbrev – blev noteret i *Sicherheits-Dienst* som udtryk "tyskfjendtlighed".³⁰⁰

Det er i det hele taget meget betegnende, at tyskerne havde en såre beskeden rolle i hele denne "nordiske" begejstring. De få indsendere, der plæderede for at lade de nordiske folk omfatte også tyskerne, afvistes med mange begrundelser. Og der blev anstillet mange og lange betragtninger om en fremtidig forening af de nordiske lande – lige fra egentlig statslig enhed over forsvarsforbund til tæt kulturelt samarbejde mellem suveræne nationer.³⁰¹

Også dette blev bemærket i de hemmelige tyske tjenester: "Den danske mindretalsavis *Flensborg Avis* forholder sig ganske vist udadtil strengt loyalt. Men alligevel propagerer den atter og atter for tanken om en forening af de nordiske stater uden Tyskland. Danskerne, der som bekendt er overordentligt drevne til at læse mellem linjerne, bliver ved sådanne artikler atter og atter påvirket i tyskfjendtlig retning", hedder det i en SD-indberetning den 15. september 1941. Og den 13. april 1942 hedder det i en SD-indberetning, at mindretallets tyskfjendtlige holdning særligt kom til udtryk i den kendsgerning, at ...

"... den nordiske bevægelse vidtgående understøttes fra mindretalsledelsens side. Denne bevægelse har stillet sig den opgave at skabe en skandinavisk stat, der i den sidste ende skal virke som en modpol til den germanske storrumsordning, der udgår fra riget. *Mindretalsavisen Flensborg Avis* betoner, selvom den udadtil navnlig i den sidste tid indtager en loyal og forsigtig holdning over for det tyske rige, atter og atter disse tanker. Der er i den sidste tid løbende blevet bragt *bidrag og meddelelser*, der på den ene eller den anden måde skal tjene til at styrke denne ny-nordiske bevidsthed. (...) Løbende meddelelser om henrettelser af norske 'frihedskæmpere', der af det danske folk betragtes som en retfærdig sags martyrer, lader på trods af den loyalitet, som mindretalsavisen til stadighed betoner, dens tyskfjendtlige indstilling komme til syne"³⁰² [fremhævet i originalen].

Rubrikken "Danmark under krigen" fyldtes, efterhånden som besættelsen skred frem, med små meddelelser om bombe- og revolverattentater, henrettelser o.s.v. *Flensborg Avis* tog ikke selv direkte stilling til gerningerne, men lod dog de "ansvarlige" røster som statsminister Vilhelm Buhl og andre komme fyldigt til orde. Ganske få gange blev sagen taget op i en leder, f.eks. den 30. december 1942: "I den senere tid er der imidlertid hændt et og andet, som gav anledning til bekymring. Da der for nylig var sket en omdannelse af landets regering, advarede den nye statsminister [Scavenius, forf.] i ord, der ikke kunne misforstås, imod enhver uansvarlig og forbryderisk gerning, der kunne få skæbnesvangre følger for Danmark og dets fremtid. Men han kunne samtidig fastslå, at det lykkeligvis kun var få, der lod sig friste af opfordringer hertil. Det danske folk vil ikke vide af sligt; enhver privat udenrigspolitik vil blive nedkæmpet med al mulig styrke".

Den tyske sikkerhedstjeneste, SD, fulgte *Flensborg Avis'* dækning af begivenhederne i Danmark opmærksomt. Da man ikke i den redaktionelle del kunne finde meget at udsætte, vendte man sig imod annoncedelen. Som et eksempel på, hvordan tysk fjendtligheden i Danmark også gjorde sig gældende i mindretalsavisen nævntes det i en indberetning den 14. december 1942, at der i forbindelse med, at den danske garnison i november 1942 måtte forlade Sønderborg, var blevet indrykket en annonce. I annoncen takkede kommandanten, oberstløjtnant Freiesleben, for den enestående hyldest og sympati, som hans officerer og mandskab havde oplevet fra byens side. Oberstløjtnanten sluttede sin tak med at citere fra Als-sangen: "Om frit jeg måtte kåre, jeg valgte mig et Als".

Sangen er i sig selv fuldstændig uangribelig, men i SD-officerens indberetning var der tale om en "entydig provokation". Ordene "om frit jeg måtte kåre" (der i den tyske oversættelse ganske vist også lyder: "Wenn wir frei wählen dürften") mindede danskerne om det for dem bitre tyske voldsherredømme [fra 1864-1920, forf.] og således fremtilledes "med bevidst provokatorisk hensigt" hele det danske kompleks af tyskerhad.³⁰³

Som det vist fremgår med al ønskelig tydelighed, var det overordentligt vanskeligt, hvis ikke umuligt, uopdaget at skrive så meget som én eneste linje i modstrid med regimet. Det gør det blot så meget mere forunderligt, at *Flensborg Avis* på trods af den intensive overvågning og den ikke mindre intensive misbilligelse alligevel fik lov til at overleve helt indtil krigsafslutningen.

Men først og sidst var avisen præget af tavshed eller rettere: Ikke-stillingtagen om tidens vigtigste politiske og militære begivenheder. Den mening, bladet måtte have om dette og hint, holdt den for sig selv. Men, som SD bemærkede i en indberetning den 13. april 1942: "*Udadtil skildres det danske mindretals holdning for tiden som strengt loyal. Denne tilsyneladende uinteresserede i de politiske begivenheder bør dog ikke føre til den misforståelse, at den indre holdning hos størsteparten af mindretallet er i overensstemmelse med den tysk fjendtlige holdning, der også præger det danske folk*"³⁰⁴ [fremhævet i originalen, forf.].

Dette var næppe en helt forkert betragtning.

Sydslesvigske forhold

Nyhedsdækningen af de sydslesvigske begivenheder var som altid fyldig: De indendørs årsmøder, de årlige skoleafslutninger og dimissionsfester med dertil hørende taler, jubilæer, gudstjenester og meget andet fik fyldig dækning, ligesom det mødeliv, der på trods af krigen fortsatte. Mindretallets vilkår – både hjemme og ved fronterne – var forholdsvis hyppigt genstand for ledende omtale, oftest fra L.P. Christensens hånd. Dertil kom de sædvanlige historiske udredninger om Slesvig og danskheden i fortiden – som man også mærkede sig i *Sicherheits-Dienst*.³⁰⁵ De stadige og omfattende historiske udredninger af landets og befolkningens historie og afstamning var konstituerende for mindretallets danske iden-

titet: At de ejede retten til at være danske på deres nedarvede jord.

Fire temaer var særligt fremtrædende i ledende såvel som andre redaktionelle artikler: Mindretallets loyalitet til det yderste over for herbergstaten, nytten og nødvendigheden af det daglige nationale arbejde, taknemmeligheden over, at dette arbejde overhovedet kunne udføres, samt en ukuelig, næsten manende tro på fred og en bedre fremtid.

I en nytårsartikel den 30. december 1942 blev alle temaer berørt: L.P. Christensen fremhævede de unges krigstjeneste og de mange faldne, "dem, der med tanken henvendt på deres hjemstavn og dens fremtid be-seglede deres redeligt loyale holdning mod den stat, de tilhører, med døden", og dem, "der har sat helbred og førlighed til. Overfladisk set ydede de ikke mere end andre statsborgere, men i virkeligheden indebærer deres indsats et særligt offer. Det har vi adkomst til at pege på".

Det daglige arbejde måtte imidlertid fortsættes: "Man er så let tilbøjelig til at udlægge et og andet af det, en krigstid medfører, som ufortjent modgang og uretfærdighed, medens det i virkeligheden bør opfattes som udslag af tiden og dens begivenheder. Ingen vil imidlertid nægte, at den danske befolkning syd for grænsen under krigens gang blev sat på en hård prøve". Det gjaldt imidlertid på trods heraf om ufortrødent at fortsætte sit daglige arbejde med god fortrøstning. For, som det hed den 7. marts 1942: "Det falder så nemt at nævne, at det og det land er blevet kastebold i de vældige begivenheders malstrøm; her står den enkelte ganske magtesløs. Derved slipper man dog ikke for opgaverne. Selv om så meget er inde under en særlig lov, fordi det føjes ind som led i en større sammenhæng, der igen er med til at forme fremtiden, bliver meget af det, der har virkelig værdi og måske bliver afgørende i den endelige udvikling, afhængigt af, hvordan hver især forstår at indrette sig og svare til det, der dag for dag forlanges af os som en forpligtelse over for os selv som over for den nation, vi tilhører og er sat til at tjene. Derfor bør enhver uafledelig søge at bygge sin lille borg, hvad enten den er stor eller lille, men bør ikke for de store tildragelser glemme hverdagens stene. Så vil hans liv og virke aldrig blive forgæves".

At dette daglige arbejde overhovedet kunne lade sig gøre, var der grund til at være taknemmelig over. I nytårsbetragtningerne 30. december 1942 hedder det videre: "Alligevel er vi ældre stadig tilbøjelige til at tænke på krigsårene 1914-1918. Modsat hin tid kan vi samles om vort folkeliv; trods alle de begrænsninger, der flyder af krigsforholdene, kan vi mødes omkring vor egen kristelige forkyndelse, kan vore danske skoler fortsætte den gerning, der dengang kun var målet for en lønlig higen. (...) Vi har følt dyb taknemmelighed over, at vi under tilstande, hvor så meget er i støbeskeen, har kunnet fortsætte vor tilværelse som danske mennesker".

Dette var vigtigt for fremtiden: "Selv om vi kunne synes, at vor nationale opgave, der berører forhold, som i det lange løb uvægerligt også vil blive af værdi i det nye Europa, i øjeblikket ikke indtager den plads, den burde have krav på, vil vi ikke glemme, at tider som dem, vi stadig lever i, kan bidrage til at lutre og hærde kræfter, der kan blive af god og frugt-

bringende betydning i kommende dage”.

Denne taknemmelighed for de trods alle indskrænkninger tålelige mindretalsforhold blev gentaget igen og igen; det var, som ville man besværgede de tyske myndigheder til at lade mindretallet beholde sit lille frirum.

Taknemmeligheden og den venlige omtale af de lokale myndigheder gav faktisk lejlighedsvis bonus: Den 17. februar 1942 modtog redaktionen f.eks. et takkebrev fra Flensborgs politidirektør i anledning af *Flensborg Avis'* behandling af *Tag der Deutschen Polizei*.³⁰⁶ Den velvilje, man herved opnåede – i dette tilfælde hos politidirektøren i Flensborg –, kunne i en snæver vending vise sig at være meget værd. Her som på så mange andre punkter mindede mindretallets situation og dets ledelses taktik om den tilsvarende situation og taktik i det besatte Danmark nord for grænsen.

En endog stærkere besværgelse i samme retning angik mindretallets krigstjenestegørende, faldne og sårede.³⁰⁷ I denne forbindelse kan de ledende og øvrige artikler i forbindelse med Christian Niensens død på østfronten tjene som et typisk eksempel. Nielsen havde under mærket “Jep” sendt talrige feltpostbreve til *Flensborg Avis* siden sin indkaldelse, mest bevægende hans sidste brev, *Hjertets Treklang*.

Den 18. august 1941 blev brevet *Hjertets Treklang* trykt ved siden af nekrologen på ledende plads. “Hvor er vi dog lykkelige, vi, der har denne treklang i os, vort hjem, vor hjemstavn, Danmark. Intet har beriget os som dem. Hvad nytte ville vort liv være til, om vi ikke havde disse toner i os, disse stærke følelser, der hjælper os over alle tunge timer, og der giver vor tilværelse indhold”.

I sine breve havde Christian Nielsen givet et fuldtonende udtryk for sin kærlighed til hjem, hjemstavn og Danmark, havde tolket og sat ord på tanker og følelser, han efter alt at dømme delte med sine medindkaldte sydslesvigere. Hans død – som alle dansk-sydslesvigiske soldaters død – voldte sorg i Sydslesvig. Hans og andre soldaters breve med deres stærke udtryk for indre styrke, afklarethed i forhold til pligter og så denne altoverskyggende kærlighed til danskheden styrkede også “hjemmefronten” i Sydslesvig. Man forpligtedes til at yde sin egen lille indsats, og man fik en følelse af, at med unge som Christian Nielsen skulle mindretallet nok klare sig igennem til bedre tider. Derfor var hvert eneste tab dobbelt: Det var ikke alene sorgen over det enkelte unge menneskes død, men tabet af en lille smule fremtid for danskheden i Sydslesvig.

Dette kom stadigt stærkere til udtryk, efterhånden som krigen skred frem og tabstallene steg. Nekrologer og ledere antog med tiden karakter af besværgelser: De faldnes død styrkede håbet om en bedre fremtid for Sydslesvig efter krigen: Deres død *måtte* og *kunne* ikke være forgæves; i den øjeblikkelige situation var krigstjenesten og døden ved fronterne det *offer*, sydslesvigerne måtte bringe for retten til at leve et nogenlunde uanstøvet nationalt liv som danske i hjemstavnen; på længere sigt det offer, der skulle sikre Sydslesvig en ny og bedre fremtid, når freden atter var indtrådt.

De faldne døde så at sige, for at andre kunne leve. Konstruktionen

har en egen indre logik, men dybest set udspringer den formentlig af, at mennesket simpelthen har svært ved at acceptere, at døden rammer unge mennesker. Det forekommer på én eller anden måde naturstridigt, og derfor må der tolkes en form for mening ind i det. Det er desuden mere end tænkeligt, at erfaringerne fra forrige krig lurede i underbevidstheden: Dengang kæmpede ca. 30.000 sønderjyder i en tilsvarende situation, for "retten til hjemstavnen", og omtrent en sjettedel blev derude. Dette var prisen for Nordslesvigs genforening med Danmark; *Femtusind unge sønners liv blev dine løsepenge*, som Henrik Pontoppidan havde udtrykt det.

Forhåbninger i retning af en sydslesvigsk "genforening" kunne naturligvis ikke udtrykkes direkte, men i hvert fald "retten til et frit dansk liv i hjemstavnen" lå som en understrøm i nekrologer, ledende artikler og i omtale af de krigstjenestegørende danske sydslesvigere: De kæmpede for hjemstavnen og for en ny fremtid for Sydslesvig, når freden kom. Selv på tidspunkter, hvor det så ud til at Tyskland ville vinde, kom disse tanker til udtryk; da må håbet formentlig tolkes således, at de danske sydslesvigere ved opfyldelsen til det yderste af deres statsborgerlige loyalitet, nemlig ved at sætte livet ind for herbergstaten, sikrede den sydslesvigske danskheds eksistens og ret til et eget nationalt liv i det nye, mægtige Stortyskland.

Det er sådan, de redaktionelle kommentarer i forbindelse med faldne må fortolkes: Der kæmpes ikke *for* Tyskland, ikke for europæisk kultur eller den tyske verdensanskuelse, der deltages *ikke* i "de germanske folks skæbnekamp" eller lignende, ikke *imod* bolsjevismen – dette var som nævnt tilsyneladende forbeholdt finnerne – eller de slaviske horder, verdensjødedommen, plutokratierne eller den slags; de danske sydslesvigske soldater gjorde deres pligt over for herbergstaten af hensyn til Danmark og hjemstavnen – og det var jo en anden snak. Også dette blev bemærket og noteret af *Sicherheits-Dienst*.³⁰⁸

Denne anskuelse delte *Flensborg Avis* efter alt at dømme med sine læsere: Ikke én eneste soldat fra mindretallet ses ifølge dødsannoncerne at være faldet for "Fører og Fædreland".³⁰⁹ De gjorde deres pligt for fremtidens skyld. Ved budskabet om Christian Nielsens død skrev *Flensborg Avis* den 18. august 1941: "Men vi ved, at hans død, som hans korte dag, ikke var forgæves. Han gik trofast, frejdigt og med opladt sind den vej, fædrearven og pligten bød; også han ofrede sit unge liv for sin hjemstavn, for retten til at føre en tilværelse dér i pagt med fortid og nutid og i samklang med de tanker, der vil leve, når fredsklokkerne engang har hilst og forkyndt fremtidens Europa", og – som Christian Nielsen afsluttede et af sine breve: "Hvad fremtiden vil bringe, aner vi ikke, men vi ved, at alle gamle Flensborg-drenge og -piger med vil gøre deres til, at vi også i fremtiden kan leve som danske mænd og kvinder i vor hjemstavn".³¹⁰

Denne idealisering af de indkaldte rummede imidlertid også en anden side: De skulle holdes borte fra nazismen. Den 21. marts 1942 holdt Bernhard Hansen en tale ved dimittendfesten, gengivet i *Flensborg Avis* samme dag: "Vi efterlyser dem, hvis tale er ja og nej. – Dem, der ved, at et ja

til Danmark må være et nej til alle de kræfter, der bryder ned og sletter ud". Bernhard Hansen efterlyste troskab mod danskheden og Danmark:

"Mange af vore unge har fulgt den tyske værnemagt fra sejr til sejr. De har set Tyskland vokse til en vældig militærstat, og de har side om side med deres tyske kammerater oplevet den sejrforvisning, der er i den tyske ungdoms svorne ja til Fører og fædreland, samtidig med, at solen stod lavt over Danmarks himmel, og stærkere kræfter end vore egne blev vor skæbne. Det er en kendt sag, at venners tal svinder ind i nødens tid", og også i Sydslesvig havde man oplevet, at "et ja her og et der ... vendtes til et nej. Det smerter; men også det skal vi igennem, og lykkeligvis er der mange endnu syd for vor grænse, der føler, at Danmark er deres hjerte værd. Danmark er ingen kæmpegrav med styrtede bautastene. Det er et træ ved det salte hav, der, omend det ikke står fuldt så bredkronet som før, så dog stadig står med friske, sunde grene, der vil løves, når våren atter er over vort folk; thi der er sammenhold, der er folkelig tanke og frelsende tro i folketræets marv. Gud kan ydmyge; men når tiden er inde, vil han løfte igen, hvis vi forbliver tro og ikke svigter vort levende ja".

Nazismens tiltrækningskraft svandt imidlertid med Tysklands tilbagegang.³¹¹

I *Sicherheits-Dienst* spejdede man forgæves i de offentliggjorte feltpostbreve efter tegn på, at "frontoplevelserne" skulle virke opdragende på mindretallets krigsdeltagere i retning af at overvinde "den ensidigt hensigtsbestemte og kun af en nationaldansk bestemte grundholdning" – nemlig at man gjorde sin pligt af hensyn til retten til hjemstavn – og i stedet nyorienterede sig "i retning af en germansk fællesskabstænkning". Men den slags var der til *SD's* beklagelse altså ikke meget af. Man var, som det fremgik af en indberetning den 14. december 1942, også klar over, at en sådan nyorientering blev modarbejdet af mindretalsledelsen, der så en fare i en "ny indstilling [*Neuaustrichtung*]" på et storgermansk standpunkt under indtryk af frontkammeratskabet". Mindretalsledelsen forsøgte endog at modarbejde en sådan ved at tilsende soldaterne *Liebesgaben* og navnlig dansk læsestof. "Det danske mindretals ofre i denne krig bliver opfattet som meget hårde i forhold til mindretallets samlede antal, navnlig fordi der var faldet flere politisk meget aktive", sluttede *SD*-manden sin indberetning. "Deres død bruges hver eneste gang i den danske presse på begge sider af grænsen som anledning til at henvise til den af mindretallet udviste loyalitet og de dertil knyttede rettigheder".³¹²

Det er betegnende, at de mindretalsmedlemmer, der blev *nazister*, som en konsekvens heraf også konverterede til *tyskheden*.³¹³

Af Bernhard Hansens før citerede tale fremgik det tydeligt nok, at et ja til nazismen var ensbetydende med et nej til danskheden. Den stærke fremhævelse af de indkaldtes trofasthed mod danskheden og hjemstavn – skulle efter alt at dømme også ved at holde høje idealer op – som mange af de unge ganske åbenlyst også besad – fastholde dem i mindretallet. Over for den forholdsvis beskedne del af mindretallets indkaldte, der kunne tænkes at være tiltrukket af nazismen, tyskheden eller "stor-

germanske" idealer, tilbød man – til tyske iagttageres ærgrelse – et eget, dansk sæt idealer af højt moralsk indhold. Det må her dog kraftigt understreges, at det navnlig havde været mindretallets *unge*, der i 1930'erne havde været antinazister – og havde stået i et modsætningsforhold til den mere forsigtigt afventende ældre generation.

Det er givet, at mange af de indkaldte fandt styrke til at komme igennem krigstjenesten i hjemstavnsens lovprisning af dem; det er også sandsynligt, at tabene uden denne idealisering havde været endog vanskeligere endnu at bære for de efterladte hjemme i Sydslesvig, men det er lige så givet, at dette ansvar, denne byrde, der blev lagt på disse unge mennesker, til tider har føltes umenneskeligt stor og ubærlig; at enkelte har følt det som et urimeligt pres i en situation, hvor krigstjenesten for den forhadte herbergstat forekom meningsløs. Dette var vel navnlig tilfældet sent i krigen, da det stod klart, at Tyskland ville tabe og det derfor måtte synes om muligt endnu mere formålsløst at sætte sit liv og helbred på spil.

For de enkelte kunne det desuden være svært at se sig selv som endnu et offer på den så stærkt indskrænkede mindretalsfriheds alter – det var jo *hans* liv, – og han kunne stille sig selv det spørgsmål, om han ikke var mere værd for Sydslesvig i live efter krigen, end som endnu en martyr, falden på østfronten.³¹⁴ Men udadtil fortsattes besværgelserne: Deres død var ikke – *måtte* ikke være – forgæves; den var det offer, der måtte bringes for en bedre fremtid for mindretallet.

Flensborg blev udsat for et bombeangreb den 19. maj 1943, hvorved 82 mennesker blev dræbt, heriblandt 15 børn fra den danske børnehavn Ingrid-hjemmet. Ved den officielle tyske højtidelighed den 24. maj 1943 ved begravelsen af størsteparten af de i alt 82 bombedræbte blev der blandt andet sagt: "Fjenden har med det sidste angreb ikke opnået at se os forknytte. Vi har tværtimod sluttet os endnu mere sammen i troskab mod Føreren og i den forvisning, at vi vil sejre" og "vestmagterne vil ikke alene tilintetgøre det tyske folk, men de nordiske folk simpelthen", men "ved dette angreb havde folkefællesskabet vist sig på en skøn måde, og tilliden til ledelsen var blevet endnu mere underbygget".³¹⁵

I *Flensborg Avis* var fortolkningen af de danske tab diametralt modsat: De dræbte børnehavnens børn blev ligesom de faldne soldater tolket som et offer: I artiklen *Femten små bårer* den 22. maj 1943 blev der givet udtryk for sorg over tabet og medfølelse med de pårørende:

"Femten ganske unge menneskebørn er revet bort fra deres kære, ud af den kærlige omsorg, der omgav dem, ud af den børnenes have, der var blevet deres andet hjem, bort fra en befolkning, i hvilken de hver for sig var kostelige små led, som vi nærrede forhåbninger til, og som vi så nødig ville miste. Vi sørger over disse børn, vi lider med dem, der stod dem allernærmest. Der spørges *hvorfor?* Ingen glemmer dog, at de var danske børn, at de hørte os til, at de var led i en lovlydig befolkning – lovlydigheden kan i visse tilfælde blive af skæbnesvanger virkning for den enkelte – , og derfor ved vi, at der var en mening med også dette bitte offer".

Ved den danske sørgehøjtidelighed samme dag begravedes de 20 danske ofre. I den ledende artikel stod: "Den 24. maj 1943 vil blive husket i Flensborgs bys historie. Når ufredens tid engang er forbi, vil man tænke på denne dag, der bragte et skærende udtryk for, hvor ubarmhjertigt en nutidskrig kræver sine ofre, og tillige rummede en særlig fremhævelse af de fælles pligter i et grænseland, men samtidig af varm fællesfølelse mellem landsmænd hen over statsskellet". Det er værd at bemærke, at der i den ledende artikel tales om "en nutidskrigs ofre" og ikke om "ofre for fjenden".

Den danske pastor Jordt Jørgensens i øvrigt smukke tale over ordet "lad de små børn komme til mig" rummede følgende passus, der efter hans eget senere udsagn fremkom ved en ubetænksomhed: "Vi er samlede her i dag for at begrave 20 medlemmer af vor danske menighed, som er omkomne ved et fjendtligt flyverangreb på vor by den 19. maj 1943". Dette gav anledning til visse anfægtelser. Mange tilstedeværende var ganske vist så vant til at høre om "fjendtlige flyvere", at de ikke bemærkede i vendingen, men friseren Johs. Oldsen var harmfuld over ordene og bad Kronika tale med Jordt Jørgensen, hvad han dog ikke gjorde. Derimod havde Kronika og L.P. Christensen den følgende dags formiddag en drøftelse om, hvorvidt man turde slette ordet "fjendtlig" fra referatet. I betragtning af, at ordet var blevet hørt af både tyske og danske deltagere, og at den mulighed kunne foreligge, at den var fremkommet efter tysk pres eller ønske, besluttede de at lade det stå.³¹⁶

15.14. Freden kommer til Sydslesvig – maj 1945

Som det allerede er fremgået, var håbet om fred tilbagevendende i avisens spalter. Eftersom der var dødsstraf for at udsprede tvivl om Tysklands sejr, måtte der skrives med forsigtighed og tvetydigt, også i den indbyrdes korrespondance. "Jo sværere tiderne er blevet, des større glæde har jeg daglig haft af at læse *Flensborg Avis*. Jeg tror fuldt og fast på en god fremtid – for bladet og for os alle. Et stort vendepunkt er måske rykket *meget* nær!" hedder det i et brev fra Kronika til L.P. Christensen den 31. juli 1941.³¹⁷

Den 31. december 1941, netop som de første svære russiske modangreb var sat ind, hedder det i en nytårsleder: "Men vi har lige haft solhverv; vi ved, at det igen, selvom vinteren knuger alt stærkere og stærkere i sin kolde favn, langsomt går frem imod lysere tider. Dag for dag tilbagelægges et stykke af krigens hårde vej, og således nærmer vi os ustandseligt en tid, da den lysning alle længes efter, breder sig – uimodståeligt og magtfuldt". I det hele taget var fromme forårsønsker i en streng krigsvinter hyppigt forekommende. Den 27. februar 1943 hedder det i lederen *Mod en lysere Tid*: "I overmorgen begynder marts, der i Sverige kaldes Värmånad. Vi ved, at den kan vise et barsk ansigt fra øst, men en kendsgerning er, at den bringer overvejende sydlige og vestlige vinde, og mange vil mene, at vi i den måned, overleveringen tro, har krav på ni skønne dage". Om de sydlige og vestlige vinde sigtede til, at englænderne var ved at smide

tyskerne ud af Afrika, er et godt spørgsmål. Under alle omstændigheder var der i de tyskebesatte lande i Vesteuropa i 1943 et udbredt håb om, at en snarligt og heldigt gennemført vestallieret invasion ville bringe en snarlig ende på krigen. Ved 75-års jubilæet i oktober 1944 blev der trykt en række hilsener i avisen, blandt andet den 4. oktober 1944 af formanden for *Sønderjysk Forening for Maribo og Omegn*: "Og vi håber ... at de nuværende tingenes tilstand nord og syd for grænsen snart må være forbi. Når så de mørke skyer, som i disse lange år har dækket vor nationale himmel, er trukket bort, da er det vort håb, at nyt nationalt liv må spire frem og vokse stærkt".

I en leder i *Flensborg Avis* den 18. november 1944 – på et tidspunkt, hvor russerne stod i østpreussen og de vestallierede ved Aachen – hed det: "Jo længere vi når ind i den nye – den sjette – krigsvinter, vil kravene til den enkelte som til helheden øges; det er der slet ingen tvivl om. Men for hver dag der går, nærmer vi os også mere og mere en tid med ny lysning forude, en tid, der varsler om fred og fredens gerning". Det er faktisk forbløffende, at den slags kunne stå i et i Tyskland udkommende dagblad i 1944!

De første små forårstegn sidst i februar og først i marts 1945 hilstes med glæde. Købmand Lorenz Filskov fra Møgeltønder skrev den 24. februar 1945, da stæren havde meldt sin ankomst: "Men også de andre små venner, sangdrosler, bogfinker, havesangeren, stillidsen, lærken o.s.v. vil om kort tid være på pletten, og så vil der lyde en frydesang over Danmarks haver. Ja, den rare tid, den kommer, den, stæren – og vi – ventede så længe". Og i en leder den 2. marts 1945 citeredes af Wilh. Gregersens digt:

*Vinterstorm i al din vælde
du regerer kun en tid
visne grene kan du fælde
rense luften med din strid
men ret aldrig kan du blæse
solen ned fra himlens tag
og din dødsdom vil den læse
når det bliver vår en dag*

Der kunne bringes talrige andre eksempler på fredshåb og fremtidstro, og som det ses, var tankerne allerede fra slutningen af 1944 henvendte på Sydslesvigs skæbne efter krigen – en skæbne, som man nærede endnu udtalte håb om. *Flensborg Avis* begyndte fra 1944-45 at indstille sig på nye, store opgaver efter krigsafslutningen. På et lukket møde i januar 1945 udtalte L.P. Christensen forventningen om ...

"... at der, når krigen har fundet sin afslutning, vil blive givet os naturlige, hæmningsfrie kår for de store folkelige opgaver, der er givet os i arv efter vore fædre. Vi mener at have et lige så velbegrundet som ufravigeligt krav på at kunne virke frit og uhindret for danskheden og dens vækst i gammelt dansk land".³¹⁸

Men endnu var krigen ikke slut, og det kunne endnu ende grueligt galt. Meget skulle der ikke til: I anledning af Hitlers fødselsdag den 20. april

1945 bragte *Flensborg Avis* et stort billede af Føreren på forsiden. Man havde fundet en pæn kliché, men i skyndingen ikke opdaget, at billedet viste Føreren i selskab med den i maj 1941 flygtede Rudolf Hess! Trykningen var allerede i gang og de første bude gået ud i byen med aviser, før kalamitetten blev opdaget, maskinen standset og Hess' kontrafej kradsat ud til ukendelighed på klichéen. Men ville *Gestapo* opdage de allerede udsendte eksemplarer og opfatte det som en fornærmelse mod Føreren? Nerverne på redaktionen stod på højkant, men ingen lod til at have bemærket sagen – og *Gestapo* havde formentlig også andre ting at tænke på.³¹⁹

Den første britiske uniform kom til Flensborg den 4. maj 1945 om aftenen – og viste sig såmænd i *Flensborg Avis'* bygning på Nørretorv. Under en sammenkomst hos Duborg-skolelæreren Inger Margrethe Ottosen, der boede i en lejlighed i bygningen, ringede det pludselig på døren. "Udenfor stod en tækkelig dame og sagde det mærkværdige løsen: 'To knække-tændstikker i munden, det ser da fjollet ud.' Hun blev lukket indenfor og præsenterede sig som 'Kap'. Det var, viste det sig senere, dæknavn for von Kappelen".³²⁰ Hun var dansk, men engelsk gift – og kaptajn i *Intelligence Service*. "Hun fik en stormende modtagelse, og da hun smed frakken, så vi som de første en britisk uniform i Flensborg. Hun havde te, rigtig te, og cigaretter, hvilket i høj grad fremmede den hyggelige stemning", beretter Franz Wingender. Kort efter kom frihedsbudskabet fra *BBC*, som blev aflyttet i *Flensborg Avis'* radiatorum. "Det udløste naturligvis stor begejstring i selskabet, og der blev skålet og sunget. Midt under dette ringede det på døren". Hans M. Futtrup ("Futt") lukkede op. Udenfor stod to *SD*-folk, Schönduwe og Thomsen. "Sie sind verhaftet!" lød det, men Hans M. Futtrup så blot forundret på dem og begyndte så at le.

"De to politifolk så endnu mere forundrede ud. En arrestant, der grinede af en arrestordre, havde de ikke været ud for før. Futt sagde: 'Et øjeblik', åbnede døren ind til stuen og kaldte på 'Kap'. Hun kom ud i uniform og sagde med et lille smil: 'Sie kommen zu spät, meine Herren!' De to herrer kiggede forvirret fra den ene til den anden og den ene *SD*-mand udbrød: 'Mensch, ist es schon so weit!' Hvorefter de vendte sig om og forsvandt ned ad trappen".³²¹

Den 5. maj 1945 var freden endelig kommet til Flensborg.

16. Konklusion

I kapitel 1 blev der opstillet fire arbejdshypoteser om *Flensborg Avis* i perioden 1930-1945, som efter at være blevet konfronteret med det bevarede kildemateriale alle kan anses for bekræftet. Dermed kan det overordnede spørgsmål besvares: Hvorfor overlevede *Flensborg Avis* trods alle odds imod sig i årene 1930-1945?

I. *Flensborg Avis* som bladvirksomhed

Flensborg Avis blev under Jens Jessens ledelse 1882-1906 den dominerende landsdelsavis i Nordslesvig. Dens økonomi var stærk, og den stod journalistisk og teknisk over områdets øvrige danske dagblade. Den økonomiske vækst fortsatte i de første år under Jessens elev Ernst Christiansens ledelse med et oplagsmæssigt højdepunkt på 13.500 eksemplarer i 1920. Redaktionelt vedblev man at hylde de klassiske journalistiske dyder, som Jens Jessen havde indpodet sine medarbejdere, og man tog afstand fra den "amerikanisering" af pressen med dens sensationsjournalistik, som påvirkede dansk presse fra tiden omkring Første Verdenskrig. Avisen fik derved et gammeldags præg. *Flensborg Avis* lagde den journalistiske vægt på nationale og politiske spørgsmål, som blev præsenteret i afdæmpet redaktionelt udstyr.

Flensborg Avis forsøgte efter genforeningen at finde sin niche som en avis, der journalistisk fulgte udviklingen i Tyskland tæt, men som i dansk indenrigspolitik var hævet over partistridighederne, og som byggede bro over politiske meningsforskelle og kaldte på samling om det nationale – forstået som forsvar for grænsen og fælles indsats mod den økonomiske krise. Ernst Christiansen forsøgte at understrege *lighederne* mellem de danske partier snarere end *forskellene*. Heri adskilte *Flensborg Avis* sig fundamentalt fra den danske partipresse, der i sagens natur var stærkt opsat på at understrege forskellene mellem partierne og derved fastholde læsernes parti-loyalitet.

Efter genforeningen befandt *Flensborg Avis* sig syd for landegrænsen, men havde fortsat hovedparten af sit salg nord for grænsen. Dette medførte et fortsat dalende oplag og en fortsat dalende indflydelse. Derved opstod et tomrum, som de øvrige blade kæmpede om at udfylde. Dette førte til en udmarvende bladkonkurrence i Nordslesvig, og da *Jydske Tidende* i 1929 begyndte at udkomme, slog det grundlaget væk under *Flensborg Avis*. Avisens daglige oplag lå dog i 1930'erne nogenlunde stabilt omkring 7.000-7.500 eksemplarer. De fordelte sig på følgende måde: ca. 21% i Sydslesvig, heraf godt halvdelen i selve Flensborg by; ca. 45% i Nordslesvig, heraf knap halvdelen i Tønder og omegn, der sammen med egnene umiddelbart nord for grænsen må betegnes som avisens kerneområde, og ca. 34% nord for Kongeåen. *Flensborg Avis* var endnu 15-20 år efter genforeningen en overvejende nordslesvigsk og rigsdansk avis, hvilket gjorde den særligt sårbar over for dagbladskonkurrencen i Nordslesvig.

I 1930 blev den hidtil selvstændige tysksprogede danske presse lagt ind under *Flensborg Avis*. Den tysksprogede presse – *Neue Flensburger Zeitung*, *Neue Schleswiger Zeitung* og *Der Schleswiger* – havde oplevet stor fremgang i inflationstiden med et samlet oplag på ca. 14.000, men brød i løbet af 1924 sammen, da Tyskland stabiliseredes økonomisk og politisk. Efter rekonstruktion og sammenlægning under navnet *Der Schleswiger* i 1925 havde den tysksprogede presse et oplag på ca. 1.500, hvilket forblev næsten uændret i hele den undersøgte periode. Holdertallet dækkede over et stort antal frieksemplarer, og *Der Schleswiger* blev navnlig finansieret af de private kredse i kongeriget, der stræbte efter at opnå en ny afgørelse i Sydslesvig. Dette medførte til gengæld, at de samme kredse var mere tilbøjelige til at støtte *Der Schleswiger* end *Flensborg Avis*, og da midlerne var begrænsede, var der ikke megen økonomisk bistand at hente blandt *Flensborg Avis'* nationalpolitiske venner i Kongeriget. *Der Schleswiger* blev i 1930 underlagt *Flensborg Avis* og udkom herefter som dagligt bilag. I 1937 blev *Der Schleswiger* forbudt som dagblad, da man fra slesvig-holstensk side ønskede at stække mindretallets muligheder for tilgang fra flertalsbefolkningens side, men den fortsatte som månedsskrift indtil 1944.

Den forværrede økonomi gjorde det umuligt for *Flensborg Avis* at foretage de nødvendige tekniske moderniseringer og at udbygge den journalistiske stab. Man var tvært imod fra 1924 tvunget til drastiske nedskæringer og i 1930 blev virksomheden omlagt til aktieselskab. I 1930 kom oven i erhvervskrisen en så drastisk devaluering af den danske krone, at det betød en halvering af indtægterne for *Flensborg Avis*, hvorimod dens udgifter forblev uforandrede.

Når *Flensborg Avis* ikke gik konkurs, skyldtes det, at den fra 1931/32 fik understøttelse fra den danske stat. Den ud fra et forretningsmæssigt synspunkt ulykkelige placering syd for grænsen blev således paradoksalt nok avisens redning, for placeringen i Flensborg var netop årsagen til, at den danske stat så sig nødsaget til at hjælpe. Den økonomiske hjælp var i første omgang tænkt som en rent midlertidig foranstaltning, men hjælpen måtte i løbet af 1930'erne gøres permanent.

Det var konsulatet i Flensborg, der tog initiativ til at støtte *Flensborg Avis*. Støtten markerede et brud med den danske politik, der siden 1923 udtrykkeligt kun havde ydet statslig bistand til danske kulturelle anliggender i Sydslesvig. Traditionelt blev *Flensborg Avis* anset for at være et kontroversielt politisk organ. Men en mistanke om, at også den tyske side understøttede sin egen mindretalspresse fjernede de første betænkeligheder. Argumentet fra initiativtageren var, at *Flensborg Avis* ikke alene *forsvarede* det danske mindretal i Sydslesvig, men også indgik i forsvaret af *Nordslesvig*, hvor landbrugskrisen havde medført uroligheder og national ustabilitet. *Flensborg Avis* medvirkede altså til *stabiliteten* i grænselandet. Ved at knytte bevarelsen af *Flensborg Avis* til forsvaret for 1920-grænsen, gjorde konsul Lauritz Larsen det til *et spørgsmål af national interesse*, om avisen overlevede.

Flensborg-konsulatet kom til at spille en helt afgørende rolle i de følgende års understøttelse af *Flensborg Avis*. Støtten stred imod den traditio-

nelt forsigtige danske udenrigspolitiske linje, men Flensborg-konsulatet endte med at overbevise Udenrigsministeriet om rigtigheden af en mere aktivistisk kurs, ikke blot når det gjaldt økonomisk bistand. Medvirkende hertil var det fornyede pres på grænsen, som blev iværksat af slesvig-holstenske nationalsocialistiske grænseaktivister i foråret 1933. Pengene kom det første år navnlig fra private indsamlinger, men fra 1932 trådte staten til med penge fra den såkaldte kulturbevilling. Det drejede sig i alt om et beløb på ca. 100.000 kroner årligt; en sum, der lige akkurat satte *Flensborg Avis* i stand til at overleve som forretning.

Socialdemokraten J.P. Nielsen, der sad i det bevilgende udvalg, havde allerede først i 1920'erne været stærkt imod at lade den danske stat støtte den danske presse syd for grænsen. Dengang med begrundelse i den udenrigspolitiske fare, som navnlig den tysksprogede danske presse og dens arbejde for at vække danskhed hos tysksindede sydslesvigere med henblik på en ny afgørelse i grænseespørgsmålet indebar. J.P. Nielsen ville i 1930'erne ikke yde støtten uden at stille politiske betingelser til *Flensborg Avis'* redaktion. Her kom det *Flensborg Avis* alvorligt til skade, at den trods alt havde en så stor udbredelse i Nordslesvig – for sønderjyderne var også vælgere, og dermed var avisen en faktor i dansk indenrigspolitik. J.P. Nielsen gjorde det til en betingelse for sin støtte, at avisen holdt sig partipolitisk neutral, og ikke favoriserede partiet Venstre, således som han mente at kunne konstatere. Der blev således stillet *redaktionelle betingelser* til gengæld for den økonomiske støtte. Forholdet til J.P. Nielsen vedblev at være et alvorligt problem igennem hele den her undersøgte periode. Ikke mindst blev dette tilfældet, da *Flensborg Avis* fra 1933 begyndte at se mere positivt på nationalsocialismen. Derved opstod det paradoks, at en demokratisk dansk regering indskrænkede pressefriheden for en avis, der udkom i et nationalsocialistisk diktatur. Paradokset bliver dobbelt derved, at Hitler-Tyskland på trods af en hårdhændet ensretning af sin indenlandske presse faktisk tilstod *Flensborg Avis* særlige rettigheder.

Da partipressen i 1933-1934 åbnede konkurrencen i Tønder, var det ved at blive umuligt for *Flensborg Avis* at holde sig uden for de indrepolitiske opgør i Danmark. Ernst Christiansen greb nu muligheden for at gøre en dyd af nødvendigheden: At forandre en kronisk støttekrævende nordslesvigsk landsdelsavis i ulige konkurrence med pengestærke modstandere til et kombineret dansk nationalt samlingsmærke og lokalblad for det danske mindretal i Sydslesvig. Dette ville indebære den fordel, at den nødvendige statsstøtte ikke virkede konkurrenceforvridende i forhold til de øvrige aviser i Nordslesvig – og desuden ville risikoen for at rode sig ind i fejder med partiaviserne måske blive mindre. I praksis ville det blot være at gå videre ad den vej, ad hvilken *Flensborg Avis* allerede længe havde bevæget sig. Men just det formål, som Ernst Christiansen opfattede som *aldeles upolitisk*, nemlig et nationalt samlingsmærke hævet over partipolitikken, opfattede J.P. Nielsen stik modsat som *i høj grad politisk*, grænsende til nationalsocialisme: Nemlig som et forsøg på at underminere de politiske partier og på længere sigt at afskaffe det parlamenta-

riske demokrati. Alle Ernst Christiansens politisk naive planer om at gøre *Flensborg Avis* til et dansk samlingsmærke, skød J.P. Nielsen i 1934 grundigt i sæk. Det blev det danske udenrigsministerium, der endnu engang reddede *Flensborg Avis*. Udenrigsministeriet anså den for at være nyttig for det dansk-tyske forhold – og man var endda villig til at gribe til temmelig utraditionelle metoder for at komme avisen til undsætning.

II. *Flensborg Avis* i dansk udenrigspolitik

Den traditionelle danske udenrigspolitiske forsigtighed over for Tyskland indebar, at man ikke blandede sig i, hvad tyske statsborgere foretog sig inden for Tysklands grænser. Det markerer et brud med denne politik, da det danske udenrigsministerium i 1927-1928 tog kontakt til Jacob Kronika og Ernst Christiansen med henblik på at øve indflydelse på dem. Udenrigsministeriet lagde Kronika på sinde at vise *fasthed i grænsespørgsmålet* og i øvrigt *velvillig neutralitet over for Tyskland* i alle andre spørgsmål. Denne holdning i Udenrigsministeriet forblev uændret, også efter Hitlers magtovertagelse i 1933. Kronika erklærede sig villig til at følge den udstukne linje, og også Ernst Christiansen, der året efter aflagde et besøg i Udenrigsministeriet, var enig: Den almindelige redaktionelle linje på begge aviser måtte bestemmes af to synspunkter: For det første *hævdelsen af den nuværende grænses urokkelighed* og for det andet ønsket om *i alle forhold at optræde som loyale statsborgere i Tyskland*. Begge disse synspunkter førte til en mådeholden redaktionel linje over for Tyskland.

Med samtalerne i 1927-1928 blev der knyttet forbindelser mellem det danske udenrigsministerium og det danske mindretals presse, som vedblev at bestå i hele den her undersøgte periode. Det blev Udenrigsministeriets Pressebureau og de skiftende konsuler i Flensborg, V. Neergaard-Møller (1920-1932), Lauritz Larsen (1932-1938), B. Dons Møller (1938-1940) og P.B. Ryder (1940-1945), som tog sig af den direkte kontakt til de sydslesvigske pressemand. Det danske udenrigsministerium søgte således allerede længe inden Hitlers magtovertagelse at retlede den sydslesvigske danske presse i behandlingen af tyske forhold. Nationalsocialismens sejr i Tyskland førte ikke til en tilbagevenden til den traditionelle danske forsigtighed. *Flensborg Avis'* økonomiske afhængighed af tilskud fra den danske stat gav tilmed ministeriet mulighed for en stærkere påvirkning, hvis man fandt det nødvendigt.

Da Jacob Kronika i 1932 kom til Berlin som korrespondent, blev også det danske gesandtskab her inddraget i vejledningen af *Flensborg Avis*. Denne vejledning blev foretaget dels af presseattaché Per Faber og dels af gesandten, kammerherre Herluf Zahle. De kunne hurtigt konstatere, at Kronika villigt rettede sig efter deres anvisninger.

Det er bemærkelsesværdigt, hvor villigt den danske sydslesvigske presse søgte at rette ind efter udenrigsministeriets retningslinjer. Allerede omkring 1930 betragtede Ernst Christiansen det som en væsentlig opgave for *Flensborg Avis* – og for dansk presse i det hele taget – at undgå at behandle tyske indenrigs- eller udenrigspolitiske emner på en for drastisk

måde, fordi dette kunne føre til destabilisering af Tyskland og belaste det dansk-tyske forhold. Det var avisens *pligt imod Danmark* at dementere sensationsmeddelelser fra Tyskland og derigennem medvirke til afspænding mellem Danmark og Tyskland. Denne opfattelse skulle kun blive forstærket af den tyske politiske udvikling. *Flensborg Avis'* bestræbelser på at afbalancere den kritiske rigsdanske presses Tysklandsdækning høstede op igennem 1930'erne stor anerkendelse i det danske udenrigsministerium og blev åbenbart tillagt betydning.

Flensborg Avis' imødekommenhed over for Tyskland kunne dog også blive for meget af det gode, når den udartede til ligefrem at anbefale en "dansk nationalsocialisme", således som det skete i foråret 1933. Det var vigtigt for Udenrigsministeriet at bevare *Flensborg Avis* inden for den demokratiske danske front.

Udenrigsministeriets syn på *Flensborg Avis'* og det danske mindretals betydning som kontravægt mod *Nordschleswigsche Zeitung* og det tyske mindretals grænserevisionsbestræbelser er behandlet under punkt 1. Der var i udgangspunktet visse forskelle i dette syn indenfor udenrigstjenesten. Konsulatet i Flensborg lagde overordentlig stor vægt på at opretholde *Flensborg Avis* og gjorde det til et spørgsmål om selve grænsens bevarelse. Navnlig konsul Lauritz Larsen tog avisens defensive argumentation til sig. I andre dele af udenrigstjenesten var man tilbøjelig til at lægge større vægt på den udenrigspolitiske belastning, som både avis og mindretal udgjorde for Danmark. Dette gjaldt navnlig konsulen i Hamborg, Marinus L. Yde. Hans synspunkt nød, endnu før der var truffet endelig beslutning om at understøtte avisen mere permanent, nogen opbakning i Udenrigsministeriet, men kontorchef A.J. Poulsen i Udenrigsministeriets Pressebureau delte Flensborgkonsulatets anskuelser, og det blev Lauritz Larsens linje, der sejrede. Medvirkende hertil var formentlig det voksende pres mod grænsen fra det tyske mindretals side, som blev en følge af nationalsocialismens sejr i Tyskland. Der var herefter ikke længere råd til at undvære nogen i forsvaret for den danske grænse.

Udenrigsministeriet var altså interesseret i *Flensborg Avis'* afbalancerende effekt i forhold til hjemmetyske grænserevisionskrav. *Flensborg Avis* måtte meget gerne medvirke til bevarelsen af det eksisterende danske mindretal, men den måtte ikke søge at skaffe det ny tilgang. Udenrigstjenesten ønskede først og fremmest ro om det dansk-tyske grænsespørgsmål. Det vakte derfor irritation i udenrigstjenesten, når *Flensborg Avis* vedvarende op igennem 1930'erne missionerede for danskhed i Sydslesvig. Dette førte nemlig uvægerligt til tyske modforholdsregler, hvorved der opstod nationalpolitisk spænding i grænselandet. Man forsøgte derfor at trække i modsat retning, når Ernst Christiansens grænsepolitiske aspirationer blev for åbenlyse. Det var det, der skete, da det kom til et opgør mellem konsul Lauritz Larsen og Ernst Christiansen i anledning af dennes planer om at udgive *Dansk Grænselære* på tysk.

Flensborg Avis var stærkt opsat på at opnå en officiel tysk anerkendelse af den dansk-tyske grænse. Dette ville én gang for alle stække dens grænsetyske modstandere. Men det danske udenrigsministerium var ikke

begejstret for den formentlige tyske anerkendelse af grænsen, som Kronika fremtvang i forbindelse med *Der Schleswiger*-affæren i 1937. Tyskland havde hidtil aldrig officielt anerkendt grænsen, men havde på den anden side heller aldrig officielt erklæret, at den burde ændres. De to embedsmænd i Propagandaministeriet Berndts og Bades udtalelser medførte en diskussion i pressen, og dette kunne let føre til, at grænsespørgsmålet pludselig kom på dagsordenen. Dette var ikke i dansk interesse. Det var bedst, om det dansk-tyske grænsespørgsmål *overhovedet slet ikke blev diskuteret*. P. Munch advarede også imod at fremhæve, at der bestod et modsætningsforhold mellem myndighederne i Berlin og grænsetyskerne, fordi resultatet af en sådan linje før eller senere ville føre til et dementi fra Berlin. Det var netop det, der skete, da Berndt i november 1937 så sig nødsaget til at dementere sine udsagn om fraværet af irredenta i Sydslesvig.

Besættelsen af Danmark 1940-1945 medførte, at der ikke længere var rum for Udenrigsministeriet til at komme *Flensborg Avis* til undsætning. Det blev for alvor tydeligt i forbindelse med fjernelsen af Ernst Christiansen. De lokale slesvig-holstenske nazister havde hen over sommeren 1940 tilsyneladende frit spil. I efteråret 1940 ændrede stillingen sig imidlertid atter, og der udkrystalliseredes i det tysk-danske besættelsesarrangement en *modus vivendi*, der medførte, at det også fra central tysk side blev opfattet som ønskværdigt at forsøge at undgå ethvert unødvendigt tiltag, der kunne medføre en dårlig stemning i Danmark og dermed ringere udsigter til et gnidningsfrit besættelsesarrangement.

III. *Flensborg Avis* i tysk udenrigs- og pressepolitik

Nazisternes endemål var den totale statslige kontrol med hele den tyske presse, men ensretningen foregik i flere etaper og fandt sted som en længerevarende proces, der egentlig aldrig nåede at blive helt fuldbåret eller at omfatte alle aviser fuldstændigt. Dette blev *Flensborg Avis* et eksempel på. Avisens stilling som ikke-ensrettet mindretalsorgan i Det tredje Rige var dog temmelig enestående, ikke mindst fordi avisen vedblev at udkomme helt til den bitre ende i maj 1945.

Straks efter magtovertagelsen i 1933 begyndte en voldsom ensretning af det tyske samfund og ikke mindst af pressen. Hundredevis af aviser og tidsskrifter blev forbudt og et stort antal pressefolk fængslet. *Flensborg Avis* pålagde sig selv en streng selvcensur og anlagde den taktik ukommenteret at citere udførligt fra tyske og udenlandske aviser i en objektivt-refererende og dermed – forhåbentlig – uangribelig form. Dette er også baggrunden for, at *Flensborg Avis* reagerede med forfærdelse på dansk presses stærkt kritiske behandling af nationalsocialisternes magtovertagelse i Tyskland, hvilket kun forstærkedes af de direkte og håndgribelige trusler, som regimet tog i anvendelse for at stoppe den formentlige "Greuel-Propaganda", både over for den indenlandske presse og de udenlandske aviser. Ikke mindst Jacob Kronika kom som korrespondent i Berlin under stærk påvirkning fra nazistiske myndighedspersoners side

og oplevede, hvordan disse kædede et fredeligt dansk-tysk forhold og en mulig tysk accept af grænsen direkte sammen med dansk dagspresses behandling af Tyskland.

Flensborg Avis havde i kraft af sin stilling som *indenlandsk* avis med et stort *udenlandsk* publikum – og ikke mindst i kraft af Kronikas dobbeltstilling som korrespondent til både den indenlandske *Flensborg Avis* og den udenlandske *Nationaltidende* – berøring med både *Auswärtiges Amt* og begge Propagandaministeriets afdelinger for indenlandsk og udenlandsk presse. Kronikas egenskab af *udlandskorrespondent* for *Nationaltidende* gav ham en enorm fordel i forhold til hans tyske kolleger. Dertil kom, at Kronika havde oparbejdet en række kontakter til forskellige myndighedspersoner, som han kunne trække på, når særrettigheder til *Flensborg Avis* skulle forhandles igennem. I et polykratisk system som det nationalsocialistiske var det ofte vigtigere at kunne bevæge en højtstående og venligtsindet embedsmand i et hvilket som helst ministerium til at gøre sin indflydelse gældende, når en sag skulle lempes igennem systemet, selv når den lå uden for den pågældende embedsmands eget kompetenceområde. Ved mange lejligheder viste det sig, at Kronika med held kunne mobilisere sine kontakter til fordel for *Flensborg Avis*. Indtil 1935 var Kronikas bedste kontakter navnlig placeret i *Auswärtiges Amt* (Alexander Bogs) og *Aussenpolitisches Amt* (Thilo von Trotha, Karl Bömer); fra 1935 til 1938 navnlig i *Aussenpolitisches Amt* (Thilo von Trotha, Karl Bömer) og fra 1938-1941 navnlig i *Propagandaministeriet* (Karl Bömer, Werner Stephan). Kronikas muligheder for at opnå heldige resultater steg og faldt i takt med disse kontakters stigende eller dalende indflydelse. Kronikas tilstedeværelse i Berlin var en vigtig faktor for at *Flensborg Avis* kunne udkomme helt indtil 1945, men hans muligheder for at opnå positive forhandlingsresultater afhang af, at de centrale myndigheder vedblivende anså ham selv og *Flensborg Avis* for at være nyttige for tyske interesser.

En betragtelig del af *Flensborg Avis'* problemer under nationalsocialistisk styre var en følge af den almindelige ensrettningsproces i samfundet. Der var dog flere steder en udstrakt vilje til at tilstå *Flensborg Avis* særlige rettigheder og indgå kompromiser, der tillod avisen at fortsætte. Det gjaldt i den helt konkrete nyhedsformidling, men det gjaldt også i den lange række af andre bestemmelser af mere strukturel karakter, som sigtede på at ensrette den tyske presse. Der blev efter alt at dømme hverken centralt eller lokalt direkte formuleret nogen retningslinjer med henblik på *Flensborg Avis*. Man havde kun en mere *generelt udtrykt velvilje* til at give avisen særlige rettigheder, og der var tilsyneladende i de ansvarlige tyske instanser en vis uvilje mod at nedfælde særrettighederne på skrift. Man foretrak *ad hoc*-løsninger – som jo også lettere lod sig omgøre. Derfor var det ofte nødvendigt for *Flensborg Avis* og Kronika hver gang at oprulle hele det arsenal af argumenter, der erfaringsmæssigt gav resultater. Ad denne bagvej kan de overvejelser og grunde, der bestemte den tyske politik over for *Flensborg Avis*, formuleres. De dispensationer, som avisen søgte og fik – og forløbet omkring forhandlingerne om dem – tegner et mønster: De første erfaringer viste, at der var udsigt til succes,

hvis man kunne spille de forskellige instanser ud imod hinanden. Det gav navnlig vægt, hvis *Auswärtiges Amt* kunne overbevises om rigtigheden af en sag. Tyskland ønskede et godt forhold til Danmark og Norden, og hverken uro om det dansk-tyske grænsespørgsmål eller alt for åbenlys undertrykkelse af det lille danske mindretal i Sydslesvig eller dets avis måtte belaste dette forhold. Tysklands udenrigspolitiske forhold til Skandinavien var et trumfkort, som *Flensborg Avis* ofte trak ud af ærmet.

Gensidighedsprincippet var endnu en formel, der kunne trækkes på over for måske navnlig de lokale myndigheder, som arbejdede på at udbrede tyskheden i Nordslesvig med henblik på en grænseflytning: Indskrænkninger i *Flensborg Avis'* handlefrihed kunne få konsekvenser for det tyske mindretals avis *Nordschleswigsche Zeitung*. Lokalt i grænselandet sad dog personer, der sørgede for at angive *Flensborg Avis*, hvis den overtrådte bestemmelser af forskellig art eller fik mere, end de brød sig om.

Også propagandamæssigt var der gode grunde til at tillade *Flensborg Avis* en lidt friere stilling. Der var to sider af dette spørgsmål: En indenrigspolitisk og et udenrigspolitisk.

Indenrigspolitisk var det for regimet ønskeligt, at *alle* borgere fik adgang til at læse regimets paroler. Men man var udmærket klar over, at ikke alle landets borgere kunne nås ved hjælp af den nationalsocialistiske presse. Disse måtte så nås ad anden vej. Man vurderede, at det derfor var bedre, at de officielle nyheder nåede så bredt ud i befolkningen som muligt, end at der var befolkningsgrupper, som de slet ikke nåede – også selvom det skulle ske i aviser, som ikke i ét og alt fulgte parolerne. Dette gjaldt for flere borgerlige aviser i Tyskland – og det gjaldt efter alt at dømme også for *Flensborg Avis*. Regimets grundige efterkritik og truslen om sletning af *die Berufsliste* medførte, at selv de ikke-nazistiske journalister var overordentligt forsigtige og pålagde sig selv en streng selvcensur. Dette gjaldt også *Flensborg Avis*.

Udenrigspolitisk var det vigtigt for regimet at påvirke den offentlige opinion i udlandet positivt. *Flensborg Avis* måtte betragtes som et udhængsskilt over for udlandet. Hensynet til udlandet, d.v.s. Skandinavien, var et argument, som avisen *selv* anvendte, når den søgte om at undgå ensretning eller andre indskrænkninger i sin frihed. *Flensborg Avis* var desuden *nyttig* p.g.a. den *positive propaganda*, den gjorde for nationalsocialismen og Tyskland i Skandinavien, og p.g.a. den indsats den gjorde for at *bekæmpe negativ omtale* af Tyskland sammesteds. En for hårdhændet ensretning ville *svække Flensborg Avis'* troværdighed i Skandinavien, og dette ville ikke være i Tysklands interesse.

Centralt i Berlin skelnede man dog i dispensationerne grundlæggende mellem *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger* – det tyder på, at man købte de udenrigspolitiske argumenter og var villig til at lade dem komme den avis til gode, der rent faktisk blev læst i udlandet. Men *indadtil* var man mere karrig med dispensationerne. Det var naturligvis en følge af ensretningens indenrigspolitiske sigte, men skyldtes formentlig også det hensyn, man var nødt til at tage til de lokale konkurrenter i Sydslesvig, der i forvejen havde svært ved at leve med *Flensborg Avis'* særstilling.

Flensborg Avis ville få lov til at bestå så længe den gav, den gjorde *udadtil*, var større, end den skade, den gjorde *indadtil* – og så længe Tyskland ikke var villig til at betale prisen for en lukning af avisen i form af et forværret udenrigspolitisk forhold til Danmark. Det danske mindretals presse fik efter den første indledende usikkerhed efter den nationalsocialistiske magtovertagelse i 1933 stort set lov til at passe sig selv i årene 1934-1936. Men selvom *Flensborg Avis* blev betegnet som "det frieste blad i Det tredje Rige", slap den dog ikke ganske uden advarsler.

Slesvig-holstenerne og det danske mindretal havde diametralt modsatte forventninger til det nye regime: De første ville spænde dens aggressive nationalisme for kravet om grænserevision i Nordslesvig, hvorimod det for de sidste gjaldt om at fastholde nationalsocialisterne på deres erklærede nordisk-venlige linje og på deres egne *völkische* dogmer. I spændingsfeltet imellem de slesvig-holstenske grænserevisionskrav og den såkaldte "berlinske linje" opstod et rum, indenfor hvilket det danske mindretal kunne manøvrere. Det gjaldt for *Flensborg Avis* om at fastholde centralregeringen på "den berlinske linje" – og dette kunne ske ved loyal opførsel, ved at lovprise centralregimets behandling af mindretallet og ved at stikke slesvig-holstenerne de nationalsocialistiske læresætninger lige i næsen og pege på den "slesvig-holstenske linjes" åbenlyse modsætningsforhold til den officielle tyske udenrigspolitik – og ved samtidig at forsøge at lægge en dæmper den danske presses kritik af det nye Tyskland.

Det var de lokale slesvig-holstenske myndigheders politik at reducere det danske mindretal til dets kerne, som herefter kunne dø ud af sig selv. Men dette skulle helst ske nogenlunde diskret, for i modsat fald kunne man forvente irettesættelser fra centralmyndighederne i Berlin, fordi avisomtale af en hårdhændet fremfærd belastede det dansk-tyske forhold. *Flensborg Avis* behandlede indgående alle større og mindre overgreb på mindretalsmedlemmer. Det skete med stor ihærdighed, og man trak gerne sagerne op på det principielle plan, hvor det var muligt at føre dem igennem til sejr. Men det irriterede de slesvig-holstenske myndigheder enormt, at sådanne sager nåede ud i offentligheden – hvad enten disse sager nu var følger af en erklæret politik imod mindretallet, var bivirkninger af den almindelige ensretningsproces eller simpelthen skyldtes uheld eller enkelte individers over-ivrighed.

Flensborg Avis' hovedmodstander i grænselandet var redaktør Ernst Schröder, der havde sit eget *Korrespondenzbüro Nordschleswig*. Han blev i *Auswärtiges Amt* regnet for at være den rette kender af det dansk-tyske grænsespørgsmål. I de første år efter den nazistiske magtovertagelse stod han i et modsætningsforhold til den slesvig-holstenske nazistiske ledelse, men tilkæmpede sig 1933-1936 en dominerende stilling i den tyske grænsepresse. Da overborgmester Sievers i februar 1936 blev afskediget, trådte Ernst Schröder atter ind i en central position. Dette medførte, at *Flensborg Avis'* – og ikke mindst Ernst Christiansens personlige – modstandere indenfor den traditionelle anti-danske slesvig-holstenisme fra 1936-1937 atter forsøgte at sætte dagsordenen. Slesvig-holstenismen var langt uven-

ligere stemt over for Danmark og langt mere opsat på at få flyttet den dansk-tyske grænse, end nationalsocialismen nogen sinde havde været. Hvis det lykkedes slesvig-holstenerne at parre den slesvig-holstenske grænsedagsorden med den nationalsocialistiske styrke og dynamik, så ville Nordslesvig for alvor komme i farezonen.

Medvirkende til at Ernst Schrøders linje sejrede, var den såkaldte "Ejderdanske offensiv", der i 1935 havde ført til opførelsen af en dansk skole i Tønning og udvidelsen af den eksisterende skole i Slesvig, og som i 1936 fandt sit udtryk i Claus Eskildsens bog *Dansk Grænselære*. Ernst Schrøder så i Ernst Christiansen bagmanden bag dette arbejde og rettede følgelig sin "modoffensiv" direkte imod redaktøren for *Flensborg Avis*. Ernst Schrøder begrundede sit arbejde med, at *Flensborg Avis* sigtede på en grænserevision mod syd og derved medvirkede til at skabe uro ved den dansk-tyske grænse, og at det derfor var i den tyske centralregerings interesse, at avisen fik indskrænket sin ytringsfrihed. Det var således ikke et centralt i Propagandaministeriet udtrykt ønske om at ensrette *Flensborg Avis*, der førte til Alnor- og Schleswiger-affærene 1936-1937. Tvært imod havde disse et lokalt udspring og havde til formål at korrigere den positive holdning, man i Berlin havde til *Flensborg Avis* og Ernst Christiansen. Kunne Ernst Christiansen på én eller anden måde fjernes fra *Flensborg Avis* og mindretallets ledelse, så ville man derved inddæmme danskhedens offensive kraft – og så ville man få frit slag i Nordslesvig. Stødet skulle med andre ord rettes med kirurgisk præcision mod det danske mindretals formentlige hjerne. Det var det, der skete, da man med Alnor-kampagnen gik direkte til angreb på Ernst Christiansen i 1936. Hvis Ernst Christiansen faktisk var blevet slettet fra redaktør-listen, således som der var lagt op til, så ville planen være lykkedes.

Slesvig-holstenerne satte med Ernst Schrøder i spidsen i årene 1936-1937 store kræfter ind på at bringe Berlin ind på linje med Slesvig-Holsten i det dansk-tyske grænsespørgsmål. Der udspandt sig i disse to år en veritabel tvekamp mellem på den ene side det slesvig-holstenske firkløver Ernst Schrøder, Karl Alnor, Ernst Kracht og Hinrich Lohse, og på den anden side Ernst Christiansen, støttet – i hvert fald fra sommeren 1937 – entusiastisk af den rigsdanske presse, af *Grænseforeningen* og desuden – forsigtigt og velovervejet – af den danske udenrigstjeneste.

De såkaldte Alnor- og Schleswiger-affærer i 1936-37 må ses i denne sammenhæng. Affærene lader os i detaljer følge udviklingen i det temmelig komplicerede spil om *Flensborg Avis'* eksistens – og i spillet om grænsespørgsmålet – på flere planer. På det overordnede – statslige – plan kan man følge de forskellige centrale tyske myndigheders, navnlig Propagandaministeriets og *Auswärtiges Amtes*, noget famlende, nærmest klodsede, forsøg på at håndtere problemet *Flensborg Avis*. Forsøgene vidner om, at der fra centralt hold endnu i 1936-1937 næppe har været formuleret nogen færdig politik, hverken med hensyn til det ene eller det andet spørgsmål. Derfor stod de centrale myndigheder i Berlin temmelig uforberedte, da det slesvig-holstenske firkløver tog fat på at få fjernet Ernst Christiansen og indskrænket *Flensborg Avis'* råderum. Slesvig-hol-

stenernes begrænsede succes vidner dog om, at problemet *Flensborg Avis* også fra tysk side blev betragtet som et spørgsmål af udenrigspolitisk betydning: Når det kom til stykket, så vejede det udenrigspolitiske hensyn til Danmark tungere end alle andre.

Første etape – Alnor-affæren – endte nærmest uafgjort, selvom Ernst Christiansen fik en advarsel. Det var formentlig P. Munchs henvendelse til det tyske gesandtskab, der mere end noget andet afbødede den dom om Ernst Christiansens slettelse af redaktørlisten, der var lagt op til i den faglige æresret i Alnor-sagen. P. Munch slog navnlig på, at en domfældelse af Ernst Christiansen ville give anledning til stort røre i den danske presse, hvilket ville medføre en belastning af det dansk-tyske forhold. Når Munchs aktion lykkedes, så skyldtes det, at i dette spørgsmål stod såvel den danske som den tyske udenrigstjeneste i sidste ende på samme side. Målet var for begge parter: Ro ved den dansk-tyske grænse og afspænding af det dansk-tyske forhold.

På *Flensborg Avis* var man endnu i 1937 overbeviste om at have centralmyndighederne på sin side. Dette førte til, at *Flensborg Avis* var villig til at spille højt spil. Da man efter knap halvandet års dårligt samliv med den nye overborgmester Ernst Kracht måtte konstatere, at han stillede sig grundlæggende anderledes over for det danske mindretal end sin forgænger, at han var fuldstændig afvisende over for mindretallets ønsker og krav, og at han tilmed var en belastning for et godt dansk-tysk forhold og for brobygningsarbejdet i det hele taget, så satte man på *Flensborg Avis* hårdt imod hårdt – i den sidste ende med det formål at få ham fjernet og tvinge den tyske grænsepolitik tilbage til den *modus vivendi*, der havde eksisteret før Ernst Krachts tiltræden i 1936. Det skete ud fra en betragtning om, at hvis Tyskland grundlæggende var interesseret i et godt dansk-tysk forhold og Ernst Kracht var en belastning for dette, så måtte det være i Tysklands interesse at skaffe sig af med ham. Det var højt spil – og det mislykkedes da også.

Kritikken af Kracht var mere, end slesvig-holstenerne kunne leve med, og Gauleiter Lohse fik gennemtrumfet en lukning af *Der Schleswiger*. Forbudet vakte bestyrtelse i den danske offentlighed og belastede derved det dansk-tyske forhold. *Auswärtiges Amt* greb derfor ind, og det lykkedes for *Flensborg Avis* at opnå tilladelse til at lade *Der Schleswiger* udkomme som månedsskrift.

Tilladelsen til *Der Schleswiger* blev ledsaget af en erklæring fra den ansvarlige embedsmand Alfred Ingemar Berndt, der lod sig udlægge som en officiel tysk anerkendelse af den dansk-tyske grænse. Dette førte til fornyede protester fra slesvig-holstensk side, og udtalelsen blev senere dementeret. Propagandaministeriet betragtede formentlig denne beslutning som en salomonisk dom, der skulle stille slesvig-holstenerne tilfreds, uden at gå mindretallets rettigheder for nær. Derfor blev forbudet mod *Der Schleswiger* heller ikke begrundet *grænsepolitisk*, men derimod *indenrigspolitisk*, idet man fastslog, at *Der Schleswiger* – uden mindretallets egen skyld – var blevet misbrugt af oppositionelle kredse i Tyskland. Denne påstand var dog ikke rigtig. Resultatet af *Der Schleswiger*-affæren blev, at

det efter 1938 ikke længere var muligt at missionere for danskheden på tysk eller med held at påkalde sig den danske offentlighed i tilfælde af overgreb på det danske mindretal.

Også Jacob Kronika blev i 1936-1937 udsat for angreb fra slesvig-holstensk side. De lokale slesvig-holstenske nazister opfattede med rette Kronikas tilstedeværelse i Berlin som en stopklods, der til stadighed forhindrede dem i at give de centrale myndigheder den rette forståelse af, hvordan grænselandsarbejdet burde føres. Det er dog bemærkelsesværdigt, at man ikke gik længere tilbage i Kronikas journalistiske produktion for at skade ham, således som man havde gjort det med Ernst Christiansen. Når dette ikke skete, skyldes det formentlig først og fremmest, at man i Berlin var godt tilfreds med Kronikas virke som korrespondent. Man var ikke villig til at medvirke til Ernst Christiansens fjernelse, hvis det samtidig betød et farvel til Jacob Kronika. Kronikas gode kontakter og egen forhandlingsevne spillede ganske vist en rolle, men den havde som forudsætning, at de centrale myndigheder ønskede at beholde ham som venligsindet korrespondent for *Nationaltidende*.

Jacob Kronikas position skyldtes nemlig først og fremmest hans dobbeltrolle, idet han korresponderede til både *Flensborg Avis* og *Nationaltidende*. Det var strengt taget slet ikke tilladt ifølge tysk lovgivning, og hans virksomhed var ingenlunde let.

De forhold, som Kronika måtte arbejde under som udenrigskorrespondent til *Nationaltidende*, gjaldt i nogen grad også, når han skrev for *Flensborg Avis*, for det var stort set de samme artikler, han sendte til begge dagblade – selvom *Flensborg Avis* ganske vist som regel gav korrespondancerne et betydeligt mere afdæmpet redaktionelt udstyr. I praksis betød det, at Kronika på trods af disse mange begrænsninger var stillet endog betydeligt friere end sine indenlandske kolleger. Det måtte sætte ondt blod hos konkurrenterne hjemme i grænselandet, når *Flensborg Avis* således fik en fortrinsstilling fremfor de officielle aviser i Slesvig-Holsten.

Det var i hovedsagen artikler fra Kronikas pen, der gjorde *Flensborg Avis* til potentielt interessant læsestof for flertalsbefolkningen i lokalområdet. Derved var det også Kronikas artikler, som udgjorde den største *indenrigspolitiske* fare, idet læserne herved unddrog sig det totalt ensrettede verdensbillede og den statsstyrede nyhedsformidling, som landsdelens øvrige aviser serverede. *Flensborg Avis* blev derved en kilde til alternativ information, og altså en – på grund af det danske sprog ganske vist kun lille – sprække i det nationalsocialistiske propagandaapparat.

I 1938 blev Kronika tvunget ud i valget mellem at korrespondere til *Nationaltidende* eller til *Flensborg Avis*. Af både journalistiske og økonomiske grunde valgte han det første. Embedsmænd i *Auswärtiges Amts* presseafdeling og i Propagandaministeriet gav over for Kronika udtryk for beklagelse over, "at det skulle være nødvendigt med en sådan principfasthed", og det var det danske gesandtskabs vurdering, at "aktionen mod Kronika skyldes Ernst Schrøderske konkurrencehensyn". Dette er sikkert rigtigt. Men det har formentlig også haft betydning, at Kronika nu var ved at have udspillet sin rolle – i hvert fald i første akt. Han havde

som venligtsindet korrespondent medvirket til at stikke omverdenen blå i øjnene om Hitlers fredsvilje, indtil Østrig og Sudeterlandet i 1938 var vundet og Tyskland militært var stærkt nok til at lade de fleste udenrigspolitiske hensyn fare. Dette svarede fuldstændig til udviklingen i Tyskland i øvrigt: I slutningen af 1938 blev en række hidtil tålte ikke-national-socialistiske aviser og tidsskrifter lukket. De havde udtjent deres formål i fredspropagandaen over for udlandet. Kronika kunne ganske vist fortsat gøre nytte *udadtil*, men ikke længere på bekostning af den skade, hans korrespondancer i *Flensborg Avis* voldte *indadtil*. Det var efter alt at dømme for Propagandaministeriet et banalt spørgsmål om *cost-benefit*. Forløbet omkring ultimatummet tyder på, at myndighederne i Berlin lagde Kronika meget stærkt på sinde, at han burde vælge den danske hovedstadsavis *Nationaltidende* fremfor den langt mindre indflydelsesrige *Flensborg Avis*.

Udbruddet af krigen i 1939 satte nye, lavere standarder for, hvad *Flensborg Avis* kunne tillade sig. Avisen blev overvåget nøje af Ernst Schröder, der sendte den ene kritiske indberetning efter den anden til *Auswärtiges Amt*. Også Gestapo, der indtil 1937-1938 nærmest havde været fredsommeligt indstillet over for *Flensborg Avis*, sendte stadig mere kritiske indberetninger.

Besættelsen af Danmark i april 1940 fik alvorlige konsekvenser for *Flensborg Avis*. Lokalredaktør Viggo Laustens arrestation og selvmord den 4. maj 1940 førte til, at Ernst Christiansen blev tvunget bort fra *Flensborg Avis*. Ernst Christiansens forsigtige nekrolog blev den anledning, slesvig-holstenerne havde ventet på for at komme Ernst Christiansen til livs. *Flensborg Avis* blev den 1. juni 1940 – efter en personlig henvendelse fra Gauleiter Lohse til Joseph Goebbels – underkastet et 14-dages forbud, og chefredaktøren måtte underskrive en erklæring, ifølge hvilken ethvert yderligere fejltrin ville have et permanent forbud til følge.

Alle forsøg fra Ernst Christiansens og Jacob Kronikas side på at opnå en lempelse af forbudet var forgæves: *Flensborg Avis* – og resterne af *Der Schleswiger* – bekæmpede ifølge SS-organisationen *VoMi*, der siden 1938 slog tonen an i nazisternes mindretalspolitik, under Ernst Christiansens ledelse "systematisk og hadefuldt hele nazismens ideologi og program" og modarbejdede enhver forståelse mellem Tyskland og Danmark. Hverken *Auswärtiges Amt* eller Propagandaministeriet stillede sig principielt anderledes: Ernst Christiansen var en uforbederlig Ejderdansker, der hang fast i fortiden og ikke forstod at omstille sig til den nye tid, der var ved at oprinde. Derfor kunne han ikke længere under nogen omstændigheder tolereres som redaktør. Argumentationen tydede på, at Ernst Schröders kampagne, der var blevet indledt i 1936, endelig bar frugt.

Det var ikke hensigten at gennemtvinge en *lukning* af *Flensborg Avis*. Den nytte, avisen kunne gøre for Tyskland, var endnu ikke opbrugt. Der var først og fremmest tale om (endnu) et direkte forsøg på at få Ernst Christiansen fjernet fra *Flensborg Avis*. Taktikken over for Ernst Christiansen var tydelig nok: Man ville ikke direkte *tvinge* Christiansen bort, men lægge afgørelsen over i hans hænder: Blev han på posten, ville truslen om et *Dauerverbot* hænge over hovedet på avisen og ved den næste forseelse

medføre en lukning. Ernst Christiansen ville i givet fald stå med et medansvar for en sådan forholdsregel. Trak han sig derimod tilbage i god ro og orden, ville denne trussel blive ophævet. Den 8. juli 1940 tog han derfor sin afsked.

Under normale omstændigheder ville den danske opinion have kunnet mobiliseres med et heldigt resultat. Men besættelsen af Danmark havde ændret situationen radikalt; den danske presse var kneblet, den danske regering kæmpede for ikke at blive erstattet af et mere eller mindre nazistisk diktatur, der gik kraftige rygter om en grænseflytning og begivenhederne på vestfronten gjorde tyskerne sejrberuste. Der var ikke længere rum for en dansk aktion til fordel for *Flensborg Avis*, og de lokale slesvig-holstenske nazister havde tilsyneladende frit spil. Men imod efteråret 1940 ændrede stillingen sig imidlertid atter, og der udkrystalliseredes i det tysk-danske besættelsesarrangement en *modus vivendi*, der medførte, at det også fra central tysk side – og da i ganske særlig grad i *Auswärtiges Amt*, igennem hvilket besættelsen af Danmark blev administreret – blev opfattet som ønskværdigt og nødvendigt at forsøge at undgå ethvert unødvendigt tiltag, der kunne medføre en dårlig stemning i Danmark og dermed ringere udsigter til et gnidningsfrit besættelsesarrangement. Det er efter al sandsynlighed i dette forhold, man skal finde årsagen til, at *Flensborg Avis* på trods af alle omskiftelser overlevede krigen ud.

Fra 1940-1941 mistede Kronika fodfæste i Propagandaministeriet og det blev vanskeligere at komme igennem med klager. Mulighederne for at bringe ikke-ensrettet stof blev yderligere indskrænket i 1942, og herefter var *Flensborg Avis* så tæt på at være ensrettet, at der herefter ikke blev anledning til påtaler. Med det p.g.a. papirrationering stadigt skrumpende format blev der desuden så meget mindre plads til afvigende stof, at chancerne for at støde nogen formindskedes.

Når *Flensborg Avis* trods alt undgik den totale ensretning, skyldtes det ikke, at avisen ved taktisk dygtighed førte de tyske myndigheder bag lyset – eller om man vil: "narrede" dem til at give indrømmelser af den ene eller den anden art. *Flensborg Avis* havde i dette – som Kronika kaldte det – *spil midt i fjendens lejr* – en modspiller, der kendte alle reglerne og alle knebene og sad med alle trumferne –, men som også var villig til at lade det danske mindretal spille med, så længe det var til gavn for tyske interesser. Men hvis man på *Flensborg Avis* troede, at man ved at spille med, ved at udvise den yderste loyalitet, kunne erhverve mindretallet ret til at leve et liv som dansk i sin sydslesvigske hjemstavn også *efter* en tysk sejr i verdenskrigen, så tog man alvorligt fejl. Det var ikke et spil, i hvilket man kunne vinde retten til sit liv. Spillet ville i tilfælde af tysk sejr i krigen også ende med et dansk nederlag i Sydslesvig. Der ville ikke være plads til nationale mindretal, selv ikke de germanske, i Hitlers tusindårsrige. Men at nægte at spille med var ikke nogen mulighed. Så længe mindretallet spillede med, overlevede det.

IV. *Flensborg Avis* som holdningsavis

Ernst Christiansens nationale og politiske holdninger blev grundlagt

under indflydelse af hans læremester, Jens Jessen. Jessens opfattelse af danskhed og nationalitet var først og fremmest dansk-nordslesvigsk. Den udsprang af såvel grundtvigske som national-liberale tanker, men havde sine originale vinkler, der navnlig var påvirket af den nationale vækkelse i 1840'ernes og 1850'ernes Nordslesvig. Et folk blev ifølge denne opfattelse bundet sammen af en idé – for det danske folks vedkommende af “danskheden”, det nationale fællesskab, der udsprang af historie, jord, kultur, politisk fællesfølelse og politisk vilje. Selvom den nationale selvbestemmelsesret var vigtig, så var ifølge denne tankegang hele befolkningen mellem Kongeå og Dannevirke i grunden dansk, uanset dens aktuelle nationale sindelag. Det måtte følgelig være muligt at vække de tysksindede slesvigere, så de kunne finde hjem igen til danskheden og derved bringe deres sindelag i overensstemmelse med deres afstamning og folkelige tilhørsforhold.

Denne tankegang førte til, at Ernst Christiansen under afstemningskampen 1918-1920 engagerede sig for en grænse ved Dannevirke. Han gik dermed udover den grænselinje, som Jessen på baggrund af Pragfredens Artikel 5 havde forestillet sig. Ernst Christiansen fastholdt stædigt Dannevirkelinjen og modstod alle forsøg på kompromis.

Det store tyske flertal i anden zone ved afstemningen den 14. marts 1920 fik ikke Ernst Christiansen til at forandre holdning til den sydslesvigske befolknings formentlige danske nationalitet. Men det fik ham til at forandre strategi: Uden et *aktivt udtrykt ønske* fra sydslesvigerne selv kunne Sydslesvig ikke genvindes: *Folkelivets selvhævdelse* satte i det lange løb den ydre grænse for, hvad der kunne kræves. Følgelig måtte sydslesvigerens slumrende danskhed *vækkes*, og først når denne *var* vakt, kunne man kræve også Sydslesvigs genforening med Danmark gennemført. Dette førte til beslutningen om på trods af økonomisk fornuft at lade *Flensborg Avis* blive i Flensborg og fortsætte kampen.

Ernst Christiansen mente, at det under afstemningskampen var lykkedes at få den tysktalende befolkning i Sydslesvig i et nationalt skred, som det gjaldt om at fortsætte. Derfor var det et livsspørgsmål for mindretallet at opretholde den tysksprogede danske presse. Den tysksprogede presse var oprettet med henblik på afstemningskampen, men den fortsatte også efter 1920 med at missionere for danskheden på tysk. I den tysksprogede danske presse blev der slået på slesvigske hjemstavnsstrenge, fordi man mente, at vejen til danskhed kunne gå gennem en slesvigsk (i modsætning til en slesvig-holstensk) bevidstgørelse. Både Ernst Christiansen og Jacob Kronika erklærede sig ganske vist som tilhængere af sindelagsprincippet, men de mente begge to, at *sindelaget* helst skulle være i overensstemmelse med *afstamningen*. Hvis ikke sindelaget var i overensstemmelse med afstamningen og historien, så kunne det enkelte menneske nemlig ikke frit komme til fuld udfoldelse, fordi det var afskåret fra at tage del i *folkelivet*. Dette afspejlede ren grundtvigsk tænkning.

Ifølge Ernst Christiansen var den lunkne eller afvisende holdning, som det officielle Danmark og en stor del af det danske folk under afstemningskampen havde udvist overfor sydslesvigerne, stærkt hæmmende

for det danske arbejde i Mellemslesvig. Den *selvopgivende* officielle danske holdning måtte naturnødvendigt føre til en svækkelse af den folkelige kraft i Sydslesvig. Det blev en afgørende erfaring for Ernst Christiansen, at kampen i Slesvig ikke kunne føres til sejr uden støtte og opbakning fra Danmark. Den nationale kamp i grænselandet skulle ifølge Ernst Christiansen desuden være det middel, som skulle genrejse det danske folk nationalt. Den folkelige genvinding af Slesvig skulle således være både en *opgave for* og en *gave til* det danske folk, hvis nationale kraft derved ville blive styrket. Hvis det danske folk derimod *ikke* tog opgaven på sig, så ville dette føre til nationalt forfald.

Også Ernst Christiansens *politiske* forestillingsverden havde sine rødder i nationalitetskampens Sønderjylland, således som han selv havde oplevet den, og i 1880'ernes og 1890'ernes forfatningskamp i Danmark, således som Jens Jessen havde udlagt teksten for ham. Jessen frygtede, at det danske *folkefællesskab* i Sønderjylland skulle splittes af de partistridigheder, der prægede hans samtids Danmark. En befolkning under stærkt ydre pres måtte lade de politiske, økonomiske og sociale meningsforskelle ligge og først og fremmest stå sammen om forsvaret for det nationale. Disse tanker overførte han fra de danske sønderjyders nationalitetskamp til hele den danske (og nordiske) befolkning, som han så truet af den ekspanderende tyskhed. Nationalitetskampens Sønderjylland blev dermed et forbillede for, hvordan også Danmark burde indrette sig politisk, nemlig i samling om forsvaret for sine nationale værdier. I dette lys blev kampen for parlamentarismen af mindre væsentlig betydning.

Fjernmålet for både Ernst Christiansen og Jens Jessen var et klas-seløst folkefællesskab, omfattende hele folket, med social ansvarlighed for de svageste og baseret på nationale værdier, men på grundlag af den bestående samfundsindretning. Dette indebar et ønske om politisk *kon-sensus* og en kun ringe forståelse for partikampe. Politisk sympatiserede Jessen – og senere Ernst Christiansen – ganske vist nærmest med Venstre. Jessen var ikke nogen principiel modstander af folketingsparlamentarisme, og han mente, at det danske folk som grundlæggende liberalt, demokratisk, frisindet og anti-militaristisk indstillet stod til venstre for midten i samtidens store politiske spørgsmål. Men *forsvaret* var så vigtigt for både Jessen og Ernst Christiansen, at det overskyggede alle andre politiske værdier – også folketingsparlamentarismen. Det *militære* forsvar var nemlig en forudsætning for det *åndelige* forsvar. Uden forsvarsvilje ville den nationale selvo-pholdelsesdrift briste.

Ernst Christiansen tilhørte den generation af danske nordslesvigere, der var født i nedgangstiden i slutningen af 1870'erne og begyndelsen af 1880'erne, som havde besøgt de danske folkehøjskoler, og som omkring århundredeskiftet trådte ind i en styrket danskheds rækker med begejstring, fremtidsstro, arbejdsglæde og offervilje. Denne særlige sønderjyske nationale idealisme havde også bud til Danmark: Sønderjyderne og den danske sag i Sønderjylland skulle være et samlingsmærke for alt dansk. Der udgik fra Sønderjylland ifølge denne opfattelse en *samlende kraft* for den danske nation, der – ideelt set – fik det danske folk til at glemme alle

indre stridigheder. Tiden i årene op til 1914 vedblev for Ernst Christiansen at være en idealtilstand, og det var dette ideal, han forsøgte at genrejse i 1930'erne.

For at samle alle politiske retninger i Danmark om grænsespørgsmålet var det nødvendigt med forsonlighed overfor de tidligere politiske modstandere. Det stærke nag imod radikale og socialdemokrater, der plagede Ernst Christiansen i de første 4-5 år efter 1920, lagde han med tiden bag sig. Hans datidige modstandere vedblev dog at se på Ernst Christiansens hensigter med mistro; en mistro, som ikke var ganske ubegrundet, thi for Ernst Christiansen vedblev målet: Sydslesvigs genforening og det danske folks nationale genrejsning, at være det samme. Det var blot strategien, der var forandret og indstillet på betydeligt længere sigt.

Ernst Christiansen definerede op til rigsdagsvalget i maj 1928 slesvig-erens rolle som *brobyggeren* mellem nord og syd, som ville sætte frit kappestræb i stedet for had, og fremme fred og folkeforsoning. Dette ville efter Ernst Christiansens mening styrke danskheden i grænselandet. Denne *front og bro*-tankegang fandt omkring 1930 en mere fast form. Front-delen indebar en hævde af dansk kulturs berettigelse og *odelsret* i Slesvig og et forsvar for grænsen og mindretallets rettigheder. Bro-delen stod for en imødekommelse og åbenhed over for Tyskland og tysk kultur – det vil i praksis sige den højtstående tyske åndskultur og ikke det militaristiske preusseri, som tvært imod afvist skarpt.

Front og bro-løsenet placerede Sønderjylland i en helt central position som *formidler* mellem Norden og Europa: Tysklands (og verdens) kulturelle og politiske påvirkning skulle først en tur igennem Sønderjylland, hvor den takket være Sønderjyllands faste danskhed blev omformet og fik et *dansk-nordisk* præg. Heri bestod Sønderjyllands helt særlige opgave som front og bro. De tanker, som Norden optog og prægede i nordisk retning, blev derved *forædlet og fuldkommengjort*, hvorefter de fra Norden – i ny og forbedret skikkelse – havde bud til hele verden. Der er her et tydeligt slægtsskab med N.F.S. Grundtvigs forestillingsverden.

Der lå i bro-delen af front og bro-tankens en sand interesse for og kærlighed til tysk kultur, et oprigtigt ønske om at formidle den videre til Norden og en ægte vilje til venskab med Tyskland. Dette behøvede ikke at stride imod Ernst Christiansens bestræbelser for at genvinde Sydslesvig. Også tyskerne ville en skønne dag komme til at indse, at sydslesvingerne inderst inde var danske og Sydslesvig i grunden urdansk land. En afståelse af Sydslesvig til Danmark ville føre til afspænding og forstærke venskabet, idet det gjorde en gammel uret god igen. Det er indlysende, at denne særlige logik måtte så tvivl om bro-tankens oprigtighed både i Danmark og hos grænsetyskerne.

Ernst Christiansen gentog stædigt over for danske kritikere, at *fronten* kun var den *ene* side, og at *fronten* var værdiløs eller skadelig uden en samtidig *brobygning*. Han gjorde det ikke kun offentligt, i ledende artikler i *Flensborg Avis*, men også privat over for politiske og nationale meningsfæller, hvem han ingen grund havde til at forsøge at føre bag lyset. Ernst Christiansen gjorde en dyd af nødvendigheden: Uden udlændighed-

stiden, uden nederlaget i 1920, uden nedgangen og modgangen de følgende år ville løsenet ikke være kommet til ham. Det var denne *modgang*, der havde forlenet den danske nationale kamp i grænselandet med den rette ydmyghed, uden hvilken en national kamp alt for let udviklede sig til nationalt hovmod.

Det dansk-tyske grænseland indtog ifølge Ernst Christiansens front og bro-tanke en nøgleposition i hele menneskeslægtens udvikling. Det placerede samtidig *Flensborg Avis* i en helt central stilling, først og fremmest som formidler mellem dansk og tysk – og dernæst i det større perspektiv som medvirkende til en ny måde at være mellemfolkelig på. Dette skulle være det slesvigske grænselands bidrag til menneskehedens samlede fremgang. Tankegangen var stærkt præget af samtidige og lignende tanker i den danske højskoleverden, og den indebar tilslutning til nordisk samarbejde, Folkeforbund, fredssag og et øget europæisk samarbejde. Selvom man i *grænseespørgsmålet* stod i frontstilling over for tyskheden, forhindrede dette ikke avisen i at være positivt interesseret i, hvad der skete i Tyskland og i overensstemmelse med bro-tanken at forsøge at virke som formidler. Når Ernst Christiansen så det som de danske slesvigeres særlige opgave at tage fat på nye strømninger i Tyskland og pege på ting, der var anvendelige i Danmark, så var han tro imod sin front og bro-tanke: Det var grænseegnsbefolkningernes særlige opgave at formidle eventuelle gode idéer hos nabofolkene videre. Dette fik, sammen med hans stærke betoning af det folkelige fællesskab som den altoverskyggende værdi, betydning for hans syn på nationalsocialismen.

Både *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger* havde oprindeligt været stærkt anti-nazistiske. De betragtede NSDAP som et yderligtgående nationalistisk og revanchistisk parti, der var til fare for verdensfreden. Dette syn ændrede sig efter Hitlers magtovertagelse i januar 1933.

Mindretalspressen som helhed tilsagde i 1933 den nye tyske regering loyalitet – så længe den ikke antastede det danske mindretals hævdede rettigheder. *Flensborg Avis'* egen målestok for national undertrykkelse var kejsertidens nationalt-konservative styres massive fortyskning og forfølgelse af den danske bevægelse i Nordslesvig. Weimar-Tyskland havde givet danskheden helt anderledes frie muligheder for udfoldelse, og så længe Hitler-Tyskland ikke forandrede grundlæggende på dette, så var kejser Wilhelm i Ernst Christiansens bevidsthed *betydeligt* værre for det danske mindretal end Adolf Hitler. Hitler selv afviste med baggrund i sin race-tænkning tilmed fortyskning af ikke-tyske folkegrupper og erklærede, at nationalsocialisme ikke var had til andre, men kærlighed til eget folk. Dette var tilsyneladende helt i pagt med Ernst Christiansens og Jacob Kronikas tanker. Da slesvig-holstenske grænseaktivister ved den såkaldte "påskeblæst" i foråret 1933 forsøgte at aktualisere det dansk-tyske grænseespørgsmål, blev de kaldt til orden af centralmagten i Berlin. Også dette syntes at understrege, at det nye Tyskland ikke havde i sinde at antaste grænsen.

Flensborg Avis gav vedblivende udtryk for en skepsis med hensyn til regimets ensretning af det tyske samfund og fraværet af personlig og

politisk frihed. Faren ved de yderligtgående, totalitære partier – til hvem Ernst Christiansen regnede nationalsocialister, fascistiske og kommunister – var, at de alle ville afskaffe de hævdvundne liberale frihedsrettigheder, som de foregående slægtled havde kæmpet for og som også for ham var værdifulde. Danmark måtte følgelig undgå at komme ud i tyske tilstande med de politiske risici i form af politisk ekstremisme, som dette indebar.

Men der var også elementer i nationalsocialismen, der tiltalte Ernst Christiansen og Jacob Kronika, og som de ganske uden tvang lod komme til orde i avisen. Nationalsocialismen havde tilsyneladende *samlet* det tyske folk, hvis ungdom nu i begejstring tog fat på at *genrejse* Tyskland. Dette førte til, at Ernst Christiansen fra april 1933 lod flere af sine forbehold mod nationalsocialismen falde, og både han – og navnlig Kronika – begyndte at se mere positivt på den nye bevægelse. Ernst Christiansens idealer om national vækkelse og genrejsning fik ham fra 1933 til at se hen til den tyske nationalsocialisme efter inspiration.

Ernst Christiansen plæderede for en *midtsamling* af kræfterne; han så en frivillig dansk *samlingsregering* af de fire store partier som et middel mod krisen. Først når *alle* nationens kræfter gik sammen om at løse *alle* nationens problemer, ville landets ledere leve op til Ernst Christiansens politiske idealer. National samling ville *i sig selv* løse problemerne. Ved en sådan fremgangsmåde ville Danmark kunne blive et forbillede for alle verdens nationer – også for Tyskland. *Hvordan* Ernst Christiansen forestillede sig denne *midtsamling* gennemført i Danmark er et vanskeligt spørgsmål. Det lader til, at han forventede, at dette nærmest ville ske af sig selv, når først den danske *folkeånd* var blevet vakt til dåd og viljen til *folkefællesskab* udviklet i folket og partierne. Det ville – måske – indebære en afskaffelse af partierne, men det kunne også være tilstrækkeligt, hvis partierne optrådte mere konsensusøgende og med sigte på *helhedens vel*. Det er dog værd at bemærke, at han mente, at den nødvendige *midtsamling* i grunden allerede var *længere fremme* i Danmark end i Hitlers Tyskland. En *midtsamling* i Danmark kunne således udmærket ske under socialdemokraten Thorvald Staunings ledelse. Hovedsagen var, at den regering, der kom ud af *midtsamlingen*, prioriterede de nationale opgaver i grænselandet – og naturligvis det militære forsvar. Så var det i grunden mindre væsentligt, hvilken partifarve regeringen havde. Der går således en lige linje fra Jens Jessens politiske forestillingsverden i 1880'erne og 1890'erne til Ernst Christiansens i 1930'erne.

Ernst Christiansens reaktion på nationalsocialismen var mere i slægt med dele af den danske højskolebevægelses end med nogen anden politisk gruppering i Danmark: Nationalsocialismen skulle inspirere til at forny den danske *folkeånd* og til at finde ind til den danske nations inderste værdier. Navnlig lå Ernst Christiansens reaktion tæt på den tankegang, som Askov-læreren C.P.O. Christiansen og hans meningsfæller stod for. Begge vedkendte de sig direkte inspiration fra hinanden. *Flensborg Avis'* positive syn på elementer af nationalsocialismen skyldtes således ikke påvirkning fra avisens tyske omgivelser – men derimod dens tætte forbundethed med samtidige strømninger i dansk åndsliv og samfunds-

debat.

For Ernst Christiansen gjaldt det om ikke at udelukke nogen fra det danske folkefællesskab af politiske grunde – hverken nationalsocialister eller kommunister. Ernst Christiansen trak det afgørende skel mellem mellem *dansk* og *tysk* – i modsætning til den sejrende opfattelse i 1930'ernes Danmark, der trak skellet mellem *demokrati* og *diktatur*. Fra navnlig socialdemokratisk og radikal side var der nemlig en klar forbindelse mellem engagement i grænsespørgsmålet, i det nordiske samarbejde og *demokratiet*: De demokratiske frihedsrettigheder for borgerne og det parlamentariske politiske system med regering, rigsdag, partier og erhvervsorganisationer. I denne optik blev fjenden *både* det nazistiske Tysklands trussel mod grænsen og de hjemlige, autoritære og anti-parlamentariske kræfter på højre- (og venstre-)fløjen. Og ikke kun det: Den, der ikke sluttede op om det danske parlamentariske demokrati eller som stillede spørgsmål ved det, svækkede det og var derved med til at undergrave det åndelige danske forsvar mod Tyskland. I sønderjysk presse var det navnlig *Hejmdal* og *Sønderborg Socialdemokrat*, der stod for dette standpunkt.

For Ernst Christiansen var det nationale derimod en overordnet værdi, og det parlamentariske system med forskellige politiske partier, der brugte kræfterne på at tilgodese egne interesser i stedet for at samarbejde om de sagligt rigtige løsninger, medførte en splittelse af folket. I denne optik var det parlamentariske demokrati nærmest en del af problemet, fordi det svækkede det åndelige danske forsvar mod Tyskland.

Det var den nationale kamp både syd og nord for grænsen, der ifølge Ernst Christiansen skulle samle danskerne, og som således både var mål og middel. Navnlig ungdomstillægget *Ung Nordisk Grænsevagt (UNG)*, der blev oprettet i forlængelse af den nationale mobilisering i Nordslesvig i sommeren 1933, blev eksponent for sådanne tanker. Det var hensigten med *UNG* at kalde på den danske og nordiske ungdoms medarbejderskab, at give den et forum for udveksling af tanker, og at kalde på dens nationale vilje og mobilisere den for den nationale kamp i grænselandet. *UNG* var stærkt præget af nynordiske tanker, således som de blev formuleret af højskolemanden C.P.O. Christiansen. Denne *nynordisme* eller *nyskandinavisme* adskilte sig ikke blot fra den traditionelle, romantiske studenterskandinavisme fra 1800-tallet, hvad der kunne være væsentligt nok. Den definerede også sig selv som stående *direkte i modsætning til den tyske-nordiske, nationalsocialistiske Nordische Bewegung*.

Denne moderne skandinavisme indebar, at det var *forskelligheden*, det fast forankrede nationale ståsted, der var forudsætningen for *samarbejdet*. Den var tydeligt i slægt med front- og bro-tanker og blev udviklet under inspiration fra Ernst Christiansen, der selv lod sig inspirere af C.P.O. Christiansen. Ernst Christiansen skulle i løbet af 1930'erne perfektionere idéen og gøre den til sit bud på et dansk-nordisk *alternativ* til nationalsocialismen. Grænselandets placering ved Nordens sydgrænse anbragte sønderjyderne i en nøgleposition, gav perspektiv til det nationale ungdomsarbejde og pegede på høje idealer at leve op til for de unge sønder-

jyske og sydslesvigske læsere: Det var dem, der i den forreste front både skulle tage de hårdeste stød i nationalitetskampen og være forbillede for de øvrige danske og nordiske unge.

Ernst Christiansens kritiske indstilling til parlamentarismen vedblev at bestå, men den grundindstilling fæstnede sig i løbet af 1934-1935, at det parlamentariske demokrati dog var at foretrække, *på trods af* alle dets fejl og mangler, og at man måtte søge at udbedre disse fejl og mangler for at bevare demokratiet. Alternativet – diktaturet – var trods alt for skræmmende. Medvirkende til denne erkendelse var ikke mindst begivenhederne i forbindelse med det såkaldte Röhm-Putsch i sommeren 1934. Men endnu under debatten om Abessinien-krigen i efteråret 1935 fastholdt Ernst Christiansen, at der i nationalsocialismen også var “gode tanker med i spillet”, som man i Danmark burde lade sig inspirere af, så man kunne forny og på længere sigt bevare det danske folkestyre. Der blev dog på dette tidspunkt længere mellem de positive artikler, og de blev begrundet stærkere med den udenrigspolitiske fare for Danmark, som den krasse afvisning af nazismen i dansk dagspresse indebar.

Også nationalsocialismens forhold til kristendommen gav næring til Ernst Christiansens vedvarende skepsis. Den kristne tro – det *guddommelige*, og det *nationale* hang for Ernst Christiansen – på bedste grundtvigske vis – uløseligt sammen. Han måtte derfor afvise en kristendom, der ikke medtænkte det nationale. Og – nok så væsentligt: Han måtte også afvise en nationalisme, der ikke medtænkte kristendommen.

Også Kronikas væsentligste forbehold over for nationalsocialismen var dens forhold til kristendommen, men han mente dog endnu i 1935, at de to ting lod sig forene. Men uden kristendommen kunne nationalismen, der i sig selv var af det gode, dog udvikle sig i uheldig og faretruende retning. Dette vedblev at være en bekymring for Kronika. I 1935 kom *Oxfordbevægelsen* til Danmark, og Kronika fik en ny idé at begejstres over. Han fik samtidig gennem kontakter til folk i bekendelseskirken et andet indtryk af nationalsocialismen, og ikke mindst kirkekampene i 1935 nærrede hans tvivl. Kronika anbefalede, at den kristne kirke skulle *tage ved lære* af de nationalsocialistiske “tyske kristnes” tro og begejstring for selv at overleve. Det var en anbefaling helt parallelt med den, Ernst Christiansen gav danskerne på det *nationale* og *politiske* område. Det var dog først i 1937-1938, at det endelig gik op for Kronika, at den kristne tro og nationalsocialismen *ikke* lod sig forene, men at de var modsætninger, og at nationalsocialismen tvært imod havde til hensigt at *erstatte* kristendommen som germanernes religion. Så meget desto større blev hans forfærdelse.

Tysklands voksende udenrigspolitiske selvbevidsthed begyndte også at bekymre Ernst Christiansen. Det var dog et emne, som det var svært at udtale sig om offentligt. De stadige advarsler til dansk presse havde ganske vist allerede fra 1933 været begrundet i faren ved at provokere Tyskland, men fra 1935-1936 blev advarslerne mere konkrete og begrundede i Tysklands oprustning, dets udenrigspolitiske ekspansion og dets endnu uafklarede forhold til den dansk-tyske grænse. Det er bemærkelsesværdigt, at *bro-delen* i front og *bro-tanker* fra 1936 ikke længere handlede om

at formidle "gode tanker", men mere og mere gik i retning af at " mindske spændingen " ved at undlade at kritisere Tyskland og nationalsocialismen for stærkt.

Det *militære* forsvar kom fra 1936-1937 til at indtage en stærkere rolle i Ernst Christiansens advarsler til Danmark. Det var vigtigt, at Danmark også *militært* ville være i stand til at hævde sig mod den voksende krigsstrussel. Folkeforbundet kunne nemlig fra 1935 ikke længere garantere freden. Det betød, at de små lande igen var overladt til sig selv. I det perspektiv begyndte Ernst Christiansen at slå stærkere på alternativet: En styrkelse af det danske militære forsvar og et nordisk forsvarsforbund. Det var tanker, som hele tiden havde været en del af Ernst Christiansens forestillingsverden: En nordisk samling som modvægt til Tyskland.

Fra 1936-1937 begyndte Ernst Christiansen at løfte en advarende pegefinger mod Tyskland. Han opfordrede ganske vist omverdenen til at vise det nye Tyskland tillid og imødekomme dets berettigede krav, men samtidig fremmanede han en situation, hvor tysk *hybris* kunne ende med *nemesis*: Hvis Tyskland i sin genvundne styrke gik *ud over* sine berettigede krav, så ville dette naturnødvendigt føre til dets undergang.

Front og bro havde i sit udgangspunkt været ærligt ment og ikke kun et taktisk skjold, man kunne dække sig bag. Men det blev det mere og mere, efterhånden som den storpolitiske udvikling i 1938 gjorde det klart, at enhver brobygning til Tyskland af det nationalsocialistiske regime blot blev misbrugt som en bekvem indfaldsport for dominans eller angreb. Dette gik først meget langsomt op for Ernst Christiansen og Jacob Kronika, men i løbet af 1937-1938 stod det p.g.a. Alnor/Schleswiger-affærene og p.g.a. den aggressive tyske udenrigspolitik efterhånden lysende klart. Når det varede så længe, så hænger det formentlig først og fremmest sammen med en almenmenneskelig psykologisk forsvarsmekanisme: Et menneske vil længst muligt undgå at se kendsgerningerne i øjnene, hvis kendsgerningerne indebærer, at ethvert håb er udelukket. Efter 1938 var der kun tilbage at vente på katastrofen – og på den nye tid, der ville bryde frem efter ragnarok.

I Nordslesvig var der i løbet af 1930'erne sket en voksende dansk national mobilisering. Ugerne op til folketingsvalget i 1939 blev et foreløbigt højdepunkt. På *Flensborg Avis* øjnede man konturerne til en folkelig dansk samling på tværs af alle partiskel om den sønderjyske sag. Efterhånden som krigen 1938-1939 rykkede nærmere, steg også Ernst Christiansens bekymring for Danmarks skæbne. Hans bekymring gik dels på landets militære afmægtighed, som en helt nødvendig oprustning måtte råde bod på. Men den gik nok så meget på landets og befolkningens mentalitet: Hvordan ville Danmark reagere på et militært overfald?

Krigsudbruddet i 1939 førte ikke til nogen forandring i *Flensborg Avis'* ideologiske linje. Front og bro-løsenet med tilhørende freds- og dansk-nordisk linje blev fortsat næsten uforandret eller endog styrket. I Ernst Christiansens verdensbillede var Danmark og Norden blevet nærmest ideelle størrelser med en historisk mission i fredens og den mellemfolkelige forståelses tjeneste. Denne opfattelse blev styrket af den finsk-rus-

siske vinterkrig. Finlands kamp antog i *Flensborg Avis'* ledere skikkelse af et større opgør af *moralsk* og *etisk* karakter, et opgør mellem *selvhævdelsen* og *selvopgivelsen*. Først og sidst gjaldt det *viljen* til selvhævdelse og forsvar. Ernst Christiansen var dybt bekymret for, hvordan Danmark, der var både forsvarsløst og overladt til sig selv, ville reagere i en tilsvarende situation.

For Ernst Christiansen blev besættelsen den 9. april 1940 anledningen til stærkere end nogensinde at kalde til national selvansagelse og samling. I hans ledende artikler i dagene efter besættelsen oprullede i koncentreret form hele den nationale forestillingsverden, der havde domineret hans ledende artikler i den foregående snes år. I den tyske besættelse af Danmark så han bekræftelsen på, at han havde haft ret: Besættelsen ville næppe have fundet sted – i hvert fald ikke så let –, dersom Danmark og danskerne havde fulgt den af ham udstukne nationale linje. Men nu måtte alle skæl være faldet fra det danske folks øjne og tiden langt om længe være moden til selvansagelse og folkelig samling om forsvarsvilje og national selvhævdelse. Set i det rette perspektiv kunne besættelsen ligefrem betragtes som en *gave* til Danmark og danskerne, der så ganske åbenbart havde haft behov for en kraftig medicin til at tage fat på den indre fornyelse til at blive et bedre folk med større forståelse for de nationale opgaver. Det var derfor også fuldstændig logisk, at *Flensborg Avis* måtte hilse samlingsregeringen af de fire gamle partier velkommen som netop den "midtsamling", Ernst Christiansen uafsladeligt havde kaldt på.

Flensborg Avis blev under besættelsen en utvetydig forsvarer af det danske parlamentariske demokrati og den danske nationale konsensus. Dette skyldtes ikke kun, at det efter 1940 var Tage Jessen, der stod for de ledende artikler vedrørende danske indenrigspolitiske forhold. Det var fuldblydelsen af en udvikling, der havde været i gang siden Jens Jessens dage. Det tilsyneladende danske sammenhold, samlingsregeringen, kongetroskaben, dyrkelsen af det nationale o.s.v., som kendetegnede Danmark i besættelsens første år, var den *idealtilstand*, *Flensborg Avis* siden 1920'erne, ja vel siden Jens Jessens tiltræden som redaktør i 1880'erne, havde kaldt på. Det var så ganske vist beklageligt, at der måtte en tysk besættelse af landet til for at fremkalde den. Men der blev gentagne gange udtrykt det håb, at man, "når freden kommer", ville have draget lære af sammenholdet og samlingen til brug i det nye Danmark, der ville opstå efter freden.

Når *Flensborg Avis* imod alle odds overlevede årene 1930-1945, havde det altså to årsager: For det første fordi den danske stat af hensyn til ligevægten i grænsespørgsmålet så sig nødsaget at komme avisen økonomisk til undsætning –, *Flensborg Avis* og det danske mindretal udgjorde en nyttig kontravægt i forhold til det tyske mindretal i Nordslesvig. For det andet fordi de nationalsocialistiske tyske myndigheder så større udenrigspolitiske fordele end indenrigspolitiske ulemper ved at opretholde avisen. Selvom *Flensborg Avis'* særstilling trinvis blev indskrænket som følge af pression fra Slesvig-Holsten, vedblev avisen at have en tem-

melig enestående status i Det tredje Rige.

KILDE- OG LITTERATURFORTEGNELSE

UPUBLICERET MATERIALE

RIGSARKIVET (RA)

Udenrigsministeriet. Akter ca. 1909-45 (UM)

<i>Pk.nr.</i>	<i>J.nr.</i>	<i>Titel</i>
H7-109, 7.C.64		Sønderjysk instruktionskursus f. da./nord. journalister, journalistbesøg i Flensborg
H7-110, 7.C.88		Henstillinger m.h.t. forsigtighed vedr. udtalelser om da. grænsearb.
H7-146, 7.F.34		Andreas Grau
H7-148, 7.F.43		Christiansen, redaktør
H7-148, 7.F.52		Kronika, redaktør
H7-165, 7.F.165		Schrøder, Ernst, redaktør + udklip
H7-166, 7.G.79		Puhlmann, Herbert, redaktør
H7-262, 7.X.15a.		Den da. presse i Sønderjyll.
H7-262, 7.X.16b.		Ty. presse i Nordslesvig
H7-273, 7.Y.5a		Dansk national og politisk bevægelse i Mellem- og
		Sydslesvig I-IIA
		- Avisudklip
H7-283, 7.Y.15a		Den dansksindede presse i Ml.- og Sydslesvig I-II + III
H7-284, 7.Y.15b		(Forbud mod) Der Schleswiger, dagblad, og (tillad. f.) månedsskr. Der Schleswiger. I-II + III
H7-285, 7.Y.15b		- Bilag
H7-285, 7.Y.15b		- Udklip
H7-289, 7.Y.16a		Den ty. presse i Ml. og Sydslesvig I-II
H7-290, 7.Y.16a		- IIIA + udklip
H7-289, 7.Y.16c		Rigspropagandaministeriets pressereferent for Slesvig-Holsten

Udenrigsministeriet. Akter ca. 1909-45

(Udenrigsministeriets Pressebureau) (UMPB)

<i>Pk.nr.</i>	<i>J.nr.</i>	<i>Titel</i>
H110-72ff	110.D.ældste syst. 39B	Pressekonsulenten (-attachéen) i Berlin
H110-98	110.D.ældste syst. 46	Pressebureau i Slesvig
H110-101	110.D.ældste syst. 55	Forslag om Pressekonsulent i Slesvig
H110-102	110.E.ældste syst. 12	Tyskland: Forbud mod danske blade 1914
H110-329	110.D.1921-syst. 1	Udenrigsministeriets Pressebureau, oprettelse, organisation, virksomhed
H110-339	110.D.1921-syst. 11	Informationsmøder med den danske presses repræsentanter I-V.
H110-343	110.D.1921-syst. 15	Informationsmøder m.

H110-350	110.E.1921-syst. 3	chefredaktørerne Tyskland: Udenrigsministerielt pressebureau 1908-43
H110-369	110.J.80.	Filskov
H110-372	110.J.113	Grau, Andreas I-II.
H110-401	110.J.323	Schrøder, Ernst
H110-452	110.J.1228	Alnor, Karl
H110-498	110.J.2197	Bødewadt, Jacob
H110-506	110.J.2496	Christiansen, Ernst
H110-531	110.J.3200	Dr. Kähler (Julius)
H110-531	110.J.3210	Vaaben, Ejnar
H110-537	110.J.3397	Grunow, Ernst
H110-548	110.J.3566	Puhlmann, Herbert
H110-560	110.J.4102	von Trotha, Thilo
H110-583	110.J.5036	Bogs
H110-596	110.J.5615	Lausten, Viggo
H110-632	110.U.57	DDD-Ligaen
H110-632	110.U.65	Den danske Grænseforening
H111-58	111.A.10.1921-syst.	Um.s repræsentationer: Klager over artikler om udlandet i den danske presse I-II
H111-59	111.A.11.1921-syst.	Den danske presse: Anerkendende artikler om udlandet
H111-59	111.A.13.1921-syst.	Dansk presses behandling af udenlandsk stof
H111-60	111.A.17.1921-syst.	Dansk presse om Tyskland
H111-64	111.A.32.1921-syst.	Fortrolige instrukser til den danske og den sønderjyske presse
H111-112	111.M.3.1921-syst.	Danske bladets korrespondenter i Tyskland i almindelighed
H111-118	111.N.5.1921-syst.	Nationaltidende II-VI
H111-140	111.N.47.1921-syst.	Dagens Nyheder
H111-157	111.N.193.1921-syst.	Jydske Tidende I-II
H111-158	111.N.201.1921-syst.	Dannevirke/Modersmaalet I-III
H111-159	111.N.202.1921-syst.	Hejmdal I-II
H111-159	111.N.203.1921-syst.	Dybbøl Posten
H111-160	111.N.204.1921-syst.	Flensborg Avis I-II
H111-161	111.N.205.1921-syst.	Schleswigsche Grenzpost
H111-161	111.N.206.1921-syst.	Apenrader Tageblatt
H111-161	111.N.207.1921-syst.	Sonderburger Zeitung
H111-161	111.N.208.1921-syst.	Flensburger Norddeutsche Zeitung
H111-161	111.N.209.1921-syst.	Schleswiger Nachrichten
H111-161	111.N.210.1921-syst.	Tønder Amtstidende (tidl. Tondernsche Zeitung)
H111-161	111.N.211.1921-syst.	Danskeren/Haderslev Stiftstidende
H111-161	111.N.212.1921-syst.	Flensburger Nachrichten/ Schleswigsche Grenzpost I-II

H111-161	111.N.214.1921-syst.	Sønderjyllands Socialdemokrat
H111-161	111.N.215.1921-syst.	Slesvigsk Presse I
H111-162	111.N.215.1921-syst	Slesvigsk Presse II
H111-162	111.N.215a .1921-syst.	L.S. (Landbrugernes Sammenslutn.)
H111-162	111.N.216.1921-syst.	Der Schleswig-Holsteiner
H111-163	111.N.217.1921-syst.	Haderslebener Zeitung
H111-163	111.N.218.1921-syst.	Tønder Amts Avis
H111-163	111.N.216.1921-syst.	Neue Tondernsche Zeitung
H111-163	111.N.220.1921-syst.	Sønderjyden
H111-163	111.N.222.1921-syst.	Sønderjysk Dagblad
H111-163	111.N.223.1921-syst.	Neue Flensburger Zeitung
H111-163	111.N.224.1921-syst.	Neue Schleswiger Zeitung
H111-163	111.N.225.1921-syst.	Vestslesvigs Tidende
H111-163	111.N.226.1921-syst.	Fædrelandet
H111-163	111.N.227.1921-syst.	Rendsburger Tageblatt
H111-163	111.N.228.1921-syst.	Haderslev Amtstidende
H111-163	111.N.229.1921-syst.	Nordschleswig
H111-163	111.N.231.1921-syst.	Tønder Amts Folkeblad
H111-163	111.N.232.1921-syst.	Tysk presse i Slesvig: pengehjælp til tyske grænseblade; Concordia
H111-163	111.N.233.1921-syst.	Flensburger Volks-Zeitung
H111-163	111.N.234.1921-syst.	Slesvigsk Forlag
H111-164	111.N.235.1921-syst.	Der Schleswiger / A/S Schleswigsche Presse I-II + Forbud mod S.P.
H111-165	111.N.239.1921-syst.	Folkets og Bondens Selvstyre (Cornelius Petersen-bevægelsen).
H111-165	111.N.240.1921-syst.	Sønderborg Amts Avis
H111-166	111.N.244.1921-syst.	Sønderjyden (tidl. Sønderborg Socialdemokrat). I
H111-166	111.N.246.1921-syst.	Nordschleswigsche Zeitung I
H111-167	111.N.246.1921-syst.	Nordschleswigsche Zeitung II
H111-167	111.N.247.1921-syst.	Schleswig-Holsteinische Tageszeitung
H111-167	111.N.248.1921-syst.	Flensburger General-Anzeiger
H111-167	111.N.250.1921-syst.	Statsstøtte til den danske presse syd for grænsen
H111-167	111.N.252.1921-syst.	Nordische Rundschau, m. undertitel: Schleswig-Holsteinische Volkszeitung
H111-167	111.N.253.1921-syst.	Schleswig-Holsteinische Landesztg.
H111-167	111.N.259.1921-syst.	Südtondernsche Zeitung
H111-167	111.N.260.1921-syst.	Nordmark-Jugend
H111-228	111.U.51.1921-syst.	Nordisk pressekursus i Sønderjylland 21.-25.sept. (1938)
H112-2	111.A.9.	Den nationalsocialistiske presse i Tyskland (om Danmark)
H112-33	111.J.6.	Korrespondenzbüro Nordschleswig
H112-60	111.P.134	Tysk presse om Nordslesvig

H112-60 111.P.140 Nordmark Jugend
Udenrigsministeriets Arkiv, repræsentationer i udlandet 02/undernr.
Flensborg. 1035 (k), Tyskland. Konsulatet i Flensborg.

Aflevering 1988

<i>Pk.nr.</i>	<i>J.nr.</i>	<i>Titel</i>
34	7.Y.15d	Flensborg Avis

Aflevering 1983

<i>Pk.nr.</i>	<i>J.nr.</i>	<i>Titel</i>
10	7.Q.2.3.	Dr. Ernst Kracht
13	7.X.16.	Den tyske presse i Nordslesvig
13	7.Y.2.6.	Dr. Phil. Harboe Kardel
14	7.Y.15d	Flensborg Avis
32	16.J.19/38	Stehr, Peter Rudolf

Aflevering 1964 (med efterafleveringer 1964, 1965, 1966)

<i>Jnr</i>	<i>Titel</i>
6.F.1.A.1.	Luftangrebet i Flensborg 19. maj 1943. Navne på ofrene. Begravelseshøjtidelighederne.
6.F.1.A.2.	Forespørgsler i anledning af luftangrebet på Flensborg den 19. maj 1943
6.F.1.A.6.	Lausten, Viggo, Redaktør.
7.F.24.b.	"Enten-eller", J. Kronika, Flensborgs bog. + "Revolution".
7.F.24.d.	"Gretes Kamp" (Redaktør E. Christiansen, Flensborg).
7.G.24.n.	Dr. Karl Alnor's "Handbuch zur schleswigschen Frage".
7.G.24.v.	Pjecen: "Schleswig und Versailles".
7.Y.15.A.	Den dansksindede Presse i Sydslesvig, Læg I-III (1940-1945).
7.Y.15.B.	Flensborg Avis og Der Schleswiger III (1930-1935).
7.Y.15.d.	Flensborg Avis II (1928-1942).
7.Y.26.1.	Korrespondenzbureau Nordschleswig I-II.
7.Y.16.h.	Den tyske Presse I (-1945).
7.Y.16.k.	Nationalsocialistisk Blad i Flensborg "Der Volkskampf". Nazismen i Sydslesvig.
7.Y.16.l.	Flensburger Nachrichten

Statsministeriets arkiv

Jrn.nr.
289/1935 Flensborg Avis

Undervisningsministeriets arkiv

Jrn.nr.
1885/1939,1 Flensborg Avis

Finansministeriets arkiv

Jrn.nr.
38 nr. C 1416.

10.056 Grænseforeningens arkiv

Pk. 212. Pressen 19?-31
Pk. 215. Neue Flensburger Zeitung / Flensborg Avis

P-6517. Carl d'Obry Willemoes privatarkiv
Pk. 6. 1923-1925: Sager vedr den tyskskrevne,
danskisindede presse i Sydslesvig.

P-6813. Vilhelm la Cours privatarkiv

Breve fra Tage Jessen
Breve fra Jacob Kronika
Breve fra Ernst Christiansen
Breve fra L.P. Christensen

Bovrup-Kartoteket

Gr. 38.a. Medlemskartotek

DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Ny kgl. Samling 2552 str. 2N I-II. Gudmund Schüttes arkiv
Breve fra Ernst Christiansen

LANDSARKIVET FOR SØNDERJYLLAND I AABENRAA (LAÅ)

P13 Advokat Johannes Chr. Evald Andersens arkiv
pk.nr. 1. Breve fra forskellige

P65 Julius Bogensees arkiv
pk.nr. 110. Sager ang. Flensburger Norddeutsche Zeitung og
Neue Flensburger Zeitung
112. Forskelligt

P98 Hans Jepsen Christensens arkiv
pk.nr. 16. Korrespondance vedr. Flensborg Avis

- Sager vedr. Flensborg Avis
- P106 Ernst Christiansens arkiv**
 pk.nr. 10-29. Breve fra forskellige A-Ø.
 33 Selvbiografiske og dagbogsagtige skildringer
- P347 Dagmar Jessens arkiv**
 pk.nr. 1-2. Breve
- P350 Jens Jessens arkiv**
 pk.nr. 1. Personlige papirer og korrespondance
- P355 Marie Jessens arkiv**
 pk.nr. 1-2. Breve fra forskellige
 3. Dagbøger
- P356 Tage Jessens arkiv**
 pk.nr. 1-2. Personlige papirer og korrespondance
 3. Lomme- og notesbøger.
- P731 A. Svenssons arkiv**
 pk.nr. 3-9. Breve fra forskellige
 25.-26. Sager vedr. udvalget til støtte af dansk sprog
 og kultur i udlandet
 27. Sønderjyske bladforhold
 28. Sager vedr. Jydske Tidende
- P734 Kresten Refslund Thomsens arkiv**
 pk.nr. 2320. Vedr. politiadjutantembedet
- Acc. 1413 Ernst Schröders arkiv**
 pk.nr. VI-IX. Korrespondance vedr. Gemeinschaftzeitung
 (Nordschleswigsche Zeitung).
 X. Korrespondance Nordschleswig
 XI. Korrespondance med forskellige
 XII. Allgemeine Korrespondenz
 XIII. Pressebesprechung
 XIV. Forskellige manuskripter
 XV. Korrespondance med Deutsche Gesandtschaft,
 Kopenhagen, og med prof. Otto Scheel, Kiel.
 XVIII-
 XIX. Korrespondance o.l. vedr. Nordschleswigsche
 Zeitung, Aabenraa.
 XIX. Allgemeine Korrespondenz
- SG 026 Flensborg Avis' arkiv**
 pk.nr. 1. Korrespondance m.m..

Grænsegardarmeriets arkiv
pk.nr. 267. Diverse A-sager.

DET TYSKE MINDRETALS ARKIVER:

Wohlfahrts- und Schulverein für Nordschleswig

pk.nr. 17. Dänische Arbeit südl. D. Grenze im Wort u. Bild.

Nordschleswigsche Zeitung

pk.nr. 1133 Korrespondance vedr. bladets drift og redaktion
1134 Sager og avisudklip vedr. Stolligaffæren

**ARKIVET VED DANSK CENTRALBIBLIOTEK FOR SYDSLESVIG
(DCB)**

E1 Flensborg Avis' arkiv

Arkivet er deponeret til Dansk Centralbibliotek i 1976, men store dele af det er formentlig allerede afleveret forbindelse med *Flensborg Avis'* 100-års jubilæum i 1969, da Studieafdelingens daværende leder Poul Kürstein redigerede en jubilæumsbog. De mange konvolutter, i hvilke arkivalierne er ordnet, bærer i hvert fald den i 1973 afdøde Poul Kürsteins håndskrift. Arkivet er ikke ordnet sagligt, men efter format, hvad der gør det vanskeligt tilgængeligt, men til gengæld er arkivfortegnelsen temmelig grundig. Der er siden kommet supplerende afleveringer, herunder tilsynsrådsprotokoller. Disse er ordnet og nummereret 1-7. Det betyder i praksis, at når der er i noterne henvises til E1 og et pakkenummer mellem 1 og 7, så kan der være tale om to forskellige pakker. I praksis vil det dog som regel fremgå af noten, hvilken række, der er den rigtige. Et arkiv af ikke nærmere defineret omfang bestående af bl.a. fotos og formentlig omfattende yderligere materiale fra den her omhandlede periode blev desværre smidt ud i forbindelse med avisens flytning fra Nørretorv i byens centrum til Wittenberger Weg i 1982.

Pk.nr.	Titel
1-7. (nyt syst.)	Tilsynsrådsprotokoller m.m.
3-8. (ældr. syst.)	Sager i folio og DIN A4-format 1869-1945
9-10.	Sager og breve i mindre formater 1862-1954
12.	Brevveksling om Flensborg Avis' rekonstruktion og overgang til aktieselskab. 1929-1930. Regnskaber 1933-1938.
13-14.	Flensborg Avis-sager. Ikke ordnet I-II
31.	Forskelligt

- P29** **Jacob Kronikas arkiv**
Pk.nr. Titel
1-13. Breve til Jacob Kronika (A-Ø)
14-17. Sager vedr. J. Kronikas taler og foredrag
19-24. Sager vedr. sydslesvigske politik, kulturelle forhold
 og historie 1917-1981
26-31. Sager vedr. den slesvigske danske presse og
 dens mænd 1919-1981
32-37. Egne artikler
38-48. Egne bøger og større artikler
52-53. Private sager
54-55. Sager vedr. 9. april 1940, Danmarks besættelse,
 Erik Scavenius m.m.
56. Interviews, radio- og tv-udsendelser med J. Kronika
64-65. Sager vedr. religiøse emner
- P110** **Ernst Christiansens arkiv**
Pk.nr. Titel
1. Straffesager, brever og manuskripter
- P166** **L.P. Christensens arkiv**
Pk.nr. Titel
1. Breve og personalia
2. Breve og manuskripter vedr. Flensborg Avis
6. Breve, manuskripter, aktstykker
- P190** **M.P. Ejerslevs arkiv**
Pk.nr. Titel
1. Forskelligt
- P215** **Erik Vestergaards arkiv**
Pk.nr. Titel
1. Erindringer, korrespondance m.v.
- P244** **Jens Jessens og Marie Jessens, født Fibigers, arkiv**
Pk.nr. Titel
1-2. Breve og fotos
4. Sager vedr. Flensborg Avis
- P271** **Carsten R. Mogensens arkiv**
Pk.nr. Titel
1-8. Kildemateriale til bogen "Dansk i hagekorsets skygge"
- P284** **J.N. Jensens arkiv**
Pk.nr. Titel
18-23. Brevveksling med andre

38. Sagligt ordnede sager
P312 Frants Thygesens arkiv
Pk.nr. Titel
20. "Viggo Laustens død", upubliceret manuskript.
- P347 Viggo Laustens arkiv**
Pk.nr. Titel
1. Beskrivelse af barndommen, sager vedr. Viggo Laustens
 død, breve, avisudklip
- P367 Walther Langes arkiv**
Pk.nr. Titel
3. Forskelligt
- P398 Karl Christiansens arkiv**
Pk.nr. Titel
1. Personlige papirer og nekrologer
- P486 Tage Jessens arkiv**
Pk.nr. Titel
1. Manuskripter

LANDESARCHIV SCHLESWIG-HOLSTEIN (LAS)

Bestand Oberpräsident, Abt. 301, Nr. 5822.

Bestand Regierungspräsident, Abt. 309, Aktennummer 22777. Überwachung und Verbot ausländischer Druckschriften.

Entnazifizierungsakten. Kreis Steinburg, Abt. 460.14. HA 9628, Ernst Fröbe.

Nr. 2672. Tagebuch des Flensburger Gerichtsgefängnis, Abt. 623, Nr. 98.

STADTARCHIV FLENSBURG (StaF)

II C32 Die dänische Minderheit in Flensburg 1933-1938.

II C33 Berichte über die dänische Minderheit

STADTARCHIV EUTIN (StaE)

Aktennummer 3284

AVISER OG TIDSSKRIFTER

Flensborg Avis 1906-1945

Flensburger Norddeutsche Zeitung 1919-1921

Neue Flensburger Zeitung 1921-1925

Neue Schleswiger Zeitung 1921-1925

Der Schleswiger 1921-1944

Derudover er benyttet en lang række andre aviser og tidsskrifter, tyske som danske, men det ville sprænge rammerne at anføre dem alle her. I stedet henvises til noteapparatet.

LITTERATURLISTE

Der er udover de her anførte værker benyttet en lang række almindelige brede fremstillinger, oversigter, håndbøger og opslagsværker, som det ikke er fundet nødvendigt at anføre.

- Abel, Karl-Dietrich og Herzfeld, Hans: Presselenkung im NS-Staat. Eine Studie zur Geschichte der Publizistik in der nationalsozialistischen Zeit. Berlin, 1968.
- Allen, C.F.: Haandbog i Fædrelandets Historie med stadigt henblik paa Folkets indre Udvikling, København, 1840.
- Allen, C.F.: Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland, København, 1857-1858.
- Alnor, Karl: Handbuch zur schleswigschen Frage. Neumünster, 1927-1944.
- Alnor, Karl: Schleswig und Versailles. Kiel, 1936.
- Altmeyer, Karl Aloys: Katholische Presse unter NS-Diktatur. Die katholischen Zeitungen und Zeitschriften Deutschlands in den Jahren 1933 bis 1945. Berlin, 1962.
- Akerlie, Olav: Frederiksborg og Norden. I: Harpens Kraft, 1995. s. 73-107.
- Andersen, Niels Bøgh: Fiskersøn fra Aventoft. København, 1974.
- Andersen, Niels Bøgh: Feltdegn fra Harreslevmark. København, 1975.
- Andersen, Niels Bøgh: Krigsdagbog. Viborg, 1981.
- Andersen, Richard: Danmark i 30'erne. 1968.
- Andrésen, Georg (red.): Aarhus under besættelsen. Århus, 1946.
- Baumann, Gerhard: Der organisatorische Aufbau der deutschen Presse. München, 1938.
- Bästlein, Klaus: Der 9. April 1940, ein Brief und die Folgen. Grenzfriedenshefte 1-1990.
- Becker-Christensen, H.: Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-32 I-II. Aabenraa, 1990.
- Becker-Christensen, H.: "Nordschleswig erwache!" Det tyske mindretal og nazismen 1933. I: Sønderjyske Årbøger, 1999.
- Bjørn, Claus: Fra reaktion til grundlov. 1800-1850. Politikens og Gyldendals Danmarkshistorie, bind 10, København, 1992.

- Blædel, Nic.: Er vor Sydgrænse truet? København, 1935.
- Blædel, Nic.: Forbrydelse og Dumhed. København, 1946.
- Boberach, Heinz (Hrsg.): Meldungen aus dem Reich 1-17. Herrsching, 1984.
- Boelcke, Willi A. (Hrsg.): Kriegspropaganda 1939-1941. Stuttgart, 1966.
- Bogensee, J.: Ernst Christiansen. I: Kamphøven, M. (red.): Sydslesvig gennem tiderne I-III. Flensborg, 1949.
- Bohrmann, Hans (red.): NS-Presseanweisungen der Vorkriegszeit I-VII. Dortmund, 1984-2000.
- Bollinger, Ernst: Pressegeschichte II. 1840 - 1939. Die goldenen Jahre der Massenpresse. Freiburg/ Schweiz, 1996.
- Bolund Nielsen, Jesper: Dansk spejderarbejde i Flensborg 1919-1939. Sdj. Årb. 2005.
- Margret Boveri: Wir lügen alle: Eine Hauptstadtzeitung unter Hitler. Olten: Walter, 1965.
- Bovrup-kartoteket:* "Kartoteket" – udgivet af Bogforlaget af "1946".
- Bramsen, Bo: Politikens historie set indefra 1884-1984 I+II. København, 1983-1984.
- Bramstedt, E.K.: Goebbels und die nationalsozialistische Propaganda 1925-1945. Frankfurt a.M., 1971.
- Brovst, Bjarne Nielsen: Kaj Munk og den stærke mand. Gylling, 1992.
- Brovst, Bjarne Nielsen: Kaj Munk, krigen og mordet. Viborg, 1995.
- Brovst, Bjarne Nielsen: Kaj Munk. Retsopgør og eftermæle. Gylling, 1998.
- Buhl, Peter Neerup: Thorkild Gravlund, Folkets digter. Toflund, 1997.
- Bullock, Alan: Hitler. Tyrannen og Tyranniet I-III. København, 1966.
- Christensen, Claus Bundgård m.fl.: Under Hagekors og Dannebrog. København, 1998.
- Christensen, L.P. (red.): Grænsebogen. Flensborg, 1923.
- Christensen, L.P. (red.): Slesvig Delt. Flensborg, 1922.
- Christensen, L.P.: Det folkelige arbejde. I: Kamphøven, M. (red.): Sydslesvig gennem tiderne I-III. Flensborg, 1949.
- Christensen, N.: De danske sydslesvigere. I: Vilh. la Cour (red.): Danmark under Besættelsen, II, København, 1945.
- Christiansen, Ernst: Du kan, du maa, du skal. Flensborg, 1923.
- Christiansen, Ernst: Grethes Kamp. Flensborg, 1927.
- Christiansen, Ernst: Presse og litteratur. I: Franz von Jessen: Haandbog i Det slesvigske Spørgsmaals Historie III, København, 1937, s. 573-79.
- Christmas Møller, Vilh. Christmas I-II. Kbh, 1993.
- Clausen, H.P.: Avisen som historisk kilde. Århus, 1962.

- Combs, William L.: The voice of the SS. A history of the SS journal "Das Schwarze Korps". New York, 1986.
- Danker, Uwe: Die Jahrhundert Story I-III. Flensburg, 1999.
- Dansk Udsyn* 1933
- Dietrich, Otto: Med Hitler til Magten. København, 1933.
- Domarus, Max (udg.): Hitler. Reden 1932 bis 1945. Wiesbaden, 1973.
- Danker, Uwe: "Mit dem deutenden Wort das politische Leben begleiten ..." : Die schleswig-holsteinische Zeitungslandschaft im 20. Jahrhundert. I: Danker, Uwe: Die Jahrhundertstory: Bd. 3. Flensburg, 1999, s. 228-247.
- Dohnke, Kay: Propagandistische Aktion und politische Erkenntnis : Der Schriftsteller Bodo Uhse u. seine Itzehoeer Zeit (1929-1931). I: Itzehoe: Geschichte einer Stadt in Schl.-Holst.; Bd. 2. - Itzehoe, 1991, s. 287-300.
- Dovifat, Emil: Zeitungslehre I, 1 og 2. Berlin, 1937.
- Due, Oswald: Viggo Lausten. Særtryk af Soranerbladet, 1971.
- Due-Nielsen, Carsten: Dansk Udenrigspolitik Historie 1814-1914. København, 2003.
- Dussel, Konrad: Deutsche Tagespresse im 19. und 20. Jahrhundert. Münster, 2004.
- Eksteins, Modris: The limits of reason. The German democratic press and the collapse of Weimar democracy. London, 1975.
- Engberg, Poul, og Bent A. Koch (red.): C.P.O. Christiansen. København, 1952.
- Eriksen, Gerhardt: Sider af avisens historie. Århus, 1990.
- Eriksen, Gerhardt: Nic. Blædel. En biografi om journalisten og dagbladsredaktøren, der vaccinerede danskerne mod nazismen. København/Viborg, 1994.
- Eriksen, Gerhardt: Erik Seidenfaden. En biografi. København, 2000.
- Eskildsen, Claus: Dansk Grænselære. København, 1936.
- Eskildsen, Cl., Johan Hvidtfeldt og P.Kr. Iversen (udg.): Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark. Aabenraa, 1948.
- Fange, Ronald: En kristen verdensrevolution. Mit møde med Oxfordgruppebevægelsen. København, 1935.
- Fanø, Knud, m.fl.: Det unge Grænseværn – DUG. Sønderborg, 1983.
- Fest, Joachim C.: Hitler. Eine Biographie. Frankfurt a.M., 1973.
- Filskov, Tycho: Seks år for Rachel. Tønder, u.å.
- Fink, Troels: Sønderjylland siden Genforeningen i 1920. København, 1955.
- Fink, Troels: Ustabil balance. Aarhus, 1961.
- Fink, Troels: Spillet om dansk neutralitet. Aarhus, 1970.

- Fink, Troels: Da Ernst Christiansen blev opdaget. Sdj. Årb. 1970 s. 109-135.
- Fink, Troels: Da Sønderjylland blev delt I-III. Aabenraa, 1978-1979.
- Fink, Troels: Båndene bandt I-II. Aabenraa, 1999.
- Fischer, Fritz: Griff nach der Weltmacht. Düsseldorf, 1967.
- Fischer, Heinz-Dietrich: Handbuch der politischen Presse in Deutschland 1480-1980. Düsseldorf, 1981.
- Flensburg in der Zeit des Nationalsozialismus*. Städt. Museum, Flensburg, 1983.
- Fredborg, Arvid: Bag Stålvolden. Korrespondent i Berlin 1941-1943. København, 1945.
- Frederiksen, L. Bindsløv: Pressen under besættelsen. Hovedtræk af den danske dagspresses vilkår og virke i perioden 1940-1945. Århus, 1960.
- Frei, Norbert: Nationalsozialistische Eroberung der Provinzpresse. Gleichschaltung, Selbstanpassung und Resistenz in Bayern, Stuttgart, 1980.
- Frei, Norbert og Schmitz, Johannes: Journalismus im Dritten Reich. Nördlingen, 1999.
- Fröhlich, Elke (udg.): Die Tagebücher von Joseph Goebbels. München, 1987.
- Gamm, Hans-Jochen: Der Flüsterwitz im Dritten Reich. München, 1979.
- Göhring, Mario: Von Zeitungsverböten, Gleichschaltung und dem "Kampf um die Leserschaft" : Methoden der "Nazifizierung" der Presse zwischen 1930 und 1934 am Beispiel ausgewählter Zeitungen aus Kiel, Lübeck und Flensburg. Kiel, 1994.
- Grau, Andreas: Oplysningsarbejde paa tysk Sprog i Sydslesvig. I: Grænsebogen, 1923, s. 116-128.
- Grünberger, Richard: A social history of the Third Reich. Penguin, 1971.
- Hachmeister, Lutz og Friedemann, Siering: Die Herren Journalisten. Die Elite der deutschen Presse nach 1945. München, 2002.
- Haese, Ute og Prawitt-Haese, Torsten: Dem Leser ein Halt in schwerer Zeit : Schl.-holst. Pressegeschichte 1945 - 1955. Hamburg, 1994.
- Hagemann, Jürgen: Die Presselenkung im Dritten Reich. Bonn, 1970.
- Hale, Oron J.: The captive press in the Third Reich. Princeton, N. J., 1964.
- Hansen, Bernhard: Dagens stævne. København, 1943.
- Hansen, Bernhard: At sejle er nødvendigt ... Herning, 1971.
- Hansen, Bernhard: Redaktør L.P. Christensen. I: Kürstein, 1969, s.

- 405-425.
- Hansen, Ernst Siegfried: Kurier der Heimat. Bielefeld, 1955.
- Hansen, Ernst Siegfried: Disteln am Wege. Bielefeld, 1957.
- Hansen, Jesper Vang: Højreekstremister i Danmark 1922-1945, Odense 1982.
- Hansen, Hans Schultz: Danskheden i Sydslesvig 1840-1918 som folkelig og national bevægelse. Flensborg, 1990.
- Hansen, Hans Schultz: Det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993. Haderslev, 1994.
- Hansen, Hans Schultz: "Den anden afstemning". I: PLUK 1999/3.
- Hansen, Hans Schultz: Mindretal og flertal i Nordslesvig omkring 1940. I: Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-1945. Aabenraa, 2001.
- Hansen, Hans Schultz,
Hoffmann, Erich, Jacobsen,
Hans A. m.fl.: Der nationale Gegensatz/De nationale modsætninger 1914-1933. Quellen zur Geschichte der deutsch-dänischen Grenzregion/Kilder til den dansk-tyske grænseregions historie IV. Flensborg og Aabenraa 2001.
- Hansen, Niels: Den tyske presse i Nordslesvig i 1927. Grænsesvagten, februar 1928, s. 47-54.
- Hansen, Niels: Pressen i Sønderjylland efter Genforeningen. I. Jakob Petersen (red.): Kulturelle Forhold i Sønderjylland 1920-1942. Haderslev, 1942.
- Hansen, P. og
Knudsen, H.: Den danske Presse i Sydslesvig. København, 1928.
- Hanssen, H.P.: Köllerpolitikken. Sdj.Årb. 1907.
- Hanssen, H.P.: Fra krigstiden I-II. København, 1924.
- Hanssen, H.P.: Et tilbageblik I-IV. København, 1928-1934.
- Hanssen, H.P.: Sønderjyderne under Fremmedherredømmet. I: Schultz' Danmarkshistorie V, 1942.
- Hardt, Hanno, Hilscher,
Elke og Lerg,
Winfried B.: Presse im Exil : Beiträge zur Kommunikationsgeschichte des deutschen Exils 1933-1945. München, 1979.
- Harsløf, Vald. J.: Danevirke-Bevægelsen. I: L.P. Christensen: Slesvig Delt. Flensborg, 1923.
- Heinacher, Peter: Der Aufstieg der NSDAP im Stadt- und Landkreis Flensburg. Flensburg, 1986.
- Helweg-Larsen, Gunnar: Stormfulde Døgn. København, 1945.
- Henningsen, Lars N.: Kirke og folk i grænselandet. Flensborg, 1996.
- Henningsen, Lars N.: "... werden sie leicht Opfer der dänischen Propaganda". I: Broder Schwensen m.fl. (red.): Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte 1, Flensburg, 1996.

- Hertel, Hans (red.): Tilbageblik på 30'erne. Litteratur, teater, kulturdebat 1930-39. København, 1967.
- Hildebrand, Klaus: Deutsche Aussenpolitik 1933-1945. Kalkül oder Dogma?. Berlin, 1990.
- Hitler, Adolf: Mein Kampf. München, 1942.
- Hoffmann, Erich og Wulff, Peter (udg.): "Wir bauen das Reich. Aufstieg und erste Herrschaftsjahre des Nationalsozialismus in Schleswig-Holstein. Neumünster, 1983.
- Hopp, Peter, og Mogensen, Carsten: Ostersturn/ Påskeblæsten 1933. Quellen zur Geschichte der deutsch-dänischen Grenzregion/Kilder til den dansk-tyske grænseregions historie II. Flensburg, 1983.
- Hvidt, Kristian: Det folkelige gennembrud og dets mænd. 1850-1900. Gyldedals og Politikens Danmarkshistorie, bind 11, København, 1992.
- Hvidtfeldt, Arild: I fred og krig. Erindringer indtil 1945. København, 1995.
- Ingemann, B.S.: Landsbybørnene, 1852.
- Ingwersen, Chr.: Journalistliv i mellemkrigstiden. I: Kürstein, 1969, s. 432-441.
- Iversen, P.Kr.: Vestslesvigs Tidende. Tønder, u.å.
- Japsen, Gottlieb: Den fejlslagne germanisering. Aabenraa, 1983.
- Jessen, Franz von: Haandbog i Det slesvigske Spørgsmaals Historie I-III. København, 1937.
- Jessen, Franz von: Mit livs egne, hændelser, mennesker I-VI. København, 1946.
- Jessen, Marie (udg.)
Jessen, Tage: Redaktør Jessen i tale og skrift. Flensburg, 1921.
Mellem to Verdenskrige. I: Morten Kamp-høvener (red.) Sydslesvig gennem tiderne I-III. Flensburg, 1949.
- Johannsen, Svend: "For alt hvad du har kært", Flensburg 1978.
- Johnsen, Axel: Ernst Christiansen og Flensburg Avis under nazismen 1933-40. (upubliceret speciale), 1997.
- Johnsen, Axel: "Front og Bro"-løsenet under nazismens pres – Ernst Christiansen og Flensburg Avis 1938-1940. I: Sønderjyske Årbøger, 1998.
- Johnsen, Axel: Friseren Martin Lorensen mellem dansk og tysk. I: Lars N. Henningsen (red.). Grænse-landshistorie gennem 40 år. Flensburg, 2003.
- Johnsen, Axel: Dannevirkemænd og Ejderfolk. Den grænsepolitiske opposition i Danmark 1920-1940. Flensburg, 2005.
- Kaarsted, Tage: Påskekrisen 1920. Aarhus, 1968.
- Kammer, Hilde, og Elisabet Bartsch: Lexikon Nationalsozialismus. Hamburg, 1999.

- Kamphøvenner, M. (red.): Sydslesvig gennem tiderne I-III. Flensburg, 1949.
- Kershaw, Ian: Hitler I (Hubris) og II (Nemesis). Bath, 1998-2000.
- Kirchoff, Hans: Samarbejde og modstand under besættelsen, København, 2001.
- Klatt, Martin: Die dänische Minderheit – Ausgrenzung eines Bevölkerungsteiles. I: Broder Schwensen m.fl. (red.): Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte 3, Flensburg, 1998.
- Klatt, Martin: Det danske mindretal i Sydslesvig – infiltreret af kommunister? I: Robert Bohn m.fl. (red.): Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-1945. Aabenraa, 2001.
- Klatt, Martin: Peter Hattesen und die "Anna"-gruppe 1943-1945. I: Broder Schwensen (red.): Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte IV, Flensburg, 1999.
- Klee, Ernst: Das Personenlexicon zum Dritten Reich. Wer war wer vor und nach 1945. Frankfurt, 2003.
- Knudsen, Helge: Hitler bandt min pen. København, 1945.
- Knudsen, Helge: Avisen i Tyskland 1945-70. København 1970.
- Knudsen, Peter Øvig: Efter drabet. Beretninger om modstandskampens likvideringer. København, 2001.
- Kohlmann-Viand, Doris: NS-Pressepolitik im Zweiten Weltkrieg. Die "vertraulichen Informationen" als Mittel der Presselenkung. München, 1991.
- Koppel, Valdemar: Af Politikens historie I-II. København, 1946.
- Koops, Wilh.: Südtondern in der Zeit der Weimarer Republik. Ein Landkreis zwischen Obrigkeitsstaat und Diktatur. Neumünster, 1993.
- Koszyk, Kurt: Deutsche Presse 1914-1945. Geschichte der deutschen Presse III. Berlin, 1972.
- Kreis, Georg: Zensur und Selbstzensur. Die schweizerische Pressepolitik im zweiten Weltkrieg. Frauenfeld, 1972.
- Kreth, Rasmus: Pilestræde under pres. De Berlingske Blade 1933-45. København, 1998.
- Kristensen, Henrik Skov: Vestallierede luftangreb i Danmark under anden verdenskrig. Aarhus, 1988.
- Kristensen, Henrik Skov: Grænsen og besættelsen. I: Henrik Becker-Christensen (red.): Grænsen i 75 år. Aabenraa, 1995.
- Kronika, Jacob: Enten – eller. Et spil i 5 billeder med en epilog fra efterkrigstidens Sydslesvig. København, 1927.
- Kronika, Jacob: Revolution. Roman om Hitlers Tyskland. København, 1935.
- Kronika, Jacob: Toner af Grænsesangen. Sydslesvigske skitser

- og fortællinger. København, 1939.
- Kronika, Jacob: Der Untergang Berlins. Flensborg, 1946.
- Kronika, Jacob: Berlins undergang. København, 1946.
- Kronika, Jacob: De kalder mig nazi-spion ... (særtryk af *Nationaltidende*). København, 1946.
- Kronika, Jacob: Toner af Grænsesangen. Skitser og en skuespil fra Sydslesvig. København, 1947.
- Kronika, Jacob: Den onde aften. Et spil i 5 billeder. Flensborg, 1954.
- Kronika, Jacob: Lys i vinduet. Slesvigske Dagbogsblade 1933-1939. København, 1957.
- Kronika, Jacob: Et demokrati på dødslejet. Slesvigske Dagbogsblade fra det sidste Weimar-år 1932. København, 1958.
- Kronika, Jacob: Midt i fjendens lejr. Slesvigske Dagbogsblade fra Hitler-krigens Berlin. København, 1966.
- Kronika, Jacob: Prins Hamlet og Sydslesvig. Udpluk af dagbogsoptegnelser fra årsskiftet 1945-1946. Flensborg, 1966.
- Kronika, Jacob: Kronika fortæller. Flensborg, 1968.
- Kronika, Jacob: Manden i Flensborg. I: Kürstein, Poul (red.): Flensborg Avis 1869 – 1. oktober – 1969. Flensborg, 1969.
- Kronika, Jacob: Den sidste slesviger og Ulsnæs-mordene. Flensborg, 1971.
- Kronika, Jacob: I dødsværelset. Flensborg, 1977.
- Kronika, Jacob: Hvorfor Holocaust? Nazismens "religiøse" vanvid. Flensborg, 1979.
- Kronika, Jacob: Oplevelser i krig og fred. Vejle, 1981.
- Kronika, Jacob: Jacob Kronika fortæller. Skærbæk, 1982.
- Kronika, Jacob: Jacob Kronika beretter. Skærbæk, 1982.
- Kürstein, Poul (red.): Flensborg Avis 1869 – 1. oktober – 1969. Flensborg, 1969.
- Köpf, Peter: Schreiben nach jeder Richtung : Goebbels-Propagandisten in der westdeutschen Nachkriegspresse. Berlin, 1995.
- la Cour, Vilh.: Redaktør Jessen. København, 1906.
- la Cour, Vilh.: Flensborg-Bevægelsen nord for Grænsen. I: L.P. Christensen: Slesvig Delt. Flensborg, 1923.
- la Cour, Vilh.: Edda og Saga, bind 6, København, 1928-30.
- la Cour, Vilh. og Petersen, Niels: Sydslesvig i krigens og forventningens tegn 1939-1949. I: Kamphøvener, M. (red.): Sydslesvig gennem tiderne I-III. Flensborg, 1949.
- la Cour, Vilh.: To livslinier. København, 1954.
- la Cour, Vilh.: Lukkede døre. København, 1956.
- la Cour, Vilh.: Jacob Kronika: Midt i fjendens lejr. Anmeldelse

- la Cour, Vilh.: i Grænsevagten 6/1966.
"Kronika fortæller". Anmeldelse i Grænsevagten 9/1968 s. 212-15.
- Larsen, Kai Edvard: Peter Grau. Sønderborg, 1962.
- Larsen, Kai Edvard: Fra en stormfuld tid. Sønderborg, 1969.
- Larsen, Kai Edvard: De mange dage. Sønderborg, 1978.
- Larsen, Kai Edvard: En sønderjysk pressemand. Sønderborg, 1979.
- Lassen, Henrik: Seit Menschengedenken. Flensburg, 1936.
- Lassen, Peter (red.): Südschleswigsche Flugschriften 1-21 (192?-1937).
- Lauridsen, John T.: Dansk nazisme 1930-1945 – og derefter. København, 2002.
- Lauritsen, P.: A.D. Jørgensen. København, 1947.
- Lidegaard, Bo: Overleveren. Dansk Udenrigspolitik Historie, København, 2003.
- Link, Stephan: "Der Ordnung verpflichtet". Der Fall Flensburg. Bielefeld, 2000.
- Lochner, Louis P.: Goebbels' dagbøger. København, 1946.
- Longerich, Peter: Propagandisten im Krieg. Die Presseabteilung des Auswärtigen Amtes under Ribbentrop. München, 1987.
- Lorek, Sabine: Rechtsabrechnung. Retsopgør. Neumünster, 1998.
- Lorenzen, Karl Heinz: Holdninger har en pris. En rød sydslesvigsk erindringer fra tre Tyskland. Flensburg, 1997.
- Vilh. La Cour, Knud
Fabricius, Holger Hjelholt
og Hans Lund (red.): Sønderjyllands historie fremstillet for det danske folk I-V. København, 1930-1943.
- Lundbak, Henrik: Staten stærk og folket frit. København, 2001.
- Lunding, H.M.: Stemplet fortroligt. København, 1970.
- Lüttmann, Frank: Der "Ostersturm" von 1933: Der publizistische Krieg der nordschleswigschen Presse. I: Grenzfriedenshefte. 2004, s. 179-192.
- Manniche, Jens Chr. Historiens historie. Gyldendals Danmarkshistorie 10, 1992, s. 199-266.
- Martens, Erika: Zum Beispiel Das Reich. Zur Phänomenologie der Presse im totalitären Regime. Köln, 1972.
- Meissner, Gustav: Som jeg så det. Som jeg ser det. Diplomat i København 1939-43. Odense, 1996.
- Meyer, Karl Otto: Frihed, lighed, grænseland. Gråsten, 2003.
- Mogensen, Carsten R.: Dansk i hagekorsets skygge. Flensburg, 1981.
- Mogensen, Carsten R.: Ensretningen af Flensburger Nachrichten. I: Sønderjyske Årbøger, 1983.
- Müllern, Gunnar: Det har inte stått i tidningen. Stockholm, 1942.
- Munck, Ebbe: Døren til den frie verden, Erindringer 1939-1945. København, 1967.
- Müsse, Wolfgang: Die Reichspresseschule. Journalisten für die Diktatur? Ein Beitrag zur Geschichte des Jour-

- Møller, Aage: Rønshoved Højskoles Årsskrift 1933 og 1934.
Møller, H.L.: Redaktør J. Jessen. Sdj.Årb. 1907.
Møller, Per Stig: Munk. København, 2000.
Mørup, Hans: På fløjen. Aabenraa, 2000.
Nielsen, Aage og Sørensen, Fritz: Vestkysten 50 år : 1. juli 1917-1967. Esbjerg, 1967.
Nielsen, Frede: Fra Udmark til Forpost. København, 1938.
Nielsen, Frede, C.J. Bech og K.E. Larsen: I.P. Minde-Bogen. Sønderborg, 1953.
Nielsen, Jesper Bolund: Dansk Spejderkorps Sydslesvig. Upubliceret speciale, Syddansk Universitet, 2002.
Nielsen, Hans: Streifzüge durch mein Leben. Flensburg, 1981.
Nielsen, Palle: Den litterære udvikling i Sønderjylland efter 1920. I: Cl. Eskildsen, Johan Hvidtfeldt og P.Kr. Iversen (udg.): Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark. Aabenraa, 1948.
Nissen, Henrik S. Folkelighed og frihed – Grundtvigianernes reaktion på modernisering, krise og nazisme. I: Ole Feldbæk (red.), Dansk Identitetshistorie, III. København, 1992.
Noack, J.P.: Det tyske mindretal i Nordslesvig under besættelsen, Odense 1975.
Noack, J.P.: Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945 I-II. Aabenraa, 1989.
Noack, J.P.: Det sydslesvigske grænsespørgsmål 1945-1947 I-II. Aabenraa, 1991.
Nørgaard, Erik: Krigen før krigen. København, 1986.
Nørgaard, Ingrid: Sagen var alt og bandt. I: Poul Kürstein (red.): Barn og ung i Flensburg 1920-1945. Flensburg, 1977.
Oelze, Klaus-Dieter: Das Feuilleton der Kölnischen Zeitung im Dritten Reich. Frankfurt a.M., 1990.
Olrik, Jørgen: Saksens Danesaga fra Dan til Ingeld, København, 1911.
Outze, Børge: Sådan begyndte det. Fra illegalt nyhedsbureau til uafhængig avis. København, 1970.
Paul, Gerhard: Hans Hermannsen – Flensburgs Gestapo-Chef. I: Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte, bind 1, Flensburg 1996.
Paul, Gerhard, Uwe Danker og Peter Wulf (udg.): Geschichtsumschlungen. Bonn, 1996.
Paul, Gerhard: "Flensburg meldet ...!" Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte, bind 2, Flensburg 1997.
Paulsen, Chr.: Ueber Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig, 1832.

- Pedersen, Andreas
Monrad: "Den nordiske tanke" – et bidrag til en politisk biografi af Ejnar Vaaben. I: Henrik Dethleffsen og Henrik Lundbak: Fra mellemkrigstid til efterkrigstid. København 1998. s. 117-134.
- Pedersen, Ole Karup: Udenrigsminister P. Munchs opfattelse af Danmarks stilling i international politik. København, 1970.
- Poulsen, Henning: Nazisme og fascisme. I: Sven Erik Stybe (red.) Politiske ideologier. Fra Platon til Mao. København, 1974.
- Poulsen, Henning: Fædrelandet. Tysk understøttelse af danske dagblade 1939-1945. Historie (Jydske Samlinger), 1966, s. 232-272.
- Poppe, Uli og Björn
Marnau: "Unzucht zwischen Männern. Strafrechtliche Verfolgung männlicher Homosexualität im Landesgerichtsbezirk Flensburg". Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte, III, 1998, s. 156-189.
- Priemé, Jørn: Chefredaktøren. Pressemanden Ernst Priemés liv og tid. København, 2002.
- Pross, Harry: Zeitungsreport. Deutsche Presse im 20. Jahrhundert. Weimar, 2000.
- Quaaade, Alex og
Ravn, Ole: Højre om! Temaer og tendenser i den anti-parlamentariske debat 1930-1939. Viborg, 1979.
- Ramsing. Ruth: Glimt fra et dansk journalisthjem. I: Poul Kürstein (red.): Barn og ung i Flensburg 1920-1945. Flensburg, 1977.
- Rasmussen, Erik: Velfærdsstaten på vej 1913-1939. Politikens Danmarkshistorie, bind 13. København, 1984.
- Rasmussen, René: H.R. Hiort-Lorenzen og Dannevirke 1868-1875. Aabenraa, 1993.
- Rasmussen, René: Flensburg Avis 1869-1906. Flensburg, 1994.
- Rasmussen, René: Kaj Munk og Flensburg Avis. Kronikker i Flensburg Avis 27. og 28.10. 1998.
- Rasmussen, René: Die Presse in der Provinz Schleswig 1864-1920. I "Geschichte Schlesiens vom frühen Mittelalter bis 1920," Aabenraa 1999.
- Rasmussen, René: Flensburg Avis og den 9. april 1940. PLUK 1-1999.
- Rasmussen, René: Flensburg Avis und die deutsche Besetzung Dänemarks am 9. april 1940. Grenzfriedenshefte 2-1999 s. 77-96.
- Rasmussen, René: "Man lernt zu denken und zu schweigen." Flensburg Avis - eine Quelle alternativer Information? Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte

- te IV, Flensburg 1999.
- Rasmussen, René: En storpolitisk julefortælling. I: Sønderjyske Årbøger, 1999
- Rasmussen, René og Kreth, Rasmus: En mønsteravis - og en propagandarejse - glimt af danske og tyske forsøg på at påvirke dansk presses omtale af Tyskland. I tradition og kaos. Festskrift til Henning Poulsen. Århus, 2000.
- Rasmussen, René: Skæg og blå briller i Blumes kiosk. Sønderjysk Månedsskrift 3/2000.
- Rasmussen, René: Da oberst Paludan-Müller opsagde abonnementet. Sønderjyske Årbøger 2000.
- Rasmussen, René: Højstærede Frøken! Kære Redaktør! Breve mellem Marie Fibiger og Jens Jessen 1884-1887. I: Lars N. Henningsen: Grænselandshistorie gennem 40 år. Flensburg, 2003.
- Rasmussen, René: De danske nazister. I: Henrik Skov Kristensen og Hans Schultz Hansen: Sønderjylland under krig og besættelse. Aabenraa, 2003.
- Rathke, Arthur: " ... das Oberkommando der Wehrmacht gibt bekannt ..." Die deutsche militärische Nachrichtengebung im 2. Weltkrieg. Hannover, 1948.
- Ravn, Ole: Dansk nationalsocialistisk litteratur 1930-1945. København, 1979.
- Rée, Knud: Vestkysten. 1. juli 1917 - 1. juli 1942. Esbjerg, 1942.
- Renken, Gerd: Die "Deutsche Zukunft" und der Nationalsozialismus. Ein Beitrag zur Geschichte des geistigen Widerstandes in den Jahren 1933-1940. Berlin, 1970.
- Rerup, Lorenz: Slesvig og Holsten efter 1830. København, 1982.
- Rerup, Lorenz: Demokratische Aspekte in den Anfängen der nationalen Bewegung in Dänemark und Schleswig-Holstein, i: Demokratische Geschichte V, Kiel, 1990.
- Rerup, Lorenz: A.D. Jørgensen. Flensburg, 1965.
- Rietzler, Rudolf: "Kampf um den Nordmark". Das Aufkommen des Nationalsozialismus in Schleswig-Holstein. Neumünster, 1982.
- Rietzler, Rudolf: Die Schleswig-Holsteinische Tageszeitung. Erste Gauzeitung der NSDAP. I: Hoffmann, Erich og Wulff, Peter (udg.): "Wir bauen das Reich. Aufstieg und erste Herrschaftsjahre des Nationalsozialismus in Schleswig-Holstein. Neumünster, 1983.
- Ringsted, Henrik V.: Omkring Hitlers Fald. København, 1945.
- Ringsted, Henrik V.: Hvad Hitler såede. København, 1946.

- Ringsted, Henrik V.: Fra vor udsendte korrespondent. København, 1965.
- Ringsted, Henrik V.: Erindringer I-III. København, 1980.
- Ritter, Falk: Dr. Fritz Michel 1895-1978. I: Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte, nr. 46, 2001.
- Runge, Johann: Christian Paulsens politiske Entwicklung. Neumünster, 1969.
- Runge, Johann: Sønderjyden Christian Paulsen, Flensburg, 1981.
- Runge, Johann: Die dänische Minderheit in Südschleswig. I: Minderheiten im deutsch-dänischen Grenzgebiet. Kiel, 1993.
- Sandblad, Henrik: Göteborg Handels- og Sjöfartstidning och Hitlerregimen i belysning av tyska arkivdokument. Göteborg, 1960.
- Sänger, Fritz: Politik der Täuschungen. Missbrauch der Presse im Dritten Reich. Weisungen, Information, Notizen, 1933-1939. Wien, 1975.
- Schack, O.D.: Grænsesind. Tønder, 1970.
- Schartl, Matthias: Rote Fahnen über Flensburg. Flensburg, 1999.
- Schmitt, Peter F.: Widerstand zwischen den Zeilen? Faschistische Okkupation und Presselenkung in Norwegen 1940-1945. Køln, 1985.
- Schröder, Ernst: Schleswig - ein Grenzland. Flensburg, 1938.
- Schröder, Jürgen: Der Kriegsbericht als propagandistisches Kampfmittel der deutschen Kriegführung im Zweiten Weltkrieg. Berlin, 1965.
- Schubert, Lars: Fra min typografitid. I: Poul Kürstein (red.): Flensburg Avis 1869-1969. Flensburg, 1969.
- Schubert, Lars: Min danske vej. I: Poul Kürstein (red.): Barn og ung i Flensburg 1920-1945. Flensburg, 1977.
- Schumacher, Tanja R.: Mellem nationale interesser og mindretalsloyalitet. Aabenraa, 2002.
- Schulze, Hagen: Weimar. Deutschland 1917-1933. Berlin, 1982.
- Schwarzenbeck, Engelbert: Nationalsozialistische Pressepolitik und die Sudetenkrise 1938. München, 1979.
- Segerstedt, Torgny: I dag. København, 1945.
- Shirer, William L.: Berlin Dagbog. En udenrigskorrespondents optegnelser 1934-1941. København, 1962.
- Shirer, William L.: Det tredje Riges storhed og fald 1-4. København, 1961.
- Sjöquist, Viggo: Dansk udenrigspolitikens historie 1933-1940. København, 1966.
- Sjöquist, Viggo, Klaus Kjølens, Paul Fischer og Niels Svenningsen: Den danske udenrigstjeneste 1770-1970 I-II. Kø-

benhavn, 1970.

- Skjerbæk, Thorkild: Digteren og redaktøren. Henrik Pontoppidan og Flensborg Avis. I: Kürstein, 1969, s. 330-403.
- Skovmand, Roar: Politikens Danmarkshistorie, bind 11, folkestyrets fødsel 1830-1870. København, 1985.
- Snyder, Louis L.: Encyclopedia of the third Reich. Chatham, 1998.
- Sörensen, Chr. M.: Politische Entwicklung und Aufstieg der NS-DAP in den Kreisen Husum und Eiderstedt 1918-1933. Neumünster, 1995.
- Stauning, Th.: Nordisk Folkefællesskab. Et Haandslag til danske Kammerater og Folkefæller syd for Grænsen. u.d.
- Steensen, Thomas: Die friesische Bewegung in Nordfriesland im 19. und 20. Jahrhundert I-II. Neumünster, 1986.
- Steensen, Thomas: "In Land und Stadt das Heimatblatt". I: Werner Paravicini (udg.): Mare Balticum, Sigmaringen, 1992.
- Steensen, Thomas: "Hellere død en slave"? Nordfriserne og det fri-siske 1933-1945. I: Robert Bohn m.fl. (red.): Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-1945. Aabenraa, 2001.
- Stein, Peter: Die NS-Gaupresse, 1925-1933. Forschungsbericht - Quellenkritik - neue Bestandsaufnahme. München, 1987.
- Stern, Fritz: Gold und Eisen. Bismarck und sein Bankier Bleichröder. Frankfurt a.M., 1980.
- Stoop, Paul: Niederländische Presse unter Druck. Deutsche auswärtige Pressepolitik und die Niederlande 1933-1940. München, 1987.
- Stöber, Rudolf: Pressefreiheit und Verbandsinteresse. Die Rechtspolitik des "Reichsverbands der deutschen Presse" und des "Vereins Deutscher Zeitungs-Verleger" während der Weimarer Republik. Berlin, 1992.
- Strøm, Karen: Redaktøren, som ikke kunne få sig selv til at tie stille. Gunnar Helweg-Larsen. Journalist og dagbladsredaktør. København, 2001.
- Stürmer, Michael: Da ruhelose Reich. Deutschland 1866-1918. Berlin, 1983.
- Svahnström, Bertil: Hakkorsets tidevarv. Stockholm, 1944.
- Svendsen, Nic.: Bladet Dannevirke 100 Aar. Haderslev, 1938.
- Svensson, A.: Redaktør J. Jessen I-III. Tønder 1955-1960.
- Svensson, Bjørn: Derfor gik det sådan den 9. april, København. 1960.
- Svensson, Bjørn: Tyskerkursen. Viborg, 1983.
- Svensson, Bjørn: Anmeldelse af Troels Fink: Da Sønderjylland

- blev delt I-III. I: Sønderjysk Månedsskrift, 1978, s. 414-421, og 1980, s. 37-41.
- Svensson, Bjørn: Kronika og Scavenius i fjendens lejr. Anmeldelse af Kronika: "Midt i fjendens lejr", Sdj. Mån. 1966/5 s. 145-58.
- Svensson, Bjørn: Kronika fortæller. Anmeldelse i Sdj. Mån. 1968/9.
- Szyszka, Peter: Zeitungswissenschaft in Nürnberg (1919-1945). Ein Hochschulinstitut zwischen Praxis und Wissenschaft. Nürnberg, 1990.
- Sørensen, H.E. Døden i Kastellet. Bogen om Viggo Laustensagen. Skærbæk, 1971.
- Tägil, Sven: Forbudet mod Der Schleswiger. I: Kürstein, 1969, s. 313-329.
- Tägil, Sven: Deutschland und die deutsche Minderheit in Nordschleswig. Lund, 1970.
- Taylor, A.J.P.: Årsagerne til 2. verdenskrig. Viborg, 1978.
- Terkelsen, Terkel M.: Fra pålidelig kilde. Kapitler af et bevæget journalistliv. København, 1977.
- Thomsen, Birgitte H.: Danske sydslesvigske soldater i Danmark 1940-45. Flensborg, 2003.
- Thomsen, Niels: Dagbladskonkurrencen i Danmark 1870-1970. København, 1972.
- Thomsen, Niels og Søllinge, Jette D.: De danske aviser I-III. Odense, 1987-1991.
- Thorsen, Svend: Den danske dagspresse I-II. København, 1947-1951.
- Thorsen, Svend: Delt efter anskuelser. Den politiske partidannelses forløb i Sønderjylland efter genforeningen i 1920. København, 1970.
- Thulstrup, Åke: Med lock og pock. Tyska försök på att påverka svensk opinion 1933-1945. Stockholm, 1962.
- Tjørnehøj, Henning: Rigets bedste mænd. København. 1990.
- Toft, Søren: Jyllands-Posten mellem demokrati og diktatur. Upubliceret speciale, Aarhus Universitet, 1995.
- Toft, Søren: Mellem demokrati og diktatur. Jyllands-Posten i 1930'erne. I: Historie, 1997, 2.
- Treude, Burkhard: Konservative Presse und Nationalsozialismus. Inhaltsanalyse der "Neuen Preussischen (Kreuz) Zeitung" am Ende der Weimarer Republik. Bochum, 1975.
- Vind, Ole: En dobbelt begyndelse. I: Harpens Kraft, 1995.
- Vind, Ole: Grundtvigs Historiefilosofi. København, 1999.
- Vogel-Jørgensen, T.: Berlingske Tidende gennem 200 år, 1749-1949, I-III. København, 1949.
- Weiss, Hermann (udg.). Biographisches Lexikon zum Dritten Reich. Frankfurt, 2002.

- Wingender, Franz: Mit danske liv. Baggrund og grundlag for en tilværelse som dansk i Sydslesvig. Flensborg, 1983.
- Wingender, Franz: Krigens lænker. Dansk sydslesvigernes dagbog 1933-1944. Flensborg, 1984.
- Wingender, Franz: Modstand i Sydslesvig - før og efter 1945. Flensborg, 1988.
- Wingender, Franz: Generalsekretær Frederik Petersen. En danskhedens repræsentant i Sydslesvig 1923-1945. Flensborg, 1990.
- Wingender, Franz m.fl.: Duborg-skoleelever i krigens år. På korsvej mellem nødvendighed og frivillighed. Flensborg, 1990.
- Wulf, Joseph: Presse und Funk im Dritten Reich. Eine Dokumentation. Gütersloh, 1964.

Noter til kapitel 11 s. 507-568

1. RA, H7-165, 7.G.58. Lauritz Larsen til B. Falkenstjerne, UM, 7.2.1936 og 26.10. 1936.
2. RA, H7-165, 7.G.58. Lauritz Larsen til B. Falkenstjerne, UM, 7.2.1936 og 26.10. 1936.
3. Mogensen, 1976, s. 166-91; Rasmussen, GF 4/2000.
4. RA, UMPB, 110.J.323. Lauritz Larsen til UM 23.12. 1935.
5. RA, UMPB, 110.J.323. Lauritz Larsen til UM 3.3. 1936. Chefredaktør på Flensburger Nachrichten var fortsat Walthor Frøbe. I juli 1941 tog Frøbe orlov fra sin stilling, hvorefter Diplom-Volkswirt Eichmeier i nogle måneder ledede redaktionen. Fra 6.10. 1941 stod Frøbe ikke længere angivet i kolofonen – og fra samme dag stod Ernst Schröder opført som chefredaktør for bladet. Frøbe overtog stillingen som chefredaktør for Nordische Rundschau i Kiel. RA, UMPB, 111.N.212. Konsul Dons-Møller til UM 10.11. 1941.
6. RA, UM, H7-165, 7G.58. Lauritz Larsen til UM 26.10. 1936. Helt sikkert i sadlen sad Schröder nu ikke efter Lauritz Larsens vurdering; navnlig i visse hjemmetyske kredse i Nordslesvig omkring Jep Nissen var han mindre velset. Det var nu forresten mildt udtrykt, for Jep Nissen brugte en god del af spalteplassen i sit blad, *N.S.-Stosstrupp*, til at smæde Ernst Schröder.
7. RA, H7-165 7.G.58. Lauritz Larsen til UM 5.12. 1936.
8. Venligst oplyst af Marcus Oddey. Upublicerede erindringer, nedfældet i 1980'erne. Entnazifizierungsakte for Frøbe i LAS, Abt. 460.14. Verfahrensnummer HA 9628.
9. RA, UM, H7-165, 7G.58. Lauritz Larsen til UM 26.10. 1936.
10. RA, H7-165, 7.G.58. Lauritz Larsen til UM 31.3. 1936.
11. RA, H7-165, 7.G.58. Lauritz Larsen til UM, 7.2.1936.
12. RA, H7-165, 7.G.58. Lauritz Larsen til B. Falkenstjerne, UM, 17.3.1936.
13. RA, H7-165, 7.G.58. Marinus L. Yde til UM 17.3.1936.
14. DCB, P29-13. Ejnar Vaaben til Kronika 16.2. 1936.
15. RA, H7-165, 7.G.58. Lauritz Larsen til B. Falkenstjerne, UM, 17.3.1936.
16. Fink, 1999, II, s. 218.
17. Alnor, 1927-1944, s. 655ff.
18. Se f.eks. Flensborg Avis 10.5. 1936 og 12.5. 1936.
19. Se også Flensborg Avis 17.5. 1936.
20. Pjecen blev udsendt første gang i juli 1935. Thyra Vold, juli 1935.
21. RA, UM, H7-199, 7.R.21. Ligaen D.D.D.'s pjece.
22. RA, UM, H7-199, 7.R.21. Lauritz Larsen til UM 30.4. 1936
23. RA, UM, H7-199, 7.R.21. Lauritz Larsen til UM 30.4. 1936.
24. Flensborg Avis 17.1. 1933.
25. Flensborg Avis 17.1. 1933.
26. Flensborg Avis 25.2. 1934.
27. Flensborg Avis 27.2.; 28.2. og 1.3. 1934.
28. Det følgende bygger, hvor intet andet er angivet, på Mogensen, 1981, s. 246-81.
29. Nielsen, 1981, s. 54ff.
30. Johnsen, 2005.
31. Talen er gengivet i: Aarsberetning for Dansk Skoleforening for Flensborg og Landdistrikterne 1935-1936.
32. Runge, 1981, s. 111ff. Det blev argumenteret med at landets oprindelige indbyggere, angel-sakserne, var tyske, og at danskerne først indvandrede o. 450.
33. DCB, P29-2. Knud Dahl til Kronika 7.12. 1936 og dennes svar 10.12. 1936.
34. Mogensen, 1981, s. 270-81. Citat s. 280.
35. Mogensen, 1981, s. 270-281.
36. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Herluf Zahle til UM 19.8. 1936.

37. Kreth, 1998, s. 36f.
38. Kronika, 1957, s. 56.
39. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Herluf Zahle til UM 19.8. 1936.
40. Stoop, 1987 og Kreth, 1998.
41. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Herluf Zahle til UM 19.8. 1936.
42. Kreth, 1998, s. 142-148.
43. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Propagandaministeriet til Flensborg Avis 28.5. 1936.
44. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Herluf Zahle til UM 15.6. 1936.
45. Grænsevagten, 1936, s. 295f.
46. Kreth, 1998, s. 148-179.
47. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Herluf Zahle til UM 19.8. 1936.
48. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204b. Lauritz Larsen til UM 25.8. 1936.
49. LA, P106-33. Dagbøgerne 24.4. 1936.
50. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 22.8.1936.
51. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 24.8.1936.
52. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Flensborgkonsulatet til UM 18.9. 1936.
53. Frei/Schmitz, 1999, s. 47.
54. Frei/Schmitz, 1999, s. 78.
55. RA, Generalkonsulatet 1964, 7Y15d. Lauritz Larsen til UM 29.10.1936.
56. Snyder, 1998, s. 262f.
57. Flensborg Avis 24.11. 1936 og 26.11. 1936; Der Schleswiger 26.11. 1936.
58. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Lauritz Larsen til B. Falkenstjerne, UM; 1.12. 1936.
59. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Lauritz Larsen til UM 2.12. 1926.
60. Flensburger Nachrichten 3.12. 1936, svar i Flensborg Avis 4.12. 1936 og Der Schleswiger 5.12. 1936.
61. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204b. Lauritz Larsen til UM 10.11. 1936.
62. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204b. RDDP, Landesverband Schleswig-Holstein, til Ernst Christiansen 6.11. 1936.
63. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Gesandtskabet i Berlin (H.P. Hoffmeyer) til UM 14.11. 1936.
64. Der henvises til: Flensborg Avis 8.4. 1936, 10.5. 1936, 11.8. 1936, 14.8. 1936, 15.8. 1936 og 21.8. 1936 og Der Schleswiger 25.4. 1936, 26.4. 1936 og 23.8. 1936.
65. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204b. RDDP, Landesverband Schleswig-Holstein, til Ernst Christiansen 6.11. 1936. *Schriftleitergesetz* af 19. december 1933 §§31-34 omhandlede *Berufsgericht*, og påtalen ville ske i henhold til samme lovs §§13-15.
66. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204b. Herluf Zahle til UM 10.11. 1936.
67. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204b. Lauritz Larsen til UM 10.11. 1936.
68. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204b. Ernst Christiansen til RDDP, Schleswig-Holstein im 11.11. 1936.
69. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204b. Lauritz Larsen til UM 12.11. 1936.
70. RA, UM, H7-165, 7.G.58. Lauritz Larsen til UM 14.11. 1936.
71. LAÅ, P106-20b. Svend Johannsen til Ernst Christiansen 11.11. 1936 og dennes svar 12.11. 1936.
72. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 16.11.1936.
73. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Herluf Zahle til P. Munch 19.11. 1936.
74. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Herluf Zahle til P. Munch 20.11. 1936.
75. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. B. Falkenstjerne til Herluf Zahle 21.11. 1936. Også statsministeriet blev i øvrigt nøje holdt underrettet om sagens forløb. Se RA, UM, H7-283, 7Y15a. Falkenstjerne til Statsministeriet 13.11. 1936.
76. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Herluf Zahle til B. Falkenstjerne 23.11. 1936.
77. RA, UM, H7-283, 7Y15a. B. Falkenstjerne til Aage Friis 18.11. 1936.

78. RA, UM, H7-283, 7Y15a. B. Falkenstjerne til Herluf Zahle 23.11. 1936; P. Munch-notat vedr. gesandtmodtagelse no. 1 den 16.11. 1936.
79. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. B. Falkenstjerne til Herluf Zahle 23.11. 1936 (randbemærkning).
80. RA, UM, H7-283, 7Y15a. UM til Herluf Zahle 25.11. 1936. Herluf Zahles betænkeligheder påtegnet i notat.
81. Sjøqvist, s. 417.
82. RA, UM, H7-283, 7Y15a. UM til Herluf Zahle 25.11. 1936. Zahles betænkeligheder påtegnet i notat.
83. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Lauritz Larsen til UM 4.12. 1936.
84. RA, UM, H7-283, 7Y15a. B. Falkenstjerne til Herluf Zahle 7.12. 1936. I kopi af samme dokument, RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d fremgår af påtegning, at det er Refslund Thomsen, der har været mellemmand.
85. RA, UMPB, H111-59, 111.A.a. Yde til UMPB 14.12. 1936.
86. Kreth, 1998, s. 150ff.
87. LAÅ, P106-33. Dagbøgerne 19.12. 1936.
88. Schleswig und Versailles. Kiel, 1936. Schleswig-Holsteiner Bund.
89. LAÅ, P106-33. Dagbøgerne 23.12. 1936. Johnsen, 1998, s. 33ff.
90. LAÅ, P106-29. Ernst Christiansen til Ejnar Vaaben 24.12. 1936.
91. LAÅ, P106-15. Thorkild Gravlund til Ernst Christiansen 13.10. 1936.
92. LAÅ, P106-26. Ernst Christiansen til Gudmund Schütte, januar 1937.
93. RA, Generalkonsulat 1964. Ernst Christiansen til Kronika, 5.10. 1937.
94. KB, Ny kgl. Saml. 2552 str. 2N I-II. Bjørn Hanssen til Gudmund Schütte januar 1937.
95. LAÅ, P106-16. P. Grau til Ernst Christiansen 18.1. 1937. Efter alt at dømme var denne leder omtrent identisk med en orientering, han få dage forinden havde givet en kreds af danske i Nordslesvig – herunder P. Grau og Ole Bjørn Kraft.
96. RA, UM, 110D11. Referat af P. Munchs møde med pressen 19.1. 1937. Se også Ole Karup Pedersen, 1970, s. 275ff. og Kreth, 1998, s. 152.
97. LAÅ, P106-21. Kronika til Ernst Christiansen 25.1. 1937.
98. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 27.1.1937.
99. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Herluf Zahle til UM 18.1. 1937.
100. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Herluf Zahle til UM 18.1. 1937.
101. Mogensen, 1981, s. 222f.
102. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204b. Propagandaministeriet til Ernst Christiansen 8.2. 1937.
103. RA, Generalkonsulat, afl. 1964, 7Y15d. Lauritz Larsen til UM 10.2. 1937.
104. DCB, E1-7. Ernst Christiansen til Propagandaministeren 13.2. 1937. RA, UM, H7-283 7Y15a. Lauritz Larsen til UM 15.2. 1937.
105. For en fyldigere omtale af denne sag se Rasmussen, Sdj. Årb., 1999.
106. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 16.11.1936; Kronika til L.P. Christensen 3.12.1936, 9.12.1936; L.P. Christensen til Kronika 10.12.1936.
107. Mogensen, 1981, s. 234ff.
108. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 16.2.1937; L.P. Christensen til Kronika 18.2.1937.
109. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Konsul Larsens indberetning til UM 19.2.1937; Konsul Yde til direktør for det danske udenrigsministerium, C.C. Mohr, den 22.2.1937.
110. DCB, P29-4. Kronika til Walter Lange 23.2.1937.
111. DCB, P29-9. Kronika til Willi Petersen 6.3.1937.
112. DCB, P29-4. Kronika til Marie Kronika 6.3.1937.
113. DCB, E1-10: Kronika til Propagandaministeriet 24.2.1937 med bilag: Afskrift af Hakon Stangerups rosende artikel i Nationaltidende 1.1.1937 og afskrift af Kronikas egen forsvarsartikel den 19.2.1937.

114. DCB, P29-1. Kronika til Dr. Karl Bömer, ApA, 6.3. 1937. Det drejede sig om en tale, H.P. Hansen havde holdt i Arnum den 28. februar 1937. Manuskriptet var blevet trykt 2. og 3. marts 1937 i Flensborg Avis på både dansk og tysk. Gengivet i Grænsevagten, 1937, s. 170-74 og 213-217.
115. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 19.3.1937, 31.3.1937, 6.4.1937. Ernst Christiansen til Kronika 24.3. 1937. Foruden Flensborg Avis' forhold forhandlede Kronika på dette tidspunkt om mindretallets fritagelse for rigsungdomsloven og om Isted-løvens tilbagegivelse.
116. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204b. Konsul Larsens indberetning til UM 5.4.1937.
117. RA, UM, H7-141, 7.F.23/8. UM til generalkonsul Yde 4.2. 1936.
118. RA, UM, H7-165, 7.G.58. Lauritz Larsen til B. Falkenstjerne 3.2. 1937.
119. RA, UM, H7-165, 7.G.58. UM-Referat v/ Hans Jacob Hansen 16.2.1937; forespørgsel til Lauritz Larsen 22.2. 1937 og dennes svar.
120. RA, UM, H7-165, 7.G.58. UM til Lauritz Larsen 23.2. 1937.
121. RA, UM, H7-165, 7.G.58. Lauritz Larsen til UM 16.4.1937.
122. RA, UM, H7-165, 7.G.58. Marinus Yde til B. Falkenstjerne 19.4.1937.
123. RA, UM, H7-165, 7.G.58. Lauritz Larsen til B. Falkenstjerne 10.5.1937.
124. RA, UM, H7-165, 7.G.58. Lauritz Larsen til B. Falkenstjerne 17.6.1937.
125. RA, UMPB, 111.J.323. Lauritz Larsen til UM 6.7. 1937; 3.2. 1938; 17.3. 1938.

Noter til kapitel 12 s. 569-700

1. LAÅ, P106-33. Dagbøgerne 12.4. 1937. Johnsen, 1998, s. 35f.
2. DCB, P29-2. Knud Dahl til Kronika 16.3. 1937 og dennes svar 19.3. 1937.
3. LAÅ, P106-33. Dagbøgerne 14.5. 1937. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15d. Notat 14.5. 1937.
4. DCB, P29-2. Da planerne på trods af Udenrigsministeriets modstand blev fortsat, skete det under iagttagelse af stort hemmelighedskræmmeri. En udgivelse og udbredelse på tysk måtte ikke ske i forbindelse med organisationen i Danmark og Sydslesvig og det blev forsøgt holdt i privat regi. I november 1938 skrev Kronika til Dahl, efter at være blevet tvunget bort fra *Flensborg Avis*: "Der er jo fra tysk side sket adskilligt overfor det danske mindretal, som giver os noget at tænke på. Enkeltheder kan jeg ikke berøre her. Selv om jeg nu havde materialet ang. nævnte bog parat, så ville jeg på det mest bestemte holde på, at vi indtil videre bør ligge helt stille og vente med et fremstød. Vi skal i denne tid slås for at få overgreb rettet og vil ikke levere blot skin af at sysle med 'angreb'." Sidst i 1938 var angrebslysten gået af Kronika. Se: DCB, P29-2. Knud Dahl til Kronika 18.12. 1937, 6.1. 1938, Kronika til Knud Dahl 30.12. 1937, 3.11. 1938 og 27.1. 1939. Skyggeredaktør var Vilh. la Cour. Se la Cour, 1956, s. 184ff.
5. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 29.1. 1937.
6. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 18.1. 1937 og dennes svar 5.2. 1937; fornyet forespørgsel fra Ernst Christiansen til samme 9.3. 1937 og dennes svar 10.3. 1937.
7. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 3.2. 1937.
8. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 3.2. 1937. Redegørelse fra Ernst Christiansens hånd, dateret februar 1937.
9. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 19.2. 1937.
10. Ernst Christiansens særlige oversigt ses ikke i arkivet, men det fremgår af et notat af Lauritz Larsen (RA, Generalkonsulat 1964 7Y15d), at Flensborg Avis' oplag den 23.8. 1936 var på 7.302.
11. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 20.2. 1937.
12. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204a. Lauritz Larsen til UM 2.4. 1937. Sst. beretning og regnskab for Flensborg Avis for regnskabsåret 1937. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 24.3. 1937.

13. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 6.4. 1937.
14. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 2.4.. 1937. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 5.4. 1937.
15. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 6.4.. 1937.
16. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 26.4.; 27.4.; 22.6.; 7.7. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 14.4.; 24.4.; 3.7.; 1937.
17. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 10.7.; 23.7. 1937; Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 14.7. 1937.
18. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 30.7. 1937.
19. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 7.8. 1937 og dennes svar 10.8. 1937.
20. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 1.6.1937.
21. DCB. P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 25.6.1937.
22. DCB. P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 25.6.1937.
23. Ifølge Kronika, 1957, s. 73-75 skal Kronika på Hindsgavl i juni 1937 have talt for en forsamling af unge konservative. Han skal da have advaret om, at Hitlers drøm var at dominere hele verden og at udstrække Tysklands grænser langt ud over grænserne af 1914. Men det kan ikke passe. Kronikas Hindsgavl-tale blev refereret i Flensborg Avis 19.6. 1937 og kan derfor umuligt have været udformet som en advarsel om tyske verdensmagt-planer. Det samtidige positive brev til Ernst Christiansen (25.6. 1937) peger også i modsat retning, og talen var forresten ikke mere kontroversiel, end at han sendte sit manuskript til Auswärtiges Amt 9.7. 1937. Se DCB, P29-1.
24. Mogensen, 1981, s. 279.
25. Mogensen, 1981, s. 357f.
26. DCB, P166-5a. L.P. Christensens optegnelser.
27. DCB, P166-5a. L.P. Christensens optegnelser.
28. DCB, P166-5a. L.P. Christensens optegnelser.
29. Bogen var allerede blevet fyldigt omtalt på lederplads i Flensborg Avis 27.6. 1937.
30. Historikeren Sven Tågil har i 1969, kortfattet behandlet forbudet mod Der Schleswiger. Indenfor det mere snævre perspektiv, han anlægger, har hans konklusioner kunnet bekræftes. Tågil inddrager dog ikke den danske udenrigspolitiske side.
31. DCB, E1-7. Goebbels til Lohse 8.9. 1937 med henvisning til tidligere henvendelse fra Lohses side.
32. DCB, E6-7. Promi til Forlaget Flensborg Avis 19.8. 1937; Promi til Ernst Christiansen 19.8. 1937.
33. LAÅ, P106-33. Dagbøgerne 21.8. 1937. Johnsen, 1998, s. 41.
34. RA, UMPB, H111-164, 111.N.235b. Ritzau-telegram 21.8. 1937.
35. Bundesarchiv Berlin, R 58/2042. Bericht des Grenzpolizeikommissariats Flensburg betr. Übersicht über besondere Vorkommnisse nördlich und südlich der Grenze im Monat August 1937. (Kopier i DCB, De 30).
36. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. A.C. Steenholdt, Flensborg, til UM, 23.8. 1937; UMPB, H111-164, 111.N.235b. Notat ved H.B.J. om Der Schleswiger; Herluf Zahle til UM 21.8. 1937.
37. RA, UM, H7-284, 7Y15b. Notitser ved A.J. Poulsen 22.8. 1937 og 23.8. 1937.
38. Kapitän Horst von Pflugk-Hartung var leder af en efterretningsring og havde hovedkvarter i København under dække af radiofirmaet *Continental*. Pflugk-Hartung forsynede Gestapo med kontakter og information i og fra hele Skandinavien. Han var navnlig kendt for sin meddelagtighed i mordene på førerne for det tyske kommunistparti, Rosa Luxemburg og Karl Liebknecht i januar 1919 – han skød egenhændigt sidstnævnte. Pflugk-Hartung og 14 andre tyske spioner, heraf halvdelen "journalister", blev ganske rigtigt afsløret af dansk politi, der havde fået et tip fra to engelske efterretningsfolk, der igen havde deres oplysninger om organisationen fra den kommunistiske *Wollweber*-organisation. Dette skete dog først i november 1938. Pflugk-Hartung blev i januar 1939 idømt halvandet års fængsel, men afsonede kun et halvt år, inden han udvistes kort før krigsudbruddet. Se Nørgaard, 1986, s. 131ff. og Lunding, 1970, s. 44ff. Se også Thorsen, 1947-1951, II, s. 32ff.

39. BAP, Pst. 3/42. Bericht des Greko. Flensburg betr. Übersicht über besondere Vorkommnisse nördlich und südlich der Grenze im Monat August 1937. Her gengivet efter fotokopier i DCB, De 30.
40. Som imødegået i Flensburg Avis 25.8. 1937. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. A.C. Steenholdt, Flensburg, til UM 25.8. 1937.
41. RA, UM, H7-284, 7Y15b. Marinus Yde til UM 26.8. 1937. De nævnte personer var: H.P. Hanssen, professor Karl Larsen, N.J. Gotthardsen og Claus Eskildsen.
42. Citeret efter Flensburg Avis 24.8. 1937.
43. LAÅ, Acc. 1413, XXIII. Ernst Schröder til Dr. Winkler 22.5.1935.
44. DCB, E1-7. Som set af dyrlæge, Dr. Møller, gengivet i et brev til Lohse 25.9. 1937.
45. LAÅ, P106-29. Ejnar Vaaben til Ernst Christiansen 25.8. 1937.
46. Flensburg Avis 25.8. 1937.
47. DCB, E1-7. Berndt til det tyske gesandtskab i København 23.8. 1937 med bilag om forbudet (fotokopi).
48. DCB, E1-7. Telegram fra Renthe-Fink til gesandt Aschmann 24.8. 1937.
49. DCB, E1-7. Renthe-Fink til Auswärtiges Amt 25.8. 1937.
50. RA, UMBP, H111-164, 111.N.235b. Zahle til UM 26.8. 1937.
51. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. Kronikas referat fra samtalen 26.8. 1937.
52. Kronika, 1957, s. 80f.
53. von Jessen, 1937, III, s. 548.
54. RA, H7-284. 7Y15b-II. Flensburgkonsulatet (A.C. Steenholdt) til UM 28.8. 1937.
55. RA, UM, H7-284, 7Y15b-II. Zahle til UM 30.8. 1937.
56. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. Zahle til UM 26.8. 1937.
57. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. Kronikas referat fra samtalen 26.8. 1937. I Kronika, 1957, s. 81 foregår mødet om formiddagen, hvilket formentlig beror på en erindringsforskydelse.
58. Kronika, 1957, s. 81. Det må erindres, at Kronika ikke var utilbøjelig til i sine erindringsværker at dramatisere stedfundne begivenheder og i erindringerne at tildele sig selv en mere central rolle, end den han havde haft under begivenhederne. Under Der Schleswiger-affæren kan det meste dog bekræftes af samtidige kilder.
59. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. Kronikas referat fra samtalen 26.8. 1937.
60. Kronika, 1957, s. 78.
61. Lochner, 1946, s. 177.
62. Shirer, 1962, I, s. 100.
63. Kronika, 1957, s. 79.
64. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15a. Kronikas referat 4.9. 1937.
65. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15a. Kronikas referat 4.9. 1937.
66. RA, UM, H7-284. 7Y15b-II. Hertuf Zahle til UM 4.9. 1937.
67. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15a. Kronikas referat 4.9. 1937.
68. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15a. Kronikas referat 4.9. 1937.
69. Flensburg Avis 29.8. 1937.
70. Eriksen, 1994, s. 132ff. Kreth, 1998, s. 109-129.
71. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15a. Kronikas referat 4.9. 1937. Disse tilføjelser af bemærkninger, der ikke fremgår af det offentliggjorte referat, bekræftes allerede af et brev fra Kronika til Ernst Christiansen 30.8. 1937. DCB, P29-4.
72. DCB, P29-4. Kronika til Berndt 28.8. 1937.
73. RA, UM, H7-284, 7Y15b-II. Falkenstjerne til gesandtskabet i Berlin 21.9. 1937; dettes svar 15.10. 1937 og påførte notater. Se redegørelse i note 87 nedenfor.
74. DCB, P271-6. RA (kopier) AA, pk. 267, læg 8. D 527053. Kortfattet redegørelse for mødeforløbet i Propagandaministeriet. DCB, E1-7. Ciffertelegram: AA til det tyske gesandtskab i København 27.8. 1937.

75. DCB, E1-7. Renthe-Fink til Auswärtiges Amt 27.8. 1937.
76. RA, UM, H7-284. 7Y15b-II. UM-notat ved Hans Jakob Hansen 21.9. 1937.
77. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15a. Kronikas referat 4.9. 1937.
78. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15a. Kronikas referat 4.9. 1937.
79. Kronika, 1957, s. 100f.
80. DCB, P29-4. Kronika til Zahle 4.9. 1937. Se i øvrigt RA, UM, H7-284 7Y15b-II Zahle til UM 5.9. 1937. Kronika havde haft til hensigt, at de rosende ord skulle indeholdes i selve referatet, hvad Zahle dog meget kraftigt ville have sig frabedt. I stedet kom de så i form af et brev. Over for UM gjorde Zahle den 5.9. 1937 det klart, at Kronikas venlighed på ingen måde var fremkommet på hans foranledning.
81. DCB, P29-4. Kronika til L.P. Christensen 5.9. 1937.
82. LAÅ, P106-16. P. Grau til Ernst Christiansen 31.8.1937.
83. LAÅ, P106-10. Johannes Andersen til Julie Christiansen 2.9.1937.
84. LAÅ, P106-18. H.P. Hansen til Ernst Christiansen 8.9. 1937.
85. DCB, P29-4. Morten Kamphøener til Kronika 27.9. 1937.
86. RA, UM, H7-284, 7Y15b-II. UM til Zahle 1.9. 1937.
87. Man besluttede at undersøge sagen, og rettede derfor den 21.9. 1937 henvendelse til gesandtskabet i Berlin. I gesandtskabet forelagde man Kronika spørgsmålet, og svarede den 15.10. 1937, at Kronika havde erklæret, at betydningen af "endnu" var "så længe efter" og ikke "endnu ikke". Blædel havde i øvrigt spurgt Kronika om det samme. I Udenrigsministeriet har man på indberetningen af 15.10. 1937 noteret, at det var "mærkeligt, at der ikke foreligger en tysk original til redegørelsen", da "denne jo – efter hvad Jacob Kronika har oplyst – er godkendt af de tyske embedsmænd". En anden hånd (S.K.) har hertil den 16.10. 1937 tilføjet: "Her kunne jeg fristes til at sige de bevingede ord: Hvad sagde jeg!" RA, UM, H7-284, 7Y15b-II. Falkenstjerne til gesandtskabet i Berlin 21.9. 1937; dettes svar 15.10. 1937 og påførte notater.
88. RA, UM, H7-284, 7Y15b-II. UM-notits ved Hans Jakob Hansen 14.9. 1937.
89. Sjøqvist, 1966, s. 50, Karup Pedersen, 1970, s. 269ff. Citat s. 273. Lidegaard, 2003, s. 312. Folketingsdebatten begyndte 14.10. 1937 og er gengivet i Grænsevagten 1937 s. 512-528. Herrra stammer Stauning- og Munch-citaterne.
90. RA, UM, H7-284, 7Y15b-II. UM-notat ved Bent Falkenstjerne 17.9. 1937.
91. DCB, E1-7. (Fotokopi). Det tyske gesandtskab til Auswärtiges Amt 31.8. 1937.
92. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15a. Generalkonsul Yde til UM 27.8. 1937.
93. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15a. A.C. Steenholdt, Flensborg, til UM 28.8. 1937.
94. DCB, P29-4. Kronika til Franz von Jessen, 30. 8. 1937.
95. DCB, P29-9. Kronika til Aa. Schoch 30.8. 1937 og dennes svar 1.9. 1937.
96. RA, Generalkonsulat 1964, Ernst Christiansen til Kronika 5.10. 1937 (afskrift); jvfr. brev fra Lauritz Larsen til Bent Falkenstjerne 6.10. 1937.
97. RA, UM, H7-284. 7Y15b-II. Herluf Zahle til O.C. Mohr 1.9. 1937.
98. Dette blev da også fremhævet i flere fødselsdagsartikler i danske dagblade, f.eks. Sønderborg Socialdemokrat 9.9. 1937.
99. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 15.9. 1937.
100. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 30.9. 1937.
101. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 5.10. 1937.
102. Bundesarchiv Berlin, R 58/2042. Bericht des Grenzpolizeikommissariats Flensburg betr. Übersicht über besondere Vorkommnisse nördlich und südlich der Grenze im Monat August 1937. Fotokopi i DCB, De 30.
103. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15a. Lauritz Larsen til UM 14.9. 1937.
104. Flensborg Avis 12.9. og 14.9. 1937.
105. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15a. Lauritz Larsen til UM 14.9. 1937. Fyldigt referat af mødet i Flensborg Avis 12.9. 1937.
106. DCB, E1-7. Goebbels til Lohse 8.9. 1937.

107. DCB, E1-7. Lohse til Goebbels 21.9. 1937.
108. DCB, E1-7. Lohse til Wallroth, Kracht, Schröder og Schierholz 21.9. 1937.
109. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 2.10. 1937 med afskrift af brev fra Morten Kamphøener til Kronika 27.9. 1937.
110. DCB, E1-7. (Fotokopi). Jens Møller til Lohse 25.9. 1937.
111. DCB, E1-7. (Fotokopi). Jens Møller til Lohse 25.9. 1937.
112. DCB, E1-7. (Fotokopi). Ukendt til Ernst Schröder 29.9. 1937.
113. RA, UM, H7-284, 7Y15b-II. Herluf Zahle til UM 15.9. 1937.
114. RA, UM, H7-283 7Y15a. Lauritz Larsen til UM 28.9. 1937.
115. Lauritz Larsen gentog dette synspunkt i en indberetning den 15.10. 1937. Ernst Schröder havde netop i Flensborg holdt et meget forsonligt foredrag, der ikke indeholdt "et eneste mod Danmark rettet hadefuldt eller fjendtligt ord" og derfor adskilte sig "på en behagelig og, som det synes mig, *bemærkelsesværdig* måde fra den ofte tidligere og indtil for ikke ret længe siden af hr. Schröder førte kampmetode". RA, UMPB, 110.J.323. Lauritz Larsen til UM 15.10. 1937.
116. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Lauritz Larsen til UM 30.9. 1937.
117. RA, H111-59, 111.A.a. Lauritz Larsen til UM 7.10. 1937.
118. DCB, P29-4. L.P. Christensen til Kronika 26.9. 1937; Kronika til Ernst Christiansen 2.10. 1937.
119. RA, H111-59, 111.A.a. Lauritz Larsen til UM 7.10. 1937.
120. RA, H7-284, 7Y15b. Herluf Zahle til UM 23.10. 1937.
121. Schleswiger Nachrichten 21.10. 1937, Flensborg Avis' svar 22.10. 1937. RA, UM, H7-283, 7Y15a. Lauritz Larsen til UM 22.10. 1937.
122. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. Lauritz Larsen til UM 23.10. 1937.
123. RA, H7-284, 7Y15b. Lauritz Larsen til UM 25.10. 1937.
124. RA, H7-284, 7Y15b. Lauritz Larsen til UM 26.10. 1937.
125. Kronika, 1957, s. 204.
126. RA, UMPB, H111-164, 111.N.235b. Telefon-telegram fra presseattaché Per Faber kl. 12.40 midnat 26.10. 1937. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. Herluf Zahle til UM 27.10. 1937.
127. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. Herluf Zahle til UM 27.10. 1937 med påtegning 28.10. 1937 ved Bent Falkenstjerne, UM.
128. RA, H7-284, 7Y15b. Lauritz Larsen til UM 27.10.1937.
129. RA, H7-284, 7Y15b. Herluf Zahle til UM 28.10.1937.
130. RA, UMBP H111-164, 111.N.235b. Ritzau-meddelelse om Der Schleswiger 27.10. 1937. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. Lauritz Larsen til UM 28.10.1937.
131. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. Referat af møde i Udenrigspolitisk Nævn 27.10. 1937.
132. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. Bent Falkenstjerne-notat 30.10.1937.
133. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. Larsen til Falkenstjerne 29.10. 1937; Larsen til general Birke 29.10. 1937.
134. DCB, E1-7. Renthe-Fink til von Grundherr i AA 29.10. 1937.
135. DCB, E1-7. von Grundherr, AA, til Renthe-Fink 3.11. 1937.
136. Nationaltidende 28.8. 1937. Interview med Kronika. DCB, P29-4. Ernst Christiansen og Kronika til Berndt, Propagandaministeriet, 28.8. 1937.
137. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15a. Kronikas referat 4.9. 1937.
138. DCB, E1-7. Berndt til Flensborg Avis 30.8. 1937.
139. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15a. Kronikas referat 4.9. 1937.
140. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15a. Kronikas referat 4.9. 1937.
141. DCB, E1-7. Ernst Christiansen til Præsidenten for Reichspressekammer 31.8. 1937, 17.9. 1937, 2.10. 1937, 12.11. 1937 og dets svar 8.9. 1937, 6.10. 1937, 7.10. 1937, 8.11. 1937, 22.3. 1938. RA, UMPB, H111-164, 111.N.235b. Larsen til UM 23.10.

- 1937.
142. DCB, P29-4. Tage Jessen til Kronika 17.11. 1937.
 143. DCB, P29-4. Kronika til Tage Jessen 30.11. 1937. (Brevet er ganske vist dateret 30.12. 1937, men det må være en fejldatering).
 144. Flensborg Avis 31.10. 1937. Annonce.
 145. DCB, E1-7. En række højskolefolk til Der Schleswiger, 1937.
 146. DCB, E1-7. Udkast til skrivelse til mulige bidragydere til Der Schleswiger u.d.
 147. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 23.2. 1939.
 148. RA, UM, H7-284, 7Y15b. Lauritz Larsen til UM 31.10.1937.
 149. RA, UMPB, H111-164, 111.N.235b. Notat 3.8. 1938.
 150. DCB, P123-1. Ernst Christiansen til Martin Lorenzen 12.11. 1938.
 151. BAP, Pst. 3/42. Bericht des Greko. Flensburg betr. Übersicht über besondere Vorkommisse nördlich und südlich der Grenze im Monat Oktober 1937. Her gengivet efter fotokopier i DCB, De 30.
 152. RA, UMPB, H111-164, 111.N.235b. Zahle til UM 5.11. 1937.
 153. RA, UMPB, H111-164, 111.N.235b. Zahle til UM 5.11. 1937.
 154. RA, UMBP, H111-164, 111.N.235b. Larsen til Falkenstjerne, UM, 12.11. 1937.
 155. RA, UM, H7-284, 7Y15b. Herluf Zahle til UM 12.11.1937.
 156. DCB, P29-4. Tage Jessen til Kronika 17.11. 1937.
 157. DCB, P271-6. (kopier). RA, AA, pk. 267, læg 8. D 527068-73. Ernst Schröder til von Grundherr, AA, 11.11. 1937.
 158. DCB, P271-6. (kopier). RA, AA, pk. 267, læg 8. D 527074-81. Goebbels til Lohse 3.11. 1937.
 159. DCB, P271-6. (kopier). RA, AA, pk. 267, læg 8. D 527074-81. Lohse til Goebbels 13.11. 1937.
 160. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 17.11. 1937.
 161. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 17.11. 1937.
 162. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 17.11. 1937.
 163. DCB, E1-7. Ernst Christiansen til P.A. Callø 6.11. 1937. Ernst Christiansen kan dog, da det drejer sig om en bøn om et skriftligt bidrag til bladet, have smurt lidt vel tykt på.
 164. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 14.12. 1937.
 165. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 17.11. 1937.
 166. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 19.11. 1937.
 167. von Jessen, 1937, III, s. 574-78.
 169. Referat af mødet i Berlingske Tidende 23.10. 1937.
 170. Se f.eks. Flensburger Nachrichten 23.11. 1937; Schleswig-Holsteinische Landeszeitung 23.11. 1937; Nordschleswigsche Zeitung 23.11. 1937; Hamburger Fremdenblatt 24.11. 1937.
 171. BAP, Pst 3/42. Gestapo-Kiel. Übersicht über besondere Vorkommnisse nördlich und südlich der Grenze im Monat November 1937. Fotokopier i DCB, De 30.
 172. RA, UM, H7-199, 7.R.21. Lauritz Larsen til UM 22.11. 1937 (håndskrevet).
 173. RA, UM, H7-199, 7.R.21. Notat ved så vidt ses Bent Falkenstjerne.
 174. LAÅ, P106-20b. Svend Johannsen til Ernst Christiansen 23.11. 1937.
 175. Johnsen, 2005, s. 494f.
 176. RA, UM, H7-199, 7.R.21. Svend Johannsen til Hector Boeck 23.11. 1937.
 177. LAÅ, P106-20b. Ernst Christiansen til Svend Johannsen 24.11. 1937.
 178. F.eks. Hejmdal 22.11. 1937; Dannevirke 23.11. 1937, Fyns Tidende 25.11. 1937; Politiken 26.11. 1937; Berlingske Tidende 26.11. 1937 m.fl.
 179. LAÅ, P106-22. Aage B. Lund til Ernst Christiansen 29.11. 1937.
 180. RA, UM, H7-199, 7R21. Ritzau-meddelelse 25.11. 1937.

181. RA, UMPB, H111-632, 110.U.57. Lauritz Larsen til UM 29.11. 1937.
182. RA, Generalkonsulat 1964, 7R21A. Lauritz Larsen til UM 27.11. 1937.
183. BAP, Pst 3/42. Gestapo-Flensburg: Übersicht über besondere Vorkomnisse nördlich und südlich der Grenze im Monat Oktober 1937. Her gengivet efter DCB De 30.
184. BAP, Pst 3/42. Gestapo-Flensburg: Übersicht über besondere Vorkomnisse nördlich und südlich der Grenze im Monat November 1937. Her gengivet efter DCB De 30.
185. DCB, E1-7. (Kopier). Ernst Schröder til Renthe-Fink 29.11. 1937.
186. DCB, E1-7. (Kopier). Ernst Schröder til Renthe-Fink 29.11. 1937.
187. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15a. Berndt til Ernst Christiansen 23.11. 1937.
188. DCB, E1-7. (Kopier). Ernst Schröder til Renthe-Fink 29.11. 1937.
189. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 25.11. 1937.
190. RA, Generalkonsulat 1964. 7Y15a. Larsen til UM 24.11. 1937.
191. RA, UM, H7-284, 7Y15.b. Herluf Zahle til minister Mohr i UM 30.11.1937, dennes svar 1.12. 1937 og Zahles gensvar samme dato.
192. RA, UM, H7-284, 7Y15.b. Notat u.d. med henvisninger til Kronikas redegørelse.
193. RA, UM, H7-284, 7Y15b. Notat om Kronikas vurdering af situationen u.d.
194. LAÅ, P106-21. Kronika til Ernst Christiansen 1.12.1937.
195. LAÅ, P106-33. Dagbøgerne 2.-3.12. 1937.
196. RA, UM, H7-284 7Y15b. Koncept til ledende artikel i Politiken.
197. Grænsevagten, 1938 s. 18-23.
198. DCB, E1-7. Berndt til Ernst Christiansen 7.12. 1937.
199. RA, UM, H7-284, 7Y15b. Hoffmeyer, gesandtskabet i Berlin, til UM 8.12.1937.
200. RA, UMPB, H110-350, 110.Æ.3. Herluf Zahle til UM 26.2. 1938.
201. RA, UM, H7-284, 7Y15b. Telefontelegram fra gesandtskabet i Berlin til A.J. Poulsen/ UM 8.12.1937 kl 21.30. Hoffmeyer, gesandtskab Berlin, til UM 9.12.1937.
202. RA, UM, H7-284, 7Y15b. A.J. Poulsen-notat 10.12.1937.
203. RA, UM, H7-284, 7Y15b. Referat af møde i det udenrigspolitiske nævn den 9.12.1937 "vedrørende den af det tyske Propagandaministerium udsendte rettelse til redaktør Kronikas fremstilling af konferencen af 26.8.1937 mellem ham og rigsregeringens stedfortrædende pressechef, ministerialråd Berndt og regeringsråd Bade."
204. RA, UM, H7-284, 7Y15b. Lauritz Larsen til UM 13.12. 1937.
205. RA, UM, H7-284, 7Y15b. Lauritz Larsen til UM 13.12. 1937.
206. DCB, P271-6. (Kopier). RA, AA, pk. 267, læg 8. D 527074-81. Ernst Schröder til AA 14.12. 1937.
207. RA, UMPB, H111-632, 111.U.57. Lauritz Larsen til UM 18.12. 1937.
208. Flensborg Avis 1.1. 1938.
209. Grænsevagten 1938, s. 84-90.
210. Tägil, 1969, s. 326.
211. Tägil, 1969, s. 326.

Noter til kapitel 13 s. 701-788

1. DCB, P29-9. Helweg Larsen til Kronika 4.8.1933.
2. DCB, P29-9. Kronika til Nic. Blædel 29.10.1933.
3. DCB, P29-9. Kronika til Nic. Blædel 28.12.1933; Kronika til A. Rosenberg 13.12.1933; Kronika til Thilo von Trotha 20.12.1933.
4. Kreth, 1998, s. 21-40.
5. DCB, P29-9. Nic. Blædel til Kronika 2.7.1934.
6. DCB, P29-9. Kronika til Aage Schoch 6.8.1937.

7. LAÅ, P106-21 Kronika til Christiansen 18.10.1933 og dennes svar 19.10.1934.
8. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 17.3.1935.
9. Kreth, 1998, s. 51ff.
10. DCB, P29-1. Aarhus Stiftstidende til Kronika 18.3. 1935 og dennes svar 29.3. 1935. Kronika måtte dog afslå tilbuddet p.g.a. travlhed. Først i 1941 blev der indgået aftale mellem Aarhus Stiftstidende og Nationaltidende, der gav forstnøvnede ret til at aftrykke Kronikas telegrammer. Aftalen fik dog ikke nogen lang varighed, da Aarhus Stiftstidende fandt Kronikas telegrammer for omstændelige og ordrige og at de indeholdt for få faktiske oplysninger. En anden jysk avis, *Aalborg Amtstidende*, blev fra efteråret 1935 modtager af Kronika-telegrammer formedelst 500 kroner om året, dog mod særskilt betaling for andre artikler. DCB, P29-1. Aalborg Amtstidende til Kronika 2.9. 1935.
11. DCB, P29-1. Niels J. Mürer til Kronika 15.7. 1935.
12. Det følgende bygger, hvor intet andet er anført, på: Fredborg, 1943, s. 9-36; Koszyk, 1972, s. 370ff og Boelcke, 1966, s. 26-48.
13. Efter krigen lagde Kronika et godt ord ind for ham under afnazificeringen. DCB, P29-11. Brevvekslinger mellem Kronika og von Stumm efter krigen.
14. Boelcke, 1966, s. 67f.
15. Kronika, 1957, s. 111. Selvom udsagnet er gengivet af Kronika efter krigen og således kan være fremsat som forsvar for den temmelig brune bog, er der ingen tvivl om, at den har gavnet ham.
16. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 20.12.1935.
17. Grünberger, 1971, s. 424.
18. Flensborg Avis 23.6.; 5.7.; 11.8. 1935.
19. Hvor intet andet er anført, hviler det efterfølgende i hovedsagen på Kronika, 1957, s. 66ff.
20. RA, UM, H7-148, 7.F.52: Gesandtskabet i Berlin til UM 13.5.1937.
21. Mackeprang, 1910, s. 242ff.
22. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 15.5.1937.
23. Samtalen gengivet i Kronika, 1957, s. 69.
24. DCB, P29-4. Kronika til Wehrmeldeamt Berlin-Tiergarten 30.8. 1937.
25. Kronika, 1966, s. 266f.
26. Om razziaen og sagen generelt se: Poppe og Marnau, 1998, samt Link, 2000, s. 84ff. Asmus Matthiesen er dog ikke nævnt i nogen af de nævnte afhandlinger.
27. LAS, Abt. 623, Nr. 98. Tagebuch des Flensburger Gerichtsgefängnis Nr. 2672, 28. Oktober 1937: "Einlieferung des Kontoristen Asmus Matthiesen, Flensburg, Harrisleerstr. 65 wegen wiedernatürlicher Unzucht". Ifølge Aktenzeichen 5 Js. 832/37 er der indledt straffesag imod Matthiesen. Tak til Björn Marnau for oplysningerne.
28. DCB, P29-4. Marie Kronika til Kronika 1.11. 1937.
29. DCB, P29-4. P.C. Kronika til Kronika 22.10. 1937.
30. Venligst oplyst af Liane Agerskov, Ringkøbing, niece til Asmus Matthiesen. Matthiesen vendte først hjem fra fangenskab i 1955. Han døde i Flensborg i 1981.
31. BAP, Pst 3/42. Gestapo-Flensburg: Übersicht über besondere Vorkommnisse nördlich und südlich der Grenze im Monat November 1937. Her gengivet efter DCB De 30.
32. BAP, Pst 3/42. Gestapo-Flensburg: Übersicht über besondere Vorkommnisse nördlich und südlich der Grenze im Monat Dezember 1937. Her gengivet efter DCB De 30.
33. Flensborg Avis 20.6. 1935.
34. Se også Flensborg Avis 31.12. 1937.
35. BAP, Pst 3/42. Gestapo-Flensburg: Übersicht über besondere Vorkommnisse nördlich und südlich der Grenze im Monat Dezember 1937. Her gengivet efter DCB, De 30.
36. Mørup, 2000, s. 55, 61 og 68.
37. Flensborg Avis 23.7. 1935. Den citerede leder blev bragt få dage efter, at Ernst Christiansen havde holdt et foredrag med lignende indhold på KU's Juelsberg-lejr i 1935. Se: LAÅ, P106-25. Carsten Raft til Ernst Christiansen 25.7.1935.
38. BAP, Pst 3/42. Gestapo-Flensburg: Übersicht über besondere Vorkommnisse nördlich

- und südlich der Grenze im Monat Januar 1938. Her gengivet efter DCB, De 30.
39. Flensborg Avis 3.3. 1938
 40. LA, P106-21. Kronika til Ernst Christiansen 19.3.1937. Samme i DCB, P29-4.
 41. BAP, Pst 3/42. Gestapo-Flensborg. Übersicht über besondere Vorkommnisse nördlich und südlich der Grenze im Monat Oktober 1937. Her gengivet efter DCB, De 30.
 42. F.eks. Flensborg Avis 27.1. 1938.
 43. Flensborg Avis 12.2. 1938.
 44. BAP, Pst 3/42. Gestapo-Flensborg: Übersicht über besondere vorkommnisse nördlich und südlich der Grenze im Monat Januar 1938. Her gengivet efter DCB, De 30. Hermannsen henviser til Flensborg Avis 24.1. 1938 Tgb.Nr. II 83/38 zu II E 2 26/38. Her skulle altså være trykt artikler fra forbudte aviser. Om artiklerne i øvrigt var dadelværdige fremgår ikke.
 45. DCB, E1-7. Berndt til Flensborg Avis 24.2. 1938.
 46. DCB, P29-4. Propagandaministeriet til Flensborg Avis 24.2.1938 (afskrift) med påtegning af L.P. Christensen til Kronika; Kronika-koncept til svarbrev til propagandaministeriet 28.2.1938, dets gensvar 2.3.1938; Kronika til Ernst Christiansen 28.2.1938 og dennes svar 9.3.1938.
 47. DCB, P29-9. Kronika til Aage Schoch 6.7.1938.
 48. Se f.eks. P29-7. Flere breve mellem Kronika og Helge Knudsen 1938.
 49. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 25.5.1938.
 50. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 8.6.1938.
 51. RA, UMPB, H111-164, 111.N.235b. Propagandaministeriet til Ernst Christiansen 28.6. 1938.
 52. DCB, P29-4. Propagandaministeriet (Fritsche) til Der Schleswiger/Ernst Christiansen 28.6.1938; dennes svar 30.6.1938; Ernst Christiansen til Kronika 1.7.1938. RA, UMPB, H111-164, 111.N.235b. Ernst Christiansen til Propagandaministeriet 30.6. 1938. Flensborgkonsulatet (A.C. Steenholdt) til UM 2.7. 1938.
 53. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 26.8. 1937.
 54. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 27.9. 1937; Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 19.10. 1937.
 55. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 12.11. 1937 og dennes kvittering og svar 13.11. og 16.11. 1937.
 56. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 20.11.; 11.12. 1937 og dennes svar 23.11.; 14.12. 1937.
 57. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 3.1. 1938.
 58. DCB, E1-6. Holger Andersen til Ernst Christiansen 31.1. 1938.
 59. DCB, E1-6. Holger Andersen til Ernst Christiansen 1.2. 1938; Ernst Christiansen til Holger Andersen 1.2. og 2.2. 1938.
 60. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 1.2.; 11.2.; 12.2.; 16.2.; 22.2.; 26.2. 1938, Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 5.1.; 2.2.; 9.2.; 24.2. 1938.
 61. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til H.P. Hansen 16.2. 1938.
 62. DCB, E1-6. H.P. Hansen til Ernst Christiansen 18.2. 1938.
 63. DCB, E1-6 Ernst Christiansen til Grænseforeningen 21.2. 1938.
 64. Flensborg Avis 21.5. 1938.
 65. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 23.3. 1938.
 66. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 5.4. 1938.
 67. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til tilsynsrådet, januar 1938.
 68. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 13.5.; 31.5.; 21.6. og 29.6. 1938 og dennes svar 2.6. og 16.6. 1938.
 69. DCB, E1-6. Ernst Christiansen: opstilling u.d.; Grænseforeningen til Ernst Christiansen 16.7. 1938; Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 21.6.; 18.7.; 2.8.; 15.8. 13.9.1938.

70. LAÅ, P106-18. H.P. Hansen til Ernst Christiansen 24.6. 1938. Dertil kom et éngangsbeløb på 1.000 kroner.
71. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 12.9. 1938.
72. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 7.9.; 23.9.; 31.10.; 28.11.; 5.12.; 27.12. 1938.
73. DCB, E1-6. Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 3.12. 1938.
74. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204a. Fung. Konsul Dons Møller til UM 18.4. 1939.
75. RA, Generalkonsulat 1964. B. Dons Møller til UM 24.4. 1939.
76. Se også lederen 15.3. 1938.
77. Citat fra tale i rigsdagen 17. maj 1933. Domarus, I, s. 273.
78. Flensborg Avis 16.3. 1938.
79. DCB, P166-5a. L.P. Christensens optegnelser.
80. BAP, Pst 3/42. Gestapo-Flensburg: Übersicht über besondere Vorkommnisse nördlich und südlich der Grenze im Monat Januar 1938. Her gengivet efter DCB, De 30.
81. Flensborg Avis 8.2. 1938.
82. Se også Flensborg Avis 23.7. 1938.
83. Flensborg Avis 9.11.1938. DCB, P166-5b. Referat af forhandlingerne den 8.11.1938.
84. DCB, P166-5b. Referat af forhandlingerne den 8.11.1939.
85. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 9.11.1938.
86. RA, AA, pk. 259. D 525223-24. Ernst Schröder til von Grundherr, Auswärtiges Amt, 10.11. 1938.
87. Noack, 1989, s. 502ff.
88. LAÅ, Acc. 1413, XX. Ernst Schröder til Ernst Kracht 10.3. 1938.
89. Flensborg Avis 24.11. 1936.
90. LA, P106-18. H.P. Hansen til Ernst Christiansen 16.1. 1936.
91. Flensborg Avis 15.3. 1938.
92. Flensborg Avis 1.1. 1937.
93. Flensborg Avis 17.3. 1938.
94. Se f.eks. Flensborg Avis 1.7. og 17.7. 1938.
95. DCB, P29-9. Aage Schoch til Kronika 28.3.1938.
96. Flensborg Avis 18.3. 1938.
97. DCB, P29-1. Kronika til Niels J. Mürer 23.3. 1938.
98. Se f.eks. Flensborg Avis 26.5. 1938.
99. Flensborg Avis 7.7. 1938.
100. Flensborg Avis 2.8. 1938.
101. Se f.eks. Flensborg Avis 2.9. 1938.
102. Se f.eks. Flensborg Avis 31.8. 1938.
103. Flensborg Avis 7.9. 1938.
104. F.eks. Flensborg Avis 8.9. 1938.
105. Gengivet fyldigt i Flensborg Avis 13.9. 1938.
106. Flensborg Avis dagligt fra 15.9. 1938 og måneden ud.
107. Flensborg Avis 25.9. 1938.
108. Flensborg Avis 27.9. 1938.
109. Flensborg Avis 29.9. 1938.
110. Flensborg Avis 30.9. 1938.
111. Flensborg Avis 1.10. 1938. Se også 4.10. 1938 og 9.10. 1938.
112. RA, AA, pk. 267-8. D 527111-13. Schröder til Grundherr 21.9. 1938; Ernst Schröder-rapport 21.9. 1938.
113. Citeret efter Flensborg Avis 15.1. 1939.

114. Koszyk, 1972, s. 351.
115. DCB, P29-4. Kronika til RDDP, Landesverband Berlin, Reichsabteilung 30.10.1938 og 5.12.1938 og dettes svar den 30.11.1938. Kronika til Ernst Christiansen 30.10.1938 og 9.11.1938. RA, UM, H7-7.F.52: Gesandtskabet i Berlin til UM 31.10.1938 og 18.11.1938, afskrift af Kronika til Reichsverband 30.10.1938
116. DCB, P29-9. Kronika til Aage Schoch 30.10. og 9.11.1938; Aage Schoch til Kronika 1.11. og 10.11. 1938.
117. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 21.2.1939.
118. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 2.11. og 10.11.1938. Tage Jessen til Kronika 14.11.1938, Kronika til Tage Jessen 18.11.1938; Cornelius Hansen, Tage Jessen, Hans Meng, J.C. Møller og Ernst Christiansen til Kronika 20.1.1939 og dennes svar 30.1.1939.
119. DCB, P29-6. Hans Ronald Jørgensen til Kronika 22.11. 1938.
120. DCB, E1-8. Læge E. Dahl, Tønder, til Flensborg Avis 16.9.1939.
121. Flensborg Avis 22.1. 1938 og 28.1. 1938.
122. Møller, 2000, s. 208-214.
123. Flensborg Avis 16.10. 1938, hvori svares på angreb Nordische Rundschau.
124. Se f.eks. Flensborg Avis 15.2. 1939.
125. Flensborg Avis 13.11. 1938; 15.11. 1938 og 20.11. 1938.
126. Flensborg Avis 7.1. 1939. Opfordring, underskrevet Chr. Stenz.
127. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 5.2.1939 og 9.2.1939 og dennes svar 7.2.1939.
128. Flensborg Avis 26.3. 1938. Se også 17.5. 1938.
129. F.eks. Flensborg Avis 11.2. 1939; 12.2. 1939; 10.3. 1939.
130. Flensborg Avis den 3.3. 1939.
131. Schultz Hansen, 2003, s. 45f.
132. Se f.eks. Flensborg Avis 14.3. og 15.3. 1939.
133. Schultz Hansen, 2003, s. 53.
134. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 9.2.1939.
135. Flensborg Avis 16.3. og 17.3. 1939.
136. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 15.3.1939.
137. Dækket af Flensborg Avis 23.3. 1939 og 24.3. 1939. Memel var efter 1. Verdenskrig blevet udskilt af Østpreussen og stod indtil det i 1923 blev overtaget af Litauen ved et kup under fransk ledelse. Befolkningen var overvejende tysksindet.
138. Flensborg Avis 25.3. 1939.
139. Flensborg Avis 20.5. 1939. Refereret efter Deutsche Allgemeine Zeitung og Völkischer Beobachter.

Noter til kapitel 14 s. 789-824

1. LAÅ, P106-22. Ernst Christiansen til skibsreder J. Lauritzen 19.7.1939, dennes svar 25.7.1939, 26.7.1939 og 27.7.1939.
2. RA, Generalkonsulat 1964. Dons Møller til Generalkonsulat Hamborg 28.7. 1939; Dons-Møllers introduktionsbrev til E. Rewentlow af 28.7.1939; E. Christiansen til Dons Møller 29.7.1939.
3. RA, UM, H7-148, 7.F.43. B. Dons Møller til UM 11.7.1939; UM til Dons-Møller 15.7.1939; 25.7.1939. RA, Generalkonsulat 1964. Dons Møller til Generalkonsulat Hamborg 28.7. 1939; Dons-Møllers introduktionsbrev til E. Rewentlow af 28.7.1939; Ernst Christiansen til Dons Møller 29.7.1939.
4. von Jessen, 1946, II, s. 108. Franz von Jessen hentyder ganske vist her til Flensborg Avis' stil i kejsertiden.

5. Noack, 1989, II, s. 542.
6. DCB, P29-9. Eigil Steinmetz, Nationaltidende, til Jacob Kronika 25.8.1939.
7. Koszyk III, 1972 s. 425.
8. DCB, P29-4. L.P. Christensen til Kronika 5.10. 1939.
9. DCB, E1-8. N. Kragh til Flensborg Avis 9.9. 1939. Svarkoncept fra L.P. Christensen 11.9. 1939.
10. DCB, P271-6. (kopier). RA, AA, pk. 267, læg 8. D 527114-16. Ernst Schröder til von Grundherr i AA 23.9. 1939.
11. DCB, E1-8. Læge E. Dahl, Tønder, til Flensborg Avis 16.9. 1939.
12. DCB, P271-6. (kopier). RA, AA, pk. 267, læg 8. D 527114-16. Ernst Schröder til von Grundherr i AA 23.9. 1939.
13. Se også Frei/Schmitz s. 123ff om problemet: at skrive, så det i sin form er uangribeligt, men så der mellem linjerne af læsere, der er velsindede over for avisen kan anes kritik. – Og om velsindede læsers overfortolkning af neutrale formuleringer eller emnevalg.
14. DCB, P271-6. (kopier). RA, AA, pk. 267, læg 8. D 527114-16. Ernst Schröder til von Grundherr i AA 23.9. 1939.
15. Kuldampen *Vendia* tilhørende De Forenede Kulimportører blev den 30.9. 1939 ramt af en torpedo, affyret fra en tysk u-båd vest for Hanstholm. Elleve af den sytten mand store besætning blev dræbt. Det var det første danske krigsforlis.
16. DCB, P271-6. (kopier). RA, AA pk. 267, læg 8. D 527199-22. Ernst Schröder til AA 5.10. 1939.
17. DCB, P271-6. (kopier). RA, AA pk. 267, læg 8. D 527199-22. Ernst Schröder til AA 5.10. 1939 + bilag: Hans Hermannsen til Staatspolizeistelle Kiel 2.10. 1939.
18. DCB, P271-6. (kopier). RA, AA pk. 267, læg 8. D 527199-22. Ernst Schröder til AA 5.10. 1939 + bilag: Hans Hermannsen til Staatspolizeistelle Kiel 2.10. 1939.
19. DCB, P271-6. (kopier). RA, AA, pk. 267, læg 8. D 527117-18. Hermannsen til Staatspolizeistelle Kiel 7.10. 1939.
20. DCB, P271-6. (kopier). RA, AA, pk. 267, læg 8. D527117-18. Ernst Schröder til von Grundherr, AA, 9.10. 1939.
21. Konfronteret med disse breve i anklageskriftet i 1948 erklærede Ernst Schröder, at hans breve til Auswärtiges Amt i denne periode havde til formål at *hjælpe* mindretalsavisen, og at forhindre en eventuel lukning af Flensborg Avis. Schröder pointerer ganske vist også, som det ses, i sine breve, at han er modstander af en lukning af avisen. Men i så fald kunne han vel i sine breve have undladt at udpensle avisens formentlige fejltrin og misgerninger. Det ville ganske vist måske være psykologisk klogt at gå således til værks, hvis brevet skulle stiles til en ildesindet embedsmand i Propagandaministeriet eller en SS- eller partiinstans: Kritisk at påpege fejl m.v. for derved at bevise sin nidkærhed, men dog alligevel at konkludere, at man skulle lade avisen overleve foreløbig. Men her er ikke tale om en instans, der kunne tænkes at ville argumentere for en lukning af avisen, men tvært imod om *Auswärtiges Amt*, der lige som Schröder gik ind for at skabe så lidt uro i grænselandet som muligt. Schröders ærinde var snarere et andet: Flensborg Avis skulle ikke ophøre med at udkomme, men munden skulle lukkes på Flensborg Avis. Schröder vil beholde en tam og ufarlig Flensborg Avis som et modstykke, han kunne pege på, når han skulle samle penge til sin egen avis, Nord-schleswigsche Zeitung. Se. STAF XII H.F. 1766. Navnlig nummer XIII med optegnelser i stilebogen s. 140ff og nr. VI-VII med dommen og en stilebog med Schröders kommentarer.
22. DCB, P271-6 (kopier). RA, AA, pk. 267, læg 8. D527123-25. Hans Hermannsen til Staatspolizeistelle Kiel 11.10. 1939.
23. DCB, P271-6 (kopier). RA, AA, pk. 267, læg 8. D527125. Ernst Schröder til von Grundherr, AA, 12.10. 1939.
24. Det skib, Ernst Christiansen endte med at komme med hjem, nemlig DFDS' *Algier*, gik ned i marts 1940, formentlig som følge af en torpedering. Ernst Christiansen brevvekslede i marts og april 1940 med enken efter førstemaskinist Andersen, Hedvig Andersen, hvem Ernst Christiansen havde knyttet venskab med under rejsen. LAÅ, P106-1.

25. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 22.11.1939.
26. RA, UM, H7-148, 7.F.43. B. Dons Møller til UM 26.9.1939; 18.11.1939; UM til Dons-Møller 8.9.1939; 15.9.1939. J. Lauritzen til UM 15.9.1939; DFDS telegram 16.11.1939.
27. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 22.11.1939.
28. LAÅ, P106-16. P. Grau til Ernst Christiansen 21.11. 1939; P106-22. Andres Lorenzen til Ernst Christiansen 27.11. 1939; P106-25. Chr. Refslund til Ernst Christiansen 21.11. 1939.
29. Flensborg Avis 30.12. 1939.
30. Flensborg Avis 9.10. 1939. Her udtrykt af L.P. Christensen.
31. Flensborg Avis 6.1. 1940.
32. F.eks. Flensborg Avis 11.1. 1940
33. Paul, 1997, s. 306. *Meldungen aus dem Reich* nr. 52, 12. februar 1940; nr. 71, 1.4. 1940.
34. Den tysk-russiske ikke-angrebspagt med tillægsprotokoller (Geheimes Zusatz-Protokoll), dokument 229, s. 206 i Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945, Serie D (1937-1945), Band VII, Baden-Baden, 1956.
35. Sml. diskussionen i højskolekredse foranlediget af Uffe Grosens tale på Frøbjerg Bavehøj i 1929, i hvilken han talte for *passiv modstand* i stil med sønderjydernes 1864-1920 som svar på et militært overfald. Se Nissen, 1992, s. 597ff. C.P.O. Christiansen vendte sig stærkt herimod og havde i dette synspunkt en meningsfælle i Ernst Christiansen.
36. Flensborg Avis 23.1. og 30.1.1940.
37. Flensborg Avis 17. februar 1940.
38. Disse tanker er meget lig Kaj Munks, fremsat i Nationaltidende 15.3. 1940. Se Nielsen Brovst, 1992, s. 447.
39. Flensborg Avis 20.9. 1939.
40. DCB, E1-6. Flensborg Avis til Benzinnævnet 19. februar 1940; Ministeriet for Handel, Industri og Søfart til Flensborg Avis 1.3. 1940; Ernst Christiansen til Hans Jøfens Christensen 5.3. 1940 og dennes svar 13.3. 1940. Ordningen med den danske vognmand fungerede i hvert fald indtil marts 1940. Herefter er det tvivlsomt, hvad der skete, eftersom der tilsyneladende ikke kunne bevilges brændstof til formålet.
41. DCB, E1-8. Reichsverband til Flensborg Avis 10.5. 1941; 14.6. 1941; 15.7. 1941, Flensborg Avis til Reichsverband 27.5. 1941; 16.6. 1941, Flensborg Avis til Propagandaministeriet (von Schimpf) 25.7. 1941. P29-4. Kronika til ministerialråd Stephan 29.5. 1941; Kronika til Reichsverband 29.5. 1941. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204b. Konsul Dons-Møller til UM 23.8. 1941. RA, H7-284 7.Y.15.a. Konsul Dons-Møller til UM 6.7. 1941. Under alle omstændigheder må behandlingen af Flensborg Avis på dette punkt betegnes som velvillig.
42. DCB, E1-8. Flensborg Avis til Landesverband Nordmark u.d.; L.P. Christensen-notat 4.10. 1944.
43. RA, UM, H7-284, 7.Y.15.a. P.B. Ryder til UM 2. februar 1945.
44. DCB, E1-8. Flensborg Avis til Gestapo-Flensborg 9.9. 1939 og dets svar 13.9. 1939.
45. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript u.å; Reichspostdirektion til Flensborg Avis 9.7. 1940.
46. RA, UM, H7-284, 7.Y.15.a. Dons-Møller til UM 10.11. 1939.
47. Når L.P. Christensen måtte købe en ny lommebog hver dag, hang det formentlig sammen med, at en tæt beskrevet lommebog nok kunne passere grænsen *ind* i Tyskland, men *ud* af Tyskland var en anden snak.
48. DCB, P166-2. L.P. Christensen-manuskript 15.11. 1939.
49. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15II. Dons-Møller til UM 10.11. 1939. RA, H7-284, 7.Y.15.a. Dons-Møller til UM 28.10. 1940. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript januar 1945. DCB, P166-2. L.P. Christensen-notater november 1939. Af sidstnævnte notater fremgår det, at tilladelsen til at telegrafere allerede blev givet telefonisk den 8.11. 1939. Den kan imidlertid senere atter være blevet inddraget. Også i forbindelse med tilladelsen til telefoneringen viste Hans Hermannsen sig særdeles hjælpsom.

50. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskripter til uidentificerede møder den 28.3. 1942 og januar 1945.
51. DCB, P29-4. Kronika til Presseabteilung. des Auswärtigen Amts 15.5. 1941.
52. DCB, P29-4. Kronika til L.P. Christensen december 1939; Kronika til Ernst Christiansen 4.12. 1939; Ernst Christiansen til Kronika 21.2. 1940 og 16.3. 1940.
53. For nærmere detaljer vedr. grænsespærringen se: Skov Kristensen, 1995.
54. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript januar 1945.
55. DCB, P166-5. Optegnelser 6.5. 1940. Om der i overborgmesterens bemærkning skal ses en antydning af de grænseredningsrygter, der på dette tidspunkt var begyndt at svirre – og som for visse rygters vedkommende som bekendt omfattede "Højer, Udberg og Kollund Skov" – er muligt, men ikke sikkert.
56. DCB, P29-4. Flere breve mellem Kronika og Flensborg Avis april-maj 1940 om henvendelser til OKW vedr. ophævelse eller lempelser af grænsespærring; gennemslag af redegørelse fra "Forretningsudvalget for den danske folkegruppe i Tyskland" maj 1940.
57. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 4.5. 1940. Meddeler, at han har henvendt sig til OKW om Ludvigsens passage. Det fremgår dog ikke, hvornår tilladelsen foreligger.
58. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15D. Konsul Dons-Møller til UM 5.10. 1940. DCB, P29-27. L.P. Christensen til Kronika 23.9. 1940 og 3.10. 1940.
59. Enten var tilladelsen til at aflytte dansk radio blevet inddraget ved besættelsen, eller også henregnede L.P. Christensen ikke dansk radio til "udenlandsk radio".
60. DCB, P166-5d. L.P. Christensens arkiv. L.P. Christensen-manuskript u.å. (1940).
61. DCB, P166-2. Kronika til L.P. Christensen 15.1. 1940. Kronika til Dr. Lehmann, Passabteilung des Auswärtigen Amtes, Passierscheinstelle Nord 15.11. 1940.
62. DCB, P29-4. L.P. Christensen til Kronika 9.12. 1940 og dennes svar 12.12. 1940. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204b. Herluf Zahle til UM 7.12. 1940; Dons-Møller til UM 10.12. 1940.
63. DCB, P29-4. Kronika til L.P. Christensen 1.8. 1942.
64. DCB, P29-1. Kronika til Paul Schmidt, Auswärtiges Amts presseafdeling, 19.7. 1943.
65. DCB, P29-4. Talrige breve mellem Kronika, L.P. Christensen og Marie Kronika 1939-45.
66. RA, H7-284, 7.Y.15.a. Politibetjent Carl Møller til Rigspolitiet 25. juni 1941 (afskrift). Chr. Refslund til politimester Bjerre 26. juni 1941 (ansøgning og følgebrev).
67. RA, H7-284, 7.Y.15.a. Politimester Bjerre til Justitsministeriet 27.6. 1941.
68. RA, H7-284, 7.Y.15.a. Notits i UM v. / P.B. Ryder 12.7. 1941.
69. Der blev kastet fire bomber og ét menneske omkom. Skov Kristensen, 1988, I, s. 19ff.
70. DCB, E1-8. L.P. Christensen-notat 5.9. 1939.
71. DCB, E1-8. L.P. Christensen-notat 28.12. 1939. Den 12.11. 1942 sendte Reichspropagandaamt en tilsvarende påmindelse om ikke at offentliggøre feltpostnumre, hvilket den 14.11. 1942 blev taget til efterretning.
72. DCB, P166-2. L.P. Christensen-manuskript 4.11. 1939.
73. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Dons-Møller til UM 18.11. 1939.
74. DCB, P166-2. L.P. Christensen-manuskript 4.11. 1939.
75. DCB, E1-8. Reichspropagandaamt Schleswig-Holstein til Flensborg Avis 6.11. 1939 og dennes svar 7.11. 1939. Generalkonsulat 1964, 7Y15d Dons-Møller til UM 18.11. 1939.
76. DCB, P29-4. Reichspropagandaamt til Ernst Christiansen 4.12. 1939 og dennes svar 6.12. 1939. Afskrifter i RA, UMPB, H111-160, 111.N.204b. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Dons-Møller til UM 23.12. 1939.
77. DCB, P271-6. RA, AA, pk. 256. D 536300-01. Ernst Schröder til von Grundherr, AA, 12. februar 1940.
78. Paul, 1997, s. 307. *Meldungen aus dem Reich* nr. 71, 1.4. 1940. Den omtalte artikel ses ikke 15.3. 1940. Tendensen er dog rigtigt opfattet.

79. Dette fastslås udtrykkeligt i tillægsprotokollen til ikke-angrebspagten mellem Tyskland og Danmark. Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945, Serie D (1937-1945), Band VI, Baden-Baden, 1956. Aktstykke 461 s. 517f.
80. Paul, 1997, s. 309. *Meldungen aus dem Reich*, nr. 71, 1.4. 1940.

Noter til kapitel 15 s. 825-958

1. Det følgende bygger, hvor intet andet er anført, på Kronikas erklæring for Den parlamentariske Kommission 8.5. 1946 (DCB, P29-54,2), på hans mange bøger og artikler om den 9.4. 1940 samt på von Jessen, 1946, V, s. 467ff. For Kronika blev begivenhederne op til og den 9.4. 1940 en livslang "besættelse", om hvilket emne han gerne skrev og talte.
2. DCB, P29-54,2. Kronikas erklæring til Den parlamentariske Kommission den 8.5. 1946.
3. En mulighed er også, at von Jagow refererer til visse krigsspil, som man i den tyske hær arbejdede med i foråret 1939, og hvori Skandinavien skulle være inddraget. Von Jagow var ganske højt placeret i det nazistiske hieraki og blev i 1941 tysk gesandt i Ungarn.
4. DCB, P29-54,2. Kronikas erklæring til Den parlamentariske Kommission den 8.5. 1946.
5. DCB, P29-9. Udenrigsredaktør Steinmetz, *Nationaltidende*, til Kronika 6.12.1939.
6. DCB, P29-5. Hoffmeyer i Udenrigsministeriet til Kronika 19.3. 1940 og dennes svar 23.3. 1940.
7. Svensson, 1960, s. 99ff.
8. *Nationaltidende* 20.11. 1946.
9. DCB, P29-54,2. Kronikas redegørelse af 8.5. 1946 til Den parlamentariske Kommission.
10. Ordvekslingen efter Franz von Jessen. I generalrapport for sikringsstyrken 1939/40, afgivet af søværnskommandoen juni 1943, gengivet i den parlamentariske Kommissions skrivelse af 9.4. 1946 til Kronika (P29-54,2), er der oplyst følgende: "KI. 11.00 var søværnskommandoen af Udenrigsministeriet blevet informeret om, at man ved aflytning af en telefonsamtale kunne oplyse: 'I Berlin mener man, at opretholdelsen af neutraliteten i Norden kun er et spørgsmål om timer. Det hævdes, at politiet [skal være politiske, forf.] og militære myndigheder planlægger tyske modforholdsregler. Da det engelske skridt (mineudlægningerne) var ventet i Berlin, er de militære forholdsregler langt fremskredne, og aktionen kan ikke lade mange timer vente på sig". I Kronikas svarskrivelse af 8.5. 1946 sst. oplyser han, at han ikke selv kan bekræfte at være ophavsmand til den opsnappede telefonsamtale, men at han har forelagt den for W. Petersen, der ikke nærrede tvivl om, at den citerede passus stammede fra en telefonsamtale mellem ham og Kronika. Det er muligt, at den her citerede samtale er identisk med den sidste telefonsamtale, Kronika sendte ud af Berlin, før Danmark blev besat.
11. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript u.d. (forår 1946).
12. LAÅ, P106-31 og 32. Dagbøger 8.4. og 9.4. 1940. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript januar 1945.
13. LAÅ, P106-31 og 32. Dagbøger 9.4. 1940.
14. Bindsløv-Frederiksen, 1960, s. 36ff.
15. LAÅ, P106-27. Helge Skjødt til Ernst Christiansen 16.4. 1940.
16. J.P. Junggreen var nordslesvigsk delegeret i den tyske rigsdag 1884-1886 og yndede i både tale og skrift at minde tyskerne om deres egen historie under fransk herredømme. På ledende plads den 14.5., 17.5., 18.5., 20.5., 21.5. og 22.5. 1940 blev Fichtes "Taler til den tyske nation" refereret, citeret og fremhævet som eksempel til efterfølgelse. Bemærk i øvrigt, at også Vilhelm la Cour i 1941 tog Fichtes tanker op i pjecen *Ord til os i Dag*.
17. LAÅ, P106-23. Kaj Munk til Ernst Christiansen 15.4. 1940. Se også Nielsen Brovst, 1993, s. 15f. Også Helge Skjødt giver i et brev 16.4. 1940 (LAÅ, P106-27) udtryk for, at avisens ledere har "hjulpet os til at bære de tunge timer og genrejse vort mod og vort håb til fremtiden".

18. Nationaltidende 7.5. 1940. Denne artikel om danskerne, der sidder i bombekælderen, gengives in extenso i Flensborg Avis den 21.5. 1940, også med denne passage: "Det siges, at dyr ikke må medtages i beskyttelsesrummene. Dog ser vi, at der er sluppet en del hunde med herved. De var skrappe til at glamme før; nu piber de og logrer med halen og svajer ryggen og gør sig til. Vi kaster et blik hen over dem, iskoldt, med foragt. Vi ved, det hører med til vor prøvelse, at vi foreløbig skal have dem til at forpeste luften for os. Foreløbig. Men vi har strejft dem af med vort blik og noteret dem op i vor hukommelse. De skal sande en dag, at den alt for kloge går det værre end den dummeste". Men også tankerne om den "selvforskyldte" besættelse, og at danskerne nu ved national genrejsning skulle bevise, at de som folk var værd at redde, var nært beslægtede med Kaj Munks.
19. LAÅ, P106-19. Gunnar Haagenen til Ernst Christiansen 13.4. 1940, P106-16. P. Grau til Ernst Christiansen 14.4. 1940, P106-25. Chr. Refslund til Ernst Christiansen 14.4. 1940, P106-23. Henrik Møller til Ernst Christiansen 16.4. 1940, P106-27. Helge Skjødt til Ernst Christiansen 16.4. 1940.
20. Bindsløv Frederiksen, 1960, s. 24.
21. LAÅ, P106-16. P. Grau til Ernst Christiansen 12.2. 1940.
22. LAÅ, P106-23. Henrik Møller til Ernst Christiansen 16.4. 1940.
23. LAÅ, P106-21. Kronika til Ernst Christiansen 27.4. 1940.
24. Olrik, 1911, s. 295ff og la Cour, 1928-1930, s. 67ff. Min parafrase rummer essensen af digtet, som det fremtræder i de nævnte værker.
25. Flensborg Avis 6.9. 1933.
26. Paul, 1997, s. 308. *Meldungen aus dem Reich* nr. 97, 17.6. 1940.
27. Kapitlet bygger, hvor intet andet er angivet, på Sørensen, 1971; Kronika, 1969; Folketingstidende 1970-71 (sp. 3163ff); samt for deles vedkommende på DCB, P312-20, Frants Thygesens manuskript. H.E. Sørensens overbevisende og veldokumenterede bog skæmmes af lidt for hastige slutninger m.h.t. samarbejde mellem de danske og tyske myndigheder. Kronikas artikel er præget af hans sans for dramatik. Han omtaler bl.a., at selvmordet skulle være sket med et skydevåben, men har senere (Flensborg Avis 14.11. 1969) medgivet, at der på dette som på andre punkter var tale om rent gæsteri. Der foreligger ganske vist et vidneudsagn fra en SS'er, Friedrich Küker, der gjorde tjeneste i Kastellet, og som til en bekendt af Lausten udtalte, at Lausten var blevet "skudt af SS" (H.E. Sørensen, s.90), men der kan næppe fæstes lid til denne udtalelse. Det er ikke hensigten her at redegøre for den langvarige og endnu uafsluttede debat om dansk politi og retsvæsens rolle i affæren, spionageanklagens holdbarhed eller spekulationerne om mord eller selvmord – og i sidstnævnte tilfælde: grunden til at Lausten skulle have taget sit eget liv. Som det vil fremgå, afviger mit bud ikke væsentligt fra H.E. Sørensens.
28. Folketingstidende 1970-71, sp. 3163. Justitsminister K. Thestrups (C) redegørelse den 22.1. 1971 på forespørgsel af folketingsmand J. Burgdorf (C). Thestrup henviste bl.a. til tyske forhørsprotokoller og ligsynsattesten fra Retsmedicinsk Institut. Laustens venner havde i dagene umiddelbart efter dødsfaldet hørt rygter om h.h.v. hængning i selerne og overskæring af pulsårer. Hvor disse rygter stammede fra, kan ikke konstateres. (Kronika i Flensborg Avis 14.11. 1969). Den medicolegale ligsynsattest, foretaget af Harry Brocks på Retsmedicinsk Institut, godt et døgn efter dødens indtræden, og gengivet hos H.E. Sørensen, 1971, s. 91ff, omtaler dødsmåden som "strangulation og overskæring af håndledspulsårerne". Der er senere udtrykt tvivl om dødsattestens ægthed, og det er blevet at man opererede med to *forskellige* dødsattester, men H.E. Sørensen argumenterer s. 95ff overbevisende for, at dette ikke var tilfældet.
29. RA, H7-284, 7.Y.15.a. Herluf Zahle til UM 3.6. 1940. Kronika, 1969, s. 288. Kronika skriver: "De fortvivlede forældre kunne ikke få lov til at overvære jordfæstelsen (...) jeg fik et skarpt *nej* i Berlin; *Landesverräter – Spion mitten im Kriege*, sagde man hårdt." Det er ikke umuligt, at en sådan udtalelse kan være faldet, men mange ting (Kronika opererer med en pistol, som "de altid mordlystne nazister" skulle have lagt ind i cellen til Lausten og som han skulle have gjort brug af) tyder på, at Kronika her, som så mange andre steder, præsenterer gisninger og selvoplevede hændelser sideordnet, krydret med dramatiske udbrud og spekulationer. Kronikas artikel er fyldt med efter-rationaliseringer og kommentarer, og er i det følgende kun benyttet, når oplysningerne har kunnet bekræftes eller sandsynliggøres på anden måde.

30. Kronika, 1969, s. 288. H.E. Sørensen, 1971, s. 7ff. Hejmdal 10.5. 1940. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15D. Dons-Møller til det danske gesandtskab i Berlin 9.5. 1940.
31. Hansen, 1942, s. 187. Thomsen og Søllinge, 1987-1991, III, s. 667f.
32. H.E. Sørensen, 1971, s. 9.
33. LAÅ, P106-22. Caroline Lausten til Ernst Christiansen 22.4. 1940.
34. DCB, P29-7. L.K. Lausten til Kronika 24.7. 1940.
35. Blandt pressefolkene må nævnes den 11.4. 1940 redaktør Knud Ree, Vestkysten; og den 12.4. 1940 Robert Huhle og J.P. Nielsen, Sønderborg Socialdemokrat. Sidstnævnte formentlig ved en fejltagelse forvekslet med redaktør Frede Nielsen. J.P. Nielsen blev løsladt med mange undskyldninger, da det gik op for Gestapo, at man over for sig havde "der Kindervater", kendt over hele Tyskland som manden, der efter 1. verdenskrig hjalp tusindvis af tyske og østrigske børn. L. Bindsløv Frederiksen, 1960, s. 21ff.
36. DCB, E1-8. Viggo Lausten, dagbogsnotat. Aksel Michelsen om Viggo Laustens syn på Dons' besøg efter H.E. Sørensen, 1971, s. 38ff
37. H.E. Sørensen, 1971, s. 139ff
38. DCB, E1-8. Viggo Laustens optegnelser. Delvist gengivet hos Kronika, 1969, s. 291f. Den kendsgerning, at intet i Laustens optegnelser tyder på, at anklagerne har noget på sig, men tvært imod afviser dem, beviser naturligvis intet. Det ville i sagens natur være særdeles uklogt at føre dagbog med belastende optegnelser.
39. Kartoteket, 1946. På s. 166 optræder G.S. Tscherning, f. 25.3. 1906, Jenslev Tvæervej 24, Gentofte, som indmeldt i DNSAP den 31.10. 1940. Samme i Information 28.3. 1946. Den 29.3. 1946 indrykkede G.S. Tscherning i Information en erklæring, der skulle forklare hans medlemskab. Heri skrev han bl.a.: "Jeg vil hævde, at Lausten ikke begik selvmord, men blev myrdet af tyskerne, og jeg har en begrundet mistanke om, at herværende tyskere står bagved. For at få det nærmere opklaret, meldte jeg mig den 31. oktober 1940 ind i den kreds af DNSAP, hvor en mand med gode oplysninger om Lausten-sagen færdedes. Efter 6 ugers undersøgelser var jeg dog klar over, at det var mig umuligt at få de pågældende oplysninger – enten fordi vedkommende var advaret eller fordi sporet var falsk, hvorfor jeg straks meldte mig ud igen." Tscherning havde efter krigen haft lejlighed til at se "de dokumenter, tyskerne har efterladt her i landet denne sag vedrørende, og det har bekræftet min opfattelse af, at der foreligger et gement mord. Jeg beklager derfor, at det opklaringsarbejde, jeg indledte i 1940, nu løber ud i sandet, fordi jeg er blevet provokeret til at forklare, hvorfor mit navn står i Bovrup-kartoteket. Det er kedeligt, at folk, der hele deres liv har ydet en indsats for den nationale sag, skal stemples som unationale på denne måde; men det er endnu mere kedeligt, at igangværende arbejde må standses af den grund." Hvorvidt Tschernings forklaring har noget på sig eller ej er ikke forfulgt nærmere. Information oplyste i samme nummer, at G.S. Tschernings udmeldelsesdato ifølge DNSAP's arkiver var bogført til den 29.4. 1941 efter et brev fra Tscherning, hvori han skrev, at han af "særlige grunde ikke kan motivere udmeldelsen. Hvilket er let forståeligt". Information ville nødtigt drage Tschernings erklæring i tvivl, men fandt dog, at han burde have lejlighed til at forelægge sagen til kollegial afgørelse, ikke mindst p.g.a. de divergerende oplysninger vedrørende udmeldelsestidspunktet. I Bovrup-kartoteket i RA (Gr. 38.a. Journalister) optræder Tscherning som indmeldt 31.10. 1940 med medlemsnummer 35973. I mappe T-U 41-56.999 rødt nr. 264 optræder han på udmeldelsesblanketten som udmeldt uden datering. På blanketten henvises til et brev, fra hvilket der citeres: "På grund af forhold, som jeg ikke her kan gøre rede for, ønsker jeg at blive slettet som medlem af partiet."
40. H.E. Sørensen, 1971, s.150ff
41. Kronika, 1969, s. 289ff.
42. H.E. Sørensen, 1971, s. 144f
43. RA, UMPB, H110-596, 110J.5615. UM-notat 2.5. 1940. Politiken 4.5. 1940. Se også H.E. Sørensen, 1971 s. 97f.
44. Kronika, 1969, s. 264. Kronika antyder, at der kan have ligget en hensigt om at lægge en fælde for Flensborg Avis bag denne forglemmelse, men der er absolut intet, der tyder på. Han skriver, "at nazisterne i Danmarks hovedstad havde *glem*t (!) Flensborg Avis." Men det var ikke nazisterne, hverken de danske eller de tyske, der udsendte

meddelelsen til de danske redaktioner, men derimod det danske udenrigsministeriums pressebureau efter henvendelse fra det tyske gesandtskab. Sandsynligheden taler snarere for, at Flensborg Avis ikke optrådte på pressebureauets liste over danske redaktioner, – eller at det var grænsespærringen, der forhindrede en meddelelse i at nå frem til Flensborg.

45. LAÅ, P106-32 og 33. Dagbøgerne 5.5. 1940. Johnsen, 1997, s. 68.
46. Nationaltidende gengiver begge Flensborg Avis-artikler den 8.5. 1940 under overskriften: "Meget skal bæres i denne tid". Nationaltidende var blandt de danske aviser, der førte det dristigste sprog imod besættelsesmagten og regeringen, bl.a. med talrige artikler af Kaj Munk.
47. LAÅ, P106-25. Christian Refslund til Ernst Christiansen 7.5. 1940.
48. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15D. Dons-Møller til danske gesandtskab i Berlin 9.5. 1940. H.E. Sørensen, 1971 s. 100f.
49. LAÅ, P106-20b. Svend Johannsen til Ernst Christiansen 8.5.; 14.5.; 17.5. 1940. Af brevet den 14.5. 1940 fremgår det, at Svend Johannsen var "overbevist om", at Lausten havde "givet sit liv" for fædrelandet, og Johannsen fandt det pinligt, at Lausten ikke var blevet mindet ved seneste folkerådsmøde.
50. DCB, P29-4. Polizeiverfügung 1.6. 1940 (original), Ernst Christiansen-notat 1.6. 1940, Ernst Christiansen til Kronika 1.6. 1940. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Konsul Dons-Møller til H. Zahle, gesandtskabet i Berlin, den 2.6. 1940, 3.6. 1940 og 5.6. 1940.
51. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15D. Konsul Dons-Møller til H. Zahle den 3.6. 1940. LAÅ, P106-31-32. Dagbøger 1.6. 1940.
52. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 4.6. 1940.
53. Kronika, 1969, s. 270f.
54. Johnsen, 1997, s. 69.
55. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15D. Konsul Dons-Møller til H. Zahle, gesandtskabet i Berlin. Ernst Christiansen til Reichsminister für Volksaufklärung und Propaganda 3.6. 1940 (afskrift). DCB, P29-4. samme i gennemslag.
56. Johnsen 1997 s. 70. Hos Noack, 1989, II, s. 522 er udlægningen, at Christiansen "praler" med sit ideologiske slægtskab med nazismen. Denne udlægning forekommer dog urimelig i betragtning af omstændighederne.
57. Se også Noack, 1975, s. 34-61. VoMi og den ansvarlige for det dansk-tyske mindretalsspørgsmål, Waldemar Riemann, bombarderedes hen over sommeren 1940 fra grænsetyskhedens leders side med krav om grænserrevision, men Riemann var ubøjelig i sine krav på ro ved grænsen. Og når han ikke ville høre noget vrøvl fra sine folkefæller nord for grænsen, så ville han formentlig i endnu højere grad have frabedt sig vrøvl fra det danske mindretals side. Se også Kronika, 1969, s. 275. Ifølge Kronika skal Riemann direkte have været for lukning af både Flensborg Avis og Der Schleswiger, der efter hans mening oparbejdede anti-tyske stemninger og derved forvoldte uro ved grænsen.
58. Kronika, 1969, s. 268ff.
59. Johannsen, 1978; Bästlein, 1990 og Svend Johannsen: Dagbogsoptegnelser og erindringer fra KZ-Sachsenhausen, trykt i Flensborg Avis. (udklip i DCB, Den slesvigske Samling, 99.4).
60. Kronika, 1969, s. 272.
61. DCB, P29-4. Kronika til Ernst Christiansen 4.6. 1940. Se også Kronikas redegørelse i Nationaltidende 5.6. 1940.
62. Noack, 1974, s. 49f.
63. LAÅ, P106-21. Kronika til Ernst Christiansen u.d. (6.6. 1940) og dennes svar-koncept 8.6. 1940. Originalt svar i DCB, P29-27,10.
64. DCB, P29-4. Propagandaministeriet (Dürr) til Ernst Christiansen 7.6. 1940. LA, P106-31 og 32. Dagbøger 13.6. 1940.
65. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til konsul Yde, 17.6. 1940.
66. StaF., Akte II C 33. Lagebericht af 16.7. 1940, underskrevet af Dr. Kracht. Kracht tilføjer i sin "Lagebericht", der skrives, netop som Ernst Christiansen må forlade sin post.

- Han tilføjer dog, at månedsskriftet "Der Schleswiger" imidlertid fortsat redigeres af Ernst Christiansen.
67. Johnsen, 1997, s. 71.
 68. RA, H7-284 7.Y.15.a. Dons-Møller til UM 3.6. 1940 og 17.6. 1940.
 69. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 15.6. 1940 og P29-27, 10. LAÅ, P106-31 og 32. Dagbøger 14.6. 1940. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Konsul Dons-Møller til UM 17.6. 1940. Dons-Møllers indberetning rummer en gengivelse af samtaleforløbet efter Ernst Christiansens referat, dog uden slutbemærkningen til Petersen om muligheden for en frivillig afgang. Det kan skyldes en forglemmelse – den egentlige samtale var jo afsluttet på dette tidspunkt – men det kan også skyldes, at Ernst Christiansen endnu nærede et spinkelt håb om, at en indgriben fra dansk diplomatisk side endnu kunne nå at redde situationen.
 70. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Gauleiter Lohse 15.6. 1940 med gennemslag sendt til Reichspropagandaamt i Kiel.
 71. DCB, P29-4. Gauleiter Lohse til Ernst Christiansen 17.6. 1940 og dennes svar 19.6. 1940.
 72. DCB, P29-27, 10. Ernst Christiansen til Gauleiter Lohse 19.6. 1940.
 73. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Propagandaministeriet 19.6. 1940. RA, H7-284 7.Y.15.a. Dons-Møller til UM 20.6. 1940.
 74. RA, H7-284, 7.Y.15.a. Marinus Yde til UM 27.6. 1940. Ernst Christiansen til Marinus Yde 8.7. 1940.
 75. Nielsen Brovst, 1993, s. 45-59. Møller, 2000, s. 35-43.
 76. DCB, P29-27,10. Dürr til Ernst Christiansen 29.6. 1940.
 77. DCB, P29-4. J.C. Paulsen til Propagandaministeriet 8.7. 1940; Ernst Christiansen til Reichsverband der deutschen Presse 27.7. 1940. E1-1. Tilsynsrådsprotokollen 8.7. 1940. LAÅ, P106-31 og 32. Dagbøgerne 28.6. – 8.7. 1940.
 78. Kronika, 1969, s. 278ff.
 79. DCB, P29-27,10. Kronika til Christiansen 10.7. 1940 og dennes svar 15.7. 1940.
 80. DCB, P29-4. RddZ til Ernst Christiansen 25.7. 1940; Ernst Christiansen til RddZ 29.7. 1940 og 8.8. 1940. E1-8. RddZ til Flensborg Avis 3. februar 1941; 19. februar 1941; 20. februar 1941. Flensborg Avis til RddZ 12. februar 1941. Erklæring fra det forretningsførende udvalg for den danske folkegruppe i Sydslesvig, "Folkerådet", (Cornelius Hansen, J.C. Møller, Tage Jessen og L.P. Christensen) 7.4. 1941, at man er indforstået med titel-tilføjesen. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15D. Konsul Dons-Møller til UM 13.8. 1940.
 81. RA, UMPB, H110-506, 110.J.2496. P.B. Ryder-notits 11.7. 1940.
 82. Kronika, 1969, s. 268.
 83. DCB, E1-8. Anna Rob. Jacobsen til L.P. Christensen 24.7. 1940.
 84. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15D. Propagandaministeriet (Dürr) til J.C. Paulsen 9.8. 1940 (afskrift – samme i DCB, P29-4) og følgeskrivelse fra Ernst Christiansen til konsul Dons-Møller 14.8. 1940. LAÅ, P106-31 og 32, dagbøgerne 15.8. 1940.
 85. Johnsen, 1997, s. 74.
 86. DCB, P29-27,10. L.P. Christensen til Kronika 12.8. 1940; koncept til skrivelse til Propagandaministeriet u.d.
 87. DCB P29-27,10. Ernst Christiansen til Kronika 12.8. 1940.
 88. DCB, P29-5. Reichspropagandaamt Kiel til L.P. Christensen 13.8. 1940; P166-5d. L.P. Christensen-manuskript 26.4. 1941.
 89. DCB, P166-5d. L.P. Christensen-manuskript 26.4. 1941. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204.II. Dons-Møller til UM 19.8. 1940.
 90. RA, UM, H7-284, 7.Y.15.a. Dons-Møller til UM 19.8. 1940.
 91. Der er på dette møde muligvis endog blevet nævnt den person, man i Kiel havde i tankerne. Kronika synes at vide (s. 288), hvem der er tale om, men personnavne forrummer Kronika som regel bag et tågesløv af hemmelighedsfuldhed – formentlig for spændingens skyld. N. Christensen, 1945, s. 651, nævner, at man fra tysk-flensborgsk side (Ernst Kracht og Ernst Schröder) bragte Ludwig Lienhard på tale som afløser.

- Også hos H.E. Sørensen, 1971, s. 103 nævnes, at man fra tysk side bragte Ludwig Lienhardt i forslag – en oplysning, Sørensen meget vel kan have fået fra Kronika, som han gentagne gange interviewede. Tanken er ikke helt umulig. Ludwig "Ludden" Lienhardt havde virket som journalist under Kronikas ledelse af Der Schleswiger og havde bl.a. været en højt respekteret spejderleder i Sydslesvig. I 1933 blev han imidlertid nationalsocialist, erklærede sig tysk og meldte sig til SS.
92. RA, UM, H7-284, 7.Y.15.a. Herluf Zahle til Erik Scavenius 3.10. 1940. Kronika, 1969, s. 280ff. Kronikas "dagbogsoptegnelser" 18.-20.8. 1940.
 93. RA, UM, H7-284, 7.Y.15.a. L.P. Christensen til Niels Hansen 16.8. 1940. En afskrift af brevet blev tillige sendt til formand for grænseforeningen H.P. Hansen samt landsmand Hans Jepsen Christensen.
 94. DCB, P29-27,10. L.P. Christensen til Kronika 8.9. 1940.
 95. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15D. Konsul Dons-Møller til UM 5.10. 1940. Kronika, 1969, s. 285f. Kronikas "dagbogsoptegnelser" 30.9.-1.10. 1940. DCB, P166-5d. L.P. Christensen-manuskript 26.4. 1941.
 96. DCB, P166-2. L.P. Christensen-notat 20.9. 1940.
 97. RA, UM, H7-284, 7.Y.15.a. Dons-Møller til UM 24.9. 1940.
 98. DCB, P271-6. AA pk. 229 (fotokopi). Der Chef der Sicherheitspolizei und des SD til den Herrn Reichsminister des Innern, z. Hd. Herrn Ministerialdirigenten Dr. Dankwerts, und an das Auswärtige Amt, z. Hd. des SS-Standartenführers Gesandter Luther. 25.9. 1940. Begge ministerier afviste imidlertid henvendelsen, det første af udenrigspolitiske grunde og af hensyn til det tyske mindretal i Nordslesvig og det andet, fordi et forbud måske ville stoppe mindretallets "naturlige" tilbagegang.
 99. Se Mogensen, 1980, s. 261f og 267ff.
 100. DCB, P166-2. Kronika til L.P. Christensen 30.9. 1940.
 101. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15D. Konsul Dons-møller til UM 5.10. 1940. Kronika, 1969 s. 285f. Kronikas "dagbogsoptegnelser" 30.9.-1.10. 1940. DCB, P166-5d. L.P. Christensen-manuskript 26.4. 1941.
 102. DCB, P29-27,10. L.P. Christensen til Kronika 23.9. 1940 og 3.10. 1940.
 103. DCB, P166-2. Kronika til L.P. Christensen 11.10. 1940.
 104. RA, UM, H7-284, 7.Y.15.a. Herluf Zahle til Erik Scavenius 3.10. 1940. F.eks. Dons-Møller til UM 19.8. 1940. Dons-Møller supplerer sine rent refererende indberetninger med mere kommenterende privatbreve til Niels Svenningsen. UM sender samtlige indberetninger videre til statsministeriet, der nøje følger sagen.
 105. En sådan forventning om at overtage chefredaktionen findes i hvert fald udtrykt i flere af Kronikas breve i forbindelse med hans afgang fra *Flensborg Avis* 1953-54. DCB, P29-27-14.
 106. StaF., Akte II C 33. Lagebericht af 23.4. 1941.
 107. Kronika, 1969, s. 286f.
 108. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 9.12. 1940 og dennes svar 12.12. 1940.
 109. DCB, P29-4. Kronika til L.P. Christensen 3.1. 1941.
 110. Ernst Christiansens tanker ved hustruens syge- og dødsleje er til dels gengivet i Kronika, 1969, s. 292-302.
 111. Optegnelser fra Ernst Christiansens sidste timer er gengivet i Kronika, 1969, s. 302-305.
 112. Flensborg Avis 3.3.1941.
 113. Flensborg Avis 26.3.1941.
 114. Flensborg Avis 12.3.1941.
 115. Flensborg Avis 8.3.1941 og 19.3.1941.
 116. Flensborg Avis 1.3.1941.
 117. Kronika, 1969, s. 307. Flensborg Avis 26. februar 1941 rummer nekrologen; de følgende dage talrige presseklip og udtalelser fra officielle og private personer.
 118. Flensborg Avis 1.3. 1941. Kronika, 1969, s. 308-12.
 119. DCB, P29-4. Kronika til L.P. Christensen 8.3. 1941.

120. Danebrog (opr. Danebrog) med undertitlen Dansk Enhedspartis Kampblad (opr. Enhedspartiets Kampblad) blev udgivet af først Enhedspartiet, en nazistisk udbrydergruppe med Ejnar Vaaben i spidsen. Vang Hansen, 1982. DNSAP's dagblad, Fædrelandet, bragte den 2.3. 1941 et digt af Viggo J. von Holstein-Rathlou, tidligere bibliotekar ved Flensborghus Bogsamling.
121. DCB, E1-8. Danebrog m. randbemærkning.
122. Se også Noack, 1989, II, s. 525.
123. DCB, P166-5d. J.C. Paulsen og Cornelius Hansen til L.P. Christensen 26.4. 1941; E1-1. Tilsynsråds-protokollen 12.3. 1941
124. DCB, E1-8. Propagandaministeriet til Flensborg Avis den 27. februar 1941 og dennes svar 5.3. 1941. P29-4. Kronika til L.P. Christensen 8.3. 1941. RA, UM, H7-284, 7.Y.15.a. Dons-Møller til UM 19.3. 1941.
125. DCB, E1-8. Propagandaministeriet til Flensborg Avis 6.5. 1941 og 22.5. 1941, Flensborg Avis' svar 16.5. 1941. P29-4. L.P. Christensen til Kronika 16.5. 1941. RA, UMPB, H 111-160, 111.N.204b. Dons-Møller til UM 21.5. 1941.
126. DCB, E1-8. Reichspropagandaamt Schleswig-Holstein til Flensborg Avis 20.5. 1941 og dennes svar 22.5. 1941.
127. DCB, E1-8. Zensuroffizier (Luftwaffe) beim Reichspropagandaamt Schleswig-Holstein til Flensborg Avis 23.5. 1941 og dennes svar 26.5. 1941; samme 23.10. 1941 og 29.10. 1941. Reichspropagandaamt (Petersen) til Flensborg Avis 25.8. 1941 og dennes svar 27.8. 1941; samme 14.10. 1941 og 17.10. 1941.
128. DCB, E1-8. Reichspropagandaamt Schleswig-Holstein til Flensborg Avis 3.10. 1941 og dennes svar 6.10. 1941; samme 30.10. 1941 og 31.10. 1941.
129. DCB, E1-8. Reichspropagandaamt Schleswig-Holstein til Flensborg Avis 4.11. 1941 og dennes svar 7.11. 1941.
130. DCB, E1-8. Presseabteilung der Reichsregierung, Abteilung Zeitschriftenpresse, til Flensborg Avis 29.10. 1941.
131. StaF., Akte II C 33. Ernst Schröders kommentar af 16.10. 1941 til Lageberichte über die dänische Minderheit.
132. DCB, E1-8. Propagandaministeriet (Dürr) til Flensborg Avis 17.11. 1941. Afskrift i RA, UMPB, H111-160 111.N.204b.
133. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript 28.3. 1942. P29-4. L.P. Christensen til Kronika 25.11. 1941.
134. RA, Generalkonsulat 1964, Notits den 3.12. 1941. RA, H7-284 7.Y.15.a. Dons-Møller til UM 3.12. 1941.
135. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript 28.3. 1942; P29-4. L.P. Christensen til Reichspropagandaamt 25.11. 1941, L.P. Christensen til Kronika 20.12. 1941. RA, Generalkonsulat 1964. Notits den 3.12. 1941.
136. DCB, P29-4. Kronika til L.P. Christensen 27.12. 1941. Koncept med påskriften "skrevet om". Det er nærliggende at antage, at Kronika kan have frygtet brevcensuren, men den mulighed foreligger også, at han ikke har ønsket at støde L.P. Christensen, der var berettiget ængstelig og rykkede for et svar. Kronika, 1966, s. 37 og 41f: "Optegnelser" 28.11. 1941, ifølge hvilke Dr. Dürr skulle arbejde for at gennemføre et generelt og ministerielt forbud imod Flensborg Avis. Begrundelsen var bl.a., at avisen igennem længere tid "systematisk" skulle have serveret citater fra andre aviser "på en udpræget tendentiøs, statsfjendtlig og antitysk måde." Der må være tale om bolsjevik-lederen. Kronika informeres via Stephan, og træffer aftale med Dr. Hans Fritsche, en nær medarbejder af Goebbels, om at han vil lægge sagen *ad acta* mod at Kronika på det kraftigste skulle opfordre L.P. Christensen til at udvise den yderste forsigtighed med hensyn til citater. Optegnelser 13.12. 1941, ifølge hvilke Kronika over for Propagandaministeriet kan forelægge en artikel af den tyske militærekspert, oberstløjtnant Soldan, der den 17.12. 1941 beskriver den russiske soldat på lignende måde som i *Flensborg Avis'* leder.
137. DCB, E1-8. Propagandaministeriet (Dürr) til Flensborg Avis 17.11. 1941 og 22.1. 1942; L.P. Christensens svarkoncept til Reichspropagandaamt 24.11. 1941, efter alt at dømme først dateret og afsendt dagen efter.
138. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript 28.3. 1942. Kronika, 1966, s. 51.

139. DCB, P29-1. Kronika til Dr. Kettelbaum, Presseabteilung des Auswärtigen Amtes.
140. DCB, P29-4. Kronika-notat 1942; L.P. Christensen til J. Kronika 14.5. 1942.
141. RA, Generalkonsulat 1964. Dons-Møller til UM 19.11. 1942. DCB, P166-5d. L.P. Christensen-manus 1942.
142. DCB, E1-8. L.P. Christensen-talemanuskript 28.3. 1942.
143. DCB, E1-8. L.P. Christensen til Reichspropagandaamt 5. februar 1942; Reichspropagandaamt til Flensburg Avis 9.3. 1942 og dennes svar 12.3. 1942; m.h.t. billeder samme 21.3. 1942; 25.3. 1942 og svar 23.3. 1942; m.h.t. boganmeldelser samme 28.5. 1942; 1.6. 1942 og svar 29.5. 1942; Hitler-billedet: samme 15.4. 1942 og svar 16.4. 1942. L.P. Christensen-manuskript 28.3. 1942.
144. DCB, E1-8. Reichspropagandaamt til Flensburg Avis 5.3. 1942; svarkoncept 12.3. 1942. L.P. Christensen-manuskript 28.3. 1942.
145. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskripter 28.3. 1942 og juni 1943.
146. Det blev den 23.12. 1944 pålagt Flensburg Avis ifølge påbud fra præsidenten for Reichspressekammer, at anføre sin titel i tysk oversættelse i en parentes under bladhovedet. Fra den 29.12. 1944 til den 29.1. 1945 førte Flensburg Avis derfor også titel af Flensburger Zeitung. Dette påbud gjaldt alle de aviser, der udkom på fremmed sprog i Tyskland. Allerede den 30.1. 1945 blev dette påbud imidlertid tilbagekaldt for Flensburg Avis' vedkommende. Omtrent samtidig, den 21.12. 1944, fik Flensburg Avis et officielt "Presseregisternummer" (RPK. I/1016) med påbud om fra 1.1. 1945 altid at trykke dette nummer i avisen. DCB, E1-8. Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger til Flensburg Avis 23.12. 1944; Präsident der Reichspressekammer til Flensburg Avis 21.12. 1944. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Konsul P.B. Ryder til UM 30.1. 1945.
147. DCB, P166-5c. L.P. Christensen-manuskript u.å. – formentlig 1942.
148. DCB, P166-5c. L.P. Christensen-manuskript til Grænseforeningens sendemænd, u.å. – formentlig 1942.
149. DCB, P166-5d. L.P. Christensen-manuskript 1943.
150. Kronika, 1966, s. 61f. Fritzsche forlod imidlertid netop i marts 1942 Propagandaministeriets presseafdeling, ifølge Kronika angiveligt p.g.a. lede ved sejr-parolerne. I betragtning af, at han fortsatte som radiokommentator, må man vist sige, at det var et mindre heldigt skifte.
151. Willy Johannsen havde tidligere været knyttet til Der Schleswiger, men kom senere til det tyskorienterede Skandinavisk Telegram-Bureau i København. Se Kronika, 1969, s. 239f.
152. DCB E1-8. L.P. Christensen-notat med udtog af et brev fra Kronika af 24.8. 1943. Om den samtidige situation i Danmark, hvor "august-oprøret" var i fuld udvikling, har påvirket udtalelsen, er en mulighed. Der er oplagte paralleller mellem samarbejdsregeringens funktion som "skjold" for den danske befolkning over for besættelsesmagten, og Kronikas lignende funktion for mindretallet over for den nazistiske stat – paralleller, som Kronika imidlertid på de skarpeste afviste efter krigen, idet han hos Scavenius kun så tyskvenlighed og beundring for magten.
153. DCB, P29-4. Kronika til L.P. Christensen 30.6. 1942, P29-56,1. Den tyske Ugerevy juni 1942 med korrespondance. Kronika, 1966, s. 73. P29-56,1. Sager vedr. Den tyske Ugerevy
154. Kronika, 1966, s. 79f. og s. 213f
155. Boberach, 1984, bd. 12, nr., 343. SD-Bericht 14.12. 1942.
156. Kronika, 1966, s. 21f. Se også s. 152-66.
157. RA, UMPB, H111-160, 111.N.204 b: Herluf Zahle til UM 22. februar 1940.
158. DCB, P29-1. ApA til Kronika 20.3. 1941.
159. Kronika, 1966, s. 71f
160. DCB, P29-6. M. Kamphøvener til Kronika 15.12. 1939.
161. DCB, P29-9. Eigil Steinmetz til Kronika 24.5. 1940 og dennes svar 4.6. 1940
162. DCB, P29-6. M. Kamphøvener til Kronika 15.12. 1939.
163. DCB, P29-9. A.P. Hansen til Kronika 7.3. 1942 vedr. fjernelsen af Schoch. Hæstrup,

- 1965.
164. Bindslov Frederiksen, 1960, s.149ff.
 165. DCB, P29-4. Kronika til L.P. Christensen 25.11.1940.
 166. Fredborg, 1943 (1945).
 167. Se f.eks. Kreth, 1998.
 168. F.eks. Müllern, 1942, s. 22ff.
 169. F.eks. Kronika, 1966 s. s. 59, s. 72f, s. 83.
 170. DCB, P29-54,2. Kronikas erklæring til Den parlamentariske Kommission den 8.5. 1946. Se også Kronika, 1981, s. 33.
 171. Kronika, 1966 s. 53. Kronika, 1969, s. 269f. I 1969-versionen er det kun Propagandaministeriet, der griber ind. Til gengæld antydes det i 1966-versionen, at opholdet i cellen var af længere varighed end det fremgår af 1969-versionen.
 172. DCB, P29-54,2. Kronikas erklæring til den parlamentariske kommission den 8.5. 1946.
 173. DCB, P29-9. Kronika til redaktør A.P. Hansen, Nationaltidende, 9.10. 1941.
 174. DCB, P29-2. Kronika til Mejeriet Danmark 8.10. 1941. Kronika-notat 10.2. 1942.
 175. DCB, P29-1. Aarhus Stiftstidende til Nationaltidende 30.3. 1942 og Kronikas svar 29.4. 1942.
 176. Andrésen, 1946, s. 166f.
 177. Kronika, 1969, s. 267f.
 178. DCB, P29-1. Kronika til Auswärtiges Amt 12.1. 1941.
 179. DCB, P29-9. Kronika til Aage Schoch 1.9. 1941.
 180. DCB, P29-39. "Stalins fange". Kronika-manuskript, 1945.
 181. Inspirationen hertil kan Kronika have fået af en norsk kollega: Da de norske korrespondenter kom ud efter nogle ugers internering, tog vennen og kollegaen, Theo Findahl, til Italien. Han gik i kloster, konverterede til katolicismen og vendte senere tilbage til Berlin som en anden mand. Müllern, 1942, s. 71; citat s. 37.
 182. Kronika, 1966, s. 159ff.
 183. Kronika, 1966, f.eks. s. 207 og 259
 184. Kronika, 1966, s. 117 og s. 136ff.
 185. Kronika, 1966, s.135.
 186. Se også Kronika, 1966, s. 52. Ifølge disse optegnelser skal der efter mødet have fundet en drøftelse sted mellem Kronika, L.P. Christensen, Tage Jessen m.fl., hvori Sydslesvigs status efter krigen blev berørt. Kronika skal være gået ind for frigørelse fra Tyskland uden grænseflytning og afstemning efter en længere besindelsesperiode.
 187. DCB, P29-4. Marie Kronika til Kronika 12.2. 1942.
 188. Kronika, 1966, s. 64f.
 189. Kronika, 1966, s. 100f. Se også Kronikas artikler i *Flensborg Avis* 7.11. og 8.11. 1944 om gudstjenester i Berlin med vægten på "søger først Guds rige" og "mammon-dæmonier", der indeholder en stærk trosbekendelse fra Kronikas side.
 190. Hvidtfeldt, 1995, s. 83.
 191. P29-3. M.P. Ejerslev til Kronika 12.12. 1941 og dennes svar 1.12. 1941.
 192. Kronika, 1966, s. 20f. Se også s. 147 og s. 152-66. P29-3. Kronika til Biskop Fuglsang-Damgaard 3.9. 1946.
 193. DCB, P271-6. (kopier). RA, AA pk. 267, læg 8. D 527199-22. Ernst Schröder til AA 5.10. 1939 + bilag: Hans Hermansen til Staatspolizeistelle Kiel 2.10. 1939.
 194. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Holger Andersen 18.12. 1939.
 195. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15D. Konsul Dons-Møller til UM 13.8. 1940.
 196. Paul, 1997, s. 307. Udtog af *Meldungen aus dem Reich* nr. 58, 26. februar 1940.
 197. DCB, E1-8. RddZ til Flensborg Avis 19.8. 1940; 23.10. 1941; 18.11. 1941; 21.1. 1942; 24.3. 1942. Flensborg Avis til Kronika 25.10. 1941; 29.10. 1941; 13.11. 1941; 18.12. 1941. Flensborg Avis til RddZ 5.2. 1942. L.P. Christensen-manuskript 28.3. 1942. Papirgaven: P29-4. Kronika-koncept til L.P. Christensen 27.12. 1941. RA, UM, H7-284,

- 7.Y.15.a. Dons-Møller til UM 11.11. 1941 og 2.12. 1941, UM-notat om muligheden for papir til Flensborg Avis 4.1. 1942. Kronika, 1966, s. 29f, "optegnelser" 28.10. 1941 og 11.11. 1941; s. 43f, "optegnelser" 20.12. 1941; s. 60f "optegnelser" 17.3. 1942.
198. DCB, P29-4. Kronika til L.P. Christensen 8. februar 1943 og dennes svar 10. februar 1943. Kronika, 1966, s. 207f.
199. DCB, P166-5d. L.P. Christensen-notat juni 1943. Et andet L.P. Christensen-notat sammesteds fra 23.10. 1943 antyder, at det var en Kronika-aktion, der førte til Flensborg Avis' undtagelse for reglen om, at der kun måtte eksistere én avis i byer med under 100.000 indbyggere.
200. Flensborg Avis 29.9. 1944. DCB, E1-8. Kronika til L.P. Christensen 8. februar 1943. P166-5d. L.P. Christensen- manuskript u.å.
201. DCB, P166-5d. Manuskript 29.11. 1941.
202. DCB, E1-8. Reichspressekammer, Papierwirtschaftsstelle, til Flensborg Avis 26.11. 1941; Flensborg Avis til Verband deutscher Druckpapierfabriken 29.1. 1942; 17. februar 1942 og dets svar 31.1. 1942; 19. februar 1942; 21. februar 1942. L.P. Christensen-manuskripter 28.3. 1942 og 23.10. 1943.
203. DCB, P271-8. (Kopier). Ernst Schröder til Rudolf Stehr 29.7. 1943. Afskriften er påtegnet E.S., 15, Mappe E. Det henviser formentlig til Ernst Schröders arkiv på LAA.
204. Rasmussen, Sdj.Årb. 2001.
205. DCB, P271-8. (Kopier). Ernst Schröder til Rudolf Stehr 29.7. 1943.
206. DCB, P166-5d. L.P. Christensen-manuskript 23.10. 1943.
207. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Konsul Dons-Møller til UM 31.3. 1943.
208. DCB, E1-8. "...gegen Engeland" til Vereinigte Druckereien, Hamburg, 1.9. 1943 (afskrift); Vereinigte Druckereien til Flensborg Avis 1.9. 1943; Flensborg Avis til Vereinigte Druckereien 24.8. 1943; 9.9. 1943 (koncepter). L.P. Christensen-manuskript 23.10. 1943.
209. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Konsul P.B. Ryder til UM 30.1. 1945.
210. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Konsul P.B. Ryder til UM 30.1. 1945. Südtondernsche Zeitung 15. februar 1945. DCB, E1-8. L.P. Christensen til N.Th. Thomsen 27.1. 1945 og dennes svar 2. februar 1945.
211. I 1960'erne forsøgte Flensborg Avis at opnå erstatning for den lidte skade i forbindelse med forbudet mod Der Schleswiger. Gennem 4 år (fra 1963-67) blev der gennemført undersøgelser, men hovedproblemet for *Landesentschädigungsamts* var følgende: Påførte forbudet mod Der Schleswiger rent faktisk dens ejere et økonomisk tab? Og var forbudet en følge af avisens oppositionelle holdning (som man havde vanskeligt ved at konstatere ud fra de ledende artikler – de virkede ikke tilstrækkeligt oppositionelle!), eller havde det andre grunde; Kronika m.fl. anførte jo selv, at forbudet skyldtes avisens høje informationsniveau i forhold til de tyske blade i byen, blade, der tilbød selvsamme Kronika at korrespondere for dem! Ifølge *Bundesentschädigungsgesetz* kunne der kun gives erstatning, hvis forfølgelse skete *som følge af indrepolitisk modstand* mod nazismen, men Der Schleswiger påtalte i hovedsagen (ud over forfordeling af mindretallet), tysk historieskrivning og **udenrigspolitiske** modsætninger vedrørende grænsen. *Landesentschädigungsamts* konstatede, at Ernst Christiansens ledere *ikke* antastede den nazistiske politik store linjer, men vedgik dog, at dette "vel ligger i sagens natur". I 1967 besluttede Kronika at indstille sagen, da den tydeligvis blev trukket i langdrag fra Kiels side.
212. RA, UMPB, H111-164, 111.N.235b. Dons-Møller til UM 27.6. 1941, P.B. Ryder til UM 15.9. 1944 og 2. februar 1945. DCB, P29-4: L.P. Christensen til Kronika 2.8. 1941.
213. DCB, P271-8. (Kopier). "Løse sager fra Ernst Schröders arkiv". Ernst Schröder til Rimmann 13.9. 1944.
214. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kristeligt Pressebureau 9.12. 1939.
215. DCB, E1-8. L.P. Christensen til Ellen Carlsen, Ordup 21.1. 1942.
216. DCB, P166-5d. L.P. Christensen-manuskript 29.11. 1941.
217. DCB, E1-8. Reichsminister für Bewaffnung und Munition til Flensborg Avis 11.9. 1941; 30.9. 1941 og 25.3. 1942. Det har desværre ikke kunnet opklares, hvem der blev udpeget på Flensborg Avis.

218. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript u.å.
219. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript 28.3. 1942.
220. DCB, P166-2. L.P. Christensen-notat 6. februar 1940.
221. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Konsul P.B. Ryder til UM 30.1. 1945.
222. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript u.d. (1945).
223. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript u.d. (1945-46).
224. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript u.å; P29-4. L.P. Christensen til Kronika 7.7. 1942; P166-5d. L.P. Christensen-manuskript u.å.
225. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Konsul P.B. Ryder til UM 28.5. 1943. DCB, E1-8. Berlingske Tidende til Flensborg Avis 26.5. 1943; M. Kamphøener til Flensborg Avis 27.5. 1943 og samme til Bernhard Hansen 27.5. 1943; L.P. Christensen til Berlingske Tidende 18.6. 1943., L.P. Christensen-manuskript juni 1943 og 23.10. 1943.
226. Flensborg Avis 26.9. 1939.
227. RA, UMPB H111-160, 111.N.204b. Generalkonsulatet til UM 19.5. 1941.
228. DCB, P166-5d. L.P. Christensen-manuskript 26.4. 1941.
229. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript 28.3. 1942.
230. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript 23.10. 1943. L.P. Christensen til Hans Jepsen Christensen juni 1944.
231. DCB, E1-2. Regnskab og årsberetning for 1944.
232. DCB, E1-8. L.P. Christensen til Ergänzungsamt der Waffen-SS 15.5. 1941; telefonnotat 17.5. 1941.
233. Beløbet blev dog efter forhandlinger nedsat. DCB, E1-8 og 9, diverse brevvekslinger.
234. DCB, E1-8. Balancer og årsberetninger for årene 1940, 1941, 1942. Der blev ikke holdt generalforsamlinger i 1944 og 1945 – en forordning af 23.12. 1943 til begrænsning af medlemsmøder forbød dette. Beslutninger blev i stedet truffet af tilsynsrådet. Beretning for regnskabsårene 1943 og 1944 blev aflagt på 15. ordentlige generalforsamling den 27.10. 1945.
235. DCB E1-2. Balancer og årsberetninger for 1944 og 1945. Regnskabsåret 1945 sluttede med et overskud på RM 83.603 og det tab, man havde slæbt med sig i årevis, var vendt til et disponibelt beløb på RM 73.876. Det daglige oplag steg fra ca. 7.000 i maj 1945 til ca. 20.000 i oktober 1945 – heraf ca. 14.500 i Sydslesvig.
236. DCB, E1-6. Ernst Christiansen til Hans Jepsen Christensen 22.12. 1939; 3.3. 1940; 1.4. 1940; 5.4. 1940; 22.4. 1940; Hans Jepsen Christensen til Ernst Christiansen 19.12. 1939; 8.3. 1940; 18.4. 1940.
237. DCB, P166-5d. L.P. Christensen-manuskript 23.10. 1943.
238. LAÅ, P106-23. Haakon Mielcke til Chr. Refslund 25.5. 1940.
239. DCB, P166-5d. L.P. Christensen-manuskript 28.3. 1942.
240. DCB, E1-8. Chr. Refslund til Flensborg Avis den 18.9. 1943 med kopi af rundskrivelsen 17.9. 1943.
241. DCB, E1-8. Morten Korch til Flensborg Avis 10.1. 1944. Avisen havde rettet henvendelse til ham allerede den 23.9. 1943 – en henvendelse, han ikke havde besvaret. Måske mordet på Kaj Munk har fået Korch på andre tanker?
242. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript u.å.
243. DCB, P29-4. Ernst Christiansen til Kronika 22.11. 1939, 9.12. 1939 og 22.1. 1940; Kronika til Ernst Christiansen 4.12. 1939 og 11.12. 1939.
244. DCB, P166-2. L.P. Christensen-notat 13.1. 1940. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Konsul Dons-Møller til UM 3. februar 1940.
245. DCB, P166-2. L.P. Christensen-notat 13.1. 1940.
246. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15D. B. Dons-Møller til UM 3. februar 1940, 10. februar 1940 og 15. februar 1940; afskrift af Folkerådet til OKW 27.1. 1940 og OKW til Folkerådet 10. februar 1940; Ernst Christiansen til ministerialråd Stephan 27.1. 1940 (afskrift). DCB, E1-8. OKW til Folkerådet 10. februar 1940 (udtog i afskrift). P29-4. Telefonnotat 25.1. 1940; Ernst Christiansen-koncept til Stephan 25.1. 1940, Kronika til Stephan 26.1. 1940, Kronika til Ernst Christiansen 29.1. 1940 og dennes svar 1.

- februar 1940 og 16. februar 1940, OKW til Ernst Christiansen 10. februar 1940.
247. LA, P106-24. Frederik Petersen til Ernst Christiansen 5. februar og 20. februar 1940, Ernst Christiansen til Frederik Petersen 17. februar 1940.
248. DCB, P166-5c. L.P. Christensen-notat 1942; talemanuskript u.d.
249. Wingender, 1990, s. 28ff.
250. RA, Generalkonsulat 1964, 7Y15d. Dons-Møller til Niels Svenningsen 10. februar 1940. Wingender, 1990, s. 28ff.
251. Det skal her anføres, at jeg dog ikke systematisk har gennemlæst feltpostbreve for at opklare dette spørgsmål.
252. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript 23.10. 1943.
253. Kronika, 1966, s. 101.
254. DCB, P166-5c. Brev fra Herbert Petersen 4.6. 1942; P166-5d L.P. Christensen-manuskript 26.4. 1941.
255. Særligt markante er f.eks.: Helmuth Beck 31.7. 1942 og 15.6. 1944, Povl Jensen 31.1. 1944, Albert Frederiksen 12.4. 1944, Jens Matthiesen 31.7. 1944, Paul Soltau 14.9. 1944, Peter Køster 23.1. 1945, foruden de anonyme 16.5. 1942 (anvendt som leder), 21.8. 1943 og 11.10. 1944. Blandt de flittigste feltbrevskrivere finder vi: Chr. Nielsen, Ejnar Lorenz, Peter Køster, Fr. Petersen, Nic. Büchert, Paul Jensen, Hans Meng, Chr. Ingwersen.
256. DCB, P166-5d. L.P. Christensens arkiv, L.P. Christensen-manuskript 1943.
257. DCB, P29-4. Flere breve mellem Kronika, L.P. Christensen, boghandler Hagerup og den faldnes søster, frk. Nielsen Kobbermølle september-december 1941 Også Lohses forlag og Morten Kamphøven viste interesse i en udgivelse, men de danske sydslesvigeres fællesråd advarede danske forlag imod uden videre at udgive brevene. En udgivelse kunne give de indkaldte alvorlige ubehageligheder; de kunne blive urolige og måtte evt. pålægge sig selv stor tilbageholdenhed i brevene hjem. Desuden måtte breve jo ikke passere grænsen uden den strengeste censur, så der måtte ikke offentliggøres breve, ja slet ikke sendes nogen, uden de var gået over censuren. Hagerup udgav brevet "Hjertets Treklang" i Danske Kvinders Julebog 1941 med indledning af Chr. Refslund, og Lohses forlag i København udgav i 1941 et udvalg af de i Flensborg Avis trykte breve under titlen "Hjertets Treklang", med indledning af pastor Waage Beck. Alle andre planer blev henlagt til senere.
258. RA, H7-284, 7.Y.15.a. P.B. Ryder til UM 2.2. 1945.
259. RA, H7-284, 7.Y.15.a. P.B. Ryder til UM 2.2. 1945.
260. DCB, P29-4. F.eks. Ernst Christiansen til Kronika 16.3. 1940 og dennes svar 31.3. 1940, hvor der forsøges reklameret for maskinsætter Jens Matthiesen.
261. DCB, P29-4. Kronika til L.P. Christensen 8. februar 1943 og dennes svar 10. februar 1943; P166-5d. Manuskript 1943.
262. DCB, E1-8. L.P. Christensen-notat u.å. + manuskript 23.10. 1943. L.P. Christensen til Schwere Heimatflak-Batterie Blasberg 7.5. 1943 og kommandanten for Flakgruppe Flensburg til L.P. Christensen 18.5. 1943.
263. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript 28.3. 1942; P29-4. L.P. Christensen til Kronika 20.8. 1942.
264. Ingwersen, 1969, s. 437.
265. LAÅ, P106-24. Ernst Christiansen til Frederik Petersen 4.4. 1940.
266. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript 28.3. 1942 og 23.10. 1943; P29-4. L.P. Christensen til Kronika 30.12.41 og 31.12. 1941. P29-27,10 indeholder brevvekslinger vedr. reklamationen for W. Lange i juni 1940.
267. DCB, E1-8. A/S Flensborg Avis; årsberetning 1.3. 1943. L.P. Christensen-notat u.å.; L.P. Christensen-manuskript 28.3. 1942. Reklamationer: P29-4. flere breve mellem Kronika og L.P. Christensen sept-okt 1941. L.P. Christensen til Kronika 16.6. 1942.
268. DCB, E1-8. Flere L.P. Christensen-notater u.d. A/S Flensborg Avis; årsberetning april 1944.
269. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript 28.3. 1942 og 23.10. 1943. P166-5d. L.P. Christensen-manuskript u.d. 1943.

270. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript u.å.; L.P. Christensen-koncept 14.9. 1943.
271. DCB, P166-5d. L.P. Christensen-manuskript u.å. (1942-43).
272. DCB, E1-8. L.P. Christensen til N.Th. Thomsen, Modersmaalet-Dannevirke, 27.1. 1945.
273. Wingender, 1988, s. 13ff, 16ff, 20, 36ff. Klatt, 1999, s. 355-64.
274. Hvor intet andet er angivet baserer det følgende sig på Koszyk III, 1972, s. 425-443.
275. Bullock, 1966, II, s. 334-335.
276. Frei/Schmitz, 1999, s. 119. Jünger-citatet ifølge noten fra Erich Peter Neumann: Der Umstand, Sklave zu sein, i: Der Spiegel nr. 42/1964.
277. Hvor intet andet er angivet baserer det følgende sig på L. Bindsløv-Frederiksen, 1960, og Sven Thorsen, 1951, II s. 299-315.
278. Paul, 1997, s. 313f. Udtog af *Meldungen aus dem Reich* nr. 275, 13.4. 1942.
279. Eksempler på kirkelige tekster af denne type kan findes f.eks. den 25.7. 1942, 12.11. 1943 og 29.12. 1944.
280. Frei/Schmitz, 1999, s. 112.
281. Frei/Schmitz, s. 96ff og 116ff.
282. Her citeret fra Flensborg Avis 16.3. 1943.
283. Kirchoff, 2001, s. 93.
284. Frei/Schmitz, 1999, s. 81f.
285. StaF., II, C33. Ernst Schröder, Lagebericht til regeringspræsidenten i Slesvig 3.7. 1941.
286. StaF., II, C33. Ernst Schröder, Lagebericht til regeringspræsidenten i Slesvig 8.10. 1943.
287. StaF., II, C33. Ernst Schröder, Lagebericht til regeringspræsidenten i Slesvig 8.10. 1943.
288. Flensborg Avis 6.7. 1940.
289. Flensborg Avis 22.5. 1940.
290. Kronika, 1966, s. 110.
291. DCB, P29-54,1. Kronika til Holger Andersen den 7. februar 1946.
292. Flensborg Avis 9.7. 1940. Kaj Munk-citat i Nielsen Brovst, 1993, s. 9.
293. Flensborg Avis 13. februar, 17. februar, 19. februar 1942.
294. DCB, P29-5. Kronika til Bernhard Hansen 9.10. 1942.
295. DCB, P29-5. Kronika til Bernhard Hansen 4.11. 1942.
296. Se også Kronika, 1966, s. 211ff. I 1943 kom Kronika nærmere i kontakt med Arne Sørensen og andre Dansk Samling-folk, vist nok via Vilhelm la Cour, og bevægelsen tiltalte ham overmåde: Her var i handling tale om det, der i så mange år af gammel-grundtvigske kredse var blevet proklameret som *folkelighed*, med kristendommen som rod og livskilde for *alle* standpunkter; og med valg og afgørelse hos den enkelte.
297. Flensborg Avis 22.3. og 23.3. 1943.
298. F.eks. Flensborg Avis 11.6. 1941. Kronik af historikeren Knud Fabricius.
299. Paul, 1997, s. 319ff. *SD-Berichte zur Inlandsfragen* den 17.6. 1943.
300. Paul, 1997, s. 313. *Meldungen aus dem Reich*, nr. 275 den 13.4. 1942. Fejden i Flensborg Avis den 7.3., 9.3. og 18.3.
301. Navnlig fra foråret 1940 og fremefter formelig bugnede Flensborg Avis med nordisk stof, både redaktionelt og indsendt, og dette blev yderligere forstærket året efter. Citat: 15.1. 1941 og 13.3. 1941.
302. Paul, 1997, s. 311. *Meldungen aus dem Reich* nr. 220, 15.9. 1941 og nr. 275, 13.4. 1942.
303. Boberach, 1984, bd. 12, nr. 343. SD-indberetning 14.12. 1942.
304. Paul, 1997, s. 313. *Meldungen aus dem Reich* nr. 275, 13.4. 1941.
305. Paul, 1997, s. 308. *Meldungen aus dem Reich* nr. 71, 1.4. 1940.

306. DCB, E1-8. Der Polizeidirektor in Flensburg til Flensburg Avis 17. februar 1942.
307. Se også Noack, 1989, s. 518ff
308. Paul, 1997, s. 316ff. *Meldungen aus dem Reich* nr. 343, 14.12. 1942. Der Schleswiger for både april og august 1942 var helliget soldaterstof.
309. På baggrund af en udklipssamling af dødsannoncer 1939-1945 over faldne danske sydslesvigere (DCB, P80) er foretaget en sammentælling, idet det dog bemærkes, at der kan være flere annoncer over den samme faldne. Samlingen rummer 109 dødsannoncer. I 101(92,6%) meddeles kun dødsfaldet. Langt størsteparten af disse indledes med "Vi har modtaget det tunge/sørgelige/smertelige budskab", og det meddeles blot, at vedkommende er faldet/død af sine sår, eventuelt hvor og under hvilke omstændigheder. I 6 tilfælde (5,4%) er soldaten faldet af pligt. I én (1%) står blot: "hvorfor?", hvad der antyder dødens meningsløshed, og yderligere én (1%) "Har fundet heltedøden på havet". Selvom det ikke er fuldstændig utænkeligt, at udklipperen kan have fravalgt annoncer med anden eventuelt, pro-tysk ordlyd, er det dog ikke sandsynligt. Heller ikke undertegnedes bemærkede ved gennemlæsningen af krigsårgangene én eneste annonce af en sådan art.
310. Citeret fra mindeordene i Flensburg Avis 26.8. 1941.
311. Sml. Flensburg Avis 18.1. 1944 – ledende artikel med samme holdning.
312. Boberach, 1984, bd. 12, nr. 343. SD-indberetning 14.12. 1942.
313. Johnsen, 2003.
314. Se f.eks. Wingender, 1988, s. 8f og s. 16f og Wingender, 1984 s. 33ff.
315. Flensburg Avis 25.5. 1943.
316. DCB, P29-23,6. Kronika til K.O. Meyer 16.9. 1976 og 29.10. 1976 og dennes svar 20.10. 1976. Kronika, 1966, s. 248ff. Kronika kunne, på trods af den store vægt han lagde på forsoning og tilgivelse, være både uforsonlig og utilgivende. Han tilgav aldrig Jordt Jørgensen hans ord, ja fik det næsten drejet derhen, at den ellers sagtomme og missionske Jordt Jørgensen skulle have været tilhænger af Hitler og nazismen! I betragtning af, hvad Kronika selv igennem tiderne havde skrevet om de samme emner, er denne uforsonlighed så meget desto vanskeligere at forstå. I dette som i mange andre spørgsmål agerede Kronika her – måske p.g.a. sine i 1930'erne senere stærkt afsvorne anskuelser "mere katolsk end paven". Det blev senere fra Jordt Jørgensens side bekræftet, at der ikke havde været tale om et tysk pålæg om at bruge ordet "fjendtlig", og at der måtte have været tale om en "lapsus". Se DCB, P56-1. Brevveksling med Studiefælleskabet.
317. DCB, P29-4. Kronika til L.P. Christensen 31.7. 1941. Flensburg Avis 3.10. 1944 og 2.1. 1945.
318. DCB, E1-8. L.P. Christensen-manuskript, januar 1945.
319. Wingender, 1988, s. 41.
320. Der er ganske vist flere detaljer, der ikke stemmer overens, men det må dreje sig om den mystiske Ella von Cappeln, som er omtalt i Øvig Knudsen, 2001, s. 209-226.
321. Wingender, 1988, s. 42f.

NAVNEREGISTER

Der er set bort fra henvisninger til L.P. Christensen, Ernst Christiansen, Jacob Kronika, *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger*

- Aalborg Amtstidende*: 358, 563, 591
Aalborg Stiftstidende: 142, 391f, 503f, 592
Aarhuus Stiftstidende: 705, 896, 899
Abildgaard, Jørgine, forstander: 131, 651
Aftenposten-Oslo: 538f, 563, 705
Akerlie, Olav, højskolemand: 81
Allen, C.F., historiker: 34
Alnor, Karl, historiker: 345, 355, 507, 512-16, 519, 530-37, 540-43, 545-48, 550-58, 560, 564, 566f, 569-71, 577, 582f, 594, 598, 606, 619, 625f, 654, 657, 665, 674, 695, 697, 729, 753, 856, 968f, 980
Alnor, P.C., lærer: 514
Amann, Max, Rigsleder for pressen: 313, 316f, 321, 323, 331, 335f, 340, 342ff, 402
Das andere Deutschland: 102, 113
Andersen, Holger, Grænseforeningen: 51, 574, 647, 653, 723-26, 911, 941
Andersen, Vilhelm, professor: 582
Andresen, direktør (*Berlingske Tidende*): 907
Andrésen, Georg, red. (*Aarhuus Stiftstidende*): 899
Der Angriff: 187, 313, 322f, 358, 518, 538
Apenrader Tageblatt: 173ff
Appel, Cornelius, frimenighedspræst: 40
Appel, Ingeborg, højskolelærer, Askov: 131, 651
Appel, Jacob, forstander, Askov, minister: 37, 40, 131
Arbejderbladet: 218, 352, 436, 718
Arnfred, J.Th., forstander, Askov: 286f, 289, 296, 307f, 651
Aschmann, AAs pressedepartement: 594
Associated Presse (AP): 315
Axel, prins: 941
- Bade, Wilfried, regeringsråd i Promi: 19, 526, 529f, 534, 597-603, 606f, 613f, 630, 640, 643, 649, 661, 676, 682, 685, 690, 964
Bang, Axel, ORS: 162
Bangsted, Helge, red. (BT): 588, 590
Bast, Jørgen, (*Berlingske Tidende*): 806
Bäumer, Gertrud, skribent (*Die Frau*): 885
Bech, C.J., red. (*Hejmdal*): 842f
Beck, Helmuth, sætter: 142
Becker-Christensen, H., historiker: 24, 178
Beckmann, Bauinspektør: 867
Beethoven, L. von, komponist: 100
Behrens, red. (*Flensburger General-Anzeiger*): 176
Benesch, tjekkisk præsident: 760
Berliner Börsenzeitung: 322, 596f
Berliner Nachtausgabe: 360
Berliner Tageblatt: 187, 322, 326, 536
Berlingske Aftenavis: 352, 592
Berlingske Tidende: 24, 26, 112, 165, 170f, 193, 224, 234, 267, 269, 276, 302, 306, 350, 352-54, 396, 530, 588, 603, 683, 685, 693, 702-05, 721f, 806, 828, 853, 895, 907, 918
Berndt, Alfred Ingemar, ministerialråd i Promi: 19, 314, 320, 527f, 586, 594, 596-607, 611, 613f, 619, 623-27, 630, 634, 636, 639-43, 649ff, 654, 657, 661, 675-79, 682-85, 688-93, 699, 719ff, 865, 964, 969
Bernhardt, tysk nationalist: 100
Bernhoft, H.A., direktør i UM: 159, 387f
Bernsau, Hans, SA-mand: 364
Best, Werner, dr., rigsbefuldmægtiget: 944
Bethmann-Hollweg, rigskansler: 422
Beyer, Frode, provst: 768f
Birke, P.L.M., general, forretningsfører i Grænseforeningen: 384, 648
Bismarck, Otto von , rigskansler: 89, 100, 103, 139, 260, 277, 526, 531, 897
Bjerre, Axel, politimester i Gråsten: 819
Bleichröder, bankier: 897
Blomberg, von, forsvarsminister: 719
Blunck, Hans Friedrich, digter: 547
Blædel, Nicolai, red. (*Dagens Nyheder, Berlingske Tidende*): 112, 277, 530, 577, 606, 618, 683, 685, 693, 700-05
Bodenschwingh, Fritz von, biskop: 452f
Bodenhoff, W., fuldmægtig i UM: 643
Bödewadt, Jacob, red. (*Neue Tondernsche Zeitung*): 174
Boeck, Hector, Slesvig-Ligaen: 665-71, 679, 695
Bogs, Alexander, embedsmand i AA: 19, 185f, 219f, 227-31, 234f, 237f, 256f, 268, 299, 315f, 229, 331f, 339, 350, 420, 422, 701f, 965
Bogensee, Julius, red. (*Der Schleswiger*): 67f, 72, 95, 225, 765
Böhle: 914
Bolt-Jørgensen, Laurits , UM: 356
Bömer, Karl, dr., Promi: 314ff, 334-39, 343f, 564, 682, 706, 898, 965
Bonhoeffer, Dietrich, pastor: 452
Bording, Kr., landbrugsminister: 942
Bourwieg, embedsmand i det preussiske indenrigsministerium: 639, 657
Boysen, arbejdsmand: 765
Brandes, Edvard, minister: 212
Brandes, Georg, litterat: 288, 770
Brauweiler, Ernst, dr., Promi: 315, 898
Bredsdorff, Morten, forstander: 286, 779f
Bredsdorff, Th.C.S., værftsdirektør: 73
Bredsdorff, "Tommy": 73
Briand, Aristide, fransk udenrigsminister: 83
Brorson, H.A., pastor, salmedigter: 79, 797
Brunhof, legationsråd i AA: 852
Brüning, Heinrich, rigskansler: 114, 188, 190

- Bruun, Kaj, journalist (*Flensborg Avis*): 930
 Brøgger, W., red. (*Tidens Tegn*): 540
 BT: 588
 Büchert, Johannes, landmand: 629
 Buck, Pearl S., forfatter: 140
 Buhl, Wilhelm, statsminister: 942, 948
 Bukh, Niels, forstander, Ollerup: 131, 250, 306, 483
 Bülow, von, statssekretær i AA: 239
 Bækhøj, Laus, højskolemand, Ollerup: 651
Børsen: 124, 222, 588, 591, 685, 940
- Callø, P.A., krediforeningsdirektør: 652
 Cappelen, Ella von, modstandskvinde: 957
 Chamberlain, Neville, britisk premierminister: 757f
 Christensen, J.C., statsminister: 90, 944
 Christensen, Lorentz, red. (*Tondernsche Zeitung*): 173
 Christensen, Lorenz, Dr. hjemmetysk nazist: 624ff, 681ff, 697
 Christian X, konge: 943ff
 Christiansen, C.P.O., højskolemand, Askov, Frederiksborg: 46, 81, 131f, 137-40, 202, 279-88, 303, 308-11, 874, 977f
 Christiansen, Julie, gift m. E.C.: 612, 874
 Christiansen, Karl ("Kulle"), journalist (*Flensborg Avis*): 909, 928
 Christmas Møller, John, formand for Det konservative Folkeparti, minister: 156, 274, 351, 378.81, 384ff, 392, 396ff, 402, 424, 470ff, 574, 589, 723ff, 942
 Churchill, Winston, britisk premierminister: 935f
 Clausen, Frits, Dr., fører for DNSAP: 73, 253, 269, 278, 776, 904, 941
 Clausen, H.C., journalist (*Hejmdal*), red. (*Vestslesvigs Tidende*): 125, 841
 Clausen, H.V., historiker: 47, 55f, 77, 520, 687
 Clausen, Lauritz, Dr., leder af SK: 772f
 Clausen, Sven, forfatter: 947f
 Clemenceau, Georges, fransk premierminister: 417
- Daily Telegraph*: 701
Dagens Nyheder se: *Nationaltidende*.
 Dahl, E., læge: 795
 Dahl, Knud, ORS, Grænseforeningen: 112, 256, 269f, 524, 570
 Daladier, fransk premierminister: 758
 Damm, Chr. Hansen, journalist (*Flensborg Avis*): 123f
Danebrog: 879
Dannevirke: 36, 133, 164, 166ff, 172, 270, 303, 354, 591, 914, 930, 933
Danskeren: 170f
 Darré, Walther, landbrugsminister: 360, 492
 Deckmann, Dr., red. (*Flensburger Nachrichten*): 175f, 326
 Deichgräber, Wilh., hjemmetysk nazifører: 626
- Der Deutsche*: 360
Deutsche Allgemeine Zeitung: 216, 322, 326, 357, 536, 935
Deutsche Presse: 925
Deutsche Tageszeitung: 104, 107
Deutsches Nachrichten Büro (DNB): 320, 323, 363, 394, 597, 616, 648, 706, 750, 764, 767, 791f, 794, 798, 881f, 890, 935f
Deutschum im Ausland: 752
 Dibelius, Otto, pastor: 452, 717
 Dietrich, Pressebeirat: 526
 Dietrich, Dr. Otto, rigspressechef: 313f, 319, 339, 346, 651, 755, 854, 932
 Distler, Hugo, komponist: 901
 Dollfuss, Engelbert: 419, 746
 Dons, Jens Andersen, spion: 842-46
 Dons, Peter Andersen, kriminalass.: 843
 Dons Møller, Birger, konsul i Flensborg: 789f, 803, 848, 887, 908, 923f, 962
 DNB se: *Deutsches Nachrichten Büro*
 Duckwitz, A., legationsråd ved det tyske gesandtskab i København: 567f
 Dürr, embedsmand i Promi: 852, 855f, 860, 862, 866ff, 880, 884, 888, 934
Dybbøl Posten: 50, 54, 63, 93, 132, 164f, 168-72, 254, 302, 370, 372
- Ehlers, Edv., professor, formand for Statsministeriets udvalg af 17. marts 1932: 151, 155, 158, 162f, 375, 377, 379-84, 386, 397f, 440
 Ehlers, Willy, red. (*Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*), leder af landsgruppen for Slesvig-Holsten indenfor RDDP: 510, 541-45, 549, 552, 577, 619, 909
 Einem, von, krigsminister: 360
 Einstein, Albert, videnskabsmand: 191
 Ejerslev, M.P., højskolemand, nazist: 259, 269, 286f, 299, 903f
 Ejsing, Jesper, næstformand i Arbejdsgiverforeningen: 725
 Egertsen, vognmand: 818
 Elgaard, MF: 685
 Engberg, Poul, højskolemand, Askov: 282, 651
 Eskelund, Karl I., leder af UMPB: 836, 933
 Eskildsen, Claus, seminarielærer, forfatter: 38, 521-24, 552, 570, 582, 628f, 636, 664, 670, 691f, 696, 699f, 739, 968
Essener National-Zeitung: 322, 453, 935
 Estrup, J.B.S., konseilspræsident: 41-44, 52, 90, 781, 946
- Faber, Per, presseattaché: 109, 113, 115, 227, 289f, 534, 556, 611, 643, 962
 Fabricius, Knud, historiker: 269f
 Falkenstjerne, Bent, legationsråd i UM: 403f, 547, 614f, 685
 Fibiger, Ilia, kvindesagsforkæmper: 50
 Fibiger, Kristian, minister: 942
 Fibiger, Marie, se: Jessen, Marie
 Fibiger, Mathilde, kvindesagsforkæmper: 50

- Fichte, Johann Gottlieb, filosof: 35, 834
 Filskov, Lorenz, købmand: 956
 Filskov, Tycho, journalist (*Flensborg Avis*), red. (*Dybbøl Posten*): 48ff, 54, 125f, 168, 369-74, 378
 Fink, Troels, historiker: 24, 57, 514, 516,
 Finnemann Bruun, E., journalist (*Fædrelandet*): 170
 Fischer, Erich, leder af Promis presseafdeling: 314
Flensburger Anzeiger: 31
Flensburger General-Anzeiger: 176
Flensburger Nachrichten: 173, 175, 177f, 208f, 215f, 221, 241f, 247, 325-30, 351, 407ff, 509-13, 518, 536, 538-41, 552, 558ff, 563f, 569, 591, 616, 628, 632, 635-40, 645, 656-60, 666, 668, 673f, 689-95, 707, 729, 762, 764f, 768, 798, 800, 890, 906f, 910-14, 917, 930
Flensburger Norddeutsche Zeitung: 60, 67f
Flensburger N.S.-Zeitung: 176, 326
Flensburger Volks-Zeitung: 176, 192
Flensburger Zeitung: 31, 68, 616
 Fleron, Kate, journalist (*Nationaltidende*): 896
 Flor, Chr., professor: 36, 139
 Florander, Viggo, amtsfuldmægtig, medlem af *Flensborg Avis'* tilsynsråd: 148, 162, 369, 383ff, 425
 Fog-Petersen, MF: 472f
Folkets Selvstyre: 133
 Förster, Fr. Wilh., filosof, pacifist: 96
 Franco, Francisco, spansk diktator: 102
 Frank, Otto, læge: 874
Frankfurter Zeitung: 184, 187, 193, 205, 322ff, 326, 357, 536, 935
Die Frau: 885
 Fredborg, Arvid, korrespondent (*Svenska Dagbladet*): 896
Frederiksborg Amts Avis: 592
 Frei, Norbert, historiker: 25, 323, 358
 Friessleben, oberstløjtnant: 949
 Frick, Wilhelm, indenrigsminister: 191, 623, 825, 888, 894
 Frielitz, Karl, tysk presseattaché ved gesandtskabet i København: 525f, 530, 533f, 548, 555, 567, 577, 585, 594, 608, 619, 624, 634
 Fries, Chr., sætter: 338f
 Friis, Aage, historiker: 52f, 91f, 548
 Friis, Christoffer, sætter: 121, 142, 927
 Friis Skotte, politiker: 155
 Frisch, Hartvig, MF: 194, 685
 Fritsche, Hans, embedsmand i Promi: 314
 Fröbe, Walther, chefred. (*Flensburger Nachrichten*): 326f, 330, 509f
 Frode, konge: 839
 Funk, Walther, chef for rigsregeringens presseafdeling: 314, 718
 Funkenberg, Nordische Gesellschaft: 339
 Futtrup, Hans M.: 957
Fyns Socialdemokrat: 303, 352
Fyns Stiftstidende: 592
Fyns Tidende: 289, 294, 590ff, 815
Fædrelandet (Sønderborg): 170
Fædrelandet (København): 878, 933, 937
 Gadeberg, P., pastor: 306
 Galen, C. A. graf von, biskop: 453
 Gandhi, Mahatma, indisk politiker: 83, 708
 "... gegen England": 914
 Geschke, Dr., Gestapo-mand: 354f
 Giese, amtsrat i Promi: 901
 Gobineau, J.A. comte de, filosof: 269
 Godfred, konge: 940
 Goebbels, J., propagandaminister: 19, 109, 114, 184, 187, 217, 226, 256f, 312-16, 319-23, 340, 343, 357f, 418, 536ff, 557, 585, 589, 593, 596, 598, 613, 622ff, 642-49, 655, 657-63, 683, 689, 693, 696, 699, 708, 712, 768, 795, 850, 854, 896, 931f, 935-39, 971
 Goethe, J.W., forfatter: 100, 448,
 Göring, H., rigsmarskal, preussisk indenrigsminister: 189, 227ff, 232, 322, 350, 357, 417, 453, 585, 592, 594, 663, 706, 718
Göteborg Handels- och Sjöfartstidning: 229, 592
Göteborg Morgonposten: 358
 Gotthardsen, N.J., politiker: 51
 Grau, Andreas, red. (*Dybbøl Posten*): 51, 54ff, 93, 155, 164, 168, 170, 254f, 302, 370, 372
 Grau, Peter, gårdejer, politiker: 51, 63, 304, 592, 611, 835f
 Gravlund, Thorkild, forfatter, folkemindeforsker: 65, 84ff, 131, 544, 552
 Gregersen, Wilh., digter: 956
 Grosen, Uffe, højskolemand: 286
 Grundherr, von, Geheimrat, diplomat, ansat i AA: 796ff, 823
 Grundtvig, N.F.S., digter, præst, tænker: 22, 34-38, 139f, 199, 202, 274, 279-82, 286ff, 307, 454, 458f, 583, 975
Grüne Post: 322
 Grunow, Ernst, red. (*Flensburger Nachrichten, Nordmark-Jugend*): 327, 330, 509
 Grynszpan, Herschel, attentatmand: 767
Grænsevagten: 280, 422, 639, 656, 660
 Grønvald Nielsen, højskolemand: 131
 Gulmann, red. (*Berlingske Tidende*): 350
 Gunnar på Hlidarende: 782
 Gunnarsson, Gunnar, islandsk forfatter: 546-49, 592, 652
 Guttmann, Bernhard, forfatter: 205
 Haagensen, Gunnar: 875
 Haarder, Hans, højskolemand, Askov: 288, 651
Haderslev Amtstidende: 167f
Haderslev Dagblad: 168
Haderslev Stiftstidende: 170f
 Hagerup, forlægger: 416, 563
 Hage, Jürgen, sætter: 142, 928
 Halvas, Bruno, typograf: 142
Hamburger Anzeiger: 910
Hamburger Fremdenblatt: 235, 936
Hamburger Nachrichten: 323, 518, 615

- Hamburger Tageblatt*: 615f
Hamburgischer Correspondent: 349
 Hamerik, Ebbe, komponist, Finlandsfrivillig: 807
 Hanke, ministerialdirektør i Promi: 658
 Hansemann, Fritz David von, overborgmester: 106
 Hansen, A.M., MF: 685
 Hansen, A.P., red. (*Nationaltidende*): 899
 Hansen, Bernhard, rektor for Duborgskolen: 889, 994, 953f
 Hansen, Cornelius, grosserer, medlem af *Flensborg Avis'* tilsynsråd: 148, 162, 425f, 471, 868f, 923
 Hansen, Erik, red. (*Kolding Avis*): 171, 270
 Hansen, Hans, lærer, Gråsten Landbrugsskole: 651
 Hansen, H.P., rektor, Grænsforeningen: 51, 150, 246, 304, 381, 384, 396, 425, 522, 550, 564, 574, 612, 648, 723-27, 742
 Hansen, Karl Oluf, blikkenslager: 529
 Hansen, Niels, red. (*Hejmdal*), formand for Provinsjournalistforeningen: 168, 590, 869, 874,
 Hansen, Reinholdt, lærer: 425
 Hanssen, Andreas, rektor for Duborgskolen: 131, 424, 577, 621
 Hanssen, Bjørn, red. (*Hejmdal*), søn af H.P. Hanssen: 168, 553
 Hanssen, H.P., MdR, MF, udgiver (*Hejmdal*): 10, 37, 43, 51f, 54ff, 66, 77, 91, 164, 167f, 219, 246, 283, 289ff, 297, 300, 308, 378, 423, 520f, 524, 530ff, 555, 770
 Harck, Hans, soldat, svigersøn til J.N. Jensen: 930
 Hasager, Niels, red. (*Politiken*): 350
 Hasseriis, Frede, højskolemand, Askov: 651
 Hassel, von, tysk gesandt: 812
 Hattesen, Peter, modstandsmand: 930
 Hauge, Chr. Nielsen, indenrigsminister: 571, 685
 Hedebol, Peder, borgmester: 162
 Hedtoft-Hansen, Hans, MF: 685
 Heilbuth, bankdirektør: 212
Hejmdal: 54, 77, 91, 160, 164-72, 219, 233f, 270, 285f, 289ff, 297, 300f, 306-09, 329, 336, 351-55, 374f, 378f, 383f, 403, 423, 430ff, 532, 553, 591f, 629, 693, 730, 841ff, 856, 869, 874, 978
 Helweg-Larsen, G., red. (*Dagens Nyheder*): 701
 de Hemmer-Gudme, P., journalist (*Nationaltidende*): 806, 825, 896
 Hempelmann, W., red. (*Flensburger N.S.-Zeitung*): 176
 Henlein, Konrad, sudeterysk fører: 754
 Henningsen, universitetslektor: 948
 Henningsen, Poul (PH): 304
 Hentschel, typograf (støber): 142
 Herder, J.G., filosof: 35
 Hermann, prof., embedsmand i RDDP: 339
 Hermannsen, Hans, Gestapochef: 354, 713-19, 798ff, 812f. 906, 923
 Hertz, Emil, bankdirektør: 387ff
 Hess, Rudolf, Førerens stedfortræder: 587, 609, 886, 957
 Hierl, Konrad, rigsarbejdsfører: 755
 Himmler, Heinrich, Reichsführer-SS: 269, 879
 Hitler, Adolf, Fører: 11, 13f, 16f, 21ff, 26, 76, 96-101, 106ff, 116, 119, 163, 175, 181, 184-96, 202, 210-18, 222, 227f, 234-41, 249-55, 266-72, 279, 290, 294, 303, 306f, 311, 313-17, 322f, 330, 334, 350, 358, 360, 362f, 370, 408f, 411-19, 427ff, 437ff, 443, 448f, 452f, 459, 462, 464f, 473, 511, 535-38, 549, 551, 560, 577, 584, 590, 598f, 608-11, 614, 635, 713, 717f, 729, 734, 738, 742ff, 746-50, 754-63, 781-85, 791, 799ff, 833, 861f, 878, 881f, 890, 895f, 901, 904f, 933-38, 943, 957, 961f, 971f, 976f
Hjemstavnsens Røst: 773
 Hjerresen, Gerhard, sætter: 121, 142, 927
 Hoare, Samuel, britisk udenrigsminister: 429
 Hohenzollern, preussisk kongeslægt, tysk kejserslægt: 100
Holbæk Amts Avis: 168
Holbæk Amtstidende: 592
 Holstein, Bent, greve, politiker: 152, 156,
 Holstein-Rathlou, Viggo J. von, Dr.phil.: 674
 Höpker-Aschoff, Dr., preussisk finansminister: 147
Horsens Folkeblad: 592
 Hostrup, Chr., digter: 52
Hovedstaden: 93
 Hugenberg, Alfred, bladudgiver, leder af DNVP: 185-88, 204, 252, 317, 320, 360
 Hunger, Hermann, lokalred. (*Flensborg Avis*): 126
 Hvidtfeldt, Arild, korrespondent (*Social-Demokraten*): 903
 Højgaard, Knud, ingeniør: 300, 378, 941
 Hørup, Viggo, red. (*Politiken*): 40, 45f, 80

Illustreret Børneblad for Nordslesvig: 48, 50
 Ingjald, konge: 834, 839
 Ingwersen, Chr., journalist (*Flensborg Avis*): 121, 123, 126, 128, 142, 909, 927
 Ipsen, Percy, direktør: 941
Itzehoer Nachrichten: 327

 Jacobsen, J.P., Gråsten Landbrugsskole: 651
 Jäderlund, Christer, korrespondent (*Stockholms Tidningen*): 829
 Jagow, Dierich von, SA-fører: 825f
 Jahncke, Dr. Kurt, leder af Promis presseafdeling: 314, 320, 364ff
 Jepsen Christensen, Hans, ML: 51, 59, 77, 131, 147, 151, 162f, 246, 289, 369f, 376ff, 382-86, 391f, 397-403, 440, 470-74, 547, 549, 571-74, 593, 647, 671ff, 685ff, 723-28, 795, 920
 Jensen, forlagsleder (*Flensburger Nachrichten*): 510

- Jensen, maskinmester (*Flensborg Avis*): 123
- Jensen, Aage, højskolemand, Hadsten: 651
- Jensen, Anne Kjestine ("Dinne"): 930
- Jensen, Anker, højskolemand: 309
- Jensen, Axel, direktør: 725
- Jensen, Carl, meddeler: 119
- Jensen, Chr., typograf (Støber): 121, 142, 909
- Jensen, Hans, mejerist: 51
- Jensen, Herbert, typograf: 916f
- Jensen, J.N., journalist (*Flensborg Avis*): 27, 53f, 121, 123f, 909, 926, 930f
- Jensen, Marius, sætter, faktor (*Flensborg Avis*): 909, 927f
- Jensen, Viggo, typograf: 142
- Jensenius, Herluf, tegner: 165
- Jeppesen, Niels O., sætter (*Flensborg Avis*): 121, 142, 927
- Jepsen, Chr., formand for Den slesvigske Forening, landdistrikterne: 593
- Jess, Ernst, sætter: 142, 928
- Jessen, Dagmar, datter af red. Jens Jessen: 73
- Jessen, Eli, lærerinde, gift m. Tage J.: 930
- Jessen, Franz von, red. (*Nationaltidende*): 62, 92f, 290f, 616f, 637f, 646, 656, 677, 685, 793, 825, 836, 896
- Jessen, Jens, red. (*Flensborg Avis*): 10, 12, 16ff, 21-25, 31-51, 54, 59f, 65f, 70, 74f, 80, 83, 85, 120, 122f, 125, 141f, 188, 198, 203, 206, 211f, 264f, 277, 280, 284, 532, 747, 779ff, 878, 947, 959, 973-77, 981
- Jessen, Marie, bladudgiver, gift med Jens J.: 27, 37f, 44f, 50f, 54, 62, 73f
- Jessen, Peter, lærer: 54
- Jessen, Tage, red. (*Flensborg Avis*): 26f, 47, 50f, 59, 73f, 86f, 110, 113, 115f, 118, 121f, 125, 129, 135, 184, 188, 190, 195, 215f, 232, 235, 239, 361f, 366, 408, 411, 421ff, 426, 428-32, 473, 514, 516f, 523, 575, 620, 651, 657, 733, 737, 761, 765f, 774, 776f, 791f, 806f, 856, 863f, 871, 909, 926, 930, 937f, 942-46
- Johansen, A., MF: 685
- Johansen, Johannes: 875
- Johannsen, Gustav, rigsdagsmand: 32ff, 57
- Johannsen, H.P., biblioteksdirektør, Flensborg: 181
- Johannsen, Johannes, Gestapo: 819ff, 922
- Johannsen, Svend, skoleleder: 544, 669f, 680, 848, 852
- Johannsen, Willy, korrespondent (*Skandinaviske Telegram-Bureau*): 892f
- Johnsen, Axel, historiker: 20, 27, 850
- Jordt Jørgensen, fru, sekretær: 929
- Jordt Jørgensen, K.E., pastor: 878, 934, 955
- Jügler, Richard, red. (*Berliner Börsen-Zeitung*): 597
- Jünger, Ernst, filosof: 808, 932
- Junggreen, J.P., MDR: 834
- Jydske Tidende*: 10, 74, 126, 133, 150, 160, 165f, 169-75, 295, 301f, 353, 371-75, 377, 379, 433, 568, 591f, 624, 652, 657, 660, 704, 810, 895, 933, 959
- Jyllandsposten*: 24, 172, 230, 267, 270, 303, 353, 626, 647, 815, 885, 945
- Jørgensen, Aage, borgmester, Gentofte: 725
- Jørgensen, typograf (*Dannevirke, Flensborg Avis*): 930
- Jørgensen, A.D., historiker: 79f, 297, 874
- Jørgensen, Hans Ronald: 766
- Jørgensen, Jørgen, undervisningsminister: 942
- Jørgensen, Jørgen, vandre lærer: 670
- Kaczmarek, dr. Jan, polsk mindretalsfører: 423, 545, 778, 822
- Kaczmarek, fru, gift m. Jan K.: 822
- Kähler, Julius, Dr., red. (*Apenrader Tageblatt, Nordschleswigsche Zeitung*): 173f, 325, 330
- Kamphøener, Morten, journalist (*Jydske Tidende*): 171, 624f, 895
- Kampmann, leder af LDDP: 710
- Kant, I., filosof: 100
- Kaper, Ernst, borgmester: 106, 148, 162, 383, 680
- Kappelen, Ella von, se: Cappelen
- Kardel, Harboe, Dr., red. (*Neue Tondersche Zeitung, Nordschleswigsche Zeitung*): 148, 174, 180, 325, 330, 626, 642, 659, 681, 683, 697, 752
- Keitel, Wilhelm, chef for OKW: 895
- Kellogg, Frank B., amerikansk udenrigsminister: 83
- Kieler Nachrichten*: 242
- Kieler Neueste Nachrichten*: 510
- Kienke, Heinrich, sætter: 121, 142, 928
- Kiilerich, Ole, journalist (*Nationaltidende*): 896
- Killelose, Kr., højskolemand, Vallekilde: 651
- Kircher, Rudolf, red. (*Frankfurter Zeitung*): 322, 357
- Kirchhoff, Hans, historiker: 937
- Kirk, Hans, forfatter: 130
- Kjems, Niels, lærer: 425f, 765
- Kjærbøl, Johannes, handelsminister: 942
- Kjølser, Frits Hammer, marineattaché: 828
- Klepper, Jochen, digter: 901, 905
- KNS, se: *Korrespondenzbüro Nordschleswig*
- Knudsen, T. dansk nationalsocialist: 253
- Knudsen, Helge, red., korrespondent (*Jydske Tidende, Berlingske Tidende*): 171, 721, 828, 849, 853
- Koch, P.C., red. (*Dannevirke*): 36
- Kock, Hans, typograf: 142
- Kock, Willy, typograf: 142
- Kolding Avis*: 171, 270
- Kolding Folkeblad*: 591f
- Kolding Socialdemokrat*: 169
- Köller, E.M. von, overpræsident: 177, 710, 852
- Den konservative Generalkorrespondance*: 592
- Korch, Morten, forfatter: 131, 921,
- Korrespondenzbüro Nordschleswig (KNS)*: 175, 177-81, 324, 409f, 508, 510, 518, 632, 645,

- 654, 697, 760, 762, 915, 967
- Kracht, Ernst, overborgmester i Flensborg: 14, 268, 414, 508, 510, 512f, 525, 550ff, 572, 574f, 577, 579-82, 585-88, 598, 607, 611f, 619, 624-27, 636-40, 642, 644, 646, 649, 655-58, 678, 693, 696, 698f, 729-36, 739, 741, 815f, 821, 823f, 851, 856, 872, 917, 968f
- Kraft, Ole Bjørn, politiker, MF, red. (*Fædrelandet*): 170, 685, 688
- Krag, Oluf, formand for Venstre, minister: 351, 685, 688, 942
- Kragh, N., pastor: 795
- Kraschutski, Heinz, red. (*Das andere Deutschland*): 102
- Kristeligt Dagblad*: 589, 592, 611, 671, 685, 836f
- Kroggh, Anna, højskolelærer, Snoghøj: 651
- Kronika, Andrea, søster til Jacob K.: 102, 128
- Kronika, Marie, bogholder. søster til Jacob K.: 121, 712, 814, 816f, 902, 909, 929
- Kühler, Emil, red. (*Sonderburger Zeitung*): 173f
- Kulturwehr*: 366, 596
- Kürbis, Henrich, overpræsident: 102
- Kürstein, Poul: bibliotekslektor: 18f
- Kurt, Oskar, typograf: 142
- Køster, P., sydslesviger: 621
- La Cour, Poul, højskolelærer, Askov: 37
- La Cour, Vilh., historiker, red. (*Grænsevagten*): 18, 46, 280, 422f, 624, 626-29, 646, 656, 677, 944
- La Motte, red., udgiver (*Sonderburger Zeitung*): 173
- Laage-Petersen, Holger, grosserer: 724
- Landboværnet*: 133
- Landbrugernes Dagblad*: 133
- Lange, Axel B., ML: 685, 725,
- Lange, Walther, red. (*Flensborg Avis, Der Schleswiger*): 121, 123, 126, 131, 135, 562, 909, 928
- Larsen, Kai Edvard, red. (*Dybbøl Posten*): 168
- Larsen, Lauritz, dansk konsul i Flensborg: 86, 93, 109-116, 149-52, 156-64, 175ff, 181, 208, 219f, 225f, 230, 260f, 297f, 324-29, 356f, 362, 374, 377, 381ff, 397-400, 403f, 422, 424f, 469, 507-13, 518f, 537, 540-43, 562, 566-71, 620ff, 630-35, 638, 640f, 645, 647f, 652f, 656, 666ff, 673, 678, 686, 691f, 695, 930, 962f
- Larsen, Peter, hjemmetysk nazifører: 626
- Larsen, Theofilus, forretningsfører: 73, 125
- Lassen, Henrik, bonde, Strukstrup: 673
- Lassen, Peter, bonde, Strukstrup: 86, 517, 593, 629, 664, 668, 670f, 678f, 687, 690
- Lauesen, Marcus, forfatter: 229, 483
- Lauesgaard, Aage, læge, nationalsocialist: 270
- Lauridsen, L., lærer, Gråsten Landbrugs-skole: 651
- Lauritzen, J., reder: 789f, 802
- Lausten, L.K., faktor (*Flensborg Avis*): 51, 121, 142, 375, 927f
- Lausten, Caroline, gift m. Viggo L.: 841f
- Lausten, Viggo, red. (*Flensborg Avis, Vestslesvigs Tidende*): 123, 125f, 135, 375, 384, 717, 840-49, 852f, 856, 864, 870f, 971
- Lausten Thomsen, H., amtslæge: 131, 948
- Laux, Dr. Regierungsrat: 508
- Laval, Pierre, fransk udenrigsminister: 429
- Lavard, Knud, jarl: 79
- Lebeck, Anders, red. (*Dannevirke*): 166f
- Lehmann, dr., embedsmand i AA: 816
- Lichnowsky, tysk gesandt i London: 530
- Lidegaard, Bo, historiker: 24
- Lienhardt, Ludwig, journalist, dr., SS-mand: 1007
- Lochner, Louis P., journalist: 315, 598
- Lohse, Hinrich, Gauleiter og overpræsident for Slesvig-Holsten: 14, 19, 326, 353, 362ff, 507-12, 525, 545, 551f, 581, 585ff, 598, 619, 622-28, 639, 642-45, 648f, 655-64, 675-78, 693f, 697ff, 729, 733ff, 741, 854, 857ff, 864, 867ff, 968-71
- Lohse, O., forlægger: 926
- Lorenz, SS-Sturmführer: 849
- Lorenzen, Martin, red., digter: 68, 653, 761
- Louw, A.Ch., kontorchef: 375, 377, 384, 398
- Löw, von, landråd, Haderslev: 178
- LS-Bladet*: 133
- Ludvigsen, Chr., husmester: 121, 812-16, 909
- Lühtje, Hans Peter, spion: 844
- Lund, Hans, forstander, Rødding: 307, 651
- Lund, J.R.: nstfmd. i officerselevforeningen: 109
- Lund, Svend Aage, red. (*Berlingske Tidende*): 907
- Lundbak, Henrik, historiker: 24
- Læssøe-Müller, red. (*Kristeligt Dagblad*): 685
- Læssøe-Müller, Poul, historiker: 269f
- Madsen-Mygdal, Th., statsminister: 133, 152, 154ff, 370f
- Magle, Hans, pastor: 840
- Malling, Anders, præst, nationalsocialist: 278, 770
- Mann, Heinrich, forfatter: 191
- Mann, Thomas, forfatter: 448
- Mannerheim, Gustaf, marskal: 938
- Manniche, Jens Chr., historiker: 35, 81
- Manthey-Wagner, LRS: 408
- Marcussen, P., fmd. f. DuG: 136, 245f, 274, 305, 714
- Masaryk, Tomas, tjekkisk præsident: 750, 753, 760
- Matthiesen, Asmus, kontorist: 121, 142, 712f
- Matthiesen, Hans, typograf: 54
- Matthiesen, Jens, maskinsætter: 121, 713, 928
- Matthiesen, Johannes, skribent (*Hamburger*

- Tageblatt*): 616
 Matzen, Henning, jurist: 34
 Maurach, Dr., embedsmand i Promi: 630
 Meissner, Gustav, presseattaché ved det tyske gesandtskab i København: 853, 896
Die Menschheit: 96
 Meyer, Karl Otto: 930
 Meyer, Otto, maskinmester (*Flensborg Avis*): 121, 142, 338f, 909, 917, 927, 929f
 Michaelsen, P., Grænseforeningen: 920
 Michel, Fritz, Dr. red. (*Schleswiger Nachrichten*): 176, 510, 552, 568
 Michel, Hubert, romanfigur: 256
 Mielcke, Haakon, journalist: 920
 Mikkelsen, direktør: 724
Modersmaalet (se: *Dannevirke*)
 Mogensen, Aage, red. (*Flensborg Avis*): 126
 Mogensen, Carsten, historiker: 19f, 525
 Mohr, Otto Carl, direktør i UM: 618, 678, 684f
 Moltke, Carl, gesandt, udenrigsminister: 94f
 Moltzen, Oscar, typograf: 54
 Monrad, C.F., stifter af *Flensborg Avis*: 31, 622
 Monrad-Hansen, gesandt (Buenos Aires): 803
Morsø Folkeblad: 592
 Mosegaard, Peter, sætter: 121, 142, 927
 Müller, SS-Oberführer ved SD: 870f
 Müller, Ludwig, rigsbiskop: 360ff, 452
 Müller, Otto, typograf: 121, 928
 Müllern, Gunnar, korrespondent: 901
 Munch, Peter, udenrigsminister: 24, 53, 78, 108f, 146, 161, 217f, 221-25, 231, 278, 299, 302, 351, 388, 404, 424, 437, 445, 546-50, 553-56, 594, 614, 647, 660, 678f, 683-89, 779, 798, 826f, 836, 862, 942f, 964, 969
 Munk, Kaj, pastor, digter: 130f, 441, 756, 766f, 783, 835, 841, 862, 876, 878, 921, 935, 940, 943f
 Murawski, Friedrich, forfatter: 903
 Mürer, Niels J., red. (*Aftenposten-Oslo*): 705
 Mussolini, Benito, italiensk fører: 194f, 255, 429f, 635, 676, 748, 758
 Møller, red., Rendsborg: 544f
 Møller, Aage, forstander, Rønshoved: 274, 279ff, 286f, 425, 651
 Møller, Aage, red. (*Dybbøl Posten*): 168
 Møller, A.P., skibsreder: 163, 378f, 383, 399ff, 470f, 728, 943
 Møller, J., typograf: 928
 Møller, Jørgen, MF: 155, 685
 Møller, Jens, Fører for NSDAP-N: 625-28, 642, 659, 681ff, 697, 768, 770, 773, 775
 Møller J.C., grosserer, medlem af *Flensborg Avis*' tilsynsråd: 377, 425, 433, 597, 656, 730f, 868
 Møller, Maren (Maja), kontorist: 49
 Møller, Vagn, højskolemand, Rødkilde: 651
 Møller, Valdemar, tegner: 557-62

Nationen: 904

Nationaltidende: 14f, 62, 92f, 107, 112f, 118, 171, 223, 267, 315, 346, 352, 354, 356ff, 436, 538ff, 555, 562ff, 589-95, 603, 605ff, 609, 611, 616f, 625, 636-40, 643, 646, 650, 656f, 683, 685, 696, 701, 703f, 706, 708, 730, 750, 761, 764ff, 782, 794, 806, 825-29, 835f, 853, 866, 892, 895f, 898ff, 965, 970f
 Naumann, Friedrich, politiker: 252
 Neergaard, Niels, statsminister: 40, 71, 377, 379, 381, 384, 399f, 437, 725
 Neergaard Møller, Valdemar, konsul: 94-98, 103-06, 109, 146f, 962
Neue Flensburger Zeitung: 68, 72, 119, 960
Neue Schleswiger Zeitung: 68, 960
Neue Tondernsche Zeitung: 148, 173ff
Neue Züricher Zeitung: 898
 Neuhaus, H.J. von, pressereferent i AA: 315, 422
 Neumann, Agathe, romanfigur: 256ff
 Neurath, Konstantin von, tysk udenrigsminister: 227, 316, 743
New York Times: 936
 Niclasen, Poul, folketingsmand: 943
 Nielsen, Asmus, hjemmetysk nazist: 768
 Nielsen, Auguste, sekretær, (*Flensborg Avis*): 54, 121, 123f, 909, 929
 Nielsen, Christian ("Jep"), spejderfører, soldat: 877, 926, 951f
 Nielsen, Frede, red. (*Sønderborg Socialdemokrat*): 169, 291, 300ff, 404ff, 432, 434, 437ff, 635
 Nielsen, Hans, borgmester i Sønderborg: 402
 Nielsen, Hans, MF: 285
 Nielsen, Jens Chr., formand for Den slesvigske Forening, Ejdersted: 409, 593
 Nielsen, J.P., MF: 70, 152-59, 162f, 169f, 172, 289-93, 302, 306, 379f, 384-91, 396-404, 419, 423, 434, 437, 440ff, 469-74, 520, 571, 573, 593, 685-88, 724ff, 961f
 Nielsen, Merete, kontorist: 49
 Nielsen, N.J. red. (*Dannevirke*): 167
 Nielsen, N.P., pastor: 921
 Nielsen, Vilhelm, højskolemand: 283
 Niemöller, Martin, pastor: 361, 452f, 717ff
 Nissen, Anni, kontorist (*Flensborg Avis*): 121, 909
 Nissen, Jep, hjemmetysk nazist: 328, 695
 Nissen, Henrik S., historiker: 24, 34, 283, 289
 Noack, C.W., pastor: 652
 Noack, J.P., historiker: 20-24, 71, 143, 212f, 738
Nordborg Avis: 168
Norddeutsche Nachrichten: 913f
Nordische Rundschau: 326, 510, 568
Nordjysk Tidende – Folket: 133
Nordmark-Jugend: 345, 509, 558-66, 632ff, 642, 664, 762, 858, 856
Nordschleswigsche Zeitung: 28, 148, 158, 173ff, 187-81, 235, 241f, 247, 301, 324f, 328-332, 353, 403, 409f, 413, 442, 510, 516-518, 533, 554, 559, 575, 585, 591f, 616, 622,

- 635, 641f, 646, 665, 671, 688, 691, 699, 752, 761f, 773, 798, 811, 909, 922, 925, 963, 966
- Novrup, Johannes, højskolemand, Askov: 287, 651
- Nya Dagligt Allahanda*: 896, 898
- Nykøbing Falsters Socialdemokrat*: 169
- Næstved Tidende*: 166, 592
- Nørgaard, Anders, frimenighedspræst: 286
- Nørgaard, Axel, embedsmand i UM: 160f
- Nørgaard, Fred., højskolemand, Antvorskov: 651
- Nørgaard, Kristen, højskolemand, Aarsbjerg: 926
- Nørgaard, Martin, pastor: 934
- Odder Dagblad*: 168, 592
- Oddey, Markus, historiker: 30
- von Oettinger, Dr., medarbejder ved Rd-dZV: 864f
- Olden, Rudolf, forfatter: 191
- Oldsen, Johannes, red.: 68, 74, 135, 361, 364ff, 394, 726, 955
- Ossietsky, Carl von, nobelpristager: 537-40, 713
- Ostdeutscher Beobachter*: 98f
- Ottosen, Inger Margrethe, lærer: 957
- Outze, Børge, journalist (*Nationaltidende*): 896
- Paludan-Müller, Fr, digter: 42
- Paludan-Müller, S.B., chef for grænsegendarmeriet: 355, 429-36, 440f
- Papen, Franz von, rigskansler: 175f, 186ff, 252, 340
- Paul-Bonceur, J., fransk premierminister: 188
- Pauls, Volquart, historiker: 729
- Paulsen, Chr., professor: 35f, 80,
- Paulsen, Jens, sætter: 121, 142, 927
- Paulsen, J.C., grosserer, formand for *Flensborg Avis'* tilsynsråd: 157, 391, 471, 863, 867ff
- Paulsen, Otto, sætter, søn af Jens P.: 142
- Pautz, Otto, red., (*Schleswiger Nachrichten*): 857
- Pedersen, Arne, journalist (*Der Schleswiger*): 364
- Pedersen, Arne Brandt, højskolemand, Vraa: 651
- Pedersen, August, næstformand For den Slesvigske Forening, Flensborg by: 593
- Pedersen, C.O., amtsforvalter, politiker: 153
- Pedersen, Ole Karup, historiker: 24, 614
- Peperkorn, J.L., pastor, NSDAPs særlige Slesvig-sagkyndige: 219f, 232ff, 238, 242, 324f, 329, 611
- Petersen, lektor ved RPA i Kiel: 321, 822f, 856f, 864, 867-73, 880-86, 889f
- Petersen, A.S.E., gårdejer, spion: 844
- Petersen, Anna Bothilla, bombedræbt: 889
- Petersen, Carl, Dr.: 729
- Petersen, Carl S., overbibliotekar: 302
- Petersen, Cornelius, bondefører: 68, 133, 173
- Petersen, Frederik, generalsekretær: 136, 586, 687, 875f, 923ff
- Petersen, J., grænsegendarm: 434-37
- Petersen, J.F., MF: 573
- Petersen, Johannes, arbejdsmand: 121
- Petersen, Herbert, typograf (*Flensborg Avis*): 121, 928
- Petersen, H.F., pastor: 621, 864, 934
- Petersen, Holger, Sønderjysk Fond: 725
- Petersen, Nic., red. (*Dannevirke*): 166f,
- Petersen, Otto, byrådsmedlem: 403
- Petersen, Willi, journalist (*Nationaltidende*): 562, 825-29
- Pflugk-Hartung, Horst von, tysk agent: 590
- Piper, Otto, professor, kommentator: 193
- Politiken*: 40, 77, 80, 107ff, 146, 219, 222, 224ff, 302, 327, 350, 352ff, 511, 557, 592f, 606, 679-86, 692f, 702, 846f, 850, 865
- Pontoppidan, Henrik, digter: 131, 952
- Pörksen, Th., landmand, Stollig: 642
- Poulsen, A.J., kontorchef i UMPB: 94-98, 103-09, 147, 149f, 180f, 221, 230, 387, 568, 588, 683-86, 836, 963
- Pressens Illustrations Bureau (PIB)*: 537
- Pressewochenschau zur Nationalitätenfrage*: 113
- Preussische Jahrbücher*: 91
- Puhlmann, Herbert, red. (*Schleswig-Holsteinische Landeszeitung*): 509, 545, 555f
- Pürschel, Victor, generalauditor, MF: 274, 278, 593, 770
- Quisling, Vidkun, fører for Nasjonal Samling: 942
- Quist, S.P., red. (*Fyns Tidende*): 289f
- Raab, Friedrich, MdR, antisemit: 212
- Rasmussen, enkefru, udgiver (*Flensburger General-Anzeiger*): 176
- Rasmussen, Johanne, kontorisk: 121
- Rasmussen, Hans, MF: 685
- Rasmussen, Laust, MF: 82
- Rath, Ernst von, legationssekretær: 767
- Rath, Paul, jøde, forretningsmand: 216
- Refslund, Chr., journalist (*Flensborg Avis, Nationaltidende*): 126, 154ff, 404, 819, 835, 841, 847, 921
- Refslund Thomsen, Kr., amtmand: 549, 659
- Reichsbote*: 223, 387
- Reincke, H., lektor: 660
- Remarque, Erich Maria, forfatter: 81
- Renthe-Fink, Cecil von, tysk gesandt i København: 526, 530, 548, 556, 594f, 597, 607, 648ff, 676, 697
- Reuter*: 588
- Rewentlow, konsul i Pernambuco: 790
- Reventlow, Edouard, direktør i UM: 95
- Ribbentrop, Joachim von, udenrigsminister: 314ff, 698, 706, 743, 941
- Ribe Stiftstidende*: 126
- Richthofen, H. von, tysk gesandt i Køben-

- havn: 221, 238f, 327, 526
- Riemann, W., assessor, "nord-ekspert" ved VoMi: 851, 871, 915
- Ritzaus Bureau: 117, 221, 586, 617, 642, 646, 683f, 705, 890, 935
- Rode, Ove, politiker, minister: 108, 212
- Röhm, Ernst, SA-fører: 16, 290, 311, 363, 417ff, 703, 886, 979
- Roloff, Hermann, direktør (*Nordschleswigsche Zeitung*): 174
- Rommel, Erwin, general: 598
- Roosevelt, Franklin D., amerikansk præsident: 883
- Rosenberg, Alfred, Reichsleiter, leder af ApA: 227f, 234f, 237f, 247, 269, 299f, 316, 335, 340, 423, 555, 564, 569, 577, 609, 701f, 756, 864, 879
- Rote Fahne*: 190
- Rud, Bo Bojesen, højskolemand: 131, 288, 651
- Rubin, Marcus, generaldirektør: 91
- Runge, Johann, historiker: 145
- Ryder, P.B., konsul: 110-13
- Ruhnau, kriminalsekretær: 819
- Rørdam, Valdemar, digter: 131, 306, 878, 937
- Salvesen, John, norsk pilot: 904
- Sand, Knud, lærer: 425
- Sandler, svensk udenrigsminister: 223
- Scavenius, Erik, udenrigsminister, statsminister: 872, 943f, 948
- Schacht, Hjalmar, rigsøkonomiminister, nationalbankdirektør: 314, 387f, 447, 661f, 717ff, 727
- Schack, O.D., greve: 52
- Schack, Tage, pastor: 304f
- Schäfer, Ernst, Ritmester: 590
- Schaffalitzky de Muckadell, Cai, korrespondent (*Berlingske Tidende*): 193, 350, 705
- Schaffer, dr., red.: 901
- Schierholz, Landstellenleiter, Kiel: 624
- von Schimpf, embedsmand i Promi: 811
- Schiøtt Christensen, Alf, bogtrykker: 142
- Schiøtt Christensen, L., red. (*Aalborg Stiftstidende*): 142, 391-99
- Schleemann, legationssekretær, AA: 678
- Schleicher, Kurt von, rigskansler: 175, 186, 188, 417
- Schleswiger Nachrichten*: 174, 176f, 209, 242, 351, 356, 510, 537, 568, 616, 638, 640, 645, 673, 689, 857
- Der Schleswig-Holsteiner*: 242, 389, 530-33, 543, 568, 629f, 636f, 656, 668, 761, 915
- Schleswig-Holsteinische Landeszeitung*: 177, 351, 509, 518, 544, 555, 616, 633, 645, 689, 773
- Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*: 221, 235, 242, 324, 326f, 510, 541, 543, 632, 646, 654, 762, 766
- Schleswigsche Grenzpost*: 173, 178
- Schlüter, censur-officer: 882
- Schmidt, bogtrykker: 917f
- Schmidt-Leonhardt, Hans, embedsmand i Promi: 339,
- Schmidt, Jep, hjemmetysk, nazifører: 697
- Schmidt-Vodder, Johannes, MF, det tyske mindetals leder: 24, 148, 173f, 178, 180f, 238, 325, 328, 387f, 416, 514, 567, 770,
- Schmidt, Paul, leder af AAs presseafdeling: 315, 706, 818
- Schmiegelow, Dagmar: 74f
- Schmitz, Johannes, historiker: 25, 323, 358
- Schoch, Aage, red. (*Nationaltidende*): 112, 436, 616f, 638, 643, 683, 703f, 721, 750, 765, 825, 896, 900
- Schönduwe, Gestapo-mand: 957
- Schouw, dr., vicepræsident i AA: 556, 639, 657f, 697, 733
- Schröder, nationalbankdirektør: 162
- Schröder, Ernst, red. (*KNS*): 14, 24, 28f, 173ff, 177-81, 226, 238f, 324f, 327-30, 361, 367f, 387f, 409f, 474, 507-14, 518f, 524ff, 530-33, 541-46, 551f, 555f, 560, 566ff, 577f, 585ff, 591, 596-98, 604, 617, 619f, 622, 624-34, 638f, 642ff, 647ff, 655-66, 671-80, 689-99, 709, 729, 736-42, 751, 760-64, 795-802, 813, 821-24, 870, 873, 878, 880, 884, 905, 910-15, 923, 938f, 967-71
- Schröder, Hans, korrespondent (*KNS*): 178
- Schröder, Nis, lærer: 177
- Schröder, Ludvig, forstander, Askov: 36f, 202, 279f
- Schubert, Lars, sætter: 119, 124f, 128, 141f
- Schuschnigg, Kurt von: østrigsk kansler: 746
- Schütte, Gudmund, filolog, Dr. phil.: 115f, 131, 135, 552f, 566, 629, 648, 652, 694, 739, 797
- Das schwarze Korps*: 355
- Segerstedt, Torgny, red. (*Göteborg Handels- och Sjöfartstidning*): 229, 592
- Selassie, Haile, abessinsk kejser: 430
- Seldte, Franz, leder af Stahlhelm: 252
- Setzepfandt, bankdirektør: 386
- Seyss-Inquardt, Arthur, østrigsk nazist: 746
- Shirer, William, korrespondent (*CBS*): 598
- Sievers, Dr. Wilhelm, overborgmester i Flensborg: 14, 19, 231-34, 238, 242, 247, 268, 324f, 328-32, 339, 361f, 408, 414, 507f, 512, 551, 578, 611, 632, 730f, 734, 867, 967
- Silex, red. (*Deutsche Allgemeine Zeitung*): 357
- Simonsen, Peter, red. (*Flensborg Avis*): 49f, 54, 74, 118
- Sinnbeck-Hansen, Dr.: 646
- Skala, Jan, red. (*Kulturwehr*): 366
- Skandinavisk Telegram Bureau (STB)*: 892, 895
- Skov, Einard, red., *Politiken*: 683
- Skovmand, Helge, red. (*Højskolebladet*): 308
- Skovrøy, Peter, red. (*Vestslesvigs Tidende*): 125
- Skytte-Rasmussen, Vagn, korrespondent (*Nationaltidende, Nya Dagligt Allahanda*): 896, 998
- Slebsager, direktør: 724
- Smith, Cyrus, britisk agent: 843

- Social-Demokraten*: 146, 196, 219, 222, 336, 352, 445, 511, 591ff, 685, 878, 903
Sommer, P., dansk nationalsocialist: 253
Sonderburger Zeitung: 173, 175
Sorel, Georges, revolutionær tænker: 205
Soya, forfatter: 130
Springorum, Dr., medarbejder ved VoMi: 346, 736f, 741
Staudacher, dr., embedsmand i AA: 900
Stauning, Th., statsminister: 67, 71, 78, 95, 142, 149, 155, 161ff, 169, 172, 196-98, 218, 224, 265, 272, 278, 293, 299, 302, 352, 354, 375-79, 381-404, 424, 437, 440-45, 470, 594, 614, 660, 694f, 723, 725, 771, 798, 836, 862, 942ff, 977
STB, se: *Skandinavisk Telegram Bureau*
Steensen-Leth, legationssekretær: 828
Steinbeck, John, forfatter: 140
Steinmetz, Eigil, red. (*Nationaltidende*): 794, 827, 895
Stephan, Werner, ministerialråd i Promi: 346f, 564, 603, 639, 643, 650, 657, 661-64, 678, 707, 811, 816, 852, 854f, 864, 868-71, 888, 892, 907, 922f, 965
Stehr, Rudolf, propagandachef: 635, 856, 911ff
Stockholms Tidningen: 829
Strackerjan, K.E., red. (*Schleswigsche Grenzpost*): 173, 178
Strandskov Nøhr, M. red. (*Dannevirke*): 166f
Strasser, Gregor: 184
Stresemann, Gustav, tysk udenrigsminister: 174
Streicher, Julius, Gauleiter: 448, 755, 766
Stumm, Gustav Braun von, embedsmand i AA: 706
Der Stürmer: 448, 755, 766
Stærkodder, bersærk: 839
Südtöndersche Zeitung: 616, 645, 673, 689, 868, 883,
Svendborg Amtstidende: 933
Svendborg Avis: 933
Svendsen, Nic., red. (*Dannevirke*): 166
Svenningsen, Niels, direktør i UM: 925
Svensson, A., MF, red. (*Jydske Tidende*): 18, 48-51, 54, 59, 170f, 180, 295, 301f, 370-74, 592, 652
Svenska Dagbladet: 892, 896
Sverting, sachsisk konge: 839
Sønderborg Amts Avis: 170f
Sønderborg Socialdemokrat: 155, 169f, 270, 285, 290f, 298, 300, 308, 352, 404, 419, 432, 434-45, 635, 696, 797, 978
Sønderjyden: 169
Sønderjysk Dagblad: 168
Sørensen, Arne, politiker: 24, 203, 264, 267, 274-78, 288, 770, 944
Sørensen, H.E., historiker: 844f
Sørensen, frk., kontorist: 909
Tägil, Sven, historiker: 19, 24
Tardowski, von, Geheimrat i AA: 639, 657
Termannsen, Karl, faktor: 121, 142, 928f
Thallberg, Alfred, romanfigur: 256-59
Thode, Christian, sætter: 121, 142, 927
Thommesen, Rolf, red. (*Tidens Tegn*): 263
Thomsen, Gestapo-mand: 957
Thomsen, red. (*Vestkysten*): 384
Thomsen, Niels, historiker: 25, 73, 145
Thomsen, N.Th., direktør (*Dannevirke*): 167, 914
Thorsen, Svend, red. (*Sønderjysk Dagblad*): 24, 132, 168
Thyras Vold: 674, 694,
Tidens Tegn: 263
Tidningarnes Telegrambyrå (TT): 935
Tiedje, Johannes, overregeringsråd i rigsindrigsministeriet: 528
Tietjen, overregeringsråd: 367
The Times: 111f, 289, 701, 936
Timmermann, Otto, præst, journalist: 107
Todsén, Hermann, Dr., overborgmester: 580
Töndersche Zeitung: 68, 173ff
Tonnesen, Johs., pastor: 286
Torp, A., byrådsmedlem, Tønder: 369
Torp-Petersen, direktør: 724f
Torpe, Chr., red. (*Sønderjysk Dagblad*): 168
Treitschke, H. von, tysk nationalist: 100
Trotha, Thilo von, sekretær for Alfred Rosenberg: 316, 339, 701f, 965
Trotskij, Leon, kommunist: 305
Tscherning, Annette: kontorist: 121
Tscherning, G.S., journalist (*Flensburg Avis, Børsen*): 123f, 864, 940, 943, 1005
TT se: *Tidningarnes Telegrambyrå*
Tønder Amts Tidende: 126, 168, 370, 374, 378f
Uhse, Bodo, red. (*Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*): 327
Vaaben, Ejnar, dansk nationalsocialist: 137f, 185f, 253f, 259, 267-73, 286f, 299, 472, 593, 879, 903
Valdemar Sejr, konge: 79
Wallroth, Anton, regeringspræsident i Slesvig: 226, 238, 328, 352, 507, 552, 624, 698
Warming, Jørgen, landmand, Stollig: 642
Warminski, polsk soldat: 904
Weber, Willy, typograf: 121, 142
Wedel, Anders, højskolemand: 131, 286, 308
von Wedel, oberstløjtnant: 922
Der weisse Adler: 596
Weiszäcker, Ernst von, statssekretær i AA: 548
Vejle Amts Folkeblad: 592
Vendsyssel Tidende: 167
Venstres Pressebureau: 593
Vestergaard, Fr., red. (LS-rubrikken): 133f, 154
Vestergaard, Henriette, gift m. Fr. Vestergaard: 134
Westergaard, Jack, KU-formand: 274, 278
Vestkysten: 125, 371, 375, 379, 384
Vigen, Anders, red. (*Berlingske Tidende*): 722

Wilhelm I, tysk kejser: 791
Wilhelm II, tysk kejser: 41, 103, 210, 360,
589f
Wilhelmsen, Niels-Erik, kontorchef: 276
Vind, Ole, historiker: 280
Vinding Kruse, Fr., jurist: 652
Wingender, Franz: 957
Winkler, Max, borgmester: 174
Wolf-Jürgensen, Hans, red. (*Den tyske Uge-
revy*): 836f, 893f
Wolff, Theodor, red. (*Berliner Tageblatt*): 187
Wolffs Telegraphen-Büro: 320
Vort Land: 93
Vorwärts: 187, 190, 267
Vossische Zeitung: 187, 326, 349
Wulff, Georg, højskolemand, Askov: 651

Yde, Marinus L., konsul i Hamborg: 92-95,
159, 218, 225, 511, 549f, 562, 566, 568, 591,
860, 963

Zahle, C.Th., statsminister: 44, 53, 61, 65,
212
Zahle, Herluf, gesandt i Berlin: 92, 108f,
114f, 120, 223ff, 239, 331, 337, 366, 387f,
526-30, 534, 542, 546ff, 555f, 597, 602, 610f,
613, 618, 630, 638, 643, 646, 655f, 678f, 682,
686, 709, 872, 962
Zillich, H., forfatter: 583
Züchtner, referent i Promi: 619

Ærø Folkeblad: 168, 370

Ørsted, A.S., jurist: 652

STUDIEAFDELINGENS UDGIVELSER

1. Hermann Clausen: Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach zwei Weltkriegen. 303 s. 1966.
2. H. V. Gregersen: Niels Heldvad 1564-1634. Ein Schleswiger der nordischen Renaissance - ein Bild seines Lebens und seiner Zeit. 272 s. 1967.
3. Lorens Rerup: A. D. Jørgensen. Historiker aus dem schleswigschen Grenzland (1840-1897). 160 s. 1967.
4. Vores egne vindver. Ved Poul Kürstein. 192 s. 1967.
5. Nørre og Sønder Gøs Herred. Red. af Poul Kürstein. 205 s. 1969.
6. Hartwig Schlegelberger: Europa set fra den dansk-tyske grænse. 121 s. 1971.
7. L. S. Ravn: Lærerne under sprogreskripterne 1851-1864. 295 s. 1971.
8. Barn i Flensborg 1890-1920. Ved Poul Kürstein. 343 s. 1972 og 1973.
9. Helmut Leckband: Krigsfangelazaretten i Tamanskajagaden. 269 s. 1973 og 1974.
10. Søren Ryge Petersen: Dansk eller tysk? En undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune i 1973. 173 s. 1975.
11. Anders Ture Lindstrøm: Landet Slesvig-Holstens politiske historie i hovedtræk 1945-1954. 200 s. 1975.
12. Barn og ung i Flensborg 1920-1945. Red. af Lars Schubert og Johann Runge. 335 s. 1977.
13. Paul Tappe: Det gamle Læk i billeder og tekst. 119 s. 1977.
14. Egernførde bys historie. Red. af Harald Jørgensen, Frants Thygesen og O. M. Olesen. 291 s. 1980.
15. Jane Bossen/Helge Krempin: Granit i Angel. Romansk stenhuggerkunst i et sydslesvigsk landskab. 93 s. 1980..
16. Carsten R. Mogensen: Dansk i hagekorsets skygge. Det tredje rige og det danske mindretal i Sydslesvig 1933-1939. 444 s. 1981.
17. Johann Runge: Sønderjyden Christian Paulsen. Et slesvigsk levnedsløb. 344 s. 1981.
18. Paul Tappe: Det gamle Kær herred i billeder og tekst. 228 s. 1982.
19. Franz Wingender. Mit danske liv. Baggrund og grundlag for en tilværelse som dansk i Sydslesvig 1920-1950. 218 s. 1983.
20. Franz Wingender: Krigens lænker. Dansk sydslesvigsk dagbog 1933-1944. 211 s. 1984
21. Lars N. Henningsen: Provinsmatadorer fra 1700-årene. 472 s. 1985.
22. Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982. 2 bd. Red. af Jørgen Hamre og Johann Runge. 510 s. 1986.
23. Jane Bossen/Helge Krempin: Helligåndskirken i Flensborg 1936-1986. 108 s. 1986.
24. Bjørn Poulsen: Land-By-Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig. 299 s. 1988.
25. Franz Wingender: Modstand i Sydslesvig - før og efter 1945. 207 s. 1988.

26. Ole Ventegodt: Redere, rejser og regnskaber. Et par flensborgske partrederi-regnskaber 1783-1812. 258 s. 1989.
27. Franz Wingender: Generalsekretær Frederik Petersen. En danskhedens repræsentant i Sydslesvig 1923-45. 122 s. 1990.
28. Duborg-Skole-elever i krigens år. På korsvej mellem nødvendighed og frivillighed. 152 s. 1990.
29. W. L. Christiansen: Mit brogede politiske liv. 128 s. 1990.
30. Hans Schultz Hansen: Danskheden i Sydslesvig 1840-1918 - som folkelig og national bevægelse. 434 s. 1990.
31. Lars N. Henningsen og Jørgen Hamre: Dansk biblioteksvirke i Sydslesvig - et bidrag til grænselandets kulturhistorie 1841-1891-1921-1991. 184 s. 1991.
32. W. L. Christiansen: Meine Geschichte der Sozialdemokratischen Partei Flensburg. Sozialdemokraten zwischen Deutsch und Dänisch 1945-1954. 230 s. 1993.
33. Hans Nielsen: Streifzüge durch mein Leben. 219 s. 1994.
34. Gunnar Ryge Petersen: Agtrup danske skole 1946-1981. 113 s. 1995.
35. Lars N. Henningsen: Kirke og folk i Grænselandet. Dansk Kirke i Sydslesvig 1921-1996. 310 s. 1996.
36. Karl Heinz Lorenzen: Holdninger har en pris - en rød sydslesvigsk erindringer fra tre Tyskland. 199 s. 1997.
37. Stine Wiell: Flensborgsamlingen 1852-1864 og dens skæbne. 344 s. 1997.
38. Lars N. Henningsen, Martin Klatt og Jørgen Kühl: SSW. Dansksindet politik i Sydslesvig 1945-1998. 493 s. 1998.
39. Martin Klatt og Jørgen Kühl: SSW - Minderheiten- und Regionalpartei in Schleswig-Holstein. 48 s. 1999.
40. Martin Klatt og Jørgen Kühl: SSW - Mindretals- og regionalparti i Sydslesvig. 48 s. 1999.
41. Marie Meyer: Hjertesprog. Erindringer fra grænselandet. 296. s. 1999 og 2000.
42. Gerret Schlaber: Flensborg mellem helstat og kejsertid. Fotos i Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 146 s. 1999.
43. Dagbøger fra Sydslesvig 1999, udgivet ved Lars N. Henningsen, 232 s. 2000.
44. Martin Klatt: Flygtningene og Sydslesvigs danske bevægelse 1945-1955. 460 s. 2001.
45. Leif Sestoft: Drømmen om Danmark. 370 s. 2002.
46. Lars N. Henningsen (red.): Grænselandshistorie gennem 40 år. Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1963-2003, 407 s., 2003.
47. Lars N. Henningsen (udg.): Da Sydslesvig gik af lave. Erindringer fra sindelagskiftets år, 266 s., 2003.
48. Birgitte Herreborg Thomsen: Danske sydslesvigiske soldater i Danmark 1940-1945, 236 s., 2003.
49. Axel Johnsen: Dannevirke mænd og Ejderfolk. Den grænsepolitiske opposition i Danmark 1920-1940. 570 s. 2004.

50. Lars N. Henningsen - Johan De Mylius: Hver elsker sin farve. Hertugdømmerne og H.C. Andersen. Jeder liebt seine Farbe. Die Herzogtümer und Hans Christian Andersen. 283 s. 2005.
51. Günther Weitling: Fra Ansgar til Kaftan. Sydslesvig i dansk kirkehistorie 800-1920, 440 s., 2005.
52. René Rasmussen. Front og bro. Flensborg Avis i spil mellem Danmark og Tyskland 1930-1945. 2 bd. 1060 s. 2005.

ARKIVSERIEN

1. Lars N. Henningsen: Foreningsarkiver i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 52 s.1992.
2. Lars N. Henningsen: Danske Kirkebøger i Sydslesvig. 117 s. 1993.
3. Lars N. Henningsen: Personarkiver i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 80 s. 1993.
4. Johannes Christiansen: Familien Rønnenkamp fra Flensborg - en slægtshistorie fra helstatens dage.128 s. 1994
5. Allan Bengtsson og Lars N. Henningsen: Vandrelærere - rejsende i dansk kultur. 204 s. 1996
6. Private personarkiver: Jacob Kronika (1897-1982). Foreløbig arkivfortegnelse, ved René Rasmussen. 92 s. 1998.
7. Lars N. Henningsen: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. En oversigt. 216 s. 1999.
8. Private personarkiver: Jensen, Jens Nielsen (1879-1962) og hustru Ellen Kirstine, f. Hansen (1888-1967) Mejerist, journalist. Foreløbig arkivfortegnelse, ved René Rasmussen. 21 s. 1999.
9. Dansk Generalsekretariat for Sydslesvig og de danske sekretariater. En arkivfortegnelse. 268 s. 2000.
10. Birgitte Herreborg Thomsen: Kort og prospekter i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek, 53 s., 2003.
11. Birgitte Herreborg Thomsen: De slesvigske krige 1848-50 og 1864 - tegninger og kort i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek, 49 s., 2003
12. Bonn-Erklæringen og de unge. Elevberetninger fra Duborg-Skolen 2005. 55s., 2005

Historien om Flensborg Avis i perioden 1930-1945 er beretningen om en på alle måder usædvanlig avis med en dramatisk historie. Det sydslesvigske danske mindretals dagblad udgjorde et udenrigspolitisk særtilfælde for både Danmark og Tyskland – og blev behandlet derefter. Denne bog handler om Flensborg Avis' vanskelige balancegang mellem dansk udenrigs- og indenrigspolitik og tysk udenrigs- og propagandapolitik; mellem parlamentarisk demokrati og nationalsocialisme – og mellem dagbladskonkurrence og statsunderstøttelse.

Redaktør Ernst Christiansen formulerede omkring 1930 løsenet "front og bro", der blev udlagt som national selvhævdelse og mellemfolkelig forståelse. Front og bro-tanken placerede det dansk-tyske grænseland helt centralt som stedet, hvor tysk og nordisk tankegang mødtes og brødes. Det var grænsebefolkningernes særlige opgave at fastholde og forsvare sin egen nationalitet, samtidig med at man fungerede som formidlere mellem de to nabofolk. En konsekvens af løsenet blev, at Flensborg Avis længe forholdt sig positivt over for Hitlers nye Tyskland.

Flensborg Avis blev af ledende nazistiske embedsmænd kaldt "det frieste blad i Det tredje Rige". Det betød ikke, at avisen var fri, men det indebar, at Flensborg Avis blev tilstået visse særrettigheder og derved undgik den totale ensretning, der blev alle andre aviser i Tyskland til del. Jacob Kronika, avisens korrespondent i Berlin, var en nøgleperson i det spegede spil bag kulisserne i det nationalsocialistiske Berlin. Lokale tyske modstandere i grænselandet forsøgte dog at indskrænke Flensborg Avis' forholdsvise frihed. I spændingsfeltet mellem en slesvig-holstensk tyskhed, der havde en grænserrevision på programmet, og de centrale rigsmyndigheder i Berlin, der prioriterede et godt udenrigspolitisk forhold til Danmark, opstod et rum, indenfor hvilket Flensborg Avis kunne manøvrere.

René Rasmussen. Født 1966. Cand.mag. i historie og sproglig kommunikation og formidling ved Aarhus Universitet. 1995-2004 ansat ved Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig som arkivar og forsker.

Udgivet af Studieafdelingen
ved Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig nr. 52 · Flensborg 2005

ISBN 87-89178-50-5
ISSN 1397-4343